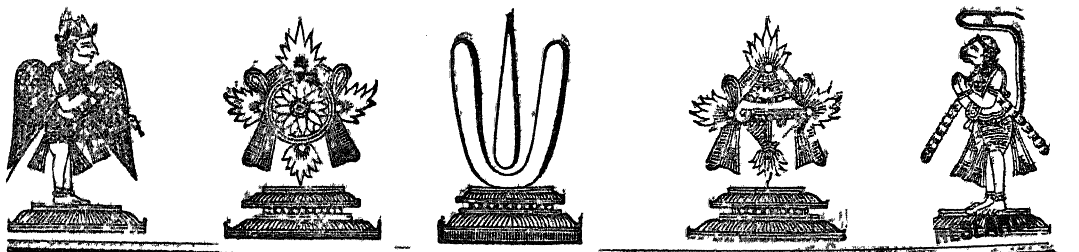

శ్రీహయవదనపరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీమదనంతవేదాంతైకవేద్యాఖిలహేయప్రత్యనీకస్వభావ నిరవధికాతిశయాసంఖ్యేయ
కల్యాణగుణగణ నిఖిలజగదేకకారణ శ్రీమన్నారాయణ దివ్యాజ్ఞానుసారినిత్యసూరిపరిషన్మూ
ర్ధన్య సహస్రవదన శ్రీమదనంతావతారభూతైః
శ్రీశారదాపీఠవిహారిభగవతీవిజయావసరతత్ప్రసాదాసాదిత శ్రీభాష్యకారబిరుదైః
శ్రీమద్బాదరాయణకరుణాపరిణాహైకాయనభగవద్బోధాయనప్రణీత
విస్తీర్ణబ్రహ్మసూత్రవృత్తివైజ్ఞానికైః
శ్రీనాథయామునమునిప్రవర్తితసిద్ధాంతరేఖానతిలంఘినిజతాత్పర్యైః
శ్రీభగవద్రామానుజాచార్యవర్యైః
దుస్తరసంసారకాంతార సంతతగతాగత సంజాతామితఖేదమేదురదురంతతాపత్రయాభి
తప్తచేతశ్చేతనోజ్జీవనవిషయానుగృహీతే శ్రీభాష్యాభిఖ్యావిఖ్యాతే
శ్రీమద్విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతనిర్వహణ ధురంధరే శ్రీశారదాశిరోభూషే

శ్రీ శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీ

శ్రీవ్యాసభట్టారకాచార్యపౌత్రైః- శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయితనయైః శ్రీరంగరాజ
దివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయైః శ్రీవాత్స్యవరదార్య శ్రీపాదసేవాసమధిగత
శ్రీభాష్యహృదయైః శ్రీభగవద్రామానుజసిద్ధాంతనిర్ధారణసార్వభౌమైః
శ్రీసుదర్శనభట్టారకాచార్యైః ప్రణీతయా శ్రుతప్రకాశికాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సంయోజితే

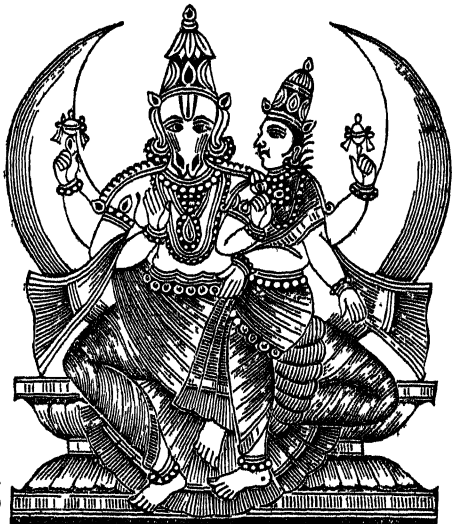
శ్రీ

శ్రీ ద్వితీయాధ్యాయాదిచతుర్థాధ్యాయాంతగ్రంథజాతం శ్రీ

బ్రహ్మవివిదిషూణాం విదుషాం చ మనఃప్రసాదనద్వారక శ్రీభగవత్ప్రీత్యర్థేన
శ్రీమన్మహీశూరపురీమధ్యవిద్యోతమానదివ్యరత్నసింహాసనారూఢశ్రీకృష్ణరాజేంద్రాశ్రితేన
ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యంగార్యేణ
నానాదేశానీతప్రాచీనానేకవిశ్వస్తపుస్తకసాహ్యేన యథామతి పరిశోధ్య పరిష్కృత్య
శ్రీమన్మహీశూరపురీమధ్యవిరాజమానాయాం విద్యాతరంగిణ్యాఖ్యాయాం
స్వీయముద్రాక్షరశాలాయాం ముద్రాపితం సద్విజయతేతమామ్
ఇదానీమేతత్తృతీయసంపుటమూల్యం రూప్యచతుష్టయమ్
సం ౧౮౯౬

శ్రీసరస్వత్యైనమః

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమతేరామానుజాయనమః

శ్రీసుదర్శనార్యాయనమః

శ్రీరంగనాథపరబ్రహ్మణేనమః

శ్రీనిగమాంతమహాదేశికాయనమః

శ్రుతప్రకాశికా యత్ర శ్రీభాష్యవ్యాప్త లేఖనే । అశక్త్యాక్షామ్యతాంప్రీత్యైసతాంసమ్ముద్రణాకృతా ।
భాష్యేద్వే శ్రీమహా బ్దభూషితే శేషభాషితే । సంతువారిక్తభాష్యాణి కింత్వైర్వాక్యార్థపూరణమ్ ॥

శ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యద్వితీయాధ్యాయాదివిషయసూచికా

శ్రీభాష్యే ద్వితీయాధ్యాయాదిచతుర్థాధ్యాయాన్తవిషయసూచికా సమాప్తా.

శ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యేద్వితీయాధ్యాయాదిచతుర్థాధ్యాయాన్తశుద్ధాశుద్ధపత్రికా

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ
౭౨౫	౧౯	వ్రిభుః	ప్రభుః	౮౨౬	౧౭	పావ	పాప	౯౩౮	౬	నన్గః	నద్దః
౭౨౬	౧	శబ్దాత్	శబ్దాత్			థయెస	వయసి	౯౩౯	౭	భాఙ్క్షు	భాఙు
౭౩౨	౨౭	శరీ	శరీర	౮౨౭	౧౪	ప్రాపా	ప్రాప్తా	౯౪౦	౯	నిషిద్య	నిషిధ్య
	౩౧	మనుష్వ	మనుష్య	౮౨౮	౨౪	వ్యత్యేన	వ్యత్వేన	౯౪౧	౨౮	ప్రికా	ప్రకాశా
౭౩౩	౨౨	యుక్త	యుక్తమ్	౮౩౩	౮	యశ్భ	యశ్చ	౯౪౩	౨౫	రరణ్య	కరణ్య
౭౩౬	౨౦	వ్యప	వ్యవ	౮౩౫	౨౫	హీమప	హిమవ	౯౪౪	౧౩	నాస్మి	నాస్తి
౭౩౭	౩౧	యద్వ్యరా	యద్వ్యర్థా	౮౩౬	౧౬	ప్రాశ్య	ప్రావ్య		౨౯	స్వరనం	స్పర్శనం
౭౩౮	౬	రుద్ధా	రుద్ధత్వా	౮౩౯	౧౬	దసా్ర్య	దస్యా	౯౫౯	౫	శతోద	శతోఽడ
౭౩౯	౨౩	ష్టాన్తా	ష్టాన్త		౨౨	అనత	అన్యత్ర	౯౬౩	౯	త్వ్యఙ్గీ	త్వ్యఙ్గీ
౭౪౩	౩౧	సిథ్య	సిద్ధ్య	౮౪౦	౮	పంచర్యా	పంచరా		౨౩	దితి	దివత్
౭౪౬	౧౪	మిథ్యాత్య	మిథ్యాత్వ		౧౦	నాత	నాత్య	౯౬౫	౧౧	ఒద్గీ	ఉద్గీ
౭౪౮	౨౮	ఉపబ	ఉతబ	౮౪౪	౨౩	గమతి	గమయతి	౯౬౭	౧౪	హాతి	హాని
౭౪౯	౧౮	కల్పకా	కల్పికా	౮౪౯	౫	రిక్తతా	రిక్తత్వా	౯౬౯	౧౧	యాచ	యావవ
	౨౪	గమ	గమః	౮౫౩	౩	వరెతు	పరెతు	౯౭౧	౨౩	తుప్ర	తుప
	౨౬	వభా	వభావ	౮౫౮	౩౧	ఖ్యతాత్	ఖ్యత్వాత్		౨౬	చశ	చక్షి
౭౫౦	౭	కల్ప	కల్ప్య	౮౬౩	౨	సానే	స్థానె	౯౭౨	౨౬	సారా	పారా
౭౫౧	౫	వ్రిష్ఠా	బ్రిష్ఠా	౮౬౮	౮	తనస్య	తన్యస్య	౯౭౪	౧౮	భ్యాచా	భ్యాంచా
౭౫౬	౧౭	కించిత్క	కించిత్కర		౯	జ్ఞాన్య	జ్ఞాన	౯౭౫	౧౨	అచమ	ఆచమ
౭౬౩	౨౬	వృత్త	వృత్త్య	౮౬౯	౧౦	పక్షే	పరె		౨౩	అపొ	ఆపో
	౨౭	య్యాం	యాం	౮౭౦	౨౧	కల్ప్య	కల్ప	౯౮౭	౩	భవవ	భవ
౭౬౪	౨౫	ణాన్త	ణాన్తర	౮౮౦	౧౬	దేశా	దెశాద	౯౯౪	౩౨	ఇది	ఇతి
౭౬౮	౧౭	శబ్దాన	శబ్దాన్త	౮౯౭	౩	షితం	ష్ఠితం	౯౯౮	౧౯	వ్వతి	వ్యతి
౭౭౨	౩౨	సావ్యాధి	స్యాది	౯౦౧	౧	శబ	శబ్ద	౧౦౦౬	౧౧	వొప	నోప
౭౭౪	౧౪	ఈకనా	ఈశనా		౧౭	స్తారితం	స్మారితం	౧౦౧౧	౨౯	కతు	క్రతు
	౧౯	సూదత్రి	సూత్రి	౯౦౪	౩౦	తరణ	కరణ	౧౦౧౧	౨౨	సద్వదా	సర్వదా
౭౭౬	౩౧	దూాభ	దూాష	౯౧౩	౨౭	అతసో	అతస్సా	౧౦౧౨	౩౨	పాస్య	పారస్య
౭౭౮	౭	జగ	జవ	౯౨౦	౯	సప్తైపి	సప్తైతి	౧౦౧౩	౭	ణచబ్రా	ణబ్రా
౭౮౦	౨౨	లీలాన	లీలా	౯౨౩	౯	తాసీ్వ	తాసీ్వ్రి		౧౬	కర్వే	కత్వే
౭౮౮	౧౯	ధతా	ధృషితా	౯౨౩	౧౮	మత్వాౖ	మత్వా	౧౦౧౫	౨౩	నిపా	నిరుపా
	౨౨	ప్రాజా	ప్రాజ్ఞా	౯౨౪	౧౫	జ్ఞపన	జ్ఞపనం	౧౦౧౭	౧౪	వ్యక్తి	వ్యక్తీ
౮౦౧	౧౯	మిత	మిత్య	౯౨౬	౧౯	అభ	అథ	౧౦౨౧	౨౫	నఃన్ద	నన్ద
౮౦౩	౨౦	రమ్ఫ	రమ్బ	౯౩౨	౨౨	వైష	వైషమ్య	౧౦౨౩	౮	క్రింత్వం	క్రిత్వం
౮౦౯	౪	యోయ	యోయం		౨౬	యఙ్య	యఙిత్య	౧౦౨౮	౪	భెన	భేద
౮౧౬	౧౦	భెయా	భేయా	౯౩౪	౨౩	స్వభా	స్వభావ	౧౦౩౨	౯	ధ్యయ	ధ్యయన
౮౨౦	౭	దిచపి	దిఛ	౯౩౫	౧౮	ద్ధోవ	ద్ధోఽవ	౧౦౩౭	౩	క్రిత్వ	క్రిత్వవ
౮౨౫	౩	మసత్య	మస	౯౩౮	౫	తవః	తపః	౧౦౩౮	౧౨	త్వాది	త్యాది

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధ	శుద్ధ
౧౦౪౦	౩౦	రకస్వం	రకత్వం	౧౦౬౨	౨	తత్త	తస్త		౧౭	తత్వం	త్తత్వక్తి
౧౦౪౧	౨౬	నిష	నిష్ఠ	౧౦౭౦	౨౬	సాదా	పాదా	౧౧౧౦	౨౫	క్తం	క్తం
౧౦౪౨	౨౭	షైమా	ష్టైమా	౧౦౭౩	౨౪	ద్వయ	దర్శయ	౧౧౧౧	౨౩	మధిసం	మభిసం
౧౦౪౫	౪	భావ	భావం		౨౯	నంకా	శంకా	౧౧౧౨	౨౭	బ్రహ్మో	బ్రహ్మ
౧౦౪౬	౨	నేషిక	నైష్ఠిక	౧౦౭౪	౨౨	రెపత	రేవ	౧౧౧౬	౧౫	త్రిఃశ్రు	త్రిశ్రు
౧౦౪౯	౫	నైషికా	నైష్ఠికా	౧౦౭౫	౨౪	అత్రా	ఆత్మా	౧౧౧౭	౯	సఆ	సతఆ
౧౦౫౦	౧౫	యదేక	యదేవ	౧౦౭౬	౨౨	ఆశ్రిత	ఆశ్రిత		౧౯	భాగవా	భాగేనా
౧౦౫౬	౪	స్థుత	స్తుత	౧౦౮౦	౬	దేవాఅపి	దేవాపి	౧౧౨౦	౨	విగ్ర	విగ్భ
౧౦౬౧	౧౫	క్యార	క్యార్థ		౧౦	కృతిం	కృతిం	౧౧౨౩	౫	ధాసణ	ధారణ
	౨౬	వృత్తా	వృత్త్వా	౧౦౮౨	౧౬	ఆత	అత		౧౦	కల్పత్వ	కల్ప
౧౦౬౩	౨౨	భావ	భావ	౧౦౮౪	౫	కాంస	శాసన		౨౬	ప్రదూ	ప్రమా
	౨౩	భావన	భావః	౧౦౮౬	౬	పరి	పరి	౧౧౨౪	౫	తిస్త్రబ	తిస్తబ్ధ
	౨౫	హారపరా	హరా		౨౯	వ్రమీ	ప్రమీ	౧౧౨౫	౧౬	వస	వచన
	౨౬	తదప్య	తదప్య	౧౦౮౭	౬	ధితేః	ధితేః	౧౧౩౨	౧	ధార	సాధార
	౨౭	శాస్త్రస్య	శాస్త్రస్య		౨౫	ధితేః	ధితేః	౧౧౩౩	౨౬	మువజ	ముపజ
౧౦౬౬	౧౭	కర	కర్త	౧౧౦౯	౧౨	యుక్తకీ	యుక్తం				

శ్రీశ్రుతప్రకాశికాకారకృతా భంగ్యన్తరప్రదర్శనార్థం ప్రాచీనశ్రీకోశస్థపద్యాని ప్రదీయన్తే ॥

శ్రీమద్వ్యాసవ్యవిధాకరస్సుజయతి స్వామ్యాత్తవిద్యావితధ్వాన్తసాన్ద్రసితబాహ్యకుదృష్టినికరో గర్జచ్ఛాకాదిద్విజః యత్సూక్తిప్రకరాదనర్ఘనిజమహావజ్ఞానవన్నిర్గుణాభ్రప్రభ్రష్టసద్దేత్రయీకమలినీ ప్రముషాకరైః పీడితా ॥ ౧ ॥ వేదేబాహ్యకుదృష్టిదృష్టిమలినే లోకే నిరాలోకతే జజ్ఞేశాస్త్రదృశం నృణాం నిజపదస్సిద్ధాన్తజన్మాజయి । లక్ష్మీపాదార్థితచక్రభృన్నియమనాచ్ఛేషోత్రయో యస్స్వామినః శ్రీరామానుజయోగిరాట్స భగవాన్ కల్పమాకల్పతామ్ ॥ ౨ ॥ హరికరుణామతల్లీ యతివరగిరిసాన్ద్రభూమమభిషిచ్యతతః । తత్సూక్తిసప్తకమిమాదపతీత్యపునాతిసప్తధా లోకమిమమ్ ॥ ౩ ॥ వేదాన్తసారో వేదాన్తదీపో వేదార్థసంగ్రహః । గద్యగీతాభాష్యసూత్రభాష్యాని స్యుక్రమాదితి ॥ ౪ ॥ శ్రీభాష్యకారకరుణాకరవిష్ణుచిత్తాచార్యక్రమేణవరదార్యమవాపురేతాః । తామధరా అపి హ్యైవవదన్త్యశ్వత్థతేషాం శిష్యాః ప్రరేపిసుగభీరనిగూఢభావాః ॥ ౫ ॥ తదానీమ్ । శ్రీవ్యాసభట్టగురువంశపౌత్రః శ్రీమాన్ సుదర్శన రోభ్యభియయా । సచ్ఛాత్రైః ప్రభృతిభిస్సహ వరదగురుం శ్రీయతీన్ద్రమతమధిగన్తుమ్ ॥ ౬ ॥ గమ్భీరం బహుభావగర్భమమలం ధర్తుం హ్యవధానక్షమస్స్యాత్కః స్వంభవిలేఖకోపి వికలాస్స్యుస్తే చ వార్తాః క్రమాత్ । తస్మాల్లేఖయితాస్మ్యహం నిఖిలం భావం స్వమిత్యేవదరో వ్యాస్యచరవ్యాస్యవరదం ప్రవిశ్యయతిరాట్ సుముహుశ్శృణ్వతే ॥ ౭ ॥ ఏవం యతీన్ద్రప్రవరదార్యమూర్తైశ్శ్రుత్వాచతుర్వింశతిపారవర్ణాః । సుదర్శనార్యస్తదనుజ్ఞయైవ బహూల్లిలేఖానుగమయ్యసర్వాన్ ॥ ౮ ॥ శ్రుతప్రకాశికాఖ్యాసాగ్రథానాం యతిభూపతేః టీకాశ్రుత్వాముదారంగీర్వ్యాసంసదసితం జగౌ ॥ ౯ ॥ శ్రీరంగేనగరేంఽథరాజకహలేన ప్లైమహాసైద్ధాన్తికగ్రన్థేష్వప్యఖిలేషు ఘోరమయులేశ్రీవైష్ణవానాం హతే । ఆచ్ఛాద్యస్వతనుం శవైశ్చతదధస్సంవేశ్యతత్పుస్తకం శ్రీవేదాన్తగురూరరక్షచతతస్సంచారయామాసతాః ॥ ౧౦ ॥ లోకోజ్జీవనహేతివెయతిపతిః కారుణ్యవారాన్నిధిః పుత్రార్థాయమహార్ఘరత్ననిచయం తాతోయథాయచ్ఛత్యధాత్ । శ్రీభాష్యాదిమతం గభీరనిహితం వీక్షేలభేచాలభం జైథప్రదచామిమాద్యగపిహి వ్యాసార్యసూక్త్యంజనాత్ ॥ ౧౧ ॥ అపిజీవేదపీత్వాపి స్తనంమాతుస్తనంధయః । నతృప్యత్యేవవేదాన్తీ వ్యాసాచార్యవచస్సుధామ్ ॥ ౧౨ ॥ కిం బహునా ॥ ఉత్ప్రేక్ష్యయోజనశ్చనకం చ నార్థం క్వచిత్క్వచిదావిష్కృతమనుతేనవినాతం కల్పకమన్యమపేతగర్వం వ్యాసార్యసూక్తిర్విశినోతిసద్యః ॥ ౧౩ ॥ ఏనాంవేదాన్తజీవాతుం ప్రాయస్తం ద్రావిడోధునా । బహ్వర్థా విపులాచేతి నాలిఖన్నాపఠన్నపి ॥ ౧౪ ॥ కిం తు వ్యాసార్యసూక్త్యేకదేశలేశానువాదకైః । గ్రన్థైరాధునికైః పూర్ణం మన్యాః కథికతాంయయుః ॥ ౧౫ ॥ శ్రద్ధాళవః కేచిదిహాద్యసూత్రార్థం చతుస్సూత్ర్యర్థం పఠన్తి । ఆచార్యపాదాదపరేప్యగృహ్ణాన్నాన్తం పరం కశ్చిదిహాస్తినావా ॥ ౧౬ ॥

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యే

ప్రథమాధ్యాయే — తృతీయః పాదః

ద్యుభ్వాద్యధికరణమ్

౧ ॥ సూ. — ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ — ఆథర్వణికా అధీయతే * యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాన్తరిక్షమోతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైః తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా వాచో విముఞ్చథ అమృతస్యైష సేతురితి. తత్ర సంశయః కిమయం ద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనత్వేన శ్రూయమాణో జీవః ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. జీవ ఇతి. కుతః * అరా ఇవ రథనాభౌ సంహతా యత్ర నాడ్యస్స ఏషోఽన్తశ్చరతే బహుధా జాయమాన ఇతి పరస్మిన్ శ్లోకే పూర్వవాక్యప్రస్తుతం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనం యత్రేతి పునరపి సప్తమ్యన్తేన పరామృశ్య తస్య నాడ్యాధారత్వముక్త్వా పునరపి * స ఏషోఽన్తశ్చరతే బహుధా జాయమాన ఇతి తస్య బహుధా జాయమానత్వం చోచ్యతే- నాడీసంబన్ధో దేవాదిరూపేణ

ఏవమస్పష్టజీవలిఙ్గకాని వాక్యాని పరమాత్మపరత్వేన నిర్ణీతాని. అథ స్పష్టజీవలిఙ్గకాని విచార్యన్త ఇతి పాదసఙ్గతిః. పూర్వస్మిన్నధికరణే ద్యుపృథివ్యాదిసమ్బన్ధినః పరమాత్మత్వముక్తమ్. ద్యుపృథివ్యాదిసమ్బన్ధిత్వం పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్యాపి దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయామనన్తరాధికరణారమ్భ ఇత్యవాన్తరసఙ్గతిః. యద్వా *అదృశ్యత్వాదిగుణక ఇత్యధికరణే త్రైలోక్యశరీరత్వేన పరమాత్మత్వే సాధితే తచ్ఛరీరకత్వమపరమాత్మనోఽపి దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయాం వైశ్వానరాధికరణం ప్రవృత్తమ్. అథాస్యామేవోపనిషది కతిపయవాక్యానాం పరమాత్మవ్యతిరిక్తపరత్వశఙ్కాయామదృశ్యత్వాదిగుణకచిన్తనస్యాసమాప్తిబుద్ధ్యా తృతీయపాదాద్యాధికరణారమ్భ ఇత్యవాన్తరసఙ్గతిః. అత్ర నిరసనీయజీవలిఙ్గానాం స్పష్టత్వాదిదమధికరణమదృశ్యత్వాదిగుణకనిరూపణాత్పృథక్కృత్య తృతీయపాదే నివేశితమ్- పాదభేదస్య స్పష్టాస్పష్టజీవలిఙ్గతానిబన్ధనత్వాత్ ....

౧ ॥ సూ. — ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ — ద్యుభ్వాద్యాయతనమిత్యేతావతి వక్తవ్యేఽపి ద్యుభ్వాదీత్యుక్తేరయం భావః- ఊర్ధ్వా అధరాశ్చేతి కోటిద్వయాన్తర్గతా లోకాః, తత్ప్రదర్శనార్థౌ ద్యుభూశబ్దావితి. విషయమాహ (ఆథర్వణికా ఇతి) (తత్రేతి) కిం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనం జీవః- ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం * యస్మిన్ ద్యౌరిత్యాదివాక్యజాతం కిమదృశ్యత్వాదిగుణకప్రకరణాద్భిన్నం- ఉతాభిన్నమ్. తదర్థం మనఃప్రాణాదిసంబన్ధః కిముపకరణోపకరణిత్వలక్షణః- ఉతాధారాధేయభావలక్షణః. తదర్థం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వామృతసేతుత్వాదిధర్మాః కిం కర్మఫలాత్తుర్జీవస్య సంభవన్తి- ఉతానశ్నత ఇతి. యదా కర్మఫలాత్తుర్జీవస్య సంభవన్తి- తదా మనఆదిసంబన్ధస్య కరణతద్వత్తారూపతయా తస్య పరప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వేన ద్యుభ్వాద్యాయతనం జీవస్స్యాత్, యదాఽమృతసేతుత్వాదయోఽనశ్నతో ధర్మాః- తదా మనఆదిసమ్బన్ధస్య ఆధారాధేయభావరూపత్వేన పరప్రకరణావిచ్ఛేదాద్ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనం పరమాత్మేతి ఫలితం స్యాత్ * అరా ఇవేత్యాదేరనన్తరశ్లోకస్య ద్యుభ్వాద్యాయతనవిషయత్వం దర్శయన్ జీవలిఙ్గమాహ (పూర్వవాక్యేతి) లిఙ్గాన్తరమాహ (పునరపి స ఏష ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (నాడీసంబన్ధ ఇతి) నాడీనామిన్ద్రియసంబన్ధిత్వేన జీవస్య జ్ఞానప్రసరహేతుత్వాత్ * తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేతే * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీత్యాదిశ్రుతిభిర్జీవస్య నాడీసంయోగప్రసిద్ధేశ్చ తత్సమ్బన్ధో జీవలిఙ్గమితి భావః.

బహుధా జాయమానత్వంచ జీవస్యైవధర్మః. అస్మిన్నపిశ్లోకే * ఓతంమనస్సహప్రాణైశ్చసర్వైరితి ప్రాణపఞ్చకస్య మనసశ్చాశ్రయత్వముచ్యమానం జీవధర్మ ఏవ. ఏవం జీవత్వేనిశ్చితేసతి ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వాదికం యథాకథఞ్చిత్సఙ్గమయితవ్యమితి. ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ద్యుభ్వాద్యాయతనంస్వశబ్దాత్) ద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనం పరంబ్రహ్మ. కుతః (స్వశబ్దాత్) పరబ్రహ్మాసాధారణశబ్దాత్ * అమృతస్యైషసేతురితి పరస్య బ్రహ్మణోఽసాధారణశ్శబ్దః * తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతి । నాన్యఃపన్థాఅయనాయవిద్యతఇతి సర్వత్రోపనిషత్సు సఏవామృతత్వప్రాప్తిహేతుశ్శ్రూయతే. సినోతేర్బన్ధనార్థత్వాత్ సేతుః- అమృతస్య ప్రాపక ఇత్యర్థః. సేతురివవా సేతుః. నద్యాదిషు సేతుర్హి కూలస్య ప్రతిలమ్భకః- సంసారార్ణవపారభూతస్యామృతస్యైషప్రతిలమ్భక ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దశ్చ నిరుపాధికః పరస్మిన్బ్రహ్మణి ముఖ్యవృత్తిః - ఆప్నోతీతిహ్యాత్మా -స్వేతరసమస్తస్యనియన్తృత్వేనవ్యాప్తిస్తస్యైవసంభవతి. అతస్సోఽపి తస్యైవశబ్దః * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదయశ్చోపరితనాః పరస్యైవబ్రహ్మణశ్శబ్దాః. నాడ్యాధారత్వం తస్యాపిసమ్భవతి * సన్తతగ్ంసిరాభిస్తులమ్బత్యాకోశసన్నిభమిత్యారభ్య * తస్యాశ్శిఖాయామధ్యేపరమాత్మావ్యవస్థితఇతిశ్రవణాత్ * బహుధా జాయమానఇత్యపిపరస్మిన్ బ్రహ్మణిసఙ్గచ్ఛతే * అజాయమానోబహుధావిజాయతే తస్యధీరాఃపరిజానన్తియోని

దేవాదిరూపేణేతి బహుధాశబ్దవివరణం. అన్తరాదిత్యవిద్యాయామకర్మకృతస్వేచ్ఛాగృహీతదివ్యవిగ్రహయోగస్సమర్థితః- నతు దేవాదిసజాతీయరూపైర్బహుధాజాయమానత్వం బహుధాశబ్దార్థఇతి సూత్రకారేణనిరూపితం- అతస్తస్య జీవత్వశఙ్కాయుక్తేతిభావః * యస్మిన్ ద్యౌరితి పూర్వశ్లోకే జీవధర్మందర్శయతి (అస్మిన్నపీతి) నను కథంమనఃప్రాణసమ్బన్ధస్య జీవత్వసాధకత్వోపన్యాసః- సహి పరస్యసంభవతీతి * సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాదిత్యత్రోక్తమ్. సత్యం- తథాపి మనఃప్రాణైరుపకరణోపకరణిత్వలక్షణసమ్బన్ధస్య స్వరసతః ప్రతీతేస్తస్యచాపవాదాభావేసతి కార్యకరత్వేన ప్రాగుక్తనిర్వాహాయోగాచ్చ యుక్తాశఙ్కా. అతో నాడీసమ్బద్ధబహుధాజాయమానత్వమనఃప్రాణాధారత్వజీవలిఙ్గైః పూర్వపక్షోత్థానం యుక్తమ్. తత్రైవశ్లోకే ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వరూపపరమాత్మలిఙ్గంచదృశ్యతఇత్యత్రాహ (ఏవంజీవత్వేనిశ్చితఇతి) ద్వయోరపి జీవపరయోర్లిఙ్గప్రతిభాసేనవిరోధాదన్యతరలిఙ్గభఙ్గేఽవశ్యంభావిని యల్లిఙ్గస్యోత్తరశ్లోకప్రతిపన్నలిఙ్గద్వయానుగుణ్యం తల్లిఙ్గానుసారిణ్యర్థనిర్ణయః కర్తవ్యఇతీత్యర్థః (యథాకథఞ్చిత్సంగమయితవ్యమితి) జీవస్య ద్యుపృథివ్యాద్యాధారత్వం స్వరూపేణవా కర్మద్వారావా ముక్తావస్థాయాం వికసితేనజ్ఞానేన వాసమ్భవతీతిభావః. (ద్యుపృథివ్యాదీనామిత్యాది) సేతుశబ్దస్య సలిలనిరోధకే ప్రసిద్ధత్వేనామృతస్య నిరోధకత్వప్రసఙ్గేన రూఢార్థానుపపత్తేస్తత్యాగస్వారస్యసామ్యాత్తముభయథావ్యాచష్టే (సినోతేరితి, సేతురివవేతిచ) ప్రథమనిర్వాహే రూఢిపరిత్యాగాదస్వారస్యం ద్వితీయేత్వగత్యా రూఢార్థగతగుణయోగపరత్వాదస్వారస్యమ్. గుణయోగఫలితమర్థమాహ (సంసారేతి) శ్యేనసాదృశ్యాద్యాగే శ్యేనశబ్దవత్ సేతుసాదృశ్యాత్పరమాత్మని సేతుశబ్దః విహఙ్గయాగయోర్హి నిపత్యాదానంసామ్యమ్. * అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాం సర్వాత్మేతి శ్రుత్యనుసారేణాత్మశబ్దంవ్యాచష్టే (ఆత్మశబ్దశ్చేతి) ఆత్మశబ్దో నవ్యాప్తిమాత్రవాచీ, కింతు వ్యాప్తివిశేషవాచీ- యోగరూఢత్వాత్. నహిగగనాదిష్వాత్మశబ్దప్రయోగః అతో నియన్తృరూపవ్యాప్తివిశేషవాచీత్యర్థః * అమృతస్యైషసేతుః * ఆత్మానం * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదయః స్వశబ్దాఇత్యర్థః. పరోక్తహేతునిర్వాహమాహ (నాడ్యాధారత్వమిత్యాదినా) నాడ్యాధారత్వంహృదయద్వారా పరమాత్మనస్సంభవతీత్యర్థః(అజాయమానఇతి)జన్మనో హేతువిశేషఃఫలవిశేషశ్చేతిభావః.'తద్వైశద్యాయాహ(స్మృతిరపీతి)

మితి దేవాదీనాం సమాశ్రయణీయత్వాయ తత్తజ్జాతీయరూపసంస్థానగుణకర్మసమన్వితః స్వకీయం స్వభావమజహదేవ స్వేచ్ఛయా బహుధా విజాయతే పరః పురుష ఇత్యభిధానాత్. స్మృతిరపి * అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్ । ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సంభవామ్యాత్మమాయయేతి. మనః ప్రభృతి జీవోపకరణాధారత్వంచ సర్వాధారస్య పరస్యైవోపపద్యతే ....

ఇతశ్చ పరమపురుషః

౨ ॥ సూ. ——ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ—— అయం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనభూతః పురుషః సంసారబన్ధాన్ముక్తైరపి ప్రాప్యతయా వ్యపదిశ్యతే * యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ । తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి * యథా నద్యః స్యన్దమానాః సముద్రే అస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ । తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి. సంసారబన్ధనాద్విముక్తానాం హి విధూతపుణ్యపాపానాం నిరఞ్జనానాం నామరూపాభ్యాం వినిర్ముక్తానాం చ- పుణ్యపాపనిబన్ధనాచిత్సంసర్గప్రయుక్తనామరూపభాక్త్వమేవ హి సంసారః. అతో విధూతపుణ్యపాపైర్నిరఞ్జనైః ప్రకృతిసంసర్గరహితైః పరేణ బ్రహ్మణా పరమం సామ్యమాపన్నైః ప్రాప్యతయా నిర్దిష్టో ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనభూతః పురుషః పరం బ్రహ్మైవ.........

పరబ్రహ్మాసాధారణశబ్దాదిభిః పరమేవ బ్రహ్మేతి ప్రసాధ్య ప్రత్యగాత్మాసాధారణశబ్దాభావాచ్చాయం పర ఏవేత్యాహ.

౩ ॥ సూ. ——నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ—— యథాఽస్మిన్ప్రకరణే ప్రతిపాదకశబ్దాభావాత్ప్రధానం న ప్రతిపాద్యం-ఏవం ప్రాణభృదపీత్యర్థః. అనుమీయత ఇత్యనుమానం పరోక్తం ప్రధానముచ్యతే. అనుమానప్రమితత్వాద్వాఽనుమానమితి వా (అతచ్ఛబ్దాత్) తద్వాచిశబ్దాభావాది

---

౨ ॥ సూ. ——శ్రీముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చశ్రీ—— నామరూపప్రహాణమాత్రం ప్రళయదశాయామప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం విధూతపుణ్యపాపత్వపూర్వకత్వం నామరూపప్రహాణస్య దర్శయితుం శ్రుతివాక్యద్వయోపాదానం. ఉపాత్తశ్రుతివాక్యే బన్ధాన్ముక్త ఇతి శబ్దస్యాశ్రుతత్వాన్ముక్తిప్రతిపాదనం దర్శయతి (సంసారబన్ధనాదితి) వాక్యద్వయోక్తవిశేషణాన్యాహ (విధూతేతి) ముక్తత్వముపపాదయతి (పుణ్యపాపేతి) వాక్యద్వయోక్తవిశేషణాని విశదీకుర్వన్ సూత్రార్థం పరమసామ్యేన ఘటయతి (అత ఇతి) నిరఞ్జనశబ్దవ్యాఖ్యానం ప్రకృతిసంసర్గరహితైరితి పదమ్. (పరమం సామ్యమితి) యేన గుణేన సామ్యం తస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం పరమసామ్యం- న తు సర్వథా సామ్యమ్ ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (పరబ్రహ్మేతి) పూర్వమన్వయ ఉక్తః అథ తద్ధార్ఢ్యాయ వ్యతిరేక ఉచ్యత ఇత్యర్థః.

౩ ॥ సూ. ——నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ—— సూత్రసంగతేర్బుద్ధిస్థత్వాయ ప్రథమం సంగచ్ఛమానం సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (యథేతి) ముక్తోపసృప్యత్వేఽభిహితే ప్రధానశఙ్కానుదయేన తస్య వ్యుదసనీయత్వాభావాత్తదుపన్యాసోఽదృష్టాన్తతయేతి భావః. కిమత్ర ప్రధానోపస్థాపకం పదమిత్యాకాఙ్క్షాయాం వ్యాఖ్యేయం పదం వ్యాచష్టే (అనుమీయత ఇతి) * కృత్యల్యుటో బహులమితి బహులగ్రహణాత్ కర్మణి ల్యుడితి భావః (అనుమానేతి) * శేష ఇత్యణ్ప్రత్యయే ఆదివృద్ధ్యా చ సత్యామానుమానమితి రూపం భవతి. తద్వ్యతిరిక్తవాచిశబ్దాదితి ప్రతీతిశఙ్కానివృత్త్యర్థం * అతచ్ఛబ్దాదితి పదం వ్యాచష్టే (తద్వాచీతి) అర్థాభావే యదవ్యయమితి న సూత్రోపాదానం అపిత్వర్థోపాదానం, సూత్రస్య ద్రాఘీయస్త్వాత్. అయమభిప్రాయః * అతచ్ఛబ్దాదితి బహువ్రీహిస్తావదనుపపన్నః. తదా తచ్ఛబ్దరహితాదితి స్యాత్; తతశ్చ విశేష్యాన్తరం హేతుతయాఽన్వేష్టవ్యం, తచ్చానుపలబ్ధిహతమ్. తత్పురుషత్వే న

త్యర్థః. అర్థాభావే యదవ్యయమిత్యవ్యయీభావః ... .

ఇతశ్చాయంనప్రత్యగాత్మా.

౪ ॥ సూ. భేదవ్యపదేశాత్ * సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్నో అనీశయాశోచతిము హ్యమానః। జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోక ఇత్యాదిభిర్జీవాద్విలక్షణత్వేనాయం వ్యపదిశ్యతే, అనీశయా భోగ్యభూతయా ప్రకృత్యా ముహ్యమానః శోచతి జీవః- అయం యదా స్వస్మాద న్యం సర్వస్యేశం ప్రియమాణం, అస్య ఈశ్వరస్య మహిమానంచ నిఖిలజగన్నియమనరూపం పశ్యతి - తదా వీతశోకో భవతి. ....

౫ ॥ సూ. ప్రకరణాత్ ప్రకరణంచేదం పరస్య బ్రహ్మణ ఇతి * అదృశ్యత్వాద్గు ణకో ధర్మోక్తేరిత్యత్రైవ ప్రదర్శితమ్. నాడీసమ్బన్ధబహుధాజాయమానత్వమనః ప్రాణాధారత్వాచ్చ ప్ర

ఇత్తత్పదేన శబ్దపదేనవా సమాసస్స్యాత్. తత్ర ప్రథమే అసఃక ఇత్యపేక్షాయాం ప్రకృతాత్పరమాత్మనోఽన్యత్ప్ర ధానం జీవో వాయద్యతచ్ఛబ్దార్థః తదా ప్రధానపురుషవాదిశబ్దాదిత్యుక్తం స్యాత్, తతశ్చాసిద్ధిః ప్రతిజ్ఞాతార్థవిరోధశ్చ స్యాత్. అసః ప్రధానాదివ్యతిరిక్తః పరమాత్మా చేత్, తద్వాచిశబ్దాదిత్యుక్తే * స్వశబ్దాదిత్యనధికారార్థత్వం స్యాత్ తథాచసతి నానుమానమతఏవ ప్రాణభృచ్చేత్యార్జవేన శక్యే సూత్రప్రణయనే కుటిలోక్తిర్నిష్ఫలాస్స్యాత్. నఞస్తచ్ఛబ్ద పదేన సమాసపక్షేపి తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తశబ్దాదిత్యుక్తంస్యాత్. తదాతచ్ఛబ్దః ప్రధానజీవపరశ్చేత్తద్వాచిశబ్దవ్యతి రిక్తశబ్దాదిత్యుక్తంభవతి తత్ * స్వశబ్దాదిత్యనధికారార్థం, తచ్ఛబ్దః పరమాత్మపరశ్చేత్ తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తాదితి హేతుః ప్రతిజ్ఞాతార్థవిరుద్ధార్థస్స్యాత్. అతః పారిశేష్యాదర్థాభావేఽవ్యయీభావ ఇతి..........................

(ఇతశ్చాయం నప్రత్యగాత్మేతి) ప్రాణభృత్ప్రతిషేధకసూత్రానన్తర్యాత్తదనన్తరసూత్రస్యాపి ప్రాణభృత్ప్రతిక్షేపసాధ్య ఇత్యర్థః. అయంశబ్దో ద్యుభ్వాద్యాయతనాత్మవిషయః. ముక్తోపసృప్యసూత్రవిషయవాక్యే * పశ్యతేరుక్మవర్ణమిత్యుక్తం * జుష్టం యదా పశ్యతీతి తతుల్యార్థతయా బుద్ధిస్థవాక్యాన్తరప్రతిపన్నం హేతుమాహ.

౪ ॥ సూ. భేదవ్యపదేశాత్ *సమానేవృక్ష ఇతి మన్త్రే అస్యశబ్దార్థో భేదవ్యపదేశశబ్దేనవివక్షితః. అత్రాన్యశబ్దస్య ద్యుభ్వాద్యాయతనవిషయత్వం కథమితిశఙ్కాయాం మన్త్రంవ్యాచష్టే (అనీశయేతి) స్త్రీలిఙ్గసామర్థ్యాత్ ప్రకృతేర్విశేష్యత్వముక్తమ్. అన్యశబ్దసామర్థ్యలబ్ధం ప్రతియోగినంనిర్దిశతి (స్వస్మాదితి) ఈశశబ్దసామర్థ్యప్రాప్తమీశితవ్యం మారాన్తరానురోధేనాహ (సర్వస్యేతి) జుష్టశబ్దంవ్యాచష్టే (ప్రియమాణమితి) ఆదికర్మణి క్తఇతిభావః. సముచ్చేతవ్యసామర్థ్యప్రాప్తశ్చశబ్ద ఇత్యభిప్రాయేణాహ (మహిమానంచేతి) ఇతిశబ్దార్థమాహ (నిఖిలజగన్నియమనరూపమితి) ఇతిశబ్దో బుద్ధిస్థప్రకారపరః ఈశశబ్దశ్రవణాన్నియమనరూపప్రకారో బుద్ధిస్థ ఇతిభావః యత్తదోర్నిత్యసమ్బన్ధాదాహ (తదేతి) ఇతిశబ్దః కాలసంబన్ధరూపప్రకారవాచీ- అతస్తదర్థస్తదాశబ్దవివక్షితో వా స్యాత్, ద్రష్టృత్వసమానాధికరణం ముహ్యమానత్వాదికం దృశ్యత్వసమానాధికరణం జుష్టత్వాదికమన్యత్వంచ వ్యపదిశన్తీయంశ్రుతిః * తమేవైకంజానథేతి జ్ఞేయతయానిర్దిష్టం ద్యుభ్వాద్యాయతనమాత్మానమన్యశబ్దవాచ్యత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞాపయన్తీ తస్యజీవత్వం వారయతీతి వాక్యార్థః ... .

ద్వితీయచతుర్థసూత్రవిషయాభ్యాం * యదా పశ్యః పశ్యతే *జుష్టం యదా పశ్యతీతి వాక్యాభ్యామదృశ్యత్వాదిగుణకవిషయస్య * యద్భూతయోనింపరిపశ్యన్తీతి వాక్యస్య సమానార్థత్వాద్బుద్ధిస్థప్రకరణమేవ హేతుః సిద్ధ్యదనాభ్యాం పూర్వమేవాహ

౫ ॥ సూ. ప్రకరణాత్ భాష్యే అస్యసూత్రస్య సాధ్యనిర్దేశాభావః ప్రకరణాఖ్యస్య హేతోః ప్రా

కరణవిచ్ఛేదశఙ్కామాత్రమత్రపర్యహార్షమ్ ....

౭ ॥ సూ. ॥ స్థిత్యదనాభ్యాంచ ॥ * ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే । తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీత్యేకస్య కర్మఫలాదనమన్యస్య చ కర్మఫలమనశ్నత ఏవ దీప్యమానతయా శరీరాన్తస్థితిమాత్రం ప్రతిపాద్యతే- తత్ర కర్మఫలమనశ్నన్దీప్యమాన ఏవ సర్వజ్ఞోఽమృతసేతుస్సర్వాత్మా ద్యుభ్వాద్యాయతనం భవితుమర్హతి - న పునః కర్మఫలమదన్ శోచన్ ప్రత్యగాత్మా ....

ణభృత్ప్రతిక్షేపే పరమాత్మసాధనే చ సామర్థ్యాత్ పూర్వోత్తరత్ర చాన్వయో భవిష్యతీత్యభిప్రాయనిబన్ధనః- ఉత్తరసూత్రవ్యాఖ్యానే హ్యుభయమపి సాధ్యత్వేన నిర్దిశ్యతే * అదృశ్యత్వాదీత్యస్మిన్నధికరణే *విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరావితి సూత్రవ్యాఖ్యానావసరే తథాహీత్యాదినోపసంహృతమిత్యన్తేన భాష్యేణ ప్రకరణస్య పరబ్రహ్మపరత్వం ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. పూర్వమేవాస్య ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వం సాధితం చేత్ కిమేతదధికరణారమ్భేణేత్యత్రాహ (నాడీసంబన్ధేతి) ప్రకరణస్య లిఙ్గేన బాధః పరిహృత ఇత్యర్థః, నాడ్యాధారత్వం తస్యాపి సంభవతీత్యాదినా భాష్యేణాస్యాధికరణస్య లిఙ్గబాధపరిహారపరత్వం హి దర్శితమ్..

అనుక్తం ప్రధానభూతం హేతుమాహ.

౭॥ సూ. ॥ స్థిత్యదనాభ్యాంచ ॥ * అల్పాచ్తరమితి స్థితిశబ్దస్య పూర్వనిపాతః * అభ్యర్హితం పూర్వం ప్రయోక్తవ్యమితి వా. అభ్యర్హితత్వం పరమాత్మప్రత్యభిజ్ఞానేన ప్రకరణావిచ్ఛేదహేతుత్వాత్ స్థితేః భాష్యే శ్రుతిక్రమేణ వ్యాఖ్యాతం, న పునస్సూత్రక్రమేణ అస్మిన్మన్త్రే జీవస్యాపి ప్రస్తుతత్వాత్ * యస్మిన్ద్యౌరితి మన్త్రోఽపి తత్ప్రతిపాదకస్స్యాత్, అత్రాదనశబ్దవాచ్యభోగోపకరణమనః ప్రాణసంబన్ధదర్శనాదిత్యత్రాహ (తత్ర కర్మఫలమితి) సర్వజ్ఞోఽమృతసేతురిత్యాదివిశేషణాని ప్రాకరణికతయోక్తాని. ఉభయోః ప్రస్తుతత్వేపి సార్వజ్ఞ్యాదిసమానాశ్రయత్వాత్ స్వయంయోగ్యత్వాన్మనః ప్రాణసంబన్ధాదేః పరమాత్మన్యముఖ్యత్వాభావాచ్చ ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వం పరమాత్మధర్మ ఇత్యర్థః. జీవాన్వయాయోగ్యత్వమాహ (న పునరితి) కర్మఫలమనశ్నన్నితి, కర్మఫలమదన్నితి, చ సౌత్రహేత్వనువాదః. శోచన్నిత్యనేన * భేదవ్యపదేశాదితి సౌత్రహేతోరిహాన్వయోఽభిప్రేతః * శోచతి ముహ్యమాన ఇతి హి తద్విషయవాక్యమ్. తదపి ప్రత్యగాత్మపరత్వప్రతిక్షేపద్వారా పరమాత్మపరత్వసాధకం వ్యతిరేకస్యాన్వయశేషత్వాదితి భావః. అస్మిన్సూత్రే పరమాత్మపరత్వం శ్రుత్యాసాధ్యం, ప్రత్యగాత్మపరత్వప్రతిక్షేపస్త్వార్థ ఇతి న వాక్యభేదః * అభిచాకశీతీతి పదస్య దీప్యమానత్వే హి మన్త్రస్య తాత్పర్యమవగమ్యతే, జీవస్యాత్తృత్వం తదుపయోగితయా ప్రతీయతే, నను కథం * ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రస్య జీవపరమాత్మభేదపరత్వం, అన్తఃకరణజీవపరో హ్యయం మన్త్రః, పైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణేనాస్య మన్త్రస్య తథా వ్యాఖ్యాతత్వాత్ తథాహి * తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీతి సత్త్వం అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి అనశ్నన్నన్యోఽభిపశ్యతి జ్ఞః తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావిత్యత్ర * స్వాద్వత్తీత్యేతదన్తస్య వాక్యస్య సత్త్వపరత్వం * అనశ్నన్నిత్యాదేః క్షేత్రజ్ఞపరత్వం చ ప్రతీయతే. న చ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దౌ జీవపరమాత్మపరావితి వాచ్యం, తయోశ్శబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరతయా ప్రసిద్ధత్వాత్ * తదేతత్సత్త్వం యేన స్వప్నం పశ్యతి అథ యోఽయం శారీర ఉపద్రష్టా స క్షేత్రజ్ఞః తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తఃకరణజీవశబ్దాభ్యాం పైఙ్గిశ్రుత్యైవ వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ, యేన పశ్యతీతి కరణత్వప్రతీతేస్సత్త్వం హ్యన్తఃకరణం స్వప్నద్రష్టృత్వాచ్చ క్షేత్రజ్ఞో హి జీవః అతోఽయం మన్త్రోఽన్తఃకరణజీవపర ఇతి. ఉచ్యతే, న తావజ్జీవపరమాత్మపరత్వమస్య మన్త్ర

అతో ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్. ॥ ద్యుభ్వాద్యధికరణం సమాప్తమ్ ॥

స్యాపవదితుం శక్యతే, అనేన మన్త్రేణ తుల్యార్థతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానే * సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇత్యనన్తరే మన్త్రే జీవపరయోః ప్రతిపన్నత్వాదస్య మన్త్రస్య తదైకార్థ్యాచ్చ * సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే * సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇతి తయోరైకార్థ్యం హి ప్రతీయతే * సమానే వృక్ష ఇతి మన్త్రే చ పురుషోఽపి, అన్తఃకరణస్య పురుషశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్ * శోచతి ముహ్యమానః * పశ్యతి వీతశోక ఇతి పదానామస్వారస్యప్రసఙ్గాచ్చ, అన్యశ్చ పరమాత్మా. ఈశశబ్దోక్తత్వాత్, స్వవిషయజ్ఞానేన వీతశోకత్వహేతుత్వాచ్చ సకేవలమనన్తరమన్త్రైకార్థ్యాత్ * ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రస్య జీవపరమాత్మపరత్వం కిన్తు * స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్య ఇతి భోక్తృత్వాభోక్తృత్వప్రతిపాదనాచ్చ తదవసీయతే, చక్షుః శ్రోత్రాదీనాం ద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాదివదన్తః కరణస్యాపి కరణత్వాదేవ భోక్తృత్వం హి సంభవతి, జీవస్య చ వృక్షశబ్దోక్తదేహపరిష్వఙ్గదశాయామేవానశ్నత్త్వమపి నోపపద్యతే. తర్హి పైఙ్గిశ్రుతేః కో గతిః. ఉచ్యతే, సత్త్వం, బద్ధజీవః * ద్రవ్యాసువ్యవహారేషు సత్త్వమస్త్రీ తు జన్తుష్వితి నామానుశాసనాజ్జనుపరత్వావగతేః, జన్తుశ్చ చేతనః * ప్రాణీ తు చేతనో జన్మీ జన్తుజన్యశరీరిణ ఇతి నామపాఠాత్ * వనాన్యన్విష్యన్నివ ముష్టసత్త్వానీతి ప్రయోగాత్ * నతదస్తి పృథివ్యాం వా దివి దేవేషు వా పునః। సత్త్వం ప్రకృతిజైర్ముక్తం యదేభిస్స్యాత్త్రిభిర్గుణైరితి దర్శనాచ్చ, క్షేత్రజ్ఞశబ్దశ్చాత్ర పరమాత్మపరః అర్థాన్తరప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదిశబ్దవదర్థానుపపత్త్యా పరమాత్మపరత్వోపపత్తేః * విష్ణోర్నామసహస్రం మ ఇత్యుపక్రమ్య * క్షేత్రజ్ఞోఽక్షర ఏవ చేతి ప్రయోగాత్. క్షేత్రం జానాతీత్యవయవార్థస్య తస్మిన్నేవ పుష్కలత్వాచ్చ, మోక్షధర్మే * తతస్త్రిగుణ్యహీనాస్తే పరమాత్మానమఞ్జసా। ప్రవిశన్తి ద్విజశ్రేష్ఠ క్షేత్రజ్ఞం నిర్గుణాత్మకమ్। సర్వావాసం వాసుదేవం క్షేత్రజ్ఞం విద్ధి తత్త్వత ఇతి-తత్రైవ * విశ్వమూర్ధా విశ్వభుజో విశ్వపాదాక్షినాసికః। ఏకశ్చరతి క్షేత్రేషు స్వైరచారీ యథాసుఖమ్। క్షేత్రాణి చ శరీరాణి జ్ఞానాని చ శుభాశుభ। తాని వేత్తి స యోగాత్మా తతః క్షేత్రజ్ఞ ఉచ్యత ఇతి ప్రయోగాత్ తత్రైవ కపిలాసురిసంవాదే * జ్ఞానానామాసు రేక్షేత్రే క్షేత్రజ్ఞో ద్రష్టాశు చిరుపేక్షకః జ్ఞాతృకో బుధ్యమానాప్రతిబుద్ధయోః పరమమృతం విదిత్వా నిరవయవమనామయమస్మాద్దుఃఖాద్విముచ్యత ఏవేతి బుధ్యమానాప్రతిబుద్ధశబ్దాభిహితయోశ్చిదచితోః పరస్య క్షేత్రజ్ఞశబ్దేనాభిధానాత్, తత్రైవ పఞ్చవింశతితత్త్వాని వర్గశబ్దేనోక్త్వా * ఏతస్మాద్వర్గాదపవృత్తోఽపవర్గదః క్షేత్రజ్ఞశ్చిరుపేక్షకో బుధ్యమానాప్రతిబుద్ధయోః పరస్తాదితి- తత్రైవ * అన్యశ్చ రాజన్నవరస్తథాన్యః పఞ్చవింశకః తత్స్థానాచ్చానుపశ్యన్తి క్షేత్రజ్ఞ ఇతి, పునశ్చ తత్రైవ * ఏవమాసురేరన్యద్ద్రష్టృమన్యః పురుషః పఞ్చవింశతితత్త్వమన్యోఽస్మాత్ క్షేత్రజ్ఞ ఇతి పఞ్చవింశాత్ పరస్మిన్ క్షేత్రజ్ఞశబ్దప్రయోగాత్, సనత్కుమారనారదసంవాదే చ * పశ్యః పశ్యతి పశ్యన్తమపశ్యన్తం చ పశ్యతి। పశ్యన్తం పశ్యపశ్యత్వాత్ పశ్యాపశ్యేన పశ్యత ఇతి శ్లోకముక్త్వా * ప్రకృతిం క్షేత్రం క్షేత్రజ్ఞం చాపరః క్షేత్రజ్ఞః షడ్వింశకో వా పశ్యతి న తు పఞ్చవింశకః క్షేత్రజ్ఞశ్చ ప్రకృతిర్వా పరం క్షేత్రజ్ఞం పశ్యతీతి ప్రయోగాచ్చ అత్ర హ్యాత్మశబ్దవత్ క్షేత్రజ్ఞశబ్దస్య జీవపరసాధారణస్య పఞ్చవింశతికపరశబ్దవిశేషితస్య జీవపరమాత్మవిషయత్వదర్శనాచ్చ * యోఽస్యాత్మనః కారయితా తం క్షేత్రజ్ఞం ప్రచక్షతే। యః కరోతి తు కర్మాణి స భూతాత్మేతి చోచ్యత ఇతి మానవప్రయోగాచ్చ * యేన స్వప్నం పశ్యతీత్యత్ర యేనేతీత్థంభావే తృతీయా, యేన విశిష్టః పరమాత్మా స్వప్నం పశ్యతీత్యుచ్యతే. తతశ్చ * కాఠిన్యవాన్యో బిభర్తీతి పృథివీద్వారా కాఠిన్యవత్ స్వప్నద్రష్టృత్వం జీవద్వారా పరమాత్మవిశేషణం భవతీతి న విరోధః. శారీరశబ్దశ్చ * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వదత్రైవ సర్వవ్యతిరిక్తసమస్తచిదచిచ్ఛరీరకే పరమాత్మన్యుపపద్యతే * ఉపద్రష్టేతి నిరుపాధికద్రష్టృత్వం చ తస్యైవోపపద్యతే. ఏవం శారీర ఉపద్రష్టేతి పదద్వయేన పరస్య క్షేత్రజ్ఞశబ్దవాచ్యత్వముపపాదితం భవతి. అతో ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రో జీవపరమాత్మపరః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి)

ఇహ కైశ్చిదేవం పూర్వపక్షితం, ద్యుభ్వాద్యాయతనస్య సేతుత్వశ్రవణాత్ సేతోశ్చ పారవత్త్వేన పరస్య చ * అనన్తమపారమిత్యపారత్వశ్రవణాత్ ద్యుభ్వాద్యాయతనం ప్రధానం వాయుర్వా జీవో వా స్యాత్, ఏషాం ధారకత్వయోగాదితి. తదయుక్తం, పారవదర్థోపస్థాపకస్య సేతుత్వవ్యపదేశస్య పూర్వపక్షహేతోరస్మిన్నధికరణే పరిహృతత్వేన సత్యుత్తరత్ర * పరమతస్సేతూన్మానసంబన్ధభేదవ్యపదేశేభ్య ఇత్యధికరణే సేతుత్వవ్యపదేశస్య పూర్వపక్షహేతుత్వేనోపన్యాసాయోగాత్. న హి పరిహృతస్య హేతోః పునః పరిహారో న్యాయ్యః కృతకరత్వాపత్తేః. అత్ర సేతోః పరిచ్ఛిన్నత్వం పూర్వపక్షశఙ్కాబీజం, తత్ర తు కూలాన్తరప్రాపకత్వమితి ముఖభేదోఽస్తీతి చేన్న. కూలాన్తరప్రాపకత్వం చ సేతోః కూలావధికత్వసంబన్ధమితి పరిచ్ఛిన్నత్వే పరిహృతే తస్యాపి పరిహృతత్వాత్ పరిహారహేతుసామ్యాచ్చ, ఏకార్థతయైవ హ్యుభయత్ర పరిహారః. అత ఉత్తరత్ర పూర్వపక్షబీజతయోపన్యాసాన్యథానుపపత్త్యా అస్మిన్నధికరణే సేతుత్వవ్యపదేశస్స ప్రకారేణ న పూర్వపక్షబీజతయా వివక్షితః. ప్రధానవాయ్వోశ్శఙ్కా చానుపపన్నా * తమేవైకం జానథాత్మానమిత్యాత్మశబ్దశ్రవణాత్ * గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదిత్యత్ర ఆత్మశబ్దస్యావిద్యావ్యావర్తకతోపపాదనాచ్చ అచేతనశఙ్కోత్థానాసంభవాత్. స్వశబ్దస్య * సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి సద్విద్యావాక్యవిషయత్వం చాయుక్తం, పక్షధర్మత్వాత్. సద్విద్యావాక్యం హి నాత్ర ప్రాయలే. ఇహ తదైకార్థ్యం హేతుతయా వివక్షితమితి చేత్ - తర్హి విగీతస్య హేతుతయోపన్యాసో న ఘటతే, ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనప్రతిపాదకవాక్యస్య పరమాత్మప్రతిపాదకవాక్యాన్తరైకార్థ్యం హి పూర్వపక్షిణో విమతిపదమ్. ద్వితీయసూత్రస్య చ * అన్యావాచో విముఞ్చథేతి శ్రవణాద్వాగ్విముక్తైర్జ్ఞేయత్వవ్యపదేశపరత్వమయుక్తం * నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతీతి వాక్యస్థవిముక్తిశబ్దార్థస్య ఉపైతిశబ్దార్థస్య చ స్వరసతః ప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాన్ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశస్య * విముఞ్చథేతి ప్రతిస్య వాక్కర్మకస్య ముచిధాతోః ప్రత్యయవిపరిణామేన అవాక్కర్మకముక్తప్రత్యభిజ్ఞానం హ్యస్వరసం, ఉపసృప్యశబ్దస్య జ్ఞేయవాచిత్వం చాస్వారసికమ్. స్వారసికార్థానుపపత్త్యభావే అస్వరసార్థౌచిత్యాతిశయాభావే వాఽస్వరసార్థస్వీకారోఽనుపపన్నః, * ప్రాణభృచ్చేతి సూత్రపృథక్త్వకల్పనం చాయుక్తం హేతువైషమ్యాభావాత్, ఉభయవ్యావర్తకహేతూపాదానవత్త్వే కేన సూత్రేణైవోభయవ్యుదాసదర్శనాచ్చ. యథా * విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరౌ * అత ఏవ న దేవతా భూతం చేతి చ. ఉపరితనసూత్రోక్తహేతూనాం * నానుమానమితి ప్రతిజ్ఞాయామనన్వయాత్ పృథగ్యోగకరణమితి చేన్న, నానుమానమిత్యుపాదానస్య దృష్టాన్తార్థత్వాత్, దృష్టాన్తార్థత్వాభావేఽపి జీవవ్యావర్తకానాముత్తరసూత్రహేతూనాం కైముత్యన్యాయేన ప్రధానవ్యావర్తకత్వాచ్చ * భేదవ్యపదేశాదితి సూత్రస్య చ * తమేవైకం జానథేతి వాక్యవిషయత్వాదపి * జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమితి వాక్యవిషయత్వముచితం వ్యపదేశశబ్దస్వారస్యాత్. కర్మకర్తృభావో హి భేదగమకః, అన్యశబ్దశ్చ భేదాభిధాయకః * ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యస్యాపి బుద్ధిజీవపరత్వపక్షోఽనుపపన్నః * ప్రాణభృచ్చేతి జీవవ్యావృత్తిం ప్రతిజ్ఞాయ బుద్ధివ్యావృత్త్యుపపాదనస్యాసంగతత్వాత్. జీవ ఏవోపాధిప్యవచ్ఛేదవిరహితః పరమాత్మా భవతీతి నాసంగతిరితి చేన్న, వృక్షశబ్దవివక్షితదేహోపాధిపరిష్వఙ్గవేలాయామేవానశ్నతోఽన్యస్యాభిధానేనైక్యహేతుతయోపన్యాసాయోగాత్ * అనశ్నన్నిత్యనేన ప్రతీయమానస్యాప్యుపాధిపరిష్వఙ్గస్యాపారమార్థ్యం వివక్షితమితి చేత్, తర్హ్యనేనైవ వాక్యేన అపరమార్థోపాధ్యస్యయోగః ప్రతిషిద్ధస్స్యాత్, కింత్వనుమతస్స్యాత్. ద్యుభ్వాద్యాయతనం న ప్రాణభృత్ స్థిత్యదనాభ్యామిత్యుక్తే పరమార్థతోఽనశ్నత్తయాఽస్థితే పరమార్థతోఽత్తృత్వాచ్చేత్యుక్తం భవతి- అపరమార్థోపాధ్యవచ్ఛిన్నాత్మత్వమేవ హి త్వన్మతే జీవత్వం- తతశ్చ జీవవ్యావృత్తిం ప్రతిజ్ఞాయ జీవత్వావిరుద్ధ[illegible]దుపపాదకహేతూపన్యాసో న ఘటతే. ఉపాధిమిథ్యాత్వమేవాధికరణప్రతిపాద్యమితి చేత్ - తర్హి స్వశబ్దముక్తోపసృప్యత్వభేదవ్య

౭ ॥ సూ. ⟶భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్⟵ ఇదమామనన్తి చ్ఛన్దోగాః యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి సభూమా అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్పమితి. అత్రాయంభూమశబ్దో భావప్రత్యయాన్తో వ్యుత్పాద్యతే. తథాహి పృథ్వ్యాదిషు బహుశబ్దః పఠ్యతే, తతః * పృథ్వ్యాదిభ్య ఇమనిజ్వేతి ఇమనిచ్ప్రత్యయే కృతే * బహోర్లోపో భూచ బహోరితి ప్రకృతిప్రత్యయయోర్వికారే భూమేతి భవతి. భూమా బహుత్వమిత్యర్థః, అత్రచాయంబహుశబ్దో వైపుల్యవాచీ, నసంఖ్యావాచీ * యత్రాన్యత్పశ్యతి తదల్పమిత్యల్పప్రతి

పదేశాదిహేతవో నఘటన్తే, తేషాం మిథ్యాత్వసాధకత్వాభావాత్, భవత్పక్షే విశ్వమిథ్యాత్వస్య ప్రథమాధికరణసిద్ధత్వేన ఇహోపాధిమిథ్యాత్వవర్ణనవైయర్థ్యాచ్చ, * ద్వాసుపర్ణేతిమన్త్రార్థస్యచ హేతుత్వోక్తిరయుక్తా, అతోపాధిమిథ్యాత్వాప్రతీతేః. నహ్యేకవృక్షాధిరూఢయోః పక్షిణోర్మిథోవిరుద్ధాకారయోర్భేదేఽభిహితే వృక్షమిథ్యాత్వముక్తంభవతి. యదపి కైశ్చిదుత్ప్రేక్షితం * ద్యుభ్వాద్యాయతనమిత్యాదిసూత్రద్వయమాత్మవిషయత్వప్రతిపాదకం *నానుమానమతచ్ఛబ్దాదితి ప్రధానవ్యుదాసపరం * ప్రాణభృచ్చేతిసూత్రం జీవవ్యావృత్తిపరం, అన్యత్సూత్రత్రయం ముక్తవ్యుదాసకమితి. తదయుక్తమ్. తథాహి ఆద్యస్యసూత్రద్వయస్య నిరసనీయశఙ్కాఽభావాత్తత్ప్రణయనవైయర్థ్యం స్యాత్. నచ తృతీయసూత్రం ప్రధానవ్యావృత్తిపరం, ముక్తోపసృప్యతయా వ్యపదిష్టస్యాతఏవ జీవాదపి వ్యావృత్తస్య ప్రధానత్వశఙ్కాఽనుదయాత్. అతఆనుమానోపాదానందృష్టాన్తార్థం. అతఏవపృథగ్యోగకరణంచానుపపన్నమిత్యుక్తం అతస్తృతీయసూత్రం వ్యతిరేకేణ జీవవ్యావృత్త్యుపపాదనపరం * తద్విజ్ఞానేనపరిపశ్యన్తిధీరాః ఆనన్దరూపమమృతం యద్విభాతి * తద్యదాత్మవిదోవిదురితి భేదవ్యపదేశేన ముక్తవ్యావృత్తిపరం చతుర్థసూత్రమిత్యప్యయుక్తం, ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యత్వం ముక్తవ్యావర్తకం, నవా. ప్రథమే * తమేవైకంజానథేతివాక్యాదేవ ముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధేః *భేదవ్యపదేశాదితి వాక్యాన్తరవిషయసూత్రప్రణయనవైయర్థ్యమ్. ద్వితీయే సుతరాం వైయర్థ్యం, * తమేవైకంజానథేతి వాక్యోదితజ్ఞాతృజ్ఞేయభావవత్ * పరిపశ్యన్తీత్యాదివాక్యోక్తద్రష్టృదృశ్యభావస్యాపి ముక్తవ్యావర్తనాసామర్థ్యాత్. అతో యథోక్తఏవసూత్రాణామర్థః. ⟶ద్యుభ్వాద్యధికరణంసమాప్తమ్⟵

౭ ॥ సూ. ⟶భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్⟵ పరమాత్మప్రకరణావిచ్ఛేదేన పరమాత్మపరత్వంసాధితం తర్హి జీవప్రకరణావిచ్ఛేదేన జీవపరత్వమితిశఙ్కోత్థానాత్ సఙ్గతిః. ఇయం ప్రమాణద్వారికా. పూర్వం * ఓతంమనస్సహప్రాణైశ్చసర్వైరితి ప్రాణసంబన్ధినః పరమాత్మత్వముక్తం, అత్ర ప్రాణసంబన్ధినఏవ హింసాయోగ్యత్వశ్రవణాజ్జీవత్వం ప్రతీయతఇత్యర్థద్వారాచసఙ్గతిః విషయమాహ (ఇదమితి) భూమశబ్దస్య రూఢితోఽవయవశక్త్యావా జీవపరమాత్మోపస్థాపకత్వసంభవేహి ప్రత్యగాత్మా వాపరమాత్మా వా భూమశబ్దవాచ్యఇతి సంశయోదయః, అన్యథా భూమశబ్దస్య కోర్థఇతిహివక్తవ్యం, అతోవిశేషవిషయసంశయసంభవప్రదర్శనాయ భూమశబ్దవ్యుత్పత్తిప్రకారమనుసరన్విచారవిషయసంశయసిద్ధిందర్శయతి (అత్రాయంభూమశబ్దఇతి) భావప్రత్యయాన్తత్వముపపాదయతి(తథాహీతి) ఆకృతిగణత్వవ్యావృత్త్యర్థం పఠ్యతఇత్యుక్తం (బహోరిత్యాది) బహుశబ్దాత్ పరస్య ప్రత్యయస్యాదేరచోలోపః * ఆదేఃపరస్యేతిసూత్రవశాత్. బహుశబ్దస్య భూశబ్దాదేశశ్చేత్యేవం ప్రకృతిప్రత్యయయోర్వికారః * బహవఃపురుషారాజన్నుతాహోఏకఏవను * ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే * బహుషుబహువచనమితిసంఖ్యాయామపి ప్రయోగోదృశ్యతే * అల్పంవా బహువా యస్యశ్రుతస్యోపకరోతి యదితివైపుల్యేపి ప్రయోగోస్తితస్మాత్సఙ్ఖ్యావ్యావృత్త్యర్థమాహ (అత్రచాయమితి) కథం వైపుల్యపరత్వమిత్యత్రాహ (యత్రాన్యదితి) నను సంఖ్యావాచి

యోగిత్వశ్రవణాత్. అల్పశబ్దనిర్దిష్టధర్మిప్రతియోగిప్రతిపాదనపరత్వాదేవ ధర్మిపరశ్చ నిశ్చీయతే, న ధర్మమాత్రపరః. తదేవం భూమేతి విపుల ఇత్యర్థః. వైపుల్యవిశేషశ్చేహాత్మత్వావగతః *తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రక్రమ్య భూమవిజ్ఞానముపదిశ్య * ఆత్మైవేదం సర్వమితి తస్యైవోపసంహారాత్. అత్ర సంశయ్యతే కిమయం భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా, ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తమ్. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః * శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవిదిత్యాత్మజిజ్ఞాసయోపసేదుషే నారదాయ నామాదిప్రాణపర్యన్తేషూపాస్యతయోపదిష్టేషు * అస్తి భగవో నామ్నో భూయః * అస్తి భగవో వాచో భూయ ఇత్యాదయః ప్రశ్నాః * వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ * మనో వావ వాచో భూయ ఇత్యాదీని చ ప్రతివచనాని ప్రాణాత్ప్రాచీనేషు దృశ్యన్తే, ప్రాణే తు న పశ్యామః, అతః ప్రాణపర్యన్త ఏవాయమాత్మోపదేశ ఇతి ప్రతీయతే. తేనేహ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రాణసహచారీ ప్రత్యగాత్మైవ, న వాయువిశేషమాత్రం * ప్రాణో హ పితా ప్రాణో హ మాతేత్యాదయశ్చ ప్రాణస్య చేతనతామవగమయన్తి * పితృహా మాతృహేత్యాదినా సప్రాణేషు పితృప్రభృతిషూపమర్దకారిణి హింసకత్వనిమిత్తోపక్రోశవచనా-

---

శబ్దప్రతియోగిత్వాదల్పశబ్దోఽపి సంఖ్యాపరస్స్యాత్. నైవం బహుశబ్దస్య సంఖ్యావిపులత్వయోః ప్రయోగదర్శనాదల్పశబ్దస్య సంఖ్యాయాం ప్రయోగాదర్శనాచ్చానన్యథాసిద్ధాల్పశబ్దానుగుణార్థో బహుశబ్ద ఇతి. ధర్మిపరత్వముపపాదయతి (అల్పేతి) ధర్మవాచిభూమశబ్దప్రతియోగిత్వాదల్పశబ్దోఽపి ధర్మపరస్స్యాదితి చేన్న, తత్రాపి ధర్మివాచి షష్ఠ్యన్తశబ్దాన్తరాభావాత్ * యత్ర నాన్యత్పశ్యతీతి శ్రుతేశ్చ. న హి ధర్మమాత్రే జ్ఞాతే ధర్మిస్వరూపం జ్ఞాతం భవతీతి. ఏవం సిద్ధమర్థమాహ (తదేవమితి) వైపుల్యవిశేషః క ఇత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (వైపుల్యేతి) కథమాత్మనో విశేష్యత్వమిత్యత్రాహ (తరతీతి) ఉపక్రమోపసంహారయోరాత్మశబ్దదర్శనాదిత్యర్థః (అత్రేతి) కిం భూమా ప్రత్యగాత్మా, ఉత పరమాత్మా. తదర్థం కిం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే ప్రత్యగాత్మని ప్రశ్నప్రతివచనసమాప్త్యా భూమశబ్దస్తత్ర పర్యవసితః, ఉతాతిరిక్తవిషయః. కిం * ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి ప్రాణాతివాదినోఽఙ్గతయా సత్యవచనం విధత్తే- ఉత సత్యశబ్దవాచ్యపరోపాసకస్యాతివాదిత్వం వదతి. కిమస్మిన్వాక్యే ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞాస్తి, నేతి. తుశబ్దః కిం ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ, నేతి, యదా తుశబ్దః ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ న భవతి- తదా ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞాసంభవాత్ * ఏష తు వా ఇతి వాక్యం తదఙ్గభూతసత్యవచనవిధిపరమితి ప్రాణాతిరిక్తవస్త్వభావాత్ భూమశబ్దః ప్రాణే పర్యవసిత ఇతి భూమా ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వః పక్షః. యదా తుశబ్దః ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ భవతి- తదా ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞానాభావేన * సత్యేనాతివదతీతి వాక్యస్య సత్యోపాసకాతివదనపరత్వేన ప్రాణాతిరిక్తవస్తుసద్భావేన ప్రశ్నప్రతివచనసమాప్త్యావపి భూమశబ్దస్య ప్రాణపర్యవసితత్వాభావాత్ భూమా పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః (తేనేతి) తేన, ఆత్మజిజ్ఞాసయా ప్రక్రాన్తే ప్రకరణే ప్రాణపర్యన్తోపాస్యోపదేశేన హేతునేత్యర్థః. ప్రాణశబ్దః కథమాత్మని వర్తత ఇత్యత్రాహ (ప్రాణసహచారీతి) ఇతరవ్యాఖ్యాతృషు కైశ్చిత్పఞ్చవృత్తిః ప్రాణః ప్రాణశబ్దవాచ్య ఇత్యుక్త్వా తత్ప్రకరణావిచ్ఛేదేన భూమా ప్రాణ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ప్రకరణవిచ్ఛేదేన భూమా పరమాత్మేత్యుక్తమ్. కైశ్చిచ్చ పఞ్చవృత్తిప్రాణస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వమభ్యుపగమ్య పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తే చ తత్ప్రకరణవిచ్ఛేదం వదద్భిః భూమా ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వపక్షం కృత్వా పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. తదుభయమాశఙ్క్యాహ (న వాయువిశేషమాత్రమితి) ఉపక్రాన్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణపర్యన్తత్వసిద్ధేః ప్రాణస్య చాత్మత్వయోగాదితి భావః. హేత్వన్తరమాహ (ప్రాణో హేతి) న హి కేవలం దేహస్య వాయువిశేషస్య వా పితృత్వాదికం వేదాన్తిషు కశ్చిదభ్యుపగచ్ఛతి. హేత్వన్తరమాహ (పితృహేతి) అత్ర ప్రకరణే సప్రాణేషు హింసకే హింసానిమిత్తోపక్రోశవచనం దృశ్యతే. అప్రాణేషు హింసకే హింసానిమిత్తోపక్రోశాభావశ్చ దృశ్యతే, లోకే చ సజీవనిర్జీవశరీరయోరుపమర్దకారిషూపక్రోశతదభావౌ దృశ్యేతే, న హి నిష్క్రాన్తాత్మనః కేవలస్య

త్తేషు ప్వవిగతప్రాణేష్వత్యంతోపమర్దకారిణ్యపి వ్యపకోశాభావప్రదర్శనాచ్చ హింసాయోగ్యశ్చేతన ఏవ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః. అప్రాణేషు స్థావరేష్వపి చేతనేషూపమర్దభావాభావయోర్హింసారూపసంబ ర్శనాదయం హింసాయోగ్యతయా నిర్దిష్టః ప్రాణః ప్రత్యగాత్మైవేతి నిశ్చీయతే. అత ఏవ చారణాభిధ్యానా న్యాయ్యుపన్యాసేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పర ఇతి న భ్రమితవ్యం- పరస్య హింసాప్రసంగాభావాత్, జీవాదిత రస్య తద్భోగ్యభోగోపకరణభూతస్య కృత్స్నస్యాపి అన్యస్యాప్రాణత్వాయత్తత్వేన ప్రత్యగాత్మస్వరూపావ రణాభిధ్యానాన్యోపపత్తేశ్చ. అయమేవ చ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో భూమా, అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రశ్నస్యాభావాత ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రతివచనస్య చాభావాదస్మాన్న ప్రకరణవిచ్ఛేదాత్. కించ ప్రాణవేద నోఽతివాదిత్వముక్త్వా అతిమేవ్యేష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి తస్యసత్యవదనం ప్రాణోపాసనప్రకరణోపదిష్టస్య ఉపాసకస్య సత్య వదనస్య శేషితయా పూర్వనిర్దిష్టప్రాణయాథాత్మ్యవిజ్ఞానం యదా వై విజానాతీత్యాదినోపది శ్య తత్సిద్ధ్యర్థం చ మననశ్రద్ధాది ప్రాప్తయేత్యాద్యుపదిశ్య తదాత్మభూయమిదప్రాణశబ్దని ర్దిష్టప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య సుఖరూపతాజ్ఞానముపదిశ్య తస్య చ సుఖస్య విపులతా భూమా త్వేవ వి జ్ఞాసితవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే. తదేవం ప్రత్యగాత్మనః అవిద్యావియుక్తం రూపం విపులసుఖమిత్యుపదిష్ట మితి తరతి శోకమాత్మవిదిత్యుపక్రమావిరోధశ్చ. అతో భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా. ....

శరీరస్య వా హింస్యత్వం, అపి త్వచిద్విశిష్టస్యైవ చేతనస్య తస్మాత్స ప్రాణనిష్ప్రాణవిపయోపమర్దనదభావయోః సజీవ నిర్జీవశరీరోపమర్దనిమిత్తహింసా తదభావశ్రవణాద్ధింసాకర్తృత్వం ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య జీవత్వసాధకమిత్యర్థః. ఉపక్రో శతదభావౌ పశ్చాద్వృత్తిప్రాణవత్త్వతదభావనిబన్ధనౌ స్యాతాం, న తు సజీవత్వనిర్జీవత్వకృతావిత్యత్రాహ (అప్రా ణేష్వితి) (స్థావరేష్వపి చేతనేష్వితి) * ఓషధివనస్పతయో యచ్చ కించిత్ ప్రాణభృత్ స ఆత్మానమాత్వా ఏరాంచవే ద * శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం నర ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభిః స్థావరాణాం జ్ఞాతృత్వకర్తృఫలభోక్తృత్వావగమా త్తేషాం చేతనత్వం వేదాన్తస్మృతివచనానిచ ప్రమాణయద్భిరభ్యుపేత్యమితి భావః. ప్రకాశ్రస్యాత్తోపదేశస్య ప్రాణపర్యన్తత్వం మాతృత్వపితృత్వాదికం హింసాయోగ్యత్వం చేతి తృతీయం జీవత్వసాధకం పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తే తు పి తృత్వాదికం హింసాకర్తృత్వం చ ద్వయమేవ జీవత్వసాధకమితి భిదా. అరనాభిదృష్టాన్తపూర్వకసర్వాధారత్వోపన్యాసే న ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) దృష్టాన్తాదిత్యాదిశబ్దేష్వధ్యాహర్తవ్యమ్. ప్రాణశ బ్దనిర్దిష్టస్య ముఖ్యప్రాణత్వశఙ్కానిరాసహేతురేవ పరమాత్మత్వశఙ్కాయా అపి నిరాసహేతురిత్యనుచయికత్వప కారః. కుత ఇత్యత్రాహ (పరస్యేతి) హింసాయా అభావాదుక్తస్యాప్యస్తీతి చేద్వ్యావృత్త్యర్థం హింసాప్రసఙ్గాభా వాదిత్యుక్తమ్. తర్హ్యరనాభిదృష్టాన్తః కథమిత్యత్రాహ (జీవాదితరస్యేతి) ఏవం హింసాయోగ్యత్వం పశ్చాద్వృత్తిప్రా ణాత్ పరమాత్మనశ్చ వ్యావర్తకమిత్యుక్తం భవతి. ఏవం జీవః ప్రాణశబ్దవాచ్యోఽస్తు, తతః కిం భూమవిశిష్టస్య ఇత్యత్రాహ (అయమేవ చేతి) ప్రకరణావిచ్ఛేదం హేతుమాహ (అస్తి భగవ ఇతి) ప్రశ్నప్రతివచనాభావః ప్రకర ణావిచ్ఛేదహేతుః, తదవిచ్ఛేదో భూమవిశిష్టస్య జీవత్వహేతురిత్యర్థః. తుశబ్దస్య ప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వమాశఙ్క్యాహ (కించేతి) * ఏష తు వా అగ్నిహోత్రియస్సత్యం వదతీత్యత్ర అగ్నిహోత్రివత్ ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్తస్యై వ తదఙ్గతయా సత్యకథనముక్తమిత్యర్థః. కథం జీవస్వరూపస్య విపులసుఖత్వం- తద్ధి శోకప్రచురమిత్యత్రాహ (అవి ద్యావియుక్తం రూపమితి) ఉపక్రమే * తరతి శోకమాత్మవిదితి శోకావిష్టత్వం జీవస్య ప్రతిపన్నం తత్కథం విపులసుఖ త్వమిత్యత్రాహ (ఉపక్రమావిరోధశ్చేతి) బద్ధావస్థా శోకః, ముక్తస్వరూపం విపులసుఖమిత్యర్థః. ఆహంశబ్దనిర్దేశశ్చ

యత ఏవం భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా, అత ఏవాహమర్థప్రత్యగాత్మని * అహమేవాధస్తాదహముపరిష్టాదిత్యారభ్య * అహమేవేదం సర్వమితి ప్రత్యగాత్మనో వైభవముపదిశతి. ఏవం ప్రత్యగాత్మత్వే నిశ్చితే సతి తదనుగుణతయా వాక్యశేషో నేతవ్య ఇతి ....

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్) భూమగుణవిశిష్టో న ప్రత్యగాత్మా, అపి తు పరమాత్మా. కుతః (సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్) సంప్రసాదః, ప్రత్యగాత్మా * ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుపనిషత్ప్రసిద్ధేః, సమ్ప్రసాదాత్, ప్రత్యగాత్మనోఽధికతయా భూమవిశిష్టస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్యోపదేశాదిత్యర్థః. సత్యశబ్దాభిధేయం చ పరం బ్రహ్మ. ఏతదుక్తం భవతి, యథా నామాదిషు ప్రాణపర్యన్తేషు పూర్వపూర్వాస్మాదధికతయోత్తరోత్తరాభిధానాత్పూర్వేభ్య ఉత్తరేషామర్థాన్తరత్వం - ఏవం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽధికతయా నిర్దిష్టస్సత్యశబ్దాభిధేయస్తస్మాదర్థాన్తరభూత ఏవ, సత్యశబ్దనిర్దిష్ట ఏవ భూమేతి సత్యాఖ్యం పరం బ్రహ్మైవ భూమేత్యుపదిశ్యత ఇతి. తదాహ వృత్తికారః * భూమా త్వేవేతి భూమా బ్రహ్మ నామాదిపరమ్పరయా ఆత్మన ఊర్ధ్వమస్యోపదేశాదితి.

హేతుమాహ (యత ఏవమితి) కథమహంశబ్దనిర్దేశః ప్రత్యగాత్మత్వ సాధక ఇత్యత్రాహ (అహమర్థే ప్రత్యగాత్మనీతి) అహమర్థస్య ప్రత్యగాత్మత్వాదిత్యర్థః (తదనుగుణతయేతి) స్వమహిమ్ని ప్రతిష్ఠితత్వాదిపరాణి వాక్యాన్యన్యపరసంయోజనీయానీత్యర్థః. ....

సూత్రం వ్యాచష్టే (భూమేతి) శుద్ధస్వరూపాభిప్రాయేణ సూత్రే సంప్రసాదనిర్దేశః కృతః. సంప్రసాదశబ్దస్య ప్రత్యగాత్మపరత్వం కథమిత్యత్రాహ (ఏష ఇతి) హేతువాచిపదేషు సంప్రసాదశబ్దో వ్యాఖ్యాతః- పదాన్తరద్వయం వ్యాచష్టే (సంప్రసాదాదితి) న హి ప్రాణకథనానన్తరం భూమవిశిష్టస్యాధికత్వం శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (సత్యశబ్దాభిధేయస్యేతి) సత్యశబ్దాత్ పశ్చాత్ప్రకరణవిచ్ఛేదాభావేన సత్యశబ్దవాచ్య ఏవ భూమవిశిష్ట ఇతి భావః. భూమవిశిష్టస్సత్యశబ్దాభిధేయోఽస్తు- తతః కిం తస్య భూమ్నః పరమాత్మత్వసిద్ధేరిత్యత్రాహ (సత్యశబ్దాభిధేయం చేతి) సత్యశబ్దాభిధేయస్య తు శబ్దోపేతాతివాదిశబ్దేనాధికతయోపదేశోఽస్తు, ఆధిక్యస్య చ ప్రాణశబ్దవాచ్య జీవప్రతియోగికత్వం కథం- న హి * మనో వావ వాచో భూయ ఇత్యాదివత్ పఞ్చమ్యన్తః ప్రాణశబ్దశ్శ్రుతః, అతో న సత్యస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యాజ్జీవాదర్థాన్తరత్వం, అపి తు పూర్వనిర్దిష్టాయా ఆశాయా అధికతయోపదిష్టః ప్రాణ ఏవ సత్యశబ్దవాచ్యః, పరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యాపి * సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదిత్యాదావివ సత్యశబ్దవాచ్యత్వం సమ్భవేదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) పూర్వనిర్దిష్టాదూర్ధ్వమభిధానం హి పూర్వనిర్దిష్టప్రతియోగితయోత్తరోత్తరేషామధికతయార్థాన్తరత్వే హేతుః, తస్య హేతోస్సపక్షే వ్యాప్తిం దర్శయతి (యథేతి) ఏవం శబ్దేన హేతురభిప్రేతః. ఉత్తరోత్తరనిర్దిష్టానాం పూర్వపూర్వనిర్దిష్టాదధికతయాఽర్థాన్తరప్రతిపాదనప్రకరణత్వాత్ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదూర్ధ్వం నిర్దిష్టస్సత్యశబ్దవాచ్యస్తస్మాత్ ప్రాణాదధికతయాఽర్థాన్తరభూత ఏవేత్యర్థః. తతః కిం భూమశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మత్వ ఇత్యత్రాహ (సత్యశబ్దేతి) అనేన పూర్వం సూత్రాక్షరయోజనాయాముక్తస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్యేతి పదస్యాభిప్రాయో వివృతో భవతి (తదాహేతి) పూర్వనిర్దిష్టాదధికతయోత్తరోత్తరనిర్దేశప్రకరణత్వాత్ ప్రాణశబ్దవాచ్యాజ్జీవాదూర్ధ్వముక్తః సత్యశబ్దవాచ్య ఉపాస్యో భూమా తతోఽధికం పరం బ్రహ్మేతి వృత్తికారగ్రన్థస్యార్థః * ఆత్మన ఊర్ధ్వమిత్యనేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవాత్మత్వం వృత్తికారాభిమతం, న తు పఞ్చవృత్తిప్రాణపరత్వమిత్యవగతం, అతః ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య జీవత్వ

ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదధికతయా సత్యస్యోపదేశః కథమవగమ్యత ఇతి చేత్ * స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీ భవతీతి ప్రాణవిదోఽతివాదిత్వముక్త్వా * ఏష తు వా అతివదతి యః సత్యేనాతివదతీతి సత్యవేదినోఽతివాదినం, తుశబ్దేన పూర్వస్మాదతివాదినో వ్యావర్తయతి, అత ఏవ * ఏష తు వా అతివదతీత్యత్ర ప్రాణాతివాదినో న ప్రత్యభిజ్ఞా- అతోఽస్యాతివాదిత్వనిమిత్తం సత్యం పూర్వాతివాదిత్వనిమిత్తాత్ప్రాణాదధికమితి విజ్ఞాయతే- ననుచ ప్రాణవేదిన ఏవ సత్యవదనమఙ్గత్వేనోపదిష్టం, అతః ప్రాణప్రకరణావిచ్ఛేద ఇత్యుక్తమ్. నైతద్యుక్తం, తుశబ్దేన హ్యతివాద్యన్తరం ప్రతీయతే. న తు తస్యైవాతివాదినస్సత్యవదనాఙ్గవిశిష్టతామాత్రమ్. * ఏష తు వా అగ్నిహోత్రీ యః సత్యం వదతీత్యాదిష్వగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతేః ప్రతీతస్యైవాగ్నిహోత్రిణస్సత్యవదనాఙ్గవిధానమితి క్లిష్టా గతిరాశ్రీయతే, అత్ర త్వతివాద్యన్తరత్వనిమిత్తం సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ ప్రతీయతే.

మాశ్రిత్యైవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనం వృత్తికారాభిమతమితి జ్ఞాపనం వృత్తికారగ్రన్థోపాదానఫలం. ఏవమధికతయోపదేశసిద్ధనత్కారేణ సత్యస్య ప్రాణాదధికతయాఽర్థాన్తరత్వముక్తం, అథ ప్రాణప్రతియోగికార్థాన్తరత్వహేతుత్వేనోక్తోఽధికతయోపదేశ ఏవ కథం- సత్యవచనం హి ప్రాణోపాసనాఙ్గతయోపదిష్టమిత్యుక్తమితి పరాభిప్రాయం శఙ్కతే (ప్రాణశబ్దేతి) తుశబ్దేన ప్రకరణవిచ్ఛేదాన్నాఙ్గవిధిరితి ప్రతివదతి (స వా ఏష ఇతి) వ్యావర్తయతి, అధికతయా వ్యావర్తయతీత్యర్థః. పూర్వనిర్దిష్టాదుత్తరనిర్దిష్టస్యాధికత్వోపదేశపరప్రకరణత్వాదితి భావః. ఉపాసకాధిక్యాత్తన్నిమిత్తోపాస్యాధిక్యం వక్తుం తుశబ్దస్వారస్యేనోపాసకవైలక్షణ్యముక్తం, తుశబ్దో హ్యసఙ్కుచితవృత్తిః ధర్మధర్మిణోరవిశేషేణ భేదకః. ననుకథం తుశబ్దస్వారస్యాదతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిః, ఏతచ్ఛబ్దసామర్థ్యేన పూర్వాతివాదీహి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) ప్రకృతపరిశిష్యమాణసాధారణ ఏతచ్ఛబ్దః, నాయమేకాన్తతః ప్రకృతమభినివిశతే, పాశ్చాత్త్యయద్వృత్తప్రతినిర్దేశరూపత్వాచ్చ నాయం ప్రకృతపరః-తుశబ్దస్వారస్యం చ ప్రకరణవిచ్ఛేదకం, అతః పూర్వాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞా నాస్తీత్యతివాద్యన్తరం ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. అతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిరస్తు, తతః కిం సత్యస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యాదధికత్వ ఇత్యత్రాహ (అతోఽస్యేతి) తుశబ్దః పూర్వాతివాదినోఽతిశయితోపాస్యాన్తరవిశిష్టమేవాతివాద్యన్తరం భినత్తి, సోఽప్యుపాస్యవస్త్వాధిక్యం హ్యతివదననిమిత్తం- అతః ప్రాణాతివాదినోఽతివదననిమిత్తాత్తదుపాస్యాత్ ప్రాణాదపి తదుత్తరవాక్యనిర్దిష్టస్య సత్యాతివాదినోఽతివదననిమిత్తం తదుపాస్యం సత్యమధికమిత్యర్థః. అగ్నిహోత్రివాక్యదృష్టాన్తే తుశబ్దస్య వ్యభిచారం హృది నిధాయాతివాద్యన్తరాప్రతిపత్తిముఖేన చోదయతి (ననుచేతి) పరిహరతి (నైతద్యుక్తమితి) అగ్నిహోత్రివైషమ్యం వక్ష్యంస్తుశబ్దస్వారస్యాదతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిమాహ (తుశబ్దేనేతి) అగ్నిహోత్రివాక్యదృష్టాన్తాద్దార్ష్టాన్తికస్య సత్యాతివాదివాక్యస్య వైషమ్యం వక్తుం దృష్టాన్తస్వారస్యహానిమాహ (ఏష త్వితి) (అగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతేరితి) అతివాదిస్థానీయోఽగ్నిహోత్రీ ఉపాసనస్థానీయమగ్నిహోత్రం ద్రవ్యదేవతాస్థానీయముపాస్యమ్. అత్ర అగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతిరగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతేః సా చ ద్రవ్యదేవతావిశేషాప్రతీతేః, సా చ సత్యవచనశబ్దస్య దధ్యాదిద్రవ్యదేవతావిశేషోపస్థాపనాసామర్థ్యాత్. ఏవమగ్నిహోత్ర్యన్తరసమర్పకశబ్దాభావాత్తత్ర తుశబ్దస్వారస్యం భగ్నమిత్యర్థః. ఇహాపి తర్హ్యతివాద్యన్తరాప్రతీతేరగ్నిహోత్రిన్యాయో భవతీత్యత్రాహ (అత్ర త్వితి) అత్ర త్వతివాద్యన్తరత్వనిమిత్తముపాసనాన్తరం తద్ధేతుభూతముపాస్యాన్తరం చ ప్రతీయతే- ఇహ తత్సమర్పణసమర్థస్య సత్యశబ్దస్య సద్భావాత్తుశబ్దస్వారస్యం న భఞ్జనీయమ్. అతః అతివాద్యన్తరం సిద్ధమిత్యర్థః. కిం చ, న పరం ద్రవ్యదేవతోపస్థాపకశబ్దాభావాదగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతిః, కిం తు కర్మస్వరూపోపస్థాపకశబ్దాభావా

సత్యశబ్దశ్చ * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిషు పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ప్రయుక్తః, అతస్తన్నిష్ఠస్యాతివాదినః పూర్వస్మాదధికత్వం సమ్భవతీతి వాక్యస్వరససిద్ధమన్యత్వం నబాధితవ్యమ్. అతివాదిత్వం హి వస్త్వన్తరాత్పురుషార్థతయాఽతిక్రాన్తస్వోపాస్యవస్తువాదిత్వమ్. నామాద్యాశాపర్యన్తోపాస్యవస్త్వతిక్రాన్తస్వోపాస్య ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్ట ప్రత్యగాత్మవాదిత్వాత్ప్రాణవిదోఽతివాదిత్వం, తస్యాపి సాతిశయపురుషార్థత్వాన్నిరతిశయపురుషార్థతయోపాస్య పరబ్రహ్మవాదిన ఏవ సాక్షాదతివాదిత్వమితి * ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీత్యుక్తమ్. సత్యేనేతి ఇత్థమ్భూతలక్షణే తృతీయా, సత్యేన, పరేణ బ్రహ్మణోపాస్యేనోపలక్షితో యోఽతివదతీత్యర్థః, అత ఏవైవం శిష్యః ప్రార్థయతే * సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి. ఆచార్యశ్చ. * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యాహ * ఆత్మనః ప్రాణ ఇతి చ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యాత్మన ఉత్పత్తిరుచ్యతే, అతః * తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రక్రాన్త

శ్చ. నహి జుహోత్యాదిపదాన్తరం శ్రూయతే. నచ శ్రూయమాణో వదతిశబ్దో జుహోత్యర్థః, అతశ్చాగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతేరగ్నిహోత్రశబ్దస్సజాతీయవ్యక్తిమలభమానః ప్రకృతమేవాగ్నిహోత్రమవలమ్బతే, ఇహ తు నపరముపాస్యాన్తరసమర్పణక్షమస్సత్యశబ్ద ఏవ * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపాసనాన్తరోపస్థాపకశబ్దశ్చ శ్రూయతే, అత ఉపాసనాన్తరప్రతీతేరుపాసకాన్తరప్రతీతిసద్భావాదతివాదిశబ్దస్తద్విషయో భవితుమర్హతీతి తుశబ్దస్వారస్యం నభఞ్జనీయం అతః ప్రకరణవిచ్ఛేద ఇతి చాభిప్రాయః. తుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వే సిద్ధే సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పకత్వం సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పకత్వే తుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయమాశఙ్క్య సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరపరత్వప్రసిద్ధిం దర్శయతి (సత్యశబ్దశ్చేతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం తుశబ్దస్వారస్యఫలితమర్థమాహ (అత ఇతి) నహి తుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వస్వారస్యం సత్యశబ్దాపేక్షం సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పణక్షమత్వం శ్రుతిసిద్ధం న తు శబ్దాపేక్షమ్. సత్యశబ్దస్య జీవపరసాధారణ్యం పరస్యైవ నిరుపాధికసత్యత్వాత్, సాధారణ్యేపి విలక్షణోపాస్యవాచకత్వమపి సమ్భవతి, తథా సతి న తుశబ్దస్వారస్యభఙ్గః అతోఽన్యోన్యసాపేక్షత్వాభావాన్నాన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యభిప్రాయేణ పూర్వస్మాదధికత్వం సమ్భవతీతి వాక్యస్వరససిద్ధమన్యత్వం నబాధితవ్యమిత్యుక్తమ్. ప్రాణోపాసకస్యాసాధారణమతివాదిత్వం నామాద్యన్తరం సహతే, అతోఽతివాదిశబ్దస్వారస్యార్థం తుశబ్దస్వారస్యభఙ్గ ఇత్యత్రాహ (అతివాదిత్వం హీతి) నహి ప్రాణాతివాదిన్యేవాతివాదిశబ్దో రూఢః * క్లృప్తావయవశక్త్యైవ లబ్ధే స్వార్థావబోధనే। నష్టావయవనామత్వం ప్రత్యాదష్టైహి సూత్రకృదితి దర్శితత్వాత్ * ప్రోక్షణీష్వర్థసంయోగాదితి సూత్రితత్వాత్ ప్రోక్షణీనయాదవయవశక్త్యా స్వార్థబోధే సమ్భవతి రూఢికల్పనాయోగాత్. అతో న ప్రాణాతివాదిన్యేవాతివాదిశబ్దస్వారస్యమిత్యర్థః. అతిక్రాన్తస్వోపాస్యవస్తువాదిత్వమతివాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమితీమమర్థం ప్రాణాతివాదినిదర్శయతి (నామాదీతి) అస్య ప్రవృత్తినిమిత్తస్య పరమాత్మోపాసక ఏవ పుష్కలత్వాత్తస్మిన్నేవ అతివాదిశబ్దో ముఖ్య ఇతి * యస్సత్యేనాతివదతీతి వదత ఆచార్యస్యాభిప్రాయ ఇత్యాహ (తస్యాపీతి) తుశబ్దస్యాతివాదిశబ్దస్యోభయస్యాప్యస్మత్పక్ష ఏవ స్వారస్యమితి భావః. సత్యముపాస్యం చేత్ * స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నితివత్ సత్యం పశ్యన్నతివదతీతి వక్తవ్యం నతు సత్యేనేతి ఇతి శఙ్కాయాం తృతీయాయా అర్థమాహ (సత్యేనేతి) సత్యవదనపక్ష ఏవ తృతీయానుపపత్తిః ఉపసర్గవైయర్థ్యం చేతి భావః. ఉపాస్యాన్తరత్వముపపాదయతి (అత ఏవైవమితి) అత ఏవ సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరపరత్వాదేవ * సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి శిష్యః ప్రార్థయతే న తు ప్రాణేనాతివదానీతీత్యర్థః (ఆచార్యశ్చేతి) * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యాహ, న తు ప్రాణ ఏవేతీత్యర్థః. యద్వా అతివాదిశబ్దస్య యౌగికత్వముపపాదయతి (అత ఏవైవమితి) అతివాదిశబ్దస్య యౌగికత్వాదేవ హి * అతివదానీత్యాఖ్యా

ఆత్మా ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదన్య ఇతి గమ్యతే. యత్తూక్తమ్ అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రశ్నస్యాదో వావ ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రతివచనస్య చాదర్శనాత్ ప్రక్రాన్త ఆత్మోపదేశః ప్రాణోపదేశపర్యవసానో గమ్యత ఇతి- తదయుక్తం- న హి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామేవార్థాన్తరత్వం గమ్యతే, ప్రమాణాన్తరేణాపి తత్సమ్భవాత్. ఉక్తం చ ప్రమాణాన్తరమ్. అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇత్యపృచ్ఛతోఽయమభిప్రాయః, నామాదిష్వాశాపర్యన్తేష్వేతేషు పురుషార్థభూయస్తయా పూర్వపూర్వమతిక్రాన్తేష్వుత్తరోత్తరేషూపదిష్టేషు తత్తద్వేదిన ఆచార్యేణాతివాదిత్వం నోక్తం, ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యవేదినస్తు పురుషార్థభూయస్త్వాతిశయం మన్వానేన * స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీ భవతీ * త్యతిక్రాన్తవస్తువాదిత్వముక్తం, అతోఽత్రైవాత్మోపదేశస్సమాప్త ఇతి మత్వా శిష్యో భూయో న పప్రచ్ఛ. ఆచార్యస్త్విదమపి సాతిశయం మత్వా నిరతిశయపురుషార్థభూతం సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ * ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీ * తి స్వయమేవోపచిక్షేప. శిష్యోఽపి పరమపురుషార్థరూపే పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యుపక్షిప్తే తత్స్వరూపతదుపాసనయాథాత్మ్యబుభుత్సయా * సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీ * తి ప్రార్థయామాస. తతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తాతివాదిత్వసిద్ధయే బ్రహ్మసాక్షాత్కారోపాయభూతం బ్రహ్మోపాసనం * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య * మిత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతం బ్రహ్మమననం * మతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యే * త్యుపదిశ్య శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్య మననోపదేశేన శ్రవణమర్థసిద్ధం మత్వా శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధాం * శ్రద్ధా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యే * త్యుపదిశ్య

శనిర్దేశ ఇత్యర్థః. యద్వా అతిక్రాన్తస్వోపాస్యవస్తువాదిత్వస్యైవాతివాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేవ హి శిష్యప్రార్థనమిత్యర్థః. అయమర్థః పూర్వోక్తార్థఫలం (ఆచార్యశ్చేతి) అత ఏవేత్యనుషఙ్గః. అతిక్రాన్తస్వోపాస్యవస్తువాదిత్వస్యైవ ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేవ హి సత్యశబ్దాభిధేయం * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమి * త్యుపాస్యతయోక్తమిత్యర్థః. కిం చ సత్యవదనమఙ్గతయా విహితం చేత్ సత్యం సమ్పాద్యమిత్యుక్తం స్యాత్, తదానీం విజిజ్ఞాసితవ్యశబ్దాస్వారస్యం భవేత్ సత్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం వదనార్థం జ్ఞాతవ్యమిత్యర్థ ఇతి చేత్ అధ్యాహారప్రసఙ్గ ఇతి భావః. సూత్రాభిప్రేతేన హేత్వన్తరేణాప్యధికతయోపాస్యాన్తరత్వముపపాదయన్ సంప్రసాదాదధ్యుపదేశం వివృణోతి (ఆత్మన ఇతి) పూర్వపక్షయుక్తిమనువదతి (యత్త్వితి) పరిహరతి (తదయుక్తమితి) (ఉక్తం చేతి) ప్రశ్నప్రతివచనే హి లిఙ్గం, తదభావేఽపి తు శబ్దశ్రుతిరాత్మనః ప్రాణోత్పత్తిశ్చ లిఙ్గమితి ప్రమాణాన్తరముక్తమిత్యర్థః. తత్ర ప్రశ్నాభావః కిం నిబన్ధన ఇత్యత్రాహ (అస్తీతి) పురుషార్థభూయస్త్వాతిశయం మన్వానేన. ఆత్మోపదేశస్య తత్పర్యన్తత్వం మన్వానేనేత్యర్థః (స్వయమేవోపచిక్షేపేతి) భగవద్గీతాయామపి * తస్మాద్యోగీ భవార్జునే * తి జీవాత్మయోగం పరిసమాప్య * యోగినామపి సర్వేషాం మద్గతేనాన్తరాత్మనా । శ్రద్ధావాన్ భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మత * ఇతి పరమాత్మోపాసనం భగవానేవ హ్యుపక్షిప్తవాన్ తద్వదితి భావః (తతో బ్రహ్మేతి) బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తేత్యనేన * యదా వై విజానాత్యథ సత్యం వదతీ * త్యస్య వాక్యస్యార్థ ఉక్తో భవతి. విజానాతిశబ్దస్సాక్షాత్కారపరః, న తు శాస్త్రజన్యజ్ఞానపరః * యదా వై మనుతేఽథ విజానాతీ * తి జానాత్యర్థస్య మననసాధ్యత్వావగమాత్ * సత్యం వదతి సత్యమతివదతీత్యర్థః. అతివాదస్య ప్రకృతత్వాత్. యదా బ్రహ్మసాక్షాత్కరోతి తదాఽతివదతి, తస్మాదతివాదిత్వనిమిత్తతత్సాక్షాత్కారాయ తదుపాయభూతం సత్యోపాసనం కుర్యాదిత్యర్థః (శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధామితి) శ్రవణమనననిదిధ్యాసనప్రాప్తివిషయో హి బ్రహ్మ తద్విషయశ్రద్ధా చ తచ్ఛ్రోతుం మన్తుం ద్రష్టుం ప్రాప్తుం చ భవతి, తత్ర శ్రవణోపాయభూతాం శ్రద్ధామిత్యనేన శ్రో

తదుపాయభూతాంచ తన్నిష్ఠాం * నిష్ఠా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతాం తదుద్యోగప్రయత్నరూపాం కృతిమపి * కృతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య శ్రవణాద్యుపక్రమరూపకృతిసిద్ధప్రాప్యభూతస్య సత్యశబ్దాభిహితస్య బ్రహ్మణస్సుఖరూపతా జ్ఞాతవ్యేతి * సుఖం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపదిశ్య నిరతిశయవిపులమేవ సుఖం పరమపురుషార్థరూపం భవతీతి తస్యైవ బ్రహ్మణస్సుఖరూపస్య నిరతిశయవిపులతా జ్ఞాతవ్యేతి * భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యుపదిశ్య నిరతిశయవిపులసుఖరూపస్య బ్రహ్మణో లక్షణమిదముచ్యతే * యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమేతి. అయమర్థః. అనవధికాతిశయసుఖరూపే బ్రహ్మణ్యనుభూయమానే తతోఽన్యత్కిమపి న పశ్యత్యనుభవితా, బ్రహ్మస్వరూపతద్విభూత్యన్తర్గతత్వాచ్చ కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్య. అత ఐశ్వర్యాపరపర్యాయ

తుం శ్రద్ధా వివక్షితా. శ్రద్ధా- త్వరా (తదుపాయభూతాంచ తన్నిష్ఠామితి) తస్మిన్ బ్రహ్మణి నిష్ఠా తన్నిష్ఠా బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదితి వ్యవసాయో నిష్ఠా శ్రోతవ్యత్వనిశ్చయే హి శ్రోతుం త్వరా భవతి (తదుద్యోగప్రయత్నరూపాం కృతమితి) ఉద్యోగశబ్దవాచ్యప్రయత్నరూపాం కృతిమిత్యర్థః సా చ శ్రోతవ్యాన్తరేషు హేయత్వానుసన్ధానేన మనసో నియమనరూపా, అన్యస్మిన్నుపాదేయబుద్ధ్యా ప్రవణమనస్కస్య హి బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదిత్యధ్యవసాయో న భవతి. (శ్రవణాదీతి) జిజ్ఞాసితస్య పురుషార్థత్వే తస్య నిరతిశయత్వే చ జ్ఞాతే సతి మనసస్సాతిశయపురుషార్థాన్తరవైముఖ్యకరణం సంభవతీత్యభిప్రాయః. నిరతిశయపురుషార్థత్వావగమశ్చ శాస్త్రాదేవాపాతప్రతీతిదశాయాం భవతి - యాదృచ్ఛికసజ్జనసంవాదాదినా చ సిధ్యతి * యదా వై శ్రద్దధాత్యథ మనుతే యదా వై నిస్తిష్ఠత్యథ శ్రద్దధాతి యదా వై కరోత్యథ నిస్తిష్ఠతీతి మననాదీనాం శ్రద్ధాద్యానన్తర్యశ్రవణాత్ భాష్యే తేషాముపాయోపేయభావ ఉక్తః * యదా వై సుఖం లభత ఇతి శ్రుతౌ లాభశబ్దో బుద్ధివాచీ, లభతేః ప్రాప్త్యర్థత్వాదిత్యభిప్రాయేణ సుఖరూపతా జ్ఞాతవ్యేత్యుక్తమ్. న హి శ్రవణాదేః పూర్వమేవ నిరతిశయసుఖప్రాప్తిరుపపద్యతే. సత్యవ్యతిరిక్తవిషయాణి జిజ్ఞాసితవ్యపదాని సంపాద్యత్వవాచీని * యత్ర నాన్యదితి వాక్యేఽన్యదర్శనశ్రవణాదినిషేధాత్ దృశ్యమిథ్యాత్వశఙ్కా స్యాదితి తద్వ్యుదాసాయ తస్య వాక్యస్యార్థమాహ (అయమర్థ ఇతి) అర్థస్వభావాదనుభూయమాన ఇత్యధ్యాహారః కృతః నహి బ్రహ్మసద్భావాద్దుఃఖరూపవస్త్వన్తరాదర్శనం భవతి, తతోఽన్యత్, సుఖరూపాత్ బ్రహ్మణోఽన్యత్, న పశ్యతి, దుఃఖరూపం తద్వ్యతిరిక్తం చ కించిన్న పశ్యతీత్యర్థః * యో వై భూమా తత్సుఖమిత్యుక్తనిరతిశయ సుఖరూపబ్రహ్మలక్షణపరత్వాద్వాక్యస్య - తత్ర దుఃఖదర్శనాభావహేతురనవధికాతిశయసుఖరూపత్వమ్. అనవధికాతిశయసుఖరూపత్వాద్దుఃఖం న పశ్యతీత్యర్థః. అన్యదర్శనాభావే హేతుమాహ (బ్రహ్మస్వరూపేతి) (కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్యేతి) స్వరూపాన్తర్గతా జ్ఞానాదిగుణాః - విభూత్యన్తర్గతం జగదఖిలమిత్యభిప్రాయః. అభిప్రేతహేతుసముచ్చయార్థశ్చశబ్దః, నను యత్రేతిపదం బ్రహ్మపరం, న తు విభూతిపరమ్. న చ తద్విషయం పదాన్తరమస్తి. అతో బ్రహ్మస్వరూపతద్విభూత్యన్తర్గతత్వాదిత్యయుక్తమ్. అస్తు వా తద్వాచీ శబ్దః * నాన్యత్పశ్యతీత్యయుక్తం- విభూతిర్హి బ్రహ్మణోఽన్యేతి శఙ్కాయాముక్తం వివృణోతి (అత ఐశ్వర్యేతి) అతః, బ్రహ్మణస్సుఖరూపతాయాః, కృత్స్నవిభూతేస్తదన్తర్భావస్య చ ప్రామాణికత్వాత్. విభూతివిషయో గుణః విభూతిగుణః. స ఏవ ఐశ్వర్యాపరపర్యాయం నియమనం. తద్విశిష్టం బ్రహ్మ. న హీశితవ్యజ్ఞానం వినైశ్వర్యవిశిష్టానుభవసంభవః నిరూపకేణ వినా నిరూప్యజ్ఞానాయోగాదితి భావః. యద్వా, అత్రైవోపనిషది * స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతి యది వా న మహిమ్నీతి గోఅశ్వమిహ మహిమేత్యాచక్షతే హస్తిహిరణ్యం దాసభార్యం క్షేత్రాణ్యాయతనానీతి నాహం బ్రవీమ్యన్యో హ్యన్యస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి శ్రూయతే, అత్ర * స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇత్యుక్తే

విభూతిగుణవిశిష్టం నిరతిశయసుఖరూపం బ్రహ్మానుభవం స్తద్వ్యతిరిక్తస్య వస్తునోఽభావాదేవ కిమప్య న్యన్న పశ్యతి- అనుభావ్యస్య సర్వస్య సుఖరూపత్వాదేవ దుఃఖం చ న పశ్యతి. తదేవ హి సుఖం యదనుభూయమానం పురుషానుకూలం భవతి, నను చేదమేవ జగద్బ్రహ్మణోఽన్యతయాఽనుభూయమానం దుఃఖరూపం పరిమితసుఖరూపం చ భవతి, కథమివ బ్రహ్మవిభూతిత్వేన తదాత్మకతయాఽనుభూయమానం సుఖరూపమేవ భవేత్. ఉచ్యతే- కర్మవశ్యానాం క్షేత్రజ్ఞానాం బ్రహ్మణోఽన్యత్వేనానుభూయమానం కృత్స్నం జగత్ తత్తత్కర్మానురూపం దుఃఖం చ పరిమితసుఖం చ భవతి, అతో బ్రహ్మణోఽన్యతయా పరిమితసుఖత్వేన దుఃఖత్వేన చ జగదనుభవస్య కర్మనిమిత్తత్వాత్ కర్మరూపావిద్యావిముక్తస్య తదేవ జగద్విభూతిగుణవిశిష్టబ్రహ్మానుభవాన్తర్గతం సుఖమేవ భవతి, యథా పిత్తోపహతేన పీయమానం పయః పిత్తతారతమ్యేనాల్పసుఖం విపరీతం చ భవతి, తదేవ పయః పిత్తానుపహతస్య సుఖాయైవ భవతి- యథైవ రాజపుత్రస్య పితుర్లీలోపకరణమతథాత్వేనానుసన్ధీయమానం ప్రియత్వమనుపగతం తథాత్వానుసన్ధానే ప్రియతమం భవతి తథా నిరతిశయానన్దస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరస్య లీలోపకరణం తదాత్మకం చానుసన్ధీయమానం జగన్నిరతిశయప్రీతయే భవత్యేవ. అతో జగదైశ్వర్యవిశిష్టమనవధికాతిశయసుఖరూపం బ్రహ్మానుభవం స్తతోఽన్యత్కిమపి న పశ్యతి, దుఃఖం చ న పశ్యతి, ఏతదే

హస్త్యాదీనాం నియామ్యానాం మహిమశబ్దవాచ్యత్వాత్ తత్ప్రతిష్ఠితత్వశఙ్కాయాం * యదివా సమహిమ్నీతి హస్తిహిరణ్యాదిమహిమనిష్ఠత్వం నిషిద్ధం తదేవ శఙ్కాబీజముపన్యస్య వ్యుదస్యతి * గోఅశ్వమిత్యాదినా * అన్యమహిమానమితి వీతశోకః * ఏతాం విభూతిం యోగం చ ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిషు పరమాత్మనో మహిమవత్త్వావగమాదిహ న మహిమనిషేధః- అపితు విభూతిరూపమహిమప్రతిష్ఠితత్వనిషేధ ఇత్యవగమ్యతే. అతో మహిమవిభూత్యాదిశబ్దాశ్చ న స్వరూపమాత్రపరాః * విభూతిర్భూతిరైశ్వర్యమిత్యైశ్వర్యపర్యాయత్వాదితి మహిమాపహ్నవశఙ్కావ్యుదాసాయైశ్వర్యాపరపర్యాయేత్యుక్తమ్, ఇదానీం విభూతిరేవ గుణః గుణశబ్దో విభూతేరపృథక్సిద్ధ్యభిప్రాయః. విభూత్యా గుణైశ్చేతి వార్థః (విభూతిగుణవిశిష్టేతి) యచ్ఛబ్ద ఏవ విశిష్టబ్రహ్మపర ఇతి భావః. పూర్వం విభూత్యన్తర్గతత్వాదితి అన్వయహేతురుక్తః - వ్యతిరేకరూపం హేతుమాహ (తద్వ్యతిరిక్తస్యేతి) విశిష్టబ్రహ్మణోఽన్యదర్శనం నిషిధ్యతే, న త్వన్యదర్శనమిత్యర్థః, విభూతివిశిష్టం బ్రహ్మానుభావ్యం చేద్విభూతేర్దుఃఖరూపత్వదర్శనాద్దుఃఖాదర్శనమనుపపన్నమిత్యత్రాహ (అనుభావ్యస్యేతి) సర్వస్య సర్వవిభూతికస్యేత్యర్థః. పూర్వాభిప్రేతాదేవ హేతోరిత్యేవకారాభిప్రాయః. సర్వస్య సుఖరూపత్వం కథం ఆత్మగుణవిశేషో హి సుఖమిత్యత్రాహ (తదేవ హి సుఖమితి) అనుకూలత్వం నామ స్వత ఇష్టత్వం తచ్చానిష్టనివృత్తిరూపతయేష్టసాధనతయా చ వినాపీష్టత్వమ్. అనుభవవిరోధేన చోదయతి (నను చేతి) న హ్యేకమేకదైవ సుఖదుఃఖాత్మకవిరుద్ధస్వభావాలిఙ్గితమితి యుజ్యతే, న హి నిమ్బపత్రం కస్యచిన్మధురం భవతి, న చ సర్పః కస్యచిదనుకూలబుద్ధిబోధ్యో భవతి, న చ జగతః కృత్స్నస్య దుఃఖరూపత్వమపహ్నోతుం, తస్య సర్వైరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. ఇతరథా తజ్జిహాసయా బ్రహ్మజిజ్ఞాసానుపపత్తేః, అతః పరిశేషాత్ సుఖరూపత్వమేవ త్యక్తమిత్యభిప్రాయః స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపస్యాప్యుపాధితోఽన్యథారూపసంభవాదవిరోధ ఇతి పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) కర్మ, తత్తిరోధానకృతమబ్రహ్మాత్మకత్వజ్ఞానం చోపాధిః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అతో బ్రహ్మణ ఇతి) స్వతో మధురస్యాపి దోషసంబన్ధాదననుకూలత్వే, అనుకూలబుద్ధ్యవిషయస్య కేనచిత్సంబన్ధిత్వజ్ఞానాదనుకూలత్వే చ దృష్టాన్తద్వయమాహ (పిత్తోపహతేనేతి) దార్ష్టాన్తికేపితాద్యుక్తమాహ (తథేతి) * యత్ర నాన్యదితి వాక్యస్యార్థం నిగమయతి (అత ఇతి) [illegible]త్ ఔపాధి

వోపపాదయతి వాక్యశేషః * సవాఏషఏవంపశ్యన్నేవంమన్వానఏవంవిజానన్నాత్మరతిరాత్మక్రీడఆత్మమిథునఆత్మానన్దస్సస్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషులోకేషు కామచారో భవతి । అథయేన్యథాతోవిదురన్యరాజానస్తేక్షయ్యలోకా భవన్తి, తేషాంసర్వేషులోకేష్వకామచారో భవతీతి, స్వరాట్ అకర్మవశ్యః. అన్యరాజానః కర్మవశ్యాః. తథా * నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతి నరోగంనోతదుఃఖతామ్ । సర్వంహపశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతిసర్వశఇతిచ. నిరతిశయసుఖరూపత్వంచబ్రహ్మణః * ఆనన్దమయోభ్యాసాదిత్యత్ర ప్రపఞ్చితమ్. అతః ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్య బ్రహ్మణో భూమేత్యుపదేశాద్భూమాపరంబ్రహ్మ ... .

౮ ॥ సూ. ధర్మోపపత్తేశ్చ అస్యభూమ్నో యేధర్మాఆమ్నాయన్తే, తేపి పరస్మిన్నేవోపపద్యన్తే * ఏతదమృతమితి స్వాభావికమమృతత్వం * స్వే మహిమ్నీత్యనన్యాధారత్వం * సఏవాధస్తాదిత్యాది * సఏవేదంసర్వమితి సర్వాత్మకత్వం * ఆత్మనః ప్రాణఇత్యాదిప్రాణప్రభృతిసర్వస్యోత్పాదకత్వమిత్యాదయోహి ధర్మాః పరమాత్మనఏవ. యత్తు * అహమేవాధస్తాదిత్యాదినా సర్వాత్మకత్వముపదిష్టం, తద్భూమవిశిష్టస్య బ్రహ్మణోఽహంగ్రహేణోపాసనముపదిశ్యతే, అథాతోఽహఙ్కారాదేశ ఇత్యహంగ్రహోపదేశోపక్రమాత్. అహమర్థస్య ప్రత్యగాత్మనోపిస్యాత్మాపరమాత్మేత్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషూక్తమ్, అతః ప్రత్యగర్థస్య పరమాత్మపర్యవసానాదహంశబ్దోపి పరమాత్మపర్యవసాయీతి ప్రత్యగాత్మశరీరకత్వేన పరమాత్మానుసన్ధానార్థోయమహంగ్రహోపదేశః. పరమాత్మనస్సర్వశరీరతయా సర్వాత్మత్వాత్ప్రత్యగాత్మనోప్యాత్మాపరమాత్మాతదేవ * అథాతఆత్మాదేశఇత్యాదినా * ఆత్మైవేదంసర్వమిత్యన్తేనోచ్యతే. ఏతదేవోపపాదయితుం ప్రత్యగా

కదుఃఖరూపతాయాస్తద్విగమేఽనవస్థానం (సవాఏషఇతి) రత్యాదిశబ్దానాం ప్రీతిపరత్వే వ్యధికరణబహువ్రీహిః, అనుకూలవిషయపరత్వే సాక్షాద్బహువ్రీహిః, ఆత్మశబ్దోవిభూతిగుణవిశిష్టబ్రహ్మపరః. రతిః స్రక్చన్దనాదిజన్యా ప్రీతిః క్రీడా, ఉద్యానాదిజన్యా. మిథునం, స్త్రీసంభవా. ఆనన్దః విభూతిజన్యా. ఏవం సర్వవిధసుఖానుభవఉక్తః * స్వరాడ్భవతి * అన్యరాజానస్తేక్షయ్యలోకాఇతిచ పరమాత్మప్రతిక్షేపః ప్రతీయతఇత్యాశఙ్క్యాహ (స్వరాడితి) అన్యరాజానః స్వరాడితిపదద్వయేన ఉపాధితద్విగమాదర్శితౌ. దుఃఖరూపతయా ప్రతిపన్నస్యాపి స్వతస్సుఖరూపత్వే శ్రుతిమాహ (నపశ్యఇతి) సర్వంపశ్యతి, నతత్రదుఃఖతాంపశ్యతి, సుఖరూపతామేవ పశ్యతీత్యర్థః. ఉదాహృతవాక్యే విభూత్యాదివిశిష్టస్యానన్దరూపత్వమస్పష్టమితి తద్వైశద్యాయాహ (నిరతిశయేతి) * తదాత్మానం స్వయమకురుత తస్మాత్తత్సుకృతముచ్యతఇతియద్వైతత్సుకృతం రసోవైసః రసంహ్యేవాయంలబ్ధ్వానన్దీభవతి * ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఆనన్దాద్ధ్యేవఖల్విమానిభూతానిజాయన్తఇతిచవాక్యేషు కార్యకారణావస్థవిభూత్యాదివిశిష్టస్యైవ ఆనన్దత్వం హి స్ఫుటతరం. సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి) ....

౮ ॥ సూ. ధర్మోపపత్తేశ్చ కస్యధర్మాఇత్యాకాఙ్క్షాంపూరయన్వ్యాచష్టే (అస్యేతి) పూర్వపక్షయుక్తింపరిహరతి (యత్త్వితి) అహంగ్రహేణోపాసనం; అహమర్థశబ్దయోః పరమాత్మపర్యన్తత్వబుద్ధ్యోపాసనం. తర్హ్యేతస్మింస్తద్బుద్ధిస్స్యాదిత్యత్రాహ (అహమర్థస్యేతి) నకేవలమన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు అస్మిన్ప్రకరణేపి సర్వాత్మత్వముక్తమితిదర్శయిష్యన్ తత్ప్రతిపాదకస్య * అథాతఆత్మాదేశఇతివాక్యస్యార్థమాహ (పరమాత్మన. ఇతి) ఉపాసకాత్మనోప్యాత్మత్వంఫలితమిత్యుక్తం, అథ కణ్ఠోక్తమితిదర్శయితుం కణ్ఠోక్తిమద్వాక్యస్యార్థమాహ (ఏత

త్మనో హ్యాత్మభూతాత్పరమాత్మనస్సర్వస్యోత్పత్తిరుచ్యతే * తస్యహవాఏతస్యైవంపశ్యతఏవంమన్వానస్యైవంవిజానతఆత్మతః ప్రాణఆత్మతఆకాశఇత్యాదినా, ఉపాసకస్యాన్తర్యామితయాఽవస్థితాత్పరమాత్మనస్సర్వస్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. అతః పరమాత్మనః ప్రత్యగాత్మశరీరకత్వజ్ఞానపూర్వకమహం గ్రహోపాసనం కర్తవ్యమ్. తస్మాద్భూమవిశిష్టః పరమాత్మేతిసిద్ధమ్ ——భూమాధికరణం సమాప్తమ్——

౯ ॥ సూ. ——అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః—— వాజసనేయినో గార్గిప్రశ్నే సమామనన్తి * సహోవాచైతద్వైతదక్షరంగార్గిబ్రాహ్మణా అభివదన్త్యస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహితమస్నేహమచ్ఛాయమిత్యాది. తత్ర సంశయః కిమేతదక్షరం ప్రధానం- జీవో వా ఉత పరమాత్మేతి. కింయుక్తమ్. ప్రధానమితి. కుతః * అక్షరాత్పరతఃపరఇత్యాదిష్వక్షరశబ్దస్య ప్రధానే ప్రయోగదర్శనాదస్థూలత్వాదీనాంచ తత్ర సమన్వయాత్ * యయాతదక్షరమధిగమ్యతఇత్యాదిషు పరస్మిన్నప్యక్షరశబ్దో దృశ్యతఇతిచేన్న, ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధశ్రుతిప్రసిద్ధయోః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధస్య ప్రథమప్రతీతేః, ప్రతీతపరిగ్రహేవిరోధాభావాత్. కించ * యదూర్ధ్వంగార్గిదివోయదర్వా

చవేతి) విజానతఇతి పదస్య షష్ఠ్యన్తత్వజ్ఞాపనాయవ్యాచష్టే (ఉపాసకస్యేతి) పూర్వపక్షయుక్తింపరిహరన్నిగమయతి (అతఇతి) అధికరణార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) ——భూమాధికరణంసమాప్తమ్——

౯ ॥ సూ. ——శ్రీఅక్షరమమ్బరాన్తధృతేః శ్రీ—— పూర్వాధికరణే స్వేమహిమ్ని ప్రతిష్ఠితత్వముక్తం, తత్తు పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య శ్రూయతఇతిశఙ్కయాసఙ్గతిః——నన్విహవాపరమేశ్వరోవేతి విచారఇతి పూర్వోక్తం తదయుక్తం, వర్ణానామహ్రస్వత్వాదీర్ఘత్వాద్యనుపపత్తేః, స్నేహలౌహిత్యచ్ఛాయాదిధర్మాప్రసంగాచ్చేత్యభిప్రాయేణాచ్ఛాయమిత్యన్తం విషయవాక్యముపాత్తమ్. ప్రసంగాభావేపి ప్రతిషేధస్సంభవతి, యథా *నాన్తరిక్షేనదివీత్యగ్నిచయననిషేధఇతి చెన్న, నిషేధస్య ప్రసక్తవిషయతాయాఏవ స్వతః ప్రాప్తత్వాత్. గత్యన్తరాభావేహ్యప్రసక్తవిషయత్వాశ్రయణం, నాన్యథా——సంశయమాహ (తత్రేతి) అక్షరంప్రధానంవా, జీవోవా పరమాత్మావేతిసంశయః. తదర్థం లౌకికప్రమాణవిషయే శాబ్దప్రతీతిశైఘ్ర్యమస్తి, నేతి * కస్మిన్నుఖల్వాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేత్యత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టః కింభూతాకాశః ఉతావ్యాకృతాకాశఇతి, ధారణంచకింసత్తామాత్రేణ, ఉతప్రశాసనేనేతిచ.యదా ప్రతీతిశైఘ్ర్యమస్తి ఆకాశశబ్దవాక్యశ్చభూతాకాశః, ధారణంచసత్తయాస్యాత్, తదా తద్ధారణస్యప్రధానేసంభవాత్తద్ధారకమక్షరంప్రధానమ్. యదా ఆకాశశబ్దవాచ్యోఽవ్యాకృతాకాశః, ధారణంచసత్తామాత్రేణ, తదాజీవేపి తత్సంభవాత్తద్ధారకమక్షరంజీవః. యదా శాబ్దప్రతీతిశైఘ్ర్యస్య లౌకికప్రమాణగోచరత్వమప్రయోజకం, ఆకాశశబ్దవాచ్యశ్చావ్యాకృతాకాశః, ధారణంచ ప్రశాసనేన, తదా తస్యజీవేష్వసంభవాత్తదాధారభూతమక్షరంపరమాత్మేతి రాద్ధాన్తేఫలభావః. సిద్ధాన్తీశఙ్కతే (యయాతదక్షరమితి) అథవా పార్శ్వస్థచోద్యమ్. తదా పరస్మిన్నిత్యుపలక్షణం, జీవేపీతిద్రష్టవ్యం * కూటస్థోక్షరఉచ్యతఇత్యాదిదర్శనాత్. పరిహరతి (నప్రమాణాన్తరేతి) అనుమానస్య ప్రత్యక్షమాత్రాపేక్షా శ్రుతేస్తు వ్యుత్పత్త్యాదావుభయాపేక్షాస్తి, అతఆనుమానికాదక్షరాచ్ఛ్రుతిప్రతిపన్నస్య విలమ్బఇతి లౌకికాలౌకికయోర్లౌకికస్య ప్రసిద్ధిప్రాథమ్యాత్ప్రాబల్యం, శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపిహి శీఘ్రధీహేతుత్వాత్ ప్రాబల్యమితిభావః. నను * సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యన్తఇత్యత్ర ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేపి బ్రహ్మవిషయత్వందర్శితం, అత్రాప్యక్షరశబ్దే తథాకింనస్యాదిత్యత్రాహ (ప్రతీతేతి) అక్షరశబ్దస్య ప్రధానే ప్రయోగదర్శనాదస్థూలత్వాద్యన్వయాత్, పరబ్రహ్మణి ప్రసిద్ధత్వేసత్యపిప్రమాణాన్త

క్పృథివ్యా ఇత్యారభ్యసర్వస్య కాలత్రితయవర్తినః కారణభూతాకాశాధారత్వే ప్రతిపాదితే*కస్మిన్నుఖల్వాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేత్యాకాశస్యాపి కారణంతదాధారభూతంకిమితిపృష్టేప్రత్యుచ్యమాన మక్షరంసర్వవికారకారణతయాతదాధారభూతంప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధంప్రధానమితిప్రతీయతే-అతోఽక్షరంప్రధానం ఇతిప్రాప్తేఉచ్యతే (అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః)అక్షరంపరంబ్రహ్మ, కుతః (అమ్బరాన్తధృతేః) అమ్బరస్యఆకాశస్యఅన్తః, పారభూతంఅవ్యాకృతమమ్బరాన్తః; తస్యధృతేః - తదాధారతయాఽస్యాక్షరస్యోపదేశాదిత్యావత్. అయమర్థః * కస్మిన్నుఖల్వాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేత్యత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టం నవాయుమదమ్బరం అపితుతత్పారభూతమవ్యాకృతం, అతస్తస్యావ్యాకృతస్యాప్యాధారత్వేనోచ్యమానమక్షరంనావ్యాకృతంభవితుమర్హతీతి. నన్వాకాశశబ్దనిర్దిష్టోనవాయుమానితి కథమవగమ్యతే. ఉచ్యతే* యదూర్ధ్వంగార్గిదివోయదర్వాక్పృథివ్యాయదన్తరాద్యావాపృథివీఇమేయద్భూతంచ భవచ్చభవిష్యచ్చేత్యాచక్షతే ఆకాశఏవతదోతంచ ప్రోతంచేత్యుక్తేత్రైకాల్యవర్తినోవికారజాతస్యాధారతయానిర్దిష్టఆకాశోనవాయుమదాకాశోభవితుమర్హతి- తస్యాపివికారాన్తర్గతత్వాత్, అతోఽత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టంభూతసూక్ష్మమితిప్రతీయతే. తతస్తస్యాపిభూతసూక్ష్మస్యాధారభూతంకిమితి పృచ్ఛ్యతే * కస్మిన్నుఖల్వాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేతి, అతస్తదాధారతయానిర్దిశ్యమానమక్షరం నప్రధానంభవితుమర్హతి. యత్తుశ్రుతిప్రసిద్ధాత్ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధంప్రధమంప్రతీయతఇతి, తన్న, అక్షరశబ్దస్యావయవశక్త్యాస్వార్థప్రతిపాదనేప్రమాణాన్తరానపేక్షణాత్, సమ్బన్ధగ్రహణదశాయామర్థస్వరూపం యేనప్రమాణేనావగమ్యతే, నతత్ప్రతిపాదనదశాయామపేక్షణీయమ్..................

తిప్రసిద్ధ్యా ప్రథమప్రతీతస్య పరిగ్రహే విరోధాభావాదాకాశకారణప్రశ్నస్యోత్తరత్వేనోచ్యమానత్వాచ్చ ప్రధానపరత్వమిత్యర్థః.................................

రాద్ధాన్తమాహ (అక్షరమిత్యాదినా) అమ్బరాన్తశబ్దం కేచిద్బహువ్రీహితయావ్యాచక్షతే అమ్బరం ఆకాశః అన్తః అవసానంయేషాంతేషాం పృథివ్యాదీనాం ధృతేరితి హేత్వర్థఇతి. తత్ప్రధానవ్యతిరేకప్రతిజ్ఞాయామకిఞ్చిత్కరమిత్యభిప్రాయేణ షష్ఠీతత్పురుషంవ్యాచష్టే (అమ్బరస్యఆకాశస్యేతి)అన్తశబ్దోఽవధివచనః. కార్యస్యామ్బరస్య దేశతః కాలతశ్చావధిః కారణం, నియతపూర్వభావినః కారణత్వాత్కార్యంప్రతి కారణత్వేనావరణతయా బహిర్విద్యమానత్వాచ్చ. అతోఽమ్బరాన్తశబ్దోఽవ్యాకృతవాచీతిభావః. నహ్యత్రామ్బరాన్తవాచిశబ్దఃశ్రూయతఇత్యత్రాహ (అయమర్థఇతి) (నన్వితి) వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థలక్షణమయుక్తం, అపవాదాభావాదిత్యర్థః. పరిహరతి (ఉచ్యతఇతి) అర్థవిరోధాన్నవాయుమదమ్బరగ్రహణమిత్యర్థః. నహి స్వయంవికారాన్తర్భూతః కృత్స్నవికారస్యాధారోభవితుమర్హతి. యత్త్విత్యాదినా పూర్వపక్షయుక్తిమనూద్యపరిహరతి (తన్నేతి) రూఢిశక్త్యాఅవయవశక్త్యా వా శబ్దేన స్వార్థప్రతిపాదనంస్యాత్, తత్ర వక్ష్యమాణపరిహారస్య పక్షద్వయసాధారణ్యేపి * ప్రోక్షణీష్వర్థసంయోగాదితిన్యాయేనావయవశక్త్యార్థప్రతిపాదనసమ్భవే సముదాయశక్తికల్పనాయోగాత్ అయమక్షరశబ్దో నరూఢ్యావర్తతఇత్యభిప్రేత్యయౌగికత్వపక్షే పరిహారఉచ్యతే. తత్ర వ్యుత్పన్నానాం పదావయవానాం సంహత్యస్వార్థప్రతిపాదనే కింప్రమాణాన్తరాపేక్షా, ఉత తత్తత్పదావయవవ్యుత్పత్తివేళాయామితి వికల్పంహృదినిధాయ ప్రథమే కల్పే పరిహారమాహ (అక్షరశబ్దస్యేతి) అవయవశక్తిరేవార్థప్రతీతికారణమితి నప్రమాణాన్తరమపేక్షితం, నహి దణ్డిశబ్దస్యస్వార్థప్రతిపాదనే దణ్డదేవదత్తగ్రాహిప్రత్యక్షాపేక్షః. ద్వితీయంపరిహరతి (సంబన్ధేతి)పదావయవానాం

ఏవంతర్హ్యక్షరశబ్దనిర్దిష్టోజీవోఽస్తు- తస్యభూతసూక్ష్మపర్యన్తస్యకృత్స్నస్యాచిద్వస్తునఆధారత్వోపపత్తేః, అస్థూలత్వాద్యుచ్యమానవిశేషణోపపత్తేశ్చ * అవ్యక్తమక్షరేలీయతే * యస్యావ్యక్తంశరీరంయస్యాక్షరంశరీరం * క్షరస్సర్వాణిభూతానికూటస్థోఽక్షరఉచ్యతఇత్యాదిషు ప్రత్యగాత్మన్యప్యక్షరశబ్దప్రయోగదర్శనాదిత్య(త్రో)త్తరమ్........ .. ..

౧౦॥సూ.—॥సాచప్రశాసనాత్॥— సాచామ్బరాన్తధృతిరస్యాక్షరస్య ప్రశాసనాదేవభవతీత్యవదిశ్యతే * ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతఃఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిద్యావాపృథివ్యౌవిధృతేతిష్ఠతఃఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గినిమేషాముహూర్తాఅహో

వ్యుత్పత్తౌప్రమాణాన్తరాపేక్షాఽస్త్యేవ, ప్రతిపాదనదశాయాంతు నతదపేక్షా, యథా చక్షురాదీనాంతిమిరాదిదోషాపనయనస్యౌషధాద్యపేక్షత్వేఽపి ఘటాదిపరిచ్ఛిత్తౌనభేషజ(గ్రా)హిప్రమాణాపేక్షా. యథాహుః * అర్థబోధేఽనపేక్షత్వాన్మానాన్తరమనాదృతం। వ్యుత్పత్త్యుపాయభూతంయత్తచ్చ తస్మాన్నివర్తివతి. వ్యుత్పన్నానాం పదావయవానాం ప్రతిపాదనకాలేఽపి వ్యుత్పత్త్యపేక్షితమానాన్తరాకాఙ్క్షాఽస్తిచేత్ దణ్డినమానయగామానయేత్యాదివాక్యానామసన్నికృష్టార్థవిషయాణాంప్రత్యక్షసాచివ్యాభావేన స్వార్థాప్రతిపాదకతయా గవానయనాదిప్రవృత్త్యుచ్ఛేదప్రసఙ్గః, అలౌకికార్థప్రతిపత్త్యనుపపత్త్యాశాస్త్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ అతోమానాన్తరాపేక్షాభావాన్నిబన్ధనమర్థప్రతిపత్తౌ ప్రాథమ్యచారమ్యరూపవైషమ్యంనాస్తీత్యర్థః. కించ, యౌగికానాంశబ్దానామవయవార్థయోగవస్తుసామాన్యప్రతిపాదనేకింమానాన్తరాపేక్షా, ఉతవిశేషపర్యవసానఇతివికల్పే ప్రథమే శిరసి పరిహారోఽక్షరశబ్దస్యేతి గ్రన్థేనఫలితః. ద్వితీయేతువిశేష పర్యవసానస్య ప్రాకరణికలిఙ్గాద్యధీనత్వాన్న మానాన్తరాపేక్షేతిచ సంబన్ధేనేత్యాది గ్రన్థేనార్థసిద్ధః- నతత్ప్రతిపాదనదశాయామపేక్షణీయమితిహ్యుక్తమ్. విశేషపర్యవసానేఽసతిహి ప్రతిపాదనసంనిరాకాఙ్క్షంభవతి. అతః పరమాత్మలిఙ్గందర్శితమ్. అపిచ - అవయవార్థపౌష్కల్యం యత్రసంభవతి - తదేవయౌగికశబ్దేనస్వరసతఃప్రతీయతే- యథేశ్వరశబ్దోలౌకికపార్థివాదిషు సత్స్వప్యలౌకికమీశ్వరంశీఘ్రం ప్రత్యాయయతి- అతశ్చ నక్షరతీత్యవయవశక్తిః పరమాత్మానమేవ శీఘ్రముపస్థాపయతి. ఏతదుక్తంభవతి- ప్రతిపాద్యస్యలౌకికాలౌకిక ప్రమాణగోచరత్వంశాబ్దప్రతీతివిలమ్బావిలమ్బయోరప్రయోజకం, ధర్మాధర్మేశ్వరాదిశబ్దైః శౌక్ల్యాదిభ్యః పార్థివాదిభ్యశ్చలౌకికార్థప్రతిపత్తిశైఘ్ర్యస్యదర్శనాత్. అతఏవ ప్రయోగప్రాచుర్యాద్యధీనసంప్రసిద్ధితారతమ్యమేవతయోః ప్రయోజకం- యౌగికశబ్దానాంచాసంకుచితావయవార్థగోచరత్వేన స్వతోవాసితత్వాత్తద్వత్యేవప్రసిద్ధ్యతిశయాత్ ప్రతీతిశైఘ్ర్యమితి. నన్వవయవశక్త్యాఽర్థప్రతిపాదనేఽపి ప్రధానస్యానేక ప్రమాణగమ్యతయా అభ్యస్తత్వాదస్తిప్రథమావగతిః. యథాగోశబ్దస్య సామాన్యనిమిత్తత్వేఽపి గోశబ్దోచ్చారణాత్ స్వాభ్యస్తాయామేవగవిప్రథమమేవప్రతీతిః. తదసత్, ప్రధానస్యానేక ప్రమాణగమ్యత్వానభ్యుపగమాత్. నహిప్రత్యక్షేణ జగత్కారణభూతం సూక్ష్మంవస్తునిరీక్ష్యతే. నాపి శ్రుతివిరోధినోఽనుమానస్య తత్ప్రామాణ్యం సంభవతీతి వక్ష్యతే. తతశ్చశ్రుతిరేవ త(త్రా)పిప్రమాణంవక్తవ్యం తథాచ శ్రుతిప్రసిద్ధాత్ పరమాత్మనః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధస్య ప్రధానస్యప్రథమప్రతిపత్తిరిత్యసిద్ధమ్, కించ - ప్రథమప్రతీతస్యాపి ప్రధానస్య విరోధేనత్యక్తవ్యత్వాత్, విరోధశ్చాత్రస్పష్టః- ఏకస్యైవాధారాధేయభావానుపపత్తేః......

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ఏవన్తర్హీతి) * అవ్యక్తమక్షరఇత్యవ్యక్తస్య పృథగుపాదానాదక్షరశబ్దో జీవపరః - నప్రధానపరఇతి జ్ఞాపనాయావ్యక్తముపాత్తమ్.

౧౦॥ సూ. —॥శ్రీసాచప్రశాసనాత్శ్రీ॥— నను నాత్రాప్యమ్బరాన్తధృతేఃపరమాత్మప్రశాసనాధీనత్వం

రాత్రాణ్యర్ధమాసామాసా ఋతవస్సంవత్సరా ఇతి విధృతాస్తిష్ఠన్తీత్యాదినా. ప్రశాసనం-ప్రకృష్టంశాసనం నచేదృశం స్వశాసనాధీనసర్వవస్తువిధరణం బద్ధముక్తోభయావస్థస్యాపి ప్రత్యగాత్మనస్సంభవతి, అతఃపురుషోత్తమ ఏవ ప్రశాసితాక్షరమ్..............................

౧౧ ॥ సూ. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ అన్యభావః, అన్యత్వమ్. ప్రధానాదిభావః. అస్యాక్షరస్య పరమపురుషాదన్యత్వం వాక్యశేషే వ్యావర్త్యతే * తద్వా ఏతదక్షరం గార్గ్యదృష్టం ద్రష్ట్ర శ్రుతం శ్రోత్రమతం మన్త్రవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ నాన్యదతోఽస్తి శ్రోతృ నాన్యదతోఽస్తి మన్తృ, నాన్యదతోఽస్తి విజ్ఞాతృ ఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి. అత్ర ద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాద్యుపదేశాదస్యాక్షరస్యాచేతనభూతప్రధానభావో వ్యావర్త్యతే, సర్వైరదృష్టస్యైవ సతస్సర్వస్య ద్ర

సాక్షాచ్ఛ్రుతమితి శఙ్కాం పరిజిహీర్షన్ కతిపయవస్తుశాసనస్య జీవేపి సంభవాత్ తద్వ్యావృత్తిం చ దర్శయన్ ప్రశాసనశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రకృష్టమితి) క్వచిదప్యప్రతిహతత్వేన విషయప్రకర్షాచ్ఛాసనస్య ప్రకర్షః, ప్రకర్షస్య నివారకాభావాచ్ఛాసనస్యామ్బరాన్తవిషయత్వమపి సిధ్యతీతి హృదయమ్. తతః కిమిత్యపేక్షాయాం ప్రకృతేః పరమాత్మశాసనకర్తృత్వే హేత్వన్తరం చ ద్యోతయన్ జీవవ్యావృత్తిసిద్ధిం దర్శయతి (నచేదృశమితి) (స్వశాసనాధీనసర్వవస్తువిధరణమితి) అయమభిప్రాయః, న కేవలం శాసనప్రకర్షాదనవాదితాత్ప్రకృతేః ప్రశాసనకర్తృత్వసిద్ధిః, కింతు * సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః సర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదం ప్రశాస్తీత్యాదిశ్రుత్యన్తరేషు శాసనకర్తృవస్థాపకసర్వశబ్దాసఙ్కోచాచ్చ తత్సిద్ధిః కిఞ్చ సత్యశబ్దనిర్వచనే * తానిహవా ఏతానిత్రీణ్యక్షరాణి సత్యమితి తద్యత్సత్తదమృతం అథయత్తితన్మర్త్యం, అథ యద్యం తేనోభేయచ్ఛతీతి మర్త్యశబ్దవాచ్యాచేతనస్య తన్నియామ్యత్వం చ ప్రతీయతే. మర్త్యశబ్దో హ్యనయవశక్త్యా పూర్వపూర్వావస్థా(త్య)గార్జ్యచలనేవర్తతేన శరీరమాత్రే, ద్యావాపృథివ్యాదీనాం తన్నియామ్యత్వాభావప్రసంగాత్. కించ * యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్యమృత్యుశ్శరీరమితి ప్రధానస్య పరశరీరత్వశ్రవణాదత్యన్తనియామ్యస్యైవ శరీరత్వాచ్చ నియామ్యత్వసిద్ధిః. ఇహ చ కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి పృష్టే * ఏతద్వై తదక్షరం గార్గీత్యారభ్య * ఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యక్షరేణావ్యాకృతస్య ధారణం శ్రూయతే. అతశ్శాసనస్య ప్రకర్షాచ్ఛ్రుత్యన్తరానుగ్రహాచ్చామ్బరాన్తధృతిరపి ప్రశాసనాధీనేతి. సౌత్రశ్చశబ్దో హ్యర్థతయా హేతువాచీత్యభిప్రాయేణాహ (అత ఇతి) అమ్బరాన్తధృతిః ప్రశాసనాదేవ సిధ్యతీతి యతః తత ఏవేత్యర్థః * ప్రశాసితారం సర్వేషాం విద్యాత్తు పురుషం పరమితి * ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇత్యాదివచనాభిప్రాయేణ పురుషోత్తమ ఏవ ప్రశాసితాక్షరమిత్యుక్తమ్.

ఏవం ప్రధానపురుషవ్యతిరేకౌ సూత్రద్వయేన పృథగుపపాదితౌ. అథైకసూత్రేణ

ప్రాకరణికచరమవాక్యవిషయేణోభయవ్యతిరేకమాహ.

౧౧ ॥ సూ. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ వ్యావర్త్యతే నివర్త్యతే. నివర్తకధర్మః ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః. తతశ్చ సూత్రస్థవ్యావృత్తిశబ్దో వ్యావర్తకధర్మపర ఇతి దర్శితం స్యాత్, తేన విషయవాక్యానుగుణ్యం సూత్రస్య స్యాత్, తత్ర హ్యన్యనివర్తకధర్మో ద్రష్టృత్వాదిరవగమ్యతే. ద్వితీయయోజనాయామపేక్షితత్వాత్ * నాన్యదతోఽస్తీత్యాదికముదాహృతం. అస్మిన్వాక్యే ప్రధానవ్యావృత్తిసిద్ధిం దర్శయతి (అత్రేతి) అత్ర * అదృష్టమితి వాక్యే ద్రష్ట్రాదిశబ్దాః రూపశబ్దప్రభృతిబాహ్యాక్షవిషయాణాం మన్తవ్యాధ్యవసేయాద్యన్తఃకరణవిషయాణాం చ సాక్షాత్కర్తృవాచకాః శాసనస్య శాసితవ్యవస్తుదర్శనసాకాఙ్క్షత్వాత్ * నదృష్టేర్ద్రష్టారం * నశ్రుతేశ్శ్రోతారం * నమతేర్మన్తారమిత్యాదినా పరస్య శ్రవణమననాదికర్తృత్వనిషేధేన తేషామయోగ్యత్వాత్ * పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణ ఇతి రూపాదిసాక్షాత్కర్తృత్వశ్రవణాచ్చ. జీవవ్యావృత్తిం దర్శయతి (సర్వైరితి) సర్వైః యోగిభిః (సర్వస్యేతి) రూ

ష్టృత్వాద్యుపదేశాచ్చ ప్రత్యగాత్మభావో వ్యావర్త్యతే, అత ఇయమస్యభావవ్యావృత్తిరస్యాక్షరస్య పరమపురుషతాం ద్రఢయతి. ఏవం వాఽన్యభావవ్యావృత్తిః, అన్యస్య సద్భావవ్యావృత్తిరన్యభావవ్యావృత్తిః. యద్వైతదక్షరమన్యైరదృష్టం సదన్యేషాం ద్రష్టృ చ సత్స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్యాధారభూతం, ఏవమనేనాదృష్టమే

వ తదాశ్రియాదిష్వక్షైకవర్గకార్తస్య ఏవ పరస్సర్వశబ్దః, అస్యాసఙ్కుచితవృత్తితయా ద్రష్టృశబ్దేన సర్వసాక్షాత్కారస్యాభిహితత్వే సత్యాదిశబ్దోపాత్తశ్రోతృత్వాదీనాం నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాత్. సర్వైరదృష్టత్వాదిమాత్రం ప్రధానాదీనామపి సంభవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమదృష్టస్యైవ సతస్సర్వస్య ద్రష్టృత్వాద్యుపదేశాచ్చేత్యుక్తః. అదృష్టత్వాదివిశేషితం ద్రష్టృత్వాదికం ప్రత్యగాత్మవ్యావర్తకమిత్యర్థః. ప్రత్యగాత్మానస్సర్వే ప్రత్యేకం స్వస్వాపరం ప్రత్యయవేద్యాః రూపాదివిజ్ఞాతారశ్చ, పరస్తు రూపాదిజ్ఞానవేళాయాం యోగిభిరపి స్వస్వరూపవదుపాదానవచ్చ నజ్ఞాయతే. నిష్ఠాన్తైః పదైః తత్తద్విషయప్రతిపత్తివేళాయాం పరమాత్మనోఽనవగతత్వం వివక్షితం. అశ్రుతం, శబ్దశ్రవణదశాయామజ్ఞాతం. అమతం స్థాణుపురుషాద్యర్థవిచారదశాయాం తద్విషయవత్ప్రతిపన్నం. అవిజ్ఞాతం, అధ్యవసాయదశాయాం ఘటాదివత్స్వస్వరూపవచ్చానవగతం. అత ఏవహి విశేషితం ద్రష్టృత్వాదికం పరమాత్మాసాధారణం. యద్వా రూపశబ్దాద్యర్థవేదిభిస్సర్వైరవేద్యత్వేన విశేషితం తత్తదర్థద్రష్టృత్వం సముచ్చిత్య చిదచిద్వ్యావర్తకమిత్యర్థః * అన్యభావవ్యావృత్తేరిత్యుక్తహేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వశఙ్కాం చ శమయన్నిగమయతి (అత ఇతి) ఇయం వ్యావర్తకధర్మాన్వయరూపా వ్యావృత్తిః పరమపురుషత్వం సాధయతి, అతస్సాధ్యావిశిష్టత్వవ్యుదాసః. అస్యాం యోజనాయాం ప్రధానపురుషవ్యావర్తకధర్మవాచివాక్యానివిషయీభూతానీతి చిదచిద్వ్యావృత్తిః కణ్ఠోక్తాస్స్యాత్. చశబ్ద ఉక్తహేతుసముచ్చయే. ముఖాన్తరేణ సూత్రం యోజయతి (ఏవం చేతి) అక్షరార్థమాహ (అన్యస్యేతి) * నాన్యదిత్యాదివాక్యస్య సూత్రవిషయత్వం హృదినిధాయ తస్యార్థమాహ (యద్వైతదితి) యథాఽస్మిన్గ్రామే దేవదత్త ఏవ పురుషో నాన్య ఇత్యుక్తే న పురుషమాత్రనిషేధః, అపితు ప్రస్తుతతుల్యపురుషాన్తరనిషేధస్స్యాత్. పురుషాన్తరాణాం ప్రమాణసిద్ధతయా నిషేద్ధుమశక్యత్వాత్, ఏవమిహాపి ద్రష్ట్రాద్యన్తరాణాం ప్రామాణికత్వాత్ ప్రకృతతుల్యద్రష్ట్రాదినిషేధపరమిదం వాక్యమిత్యభిప్రాయేణ ప్రకృతగుణవిశిష్టత్వముక్తం. (ఆధారభూతమితి) సమస్తస్య ప్రశాసనేనాధారభూతమిత్యర్థః. నిషేధవిషయం దర్శయతి (ఏవమితి) ఏతస్య అక్షరస్య అధారభూతం ప్రశాసనేన ధారకం. ఏవం పరమాత్మనో నియన్తృతయా ఆధారభూతద్రష్ట్రన్తరాభావాదధికనిషేధపరమిదం వాక్యం వ్యాఖ్యాతం. ఏవం వా ఏతస్యేతి పదం వ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్యేతి పదప్రకృతజగత్పరం. అక్షరాదన్యత్ సమస్తజగతః ప్రశాసనేన ధారకం తేనాదృష్టం ద్రష్టృ నాస్తీత్యర్థః. తదా సమనిషేధపరో వాక్యశేషస్స్యాత్. నను * నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్ట్రితి వాక్యం ద్రష్ట్రాణాం పురుషాణాం బ్రహ్మతాదాత్మ్యేన అతదాత్మకత్వనిషేధపరం కిం న స్యాత్. న ఐక్యవిధానస్యాప్రకృతత్వాత్. ఐక్యవిధిశేషో హి భేదనిషేధః, వ్యతిరేకస్యాన్వయశేషత్వాత్. యది క్వచిదైక్యవిధానాభావేఽపి భేదనిషేధస్స్యాత్, తత్ర తు నిర్వాహాన్తరాసంభవాదభ్యుపగన్తవ్యః, ఇహ తు గత్యన్తరసమ్భవాదైక్యవిధ్యభావే భేదనిషేధపరత్వాశ్రయణమయుక్తం. కించ * కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యుపక్రమ్య * ఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యుపక్రమోపసంహారాభ్యాం ప్రకరణస్య పరమాత్మనో విశ్వధారకతాప్రతిపాదనపరత్వమవగమ్యతే, న త్వైక్యపరత్వం. ధారకత్వే అభిహితే తస్యాపి ధారకాన్తరశఙ్కా స్యాత్, లోకే ధారకాణామపి ధార్యత్వదర్శనాత్ యథా కారణానామపి కార్యత్వదర్శనేన పరమాత్మనోఽపి జగత్కారణత్వేనాన్యకార్యత్వశఙ్కాయాం తద్వ్యావర్తనేన పరమకారణత్వసిద్ధయే * స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతి కారణాన్తరనిషేధః పరమ

తస్యద్రష్టృ చ స దేతస్యాధారభూతమన్యన్నాస్తీతి వదన్ * నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్ట్రిత్యాది వాక్యశేషోఽన్యస్య సద్భావం వ్యావర్తయన్నస్యాక్షరస్య ప్రధానభావం ప్రత్యగాత్మభావం చ ప్రతిషేధతి. కించ * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి దదతో మనుష్యాః ప్రశంసన్తి యజమానం దేవా దర్వీం పితరోఽన్వాయత్తా ఇతి శ్రౌతం స్మార్తం చ యాగదానహోమాదికం సర్వం కర్మ యస్యాజ్ఞయా ప్రవర్తతే, తదక్షరం పరబ్రహ్మభూతః పురుషోత్తమ ఏవేతి విజ్ఞాయతే. అపి చ * యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాఽస్మిఁల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్య తద్భవతి యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స కృపణః అథ య ఏతదక్షరం గార్గి విదిత్వాస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స బ్రాహ్మణ ఇతి యదజ్ఞానాత్సంసారప్రాప్తిర్యజ్జ్ఞానాచ్చామృతత్వప్రాప్తిస్తదక్షరం పరం బ్రహ్మైవేతి సిద్ధమ్ …………

శ్రీ అక్షరాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ

కారణత్వాపేక్షితత్వాత్ క్రియతే, ఏవమిహాపి పరమాత్మనః పరమాధారత్వే సిద్ధే ధారకరూపద్రష్ట్రన్తరనిషేధోఽపేక్షితః. భేదనిషేధస్తు ప్రకృతార్థానపేక్షితః, అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యమవిగీతమ్. కించ * నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ నాన్యదతోఽస్తి శ్రోత్రితి ద్రష్టృశ్రోత్రాదీనాం పృథక్పృథగ్భేదనిషేధశ్చ విఫలః- ద్రష్టురేవ శ్రోతృత్వసంభవాత్ యథా * తదేవాగ్నిస్తద్వాయుః * జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణురిత్యాదిష్వగ్నివాయుజ్యోతిర్భువనవనగిరిదిగాదీనామన్యోన్యభిన్నజాతీయతయా తేష్వన్యతమస్య బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశేపి తదన్యస్య బ్రహ్మాత్మకత్వాసిద్ధ్యా ప్రత్యేకం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశస్సఫలః- ఏవం ద్రష్టృశ్రోతృమన్త్రాదీనాం భిన్నజాతీయత్వాభావాత్ పృథగ్భేదనిషేధవైయర్థ్యమ్, న చ వాచ్యం * బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా ఇత్యాదౌ దాశేష్వేవ దాసత్వకితవత్వాదిసంభవేపి పృథక్తాదాత్మ్యోపదేశవదిహాప్యుపపద్యత ఇతి. దాశేభ్యో భిన్నజాతీయానామపి దాసకితవాదీనాం సంభవేన శ్రుతివాక్యస్థపదానాం తద్విషయత్వోపపత్తేః. అన్యథా తత్రాపి వైయర్థ్యప్రసంగస్య దుర్నివారత్వాత్. అత ఇదం వాక్యం ప్రకృతతుల్యద్రష్ట్రన్తరనిషేధపరం (అన్యస్య సద్భావం వ్యావర్తయన్నితి) సూత్రస్థైరన్యభావవ్యావృత్తిశబ్దైః శ్రుతివాక్యస్థా అన్యదస్తి నేతి శబ్దాః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యన్త ఇతి భావః వ్యావర్తయన్నిత్యనేనాక్షరార్థ ఉక్తః. ఫలితమాహ (అస్యాక్షరస్యేతి) అస్యాం యోజనాయాం సూత్రాక్షరానురూప్యం దర్శితమ్. నియన్తృరూపధారకాన్తరరాహిత్యమేవ కణ్ఠోక్తం భవతి-చిదచిద్వ్యావృత్తిరర్థసిద్ధా స్యాత్. చశబ్దః పూర్వవదనుక్తసముచ్చయపరః, అపిశబ్దో ముక్తసముచ్చయపర ఇత్యభిప్రాయేణ చశబ్దార్థమాహ (కించేతి) * అన్వాయత్తా ఇతి పదం దేవమనుష్యపితృసాధారణమ్. అన్వాయత్తాః. అనువశా ఇత్యర్థః. ద్వితీయాన్తపదానాం ప్రశంసన్తీత్యనేనాన్వయః వాక్యప్రతిపన్నార్థస్య పరమాత్మలింగతాం దర్శయతి (శ్రౌతం స్మార్తం చేతి) చశబ్దసముచ్చేతవ్యం హేత్వన్తరమాహ (అపి చేతి) ఉదాహృతవాక్యసిద్ధం హేతుం వదన్నధికరణార్థముపసంహరతి (యదజ్ఞానాదితి) ……………………

* నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్ట్రితి వాక్యస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తద్రష్టృమాత్రనిషేధపరత్వమయుక్తం, తథా సతి హి బ్రహ్మైవ ద్రష్టృ నాన్యదిత్యుక్తం స్యాత్, తత్పరమతే విరుద్ధం బ్రహ్మణో ద్రష్టృత్వానభ్యుపగమాత్. తన్మతే నైతదక్షరం ద్రష్ట్రితి హి వక్తవ్యమ్. యది ద్రష్టృమిథ్యాత్వమాత్రపరం, తదా అతోఽన్యదితి నిర్దేశవైయర్థ్యం, ద్రష్టృ నాస్తీత్యేతావతా తన్మిథ్యాత్వసిద్ధేః-నను బ్రహ్మైవ ద్రష్ట్రిత్యర్థః. తతశ్చ బ్రహ్మణి ద్రష్టౄణాం కల్పితత్వం సిధ్యతీతి చేన్న-అయమేవ పురుషః నాన్యోఽతోఽస్తి పురుష ఇత్యుక్తే పురుషత్వమస్మిన్ కల్పితమిత్యర్థాప్రతీతేః. ఏతత్తుల్యపురుషాన్తరనిషేధో హి ప్రతీయతే అతో బ్రహ్మణోఽన్యో ద్రష్టృవర్గో మిథ్యేత్యర్థ ఇతి చేన్న * అదృష్టం ద్రష్ట్రితి పూర్వవాక్యే బ్రహ్మణ ఏవ ద్రష్టృత్వప్రతిపాదనాత్

౧౩॥సూ. ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః. అథర్వణికానాం సత్యకామప్రశ్నే ఉదీయతే * యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యాయీత స తేజసి సూర్యే సమ్పన్నో యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హైవ స పాప్మనా వినిర్ముక్తస్స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి—అత్ర ధ్యాయతీక్షతిశబ్దావేక విషయౌ, ధ్యానఫలత్వాదీక్షణస్య * యథాక్రతురస్మిల్లోకే పురుష ఇతి న్యాయేన ధ్యానవిషయస్యైవ ప్రాప్యత్వాత్ * పరం పురుషమిత్యుభయత్ర కర్మభూతస్యార్థస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ—తత్ర సంశయ్యతే

బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యైవ ద్రష్టృత్వమితి వక్తుమయుక్తత్వాత్, ద్రష్టృమిథ్యాత్వే బ్రహ్మణోపి మిథ్యాత్వప్రసఙ్గాత్. తస్మిన్పరిణి హీర్షితే సతి * అదృష్టం ద్రష్టృ ఇతి పూర్వవాక్యప్రతిపాద్యస్యాబ్రహ్మత్వప్రసఙ్గాచ్చ. బ్రహ్మణో ద్రష్టృత్వేపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాభావాన్న మిథ్యాత్వమితి చేత్, తర్హి పరమార్థతో జ్ఞాతృత్వమభ్యుపగతం స్యాత్-యస్తు ధానస్య [illegible] దేణోక్తం-ప్రధానవ్యావృత్తిరనేన సూత్రేణ క్రియతే, ప్రధానస్యాశాసితృత్వసంభవేపి ద్రష్టృత్వాభావాత్ ప్రధానవ్యావృత్తిరి [illegible] దయుక్తం ద్రష్టృ విశేషాహి ప్రశాసితా, [illegible] పాత్వసంభవేపి వృక్షత్వాసంభవవత్ ప్రశాసితృత్వసంభవే? దృష్టత్వా [illegible] ముచ్యతే. ప్రధానస్యేశ్వరత్వసంభవేపి క్షేత్రజ్ఞత్వం న సంభవతీత్యనుస్మర్తవ్యమితి —— శ్రీ అక్షరాధికరణం సమాప్తమ్. శ్రీ ——

౧౩॥ సూ. —— ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః —— అత్ర పరస్య క్వచిత్ప్రదేశే సర్వాధికరణస్యోపా ధ్యప్రతిజ్ఞానువృత్త్యర్థా. యథా ప్రథమపాదే * భేదవ్యపదేశాచ్చాన్య ఇత్యన్యశబ్దోక్తిః, యథా [illegible] ఏవచ స బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దోక్తిః, యథా చతుర్థే * వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞోహి ప్రకరణాదితి ప్రాజ్ఞశబ్దోక్తిశ్చ, తద్వత్. పూర్వం * అదృష్టం ద్రష్టృ ఇతి పరమాత్మనో ద్రష్టృత్వముక్తం తద్బ్రహ్మేక్షతికర్మత్వేనోక్తో న పరమాత్మేతి శంకయా సంగతిః యద్వా- పూర్వాధికరణే అర్థవిరోధేనాకాశశబ్దస్యామ్బరాన్తపరత్వముక్తం, తథా అన్తరిక్షశబ్దస్య [illegible] స్తరేణ నిర్వాహస్సువచ ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. యద్వా- ఆకాశశబ్దస్య అమ్బరాన్తపరత్వవత్ బ్రహ్మలోకశబ్దస్య నాన్యథా నిర్వాహోస్తీతి శఙ్కయా సంగతిః * స సామభిరున్నీయతే * ఏతత్సామ గాయన్నాస్తే ఇతివత్ సామగానసహితైరిత్యర్థః. యద్వా, సాన్త్వవాదయుక్తైరాతివాహికైరున్నీయత ఇత్యర్థః —— ప్రశ్నోపనిషత్ప్రకరణపఠితమర్గద్వయం వ్యవస్థాప్య ధ్యాయతే క్షతే భిన్నవిషయతయా పూర్వపక్షం కృత్వా ఏకవిషయతయా సిద్ధాన్తఉక్తః - [illegible] మిత్యభిప్రాయేణాహ (అత్ర ధ్యాయతీతి) యథోపాసనఫలప్రాప్తిన్యాయాత్ ధ్యాయతికర్మైవేక్షతికర్మ. ఏకత్ర * పరం పురుషం, అన్యత్ర * పరాత్పరం పురుషమితి చ శ్రూయతే, అతో న విషయైక్యమిత్యత్రాహ (పరం పురుషమితి) యత్ర పఞ్చమ్యన్తపదం నాస్తి, తత్రాప్యర్థసామర్థ్యాత్తత్ప్రాప్తమితి భావః —— యాదవప్రకాశీయోక్త [illegible] హి ధ్యాతవ్యః. తస్మాత్పరం ఈక్షితవ్యస్తు ముక్తజీవ ఇతి పూర్వపక్షితమ్, తదయుక్తమితి దర్శితం- అభిధ్యాతవ్యస్యైవాత్ పరో ముక్తజీవ ఇత్యుక్తే బద్ధజీవో ధ్యాతవ్య ఇత్యుక్తం స్యాత్- బద్ధావస్థజీవధ్యానాన్ముక్తావస్థస్య ప్రాప్తిరిత్యనుపపన్నమ్. తస్మాద్ధ్యాయతీక్షత్యోరుభయోరపి చతుర్ముఖవిషయత్వమేవ పూర్వపక్షయితుం యుక్తమ్—సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం ధ్యాయతీక్షతికర్మ చతుర్ముఖః, ఉత పరమాత్మా, తదర్థం శాన్తత్వాజగత్త్వాదయః కిం ముఖ్యాః, ఉతాముఖ్యాః, [illegible] కింజీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖవ్యతిరిక్తస్య గ్రహణం, ఉత తస్యాపి గ్రహణమితి, కిమత్ర బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చతుర్ముఖస్థానపరః - ఉత పరమవ్యోమపరః. కిమీక్షతికర్మవిషయో వాక్య * యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇతి వైష్ణవం పదం ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే - నేతి. యదా ప్రత్యభిజ్ఞానాసంభవాత్, బ్రహ్మలోకశబ్దస్య చతుర్ముఖలోకపరత్వం, యదా చ జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖస్య గ్రహణం, తదా శాన్తత్వాదీనామముఖ్యత్వాద్ధ్యాయతీక్షతికర్మ చతుర్ముఖస్స్యాత్ - యదా వైష్ణవపదప్రత్యభిజ్ఞానేన బ్రహ్మ

కిమిహ * పరంపురుషమితినిర్దిష్టో జీవసమష్టిరూపాణ్డాధిపతిశ్చతుర్ముఖః–ఉతసర్వేశ్వరః పురుషో త్తమఇతి. కింయుక్తమ్. సమష్టిక్షేత్రజ్ఞఇతి. కుతః * సయోహవైతద్భగవన్మనుష్యేషు ప్రాయణాన్త మోఙ్కారమభిధ్యాయీతకతమంవావసతేన లోకంజయతీతిప్రక్రమ్యైకమాత్రంప్రణవముపాసీనస్య మనుష్యలోకప్రాప్తిమభిధాయద్విమాత్రముపాసీనస్యాన్తరిక్షలోకప్రాప్తిమభిధాయ త్రిమాత్ర ముపాసీనస్య ప్రాప్యతయాఽభిధీయమానోబ్రహ్మలోకోఽన్తరిక్షాత్పరోజీవసమష్టిరూపస్య చతు ర్ముఖస్య లోకఇతివిజ్ఞాయతే, తద్గతేనచేక్ష్యమాణస్తల్లోకాధిపతిశ్చతుర్ముఖఏవ * ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్ప రాత్పరమితిచ దేహేన్ద్రియాదిభ్యః పరాద్దేహేన్ద్రియాదిభిస్సహఘనీభూతాజ్జీవవ్యష్టిపురుషాద్బ్రహ్మ లోకవాసినస్సమష్టిపురుషస్యచతుర్ముఖస్యపరత్వేనోపపద్యతే, అతోఽత్రనిర్దిశ్యమానః పరఃపురుష స్సమష్టిపురుషశ్చతుర్ముఖఏవ. ఏవంచతుర్ముఖత్వే నిశ్చితేఅజరత్వాదయోయథాకథఞ్చిన్నేతవ్యాః...

ఇతిప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః) ఈక్షతికర్మసః- పరమాత్మా. కుతః (వ్యప దేశాత్) వ్యపదిశ్యతేహీక్షతికర్మపరమాత్మత్వేన. తథాహి- ఈక్షతికర్మవిషయతయోదాహృతశ్లోకే * తమోఙ్కారేణైవాయనేనాన్వేతి విద్వాన్యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమభయంపరంచేతి పరంశాన్తమజ రమభయమమృతమితిహి పరమాత్మనఏవైతద్రూపం * ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేత్యేవమా దిశ్రుతిభ్యః * ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరమితిచ పరమాత్మనఏవవ్యపదేశః, నచతుర్ముఖస్య- తస్యాపి జీవఘనశబ్దగృహీతత్వాత్. యస్యహికర్మనిమిత్తందేహిత్వం సజీవఘనఇత్యుచ్యతే - చతుర్ముఖస్యాపి తచ్ఛూయతే * యోబ్రహ్మాణంవిదధాతిపూర్వమిత్యాదౌ. యత్పునరుక్తమన్తరిక్షలోకస్యోపరినిర్దిశ్య మానోబ్రహ్మలోకశ్చతుర్ముఖలోకఇతి ప్రతీయతే- అతస్తత్రస్థశ్చతుర్ముఖఇతి

లోకశబ్దః పరమవ్యోమవాచీ, యదాచజీవఘనశబ్దేనచతుర్ముఖస్యాపి గ్రహణం, తదానీంశాన్తత్వాజరత్వాదీనాం ము ఖ్యత్వాద్ధ్యాయతీక్షతి కర్మపరమాత్మేతిసిద్ధాన్తః (చతుర్ముఖస్యేతి) భూమ్యన్తరిక్షక్రమప్రాప్తశ్చతుర్ముఖలోకఇత్య ర్థః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (తద్గతేనచేతి) * జీవఘనాత్పరాత్ పరమితినిర్దేశఃకథముపపద్యతఇత్యత్రాహ (ఏతస్మా దితి) జీవఘనపరశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యేనోపపద్యతఇత్యర్థః. బ్రహ్మణస్సమష్టిపురుషత్వం దేవతిర్యగ్భావాద్యపేక్ష యా (అజరత్వాదయోయథాకథంచిన్నేతవ్యాఇతి) చిరకాలస్థాయిత్వాభిప్రాయేణవాచతుర్ముఖస్యైవ పరిశుద్ధావ స్థస్వరూపపరత్వేనవానిర్వాహఇతిభావః. అతఏవోపక్రమే * పరంచాపరంచేతినిర్దేశశ్చ కృతనిర్వాహః.........

సిద్ధాన్తే (పరమాత్మనఏవైతద్రూపమితి) ఏతద్రూపం, నపుంసకాన్తశబ్దనిర్దిష్టం స్వరూపమ్. చతుర్ముఖపర త్వేహిపుల్లిఙ్గాన్తతాస్యాత్. యద్వా ఏతద్రూపం- ఏతద్వాక్యప్రతిపాదితంరూపం. ఏవమర్థద్వయేప్యనుగుణం శ్రుత్య న్తరవాక్యమాహ (ఏతదమృతమితి) అనేనసఇతిసౌత్రపదస్య ప్రయోజనం దర్శితంభవతి, అధికారాదేవసాధ్యప్రతి జ్ఞా సిద్ధేస్తస్యప్రయోజనంహివక్తవ్యం * శాన్తమజరమమృతమభయమితివ్యపదేశస్యకథం పరమాత్మసాధకత్వ మిత్య పేక్షాయాం శ్రుత్యన్తరేషు పరమాత్మనఃతాదృశత్వేన ప్రసిద్ధేరితివక్తవ్యం, అతస్తథాత్వేనశ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిద్యోతనం సఇతిపదస్య ప్రయోజనమితి. వ్యపదేశశబ్దవివక్షితం హేత్వన్తరమాహ (ఏతస్మాదితి) కథంచతుర్ముఖస్యైతద్వ్యపదేశా సంభవఇత్యత్రాహ (తస్యాపీతి) కథంతస్యజీవఘనశబ్దగృహీతత్వమిత్యత్రాహ (యస్యహీతి) కర్మకృతదేహందర్శ యతి (చతుర్ముఖస్యాపీతి) సశరీరత్వాదేవహిచతుర్ముఖత్వమితిభావః. నను కథం * యోబ్రహ్మాణమితిశ్రుత్యాచతుర్ముఖ దేహస్యకర్మనిమిత్తత్వావగమః- నహ్యత్ర కర్మసంబన్ధః శ్రూయతే, ఉచ్యతే- కారణవాక్యేషు * బ్రహ్మవాఇదమే

తదయుక్తం * యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమభయమిత్యాదినా ఈక్షతికర్మణః పరమాత్మత్వసిద్ధేస్తస్యేతి ఈక్షితుస్స్థానతయా నిర్దిష్టో బ్రహ్మలోకో న క్షయిష్ణుశ్చతుర్ముఖలోకో భవితుమర్హతి. కిఞ్చ * యథాపాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హైవ స పాప్మనా వినిర్ముక్తస్సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమితి సర్వపాపవినిర్ముక్తస్య ప్రాప్యతయోచ్యమానం న చతుర్ముఖస్థానమ్, అత ఏవ చోదాహరణశ్లోకే ఇమమేవ బ్రహ్మలోకమధికృత్య శ్రూయతే * యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇతి. కవయః, సూరయః సూరిభిర్దృశ్యం చ వైష్ణవం పదమేవ * తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయ ఇత్యేవమాదిభ్యః న చాన్తరిక్షాత్పరశ్చతుర్ముఖలోకః, మధ్యే స్వర్గలోకాదీనాం బహూనాం సద్భావాత్. అతః * ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోఙ్కారస్తస్మాద్విద్వానేతేనైవాయతనేనైకతరమన్వేతీతి ప్రతివచనే యదపరం కార్యం బ్రహ్మ నిర్దిష్టం తదైహికాముష్మికత్వేన ద్విధా విభజ్యైకమాత్రం ప్రణవముపాసీనానామైహికం

కపవాగ్రఆసీదిత్యారభ్య * యాన్యేతాని దేవక్షత్త్రాణీన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి సృజ్యతయా శ్రుతానామిన్ద్రవరుణసోమయమాదీనాం కర్మవశ్యత్వమవతిష్ఠతే, ఏవమేవ చతుర్ముఖస్యాప్యపవాదశ్రుత్యభావాత్ సృజ్యత్వేన స్వతః ప్రాప్తకర్మవశ్యత్వమవతిష్ఠత ఇతి, ఆదిశబ్దేన * యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మా ఇతి పాదోఽపి వివక్షితః. తేనోపదేశసాపేక్షజ్ఞానప్రసరతయా సఙ్కుచితజ్ఞానత్వం స్వతః ప్రాప్తం, ఇన్ద్రవిరోచనాదీనాముపదేశసాపేక్షతయా హి సఙ్కుచితజ్ఞానత్వావగమః. భగవతస్సాన్దీపనిప్రభృతిగురూపదేశసాపేక్షత్వం లీలాత్వవచనైరపోదితత్వాన్న జ్ఞానసఙ్కోచసాధకం, ఇన్ద్రవిరోచనాదీనామివ చతుర్ముఖస్యాప్యపవాదరహితముపదేశసాపేక్షత్వం సఙ్కుచితజ్ఞానత్వసాధకమితి తేనాపి సఙ్కోచకకర్మసమ్బన్ధసిద్ధిః ఏవం సృజ్యత్వాదుపదేశసాపేక్షజ్ఞానప్రసరత్వాచ్చ కర్మవశ్యత్వాచ్చతుర్ముఖస్య జీవఘనశబ్దగృహీతత్వసిద్ధిః. యత్పునరిత్యనూదితం పూర్వపక్షహేతుం పరిహరతి (తదయుక్తమితి) పరమాత్మలోకత్వే హేతుత్రయమాహ (యత్తదిత్యాదినా) (కవయస్సూరయ ఇతి) కవయః, క్రాన్తదర్శినః అకర్మవశ్యత్వాదసఙ్కుచితజ్ఞానాః. సూరయశ్చ జ్ఞానాధికాః ప్రసిద్ధాః, అతోఽర్థవశాత్సూరిప్రత్యభిజ్ఞానమిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (సూరిభిరితి)(ఏవమాదిభ్య ఇతి) ఆదిశబ్దేన * తద్విప్రాసో విపన్యవః * యత్రర్షయః ప్రథమజా యే పురాణాః * యత్ర పూర్వే సాధ్యాస్సన్తి దేవా ఇత్యాదివాక్యాని వివక్షితాని, అజరత్వాదిభిర్నిశ్చితపరమాత్మభావస్య స్థానత్వాత్, సర్వకర్మవినిర్ముక్తస్య ప్రాప్యస్థానత్వాత్, సూరిభిర్దృశ్యత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ న చతుర్ముఖలోక ఇత్యర్థః. లోకక్రమప్రత్యభిజ్ఞానభఙ్గస్యాస్వరసత్వమాశఙ్క్యాహ (న చేతి.) అస్వారస్యం తుల్యమిత్యర్థః. నను నాస్మాకం వ్యవహితత్వాదస్వారస్యం, అన్తరిక్షశబ్దస్య బ్రహ్మలోకాదర్వాచీనలోకానాం ప్రదర్శనార్థత్వాత్. బ్రహ్మలోకశ్చ ప్రాకృతలోకద్వయసాహచర్యాత్ ప్రాకృతలోక ఏవ స్యాదిత్యత్రాహ (అత ఏతద్వై సత్యకామేతి) అతః, ఉదాహృతబహువాక్యస్వారస్యానుగుణ్యాత్ * పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోఙ్కార ఇతి సామానాధికరణ్యం వాచ్యవాచకభావనిబన్ధనం ఓఙ్కారవాచ్యం పరాపరరూపం బ్రహ్మేతి వా పరాపరరూపబ్రహ్మవాచక ఓఙ్కార ఇతి వార్థః, అనన్తరం ఏతేన ఏకతరమితి పదాభ్యామోఙ్కారస్య బ్రహ్మణశ్చ నిర్దేశాత్. ఆయతనేన ఉపాయభూతేన. ఏకతరం - కార్యకారణబ్రహ్మణోరన్యతరత్ (యదపరం కార్యం బ్రహ్మేతి) చతుర్ముఖలోకస్యాపరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వమేవ యుక్తం న తు పరబ్రహ్మలోకత్వం * కార్యం బాదరిః * కార్యాత్యయే * పరం జైమినిరితి తస్య కార్యలోకత్వవ్యపదేశాత్, తతః పృథగేవ పరబ్రహ్మవ్యపదేశాచ్చేతి దర్శితం కార్యబ్రహ్మశబ్దేన (ఐహికాముష్మికత్వేన ద్విధా విభజ్యేతి) ఉపరి పృథక్ఫలత్వేన కీర్తనాద్విభాగోఽభిప్రేత ఇత్యర్థః పరాపరశబ్దయోః కారణకార్యపరత్వాత్ కార్యలోకస్య ప్రాకృతత్వం సిద్ధమితి కారణబ్ర

మనుష్యలోకావాప్తిరూపం ఫలమభిధాయ ద్విమాత్రముపాసీనానామాముష్మికమన్తరిక్షశబ్దోపలక్షితం ఫలం చాభిధాయ త్రిమాత్రేణ పరబ్రహ్మవాచినా ప్రణవేన పరం పురుషం ధ్యాయతాం పరమేవ బ్రహ్మ ప్రాప్యతయోపదిశతీతి సర్వం సమఞ్జసమ్. అత ఈక్షతికర్మ పరమాత్మా..............

॥ ఈక్షతికర్మాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

౧౩॥ సూ. ॥ దహర ఉత్తరేభ్యః ॥ ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః * అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి, తత్ర సన్దేహః కిమసౌ హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తీ దహరాకాశో మహాభూతవిశేషః, ఉత ప్రత్యగాత్మా, అథ పరమాత్మేతి. కిం తావద్యుక్తమ్. మహాభూతవిశేష ఇతి-కుతః. ఆకాశశబ్దస్య

హ్మలోకస్యాప్రాకృతత్వమకార్యత్వాదేవ సిద్ధం - అతః ప్రాకృతాప్రాకృతరూపేణ ప్రాప్యలోకవిభాగః, ప్రాకృతేప్యైహికాముష్మికరూపేణ విభాగశ్చ శ్రుత్యభిప్రేతః, ఉపరి పృథక్ఫలత్వేన కీర్తనావిశేషాత్. అత ఐహికాముష్మికవిభాగోక్తిః, ప్రాకృతాప్రాకృతవిభాగస్య ప్రదర్శనార్థత్వమాహ (ఆముష్మికమితి) చతుర్ముఖలోకస్యాప్యన్తరిక్షశబ్దోపలక్ష్యత్వే సంగ్రాహకమాముష్మికత్వమస్తి - చతుర్ముఖలోకవ్యతిరిక్తోపలక్షణే సఙ్గ్రాహకాకారో నాస్తీతి వైషమ్యమభిప్రేతమ్. (అన్తరిక్షశబ్దోపలక్షితమితి) ఉపలక్షణతయా వ్యవధాసపరిహారస్తుల్యః, సఙ్గ్రాహకలాభోఽప్యధిక ఇతి భావః (పరం పురుషం ధ్యాయతామితి) * పరం పురుషమభిధ్యాయీతేతి వాక్యం స్మారితమ్. తేన చతుర్ముఖలోకప్రాప్తేస్తత్క్రతున్యాయవిరోధస్సూచితః (పరమేవ బ్రహ్మేతి) చతుర్ముఖలోకస్య ప్రాప్యత్వే * పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి ఫలవచనస్థపురుషశబ్దవిరోధ ఏవకారాభిప్రేతః. ఏవం కార్యబ్రహ్మాన్తర్గతస్య చతుర్ముఖలోకస్య తతః పృథక్కరణం, పరబ్రహ్మశబ్దావిషయస్య తస్య పరమాత్మప్రాప్తిః ప్రాప్యత్వాశ్రయణం, తత్క్రతున్యాయవిరోధః, ఫలవచనవిరోధశ్చేత్యనేకయుక్తిభిః ప్రాకృతలోకద్వయసాహచర్యం నిరస్తం- ఆదావేవ * పరం చాపరం చేతి ప్రాప్యవిభాగస్యాభిహితత్వాత్ ప్రాకృతసాహచర్యయుక్తిరుపక్రమోన్మూలితా చేత్యుక్తం భవతి. (సర్వం సమఞ్జసమితి) పరపక్షస్థానుపపత్తయస్స్వపక్షే న సన్తి, ఉపలక్షణతయా వ్యవధాన పరిహారస్సమానః * అజరమభయం * పరాత్పరం పురిశయం పురుషం * యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముక్తః * యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇత్యాదీని చ వాక్యాని స్వరసానీతి, వైషమ్యమిత్యర్థః, అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ॥ ఈక్షతికర్మాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

౧౩॥ సూ. దహర ఉత్తరేభ్యః — పూర్వాధికరణే * పరాత్పరం పురిశయం పురుషమిత్యుక్తస్య పరమాత్మత్వం సాధితం, అత్ర పురిశయస్యాకాశశబ్దవాచ్యస్యాపరమాత్మత్వం నిరస్యత ఇతి సఙ్గతిః. పూర్వం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య పరమాత్మస్థానపరత్వముక్తం తద్వదిహాపి బ్రహ్మలోకశబ్దబ్రహ్మపురశబ్దయోః స్థానపరత్వం స్యాదితి శఙ్కాయాం సంగతిః. పూర్వత్రాన్తరిక్షశబ్దస్య ప్రసిద్ధాన్తరిక్షపరత్వం వ్యావర్తితం- ఏవం దహరాకాశశబ్దస్య ప్రసిద్ధాకాశాదన్యపరత్వముచ్యత ఇతి సఙ్గతిః, తర్హి * అక్షరమమ్బరాన్తధృతేరిత్యస్యానన్తరం దహరాధికరణం ప్రాప్తం, ఉభయత్రాకాశశబ్దస్య విషయవాక్యేషు శ్రుతత్వాత్ * ఈక్షతికర్మేత్యధికరణం దహరాధికరణానన్తర్యమర్హతి- తత్ర హ్యన్తరిక్షశబ్దశ్శ్రూయతే, న త్వాకాశశబ్ద ఇతి చేన్న, అక్షరేక్షతికర్మాధికరణయోరాకాశాన్తరిక్షశబ్దవాచ్యాదర్థాన్తరస్య పరమాత్మత్వనిర్ణయేన పరస్పరసఙ్గత్యతిశయాత్. దహరాధికరణే త్వాకాశశబ్దవాచ్యస్యైవ పరమాత్మత్వం వివక్షితమిత్యస్య పూర్వాధికరణద్వయానన్తరత్వం యుక్తం. విషయాదికం దర్శయతి (ఇదమిత్యాదినా) పరస్మిన్నన్వేష్టవ్యాన్తరప్రతీత్యనుపపత్తేః పక్షాన్తరద్వయేప్యుపమానోపమేయభావాద్యనుపపత్తేశ్చ సంశయః. కిం దహరాకాశో భూతాకాశః, ఉత జీవః,

భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రకర్షాత్ * తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యన్వేష్టవ్యాన్తరస్యాధారతయా ప్రతీతేశ్చ ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (దహరఉత్తరేభ్యః) దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ. కుతః-ఉత్తరేభ్యో వాక్యగతేభ్యో హేతుభ్యః * ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి నిరుపాధికాత్మత్వమపహతపాప్మత్వాదికం సత్యకామత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం చ దహరాకాశే శ్రూయమాణా గుణాః దహరాకాశం పరం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపయన్తి * అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాదినా * యం కామం కామయతే సోఽస్య సఙ్కల్పాదేవ సముత్తిష్ఠతి తేన సమ్పన్నో మహీయత ఇత్యన్తేన దహరాకాశవేదినస్సత్యసఙ్కల్పత్వప్రాప్తిశ్చోచ్యమానా దహరాకాశం పరం బ్రహ్మేతి గమయతి * యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యుపమానోపమేయభావశ్చ దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వే నోపపద్యతే. హృదయావచ్ఛేదనిబన్ధన ఉపమానోపమేయభావ ఇతి చేత్ -

---

ఏష పరమాత్మేతి, తదర్థమన్వేష్టవ్యాన్తరనిర్దేశః కిం దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వవిరోధీ, ఉత న, * తస్మిన్యదన్తరితి నిర్దేశః కిం దహరాకాశస్య గుణజాతవిషయః, ఉతార్థాన్తరపరః * ఏష ఆత్మేతి వాక్యోక్తమపహతపాప్మత్వాదికం కిం ప్రజాపతి వాక్యోక్తజీవధర్మః. ఉత న, జీవధర్మత్వేఽపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతిస్వారస్యమస్తి నేతి విచారః. యదా * తస్మిన్యదన్తరితి నిర్దేశోఽర్థాన్తరపరః, తదాఽన్వేష్టవ్యశబ్దస్య గుణవిషయత్వాభావేన దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వం స్యాత్ యదా * ఏష ఆత్మేతి వాక్యోక్తగుణాష్టకస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మత్వే స్వారస్యమస్తి- తదానీం * ఏష ఆత్మేతి వాక్యస్య జీవవిషయతయా దహరాకాశో జీవస్స్యాదితి పూర్వపక్షఫలఫలిభావః. యదా * తస్మిన్యదన్తరితి గుణజాతవిషయోక్తిః తదాఽన్వేష్టవ్యశబ్దస్య గుణజాతవిషయత్వాద్దహరాకాశో భూతాకాశాతిరిక్త ఇతి స్యాత్, యదా * ఏష ఆత్మేతి వాక్యస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మవిషయత్వే స్వారస్యం నాస్తి, తదా స్వరసతో గుణాష్టకవిశిష్టపరమాత్మప్రతిపాదకతయా దహరాకాశః పరమాత్మా స్యాదితి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. ఆకాశశబ్దస్య క్వచిత్పరమాత్మపరత్వం దృష్టమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రసిద్ధిప్రకర్షాదిత్యుక్తం * ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదిభిరస్యాకాశస్య పరమాత్మగుణేషు శ్రూయమాణేషు సత్సు కథం ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ భూతాకాశత్వేన ప్రత్యవస్థానమిత్యత్రాహ (తస్మిన్యదన్తరితి) ఏతదుత్తరత్ర భవిష్యతీత్యాదినా వ్యక్తీభవిష్యతి ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) న హి పరమాత్మధర్మాణాముత్తరత్వాధరత్వాదికమస్తి, తస్మాద్ధర్మోత్తరత్వం వాక్యద్వారకమిత్యాహ (వాక్యగతేభ్య ఇతి) ఉత్తరేభ్య ఇత్యుక్తే చతుర్థ్యన్తత్వశఙ్కా మా భూదితి పఞ్చమీస్ఫుటీకరణాయ హేతుభ్య ఇత్యుక్తం * షష్ఠీ హేతుప్రయోగ ఇతి నియమః ప్రయోజనతయా హేతుత్వవివక్షాయాం - న సర్వదా యథా * అల్పస్య హేతోర్బహు హాతుమిచ్ఛన్నితి- ఉత్తరవాక్యగతహేతూన్దర్శయతి (ఏష ఇత్యాదినా) (నిరుపాధికాత్మత్వమితి) జీవస్యాపి వ్యావర్తనక్షమమాత్మత్వమిత్యభిప్రాయేణ నిరుపాధికశబ్దః. దేవాదికతిపయశరీరవిశేషానవచ్ఛిన్నత్వం నిరుపాధికత్వమ్. అపహతపాప్మత్వాదేరపి నిరుపాధికత్వమభిప్రేతమ్, యద్వా, ఆకాశస్యాపి స్వకార్యవ్యాప్త్యా యౌగిక ఆత్మశబ్ద ఉపపన్న ఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థో నిరుపాధికశబ్దః. యౌగికత్వాశ్రయణం చ క్లిష్టం స్వశరీరప్రతిసంబన్ధినియన్తృరూపవ్యాప్తిపరిహార్యాత్మశబ్దప్రయోగ ఇతి భావః. అపహతపాప్మత్వాదికమిత్యాదిశబ్దేన సత్యకామత్వాదిగ్రహణాశక్త్యాపి గుణానాం విధినిషేధరూపేణ ద్వైవిధ్యజ్ఞాపనాయ సత్యకామత్వాదేః పృథగుపాదానం (ఉపమానేతి) ఏకస్యైవోపమానోపమేయభావో న సంఘటత ఇత్యర్థః - ఉపమానోపమేయభావస్య హృదయావచ్ఛే

తథా సతి హృదయావచ్ఛిన్నస్య ద్యావాపృథివ్యాదిసర్వాశ్రయత్వం నోపపద్యతే. నను చ దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వేఽపి బాహ్యాకాశోపమేయత్వం న సమ్భవతి. * జ్యాయాన్పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాదిత్యాదౌ సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వశ్రవణాత్. నైవం- దహరాకాశస్య హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తిత్వప్రాప్తాల్పత్వనివృత్తిపరత్వాదస్య వాక్యస్య, యథా అధికజవేఽపి సవితరి ఇషువద్గచ్ఛతి సవితేతి వచనం గతిమాన్ద్యనివృత్తిపరం. అథ స్యాత్ * ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదినా దహరాకాశో న నిర్దిశ్యతే * దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితి దహరాకాశాన్తర్వర్తినస్తతోఽన్యస్యాన్వేష్టవ్యత్వేన ప్రకృతత్వాదిహ * ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేతి తస్యైవాన్వేష్టవ్యస్య నిర్దేష్టుం యుక్తత్వాత్, స్యాదేతదేవం, యది శ్రుతిరేవ దహరాకాశం తదన్తర్వర్తినం చ న వ్యభఙ్క్ష్యత్, వ్యభాఙ్క్షీత్తు సా. తథాహి * అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితి బ్రహ్మపురశబ్దేనోపాస్యతయా సన్నిహితపరబ్రహ్మణః పురత్వేనోపాసకశరీరం నిర్దిశ్య తన్మధ్యవర్తి చ తదవయవభూత పుణ్డరీకాకారమల్పపరిణామం హృదయం పరస్య బ్రహ్మణో వేశ్మతయాఽభిధాయ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిమాశ్రితవాత్సల్యైకజలధిముపాసకానుగ్రహాయ తస్మిన్వేశ్మని సన్నిహితం సూక్ష్మతయా ధ్యేయం దహరాకాశశబ్దేన నిర్దిశ్య తదన్తర్వర్తి చాపహతపాప్మత్వాదిస్వభావతో నిరస్తనిఖిలహేయత్వం సత్యకామత్వాదిస్వాభావికానవధికాతిశయకల్యాణగుణజాతం చ ధ్యేయం * తదన్వేష్టవ్యమిత్యుప

దనిబన్ధనత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (హృదయేత్యాదినా) అత ఏవేదమపి నాశఙ్కనీయం * రామరావణయోర్యుద్ధం రామరావణయోరివేతి వదుపమానశూన్యతాజ్ఞాపనపరం వాక్యమితి. యావచ్ఛబ్దానుపపత్తేః అంశభేదోక్తేశ్చ. న్యూనపరిమాణస్యైవ అధికపరిమాణస్యాపి న మధ్యమపరిమాణేన సాధర్మ్యం యుక్తమితి చోదయతి (నను చేతి) అన్యూనపరిమాణత్వమాత్రం సాధర్మ్యమితి పరిహరతి (నైవమితి) (అథ స్యాదితి) యద్యపి * యావాన్వా అయమాకాశ ఇతి మధ్యగతవాక్యస్థాకాశ ఏవ ప్రథమయా నిర్దిష్టత్వాత్ప్రధానత్వాచ్చ ఏష ఇతి పరామర్శనీయః- తథాప్యుపక్రమే * తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యన్వేష్టవ్యతయా ప్రాధాన్యేనావగతత్వాత్ * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః * సోఽన్వేష్టవ్య ఇత్యాదిష్వాత్మనోఽన్వేష్టవ్యత్వనిశ్చయాదిహాప్యన్వేష్టవ్యస్య తదన్తర్వర్తిన ఆత్మత్వావగమాత్ * ఏష ఆత్మేతి తదన్తర్వర్తినోఽన్వేష్టవ్యస్యాత్మనః పరామర్శః- అత ఆత్మాధికరణతయాఽవగతత్వేన తద్వ్యతిరిక్తత్వాద్వ్యుపపత్త్యనురోధేన భూతాకాశ ఏవాయం దహరాకాశ ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షేఽన్వేష్టవ్యాన్తరస్యాధారతయా ప్రతీతేశ్చేత్యనేన వాక్యేనాభిప్రేతోఽర్థ ఇహాథ స్యాదిత్యాదినా కణ్ఠోక్తో భవతి. పరిహరతి (స్యాదేతదితి) బ్రహ్మపురశబ్దార్థమాహ (ఉపాస్యతయేతి) న కేవలం బ్రహ్మణస్సర్వవ్యాపిత్వాచ్ఛరీరేణ సాధారణం సంబన్ధమాత్రం- అపి తూపాసనస్థానభూతహృదయాధారత్వాత్ సంబన్ధవిశేషశ్చ విద్యతే, బ్రహ్మశబ్దశ్చ పరస్మిన్ముఖ్యః, అతో బ్రహ్మపురం శరీరమిత్యర్థః——— అత్రేదమప్యర్థసిద్ధం, దహరాకాశో జీవ ఇతి పూర్వపక్షస్య సాధకతయా బ్రహ్మపురశబ్దనిర్దేశః పరైరుక్తః - తదయుక్తమితి. కథం. ఉచ్యతే, బ్రహ్మణస్సర్వవికారసాధారణత్వాదసాధారణేన వ్యపదేశస్య యుక్తత్వాత్ జీవస్య భోగోపకరణతయా సంబన్ధవిశేషసద్భావాజ్జీవశరీరమేవ బ్రహ్మపురమితి తద్విధేయపురాధిపో జీవ ఇతి శఙ్కితం, తదయుక్తం, ముఖ్యార్థస్య సతో గ్రాహ్యత్వాత్, పరమాత్మన ఉపాస్యత్వాయ శరీరాన్తరవస్థానస్య * నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యత్ర దర్శితతయా సంబన్ధవిశేషసద్భావాచ్చ జీవసాధకత్వశఙ్కానుత్థానాదితి——— అల్పపరిణామమిత్యనేన * దహరం పుణ్డరీకమిత్యత్ర దహరశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి. సత్యకామత్వసత్యసంకల్పత్వసిద్ధాన్గుణానాహ (స్వాభావికేతి) నను ఆకాశశబ్దవాచ్యస్య గుణిత్వే

దిశ్యతే. అత్ర * తదన్వేష్టవ్యమితి తచ్ఛబ్దేన దహరాకాశం, తదన్తర్వర్తిగుణజాతంచ పరామృశ్య త
దుభయమన్వేష్టవ్యమిత్యుపదిశ్యతే * యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మేత్యనూద్య త
స్మిన్దహరపుణ్డరీకవేశ్మని యోదహరాకాశో యచ్చ తదన్తర్వర్తిగుణజాతం, తదుభయమన్వేష్టవ్యమి
తి విధీయతఇత్యర్థః. దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టస్య పరబ్రహ్మత్వం * తస్మిన్యదనరితినిర్దిష్టస్యచతద్గుణత్వం
తచ్ఛబ్దేనోభయం పరామృశ్యోభయస్యాప్యన్వేష్టవ్యతయా విధానంచ కథమవగమ్యతఇతి చేత్.

న తస్య ధ్యేయత్వం వక్తవ్యం - తేనవినా గుణధ్యానాయోగాత్. తచ్ఛబ్దస్య తదన్తర్వర్తిపరత్వేన్నాకాశాభిధా
యిత్వమ్. గుణినోధ్యేయత్వేకథితే గుణానాం ధ్యేయత్వమర్థసిద్ధంస్యాత్ - నతు గుణానాం ధ్యేయత్వేకథితే గుణినో
న్తర్భావః. అతోఽన్వేష్టవ్యమితి పదం గుణిపరం- నతు గుణపరమిత్యత్రాహ (అత్రేతి) తచ్ఛబ్దఏవోభయపరామర్శీ
త్యర్థః. నను యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టంహి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. యచ్ఛబ్దస్తు అన్తర్వర్తిపరః- నాకాశపరః. తత్కథముభయ
పరామర్శిత్వం తచ్ఛబ్దస్యేతిశఙ్కాయామస్యవాక్యస్యపరోక్తార్థపరత్వంచ వ్యుదస్యన్ తచ్ఛబ్దస్య ఉభయపరామర్శి
త్వమాహ (యదిదమస్మిన్నితి)——తస్మిన్దహరపుణ్డరీకవేశ్మని యదన్తర్గతం దహరాకాశాఖ్యంవస్తు తదన్వేష్టవ్యమి
తి పరైరుచ్యతే. తద్వ్యుదస్యతి (యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మేత్యనూద్యేత్యాదినా) అయమర్థః,
యదిదం దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ తస్మిన్దహరాకాశఇతి దహరాకాశస్య పుణ్డరీకవేశ్మాధారత్వస్యోక్తత్వాత్ పునరపి * త
స్మిన్యదన్తరితి ఆకాశస్య పుణ్డరీకవేశ్మాధారత్వకథనవైయర్థ్యంస్యాదితి * తస్మిన్యదన్తరితి గుణవిషయత్వేతు నవైయర్థ్యం
పూర్వమనుక్తత్వాత్- అతోఽపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానందుర్బలమ్. అత్ర దూషణాన్తరాణ్యప్యభిప్రేతాని. అవ్య
వహితదహరాకాశం విహాయ వ్యవహితపుణ్డరీకవేశ్మపరామర్శోఽనుపపన్నః. కించ- పుల్లిఙ్గశబ్దనిర్దిష్టస్య దహరాకాశ
స్య యదితి నపుంసకలిఙ్గాన్తపదేన పరామర్శానుపపత్తిశ్చ * తస్మిన్యదన్తరితివాక్యం దహరాకాశస్యపుణ్డరీకవేశ్మా
ధారకత్వప్రతిపాదనపరం చేత్- అనన్తరవాక్యస్య తదాక్షేపపరతయా వ్యాఖ్యానంచానుపపన్నమ్. పరమాత్మనోఽన్త
ర్వర్తితత్కారణం సూక్ష్మం కిమపి నసంభవతీతి * కింతత్రవిద్యతఇతివాక్యేనాక్షిప్య ద్యావాపృథివ్యాదికార్యస్య తదన్త
ర్వర్తితయా సమాధానమితిహి పరైర్వర్ణ్యతే- దహరాకాశః పుణ్డరీకవేశ్మవర్తీత్యుక్తే కిమత్రాక్షేప్యమ్. తథా * అస్మి
న్కామాస్సమాహితాః * అథ యఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితిగుణానాం తదన్తర్వర్తి
త్వముక్త్వా గుణగుణినోరుభయోరప్యుపాసనతత్ఫలప్రతిపాదకోపరితనవాక్యస్వారస్యభఙ్గశ్చభవేత్. అతః పరోక్తార్థోఽ
నుపపన్న ఇత్యభిప్రాయః——* దహరోఽస్మిన్నితి వాక్యంవ్యాచష్టే (తస్మిన్దహరేతి) పుల్లిఙ్గయచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ
యోజనాయాం యచ్ఛబ్దద్వయనిర్దిష్టముభయం తచ్ఛబ్దేన ప్రతినిర్దిశ్యతఇత్యభిప్రాయేణ యోదహరాకాశః యచ్చతద
న్తర్వర్తిగుణజాతం తదుభయమిత్యుక్తమ్. యద్వా పుల్లిఙ్గయచ్ఛబ్దానధ్యాహారేణ * దహరోఽస్మిన్నిత్యాదేరేకవాక్య
త్వంమత్వాఽఽహ (తస్మిన్దహరేతి) శ్రుతివాక్యేఽన్తశ్శబ్దోఽన్తర్వర్తిపరః. అస్మిన్వర్తమానోదహరాకాశస్తదన్తర్వ
ర్తిచ యత్తదుభయమన్వేష్టవ్యమితివాక్యస్యార్థఇత్యర్థః * త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమితి పుల్లిఙ్గనపుంసకలిఙ్గయోస్తచ్ఛ
బ్దయోరేకశేషః * నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామితినపుంసకాన్తత్వమేకవచనాన్తత్వంచ. తస్మాదా
కాశతదన్తర్గతాన్వేష్టవ్యగుణపరం పున్నపుంసకాన్తయచ్ఛబ్దద్వయార్థవిషయం తదితిపదమిత్యభిప్రాయః. ఏవం * త
దన్వేష్టవ్యమితి తత్పదేనైవాత్మనోప్యుక్తత్వాదన్వేష్టవ్యతయా ప్రాధాన్యావగతిరన్వేష్టవ్యస్యాత్మత్వప్రసిద్ధిశ్చోపప
న్నేతి చోద్యపరిహారసిద్ధిః (దహరాకాశేతి) వివక్షితార్థస్య ప్రామాణికత్వేసిద్ధేహి క్లిష్టనిర్వాహాశ్రయఉపపద్య
తే- తస్మాద్దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మత్వే తదన్తర్వర్తినోగుణజాతస్య తయోరన్వేష్టవ్యత్వేచప్రమాణం వక్తవ్యమిత్యర్థః

తదవహితమనాశ్శృణు * యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇతి దహరాకాశస్యాతిమహత్త్వమభిధాయ * ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అన్తరేవ సమాహితే । ఉభావగ్నిశ్చ వాయుశ్చ సూర్యాచన్ద్రమసావుభౌ ॥ విద్యున్నక్షత్రాణీతి ప్రకృతమేవ దహరాకాశమస్మిన్నితి నిర్దిశ్య తస్య సర్వజగదాధారత్వమభిధాయ * యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మిన్ సమాహితమితి పునరప్యస్మిన్నితి తమేవ దహరాకాశం పరామృశ్య తస్మిన్నస్యోపాసకస్యేహ లోకే యద్భోగ్యజాతమస్తి యచ్చ మనోరథమాత్రగోచరమిహ నాస్తి సర్వం తద్భోగ్యజాతమస్మిన్ దహరాకాశే సమాహితమితి నిరతిశ

ప్రతివక్తి (తదవహితేత్యాదినా)—— * తదన్వేష్టవ్యమ్ * యావాన్వా అయమాకాశ ఇతి వాక్యయోర్మధ్యే * కిం తదత్ర విద్యత ఇతి వాక్యం శ్రూయతే. పరమాత్మనోఽన్తర్వర్తినః కస్యచిదసంభవాత్ * కిం తదత్ర విద్యత ఇతి వాక్యమాక్షేపపరమిత్యాహుః పరే. ప్రశ్నపరమిదం వాక్యమిత్యుచితమ్. బుభుత్సాఖ్యాపనమాత్రం ప్రశ్నః. అనుపపత్త్యుద్ఘాటనేనార్థాక్షేపపూర్వకం పరిహారబుభుత్సాఖ్యాపనం చోద్యమ్. అబుభుత్సితపరిహారేణ వక్త్రా ప్రతిషేధః ప్రతిక్షేపః * కుతస్తు ఖలు సోమ్యేతివత్. న ప్రతిక్షేపపరమిదం, పరిహారస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. న కేవలః ప్రశ్నః, అనుపపత్తేర్విద్యమానత్వాత్. సర్వాన్తరస్య పరమాత్మనోఽప్యన్తరభూతం తత్త్వాన్తరమసంభావితమ్. అనుపపత్త్యుద్ఘాటనముఖేనాక్షేపస్య కణ్ఠోక్త్యభావాన్న కేవలం చోద్యమిత్యప్యుచితమ్. అతో వినయం ప్రకాశయతా శిష్యేణానుపపత్తిమభిప్రేత్య తామస్ఫుటం బ్రువతా బుభుత్సాఖ్యాపనం క్రియత ఇతి ప్రశ్నవాక్యతుల్యం ఫలతశ్చోద్యపరమిదం వాక్యమ్. తచ్ఛబ్దనిర్దిష్టయో[ర్దహ]రాకాశతదన్తర్వర్తినోరన్తర్వర్తివిశేషానవగమాదుక్తానుపపత్తిగర్భస్తదన్తర్వర్త్యంశవిషయః ప్రశ్నః * కిం తదత్రేతి. * స బ్రూయాత్, ఆచార్యో బ్రూయాదిత్యర్థః. ప్రాకరణికానామిదమేతచ్ఛబ్దానామాకాశపరామర్శపరత్వార్థం తస్యావ్యవహితత్వజ్ఞాపనార్థం శబ్దతోఽర్థతశ్చాకాశస్య ప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థం చ * యావాన్వా అయమిత్యాది ప్రదర్శ్యతే. ఇదం వాక్యం దహరాకాశస్యాల్పత్వనివృత్తిపరమిత్యభిప్రాయేణాతిమహత్త్వమిత్యుక్తమ్ (ప్రకృతమేవేతి) అన్తర్వర్త్యన్వేష్టవ్యం ఆకాశశబ్దవ్యవహితత్వాన్నేదంశబ్దవిషయ ఇతి భావః. దహరాకాశస్యానుగత్యవిచ్ఛేదం దర్శయతి (తమేవేతి) అస్యేతి వ్యాఖ్యేయం, ఉపాసకస్యేతి వ్యాఖ్యానమ్. ఇదంశబ్దః షష్ఠ్యన్తో బుద్ధిస్థపర ఇత్యర్థః. అన్వేషణవిజిజ్ఞాసయోః కర్తృత్వేన ఉపాసకో హి బుద్ధిస్థః. అస్యేహాస్తి నాస్తీతి అస్తిత్వనాస్తిత్వయోస్సప్రతియోగికత్వావగమాదనన్తరం చోదయిష్యురనుభాషణవాక్యే * సర్వే చ కామా ఇత్యనుభాషణాద్యచ్ఛబ్దో భోగ్యజాలపర ఇత్యభిప్రాయః. ఫలితమర్థమాహ (నిరతిశయభోగ్యత్వమితి) యథా సముద్రగోష్పదపల్వలాదీనామన్తర్భావవచనాత్ సముద్రస్యానవధికజలౌఘత్వం సిధ్యతి, ఏవం * సర్వం తదస్మిన్ సమాహితమిత్యనేన నిరతిశయభోగ్యత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. నను కథమస్య వాక్యస్యాముఖ్యార్థత్వమాశ్రీయతే- జీవభోగ్యవస్తూనామాధారత్వముక్తం కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే- అన్యేతి పదం తావన్న బ్రహ్మపరం- యచ్చాస్య నాస్తి సర్వమస్మిన్ సమాహితమితి వ్యాఘాతాత్. న చ జీవమాత్రపరం- జీవవిశేషస్యోపాసకస్య బుద్ధిస్థత్వాత్. ఉపాసకస్య స్వర్గపశ్వాదికం న భోగ్యమితి తదాధారత్వకథనమనుపపన్నమ్. తస్య చ బ్రహ్మైవ ప్రాప్యం- తస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వమితరఫలాన్తవత్త్వం చేహైవానన్తరముచ్యతే- అతో నిరతిశయభోగ్యతాపరత్వమ్. అన్వేష్టవ్యతోపయుక్తత్వాచ్చ నిరతిశయభోగ్యతాపరత్వం యుక్తమ్. నన్వానన్దత్వస్య స్వరూపనిరూపకధర్మతయా సర్వవిద్యాన్వయిత్వాదర్థసిద్ధమితి నిరతిశయభోగ్యత్వం న పృథగ్వాచ్యమ్. నైవం స్వరూపనిరూపకస్య సత్యత్వస్యాత్ర పృథగుక్తత్వాత్. అపేక్షితేష్వర్థేషు అనుక్తస్య హ్యన్యతో గ్రాహ్యత్వం - న తూక్తపరిత్యాగేనాన్యతో గ్రాహ్యత్వం యుక్తమ్. అతో యథోక్త ఏవార్థః * అథ తం చేద్బ్రూయురిత్యాది చోద్యపరిహారవాక్యానామర్థం హృది నిధాయాహ,

యభోగ్యత్వం దహరాకాశస్యాభిధాయ తస్య దహరాకాశస్య దేహావయవభూతహృదయాన్తర్వర్తిత్వేపి దేహస్య జరాప్రధ్వంసాదౌ సత్యపి పరమకారణతయాఽతిసూక్ష్మత్వేన నిర్వికారత్వముక్త్వా * తత ఏవైతత్సత్యం బ్రహ్మపురమితి తమేవ దహరాకాశం సత్యభూతం బ్రహ్మాఖ్యం పురం నిఖిలజగదావాసభూతమిత్యుపపాద్య * అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి దహరాకాశమస్మిన్నితి నిర్దిశ్య కామ్యభూతాంశ్చ గుణాన్కామా ఇతి నిర్దిశ్య తేషాం దహరాకాశాన్తర్వర్తిత్వముక్త్వా తదేవ దహరాకాశస్య కామ్యభూతకల్యాణగుణవిశిష్టత్వం

(తస్య దహరాకాశస్యేతి) * అస్మింశ్చ యదిదం బ్రహ్మపురే సర్వం సమాహితం సర్వాణి భూతాని సర్వే చ కామాః యదైనం జరాఽఽప్నోతి ప్రధ్వంసతే వా కిం తతోఽతిశిష్యత ఇతి చోద్యమ్. * కిం తదత్ర విద్యత ఇతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనం * అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి వక్ష్యతే; మధ్యే చోద్యాన్తరమిదముత్థితం శరీరాన్తర్వర్తిని దహరాకాశే సర్వం ద్యావాపృథివ్యాదికం స్థితం చేద్దేహప్రధ్వంసే తదన్తర్గతస్యాకాశస్యాపి హృత్పుండరీకస్యేవ ప్రధ్వంససంభవాత్ తస్య ద్యావాపృథివ్యాద్యాశ్రయత్వమనుపపన్నం, దేహప్రధ్వంసేపి ద్యావాపృథివ్యాద్యవస్థానాత్, అస్థిరత్వాదేవ నిరతిశయభోగ్యత్వం చానుపపన్నమితి. ఏవం చోద్యోత్థానబీజం సూచయతి (దేహావయవభూతహృదయాన్తర్వర్తిత్వేపీతి) * యదైనం జరాఽఽప్నోతీత్యేతచ్ఛబ్దః పూర్వప్రకృతం వ్యవహితమపి బ్రహ్మపురాఖ్యం శరీరం పరామృశతి- జరాభిసర్నాభిధానాత్, నతు తదన్తర్వర్తిపరామర్శీ, తస్య సత్యత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాదిత్యభిప్రాయేణ దేహావయవేత్యుక్తం చోద్యపరశ్రుతివాక్యే * సర్వం సమాహితమితి ద్యావాపృథివ్యాద్యుపలక్షితభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానాధారత్వమనూదితం । సర్వాణి భూతానీతి సూర్యాచంద్రమసౌ నక్షత్రాణ్యుపలక్షితభోక్తృవర్గాధారత్వమనూదితం * సర్వే చ కామా ఇతి నిరతిశయభోగ్యత్వమనూదితం, పురోవాదివాక్యానుగుణత్వాదనువాదివాక్యస్య. నను సర్వశబ్దసంకోచేన జీవభోగ్యాధారపరమిదం వాక్యం- ముఖ్యత్వోపపత్తేరితి. నైవమ్. అముఖ్యత్వం సోఢవ్యం, ప్రథమశ్రుతసర్వశబ్దసఙ్కోచస్యాయుక్తత్వాత్, పురోవాదానురూప్యసిద్ధేః, ఉపాసకఫలస్య నిరతిశయతయా వక్ష్యమాణత్వానుగుణత్వాచ్చ. నచ గుణాష్టకవిషయోయం చోద్యవాక్యస్థః కామశబ్దః * అస్మిన్కామా ఇతి తస్య వక్ష్యమాణస్య పూర్వముక్తత్వాయోగాత్, ఉక్తానుభాషణరూపత్వాచ్చాస్య వాక్యస్య, అతః * సర్వే చ కామా ఇతి నిరతిశయభోగ్యత్వానువాదః * నజీర్యతి న హన్యత ఇత్యనేన ప్రతివచనవాక్యేనార్థసిద్ధమాకారమాహ (పరమకారణతయాతిసూక్ష్మత్వేనేతి) కార్యాద్వాయ్వాదేః కారణమాకాశాదికం హి సూక్ష్మం, తత ఏవ వాయ్వాదివికారేష్వాకాశస్య న తాదృశవికారసంభవ ఇతి తత్తత్కారణతత్త్వాన్తరాత్మనో నిరతిశయసూక్ష్మత్వాన్నిర్వికారత్వమితి భావః (తత ఏవేతి) శ్రుతివాక్యస్థసత్యశబ్దస్య నిర్వికారత్వమర్థ ఇతి భావః. షష్ఠీతత్పురుషవ్యావృత్త్యర్థమాహ (బ్రహ్మాఖ్యమితి) సత్యశబ్దసామానాధికరణ్యాన్న ప్రాకృతశరీరమిత్యభిప్రాయః. పురశబ్దవిషయత్వే హేతుం గుణమాహ (నిఖిలజగదితి) * సత్యం బ్రహ్మపురమిత్యన్తమవాన్తరచోద్యపరిహారపరం * అస్మిన్కామా ఇతి తు ప్రథమచోద్యప్రతివచనమ్. (దహరాకాశమస్మిన్నితి నిర్దిశ్యేతి) అవ్యవహితైతత్సత్యం బ్రహ్మపురమిత్యాదినోపస్థాపితత్వాదస్యేతి భావః, గుణానాం కామశబ్దవాచ్యత్వముపపాదయతి (కామ్యభూతానితి) అవయవశక్త్యేత్యర్థః. సమాహితా ఇతి పదస్యార్థమాహ (దహరాకాశాన్తర్వర్తిత్వమితి) ఏవం దహరాకాశస్య కామవైశిష్ట్యముక్తమ్. (తదేవేతి) కో దహరాకాశః, స చ కైః కామైర్విశిష్ట ఇత్యపేక్షాయాం * ఏష ఆత్మేతి వాక్యం గుణవిశేషవిశిష్టధర్మివిశేషప్రతిపాదకమిత్యర్థః * అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యే సత్యకామశబ్దో న కామనాయాస్సత్యత్వపరః- అమోఘత్వస్య సత్యసఙ్కల్పశబ్దేనైవ సిద్ధత్వాత్ - నాపి భోగానాం సత్యత్వపరః, ఇచ్ఛావిశేషవాచకతయా వ్యుత్పన్నస్య కామశబ్దస్య భోగవాచిత్వాభావాత్, నాపి కామ్యన్త ఇతి వ్యుత్పత్త్యా గుణమా

తస్యాత్మత్వం చ * ఏష ఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదినా సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యన్తేన స్ఫుటీకృత్య * యథా హ్యేవేహ ప్రజా అన్వావిశన్తీత్యారభ్య * తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యన్తేన తదిదం గుణాష్టకం తద్విశిష్టం దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టమాత్మానం చావిదుషామేతద్వ్యతిరిక్తభోగ్యసిద్ధయే చ కర్మ కుర్వతామన్తవత్ఫలావాప్తిమసత్యసఙ్కల్పత్వం చాభిధాయ * అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాదినా దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టమాత్మానం తదన్తర్వర్తినశ్చ కామ్యభూతానపహతపాప్మత్వాదికాన్గుణాన్విజానతాముదారగుణసాగరస్య తస్య పరమపురుషస్య ప్రసాదాదేవ సర్వకామావాప్తిస్సత్యసఙ్కల్పతా చోచ్యతే. అతో దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ, తదన్తర్వర్తి చాపహతపాప్మత్వాదికామ్యగుణజాతం తదుభయమన్వేష్టవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్యమితి, చోచ్యత ఇతి నిశ్చీయతే

త్రిపరః కతిపయగుణాన్తరాణాం పృథగుక్తత్వాదసఙ్కుచితావయవార్థసమ్భవే గోబలీవర్దన్యాయేనానుక్తగుణవిషయతయా సంకోచాయోగాచ్చ అతో భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపా నిత్యాః కామ్యా అస్య సన్తీత్యుచ్యతే * తదక్షరే పరమే వ్యోమన్నిత్యుక్తనిత్యవిభూతివిశిష్టత్వం సత్యకామశబ్దార్థః (స్ఫుటీకృత్యేతి) ఆకాఙ్క్షితగుణగుణివిశేషప్రదర్శనం స్ఫుటీకారః. గుణగుణినోరుభయోరప్యుపాస్యత్వం ఫలవాక్యే దర్శయిష్యన్మధ్యగతవాక్యానామర్థం వదతి (యథా హ్యేవేతి) * యథా హ్యేవేహ ప్రజా అన్వావిశన్తి యథానుశాసనం యం యమన్తమభికామా భవన్తి యం జనపదం యం క్షేత్రభాగం తం తమేవోపజీవన్తి తద్యథేహ కర్మచితో లోక ఇత్యాది, ప్రథమస్య యథాశబ్దస్య తథోపజీవన్తీత్యన్వయః. ఇహ లోకే ప్రజాః యథానుశాసనం. రాజశాసనం యథా తథా అన్వావిశన్తి, లభన్తే కిమిత్యత్రాహ యం యమన్తమితి. అన్తః, ఫలం. సాధనానుష్ఠానావసానభావిత్వాత్ యం యమన్తం, ఫలం క్షేత్రజనపదాదికం ప్రతి అభికామాః అభ్యర్థినో భవన్తి తత్తత్ఫలం తథోపజీవన్తీతి లౌకికరాజసేవాదిప్రవృత్త్యా లౌకికఫలభోగా ఉక్తాః - తస్య క్షయిత్వమాహ తద్యథేహ కర్మచితో లోక ఇతి. అలౌకికఫలస్యాపి తద్వత్క్షయిత్వమాహ * ఏవమేవాముత్రేతి. దహరాకాశతద్గుణానుపాసకానామన్తవత్ఫలభాక్త్వమాహ * తద్య ఇహాత్మానమననువిద్యేత్యాదివాక్యేన. అననువిద్య, అనుపాస్య వ్రజన్తి, పరలోకమితి శేషః. భాష్యే (కర్మ కుర్వతామితి) * తద్యథేహ కర్మచిత ఇత్యాదిశ్రుత్యర్థోఽభిప్రేతః - అకామచారశబ్దార్థమాహ (అసత్యసంకల్పత్వం చేతి) అనావిర్భూత గుణాష్టకత్వం వివక్షితమ్. (అథ య ఇహాత్మానమనువిద్యేతి) అత్రాత్మానమేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి దహరాకాశతదన్తర్వర్తిశబ్దార్థానువాదః * కామచారో భవతీతి సత్యసంకల్పత్వపర్యన్తగుణాష్టకావిర్భావో వివక్షితః * ఏతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి వాక్యే కామశబ్దోఽపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకపరః, న తు సత్యకామపదోక్తకామపరః * ఏతాంశ్చేత్యేతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతగుణవిషయతయా కామశబ్దస్య కామ్యన్త ఇత్యవయవశక్త్యా వృత్త్యుపపత్తేః, * అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి వాక్యస్థకామశబ్దైకార్థ్యాచ్చ సత్యశబ్దవిశేషితత్వం ప్రాక్తననిర్విశేషణ కామశబ్దార్థప్రత్యభిజ్ఞావిరోధి, సత్యకామపదవాచ్యప్రత్యభిజ్ఞాపకం, చేతి చేన్న - తతః పూర్వం శ్రుతస్యైతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతగుణపరామర్శక్షమతయా పశ్చాచ్ఛ్రుతస్య సత్యశబ్దస్య తదనువిధాయిత్వాత్ * త ఇమే సత్యాః కామా ఇతి ప్రకృతానాం కామానాం సత్యశబ్దవిశేషితత్వాచ్చ అనేన శ్రుత్యర్థోపన్యాసేన పూర్వప్రస్తుతశఙ్కాయాః పరిహృతత్వం దర్శయతి (అతో దహరాకాశ ఇతి) నను ఉపక్రమానుగుణముపసంహారో వర్ణనీయః, తత్కథముపసంహారానుగుణముపక్రమార్థవర్ణనమితి చేన్న, ఉపక్రమావగతస్య తదన్తర్వర్తినోఽన్వేష్టవ్యత్వస్య బాధాభావాత్, ఉపసంహారావగతస్య ఆత్మనోఽప్యన్వేష్టవ్యత్వస్య ఉపక్రమే వివక్షితత్వమాత్రం హ్యుక్తం న తూపక్రమావగతప్రహాణం. నను ఉపక్రమవాక్యమన్తర్వర్తిన ఏవాన్వేష్టవ్యత్వపరం స్యాత్, ఆత్మనోఽన్వేష్టవ్యత్వం

తదేతద్వాక్యకారోపి స్పష్టయతి * తస్మిన్యదన్తరితి కామవ్యపదేశ ఇత్యాదినా. అత ఏభ్యో హేతుభ్యో దహరాకాశః పరమేవ బ్రహ్మ ....

౧౪ ॥ సూ. — గతిశబ్దాభ్యాంతథాహిదృష్టంలిఙ్గంచ — ఇతశ్చ దహరాకాశః పరంబ్రహ్మ * తద్యథా హిరణ్యనిధిం నిహితమక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరి సఞ్చరన్తో న విన్దేయురేవమేవేమాస్సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛన్త్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్త్యనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇతి ఏతమితి ప్రకృతం దహరాకాశం నిర్దిశ్య తత్రాహరహస్సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం గమనం గన్తవ్యస్యాస్య దహరాకాశస్య బ్రహ్మలోకశబ్దనిర్దేశశ్చ దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం గమయతః. కథమనయోరస్య పరబ్రహ్మత్వసాధకత్వమిత్యత ఆహ (తథాహిదృష్టమితి) పరస్మిన్బ్రహ్మణి సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానామహరహస్సుషుప్తికాలే గమనమన్యత్రాభిధీయమానం దృష్టం * ఏవమేవ ఖలు సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతి సమ్పద్య న విదుస్సతి సమ్పద్యామహ ఇతి సత ఆగమ్య న విదుస్సత ఆగచ్ఛామహ ఇతి చ, తథా బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ పరస్మిన్బ్రహ్మణి దృష్టః * ఏష బ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితి హోవాచేతి, మాభూదస్యాన్యత్ర బ్రహ్మణి గమనదర్శనం, ఏతదేవ తు దహరాకాశే సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం ప్రళయకాల ఇవ నిరస్తనిఖిలదుఃఖానాం సుషుప్తికాలేఽవస్థానం శ్రూయమాణమస్య పరబ్రహ్మత్వే పర్యాప్తం లిఙ్గం, తథా బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ సమానాధికరణవృత్త్యాఽస్మిన్దహరాకాశే ప్రయుజ్యమానోఽస్య బ్రహ్మత్వే ప్రయోగాన్తరనిరపేక్షం

తు ఉపసంహారవాక్యాదేవావగతం స్యాత్, కిం క్లిష్టనిర్వాహేణేతి చేన్న, ఫలవాక్యగతోపాసనానువాదస్య పురోవాదస్య చైకరూపతాయా అవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. న హ్యప్రాప్తం గుణ్యుపాసనమనువదితుం శక్యమ్. స చ * అథ య ఇహాత్మానమితి వాక్యం విశిష్టవిధిపరం, గుణాంశస్య ప్రాప్తత్వాత్. నాపి గుణానువాదేన గుణ్యుపాసనవిధాయకం ఉభయానువాదేన ఫలప్రతిపాదన పరత్వాత్. అతోఽప్రాప్తస్యానువాదాయోగాత్ ఫలవాక్యానూదితస్య గుణ్యుపాసనస్య గుణోపాసనస్యైవ * తదన్వేష్టవ్యమితి వాక్యేనైవ విహితత్వమవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యమితి దహరాకాశగుణాష్టకయోరుభయోరప్యుపాసనం * తదన్వేష్టవ్యమితి విహితమ్. ఆభ్యాన్తర్వర్తినః కామత్వం సమ్ప్రదాయతో దర్శయతి (తదేతదితి) సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఏభ్య ఇతి)........

౧౪ ॥ సూ. — గతిశబ్దాభ్యాంతథాహిదృష్టంలిఙ్గంచ — * అహరహర్గచ్ఛన్త్య ఇతి సుషుప్తౌ గమనం వివక్షితం, తచ్చ పృథక్ప్రతిపత్తివ్యవహారానర్హతయా స్థితిః. నిర్గమనం పృథక్ప్రతిపత్త్యర్హతాపత్తిః (కథమనయోరితి) కథం శ్రుతిషు పరమాత్మధర్మత్వేన అన్వయదర్శనాద్వా జీవాదిప్రతిపాదకవాక్యేష్వదర్శనేన జీవాదిష్వసమ్భావితత్వాద్వా గతిశబ్దయోః పరమాత్మసాధకత్వమిత్యర్థః * తథాహి దృష్టమితి సూత్రఖణ్డం పరమాత్మపరసపక్షభూతవాక్యేష్వన్వయదర్శనపరం వ్యాచష్టే (తథాహీతి) గతేశ్శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిం దర్శయతి (పరస్మిన్నితి) శబ్దస్యాన్యత్ర ప్రసిద్ధిం దర్శయతి (తథేతి) * లిఙ్గం చేతి సూత్రఖణ్డం జీవాదిప్రతిపాదకవిపక్షభూతవాక్యేష్వదర్శనరూపవ్యతిరేకాద్గతిశబ్దయోస్సాధ్యసాధకత్వపరం వ్యాచష్టే (మాభూదితి) తత్ర గతేః శ్రుత్యన్తరేఽన్వయదర్శననైరపేక్ష్యేణ సాధకత్వమాహ (ఏతదేవ త్వితి) (శ్రూయమాణమితి) నిధిదృష్టాన్తసచివమితి భావః * తద్యథేత్యాదేర్వాక్యస్యోదాహృతత్వాదత్ర నిధిదృష్టాన్తస్య శ్రుతత్వాన్నిధిదృష్టాన్తావగతపరమపురుషార్థభావస్యేతి యోజనాన్తరేఽనన్తరమేవోచ్యమానత్వాచ్చ. నిధిదృష్టాన్తశ్చ పరమపురుషార్థత్వజ్ఞాపకః, అతో దృష్టాన్తానుగృహీతమహరహర్గమనమేకం పర్యాప్తం లిఙ్గమిత్యర్థః. శబ్దస్య చ న్యాయవిశేషానుగృహీతస్య శ్రుత్యన్తరేఽన్వయనిరపేక్షం సాధ్యసాధకత్వమాహ (తథా బ్రహ్మలోకేతి)

పర్యాప్తం లిఙ్గమిత్యాహ (లిఙ్గంచేతి) నిషాదస్థపతిన్యాయాచ్చ షష్ఠీసమాసాత్సమానాధికరణసమాసో న్యాయ్యః. అథవా * అహరహర్గచ్ఛన్త్య ఇతి న సుషుప్తివిషయం గమనముచ్యతే, అపి త్వన్తరాత్మత్వేన సర్వదా వర్తమానస్య దహరాకాశస్య పరమపురుషార్థభూతస్యోపర్యుపర్యహరహర్గచ్ఛన్త్యః, సర్వస్మిన్కాలే వర్తమానాః తమజానన్త్యస్తం న విన్దన్తి, న లభన్తే. యథా హిరణ్యనిధిం నిహితం తత్స్థానమజానానాస్తదుపరి సర్వదా వర్తమానా అపి న లభన్తే, తద్వదిత్యర్థః. సేయమేవమన్తరాత్మత్వేన స్థితస్య దహరాకాశస్యోపరి తన్నియమితానాం సర్వాసాం ప్రజానామజానతీనాం సర్వదా గతిరస్య దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం గమయతి. తథా హ్యన్యత్ర పరస్య బ్రహ్మణోఽన్తరాత్మతయాఽవస్థితస్య స్వనియామ్యాభిస్సర్వస్మిన్వర్తమానాభిః ప్రజాభిరవేదనం దృష్టం, యథా అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే * య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి * అదృష్టో ద్రష్టా అశ్రుతశ్శ్రోతేతి చ. మా భూదన్యత్ర దర్శనం స్వయమేవ త్వియం నిధిదృష్టాన్తావగతపరమపురుషార్థభావస్యాస్య హృదయస్థస్యోపరి తదాధారతయాఽహరహస్సర్వదా సర్వాసాం ప్రజానామజానతీనాం గతిరస్య పరబ్రహ్మత్వే పర్యాప్తం లిఙ్గమ్.........

నను కథం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య సమానాధికరణవృత్తిత్వావగమః, వ్యధికరణవృత్తావపి తదేవ హి శబ్దరూపమితి శఙ్కాయాం వివక్షితమనుగ్రాహకం దర్శయతి (నిషాదేతి) * ఏతయా నిషాదస్థపతిం యాజయేదిత్యత్ర కర్మధారయపరిగ్రహే నిషాదజాతీయస్య స్థపతేరగ్నివిద్యయోరసమ్భవేన స్వతో నిరధికారత్వాత్ షష్ఠీసమాసపరిగ్రహే చ త్రైవర్ణికాన్తర్భూతస్థపతికటాక్షేణాపి నిషాదస్థపతిశబ్దనిర్వాహసంభవాత్ షష్ఠీసమాసపరిగ్రహేణాపశూద్రాధికరణన్యాయానురోధోఽయుక్త ఇతి ప్రాప్తేఽభిహితం * స్థపతిర్నిషాదస్స్యాచ్ఛబ్దసామర్థ్యాదితి. అయమర్థః, షష్ఠీసమాసపక్షే నిషాదసంబన్ధవిశిష్టోఽభిధేయః, కర్మధారయపక్షే నిషాదత్వవిశిష్టః. తత్ర షష్ఠ్యా అశ్రవణాన్నిషాదప్రాతిపదికేన విభక్త్యర్థో లక్షణీయః. న చేదం యుక్తం, శ్రౌతార్థపరిగ్రహే విరోధాభావాత్. న చాగ్నివిద్యారాహిత్యం దోషః, ద్రవ్యవదేతదుపయోగ్యగ్నివిద్యయోరపి యథాకథంచిదార్జనస్య విధ్యనుమతిసంభవాత్. తస్మాత్కర్మధారయ ఏవ న్యాయ్య ఇతి. ఏతన్న్యాయానుగృహీతో బ్రహ్మలోకశబ్దః శ్రుత్యన్తరేఽన్వయనిరపేక్షః పరమాత్మత్వసాధక ఇత్యర్థః. తర్హి * స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమిత్యత్ర కథం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య వైయధికరణ్యం. ఉచ్యతే, నయతిః ప్రాప్తివచనః. నిత్యప్రాప్తస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్తిర్నామానుభవః, స చ * పరాత్పరం పురుషమీక్షత ఇత్యుక్తః, అతో బ్రహ్మానుభవః పునర్న వక్తవ్య ఇతి * ఉన్నీయత ఇత్యత్ర పూర్వవన్నయతిరుపరిస్థితప్రాప్తివాచీ, న బుద్ధివాచీ, ప్రాప్యశ్చ లోక ఇతి వైయధికరణ్యమ్. అత్ర తు తాదృశానుపపత్త్యభావాత్ సామానాధికరణ్యమితి——బ్రహ్మలోకశబ్దస్య చతుర్ముఖలోకపరత్వశఙ్కానివర్తకలిఙ్గమహరహర్గమనం, న హి ప్రజాః ప్రత్యహం చతుర్ముఖలోకం గచ్ఛన్తీత్యేతదర్థపరం * లిఙ్గం చేతి సూత్రఖణ్డమన్యైర్వ్యాఖ్యాతమ్. తదానీం గతిశబ్దయోః పరస్పరోపపాద్యోపపాదకభావేన సముచ్చిత్య పరమాత్మత్వసాధకత్వం స్యాత్, న త్వేకైకస్య. తతోఽపి వరం ప్రత్యేకం పర్యాప్తలిఙ్గసిద్ధిరిత్యభిప్రాయేణ తదనాదృత్యైవం వ్యాఖ్యాతమ్——గతిశబ్దమాత్రస్య యోజనాన్తరమాహ (అథవేతి) పూర్వయోజనాయాం దృష్టాన్త ఏవోపరిశబ్దాన్వయః, అత్ర తు దార్ష్టాన్తికేఽపి (దహరాకాశస్యోపరీతి) ధర్మ్యైక్యాభిప్రాయేణైవముక్తం, అన్తరాత్మతయా స్థితత్వేన హ్యాధారః, న తు ఉపాసకానుగ్రహతయా స్థితత్వేన (ఉపరి తన్నియమితానామితి) అస్మిన్ప్రకరణే సత్యశబ్దనిర్వచనావగతం హి చేతనాచేతనయోర్నియన్తృత్వం పరస్య * య ఆత్మానమన్తరో యమయతీత్యాదిశ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధం చేత్యభిప్రేతమ్. అస్య పరబ్రహ్మత్వే పర్యాప్తం లిఙ్గమితి లిఙ్గమిత్యస్యైవార్థః

ఇ త శ్చ ద హ రా కా శః ప రం బ్ర హ్మ.

౧౫॥ సూ, ——— ధృతేశ్చమహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః ——— * అథయఆత్మేతిప్రకృతందహరాకాశంనిర్దిశ్య * స సేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసమ్భేదాయేత్యస్మిన్జగద్విధరణం శ్రూయమాణం దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాంగమయతి- జగద్విధరణంహిపరస్య బ్రహ్మణో మహిమా* ఏషసర్వేశ్వరఏషసర్వభూతాధిపతిరేషభూతపాలఏష సేతుర్విధరణ ఏషాంలోకానామసమ్భేదాయేతి * ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌతిష్ఠత ఇత్యాదిభ్యః. సచాయంతస్య పరస్యబ్రహ్మణోధృత్యాఖ్యోమహిమాఽస్మిన్దహరాకాశఉపలభ్యతే, అతోదహరాకాశఃపరంబ్రహ్మ ...

౧౬॥ సూ. ——— ప్రసిద్ధేశ్చ ——— ఆకాశశబ్దశ్చపరస్మిన్బ్రహ్మణిప్రసిద్ధః * కోహ్యేవాన్యాత్కఃప్రాణ్యాత్ యదేషఆకాశఆనన్దోనస్యాత్ *సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యన్తఇత్యాదిషు.అపహతపాప్మత్వాదిగుణసనాథాప్రసిద్ధిర్భూతాకాశప్రసిద్ధేర్బలీయసీత్యభిప్రాయః

ఏవంతావద్దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వం ప్రతిక్షిప్తమ్. అథేదానీం

దహరాకాశస్య ప్రత్యగాత్మత్వమాశఙ్క్య నిరాకర్తు ముపక్రమతే.

౧౭॥ సూ. ——— ఇతరపరామర్శాత్సఇతిచేన్నాసమ్భవాత్ ॥——— యదుక్తంవాక్యశేషవశాద్దహరాకాశఃపరంబ్రహ్మేతి- తదయుక్తం- వాక్యశేషేపరస్మాదితరస్య - జీవస్యైవసాక్షాత్పరామర్శాత్ * అథయఏషసమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసంపద్యస్వేనరూపేణాభి నిష్పద్యతే ఏషఆత్మేతిహోవాచఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి. యద్యపిదహరోఽస్మిన్నన్తరఆకాశఇతి హృద

౧౫॥ సూ. ——— ధృతేశ్చమహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః ——— అస్య-పరమాత్మనఃమహిమాధృతిః. తస్యాస్మిన్- దహరాకాశేఉపలబ్ధేరిత్యర్థః. ధృతిః-విధృతిః. (అతోదహరాకాశఃపరంబ్రహ్మేతి)భూతాకాశాదన్యత్వే తాత్పర్యం - భూతాకాశత్వం ప్రతిక్షిప్తమితిహివక్ష్యతే. సఏవవస్తుగత్యాపరమాత్మేతిపరంబ్రహ్మేత్యుక్తమ........

౧౬॥ సూ. ——— ప్రసిద్ధేశ్చ ——— ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యంహిభూతాకాశఇత్యత్రాహ(అపహతేతి)

పూర్వసూత్రచతుష్టయకృత్యంవదన్నుత్తరేషాం సూత్రాణాం కర్తవ్యమాహ (ఏవంతావదితి) పూర్వోక్తహేతూనాం స్వరసతోజీవవ్యావర్తనక్షమత్వేపివక్ష్యమాణశఙ్కాప్రతిక్షేపానన్తరమేవస్వారస్యస్య సప్రవృత్తసిద్ధిః- అతోభూతాకాశత్వవ్యుదసనేతాత్పర్యమితిభావః. తత్పరత్వేవ్యుదస్తేహేత్వన్తరేణ జీవపరత్వమాశంక్యోక్తహేతుభిరేవతన్నిరాసః క్రియతేఽనన్తరసూత్రేణ- ఉపక్రమఇత్యనేన అనన్తరసూత్రంనాధికరణాన్తరమితి సూచితం- అవిచ్ఛేదప్రతీతేః.

౧౭॥ సూ. ——— ఇతరపరామర్శాత్సఇతిచేన్నాసమ్భవాత్ ——— ఇతరశబ్దస్య ప్రతిసంబన్ధిసాపేక్షత్వాదాహ (పరస్మాదితి) (జీవస్యైవేతి) దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వం వదతోఽపి అస్యవాక్యస్య జీవపరత్వంసంప్రతిపన్నమితి ఏవకారాభిప్రాయః (సాక్షాత్పరామర్శాదితి) నజీవసమ్బన్ధిలింగద్వారాపరామర్శః - కింతుతద్వాచకశబ్దేన పరామర్శః- తస్మాదిత్యర్థః * అథయఏషఇత్యేతచ్ఛబ్దోహిప్రకృతపరామర్శీ-అతఃపూర్వవాక్యేష్వపిజీవఏవప్రతిపాద్యతఇతిపరామర్శశబ్దాభిప్రాయః.జీవపరామర్శసహకారిణీతదన్తర్వర్తిన్యేష్టవ్యాన్తరప్రతీతిశ్చజీవత్వహేతురనుసన్ధేయః. అణోర్జీవస్యవిపులతరప్రసిద్ధాకాశోపమేయత్వసర్వాధారత్వాద్యనుపపత్తేర్భూతాకాశప్రతిక్షేపయుక్తిభిరేవ జీవత్వశంకాపిప్రతిక్షిప్తేత్యత్రాహ(యద్యపీతి)ఉపమానోపమేయభావాద్యస్వారస్యంవాక్యశేషవశాత్సోఢవ్యమితి భావః

యపుండరీకమధ్యవర్తితయోపదిష్టస్యాకాశస్యోపమానోపమేయభావాద్యసమ్భవాద్భూతాకాశత్వం న సమ్భవతి- తథాపి వాక్యశేషవశాత్ప్రత్యగాత్మత్వం యుక్తమాశ్రయితుమ్. ఆకాశశబ్దోఽపి ప్రకాశాదియోగాజ్జీవ ఏవ వర్తిష్యత ఇతి చేత్. అత్రోత్తరం (నాసమ్భవాదితి) నాయం జీవః- న హ్యపహతపాప్మత్వాదయో గుణా జీవే సమ్భవన్తి... ....

౧౮॥ సూ. ——◆ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు ◆—— ఉత్తరాత్ - ప్రజాపతివాక్యాత్ జీవస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగుణయోగో నిశ్చీయత ఇతి చేత్, ఏతదుక్తం భవతి - ప్రజాపతివాక్యం జీవపరమేవ. తథా హి * య ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పస్సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యస్స సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీతి ప్రజాపతివచనమైతిహ్యరూపేణోపశ్రుత్యాన్వేష్టవ్యాత్మస్వరూపజిజ్ఞాసయా ప్రజాపతిముపసేదుషే మఘవతే ప్రజాపతిర్జాగరితస్వప్నసుషుప్త్యవస్థం జీవాత్మానం సశరీరం క్రమేణ శుశ్రూషుయోగ్యతాపరిచిక్షిషయోపదిశ్య తత్ర తత్ర భోగ్యమపశ్యతే పరిశుద్ధాత్మస్వరూపోపదేశయోగ్యాయ తస్మై మఘవతే * మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీరమాత్తం మృత్యునా తదస్యామృతస్యాశరీరస్యాత్మనోఽధిష్ఠానమితి

(న హ్యపహతేతి) పరామర్శాన్యథాసిద్ధేర్వక్ష్యమాణత్వాదపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతిస్వారస్యమనపోదితమితి భావః ...

౧౮॥ సూ. ——◆ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు॥ ◆—— సూత్రే శఙ్కాఖండస్యాక్షరార్థమాహ (ఉత్తరాదితి) ఉత్తరవాక్యానుసారేణ దహరవాక్యేఽపి జీవస్యైవేతి నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. కిమిదం ప్రజాపతివాక్యం - తత్రాపహతపాప్మత్వాదిః ప్రతీతోఽపి పరమాత్మన ఏవ స్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (జీవపరమేవేతి) * స ఉత్తమః పురుష ఇత్యనేన పరమాత్మపరత్వం నాశఙ్క్యం - తదుక్తిః ప్రాసంగికీతి భావః (మఘవత ఇతి) యద్యపి విరోచనోఽపి ప్రజాపతిముపాసదత్ - తథాపి ఛాయాపురుషాధిగమమాత్రతృప్తతయా అపక్రాన్తః- అతస్తదనుక్తిః. ఇన్ద్ర ఏవార్థతత్త్వబుభుత్సయాస్థిత ఇతి సచ్ఛిష్యత్వాత్తన్నిర్దేశః. ఖండపఞ్చకస్యార్థం సంక్షేపేణాహ (జాగరితేతి) * నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యస్యార్థమాహ (తత్ర తత్ర భోగ్యమపశ్యత ఇతి) * య ఏషోఽక్షిణీత్యాది ప్రజాపతివాక్యం పరిశుద్ధజీవస్వరూపాభిప్రాయమ్. తచ్ఛ్రుత్వా పశ్చాదుపసన్నయోరిన్ద్రవిరోచనయోః ప్రజాపతిరుపదిశతి * య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇతి. నేహాక్షిపురుషః పరమాత్మా * ఏతన్త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీత్యుపక్రమ్య స్వప్నాద్యవస్థాభిధానాత్ న చేహ జీవస్యాక్షిణి స్థితిరుపదిశ్యతే- కింతు అక్షివికారాభ్యాం జీవస్య స్థితిగతీ నిశ్చీయేతే- అతోఽక్ష్ణోః జీవస్థితిగతిసూచకత్వాదక్షిణి దృశ్యత ఇత్యుక్తం- అస్మిన్కర్ణ్యస్య సామర్థ్యం దృష్టమితివత్. తతశ్చ గృహే స్థితత్వాన్నిర్గచ్ఛత్పురుషో యథా గృహాదన్యః ఏవం శరీరే స్థితిగతిమానాత్మా దేహాతిరిక్త ఇత్యుక్తం భవతి. * అమృతమితి నిరతిశయసుఖరూపత్వం * అభయమితి దుఃఖాసంభిన్నత్వం * బ్రహ్మేత్యసఙ్కుచితజ్ఞానతయా బృహత్త్వం బ్రహ్మాత్మకత్వం వోక్తం, ఏవం ప్రజాపతిహృదయానభిజ్ఞానేన ఛాయాపురుష ఉపదిష్ట ఇతి మత్వా పునః పప్రచ్ఛతుః * కతమ ఏష ఇత్యాదినా- సర్వేష్వేతేషు నేత్రాదిస్థానేషు పరిఖ్యాయమానేషు కతమ ఏష ఇత్యర్థః. పునశ్చాక్షుషదేహస్యానాత్మత్వమిద్ధన్తయాఽవభాసనాదన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం చ దర్శయితుముదశరావబ్రాహ్మణేన కేవలదేహస్య వసనాభరణాద్యలంకృతదేహస్య చ ఛాయాదర్శనే ప్రజాపతినియోగస్తయోస్తద్దర్శనం చోక్తమ్. యథా వసనాభరణాదిరన్వయవ్యతిరేకాభ్యామనాత్మా- ఏవం చాక్షుషత్వాదిదఙ్కారగోచరత్వాచ్చ దేహోఽనాత్మేతి ప్రజాపతేరభిసన్ధిః. విరోచనోఽపక్వకషాయత్వాత్తావతా తృప్తోఽజ

శరీరస్యాధిష్ఠానతా మాత్మనశ్చాధిష్ఠాతృతా మశరీరస్యచ తస్యామృతత్వస్వరూపతాంచోక్త్వా ✱ న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి । అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి కర్మారబ్ధశరీరయోగినస్తదనుగుణసుఖదుఃఖభాగిత్వ రూపానర్థం తద్విమోక్షే చ తదభావమభిధాయ ✱ ఏవమేవైష సమ్ప్రసాదోऽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి జీవాత్మనస్స్వరూపమేవ శరీరవియుక్తముపదిశ్య ✱ స ఉత్తమః పురుషః స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్ రమమాణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమితి.

గామ. ఇన్ద్రస్తు ప్రజాపతేరభిసన్ధిమజానన్నపి దేహస్యామృతత్వాభయత్వానుపపత్తిం దృష్ట్వా ✱ నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి పునరుపససాద. ప్రజాపతిస్తు జాగ్రద్దశాయాం వసనాదీనామివ జీవాచ్ఛరీరస్యాపగమాభావాద్వ్యతిరేకో దుర్దర్శ ఇతి మత్వా స్వాప్నదేహాభిమానిన ఆత్మనశ్శయానదేహవ్యతిరేకస్య సువగమత్వాత్ స్వప్నావస్థాముపదిదేశ. తదభిప్రాయానభిజ్ఞ ఇన్ద్రస్స్వప్నే అమృతత్వాభయత్వానుపపత్తిం జానన్ ✱ నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుపాసదత్. బాహ్యాభ్యన్తరదేవత్వమనుష్యత్వ రాగద్వేషాద్యుపాధికాకారకాలుష్యవిరహేణ స్వయం ప్రకాశమాత్మానం దర్శయితుం సుషుప్త్యవస్థాముపాదిశత్. తదానీమపీన్ద్రస్తదభిప్రాయాజ్ఞానేనామృతత్వాభయత్వాద్యనుపపత్త్యా ✱ నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుపసన్నోऽభూత్, ఏవమనతిస్ఫుటం గహనముపదిశతః ప్రజాపతేస్తాత్పర్యముక్తం శుశ్రూషుయోగ్యతాపరీక్షిషయేతి. ✱ మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీరమిత్యాదినా నిష్కృష్టాత్మస్వరూపం స్ఫుటతరముపాదిక్షత్. తదుపదేశప్రకారమాహ (శరీరస్యాధిష్ఠానతామిత్యాదినా) అథ ముక్త్యవస్థోపదేశం దర్శయతి (ఏవమేవైష సంప్రసాద ఇతి) ఏవమిత్యాదికముపాదదానస్యాయమభిప్రాయః ✱ అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదివాక్యస్య పరోక్తార్థో దార్ష్టాన్తికవాక్యాననుగుణత్వాది దోషవిధ్వస్త ఇతి.———తథాహి. శరీరాత్సముత్థానం నామ శ్రవణమననధ్యానాభ్యాసరూపవివేకః. స్వేన రూపేణాభినిష్పత్తిర్నామ ప్రపఞ్చవిలాపకవృత్తిరూపస్సాక్షాత్కారః. తేన పరం జ్యోతిర్భవతి ✱ ఉపసమ్పద్యేతి నిర్దేశో ముఖం వ్యాదాయ స్వపితీతివదితి కేచిద్వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- 'సముత్థానశబ్దస్య వివేకవాచిత్వాభావాత్. శరీరవిషయో వివేక ఇతి చేత్ పఞ్చమీ న ఘటతే- తస్య ద్వితీయార్థత్వాభావాత్. శరీరాదాత్మనో వివేకశ్చేదాత్మానమిత్యధ్యాహారః ✱ తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీత్యాదిశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞావిరోధశ్చ శరీరాభిమానాదుత్థానమితి చేత్ - శరీరశబ్దస్య లక్షణా. శరీరాదాత్మన ఉత్థానం వివక్షితం చేత్ సశరీరస్య తత్సంభవాన్మోక్షస్య చాశరీరతాలక్షణత్వాదస్య వాక్యస్య మోక్షవిషయత్వం న స్యాదితి చేత్. అర్చిరాదిమార్గగమనస్య సూక్ష్మదేహసాపేక్షత్వాత్తేన గతవత ఏవ సవాసనసర్వహేయప్రహాణాచ్చ ముఖ్యార్థపరత్వే సత్యేవ ముక్తివిషయత్వోపపత్తేః. ల్యబన్తపదస్యావివక్షితక్రమత్వంచ క్లిష్టం గత్యభావద్యోతకం ✱ సంపద్యావిర్భావ ఇతి సూత్రవిరోధశ్చ న హ్యావిర్భూయ సంపత్తిరితి సూత్రితం. భేదప్రవిలయాతిరేకేణ పరజ్యోతిర్భావాత్మకార్థాన్తరాసంభవాత్ ✱ పరం జ్యోతిరుపసంపద్యేతి నిర్దేశవైయర్థ్యంచ పరజ్యోతిర్భావో నామ న ధర్మాన్తరం నిర్విశేషవస్తున్యుత్పద్యతే, న చావిర్భవతి, నను పరజ్యోతిర్భావో నామ, అద్వితీయత్వమ్. తేన నివర్తకజ్ఞానసద్వితీయత్వవ్యుదాస ఇతి చేన్న - సంపత్తిశబ్దస్యేతరనివృత్తివాచిత్వాభావాత్. న హి ఘటో భవతీత్యుక్తే దండచక్రాదిద్వితీయనివృత్తిరుక్తా భవతి. ఉపసంపత్తేస్సకర్తకత్వప్రతీతిస్వారస్యవిరోధశ్చ అస్య వాక్యస్యైవమర్థపరత్వే దృష్టాన్తోపస్థాపక పూర్వవాక్యవిరోధశ్చ స్యాత్, పూర్వం హి ✱ అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇత్యుక్త్వా ✱ అశరీరో వాయురభ్రం విద్యుత్ స్తనయిత్నురితి వాయ్వాదీనాం కర్మకృతశరీరాభావేన ప్రియాప్రియానన్వయం దర్శయిత్వా ✱ తద్యథైతాన్యముష్మాదాకాశాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య

ప్రాప్యస్య పరస్య జ్యోతిషః పురుషోత్తమత్వం, నివృత్తతిరోధానస్య పరం
జ్యోతిరుపసంపన్నస్య ప్రత్యగాత్మనో బ్రహ్మలోకే యథేష్టభోగావాప్తిం,

స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుక్తం - న హి వాయ్వాదీనామాకాశాత్సముత్థానం నామ వివేకజ్ఞానరూపం అపి తు స్థితివేలాయాం స్వకార్యకరణాయోర్ధ్వదేశే౽భివృద్ధిః. పరశబ్దో వాయ్వాదీనాం కారణవస్తువాచీ. జ్యోతిశ్శబ్దస్తు కారణానాం కార్యోత్పాదనద్వారేణ తదభివ్యక్తి హేతుతయా ప్రయుక్తః. వాయ్వాదీని చ స్వకారణద్రవ్యముపగమ్య కార్యావస్థాం హిత్వా కారణసదృశేన రూపేణ విశిష్టాని భవన్తి- వాయుర్హ్యావహప్రవహాదిరూపేణ సప్తవిధత్వం హిత్వా వాయుత్వమాత్రేణావతిష్ఠతే- విద్యుచ్చ విద్యుత్త్వం హిత్వా తేజస్త్వేన- అభ్రస్తనయిత్నూ చాభ్రత్వాదిప్రహాణేన స్వకారణభూతరూపేణ- ఏవం జీవశ్చ మార్గవిశేషేణ గత్వా పరం బ్రహ్మ ప్రాప్య సంసారావస్థాప్రహాణేన పరమాత్మతుల్యరూపేణావిర్భవతీత్యేవమర్థే సతి హి దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవాక్యసామంజస్యం భవతి. అస్య వాక్యస్య సుషుప్తివిషయత్వే ప్రయుక్తదూషణానతివృత్తిరనుసన్ధేయా. యతః * అస్మాచ్ఛరీరాదితి వాక్యం ముక్తస్య జీవస్య స్వరూపైక్యప్రతిపాదకమ్ - అత ఏవ * నాసంభవాదితి సూత్రకారేణ భేదనిర్దేశో న జీవపరయోర్వాస్తవభేదాభిప్రాయః - అపి తు వ్యోమ్ని మాలిన్యాదికమివ పరస్మిన్నవిద్యాకల్పితజీవభావమపనేతుం జీవస్వరూపవైలక్షణ్యాభిప్రాయ ఇతీదమపి నిరస్తం. నైవం స్వరూపమపనినీషోర్భేదనిర్దేశే కిం ఫలం. యావద్భేదనిర్దేశేన ఈశ్వరస్యాసంసారిత్వమప్రతిపన్నం- న తావత్తదైక్యాపత్తిః పురుషార్థస్స్యాత్- అతస్తదప్రాప్తపత్తేః పురుషార్థత్వాయ తస్యాసంసారిత్వప్రతిపత్తయే భేదనిర్దేశ ఇతి చేత్. తర్హి పశ్చాచ్చికీర్షితేనైక్యావబోధనేన తస్య సంసారితయా తదైక్యాపత్తేరపురుషార్థత్వం కో వారయేత్. అవిద్యానివృత్తౌ తత్కల్పితాపురుషార్థత్వం నివర్తత ఇతి చేత్. పురుషార్థత్వప్రతిపత్తేర్జీవవైలక్షణ్యప్రతిపత్తిమూలకత్వాద్వైలక్షణ్యస్యావిద్యానివృత్తౌ నివృత్తేః పురుషార్థత్వప్రతిపత్తిరపి నివర్తేత- అనభిరూపే౽భిరూపతాబుద్ధౌ నివృత్తాయాం తస్మిన్ స్పృహణీయతాబుద్ధినివృత్తివత్. తతశ్చ తద్భావాపత్తిరపురుషార్థ ఏవ స్యాత్. కించ- ఐక్యముపదిదిక్షోర్భేదవాదముఖేన అసంసారిత్వం వర్ణయతః ప్రతారకత్వం చ స్యాత్. భేదవాదో౽నువాదరూపః ప్రతిషేధార్థః క్రియత ఇతీదమత్యన్తమయుక్తం- జీవపరయోర్నియన్తృనియామ్యత్వాదిలక్షణభేదస్యాలౌకికత్వాత్. అతశ్శ్రుతిసూత్రాసామంజస్యమేవమ్మృషావాదినాం స్థితమ్——— స ఉత్తమః పురుష ఇతి శబ్దేన పరమాత్మపరత్వశఙ్కాయాం తత్పరిహారాయాహ (ప్రాప్యస్య పరస్య జ్యోతిషః పురుషోత్తమత్వమితి) జీవస్య ప్రాప్యతయా పురుషోత్తమప్రసంగః, న తు ప్రకరణప్రతిపాద్యతయేతి భావః * స ఉత్తమః పురుష ఇతి- యముపసంపద్యతే స ఉపసదనీయః పురుష ఉత్తమ ఇత్యర్థః * స తత్ర పర్యేతీతి, సః ఉపసంపత్తా. తత్ర- పరమాత్మని పర్యేతి- తం పరితో౽నుభవతి. యద్వా- అనుసంచరతి * కామరూప్యనుసంచరన్ * యేన యేన ధాతా గచ్ఛతీతి శ్రుత్యన్తరాత్. నను య ఉపసంపద్యాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష ఇతి యుక్తం- తచ్ఛబ్దేన ప్రథమానిర్దిష్టప్రకృతపరామర్శస్వారస్యాత్ * స తత్ర పర్యేతీత్యనన్తరవాక్యస్థప్రథమాన్తతచ్ఛబ్దేనైకార్థ్యప్రతీతేశ్చ, నైవం - ఉపసంపత్తవ్యస్యాపి ప్రకృతత్వాత్. ప్రథమానిర్దిష్టేతరవిషయత్వే తచ్ఛబ్దస్వారస్యాభావే౽ప్యుత్తమపురుషశబ్దయోరుభయోరపి స్వారస్యాచ్చ. న హ్యుత్తమపురుషశబ్దో జీవేశ్వరసాధారణః- పురుషత్వమపి హి భగవత్యేవ స్వరసం సిద్ధం - కేవల ఏకవచనాన్తః పురుషశబ్దో౽పి హి భగవత్యేవ స్వరసః * కుత ఉత్తమపురుషశబ్దః * ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇతి స్మృత్యర్థస్య ఝడితి ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ ఏవం చ సతి * స తత్రేతి సప్తమ్యన్తతచ్ఛబ్దస్యావ్యవహితోత్తమపురుషపరామర్శిత్వం చ స్యాత్ న తు వ్యవహితపరజ్యోతిః పరామర్శాస్వారస్యం. నను * స ఉత్తమః పురుష ఇతి ముక్తస్య బ్రహ్మాత్మకత్వపరం స్యాత్- తదా తచ్ఛబ్దస్వారస్యం చ స్యాత్, ప్రకృతాప్రహాణాత్, నైవమ్. * స తత్రేత్యనన్తరవాక్యే స ఇతి ప

ప్రియాప్రియావియుక్తకర్మనిమిత్తశరీరాద్యపురుషార్థాననుసన్ధానం, చాభిధాయ * సయథాప్రయోగ్య ఆచరణే యుక్త ఏవమస్మింఛరీరే ప్రాణో యుక్త ఇతి యథోక్తస్వరూపస్యైవ సంసారదశాయాం కర్మతంత్రం శరీరయోగం యుగ్యశకటయోగదృష్టాన్తేనాభిధాయ * అథ యత్రైతదాకాశమనువిషణ్ణం చక్షుస్స చాక్షుషః పురుషో దర్శనాయ చక్షురథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా గన్ధాయ ఘ్రాణమథ యో వేదేదమభివ్యాహరాణీతి స ఆత్మాభివ్యాహారాయ వాగథ యో వేదేదం శృణవానీతి స ఆత్మా శ్రవణాయ శ్రోత్రమథ యో వేదేదం మన్వానీతి స ఆత్మా మనోఽస్య దైవం చక్షురితి చక్షురాదీనాం కరణత్వం, రూపాదీనాం జ్ఞేయత్వమస్య చ జ్ఞాతృత్వం, ప్రదర్శ్య తత ఏవ శరీరేన్ద్రియేభ్యోఽస్య వ్యతిరేకముపపాద్య * స వా ఏష ఏతేన దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి తస్యైవావధూతకర్మనిమిత్తశరీరేన్ద్రియస్య మనశ్శబ్దాభిహితేన దివ్యేన స్వాభావికేన జ్ఞానేన సర్వకామానుభవముక్త్వా * తం వా ఏతం దేవా ఆత్మానముపాసతే తస్మాత్తేషాం సర్వే చ లోకా ఆత్తాస్సర్వే చ కామా ఇత్యేవంవిధమాత్మానం జ్ఞానినో జానన్తీత్యభిధాయ * సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీతి హ ప్రజాపతిరువాచేత్యేవంవిధమాత్మానం విదుషస్సర్వలోకసర్వకామావాప్త్యుపలక్షితం బ్రహ్మానుభవం ఫలమభిధాయోపసంహృతం. అతస్తత్రాపహతపాప్మత్వాదిగుణకో జ్ఞాతృతయా ప్రక్రాన్తో జీవ ఏవేత్యవగతం, అతో జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదయస్సమ్భవన్తి, అతో దహరవాక్యశేషే శ్రూయమాణస్య జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణసమ్భవాత్స ఏవ దహరాకాశ ఇతి నిశ్చీయత ఇతి చేదితి. తత్రాహ (ఆవిర్భూతస్వరూపస్త్వితి) పూర్వమనృతతిరోహితాపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్స్వస్వరూపః పశ్చాద్విముక్తకర్మబన్ధశ్శరీరాత్సముత్థితః పరం జ్యోతిరుపసంపన్న ఆవిర్భూతస్వరూపస్సన్నపహతపాప్మత్వాదిగుణవిశిష్టస్తత్ర ప్రజాపతివాక్యేఽభిధీయతే, దహరవాక్యే త్వతిరోహితస్వభావాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టస్స వ దహరాకాశః ప్రతీయతే. ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి జీవస్యాసమ్భావనీయాస్సేతుత్వసర్వలోకవిధరణత్వాదయస్సత్యశబ్దనిర్వచనావగతం చేతనాచేతనయోర్నియన్తృత్వం, దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం సాధయన్తి. సేతుత్వసర్వలోకవిధరణత్వాదయ ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి న సమ్భవన్తీతి * జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్రోపపాదయిష్యామః ......

దస్య వైయధికరణ్యేన జీవపరామర్శ ఇతి భేదేనాస్వారస్యాపాతాత్, తదపి పదం సమానాధికరణమస్త్వితి చేన్న - తత్రేతి పరమాత్మనో వైయధికరణ్యేనోపాదానాత్. తత్రేతి పదస్యాస్మిన్నిత్యర్థోఽపేక్షితః. అతో యథోక్తార్థవిషయం * స ఉత్తమః పురుష ఇతి వాక్యం * నోపజనం స్మరన్నిత్యస్యార్థమాహ (ప్రియాప్రియేతి) అనుభూతస్య హి స్మరణం పూర్వం అబ్రహ్మాత్మకతయా దుఃఖాత్మకత్వేన హ్యనుభూతమ్. న తథా స్మరతి, కృత్స్నస్య భగవదాత్మకత్వేన అనుభావ్యత్వాదిత్యర్థః. ప్రయోగ్యః - యుగ్యః. ఆచరణం శకటం * అథ యత్రైతదిత్యాదిశ్రుతేరర్థమాహ (చక్షురాదీనామితి) ఆకాశం ప్రకాశకం ఆలోకాది - ప్రకాశమానం రూపం వా ప్రకాశయతీయస్స చాక్షుషః - చక్షురుపకరణకః. తత్ఫలితమర్థమాహ (తత ఏవేతి) (ఇతి చేదితీతి) ఏతదుక్తం భవతీత్యనేనాన్వయః * ఆవిర్భూతస్వరూప ఇతి సూత్రఖండం వ్యాచష్టే (ఆవిరితి) తుశబ్దసిద్ధమర్థమాహ (ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపీతి) ఆవిర్భూతస్వరూపస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తత్వాద్దహరాకాశస్య స్వత ఏవాపహతపాప్మత్వాదిప్రతిపాదనాత్, తచ్ఛరీరాస్థితస్యైవ గుణాష్టకప్రతిపాదనాన్ముక్తేష్వసంభావిత సర్వలోకవిధరణాదిశ్రుత్యైశ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేత్యర్థః ......

యద్యేవం, దహరవాక్యే * అథయ ఏష సంప్రసాద ఇత్యాదినా జీవప్రస్తావః కిమర్థ ఇతి చేత్తత్రాహ

౧౯ ॥ సూ. — అన్యార్థశ్చ పరామర్శః — దహరాకాశస్యైవాపహతపాప్మత్వ జగద్విధరణత్వాదివన్ముక్తస్య తదుపసంపత్త్యాఽపహతపాప్మత్వాదికల్యాణగుణవిశిష్టస్వాభావికరూపప్రాప్తికథనేన తద్ధేతుత్వరూపం పరమపురుషాసాధారణం గుణముపదేష్టుం ప్రజాపతివాక్యోక్తస్య జీవస్యాత్ర పరామర్శః. ప్రజాపతివాక్యే చ ముక్తాత్మస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానం దహరవిద్యోపయోగితయోక్తం బ్రహ్మ ప్రేప్సోర్హి జీవాత్మనస్స్వస్వరూపం చ జ్ఞాతవ్యమేవ స్వయమపి కల్యాణగుణ ఏవసన్ననవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణం పరం బ్రహ్మానుభవిష్యతీతి బ్రహ్మోపాసనఫలాన్తర్గతత్వాత్స్వస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానస్య * సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ * స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్నిత్యాదికం ప్రజాపతివాక్యే కీర్త్యమానం ఫలమపి దహరవిద్యాఫలమేవ ....

౨౦ ॥ సూ. అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమ్ * దహరోఽస్మిన్నిత్యల్పపరిమాణశ్రుతిరారాగ్రోపమితస్య జీవస్యైవోపపద్యతే, నతు సర్వస్మాజ్జ్యాయసో బ్రహ్మణ ఇతి చేత్, తత్ర యదుత్తరం ప

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యద్యేవమితి) (కిమర్థ ఇతి) దహరవాక్యే జీవప్రస్తావో న ప్రష్టృప్రశ్నవక్తృభావేన తథా శ్రవణాభావాత్. నాప్యంగోపాసన విషయతయా దహరవిద్యాయాముపాసనవిధ్యన్తరాభావాత్ అతః ప్రకృతోపాసనకర్మత్వేనైవ జీవపరామర్శః అన్యథా తత్ప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్. ప్రకృతోపాసనకర్మత్వే చ దహరాకాశో జీవస్స్యాదిత్యభిప్రాయః...........................

౧౯ ॥ సూ. — అన్యార్థశ్చ పరామర్శః — దహరవిద్యైవ మోక్షోపాయశ్చేత్కథం జీవోపాసనవిధిః కథం చ తస్య ఫలకథన మిత్యత్రాహ (ప్రజాపతివాక్యే చేతి) పరమాత్మోపాసనే పరస్య రూపం హి వేద్యం- తత్కథమనుపాస్య జీవాత్మవిజ్ఞానోపయోగ ఇతి శఙ్కాయాం తదుపయోగిత్వ ముపపాదయతి (బ్రహ్మప్రేప్సోరితి) బ్రహ్మణః ప్రేప్సితవ్యత్వే జీవాత్మస్వరూపస్య కథం జ్ఞాతవ్యత్వమిత్యత్రాహ (స్వయమపీతి) ప్రాప్యాన్తర్భావాత్తస్య జ్ఞాతవ్యత్వం అతస్తజ్జ్ఞానం దహరవిద్యోపయోగీత్యర్థః. నను తర్హి విశేషణతయోపాస్యత్వాజ్జీవస్య జ్ఞాతవ్యత్వవక్తవ్యే ప్రాప్యాన్తర్భావాత్ జ్ఞాతవ్యతోక్తిః కిం నిబన్ధనా, ఉచ్యతే * ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తీతి వక్ష్యమాణస్య జీవాత్మవేదనస్య ప్రాప్యాన్తర్భావనిబన్ధనత్వం హి * వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాదిత్యత్ర వక్ష్యతే- తస్మాదితి. నను జీవాత్మజ్ఞానం దహరవిద్యాంగం చేత్ కథం పృథక్ఫలకీర్తనం, * ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదంగమితి హి న్యాయ ఇత్యత్రాహ (సర్వాంశ్చేతి) అంగినః ఫలమేవాంగే కథితమిత్యర్థః...........................

అనేన సూత్రేణ ఉపసంహారగతహేతుః ప్రత్యుక్తః. అథోపక్రమగతం హేతుం ప్రతివక్తి.

౨౦ ॥ సూ. — అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమ్ — * అర్భకౌకస్త్వాదిత్యస్య సూత్రస్య విషయవాక్యే * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ్యాదౌ * అణీయాన్వ్రీహేర్వా యవాద్వేతి వాక్యం నోపక్రమస్థం, ఉపక్రమే హి తత్ర సర్వాత్మత్వమవగతం ఆకాశాత్మత్వం చ, ఉపసంహారే చ జ్యాయస్త్వమవగతం- అతోఽల్పశ్రుతిస్తదనురోధేన వర్ణితేతి యుక్తం. దహరవిద్యాయాం తూపక్రమ ఏవాల్పత్వం శ్రుతమితి తదనురోధేన * యావాన్వా అయమిత్యాదికం నేయం, ఉపసంహారే చ జీవపరామర్శస్తదుత్థాపక ఇత్యధికాశఙ్కా. ఆకాశోపమానత్వసర్వాధారత్వనిరతిశయభోగ్యత్వనిరుపాధికగుణాష్టకగతిశబ్దవిధరణత్వఫలవిశేషపరమహావాక్యస్వారస్యదర్శనాజ్జీవపరామర్శకోపసంహార ఏవ పరమాత్మనిర్దేశమిశ్రత్వాచ్చ పరనిర్దేశమిశ్రోపసంహారస్యోత్థాపకత్వాయోగాదుపక్రమమాత్రం మహావాక్యస్వారస్యబాధ్యమిత్యధిక

క్తవ్యం, తత్పూర్వమేవోక్తం * నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యనేన, అతో దహరాకాశోఽనాఘ్రాతా వి ద్యాద్యశేషదోషగన్ధస్స్వాభావికనిరతిశయజ్ఞానబలైశ్వర్యవీర్యశక్తితేజఃప్రభృత్యపరిమితోదారగుణ సాగరః పురుషోత్తమ ఏవ, ప్రజాపతివాక్యనిర్దిష్టస్తు స్వస్త్యైవైనం విచ్ఛాదయన్తీత్యేవమాదిభిరవగత కర్మనిమిత్తదేహపరిగ్రహః పశ్చాత్పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యావిర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్వస్వ రూప ఇతి న దహరాకాశః ....

ఇ త శ్చై త దే వ మ్.

౨౧ ॥ సూ. అనుకృతేస్తస్య చ తస్య దహరాకాశస్య పరస్య బ్రహ్మణోఽనుకారా దయమపహతపాప్మత్వాదిగుణకో విముక్తబన్ధః ప్రత్యగాత్మా న దహరాకాశః. తదనుకారః, తత్సామ్యం తథా హి ప్రత్యగాత్మనో విముక్తస్య పరబ్రహ్మానుకారశ్శ్రూయతే * యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిం। తదా విద్వాన్పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపై తీతి. అతోఽనుకర్తా ప్రజాపతివాక్యనిర్దిష్టః, అనుకార్యం బ్రహ్మ దహరాకాశః ....

౨౨ ॥ సూ. అపి స్మర్యతే సంసారిణోఽపి ముక్తావస్థాయాం పరమసామ్యాపత్తిల క్షణః పరబ్రహ్మానుకారస్స్మర్యతే * ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేఽపి నోపజాయ న్తే ప్రళయే న వ్యథన్తి చేతి——కేచిత్ * అనుకృతేస్తస్య చ * అపి స్మర్యత ఇతి సూత్రద్వయమధికరణా న్తరం * తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీత్యస్యాశ్శ్రుతేః పరబ్రహ్మపరత్వ నిర్ణయాయ ప్రవృత్తం వదన్తి, తత్తు * అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః * ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశ బ్దాదిత్యధికరణద్వయేన తస్య ప్రకరణస్య పరబ్రహ్మవిషయత్వప్రతిపాదనాత్ *

పరిహారః. ఉపసంహారే జీవపరామర్శాత్ పరమాత్మనిర్దేశమిశ్రతయా పరిహారాచ్చ * ప్రాణస్తథానుగమాదిత్యధిక రణాద్వైషమ్యమ్. ఏవముపక్రమోపసంహారగతహేతునిరసనానన్తరం వక్ష్యమాణయోస్సూత్రయోః పరమప్రకృతా ర్థేనసఙ్గతిః, న త్వవాన్తరార్థవిశేషేణేతి దర్శయితుం పరమప్రకృతదహరాకాశస్యార్థవిరోధేస జీవాదన్యత్వం స్ఫుటయ తి(అతో దహరేతి)యద్వా ఇహ వాక్యశేషసహకృతాల్పత్వశ్రుతేరల్పత్వం స్వాభావికమిత్యధికాశఙ్కా. న హి శాణ్డిల్యవి ద్యాయాం వాక్యశేషసహకృతాల్పత్వశ్రుతిః. ప్రకరణరూపవాక్యశేషాపేక్షయాఽపహతపాప్మత్వాదిలిఙ్గం ప్రబలమిత్య ధికః పరిహారః. వస్తుసామర్థ్యం దర్శయతి(అనాఘ్రాతేత్యాదినా)అత్ర జ్ఞానశక్త్యాదయస్సత్యసఙ్కల్పత్వఫలితత్వాదుక్తాః

ఏవముపక్రమోపసంహారనిర్వాహ్యప్రమాణాన్తరేణ పరమాత్మనోఽపహతపాప్మత్వాదీనాం

స్వాభావికత్వాస్వాభావికత్వే సిద్ధే హ్యుపపద్యతే అన్యథా * అనుక్తమన్యతోఽగ్రాహ్యమితి న్యాయాద్దహర

వాక్యేఽపి ముక్తావస్థస్య గుణాష్టకాన్వయో వివక్షితస్స్యాదితి శఙ్కాయామాహ.

౨౧ ॥ సూ. అనుకృతేస్తస్య చ. అతథాభూతస్య తథాభావాభినయశఙ్కాప్రతిక్షేపార్థమాహ (తదనుకారస్తత్సామ్యమితి) తద్వద్వృత్తిరిహానుకారో వివక్షితః, తేన తన్మూలభూతం గుణసామ్యమపి లక్షితం భవతి. సా ర్వేతు * స్వచ్ఛన్దవృత్తిరూపస్తదనుకారశ్శ్రూయత ఇత్యుక్తిర్గుణసామ్యోపలక్షణార్థా ... .

౨౨ ॥ సూ. అపి స్మర్యతే * సామ్యముపైతీత్యుక్తే కేన ధర్మేణ సామ్యమిత్యపేక్షా పూరణార్థం * మమ సాధర్మ్యమాగతా ఇతి వచనముపాత్తమ్——పరైరేకీకృతమధికరణభేదమనూద్య దూషయతి (కేచి దిత్యాదినా) భారూపత్వశ్రవణాత్ ప్రాకృతజ్యోతిష్ట్వశఙ్కానివృత్త్యర్థమధికరణారమ్భో యుక్త ఇత్యత్రాహ

జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదిషు పరస్య బ్రహ్మణో భారూపత్వావగతేశ్చ పూర్వపక్షానుత్థానం దయు-
క్తం, సూత్రాక్షరవైరూప్యంచ ॥ దహరాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

(జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదిష్వితి) ఏకప్రకరణస్యానేకాధికరణనిరూప్యత్వం హ్యధికారశబ్దాభ్యాం సత్త్వాము విశం
అత్ర తదభావాదయుక్తమిత్యభిప్రాయః. హేత్వన్తరమాహ (సూత్రాక్షరేతి) అనుకృతిరనుభానమితి హి పరైరుక్తం
తదయుక్తం, కరోతిధాతోర్భానార్థత్వాభావాత్ * తస్యచేతి శ్రుతిప్రతీకోపాదానమిత్యుక్తమ్. తదప్యయుక్తం *
యదేవ విద్యయేతి హీతివదితికరణాభావాత్. తస్యానుకృతేరిత్యన్వయే స్వారసికేపి లక్షణయా సర్వనంచ క్లిష్టమ్.
యాదవప్రకాశీయేతు * అనుకృతిః అనుశబ్దస్య కరణమిత్యుక్తమ్. తదయుక్తం యథా * స్వంరూపం శబ్దస్యాశబ్ద
సంజ్ఞేతి పరిభాషాసిద్ధం వ్యాకరణే శబ్దస్వరూపోపాదానం- ఏవమస్మింఛాస్త్రే పరిభాషాయా అభావాచ్ఛబ్దస్వరూ-
పవివక్షాయామితి కరణస్య దర్శితత్వాచ్చ * అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ * ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యాదిష్వివ ప్రతిజ్ఞాఖణ్డాభా-
వః, చశబ్దవైయర్థ్యంచేతి దూషణద్వయం సర్వసాధారణమభిప్రేతమ్ ....

దహరాకాశో భూతాకాశః, తదన్తర్వర్తీ జీవ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా దహరాకాశః పరమాకాశః, తదన్తర్వర్తీ పరమా-
త్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. తత్ర తావత్పూర్వపక్షస్థితిరనుపపన్నా, భూతాకాశాన్తర్వర్తిత్వస్య జీవాసాధారణత్వాభావాత్ * య-
స్య వాయుశ్శరీరం * య ఆకాశే తిష్ఠన్ * యస్యాకాశశ్శరీరమిత్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణే భూతాకాశాన్తర్వర్తినః పరమా-
త్మత్వనిశ్చయాత్ సిద్ధాన్తేచ * కింతదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనసా-
మఞ్జస్యం న భవతి. నతావత్ * ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ ఇత్యాది వాక్యోక్తద్యావాపృథివ్యాదికం తదన్తర్వర్తి ప్రతివ-
చనం యుక్తం, తస్య విజిజ్ఞాస్యత్వాభావాత్. నహ్యన్తర్వర్తిమాత్రవిషయః ప్రశ్నః, కింతు ఉపాస్యభూతాన్తర్వర్తివి-
షయః * అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి చనోత్తరం, అస్మిన్నితి పదం తావత్ ప్రకృతబ్రహ్మపురవిషయం * ఏతత్సత్యం
బ్రహ్మపురమస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి హి శ్రూయతే. పరమాకాశ ఏవ బ్రహ్మణః పురం, శరీరస్య బ్రహ్మపురత్వం తత్స-
మ్బన్ధాదౌపచారికమితి షష్ఠీతత్పురుషం వదద్భిః బ్రహ్మపురశబ్దో దహరాకాశసంజ్ఞకపరమాకాశపర ఇతి వ్యాఖ్యాతం
తతశ్చాస్మిన్నితి పరమాకాశనిర్దేశస్స్యాత్. ఏవంచ సతి కామశబ్దః కిం పరమాత్మపరః, ఉత తద్గుణపరః, ఉత ద్యావాపృథి-
వ్యాదిపరః స ప్రథమః, బహువచనాన్తత్వాత్ * ఆత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి భేదనిర్దేశాచ్చ,
న ద్వితీయః, పరమాత్మగుణాధారతయా ప్రతీయమానస్య పరమాత్మత్వావత్తౌ ఆస్మదీయపక్షపరిగ్రహస్స్యాత్, నహి పరమా-
త్మగుణానాం ధర్మీ పరమాకాశః. న తృతీయః, ఉపాస్యరూపతదన్తర్వర్తిప్రశ్నస్యోత్తరత్వాయోగాత్ అన్తర్వర్తిప్రశ్నస్యో-
త్తరం * ఏష ఆత్మేతి వాక్యమితి చేన్న. ఏకవచనాన్తస్యైతచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపురవిషయత్వేన తదన్తర్వర్తివిషయత్వా-
యోగాత్. పరమాకాశశరీరః పరమాత్మైవైతచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యత ఇతి చేత్. తదప్యయుక్తం, పరమాకాశాన్తర్వర్తివిషయ
ప్రశ్నప్రతివచనస్య పరమాకాశవిశిష్టవిషయత్వాయోగాత్, నహి గృహవిశిష్టస్య గృహమధికరణమ్. ఏష ఇతి పదం న
ప్రకృతవిషయం, కింతు బుద్ధిస్థవిషయమితి చేత్. ప్రకృతపరామర్శిత్వస్వారస్యభఙ్గః. నచ ప్రకృతపరామర్శిత్వే సమ్భ-
వే ఽనుపపన్నః * కింతదత్రేతి వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్య * ఏష ఆత్మా, పరమాకాశశరీరక ఆత్మేతి సామానాధికరణ్యేనోత్త-
రం, లక్షణ్యాచ తదన్తర్వర్తిత్వం ఫలితమితి చేన్న, వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్య వైయధికరణ్యేన ప్రతివచనే సమ్భవతి సామానాధి-
కరణ్యేన ప్రతివచనకల్పనాయా ఽయోగాత్. అసమ్భవేహి తథా నిర్వాహ ఉపపద్యతే. న కేవలం పరమాకాశశరీరస్య హృద-
యాన్తర్వర్తిత్వం ఏతత్ప్రకరణపర్యాలోచనవిరుద్ధం, సంవాదిప్రమాణాన్తరాభావవిధ్వస్తంచ * యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్ ఇతి వా-
క్యమన్యథాసిద్ధమ్. * పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుత ఇత్యన్వయసమ్భవాత్. శాణ్డిల్యవిద్యాయాంచ * అకాశాత్మా * ఏష మ ఆ-

౨౩ ॥ సూ. ॥ శబ్దాదేవ ప్రమితః ॥ కఠవల్లీషు శ్రూయతే * అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి । ఈశానో భూతభవ్యస్య న తతో విజుగుప్సతే ఏతద్వై తత్ * అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకః । ఈశానో భూతభవ్యస్య స ఏవాద్య స ఉశ్వః ॥ ఏతద్వై తత్ * అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః । తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముఞ్జాదిషీకాం [illegible] ధైర్యేణ । తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమితి. తత్ర సన్దిహ్యతే కిమయమఙ్గుష్ఠమాత్రః ప్రమితః ప్రత్యగాత్మా. ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః జీవస్యాన్యత్రాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రుతేః * ప్రాణాధిపస్సఞ్చరతి స్వకర్మభిరఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూపః । సఙ్కల్పాహఙ్కారసమన్వితో యః [illegible]. న చాన్యత్రోపాసనార్థతయాపి పరమాత్మనోఙ్గుష్ఠమాత్రత్వం శ్రూయతే. ఏవం సిద్ధే [illegible] ఈశానత్వం శరీరేన్ద్రియభోగ్యభోగోపకరణాపేక్షయాపి భవిష్యతి.

త్మాన్తర్హృదయ ఇత్యాది వాక్యైరాకాశవత్సూక్ష్మస్వచ్ఛవ్యాపిస్వరూపస్య హృదివర్తమానత్వము [illegible] సిద్ధమ్, అతో నుపపన్నమిదమ్.

—దహరాధికరణం సమాప్తమ్—

౨౩ ॥ సూ. —శబ్దాదేవ ప్రమితః— * అల్పశ్రుతేరితి చేన్నేత్యత్రాల్పపరిమాణత్వా [illegible] ఇత్యుక్తం, అథాల్పపరిమాణత్వవిశేషః పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయాం సఙ్గతిః——— * [illegible] మమృతమిత్యన్తం విషయవాక్యముపాదదానస్యాయం భావః, అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వమాత్రం శ్రుత , సతు స్థానవిశేషః [illegible], అతః పరమాత్మపరత్వానాదరేణ జీవపరత్వం శఙ్క్యత ఇతి పూర్వపక్షం కేచిదాహుః. తదయుక్తం * సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః * తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమిత్యనన్తరవాక్యస్థానోపాసనావగమాత్ తదసవగమస్య [illegible] యోగాదితి పరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠపరిమితత్వానుపపత్తేర్జీవస్య సర్వేశానత్వానుపపత్తేశ్చ సంశయః. అఙ్గుష్ఠప్రమితః కిం ప్రత్యగాత్మా ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థమీశానత్వం కిం దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షం. ఉత సర్వాపేక్షమితి. ఉపక్రమాపగతం ప్రమితత్వం కి మీశానత్వలింగస్వారస్యవిరోధి- ఉత అవిరోధీతి. తత్ప్రమితత్వం కిం జీవే సమంజసం - ఉతోభయత్రాసమంజసమితి, యదా జీవే సమంజసం- తదానీం స్వసామంజస్యసిద్ధ్యర్థముపక్రమావగతం ప్రమితత్వమీశానత్వలింగస్వారస్యవిరోధీతీశానత్వస్య దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షత్వాదఙ్గుష్ఠప్రమితో జీవ ఇతి పూర్వపక్షః. యదోభయత్ర ప్రమితత్వమసమంజసం, తదా ప్రత్యగాత్మన్యపి స్వారస్యాసిద్ధేస్తదర్థమీశానత్వలింగస్వారస్యానుపరోధకత్వాదీశానత్వం సర్వాపేక్షమితి అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. కృత్వాచిన్తేయం - పరమాత్మనోఽన్యత్రాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వశ్రవణాభావమభ్యుపగమ్యానేనైవ వాక్యేనాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం కిం సిద్ధ్యతి- ఉత నేతి విచార్యతే. అన్యత్రాప్యఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం భగవతః శ్రూయతే, శ్వేతాశ్వతరే * అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః । హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తీతి తైత్తిరీయే చ * అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోఙ్గుష్ఠం చ సమాశ్రితః । ఈశః సర్వస్య జగతః ప్రభుః ప్రీణాతి విశ్వభుగితి. అన్తరాత్మత్వం మోక్షప్రదత్వం సర్వస్య జగత ఈశత్వం చాపి హితత్వం శ్రుతం. యదా సర్వజగచ్ఛబ్దాదికమపక్లిష్టం కృత్వా తావపి మన్త్రౌ వివాదాస్పదీకృతౌ, తదానీం సకృత్వాచిన్తేయం. నను జీవస్యారాగ్రమాత్రస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమముఖ్యం-అత ఉపాసనార్థమితి నిర్వాహ్యం. తత్పరమాత్మపరత్వేపి సంభవతి, ఉపాసనార్థమల్పపరిమాణత్వం పరస్యాపి హి శ్రుతం- తత్కథం జీవత్వశఙ్కేత్యత్రాహ (నచేతి) ప్రాణాధిపస్య కర్మవశ్యస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమముఖ్యమపి హి శ్రుతం. న తు పరమాత్మనః అతో జీవస్య బద్ధస్థత్వాత్తస్య ప్రతిపాద్యత్వశఙ్కేత్యర్థః. ఈశానత్వం కథమిత్యత్రాహ (ఏవం నిశ్చిత ఇతి) … … … … … … … … … …

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః (శబ్దాదేవ ప్రమితః) అంగుష్ఠప్రమితః పరమాత్మా. కుతః * ఈశానో భూతభవ్యస్యేతి శబ్దాదేవ. నచభూతభవ్యస్య సర్వస్యేశితృత్వం కర్మపరవశస్యజీవస్యోపపద్యతే.

కథంతర్హిపరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠమాత్రత్వ మిత్యత్రాహ.

౨౪॥ సూ. హృద్యపెక్షయాతుమనుష్యాధికారత్వాత్ పరమాత్మనఉపాసనార్థముపాసకహృదయేవర్తమానత్వాదుపాసకహృదయస్యాంగుష్ఠప్రమాణత్వాత్తదపేక్షయె దమంగుష్ఠప్రమితత్వముపపద్యతె. జీవస్యాప్యంగుష్ఠప్రమితత్వంహృదయాన్తర్వర్తిత్వాత్తదపెక్షమేవ, తస్యారాగ్రమాత్రత్వశ్రుతెః. మనుష్యాణామేవోపాసకత్వసమ్భావనయాశాస్త్రస్యమనుష్యాధికారత్వాన్మనుష్యహృదయస్యచ తత్తదంగుష్ఠప్రమితత్వాత్ఖరతురగభుజగాదీనామనంగుష్ఠప్రమితత్వేపి నకశ్చిద్దోషః. స్థితంతావదుత్తరత్ర సమాపయిష్యతె.

౨౫॥ సూ. తదుపర్యపిబాదరాయణస్సమ్భవాత్ పరస్యబ్రహ్మణోంగుష్ఠప్రమితత్వోపపత్తయేమనుష్యాధికారం బ్రహ్మోపాసనశాస్త్రమిత్యుక్తం తత్ప్రసంగనేదానీం బ్రహ్మవిద్యాయాం దెవాదీనామప్యధికారోఽస్తినాస్తీతివిచార్యతె.కింతావత్ప్రాప్తం.నాస్తిదేవాదీనామధికారఇతి

రాద్ధాన్తె నను భూతభవ్యస్యేశానఇతివాక్యం తచ్చ ప్రమితత్వలింగాద్దుర్బలం. నైవమ్, ఈశానశబ్దస్యైవశబ్దశబ్దేనవివక్షితత్వాత్. ఈశానశబ్దస్యదేహేన్ద్రియాద్యపెక్షయాసంకోచస్య అనుపపత్తిస్ఫోరణార్థమీశానో భూతభవ్యస్యేతి శబ్దాదేవేతిభూతభవ్యశబ్దోపాదానమ్. కిమీశ్వరః కింజీవఇతివిచారెనేశ్వరసమ్బన్ధిలింగాన్నిర్ణయః, కింత్వీశత్వవాదిశబ్దాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. యద్వా, పూర్వపక్ష్యభిప్రేతాయాఈశానశబ్దాన్యథాసిద్ధేః ప్రతిక్షేపఏవకారాభిప్రేతః తందర్శయతి (నచభూతభవ్యస్యేతి) ఉత్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ(కథంతర్హీతి)

౨౪॥ సూ. హృద్యపేక్షయాతుమనుష్యాధికారత్వాత్ వర్తమానత్వాదిత్యధ్యాహారేణయోజనా యద్వా * హృదీతివిషయసప్తమీ- హృద్విషయాపెక్షయేతి సూత్రార్థంవక్తుమర్థసిద్ధమర్థమాహ (వర్తమానత్వాదితి) యదపెక్షయా పరస్యాంగుష్ఠప్రమితత్వ వ్యవహారః, తస్యహృదయస్య తత్పరిమాణత్వమాహ (హృదయస్యేతి) అంగుష్ఠమాత్రత్వ ప్యాస్యారస్య ముభయత్రతుల్యం కొభేదః పరమాత్మపరిగ్రహఇత్యత్రాహ (జీవస్యాపీతి) అంగుష్ఠప్రమితస్య జీవత్వపక్షెఅంగుష్ఠప్రమితెశానశబ్దయోరుభయోరప్యస్వారస్యం, పరమాత్మత్వపక్షెఽఙ్గుష్ఠప్రమితశబ్దస్యైకస్యైవాస్వారస్యమితిభావః; ఖరతురగాదీనామనంగుష్ఠత్వేన తద్ధృదయానాం తత్తదంగుష్ఠప్రమితత్వాభావాదంగుష్ఠప్రమితత్వ మననుయాయీతి శఙ్కాయాం * మనుష్యాధికారత్వాదితి పదంవ్యాచష్టె (మనుష్యాణామేవేతి)— అత్రాంగుష్ఠప్రమితస్య జీవత్వమభ్యుపగమ్యైవ జీవస్యపరమాత్మైక్యోపదేశపరతయా ప్రకరణస్యపరమాత్మప్రతిపాదకత్వం యత్పరైరుక్తం, తదయుక్తం జీవత్వేశ్వరత్వయోరుభయోరపి కల్పితత్వాభ్యుపగమాత్ సర్పభూదళనయోరివకాల్పనికయోరర్థయోరైక్యోపదేశానుపపత్తెః, జీవత్వేశానత్వాద్యనాదరేణ వస్తుమాత్రైక్యపరత్వే ఈశానాదిశబ్దానాంలాక్షణికత్వ ప్రసఙ్గాత్———ప్రాసఙ్గికార్థస్య నిరూపయిష్యమాణత్వంబుద్ధ్వాహ (స్థితంతావదితి) ....

౨౫॥ సూ. తదుపర్యపిబాదరాయణస్సమ్భవాత్ ప్రసంగాత్సంగతిమాహ (పరస్యేతి) * మనుష్యాధికారత్వాదిత్యత్రమనుష్యశబ్దేన తిర్యఙ్మాత్రం వ్యావర్తితం ఉతదెవాదిరపీతి బుభుత్సయాసంగతిరిత్యర్థః.కిం బ్రహ్మవిద్యాయాందేవాదీనామధికారోఽస్తి,నేతివిచారః. తదర్థంకింతెషాంసాంగబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి,నేతి. తదర్థంకింతెషాంవిగ్రహవత్త్వం సమ్భవతి. నెతి. కింతద్విగ్రహప్రతిపాదకమన్త్రార్థవాదానాం తత్పరత్వంసమ్భవతి

కుతః సామర్థ్యాభావాత్. నహ్యశరీరాణాం దేవాదీనాం వివేకవిమోకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతబ్రహ్మోపాసనోపసంహారసామర్థ్యమస్తి. నచ దేవాదీనాం సశరీరత్వే ప్రమాణముపలభామహే. యద్యపి పరినిష్పన్నేఽపి వస్తుని వ్యుత్పత్తిసమ్భావనయా వేదాన్తవాక్యాని పరే బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవన్తి తథాపి దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వప్రతిపాదనపరం నకించిదపి వాక్యముపలభ్యతే. మన్త్రార్థవాదాస్తు కర్మవిధిశేషతయాఽన్యపరత్వాన్న దేవాదివిగ్రహసాధనే ప్రభవన్తి. కర్మవిధయశ్చ స్వాపేక్షితోద్దేశ్యకారకత్వాతిరేకి దేవతాగతం కిమపి న సాధయన్తి. అత ఏవ తాసామర్థిత్వమపి న సమ్భవతి. అతస్సామర్థ్యార్థిత్వయోరభావాద్దేవాదీనామనధికార ఇతి. ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవాత్) తదుపర్యపి తత్ బ్రహ్మోపాసనం ఉపరి దేవాదిష్వపి సమ్భవతీతి భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే, తేషామర్థిత్వసామర్థ్యయోస్సమ్భవాత్. అర్థిత్వం తావద్బాధ్యాత్మికాదిదుఃఖనిమిత్తం...

నేతి, కిం మన్త్రార్థవాదానాం అనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వం విగ్రహాదివివక్షావిరోధి, ఉత నేతి, కిం విగ్రహాదిమత్త్వమనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యోరుపయోగి, నేతి యదాఽనుపయోగి తదానుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వస్య విగ్రహాదివివక్షావిరోధితయా మన్త్రార్థవాదానాం దేవతావిగ్రహాదిపరత్వాభావేన దేవానాం విగ్రహాభావాదుపాసనసామర్థ్యాభావాత్తదనధికార ఇతి ఫలితమ్. యదోపయోగి తదాఽనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వస్య విగ్రహాదివివక్షానపేక్షయా మన్త్రార్థవాదానాం తత్పరత్వేన దేవానాం విగ్రహవత్తయా సాంగబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యాద్ బ్రహ్మవిద్యాధికార ఇతి ఫలితమ్ (సామర్థ్యాభావాదితి) అర్థిత్వాభావస్యాప్యుపలక్షణమేతత్. సామర్థ్యాభావముపపాదయతి (నహీతి) ఉపసంహారః, అనుష్ఠానం అశరీరత్వం కథమిత్యత్రాహ (నచేతి) వేదాన్తాః ప్రమాణం స్యురిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) ప్రయోజనపర్యవసాయితయైవ హి శబ్దస్య ప్రామాణ్యం తత్ర పూర్వభాగవచసాం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజనపర్యవసానాత్ తత్ర తాత్పర్యం, బ్రహ్మణః పురుషార్థరూపతయా తత్ర వేదాన్తానాం తాత్పర్యం దేవాదీనాం విగ్రహాదౌ తాత్పర్యాభావాన్న తాత్పర్యమిత్యర్థః, పూర్వభాగే మన్త్రార్థవాదాస్తత్ర ప్రమాణమిత్యత్రాహ (మన్త్రార్థవాదాస్త్వితి) మన్త్రాశ్చార్థవాదాశ్చేత్యర్థః (అన్యపరత్వాదితి) అనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యోరన్యపరత్వాదిత్యర్థః, అన్యపరేణ మన్త్రార్థవాదేన దేవతావిగ్రహాది కిం తు కర్మవిధిభిస్స్వాపేక్షితత్వాత్, కర్మణో దేవతోద్దేశ్యత్వాత్ దేవతాయాః కర్మణః కాలాన్తరభావిఫలసాధనత్వనిర్వాహాయ దేవతైశ్వర్యస్యాపేక్షితత్వాత్ ... అపూర్వకల్పనాయోగాచ్చేత్యత ఆహ (కర్మవిధయశ్చేతి) అయమభిప్రాయః యద్యపి దేవతాయాస్స యాగహోమాదిషు దేవతైశ్వర్యాఙ్గీకారేణాపి ఫలప్రదత్వనిర్వాహసంభవః, తథాపి దానతపః ప్రభృతిషు దేవతానుద్దేశాత్ కల్పనీయమేవాపూర్వం తథాచ సమానన్యాయతయా యాగహోమాదావప్యపూర్వమేవ కల్ప్యతాం కిమర్థమైశ్వర్యకల్పనేన. కించ తత్ప్రకల్పే సర్వకర్మఫలభోగనియమాభావాద్దేవతానాం స్వాతన్త్ర్యాభ్యుపగమాచ్చ ఫలప్రదానాభావాత్ కేషాంచిత్కర్మణాం నైష్ఫల్యమేవస్యాత్. అథ తత్తద్దేవతాశరీరకః పరమాత్మా తత్తత్కర్మభిరారాధితస్సన్నైశ్వర్యయోగేన ఫలప్రద ఇతి మతం— తథా సతి ప్రతిమాప్రతిమేయన్యాయస్స్యాత్. యథా ప్రతిమోద్దేశేన ఆరాధితేన తదధిష్ఠానేన ప్రీతిః ఏవం దేవతోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగేన పరమాత్మప్రీతిస్స్యాత్, తతశ్చ ప్రతిమాయామివ దేవతాయామప్యుద్దేశ్యకారకత్వమాత్రం వివక్షితం, నైశ్వర్యమపీత్యనపేక్షితం దేవతైశ్వర్యం న కల్ప్యమితి. ఉక్తోపపత్తేరర్థిత్వాభావమప్యాహ (అత ఏవేతి) యత ఏవ న విగ్రహవత్త్వం దేవతానాం, అత ఏవార్థిత్వమపి న సంభవతి, దుఃఖస్య దేహసంబన్ధమూలత్వాదర్థిత్వస్య దుఃఖనివృత్తిరూపత్వాచ్చేత్యర్థః. (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) అక్షరార్థమాహ (తదుపర్యపీతి) అర్థిత్వముపపాదయతి (అర్థిత్వమితి)

భిహితాః పరత్వం చాస్మిన్ బ్రహ్మణి చ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధేఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణే నిరతిశయభోగ్యత్వాదిజ్ఞానాచ్చ సమ్భవతి. సామర్థ్యమపి పటుతరదేహేన్ద్రియాదిమత్తయా సమ్భవతి. దేహేన్ద్రియాదిమత్త్వం చ బ్రహ్మాదీనాం సకలోపనిషత్సు సృష్టిప్రకరణేషూపాసనప్రకరణేషు చామ్నాయతే. తథా హి * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ * తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత ఇత్యారభ్య సర్వమచేతనం తేజోఽబన్నప్రముఖావస్థావిశేషవద్వ్యాకృత్య * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి ఇతి సఙ్కల్ప్య బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తం చతుర్విధం భూతజాతం తత్తత్కర్మోచితశరీరం తదుచితనామభాక్చాయమకరోదిత్యుక్తమ్. ఏవం సర్వత్ర సృష్టివాక్యేషు దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనా చతుర్విధా సృష్టిరామ్నాయతే. దేవాదిభేదశ్చ తత్తత్కర్మానుగుణబ్రహ్మలోకప్రభృతిచతుర్దశలోకస్థఫలభోగయోగ్యదేహేన్ద్రియాదియోగాయత్తః— ఆత్మనాం స్వతో దేవాదిత్వాభావాత్. తథా * తద్ధోభయే దేవాసురా అనుబుబుధిరే తే హోచుః ఇన్ద్రో హ వై దేవానామభిప్రవవ్రాజ విరోచనోఽసురాణాం తౌ హాసంవిదానావేవ సమిత్పాణీ ప్రజాపతిసకాశమాజగ్మతుః తౌ హ ద్వాత్రింశతం వర్షాణి బ్రహ్మచర్యమూషతుః తౌ హ ప్రజాపతిరువాచేత్యాదినా స్పష్టమేవ శరీరేన్ద్రియవత్త్వం దేవాదీనాం ప్రతీయతే. కర్మవిధిశేషభూతమన్త్రార్థవాదేష్వపి * వజ్రహస్తః పురన్దరః * ఇన్ద్రో వజ్రముదయచ్ఛదిత్యాదిభిః ప్రతీయమానం విగ్రహాదిమత్త్వం ప్రమాణాన్తరావిరుద్ధం తత్ప్రమేయమేవ. న చానుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వాభ్యాం ప్రతీయమానార్థాన్తరావివక్షా శక్యా వక్తుం స్తుత్యాద్యుపయోగిత్వాదేవ, తేన వినా స్తుత్యాద్యనుపపత్తేశ్చ.......... ....

సామర్థ్యముపపాదయతి (సామర్థ్యమపీతి) పటుతరశబ్దో మనుష్యదేహాదపి పటుత్వాతిశయపరః. ప్రమాణాకాఙ్క్షాయామాహ (దేహేతి) తత్త్వోపదేశప్రధానమన్త్రబ్రాహ్మణరూపవేదభాగా ఉపనిషదః తాశ్చ ద్వివిధాః తత్త్వపరా ఉపాసనపరాశ్చేతి. ఉభయీష్వపి తాసు దేవతానాం విగ్రహాదిమత్త్వమవగమ్యత ఇత్యర్థః. కాని తత్త్వప్రతిపాదకవచాంసి కథం తైర్విగ్రహవత్త్వప్రతిపాదనమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) (సదేవేత్యాది) నామరూపవ్యాకరణస్య కర్మోక్త్యా నామరూపాణాం చాతుర్విధ్యస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాన్నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యైవ దేవతావిగ్రహవత్త్వం సామాన్యేన సిద్ధమిత్యర్థః. * ఇన్ద్రో వరుణః సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశానః * నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయతే ఇత్యాదీని విశేషోక్తిమన్తి చ వాక్యాన్యభిప్రేతాని. చతుర్విధసృష్టిరామ్నాతా భవతు— తతః కిమిత్యత్రాహ (దేవాదీతి) ఉపాసనదశాయాం పరమకారణభూతస్యోపాస్యస్య లక్షణత్వేన, ప్రాప్యదశాయాం ప్రాప్యవిశేషణత్వేన, విగ్రహాదిమత్త్వం సిద్ధమిత్యర్థః. ఉపాసనప్రకరణేషు దర్శయతి (తద్ధేతి) కర్మవిధిశేషత్వేనాపి సిధ్యతీత్యాహ (కర్మవిధీత్యాదినా) అత్ర ప్రథమసూత్రే సిద్ధవస్తుని తాత్పర్యసమ్భవస్య ఫలత్వేన సిద్ధిరుక్తా, అత్ర స్తావకత్వప్రకాశకత్వహేతుతయా * ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్ర ఫలసాధనత్వేనేతి త్రిధా విభాగః * ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రమాణాన్తరావిరుద్ధమితి) అన్యపరత్వమనూద్య నిరస్యతి (న చేత్యాదినా) (స్తుత్యాద్యుపయోగిత్వాదితి) ఆదిశబ్దేనానుష్ఠేయార్థప్రకాశనం మన్త్రకృత్యం గృహ్యతే. మన్త్రార్థవాదేష్విత్యుద్దేశే, అనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వాభ్యామిత్యనూద్దేశే చావగతక్రమోఽత్ర పరిత్యక్తః, తత్ర కారణం మన్త్రైరపి క్వచిత్ స్తుతిదర్శనేన స్తుతేర్వ్యాపకత్వమ్. దృశ్యతే హి మన్త్రైః స్తుతిః * న కిరిన్ద్ర త్వదుత్తరో న జ్యాయో అస్తి వృత్రహన్, తథా * అర్హన్ బిభర్షి సాయకాని ధన్వార్హన్నిష్కం యజతం విశ్వరూపమ్। అర్హన్నిదం దయసే విశ్వమభ్వం న వా ఓజీయో రుద్ర త్వదస్తి ఇత్యాదిభిః * అర్హన్ బిభర్షీత్యాదిమన్త్రస్య స్తుతిపరత్వం

గుణకథనేనహి స్తుతిత్వం, గుణానామసద్భావే స్తుతిత్వమేవహీయేత. నచాసతాగుణేనకథితేన ప్రరో
చనాజాయతే, అతః కర్మప్రరోచయన్తో గుణసద్భావంబోధయన్త్యేవార్థవాదాః. మన్త్రాశ్చకర్మసువి
నియుక్తాస్తత్రతత్ర కిఞ్చిత్కరత్వాయానుష్ఠేయమర్థంప్రకాశయన్తో దేవతాదిగతవిగ్రహాదిగుణవిశేషమ
భిదధతఏవ తత్ర కిఞ్చిత్కుర్వన్తి అన్యథేన్ద్రాదిస్మృత్యనుపపత్తేః. నచ నిర్విశేషాద్దేవతాధియమధ్వరో

ప్రాప్తాశే నైవావగమ్యతే * అర్థాన్ని భర్త్సాయకానిధన్నేత్యాహ స్తోత్రైః పిసపేంబిదితి. తేనవినా, ప్రతీయమానార్థేన వినా. తత్ర స్తుత్యనుపపత్తిం వివృణోతి (గుణకథనేనేతి) వ్యతిరేకేణోపపాదయతి (గుణానామితి) (స్తుతిత్వమేవహీయేతేతి) ప్రరోచకత్వమేవహీయేతేత్యర్థః. శేషభూతస్య శేషిణంప్రతి కించిత్ కారోపేక్షితః, సన్నిధ్యానీతియావత్. నను యదిగుణకథనేన స్తుతిత్వం తథాసతి గుణకథనాభావే స్తుతిత్వహానిస్స్యాత్, నగుణానామసద్భావ ఇత్యత్రాహ (నచాసతేతి) అనేన * నాసతాస్తుతిరుపపద్యతఇతిద్రావిడభాష్యంస్మార్యతే. అర్థప్రకాశనానుపపత్తిం వివృణ్వన్మన్త్రాణాం విగ్రహాదిమత్త్వే ప్రామాణ్యముపపాదయతి (మన్త్రాశ్చేత్యాదినా) ద్రవ్యదేవతేహి కర్మస్వరూపం తత్ర దైవత్యమిదంకర్మేతి ప్రతిపత్త్యా దేవతావిశిష్టత్వేనహి కర్మప్రతిపత్తిః * యస్యైదేవతాయై హవిర్గృహీతంస్యాత్తాంధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్నితి దేవతాధ్యాతవ్యేతి శ్రూయతే, దేవతాచేద్దృశ్యేన ప్రతిపత్తవ్యా నిర్విశేషవస్తునః ప్రతిపత్తుమశక్యత్వాత్. ఇన్ద్రత్వాదికంచ నశుద్ధాత్మస్వరూపస్యవిద్యతే, అతోవిగ్రహాదిర్వివక్షితవ్యః. ప్రతీతేరాలమ్బనమాత్రమపేక్షితం, నార్థసద్భావఇతిచేన్న, నహ్యతస్మింస్తద్దృష్టిః ఫలాయవిధీయతే, అపితు యథావస్థితకర్మస్వరూపబోధనంహిక్రియతే, తస్మాదనుష్ఠేయార్థప్రకాశకత్వసిద్ధ్యర్థం మన్త్రాణాం విగ్రహాదిమత్త్వేప్రామాణ్యమస్త్యేవేత్యర్థః. అర్థసద్భావాభావేపి ప్రరోచనాదృశ్యతఇతిచేన్న, ఇష్టసాధనత్వాభావేపి బాలోన్మత్తాదిషు విప్రలమ్భవాక్యానాం ప్రవృత్తిహేతుత్వందృశ్యతఇతి విధివాక్యస్యాప్యయథార్థత్వప్రసంగాత్. అపౌరుషేయతయానిర్దోషం విధివాక్యం నిరూపకవిషయమితియాథార్థ్యమితిచేత్, తర్హి మన్త్రార్థవాదానామప్యపౌరుషేయతయా నిరూపకవిషయత్వాదతస్మింస్తద్దృష్టివిధానపరత్వాభావాచ్చ స్వార్థే ప్రామాణ్యమస్తీతిభావః. ఏవమర్థశిష్టాప్రదర్శనేన ప్రయోగప్రకారోఽర్థసిద్ధః విమతాఇన్ద్రాదిశబ్దాః స్వరూపాతిరిక్తపదార్థప్రతీతిహేతవః, అపారిభాషికత్వేసతి బోధకత్వాన్నిర్దోషవాక్యస్థత్వాద్విధిపదవత్. విమతాచతుర్థీ ప్రకృత్యతిరిక్తార్థనిష్ఠస్వార్థా అపారిభాషికశబ్దస్థవిభక్తిత్వాత్ * దధ్నేతివిభక్తివత్, విమతాసమ్ప్రదానకారకబుద్ధిశ్శబ్దాతిరిక్తవిషయా కారకబుద్ధిత్వాత్ కరణకారకబుద్ధివత్. విమతా మన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థే ప్రమాణాని సాధకబాధకాగోచరార్థబోధకత్వాత్ విధివాక్యవత్. విమతశబ్దేన * ఆపోవైశాన్తాః * ఆదిత్యోయూపఇత్యాదివ్యావృత్తిః. విమతానిపదాని ముఖ్యార్థసంసర్గే ప్రమాణాని, సాధకబాధకాగోచరార్థప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వాత్ విధిపదవత్. విమతానిపదానిపరమార్థభూతప్రతీయమానార్థసంసర్గాణి సాధకబాధకాగోచరార్థప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వాత్ విధిపదవత్. నచార్థవాదానాం వాక్యత్వమసిద్ధం, ప్రవర్తకార్థానవబోధనాత్ అతఃపదశబ్దవాచ్యా అర్థవాదాఇతివాచ్యమ్. అర్థవాదాః నపదశబ్దవాచ్యాః తిఙ్ కారకపదసఙ్ఘాతరూపత్వాత్ విధివాక్యవత్. అర్థవాదాః ప్రమాణభూతవాక్యరూపాః సాధకబాధకాగోచరసంసర్గప్రత్యాయకతిఙన్తకారకపదాత్మకత్వాత్ విధివాక్యవత్. విమతామన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థవివక్షాన్వితాః, సాధకబాధకాగోచరార్థత్వేసతి విధినైకవాక్యత్వాత్ ప్రయాజాదివాక్యవత్. నచ ప్రవర్తకవాక్యత్వముపాధిరితివాచ్యమ్. సాధికారవిధివాక్యత్వేన తస్యాపి సోపాధికత్వప్రసంగాత్. ప్రయాజాదివిధీనామవివక్షితార్థత్వేఽనుష్ఠానవిరోధాత్ సాధికారవిధివాక్యత్వం నవివక్షితార్థత్వే ప్రయోజకమితిచేత్. అనుష్ఠానస్య ప్రామాణికతయాహి తద్భఙ్గస్యానిష్టతా,న్ష్ట

హతి. తత్ర ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తాన్గుణాంత్స్వయమేవబోధయిత్వా లైఃకర్మ ప్రరోచయన్తి, గుణవిశిష్టంవా ప్రకాశయన్తి ప్రాప్తాంశ్చానూద్య తైః ప్రరోచనప్రకాశనేకుర్వన్తి-విరుద్ధత్వేతుతద్వాచిభిన్నైశ్శబ్దైరవిరుద్ధాన్గుణాన్ లక్షయిత్వా కుర్వన్తి. కర్మవిధేశ్చ దేవతాయాఐశ్వర్యమపేక్షితమేవ కామినఃకర్తవ్యతయా కర్మవిధీయమానం స్వయం క్షణప్రధ్వంసికాలాన్తరభావినః ఫలస్య స్వర్గాదేస్సాధకమపేక్షతే, మన్త్రార్థవాదయోశ్చ * వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనంభూతింగమయతి *. యదనేనహవిషాశాస్తేతదశ్యాత్తదృధ్యాత్తదస్మై దేవారాధన్తామిత్యాదిషు దేవతాయాఃకర్మణారాధితాయాః ఫలదాయిత్వం తదనుగుణంచైశ్వర్యం ప్రతీయమానమపేక్షితత్వేన వాక్యార్థేసమన్వీయతే- దేవపూజాభిధాయినో యజిధాతోశ్చ యాగాఖ్యంకర్మస్వారాధ్యదేవతాప్రధానం ప్రతీయతే. తదేవం కృత్స్నవాక్యపర్యాలోచనయా వాక్యాదేవ విధ్యపేక్షితం సర్వమవగతమితి నాపూర్వాదికం వ్యుత్పత్తిసమయానవగతం కర్మవిధిష్వభిధేయతయా కల్ప్యత

ఇమమపవాదాభావేసతి స్వతస్సిద్ధ్యతః ప్రామాణభావస్య భఙ్గప్రసంగాత్ ప్రవర్తకవాక్యత్వమప్రయోజకమ్. తస్మాన్నిరుపాధికోహేతుః. విగీతాఅర్థవాదాః పరమార్థస్వార్థోపస్థాపకాఃనిరూపకపురుషప్రరోచకత్వాత్, రసాయనాయుష్యతాప్రతిపాదకవాక్యవత్. కారణదోషబాధకప్రత్యయవిరహితత్వాద్వా స్వర్గయాగయోః సాధ్యసాధనభావప్రతిపాదకవాక్యవత్. విమతామన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థే ప్రమాణాని విధ్యపేక్షితార్థసమర్పకత్వాత్ * భాగస్యవపాయాఇతి మన్త్రవత్, రాత్రిసత్రార్థవాదవచ్చ. విమతాప్రాశస్త్యబుద్ధిః ప్రాశస్త్యహేతుభూతార్థపారమార్థ్యనిబన్ధనా, నిరూపకపురుషాశ్రయప్రాశస్త్యబుద్ధిత్వాత్ ఔషధవిషయప్రాశస్త్యబుద్ధివదితిచ * ఆపోవైశాన్తా * ఆదిత్యోయూపఇత్యాదిషు ప్రమాణాన్తరసిద్ధస్య తద్విరుద్ధార్థస్యచాప్యుచ్యమానత్వాన్నసర్వత్రప్రామాణ్యమితి శఙ్కాయామాహ (తత్ర ప్రమాణాన్తరేతి) బోధయిత్వా విధాయ. ప్రరోచయన్తి అర్థవాదాః ప్రరోచయన్తి. మన్త్రాఃప్రకాశయన్తి (లక్షయిత్వాకుర్వన్తీతి) ప్రరోచనప్రకాశనే కుర్వన్తీత్యర్థః. నను విధ్యపేక్షితార్థేహి తాత్పర్యం దేవతావిగ్రహాదేర్విధ్యపేక్షితత్వం కథమిత్యత్రాహ (కర్మవిధేశ్చేతి) * ఫలమతఉపపత్తేరిత్యధికరణార్థోబుద్ధిసౌకర్యార్థమత్రసఙ్గమయ్య కథ్యతే, నచైతదధికరణాసాధారణార్థతయా. అసాధారణస్తు స్తావకత్వానుష్ఠేయప్రకాశకత్వసిద్ధ్యర్థం ప్రతీయమానార్థే ప్రామాణ్యమస్తీత్యయమర్థః, సచపూర్వమేవోక్తః. కృష్యాదేరఙ్కురాదిద్వారకత్వమివాచేతనద్వారకత్వం కర్మణస్స్యాదిత్యత్రాహ (వాయుర్వైఇతి) శ్రుతహానమశ్రుతకల్పనంచానుపపన్నంరాత్రిసత్రాదిష్వివేతిభావః (వాక్యార్థేసమన్వీయతఇతి) అర్థవాదికార్థానాంశ్రూయమాణత్వాత్తద్విశిష్టే వాక్యతాత్పర్యమితి నిశ్చితేసతి రక్తః పటోభవతీతివదుత్థాపితాకాఙ్క్షత్వేన విధినైకవాక్యతయాసమన్వయోఽర్థవాదానామితిభావః. యత్ర వాక్యశేషవశాదపేక్షితదేవతాప్రీతిద్వారకత్వంనసిధ్యతి- తత్రాపి యజిసామర్థ్యాత్తత్సిధ్యతి- అర్థవాదాభావేపి విధిసామర్థ్యాత్ స్తుతిరివేత్యాహ (దేవపూజాభిధాయినఇతి) నచ * యజదేవపూజాసఙ్గతికరణదానేష్వితి శాబ్దికానాంస్మరణం భ్రాన్తిమూలమితివాచ్యం విధ్యపేక్షితార్థసమర్పకతయా స్వార్థే ప్రమాణభూతత్వాన్మన్త్రార్థవాదానాం అస్యస్మరణస్య తన్మూలత్వోపపత్తేః. విమతోవిధిప్రత్యయః చేతనప్రీత్యతిరిక్తఫలసాధనకల్పననిరాకాఙ్క్షః, చేతనప్రీత్యతిరిక్తఫలసాధనవాచకత్వకల్పననిరాకాఙ్క్షశ్చ కృతిసాధ్యచేతనప్రీత్యవగమకవాక్యస్థత్వాత్ రాజానం సేవేతేతి వాక్యస్థవిధిప్రత్యయవత్, విమతశబ్దేన జుహుయాదిత్యాదిన్యావృత్తిః. జుహుయాదిత్యాదిషు విధిప్రత్యయేషు విధిప్రత్యయత్వలిఙ్గేన పూర్వోక్తసాధ్యద్వయంసమర్థనీయం (తదేవమితి) కృత్స్నశబ్దేన మన్త్రార్థవాదవిధయోవివక్షితాః.

యావాశ్రయితవ్యమ్. తథాసఙ్కీర్ణబ్రాహ్మణమన్త్రార్థవాదమూలేషు ధర్మశాస్త్రేతి
హాసపురాణేషు బ్రహ్మాదీనాం దేవాసురప్రభృతీనాంచ దేహేన్ద్రియాదయస్స్వ
భావభేదాస్స్థానాని భోగాః కృత్యాని చేత్యేవమాదయస్సుస్పష్టాః ప్రతిపాద్యన్తే.

వాచ్యా పూర్వవాదపక్షే అశ్రుతకల్పనం నాస్తీతి చేన్న, వాచ్యస్యాప్యస్యాపి కల్ప్యమానత్వాత్. కల్ప్యపూర్వవాదేఽపూ
ర్వమేవకల్ప్యం వాచ్యపక్షే వాచ్యత్వమపి కల్ప్యమిత్యభిప్రాయేణ వ్యుత్పత్తిసమయానవగతిమిత్యుక్తం (బ్రాహ్మణేత్యాది)
బ్రాహ్మణశబ్దేన విధ్యర్థో గ్రహణం. విధ్యర్థవాదమన్త్రరూపేణ విభాగవతాం [illegible] శాఖాసుచ
శాఖాసు తత్రాప్యన్యతరప్రకరణేషు ప్రసఙ్గాదనుప్రవిష్టానాం భగవతా [illegible] పదభాగే
షు విప్రకీర్ణానాం వాక్యానామర్థాః ఇతిహాసాదిషు సఙ్కలయ్య [illegible] నుమేయ
శ్రుతిమూలత్వాత్సన్నశాఖామూలత్వమ్ [illegible] యయా
ఉభిమతో వర్ణసముదాయః సకిం వర్ణమాత్రసఙ్ఘాతః; ఉతానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టః. [illegible]
ధకత్వాభావేన వాక్యత్వాభావాత్ వాక్యవిశేషత్వరూపవేదత్వాసిద్ధేః స్మృతీనాం [illegible] స్యాత్.
ద్వితీయే నిత్యానుమేయత్వం వ్యాహతం- స్వతః క్రమరహితానాం వర్ణానాముచ్చారణం వినా [illegible] విశేషవిశిష్ట
త్వాయోగాత్ ఉచ్చారణయోగ్యతాస్తీతి చేన్న ఉచ్చారణయోగ్యతా [illegible], సాచ
యోగ్యతా కిం వర్ణమాత్రగతా ఉతానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టవర్ణగతా. న ప్రథమః. వర్ణమాత్రస్య [illegible] స్మృ
తేర్నిర్మూలత్వప్రసఙ్గాత్. సత్యామానుపూర్వ్యాం స్మృతిప్రతిపన్నార్థా [illegible] తేష్వేవ
వర్ణేష్వానుపూర్వ్యన్తరేసతి చైత్యవన్దనకర్తవ్యతాద్యర్థబోధనక్షమత్వమప్యస్తీతి [illegible] మూలత్వప్రసఙ్గః
వేదబాహ్యతయా సమ్ప్రతిపన్నత్వాన్నతస్యాః వేదమూలత్వానుమానశఙ్కోదయ ఇతి చేత్- [illegible] వేదమూ
లత్వప్రసఙ్గః. ప్రవర్తకార్థపరత్వాభావాన్న వేదమూలత్వానుమానమితి చేత్ * [illegible] మిథునప్రోతా
మహామాలినీతి వాక్యస్య వేదమూలత్వప్రసఙ్గః. ఆనుపూర్వీవిశేషవిశిష్టవర్ణగతా యోగ్యతా [illegible] - పూర్వం కేన
చిదుచ్చరితత్వాభావాదానుపూర్వ్యసిద్ధేః తతశ్చానాద్యానుపూర్వీవిశిష్టతారూపవేదత్వం దూరోత్సారితం. ఆనుపూ
ర్వీవిశేషేణోచ్చారణయోగ్యత్వం వర్ణానామనాదీతి చేత్, తచ్చైత్యవన్దనప్రతిపాదకానుగుణానుపూర్వ్యాః [illegible]
అతస్తత్రాపి వేదమూలత్వం స్యాత్ కర్తృసామాన్యాభావాన్న తత్ర వేదమూలత్వానుమానం [illegible] యోస్తుల్య
తయా కర్తృసామాన్యాత్ స్మృతేర్వేదమూలత్వానుమానమితి చేత్. మాభూత్కర్తృసామాన్యం [illegible] స్మృతీ
నాం వేదమూలత్వేఽనుమితే తుల్యన్యాయతయా ఆపతితం వేదమూలత్వం కో వారయేత్, [illegible] ర్థప్రతిపాదనాను
గుణానుపూర్వీవిశేషేణానాదిసమ్బన్ధయోగ్యవర్ణాస్తిత్వజ్ఞానం హి సర్వత్రామానం జ్ఞానినియమో బుద్ధాదీనాం [illegible] నిర్మా
ణదశాయాం నాస్తీతి చేత్ తజ్జ్ఞానపూర్వకమేవేదానీం [illegible] స్వర్గకామ ఇత్యుక్తస్య వాక్యస్య వేద
మూలత్వప్రసఙ్గః నన్వనేనైవ స్మృత్యవగతార్థవిశేషేణావచ్ఛిన్నానుపూర్వీవిశిష్టానాం వర్ణానాం వేదత్వమితి చేన్న మ
న్వాదివాక్యస్యాపి తదర్థావచ్ఛిన్నానుపూర్వీవిశిష్టవర్ణసముదాయాత్మకతయా వేదత్వప్రసఙ్గేనానుమేయాన్తరాభా
వాన్నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వాసిద్ధేః. అతో నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వమనుపపన్నం- ఉత్సన్నశాఖామూలత్వ
పక్షేప్యధీయమానశాఖాస్వేవ ప్రమాదాత్కతిపయవాక్యానాం క్వచిత్క్వచిద్విశేషప్రలీనత్వాత్తన్మూలాః స్మృతయః ప్ర
ణీతా ఇత్యప్యయుక్తం. పదవాక్యసఙ్ఖ్యానియమేన బహుభిరధ్యేతృభిరస్ఖలితమధీయమానత్వాత్ కతిపయవాక్యానాం
ప్రలీనత్వానుపపత్తేః. స్మృతీనాం మూలభూతశాఖాకాస్తేన ఏవ నకాదిదుత్సన్నా- తన్మూలాః స్మృతయ ఇత్యప్యయుక్తమ్.

అత్రాఽవిగ్రహాదిమత్త్వాద్దేవానామప్యధికారోఽస్త్యేవ.

తథాహి- శాఖాయాఽఉత్సాదో నామకిం కతిపయదేశే ష్విదానీమధ్యేతృవిరహః ఉత సర్వదేశేష్వప్యధ్యేతృవిరహః. ప్రథమః కల్పోఽభ్యుపగతః. నద్వితీయః- తపఃప్రభావాధిగతసార్వజ్ఞ్యాదీనాం వ్యాసాదీనాం తత్తచ్ఛాఖావిశేషాభిజ్ఞానాం తదధ్యయనపరిత్యాగే కారణాభావాత్. స్వశిష్యాధ్యాపనసంభవాచ్చ. నచేదానీంతనశిష్యబుద్ధిమాన్ద్యాదిదానీం తదధ్యాపనాసంభవః. బహుశాఖాధ్యయనాసామర్థ్యేప్యస్మదాదేరివ తత్తదేకశాఖాధ్యయనసమర్థశిష్యసంభవాత్. అతః ప్రాచీన ఏవ పక్షః పరిశిష్యతే. అతః స్మృతీనాం సంకీర్ణవేదభాగమూలత్వమేవయుక్తం స్మృతిమూలభూతవేదభాగసద్భావే స్మృతిప్రణయనవైయర్థ్యమితి చేన్న- తచ్ఛాఖాధ్యేతృపురుషవిరహితదేశేషు, తద్యుక్తదేశేష్వపి బహుశాఖాధ్యయనధారణతదర్థనిరూపణనిర్ణయాసమర్థపురుషేషు చ సఫలత్వాత్. అతః స్మృతీనాం సంకీర్ణవేదభాగమూలత్వం యుక్తం కర్మవిధేశ్చేత్యాదౌ భాష్యే ఇదమర్థసిద్ధం- యదుక్తం యాగాదౌ దానాదౌ చార్థవైరూప్యాశ్రయణాదర్థవైశసమితి- తదసత్- సర్వత్ర ప్రత్యయపూర్వకల్పనానభ్యుపగమాత్. నచ ఫలసాధనతానుపపత్తిః కర్మోపజనితప్రీతేః పరమాత్మన ఏవ తత్సిద్ధేః * వాసాదయాతిసర్వదైవత్యం వై వాసః సర్వా ఏవ దేవతాః ప్రీణాతీత్యాదిభిర్దానాదీనామపి దేవతాప్రీతిహేతుత్వావగమాచ్చ, నచ పరమాత్మప్రీత్యాఫలసంభవే దేవతైశ్వర్యానుపయోగః - ప్రధానావాన్తరాపూర్వకల్పనాన్యాయస్యాత్రాపీష్టత్వాత్ యథాహి పూర్వాపరభూతానామంగప్రధానరూపాణామనేకేషాం కర్మణాం యాగపద్యాభావాదవాన్తరాపూర్వద్వారా పరమాపూర్వనిష్పత్తిరంగీక్రియతే- ఏవమేవ తత్తత్కర్మజనితప్రీత్యతిశయాభిర్దేవతాభిః పరమాత్మన్యఖండైకప్రీతిజననమాతిష్ఠామహే. ఇదమేవ చ దేవతాయాః ఫలదానానుగుణమైశ్వర్యం- యత్ఫలప్రదే పరమాత్మని స్వప్రీతిద్వారా ప్రీతిజననం, ఉక్తం హి భగవతా * యో యో యాం యాం తనుం భక్తశ్శ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతీత్యారభ్య * లభతే చ తతః కామాన్మయైవ విహితాన్హి తానితి. తేన ఫలోపభోగస్యానియతకాలత్వేపి న దోషః. నచైవం సతి ప్రతిమాప్రతిమేయన్యాయేన దేవతాప్రీతిరనాస్థేయా * యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్ తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్ * సాక్షాదేవ దేవతాః ప్రీణాతి * తృప్త ఏవైనమిన్ద్రః ప్రజయా పశుభిస్తర్పయతి * త ఏనం తృప్తా ఆయుషా తేజసా వర్చసా శ్రియా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన అన్నాద్యేన చ తర్పయన్తి * యే చైవ దేవాస్సాయం యావానో యే చ ప్రాతర్యావాణః తానేవోభయాంస్తర్పయతి త ఏనం తృప్తాః ప్రజయా పశుభిస్తర్పయేయురితి దేవతాతృప్తేశ్శ్రుతత్వాత్తత్ప్రహాణానుపపత్తేః. * పితరి ప్రీతిమాపన్నే సర్వాస్తుష్యన్తి దేవతా ఇతి న్యాయాత్ భృత్యప్రీణనేన భూభృత్ప్రీణనన్యాయాచ్చ దేవతాప్రీతేః పరమాత్మప్రీతిహేతుత్వోపపత్తేశ్చేతి. సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి) నను కథం దేవతానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారః, నహ్యత్రైవర్ణికానాం తేషాముపనయనాభావేన అధ్యయనసిద్ధస్వాధ్యాయలబ్ధవిద్యత్వం, నచ తేషాం విద్యాంగభూతకర్మానుష్ఠానయోగ్యత్వం- అగ్న్యనిష్పత్త్యనుపపత్తేః * వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీత గ్రీష్మే రాజన్య ఆదధీత శరది వైశ్య ఆదధీతేతి త్రైవర్ణికవిషయాధానవిధిః కథం దేవానధికరోతి, అత్రైవ న్యాయస్య చానధికారోఽధికరణసిద్ధః దేవానాం దేవర్షీణాం చ మూలభూతఋష్యన్తరాభావాదత్యార్షేయతయా చానధికారః. అగ్నీన్ద్రాదీనామగ్నీన్ద్రాదిదేవతాఽభావాదగ్న్యుద్దేశేన హవిః ప్రక్షేపానుపపత్తిశ్చేతి. ఉచ్యతే, న తావదుపనయనాభావాత్సాంగవిద్యానధికారః. తస్యాధ్యయనాంగత్వాత్, యజ్ఞాదికర్మబ్రహ్మోపాసనయోరంగత్వాభావాత్, అధ్యయనాభావేపి దేవతానాం సుకృతప్రకర్షేణ పూర్వజన్మవిశేషాధీతస్వాధ్యాయతదర్థస్మరణోపపత్తేశ్చ పిశాచాదయోపి హి పూర్వజాతిం స్మరన్తి కిం పునర్దేవా దేవర్షయశ్చ. న చోపనయనవిరహాచ్ఛూద్రాదివద్విద్యాకర్మణోరనధికారః, శూద్రాదీనామపి ఉపనయనవిరహప్రయుక్తత్వాభావాదనధికారస్య, స ఖలు తేషాం సామర్థ్యాభావానుగృహీతశాస్త్రనిషేధప్రయుక్తః. దేవతానాం హి వి

౨౬॥ సూ. ॥ విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ ॥

దేవాదీనాం విగ్రహాదిమత్త్వాభ్యుపగమే కర్మణి విరోధః ప్రసజ్యతే - బహుషు యాగేషు యుగపదేకస్యేన్ద్రస్య విగ్రహవత్త్వే * అగ్నిమగ్న ఆవహ * ఇన్ద్రాగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛేత్యాదినా ఆహూతస్య తస్య సన్నిధానానుపపత్తేః.

ద్యాకర్మణీ నక్వచిత్ప్రతిషిద్ధే, ప్రాక్తనజ్ఞానాప్రమోషాత్సామర్థ్యంచ స్థితమ్, నచాత్రైవర్ణికత్వాదగ్న్యాధానాభావాదత్రైవర్ణికతయాచ విద్యాఙ్గకర్మానధికారః - మనుష్యకర్తృకాధానస్యైవ త్రైవర్ణికత్వాగ్నిహోత్రాధికారిత్వనియమాత్, కిమత్ర నియామకమితి చేత్ * దేవా వై సత్రమాసత * విశ్వసృజః ప్రథమాస్సత్రమాసత ఇత్యాదిశ్రుతిభిర్దేవాదీనాం క్రత్వనుష్ఠానదర్శనాత్, విశేషత ఇన్ద్రాదీనాం వృత్రవధాదిజనితకలుషక్షాళనాయ క్రత్వనుష్ఠానస్మరణాచ్చేతి బ్రూమః, యద్వా, బ్రాహ్మణ్యాదికం దేవతాదీనామప్యస్తి- తచ్చ ఫలవ్యదృష్టవిశేషసంబన్ధరూపం - నతు జాతిరూపం బ్రాహ్మణాదిభిర్బ్రాహ్మణ్యాదిమాతృపితృమాత్రం వా- అన్యథా ఆదికాలే బ్రహ్మణో ముఖబాహూరుప్రభవానాం పశ్చాద్విశ్వామిత్రప్రభృతీనాంచ బ్రాహ్మణ్యాద్యభావప్రసఙ్గాత్. సన్తానవిశేషప్రసూతత్వంచ తాదృగదృష్టవత్త్వసూచకం సన్తానవిశేషోత్పత్తేః ప్రకృష్టాదృష్టకార్యత్వాత్- అలౌకికప్రకర్షవిశేషకారణత్వాద్వా. ఏవమ్భూతం బ్రాహ్మణ్యాదికం దేవతాస్వపి సంభవతి. అవగమ్యతే చ తత్- వాజపేయం ప్రకృత్య * తం బృహస్పతిరుదజయత్తేనాయజత తేనేన్ద్రమయాజయదితి బృహస్పతినేన్ద్రేణచ వాజపేయస్యానుష్ఠితత్వముక్త్వా తత్రైవ పఠితః * స వా ఏష బ్రాహ్మణస్యైవ రాజన్యస్యచ యజ్ఞ ఇతి వాజపేయస్య బ్రహ్మక్షత్రాధికారత్వముచ్యమానం బృహస్పతేర్బ్రాహ్మణ్యమిన్ద్రస్య క్షత్రియత్వమపి హ్యవగమయతి * బ్రహ్మ వై బృహస్పతిః క్షత్రమిన్ద్ర ఇతి చ శ్రూయతే. తథా * మరుతో వై దేవానాం విశ ఇతి మరుతో వైశ్యాః శ్రూయన్తే- అతో దేవతావిశేషాణాం బ్రహ్మక్షత్రవిడ్విభాగసిద్ధేరగ్నిసంబన్ధో యుక్తః. విద్యానుగ్రాహకం బ్రహ్మచర్యాదికం చ దేవానాం శ్రూయతే * ఏకశతం హ వై వర్షాణి మఘవాన్ ప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్యమువాసేత్యాదిషు. అతో విద్యాఙ్గకర్మగుణపౌష్కల్యాత్సామర్థ్యం సిద్ధమ్. నచ యష్టవ్యదేవతాన్తరాభావాద్యజనానుపపత్తిః- అగ్నీన్ద్రాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తానాం జ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యవిశేషాణాం నిరుపాధికాశ్రయతయా తచ్ఛబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మనోఽవ్యవధానేన దేవతాభిరారాధ్యత్వాత్. అగ్నీన్ద్రాదీనాంతు తత్తద్యజ్ఞభాగభాగిత్వం స్వారాధనప్రీతేన భగవతా దత్తం- నతు స్వాభావికం, యథోక్తం భగవతా వ్యాసేన కృష్ణద్వైపాయనేన మోక్షధర్మే యజ్ఞాగ్రహారాధ్యాయే * తతస్తే విబుధాస్సర్వే బ్రహ్మా తే చ మహర్షయః । వేదదృష్టేన విధినా వైష్ణవం క్రతుమాహరన్ । తస్మిన్ సత్రే తదా బ్రహ్మా స్వయం భాగమకల్పయత్ । దేవా మహర్షయశ్చైవ సర్వే భాగానకల్పయన్ । తే కార్తయుగధర్మాణో భాగాః పరమసత్కృతాః । ప్రాపురాదిత్యవర్ణం తం పురుషం తమసః పరమిత్యవ్యవధానేన భగవతో యష్టవ్యత్వముక్తం. తత్ర భగవద్వచః * యేనయః కల్పితో భాగస్స తథా సముపాగతః । ప్రీతోహం ప్రదిశామ్యద్య ఫలమావృత్తిలక్షణం । తత్ర * యజ్ఞైర్యే చాపి యక్ష్యన్తి సర్వలోకేషు వై సురాః । కల్పయిష్యన్తి వో భాగాన్ తే నరా వేదకల్పితాన్ । యో మే యథా కల్పితవాన్ భాగమస్మిన్ మహాక్రతౌ । స తథా యజ్ఞభాగార్హో వేదసూత్రే మయాకృత ఇత్యత్ర భగవతా యజ్ఞభాగభాక్త్వం దేవానాం దత్తమితి స్పష్టతరం. అతో దేవానాం కర్మానధికారాభ్యుపగమేన విద్యామాత్రాధికారవాదోఽనుపపన్నః. అతస్సాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యం దేవాదీనామస్తీతి సిద్ధం దేవానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారిత్వమ్ ....

౨౬॥ సూ. విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ విగ్రహాభ్యుపగమే తదర్థవాదికే ఆహ్వానాగమనే చాభ్యుపేయే, తథా యుగపదనేకకర్మస్వాహ్వానే విరోధః- శరీరాధీనత్వాదాగమన

దర్శయతి చాగ్న్యాదీనాం తత్ర తత్రాగమనం * కస్య వాహ దేవా యజ్ఞమాగచ్ఛన్తి కస్య వా న బహూనాం యజమానానాం యో వై దేవతాః పూర్వం పరిగృహ్ణాతి స ఏనాః శ్వో భూతే యజత ఇతి. అతో విగ్రహవత్త్వే కర్మణి విరోధః ప్రసజ్యత ఇతి చేత్ - తన్న, (అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్) దృశ్యతే హి సౌభరిప్రభృతీనాం శక్తిమతాం యుగపదనేకశరీరప్రతిపత్తిః.....................

స్యేత్యర్థః. ఆగమనమాత్రే ప్రమాణే సతి హి తద్యౌగపద్యే విరోధ ఇత్యాగమనే ప్రమాణమాహ (దర్శయతి చేతి) నేత్యాదికం వ్యాచష్టే (తన్నేతి) * దర్శనాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (దృశ్యతే హీతి) * ఆత్మనో వై శరీరాణి బహూని మనుజేశ్వర । యోగీ కుర్యాద్బలం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వైర్మహీం చరేదితి భారతవచనాదిద్రష్టవ్యమ్. యోగ్యానుపలబ్ధిస్తు మన్త్రౌషధాదిభిర్మనుష్యాణామివ శక్తివిశేషైర్దేవానామపి సంభవతీతి న విరోధ ఇతి భావః. నను యది దేవా ఇహాగత్య హవిరదన్తి- తర్హ్యన్యత్ర మన్త్రార్థవాదప్రతిపన్నమగ్నేర్హవ్యవాహత్వం భజ్యేత. అవగమ్యతే చ తత్ * హవ్యవాడగ్నిరజరః పితా న ఇతి * అవాడ్ఢవ్యాని సురభీణి కృత్వా ప్రాదాః పితృభ్యస్స్వధయా తే అక్షన్నితి * అగ్నేస్త్రయో జ్యాయాం సౌభ్రాతర ఆసన్ తే దేవేభ్యో హవ్యం వహన్తః ప్రామీయన్తేత్యాదిషు ఇహ ప్రక్షిప్తస్య హవిషో లోకాన్తరప్రాప్తిశ్చ శ్రూయమాణాఽనుపపన్నా, అగ్నిహోత్రాహుతీః ప్రకృత్య * తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామతః తే అన్తరిక్షమావిశతః తే అన్తరిక్షం తర్పయతః తే దివమావిశతః తే దివం తర్పయతః తే తత ఆవర్తేతే తే ఇమామావిశత ఇతి. స్మృతౌ చ * అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే । ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజా ఇతి * తత ఆవర్తేతే ఇతి ఇహ హవిషో రావృత్తిశ్చానుపపన్నా, కథం దేవైర్భక్షితస్యావృత్తిః. ప్రత్యక్షేణ దగ్ధస్య హవిషః కథం దేవైర్భక్ష్యమాణత్వం చ యుక్తమితి. ఉచ్యతే * అవాడ్ఢవ్యాని సురభీణి కృత్వా ప్రాదా ఇతి శ్రవణాదగ్నినా పరిణామ్యమానస్య హవిషః సూక్ష్మరూపం కిమప్యలౌకికం విద్యత ఇత్యభ్యుపేత్యం- శ్రేయస్సాధనత్వవత్. తచ్చ దేవానామిచ్ఛావశాదతివర్ధతే- తథాహి బ్రాహ్మణం * యద్వై దేవా హవిర్జుషన్తే అల్పమప్యేకామాహుతిమపి తద్గిరిమాత్రం వర్ధయన్తి ఇతి. అతోఽపరిమితత్వేన కించిద్భుజ్యతే కించిన్నీయత ఇతి సర్వవాక్యానుగుణ్యేన కల్ప్యమ్. యద్వా- ఇహ సన్నిధాయాపి హవిర్గృహీత్వా స్వస్థానం గత్వా తద్భుజతాం కో బాధః. హవిషో రిహావృత్తిర్నామ తత్ఫలభూతవృష్ట్యాదేరిహ సంభవ ఉపచారాదుక్తిః. యద్వా * ఇన్ద్రాగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛ మేధాతిథే * అగ్నిమగ్న ఆవహ సోమమావహేతి యేష్విష్ట్యాదికర్మసు దేవతాహ్వానతదాగమనే శ్రూయేతే, తేష్వేవ కర్మస్విహాగత్య హవిరదనం, అన్యత్ర త్వగ్నిభిర్హవిష ఉన్నయనమితి విభాగః * తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామత ఇతి వాక్యమపి హ్యగ్నిహోత్రాహుతివిషయం. న తత్ర దేవతాహ్వానాగమనే. నను తత్రాపి సాయంయావప్రాతర్యావసంజ్ఞానాం దేవానామాగమనం శ్రూయతే * సాయం యావానశ్చ వై దేవాః ప్రాతర్యావాణశ్చాగ్నిహోత్రిణో గృహమాగచ్ఛన్తీతి- సత్యం- తే తు నాగ్నిహోత్రాహుతిభోక్తారః * సజూర్దేవైస్సాయంయావభిరితి సాయం సమ్మృశతి సజూర్దేవైః ప్రాతర్యావభిరితి ప్రాతః యే చైవ దేవాః సాయంయావానో యే చ ప్రాతర్యావాణః తానేవోభయాం స్తర్పయతీతి సమ్మర్శనమాత్రతృప్తిశ్రవణాత్తేషామ్. హుతహవిర్భోక్తృత్వం తు సూర్యాదీనామేవ న చ తత్ర సూర్యాదీనామాహ్వానం అతో దేవతాహ్వానవత్సు కర్మస్విహాగత్య హవిరదనం అన్యత్ర హవిష ఉన్నయనమితి విభాగ ఉపపన్నః అతోఽగ్నేర్హవ్యవాహత్వశ్రుతిరాహుత్యోరుత్క్రమణశ్రుతిః * అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠత ఇతి స్మృతిశ్చ చరితార్థా. అతోఽనేకశరీరప్రతిపత్త్యా దేవానాం సన్నిధానాన్న కర్మణి విరోధః——— ఇతరైస్తు * కతి దేవా ఇత్యుపక్రమ్య * త్రయశ్చ త్రీ చ శతా త్రయశ్చ త్రీ చ సహస్రేతీతి నిరుచ్య * కతమే త ఇత్యస్యాం పృచ్ఛాయాం * మహిమాన ఏవైషామేతే త్రయస్త్రింశత్త్వేవ దేవా ఇతి నిర్బ్రువన్తీ శ్రుతిరేకైక

౨౭ ॥ సూ. ——శ్రీశబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్.శ్రీ—— విరోధ ఇతి వర్తతే. మాభూత్కర్మణి విరోధోఽనేకశరీరప్రతిపత్తేః. శబ్దే తు వైదికే విరోధః ప్రసజ్యతే- అనిత్యార్థసంయోగాత్. విగ్రహవత్త్వే హి సావయవత్వేనేన్ద్రాదేరర్థస్యానిత్యత్వమనివార్యం తతో దేవదత్తాదిశబ్దవదిన్ద్రాద్యర్థజన్మనః ప్రాగ్వినాశాదూర్ధ్వం చేన్ద్రాదిశబ్దానాం వైదికానామర్థశూన్యత్వమనిత్యత్వం వా వేదస్య స్యాదితి చేత్ ....

దేవతాయా అనేకరూపతాయాం ప్రమాణత్వేనోపన్యస్తా. అత్ర త్రయస్త్రింశతాం దేవానాం ప్రాధాన్యమితరేషాం తద్గుణభావశ్చ ప్రతీయతే. * మహిమాన ఏవైషామేత ఇతి హి శ్రూయతే. మహిమశబ్దస్య శరీరవాచిత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాత్ ఏత ఇతి చ న శరీరమాత్రనిర్దేశః అపి తు సశరీరచేతనవ్యపదేశః * కతి దేవా ఇత్యుపక్రమస్థదేవశబ్దసామానాధికరణ్యాదేత ఇతి పదస్య- న హి దేవశబ్దో దేహమాత్రపరః. న చ దేవశబ్దనిర్దిష్టా దేవా జీవాన్తరాణాం శరీరభూతాః శరీరలక్షణస్య సర్వథాఽనుపపత్తేః * కతమ ఏకో దేవ ఇతి పృష్ట్వా * ప్రాణ ఇతి ప్రతివచనవాక్యేపి ప్రాణశబ్దో న ప్రసిద్ధప్రాణపరః- అపి తు పరమాత్మపరః. అతోఽస్యాః శ్రుతేరేకైకదేవతాయా అనేకరూపతాప్రతిపాదకత్వానుపపత్తిమభిప్రేత్య అత్రైవైషా శ్రుతిరనుదాహృతా. వ్యాఖ్యాతృభిస్తు పరైః * అనేకప్రతిపత్తేరిత్యస్య శబ్దస్య యుగపదనేకార్థోపలమ్భసామర్థ్యపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వేపి * ఆగచ్ఛన్తీతి శ్రుత్యక్షరస్వారస్యానుగుణం అనేకశరీరప్రాప్తిపరతయా వ్యాఖ్యాతమ్.

౨౭ ॥ సూ. ——శ్రీశబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్.శ్రీ—— శబ్దశబ్దం విశినష్టి (వైదిక ఇతి) అభిప్రేతం హేతుమాహ (అనిత్యార్థసంయోగాదితి) హేత్వర్థం వివృణోతి (విగ్రహవత్త్వే హీతి) (అర్థశూన్యత్వమనిత్యత్వం వేతి) దేవదత్తాదివినాశే దేవదత్తాదిశబ్దస్యేవానర్థకత్వమ్. అనిత్యత్వం -అనుచ్చార్యమాణత్వం-నిత్యత్వేఽర్థశూన్యత్వం విగ్రహాదిమదిన్ద్రాద్యర్థస్య యావచ్ఛబ్దభావిత్వాభావాత్. అర్థవత్త్వే అనిత్యత్వం వా - శబ్దస్య యావదర్థభావిత్వాదర్థానాం చానిత్యత్వాదిత్యర్థః. నను కథమర్థశూన్యత్వం శబ్దానాం అతీతానాగతభూతభవిష్యదాదయశ్శబ్దా హ్యర్థసమకాలత్వాభావేప్యర్థవన్త ఏవ. న హి తేషాం కదాచిదప్యర్థసమకాలత్వసమ్భవః- న చ తేషామర్థశూన్యత్వమ్. యథా విన్ధ్యస్థేనోచ్చారితో మేరుశబ్దో దేశవిప్రకర్షేప్యర్థవాన్భవతి- ఏవమిన్ద్రాదిశబ్దాశ్చేన్ద్రాదివ్యక్తీనాం కాలవిప్రకర్షేప్యర్థవన్తః కస్మాన్న భవన్తి- క్వచిత్కదాచిదర్థస్య ప్రామాణికత్వం హి శబ్దస్యార్థవత్త్వనిబన్ధనమితి. ఉచ్యతే- అనభిజ్ఞా భవన్తో భాష్యహృదయస్య- య ఏవం పరిచోదయన్తి. ఏతదపాకరణాయ హి శబ్దే తు వైదిక ఇతి విశేషితం సూత్రం పదం- ఇహాపీన్ద్రాదిశబ్దానాం వైదికానామిత్యుక్తమ్. అయమభిప్రాయః * ఇన్ద్రాగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛేత్యాదికం మన్త్రజాతం వైదికకర్మసు వినియుజ్యతే- తత్ర పూర్వమేవేన్ద్రవ్యక్తౌ వినష్టాయామిన్ద్రశబ్దవాచ్యవ్యక్తేః పశ్చాద్యజ్ఞకర్మణ్యాగమనాభావాత్ * ఇన్ద్రాగచ్ఛేత్యాదిశబ్దానాముచ్చార్యమాణానామర్థశూన్యత్వం అనుచ్చార్యమాణత్వం వా స్యాదితి- ఇన్ద్రవ్యక్త్యన్తరేణార్థవత్త్వమితి చేత్. తద్వ్యక్త్యన్తరం పూర్వవ్యక్తిసమానాకారాయుధపరాక్రమవిభూతికం వా- న వా ప్రథమమనుపపన్నం- స్రష్టుః స్వాతన్త్ర్యస్యానివార్యత్వాత్ సరూపసృష్టినియమానుపపత్తేః వైరూప్యసమ్భవాత్. తతశ్చాన్యాకారవాచినామిన్ద్రాదిశబ్దానాం ప్రవృత్తావాకారాన్తరస్య నిమిత్తత్వాయోగాదర్థశూన్యత్వమేవ వర్జనీయమ్. ద్వితీయే తు యా వ్యక్తిరిన్ద్రశబ్దవిషయత్వేనాభిమతా స్యాత్- తస్యాం వ్యక్తౌ తచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తస్య కస్యచిదభావాదేవ తదవాచకతయాఽర్థశూన్యత్వమ్. తథాపి స్రష్టృపురుషబుద్ధ్యధీనసఙ్కేతవశాత్ ప్రయోగశ్చేత్- శబ్దసఙ్కేతగోచరస్యార్థస్య సఙ్కేతయితృపురుషబుద్ధ్యగోచరత్వే సఙ్కేతానుపపత్తేః దేవదత్తాదిశబ్దానామివేన్ద్రాదిశబ్దానాం పురుషాన్తరబుద్ధిసాపేక్షప్రవృత్తిత్వాద్వేదస్యానపేక్షత్వలక్షణం ప్రామాణ్యం న స్యాత్. యది ప్రధానకాలవ

తన్న (అతఃప్రభవాత్) అస్మాదిన్ద్రాదిశబ్దాదేవ పునఃపునరిన్ద్రాద్యర్థస్య ప్రభవాత్. ఏతదుక్తంభవతి- నహి దేవదత్తాదిశబ్దవదిన్ద్రాదిశబ్దా వైదికావ్యక్తివిశేషమాత్రే సంకేతపూర్వకాః ప్రవృత్తాః అపితు స్వభావత ఏవ గవాదిశబ్దవదాకృతివిశేషవాచిత్వేన. తతశ్చైకస్యామిన్ద్రవ్యక్తౌ వినష్టాయామత ఏవ వైదికాదిన్ద్రశబ్దాన్మనసి విపరివర్తమానాదవగతతద్వాచ్యభూతేన్ద్రాద్యర్థాకారో ధాతా తదాకారమేవాపరమిన్ద్రం సృజతి- యథా కులాలో ఘటశబ్దాన్మనసి విపరివర్తమానాత్తదాకారమేవ ఘటమితి. కథమవగమ్యతే (ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్) శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః. శ్రుతిస్తావత్ * వేదేన రూపే వ్యాకరోత్సతాసతీ ప్రజాపతిరితి- తథా * సభూరితి వ్యాహరత్ సభూమిమసృజత సభువ ఇతి వ్యాహరత్ సోఽన్తరిక్షమసృజతేత్యాది- వాచకశబ్దపూర్వకం తత్తదర్థసంస్థానం స్మరంస్తత్తత్సంస్థానవిశిష్టం తంతమర్థం సృష్టవానిత్యర్థః. స్మృతిరపి * అనాదినిధనా హ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయమ్భువా । ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతస్సర్వాః ప్రసూతయ ఇతి * సర్వేషాం తు స నామాని కర్మాణి చ పృథక్పృథక్ । వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చ నిర్మమ ఇతి॥ సంస్థాః సంస్థానాని. రూపాణీతి యావత్. తథా * నామరూపం చ భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపఞ్చనమ్ । వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార స ఇతి॥ అతో దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వేపి వైదికశబ్దానామానర్థక్యం- వేదస్యాదిమత్త్వం చ న ప్రసజ్యతే ....

రమాత్మశబ్దవదేకైకవ్యక్తివాచిత్వమిన్ద్రాదిశబ్దానాం స్యాత్- తదా సంకేతనైరపేక్ష్యేణ నిరపేక్షత్వలక్షణం ప్రామాణ్యం స్యాత్- అత ఇన్ద్రాదీనాం ప్రధానాదీనామివ నిత్యత్వాభావాత్తన్నాశేఽర్థశూన్యత్వానుచ్చార్యమాణత్వయోరన్యతరప్రసంగో దుర్వార ఇతి * నాతః ప్రభవాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (తన్నేత్యాదినా) శబ్దాదర్థస్యోత్పత్తిః కథం- తతశ్చార్థశూన్యత్వానిత్యత్వపరిహారః కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ధాతా తదాకారమేవేతి పదైః * సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదితి శ్రుతిః * యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే । దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథాభావా యుగాదిష్వితి స్మృతిశ్చ స్మార్యతే. ధీస్థస్య శబ్దస్య తత్తదాకృతిస్మారకతయా హేతుత్వమ్. తదేవ దృష్టాన్తేన విశదయతి (యథేతి) మనసి విపరివర్తమానత్వం ఆలోచ్యమానత్వం (శ్రుతిస్మృతిభ్యామితి) ప్రత్యక్షగ్రాహ్యో వేదః ప్రత్యక్షశబ్దవాచ్యః-స్వానురూపవేదానుమాపికా స్మృతిరనుమానశబ్దవాచ్యేత్యర్థః. సతాసతీ చిదచితీ రూపే వ్యాకరోత్, వివిధమకరోదిత్యర్థః——పరైస్తు అనిత్యాచ్ఛబ్దాజ్జగతః ప్రభవానుపపత్తేరనిత్యవర్ణాతిరిక్తో నిత్యశ్శబ్దః స్ఫోట ఇత్యేకదేశిమతేనోపన్యస్య తదువ్వ్యదస్య వర్ణానాం నిత్యత్వం ప్రసాధ్య వర్ణానిత్యత్వేపి తద్గతజాత్యా సంబన్ధగ్రహణాదికం జగతస్తతః ప్రభవాదికం చోపపన్నమిత్యుక్తమ్. తదయుక్తం- ఇహానుపయోగాద్విరోధాచ్చ, తథాహి న తావచ్ఛబ్దో జగదుపాదానం- బ్రహ్మోపాదానత్వాభ్యుపగమాత్. నిమిత్తత్వం చ న దణ్డచక్రాదివత్ కారకతయా-కింతు బుద్ధిస్థిత్యాఽర్థస్మారకతయా. తత్ర చ ధర్మాధర్మయోరనిత్యయోరపి విషమజగదుత్పత్తౌ నిమిత్తత్వమభ్యుపగతం- దణ్డచక్రాదీనాం చానిత్యానామపి నిమిత్తత్వం దృశ్యతే, కిం కార్యమాత్రస్య అనిత్యాదుత్పత్తిరనుపపన్నా, ఉత జగద్రూపకార్యవిశేషస్య. న ప్రథమః- దణ్డచక్రాదీనాం ఘటాదికారణత్వదర్శనాత్. న ద్వితీయః- ధర్మాధర్మయోర్జగన్నిమిత్తత్వాభ్యుపగమాత్, ఏవం సత్తయోపకారకాణామప్యనిత్యానాం కారణత్వం యదా సంభవతి- తదా స్మర్యమాణతయోపకారకాణాం శబ్దానామనిత్యత్వేపి కారణత్వసంభవః కింపునర్వాచ్యయసిద్ధః. అతో నిత్యత్వస్యానుపయోగాత్ స్ఫోటవాదో న ప్రస్తోతవ్యః- దూరే తస్య నిరసనీయతా. వర్ణానాం చ నిత్యత్వసమర్థనమత ఏవ నిష్ఫలమ్. కించ నిత్యానామపి వర్ణానాం న వర్ణత్వాకారేణార్థవాచిత్వం- కింత్వానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టపదవాక్యరూపేణ. విభుతయా నిత్యతయా చ దేశతః కాలతశ్చ

౨౯ || సూ. **అతఏవచనిత్యత్వమ్.** యతఏవేన్ద్రవసిష్ఠాదిశబ్దానాం దేవర్షివాదీనాం తత్తదాకారవాచిత్వం- తత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతిపూర్వికా చ తత్తదర్థసృష్టిః- తతఏవ * మన్త్రకృతో వృణీతే * నమ ఋషిభ్యో మన్త్రకృద్భ్యః * అయం సో అగ్నిరితి విశ్వామిత్రస్య సూక్తం భవతీత్యాదిభిర్వసిష్ఠాదీనాం మన్త్రకృత్త్వకాణ్డకృత్త్వఋషిత్వాదౌ ప్రతీయమానేఽపి వేదస్య నిత్యత్వముపపద్యతే. ఏభిరేవ * మన్త్రకృతో వృణీత ఇత్యాదిభిర్వేదశబ్దైస్తత్తత్కాణ్డసూక్తమన్త్రకృతామృషీణామాకృతిశక్త్యాదికం పరామృశ్య తత్తదాకారాంస్తత్తచ్ఛక్తియుక్తాంశ్చ సృష్ట్వా ప్రజాపతి

క్రమరహితానామానుపూర్వ్యా ఉచ్చారణనిబన్ధనత్వాత్ తస్య చ క్షణభఙ్గురత్వాదర్థావబోధం ప్రయోజనమపేక్ష్య వర్ణనిత్యత్వసాధనం తద్గతజాత్యవస్థానవచనం చ విఫలం- అర్థావబోధకరూపస్యానిత్యత్వస్థితేః, యథోదకాహరణరూపం ప్రయోజనమపేక్ష్య పృథివీస్థిరత్వసమర్థనం పృథివీత్వజాత్యవస్థానవచనం చ నోపయుజ్యతే- పృథివ్యా ఘటరూపేణ ఉదకాహరణసాధనత్వాత్ పార్థివావయవరచనావిశేషలబ్ధరూపస్య ఘటస్య చానిత్యత్వాత్. తద్వత్- కిఞ్చ- వర్ణానాం నిత్యత్వం నామ కిమాప్రళయావస్థాయిత్వం- ఉతోభయావధిరాహిత్యమ్. ప్రథమే పూర్వోక్తం వైయర్థ్యం స్థితం- పృథివ్యా ఆప్రళయావస్థాయిత్వసమర్థనస్య ఘటేనోదకాహరణేఽనుపయోగాత్. ద్వితీయే శబ్దగుణకాకాశస్య సృష్టిప్రళయశ్రుతివిరోధః. వర్ణానిత్యత్వస్యాభ్యుపగమ్యమానేఽపి తద్గతజాత్యభ్యుపగమశ్చ విరుద్ధః- కృత్స్నవ్యక్త్యనవస్థానే జాత్యవస్థానానుపపత్తేః, మహాప్రళయే కతిపయవ్యక్త్యవస్థానం తు కారణవాక్యవిరుద్ధం * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి హి శ్రుతిః, అవధారణద్వితీయనిషేధౌ కథం కతిపయవ్యక్త్యవస్థానం జాత్యవస్థానం చ సహేతే- కిఞ్చ వర్ణనిత్యత్వాదికం కిం బోధకత్వోపయోగితయా సమర్థ్యతే- కింవా జగతః ప్రభవోపయోగితయా. ప్రథమే వర్ణనిత్యత్వాదికం సర్వమపి * అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యత్రైవ వక్తవ్యం- అనవబోధకత్వస్య శాస్త్రానారమ్భహేతుత్వాత్. ద్వితీయే చ జన్మాదిసూత్రే తత్సర్వం సమర్థనీయం- లక్షణసిద్ధ్యుపయోగిత్వాత్, కిఞ్చ వర్ణనిత్యత్వాదికం సర్వాధికరణేషు యథాకథఞ్చిత్ ఘటయితుం శక్యతే- అతఏవైతదధికరణాసాధారణార్థానుపయోగాద్విరోధాచ్చాత్ర వర్ణనిత్యత్వాదిప్రపఞ్చనమయుక్తం * ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితి సూత్రపదమన్యథా వ్యాఖ్యాతం- ఘటాదినిర్మాణస్య శబ్దపూర్వకత్వస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్ జగత్సృష్టావప్యేతదనుమానాదితి, తథా సతి న తయోస్సముచ్చిత్య హేతుత్వమేకసాధ్యే సిధ్యతి- జగత్సృష్టేశ్శబ్దపూర్వకత్వే అనుమానస్యైవావ్యవధానేన ప్రవృత్తేః- ప్రత్యక్షస్య వ్యాప్తిగ్రహణోపయికత్వేన తచ్ఛేషభూతత్వాత్- తతశ్చ * ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితి ద్వివచనం క్లిష్టం స్యాత్- నహి దణ్డపరశుభ్యాం వృక్షశ్ఛిద్యత ఇతి వ్యపదిశ్యతే- దణ్డస్య పరశూపకరణత్వాత్. అతః ప్రత్యక్షమూలానుమానాదితి నిర్దేష్టవ్యం- తథా చ న నిర్దిష్టమ్. యది క్వచిదేవమపి దృష్టం తద్గత్యభావాత్స్యాత్- ఇహ చ గత్యన్తరసమ్భవాదయుక్తమ్. కల్పాదికాలీనసృష్టేః శబ్దపూర్వకత్వం సృష్టిత్వాదనుమాతుం చ న శక్యం- మూకకర్తృకఘటాదిసృష్టౌ హేతోరనైకాన్త్యాత్, అతో యథోక్త ఏవార్థః ....

ఏవమర్థద్వారకమనిత్యత్వమాశఙ్క్య పరిహృతం- అథ శబ్దద్వారకమనిత్యత్వం పరిహ్రియతే.

౨౯ || సూ. **అతఏవచనిత్యత్వమ్.** ఉక్తసఙ్గతిర్మన్త్రకృతో వృణీత ఇత్యాదినా అభిప్రేతా (యతఏవేతి) అర్థవాదానాం ప్రతీయమానార్థే తాత్పర్యమస్తి చేత్ * మన్త్రకృత ఇత్యాదివాక్యేష్వపి మన్త్రకృత్త్వే తాత్పర్యసమ్భవాత్ అనిత్యత్వమితి శఙ్కా. ఇయమపీన్ద్రాదిశబ్దానామాకృతివాచిత్వాత్తత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతిపూర్వకతత్తదర్థసృష్ట్యా పరిహృతేత్యర్థః, ఉక్తశఙ్కాపరిహారపరం సూత్రమియం న వ్యాచక్షతే- తేషాం మతే సూత్రవైయర్థ్యం స్ఫుటమ్. శఙ్కాయాః పరిహృతత్వం స్పష్టయతి (ఏభిరేవేతి) మన్త్రకృత్త్వం నామానధీతస్య న మన్త్రాణా

స్తానేవ తత్తన్మన్త్రాదికరణే నియుఙ్క్తే- లేపి ప్రజాపతినా ఆహితశక్తయస్తత్తదనుగుణం తపస్తప్త్వా నిత్యసిద్ధాన్ పూర్వపూర్వవసిష్ఠాదిదృష్టాంస్తానేవ మన్త్రాదీననధీత్యైవ స్వరతో వర్ణతశ్చాస్ఖలితాన్ పశ్యన్తి-అతశ్చ వేదానాం నిత్యత్వమేషాంచ మన్త్రకృత్త్వముపపద్యతే.................... .....

అథస్యాత్ - నైమిత్తికప్రళయాదిష్విన్ద్రాద్యుత్పత్తౌ వేదశబ్దేభ్యః పూర్వపూర్వేన్ద్రాది స్మరణేన

మస్ఖలితక్రమస్వరవర్ణతయా దర్శనం- తచ్చ తత్తన్మన్త్రస్మృతిపూర్వకం ప్రజాపతినా యథాపూర్వం సృష్టైస్తత్తన్నామరూపభాగ్భిః ప్రవాహపరంపరయా ఆగతైర్వసిష్ఠాదిభిః క్రియత ఇతి వేదనిత్యత్వమన్త్రకృత్త్వావిరోధ ఇత్యర్థః. నియుఙ్క్తే- మన్త్రదర్శనానుగుణం తపశ్చరతేతి నియుఙ్క్త ఇత్యర్థః, అస్ఖలితాన్పశ్యన్తి- పూర్వకల్పాధీతవేదమన్త్రత్వప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వకం పశ్యన్తి- నత్విదం ప్రథమత ఇత్యర్థః. శ్రుతిరపి ఋషిజ్ఞానపూర్వకమేవ మన్త్రాణామనుష్ఠానం దర్శయతి * యో హవా అవిదితార్షేయచ్ఛన్దోదైవతేన మన్త్రేణ యజతి యాజయతి వాఽధ్యాపయతి వా స్థాణుం వర్ఛతి గర్తం వా పద్యతే ప్రవామీయతే పాపీయాన్భవతి యాతయామాన్యస్య ఛన్దాంసి భవన్తి అథ యో మన్త్రే మన్త్రే వేద స సర్వమాయురేతి శ్రేయాంశ్చ భవతి అయాతయామాన్యస్య ఛన్దాంసి భవన్తి తస్మాదేతాని మన్త్రే మన్త్రే విద్యాదితి. శౌనకాదిభిశ్చ స్మర్యతే * ఛ్వాశతర్చ్యో మధుచ్ఛన్దః ప్రభృతిభిర్దృష్టా ఇతి. ఉక్తం చ భగవతా వ్యాసేనైవ * యుగాన్తేఽన్తర్హితాన్వేదాన్ సేతిహాసాన్మహర్షయః । లేభిరే తపసా పూర్వమనుజ్ఞాతాః స్వయమ్భువేతి ॥ ఏవమాదిచాత్ర ప్రమాణం ద్రష్టవ్యమ్. నన్వితిహాసానామప్యపౌరుషేయత్వం వేదస్యేవాపౌరుషేయత్వం ప్రసజేత్- అస్మిన్వచనే వేదానామితిహాససహపాఠేన తుల్యయోగక్షేమత్వాదితి చేన్న- ఇతిహాసశబ్దేన వేదశబ్దాన్తర్గతానాం పురావృత్తానాం వివక్షితత్వాత్. యథా * వాతరశనా హ వా ఋషయః శ్రమణా ఊర్ధ్వమన్థినో బభూవుః * పృథుర్వైన్యోఽభ్యషిచ్యత * ఉశన్హ వై వాజశ్రవసః సర్వవేదసం దదావిత్యాదీని పురావృత్తాని హి శ్రూయన్తే, తతశ్చ సేతిహాసానిత్యనేన వేదానామర్థజ్ఞానేన సహ లబ్ధత్వముక్తం భవతి, అతో న ప్రబన్ధవిశేషవాచకోఽయమితిహాసశబ్దః, అంగేషు ధర్మశాస్త్రాదిషు చ సత్స్వపీతిహాసమాత్రోపాదానస్య ప్రయోజనాభావాత్. తథాఽన్యత్ర * ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః । శర్వర్యన్తే ప్రసూతానాం తాన్యేవైభ్యో దదాత్యజ ఇతి వేదదర్శనప్రదానం చ స్మర్యతే. కాఠకాదిశబ్దశ్చ కల్పాదావృషిభిస్తపసా లబ్ధవేదభాగానాం ప్రవర్తితత్వముత్తరభాష్యేతి. న తావత్- కఠేనాదౌ ప్రోక్తం కాఠకమితి వేదపౌరుషేయత్వవాదినోఽప్యభీష్టం, ఈశ్వరప్రణీతత్వవిరోధాత్. అథ కాఠకాదిసమాఖ్యాః ప్రవచననిమిత్తాః. న- ఇదానీంతనప్రవక్తృసంజ్ఞాభిశ్చ వ్యపదేశప్రసంగాత్- కఠాదిభ్యః పూర్వపురుషసంజ్ఞాభిశ్చ సమాఖ్యానప్రసంగాత్, పూర్వేత్వనేకశాఖాధ్యాయినః కఠాదయస్త్వేకైకశాఖాధ్యాయిన ఇతి తన్నామ్నా సమాఖ్యానమితి న వాచ్యం, సర్వేషాం తత్పూర్వపురుషాణాం బహుశాఖాధ్యాయిత్వనియమస్యామానకత్వాత్, దృష్టవిపర్యయేణ కల్పనానుపపత్తేశ్చ. అథ కల్పాదిషు ప్రథమప్రవచననిబన్ధనాః కఠాదిసమాఖ్యాః. తన్నిబన్ధనత్వం చ జగన్నిత్యత్వవాదేఽనుపపన్నమ్- ప్రథమప్రవచనాసమ్భవాత్, అతః కాఠకాదిసమాఖ్యాన్యథాఽనుపపత్తేశ్చ మహర్షీణాం తపసా దృష్టవేదభాగత్వే ప్రమాణమ్. ఏవం * యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి * బ్రహ్మా స్వయంభూర్భ్యానర్షత్ ఇత్యారభ్య * త ఏతం బ్రహ్మయజ్ఞమపశ్యన్ * వాచా విరూపనిత్యయా * వేదేన రూపే వ్యాకరోత్ * అనాదినిధనా హ్యేషా * యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః * వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ * యుగాన్తేఽన్తర్హితాన్వేదానిత్యాదివచనైః- ఆద్యే కల్పే ప్రథమం వేదోచ్చారణం యథా పూర్వక్రమవిశేషవిశిష్టం- వేదోచ్చారణత్వాత్, ఇదానీంతనవదిత్యాదిభిరనుమానైరుపపత్తిభిశ్చ వేదనిత్యత్వస్యావశ్యకత్వాత్తదనురోధాయ మన్త్రకృత్త్వాదిపదాన్యస్వారస్యేన వ్యాఖ్యాతాని. ....

ఉత్తరసూత్రం శఙ్కయాఽవతారయతి (అథస్యాదితి) మహాప్రళయే తత్తదర్థస్మృతిపూర్వకః స్ర

ప్రజాపతినా దేవాదిసృష్టిరుపపద్యతాంనామ- ప్రాకృతప్రళయేతుస్రష్టుః ప్రజాపతేర్భూతాద్యహంకారపరిణామశబ్దస్యచ వినష్టత్వాత్కథం ప్రజాపతేశ్శబ్దపూర్వికాసృష్టిరుపపద్యతే- కథన్తరాంవినష్టస్య వేదస్య నిత్యత్వం- అతోవేదనిత్యత్వవాదినా దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాభ్యుపగమేపి లోకవ్యవహారస్య ప్రవాహానాదితాశ్రయణీయేతి. అత్రోత్తరంపఠతి.......... ....

౨౯ ॥ సూ. సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధోదర్శనాత్స్మృతేశ్చ

కృత్స్నోపసంహారే జగదుత్పత్త్యావృత్తావపి పూర్వోక్తాత్సమాననామరూపత్వాదేవనకశ్చిద్విరోధః తథాహి- సభగవాన్పురుషోత్తమః ప్రళయావసానసమయేపూర్వసంస్థానంజగత్స్మరన్ *బహుస్స్యామితిసఙ్కల్ప్య భోగ్యభోక్తృజాతం స్వస్మింశ్శక్తిమాత్రావశేషంప్రలీనంవిభజ్యమహదాదిబ్రహ్మాణ్డం హిరణ్యగర్భపర్యన్తం యథాపూర్వంసృష్ట్వా వేదాంశ్చపూర్వానుపూర్వవిశేషసంస్థితానావిష్కృత్యహిరణ్యగర్భాయోపదిశ్యపూర్వవదేవదేవాద్యాకారజగత్సర్గేతం నియుజ్యస్వయమపితదన్తరాత్మతయాఽవతిష్ఠతే, అతోయథోక్తంసర్వముపపన్నమ్. ఏతదేవచ వేదస్యాపౌరుషేయత్వం నిత్యత్వంచ- యత్పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమజనితసంస్కారేణతమేవక్రమవిశేషంస్మృత్వాతేనైవక్రమేణోచ్చార్యత్వం.

ష్టృసంప్రదాయప్రవర్తకస్య ప్రజాపతేస్తత్ప్రవర్తకస్య శబ్దస్యచాభావాన్న శబ్దనిత్యత్వమితిప్రపంచప్రవాహానాదిత్వమాశ్రయణీయమితిచోద్య పరిహారార్థమిదంసూత్రమిత్యర్థః.

౨౯ ॥ సూ. సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధోదర్శనాత్స్మృతేశ్చ (పూర్వోక్తాత్సమాననామరూపత్వాదేవేతి) పూర్వసూత్రద్వయోక్తయాతత్తచ్ఛబ్దేనతత్తదర్థస్మృతిపూర్వికయా తత్తదాకృతివిశిష్టవస్తుసృష్ట్యాసమాననామరూపత్వముక్తమితిఫలితం, అతఃపూర్వోక్తాదిత్యుక్తం. ఏవకారేణసూత్రస్థశ్చశబ్దోఽవధారణార్థఇతిగమ్యతే. సమాననామరూపత్వమనుపపన్నం, తత్తచ్ఛబ్దస్మృతిపూర్వకతత్తదర్థస్రష్టురభావాదిత్యత్రాహ (తథాహీతి) సఇతిశ్రుతిప్రసిద్ధిందోతయతి. భగవానితి జ్ఞానశక్త్యాదివైచిత్ర్యం. భగవత్పురుషోత్తమశబ్దాభ్యాం* సర్వవ్యాపీచభగవాన్ * మహాన్ప్రభుర్వైపురుషఇత్యాది శ్వేతాశ్వతరవాక్యంస్మారితం (శక్తిమాత్రావశేషమితి) విద్యమానస్యైవభోగ్యభోక్తృవర్గస్యభోగ్యత్వాద్యనుగుణశక్తిరస్తి-నతు తత్కార్యంభోక్తృత్వాదికమితిభావః. చతుర్ముఖాదేరేవస్వతన్త్రస్రష్టృత్వభ్రమనిరాసాయాహ (స్వయమపీతి) * తవాన్తరాత్మామమచయేచాన్యేదేహిసంజ్ఞితాః । సర్వేషాంసాక్షిభూతోసౌ నగ్రాహ్యఃకేనచిత్క్వచిదితి చతుర్ముఖవచనం * సృష్టింతతఃకరిష్యామిత్వామావిశ్య ప్రజాపతే ఇతిభగవద్వచనం * తదనుప్రవిశ్యేతి సామాన్యవిషయాంశ్రుతించ ప్రమాణమభిప్రేత్యాహ (తదన్తరాత్మతయేతి) అనేనచతుర్ముఖపరమాత్మనోఃకర్తృత్వవచసామైకకంఠ్యసిద్ధిః (సర్వముపపన్నమితి) సమాననామరూపత్వతత్కృతవేదనిత్యత్వతత్సార్థకత్వాన్యుపపన్నానీత్యర్థః . శబ్దస్యోత్పత్తివినాశాభ్యుపగమేపి కథం వేదనిత్యత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (ఏతదేవచేతి) అక్షరాణాంపదానాంవానిత్యత్వం వేదనిత్యత్వంచేత్, కాళిదాసాదివాక్యానామపి నిత్యత్వప్రసంగః వర్ణానుపూర్వీనిత్యత్వం చేత్తదప్యనుపపన్నం, యుగపత్సర్గప్రళయమనభ్యుపగచ్ఛద్భిః వర్ణానాంవిభుత్వాభ్యుపగమాత్ నదేశతఆనుపూర్వీసంభవతి- నిత్యత్వాభ్యుపగమాచ్చ నకాలతః. తస్మాదుచ్చారణగతః క్రమఇతిపరైరభ్యుపేత్యః ఉచ్చారణంతూత్పత్తివినాశవదేవేతి క్రమనిత్యత్వమప్యనుపపన్నం తస్మాత్పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమవిశేషోయాదృశః తాదృశేనైవక్రమేణోత్తరోత్తరముచ్చార్యత్వం నిత్యత్వమిత్యస్మదభిమతమేవపరైరపిస్వీకర్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణైతదేవేత్యుక్తమ్. ననుపూర్వాన్తాభావః పురుషకృతత్వాభావోవాస్యాదపౌరుషేయతా- ఉత్తరాన్తాభావః

తదస్మాసు సర్వేశ్వరేఽపి సమానమ్- ఇయాంస్తు విశేషః, సంస్కారానపేక్షమేవ స్వయమేవానుసన్ధత్తే పురుషోత్తమః. కుత ఇదం యథోక్తమవగమ్యత ఇతి చేత్ తత్రాహ (దర్శనాత్స్మృతేశ్చ) దర్శనం తావత్

ఉభయాన్తవిరహో వానిత్యతా- క్రమవిశేషేణోచ్చార్యత్వం తు వేదస్య స్వరూపం - కథమేషామేకత్వం సత్యం ద్వివిధావధివైధుర్యరూపనిత్యత్వమేవ వేదే వివక్షితం తథాపి పూర్వావధివిధూననం ప్రాధాన్యేన సిషాధయిషితం స్వతన్త్రపురుషవిశ్రాన్తేర్నిరసనీయత్వాత్, తన్నిరసనే చ ప్రతికల్పం తథాభావేనోత్తరావధివైధుర్యసిద్ధేశ్చ అతో వేదస్య నిత్యత్వమపౌరుషేయత్వం చైకమితి ఫలితమ్. తచ్చాపౌరుషేయత్వం నిత్యత్వం వా వేదక్రమవిశేషవిశిష్టోచ్చారణభాక్త్వే పర్యవసితం అపూర్వక్రమవిశిష్టోచ్చారయితృపురుషసద్భావాతిరేకేణానిత్యత్వపౌరుషేయత్వయోరభావాత్, నిత్యత్వాపౌరుషేయత్వయోస్తద్విపరీతరూపత్వాచ్చ, యద్వా- ఏకేనైవ క్రమేణ సదోచ్చార్యమాణత్వమపౌరుషేయత్వనిత్యత్వయోస్సాధకమితి హేతుహేతుమద్భావాదభేదవ్యపదేశః. ఏవమేవ భగవతాప్యుచ్చార్యమాణత్వాద్యుగపత్ సర్వోత్పత్తిసంహారేఽపి నిత్యత్వముపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (తదస్మాస్వితి) సర్వేశ్వరోఽపి పూర్వక్రమవిశేషం స్మృత్వోచ్చారయతి చేత్ తత్సంస్కారోద్బోధాత్ పూర్వమజ్ఞత్వమన్యాధీనజ్ఞానత్వం చ స్యాదిత్యత్రాహ (ఇయాంస్త్వితి) అస్మాకం స్వోచ్చారణజనితసంస్కారానపేక్షోచ్చారణమధ్యాపయితృసాపేక్షం అధ్యాపయితుర్నిరపేక్షోచ్చారణం స్వోచ్చారణజనితసంస్కారసాపేక్షం-ఏతదుభయం వ్యావర్తయతి సంస్కారానపేక్షం స్వయమేవేతి. స్వయమేవేత్యధ్యాపకోచ్చారణజనితసంస్కారాపేక్షావ్యావృత్తిః. యద్వా-సంస్కారానపేక్షం-అధ్యాపకోచ్చారణస్వోచ్చారణజనితసంస్కారానపేక్షమిత్యర్థః. స్వతన్త్రస్యేశ్వరస్య క్రమాన్తరాపరికల్పనేన పూర్వక్రమేణైవోచ్చారణే కో నియామక ఇత్యత్రాహ (స్వయమేవేతి) వేదాఖ్యం శబ్దరాశిం పూర్వపూర్వక్రమవిశిష్టమేవోచ్చారయేయం, న తు క్రమాన్తరం కల్పయేయమితి * బహుస్యామితి * వత్ స్వసఙ్కల్పాదేవ క్రమాన్తరమపరికల్ప్య యథాపూర్వమనుసన్ధత్తే, న త్వన్యపరతన్త్రతయేత్యర్థః, అనుసన్ధత్తే జానాతీత్యర్థః. స్మరణార్థత్వే సంస్కారానపేక్షత్వవ్యాఘాతాత్, నను * సంస్కారాస్తే భవన్వేదా ఇతి స్మృత్యా వేదానామీశ్వరస్మృతివిషయత్వమవగమ్యతే. నైవమ్. సంస్కారశబ్దస్య స్మృతివిషయవాచిత్వాభావాత్. స్మృతేస్సంస్కారకార్యతయా తద్విషయో లక్షితలక్షణయా ప్రతిపాద్యత ఇతి చేత్, తర్హి ప్రమాణవిరుద్ధలక్షణాయాః ప్రమాణానుసారిణీ లక్షణా బలీయసీ, ఈశ్వరస్య చ స్వతస్సర్వదా సమస్తసర్వార్థసాక్షాత్కారిత్వం * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చేతి శ్రుతిసిద్ధమ్, జ్ఞానస్య స్వాభావికత్వం ఇన్ద్రియాదినైరపేక్ష్యం, వివిధత్వం విషయవైవిధ్యాత్. పరత్వం. యాథార్థ్యాపరోక్షత్వరూపప్రకర్షః అతస్తదనుగుణయా లక్షణయా భవితవ్యం. తతశ్చ సంస్కారా ఇతి- సంస్కారబోధ్యాః. యథాపూర్వం బుద్ధిస్థా ఇత్యర్థః. యద్వా, సంస్కారవత్ స్వస్మిన్నవస్థితా ఇత్యర్థః నన్వీశ్వరస్య సర్వజ్ఞతయా శబ్దానాం సర్వా అప్యానుపూర్వ్యః సదా బుద్ధిస్థా ఇతి సర్వవాక్యానామనాద్యానుపూర్వీవిశిష్టతయా వేదత్వం స్యాత్. పౌరుషేయాపౌరుషేయవిభాగశ్చ న స్యాత్- నైవమ్. ఈశ్వరస్య సార్వజ్ఞ్యాదేవ సర్వవిభాగసిద్ధేః సర్వాసామానుపూర్వీణాం తద్బుద్ధిస్థత్వేఽపి యాదృశక్రమవిశిష్టశబ్దరాశేర్యాథార్థ్యం స్వరాదినియమవత్త్వం దేశకాలాదినియమవత్తయైవోచ్చార్యత్వం చ- తమేవ శబ్దరాశిం వేదాఖ్యమన్వానస్తాదృశక్రమవిశిష్టం తమేవ ప్రతిబ్రహ్మాండసర్గం ప్రమాణతయా ప్రవర్తయతి- నత్వన్యచ్ఛబ్దజాతం అతో యాథార్థ్యసనియమకోచ్చార్యత్వాభ్యాం వేదావేదవిభాగసిద్ధిః. సర్వదా పూర్వపూర్వక్రమపరామర్శసాపేక్షోచ్చారయితృకత్వం తన్నిరపేక్షవక్తృకత్వం చేతి పౌరుషేయాపౌరుషేయవైషమ్యమితి న కాచిదనుపపత్తిరితి *దర్శనాత్ స్మృతేశ్చేతి సూత్రపదద్వయస్య శఙ్కామాహ (కుత ఇతి) యుగపత్సర్వసృష్టౌ భగవతో యథాపూర్వవేదసమ్ప్రదాయప్రవర్తకత్వే చ శ్రుతిస్మృతీ దర్శయతి (దర్శనం తావదిత్యాదినా)

* యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై* ఇతి. స్మృతిరపి మానవీ * ఆసీదిదం తమోభూతమిత్యారభ్య * సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః । అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజత్ । తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభమ్ । తస్మిన్ జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహ ఇతి, తథా పౌరాణికీ * తత్ర సుప్తస్య దేవస్య నాభౌ పద్మమజాయత । తస్మిన్పద్మే మహాభాగ వేదవేదాఙ్గపారగః । బ్రహ్మోత్పన్నస్స తేనోక్తః ప్రజాస్సృజ మహామతే, తథా * పరో నారాయణో దేవస్తస్మాజ్జాతశ్చతుర్ముఖ ఇతి, తథా * ఆదిసర్గం మహం వక్ష్య ఇత్యారభ్యోచ్యతే * సృష్ట్వా నారం తోయమన్తః స్థితోఽహం యేన స్యాన్మే నామ నారాయణేతి । కల్పే కల్పే తత్ర శయామి భూయస్సుప్తస్య మే నాభిజం స్యాద్యథాబ్జం । ఏవంభూతస్య మే దేవి నాభిపద్మే చతుర్ముఖః । ఉత్పన్నస్స మయా చోక్తః ప్రజాస్సృజ మహామత ఇతి

ఉదాహృతశ్రుతిస్మృతివాక్యేషు సర్వేషు చతుర్ముఖస్య భగవతా సృష్టత్వం దృశ్యతే- వేదోపదేశస్తు కేషుచిన్న దృశ్యతే తత్ర * అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయాత్ వేదోపదేశోఽపి సృష్ట్యుపయోగిత్వాత్ సిధ్యతీతి భావః. సంప్రదాయప్రవర్తకసద్భావమాత్రే ప్రమాణం వాస్యా ఉక్తవచనజాతమ్, ఉదాహృతవచనజాతం ప్రదర్శనార్థం- ఈదృశాని వచనాన్తరాణ్యపి అస్మిన్నర్థే ద్రష్టవ్యాని- యథా సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ దివం చ పృథివీం చాన్తరిక్షమథో సువః * యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే । దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిష్వితి శ్రుతిస్మృత్యోర్వేదాన్తసారే దర్శితత్వాత్ * హింస్రాహింస్రే మృదుక్రూరే ధర్మాధర్మావృతానృతే । తద్భావితాః ప్రపద్యన్తే తస్మాత్తత్తస్య రోచత ఇత్యనేన పూర్వసృష్టిసారూప్యం ప్రతీయతే, కిఞ్చ * తథాభిమానినోఽతీతాస్తుల్యాస్తే సాంప్రతైరిహ । దేవా దేవైరతీతైర్హి రూపైర్నామభిరేవ చ * యస్మిన్న్యాయః పురా క్లృప్తో యస్మిన్దేశే యథా స్థితిః । తస్య తస్యానురూపేణ ప్రజాసర్గః ప్రవర్తతే * ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః । శర్వర్యన్తే ప్రసూతానాం తాన్యేవైభ్యో దదాత్యజ ఇత్యాది, కిఞ్చ * అగ్నిర్వా అకామయత అన్నాదో దేవానాం స్యామితి స ఏతమగ్నయే కృత్తికాభ్యః పురోడాశమష్టాకపాలం నిరవపత్ తతో వై సోఽన్నాదో దేవానామభవత్ అగ్నిర్వై దేవానామన్నాదః- తథా * ఇన్ద్రో వా అకామయత జ్యైష్ఠ్యం దేవానామభిజయేయమితి స ఏతమిన్ద్రాయ జ్యేష్ఠాయ పురోడాశమేకాదశకపాలం నిరవపన్మహావ్రీహీణాం తతో వై స జ్యైష్ఠ్యం దేవానామభ్యజయత్ ఇత్యాదినా పూర్వపూర్వాగ్నీన్ద్రాదియజనేన పాశ్చాత్యాగ్నీన్ద్రాదీనామైశ్వర్యప్రాప్తిరిత్యవగమ్యతే, ప్రథమాన్తాగ్న్యాదిశబ్దా యజమానం చేతనం సిసాధయిషితరూపేణ నిర్దిశన్తి- ఇదానీమిన్ద్రః పూర్వస్మా ఇన్ద్రాయ నిరవపదిత్యర్థః, అతః పూర్వపూర్వాగ్నీన్ద్రాదిసరూపతయా ఉత్తరోత్తరాగ్నీన్ద్రాదిసృష్టిరితి నిశ్చీయతే. కిఞ్చ కర్మవిధానమిష్టప్రాప్త్యనిష్టనివృత్తిఫలం-పురుషప్రవృత్తిశ్చ సుఖలిప్సాదుఃఖజిహాసామూలా, రాగద్వేషౌ చ దృష్టానుమితిశ్రుతసుఖదుఃఖతత్సాధనభూతభోగ్యతదుపకరణతత్స్థానవిషయౌ, న త్వప్రతిపన్నవిషయౌ అతః పూర్వకల్పావగతేన్ద్రాదిపదకామనాసంచితధర్మఫలభోగానుగుణోత్తరోత్తరసృష్టిశ్చ పూర్వసృష్టిసజాతీయా భవితుమర్హతి. అతో వేదనిత్యత్వం నామ ప్రత్యుచ్చారణం పూర్వపూర్వక్రమసుసదృశానుపూర్వీవిశిష్టతయోచ్చార్యమాణత్వమ్, అర్థనిత్యత్వం నామ ప్రతిసర్గమిన్ద్రాద్యర్థానాం పూర్వపూర్వార్థాకారసుసదృశసంస్థానవిశిష్టత్వమ్, తథావిధార్థప్రతిపాదకత్వమేవ వేదస్య నిత్యార్థసంయోగః. నను ప్రళయదశాయామేకస్య ప్రతిభాతో వేదః కృతకాదవిశిష్టస్స్యాత్- ఏకస్య ప్రతిభాతః కుమారసంభవాదిః కృతక ఇతి చేత్. ఉచ్యతే- కృతకాదవిశిష్టత్వం వదతః కోఽభిప్రాయః- ఏకస్య ప్రతిభాతత్వం కృతకత్వవ్యాప్తమితి వా కృతకత్వశఙ్కాజనకమితి వా. న ప్రథమః బహుషు సుప్తేషు జాగ్రత ఏకస్య ప్రతిపన్నే స్వాత్మని వ్యభిచారాత్, న హ్యాత్మా కృతకః ఏకస్య ప్రతిభాతవాక్యత్వం వివక్షితమితి చేత్. కిమేకస్య ప్ర

తిభాతిత్వంనామ ఏకస్య ప్రతిపన్నత్వం- ఉతైకస్య ప్రథమప్రతిపన్నత్వం. నప్రథమః దృష్టాన్తస్య సాధనవికలత్వా
త్; నహి కుమారసంభవోఽస్మాకమన్యేషాంచ కదాచిదప్రతిపన్నః. ద్వితీయే హేత్వసిద్ధిః, పక్షీకృతేషు వేదేషు హ్యే
కస్య ప్రథమప్రతిపన్నత్వంనాస్తి- సర్గప్రవాహస్యానాదిత్వాత్, యస్యకల్పస్యాదౌ ప్రతిభానం ప్రథమమితి వివక్షి
తం- తతఃపూర్వకల్పేపి తేషామేవ వేదానాం ప్రతిభాతత్వాత్ ప్రాథమ్యాసిద్ధిః, తేషామేవవేదానాం తత్తత్పూర్వ
కల్పేపి ప్రతిభాతత్వం వేదోచ్చారణత్వేనలిఙ్గేనసిద్ధం, విగీతంవేదోచ్చారణం పూర్వాధ్యయనసిద్ధక్రమవిశిష్టవిషయం
వేదోచ్చారణత్వాత్, సంప్రతిపన్నవదితి. నచ వాచ్యంవేదాఃకృతకాః- కల్పాదావేకస్యప్రతిభాతత్వాత్, చతుర్ముఖ
వక్తృక ప్రథమవాక్యవదితి. దృష్టాన్తస్య సాధనవికలత్వాత్. చతుర్ముఖస్య ప్రథమవాక్యంహి స్వతస్సర్వజ్ఞేన తదన్త
రాత్మనా జ్ఞాయతే. కల్పాదౌ ఏకక్షేత్రజ్ఞస్య ప్రతిపన్నత్వంహేతురితిచెన్న, అసిద్ధేః అసిద్ధిశ్చ యాగవద్యేనప్రవాహ
తశ్చాబ్దబాహుళ్యేనచతుర్ముఖతత్స్రష్టమహర్షిబాహుళ్యాత్. ఏతస్మిన్బ్రహ్మాండఇతి హేతుర్విశేష్యతఇతిచేత్- తర్హ్యే
కస్మిన్గృహే దివసాదావేకస్య ప్రతిపన్నత్వాదుపాధ్యాయవక్తృకప్రథమవాక్యవద్వేదస్య తదుక్తత్వంకింనస్యాత్. దే
శకాలాన్తరవర్తిపురుషప్రతిపన్నత్వాత్, తేనాప్యుపాధ్యాయేన పూర్వసిద్ధత్వేన ప్రతిపన్నత్వాచ్చతద్వక్తృకత్వస్యబా
ధితత్వాదితిచేత్ తుల్యంతథాహి, ఏకస్మిన్నండే కల్పాదావేకక్షేత్రజ్ఞప్రతిపన్నత్వరూపహేతుఃసిద్ధిఃకుతః * యోవైవే
దాంశ్చప్రహిణోతితస్మా ఇత్యాదిశ్రుతేరితిచేత్, తర్హి సైవశ్రుతిర్వేదానాం పూర్వసిద్ధత్వమవగమయతీతి హేతుగ్రాహ
కప్రమాణేన బాధితవిషయతాస్యాత్. ఏకస్య ప్రతిభాతవాక్యత్వం కృతకత్వశఙ్కావహమితిచేత్.న- ఆప్తతయాపరి
జ్ఞాతేన తేనైవపురుషేణానాదిసిద్ధతయోపదిష్టవాక్యే కృతకత్వశఙ్కానుదయాత్. ఈశ్వరేణ ప్రథమసృష్టాశ్చతుర్ముఖా
దయః ప్రాచీనసుకృతాతిశయాదీశ్వరాప్త్యవగమానుగుణజ్ఞానాన్వితాఏవ జాయన్తఇతినశఙ్కోదయః. నన్వీశ్వరసి
ద్ధౌ వేదసంప్రదాయావిచ్ఛేదసిద్ధిః తత్సిద్ధౌవేదసత్యత్వసిద్ధిః,తత్సిద్ధౌ వేదప్రామాణ్యసిద్ధిః తత్సిద్ధావీశ్వరసిద్ధిరితి చ
క్రకమితి. ఏవం తర్హి పూర్వమీమాంసాయామపి వేదప్రామాణ్యసమర్థనపరే ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రథమేపాదే బా
హ్యహేతూత్థాప్రామాణ్యంనిరాకృత్య త్రిపాద్యాఅవాన్తరహేతూత్థాప్రామాణ్యనిరాసేక్రియమాణేత్వదుక్తంచక్ర
కం ప్రసజేత్ తథాహి * సన్దిగ్ధేతువాక్యశేషాదిత్యాదిషు * అక్తాశ్శర్కరాఉపదధాతీత్యాది వేదవాక్యానామఞ్జనసా
ధనద్రవద్రవ్యవిశేషానుపస్థాపనేన సన్దేహలక్షణాప్రామాణ్యే పూర్వపక్షిణోక్తే * తేజోవైఘృతమిత్యాదివాక్యశేషా
వగతద్రవ్యవిశేషసిద్ధ్యా తన్నిరాసస్సిద్ధాన్తినాక్రియతే, తత్ర * తేజోవైఘృతమిత్యాదివాక్యశేషప్రామాణ్యసిద్ధావక్తా
శ్శర్కరాఇత్యాదివాక్యశేషస్య సందేహలక్షణాప్రామాణ్యనిరాససిద్ధిః, తత్సిద్ధౌకృత్స్నవేదప్రామాణ్యసిద్ధిః, త
త్సిద్ధౌ కృత్స్నవేదాన్తర్గతవాక్యశేషప్రామాణ్యసిద్ధిరితిచక్రకంప్రసజ్యతఏవేతి, నప్రసజ్యతే, ప్రథమేపాదేశబ్దస్య
స్వతః ప్రామాణ్యసమర్థనాదపవాదహేత్వాశ్చాపూర్వక్రమవిశేషవిశిష్టోచ్చారయితృవిశేషరూపకర్తుః స్మర్తవ్యత్వేస
త్యస్మర్యమాణత్వలక్షణయోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వాద్వేదప్రామాణ్యసిద్ధౌ తదన్తర్గతవాక్యవిశేషస్యాభిధానవృత్తిఃప్రా
క్సిద్ధప్రామాణ్యవిరోధినీవప్రతిభాతీతిశఙ్కామాత్రస్య వాక్యశేషాదికృత్స్నపదాన్వితవాక్యపర్యాలోచనాన్నాభి
ధానవృత్తిస్తథా ప్రతిభాతీతి పరిహారమాత్రస్య క్రియమాణత్వాదితిచేత్, తదస్మత్పక్షేపిసమానమితి పరితుష్యతామా
యుష్మతా, యేతు * అక్తాశ్శర్కరాఇత్యాదివాక్యమాత్రస్యాప్రామాణ్యశఙ్కా, నతు కృత్స్నవేదస్య, తావన్మాత్ర
స్య పరిహారశ్చేతివదన్తి, తన్మతేపి ఇయమేవ ప్రతిబన్దీ, అక్తాశ్శర్కరాఇత్యాదికతిపయవాక్యాప్రామాణ్యేన కృ
త్స్నప్రామాణ్యశఙ్కాహిదుర్నివారా - వేదత్వావిశేషాత్ * అక్తాశ్శర్కరాఇతివాక్యాప్రామాణ్య నిరాసే
కృత్స్నవేదాప్రామాణ్యశఙ్కానివృత్తిః- తన్నివృత్తౌ * తేజోవైఘృతమిత్యాదివాక్యశేషాప్రామాణ్యశఙ్కాని

అతో దేవాదీనామప్యర్థిత్వసామర్థ్యయోగాద్బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోऽస్తీతి సిద్ధమ్.

—॥ దేవతాధికరణం సమాప్తమ్ ॥—

౩౦ ॥ సూ. —మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమినిః— బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామప్యధికారోऽస్తీత్యుక్తమ్. ఇదమిదానీం చిన్త్యతే యేషూపాసనేషు దేవతా ఏవోపాస్యాస్తేషు తాసామధికారోऽస్తి, నేతి. కిం ప్రాప్తం. నాస్త్యధికారస్తేషు మధ్వాదిష్వితి జైమినిర్మన్యతే, కుతః. (అసమ్భవాత్) న హ్యాదిత్యవస్వాదిభిరుపాస్యా ఆదిత్యవస్వాదయోऽన్యే సంభవన్తి, న చ వస్వాదీనాం సతాం వస్వాదిత్వం ప్రాప్యం భవతి, ప్రాప్తత్వాత్. మధువిద్యాయామృగ్వేదాదిప్రతి

పత్తిః, తన్నివృత్తౌ * అక్షాన్నర్కారాఇత్యాదివాక్యస్య సందేహలక్షణాప్రామాణ్యనివృత్తిరితి పరిహారస్తుల్యః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి)

—॥ * దేవతాధికరణం సమాప్తమ్ * ॥—

౩౦॥ సూ. మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమినిః పూర్వాధికరణే ఉపాసనసామాన్యే దేవతాసామాన్యస్యాధికారోऽస్తీత్యుక్తం, అథోపాసనవిశేషే దేవతావిశేషస్యాధికారో నిరూప్యత ఇతి సంగతిః. ఇమమర్థమాహ (బ్రహ్మవిద్యాయామిత్యాదినా) ఇదమధికరణం న మధువిద్యామాత్రవిషయం. అపి త్వీదృశసర్వవాక్యవిషయం అత ఏవ సూ * మధ్వాదిష్వితి ఆదిశబ్దప్రయోగ ఇత్యభిప్రేత్యోక్తమ్ (యేషూపాసనేష్వితి) కిం మధువిద్యాదిషు యా దేవతోపాస్యా, తాసు కిం తస్యా అధికారోऽస్తి, నేతి విచారః, తదర్థం * య ఏతదేవమమృతం వేద * ఇతి యచ్ఛబ్దః కిం సంకోచేన వస్వాదివ్యతిరిక్తవిషయః, ఉతాసంకుచితవృత్తిరితి, కిం తస్యా దేవతాయాస్తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి, నేతి, కిం మధువిద్యాయాం వస్వాదిదేవతామాత్రముపాస్యం, ఉత తదవస్థం బ్రహ్మేతి, కిం వసుత్వమాత్రం మధువిద్యాఫలం, ఉత బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తం వసుత్వమితి. యదా వసుత్వమాత్రం ఫలం- తదా వస్వాదిదేవతామాత్రస్యోపాస్యత్వేన తస్యా దేవతాయాస్తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యాభావాత్. యచ్ఛబ్దస్య తద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్తత్రానధికార ఇతి. యదా బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తం వసుత్వం ఫలం - తదా తదవస్థబ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వే సతద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యాద్యచ్ఛబ్దస్య తద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వాభావాత్తస్యా దేవతాయాస్తస్యాం విద్యాయామస్త్యధికార ఇతి. నను తదవస్థబ్రహ్మణ ఉపాస్యతయా సిద్ధాన్తశ్చేత్ - ప్రతర్దనవిద్యాన్యాయేన గతార్థత్వాదారమ్భవైయర్థ్యం. నైవం, తత్ర ప్రతిపాద్యవిశేషస్యైవ నిరూపితత్వాత్. న హీన్ద్రస్య తస్యాం విద్యాయామధికారోऽస్తి నేతి నిరూపితం. అతోऽధికారనిరూపణార్థమారంభణీయత్వమితి. కించ, తత్రోపక్రమమాత్రే జీవలింగం, అవయవినో మహావాక్యస్య పరమాత్మలింగభూయస్త్వాదనయవివిరోధేऽవయవమాత్రస్య దుర్బలత్వాద్రాద్ధాన్త ఉక్తః. ఇహ తూపసంహారమాత్రే పరమాత్మలిఙ్గం, న తు మహావాక్యరూపేऽవయవిని, అతోऽధికరణమారంభణీయం. నన్వేవం సత్యుపక్రమాపేక్షయోపసంహారదౌర్బల్యాత్. రాద్ధాన్తానుపపత్తేరనారంభణీయతా స్యాత్. నైవం. ఉపక్రమోపసంహారయోర్మిథో విరోధేనోపక్రమావగతార్థపరిత్యాగే ప్రాప్తే హి తత్ప్రాబల్యేనోపసంహారబాధః, ఇహ తూపక్రమావగతార్థపరిత్యాగహేత్వభావాన్నోపసంహారబాధః. కథం తర్హి సంశయోత్థానం, అర్థిత్వాద్యసంభవబ్రహ్మోపాసనిషత్త్వశ్రవణాభ్యాం సంశయః (అసంభవాదితి) అర్థిత్వసామర్థ్యయోరితి శేషః. కర్మకర్తృవిరోధాత్ సామర్థ్యాభావ ఇత్యాహ (న హీతి) ప్రాప్తఫలత్వాదర్థిత్వాభావ ఇత్యాహ (న చేతి) ఆదిత్యవస్వాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన మరుద్రుద్రసాధ్యా వివక్షితాః. వస్వాదిత్యమరుద్రుద్రసాధ్యగణా హ్యేకైకం ప్రతిదిశముపరిచ స్థిత్వా ఆదిత్యం ప్రధానమనుభవన్తి, వస్వాదీనామేవోపాస్యత్వం వస్వాదిత్వస్యైవ ప్రాప్యత్వం చ కిం శ్రూయత ఇత్యపేక్షాయాం కర్మకర్తృవిరోధం ప్రాప్తఫలత్వం చ శ్రుత్యర్థోపన్యాసేన విశదయతి (మధువిద్యాయామిత్యాదినా) (ఋగ్వేదాదీతి)

పాద్యకర్మనిష్పాద్యస్య రశ్మిద్వారేణ ప్రాప్తస్యరసస్యాశ్రయతయాలబ్ధమధువ్యపదేశస్యాదిత్యస్యాంశానాంవస్వాదిభిర్భుజ్యమానానాముపాస్యత్వం వస్వాదిత్వంచ ప్రాప్యంశ్రూయతే * అసౌవాఆదిత్యోదేవమధ్విత్యుపక్రమ్య * తద్యత్ప్రథమమమృతం తద్వసవఉపజీవన్తీత్యుక్త్వా * సయఏతదేవమమృతంవేదవసూనామేవైకోభూత్వాగ్నినైవముఖేనైతదేవామృతందృష్ట్వాతృప్యతీత్యాదినా ....

3౧॥ సూ. * జ్యోతిషిభావాచ్చ * * తం దేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిరాయుర్హోపాసతే మృతమితిజ్యోతిషి, పరస్మిన్బ్రహ్మణిఉపాసనందేవానాంశ్రూయతే. దేవమనుష్యోభయసాధారణేపరబ్రహ్మోపాసనేదేవానాముపాసకత్వకథనం దేవానామితరోపాసననివృత్తింద్యోతయతి, అతఏషువస్వాదీనామనధికారః ఇతిప్రాప్తేఽభిధీయతే.

3౨॥ సూ. భావంతుబాదరాయణోస్తిహి ఆదిత్యవస్వాదీనామపితేష్వధికారభావంభగవాన్

---

* అగ్నౌప్రాస్తాహుతి స్సమ్యగాదిత్య ముపతిష్ఠతఇతి వచనార్థోఽభిప్రేతః (ఆదిత్యస్యాంశానాంవస్వాదిభిర్భుజ్యమానానాముపాస్యత్వమితి) వస్వాదిభిర్భోక్తృభిస్సహతద్భోగ్యభూతాఃఆదిత్యాంశాః ఉపాస్యాఇత్యర్థః. ననుకథంకర్మకర్తృవిరోధః, స్వాత్మవిషయమపిహ్యనుసన్ధానంసుకరం, భూమవిద్యాధీతాయాం ప్రాణవిద్యాయాంచకర్మకర్తృవిరోధాభావశ్చభవదభిమతః, ఉచ్యతే, నతావత్ స్మృతిసన్తతిమాత్రముపాసనం,ఘటాదిస్మృతిసంతతేరప్యుపాసనశబ్దవాచ్యత్వప్రసంగాత్. అతఃప్రకృష్టవస్తువిషయస్మృతి సంతతి రేవోపాసనం. నామాద్యాశాపర్యన్తోపాసనేష్వపి నామాదీనామన్తవత్ఫలప్రదానామపి ప్రకర్షవత్త్వంవివక్షితమ్. వస్వాదీనాంతు స్వస్మాత్ప్రకృష్టత్వాభావాత్ స్వాపేక్షయా ప్రకృష్టవిషయముపాసనంస్వస్మిన్కర్తుం నశక్యతే. ప్రాణవిద్యాయామప్యవస్థాభేదే నోపాస్యప్రకర్షస్సమ్భవతి బద్ధావస్థఉపాసకః, నిరతిశయభోగ్యం ముక్తావస్థస్వరూపంహ్యుపాస్యం, తచ్చబద్ధాదతీవప్రకృష్టం. ఉభయవిషయపరవిద్యాస్వపి స్వాత్మాంశే కర్మకర్తృవిరోధోఽవస్థాభేదేనైవ పరిహృతః. మధువిద్యాయాంతు వస్వాదీనామేవోపాస్యత్వం, నతుపరిశుద్ధావస్థానాం, అతోఽవస్థాభేదేనాప్యవిరోధస్యదుర్వచత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధఇతి. యద్వాస్వయమేవస్వాభీష్టసంప్రదానాశక్తేన ఫలార్థినా పురుషేణోపాస్యాదేవతాస్వోపాసన ప్రీతాఫలార్థినే ఫలందిశతి వస్వాదీనాంతుస్వోపాసనజనితస్వప్రీత్యాస్వస్యఫలప్రదత్వమయుక్తమితిఉపాసనప్రీణనీయత్వాకారేణకర్మ కర్తృవిరోధః, యద్వా, ఏకస్యైవఫలప్రదత్వఫలార్థిత్వరూపప్రకర్షాపకర్షరూపవిరోధగర్భత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధఇతి స్థితేసామర్థ్యాభావః, అతశ్శక్తత్వాశక్తత్వవిశేషప్రీణనీయత్వ ప్రీణయితృత్వఫలప్రదత్వార్థిత్వరూపవిరోధగర్భత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధః, ఈదృశవిరోధః ప్రాణవిద్యాయామపి స్థితఏవాత్రవక్ష్యమాణన్యాయోపజీవనేన పరిహార్యఇతి. ప్రాణవిద్యాయాం బ్రహ్మాత్మకత్వేనోపాసనస్యావివక్షితత్వేఽపి వస్తుతోజీవాన్తర్యామిణః పరస్యప్రీతిజననద్వారాస్వర్గార్థయజ్ఞాదేరివఫలప్రదత్వమిత్యేతావతావైషమ్యం ప్రకర్షాపకర్షగర్భకర్మకర్తృవిరోధస్య బ్రహ్మాత్మకతయాపరిహారస్తుసమానః. అతః ప్రాణవిద్యాప్యేతన్న్యాయసాపేక్షేతి తత్రవిరోధస్యాపరిహృతత్వాత్ తన్నిబన్ధనస్య సామర్థ్యాభావస్యాత్రపూర్వపక్షహేతుతయోపన్యాసః. ఇత్యాదినా యథోక్తార్థః శ్రూయతఇత్యన్వయః ....

3౧॥ సూ, *జ్యోతిషిభావాచ్చ * తతఃకిమిత్యత్రాహ (దేవమనుష్యేతి) దేవాఏవజ్యోతిరుపాసతే- దేవాజ్యోతిరేవోపాసతఇతివావాక్యభంగీస్యాత్, తత్రనప్రథమఃకల్పోయుజ్యతే, మనుష్యాణామనధికారప్రసంగాత్. తస్మాజ్జ్యోతిరేవోపాస్యమిత్యర్థఃఅన్యథావిశేషవచనవైయర్థ్యంస్యాదిత్యభిప్రాయః ...

3౨॥సూ. * భావన్తుబాదరాయణోస్తిహి* అక్షరార్థమాహ(ఆదిత్యేత్యాదినా)అర్థిత్వసామ

బాదరాయణో మన్యతే. అస్తి హ్యాదిత్యవస్వాదీనామపి స్వావస్థబ్రహ్మోపాసనేన వస్వాదిత్వప్రాప్తి
పూర్వక బ్రహ్మప్రాప్తిసంభవః. ఇదానీం వసూనామపి సతాం కల్పాన్తరేపి వస్వాదిత్వప్రాప్తిశ్చాపే
క్షితా భవతి. అత్ర హి కార్యకారణోభయావస్థబ్రహ్మోపాసనం విధీయతే *అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్వి
త్యారభ్య * అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యతః ప్రాగాదిత్యవస్వాదికార్యవిశేషావస్థం బ్రహ్మోపాస్యముపది
శ్యతే * అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యాదినా ఆదిత్యాన్తరాత్మతయాఽవస్థితం కారణావస్థమేవ బ్రహ్మోపా
స్యతే. తదేవం కార్యకారణోభయావస్థం బ్రహ్మోపాసీనః కల్పాన్తరే వస్వాదిత్వప్రా
రణం పరం బ్రహ్మైవాప్నోతి *న హ వా అస్మా ఉదేతి న నిమ్రోచతి సకృద్దివా హైవాస్మై భవతి య
బ్రహ్మోపనిషదం వేదేతి కృత్స్నాయా మధువిద్యాయా బ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణాచ్చ బ్రహ్మ
న్తవస్వాదిత్వఫలస్య శ్రవణాచ్చ వస్వాదిభోగ్యభూతాదిత్యాంశస్య విధీయమానముపాసనం
తదవస్థస్యైవ బ్రహ్మణ ఇత్యవగమ్యతే, అత ఏవంవిధముపాసనమాదిత్యవస్వాదీనామపి సంభవతి. ఏవం చ
బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వాత్ * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరిత్యప్యుపపద్యతే, తదాహ వృత్తికారః *అ
స్తి హి మధ్వాదిషు సమ్భవో బ్రహ్మణ ఏవ సర్వత్ర నిచాయ్యత్వాదితి ..మధ్వధికరణం సమాప్తమ్..

ర్థ్యాభావం పరిహరతి (అస్తిహీతి) స్వావస్థబ్రహ్మోపాసనశబ్దేన కర్మకర్తృవిరోధః పరిహృతః, వస్వాదిత్వస్య ప్రా
ప్తత్వాన్నార్థిత్వసంభవ ఇత్యత్రాహ (ఇదానీమితి) ఉపాసనస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వే ఫలస్య బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తత్వే
చ ప్రతిపాద్యే సతి హి కర్మకర్తృవిరోధాభావః, ప్రాప్తఫలత్వాభావశ్చ తత్కథమిత్యత్రాహ (అత్రహీతి) ఆదిత్యా
దినామతయా ప్రవిశిష్టజీవశరీరకం బ్రహ్మకార్యావస్థం- తదుపాసనం విహితమిత్యాహ (అసౌ వా ఇత్యాదినా) ఇదానీ
మాదిత్యాదినామరూపభాజో పి సృష్టేః పూర్వమాదిత్యాదినామరూపరహితజీవమాత్రస్యాన్తర్యామి బ్రహ్మ కారణావస్థం
తదుపాసనం విధీయత ఇత్యాహ (అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యాదినేతి) బ్రహ్మోపాసనం విహితం చేత్ కథం తద్విరుద్ధఫలశ్ర
వణమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) ఉదాహృతవాక్యే కార్యకారణావస్థాదిత్యస్యైవోపాసనం- వస్వాదిత్వమాత్రఫల
ప్రాప్తిశ్చ ప్రతీయతే, నత్వాదిత్యాదిశరీరకబ్రహ్మోపాసనం, తత్ప్రాప్తిశ్చేత్యత్రాహ (సహ వా ఇతి) * బ్రహ్మో
పనిషదం వేద- బ్రహ్మవిద్యాం వేద. బ్రహ్మోపాసనం కరోతీత్యర్థః. ఓదనపాకం పచతీతివత్- ఉపసంహరతి (అత ఏవమి
తి) అబ్రహ్మోపాసనపరత్వేన యైర్వ్యాఖ్యాతం- తన్మతాదస్య ప్రామాణికత్వం దర్శయతి (తదాహ వృత్తికార ఇతి) ...

పరే త్వేవం చ * మధ్వాదిష్వసమ్భవాదిత్యాదిసూత్రత్రయం * తదుపర్యపీత్యాదిభిస్సూత్రైరేకాధికరణం మన్వా
నా ఏవం వ్యాచక్షతే- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవిషయేషు మధ్వాదివిద్యావిశేషేషు అర్థిత్వాద్యసమ్భవాత్ సర్వాసు విద్యాస్వ
నధికారం జైమినిర్మన్యతే, కథం క్వచిదనధికారాదన్యత్రాప్యనధికారః- న హి రాజసూయానధికారిణో బ్రాహ్మణస్య
బృహస్పతిసవానధికార ఇతి శఙ్కాయామాదిత్యాదిజ్యోతిషి మణ్డలాద్యాకారత్వాదచేతనేపి సవిత్రాదిశబ్దప్రయోగస
ద్భావాత్- అగ్న్యాదీనాం చాచేతనత్వాన్మన్త్రార్థవాదయోరన్యపరత్వేన విగ్రహాదిమత్త్వాభావేనచ అర్థిత్వ సామర్థ్యా
భావాన్నాధికారః, ఇతి సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాయ * భావం త్వితి తృతీయసూత్రేణ మన్త్రార్థవాదయోరపి ప్రతీయమా
నార్థే ప్రామాణ్యోపపాదనముఖేన అర్థిత్వాదిసద్భావాద్విద్యాధికారోఽస్తీత్యుచ్యత ఇతి. తదయుక్తం- వృత్తికారాన
భిమతత్వాదధ్యాహారసాపేక్షత్వాదపేక్షితార్థాపరీక్షణాయోగాత్- కృతకరత్వప్రసంగాదధికరణాన్తరవైయర్థ్యాచ్చ.
తత్ర వృత్తికారానభిమతిర్భాష్యే కంఠోక్త్యా దర్శితా, తత్ర హేతురితరహేతుజాతమ్. అసమ్భవాన్మధ్వాదిష్వనధికా
రం మన్యత ఇతి అనధ్యాహారేణ యోజనాసంభవేపి మధ్వాదిష్వసంభవాత్ కుత్రానధికార ఇత్యపేక్షాయాం సర్వాస్వ

33 ॥ సూ. ——శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి——

బ్రహ్మవిద్యాయాం శూద్రస్యాప్యధికారోఽస్తి న వేతి విచార్యతే. కిం యుక్తం. అస్తీతి. కుతః, అర్థిత్వసామర్థ్య

విద్యాస్వప్యనధికార ఇత్యధ్యాహారేణ యోజనాఽనుపపన్నా. * సకృద్దివా హైవాస్య భవతి య ఏతామేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేదేతి బ్రహ్మవిద్యాత్వం తదనుగుణఫలం చావగమ్యతే, వస్వాదీనాముపాస్యత్వం చ ప్రతీయతే- కథమిదం ఘటత ఇతి వ్యుత్పన్నశబ్దస్య సంశయో భవతి- తస్మాదియం బ్రహ్మవిద్యా వా బ్రహ్మవిద్యా వేతి నిరూపణమపేక్షితం- తస్యానిరూపితత్వాత్ బుభుత్సితాపరీక్షణం స్యాత్ * తదుపర్యపీతి సూత్రేణైవ మన్త్రార్థవాదయోర్విగ్రహాదావప్రామాణ్యస్య పరిహృతత్వేన * జ్యోతిషీత్యాదిసూత్రద్వయస్యాన్యపరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వేన వ్యాఖ్యానస్య కృతకరత్వం చ స్యాత్ * సంభవాదిత్యుక్తస్యార్థిత్వాదిసంభవరూపస్య హేతోరసంభవవ్యుదాసాధీనాత్మలాభత్వాదాద్యసూత్రేణ పరిహృతత్వమవగమ్యతే. అనన్తరమేవ యుగపదనేకత్ర సన్నిధివిరోధాదిపరిహారశ్చ విగ్రహాదిసిద్ధినిబన్ధనత్వాదన్యపరత్వస్య పరిహృతత్వమవగమయతి. యద్యాద్యసూత్రేణాసంభవశఙ్కాపరిహారో న వివక్షితో- తర్హి తచ్ఛఙ్కాపరిహారపరేణ * జ్యోతిషీత్యాదిసూత్రద్వయేనాద్యసూత్రాదనన్తరేణ భవితవ్యం, స్వపక్షసాధకోపన్యాసానన్తరమేవ తద్బాధకశఙ్కాపరిహారస్యాధికరణాన్తరేష్వపి దృశ్యమానత్వాత్, యథా ఈక్షతేర్నాశబ్దం * గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్ యథా * జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ * ఛన్దోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగమాదితి * ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ * సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాదితి చ. తతో భిన్నాధికరణత్వం యుక్తమ్.——అధికరణభేదమభ్యుపగమ్య వసుసముదాయస్యోపాస్యత్వం ఏకైకవసోరుపాసకత్వం రుద్రాదిష్వప్యేవం సముదాయప్రత్యేకభేదాదుపాస్యోపాసకభావః- ఉపాస్యత్వం చ వస్వాదిభోగ్యాదిత్యాంశమాత్రస్య, న తు బ్రహ్మణః ఫలం చ వస్వాదిత్వమాత్రమితి కైశ్చిదుక్తమ్. తదపవర్గరూపఫలబ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణవిరుద్ధత్వాత్ వృత్తికారస్యానభిమతమిత్యనాదరణీయమ్——నను * తదుపర్యపి * మధ్వాదిష్వసంభవాత్ ఇత్యధికరణద్వయేన కిం ప్రయోజనమ్. దేవానాం దేవతావిశేషాణాం చార్థిత్వసామర్థ్యసంభవనిర్ణయాన్న మనుష్యాణాం ప్రయోజనం- తేన వినాప్యమీషాముపాసనోపపత్తేః. న చ దేవానాం కిమపి ప్రయోజనం - తేషాం స్వకీయపటుతరదేహాదిమత్త్వేఽర్థిత్వసద్భావే చాధికరణన్యాయనిరపేక్షనిర్ణయకత్వాదితి. ఉచ్యతే- పరం బ్రహ్మసామాన్యేన దేవానామప్యుపాస్యం ఫలప్రదం చ - దేవతావిశేషాణామప్యుపాసనవిశేషైరుపాస్యం ఫలవిశేషప్రదం చేత్యేవంవిధైశ్వర్యవిశిష్టత్వేన మనుష్యైరుపాసకైర్బ్రహ్మణోఽనుసన్ధేయత్వాత్తథానుసన్ధానమేవ ప్రయోజనమితి ——మధ్వధికరణం సమాప్తమ్——

33 ॥ సూ. ——శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి—— మనుష్యవ్యతిరిక్తవస్వాదిదేవతావిశేషాణామర్థిత్వసామర్థ్యసంభవాదధికారోఽస్తీత్యుక్తం. అథార్థిత్వసామర్థ్యయోః ప్రయోజకత్వే మనుష్యవిశేషాణాం శూద్రాణామప్యధికారస్స్యాదితి శఙ్కాయాం సఙ్గతిరిత్యాహ (బ్రహ్మవిద్యాయామితి) కిం బ్రహ్మవిద్యాయాం శూద్రస్యాధికారోఽస్తి, నేతి విచారః. తదర్థం తస్య తదుపసంహారసామర్థ్యమస్తి నేతి. కిం బ్రహ్మవిషయమనోవృత్తిరూపా బ్రహ్మవిద్యాఽనధీతవేదస్యాపి సంభవతి, నేతి. కిం వేదాదేవ బ్రహ్మావగతిః- ఉతేతిహాసపురాణాభ్యామపి సంభవతీతి కిం తయోర్వేదోపబృంహణం కుర్వతోరేవ బ్రహ్మావగతిహేతుత్వం- ఉత స్వాతన్త్ర్యేణేతి. కిం జానశ్రుతేశ్శూద్రత్వమన్త్రణమితిహాసపురాణయోర్నిరపేక్షబ్రహ్మావబోధకత్వముపోద్బలయతి, నేతి. కిం తత్ర శూద్రశబ్దో రూఢ్యా జాతిపరః, ఉత యౌగికతయా శోకవత్పర ఇతి. యదా రూఢః తదా శూద్రశబ్దస్యేతిహాసపురాణయోర్నైరపేక్ష్యోత్తమ్భకతయా తయోస్స్వాతన్త్ర్యేణ బ్రహ్మావగతిహేతుత్వాత్ బ్రహ్మవిషయస్మృతిసన్తతిరనధీతవేదస్యాపి సంభవతీతి సామర్థ్యలాభాత్ శూ

ప్రయుక్తత్వాదధికారస్య. శూద్రస్యాపి తత్సమ్భవాత్. యద్యప్యగ్నివిద్యాసాధ్యేషు కర్మస్వనగ్నివిద్యత్వాచ్ఛూద్రస్యానధికారః, తథాపి మనోవృత్తిమాత్రత్వాద్బ్రహ్మోపాసనస్య తత్రాధికారోఽస్త్యేవ. శాస్త్రీయక్రియాపేక్షిత్వేఽప్యుపాసనస్య తత్తద్వర్ణాశ్రమోచితక్రియాయా ఏవాపేక్షితత్వాచ్ఛూద్రస్యాపి స్వవర్ణోచితపూర్వవర్ణశుశ్రూషైవ క్రియా భవిష్యతి * తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేఽనవకౢప్త ఇత్యప్యగ్నివిద్యాసాధ్యయజ్ఞాదికర్మానధికార ఏవ న్యాయసిద్ధోఽనూద్యతే. నన్వనధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తస్య బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనప్రకారానభిజ్ఞస్య కథం బ్రహ్మోపాసనం సమ్భవతి. ఉచ్యతే, అనధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తవాక్యస్యాపీతిహాసపురాణశ్రవణేనాపి బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనజ్ఞానం సమ్భవతి. అస్తి చ శూద్రస్యాపీతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞా * శ్రావయేచ్చతురో వర్ణాన్కృత్వా బ్రాహ్మణమగ్రత ఇత్యాదౌ. దృశ్యన్తే చేతిహాసపురాణేషు విదురాదయో బ్రహ్మనిష్ఠాః,

---

ద్రస్యాప్యధికారస్సంభవతీతి పూర్వః పక్షః. యదా శూద్రశబ్దో యౌగికః- తదా శూద్రేత్యామన్త్రణస్య ఇతిహాసపురాణయోర్బ్రహ్మావబోధననైరపేక్ష్యానవగమకతయా స్వాతన్త్ర్యేణ బ్రహ్మావబోధకత్వాభావాద్వేదాదేవ బ్రహ్మావగతిరిత్యనధీతవేదస్య తదసమ్భవేన సామర్థ్యాభావాన్న బ్రహ్మోపాసనాధికార ఇతి రాద్ధాన్తః. నను కర్మకాండాపశూద్రాధికరణే శూద్రస్య వైదికసర్వకర్మస్వనధికార ఉక్తః, తత్కథమత్ర తత్సమ్భవ ఇత్యత్రాహ (యద్యపీతి) విద్యా వేదవిద్యా. అధ్యయనం. అగ్నిః- ఆహితః పరిహరతి (తథాపీతి) నను విద్యాయాః కర్మాంగత్వం వక్ష్యతే, తత్కథం సాంగబ్రహ్మవిద్యాయాం సామర్థ్యమిత్యత్రాహ (శాస్త్రీయేతి) నను * తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేఽనవకౢప్త ఇత్యత్ర యజ్ఞగ్రహణస్యోపలక్షణార్థత్వాద్విద్యాయామప్యనధికారస్సిధ్యతి. నహ్యసావర్థః శ్రుత్యేకసమధిగమ్యః యేన యావద్వచనతా స్యాత్ పరిసంఖ్యా వా, కింతు న్యాయసిద్ధః, న్యాయశ్చాగ్నివిద్యాసాధ్యేష్వనగ్నివిద్యస్యాధికారానుపపత్తిరూపః కర్మోపాసనసాధారణః, అతోఽనధికార ఇత్యత్రాహ (తస్మాచ్ఛూద్ర ఇతి) సత్యమసావనువాదః, నైతావతా బ్రహ్మవిద్యానధికారః, అగ్నివిద్యాసాధ్యకర్మవిషయత్వాన్న్యాయస్య, యజ్ఞాదికర్మణామేవాగ్నివిద్యాసాధ్యత్వాత్, బ్రహ్మవిద్యాయాస్తన్నిరపేక్షత్వాచ్చేత్యర్థః. అత్రార్థాద్ధేత్వంతరం చోక్తం భవతి, యజ్ఞాధికారో నాస్తీత్యనేన ఉపాసనాధికారోఽనుమతో భవతీత్యభిప్రాయేణ యజ్ఞాదికర్మానధికార ఏవేత్యుక్తం (న్యాయసిద్ధోఽనూద్యత ఇతి) కర్మకాండాపశూద్రాధికరణన్యాయసిద్ధ ఇత్యర్థః. మాభూదగ్నిసాధ్యయజ్ఞాపేక్షా బ్రహ్మవిద్యాయాః, తథాప్యధ్యయనసాధ్యవేదజన్యజ్ఞానాపేక్షాస్తీతి చోదయతి (నన్వితి) (శ్రావయేదితి) ప్రయోజ్యాభావే ప్రయోజకాసిద్ధేః ప్రయోజ్యోపాదానమర్థసిద్ధమితి భావః- నచ * అన్నాద్యకామం యాజయేదితివత్ ప్రయోజ్యవ్యాపారవిధిః అధికారవిశేషాశ్రవణాత్. ఏతదభిప్రాయేణేతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞేత్యుక్తం. యదా చైవం సిద్ధం శ్రవణం, తదా సామర్థ్యాద్విచారోఽపి సిద్ధః, ఇతిహాసపురాణయోస్సంశయవిపర్యయగ్రస్తత్వే సతి సమ్యఙ్నిశ్చయానుపపత్తేః అతో నిరపవాదశ్శూద్రస్యాప్యధికారో బ్రహ్మవిద్యాయాం. నచ వాచ్యం యజ్ఞాదికర్మణామపీతిహాసపురాణేషూపదిశ్యమానత్వాత్తత్రాపి శూద్రాధికారప్రసఙ్గ ఇతి. కర్మణామితిహాసపురాణేషు సామాన్యతః కీర్తనేఽపి విశేషోపదేశాభావాత్, వైదికేషు విశేషోపదేశేషు శూద్రస్యానధికారస్థితేరితి యది బ్రూయాత్, నేదమితిహాసపురాణవిషయం శ్రవణానుజ్ఞానమర్థజ్ఞానావధికం, కింతు * శ్మశానవచ్ఛూద్రపతితావితి ప్రతిషిద్ధస్య సమీపపాఠస్య ప్రతిప్రసవమాత్రమితి, తన్న * య ఇదం శృణుయాన్నిత్యమిత్యుపక్రమ్య * శూద్రస్సుఖమవాప్నుయాదితి శ్రవణఫలనిర్దేశాత్ శ్రవణకీర్తనే హి యథాయోగ్యమన్వీయేతే * శూద్రో యోనావహం జాతో నాతోఽన్యద్వక్తుముత్సహ ఇతి హ్యుక్తమ్. హేత్వన్తరమాహ (దృశ్యన్తే చేతి) కర్మకాండేఽప

తథోపనిషత్స్వపి సంవర్గవిద్యాయాం శూద్రస్యాపి బ్రహ్మవిద్యాధికారః ప్రతీయతే, శుశ్రూషమాణం హి జానశ్రుతిమాచార్యో రైక్వశ్శూద్రేత్యామన్త్ర్య తస్మై బ్రహ్మవిద్యాముపదిశతి * ఆజహారేమాశ్శూద్రానేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇత్యాదినా, అతశ్శూద్రస్యాప్యధికారస్సమ్భవతి...............

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - న శూద్రస్యాధికారస్సమ్భవతి - సామర్థ్యాభావాత్. న హి బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనప్రకారమజానతస్తదఙ్గభూతవేదానువచనయజ్ఞాదిష్వనధికృతస్యోపాసనోపసంహారసామర్థ్యసమ్భవః. అసమర్థస్య చార్థిత్వసద్భావేఽప్యధికారో న సంభవతి. అసామర్థ్యం చ వేదాధ్యయనాభావాత్. యథైవ హి త్రైవర్ణికవిషయాధ్యయనవిధిసిద్ధస్వాధ్యాయసమ్పాద్యజ్ఞానలాభేన కర్మవిధయో జ్ఞానతదుపాయాదీన పరాన్న స్వీకుర్వన్తి - తథా బ్రహ్మోపాసనవిధయోఽపి. అతోఽధ్యయనవిధిసిద్ధస్వాధ్యాయాధిగతజ్ఞానస్యైవ బ్రహ్మోపాసనోపాయత్వాచ్ఛూద్రస్య బ్రహ్మోపాసనసామర్థ్యాసంభవః.

శూద్రాధికరణేఽనధికారో నిర్ణీతశ్చేత్ కిమత్ర చిన్తనీయమితి శఙ్కాయాం బ్రహ్మోపాసనేఽపశూద్రాధికరణన్యాయప్రవృత్తౌ తత్ర పరిహృతామధికయుక్తిమాహ (తథోపనిషత్స్వపి సంవర్గేతి) ... ...

రాద్ధాన్తమారభతే (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) సంవర్గవిద్యావాక్యగతశూద్రశబ్దనిర్వాహ ఏవ సూత్రే, అన్యత్పూర్వపక్షహేతుజాతం సూత్రకారాభిప్రేతం స్వయముపన్యస్తం ప్రథమం వ్యుదస్య పశ్చాత్ సూత్రమవతారయిష్యన్ ప్రథమం పూర్వపక్షహేతూన్ ప్రతిక్షిపతి (న శూద్రస్యేత్యాదినా) సామర్థ్యాభావముపపాదయతి (న హీతి) అర్థిత్వం హ్యస్తీత్యత్రాహ (అసమర్థస్య చేతి) ఉపాసనోపాయశ్రవణధారణాదిక్షమత్వలక్షణం సామర్థ్యం తస్యాపి లోకసిద్ధమిత్యత్రాహ (అసామర్థ్యం చేతి) అలౌకికసామర్థ్యాభావాదిత్యర్థః. బ్రహ్మోపాసనవిధినా శూద్రస్యాప్యధికారః కల్ప్యః - యథా రథకారాదీనాం విధిబలేన తత్తత్కర్మాధికారస్తదపేక్షితమన్త్రాధ్యయనాధికారశ్చ సిధ్యతీత్యత్రాహ (యథైవ హీతి) జ్ఞానతదుపాయాదీనిత్యాదిశబ్దేనాధ్యయనవ్రతోపనయనాదయ ఉచ్యన్తే. అపరాన్ - అత్రైవర్ణికగతాన్ జ్ఞానతదుపాయాదీన్నాపేక్షన్త ఇత్యర్థః. విధయస్స్వవైయర్థ్యపరిహారాయానుష్ఠాతృసాపేక్షాస్సన్తోఽనుష్ఠానస్య జ్ఞానపూర్వకతయా జ్ఞానతద్ధేతుభూతాధ్యయనవ్రతోపనయనాదీనపేక్షన్తే - తత్రానన్యార్థం స్వయం క్లేశసాధ్యతయా ప్రయోజనసాకాఙ్క్షం సన్నిహితత్రైవర్ణికగతజ్ఞానం క్లృప్తత్వాత్ కర్మవిధిభిస్సంబధ్యతే - తేన కర్మవిధయోఽత్రైవర్ణికగతజ్ఞానాదినిరపేక్షత్వాత్తదధికారం న కల్పయన్తి. ఏవం బ్రహ్మోపాసనవిధయోఽపి త్రైవర్ణికగతాధ్యయనసిద్ధానన్యార్థసాకాఙ్క్షజ్ఞానతో లబ్ధానుష్ఠానతయాఽనన్యథాసిద్ధత్వాన్న శూద్రాధికారం కల్పయన్తి. అనన్యథాసిద్ధం హి కల్పకం. కిఞ్చ అధ్యయనస్యాపి ప్రయోజకతయా కల్పనాగౌరవం స్యాత్ * రథకారోఽగ్నీనాదధీతేతి విధిరధ్యయనసిద్ధజ్ఞానత్రైవర్ణికైరనిర్వృత్తానుష్ఠానతయా అనన్యథాసిద్ధత్వాదధికారం కల్పయతీతి వైషమ్యమ్. కిఞ్చ రథకారాదీనాం *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేతి విధివాక్యేనైవాధికారిత్వేన విశేషతశ్శ్రుతత్వాత్తదపేక్షితమన్త్రభాగాధ్యయనాధికారమాత్రం కల్ప్యం ఇహ తు విశేషతశ్శూద్రోద్దేశేనోపాసనవిధానాభావాదుపాసనాధికారస్తదౌపయికాధ్యయనాధికారశ్చ కల్ప్య ఇతి గౌరవం స్యాత్, అతోఽనధికార ఇతి. సంవర్గవిద్యాయాం శూద్రశబ్దశ్చ నోపాసనాధికారజ్ఞాపకః - రథకారాదిశబ్దవద్విధివాక్యగతత్వాభావాత్ - తథా సతి హ్యధికారః కణ్ఠోక్తస్స్యాత్ - శూద్రశబ్దో హ్యర్థవాదగతః. నన్వర్థవాదస్యాపి స్వార్థే ప్రామాణ్యముక్తమ్. సత్యం, తత్తు బాధకాభావే సతి భవతి - వైదికవిధీనామధ్యయనసిద్ధస్వాధ్యాయజన్యజ్ఞానసాపేక్షత్వం బాధకం. అధ్యయనస్యాపి ప్రయోజకత్వే గౌరవం స్యాదిత్యుక్తం. వక్ష్యమాణో రూఢిప్రతికూలలింగసద్భావోఽవయవశక్త్యనుకూలలింగసద్భావశ్చ బాధకః. రూఢిప్రాబల్యమర్థావిరోధే ఽనుకూలలింగసద్భా

ఇతిహాసపురాణే అపి వేదోపబృంహణం కుర్వతీ ఏవోపాయభావమనుభవతః, న స్వాతన్త్ర్యేణ। శూద్రస్యేతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞానం పాపక్షయాదిఫలార్థం నోపాసనార్థం. విదురాదయస్తు భవాన్తరాధిగతజ్ఞానాప్రమోషాజ్జ్ఞానవన్తః ప్రారబ్ధకర్మవశాచ్ఛూద్రజన్మయోగిన ఇతి తేషాం బ్రహ్మనిష్ఠత్వమ్. యత్తు సంవర్గవిద్యాయాం శుశ్రూషుం శూద్రేతి సమ్బోధనం శూద్రస్యాధికారం సూచయతీతి, తన్నేత్యాహ (శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్ తదాద్రవణాత్ సూచ్యతే హి) శుశ్రూషోర్జానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య బ్రహ్మజ్ఞానవైకల్యేన హంసోక్తానాదరవాక్యశ్రవణాత్, తదైవ బ్రహ్మవిదో రైక్వస్య సకాశం ప్రత్యాద్రవణాచ్ఛుగస్య సంజాతేతి హి సూచ్యతే, అతస్స శూద్రేత్యామన్త్ర్యతే - స చ తత్త్వవర్ణత్వేన. శోచతీతి హి శూద్రః * శుచేర్దశ్చేతి రప్రత్యయో ధాతోశ్చ దీర్ఘశ్చకారస్య చ దకారః శూద్ర ఇతి భవతి - తతశ్శోచిత్వమేవాస్య శూద్రశబ్దప్రయోగేణ సూచ్యతే - న జాతియోగః, జానశ్రుతిః కిల పౌత్రాయణో బహుద్రవ్యప్రదో బ

పచ భవతి న తత్వర్థవిరోధే అత ఏవ హి గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర గంగాపదస్య లక్షణా * రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యత్రాపి * సౌధన్వనా ఋభవస్సూరచక్షస ఇతి సౌధన్వత్వమనుకూల లిఙ్గం దృశ్యతే - బ్రాహ్మణాదేశ్చ శిల ఏ నిషేధోఽవగమ్యతే - అతోఽర్థవిరోధాచ్ఛూద్రశబ్దస్య రూఢిర్దుర్బలా. అతోఽనధికారః అయం చార్థః * శుగస్యేతి సూత్రాభిప్రేత ఇహ ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయోక్తః ననూక్తమితిహాసపురాణద్వారా శూద్రస్యాపి బ్రహ్మజ్ఞానసంభవతీత్యత్రాహ (ఇతిహాసేతి) ఉపబృంహణీయవేదజ్ఞానానధికారాదుపబృంహణమాత్రేణ ఉపాసనోపయోగి జ్ఞానపౌష్కల్యం న సంభవతి, న హి వ్యాఖ్యేయానధికారిణో వ్యాఖ్యానమాత్రేణ పుష్కలజ్ఞానసంభవ ఇతి దృష్టసామర్థ్యవైకల్యం * ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్ ఇతి వేదార్థవిశదీకారహేతుత్వేనైవ తదనఙ్గత్వవిధానాదఙ్గతయా విహితస్య స్వతన్త్రతయోపాదానే తజ్జన్యజ్ఞానస్య పుస్తకపాఠాదిలబ్ధవేదార్థజ్ఞానస్యేవ శాస్త్రవిరోధాదదృష్టసామర్థ్యవైకల్యం చ అతస్తదవిరోధస్య న్యాయ్యత్వాచ్ఛ్రవణవిధ్యవైయర్థ్యాచ్చ శూద్రస్య శ్రవణానుజ్ఞానం పుణ్యకథావగతిద్వారేణ పాపక్షయఫలార్థం, న తూపాసనార్థమిత్యర్థః. యద్యేవం వేదవాక్యార్థజ్ఞానముపాసనాఙ్గం-కథం తర్హి విదురాదీనాముపాసనసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (విదురాదయస్త్వితి) తేషామప్యుపాసనే ప్రాగభవప్రవృత్తిర్న శూద్రజన్మని- అపి తు పూర్వజన్మసిద్ధైవ పాశ్చాత్త్యే తు జన్మని ప్రాక్తనజ్ఞానప్రమోషాభావాదవర్జనీయా తదనువృత్తిమాత్రమేవేత్యర్థః——విదురాదీనామపీతిహాసపురాణశ్రవణాత్ జ్ఞానసిద్ధిరితి యదితరైరుచ్యతే తదయుక్తం * ధర్మవ్యాధాదయోఽప్యన్యే పూర్వాభ్యాసాజ్జుగుప్సితే। వర్ణావరత్వే సంప్రాప్తాస్సంసిద్ధిం శ్రమణీ యథా ఇతి శౌనకవచనవిరోధాత్ ఏవమర్థసిద్ధస్సూత్రకారాభిప్రేతో హేత్వన్తరపరిహార ఉక్తః, అథ ప్రధానయుక్తిపరిహారపరం సూత్రమవతారయితుమాహ (యత్త్వితి) శోచితృత్వం శూద్రశబ్దార్థః తత్ర శోకకారణం శోకకార్యం చ హేతుత్వేనాహ (శుశ్రూషోరిత్యాదినా) అనాదరవాక్యశ్రవణం శోకకారణం, ఆద్రవణం తత్కార్యం. శూద్రశబ్దస్య శోచితృత్వవాచకత్వం కథమిత్యత్రాహ (శుచేర్దశ్చేతీతి) రప్రత్యయః ప్రకరణసిద్ధశ్చకారాకృష్టః * అమితమ్యోర్దీర్ఘశ్చేతి సూత్రే దీర్ఘశ్చేత్యంశోఽనువర్తత ఇతి భావః——పరైర్నిరుక్తప్రక్రియయా ఆద్రవణమప్యన్తర్భావ్య శూద్రశబ్దనిర్వాహః కృతః. ముఖ్యనిర్వాహేన సమ్భవతి సోఽనుపపన్న ఇతి భావః, పాణినీయనిర్వాహో ముఖ్యః తదనన్తరం మాణాదికః తతో నైరుక్తః తత్ర ఉణాదిక నిర్వాహస్య సమ్భావితత్వాత్. స ఏవాత్ర కృతః అనాదరవాక్యశ్రవణస్యేవాద్రవణస్యాపి శూద్రశబ్దవాచ్యత్వం న సూత్రవివక్షితం, ఉపపాదకతయోపాదానస్య ద్వయోరపి తుల్యత్వాత్. శుచ ఏవ హ్యుపపాద్యత్వం ప్రతీయతే ప్రథమాన్తనిర్దేశాత్. శ్రవణద్రవణశబ్దౌ హి పఞ్చమ్యన్తౌ, తస్మాచ్ఛోక ఏవ శూద్రశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమ్—— అనాదరవాక్యశ్రవణాదీనాం వైశద్యార్థముపన్యస్యతి (జానశ్రుతిః కిలేతి) భల్లాక్షః హంసః. సమం దివా స్వర్గేణ సమం స్వర్గపితత్తేజః

హావన్నప్రదశ్చ బభూవ. తస్య ధార్మికాగ్రేసరస్య ధర్మేణ ప్రీతయోః కయోశ్చిన్మహాత్మనోరస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసాముత్పిపాదయిషతోర్హంసరూపేణ నిశాయామస్యావిదూరే గచ్ఛతోరన్యతర ఇతరమువాచ * భో భో భల్లాక్ష భల్లాక్ష జానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య సమం దివా జ్యోతిరాతతం తన్మా ప్రసాఙ్క్షీస్తత్త్వా మా ప్రధాక్షీదితి. ఏవం జానశ్రుతిప్రశంసారూపం వాక్యముపశ్రుత్య పరో హంసః ప్రత్యువాచ * కమ్వర ఏనమేతత్సన్తం సయుక్త్వానమివ రైక్వమాత్థేతి- కం సన్తమేనం జానశ్రుతిం సయుక్త్వానం రైక్వం బ్రహ్మజ్ఞమివ గుణశ్రేష్ఠమేతదాత్థ స బ్రహ్మజ్ఞో రైక్వ ఏవ లోకే గుణవత్తరః - మహతా ధర్మేణ సంయుక్తస్యాప్యస్య జానశ్రుతేరబ్రహ్మజ్ఞస్య కో గుణః, యద్గుణజనితం తేజో రైక్వతేజ ఇవ మాం దహేదిత్యర్థః. ఏవముక్తేన పరేణ కోసౌ రైక్వ ఇతి పృష్టః- లోకే యత్కించిత్సాధ్వనుష్ఠితం కర్మ యచ్చ సర్వచేతనగతం విజ్ఞానం తదుభయం యదీయజ్ఞానకర్మాన్తర్భూతం- స రైక్వ ఇత్యాహ. తదేతద్ధంసవాక్యం బ్రహ్మజ్ఞానవిధురతయా ఆత్మనిన్దాగర్భం తద్వత్తయా చ రైక్వప్రశంసారూపం జానశ్రుతిరుపశ్రుత్య తత్క్షణాదేవ క్షత్తారం రైక్వాన్వేషణాయ ప్రేషయిత్వా తస్మిన్విదిత్వా ఆగతే స్వయమపి రైక్వముపసద్య గవాం షట్ఛతం నిష్కమశ్వతరీరథం చ రైక్వాయోపహృత్య రైక్వం ప్రార్థయామాస * అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్స ఇతి. త్వదుపాస్యాం పరాం దేవతాం మమానుశాధీత్యర్థః. స చ రైక్వస్స్వయోగమహిమవిదితలోకత్రయో జానశ్రుతేర్బ్రహ్మజ్ఞానవిధురతానిమిత్తానాదరగర్భహంసవాక్యశ్రవణేన శోకావిష్టతాం తదనన్తరమేవ బ్రహ్మజిజ్ఞాసయోద్యోగం చ విదిత్వాऽస్య బ్రహ్మవిద్యాయోగ్యతామభిజ్ఞాయ చిరకాలసేవాం వినా ద్రవ్యప్రదానేన శుశ్రూషమాణస్యాస్య యావచ్ఛక్తిప్రదానేన బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిష్ఠితా భవతీతి మత్వా తమనుగృహ్ణంస్తస్య శోకావిష్టతాముపదేశయోగ్యతాఖ్యాపికాం శూద్రశబ్దేనామన్త్రణేన జ్ఞాపయన్నిదమాహ * అహహారే త్వా శూద్ర తవైవ సహ గోభిరస్త్వితి. సహ గోభిరయం రథస్తవైవాస్తు - నైతావతా మహ్యం దత్తేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసయా శోకావిష్టస్య తవ బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిష్ఠితా భవతీత్యర్థః, స చ జానశ్రుతిర్భూయోపి స్వశక్త్యనుగుణమేవ గవాదికం ధనం కన్యాం చ ప్రదాయోపససాద స రైక్వః పునరపి తస్య యోగ్యతామేవ ఖ్యాపయంఛూద్రశబ్దేనామన్త్ర్యాహ * ఆజహారేమాశ్శూద్రానేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇతి. ఇమాని ధనాని శక్త్యనుగుణాన్యాజహర్థ- అనేనైవ ద్వారేణ చిరసేవయా వినాపి మాం త్వదభిలషితం బ్రహ్మోపదేశరూపవాక్యమాలాపయిష్యసీత్యుక్త్వా త

ప్రసృతమిత్యర్థః. యద్వా, దివసేన సమమిత్యర్థః, నిశాయామిత్యుక్తత్వాత్, మా ప్రసాఙ్క్షీః, మా ప్రసక్తస్స్యాః మా ప్రధాక్షీత్, త్వాం మా దహేదిత్యర్థః (పరో హంస ఇతి) శ్రుతౌ పరశబ్దో హంసవాచీతి భావః హంసాన్తరవాక్యస్యానాదరగర్భతాం వ్యనక్తి (కం సన్తమితి) సయుక్త్వానమిత్యస్యార్థమాహ (గుణశ్రేష్ఠమితి) యద్వా యుక్త్వా శకటం. తద్వన్తమిత్యర్థః. గుణశ్రేష్ఠమితి ప్రకరణసిద్ధార్థోక్తిః * ఉపాస్స ఇతి మధ్యమపురుషనిర్దేశాభిప్రాయం వ్యంజయన్నాహ (త్వదుపాస్యామితి) యదుపాసనాత్తవేదృశీ ప్రశస్తిర్జాతా, తం మే బ్రూహీత్యభిప్రాయ ఇత్యర్థః (చిరకాలేతి) చిరకాలసేవా యావచ్ఛక్తిప్రదానం వా బ్రహ్మవిద్యాప్రతిష్ఠాహేతురిత్యర్థః. తమనుగృహ్ణన్-న తు రాగాదిత్యర్థః (ఆజహర్థేతి) ఆజహార భవానితి భవచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ ఛాన్దసవ్యత్యయేన వా శ్రుతియోజనేత్యభిప్రాయః. యద్యపి దశాశ్వమేధానాజహారేత్యాదిష్వాఙ్పూర్వస్య హరతేరర్థాన్తరదర్శనేన నానార్థత్వసమ్భవాద్ధాతూనాం- ప్రతిగృహీతవానసీత్యుత్తమపురుషతయా వ్యాఖ్యాతుం శక్యతే. తథాపి * అగ్నయే సమిధమాహార్షం * అథామేధ్యేనామ

స్తాఉపదిదేశ. అతశ్శూద్రశబ్దేనవిద్యోపదేశయోగ్యతాఖ్యాపనార్థం శోక ఏవాస్యసూచితః, నచతుర్థవర్ణత్వమ్

౩౪ ॥ సూ. —క్షత్రియత్వగతేశ్చ— *పహుదాయీతి దానపతిత్వేన * బహుపాక్యఇత్యాదినా సర్వతఏవమేతదన్నమత్స్యన్తీత్యనేన బహుతరపక్వాన్నప్రదాయిత్వప్రతీతేః * సహసంజిహాన ఏవక్షత్తారమువాచేతిక్షత్తృప్రేషణాద్బహుగ్రామప్రదానాపగతజనపదాధిపత్యా, చ్చాస్యజానశ్రుతేః క్షత్రియత్వ ప్రతీతేశ్చ నచతుర్థవర్ణత్వమ్॥ ....

తదేవముపక్రమగతాఖ్యాయికాయాంక్షత్రియత్వప్రతీతిరుక్తా. ఉపసంహారగతాఖ్యాయికాయామపి క్షత్రియత్వమస్యప్రతీయత ఇత్యాహ

౩౫ ॥ సూ. —ఉత్తరత్రచైత్రరథేనలింగాత్— అస్యజానశ్రుతేరుపక్రమానాయామస్యామేవ సంవర్గవిద్యాయాముత్తరత్ర కీర్త్యమానేనాభిప్రతారినామ్నా చైత్రరథేనక్షత్రియేణాస్య క్షత్రియత్వంగమ్యతే. కథం * అథహశౌనకంచకాపేయమభిప్రతారిణంచకాక్షసేనింపరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీబిభిక్షఇత్యాదినా *బ్రహ్మచారిన్నేదముపాస్మహఇత్యన్తేనకాపేయాభిప్రతారిణో ర్భిక్షమాణస్య బ్రహ్మచారిణశ్చ సంవర్గవిద్యాసంబన్ధిత్వంప్రతీయతే. తేషుచాభిప్రతారీక్షత్రియః- ఇతరౌబ్రాహ్మణౌ- అతోఽస్యాంవిద్యాయాం బ్రాహ్మణస్య తదితరేషుచ క్షత్రియస్యైవాన్వయోదృశ్యతే- నశూద్రస్య. అతోఽస్యాంవిద్యాయామన్వితాద్వైరాక్యాద్బ్రాహ్మణాదన్యస్య జానశ్రుతేరపి క్షత్రియత్వమేవయుక్తం- నచతుర్థవర్ణత్వమ్.-నన్వస్మిన్ప్రకరణేఽభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వంక్షత్రియత్వం చనశ్రుతం - తత్కథమస్యాభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం కథంవా క్షత్రియత్వమ్. తత్రాహ (లింగాదితి) * అథ హశౌనకంచ కాపేయమభిప్రతారిణంచ కాక్షసేనిమిత్యభిప్రతారిణః కాపేయసాహచర్యాల్లింగాదస్యాభిప్రతారిణః కాపేయసంబన్ధఃప్రతీయతే- అన్యత్రచ * ఏతేనవైచైత్రరథం కాపేయాఅయాజయన్నితి కాపేయసంబన్ధినశ్చైత్రరథత్వంశ్రూయతే. తథాచైత్రరథస్య క్షత్రియత్వం-

ధ్యాజహారేతిదానార్థతయావైదికప్రయోగప్రాచుర్యదర్శనాత్ * అనేనైవముఖేనాలాపయిష్యథా ఇత్యాలాపనహేతుతయాప్రతిసంధీయమానస్యాహరణస్యస్వరసతఆలాపనసమానకర్తృకతాప్రతీతేశ్చమధ్యమపురుషత్వేనవ్యాఖ్యాతమ్

౩౪ ॥ సూ. —॥ క్షత్రియత్వగతేశ్చ ॥— శూద్రశబ్దస్యయౌగికార్థానుకూలహేతురుక్తః, అథరూఢిసిద్ధార్థవిరుద్ధహేతురుచ్యతే. సంజిహానః, ఆసనముజ్ఝన్ ఉత్తిష్ఠన్నేవేత్యర్థః... ... .

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (తదేవమితి)

౩౫ ॥ సూ. —॥ ఉత్తరత్రచైత్రరథేనలింగాత్ ॥— (కథమితి) చైత్రరథఃక్షత్రియశ్చేజ్జానశ్రుతిరపి క్షత్రియస్స్యాదితి నహి నియమ ఇత్యర్థః. ఉత్తరమాహ (అథహేతి) పరివిష్యమాణౌ- సూదేనభోజ్యమానౌ- బ్రహ్మచారిణోభిక్షణంకాపేయాభిప్రతారిణోస్సైవర్ణికత్వే లిఙ్గమిత్యర్థసిద్ధమ్. ఏకత్రబ్రాహ్మణక్షత్రియజాతిద్వయసమ్బన్ధితయాఽవగతాయామన్యత్రాపిబ్రాహ్మణసమ్బన్ధితయానిర్ణీతాయాంతత్సమ్బన్ధిపురుషాన్తరవిషయసందేహేసత్యగ్రప్రాయన్యాయాత్తస్యపురుషస్యబ్రాహ్మణక్షత్రియయోరన్యతరత్వంపరిశేషేణ క్షత్రియత్వంచనిశ్చీయతఇత్యర్థః. సౌత్రంలిఙ్గాదితిపదంవ్యాఖ్యాతుంచోద్యముఖేనాకాఙ్క్షాందర్శయతి (నన్వితి) అభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వంతస్యక్షత్రియత్వం చనావగతమిత్యర్థః. కిమత్రలిఙ్గంవివక్షితమిత్యత్రాహ (అథహేతి) కాపేయసాహచర్యాత్ -కాపేయసహపాఠాదిత్యర్థః. కాపేయసహపాఠబలేనకాపేయసమ్బన్ధస్సిద్ధః తేనతత్పురోహితకస్యచైత్రరథత్వంసిద్ధం తేనక్షత్రియత్వమవగతమిత్యర్థః

* తస్మాచ్చైత్రరథినైకః క్షత్రపతిర్జాయతేతి. అతోఽభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వంచ గమ్యతే. తదేవం న్యాయవిరోధిని శూద్రస్యాధికారే లిఙ్గం నోపలభ్యత ఇత్యుక్తమ్. ఇదానీం న్యాయసిద్ధశ్శూద్రస్యానధికారశ్శ్రుతిస్మృతిభిరనుగృహ్యత ఇత్యాహ.

౩౬ ॥ సూ. సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ బ్రహ్మవిద్యోపదేశప్రదేశేషూపనయనసంస్కారః పరామృశ్యతే * ఉపత్వా నేష్యే * తం హోపనిన్య ఇత్యాదిషు. శూద్రస్య చోపనయనాదిసంస్కారాభావోఽభిలప్యతే * న శూద్రే పాతకం కిఞ్చిన్న చ సంస్కారమర్హతి * చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతిర్న చ సంస్కారమర్హతీత్యాదిషు ....

౩౭ ॥ సూ. తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః * నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతి సమిధం సోమ్యాహరేతి శుశ్రూషుం జాబాలస్య శూద్రత్వాభావనిర్ధారణ ఏవ విద్యోపదేశప్రవృత్తేశ్చ న శూద్రస్యాధికారః ....

౩౮ ॥ సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్ శూద్రస్య వేదశ్రవణతదధ్యయనతదర్థానుష్ఠానాని ప్రతిషిధ్యన్తే * పద్యు హ వా ఏతచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్రస్తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యం * తస్మాచ్ఛూద్రో బహుపశురయజ్ఞీయ ఇతి. బహుపశుః పశుసదృశ ఇత్యర్థః- అనుపశృణ్వతోఽధ్యయనతదర్థజ్ఞానతదర్థానుష్ఠానాని న సమ్భవన్తి- అతస్తాన్యపి ప్రతిషిద్ధాన్యేవ ......

౩౯ ॥ సూ. స్మృతేశ్చ స్మృతౌ చ శ్రవణాదినిషేధః * అథ హాస్య వేదముపశృణ్వతస్త్ర

ఉత్తరసూత్రసంగతిమాహ (తదేవమితి) శూద్రశబ్దస్య రూఢిసిద్ధార్థవిరోధిలిఙ్గం యౌగికార్థానుగుణలిఙ్గం చేత్యుభయవిధం లిఙ్గమపి శూద్రానధికారజ్ఞాపకమిత్యర్థః (ఇదానీమితి) అయమనధికారః శ్రుతిస్మృతిభిరనుగృహ్యత ఇత్యాహేత్యర్థః.

౩౬ ॥ సూ. సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ సంస్కారః పరామృశ్యతాం- తతః కిమిత్యత్రాహ (శూద్రస్యేతి) న శూద్రే పాతకం కించిత్- సన్ధ్యావన్దనాద్యభావనిమిత్తం పాపం నాస్తీత్యర్థః. చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతిః- న తు ద్విజాతిరిత్యర్థః.................................

౩౭ ॥ సూ. తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః తచ్ఛబ్దస్య పూర్వసూత్రప్రకృతసంస్కారవాచితాయామేతత్సూత్రవిషయవాక్యానుగుణ్యాభావాత్తచ్ఛబ్దః పరమప్రకృతపరామర్శీత్యాహ (శూద్రత్వాభావేతి) ... ..

౩౮ ॥ సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్ అర్థశబ్దేన తదనుష్ఠానం వివక్షితమ్. పద్యు జఙ్గమమ్. సమీపోచ్చారణప్రతిషేధాదేవ శ్రవణాధ్యయనప్రతిషేధోఽర్థసిద్ధః. అర్థానుష్ఠానప్రతిషేధం దర్శయతి(తస్మాచ్ఛూద్ర ఇతి) నను తత ఏవార్థానుష్ఠాననిషేధోఽపి సిద్ధః. సత్యం-సాక్షాదేవత్వసౌకర్యాయ తై- తత్ర కిం ప్రణాడ్యుపజీవనేనేతి పృథగుచ్యతే. పశుబాహుల్యవత్త్వం యజ్ఞాద్యర్హత్వౌపయికం-కథమనేనాయజ్ఞీయత్వసిద్ధిరిత్యాశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం బహుపశుశబ్దం వ్యాచష్టే (పశుసదృశ ఇత్యర్థ ఇతి) ఈషదసమాప్తపశుత్వ ఇతి వక్తవ్యే సదృశశబ్దగ్రహణం ఈషదసమాప్తేస్సాదృశ్యపర్యవసానజ్ఞాపనార్థమ్ *విభాషా సుపో బహుచ్ పురస్తాత్తు ఇతి పాణినీయసూత్రేణేషదసమాప్త్యర్థే బహుచ్ప్రత్యయస్తస్య పురస్తాత్ ప్రయోగశ్చ విహితః. అధ్యయనాదినిషేధోఽర్థసిద్ధోఽపీత్యాహ(అనుపశృణ్వత ఇతి)*శూద్రో నాధీయీతేతి వాక్యమప్యనుసన్ధేయమ్. అనేన యజ్ఞే విశేషనిషేధాదన్యత్ర వైదికే కర్మణి శూద్రస్యాధికారశఙ్కా చ నిరస్తా భవతి

౩౯ ॥ సూ. స్మృతేశ్చ (అథ హేత్యాది) అధ్యయనాదౌ ప్రాయశ్చిత్తస్మరణముపదేశనిషేధస్మరణం

పుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణముదాహరణే జిహ్వాచ్ఛేదో ధారణే శరీరభేద ఇతి * నచాస్యోపదిశేద్ధ
ర్మం నచాస్య వ్రతమాదిశేదితి చ. అతశ్శూద్రస్యానధికార ఇతి సిద్ధమ్ ——యేతు నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్ర
హ్మైవ పరమార్థః- అన్యత్సర్వం మిథ్యాభూతం- బన్ధశ్చాపారమార్థికః- సచ వాక్యజన్యవస్తుయాథాత్మ్య
జ్ఞానమాత్రనివర్త్యః, తన్నివృత్తిరేవ మోక్ష ఇతి వదన్తి - తైర్బ్రహ్మజ్ఞానే శూద్రాదేరనధికారో వక్తుం
నశక్యతే- అనుపనీతస్యానధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తవాక్యస్యాపి యస్మాత్కస్మాదపి నిర్విశేషచిన్మాత్రం
బ్రహ్మైవ పరమార్థోఽన్యత్సర్వం తస్మిన్పరికల్పితం మిథ్యాభూతమితి వాక్యాద్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానో
త్పత్తేః, తావతైవ బన్ధనివృత్తేశ్చ; నచ * తత్త్వమస్యాదివాక్యైరేవ జ్ఞానోత్పత్తిః కార్యా - నవా
క్యాన్తరేణేతి నియన్తుం శక్యం- జ్ఞానస్యాపురుషతన్త్రత్వాత్ - సత్యాం సామగ్ర్యామనిచ్ఛతోఽపి జ్ఞా
నోత్పత్తేః, నచ వేదవాక్యాదేవ వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానే సతి బన్ధనివృత్తిర్భవతీతి శక్యం వక్తుం- యేన కేనా
పి వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానే సతి భ్రాన్తినివృత్తేః. పౌరుషేయాదపి నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మ పరమార్థోఽ
న్యత్సర్వం మిథ్యాభూతమితి వాక్యాజ్జ్ఞానోత్పత్తౌ, తావతైవ భ్రమనివృత్తేశ్చ. యథా పౌరుషేయా
దప్యాప్తవాక్యాచ్ఛుక్తికారజతాదిభ్రాన్తిగ్రహణస్య శూద్రాదేరపి నివర్తతే - తద్వదేవ శూద్ర
స్యాపి వేదవిత్సంప్రదాయాగతవాక్యాద్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానేన జగద్భ్రమనివృత్తిరపి భవిష్యతి * న
చాస్యోపదిశేద్ధర్మమిత్యాదినా వేదవిదశ్శూద్రాదిభ్యో న వదన్తీతి చ నశక్యం వక్తుం * తత్త్వమస్యాది
వాక్యావగతబ్రహ్మాత్మభావానాం వేదశిరసి వర్తమానతయా దగ్ధాఖిలాధికారత్వేన నిషేధశాస్త్రకింకర
త్వాభావాత్. అతిక్రాన్తనిషేధైర్వా కైశ్చిదుక్తాద్వాక్యాచ్ఛూద్రాదేర్జ్ఞానముత్పద్యత ఏవ. నచ వా
చ్యం శుక్తికారజతాదిభ్రమనివృత్తివత్పౌరుషేయవాక్యజన్యతత్త్వజ్ఞానసమనన్తరం శూద్రస్య జగ
ద్భ్రమో న నివర్తత ఇతి * తత్త్వమస్యాదివాక్యశ్రవణసమనన్తరం బ్రాహ్మణస్యాపి జగద్భ్రమానివృత్తేః
నిదిధ్యాసనేన ద్వైతవాసనాయాం నిరస్తాయామేవ * తత్త్వమస్యాదివాక్యం నివర్తకజ్ఞానముత్పాద

చానధికారిజ్ఞాపకత్వాత్తదుభయమపి స్మృతిశబ్దవివక్షితమితి భావః * రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యాదిషు రూఢిర్యోగమ
పహరతీతి న్యాయేన రూఢార్థః స్వీకృతః- తదపవాదోఽర్థవిరోధః; అనుకూలలింగసద్భావే విరోధిలింగాభావే చ రూఢేః
ప్రాబల్యం - విరోధిలింగసద్భావే తదపవాద ఇత్యుక్తం భవతి * రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యత్రాపి సౌధన్వనా ఋభవ
ఇత్యనుకూలలింగం హ్యుపలభ్యత ఇతి——అస్మిన్నధికరణే పరేషామనవకాశం దర్శయతి (యేత్విత్యాదినా) (అనుపనీ
తస్యేతి) నహి నాయం సర్పో రజ్జురేషేతి వాక్యాత్ భ్రమనివృత్తిరుపనయనాదిసంస్కారాపేక్షేతి భావః * తత్త్వమస్యా
దివ్యతిరిక్తవాక్యేన జ్ఞానం నోత్పద్యత ఇత్యత్రాహ (నచేతి) అపురుషతన్త్రత్వే హేతుమాహ (సత్యామితి) వ్యతి
రిక్తవాక్యేనోత్పన్నమపి జ్ఞానం న నివర్తకం భవతీత్యత్రాహ (నచ వేదవాక్యాదితి) యేన కేనాపీతి సామాన్యేనార్థశిరో
క్తిః. పక్షమాహ (పౌరుషేయాదపీతి) భ్రమనివృత్తేః, భ్రమనివృత్తేర్న్యాయ్యత్వాదిత్యర్థః. సపక్షమాహ (యథేతి)
తతః కిమిత్యపేక్షాయాం దృష్టాన్తోక్తమర్థం పక్షేఽతిదిశతి (తద్వదితి) శఙ్కాన్తరముక్త్వా పరిహరతి (నచేత్యాదినా)
వేదశిరసి- వేదాన్తే నిష్ఠత్వాత్. యద్వా- వేదస్యాపి శిరసి నిహితచరణత్వాదితి యావత్. నిషేధశాస్త్రకింకరత్వాభా
వాదిత్యనేన * దగ్ధాఖిలాధికారత్వాత్ బ్రహ్మజ్ఞానాగ్నినా మునిః । వర్తమానశ్శ్రుతేర్మూర్ధ్ని నైవ స్యాద్వేదకింకర ఇతి
నైష్కర్మ్యసిద్ధిగ్రన్థస్స్మర్యతే. ముఖాన్తరేణ జ్ఞానోదయసంభవమాహ (అతిక్రాన్తేతి) ప్రత్యక్షవిరోధమాశఙ్క్య
పరిహరతి (నచేత్యాదినా) శూద్రస్య నిదిధ్యాసనేఽనధికారాన్న వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్త్యా బన్ధనివృత్తిరిత్యత్రాహ

యతీతి చేత్ - పౌరుషేయమపి వాక్యం శూద్రాదేస్తథైవేతి న కశ్చిద్విశేషః. నిదిధ్యాసనం హి నామ బ్రహ్మతత్స్వభావాభిధాయి వాక్యం యదర్థప్రతిపాదనయోగ్యం, తదర్థభావనా, సైవ విపరీతవాసనాం నివర్తయతీతి దృష్టార్థత్వాన్నిదిధ్యాసనవిధేర్బ్రూషే. వేదానువచనాదీన్యపి వివిదిషోత్పత్తావేవోపయుజ్యన్త ఇతి శూద్రస్యాపి వివిదిషాయాం జాతాయాం పౌరుషేయవాక్యాన్నిదిధ్యాసనాదిభిర్విపరీతవాసనాయాం నిరస్తాయాం జ్ఞానముత్పత్స్యతే- తేనైవాపారమార్థికో బన్ధో నివర్తిష్యతే. అథవా- తర్కానుగృహీతాత్ప్రత్యక్షాదనుమానాచ్చ నిర్విశేషస్వప్రకాశచిన్మాత్రప్రత్యగ్వస్తున్యజ్ఞానసాక్షిత్వం తత్కల్పితవివిధవిచిత్రజ్ఞాతృజ్ఞేయవికల్పరూపం కృత్స్నం జగచ్చాధ్యస్తమితి నిశ్చిత్యైవమ్భూతపరిశుద్ధప్రత్యగ్వస్తున్యనవరతభావనయా విపరీతవాసనాం నిరస్యతేదేవ ప్రత్యగ్వస్తు సాక్షాత్కృత్య శూద్రాదయోఽపి విమోక్ష్యన్త ఇతి మిథ్యాభూతవిచిత్రశ్రవణవిచిత్రసృష్ట్యాద్యలౌకికానన్తవిశేషావలమ్బినా వేదాన్తవాక్యేన న కించిత్ప్రయోజనమిహ దృశ్యత ఇతి శూద్రాదీనామేవ బ్రహ్మవిద్యాయామధికారస్సుశోభనః అనేనైవ న్యాయేన బ్రాహ్మణాదీనామపి బ్రహ్మవేదనసిద్ధేరుపనిషచ్ఛ్రుతపస్వినీ దత్తజలాంజలిస్స్యాత్. న చ వాచ్యం నైసర్గికలోకవ్యవహారే భ్రామ్యతోఽస్య కేనచిదయం లౌకికవ్యవహారో భ్రమః - పరమార్థస్త్వేవమితి సమర్పితే సత్యేవ ప్రత్యక్షానుమానవృత్తబుభుత్సా జాయత ఇతి తత్సమర్పికా శ్రుతిరపేక్షణీయేతి. యతో భవభయభీతానాం సాంఖ్యాదయ ఏవ ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం వస్తునిరూపణం కుర్వన్తః ప్రత్యక్షానుమానవృత్తబుభుత్సాం జనయన్తి- బుభుత్సాయాం చ జాతాయాం ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామేవ వివిక్తస్వభావాభ్యాం నిత్యశుద్ధస్వప్రకాశాద్వితీయకూటస్థచైతన్యమేవ సత్ - అన్యత్సర్వం తస్మిన్నధ్యస్తమితి సువివేచం. ఏవంభూతే స్వప్రకాశే వస్తుని శ్రుతిసమధిగమ్యం విశేషాన్తరం చ నాభ్యుపగమ్యతే అధ్యస్తాతద్రూపనివర్తనీ హి శ్రుతిరపి త్వన్మతే. న చ సత ఆత్మన ఆనన్దరూపతాజ్ఞానాయోపనిషదాద్యపే

(నిదిధ్యాసనం హీతి) న హి నిదిధ్యాసనమదృష్టద్వారా కించిత్కరోతి, నివర్త్యసత్యత్వప్రసంగాత్. అదృష్టద్వారా కించిత్కరత్వే సతి హి యజ్ఞాదావివ శూద్రస్యానధికారః- న చ తదస్తి. అతో నాయం సర్ప ఇతి వాక్యేన సర్పమిథ్యాత్వవాసనాయామివ శూద్రాదేరపి నిదిధ్యాసనేఽధికారో న నిషేద్ధుం శక్యత ఇతి భావః. శూద్రస్య యజ్ఞాదికర్మానధికారాత్తత్సాపేక్షం వాక్యార్థజ్ఞానం న జాయత ఇత్యత్రాహ (వేదానువచనాదీన్యపీతి) శూద్రస్యాపి జన్మాన్తరానుష్ఠితయజ్ఞాదికర్మణస్సంజాతవివిదిషస్య శూద్రజన్మని నిదిధ్యాసనమాప్తవాక్యావగతాద్వైతవిషయం కర్తుం శక్యమితి భావః. ముఖాన్తరేణ జ్ఞానసమ్భవమాహ (అథవేతి) (తర్కానుగృహీతాదితి) త్వదుక్తానాం ప్రమాణానుపపత్తిప్రమేయానుపపత్త్యాదీనాం తర్కాణామవగమో హి న శ్రుత్యపేక్ష ఇతి భావః (సుశోభన ఇతి) ఇతః పూర్వమవిద్యమానమీశ్వరేశితవ్యాదిభేదజ్ఞానం జనయద్వేదవాక్యం హిత్వా కేవలాద్వైతజ్ఞానజనకతర్కావలమ్బినామేవ బ్రహ్మవిద్యాధికారస్సులభ ఇత్యర్థః శ్రుతివైయర్థ్యమనుపపత్త్యన్తరమాహ (అనేనైవేతి) *అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్ -అతః ప్రాప్తార్థత్వాత్ భేదసజ్ఞానజనకత్వాచ్చ బ్రాహ్మణాదేరపి శ్రుతిరనాదరణీయేత్యర్థః. తపస్వినీ-శోచనీయా. దేశకాలవ్రతాద్యనేకనియమవతీతి భావః (న చేతి) నైసర్గికశబ్దోఽనాదిత్వపరః. ప్రసంజకత్వేన శ్రుతిరపేక్షితేతి శఙ్కాగ్రన్థార్థః. దూషయతి (యత ఇతి) సాంఖ్యహైరణ్యగర్భనైయాయికవైశేషికబౌద్ధార్హతాదిభిరేవ ప్రత్యక్షానుమానాదిముఖేన వస్తునిరూపణం ప్రసక్తం, అతో న శ్రుత్యపేక్షేత్యర్థః (సువివేచమితి) త్వయైవ హేయయుక్తయ ఉపన్యస్తా ఇతి భావః-తర్కాగోచరవిశేషాన్తరసిద్ధ్యర్థం శ్రుత్యపేక్షేత్యత్రాహ (ఏవంభూత ఇతి) శ్రుతేస్తాత్త్వికవిశేషానవబోధకత్వముపపాదయతి (అధ్యస్తేతి) ఆనన్దత్వజ్ఞానాయ తదపేక్షేత్యత్రాహ (న చేతి)

యా - విద్యాప్రతాయాఃపవసకలేతరాతద్యాప్రవ్యావృత్తాయా అసన్దరూపత్వాత్. యస్యాను మోక్ష సాధనతయా వేదాన్తవాక్యైర్విహితం జ్ఞానముపాసనరూపం, తచ్చ పరబ్రహ్మభూతపరమపురుష ప్రీణనం, తచ్చ శాస్త్రైకసమధిగమ్యం - ఉపాసనశాస్త్రంచోపనయనాది సంస్కృతాధీతస్వాధ్యాయజనితం జ్ఞానం వివేకవిమోకాది సాధనానుగృహీతమేవస్వోపాయతయా స్వీకరోతి, ఏవంరూపోపాసనప్రీతః పురుషోత్తమఉపాసకం స్వాభావికాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానదానేన కర్మజనితాజ్ఞానం నాశయన్బన్ధాన్మోచయతీతిపక్షః- తస్యయథోక్తయానీత్యా శూద్రాదేరనధికారఉపపద్యతే. ....

అపశూద్రాధికరణంసమాప్తమ్.

తదేవం ప్రసక్తానుప్రసక్తాధికారకథాంపరిసమాప్య ప్రకృతస్యాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య భూతభవ్యేశితృత్వావగతపరబ్రహ్మభావోత్తమ్భనం హేత్వన్తరమాహ.

౪౦ ॥ సూ. కమ్పనాత్ ✱ అఙ్గుష్ఠమాత్రఃపురుషోమధ్యఆత్మనితిష్ఠతి ✱అఙ్గుష్ఠమాత్రఃపురుషోన్తరాత్మేత్యనయోర్వాక్యయోర్మధ్యే✱యదిదంకించ జగత్సర్వంప్రాణఏజతినిస్సృతం।మహద్భయంవజ్రముద్యతం।యఏతద్విదురమృతాస్తేభవన్తి।భయాదస్యాగ్నిస్తపతిభయాత్తపతిసూర్యః। భయాదిన్ద్రశ్చవాయుశ్చమృత్యుర్ధావతిపఞ్చమఇతి కృత్స్నస్య జగతోఽగ్నిసూర్యాదీనాంచాస్మిన్న

అసుఖవ్యావృత్తిర్ధ్యానన్దత్వం, తత్సకలేతరవ్యావృత్తిసాధకయుక్త్యేపఽభ్యతీత్యర్థః.స్వపక్షేసర్వముపపన్నమిత్యాహ (యస్యత్వితి)

శ్రీఅపశూద్రాధికరణంసమాప్తమ్శ్రీ

(తదేవమితి) దేవాదీనామధికారనిరూపణంప్రసక్తం- ఇతరాధికరణద్వయమనుప్రసక్తమ్ (పరబ్రహ్మభావోత్తమ్భనమితి) ✱ ఈశానోభూతభవ్యస్యేత్యవగతస్యనియమనస్య జగత్సర్వమేజతీతిసర్వవిషయత్వతత్కార్యకమ్పన జ్ఞాపనాదుత్తమ్భనం- ఈశానశబ్దస్యాస్వరసనిర్వాహేచికీర్షితేపి తస్యవిరోధీత్యర్థః. నన్వధికారనిరూపకం ✱ తదుపర్యపీత్యాద్యధికరణత్రయం తృతీయస్య చతుర్థపాదేనివేశ్యమ్. సత్యం- తథాపి సంగత్యతిశయాత్ సమన్వయాధ్యాయే నివేశితమ్. మనుష్యాధికారత్వప్రసంగేన తావత్ సంగతిఃస్థితా. కార్యభూతదేవాదీనాం ప్రామాణికత్వసమర్థనం బ్రహ్మణః పరమకారణత్వోపయోగి- కార్యకారణావస్థాదిత్యాదిచేతనాన్తర్యామిణఉపాస్యత్వం మధువిద్యాయాముక్తం- అపశూద్రాధికరణేచ సంవర్గవిద్యాయాఃపరమాత్మవిషయత్వంజ్ఞాపితం- అతఃకారణానుబన్ధినోనిరూపణస్యసమన్వయలక్షణసంగతత్వాత్తత్రాప్యస్మిన్పాదేమనుష్యాధికారప్రస్తావాచ్చాధికరణత్రయం నివేశితమితి ....

౪౦ ॥ సూ. కమ్పనాత్ ఇదంసూత్రం ✱ ప్రాణఏజతీతివాక్యవిషయమధికరణాన్తరమే వర్ణయన్తి- తాన్ప్రతిక్షిపతి (అనయోర్వాక్యయోర్మధ్యఇతి) పరమాత్మపరత్వేనోపపాదితవాక్యద్వయమధ్యగతత్వాదస్యవాక్యస్య అస్మిన్నేవమన్త్రే ✱ యఏతద్విదురమృతాస్తేభవన్తీత్యమృతత్వప్రాప్తిహేతుత్వావగమాత్, ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మవాచకత్వస్యానేకాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాచ్చ పూర్వపక్షానుదయఇతిభావః. ప్రాణః కమ్పనాదిత్యశ్రవణాత్ సూత్రాస్వారస్యంచ. నను ప్రకరణాత్ ప్రాణశబ్దశ్రుతిర్బలీయసీ. ధూమతేజోజలమరుత్సన్నిపాతరూపమేఘాత్మనా పరిణతస్య వాయోరశనిరూపేణవివర్తనాద్వజ్రశబ్దశ్రుతిశ్చ తత్సాధికా వాయునిమిత్తమేవచ మహద్భయానకం వజ్రముద్యమ్యతఇతిహ్యర్థః. అమృతత్వహేతుతాచోపపద్యతే ✱ వాయురేవవ్యష్టిర్వాయుస్సమష్టిరప పునర్మృత్యుంజయతి యఏవంవేదేతిశ్రుతేః. అతోఽధికరణాన్తరంకార్యమితి. ఉచ్యతే, పూర్వాపరపర్యాలోచనేనపరమాత్మపరతయా నిర్ణీతేషు ప్రకరణేషు ముఖ్యప్రాణలిఙ్గే తద్వాచకశబ్దేసత్యపి పరమాత్మనఏవ ప్రతిపాద్యత్వం ✱

ఙ్గుష్ఠమాత్రే పురుషే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే స్థితానాం సర్వేషాం తతో నిస్సృతానాం తస్మాత్సంజాతమహాభయనిమిత్తమేజనం, కమ్పనం శ్రూయతే. తచ్ఛాసనాతివృత్తౌ కిం భవిష్యతీతి మహతో భయాద్వజ్రాదివోద్యతాత్ కృత్స్నం జగత్ కమ్పత ఇత్యర్థః * భయాదస్యాగ్నిస్తపతీత్యనేనైకార్థ్యాత్. మహద్భయం వజ్రముద్యతమితి పఞ్చమ్యర్థే ప్రథమా.

ప్రాణస్తథానుగమాదిత్యత్ర నిర్ణీతమ్. అచేతనరూపప్రధానస్యాపి మోక్షహేతుత్వానుపపత్తిః * తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాదిత్యత్రోక్తా, తత్కథం తత్కార్యైకదేశప్రాణజ్ఞానస్య మోక్షహేతుత్వశఙ్కోదయః. వాయోరశనికారణత్వేపి ప్రాణశబ్దస్య వాయుమాత్రవాచిత్వాభావాత్తన్ముఖ్యార్థస్య ముఖ్యప్రాణస్యాశనికారణత్వాభావాచ్చ వజ్రశబ్దేన సపఞ్చవృత్తిప్రాణశఙ్కా భవతి. ఉద్యతశబ్దో హ్యశనిశఙ్కావిరోధీ, అశనిర్హి నిపతతి, ఆయుధమేవ హ్యుద్యతం భవతి యథా తేనేన్ద్రో వజ్రముదయచ్ఛదితి. అతోఽధికరణాన్తరత్వమయుక్తమ్——నన్వేవం పరమాత్మపరత్వనిశ్చయాత్ త్వత్పక్షేపి సూత్రవైయర్థ్యమితి చేన్న- ఉక్తహేతూత్తమ్భనరూపప్రయోజనస్య దర్శితత్వాత్. సూత్రే చశబ్దాభావాదనన్తరపూర్వాధికరణశేషత్వభ్రమానుదయార్థః; నత్వధికరణాన్తరత్వాత్ * ప్రాణ ఇతి సప్తమ్యన్తపదసామర్థ్యాత్, స్థితానామిత్యధ్యాహారః. కుతో నిస్సృతమిత్యపేక్షాయాం ప్రకృతస్యైవాపాదానత్వమాహ (తత ఇతి) కుత ఏజతీత్యపేక్షాయాం ప్రకృతస్యైవ భయనిమిత్తత్వమాహ (తస్మాదితి) భయం ఆగామ్యనిష్టాపత్తిజ్ఞానరూపదుఃఖమ్. ఏజనం తత్కార్యమ్. శ్రుతిసూత్రయోరభిన్నార్థత్వం జ్ఞాపయతి (ఏజనం కమ్పనమితి) * ఏజృ కమ్పన ఇతి హి ధాతుః. ప్రత్యవాయభయాత్ స్వస్వకార్యేషు ప్రవృత్తిః కమ్పనం - తథైవ హ్యవగమ్యతే * భయాదస్యాగ్నిస్తపతీతి- తపనం హ్యగ్న్యాదిత్యయోః కార్యం * ధావతి శబ్ద ఇన్ద్రాదీనాం స్వస్వవ్యాపారపరః. భయం వివృణ్వన్ వాక్యార్థం యోజయతి (తచ్ఛాసనేతి) (మహతో భయాదితి) భయశబ్దో న భయానకపరః, లక్షణాప్రసఙ్గాదితి భావః (వజ్రాదివోద్యతాదితి) వజ్రశబ్ద ఆయుధపరః- నత్వశనిపరః- ఉద్యతశబ్దవిశేషితత్వాదితి భావః. వజ్రాదివేతి ఇవశబ్దేన- శ్రుతివాక్యే వజ్రశబ్ద ఉపచారాద్వజ్రతుల్యే వర్తతే- అధ్యాహారాదపి గౌణవృత్తేరుచితత్వాదితి వజ్రశబ్దస్య తత్తుల్యార్థత్వం ఫలతో దర్శితమ్. కథం హేతుత్వావగమ ఇత్యత్రాహ (భయాదస్యేతి) కథం ప్రథమాయాః పఞ్చమ్యర్థత్వమిత్యత ఆహ (మహద్భయం వజ్రముద్యతమితీతి) న వజ్రం భయదృష్టాన్తః- దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవైఘట్యాత్. భయమవ్యవధానేన కమ్పనహేతుః- వజ్రం తు భయద్వారా తద్ధేతుః. అతో వజ్రం భయహేతుదృష్టాన్తః. ఉద్యతాద్వజ్రాదివ పరమపురుషాత్ సఞ్జాతేన భయేన కృత్స్నం జగత్ కమ్పత ఇత్యర్థః- తస్మాత్సంజాతమహాభయనిమిత్తమేజనమితి పూర్వగ్రన్థైకార్థ్యాత్. ' ఏవం తర్హి ప్రథమాన్తపదసామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గః ఇవశబ్దాధ్యాహారశ్చ స్యాత్- తదుభయానాదరేణార్థవర్ణనం కిం నిబన్ధనమిత్యత్రాహ (భయాదస్యేతి) అనన్తరవాక్యే * భయాదస్యేతి భయతద్ధేతువాచిపదయోర్వైయధికరణ్యదర్శనాత్- భయపదస్య పఞ్చమ్యన్తత్వదర్శనాత్. పూర్వాపరవాక్యయోరైకార్థ్యస్య న్యాయ్యత్వాద్దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికసామఞ్జస్యాచ్చేత్యర్థః. నను భయశబ్దేన భయానకలక్షణా న్యాయ్యా, గఙ్గాపదాదిషు ప్రకృత్యంశేన ప్రకృత్యన్తరార్థలక్షణాయా దృష్టత్వాత్. ప్రథమాయా హేత్వర్థలక్షణాత్వయుక్తా, విభక్తీనాం విభక్త్యన్తరార్థలక్షణాయా అదర్శనాత్. తచ్ఛానుశాసనవిరోధాత్. పాశాఘికదశ్వపిహి బహుళత్వావివక్షామాత్రం, నతు విభక్త్యన్తరార్థలక్షణా. అతో భయానకం వజ్రమివ బ్రహ్మాయత్తస్మాత్ కృత్స్నం జగత్ కమ్పత ఇత్యేవ హి యోజనా యుక్తా. అత ఆహ (మహద్భయం వజ్రముద్యతమితీతి) * సుపాం సులుగిత్యాదిసూత్రేణ సర్వవిభక్తిషు ప్రథమాయా విహితత్వాత్ ఇయం ప్రథమా పఞ్చమ్యర్థవాచినీత్యర్థః. వచనవ్యత్యయో వా. అయమభిప్రాయః, యోజనాద్వయేపి ఇవశబ్దాధ్యాహారో వజ్రశబ్దస్య

అయంచ పరస్య బ్రహ్మణస్స్వభావః * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః * భీషాఽస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః । భీషాఽస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి పరస్య బ్రహ్మణః పురుషోత్తమస్యైవంవిధైశ్వర్యావగతేః..................

ఇతశ్చాఙ్గుష్ఠప్రమితః పురుషోత్తమః

౪౦ ॥ సూ. — జ్యోతిర్దర్శనాత् — తయోరేవాఙ్గుష్ఠప్రమితవిషయయోర్వాక్యయోర్మధ్యే పరబ్రహ్మాసాధారణం సర్వతేజసాం ఛాదకం సర్వతేజసాం కారణభూతమనుగ్రాహకం చాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జ్యోతిర్దృశ్యతే * న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాన్తి కుతోఽయ

ముఖ్యత్వం వాఽవశ్యం భవేత్. ప్రథమాన్తయోజనాయాం ప్రథమావిభక్తిస్వారస్యం సామానాధికరణ్యస్వారస్యం చాఽఽశ్రయణం స్యాత్- భయశబ్దస్య తద్ధేతులక్షణాశ్రయణం- యత్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారః, పదైకవాక్యతాయాం సంభవన్త్యాం తత్పరిత్యాగేన వాక్యైకవాక్యభావాఙ్గీకార ఇతి త్రయో దోషాః. యోజనాన్తరే ప్రథమాయాః పఞ్చమ్యర్థత్వాశ్రయణాస్వారస్యం సామానాధికరణ్యభఙ్గశ్చ ద్వౌ దోషౌ, భయపదప్రాతిపదికముఖ్యత్వం, యత్తచ్ఛబ్దానధ్యాహారః, పదైకవాక్యతా * భయాదస్యేత్యనన్తరవాక్యైకరూప్యం చేతి చత్వారో గుణాః. అతో దోషభూయస్త్వగుణలాఘవయుక్తనిర్వాహాదపి దోషలాఘవగుణభూయస్త్వయుక్తనిర్వాహో వరమితి. కృత్స్నజగద్భయహేతుత్వలక్షణస్య ప్రశాసనస్య పరమాత్మధర్మత్వం శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధ్యోపపాదయతి (అయం చేతి)..................

౪౦ ॥ సూ. — జ్యోతిర్దర్శనాత్ — ఏతత్ప్రకరణహేతుపరత్వమేవ యుక్తమితి దర్శయతి (వాక్యయోర్మధ్య ఇతి) * న తత్ర సూర్య ఇత్యాదిమన్త్రపూర్వార్ధస్యార్థమాహ (సర్వతేజసాం ఛాదకమితి) ఉత్తరార్ధస్య పూర్వపాదార్థమాహ (సర్వతేజసాం కారణభూతమితి) అనుభానం పశ్చాద్భానమ్. తేన కార్యకారణభావస్సిద్ధః- పౌర్వాపర్యనియమో హి కార్యకారణభావ ఇతి భావః. చతుర్థపాదార్థమాహ (అనుగ్రాహకమితి) * తస్యాదిత్యో భాముపయుజ్య భాతీత్యాది. శ్రుతిశ్చానుగ్రాహకత్వే ప్రమాణం (జ్యోతిర్దృశ్యత ఇతి) జ్యోతిః దీప్తిః * జ్యోతిష్మద్భ్రాజమానం మహస్వదితి ప్రయోగాత్. నను కథం కారణత్వానుగ్రాహకత్వే సమ్భవతః తద్ధి అప్రాకృతతేజో విసజాతీయమ్. సజాతీయం తేజో హి తేజసాం కారణమనుగ్రాహకం చ దృష్టం యథా దీపో దీపాన్తరస్య, దీపాదిప్రభా చ చాక్షుషప్రభాయా ఇతి. ఉచ్యతే- నిమిత్తతయా కారణత్వోపపత్తిః, ఉపాదానస్యైవ హి సాజాత్యాపేక్షా. ఆహారజాతికస్య విజాతీయస్యాపి చక్షుషస్తేజోఽపశ్రేణ్యాప్యాయనం చ దృష్టమ్. నిమిత్తత్వం చ తేజఃకారణభూతవస్త్వనుగ్రాహకతయా భవతి. యథా కాలస్య నిమిత్తత్వం కారణవస్త్వనుగ్రాహకతయా, యథా చ సలిలదహనాతపాదీనాం ఘటోత్పత్తౌ నిమిత్తత్వం మృద్ద్రవ్యసంయోగేన తత్ర కించిత్కరతయా భవతి- ఏవమప్రాకృతతేజోఽపి ప్రాకృతతేజస ఉత్పత్తౌ తదుపాదానద్రవ్యస్యానుగ్రాహకతయా నిమిత్తం భవతీత్యవగన్తవ్యం- ప్రమాణబలాత్. ఉత్పన్నస్యాపి తేజసస్స్వకార్యకరణసామర్థ్యస్య తత్సమ్బన్ధాపేక్షత్వాత్తదనుగ్రాహకం- యథా చాక్షుషరశ్మేశ్చన్ద్రాతపాదిః, యథా శుష్కకణ్ఠస్య వాగ్వ్యవహారే పానీయాస్వాదనం, యథా మనసో ధారణగ్రహణస్మరణాదిపాటవే సమ్యగాహారః, ఉక్తలక్షణకారణత్వానుగ్రాహకత్వాభిప్రాయేణ భగవతా పరాశరేణ మూర్తబ్రహ్మశబ్దవాచ్యదివ్యవిగ్రహవిశిష్టతత్త్వముక్త్వా * తతో జగజ్జగత్తస్మిన్ స జగచ్చాఖిలం మునే ఇత్యుచ్యతే. స జగదితి సామానాధికరణ్యం ధారకత్వనిబన్ధనమ్— —అస్య వాక్యస్య పరోక్తార్థోఽనుపపన్నః. తథా హి సూర్యాదిభిరప్రకాశ్యత్వం స పూర్వార్ధస్యార్థః, భాతిశబ్దస్య జ్ఞానవాచిత్వాభావాత్. స హి దీప్త్యర్థః * భా దీప్తావితి హి ధాతుః. కించ- యది భాసయితృత్వం నిషిధ్యతే- తదా బ్రహ్మవిషయజ్ఞానహేతు

మస్మిః । తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి. అయమేవ శ్లోక ఆథర్వణే పరం బ్రహ్మాధికృత్య శ్రూయతే. పరజ్యోతిష్ట్వంచ సర్వత్ర పరస్య బ్రహ్మణశ్శ్రూయతే- యథా * పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృతం * అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యాదిషు. అతో ఽఙ్గుష్ఠప్రమితః పరం బ్రహ్మ ....

ప్రమితాధికరణం సమాప్తమ్

త్వనిషేధ ఇతి చ వక్తుం శక్యతే- ఇహ చ భానమేవ నిషిధ్యతే- న భాసయితృత్వం. యది తేజోన్తరభానమిష్టం- తదా తత్రేతి సప్తమీ న ఘటతే- కర్మత్వస్యైవ ప్రాప్తత్వాత్. అతో ఽర్థాన్తరానుపపత్తేః * దివి సూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగపదుత్థితా । యది భాస్సదృశీ సా స్యాత్ భాసస్తస్య మహాత్మనః ఇతి స్మృత్యానుగుణ్యాచ్చ తదీయదీప్తిసాక్షాత్కారసంభవే తేజోన్తరాణామభిభూతత్వమేవాత్ర ప్రతిపాద్యం. తృతీయపాదే చాధిష్ఠానస్ఫురణాధీనమధ్యస్తస్ఫురణముచ్యత ఇతి చాయుక్తం- తమితి పుల్లింగాన్తస్య తచ్ఛబ్దస్య చిదచిద్వ్యావర్తకానన్తగుణవిశిష్టపరమపురుషపరత్వాత్, తస్మిన్ భాసమానే ఽధ్యాసానుపపత్తేరధ్యస్తవస్తుస్ఫురణాయోగాత్, సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకో ఽసిద్ధో ఽషః పరమపురుషో హి ముణ్డకే ప్రతః- కఠవల్ల్యాం చాకర్ణనశ్యా ఽనన్తమహిమా సర్వనియన్తా సర్వాధారో ఽఙ్గుష్ఠశబ్దవాచ్యస్సర్వస్యాత్మా సర్వేశః స ఏవ పురుషః ప్రకృతః- శ్వేతాశ్వతరే చ సహస్రశీర్షత్వసహస్రాక్షత్వాదిమాన్ స్వాభావికపరజ్ఞానశక్త్యాది గుణకస్సత్త్వప్రవర్తకో మహాపురుషః ప్రకృతః. సర్వజ్ఞత్వాదయశ్చ గుణాస్సమస్తచిదచిద్వ్యావర్తకాః, తైర్విశిష్ట ఏవ తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే- న వస్తుమాత్రం- తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వస్వారస్యభంగాత్, పుల్లింగనిర్దేశస్య ప్రకృతపురుషవిషయత్వజ్ఞాపకత్వాచ్చ, అతః * తమేవ భాన్తమితి తద్దీప్తియోగస్య స్వాభావికత్వం నిత్యత్వమప్రతిహతత్వమితరతేజసాం తద్ధేతుకత్వం చోక్తం * తమేవ భాన్తం - తం భాన్తమేవేతి హ్యన్వయః. తమేవేత్యన్వయే సతి వ్యవచ్ఛేద్యతేజోన్తరాసంభవాత్. తథాన్వయే ఽపి న విరోధః. యద్యధిష్ఠానస్ఫురణాధీనమధ్యస్తస్ఫురణమిత్యుచ్యేత - తదా * తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి పునరుక్తిశ్చ స్యాత్. తస్య వృత్తిరూపజ్ఞానేన సర్వం భాతీత్యర్థ ఇతి చేన్న, భాశ్శబ్దస్య వృత్తిజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్. అతో భగవత్తేజసస్సర్వతేజో ఽనుగ్రాహకత్వమేవ చతుర్థపాదార్థః. అతః ప్రకరణస్థరుక్మవర్ణశ్రుతిపురుషశబ్దప్రత్యభిజ్ఞాపితాదిత్యవర్ణశ్రుతిప్రసిద్ధదివ్యవిగ్రహద్వారకనిరవధికదీప్తిశిష్టో ఽనేన మన్త్రేణ ప్రతిపాద్యతే——పరమాత్మపరతయా నిర్ణీతప్రకరణస్థతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాచ్చాస్య మన్త్రస్య పరమాత్మసాధకత్వమిత్యాహ (అయమేవ శ్లోక ఇతి) ఏవం శబ్దతః ప్రత్యభిజ్ఞానం హేతుతయోక్తం - అర్థతః శ్రుత్యన్తరప్రత్యభిజ్ఞానం చాస్య మన్త్రస్య పరమాత్మకత్వసాధకత్వోపపాదకమిత్యభిప్రాయేణాహ (పరజ్యోతిష్ట్వం చేతి) ఆదిశబ్దేన * తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిః * నారాయణపరో జ్యోతిరిత్యాద్యభిప్రేతమ్—— ఏవం స్వపక్షసాధకతయా శ్రుత్యన్తరస్థవాక్యత్రయోపాదానేన అర్థాత్పరపక్షవ్యుదాసశ్చ సిద్ధః పరైరిహ లిఙ్గదర్శనమాత్రం * ఏష సంప్రసాదో ఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయేత్యాదివాక్యవిషయమధికరణాన్తరం వ్యాఖ్యాతమ్. తత్ర చ జ్యోతిశ్శబ్దస్యాదిత్యపరత్వం పూర్వపక్షీకృత్య పరబ్రహ్మపరత్వం సిద్ధాన్తితం. తదయుక్తం పూర్వపక్షానుత్థానాత్. జ్యోతిశ్శబ్దశ్రుతిర్హి ప్రకరణాద్బలీయసీ, అతః ఉత్థానమితి చేన్న, కిం జ్యోతిశ్శ్రుతిరాదిత్యాసాధారణ్యాత్తత్సాధికా- ఉత సాధారణ్యేఽపి ప్రవృత్తినిమిత్తభూతప్రకాశకత్వపౌష్కల్యాద్వా, న ప్రథమః * ఆపో జ్యోతిశ్చ పంచమం * అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లః * జ్యోతీంషి శుక్రాణి చ యాని లోకే * జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణురితి బహ్వర్థసాధారణతయా ప్రయుజ్యమానత్వాత్. న ద్వితీయః * నారాయణపరో జ్యోతిః * తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిః * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరితి నారాయణ ఏవ ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యదర్శనాది

౪౨॥ సూ. ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్ ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే

* ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మేతి. తత్ర సంశ యః కిమయమాకాశశబ్దనిర్దిష్టో ముక్తాత్మా - ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తమ్, ముక్తాత్మేతి. కుతః.

స్యాభిప్రాయేణ * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరితి వాక్యముపాత్తం * జ్యోతిషాం జ్యోతిరిత్యస్య కర్తృత్వాత్ జ్యోతిష్ట్వం తత్ప్ర కృష్టశ్చ హ్యవగమ్యతే, అతో జ్యోతిశ్శబ్దస్య సాధారణ్యం భగవత్యేవ ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యం చ లోకసిద్ధం. ఆది త్యసాధారణ్యాభ్యుపగమేఽపి కృతకరత్వజ్ఞాపనాయ * అథ యదతః పర ఇతి వాక్యముదాహృతం * అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యేతద్వాక్యవిషయేణ * జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యధికరణేన జ్యోతిశ్శబ్దశ్రుతేః పరిహృతత్వా త్. తత్ర హి * పాదోఽస్య విశ్వా భూతానీతి ప్రకరణం. స్థితమపి పదనాదృశ్య జ్యోతిశ్శబ్దస్య తమః ప్రతిపత్తి నిప్రసిద్ధ తయా ఆదిత్యవిషయత్వం పరైరేవోక్తం పరిహృతం చ అతః కృతకరత్వం. పరశబ్దవిశేషిత జ్యోతిశ్శబ్దోఽపి నాదిత్యే రూఢః, పరత్వస్య నిరతిశయస్య తస్మిన్నసంభవాదేవ గుణయోగాదపి నాదిత్యప్రతీతిః. ఉత్థానశ్రుతిః స్వరూపశ్రుతిశ్చ పూ ర్వపక్షహేతురితి చేన్న- పరబ్రహ్మవిషయత్వ ఏవ తయోరుపపత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్. యద్యపి తయోః పరబ్రహ్మవిషయత్వ సంభవః తథాపి నాదర్తవ్యతా * ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్త్వితి సూత్రేణాస్య వాక్యస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తి ప్రతిపాదకత్వస్య సమర్థితత్వాత్ * యత్తత్పరం జ్యోతిరుపసమ్పత్తవ్యం శ్రుతం తత్పరం బ్రహ్మ, తచ్చాపహతపాప్మత్వా దిధర్మకం తదేవ చ జీవస్య పారమార్థికం రూపమితి హి తైరుక్తమ్ * శ్రుతికృతం వివేకజ్ఞానం శరీరాత్సముత్థానం - వివేక జ్ఞానఫలం స్వరూపేణాభినిష్పత్తిరితి సముత్థానాదిశ్రుతినిర్వాహశ్చ తైస్సత్రైర్వ్యకృతః. అతః కృతకరత్వం. ఇహ పర బ్రహ్మోపసంపత్త్యావిర్భూతస్వరూపవిషయత్వసమర్థనముపజీవ్య దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వం తత్ర సమర్థిత మితి చేత్, తర్హి * ఉత్తరాచ్చేదితి సూత్రానన్తరం * జ్యోతిర్దర్శనాదితి సూత్రం నివేశయితవ్యం - హేతుప్రయోగా నన్తర్యేణ హేత్వసిద్ధేః పరిహరణీయత్వాత్, అపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్యాత్మనో ప్రకృతస్యైవానువృత్తిదర్శనేన హి తదసిద్ధిరిహ పరిహ్రియతే. ఇదం చ తత్రైవోక్తం * అపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానం ప్రస్తుత్య ఏతన్త్వేవ తే భూయో నువ్యాఖ్యాస్యామీతి తమాకృష్య తస్య స్వప్నసుషుప్త్యాద్యవస్థాక్రమేణ పరమార్థస్వరూపావిర్భావోపదేశ పరమి దం వాక్యమితి తత్రైవ ప్రతిపాదనాత్ తదప్రతిపాదనే చాస్య వాక్యస్యావిర్భూతస్వరూపవిషయత్వాసిద్ధేః అతః కృతకరత్వమన్యథా తత్రైవైతత్సూత్రవినివేశనం వా ప్రసజేత్ ——— అపరే త్వాహుః, శరీరాదుత్థానస్య స్వేన రూపే ణాభినిష్పత్తేశ్చ మధ్యే శ్రూయమాణా పరజ్యోతిఃప్రాప్తిర్నాదిత్యప్రాప్తిః అర్చిరాదిమార్గప్రత్యభిజ్ఞానాత్. తత్ప్రాప్త్యైవ త్వప్రాప్తిర్ధ్యేయా శ్రూయతే, ఆదిత్యస్యాపరత్వం చార్చిరాద్యపేక్షయేతి పూర్వపక్షోత్థానమితి. తదప్యత ఏవ ని రస్తం * ఉత్తరాచ్చేదితి సూత్ర ఏవాస్య వాక్యస్య పరబ్రహ్మోపసంపత్త్యావిర్భూతస్వరూపాత్మవిషయత్వస్య సమ ర్థితత్వాదితి.

॥ ప్రమితాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

౪౩॥ సూ. ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్ పూర్వం దహరాకాశస్య పరబ్ర హ్మత్వసాధనే * అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమితి సూత్రేణాల్పశ్రుతిః పరిహృతా - అల్పశ్రుతిప్రసఙ్గేనాఙ్గుష్ఠ ప్రమితస్య పరత్వం సాధితం, తత్ప్రసంగేనాధికరణత్రయముక్తం, అథ పూర్వప్రకృతదహరవిద్యాయాం బుద్ధిస్థత్వేన తదనన్తరభూతస్య * ఆకాశో హ వై నామేత్యాది ప్రకరణస్యాపి పరత్వమాశఙ్క్య పరిహ్రియత ఇతి సఙ్గతిః, ముక్తస్య ప్రకృతత్వాన్ముక్తాత్మపరమాత్మవిషయసంశయమాహ (కిమయమితి) — ప్రాగ్రూపభూతాకాశః పూర్వపక్షితః. తథా చ సత్యనారబ్ధణీయత్వేనస్యాత్ * ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యనేనైవ చరితార్థత్వాత్. తత్రాపి * అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకా

* అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య । ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసంభవామీతి ముక్తస్యానన్తరప్రకృతత్వాత్ * తే యదన్తరేతి చ నామరూపవినిర్ముక్తస్య తస్యాభిధానాత్ * నామరూపయోర్నిర్వహితేతి చ స ఏవ పూర్వావస్థాయామపి లక్షితః- స ఏవ హి దేవాదిరూపాణి నామాని చ పూర్వమబిభర్త్ ....

శ ఇతి హోవాచేత్యాకాశశ్రుత్యా భూతాకాశపరత్వమాశఙ్క్య సర్వభూతకారణత్వజ్యాయస్త్వపరాయణత్వాదీనాం భూతాకాశే ఽన్వయానర్హత్వాత్ బహుశ ఆకాశశబ్దాభ్యాసేనత్యపిత ద్బాధేన పరమాత్మపరత్వం నిర్ణీతం, ఇహాపి నామరూపయోః నిర్వోఢృత్వబ్రహ్మశబ్దామృతత్వాదిభిరాకాశస్య బ్రహ్మత్వం నిశ్చీయత ఇతి నైషమ్యమ్. దహరాకాశస్య తదన్తర్వర్తిన్యన్వేష్టవ్యాన్తరప్రతీతేరన్వేష్టవ్యస్యైవ తత్రత్యం పరమాత్మలిఙ్గం - నతు దహరాకాశస్యేతి శఙ్కావిశేషసంభవాద్దహరాధికరణోత్థానం యుక్తం- ఇహ తు న తథా శఙ్కా దృశ్యతే. నన్వవకాశప్రదానద్వారా నామరూపనిర్వహణహేతుత్వమాకాశస్య యుజ్యతే- అతః స్వవాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావో వైషమ్యమితి. ఉచ్యతే- కిమత్ర స్వవాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావః స్వరసార్థస్వీకారేణ వర్ణ్యతే-ఉత క్లిష్టార్థకల్పనయా. న ప్రథమః- స్వరసవ్యవస్థానే నిర్వోఢృత్వస్య నామరూపస్యాకాశస్య సర్వనామరూపనిర్వోఢృత్వానుపపత్తేః, తస్య చ పరమాత్మలిఙ్గభూతస్య స్వవాక్యస్థత్వేన * సర్వాణి హ వా ఇత్యాదివాక్యాదవిశేషాత్. న ద్వితీయః- అవకాశప్రదానద్వారా సర్వభూతోత్పత్తికారణత్వస్యాప్యాకాశే సంభావితతయా స్వవాక్యే పరమాత్మాసాధారణధర్మాభావస్య తత్రాత్ర చావిశేషాత్ ——— అపరైస్తు బ్రహ్మశబ్దస్య ముక్తాత్మపరత్వం వదద్భిరేవాకాశశబ్దస్య భూతాకాశపరత్వం పూర్వపక్షితం- తత్రాప్యాకాశవిషయనిరూపణస్య కృతకరత్వం తుల్యమ్. అతః పరపక్షే పూర్వపక్షానుదయ ఏవ ——— అతః పరమాత్మలిఙ్గానాం భూతాకాశే ఽన్వయానర్హతయా ఆకాశశబ్దస్య యోగికార్థగ్రాహ్యపత్యనన్తరపూర్వవాక్యముక్తాత్మనః ప్రకృతత్వాన్నామరూపనిర్వోఢృత్వాదిలిఙ్గాచ్చ ముక్తాత్మపరమాత్మవిషయత్వేన సంశయోత్థానం యుక్తమిత్యభిప్రాయేణ ముక్తాత్మపరమాత్మవిషయత్వేన సంశయం దర్శయతి (తత్రేతి) కిమాకాశశబ్దనిర్దిష్టో ముక్తః- ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. తదర్థం ధూత్వా శరీరమితి ముక్తస్యానన్తరప్రకృతత్వమాకాశశబ్దస్య ముక్తపరతామవగమయతి- నేతి. కిం ముక్తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వం సంభవతి- నేతి. కిమత్ర నామరూపనిర్వోఢృత్వం నామరూపభాక్తయా- ఉత నామరూపవ్యాకర్తృతయేతి. కిం * తే యదన్తరేతి నిర్దేశః కర్తృతయా నిర్వోఢృత్వముపపాదయతి- నేతి. యదా నోపపాదయతి-తదా నామరూపభాక్త్వమేవ తన్నిర్వోఢృత్వమితి తస్య జీవేఽపి బద్ధదశాయాం సంభవేన ముక్తాత్మనః ప్రకృతత్వమాకాశశబ్దస్య ముక్తపరత్వావగమకమిత్యాకాశో ముక్తాత్మేతి పూర్వపక్షః. యదా * తే యదన్తరేతి నిర్దేశః కర్తృతయా నామరూపనిర్వోఢృత్వముపపాదయతి- తదా నామరూపనిర్వోఢృత్వం నామ తత్కర్తృత్వరూపమితి తస్య ముక్తాత్మన్యసంభవాన్ముక్తాత్మనః పూర్వప్రకృతత్వేఽప్యస్మిన్వాక్యే ముక్తాత్మనోఽనవగత్యనుపపత్తేరాకాశశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః (తే యదన్తరేతి) ఉభయోర్మధ్యస్థత్వాత్తదస్పృష్టత్వం ఫలితం- మధ్యస్థస్యాన్యతరపక్షపాతాభావాత్. తేన పూర్వోక్తముక్తప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. ముక్తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వం కథమిత్యత్రాహ (నామరూపేతి) నామరూపయోర్నిర్వహితేతి శ్రుత్యనువాదః, తత్త్వార్థానువాదః. ఉపలక్షణతయాఽభిమతం నిర్వోఢృత్వం పూర్వావస్థాయామపి నాస్తీత్యత్రాహ (స ఏవ హీతి) నామరూపనిర్వోఢృత్వం న నామరూపకర్తృత్వం- అపితు నామరూపభాక్త్వం- వహనం హి ధాత్వర్థః- ఉపసర్గాణాం

తస్యైవ నామరూపవినిర్ముక్తా సామ్ప్రతికీ వ్యవస్థా * తద్బ్రహ్మ తదమృతమిత్యుచ్యతే. ఆకాశశబ్దశ్చ తస్మిన్నప్యసఙ్కుచితప్రకాశయోగాదుపపద్యతే. నను దహరవాక్యశేషత్వాదస్య స ఏవ దహరాకాశోఽయమితి ప్రతీయతే- తస్య చ పరమాత్మత్వం నిర్ణీతమ్. నైవమ్- ప్రజాపతివాక్యవ్యవధానాత్. ప్రజాపతివాక్యే చ ప్రత్యగాత్మనో ముక్త్యవస్థాన్తం రూపమభిహితమ్- అనన్తరం చ * విధూయ పాపమితి స ఏవ ముక్తావస్థః ప్రస్తుతః. అతోఽత్రాకాశో ముక్తాత్మా ....

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాదితి) ఆకాశః పరం బ్రహ్మ. కుతః (అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్) అర్థాన్తరత్వవ్యపదేశస్తావత్ * ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేతి. నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వం బద్ధముక్తోభయావస్థాత్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వమాకాశస్యోపపాదయతి, బద్ధావస్థస్స్వయం కర్మవశాన్నామరూపే భజమానో న నామరూపే నిర్వోఢుం శక్నోతి- ముక్తావస్థస్య జగద్వ్యాపారాసంభవాన్న నితరాం నామరూపనిర్వోఢృత్వమ్, ఈశ్వరస్య హి సకలజగన్నిర్మాణధురన్ధరస్య నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వం శ్రుత్యైవ ప్రతిపన్నమ్ * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః । తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే * సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాఽభివదన్యదాస్తే ఇత్యాదిషు, అతో నిర్వాహ్యనామరూపాత్ప్రత్యగాత్మనో నామరూపయోర్నిర్వోఢాయమాకాశోఽర్థాన్తరభూతః పరమేవ బ్రహ్మ, తదేవోపపాదయతి * తే యదన్తరేతి, యస్మాదయమాకాశో నామరూపే అన్తరా తాభ్యామస్పృష్టోఽర్థాన్తరభూతః, తస్మాత్తయోర్నిర్వోఢా, అపహతపాప్మత్వాత్సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చ నిర్వహితేత్యర్థః, ఆదిశబ్దేన బ్రహ్మత్వాత్మత్వామృతత్వాని గృహ్యన్తే, నిరుపాధికబృహత్త్వాదయో హి పరమాత్మన ఏవ సంభవన్తి, తేనాత్రాకాశః పరమేవ బ్రహ్మ, యత్పునరుక్తమ్ * ధూత్వా శరీరమితి ముక్తోఽనన్తరప్రకృత ఇతి, తన్న * బ్రహ్మలోకమభిసంభవామీతి పరస్యైవ బ్రహ్మణోఽనన్తరప్రకృతత్వాత్

నానార్థత్వాసంభవాత్ నితరాం వోఢృత్వం నిర్వోఢృశబ్దార్థస్స్యాదితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. తర్హి కథమమృతత్వాదికమిత్యత్రాహ (తస్యైవేతి) (సామ్ప్రతికీతి) నామరూపవిమోక్షానన్తరకాలభావిన్యవస్థా తస్య కాలస్య ప్రకృతత్వాత్ సామ్ప్రతికీత్యుచ్యతే...

రాద్ధాన్తే (వ్యపదేశస్తావదితి) ప్రదర్శ్యత ఇతి శేషః, యద్వా నామరూపయోర్నిర్వహితేతి వ్యపదేశ ఇత్యన్వయః * అర్థాన్తరత్వశబ్దస్తదుపపాదకం ధర్మం లక్షయతి- అర్థాన్తరత్వమాకాశస్యోపపాదయతీతి వ్యాఖ్యానమ్. భేదకధర్మవ్యపదేశాదిత్యర్థః (నామరూపయోరిత్యాది) నామరూపనిర్వోఢృత్వం చ స్పష్టభేదకధర్మః- అవయవశక్త్యా నిర్వోఢృశబ్దస్య వహనమాత్రపరత్వాదపి రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయాత్ కర్తృపరత్వం యుక్తమితి భావః. నన్వేవం సతి * తే యదన్తరేతి కథం ముక్తస్యానన్తరమభిధానమిత్యత్రాహ (తదేవోపపాదయతి తే యదన్తరేతి) కర్మకృతనామరూపభాక్త్వాభావాత్తయోః స్వేచ్ఛయా నిర్వోఢా పరమాత్మా- నహి కర్మపరాధీనచేష్టితస్య బద్ధస్య జగద్వ్యాపారానుగుణసఙ్కల్పాదిరహితస్య ముక్తస్య చ నామరూపనిర్వోఢృత్వం సంభవతీత్యర్థః. నిర్వహితేతి శ్రుతిస్థపదానుకారః. ఆదిశబ్దార్థమాహ (ఆదిశబ్దేనేతి) నిరుపాధికశబ్దోఽనవచ్ఛిన్నత్వపరః. ఉపాధిర్వ్యవచ్ఛేదకః, జీవస్య జ్ఞానతో బృహత్త్వం తచ్చ పరమాత్మప్రసాదాయత్తమ్ (బృహత్త్వాదయ ఇతి) ధర్మా ఇతి శేషః (ధూత్వేత్యాది) బ్రహ్మైవ సలోకో బ్రహ్మలోకః, ప్రథమానిర్దిష్టస్యాభిసంభవితుః ప్రాధాన్యేన ప్రాకరణికత్వస్యావరస్యాపి లిఙ్గబలాత్ ప్రాకరణికత్వస్యావరస్యాభా

యద్యప్యభిసంభవితుర్ముక్తస్యాభిసమ్భావ్యతయా పరం బ్రహ్మనిర్దిష్టం, తథాప్యభిసంభవితుర్ముక్తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వాద్యసంభవాదభిసంభావ్యం పరమేవబ్రహ్మ తత్ర ప్రత్యేతవ్యమ్, కించ,ఆకాశశబ్దేన ప్రకృతస్య దహరాకాశస్యాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ప్రజాపతివాక్యస్యాప్యుపాసకస్వరూపకథనార్థత్వాదుపాస్యఏవ దహరాకాశః ప్రాప్యతయేహోపసంహ్రియతఇతియుక్తమ్, ఆకాశశబ్దశ్చప్రత్యగాత్మనినక్వచిద్దృష్టచరః, అతోఽత్రాకాశఃపరంబ్రహ్మ.......

అథస్యాత్- ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతమాత్మాన్తరమేవనాస్తి-ఐక్యోపదేశాత్ ద్వైతప్రతిషేధాచ్చ, శుద్ధావస్థఏవహి ప్రత్యగాత్మాపరమాత్మాపరంబ్రహ్మపరమేశ్వరఇతిచవ్యపదిశ్యతే- అతః ప్రకృతాన్ముక్తాత్మనోఽభిసంభవితుర్నార్థాన్తరమభిసంభావ్యోబ్రహ్మలోకః, అతోనామరూపయోర్నిర్వహితా ఆకాశోఽపిసఏవ భవితుమర్హతీతి, అతఉత్తరంపఠతి ....

౪౩ ॥ సూ, సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన వ్యపదేశాదితివర్తతే,సుషుప్త్యుత్క్రా

గోఽయుక్తఇత్యభిప్రాయేణాహ (యద్యపీతి) అవాన్తరప్రకరణేన పూర్వవాక్యస్య జీవస్వరూపపరత్వమభ్యుపేత్య పరిహృతం- వస్తుతస్తు బ్రహ్మలోకశ్రుత్యనుగృహీతమహాప్రకరణబలాత్. పూర్వవాక్యమపి నజీవపరం- కింతు తస్యపరమప్రాప్యభూతపరబ్రహ్మపరత్వమేవేత్యాహ (కించాకాశేతి) ప్రజాపతివాక్యస్య వ్యవధాయకత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రజాపతివాక్యస్యేతి) హేత్వన్తరమప్యాహ (ఆకాశశబ్దశ్చేతి)..........

ఉత్తరసూత్రమవతారయితుంశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) నను కథమాత్మాన్తరమేవనాస్తీత్యుచ్యతే- త్రిపాదీహ్యన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరా ప్రథమపాదఏవచిదచిద్విలక్షణవస్తుసద్భావస్సమర్థితః. ఉచ్యతే-సిద్ధిస్తావదుభయవిధా- సాధకప్రమాణసంభవాధీనాబాధకప్రమాణవ్యుదాసాధీనాచ. బాధకప్రమాణవ్యుదాసేన సాధకసత్తాయత్తాసిద్ధిః స్థేయసీభవతి- తదభావే సాధకమాత్రాధీనాసిద్ధిరస్థిరా. అస్థిరంచాసత్కల్పమ్. అత్ర ప్రథమేపాదే సాధకసద్భావాధీనసిద్ధావదర్శితాయామప్యైక్యోపదేశభేదనిషేధరూపబాధకవ్యుదసనస్య సూత్రకారైరితః పూర్వమకృతత్వాత్- సాధకాధీనసిద్ధేరస్థిరప్రాయత్వాన్నాస్తీత్యుక్తమ్. ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతమాత్మాన్తరం దృఢప్రమాణసిద్ధం నభవతీత్యర్థః. చతుర్థపాదేపీదృశవ్యపదేశః ఉక్తార్థాభిప్రాయోవేదితవ్యః. యద్వా త్రిపాద్యా అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వం ప్రాచుర్యనిబన్ధనమితినానుపపత్తిః (ఐక్యోపదేశాత్ ద్వైతప్రతిషేధాచ్చేతి) ముక్తప్రాప్యతయోక్తస్య బ్రహ్మలోకశబ్దనిర్వాచ్యతయా బృహదారణ్యకే ప్రత్యభిజ్ఞాయమానస్య * ఏకధైవానుద్రష్టవ్యం * సవాఏషమహానజఆత్మాయోఽయంవిజ్ఞానమయః * నేహనానాస్తికిఞ్చనేతి జీవైక్యప్రతిపాదనాత్ భేదనిషేధాచ్చేత్యర్థః. తత్రహి * ఏషబ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితిహోవాచేతి ప్రకరణావసానే తస్య పరమాత్మనో బ్రహ్మలోకశబ్దనిర్దేశోఽవగమ్యతే. చశబ్దస్సముచ్చయే- ఐక్యోపదేశభేదనిషేధయోః ప్రత్యేకం భేదవిరోధిత్వాత్. ఇతరేతరయోగే వాచశబ్దః-ఐక్యస్యాముఖ్యత్వశఙ్కానివారకత్వాత్ భేదనిషేధస్య నామరూపయోర్నిర్వహితేతి పూర్వవద్యథాశ్రుత్యనువాదః- అతఏవహి నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వమితిస్వగ్రన్థేనిర్దిష్టమ్. ఆపాతతోఽర్థాన్తరత్వేప్రతీతేఽపి నతత్సిద్ధాన్తేస్వీకర్తవ్యమితిశఙ్కాగ్రన్థస్యార్థః...

౪౩ ॥ సూ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన సూత్రస్యాకాఙ్క్షాంపూరయతి (వ్యపదేశాదితివర్తతఇతి) యథా * అథశబ్దానుశాసనమిత్యత్ర * కేషాంశబ్దానామిత్యుక్తే సమస్తస్యాప్యనుశాసనపదస్య విభాగేనానుషఙ్గః, తథేహాపీతిభావః. సూత్రే * సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోరితి సప్తమీ. కస్య కస్మాద్భేదఇత్యత్రాహ ॥

న్త్యోః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వేన పరమాత్మనో వ్యపదేశాత్ ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మాఽత్రైవ. తథాహి, వాజసనేయకే *కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి ప్రకృతస్య ప్రత్యగాత్మనస్సుషుప్త్యవస్థాయామకిఞ్చిజ్జ్ఞస్య సర్వజ్ఞేన పరమాత్మనా పరిష్వఙ్గ ఆమ్నాయతే * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమితి. తథోత్క్రాన్తావపి * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాఽన్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతీతి. న చ స్వపత ఉత్క్రామతో వాఽస్య కిఞ్చిజ్జ్ఞస్య తదానీమేవ స్వేనైవ సర్వజ్ఞేన సతా పరిష్వఙ్గాన్వారోహౌ సంభవతః. న చ క్షేత్రజ్ఞాన్తరేణ, తస్యాపి సర్వజ్ఞత్వాసంభవాత్ ...

ఇతశ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మేత్యాహ.

౪౪ ॥ సూ. * పత్యాదిశబ్దేభ్యః * అయం పరిష్వఞ్జకః పరమాత్మా పత్యాదిశబ్దేభ్య ఏవాదిశ్యతే * సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః * స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్ * ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయ * తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి । ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతి । ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽన్నాదో వసుదానః ... అజరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మేతి. ఏతే చ పతిత్వజగద్విధరణత్వసర్వేశ్వరత్వాదయః ప్రత్యగాత్మనో ముక్తావస్థాయామపి న కథఞ్చిత్సమ్భవన్తి, అతో ముక్తాత్మనోఽర్థాన్తరభూతో న మదూపయోరిత్యుపదేశః-

(ప్రత్యగాత్మన ఇతి) అర్థాన్తరత్వవ్యపదేశరూపహేతోస్సిద్ధిం జ్ఞాపయితుం ... సాధ్యని ర్దేశం దర్శయతి (అర్థాన్తరభూత ఇతి) అర్థాన్తరార్థప్రతిజ్ఞాత్వాత్ సూత్రే కణ్ఠోక్త్యభావేఽపి ... విజ్ఞానస్య హి ప్రాయేణ కణ్ఠోక్తిరుపలభ్యతే. దేహస్య ప్రాజ్ఞపరిష్వక్తత్వం ... విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి ప్రకృతస్యేత్యుక్తం * ఉత్సర్జన్ - శరీరమితి శేషః. క్షేత్రజ్ఞాన్తరేణ పరిష్వఙ్గాన్వారోహౌ ... (న చేతి) .. ముక్తావస్థేనాత్మనాఽన్వారోహ ఇత్యత్రాహ (ఇతశ్చేతి)

౪౪ ॥ సూ. * పత్యాదిశబ్దేభ్యః * సూత్రే * పత్యాదిశబ్దేభ్య ఇతి నిర్దిష్టశబ్దానాం ... శ్రుతిపాఠక్రమానాదరేణ * సర్వస్యాధిపతిరితి వాక్యం ప్రథమముదాహృతం సూత్రే చ పత్యాదిశబ్దాః ... కిమర్థమితి చేత్ - ఉచ్యతే. కర్మసంబన్ధనిషేధముఖేన సర్వేశ్వరత్వాదిగుణానాం నిరుపాధికత్వజ్ఞాపకస్య * స న సాధునా కర్మణా భూయానిత్యాదివాక్యస్య పూర్వం * సర్వస్యాధిపతిరిత్యాదివాక్యం- పశ్చాత్ * ఏష భూతాధిపతిరితి వాక్యమ్. హేయసంబన్ధరాహిత్య పరవాక్యస్య తత్పూర్వాపరవాక్యానాం చ ... క్రోడీకరణార్థమథ ... తాత్పర్యవిజ్ఞాపనార్థం చ * పత్యాదిశబ్దేభ్య ఇతి నిర్దేశః. అథ పత్యాదీత్యనుక్తిః * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమిత్యాదిభిస్స్వప్రకరణస్యైకార్థ్యేన విశేష్యస్య పరమాత్మనో నారాయణత్వద్యోతనార్థా అత ఏవ హ్యయం పరిష్వఞ్జకః పరమాత్మేతి భాష్యే నిర్దేశః, స ఖలు * పతిం విశ్వస్యేతి. ప్రకరణస్థం * తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి పరమాత్మశబ్దం స్మారయతి. ముముక్షూపాస్యత్వరూపమహాగుణవాచిశబ్దత్వాత్ పత్యాదిశబ్దైస్సహ * తమేతమిత్యాదివాక్యముపాత్తం * అన్నాదః- అన్నదః అథ పత్యాదిశబ్దోక్తానాం ధర్మాణాం ముక్తవ్యావర్తకత్వం దర్శయతి (ఏతే చేతి) ముక్తస్య జగద్వ్యాపార రహితత్వాన్న సంభవన్తీత్యర్థః. కిం జీవమాత్రాదర్థాన్తరత్వే విప్రతిపత్తిః - ఉత ముక్తాదర్థాన్తరత్వ ఇతి వికల్పే ప్రథమం శిరః పూర్వసూత్రేణ ప్రత్యుక్తమ్, అనేన తు ద్వితీయం శిర ఇతి విభాగః. యద్వా - సూత్రద్వయోక్తైర్ధర్మైర్ముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధిః కథమిత్యత్రాహ (ఏతే చేతి) ఏతచ్ఛబ్దస్సూత్రద్వయోదాహృతగుణపరః - అథ ... బ్దేవలి

ఐక్యోపదేశస్తు సర్వస్య చిదచిదాత్మకస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన తదాత్మకత్వాయుక్తఇతి * సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలాన్ ఇత్యాదిభిర్వాక్యైః ప్రతిపాద్యతఇతి పూర్వమేవసమర్థితమ్. ద్వైతప్రతిషేధశ్చ తతఏవేత్యనవద్యమ్.

అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః,

---

ష్వంగాన్వారోహావన్తర్భూతౌ సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః పరిష్వంగస్యాన్వారోహస్యచ జగద్వ్యాపారాన్తర్భూతత్వాన్ముక్తస్య తద్రహితత్వాచ్చ తౌచతస్మిన్నసంభవతః. ఏతేఅకర్మసంపాద్యాఇతిచాభిప్రాయః * సనసాధునాకర్మణాభూయాన్ ఇతిశ్రుతత్వాత్. తేనబద్ధాత్మత్వాసంభవః. ముక్తైశ్వర్యస్య జగద్వ్యాపారవర్జత్వాత్ ముక్తాత్మత్వాసంభవఇత్యర్థః. ఏవమనేన సూత్రద్వయేనపరమాత్మనశ్చిదచిద్వైలక్షణ్యే ప్రమాణబాహుల్యస్యోపపాదితత్వాత్ ఐక్యోపదేశభేదనిషేధౌతదనురోధేన వర్ణనీయావితిశఙ్కాబీజం పరిహృతంభవతి. ఏతావదేవ తదధికరణకృత్యమ్, ఏవంప్రబలతరభేదశ్రుత్యనురోధేన నిర్వాహకర్తవ్యేసత్యైక్యోపదేశభేదనిషేధయోరముఖ్యతయాపి నిర్వాహేప్రాప్తే సూత్రకారైరేవశ్రుతితాత్పర్యతశ్చ వక్ష్యమాణంశ్రుతి సిద్ధంముఖ్యనిర్వాహం తత్రతత్రప్రసంగే పూర్వమపిస్వేనోక్తమిహస్మారయతి (ఐక్యోపదేశస్త్వితి) కార్యకారణైక్యనిబన్ధనః- నతుజీవేశ్వరైక్యనిబన్ధనఇత్యర్థః. తతఏవ- కార్యకారణైక్యాదేవ. ఐక్యోపదేశశేషత్వాత్ భేదనిషేధశ్రుతిశ్చకుతర్కసిద్ధకార్యకారణభేదప్రతిషేధపరేత్యర్థః అతోభేదనిషేధస్య ప్రకారైక్యనిబంధనత్వమప్యర్థసిద్ధం. ప్రకారప్రకారిభావస్య జగత్కారణత్వనిర్వాహకత్వాత్. తత్రారమ్భణాధికరణే కార్యకారణైకత్వ సమర్థనంశ్రౌతం- తేనైక్యోపదేశస్య ముఖ్యత్వసమర్థనం. సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబంధనత్వం * అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః ఇతివక్ష్యతే- తత్రప్రకృతినయగోచరతయాముఖ్యత్వ సమర్థనంచిద్విషయమచిద్విషయంచ * అంశోనానావ్యపదేశాత్ * ఉభయవ్యపదేశాదిత్యధికరణద్వయేనకృతమ్. ఏవంవక్ష్యమాణోముఖ్యనిర్వాహఇహస్మారితః పాదద్వయోక్తమర్థమభిప్రేత్యాహ (ఇత్యనవద్యమితి) ... ...

పరైస్తు * సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోరిత్యాదిసూత్రద్వయం బృహదారణ్యకే * కతమఆత్మాయోఽయంవిజ్ఞానమయ ఇత్యాదిప్రకరణ విషయమధికరణాంతరంవ్యాఖ్యాతం. తత్రచోపక్రమే * యోఽయంవిజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితిశారీరలింగదర్శనాదుపసంహారేచ * సవాఏషమహానజఆత్మాయోఽయంవిజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితిశారీరాపరిత్యాగాన్మధ్యేచ సుషుప్త్యాదిసాంసారికతత్తదవస్థాప్రతిపాదనాదత్రసంసారిస్వరూపంప్రతిపాద్యమితిపూర్వపక్షం కృత్వాసుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః ప్రాజ్ఞాద్భేదవ్యపదేశేన పత్యాదిశబ్దేభ్యశ్చాసంసారిస్వరూపంప్రతిపాద్యమితి సిద్ధాన్తఉక్తః. ఉపక్రమాదిషుశారీర లింగకథనమనువాదరూపంతస్య పరేణబ్రహ్మణైక్యోపదేశార్థంకృతమ్ * యోఽయంవిజ్ఞానమయః * సవాఏషమహానజఆత్మేతిపరమేశ్వరేణైకత్వ ముపదిశ్యతే. * అతఊర్ధ్వంవిమోక్షాయైవబ్రూహీతిపదేపదేప్రశ్నాత్ * అనన్వాగతస్తేన భవత్యసంగోహ్యయం పురుషఇతిపదేపదేప్రశ్నేనానన్వాగతత్వాదికథనరూపప్రతివచనాచ్చ అసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరత్వసిద్ధిరితిశారీరలింగదర్శనపరిహారశ్చోక్తః. ఏవమధికరణభేదవర్ణనమయుక్తమ్. ద్వితీయతృతీయపాదాంతర్గతాధికరణాన్తరసూత్రవైరూప్యాత్ నిరూపణీయాభావాచ్చ. నహ్యత్రసూత్రద్వయే ప్రతిజ్ఞావాక్యం శ్రూయతే, వివక్షితతత్తత్ప్రకరణస్థధర్మివాచిశబ్దాభావాత్ ప్రతిక్షేప్యవ్యుదాసకశబ్దాభావాచ్చ * ఈక్షతేర్నాశబ్దం * ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ * అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదితిహిసూత్రశైలీ, అత్రతుతథాభావాభావాదధ్యాహారస్స్యాత్, సచానధ్యాహారేణనిర్వాహసంభవత్యనుపపన్నః. ఇహచపూర్వప్రకృతసాధ్యహేతుసమర్థకత్వేనాధ్యాహారోఽనపేక్షితః, చతు

ర్థపి పాదేఽధికరణాన్తరారమ్భేషు ధర్మివాచిపదాశ్రవణం న దోషః, తస్య ప్రధానాదేః ప్రతిపాద్యత్వ వ్యుదాసపర త్వాద్ధర్మివాచిపదనైరపేక్ష్యాత్ * ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్నేతి * న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపీతి చ వ్యుదసనప్రతిజ్ఞాశ్రూయతే, నేతిపదస్యోత్తరత్ర అనుషఙ్గేపి న దోషః. ప్రధానాదిపరత్వవ్యుదాసస్య పరమాత్మపరత్వోపపాదన శేషత్వాత్, పరమాత్మపరత్వస్య ప్రాధాన్యేన ప్రతిపిపాదయిషితతయా సర్వత్ర తద్వివక్షాయాం ప్రతిజ్ఞావాక్యశ్రవణాత్, క్వచిదధ్యాహారదర్శనేపి గత్యన్తరసద్భావే సతి గత్యభావజ్ఞాననిర్వాహ్యో హ్యా(ఽ)నుపపన్నః. అతః పరమాత్మపరత్వసమర్థనపరాధికరణవైరూప్యాదయుక్తమ్, నిరూపణీయాభావాచ్చ అధికరణాన్తరత్వమయుక్తం, సన్దిగ్ధే హి న్యాయప్రవృత్తిః క్రియతే, ఏకస్మిన్వాక్యే ప్రకరణే వా పరస్పరవిరుద్ధార్థద్వయం ప్రధానప్రతిపాద్యతయా ప్రతీయతే– తత్ర సందేహే సతి న్యాయావతారః, ఇహ చ తాదృశసంశయవిషయో న దృశ్యతే, తథా హి జాగ్రత్స్వప్నాద్యవస్థాప్రతిపాదకవాక్యానాం జీవవిషయత్వం న సంశయపదం, న చ తదపాకర్తుం శక్యం, అతస్తన్నిరూపణపరత్వమధికరణస్యాయుక్తం * అసంగో హ్యయం పురుష ఇత్యాదివాక్యానాం శుద్ధస్వరూపపరత్వమపి న సందేహపదం, నిరవధికానన్దనిరఙ్కుశైశ్వర్యప్రతిపాదకానాం * స ఏకో బ్రహ్మలోక ఆనన్దః * సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాదివాక్యానాం పరమాత్మపరత్వేపి న సందేహః అత ఏతత్సమర్థనమనపేక్షితమ్. సమానాధికరణవాక్యానాం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశపరత్వేపి న విశయ ఇతి న తత్సమర్థనార్థమధికరణారమ్భో యుక్తః. జీవస్వరూపకథనం బ్రహ్మాత్మకత్వవిధానాయానువాద ఇత్యయమర్థో నిరూపణీయ ఇతి చేన్న, ప్రాప్తార్థానాం వాక్యానామనువాదకత్వస్య అప్రాప్తార్థానాం విధాయకత్వస్య చ స్వత ఏవ స్పష్టత్వాత్. న ఖలు– * అగ్నిర్హిమస్య భేషజమిత్యస్య వాక్యస్యానువాదకత్వం * స్వర్గకామో యజేతేతి వాక్యస్య విధిత్వం చాత్ర నిరూపణీయం. అతో జీవస్వరూపకథనే ప్రాప్తవిశేషణోక్తేరనువాదత్వం న సమర్థనీయం– అప్రాప్తసర్వప్రతిపాదనస్య విధిత్వం చ న సాధ్యం, విహితధర్మనిషేధేన స్వరూపైక్యప్రతిపాదనం చానుపపన్నం. సూత్రాక్షరప్రాతికూల్యాచ్చ నేదం సూత్రద్వయం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశసమర్థనపరం, భేదసమర్థనపరత్వం హ్యక్షరస్వారస్యాదవగమ్యతే, న చ మృషావాద్యభిమతం బ్రహ్మాత్మకత్వమస్మిన్ప్రకరణే దృశ్యతే * స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేతే సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః సర్వస్యాధిపతిరితీశ్వరతాదాత్మ్యోపదేశపరత్వావగమాత్, తన్న లోకాధిష్ఠానతాదాత్మ్యం హ్యుపదేశ్యం న హీశ్వరోఽశేషజగదధ్యాసాధిష్ఠానం– ఈశ్వరస్యాపి సన్మాత్రవస్తుని కల్పితత్వాత్. న హి కల్పితస్య కల్పితభూదశానామ్బుధారాధిష్ఠానం. కిఞ్చ– ఈశ్వరాధ్యస్తజీవదర్శనం నేశ్వరకర్తృకం– ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞతయా స్వస్వరూపేతాకారవిషయభ్రమానుపపత్తేః. న చాన్యకర్తృకం– అధిష్ఠానభూతేశ్వరస్యసంసార్యగోచరత్వాత్. న హ్యధిష్ఠానానవభాసేఽధ్యస్తప్రతీతిరుపపద్యతే. ఘటస్స్ఫటస్సన్నితి సన్మాత్రమేవాధిష్ఠానతయాఽనువృత్తమనఘ సత ఇతి చ తదీయప్రక్రియా సతీ విశ్వరోఽధిష్ఠానతయా ప్రతీయత ఇతి. అతస్సర్పభూదళనయోరన్యోన్యతాదాత్మ్యోపదేశవత్ జీవేశ్వరతాదాత్మ్యోపదేశోఽనుపపన్నః. ఈశ్వరధర్మాశ్చ అవివక్షితా ఇతి చేత్– పదానాం లక్షణా. కిఞ్చ అప్రాప్తానాం ధర్మాణామనువాదాసంభవాద్విహితస్య నిషేధాయోగాత్ * ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఇతి తాత్పర్యలిఙ్గదర్శనాచ్చ తేషాం ధర్మాణామవివక్షితత్వం దుర్వచమ్. సిద్ధాన్త్యభిమతం తు తాదాత్మ్యం తదుపాసనం చోత్తరత్ర నిరూపయిష్యతే. అతస్సూత్రాక్షరప్రాతికూల్యాత్, సంశయవిషయాభావాత్, స్వాభిమతార్థశరీరస్యానుపపన్నత్వాత్, ప్రామాణికతాదాత్మ్యనిరూపణస్యాన్యత్ర క్రియమాణత్వాచ్చాకాశశబ్దనిర్దిష్టస్య పరమాత్మత్వోపపాదకం సూత్రద్వయమితి సిద్ధమ్—— యాదవప్రకాశపక్షేపి నిరూపణీయాభావాదనారమ్భణీయత్వదోషః స్థితః. పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనప్రకారశ్చానుపపన్నః. పరిష్వఙ్గాన్వారోహాభ్యాం ప్రాజ్ఞస్యాత్మనశ్శారీరాద్భేదః స్థిత ఇతి విషయశోధకమాద్యం సూత్రం వ్యాఖ్యాయ సప్రాజ్ఞః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్త శ్రీభాష్యే

ప్రథమాధ్యాయే—చతుర్థపాదః

॥ ఆనుమానికాధికరణమ్ ॥

౧ ॥ సూ, ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ.

ఉక్తం పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధనతయా జిజ్ఞాస్యం జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మాచిద్వస్తునః

కిం భోక్త్రాదివ్యావృత్తాతిశయలబ్ధైశ్వర్యోజీవః, ఉత పర ఇతి విశయే భోక్తుర్విజ్ఞానమయస్య ప్రకరణస్థతయా వశిత్వేశాన త్వాదీనాం విద్యాకర్మలబ్ధతయా జీవత్వముక్త్వా పత్యాదిశబ్దానాం శాఖాన్తరే పరమాత్మవిషయత్వదర్శనాదన్యత్ర ప్రసిద్ధ్యా పరమాత్మని సమ్ప్రత్తిశ్రవణాచ్చ పరమాత్మత్వం సాధితం, తత్ర తావదాద్యసూత్రవ్యాఖ్యానమయుక్తం, విషయ శోధకత్వే మాలే సూత్రవైయర్థ్యాత్. పూర్వపక్షపరత్వే శబ్దస్య హేతోర్విరుద్ధత్వాత్, భోక్తుః ప్రకృతతయా కర్త్రా ధీనైశ్వర్యత్వస్య పూర్వపక్షహేతోరశాబ్దత్వాచ్చ తచ్ఛబ్దావ్యుదసనాసమర్థభేదానుభాషణే ప్రయోజనాభావాత్, సూత్రవైయర్థ్యమ్. కించ శారీరాత్ భేదకో పరిష్వఙ్గాన్వారోహా ప్రాజ్ఞకర్తృకౌ శ్రూయమాణౌ. ప్రాజ్ఞత్వం చ స్వా భావికం, పతిత్వాదయశ్చ స్వాభావికా ఏవాత్ర ప్రతిపాద్యన్తే, ఉపాధ్యనుక్తేః, తత్రైవ * న సాధునా కర్మణా భూయాః నిత్యపాధినిషేధాచ్చ. అతస్తదనాదృత్య పత్యాదిశబ్దానాం శాఖాన్తరప్రసిద్ధ్యా పరమాత్మసాధకత్వోక్తిం చతురా. స ద్విద్యాసంవాదస్తు యద్యపి ప్రాజ్ఞస్య జగత్కారణత్వావగమకః తథాపి కారణస్య చిదచిద్విలక్షణ్యతు సంవాదని రపేక్షహేతుః ప్రాజ్ఞత్వం నిరుపాధికైశ్వర్యవత్త్వం చ. యద్యకర్మహేతుకం నిరఙ్కుశైశ్వర్యమపి శ్రుత్యన్తరసంవా దసాపేక్షం, తర్హి శ్రుత్యన్తరే హి కథమాశ్వాసః, తత్రాపి సంవాదాన్తరాపేక్షణేఽనవస్థా స్యాత్. ఏతచ్ఛ్రుత్యపేక్ష ణేఽన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. అతోఽధికరణాన్తరకల్పనం తన్నిర్వహణం చానుపపన్నం. అతస్సూత్రత్రయమేకాధికరణం

॥ అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన

శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన

శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

సముదితాధికరణసంఖ్యా–౨౭—సముదితసూత్రసంఖ్యా–౧౦౯.

౧ ॥ సూ. ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ. ప్రథమపాదశ్చేతనా చిద్విలక్షణకారణత్వాయోగవ్యవచ్ఛేదపరః, అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరాయాం త్రిపాద్యామస్పష్టస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకవాక్య విషయా ద్వితీయతృతీయా–స్పష్టతరజీవాదిప్రతిపాదకవాక్యవిషయశ్చతుర్థ ఇతి పాదసంగతిః ద్వితీయపాదారమ్భే కథితా. సూత్రకారైస్తు అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్య త్రిపాదీకృత్యత్వం చతుర్థపాదారమ్భే కణ్ఠోక్తం* ఆనుమానికమప్యేకేషా మితి హ్యుక్తం, అతో భాష్యకారశ్చతుర్థపాదారమ్భే త్రిపాద్యర్థస్పష్టీకరణముఖేన సంగతిం వివక్షన్ ప్రథమపాదా ర్థానుభాషణపూర్వకం ద్వితీయతృతీయయోరర్థం వృత్తం దర్శయతి (ఉక్తమితి) ప్రధానాదేరిత్యాదిశబ్దేన ప్రాణాకా శాదిగ్రహణం, విలక్షణమిత్యన్తేన ప్రథమపాదార్థ ఉక్తః, వైలక్షణ్యం చోభయలిఙ్గతయేతి దర్శయన్ ద్వితీయతృతీయ

ప్రధానాదేశ్చేతనాచ్చ బద్ధముక్తోభయావస్థాద్విలక్షణం నిరస్తసమస్తహేయగన్ధం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సత్యసఙ్కల్పం సమస్తకల్యాణగుణాత్మకం సర్వాన్తరాత్మభూతం నిరఙ్కుశైశ్వర్యమితి. ఇదానీం కాపిలతన్త్రసిద్ధాబ్రహ్మాత్మకప్రధానపురుషాదిప్రతిపాదనముఖేన ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణ్యపి కానిచిద్వాక్యాని కాసుచిచ్ఛాఖాసు సన్తీత్యాశఙ్క్య బ్రహ్మైకకారణత్వస్థేమ్నే తన్నిరాక్రియతే. కఠవల్లీష్వామ్నాయతే * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః । మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః ॥ మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః । పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిరితి ॥ తత్ర సన్దేహః కిం కాపిలతన్త్రసిద్ధమబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమిహావ్యక్తశబ్దేనోచ్యతే- ఉత నేతి. కిం యుక్తమ్. ప్రధానమితి. కుతః * మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పర ఇతి తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానేన తస్యైవ ప్రతీతేః * పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిరితి పఞ్చవింశకపురుషాతిరిక్తతత్త్వనిషేధాచ్చ. అతోఽవ్యక్తం కారణమితి ప్రాప్తమ్

యోరప్యర్థం దర్శయతి (నిరస్తేత్యాదిపదైః) సమస్తశబ్దేన చిద్గతమచిద్గతం చ హేయం వివక్షితం, గన్ధశబ్దేన ముక్తవ్యావృత్తిః, సమస్తకల్యాణగుణాత్మకమితి పదం ధర్మిస్వరూపపరం, సర్వజ్ఞమిత్యాదిపదైర్ద్వితీయపాదార్థస్సూచితః *యస్సర్వజ్ఞః * ఆకాశవస్సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాదివాక్యజాతం హి తద్విషయః. అన్తర్యామివైశ్వానరద్యుభ్వాద్యధికరణసిద్ధమర్థమాహ (సర్వాన్తరాత్మభూతమితి) * ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి సుబాలోపనిషదన్తర్యామివిషయతయా శ్రూయమాణత్వాత్ * పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి ముణ్డకోపనిషద్వాక్యస్య సపక్షత్వేనోపన్యాసాత్తత్సమర్థనాచ్చ. నిరఙ్కుశైశ్వర్యమితి తృతీయపాదార్థసూచనం * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి * ఈశానో భూతభవ్యస్య * సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాదివాక్యజాతం హి తద్విషయః. వర్తిష్యమాణమాహ (ఇదానీమితి) (ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణీతి) న కేవలం లిఙ్గప్రతిపాదకాని- కిన్తు లిఙ్గినామేవ ప్రధానాదీనాం జగత్కారణత్వప్రతిపాదనశఙ్కాస్పదానీతి- అతో జీవాదివిషయతాయాః స్పష్టతరత్వమితి భావః (ప్రధానపురుషాదిప్రతిపాదనముఖేన ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణీతి) ప్రధానపురుషాదిస్వరూపప్రతిపాదనప్రకారః తన్త్రార్థప్రత్యభిజ్ఞాపకః, తేన ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనం ఫలితమిత్యర్థః. బ్రహ్మైకకారణత్వస్థేమ్న ఇత్యత్రైకశబ్దేన త్రిపాద్యా అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వం సూచితమ్. స్థేమ్న ఇత్యనేన చతుర్థపాదార్థస్సూచితః, పూర్వపాదద్వయప్రతిపన్నస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్య స్థైర్యమస్మిన్పాదే ప్రధానాదికారణత్వప్రతిపాదనవ్యుదసనేన క్రియతే హి భవతి. అత్రానన్తరపూర్వాధికరణే ముక్తాదపి వైలక్షణ్యముక్తం- తదయుక్తం- ప్రత్యగాత్మనః పరస్య నిషేధాదితి శఙ్కయా అవాన్తరసంగతిరితి చార్థసిద్ధం- బద్ధముక్తోభయావస్థాద్విలక్షణమితి హ్యుక్తమ్. విషయమాహ (కఠవల్లీష్వితి) తన్త్రసిద్ధతత్త్వక్రమప్రత్యభిజ్ఞాభాసజనకాని వాక్యాని విషయః. తన్త్రసిద్ధక్రమతద్విపర్యయప్రతీతిభ్యాం సంశయః సిద్ధాన్తే అవ్యక్తశబ్దస్య ప్రధానవాచకత్వాభావాత్ ఉత నేతి సంశయశిరో న్తరం కృతం, అన్యథా ఉత బ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమితి హి శిరోన్తరం వక్తవ్యమ్. కఠవల్ల్యామబ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణత్వప్రతిపత్తిరస్తి- న వేతి ప్రథమవిచారోఽభిప్రేతః. తదర్థం * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యత్రావ్యక్తశబ్దః కిమబ్రహ్మాత్మకప్రధానపరః- ఉత నేతి విచారః, తదర్థం కిమస్మిన్నన్తే తన్త్రసిద్ధతత్త్వగణనక్రమప్రత్యభిజ్ఞానమస్తి- నేతి. తదర్థమవ్యక్తాత్పూర్వాపరనిర్దిష్టమహత్పురుషశబ్దాభ్యాం మహాజ్జీవతత్త్వే నిర్దిశ్యేతే- ఉత జీవపరావితి. కిమిహేన్ద్రియాదిశబ్దైః పూర్వవాక్యస్థరూపకరూపితేన్ద్రియాదిప్రతిపత్తిరస్తి- నేతి. కిమత్ర పరత్వం కారణభావేన- ఉత వశీకార్యతయేతి. యదా కారణభావేన- తదా రూపితేన్ద్రియాది ప్రతిప

తదిదముక్తం (ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేదితి) ఏకేషాంశాఖినాం శాఖాస్వానుమానికం ప్రధాన మపి కారణమామ్నాయతఇతిచేత్ ... .

అత్రోత్తరం (నేతి) నావ్యక్తశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమిహాభిధీయతే. కుతః. (శరీరరూప కవిన్యస్తగృహీతేః) శరీరాఖ్యరూపకవిన్యస్తస్యాప్యవ్యక్తశబ్దేనగృహీతేః. ఆత్మశరీరబుద్ధిమనఇంద్రియవిషయేషురథిరథాదిభావేన రూపితేషురథరూపణేనవిన్యస్తస్య శరీరస్యాత్రావ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాదిత్యర్థః. ఏతదుక్తంభవతి పూర్వత్రహి * ఆత్మానంరథినంవిద్ధిశరీరంరథమేవచ । బుద్ధింతుసారథింవిద్ధిమనఃప్రగ్రహమేవచ । ఇంద్రియాణిహయానాహుర్విషయాంస్తేషుగోచరానిత్యాదినా * సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోఃపరమంపదమిత్యంతేన సంసారాధ్వనః పారంవైష్ణవంపదంప్రేప్సంతముపాసకం రథిత్వేన తచ్ఛరీరాదీనిచ రథరథాంగత్వేన రూపయిత్వాయస్యైతేరథాదయోవశేతిష్ఠంతి- సఏవాధ్వనఃపారంవైష్ణవంపదమాప్నోతీత్యుక్త్వాతేషు రథాదిరూపితశరీరాదిషు. యానియేభ్యోవశీకార్యతాయాం ప్రధానాని,తాన్యుచ్యంతే * ఇంద్రియేభ్యఃపరాఇత్యాదినా.

త్ర్యభావేన మహత్పురుషశబ్దయోర్మహజ్జీవతత్త్వసమర్పకతయా తాన్త్రికప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాత్ అవ్యక్తశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానముచ్యతఇతి తస్యైవ కారణత్వంప్రతీయతఇతి పూర్వపక్షః. సిద్ధాన్తేతు యదా వశీకార్యతయా పరత్వంవివక్షితం- తదా పూర్వరూపితేన్ద్రియాదిప్రతిపత్త్యా మహత్పురుషశబ్దయోర్జీవపరమాత్మపరత్వేన తన్త్రసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాభావాదవ్యక్తశబ్దోనాబ్రహ్మాత్మకప్రధానపరఇతి నతస్యాత్రకారణత్వప్రతీతిరితిఫలఫలిభావః. శఙ్కాయామనుత్పన్నత్రత్వమాహ(తదిదముక్తమితి)శఙ్కానువాదినంసూత్రఖండంవ్యాచష్టే(ఏకేషామిత్యాదినా)

పరిహారఖండంవ్యాచష్టే (శరీరాఖ్యేతి) శరీరమేవ రూపకవిన్యస్తం- రూప్యతేఽనేనేతిరూపకం-దృష్టాన్తః. రూపకత్వేనవిన్యస్తం- రూపితమిత్యర్థః. శరీరంహి రథత్వేనరూపితం * శరీరంరథమేవచేతి. ననురూపకవిన్యస్తశరీరగృహీతేరితివక్తవ్యం- విశేషణస్య పూర్వనిపాతిత్వాదితిశఙ్కాపరిహారాయ శరీరాఖ్యేత్యుక్తమ్. అస్మిన్వాక్యే రూపకవిన్యస్తం వస్తుప్రాధాన్యేనవివక్షితం- విశేషణాపేక్షయావిశేష్యంప్రధానం- అతోరూపకవిన్యస్తపదం విశేష్యసమర్పకం. కీదృశం తదిత్యపేక్షాయాం శరీరాఖ్యం రూపకవిన్యస్తమితి శరీరశబ్దేన తద్విశేష్యతే- యథాఖండశబ్దేనగౌః అతో రూపకవిన్యస్తప్రాధాన్యాభిప్రాయః శరీరశబ్దపూర్వనిపాతఇత్యభిప్రాయః. కాని కథంరూపితానీత్యత్రాహ (ఆత్మేతి)రూపకాభిధాయివాక్యంకిం- రథిరథాదిభావేనరూపితానామత్రగ్రహణం, తత్రాప్యవ్యక్తశబ్దేన శరీరస్య గ్రహణమితిచ కథమవగమ్యతే- రథ్యాదిత్వేన రూపితానామస్మిన్వాక్యేకీర్తనం కిమర్థమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ఆత్మానమిత్యాదికం రూపకాభిధాయివాక్యమ్. తేషామత్రగ్రహణంవశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థం. స్వశబ్దైరేవ ప్రత్యభిజ్ఞానాద్రథిరథాదిభావేన రూపితానామత్రగ్రహణమితిజ్ఞాతమ్.పారిశేష్యాదవ్యక్తశబ్దేనశరీరగ్రహణమితీదమర్థజాతముచ్యతే(పూర్వత్రహీత్యాదినా)రూపణస్యప్రయోజనమాహ (యస్యైతఇతి) వశీకార్యత్వజ్ఞాపనాయ రథిరథాదిభావేన రూపణమిత్యర్థః. రూపకరూపితానామిహగ్రహణంవశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్య ప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థమిత్యాహ (యానియేభ్యఇత్యాదినా) నను వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యస్యవివక్షితత్వం కథమవగమ్యతే. ఉచ్యతే * ఇంద్రియేభ్యఃపరాఇత్యాదిమంత్రేపరశబ్దస్తావన్నాన్యపచనః- అర్థేభ్యఇంద్రియాదీనాం శ్రదస్యలోకసిద్ధత్వేన ఉపదేశవైయర్థ్యాత్. అతఃపరశబ్దః ప్రకర్షపరః. ప్రకర్షశ్చనతావత్కారణత్వనిబన్ధనః- అర్థానామిన్ద్రియకారణత్వాభావాత్. ఇంద్రియాణాంవిషయసిద్ధ్యర్థతయాతచ్ఛేషత్వాత్ సాధ్యత్వలక్షణః ప్రకర్షఇతిచ నవా

తత్రోహాయత్వేనరూపి తేభ్య ఇంద్రియేభ్యో గోచరత్వేన రూపితా విషయాః వశీకార్యత్వే పరాః- వశ్యేంద్రియస్యాపి విషయసన్నిధావింద్రియాణాం దుర్నిగ్రహత్వాత్. తేభ్యోఽపి పరం ప్రగ్రహరూపితం మనః మనసి విషయప్రవణే విషయాసన్నిధానస్యాప్యకించిత్కరత్వాత్. తస్మాదపి సారథిత్వరూపితా బుద్ధిః పరా - అధ్యవసాయాభావే మనసోఽప్యకించిత్కరత్వాత్. తస్యా అపి రథిత్వరూపిత ఆత్మా కర్తృత్వేన ప్రాధాన్యాత్పరః. సర్వస్య చాస్యాత్మేచ్ఛాయత్తత్వాదాత్మా మహానితి చ విశేష్యతే,

చ్యం- తథా సత్యర్థాపేక్షయా మనసః పరత్వాయోగాత్. న చాన్తరంగత్వలక్షణః ప్రకర్షః- ఇన్ద్రియమనోబుద్ధీనాం తత్సమ్భవేఽపి ఇంద్రియాపేక్షయా బాహ్యానామర్థానాం పరత్వాయోగాత్. అతః పారిశేష్యాద్ రథిరథాదిభావరూపణేన ఉపాసనోపకరణత్వావగమాత్, తత్రైవ * యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యయుక్తేన మనసా సహ । తస్యేన్ద్రియాణ్యవశ్యాని దుష్టాశ్వా ఇవ సారథేః । యస్తు విజ్ఞానవాన్భవతి యుక్తేన మనసా సహ । తస్యేంద్రియాణి వశ్యాని సదశ్వా ఇవ సారథేః । యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యమనస్కస్సదాఽశుచిః । న స తత్పదమాప్నోతి సంసారం చాధిగచ్ఛతి । యస్తు విజ్ఞానవాన్భవతి సమనస్కస్సదా శుచిః । స తు తత్పదమాప్నోతి యస్మాద్భూయో న జాయతే ఇతీంద్రియాదివశీకారావశీకారయోరర్థానర్థదర్శనాత్ * యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ ఇతీంద్రియాదీనాం వశీకారప్రకారదర్శనాచ్చ, అస్మిన్ప్రకరణే వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యం పరశబ్దేన వివక్షితమిత్యవగమ్యతే. తత్రార్థాదీనామింద్రియాదిభ్యః పరత్వముపపాదయతి (తత్రేతి) నను * అష్టౌ గ్రహాః అష్టావతిగ్రహా ఇతి ఘ్రాణజిహ్వావాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనోహస్తత్వగింద్రియాణాం గ్రహత్వం, గన్ధరసనామరూపశబ్దకామకర్మస్పర్శాఖ్యానాం విషయాణామతిగ్రహత్వం చ శ్రుతం తస్మాద్ గ్రహేభ్య ఇంద్రియేభ్యః అతిగ్రహశబ్దోక్తానామర్థానాం పరత్వం కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే- యది గ్రహేభ్యోఽతిగ్రహాణాం పరత్వమిహ వివక్షితం- తదా అర్థేభ్యో మనసః పరత్వకథనమయుక్తం - మనసో గ్రహాన్తర్గతత్వాత్. అర్థానామతిగ్రహశబ్దోక్తత్వాచ్చ. అతస్సన్నిధావింద్రియాణాం దుర్నిగ్రహత్వాపాదనమేవ అర్థానాం వశీకార్యత్వే పరత్వం. తద్వశీకరణం చ అసన్నిధాపనం, హేయతయా జ్ఞాపనం చ (తేభ్యోఽపీతి) స్వావధానాభావే విషయాసన్నిధేరకించిత్కరత్వహేతుకం మనసః ప్రాధాన్యం, తస్య వశీకరణం నామ తస్య ముహుర్ముహుర్విషయదోషచిన్తనేన తేభ్యో నివర్తనసంశీలనం* అభ్యాసేన చ కౌన్తేయ వైరాగ్యేణ చ గృహ్యత ఇతి హ్యుక్తం (తస్మాదపీతి) బుద్ధిశబ్దోఽధ్యవసాయరూపజ్ఞానవిశేషపరః- న త్వన్తఃకరణపరః * యదా కర్తృగుణోపేతా బుద్ధిర్మనసి వర్తతే । వ్యవసాయగుణోపేతా తదా సంపద్యతే మన ఇత్యాదిషు బుద్ధిశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వం తత్కార్యభూత వ్యవసాయస్య పృథఙ్నిర్దేశాదిభిరవసీయతే. ఇహ తు బుద్ధిశబ్దస్య యోగార్థత్వస్వారస్యాత్తదపవాదాభావాచ్చ వ్యవసాయపరత్వమితి అధ్యవసాయాభావశబ్దం ప్రయుంజానస్యాభిప్రాయః. యద్వా- బుద్ధిశబ్దోఽన్తఃకరణపరః ఇదానీమధ్యవసాయాభావ ఇత్యనేన తత్కార్యభూతాధ్యవసాయాభావ ఇత్యుక్తం స్యాత్- అల్పాస్థిరత్వమస్వాదుత్వదుఃఖమిశ్రత్వాది దోషదర్శనేన విషయాణాం హేయత్వాధ్యవసాయోఽధ్యవసాయశబ్దేన వివక్షితః. తదభావే హ్యన్యత్ర వ్యాసంగాదినా క్వచిద్విషయే ప్రావణ్యరహితమపి మనః కదాచిత్తత్ప్రవణమపి స్యాత్- అతో బుద్ధేః పరత్వమ్, తస్యాశ్చ వశీకరణం నామ విషయదోషదర్శనసంశీలనేన తద్దృఢీకరణరూపం మనోనివర్తనపాటవాపాదనమ్, (ఆత్మా కర్తృత్వేన ప్రాధాన్యాత్ పర ఇతి) కర్తృత్వేన- అధ్యవసాయస్యాశ్రయత్వేన బుద్ధిశబ్దస్యాంతఃకరణపరత్వపక్షే తూపకరణిత్వేనేత్యర్థః, అణోరాత్మనః కథం మహచ్ఛబ్దవిశేష్యత్వమిత్యత్రాహ (సర్వస్య చేతి) అస సర్వస్య ఇంద్రియాదేరధ్యవసాయపర్యంతస్య ఇంద్రియాణి జేతవ్యాని సమ్యగర్థవిషయోఽధ్యవసాయస్సంపాద్య ఇత్యేవం రూపేచ్ఛాయత్తత్వాదిత్యర్థః, అనేనాత్మనో వశీకరణం నామాత్మస్వరూప యాథాత్మ్యాధ్యవసాయప్రావణ్యరూ

తస్మాదపి రథరూపితంశరీరంపరం తదాయత్తత్వాజ్జీవాత్మనస్సకల పురుషార్థ సాధన ప్రవృత్తీనాం. తస్మాదపి పరస్సర్వాన్తరాత్మభూతోన్తర్యామ్యధ్వనఃపారభూతః పరమపురుషః- యథోక్తస్యాత్మప ర్యన్తస్య సమస్తస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తప్రవృత్తిత్వాత్. సఖల్వన్తర్యామితయోపాసనస్యాపి నిర్వర్త కః * పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేరితిహి జీవాత్మనఃకర్తృత్వం పరమపురుషాయత్తమితివక్ష్యతే. వశీకార్యో పాసననిర్వృత్త్యుపాయకాష్ఠాభూతః పరమప్రాప్యశ్చ సఏవ. తదిదముచ్యతే * పురుషాన్నపరంకించి త్సాకాష్ఠాసాపరాగతిరితి. తథాచాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే * యఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యాదిభిస్సర్వం సాక్షా త్కుర్వంత్సర్వం నియమయతీత్యుక్త్వా * నాన్యోతోస్తిద్రష్టేతి నియన్త్రన్తరంనిషిధ్యతే. భగవద్గీతా సుచ * అధిష్ఠానంతథాకర్తాకరణంచపృథగ్విధమ్ । వివిధాశ్చపృథక్చేష్టాదైవంచైవాత్రపఞ్చమమితి॥ దైవమత్ర పురుషోత్తమఏవ * సర్వస్యచాహంహృదిసన్నివిష్టోమత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనంచేతి వచ నాత్. తస్యచ వశీకరణం తచ్ఛరణాగతిరేవ, యథాహ * ఈశ్వరస్సర్వభూతానాంహృద్దేశేర్జునతిష్ఠ తి- భ్రామయంత్సర్వభూతాని యన్త్రారూఢానిమాయయా । తమేవశరణంగచ్ఛేతి......... .....

పేచ్ఛాపాదనమేవేతిచఫలితమ్ (తస్మాదపిరథరూపితంశరీరంపరమితి) శరీరస్యపరత్వం నామస్వగతగుణోన్మేషానుగు ణమాత్మగతజ్ఞానాపాదకత్వమ్. రజస్తమోనుదయసత్త్వప్రాచుర్యకరపరిశుద్ధాహారేణ సత్త్వోద్రిక్తతాపాదనం శరీర స్య వశీకరణమిత్యర్థః———జీవభేదస్యావిద్యాకల్పితత్వాత్ అవిద్యాసంజ్ఞమవ్యక్తంజీవాత్పరం- తత్కార్యత్వాచ్ఛరీ రస్య పరత్వముపచర్యతఇతికైశ్చిదుక్తం- తదయుక్తం- కారణగతపరత్వస్య కార్యేఉపచరణస్యాన్యాయ్యత్వాత్. జీవ భేదస్యావిద్యాకల్పితత్వాభావాచ్చ———ఆత్మపర్యన్తస్య స్వావధికస్య. యద్వా జీవపర్యన్తస్యేత్యర్థః. నాస్మిన్వాక్యే వశీకార్యతయా పరత్వేనిర్దిష్టః క్రమోవివక్షితః, కింతూపకరణితయా ప్రాధాన్యం- అతఏవహి * ఆత్మానంరథినంవిద్ధీతి శరీరాత్పూర్వనిర్దేశః. ఉపాసనోపకరణకోటినివేశః పరస్యకథం-అవ్యక్తాత్ పరస్యపురుషత్వమాత్రంశ్రుతం- నపరమ త్వం- తత్కథమశ్రుతపరమశబ్దార్థాఙ్గీకారఇత్యత్రాహ (సఖల్వితి) ఉపాసననిర్వాహకత్వాత్ వశీకార్యత్వమిత్య ర్థః * సాకాష్ఠేతి శ్రుతివాక్యఖండంవ్యాచష్టే (వశీకార్యోపాసనేతి) వశీకార్యశబ్దఉపాయవిశేషపరః రూపితేష్వ ర్థేషు పారత్వేనరూపితస్య పదస్యాత్రకథనాద్వక్ష్యమాణపరిశేషాసిద్ధిశఙ్కాంపరిహర్తుం* సాపరాగతిరిత్యనేనైవ పారత్వరూపితపదస్యాపి ప్రతిపాదితత్వమాహ (పరమేతి) * పురుషాన్నపరంకించిదిత్యుపాయకోటికాష్ఠాభూతమస్మా త్పరం నవిద్యతఇతి వ్యతిరేకఉక్తః * సాకాష్ఠేత్యనేన అయమేవోపాయకాష్ఠాభూతఇత్యన్వయఉక్తః- ఇన్ద్రియాదీ నామప్యుపాయభూతత్వమాత్రమస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం * పరాగతిరితిప్రాప్యత్వముచ్యతఇత్యర్థః * యస్మాత్పరం నాపరమస్తీత్యాది శ్రుత్యైకార్థ్యావగమాత్ స్వస్మాత్ పరాన్తరరహితస్య పరమాత్మత్వమర్థసిద్ధమితిచాభిప్రాయః. సర్వనియామకాదస్మాత్పరస్యాభావేన ఉపాయకాష్ఠాత్వోపపాదనార్థమన్తర్యామిబ్రాహ్మణముపాదీయతే (తథేతి) దై వమితికర్మవాకర్తారాధ్యమిన్ద్రాదికంవా వివక్షితంస్యాత్ ఇత్యత్రాహ (దైవమత్రేతి) * నదైవం కేశవాత్పరం * శ్రూయతాం పరమందైవం దుర్విజ్ఞేయంమయాపిచ । నారాయణస్తుపురుషోవిశ్వరూపోమహాద్యుతిః *నారాయణస్య చాఙ్గాని సర్వదైవానిచాభవన్ * అన్యానిసర్వదైవాని తస్యాఙ్గానిమహాత్మనఇత్యాదిప్రయోగాదిత్యభిప్రాయః. పర మపురుషస్యాప్యుపాసననిర్వర్తకత్వమస్తు- కథం సర్వస్మాత్పరస్య అనీశ్వరేణసంసారిణా వశీకర్తుంశక్యత్వం- శక్యశ్చేత్త త్ప్రకారోపి క్వచిచ్ఛ్రూయేత- నచశ్రూయతే * యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రాజ్ఞఇత్యాదావనుపలబ్ధేరిత్యత్రాహ (తస్య చేతి) * యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీఇత్యాదౌ తస్యవశీకార్యత్వశ్రవణందర్శయిష్యతే. కథమవ్యక్తశబ్దేన శరీరాఖ్యరూపకవి

తదేవం * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా రథాదిరూపక విన్యస్తా ఇంద్రియాదయః * ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యత్ర స్వశబ్దైరేవ ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే- నరథరూపిత శరీరమితి పరిశేషాత్తదవ్యక్తశబ్దేనోచ్యత ఇతి నిశ్చీయతే. అతః కాపిలతన్త్రసిద్ధస్య ప్రధానస్య ప్రసంగ ఏవ నాస్తి. నచాత్ర తత్తన్త్రసిద్ధప్రక్రియా ప్రత్యభిజ్ఞా * ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇతీన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాం శబ్దాదీనాం పరత్వకీర్తనాత్. నహి శబ్దాదయ ఇంద్రియాణాం కారణభూతాస్తత్తన్త్రే- * అర్థేభ్యశ్చ పరం మన ఇత్యపి న తత్తన్త్రసంగతం- అకారణత్వాదేవ * తథా బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పర ఇత్యప్యసంగతం బుద్ధిశబ్దేన మహతత్త్వస్యాభిధానాభ్యుపగమాత్. నహి మహతో మహాన్ పరస్సంభవతి. మహానాత్మశబ్దేన విశేషణం చ న సంగచ్ఛతే, అతో రూపకవిన్యస్తానామేవ గ్రహణం (దర్శయతి చ) తదేవ * ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే । దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః । యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని। జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మనీతి.

న్యస్తాభిధానం- రూపకవిన్యస్తాన్తరాభిధానం కిం న స్యాదితి శఙ్కాయామవ్యక్తశబ్దేన శరీరస్యాభిధానం పారిశేష్యాదిత్యాహ (తదేవమాత్మానమితి) ప్రధానప్రతిపాదకత్వమఙ్గీకృత్య తస్య బ్రహ్మాత్మకత్వాబ్రహ్మాత్మకత్వవివాదోఽపి క్వచిదస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రసంగ ఏవ నాస్తీత్యుక్తమ్. వశీకార్యతయా పరత్వముపపాదితం- కారణత్వేన పరత్వస్యానుపపత్తిమాహ (నచాత్రేతి) ప్రత్యభిజ్ఞానాభావముపపాదయతి (ఇన్ద్రియేభ్య ఇతి) తదేవ విస్తృణోతి (నహీతి) (అకారణత్వాదేవేతి) * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యత్ర తన్త్రప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానప్రసఙ్గాభావ ఉక్తో వేదిత్యర్థః. అహఙ్కారద్వారా బుద్ధేః మనః కారణత్వసంభవాత్ * మనసస్తు పరా బుద్ధిరిత్యత్ర క్లిష్టగత్యా నిర్వోఢుం శక్యమితి తదనాదరేణ * బుద్ధేరాత్మేత్యత్రానుపపత్తిమాహ(తథేతి)బుద్ధిశబ్దేన మహత్తత్త్వమభిధీయతే పరః కిమిత్యత్రాహ(నహీతి)సమష్టివ్యష్టివిభాగేన పరత్వోపపత్తిరితి చేన్న- తత్కల్పనే నిర్వాహస్యాస్వరసత్వాత్ - ఇన్ద్రియాదిషు చార్థాన్తరేషు సమష్టివ్యష్టివిభాగాదర్శనాత్ రూపకవాక్యపృథఙ్నిర్దేశాభావాచ్చ అనుపపత్త్యన్తరమాహ (మహత ఆత్మశబ్దేనేతి) ఆత్మశబ్దః స్వాతన్త్ర్యేణ చేతనైకాన్తః- అగత్యా క్వచిత్తత్స్యాత్ తత్పరత్వాశ్రయణ . అవయవశక్త్యా స్వకార్యవ్యాప్తిపరత్వేఽపి మహత్తత్త్వాదపి ప్రధానవిశేషణత్వప్రకర్షాత్ మహత ఆత్మశబ్దవిశేషణత్వమయుక్తమిత్యర్థః నను * ఉద్బభూవాత్మనశ్చైవ మనస్సదసదాత్మకమ్ । మనసశ్చాప్యహఙ్కారమభిమన్తారమీశ్వరం । మహాన్తమేవ చాత్మానం సర్వాణి త్రిగుణాని చేతి స్మృతిసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాన్మహచ్ఛబ్దో మహత్తత్త్వపరః- స చాత్మవిశేషక ఇతి చేత్. న- శ్రుతావిన్ద్రియార్థమనోబుద్ధిమహతాం పరత్వస్యోక్తత్వాదహంకారస్యానుక్తత్వాత్ స్మృతౌ మనోహఙ్కారమహతామేవోక్తత్వాదిన్ద్రియార్థబుద్ధీనాం పరత్వస్యచానుక్తత్వాత్ శ్రుతౌ స్మృత్యుక్తప్రత్యభిజ్ఞానాభావాన్మనసోఽహఙ్కారముద్బభూవేత్యస్య తన్త్రప్రక్రియావిరోధప్రతీతేః పూర్వపక్షిణైవం పరిచోదనస్యాయుక్తత్వాచ్చ, నను మహచ్ఛబ్దస్యాత్మవిశేషణత్వే సతి * మహతః పరమితి నిర్దేష్టుమయుక్తం - అపి త్వాత్మన ఇత్యేవ నిర్దేష్టవ్యమితి చేన్న- విశేషణవాచిపదేనాపి ప్రకృతవిశేష్యాభిధానదర్శనాత్ దేవదత్తాద్యజ్ఞదత్తశ్శీఘ్రగతిర్యేయమశ్వారూఢః- అశ్వారూఢాద్విష్ణుమిత్ర ఇతి- అన్యత్రసేవీపురుషోఽమూఢః- మూఢాదమూఢ ఆదరణీయ, ఇత్యాదౌ రూపకవిన్యస్తానామేవ గ్రహణమిత్యేతద్భాష్యమేతదుక్తం భవతీత్యనేనాన్వితం. ఇతి శబ్దాప్రయోగోఽతివిప్రకర్షాత్ దర్శయతి చేతి సూత్రముఖం దోపాదానమ్. తదేవ- వశీకార్యత్వే పరత్వమేవ ఏష ఇత్యాదిశ్రుతిః * స ప్రకాశత ఇత్యుక్తే కేషామిత్యపేక్షాయాం * యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యయుక్తేన మనసా సహ । తస్యేన్ద్రియాణ్యవశ్యాని దుష్టాశ్వా ఇవ సారథేః * యస్త్వవిజ్ఞాన

అజితబాహ్యేభ్యస్తరకరణైరస్య పరమపురుషస్య దుర్దర్శత్వమభిధాయ హయాదిరూపితానామింద్రియాదీనాం వశీకారప్రకారోఽయముచ్యతే. *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ, వాచం మనసి నియచ్ఛేత్. వాక్పూర్వకాణి కర్మేంద్రియాణి జ్ఞానేంద్రియాణి చ మనసి నియచ్ఛేదిత్యర్థః. వాక్ఛబ్దాద్ద్వితీయాయాః *సుపాం సులుగితి లుక్. మనసీ ఇతి సప్తమ్యాశ్ఛాందసో దీర్ఘః. తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని - తన్మనో బుద్ధౌ నియచ్ఛేత్. జ్ఞానశబ్దేనాత్ర పూర్వోక్తా బుద్ధిరభిధీయతే * జ్ఞాన ఆత్మనీతి వ్యధికరణే సప్తమ్యౌ. ఆత్మని వర్తమానే జ్ఞానే నియచ్ఛేదిత్యర్థః *జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్,

---

వాగ్భవత్యమనస్కస్సదాఽశుచిః । న స తత్పదమాప్నోతి సంసారం చాధిగచ్ఛతీతి ప్రాకరణికవాక్యోపజీవనేన ప్రకాశత ఇత్యస్యార్థమాహ (అజితబాహ్యేతి) వాచ్ఛబ్దస్సర్వేంద్రియోపలక్షణార్థ ఇత్యాహ (వాక్పూర్వకాణీతి) ననిదమయథాక్షరమివ వ్యాఖ్యాతం- నహ్యత్ర వాక్ఛబ్దాద్ద్వితీయాంతో మనశ్శబ్దశ్చ సప్తమ్యంతశ్శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (వాక్ఛబ్ద ఇతి) నను వాక్ఛబ్దాత్పరస్యాః ద్వితీయాయాః * సుపాం సులుగిత్యనుశాసనేన స్వాదేశాశ్రయణేన ద్వితీయాంతత్వం కిం న స్యాత్. న, స్వాదేశేఽపి * హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాత్సుతిస్యపృక్తం హలితి సూత్రేణ వాక్ఛబ్దస్య హలంతతయా సులోపస్య ప్రాప్తత్వాత్ స్వాదేశాఙ్గీకారేఽపి లుకి పర్యవసానం స్యాత్, తత్ర ద్వితీయాస్థానే స్వాదేశమాశ్రిత్య తస్య లోపకల్పనాద్వరం ద్వితీయాయా ఏవ లుగాశ్రయణమితి. సప్తమ్యేకవచనాంతస్య మనశ్శబ్దస్య దీర్ఘాంతత్వం కథమిత్యత్రాహ (మనసీ ఇతి సప్తమ్యాః ఛాందసో దీర్ఘ ఇతి) * ఈదూతౌ చ సప్తమ్యర్థ ఇతి ప్రకృతివద్భావస్మరణనిబంధనో మనసీ ఇతి నిర్దేశః. నను * ఇయాడియాజీకారాణాముపసంఖ్యానమిత్యుపసంఖ్యానవశాదీకారాంతత్వసంభవే కథం ఛాందసత్వాశ్రయణమితి చేత్. ఉపసంఖ్యానేన నిర్వాహాసంభవాదితి బ్రూమః. నహి * వాఙ్మనసీ ఇత్యత్ర వాక్చ మనశ్చేత్యర్థస్సంభవతి * అచతురవిచతు రేత్యాదిస్మరణేనాజంతతయా వాఙ్మనసే ఇతి ప్రాప్తత్వాత్. అథ తత్రాపి ఛాందసత్వబలేన సమాసాంతో నాద్రియతే- తథా సతి యథోక్తనిర్వాహే కః ప్రద్వేషః. న చ నిర్వాహద్వయతుల్యతా- పూర్వోక్తస్య ప్రకరణానుగుణ్యాదేకవచనోపపత్తేశ్చ * యచ్ఛేదిత్యుక్తస్య నియమనస్య సప్తమ్యపేక్షా ప్రకరణసిద్ధా * తద్యచ్ఛేత్ జ్ఞాన ఆత్మని, జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్ తద్యచ్ఛేచ్ఛాంత ఆత్మనీతి హి శ్రూయతే. వాక్చ మనశ్చేత్యర్థోఽభిమతశ్చేత్ తదితి పునః పరామర్శశ్చ న ఘటతే తే ఇతి ద్వివచనాంతతయా హి నిర్దేష్టవ్యమ్. అత ఉక్తనిర్వాహ ఏవోపపన్నః * తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మనీతి వాక్యం మనసోఽహంకారే నియమనపరం కేచిద్వ్యాచక్షతే- తదనుపపన్నం మన్వాన ఆహ (తన్మనో బుద్ధౌ నియచ్ఛేదితి) అహంకారపరత్వమస్వరసం- బుద్ధిపరత్వం తు స్వరసమిత్యభిప్రాయేణాహ (జ్ఞానశబ్దేనేతి) పూర్వోక్తా బుద్ధిః, అనాత్మాత్మవిషయహేయోపాదేయతాధ్యవసాయః. జ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దస్య జ్ఞానవిశేషవాచిత్వం ముఖ్యమితి భావః. ఆత్మశబ్దసమానాధికరణ జ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధిపరత్వమయుక్తమిత్యత్రాహ (జ్ఞాన ఆత్మనీతి) ఆత్మశబ్దస్య స్వతశ్చేతనైకాంతత్వాదనంతరవాక్యస్థాత్మశబ్దస్యాస్యచైకరూపార్థత్వస్వారస్యాచ్చ సామానాధికరణ్యమాత్రస్వారస్యముపేక్ష్యమిత్యభిప్రాయః. వైయధికరణ్యఫలితమాహ (ఆత్మని వర్తమాన ఇతి) సప్తమ్యర్థస్య స్ఫుటీకరణాయ వర్తమానపదమధ్యాహృతమ్———జ్ఞానశబ్దస్యాహంకారపరత్వాశ్రయణం- కిం శబ్దస్వారస్యాత్. ఉతార్థవశాత్. న ప్రథమః దత్తోత్తరత్వాత్. నాపి ద్వితీయః, అర్థసామర్థ్యాదర్శనాత్. మనోమహతోర్మధ్యగతత్వమర్థసామర్థ్యమితి చేత్. యది శబ్దతః ప్రత్యభిజ్ఞానాభావేఽపి జ్ఞానశబ్దో మనోమహతోర్మధ్యగతత్వరూపార్థసామర్థ్యాదహంకారపరః- తర్హి తుల్యన్యాయత్వాత్ * మనసస్తు పరా బుద్ధిరిత్యత్రాపి బుద్ధిశబ్దస్యాహంకారపరత్వం స్యాత్. తదప్యస్త్వితి న వాచ్యం- స్వగ్రంథవిరోధాత్ * అథ బుద్ధిశబ్దేనాహంకారం బ్రూయః తథాపి తంత్రసిద్ధస్యాహంకారస్య ప్రత్యభిజ్ఞా నోపపద్యతే బుద్ధిశబ్దేన వ్యవహారాభావాత్ మహచ్చ న తంత్రసిద్ధమిహ ప్రత్యభిజ్ఞాయతే ఆత్మశబ్దేన సామానాధికరణ్యాదితి హి అ

బుద్ధేః కర్తరి మహత్యాత్మని నియచ్ఛేత్ * తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మని, తం కర్తారం పరస్మిన్ బ్రహ్మణి సర్వా
న్తర్యామిణి నియచ్ఛేత్. వ్యత్యయేన తదితి నపుంసకలింగతా. ఏవంభూతేన రథినా వైష్ణవం పదం గన్తవ్యమిత్యర్థః
అవ్యక్తశబ్దేన కథం వ్యక్తస్య శరీరస్యాభిధానం. తత్రాహ

౨ ॥ సూ. —సూక్ష్మంతు తదర్హత్వాత్— భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతం హ్యవ
స్థావిశేషమాపన్నం శరీరం భవతి- తదవ్యాకృతమిహ శరీరావస్థమవ్యక్తశబ్దేనోచ్యతే (తదర్హత్వాత్)

న్మహతో వ్యాఖ్యానేనైరుక్తం. అథోచ్యేత, తత్ర యద్యపి మనో మహతో ఽప్యగ్రే బుద్ధిశబ్దః, తథాపి మహాన్ పరః మహచ్ఛబ్దస్యాత్మశబ్దోపపదపీడితత్వేన మహత్తత్త్వాభిధాయకత్వాభావాదితి. తథాప్యత్రాపి సప్తమ్యంతమహచ్ఛబ్దస్యాపి ఆత్మశబ్దోపపదపీడితత్వేన మహత్తత్త్వోపస్థాపకత్వాభావాన్న తయోర్మహా ... ర్థప్రత్యగాత్మరూపమర్థసామర్థ్యం నవిద్యతే. యద్యత్రోపపదం న పీడకం- తర్హి తత్రాపి పీడనాసామర్థ్యాత్ * మనసస్తు పరా బుద్ధిరిత్యప్యహంకార ఉక్తస్స్యాత్, తతశ్చాధికరణప్రయాసవైయర్థ్యమేవ స్యాత్, తస్తత్ప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానస్యాప్యసిద్ధేరితి ఫలమనేన——* జ్ఞానమాత్మనీత్యస్యార్థమాహ (బుద్ధిమితి) వాచో మనసి నియమనం, మనోఽనుగుణప్రవృత్తిశేషత్వాపాదనమ్. మనసో బుద్ధౌ నియమనం, అధ్యవసాయానుగుణప్రవృత్తితాపాదనం, బుద్ధిః, అర్థేషు హేయతాద్యధ్యవసాయరూపా. తస్యా బుద్ధేరాత్మని నియమనం నామ, సప్రవాహోపాదేయతయా సాక్షాత్కార్య ఇత్యేతదర్థవిషయత్వాపాదనం శాన్తే, స్వతశ్శరీరషట్కప్రతిభటే, శాన్త ఆత్మని మహతి ఆత్మనో జీవస్య నియమనం నామ, తచ్ఛేషతాప్రతిపత్తిః. సైవ పరస్యాపి వశీకరణం భవతి. న తదితి నిర్దేష్టవ్యం, ఆత్మశబ్దస్య పుల్లింగత్వాత్తచ్ఛబ్దస్య చాత్మపరామర్శిత్వాదిత్యత్రాహ (వ్యత్యయేనేతి) (నపుంసకలింగతేతి) అత్ర తదితి వ్యాఖ్యేయపదం * సుప్తిఙుపగ్రహలింగనరాణాం కాలహలచ్స్వరకర్తృయఙాం చ వ్యత్యయమిచ్ఛతి శాస్త్రకృదేషాం సోఽపి చ సిధ్యతి బాహులకేన ఇతి శాబ్దైరుక్తలింగవ్యత్యయేన తదితి నపుంసకలింగతేత్యర్థః, నన్వస్మిన్ మన్త్రే రూపకరూపితానాం వశీకరణప్రకార ఉచ్యత ఇత్యుక్తం, తదయుక్తం, విషయాణాం శరీరస్య చాత్ర నియమనానుక్తేరితి చేన్న, తన్నియమనస్యార్థసిద్ధత్వాత్. విషయాణాం నియమనం హి నామ, తదసన్నిధాపనం, శరీరస్య నియమనం నామ- సాత్త్వికాహారేణ పరిశోధనం, న హి దూరతోఽనుజ్ఝితవిషయస్య దుష్టాహారసేవామలినమనస ఇన్ద్రియాదినియమనం సమ్భవతి- అతోఽర్థసిద్ధస్యేహాకణ్ఠోక్త్యభావః, తన్నిమిత్తమిదం విషయసన్నిధిపరివర్జనం సాత్త్వికాహారసేవనం చ యోగాద్యుత్పాదనకాలే సమ్పాద్యం- తదానీం వాక్చక్షురాదికర్మజ్ఞానేన్ద్రియాణాం నాత్యన్తవ్యాపారనిషేధః. అత్యన్తనిషేధస్తు యోగకాల ఏవ కర్తవ్యః. అతో యోగకాల ఏవ కర్తవ్యస్య నియమనస్యాస్మిన్మన్త్రే విధానాత్ * ఇన్ద్రియేభ్య ఇత్యస్మిన్మన్త్రేఽపి వశీకార్యత్వే పరత్వం వివక్షితమితి తన్త్రసిద్ధకార్యకారణతత్త్వప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ రూపకరూపితేషు పరిశిష్టం శరీరమవ్యక్తశబ్దేనోచ్యత ఇతి స్థితమ్ ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అవ్యక్తేతి) పారిశేష్యాచ్ఛరీరావ్యక్తశబ్దయోరైకార్థ్యే
ఽవశ్యంభావిని సతి ఉపక్రమాధికరణన్యాయేన ఉపక్రమస్థశరీరశబ్దానుగుణమవ్యక్తశబ్దే నేయే
తత్రావ్యక్తశబ్దస్య వృత్తిః కథమిత్యపేక్షాయామాహేత్యభిప్రాయః

౨ ॥ సూ. —సూక్ష్మంతు తదర్హత్వాత్— ద్రవ్యైక్యలక్షణసమ్బన్ధాత్ కార్యే కారణశబ్దోపచార ఇత్యాహ (భూతసూక్ష్మమితి) కారణభూతావ్యక్తే కార్యవాచిశరీరశబ్దోపచారః కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (తదర్హత్వాదితి) వ్యాఖ్యేయస్సూత్రః తచ్ఛబ్దస్తస్యేతి వ్యస్య నిర్దిష్టః. సూక్ష్మత్వం స్వశబ్దేనోపస్థాపితం- స్థూలావస్థం శరీరమవ్యక్తశబ్దవిషయతయా బుద్ధిస్థం - అతస్తథావిధా చిద్ద్రవ్యపరామర్శ ఇతి భావః. అవస్థాద్వయానుగతవస్తులక్ష

తస్యావ్యాకృతస్యాచిద్వస్తున ఏవ వికారాపన్నస్య రథవత్పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వాత్ ......

యది భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతమభ్యుపగమ్యతే- కాపిలతన్త్రసిద్ధోపాదానే కః ప్రద్వేషః

తత్రాపిహి భూతకారణమేవావ్యక్తమిత్యుచ్యతే. తత్రాహ.

3 ॥ సూ. —— తదధీనత్వాదర్థవత్ —— పరమకారణభూతపరమపురుషాధీనత్వాత్ప్రయోజనవద్భూతసూక్ష్మం. ఏతదుక్తంభవతి- నవయమవ్యక్తం తత్పరిణామవిశేషాంశ్చ స్వరూపేణ నాభ్యుపగచ్ఛామః- అపితు పరమపురుషశరీరతయా తదాత్మకత్వవిరహేణ- తదాత్మకత్వేనైవహి ప్రకృత్యాదయస్స్వప్రయోజనంసాధయన్తి. అన్యథా స్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదాస్తేషాం నస్యుః. తథా

ణానిమిత్తమాకారమాహ (అచిద్వస్తునఇతి) జ్ఞానసంకోచవికాసరూపవికారాపత్తిశ్చిద్వస్తునోప్యస్తి- తద్వ్యావృత్త్యర్థమచిద్వస్తునఏవ వికారాపన్నస్యేత్యుక్తమ్. అర్హత్వం కార్యాపేక్షం- తద్విశేషం ప్రకరణసిద్ధమభిప్రేత్యాహ (పురుషార్థేతి) ఔపచారికత్వావిశేషేపి పురుషార్థప్రవృత్త్యనర్హతారూపార్థవిరోధాత్, తతఏవావ్యక్తస్యవశీకార్యత్వాయోగాచ్చ నకారణే కార్యోపచారాచ్ఛరీరశబ్దో భూతసూక్ష్మపరత్వేనవ్యాఖ్యాతఇత్యర్థః—— యాదవప్రకాశీయాస్తు- సూక్ష్మంశరీరమిహగృహ్యతే తస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్. పూర్వత్రాపి తదేవ రథత్వేనరూపితం - లోకాన్తరప్రాప్తేరపి వివక్షితత్వాదితివ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- ఉపక్రమస్థశరీరశబ్దస్య స్వరసతస్స్థూలశరీరప్రతిపత్తిహేతుత్వాత్ * యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రాజ్ఞఇత్యాదినా పురుషార్థసాధనప్రవృత్తివిశేషప్రతిపాదనేన పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వవివక్షామూలం రథత్వేన రూపణమిత్యవగమాచ్చ. పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వంహి స్థూలశరీరస్య లోకాన్తరప్రాప్తిః ఫలానుభవార్థేతి తత్సాధనస్య సూక్ష్మదేహస్యనోపాయానుష్ఠానార్హతా. అతోఽవ్యక్తశబ్దమాత్రస్వారస్యాదపి ఉపక్రమస్థశరీరశబ్దస్వారస్యాదుపాయదశాయాముపయోగప్రతీతిస్వారస్యాచ్చయథోక్తఏవ సూత్రార్థఇత్యేతదభిప్రాయేణాహ (రథవత్పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వాదితి)...... ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ(యదీతి)(భూతకారణమేవేతి)త్వయాపి యదభ్యుపేతంభూతకారణత్వేనతదేవేతిభావః

3 ॥ సూ. —— తదధీనత్వాదర్థవత్ —— నహి ప్రయోజనవత్త్వాప్రయోజనవత్త్వేచోదితే ప్రధానాఙ్గీకారః ప్రధానవాదదూషణంచ వ్యాహతమితిహ్యుక్తం తత్కథంపరిహృతంభవతీత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (తదాత్మకత్వవిరహేణేతి) నాభ్యుపగచ్ఛామఇత్యన్వయః- తదధీనశబ్దస్య ప్రవృత్తిమాత్రే తాదధీన్యపరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం పరమపురుషశరీరతయా తదాత్మకత్వేనేత్యుక్తమ్. తేనప్రవృత్తౌ పరాధీనత్వేపి సత్తాస్థిత్యోః కులాలానపేక్షదండచక్రాదివ్యావృత్తిః. స్వాతన్త్ర్యేణ కింనాభ్యుపగమ్యతఇత్యపేక్షాయామర్థస్థితిమాహ (తదాత్మకత్వేనైవహీతి) హిశబ్దః ప్రమాణప్రసిద్ధిద్యోతకః. స్వప్రయోజనం, స్వకార్యం. ప్రకృతేః కార్యంహిమహానేవమహదాదీనామపి తత్తత్కార్యమేవ ప్రయోజనమ్. పురుషస్య భోగాపవర్గరూపంవా. ఉక్తమర్థముపపాదయతి (అన్యథేతి) అన్యథా తదాత్మకత్వవిరహే (స్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదాః తేషాంనస్యురితి) * నతదస్తివినాయత్స్యాత్ * మయిసర్వమిదంప్రోతం * మత్తస్సర్వంప్రవర్తతేఇత్యాదిభిః స్వరూపస్థితిప్రవృత్తితాదధీన్యసిద్ధిః. స్వరూపం వ్యవహారార్హత్వం మానసం బన్ధార్హత్వంవా. తస్య కాలాన్తరావచ్ఛిన్నాకారవిరహః స్థితిః. ప్రవృత్తిః కార్యోత్పత్త్యనుగుణవ్యాపారః. స్వరూపస్థితీనస్యాతాం తతశ్చ ప్రవృత్త్యభావః కైముత్యన్యాయసిద్ధః- యథాశరీరస్యాత్మవిశ్లేషఇత్యర్థః. సూత్రే అర్థవచ్ఛబ్దస్తదుపయుక్తార్థతాదధీన్యస్యాపి ప్రదర్శనార్థః, అర్థోపయోగిత్వాత్ ప్రవృత్తేః, ప్రవృత్త్యుపయోగిత్వాచ్చ స్వరూపస్థిత్యోరిత్యభిప్రాయః. పూర్వోక్తవ్యాఘాతస్య పరిహృతత్వందర్శయతి (తథానభ్యుపగమాదేవేతి) అభ్రిష్టా

ఽనభ్యుపగమాదేవ తన్త్రసిద్ధప్రక్రియానిరసనమితి. శ్రుతిస్మృత్యోర్హి జగదుత్పత్తిప్రళయవాదేషు పరమపురుషమహిమవాదేషుచ ప్రకృతివికృతిపురుషాస్తదాత్మకాస్సఙ్కీర్త్యన్తే- యథా పృథివ్యప్సుప్రలీయత ఇత్యారభ్య * తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతి తథా * యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాపశ్శరీరం యస్య తేజశ్శరీరం యస్య వాయుశ్శరీరం యస్యాకాశశ్శరీరం యస్యాహఙ్కారశ్శరీరం యస్య బుద్ధిశ్శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా ఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః తథా భూమిరాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవచ । అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా ॥ అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్ । జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్ ॥ ఏతద్యోనీని భూతాని సర్వాణీత్యుపధారయ । అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా ॥ మత్తః పరతరం నాన్యత్కిఞ్చిదస్తి ధనఞ్జయ । మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవేతి * వ్యక్తం విష్ణుస్తథావ్యక్తం పురుషః కాల ఏవచేతి * ప్రకృతిర్యా మయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ । పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మని ॥ పరమాత్మాచ సర్వేషామాధారః పరమేశ్వరః । విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషుచ గీయత ఇతిచ..........

౪ ॥ సూ. జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ — యది తన్త్రసిద్ధమిహావ్యక్తమవివక్షిష్యత్.

త్మకప్రధానవాద ఏవమూష్యః, బ్రహ్మాత్మకం ప్రధానం స్వీకృతమితి న వ్యాహతిరిత్యభిప్రాయేణ ప్రక్రియానిరసనమిత్యుక్తం. హిశబ్దాభిప్రేతం తదాత్మకత్వే ప్రమాణం దర్శయతి (శ్రుతిస్మృత్యోర్హీతి) ప్రళయశ్రుతిః * పృథివ్యప్సు లీయత ఇత్యాదిః మహిమవాదశ్రుతిః * యస్య పృథివీ శరీరమిత్యాదిః, ప్రళయశ్రుతేరపి * తమ ఏకీభవతీత్యేతదన్తత్వాత్తదాత్మకత్వసిద్ధిః * తస్మాత్తమస్సఞ్జాయత ఇత్యుత్పత్తివాక్యం ద్రష్టవ్యమ్. అవ్యయపూర్వకత్వాత్ సృష్టేః- ప్రళయశ్రుత్యుపాదానం సృష్టివాక్యప్రదర్శనార్థం——శరీరస్య జీవాత్మాపేక్షయా పరత్వం కథమితి శఙ్కాయాం జీవస్య శరీరాధీనప్రవృత్తిత్వాజ్జీవాపేక్షయా శరీరస్య పరత్వం- యథేన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాం పరత్వమితి పరిహారపరమిదం సూత్రమితరైర్వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తం- అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యాత్. నహి వేదాన్తిభిః ప్రకృతిః స్వరూపేణ నాభ్యుపగమ్యతే- అతస్తదభ్యుపగమతన్నిరాసయోర్వ్యాఘాతః పరిహర్తవ్య ఇతి తత్పరిహారాపేక్షణం అపేక్షితాకరణం స్యాత్. నను శరీరస్య జీవాత్మపరత్వానుపపత్తిశఙ్కా చ పరిహర్తవ్యా- అతో నానపేక్షితవిధానం స్యాదితి చేత్- ఏవం తర్హీన్ద్రియేభ్యః కథమర్థానాం పరత్వమితి శఙ్కాయాశ్చ పరిహర్తవ్యత్వాత్ తత్పరిహారాయ సూత్రాన్తరం ప్రణేయం స్యాత్. సా చ * అర్థవదిత్యనేన పరిజిహీర్షితేతి చేత్, తర్హి * అర్థవదితి దృష్టాన్తతయోక్తిర్న ఘటతే. అర్థేభ్యో మనసః పరత్వం కథమితి శఙ్కాపరిహారాయ సూత్రాన్తరం వక్తవ్యం చ స్యాత్. అర్థమనోబుద్ధ్యాదీనాం పరత్వం యథాకథంచిత్ వ్యవహారే ప్రాధాన్యాదివివక్షయా నిరుహ్యత ఇతి న తత్పరిహర్తవ్యమితి చేత్- అవ్యక్తస్య పరత్వమపి యథాకథంచిన్నిరుహ్యత ఇతి న సూత్రాపేక్షా. కేనయుక్తిబలేన యథాకథంచిన్నిర్వాహ ఇతి చేత్, అర్థమనోబుద్ధ్యాదీనాం యథాకథంచిత్పరత్వనిర్వాహః కేనయుక్తిబలేన. ప్రకరణపారిశేష్యాభ్యామాద్యసూత్రవివక్షితాభ్యామవ్యక్తశబ్దస్య రూపకవిన్యస్తశరీరవిషయత్వనిశ్చయబలేనేతి చేత్, తేనైవాయమపి నిర్వాహ ఆద్యసూత్రేణైవ సిద్ధ ఇత్యనపేక్షితవిధానం స్యాదేవ. అతఉక్తార్థపరమేవేదం సూత్రమ్ ....

౪ ॥ సూ. జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ — వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాదితి సాఙ్ఖ్యగ్రన్థ ఏవ సర్వవాక్యే నివేశితః......

తదాఽస్య జ్ఞేయత్వమవివక్షిష్యత్ - వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాన్మోక్షం వదద్భిస్తాన్త్రికైస్తేషాం సర్వేషాం జ్ఞేయత్వాభ్యుపగమాత్. నచాస్య జ్ఞేయత్వముచ్యతే- అతో న తన్త్రసిద్ధస్యేహ గ్రహణమ్......

౫ ॥ సూ. —వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్— * అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం తథాఽరసం నిత్యమగన్ధవచ్చ యత్ । అనాద్యనన్తం మహతః పరం ధ్రువం నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత ఇత్యవ్యక్తస్య జ్ఞేయత్వమనన్తరమేవ వదతీయం శ్రుతిరితి చేత్. తన్న, ప్రాజ్ఞః పరమపురుష ఏవ హ్యత్ర శ్లోకే నిచాయ్యత్వేన ప్రతిపాద్యతే * విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ । ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే । దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరితి ప్రాజ్ఞస్యైవ ప్రకృతత్వాత్. అత ఏవ * పురుషాన్న పరం కించిదితి న పఞ్చవింశకపురుషాతిరిక్తతత్త్వనిషేధః. తస్య చ పరమపురుషస్యాశబ్దత్వాదయో ధర్మాః * యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధాః * మహతః పరమిత్యపి * బుద్ధేరాత్మా మహాన్పర ఇతి పూర్వప్రకృతాజ్జీవాత్మనః పరత్వమేవోచ్యతే............

౬ ॥ సూ. —త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ— అస్మిన్ప్రకరణే హ్యుపాయోపేయోపేతౄణాం త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః- జ్ఞేయత్వేనోపన్యాసః తద్విషయశ్చ ప్రశ్నో దృశ్యతే- నాన్యస్యావ్యక్తాదేః. తథా హి - నచికేతా ముముక్షుస్సన్మృత్యుప్రత్తవరత్రయే ప్రథమేన వరేణాత్మనః పురుషార్థయోగ్యతాపాదనీమాత్మని పితుస్సుమనస్కతాం ప్రతిలభ్య

---

౫ ॥ సూ. —వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్— (అవ్యక్తస్య జ్ఞేయత్వమితి) వ్యక్తధర్మభూతశబ్దాదినిషేధానామవ్యక్తపర్యవసానస్య న్యాయ్యత్వాత్, మహతః పరత్వోక్తేశ్చ సామాన్యేన యత్తచ్ఛబ్దనిర్దిష్టమపి కారణమవ్యక్తమితి భావః (విజ్ఞానసారథిరితి) అనేన జ్ఞేయస్య ప్రాజ్ఞస్య పరమపురుషాసాధారణవిష్ణుశబ్దేన ప్రకృతత్వం దర్శితమ్ (ఏష సర్వేష్వితి) * నిచాయ్యేత్యుక్తస్య జ్ఞానస్య * దృశ్యత ఇతి పదేన ప్రాజ్ఞవిషయతయా ప్రకృతత్వం దర్శితమ్. అవాన్తరచోద్యపరిహారపరేఽస్మిన్ సూత్రే పరమప్రకృతపూర్వపక్షయుక్తినిరాసశ్చార్థసిద్ధ ఇత్యాహ (అత ఏవేతి) వ్యక్తధర్మనిషేధానామవ్యక్తపర్యవసానచోద్యస్యాదృశ్యత్వాద్యధికరణే పరిహృతత్వమాహ (తస్య చేతి) మహతః పరత్వాదవ్యక్తమిహ వివక్షితమిత్యత్రాహ (మహత ఇతి) ఇన్ద్రియాదిపరికరవత్త్వలక్షణప్రాధాన్యవివక్షాతిశయాత్ మహచ్ఛబ్దేన ఆత్మనిర్దేశః......................

ప్రకరణస్య ప్రాజ్ఞైకపరత్వం నాస్తి ప్రధానస్యాపి ప్రతిపాద్యమానత్వాత్.

తస్మాత్ప్రాజ్ఞపరత్వం న ప్రధానపరత్వవిరోధీత్యత్రాహ సూత్రకారః

౬ ॥ సూ. —త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ— ప్రథమచశబ్దో హేతుసముచ్చయే ద్వితీయశ్చశబ్దః ప్రశ్నోపన్యాసయోస్సముచ్చయే- కథమత్ర త్రయాణాముపన్యాసః- ప్రశ్నవాక్యం హ్యుక్తమాత్రవిషయమితి శఙ్కాయాం ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థస్య విజ్ఞేయత్వాత్ ప్రశ్నవాక్యేపి త్రయమపి పృష్టం భవతీత్యభిప్రాయేణ ప్రశ్నస్య పశ్చాదుక్తిః (అస్మిన్నిత్యాది) త్రయాణామితి పదమగ్నిజీవపరమాత్మపరం పరైర్వ్యాఖ్యాతమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపాయేతి) ఏవముపన్యాస ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదం. ఏవం పదం వ్యాచష్టే (జ్ఞేయతత్వేనేతి) * జ్ఞేయత్వావచనాచ్చేతి పూర్వసూత్రస్థజ్ఞేయత్వమేవం శబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యర్థః. తదుపపాదయతి (తథాహీతి) (నచికేతా ఇత్యాది) ప్రథమవరవరణం ద్వితీయపాదే * అత్తా చరాచరగ్రహణాదిత్యధికరణే విస్తృతత్వా

ద్వితీయేన వరేణ మోక్షోపాయభూతాం నాచికేతాగ్నివిద్యాం వవ్రే * స త్వమగ్నిꣳ స్వర్గ్యమధ్యేషి మృత్యో ప్రబ్రూహి తꣳ శ్రద్దధానాయ మహ్యం । స్వర్గలోకా అమృతత్వం భజన్త ఏతద్ద్వితీయేన వృణే వరేణ ఇతి, స్వర్గశబ్దేనాత్ర పరమపురుషార్థలక్షణో మోక్షోఽభిధీయతే, * అమృతత్వం భజన్త ఇతి తత్రస్థస్య జననమరణాభావశ్రవణాత్, ఉత్తరత్ర క్షయిఫలకర్మనిందాదర్శనాచ్చ * త్రిణాచికేతస్త్రిభిరేత్య సంధిం త్రికర్మకృత్తరతి జన్మమృత్యూ ఇతి చ ప్రతివచనాత్, తృతీయేన వరేణ మోక్షస్వరూపప్రశ్నద్వారేణోపేయస్వరూపముపేతృస్వరూపముపాయభూతకర్మానుగృహీతోపాసనస్వరూపం చ పృష్టం * యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యేఽస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే । ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాఽహం వరాణామేష వరస్తృతీయ ఇతి. ఏవం మోక్షే పృష్టే

దిహ ప్రతిలభ్యత్వం తేన సంక్షిప్తం తత్ర సంక్షిప్తత్వాద్ద్వితీయవరవరణం విస్తరేణ దర్శయతి (ద్వితీయేనేతి) (మోక్షోపాయభూతామితి) నాచికేతాగ్నివిద్యాయాః మోక్షోపాయత్వమంగిద్వారా భవతి – తచ్ఛరీరస్య పరమాత్మాత్మకస్వాత్మానుసంధానగర్భత్వాత్. తథా హి తదుభయం శ్రూయతే * లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మా ఇత్యుపక్రమ్య * బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వా నిచాయ్యేమాం శాన్తిమత్యన్తమేతి * త్రిణాచికేతస్త్రయమేతద్విదిత్వా య ఏవం విద్వాంశ్చినుతే నాచికేతం । స మృత్యుపాశాన్పురతః ప్రణోద్య శోకాతిగో మోదతే స్వర్గలోకే ఇతి వాక్యేన పరమాత్మతదాత్మకస్వాత్మతదనుసన్ధానగర్భాగ్నివిద్యాజ్ఞానపూర్వకం చిన్వానస్య శోకాతిగత్వముక్తం * యో వా ఏతాం బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతాం చితిం విదిత్వా చినుతే నాచికేతమ్ । స ఏవ భూత్వా బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతః కరోతి తద్యేన పునర్న జాయతే ఇతి వాక్యేన బ్రహ్మాత్మకచేతనదృష్ట్యా వాతాద్యుపదేవతాధిష్ఠితత్వేన వాఽనుసన్ధానపూర్వకమగ్నిం చిన్వతస్తస్యాపునర్భవహేతుభూత బ్రహ్మోపాసనద్వారా మోక్షప్రాప్తిర్వ్యక్తా, తృతీయవరవరణశ్లోకార్థనిష్కర్షౌపయికతయా ద్వితీయవరవరణశ్లోకముపాదాయ తత్ర వ్యాఖ్యేయస్య స్వర్గ్యపదస్య ప్రకృత్యంశం వ్యాచష్టే (స్వర్గేతి) మోక్షశబ్దో మోక్షస్థానపరః, లోకశబ్దసామానాధికరణ్యాత్, భాష్యే తత్రస్థస్యేతి వక్ష్యమాణత్వాచ్చ, స్వర్గశబ్దస్య మోక్షవాచిత్వోపపాదకః పరమపురుషార్థలక్షణశబ్దః. స్వర్గశబ్దస్య ప్రకృష్టసుఖోపలక్షణత్వాత్, మోక్షస్య నిరవధికానన్దరూపత్వాచ్చ స్వర్గశబ్దవాచ్యత్వమితి భావః. ప్రసిద్ధస్వర్గపరత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ (అమృతత్వమితి) (తత్రస్థస్యేతి) * స్వర్గలోకా ఇతి బహువ్రీహిః- నిరతిశయసుఖరూపపరమవ్యోమస్థా ఇతి భావః. మోక్షవాచిత్వే హేత్వంతరమాహ (ఉత్తరత్రేతి) తృతీయవరవరణప్రశ్నే * శ్వోభావా మర్త్యస్య యదన్తకైతత్ సర్వేన్ద్రియాణాం జరయన్తి తేజః । అపి సర్వం జీవితమల్పమేవేతి- తథా * జీవిష్యామో యావదీశిష్యసి త్వం వరస్తు మే వరణీయః స ఏవేతి చ నచికేతసైవ క్షయిఫలస్య నిందితత్వాత్ క్షయిఫలవిముఖేన నచికేతసా క్షయిఫలసాధనప్రశ్నానుపపత్తేరిత్యర్థః. ద్వితీయవరవరణప్రతివచనావగతం హేత్వంతరమాహ (త్రిణాచికేత ఇతి) త్రిణాచికేతః * అయం వావ యః పవత ఇత్యాద్యనువాకత్రయాధ్యాయీ. త్రికర్మకృత్. యజనాధ్యయనదానకృత్. పాకయజ్ఞహవిర్యజ్ఞసోమయజ్ఞకృద్వా త్రిభిః- అగ్నిభిః క్రతుభిః. సంధిం- పరమాత్మోపాసనేన సంబన్ధం ప్రాప్య జన్మమృత్యూ తరతీత్యర్థః * కరోతి తద్యేన పునర్న జాయత ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. (తృతీయేనేతి) యేయం ప్రేత ఇతి మంత్రస్య దేహాతిరిక్తజీవస్వరూపమాత్రప్రశ్నపరత్వవ్యుదాసాయాహ (మోక్షేతి) అత్రోపాయోపేయప్రశ్నో గర్భిత ఇతి భావః ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థస్యావగంతవ్యత్వాత్ * ప్రేతే- పరిత్యక్తచరమశరీరే ఇత్యర్థః * న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి ప్రయోగాత్. అన్యథా పూర్వవరద్వయవరణానుపపత్తిర్హేతుః పూర్వముక్తత్వాదిహ న కంఠోక్తః. ఇదం చ విస్తరేణోపపాదయిష్యామః. అస్మిన్ప్రకరణే * నచికేతో మరణం మాఽనుప్రాక్షీరితి మరణశబ్దశ్చరమశరీర

తదుపదేశయోగ్యతాం పరీక్ష్యోపదిదేశ ✱ తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం । అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి. తదేవం సామాన్యేనోపదిష్టో నచికేతాః ప్రీతస్సన్ ✱ దేవం మత్వేత్యుపాస్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్యభూతస్య దేవస్య ✱ అధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి వేదితవ్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనశ్చ ✱ మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి నిర్దిష్టస్య బ్రహ్మోపాసనస్య చ, స్వరూపవిశోధనాయ పునః పప్రచ్ఛ ✱ అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్ । అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి. ఏవం సకలేతరాతీతానాగతవర్తమానసాధ్యసాధనసాధకవిలక్షణే త్రయే పృష్టే

వియోగపరః – ఉక్తహేతోరేవ ✱ పఞ్చవింశతితత్త్వజ్ఞః పరమాత్మా భవేన్మృతః । సముక్తస్తత్త్వసంతానాత్ పరేణ సమతాం వ్రజేత్ ఇతి పరమాత్మసామ్యాపన్నే ముక్తే మృతశబ్దస్య కపిలాసురిసంవాదే ప్రయుక్తత్వాత్ ✱ దేవైరత్రాపి విచికిత్సితం పురేత్యారభ్య ✱ ధృత్యా ధీరో నచికేతోత్యస్రాక్షీరిత్యంతేనోచ్యమానం దుర్గమత్వవివిధప్రలోభనప్రశ్నప్రతిషేధాదికమభిప్రేత్యాహ (తదుపదేశయోగ్యతాం పరీక్ష్యేతి) ✱ దుర్దర్శం – ద్రష్టుమశక్యం. కుతః, గూఢం – గుణత్రయతిరోహితత్వాత్. అనుప్రవిష్టం – శరీరానుప్రవిష్టం. తత్రాపి – గుహాహితం – హృదయగుహాగతం. గహ్వరేష్ఠం – తదన్తర్గతే వస్తుని స్థితమ్. జీవాన్తస్స్థితమిత్యర్థః. జహాతీత్యుపదిదేశేత్యన్వయః ✱ యేయం ప్రేత ఇత్యాదివాక్యస్య జీవమాత్రప్రశ్నపరత్వే పరమాత్మవిషయతయా ప్రతివచనవైఘట్యం స్యాదిత్యభిప్రాయః. అస్మిన్వాక్యే స్వోక్తమర్థత్రితయమపి విశదయతి (తదేవమితి) ✱ అధ్యాత్మయోగశబ్దః ప్రాప్తృస్వరూపవిషయయోగపర ఇత్యభిప్రయన్నాహ (వేదితవ్యతయేతి) ✱ తం దుర్దర్శమితి మన్త్రేణ త్రితయమప్యుక్తం చేత్ శ్రోతవ్యాభావాత్ పునః ప్రశ్నానుపపత్తిరితి శఙ్కాపనోదనాయ ప్రశ్నాకాఙ్క్షాప్రయోజనే దర్శితే (సామాన్యేనేతి) (స్వరూపవిశోధనాయ పునః పప్రచ్ఛేతి చ) పునః పప్రచ్ఛేతి పాఠః. ఉపాయోపేయోపేతౄణాం త్రయాణామపి సామాన్యేనోపదిష్టత్వాత్ స్వరూపశోధనాకాఙ్క్షాపి సర్వసాధారణీ – తత్కథం ✱ అన్యత్ర ధర్మాదితి మన్త్రేణ పరమాత్మమాత్రవిషయప్రశ్న ఇతి శఙ్కాయాం ప్రశ్నస్య త్రితయవిషయత్వమనుభాషణవ్యాజేన దర్శయన్ తదనన్తరమన్త్రస్యాపి త్రితయవిషయత్వమాహ (ఏవం సకలేతరేతి) కాలత్రయసంబన్ధిత్వం హి వక్ష్యమాణత్రితయస్యాప్యస్తి – తత్కథం విలక్షణత్వమితి శఙ్కావ్యుదాసార్థ ఇతరశబ్దః. వర్తమానశబ్దేన కృతాకృతశబ్దో వ్యాఖ్యాతః – ప్రారబ్ధమసమాప్తం హి వర్తమానముచ్యతే ✱ అన్యత్రేతి వైలక్షణ్యం వివక్షితం. ధర్మః – ఉపాయః. ధర్మాదన్యత్ర ప్రసిద్ధోపాయవిలక్షణ ఉపాయ ఇత్యర్థః. అధర్మః – ధర్మేతరః, ఉపేయః. అధర్మాదన్యత్ర – ప్రసిద్ధసాధ్యవిలక్షణం ఫలమిత్యర్థః. అస్మాదితి బుద్ధిస్థస్తత్సాధకో వివక్షితః. స ఏవోపేతా. స హి ప్రసిద్ధోపేతృసాధకవిలక్షణః – సాధకావస్థాయామితరఫలవిరక్తత్వాత్, ఫలదశాయామావిర్భూతగుణాష్టకవిశిష్టస్వరూపత్వాచ్చ. కృతాకృతాదితి ధర్మాదీనాం విశేషణమ్. కృతాకృతాద్ధర్మాదేర్విలక్షణం యత్, భూతాద్భవ్యాచ్చ ధర్మాదేర్విలక్షణం యదిత్యర్థః. యద్వా ధర్మాదధర్మాచ్చ అన్యత్ర యదిత్యుపాసనప్రశ్నః, పుణ్యాపుణ్యరూపసాధనవిలక్షణత్వాదుపాసనస్య. కృతాకృతాద్భూతాత్ భవ్యాచ్చాన్యత్ర యదితి కాలాపరిచ్ఛిన్నముపేయం పృష్టం. ఉపేతురపి చేతనస్య నిత్యత్వాత్ ప్రాప్యాన్తర్భావాచ్చ తత ఏవ తస్యాపి తన్త్రేణ ప్రశ్నః. తదన్తర్గతం చ ప్రాప్తృస్వరూపమితి హి వక్ష్యతే (త్రయ ఇతి) యత్తచ్ఛబ్దౌ త్రితయపరావితి భావః——నను ధర్మాధర్మాసాధ్యత్రికాలవర్తివిలక్షణపరమాత్మవిషయోఽయం మన్త్రః కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే – ధర్మాదన్యత్రేత్యుక్తే తదసాధ్యత్వం న ప్రతీయతే – న హ్యదృష్టాదన్యద్దృష్టమిత్యుక్తే సత్యదృష్టాసాధ్యత్వం దృష్టస్య ప్రతీయతే. ధర్మాధర్మాదివిలక్షణబ్రహ్మవిషయప్రశ్నః స్యాదితి చే

ప్రథమం ప్రణవం ప్రశస్య తద్వాచ్యం ప్రాప్య స్వరూపం తదన్తర్గతంచ ప్రాప్తృస్వరూపం వాచకరూపంచోపాయం పునరపి సామాన్యేన ఖ్యాపయన్ప్రణవం తావదుపదిదేశ * సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి తపాంసి సర్వాణిచయద్వదన్తి । యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి తత్తేపదంసంగ్రహేణబ్రవీమ్యోమిత్యేతదితి. ఏవముపదిశ్యపునరపిప్రణవంప్రశస్యప్రథమంతావత్ప్రాప్తుఃప్రత్యగాత్మనస్స్వరూపమాహ * నజాయతే మ్రియతేవావిపశ్చిదిత్యాదినా. ప్రాప్యస్యపరస్యబ్రహ్మణోఽష్టోస్స్వరూపం * అణోరణీయానిత్యాదినా * కఇత్థా వేదయత్రసఇత్యంతేనోపదిశన్మధ్యే * నాయమాత్మా ప్రవచనేనలభ్యోనమేధయానబహునాశ్రుతేనేత్యాదినోపాయభూతస్యోపాసనస్య భక్తిరూపతామప్యాహ *

....

న్న- ప్రయోజనాభావాత్. కృతాకృతాద్భూతాద్భవ్యాచ్చాన్యత్రేత్యనేన కాలపరిచ్ఛిన్నాద్విలక్షణం వస్తుపృష్టంస్యాత్- తతశ్చ ధర్మాధర్మవైలక్షణ్యప్రశ్నో విఫలఏవ- ధర్మాధర్మయోరపి కాలపరిచ్ఛిన్నవస్త్వన్తర్గతత్వాత్, అతఇతరోపాయోపేయోపేతృవిలక్షణత్రయప్రశ్నపరత్వముపపన్నమ్——(ప్రణవం ప్రశస్యేతి) * సర్వేవేదా ఇత్యాదిపాదత్రయోక్తపరబ్రహ్మప్రతిపాదకతయా ప్రశస్యేత్యర్థః * తత్తేపదంసంగ్రహేణబ్రవీమ్యోమితీతి ప్రణవేన బ్రహ్మప్రతిపాదనం ప్రత్యుచ్యతే. (ప్రాప్యస్వరూపమితి) పదశబ్దః పద్యతఇతివ్యుత్పత్త్యా ప్రాప్యవాచీతిభావః. తదన్తర్గతం ప్రణవవాచ్యాన్తర్గతమ్. ప్రణవవాచ్యైకదేశమ్. ప్రణవైకదేశవాచ్యోప్యుపేతాజీవః. యద్వా ప్రాప్యే ప్రణవవాచ్యే పరమాత్మని ప్రకారతయాన్తర్గతమిత్యర్థః. పరిశుద్ధజీవస్య ప్రాప్యాన్తర్భావాత్, పదశబ్దవాచ్యాన్తర్భూతత్వమితిభావః (వాచకరూపంచోపాయమితి) ఉపాయోపాయతయా ప్రణవస్యోపాయత్వం, ఉపాయోహిధ్యానం- వాచకశబ్దశ్చవాచ్యస్మరణోపాయః * ఓమిత్యేకాక్షరంబ్రహ్మవ్యాహరన్మామనుస్మరన్ * ఓమిత్యాత్మానంధ్యాయథ * ఓమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుషమభిధ్యాయీతేతి ధ్యానోపాయత్వంహి ప్రణవస్యావగమ్యతే * తపాంసిజ్ఞానప్రధానాఉపరిభాగాః, నను తత్తేపదంబ్రవీమీతి ప్రాప్యస్వరూపపరత్వంహి ప్రతీయతే, తత్కథం త్రితయఖ్యాపనేతాత్పర్యం కథం బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వే ప్రతిజ్ఞాతే తదనుబన్ధినాం జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిః. తదుపయుక్తత్వాదుత్తరత్ర నిరూప్యమాణత్వాచ్చ అర్థతః ప్రతిజ్ఞాతత్వసిద్ధేరితిచేత్, ఇహాపి బ్రహ్మవేదనోపయోగిత్వాత్, ఉత్తరత్ర ప్రతిపాద్యమానత్వాచ్చ ఉపాయోపేత్రోరపి ప్రతిపాద్యత్వమ్. నకేవలముపయోగాదిమాత్రాత్, కింతు పదశబ్దవాచ్యాన్తర్భావశ్చదర్శితః స్థి * ఏతద్ధ్యేవాక్షరంబ్రహ్మేత్యాదివాక్యాభిప్రాయేణాహ (పునరపి ప్రణవం ప్రశస్యేతి) * సజాయతేమ్రియతేవా విపశ్చిదిత్యాదిమన్త్రద్వయస్య పరమాత్మపరత్వానుపపత్తింమన్వానఆహ (ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనఇతి) —— కా పునరనుపపత్తిః. ఉచ్యతే, ఇదం మన్త్రద్వయం తావదేకవిషయం * నహన్యతేహన్యమానేశరీరేఇత్యేతద్వివరణరూపత్వాత్ ద్వితీయమన్త్రస్య * హన్తాచేదితిమన్త్రశ్చజీవవిషయఏవ, లోకస్య పరమాత్మని హన్తృహన్తవ్యభావప్రతిపత్త్యభావాత్ తత్ప్రతిషేధానుపపత్తేః. పరమాత్మాహి ప్రత్యక్షాగోచరః, కథం తస్మిన్వధ్యతాదిప్రతిపత్తిః. అహమేనం హన్మి, అయంమాంహన్తుమాగచ్ఛతీతివధ్యఘాతుకభావాభిమానోహి జీవవిషయఏవ దేహినాంభవతి. నను * నాస్యజరయైతజ్జీర్యతే నవధేనాస్య హన్యతఇతివత్పరమాత్మన్యపి హననప్రతిషేధఉపపద్యతే. సత్యం తత్రదహరాకాశస్య దేహాన్తర్త్వాశఙ్కితవికారాదినిషేధఉపపద్యతే, ఇహతులోకభ్రాన్తిరనూద్యప్రతిషిధ్యతే * హన్తాచేన్మన్యతేహన్తుంహతశ్చేన్మన్యతేహతం, ఉభౌతౌనవిజానీతఇతి. పరమాత్మనివధ్యఘాతుకభ్రాన్తిర్నకస్యచిదప్యస్తి - అతోఽనువాదనిషేధావనుపపన్నౌ * నజాయతఇతిమన్త్రశ్చతేనైకార్థః, అతోమన్త్రద్వయమపిజీవవిషయం——* అణోరణీయానిత్యాదేరర్థమాహ (ప్రాప్యస్యేతి) * సజాయతేమ్రియతఇత్యాదినా * అణోరణీయానిత్యాదినాచ జీవపరయోస్స్వరూపేకథితే *

ఋతంపిబంతావితి చోపాస్యస్యోపాసకేనసహావస్థానాత్సూపాసతాముక్త్వా*ఆత్మానంరథినంవిద్ధీత్యాదినా *దుర్గంపథస్తత్కవయోవదంతీత్యంతేనోపాసనప్రకారం, ముపాసీనస్యచవైష్ణవపరమపదప్రాప్తిం, చాభిధాయ * అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదినోపసంహృతం, అతస్త్రయాణామేవాత్రజ్ఞేయత్వేనోపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ, తస్మాన్నేహతాంత్రికస్యావ్యక్తస్యగ్రహణమ్... ....

ఋతంపిబంతావితి మంత్రేణతయోః ప్రతిపాదనవైయర్థ్యశఙ్కాపరిహారాయాహ (సూపాసతాముక్త్వేతి) ఏతద్వాక్యస్యోపాదానం పరకృతవ్యాఖ్యాన నిరాసఫలకతయేతి వక్ష్యామః (ఉపసంహృతమితి) ప్రకృతోపసంహారస్యాపేక్షితత్వాత్, దర్థాన్తరపరత్వస్యాసంగతత్వాచ్చేతిభావః. సూత్రార్థంనిగమయతి (అతస్త్రయాణామితి) సూత్రార్థం పరమప్రకృతార్థేనఘటయతి (తస్మాన్నేహేతి) ——నను * త్రయాణామితిపదమగ్నిజీవపరమాత్మపరం కింనస్యాత్- తేషాంహిప్రశ్నోపన్యాసౌ దృశ్యేతే * సత్వమగ్నింస్వర్గ్యమధ్యేషిమృత్యో ప్రబ్రూహి * యేయంప్రేతే * అన్యత్రధర్మాదితి త్రయాణాంక్రమేణప్రశ్నః * లోకాదిమగ్నింతమువాచతస్మై యాఇష్టకాః * హన్తతఇదం ప్రవక్ష్యామిగుహ్యంబ్రహ్మసనాతనం । యథాహిమరణంప్రాప్య ఆత్మాభవతిగౌతమ । నజాయతేమ్రియతేవావిపశ్చిదితి ప్రతివచనంచ నచ జీవవిషయప్రశ్నస్యపరమాత్మవిషయప్రతివచనవైఘట్యం- ఐక్యస్యవివక్షితత్వాదుపపత్తేరితి. ఉచ్యతే అత్రానతివిరోధేపిభాష్యకారోక్తార్థఏవయుక్తతరః తథాహి- జీవస్తావదుపేతా- పరమాత్మాచోపేయః. అగ్నివిద్యాచబ్రహ్మోపాసనాంగత్వేన ఉపాయాన్తర్భూతా-తదన్తర్భావశ్చప్రాకరణికవాక్యైర్దర్శితః. అగ్నేరపిపృథగేవ వివక్షితత్వేఅగ్నిజీవపరమాత్మతదుపాసనానాంచతుర్ణాంప్రతిపాద్యత్వదర్శనాత్ * త్రయాణామేవేత్యవధారణమయుక్తం, అతోఽగ్నేరప్యుపాయాన్తర్భావవివక్షాంగీకర్తవ్యా, తథాసత్యుపాయోపేయోపేతౄణామేవవ్యాఖ్యానంయుక్తతరం ఉపాసనోపదేశశ్చాత్రస్ఫుటతరముపలభ్యతే * నాయమాత్మాప్రవచనేనలభ్యః * నావిరతోదుశ్చరితాదిత్యాదినాకేవలశ్రవణాదివిలక్షణః పరమాత్మవరణీయతాహేతుభూతః ప్రకృష్టజ్ఞానవిశేషోహి ఉపాయతయాఽభిధీయతే - అవధారణంప్రాధాన్యవ్యావృత్తిపరం- ఉపాయస్యోపేయప్రాప్త్యర్థతయాపరమాత్మన్యంతర్భావాత్ త్రిత్వావిరోధఇతిచేత్, తర్హిత్రయాణాముపన్యాసః ప్రధానస్యాప్రతిపాద్యత్వే హేతురేవనభవితుమర్హతి, అర్థాన్తరాన్తర్భావసహత్వాత్.ప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయస్త్రయాణామేవ- నహ్యుపాయస్య ప్రశ్నోదృశ్యతే, అతోఽవధారణోపపత్తిరితిచేన్న- అస్మిన్ప్రకరణేప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయస్య ప్రతిపాద్యత్వే హేతుత్వాభావాత్తదభావేన ప్రతిపాద్యత్వాభావస్యదుర్వచత్వాత్. ఉపాయోహ్యపృష్టఏవోపన్యస్తః, సోఽప్యర్థతఃపృష్టఇతిప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయోఽస్మిన్ ప్రకరణే ప్రతిపాద్యత్వే హేతురితిచేత్, తర్హిచతుర్ణామితివక్తవ్యం, శబ్దతోఽర్థతశ్చచతుర్ణాంప్రశ్నోపన్యాససమ్భవాత్, యదికంఠోక్త్యైవప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయోవివక్షితః, తస్యప్రతిపాద్యత్వేప్రయోజకత్వాభావస్య ప్రతిపాద్యమానోపాసనఏవదృష్టత్వాత్సముచ్చయాభావస్యాప్రతిపాద్యత్వే హేతుత్వాయోగాత్. కిఞ్చ * యేయంప్రేతఇత్యస్య దేహాతిరిక్తజీవసద్భావాసద్భావప్రశ్నవిషయత్వంచానుపపన్నం- దేహాతిరిక్తాత్మసద్భావనిశ్చయరహితస్య పితృసౌమనస్యాగ్నివిద్యావరణయోరనుపపత్తేః అగ్నిప్రశ్నవాక్యఏవ *స్వర్గలోకాఅమృతత్వంభజంతఇతి దేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానవత్త్వమవగమ్యతే. తత్ప్రతివచనఏవ * త్రికర్మకృత్తరతిజన్మమృత్యూ * కరోతితద్యేనపునర్నజాయతే ఇత్యపవర్గరూపపురుషార్థోపయోగిత్వమగ్నివిద్యాయాఅవగతం, కుతోదేహాతిరిక్తాత్మసందేహసంభవః. తస్మాదపవర్గప్రకారవిశేషఏవ సందేహసంభవః, అతస్తత్ప్రకారవిశేషప్రశ్నపరత్వం * యేయంప్రేతఇత్యాదివాక్యస్యయుక్తం. యదీదందేహాతిరిక్తాత్మసద్భావాసద్భావప్రశ్నపరం * అస్య * తందుర్దర్శమితిపరమాత్మవిషయప్రతిచనంచ నఘటతే. జీవపరయోరైక్యజ్ఞాప

౭ ॥ సూ. ——॥ మహద్వచ్చ ॥—— యథా * బుద్ధేరాత్మా మహాన్పర ఇత్యత్రాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాన్నతన్త్రసిద్ధం మహత్తత్త్వంగృహ్యతే, ఏవమవ్యక్తమప్యాత్మనఃపరత్వే నాభిధానాన్న కాపిలతంత్రసిద్ధంగృహ్యతఇతిస్థితమ్. ——॥అనుమానికాధికరణంసమాప్తమ్॥——

౮ ॥ సూ. ——॥ చమసవదవిశేషాత్ ॥ ——

నార్థం తథాప్రతివచనమితిచేన్న- పరమాత్మవిషయప్రతివచనఏవ * ఋతంపిబంతౌసుకృతస్యలోకఇతిజీవపరయోర్భేద ప్రతిపాదనేన తద్విరుద్ధార్థాభిప్రాయకల్పనానుపపత్తేః. నచభేదానువాదః, సర్వజ్ఞత్వాద్యాకారేణ జీవవైలక్షణ్యస్య లౌకికప్రమాణాగోచరత్వాత్, విహితస్యనిషేధాయోగాచ్చ నచబుద్ధిజీవపరోయంమన్త్రః*గుహాంప్రవిష్టావిత్యత్రాస్య మన్త్రస్యబుద్ధిజీవపరత్వం పూర్వపక్షీకృత్య జీవపరమాత్మపరత్వస్యభవద్భిరేవాస్యగుహాం ద్వితీయఇతిన్యాయేన సిద్ధాన్తితత్వాత్ * యదేవేహతదముత్రయదముత్రతదన్విహేతిహృదయాయతనఉపాస్యతయాస్థితస్యపరమపురుషస్యాదిత్యమండలాన్తర్వర్తిత్వముచ్యతఇతి నజీవపరయోరైక్యప్రతీతిః * మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతీతివాక్యముపసంహారగతమేతదపేక్షయాదుర్బలం, భేదసామాన్యనిషేధరూపత్వాద్విహితభేదవిశేషవ్యతిరిక్తవిషయంచ, అతశ్శ్రుతభేదవిరుద్ధాభిప్రాయకల్పనాయోగాత్ ప్రతివచనవైఘట్యమేవ. కిఞ్చ*యేయంప్రేతఇతి ప్రథమఖండస్థంప్రశ్నం ప్రతిప్రశ్నాంతరవ్యవహితస్య పఞ్చమఖండస్థస్య * హంతతఇదం ప్రవక్ష్యామీతివాక్యస్య ప్రతివచనత్వంచాయుక్తం అర్థక్రమఃపాఠక్రమాత్ బలీయానితితేన తద్బాధఇతిచేన్న, మధ్యేజీవవిషయవాక్యస్యసద్భావాత్. తచ్చదర్శితం. కించ * యస్మిన్నయంచజగద్బ్రహ్మన్ ఇత్యాదావివయథా ప్రతివచనావ్యవహితాఃప్రశ్నాః ప్రశ్నావ్యవహితానిచప్రతివచనానిస్యుః తదాక్రమకోపఉపపద్యతే, కోదేవదత్తః, దండీ, కోయజ్ఞదత్తః, కుండలీ కోవిష్ణుమిత్ర, కమండలుమానితివదేకైకప్రశ్నానన్తరం తత్తత్ప్రతివచనదర్శనాత్ యజ్ఞదత్తప్రశ్నోత్తరస్యదేవదత్తప్రశ్నోత్తరత్వకల్పనవత్ క్రమకోపకల్పనమత్యన్తానుపపన్నం * యేయంప్రేతఇతిచనజీవసద్భావాసద్భావమాత్రప్రశ్నఇత్యుక్తం, అతః * యేయంప్రేతఇతిశ్లోకశ్శబ్దతోఽర్థతశ్చమోక్షానుబంధితయాజ్ఞాతవ్యార్థత్రయవిషయః. తథాచసతితందుర్దర్శమిత్యాదిప్రతివచనమతీవఘటతే * అన్యత్రధర్మాదితిపునఃప్రశ్నాకాంక్షాలస్యార్థశ్చదర్శితా, అర్థత్రయస్యైకశ్లోకేన పృష్టత్వస్య వివక్షితత్వాత్ ప్రతివచనాచ్చ * త్రయాణామేవచైవమేవత్యవధారణంచయుక్తం.అతఏవ*నజాయతఇతిజీవవిషయవాక్యస్య * అణోరణీయానితిపరవిషయవాక్యస్య * నాయమాత్మేత్యుపాయవిషయవాక్యస్యచ ప్రతివచనత్వంసుఘటితం, ప్రశ్నప్రతివచనాంతరావ్యవహితత్వంచ సిద్ధ్యతి, ఏకప్రశ్నేనైవార్థత్రయస్యపృష్టత్వేసూత్రస్థప్రశ్నోపన్యాసశబ్దగతైకవచనస్వారస్యంచభవతి, నహ్యుపన్యాసాఃప్రశ్నాశ్చేత్యుక్తం,యతః* యేయంప్రేతఇతిప్రశ్నోఽర్థత్రయవిషయః,అతఏవేహప్రశంసాప్రలోభనవిద్యావిద్యావిభాగకథనాదికమంజసోపపద్యతఇతియదుక్తమేవసూత్రార్థః.

౭ ॥ సూ. ——॥ మహద్వచ్చ ॥—— తన్త్రసిద్ధమహత్తత్త్వగ్రహణేసూత్రాభిప్రేతం హేతుమాహ (ఆత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాదితి) ——॥అనుమానికాధికరణంసమాప్తమ్॥——

౮ ॥ సూ. —— చమసవదవిశేషాత్ —— కార్యశరీరవాచిపదస్యరూపకే శ్రవణాత్ తదవ్యక్తశబ్దేనోచ్యతఇత్యుక్తం, అత్రతుకార్యశరీరవాచిశబ్దాశ్రవణాత్కారణం ప్రధానమేవోచ్యతఇతిశఙ్కయా సంగతిః— వ్యాఖ్యాతృత్వైర్గౌణవృత్త్యాతేజోఽబన్నపరత్వేనవ్యాఖ్యాతం, కిమిదంవాక్యంప్రధానపరం, ఉతతేజోఽబన్నపరమితివిచారశ్చకృతః, తద్దూషయితుం కింశ్రుత్యన్తరస్వారస్యార్థమేవంవ్యాఖ్యాతం, ఉతస్వవాక్యస్వారస్యాదితి వికల్పమభిప్రేత్యస్వవాక్యస్వారస్యాభావముత్తరత్రవక్ష్యన్ ప్రథమంప్రధానస్య ప్రామాణికతయా తన్నిరాసేశ్రుత్యన్తరా

అత్రాపి తన్త్రసిద్ధప్రక్రియానిరస్యతే - నబ్రహ్మాత్మకానాం ప్రకృతిమహదహఙ్కారాదీనాం స్వరూపం- శ్రుతిస్మృతిభ్యాం బ్రహ్మాత్మకానాం తేషాం ప్రతిపాదనాత్. యథా ఆథర్వణికా అధీయతే * వికారజననీమజ్ఞామష్టరూపామజాంధ్రువామ్ * ధ్యాయతేధ్యాసితాతేన తన్యతేప్రేర్యతేపునః । సూయతేపురుషార్థంచ తేనైవాధిష్ఠితాజగత్ * గౌరనాద్యన్తవతీ సాజనిత్రీభూతభావినీ । సితాసితాచరక్తాచ సర్వకామదుఘావిభోః ॥ పిబన్త్యేనామవిషమామవిజ్ఞాతాఃకుమారకాః । ఏకస్తుపిబతేదేవః స్వచ్ఛన్దోత్రవశానుగామ్ ॥ ధ్యానక్రియాభ్యాంభగవాన్భుఙ్క్తేఽసౌ ప్రసభంవిభుః । సర్వసాధారణీందోగ్ధ్రీంపీడ్యమానాంతుయజ్వభిః * చతుర్వింశతిసంఖ్యాతమవ్యక్తంవ్యక్తముచ్యతఇతి. అత్రప్రకృత్యాదీనాం స్వరూపమభిహితమ్. యదాత్మకాశ్చైతే ప్రకృత్యాదయః సపరమపురుషోఽపి * తంషడ్వింశకమిత్యాహుస్సప్తవింశమథాపరే । పురుషంనిర్గుణంసాంఖ్యమథర్వశిరసోవిదురితి ప్రతిపాద్యతే. అపరేచాథర్వణికాః * అష్టౌప్రకృతయష్షోడశవికారాఇత్యధీయతే. శ్వేతాశ్వతరాశ్చైవం ప్రకృతిపురుషేశ్వరస్వరూపమామనన్తి * సంయుక్తమేతత్క్షరమక్షరంచ వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశః అనీశశ్చాత్మాబధ్యతేభోక్తృభావాజ్జ్ఞాత్వాదేవంముచ్యతేసర్వపా(శైః)పైః)*జ్ఞాజ్ఞౌద్వావజావీశనీశావజాహ్యేకాభోక్తృభోగార్థయుక్తా । అనన్తశ్చాత్మావిశ్వరూపోహ్యకర్తాత్రయంయదావిన్దతేబ్రహ్మమేతత్ * క్షరంప్రధానమమృతాక్షరంహరఃక్షరాత్మానావీశతేదేవఏకః ॥ తస్యాభిధ్యానాద్యోజనాత్తత్త్వభావాద్భూయశ్చాన్తేవిశ్వమాయానివృత్తిరితి. తథా * ఛన్దాంసియజ్ఞాఃక్రతవో వ్రతానిభూతంభవ్యంయచ్చవేదావదన్తి । అస్మాన్మాయీసృజతేవిశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యోమాయయా సన్నిరుద్ధః । మాయాంతుప్రకృతింవిద్యాన్మాయినంతుమహేశ్వరమ్ ॥ తస్యావయవభూతైస్తు వ్యాప్తంసర్వమిదంజగదితి.

స్వారస్యజ్ఞాపనాయ ప్రధానవిషయంవాక్యజాతముదాహర్తుమాహ (అత్రాపీతి) (వికారజననీమిత్యాది) అష్టరూపత్వం * భూమిరాపోనలఇత్యాద్యుక్తప్రకారేణ. అజాం ఉత్పత్తిరహితాం. ధ్రువాం-నాశరహితాం. ధ్యాయతే పరమాత్మనా సఙ్కల్పరూపజ్ఞానేనజ్ఞాయతే. అధ్యాసితా, అధిష్ఠితా తన్యతే విస్తార్యతే. స్థూలావస్థం క్రియతే. సమష్టిభూతరూపేణక్రియతే. ప్రేర్యతే- వ్యష్టిసృష్ట్యర్థంప్రేర్యతే పురుషార్థం- పురుషాణామర్థనీయంభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపం జగత్సూయతే (గౌరిత్యాది) జనిత్రీభూతభావినీతి సమష్టివ్యష్టిసృష్టిరుచ్యతే. సితాసితాచరక్తాచ గౌణ్యావృత్త్యా సత్త్వరజస్తమోమయీ. యద్వా తేజోఽబన్నద్వారాసితాసితారక్తా. విభోః ఈశ్వరస్య. సర్వకామదుఘా, లీలారసదోగ్ధ్రీ. అవిషమాం- భోక్తృకర్మానుగుణపరిణామిత్వాదపక్షపాతినీం. అవిజ్ఞాతాః స్వాత్మభిర్దేహేభ్యోవివిచ్యాపరిజ్ఞాతాః (ఏకస్త్వితి) కర్మవశ్యబహుభోక్తృవ్యావృత్త్యర్థం ఏకః స్వచ్ఛన్దఇత్యుక్తమ్. ధ్యానక్రియాభ్యాం, సఙ్కల్పసర్గాదివ్యాపారాభ్యాం * ఐక్షత * అసృజతేతి ద్వయమపిహి శ్రూయతే (పీడ్యమానాస్తుయజ్వభిరితి) వత్సాహిమాతరంక్షీరక్షరణార్థం పీడయిత్వా భుఞ్జతే, తద్వత్కర్మవశ్యైరాత్మభిర్భోక్తవ్యఫలానురూపం పరిణామ్యమానామిత్యర్థః (అత్రేతి) ప్రకృత్యాదీనాం, ప్రకృతిపురుషమహదాదీనాం. స్వరూపమభిహితమ్, ఏషు వాక్యేష్వీశ్వరప్రతిపాదనం ప్రధానాదీనామీశ్వరతాదధీన్యవిశిష్టత్వపరమితిభావః. ఏవం బ్రహ్మాత్మకప్రధానపరవాక్యాన్యుక్తాని. అథ తదన్తర్యామిభగవత్ప్రతిపాదకం వాక్యం దర్శయితుమాహ (యదాత్మకా ఇతి) షడ్వింశకత్వం కాలస్య విశేషణత్వేన ప్రకృతితద్వికారేష్వన్తర్భావాత్. సప్తవింశత్వం కాలస్య తదనన్తర్భావవివక్షయా. పఞ్చవింశకేష్వేవ లబ్ధైశ్వర్యః కశ్చిదుక్తః పఞ్చవింశకస్తుత్యర్థమిత్యన్యథాసిద్ధిరీశ్వరప్రతిపాద

తథోత్తరత్రాపి * ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశస్సంసారమోక్షస్థితిబన్ధహేతురితి. స్మృతిరపి * ప్రకృతిం పురుషంచైవ విద్ధ్యనాదీఉభావపి । వికారాంశ్చగుణాంశ్చైవ విద్ధి ప్రకృతిసమ్భవాన్ । కార్యకారణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిరుచ్యతే ॥ పురుషస్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతురుచ్యతే । పురుషః ప్రకృతిస్థోపి భుఙ్క్తే ప్రకృతిజాన్ గుణాన్ ॥ కారణంగుణసఙ్గోస్య సదసద్యోనిజన్మసు * సత్త్వంరజస్తమ ఇతిగుణాః ప్రకృతిసమ్భవాః । నిబధ్నన్తి మహాబాహో దేహే దేహినమవ్యయమ్ ॥ తథా *సర్వభూతానికౌన్తేయ ప్రకృతింయాన్తిమామికామ్। కల్పక్షయేపునస్తానికల్పాదౌవిసృజామ్యహమ్ ॥ ప్రకృతింస్వామవష్టభ్యవిసృజామిపునఃపునః । భూతగ్రామమిమంకృత్స్నమవశంప్రకృతేర్వశాత్ * మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతేసచరాచరం । హేతునానేనకౌన్తేయజగద్విపరివర్తత ఇతి—తస్మాద్బ్రహ్మాత్మకత్వేన కాపిలతన్త్రసిద్ధాః ప్రకృత్యాదయోనిరస్యన్తే. శ్వేతాశ్వతరోపనిషద్యామ్నాయతే *అజామేకాంలోహితశుక్లకృష్ణాంబహ్వీఃప్రజాస్సృజమానాంసరూపాః। అజోహ్యేకోజుషమాణోనుశేతేజహాత్యేనాంభుక్తభోగామజోన్య ఇతి. తత్రసందేహః కిమస్మిన్మన్త్రే కేవలతన్త్రసిద్ధాప్రకృతిరభిధీయతే-ఉతబ్రహ్మాత్మికేతి. కింయుక్తం. కేవలేతి. కుతః *అజామేకామిత్యస్యాఃప్రకృతేరకార్యత్వశ్రవణాత్ *బహ్వీఃప్రజాస్సృజమానాంసరూపా ఇతి స్వాతన్త్ర్యేణసరూపాణాం బహ్వీనాంప్రజానాంస్రష్టృత్వశ్రవణాచ్చేతి.

ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే (చమసవదవిశేషాత్) నజాయత ఇత్యజేత్యజాత్వమాత్రప్రతిపాదనా

నస్య వక్తుమశక్యా, సంఖ్యాతః పృథఙ్నిర్దేశాదిత్యభిప్రాయః. ప్రకృతేః ప్రామాణికత్వమాత్రప్రదర్శనార్థముక్తమష్టౌప్రకృతయ ఇతి. అత్రాపి వాక్యాన్తరైకార్థ్యాత్ బ్రహ్మాత్మకత్వంసిద్ధమితిభావః. ఏతత్త్రయం యదావిన్దతే తదా బ్రహ్మాభవతి- ముక్తోభవతీత్యర్థః. అభిధ్యానం- ఆలమ్బనసంశీలనం. యోజనం యోగః. తత్త్వభావః తత్త్వావిర్భావః. సాక్షాత్కారః. అవయవభూతైః, అంశభూతైః శరీరభూతైరిత్యర్థః. స్మృతిందర్శయతి (స్మృతిరపీతి) ఏవంప్రధానస్య ప్రామాణికత్వాదతత్పరత్వేన వ్యాఖ్యానమనుపపన్నమిత్యుక్తం———తతఃకిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) ప్రకృత్యాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన మహదాదిరభిప్రేతః. విషయాదికందర్శయతి (శ్వేతేతి) ప్రకృతేరేవకర్తృత్వప్రతీతిజనకవాక్యజాతంవిషయః, అచేతనత్వ సృజమానపదస్వారస్యాభ్యాంసంశయః. శ్వేతాశ్వతరే * అజామేకామితిమన్త్రే అజాశబ్దో యౌగికః కిమబ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపరః ఉతబ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపర ఇతివిచారః. అజాశబ్దసృజమానాశబ్దౌ కిమజాయాస్స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వమవగమయతః- నేతి. తైత్తిరీయకే * అజామేకామితిమన్త్రే ప్రతిపన్నాయా అజాయాః కిం జ్యోతిరుపక్రమత్వమస్తి- నేతి. కిమజాత్వజ్యోతిరుపక్రమత్వేవిరుధ్యేతే- నేతి. యదావిరుధ్యేతే- తదా తైత్తిరీయకమన్త్రసిద్ధాయా అజాయా జ్యోతిరుపక్రమత్వాభావేన తదైకార్థ్యాత్ అజాంసృజమానామితి పదయోస్స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వావగమకత్వాత్ శ్వేతాశ్వతరమన్త్రస్థాజాశబ్దోపి బ్రహ్మాత్మకత్వశూన్యప్రకృతిపరః. యదా నవిరుధ్యేతే- తదా తైత్తిరీయకమన్త్రప్రసిద్ధాయా అజాయా జ్యోతిరుపక్రమత్వేన తదైకార్థ్యాదజాంసృజమానామితి పదయోః స్వతన్త్రస్రష్టృత్వావగమకత్వాభావాత్ శ్వేతాశ్వతరమన్త్రస్థోఽజాశబ్దోపి బ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపర ఇతి (అజామితి) బ్రహ్మాత్మకత్వపక్షే అజాత్వంనసమ్భవతి- తత్కార్యత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః (స్వాతన్త్ర్యేణేతి) * సృజమానామితికర్తరిశానచ్. స్వతన్త్రః కర్తా. అతోనబ్రహ్మపరతన్త్రత్వమిత్యర్థః ....

(ఏవంప్రాప్త ఇతి) అత్రాపి కాపిలతన్త్రసిద్ధప్రక్రియానిరస్యత ఇత్యుపక్రమస్థం ప్రతిజ్ఞావాక్యమనుషజ్యత ఇతి మత్వా హేతుమాహ (నజాయత ఇతీతి) అథవా నజాయత ఇతీత్యాదినా హేతుపదంవివృణ్వన్ * చమసవదితి

తన్త్రసిద్ధాబ్రహ్మాత్మకాజాగ్రహణే విశేషాప్రతీతేః (చమసవత్) యథా * అర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న ఇత్యస్మిన్మన్త్రే చమసస్య భక్షణసాధనత్వమాత్రం చమసశబ్దేన ప్రతీయత ఇతి న తావన్మాత్రేణ చమసవిశేషప్రతీతిః- యౌగికశబ్దానామర్థప్రకరణాదిభిర్వినాఽర్థవిశేషనిశ్చయాయోగాత్. తత్ర * యథేదం తచ్ఛిరః ఏష హ్యర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న ఇత్యాదినా వాక్యశేషేణ శిరసశ్చమసత్వనిశ్చయః- తథాఽత్రాప్యర్థప్రకరణాదిభిరేవాజా నిర్ణేతవ్యా; న చాత్ర తన్త్రసిద్ధాజాగ్రహణహేతవోఽర్థప్రకరణాదయో దృశ్యన్తే. న చాస్యాః స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వం ప్రతీయతే * బహ్వీః ప్రజాః సృజమానామితి స్రష్టృత్వమాత్రప్రతీతేః. అతోఽనేన మన్త్రేణ నాబ్రహ్మాత్మికాఽజాఽభిధీయతే

బ్రహ్మాత్మకాజాగ్రహణ ఏవ విశేషహేతురస్తీత్యాహ

త్రింపదం ప్రతిజ్ఞాపరం మన్యమానః తేన హేతుపదస్యాన్వయం దర్శయతి (చమసవదితి) విశేషాప్రతీతేరిత్యన్తం హేతుపదవ్యాఖ్యానమ్. అవయవశక్త్యాఽజాత్వమాత్రప్రతిపాదనేన విశేషాప్రతీతేశ్చమసవద్భవతి. వాక్యాన్తరమన్తరేణ విశేషతో నిర్ణేతుమశక్యా భవతీత్యర్థః. తదేవ వివృణోతి (యథార్వాగితి) అస్య యథాశబ్దస్య తథాత్రాపీతి భాష్యేణాన్వయః. చమసశబ్దార్థం విశదయతి (భక్షణసాధనత్వమాత్రమితి) చమ్యతేఽనేనేతి చమసశబ్దవ్యుత్పత్తిరితి భావః; మాత్రశబ్దేన విశేషవ్యావృత్తిః ఇతిశబ్దో హేతుపరః, విశేషప్రతీత్యభావాదిత్యర్థః, విశేషప్రతీత్యభావే చమసస్సాధర్మ్యదృష్టాన్తతయా వ్యాఖ్యాతః * చమసవదిత్యనేన అర్థసిద్ధం దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికసాధారణాకారం హేతుం దృష్టాన్తోపపాదకత్వేన దర్శయతి (యౌగికశబ్దానామితి) సాధారణమవయవార్థం బోధయతాం యౌగికశబ్దానామిత్యభిప్రాయః, తేనాసాధారణావయవార్థబోధకవలభిదాదిశబ్దవ్యావృత్తిః, అర్థః వస్తుసామర్థ్యమ్, ఆదిశబ్దః స్వవాక్యస్థవిశేషశబ్దాదిపరః, విశేషనిశ్చయాయోగాదిత్యస్య పూర్వవాక్యేనాన్వయః, అవయవశక్తేః సాధనమాత్రప్రత్యాయకత్వాదర్థప్రకరణాదిభిర్వినా విశేషనిశ్చయాయోగాత్ చమసశబ్దేన యథా న చమసవిశేషప్రతీతిరిత్యర్థః. నను యథా చమసవిశేషో వాక్యశేషావసేయః, తద్వదజావిశేషోపి హేత్వన్తరేణ నిశ్చేతుం శక్యత ఇతి శఙ్కాయాం పరపక్షే తథానిశ్చయస్యాశక్యతాం దర్శయితుం స్వపక్షే విశేషనిశ్చయప్రకారమాహ (తత్ర యథేదం తచ్ఛిర ఇతి) యథేతి శ్రుతిపదం. దృష్టాన్తే దర్శితస్య న్యాయస్య దార్ష్టాన్తికేప్యవర్జనీయత్వమాహ (తథాత్రాపీతి) యథా * అర్వాగ్బిలశ్చమస ఇతి మన్త్రే చమసవిశేషప్రతీతిః, తత్ర విశేషనిశ్చయశ్చ నిశ్చాయకవాక్యాన్తరాధీనః- తథాఽత్రాపి నిశ్చాయకాన్తరేణ అజావిశేషనిశ్చయః కార్య ఇత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (నచాత్రేతి) * సృజమానామితి స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వప్రతీతిర్విశేషనిశ్చాయికేత్యత్రాహ (నచాస్యా ఇతి) స్వాతన్త్ర్యేణ- ఈశ్వరాధిష్ఠితత్వమన్తరేణేత్యర్థః (స్రష్టృత్వమాత్రప్రతీతేరితి) స్వవ్యాపారాశ్రయత్వలక్షణం స్వాతన్త్ర్యమేవ ప్రత్యయవాచ్యం, నత్వపరప్రేర్యత్వరూపమితి మాత్రశబ్దాభిప్రాయః. రథో గచ్ఛతీత్యత్ర కర్తృప్రత్యయో హి స్వవ్యాపారాశ్రయత్వరూపస్వాతన్త్ర్యం రథస్యావగమయతి- నత్వపరప్రేర్యత్వం. అపరప్రేర్యత్వలక్షణస్వాతన్త్ర్యప్రతీత్యభ్యుపగమేపి తాదృశస్వాతన్త్ర్యలక్షణం కర్తృత్వం కిం ప్రకృత్యాశ్రయం- ఉతాజాశబ్దవాచ్యప్రకృతిశరీరకబ్రహ్మాశ్రయమితి విశయే ప్రకృతిమాత్రాశ్రయమితి నిశ్చాయకాభావశ్చ మాత్రశబ్దాభిప్రేతః. యది బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రామాణికం స్యాత్- తదానీమిహ ప్రతీయమానం స్వాతన్త్ర్యలక్షణకర్తృత్వం హి తద్గతతయా బ్రహ్మాత్మకత్వావిరోధి స్యాత్ ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (బ్రహ్మాత్మకేతి)

౯ ॥ సూ. జ్యోతిరుపక్రమా తు తథా హ్యధీయత ఏకే. తుశబ్దోఽవధారణార్థః, జ్యోతిరుపక్రమైవైషాఽజా, జ్యోతిః- బ్రహ్మ * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః * అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధేః (జ్యోతిరుపక్రమా) బ్రహ్మకారణికేత్యర్థః (తథా హ్యధీయత ఏకే) హీతి హేతౌ, యస్మాదస్యా అజాయా బ్రహ్మకారణకత్వమేకే శాఖినస్తైత్తిరీయా అధీయతే * అణోరణీయాన్మహతో మహీయానాత్మా గుహాయాం నిహితోఽస్య జన్తోః ఇతి హృదయగుహాయాముపాస్యత్వేన సన్నిహితం బ్రహ్మాభిధాయ * సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తి తస్మాత్ ఇత్యాదినా సర్వేషాం లోకానాం బ్రహ్మాదీనాం చ తత ఉత్పత్తిమభిధాయ సర్వకారణభూతాఽజా తత ఉత్పన్నాఽభిధీయతే * అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీం సరూపామ్। అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇతి సర్వస్య తద్వ్యతిరిక్తస్య వస్తుజాతస్య తత ఉత్పత్త్యా తదాత్మకత్వోపదేశే ప్రక్రియమాణేఽభిధీయమానత్వాత్ప్రాణసముద్రపర్వతాదివదేషాప్యజా బహ్వీనాం సరూపాణాం ప్రజానాం స్రష్ట్రీ కర్మవశ్యేనాత్మనా భుజ్యమానా అన్యేన విదుషాత్మనా త్యజ్యమానా చ బ్రహ్మణ ఉత్పన్నా బ్రహ్మాత్మికాఽవగన్తవ్యేత్యర్థః, అతో వాక్యశేషాచ్చమసవిశేషవచ్ఛాఖాన్తరీయాచ్చైతత్సరూపాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయమానాద్వాక్యాన్నియమితాఽజా బ్రహ్మాత్మికేతి నిశ్చీయతే ఇహాపి ప్రకరణోపక్రమే * కింకారణం బ్రహ్మేత్యారభ్య * తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢామితి పరబ్రహ్మశక్తిరూపాయా అజాయా అవగతేః, ఉపరిష్టాచ్చ * అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః। మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరం * యో యోనిం యోనిమధితిష్ఠత్యేక ఇతి చ తస్యా ఏవ ప్రతీతేర్నాస్మిన్మన్త్రే తన్త్రసిద్ధస్వతన్త్రప్రకృతిప్రతిపత్తిగన్ధః

---

౯ ॥ సూ. జ్యోతిరుపక్రమా తు తథా హ్యధీయత ఏకే తుశబ్దస్య పక్షవ్యావర్తకత్వశఙ్కావ్యుదాసాయ వ్యాచష్టే (తుశబ్ద ఇతి) ఇతరోక్తార్థవ్యావృత్త్యర్థం శ్రుతిప్రసిద్ధ్యనురోధేన వ్యాచష్టే (జ్యోతిర్బ్రహ్మేతి) తదేవ దర్శయతి (తం దేవా ఇతి) బ్రహ్మకారణత్వపరతాం ప్రకరణస్య దర్శయతి (అణోరణీయానితి) నహి * అజామేకామిత్యస్మిన్మన్త్రే ఉత్పత్తిః ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (సర్వస్యేతి) యథా * ఇడో యజతి బర్హిర్యజతి తనూనపాతం యజతీత్యాదిషు అఙ్గత్వాశ్రవణేపి * దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేత్యాదిప్రకరణస్థతయా తదఙ్గత్వం నిశ్చీయతే, తద్వత్సృష్టిప్రకరణస్థత్వాదుత్పత్తిస్సిద్ధేత్యర్థః అస్మిన్మన్త్రే న సృష్టిర్వివక్షితా, సృష్టిప్రకరణస్య పూర్వమేవ విచ్ఛేదాత్, అత్ర * జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇత్యుక్తస్య ముక్తస్యోత్పత్త్యనుపపత్తేః, చేత్తత్రాహ (బహ్వీనామితి) న సృష్టిప్రకరణవిచ్ఛేద ఇత్యర్థః * యస్మాజ్జాతా న పరా నైవ కించనాసేత్యుత్తరత్రాపి సృష్ట్యనువృత్తేరితి చార్థసిద్ధం, సర్వస్య తద్వ్యతిరిక్తస్య వస్తుజాతస్య తత ఉత్పత్త్యా తదాత్మకత్వోపదేశే ప్రక్రియమాణ ఇతి వ్యాఖ్యాతం ముక్తాత్మకీర్తనమేతద్విశేషణత్వేన, న తు సృష్టిప్రకరణవిచ్ఛేదాత్ - యథా బద్ధాత్మకీర్తనమిత్యభిప్రేత్యాహ (కర్మవశ్యేనాత్మనా భుజ్యమానాఽన్యేన విదుషాత్మనా త్యజ్యమానా చేతి) ఏవం తన్త్రసిద్ధాజాత్వవిరోధి జ్యోతిరుపక్రమాత్వం శాఖాన్తరే దర్శితం. అథ * సృజమానామితి పదప్రతీతస్వాతన్త్ర్యవిరోధి బ్రహ్మాత్మకత్వం స్వప్రకరణే దర్శయతి (ఇహాపీతి) శక్తిరూపాయాః, అపృథక్సిద్ధవిశేషణరూపాయాః, కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణం హి శక్తిః. యోనిం- జగద్యోనిభూతాం ప్రకృతిమిత్యర్థః, తస్యా ఏవ- బ్రహ్మాత్మికాయా ఏవ (స్వతన్త్రప్రకృతిప్రతిపత్తిగన్ధ ఇతి) న కేవలం శాఖాన్తరైకార్థ్యాత్, స్వప్రకరణాచ్చ బ్రహ్మాత్మకత్వావగమాదితి భావః . . . . . .

కథం తర్హి జ్యోతిరుపక్రమాయా లోహితశుక్లకృష్ణరూపాయాః అస్యాః ప్రకృతేరజాత్వం - అజాయా వా కథం జ్యోతిరుపక్రమాత్వ మిత్యత్రాహ.

౧౦ ॥ సూ. ॥ కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః ॥ ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థశ్చశబ్దః. అస్యాః ప్రకృతేరజాత్వం జ్యోతిరుపక్రమాత్వం చ న విరుధ్యతే. కుతః (కల్పనోపదేశాత్) కల్పనం క్లృప్తిః. సృష్టిః. జగత్సృష్ట్యుపదేశాదిత్యర్థః యథా * సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదితి కల్పనం సృష్టిః, అత్రాపి * అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతదితి జగత్సృష్టిరుపదిశ్యతే స్వేనావిభక్తాదస్మాత్సూక్ష్మావస్థాత్కారణాన్మాయీ సర్వేశ్వరస్సర్వం జగత్సృజతీత్యర్థః. అనేన కల్పనోపదేశేనాస్యాః ప్రకృతేః కార్యకారణరూపేణావస్థాద్వయాన్వయోఽవగమ్యతే. సా హి ప్రళయవేళాయాం బ్రహ్మతాపన్నా అవిభక్తనామరూపా సూక్ష్మరూపేణావతిష్ఠతే, సృష్టివేళాయాం తు తమఆదిసత్త్వాదిగుణా విభక్తనామరూపా వ్యక్తాదిశబ్దవాచ్యా తేజోఽబన్నాదిరూపేణ చ పరిణతా లోహితశుక్లకృష్ణాకారా చావతిష్ఠతే, అతః కారణావస్థాఽజా, కార్యావస్థా జ్యోతిరుపక్రమేతి న విరోధః (మధ్వాదివత్) యథైశ్వరేణాదిత్యస్య కారణావస్థాయామేకస్యైవావస్థితస్య కార్యావస్థాయామృగ్యజుస్సామాథర్వప్రతిపాద్యకర్మనిష్పాద్యరసాశ్రయతయా వస్వాదిదేవతాభోగ్యత్వాయ మధుత్వకల్పనముదయాస్తమయకల్పనం చ న విరుధ్యతే. తదుక్తం మధువిద్యాయాం * అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్విత్యారభ్య * అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్య నైవోదేతా నాస్తమేతైకల ఏవ మధ్యే స్థాతేత్యన్తేన. ఏకలః-ఏకస్వభావః. అతోఽనేన మన్త్రేణ బ్రహ్మాత్మికాఽజైవాభిధీయతే- న కాపిలతన్త్రసిద్ధేతి సిద్ధం——

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కథం తర్హీతి) లోహితశుక్లకృష్ణాకారత్వం హి కార్యావస్థాయాముపపద్యతే తదానీం జ్యోతిరుపక్రమాత్వాఙ్గీకారే అజాత్వానుపపత్తిః, అజాత్వే జ్యోతిరుపక్రమాత్వానుపపత్తిరిత్యర్థః-

౧౦ ॥ సూ. ॥ కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః ॥ (ప్రసక్తేతి) చస్త్వర్థ ఇత్యర్థః అవిరోధశబ్దార్థమాహ (అస్యా ఇతి) అతస్మింస్తద్భావారోపణపరత్వవ్యుదాసాయ కల్పనశబ్దస్య సృష్టివాచిత్వం ధాతోస్సృష్టివాచిత్వేన దర్శయతి (కల్పనం క్లృప్తిరితి) క్లృప్తిశబ్దం విశదయతి (సృష్టిరితి) క్లృప్తశిఖ ఇత్యాదిప్రయోగో లోకసిద్ధ ఇతి మత్వా శ్రౌతప్రయోగం దర్శయతి (యథేతి) ప్రాకల్పయద్యో భువనాని సప్తేత్యాది స్మృతిప్రయోగశ్చ ప్రసిద్ధః. అతో జ్యోతిః కల్పనశబ్దౌ వైదికశబ్దనిర్దేశానుసారిణౌ. తథా నిర్దేశశ్చ మునిసమాధిః * సంప్రసాదాదభ్యుపదేశాత్ * సమానో జ్యోతిషేత్యాదిషు దర్శనాత్, అజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వయోరవిరోధసిద్ధిం దర్శయతి (అనేనేతి) అవస్థాద్వయం వివృణోతి (సా హీతి) బ్రహ్మతాపన్నా, కారణావస్థబ్రహ్మతాపన్నా. నను కథం ప్రకృతేర్బ్రహ్మతాపత్తిః, న హ్యన్యద్ద్రవ్యం ద్రవ్యాన్తరం భవతి. సత్యం- నాత్ర కేవలప్రకృతేర్బ్రహ్మతాపత్తిర్వివక్షితా- కింతు ప్రకృతిశరీరకబ్రహ్మణః కారణావస్థాప్రాప్తిః. భాష్యే ప్రకృత్యవస్థాపకం సేతి పదం హి బ్రహ్మపర్యన్తం- కారణావస్థం బ్రహ్మైవ ప్రకృతిశబ్దేనాభిధీయతే బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాదితి ప్రకృత్యధికరణే వక్ష్యమాణత్వాత్. (కార్యావస్థా జ్యోతిరుపక్రమేతి) కార్యావస్థాజాశరీరకం బ్రహ్మ కార్యం- కారణావస్థాజాశరీరకం బ్రహ్మ కారణమిత్యర్థః. సూత్రఖండం వ్యాచష్టే (మధ్వితి) ఉదయాస్తమయమధుత్వకల్పనాని తదభావశ్చాదిత్యస్యావస్థాద్వయేన యథోపపద్యతే- తథాఽజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వే అవస్థాభేదేన ప్రకృత్యాఖ్యైకధర్మిణ్యవిరుద్ధే ఇత్యర్థః. ఏకస్య ఈశ్వరేణైకస్య. అవిభక్తనామరూపస్యేత్యర్థః——* జ్యోతిరుపక్రమేత్యాదిసూత్రద్వయస్య పరోక్తమర్థం నిరాచికీర్షుస్తత్ర ప్రథమస్య సూ

అన్యేత్వస్మిన్మన్త్రే తేజోఽబన్నలక్షణాఽజైకాభిధీయత ఇతి బ్రువతే. తైః ప్రష్టవ్యాః- కిం తేజోఽబన్నాన్యేవ తేజోఽబన్నాత్మికాఽజైకా- ఉత తేజోఽబన్నరూపం బ్రహ్మైవ- కింవా తేజోఽబన్నకారణభూతా కాచిదితి. ప్రథమే కల్పే తేజోఽబన్నానామనేకత్వాత్ * అజామేకామితి విరుధ్యతే. నచ వాచ్యం తేజోఽబన్నానామనేకత్వేపి త్రివృత్కరణేనైకతాపత్తిరితి. త్రివృత్కరణేపి బహుత్వానపగమాత్ * ఇమాస్తిస్రో దేవతాః * తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి ప్రత్యేకం త్రివృత్కరణోపదేశాత్. ద్వితీయః కల్పో వికల్ప్యః కిం తేజోఽబన్నరూపేణ వికృతం బ్రహ్మైవాజైకా, కింవా స్వరూపేణావస్థితమవికృతమితి. ప్రథమః కల్పో బహుత్వానపాయాదేవ నిరస్తః. ద్వితీయేపి లోహితశుక్లకృష్ణామితి విరుధ్యతే, స్వరూపేణావస్థితం బ్రహ్మ తేజోఽబన్నలక్షణమితి వక్తుమపి న శక్యతే, తృతీయే కల్పేప్యజాశబ్దేన తేజోఽబన్నాని నిర్దిశ్య తైస్తత్కారణావస్థోపస్థాపనీయేత్యాస్థేయం, తతో వరమజాశబ్దేన తేజోఽబన్నకారణావస్థాయాః శ్రుతిసిద్ధాయా ఏవాభిధానమ్. యత్పునరస్యాః ప్రకృతేరజాశబ్దే నచ్ఛాగత్వపరికల్పనముపదిశ్యత ఇతి, తదప్యసంగతమ్.

త్రిస్యార్థం దూషయతి (అన్యేత్వితి) దూషయితుం వికల్పయతి (కిమితి) ఏకాజాత్వేన పరికల్ప్యమానం వస్తు కిం తేజోఽబన్నాన్యేవేత్యర్థః. అజాత్రైవైకత్వసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మకారణవాదానుగుణ్యార్థం చ బ్రహ్మానుబద్ధిత్వేన మధ్యమం శిరో దర్శితమ్. తేజోఽబన్నరూపం- తేజోఽబన్నావస్థం బ్రహ్మ కిమేకచ్ఛాగత్వేన కల్ప్యత ఇత్యర్థః (తేజోఽబన్నకారణభూతా కాచిదితి) తేజోఽబన్నవాచిశబ్దేన లక్షితా తత్కారణభూతా కాచిదేకాజాత్వేన కింరూప్యత ఇత్యర్థః. ప్రథమం శిరో దూషయతి (ప్రథమ ఇతి) ఏకత్వవిరోధపరిహారమాశఙ్క్యాహ (నచ వాచ్యమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (త్రివృత్కరణేపీతి) బహుత్వానపగమముపపాదయతి (ఇమా ఇతి) న సముదాయైకత్వం- అపితు సముదాయత్రయమేవేత్యర్థః. ద్వితీయం శిరో వికల్పయతి (కిమితి) తేజోఽబన్నరూపా బ్రహ్మణో వికారాః కిమజాశబ్దేనోచ్యన్తే- ఉత స్వరూపమితి వికల్పగ్రన్థార్థః. ప్రథమే శిరసి అవస్థాబహుత్వాదేకత్వవిరోధమాహ (ప్రథమ ఇతి) మధ్యమే శిరసి ద్వితీయకల్పం దూషయతి (ద్వితీయేపీతి) బ్రహ్మస్వరూపే లోహితశుక్లకృష్ణత్వాభావాత్ శ్రుత్యస్వారస్యమిత్యర్థః. తేజోఽబన్నాదిసర్వాత్మకస్య బ్రహ్మణః కిం నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేణేతి) యద్వా సూత్రాస్వారస్యమప్యాహ (స్వరూపేణేతి) * జ్యోతిరుపక్రమేతి హి సూత్రం పదం- జ్యోతిరుపక్రమశబ్దస్తేజోఽబన్నవాచీతి హి తైర్వ్యాఖ్యాతమ్. నహి బ్రహ్మస్వరూపం తేజోఽబన్నశబ్దవాచ్యం- అతస్సూత్రాస్వారస్యమిత్యర్థః. తేజోఽబన్నావస్థావిశిష్టం బ్రహ్మ అజాశబ్దవాచ్యమితి పక్షే, కిమవస్థావిశిష్టత్వం సద్వారకం- అద్వారకం వా. అద్వారకత్వే లోహితశుక్లకృష్ణత్వవిరోధః * అరసమలోహితమితి శ్రుతేః. సద్వారకత్వే అస్మత్పక్ష ఏవ పరిగృహీతస్స్యాత్ ఇతి వికల్పపరిహారయోః స్పష్టత్వాన్నకంఠోక్తిః. ప్రథమవికల్పితశిరస్త్రయే తృతీయం శిరో దూషయతి (తృతీయ ఇతి) లోహితశుక్లకృష్ణత్వాజాత్రైవైకత్వసిద్ధ్యర్థమయం పక్షశ్శఙ్కితః. తత్ర దూషణముచ్యతే (అజాశబ్దేనేతి) తేజోఽబన్నానామవాచకస్య అజాశబ్దస్య తేజోఽబన్నపరత్వమారోప్య తేన తత్కారణస్య లక్షణయోపస్థాపనాదపి ముఖ్యవృత్త్యా కారణప్రతిపాదనపరత్వాశ్రయణం యుక్తమిత్యర్థః * కల్పనోపదేశాదితి సూత్రస్య పరోక్తమర్థం దూషయతి (యత్పునరస్యా ఇతి) సర్వత్ర రూఢితోఽవయవశక్త్యా వా ప్రతిపాద్యమానముఖ్యార్థపరిగ్రహస్సర్వతః ప్రాప్తః- గౌణార్థపరిగ్రహస్తు ముఖ్యార్థానుపపత్త్యా క్రియతే. తత్రౌచిత్యాతిశయలాభోఽనేకపదముఖ్యార్థత్వసిద్ధిశ్చ ప్రయోజనమ్. తత్ర ముఖ్యార్థానుపపత్త్యభావః ప్రదర్శితః, అజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వయోరవస్థాభేదేనావిరోధస్యోక్తత్వాత్. అతోఽర్థౌచిత్యలాభ

నిష్ప్రయోజనత్వాత్. యథా * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదిషు బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతాఖ్యాపనాయ శరీరాదిషు రథాదిరూపణం క్రియతే, యథాచాదిత్యవస్వాదీనాం భోగ్యత్వఖ్యాపనాయ మధుత్వకల్పనం క్రియతే, తద్వదస్యాం ప్రకృతౌ ఛాగత్వపరికల్పనం క్వోపయుజ్యతే. న కేవలముపయోగాభావ ఏవ, విరోధశ్చ. కృత్స్నజగత్కారణభూతాయాః స్వస్మిన్ననాదికాలసమ్బద్ధానాం సర్వేషామేవ చేతనానాం నిఖిలసుఖదుఃఖోపభోగాపవర్గసాధనభూతాయాః అచేతనాయాః అత్యల్పప్రజాసర్గకరాగన్తుకసంగమచేతనవిశేషైకరూపాత్యల్పప్రయోజనసాధనస్వపరిత్యాగహేతుభూతస్వసమ్బన్ధిపరిత్యాగసమర్థచేతనవిశేషరూపచ్ఛాగస్వభావఖ్యాపనాయ తద్రూపత్వకల్పనం విరుద్ధమేవ * అజామేకాం * అజో హ్యేకః * అజోఽన్య ఇత్యత్రాజశబ్దస్య విరూపార్థకల్పనం చ న శోభనమ్. సర్వత్ర ఛాగత్వం పరికల్ప్యత ఇతి చేత్ * జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇతి విదుష ఆత్యన్తిక ప్రకృతిపరిత్యాగం కర్తవ్యతోఽనేనవాఽన్యేనవా పునరపి సమ్బన్ధయోగ్యచ్ఛాగత్వపరికల్పనమత్యన్తవిరుద్ధమ్...........

చమసాధికరణం సమాప్తమ్

రూపప్రయోజనాభావం దూషణమాహ (నిష్ప్రయోజనత్వాదితి) ప్రయోజనాభావస్య దూషణత్వజ్ఞాపనాయ కల్పనస్య ప్రయోజనసిద్ధ్యర్థతాం దర్శయతి (యథాత్మానమితి) విరోధం దర్శయతి (కృత్స్నేతి) (ఏకరూపేతి) దుగ్ధాదిరేవ ప్రయోజనమిత్యర్థః. అచేతనాయా ఇత్యనేన స్వసమ్బన్ధిపరిత్యాగాసామర్థ్యం సిద్ధమితి తత్ప్రత్యనీకాకారమాహ (స్వసమ్బన్ధీతి) పరిమితకార్యకరత్వాదిరత్ర విరోధ ఉక్తః. దూషణాన్తరమాహ (అజామితి) అర్థైకరూప్యం శంకతే (సర్వత్రేతి) తత్ర విరోధాన్తరమాహ (జహాతీతి) ఏవమర్థౌచిత్యలాభరూపప్రయోజనాభావో దర్శితః। సర్వత్ర ఛాగత్వపరికల్పనశంకోపన్యాసేనైవానేకపదాన్తరముఖ్యార్థత్వసిద్ధిరూపప్రయోజనాభావశ్చ ఫలితః. ఏవం హేత్వభావాత్ ప్రయోజనాభావాచ్చ ఛాగత్వపరికల్పనం వ్యుదస్తం. నను నార్థవిరోధః- కార్యకారిత్వప్రయోజనసాధనత్వచేతనసంగాదిమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్. న హి దృష్టాన్తగతసర్వధర్మాణాం వివక్షానియమోఽస్తి-తథాసతి సర్వత్ర దృష్టాన్తోపన్యాసభంగప్రసంగాత్ * గౌరనాద్యన్తవతీ * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదిషు చ ప్రకృత్యాదేర్గోత్వాదిపరికల్పనం దృశ్యతే- తచ్చ సర్వథాసాధర్మ్యవివక్షాయాం న ఘటత ఇతి. ఉచ్యతే * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యత్ర పృథగేవ రూప్యరూపకవాచిపదశ్రవణాత్ రూపకానంగీకారే రూపకవాచిపదవైయర్థ్యప్రసంగాత్ యేనాకారేణ సాధర్మ్యం యోగ్యం ప్రాప్త్యుపాయతాదిరూపం-తదాకారమాత్రం తత్ర వివక్షితమితి నిశ్చితం ప్రయుక్తపదవైయర్థ్యపరిహారార్థం * అజామేకామితి వాక్యే తు రూప్యరూపకవాచిపదద్వయాశ్రవణాత్ అర్థౌచిత్యం నావగమ్యతే- తేన గౌణవృత్త్యనంగీకారేపి న వైయర్థ్యం * గౌరనాద్యన్తవతీత్యత్ర రూప్యవాచిపదాశ్రవణాత్ అజాశబ్దవద్గోశబ్దస్యావయవశక్త్యా ప్రకృత్యుపస్థాపనాసామర్థ్యాచ్చ గత్యభావాద్గౌణీవృత్తిరాశ్రితా * అనాద్యన్తవతీ * సర్వకామదుఘేత్యాద్యుచితవిశేషణశ్రవణాదర్థౌచిత్యమవగమ్యతే. అజాశబ్దే తు న తథా గత్యన్తరాభావః, ఉచితావయవార్థసంభవాత్. ఉచితవిశేషణం చ రూఢిసిద్ధాజావ్యావర్తకం న దృశ్యతే- పుంలింగాజశబ్దయోశ్చాముఖ్యత్వం * బహ్వీః ప్రజాః ఇత్యాదిపదానాం సంకోచశ్చ విఫలః. అతః ప్రయుక్తపదవైయర్థ్యపరిహారపదాన్తరస్వారస్యార్థౌచిత్యసద్భావాసద్భావరూపవైషమ్యాత్ * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదివద్రూపణపరత్వమయుక్తం, కార్యకారిత్వాద్యర్థమాత్రవివక్షాయామర్థవిరోధాభావో య ఉక్తః- స చేన్ముఖ్యయైవ వృత్త్యా లభ్యతే- తదా గౌణవృత్తిపరిగ్రహో నిష్ఫలత్వాదనుపపన్నః. ఏవం పరోక్తస్య * జ్యోతిరుపక్రమేత్యాదిసూత్రార్థస్య ఏకశబ్దార్థవిరోధ ఉక్తః * కల్పనోపదేశాదితి సూత్రస్యాజాశబ్దాస్వారస్యం దూషణతయో

౧౧ ॥ సూ. ⟵ న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ ⟶ వాజసనేయినస్స మామనన్తి * యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః । తమేవమన్య ఆత్మానం విద్వాన్బ్రహ్మామృతోఽమృతమితి. కిమయం మన్త్రః కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరః, ఉత నేతి సందిహ్యతే. కిం యుక్తమ్. తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపర ఇతి. కుతః. పఞ్చశబ్దవిశేషితాత్పఞ్చజనశబ్దాత్పఞ్చవింశతితత్త్వ

క్తేః. యద్యపి జ్యోతిరుపక్రమాశబ్దేన తేజః ప్రముఖత్వం, కల్పనశబ్దేనాతస్మింస్తద్భావారోపణం, చ పరోక్తం సూత్రాక్షరానుగుణమివ ప్రతీయతే- తథాప్యనుపపత్తిపరాహతం. అస్మదుక్తార్థస్తు వైదికనిర్దేశసమాధినా స్వరస ఉపపన్న ఇతి భిదా * చమసవదవిశేషాదితి సూత్రం పరస్యాస్వరసం - చమసశబ్దస్య యౌగికత్వాత్ రూఢార్థసదృశపరత్వాభావాచ్చ.

⟵ చమసాధికరణం సమాప్తమ్ ⟶

౧౧ ॥ సూ- ⟵ * న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ ॥ * ⟶ అజాశబ్దస్య స్వతన్త్రప్రకృత్యుపస్థాపకత్వే విశేషాభావాద్వాక్యాన్తరానురోధేన ప్రకృతేర్బ్రహ్మాత్మకత్వం సాధితం - తదత్రానుపపన్నం- పఞ్చాత్మపరత్వే సంఖ్యాధిక్యాత్, పరమాత్మనా వినాపి సంఖ్యాపూరణేన అబ్రహ్మాత్మికా ప్రకృతిరితి విశేషనిశ్చయసంభవాదితి శఙ్కయా సంగతిః. విషయాదికమాహ (వాజేతి) పఞ్చవింశతిసంఖ్యాన్వయ తత్త్వాధిక్యాది ప్రతీతిజనకమిదం వాక్యం - ఏవంజాతీయకవాక్యాని సన్తి చేత్తాన్యపి విషయః. పఞ్చవింశతిసంఖ్యాన్వయతత్త్వాధిక్యప్రతీతిభ్యాం సంశయః * యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఇతి మన్త్రః కిం కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వపరః- ఉత నేతి. కిం పఞ్చపఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతిరస్తి - నేతి- కిమాకాశస్య పృథఙ్నిర్దేశోఽవాన్తరసంఖ్యాన్వయనిమిత్తవిరోధీ - ఉత నేతి. కిం వాక్యశేషేణ పఞ్చజనశబ్దస్య ప్రాణాదివిషయత్వనిశ్చయశ్శక్యః. ఉత నేతి, చ యదా నవిరోధీ, యదా చ నిశ్చయో న శక్యః- తదాఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తసమ్భవేన సమాసస్య సమాహారవిషయతయా పఞ్చ పఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చపఞ్చకాన్యుచ్యన్తే ఇతి పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతేరయం మన్త్రస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపర ఇతి పూర్వః పక్షః. యదా ఆకాశస్య పృథఙ్నిర్దేశోఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తవిరోధీ, వాక్యశేషేణ చ ప్రాణాదివిషయత్వనిశ్చయశ్శక్యః - తదాఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తాభావేన సమాసస్య సంజ్ఞావిషయతయా పఞ్చ పఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చపదార్థా ఉచ్యన్త ఇతి పఞ్చవింశతితత్త్వాప్రతీతేరయం మన్త్రో న తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపర ఇతి రాద్ధాన్తః. యద్యపి * స్యుః పుమాంసః పఞ్చజనా ఇతి మనుష్యనామతయా పఠితస్య సముద్రాన్తర్వర్తిని చ దానవవిశేషే ప్రయుక్తస్య పఞ్చజనశబ్దస్య సంఖ్యాపూర్వసమాసత్వం నాస్తి, సప్తర్షిణామేకైకస్య సప్తస్వన్యతమభావవత్ మనుష్యాణాం దానవవిశేషస్య చ పఞ్చస్వన్యతమత్వాభావేన సంఖ్యాన్వయప్రతీత్యనుపపత్తేః సమాససామర్థ్యాభావః, తథాప్యస్య తు పఞ్చజనశబ్దస్య సంఖ్యాప్రతీతిస్వారస్యానురోధే సమ్భవతి తత్పరిత్యాగాయోగాత్ సంఖ్యాపూర్వసమాసత్వం యుక్తమిత్యభిప్రేత్యాహ (పఞ్చశబ్దవిశేషితాదితి) నను కథమిదమవసీయతే పఞ్చజనా ఇత్యేకం పదం, న తు పఞ్చ, పఞ్చ జనా ఇతీతి. తదా హి దశత్వమాపద్యేత. యదా చ సమస్తః పఞ్చజనశబ్దః - తదాపి కథం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపత్తిః. పఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చసంఖ్యతయా ప్రతిపన్నార్థస్య పునః పఞ్చతయా విశేషణే పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిరితి చేన్న- పునరుక్తిప్రసంగాత్. విశిష్టస్య విశేషణాదదోష ఇతి చేత్, కిం విశేష్యస్య- ఉత విశేషణస్య- ఆహోస్విదుభయస్య. న తావద్విశేష్యస్య తత్ర పఞ్చత్వసంఖ్యాన్వయస్య శబ్దాన్తరసిద్ధతయా పునరుక్తత్వాత్, సంఖ్యాభ్యాసేఽభిమతే దశసంఖ్యాప్రతీతేశ్చ, నాపి విశేషణస్య- విశేష్యపర్యన్తశబ్దోపస్థాపితస్య విశేషణస్య పునస్తత్పదనిర్దిష్టజాతీయవిశేషణాన్వయాయోగాత్, న హి గార్గ్యా ఇతి గోత్రం గోత్రేణ విశేష్యమ్, న చోభయస్య, అంశే పౌనరుక్త్యాదంశే చ సంఖ్యాన్వయాయోగ్యత్వాత్,

ప్రతీతేః. ఏతదుక్తం భవతి* పఞ్చజనా ఇతి సమాసస్సమాహారవిషయః. పఞ్చానాం జనానాం సమాహారః పఞ్చజనాః పఞ్చపూల్య ఇతివత్. పంచజనా ఇతి లిఙ్గవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః. తే చ సమాహారాః కతీత్యపేక్షాయాం పఞ్చజనశబ్దవిశేషణేన ప్రథమేన పఞ్చశబ్దేన సమాహారాః పఞ్చేతి ప్రతీయన్తే, యథా పఞ్చ పఞ్చపూల్య ఇతి. అతః * పఞ్చ పఞ్చజనా ఇతి పఞ్చవింశతిపదార్థావగతౌ తే కతమ ఇత్యపేక్షాయాం మోక్షాధికారాన్ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యతయా స్మృతిప్రసిద్ధాః ప్రకృత్యాదయ ఏవ జ్ఞాయన్తే * మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త, షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిర్న వికృతిః పురుష ఇతి హి కాపిలానాం ప్రసిద్ధిః. అతస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరః.. ....

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపీతి) * పఞ్చ పఞ్చజనా ఇతి పఞ్చవింశతిసంఖ్యోపసంగ్రహాదపి న తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతీతిః, కుతః (నానాభావాత్) ఏషాం పఞ్చసంఖ్యావిశేషితానాం పఞ్చజనానాం తన్త్రసిద్ధేభ్యస్తత్త్వేభ్యః పృథగ్భావాత్ * యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠిత ఇత్యేతేషాం యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయా బ్రహ్మాత్మకత్వం హి ప్రతీయతే * తమేవ మన్య ఆత్మానం విద్వాన్ బ్రహ్మామృతోఽమృతమిత్యత్ర తమితి పరామర్శేన యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే , అతస్తేభ్యః పృథగ్భూతాః పఞ్చజనా ఇతి న తన్త్రసిద్ధా ఏతే (అతిరేకాచ్చ) తన్త్రసిద్ధేభ్య

నచ ద్వే శతే త్రీణి శతానీతివద్విశేష్టుం యుక్తం- అవాన్తరసంఖ్యానివేశనిమిత్తైక్యోపాధ్యభావేన సమాహారైక్యాసిద్ధేః. ఏకగ్రామస్థిత్యాద్యుపాధినా హి శతసంఖ్యపురుషసమాహారైక్యం- తస్మింశ్చ సతి హ్యేకత్వద్విత్వాదినా పునర్విశేషణసంభవః, అన్యథా బహూనామేకత్వద్విత్వాద్యసంభవాత్. అతో న పఞ్చవింశత్యర్థసిద్ధిః. సిద్ధావపి న తన్త్రోక్తార్థత్వనిశ్చయః నిశ్చాయకాభావాదిత్యాశఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) (సమాసస్సమాహారవిషయ ఇతి) * పఞ్చానాం త్వా పఞ్చజనానామిత్యత్ర పఞ్చజనశబ్దస్య సమస్తతయా ఐకపద్యదర్శనాత్, ఇహాప్యౌచిత్యతస్తత్ప్రతిపత్తేర్ద్వితీయపఞ్చశబ్దసమభివ్యాహారబలేన ఇతరపఞ్చశబ్దస్య సంఖ్యాపరత్వప్రతీతేస్సమాహారసమాసత్వం స్వీక్రియత ఇతి భావః. తత్ఫలమాహ (పఞ్చానామితి) (ఛాన్దస ఇతి) త్రిభువనాదిశబ్దవత్ స్త్రీలిఙ్గప్రాప్తేరపవాదాభావాత్ ఛాన్దసత్వమితి భావః. భూతత్వజ్ఞానేన్ద్రియత్వాదికమవాన్తరసంఖ్యానివేశనిమిత్తమస్తీత్యభిప్రేతం, తద్ధి స్ఫుటీభవిష్యతి. ఏవం సమాహారసిద్ధౌ పఞ్చతయా విశేషణోపపత్తిమాహ (తే చేతి) ఏవం పఞ్చవింశతిసంఖ్యాసిద్ధావస్య మన్త్రస్య మోక్షాధికారాత్ సాంఖ్యతత్త్వపరత్వసిద్ధిమాహ (తే కతమ ఇతి) ఆకాశేన * యస్మిన్నితి నిర్దిష్టేనాత్మనా చ సప్తవింశతితత్త్వప్రతీతిరపి న విరుద్ధా- సత్త్వరజస్తమసాం పృథక్ ద్రవ్యత్వాభ్యుపగమాత్ ఆత్మాకాశాభ్యాం వినా పఞ్చవింశతిసంఖ్యాసిద్ధేః. గుణత్రయమహదహఙ్కారాః పఞ్చ- వాయుతేజోజలపృథివీఘ్రాణాః పఞ్చ, తన్మాత్రాణి పఞ్చ- జిహ్వాది జ్ఞానేన్ద్రియాణి చత్వారి మన ఇతి పఞ్చ, కర్మేన్ద్రియాణి పఞ్చేతి పఞ్చవింశతిసంఖ్యాన్వయసిద్ధిరితి. యద్వా ఆత్మనః స్వస్మిన్నవస్థితత్వాత్, ఆకాశస్యాదరేణ భూయః కీర్తనాత్, అవిరోధ ఇతి. పఞ్చవింశతిపదార్థాస్తదన్తర్భూత ఆత్మని ప్రతిష్ఠితాః, కిమపరైః, తదన్తర్గత ఆకాశోఽపి తస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇత్యాదరాతిశయాదుక్తిర్హి సంభవతి.................

రాద్ధాన్తమారభతే (న సంఖ్యేతి) (నానాభావాదితి) నానాభావః, పృథక్త్వమ్. అన్యత్వం వివక్షితం, న తు బహుత్వం * వినా నానా హిరుక్ పృథగితి నైఘణ్టుకాః. తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యః పృథగ్భావః అన్యత్వం. బ్రహ్మాత్మకత్వం * యస్మిన్నితి సప్తమ్యర్థమభిప్రేత్యాహ (యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయేతి) యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మత్వముపపాదయతి (తమేవమితి) నానాభావో వ్యాఖ్యాతః, అథాతిరేకం వ్యాచష్టే (తన్త్రేతి) అతిరేకః సంఖ్యాధిక్యం

స్తత్త్వేభ్యోఽతిరిక్తతత్త్వాతిరేకోఽపి భవతి- యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టఆత్మాఆకాశశ్చాత్రాతిరిచ్యేతే, అతః * తం షడ్వింశకమిత్యాహుస్సప్తవింశమథాపరమితి శ్రుతిప్రసిద్ధసర్వతత్త్వాశ్రయభూతస్సర్వేశ్వరః పరమపురుషోఽత్రాభిధీయతే * నసంఖ్యోపసంగ్రహాదపీత్యపిశబ్దస్య * పఞ్చపఞ్చజనా ఇత్యత్ర పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిరేవ నసంభవతీత్యభిప్రాయః. కథం. పఞ్చభిరారబ్ధసమూహపఞ్చకాసమ్భవాత్, నహి తత్సిద్ధతత్త్వేషు పఞ్చసు పఞ్చస్వనుగతం తత్సంఖ్యానివేశనిమిత్తం జాత్యాద్యస్తి, నచవాచ్యం పఞ్చకర్మేన్ద్రియాణి, పఞ్చజ్ఞానేన్ద్రియాణి, పఞ్చమహాభూతాని, పఞ్చతన్మాత్రాణ్యవశిష్టానిపఞ్చేత్యవాన్తరసంఖ్యానివేశనిమిత్తమస్త్యేవేతి. ఆకాశస్యపృథఙ్నిర్దేశేన పంచభిరారబ్ధమహాభూతసమూహాసిద్ధేః అతః * పంచజనా ఇత్యయం సమాసోనసమాహారవిషయః, అయంతు * దిక్సంఖ్యేసంజ్ఞాయామితి సంజ్ఞావిషయః. అన్యథా * పంచజనా ఇతి లింగవ్యత్యయశ్చ పంచజనానామకేచిత్సన్తి - తేచపంచసంఖ్యయావిశేష్యన్తే * పఞ్చపఞ్చజనా ఇతి. సప్తసప్తర్షయ ఇతివత్ ....

(అతస్తంషడ్వింశకమితి) కాలస్య ప్రకృతివికారాణాం విశేషణతయాన్తర్భావాత్ షడ్వింశకత్వం, కాలస్యస్వతన్త్రవస్తుత్వాభిప్రాయేణ సప్తవింశకత్వమిత్యర్థః. సాంఖ్యప్రసిద్ధాదపి శ్రుతిప్రసిద్ధంగ్రాహ్యం, అన్తరఙ్గత్వాదితిభావవానాహ (శ్రుతిప్రసిద్ధేతి) అపిశబ్దాభిప్రేతమర్థమాహ (నసంఖ్యేత్యాదినా) (పఞ్చభిరారబ్ధసమూహపఞ్చకాభావాదితి) అనేన పఞ్చస్వనుగతోపాధ్యభావాదిత్యుక్తం భవతి, ఏకోపాధిగృహీతత్వంహి సమూహత్వమ్. పఞ్చస్వనుగతానుపాధీనాశఙ్క్యాహ (నచవాచ్యమితి) ఆకాశస్య పృథక్కరణాత్ ఘ్రాణపఞ్చమేషువాయ్వాదిషు మనఃపఞ్చమేషు రసనాదిషు గుణత్రయమహదహఙ్కారేషు చానుగతోపాధ్యభావాదిత్యర్థః. భూతసమూహాసిద్ధేరిత్యుపలక్షణం. సత్త్వరజస్తమసాంగుణత్వేన శ్రుతిస్మృతిసిద్ధానాం ద్రవ్యత్వాభావాత్ ఆత్మాకాశాభ్యాం సప్తవింశతిత్వప్రతీతిరపి పరస్యానుపపన్నా. కించ * సాత్త్వికోరాజసశ్చైవ తామసశ్చేతియోమహాన్ । త్రివిధోయమహఙ్కారో మహతత్త్వాదజాయతేతి మహదహఙ్కారయోశ్చ త్రివిధత్వావగమాత్ ఏకత్రింశత్సంఖ్యత్వం తత్త్వానాం ప్రసజేత్- అతశ్చైతన్మంత్రప్రతిపన్నతత్త్వసంఖ్యావిరోధః- అతస్సత్త్వరజస్తమసాం ద్రవ్యతయా బహుత్వేన నిర్వాహోఽనుపపన్నః * యస్మిన్నితినిర్దేశస్య * స్వేమహిమ్నీతివత్ నిర్వాహోప్యనుపపన్నః- సప్తమ్యన్తస్వవాచిపదాశ్రవణేన స్వప్రతిష్ఠితత్వకల్పనాఽయోగాత్. ఆకాశస్యాదరాతిశయాత్- పృథగుక్తిరిత్యప్యయుక్తం, తత్రాపి తత్కారణతత్త్వానాం వైపుల్యేసతి తదనాదరేణాకాశస్య పృథగుక్త్యనుపపత్తేః. సాక్షాన్నిర్వాహమాహ (అయంత్వితి) సంజ్ఞావిషయత్వోపపాదనాయ సమాహారవిషయత్వేశాబ్దందూషణమాహ (అన్యథేతి) లింగవ్యత్యయశ్చ క్లిష్టఇత్యర్థః. అర్థదూషణంహి సమూహాసిద్ధిలక్షణముక్తం, పంచజనశబ్దస్య తంత్రసిద్ధార్థవిషయత్వేవ్యుదస్తేఽర్థాన్తరసద్భావమాహ (పంచజనానామేతి) పంచశబ్దస్యచ తేషర్థవత్త్వమాహ (తేచేతి) ననుసంజ్ఞాత్వేప్యజహదవయవార్థైవ పంచజనశబ్దవృత్తిః అన్యథానిరర్థకతయాసంఖ్యావాచిత్వాభావేన సమాససామర్థ్యాభావాత్. నహినిరర్థకశబ్దస్య సమాససామర్థ్యం. తతశ్చసంఖ్యాశివిష్టార్థప్రతిపత్తౌపునస్సంఖ్యయావిశేషణమనుపపన్నమితి శఙ్కాంనిరాచికీర్షురాహ (సప్తసప్తర్షయఇతివదితి) * సప్తసప్తర్షయోఽమలా ఇతి శ్రీమద్వైష్ణవపురాణప్రయోగోఽభిప్రేతః, అత్రాయమభిసన్ధిః- సంజ్ఞిపదప్రతిపన్నాసంఖ్యాశాఖావదుపలక్షణభూతాసంజ్ఞిప్రతిపత్త్యర్థా,నతుసంజ్ఞినిజ్ఞాప్యేవిశేషణతయాఽన్తర్భూతా. అతోయథాగచ్ఛతీతి గౌరితివ్యుత్పత్తావపిగమనస్య తటస్థత్వాత్ తాత్పర్యావిషయతయా వాక్యార్థాన్వయిత్వాభావేన గౌర్గచ్ఛతి గౌస్తిష్ఠతీత్యత్రనపునరుక్తిః వ్యాఘాతోవా, తటస్థస్యాస్యవాక్యార్థాన్వయేఅవివక్షితే తత్ప్రతిపాదనస్యాకాం

కేపునస్తేపఞ్చజనా ఇత్యత ఆహ.

౧౨ ॥ సూ. ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్ ॥ * ప్రాణస్య ప్రాణముత చక్షుషశ్చక్షుశ్శ్రోత్రస్య శ్రోత్రమన్నస్యాన్నం మనసో మనో యే విదురితి వాక్యశేషే దృష్టాశ్రయాః ప్రాణాదయ ఏవ పఞ్చపఞ్చజనా ఇతి విజ్ఞాయన్తే..........................

అథస్యాత్ - కాణ్వానాం మాధ్యన్దినానాంచ * యస్మిన్ పఞ్చపఞ్చజనా ఇత్యయం మన్త్రస్సమానః - * ప్రాణస్య ప్రాణమిత్యాదివాక్యశేషే కాణ్వానామన్నస్య పాఠో నవిద్యతే - తేషాం పఞ్చపఞ్చజనాః ప్రాణాదయ ఇతి నశక్యం వక్తుమిత్యత్రోత్తరమ్.........................

క్షితత్వాత్ నగచ్ఛతీతి పునరుక్తిః, అవయవావస్థాపితస్య గమనస్యావివక్షితత్వాత్ నతిష్ఠతీతి వ్యాఘాతః, ఏవం సంజ్ఞాపదప్రతిపన్న సంఖ్యాయా వ్యుత్పత్తిసమయే తటస్థత్వేనావగతాయాస్తాత్పర్యావిషయత్వాత్ పునర్వాక్యార్థాన్వయిత్వజ్ఞాపనాయ పంచశబ్దేన సంఖ్యాయా విశేషణత్వజ్ఞాపనం యుక్తం. పదద్వయస్య సామర్థ్యం చేదమేవ - యద్విగ్రహవాక్యేఽర్థాభిధానశక్తిః. అతస్సమాస ఉపపన్నః, అతోఽర్థస్యావివక్షితత్వాత్ పునస్తయా సంఖ్యయా విశేషణం సఫలమితి ——అన్యైస్తు * నానాభావాదితి పదం ఏకీకారోపాధ్యభావాత్ సమూహాసిద్ధిపరం వ్యాఖ్యాతం. తదానీం శబ్దస్వారస్యాభావః స్ఫుటతరః, అపిశబ్దవైయర్థ్యంచస్యాత్, అపిశబ్దో హి పంచవింశతిత్వప్రతిపత్త్యభ్యుపగమేన దూషణోక్తిం ద్యోతయతి. అతః పంచభిరారబ్ధసమూహపంచకాసంభవం పంచవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిహేతుమభిప్రేత్య పునస్తదభ్యుపగమేపి తంత్రసిద్ధతత్త్వపరత్వం యథావ్యుదస్తం భవతీతి తథాభాష్యే దర్శితైవ యోజనా యుక్తా శబ్దానురోధినీ చ

ఉత్తరసూత్రస్యాకాంక్షాం దర్శయతి (కేపునరితి) సంఖ్యాపూర్వస
మాసత్వముక్తం - అస్మిన్వాక్యే సంఖ్యేయవిశేషాప్రతిపత్తేరిత్యర్థః

౧౨॥ సూ. ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్ నను కిమనేన సూత్రేణ - కర్మమీమాంసాయాం * సందిగ్ధేతు వాక్యశేషాదితి వాక్యశేషాత్ సందేహనిరాసస్య కర్తవ్యత్వం హి నిర్ణీతం. శాస్త్రైక్యంచాభిమతం - అతఏవహి స్మృత్యధికరణాదిషు కర్మవిచారోక్తన్యాయైః కృతకరత్వమాశంక్య భాష్యే పరిహ్రియత ఇతి. నైవం - వాక్యశేషాత్ సందేహవ్యుదాసః కార్త్స్న్యేన ఇత్యేతావత్యుపజీవ్యేపి వాక్యశేషయోరేవ నిర్ణీతార్థత్వానిర్ణీతార్థత్వరూపవైషమ్యాత్ * తేజో వై ఘృతమితి వాక్యస్య ఘృతసమర్పకత్వేహి నసన్దేహః, ఇహ త్విన్ద్రియవాచి ప్రాణాన్నశబ్దసమభివ్యాహారాత్ వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వే సందేహానపగమాత్, ప్రాణాదిషు పఞ్చసంఖ్యానివేశనిమిత్తైకోపాధ్యభావాత్ ప్రాణాదీనామేవ పఞ్చజనశబ్దవాచ్యత్వానుపపత్తేః, ఇన్ద్రియత్వరూపైకోపాధిసిద్ధ్యుపపాదనేన వాక్యశేషార్థనిర్ణయాయ సూత్రప్రణయనం ప్రయోజనవత్. సన్దేహవ్యుదాసకశ్చాత్ర గ్రహప్రాయన్యాయోఽభిప్రేతః - ప్రాణాన్నశబ్దౌ ద్వౌ - చక్షుశ్శ్రోత్రమనశ్శబ్దాస్త్రయః - అతస్తదనుగుణతయా ప్రాణాన్నశబ్దయోరపీన్ద్రియపరత్వాత్ ప్రాణాదయ ఏవ ద్వార్థా ఇన్ద్రియాణీతి త ఏవ పఞ్చజనా ఇత్యర్థః ....

అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) (పఞ్చపఞ్చజనాః ప్రాణాదయ ఇతి నశక్యం వక్తుమితి) కాణ్వానామన్నపాఠవైకల్యేన ప్రాణాదిషు పఞ్చసంఖ్యానివేశానుపపత్తేః పఞ్చజనత్వమయుక్తమితి భావః. నను సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన మాధ్యందినపాఠస్య కాణ్వపాఠేప్యుపజీవ్యత్వాత్ పఞ్చసంఖ్యోపపత్తేః న సూత్రాన్తరాపేక్షా. సత్యం - మాభూచ్ఛాఖాన్తరీయం వాక్యమితి కృత్వా స్వప్రకరణే నైవ ప్రాణాదీనాం పఞ్చసంఖ్యోపపత్త్యా పఞ్చజనత్వసిద్ధిప్రతిపాదనార్థం సూత్రం. అగ్రప్రాయన్యాయ ఇతి రసాకరకానుప

౧౩ సూ. —— జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే —— ఏకేషాం-కాణ్వానాంపాఠే అసత్యన్నే జ్యోతిషా పఞ్చజనా ఇన్ద్రియాణీతి జ్ఞాయన్తే. తేషాం వాక్యశేషః ప్రదర్శనార్థః. ఏతదుక్తం భవతి * యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనా ఇత్యస్మాత్పూర్వస్మిన్ మన్త్రే * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృతమితి జ్యోతిషాం జ్యోతిష్ట్వేన బ్రహ్మణ్యభిధీయమానే బ్రహ్మాధీనస్వకార్యాణి కానిచిజ్జ్యోతీంషి ప్రతిపన్నాని. తాని చ విషయాణాం ప్రకాశకానీన్ద్రియాణీతి * యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనా ఇత్యనిర్ధారితవిశేషనిర్దేశేనావగమ్యన్త ఇతి.

ఉత్తరత్ర శఙ్కాపరిహారశ్చార్థాత్ సిధ్యతి. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన అనుక్తస్యాన్నపాఠస్యాన్యతో గ్రహణేఽపి కైశ్చిద్ధేతుభిః ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వనిశ్చయదౌర్బల్యేన పఞ్చసంఖ్యానివేశనిమిత్తాభావాత్ పఞ్చజనత్వమనుపపన్నమితి శఙ్కా ఉపతిష్ఠతే- ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వే హి ప్రాణాన్నశబ్దయోః అస్వారస్యద్వయం స్యాత్, ప్రాణశబ్దశ్చోపక్రమస్థానభఞ్జనీయః, అన్నశబ్దస్య తు ఘ్రాణార్థద్వయపరత్వం చ క్లిష్టం- అతోఽగ్ర్యప్రాయన్యాయస్యానేకహేత్వభిభూతస్యాకించిత్కరతయా ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వమశక్యనిశ్చయం. అతః కాణ్వపాఠేఽపి మాధ్యన్దినాధీతాన్నపాఠోపజీవనమనపేక్షితం స్యాత్ ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వానిశ్చయాత్. తన్నిశ్చయే సతి హ్యనుక్తేన్ద్రియగ్రహణాపేక్షా. ఏవమిన్ద్రియత్వానిశ్చయేన పఞ్చసంఖ్యానివేశనిమిత్తైకోపాధ్యభావాత్, క్వచిన్న్యూనతయా చ పఞ్చసంఖ్యానివేశాయోగాత్, న ప్రాణాదీనాం పఞ్చజనత్వమితి శఙ్కాపరిహారార్థం సూత్రం- నన్విన్ద్రియత్వానిశ్చయహేతవః శఙ్కాగ్రన్థేనోక్తాః సత్యం, ఉత్తరత్ర పరిహారాదిహాభిప్రేతత్వమవగమ్యతే, యథాఽన్తరాదిత్యాద్యధికరణే సిద్ధాన్తే పరిహారదర్శనాత్ పూర్వపక్షేఽభిప్రేతత్వావగమః

౧౩ ॥ సూ- —— జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే —— జ్యోతిషా- షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దేనేత్యర్థః సూత్రేఽపి జ్యోతిశ్శబ్దః శబ్దస్వరూపార్థః, శ్రుతివాక్యస్వారస్యసిద్ధ్యుపయికత్వాత్ సూత్రస్థజ్యోతిశ్శబ్దాస్వారస్యం సోఢవ్యమితి భావః—— పరైర్హి * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరితి ద్వితీయాన్తజ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మణా పఞ్చసంఖ్యాసిద్ధిరుక్తా- తదానీమేకస్య మన్త్రస్య శాఖాద్వయగతస్యైకార్థత్వప్రత్యభిజ్ఞానభఙ్గేన బ్రహ్మపఞ్చమతయాఽన్నపఞ్చమతయా చ పఞ్చజనశబ్దనిర్వాహాస్వారస్యమవర్జనీయం స్యాత్. కించ * యస్మిన్నిత్యాధారతయా బ్రహ్మణో నిర్దిష్టత్వేన ప్రాణాదిషు పఞ్చమస్యాపి ప్రాణాదిచతుష్టయవద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వప్రతీతేశ్చ బ్రహ్మణః పఞ్చమత్వమయుక్తం * స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతివన్నిర్వాహ ఇతి చేన్న- సప్తమీప్రతిష్ఠితశబ్దయోర్ముఖ్యార్థే సమ్భవత్యముఖ్యార్థస్వీకారాయోగాత్, అతః పఞ్చజనశబ్దసప్తమీవిభక్తిప్రతిష్ఠితశబ్దానామర్థవైరూప్యాస్వారస్యప్రసంగాత్ జ్యోతిః పఞ్చమత్వపరత్వమనుపపన్నమితి మన్వానేన భగవతా భాష్యకారేణ షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దస్వరూపపరతయా జ్యోతిషేతిపదం వ్యాఖ్యాతం. ఇన్ద్రియాణీతి జ్ఞాయన్తే చేత్ కథం వాక్యశేషే చతుష్టయకీర్తనమిత్యత్రాహ (తేషామితి) జ్యోతిశ్శబ్దస్య కోఽర్థః, తేనేన్ద్రియాణీతి కథం జ్ఞాయన్తే- తతః కిమన్నపాఠవైకల్యచోద్యస్యేత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) బ్రహ్మాధీనస్వకార్యాణీత్యనేన * ప్రాణస్య ప్రాణ ఇత్యాదేరర్థ ఉక్తః * పవిత్రాణాం పవిత్రమితి వదితి భావః, జ్యోతీంషీత్యనేన ప్రకాశకత్వమభిప్రేతం, తతశ్చ కర్మేన్ద్రియాది వ్యావృత్తిసిద్ధిః, తేషాం ప్రకాశకత్వాభావాత్, (కానిచిదితి) ఆదిత్యాదిజ్యోతీంషి, నక్షేతిసంశయే విశేషనిర్ధారణాకాంక్షాతిష్ఠతీతి భావః, తతః కిమిత్యత్రాహ (తాని చేతి) అనిర్ధారితవిశేషనిర్దేశేనేతి సంఖ్యయా విశేషోపస్థాపకవాక్యాన్తరసాపేక్షత్వం ద్యోతితం- తతశ్చ తత్ర శ్రుతపఞ్చసంఖ్యావిశేషితత్వాత్, పఞ్చసంఖ్యాకజ్యోతిరన్తరప్రసిద్ధ్యభావాచ్చ పరిశేషాదిన్ద్రియత్వావగమః, ఏవం వాక్యశేషస్యాప్యుపక్రమభూతేన పరస్పరసాకాంక్షేణ మన్త్రద్వయేనేన్ద్రియాణాం ప్రతిపాదితత్వాత్, షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దోక్తానాం తేషాం * చక్షుషః

* ప్రాణస్యేతి ప్రాణశబ్దేన స్పర్శనేన్ద్రియం గృహ్యతే, వాయుసంబన్ధిత్వాత్ స్పర్శనేన్ద్రియస్య. ముఖ్యప్రాణస్య జ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రదర్శనాయోగాత్. చక్షుష ఇతి చక్షురిన్ద్రియం. శ్రోత్రస్యేతి శ్రోత్రేంద్రియం. అన్నస్యేతి ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానం. అన్నశబ్దోదితపృథివీసమ్బన్ధిత్వాద్ఘ్రాణేన్ద్రియమనేన గృహ్యతే- అద్యతేనేనేత్యన్నమితి రసనేన్ద్రియమపి గృహ్యతే. మనస ఇతి మనః. ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానమితి పఞ్చత్వమప్యవిరుద్ధం, ప్రకాశకాని మనఃపర్యన్తానీన్ద్రియాణి ప

శ్రోత్రస్య మనస ఇతి షష్ఠ్యన్తైః పదైః ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాచ్చ వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వమభిప్రేత్య ప్రాణశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రాణస్యేతీతి) వాయుసంబంధిత్వాత్. వాయ్వాప్యాయితత్వాత్. ప్రసిద్ధః ప్రాణః కస్మాన్న గృహ్యత ఇత్యత్రాహ (ముఖ్యప్రాణస్య జ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రదర్శనాయోగాదితి) జ్యోతిశ్శబ్దేన * జ్యోతిషాం జ్యోతిరిత్యత్ర షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దేనేత్యర్థః. అనేన ముఖ్యాన్నస్య చ జ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రదర్శనాయోగో వివక్షితః. స్పష్టార్థానామపి చక్షుశ్శ్రోత్రాదిపదానాం వ్యాఖ్యానం కిమర్థం. షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దాభిహితానామర్థానాం షష్ఠ్యన్తపదైరేకైకశ ఉచ్యమానత్వజ్ఞాపనార్థం, తేన హి పూర్వసూత్రాభిప్రేతస్యాగ్ర్యప్రాయన్యాయస్య హేత్వన్తరాభిభూతస్య పూర్వమంత్రద్వయసాహచర్యోత్తమ్భితత్వేన ఇదానీం ప్రాబల్యం జ్ఞాయతే. ఏవం చ సతి ప్రాణశబ్దస్య ఉపక్రమస్థత్వమకిఞ్చిత్కరం, తస్యాప్యుపక్రమభూతమన్త్రద్వయప్రాబల్యాత్. అతో న ప్రాణాన్నశబ్దముఖ్యార్థానుగుణమితరపదాని వ్యాఖ్యేయాని- పదత్రయస్వారస్యానుగుణం పదద్వయస్య వ్యాఖ్యేయత్వాత్. న హ్యనేకపదస్వారస్యభఙ్గ ఉచిత ఇత్యభిప్రాయేణ చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసి త్రీణ్యపి స్వశబ్దైనైవ వ్యాఖ్యాతాని. ఏవముపక్రమైకార్థ్యాత్, ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వేనిశ్చితే సత్యనుక్తేన్ద్రియస్వీకారస్యాపేక్షితత్వాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కాణ్వపాఠేప్యన్నపాఠస్సిద్ధ ఇతి ఉభయసాధారణమన్నశబ్దం వ్యాచష్టే (అన్నస్యేతి) నను * యస్మిన్నిత్యాదిమన్త్రే పఞ్చసంఖ్యావగమాద్ధి జ్యోతిషామిన్ద్రియత్వమధ్యవసితం- అతో వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయ ఉపక్రమమన్త్రసాపేక్షః, మన్త్రశ్చ విశేషకీర్తనాయ వాక్యశేషసాపేక్ష ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి. నైవం ఉపక్రమస్థమన్త్రద్వయస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయే వాక్యశేషానాకాఙ్క్షత్వాత్. వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయ ఏవ హ్యుపక్రమసాకాఙ్క్షః. ఏవముపక్రమాదేవేన్ద్రియత్వేఽవగతే ప్రత్యేకకీర్తనం వాక్యశేషస్థమితి న తావతాఽన్యోన్యాశ్రయ ఇతి. అన్నశబ్దం వ్యాచష్టే (అన్నస్యేతి) అన్నశబ్దస్య ఘ్రాణరసనోపస్థాపకత్వం కథమిత్యపేక్షాయామన్నశబ్దస్య ఘ్రాణవాచిత్వం దర్శయతి (అన్నశబ్దోదితేతి) పృథివీసమ్బన్ధిత్వాత్, పృథివ్యాప్యాయితత్వాత్. లక్షణయేత్యర్థః. రసనావాచిత్వముపపాదయతి (అద్యత ఇతి) లక్షణయాబోధకత్వం దర్శయితుం అన్నశబ్దవాచ్యభోగ్యవస్తువినియోగే కరణతయా సమ్బన్ధః ప్రదర్శ్యతే (అద్యతేనేనేతి) అద్యతేనేనేత్యేవంరూపసమ్బన్ధాదన్నమితి రసనేన్ద్రియం గృహ్యతే. అన్నశబ్దేన రసనేన్ద్రియం లక్ష్యత ఇత్యర్థః. అనేన ఘ్రాణస్యాప్యాయ్యతయా సమ్బన్ధః, తద్వినియోగకరణతయా రసనాయాః, అతోఽన్నసమ్బన్ధివస్తులక్షయితా అన్నశబ్దేన ఘ్రాణరసనయోరేకవ్యాపారేణ లక్షణా సమ్భవతీతి భావః. న తర్హి పఞ్చత్వసిద్ధిః, మనసష్షష్ఠత్వాదిత్యత్రాహ । (ఘ్రాణరసనయోరితి) (పఞ్చత్వమప్యవిరుద్ధమితి) పఞ్చత్వం న నిర్దేశ్యాపేక్షయా, కిం తు నిర్దేశాపేక్షయేత్యర్థః. తన్త్రేణోపాదానకల్పకం కిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశకానీతి) ప్రకాశకత్వం, పఞ్చసంఖ్యావిశిష్టత్వం, మనఃపర్యన్తమిన్ద్రియాణాముక్తత్వేన పారిశేష్యం చ ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానకల్పకం- ఘ్రాణరసనసముదాయగతమేకత్వం పఞ్చజనవిశేషణభూతాయాః పఞ్చసంఖ్యాయా అవాన్తరసంఖ్యాత్వేన వివక్షితమిత్యర్థః. అవయవగతద్విత్వానాదరేణ సముదాయగతైకత్వవివక్షయా పఞ్చసంఖ్యానిర్దేశశ్చ శ్రుతిసమాధిః- యథా * ద్వాదశ మాసాః పఞ్చర్తవ ఇతి

ఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టాని, తదవిరోధాయ ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానమ్. తదేవం * యస్మిన్పఞ్చ పఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠిత ఇతి పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టానీన్ద్రియాణ్యాకాశశబ్దప్రదర్శితాని మహాభూతాని చ బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠితానీతి సర్వతత్త్వానాం బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతిపాదనాన్న తన్త్రసిద్ధపఞ్చవింశతితత్త్వప్రసంగః. అతస్సర్వత్ర వేదాన్తే సంఖ్యోపసంగ్రహే తదభావేవా న కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతీతిరితి సిద్ధమ్

—॥ సంఖ్యోపసంగ్రహాధికరణం సమాప్తమ్ ॥—

౧౪ ॥ సూ. —॥ కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః ॥— పునః ప్రధానకారణ

ఋతుషట్కే సత్యపి హేమన్తశిశిరసముదాయగతైకత్వవివక్షయా హి తత్ర పఞ్చసంఖ్యావ్యపదేశః * వసన్తమృతూనాం ప్రీణామి గ్రీష్మమృతూనాం ప్రీణామీత్యాదినా సర్వాన్ ఋతూన్ ప్రత్యేకం నిర్దిశ్య * హేమన్తశిశిరావృతూనాం ప్రీణామీతి సహవ్యపదేశాద్ధేమన్తశిశిరసముదాయగతైకత్వం * పఞ్చర్తవ ఇత్యత్ర వివక్షితమితి జ్ఞాయతే. ఏవమస్మిన్వాక్యే ఫలితమర్థమాహ (తదేవమితి) పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టాని ప్రదర్శితానీత్యర్థః. అత ఏవ హీన్ద్రియాణీత్యుక్తం-న తు జ్ఞానేన్ద్రియాణీతి. మహాభూతశబ్దేన భూతతన్మాత్రాణ్యపి వివక్షితాని, సర్వతత్త్వానాం బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతిపాదనాదిత్యుక్తేః. ఏవం సంఖ్యాభ్యుపగమాత్తదనభ్యుపగమాచ్చ ద్విధా పరిహృతమ్- ఏవం పరిహారద్వయకథనస్యాపి ప్రయోజనం వదన్నుపసంహరతి (అత ఇతి)——(సర్వత్ర వేదాన్తే సంఖ్యోపసంగ్రహే తదభావే వేతి) అనేన గ్రన్థేనానన్తరసూత్రస్య యాదవప్రకాశమతయోజనావ్యుదాసో హేలయాకృతో భవతి. స ఖలు * కారణత్వేనేత్యాది సూత్రం తదుత్తరసూత్రాత్ పృథగధికరణత్వేన వర్ణయన్ * స వా ఏష పురుషః పఞ్చధా పఞ్చాత్మేతి వాక్యం విషయముదాహరత్. తదయుక్తం- కృతకరత్వాదిత్యనేన దర్శితం భవతి- పఞ్చసంఖ్యానివేశనిమిత్తాకారాసిద్ధ్యా సమూహపఞ్చకాసిద్ధేః పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపాదనాయోగస్తావత్ స్థితః * పఞ్చాత్మేతి మృదాత్మా ఘట ఇతివత్ అర్థో నోపపన్నః- పురుషస్య ప్రకృతిప్రాకృతతత్త్వైస్స్వరూపైక్యాయోగాత్. తతశ్చ ప్రత్యేకం పఞ్చధా భూతపఞ్చతత్త్వసంఘాతానామాత్మేత్యర్థస్స్యాత్, తథా సతి పఞ్చవింశతితత్త్వాతిరిక్తాత్మా పరమపురుషస్స్యాత్, పఞ్చవింశతితత్త్వానాం తదాత్మకత్వాద బ్రహ్మాత్మకేభ్యస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యో విలక్షణత్వం చ స్యాత్. ఇదం చాభ్యుపగమ్యోక్తం వస్తుతః ఏకైకశరీరే పక్షాదిరూపేణ పఞ్చవిధాన్నమయప్రాణమయాదిరూపతయా సద్వారకమద్వారకం చ పఞ్చప్రకారత్వముచ్యత ఇతి పూర్వాధికరణసమర్థితాదర్థాత్ న కశ్చిద్విశేషః, తస్మాదధికరణాన్తరవైయర్థ్యమితి——ఏవమన్యత్రాపి సంఖ్యాగమ్యేవే తథా వర్ణనీయం- అసమ్భవే చ సంఖ్యానాదరేణ నిర్వాహ్యమితి జ్ఞాపనం ప్రయోజనమిత్యర్థః ....

—॥ సంఖ్యోపసంగ్రహాధికరణం సమాప్తమ్ ॥—

౧౪ ॥ సూ. —॥ కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః ॥— సర్వతత్త్వానాం * యస్మిన్నితి బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతీత్యా స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రధానస్య కారణత్వం నిరస్తమ్. అథ స్వాతన్త్ర్యేణ కారణత్వం ప్రతీయతే బ్రహ్మాశ్రయత్వాప్రతీతేరితి శఙ్కయా సంగతిః. తామాహ (పునరితి) అవర్జనీయాచిదో వ్యాకులార్థశబ్దోపలక్షితకారణవాక్యసముదాయో విషయః. వ్యాకులత్వాదేవ సంశయః, కిం జగత్కారణవిషయవేదాన్తవాక్యప్రతిపాద్యమవ్యక్తం, ఉత బ్రహ్మేతి. కిం * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ * తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదిత్యత్ర అసదవ్యాకృతశబ్దావవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరౌ, ఉతావ్యక్తపరావితి. తదర్థం కిం * తదప్యేష శ్లోకో భవతీతి సాక్షిత్వేన నిర్దేశో ఽసచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతబ్రహ్మపరతామవగమయతి- నేతి * స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఇతి ప్రశాసితురనుకర్షశ్చావ్యాకృతశబ్దస్య బ్రహ్మపరతామవగమయతి- నేతి సంశయోఽర్థసిద్ధః. యదా * స ఏష ఇత్యనుకర్షో నావ్యాకృతశరీరబ్రహ్మపరతామవగ

వాదీ ప్రత్యవతిష్ఠతే- నవేదాన్తేష్వేకస్మాత్సృష్టిరామ్నాయత ఇతి జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వం నయుజ్యతేవక్తుం. తథాహి * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితి సత్పూర్వికాసృష్టిరామ్నాయతే * అసద్వా ఇదమగ్రఆసీదిత్యసత్పూర్వికాచ- అన్యత్ర * అసదేవేదమగ్రఆసీత్తత్సదాసీత్తత్సమభవదితిచ, అతో వేదాన్తేషు స్రష్టురవ్యవస్థితేర్జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వం ననిశ్చేతుంశక్యం. ప్రత్యుత ప్రధానకారణత్వమేవ నిశ్చేతుంశక్యతే * తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదిత్యవ్యాకృతే ప్రధానే జగతః ప్రళయమభిధాయ * తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేత్యవ్యాకృతాదేవ జగతస్సృష్టిశ్చాభిధీయతే, అవ్యాకృతం హ్యవ్యక్తం- నామరూపాభ్యాం నవ్యాక్రియతే, నవ్యజ్యత ఇత్యర్థః. అవ్యక్తం ప్రధానమేవ- అస్యచస్వరూపనిత్యత్వేన పరిణామాశ్రయత్వేనచ జగత్కారణవాదివాక్యగతౌ సదసచ్ఛబ్దౌ బ్రహ్మణీవాస్మిన్నవిరోధ్యేతే. ఏవమవ్యాకృతకారణత్వే నిశ్చితే సతీక్షణాదయః కారణగతాస్సృష్ట్యౌన్ముఖ్యాభిప్రాయేణ.

మయతి- యదాచ * తదప్యేష ఇతి నిర్దేశః ప్రకృతబ్రహ్మపరతాం అసచ్ఛబ్దస్యానావగమయతి, తదానీమసదవ్యాకృతశబ్దయోరవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరత్వాభావాత్ కారణవాక్యప్రతిపాద్యమవ్యక్తమితి ప్రాప్నోతి. యద్వా * తదప్యేష ఇతి నిర్దేశోఽసచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరతామవగమయతి, యదాచ * స ఏష ఇత్యనుకర్షోఽవ్యాకృతశబ్దస్యావ్యాకృతశరీరకబ్రహ్మపరతామవగమయతి, తదానీమసదవ్యాకృతశబ్దయోరవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరత్వాజ్జగత్కారణవాక్యప్రతిపాద్యం బ్రహ్మేతి సిధ్యతి, వేదాన్తేషు కారణవాక్యానామైకకంఠ్యేనహి బ్రహ్మకారణత్వముక్తం, తదనుపపన్నం, ఐకకంఠ్యాభావాదిత్యాహ (నవేదాన్తేష్వితి) ఏకస్మాత్, ఏకరూపాత్ కారణాత్, స్రష్టురవ్యవస్థితేః బ్రహ్మకారణవాదే సృష్టికారణస్యావ్యవస్థితేరిత్యర్థః, ప్రధానకారణవాదేసామఞ్జస్యమాహ (ప్రత్యుతేతి) నన్వవ్యాకృతాత్ సృష్టిః ప్రతీయతే - న ప్రధానాదిత్యత్రాహ (అవ్యాకృతంహీతి) అవ్యాకృతత్వం నామరూపవిశిష్టతయాఽనభివ్యక్తత్వమస్తు. తతః కిమిత్యత్రాహ (అవ్యక్తం ప్రధానమేవేతి) పరస్పరప్రతిక్షేపకార్థవిషయయోస్సదసచ్ఛబ్దయోః కథం ప్రధానవిషయత్వోపపత్తిరిత్యత్రాహ (అస్యచేతి) బ్రహ్మణీవేతి వైధర్మ్యదృష్టాన్తః నను * తద్ధేదమితి ప్రకరణ ఏవ * పశ్యత్యచక్షుశ్శృణోత్యశ్రోత్రమిత్యవ్యాకృతశబ్దవాచ్యస్య చేతనత్వమవగమ్యతే, అసచ్ఛబ్దస్యాప్యవ్యాకృతశబ్దసమానయోగక్షేమత్వాత్ చేతనవిషయత్వమాపతతి ప్రకరణాన్తరేషుచేక్షణం శ్రూయతే. పరబ్రహ్మశబ్దస్య చేతనవిషయత్వం శ్రుతిప్రసిద్ధం ఆత్మశబ్దశ్చ చేతనైకాన్తః ఇతి శఙ్కాయామీక్షణధర్మయోగం ప్రతివక్తి (ఏవమితి) ఏవంశబ్దేన కారణవాక్యస్థసదసదాదిశబ్దానాం పరమాత్మన్యసామఞ్జస్యం ప్రధానేసామఞ్జస్యంచ పూర్వోక్తత్వాత్ పరామృశ్యతే. ఈక్షణాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన * స తపోఽతప్యత * ఇదం సర్వమసృజత ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్నా పూర్వాపరపర్యాలోచనాప్రయత్నా వివక్షితా (కారణగతా ఇతి) అవ్యాకృతశబ్దేన ప్రథమత ఏవాచేతనస్య ప్రతిపన్నతయా పశ్చాదవగతం * పశ్యత్యచక్షురిత్యాదివాక్యోక్తం చేతయితృత్వంచక్షురాద్యుత్పాదనౌన్ముఖ్యాభిప్రాయం. ఏవం ప్రకరణాన్తరేష్వపి ఈక్షణోక్తేర్ధర్మివాచిపదనిర్దేశపూర్వకత్వాత్. ధర్మివాచిపదానాంచ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనావ్యాకృతశబ్దతుల్యార్థత్వాత్, తద్గతా ఈక్షణాదయః సృష్ట్యౌన్ముఖ్యాభిప్రాయా ఇత్యర్థః. యద్వా (కారణగతా ఇతి) బ్రహ్మకారణవాదినాపి ప్రధానం తస్యానాదితయా పరమకారణత్వం, చానుమతం- తస్య వేదాన్తవాక్యప్రసిద్ధత్వాత్- అతః చిదచిదీశ్వరసముదాయస్య కారణత్వాదీక్షణస్యాంశే ముఖ్యత్వభంగస్స్వీకార్యః, తతశ్చాచిదతిరిక్తవస్తుని వేదాన్తవాక్యానాం సామఞ్జస్యాభావేనామానతయా వైపరీత్యభంగేన సర్వత్రేక్షణం గౌణమాస్థేయమిత్యభిప్రాయః. భూయసాం ఖలీయస్త్వశఙ్కాపి అనేననిరస్తా - సర్వకారణవాక్యేష్వపి ఈక్షణస్యాంశే గౌణతయా అర్ధజరతీయప్రహాణేన గౌ

యోజయితవ్యాః. బ్రహ్మాత్మశబ్దావపి బృహత్త్వవ్యాపిత్వాభ్యాం ప్రధానఏవవర్తేతే. అతస్స్మృతిన్యాయ ప్రసిద్ధం ప్రధానమేవజగత్కారణం వేదాన్తవాక్యైః ప్రతిపాద్యతే.................. ...

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (కారణత్వేనచాకాశాదిషుయథావ్యపదిష్టోక్తేః) చశబ్దస్తుశబ్దార్థే. సర్వజ్ఞాత్సర్వేశ్వరాత్సత్యసఙ్కల్పాన్నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణఏవజగదుత్పద్యతఇతి నిశ్చేతుంశక్యతే. కుతః. ఆకాశాదిషుకారణత్వేన యథావ్యపదిష్టస్యోక్తేః- సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టత్వేన *జన్మాద్యస్యయతఇత్యేవమాదిషుప్రతిపాదితం బ్రహ్మయథావ్యపదిష్టమిత్యుచ్యతే- తస్యైకస్యైవాకాశాదిషుకారణత్వేనోక్తేః * తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః * తత్తేజోఽసృజతేత్యాదిషు సర్వ

ణత్వావశ్యంభావాత్. బ్రహ్మాత్మశబ్దయోః ప్రధానపరత్వముపపాదయతి (బ్రహ్మాత్మేతి) అనేనేక్షత్యధికరణాక్షేపః ఫణితః. ఆధికయుక్త్యన్తరమాహ (స్మృతిన్యాయేతి) నన్వయోగవ్యవచ్ఛేదనిషేధోత్థితస్యాధికరణస్య కథం త్రిపాద్యాం సంగతిః అస్యాంసంగతస్యైవాకథమయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపేణోత్థానం కించ- నచాత్రనిరూపణీయమస్తి- పూర్వాపర వాక్యేషు సమాకర్షణేనహి అర్థోఽసప్రభృష్యతే సిద్ధాన్తే. పూర్వాపరవర్ణనం చాసచ్ఛబ్దస్యానన్దమయాధికరణే కృతం - అతస్సంశయోత్థానాభావాత్ అనారమ్భణీయత్వంచేతి, నైవమ్. ప్రధానప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారి వాక్యవిషయత్వాత్. నచానన్దమయాధికరణేనచరితార్థతా - అసచ్ఛబ్దస్య ప్రధానపరత్వశఙ్కాయాస్తత్రానపాకృతత్వాత్. పూర్వాపరవాక్యానాం పరవిషయత్వేనిరూపితేఽపి ప్రకరణాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ అసచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వంహిదుర్గమం. తర్హి * అస్మిన్నస్యచతద్యోగంశాస్తీతి సూత్రస్యానన్తరమేవాస్తిత్వప్రాప్తినిమిత్తస్యవస్తునోఽసచ్ఛబ్దవాచ్యతయా ప్రధానత్వమాశఙ్క్య తత్రైవనిరాకరణం కర్తవ్యమితిచేన్న - ప్రధాన ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారివాక్యవిచారస్యపాదసంగత్యభావాత్. అతోఽత్రైవనిరూప్యత్వేసతి పూర్వపక్షయుక్తివశాదయోగవ్యవచ్ఛేదనిషేధఃఫలితః- కారణవాక్యానాం బ్రహ్మపరత్వేఅనుపపన్నేసతి, పూర్వపక్షిణాపి వేదప్రామాణ్యమభ్యుపగచ్ఛతా తేషామానర్థక్య పరిహారాయకస్యచిదర్థస్య ప్రతిపాదకత్వే అవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యేసతి. ప్రధానపరత్వే చ సమంజసే, అర్ధజరతీయప్రసంగపరిహారాయ ఈక్షణాద్యముఖ్యత్వేచ న్యాయ్యేసతి, ప్రధానాతిరిక్తకారణ సద్భావానుపపత్తేః- అత్ర త్రిపాద్యారమ్భేతస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వాభిధానం ప్రాయికత్వాభిప్రాయంమన్తవ్యమితి

(ఇతిప్రాప్తఇతి) త్వర్థేనచశబ్దేన ఫలితాంప్రతిజ్ఞామాహ (సర్వజ్ఞాదితి) పరస్మాద్బ్రహ్మణఏవేత్యేవ కారేణనేతి పదానుషంగఫలితప్రధానప్రతిక్షేపస్సూచితః. యథావ్యపదిష్టమిత్యుక్తేశ్రుత్యా వ్యపదిష్టమితిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (జన్మాద్యస్యయతఇత్యేవమాదిష్వితి) —— అత్రాయమభిసన్ధిః- పరైస్తు * యథావ్యపదిష్టోక్తేరితిపదమేవం వ్యాఖ్యాతం- యథాశ్రుత్యంతరేషు వ్యపదిష్టంతథేహాప్యుక్తేరితి. తదయుక్తం శ్రుత్యన్తరేష్వపిప్రధానమేవోక్తం స్యాత్ ఇత్యుక్తేకిముత్తరం. తేషుపరబ్రహ్మణః పరమకారణత్వేనప్రతిపాదితత్వం ప్రాచీనన్యాయైస్సమర్థితమితివక్తవ్యం తర్హి పూర్వప్రతిపాదితప్రకారస్య కారణస్యేహాపి ప్రతిపాదితత్వం హేతుతయా వర్ణనీయం. అతః కక్ష్యాన్తర సాపేక్ష యుక్తిప్రతిపాదకత్వాదపినిరపేక్షహేతు ప్రతిపాదకత్వస్య సముచితత్వాదితి—— ఆకాశాదిషుకారణత్వేన, ఆకాశాదీనాం కారణత్వేనేత్యర్థః. అర్థస్వారస్యేనాత్రవ్యాఖ్యాతం. దీపేతు సప్తమీస్వారస్యేన * ఆకాశాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేష్విత్యుక్తం (తస్మాద్వాఇతి) స్వతశ్చేతినైకాన్త్యాత్మశబ్దోపేతప్రకరణస్మారణార్థం * ఆకాశాదిష్విత్యుక్తమితిభావః. నత్వసచ్ఛబ్దోపేతప్రకరణంవివక్షితం- తద్ధ్యుత్తరసూత్రవివక్షితం. భూయసాంబలీయస్త్వమేవాస్మింసూత్రేహేతుతయావివక్షితం- అతఏవహిసద్విద్యావాక్యముపాదీయతే * తత్తేజోఽసృజతేతి. ఆదిశబ్దేనముండోపనిషదాది

ఞం బ్రహ్మైవకారణత్వేనోచ్యతే. తథాహి- * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ * సోఽశ్నుతేసర్వాన్కామాన్ సహబ్రహ్మణావిపశ్చితేతి ప్రకృతంవిపశ్చిదేవ బ్రహ్మ * తస్మాద్వాఏతస్మాదితిపరామృశ్యతే- తథా * తదైక్షతబహుస్యామితినిర్దిష్టం సర్వజ్ఞంబ్రహ్మైవ * తత్తేజోఽసృజతేతిపరామృశ్యతే. ఏవం సర్వత్రసృష్టివాక్యేషుద్రష్టవ్యం. అతోబ్రహ్మైకకారణంజగదితినిశ్చీయతే...................... ... ...

నను * అసద్వాఇదమగ్రఆసీదిత్యసదేవకారణత్వేనవ్యపదిశ్యతే-తత్కథమివ సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య బ్రహ్మణఏవ కారణత్వం నిశ్చీయతఇత్యతఆహ.

౧౫ ॥ సూ. —సమాకర్షాత్— * అసద్వాఇదమగ్రఆసీదిత్యత్రాపి విపశ్చిదానన్దమయం సత్యసఙ్కల్పంబ్రహ్మైవ సమాకృష్యతే. కథం * తస్మాద్వాఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తరఆత్మానన్దమయః * సోఽకామయతబహుస్యాం ప్రజాయేయేతి * ఇదంసర్వమసృజత యదిదంకించ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవదిత్యాదినా బ్రాహ్మణేనానన్దమయంబ్రహ్మ సత్యసఙ్కల్పం సర్వస్యస్రష్టృసర్వానుప్రవేశేన సర్వాత్మభూతమభిధాయ * తదప్యేషశ్లోకోభవతీత్యుక్తస్యార్థస్య సర్వస్యసాక్షిత్వేనోదాహృతోఽయంశ్లోకః * అసద్వాఇదమగ్రఆసీదితి,

---

వివక్షితం. ధర్మివాదినోఽవ్యాకృతాదిపదస్య ప్రథమశ్రుతత్వాచ్చరమావగతమీక్షణాదికం తదానుగుణ్యేన గౌణమిత్యుక్తమితిశఙ్కాయాం తేషుప్రకరణేషు సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్యైవ కారణత్వేనప్రతిపాదితత్వముపపాదయతి (తథాహీతి) కారణత్వప్రతిపాదనాత్ ప్రాగేవకారణత్వధర్మిణః ప్రథమతఏవచేతనత్వప్రతిపాదనందర్శయతి (సత్యంజ్ఞానమితి) * సంభూతఇతిసృష్టిప్రతిపాదనాత్పూర్వమేవ ప్రయుక్తః స్వతశ్చేతనైకాంతఆత్మశబ్దః ప్రబలతరః - తతఃపూర్వమేవ తస్యకారణస్య విపశ్చిత్త్వప్రతిపాదనాదాత్మశబ్దస్య క్లిష్టనిర్వాహశఙ్కాదూరోత్సారితేత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రకృతంవిపశ్చిదేవేతి) (తథేతి) * తత్తేజోఽసృజతేతికారణత్వప్రతిపాదనాత్ పూర్వమేవ * తదైక్షతేతి ఈక్షితృత్వప్రతిపాదనాత్ ఈక్షణానుగుణం కారణత్వంనేయం, నతు కారణత్వానుగుణమీక్షితృత్వం నేయమిత్యర్థః. తతః పూర్వనిర్దిష్టం సదితి పదంతు సాధారణత్వాన్నప్రధానపరతయా స్వతః ప్రతీయతే, ఈక్షణదర్శనాత్ ప్రధానవిలక్షణం కారణం నిశ్చీయతఇతి నోపక్రమవిరోధః. సచ్ఛబ్దస్య ఇదంశబ్దసామానాధికరణ్యంతు సంభవతీత్యయమర్థః * ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యత్ర సమర్థితఇత్యభిప్రాయః (ఏవంసర్వత్రేతి) * ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీత్ స ఈక్షతలోకాన్నుసృజాఇతిసఇమాల్లోకానసృజత * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్యజ్ఞానమయంతపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతే * ఏకోహవైనారాయణఆసీత్ ఇత్యారభ్య * సఏకాకీనరమేతసాన్యంకామంమనసా ధ్యాయీత తద్ధిరణ్మయమణ్డమభవత్ తత్ర బ్రహ్మాచతుర్ముఖోజాయత * అథ పురుషోహవై నారాయణోఽకామయత ప్రజాస్సృజేయమితి * నారాయణాద్బ్రహ్మాజాయతే ఇత్యాదిషు సృష్ట్యుక్తేః పూర్వమేవ పరమచేతనతదసాధారణలక్షణాదికమవగన్తవ్యమిత్యర్థః. ఉపక్రమస్థబహుశ్రుతివిరోధాత్ అవ్యాకృతశ్రుతిమాత్రదౌర్బల్యమర్థసిద్ధమ్........

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౫ ॥ సూ. —శ్రీసమాకర్షాత్శ్రీ— అసద్వాఇత్యాదినాసమాకర్షః ప్రతిజ్ఞాతః * బ్రహ్మణావిపశ్చితా * అన్యోఽన్తరఆత్మానన్దమయః * సోఽకామయతేతి వాక్యాన్యభిప్రేత్య విపశ్చిత్త్వాదికముక్తమ్. ప్రతిజ్ఞాతార్థవిషయవాక్యబుభుత్సాందర్శయతి (కథమితి) * తస్మాద్వాఇత్యాత్మశబ్దేన కారణవిషయేణ నిర్దిష్టస్య విపశ్చిదానన్దమయస్య * సఇతి పుల్లిఙ్గాన్తశబ్దేన, సత్యసఙ్కల్పాదిగుణకస్య * తదప్యేషఇతితచ్ఛబ్దేనచ సమాకర్షఉపపాదితో

తథోత్తరత్ర * భీషాస్మాద్వాతః పవతఇత్యాదినా తదేవబ్రహ్మసమాకృష్య సర్వస్య ప్రశాసితృత్వనిరతిశయానన్దత్వాదయోఽభిధీయన్తే- అతోఽయమన్త్రస్తద్విషయఏవ. తదానీం నామరూపవిభాగాభావేన తత్సమ్బన్ధితయాఽస్తిత్వాభావాద్బ్రహ్మైవాసచ్ఛబ్దేనోచ్యతే * అసదేవేదమగ్రఆసీదిత్యత్రాప్యయమేవనిర్వాహః. యదుక్తం * తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీదితి ప్రధానమేవజగత్కారణత్వేనాభిధీయతఇతి. నేత్యుచ్యతే, తత్రాప్యవ్యాకృతశబ్దేనావ్యాకృతశరీరంబ్రహ్మైవాభిధీయతే * సఏషఇహప్రవిష్టఆనఖాగ్రేభ్యః పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వఞ్ఛ్రోత్రంమన్వానోమనఆత్మేత్యేవోపాసీతేత్యత్ర * సఏషఇతి తచ్ఛబ్దేనావ్యాకృతశబ్దనిర్దిష్టస్యాన్తఃప్రవిశ్య ప్రశాసితృత్వేనానుకర్షాత్ * తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ * అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపేవ్యాకరవాణీతి స్రష్టుస్సర్వజ్ఞస్యసత్యసఙ్కల్పస్యబ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశనామరూపవ్యాకరణప్రసిద్ధేశ్చ * అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి నియమనార్థత్వాదనుప్రవేశస్య ప్రధానస్యాచేతనస్యైవంరూపోఽనుప్రవేశో నసంభవతి. అతః అవ్యాకృతం- అవ్యాకృతశరీరం బ్రహ్మ * తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతఇతి- తదేవావిభక్తనామరూపంబ్రహ్మ సర్వజ్ఞంసత్యసఙ్కల్పం స్వేనైవ విభక్తనామరూపం స్వయమేవవ్యాక్రియతేత్యుచ్యతే. ఏవంచసతీక్షణాదయోముఖ్యాఏవభవన్తి. బ్రహ్మాత్మశబ్దావపి నిరతిశయబృహత్త్వనియమనాద్యర్థవ్యాపిత్వాభావేనప్రధానే కథంచిదుపపద్యేతే. అతోబ్రహ్మైకకారణంజగదితిస్థితమ్ ......

కారణత్వాధికరణంసమాప్తమ్

భవతి. పూర్వస్మాద్వాక్యాత్ * అసద్వాఇతివాక్యే సమాకర్షఉక్తః. అనేన ప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీత్యేతదపిపరిహృతం, జ్ఞానవిపశ్చిదాది బహుశ్రుతిప్రాబల్యసిద్ధేః. తస్మాదప్యుత్తరత్ర సమాకర్షమాహ (తథోత్తరత్రేతి)* భీషాస్మాదిత్యత్ర అస్మాదిత్యయంశబ్దో బ్రహ్మణఆకర్షకః. ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్. అసచ్ఛబ్దార్థమాహ (తదానీమితి) శ్రుత్యన్తరస్థస్యాప్యసచ్ఛబ్దస్యైకార్థపరత్వమాహ (అసదేవేదమితి) తత్రాపి * అసద్వాఇదమితివాక్యస్థకారణవిషయాసచ్ఛబ్దైకార్థ్యాత్ సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం సిద్ధమిత్యభిప్రాయః. తత్రాసచ్ఛబ్దోక్తస్య * తత్సదాసీదిత్యనుకర్షాప్రదర్శనం సచ్ఛబ్దస్య చిదచిత్సాధారణ్యనిబన్ధనం, సచ్ఛబ్దోహి తుచ్ఛవ్యావర్తకః, నత్వచిద్వ్యావర్తకః, కారణావస్థాయామసత్వావృత్తిర్వ్యారమ్భణాధికరణావసేయా * తద్ధేదమిత్యాదిశ్రుతావపి అనుకర్షందర్శయతి (యదుక్తమితి) * తద్ధేదమితి శ్రుత్యుక్తానుప్రవేశనామరూపవ్యాకరణయోః పరమాత్మధర్మత్వేన ప్రసిద్ధిమాహ. (తత్సృష్ట్వేతి) ప్రధానస్యాపి స్వకార్యానుప్రవేశోయుక్తఇత్యత్రాహ (అన్తఃప్రవిష్టఇతి) * పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వన్ శ్రోత్రమితివాక్యాత్ * వ్యాకరవాణీతిసఙ్కల్పశ్రవణాచ్చ ప్రధానవ్యావృత్తిసిద్ధావపి అధికహేతుజ్ఞాపనార్థంపరిహారాన్తరముక్తం. వేదాన్తవాక్యవిశేషవివక్షితోఽనుప్రవేశవిశేషోనసమ్భవతీత్యర్థః. అనుప్రవిశ్యనియమనస్య పురుషవ్యావర్తనక్షమత్వేపి అత్రాపేక్షితం ప్రధానవ్యావర్తనమాత్రమితి ప్రధానమాత్రస్య తదసమ్భవోక్తిః. అన్యేన వ్యాకృతత్వశఙ్కావ్యుదసనార్థం * తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేతివాక్యఖండముపాదాయవ్యాచష్టే (తదేవేతి (అసచ్ఛబ్దోక్తకారణవిషయేణ * తదాత్మానంస్వయమకురుతఇత్యనేనైకార్థ్యాదితిభావః. అసదవ్యాకృతాదిశబ్దానాం బ్రహ్మణ్యఘటమానత్వేనపరాభిమతానాముపపన్నతోక్తా. అథేక్షణాదీనాం బ్రహ్మణ్యేవోపపన్నత్వం ప్రధానేఽనుపపన్నత్వంచాహ (ఏవంచేతి) అసదవ్యాకృతాదిశబ్దా ఈక్షణాదయశ్చ బ్రహ్మణ్యుపపన్నాః, ప్రధానేత్వీక్షణాదయోఽనుపపన్నా ఇతి వైషమ్యందర్శితంభవతి. అధికరణార్థముపసంహరతి(అతఇతి) ....

శ్రీకారణత్వాధికరణంసమాప్తమ్.శ్రీ

౧౬ ॥ సూ. జగద్వాచిత్వాత్ ॥ పునరపిసాంఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే- యద్యపివేదాన్తవాక్యాని చేతనం జగత్కారణత్వేన ప్రతిపాదయన్తి- తథాపి తన్త్రసిద్ధప్రధానపురుషాతిరిక్తంవస్తుజగత్కారణం వేద్యతయాన తేభ్యః ప్రతీయతే. తథాహి- భోక్తారమేవపురుషంకారణం వేద్యతయాఽధీయతే కౌషీతకినో బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే * బ్రహ్మ తే బ్రవాణీత్యుపక్రమ్య * యో వై బాలాక ఏతేషాంపురుషాణాంకర్తా యస్య వై తత్కర్మ స వై వేదితవ్య ఇతి. ఉపక్రమే వక్తవ్యతయా బాలాకినోపక్షిప్తం బ్రహ్మాజానతే తస్మా ఏవాజాతశత్రుణా * స వై వేదితవ్య ఇతి బ్రహ్మోపదిశ్యతే * యస్య వై తత్కర్మేతి కర్మసమ్బన్ధాత్ప్రకృత్యధ్యక్షో భోక్తా పురుషో వేదితవ్యతయోపదిష్టం బ్రహ్మేతినిశ్చీయతే. నార్థాన్తరం- తస్య కర్మసంబంధానభ్యుపగమాత్ కర్మచపుణ్యాపుణ్యలక్షణం క్షేత్రజ్ఞస్యైవసమ్భవతి. నచ వాచ్యం- క్రియత ఇతి కర్మేతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రత్యక్షాదిప్రమాణోపస్థాపితం జగదేతత్కర్మేతినిర్దిశ్యతే-యస్యైతత్కృత్స్నంజగత్కర్మ స వేదితవ్య ఇతి క్షేత్రజ్ఞాదర్థాన్తరమేవప్రతీయత ఇతి * యో వై బాలాక ఏతేషాంపురుషాణాంకర్తా యస్య వై తత్కర్మేతి పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యాత్, కర్మశబ్దస్యచ లోకవేదయోః పుణ్యాపాపరూప ఏవ కర్మణి ప్రసిద్ధేః తద్భోక్తృకర్మనిమిత్తత్వాజ్జగదుత్పత్తేరేతేషాం పురుషాణాం

---

౧౬ ॥ సూ. జగద్వాచిత్వాత్ ॥ సంగతిమాహ (యద్యపీతి) * స వై వేదితవ్య ఇత్యన్తం విషయవాక్యం దర్శితమ్. కారణవాక్యప్రతిపాద్యః కిం ప్రకృత్యధిష్ఠాతా పురుషః ఉత పరమాత్మేతి సంశయస్వరూపమర్థసిద్ధమ్. తదర్థం బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే వేదితవ్యతయా ఉపదిష్టం బ్రహ్మ కిం జీవః ఉత పరమాత్మేతి. కిం * ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా ఇతి నిర్దిష్టః కర్తా జీవః- ఉత పర ఇతి * యస్య వై తత్కర్మేతి కర్మశబ్దః కిం పుణ్యాపుణ్యవాచీ- ఉత జగద్వాచీతి. కిమేతచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యేన కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తం- ఉత * ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేతి పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యాయ పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వం యుక్తం * తౌ హ సుప్తం పురుషమిత్యాద్యవగతే జీవముఖ్యప్రాణలింగే పుణ్యాపుణ్యవాచితాముపోద్బలయతః- నేతి, కిమేతే లింగే జీవబోధనార్థే ఉత * క్వైష ఇత్యాదిప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం జీవాతిరిక్తబ్రహ్మబోధనపరే. యదా జీవబోధనార్థే- తదా తయోః పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వోత్తమ్భకత్వేన పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యాయ కర్మశబ్దస్య పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వోపపత్తేస్తత్సంబంధీ కర్తా పురుష ఇతి బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదస్య జీవపరత్వాత్ సర్వవేదాన్తవేద్యో భోక్తా పురుష ఇతి ఫలితం స్యాత్. యదా బ్రహ్మప్రతిబోధనపరే- తదా తయోర్లింగయోః పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వోత్తమ్భకత్వాభావాత్ ఏతచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యేనేహ కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వాత్తత్కర్తా జీవవిలక్షణ ఇతి బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదస్య పరమాత్మవిషయతయా సర్వవేదాన్తవేద్యః పరమాత్మేతి సిధ్యతి. ఇతి విశయేఽర్థసిద్ధే సతి పూర్వపక్షమాహ (ఉపక్రమ ఇతి) ప్రతివచనస్య ఉపక్రమస్థబ్రహ్మవిషయత్వేన బ్రహ్మణోఽన్యస్య జీవస్య కర్మసమ్బన్ధపరత్వశఙ్కా నిరస్తా. తతః కిమిత్యత్రాహ (యస్యేతి) నార్థాన్తరం- ప్రకృతివన్నేశ్వరోపీత్యర్థః- యజ్ఞాదికం కర్మ యస్య ప్రీణనమిత్యేతదర్థపరత్వవ్యుదాసాయాహ (కర్మచేతి) కర్మశబ్దో నసఙ్కుచితవృత్తిః పాపమపి వక్తి కర్మారాధ్యపరత్వమయుక్తమితి భావః, అత్రానన్దమయాధికరణాక్షేపః ఫలితః. పాదసంగతిః పూర్వవద్భోక్తృపురుషప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారివాక్యవిషయత్వాత్. కర్తృత్వస్య జీవే సమ్భవరూపపూర్వపక్షహేతువశాదయోగవ్యవచ్ఛేదాక్షేపః ఫలితః. సిద్ధాన్తమాశంక్యాహ (నచేతి) పౌనరుక్త్యాపాదనేన పరిహరతి (యో వా ఇతి) హేత్వన్తరమాహ (కర్మశబ్దస్య చేతి) రూఢిర్హి యోగాత్ బలీయసీత్యర్థః. సర్వకర్తృత్వం కథమిత్యత్రాహ (తత్తదితి) ఇహ నిర్దిష్టానాం భోక్తౄణామనిర్దిష్టానాంచ తత్సజాతీయానాం జ్ఞాతతయానోపదేష్టవ్యత్వం; నచ వేదితవ్యత్వ

కర్తేతి చ భోక్తురేవోపపద్యతే. తదయమర్థః, ఏతేషామాదిత్యమండలాద్యధికరణానాం క్షేత్రజ్ఞభోగ్యభోగోపకరణభూతానాం పురుషాణాం యః కారణభూతః- ఏతత్కారణభావహేతుభూతం పుణ్యాపుణ్యలక్షణం చ కర్మ యస్య- స వై వేదితవ్యః- తత్స్వరూపం ప్రకృతేర్వివిక్తం వేదితవ్యమితి. తథోత్తరత్ర * తౌ హ సుప్తం పురుషమాజగ్మతుః తం యష్టినాఽఽచిక్షేపేతి సుప్తపురుషాగమనయష్టిఘాతోత్థాపనాదీని చ భోక్తృప్రతిపాదన ఏవ లిఙ్గాని. తథోపరిష్టాదపి భోక్తైవ ప్రతిపాద్యతే * తద్యథా శ్రేష్ఠీ స్వైర్భుఙ్క్తే యథా వా స్వాః శ్రేష్ఠినం భుఞ్జన్త్యేవమేవైష ప్రజ్ఞాత్మైతైరాత్మభిర్భుఙ్క్తే ఏవమేవైత ఆత్మాన ఏనం భుఞ్జన్తీతి. తథా * క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషోఽశయిష్ట క్వ వా ఏతదభూత్కుత ఏతదాగాదితి పృష్టమర్థమజానతే తస్మై స్వయమేవాజాతశత్రురువాచ * హితా నామ నాడ్యస్తాసు తదా భవతి యదా సుప్తః స్వప్నం న కథంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి తదైనం వాక్సర్వైర్నామభిస్సహాప్యేతి మనస్సర్వైర్ధ్యానైస్సహాప్యేతి స యదా ప్రతిబుధ్యతే యథాగ్నేర్జ్వలతస్సర్వా దిశో విస్ఫులిఙ్గా విప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్మాదాత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా ఇతి- సుషుప్త్యాధారతయా స్వప్నసుషుప్తిజాగరితావస్థాసు వర్తమానం వాగాదికరణాప్యయోద్గమస్థానమేనమేవ జీవాత్మానం * అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్యుక్తవాన్. అస్మిన్, జీవాత్మని. ప్రాణభృత్త్వనిబన్ధనోఽయం ప్రాణశబ్దః, స యదా ప్రతిబుధ్యత ఇతి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య ప్రబోధశ్రవణాత్, ముఖ్యప్రాణస్యేశ్వరస్య చ సుషుప్తిప్రబోధయోరసంభవాత్. అథవా * అస్మిన్ప్రాణ ఇతి వ్యధికరణే సప్తమ్యౌ. అస్మిన్నాత్మని వర్తమానే ప్రాణ ఏవైకధా భవతి వాగాదికరణగ్రామ ఇతి.

మిత్యత్రాహ (తదయమర్థ ఇతి) కర్తృత్వే హేతుః క ఇత్యపేక్షాయాం * యస్య వైతత్కర్మేతి కర్మిత్వోపపాదనం- శుద్ధస్వరూపం చావిదితం- కర్మసమ్బన్ధస్తూపలక్షణమిత్యర్థః, ఏవం కర్మనిమిత్తభోక్తృత్వాత్ జీవత్వముక్తం- తదేవ యష్టిఘాతోత్థాపనాత్, శ్రేష్ఠిదృష్టాన్తాత్, సుషుప్తిప్రబోధాదియోగాచ్చోపపాదయతి (తథోత్తరత్రేత్యాదినా) సుషుప్తిస్థానం నాడ్యః, న పరమాత్మేత్యభిప్రాయేణ * హితా నామ నాడ్య ఇతి వాక్యముదాహృతం, తదానీం తదా శబ్దస్సుషుప్తివేలాపరస్స్యాత్ (సర్వైర్నామభిః, సర్వైర్ధ్యానైరితి) తత్తత్కారణముపరతస్వస్వవ్యాపారమిత్యర్థః (ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణా ఇతి) ప్రాణశబ్దః పంచవృత్తిప్రాణపర ఇతి పూర్వపక్షీ మన్యతే. దేవాః-ఇన్ద్రియాణి. లోకాః. జ్ఞానం. విషయో వా. సుషుప్త్యాధారతా- సుషుప్తిమత్త్వం సుషుప్త్యాధారతయోక్తవానిత్యన్వయః. ప్రాణశబ్దస్య ప్రథమాన్తత్వశఙ్కాం ముఖ్యప్రాణపరమాత్మపరత్వశంకాం చ నిరాకర్తుం వ్యాచష్టే (అస్మిన్ జీవాత్మనీతి) కథముపపాదయతి (స యదేతి) ప్రబోధశ్రూయతాం- తతః కిమిత్యత్రాహ (ముఖ్యప్రాణస్యేతి) ప్రథమాన్తత్వాసమ్భవోఽతిప్రసిద్ధ ఇతి న కరోక్తః- తదా హి * ఏకధా భవతీత్యనేన వాగాదికరణానామివ నివృత్తవ్యాపారతయాఽవస్థానం తూక్తం స్యాత్. తచ్చ విరుద్ధం- స్వాపేఽపి ప్రాణవ్యాపారోపలబ్ధేః. అవధారణానుపపత్తిశ్చ వాగాద్యుపరతేః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్. న చ వాచ్యం ప్రాణ ఏవానుపరతవ్యాపార ఏకరూపస్థిత ఇత్యర్థ ఇతి. ప్రత్యక్షసిద్ధార్థస్య ప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్. ప్రాణస్య స్వాధీనేన్ద్రియస్థితిప్రవృత్తిత్వరూపం ప్రాధాన్యం వివక్షితమితి చేత్- తత్తు సర్వదా భవతీతి స్వాపదశాయాం తత్ప్రతిపాదనమసంగతం స్యాత్. అతస్సప్తమ్యన్తత్వమఙ్గీకృత్య జీవపరత్వముపపాదితం. అస్యాం యోజనాయాం సప్తమ్యన్తపదయోస్సామానాధికరణ్యస్వారస్యేఽపి ప్రాణశబ్దస్య లాక్షణికత్వం. తద్వ్యావృత్త్యర్థం యోజనాన్తరమాహ (అథవేతి) క ఏకధా భవతీత్యత్రాహ (వాగాదికరణగ్రామ ఇతి) ప్రాణాధికరణవాచిత్వాద్వ్యధికరణస్య * అస్మిన్నితి పదస్య పరమాత్మపరత్వమాశఙ్క్యాహ.

ప్రాణశబ్దస్య ముఖ్యప్రాణపరత్వేపి జీవ ఏవాస్మిన్ప్రకరణే ప్రతిపాద్యతే- స్వతః ప్రాణస్య జీవోపకరణత్వాత్. అతో వక్తవ్యతయోపక్రాన్తం బ్రహ్మపురుష ఏవేతి తద్వ్యతిరిక్తేశ్వరాసిద్ధిః. కారణగతాశ్చేక్షణాదయశ్చేతనధర్మా అస్మిన్నేవోపపద్యన్త ఇత్యేతదధిష్ఠితం ప్రధానమేవ జగత్కారణమ్......

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జగద్వాచిత్వాత్) అత్ర పుణ్యాపుణ్యపరవశః క్షుద్రః క్షేత్రజ్ఞస్స్వస్మిన్ ప్రకృతిధర్మాధ్యాసేన తత్పరిణామహేతుభూతః పురుషో నాభిధీయతే- అపి తు నిరస్తసమస్తావిద్యాదిదోషగన్ధోఽనవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణనిధిర్నిఖిలజగదేకకారణభూతః పురుషోత్తమోఽభిధీయతే. కుతః * యస్య వైతత్కర్మేత్యత్ర తచ్ఛబ్దాన్వితస్య కర్మశబ్దస్య పరమపురుషకార్యభూతజగద్వాచిత్వాత్. ఏతచ్ఛబ్దో హ్యర్థప్రకరణాదిభిరసఙ్కుచితవృత్తిరవిశేషేణ

(ప్రాణశబ్దస్యేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (స్వత ఇతి) ధర్మాన్తరాణామపి జీవే సంభవం దర్శయన్ పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి)——అస్మిన్నధికరణే ప్రాణజీవపరమాత్మవిషయతయా త్రిశిరస్కో విచార ఇతరైః కృతః తత్రేహ వేదితవ్యతయోపదిష్టపురుషస్య ప్రాణానామభిరామన్త్రణాశ్రవణాదినా ముఖ్యప్రాణవైలక్షణ్యస్య స్ఫుటత్వాత్ ద్విశిరస్కో విచార ఉపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ జీవపరత్వమేవ పూర్వపక్షీకృతమ్. నను సమష్ట్యాత్మా హిరణ్యగర్భః ప్రాణశబ్దవిషయత్వేన శఙ్కిత ఇతి త్రిశిరస్కత్వం యుక్తం విచారస్య. న- పరిస్పన్దలక్షణకర్మసంబన్ధస్య హేతుతయోపన్యాసానుపపత్తేః. పరిస్పన్దాత్మకం కర్మ హి ముఖ్యప్రాణధర్మతయా ప్రసిద్ధం - న తు హిరణ్యగర్భధర్మతయా. ప్రాణసమష్ట్యభిమానిత్వాద్ధిరణ్యగర్భస్య ప్రాణధర్మేణ కర్మణా విశేష్యత్వం యుక్తమితి చేత్. హిరణ్యగర్భః కిం భవత్పక్షే క్షేత్రజ్ఞోఽభిమతః- ఉతేశ్వర ఇతి. ఈశ్వరత్వే హిరణ్యగర్భపరత్వం సిద్ధాన్తీకర్తవ్యం- అతో న పూర్వపక్షతామర్హతి * పరమేశ్వర ఏవాయమేతేషాం పురుషాణాం కర్తా స్యాదితి హి భవతాం సిద్ధాన్తప్రతిజ్ఞా, యది క్షేత్రజ్ఞోఽభిమతః- తర్హి జీవపరత్వప్రతిక్షేపాదేవ తత్పరత్వం ప్రతిక్షిప్తం భవతీతి ప్రాణో న పృథగ్విచార్యః. కిం జీవమాత్రపరః, ఉత జీవవిశేషపర ఇతి సన్దేహో యుక్త ఇతి చేన్న- ఏకస్మిన్ప్రకరణే సామాన్యశబ్దేనార్థప్రతిపాదనేపి విశేషోపస్థాపకే సతి తస్య తత్పర్యవసానస్య న్యాయ్యతయా హిరణ్యగర్భో వా- పరమాత్మా వేతి ద్విశిరస్క ఏవ సంశయస్స్యాత్. నను * జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తదుక్తమితి సూత్రేణ పూర్వపక్షద్వయద్యోతనాద్యుక్తం విచారత్రయమితి చేన్న, జీవసాధకత్వేన ముఖ్యప్రాణలిఙ్గస్య శఙ్కితత్వాత్. జీవోపకరణావగమో హి జీవసాధకః. అతో ముఖ్యప్రాణవైలక్షణ్యస్య స్ఫుటత్వాత్, ప్రాణశబ్దస్య హిరణ్యగర్భవాచిత్వే స్వారస్యాభావాచ్చ జీవవిషయః పూర్వపక్ష ఉపన్యస్తః...... ....

రాద్ధాన్తమాహ (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) పూర్వపక్షే కర్త్రాదిశబ్దానామస్వారస్యం స్వమతే స్వారస్యం చాభిప్రేత్య తదుపపాదకం జీవపరయోస్స్వభావవిశేషం దర్శయన్ ప్రతిజానీతే (అత్రేత్యాదినా) ప్రకృతిధర్మాధ్యాసేన స్వస్మిన్ప్రకృతిగతకర్తృత్వాధ్యాసేనేత్యర్థః. నేతి, పదానుషఙ్గసిద్ధార్థ ఉక్తో నాభిధీయత ఇత్యన్తేన. సౌత్రహేతుబలసిద్ధం ప్రతిజ్ఞాంశమాహ (అపి త్వితి) యాదృశస్య కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తం, తాదృశత్వం సూత్రకారాభిప్రేతమితి మన్వానః కర్మశబ్దం విశినష్టి (ఏతచ్ఛబ్దాన్వితస్యేతి) నన్వేతచ్ఛబ్దః ప్రకృతపరామర్శీ, తత్కథమప్రకృతజగత్పరామర్శ ఇత్యత్రాహ (ఏతచ్ఛబ్దో హీతి)(అర్థప్రకరణాదిభిరితి) అర్థశబ్దేన స్వవాక్యస్థపదాన్తరాన్వయయోగ్యత్వం వివక్షితమ్. ప్రాచీనవాక్యనిచయః ప్రకరణమ్. ఆదిశబ్దేనోపరితనవాక్యాని వివక్షితాని. యద్వా పూర్వాపరవాక్యజాతం ప్రకరణం ఆదిశబ్దేన తాత్పర్యలిఙ్గాని వివక్షితాని (అసఙ్కుచితవృత్తిరితి) లిఙ్గవచనవిరోధాత్ పురుషపరామర్శోఽనుపపన్నః, పుణ్యపాపరూపం కర్మాప్రకృతం. అప్రకృతమపి కర్తృత్వకారణతయా పరికల్ప్య బుద్ధిస్థత్వాపాదనమత్యన్తవిలంబితం. పురుష

ప్రత్యక్షాదిప్రమాణోపస్థాపితనిఖిలచిదచిన్మిశ్రజగద్విషయః. నచ పుణ్యాపుణ్యలక్షణం కర్మాత్ర కర్మశబ్దాభిధేయం * బ్రహ్మ తే బ్రవాణీత్యుపక్రమ్య బ్రహ్మత్వేన బాలాకినా నిర్దిష్టానామాదిత్యమండలాద్యధికరణానాం పురుషాణామబ్రహ్మత్వేన * మ్మాషా వైఖలుమాసంవాదయిష్ఠా ఇతి తమబ్రహ్మవాదినమపోద్య తేనావిదితబ్రహ్మజ్ఞాపనాయాజాతశత్రుణేదం వాక్యమవతారితం * యో వై బాలాక ఇత్యాది- పుణ్యాపుణ్యలక్షణకర్మసమ్బన్ధిన ఆదిత్యాద్యధికరణాస్తత్సజాతీయాశ్చ పురుషాస్తేనైవ విదితా ఇతి తదవిదితపురుషవిశేషజ్ఞాపనపరోఽయం కర్మశబ్దో న పుణ్యాపుణ్యమాత్రవాచీ- క్రియామాత్రవాచీ వా, అపితు కృత్స్నస్య జగతః కార్యత్వవాచీ, ఏవమేవ హ్యవిదితోఽర్థ ఉపదిష్టో భవతి. పురుషస్య కర్మసంబన్ధోపలక్షితస్వాభావికస్వరూపస్యాజ్ఞాతస్య వేదితవ్యత్వోపదేశే చ లక్షణా, కర్మసంబన్ధమాత్రస్యైవ వేదితవ్యస్వరూపలక్షణత్వాద్యస్య కర్మ స వేదితవ్య ఇత్యేతావతైవ తత్సిద్ధేః * యస్య వై తత్కర్మేత్యేతచ్ఛబ్దవైయర్థ్యం చ. య ఏతేషాం కర్తా యస్య వై తత్కర్మేతి పృథఙ్నిర్దేశస్య చాయమభిప్రాయః, యో త్వయా బ్రహ్మత్వేన

నిర్మాణరూపవ్యాపారం * ఏతత్కర్మేతి నిర్దిశ్య * యస్యేతి తత్సమ్బన్ధే వివక్షితే పునరుక్తిస్స్యాత్- నిర్మాణవ్యాపారాశ్రయత్వస్య కర్తృశబ్దేనైవాభిహితత్వాత్. అతస్సంకోచకాభావాత్ అసఙ్కుచితవృత్తిరితి భావః. తర్హ్యప్రకృతం జగత్కథముపస్థాప్యతే ఇత్యత్రాహ (ప్రత్యక్షాదీతి) ఏతచ్ఛబ్దస్సన్నిహితపరామర్శీ - సన్నిధిశ్చ బుద్ధిస్థితిః సా చ ప్రకరణతో వా ప్రకృతార్థాన్తరసంబన్ధిత్వేన వా ప్రసిద్ధితో వా భవతి. తత్ర ప్రకరణాదినా సంకోచానుపపత్తేః పరిశేషాత్ప్రసిద్ధార్థపరామర్శిత్వే సతి తత్రాపి సంకోచకాభావాత్ నిఖిలచిదచిన్మిశ్రజగద్విషయ ఇత్యర్థః (చిదచిన్మిశ్రేతి) జగదేకదేశభూతస్యాదిత్యాదేః ప్రకృతత్వాత్ ఏకదేశి చ జగత్తద్ద్వారా బుద్ధిస్థం- అతశ్చ జగత్పరామర్శో యుక్త ఇతి భావః. రూఢేర్యోగాత్ ప్రాబల్యమేతచ్ఛబ్దస్వారస్యం చ తుల్యం- తత్కస్యానురూపోఽర్థనిశ్చయ ఇత్యపేక్షాయామాహ (నచపుణ్యేతి) తుల్యత్వనివారకబలీయస్త్వసిద్ధయే. హేత్వన్తరమాహ (బ్రహ్మత ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (పుణ్యాపుణ్యేతి) క్రియామాత్రవాచీ వేతి దృష్టాన్తతయోక్తమ్. యథా వేదితవ్యతయా ప్రకృతస్య ప్రాణనామభిరామన్త్రణాశ్రవణాదినా ప్రాణవైలక్షణ్యస్య స్పష్టత్వాత్, ప్రకరణస్య బాలాక్యవిదితపురుషవిశేషజ్ఞాపనప్రవృత్తత్వాచ్చ ముఖ్యప్రాణస్య లోకవిదితత్వాచ్చ కర్మశబ్దో న ముఖ్యప్రాణవ్యాపారభూతక్రియామాత్రవాచీ- ఏవమేవ పుణ్యాపుణ్యమాత్రవాచీ న భవతీత్యర్థః (ఆదిత్యమండలాద్యధికరణానాం పురుషాణామితి) అస్య వాక్యస్య * యః కర్తా ఇత్యనూద్య వేదితవ్యవిధిపరత్వాత్ * చక్షోస్సూర్యో అజాయత * నాభ్యా ఆసీదన్తరిక్షం * సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ దివం చ పృథివీం చేత్యాది ప్రాపకవాక్యేషు ఆదిత్యాదిపురుషాణాం ద్యుపృథివ్యాదిజగతశ్చ పృథక్ సృష్టిప్రతిపాదనాదిహాపి పురోవాదానురోధేనాదిత్యాదిభిస్సహ జగన్నిర్దేశాశ్రయణం యుక్తమితి భావః. క్రియత ఇత్యవయవార్థస్య ప్రవృత్తినిమిత్తత్వజ్ఞాపనాయ జగతః కార్యత్వవాచీత్యుక్తం. కార్యభూతజగద్వాచీత్యర్థః. జగద్వాచిత్వే సత్యవిదితార్థోపదేశపరత్వోపపత్తిమాహ (ఏవమేవేతి) అనేకహేత్వపేక్షయా ఏకో హేతుర్దుర్బలః, అతస్సంకోచరహితైతచ్ఛబ్దస్వారస్యాదవిదితపురుషవిశేషోపదేశోపక్రమాచ్చ పురోవాదానురోధాచ్చ కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తమిత్యర్థః. అవిదితత్వం కర్మసంబన్ధరహితస్వరూపస్య పురుషస్య భవతీత్యత్రాహ (పురుషస్యేతి) కర్మసంబన్ధివాచిపదస్య కర్మరహితోపస్థాపకత్వమముఖ్యమ్. నచావస్థాద్వయసాధారణాత్మశబ్దోఽపి ప్రయుక్తః యస్య కర్మ స వేదితవ్య ఇతి హి నిర్దేశః. అతో లక్షణేత్యర్థః, ఏతచ్ఛబ్దస్య తదుక్తార్థపరత్వేఽనిష్టమాహ (యస్యకర్మేతి) త్వన్మతేపి వైయర్థ్యం తుల్యమిత్యత్రాహ (య ఏతేషామితి) య ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేతి నిర్దేశో బాలాకినోక్తానాం కార్యత్వేనాబ్రహ్మత్వజ్ఞాపనార్థం

నిర్దిష్టాః పురుషాః తేషాం యః కర్తా, తే యత్కార్యభూతాః, కిం విశిష్యాభిధీయతే, కృత్స్నం జగద్యస్య కార్యం, ఉత్కృష్టా అపకృష్టాశ్చేతనా అచేతనాశ్చ సర్వే పదార్థా యత్కార్యత్వే తుల్యాః, స పరమకారణభూతః పురుషోత్తమో వేదితవ్య ఇతి. జగదుత్పత్తేర్జీవకర్మనిబన్ధనత్వేఽపి న జీవః స్వభోగ్యభోగోపకరణాదేస్స్వయముత్పాదకః- అపి తు స్వకర్మానుగుణ్యేనేశ్వరసృష్టం సర్వం భుఙ్క్తే- అతో న తస్య పురుషాన్ప్రతి కర్తృత్వముపపద్యతే. అతస్సర్వవేదాన్తేషు పరమకారణతయా ప్రసిద్ధం పరం బ్రహ్మైవాత్ర వేదితవ్యతయోపదిశ్యతే

౧౭ ॥ సూ. * జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్ ॥ అథ యదుక్తం, జీవలిఙ్గాన్ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చ లిఙ్గాద్భోక్తైవాస్మిన్ప్రకరణే ప్రతిపాద్యతే, న పరమాత్మేతి (తద్వ్యాఖ్యాతం) తస్య నిర్వాహః ప్రతర్దనవిద్యాయామభిహితః. ఏతదుక్తం భవతి, యత్రోపక్రమోపసంహారపర్యాలోచనయా బ్రహ్మపరం వాక్యమితి నిశ్చితం- తత్రాన్యలిఙ్గాని తదనురోధేన వర్ణనీయానీతి తత్ర ప్రతిపాదితం, అత్రాప్యుపక్రమే * బ్రహ్మ తే బ్రవాణీతి బ్రహ్మోపక్షిప్తం- మధ్యే చ *యస్య(వై(చై)తత్కర్మేతి నిర్దిష్టం న పురుషమాత్రం, అపి తు నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మైవేత్యుక్తం. ఉపసంహారే చ * సర్వాన్పాప్మనోఽపహత్య సర్వేషాం చ భూతానాం శ్రైష్ఠ్యం స్వారాజ్యమాధిపత్యం పర్యేతి

తేషాం కర్తేతి ప్రతిపాదనమాత్రేణ తదుక్తౌ ఏతేభ్య ఇత్యాదిభ్యోఽపి అధికహిరణ్యగర్భాదిదేవతావిశేష సమస్తకృత్స్నజగత్కారణత్వం న సిధ్యతీతి *యస్య(వై(చై)తత్కర్మేత్యుక్తం. జగత్కర్తృత్వస్య సన్నిహితవిషయతయాఽవచ్ఛిన్నత్వవ్యావృత్త్యర్థమేతేషాం కర్తేత్యుక్తమిత్యర్థః విపక్షే దూషణాన్తరమాహ (జగదుత్పత్తేరితి) (స్వకర్మానుగుణ్యేనేశ్వరసృష్టం సర్వం భుఙ్క్త ఇతి) న హి ఘటాదికర్తృత్వం వినియోగాదృష్టవతః పురుషస్య- అపి తు కులాలస్యేతి భావః. ముక్తపరత్వే కర్మవాచిపదలక్షణా, ఏతచ్ఛబ్దవైయర్థ్యం, కర్తృశబ్దాస్వారస్యం చోక్తం - చరమం హేతుద్వయం బద్ధపరత్వేఽపి తుల్యం (అతస్సర్వవేదాన్తేషు పరమకారణతయా ప్రసిద్ధమితి) ఏతేషాం యః కర్తా యస్య(వై(చై)తత్కర్మేతి యచ్ఛబ్దేనానువాదరూపత్వప్రతిపత్తేః *యతో వా ఇమానీత్యాదిష్వేవ సర్వవేదాన్తప్రసిద్ధః పరమపురుష ఏవాత్ర కారణమనూద్యత ఇతి భావః

ఏవం ప్రథమవాక్యగతహేతుః పరిహృతః. అథోపరితనవాక్యగతహేతుమనూద్య పరిహరతి,

౧౭ ॥ సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్ ॥ (జీవలిఙ్గాన్ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చేతి) సమాసాన్తర్గతా జీవముఖ్యప్రాణయోరితి షష్ఠీ సమ్బన్ధసామాన్యవిషయా - తతశ్చ జీవస్య లిఙ్గిత్వేన సమ్బన్ధః ముఖ్యప్రాణస్య చ వాచ్యతయా సమ్బన్ధ ఇత్యర్థవశాత్ సిధ్యతీతి భావః. యద్వా- లిఙ్గం. జ్ఞాపకం ఉభయోరపి జ్ఞాప్యతయా జ్ఞాపకేన సమ్బన్ధ ఇతి భావః. జీవస్య లిఙ్గం జ్ఞాపకం - ముఖ్యప్రాణస్య సఙ్కీర్తనం జ్ఞాపకం ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చ లిఙ్గాదితి హ్యుక్తం. కర్మశబ్దస్య స్పన్దరూపక్రియావాచిత్వానుపపత్తేః పరిశేషాత్కీర్తనమేవ ప్రాణలిఙ్గమిత్యభిప్రాయః. ఉపకరణభూతముఖ్యప్రాణజ్ఞాపకం తత్కీర్తనమపి తదుపకరణినో జీవస్య ప్రతిపాద్యత్వే హేతురిత్యభిప్రాయేణ సూత్రే ముఖ్యప్రాణలిఙ్గముపాత్తం, న తు ప్రాధాన్యేన ముఖ్యప్రాణస్య ప్రతిపాద్యత్వసాధకతయోక్తం తత్ప్రతిపాదకశఙ్కానుత్థానస్య దర్శితత్వాత్. నిర్వాహః - పరిహారః. ప్రతర్దనవిద్యాయాం కథం పరిహృతం తత్రాతిదేష్టవ్యాంశః కః స చాత్ర కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తదనురోధేన వర్ణనీయానీత్యంశేనాతిదేష్టవ్యాంశ ఉక్తః. న తూపాసనార్థత్వమప్యతిదేష్టవ్యమితి భావః. తస్యాత్ర సంఘటితత్వం దర్శయతి (అత్రాప్యుపక్రమ ఇతి) (బ్రహ్మోపక్షిప్తమితి) బ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ ముఖ్యత్వాత్తత్పరత్వం స్వతః ప్రాప్తం, ముపక్రమావగతత్వాత్ ప్రబలం చేతి భావః (బ్రహ్మైవేత్యుక్తమితి) మధ్యగతవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వస్యోపపాదితత్వాత్ మధ్యేఽపి పరమాత్మపరత్వం ప్రతిపన్నమిత్యర్థః (ఉపసంహారే చేతి) సర్వపాపహతిపూర్వకం స్వారాజ్యమిత్యనేన

యఏవంవేదేతిబ్రహ్మోపాసనస్యైకాన్తంసర్వపాపాపహతిపూర్వకం స్వారాజ్యంచఫలంశ్రుతమ్.
అతోఽస్యవాక్యస్యబ్రహ్మపరత్వనిశ్చయేన జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్యపితత్పరతయావర్ణనీయానీతి, ప్రా
తర్దనేహ్యుపాసాత్రైవిధ్యేన జీవముఖ్యప్రాణ లిఙ్గానాంబ్రహ్మపరత్వముక్తం అత్రాపి * అథాస్మి
న్ప్రాణఏవైకధాభవతీతి సామానాధికరణ్యసమ్భవే వైయధికరణ్యసమాశ్రయణాయోగాద్బ్రహ్మణ్యేవ
ప్రాణశబ్దప్రయోగనిశ్చయేన,చప్రాణశరీరక బ్రహ్మోపాసనార్థంప్రాణసఙ్కీర్తనలిఙ్గంయుజ్యతే
జీవలిఙ్గానాంపునఃకథంబ్రహ్మపరత్వమిత్యత్రాహ

౧౮ ॥ సూ, * అన్యార్థంతుజైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే * తుశబ్దో
జీవసఙ్కీర్తనేన వాక్యస్యతత్పరత్వ సమ్భావనావ్యావృత్త్యర్థః. (అన్యార్థం) జీవసఙ్కీర్తనంజీవా
తిరిక్తబ్రహ్మస్వరూపప్రతిబోధనార్థమితిజైమినిరాచార్యోమన్యతే,కుతః,(ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాం)
ప్రశ్నస్తావత్ * తౌహసుప్తంపురుషమాజగ్మతురిత్యాదినా సుప్తస్య ప్రబుద్ధప్రాణస్యైవప్రాణనామ
భిరామన్త్రణాశ్రవణయష్టిఘాతోత్థాపనాభ్యాం ప్రాణాదివ్యతిరిక్తంజీవంప్రతిబోధ్యపునర్జీవ వ్యతిరి
క్తబ్రహ్మప్రతిబోధనపరోదృశ్యతే * క్వైషఏతద్బాలాకేపురుషోఽశయిష్టక్వవాఏతదభూత్కుతఏతదా

శ్రైష్ఠ్యాధిపత్య శబ్దయోస్స్వారాజ్యవిశేషణత్వమేవ, నతుపృథక్ఫలవాచిత్వం, చశబ్దాభావాదిత్యభిప్రేతం * స
ర్వాన్పాప్మనోఽపహత్యేత్యనేనాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకముక్తం- జరాదీనామపి పాప్మాన్తర్గతత్వాత్. ఉక్తంచ వా
క్యకారైః * స్యుఃపాప్మానః కాలజరామృత్యుశోకాదయస్సఙ్ఖ్యాతత్వాదితి. స్వారాజ్యం, స్వాధీనత్వం. అతస్సత్యకా
మత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వంచోక్తంభవతి. తత్స్వారాజ్యం సంసారిభ్యోఽన్యశ్శ్రైష్ఠ్యరూపమాధిపత్యం. అధిపతిః- ప
రమాత్మా * సర్వస్యాధిపతిరితిశ్రుతేః. తత్సమ్బన్ధ్యాధిపత్యం. గుణాష్టకంహి బ్రహ్మసంబన్ధితయా బ్రాహ్మముచ్యతే *
బ్రాహ్మేణజైమినిరితి, అతోబ్రహ్మసమ్బన్ధితయా తత్సాధర్మ్యరూపం సంసారిభ్యశ్శ్రైష్ఠ్యరూపం స్వారాజ్యమేతీతిశ్రు
తేరర్థఇత్యభిప్రాయః—— అనేనగ్రన్థేన ఫలవిశేషకీర్తనస్య పరమాత్మపరత్వే హేతుతోపన్యాసోబ్రహ్మజ్ఞాన వాది
నా మనుపపన్నఇత్యర్థాద్దర్శితోభవతి- అవిద్యానివృత్త్యతిరేకేణ స్వారాజ్యశబ్దవాచ్యాభావాత్, దుఃఖాభావాభి
ప్రాయత్వే లక్షణా. సగుణప్రాప్తివిషయంవాక్యమితిచేత్, సత్యం- నిర్గుణప్రాప్తేఃప్రామాణికత్వాత్, విశేషణ
వైయర్థ్యమేవ. నహితతఃపరంప్రాప్యాన్తరముక్తం- ఉపనిషదస్సమాప్తత్వాత్——స్వారాజ్యంఫలంశ్రూయతే-తతఃకి
మిత్యత్రాహ (అతోఽస్యేతి) అత్రనిర్వాహప్రకారందర్శయితుంతత్రోక్తంవిశేషమాహ (ప్రాతర్దనేహీతి) త్రైవి
ధ్యేనేతి హేతౌతృతీయా. ప్రయోజనతయాచహేతుత్వం. ఉపాసాత్రైవిధ్యసిద్ధ్యర్థమిత్యర్థః. తస్మిన్నిర్వాహేఽత్రసంభ
వదంశమాహ (త్రాపీతి) ప్రాతర్దనోపాసనన్యాయేన ప్రాణలిఙ్గస్యబ్రహ్మపరత్వముక్తమిత్యర్థః... ....,
జీవలిఙ్గస్యతుప్రకారాన్తరేణనిర్వాహ ప్రతిపాదకమనన్తరసూత్రమవ
తారయితుం జీవలిఙ్గనిర్వహణాకాఙ్క్షాందర్శయతి (జీవలిఙ్గానామితి)

౧౮ ॥ సూ. * అన్యార్థంతుజైమినిఃప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే ॥ *

జీవప్రాణలిఙ్గయోరపి నిర్వాహ ముక్త్వామతాన్తరేణ తయోర్నిర్వాహమాహేతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ
(తుశబ్దఇతి) తుశబ్దోనపూర్వోక్త నిర్వాహవ్యావృత్త్యర్థః - అపితు పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థఇత్యర్థః. వ్యా
ఖ్యేయం పదంసవిశేష్యమాహ (అన్యార్థమితి) అస్యైకకః. తదర్థత్వంకథమిత్యత్రాహ (జీవాతిరిక్తేతి) ప్ర
బుద్ధప్రాణస్యైవ- అనుపరతవ్యాపారప్రాణవతఇత్యర్థః (ప్రాణనామభిరితి) ప్రాణనామశబ్దేనబృహత్పాణ్డర

గాదితి, వ్యాఖ్యానమపి * యదాసుప్తస్స్వప్నంనకథంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతిఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణాయథాయతనంవిప్రతిష్ఠన్తేప్రాణేభ్యోదేవాదేవేభ్యోలోకాఇతిజీవాదర్థాన్తరభూతపరమాత్మపరమేవ. సుషుప్తస్యహిజీవస్య యత్రోషితస్య జాగరితస్వప్నదశాసమ్బన్ధివిచిత్రసుఖదుఃఖానుభవకాలుష్యవిరహేణ సమ్ప్రసన్నస్య స్వస్థతాపత్తిః- పునరప్యస్య యస్మాద్భోగాయ నిష్క్రమణం- సోయంపరమాత్మా. తథాహి * సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతి * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసమ్పరిష్వక్తోనబాహ్యం కించ నవేదనాన్తరమితి సుషుప్త్యాధారతయా ప్రసిద్ధో జీవాదర్థాన్తరభూతః ప్రాజ్ఞః పరమాత్మా. అతః ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం జీవసంకీర్తనం జీవాదర్థాన్తరభూతపరమాత్మప్రతి

వాసస్సోమరాజశబ్దావివక్షితాః * తౌహసుప్తంపురుషమీయతుః తంహాజాతశత్రురామన్త్రయాంచక్రే బృహన్పాండరవాసస్సోమరాజన్నితిహిశ్రుతిః * ప్రాణోవావజ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చేతి జ్యైష్ఠ్య శ్రైష్ఠ్యగుణబృహత్త్వాత్ బృహన్నిత్యామన్త్రణమ్. పాండరవాసస్త్వంచప్రాణధర్మః * కింమేవాసఇతి ప్రాణప్రశ్నే * ఆపోవాసఇత్యపాం ప్రాణవాసస్త్వోక్తేః * యచ్ఛుక్లంతదపామిత్యపాం శుక్లవర్ణశ్రవణాచ్చ. సప్తాన్నబ్రాహ్మణే * అథైతస్యప్రాణస్యాపశ్శరీరం జ్యోతీరూపమసౌచన్ద్రఇతిచన్ద్రజ్యోతీరూపత్వదర్శనాచ్చన్ద్రసంబన్ధేన సోమేత్యామన్త్రణంలక్షణయా * ప్రాణోవైసమ్రాట్ పరంబ్రహ్మేతిసమ్రాట్త్వశ్రవణాత్ రాజన్నిత్యామన్త్ర్యతే. అతః ప్రాణనామభిరిత్యుక్తమ్. నను కథమామన్త్రణస్య ప్రాణవిషయత్వనిశ్చయః- తన్నిశ్చయేసతిహ్యేవం నిర్వాహఇతి. యోగ్యతాసహకృతాత్ పారిశేష్యాత్ ప్రాణవిషయత్వనిశ్చయఇతిబ్రూమః. స్వాపదశాయాం కాష్ఠకల్పత్వాత్ దేహస్యానాత్మత్వంస్ఫుటం- ఇన్ద్రియాణాంతుపాండరవాసస్త్వాదికమనుపపన్నం- అతస్స్వాపేప్యనుపరతవ్యాపారస్య ప్రాణస్యాచేతనత్వే నానాత్మత్వఖ్యాపనమపేక్షితం- పాండరవాసస్త్వాదీనాం తద్విశేషణత్వం శ్రుతిసమాధియోగ్యంచ-అతోయథోక్తఏవార్థఇతి.నన్వత్రైవ బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే * సహోవాచయఏవాసౌచన్ద్రేపురుషఇతి ప్రక్రాన్తే చన్ద్రపర్యాయే * బృహత్పాండరవాసాస్సోమోరాజేతి చన్ద్రవిషయతయాశ్రుతానాం ఏషాం ప్రాణవిషయత్వంకథం. ఉచ్యతే- సుప్తపురుషంగత్వా చన్ద్రామన్త్రణస్యాఘటమానత్వాత్, వాక్యస్య దేహాతిరిక్తాత్మబోధనపరత్వావగమాత్, అర్థాన్తరేషు పదానామనన్వయాత్- ప్రాణేఽన్వయార్హత్వాచ్చ, తద్విషయత్వమితి. కేచిత్తు- ఏతాని చన్ద్రనామాన్యేవ,పాండరై రంశుభిర్జగచ్ఛాదకత్వాత్ పాండరవాసస్త్వం * మనోఽధ్యాత్మం మన్తవ్యమధిభూతం చన్ద్రోఽధిదైవతమితిమనసశ్చన్ద్రదైవత్యత్వాత్ లక్షణయా ఇన్ద్రియవర్గప్రధానస్య మనసఆమన్త్రణం- తచ్చేన్ద్రియాతిరిక్తత్వప్రతిబోధనార్థమిత్యాహుః. తత్రాపినదోషః, తదానీం భాష్యే ప్రాణనామభిరిత్యత్ర ప్రాణశబ్దః ఇన్ద్రియవిషయోయోజనీయః. నహి ముఖ్యప్రాణనామభిరిత్యుక్తం- అతః ప్రాణనామభిరితి నిర్దేశస్య ఇన్ద్రియాభిప్రాయత్వంఘటతే. జీవవ్యతిరిక్తబ్రహ్మప్రతిబోధనపరః ప్రశ్నోదృశ్యతఇత్యన్వయః * క్వైషఇతి స్వప్నస్థానప్రశ్నః. క్వవాఏతదితి సుషుప్తిస్థానప్రశ్నః ప్రాణాదివ్యతిరిక్తస్య జీవస్య యష్టిఘాతోత్థాపనాదినాఽవగతత్వాత్ ప్రశ్నస్య జీవాతిరిక్తవిషయత్వమిత్యర్థః. అతఏవ ప్రతివచనస్యాపి జీవాతిరిక్తవిషయత్వసిద్ధిః. వ్యాఖ్యానంప్రతివచనం. సప్తమ్యన్తః ప్రాణశబ్దః ప్రాణశరీరకపరమాత్మవాచీ, ప్రాణాః జీవాః దేవాః ఇన్ద్రియాణి. లోకాః లోకనాని. జ్ఞానాని. జీవాదర్థాన్తరపరమాత్మపరత్వం దర్శయతి (సుషుప్తస్యహీతి) సుషుప్తిస్థానత్వనిష్క్రమణాపాదానత్వాభ్యాం పరమాత్మత్వం కథమిత్యపేక్షాయాం శ్రుత్యన్తరేణ తదుపపాదయతి (తథాహీతి) సద్విద్యావాక్యస్య పరమాత్మపరత్వవైశద్యాయసుషుప్తివిషయంశ్రుత్యన్తరముపాదత్తే (ప్రాజ్ఞేనేతి) జీవకీర్తనస్య తదతిరిక్తబోధనార్థత్వంనిగమయతి (అతఇతి) అనేననిర్వాహవైషమ్య

పాదనార్థమితి నిశ్చీయతే. యదుక్తం ప్రశ్నవ్యాఖ్యానే జీవపరే, సుషుప్తిస్థానం చ నాడ్య ఏవ, కరణగ్రామశ్చ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే జీవ ఏవైకధాభవతీతి, తదయుక్తం నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వాత్, ఉక్తరీత్యా బ్రహ్మణ ఏవ సుషుప్తిస్థానత్వాచ్చ- ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే బ్రహ్మణ్యేవ జీవస్య తదుపకరణభూతవా

ప్రదర్శనేనాతిదేశసూత్రస్య అధికశఙ్కాపరిహారౌ చ దర్శితౌ భవతః. ప్రతర్దనవిద్యాయాముపక్రమే జీవలిఙ్గావగమః మహావాక్యస్వారస్యం తు పరమాత్మపరత్వే. ఇహ తూపక్రమోపసంహారమధ్యేషు జీవలిఙ్గావగమాత్, అత ఏవ పరమాత్మనశ్చిదచిద్విశిష్టతాపరత్వాభావేన ఉపాసాత్రైవిధ్యాప్రతిపత్తేః, ప్రాతర్దనన్యాయానవకాశ ఇత్యధికాశఙ్కా. త్రివిధోపాసనాభావేఽపి జీవాతిరిక్తబ్రహ్మబోధనరూపప్రయోజనాన్తరసంభవాత్ అస్త్యవకాశ ఇత్యనన్తరసూత్రే వివక్షితో ఽధికః పరిహార ఇతి హ్యవగమ్యతే. అథ ప్రతివచనవాక్యస్య పూర్వపక్షితమర్థం యదుక్తమిత్యాదినాఽనూద్య దూషయతి (తదయుక్తమితి) (నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వాదితి) * తాసు తదా భవతీత్యత్ర తదాశబ్దస్స్వప్నావస్థాపరః * యదా సుప్తస్స్వప్నం న కథఞ్చన పశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్యనన్తరవాక్యే అథశబ్దేన తదాశబ్దనిర్దిష్టావస్థాయా స్సుషుప్తేశ్చావస్థాన్తరత్వావగమాదుత్తరవాక్యే స్వప్నప్రతిషేధేన పూర్వవాక్యస్య స్వప్నప్రసంజకతయా తద్విషయత్వావగమాచ్చేతి భావః. నను యదా స్వప్నం న పశ్యతి తదా తాసు నాడీషు భవతి- తదనన్తరమేవాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి కరణగ్రామ ఇతీత్థం కిం న స్యాత్, నైవం, అథశబ్దాస్వారస్యప్రసంగాత్, ప్రశ్నప్రతివచనవైఘట్యప్రసంగాచ్చ, యదా స్వప్నం న పశ్యతి, తదా తాసు భవతి, అథాస్మిన్నేకధా భవతి కరణగ్రామ ఇత్యుక్తే స్వప్నాభావావచ్ఛిన్నకాలాదనన్తరం కరణగ్రామోపరమ ఇతి ప్రతీయతే, తథా సతి ప్రబోధదశాయాం కరణగ్రామాప్యయ ఉక్తస్స్యాత్ తదనుపపన్నం సుషుప్తిప్రథమక్షణాదనన్తరం కరణగ్రామాప్యయ ఇతి చేత్, తదానీం తదాశబ్దస్యక్లిష్టతా స్యాత్, యదా న పశ్యతి తదేత్యుక్తే హి స్వప్నాభావావచ్ఛిన్నకృత్స్నకాలపరత్వం తదాశబ్దస్య ప్రతీయతే. న హి తత్ర స్వాపారమ్భవాచి శబ్దశ్శ్రూయతే. అతః * తదా భవతి * యదా సుప్త ఇతి ప్రతివచనవాక్యద్వయం స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాద్వయపరం. కించ * క్వైష ఏతదభూత్ ఇతి ప్రశ్నస్య కరణగ్రామపరత్వమయుక్తం- ఏతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, కరణగ్రామస్యాప్రకృతత్వాత్ * పురుషశ్శయిష్టేతి పురుషస్య ప్రకృతత్వాత్ ఏతచ్ఛబ్దః పురుషవిషయః. లిఙ్గవ్యత్యయస్తు న పురుషపరత్వవిరోధీ, ప్రాతిపదికస్య ప్రధానస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, విభక్తేరప్రధానత్వాచ్చ. తస్మాత్ * క్వైష ఏతత్ * క్వైష ఏతదితి ప్రశ్నయోః పురుషవిషయత్వే సతి ప్రతివచనవాక్యే స్వప్నతదభావయోః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ ప్రశ్నయోస్స్వప్నసుషుప్తివిషయత్వం యుక్తం. అన్యథా సుషుప్తిమాత్రప్రశ్నస్య స్వప్నసుషుప్తివిషయప్రతివచనస్య చ వైఘట్యం స్యాత్, అపృష్టస్య ప్రతివచనాయోగాత్. ప్రతివచనస్యావస్థాద్వయవిషయత్వముపపాదితం. అపృష్టః కరణగ్రామాప్యయః కథముచ్యత ఇతి చేన్న, తస్య పృథక్ప్రశ్నానపేక్షత్వాత్. సుషుప్తేస్సకలబాహ్యాన్తఃకరణోపరతిరూపతయా సుషుప్త్యన్తర్భూతత్వాత్తస్య. అత ఏవ కరణగ్రామస్య సుషుప్తావప్యయో నామ వ్యాపారోపరతిరేవ- న తు స్వరూపనాశః. కరణగ్రామాప్యయోక్తిశ్చ జీవస్యైకధాభావోపపాదనరూపత్వాత్ కృతా. తత్తత్కరణద్వారకనానావిధజ్ఞానప్రసరాభావో హి తస్యైకధాభావః. అతో నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వమ్. సుషుప్త్యాధారస్య ప్రాణశబ్దోక్తస్య పరమాత్మత్వే హేతుమాహ (ఉక్తరీత్యేతి) ఉదాహృతశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యలక్షణయేత్యర్థః. నను ప్రాణశబ్దః ప్రథమాన్తో జీవవిషయో ముఖ్యప్రాణవిషయో వా కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే, జీవవిషయత్వే లక్షణా స్యాత్, ప్రాణశబ్దస్య తత్సహచారిణి వృత్తేః. పరమాత్మపరత్వే తు న లక్షణా, శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తతాయా ముఖ్యత్వాత్. నన్వేకధాభవనస్య కర్త్రాఽధ్యాహార్య ఇతి చేన్న, స్వప్నం యదా న పశ్యతి- తదైకధా భవతీతి యత్తదోర్నిత్య

గాదికరణగ్రామస్యైకతాపత్తిరితి వచనాచ్చ (అపి చైవమేకే) వాజసనేయినోఽస్మిన్నేవ బాలా
క్యజాతశత్రుసంవాదే సుషుప్తాద్విజ్ఞానమయాద్భేదేన తదాశ్రయభూతం పరమాత్మానమామనన్తి * య
ఏష విజ్ఞానమయః పురుషః క్వైష తదాభూత్కుత ఏతదాగాత్ యత్రైష ఏతత్సుప్తోఽభూద్య ఏష విజ్ఞానమ
యః పురుషస్తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛే
త ఇతి. ఆకాశశబ్దశ్చ పరమాత్మని ప్రసిద్ధః * దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇతి. అతోఽత్ర జీవసఙ్కీర్తనం త
స్మాదర్థాన్తరభూతస్య ప్రాజ్ఞస్య పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిబోధనార్థమిత్యవగమ్యతే. తస్మాదస్మిన్వాక్యే పు
రుషాదర్థాన్తరభూతస్య నిఖిలజగత్కారణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణో వేదితవ్యతయాఽభిధానాన్న తన్త్ర
సిద్ధస్య పురుషస్య తదధిష్ఠితస్య వా ప్రధానస్య కారణత్వం క్వచిదపి వేదాన్తే ప్రతీయత ఇతి సిద్ధమ్...

॥ జగద్వాచిత్వాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

సంబన్ధేన ప్రత్యాసత్త్యతిశయాదేకవాక్యతుల్యత్వాత్ సుషుప్తస్యైవైకధాభవనకర్తృత్వసిద్ధేః * అస్మిన్నితి పదస్య విశేష్యం చాకాఙ్క్షితం, అతస్సుప్తస్యాన్తత్వం యుక్తమ్. అన్యథా * అస్మిన్నితి పదమాసన్నజీవపరం స్యాత్, తదా జీవస్స్వస్య స్వయమేవాధార ఇత్యుక్తం స్యాత్. తదయుక్తం, శ్రుత్యన్తరవిరోధాత్. తర్హి ముఖ్యప్రాణస్యాధారోఽస్త్వితి చేన్న, తస్య సుషుప్తావేకధాభావస్య ప్రత్యక్షవిరుద్ధత్వాత్ * స యదా ప్రతిబుధ్యత ఇత్యనన్తరోక్తప్రబోధస్యైకధాభవనసమానకర్తృకత్వస్వారస్యాత్, సుషుప్తస్యైవ ప్రబోధసంభవాత్ ముఖ్యప్రాణస్య స్వాపాభావాచ్చ. తచ్ఛబ్దో హి స్వతః ప్రథమనిర్దిష్టపరామర్శీ, న తు తదనాదరేణాధికరణపరామర్శీ. ముఖ్యప్రాణః ప్రథమాన్తప్రాణశబ్దోక్తశ్చేత్ * ప్రాణ ఏవేత్యవధారణానుపపత్తిశ్చ, వాగాద్యప్యయేఽపి ప్రతిపాద్యమానే కథమవధారణం ఘటతే. అత ఏవ ప్రథమాన్తత్వే ప్రాణశబ్దస్య కరణగ్రామవిషయత్వమప్యయుక్తం, తస్య ప్రబోధకర్తృత్వాయోగాత్. అత ఏవ పూర్వపక్షిణోక్తం * అస్మిన్నితి పదస్య జీవపరత్వం తద్వైయధికరణ్యేన ప్రాణశబ్దస్యాపి సప్తమ్యన్తత్వమేవ కరణగ్రామాప్యయాధారత్వమపి నిరస్తం, వైయధికరణ్యే స్వతః ప్రాప్తసామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గాత్ * ఏకధాభవనకర్తృత్వేన కరణగ్రామ ఇత్యధ్యాహారప్రసఙ్గాత్. స యదా ప్రతిబుధ్యత ఇత్యుక్తప్రబోధస్య ఏకధాభవనస్య చ సమానకర్తృకత్వప్రతిపాదకతచ్ఛబ్దస్వారస్యభఙ్గాభావాత్ సామానాధికరణ్యే ప్రాణశబ్దస్య లక్షణాపూర్వోక్తా. అతః ప్రాణశరీరకతయా తచ్ఛబ్దవాచ్యే బ్రహ్మణి సుషుప్తో జీవావస్థితిపరం * అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి వాక్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే బ్రహ్మణ్యేవేతి) సూత్రఖండం వ్యాచష్టే (అపి చైవమేక ఇతి) క్వైష తదాభూత్ -క్వ సుప్త ఇత్యర్థః. ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ-ప్రాణశబ్దవాచ్యేన్ద్రియజన్యం జ్ఞానం మనసా సహాదాయేత్యర్థః. ఉపగతవ్యాపారం మన ఇత్యర్థః. అనేనేన్ద్రియాణామపి వ్యాపారోపరతిః ఫలితా, తేషాం మనస్సాపేక్షత్వాత్ * య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యత్రాకాశశబ్దస్య భూతాకాశవ్యావృత్తిస్సమానప్రకరణస్థప్రాణశబ్దశ్రవణసిద్ధా. ప్రాణశబ్దస్య చ ముఖ్యప్రాణవ్యావృత్తిరాకాశశబ్దేన నసాధ్యేతి నాన్యోన్యాశ్రయణం. జీవలిఙ్గనిర్వాహముపసంహరతి (అత ఇతి) పరమాత్మగుణాన్వయస్య పరమాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యస్య వా శ్రవణే సతి తద్విశిష్టోపాసనార్థత్వనిర్ణయః, అత్ర తు పరమాత్మధర్మాన్వయశ్రవణాభావాత్, వైయధికరణ్యనిర్దేశాచ్చాన్యథాసిద్ధత్వాన్నోపాసనార్థత్వం జీవలిఙ్గస్య, అపి తు భేదజ్ఞాపనార్థత్వమిత్యర్థః. కృత్స్నవేదాన్తస్య పురుషప్రధానపరత్వాసిద్ధిముపసంహరతి (తస్మాదితి) ఇహ ప్రధానోపాదానం జీవస్య తేన వినా కారణత్వానుపపత్త్యభిప్రాయకృతం. యద్వా, అనేనాధికరణద్వయేన ఈక్షత్యానన్దమయాధికరణాక్షేపద్వయస్య పరిహృతత్వజ్ఞాపనార్థమ్

॥ జగద్వాచిత్వాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

౧౯ ॥ సూ. వాక్యాన్వయాత్ ॥ అత్రాపి కాపిలతన్త్రసిద్ధపురుషతత్త్వవేదనపరం వాక్యం క్వచిద్దృశ్యత ఇతి తదతిరిక్త ఈశ్వరో నామ న కశ్చిత్సంభవతీత్యాశఙ్క్య నిరాకరోతి. బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే శ్రూయతే * న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవత్యాత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్యారభ్య * న వా అరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః మైత్రేయ్యాత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి. తత్ర సంశయః కిమస్మిన్వాక్యే ద్రష్టవ్యతయోపదిశ్యమానస్తన్త్రసిద్ధః పురుష ఏవ, అథవా సర్వజ్ఞః సత్యసఙ్కల్పః సర్వేశ్వర ఇతి. కిం యుక్తం పురుష ఇతి, కుతః, ఆదిమధ్యావసానేషు పురుషస్యైవ ప్రతీతేః. ఉపక్రమే తావత్పతిజాయాపుత్రవిత్తపశ్వాదిప్రియత్వయోగాజ్జీవాత్మైవ ప్రతీయతే, మధ్యేపి * విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీత్యుత్పత్తివినాశయోగాత్స ఏవావగమ్యతే. తథాన్తే చ * విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదితి స ఏవ జ్ఞాతా క్షేత్రజ్ఞ ఏవ ప్రతీయతే-నేశ్వరః-అతస్తన్త్రసిద్ధపురుషప్రతిపాదనపరమిదం వాక్యమితి నిశ్చీయతే. నను * అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనేత్యుపక్రమాదమృతత్వప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరమిదం వాక్యమిత్యవగమ్యతే-తత్కథం-పురుషప్రతిపాదనపరత్వమస్య వాక్యస్య. తదుచ్యతే

---

౧౯ ॥ సూ. వాక్యాన్వయాత్ ॥ బద్ధాసాధారణేన కర్మసమ్బన్ధవాచినా శబ్దేన కర్మరహితశుద్ధస్వరూపప్రతిపాదనం లాక్షణికమితి జీవపరత్వం నిరస్తం, అత్ర తు బద్ధముక్తసాధారణాత్మశబ్దనిర్దేశాత్ ముక్తలిఙ్గశ్రవణాచ్చ శుద్ధస్వరూపపరత్వం యుక్తమితి శఙ్కయా సంగతిః. యద్వా కర్మశబ్దస్య క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రకరణస్య బ్రహ్మపరత్వముక్తం. కర్మఫలమాత్రభోక్తృత్వశ్రవణాత్ అస్య తథా వ్యుత్పత్తివిశేషప్రదర్శనాసంభవాత్ తన్త్రసిద్ధపురుషపరత్వమితి శఙ్కయా సంగతిః. ఉత్తరాధికరణే హి సేశ్వరసాంఖ్యప్రత్యవస్థానం, తస్మాదిదమపి నిరీశ్వరసాంఖ్యనిరాకరణపరమిత్యభిప్రాయేణ అత్రాపీత్యుక్తం (బృహదిత్యాది) కర్మఫలభోక్తృత్వకర్మముక్తిముముక్షూపాస్యత్వాదిబ్రహ్మలిఙ్గవద్వాక్యం విషయః. పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధప్రతిపాదకోపక్రమం మైత్రేయీబ్రాహ్మణం చతుర్థే షష్ఠే చాధ్యాయే శ్రూయతే, తదుభయమపి మైత్రేయీబ్రాహ్మణశబ్దేన విషయవాక్యతయా వివక్షితం యథా * అనన్తధర్మోపదేశాదిత్యత్ర * య ఏషోన్తరాదిత్యే * య ఏషోన్తరక్షిణీతి వాక్యద్వయం, సర్వజ్ఞః సత్యసఙ్కల్ప ఇతి సిద్ధాన్తానుగుణవిశేషణం జీవకర్మవిశేషాభిజ్ఞస్తత్తత్ఫలదానశక్త ఇతి భావః. కిం జగత్కారణవాదివేదాన్తప్రతిపాద్యం పురుషాధిష్ఠితం ప్రధానం, ఉత బ్రహ్మేతి ప్రథమవిచారః. తదర్థం బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే ద్రష్టవ్యతయోక్త ఆత్మా కిం పఞ్చవింశకః, ఉత పరమాత్మేతి. కిముపక్రమే పతిజాయాపుత్రాదిప్రియసమ్బన్ధాత్మశబ్దస్య పఞ్చవింశపురుషపరతామవగమయతి నేతి. కిం వాక్యావయవానాం సర్వేషాం పరమాత్మన్యన్వయాసామఞ్జస్యం ఉత పఞ్చవింశ ఇతి. యదా పరమాత్మన్యన్వయాసామఞ్జస్యం, తదా పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధేనాత్మశబ్దస్య పురుషపరత్వావగమాద్ద్రష్టవ్యతయోక్తః పఞ్చవింశక ఇతి తదధిష్ఠితం ప్రధానం వేదాన్తవేద్యమితి స్యాత్, యదా పఞ్చవింశే వాక్యావయవానాం సమన్వయాసామఞ్జస్యం, తదా పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధాదాత్మశబ్దస్య పఞ్చవింశపరత్వానవగమాన్మైత్రేయీబ్రాహ్మణే ద్రష్టవ్యతయోక్తః పఞ్చవింశాతిరిక్త ఇతి కారణవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వం స్యాదితి (తథాన్తే చేతి) ఆదిమధ్యగతజీవహేతుత్వానుగృహీతా విజ్ఞాతృశబ్దాస్తత్పర ఇతి భావః (నన్వితి) పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధప్రతిపాదకవాక్యాత్ పూర్వమేవామృతత్వప్రాప్త్యుపాయపరత్వమవగమ్యత ఇత్యర్థః. పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) అత ఏవ- అమృతత్వప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరత్వాదస్తే

అత ఏవ హ్యత్ర పురుషప్రతిపాదనమ్. తన్త్రే హ్యచిద్ధర్మాధ్యాసవియుక్తపురుషస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానమేవామృతత్వహేతుత్వేనోచ్యతే - అతో జీవాత్మనః ప్రకృతివియుక్తం స్వరూపమిహామృతత్వాయ * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. సర్వేషామాత్మనాం ప్రకృతివియుక్తం స్వరూపమేకరూపమితి ప్రకృతివియుక్తస్యాత్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానేన సర్వ ఏవాత్మానో విదితా భవన్తీత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానముపపన్నం. దేవాదిస్థావరాన్తేషు సర్వేషు భూతేష్వాత్మస్వరూపస్య జ్ఞానైకప్రకారత్వాత్ * ఇదంసర్వం యదయమాత్మేత్యైకాత్మ్యోపదేశః, దేవాద్యాకారాణామనాత్మాకారత్వాత్ * సర్వంతంపరాదాదిత్యాదినాఽన్యత్వనిషేధశ్చ * యత్ర హి ద్వైతమివ భవతీతి నానాత్వనిషేధశ్చైకస్వరూపేష్వాత్మని దేవాదిప్రకృతిపరిణామభేదేన నానాత్వం మిథ్యేత్యుచ్యతే* తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాద్యపి ప్రకృత్యధిష్ఠాతృత్వేన పురుషనిమిత్తత్వాజ్జగదుత్పత్తేరుపపద్యతే. ఏవమస్మిన్వాక్యే పురుషపరే నిశ్చితే సతి తదైకార్థ్యాత్సర్వే వేదాన్తాస్తన్త్రసిద్ధం పురుషమేవాభిదధతీతి తదధిష్ఠితా ప్రకృతిరేవ జగదుపాదానం, నేశ్వర ఇతి......

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (వాక్యాన్వయాదితి) సర్వేశ్వర ఏవాస్మిన్వాక్యే ప్రతీయతే. కుతః. ఏవమేవ హి వాక్యావయవానామన్యోన్యాన్వయస్సమఞ్జసో భవతి * అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనేతి యాజ్ఞవల్క్యేనాభిహితే * యేనాహంనామృతాస్యాం కిమహం తేన కుర్యాం యదేవ భగవాన్వేద తదేవ మే బ్రూహీత్యమృతత్వానుపాయతయా విత్తాద్యనాదరేణామృతత్వప్రాప్త్యుపాయమేవ ప్రార్థయమానాయై మైత్రేయ్యై తదుపాయతయా ద్రష్టవ్యత్వేనోపదిష్టోఽయమాత్మా పరమాత్మైవ * తమేవం విదిత్వాతి మృత్యుమేతి * తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా ఇత్యాదిభిరమృతత్వస్య పరమపురుషవేదనైకోపాయతయా ప్రతిపాదనాత్. పరమపురుషవిభూతిభూతస్య ప్రాప్తురాత్మనస్స్వరూ

త్యర్థః. ఐక్యోపదేశఫలభూతమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం జీవప్రతిపాదనపరత్వే కథంఘటతే- బహవో హి జీవాః, న చ మిథః కార్యకారణభూతాశ్చేత్యాశఙ్క్య ప్రకారైక్యాదుపపద్యత ఇత్యాహ (సర్వేషామిత్యాదినా) ఐక్యోపదేశశ్చ తన్నిబన్ధన ఇత్యాహ (దేవాదిస్థావరాన్తేష్వితి) ఐక్యవిధిశేషభూతభేదనిషేధం ప్రతివివక్షుః భేదదర్శనేనానర్థప్రతిపాదకవాక్యస్యార్థమాహ (దేవాద్యాకారాణామితి) దేవాద్యాకారస్యానాత్మాకారత్వాత్తస్య తదనన్యత్వముక్తం తస్మాదాత్మనోఽన్యత్వదర్శనంనామ నిష్కృష్టస్వరూపవ్యతిరిక్తదేవాద్యాకారదర్శనమితి తస్యానర్థహేతుత్వముచ్యత ఇత్యర్థః. ప్రబుద్ధస్య భేదనిషేధం ప్రతివదతి (యత్ర హీతి) అనాత్మాకారాణాం దేవత్వాదీనాం బహుత్వాత్ ఏకాకారఆత్మని దేవత్వాదీని న సన్తీతి నిషిధ్యత ఇత్యర్థః. ఏవమనర్థహేతుతయా కదాచిన్నివృత్తిహేతుమత్తయా చ ప్రతిపన్నం భేదదర్శనం దేవాదిభేదదర్శనమేవేత్యుక్తం భవతి. కారణత్వం కథమిత్యత్రాహ (తస్య హ వా ఇతి) జీవాధిష్ఠితప్రధానాత్ ఆకాశగుణశబ్దోత్పత్తిరిత్యృగ్వేదాదికారణత్వముపపద్యత ఇత్యర్థః. ఏవం పూర్వపక్షయుక్తివశాత్ ఫలితమయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపం దర్శయతి (ఏవమస్మిన్నితి) పాదసంగత్యాదికం పూర్వవత్ ....

రాద్ధాన్తే- సమఞ్జసో భవతి- స్వారసికో భవతీత్యర్థః. అస్వరసాన్వయో హి పరైరుచ్యతే. శ్రుతేస్స్వారస్యంనామ సజాతీయశ్రుత్యైకార్థ్యం న తు బాహ్యస్మృత్యైకార్థ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (తమేవం విదిత్వేతి) శ్రుతానపి ప్రజాపతివాక్యాదిషు జీవస్వరూపస్య ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ తదైకార్థ్యాత్ స్వారస్యమిత్యత్రాహ (పరమపురుషేతి) ప్రధానభూతోపాయపరవాక్యైకార్థ్యంస్వారసికమిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాద్బ్రహ్మవేదనస్యైవామృతత్వోపాయ

పయాథాత్మ్యమపవర్గసాధనపరమపురుషవేదనోపయోగితయా ఽవగన్తవ్యం, నస్వతఏవోపాయత్వేన, అతోఽత్ర పరమాత్మైవామృతత్వోపాయతయా * ద్రష్టవ్యఇత్యాదినోపదిశ్యతే. తథా తస్యమహావాఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదఇత్యాదినా కృత్స్నస్య జగతః కారణత్వముచ్యమానం పరమపురుషాదన్యస్య కర్మపరవశస్య ముక్తస్య నిర్వ్యాపారస్యచ పురుషమాత్రస్య నసంభవతి. తథా * ఆత్మనో వాఅరేదర్శనేనేత్యాదినా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమభిధీయమానం సర్వాత్మభూతే పరమాత్మన్యేవావకల్పతే. యత్త్వేతదేకరూపత్వాదాత్మనామేకాత్మవిజ్ఞానేన సర్వాత్మవిజ్ఞానముచ్యతఇతి- తదయుక్తం- అచేతనప్రపఞ్చజ్ఞానాభావేన సర్వవిజ్ఞానాభావాత్. ప్రతిజ్ఞోపపాదనాయ చ * ఇదంబ్రహ్మేదంక్షత్రమిత్యుపక్రమ్య * ఇదంసర్వంయదయమాత్మేతి ప్రత్యక్షాదిసిద్ధంచిదచిన్మిశ్రం ప్రపఞ్చమిదమితినిర్దిశ్యతదయమాత్మేత్యైకాత్మ్యోపదేశశ్చ పరమాత్మనఏవోపపద్యతే, నహీదంశబ్దవాచ్యం చిదచిన్మిశ్రం జగత్పురుషేణాచిత్సంసృష్టేన తద్వియుక్తేనస్వరూపేణావస్థితేనచైక్యముపగచ్ఛతి. అతఏవ * సర్వం తంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేదేతివ్యతిరిక్తత్వేన సర్వవేదననిన్దాచ. తథా ప్రథమేచ మైత్రేయీబ్రాహ్మణే * మహద్భూతమనన్తమపారమితి శ్రుతామహత్త్వాదయోగుణాః, పరమాత్మనఏవసంభవన్తి, అతస్సఏవాత్ర ప్రతిపాద్యతే. యత్తూక్తం పతిజాయాపుత్రవిత్తపశ్వాదిప్రియాన్వయినో జీవాత్మనఉపక్రమేత్వన్యేష్టవ్యతయా ప్రతిపాదనాత్తద్విషయమేవేదంవాక్యమితి, తదయుక్తం * ఆత్మనస్తు కామాయేత్యాత్మశబ్దేన జీవాత్మనశ్శబ్దనే తస్య

త్వమిత్యుపపాదితముపసంహరతి (అతోఽత్రేతి) ఏవముపక్రమవాక్యసామఞ్జస్యందర్శితం. వాక్యాన్తరాణామప్యన్వయస్వారస్యందర్శయన్ కారణత్వం స్వపక్షోపపాదకమేవ సత్పరపక్షప్రతిక్షేపకంచేత్యాహ (తథాతస్యేతి) బద్ధస్యసర్వజ్ఞత్వాద్యయోగాత్, ముక్తస్య జగద్వ్యాపారశూన్యత్వాచ్చ కృత్స్నజగత్కారణత్వం నసంభవతీత్యర్థః. పురుషమాత్రస్య- జీవమాత్రస్య. అల్పశక్తిత్వం మాత్రచాఽభిప్రేతం. యద్వా కర్మపరవశస్య ముక్తస్యేతి పదాభ్యాంస్వపక్షే సర్వావస్థస్య జీవస్య జగత్కారణత్వానుపపత్తిరుక్తా. సాంఖ్యమతేపి తదనుపపత్తిమాహ (నిర్వ్యాపారస్యచ పురుషమాత్రస్యేతి) నిమిత్తోపాదానభావానుగుణసంకల్పశక్తియోగాభావాదితిభావః. కారణత్వఫలభూతమేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానమపి రాద్ధాన్తోపపాదకమిత్యాహ (తథాత్మనఇతి) ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞాననిర్వాహంపరోక్తంయత్త్వేతదిత్యాదినా దూషయతి. ఐకాత్మ్యోపదేశానుపపత్తిమాహ (ప్రతిజ్ఞోపపాదనాయేతి) శ్రుతిస్థేదంశబ్దస్యస్థానేఏతచ్ఛబ్దో భాష్యేస్వవాక్యత్వజ్ఞాపనాయ ప్రయుక్తః, ఇదమయమాత్మేతి కార్యస్య కారణతాదాత్మ్యోపదేశః. జీవస్య తదనుపపత్తిముపపాదయతి (నహీతి) కార్యస్య కారణేనహి స్వరూపైక్యసంభవః. సూక్ష్మస్థూలచిదచిచ్ఛరీరకః పరమాత్మేతి కార్యేణ జగతైక్యం తస్యైవహిసంభవతి-నతు బద్ధస్యవాముక్తస్యవా జీవస్యాకారణభూతస్య సమ్భవతీత్యర్థః(అతఏవేతి)సర్వస్య పరమాత్మాత్మకత్వాదేవాతదాత్మకత్వానుసన్ధాననిషేధః- నతుదేవాదిదృష్టినిషేధఃప్రాగుక్తహేతునిబన్ధనత్వాత్ భేదనిషేధస్యేత్యర్థః (ప్రథమేచేతి) మైత్రేయీబ్రాహ్మణానామనేకత్వాత్ ప్రథమఇతివిశేషితమ్. ఉత్తరంమైత్రేయీబ్రాహ్మణే*మహద్భూతమనన్తమపారమితి విశేషణశ్రవణేపి అనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమితిన్యాయాత్ మహత్త్వభూతత్వాదికమప్యుక్తంభవతీతి భావః. పతిజాయాదిభోగ్యత్వవాచివాక్యస్యాప్యన్వయస్వారస్యంహి సూత్రాభిప్రేతం వాక్యావయవేషు ప్రధానభూతోపక్రమావయవస్య వాక్యశబ్దేనావివక్షితత్వానుపపత్తేః. తస్మాత్తదుపపాదయితుంపరోక్తం యత్తూక్తమిత్యాదినాఽనూద్య దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా) అనన్వయస్యానిష్టత్వంకథం. తస్య ప్రసం

* ఆత్మా వాఽరే ద్రష్టవ్య ఇత్యనేనానన్వయప్రసంగాత్ * ఆత్మా వాఽరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వోపయోగితయా * ఆత్మనస్తు కామాయేత్యుపదిష్టమితి ప్రతీయతే * ఆత్మనస్తు కామాయ- ఆత్మనః కామసంపత్తయే. కామ్యన్త ఇతి కామాః. ఆత్మన ఇష్టసమ్పత్తయ ఇతి యావత్. నచ జీవాత్మన ఇష్టసంపత్తయే పత్యాదయః ప్రియా భవన్తీత్యుక్తే సతి తస్య జీవస్య స్వరూపమన్వేష్టవ్యం భవతి- ప్రియమేవ హ్యన్వేష్టవ్యం- నతు ప్రియం ప్రతి శేషిణః ప్రియవియుక్తం స్వరూపమ్. యస్మాదాత్మన ఇష్టసమ్పత్తయే పత్యాదయః ప్రియా భవన్తి- తస్మాత్పత్యాదిప్రియం పరిత్యజ్య తద్వియుక్తమాత్మస్వరూపమన్వేష్టవ్యమిత్యసంగతం భవతి. ప్రత్యుత న పత్యాదిశేషతయా పత్యాదీనాం ప్రియత్వం- అపి త్వాత్మనశ్శేషతయా పత్యాదీనాం ప్రియత్వమిత్యుక్తే స్వశేషతయా త ఏవోపాదేయాస్స్యుః * ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతీత్యస్య పరేణానన్వయే వాక్యభేదః ప్రసజ్యతే. అభ్యుపగమ్యమానేపి వాక్యభేదే పూర్వవాక్యస్య న కిఞ్చిత్ప్రయోజనం దృశ్యతే. అతః పత్యాది సర్వం ప్రియం పరిత్యజ్యాత్మన ఏవాన్వేష్టవ్యత్వం యథా ప్రతీయతే- తథా వాక్యార్థో వర్ణనీయః. సోఽయముచ్యతే * అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనేతి విత్తాదీనాం నిత్యనిర్దోషనిరతిశయానన్దరూపామృతత్వప్రాప్త్యనుపాయతాముక్త్వా విత్తపుత్రపతిజాయాదీనాం సాతిశయదుఃఖమిశ్రకాదాచిత్కప్రియత్వమనుభూయమానం న పత్యాదిస్వరూపప్రయుక్తం- అపితు నిరతిశయానన్ద(స్వభావ)స్వరూపపరమాత్మప్రయుక్తం- అతోఽయమేవ స్వయం నిరతిశయానన్దస్సన్నన్యేషామపి ప్రియత్వలేశాస్పదత్వమాపాదయతి- స పరమాత్మైవ ద్రష్టవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే. తదయమర్థః * న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి-నహి పతిజాయాపుత్రవిత్తాదయో మత్ప్రయోజనాయా

గోవా కథమిత్యత్రాహ (ఆత్మా వా ఇతి) * ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మా వాఽరే ద్రష్టవ్య ఇత్యుక్తే * ఆత్మనస్తు కామాయేత్యుక్తస్య వాక్యస్యాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వోపయోగిత్వం హి స్వరసతః ప్రతీయత ఇత్యర్థః. అతో మా భూదన్వయ ఇతి న వాచ్యమితి దర్శితం. అథ జీవపరత్వేఽనన్వయముపపాదయతి (ఆత్మనస్త్విత్యాదినా) ఇష్టసంపత్తయే సుఖాదిసంపత్తయే. తతః కిమనన్వయస్యేత్యత్రాహ (న చేతి) నేత్యస్యాన్వేష్టవ్యం భవతీత్యత్రాన్వయః. కథమన్వేష్టవ్యత్వాసిద్ధిరిత్యత్రాహ (ప్రియమేవ హీతి) పత్యాదీనామాత్మనః ప్రియత్వే తేషామన్వేష్టవ్యత్వం స్యాత్- ప్రియస్యైవ పురుషార్థత్వాదిత్యర్థః. ఏవకారాభిప్రేతమాహ (న త్వితి) ప్రియవియుక్తం- పుత్రపత్యాదివియుక్తం. తద్వివృణోతి (యస్మాదితి) న కేవలం స్వాభిమతార్థాసంగతిః- అనభిమతార్థసంగతిశ్చేత్యాహ (ప్రత్యుతేతి) (త ఏవోపాదేయాస్స్యురితి) సకలేతరత్యాగపూర్వకమాత్మనోన్వేష్టవ్యత్వస్య విరోధ ఏవ స్యాదిత్యర్థః. జీవపరత్వేఽనన్వయశ్చేన్మాభూదన్వయ ఇత్యత్రాహ (పరేణేతి) పరేణ * ఆత్మా వాఽరే ద్రష్టవ్య ఇతి పరేణ వాక్యేన. వాక్యభేదః-మహావాక్యభేదః. ఏకవాక్యత్వేన నిర్వాహే సుశకేపి వాక్యభేదోఽనుపపన్నః * సంభవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదస్తు నేష్యత ఇతి న్యాయాదిత్యర్థః, వాక్యభేదాభ్యుపగమేపి ప్రయోజనాభావాచ్చానన్వయోనుపపన్న ఇత్యాహ(అభ్యుపగమ్యమానేపీతి) ఏవం పరపక్షానుపపత్తేః పరిశేషాదర్థాన్తరపరత్వం సిద్ధమిత్యాహ(అత ఇతి) ఉపపన్నార్థః క ఇత్యత్రాహ!(సోఽయముచ్యత ఇతి)(స స్వయం నిరతిశయానన్దస్సన్నన్యేషామపి ప్రియత్వలేశాస్పదత్వమాపాదయతీతి)అన్యేషామానన్దో యదధీనస్తస్యానన్దోఽనవధిక ఇత్యర్థసిద్ధం- యథాఽన్యేషాం విద్యాం ధనం వా దదతః పురుషస్య జ్ఞానాధికత్వం ధనాధికత్వం చార్థసిద్ధం * స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః * యతో వాచో నివర్తన్తే * రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీత్యాదిశ్రుత్యన్తరేషు తత్ స్పష్టమభిహితం చేత్యభిప్రాయః. ఉపదిశ్యత ఇత్యన్తేన శ్రుతేస్తాత్పర్యార్థ ఉక్తః. అస్యార్థస్య శబ్దవాచ్యత్వం కథమిత్యత్రాహ(తదయమర్థ ఇతి)

హమస్య ప్రియస్స్యామితి స్వసఙ్కల్పాత్ప్రియా భవన్తి- అపి త్వాత్మనః కామాయ- పరమాత్మనస్స్వా
రాధకప్రియప్రతిలమ్భనరూపేష్టనిర్వృత్తయ ఇత్యర్థః. పరమాత్మా హి కర్మభిరారాధితస్తత్తత్కర్మాను
గుణం ప్రతినియతదేశకాలస్వరూపపరిణామమారాధకానాం తత్తద్వస్తుగతం ప్రియత్వమాపాదయ
తి * ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి శ్రుతేః. న తు తత్తద్వస్తుస్వరూపేణ ప్రియమప్రియం వా- యథోక్తం *
తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునర్దుఃఖాయ జాయతే । తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే॥ తస్మా
ద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి న చ కించిత్సుఖాత్మకమితి * ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్య జీవాత్మపరత్వేపి * ఆత్మా వా
అరే ద్రష్టవ్య ఇతి తు పరమాత్మవిషయమేవ. తత్రాయమర్థః, యస్మాత్పత్యాదీనామిష్టసమ్పత్తయే తత్ప
రవశేన పత్యాదయః ప్రియత్వేన నోపాదీయన్తే- అపి త్వాత్మేష్టసమ్పత్తయే స్వతన్త్రేణ స్వప్రియత్వేనో
పాదీయన్తే. తస్మాద్య ఏవాత్మనో నిరుపాధికనిర్దోషనిరవధికప్రియః పరమాత్మా, స ఏవ హి ద్రష్టవ్యః, న దుః
ఖమిశ్రాల్పసుఖమయశ్శోకోదర్కాః పరాయత్తతత్తత్స్వభావాః పతిజాయాపుత్రవిత్తాదయో విషయా ఇతి,
అస్మింస్తు ప్రకరణే జీవాత్మవాచిశబ్దేనాపి పరమాత్మన ఏవాభిధానాత్ * ఆత్మనస్తు కామాయ * ఆ
త్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి పూర్వోక్తప్రక్రియయోభయత్రాత్మశబ్దావేకవిషయౌ .. ..

పరమాత్మనస్స్వారాధకాభిమతదానస్యేష్టత్వం వివృణోతి (పరమాత్మా హీతి) (ప్రతినియతేతి) స్వరూపనియమో నామ
స్రక్చన్దనాదిషు అస్యేదమేవ భోగ్యం నాన్యదితి నియమః. పరిమాణనియమః- భోగ్యత్వపరిమాణనియమః. న హి మను
ష్యభోగ్యస్య స్రగాదేర్దేవభోగ్యస్రగాదితుల్యభోగ్యత్వమస్తి. ఆశ్రితప్రియప్రతిలమ్భకత్వే శ్రుతిమాహ (ఏష హ్యే
వేతి) (తదేవ ప్రీతయ ఇతి) కస్యచిద్వస్తునః ప్రియత్వం తత్స్వరూపప్రయుక్తం చేత్- సర్వదా సర్వేషాం ప్రియత్వం
స్యాత్- న చ తదస్తి. కించిత్ ప్రతి కదాచిత్ ప్రియత్వమప్రియత్వం చ పరసఙ్కల్పాధీనమిత్యర్థః. నను * ఆత్మన
స్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి వాక్యయోః జీవపరత్వేపి అన్వయస్సమ్భవతి. తథా హి-
న హి తత్తత్పరతన్త్రో భోక్తా భుఙ్క్తే అపి తు స్వాతన్త్ర్యేణ తత్స్వీకారపరిత్యాగక్షమః. తస్మాత్ప్రకృష్టానన్దరూపే
నిష్కృష్టాత్మని తేనైవ స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రవర్తేతేతి శఙ్కాయాం * ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్య జీవపరత్వాభ్యుపగమే
పి * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వ ఏవ స్వారస్యముపపాదయతి (ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్యేతి)
యేన స్వాతన్త్ర్యేణ స్వాత్మదర్శనే ప్రవర్తతే- తేనైవ అనవధికాతిశయానన్దరూపపరబ్రహ్మప్రాప్తౌ ప్రవర్తతే- త
స్యైవ స్వాధికనిరతిశయానన్దయోగాదిత్యర్థః. ప్రకృష్టానన్దస్యైవ ప్రేప్సితవ్యతారూపార్థౌచిత్యాతిశయాదాత్మశబ్దా
ర్థవైరూప్యం సాధ్యం- ముండకోపనిషది * తపసా చీయతే బ్రహ్మ * తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి వాక్యద్వయస్థబ్రహ్మశబ్దవైరూ
ప్యవదితి భావః. ఏవం తర్హ్యయమేవ నిర్వాహస్స్యాదితి శఙ్కాయాం అస్మాదప్యర్థాత్ పూర్వోక్తార్థ ఉపపన్నః- ఆత్మ
శబ్దవైరూప్యాభావాదిత్యభిప్రాయేణాహ (అస్మింస్తు ప్రకరణ ఇతి) వక్ష్యమాణసూత్రోక్తప్రకారేణ జీవవాచిశ
బ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తాభిధాయిత్వముపజీవ్యోక్తం పరమాత్మన ఏవాభిధానాదితి. అయమర్థః * మహద్భూతమనన్త
మపారం విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యత్ర విజ్ఞానఘనశబ్దో జీవవిషయః- భూతా
నువినాశిత్వావగమాత్. అత్రామృతత్వప్రాప్త్యుపాయత్వసర్వజగత్కారణత్వసర్వజ్ఞత్వతదేకవిజ్ఞాననిబన్ధనసర్వవిజ్ఞా
నవ్యతిరిక్తవేదననిన్దాదిభిః ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వావధార్యావగమాత్ * మహద్భూతమనన్తమపారమితి పదై
స్సామానాధికరణ్యాచ్చ జీవవాచినోప్యస్య విజ్ఞానఘనశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వమవర్జనీయమ్. తస్మాత్ జీవవాచిశబ్దస్యా
పి పరమాత్మపరత్వనిశ్చయానుగుణబహువాక్యస్వారస్యభఙ్గేనాన్యతరాత్మశబ్దస్యార్థకథనాత్, ఆత్మశబ్దద్వయస్యార్థైక,

మతాన్తరేణాపి జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానోపపాదనాయాహ.

౨౦ ॥ సూ. ——ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః—— ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిదం లిఙ్గం- యజ్జీవాత్మవాచిశబ్దైః పరమాత్మనోఽభిధానమిత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే స్మ. యద్యయం జీవః పరమాత్మకార్యతయా పరమాత్మైవ న భవేత్-తదా తద్వ్యతిరిక్తతయా పరమాత్మవిజ్ఞానాదేతద్విజ్ఞానం న సేత్స్యతి * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదితి ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాత్ * యథా సుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులిఙ్గాస్సహస్రశః ప్రభవన్తే సరూపాః । తథాక్షరాద్వివిధాస్సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తీత్యాదిభిర్బ్రహ్మణో జీవానాముత్పత్తిశ్రవణాత్తస్మిన్నేవ లయశ్రవణాచ్చ జీవానాం బ్రహ్మకార్యత్వేన బ్రహ్మణైక్యమవగమ్యతే, అతో జీవశబ్దేన పరమాత్మన ఏవాభిధానమితి

౨౧ ॥ సూ. ——ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః——

యదుక్తం జీవస్య బ్రహ్మకార్యతయా బ్రహ్మణైక్యేనైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనార్థం బ్రహ్మణో జీవశబ్దేన ప్రతిపాదనమితి, తదయుక్తం * న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదినాఽజత్వశ్రుతేర్జీవాత్మనాం ప్రాచీనకర్మఫలభోగాయ జగత్సృష్ట్యభ్యుపగమాచ్చ, అన్యథా విషమసృష్ట్యనుపపత్తేశ్చ, బ్రహ్మకార్యస్య జీవస్య బ్రహ్మతాపత్తిలక్షణో మోక్ష ఆకాశాదివదవర్జనీయ ఇతి తదుపాయ

రూపవ్యర్ణనాదపి తాద్రూప్యబహువాక్యస్వారస్యానుగుణం పరమాత్మపరతయైవ * ఆత్మనస్తు కామాయ * ఆత్మా వా ఇతి వాక్యద్వయస్థాత్మశబ్దయోరర్థైకరూపవ్యర్ణనం యుక్తమితి——* ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిత్యాదిసూత్రత్రయం * ఆత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్యారభ్య * ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి జీవోపక్రమనిర్వాహపరం, పరైర్వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తం పూర్వసూత్రేణ ఉపక్రమస్య కృతనిర్వాహత్వాత్- వాక్యాన్వయో నామ వాక్యావయవానాం మిథోఽన్వయః, న తు వాక్యాన్తరేణాన్వయః సూత్రస్యైకప్రకరణవిషయత్వాత్, ప్రకరణస్య మహావాక్యరూపత్వాత్, ఉపక్రమశ్చ వాక్యావయవేషు ప్రధానభూతః, స కథం వాక్యావయవానామన్వయం పరమాత్మవిషయతయైవ ప్రతిపాదయతా సూత్రేణావివక్షితస్స్యాత్…………………… ..

అతో జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధాననిర్వాహపరముత్తరసూత్రత్రయం మన్వానస్తత్రాపి చరమసూత్రస్యైవ సూత్రకారాభిమతనిర్వాహపరత్వం హృది నిధాయ తతః పూర్వస్య సూత్రద్వయస్య మతాన్తరపరత్వం వదంస్సూత్రత్రయమవతారయతి (మతాన్తరేణాపీతి) మతాన్తరేణ సూత్రకారానభిమతేనేత్యర్థః. అనేన యాదవప్రకాశోక్తయోజనావ్యావృత్తిః (జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానోపపాదనాయేతి) అనేన సర్వవ్యాఖ్యాత్రభిమతనిర్వాహవ్యావృత్తిర్దర్శితా. జీవశబ్దేన, ఉపరితనవాక్యగతేనేత్యర్థః……………

౨౦ ॥ సూ. ——ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః—— (ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిదం లిఙ్గమితి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదకకార్యకారణభావకృతైక్యస్య లిఙ్గం జీవాత్మవాచిశబ్దేన పరమాత్మాభిధానమిత్యర్థః. హేతువశాత్ సాధ్యప్రతిజ్ఞాంశోఽధ్యాహృతః జీవాత్మవాచీతి. అయం యాదవప్రకాశపక్షోఽస్మిన్ సూత్ర ఉపన్యస్తః, తత్ర హి కార్యాత్మనా కారణాత్మనా చ జీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదౌ స్వాభావికౌ మతౌ………

౨౧ ॥ సూ. ——ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః—— విరుద్ధమతాన్తరం హి పూర్వమతనిరాసేన వినా నోదేతి-తస్మాత్సూత్రాభిప్రేతమాశ్మరథ్యమతదూషణమాహ (యదుక్తమిత్యాదినా) అజత్వశ్రుతివిరోధః, అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిప్రసంగః, ఫలభోగార్థసృష్టివిరోధః, ఉపాయానుష్ఠానవైయర్థ్యం-అపురుషార్థతా చ దూషణం

విధానానుష్ఠానానర్థక్యాచ్చ. ఘటాదివత్కారణప్రాప్తేర్వినాశరూపత్వేన మోక్షస్యాపురుషార్థత్వాచ్చ. జీవాత్మన ఉత్పత్తిప్రళయవాదోపపత్తిరుత్తరత్ర ప్రపఞ్చయిష్యతే. అతః *ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే *యథా నద్యః స్యన్దమానాస్సముద్రే అస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ। తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమిత్యుత్క్రమిష్యతః పరమాత్మభావాజ్జీవశబ్దేన పరమాత్మనోఽభిధానమిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే స్మ

౨౨ ॥ సూ. —అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః— యదుక్తముత్క్రమిష్యతో జీవస్య బ్రహ్మభావాద్బ్రహ్మణస్తచ్ఛబ్దేనాభిధానమితి, తదప్యయుక్తం, వికల్పాసహత్వాత్, అస్య జీవాత్మన ఉత్క్రాన్తేః పూర్వమనేవమ్భావః కిం స్వాభావికః, ఉతౌపాధికః, తత్రాపి పారమార్థికః, అపారమార్థికో వేతి స్వాభావికత్వే బ్రహ్మభావో నోపపద్యతే, భేదస్య స్వరూపప్రయుక్తత్వేన స్వరూపే విద్యమానే తదనపాయాత్. అథ భేదేన సహ స్వరూపమప్యపైతీతి, తథా సతి వినష్టత్వాదేవ తస్య న బ్రహ్మభావః, అపురుషార్థత్వాదిదోషప్రసంగశ్చ. పారమార్థికౌపాధికత్వే ప్రాగపి బ్రహ్మైవేతి * ఉత్క్రమిష్యత ఏవమ్భావాదితి విశేషణం నయుజ్యతే వక్తుం. అస్మిన్పక్షే హ్యుపాధిబ్రహ్మవ్యతిరేకేణ వస్త్వన్తరాభావాన్నిరవయవస్య బ్రహ్మణ ఉపాధినాచ్ఛేదాద్యసంభవాచ్చోపాధిగత ఏవ భేద ఇత్యుత్క్రాన్తేః ప్రాగపి బ్రహ్మైవ. ఔపాధికస్య భేదస్యాపారమార్థికత్వే కస్యాయముత్క్రాన్తౌ బ్రహ్మభావ ఇతి వక్తవ్యం. బ్రహ్మణ ఏవావిద్యోపాధితిరోహితస్వస్వరూపస్యేతి చేన్న- నిత్యముక్తస్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపస్యావిద్యోపాధితిరోధానాసంభవాత్. తిరోధానం నామ వస్తుస్వరూపే విద్యమానే తత్ప్రకాశనివృత్తిః. ప్రకాశ ఏవ వస్తుస్వరూపమిత్యఙ్గీకారే తిరోధానాభావస్స్వరూపనాశో వా స్యాత్. అతో నిత్యావిర్భూతస్వస్వరూపత్వాత్తస్యోత్క్రాన్తౌ బ్రహ్మభావేన కశ్చిద్విశేష ఇతి * ఉత్క్రమిష్యత ఇతి విశేషణం వ్యర్థమేవ.

*శో— యేన జీవాన్విససర్జేత్యాదయో జీవోత్పత్తిప్రళయవాదాః కథమిత్యత్రాహ (జీవాత్మన ఇతి) సూత్రార్థమాహ (అత ఇతి)

౨౨ ॥ సూ. —అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః— అత్రాపి పూర్వవదభిప్రేతం దూషణమాహ (యదుక్తమిత్యాదినా) సమ్భావితయోః పక్షయోః పరాభిమతం పరిశేషయితుం స్వాభావికౌపాధికవికల్పః కృతః శఙ్కరభాస్కరోక్తపక్షద్వయస్యాపి * ఉత్క్రమిష్యత ఇతి సూత్రైకేన సూచితస్యైతేన నిరాచికీర్షితత్వజ్ఞాపనాయ పారమార్థికత్వాపారమార్థికత్వవికల్పః కృతః (స్వాభావికత్వ ఇత్యాది) ముక్తౌ స్వరూపం కిం విద్యమానం, ఉతావిద్యమానమితి వికల్పమభిప్రేత్య గ్రన్థద్వయేన శిరోద్వయం దూషయతి (భేదస్యేత్యాదినా అథేత్యాదినా చ) ప్రథమవికల్పస్య ద్వితీయం శిరో దూషయన్ తద్విశేషణీభూతద్వితీయవికల్పగతం ప్రథమం శిరశ్చ దూషయతి (పారమార్థికేతి) ప్రాగపి బ్రహ్మత్వముపపాదయతి (అస్మిన్పక్షే హీతి) ద్వితీయవికల్పే ద్వితీయం శిరో దూషయతి (ఔపాధికస్యేతి) తిరోధానాసంభవః కథమిత్యత్రాహ (తిరోధానం నామేతి) తిరోధానం నామ ఏవంవిధమస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశ ఏవేతి) తిరోధానం న సంభవతి చేత్ నిత్యావిర్భూతం స్యాత్- తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) నను ఉత్క్రమిష్యత ఇత్యత్ర న తాత్పర్యం- సర్వదా బ్రహ్మభావో వివక్షితః- అత ఉపాధేః- పారమార్థ్యాపారమార్థ్యపక్షద్వయేపి న దోష ఇతి చేన్న- పూర్వం తథాభావే బన్ధనివృత్తిప్రయోజనస్య శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వప్రసంగాత్. ఔపాధికహేయప్రహాణార్థమారంభణీయతేతి చేన్న- ఔపాధికహేయస్య బ్రహ్మణ్యచ్ఛేద్యే సమ్బన్ధిత్వాదేకత్వప్రతిసన్ధానేన జీవేశ్వరవిభాగాభావప్రసంగాత్. ప్రదేశభేదాదప్రతిసన్ధానం చేత్- ఏకస్యోపాధేర్గచ్ఛత ఏకస్యాపి ప్రతిసన్ధానం న స్యాదిత్యాదిదూషణజాతం

* అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయేతి పూర్వమనేవంరూపస్య నతదానీం బ్రహ్మతాపత్తిమాహ- అపితు పూర్వసిద్ధస్వరూపస్యావిర్భావం. తథాహివక్ష్యతే * సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాదిత్యాదిభిః. అతః * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య * య ఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనో ఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః * యో ఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః * అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి స్వశరీరభూతే జీవాత్మన్యాత్మతయాఽవస్థితేర్జీవశబ్దేన బ్రహ్మప్రతిపాదనమితి కాశకృత్స్న ఆచార్యో మన్యతే స్మ. జీవశబ్దశ్చ జీవస్య పరమాత్మపర్యన్తస్యైవ వాచకో న జీవమాత్రస్యేతి పూర్వమేవోక్తం * నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యత్ర. ఏవమాత్మశరీరభావేన తాదాత్మ్యోపపాదనే పరస్య బ్రహ్మణో ఽపహతపాప్మత్వసర్వజ్ఞత్వాదిగోచరా, జీవస్యావిముషశ్చోదితా బ్రహ్మోపాసనాన్మోక్షవాదిన్యో జగత్సృష్టిప్రళయాభిధాయిన్యో జగతో బ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశపరాశ్చ సర్వాశ్శ్రుతయస్సమ్యగు

ప్రదేశాన్తరోక్తత్వాదిహ న ప్రదర్శితం. అపరమార్థోపాధికృతభేదవాదే చ * ఉత్క్రమిష్యత ఇతి పదమవివక్షితం. కృత్స్నస్య సర్వదా బ్రహ్మభావావిర్భావాభ్యుపగమే అధ్యాసానుపపత్తిః- తిరోధానాభావాత్. న హ్యతిరోహితస్వరూపే తత్త్వతోఽవభాసమానే అధ్యాససంభవః. తిరోధానాభ్యుపగమే చ దూషణం దర్శితమ్. అతిరోహితస్వరూపస్యాపి భేదదర్శనం సంభవతీతి చేత్- ఆచ్ఛాదకావిద్యాకల్పనవైయర్థ్యం- ముక్తావపి భేదదర్శనప్రసంగశ్చ- స్వరూపయాథాత్మ్యావభాసస్య భ్రమవిరోధిత్వాభావాత్. నివర్తకజ్ఞానేన దోషస్య నివృత్తత్వాత్ న భేదదర్శనమితి చేన్న- నివర్తకజ్ఞానస్యాపి పూర్వమవభాసమానాత్ స్వరూపాదనతిరిక్తవిషయకత్వేన భ్రమనివర్తకత్వానుపపత్తేః- న హీదమితి శతశో విశదతరముపజాయమానమపి జ్ఞానం రజతభ్రమం నివర్తయతీత్యాదికమనుపపత్తిశతం పూర్వోక్తత్వాదిహ లేశతో దర్శితం. తర్హి * అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదిశ్రుతేః కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (అస్మాదితి) తర్హి కథమభినిష్పత్తిశ్రుతిరిత్యత్రాహ (తథాహి వక్ష్యత ఇతి) అథ సూత్రం వ్యాచష్టే (అత ఇతి) అతః- మతాన్తరేణ నిర్వాహానుపపత్తేరిత్యర్థః. అవస్థితిశబ్దస్య స్వాశ్రయాధికరణమాకాఙ్క్షితమ్. కుత్రేతి- న తు కింభావేనేతి. కథమవస్థానమిత్యాకాఙ్క్షాస్తీతి చేత్- సా తూత్థాప్యా- న తు స్వతః. కింభావేనేత్యాకాఙ్క్షా న క్వచిదప్యస్తి. అతస్సూత్రస్వారస్యానుగుణం వాక్యమాదత్తే (య ఆత్మనీతి) అచిదన్తఃప్రవేశస్య స్పష్టత్వాత్ తజ్జ్ఞాపనార్థం- జీవసామానాధికరణ్యస్య స్ఫుటతరార్థశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యేన శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వజ్ఞాపనార్థం చ * అనేన జీవేనాత్మనేతి వాక్యం ప్రథమముపాత్తం. కారణావస్థాయామపి శరీరత్వజ్ఞాపనార్థం- దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం చోదాహరతి (యో ఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్నితి) అన్తస్స్థితినియమనయోరనుప్రవేశప్రశాసనశబ్దాభ్యాం ప్రత్యభిజ్ఞాతతయా ఏకార్థత్వాత్- సర్వాత్మత్వవివరణరూపత్వాచ్చోపాదత్తే (అన్తః ప్రవిష్ట ఇతి) సప్తమ్యన్తపదైః కుత్రేత్యాకాఙ్క్షా శమితా- నియన్తృత్వాదిభిః కథమిత్యాకాఙ్క్షా శమితా- తత్తదవేద్యత్వేన నియన్తృత్వేన నిర్దోషత్వేన చ తేష్వవస్థానమిత్యర్థః. నన్వవస్థితిరస్తు- తతః కథం జీవశబ్దస్య బ్రహ్మవాచిత్వమిత్యత్రాహ (జీవశబ్దశ్చేతి) శరీరవాచిశబ్దేష్వాకృతినయావతారస్సమర్థిత ఇత్యర్థః. కస్మిన్ ప్రదేశ ఇత్యత్రాహ (నామేతి) సూత్రార్థో వ్యాఖ్యాతః- అస్య సూత్రస్యాశ్మరథ్యౌడులోమిమతోక్తేః పూర్వమనివేశితత్వాత్- అతః పరం మతాన్తరానుపన్యాసాచ్చ కాశకృత్స్నమతేన నిర్వాహస్య సూత్రకారాభిమతత్వమవగమ్యతే- అస్య సూత్రకారాభిమతత్వే హేతుభూతం పూర్వోక్తమతద్వయాద్వైషమ్యమాహ (ఏవమాత్మేతి) అపహతపాప్మత్వసర్వజ్ఞత్వశబ్దౌ ఉభయలిఙ్గత్వప్రదర్శనార్థౌ. ఆదిశబ్దో విజరత్వసర్వశక్తిత్వాదిపరః. మోక్షవాదిన్య ఇత్యనేన భేదశ్రుతయో వివక్షితాః. అభేదశ్రుత్యభిప్రాయేణాహ (జగత్సృష్టీతి) (సమ్యగితి) ప్రత్యక్షాదివిరోధః పరస్పరవిరోధశ్చ యథా న భవతి తథేత్యర్థః. సకలశ్రుత్యవిరోధము

ప్రపాదితాభవ న్తీతి కాశకృత్స్నస్య మేవమతం సూత్రకారస్స్వీకృతవాన్.

ఖ్యాపకత్వాచ్చ సన్మ్యమేతన్నిర్వాహస్వీకారహేతురిత్యర్థః. అభేదనిర్దేశస్యావస్థితినిబన్ధనత్వం సూత్రకారేణైవ భగవతా వ్యాసేన మోక్షధర్మేవ యాజ్ఞవల్క్యజనకసంవాదే స్పష్టతరమభిహితం* పశ్యంస్తథైవాపశ్యంచపశ్యత్యన్యస్తథానఘ। షడ్వింశకపఞ్చవింశంచ చతుర్వింశంచపశ్యతీత్యాదినా చిదచిదీశ్వరవైలక్షణ్యం బహుశః ప్రతిపాద్య * యదాతు మన్యతే న్యోహమన్యఏషఇతిద్విజ। తదాస కేవలీభూతః షడ్వింశమనుపశ్యతీతి ప్రకృత్యాత్మవివేకానన్తరం జీవవిలక్షణపరమాత్మదర్శనముక్త్వా * అన్యశ్చరాజన్సపరస్తథాన్యః పఞ్చవింశకః। తత్స్థత్వాదనుపశ్యన్తిఏకఏవేతిసాధవఇతి శరీరశరీరిణోశ్చైకదేశే శరీరాన్తస్థితస్య శరీరిణఏకత్వాదయమేకః పురుషఇతి వ్యవహారవదన్తరవస్థితినిబన్ధనాః ప్రకారైక్యవిషయా అభేదవ్యవహారాఇత్యుక్త్వా * తేనైతన్నాభిజానన్తి పఞ్చవింశకమచ్యుతమితి తాత్త్వికస్య దేవహేతోః పఞ్చవింశస్యాచ్యుతశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మనశ్చ స్వరూపైక్యం సాధూనామనభిమతమిత్యుక్త్వా*జన్మమృత్యుభయాద్భీతాయోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్చకాశ్యప। షడ్వింశమనుపశ్యన్తి శుచయస్తత్పరాయణాఇతి సంసారభయనిరాసకం షడ్వింశకత్వేన పరమాత్మనో భేదజ్ఞానమిత్యత్రాధ్యాత్మశాస్త్రవిదామైకకణ్ఠ్యమిత్యుక్త్వా * యదా సకేవలీభూతష్షడ్వింశమనుపశ్యతి। తదా సర్వజ్ఞస్సిద్ధత్వాన్నపునర్జన్మవిన్దతీతి షడ్వింశజ్ఞానాదపవర్గముక్త్వా * ఏవమప్రతిబుద్ధశ్చ బుధ్యమానశ్చతేనఘ। బుద్ధశ్చోక్తోయథాతత్త్వం యథాశ్రుతినిదర్శనాత్ ఇతి చిదచిదీశ్వరవైలక్షణ్యేనోపసంహృతం. తథావైష్ణవేపురాణేచ స్ఫుటమిదముచ్యతే- యథా భగవన్తంప్రతిధ్రువః * సర్వాత్మకోసిసర్వేశసర్వభూతస్థితోయతః। కథయామికతఃకింతే సర్వంవేత్సిహృదిస్థితమితి. అత్రావ్యవస్థితినిబన్ధనంసర్వాత్మకత్వంస్పష్టం. అవస్థానంచ శరీరప్రతిసంబన్ధేనేతి తత్రైవదృశ్యతే * సర్వేన్ద్రియాన్తఃకరణపురుషాఖ్యంహియజ్జగత్। సఏవసర్వభూతాత్మావిశ్వరూపోయతోవ్యయఃఇతి. నచవిశ్వరూపశబ్దశ్చౌరరూపాసాలభఞ్జికేతివత్ అముఖ్యతయానేయః- స్వారస్యాపవాదాభావాత్. తత్రైవ స్వాభిప్రేతత్వకమపిదృశ్యతే- ప్రహ్లాదవచనేన * ఏతద్విజానతాసర్వం జగత్ స్థావరజఙ్గమం। ద్రష్టవ్యమాత్మవత్తస్మాద్యతోయంవిశ్వరూపభాక్ ఇతి ధార్యత్వధారకత్వరూపవైధర్మ్యనిర్దేశేన రూపతద్వతోర్హి భేదఉపలభ్యతే, తత్రైవ ధ్రువవచనాదేవ ధార్యధారకభావోవగమ్యతే * సర్వస్మింత్సర్వభూతస్త్వం సర్వస్సర్వస్వరూపధృక్। సర్వంత్వత్తస్తతశ్చత్వంనమస్సర్వాత్మనోస్తుతేఇతి. సర్వస్మిన్ శరీరే సర్వచేతనభూతత్వసర్వత్వోపపాదకంసర్వస్వరూపధృగితి. కారణత్వమపి తదుపపాదకమాహ సర్వంత్వత్తఇతి. తతశ్చత్వమితి- తతః తస్మాత్. సర్వస్వరూపధృక్త్వాత్ సర్వకారణత్వాచ్చ సర్వంత్వమిత్యర్థః. రూపత్వంచ శరీరతయేతి దర్శయతా ప్రహ్లాదేనోక్తం * సర్వగత్వాదనన్తస్య సఏవాహమవస్థితఇతి. శరీరంహి చేతనేన వ్యాప్యోద్రవ్యవిశేషః- తథాచ భగవన్తంప్రత్యర్జునవచనం* సర్వంసమాప్నోషితతోసిసర్వఇతి. ఏషుశ్రుతిస్మృతివచనేషు * అనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమితి న్యాయాద్ధారణవ్యాపనాదిష్వన్యతమోక్తావపి అన్యతమాన్తరసిద్ధిరనుసన్ధేయా- తతశ్చ వ్యాపనమేవ ధారణనియమనయోరన్యతరసచివంహి నృపనభోభృత్యకటుమ్బాదివ్యావర్తనేన శరీరత్వమవగమయతి. శరీరలక్షణంచ భాష్యఏవ దర్శయిష్యతే. అతఏవ * తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవదిత్యత్రాపి శరీరశరీరిభావనిబన్ధనం తత్తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వమవగమ్యతే- అన్తఃప్రవేశనేన ప్రశాసనాదీనామర్థసిద్ధత్వాత్. శ్రూయతేహ్యన్తఃప్రవేశసహచారితయా ప్రశాసనాదికం * అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాం * ఏతస్యవాఅక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌతిష్ఠతఃఇతి. తథా * సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ తజ్జలానిత్యత్రాపి నామరూపశబ్దవాచ్యస్థితిర్ధారణనిబన్ధనా * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాఃప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాఇతి సదాయత్తత్వేనైవ స్థితిహేతుత్వాభిధానాత్- ధారణంచానుప్రవిశ్యప్రశాసనేన- ఉదాహృతశ్రుత్యైకార్థ్యాత్ * మయిసర్వ

అయమత్ర వాక్యార్థః-అమృతత్వోపాయే మైత్రేయ్యా పృష్టే యాజ్ఞవల్క్యః * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినా పరమాత్మోపాసనమమృతత్వోపాయముక్త్వా * ఆత్మని ఖల్వరే దృష్ట ఇత్యాదినోపాస్యలక్షణం

మిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవేతి స్మరణాత్ * తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదితి సృష్ట్యనన్తరం స్థిత్యర్థానుప్రవేశదర్శనాచ్చ. ఉత్పత్తిలయాచననిష్కృష్టస్వరూపే నిర్వికారే సంభవతః- అతో జన్మాదికారణత్వస్య హేతుత్వోపన్యాసాత్ శరీరశరీరిభావ ఏవ సామానాధికరణ్యే హేతురితి శ్రుత్యైవ దర్శితం. అస్య హి సూత్రస్య- న కేవలం సర్వశ్రుత్యవిరోధముఖ్యత్వోపపత్తేః- కిన్తు ప్రబన్ధాన్తరస్థసూత్రకారవచనైకార్థ్యాత్తదుపబృంహణైకార్థ్యాత్. ప్రత్యక్షశ్రుతావేవ హేతుహేతుమద్భావదర్శనాచ్చ అన్తరాత్మతయాఽవస్థానస్యైవాభేదనిర్దేశహేతుత్వపరత్వం సిద్ధం. ఇహ జీవవాచిశబ్దైకః తస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వే కిం కారణం- తస్మింత్సతి హి తత్పర్యన్తత్వనిర్వాహప్రకారాపేక్షా. తత్పర్యన్తత్వే చ ఫలం కిమిత్యపేక్షాయామాహ (అయమత్ర వాక్యార్థ ఇతి) * అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేన * న వా అరే పత్యుః కామాయేత్యాదీనాం వాక్యానామాద్యసూత్రవ్యాఖ్యానావసరే ప్రపఞ్చితార్థత్వాదిహ తదర్థోఽపి విస్తరేణ న ప్రతిపాదితః (ఆత్మని ఖల్వరే దృష్ట ఇత్యాదినేతి) ఆత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదితమిత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం * బ్రహ్మ తం పరాదాత్ * క్షత్రం తం పరాదాదిత్యాదినా వ్యతిరిక్తవేదననిబన్ధనం * ఇదం బ్రహ్మేదం క్షత్రమితి సర్వాత్మకత్వోక్తిశ్చ కారణత్వఫలం- అతః ప్రతిజ్ఞాదిభిర్లక్షణాభిధానం హి ఫలితం స్యాత్ * యోఽన్యత్రాత్మనః సర్వం వేదేతి- అన్యత్ర- పరమాత్మానం వినా. అబ్రహ్మాత్మకం స్వనిష్ఠం యో వేద తం సర్వం పరాదాత్- అభిభవేత్. సంసారయతీత్యర్థః. యద్వా అన్యత్ర పరమాత్మనోఽన్యత్ర స్థితం. న తు పరమాత్మని స్థితం. స్వనిష్ఠమిత్యర్థః. దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తైః కరణనియమనమభిధాయేత్యన్వయః——అత్రాయమభిప్రాయః * స యథా దున్దుభేర్హన్యమానస్య న బాహ్యాఞ్ఛబ్దాఞ్ఛక్నుయాత్ గ్రహణాయ దున్దుభేస్తు గ్రహణేన దున్దుభ్యాఘాతస్య వా శబ్దో గృహీత ఇతి వాక్యస్య పరైరేవమర్థ ఉక్తః- దున్దుభిశబ్దేన దున్దుభిశబ్దసామాన్యం లక్ష్యతే. యత్ఖలు యద్గ్రహణం వినా గృహీతుం న శక్యతే తత్తతో న వ్యతిరిచ్యతే, యథా రజతం శుక్తికాయాః దున్దుభిశబ్దావాన్తరవిశేషా హి తత్సామాన్యగ్రహణేనైవ గృహీతాస్స్యుః. అయం దున్దుభిశబ్ద ఇత్యేవ గృహ్యన్తే, న దున్దుభిశబ్దతో వ్యతిరేకేణ. అతస్తదవాన్తరవిశేషా యథా దున్దుభిశబ్దే అధ్యస్తాః. ఏవం చిదాత్మవ్యతిరేకేణ బ్రహ్మక్షత్రాదిజగదనవభాసాత్ సర్వం చిదాత్మన్యధ్యస్తమితి. ఏవం * సహోపలమ్భనియమాదభేదో నీలతద్ధియోరితి బౌద్ధరాద్ధాన్తప్రతిపాదకమిదం వాక్యం వ్యాఖ్యాతమ్. తదనుపపన్నం- ముఖ్యార్థాసంభవతి ఉపరితనయోర్దున్దుభిశబ్దయోర్లాక్షణికార్థపరత్వాయోగాత్. లక్షణాయాం చ * దున్దుభేర్హన్యమానస్యేతి పూర్వవాక్యవైయర్థ్యం చ, న హి గఙ్గాయామితి పదేనైవ కూలే లక్షితే గభీరాయాం గఙ్గాయామితి వాక్యం సఫలమ్. తథా * దున్దుభేస్తు గ్రహణేనేత్యేతావతాఽలం, తేనైవ దున్దుభిశబ్దసామాన్యగ్రహణస్య ప్రతిపన్నత్వాదాఘాతశబ్దస్య న ప్రయోజనం. వా శబ్దవైయర్థ్యం చ——అత ఏవం యోజనీయం, దున్దుభేరిత్యనాదరే షష్ఠీ. గ్రహణశబ్ద ఇహ నిరోధపరః ఉపాదాననిరోధయోరపి వాచకత్వాత్, యథా గృహీతాని పుష్పాణి గృహీతశ్చోర ఇతి. యథా దున్దుభౌ హన్యమానే తతో బహిర్నిస్సరతశ్శబ్దాన్ న నిరోద్ధుం శక్నుయాత్ కథం తర్హి నిరుణద్ధీత్యత్రాహ దున్దుభేస్త్వితి. పరేణోపాదీయమానదున్దుభినిరోధేన తదాహన్తృపురుషనిరోధేన వా శబ్దో నిరుధ్యతే, ఏవమిన్ద్రియేషు వ్యాప్రియమాణేషు బాహ్యార్థజ్ఞానం దుర్నిరోధం- తస్మాదిన్ద్రియనిరోధేన తత్ప్రవృత్తిమూలస్య మనసో నిరోధేన చ పరమాత్మసాక్షాత్కారవిరోధిబాహ్యార్థజ్ఞానం నిరుధ్యత ఇతి. ఏవం శఙ్ఖవీణాదృష్టాన్తోపన్యాసశ్చ యోజనీయః. వీణాశబ్దస్థా చతుర్థీ షష్ఠ్యర్థా, పూర్వవాక్యద్వయైకార్థ్యాత్. అతో దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తత్రయోపన్యాసవాక్యత్రయే * ద్రష్టవ్య ఇత్యుక్తపరోపాసనోపకరణభూ

దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తైశ్చోపాసనోపకరణభూతమనఃప్రభృతికరణనియమనంచ సామాన్యేనాభిధాయ * సయథార్ద్రైధాగ్నేరిత్యాదినా * సయథాసర్వాసామపాం సముద్రఏకాయనమిత్యాదినా చోపాస్యభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో నిఖిలజగదేకకారణత్వం, సకలవిషయప్రవృత్తిమూలకరణగ్రామనియమనంచ విస్తీర్ణముపదిశ్య * సయథాసైన్ధవఘనఇత్యాదినాఽమృతత్వోపాయప్రవృత్తిప్రోత్సాహనాయ జీవాత్మస్వరూపేణావస్థితస్య పరమాత్మనోఽపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానైకాకారతాముపపాద్య తస్యైవాపరిచ్ఛిన్న

తకరణగ్రామనియమనముక్తమితి (మనఃప్రభృతీతి) దున్దుభినిరోధస్థానీయం చక్షురాదినియమనం, తదాహన్తృపురుషనిరోధస్థానీయం మనోనియమనమితిభావః (సామాన్యేనాభిధాయేతి) నిమిత్తోపాదానరూపవిభాగానభిధానాత్, కార్యవిశేషానుపాదానాచ్చ ఉపాస్యలక్షణభూతం కారణత్వంసామాన్యేనోక్తం, చక్షురాదికరణవిశేషాణాం నియమనప్రకారవిశేషానభిధానాత్ కరణనియమనంచ సామాన్యేనోక్తమిత్యర్థః (సయథేతి) తృతీయాన్తయోరిత్యాదిశబ్దయోర్నిఖిలేత్యాది పదద్వయేన యథాయోగమన్వయః. ఏధశబ్దోఽకారాన్తఇన్ధనవాచీ. ఆర్ద్రైధనాగ్నిగ్రహణం నిమిత్తోపాదానయోర్జ్ఞాపనార్థం, అగ్నిర్హిధూమోత్పత్తౌనిమిత్తం, ఇన్ధనముపాదానం * ఋగ్వేదోయజుర్వేద ఇత్యాదినా వాచకసృష్టిమాత్రముక్తం ప్రథమమైత్రేయీబ్రాహ్మణే, ఉత్తరేతు * ఇష్టంహుతమాశితం పాయితమయంచలోకః పరశ్చలోకస్సర్వాణిచభూతాని అస్యైవైతాని సర్వాణినిశ్వసితానీతి సాధనసాధ్యభోగ్యభోగస్థానభోక్తృవర్గరూపవాచ్యజగత్సృష్టిరుక్తా, అనుక్తస్యాన్యతోగ్రాహ్యత్వాత్ ప్రథమేచ వాచ్యసృష్టిరుక్తాభవతీత్యభిప్రాయేణాహ (నిఖిలజగదేకకారణత్వమితి) నిఖిలశబ్దో వాచ్యవాచకభోగ్యభోగస్థానాదిపరః. ఏకశబ్దో నిమిత్తోపాదానైకత్వపరః * సయథాసర్వాసామపామిత్యాదివాక్యానామర్థమభిప్రయన్నాహ (సకలవిషయేతి) యథాసర్వాసామపాంసముద్రఏకాయనం, ఏవం సర్వేషాంస్పర్శానాంత్వగేకాయనం, సర్వేషాంరసానాం సర్వేషాంగన్ధానామితి తత్తదిన్ద్రియాణాం తత్తద్విషయాయనత్వముక్తమ్. దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోరనువృత్తమయనత్వంనామ తత్తదుపాదాతృత్వమ్. తేనైకైకకరణస్య ఏకైకజాతీయస్పర్శాద్యవాన్తరవిశేషేషు వృత్తివిశేషా బహవోదర్శితాభవన్తి * సర్వేషాం స్పర్శానామితిశ్రవణాత్. అస్య వృత్తివిశేషప్రదర్శనస్య కింప్రయోజనమిత్యపేక్షాయాం ఉపదేశస్య వైయర్థ్యాయోగాత్ * ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యఇతి ఆత్మసాక్షాత్కారస్య ప్రకృతత్వాత్, దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తైస్సామాన్యేన కరణనియమనస్యోక్తత్వాత్, తన్నియమనవిశేషకథనస్యాపేక్షితత్వాదుత్తరవాక్యేన పూర్వవాక్యవివరణస్యైతత్ప్రకరణదృష్టత్వాచ్చ కరణవృత్తివిశేషప్రదర్శనం తద్వృత్తివిశేషనిరోధేనాత్మసాక్షాత్కారనిష్పాదనార్థమిత్యభిప్రాయః (విస్తీర్ణమితి) కారణత్వం నిమిత్తోపాదానవిభాగకథనాత్ కార్యబాహుల్యప్రదర్శనాచ్చ విస్తృతం- కరణనియమనంతుకరణవిశేషాణాం నిరోద్ధవ్యవృత్తివిశేషప్రదర్శనేన విస్తృతమిత్యర్థః (ఉపదిశ్యేతి) నహి నిష్ప్రయోజనోపదేశస్సమ్భవతీతిభావః * సయథాసైన్ధవఘనఇతివాక్యోపాదానం * సయథాసైన్ధవఖిల్యఇతివాక్యస్యాపి ప్రదర్శనార్థం (ప్రోత్సాహనాయేతి) ఆత్మాభిమానవిషయదేహస్య దౌర్గన్ధ్యాదిదర్శనేపి ఆత్మాభిమానవిషయత్వాదేవహి తత్సంస్కారవిపయే ప్రవర్తతే-తస్యైవోద్బుద్ధస్య స్వస్వరూపస్యైవప్రాప్యత్వేఽవగతేహిప్రవృత్త్యాధిక్యం జాయతఇత్యర్థః. విజ్ఞానఘనశబ్దస్య * మహద్భూతమనన్తమపారమితి సామానాధికరణ్యం ప్రథమమైత్రేయీబ్రాహ్మణప్రతిపన్నముపజీవ్యోక్తంజీవాత్మస్వరూపేణావస్థితస్యేతి. భగవాన్నృసింహశ్శ్వేతః, బ్రాహ్మణశ్చతుర్వేదాభిజ్ఞోగారఇత్యత్ర శ్వైత్యాదివత్ విశేషణద్వారా పరమవిశేష్యవిశేషణం జ్ఞానైకాకారత్వమిత్యర్థః. అనేన పూర్వోక్తస్య జీవవాచిశబ్దేన పరమాత్మాభిధాననిర్వాహస్యాప్యయోగస్థలం విజ్ఞానఘనశబ్దఇతిదర్శితం. తత్పర్యన్తతయైవనిర్వాహ్యత్వేహేతుఃపరమాత్మధర్మవాచి

జ్ఞానైకాకారస్య సంసారదశాయాం భూతపరిణామానువృత్తిం * విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యభిధాయ * న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి మోక్షదశాయాం స్వాభావికాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానసంకోచాభావేన. భూతసంఘాతేనైకీకృత్యాత్మని దేవాదిరూపజ్ఞానాభావముక్త్వా పునరపి

మహద్భూతానన్తాపారశబ్దసామానాధికరణ్యమిత్యర్థసిద్ధమ్. నచావ్యవధానేన పరమాత్మపరో విజ్ఞానఘనశబ్దః * ఉత్థాయవినశ్యతి * ప్రేత్యేతిశ్రవణాత్. సర్వావస్థాస్వపి జీవస్వరూపస్యపరమాత్మనిష్ఠతయా.స్వాతన్త్ర్యాభావజ్ఞాపనం జీవశబ్దేన తత్పర్యన్తనిర్దేశస్య ప్రయోజనమితిఫలితం. ఉపపాద్య- దృష్టాన్తముక్త్వేత్యర్థః * తాన్యేవానువినశ్యతీత్యత్రానుశబ్దార్థమాహ (భూతపరిణామానువృత్తిమితి) భూతేషునశ్యత్స్వేవనశ్యతీత్యర్థః. వినాశో నామాత్మనో జ్ఞానసఙ్కోచః * అవినాశీవా అరేయమాత్మేత్యనన్తరవాక్యావిరోధాత్. అత్ర ప్రేత్యశబ్దస్య పూర్వోక్తవినాశానువాదశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ(మోక్షదశాయామితి) * నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి నదేహవిగమదశాయాం జ్ఞాననిషేధః- దేహవిగమదశాయామజ్ఞానస్య * తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తత్వాత్. నాపి లోకాన్తరే జ్ఞాననిషేధః- కర్మఫలభోగావగమకశాస్త్రాన్తరవిరోధాత్. నాపి నైమిత్తికప్రాకృతప్రళయయోరజ్ఞానముచ్యతే- తయోరప్రస్తుతత్వాత్. అతః పారిశేష్యాత్ ప్రేత్యశబ్దః చరమదేహావసానపరః * నోపజనంస్మరన్నిదం శరీరమితి శ్రుత్యన్తరార్థప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అత్రాపి * ఏతావదేవ ఖల్వరే అమృతత్వమిత్యమృతత్వస్యోక్తత్వవచనాచ్చ మోక్షవిషయత్వం యుక్తమిత్యభిప్రాయః. పూర్వాపరవాక్యానుగుణమర్థమాహ (స్వాభావికేతి) స్వరూపస్య జ్ఞానాత్మకత్వం * సయథా సైన్ధవఘన ఇత్యాదినోక్తం, అతస్స్వాభావికత్వం ఫలితమ్. అనన్తరశబ్దేన బహిరపిజ్ఞానాత్మకత్వస్యోక్తత్వాత్ ధర్మభూతజ్ఞానవత్త్వంసిద్ధం, తస్యచాపరిచ్ఛిన్నత్వం * సర్వంహపశ్యః పశ్యతీతి శ్రుత్యన్తరసిద్ధమిత్యభిప్రేత్య స్వాభావికాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానసంకోచాభావేనేత్యుక్తమ్. సమిత్యేకీకారఇత్యభిప్రాయేణాహ (ఏకీకృత్యేతి) కేనేత్యపేక్షాయాం * ఏతేభ్యో భూతేభ్యఇతి పూర్వవాక్యముపజీవ్యాహ (భూతసంఘాతేనేతి) (దేవాదిరూపజ్ఞానాభావముక్త్వేతి) * నోపజనం స్మరన్నితి ప్రకరణ ఏవ * మనసైతాన్కామాన్ పశ్యన్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతిజ్ఞానవికాసప్రతిపాదనాత్ * నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతివాక్యం శ్రుత్వా * నహవా అహమిమం జానామీతి మైత్రేయ్యా పృష్టే * అవినాశీవా అరేయమాత్మా ఇత్యాత్మస్వరూపనిత్యత్వముక్త్వా * అనుచ్ఛిత్తిధర్మేతి జ్ఞాననిత్యత్వవచనాచ్చేతి భావః. ముక్తౌ జ్ఞానం నాస్తిచేత్ జ్ఞానైకాకారత్వం పూర్వోక్తం విరుధ్యేతేతి మైత్రేయీవాక్యాభిప్రాయః * అనుచ్ఛిత్తిధర్మేతి జ్ఞాననిత్యతాం యాజ్ఞవల్క్యః ప్రత్యభాణీత్. నచోచ్ఛిత్త్యభావ ఏవాస్య ధర్మ ఇత్యుచ్యతే * అవినాశీతిస్వరూపనిత్యత్వస్యోక్తత్వాత్, అవినాశిపదాభావేపి ధర్మశబ్దవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చ. దీపాదౌ ప్రతిక్షణవినాశసంతతివినాశయోర్దృష్టత్వాత్ తదుభయవ్యుదాసాయ పదద్వయమితి న శఙ్కనీయం- అవినాశిశబ్దేనైవాసంకోచాదుభయవినాశాభావసిద్ధేర్ధర్మశబ్దవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చ అన్యాయఇతివత్ అనుచ్ఛిత్తిరిత్యేతావతాపి స్వరూపానుచ్ఛిత్తిసిద్ధేః(పునరపీతి) భ్రాన్తిర్ద్వివిధా అనాత్మని దేహే అహంబుద్ధిః,అబ్రహ్మాత్మకతయా స్వాతన్త్ర్యబుద్ధిశ్చేతి. తత్ర * నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీత్యనేన బద్ధదశానువృత్తదేహాత్మభ్రమనివృత్తిరుక్తా, అథస్వనిష్ఠతాభ్రమనివృత్తిరుచ్యతఇత్యర్థః * యత్ర యస్యామవస్థాయామ్. ద్వైతమివభవతి- పరమాత్మనః పృథక్త్వం- స్వనిష్ఠతయాపృథక్త్వం భవతి. ఇవశబ్దః స్వాతన్త్ర్యస్యాప్రామాణికత్వద్యోతకః. తత్ - తదా,ఇతరః- పరమాత్మన ఇతరః. పృథక్స్థితః. ఇతరం- స్వనిష్ఠం వస్తు. ఇతరేణ స్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన. పశ్యతీతిస్వనిష్ఠభ్రమానువాదః. ముక్తౌతన్నివృత్తిమాహ యత్రత్వితి. యత్ర యస్యాం ముక్తిదశాయాం. సర్వమాత్మైవాభూత్ - పరమాత్మాత్మకత్వేన ప్రకాశతే. తత్ -తదా కః చేతనః. కేన కరణేన. కం స్వనిష్ఠమర్థం. పశ్యేత్, అబ్రహ్మాత్మకంస్వనిష్ఠతయా భాసమానం వస్తుతద్దర్శనసాధనం త

* యత్ర హి ద్వైతమివ భవతీత్యాదినా అబ్రహ్మాత్మకత్వేన నానాభూతవస్తుదర్శనమజ్ఞానకృతమితి నిరస్తనిఖిలాజ్ఞానస్య బ్రహ్మాత్మకం కృత్స్నం జగదనుభవతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేన భేదదర్శనం నిరస్య * యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాదితి చ జీవాత్మా స్వాత్మతయాఽవస్థితేన యేన పరమాత్మనా ఆహితజ్ఞానస్సన్నిదం సర్వం విజానాతి, అయం తం కేన విజానీయాత్, న కేనాపీతి పరమాత్మనో దురవగమత్వముపపాద్య * స ఏష నేతి నేతీత్యాదినాఽయం సర్వేశ్వరస్స్వేతరసమస్తచిదచిద్వస్తువిలక్షణస్వరూప ఏవ సర్వశరీరస్సర్వస్యాత్మతయాఽవస్థిత ఇతి స్వశరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతైర్దోషైర్న సంస్పృశ్యత ఇత్యభిధాయ * విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యుక్త్వానుశాసనాసి మైత్రేయ్యేతావదరే ఖల్వమృతత్వమితి సమస్తవస్తువిసజాతీయం నిఖిలజగదేకకారణభూతం సర్వస్య విజ్ఞాతారం పురుషోత్తమముక్తప్రకారాదుపాసనాదృతే కేన విజానీయాదితీదమేవోపాసనమమృతత్వోపాయః,

---

ప్రతిష్ఠా చ ముక్తిదశాయాం నాస్తీత్యర్థః. తదిదం వాక్యం హృదినిధాయాహ (అబ్రహ్మాత్మకత్వేనేతి) నానాత్వనిషేధస్య విహితనానాత్వవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్స్వనిష్ఠనానాత్వం నిషేధ్యమిత్యభిప్రాయః (నానాభూతవస్తుదర్శనమజ్ఞానకృతమితి) న తత్తద్వస్తుదర్శనమాత్రమజ్ఞానకృతం, కింతు స్వనిష్ఠదర్శనమేవ తదుపాధికమితి భావః (అజ్ఞానకృతమితి) స్వనిష్ఠవస్తుదర్శనస్యోపాధికత్వాదుపాధినివృత్తౌ తన్నివృత్తిర్యుక్తేతి భావః. ఉపాధ్యభావేపి బ్రహ్మస్వరూపానవభాసే స్వనిష్ఠార్థాన్తరదర్శనం స్యాదిత్యత్రాహ (బ్రహ్మాత్మకం కృత్స్నం జగదనుభవత ఇతి) * యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ ఇతి న భవనమత్ర వివక్షితం, బ్రహ్మాత్మకత్వస్య నిత్యత్వేన యత్రేత్యవస్థావిశేషాన్వయోక్త్యనుపపత్తేః. అతో * బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదావివావిర్భావాభిప్రాయకం వాక్యమిత్యభిప్రాయః. కృత్స్నానుభవేపి బ్రహ్మణో జగతశ్చ పృథగనుభవః కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేనేతి) అప్రామాణికజ్ఞానం హి దోషాదుత్పద్యతే, దోషాభావే తు వస్తుసద్భావం వినా దర్శనం నోపపద్యత ఇత్యర్థః (యేనేదమితి) * క ఇత్థా వేద యత్ర సః ఇతివత్ పరమాత్మప్రసాదాదృతే తస్య దురవబోధత్వమత్రోచ్యతే, అన్యథా * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యుపక్రమావగతద్రష్టవ్యత్వవిరోధాత్ * తమక్రతుం పశ్యతి వీతశోకో ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమితి తత్ప్రసాదేన తద్దర్శనస్య శ్రుత్యన్తరసిద్ధత్వాచ్చేతి భావః (స్వేతరసమస్తచిదచిద్వస్తువిలక్షణస్వరూప ఏవేతి) చిదచిద్గతప్రకారాణాం ప్రమాణాన్తరసిద్ధత్వాదితి శబ్దద్వయేన చిద్గతోఽచిద్గతశ్చ ప్రకారో వ్యుదస్యతే, విహితప్రకారస్య నిషేధాయోగాత్ * అగ్రాహ్యో న గృహ్యతే అశీర్యో న హి శీర్యతే అసంగో న హి సజ్యతే ఇతి చిదచిద్గతప్రకారవిశేషనిషేధనతద్వివరణాచ్చేతి భావః * అగ్రాహ్యః చక్షురాదినా గ్రహణానర్హః. అతో న గృహ్యతే. ఏవమశీర్య ఇత్యాదియోజనీయమ్. అసంగ ఇత్యాదినా జీవధర్మనిషేధః న హ్యదిత్సంగోఽస్య స్వరూపతిరోధానకృద్భవతి. న హి సజ్యత ఇత్యాదావుక్తే- సంగాదియోగ్యస్యాపి దూరస్థతయా తదభావ ఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమసంగ ఇత్యుక్తమ్. అసంగః- సంగవిరోధీ. సంగానర్హత్వమర్థసిద్ధం- తేన సంగాద్యభావః- న దేశకాలవిప్రకర్షాత్ సంగాద్యభావః- కింతు స్వభావవిప్రకర్షాదిత్యర్థః. పూర్వవాక్యోక్తాసంగాదిఫలమాహ (సమస్తవస్తువిసజాతీయమితి) (నిఖిలజగదేకకారణభూతం సర్వస్య విజ్ఞాతారమితి) ప్రకరణోపక్రమోదితకారణత్వవ్యాప్తసర్వజ్ఞత్వాదిగుణప్రదర్శకో విజ్ఞాతృశబ్ద ఇతి భావః * తం కేన విజానీయాదితి పూర్వవాక్యేన పునరుక్తిశఙ్కాపరిహారాయాహ (ఉక్తప్రకారాదితి) పరమాత్మప్రసాదాదృతే తస్య దురవగమత్వపరం పూర్వవాక్యం, తత్ప్రసాదనోపాయశ్చాత్రాభిహితముపాసనమేవేతి కేవలయజ్ఞదానాద్యుపాయాన్తరనిషేధపరమిదం వాక్యమిత్యర్థః. విపరీతం కిం న స్యాదితి నాశఙ్కనీయమ్ * ద్రష్టవ్య ఇత్యుపక్రమావగతజ్ఞానేనైవ నిగమనస్య యుక్తత్వాత్. న హి దురవబోధతయా ని

బ్రహ్మప్రాప్తిరేవచామృతత్వమభిధీయత ఇత్యుక్తవాన్. అతః పరం బ్రహ్మైవాస్మిన్వాక్యే ప్రతిపాద్యత ఇతి పరమేవ బ్రహ్మజగత్కారణం, న పురుషస్తదధిష్ఠితా చ ప్రకృతిరితి స్థితమ్ ....

వాక్యాన్వయాధికరణం సమాప్తమ్.

గమనం న్యాయ్యం, ఉపక్రమవిరోధాత్ * ఏతావదిత్యస్యార్థమాహ (బ్రహ్మప్రాప్తిరేవ చేతి) ఉపాయాన్తరవ్యుదసనముఖేన ఉక్తోపాయనిగమనపరం * విజ్ఞాతారమితి వాక్యం * ఏతావదిత్యాదివాక్యముపేయనిగమనపరమిత్యర్థః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

ఇతరైస్సర్వైస్సూత్రత్రయవ్యాఖ్యానమన్యథాకృతం- తత్తు పతిజాయాదిసంబన్ధేన జీవత్వశఙ్కానిరాసస్యానుపయోగాద్విరుద్ధత్వాచ్చానుపపన్నమిత్యనుసన్ధేయమ్. తత్ర మిథ్యావాదిభిస్తు * ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిత్యాదిసూత్రత్రయం ద్వేధా వ్యాఖ్యాతమ్. తత్ర ప్రథమం * ఇదం సర్వం యదయమాత్మేత్యభేదవ్యపదేశస్య కార్యకారణభావనిబన్ధనత్వపరమాద్యం సూత్రం- ఉత్క్రమిష్యతో బ్రహ్మభావాపత్తిహేతుకత్వపరం ద్వితీయం - బ్రహ్మణ ఏవావికృతస్య విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానమూలత్వపరం తృతీయమిత్యుక్తమ్. ఏవం వదతోఽభిప్రాయశ్శోధనీయః, యది కార్యకారణభావం వదతా ఆశ్మరథ్యేన బ్రహ్మపరిణామో జీవోఽభిమతః, పూర్వమనేవంభావశ్చౌడులోమ్యభిమత ఇతి సూత్రద్వయార్థః పూర్వపక్షీకృతః- ఏతావదస్మాకమవిరుద్ధమ్. అథ కార్యకారణభావో నామ- అధ్యాసరూపః. ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావశ్చ, అధ్యస్తాకారనివృత్తిరూపః- బ్రహ్మణ ఏవ జీవభావారోపతన్నివృత్తిమత్త్వాభ్యామభేదవ్యపదేశపరం సూత్రద్వయమితి మతం- తదానీం సిద్ధాన్తతయాఽభిమతాత్ కాశకృత్స్నమతాద్భేదాభావేన సూత్రద్వయవైయర్థ్యం స్యాత్. భవత్పక్షే హి బ్రహ్మణ ఏవ విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానం కాశకృత్స్నమతం- జీవబ్రహ్మణోరైక్యమభ్యుపగచ్ఛతశ్చ కాశకృత్స్నస్య జీవభావస్యాధ్యస్తత్వం నివర్త్యత్వం చాభిమతమేవేతి కాశకృత్స్నమతాద్విశేషాభావేన సూత్రద్వయవైయర్థ్యం స్థితం. కాశకృత్స్నమతస్యైవాచార్యాన్తరద్వయాభిమతత్వస్థిరీకరణార్థం సూత్రద్వయమితి చేత్-వ్యతిరిక్తసర్వాచార్యానభిమతత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం ఆచార్యభూయస్తయా సూత్రసహస్రాణి ప్రణేతవ్యాని స్యుః. విస్తరభయాదాచార్యద్వయోక్తిః ప్రదర్శనార్థేతి చేత్, కాశకృత్స్నకీర్తనస్యైవ సర్వాచార్యప్రదర్శనార్థత్వసంభవాత్ సూత్రద్వయవైయర్థ్యమేవ స్యాత్. అస్మన్మతే తు పరిణామాధ్యాసపక్షద్వయపూర్వపక్షీకరణార్థత్వాత్ సాఫల్యం స్ఫుటతరమ్. పునశ్చైవం యోజితం సూత్రత్రయం * విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయేత్యుక్తం మహతో భూతస్య బ్రహ్మణో భూతేభ్యస్సముత్థానం కార్యకారణావ్యతిరేకప్రతిజ్ఞాసిద్ధిసూచకం * తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తం విశేషవిజ్ఞానోచ్ఛేదరూపమభేదాభిధానం ఉత్క్రమిష్యతః పరేణాత్మనైక్యసమ్భవాత్, బ్రహ్మణ ఏవ విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానాచ్చోపపన్నమితి. ఇదమప్యయుక్తం- ప్రకృతానుపయోగాత్. ద్రష్టవ్యతయోపదిష్టస్యాత్మనః పరమాత్మత్వం హి సాధ్యం- జీవోత్పత్తిప్రళయవాదః ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వం న నివారయతి. న హి పృథివ్యాద్యుత్పత్తిప్రళయవాదాస్తత్తత్ప్రకరణానాం పరమాత్మపరత్వం వారయన్తి- అతో జీవోత్పత్తిప్రళయచిన్తనం ప్రకృతస్యానుపయుక్తం, అత ఏవ పాదాసంగతం చ. ఇదం చ జీవనిత్యత్వాజత్వాదిశ్రుత్యవిరోధేన * నాత్మాఽశ్రుతేరిత్యత్ర కరిష్యతే, భవద్భిరపీదమేవ వాక్యముపాదాయ ఉపాధ్యుత్పత్తిప్రళయాభిప్రాయమితి తత్రైవ వ్యాఖ్యాతం, అతః పృథక్ప్రయత్నవైయర్థ్యం చ. తత్రోపజీవ్యత్వాయాత్ర ప్రసంగాచ్చిన్తితమితి చేన్న, ఇహోక్తస్య సూత్రద్వయార్థస్య భావిసాధ్యానుపయోగాత్. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిసూచకత్వం ప్రళయే బ్రహ్మతాపత్తివచనం చ ఉత్పత్తిప్రళయయోర్న గౌణత్వసాధకం, ఔజగప్రభృత్యుత్పత్తిప్రళయయోరపి గౌణత్వప్రసంగాత్. అవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానమపి న గౌణత్వసాధకం, అవికృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽధ్య

స్తతేజోఽబన్నరూపేణావస్థితత్వేన తదుత్పత్త్యాదేరపి గౌణత్వప్రసంగాత్. అస్త్వితి చేత్, తేజోఽబన్నాద్యుత్పత్తిర్జీవోత్పత్తివైషమ్యస్య దుర్వచత్వాత్ ప్రయాసవైయర్థ్యమేవ స్యాదితి. అతః ప్రకృతానుపయోగాదిభిరనుపపన్నత్వాత్ జీవోత్పత్త్యాదినిర్వాహపరత్వమనాదృతం భాష్యకారైః. అభేదవ్యపదేశనిర్వాహస్య స్వతన్త్రాపేక్షితః, ద్రష్టవ్యస్యాత్మనో జీవవాచిశబ్దనిర్దేశకృతాయాః అపరమాత్మత్వశఙ్కాయా నిరాకరణీయత్వాత్—యాదవప్రకాశైస్తు భోక్తృబ్రహ్మణోరైక్యాదృతే సర్వస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యప్రతిజ్ఞానాసిద్ధేః జీవేనోపక్రమో జీవబ్రహ్మణోరభేదేన ప్రతీతిసిద్ధ్యర్థ ఇత్యాద్యసూత్రార్థో వర్ణితః- అత్ర సామాన్యేన బ్రహ్మణైక్యజ్ఞాపనం ప్రయోజనముక్తం భవతి. ఉత్క్రాన్తో బ్రహ్మణి లీనతయా తేనైక్యాత్ జీవేనోపక్రమ ఇత్యేతదర్థపరం * ఉత్క్రమిష్యత ఏవం భావాదితి సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. బ్రహ్మణస్సర్వత్ర తృణకణాదావపి పూర్ణత్వేనావస్థానాద్యేన కేనచిత్తృణాదివాచకశబ్దేనాప్యుపక్రమే బ్రహ్మపరత్వం యుక్తమితి తృతీయసూత్రార్థ ఉక్తః- తత్ర తావదాద్యసూత్రద్వయస్య సూత్రకారాభిమతనిర్వాహపరత్వమయుక్తమ్. ముక్తివిషయాయామౌడులోమ్యభిమతస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యస్య ముక్తిపాదే * చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిరితి సూత్రోపన్యస్తస్య సూత్రకారైరేవ పూర్వపక్షీకృతత్వాత్- తథా తైర్వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. స్వప్రకాశసన్మాత్రమేవ స్వరూపం- గుణాష్టకోక్తిస్తు గుణానాం శక్తిరూపత్వాత్, శక్తీనాంచ భేదాభేదాదివికల్పాయోగ్యత్వాత్, గుణశక్తియుక్తసన్మాత్రస్వరూపాభిప్రాయా, క్రీడాజక్షణాద్యుపన్యాసః స్తుతిపరో దుఃఖాభావాభిప్రాయ ఇత్యౌడులోమిమతముపన్యస్య * ఏవమప్యుపన్యాసాత్ పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణ ఇతి సూత్రేణ తత్ప్రతిక్షేపః, శక్తిమాత్రస్య న పురుషార్థత్వం, నహి గానమశృణ్వతః శ్రవణసామర్థ్యమాత్రం పురుషార్థః. అతః * నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యుక్తవతో మఘోనః పురుషార్థజ్ఞాపనాయోపదిశ్యమానం గుణాష్టకం న శక్తిమాత్రాభిప్రాయం, అతశ్శక్తిమాత్రోపన్యాసస్య వైయర్థ్యాత్ క్రీడాదికం బ్రహ్మభూతస్య ముక్తస్యైశ్వరస్యైవాభ్యుపగన్తవ్యమితి హి సిద్ధాన్తితమ్. అతో యాదృశం బ్రహ్మతాదాత్మ్యమౌడులోమ్యభిమతం ముక్తిపాదే పూర్వపక్షీకృతం తాదృశమేవ బ్రహ్మతాదాత్మ్యమిహాప్యుపన్యస్తం స్యాత్, న హ్యేక ఏవాభ్రాన్తః పురుషస్స్వాభిమతవిరుద్ధమర్థం కదాచిదఙ్గీకరోతి. అత ఉత్తరత్ర నిరాకరిష్యమాణస్య పక్షస్యేహ ప్రసంగాదుపన్యస్తస్యాపి స్వీకారో వ్యాహత ఇతి ప్రతిక్షేప్యతయైవౌడులోమిమతోపన్యాస ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం, ఇహోపన్యస్తతాదాత్మ్యస్య నిరాకరిష్యమాణత్వాత్, వైషమ్యస్యచ దుర్వచత్వాత్, అతస్తత్సాహచర్యాదాశ్మరథ్యమతమపి ప్రతిక్షేప్యతయోపన్యస్తం స్యాత్. స్వరూపపరిణామస్య సకలవిశేషశూన్యబ్రహ్మతాదాత్మ్యస్యచ సకలప్రమాణన్యాయవిరుద్ధత్వాచ్చ ప్రతిక్షేప్యత్వం దుర్నివారమ్. అతశ్చరమం సూత్రమేవ స్వాభిమతనిర్వాహపరం. తత్ర చ * అవస్థితేరితి పదం సర్వత్ర ఘటపటతృణాదౌ బ్రహ్మణః పూర్ణతయాఽవస్థానాదితి వ్యాఖ్యాతం, పూర్ణతయాఽవస్థానంచ సన్మాత్రరూపేణేతి వివక్షితం, యథోక్తం * అస్తిత్వం బ్రహ్మణో రూపం సర్వవికల్పప్రత్యాఖ్యానాత్ నచాస్తిత్వం ఘటే పటే చ ఖండితం వర్తతే ఉభయత్రాపి కృతాస్తిత్వదర్శనాదితి. తదయుక్తమ్. తథాహి, న తావదిదం బ్రహ్మస్వరూపభూతమస్తిత్వం సామాన్యరూపం వ్యవహారార్హత్వమానార్హత్వాద్యుపాధిరూపం వా భవితుమర్హతి, తస్య లౌకికత్వేన * ఇదం పూర్ణమదః పూర్ణమిత్యాది శాస్త్రవైయర్థ్యప్రసంగాత్, తస్యేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వేన * అద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాది శ్రుతివిరోధాత్, ద్రవ్యాశ్రయస్య తస్య స్వే మహిమ్ని స్థితత్వాయోగాత్, జగదాధారత్వాయోగాత్, జడస్య జ్ఞానస్వరూపత్వాయోగాత్, ద్రవ్యనిష్ఠధర్మతయా తదధీనాత్మలాభస్య తస్య జగద్రూపేణ పరిణామాయోగాత్, సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదిగుణాశ్రయత్వాయోగాత్, సఙ్కల్పాశ్రయత్వాభావే నిమిత్తత్వాయోగాత్, కారణత్వాభావేనైవ అధ్యేయత్వేన ప్రాప్యత్వాయోగాత్, భవద్భిరనభ్యుపగతత్వాచ్చ.

౨౩ ॥ సూ. ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానురోధాత్. ఏవం నిరీశ్వరసాంఖ్యనిరస్తేసతి

తేసద్ద్రవ్యమేవ ఏకైకస్మిన్ఘటాదౌ పూర్ణమితి భవతాంమతం * నచాస్తిత్వం ఘటేపటేచ ఖండితంవర్తతేఉభయత్రాపి కృత్స్నాస్తిత్వదర్శనాదితి భవద్భిరుక్తత్వాత్సదితిప్రతీయమానం ద్రవ్యమేవ బ్రహ్మస్వరూపమితి * అదేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాదిశ్రుతివిరోధోదుష్పరిహరః. కించ ఘటే సద్వస్తునః పూర్ణత్వంనామ నసమ్భవతి- సజాతీయ విజాతీయఘటపటాద్యనన్తపదార్థరూపేణ సద్ద్రవ్యస్యవిభక్తత్వాత్. ఘటత్వాదిభిరవచ్ఛిన్నం సత్పూర్ణమితిచేన్న- అవచ్ఛిన్నత్వదర్శనాదేవానవచ్ఛేదాసిద్ధేః. ఘటత్వావచ్ఛిన్నస్య సతఃపటత్వాద్యవచ్ఛిన్నాంశాన్తరైరభిన్నత్వం పూర్ణత్వమితిచేత్, తర్హి ఏకఘటావస్థితస్యాంశస్య ఘటాన్తరావచ్ఛిన్నాంశైరభిన్నత్వేన పూర్ణత్వవత్ ఘటావచ్ఛిన్నస్యసద్ద్రవ్యస్య పూర్ణత్వమంశాన్తరసాపేక్షమిత్యుక్తంస్యాత్. తతశ్చ ఘటమాత్రరూపస్య సద్ద్రవ్యస్యాపూర్ణత్వమేవోక్తంభవతి. కథంతర్హి భవత్పక్షే శరీరభూతేషు చిదచిద్వస్తుషు పరమాత్మనఃపూర్ణత్వం. అణుమాత్రేపి వస్తుని స్థితస్య నిరవధికసాద్గుణ్యవిశిష్టతయా ప్రతిపత్తియోగ్యత్వమితిబ్రూమః. తచ్చ శాస్త్రబలాదభ్యుపేతం- నతు ప్రత్యక్షాదినేతి నకాచిదనుపపత్తిః. కించ పరమాత్మనస్తృణాదావపి సద్రూపేణ పూర్ణత్వప్రతిపాదనప్రయాసశ్చ తత్ర భవతాం విఫలః, యేనకేనచిత్తృణాదివాచకశబ్దేనాప్యుపక్రమే బ్రహ్మపరత్వోపపాదనార్థంహి పూర్ణత్వకథనమ్. తత్తు నసిధ్యతి- అస్తిత్వస్య తత్తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాభావాత్. అస్తిత్వస్యాపి ఘటాదిశబ్దవాచ్యత్వే ఘటోస్తిఘటోనాస్తీతి ప్రయోగస్య పునరుక్తివ్యాఘాతౌ ప్రసజ్యేయాతామ్. నను ఘటాదిశబ్దానాం విశిష్టవాచిత్వం తవాభిమతమ్. తత్ర విశేష్యద్రవ్యంసదితి చేత్- సత్యం- తథాపి ఘటాదయశ్శబ్దాఘటత్వాద్యాశ్రయరూపేణ విశేష్యంవదన్తి, నతు సత్తారూపేణ ద్రవ్యత్వరూపేణవా, అతో నాస్మత్పక్షే పునరుక్తివ్యాఘాతాదిదోషప్రసంగః. అతః పూర్ణస్యాపూర్ణస్యవా సద్ద్రవ్యస్యశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్ పూర్ణతయాఽనస్థానకథనం పరమాత్మోపక్రమత్వానుపయోగీతి సూత్రత్రయస్యయథోక్తార్థపరత్వంసిద్ధమ్. ——వాక్యాన్వయాధికరణంసమాప్తమ్——

౨౩ ॥ సూ. ——ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్—— పేటికాసంగతిమాహ (ఏవమితి) ఏవంశబ్దేనాతీతాధికరణత్రయాత్మకపేటికాద్వయకృతనిరసనప్రకారోవివక్షితః. ఆద్యాధికరణత్రయేణహి సాక్షాత్సంగతేన వికల్పేన పురుషాధిష్ఠితప్రకృతేర్జగత్కారణత్వంనిరస్తం. ద్వితీయేనతు పాదాసంగతేనాపి ప్రసజ్యప్రాప్తేన నియమేన కారణత్వం ప్రతిక్షిప్తమ్. తత్రచ్ఛాయానుసారివాక్యవిషయితయా పాదసంగతత్వేపి అయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపేణోత్థితత్వాత్, తేనాకారేణ ప్రాసంగికత్వమపివిద్యతే. ఏవంవికల్పేననియమేనచ కారణత్వే ప్రతిక్షిప్తే సముచ్చయేన కారణత్వం ప్రతిక్షిప్యతఇతి నాసంగతిరిత్యర్థః. స్వనిష్ఠవస్తుద్వయస్య నిమిత్తభావేనోపాదానభావేనచాన్యోన్యసాపేక్షతయా ఏకస్మిన్కార్యేఽన్వయోహివ్యుదస్యతే సిద్ధాన్తేతు జ్ఞానాదివదుపాదానభావస్యబ్రహ్మణః ప్రకృతిర్విశేషణం, తస్య సర్వశక్తిత్వాదితి నసముచ్చయనిరాసవిరోధః. అతఏవావాన్తరసంగతిరప్యస్తి, మైత్రేయీబ్రాహ్మణేహి పరబ్రహ్మణఏవ సర్వవిధకారణత్వముక్తం ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాదిభిః. తదయుక్తం- పరబ్రహ్మణోనిమిత్తమాత్రత్వాత్ ఉపాదానంతు ప్రధానమితిశఙ్కయాఉత్థానప్రతీతేః,కిం బ్రహ్మనిమిత్తమాత్రం- ఉతోపాదానమపీతి.కిం కారణవాక్యంబ్రహ్మణోనిమిత్తత్వమాత్రంప్రతిపాదయతి,ఉతోపాదానతామపీతి. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ కింస్వారస్యేననేయౌ, ఉత క్లిష్టతయానేయౌ. కిమన్యతోపాదాననిమిత్తభేదనియమోనిర్దోషత్వశ్రుతిః, నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపరోధకాభవన్తి, నేతి. యదా ఉపరోధకాభవన్తి, తదా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోః క్లిష్టతయానిర్వాహ్యత్వాత్ నిమిత్తత్వమాత్రం వేదాన్తాఃప్రతిపాదయన్తీతి బ్రహ్మనిమిత్తమాత్రమితిపూ

సేశ్వరసాంఖ్యాః ప్రత్యవతిష్ఠతే. యద్యపీక్షణాది గుణయోగాత్సర్వజ్ఞమీశ్వరం జగత్కారణత్వేన వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తి, తథాపి తైరేవ జగదుపాదానతయా ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యత ఇతి ప్రతీయతే. నహి వేదాన్తాస్సర్వజ్ఞస్యాపరిణామినోఽధిష్ఠాతురీశ్వరస్యాధిష్ఠేయేనాచేతనేన పరిణామినా ప్రధానేన వినా జగతః కారణత్వమవగమయన్తి. తథాహ్యపరిణామినమేవైనం, ప్రకృతిం చైతదధిష్ఠితాం పరిణామినీమధీయతే * నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనం * సవా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరః * వికారజననీమజ్ఞామష్టరూపామజాం ధ్రువామ్ * ధ్యాయతేఽధ్యాసితా తేన తన్యతే ప్రేరితా పునః । సూయతే పురుషార్థం చ తేనైవాధిష్ఠితా జగత్ * గౌరనాద్యన్తవతీ సా జనిత్రీ భూతభావినీతి తథా ప్రకృతిముపాదానభూతామధిష్ఠాయ మహేశ్వరో విశ్వం జగత్సృజతీతి శ్రూయతే * అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ * మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమితి. స్మృతిరపి * మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరమితి. ఏవం శ్రుత్యాపి ప్రధానోపాదానస్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వశ్రవణస్యాన్యథానుపపత్త్యైవ, ప్రధానస్వరూపం, తస్యేశ్వరాధిష్ఠితస్య జగదుపాదానత్వం చ సిధ్యతి. ఏవమేవ హి లోకే నిమిత్తోపాదానయోరత్యన్తభేదో దృశ్యతే, మృత్సువర్ణాదేరచేతనస్య ఘటకటకాద్యుపాదానత్వం, చేతనస్య కులాలసువర్ణకారాదేర్నిమిత్తత్వం చ నియతముపలభ్యతే. కార్యనిష్పత్తిశ్చ నియమే

...కపక్షస్స్యాత్. యదా బాధకా భవన్తి, తదా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోః స్వరసతయా నేయత్వాత్ ఉపాదానత్వమపి వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీతి ఉపాదానమపి బ్రహ్మైవేతి రాద్ధాన్తే ఫలమితి భావః. ఈక్షత్యానన్దమయాద్యనేకరణసిద్ధార్థాక్షేపపరిహారముఖేన పరబ్రహ్మకారణత్వే సమర్థితే కథం పునస్సాంఖ్యస్యోత్థానమితి శఙ్కామనువదన్పూర్వపక్షీ స్వమతం ప్రతిజానీతే (యద్యపీతి) ఈక్షణాదీత్యాదిశబ్ద ఆనన్దాదిపరః. వేదాన్తైరేవ బ్రహ్మైకకారణత్వపరతయా త్వదభిమతైరేవేతి భావః. ప్రతిజ్ఞాతముపపాదయతి (నహీతి) ఈశ్వరస్య చేతనత్వాదపరిణామిత్వేన అధిష్ఠాతృత్వేన చ ప్రధానస్యాచేతనతయా పరిణామిత్వేన అధిష్ఠేయత్వేన చ వేదాన్తప్రతిపాదితత్వం ప్రతిజ్ఞాతార్థహేతురిత్యర్థః. హేతుసిద్ధిం దర్శయతి (తథాహీతి) * నిష్కలమిత్యాదివాక్యమీశ్వరస్యాపరిణామిత్వవిషయం * వికారజననీమితి ప్రకృతేర్వికారిత్వాధిష్ఠేయత్వవిషయం. జనిత్రీ, సమష్టిసృష్టికరీ. భూతభావినీ, వ్యష్టిసృష్టికరీ. ప్రధానప్రతిపాదకవాక్యే తద్విశేషణతయా ఈశ్వరస్యాధిష్ఠాతృత్వం దర్శితం, ఈశ్వరప్రతిపాదకవాక్యే తస్య ప్రధానాధిష్ఠాతృతయా ఉపాదానభూతాత్ తస్మాత్ భేదం దర్శయతి (తథేతి) మహేశ్వరశబ్దేన మాయిశబ్దనిర్దిష్టస్య నిమిత్తకారణస్య మాయాం ప్రతి ప్రేరకత్వం వివక్షితమితి భావః. శ్రుతేరుక్తార్థపరత్వం స్మృతిసంవాదేన ద్రఢయతి (స్మృతిరపీతి) శ్రుతిషు ప్రధానప్రతిపాదనాభావమభ్యుపగమ్య తస్యోపాదానత్వం సమర్థయతి (ఏవం శ్రుత్యాపీతి) (బ్రహ్మణ ఇతి) సర్వజ్ఞానాదిలక్షణత్వాత్ అపరిణామిన ఇతి భావః (ప్రధానస్వరూపం తస్యేశ్వరాధిష్ఠితస్య జగదుపాదానత్వం చేతి) సమస్తప్రపఞ్చనిర్మాణానుగుణమచేతనస్వరూపం, తస్య చాచేతనత్వాదేవ తదధిష్ఠితత్వం చ సిధ్యతీత్యర్థః. కారణత్వశ్రుతేరన్యథానుపపత్త్యుపనీతాం వ్యాప్తిం శిక్షయతి (ఏవమేవహీతి) అత్యన్తభేదః, శరీరతయా ఆత్మనిష్ఠత్వమపి అసహమానో భేదః. యద్వా, తద్వయమపి పృథక్సాధనత్వేనాహ (ఏవమేవహీతి) పూర్వోక్తశ్రుత్యర్థాపత్త్యుపపాదకత్వే హిశబ్దస్స్వరసః. నను యత్ర నిమిత్తోపాదానయోరుభయోరప్యపేక్షా, తత్ర తయోర్భవతు భేదః, యథా వృశ్చికో వృశ్చికోత్పాదనే గోమయానపేక్షః, యథా చ స్వర్గసాధ్యే జ్యోతిష్టోమో దర్శపూర్ణమాసనిరపేక్షః, ఏవం నిమిత్తమాత్రేణ కార్యం సిధ్యతీతి చేత్తత్ప్రధానకారణత్వాశ్రయణే నేత్యత్రాహ (కార్యనిష్పత్తిశ్చేతి) ఏవమేవహీత్యాదిభాష్యం యదా పృథక్సాధన

నానేకకారకసవ్యపేక్షా దృష్టా. ఏవం నిమిత్తోపాదానయోర్భేదనియమం కార్యనిష్పత్తేరనేకకారకసవ్యపేక్షత్వనియమం చాతిక్రమ్యైకమేవ బ్రహ్మోపాదానం నిమిత్తం చ ప్రతిపాదయితుం న ప్రభవన్తి వేదాన్తవాక్యాని, అతో బ్రహ్మ నిమిత్తకారణమేవ, నోపాదానమ్. ఉపాదానం తు తదధిష్ఠితం ప్రధానమేవేతి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాదితి) (ప్రకృతిశ్చ) ఉపాదానం చ. న నిమిత్తకారణమాత్రం బ్రహ్మ, ఉపాదానకారణం చ బ్రహ్మైవేత్యర్థః. కుతః (ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్) ఏవమేవ హి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ నోపరుధ్యేతే. ప్రతిజ్ఞా తావత్ * స్తబ్ధోఽస్యుత తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవిషయా. దృష్టాన్తశ్చ * యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్ * యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా * యథా సోమ్యైకేన నఖనికృన్తనేనేతి కారణవిజ్ఞానాత్కార్యవిజ్ఞానవిషయః. యది నిమిత్తకారణమేవ జగతో బ్రహ్మ, తదా తద్విజ్ఞానాన్న సమస్తం జగద్విజ్ఞాతం స్యాత్, న హి కులాలాదివిజ్ఞానేన ఘటాదిర్విజ్ఞాయతే. అతః ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోర్బాధ ఏవ. బ్రహ్మణ ఏవోపాదానత్వే ఉపాదానభూతమృత్పిణ్డలోహమణినఖనికృన్తనవిజ్ఞానేన ఘటమణికకటకమకుటవాసీపరశ్వధాదితత్కార్యవిజ్ఞానవన్నిఖిలజగదుపాదానభూతే బ్రహ్మణి విజ్ఞాతే తత్కార్యం నిఖిలం జగద్విజ్ఞాతం స్యాత్. కారణమేవావస్థాన్తరాపన్నం కార్యం, న ద్రవ్యాన్తరమితి కార్యకారణరూపేణావస్థితమృత్తద్వికారాదినిదర్శనేన ప్రతిజ్ఞాసమర్థనాద్బ్రహ్మ జగదుపాదానం చేతి నిశ్చీయతే,

---

త్వేన తద్రూపప్రతిపాదకం తదానీమచేతనస్యేత్యాదివద్ద్వైరాత్మతయాఽభిప్రేతాస్స్యుః. ఈశ్వరో న ద్రవ్యం ప్రత్యుపాదానం- చేతనత్వాత్, జీవవత్. విమతముపాదానం స్వకార్యనిమిత్తాద్భిన్నం ఉపాదానత్వాత్, మృత్పిణ్డవత్. విమతం కార్యమనేకకారకసాపేక్షం, కార్యత్వాత్, పటవదితి ప్రయోగః * ఏకమేవాద్వితీయం * బ్రహ్మ వనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీదిత్యాది శ్రుతిబలాన్నిమిత్తోపాదానైక్యమభ్యుపగన్తవ్యమిత్యత్రాహ (ఏవం నిమిత్తోపాదానయోరితి) (ఏవమితి) పూర్వోక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్త్యానుగుణ్యేన. తర్కసహచరితశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తీనాం ప్రబలత్వాత్ కేవలశ్రుతిమాత్రం ప్రతీయమానమపి స్వార్థం యూపాదిత్యైక్యమివ న ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీత్యర్థః (ఏవమేవ బ్రహ్మోపాదానం నిమిత్తం చేతి) పరిణామిత్వాపరిణామిత్వయోశ్చేతనత్వాచేతనత్వయోః ప్రేర్యత్వప్రేరకత్వయోశ్చైకస్మిన్ వ్యాహతత్వాచ్చ అయోగ్యం నిమిత్తోపాదానైక్యం న వేదాన్తాః ప్రతిపాదయితుం శక్నువన్తీత్యభిప్రాయః నోపాదానం నోపాదానమపీత్యర్థః. న హి నిమిత్తం వోపాదానం వేతి విశయే ఉపాదానత్వం నిషిధ్యతే కిన్తూభయాత్మకత్వం హి ప్రతిషేధ్యం

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) స్వభావమూలప్రకృతివ్యావృత్త్యర్థం ప్రకృతిశబ్దం వ్యాచష్టే (ఉపాదానం చేతి) సూత్రస్థచశబ్దం వివృణ్వన్వాక్యార్థం యోజయతి (న నిమిత్తేతి) కా ప్రతిజ్ఞా కో దృష్టాన్తః. తయోరనుపరోధః కథమిత్యత్రాహ (ఏవమేవ హీతి) బహుదృష్టాన్తోపాదానం తాత్పర్యజ్ఞాపనార్థం. అనుపరోధం వివృణోతి (యదీతి) ఉక్తముపపాదయతి (న హీతి) ఏవం విపర్యయేఽనుపపత్తిరుక్తా- అథోక్తార్థోపపత్తిమాహ (బ్రహ్మణ ఏవేతి) ఏవం సౌత్రం హేతువాచిపదం వ్యాఖ్యాతం, వైశేషికమతేన బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిః కారణాత్కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వేన ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపపత్తిమాశఙ్క్య తాం పరిహరన్ సహేతుకం వాక్యార్థమాహ (కారణమేవేతి) ఏవం * వాచారమ్భణమిత్యాది వాక్యార్థ ఉక్తః, తత్ర హి కార్యకారణైక్యం ప్రతిపాద్యతే, నన్వవ్యక్తశబ్దవాచ్యావస్థాయామేవ బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే సర్వోపాదానత్వాభావాత్ ప్రతిజ్ఞోపరోధః, ఘటాద్యవస్థాస్వపి బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే మృద ఉపాదానత్వాభా

యత్తు నిమిత్తోపాదానయోర్భేదశ్శ్రుత్యైవ ప్రతీయత ఇతి, తదసత్ నిమిత్తోపాదానయోరైక్యప్రతీతేః * ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీతి. ఆదిశ్యతే, ప్రశిష్యతేఽనేనేత్యాదేశః * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గీత్యాదిశ్రుతేః. సాధకతమత్వేన కర్తాపి వివక్షితః. తమాదేష్టారమప్రాక్ష్యః, యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి, యేనాదేష్ట్రాఽధిష్ఠాత్రా శ్రుతేనాశ్రుతమపి శ్రుతం భవతీతి నిమిత్తోపాదానయోరైక్యం ప్రతీయతే * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాదద్వితీయపదేనాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణాచ్చ. నన్వేవం సతి * వికారజననీం * గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదిభిః ప్రకృతేరాద్యన్తవిరహేణ నిత్యత్వం జగదుపాదానత్వం చ శ్రూయమాణం కథముపపద్యతే. తదుచ్యతే తత్రాప్యవిభక్తనామరూపం కారణావస్థం బ్రహ్మైవ ప్రకృతిశబ్దేనాభిధీయతే-బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వ

వాత్ దృష్టాన్తవిరోధ ఇతి, తత్ర న ప్రథమం శిరః, అనభ్యుపగమహతత్వాత్, ద్వితీయే మృదాద్యవస్థద్రవ్యశరీరకస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వాదవిరోధః, విశేషణభూతమృద్ద్రవ్యమాత్రస్య కార్యకారణభావో లోకప్రసిద్ధత్వాద్దృష్టాన్తీకృతః-తత్తదవస్థద్రవ్యశరీరకస్యైవ బ్రహ్మణః కార్యకారణభావస్తు లోకప్రసిద్ధత్వాభావాద్దార్ష్టాన్తిక ఇతి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధః, బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే నిమిత్తాన్తరం స్యాత్ ఇతి శఙ్కాం పరిహరిష్యన్ పరోక్తాం శ్రుత్యైవ నిమిత్తోపాదానభేదసిద్ధిమనువదతి (యత్త్వితి) తత్ నిమిత్తోపాదానభేదప్రతిపాదనమసదిత్యర్థః. నిమిత్తోపాదానైక్యశ్రుతిమాహ (ఉత తమాదేశమితి) ప్రత్యయార్థః కర్మ, ప్రకృత్యర్థ ఉపదేశః, ఉపదేశ్యమిత్యర్థః, ఇత్యాదేశశబ్దః పరైర్వ్యాఖ్యాతః. తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఆదిశ్యత ఇత్యాదినా) ప్రశిష్యత ఇతి ప్రకృత్యర్థవ్యాఖ్యానం, అనేనేతి ప్రత్యయార్థవ్యాఖ్యానం * అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయామితి ఘఞః కర్తృవ్యతిరిక్తార్థవిషయత్వాత్ ఆదిశతీత్యాదేశ ఇత్యనుక్తిః, అత ఆదిశ్యతే ప్రశిష్యతేఽనేనేత్యేవోక్తం. ప్రశాసితృత్వే బ్రహ్మణస్సిద్ధే హి ఏవం వర్ణనీయమిత్యత్రాహ (ఏతస్య వా ఇతి) అకర్త్రర్థప్రత్యయాన్తస్య కథం శాసితృవాచిత్వమిత్యత్రాహ (సాధకతమత్వేనేతి) అవ్యవహితసాధనత్వం సాధకతమత్వం, తథాత్వేన కర్తాపి వివక్షితః, వివక్షాతః కారకాణి భవన్తీతి న్యాయాదితి భావః. పరేషాం ప్రత్యయార్థస్వారస్యం, అత్ర తు ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమ్. అన్యతరాస్వారస్యముభయత్రావిశిష్టమితి చేన్న, ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యం చేతి హేతుద్వయసిద్ధేః. ప్రశాసితృత్వే కథితే హి బ్రహ్మణోఽసాధారణధర్మ ఉక్తస్స్యాత్ ఉపదేశ్యత్వం హి సాధారణమ్. ఉపదేశశ్చోపదేశ్యవస్త్వసాధారణాకారేణ వక్తుం యుజ్యతే, న హి గవయే బుభుత్సితే చతుష్పాద్గవయ ఇత్యుపదేశో యుక్తః. తస్మాత్ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యం చాభ్యధికమితి వైషమ్యమ్. ఏవం ప్రశాసితుర్విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానోక్త్యా నిమిత్తోపాదానైక్యం సిద్ధమిత్యాహ (యేనేతి) కారణవాక్యేపి నిమిత్తోపాదానైక్యం దర్శయతి (సదేవేతి) ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణన్తు నిమిత్తోపాదానభేదే న ఘటతే, అత ఏకత్వావధారణం చ హేతుః, అధిష్ఠాత్రన్తరనివారణం చ హేతురిత్యర్థః (నన్వేవమితి) ఏవం సతి బ్రహ్మణ ఏవ జగదుపాదానత్వే సతీత్యర్థః. ప్రకృతేర్జగదుపాదానత్వశ్రవణేపి బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వం యుక్తమ్. ప్రకృతేరపి బ్రహ్మోపాదానకత్వాదిత్యత్రాహ (ఆద్యన్తవిరహేణ నిత్యత్వమితి) ప్రకృతేర్బ్రహ్మోపాదానకత్వమయుక్తం, తస్యాస్తు నిత్యత్వశ్రవణాత్. అతస్సైవోపాదానమితి బ్రహ్మ నిమిత్తమేవేత్యాశయః (తదుచ్యత ఇతి) ప్రకృతిశబ్దేన ప్రకృతివాచకశబ్దేనేత్యర్థః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్, యుతసిద్ధవస్త్వన్తరాభావాదిత్యర్థః. కేన కం పశ్యేత్, కేన అబ్రహ్మాత్మకస్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన. కం స్వనిష్ఠమర్థం. కః చేతనః. పశ్యేత్. స్వనిష్ఠార్థదర్శనసాధనం, స్వనిష్ఠం దృశ్యం, తద్ద్రష్టా చ నాస్తీత్యర్థః. న ద్రష్టృదృశ్యనిషేధ ఇహ ప్రతిపాద్యః * యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ ఇతి స్వవాక్యైకదేశేన * సర్వం హ పశ్యః

న్తరాభావాత్. తథాహి శ్రుతయః * సర్వంతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వంవేద * యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కంపశ్యేదిత్యాద్యాః * సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ* ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వ మితి కార్యావస్థంకారణావస్థంచ సర్వంజగద్బ్రహ్మాత్మకమితిశ్రవణాచ్చ. ఏతదుక్తంభవతి*యఃపృథివీ మన్తరేసఞ్చరన్యస్యపృథివీశరీరం యంపృథివీనవేదేత్యారభ్య*యోఽవ్యక్తమన్తరేసఞ్చరన్యస్యావ్యక్తం శరీరం యమవ్యక్తంనవేదయోఽక్షరమన్తరేసఞ్చరన్యస్యాక్షరంశరీరం యమక్షరంనవేద *యఃపృథివ్యాం తిష్ఠన్పృథివ్యాఅన్తరోయం పృథివీనవేదయస్యపృథివీశరీరం యఃపృథివీమన్తరోయమయతీత్యారభ్య * యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం యఆత్మానమన్తరోయమయతి సతఆత్మా న్తర్యామ్యమృతఇతి సర్వచిదచిద్వస్తుశరీరతయా సర్వదాసర్వాత్మభూతంపరంబ్రహ్మకదాచిద్విభక్తనా మరూపం, కదాచిచ్చావిభక్తనామరూపం. యదావిభక్తనామరూపం తదా తదేవబహుత్వేన కా ర్యత్వేనోచ్యతే, యదాచావిభక్తనామరూపం తదైకమద్వితీయంకారణమితిచ. ఏవంసర్వదాచిదచి ద్వస్తుశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణోఽవిభక్తనామరూపాయాకారణావస్థాసా * గౌరనాద్యన్తవతీ * వి కారజననీమజ్ఞాం * అజామేకామిత్యాదిభిరభిధీయతఇతి. ననుచ * మహానవ్యక్తేలీయతే అవ్యక్తమక్ష క్షరేలీయతఇతి ప్రళయశ్రుతేరవ్యక్తస్యోత్పత్తిప్రళయౌ ప్రతీయేతే,తథాచమహాభారతే * తస్మాద వ్యక్తముత్పన్నంత్రిగుణంద్విజసత్తమ * అవ్యక్తంపురుషేబ్రహ్మన్నిష్క్రియేసమ్ప్రలీయతఇతి. నైష దోషః, అచిద్వస్తుశరీరస్య బ్రహ్మణోఽవ్యక్తశబ్దవాచ్యాయాస్త్రిగుణావస్థాయాఃకార్యత్వాత్ *య దాతమస్తన్నదివానరాత్రిరితి కృత్స్నప్రళయదశాయామపి బ్రహ్మాత్మకస్యాతిసూక్ష్మస్యాచిద్వస్తునఃస్థి త్యభిధానాజ్జగత్కారణస్య పరస్యబ్రహ్మణఃప్రకారభూతమతిసూక్ష్మంచాచిద్వస్తునిత్యమేవేతితత్ ప్ర కారంబ్రహ్మైవ * గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదిష్వభిధీయతే- అతఏవచ * అక్షరంతమసిలీయతే తమఃపరే దేవఏకీభవతీతి తమసఏకీభావమాత్రమేవశ్రూయతే- నతులయః- ఏకీభావఇతి- తమోఽభిధానాతిసూ

క్ష్మతేత్యాదివాక్యాన్తరేణచ బ్రహ్మాత్మకత్వేన సర్వానుభవస్య విహితత్వాత్. స్వనిష్ఠవస్త్వన్తరాభావే శ్రుతిరుక్తా, అ థ సర్వస్య తదాత్మకత్వే శ్రుతిమాహ (సర్వంఖల్వితి) ఏవం వ్యతిరేకోఽన్వయశ్చోక్తః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరా భావేన ప్రకృతిశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవచేత్ వికారాపురుషార్థరూపాదోషాబ్రహ్మణఏవస్యురిత్యత్రాహ (ఏతదు క్తమితి) ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టమేవ కారణంచేత్ కారణావస్థా, తస్యాఃచైకత్వం కార్యావస్థా, తస్యాంచ బహు త్వం, బ్రహ్మణః కారణత్వం చిదచితోఃకార్యత్వంచ కథం ఘటతఇత్యాశఙ్క్యాహ (కదాచిద్విభక్తేతి) కదాచిత్ సిసృక్షోత్తరకాలం. కదాచిత్ సంజిహీర్షోత్తరకాలం. ఏకమద్వితీయమితినిర్దేశోనిమిత్తోపాదానయోరైక్యవిషయశ్రు తిస్మారణార్థః, తతఃకిం * గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదేః ప్రస్తుతవాక్యస్యేత్యత్రాహ (ఏవంసర్వదేతి) యాకారణావస్థా సాఽభిధీయతఇతి, నావస్థానిత్యత్వవివక్షయోచ్యతే, కింతు కారణావస్థోపలక్షితద్రవ్యనిత్యత్వమభిధీయతఇత్యర్థః. అ వ్యక్తశబ్దవాచ్యాయా అవస్థాయాః పరమకారణావస్థయైక్యం మన్వానః పార్శ్వస్థశ్చోదయతి (ననుచేతి) అవిభక్త నామరూపప్రధానవిశిష్టబ్రహ్మణః కారణత్వమనుపపన్నం, అవిభక్తనామరూపస్య సూక్ష్మావస్థస్యావ్యక్తశబ్దవాచ్య స్యోత్పత్తిప్రళయశ్రవణాదిత్యర్థః (నైషఇతి) అచిద్వస్తునోఽవ్యక్తావస్థాయాఅపి సూక్ష్మావస్థాసంభవాత్ తదవ స్థాచిద్విశిష్టంబ్రహ్మావ్యక్తకారణమిత్యర్థః. తత్ర ప్రమాణమాహ (యదాతమఇతి) (అతఏవేతి) అతఏవ తదా నీమపి తమశ్శబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మప్రకారస్యాచిత్తత్త్వస్య సద్భావాదేవేత్యర్థః. శబ్దవైజాత్యమర్థవైజాత్యనిబన్ధనం-

ష్మాచిత్ప్రకారస్య బ్రహ్మణోఽవిభక్తనామరూపతయాఽవస్థానమభిధీయతే * తమఆసీత్తమసాగూఢమగ్రే ప్రకేతం తమసస్తన్మహినాజాయతైకమిత్యాద్యప్యేతదేవవదతి. తథాచమానవంవచః * ఆసీదిదంతమోభూతమప్రజ్ఞాతమలక్షణమ్। అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివసర్వతఇతి*అస్మాన్మాయీ సృజతేవిశ్వమేతదిత్యాద్యనన్తరమేవోపపాదయిష్యతే-బ్రహ్మణోఽపరిణామిత్వశ్రుతయశ్చ.యత్త్వేకస్య నిమిత్తత్వముపాదానత్వంచనసమ్భవతి, ఏకకారకనిష్పాద్యత్వంచకార్యస్య- లోకేతథానియమదర్శనాత్. అతోఽగ్నినాసిఞ్చేదితివద్వేదాన్తవాక్యాన్యేకస్మాదేవోత్పత్తిం ప్రతిపాదయితుంనప్రభవ

అర్థవైజాత్యంచ సకలశ్రుత్యనుసారేణ భవతీతిభావః. అర్థవైజాత్యమేవవివృణోతి (ఏకీభావఇతీతి) * పృథివ్యప్సులీయత ఇత్యాదిషు లయశబ్దేనపూర్వపూర్వావస్థస్య ద్రవ్యస్యపూర్వపూర్వావస్థాప్రహాణేనోత్తరోత్తరావస్థత్వమభిహితం-పృథివ్యేవహ్యప్స్వవస్థాభూత్. పృథివీత్వంవిహాయ పృథివ్యమ్భోభిరేకద్రవ్యంయథాభూత్- ఏవం తమశ్శబ్దవాచ్యమపి వస్తుతమస్త్వావస్థాప్రహాణేన పరమాత్మద్రవ్యంభవతిచేత్ లయశబ్దః ప్రయోక్తవ్యః- నతథాశ్రూయతే, అతః పరమాత్మనితమోఽవస్థితమిత్యర్థః. తత్ర పృథివీత్వప్రహాణేన యద్వస్తుసలిలమభూత్- తత్సలిలత్వప్రహాణేన పూర్వమేవస్థితేనామ్భసైకీభవతి- యథాచ త్యక్తజలత్వావస్థంజలద్రవ్యంయత్తేజోఽభూత్- తత్తైజస్త్వప్రహాణేన ప్రాగవస్థితతేజసైకీభవతి- ఏవంవిభక్తం తమః తమస్త్వావస్థామజహదేవ కార్యానుపయుక్తస్వసజాతీయతమసైకీభవతి. తత్ర పరమాత్మనస్స్వరూపేణ తమస్త్వాయోగాత్ *యస్యమృత్యుశ్శరీరమితి స్థానప్రమాణేనమృత్యుసంజ్ఞయాఽవగతస్య తమసఃపరశరీరత్వశ్రవణాచ్చ కార్యానుపయుక్తతమశ్శరీరపరమాత్మనా ఏకీభవతి. ఏకీభావశ్చతమస్త్వేస్థితఏవతతోఽప్యతిసూక్ష్మతాపత్తిః. నహి పూర్వంఖండితం తమఃపశ్చాదేకీభవతి- కింత్వవస్థావైషమ్యేన-అవస్థావైషమ్యంహివిభాగః, అతోఽనతిప్రకృష్టసూక్ష్మత్వంవిభాగః. అవిభాగశ్చ నిరతిశయసూక్ష్మతాపత్తిః. వస్తుస్వరూపైక్యాభావేపి తదన్తర్భావమాత్రేణ ఏకశబ్దప్రయోగోదృష్టః- యథా మథనాత్ పూర్వమనుద్భూతాగ్నౌదారుణ్యేకశబ్దః- యథావాఆహితమాత్రగర్భాయాం యోషాయాం ఏకేయమితిప్రయోగః- తత్రహి చేతనద్వయమస్తి- తథాప్యన్యస్యాన్యతరాన్తర్భావాదేకశబ్దప్రయోగవిషయత్వమ్. యథావాఽనేకక్రిమికీటాదిజన్తుసంవృతవపుషిపురుషే ఏకశబ్దప్రయోగః-తథేత్యర్థః(ఆసీదిదమితి) లయశబ్దార్థోఽవస్థాన్తరాపత్తిరేవ- నతు ద్రవ్యవినాశఇతీమమర్థంవిశదయతి. తమోభూతమితి- తమోఽవస్థమిత్యర్థః * అగ్న్యవస్థేచసలిలే వాయ్వవస్థేచతేజసీతివచనాత్. తర్హ్యుపలభ్యం- ఉపలబ్ధ్యభావాత్తన్నాస్తీత్యత్రాహ అప్రజ్ఞాతమితి- ప్రకృష్టం స్పష్టంజ్ఞానం- అపరోక్షజ్ఞానం. నతద్విషయఇత్యర్థః- కుతఇత్యత్రాహ అలక్షణంరూపాదిరహితత్వాదిత్యర్థః. కారణగుణప్రక్రమేణ కార్యే గుణారమ్భఇతిన్యాయాత్ రూపాదిమత్కారణమపి రూపాదిమత్స్యాత్ ఇత్యత్రాహ అప్రతర్క్యం- అతర్కగోచరం. ఏవం విభక్తావస్థంతమఉక్తమ్. అవిభక్తంతమఆహ అవిజ్ఞేయంవివిచ్య-విభజ్య- జ్ఞాతుమశక్యమిత్యర్థః. ప్రసుప్తమివ- యథాసుషుప్తౌపరమాత్మనిలీనస్య చేతనస్యలయోనపరమాత్మత్వాపత్తిః- అపితునామరూపప్రహాణేన సత్తామాత్రమేవ- తథా మహాప్రళయేపి చిదచితోః పృథఙ్నామరూపప్రహాణమేవ- నసత్తాహానిరిత్యర్థః. విశేషమాహ సర్వతఇతి- సుషుప్తావేకదేశలయః- అత్రతు సర్వలయఇత్యర్థః.యద్వా అవిజ్ఞేయమిత్యన్తేన అచిదంశలయఉక్తః- ప్రసుప్తమివేతిచిదంశలయః. తత్రాపి నసత్తాహానిః- యథా సుషుప్తావిత్యర్థః- ఏవం బ్రహ్మణఏవ సర్వవిధకారణత్వం ప్రామాణికమిత్యుక్తమ్. తర్హి పూర్వోక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తినిర్వాహః కథమిత్యత్రాహ (అస్మాన్మాయీతి) అపరిణామిత్వశ్రుతయశ్చ-ఉపపాదయిష్యన్తఇత్యన్వయః. శ్రుత్యర్థాపత్తిః పరిహరిష్యతఇత్యర్థః. శ్రుత్యనుగ్రాహకతయా పరాభిమతం తర్కమనుభాషతే (యత్త్వేకస్యేతి) పరాభిమ

స్తీతి. అతోచ్యతే- సకలేతరవిలక్షణస్యపరస్య బ్రహ్మణస్సర్వశక్తేస్సర్వజ్ఞస్యైకస్యైవ సర్వముపపద్యతే. మృదాదేరచేతనస్య జ్ఞానాభావేనాధిష్ఠాతృత్వాయోగాదధిష్ఠాతుః కులాలాదేర్విచిత్రపరిణామశక్తివిరహాదసత్యసంకల్పతయాచ తథాదర్శననియమః. అతోబ్రహ్మైవ జగతోనిమిత్తముపాదానంచ

౨౪ ॥ సూ. అభిధ్యోపదేశాచ్చ — ఇతశ్చోభయంబ్రహ్మైవ *సోకామయత బహుస్యాంప్రజాయేయేతి * తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతిస్రష్టుర్బ్రహ్మణస్స్వస్యైవబహుభవనసఙ్కల్పోపదేశాత్. విచిత్రచిదచిద్రూపేణాహమేవబహుస్యాం తథాప్రజాయేయేతి సఙ్కల్పపూర్వికాహి సృష్టిరుపదిశ్యతే ....

౨౫ ॥ సూ. సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ — నకేవలం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభిధ్యోపదేశాదిభిరయమర్థోనిశ్చీయతే- బ్రహ్మణఏవ నిమిత్తత్వముపాదానత్వంచ సాక్షాదామ్నాయతే *కింస్విద్వనంకఉసవృక్షఆసీద్యతోద్యావాపృథివీనిష్టతక్షుః । మనీషిణోమనసాపృచ్ఛతేదుతద్యదధ్యతిష్ఠద్భువనానిధారయన్ । బ్రహ్మవనంబ్రహ్మసవృక్షఆసీద్యతోద్యావాపృథివీనిష్టతక్షుః । మనీషిణోమన

తతర్కాణాం సోపాధికత్వంవక్తుముపాధీనామజ్ఞత్వాదీనాంపక్షే బ్రహ్మణ్యవిద్యమానతాందర్శయతి (సకలేతరేతి)పరేణహి తర్కానుగృహీతశ్రుతిప్రాబల్యముక్తమ్. తత్ర శరీరశరీరిభావశ్రుతిభిరేవ ఉపాదానత్వనిర్వికారత్వాదిశ్రుతీనామవిరోధస్య నిరుహ్యమాణత్వాత్ ద్వారద్వారిభావేన సర్వశ్రుత్యైకార్థ్యసమ్భవత్యపి విరోధారోపణేననిమిత్తోపాదానైకత్వపరానేకశ్రుతివాక్యబాధకల్పనస్యాయుక్తత్వాత్- సర్వవాక్యానామైకార్థ్యమభ్యుపగన్తవ్యం-తథాసతి తద్విరుద్ధస్తర్కః కేవలతర్కఇతి తస్య దుర్బలత్వాత్ రాద్ధాన్తస్థిరతరఇత్యభిప్రాయంతోసోపాధికత్వమాహ(మృదాదేరితి) ఉపాదానస్య మృదాదేరనిమిత్తత్వంఅజ్ఞత్వాత్- నిమిత్తస్య కులాలాదేరనుపాదానత్వం స్వశరీరేణ తథా పరిణామశక్తిరహితత్వాత్ - తస్యానేకకారకసాపేక్షత్వంచాసత్యసఙ్కల్పత్వాదితి పరోక్తతర్కాస్సోపాధికాః అతో మృత్పిండకులాలాదివిపరీతస్వభావస్య బ్రహ్మణస్సర్వముపపన్నమిత్యభిప్రాయః......... ....

౨౪ ॥ సూ. అభిధ్యోపదేశాచ్చ — (ఇతశ్చోభయంబ్రహ్మేతి) పూర్వసూత్రస్థప్రతిజ్ఞావాక్యేనాస్యహేతోరన్వయఇత్యర్థః. సఙ్కల్పోపదేశాదిత్యనేన సూత్రాక్షరార్థఉక్తః. బహుభవనం రామకృష్ణాదివచ్చ సమ్భవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (విచిత్రచిదచిద్రూపేణేతి) * తత్తేజోసృజతేతి తేజఃప్రభృతిసృష్టేః అనన్తరోక్తత్వాచ్చిదచిద్రూపేణ బహుత్వస్య వివక్షితత్వమిత్యర్థః. స్వస్యైవబహుభవనాత్ ఉపాదానత్వం- బహుభవనస్య సఙ్కల్పసామానాధికరణ్యాన్నిమిత్తత్వమితిభావః ....

౨౫ ॥ సూ. సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ — ఆదిశబ్దేన వక్ష్యమాణాఆత్మకృతిప్రభృతయోవివక్షితాః * కింస్విద్వనం- పూర్వం కుత్రస్థితఇతిభావః. కఉసవృక్షఆసీత్- కిముపాదానమిత్యర్థః. యదధ్యతిష్ఠద్భువనానిధారయన్ భువనానిధారయతా ఈశ్వరేణాధిష్ఠేయముపకరణాదికం కిమిత్యర్థః- ప్రతివచనేపి * బ్రహ్మవనం- అధికరణం. బ్రహ్మసవృక్షః ఉపాదానం. నిష్టతక్షురితిబహుత్వమవివక్షితం *సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతాయథాపూర్వమకల్పయత్ । దివంచపృథివీంచేతిద్యావాపృథివ్యాదీనామేకకర్తృకత్వశ్రవణాన కర్తృబహుత్వాసమ్భవాత్. ననుబ్రహ్మశబ్దః ప్రకృతివచనః- భువనానిధారయతేశ్వరేణాధిష్ఠితత్వశ్రవణాత్. * ధారయన్నితి పుల్లిఙ్గతయా బ్రహ్మశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాత్ అధిష్ఠానేహి బ్రహ్మకర్మభూతమితి. న- బ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థపరిగ్రహస్య స్వతఃప్రాప్తత్వాదుపక్రమస్థానేకబ్రహ్మశబ్దబాధాయోగాత్, ఏతదుక్తంభవతి * బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్ భువనానిధారయన్నితి భువనానిధారయ

సా విబ్రవీమి వో బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్నితి. అత్ర హి స్రష్టుర్బ్రహ్మణః కిముపాదానం కాని చోపకరణానీతి లోకదృష్ట్యా పృష్టే సకలేతరవిలక్షణస్య బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగాన్న విరుద్ధమితి బ్రహ్మైవోపాదానముపకరణాని చేతి పరిహృతం- అతశ్చోభయం బ్రహ్మ......................

౨౬ ॥ సూ. —— ఆత్మకృతేః —— * సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి సిసృక్షుత్వేన ప్రకృతస్య బ్రహ్మణః * తదాత్మానం స్వయమకురుతేతి సృష్టికర్మత్వం కర్తృత్వం చ ప్రతీయత ఇత్యాత్మన ఏవ బహుత్వకరణాత్తస్యైవ నిమిత్తత్వముపాదానత్వం చ ప్రతీయతే. అవిభక్తనామరూప ఆత్మా కర్తా- స ఏవ విభక్తనామరూపః కార్యమితి కర్తృత్వకర్మత్వయోర్న విరోధః. స్వయమేవాత్మానం తథాఽకురుతేతి నిమిత్తముపాదానం చ ....

సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ * ఆనన్దో బ్రహ్మ * అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః * నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనం * స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమర ఇతి స్వభావతో నిరస్తసమస్తచేతనాచేతనవర్తిదోషగన్ధస్య నిరతిశయజ్ఞానానన్దైకతానస్య బ్రహ్మణో విచిత్రానన్తాపురుషార్థాస్పదచిదచిన్మిశ్రప్రపఞ్చరూపేణాత్మనో బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకం బహుత్వకరణం కథముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ...... ..

న్నీశ్వరో బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్స్వాత్మానమేవ అధ్యతిష్ఠత్. అధిష్ఠేయముపకరణాదికమపి బ్రహ్మైవేత్యర్థః. అత్ర ప్రశ్నప్రతివచనరూపేణ కథనస్య ప్రయోజనం- లోకదృష్ట్యా కృతం చోద్యం సర్వవిలక్షణే బ్రహ్మణి న జీవతీతి జ్ఞాపనమిత్యాహ (అత్ర హీతి) ——ఉభయశబ్దస్సర్గప్రళయపరః పరైర్వ్యాఖ్యాతః. తదయుక్తం- నిమిత్తోపాదానభేదేఽపి తయోరన్యతరస్య సర్గప్రళయకారణత్వావిరోధాత్ తదైక్యసాధకత్వాభావాత్ * ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యవధారణస్య జగతో బహూపాదానకత్వ బహుకర్తృకత్వయోరన్యతరశఙ్కావ్యావర్తనసంభవేన నిమిత్తోపాదానభేదనివారకత్వాభావాచ్చ.——ననూభయామ్నానమితి విరుధ్యతే- అధికరణస్య, ఉపాదానకారణస్య- కర్తుశ్చైకత్వప్రతీతేరితి. నైవం- అధిష్ఠేయమధిష్ఠాతేతి కోటిద్వయాన్తర్భావాత్ కారకాణాం. ఉపాదానాధికరణోపకరణాని హ్యధిష్ఠేయకోటినిష్ఠాని - * యదధ్యతిష్ఠత్ * బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్ భువనాని ధారయన్నితి హి శ్రూయతే. అత ఉభయామ్నానమితి యుక్తమ్ ......

౨౬ ॥ సూ. —— ఆత్మకృతేః —— ఆత్మానం ప్రతి స్వస్యైవ కర్తృత్వమనుపపన్నం- కార్యం హి సాధ్యం కర్తా హి సిద్ధ ఇత్యేకస్య సిద్ధ్యసిద్ధివిరోధాదిత్యత్రాహ (అవిభక్తేతి) ఆకారభేదాత్ సిద్ధ్యసిద్ధ్యోరవిరోధ ఇత్యర్థః. ఆకారైక్యాన్నిమిత్తోపాదానైక్యమిత్యాహ (స్వయమేవేతి) ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (సత్యం జ్ఞానమితి) పూర్వసూత్రవిషయవాక్యస్యానన్దవల్లీస్థత్వాత్ తత్ప్రకరణస్థపూర్వాపరవాక్యేషు నిర్దోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వవిరోధస్య ఝటితి ప్రతిపన్నత్వాత్ ప్రథమం *సత్యం జ్ఞానమిత్యాదివాక్యద్వయముపాత్తం. సత్యశబ్దో హి వికారరాహిత్యపరః, నిర్దోషత్వాదిస్ఫుటీకరణాయ వాక్యాన్తరాణ్యుపాదత్తే (అపహతేత్యాది) పూర్వపక్షే హి నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుతిర్నిర్దోషశ్రుత్యన్యథానుపపత్తిశ్చ హేతుతయోపన్యస్తే. రాద్ధాన్తే తు * ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ * అభిధ్యోపదేశాచ్చేతి సిద్ధాన్తసాధకతయా శ్రుత్యర్థాపత్తిద్వయం దర్శితం * సాక్షాచ్చోభయామ్నానాదిత్యాదిసూత్రద్వయేన *యోనిశ్చ హి గీయత ఇత్యనేన చ సిద్ధాన్తసాధకశ్రుతయో దర్శితాః* పరిణామాదితి సూత్రం తు పూర్వపక్ష్యుపన్యస్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారపరమిత్యర్థః. శఙ్కాగ్రన్థే నిర్దోషత్వశ్రుత్యుపన్యాసేన శ్రుత్యర్థాపత్తిః పూర్వోక్తాఽనూదితా

౨౬ ॥ సూ. పరిణామాత్ — పరిణామస్వాభావ్యాత్. నాత్రోపదిశ్యమానస్య పరిణామస్య పరస్మిన్బ్రహ్మణి దోషావహత్వం స్వభావః, ప్రత్యుత నిరఙ్కుశైశ్వర్యావహత్వమేవేత్యభిప్రాయః. ఏవమేవహి పరిణామ ఉపదిశ్యతే- అశేషహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానం స్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణం సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పమవాప్తసమస్తకామమనవధికాతిశయానన్దం స్వలీలోపకరణభూతసమస్తచిదచిద్వస్తుజాతశరీరతయా తదాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ. స్వశరీరభూతే ప్రపఞ్చే తన్మాత్రాహఙ్కారాదికారణపరమ్పరయా తమశ్శబ్దవాచ్యాతిసూక్ష్మాచిద్వస్త్వేకశేషే సతి, తమసి చ స్వశరీరతయాపి పృథఙ్నిర్దేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపత్త్యా స్వస్మిన్నేకతామాపన్నే సతి తథాభూతతమశ్శరీరం బ్రహ్మ పూర్వవద్విభక్తనామరూపచిదచిన్మిశ్రప్రపఞ్చశరీరం స్యామితి సఙ్కల్ప్య వ్యయక్రమేణ జగచ్ఛరీరతయా ఆత్మానం పరిణమయతీతి సర్వేషు వేదాన్తేషు పరిణామోపదేశః. తత్రైవ బృహదారణ్యకే కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మశరీరత్వం బ్రహ్మణస్తదాత్మత్వం చామ్నాయతే * యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యారభ్య * యస్యాపశ్శరీరం * యస్యాగ్నిశ్శరీరం * యస్యాన్తరిక్షం శరీరం * యస్య వాయుశ్శరీరం * యస్య ద్యౌశ్శరీరం * యస్యాదిత్యశ్శరీరం * యస్య దిశశ్శరీరం * యస్య చన్ద్రతారకం శరీరం * యస్యా

భవతి. నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుత్యుపన్యాసశ్చాభిప్రేతః- అవాప్తసమస్తకామస్య సృష్ట్యనుపపత్తిరూపా నిమిత్తభావవిరోధినీ శ్రుత్యర్థాపత్తిశ్చాభిప్రేతా- ఉత్తరత్ర తత్పరిహారస్య చ వక్ష్యమాణత్వాత్. ద్వితీయాధ్యాయే బహ్వధికరణేషు సమర్థయిష్యమాణం బ్రహ్మాత్మకత్వప్రకారముపజీవ్య శ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారపరమిదం సూత్రం

౨౬ ॥ సూ. పరిణామాత్ * పరిణామాదిత్యుక్తే విరోధహేతుత్వమేవాస్య ప్రతీయతే- న తు విరోధపరిహారహేతుత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (పరిణామస్వాభావ్యాదితి) స్వభావ ఏవ హి విరోధహేతురిత్యత్రాహ (నాత్రేతి) పరిణామశబ్దః పరిణామవిశేషపరః. వివక్షితవిశేషాభిప్రాయేణ సామాన్యశబ్దప్రయోగో గామానయేత్యాదిషు దృష్టః * శబ్దాదేవ ప్రమితః * ధర్మోక్తేరిత్యాదిషు విశేషాభిప్రాయేణ సామాన్యనిర్దేశః సూత్రేష్వపి దృశ్యతే, ఇహ ప్రతిపన్నాచ్ఛబ్దాదితివదిహ ప్రతిపన్నాత్ పరిణామాదిత్యర్థః. కథం తర్హి పరిణామోపదేశ ఇతి శఙ్కాయాం తం వివృణోతి (ఏవమేవహీతి) యథా తత్త్వక్రమసృష్టిరనుక్తాప్యన్యతో గ్రాహ్యా యథా చ సృష్ట్యాద్యుపయుక్తా గుణా అనుక్తా అప్యన్యతో గ్రాహ్యాః, తథా పరిణామస్య సద్వారకత్వమప్యనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమితి దర్శయన్ ప్రధానకారణత్వవాదినీనామపి శ్రుతీనాం పరమాత్మపర్యన్తతామాహ (అశేషహేయేత్యాదినా) అవాప్తసమస్తకామస్య సర్గాద్యనుపపత్తిం పరిహరతి (స్వలీలేతి) ఏకీభావపదం వ్యాచష్టే (స్వశరీరతయాపీతి) నను తమ ఆదిశబ్దైః తన్నిర్దిశ్యతే- తత్కథం నిర్దేశానర్హత్వం. ఉచ్యతే- నాత్ర సర్వథా నిర్దేశానర్హత్వం వివక్షితం- అగ్నిశబ్దేన వ్యవహ్రియమాణాత్ బాహ్యాగ్నేర్దారుణ్యన్తర్భూతస్య పృథగగ్నిరిత్యనిర్దిశ్యమానస్యాగ్నేర్యాదృశం సౌక్ష్మ్యవిశేషరూపం వైషమ్యం విద్యతే- అగ్నిత్వాప్రహాణమపి విద్యతే- ఏవం తమస్త్వాప్రహాణేపి విభక్తాత్తమసోఽవిభక్తతమసస్సూక్ష్మత్వాతిశయరూపం వైషమ్యమస్తీత్యభిప్రాయ ఇతి. ఈదృశతమశ్శరీరకత్వం తు న * తదాత్మానం స్వయమకురుతేత్యాదిప్రకరణే శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (ఇతి సర్వేషు వేదాన్తేష్వితి) ఉక్తార్థే ప్రమాణం దర్శయతి (తత్రైవేతి) అవాన్తరతత్త్వానాముత్తరోత్తరం ప్రతి కారణత్వే శ్రుతేపి తత్తచ్ఛరీరకపరమాత్మన ఏవ కారణత్వమితి దర్శయితుం ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టత్వమపి అత్రాన్యత్ర చ క్వచిదనుక్తతత్త్వక్రమసృష్టివదన్యతో గ్రాహ్యమితి చ జ్ఞాపయితుం * యస్యాపశ్శరీరమిత్యాదిసకలవాక్యజాతోపాదా

కాశశ్శరీరం ✱ యస్య తమశ్శరీరం ✱ యస్య తేజశ్శరీరం ✱ యస్య సర్వాణి భూతాని శరీరం ✱ యస్య ప్రాణశ్శరీరం ✱ యస్య వాక్ఛరీరం ✱ యస్య చక్షుశ్శరీరం యస్య శ్రోత్రం శరీరం ✱ యస్య మనశ్శరీరం ✱ యస్య త్వక్ఛరీరం ✱ యస్య విజ్ఞానం శరీరం ✱ యస్య రేతశ్శరీరమిత్యేవమన్తేన కాణ్వపాఠే - మాధ్యన్దినే తు పాఠే విజ్ఞానస్థానే ✱ యస్యాత్మా శరీరమితి విశేషః - లోకయజ్ఞవేదానాం పరమాత్మశరీరత్వమధికం. సుబాలోపనిషది చ పృథివ్యాదీనాం తత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వమభిధాయ వాజసనేయకేఽనుక్తానామపి తత్త్వానాం శరీరత్వం బ్రహ్మణ ఆత్మత్వం చ శ్రూయతే ✱ యస్య బుద్ధిశ్శరీరం ✱ యస్యాహఙ్కారశ్శరీరం ✱ యస్య చిత్తం శరీరం ✱ యస్యావ్యక్తం శరీరం ✱ యస్యాక్షరం శరీరం యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి. అత్ర మృత్యుశబ్దేన పరమసూక్ష్మమచిద్వస్తు తమశ్శబ్దవాచ్యమభిధీయతే ✱ అవ్యక్తమక్షరే లీయత ఇత్యక్షరం తమసి లీయత ఇతి తస్యామేవోపనిషది క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాత్. సర్వేషామాత్మనాం జ్ఞానావరణానర్థమూలత్వేన తదేవ హి తమో మృత్యుశబ్దవ్యపదేశ్యమ్. సుబాలోపనిషద్యేవ బ్రహ్మశరీరతయా తదాత్మకానాం తత్త్వానాం బ్రహ్మణ్యేవ ప్రళయ ఆమ్నాయతే ✱ పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయన్తే తేజో వాయౌ లీయతే వాయురాకాశే లీయతే ఆకాశమిన్ద్రియేష్విన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతీతి. అవిభాగాపత్తిదశాయామపి చిదచిద్వస్తునోఽతిసూక్ష్మం సకర్మసంస్కారం స్థితిరిత్యుత్తరత్ర వక్ష్యతే ✱ న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి. ఏవం సర్వావస్థావిభాగవ్యపదేశానర్హతయా పరమాత్మనైకీభూతాత్ సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరాదేకస్మాదేవా

సం - కాణ్వపాఠే అనుక్తానామపి బ్రహ్మశరీరత్వజ్ఞాపనార్థం - విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మశబ్దేన వివరణార్థం చాహ (మాధ్యందినే త్వితి) అపహతపాప్మశబ్దేన అమృతశబ్దవివరణార్థం కారణావస్థాయామపి బ్రహ్మశరీరత్వజ్ఞాపనార్థం దేవతావిశేషస్య కారణత్వజ్ఞాపనార్థం చాహ (సుబాలేతి) మృత్యుశబ్దస్య దేవతావిశేషే సంసారే చ ప్రయుక్తత్వాత్. తయోశ్చాత్రాన్వయానర్హత్వాదాహ (అత్ర మృత్యుశబ్దేనేతి) కథమచిద్వస్తువాచీ మృత్యుశబ్దః. తమశ్శబ్దవదితి చేత్ - తమశ్శబ్దో వా కథమచిద్వస్తువాచీత్యత్రాహ (సర్వేషామితి) జ్ఞానావరణరూపత్వాత్ తమశ్శబ్దవాచ్యం తదేవ జ్ఞానావరణరూపానర్థమూలత్వాన్మృత్యుశబ్దవాచ్యమిత్యర్థః ✱ ఆకాశమిన్ద్రియేషు ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేష్విత్యత్ర లయశబ్దాప్రయోగః లయస్థానత్వాభావాత్. తత్సాహిత్యమాత్రం వివక్షితమ్. తన్మాత్రేష్వితి బహువచనే న తాత్పర్యం ✱ అదితిః పాశానితివత్. శబ్దతన్మాత్ర ఇత్యర్థః. లయశబ్దేన జీవబ్రహ్మణోస్స్వరూపైక్యశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (అవిభాగాపత్తీతి) యద్వా న కేవలం ప్రళయే చిదచిద్వస్తునోఽవస్థానం శ్రుత్యావగమ్యతే - శ్రుత్యర్థాపత్త్యా చేత్యాహ (అవిభాగాపత్తీతి) విషమసృష్ట్యుపపత్త్యా చేతనబహుత్వస్థితివత్ తత్కర్మానుగుణదేహసృష్ట్యనుగుణాచిద్వస్తుస్థితిరపి స్వరూపపరిణామానుపపత్తిబలసిద్ధేత్యర్థః. యద్వా లయదశాయాం సూక్ష్మరూపేణాచిదవస్థానం దర్శితం - సకర్మవాసనజీవబహుత్వావస్థానం దర్శయతి (అవిభాగాపత్తీతి) అనన్తరోక్తవాక్యస్థస్య నిర్వికారత్వాదిపరవాక్యస్య ఉపాదానత్వపరవాక్యస్య చ అవిరోధనిర్వాహకం హి శ్రుత్యన్తరాణ్యుదాహృతాని - తతః కిం ప్రస్తుతస్య విరోధస్యేతి శఙ్కాయామవిరోధం వశ్చేద్దర్శయితుం ప్రథమం విరుద్ధార్థతయా ప్రతిపన్నానామేతత్ప్రకరణస్థవాక్యానాం విశిష్టపరిణామపరత్వమాహ (ఏవం సర్వావస్థేతి) ఏకత్వావధారణాదినా చిదచిచ్ఛరీరకత్వమయుక్తమిత్యత్రాహ (విభాగవ్యపదేశానర్హతయేతి) (ఏకస్మా

వాక్యవైయర్థ్యప్రసంగాత్- ప్రసిద్ధేన చన్ద్రమశ్శబ్దేన పూర్వనిర్దిష్టస్యపునస్తత్పర్యాయాభ్యాం సోమరాజశబ్దాభ్యాం నిర్దేశేకింఫలం. పూర్వనిర్దిష్టప్రత్యభిజ్ఞానేతు ప్రయోజనవత్త్వంస్ఫుటం- శ్రద్ధాహుతిసమ్భూతస్య సోమరాజశబ్దవాచ్యత్వంచన్ద్రప్రాప్తిదశాయామిత్యస్యార్థస్యజ్ఞాప్యత్వాత్- కించ- చన్ద్రమసమభిసంభవన్తీత్యభిసమ్భవనక్రియాకర్తృతయా ప్రథమానిర్దిష్టః ప్రాప్తాజీవః * ఏషఇతిసర్వనామపదేన పరామర్ష్టుమర్హతి - చన్ద్రమసస్తుద్వితీయానిర్దిష్టస్య పరామర్శోనస్వరసః- నను * తేధూమమభిసంభవన్తీతిబహువచననిర్దిష్టానాం ప్రాప్తృణాం ఏషఇత్యేకవచనేన పరామర్శోఽనుపపన్నః- చన్ద్రమసస్తూపపన్నఇతిచేన్న- కృత్స్నవాక్యవైయర్థ్యాదపి విభక్తిమాత్రస్యక్లిష్టార్థతాశ్రయణేన జాత్యభిప్రాయత్వమాత్రకల్పనోపపత్తేః, ప్రకరణవిభక్త్యర్థనిర్బంధాభావదర్శనాచ్చ. తత్రైవాన్నాపన్నం తందేవాభక్షయన్తీతి బహువచననిర్దిష్టోఽభిసంభవితా పునరేకవచనేన నిర్దిశ్యతే. నచైతదపివాక్యం చన్ద్రవిషయం * తేచన్ద్రంప్రాప్యాన్నం భవన్తీతివాజసనేయకేప్రాప్తురన్నత్వాభిధానాత్. తథా * వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమోభూత్వాభ్రంభవతీత్యేకవచనేన నిర్దిశ్య * తఇహవ్రీహియవాఓషధివనస్పతయస్తిలమాషాజాయన్తఇత్యుక్త్వా * యోయోహ్యన్నమత్తి యోరేతస్సించతి తద్భూయఏవ భవతీత్యేకవచనేన నిర్దిశ్యతే- అతోవిభక్త్యనాదరేణ వాక్యవైయర్థ్యపరిహారోన్యాయ్యః- నను పంచాగ్నివిద్యాయామపిసోమరాజశబ్దశ్చన్ద్రవిషయఇతి చేత్, స * తస్యాఆహుతేస్సోమోరాజాసంభవతీత్యుత్పత్తిశ్రవణాత్. కలావృద్ధిరేవోత్పత్తిరితిచేన్న, అస్వరసత్వాత్, సంభవశబ్దస్యాప్యాయనవాచిత్వాభావాచ్చ కించ * పర్జన్యోవావగౌతమాగ్నిరిత్యారభ్య తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాస్సోమం రాజానంజుహ్వతీతిసోమరాజస్య పర్జన్యాహుతత్వశ్రవణాచ్చన్ద్రస్య పర్జన్యప్రవిలయాభావాచ్చ, ద్వితీయాహుతివిషయసోమశబ్దస్య చన్ద్రవిషయత్వమయుక్తమ్- నన్వేవంసతి పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్య ప్రయోజనవత్తరమిష్టాదికారి విషయత్వే తత్ప్రత్యభిజ్ఞానాదత్ర సోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వం, అత్రత్యసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారి విషయత్వేతత్ప్రత్యభిజ్ఞాపనేన ప్రయోజనవత్తయా పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయఇతిచేన్న- పితృయాణవాక్యస్థ సోమరాజశబ్దావైయర్థ్యస్య పూర్వసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వ నిర్ధారణానపేక్షత్వాత్, పూర్వసోమరాజశబ్దస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయతామాత్రజ్ఞానమేవహ్యపేక్షితం. తస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వంచ చన్ద్రస్యసంభవహోమ్యత్వానుపపత్త్యైవసిద్ధమ్. చన్ద్రవ్యతిరిక్తశ్చార్థో ఘటః పటోవా దంశోమశకోవాభవతు- తస్యసోమరాజశబ్దవాచ్యత్వంచన్ద్రప్రాప్తిదశాయామిత్యేతావజ్జ్ఞాపనేనోక్తవాక్యావైయర్థ్యంసిధ్యతి. ఏవంప్రయోజనవదుత్తరవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్య ప్రాప్తృవిషయతయా ఇష్టాదికారివిషయత్వేసిద్ధే తత్సైకార్థ్యేన పూర్వత్రాపి ద్వితీయాహుతి విషయస్సోమరాజశబ్దః పూర్వమేవచన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయతయావధారిత ఇష్టాదికారిరూపవిశేషవిషయోజ్ఞాయతఇతి నాన్యోన్యాశ్రయః అథవా - ప్రాప్తుశ్చన్ద్రసాదృశ్యజ్ఞాపనం వాక్యఫలం తచ్చైతచ్ఛబ్దస్య సోమరాజపదసామానాధికరణ్యేనభవతి- అగ్నిశబ్దస్య సామానాధికరణ్యేనమాణవకస్యాగ్నిసాదృశ్యజ్ఞాపనవత్ తచ్చసోమరాజశబ్దస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వేసిధ్యతి, నహిస్వస్యస్వేన సాదృశ్యం జ్ఞాప్యం- అతస్సోమరాజశబ్దస్య నప్రాప్యవిషయత్వం యత్తుసమానప్రకరణే * తేచన్ద్రంప్రాప్యాన్నం భవన్తి తాంస్తత్రదేవాయథాసోమంరాజానమాప్యాయస్వాపక్షీయస్వేత్యేవమేనాంస్తత్రభక్షయన్తీతి సోమాద్భేదవ్యపదేశఇష్టాదికారిణాంప్రతీయతే. అతస్తేషాం నసోమరాజశబ్దాభిలప్యత్వమిత్యుక్తం- తదప్యనేనపరిహృతం, ఛాన్దోగ్యస్థస్యసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వనిర్వహణపరత్వాద్వాజసనేయకవాక్యస్య. నహివృత్త్యన్తరేసమ్భవత్యేకస్య శబ్దస్యబహ్వర్థేషు శక్తిభేదకల్పనంన్యాయ్యం, అతఇష్టాదికారివిషయసోమరాజశబ్దస్య తేషుకథంవృత్తిరిత్యపేక్షాయాం * యథాసోమం

ఏవం పరమాత్మచిదచిత్సఙ్ఘాతరూపజగదాకారపరిణామేపరమాత్మశరీరభూతచిదంశగతాస్సర్వఏవాపురుషార్థాః- తథాభూతాచిదంశగతాశ్చ సర్వేవికారాః. పరమాత్మనికార్యత్వం-తదవస్థయోస్తయోర్నియన్తృత్వేనాత్మత్వం.పరమాత్మాతుతయోస్స్వశరీరభూతయోర్నియన్తృతయాత్మభూతస్తద్గతాపురుషార్థైర్వికారైశ్చనస్పృశ్యతే,అపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దమయస్సర్వదైకరూపఏవజగత్పరివర్తనలీలయాఽవతిష్ఠతే తదేతదాహ * సత్యంచానృతంచసత్యమభవదితి- విచిత్రచిదచిద్రూపేణ విక్రియమాణమపి బ్రహ్మసత్యమేవాభవత్ - నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దమేకరూపమేవాభవదిత్యర్థః. సర్వాణి చిదచిద్వస్తూని సూక్ష్మదశాపన్నాని స్థూలదశాపన్నానిచ పరస్య బ్రహ్మణోలీలోపకరణాని,సృష్ట్యాదయశ్చ లీలేతి భగవద్ద్వైపాయనపరాశరాదిభిరుక్తం * అవ్యక్తాదివిశేషాన్తం పరిణామర్ధిసంయుతం। క్రీడాహరేరిదంసర్వంక్షరమిత్యుపధార్యతాం * క్రీడతోబాలకస్యేవ చేష్టాంతస్యనిశామయ * బాలఃక్రీడనకైరివేత్యాదిభిః. వక్ష్యతిచ * లోకవత్తులీలాకైవల్యమితి * అస్మాన్మాయీసృజతేవిశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యోమాయయాసన్నిరుద్ధఇతి బ్రహ్మణి జగద్రూపతయా విక్రియమాణేపి తత్ప్రకారభూతాచిదంశగతాస్సర్వవికారాస్తత్ప్రకారభూతక్షేత్రజ్ఞగతాశ్చాపురుషార్థాఇతి వివేక్తుం ప్రకృతిపురుషయోర్బ్రహ్మశరీరభూతయోస్తదానీం తథానిర్దేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపత్త్యా బ్రహ్మణైకీభూతయోరపి భేదేన వ్యపదేశః * తదాత్మానంస్వయమకురుతేత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్. తథాచ మానవంవచః * సోభిధ్యాయశరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః। అపఏవససర్జాదౌ తాసువీర్యమపాసృజదితి. అతఏవ బ్రహ్మణోనిర్దోషత్వనిర్వికారత్వశ్రుతయశ్చోపపన్నాః. అతోబ్రహ్మైవజగతోనిమిత్తముపాదానంచ ....

తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్ * అనుప్రవిశ్య నామరూపేవ్యాకరవాణీతివచోభ్యాం సృష్ట్యనుప్రవేశయోః పౌర్వాపర్యనియమోపినవివక్షితః- అనుప్రవేశపూర్వకసృష్టివచనాత్- సృష్టిపూర్వకానుప్రవేశవచనాచ్చ. తస్మాత్సమకాలీనత్వమేవవివక్షితం-వక్త్రంవ్యాదాయస్వపితీతివత్. తథా * తస్యత్వష్టావిదధద్రూపమేతీతిహ్యుచ్యతఇత్యభిప్రాయః. యద్వా సృష్టిపూర్వకానుప్రవేశస్థితిహేతురిత్యభిప్రాయః. తదానీమిహోక్తమనుప్రవేశస్య సామానాధికరణ్యహేతుత్వం శ్రుత్యన్తరసిద్ధమవ్యక్తాక్షరతమః ప్రభృత్యన్తరాత్మత్వంచోపజీవ్యాహ (విక్రియమాణద్రవ్యస్యాపీతి) ప్రకృతవిరోధఃకథంపరిహృతఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) తర్హికథంబ్రహ్మణః కార్యత్వమిత్యత్రాహ (పరమాత్మనీతి) తత్సంసర్గప్రయుక్తదోషస్స్యాదిత్యత్రాహ (పరమాత్మాత్వితి) ఉక్తదోషాసంస్పృష్టత్వంప్రాకరణికవాక్యేనదర్శయతి (తదేతదాహేతి) * సత్యంచేత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ (విచిత్రేతి) పూర్వసత్యశబ్దోఽనృతశబ్దసాహచర్యాత్ కార్యచేతనపరః- ఉత్తరస్తు విశేష్యాకాఙ్క్షాయామధిక్రియమాణత్వాత్ బ్రహ్మణస్తద్విషయవాక్యోక్తద్వ్యవస్థచిదచిచ్ఛరీరకత్వానువాదేన సత్యత్వంవిధత్తఇత్యర్థః. ఏవముపాదానభావవిరోధినీ శ్రుత్యర్థాపత్తిఃపరిహృతా సద్వారకత్వేన పరిణామస్య నిర్వికారత్వశ్రుత్యవిరోధాత్. అథావాప్తసమస్తకామస్య వ్యాపారానుపపత్తిరూపాంనిమిత్తభావవిరోధినీం శ్రుత్యర్థాపత్తింవక్ష్యమాణాధికరణార్థోపజీవనేన పరిజిహీర్షన్ అవాప్తసమస్తకామస్యాపిలీలయా సృష్టిసంభవే ప్రమాణమాహ (సర్వాణీతి) నిమిత్తమాత్రత్వే పరోక్తాయాః * అస్మాన్మాయీసృజతేఇతిశ్రుతేరర్థమాహ (అస్మాదితి) * అస్మాత్ స్వశరీరభూతాదిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్ * అస్మాన్మాయీతి భేదవ్యపదేశప్రయోజనం స్వభావాసంకరజ్ఞాపనమ్. నిమిత్తభూతస్యైవబ్రహ్మణఉపాదానభావతన్నిబన్ధనజగత్సామానాధికరణ్యానుబన్ధిబహూనుపపత్తిపరిహారానేకాధికరణార్థజాతస్య ఏతదధికరణార్థోపపాదకత్వేనస్మారణపరమిదంసూత్రం —— ఇదం సూత్రం

౨౭ ॥ సూ. యోనిశ్చ హి గీయతే ॥ ఇతశ్చ జగతో నిమిత్తముపాదానం చ బ్రహ్మ; యస్మాద్యోనిత్వేనాప్యభిధీయతే * కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ ఇతి * యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః ఇతి చ. యోనిశబ్దశ్చోపాదానవాచక ఇతి * యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చ ఇతి వాక్యశేషాదవగమ్యతే.

ప్రకృత్యధికరణం సమాప్తమ్.

బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షవిరుద్ధం, నహి వివర్తాదితి సూత్రమ్. భేదాభేదపక్షేపి భోగ్యాంశేన పరిణామ ఇతి వక్తవ్యం, అత్ర తు విశేషణాంశేన పరిణామ ఉచ్యతే, అతో ఽంశతః పరిణామపరతయా సంకోచాస్వారస్యం తుల్యమ్ శ్రుత్యన్తరోపపత్త్యానుగుణ్యమస్మన్మత ఇతి వైషమ్యం.——ఇదం సూత్రం పూర్వసూత్రేణైకీకృత్య సిద్ధస్య కర్తుస్సాధ్యత్వమవస్థాభేదాదుపపన్నమిత్యేవం పరమన్యైర్వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తం, పూర్వపక్షస్య క్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారస్యాపేక్షితస్యాకథనేన అనపేక్షితవిధానాయోగాత్. ఏకస్య కార్యత్వకారణత్వావిరోధో ఽవస్థాభేదేనోపపన్న ఇతి హ్యర్థసిద్ధమ్ ......

౨౭ ॥ సూ. యోనిశ్చ హి గీయతే. అస్య చ సూత్రస్య నిమిత్తోపాదానైక్యసాధకత్వమాహ (నిమిత్తముపాదానం చేతి) * కర్తారమితి- విషయవాక్యే హి శ్రుతం * తపసా చీయతే బ్రహ్మ * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ ఇతి చ * శాస్త్రయోనిత్వాత్ * యోనిష్ట ఇన్ద్ర నిషదే అకారి ఇత్యాదిష్వివ బ్రహ్మయోనిశబ్దస్య కారణమాత్రపరత్వవ్యావృత్త్యర్థం తం వ్యాచష్టే (యోనిశబ్దశ్చేతి) ఇయం సూత్రసంగతిః- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభ్యాం నిమిత్తోపాదానైకత్వముపపాదితం ఆద్యసూత్రే. తత ఉపరితనవాక్యస్థ హేతుపరం ద్వితీయసూత్రమ్. ఏవం శ్రుత్యర్థాపత్తిద్వయముక్తమ్. అథ శ్రుతిప్రదర్శకం తృతీయం * బ్రహ్మవనమిత్యాదివాక్యస్యాస్ఫుటత్వాత్ స్ఫుటార్థవాక్యోపస్థాపకం చతుర్థమ్. ఆత్మకృతిప్రతిపాదకవాక్యస్యాస్ఫుటార్థతయా వాక్యాన్తరనిరపేక్షార్థనిశ్చయత్వాద్ధేతోర్నైరపేక్ష్యాభిప్రాయశ్చ శబ్దప్రయోగః. తత్ప్రకరణస్థపూర్వాపరవాక్యవిరోధః పఞ్చమేన పరిహృతః * కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమితి వాక్యం జగత్కారణోపాసనఫలపరం * భూతయోనిమితి వాక్యం తు ఉపాదానత్వమాత్రప్రతిపాదకం- తస్యైవ నిమిత్తత్వం * యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాద్యుపరితనవాక్యపర్యాలోచనయా విలమ్బేనావగమ్యతే- ఏవమన్యపరత్వవిలమ్బాన్వితవాక్యద్వయవిషయత్వాత్ యోనిశ్చ హి గీయత ఇతి సూత్రముభయప్రతిపాదకవాక్యవిషయమపి * సాక్షాచ్చోభయామ్నానాదితి సూత్రానన్తరం న నివేశితమ్. అనన్యపరస్పష్టార్థవాక్యే లబ్ధే తదేకార్థతయా నిశ్చితవాక్యద్వయవిషయత్వాత్ * యోనిశ్చ హి గీయత ఇతి సూత్రం చరమమభూదితి ....

ఉపాదానత్వం బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షే న సంగచ్ఛతే లక్షణాయోగాత్. యద్గ్రహణేన వినా యన్న గృహ్యతే- తత్తస్యోపాదానమిత్యయుక్తం- అతీన్ద్రియం లిఙ్గినం ప్రతి లిఙ్గస్యోపాదానత్వప్రసంగాత్. నహి పుణ్యాపుణ్యయోస్సుఖదుఃఖే ఉపాదానే. నాప్యనువృత్తం వ్యావృత్తస్యోపాదానం- గురుత్వం ప్రతి రూపస్య ఉపాదానత్వప్రసంగాత్. రూపం హి తేజో ఽబన్నేష్వనువృత్తం- గురుత్వం తు తేజసో వ్యావృత్తమ్. భ్రమాధిష్ఠానత్వముపాదానత్వమితి చేత్ - శుక్తిరూప్యం ప్రతి దేవదత్తస్యోపాదానత్వప్రసంగః. సహి భ్రాన్తిజ్ఞానాశ్రయః. అధ్యస్తాధిష్ఠానత్వమధ్యస్తం ప్రత్యుపాదానత్వమితి చేత్- అధిష్ఠానశబ్దస్య కో ఽర్థః. యదధికరణతయా ఽధ్యస్తం ప్రతీయతే- తత్తస్యాధిష్ఠానమితి చేత్- తర్హి రజతస్య శుక్తిరుపాదానం న స్యాత్ - తదధికరణత్వేన రజతప్రతీత్యభావాత్. ఇదం రజతమితి హి ప్రతీతిః- నత్వస్మిన్రజతమితి. అధ్యస్తం యత్సామానాధికరణ్యేన ప్రతీయతే- తత్తస్యోపాదానమితి చేత్ - తర్హి పీతశ్శఙ్ఖ ఇత్యత్ర పీతిమ్నశ్శఙ్ఖ ఉపాదానం న స్యాత్. సహి పీతిమా శఙ్ఖ ఇతి సామానాధికరణ్యేన ప్రతీతిః- అపి తు పీతిమయుక్తశ్శఙ్ఖ ఇతి హి ప్రతీతిః. ద్రవ్యాన్తరవాచిశబ్దసమానాధికరణః పీతశబ్దో హి పీతిమగుణాన్వితే వర్తతే. పీతశఙ్ఖస్య శఙ్ఖాన్తరేణ సామానాధికరణ్యాదు

క్తం లక్షణమితిచేన్న- ప్రతీతిమాత్రస్యైవబాధదర్శనాత్- శుక్తిస్యాబాధితత్వాత్, తదుభయవ్యతిరేకేణ బాధ్యశుక్త్యన్తరకల్పనాఽయోగాత్. కించ ద్వౌచన్ద్రావిత్యత్ర ద్వితీయచన్ద్రస్య ప్రథమచన్ద్ర ఉపాదానంస్యాత్, నహి ద్వౌఘటావిత్యుక్తే ఘటయోస్సామానాధికరణ్యం విశేష్యభేదాత్. ద్విత్వమాత్రమధ్యస్తత ఇతిచేత్- తతోఽపిలక్షణావ్యాప్తిః ద్విత్వస్యవిశేషణతయా ప్రతీతేః- విశేషణవిశేష్యయోరైక్యాప్రతీతేశ్చ. నహి దండినా పురుషావిత్యుక్తే దండతద్వతోరైక్యమ్. కించ ఆత్మానం ప్రతి దేహస్యోపాదానత్వం ప్రసజేత్- ఆత్మనో దేహాధిష్ఠానేఽధ్యస్తత్వాత్. ఆత్మని దేహాధ్యాస ఇతిచేత్ దేహోహ్యాత్మాధ్యాసోఽభవదభిమతశ్చాన్త్రసిద్ధశ్చ * (అస్మత్ప్రత్యయగోచరే విషయిణి చిదాత్మకే యుష్మత్ప్రత్యయగోచరస్య విషయస్య తద్ధర్మాణాంచాధ్యాసః తద్విపర్యయేణ విషయిణస్తద్ధర్మాణాంచవిషయేఽధ్యాసోమిథ్యేతిభవితుంయుక్తమితి * అన్యోన్యస్మిన్నన్యోన్యాత్మకతాం అన్యోన్యధర్మాంశ్చాధ్యస్యేతిచ విషయేయుష్మదర్థే దేహే విషయిణోఽస్మదర్థస్యాధ్యాస ఉక్తః * పఞ్చభూతాత్మకే దేహే దేహీ మోహతమోవృతః । అహం మమైతదిత్యుచ్చైః కురుతేకుమతిర్మతిమితి * ఆకాశవాయ్వగ్నిజలపృథివీభ్యః పృథక్ స్థితే । ఆత్మన్యాత్మమయం భావం కః కరోతి కలేబరే ఇతిచ. అతోఽతివ్యాప్తిః. న కేవలం పరాభిమతస్థలఏవావ్యాప్త్యతివ్యాప్తీ- కింతు శ్రుతిస్మృతిలోకప్రసిద్ధోదాహరణేషు అవ్యాప్తిశ్చ మృత్పిణ్డలోహమణినఖనికృన్తనతత్కార్యాదిదృష్టాన్తో వేదోక్తః- కటకమకుటాది దృష్టాన్తశ్చ స్మృతిసిద్ధః, తేష్వవ్యాప్తిః తత్కార్యాణాం మిథ్యాత్వాభావాత్. తన్మిథ్యాత్వం వివక్షితమితిచేత్ * యథేతి ప్రసిద్ధవదుపన్యాసాదనుపపన్నం, అప్రతీతస్యాదృష్టాన్తత్వాత్ ఘటాదిమిథ్యాత్వాసిద్ధేః. తన్మిథ్యాత్వం యుక్తిభిరుపపాదయిష్యామ ఇతిచేన్న, తద్యుక్తీనాం ప్రబలయుక్తిభిర్నిరస్తత్వాత్. తచ్చ దర్శితం దర్శయిష్యామశ్చ. అతఏవ లోకసిద్ధేష్వవ్యాప్తిశ్చ. అస్తు వా మిథ్యాత్వం ఘటాదీనాం తథాపి తదధిష్ఠానత్వం నోపాదానశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం తద్విషయతయా వ్యుత్పత్త్యభావాత్ ప్రయోగాభావాచ్చ. యద్యద్వస్తునివిద్యతే- న తత్సర్వం శబ్దవాచ్యం- నహ్యయం బ్రహ్మా ఇత్యుక్తే తద్గతసుఖదుఃఖాదికమపి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యమ్. యదాకారవిషయతయా శబ్దో వ్యుత్పన్నః- స తస్య ప్రవృత్తినిమిత్తమ్. న చోపాదానశబ్దోఽధ్యస్తాధిష్ఠానవిషయతయా వ్యుత్పన్నః- న చ తద్వివక్షయా ప్రయుజ్యతే, తస్మాదవ్యాప్తిరితి——యశ్చాపి ఈశ్వరఏవబ్రహ్మ తేనస్వతఏవ భిన్నాభిన్నా ప్రకృతిరితివదతి- తన్మతేపి జగదుపాదానత్వం బ్రహ్మణోఽనుపపన్నం- చేతనాంశస్యానాదిత్వాదేవ. జీవత్వావస్థాసంగ్రాహ్యాత్వం నాస్తీతి చేత్, జీవస్యాదిమత్త్వం తత్ప్రయుక్తాపేక్షాశ్చస్యుః. ఘటత్వావస్థాయాః పూర్వమభావాదేవహి ఘటస్యాదిమత్త్వమ్. జీవత్వం ప్రాగప్యస్తీతిచేత్- తదుపాదానత్వానుపపత్తిః. దేవమనుష్యాదినామరూపాభిమానిత్వావస్థామపేక్ష్యోపాదానత్వమితి చేన్న- కార్యకారణయోరనన్యత్వస్య దురుపపాదత్వాత్. అనన్యత్వం వదతాహి కార్యే కారణాసాధారణాకారస్యానువృత్తిర్వక్తవ్యా, యథా కుండలే తత్కారణస్య సువర్ణత్వాకారేణానువృత్తిః- యథాచ వృశ్చికేతత్కారణస్య మృత్పిండత్వాకారేణానువృత్తిః- తత్ర బ్రహ్మణః కారణాన్తరాభావాత్ ద్వితీయః కల్పో నోపపద్యతే. ప్రథమేచ ప్రత్యకేనాకారేణ జీవబ్రహ్మణోరైక్యమ్. నతావద్ద్వైయప్రసనీక నిత్యావిర్భూతజ్ఞానానన్దాదిరూపేణ జీవే తదసంభవాత్. నాపి జీవస్వరూపేణ కారణే పరబ్రహ్మణీశ్వరే తదభావాత్. యది సత్త్వద్రవ్యత్వచేతనత్వాదిరూపేణ, తర్హి తత్త్వ ఇవాసీం దేవాద్యవస్థాజీవాః కారణావస్థాయాం సంతో ద్రవ్యభూతాశ్చేతనాఇత్యుక్తం భవతి. వైశేషికాదిమతేఽప్యేతావత్సంప్రతిపన్నం, తతశ్చ బ్రహ్మకార్యత్వేనపదేశవైయర్థ్యం, నహి పూర్వం జీవా అచేతనా అద్రవ్యభూతా ఇతికస్యచిన్మతే. అతఈశ్వరాసాధారణాకారానువృత్త్యభావాత్ బ్రహ్మోపాదానకత్వం న సిద్ధ్యేత్, నహి ఘటే ద్రవ్యత్వానువృత్త్యా తన్తూపాదానకత్వం సిద్ధ్యేత్, తన్తుకారణకార్పాసతూలాద్యసాధారణాకారానువృత్తేరనన్యత్వే

భావాత్. అనేనైవన్యాయేన మహదాదికంప్రతి బ్రహ్మోపాదానత్వంచనిరస్తమ్.———యాదవప్రకాశీయేతు *ప్రకృతిశ్చేతి - మూలప్రకృతిశ్చబ్రహ్మేతి వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తం. తథాహి, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌహిజగదుపాదానత్వసాధకౌ-తౌకథంబ్రహ్మణఏవ మూలప్రకృతిత్వసాధకౌ * గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదివాక్యాన్తరైః మహదాదిప్రపఞ్చస్య ప్రకృతికార్యత్వ ప్రతిపాదనాత్ తదేకత్వాభావే బ్రహ్మణఉపాదానత్వానుపపత్త్యా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపరోధప్రసంగాదితిచేత్- సూత్రహేతుపదస్య వ్యవహితసాధ్యేనాన్వయే సంభవతివ్యవహిత సాధ్యాన్వయేక్లిష్టత్వమేవఫలం. నను ప్రకృతేర్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వముపాదానత్వోపయోగి, సత్యం-అవ్యవహితం ప్రధానసాధ్యంచ వక్తవ్యం- బ్రహ్మవ్యతిరేకనిర్వాహ్యముపాదానత్వంహి ప్రధానసాధ్యం, తదర్థమస్త్వితిచేన్న- అవ్యవహితస్య ప్రధానసాధ్యస్యశ్రౌతత్వేనతదుపయోగ్యర్థాన్తరస్యార్థసిద్ధత్వోపపత్తేః. తదుపయోగిబ్రహ్మాత్మకత్వంతునిర్దోషత్వ శ్రుత్యవిరోధేన అన్యత్రసమ్యక్నిరూపిత మిహార్థసిద్ధమితి ప్రకృతిశబ్దస్య ఉపాదానపరత్వం యుక్తం, ఏవంసతిశబ్దశ్చార్థవాన్- నిమిత్తభూతమేవోపాదాన-చేతిహ్యర్థః. మూలప్రకృతిత్వే- చశబ్దస్య నప్రయోజనం. బహుభవనసమానకర్తృకాభిధ్యోపదేశశ్చనిమిత్తభూతస్యైవోపాదానభావం ప్రథమమవగమయతి. తృతీయసూత్రార్థః పూర్వమేవశిక్షితః * పరిణామాదిత్యస్యవ్యాఖ్యానావసరేచ యదుక్తం * బహుస్యాంప్రజాయేయేతి- బహుస్యామితి ప్రకృతిపురుషేశ్వరభావేన విభాగం దర్శయతి. ప్రజాయేయేతిమహదాదిరూపేణ విక్రియామితి. తత్సకలప్రమాణోపపత్తివిరుద్ధం - ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం నిత్యత్వానాదిత్వ శ్రుతివిరోధాత్. అకృతాభ్యాగమాదిప్రసంగాత్. జీవస్యాప్యన్తవత్త్వేన మోక్షశాస్త్రానర్థక్యప్రసంగాచ్చ, శక్తిరూపేణావస్థానాన్నిత్యత్వాదికమితిచేత్ యదిశక్తిశబ్దస్తదుత్పాదన సామర్థ్యవాచీ-తదాఘటాదితుల్యత్వం- యదిత్రివిధశక్తిమద్ద్రవ్యమవస్థితం- తదాస్వశక్తిభేదేన ప్రళయదశాయామపి ద్రవ్యత్రయంవిలక్షణం స్థితమితి ప్రకృతిపురుషేశ్వరభావేన బహుస్యామితిసంకల్పోఽనుపపన్నః. కించ సంకల్పమాత్రమేవానుపపన్నం- ఈశ్వరాంశస్య విభాగోనామజ్ఞానాదిగుణోద్భవః- నతుఖండితత్వం- ప్రళయేనియన్త్రంశస్యాపిశక్తిమాత్రావశిష్టతయాతదానీంసార్వజ్ఞ్యాద్యుద్భవాభావాత్. యదిసార్వజ్ఞ్యాదికముద్భూతం-తదానీమీశ్వరస్యాస్యామితిసంకల్పోఽనుపపన్నః-ఉద్భూతసర్వజ్ఞత్వాదిగుణకత్వమేవహీశ్వరత్వం. చైతన్యశక్తియోగాత్ సఙ్కల్పోపపత్తిరితిచేన్న- ఘటరూపేణపరిణామశక్తియోగేపి ఘటత్వానుదయేసలిలాహరణాదికార్యానుపపత్తివత్ జ్ఞానాదిగుణానుద్భవేన కార్యసంకల్పవిశేషానుపపత్తేః. అతస్సంకల్పాదీశ్వరత్వవిభాగః- ఈశ్వరత్వవిభాగాత్సఙ్కల్పఇత్యన్యోన్యాశ్రయః. పూర్వంజగదవసానే ఇయన్తంకాలంస్వప్స్యామి. తతః ప్రబోద్ధాహమితిసఙ్కల్పబలాత్ ప్రబుద్ధస్సంకల్పయతీతిచేత్ - తర్హీశ్వరాంశస్య ప్రబుద్ధత్వమేవ విభాగఇతి ప్రబుద్ధస్య ప్రకృతిపురుషేశ్వరరూపేణ విభక్తస్స్యామితి సఙ్కల్పోఽనుపపన్నః త్రిధావిభాగవిషయః * బహుస్యామితిసఙ్కల్పః పూర్వజగత్సంహారసమయఇతిచేన్న * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవేతి శ్రుతివిరోధాత్, నహిప్రళయాత్పూర్వమేకత్వోపపత్తిః. అతః పరోక్తార్థోఽనుపపన్నః * యోనిశ్చహిగీయతఇత్యత్రాపి * బ్రహ్మయోనిమితిపదస్య బ్రహ్మణః- అవ్యక్తస్యోపాదానమితి వ్యాఖ్యానమప్యనుపపన్నం-బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యార్థేబాధకాభావాత్ - సమాసేపనిషాదస్థపతిన్యాయేనషష్ఠీసమాసాత్ కర్మధారయస్య ప్రబలత్వాత్,దలుప్తవిభక్తికత్వేన ద్వితీయార్థత్వే సంభవతిలుప్తవిభక్తిత్వాశ్రయణేనాశ్రుతవిభక్త్యర్థలక్షణాయోగాత్, అస్మిన్ప్రకరణే * యేనాక్షరంపురుషంవేద సత్యంప్రోవాచతాం తత్త్వతోబ్రహ్మవిద్యామితిపురుషశబ్దాసన్న బ్రహ్మశబ్దస్య పురుషవిషయత్వ దర్శనేన పురుషంబ్రహ్మయోనిమితి బ్రహ్మశబ్దస్యాపి పురుషశబ్దసమానవిషయత్వోపపత్తేశ్చ కించ - స్వాభావికభేదాభేదపక్షే బ్రహ్మణఉపాదానత్వమపి దుర్ఘటం. భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణామంశానామనాదిత్వే త్రేషాంన

బ్రహ్మోపాదానకత్వముపపన్నమ్, ఈశ్వరాతిరిక్తస్యాంశినః కస్యచిదప్రామాణికత్వంచవక్ష్యతే. త్రయాణామప్యంశానాం శక్తిరూపేణానాదిత్వమప్యనుపపన్నం. వికల్పాసహత్వాత్. కింతదుత్పాదనసామర్థ్యంశక్తిః-ఉతతఏవాంశాస్సూక్ష్మరూపాః. ప్రథమేఽనాదిత్వంనస్యాత్, నహిఘటకరకశరావోత్పాదనసామర్థ్యంమృత్తికాయామస్తీతిఘటాదీనామనాదిత్వం. ద్వితీయేచ సూక్ష్మరూపాస్తఏవ కారణమితితేషామేవ బ్రహ్మలక్షణయోగిత్వాత్. కారణాతిరిక్తబ్రహ్మణో మానశూన్యత్వాత్, తేషాంమిథఃపరికారప్రకారభావానభ్యుపగమాచ్చ బ్రహ్మబహుత్వంస్యాత్. కించకింభోగ్యభోక్తృనియన్తారః ప్రత్యేకంబ్రహ్మ ఉతాంశత్రయసముదాయోబ్రహ్మ - ఉతతేష్వనుగతంతైర్భిన్నాభిన్నస్వరూపం సన్మాత్రం బ్రహ్మ ప్రథమే ప్రకృతేరేవ మహదాద్యుపాదానత్వంస్యాత్. నద్వితీయః; సముదాయరూపస్యబ్రహ్మణః ఉపాదానత్వేన భోక్తృనియన్తరివమహదాద్యవస్థాన్వయప్రసంగాత్. తృతీయేజగదుపాదానవస్తువాచిసన్మాత్రశబ్దస్యకిం ప్రవృత్తినిమిత్తం. కింసత్తాసామాన్యం- ఉతమానార్హత్వవ్యవహారార్హత్వరూపఉపాధిః - ఉతద్రవ్యత్వం, ఉతార్థాన్తరం, తత్ర సామాన్యం భవద్భిరనభ్యుపగతం, అభ్యుపగమేపి చతుర్ష్వపిశంస్సుశాస్త్రవైయర్థ్యం - సామాన్యస్య వైశేషికాదిభిరభ్యుపగమాత్, ప్రామాణికం వ్యవహారార్హంద్రవ్యం జగత్కారణమిత్యస్యార్థస్య ప్రధానపరమాణుకారణవాదినామవిగీతత్వాచ్చ, నచ ద్రవ్యమవ్యవహార్యం మానశూన్యం జగదుపాదానమితితైరభిమతం, అర్థాన్తరంచేత్- తచ్చిద్రూపత్వంవా త్రివిధశక్తిమత్త్వంవా నిరతిశయబృహత్త్వంవా యత్కించిద్భవతు. తత్కిం వృక్షసముదాయే వనత్వవదంశత్రయసముదాయే వర్తతే - ఉతసముదాయిష్వేకైకస్మిన్. ప్రథమే అంశత్రయసముదాయో బ్రహ్మస్యాత్, ఏకత్వంచ సమూహైక్యమేవభవేత్ నతు సమూహాన్తర్గతద్రవ్యైక్యమ్. తతశ్చయథా సహకారఫలానాం నవనగతకృత్స్నవృక్షసముదాయఉపాదానం- అపితు సహకారఏవ- ఏవంమహదాదీనాం ప్రకృతిరేవోపాదానం స్యాత్, నతు సముదాయః. ద్వితీయేచతత్ప్రవృత్తినిమిత్తంకింగోత్వాదివత్సాధారణం, ఉతఖండత్వాదివదసాధారణం, ప్రథమే త్రయాణామేకత్వం నామైకజాతీయత్వమేవభవేత్, తతశ్చ ప్రకృతిరేవ మహదాద్యుపాదానంస్యాత్, యథాఖండగోష్ఠాంఖండఏవోపాదానం- నముండః, యథాచ ద్రవ్యత్వేనైకజాతీయత్వేపి ఘటస్యమృత్పిండఏవోపాదానం, నకులాలాదిద్రవ్యమాత్రం, తద్వత్. త్రయాణాంమిథోభిన్నత్వేపి సన్మాత్రరూపేణాభిన్నత్వాత్ సన్మాత్రస్యైకస్యాంశినో బ్రహ్మణఉపాదానత్వం యుక్తమితిచేన్న, ఖండముండాదీనాం వ్యక్తీనాంమిథోభిన్నత్వేపితాసాం ద్రవ్యత్వగోత్వాద్యాకారేణాభిన్నత్వాదంశిన ఏకస్య గోద్రవ్యమాత్రస్యాశ్వంగలామాద్యుపాదానత్వవచనతుల్యత్వాత్. ద్వితీయేచకస్యైకస్యాంశస్యాసాధారణః యదిప్రకృత్యంశస్య,తదాప్రకృతిరేవోపాదానమిత్యుక్తంస్యాత్, ఇతరాంశయోరన్యతరాసాధారణత్వే ప్రకృతేరబ్రహ్మత్వాత్ మహదాదికంబ్రహ్మోపాదానకంనస్యాత్, యథావృక్షత్వంస్కన్ధప్రకాండశాఖాద్యనేకాంశానాం అంశిభూతైకద్రవ్యవృత్తి, ఏవంసచ్ఛబ్దనిమిత్తమపి త్రయాణామంశానామంశిభూతైకద్రవ్యవృత్తీతిచేన్న - తథాసతి సన్మాత్రస్య తదంశభూతేషువస్తుషుపూర్ణవృత్తిత్వానుపపత్తేః. నహివృక్షశ్శాఖాపత్రపుష్పాదిషుప్రత్యేకంపూర్ణః, తత్సముదాయోహిపూర్ణవృక్షః యది బహ్వంశేషు ప్రత్యేకంసత్త్వే పూర్ణవృత్తి- తదాజాతిరేవస్యాత్, మిథోవిరుద్ధాకారేషు బహుషుప్రత్యేకం పూర్ణవృత్తిరాకారోహిజాతిః, యథాగోత్వం, తతశ్చబ్రహ్మైకత్వం నామజాత్యైక్యంస్యాత్, ఆకారత్వేనబ్రహ్మణోజాతిత్వప్రసంగః, యదివృక్షత్వవత్సంహతేష్వంశేషువర్తేత, తదాబ్రహ్మైకత్వంనామ సమూహైకత్వంస్యాత్. నన్వేకజాతీయానాంసమూహభావముపగతానామపిపత్రాణామేకవృక్షానన్యత్వవత్త్రయాణామేకద్రవ్యానన్యత్వముపపద్యత ఇతిచేత్- తర్హి నీరన్ధ్రసంబన్ధవిశేషేణైకత్వంస్యాత్- భేదకాకారవతాంబహూనాం నిశ్ఛిద్రసంశ్లేషవిశేషేణ వినైక

త్వానుపపత్తేః. తత్ర వనస్య వృక్షస్య చైతావాన్భేదః- పరస్పరం నిరన్తరసంశ్లేషరహితవృక్షసమూహో వనం- నిరన్తరసం
సర్గవిశేషయుక్తపదార్థసంఘాతో వృక్ష ఇతి. తత్తదవయవానాం స్వావయవసజాతీయవస్త్వసాధారణకార్యోత్పాదనా
నుగుణస్సంసర్గో విశేషశబ్దేన వివక్షితః- తేన భిన్నానాం వృక్షావయవానాం మిథస్సంసర్గవ్యావృత్తిః. ఉక్తలక్షణసంబ
న్ధవిశేష ఏవ వృక్షస్యైకత్వప్రతీతివ్యవహారహేతుః- తదభావాత్తు తత్తద్బీజాన్తరోత్పన్నవృక్షాణాం వృక్షాన్తరాణాం చా
న్యోన్యైకత్వవ్యవహారాభావః. తత్ర కేచిత్పదార్థాః భేదకాకారపరిహాణ్యా నైకత్వం భజన్తే- యథా విలీనాః కటకమ
కుటాదయః పిణ్డత్వం కేచిచ్చ భేదకాకారాపరిహాణ్యైవ నైకత్వం భజన్తే, యథా ఇష్టకా ఇష్టకాత్వాపరిహాణ్యైవ భిత్తిత్వం. త
త్ర భేదకాకారపరిహాణ్యపరిహాణ్యౌ యథాప్రమాణమభ్యుపగన్తవ్యే. తత్ర భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణామసఙ్కీర్ణస్వ
భావత్వస్య తత్తదసాధారణశక్తియోగస్య నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ స్వాసాధారణాకారాపరిహాణ్యైవ బ్రహ్మత్వేనైకత్వం
వర్ణనీయమ్. తత్ర భేదకాకారస్య యథాపరిహాణమఙ్గీకార్యత్వే సతి నియన్త్రంశస్యాశ్రయత్వమితరాంశద్వయస్య తదా
శ్రితత్వం చ భవతి * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సర్వమిదం విధృతం తిష్ఠతీత్యాదిశ్రుతేః. తథా సతి ఈశ్వరం ప్రతి
చిదచితోశ్శరీరత్వమర్థసిద్ధం- చేతనేన ధార్యం ద్రవ్యవిశేషో హి శరీరమ్. వృక్షే తు ప్రకాణ్డశాఖాంశినో ఽచేతనత్వాచ్ఛా
ఖాదీనాం న తచ్ఛరీరత్వం- ఈశ్వరస్య తు చేతనత్వాదంశాన్తరస్య తద్ధార్యత్వేన శరీరత్వం ఫలితమ్. ఏతదుక్తం భవతి- స
న్మాత్రస్య బ్రహ్మణో మృత్పిణ్డవదేకత్వే త్రయాణాం నిత్యత్వానాదిత్వశ్రుతివిరోధః. స్వతో భిన్నేష్వంశేషు ప్రత్యే
కం పూర్ణవృత్తిసత్తాకారేణైకత్వే జాత్యైక్యమ్. సత్త్వం సంహతేషు న- వర్తతే చేత్ సమూహైక్యమ్. అతో నిమిత్తో
పాదానభేద ఏవ భవేత్- ధర్మ్యైక్యాభావాత్. సంహతేషు వర్తతే చేదనాదిభేదాపరిహాణేన సంహతత్వాత్- ఆశ్రయా
శ్రయిభావాదిలక్షణస్య భేదస్య ప్రామాణికత్వాచ్చిదచితోశ్శరీరత్వమర్థసిద్ధమితి చిదచిచ్ఛరీరకం బ్రహ్మ సచ్ఛబ్దవాచ్యము
పాదానం స్యాత్. తతశ్చాస్మదీయః పక్షః పరిగృహీతస్స్యాత్. ఆశ్రయాశ్రయిభావానభ్యుపగమే జాత్యైక్యం వా సమూ
హైక్యం వా స్యాత్- తతశ్చ నిమిత్తోపాదానైక్యాసిద్ధిరితి. కించ బహు స్యామితి సఙ్కల్పశ్చ ఘటస్స్యామితి కులాలస
ఙ్కల్పకల్పస్స్యాత్- సఙ్కల్పస్య సద్ద్రవ్యైకదేశగతత్వాత్- పరిణామస్య తదేకదేశాన్తరగతత్వాచ్చ. సామానాధి
కరణ్యైక్యోపదేశాస్సర్వేప్యముఖ్యాస్స్యురితి. ప్రథమసూత్రే సమ్యగుపపాదితమ్. సన్మాత్రం బ్రహ్మ కిం స్వాంశగ
తం నరకాదిదుఃఖం స్వగతత్వేన జానాతి- న వా. న చేదజ్ఞత్వమేవ. స్వగతత్వేన జానాతి చేద్దుఃఖిత్వం స్యాత్. జీవాంశస్య
భిన్నత్వాదదోష ఇతి చేన్న, భేదే సత్యప్యభేదాభిమానస్యాపరోక్షస్య విద్యమానతయా దుఃఖిత్వమేవ స్యాత్. పాణి
పాదాదీనాం పురుషాంశతయా భేదే సత్యపి అభిన్నత్వప్రతిపత్త్యా హి పన్నగదష్టపాదస్య పురుషస్యాఙ్గాన్తరేషు ప్ర
దాహో భవతి, పాణౌ సంజాతవ్రణస్య కరణాన్తరపాటవం చ శిథిలీభవతి, హృదినిహితహరిచన్దనబిన్దోస్సర్వాఙ్గా
ప్యాయనం భవతి, భిన్నాయామఙ్గుళౌ చన్దనలిప్తాయాం జ్వలనజ్వలితాయాం చ సుఖదుఃఖీ పురుషో న భవతి స్వగతత్వేన
జ్ఞానాభావాత్. అతస్స్వగతత్వేన జ్ఞానవత్త్వే బ్రహ్మణో దుఃఖిత్వం స్యాత్- తతశ్చ * బహు స్యామితి దుఃఖాకరబహు
భవనసఙ్కల్పస్సర్వజ్ఞస్య న స్యాత్. కించ * తదరూపమనామయమిత్యాదయో ఽపురుషార్థనిషేధశ్రుతయో నిర్విషయాః
కించ నిర్వికారత్వశ్రుతయశ్చ నిష్ఫలాః. నను నియన్త్రంశవిషయా నిర్వికారత్వశ్రుతయః- బ్రహ్మవిషయా వికారిత్వశ్రు
తయ ఇతి సవిషయత్వమ్. నైతదుపపద్యతే- యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతం * ఏతదమృతమేతదభయమేతత్ బ్రహ్మ *
సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ * యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, తద్బ్రహ్మ * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి బ్రహ్మ
ణ ఏవ వికారతదభావశ్రవణాత్ * నిత్యో నిత్యానాం * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వౌ *స వా ఏష మహానజ ఆత్మా ఽజరో ఽమరః* స వా
ఏష మహానజ ఆత్మా అన్నాదో వసుదానః * స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః * స కారణం కరణాధిపాధిపః * యస్సర్వజ్ఞ

న్త్యాః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వేన పరమాత్మనో వ్యపదేశాత్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మాఽస్త్యేవ. తథాహి, వాజసనేయకే *కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి ప్రకృతస్య ప్రత్యగాత్మనస్సుషుప్త్యవస్థాయామకించిజ్జ్ఞస్య సర్వజ్ఞేన పరమాత్మనా పరిష్వంగ ఆమ్నాయతే *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమితి. తథోత్క్రాన్తావపి *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాఽన్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతీతి. న చ స్వప్నత ఉత్క్రామతో వాఽస్య కించిజ్జ్ఞస్య తదానీమేవ స్వేనైవ సర్వజ్ఞేన సతా పరిష్వఙ్గాన్వారోహావసంభవతః. న చ క్షేత్రజ్ఞాన్తరేణ, తస్యాపి సర్వజ్ఞత్వాసమ్భవాత్ ...

ఇతశ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మేత్యాహ.

౪౩ ॥ సూ. * పత్యాదిశబ్దేభ్యః * అయం పరిష్వంజకః పరమాత్మోత్తరత్ర పత్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యతే * సర్వస్యాధిపతిస్సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః * స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్ * ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయ * తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి। ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతి। ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽన్నాదో వసుదానః అజరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మేతి. ఏతైశ్చ పతిత్వజగద్విధరణత్వసర్వేశ్వరత్వాదయః ప్రత్యగాత్మని ముక్తావస్థేపి న కథంచిత్సమ్భవన్తి, అతో ముక్తాత్మనోఽర్థాన్తరభూతో నామరూపయోర్నిర్వహితాఽఽకాశః-

(ప్రత్యగాత్మేతి) అర్థాన్తరత్వవ్యపదేశరూపహేత్వసిద్ధిశఙ్కాపరిహారపరత్వాదస్య సూత్రస్యాసిద్ధం సాధ్యనిర్దేశం దర్శయతి (అర్థాన్తరభూత ఇతి) అవాన్తరార్థప్రతిజ్ఞాత్వాత్ సూత్రే కణ్ఠోక్త్యభావః, ప్రధానార్థప్రతిజ్ఞానస్య హి ప్రాయేణ కణ్ఠోక్తిరుపలభ్యతే. దేహస్య ప్రాజ్ఞపరిష్వక్తత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి ప్రకృతస్యేత్యుక్తం * ఉత్సర్జన్ - శరీరమితి శేషః. క్షేత్రజ్ఞాన్తరేణ పరిష్వంగాన్వారోహావాశఙ్క్యాహ (న చేతి)...

ముక్తావస్థేనాత్మనాఽన్వారోహ ఇత్యత్రాహ (ఇతశ్చేతి)

౪౩ ॥ సూ. * పత్యాదిశబ్దేభ్యః * సూత్రే * పత్యాదిశబ్దేభ్య ఇతి నిర్దిష్టత్వాత్తదనురోధాయ శ్రుతపాఠక్రమానాదరేణ * సర్వస్యాధిపతిరితి వాక్యం ప్రథమముదాహృతం సూత్రే చ తథా నిర్దేశః కిమర్థ ఇతి చేత్- ఉచ్యతే. కర్మసంబన్ధనిషేధముఖేన సర్వేశ్వరత్వాదిగుణానాం నిరుపాధికత్వజ్ఞాపకస్య * స న సాధునా కర్మణా భూయానిత్యాదివాక్యస్య పూర్వం * సర్వస్యాధిపతిరిత్యాదివాక్యం- పశ్చాత్ * ఏష భూతాధిపతిరితి వాక్యమ్. హేయసంబన్ధరాహిత్య పరవాక్యస్య తత్పూర్వాపరవాక్యాన్తరేణ క్రోడీకరణార్థమభ్యాసరూపతాత్పర్యలిఙ్గజ్ఞాపనార్థం చ * పత్యాదిశబ్దేభ్య ఇతి నిర్దేశః. అథ పత్యాదీత్యనుక్తిః * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమిత్యాదిభిరస్య ప్రకరణస్యైకార్థ్యేన విశేషస్య పరమాత్మనో నారాయణత్వద్యోతనార్థా అత ఏవ హ్యయం పరిష్వంజకః పరమాత్మేతి భాష్యే నిర్దేశః, స ఖలు * పతిం విశ్వస్యేతి. ప్రకరణస్థం * తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి పరమాత్మశబ్దం స్మారయతి. ముముక్షూపాస్యత్వరూపమహాగుణవాచిశబ్దత్వాత్ పత్యాదిశబ్దైస్సహ * తమేతమిత్యాదివాక్యముపాత్తం * అన్నాదః- అన్నదః అథ పత్యాదిశబ్దోక్తానాం ధర్మాణాం ముక్తవ్యావర్తకత్వం దర్శయతి (ఏతైశ్చేతి) ముక్తస్య జగద్వ్యాపారరహితత్వాన్న సంభవన్తీత్యర్థః. కిం జీవమాత్రాదర్థాన్తరత్వే విప్రతిపత్తిః - ఉత ముక్తాదర్థాన్తరత్వ ఇతి వికల్పే ప్రథమం శిరః పూర్వసూత్రేణ ప్రత్యుక్తమ్, అనేన తు ద్వితీయం శిర ఇతి విభాగః. యద్వా - సూత్రద్వయోక్తైర్ధర్మైర్ముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధిః కథమిత్యత్రాహ (ఏతైశ్చేతి) ఏతచ్ఛబ్దస్సూత్రద్వయోదాహృతగుణపరః - అత ఆదిశబ్దేన శ్రు

మితి ముఞ్జేషీకాదృష్టాన్తశ్శ్రితః. నహీషీకామాత్రం ముఞ్జః- కింతు బాహ్యదళవిశిష్టేషీకాహిముఞ్జస్వరూపమ్. విశేష్యాంశస్య దృష్టాన్తఇషీకా. తథా * యథాహికదళీనాన్యాత్వక్పత్రాన్నాథజాయతే । ఏవంవిశ్వస్య నాన్యస్త్వం త్వంచాపీశ్వరదృశ్యసఇతి త్వక్పత్రకదళీదృష్టాన్తశ్చ చిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మస్వరూపమవగమయతి. నహి బాహ్యత్వక్పత్రేణ వినా కాండమాత్రంకదళీ- అపితు త్వక్పత్రవిశిష్టకాండస్వరూపా. ఏవం విశ్వవిశిష్టం యత్స్వరూపం- తత్ర విశేష్యభూతస్త్వం విశేషణాంశవిలక్షణశ్చ దృశ్యసఇత్యర్థః. ఇయాంభేదః- నాభీషీకాకాండానామరనేమిబాహ్యత్వక్పత్రాణాంచాచేతనతయా మిథోనియన్తృనియామ్యభావాభావాత్ నశరీరశరీరిభావః- అతఏవ నేమ్యాదిశబ్దాశ్చనవిశేష్యవాచకాః. ఇహతు నియన్తృనియామ్యభావాదినా శరీరాత్మభావసంభవాత్ శరీరవాచిశబ్దాః బ్రహ్మపర్యన్తాఇతి. అతోమహదాద్యవస్థానాం విశిష్టబ్రహ్మస్వరూపగతత్వాత్ ఉపాదానత్వంముఖ్యమ్. కించమాభూత్ప్రకృతిపురుషయోః స్వరూపాన్తర్భావః- తథాపి ముఖ్యత్వంయుక్తం- నహి శరీరద్వారకం బ్రహ్మణో మహదాద్యుపాదానత్వమముఖ్యం ముఖ్యనిర్వాహకవ్యవహితత్వాత్, జ్వాలావ్యవహితస్య కాష్ఠస్య పాకకరణత్వవత్. నచావ్యవహితత్వముపాధిః-దర్శితసపక్షే వృత్త్యభావేన సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావాత్. నను మృద్ద్రవ్యవ్యవహితకులాలస్యాపి ఘటంప్రత్యుపాదానత్వం స్యాత్. న- నిర్వాహకవ్యవహితత్వాభావాత్. తదభావశ్చ స్వనిష్ఠస్య మృత్పిండస్య ఘటంప్రత్యుపాదానత్వనిర్వాహకత్వాయోగాత్. కరణకారకస్యతు స్వనిష్ఠత్వాత్తన్నిష్ఠజ్వాలాయాస్తన్నిర్వాహకత్వంయుక్తమ్. ఆశ్రయినిష్ఠామవస్థాంప్రతి ఆశ్రయభావస్య స్వనిష్ఠస్య నిర్వాహకత్వంహిసఘటతే. నన్వవస్థాతద్వతోరవ్యవహితత్వాదాశ్రయాశ్రయిభావాభావాదుపాదానత్వమముఖ్యమితి. కిముపాదానఏవాయంనిర్బన్ధః, ఉత కర్త్రాదికారకాన్తరేష్వపి. నప్రథమః దర్శితసపక్షానాదరేణ పక్షపాతస్య నిర్నిబన్ధనత్వేనాకిఞ్చిత్కరత్వాత్. ద్వితీయేతు కులాలస్య ఘటంప్రతికర్తృత్వం నసిధ్యేత్, తద్వ్యాపకహేతుత్వాసిద్ధేః, వృక్షత్వనివృత్తౌశింశపాత్వనివృత్తివత్. హేతుత్వాసిద్ధిశ్చ హేతుహేతుమతోఃపురుషఘటయోః పాణివ్యాపారదండచక్రాదిహేత్వన్తరవ్యవహితత్వాత్ * యథా ప్రకాశయత్యేకః కృత్స్నంలోకమిమంరవిరిత్యత్ర రవేః ప్రకాశకత్వంనముఖ్యంసిధ్యేత్- కిరణవ్యవహితత్వాత్. జగతఃప్రకాశమానత్వేరవిః కిరణవ్యవహితోహేతుః. తథా జలంవహతీత్యత్ర జలస్య కర్మత్వంనసిధ్యేత్- ఘటవ్యవహితత్వాత్. పాకేకాష్ఠస్య కరణత్వం నసిధ్యేత్, జ్వాలావ్యవహితత్వాత్ * గవాయజేత అరుణయాక్రీణాతీతి జాతిగుణయోః యాగక్రియసాధకత్వం ద్రవ్యద్వారకత్వాదముఖ్యంస్యాత్. యజ్ఞాయపశవఇత్యత్ర పశూనాం యజ్ఞతాదర్థ్యంనస్యాత్- తేషాం హవిరర్థతయా తద్వ్యవహితత్వాత్ * ఆదిత్యాజ్జాయతేవృష్టిర్వృష్టేరన్నంతతఃప్రజాఇత్యత్రాదిత్యాదీనాం వృష్ట్యాద్యుపాదానత్వం చ నసిధ్యేత్, కిరణమేఘాదివ్యవహితత్వాత్ * ఇక్ష్వాకూణామియంభూమిరిత్యాదౌ స్వస్వామిత్వస్వాతన్త్ర్యలక్షణసంబన్ధోపి నసిధ్యేత్- కరదానాం రాజ్ఞామవాన్తరస్వాతన్త్ర్యవ్యవహితత్వాత్. పర్యఙ్కేశేతఇతిపర్యఙ్కస్యాధికరణత్వం నస్యాత్- ఆస్తరణవ్యవహితత్వాత్. సర్వేషాం వ్యవహారోనముఖ్యఇతిచేన్న- ముఖ్యత్వే సంభవత్యనేకవ్యవహారాముఖ్యతాశ్రయణానుపపత్తేః. ఉక్తంహి నిర్వాహకవ్యవధానం నముఖ్యత్వవిరోధీతి. కించ వ్యవహితస్య కార్యంప్రతి హేతుత్వేకోవిరోధః. లక్షణాభావఇతిచేన్న, నియతపూర్వభావిత్వస్య లక్షణస్యసంభవాత్. నియతానన్తరపూర్వభావిత్వంలక్షణమితిచేన్న, తద్ధి సామగ్ర్యాఏవ, నహేతుమాత్రస్య, అన్యథాకృష్యాదివ్యవహితవృష్టినదీపూరాదేస్సుభిక్షతాహేతుత్వంనస్యాత్. తద్ధేతుత్వంహి వ్యవహ్రియతే. కాష్ఠాదీనాం కరణత్వాదికంచనస్యాత్. అపూర్వస్య కృతిసాధ్యత్వంచనస్యాత్, భావార్థవ్యవహితత్వాత్. నను వ్యవహితస్యాపి హేతుత్వేఽతిప్రసంగస్స్యాదితిచేత్, తర్హ్యవ్యవహితస్యాపి హేతుత్వే రాసభాద్యావతిప్రసంగస్స్యాత్. న-అన్వయవ్యతిరేకాభ్యామతిప్రసంగస్య నివార్యమాణత్వాదితిచేత్,

తుల్యమ్. అవ్యాప్తిస్తు భవతోఽధికా. సజాతీయవ్యవహితస్య నకారణత్వమితి చేత్. కిం యేన కేనాప్యాకారేణ సజాతీయత్వం, ఉత హేతుత్వాకారేణ ఉత హేతుత్వావాన్తరాకారేణ. న ప్రథమః, వ్యవహితపత్రవేధే పురుషస్యాహేతుత్వప్రసంగాత్. న ద్వితీయః- కులాలస్య ఘటం ప్రత్యహేతుత్వప్రసంగాత్. న తృతీయః- శరవ్యవహితస్య ధనుషో జయసాధనత్వాభావప్రసంగాత్, వ్యవహితహేతురన్యథాసిద్ధత్వాత్ న వ్యవహితకార్యం ప్రతి హేతురితి చేత్. వ్యవహితస్యాన్యథాసిద్ధిః కిం తస్మింత్సత్యపి కార్యానుదయాత్- ఉతాసత్యపి కార్యోదయాత్- ఉత కార్యాన్తరనిష్పత్త్యర్థత్వాత్- ఉత వ్యవహితకార్యం ప్రతి కిఞ్చిత్కారాయోగాత్- ఉత వ్యవహితత్వాదేవ, న ప్రథమః- అవ్యవహితే బీజాదౌ హేతౌ సత్యపి కదాచిదఙ్కురాద్యనుదయేన బీజాదేరహేతుత్వప్రసంగాత్. సామగ్రీవైకల్యాదనుదయః- నాహేతుత్వాదితి చేత్- ఇహాపి స్వకార్యస్య సామగ్రీవైకల్యాదనుదయః- నత్వహేతుత్వాదితి తుల్యమ్. న ద్వితీయః- వృష్టినదీపూరాద్యభావే సస్యానుదయాత్- న తృతీయః- గమనాదికార్యాన్తరహేతూనాం కులాలాదిశరీరాణాం ఘటాదికార్యాన్తరోత్పత్తిహేతుత్వాత్. న చతుర్థః- కర్తుః కార్యం ప్రతి కరణప్రేరణరూపకిఞ్చిత్కారవత్- కాష్ఠస్యౌదనం ప్రతి జ్వాలోత్పాదనరూపకిఞ్చిత్కారవత్-తన్నిష్పాదకకార్యనిష్పాదనరూపకిఞ్చిత్కారసద్భావాత్- వ్యవహితవ్యాపారస్యాపి కిఞ్చిత్కారరూపత్వేఽతిప్రసంగః పరిహృతః. పఞ్చమేఽపి కిం వ్యవహితత్వం అవ్యవహితకారణత్వం వారయతి- ఉత వ్యవహితకారణత్వమ్. ప్రథమమిష్టం. ద్వితీయే తు కథమిదమహేతుత్వసాధకం-వ్యవహితానామశనిపాతాదీనాం సస్యాద్యహేతుత్వదర్శనాదితి చేత్, అవ్యవహితరాసభాదేరప్యహేతుత్వాత్. అగ్న్యాదేరపి ధూమాదిహేతుత్వం న స్యాత్. సన్నికర్షమనాదృత్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం హేతుత్వనిశ్చయే వ్యవధానమప్యనాదృత్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం హేతుత్వనిశ్చయ ఇహాప్యుపపన్నః- అన్యథా కులాలాదేర్ఘటాదిహేతుత్వాభావప్రసంగాత్. ఏవం హేతుమాత్రస్య సద్వారకత్వోపపత్తేః- తదవాన్తరవిశేషస్య నిమిత్తత్వవదుపాదానత్వమపి సద్వారకం ముఖ్యమ్. ననూపాదానస్య కార్యావస్థాశ్రయత్వం వాచ్యం- కథం వ్యవహితస్యావస్థావిశేషాశ్రయత్వమ్. ఉచ్యతే- కుమ్భోదరసంభృతమమ్భః ప్రతిపురుషస్యేవ పరమాత్మనో మహదాద్యవస్థాశ్రయత్వముపపన్నమితి. కుమ్భవ్యవహితస్యామ్భసః పురుషాన్నాధేయస్యాపి స్వాధారధారకాయత్తస్థితిత్వం హి దృశ్యతే. న చ వాచ్యం పరమాధారస్స్వాధేయధారణోపక్షీణః న తు వ్యవహితధారణపర ఇతి పురుషస్య సలిలధారణఫలాన్వయదర్శనాత్. నహి నిరుదకస్యేవ ఉదకపూర్ణస్య ఘటస్య ధారణే గురుత్వాతిశయనిబన్ధనశ్రమాతిశయో న భవతి. యది ఘట ఏవ పురుషేణ ధార్యతే- న జలం- తర్హి నిరమ్భః కుమ్భధారణ ఇవ శ్రమాతిశయో న స్యాత్- కుమ్భమాత్రధారణస్యావిశేషాత్. ఘటస్య జలసంసర్గమాత్రాత్ శ్రమాతిశయః- న ధార్యత్వాదితి చేన్న- అన్యేన ధృతస్య సోదకఘటస్య పాణిస్పర్శమాత్రేణ శ్రమప్రసంగాత్. విమతం దేవదత్తధార్యం-తదుపరిభాగస్థత్వే సతి తచ్ఛ్రమహేతుత్వాత్- తుల్యగౌరవసమ్ప్రతిపన్నపదార్థవత్. ఉదకవిశిష్టఘటో ధార్య ఇతి శ్రమాతిశయోపపత్తిః, వ్యవహితధారణం చ న స్యాదితి చేత్, తత్ర విశేషణాంశస్య ధార్యత్వమస్తి వా-న వా. న చేచ్ఛ్రమాతిశయో న స్యాత్. అస్తి చేత్- తద్వదేవ మహదాద్యవస్థావిశిష్టమచిద్ద్రవ్యం పరమాత్మధార్యమితి విశేషణభూతమహదాద్యవస్థావిశేషస్యాపి పరమాత్మాయత్తస్థితిత్వాత్ తస్య తదాశ్రయత్వముపపన్నమ్. కిం చ- అవ్యవహితాదపి వ్యవహితస్యైవాశ్రయత్వం ముఖ్యం దృశ్యతే- యథా ఆస్తరణాంశుకాదపి పర్యఙ్కస్య, యథా దర్భేభ్యో భూతలస్య, అవ్యవహితమపి హ్యంశుకం న పురుషస్య ధారకం- అసామర్థ్యాత్. శ్వభ్రముఖం పిధాయ కంవిస్తీర్ణమంశుకం హి న పదన్యాసం ధారయితుం ప్రభవతి, కూపాచ్ఛాదకా హి దర్భాస్తత్ర నిహితపదం పురుషం న ధారయన్తి, తస్మాదంశుకస్య దర్భాణాం చ ధారణాసామర్థ్యాత్ పర్యఙ్కభూతలయోరేవ హి ధారణసామర్థ్యాన్ముఖ్యమాశ్రయత్వమ్. పర్యఙ్కభూతలస్థయోరాస్తరణదర్భయోరపి ధారణసా

౨౮ ॥ సూ, ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః. (ఏతేన) పాదచతుష్టయోక్తన్యాయకలాపేన సర్వవేదాన్తేషు జగత్కారణప్రతిపాదనపరాస్సర్వే వాక్యవిశేషా

మర్థ్యకల్పనే గౌరవంస్యాత్. అతశ్చాస్తరణదర్భాణాం సంయోగమాత్రేణ వ్యవధాయకత్వమ్. ఏవం మహదాద్యవస్థామపేక్ష్య ప్రకృతేరాశ్రయత్వాసంభవేన పరమాత్మనస్సర్వశక్తేస్తదాశ్రయత్వంముఖ్యం- వ్యవధాయకసద్భావస్తు వ్యవహితయోర్నాశ్రయాశ్రయిభావవిరోధీ. విమతంవ్యవధాయకం స్వసంబన్ధినోర్వ్యవహితయోర్నాశ్రయాశ్రయిభావవిరోధి, స్వధారణసమర్థవస్తునిష్ఠవ్యవధాయకత్వాత్- ఆస్తరణవత్ దర్భవచ్చ, ఏవం మహదాద్యవస్థాంప్రతి చిదచిచ్ఛరీరకస్య పరబ్రహ్మణః ఆశ్రయత్వోపపత్తేర్జగదుపాదానత్వం ముఖ్యం, నను యద్యేవం శరీరశరీరిభావమాశ్రిత్యోపాదానముచ్యతే- వైశేషికాదిపక్షాత్ కోభవత్పక్షస్య భేదః- నియామ్యవిశేషోహి శరీరమభిమతం- చిదచితోరీశ్వరప్రేర్యత్వంహి తన్మతేప్యస్తి. అహో మహత్తరోయం పర్యనుయోగః-వైశేషికాదయశ్చేద్ప్రామాణికమేవబ్రూయుః తదుక్తంచేదనాదరణీయమితిననఃప్రతిజ్ఞా. అస్మదుక్తార్థస్తదభ్యుపగతశ్చేత్, ప్రామాణికోఽర్థోఽఙ్గీకృతస్స్యాత్, కానః క్షతిః. కించసామ్యమపి దురుపపాదం, కాలదిగాకాశాద్యచేతనస్యఈశ్వరధార్యత్వానభ్యుపగమాత్. శబ్దాదిగుణోత్పత్తావేవాకాశాదీనాం తదృష్టభోక్తృపురుషాదృష్టప్రేరణముఖేనేశ్వరాపేక్షా,నత్వాకాశాదిస్వరూపస్య. చేతనానామప్యదృష్టానుగుణచేష్టాక్రియసంయోజనముఖేన సుఖదుఃఖజ్ఞానాదిహేతురీశ్వరఇత్యేతావతా తత్ప్రేర్యత్వం, నతు స్వరూపస్థితౌ తదపేక్షా. ముక్త్యవస్థాయాంతు నకదాచిదపి తదపేక్షా. పశ్చాద్దుఃఖాద్యసంయోగాయ తదపేక్షేతిచేన్న, పుణ్యపాపయోరాత్యన్తికవిచ్ఛేదాదేవ తత్సిద్ధేః, ప్రధ్వంసస్యానన్తతయా తన్నైరపేక్ష్యాచ్చ. అదృష్టాభావేపి దుఃఖోత్పాదనక్షమఈశ్వరః- అతస్తదనుదయాయ తదపేక్షేతి చేన్న- అపార్థివత్వేపి ఖపుష్పంజనయితుమీశ్వరః క్షమఇతి పుష్పానుదయాయ ఖస్యేశ్వరాపేక్షేతి వచనతుల్యమిదం- ఉభయోరప్యయోగ్యత్వావిశేషాత్. అతో ధారణాద్యనుగుణమసఙ్కుచితమీశనంతన్మతేనాస్తీతి యావద్ద్రవ్యభావితయా తన్నియామ్యత్వధార్యత్వాద్యభావాత్ పరాభిమతేనవాఽస్మదభిమతేనవా లక్షణేన కథంచిదపి చిదచితోర్నేశ్వరశరీరిభావానుపపత్తేర్జగదుపాదానత్వం తన్మతేదురుపపాదమ్. అతో భాష్యోక్తప్రకారమేవ పరమాత్మనో జగదుపాదానత్వమితిస్థితమ్- ప్రకృత్యధికరణంసమాప్తమ్

౨౮ ॥ సూ. ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః కృత్స్నాఽధికరణన్యాయాతిదేశరూపత్వాత్సంగతిః. ప్రథమసూత్రస్య సమన్వయసూత్రస్యచ సిద్ధపరాస్సర్వవేదాన్తావిషయాః, వాక్యవిశేషా ఇతరేష్వధికరణేషువిషయాః, ఏషస్వనుదాహృతవాక్యవిశేషాస్సర్వస్యాస్య పఞ్చత్రింశస్యవిషయాః, పూర్వాధికరణేష్వేవ విచారోఽర్థసిద్ధేః, అనుదాహృతాఃకారణవాదివాక్యవిశేషాః కిముక్తలక్షణచిదచిద్విలక్షణబ్రహ్మపరాః, ఉతనేతివిచారః తదర్థం తేకిముక్తన్యాయానామవిషయాః- ఉతవిషయాఇతి. విషయత్వంసంభవతి, నేతి. యదానసంభవతి తదాతదవిషయత్వాదుక్తలక్షణబ్రహ్మపరత్వాభావః. యదాసమ్భవతి తదా ఉక్తన్యాయవిషయత్వాదుక్తలక్షణబ్రహ్మపరాఇతి ఫలఫలిభావః * ఏతేనేతిపదస్య * ఏతేనయోగఃప్రత్యుక్తః *ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహాఇతిసూత్రద్వయస్థ తచ్ఛబ్దవదనన్తరపూర్వప్రకృతార్థవిషయతయా ప్రకృత్యధికరణన్యాయమాత్రపరామర్శిత్వవ్యుదాసాయవ్యాచష్టే (పాదచతుష్టయోక్తేతి) ఉపాసనతత్ఫలాదిప్రతిపాదకవాక్యానాం నిరూపయిష్యమాణానాం వ్యవచ్ఛేదాయాహ (జగత్కారణప్రతిపాదనపరా ఇతి) ఇదంపదం హేతుగర్భం, కారణవిషయత్వమేవహ్యధికాశఙ్కాయాః పరిహారహేతుః. నిరూపితవాక్యవ్యవచ్ఛేదాయ వాక్యవిశేషాఇత్యుక్తమ్. పూర్వమనుదాహృతా అనిశ్చితార్థాఇత్యర్థః. యద్వైతేషు త్రయఏవ యజ్వానఇత్యుక్తే అన్యేషామయజ్వత్వంవ్యాఖ్యాతంభవతి- ఏవముదాహృతవాక్యానాం చిదచిద్విలక్షణబ్రహ్మపరత్వప్రతిపాదనేనా

శ్చేతనాచేతనవిలక్షణసర్వజ్ఞసర్వశక్తిబ్రహ్మప్రతిపాదనపరావ్యాఖ్యాతాః,

న్యేషాం అతత్పరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వశఙ్కాం వ్యావర్తయితుమాహ (చేతనాచేతనవిలక్షణేతి) వైలక్షణ్యహేతుభూతగుణప్రదర్శనార్థం తేషు ప్రధానంగుణద్వయమాహ (సర్వజ్ఞసర్వశక్తిశబ్దాభ్యాం) సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వేహి నిమిత్తోపాదానతోపయోగినీ కాపునరత్రాధికాశఙ్కా- ఉచ్యతే- జగత్కారణత్వవాక్యవిశేషేషు కేచిత్సర్వసాధారణశబ్దేన కారణనిర్దేశపరాః- యథా * సదేవసోమ్యేత్యాదయః సద్బ్రహ్మాక్షరశబ్దైః. కేచిచ్చేతనమాత్రాసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా * తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి పైఙ్గిశ్రుతిః క్షేత్రజ్ఞశబ్దేన. కేచిదచిన్మాత్రాసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా * గౌరనాద్యన్తవతీ * అజామేకామిత్యాది. కేచిజ్జీవేశ్వరసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా * ఆత్మనఆకాశఇతి * పురిశయంపురుషమితిచ. కేచిచ్చిదచిద్విశేషాసాధారణశబ్దాః- యథా వైశ్వానరశబ్దవతీశ్రుతిః. కేచిచ్చాచిద్విశేషాసాధారణశబ్దాః- యథా * ఆకాశాదేవసముత్పద్యన్తఇతి. కేచిచ్చేతనవిశేషాసాధారణశబ్దాః- యథేన్ద్రశబ్దవతీప్రతర్దనోపాసనశ్రుతిః. కేచిత్తు పరమపురుషాసాధారణశబ్దాః- యథా అన్తరాదిత్యవిద్యాశ్రుతిః, యథాచ పురుషసూక్తం. ఏవంవిధేష్వేవ వాక్యేషు కేచిత్స్రష్టావేవ కారణత్వప్రతిపాదకాః- కేచిచ్చకారణత్వవ్యాప్తవేదితవ్యత్వనిరతిశయదీప్తియోగాదిపరాఇతి విభాగో యథాసంభవంద్రష్టవ్యః. ఉక్తకోటిష్వేవ న్తర్భూతం కారణవిషయంవాక్యం నక్వచిత్సంభవతి. తత్ర చిదచిత్సాధకైర్లిఙ్గశబ్దాదిభిః పూర్వపక్షేప్రాప్తే చిదచిద్వ్యావర్తనక్షమైరీక్షణవిశేషానన్దవిశేషసర్వప్రశాసితృత్వసమస్తహేయప్రత్యనీకత్వసర్వచిదచిద్ధారకత్వపతిత్వాన్తరాత్మత్వముక్తప్రాప్యత్వాదిభిర్ధర్మవిశేషైస్తేషాంవాక్యానాం చిదచిద్విలక్షణజగదేకకారణభూతదేవతావిశేషప్రతిపాదకత్వంసమర్థితమ్. ఉక్తకోట్యన్తర్భూతేష్వపి యేష్వుదాహృతవాక్యవిశేషేషు జగత్కారణత్వమాత్రంశ్రుతం, నత్వీక్షణవిశేషాదయశ్చిదచిద్వ్యావర్తకాః పరమపురుషాసాధారణధర్మాశ్చ శ్రుతాః- తేషు యథా ప్రతిపన్నవస్త్వభ్యుపగమే విరోధాభావాన్నపరమాత్మపరత్వమిత్యనుయాయిన్యధికాశఙ్కా. అభ్యుచ్చయహేతవశ్చ యథాసంభవం తత్రతత్రద్రష్టవ్యాః- ఈక్షణవిశేషాదిధర్మాన్తరాశ్రవణేపి జగత్కారణత్వస్య ఈక్షణవిశేషాదివత్ పరమపురుషాసాధారణ్యస్య ద్వాత్రింశదధికరణన్యాయనిర్ణీతత్వాత్ జగత్కారణత్వమేవ చిదచిద్విలక్షణసర్వవిధకారణభూతపరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యదేవతావిశేషపరత్వసాధకమిత్యధికానుయాయిపరిహారః. పరిహారేచాభ్యుచ్చయయుక్తయః తత్రతత్రద్రష్టవ్యాః. నను జగత్కారణత్వం పరమాత్మలిఙ్గంస్యాత్ కథం పరమాత్మనో దేవతావిశేషత్వసాధకం * జన్మాద్యస్యయతఇత్యాదీనామధికరణానాం సర్వేషాం దేవతావిశేషనిర్ణయపర్యన్తత్వాదితిబ్రూమః. తథాహి బ్రహ్మశబ్దస్య భగవచ్ఛబ్దతుల్యత్వం ప్రథమసూత్రే ప్రతిపాదితం * యతఇతి యచ్ఛబ్దస్యానువాదరూపతయా ప్రాపకవాక్యానురోధిత్వాత్, తేషుచ సదాదిశబ్దానాం దేవతావిశేషపర్యన్తత్వావగమాత్, సూత్రేచ * యతఇతి జనికర్తుః ప్రకృతౌపఞ్చమీ, కింతు హేతావితిసమర్థనేన నారాయణాతిరిక్తనిమిత్తనిరోధిత్వాచ్చ జన్మాద్యధికరణం దేవతావిశేషనిష్ఠమేవ లక్షణంస్థాపయతి, తృతీయంతు సామాన్యేనోపయుక్తం. చతుర్థం దేవతావిశేషనిష్ఠం పరమప్రయోజనత్వంవర్ణయతి * ఆనన్దో బ్రహ్మ * రసోవైసఇత్యాదివాక్యానామానన్దవల్లీస్థత్వాత్, తస్యాశ్చాన్తరాదిత్యవిద్యైకార్థ్యాత్. ఈక్షత్యధికరణేతు గతిసామాన్యస్యోక్తత్వాత్ సాధారణస్యసచ్ఛబ్దస్యదేవతావిశేషనిష్ఠత్వమేవదర్శితం. ఆనన్దవల్ల్యాస్తు *సయశ్చాయంపురుషే యశ్చాసావాదిత్యఇత్యన్తరాదిత్యవిద్యైకార్థ్యావగమాత్ * అన్యోన్తరఆత్మానన్దమయఇతి అన్తరాత్మశబ్దేన సుబాలోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞానాదుపక్రమస్థస్యానన్తశబ్దస్య రూపపరిత్యాగే హేత్వభావాచ్చ సిద్ధం భగవత్పరత్వం, అన్తరాదిత్యవిద్యాయాంతు పుండరీకాక్షత్వప్రతిపాదనాత్, పురుషశబ్దేన హిరణ్మయత్వవిశేషణేనచ పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్, సర్వపాప్మభ్యుదయేన *ఏషసర్వభూతాన్తరా

త్మాపహతపాప్మాదివ్యో దేవఏకో నారాయణఇతి సుబాలోపనిషదైకార్థ్యావగమాచ్చ సిద్ధం పరమపురుషపరత్వం. ఇతరాధికరణచతుష్టయస్య ఆకాశప్రాణజ్యోతిరిన్ద్రాదిశబ్దానామపి పురుషసూక్తప్రతిపాద్యపరమపురుషవిషయతయా సమర్థనపరత్వం తత్రతత్రస్ఫుటం. మనోమయత్వభారూపత్వప్రత్యభిజ్ఞాపిలైర్విద్యుద్వర్ణహిరణ్మయపురుషపరైః *హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తః * విద్యుతఃపురుషాదధి * తస్మిన్నయంపురుషో మనోమయః అమృతో హిరణ్మయఇత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్ శాండిల్యవిద్యా దేవతావిశేషవిషయా. కఠవల్లీభగవత్పరేతిస్ఫుటం- అధ్వనఃపారభూతవైష్ణవపరమపదవిషయత్వాత్ తస్యాః అక్షరాన్తరః పరమపురుషః- పురుషశబ్దవాచ్యత్వాదమృతత్వాచ్చ * తస్మిన్నయమితి వాక్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అన్తర్యామివిద్యా నారాయణవిషయేతి స్ఫుటం - సుబాలోపనిషదైకార్థ్యాత్. ముండోపనిషదః కాత్స్న్యేన పరమపురుషవిషయత్వం- బ్రహ్మాక్షరశబ్దయోశ్చ పురుషశబ్దసమానార్థత్వంచదర్శితమ్. తత్ర శ్రుతరూపవిశేషాన్వయాదేవ వైశ్వానరవిద్యా తదేకవిషయా * పురుషమపిచైనమధీయతఇతిచ స్ఫుటముక్తం. ద్యుభ్వాద్యధికరణంతు ముండోపనిషద్విషయత్వాదేవ పరమపురుషపరం. భూమవిద్యాతు నిరతిశయసుఖరూపవస్తువిషయత్వాత్ ఆనన్దవల్లీతుల్యవిషయా. అమ్బరాన్తధారకమక్షరం సూర్యచన్ద్రాదిప్రశాసితృత్వాదానన్దవల్లీప్రత్యభిజ్ఞానాదక్షరశబ్దవాచ్యతయా ముండకోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ బృహదారణ్యకే అన్తర్యామివిద్యానన్తరవాక్యప్రతిపాద్యత్వాచ్చ పరమపురుషః - ఈక్షతికర్మ పరమపురుషఏవశ్రుతః. దహరాధికరణంతు వ్యోమాతీతమతప్రత్యనీకత్వాత్ * సఉత్తమఃపురుష ఇతి పరమపురుషవిషయత్వాచ్చ దేవతావిశేషసాధకం. ప్రమితశ్చపురుషఏవశ్రుతః. దేవతాధికరణమధువిద్యేహిరణ్యగర్భేన్ద్రాదీనామపి గురుశిష్యభావప్రదర్శనేన- ఆదిత్యాన్తర్యామివిషయత్వేనచ భగవతో మహామహిమప్రతిపాదికే * ఆకాశోహవైనామేతి వాక్యం పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్ పరమపురుషవిషయం. చతుర్థాద్యేతు *పురుషాన్నపరం కించిదితిసమర్థితం. అనన్తరేచాధికరణే అజాయాఃపరమపురుషాత్మకత్వంస్థితం, తైత్తిరీయకే అజావాక్యచిహ్నితానువాకే * యస్మాత్పరమితి వాక్యస్యాధీతత్వాత్ * యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనాఇతివాక్యంచ భగవత్పరం- అమృతాత్మబ్రహ్మశబ్దనిర్దేశాత్ * అన్తరక్షిణి పురుషోదృశ్యతే ఏషఆత్మేతిహోవాచ ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మ * అమృతో హిరణ్మయః * సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతి వాక్యైకార్థ్యంహి తస్యప్రతీయతే * యశ్చక్షుషితిష్ఠన్నిత్యాద్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణైకార్థ్యేన పఞ్చజనసంజ్ఞానామిన్ద్రియాణాం భగవదధీనత్వమపిహ్యవగమ్యతే * కారణత్వేనచేత్యత్రానన్దవల్లీవాక్యస్యవిషయత్వాత్ సిద్ధం పరమపురుషత్వనిర్ధారణం. బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదేచ వేదితవ్యతయోక్తఃపరమపురుషః * యస్యైత్యనువాదస్య ప్రాపకసాపేక్షత్వాద్వేదితవ్యత్వస్యచ * తమేవంవిద్వానిత్యాదివాక్యైకార్థ్యజ్ఞాపకత్వాచ్చ * అవస్థితేరితిసూత్రస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణవిషయత్వాత్ మైత్రేయీబ్రాహ్మణేచ జీవసమానాధికరణవాక్యానాం నారాయణపరత్వంస్థితం. ప్రకృత్యధికరణస్యతు నిమిత్తోపాదానభేదవాదిపాశుపతప్రక్రియావిరోధిత్వాత్, రుక్మవర్ణపురుషస్య యోనిత్వకథనాచ్చ పరమపురుషవిషయత్వంస్పష్టం. ఏతదుక్తంభవతి, కేచిద్వాక్యవిశేషా అనువాదరూపతయా ప్రాపకసాకాఙ్క్షాః * యతో వాఇమాని * యోవైబాలాకఏతేషాంపురుషాణాం కర్తేత్యేవమాదయః. కేచిత్సాధారణశబ్దచిహ్నితత్వాద్విశేషాకాఙ్క్షాః యథా * సదేవేత్యాదయః. కేచిచ్చాయోగ్యస్వార్థతయా యోగ్యవిశేషాకాఙ్క్షాః యథా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దచిహ్నితాః. కేచిచ్చ యోగ్యవిశేషప్రత్యభిజ్ఞాపకవిశేషణోపస్థాపకాః-యథా * సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మేత్యాదయః- సర్వవ్యాపిత్వం సర్వభూతాన్తరాత్మత్వమపి నారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకం * వ్యాప్యనారాయణస్థితః * సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మాదివ్యో దేవఏకనారాయణఇతి శ్రూయమాణత్వాత్. కేచిచ్చ యోగ్యవిశేషోపస్థాపకాః * హిరణ్మయఃపురుషః * తస్యయథాకప్యాసం పుండరీకమేవమక్షిణీ * స

హస్రశీర్షాపురుషః * సోఽధ్వనఃపారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమంపదం * పరాత్పరంపురుషముపైతి * పరమపురుష మభిధ్యాయీత * దివ్యోదేవఏకో నారాయణఇత్యాదయః. అతో యోగ్యవిశేషపరేషువాక్యవిశేషేషు తదితరకోటిచ తుష్టయనివిష్టవాక్యవిశేషాః పర్యవస్యన్తి- అన్యథానిరాకాఙ్క్షత్వాయోగాదితి. అతో జగదేకకారణచిదచిద్విలక్షణదేవ తావిశేషకారణవాక్యానాం సమన్వయోఽధ్యాయప్రతిపాద్యఇతిస్థితం. అతోఽధికాశఙ్కాస్పదానామనుదాహృత వాక్యవిశేషాణామపి నారాయణపరత్వమేవ చరమాధికరణ సూత్రకారైరుపపాదయిషితమితిసిద్ధం. ఏవంపాదచతుష్ట యేపి విషయత్వేనోదాహృతానాం వాక్యానామైకకంఠ్యంస్థితం. అనుదాహృతవాక్యవిశేషాణాంతు నకస్మింశ్చిదరే ఐకకంఠ్యం ప్రతీయతే- అతస్తేషామేకైకంనిరూప్యమాణాను నిరూపితచరాణాం భూయసాంవాక్యానాం బలీయస్త్వా త్ ఏకైకస్యవాక్యస్య తదనుగుణత్వం యుక్తమితిచసిద్ధం- కేపునస్తేవాక్యవిశేషాః- యేషూక్తన్యాయాతిదేశః, ఉచ్యతే-అనుదాహృతవాక్యానామానన్త్యాన్నకార్త్స్న్యేనతత్ప్రదర్శనంశక్యం-అతఃకేషుచిద్వాక్యేషుదిఙ్మాత్రంప్రదర్శ్యతే

బృహదారణ్యకేసూయతే * బ్రహ్మవాఇదమగ్రఆసీదేకమేవేత్యాది, అత్ర నపరంబ్రహ్మప్రతిపాద్యం- తదసాధార ణలక్షణవిశేషాద్యభావాత్, అత్ర బ్రహ్మశబ్దోబ్రాహ్మణజాతిపరః- తదభిమాన్యగ్నిదేవతాపరోవా- తదధిష్ఠితబ్రాహ్మణ జాతిపరోవా- * అత్యసృజతక్షత్రమితిక్షత్రియసృష్టిశ్రవణాత్ *తస్మాద్బ్రాహ్మణః క్షత్రియమధస్తాదుపాస్తే రాజసూ యఇతి క్షత్రప్రశంసనవాక్యే బ్రాహ్మణశబ్దేననిర్దేశాత్ * యఉఏనంహినస్తిస్వాంయోనిమృచ్ఛతి సపాపీయాన్భవతీతి బ్రా హ్మణహింసాయాం ప్రత్యవాయకథనాత్- పరస్య హింసాప్రసంగాభావాత్ * సనైవవ్యభవత్సవిశమసృజత సశౌద్రంవర్ణమసృజతే తి సఇతిపుల్లిఙ్గేనశబ్దేన బ్రాహ్మణం పరామృశ్య వైశ్యశూద్రయోరపి తత్సృష్టత్వకథనాత్ * తదేతద్బ్రహ్మ క్షత్రంవి ట్ఛూద్రఇతి వర్ణచతుష్టయనిగమనాచ్చ బ్రహ్మశబ్దోబ్రాహ్మణపరః, తదభిమాన్యగ్నిపరోవా- తదధిష్ఠితబ్రాహ్మణవర్ణ పరోవా * ఆగ్నేయోవైబ్రాహ్మణఇతి శ్రుత్యన్తరాదిహాపి * అగ్నినైవ దేవేషుబ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణోమనుష్యే ష్వితినిర్దేశేన బ్రాహ్మణవర్ణస్యాగ్నిసంబన్ధప్రతిపత్తేశ్చేతి———తదేతత్ త్రయమనుపపన్నం * సదేవసోమ్యేదమ గ్రఆసీదిత్యాదివాక్యసారూప్యభఙ్గాయోగాత్, కారణత్వస్య పరమాత్మాసాధారణ్యస్య సమర్థితత్వాచ్చ, కించ ఉపక్ర మస్థబ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థహాని ప్రసంగః వర్ణమాత్రస్యాగ్నిసంజ్ఞదేవతాయాస్తదధిష్ఠితవర్ణస్యచేన్ద్రవరుణసోమాది స మస్తదేవతాసృష్టృత్వాయోగశ్చ * బ్రాహ్మణోఽస్యముఖం * పద్భ్యాంశూద్రః * ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చేతిబ్రాహ్మ ణస్యేన్ద్రాదేరగ్నేశ్చ పరమపురుషసృష్టత్వశ్రవణేనేన్ద్రాదీనామగ్నిసృష్టత్వాయోగశ్చ, అసావృష్ణ్యైర్గత్యన్తరసం భవేన కల్పభేదేన సృష్టిభేదపరత్వకల్పనంచానుపపన్నం * తదగ్నినైవదేవేషు బ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణోమనుష్యే ష్వితి తచ్ఛబ్దపరామృష్టప్రకృతబ్రహ్మణోఽగ్నిబ్రాహ్మణాన్యత్వంచ ప్రతీయతే * తస్మాదగ్నావేవదేవేషు లోక మిచ్ఛన్తో బ్రాహ్మణేమనుష్యేష్వేతాభ్యాంహి రూపాభ్యాం బ్రహ్మాభవదిత్యగ్నిబ్రాహ్మణయోర్వైయధికరణ్యేన బ్ర హ్మరూపత్వనిర్దేశేన తాభ్యాంరూపిణో బ్రహ్మణో విలక్షణత్వంచ ప్రతీతం- ఏవమిన్ద్రాదిప్రస్రష్టృత్వాత్ పృథగన్వయ దేశాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్యాగ్న్యవస్థబ్రహ్మపరత్వంచవ్యుదస్తం, నహ్యగ్నిరూపాద్బ్రహ్మణఇన్ద్రాద్యుత్పత్తిః- అతోఽ గ్నివిశిష్టస్యోపస్థాపనకల్పనవైయర్థ్యం, అశాబ్దత్వంచ- నహి కేవలబ్రహ్మశబ్దోఽగ్న్యవస్థపరమాత్మవాచీ- ప్రథమ బ్రహ్మశబ్దోఽగ్న్యవస్థబ్రహ్మపరశ్చేత్ * తదగ్నినైవేతి ప్రకృతపరామర్శిన స్తచ్ఛబ్దస్యవైయధికరణ్యమనుపపన్నం అగ్న్యవస్థస్యబ్రహ్మణోఽగ్నినా విశిష్టత్వంచాయుక్తం, ఏకస్యైవాగ్నేర్విశేషణత్వవిశేష్యత్వానుపపత్తేః- అగ్న్యవ స్థాకల్పనేచ తస్యాగ్న్యన్తరంప్రతి యూపత్వానుపపత్తేశ్చ, నన్విన్ద్రాదిసృష్టిరవివక్షితా, తద్వివక్షాయాంహి అగ్నిబ్రా హ్మణపరత్వానుపపత్తిః- కింతు తద్దేవతాధిష్ఠేయక్షత్రాదిసృష్టిరేవ వివక్షితా * తదగ్నినైవదేవేషు బ్రహ్మాభవత్ -

బ్రాహ్మణో మనుష్యేషు ఏతాభ్యాంహిరూపాభ్యాం బ్రహ్మాభవదితిచవాక్యద్వయం బ్రాహ్మణవర్ణస్యైవ దేవమనుష్యవిభాగేన ద్వైవిధ్యపరమితి. ఉచ్యతే- నతావదిన్ద్రాదిసృష్ట్యవివక్షావాచ్యా- * తదేతద్బ్రహ్మక్షత్రం విట్ఛూద్ర ఇతిచాతుర్వర్ణ్యనిగమనే కథం చాతుర్వర్ణ్యం. క్షత్రాదివర్ణత్రయసృష్టిర్వ్యక్తేత్యపేక్షాయాం * తదగ్నినైవదేవేషు బ్రహ్మాభవత్ ఇత్యగ్నినా దేవేషు చతుస్సంఖ్యాపూరణాత్. అగ్నిశ్చ మృత్యుసంజ్ఞసూక్ష్మచిచ్ఛరీరకపరమాత్మస్రష్టతయా ప్రాగుక్తః * తస్యశ్రాన్తస్యతప్తస్య తేజోరసోనిరవర్తతాగ్నిరితి. శ్రాన్తశబ్దః కారణలక్షణయాయత్నపరః, కృతసఙ్కల్పస్యేత్యర్థః. తప్తస్య * తపఆలోచనే- సృజ్య వర్గపర్యాలోచనవతఇత్యర్థః. ఏవం తత్రాగ్నిరేవ స్రష్టతయాశ్రుతః నతు తదధిష్ఠితో బ్రాహ్మణవర్ణః. ఇహాపి తేన చతుస్సంఖ్యాపూరణాత్ అగ్రియ ప్రాయన్యాయేన క్షత్రాదివిభాగవత్ తదభిమానీన్ద్రాదిసృష్టిర్వివక్షితేత్యవగమ్యతే- నతు తదధిష్ఠితవర్ణమాత్రసృష్టిః * తదగ్నినైవదేవేషు బ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణోమనుష్యేష్వి త్యుక్తిః పూర్వంబ్రాహ్మణవర్ణస్య బ్రహ్మశబ్దానుక్తతాంజ్ఞాపయతి- పూర్వోక్తానామిన్ద్రక్షత్రియాదీనామనయా వచనవ్యక్త్యా పునరనుక్తత్వాత్. నహి క్షత్రవర్ణో దేవేష్విన్ద్రేణ క్షత్రమభవత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతివాక్యంశ్రూయతే. అతఏవాగ్నేరపి బ్రహ్మశబ్దానుక్తత్వంసిద్ధం- నహీన్ద్రాదేవేష్విన్ద్రరూపేణ క్షత్రమభవత్ మనుష్యేషు క్షత్రియేణేతివాక్యమస్తి- నను * క్షత్రియేణక్షత్రియోవైశ్యేనవైశ్యశ్శూద్రేణశూద్ర ఇతిశ్రూయతఇతిచేత్- తతఃకిం. వర్ణాన్తరేష్వపిద్వైవిధ్యం ప్రతీయతఇతి చేన్న- తదగ్నినైవేత్యాదివాక్యవైరూప్యాత్. నహి క్షత్రవర్ణో దేవేష్విన్ద్రాదిరూపేణ క్షత్రియోభూత్ మనుష్యేషుక్షత్రియేణేతిశ్రుతమ్. తథాపి వర్ణాన్తరద్వైవిధ్యపరత్వేఽధ్యాహారబాహుల్యప్రసంగః. తర్హ్యస్యాః శ్రుతేఃకోర్థః. ఉచ్యతే - బ్రాహ్మణాభిమాన్యగ్నిసృష్టేః పూర్వముక్తత్వాత్ క్షత్రాద్యభిమానీన్ద్రాదిసృష్టిమిహోక్త్వా అగ్నిసృష్టిస్స్మారితా *తదగ్నినైవేతివాక్యేన. అగ్నినేతీత్థం భావేతృతీయా. అగ్నినావిశిష్టంతత్పరం బ్రహ్మ దేవేషుబ్రహ్మాభవత్- అగ్నిద్వారా బ్రాహ్మణాభిమాన్యభవదిత్యర్థః. అనేనేన్ద్రాదిద్వారా పరబ్రహ్మణఏవ క్షత్రాద్యభిమానిత్వమిత్యర్థసిద్ధమ్. వర్ణాభిమానిదేవతానాంచ తపోవిశేషాత్ బ్రాహ్మణ్యాదివిభాగోఽస్తీతివా బ్రహ్మక్షత్రాదివ్యవహారః * బ్రహ్మబృహస్పతిః క్షత్రమిన్ద్రః మరుతోవైదేవానాం విశ ఇత్యాదిశ్రుతేః. తదానీమగ్న్యాదిద్వారా పరబ్రహ్మణఏవ బ్రాహ్మణత్వాదివిభాగఉక్తస్స్యాత్ * బహుస్స్యామితి సర్వవిధబహుత్వంహి తత్తద్ద్వారాబ్రహ్మగతం. ఏవం వర్ణాభిమానిదేవతాసృష్టిరుక్తా-అథాభిమానవిషయభూతబ్రాహ్మణాదిసృష్టిం * బ్రాహ్మణోస్యముఖమాసీత్ బాహూరాజన్యఃకృతఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధాముపజీవ్య తద్ద్వారా తత్ఫలభూతమానుషవర్ణవిభాగభాక్త్వం పరమాత్మనఉచ్యతే * బ్రాహ్మణోమనుష్యేష్వితి. తత్పరంబ్రహ్మ మనుష్యేషు బ్రాహ్మణరూపభాక్ తద్ద్వారా బ్రహ్మాభవత్ - క్షత్రియేణవిశిష్టంసత్తద్బ్రహ్మ తద్ద్వారా క్షత్రియత్వవదభూత్ - యథా భూమిద్వారా కాఠిన్యవదభూత్ తద్వదిత్యర్థః- శ్రుతపదానుషఙ్గేణ నిర్వాహేసంభవతి వాక్యాధ్యాహారేణయోజనానుపపత్తేః. మధ్యే అగ్నిబ్రాహ్మణయోః ప్రశంసా * తస్మాదగ్నావేవదేవేషులోకమిచ్ఛన్తే బ్రాహ్మణేమనుష్యేష్వితి. తత్ప్రశస్త్యహేతుమాహ * ఏతాభ్యాంహిరూపాభ్యాంబ్రహ్మాభవదితి- అగ్నిబ్రాహ్మణరూపాభ్యాంపరంబ్రహ్మవిశిష్టమభవదిత్యర్థః. ఇన్ద్రక్షత్రాదీనాంచ పరమాత్మరూపత్వావిశేషేపి అగ్నిబ్రాహ్మణయోస్తద్రూపత్వకథనం తత్ప్రశంసాయావివక్షితత్వాత్ * ఏతాభ్యాంహీత్యాదివాక్యస్య వర్ణద్వైవిధ్యపరత్వం ప్రయోజనాభావాదయుక్తం- నహి వర్ణద్వైవిధ్యమాత్రకథనముత్కర్షాయభవతి. ఇదంచవాక్యముత్కర్షోపపాదకమితి-హిశబ్దేనజ్ఞాయతే. బ్రహ్మశబ్దార్థవైరూప్యంతు * తపసాచీయతేబ్రహ్మ * తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి ముండోపనిషదీవఘటతే. ముఖ్యార్థాసంభవే లాక్షణికార్థస్వీకారస్య తత్సమ్భవేప్యముఖ్యార్థస్వీకారహేతుత్వాభావాత్. వక్ష్యతేహి * స్యాచ్చైకస్యబ్రహ్మశబ్దవదితి.

పూర్వపక్షహేతుషు క్షత్త్ర విట్ఛూద్రసృష్ట్యుక్తేరన్యథాసిద్ధిరుక్తా. కించ క్షత్త్రాదివర్ణత్రయసృష్టిశ్రవణేన * బ్రహ్మ వా ఇదమితి వాక్యస్య కారణవాక్యసారూప్యనిబన్ధనం పరమాత్మపరత్వంభఙ్క్త్వా బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రథమవర్ణతదభిమాని దేవతావిషయత్వాశ్రయణమయుక్తం * స దేవేత్యాదివాక్యేపి తేజోఽబన్నసృష్టేర్వక్ష్యమాణత్వేన సచ్ఛబ్దస్యాపివా యుతదభిమానిదేవతావిషయత్వప్రసంగాత్ * సవిశేషమసృజతఇతి పుల్లిఙ్గనిర్దేశస్యాత్మశబ్దాభిప్రాయః- ఏతద్బ్రాహ్మణోపక్రమేహి * ఆత్మైవేదమగ్రఆసీదితిశ్రూయతే. అతస్సఇతినిర్దేశో నక్షత్త్రప్రశంసార్థః ప్రస్తుతబ్రాహ్మణశబ్దాభిప్రాయః. వ్యవహితశబ్దానుగుణలిఙ్గభాక్త్వం సర్వనామపదస్య శ్రుతిషుదృశ్యతే- యథాముండోపనిషది * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్యైషమహిమాభువి । దివ్యేబ్రహ్మపురేహ్యేషవ్యోమన్యాత్మా ప్రతిష్ఠితః ॥ మనోమయః ప్రాణశరీరనేతా ప్రతిష్ఠితోఽన్నేహృదయం సన్నిధాయ । తద్విజ్ఞానేనపరిపశ్యన్తిధీరాః ఆనన్దరూపమమృతంయద్విభాతీతి. అత్రాత్మశబ్దే సన్నిహితేపి *బ్రహ్మతల్లక్ష్యముచ్యతఇతి వ్యవహితబ్రహ్మశబ్దాభిప్రాయేణామృతంయత్తదితినిర్దిశ్యతే, న తు * నత ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతివత్ పుల్లిఙ్గత్వేన. నన్వస్మిన్నేవబ్రాహ్మణే *తదాహుర్యద్బ్రహ్మవిద్యయాసర్వంభవిష్యన్తో మనుష్యామన్యన్తే కిముతద్బ్రహ్మావేత్ యస్మాత్సర్వమభవదితిపృష్ట్వా * తదాత్మానమేవావేదహం బ్రహ్మాస్మీతి తస్మాత్తత్సర్వమభవత్ తద్యోదేవానాంప్రత్యబుధ్యత సఏవతదభవత్ తథర్షీణాం తథామనుష్యాణామితి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్యావిద్యాతిరోహితస్యాహం బ్రహ్మాస్మీతిజ్ఞానేన సర్వాత్మభావాపత్తిశ్రవణాత్, పరబ్రహ్మణోఽవిద్యాతిరోధానాసమ్భవాత్, బ్రాహ్మణాదిషుతత్సమ్భవాత్, ఉపక్రమస్థబ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణవర్ణపరఇతి అత్రాపి తదనురోధేనబ్రాహ్మణవర్ణపరత్వం బ్రహ్మశబ్దస్యోపపన్నమితి. నైవం- ఉపక్రమేపి బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వాత్. తత్త్రచ నావిద్యాతిరోధానంశ్రూయతే- తద్వాచకశబ్దాభావాత్. తథాహి * బ్రహ్మవిద్యయాసర్వంభవిష్యన్తః- సర్వశబ్దవాచ్యపరమాత్మపర్యన్తావిర్భావకామాః. మనుష్యామన్యన్తే- కిముతద్బ్రహ్మావేత్ యస్మాత్తత్సర్వమభవదితి- తద్బ్రహ్మ కిం వేద్యం వస్త్వన్తరమవైత్, యస్మాద్వేదనాత్తత్సర్వమభవదితి బ్రహ్మణోపిపరం తదుపాస్యం వస్త్వస్తి నవేతి బుభుత్సాస్థాపితా. ఉపాస్యాన్తరశూన్యమిత్యుత్తరమాహ * తదాత్మానమేవావైత్ అహంబ్రహ్మాస్మీతి తస్మాత్తత్సర్వమభవదితి. ఆత్మానమేవావైత్- నత్వన్యదుపాస్యం- తస్మాత్తత్సర్వమభవదిత్యర్థః. అన్యవేదనస్యోపాయతానిషేధేతాత్పర్యం- నతు స్వవేదనస్యోపాయత్వవిధానే. యథా సకారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపఇతి కారణాన్తరనిషేధేన పరమకారణత్వసిద్ధిః- ఏవముపాస్యాన్తరనిషేధేనబ్రహ్మణః పరమోపాస్యత్వమిహవివక్షితమ్. కారణాన్తరాభావఫలముపాస్యాన్తరాభావః- కారణస్యైవహిధ్యేయత్వమ్. ఏవముపాస్యాన్తరశూన్యంబ్రహ్మజానతఃఫలమాహ *తద్యోయఇతి. అతఉపక్రమైకార్థ్యంచపరమాత్మపరత్వసాధకం- తస్మాత్ *బ్రహ్మవాఇదమగ్రఆసీదేకమేవేత్యాదివాక్యస్యపరమపురుషపరత్వంసిద్ధం

తథా బృహదారణ్యకఏవ * ఆత్మైవేదమగ్రఆసీత్ పురుషవిధస్సోనువీక్ష్య నాన్యదాత్మనోపశ్యదిత్యాదిశ్రూయతే. ఇహాత్మశబ్దాదీక్షణాచ్చ చేతనస్య ప్రతిపాద్యత్వేపి నసపరమాత్మా- సహి నిరతిశయానన్దః ఇహచ * సోబిభేత్ తస్మాదేకాకీబిభేతి సహాయమీక్షాంచక్ర ఇతిభయాన్వయోఽవగతః, పరమాత్మాహి నభయాశ్రయః- కింతు భయహేతుః *భీషాస్మాద్వాతఃపవత ఇత్యాదిశ్రుతేరితి———ఉచ్యతే- అయంపరమాత్మా- కారణవాక్యసారూప్యాత్ అస్యవాక్యస్య * అగ్రఆసీదితి కారణవాక్యత్వంహి ప్రతీయతే, అస్యాత్మనః పురుషవిధత్వంచానన్దమయత్వంజ్ఞాపయతి * ఆత్మనఆకాశస్సమ్భూతఇత్యుపక్రమ్య * అన్యోన్తరఆత్మానన్దమయ ఇత్యుక్త్వా తస్య పురుషవిధత్వప్రతిపాదనాత్ * సయత్పూర్వోస్మాత్ సర్వస్మాత్ సర్వాన్పాప్మనఔషత్ తస్మాత్ పురుషఇతి సర్వపాప్మప్రదాహకత్వపురుషశబ్దవాచ్యత్వావగమాచ్చ పరఏవ, భయాన్వయస్తు నపరమాత్మనః- కింతు తత్కార్యభూతపురుషస్య * సోహమస్మీత్యగ్రేవ్యా

హారత్ తతో౽హంనామాభవత్ ఇతి తత్రైవహ్యుక్తమ్. అహమితి హిరణ్యగర్భనామ- అహమభిమానాశ్రయవ్యష్టిపురుషాణాం ప్రథమత్వాద్ధిరణ్యగర్భస్య. తథా మోక్షధర్మే చతుర్ముఖస్యాహఙ్కారసంజ్ఞత్వమువగమ్యతే * మయా సృష్టః పురా బ్రహ్మా మద్యజ్ఞమయజత్స్వయమ్ । తతస్తస్మై వరాన్ప్రీతో దదావహమనుత్తమాన్ ॥ మత్పుత్రత్వంచ కల్పాదౌ లోకాధ్యక్షత్వమేవచ । అహఙ్కారకృతంచైవ తథాపర్యాయవాచకమితి॥ తత్రైవ భృగుభరద్వాజసంవాదే * తస్మాత్పద్మాత్సమభవద్బ్రహ్మా వేదమయో విధిః । అహఙ్కార ఇతి ఖ్యాతస్సర్వభూతాత్మభూతకృత్ ॥ బ్రహ్మా వై సుమహాతేజా య ఏతే పఞ్చ ధాతవ ఇత్యుక్తత్వాత్. తస్మాదయమర్థః * అహమస్మి- అహంస్యాం. చతుర్ముఖస్స్యాం. ఇతి సఙ్కల్పవాక్యం వ్యాహరత్- తతో౽హంనామా చతుర్ముఖో౽భవదిత్యర్థః. అతశ్చతుర్ముఖరూపస్య పరమాత్మనః ప్రకృతత్వాత్తస్య సర్వపాప్మప్రదాహకత్వం సాక్షాద్విశేషణముక్తం- తద్రూపభూతశ్చతుర్ముఖః * సో౽బిభేదితి భయాశ్రయతయోచ్యత ఇతి. అత ఆత్మా పరమాత్మేతి స్థితమ్...

తథా తత్రైవ బృహదారణ్యకే శ్రూయతే * నైవేహ కించనాగ్ర ఆసీన్మృత్యునైవేదమావృతమాసీత్ అశనాయా హి మృత్యుస్తన్మనో౽కురుత ఇత్యాది. అత్ర మృత్యుసంజ్ఞో న పరమాత్మా- తదసాధారణధర్మాశ్రవణాత్, తస్యాశనాయావిశిష్టత్వాచ్చ * అవిజిఘత్సో౽పిపాస ఇతి హి పఠ్యతే * సో౽ర్చన్నచరదితి తస్యార్చనాదికర్మకర్తృత్వం శ్రూయతే పరశ్చాకర్మవశ్యః * స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః * అపహతపాప్మేతి శ్రవణాత్. అత ఏవ అపత్యవత్స్రష్టా నారాయణ ఇతి చ న శఙ్క్యం * అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి తస్యాపహతపాప్మత్వాత్. అతః ప్రసిద్ధమృత్యురిహ వివక్షితః. సూర్యో వా- * తదర్కస్యార్కత్వమిత్యుక్తత్వాత్ ——ఉచ్యతే* అగ్ర ఇతి కారణావస్థత్వాదయం మృత్యుసంజ్ఞో చిచ్ఛరీరకః పరమాత్మా * యస్య మృత్యుశ్శరీరం స దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి శ్రుతేః. అశనాయా నామ- జగత్సంజిహీర్షా. తద్వత్తయా అశనాయాశబ్దః తస్మిన్ప్రయుక్తః * తన్మనో౽కురుత ఇతి మనస్కారశ్చ పరత్వసాధకః- * అర్చన్నితి పదస్యాయమర్థః అర్చనం- ప్రీణనమ్. కర్మకారకంచ స్వయమేవ- అశ్రుతాధ్యాహారాదపి ప్రకృతస్యైవ కర్మత్వోపపత్తేః * లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః ఇతి శత్రన్తతయా జగద్వ్యాపారలీలయా స్వాత్మానం ప్రీణయితుమచరదిత్యర్థః. అపాంసృష్టిశ్చ స్రష్టుర్నారాయణత్వే లిఙ్గం * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీదిత్యుపక్రమ్య * తా ఇమా ఆప ఇతి శ్రుతేః. అర్కశబ్దశ్చ పరస్మిన్ ప్రీణనగుణయోగాద్వర్తతే. అత ఏవ హి భగవన్నామసహస్రే పఠ్యతే * అర్కో వాజసనశ్శృఙ్గీతి * అపాం రసః సారాంశః * తత్సమహన్యత సా పృథివ్యభవదితి బ్రహ్మాండసృష్టిరుచ్యతే * తా ఇమా ఆపః తద్ధిరణ్మయమణ్డమభవత్ ఇతి మహోపనిషదైకార్థ్యాత్. అతో మృత్యుశరీరో నారాయణ ఇహ ప్రతిపాద్యః...........

సుబాలోపనిషది * తదాహుః కింతదాసీత్ తస్మై స హోవాచ నసన్నాసన్న సదసదితి తస్మాత్తమస్సంజాయత ఇతి శ్రూయతే. అత్ర ఈక్షణాదికం నావగమ్యతే- ధర్మివాచిశబ్దశ్చ సద్బ్రహ్మాదిర్న ప్రయుక్తః- అతస్సదసదనిర్వచనీయం కారణం ప్రతీయతే. ఉత్తరత్ర ప్రతిపాద్యమానో నారాయణ ఏవ న పరమకారణం - తమః ప్రభృతిసృష్టిముక్త్వా * తదణ్డసమభవదితి అండోత్పత్తిమభిధాయ * మధ్యే పురుషో దివ్యస్సహస్రశీర్షా పురుష ఇతి తస్య కార్యాన్తర్వర్తిత్వప్రతిపాదనాత్ * మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతి పరస్తాన్న సన్నాసన్న సదసదితి సదసదుభయవిలక్షణస్య దేవాత్పరత్వంచావగమ్యతే—నైవం. ఉచ్యతే, కారణత్వాదేవ నారాయణపరత్వంసిద్ధం. అస్యాముపనిషది నారాయణస్యైవ భూయోభూయః ప్రతిపాదనంచ తాత్పర్యలిఙ్గం. యో౽యం విజ్ఞానఘన ఉత్క్రామన్ స కేన కతరద్వావ స్థానముత్సృజ్యోత్క్రామతి తస్మై స హోవాచేత్యుపక్రమ్య * అపునర్భవాయ కోశం భినత్తీత్యారభ్య * అక్షరం భిత్త్వా మృత్యుం భినత్తి మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతి పరస్తాన్నసన్నాసన్న సదసదితి మృత్యోః పరే దేవ ఏకీభావశ్శ్రూయతే. మృత్యుశ్చ

తమః- స్థాన ప్రమాణాత్. తద్వ్యక్షరాత్ పరం శ్రుతమ్. అత స్తమస్సంజ్ఞమృత్యోః కారణం సదసదుభయవిలక్షణతయోక్తం వస్తు పరో దేవ ఇతి ప్రతీయతే- విభాగాపాదానస్యైవ అవిభాగస్థానత్వాత్. పరో దేవశ్చ నారాయణః * దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యుక్తత్వాత్. నచ దేవాత్పరం సదసదుభయవిలక్షణం- కింతు దేవ ఏవ- మృత్యుసంజ్ఞతమోఽపాదానావిభాగస్థానయో రేకత్వాత్. అత స్తమోఽపాదానత్వావిభాగస్థానత్వాభ్యాం దేవత్వావగమాత్ - దేవస్య నారాయణత్వాన్ముక్తప్రాప్యత్వాచ్చ నారాయణ ఏవ సదసదుభయవిలక్షణః. కేవలాచ్చేతనాదచేతనాన్మిశ్రితతదుభయరూపవ్యష్టిభ్యశ్చ విలక్షణతయా నారాయణో *నసన్నాసన్న సదసదిత్యుచ్యతే *మధ్యే పురుషాదివ్య ఇతివాక్యం తస్యాండమధ్యే స్వసృష్టచతుర్ముఖరూపేణావస్థానం దర్శయతి. కేవలపురుషశబ్దశ్చతుర్ముఖపరః- తచ్ఛరీరకః పరమాత్మా * సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యుచ్యతే * సోఽగ్రే భూతానాం మృత్యుమసృజదితి త్రిశిరస్కమృత్యుసృష్టిశ్చతుర్ముఖరూపధరపరమాత్మకర్తృకా అత ఏవ హి తస్య బ్రహ్మాభిభీత ఇత్యనన్తరముచ్యతే. అతః *నసన్నాసన్న సదసదిత్యుక్తం జగత్కారణం నారాయణ ఇతి స్థితం.

* అసావాదిత్యో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి య ఏవం వేద తదుక్తమృషిణా సూర్య ఆత్మా జగత స్తస్థుషశ్చేత్యాదిష్వపి అసావాదిత్య ఇత్యపరోక్షనిర్దేశాపవాదకచిదచిద్వ్యావర్తకధర్మాన్తరాశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధాదిత్యో ముముక్షూపాస్య ఆత్మా——ఇతి న శఙ్కనీయం- జగదన్తరాత్మత్వస్య. బ్రహ్మసామ్యాపత్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిరూపమోక్షోపాయభూతవేదనవిషయత్వస్య చ పరమకారణవ్యాప్తత్వాత్- కారణత్వస్య చ పరమపురుషత్వసాధకత్వాత్- అవయవశక్త్యా అపర్యవసానాద్వా సూర్యాదిశబ్దవాచ్యపరమపురుషవిషయం సూర్య ఆత్మేత్యాదివాక్యమ్..............

తథా ప్రశ్నోపనిషది చ *కుతో హ వా ఇమాః ప్రజాః ప్రజాయన్త ఇతి తస్మై స హోవాచ ప్రజాకామో హ వై ప్రజాపతిస్స తపోఽతప్యత రయించ ప్రాణం చేత్యేతౌ మే బహుధా ప్రజాః కరిష్యన్త ఇతి ఆదిత్యో హ వై ప్రాణో రయిరేవ చన్ద్రమా ఇత్యాది శ్రూయతే. ఇహాపీక్షణవిశేషనిరతిశయానన్దాద్యశ్రవణాత్ * స తపోఽతప్యతేతి కర్మాధీనసృష్ట్యవగమాచ్చ చతుర్ముఖ ఏవ——ఇతి నాశఙ్కనీయం- కింతు చన్ద్రాదిత్యాదిసృష్టేరణ్డాన్తర్వర్తివిషయాయాశ్చతుర్ముఖకర్తృకత్వసమ్భవేపి తదన్తర్యామిపరమపురుష ఏవ ప్రజాపతిశబ్దవాచ్యః అపర్యవసానాదవయవశక్త్యా వా తస్యైవ వాచ్యత్వం స్యాత్- అస్మిన్నేవ ఖండే పరబ్రహ్మప్రాప్తేరుక్తత్వాత్ * తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయా ఆత్మానమన్విష్యాదిత్యమభిజాయత ఇత్యుక్త్వా * ఏతస్మాన్న పునరావర్తన్త ఇత్యర్చిరాదిగత్యాఽనావృత్తిప్రతిపాదనాత్ * యేషాం తపో బ్రహ్మచర్యం యేషు సత్యం ప్రతిష్ఠితం, తేషామసౌ విరజో బ్రహ్మలోక ఇతి నిర్దోషపరమాత్మలాభవచనాచ్చ. బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః- విరజశబ్దేన ప్రసిద్ధబ్రహ్మలోకవ్యావృత్తేః. అతః పరమాత్మపరత్వం హి ప్రతీయతే. ఉత్తరఖండేషు చ * ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితేత్యాదినా ప్రత్యగాత్మా విశోధ్యతే- తతశ్చోపరిష్టాత్ * పరం పురుషమభిధ్యాయీత *పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి పరమపురుషోపాసనం తత్ప్రాప్తిరూపఫలం చ శ్రూయతే. అత ఉపక్రమే ప్రజాపతిశబ్దవాచ్యో మహావాక్యస్వారస్యాత్ పరమపురుష ఇతి సిద్ధమ్ ....

* హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యత్రాపి ప్రసిద్ధహిరణ్యగర్భ ఏవ కారణత్వేన వివక్షితః- తద్వ్యావర్తకధర్మాశ్రవణాత్. న హ్యత్ర సమస్తకార్యోత్పత్త్యనుగుణేక్షణవిశేషానవధికానన్దాకర్మవశ్యత్వాదయోఽవగమ్యన్తే. పృథివ్యాది ధారకత్వం తు న వ్యావర్తకం- అణ్డాన్తర్గతపదార్థధారణాదేరణ్డాధిపతౌ సమ్భవాత్. అమృతమృత్యుశబ్దౌ చ దేవభోగ్యప్రాణాపహర్తృవిషయావితి తయోః తన్నియామ్యత్వమ్. పృథివ్యాద్యాధారత్వాదీనాం చిదచిద్వ్యావర్తకత్వేపి పరమపురుషాసాధారణత్వాభావాత్ ప్రసిద్ధహిరణ్యగర్భపరత్వం——ఇతి శఙ్కాయాముచ్యతే- హిరణ్యగర్భశబ్దో భగవత్పరః అగ్రే సమవర్తతేతి కారణత్వశ్రవణాత్, అనవచ్ఛిన్నం పతిత్వం చ భగవదసాధారణం * పతిం విశ్వస్యేతి నారాయణాను

వాక్యశ్రవణాత్, తస్యచానన్యపరత్వంవక్ష్యతే,ద్యుపృథివ్యాదిధారణంచ తదసాధారణం *విష్ణునా విధృతేభూమీఇతిశ్రుతేః. కారణప్రకరణస్థావమృతమృత్యుశబ్దౌ ముక్తబద్ధపరావితి బన్ధమోక్షహేతుత్వంచతదసాధారణం * తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతి నాన్యఃపన్థాఇతిశ్రుతేః * యస్యవిశ్వఉపాసతే ప్రశిషంయస్యదేవాఃయత్రాధిసూరఉదితోవ్యేతీతి ప్రతిపాదితం ఆదిత్యాదిసర్వదేవతానియమనంచ తత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకం * భీషాస్మాద్వాతఃపవతే భీషోదేతిసూర్యః * యఆదిత్యేతిష్ఠన్ * యస్సర్వేషుదేవేషుతిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధేః, కించ * యమన్తస్సముద్రేకవయో వయన్తి * విద్యుతఃపురుషాదధీతిసముద్రాన్తర్వర్తివిద్యుద్వర్ణపురుషప్రతిపాదకేన, అమ్భస్యపారఇత్యనువాదకేన లక్ష్మీపతిత్వప్రతిపాదకేనోత్తరనారాయణేన- అస్యాష్టర్చస్య ఏకత్వాచ్చ నారాయణపరత్వం * అద్భ్యస్సమ్భూతో హిరణ్యగర్భఇత్యష్టావితిహ్యుచ్యతే. శ్రీవిష్ణుస్మృతౌచ భగవత్సమారాధనే * హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యష్టాభిర్హావిర్నివేదయేదితి హవిర్నివేదనే వినియోగాదస్యాష్టర్చస్య భగవత్ప్రతిపాదకత్వమవగమ్యతే. అతఏవ * హిరణ్యగర్భశ్శత్రుఘ్నఇతి భగవన్నామసహస్రే పఠ్యతే. అతోఽత్ర హిరణ్యగర్భశబ్దవాచ్యోనారాయణఇతిస్థితమ్ ....

అతఏవ * సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతా యథాపూర్వమకల్పయదిత్యత్ర ధాతృశబ్దశ్చ పరమపురుషవిషయోనిశ్చితః, ఇదంహివాక్యం *అమ్భస్యపారఇత్యనువాకస్థం——నన్వత్రాప్యుపక్రమే * ప్రజాపతిశ్చరతిగర్భేఅన్తరితి ప్రజాపతిఃశ్రుతః. ప్రజాపతిశ్చ హిరణ్యగర్భః- సముద్రశాయిత్వలిఙ్గసచివపురుషశబ్దశ్రుతేః ఉపక్రమోపసంహారస్థప్రజాపతిధాతృశబ్దరూపశ్రుతిద్వయపరాస్తత్వాదితి——న- ఉపక్రమస్థప్రజాపతిశబ్దస్య హిరణ్యగర్భపరత్వానుపపత్తేః * తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదుచన్ద్రమాః తదేవశుక్రమమృతంతద్బ్రహ్మతదాపస్సప్రజాపతిఃఇత్యగ్నివాయ్వాదీనామివ ప్రజాపతేరపి కారణభూతప్రజాపతివిభూతితయా తద్వ్యతిరేకోహ్యవగమ్యతే- యథా* యమిన్ద్రమాహుర్వరుణం యమాహుర్యంమిత్రమాహుర్యముసత్యమాహుః । యోదేవానాందేవతమస్తమోజాస్తస్మా ఇన్ద్రాయసుతమాజుహోమీత్యత్ర ఇన్ద్రశబ్దవాచ్యస్య ప్రసిద్ధేన్ద్రవ్యతిరిక్తత్వావగమః. అతః * సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతేత్యత్ర ధాతృశబ్దస్తపశ్శబ్దేన పూర్వప్రస్తుతపరమాత్మపరః....................

అతఏవ * ధాతుఃప్రసాదాన్మహిమానమీశమిత్యత్ర ధాతృశబ్దోఽపి వ్యాఖ్యాతః- ముముక్షూపాస్యత్వస్య కారణత్వవ్యాప్తత్వాత్ * అజస్యనాభావధ్యేకమర్పితం యస్మిన్నిదంవిశ్వంభువనమధిశ్రితం విశ్వకర్మాహ్యజనిష్టదేవః *సప్రజాపతిరేకః పుష్కరపర్ణేసమభవత్ * యన్నాభిపద్మాదభవన్మహాత్మా ప్రజాపతిర్విశ్వసృగ్విశ్వరూపః * తత్రబ్రహ్మాచతుర్ముఖోఽజాయత * నారాయణాద్బ్రహ్మాజాయతే * యోబ్రహ్మాణంవిదధాతిపూర్వమిత్యాదిభిశ్చతుర్ముఖస్య భగవన్నాభిపద్మసృష్టత్వావగమాత్ కార్యభూతే తస్మిన్నసమ్భవేన ముముక్షూపాస్యత్వస్య భగవదసాధారణత్వాత్,ఉపక్రమభూతే * అమ్భస్యపారఇత్యనువాకే * యఏనంవిదురమృతాస్తేభవన్తీతి భగవతఏవామృతత్వప్రాప్త్యుపాయతాప్రతిపాదనస్యానురోద్ధవ్యత్వాత్, ఉపక్రమస్థధాతృశబ్దైకరూప్యస్యన్యాయ్యత్వాదుత్తరేచానువాకే చతుర్ముఖశివయోరిన్ద్రవన్నారాయణవిభూతిత్వప్రతిపాదనాత్, అస్మిన్నప్యనువాకే * యస్మాత్పరంనాపరమితిమన్త్రేణ పరమపురుషస్యైవ సర్వస్మాత్పరత్వప్రతిపాదనాత్. బ్రహ్మకార్యవర్గప్రతిపాదనప్రకరణే * బ్రహ్మాదేవానాం పదవీఃకవీనామితి మన్త్రేణ ప్రాణసముద్రాదీనామివ చతుర్ముఖస్యకార్యత్వావగమాచ్చ. నను సప్తప్రాణాఃప్రభవన్తీతివన్నోత్పత్తిశ్శ్రూయతే. న- మహిషశ్యేనాదీనామివఉత్పత్తేః ప్రకరణసిద్ధత్వాత్, తస్య బాధకాభావాచ్చ. నను * యస్మాత్పరమిత్యతఃపూర్వమేవ * విశ్వాధికోరుద్రోమహర్షిరితిశ్రవణాత్ * యఃపరస్సమహేశ్వరఇత్యుపసంహారేశ్రుతత్వాచ్చ ధాతృశబ్దస్యాపి రుద్రపరత్వంన్యాయ్యమితి. ఉచ్యతే, ఉపక్రమస్థతయా ప్రబలస్యధాతృశబ్దస్య రూఢి

పరిత్యాగే కో హేతుః- ఉపసంహారో హి దుర్బలః. రుద్రమహేశ్వరశబ్దరూప శ్రుతిద్వయమితి చేత్. తథాపి న బాధకత్వం తుల్యబలత్వాత్. ధాతృపదశ్రుతిరేకాపి ఉపక్రమస్థతయా అనుగృహీతా, రుద్రమహేశ్వరశ్రుత్యోరనేకత్వేప్యుప క్రమవిరోధాద్దుర్బలత్వం- తస్మాత్తుల్యబలతా. కించ * యో దేవానాం ప్రథమం పురస్తాత్ * యః పరస్స మహేశ్వర ఇత్యనువాదరూపవాక్యస్థత్వాచ్చ దౌర్బల్యమధికమ్. అతో ధాతృరుద్రమహేశ్వరశబ్దానామన్యోన్యవిరోధాదన్యోన్య బాధ్యబాధకభావానుపపత్తేశ్చార్థనిశ్చాయకత్వేఽనుపపన్నే సతి ప్రమాణాన్తరాయత్తోఽర్థనిశ్చయః. తత్ర ధాతృశ బ్దస్య భగవత్పరత్వముపపాదితమ్. తదుపపాదకహేతుభిః ధాతృశబ్దరూఢిత్యాగేనాగ్రిమప్రాయన్యాయాచ్చ రుద్ర మహేశ్వరశబ్దయోరపి రూఢిత్యాగస్య న్యాయ్యత్వాత్ *యో దేవానాం*యః పర ఇత్యనువాదస్యాన్యసాపేక్షత్వాత్ * అ ఇతి బ్రహ్మేతి శ్రుత్యా బ్రహ్మణోఽకారవాచ్యత్వావగమాత్. బ్రహ్మణశ్చ లక్షణం జగత్కారణత్వమితి కారణవాక్యప్రతి పాద్య నారాయణస్యాకారవాచ్యత్వావగమాత్-తస్య లోకప్రసిద్ధత్వాత్ *అకారేణోచ్యతే విష్ణురితి శ్రుత్యన్తరాచ్చ నారాయణస్యాకారవాచ్యత్వసిద్ధేశ్చ రుద్రమహేశ్వరశబ్దావరోదయతి. మహానీశ్వర ఇత్యవయవశక్త్యా భగవత్పరావితి యుక్తమ్. నారాయణస్యైవ యచ్ఛబ్దానూదితత్వాత్ తస్యైవ హి మహేశ్వరత్వరూపగుణవిధానం యుజ్యతే- న హి జు హూమనూద్య విధీయమానం పర్ణమయత్వం కపాలస్య భవతి. అతో ధాతృరుద్రమహేశ్వరశబ్దవాచ్యో నారాయణ ఇతి స్థితం

అత ఏవ శ్వేతాశ్వతరోపనిషది * విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః హిరణ్యగర్భం జనయామాస పూర్వమితి వాక్యం చ వ్యా ఖ్యాతం- అనువాదరూపతయా పూర్వోదాహృతప్రమాణాన్తరసాపేక్షత్వాత్. తథా హి- బహ్వృచశతపథసుబాలమ హోపనిషత్సామవచనాదిభిర్హిరణ్యగర్భజన్యత్వే శ్వేతాశ్వతరవాక్యేన హిరణ్యగర్భజనకత్వే చ రుద్రస్యావగమ్యమా నే తయోరవిరోధేన నిర్వాహాసంభవే ప్రాబల్యదౌర్బల్యచిన్తాయుక్తా. అవిరోధశ్చ వస్త్వైక్యేన వా కల్పభేదేన వా- జన్మనోఽవతారరూపతయా వా సంభవేత్. తత్ర తావద్వస్త్వైక్యమిహ నావిరోధనిర్వాహక్షమం భవేత్- క్షీరాద్దధి ద ధ్నః క్షీరమితి వచనయోరివావస్థాద్వయపౌర్వాపర్యవిపర్యాసవిరోధస్య దుష్పరిహరత్వాత్. కల్పభేదాదవిరోధకల్ప నం సూర్యాకాశప్రాణాదిష్వపి ప్రసజ్యేత్. నన్వశ్రుతస్య కల్పభేదస్య కల్పనమనన్యథాసిద్ధేన కల్పకేన స్యాత్- సూ ర్యాకాశాదివిషయవాక్యానాం పరమాత్మపరతయాప్యుపపత్తేర్న తత్కల్పనమితి చేత్- ఇహాపి తుల్యమ్. అవతారపక్షేపి స్వాదిప్రకరణేష్వివ హిరణ్యగర్భరుద్రప్రకరణేష్వపి తస్యాశ్రుతత్వాత్, ఇన్ద్రాదీనామివ కర్మవశ్యత్వం ప్రతిపా దయన్త్యాముత్పత్తిశ్రుతౌ పరిపన్థిన్యామన్యతరోత్పత్తేరవతారరూపత్వకల్పనాయోగాత్, అనుపపన్నః. రుద్రస్యాన పహతపాప్మత్వం చ శతపథేఽవగతం * అనపహతపాప్మా వా అహమస్మీతి రుద్రవచః. అత ఏవైక ఏవేశ్వరః కదాచిద్ధిర ణ్యగర్భావస్థాత్ స్వస్మాద్రుద్రరూపోఽవతరతి- కదాచిద్రుద్రావస్థాత్ స్వస్మాత్ హిరణ్యగర్భరూపోఽవతరతీతి కల్ప నమప్యనుపపన్నమ్. గౌరవనిరస్తం చ- వస్త్వైక్యం ద్వయోరుత్పత్త్యోరవతారరూపత్వమపి హి కల్ప్యం. వస్త్వైక్యకల్ప భేదజన్మద్వయావతారరూపత్వపక్షేషు రుద్రోత్కర్షవాదిమతం చ న జీవతి. ఏవం విరోధస్య దుష్పరిహరత్వే సతి హిరణ్య గర్భరుద్రశబ్దయోరన్యతరపదప్రసిద్ధ్యనాదరేణ నిర్వాహస్స్యాత్- యథాకాశాదిపదానామ్. తత్ర హిరణ్యగర్భశ బ్దస్య ప్రసిద్ధ్యనాదరేణ స్కన్దాద్యుత్పత్తిరుక్తా స్యాత్- తతశ్చ రుద్రస్య పరమకారణత్వం న సిద్ధ్యేత్- చతుర్ముఖకా ర్యత్వస్య శ్రుత్యన్తరావగతస్యానపోదితత్వాత్. తతో హి రుద్రశబ్దస్యైవ ప్రసిద్ధ్యనాదరో న్యాయ్యః ప్రసిద్ధేతరార్థప రిగ్రహస్య మానాన్తరాధీనత్వాత్- మానాన్తరప్రసిద్ధిద్యోతకస్య యద్వృత్తస్య రుద్రసామానాధికరణ్యాచ్చ రుద్ర శబ్దస్య మానాన్తరానుగుణార్థే సిద్ధే సతి తావతైవ విరోధస్య పరిహృతత్వేన హిరణ్యగర్భశబ్దప్రసిద్ధ్యనాదరే కారణా భావాత్. తథా చ శ్రుతయో రుద్రస్య కార్యత్వం హిరణ్యగర్భస్య స్రష్టృత్వం చావగమయన్తి- బహ్వృచే తావత్ -

* తదిదాసభువనేషు జ్యేష్ఠం యతో జజ్ఞ ఉగ్రస్త్వేషనృమ్ణః । సద్యో జజ్ఞానో నిరిణాతి శత్రూనితి. నచాస్య మన్త్రస్య * ఉదగాదితి బ్రాహ్మణానురోధేనాదిత్యవిషయత్వం శఙ్కనీయం-భూతపతిత్వసద్యోజాతత్వాభ్యాముగ్రశబ్దరూఢిబలాచ్చ రుద్రవిషయత్వసిద్ధేరుదయలిఙ్గస్య దుర్బలత్వాత్ * ఉదగాదితి పదస్య తదుత్పత్తిదర్శనయోరన్యతరపరత్వేపి ముఖ్యవృత్తిభఙ్గాభావాద్విరోధిహేత్వన్తరాభావాచ్చ. తథా సుబాలోపనిషది * అపానాన్నిషాదా యక్షరాక్షసగన్ధర్వాశ్చాస్థిభ్యః పర్వతా లోమభ్య ఓషధివనస్పతయో లలాటాత్క్రోధజో రుద్రోఽజాయతేతి. మహోపనిషది * అథ పునరేవ నారాయణస్సోఽన్యం కామం మనసా ధ్యాయీత త్ర్యక్షశ్శూలపాణిః పురుషోఽజాయత. నారాయణోపనిషది * నారాయణాద్రుద్రో జాయత ఇతి. బృహదారణ్యకే * బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తదేకం సన్న వ్యభవత్-యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణి ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి. శతపథే చాష్టమూర్తిబ్రాహ్మణే * అభూద్వా ఇదమ్ ప్రతిష్ఠేత్యారభ్య * భూతానాం చ ప్రజాపతిః. సంవత్సరాయాదీక్షత భూతానాం పతిర్గృహపతిరాసీదుషాః పత్నీత్యాదికముక్త్వా * భూతానాం పతిస్సంవత్సర ఉషసి రేతోఽసిఞ్చత్ సంవత్సరే కుమారోఽజాయత సోఽరోదీత్తం ప్రజాపతిం బ్రవీత్ కుమార కిం రోదిషి యచ్ఛ్రమాత్తపసోఽధిజాతోఽసీతి సోఽబ్రవీత్ అనపహతపాప్మా వా అహమనాహితనామా నామ మే ధేహి పాప్మనోఽపహత్యా ఇతి తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ రుద్రోఽసీతి తదస్య తన్నామాకరోదగ్నిస్తద్రూపమభవత్ అగ్నిర్వై రుద్రో యదరోదీత్తస్మాద్రుద్రః సోఽబ్రవీత్ జ్యాయాన్వా అహమస్మి ధేహ్యేవ మే నామేతి తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ భవోఽసీతి శర్వోఽసీతి ఈశానోఽసీతి పశుపతిరసీతి ఉగ్రోఽసీతి భీమోఽసీతి మహాదేవోఽసీతి. అత్ర * ప్రజాపతిస్సంవత్సరో మహానక ఇతి సంవత్సరశబ్దవాచ్యతయా ప్రసిద్ధచతుర్ముఖసృష్టత్వాత్ అనపహతపాప్మత్వాత్తద్దత్తసంజ్ఞామూర్త్యపేక్షో రుద్రః ప్రతీయతే. శైలాలిబ్రాహ్మణే చతుర్ముఖాద్రుద్రోత్పత్తిశ్శ్రూయతే. సామ్ని చ విరూపాక్షాయ దన్తాఞ్జయే బ్రహ్మణః పుత్రాయ జ్యేష్ఠాయ శ్రేష్ఠాయామోఘాయ కర్మాధిపతయ ఇతి బ్రహ్మపుత్రత్వం రుద్రస్య ప్రతీయతే. చతుర్ముఖస్య నారాయణాత్మకత్వాత్ రుద్రస్య నారాయణసృష్టత్వశ్రుతిశ్చావిరుద్ధా * క ఇమామసిష్యతీతి రుద్ర ఇత్యబ్రువన్ రుద్రో వై క్రూరః సోఽస్యత్వితి సోఽబ్రవీత్ వరం వృణా అహమేవ పశూనామధిపతిరసానీతి తస్మాద్రుద్రః పశూనామధిపతిరితి దేవతావరదానలబ్ధపశుపతిభావః ప్రతిపాద్యతే. తథా * అస్య దేవస్య మీఢుషో వయా విష్ణోరేషస్య ప్రభృథే హవిర్భిః విదేహి రుద్రియం మహిత్వమిత్యనేన చ. పూర్వోదాహృతవచనానుగ్రహాత్ స్వారస్యాచ్చ భగవదారాధనబలలబ్ధమహిమత్వం రుద్రస్యావగమ్యతే. అతశ్చతుర్ముఖసృజ్యస్య భగవత్సమారాధనలబ్ధమహిమ్నో రుద్రస్య చతుర్ముఖసృష్టత్వం యుక్తమ్. నను పరమకారణత్వం శివశబ్దవాచ్యస్యైవ శ్రూయతే * యదాతమస్తన్న దివా న రాత్రిర్న సన్న చాసచ్ఛివ ఏవ కేవల ఇతి. న-తస్య భగవదసాధారణ్యస్య బహూపనిషద్వాక్యైర్న్యాయానుగృహీతైర్నిశ్చితత్వాత్. కిఞ్చ- నారాయణమహాపురుషాదిశబ్దానామసాధారణత్వాత్ బహూపనిషత్స్థత్వాత్ ఏకోపనిషద్యభ్యస్తత్వాత్ సాధారణానామేకోపనిషత్స్థానాం శివాదిశబ్దానాం తదనురోధేన వర్ణనీయత్వాదిహాప్యుపక్రమోపసంహారాదిపర్యాలోచనాయాం భగవత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకబహువిశేషణదర్శనాద్విశేషతః పురుషసూక్తైకార్థ్యావగమాచ్చ శివరుద్రాదిశబ్దానామపి పరమపురుషపరత్వసిద్ధేః * రుద్రో బహుశిరా బభ్రురితి భగవతి రుద్రశబ్దః ప్రయుక్తః. అగ్నౌ చ * రుద్రో భూత్వాగ్నిరనూత్థాయాధ్వర్యుం చ యజమానం చ హన్యాదితి ప్రయుక్తః * శివశ్శివానామశివోఽశివానాం * శివాస్తే సన్తు పన్థానః * శివమస్తు వః. విశేషతో భగవతి చ * శాశ్వతం శివమచ్యుతమితి శివశబ్దః ప్రయుక్తః. పుల్లిఙ్గైకవచనాన్తస్త్వసాధారణ ఇతి చేత్- తర్హి ప్రాతిపదికసాధారణ్యమనుజ్ఞాతం భవతి. పుల్లిఙ్గైకవచనాన్తోపి అసాధారణో న భవతి- తాదృశస్యాప్యర్థాన్తరపరత్వశక్త్యనపగమాత్- అరుణః కపిల ఇతి శబ్దవత్. నహి తౌ రవిసాగథిమునివిశేషాసాధారణ్యా

త్ అర్థాన్తరప్రత్యాయనశక్తివిధురో భగవతః. నైవం నారాయణమహాపురుషాదిశబ్దా అన్యత్ర ప్రయుక్తాః * మహాదేవం వా మహాపురుషం వార్చయేదితి దేవతావిశేషవిషయో హి ప్రయోగః. పురుషశబ్దో ఽపి స్వతో భగవద్విషయః * పురుషో వై రుద్ర ఇత్యప్యస్తీతి చేత్. సత్యం- స చ భగవద్విషయ ఏవ * సర్వో వై రుద్ర ఇత్యస్యోపపాదనాయ రుద్రస్య పురుషాత్మకత్వపరత్వాత్ వాక్యస్య * సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమితివత్. అతో హిరణ్యగర్భకార్యతయా శ్రుత్యన్తరసిద్ధస్య తజ్జనకత్వాయోగః. కించ న కేవలమనువాదరూపత్వాదస్మిన్వాక్యే రుద్రశబ్దస్య భగవత్పరత్వనిశ్చయః - కింతు హిరణ్యగర్భజనకత్వవిశేషితత్వాచ్చ తస్య భగవద్విషయత్వనిశ్చయః- తజ్జనకత్వస్య నారాయణచిహ్నత్వాత్. యథా * సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వాఽభివదన్ యదాస్త ఇతి పరమపురుషస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వశ్రవణాత్ * ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యత్ర ఆకాశశబ్దస్య భగవద్విషయత్వనిశ్చయః- తద్వత్ న చానయైవ శ్రుత్యా హిరణ్యగర్భజనకత్వం రుద్రచిహ్నమితి శఙ్కనీయం- హిరణ్యగర్భజనకతాయా రుద్రచిహ్నతానిశ్చయస్య హిరణ్యగర్భజన్యత్వశ్రుతిప్రతిబద్ధత్వాత్, భగవతో హిరణ్యగర్భజన్యత్వశ్రుత్యభావేన తజ్జనకతాయాస్తచ్చిహ్నతానిశ్చయస్యానపవాదత్వాచ్చ. అస్య వాక్యస్య రుద్రపరత్వనిశ్చయే సతి హిరణ్యగర్భజనకత్వస్య రుద్రచిహ్నత్వనిశ్చయః- తన్నిశ్చయే సతి అస్య వాక్యస్య రుద్రపరత్వనిశ్చయ ఇతి అన్యోన్యాశ్రయశ్చ. అనువాదరూపత్వాచ్చ రుద్రపరత్వానిశ్చయ ఇత్యుక్తమ్. కించ కార్యభూతస్య విశ్వాధికత్వాయోగాత్ విశ్వాధికత్వవిశేషితరుద్రశబ్దస్య- విశోకత్వోపలక్షితసత్యకామత్వాదివిశేషితస్య * తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకః * దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇత్యాదివాక్యస్థగగనాదిశబ్దస్యేవ ప్రసిద్ధార్థపరత్వాభావేన భగవత్పరత్వం సిద్ధమ్. నన్విదమిష్టం రుద్రశబ్దస్య కార్యవ్యవచ్ఛేదేన కారణరుద్రపరత్వం సత్యం- స తు పరమపురుష ఏవ- తస్యైవ పరమకారణత్వాత్. నను రుద్ర ఏవ కారణావస్థః ప్రతిపాద్యత ఇతి చేత్- ఇన్ద్ర ఏవ వా ఆకాశ ఏవ వా కారణావస్థః తత్తద్వాక్యప్రతిపాద్యః కిం న స్యాత్. ఇన్ద్రాదేః ప్రసిద్ధస్యైవ పరమకారణావస్థాసద్భావే మానాన్తరాభావాదితి చేత్- తత ఏవాత్రాపి ప్రసిద్ధస్యైవ పరమకారణత్వాసిద్ధిరితి తుల్యమ్. శివాదిశబ్దానాం విశేషావస్థాపనాక్షమత్వముక్తం- అతోఽస్య వాక్యస్య భగవద్విషయత్వం సిద్ధమ్. యద్యపి కల్పభేదేన హిరణ్యగర్భజనకత్వేఽపి రుద్రస్య- న భగవతః పరమకారణత్వవిరోధః- తథాపి న్యాయపర్యాలోచనాయాం నారాయణపరత్వం రుద్రశబ్దస్య యుజ్యత ఇతి ప్రతీయతే. కించ అస్యాముపనిషది ప్రథమద్వితీయఖండయోః * దేవాత్మశక్తిం * ప్రేరితారం చ మత్వా * వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశః * యదాత్మతత్త్వేన తు బ్రహ్మతత్త్వం దీపోపమేనేహ యుక్తః ప్రపశ్యేత్ * జ్ఞాత్వా దేవం ఏకో హి దేవః ప్రదిశోఽను సర్వా ఇతి దేవాత్మప్రేరితృశబ్దబ్రహ్మశబ్దైః పరమాత్మా నిర్దిష్టః తే చ * దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః * విశ్వం నారాయణం దేవమక్షరం పరమం ప్రభుం * ఆత్మా నారాయణః పరః * అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽఙ్గుష్ఠం చ సమాశ్రితః ఈశః సర్వస్య జగతః * యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామిత్యాదివాక్యప్రతిపన్ననారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకాః. అత ఈశశబ్దశ్చ న రూఢః ప్రయుక్తః- కింతు యోగాత్ * అనీశశ్చాత్మా * ద్వావజావీశానీశౌ * ఈశః సర్వస్యేతి నిర్దేశస్య సప్రతిసంబన్ధితయా అవయవార్థవివక్షాజ్ఞాపకత్వాత్ * అనన్తశ్చాత్మా విశ్వరూపో హ్యకర్తేత్యత్రానన్తశబ్దస్తు యోగరూఢః. రూఢ్యవివక్షానిమిత్తసప్రతియోగికనిర్దేశాభావాత్. తృతీయే చ * య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తీత్యనేన * అమృతస్య పార ఇత్యనువాకః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే- న హి పరమపురుషవిషయః. ఏవముపక్రమో భగవత్పరః * ఏకో హి రుద్ర ఇత్యస్యానన్తరం * విశ్వతశ్చక్షురుత విశ్వతోముఖ ఇత్యాదిమన్త్రశ్చ భగవత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకః- తస్య విద్యుద్వర్ణపురుషవిషయత్వాత్ * ద్యావాపృథివీ జనయన్నితి చ * శీర్ష్ణో ద్యౌః సమవర్తత పద్భ్యాం భూమిరితివాక్యప్రత్యభిజ్ఞాపకమ్ * యో దేవానామితి వాక్యమనువాదరూపమితి

స్ఫుటం- కార్యస్య పరమకారణత్వాయోగాత్ రుద్రశబ్దస్య కార్యరుద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వేసతి వాక్యస్యానువాదరూపతయా యోగ్యార్థప్రాపకవాక్యానుగుణమత్రత్య భగవదసాధారణవిశేషణానుగుణంచ భగవద్విషయత్వనిశ్చయః * యాతేరుద్రశివాతనూరిత్యతోఽనన్తరం * తతఃపరం బ్రహ్మపరంబృహన్తమితి వాక్యంచ * నారాయణఃపరంబ్రహ్మేతి మహోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకం * ఈశన్తంజ్ఞాత్వాఽమృతాభవన్తీత్యత్ర ఈశశబ్దః పూర్వవద్యౌగికః- వైరూప్యాయోగాత్ * వేదాహమేతమిత్యనన్తరవాక్యస్థస్తచ్ఛబ్దశ్చ పూర్వరుద్రశబ్దవాచ్యస్య మహాపురుషతామవగమయతి- ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్ * తతోయదుత్తరతరమితివాక్యంతు * పరమతస్సేతూన్మానేత్యత్ర ఉపపాదయిష్యతే. సర్వాననశిరోగ్రీవత్వంచ పుంసూక్తార్థస్మారకమ్. సర్వవ్యాపిపదంతు * సర్వంవ్యాప్యనారాయణః స్థితఇత్యేతత్స్మారయతి. భగవచ్ఛబ్దస్తు * భగవాన్పవిత్రంవాసుదేవఃపవిత్రం * భగవాన్వాసుదేవః పరాప్రకృతిః * పరంపవిత్రంభగవాన్వాసుదేవః * యోభగవన్తంవాసుదేవమేవం విదురితివాసుదేవాసాధారణః. అతఏవహిస్మర్యతే *ఏవమేషమహాశబ్దో మైత్రేయభగవానితి । పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగఇతి. సత్త్వప్రవర్తకత్వం భగవతఇతిస్ఫుటః* యోహఖలువావాఽస్యసాత్త్వికోంశస్సోసౌ బ్రహ్మచారిణోయోయంవిష్ణురితి మైత్రాయణీయశ్రుతేః. అన్తరాత్మత్వంచ తథా సుబాలోపనిషత్ ప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాత్ * హృదామనీషేతితు విద్యుద్వర్ణపురుషస్మారకమ్. అథ * సహస్రశీర్షేత్యాదిమన్త్రద్వయమేవాధీతమ్. ఈశానపదంతు నపుంసకత్వాద్యౌగికమేవ- నతురూఢం- పుల్లిఙ్గతాప్రసఙ్గాత్ * సర్వస్యశరణంసుహృదితి * మాతాపితాభ్రాతానివాసశ్శరణంసుహృద్గతిర్నారాయణఇతిశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞాపకం *తమాహురగ్ర్యంపురుషంమహాన్తమితి మహాపురుషవనస్పష్టముక్తః. ధాతృశబ్దమపి మహాపురుషశబ్దేనైకార్థయతి * అణోరణీయానితి· చతుర్థేచ * ద్వాసుపర్ణేత్యాదిమన్త్రద్వయం ముణ్డోపనిషదైకార్థ్యాత్ పరమపురుషపరత్వజ్ఞాపకం- అతః * మాయినంతుమహేశ్వరమితి మహేశ్వరశబ్దో మాయాప్రేరకత్వపరః * సర్వలోకమహేశ్వరం *క్షీరోదస్యోత్తరంతీరం జగ్ముర్లోకహితార్థినః । ఇతస్సర్వామిత్యారభ్య * వాక్యంఖస్థామమహేశ్వరఇత్యాదిషు యోగికో మహేశ్వరశబ్దో భగవతి ప్రయుక్తః *యస్మిన్నిదగ్ంసంచవిచైతిసర్వమితి ప్రకృతస్యసర్వస్య నియన్తృత్వమీశానశబ్దేనోచ్యతే- పూర్వం * అఙ్గుష్ఠమాత్రఃపురుషోన్తరాత్మేత్యుక్తత్వాత్- తత్ర * ఈశానోభూతభవ్యస్యేతి ఈశనస్య ప్రతిసంబన్ధ్యభిధానేన రూఢివిరహావగమాత్- భూతభవ్యశబ్దనిర్దిష్టస్య ఇహసర్వశబ్దేన ప్రతిపన్నత్వాచ్చ * యఈశేఽస్య ద్విపదశ్చతుష్పదః కస్మై దేవాయహవిషావిధేమేత్యనేన * హిరణ్యగర్భఇత్యాద్యష్టర్చతుల్యవిషయత్వం ప్రతీయతే- తచ్చ భగవత్పరమిత్యుపపాదితమ్. ఏవం భగవత్పరానేకోపనిషదైకార్థ్యప్రతీతేః * జ్ఞాత్వాశివం * శివఏవ కేవలఇతి శివశబ్దద్వయం తత్పరమేవ. ముహురభ్యస్యమానస్యాపి శివశబ్దస్య రూఢార్థత్యాగఆకాశశబ్దస్యేవోపపన్నః * ఆకాశఇతిహోవాచ సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యన్తే ఆకాశంప్రత్యస్తంయన్తి ఆకాశోహ్యేవైభ్యోజ్యాయానాకాశః పరాయణమిత్యాకాశశబ్దోఽభ్యస్తః. కించ *సర్వవ్యాపీచభగవాన్ తస్మాత్సర్వగతశ్శివఇత్యయం శివశబ్దః ప్రాకరణికశివశబ్దానాం మాఙ్గల్యాభిప్రాయత్వమేవదర్శయతి- సర్వగతత్వేపి భగవచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాత్ నిర్దోషఇతిహి తస్యార్థః- అన్యథా సర్వవ్యాపిసర్వగతశబ్దయోః పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్ * తదక్షరంతత్సవితుర్వరేణ్యం ధ్రువమిత్యనేన * అక్షరంపరమంప్రభుం * ఏతత్సవితుర్వరేణ్యం ధ్రువమచలమమృతంవిష్ణుసంజ్ఞం సర్వాధారం ధామేతి శ్రుతిద్వయైకార్థ్యమవగమ్యతే * హృదామనీషేతివాక్యం * నైనమూర్ధ్వమిత్యాదిమన్త్రద్వయంచ మధ్యగతవాక్యస్థశివశబ్దస్య పరమపురుషవిషయతాంజ్ఞాపయతి- తద్ధివాక్యత్రయం సముద్రాన్తర్వర్తివిద్యుద్వర్ణపురుషవిషయమ్.అతః * మానస్తోకఇతి మన్త్రస్థరుద్రశబ్దోప్యనయవశక్త్యా అపర్యవసానాద్వా భగవద్విషయః. అతఃపఞ్చమేపి * భా

వాభావకరం శివమితి శివశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. షష్ఠ్యపి కాలస్యాపి పరిచ్ఛేదకః కాల ఉక్తః * భగశ్శం ఐశ్వర్యాదీనాం షణ్ణామీశం. ఐశ్వర్యాదినిర్వాహకత్వస్య నిరఙ్కుశత్వమేవోక్తం * తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమితి. మహేశ్వరమితి యౌగికనిర్దేశః- న తు రూఢార్థపరః- వాక్యస్యైశ్వర్యపారమ్యప్రతిపాదకత్వాత్ * ఈశ్వరాణామితి ప్రతిసంబన్ధినిర్దేశాచ్చ- దైవతానాం పరమం దైవతం పతీనాం పరమం పతిమిత్యనన్తరనిర్దేశాత్. తద్ధి వాక్యం దైవతత్వపతిత్వపారమ్యపరమ్. తత్ర దైవతపతిశబ్దౌ న క్వచిద్దేవతావిశేషే రూఢౌ- మహేశ్వరశబ్దశ్చ తత్స్థానీయ ఇతి స్ఫుటం. * న తత్సమశ్చ * పరాస్య శక్తిరిత్యాదిభిశ్చ తత్పారమ్యోపపాదనమ్ * ఏకో దేవ ఇత్యాదివాక్యస్థవిశేషణాని చ నారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకాని * గూఢోత్మా న ప్రకాశతే * వ్యాప్య నారాయణస్స్థితః * సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాద్యైకార్థ్యాత్ * న తత్ర సూర్యో భాతీతి మన్త్రశ్చ ముణ్డకోపనిషత్కఠవల్ల్యధీతత్వాత్ విష్ణోః ప్రత్యభిజ్ఞాపకః * నాన్యః పన్థా ఇతి పుంసూక్తం స్మారయతి. ఈశాదిశబ్దానాం యౌగికత్వమీశనస్య నిరుపాధికత్వం చ దర్శయతి * స ఈశోస్యేతి * యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై తం హ శరణమహం ప్రపద్యే అమృతస్య పరం సేతుమితి నిర్దేశాశ్చ నారాయణపరత్వసాధకాః- య ఇత్యనువాదరూపత్వాత్, బ్రహ్మణో భగవన్నాభిసంభవత్వశ్రుతైర్దర్శితత్వాత్ * నివాసస్సుహృద్గతిర్నారాయణ ఇతి శ్రుతత్వాత్ * అమృతస్యైష సేతురితి ముణ్డోపనిషది శ్రుతత్వాచ్చ * యదా చర్మవదితి వాక్యముపాయాన్తరాభావపరం * నాన్యః పన్థా ఇత్యస్యార్థవివరణరూపమ్. ఏవముపక్రమోపసంహారాదిభిర్భగవత్పరత్వావగమాత్ అస్యా ఉపనిషదో భగవత్పరత్వం సిద్ధమ్. నను మహాపురుషాదిశబ్దానాం శివాదిశబ్దసమభివ్యాహృతానాం శివపరత్వం స్యాత్, సత్యం- యద్యేకవిషయత్వమిష్టం శబ్దానాం- ఇష్టమేవ తత్- తే హి శబ్దా ఏకవిషయాః, యది పరమపురుషేతరవిషయత్వం- న- సాధారణస్యాయోగ్యార్థస్య చ శబ్దస్య యోగ్యార్థాసాధారణబహూపనిషచ్ఛబ్దోపస్థాపితవిశేషపర్యవసానం హి యుక్తమితి భిదా, న హి ఛాగశబ్దః పశుమాత్రే పర్యవస్యతి- న చ పరమాత్మాదిశబ్దః ప్రసిద్ధాకాశే పర్యవస్యతి- యోగ్యత్వాయోగ్యత్వవైషమ్యం తు విశదయిష్యతేఽనన్తరమేవ. అతః పరమపురుషవిషయత్వముపనిషదః స్థితమ్. ఏవమీశ్వరమహేశ్వరపురుషమహాపురుషాదిశబ్దానాం భగవద్విషయత్వాత్ ప్రపదనోపదేశశిరస్కత్వాచ్చ అస్యా ఉపనిషదో భగవదేకార్థ్యం స్ఫుటతరం. యత్తు కైశ్చిజ్జల్పితం- సోపపదనిరుపపదపురుషశబ్దవాచ్యాత్ తథావిధేశ్వరశబ్దవాచ్యస్య ప్రకర్ష ఇతి, తత్తుచ్ఛం- తథా సోపపదనిరుపపదేన్ద్రశబ్దవాచ్యస్యాత్యన్తప్రకర్షప్రసంగాత్ * ఇది పరమైశ్వర్య ఇతి ధాతోర్హీన్ద్రశబ్దనిష్పత్తిః * ఇన్ద్రో మహేన్ద్రస్సురనాయకో వేతి హి ప్రసిద్ధిః శ్రుత్యాదివిరోధే సమాఖ్యాదౌర్బల్యాత్ సృజ్యతయా సంహార్యతయా చావగతస్యేన్ద్రస్య సర్వస్మాత్పరత్వమనుపపన్నమితి చేత్ -తుల్యమ్. కిం చ జీవవిషయపురుషశబ్దో నికృష్టార్థవిషయ ఇతి పరమాత్మనః పురుషశబ్దవాచ్యత్వం న నికర్షాయ భవతి- న హ్యాత్మశబ్దో జీవేపి ప్రయుక్త ఇతి పరమాత్మన ఆత్మశబ్దవాచ్యతయా నికర్షస్స్యాత్. న హి హరిశబ్దో మణ్డూకవాచీతి హరిశబ్దవాచ్యతయా సింహస్య మణ్డూకసామ్యమిన్ద్రస్యాదిత్యస్య వా తదుభయసామ్యం భగవతో వా తైస్సామ్యం భవతీతి

అథర్వశిఖాయాం చ * కారణం తు ధ్యేయస్సర్వైశ్వర్యసంపన్నః సర్వేశ్వరశ్శమ్భురాకాశమధ్యే ధ్యేయ ఇతి ప్రతిపాద్యమానం ధ్యేయత్వం పరమపురుషాసాధారణధర్మాన్తరాశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధశమ్భువిషయం——ఇతి న శఙ్కనీయం- కారణత్వస్య తదసాధారణ్యాదేవ తద్వ్యాప్తస్య ముముక్షుధ్యేయత్వస్యాపి తదసాధారణత్వాత్. కిం చ అస్య ప్రకరణస్య * కశ్చ ధ్యేయ ఇత్యుపక్రమ్య * కారణం తు ధ్యేయ ఇత్యనేన కారణత్వమనూద్య ధ్యేయత్వవిధిపరత్వావగమాత్ పురుషసూక్తాదిప్రతిపన్నస్యైవ పరమాత్మనో ధ్యేయత్వవిధానపరమిదం వాక్యమ్, న చ శమ్భుః కారణమితి వాక్యవృత్తిః- కిం తు కారణం శమ్భుః ధ్యేయ ఇతి- అన్యథా * కశ్చ ధ్యేయ ఇత్యస్య ఉత్తరత్వాయోగాత్, శమ్భుశబ్దస్యాసాధారణ్యేపి ఆకాశ

ప్రాణాదిశబ్దవత్ పరమాత్మపరత్వం న్యాయ్యం, నచాయమసాధారణః * శమ్భుస్స్వయమ్భూర్ద్రుహిణ ఇతి నామపాఠాత్. తథా నారదీయపురాణే రుక్మాఙ్గదచరితే బ్రహ్మాణం ప్రతి యమవచనే * శృణు మే వచనం శమ్భో పితామహపితామహ । మరణాదధికం దేవ యత్ప్రతాపస్య ఖండనమితి- తత్రైవ * తమేవ దేవతాశ్రేష్ఠం సంప్రాప్తే హరివాసరే । యది చాలయసే ధైర్యాత్ తతోఽహం తవ కిఙ్కరః ॥ స మే శతుర్మహాఞ్శమ్భో తేన లుప్తః పదో మమేతి- ద్రుహిణవిషయతయా ప్రయుక్తత్వాత్ * విశ్వాక్షం విశ్వశమ్భువమితి భగవత్యపి శ్రౌతప్రయోగాచ్చ * బ్రహ్మావిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయన్త ఇత్యుత్పత్తివాదశ్చానువాదరూపత్వాత్ ప్రాపకవాక్యానురోధీతి భగవదుత్పత్తిరవతారరూపాఽనూద్యతే. భగవతా సూత్రకారేణైవాథర్వశిఖావాక్యస్థస్య శమ్భుశబ్దస్య భగవద్విషయత్వముత్పత్తేరవతారరూపత్వంచ ఉపబృంహితం * ఇతి నారాయణశ్శమ్భుః భగవాన్ జగతః ప్రభుః । ఆదిత్యవిబుధాన్ సర్వానజాయత యదోః కులే ఇతి. అవతారవచనే శమ్భుశబ్దస్య నారాయణవిషయత్వదర్శనాత్ పూర్వవాక్యప్రతిపన్నస్య భగవజ్జన్మనోఽవతారరూపత్వం, శమ్భుశబ్దస్య భగవద్విషయత్వంచ హి దర్శితమ్. ఈశానశబ్దశ్చ యౌగికః కారణవిశేషణం * సర్వస్యేశాన ఇతి శ్రుత్యన్తరే సప్రతియోగికనిర్దేశాదిహాపి తత్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ప్రయోగసాధారణ్యాచ్చ. మోక్షధర్మే హి * తస్మాత్ప్రసూతో యః కర్తా కార్యం కారణమేవ చ । సోఽనిరుద్ధస్స ఈశానో వ్యక్తిస్సా సర్వకర్మస్వితి భగవతి ప్రయుజ్యతే, తత్ర భగవద్వచనే చ * నిత్యం హి నాస్తి జగతి భూతం స్థావరజఙ్గమమ్ । ఋతే మామేకమీశానం పురుషం లోకజీవనమితి చ ప్రయుక్తః. నను న కారణం విశేష్యం- కిన్తు శమ్భురేవ. కారణశబ్దస్తు తద్విశేషణం, అన్యథా * కారణం తు ధ్యేయ ఇతి పుల్లిఙ్గానుపపత్తేః. సత్యం- శమ్భుశబ్దో విశేష్యసమర్పకః- తతః కిం- ప్రసిద్ధశమ్భోర్ధ్యేయత్వసిద్ధిరితి చేత్. న- కారణశబ్దస్య కార్యశమ్భువ్యావర్తకత్వాత్ నచ కారణత్వాదితి హేతుగర్భతా కల్ప్యా, కార్యత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్. భగవతః * ప్రసూయన్త ఇత్యుత్పన్నత్వేఽప్యస్య వాక్యస్యానువాదరూపత్వాత్, అనువాదస్య ప్రాపకానురోధిత్వాత్, ఉత్పత్తిప్రాపకవాక్యేషు చాకర్మహేతుకత్వేన అతత్ఫలార్థత్వేన చ విలక్షణతయా భగవజ్జన్మనః స్వేచ్ఛాకృతస్య నిరఙ్కుశైశ్వర్యావిరోధిత్వాత్, అజహత్స్వభావతయా విచిత్రైశ్వర్యోద్దీపకత్వాచ్చ పరమకారణత్వాప్రచ్యుతేః. స్వపారతన్త్ర్యవహకర్త్రన్తరాభావో హి పరమకారణత్వం * నచాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతి హి శ్రుతిః. అవతారవైలక్షణ్యంచ * అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి ప్రతిపాద్యతే. అజాయమాన ఇతి సాంసారికవజ్జన్మనిషేధః, న స్వరూపానిత్యత్వపరః నాపి జన్మమిథ్యాత్వపరః- అస్మదాదేరపి స్వరూపనిత్యత్వాదేరవిశిష్టతయా * తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోనిమితి వాక్యస్య నిరర్థకత్వప్రసంగాత్. ఇదంచ స్పష్టముచ్యతే * యేన సూర్యస్తపతి తేజసేద్ధః పితా పుత్రేణ పితృమాన్ యోనియోనౌ । నావేదవిన్మనుతే తం బృహన్తం సర్వానుభుమాత్మానం సంపరాయే । ఏష నిత్యో మహిమా బ్రాహ్మణస్య న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయాన్ । తస్యైవాత్మా పదవిత్తం విదిత్వా న కర్మణా లిప్యతే పాపకేనేతి * యోనియోనావిత్యనేన * పరిజానన్తి యోనిమితి శ్రుతిః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే * యేన సూర్యస్తపతీత్యనేన * తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి ముండోపనిషత్- సా హి పరమపురుషపరా * నావేదవిన్మనుతే తం బృహన్తమిత్యనేన * వేదాహమేతమితి * ధీరాః పరిజానన్తీతి శ్రుతిః * పదవిదితి పదశబ్దేన * తత్త్రైపదం సంగ్రహేణ బ్రవీమ్యోమితి * తద్విష్ణోః పరమం పదమితి కఠశ్రుతిః * న కర్మణేత్యనేన * అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి వాక్యంచ. అత ఇదం వాక్యం భగవద్విషయమ్. పుత్రేణ స్వకార్యభూతేన దశరథాదినా పితృమత్త్వం- తస్యావేదవిదవేద్యత్వం, తదవతారస్యాకర్మమూలత్వం- తజ్జ్ఞానవతాం భవభయధ్వంసశ్చ హ్యత్ర ప్రతిపాద్యతే. ఈదృశజన్మానువాదశ్చ ధ్యానవిధ్యుపయోగీ, ఇతరసృజ్యసజాతీయతయా అవతీర్ణస్య ఉపాసకసౌలభ్యజ్ఞాపనార్థత్వాత్- ఏవమత్ర ప్రతిపన్నస్య భగవజ్జన్మనః స్వేచ్ఛావతారరూపత్వాదేవ హి యదోః కులే జాయమానో నారాయణశ్శమ్భుశబ్దేన మహ

భారతేవిశేష్యతే. నన్వేవంసతి బ్రహ్మాదీనామపి జన్మ స్వేచ్ఛావతారరూపంకింనస్యాత్. న- ప్రాపకవాక్యానురోధిత్వాదనువాదస్య. కుతస్తేషాంజన్మనః కర్మమూలత్వావగమః. ఉత్పత్తిశ్రుతేరేవ. ఉత్పత్తిశ్చేత్ కర్మమూలేత్యౌత్సర్గికం. భగవతస్త్వవతారశ్రుత్యాతదపోదితమ్. అపవాదాభావేప్యకర్మమూలత్వాశ్రయణేసతీన్ద్రాదిజన్మనోప్యవతారత్వప్రసంగః- బ్రహ్మాదీనామిన్ద్రాదీనాంచ జన్మనివిశేషాశ్రవణాత్, ఉత్పత్తివదన్యత్రాపి క్వచిద్భగవతఇవ అకర్మవశ్యత్వాశ్రవణాచ్చ. * హిరణ్మయఃపురుషః- ఏషహిసర్వేభ్యఃపాప్మభ్యఉదితః * అపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణః * అపహతపాప్మా- సఉత్తమఃపురుషఇతిహిభగవతోఽకర్మవశ్యత్వంశ్రూయతే. తదైక్యాత్ బ్రహ్మాదీనామకర్మవశత్వమితిచేన్న, ఇన్ద్రాదీనామపి తథాత్వప్రసంగాత్. ఐక్యేసత్యకర్మవశ్యత్వం-కర్మవశ్యత్వయోః పక్షభేదకధర్మాభావేనహ్యైక్యమిత్యన్యోన్యాశ్రయశ్చ. భగవతోఽకర్మవశ్యత్వంతు స్వప్రకరణసిద్ధమితి నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవముత్పత్తిప్రాపకవాక్యసిద్ధం భగవతోఽజాయమానస్య జాయమానత్వరూపం బ్రహ్మాదిభ్యోవైలక్షణ్యమత్రైవోచ్యతే * నకారణంకారణానామితి. నప్రసూయతఇతి విభక్తివిపరిణామేనానుషఙ్గః. కారణానాం కారణస్య భగవతో నబ్రహ్మాదివదుత్పత్తిరిత్యర్థః * శివఏకోధ్యేయఇత్యత్రాపి ఏకశబ్దః ప్రాధాన్యపరః * కిమేకందైవతమితివత్. నహ్యేకత్వసంఖ్యాశ్రయదేవతాప్రశ్నః- ప్రశ్నవైయర్థ్యాత్. తస్మాత్ *శాశ్వతం శివమితివత్ సమాభ్యధికరహితఇతిశివోపిశేష్యతే- తేనప్రసిద్ధశివవ్యావృత్తిః. అతోఽథర్వశిఖాయామపి భగవతఏవధ్యేయత్వంప్రతిపాదితమ్. యతోహిరణ్యగర్భప్రజాపతిధాతృస్వయమ్భ్వాదయః ఈశానశమ్భురుద్రమహాదేవమహేశ్వరపరమేశ్వరాదయశ్చ కారణవిషయాశ్శబ్దా అవయవశక్త్యావాఽపర్యవసానాద్వా నారాయణపరాఇతియుక్తం- అతఏవహి భగవాన్సూత్రకారఏవ భగవతి తాన్ శబ్దాన్ మహాభారతే ప్రాయుఙ్క్త. యథా * హిరణ్యగర్భశ్శత్రుఘ్నోవ్యాప్తోవాయురధోక్షజఇతి. కృష్ణంప్రతిద్రౌపదీ * పూర్వే ప్రజానిసర్గేత్వామాహురేకంప్రజాపతిమితి. మోక్షధర్మే * ఏకస్తద్వేదభగవాన్ధాతానారాయణస్స్వయమితి. ఆశ్వమేధికే * విష్ణురేవాదిసర్గేషు స్వయమ్భూర్భవతి ప్రభురితిచ. స్వయమ్భూర్విష్ణురేవ చతుర్ముఖోత్పత్తేః ప్రాచీనతత్త్వస్రష్టా ప్రభుర్భవతి- నచతుర్ముఖాదిరిత్యర్థః * సోనిరుద్ధస్సఈశానోవ్యక్తిస్సాసర్వకర్మస్వితి * ఇతి నారాయణశ్శమ్భుర్భగవాన్జగతఃప్రభుః । ఆదిత్యవిబుధాన్ సర్వానజాయత యదోఃకులఇతి * రుద్రోబహుశిరాబభ్రుః. తథా * నమశ్చకారహృష్టాత్మాపరమం పరమేశ్వరం । జగాదజగతాంస్రష్టా పరమంపరధర్మవిదిత్యారభ్య * వాసుదేవతదేతత్తేమయాగీతంయథాతథమితి * జయవిశ్వమహాదేవజయలోకహితేరత ఇత్యారభ్య * నారాయణసుదుష్పారజయశార్ఙ్గధనుర్ధరేతి * భోక్తారంయజ్ఞతపసాం సర్వలోకమహేశ్వరమ్ * యోమామజమనాదించ వేత్తిలోకమహేశ్వరమితిచ * తతస్తేవిబుధాస్సర్వే బ్రహ్మాతేచమహర్షయః । వేదదృష్టేనవిధినా వైష్ణవంక్రతుమారభన్నిత్యారభ్య * ఏకాన్తయగధర్మాణో భాగాఃపరమసత్కృతాః । ప్రాపురాదిత్యవర్ణంతం పురుషంతమసఃపరం । బృహన్తం సర్వగందేవమీశానంవరదంప్రభుం । తతోథవరదోదేవస్తాన్సర్వానమరాన్స్థితాన్ । అశరీరోబభాషేదంవాక్యంఖస్థోమహేశ్వరఇతిచ.

అథర్వశిరసిచరుద్రస్యైవ సర్వాత్మభావాదయఉచ్యన్తే- పరమపురుషాసాధారణలిఙ్గాభావాత్. సర్వాత్మభావాదయస్తుసమస్తచిదచిద్వ్యావర్తకాఅపి నతదసాధారణాః- అతోరుద్రస్యైతేసంభవన్తి. అతఏవాత్ర ప్రతర్దనవిద్యాన్యాయోపినావతరతి- ప్రసిద్ధేన్ద్రస్యక్షేత్రజ్ఞస్య చిదచిద్వ్యావర్తకధర్మాన్వయాయోగాత్ తత్ర తచ్ఛరీరకపరమాత్మోపాసనపరత్వముక్తం నతు పరమపురుషాసాధారణధర్మాసంభవాత్- ఇన్ద్రాదీనామపి సంహారాదికారణస్య రుద్రస్యచిదచిద్వ్యావర్తకధర్మాన్వయస్సంభవతీతి సఏవ ప్రతిపాద్యతఇతి నతచ్ఛరీరకార్థాన్తరపరత్వం——ఇతిశఙ్కాయాముచ్యతే- కారణత్వవ్యాప్తో యః కశ్చిదపి చిదచిద్వ్యావర్తకధర్మః పరమపురుషాసాధారణఇతిస్థితత్వాత్ రుద్రస్య తదసంభవేన

తచ్ఛరీరకపరమాత్మపరత్వమాస్థేయమ్. కించ రుద్రస్య సృజ్యత్వాదిశ్రవణాత్ పరమకారణత్వాభావశ్చదర్శితః. సంహార్యత్వంచ * నబ్రహ్మా నేశానఇతి. ఉపబృంహితాచేయం శ్రుతిః శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే * బ్రహ్మా శమ్భుస్తథైవార్కః చన్ద్రమాశ్చ శతక్రతుః । ఏవమాద్యాస్తథైవాన్యే యుక్తా వైష్ణవతేజసా ॥ జగత్కార్యావసానేతు వియుజ్యన్తేచతేజసా । వితేజసశ్చతే సర్వే పఞ్చత్వముపయాన్తివైఇతి. అతః కార్యకోటినివిష్టస్య సర్వాత్మభావాద్యసమ్భవాత్ ప్రతర్దనోపాసనన్యాయేన తచ్ఛరీరకపరమాత్మపరతయైవ నిర్వాహోయుక్తః. నచాత్రన్యాయాపేక్షా, పరమాత్మానుప్రవేశస్య కణ్ఠోక్తేః. తథాహి * దేవాహవైస్వర్గం లోకమగమంస్తేదేవారుద్రమపృచ్ఛన్ కోభవానితిసోబ్రవీత్ అహమేకః ప్రథమమాసం వర్తామిచభవిష్యామిచ నాన్యఃకశ్చిన్మత్తోవ్యతిరిక్తఇతి సోన్తరాదన్తరం ప్రావిశత్ దిశశ్చాన్తరం సప్రావిశత్ సోహంనిత్యోనిత్యోబ్రహ్మాహం ప్రాఞ్చః ప్రత్యఞ్చోహం దక్షిణాఞ్చోదఞ్చోహమధశ్చోర్ధ్వంచాహం దిశశ్చ విదిశశ్చాహం పుమానహమపుమాన్ స్త్రియశ్చాహం సావిత్ర్యహం గాయత్ర్యహం త్రిష్టుబ్జగత్యనుష్టుప్చాహమిత్యాది. తత్ర సర్వాత్మభావమనుసందధతో రుద్రస్య బుద్ధిస్థః పరమాత్మా సఇతి పరామృశ్యతే. సః అన్నమయాదేరన్తరాత్మనో బుద్ధ్యహఙ్కారరూపాన్తఃకరణవర్గాత్ అన్తరం జీవాత్మానం సః పరమాత్మా ప్రావిశత్, దిక్ఛబ్దోపలక్షితబాహ్యచేతనానామన్తరంచ జీవం సః, పరమాత్మా ప్రావిశదితి తదనుప్రవేశః కణ్ఠోక్తః. నను * సోన్తరాదిత్యాదికం శ్రుతివాక్యం నతురుద్రవాక్యం, తస్యేతికరణేన సమాప్తత్వాత్ ఇతి. న- సోహంనిత్యోనిత్యఇత్యాదీనాం రుద్రవాక్యానామనుగతిదర్శనేన రుద్రవాక్యాపరిసమాప్తేః. తథాసతి సోబ్రవీదితి వాక్యాన్తరాధ్యాహారప్రసంగః- సచానధ్యాహారేసంభవతినోపపద్యతే. తదయమర్థః- దేవతాత్వేన సాజాత్యేపి ప్రభావాతిశయదర్శనేన సందేహాద్దేవా అపృచ్ఛన్ * కోభవానితి. కిమస్మాదివద్దేవతామాత్రం- ఉత పరమకారణభూతఇతి ప్రశ్నాభిప్రాయః * అహమేక ఆసమితి కారణత్వముక్తం * ప్రథమమాసంవర్తామిచ భవిష్యామీతి సర్వాత్మభావఉక్తః. అన్వయముఖేనోక్తం సర్వాత్మభావం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి * నాన్యఇతి. ఇతిర్హేతౌ. మద్వ్యతిరిక్తాభావాదిత్యర్థః. అయం సర్వాత్మభావవ్యపదేశః కిం పరమాత్మత్వాత్- ఉత పరమాత్మాత్మకత్వాదితి శఙ్కాయాం పరమాత్మానుప్రవేశనిబన్ధనఇత్యాహ * సోన్తరాదితి. స్వస్మిన్పరమాత్మానుప్రవేశస్య దృష్టాన్తాభిప్రాయేణేదముక్తం * దిశశ్చాన్తరమితి. యద్వా * నాన్యఃకశ్చిన్మత్తోవ్యతిరిక్తఇత్యుక్తే సర్వాత్మవ్యపదేశః కీదృశఇత్యాశఙ్కాయామాహ ఇతీతి. ఇతిః ప్రకారే. ఇత్థమిత్యర్థః. వివక్షితం సర్వాత్మత్వప్రకారమాహ * సోన్తరాదితి. యద్వా ఇతిశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః * దిశశ్చాన్తరం సప్రావిశదితీతి. యస్మాత్పరమాత్మా ప్రావిశత్- తస్మాదస్మచ్ఛరీరకపరమాత్మనోన్యన్నాస్తీత్యర్థః. అధ్యాహారాదపి శ్రుతపదస్యాన్వయవిశేషకల్పనం న్యాయ్యం. అస్తువా అయమితిశబ్దస్సమాప్త్యర్థః- ఉత్తరత్రచ సోబ్రవీదితి అధ్యాహారస్సహ్యతాం- తదానీమప్యయమర్థః- సః రుద్రః దేహేన్ద్రియాదేరన్తరాత్- జీవాదన్తరం పరమాత్మానం బుద్ధ్యా ప్రావిశదితి. యథా యస్యయస్యహియోభావస్తేన తేన హి తంనరం । అనుప్రవిశ్య మేధావీ క్షిప్రమాత్మవశంనయేదితి. ఏవం * మాముపాస్స్వ * తద్ధైతత్ పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహంమనురభవంసూర్యశ్చ * సర్వగత్వాదనన్తస్య సఏవాహమవస్థితః । మత్తస్సర్వమహంసర్వం మయిసర్వంసనాతనే । అహమేవావ్యయోనిత్యః పరమాత్మేత్యచిన్తయదితి ఇన్ద్రవామదేవప్రహ్లాదాదీనామివ స్వాన్తర్యామిపరమాత్మబుద్ధ్యా రుద్రస్య సర్వాత్మభావోపదేశఇత్యుక్తంభవతి. తథాహ్యుపబృంహితవాన్ సూత్రకారస్త్రిపురవిజయే * విష్ణురాత్మా భగవతో భవస్యామితతేజసః- బ్రహ్మరుద్రసంవాదే * తవాన్తరాత్మా మమచయేచాన్యేదేహిసంజ్ఞితాః । సర్వేషాంసాక్షిభూతోసౌ నగ్రాహ్యఃకేనచిత్క్వచిదితిచ * సోహమిత్యాదినా సర్వాత్మభావప్రపఞ్చనం. ద్వితీయఖండో రుద్రవాక్యానువాదేన స్తుతిపరత్వాత్ తదన్తర్యామిపరమాత్మవిషయః * యోవైరుద్రస్సభగవానితి-

యోఽరుద్రాన్తర్యామీ సవాసుదేవ ఇత్యర్థః. భగవచ్ఛబ్దస్య వాసుదేవాసాధారణత్వాత్. తచ్చ దర్శితం * యో వై రుద్రస్స భగవాన్ యశ్చ విష్ణురిత్యన్తర్యామిణ ఏవావతారరూపవిశిష్టత్వముక్తమ్. తృతీయే తు పరమాత్మనో వైభవం తద్వాచకస్య ఓఙ్కారస్య నామధేయాని చతుర్థే. తన్నిర్వచనం పఞ్చమే. షష్ఠే తు * తదేతదుపాసితవ్యం నిచాయ్యైతం శాన్తిమేతీతి రుద్రశరీరకపరమాత్మోపాసనం సాఙ్గముక్తం * వ్రతమేతత్పాశుపతమితి. పశుపతిరూపపరమాత్మోపాసనాఙ్గతయా పశుపతిసంబద్ధం పాశుపతం, నతు పాశుపతాగమప్రతిపాద్యం, తద్ధితద్వయకల్పకాభావాత్. సమస్తాఙ్గభసితస్పర్శనం తు ప్రకరణగృహీతత్వాత్ న సర్వత్ర ప్రాప్నోతి, దర్శపూర్ణమాసప్రకరణగృహీతప్రయాజవత్, సౌత్రామణీగృహీతసురాగ్రహవచ్చ. తస్మాదథర్వశిరసి రుద్రాన్తరాత్మా నారాయణ ఏవ ప్రతిపాద్యః- యథా ప్రతర్దనవిద్యాయామిన్ద్రాన్తర్యామీ

ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే మాముపాస్వ* ఇన్ద్రం నిచిక్యుః పరమే వ్యోమన్నితి కారణత్వోపాస్యత్వప్రాప్యత్వాని స్వవిషయాణి యథా ప్రసిద్ధేన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయాణి వ్యాఖ్యాతాని. తథైవాన్యత్రాపి రుద్రవిషయాణి కారణత్వాదిపరాణి వాక్యాని నేతవ్యాని* స బ్రహ్మా స శివ స్సేన్ద్ర ఇతి తస్యేన్ద్రతుల్యతయా భగవద్విభూతిత్వాత్. నను * హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే* ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్ * న సన్న చాసచ్ఛివ ఏవ కేవల ఇతి* విరాజో అధిపూరుషః* ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశానః* బ్రహ్మావిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయన్త ఇతి త్రయాణామపి కారణత్వే కార్యత్వే చావిశేష శ్రుతే నారాయణాదిశబ్దానాం రూఢిమాశ్రిత్య హిరణ్యగర్భాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థత్యాగే కో హేతుః* ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే* ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే *ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే* ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః* ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః* ఇన్ద్రో వరుణ ఇత్యాకాశప్రాణేన్ద్రాదీనాం చ కార్యత్వకారణత్వశ్రవణావిశేషే ఆకాశాదిశబ్దానాం రూఢిత్యాగే కో హేతుః. కార్యతయాఽవగతానాం పరమకారణత్వాయోగ్యత్వమితి చేత్ - తుల్యమ్. నను న కారణవిషయయోర్హిరణ్యగర్భరుద్రశబ్దయోః ప్రసిద్ధార్థాయోగ్యతా, కార్యత్వే సతి హ్యయోగ్యత్వం- కారణవిషయరుద్రాదిశబ్దాః ప్రసిద్ధపరా ఏవ- కార్యవిషయాస్తు ప్రసిద్ధేతరవిషయాస్స్యుః. న-కారణవిషయాణాం రుద్రాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థపరత్వే సత్యేకకారణత్వానుపపత్తేః. తదనుపపత్తిశ్చ రుద్రాదిశబ్దానామేకవ్యక్తివిషయత్వేన వృత్త్యన్తరాభావాత్. కారణైకత్వం చావర్జనీయం, అన్యథా అద్వితీయత్వప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తసమాభ్యధికనిషేధాద్యనుపపత్తేః. అతః కారణవిషయాణాం రూఢిత్యాగే ప్రాప్తే సత్యయోగ్యార్థానామేవ రూఢిరనాదరణీయా, నతు యోగ్యస్వార్థానామపి. ఇత్థం హిరణ్యగర్భాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థాయోగ్యత్వం, నారాయణాదిశబ్దానాం యోగ్యార్థత్వం చ దర్శితమ్. అతోఽన్యత్రాపి రుద్రహిరణ్యగర్భాదివిషయాణి వాక్యాన్యేవమున్నేయాని ....

ఏవం దిఙ్మాత్రం దర్శితమ్. అనన్తాః కారణపరవాక్యవిశేషా ఏవం వ్యాఖ్యేయాః. యతోఽనువాదరూపతయా, సాధారణతయా, యోగ్యేతరార్థతయా, యోగ్యార్థప్రత్యభిజ్ఞాపకధర్మపరతయా చ ప్రాపకాసాధారణయోగ్యార్థధర్మప్రత్యభిజ్ఞావ్యవస్తువిశేషవిషయవాక్యసాకాఙ్క్షాస్సర్వే వాక్యవిశేషాః తత్తదధికరణన్యాయానుగృహీతా నారాయణపరాః- అత ఏవోక్తం భగవతా వేదవ్యాసేన సూత్రకారేణ * తత్త్వం జిజ్ఞాసమానానాం హేతుభిస్సర్వతోముఖైః । తత్త్వమేకో మహాయోగీ హరిర్నారాయణః పర ఇతి. హేతుభిః సమన్వయలక్షణోక్తన్యాయైః. సర్వతోముఖైః- తత్తన్ముఖభేదభిన్నైరిత్యర్థః. తథా సర్వవిద్యోపాస్యశ్చ స ఏవేత్యుక్తం * ఆలోడ్య సర్వశాస్త్రాణి విచార్య చ పునః పునః । ఇదమేకం సునిష్పన్నం ధ్యేయో నారాయణస్సదా ఇతి. ఆలోడ్యేత్యనేన ప్రమాణపర్యాలోచనముక్తం. విచార్యేత్యనేన శాస్త్రతః పరీక్షణముక్తం. సునిష్పన్నం- బాహ్యకుదృష్ట్యవిచాల్యం నిశ్చితమిత్యర్థః. తస్మాదయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదేన నారాయణస్య కారణత్వం పాదచతుష్టయేన ప్రతిపాదితమితి ధ్యేయ ....

వ్యాఖ్యాతా ఇతి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతనార్థః

సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః

సమాప్తశ్చాధ్యాయః

---

* వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యుక్తే వ్యాఖ్యాతశబ్దస్య అవ్యాఖ్యాతశబ్దస్య చ సమాసేనైకపద్యే సతి సర్వవాక్యవిశేషాణాం వ్యాఖ్యాతత్వముక్తం న స్యాదితి తద్వ్యుదాసార్థమసమస్తతయా పృథక్పదత్వం జ్ఞాపయన్నభ్యాసస్య ప్రయోజనమాహ (వ్యాఖ్యాతా ఇతి) నన్వభ్యాసస్య కథం సమాప్తిద్యోతకత్వం. శ్రుతిసమాధేరితి బ్రూమః. శ్రుతిషు హి కర్మభాగే జ్యోతిష్టోమదర్శపూర్ణమాసాదివిషయతత్తత్ప్రకరణావసానేషు నాభ్యాసో దృశ్యతే- వేదాన్తేషు దృశ్యతే-యథా * నచ పునరావర్తతే నచ పునరావర్తతే * నావర్తన్తే నావర్తన్తే * అమృతస్సమభవదమృతస్సమభవత్ * ఇతి వేదానుశాసనమితి వేదానుశాసనం * తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతి తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి చ. అత్రాయమభిప్రాయః- కస్యచిత్పురుషస్య పురుషార్థతదుపాయప్రతిపాదనం హి శాస్త్రకృత్యం- జ్యోతిష్టోమాదిజ్ఞానమాత్రేణ పురుషార్థతదుపాయజ్ఞానం వస్తుతో న పరిసమాప్తం- అపవర్గతత్సాధనయోరవిదితత్వాత్, అమృతత్వతదుపాయవిశేషజ్ఞానే సతి హి జ్ఞాతవ్యజ్ఞానం సమాప్తం భవతి, తదధికపురుషార్థాన్తరతదుపాయయోరభావేనాజ్ఞాతవ్యత్వాత్, అపవర్గోపాయభూతవిద్యాన్తరేషు సత్స్వపి ఏకేనైవ విద్యావిశేషేణ పురుషార్థసిద్ధేర్విద్యాన్తరస్య కృతకరత్వాదనపేక్షితత్వేన జ్ఞాతవ్యత్వనియమాభావాత్. అతః పురుషార్థసిద్ధ్యర్థం జ్ఞాతవ్యార్థస్య సమాప్తిసూచకో వేదాన్తభాగేషు తత్తత్ప్రకరణావసానస్థోఽభ్యాస ఇత్యవగమ్యతే-అత ఏవ కర్మవిచారలక్షణావసానేష్వనభ్యాసః, శారీరలక్షణావసానేష్వభ్యాసశ్చేత్యవగమ్యతే. తత్రాధ్యాయావసానశాస్త్రావసానవైషమ్యద్యోతనార్థం ఆద్యాధ్యాయత్రయావసానేషు పదాభ్యాసశ్శాస్త్రావసానే సూత్రాభ్యాసశ్చ కృతః ....

యాదవమిశ్రపక్షస్థాస్త్వేవమాహుః, నాధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతకత్వమభ్యాసస్యయుక్తం-అర్థసమాప్తేరేవాధ్యాయపరిసమాప్త్యవగమాత్ సూచనస్య విఫలత్వాత్. అతోఽధ్యాయావసానసూచకోఽప్యభ్యాసోఽర్థాపరిసమాప్తిద్యోతకః అధ్యాయశేషార్థవిచారశ్చ ద్వాభ్యాం పాదాభ్యాం వర్తిష్యత ఇతి. నైతద్యుక్తం - కాష్ఠైస్స్థాల్యామిత్యేతావతా వాక్యార్థాపరిసమాప్తావపి వాక్యపరిసమాప్తేరివ అధ్యాయార్థాపరిసమాప్తావధ్యాయపరిసమాప్తేరనుపపన్నత్వాత్, కర్మమీమాంసాయామివాధ్యాయానాం పాదచతుష్టయాత్మకత్వనియమమతిలఙ్ఘ్య ప్రథమాధ్యాయస్య పాదషట్కాత్మకత్వేన నిబన్ధనీయత్వప్రసఙ్గాచ్చ. కిం ప్రథమాధ్యాయార్థస్యైవాపరిసమాప్తిద్యోతక ఇత్యుచ్యతే- ఉత వృత్తవర్తిష్యమాణయోః పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వద్యోతక ఇతి. ప్రథమే దూషణద్వయం దత్తం. ద్వితీయే త్వభ్యాసవైయర్థ్యమేవ-ద్వితీయాధ్యాయనిబన్ధనాదర్థస్వభావాచ్చ పరస్పరసాకాంక్షత్వసిద్ధేః. శాస్త్రాన్తే సూత్రాభ్యాసశ్చానుక్తనిఖిలన్యాయాస్తిత్వసూచక ఇతి చాయుక్తం- అర్థాపరిసమాప్తౌ శాస్త్రపరిసమాప్తేః కాష్ఠైస్స్థాల్యామితి వాక్యసమాప్తివదనుపపన్నత్వాత్, అధ్యాయాన్తరనిబన్ధనే చిరంజీవతస్సూత్రకారస్యాశక్త్యభావాచ్చ. నిఖిలన్యాయజాతమసంభవవిధ్వస్తం చ అదర్శనాత్, సాఙ్ఖ్యాదిషు శాస్త్రేషు దృశ్యత ఇతి చేన్న. తత్రావిరుద్ధాంశస్య ఉపాదేయతాయా విరుద్ధాంశస్య త్యాజ్యతాయాశ్చాస్మిన్నేవ శాస్త్రే నిర్ణీతత్వాత్, సుగతాగమాదీనాం కార్త్స్న్యేన త్యాజ్యతానిర్ణయాత్తదుక్తన్యాయానాం అఖిలన్యాయత్వేనాస్తిత్వద్యోతనే హానోపాదానరూపోభయవిధప్రయోజనాభావాత్, ఇతిహాసపురాణాదీనాం వేదాన్తోప

బృంహణతయా జగత్కారణవస్తువిషయాణాం మన్వాదిధర్మశాస్త్రాణాం జైమినీయన్యాయైరివ శారీరకన్యాయైరేవా నుగృహీతార్థత్వాచ్చ. కింతర్హ్యభ్యాసస్య ఫలం- అర్థపరిసమాప్తిర్హి * సర్వేవ్యాఖ్యాతా ఇత్యనేనైవావగతా - ఉక్త న్యాయవిషయవాక్యాభావాత్. నైవం * ఏతేనయోగః ప్రత్యుక్తః * ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా ఇతివదేతచ్ఛబ్దస్యానన్తర పూర్వోక్తార్థపరామర్శకత్వే ప్రకృత్యధికరణోక్తన్యాయపరామర్శితయా నిమిత్తోపాదానభేదపరవాక్యవిశేషా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యుక్తం స్యాత్. తతశ్చ * సర్వేవ్యాఖ్యాతా ఇత్యనేనాప్యధ్యాయసమాప్త్యవగమో న స్యాత్- అతః పదాభ్యాసేనాధ్యాయసమాప్త్యవగమే సత్యేవ ఏతచ్ఛబ్దస్య పాదచతుష్టయోక్తన్యాయపరామర్శిత్వావగమ ఇత్యధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతనమభ్యాసఫలం. శాస్త్రావసానే ప్రకృతపరామర్శిపదాభావాత్ తదసజ్ఞ్కేనావసానసూచనఫలకాభ్యాసో నుపపన్న ఇతి చేన్న- శాస్త్రావసానేతు * సర్వేవ్యాఖ్యాతా ఇతీదృశనిర్దేశాభావాత్ శాస్త్రపరిసమాప్తేరభ్యాసేనైవ జ్ఞాప్యత్వాత్. పాదావసానేషు పాదార్థపరిసమాప్తావప్యనభ్యాసః పాదార్థస్యాల్పతయాజ్ఞాతవ్యాన్తరబాహుళ్యేనకృతాంశసంతోషాభావాత్. అతోఽధ్యాయార్థపరిసమాప్తిద్యోతనమేవాభ్యాసఫలం. న కేవలమభ్యాసప్రయోజనమేవా నుపపన్నం- త్రైరాశికృతాసూత్రయోజనాప్యనుపపన్నా. ప్రకృతేః బ్రహ్మత్వసమర్థనేన సర్వే మహదాదయోపి బ్రహ్మత్వేన వ్యాఖ్యాతా ఇతి హి తద్యోజనా * ప్రకృతిశ్చేతి సూత్రే ప్రకృతిశబ్ద ఉపాదానపరః- న తత్త్వవ్యక్తపర ఇతి సమర్థనేన సాధ్యదసాంభవతి. కించ ప్రకృతేర్బ్రహ్మానన్యత్వేన బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే ప్రతిపాదితే మహదాదీనాం బ్రహ్మత్వం నపృథక్సమర్థనీయం- తేషాం ప్రకృతికార్యతయా తద్ద్రవ్యానన్యత్వాత్. కార్యకారణయోరనన్యత్వం సమర్థనీయమితిచేన్న- తస్యారమ్భణాధికరణకృత్యత్వాత్ * మహతఃపరమిత్యాదివాక్యానాంచ మహదాదితత్త్వప్రతిపాదకత్వం చతుర్థాద్యవిరుద్ధమ్. నచ చతుర్థాద్యే వైభవవాదః- ఇహత్వర్థతత్త్వోక్తిరితి కల్ప్యం- అస్య సూత్రస్య గత్యన్తరసంభవేన కల్పకాభావాత్, మహదాదితత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే * పురుషాన్నపరంకిఞ్చిదితి వాక్యస్య ప్రకృతిపురుషాతిరిక్తేశ్వరనిషేధకత్వప్రసంగాచ్చ———ఏతేన ప్రధానకారణనిరాసేన సర్వే పరమాణ్వాదికారణవాదా హేయతయా వ్యాఖ్యాతా ఇతి భాస్కరః. తదప్యయుక్తం- తత్స్వరూపప్రతిక్షేపస్య తర్కపాదకృత్యత్వాత్ పూర్వమకృతత్వాచ్చ. తేషాం శ్రుతిసిద్ధత్వంప్రతిక్షేప్యమితిచేత్- ఉదాహృతవాక్యానామతత్పరత్వం తన్నిరూపణాదేవ సిద్ధమితి నపృథగ్వక్తవ్యమ్. అనుదాహృతవాక్యానామతత్పరత్వం వివక్షితం చేత్- తర్హి తేషాం ప్రధానకారణతాప్రతిపాదకత్వం చ ప్రతిక్షేప్యమ్. తదానీమయమర్థః- అనుదాహృతవాక్యేష్వపి ప్రధానపరమాణుకారణవాదాదయో నిరస్తా ఇతి. తదానీం * ఏతేనేతి పదస్య ప్రధానకారణవాదనిరాకరణేనేతి వ్యాఖ్యానమయుక్తం- పరబ్రహ్మపరత్వసమర్థనేనేతి వక్తవ్యమ్. తస్మాద్భాష్యోక్తయోజనైవసామఞ్జస్యవతీ———పాదచతుష్టయవిభాగమేవం వర్ణయన్తి కేచిదాచార్యాః- ప్రథమే పాదే పరమకారణభూత చిదచిద్విలక్షణపురుషవిశేషనిర్ణయః. ద్వితీయే జగచ్ఛరీరకత్వమ్. తృతీయే సర్వాత్మకత్వప్రకారః. చతుర్థే త్వతత్కార్యాతచ్ఛరీరా తదాత్మకవస్త్వసంభవః ప్రతిపాద్యత ఇతి. తేషు ద్వితీయాద్యేన సర్వజగచ్ఛరీరకత్వం * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యత్ర దర్శితమ్. తత్రచ నసౌభరివత్ జ్ఞానాధిష్ఠితశరీరకత్వం- కింతు స్వరూపేణ సర్వశరీరేషు గుహాప్రవిష్టస్య తచ్ఛరీరకత్వమిత్యుక్తం ద్వితీయే. న కేవలమిన్ద్రియాశ్రయశరీరాణామేవ- ఇన్ద్రియాణామపి తచ్ఛరీరత్వముక్తం తృతీయే. చతుర్థేతు న కేవలమిన్ద్రియాణాం- కింతు సర్వతత్త్వానామపి తచ్ఛరీరత్వం ప్రత్యేకముక్తమ్. పఞ్చమే తు సముదాయరూపేణ చ శరీరత్వముక్తం * రూపోపన్యాసాదితి. తస్య ముముక్షూపాస్యత్వం ప్రపఞ్చితం షష్ఠ ఇతి ద్వితీయపాదార్థః. తృతీయే తు * స్థిత్యదనాభ్యాం చేతి సర్వహేయాస్పృష్టత్వముక్తమాద్యే. నతావన్మాత్రం నిరతిశయానన్ద ఉక్తో ద్వితీయే * యో వై భూమా తత్సుఖమితి. న ముక్తస్యేవానన్దమాత్రం- కింతు ప్రశాసితృత్వముక్తం తృతీయే. భయా

మాత్రవ్యావృత్త్యర్థము క్తపాదస్య ... చతుర్థే. పాదస్యైవ నిరతిశయభోగ్యం ... స్వరూపకథనం ... ...త్మ్యవదవిజుగుప్స... , తస్మిన్నచ్ఛిక్కిలయా భయహేతుత్వముక్తం షష్ఠే. త్రిలయించ ... ... స్వప్రహాణముక్తం చరమే. ఏవమాత్మత్వప్రకారస్మృతీయపాదార్థః. శరీరగతిదోషా... ... ... వ్యథాఘావాప వే చ స్థితస్య సర్వావస్థాసు శరీరదారకస్వస్వాభ్యక్త్వమ్* ఇతి మే... ... ... జ్ఞానవిషయ ణవిషయవాక్యమ్. చతుర్థపాదే త్వేందధీనత్వం జగతి అద్వైవ్యపద స... అతతాత్పర్యం ... ... తమేవంమన్య ఆత్మానమితిహివాక్యమ్. అసదవ్యాకృతాదినా యేనకేనాపిశబ్దేన ... ... చతుర్థే. విశేషతశ్చేతనస్యాతిదాత్మకత్వం పఞ్చమషష్ఠయోః. సేశ్వరసాంఖ్య ... ... మే. సమర్థితస్యార్థస్య సార్వత్రికత్వముక్తమష్టమే. ఏవం జగతస్తదధీనత్వే తత్కా... ... ... తత్కార్యత్వాదివ్యపదేశాత్ బ్రహ్మైకకారణత్వం స్థిరీకృతం చతుర్థపాదేనేతి. ... ... పపన్నశ్చానుసంధేయః ....

సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్

ఇతి శ్రీహరితకులతిలక వాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసాభాష్యవ్యాఖ్యానే శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః ప్రథమః

శ్రీమతే రామానుజాయనమః

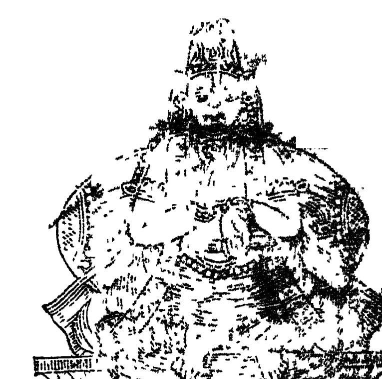
సముదితాధికరణసంఖ్యా-౩౯—సముదితసూత్రసంఖ్యా-౧౩౪.

రామానుజాయనమః

శ్రీసుదర్శనాచార్యాయనమః

శ్రీమతే ... ... నమః

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్త శ్రీభాష్యమ్

ద్వితీయాధ్యాయే — ప్రథమః పాదః.

స్మృత్యధికరణమ్

౧ ॥ సూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్.

ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రత్యక్షాది ప్రమాణగోచరాదచేతనాత్తత్సంసృష్టాత్తద్వియుక్తాచ్చ చేతనాదర్థాన్తరభూతం నిరస్తనిఖిలావిద్యాద్యపురుషార్థగన్ధమనన్తజ్ఞానానన్దైకతానమపరిమితోదారగుణసాగరం నిఖిలజగదేకకారణం సర్వాన్తరాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తం- అనన్తరమస్యార్థస్య సమ్భావనీయసమస్తప్రకారదుర్ధర్షణత్వప్రతిపాదనాయ ద్వితీయోఽధ్యాయ ఆరభ్యతే. ప్రథమం తావత్ కాపిలస్మృతివిరోధాద్వేదాన్తానామతత్పరత్వమాశఙ్క్య తన్నిరాక్రియతే. కథం స్మృతివిరోధా

---

౧ ॥ సూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్

ప్రథమద్వితీయాధ్యాయయోః సంగతిజ్ఞాపనార్థం- ప్రథమాధ్యాయపాదచతుష్టయార్థస్య సంగ్రహేణజ్ఞాపనార్థంచ ప్రథమాధ్యాయార్థం సంగ్రహేణాహ (ప్రథమేధ్యాయ ఇత్యాదినా) ప్రత్యక్షాదిప్రమాణగోచరాదిత్యనేనేక్షత్యానన్దమయాధికరణయోః పౌర్వాపర్యహేతుర్వివక్షితః. ఆదిశబ్దోఽనుమానపరః. ప్రత్యక్షపృథివ్యాదీనామనురూపం కారణం హ్యనుమీయతే- తస్మాదచేతనస్య ప్రథమం బుద్ధిస్థతయా తన్నిరాస ఇత్యర్థః. అర్థాన్తరత్వముపపాదయతి (నిరస్తేతి) ముక్తవ్యావృత్త్యర్థం నిరస్తనిఖిలావిద్యాద్యపురుషార్థగన్ధమిత్యుక్తం. ధర్మిస్వరూపమాహ (అనన్తేతి) సాగరశబ్దేన సమూహో వివక్షితః. అపరిమితః ఉదారగుణసాగరో యస్యేతి బహువ్రీహిః. నిఖిలజగదేకకారణం- ఏకశబ్దేనాపి కారణం నిమిత్తోపాదానరూపోభయవిధకారణంచేత్యర్థః. జగత్కారణత్వే పూర్వోక్తహేయప్రత్యనీకత్వానుపపత్తిమాశఙ్క్యాహ(సర్వాన్తరాత్మభూతమితి)ఏవం ప్రథమాధ్యాయార్థముక్త్వా ద్వితీయాధ్యాయార్థమాహ(అనన్తరమితి)ప్రసక్తవిరోధో హి పరిహార్యః-అతో విరోధప్రసంగమాహ(సంభావనీయేతి) సమస్తప్రకారశబ్దేన పాదచతుష్టయేపి యే విరోధావతరణముఖభేదాః తే వివక్షితాః.ప్రథమేఽధ్యాయే అయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదముఖేన వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మైకకారణతాపరత్వం వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా సమర్థితం- అథ ద్వితీయేఽధ్యాయే బాహ్యతర్కవిరోధపరిహార ఉచ్యత ఇత్యర్థః. పాదార్థో ద్వితీయపాదసంగత్యర్థం వక్ష్యతే తస్మాత్ప్రథమాధికరణకృత్యమాహ (ప్రథమం తావదితి)ప్రథమాధ్యాయనిరూపితం కారణత్వం విషయః.కపిలమన్వాదిస్మృతివిప్రతిపత్తేస్సంశయః.అత్రైవం విచారః-కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం చాలయితుం శక్యతే-న వేతి. తదర్థం కిం వేదాన్తవాక్యాని బ్రహ్మకారణత్వపరాణి-ఉతాన్యపరాణీతి. తదర్థం సాంఖ్యస్మృతివిరోధో వేదాన్తవాక్యానామతత్పరత్వమాపాదయతి- నేతి. తదర్థం సాంఖ్యస్మృత్యా వేదాన్తోపబృహణం కార్యం- ఉత మన్వాదిస్మృత్యేతి. తదర్థం సాంఖ్యస్మృతిః కిం భ్రాన్తిమూలా- ఉత నేతి. యదా న భ్రాన్తిమూలా- తదా తయా వేదాన్తానాముపబృంహణీయత్వేన తద్విరోధే తేషామన్యపరత్వాద్బ్రహ్మకారణత్వం చాలయితుం శక్యమితి. యదా భ్రాన్తిమూలా- తదా తయా తేషామనుపబృంహణీయత్వాత్తద్విరోధే తేషామన్యపరత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యమితి. అధికరణారమ్భమాక్షిపతి (కథమితి) కథంశబ్దః క్షేపే హేతుమాహ (ఉక్తమితి) హి హ్యర్థే. * విరోధే త్వనపేక్ష్యం స్యాదసతి హ్యనుమానమితి సూత్రం. ప్రత్యక్షశ్రుతివిరుద్ధం స్మృతివచనమనపేక్ష్యం-అనాదరణీయం. స్మృతేరపి

చ్ఛ్రుతేరన్యపరత్వం, ఉక్తం హి * విరోధే త్వనపేక్ష్యం స్యాదితి శ్రుతివిరుద్ధాయాః స్మృతేరనాదరణీయత్వం. సత్యం * ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేదిత్యాదిషు స్వత ఏవార్థనిశ్చయసంభవాత్ తద్విరుద్ధా స్మృతిరనాదరణీయైవ, ఇహ తు వేదాన్తవేద్యతత్త్వస్య దురవబోధత్వేన పరమర్షిప్రణీతస్మృతివిరోధే సత్యయమర్థ ఇతి నిశ్చయాయోగాత్ స్మృత్యా శ్రుతేరతత్పరత్వోపపాదనమవిరుద్ధమ్. ఏతదుక్తం భవతి, ప్రాచీనభాగోదితనిఖిలాభ్యుదయసాధనభూతాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసజ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి యథావదభ్యుపగచ్ఛతా శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణేషు * ఋషిం ప్రసూతం కపిలమిత్యాదివాక్యైరాప్తత్వేన సఙ్కీర్తితేన పరమర్షిణా కపిలేన పరమనిశ్శ్రేయససాధనావబోధిత్వేనోపనిబద్ధస్మృత్యుపబృంహణేన వినా అల్పశ్రుతైర్మన్దమతిభిర్వేదాన్తార్థనిశ్చయాయోగాద్యథాశ్రుతార్థగ్రహణే చాప్తప్రణీతాయాస్సాంఖ్యస్మృతేస్సకలాయా ఏవానవకాశప్రసంగాచ్చ స్మృతిప్రసిద్ధ ఏవార్థో వేదాన్తవేద్య ఇతి బలాదభ్యుపగమనీయమితి, న చ వాచ్యం మన్వాదిస్మృతీనాం బ్రాహ్మ్యైకకారణత్వవాదినీనామేవం సత్యనవకాశత్వదోషప్రసంగ ఇతి, ధర్మప్రతిపాదనపరప్రాచీనభాగోపబృంహణ ఏవ సావకాశత్వాత్, అస్యాస్తు కృత్స్నాయాస్తత్త్వప్రతిపాదనపరత్వాత్ తథానభ్యుపగమే నిరవకాశత్వమేవ స్యాత్, తదిదమాశఙ్క్యతే (స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగ ఇతి చేదితి) ....

శ్రుతిమూలత్వానుమానాదాదరణీయత్వమిత్యత్రాహ అసతి హ్యనుమానమితి- అసతి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధే హి స్మృతిమూలశ్రుత్యనుమానమిత్యర్థః. తదేతదభిప్రేత్యాహ (ఉక్తం హీతి) పరిహరతి (సత్యమితి) సత్యం తత్ర శ్రుతివిరోధాత్ స్మృతేరనాదరణీయత్వముక్తమేవ- అత్ర తు విశేషోఽస్తీత్యర్థః (ఔదుమ్బరీమిత్యాది) * ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేదితి శ్రుతిః * ఔదుమ్బరీ సర్వా వేష్టయితవ్యేతి స్మృతిః, అత్రాయం వివక్షితో భేదః * ఔదుమ్బరీమిత్యాదిషు ప్రత్యక్షశ్రుతేరర్థో న నానాశిరస్కః- అపి త్వేకరూప ఏవ ప్రతీయతే- అతస్తత్ర ప్రత్యక్షశ్రుతేరవ్యాకులత్వేన స్మృతిన్యాయనిరపేక్షం స్వత ఏవార్థో నిశ్చేతుం శక్యతే- తత్ర విరుద్ధార్థా స్మృతిరుపేక్ష్యా. వేదాన్తవాక్యేషు నానాశిరస్కతయాఽర్థః ప్రతీయతే- అతో వ్యాకులత్వాద్వేదాన్తవాక్యార్థః స్మృతిన్యాయనిరపేక్షం స్వతో నిశ్చేతుం న శక్యతే శ్రుతేరయమర్థ ఇతి నిశ్చితే సతి హి తద్విరోధాత్ స్మృతేరనాదరణీయత్వం- స చ స్వతో దుర్నిశ్చయ ఇతి తదర్థం స్మృత్యపేక్షా. ప్రథమాధ్యాయోక్తతర్కైరర్థో నిశ్చిత ఇతి చేన్న- వచనవిరోధే న్యాయస్య దుర్బలత్వాత్. అతః స్మృత్యైవార్థే నిశ్చితే తద్విరుద్ధస్తర్క ఆభాసస్స్యాత్ అతః స్మృతివచనన్యాయేన శ్రుత్యర్థో నిర్ణేతవ్యః స్మృతివచనేనైవ తు నిర్ణేతవ్య ఇతీమమర్థమభిప్రేత్యాహ (స్వత ఏవార్థనిశ్చయసంభవాద్వేదాన్తవేద్యతత్త్వస్య దురవబోధత్వేనేతి) కపిలస్య పరమర్షిత్వే కిం ప్రమాణం, తథా సత్యపి తాదృశబృహస్పత్యాద్యుక్తలోకాయతాదివచనాదరణీయం. శ్రుతేః స్మృత్యపేక్షా చ నాస్తి- న్యాయేనైవ నిరపేక్షత్వాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) జ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి యథావదభ్యుపగచ్ఛతేత్యనేన లోకాయతవ్యావృత్తిరుక్తా * ఋషిం ప్రసూతం కపిలమితి తస్యాప్తత్వే ప్రమాణముక్తం. పరమనిశ్శ్రేయసేత్యాదినాఽనన్యపరత్వముక్తం. స్మృత్యుపబృంహణేన స్మృతిరూపోపబృంహణేన, అల్పశ్రుతైర్మన్దమతిభిరిత్యనేన స్మృతిసాపేక్షత్వముక్తం, అనన్తశాఖానుగతస్య వాక్యార్థస్యైకదేశజ్ఞైర్దురవబోధత్వాదితి భావః, అన్యథాఽనిష్టమాహ (యథాశ్రుతేతి) సకలాయా ఇతి సూచితమర్థం శఙ్కోత్తరముఖేన వివృణోతి (న చేతి) న హి మన్వాదిస్మృతేః కర్మపరత్వాత్సాకల్యేన అనవకాశత్వం- సాంఖ్యస్మృతేర్నిరవకాశత్వం న సహ్యం, ఆప్తతమత్వేన శ్రుతిగతత్వాదనన్తశాఖానుగతవాక్యార్థస్య దుర్బోధత్వేన అపేక్షితత్వాచ్చేతి గ్రన్థాభిప్రాయః, పూర్వపక్షస్యానుత్సూత్రత్వమాహ (తదిదమితి)

తత్రోత్తరం (నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాదితి) అన్యా హి మన్వాదిస్మృతయో బ్రహ్మై
క కారణతాం వదన్తి- యథాహ మనుః * ఆసీదిదంతమోభూతమిత్యారభ్య *తతస్స్వయమ్భూర్భగవా

పరిహారఖండమవతారయతి (తత్రోత్తరమితి) కాః పునరన్యాః స్మృతయః, కథం తాసామనవకాశత్వమిత్యత్రాహ (అన్యా హీతి) స్మృతివచనం దర్శయతి (యథాహ మనురితి) ప్రళయావస్థాజ్ఞాపనార్థమాహ (ఆసీదిదం తమోభూతమిత్యారభ్యేతి) భాష్యే * తతస్స్వయమ్భూః * సోభిధ్యాయేతి శ్లోకద్వయముపాత్తం- తయోరర్థవైశద్యాయ ఆసీదిదమిత్యారభ్య సప్తశ్లోకీ వ్యాఖ్యాయతే- తత్ర ఇమే శ్లోకాః * ఆసీదిదంతమోభూతమప్రజ్ఞాతమలక్షణం । అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వతః ॥ తతస్స్వయమ్భూర్భగవానవ్యక్తో వ్యఞ్జయన్నిదమ్ । మహాభూతాదివృత్తౌజాః ప్రాదురాసీత్తమోనుదః ॥ యోసావతీన్ద్రియగ్రాహ్యస్సూక్ష్మోఽవ్యక్తస్సనాతనః ॥ సర్వభూతమయోచిన్త్యస్స ఏష స్వయముద్బభౌ ॥ సోభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః । అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజత్ । తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభం । తస్మిన్ జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహః ॥ ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః । తా యదస్యాయనం పూర్వం తేన నారాయణస్స్మృతః ॥ యత్తత్కారణమవ్యక్తం నిత్యం సదసదాత్మకం । తద్విసృష్టస్స పురుషో లోకే బ్రహ్మేతి కీర్త్యత ఇతి * ధర్మాన్నో వక్తుమర్హసీతి మునిభిః పృష్టో భగవాన్మనుర్ధర్మాన్వివక్షన్ భగవదారాధనరూపస్య వర్ణాశ్రమధర్మస్యారాధ్యజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్ ప్రథమమారాధ్యస్వరూపమాహ ఆసీదిదమిత్యాదిభిః శ్లోకైః. తత్ర పరమకారణభూతస్యైవ సర్వతాదాత్మ్యసంభవాదగ్నీన్ద్రాదిసర్వదేవతాతాదాత్మ్యోపపత్త్యర్థం * యతో వా ఇమానీత్యాద్యనుసారేణ లక్షణం చ వివక్షన్ భగవతః పరమకారణత్వం వక్తుం వేదాన్తేషు సృష్టేః ప్రళయపూర్వకత్వేన ప్రతిపాదితత్వాత్ ప్రథమం ప్రళయదశామాహ ఆసీదితి. అత్ర సుబాలోపనిషదర్థో భగవతా మనునాఽనుసన్ధీయతే- అతస్సుబాలోపనిషదుక్తప్రకారేణాత్ర ప్రళయ ఉచ్యతే. తత్ర హి * పృథివ్యప్సు ప్రలీయత ఇత్యాదినా పృథివ్యాదిక్రమేణ తమఃపర్యన్తప్రళయ ఉక్తః- తమాహ ఇదం తమోభూతమాసీదితి. తత్ర పృథివ్యాదీనాం స్వకారణేషు లయో వైయధికరణ్యేన ప్రతిపాదితః * తదేతదక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలమ్ । ఆవిర్భావతిరోభావజన్మనాశవికల్పవదితి ప్రక్రియయా సత్కార్యవాదశాస్త్రమభిప్రేత్య సామానాధికరణ్యేన ఇదం తమోభూతమిత్యుక్తం. తమోభూతం తమోభావవత్. తమోఽవస్థమాసీదిత్యర్థః * తమసి లీయత ఇతి నిర్దేశస్యాయమర్థ ఇత్యభిప్రాయః. యథాహ భగవాన్ బాదరాయణపితా పరాశరః * అగ్న్యవస్థే చ సలిలే వాయ్వవస్థే చ తేజసీతి. తమోఽవస్థస్య కారణస్య యోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ అప్రజ్ఞాతమితి. ప్రకృష్టం జ్ఞానం-అపరోక్షజ్ఞానం. తేన విషయీకర్తుమశక్యమిత్యర్థః. అయోగ్యత్వాదనుపలబ్ధిః-తస్మాన్న యోగ్యానుపలబ్ధిరిత్యభిప్రాయః. అయోగ్యత్వముపపాదయతి *అలక్షణమితి శబ్దస్పర్శవిహీనం తద్రూపాదిభిస్సంహితమిత్యుక్తప్రకారేణ రూపాదిలక్షణరహితత్వాత్ప్రత్యక్షయితుమయోగ్యమిత్యర్థః. కార్యేషు రూపాదిమత్త్వదర్శనాత్కారణేనాపి రూపాదివిశేషగుణవతా భావ్యం-అతో న యథోక్తకారణముపపద్యత ఇత్యత్రాహ అప్రతర్క్యమితి. ప్రతర్కః. బాహ్యతర్కః తదగోచరభూతం. తే తర్కాః కాలాత్యయాపదిష్టా ఇతి భావః, యద్వా అప్రజ్ఞాతమితి ప్రత్యక్షాగోచరత్వస్యోక్తత్వాదప్రతర్క్యమిత్యనుమానాగోచరత్వముక్తం స్యాత్ *తమ ఏకీభవతీతి వాక్యోక్తమవిభాగావస్థత్వం తమసో దర్శయతి అవిజ్ఞేయమితి. విజ్ఞానం-విభాగేన జ్ఞానం. పరస్మాద్బ్రహ్మణః పృథగ్వ్యపదేశానర్హావస్థాం క్షీరే నీరమివ ప్రాప్తమిత్యర్థః. స్వరూపైక్యశఙ్కాపరిహారార్థమాహ ప్రసుప్తమివ సర్వత ఇతి. యథా సుషుప్తౌ జీవస్య, పరమాత్మనః పృథగ్వ్యవహారానర్హావస్థాపత్తిరేవ- నతు స్వరూపైక్యం- ఏవం చిదచిదాత్మకస్య జగతో బ్రహ్మణి పృథగ్వ్యవహారానర్హసంసర్గ ఏవ- న స్వరూపైక్యమిత్యర్థః. సు

నవ్యక్తో వ్యఞ్జయన్నిదం । మహాభూతాదివృత్తౌజాః ప్రాదురాసీత్తమోనుదః ॥ సోభిధ్యాయశరీరా

షుప్తౌసర్వథాసామ్యవ్యావృత్త్యర్థంసర్వతఇతిపదమ్. యద్వాపూర్వమచిదంశప్రళయప్రకారఉక్తః- ప్రసుప్తమివస
ర్వతఇతితు చిదంశప్రళయప్రకారఉక్తః. తతఇతి. తతః సర్గకాలె ప్రాప్తఇత్యర్థః ॥ సంప్రాప్తే సర్గకాలేవ్యయా
వ్యయావితివత్. భగవతఃకారణాన్తరసద్భావకృతోత్పత్తిప్రళయవ్యావృత్త్యర్థమాహ స్వయమ్భూరితి. పరమకారణ
విషయోహి స్వయమ్భూశబ్దోఽవయవార్థపౌష్కల్యాన్నారాయణపరో దృష్టః, యథాసభాపర్వణి ॥ అవ్యక్తోవ్యక్త
లిఙ్గస్థోయఏషభగవాన్ప్రభుః । పురానారాయణోదేవః స్వయమ్భూఃప్రపితామహ ఇత్యారభ్య ॥ తతస్సభగవాంస్తోయె
బ్రహ్మాణమసృజత్స్వయమితి, మోక్షధర్మేచ ॥ నారాయణోజగన్మూర్తిరిత్యారభ్య ॥ తతస్తేజోమయందివ్యంపద్మం సృ
ష్టంస్వయమ్భువా । తస్మాత్పద్మాత్సమభవత్ బ్రహ్మావేదమయోనిధిరితి, ఆశ్వమేధికేచ॥ విష్ణురేవాదిసర్గేషుస్వయమ్భూ
ర్భవతిప్రభురితిచ, అతోఽయం స్వయమ్భూశబ్దో నారాయణవిషయః, చతుర్ముఖస్రష్టరిప్రయుక్తత్వాత్,ప్రబన్ధా
న్తరవచనైతత్ప్రకరణానుగుణ్యాత్, భగవచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చ. దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం, కారణత్వోపయోగి
గుణపౌష్కల్యజ్ఞాపనార్థంచాహభగవానితి ॥ తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాసమన్వితః । శబ్దోయం నోపచారే
ణ అన్యత్రహ్యుపచారతఇతివచనాత్, ఇదంవ్యఞ్జయన్; వ్యష్టిరూపకార్యజాతంవ్యఞ్జయితుమ్. లక్షణహేత్వోఃక్రి
యాయాఇతిశతృప్రత్యయః, మహాభూతాదివృత్తౌజాః- వ్యష్టికారణానిపృథివ్యాదీని మహాభూతాని, ఆదిశబ్దేనతత్కా
రణభూతమహదహఙ్కారౌగృహ్యేతే. తేషు ప్రవృత్తసఙ్కల్పజ్ఞానరూపతేజాః. తదర్థమవ్యక్తః ప్రాదురాసీత్.
అస్యఆద్యజన్తత్వాత్పుల్లిఙ్గతా. అత్రాక్షరావస్థాప్యర్థసిద్ధా ॥ మహానవ్యక్తేలీయతె అవ్యక్తమక్షరేలీయతె అక్షరంత
మసిలీయతఇతిహిక్రమః. పూర్వమవిభక్తతమశ్శరీరకోభగవాన్వ్యష్టిసృష్టిహేతుభూతతన్మాత్రాహఙ్కారసృష్ట్యర్థం
స్వసఙ్కల్పాద్విభక్తతమశ్శరీరకోఽక్షరావస్థాప్రాప్తిపూర్వకమవ్యక్తావస్థప్రకృతిశరీరకోఽభూదిత్యర్థః. అవ్యక్తశబ్ద
మపి వివృణ్వన్ సమష్టివ్యష్టిసృష్టిమనన్తరవర్తినీం సంక్షేపేణాహ యోసావితి. అతీన్ద్రియగ్రాహ్యః,ఇన్ద్రియమతీత్యవ
ర్తమానేనశాస్త్రేణైవగ్రాహ్యః. యద్వాఇన్ద్రియగ్రాహ్యనతీత్యవర్తమానఃఇన్ద్రియగ్రాహ్యనతీత్యవర్తమానత్వంతుచ్ఛ
స్యాప్యస్తీతితద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ సూక్ష్మఇతి. అతఏవ అవ్యక్తః,నతుచ్ఛతయేత్యర్థః. సనాతనః-అవ్యక్తశరీరకత్వేపి
స్వయమప్రచ్యుతస్వభావఇత్యర్థః. సఏషఇతికార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వంసూచితమ్. స్వయమేవకారణంకార్యంచేన్ని
మిత్తాన్తరాపేక్షాస్యాదిత్యత్రాహ స్వయమితి. మృత్కులాలాదౌనిమిత్తోపాదానయోర్భేదదర్శనాదేకస్యైవనిమిత్తో
పాదానత్వేఅనుపపన్నేఇత్యత్రాహ అచిన్త్యఇతి. బాహ్యతర్కాః శ్రుతినిరస్తాఇతిభావః. సర్వభూతమయఉద్బభౌ- స
ర్వసమష్టివ్యష్టిరూపఉద్బభౌ. కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వేకార్యకారణవైషమ్యంకిమిత్యత్రాహ ఉద్బభావితి. సూ
క్ష్మఃసన్బభావితిపదాభ్యాం సూక్ష్మత్వస్థూలత్వేఏవ కార్యకారణదశావైషమ్యం- నతుద్రవ్యభేదఇత్యుక్తంభవతి. ఏవం
సంక్షేపేణ సమష్టివ్యష్టిసృష్టిముక్త్వాసమష్టిసృష్టిం పృథగాహసోభిధ్యాయేతి. అభిధ్యానం, సఙ్కల్పః. స్వరూపేణై
వ సమష్టివ్యష్టిరూపేణ పరిణతశ్చేత్- భగవచ్ఛబ్దోక్తనిర్దోషత్వాదివిరోధఇత్యత్రాహ శరీరాత్స్వాదితి, శరీరశబ్దే
న తమోఽవ్యక్తావస్థం చిత్సంసృష్టమచిద్వస్తూచ్యతె. సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః వ్యష్టిసిసృక్షయేత్యర్థః,అపఏవససర్జా
దౌ- అప్శబ్దోఽణ్డకారణసమస్తతత్త్వప్రదర్శనార్థః. పృథివీమయస్యాండస్యానన్తరకారణంహ్యాపః,అతోఽప్శబ్దని
ర్దేశః. అపఇతివ్యాఖ్యాయశ్రుతిగతాప్శబ్దఃస్మారితః ॥ తాఇమాఆపస్తద్ధిరణ్మయమండమభవదితిహిశ్రుతిః. అప్శబ్దార్థశ్చ
పూర్వమేవ మహాభూతాదివృత్తౌజాఇత్యాదినావ్యాఖ్యాతః. ఏవకారేణ త్రివృత్కరణం వ్యావర్త్యమ్. అత్రివృత్కృతా
ఆపఇత్యర్థః, తాసువీర్యమపాసృజత్ వీర్యం త్రివృత్కరణజనితా మండోత్పాదనశక్తిం తాస్వజనయదిత్యర్థః, అత్ర

త్సావిత్రిస్సృక్చతుర్విధాః ప్రజాః । అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజదితి. భగవద్గీతాసు చ * అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయస్తథా * అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తత ఇతి చ, మహాభారతే * కుతస్సృష్టమిదం సర్వం జగత్స్థావరజఙ్గమమ్ । ప్రళయే చ కమభ్యేతి తన్నో బ్రూహి పితామహ ఇతి పృష్ట ఆహ * నారాయణో జగన్మూర్తిరనన్తాత్మా సనాతన ఇతి, తథా * తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నం త్రిగుణం ద్విజసత్తమ ఇతి * అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మన్నిష్క్రియే సంప్రలీయత ఇతి చ, ఆహ చ భగవాన్పరాశరః * విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతం జగత్తత్రైవ చ స్థితమ్ । స్థితిసంయమకర్తాఽసౌ జగతోఽస్య జగచ్చ స ఇతి, ఆహ చాపస్తమ్బః * పూః ప్రాణినస్సర్వ ఏవ గుహాశయస్య అహన్యమానస్య వికల్మషస్యేత్యారభ్య * తస్మాత్

* నానావీర్యాః పృథగ్భూతాః, నాశక్నువన్నిత్యాద్యనుసన్ధేయం, ఏవం సమష్టిసృష్టిముక్త్వా అథ వ్యష్టిసృష్టిమాహ తదణ్డమితి. తత్ అణ్డకారణతత్త్వజాతం. ఇతరహేమవ్యావృత్త్యర్థమాహ సహస్రాంశుసమప్రభమితి. తత్ర చతుర్ముఖసృష్టిమాహ తస్మిన్నితి. సర్వలోకపితామహ ఇత్యనేన, దేవమనుష్యాదీనాం దక్షాదయస్స్రష్టారః, తేషాం స్రష్టా చతుర్ముఖ ఇతి భగవతోఽణ్డాన్తర్గతవస్తుసర్గస్సద్వారక ఇత్యుక్తం భవతి. స్వయం భగవాన్నారాయణః పరమకారణభూతః స్వయమేవ చతుర్ముఖశరీరకోఽభవదిత్యర్థః * విష్ణుర్బ్రహ్మస్వరూపేణ స్వయమేవ వ్యవస్థిత ఇతి వచనాత్. సుబాలోపనిషది * అజ ఏకో నిత్య ఇతి నిర్వికారత్వం జగత్కారణత్వం జగదన్తరాత్మత్వం చోక్త్వా నారాయణశబ్దోఽసకృదావర్తితః, అతో జగత్కారణత్వాదికం త్రితయమపి నారాయణశబ్దస్యావయవార్థ ఇతి శ్రుతేరభిప్రాయ ఇతి మత్వా జగత్కారణత్వప్రవృత్తినిమిత్తకం నారాయణశబ్దం పరమకారణస్య వాచకత్వేనాహ ఆపో నారా ఇతి. చిత్సంసృష్టాన్యణ్డకారణతత్త్వాన్యాపః. తాసాం నారత్వముపపాదయతి ఆపో వై నరసూనవ ఇతి * రీఙ్ క్షయ ఇత్యస్మాద్ధాతోః డప్రత్యయే టిలోపే చ కృతే ర ఇతి భవతి. నరః-అక్షయః. నిర్వికార ఇత్యర్థః * జహ్నుర్నారాయణో నర ఇతి వచనాన్నర ఇతి భగవన్నామ. తస్మాజ్జాతా ఇత్యణ్ప్రత్యయే కృతే నారా ఇతి భవతి. నారాఖ్యా ఆపోఽయనమస్యేతి నారాయణః. ఏవం నరశబ్దేన నిర్వికారత్వం నారశబ్దేన జగత్కారణత్వమయనశబ్దేన జగదన్తరాత్మత్వం చేత్యర్థత్రయముక్తం భవతి. తస్మిన్నణ్డే స్వయం బ్రహ్మేతి భగవత ఏవ ప్రస్తుతత్వాత్ స ఏవాత్రాస్యేతి సర్వనామశబ్దేన పరామృశ్యత ఇతి నవ్యవహితపరామర్శిత్వదోషః. యత్తు వ్యాఖ్యాత్రన్తరైః- సర్వనామశబ్దః ప్రధానపరామర్శీ-శాబ్దప్రాధాన్యం చ ప్రథమానిర్దిష్టస్య చతుర్ముఖస్యేతి స ఏవ నారాయణసంజ్ఞ ఇత్యాశఙ్క్య బహుశ్రుతివచనవిరోధాదుపరి చతుర్ముఖస్య భగవద్విసృష్టతావచనాచ్చ, భగవత ఏవ నారాయణసంజ్ఞేతి పరిహృతం- తచ్చాపి విరుద్ధం, అథ చతుర్ముఖస్య నారాయణసంజ్ఞత్వవ్యావృత్త్యర్థమితరదేవానాం ద్రుహిణసృష్టానాం పరత్వశఙ్కాపరిహారార్థం చ చతుర్ముఖస్య భగవద్విసృష్టతామాహ యత్తదితి. యత్తదిత్యనువాదరూపత్వాత్స భగవానత్రానూద్యతే. అవ్యక్తస్య చిదచిత్సముదాయరూపత్వాదవ్యక్తశరీరకం బ్రహ్మ సదసచ్ఛరీరకం భవతి తద్విసృష్టః- తేన విశేషేణ జీవబుద్ధ్యవ్యవధానేన భగవతైవ సృష్టః స బ్రహ్మేతి కీర్త్యత ఇత్యర్థః. అస్మిన్ప్రబన్ధేఽవసానేఽపి * ప్రశాసితారమిత్యాదినా భగవాన్కీర్తితః. మధ్యే చ * బ్రహ్మవిద్భ్య ఇత్యాదినా భగవజ్జ్ఞానవిదః కీర్తితాః, ఏవం భగవతా మనునా పురుషసూక్తనారాయణానువాకప్రతిపాద్యస్య పరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్య భగవతస్సమారాధనరూపాణి కర్మాణి వివక్షతా భగవత్స్వరూపముపదిష్టం, ఏవం స్మృత్యన్తరేషు చ ద్రష్టవ్యమ్. కార్త్స్న్యేన తత్త్వపరాణామపి స్మృతీనామనవకాశత్వం స్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ (భగవద్గీతాసు చేతి) ఆపస్తమ్బోక్తిమాహ (ఆహేతి) అధ్యాత్మఖండయోః ప్రథమే ఖండే * పూః ప్రాణిన ఇతి వాక్యం, ద్వితీయే ఖండే * తస్మాత్కాయా ఇతి వాక్యం * తస్మాదిత్యుక్తే కస్మాదిత్యపేక్షాపూరణార్థం, కాయశబ్దస్య భగవచ్ఛరీరపరత్వదర్శనార్థం చ * పూః ప్రాణిన ఇతి వాక్యముపాత్తం

త్కాయాః ప్రభవన్తి సర్వే సమూలం శాశ్వతికస్స నిత్య ఇతి, యది కపిలస్మృత్యా వేదాన్తవాక్యార్థవ్యవస్థా స్యాత్, తదైతాసాం సర్వాసాం స్మృతీనామనవకాశత్వరూపో మహాన్ దోషః ప్రసజ్యేత, అయమర్థః, యద్యపి వేదాన్తవాక్యానామతిక్రాన్తప్రత్యక్షాదిసకలేతరప్రమాణసంభావనాభూమిభూతార్థప్రతిపాదనపరత్వాత్తదర్థవైశద్యాయాల్పశ్రుతానాం ప్రతిపత్తౄణాం తదుపబృంహణమపేక్షితం, తథాపి తదర్థానుసారిణీనామాప్తతమప్రణీతానాం బహ్వీనాం స్మృతీనాం తదుపబృంహణాయ ప్రవృత్తానామనవకాశత్వం మాప్రసాఙ్క్షీదితి శ్రుతివిరుద్ధార్థా కపిలస్మృతిరుపేక్షణీయా, ఉపబృంహణం చ శ్రుతిప్రతిపన్నార్థవిశదీకరణం, తచ్చ విరుద్ధార్థయా స్మృత్యా న శక్యతే కర్తుం, న చైతాసాం స్మృతీనాం ప్రాచీనభాగోదితధర్మాంశవిశదీకరణేన సావకాశత్వం, పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషారాధనత్వేన ధర్మాన్విదధతీనామేతాసామారాధ్యభూతపరమపురుషప్రతిపాదనాభావే సతి తదారాధనభూతధర్మప్రతిపాదనాసంభవాత్ - తథాహి పరమపురుషారాధనరూపతాస్వేషాం కర్మణాం స్మర్యతే * యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్ । స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవః * ధ్యాయేన్నారాయణం దేవం

ష్టూః - పురం. శరీరమిత్యర్థః. యథా భట్టహలాయుధః * అఙ్గం వపుర్వర్ష్మ పురం ప్రతీకమితి, న తావదుపబృంహణనైరపేక్ష్యాత్ కపిలస్మృతేరుపేక్ష్యత్వం సువచం - మన్వాదిస్మృతేస్సావకాశత్వం చోక్తం, కపిలస్యాప్తత్వే ప్రమాణం చోక్తం కపిలస్మృతిం విహాయ స్మృత్యన్తరైరేవోపబృంహణే చ కో హేతురితి శఙ్కాయామాహ (అయమర్థ ఇతి) (సంభావనాభూమిభూతేతి) భూతశబ్దస్సిద్ధపరః - సిద్ధార్థప్రతిపాదనపరత్వాత్. అయమర్థః - కార్యపరత్వే తుల్యవికల్పత్వేనాధికారిభేదేన వాఽర్థవిరోధస్సుపరిహరః. సిద్ధవస్తుపరత్వేఽన్యతరస్మృత్యనుగుణం వేదార్థో నేయః - న తూభయానుగుణమితి. తథాపీత్యాదినా కపిలస్మృతిం విహాయ మన్వాదిస్మృతిభిరేవ ఉపబృంహణీయత్వే వైషమ్యమాహ. ఆప్తతమశబ్దస్యాయం భావః - యథావస్థితవస్తుదర్శిత్వం - యథా దృష్టార్థవాదిత్వం చేతి ద్వివిధా ఆప్తిః. తత్ర * ఋషిం ప్రసూతం కపిలమితి కపిలస్య మహర్షిత్వముచ్యమానం మన్త్రద్రష్టృత్వాతీన్ద్రియానేకార్థద్రష్టృత్వాదినాప్యుపపద్యతే - న తు సార్వత్రికం యథావస్థితార్థదర్శిత్వమపేక్షతే. మన్వాదీనాం తు * యద్వై కిఞ్చ మనురవదత్ * స హోవాచ వ్యాసః పారాశర్య ఇత్యాదిభిస్సార్వత్రికయథావస్థితదర్శనపూర్వకయథాదృష్టార్థవాదిత్వముక్తం - తస్మాదాప్తతమా మన్వాదయః - కపిలస్య త్వాప్తిమాత్రమితి - శ్రుతివిరుద్ధార్థా న్యాయానుగృహీతశ్రుతివిరుద్ధార్థేతి భావః. అత్రాయమర్థః - పరేణ నహి వచనవిరోధే న్యాయః ప్రవర్తత ఇతి న్యాయానుగృహీతశ్రుతేరపి స్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలేత్యుక్తం, తతోత్తరం న్యాయవిరుద్ధస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరపి న్యాయావిరుద్ధస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలా, ఋషిమాత్రప్రణీతస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరప్యాప్తతమప్రోక్తస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలా, ఏకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరపి బహుస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలేతి, ఆప్తతమప్రణీతన్యాయానుగృహీతానేకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిరాప్తమాత్రోక్తన్యాయవిరుద్ధైకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరపి ప్రబలేతి సంగ్రహోక్తిః. దూషణాన్తరమాహ (ఉపబృంహణం చేతి) విరుద్ధార్థయా న్యాయానుగుణస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతివిరుద్ధార్థయా, ఉపబృంహణానుపపత్తిర్దూషణమిత్యర్థః, సావకాశత్వం ప్రతివదతి (న చైతాసామితి) అస్థిరాణాం కాలాన్తరభావిఫలప్రదత్వం సద్వారకమేవ, తత్ర కృష్యాదేరఙ్కురాదిద్వారకత్వవత్ కిమచేతనద్వారకత్వం - ఉత రాజసేవాదేరివ చేతనద్వారకత్వమిత్యపేక్షాయాం చేతనద్వారకత్వం శ్రుతిరేవాహేతి శ్రుతహానాశ్రుతకల్పనానుపపత్త్యా పరబ్రహ్మణి తాసాం తాత్పర్యమస్తీత్యర్థః, కర్మణాం భగవదారాధనరూపత్వే ప్రమాణమాహ (తథాహీతి) * యతః ప్రవృత్తిరితి భగవద్గీతా * ధ్యాయేన్నారాయణం దేవమితి దక్షస్మృతిః * యైస్స్వ

స్నానాదిషు చ కర్మసు । బ్రహ్మలోకమవాప్నోతి న చేహావర్తతే పునః * యైస్స్వకర్మపరైర్నాథ నరైరారాధితో భవాన్ । తేతరన్త్యఖిలామేతాం మాయామాత్మవిముక్తయ ఇతి. నచైహికాముష్మికసాంసారికఫలసాధనకర్మప్రతిపాదనేనైతాసాం సావకాశత్వం, యతస్తేషామపి కర్మణాం పరమపురుషారాధనత్వమేవ స్వరూపం, యదుక్తం * యేప్యన్యదేవతాభక్తా యజన్తే శ్రద్ధయాన్వితాః । తేపి మామేవ కౌన్తేయ యజన్త్యవిధిపూర్వకం ॥ అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ । న తు మామభిజానన్తి తత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తి తే ఇతి, తథా * యజ్ఞైస్త్వమిజ్యసే నిత్యం సర్వదేవమయాచ్యుత । హవ్యకవ్యభుగేకస్త్వం పితృదేవస్వరూపధృగితి. యదుక్తం * ఋషిం ప్రసూతం కపిలమితి కపిలస్యాప్తతయా సంకీర్తనాత్తత్స్మృత్యనుసారేణ వేదాన్తార్థవ్యవస్థాపనం న్యాయ్యమితి- తదసత్-బృహస్పతేశ్శ్రుతిస్మృతిషు సర్వేషామతిశయితజ్ఞానానాం నిదర్శనత్వేన సంకీర్తనాత్తత్ప్రణీతేన లోకాయతేన శ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనప్రసక్తేరితి

అథస్యాత్- కపిలస్య స్వయోగమహిమ్నా వస్తుయాథాత్మ్యోపలబ్ధేస్తత్స్మృత్యనుసారేణ వేదాన్తార్థో వ్యవస్థాపయితవ్య ఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౨ ॥ సూ. ⟶ ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః ⟵ చశబ్దస్తుశబ్దార్థశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. ఇతరేషాం మన్వాదీనాం బహూనాం స్వయోగమహిమసాక్షాత్కృతపరావరతత్త్వయాథాత్మ్యానాం నిఖిలజగద్భేషజభూతస్వవాక్యతయా * యద్వై కిఞ్చ మనురవదత్తద్భేషజమిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధానాం కపిలదృష్టప్రకారేణ తత్త్వానుపలబ్ధేశ్శ్రుతివిరుద్ధా కపిలోపలబ్ధిర్భ్రాన్తిమూలేతి న తయా యథోక్తో వేదాన్తార్థశ్చాలయితుం శక్య ఇతి సిద్ధమ్ ⟶ స్మృత్యధికరణం సమాప్తమ్ ⟵ ......

కర్తేతి వైష్ణవపురాణే. అత్రాయమభిప్రాయః- పూర్వభాగోపబృంహణపరాణామపి స్మృతీనాం కర్మారాధ్యే భగవతి తాత్పర్యమస్త్యేవ- ఉపనిషద్భాగోపబృంహణపరాణామత ఏవాస్య తైర్నిరవకాశానామితిహాసపురాణానామతీవ తాత్పర్యమస్తి- ఇతిహాసపురాణయోః కర్మకీర్తనం భగవదుపాసనాఙ్గత్వేన ధర్మశాస్త్రేషు బ్రహ్మకీర్తనం కర్మారాధ్యత్వేనేతి. అనభిసంహితఫలకర్మణాం హి భగవదారాధనరూపతా- ఫలప్రదానాం తు కర్మణాం తదారాధనరూపత్వాభావాన్న తత్ప్రతిపాదకశాస్త్రస్య బ్రహ్మణి తాత్పర్యమిత్యాశఙ్కాం పరిహరతి (నచైహికేత్యాదినా) (యదుక్తమిత్యాది) నను న లోకాయతేన శ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనప్రసఙ్గః- నహి లోకాయతైరగ్నిహోత్రాద్యభ్యుపేతమ్. కపిలస్య తు తదభ్యుపగతో తద్వాక్యేన శ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనం యుక్తమితి చేన్న- బృహస్పతిప్రణీతస్యాపి లోకాయతస్య పరిత్యాగో యద్ధేతుకః- స శ్రుత్యర్థవిరోధోऽత్రాపి విద్యతే చేత్- తద్వదేవ కపిలస్మృతిరపి విరుద్ధాంశే త్యాజ్యా తథా చ * ఔదుమ్బరీ సర్వా వేష్టయితవ్యేత్యత్ర చ నిర్ణీతం-తద్వదితి పరిహారః......

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) మన్వాదీనాం ధర్మప్రవర్తనాదిపరత్వాన్న యోగావసరః, కపిలస్తు యోగసాక్షాత్కృతార్థతత్త్వ ఇతి తత్స్మృతిరాదరణీయేత్యర్థః.

౨ ॥ సూ. ⟶ ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః ⟵ వ్యాచష్టే (చశబ్ద ఇతి) యది కపిలస్య స్వస్మృతిప్రకారేణోపలబ్ధిరస్తి, సా బహూనాం స్మర్తౄణాం తత్త్వోపలబ్ధివిరోధాత్ భ్రాన్తిరిత్యర్థః. నచ తేషాం ధర్మానుష్ఠానేऽన్యపరత్వాద్యోగానవసరః, అనభిసంహితఫలధర్మానుష్ఠానస్య యోగాఙ్గతయాऽత్యన్తానుకూలత్వాత్. తద్రహితస్య యోగో న సమీచీనః, సరజస్తమస్కత్వాత్ ⟶ స్మృత్యధికరణం సమాప్తమ్ ⟵ ....

3 ॥ సూ. ⟶ ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః ⟵ ఏతేన కాపిలస్మృతినిరాకరణేన యోగస్మృతిరపి ప్రత్యుక్తా. కాపునరత్రాధికాశఙ్కా, యన్నిరాకరణాయ న్యాయాతిదేశః. యోగస్మృతావపీశ్వరాభ్యుపగమాన్మోక్షసాధనతయా వేదాన్తవిహితయోగస్యచాభిధానాద్వక్తుర్హిరణ్యగర్భస్యసర్వవేదాన్తప్రవర్తనాధికృతత్వాచ్చ తత్స్మృత్యా వేదాన్తోపబృంహణంన్యాయ్యమితి ....

పరిహారస్త్వబ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణవాదాన్నిమిత్తకారణమాత్రేశ్వరాభ్యుపగమాద్ధ్యానాత్మకస్యయోగస్య ధ్యేయైకనిరూపణీయస్య ధ్యేయభూతయోరాత్మేశ్వరయోర్బ్రహ్మాత్మకత్వజగదుపాదానతాదిసర్వకల్యాణగుణాత్మకత్వవిరహేణావైదికత్వాద్వక్తుర్హిరణ్యగర్భస్యాపి క్షేత్రజ్ఞభూతస్య కదాచిద్రజస్తమోఽభిభవసంభవాచ్చ యోగస్మృతిరపి తత్ప్రణీతరజస్తమోమూలపురాణవద్భ్రాన్తిమూలేతి న తయా వేదాన్తోపబృంహణంన్యాయ్యమితి ⟶ యోగప్రత్యుక్త్యధికరణంసమాప్తమ్ ⟵

---

3 ॥ సూ. ⟶ ఏతేనయోగః ప్రత్యుక్తః ⟵ అత్ర విషయసంశయహేతూపూర్వవత్. బ్రహ్మకారణత్వం విచాల్యం, ఉతనేతివిచారః. తదర్థమీశ్వరాధిష్ఠితం ప్రధానంకారణం, ఉతబ్రహ్మేతి. కిం యోగస్మృతివిరోధేన వేదాన్తానామన్యపరత్వమాపాద్యం, ఉతనేతి. కింతయా వేదాన్తోపబృంహణంకార్యం,ఉతనేతి. కింసాభ్రాన్తిమూలా ఉతనేతి. కింహిరణ్యగర్భస్య భ్రమస్సంభవతి-నేతి. యదానసంభవతి- తదా తదుపబృంహణీయతయా వేదాన్తానాం తద్విరోధేఽన్యపరత్వాదీశ్వరాధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమితి బ్రహ్మకారణత్వంవిచాల్యమితి. యదా భ్రమస్సంభవతి తదా తయోపబృంహణీయత్వాభావాద్వేదాన్తవాక్యానాం తద్విరోధేఽన్యపరత్వాభావాదీశ్వరాధిష్ఠితప్రధానస్య జగత్కారణత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యమితి. సూత్రస్యాక్షరార్థమాహ (ఏతేనేతి) వైదికతత్త్వాభ్యుపగమమనుష్ఠానాభ్యుపగమంచాహ (ఈశ్వరాభ్యుపగమాద్యోగస్యచాభిధానాదితి) ....

పరిహారే తత్త్వవైషమ్యమాహ (అబ్రహ్మాత్మకేతి) అనుష్ఠానవైషమ్యంచాహ (ధ్యానాత్మకస్యేతి) నహి ధ్యానస్య ధ్యానత్వాన్మోక్షోపాయత్వంగర్దభధ్యానాదిష్వవ్యభిచారాత్. తస్మాద్ధ్యేయవిశేషవిషయమేవధ్యానం మోక్షసాధనమితి ధ్యేయవైషమ్యాత్తదేకనిరూపణీయధ్యానవైషమ్యాదిత్యర్థః (ఆత్మేశ్వరయోరితి) బ్రహ్మాత్మకత్వంజీవస్య- జగదుపాదానతాది కల్యాణగుణయోగఈశ్వరస్య (క్షేత్రజ్ఞభూతస్యేతి) * యోబ్రహ్మాణంవిదధాతీతిసృజ్యత్వశ్రుతిరవతారశ్రుత్యనపోదితా బ్రహ్మణః క్షేత్రజ్ఞత్వేప్రమాణం- యథేన్ద్రవరుణాదీనాం. కర్మకృతనామరూపాభ్యాంయోజనీయత్వంహి చేతనస్య సృజ్యత్వమితిభావః (కదాచిద్రజస్తమోభిభవసంభవాదితి) కల్పవిశేషేషు గుణవిశేషోన్మేషవిషయపురాణవచనార్థోఽభిప్రేతః. నను శౌనకేనైవ బ్రహ్మణో భగవదంశత్వం భగవద్వచనేనైవప్రదర్శ్యతే * త్వమప్యత్రమహాభాగమదంశఃకమలోదరాత్ । మన్నాభిసంభవాజ్జాతఃప్రజాసృష్టికరఃపరఇతి. తస్మాత్ * ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా ఇతినాభివిధిర్వివక్షితః- కింతు మర్యాదేతి. నైవం- స్తమ్బస్యాప్యకర్మవశ్యత్వప్రసంగాత్. స్థావరదేహస్య కర్మనిబన్ధనత్వంచ స్మర్యతే * పుమాన్నదేవోననరోనపశుర్నచపాదపః । శరీరాకృతిభేదాస్తు భూపైతేకర్మయోనయఇతి. భగవదంశత్వవ్యపదేశస్తు తదనుప్రవేశనిబన్ధనఇతి తత్రైవోక్తం * యదితేనుగ్రహకృతామయిబుద్ధిర్జనార్దన । తస్మాం భక్తఇతిజ్ఞాత్వా కథయాత్మానమచ్యుతేతి బ్రహ్మణః ప్రాగవిదితభగవత్స్వరూపజిజ్ఞాసయాప్రార్థనముక్తం. అనుగ్రహకృతా అనుగ్రహరూపేణకృతా- అనుగ్రహాయకృతావా * కథయామితవాత్మానమనాఖ్యాగోచరంపరమ్ । నవాచాంవిషయో యోసావవిశేషస్వలక్షణః । ప్రసాదసుముఖస్సోహమిమంయచ్ఛామితేవరం ॥ అనాఖ్యాతస్వరూపంమాం భవాన్ జ్ఞాస్యతియోగతః । భక్త్యామాంతత్త్వతోవేత్తిమయిభక్తిశ్చతేపరా ॥ జిజ్ఞాసాపరమాబ్రహ్మంస్తేనజాతామతిస్తవ। ఏవము

క్తస్తతో బ్రహ్మా విష్ణునా ప్రభవిష్ణునా ॥ విష్ణుస్వరూపజిజ్ఞాసుర్యయోజాత్మానమాత్మనా। స దదర్శాతిసూక్ష్మాణాం సూక్ష్మం జ్యోతిరజం ప్రభుం ॥ నిమేషార్ధార్ధమాత్రేణ వ్యాప్తాశేషచరాచరం । ఆత్మానమిన్ద్రరుద్రార్కచన్ద్రాశ్వివసుమారుతాన్ ॥ ఖాదీనపి చ శబ్దాదీన్ దదృశే స చ తన్మయానితి భక్తిప్రీతభగవత్ప్రసాదలబ్ధయోగేన బ్రహ్మణా యుగపద్విశ్వవ్యాపిభగవత్స్వరూపసాక్షాత్కారః. తత్ర భగవత్స్వరూపే చేన్ద్రవస్వాదిజీవవదాకాశాద్యచేతనవచ్చ స్వాత్మనో రుద్రస్య చ దర్శనం చోక్తం. తత్రావతారప్రశ్నానన్తరం భగవతా * పరిత్రాణాయ సాధూనామిత్యారభ్య * పూర్వోత్పన్నేషు భూతేషు నృదేవాదిషు చాప్యహం । అనుప్రవిశ్య ధర్మస్య కరోమి పరిపాలనం ॥ ప్రవిశ్య చ తథా పూర్వాం తనుం ధర్మభృతాం వర । జగతోఽస్య జగత్యస్మిన్ కరోమి పరిపాలనమిత్యవతారద్వైవిధ్యముక్త్వా * యద్వై ధర్మోపకారాయ యచ్చ దుష్టనిబర్హణం । చరితం మానుషాదీనాం తద్వై జానీష్వ మత్కృతమిత్యనేన అనుప్రవేశావతారేషు స్వానుప్రవిష్టజీవగతప్రకృష్టచేష్టితానామేవ స్వచేష్టితత్వం- సనికృష్టచేష్టితానామితి ప్రతిపాద్య * ఉత్పాద్య పృథివీం సమ్యక్ స్థాపయిత్వా యథా పురా । సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వామావిశ్య ప్రజాపతిమితి చతుర్ముఖస్య భగవదంశత్వమనుప్రవేశకృతమితి సుస్పష్టముక్తం. తత్ర బ్రహ్మణో యత్రావస్థాయామిన్ద్రస్యేవ రుద్రస్య భగవదాత్మకత్వదర్శనస్యోపక్రమావగతతయా * సఙ్కర్షణాత్మకశ్చైవ కల్పాన్తే చ రసాతలాత్ । సముత్పత్స్యే తదా రుద్రః కాలాగ్నిరితి విశ్రుత ఇతి చ సఙ్కర్షణానుప్రవేశేన రుద్రస్య భగవదాత్మకతాయాః ప్రతిపాదితత్వాత్ * నృత్యత్యన్తే చ యద్రూపమితి రూపతయోక్తత్వాత్ * తవాన్తరాత్మా మమ చేతి భగవదన్తర్యామికత్వవచనాచ్చ రుద్రస్యాపి భగవదంశత్వమనుప్రవేశకృతమ్. తథా విష్ణుధర్మోత్తరే * బ్రహ్మా శమ్భుస్తథైవార్కః చన్ద్రమాశ్చ శతక్రతుః । ఏవమాద్యాస్తథైవాన్యే యుక్తా వైష్ణవతేజసా । జగత్కార్యావసానే తు వియుజ్యన్తే చ తేజసా ॥ వితేజసశ్చ తే సర్వే పఞ్చత్వముపయాన్తి చేతి బ్రహ్మాదీనాం భగవత్తేజోవియోగేన ప్రళయప్రతిపాదనాచ్చ అనుప్రవేశస్సిద్ధః. తథా మోక్షధర్మే * నారాయణో మహాయోగీ శుభాశుభవివర్జితః । ససర్జ నాభిజం పుత్రం బ్రహ్మాణమమితప్రభం । తతస్స ప్రాదురభవదథైకం వాక్యమబ్రవీత్ ॥ మమ త్వం నాభితో జాతః ప్రజాసర్గకరః ప్రభుః । సృజ ప్రజాస్త్వం వివిధా బ్రహ్మన్ సజడపణ్డితాః ॥ స ఏవముక్తో విముఖశ్చిన్తావ్యాకులమానసః । ప్రణమ్య వరదం దేవమువాచ హరిమీశ్వరమ్ ॥ కా శక్తిర్మమ దేవేశ ప్రజాస్స్రష్టుం నమోఽస్తు తే। అప్రజ్ఞావానహం దేవ విధత్స్వ యదనన్తరం ॥ స ఏవముక్తో భగవాన్ బభూవాన్తర్హితస్తతః । చిన్తయామాస విశ్వేశో బుద్ధిం బుద్ధిమతాం వరః ॥ స్వరూపిణీ తతో బుద్ధిరుపతస్థే హరిం ప్రభుమ్ । యోగేన చైనాం సంయోజ్య స స్వయం యుయుజే తదా॥ సతామైశ్వర్యయోగస్థాం బుద్ధిం శక్తిమతీం సతీమ్ । ఉవాచ వచనం దేవో బుద్ధిం వై ప్రభురవ్యయః ॥ బ్రహ్మాణం ప్రవిశస్వేతి లోకసృష్ట్యర్థసిద్ధయే । తదర్థమీశ్వరాదిష్టా బుద్ధిః క్షిప్రం వివేశ సా ॥ అథైనం బుద్ధిసంయుక్తం పునస్స దదృశే హరిః। భూయశ్చైనం వచః ప్రాహ సృజేమా వివిధాః ప్రజాః ॥ బాఢమిత్యేవ జగ్రాహ యథాజ్ఞాం శిరసా హరేః । తథాకరోచ్చ ధర్మాత్మా బ్రహ్మలోకపితామహ ఇతి భగవదనుప్రవిష్టయా తదాహితశక్త్యా బుద్ధ్యాఽనుప్రవిష్టత్వాత్ సృష్టిసామర్థ్యం బ్రహ్మణ ఉక్తం. * స స్వయం యుయుజ ఇతి బుద్ధేరనన్తరమనుప్రవేశో హ్యుక్తః- అర్థాన్తరానుపపత్తేః. అతశ్చతుర్ముఖస్య భగవదవతారత్వమనుప్రవేశకృతమ్. తస్మాత్ * ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా ఇత్యభివిధిరేవ వివక్షితః...... ....

పరైస్త్వాద్యే ద్వితీయం సూత్రమేవం వ్యాఖ్యాతం- ఇతరేషాం- అహఙ్కారాదీనాం తత్త్వానాం శ్రుతావనుపలబ్ధేః అతః కార్యస్మృత్యనుపపత్త్యా చ కారణస్మృత్యనుపపత్తిస్స్యాత్పర్యార్థ ఇతి. తదయుక్తం- శ్రుతావేవోపలబ్ధేః * తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి- తథా * బుద్ధిరధ్యాత్మం బోద్ధవ్యమధిభూతం బ్రహ్మాత్రాధిదైవతమితి * అహఙ్కారోఽధ్యాత్మం అహఙ్కర్తవ్యమధిభూతం రుద్రస్తత్రా

౪ ॥ సూ. —— నవిలక్షణత్వాదస్య తథాత్వంచశబ్దాత్ —— పునరపి స్మృతివిరోధ

ధిదైవతమిత్యేతథా* యస్యాహఙ్కారశ్శరీరం యస్యబుద్ధిశ్శరీరం యస్యావ్యక్తంశరీరమితి-తథా* మనోభిత్త్వాభూతాదిం భినత్తిభూతాదింభిత్త్వా మహాన్తంభినత్తి మహాన్తంభిత్త్వాఽవ్యక్తంభినత్తీతి. ఏషువాక్యేషుబుద్ధిశబ్దో మహత్తత్త్వవ్యాపారపరః * మహాన్వైబుద్ధిలక్షణఇతిశ్రుతేః. అతోఽవ్యక్తమహదహఙ్కారాః శ్రుతావుపలభ్యన్తే. స్మర్యన్తేచ* యత్తత్కారణమవ్యక్తమిత్యుపక్రమ్య * త్రివిధోయమహఙ్కారో మహత్తత్త్వాదజాయతేతి. అతః స్మృత్యుపబృంహితా శ్రుతిర్మహదాదౌ ప్రమాణమ్. సూత్రకారైస్తు * మహతఃపరమవ్యక్తమిత్యాదేః కఠవల్లీవాక్యస్యైవ మహదాదితత్త్వపరత్వంప్రతిక్షిప్తం- అర్థవిరోధాత్. సుబాలోపనిషద్వాక్యానాంతు విరోధాభావాన్నప్రతిక్షిప్తమ్. అతశ్శ్రుతావనుపలబ్ధేరితి వ్యాఖ్యానమయుక్తమ్. అభ్యస్తత్వకానాం మహదాదీనాం శ్రుతావనుపలబ్ధిర్వివక్షితేతి చేత్ - అభ్యస్తత్వకప్రధానమపి శ్రుతిష్వనుపలబ్ధమితి ప్రధానాదితరేషాం లోకే వేదేచ అనుపలబ్ధేరితి వ్యాఖ్యానమనుపపన్నం * ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తఇత్యత్రాధికశఙ్కాపరిహారౌ పరైరేవముక్తౌ * త్రిరున్నతంస్థాప్యసమంశరీరం * తాంయోగమితిమన్యన్తే స్థిరామిన్ద్రియధారణామ్ * విద్యామేతాంయోగవిధించకృత్స్నమిత్యాదిషు శ్రుతిషుయోగస్మృత్యర్థస్య పరిగృహీతత్వాద్యోగస్మృతేః ప్రామాణ్యశఙ్కా. ఏకదేశసంప్రతిపత్తావప్యేకదేశాన్తరవిప్రతిపత్తేరప్రామాణ్యమితి పరిహారఇతి. తత్రతావదధికశఙ్కోక్తిరనుపపన్నా- ఆధిక్యాభావాచ్ఛఙ్కాయాః. శ్రుతిపరిగ్రహోహి సాంఖ్యస్మృతేరపితుల్యః* తత్కారణం సాంఖ్యయోగాధిగమ్యంజ్ఞాత్వాదేవంముచ్యతేసర్వపాశైః(శ్వే)*పురుషంనిర్గుణంసాంఖ్యమథర్వశిరసోవిదురితి. శ్రుత్యవిరుద్ధాంశస్య శ్రుత్యా పరిగ్రహఇతినిర్వాహశ్చ ద్వయోరపితుల్యః. అతఃశఙ్కాయా అధికత్వాభావాత్పరిహారశ్చానధికః- ఏకదేశసంప్రతిపత్తావప్యేకదేశవిప్రతిపత్తేరప్రామాణ్యమపి ద్వయోస్తుల్యం అతశ్శఙ్కాపరిహారావనుపపన్నౌ——యాదవప్రకాశైస్తు ద్వితీయంసూత్రమేవంవ్యాఖ్యాతం- కార్యేషు సుఖదుఃఖమోహదర్శనేన కథంచిత్ప్రధానానుమానేపి కుండలాదౌ స్వర్ణాదేరివ కార్యేష్వనుపలబ్ధానాం పురుషమహదహఙ్కారాదీనాం తత్త్వాన్తరత్వేన పరికల్పనమయుక్తం- పృథివ్యాదీనామేవ కశ్చిదంశోహృదయాదిస్థానస్థః పురుషోమహదహఙ్కారాదయశ్చ స్యురిత్యభ్యుపగమే బాధాభావాదితి-అతఃకార్యస్మృత్యనుపపత్తేశ్చకారణస్మృత్యనుపపత్తిరితి * ఏతేనేతి సూత్రంచ కపిలాదిస్మృతీనామేవ యోగిప్రత్యక్షమూలత్వం స్మృత్యనవకాశదోషనిరాకరణేన ప్రత్యుక్తమితివ్యాఖ్యాతం- తత్రతావత్ * ఇతరేషామితిసూత్రయోజనాఽనుపపన్నా- భోక్తృత్వాధ్యవసాయాభిమానాదికార్యోపలమ్భాత్- తానికార్యాణి పృథివ్యాదీనామంశవిశేషేష్వేవస్యురితిచేత్- సుఖదుఃఖమోహాదయశ్చ తేష్వేవస్యురితి ప్రసంగస్యావిశిష్టత్వాత్ప్రధానకల్పనమనుమత్యపురుషమహదాదివ్యుదాసోనిర్నిబన్ధనః. తస్యాపివ్యుదాసోఽభిమతశ్చేత్ * ఇతరేషామితి పదవైయర్థ్యం- తథాహి సర్వేషాంచానుపలబ్ధేరితివక్తవ్యమ్. తథాచమన్దఫలం- యుక్తిభిస్తత్కల్పనానాం తర్కపాదే నిరసిష్యమాణత్వాత్. అతః కపిలస్మృతేర్యోగిప్రత్యక్షమూలత్వవ్యుదసనమపేక్షితమితి తదేవవివక్షితమ్. * ఏతేనేతిసూత్రేణ తద్వ్యుదస్యతఇతిచేన్న- సాంఖ్యస్మృతేరివ యోగస్మృతేః శ్రుతివిరుద్ధాంశవ్యుదసనస్యాపేక్షితత్వాత్తస్యచశబ్దానుకూలత్వాదపేక్షితసిద్ధ్యనుగుణనిర్వాహసమ్భవతి తదననుగుణనిర్వాహాశ్రయణస్యానుపపన్నత్వాత్- స్మృత్యనవకాశసూత్రేణైవ యోగస్మృతివ్యుదాసోపి సిద్ధః- తుల్యన్యాయత్వాదితిచేన్న, అన్యాధికశఙ్కాయాస్సంభవాత్. అతోయోగస్మృతివిషయమతిదేశాధికరణం * ఏతేనేతి సూత్రితమితియుక్తమ్ ......

—— యోగప్రత్యుక్త్యధికరణంసమాప్తమ్ ——

౪ ॥ సూ. —— నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచశబ్దాత్ —— సంగతిమాహ (పునరపీతి) మన్వాదిస్మృ

వాదీతర్కమవమ్బమానః ప్రత్యవతిష్ఠతే, యత్సాంఖ్యస్మృతినిరాకరణేన జగతో బ్రహ్మకార్యత్వముక్తం తన్నోపపద్యతే అస్య ప్రత్యక్షాదిభిరచేతనత్వేనాశుద్ధత్వేనానీశ్వరత్వేన దుఃఖాత్మకత్వేనచోపలభ్యమానస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతః భవదభ్యుపేతాత్సర్వజ్ఞాత్సర్వేశ్వరాద్ధేయప్రత్యనీకాదానన్దైకతానాద్బ్రహ్మణో విలక్షణత్వాత్. నకేవలం ప్రత్యక్షాదిభిరేవ జగతో వైలక్షణ్యముపలభ్యతే- శబ్దాచ్చ తథాత్వం- విలక్షణత్వముపలభ్యతే * విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ* ఏవమేవైతాభూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఅర్పితాః * సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్నోఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః * అనీశశ్చాత్మా బధ్యతేభోక్తృభావాదిత్యాదిభిః కార్యస్యహి జగతోఽచేతనత్వదుఃఖిత్వాదయోనిర్దిశ్యన్తే. యద్ధియత్కార్యం, తత్తస్మాదవిలక్షణం- యథామృత్సువర్ణాదికార్యంఘటరుచకాది అతోబ్రహ్మవిలక్షణస్యాస్య జగతస్తత్కార్యత్వం నసంభవతీతి సాంఖ్యస్మృత్యనురోధేనకార్యసలక్షణం ప్రధానమేవ కారణంభవితుమర్హతి. అవశ్యంచ శాస్త్రస్యానన్యాపేక్షస్యాతీన్ద్రియార్థగోచరత్వేపి తర్కోఽనుసరణీయః-యతస్సర్వేషాం ప్రమాణానాంక్వచిత్క్వచిద్విషయే తర్కానుగృహీతానామేవార్థనిశ్చయహేతుత్వం. తర్కోహినామఅర్థస్వభావవిషయేణవా సామగ్రీవిషయేణవా నిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణంవ్యవస్థాపయత్తదితికర్తవ్యతారూపమూహాపరపర్యాయంజ్ఞానమ్. తదపేక్షాచసర్వేషాంప్ర

త్యభిరుపబృంహణం కార్యమిత్యుక్తం- మన్వాదిస్మృతయస్తర్కవిరుద్ధాః- సాంఖ్యస్మృతిస్తర్కానుగృహీతా- అతస్తయోపబృంహణం కార్యమితి ప్రత్యవస్థానాత్సంగతిరిత్యర్థః. ప్రథమవిచారఃపూర్వవత్. తదర్థంకించేతనాద్బ్రహ్మణోఽచేతనజగదుత్పత్తిస్సంభవతి- నేతివిచారః. తదర్థంకిం జగత్కారణస్య జగత్సాలక్షణ్యానుమితి హేతురనైకాన్తికః నేతి. యదానానైకాన్తికః- తదాచేతనాద్బ్రహ్మణోఽచేతనజగదుత్పత్తేరసంభవాద్బ్రహ్మకారణవాదశ్చాల్యః. యదాత్వనైకాన్తికః- తదా బ్రహ్మణోవిలక్షణజగదుత్పత్తిసంభవాత్-బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యమితి. సౌత్రం నేతిపదం వ్యాచష్టే (యదితి) అస్యేతివ్యాఖ్యేయం. తద్వ్యాచష్టే (ప్రత్యక్షాదిభిరితి) అస్యేతిపదం లౌకికప్రమాణసిద్ధాకారవిశిష్టపరామర్శీతిభావః. విలక్షణత్వాదితిపదంవ్యాచష్టే (భవదభ్యుపేతాదితి) అచేతనత్వేనేత్యాదివిశేషణచతుష్టయప్రతియోగిత్వేన సర్వజ్ఞాదిత్యాదివిశేషణచతుష్టయముక్తం * తథాత్వమిత్యాదికం సూత్రఖండంవ్యాచష్టే (నకేవలమితి) తథాత్వపదవ్యాఖ్యానం విలక్షణత్వమితి. విలక్షణత్వోపలమ్భకం శబ్దముదాహరతి (విజ్ఞానమితి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (యద్ధియత్కార్యమితి) అపౌరుషేయస్యశాస్త్రస్యమానాన్తరాగోచరార్థవిషయత్వాత్ ప్రత్యక్షాదిదృష్టవ్యాప్తిమూలస్తర్కశ్శాస్త్రసిద్ధమర్థంనగోచరయతీత్యత్రాహ (అవశ్యంచేతి) అనన్యాపేక్షస్య- ప్రమాణాన్తరానపేక్షస్య- ప్రమాణాన్తరనైరపేక్ష్యేపి ప్రమాణాఙ్గభూతస్తర్కోఽనుసరణీయఇత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (యతఇతి) క్వచిత్క్వచిద్విషయే- స్వతఏవాస్పష్టార్థే. ప్రామాణ్యస్య పరానపేక్షత్వంనామ ప్రమిత్యన్తరనైరపేక్ష్యం- నత్వితికర్తవ్యతానైరపేక్ష్యమిత్యభిప్రాయః. తర్కేణ ప్రమాణస్య కించిత్కారం దర్శయతి (తర్కోహినామేతి) యన్నభసో నీరూపత్వాదచాక్షుషత్వముచ్యతే-తదర్థస్వభావవిషయనిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనం. వైధహింసాయాశ్శ్రేయస్కరత్వప్రమితి జనకవాక్యనిరూపణేన * నహింస్యాదితి వాక్యస్యవైధహింసావ్యతిరిక్తవిషయత్వంయదుచ్యతే తత్సామగ్రీవిషయనిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనమ్. ప్రత్యక్షస్య జ్వాలైక్యవిషయత్వంవినా జ్వాలోత్పత్తినిరూపణేన తత్స్వరూపమాత్రవిషయత్వనిర్ణయశ్చ. యద్వా అర్థస్వభావవిషయనిరూపణంనామ బాధ్యత్వాబాధ్యత్వనిరూపణం. కారణదోషస్య బాధకప్రత్యయస్యవా భావాభావనిరూపణేన ప్రమాణస్య విషయవిశేషపరిచ్ఛేదక

మాణానాంసమానా. శాస్త్రస్యతువిశేషేణాకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యజ్ఞానాధీనప్రమాణభావస్య సర్వత్రైవత
ర్కానుగ్రహాపేక్షా. ఉక్తంచ మనునా*యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే సధర్మంవేద నేతరఇతి. తదేవహితర్కా-
నుగృహీతశాస్త్రార్థప్రతిష్ఠాపనం శ్రుత్యాచమన్తవ్యఇత్యుచ్యతే. అథోచ్యేత-శ్రుత్యాజగతోబ్రహ్మైక
కారణత్వేనిశ్చితేసతితత్కార్యస్యాపి జగతశ్చైతన్యానువృత్తిరభ్యుపగమ్యతే. యథాచేతనస్య సుషుప్తి
మూర్ఛాదిషు చైతన్యానుపలమ్భః-తథాఘటాదిష్వపి సదేవచైతన్యమనుద్భూతమ్. అతఏవచేతనాచేత
నవిభాగఇతి. నైతదుపపద్యతే- యతోనిత్యానుపలబ్ధిరసద్భావమేవసాధయతి. అతఏవ చైతన్యశక్తియో
గోపి తేషునిరస్తః- యస్యహికదాచిత్కదాచిదపియత్కార్యానుపలబ్ధిః-తస్యతత్కార్యశక్తింబ్రువాణో
వన్ధ్యాసుతసమితిషు తజ్జననీనాం ప్రజననశక్తింబ్రూతామ్. కించ వేదాన్తైర్జగతోబ్రహ్మోపాదానతా
ప్రతిపాదననిశ్చయేసతి ఘటాదీనాం చైతన్యశక్తేశ్చైతన్యస్యవాఽనుద్భూతస్య సద్భావనిశ్చయః-తన్ని
శ్చయేసతివేదాన్తైర్జగతోబ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదననిశ్చయఇతీతరేతరాశ్రయత్వంవిలక్షణయోర్హి
కార్యకారణభావః ప్రతిపాదయితుమేవనశక్యతే. కింపునః ప్రకృతివికారయోస్సాలక్షణ్యమభిప్రేతం-
యదభావాజ్జగతోబ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదనాసంభవంబ్రూషే. నతావత్సర్వధర్మసారూప్యం, కా
ర్యకారణభావానుపపత్తేః. నహి మృత్పిణ్డకార్యేషు ఘటశరావాదిషు పిణ్డత్వాద్యనువృత్తిర్దృశ్యతే. అ
థ యేనకేనచిద్ధర్మేణ సారూప్యం- తజ్జగద్బ్రహ్మణోరపి సత్త్వాదిలక్షణంసంభవతి. తదుచ్యతే. యేనస్వ
భావేన కారణభూతం వస్తువస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తం- తస్యస్వభావస్య తత్కార్యేష్వనువృత్తిః కార్య
కారణసాలక్షణ్యం- యేనహ్యాకారేణ మృదాదిర్హిరణ్యాద్వ్యావర్తతే- తదాకారానువృత్తిస్తత్కా
ర్యేషు కుణ్డలాదిషుదృశ్యతే. బ్రహ్మచ హేయప్రత్యనీకజ్ఞానానన్దైశ్వర్యస్వభావం- జగచ్చ తత్ప్రత్య
నీకస్వభావమితి నతదుపాదానమ్. ననుచ వైలక్షణ్యేపి కార్యకారణభావోదృశ్యతే- యథాచేతనాత్పు

త్వసచ్ఛయోవివక్షితః (శాస్త్రస్యత్వితి) తుశబ్దఃసాధ్యవైషమ్యంద్యోతయతి. విశేషేణేతిశబ్దస్సాధనవైషమ్యమ్. ఆకా
ఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాసాపేక్షత్వంసాధనవైషమ్యం- తేన సర్వత్ర తర్కాసాపేక్షత్వం సాధ్యవైషమ్యమిత్యభిప్రాయః.
యాదవప్రకాశమతేనచోద్యంశఙ్కతే (అథేతి) చైతన్యానుపలమ్భఃకథమిత్యత్రాహ (యథాచేతనస్యేతి) వేదా
న్తిభిన్నిత్యస్యాత్మస్వరూపావభాసరూపస్య చైతన్యస్య విద్యమానస్యాపి సుషుప్తౌ స్ఫుటతరోపలమ్భాభావాభ్యుపగ
మాత్తంప్రతిబన్దీకృత్యపరిహారఉక్తః- సర్వత్ర చైతన్యసద్భావే చేతనాచేతనవ్యవస్థాకథమిత్యత్రాహ (అతఏవేతి)
పరిహరతి (నైతదితి) ఇతరవాదిభిస్సుషుప్తౌచైతన్యోత్పత్తిశక్తియోగస్యాభ్యుపగతత్వాత్తత్ప్రతిబన్దీకారేణ ఘటాదీ
నాంచ చైతన్యానుపలమ్భేపి చైతన్యశక్తియోగాత్కారణసాలక్షణ్యసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్యాహ (అతఏవచైతన్యేతి) వేదా
న్తప్రామాణ్యమభ్యుపగచ్ఛతా త్వయాప్యేవమఙ్గీకార్యమిత్యాశఙ్క్యాహ (కించేతి) బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపా
దనస్య కథం ఘటాదిషు చైతన్యనిశ్చయసాపేక్షత్వమిత్యత్రాహ (విలక్షణయోర్హీతి) నహి ఆదిత్యోయూపఇత్యా
దివాక్యమయోగ్యార్థప్రతిపాదనక్షమం- తస్మాద్యోగ్యత్వనిశ్చయేసతి బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదనసంభవఇత్యన్యో
న్యాశ్రయఇత్యర్థః. సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయాచోదయతి (కింపునరితి) సత్తాదీత్యాదిశబ్దేనద్రవ్యత్వంవివక్షితమ్. పరిహరతి-
(తదుచ్యతఇతి) సాలక్షణ్యమేవంస్యాత్- తతఃకిమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మచేతి)॥బ్రహ్మణోజగతశ్చద్రవ్యత్వావాన్తరజాతి
విశేషస్సాలక్షణ్యమితిఫలితమ్. తచ్చాత్రచేతనత్వం- తేనచ సాలక్షణ్యం నాస్తీత్యర్థః. ఏవంవైలక్షణ్యస్యాసిద్ధిరాశఙ్క్య
పరిహృతా- అథానైకాన్త్యమాశఙ్క్యపరిహరతి (ననుచేతి)..........................

రుపాదచేతనాని కేశనఖదన్తలోమానిజాయన్తే, యథాచాచేతనాద్గోమయాచ్చేతనో వృశ్చికోజాయతే చేతనాద్వోర్ణనాభేశ్చేతనస్తన్తుః- నైతదేవం- యతస్తత్రాప్యచేతనాంశఏవ కార్యకారణభావః......

అథస్యాత్- అచేతనత్వేనాభిమతానామపి చైతన్యయోగశ్శ్రూయతే * తంపృథివ్యబ్రవీత్ * తాఆపోవాఅకామయన్త * తేహేమే ప్రాణాఅహంశ్రేయసే వివదమానాబ్రహ్మజగ్ముః ఇత్యేవమాదిశ్రుతిషు పృథివ్యాదీనాం చేతనత్వం పౌరాణికాశ్చ మన్యన్తే- అతోనసాలక్షణ్యమితి. అతఉత్తరంపఠతి.

౫ ॥ సూ. అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యాం తుశబ్దశ్చోదితా శఙ్కానివృత్త్యర్థః. పృథివ్యాద్యభిమానిన్యో దేవతాః * తంపృథివ్యబ్రవీదిత్యాదిషు పృథివ్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యన్తే. కుతః (విశేషానుగతిభ్యాం) విశేషః- విశేషణం. దేవతాశబ్దేనవిశేష్యపృథివ్యాదయో ఽభిధీయన్తే * హన్తాహమిమాస్తిస్రోదేవతాఇతి తేజోఽబన్నాని దేవతాశబ్దేన విశేష్యన్తే * సర్వాహ వై దేవతాఅహంశ్రేయసేవివదమానాః * తేదేవాః ప్రాణేనిశ్రేయసంవిదిత్వేతిచ. అనుగతిః అనుప్రవేశః * అగ్నిర్వాగ్భూత్వాముఖంప్రావిశత్ ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వాఽక్షిణీప్రావిశత్ వాయుః ప్రాణోభూత్వానాసికేప్రావిశదిత్యాదినావాగాద్యభిమానిత్వేనాగ్న్యాదీనామనుప్రవేశశ్శ్రూయతే. అతో జగతోఽచేతనత్వేనవిలక్షణత్వాద్బ్రహ్మకార్యత్వానుపపత్తేస్తర్కానుగృహీతస్మృత్యైవనరోధేన జగతః ప్రధానోపాదానత్వంవేదాన్తైఃప్రతిపాద్యతే. ....ఇతిప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౬ ॥ సూ. దృశ్యతేతు తుశబ్దాత్పక్షోవిపరివర్తతే. యదుక్తంజగతోబ్రహ్మవిలక్షణత్వేన బ్రహ్మోపాదానత్వంనసంభవతీతి- తదయుక్తం- విలక్షణయోరపి కార్యకారణభావదర్శనాత్. దృశ్యతేహి మాక్షికాదేర్విలక్షణస్య క్రిమ్యాదేస్తస్మాదుత్పత్తిః. నన్వుక్తమచేతనాంశఏవ కార్యకారణభావాత్తత్రసాలక్షణ్యం. సత్యముక్తం- నతావతా కార్యకారణయోర్భవదభిమతసాలక్షణ్యసిద్ధిః. యథాకథఞ్చిత్సాలక్షణ్యే సర్వస్య సర్వసాలక్షణ్యేన సర్వస్మాత్సర్వోత్పత్తిప్రసఙ్గభయాద్వస్త్వన్తరవ్యావృత్తిహేతుభూతస్యాకారస్యానువృత్తిస్సాలక్షణ్యంభవతాఽభ్యుపేతం- సతు నియమో మాక్షికాదిభ్యః క్రిమ్యాద్యుత్పత్తౌ నదృశ్యతఇతి బ్రహ్మవిలక్షణస్యాపి జగతోబ్రహ్మకార్యత్వంనానుపపన్నమ్ నహి మృద్ధిరణ్యఘటమకుటాదిష్వివ వస్త్వన్తరవ్యావృత్తిహేతుభూతాసాధారణాకారానువృత్తిర్మాక్షికగోమయక్రిమివృశ్చికాదిషు దృశ్యతే ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అథస్యాదితి)

౫ ॥ సూ. అభిమానివ్యపదేశస్తువిశేషానుగతిభ్యాం తుశబ్దస్య పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థతామాహాదితివ్యాచష్టే(తుశబ్ద ఇతి) *హన్తాహమిమాఇత్యాదివాక్యే పృథివ్యాదీనామస్పష్టత్వాదాహ(తేజోఽబన్నానీతి)

౬ ॥ సూ. దృశ్యతేతు కిం యేనకేనచిదాకారేణ కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యంవివక్షితం తదస్మత్పక్షేప్యస్తి. సర్వధర్మసాదృశ్యంచేత్- మృద్ఘటాదిష్వపినాస్తి. ద్రవ్యత్వావాన్తరచేతనత్వజాత్యనువృత్తిశ్చేత్ తేబ్రహ్మకారణత్వవాదిబహుశ్రుతిస్మృతివిరోధాద్బాహ్యస్తర్కఇతి * తర్కాప్రతిష్ఠానాదితిసూత్రేణ పరిహరిష.. చేతనత్వానువృత్తిరప్యస్తి- విశిష్టస్య కారణత్వాత్. కార్యేప్యచిదంశే అచేతనత్వానువృత్తివచ్చిదంశే చేతనత్వానువృత్తిరపి విద్యతేఇతి సాక్షాత్పరిహారఉపరితనాధికరణేషువక్ష్యతే. కారణం యేనాకారేణవస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తం- తేనాకారేణ కార్యస్య సాలక్షణ్యంచేత్- తస్యవ్యభిచారోఽస్మింత్సూత్రేవివక్షితః. మాక్షికస్య వస్త్వన్తరాద్వ్యావర్తకాకారోమాక్షికత్వం- తత్తు క్రిమ్యాదౌనాస్తీత్యర్థః. నదృశ్యతఇత్యేతద్వివృణోతి (నహీతి) ....

౭ ॥ సూ. —అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్— యది కార్యభూతాజ్జగతః కారణభూతం బ్రహ్మ విలక్షణం- తర్హి కార్యకారణయోర్ద్రవ్యాన్తరత్వేన కారణేఽస్మిన్బ్రహ్మణి కార్యం జగన్న విద్యత ఇత్యసత ఏవ జగత ఉత్పత్తిః ప్రసజ్యత ఇతి చేత్• నైతదేవం- కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యనియమప్రతిషేధమాత్రమేవ హి పూర్వసూత్రేఽభిప్రేతం, నతు కారణాత్కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వమ్• కారణభూతం బ్రహ్మైవ స్వస్మాద్విలక్షణజగదాకారేణ పరిణమత ఇత్యేతత్తు న పరిత్యక్తం- క్రిమిమాక్షికయోరపి హి సతి చ వైలక్షణ్యే కుండలహిరణ్యయోరివ ద్రవ్యైక్యమస్త్యేవ............ అత్ర చోదయతి

౮ ॥ సూ. —అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగాదసమఞ్జసం— అపీతావిత్యపీతిపూర్వకసృష్ట్యాదేః ప్రదర్శనార్థం ✱ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ✱ ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వప్యయావస్థాపదేశపూర్వకత్వదర్శనాత్సృష్ట్యాదేః. యది కార్యకారణయోర్ద్రవ్యైక్యమభ్యుపేతం- తదా కార్యస్య జగతో బ్రహ్మణ్యప్యయస్సృష్ట్యాదిషు సత్సు బ్రహ్మణ ఏవ తత్తదవస్థాన్వయ ఇతి కార్యగతాస్సర్వ ఏవాపురుషార్థా బ్రహ్మణి ప్రసజ్యేరన్, సువర్ణ ఇవ కుండలగతా విశేషాః. తతశ్చ వేదాన్తవాక్యం సర్వమసమఞ్జసం స్యాత్ ✱ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ ✱ అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః ✱ న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే ✱ తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి ✱ అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాత్ ✱ అనీశయా శోచతి ముహ్యమాన ఇత్యేకస్మిన్నేవ వస్తున్యేషాం పరస్పరవిరుద్ధానాం ప్రసక్తేః. అథోచ్యేత- చిదచిద్వస్తుశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కార్యకారణభావాచ్ఛరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతత్వాచ్చ దోషాణాం న శరీరిణి బ్రహ్మణి కార్యావస్థే కారణావస్థే వా ప్రసంగ ఇతి. తదయుక్తం, జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావస్యైవాసంభవాత్- సంభవే చ బ్రహ్మణి శరీరసమ్బన్ధనిబన్ధనదోషాణామనివార్యత్వాత్, న హి చిదచిద్వస్తునో బ్రహ్మణశ్శరీరత్వం సమ్భవతి, శరీరం హి నామ కర్మఫలరూపసుఖదుఃఖభోగసాధనభూతేన్ద్రియాశ్రయః, పఞ్చవృత్తిప్రాణాధీనధారణః, పృథివ్యాదిభూతసంఘాతవిశేషః,

---

౭ ॥ సూ. —అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్— అరమ్భణాధికరణార్థః ప్రసంగాదనేన సూత్రేణ స్మారితః (యదీతి) విలక్షణత్వకథనేన ద్రవ్యాన్తరత్వముక్తం భవతి- తతోఽసత్కార్యవాదస్స్యాదితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః (నైతదేవమిత్యాది) కార్యకారణయోస్సజాతీయత్వమేవ. అస్యేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞానాద్ద్రవ్యాన్తరజాత్యా సాలక్షణ్యనియమః ప్రతిషిద్ధః- న త్వేకద్రవ్యత్వమిత్యర్థః............ ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అత్రేతి)

౮ ॥ సూ. —అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగాదసమఞ్జసం— (సృష్ట్యాదేరితి) ఆదిశబ్దేన స్థితిరుచ్యతే, అపీతేస్సృష్ట్యాదిప్రదర్శనార్థత్వం కథమిత్యత్రాహ (సదేవేతి) సువర్ణకుండలాదిదృష్టాన్తస్య బుద్ధిస్థత్వాత్ ✱ తద్వదిత్యుక్తం. యద్వా బ్రహ్మణి జగద్వదపురుషార్థాదిప్రసంగాదిత్యర్థః. యద్వా✱ తద్వదితి మత్వర్థీయప్రత్యయః. జగద్గతాపురుషార్థాదిమత్త్వప్రసంగాదిత్యర్థః. అసమఞ్జసత్వం దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదినా) పరస్పరవిరుద్ధానాం-విరుద్ధార్థానాం వాక్యానామిత్యర్థః. సిద్ధాన్తీ శఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) (శరీరసంబన్ధనిబన్ధనదోషాణామితి) రుమాగతవస్త్వన్తరాణాం లవణత్వాపత్తిర్దృశ్యతే ✱ తత్సంయోగీ చ పఞ్చమ ఇత్యుచ్యత ఇతి చేత్యభిప్రాయః. శరీరత్వాసంభవముపపాదయితుం శరీరస్వభావమాహ (శరీరం హీతి) వ్యాపకనివృత్త్యా వ్యాప్యశరీరత్వనివృత్తిం దర్శయితుం శరీరత్వవ్యాపకాకారాన్ దర్శయతి (కర్మఫలేతి) అత్ర పరోక్తం లక్షణమప్యన్తర్గతమ్. సుఖదుఃఖేతి భోగాశ్రయత్వేన్ద్రియాశ్రయత్వోక్తిః. కర్మఫలభోగసాధనత్వం ముక్తేశ్వరశరీరస్థేన్ద్రియవ్యావర్తకం, పఞ్చవృత్తీతి చేష్టాశ్రయత్వోక్తిః. తతః కిమిత్యపేక్షాయాం

తథావిధస్యైవ లోకవేదయోశ్శరీరత్వప్రసిద్ధేః. పరమాత్మనశ్చ * అపహతపాప్మావిజరః *అనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతి * అపాణిపాదోజవనోగ్రహీతాపశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణః* అప్రాణోహ్యమనాఇత్యాదిభిః కర్మతత్ఫలభోగయోరభావాదిన్ద్రియాధీనభోగత్వాభావాత్ప్రాణవత్త్వాభావాచ్చ నతంప్రతి చేతనాచేతనయోశ్శరీరత్వమ్- నచాచేతనవ్యష్టిరూపతృణకాష్ఠాదీనాం సమష్టిరూపస్య భూతసూక్ష్మస్యచేన్ద్రియాశ్రయత్వాదిసమ్భవతి. భూతసూక్ష్మస్యపృథివ్యాదిసంఘాతత్వంచనవిద్యతే. చేతనస్యతు జ్ఞానైకాకారస్య సర్వమేతన్నసమ్భవతీతి నతరాంశరీరత్వసమ్భవః. నచ భోగాయతనత్వం శరీరత్వమితి శరీరత్వసమ్భవః. భోగాయతనేషు వేశ్మాదిషు శరీరత్వాప్రసిద్ధేః. యత్రవర్తమానస్యైవ సుఖదుఃఖోపభోగః- తదేవ భోగాయతనమితిచేన్న. పరకాయప్రవేశజన్మసుఖదుఃఖోపభోగాయతనస్య పరకాయస్యప్రవిష్టశరీరత్వాప్రసిద్ధేః. ఈశ్వరస్యతు స్వతస్సిద్ధనిత్యనిరతిశయానన్దస్య భోగంప్రతి చిదచితోరాయతనత్వనియమోనసమ్భవతి. ఏతేన భోగసాధనమాత్రస్య శరీరత్వంప్రత్యుక్తమ్. అథమతం- యదిచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తియత్- తత్తస్యశరీరమితి- సర్వస్యేశ్వరేచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిత్వేనేశ్వరశరీరత్వంసమ్భవతీతి. తదపినసాధీయః- శరీరతయా ప్రసిద్ధేషు తత్తచ్చేతనేచ్ఛాయత్తస్వరూపత్వాభావాద్గ్రుగ్ణశరీరస్యతదిచ్ఛాధీనప్రవృత్తిత్వాభావాన్మృతశరీరస్య తదాయత్తస్థితిత్వాభావాచ్చ- సాలభఞ్జికాదిషు చేతనేచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిషు తచ్ఛరీరత్వాప్రసిద్ధేశ్చ. చేతనస్య నిత్యస్యేశ్వరేచ్ఛాయత్తస్వరూపత్వాభావాచ్చ నతచ్ఛరీరత్వసమ్భవః. నచ యద్యదేకనియామ్యం- యదేకధార్యం- యస్యైకశేషభూతం- తత్తస్య శరీరమితివాచ్యం- క్రియాదిషువ్యభిచారాత్ * అశరీరంశరీరేషు * అపాణిపాదోజవనోగ్రహీతేత్యాదిభిశ్చేశ్వరస్య శరీరాభావః ప్రతిపాద్యతే- అతోజగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావస్యాసమ్భవాత్తత్సమ్భవేన బ్రహ్మణిదోషప్రసంగాద్బ్రహ్మకారణవాదే వేదాన్తవాక్యానామసామఞ్జస్యమితి.........అతోత్తరం.

౯ ॥ సూ. **నతుదృష్టాన్తభావాత్** నైవమసామఞ్జస్యం ఏకస్యైవావస్థాద్వయాన్వయేపిగుణదోషవ్యవస్థితేర్దృష్టాన్తస్యవిద్యమానత్వాత్. తుశబ్దోత్ర నోయసమ్బన్ధగన్ధస్య

శరీరతయాఽభిమతపరమాత్మస్వభావపర్యాలోచనయా శరీరత్వాసంభవమాహ (పరమాత్మనశ్చేతి) కర్మసమ్బన్ధరాహిత్యమాహ (అపహతేతి) తత్ఫలాభావమాహ (అనశ్నన్నితి) ఇన్ద్రియానపేక్షతామాహ(అపాణీతి) చేష్టాశ్రయత్వాభావమాహ (అప్రాణఇతి) శరీరతయాఽభిమతానాం శరీరలక్షణవిరుద్ధస్వభావతాందర్శయతి (నచాచేతనేతి భోగాయతనత్వంపృథగ్దూషయతి (నచేతి) చేష్టాశ్రయత్వేన్ద్రియాశ్రయత్వయోఃపూర్వోక్తం దూషణమేవ. భోగాయతనం-భోగసాధనవిశేషః. అతఏవహిభోగసాధనమాత్రస్యేత్యుక్తం. సిద్ధాన్త్యభిమతలక్షణందూషయతి(అథమతమిత్యాదినా)అవ్యాప్తిమాహ(శరీరతయేతి)అతివ్యాప్తిమాహ(సాలభఞ్జికాదిష్వితి)అసంభవమాహ(చేతనస్యేతి)(నచేత్యాది)ఆదిశబ్దేనగుణోవివక్షితః. తద్ద్వైవిధ్యాద్బహువచనమ్. ఏవం పరమాత్మనశ్చిదచితోశ్చ స్వభావాలోచనయా శరీరత్వంప్రతిక్షిప్తం-అథ పరస్య శరీరప్రతిషేధాచ్చకస్యచిత్తంప్రతి శరీరత్వాసమ్భవమాహ(అశరీరమితి)*అపాణీత్యాదివాక్యమిన్ద్రియాభావజ్ఞాపనాయపూర్వముపాత్తం-ఇదానీమిన్ద్రియాధిష్ఠానావయవనిషేధముఖనశరీరాభావజ్ఞాపనార్థం

౯ ॥ సూ. **నతు దృష్టాన్తభావాత్** అక్షరార్థమాహ (నైవమితి) నేతిపదేనైవపూర్వపక్షేవ్యావర్తితేపి తుశబ్దశ్శరీరశరీరిభావసమ్భవజ్ఞాపనార్థః (తుశబ్దోత్రేతి) శరీరాత్మత్వసమ్భవాదిత్యభిప్రాయః. హేయ

సమ్భావనీయతాం ద్యోతయతి. ఏతదుక్తం భవతి, చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తదాత్మభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణస్సఙ్కోచవికాసాత్మకకార్యకారణభావావస్థాద్వయాన్వయేపి న కశ్చిద్విరోధః- యతస్సఙ్కోచవికాసౌ పరబ్రహ్మశరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతౌ. శరీరగతాస్తు దోషా నాత్మని ప్రసజ్యన్తే- ఆత్మగతాశ్చ గుణా న శరీరే- యథా దేవమనుష్యాదీనాం సశరీరాణాం క్షేత్రజ్ఞానాం శరీరగతా బాలత్వయువత్వస్థవిరత్వాదయో నాత్మని సమ్బధ్యన్తే- ఆత్మగతాశ్చ జ్ఞానసుఖాదయో న శరీరే- అథ చ దేవో జాతో మనుష్యో జాతః- తథా స ఏవ బాలో యువా స్థవిరశ్చేతి వ్యపదేశశ్చ ముఖ్యః, భూతసూక్ష్మశరీరస్యైవ క్షేత్రజ్ఞస్య దేవమనుష్యాదిభావ ఇతి * తదన్తరప్రతిపత్తావితి వక్ష్యత ఇతి. యత్పునరుక్తం చిదచిదాత్మకస్య జగతః స్థూలస్య సూక్ష్మస్య చ పరమాత్మానం ప్రతి శరీరభావో నోపపద్యత ఇతి. తదనాకలితసమ్యఙ్న్యాయానుగృహీతవేదాన్తవాక్యగణస్య స్వమతిపరికల్పితకుతర్కవిజృమ్భితం- సర్వ ఏవ హి వేదాన్తాః స్థూలస్య సూక్ష్మస్య చేతనస్యాచేతనస్య సమస్తస్య చ పరమాత్మానం ప్రతి శరీరత్వం శ్రావయన్తి. వాజసనేయకే తావత్కాణ్వశాఖాయాం మాధ్యన్దినశాఖాయాం చాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ *యస్య పృథివీ శరీరమిత్యారభ్య పృథివ్యాదిసమస్తమచిద్వస్తు * యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్ *యస్య విజ్ఞానం శరీరం *య ఆత్మని తిష్ఠన్ * యస్యాత్మా శరీరమితి చేతనం చ పృథక్పృథఙ్నిర్దిశ్య తస్య తస్య పరమాత్మశరీరత్వమభిధీయతే. సుబాలోపనిషది చ యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరమిత్యారభ్య తద్వదేవ చిదచితోస్సర్వావస్థయోః పరమాత్మశరీరత్వమభిధాయ *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి తస్య సర్వభూతాని ప్రత్యాత్మత్వమభిధీయతే. స్మరన్తి చ* జగత్సర్వం శరీరం తే * యదమ్బు వైష్ణవః కాయః * తత్సర్వం వై హరేస్తనుః * తాని సర్వాణి తద్వపుః* సోభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాదిత్యాది. భూతసూక్ష్మాత్స్వాచ్ఛరీరాదిత్యర్థః. లోకే చ శరీరశబ్దో ఘటాదిశబ్దవదేకాకారద్రవ్యనియతవృత్తిమనాసాదితః క్రిమికీటపతఙ్గసర్పనరపశుప్రభృతిష్వత్యన్తవిలక్షణాకారేషు ద్రవ్యేష్వగౌణః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే-

---

సమ్బన్ధస్యాసమ్భావనీయత్వే దృష్టాన్తః క ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అముఖ్యత్వమాశఙ్క్యాహ (అథ చేతి) * పశ్యమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీత్యపామేవ దేవత్వాదిధర్మాః- స పురుషస్యేత్యత్రాహ (భూతసూక్ష్మశరీరస్యేతి) యద్వా జీవస్య శరీరోత్పత్తేః ప్రాగప్యచిత్సమ్బన్ధేన తిహి బ్రహ్మణః కార్యకారణోభయావస్థాయామపి చిదచిద్విశిష్టస్య తద్గతదోషరాహిత్యే దృష్టాన్తత్వమిత్యత్రాహ (భూతసూక్ష్మేతి) పరోక్తం శరీరత్వాసమ్భవమనువదతి (యత్పునరితి) సమ్యఙ్న్యాయః- ప్రమాణానుగుణన్యాయః. కుతర్కః- ప్రమాణవిరుద్ధస్తర్కః. సర్వత్ర వ్యాప్తం లక్షణం వివక్షుశ్చిదచితోర్బ్రహ్మశరీరత్వేన వేదే ప్రయోగం దర్శయతి (సర్వ ఏవ హీతి)* సోభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాదిత్యత్ర చిదచితోశ్శరీరత్వమస్పష్టమితి తద్వ్యాచష్టే (భూతసూక్ష్మాదితి) * ఆసీదిదం తమోభూతమితి ప్రకృతమేవ శరీరత్వేనోచ్యత ఇత్యర్థః (లోకే చేత్యాది) (ఘటాదిశబ్దవత్) యథా ఘటాదిశబ్దాః ఏకాకారవస్తుషు ముఖ్యాః ప్రయుజ్యన్తే- న తథా శరీరశబ్దః అపి త్వనేకాకారవస్తుషు ముఖ్యః ప్రయుక్తః. అతోఽనుగతత్వాయ హి క్రిమికీటాదివ్యాపకం లక్షణముక్తం- తస్యావ్యాప్తత్వాత్సార్వత్రికం లక్షణాన్తరం స్వీకార్యమితి భావః (అగౌణః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యత ఇతి) అస్యాయమభిప్రాయః- ద్విపాత్త్వం మనుష్యత్వం బ్రాహ్మణత్వం వా శరీరలక్షణత్వేన కిమితి నోచ్యతే. అన్యత్రాపి ముఖ్యప్రయోగదర్శనాదితి చేత్. తర్హి లోకవేదయోర్యత్ర యత్ర ప్రయోగో దృశ్యతే- తదనుయాయి లక్షణం

తేన తస్య ప్రవృత్తినిమిత్తవ్యవస్థాపనం సర్వప్రయోగానుగుణ్యేనైవ కార్యమ్. త్వదుక్తం చ కర్మఫలభోగహేతురిత్యాదికం ప్రవృత్తినిమిత్తలక్షణం న సర్వప్రయోగానుగుణం. యథోక్తేష్వీశ్వరశరీరతయాఽభిహితేషు పృథివ్యాదిష్వవ్యాప్తేః. కిఞ్చ- ఈశ్వరస్యేచ్ఛావిగ్రహేషు- ముక్తానాం చ * స ఏకధా భవతీత్యాదివాక్యావగతేషు విగ్రహేషు- తల్లక్షణమవ్యాప్తం- కర్మఫలభోగనిమిత్తత్వాభావాత్తేషాం. పరమపురుషేచ్ఛావిగ్రహాశ్చ న పృథివ్యాదిభూతసంఘాతవిశేషాః * న భూతసంఘసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మనః ఇతి స్మృతేః- అతో భూతసంఘాతరూపత్వం చ శరీరస్యావ్యాప్తమ్. పఞ్చవృత్తిప్రాణాధీనధారణత్వం చ స్థావరశరీరేష్వవ్యాప్తం- స్థావరేషు హి ప్రాణసద్భావేఽపి తస్య పఞ్చధా అవస్థాయ శరీరస్య ధారకత్వేనావస్థానం నాస్తి. అహల్యాదీనాం కర్మనిమిత్తశిలాకాష్ఠాదిశరీరేష్విన్ద్రియాశ్రయత్వం సుఖదుఃఖహేతుత్వం చావ్యాప్తం. అతో యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే నియన్తుం ధారయితుం చ శక్యం- తచ్ఛేషతైకస్వరూపం చ- తత్తస్య శరీరమితి శరీరలక్షణమాస్థేయం. రుగ్ణశరీరాదిషు నియమనాద్యదర్శనం విద్యమానాయా ఏవ నియమనశక్తేః ప్రతిబన్ధకృతం అగ్న్యాదేశ్శక్తిప్రతిబన్ధాదౌష్ణ్యాద్యదర్శనవత్. మృతశరీరం చ చేతనవియోగసమయ ఏవ విశరితుమారబ్ధం- క్షణాన్తరే చ విశీర్యతే. పూర్వం శరీరతయా పరిక్లృప్తసంఘాతైకదేశత్వేన చ తత్ర శరీరత్వవ్యవహారః. అతస్సర్వం పరమపురుషేణ సర్వాత్మనా స్వార్థే నియామ్యం ధార్యం- తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి సర్వం చేతనాచేతనం తస్య శరీరం * అశరీరం శరీరేష్విత్యాదిచ కర్మనిమిత్తశరీరప్రతిషేధపరం- యథోక్తస

వాచ్యం- న త్వననుయాయిలక్షణముక్త్వా అన్యత్ర గౌణత్వం కల్పనీయమితి. తతః కిమిత్యత్రాహ (తేనతస్యేతి) అనుగుణం నిమిత్తం హ్యుక్తమిత్యత్రాహ (త్వదుక్తం చేతి) (ప్రవృత్తినిమిత్తలక్షణమితి) ప్రవృత్తినిమిత్తం సముదాయశక్తినిమిత్తమ్. వాచ్యభూతేత్యర్థః. లక్ష్యతే తల్లక్షణమ్. తేన వ్యుత్పత్తినిమిత్తభూతస్యోపలక్షణభూతస్య చ లక్షణస్యావ్యావృత్తిః. గోశబ్దస్య గమిధాతుర్వ్యుత్పత్తినిమిత్తం- పృథివీశబ్దవాచ్యస్య పృథివీత్వస్యోపలక్షణభూతం గన్ధవత్త్వం- తదుభయమపి న ప్రవృత్తినిమిత్తం. అయమర్థః- శరీరదేహాదివ్యుత్పత్తినిమిత్తభూతా విశరణోపచయాదయో నానుగతాః- గన్ధోపలక్ష్యపృథివీత్వవత్ప్రవృత్తినిమిత్తభూతముపలక్షణాన్తరోపలక్ష్యం జాత్యాదికమపి న దృశ్యతే- అతో లక్షణతయాఽభిమతమిదమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తమేష్టవ్యం- తచ్చాయుక్తం- అననుగతత్వాదితి. పాణిపాదాదిమచ్ఛరీరేష్వవ్యాప్తిమాహ (కిఞ్చేతి) (తల్లక్షణమితి) ప్రథమోపాత్తం కర్మఫలోపభోగహేతుత్వం వివక్షితం. భూతసంఘాతరూపత్వస్యావ్యాప్తిం దర్శయితుమాహ (పరమపురుషేచ్ఛేతి) (పఞ్చవృత్తీతి) ప్రాణసద్భావమాత్రవివక్షాయాం చేతనేష్వవ్యక్తాదిష్వీశ్వరశరీరభూతేష్వవ్యాప్తిరభిప్రేతా (అహల్యాదీనామితి) ఇన్ద్రియాశ్రయత్వం- జ్ఞానప్రవృత్తిజనకపటుతరేన్ద్రియాశ్రయత్వమ్. ఇన్ద్రియసద్భావమాత్రవివక్షాయాం పూర్వవదవ్యాప్తిరభిప్రేతా (అత ఇతి) అతః అనుయాయిలక్షణత్వాత్త్వదుక్తస్యాననుయాయిత్వాదిత్యర్థః * చేష్టేన్ద్రియార్థాశ్రయశ్శరీరమితి న్యాయసూత్రే శరీరస్య లక్షణత్రయముక్తం * చేష్టాధారో ఇన్ద్రియాశ్రయ ఇతి హి న్యాయవిదః. అస్య లక్షణత్రయస్యావ్యాప్తత్వాద్వ్యాపిలక్షణత్రయమాహ (యస్యేత్యాదినా) యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే నియన్తుం శక్యం- తత్తస్య శరీరం. యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే ధారయితుం శక్యం- తత్తస్య శరీరం. యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం శేషతైకస్వరూపం తత్తస్య శరీరమితి లక్షణత్రయం (తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి) అత్ర ఏకశబ్దప్రయోగస్సర్వాత్మనేతి పదస్య స్థానే ద్రష్టవ్యః. సర్వాత్మనేతి పదేన యావద్ద్రవ్యభావిత్వం వివక్షితం. తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి పృథగుక్తిస్స్వార్థశక్యశబ్దప్ర

[illegible]త్వశ్రవణాత్ - ఉపరితనాధికరణేషు చైతదుపపాదయిష్యతే * అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం * న తు దృష్టాన్తభావాదితి సూత్రద్వయేన * ఇతరవ్యపదేశాదిత్యధికరణసిద్ధో ఽర్థస్స్మారితః ...

౧౦ ॥ సూ. ——స్వపక్షదోషాచ్చ—— న కేవలం బ్రహ్మకారణవాదస్య నిర్దోషత్వాదేతత్సమాశ్రయణం- ప్రధానకారణవాదస్య దుష్టత్వాచ్చ తత్పరిత్యజ్యైతదేవ సమాశ్రయణీయం. ప్రధానకారణవాదే హి జగత్ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే- తత్ర హి నిర్వికారస్య చిన్మాత్రైకరసస్య పురుషస్య ప్రకృతిసన్నిధానేన ప్రకృతిధర్మాధ్యాసనిబన్ధనా జగత్ప్రవృత్తిః. నిర్వికారస్య చిన్మాత్రరూపస్య ప్రకృతిధర్మాధ్యాసహేతుభూతం ప్రకృతిసన్నిధానం కిం రూపమితి వివేచనీయం. కిం ప్రకృతేస్సద్భావ ఏవ- ఉత తద్గతః కశ్చిద్వికారః- అథ పురుషగత ఏవ కశ్చిద్వికారః. న తావత్పురుషగతః- అనభ్యుపగమాత్. నాపి ప్రకృతేర్వికారః - తస్యాధ్యాసకార్యతయాఽభ్యుపేతస్యాధ్యాసహేతుత్వాసంభవాత్. సద్భావమాత్రస్య సన్నిధానత్వే ముక్తస్యాప్యధ్యాసప్రసఙ్గ ఇతి త్రిష్వపి పక్షేషు జగత్ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే. అయమర్థస్సాఙ్ఖ్యపక్షప్రతిక్షేపసమయే * అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాదిత్యాదినా ప్రపఞ్చయిష్యతే... ....

౧౧ ॥ సూ. ——తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి—— తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వాదపి శ్రుతిమూలో బ్రహ్మకారణవాద ఏవ సమాశ్రయణీయః, న ప్రధానకారణవాదః. శాక్యోలూక్యాక్షపాదక్షపణకకపిలపతఞ్జలితర్కాణామన్యోన్యవ్యాఘాతాత్ తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వం గమ్యతే............

౧౨ ॥ సూ. ——అన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః——

యోగానపేక్షణాత్. యస్యేతిపదేన శరీరస్య న ఘటపటాదివదప్రతియోగిపదార్థత్వం- అపి తు పితృపుత్రాదివత్ సప్రతియోగికపదార్థత్వమితి దర్శితం. సప్రతియోగికపిత్రాదీనాం శరీరత్వవ్యావృత్త్యర్థం నియామ్యమిత్యుక్తం. నియామ్యమిత్యుక్తే భృత్యాదీనామపి శరీరత్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం సర్వాత్మనేతి పదం. యానద్రవ్యభావ ఇత్యర్థః క్రియాగుణాదివ్యావృత్త్యర్థం ద్రవ్యమిత్యుక్తం. ఆకాశాదిప్రదేశగమనాదిషు శక్యేష్వర్థేషు శరీరస్య నియమనాసంభవాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వార్థ ఇత్యుక్తం. స్వవిషయ ఇత్యర్థః * అర్థస్వాద్విషయే మోక్ష ఇత్యభిధానవిదః. స్వశబ్దశ్శరీరపరః. తత్తచ్ఛరీరసమ్పాద్యేషు కార్యేష్వితి యావత్. రుగ్ణశరీరే మాభూదితి శక్యమిత్యుక్తం. తత్ర శక్తేః ప్రతిబన్ధ ఏవ- న తు శక్త్యభావః- అగ్నేర్దాహశక్త్యాదివత్. జ్ఞానవ్యావృత్త్యర్థం చేతనస్యేత్యుక్తం, న హి జ్ఞానం జ్ఞానవిశిష్టేన నియామ్యం- అపి తు స్వాశ్రయేణ- తస్మాచ్చేతననియామ్యత్వాభావేన న తత్రాతివ్యాప్తిః. ఏవం లక్షణాన్తరద్వయేపి వ్యావర్త్యముచ్యతే- యస్య సర్వాత్మనా ద్రవ్యం శక్యమితి పదానాం పూర్వవద్వ్యావృత్తిః. చేతనస్యేతి పదేన ప్రధానవ్యావృత్తిః. శరీరిత్వప్రయుక్తదోషాదిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపరితనాధికరణేష్వితి) ...

౧౦ ॥ సూ. ——స్వపక్షదోషాచ్చ—— యా తు పరేణ పూర్వం నిర్దోషత్వజగదుపాదానత్వాదివ్యాహతిరుక్తా- సైవ వ్యాహతిరనేన సూత్రేణ పరస్యాపాదితా (అనభ్యుపగమాత్) నిత్యనిర్వికారత్వాదితి భావః ....

౧౧ ॥ సూ. ——తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి—— (తర్కస్యేతి) కేవలతర్కస్యేత్యర్థః.....................

౧౨ ॥ సూ. ——అన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః—— * తర్కాప్రతిష్ఠానాదిత్యాదికం * అనిర్మోక్షప్రసఙ్గ ఇత్యన్తం నైకం సూత్రం, సూత్రకారశైలీవిరోధాత్, ప్రాయశః హేతుశైథిల్యాశఙ్కాపరిహారౌ హి సూత్రాన్తరేణ కృతౌ దృష్టౌ- యథా * ఈక్షతేర్నాశబ్దం * గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్ * ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ * వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ * జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ * వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్

ఇదానీం విద్యమానానాం శాక్యాదీనాం తర్కానుద్భావ్యాన్యథా ప్రధానకారణవాదమతిశాన్త తదుపదర్శితదూషణత్వేనానుమాస్యామహ ఇతి చేత్. ఏవమపి పురుషబుద్ధిమూలతర్కావలమ్బనస్య తత్రైవ దేశాన్తరకాలాన్తరేషుత్పన్నాధికకుశలతర్కకుశలపురుషోత్ప్రేక్షితతర్కదూష్యత్వసమ్భావనయా తర్కాప్రతిష్ఠానదోషావసరోస్త్యేవ్యమర్యాదః. అతోఽతీన్ద్రియేఽర్థే శాస్త్రమేవ ప్రమాణం తదుపబృంహణాయైవ తర్క ఉపాదేయః. తథాచాహ * ఆర్షం ధర్మోపదేశం చ వేదశాస్త్రావిరోధినా । యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే స ధర్మం వేద నేతర ఇతి. వేదాఖ్యశాస్త్రావిరోధినేత్యర్థః. అతో వేదవిరోధిత్వేన వేదార్థవిశదీకరణరూపవేదోపబృంహణతర్కోపాదానాయ సాంఖ్యస్మృతిర్నాదరణీయా..............

—..విలక్షణత్వాధికరణం సమాప్తమ్..—

దితి చ * నను * స్వపక్షదోషాచ్చ క్రియాయాం సచేన్నిర్దేశవిపర్యయ ఇత్యత్ర కథం సూత్రైక్యం. ఉక్తహేతుదోష్ఠ్యశఙ్కాపరిహారపరత్వాభావాత్. నాధ్యాభావేఽనిష్టప్రసఞ్జనముఖేన హేతుదార్ఢ్యపరో హి * నచేత్యాదికసూత్రాంశః, నతూక్తహేతుదోష్ఠ్యశఙ్కాపరిహారపరః—(ఇదానీమిత్యాది) భూతతర్కస్య భూతతర్కాన్తరప్రతిహతివత్ భావితర్కస్యాపి భావితర్కాన్తరప్రతిహతిస్సమ్భవతీత్యర్థః * వేదశాస్త్రావిరోధినేత్యత్ర వేదశాస్త్రశబ్దయోర్వైయధికరణ్యే సాంఖ్యశాస్త్రస్యాప్యనురోధస్స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (వేదేతి) యథా * పితృదేవమనుష్యాణాం వేదశ్చక్షుస్సనాతనమ్ । అతర్క్యం చాప్రమేయం చ వేదశాస్త్రమితి స్థితిరితి. అతర్క్యం బాధకాగోచరభూతం అప్రమేయం, సాధకావిషయభూతమ్..................................

* అపీతావిత్యాదిసూత్రత్రయం పరైస్త్వేవం వ్యాఖ్యాతం, అపీతౌ లీయమానం కార్యం స్వాకారేణ కారణం దూషయేత్, లవణమివ మధురోదకం తతశ్చ స్థౌల్యసావయవత్వాచేతనత్వపరిచ్ఛిన్నత్వాదిధర్మకత్వం బ్రహ్మణస్స్యాత్. సమస్తస్య బ్రహ్మణ్యవిభాగే సతి నియామకాభావాత్ పునర్భోక్తృవిభాగస్తేషాం భోగ్యనియమశ్చానుపపన్నః. ప్రళయేపి బ్రహ్మణి విభక్తం చేద పీతిరేవ న సమ్భవతి. బ్రహ్మణి ప్రలీనానాం పునరుత్పత్తౌ ముక్తానామప్యుత్పత్తిప్రసంగ ఇత్యసామఞ్జస్యపరం * అపీతావితి సూత్రం. తత్ర దృష్టాన్తేన పరిహరతి * నతు దృష్టాన్తేతి. ఘటశరావాదయ ఉచ్చావచాస్సన్తోపి స్వాకారప్రహాణేన ప్రలీనత్వాన్నోచ్చావచాకారేణ కారణం దూషయన్తి, ఏవం జగదపి స్థూలత్వాద్యాకారప్రహాణేన లీనత్వాదవిభాగదశాయామపి న బ్రహ్మ దూషయతి. స్వప్నదర్శీ చ పురుషః స్వమాయయా న స్పృశ్యతే. సుప్తప్రబుద్ధపురుషాణామివ పునర్విభాగేన నిష్క్రమణోపపత్తిః, మిథ్యాజ్ఞానస్యానపోదితత్వాత్. తస్యాపోదితత్వాదేవ ముక్తానాం న పునరుత్పత్తిః. జగతో బ్రహ్మణి విభాగేన స్థిత్యభావాదప్యయోపపత్తిరితి. శబ్దాదిహీనాత్ ప్రధానాత్తద్యుక్తవిలక్షణకార్యోదయానుపపత్తిః, సర్వవికారప్రళయే పునస్సృష్టావిదమస్యోపాదానం, నత్విదమితి నియామకాభావాద్భోక్తృణాం భోగ్యావ్యవస్థితిః, నియామకాభావేపి నియమాభ్యుపగమే కారణాభావసామ్యాన్ముక్తానాం పునర్బన్ధప్రసంగః. కతిపయవిభాగస్థితౌ తేషాం ప్రధానకార్యత్వాభావ ఇతి దోషసాధారణ్యాపాదనం * స్వపక్షదోషాచ్చేతి సూత్రితమితి. తదిదమనుపపన్నమ్. తథాహి, స్థూలత్వహ్రస్వత్వాద్యాకారే పరిత్యక్తేపి జడత్వానృతత్వపరిత్యాగాభావాదవిద్యాకర్మవాసనాప్రహాణాభావాచ్చ బ్రహ్మణ్యవిభక్తం జగత్తేనాకారేణ బ్రహ్మ దూషయేత్. యది జడత్వానృతత్వకర్మవాసనాదిప్రహాణేన ప్రపఞ్చలయః, తర్హ్యవిద్యాతత్కృతజీవభేదశ్చ నివృత్తః స్యాత్, నహి జడత్వానృతత్వవిరహే నిస్స్వభావాయా అవిద్యాయా అవస్థానముపపద్యతే, సవాసనకర్మప్రహాణాత్తన్మూలావిద్యానివృత్త్యా చ జీవాశ్చ ముక్తాస్స్యుః- తతశ్చ పునర్జగదుత్పత్తిర్న సమ్భవేత్. అవిద్యాన్తరేణ సర్వసమ్భవే

తస్యాస్తత్కల్పితజీవానాంచాదిమత్త్వంస్యాత్, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాదిచ ప్రసజేత్, మోక్షోపాయనిష్పాదనవైయర్థ్యంచ ప్రాకృతప్రళయాదేవావిద్యానివృత్తేః, తస్యాస్సాధనయత్ననిరపేక్షత్వాచ్చ. అతోఽప్యయదశాయామపి జడత్వానృతత్వాదిప్రహాణాభావాత్తేనాకారేణ బ్రహ్మణోదూష్యత్వందుస్తరం. జడత్వాద్యాకారోఽపరమార్థఇతి చేత్, తర్హ్యపరమార్థత్వం బ్రహ్మస్తుంవిహాయ కిమర్థం స్వాకారప్రహాణదుర్బలయష్టిగ్రహణే ప్రయస్యతే, అపరమార్థత్వాపాశ్రయణమపి విఫలం, మిథ్యాత్వమపిహి ప్రపఞ్చాకారః. నహి మిథ్యాత్వస్యమిథ్యాత్వేం, అతోఽనమిథ్యాత్వప్రహాణమితి మిథ్యాభూతం. జగదవిభక్తంస్వాకారేణ మిథ్యాత్వేన బ్రహ్మదూషయత్యేవ, మిథ్యాభూతేనాపి జడత్వాద్యాకారేణచ దూషయేత్. నను నమిథ్యాత్వేన మిథ్యాభూతజడత్వాదినాచ దూషితత్వప్రసంగః, శుక్తిరూప్యస్య మిథ్యాత్వేపి మిథ్యాత్వేన మిథ్యాభూతరజతాకారేణచ శుక్తేర్దూషితత్వాభావాదితిచేన్న, శుక్తేరపి త్వన్మతే మిథ్యాత్వాత్, పాతకిసంసర్గేణ పురుషస్య రుమాసంసర్గేణ తద్గతవస్తునశ్చ మిథ్యాభూతపాతకిత్వలవణత్వాకారాపత్త్యా దూషితత్వదర్శనాచ్చ, పాతకిరుమాదయోహి పదార్థాస్త్వన్మతే మిథ్యాభూతాః. తేషాం వ్యావహారికసత్యత్వాద్దూషకత్వమితి చేత్, తర్హి జగతశ్చ వ్యావహారికసత్యత్వాత్ బ్రహ్మావిభక్తంజగద్దూషకంస్యాత్. స్వప్నదృక్పురుషోమాయయానస్పృశ్యతఇతీదమపి నిరూపణీయం. అస్పర్శోనతావదజ్ఞానస్య పురుషానాశ్రితత్వం- అసొవ్యగ్రాహిపురుషాశ్రయత్వాత్తత్కల్పకాజ్ఞానస్య, నాప్యకార్యకారిత్వం హస్తిశస్త్రాదికార్యకల్పకత్వాత్. నాపికార్యస్య దేశవిప్రకర్షః, హస్తిశస్త్రాదేరవిప్రకర్షాత్. నాపి కార్యస్యాపురుషార్థత్వవిరహః, స్వప్నే భయశోకవ్యథాదర్శనాత్. నాపి దుఃఖస్యాపరమార్థత్వం- శస్త్రాదిదుఃఖహేతోరివ దుఃఖస్య ప్రబోధేబాధాభావాత్, అపరమార్థభూతస్యాపి తస్య నిరసనీయతయాపురుషం ప్రత్యవభాసమానత్వాత్, జాగ్రద్దశాయామపి స్వగతత్వేన దుఃఖసాక్షాత్కర్తృత్వమేవహిదుఃఖిత్వం. అవభాసప్రతిసంబన్ధిత్వమప్యపరమార్థఇతిచేన్న- బాధకప్రత్యయాభావాత్. హస్తిశస్త్రాదివిషయస్యైవ ప్రబోధేబాధః, నతు శస్త్రాదిజ్ఞానస్య భయాదేశ్చ. భోక్తృభేదానియమప్రసంగస్య సాంఖ్యపక్షే తుల్యత్వాపాదనమప్యయుక్తం- ఆత్మనాం స్వతో భిన్నత్వాత్తత్పక్షే కృత్స్నవికారప్రళయేపి తేషాం తత్తత్కర్మానుగుణభోగ్యవిశేషే పునరపి భోక్తృత్వవ్యవస్థోపపత్తేః, త్వన్మతేత్వాత్మభేదస్యాన్తఃకరణభేదకల్పితత్వాన్నోబుద్ధ్యహఙ్కారాణాం ప్రళయేఽప్యయశ్రవణాదాత్మభేదాభావేన పునస్సృష్టావన్యేనాన్తఃకరణేనోపహితస్యాత్మనఇదమదృష్టమిదంశరీరమిదం భోగ్యమితి నియమానుపపత్తేశ్చ. ప్రళయేప్యన్తఃకరణస్థిత్యభ్యుపగమే తేషామన్తఃకరణానామనాదితయా బ్రహ్మకార్యత్వంనస్యాత్. సాంఖ్యపక్షేతు తేషాం నప్రధానకార్యత్వహానిః- అన్తఃకరణప్రళయేపి స్వతఆత్మభేదసద్భావేనాన్తఃకరణస్థితేరనపేక్షితత్వాత్. ఆత్మభేదస్య తత్తత్కర్మవిశేషాణాంచ సద్భావాన్నియామకహేత్వభావసామ్యం దుర్వచం. సాంఖ్యపక్షే ముక్తానాం పునర్బన్ధప్రసంగోపిదుర్వచః- యస్య సమ్యగ్జ్ఞానేననిశ్శేషకర్మక్షయః- తస్య హేత్వభావేన పునశ్శరీరయోగాభావాదక్షీణకర్మణాం పునర్బద్ధఇతి పునర్దేహసమ్బన్ధోపపత్తేశ్చ. త్వన్మతే మూలభూతావిద్యావ్యాపకత్వాదాత్మనఏకత్వాదిదానీమపి బన్ధానువృత్తేశ్చేతః పూర్వంకశ్చిన్ముక్తస్సమ్భవతి అస్తిచేన్నఏవాత్మాపునరపి దేహయోగమనుభవతీతి ముక్తస్య పునరుత్పత్తిప్రసంగోదుర్వారః, వర్తమానావిద్యాయాఅనాదిమత్త్వంచభవేత్, జీవాజ్ఞానపక్షస్య భవద్భిరేవ దూషితత్వాత్తదవస్థత్వేన బన్ధమోక్షవ్యవస్థోక్తిరయుక్తా. తత్రాపి ముక్తానాం పునరుత్పత్తిప్రసంగోదుష్పరిహరః, అధ్యస్తజీవభావనివృత్త్యా బ్రహ్మైకతాపత్తిర్హిమోక్షః. తత్రాపి స్వస్వరూపేణావస్థానమనుమోక్షః, అధ్యస్తజీవభావమంశాన్తరంతుదేహభాగ్భవతీతినవక్తుంశక్యం, బ్రహ్మణస్స్వతోనిరంశత్వాత్. అతో బ్రహ్మైకతాపన్నానామేవ పునరుత్పత్తిస్స్యాత్ - ఉపహితాంశభేదాభావాత్. నన్వం

శభేదస్యాపి కాల్పనికతయాఽభ్యుపగమాన్నోక్తదోషఇతిచేత్. ముక్తౌ నివృత్తజీవభావేఽంశే సకాల్పనికభేదోఽస్తి వా- నవా. అస్తిచెన్ముక్తఏవనస్యాత్. నచేత్పూర్వోక్తదోషస్స్యాత్. నివృత్తోపాధిత్వమేవ భేదఇతిచెత్. ఉపాధినివృత్తిస్స్వరూపాతిరిక్తా- నవా. నచెత్- తత్స్వరూపమేవ జీవభావేన పునరపి సంసరతీత్యుక్తదోషస్తిష్ఠతి. అతిరిక్తత్వే సనివృత్తిరూపవిశేషః కిం కృత్స్నబ్రహ్మవృత్తిః- ఉతబ్రహ్మైకదేశవృత్తిః. ఆద్యేపూర్వోక్తదోషః. ద్వితీయేత్వేకదేశస్యాంశాన్తరాద్భేదోవక్తవ్యః. భేదకాన్తరయోగేనచేత్. తస్య భేదకోపాధేః పారమార్థ్యే అద్వైతహానిః. అపారమార్థ్యే ముక్తాంశస్యైవ బద్ధత్వంస్యాత్, అపరమార్థోపాధిసమ్బన్ధోహి త్వన్మతేబన్ధః. నభేదకాన్తరయోగాపేక్షా- అపితూపాధివిరహఏవ భేదఇతిచేత్. సకింబాధ్యః, ఉతాబాధ్యః. ఉపాధివిరహస్య బాధ్యత్వే తదవచ్ఛిన్నాంశస్య పునరుపాధిసంబన్ధాన్ముక్తోత్పత్తిస్స్యాత్. అంశభేదస్యాబాధ్యత్వే తస్య భేదస్యాభేదవత్ పరమార్థత్వాద్భేదాభేదపక్షఏవాఙ్గీకృతస్స్యాత్. అథ తత్పరిహారాయ పరమార్థతోఽంశభేదోనాభ్యుపగతః- తర్హి ముక్తస్య పునరుత్పత్తిరవర్జనీయాస్యాత్———యతఏవం శరావాదీనాం పృథివ్యామివ స్థూలత్వాదిస్వాకారప్రహాణేన బ్రహ్మణ్యవిభాగాపన్నస్య జగతస్తద్దూషకత్వాభావః ప్రతిక్షిప్తః, అతఏవ * నతు దృష్టాన్తభావాదితి సూత్రస్య భాస్కరోక్తయోజనాపి వ్యుదస్తాభవతి. తస్యాపరమార్థత్వానాశ్రయణేన క్షణమాత్రమప్యపసరణమశక్యమితివిశేషః——— యాదవమిశ్రాస్తు * అసదితిచేదితిసూత్రమేకమధికరణాన్తరం * నాసదాసీదిత్యాదివిషయంవర్ణయన్తి, సత్త్వాసత్త్వనిషేధౌ నపరస్పరప్రతిపక్షవిధిరూపౌ వ్యాఘాతాత్. అతోఽనుభయాత్మకం నిస్స్వభావంశూన్యంప్రతీయతఇతి పూర్వపక్షీకృత్య లోకతః ప్రాప్తస్య ప్రతిషేధ్యత్వాల్లోకేచ కార్యావస్థాయామేవ ఘటసంస్థానాదివ్యాప్తిరూపసత్త్వం- తదభావరూపకపాలత్వాదివ్యాప్తిలక్షణమసత్త్వంచోపలభ్యతఇతి కారణదశాయాం తదుభయంనిషిధ్యతె * ఆనీదవాతమితి వాక్యశేషవిరోధాచ్చ. అతోనస్వరూపసత్త్వనిషేధః- అహ్రస్వమదీర్ఘంవ్యోమేతివత్, నహ్యత్రపరస్పరప్రతిపక్షవిధిః, నాపి నిస్స్వభావత్వోక్తిః- తద్వదితి సిద్ధాన్తితం *అపీతావిత్యాదిచాధికరణాన్తరమాహుః. తత్ర భావాభావరూపసర్వావస్థాప్రతిషేధోఽనుపపన్నః- వినాశహేతువైయర్థ్యప్రసంగాత్, వినాశహేతునా నకారణమేవనిష్పాద్యం- తస్య ప్రాగపిసత్త్వాత్. నాపికార్యాన్తరం, ప్రళయె సర్వకార్యవినాశానుపపత్తిప్రసంగాత్, అతోఽవస్థాన్తరోత్పాదఃప్రళయః- అతః పూర్వాధికరణసిద్ధాన్తానుపపత్తేశ్శూన్యం తత్త్వమిత్యాక్షిప్య ఘటత్వకపాలత్వాదిస్థానీయభావాభావరూపవికల్పశబ్దవాచ్యస్థూలావస్థానిషేధేపి శక్తిమాత్రావశేషసూక్ష్మావస్థాభ్యుపగమాత్తత్ర దృష్టాన్తభావాన్నతద్వత్ప్రసంగాదసామఞ్జస్యమితి సిద్ధాన్తితం. దృష్టాన్తశ్చ తప్తలోహసమావర్తితంజలం-తద్ధి జలం జలరూపేణానుపలభ్యం సక్తుపిణ్డశైథిల్యహేతుజలవత్, ఖడ్గధారాద్యశైథిల్యహేతుసూక్ష్మరూపేణ పునర్జలపరిణామశక్తియుక్తంలోహపన్యత్వబుద్ధ్యవిషయస్తిష్ఠతీత్యుక్తం, తత్రతావత్ * అసదితిచేదితిసూత్రవ్యాఖ్యానమయుక్తం-సూత్రాక్షరానుగుణ్యాభావాత్- సదసతోరన్యతరకోటివాచకోఽసచ్ఛబ్దః కథం కోటిద్వయోత్తీర్ణతాముపస్థాపయేత్, అన్యతరకోటిసమర్పకతయాహి సచ్ఛబ్దస్యానుభయాత్మకత్వానుపస్థాపకత్వం, నిరూపణీయాభావాచ్చతదయుక్తం * నాసదాసీన్నోసదాసీత్తదానీమిత్యత్ర ప్రళయదశాయాం నిషిధ్యమానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం కార్యావస్థం కిమపీతిసిద్ధం, సహప్రయోగాన్నఞ్సమాససామర్థ్యాచ్చ అసచ్ఛబ్దవాచ్యమపి సద్వ్యతిరిక్తమితి సర్వసమ్మతం, తదుభయంకిమిత్యపేక్షాయాం * తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్ * విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచెతివాక్యేన చేతనమచేతనంచేతిజ్ఞాయతె, ఇదంచ గతిసామాన్యనయస్థానప్రమాణాభ్యాం సిద్ధమితి సపూర్వపక్షోత్థానం. కించ, యద్యరాన్తరపరత్వంశఙ్కనీయం, తర్హి సదసదాత్మకత్వంకిం నశఙ్క్యతె. ఏకస్య తథాత్వం విరుద్ధమితిచేత్, ఏకస్యానుభయా

౧౩ । సూ. ——ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపి వ్యాఖ్యాతాః—— శిష్టాః పరిశిష్టాః- న విద్యతే వేదపరిగ్రహో యేషామిత్యపరిగ్రహాః, శిష్టాశ్చాపరిగ్రహాశ్చ శిష్టాపరిగ్రహాః, ఏతేన వేదాపరిగృహీతసాఙ్ఖ్యపక్షక్షపణేన పరిశిష్టాశ్చ వేదాపరిగృహీతాః కణభక్షాక్షపాదక్షపణకభిక్షుపక్షాః క్షపి

త్మకత్వమపి విరుద్ధం- ఉపపన్నత్వాత్, అహ్రస్వమదీర్ఘం వా ఏమేతివదనుభయాత్మకత్వమవిరుద్ధమితి చేత్, దశాఙ్గులం చతురఙ్గులాపేక్షయా దీర్ఘం ద్వాదశాఙ్గులాపేక్షయా హ్రస్వమితివదవిరోధాదుభయాత్మకత్వమపి శఙ్కనీయం, సదసద్రూపేణోభయాత్మకత్వం విరుద్ధమితి చేత్, తదుభయవైలక్షణ్యరూపమనుభయాత్మకత్వమపి విరుద్ధాన్నశఙ్క్యం, ఆపాతతశ్శఙ్కేత్యప్యయుక్తం- ఉభయాత్మకత్వేప్యాపాతతశ్శఙ్కాయా నివారకాభావాత్, కిఞ్చ ఉత్తరత్ర * అసద్వ్యపదేశాన్నేతి చేన్న ధర్మాన్తరేణేతి శఙ్కాపరిహారయోరుత్థానాయోగాచ్చ నైవమధికరణద్వయం కల్పనీయం, తత్ర హి కార్యస్యాసత్త్వాత్ కారణాదభేదోఽనుపపన్న ఇత్యుక్తిః వ్యభావవికారావస్థాన్తర్గతనామరూపసంయోగలక్షణసత్త్వాద్ధర్మాన్తరేణ శక్తిమాత్రావశేషవస్తుమాత్రత్వరూపేణ ధర్మాన్తరేణాసద్వ్యపదేశః, న తు స్వరూపసత్త్వాభావేనేతి భవద్భిర్వ్యాఖ్యాస్యతే, ఇహ చ వికల్పసఞ్జ్ఞకభావాభావాత్మకస్థూలరూపనామసంయోగలక్షణం సత్త్వం ప్రళయదశాయాం నిషేధ్యం- న తు స్వరూపసత్త్వమిత్యధికరణద్వయేన నిర్ణీయతే-కథమసద్వ్యపదేశః స్వరూపాసత్త్వశఙ్కామజుహరయేత్, నన్వత్ర సత్త్వాసత్త్వయోరుభయోరపి ప్రతిషేధో నిరూపితః- తత్ర తు కేవలాసత్త్వవిధిర్నిరూప్యత ఇతి చేన్న * అపీతావిత్యధికరణే ప్రళయదశాయాం నిషేధ్యం సత్త్వం స్థూలావస్థాయోగలక్షణం- శక్తిమాత్రావశేషవస్తుమాత్రరూపేణ సత్త్వం తు న నిషేధ్యమితి శిక్షితత్వాదసచ్ఛబ్దస్య సత్త్వప్రతిషేధకత్వాత్తదభావస్య శక్తిమాత్రావశేషసూక్ష్మదశారూపత్వాదసచ్ఛబ్దస్య తదవస్థవస్తుమాత్రోపస్థాపకత్వసిద్ధేరధికాశఙ్కాభావాచ్చ, పరస్పరప్రతిపక్షాకారద్వయనిషేధేన వ్యాకులత్వాభావ ఏవ * అసద్వా ఇదమితి వాక్యస్య వైషమ్యం- తత్కథం శిక్షితార్థశైథిల్యశఙ్కాం జనయేత్, తస్మాత్సాలక్షణ్యనియమనిషేధానన్తరమసతః కార్యత్వశఙ్కానిరాసపరమ్ * అసదితి చేదితి సూత్రం- కార్యకారణయోరనన్యత్వే కారణస్య బ్రహ్మణః పరిణామాదిదోషశఙ్కావ్యుదాసకమ్ * అపీతావిత్యాది సూత్రద్వయమిత్యేషాం సూత్రాణాం పరమప్రకృతసాలక్షణ్యనియమభఙ్గానుబన్ధిత్వాదేకాధికరణ్యం యుక్తమ్..... ....

—॥విలక్షణత్వాధికరణం సమాప్తమ్॥—

౧౩ ॥ సూ. ——ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపి వ్యాఖ్యాతాః—— కిం బ్రహ్మకారణత్వం విచాల్యం, ఉత నేతి, కిం వేదాన్తవాక్యానాం కణాదాక్షపాదాదితర్కవిరోధోఽన్యపరత్వమాపాదయతి, నేతి, కిం బహువాదిసమ్మతపరమాణుకారణవాదనిరసనే తర్కాప్రతిష్ఠానహేతుః ప్రభవతి, నేతి, యదా న ప్రభవతి, తదా కణాదాద్యుక్తతర్కవిరోధేన శ్రుతీనామన్యపరత్వాద్బ్రహ్మకారణత్వం విచాల్యం భవతి, యదా ప్రభవతి తదా తదుక్తవిరోధస్య శ్రుతీనామన్యపరతాహేతుత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యం భవతి, శిష్టశబ్దమపరిగ్రహశబ్దం సమాసం చ వ్యాచష్టే (శిష్టా ఇత్యాదినా)——అనేన శిష్టైరపరిగృహీతా ఇతి పరోక్తవ్యాఖ్యానవ్యావృత్తిః, తథా సతి హి ప్రధానకారణవాదస్యాపి శిష్టైరపరిగృహీతత్వాసిద్ధిః, నను కథం మోక్షధర్మాదిషు పరిగృహీతస్య సాఙ్ఖ్యస్య శిష్టాపరిగృహీతత్వం, కథం ధర్మశాస్త్రపరిగృహీతస్య న్యాయవైశేషికాదిపక్షస్య శిష్టాపరిగృహీతత్వం, స్మర్యతే హి * అఙ్గాని వేదాశ్చత్వారో మీమాంసా న్యాయవిస్తరః । పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యా హ్యేతాశ్చతుర్దశేతి * అఙ్గాని చతురో వేదా మీమాంసా న్యాయవిస్తరః । పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యా హ్యేతాశ్చతుర్దశేతి పరాశరః, తత్ప్రణేతా ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారమర్యాదా సర్వాఙ్గీకార్యా, వేదప్రామాణ్యమీశ్వరః, తముపాసనాన్మోక్ష ఇత్యాది చ తైరభ్యుపేతం, తత్కథం తస్యాపరిగ్ర

తావేదితవ్యాః, పరమాణుకారణవాదే మీమాంసకైరేషాం సంవాదాత్కారణవస్తువిషయస్య తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వం నశక్యతే వక్తుమిత్యధికాశఙ్కా.........................

తావన్మాత్రసంవాదేపి తర్కమూలత్వావిశేషాత్పరమాణుస్వరూపేపి శూన్యాత్మకత్వశూన్యాత్మకత్వజ్ఞానాత్మకత్వార్థాత్మకత్వక్షణికత్వనిత్యత్వైకాన్తత్వానేకాన్తత్వసత్యాసత్యాత్మకత్వాదివిసంవాదదర్శనాచ్చాప్రతిష్ఠితత్వమేవేతి పరిహారః. ——శిష్టాపరిగ్రహాధికరణం సమాప్తమ్——

౧౪ ॥ సూ. ——భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్—— పునరపి సాంఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే- యదుక్తం స్థూలసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణః కార్యకారణరూపత్వాజ్జీవబ్రహ్మణోస్స్వభావవిభాగ ఉపపద్యత ఇతి- స తు విభాగో న సమ్భవతి బ్రహ్మణస్సశరీరత్వే తస్య భోక్తృత్వాపత్తేః. సశరీరత్వే జీవస్యేవేశ్వరస్యాపి సశరీరత్వప్రయుక్తసుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వస్యావ

హః, నైయాయికో వైశేషికశ్చేతి నాతీవభేద ఇతి, కారణతత్త్వస్య ప్రధానప్రతిపాద్యత్వాత్, పరమాణుకారణవాదస్యోపనిషద్బ్రహ్మకారణత్వవిరోధాద్విరుద్ధాంశస్యాపరిగృహీతత్వాత్తదభిప్రాయో వైశేషికాదీనాం శిష్టాపరిగ్రహవ్యపదేశ ఇతి చేత్, స్వతన్త్రప్రధానకారణవాదస్యాపి బ్రహ్మకారణవాదవిరుద్ధత్వాదుపనిషద్విరుద్ధే ప్రధానప్రతిపాద్యే పరిగ్రహాభావాచ్చ సాంఖ్యపక్షస్యాపి శిష్టాపరిగ్రహవ్యపదేశస్తుల్యతయా ప్రాప్తః- ఏకదేశావిరోధేపి ప్రధానప్రతిపాద్యాంశవిరోధస్యావిశిష్టత్వాత్——సూత్రాభిప్రేతార్థమాహ (పరమాణ్విత్యాదినా)..................

మాధ్యమికమతం శూన్యాత్మకత్వం. యోగాచారమతం జ్ఞానాత్మకత్వం. క్షణికత్వం బౌద్ధత్రయాభిమతం. ఏకాన్తత్వమార్హతవ్యతిరిక్తానామభిమతం. సత్యత్వం వైశేషికాదిమతం. అసత్యత్వం యోగాచారమతం. ఆదిశబ్దే నైకవిధత్వచతుర్విధత్వం వివక్షితమ్. ఏకవిధత్వమార్హతమతే ....

పరైస్తు సౌగతవైశేషికాదీనాం తర్కకుశలతాప్రసిద్ధైరధికాశఙ్కా- తర్కమూలత్వావిశేషాత్పరిహార ఇత్యుక్తమ్ తర్కమూలత్వావిశేషేపి పరమాణుకారణవాదే సర్వసంవాదాత్, ప్రతిష్ఠితత్వమితిశఙ్కా త్వవతిష్ఠతే- అస్యాం తు పరిహృతాయాం తార్కికత్వప్రసిద్ధిరకిఞ్చిత్కరీ- అతః ప్రబలశఙ్కాపరిహారావేవ సూత్రాభిప్రేతావితియుక్తమ్ ...

——శిష్టాపరిగ్రహాధికరణం సమాప్తమ్——

౧౪ ॥ సూ. ——భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్—— సంగతిమాహ (పునరపీతి) * న తు దృష్టాన్తాభావాదిత్యత్ర శరీరగతబాలత్వయువత్వాదిధర్మాణాం శరీరిణ్యప్రసంగం దృష్టాన్తీకృత్య పరమాత్మని శరీరభూతచిదచిద్గతదోషాప్రసక్తిరుక్తా- అత్ర శరీరసంసర్గప్రయుక్తభోక్తృత్వప్రసంగః పరిహ్రియతే. పూర్వపాదేవ ప్రథమో విచారః; తదర్థం కిం భోక్తృజీవశరీరకస్య బ్రహ్మణస్స్వశరీరభూతాత్ జీవాన్నిరతిశయానన్దస్వభావతయా విలక్షణత్వమస్తి, నేతి. తదర్థం కిం బ్రహ్మణః సశరీరత్వే జీవవత్సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం ప్రసజ్యతే, ఉత నేతి. దుఃఖాదిభోక్తృత్వం కిం శరీరప్రయుక్తం, ఉతాన్యప్రయుక్తమితి * న హ వై సశరీరస్యేతి శ్రుతౌ శరీరశబ్దః కిం శరీరమాత్రపరః- ఉత పుణ్యాపుణ్యనిమిత్తశరీరపర ఇతి. అత్ర చరమో విచారః ప్రస్తుతోపయోగేన బుద్ధిస్థతయా కృతః- సత్త్వసాధారణతయా కర్తవ్యత్వాత్. యదా శరీరమాత్రపరః- తదా దుఃఖాదిభోగస్య శరీరత్వప్రయుక్తత్వాద్బ్రహ్మణోపి తద్భోగప్రసంగేన శరీరభూతాజ్జీవాన్నిరతిశయానన్దతయా విలక్షణత్వం నాస్తీతి స్యాత్. యదా తస్మిన్వాక్యే శరీరశబ్దః కర్మకృతశరీరపరః, తదా దుఃఖాదిభోగస్య శరీరత్వప్రయుక్తత్వాభావాత్ బ్రహ్మణస్తద్భోగాప్రసంగేన శరీరభూతాజ్జీవాన్నిరతిశయానన్దతయా వైలక్షణ్యమస్తీతి సిధ్యతి. కథం శరీరత్వే భోక్తృత్వమితి శఙ్కాయాం వివృణోతి (సశరీరత్వ ఇతి) అధికరణా

ర్జనీయత్వాత్. ననుచ * సమ్భోగప్రాప్తిరితిచేన్న వైశేష్యాదిత్యత్రేశ్వరస్య భోగప్రసంగపరిహార ఉక్తః. నైవం- తత్రహ్యుపాస్యతయా హృదయాయతనే సన్నిహితస్య శరీరాన్తర్వర్తిత్వమాత్రేణ భోగప్రసంగోనవిద్యతఇత్యుక్తం- ఇహతు జీవవద్బ్రహ్మణోపి సశరీరత్వే తద్వదేవసుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వప్రసంగోదుర్వారఇత్యుచ్యతే. దృశ్యతేహి సశరీరాణాం జీవానాం శరీరగతబాలత్వస్థవిరత్వాదివికారాసమ్భవేపి శరీరధాతుసామ్యవైషమ్యనిమిత్తసుఖదుఃఖయోగః. శ్రుతిశ్చ * నహవైసశరీరస్యసతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి అశరీరంవావసన్తం నప్రియాప్రియేస్పృశతఇతి. అతస్సశరీరబ్రహ్మకారణవాదే జీవేశ్వరస్వభావవిభాగాసమ్భవాత్కేవలబ్రహ్మకారణవాదే మృత్సువర్ణాదివజ్జగద్గతాపురుషార్థాదిసర్వవిశేషాశ్రయత్వప్రసంగాచ్చ ప్రధానకారణవాదఏవ జ్యాయానితి చేత్ ...

అత్రోత్తరం (స్యాల్లోకవదితి) స్యాదేవవిభాగోజీవేశ్వరస్వభావయోః నహి జీవస్యశరీరధాతుసామ్యవైషమ్యనిమిత్తం సుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వం సశరీరత్వకృతం-అపితు పుణ్యపాపరూపకర్మకృతం నహవైసశరీరస్యేత్యపి కర్మారబ్ధదేహవిషయం * సఏకధాభవతి త్రిధాభవతి * సయది పితృలోకకామోభవతి * సతత్రపర్యేతి జక్షత్క్రీడన్రమమాణఇతి కర్మబన్ధవినిర్ముక్తస్యావిర్భూతస్వరూపస్య సశరీరస్యైవాపురుషార్థగన్ధాభావాత్. అపహతపాప్మనస్తు పరమాత్మనస్స్థూలసూక్ష్మరూపకృత్స్నజగచ్ఛరీరత్వేపి కర్మసమ్బన్ధగన్ధో నాస్తీతి నతరామపురుషార్థగన్ధప్రసంగః (లోకవత్) యథా లోకే రాజశాసనానువర్తినాం తదతివర్తినాంచ రాజానుగ్రహనిగ్రహకృతసుఖదుఃఖయోగేపి నశరీరిత్వమాత్రేణ శాసకే రాజన్యపి శాసనానువృత్త్యతివృత్తినిమిత్తసుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వప్రసంగః. యథాహద్రావిడభాష్యకారః * యథా లోకే రాజాప్రచురదన్దశూకే ఘోరేనర్థసఙ్కటేపి ప్రదేశేవర్తమానో వ్యజనాద్యవధూతదేహో దోషైర్నస్పృశ్యతే అభిప్రేతాంశ్చలోకాన్పరిపాలయిష్యతి భోగాంశ్చ గన్ధాదీనవిశ్వజనోపభోగ్యాన్ ధారయతి తథాసౌ లోకేశ్వరోభ్రమత్స్వసామర్థ్యచామరో దోషైర్నస్పృశ్యతే రక్షతిచ లోకాన్బ్రహ్మలోకాదీన్భోగాంశ్చావిశ్వజనోపభోగ్యాన్ధారయతీతి.

రమ్భమాక్షిపతి (ననుచేతి) పరిహరతి (నైవమితి) (శరీరాన్తర్వర్తిత్వమాత్రేణేతి) మాత్రశబ్దేనశరీరంప్రతిస్వామ్యవ్యావృత్తిః. జీవవత్సశరీరత్వఇత్యనేన శరీరస్వామ్యమభిప్రేతం. ఏవం శఙ్కాయాముఖభేదోదర్శితః. యథా కార్యవశాత్పరగృహంప్రవిష్టస్య గృహసన్నిధిమాత్రేణ గృహపతిత్వప్రయుక్తానర్థాభ్యుదయభాక్త్వంనభవతి- తథోపాస్యత్వాయ హృదయస్థస్య శరీరసన్నిధిమాత్రేణ శరీరత్వప్రయుక్తభోక్తృత్వాపత్తిర్నాస్తీతి * సమ్భోగప్రాప్తిరితిచేదిత్యత్రోక్తం. అత్రతు శరీరస్వామిత్వప్రయుక్తభోక్తృత్వమాశఙ్క్యమితి భేదఇత్యర్థః. తథాపి పరిహారైక్యాచ్ఛఙ్కానుదయఇతినవాచ్యం- అత్రైవవక్తవ్యందుఃఖాదేఃకర్మోపాధికత్వముపజీవ్య సన్నిధిమాత్రప్రసక్తాయాఃభోక్తృత్వశఙ్కాయాస్తత్ర పరిహృతత్వాత్. సూత్రభేదస్తు భోక్తృత్వశఙ్కాద్వారభేదనిబన్ధనః (అసమ్భవేపీతి) అనేన * నతుదృష్టాన్తభావాదిత్యత్ర పరిహృతాంశఉక్తః. అపరిహృతాంశమాహ (అతఇతి) ....

పరిహరతి (అత్రోత్తరమితి) అత్ర వ్యుత్పాద్యన్యాయందర్శయతి (అపిత్వితి) (నహవైసశరీరస్యేత్యపీతి) ముక్తిపాదే వక్ష్యమాణమర్థముపజీవ్యాత్ర నిర్వాహఃకృతః, నత్వత్రైవనిర్వాహ్యత్వాచ్ఛ్రుతేః (వ్యజనాదీతి) ఆదిశబ్దేనతత్తదనిష్టనివారణసాధనానివివక్షితాని (భ్రమత్స్వసామర్థ్యచామరఇతి) అత్ర చామరగ్రహణమనిష్టనివారణానురూపవస్తూనాముపలక్షణం. సశరీరబ్రహ్మకారణత్వే జీవేశ్వరవిభాగాభావఃపరిహృతః, కేవలబ్రహ్మకారణవాదే పూర్వోక్తజగద్గ

మృత్సువర్ణాదివద్బ్రహ్మస్వరూపపరిణామస్తు నైవాభ్యుపగమ్యతే- అవికారత్వనిర్దోషత్వాదిశ్రుతేః యత్తు పరైర్బ్రహ్మకారణవాదే భోక్తృభోగ్యవిభాగాభావమాశఙ్క్య సముద్రఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేన విభాగప్రతిపాదనపరం సూత్రం వ్యాఖ్యాతం- తదయుక్తం- అన్తర్భావితశక్త్యవిద్యోపాధికాద్బ్రహ్మణస్సృష్టిమభ్యుపగచ్ఛతామేవమాక్షేపపరిహారయోరసంగతత్వాత్. కారణాన్తర్గతశక్త్యవిద్యోపాధ్యుపహితస్య భోక్తృత్వాదుపాధేశ్చ భోగ్యత్వాత్- విలక్షణయోస్తయోః పరస్పరభావాపత్తిర్హి న సమ్భవతి. స్వరూపపరిణామస్తు తైరపి నాభ్యుపేయతే * నకర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదితి క్షేత్రజ్ఞానాం తద్గతకర్మణాం చానాదిత్వప్రతిపాదనాత్. స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపి భోక్తృభోగ్యావిభాగాశఙ్కా కస్యచిదపి న జాయతే- మృత్సువర్ణాదిపరిణామరూపఘటశరావకటకమకుటాదివిభాగవద్భోక్తృభోగ్యవిభాగోపపత్తేః. స్వరూపపరిణామే చ బ్రహ్మణ ఏవ భోక్తృభోగ్యత్వాపత్తిరితి పునరప్యసామఞ్జస్యమేవ. ——భోక్త్రాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్——

౧౫ ॥ సూ. ——తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః—— * అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాదిత్యాదిషు కారణభూతాద్బ్రహ్మణః కార్యభూతస్య జగతోఽనన్యత్వమభ్యుపగమ్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వముపపాదితం- ఇదానీం తదేవానన్యత్వమాక్షిప్య సమాధీయతే. తత్ర కాణాదాః ప్రాహుః

తాపురుషార్థాపాతప్రసంగమనభ్యుపగమేన పరిహరతి (మృత్సువర్ణాదీతి) ——అస్య సూత్రస్య పరైః కృతమన్యథావ్యాఖ్యానమనువదతి (యత్త్వితి) భోక్తృశబ్దో భోక్తృత్వపర ఇతి తైరప్యుక్తం, భోగ్యస్య భోక్తృత్వాపత్తిం భోక్తుర్భోగ్యత్వాపత్తిం చాశఙ్క్య పరైః పరిహృతం. తద్దూషయతి (తదయుక్తమితి) ఆక్షేపపరిహారయోరసంగతత్వముపపాదయతి (కారణాన్తర్గతేతి) (ఉపాధేశ్చ భోగ్యత్వాదితి) అత్ర ఉపాధిశబ్దః శక్త్యవిద్యోపాధీనాం త్రయాణామపి వాచకః- యథా వాదశబ్దః కథాసామాన్యవాచీ కథావిశేషవాచీ చ తద్వత్. యద్వా- ఉపాధిశబ్దేనాచిదంశో వివక్షితః. ఉపహితబ్రహ్మణో భోక్తృత్వం ఉపాధేర్భోగ్యత్వం చాస్తు- తథాపి తయోరుపాధిబ్రహ్మణోరవిభాగ ఆశఙ్క్య పరిహ్రియత ఇత్యత్రాహ (విలక్షణయోరితి) స్వరూపస్యైవ పరిణామే శఙ్కాపరిహారావుపపద్యేతే ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (నకర్మేతి) క్షేత్రజ్ఞానాదిత్వాభ్యుపగమే ఉపహితస్య బ్రహ్మణః క్షేత్రజ్ఞత్వేన ఉపాధేశ్చ భోగ్యత్వరూపేణ నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ నిత్యత్వేనాభ్యుపగతయోస్తయోరవిభాగాభావస్సిద్ధ ఏవేత్యర్థః. అభ్యుపగమ్య దూషణమాహ (స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపీతి) దృష్టాన్తమాహ (మృత్సువర్ణాదీతి) కటకమకుటాదీనాం కాలభేదేనావిభాగ ఉపపద్యత ఇతి చేత్, తత్ఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేపి సమానమ్. యస్తు విభాగః ఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేన సాధ్యతే, స స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపి స్వయమేవ సిధ్యతీతి భావః. స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమే * అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగాదసమఞ్జసం * న తు దృష్టాన్తభావాదితి వికారాపురుషార్థాపాతాన్నిర్వికారత్వాదిశ్రుతీనామసామఞ్జస్యముక్తం, పరిహృతం, తచ్చ దూషణమపరిహృతం స్యాదిత్యాహ (స్వరూపపరిణామే చేతి) ——భోక్త్రాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్——

౧౫ ॥ సూ. ——తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః—— సంగతిమాహ (అసదితీతి) ఇత్యాదిషు- సూత్రేష్విత్యర్థః. బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి- నేతి. కిం బ్రహ్మకార్యత్వే జగతః శ్రుతిసిద్ధం బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం సమ్భవతి- నేతి. కిం * వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యాని కారణస్యైవావస్థాన్తరాపత్త్యా కార్యత్వం బోధయితుం ప్రభవన్తి- నేతి. కిం బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థాభేదనిబన్ధనాః- ఉత ద్రవ్యభేదనిబన్ధనా ఇతి. యదా బుద్ధిభేదాదయస్స్వరూపాన్యత్వనిబన్ధనాః- తదా కార్యస్య కారణాదన్యతయా జగతో బ్రహ్మాన్యత్వాపత్తేస్తదనన్యతయా వ్యపదిశ్యమానం బ్రహ్మ న కా

రణంభవతీతిస్యాత్, యదా బుద్ధిభేదాదీనామవస్థాన్తరనిబన్ధనత్వం-తదాకార్యస్య కారణాదనన్యత్వేన జగతోబ్రహ్మా
నన్యత్వసిద్ధేస్తదనన్యతయావ్యపదిశ్యమానస్యబ్రహ్మణోజగత్కారణత్వంసమ్భవతీతిసిధ్యతి——అత్రకేచిత్తదనన్యత్వం
వర్ణయన్తి- తస్మాత్ కారణాద్బ్రహ్మణః కార్యస్యానన్యత్వం- పరమార్థతోవ్యతిరేకేణాభావఇతి. జడాజడయోరేక
త్వాయోగాదనన్యత్వంనామనైక్యం- కింతు భేదాభావః, భేదస్య ప్రతీయమానత్వాదసత్త్వస్య దుర్వచత్వాత్ పరమా
ర్థతోవ్యతిరేకేణాభావఇత్యుక్తమ్, తత్త్వావన్నిరూప్యం- యద్యనన్యశబ్దో బహువ్రీహిరభిమతః- తదా అన్యస్యానన్యత్వ
మనన్యత్వం- తేన కార్యధర్మినిషేధాత్ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వంసిధ్యతి- యథా నిర్ధనత్వమితిధనాభావః. తథాసతి తస్యాన
న్యత్వమితియోజనీయం- నతు తస్మాదితి- పురుషస్య నిర్ధనత్వమితిహివ్యపదేశః, నతు పురుషాన్నిర్ధనత్వమితి. తస్మాత్,
కారణాత్పరమార్థతోఽనన్యత్వం- వ్యతిరేకేణాభావః కార్యస్యావగమ్యతఇతిహి తేషాంయోజనా- అతస్తత్పురుషసా
మర్థ్యాదనన్యత్వమన్యత్వాభావస్స్యాత్, తతశ్చైక్యంవిహితంస్యాత్, నతు మిథ్యాత్వం యథా మనుష్యాదనన్యత్వం
బ్రాహ్మణస్య, వృక్షాదనన్యత్వం పలాశస్యేతి నహి బ్రాహ్మణపలాశయోర్మిథ్యాత్వముచ్యతే. అతోఽనన్యత్వశబ్దేనకా
ర్యమిథ్యాత్వసిద్ధిః, పరమార్థతఇత్యధ్యాహారశ్చ తన్నిరపేక్షార్థసమ్భవత్యనుపపన్నః. యదిపరమార్థవ్యతిరేకాభావశబ్దః
ఐక్యపరోనభవేత్- తదా వ్యతిరేకశబ్దవైయర్థ్యంచ- పరమార్థతోఽభావఇత్యేతావతా కార్యమిథ్యాత్వసిద్ధేః. అతస్త
దసత్త్వమితిసూత్రంశిక్షణీయమ్ * మృత్తికేత్యేవేతి విషయవాక్యస్థఇతిశబ్దశ్చ వృథాస్యాత్. నను తత్పురుషపక్షేపి
చన్ద్రాదనన్యోద్వితీయశ్చన్ద్రఇత్యత్ర ద్వితీయచన్ద్రస్యేవకార్యస్యమిథ్యాత్వసిద్ధిరితిచేన్న- తత్రాపి ద్విత్వస్యైవ మి
థ్యాత్వాచ్చన్ద్రైకత్వసిద్ధేః. రజ్జోరనన్యస్సర్పఇత్యత్ర సర్పమిథ్యాత్వవత్కార్యమిథ్యాత్వమితిచేన్న-మాతురనన్యా
వన్ధ్యేతివద్వాక్యస్య వ్యాహతార్థత్వాత్. నవ్యాహతిః- సర్పమిథ్యాత్వస్య వివక్షితత్వాదితిచేన్న- అశాబ్దత్వాన్మిథ్యా
త్వస్య. నను అగ్నినాసిఞ్చేదిత్యత్ర సేచనవాచిశబ్దస్య దాహవాచిత్వాభావాద్వ్యాఘాతః- అత్రత్వముఖ్యవృత్త్యా
వ్యాహతిపరిహారఇతిచేత్- అనన్యసర్పశబ్దయోః కస్యాముఖ్యతామతా, యద్యనన్యశబ్దస్యారోపితపరత్వమాశ్రిత్య స
ర్పో రజ్జ్వారోపితఇత్యర్థోవివక్షితస్స్యాత్- తర్హి తద్వదేవ * తదనన్యత్వమితి సౌత్రంపదమప్యారోపితపరం స్యా
త్. తదానీం * సత్త్వాచ్చావరస్యేతి సూత్రవైఘట్యంస్యాత్- తద్ధి కారణదశాయామపికార్యస్య కారణే సత్త్వం
బ్రూతే, నహ్యారోపః ప్రాక్సత్త్వః- ఆరోపితవస్తుప్రాగపిసదితియుజ్యతే, ప్రాగపి కారణాత్మనాసత్త్వం యుక్తమి
తిచేన్న- అసతః కార్యస్య పరమార్థభూతకారణాత్మనాసత్త్వాయోగాత్, యది సర్పశబ్దేనాధిష్ఠానంలక్ష్యతే- ఏవమే
వ కార్యశబ్దోపలక్షితస్య సన్మాత్రస్య కారణాదనన్యత్వంస్యాత్. తథాసతి కార్యస్య కారణాదనన్యత్వంనసిధ్యతి- స
న్మాత్రస్యాపరిణామినో నిర్దోషస్య కారణత్వాభావాదవికారస్యాకల్పితస్య కార్యత్వాభావాచ్చ. నను సన్మాత్రమేవ
కారణావిద్యాశబలంకారణం- కల్పితాకారోపహితం ఘటస్సన్ పటస్సన్నిత్యవభాసమానం తదేవ కార్యమిత్యనన్య
త్వమితిచేత్- అవిద్యాశబలత్వంనామకిం అవిద్యోపలక్షితత్వం- ఉతావిద్యావిశిష్టత్వం, ప్రథమే బ్రహ్మకారణత్వాసి
ద్ధిరేవ- నహి శాఖోపలక్షితస్య చన్ద్రస్య పత్రపుష్పాద్యుపాదానత్వం- నాపి సారసోపలక్షితకేదారస్య సారసగతగ
తిశబ్దాద్యుపాదానత్వం- యది కారణావిద్యావిశిష్టం సన్మాత్రమేవ కల్పితాకారవిశిష్టం కార్యమిత్యనన్యత్వం- తతో
పి కారణావస్థప్రకృతిశరీరకమేవ బ్రహ్మకార్యావస్థప్రకృతిశరీరకమిత్యనన్యత్వోపపాదనంవరం * యస్యావ్యక్తంశరీ
రం * యస్యపృథివీశరీరమితి శ్రుతానుగుణనిర్వాహే సమ్భవత్యశ్రుతకల్పనానుపపత్తేః, సకలప్రమాణబాధాభావా
త్పరమార్థతఇత్యధ్యాహారనైరపేక్ష్యాచ్ఛ్రుతావితిశబ్దవైయర్థ్యాభావాచ్చ, యద్వ్యతిరేకేణ యస్యానుపలమ్భస్తద్భావా
స్తతస్మాదనతిరిక్తః- యథా మృదోఘటఇత్యనుమానపరం* భావేచోపలబ్ధేరితిసూత్రంవ్యాఖ్యాతం, ఉపలమ్భసద్భావ

యోస్సముచ్చయాదూమాగోన్నేర్యః ఆలోకచాక్షుషరూపయోశ్చానన్యత్వవ్యపదేశ ఇతి, అతోత్రోచ్యతే,నతావత్కార్యావస్థాయాః కారణాన్నైకత్వంసాధ్యం- అనువృత్తసత్యనిత్యాజడస్య తస్యవ్యావృత్తాసత్యానిత్యజడావస్థాయాశ్చైకత్వవ్యాఘాతాత్, జాతివ్యక్త్యోరనేకాన్తత్వాచ్చ. తత్రాప్యభేదేఽభిమతే గుణగుణినోరనైకాన్త్యమ్. తత్రాప్యభిన్నత్వందుర్వచం- జాతిగుణయోరైక్యప్రసంగాత్. జాత్యభిన్నంహివస్తుజాతిరేవ- తస్యైవ గుణాదభిన్నత్వే జాతిరేవగుణస్స్యాత్. అస్త్వితినవాచ్యం- అయంనీలఃపటః నాయం నీల ఇతిజాతిసద్భావేపి గుణాభావవ్యవహారదర్శనాత్. కార్యమిథ్యాత్వేసాధ్యే దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలః- మృత్కార్యస్యఘటస్య బాధాదర్శనాత్. శుక్తిరూప్యదృష్టాన్తపరిగ్రహే వ్యనైకాన్త్యం- హేతోః ఘటేపివృత్తేః. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితత్వేన సోపాధికంచ. కార్యగ్రాహిప్రమాణబాధితత్వంచ. తృతీయేచసూత్రే యస్యకారణే పూర్వంసత్త్వంనాస్తి- నతత్తతోజాయతే. యథా సికతాసు తైలమిత్యనన్యత్వే యుక్తిరుక్తా. ఇయంచ కార్యమిథ్యాత్వవాదినోఽనుపపన్నా- రజ్జౌ ప్రాగసతః కాల్పనికసర్పస్యారోపదర్శనాత్. ప్రాగపిసోఽస్తిచేత్ ప్రతీయేత- కాల్పనికానామర్థానాం ప్రతీయమానత్వమేవహి సత్త్వమ్. నను కల్పితాకారోపహితమధిష్ఠానంకార్యం. తత్రాధిష్ఠానస్వరూపం ప్రాజ్ఞాస్తిచేత్, నతత్ర కార్యకల్పనాభవతీతి సూత్రార్థ ఇతిచేత్- తత్తు నిరధిష్ఠానభ్రమాసమ్భవనిరాకరణేన దత్తోత్తరంభవతి. యదుక్తం కారణస్యసత్త్వం ప్రామాణికం-కార్యంచ సదేవావభాసతే- తత్ర సత్త్వద్వయానుపలమ్భాత్సన్మాత్రాతిరిక్తః కార్యాకారో మిథ్యేతి- తదయుక్తం-సామాన్యరూపముపాధిరూపమసద్వ్యావృత్తిరూపంవా సత్త్వం విశేషణవిశేష్యయోస్సాధారణందృష్టమితి తావతా విశేషణమిథ్యాత్వాసిద్ధేః. నహి దండినిస్పన్దమానే స్పన్దమానత్వమేకందృష్టమితి దణ్డదేవదత్తయోరనన్యత్వం అతో మృషావాద్యభిమతమనన్యత్వమనుపపన్నం——ఔపాధికభేదాభేదవాదేపి పరిణామాస్పదస్యోపాధేశ్చ బ్రహ్మణశ్చభిన్నాభిన్నతయాఽనన్యత్వంవాచ్యమ్. తత్ర ఖణ్డగోత్వజగ్రామాదీనాం ఖణ్డాద్యభిన్నేన ముణ్డేనానన్యత్వవత్ జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వమముఖ్యం. నను నకేవలంఖణ్డముణ్డయోరివ భిన్నాభిన్నత్వమాత్రముపాధిబ్రహ్మణోః- కింతు బ్రహ్మణశ్శక్తిరూపత్వాదుపాధేః యథా అగ్నేరౌష్ణ్యాదిః. అతశ్శక్తిశక్తిమద్రూపయోరుపాధిబ్రహ్మణోః భిన్నాభిన్నత్వాజ్జగతోబ్రహ్మానన్యత్వమితి. ఉచ్యతే- శక్తిర్నామకింసామర్థ్యపర్యాయోబ్రహ్మధర్మవిశేషః- ఉత సూక్ష్మావస్థాప్రకృతిరేవ. ఆద్యే బ్రహ్మణోనిర్వికారత్వశ్రుతివిరోధః- బ్రహ్మణో మృత్పిణ్డనిర్విశేషత్వాత్. మృత్పిణ్డోహి ఘటాదిపరిణామశక్తియుక్తోవికారీత్యుచ్యతే. ద్వితీయేతు ఖణ్డకార్యస్య శృఙ్గాదేర్ముణ్డాదనన్యత్వవదముఖ్యత్వమ్. అతస్తదనుపపన్నం——యాదవప్రకాశమతేపి భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణాం బ్రహ్మాంశత్వాభ్యుపగమాన్మహదాదికార్యాణాంభోక్తృనియన్తృభ్యామనన్యత్వమయఃకార్యస్య రూప్యస్య స్వర్ణరజతాభ్యామివానుపపన్నమ్. మహదాదీనాం ప్రకృత్యనన్యత్వే బ్రహ్మకారణవాదాసిద్ధిః- సన్మాత్రబ్రహ్మణోఽనన్యత్వం సచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తవిశేషనిరూపణాచ్ఛిథిలీభవతి- అబాధ్యత్వాదికంహి ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేనవక్తవ్యం- జగత్సతోఽనన్యదిత్యుక్తే జగదబాధ్యమిత్యుక్తంభవతి-తతశ్చ బ్రహ్మానన్యత్వమనుక్తంస్యాత్. యస్యభావఏవయదుపలబ్ధిస్తత్తస్య కారణం- యథాతన్త్వాదిభావఏవప్రావరణాదికార్యదర్శనాత్తన్త్వాదికం ప్రావరణాదేఃకారణం. ఏవం తత్కారణభూతే తస్మిన్నపి సద్బ్రహ్మాన్తరంకారణమితి- ద్రవ్యాన్తరకల్పకతయా పరాభిమతస్య కార్యభేదస్యాన్యథాసిద్ధిపరం ద్వితీయసూత్రంవ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- పూర్వపక్షయుక్తీనామన్యథాసిద్ధేరాద్యసూత్రఏవ వివక్షితత్వాత్ తద్విషయభూతే వాక్యైకదేశఏవ వికారనామధేయయోర్వాక్పూర్వకసర్వవ్యవహారసిద్ధ్యర్థతోపపాదనాత్. అతస్తత్రాన్యత్వహేతోరన్యథాసిద్ధావుక్తాయామనన్యత్వనియామకహేతుపరత్వం ద్వితీయస్యయుక్తం. ఇదంసత్ ఇదంసదితికార్యస్య సర్వస్య సత్త్వవిషయప్రతీతిస్సద్రవ్యైరవిభజ్యమానం సన్మాత్రము

నకారణాత్కార్యస్యానన్యత్వంసమ్భవతి- విలక్షణబుద్ధిబోధ్యత్వాత్, నఖలు తన్తుపటమృత్పిణ్డఘటాదిషు కార్యకారణవిషయాబుద్ధిరేకరూపా, శబ్దభేదాచ్చ, నహి తన్తవఃపటఇత్యుచ్యన్తే, పటోవాతన్తవ ఇతి, కార్యభేదాచ్చ. నహి మృత్పిణ్డేనోదకమాహ్రియతే, ఘటేనవాకుడ్యంనిర్మీయతే, కాలభేదాచ్చ, పూర్వకాలంచకారణం, అపరకాలంచకార్యం, ఆకారభేదాచ్చ, పిణ్డాకారంకారణం, కార్యంచ పృథుబుధ్నోదరాకారం, తథాసత్యామేవ మృది ఘటోనష్టఇతివ్యవహ్రియతే, సంఖ్యాభేదశ్చదృశ్యతే, బహవస్తన్తవః, ఏకశ్చపటః, కారకవ్యాపారవైయర్థ్యంచ, కారణమేవ చేత్కార్యం కిం కారకవ్యాపారేణస్యాత్, సత్యపికార్యే కార్యోపయోగితయా కారకవ్యాపారేణ భవితవ్యంచేత్- సర్వదాకారకవ్యాపారేణ నోపరన్తవ్యం- సర్వస్యసర్వదాసత్త్వేన నిత్యానిత్యవిభాగశ్చనస్యాత్, అథ కార్యంసదేవపూర్వమనభివ్యక్తంకారకవ్యాపారేణాభివ్యజ్యతే-అతఃకారకవ్యాపారార్థవత్త్వంనిత్యానిత్యవిభాగశ్చోచ్యతే-తదసత్. అభివ్యక్తేరభివ్యక్త్యన్తరాపేక్షత్వేఅనవస్థానాదనపేక్షత్వేకార్యస్యనిత్యోపలబ్ధిప్రసంగాత్తదుత్పత్త్యభ్యుపగమేచాసత్కార్యవాదప్రసంగాత్, కించ కారకవ్యాపారస్యాభివ్యఞ్జకత్వే ఘటార్థేన కారకవ్యాపారేణ కరకాదేరప్యభివ్యక్తిః ప్రసజ్యేత, సంప్రతిపన్నాభివ్యఞ్జకభావేషు దీపాదిష్వభివ్యఙ్గ్యవిశేషనియమాదర్శనాత్, నహి ఘటార్థమారోపితః ప్రదీపః కరకాదీన్నాభివ్యనక్తి, అతోఽసతః కార్యస్యోత్పత్తిహేతుత్వేనైవ కారకవ్యాపారార్థవత్త్వం- అతశ్చ సత్కార్యవాదాసిద్ధిః, నచ నియతకారణోపాదానంసతఏవ కార్యత్వంసాధయతి-

ఉపస్థాపయతి- తదేవసన్మాత్రంబ్రహ్మ- అతో బ్రహ్మానన్యత్వమితి ప్రత్యక్షాదేవానన్యత్వోపపాదనపరం * సత్త్వాచ్చావరస్యేతిసూత్రంవ్యాఖ్యాతం. తదత్యన్తానుపపన్నం * నచక్షుషాగృహ్యతేనాపివాచా నాన్యైర్దేవైః * సహైవసన్తంనవిజానన్తిదేవాః * నసందృశేతిష్ఠతిరూపమస్య * హృదామనీషామనసాభిక్లృప్తో యఏనంవిదురమృతాస్తేభవన్తి * కఇత్థావేదయత్రసః * తందుర్దర్శంగూఢమనుప్రవిష్టం * అధ్యాత్మయోగాధిగమేనదేవం మత్వేత్యాదిశ్రుతిభిః ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాభిధానాద్యోగైకదృశ్యత్వాభిధానాచ్చ. అదృశ్యత్వాదివిషయంశాస్త్రమీశ్వరవిషయం- నతుసన్మాత్రబ్రహ్మవిషయమితిచేన్న * యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యం * యద్భూతయోనింపరిపశ్యన్తిధీరాః * తపసాచీయతేబ్రహ్మ తతోన్నమభిజాయతఇతి కృత్స్నోపాదానస్య బ్రహ్మణఏవాదృశ్యత్వాద్యభిధానాదీశ్వరాతిరిక్తబ్రహ్మణో నిష్ప్రమాణకత్వాత్కారణవాక్యానాం నిర్విషయత్వప్రసంగాచ్చ. సద్ద్రవ్యంహిప్రత్యక్షసిద్ధం- అవస్థావిశేషాచ్చ ద్రవ్యానన్యత్వంచ అనన్యత్వసాధకయుక్తిభిస్సిద్ధం- కిమత్ర వేదాన్తకృత్యమ్. అతస్సూత్రాణాం వక్ష్యమాణఏవార్థఉపపన్నః-కాణాదాః వైశేషికాః.విలక్షణబుద్ధిబోధ్యత్వం శబ్దభేదః-కార్యభేదః-కాలభేదః-ఆకారభేదఃపరిణామభేదః-భావాభావవిరోధః- సంఖ్యాభేదః-కారకవ్యాపారవైయర్థ్యం- నిత్యానిత్యవిభాగానుపపత్తిశ్చేతి హేతవఉచ్యన్తే(నకారణాదిత్యాదినా) నఖల్విత్యాదిభిస్తత్తద్ధేతునిర్దేశానన్తరభాష్యగ్రన్థైస్తత్తద్ధేతుసిద్ధికారణాభావవ్యావృత్తిఃక్రియతే (సత్యపీతి) కార్యోపయోగితయా ఉదకాహరణాదికార్యోపయోగితయేత్యర్థః. కార్యోపయోగస్సామర్థ్యోత్పాదనద్వారేణవా - సాక్షాద్వా- తత్ర వైశేషికైశ్శక్త్యనభ్యుపగమాత్సాక్షాదుపయోగఃపరిశిష్యతఇతితత్రదూషణముక్తం (తదసదిత్యాదినా) కిమభివ్యక్తిరుత్పద్యతే- ఉతాభివ్యజ్యతే- ఉతాభివ్యక్త్యనపేక్షా నిత్యేతివికల్పాభిప్రాయేణదూషయతి(అభివ్యక్తేరిత్యాదినా) దూషణాన్తరమాహ (కించేతి) (నచేతి) మృత్పిణ్డేఘటోనవిద్యతేచేత్- అసత్త్వావిశేషాత్తన్తుష్వపి ఘటస్సిద్ధ్యేదితి- నచతథాక్రియతే- అతఃకారణవిశేషోపాదాననియమానుపపత్త్యా కార్యంసదేవేత్యర్థః. పరిహ

కారణశక్తినియమాదేవ తదుపపత్తేః. నన్వసత్కార్యవాదినోఽపి కారకవ్యాపారో నోపపద్యతే, ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యాసత్త్వాత్ కార్యాదన్యత్ర కారకవ్యాపారేణ భవితవ్యం, తత్రాన్యత్వావిశేషాత్తన్తుగతకారకవ్యాపారేణ ఘటోత్పత్తిరపి ప్రసజ్యేత. నైవం యత్కార్యోత్పాదనశక్తం యత్కారణం తద్గతకారకవ్యాపారేణ తత్కార్యోత్పత్తిసిద్ధేః——అత్రాహుః- కారణాదనన్యత్కార్యమ్. నహి పరమార్థతః కారణవ్యతిరిక్తం కార్యం నామ వస్త్వస్తి-అవిద్యానిబన్ధనత్వాత్సకలకార్యతద్వ్యవహారయోః అతో యథా కారణభూతాన్మృద్ద్రవ్యాద్ఘటాదిషు వికారేషూపలభ్యమానాద్వ్యతిరిక్తం ఘటశరావాదికార్యం వ్యవహారమాత్రాలమ్బనం మిథ్యా కారణభూతం మృద్ద్రవ్యమేవ సత్యం- తథా నిర్విశేషసన్మాత్రాత్కారణభూతాద్బ్రహ్మణోఽన్యోఽహఙ్కారాదివ్యవహారాలమ్బనః కృత్స్నః ప్రపఞ్చో మిథ్యా కారణభూతం సన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యం. తస్మాత్కారణవ్యతిరిక్తం కార్యం నాస్తీతి కారణాదనన్యత్కార్యమ్. న చ వాచ్యం- శుక్తికారజతాదీనామివ ఘటాదికార్యాణామసత్యత్వాప్రసిద్ధేర్దృష్టాన్తానుపపత్తిరితి. యతస్తత్రాపి యుక్త్యా మృద్ద్రవ్యమాత్రమేవ సత్యతయా వ్యవస్థాప్యతే, తదతిరిక్తం తు యుక్త్యా బాధ్యతే. కా పునరత్ర యుక్తిః. మృద్ద్రవ్యమాత్రస్యానువర్తమానత్వం, తదతిరిక్తస్య చ వ్యావర్తమానత్వం- రజ్జుసర్పాదిషు హ్యనువర్తమానస్యాధిష్ఠానభూతస్య రజ్ఞ్వాదేస్సత్యతా-వ్యావర్తమానస్య చ సర్పభూదళనామ్బుధారాదేరసత్యతా దృష్టా- తథాఽనువర్తమానమధిష్ఠానభూతం మృద్ద్రవ్యమేవ సత్యం- వ్యావర్తమానాస్తు ఘటశరావాదయోఽసత్యభూతాః. కించ- సత ఆత్మనో వినాశాభావాదసతశ్చ శశవిషాణాదేరుపలబ్ధ్యభావాదుపలబ్ధివినాశయోగి కార్యం సదసద్భ్యామనిర్వచనీయమితి గమ్యతే- అనిర్వచనీయం చ శుక్తికారజతాదివన్మృషైవ. తస్య చానిర్వచనీయత్వం ప్రతీతిబాధాభ్యాం సిద్ధమ్. కించ కార్యముత్పాదయన్మృదాదికారణద్రవ్యం కిమవికృతమేవ కార్యముత్పాదయతి- ఉత కఞ్చన విశేషమాపన్నం. న తావదవికృతముత్పాదయతి. సర్వదోత్పాదకత్వప్రసంగాత్. నాపి విశేషాన్తరమాపన్నం.

రతి (కారణేతి) ఘటోత్పత్తౌ మృత్పిణ్డ ఏవ విద్యతే-స తన్తుష్వితి నియమః కథం. తదేవ తత్సద్భావయోగ్యమితి చేత్ తదుత్పాదనయోగ్యం తదేవేతి తస్యైవోపాదాననియమో యుక్త ఇత్యర్థః. ఏవముపాదానకారణనియమానుపపత్తిరూపం చోద్యం పరిహృతం. అథ కారకవ్యాపారానుపపత్తిముఖేన చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) అనన్యత్వశ్రుతేనామముఖ్యత్వమభిమతమ్. అస్మిన్పక్షే సిద్ధాన్త్యేకదేశిముఖేనోత్తరమాహ (అత్రాహురితి) * వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యస్యార్థమభిప్రేత్యాహ (అతో యథేతి) (వికారేషూపలభ్యమానాదితి) అనేనానువర్తమానత్వహేతుర్వివక్షితః * ఏకమేవాద్వితీయమిత్యస్యార్థమాహ (తథేతి) అహఙ్కారాదివ్యవహారాలమ్బనః * అహమితి ప్రథమోధ్యాస ఇతి హి తేషాం గ్రన్థః. ఆదిశబ్దేన జ్ఞేయముచ్యతే. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపరమార్థభూతకార్యాభావస్తదనన్యత్వశబ్దార్థ ఇతి భావః. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతాం శఙ్కతే (న చ వాచ్యమిత్యాదినా) పరిహరతి (యత ఇతి) యథా జ్వాలావత్క్షణికమిత్యుక్తే జ్వాలాభేదస్యాప్రత్యక్షత్వేన న తత్ర సాధ్యవైకల్యం- తద్వదిత్యర్థః (కా పునరిత్యాది) సదసద్విలక్షణత్వం నామ మిథ్యాత్వే హేత్వన్తరమాహ (కించేతి) కార్యస్య సదసద్విలక్షణత్వే వ్యతిరేకిణం హేతుమాహ (సత ఆత్మన ఇతి) సదసద్విలక్షణత్వం మిథ్యాత్వేఽన్వయిహేతురితి దర్శయతి (అనిర్వచనీయం చేతి) సపక్షస్య శుక్తిరజతాదేరనిర్వచనీయత్వం దర్శయతి (తస్య చేతి) వ్యావర్తమానత్వహేతోరుపాధిశఙ్కాపరిహారాయ కార్యస్య దుర్నిరూపతామనుగ్రాహకతర్కరూపేణాహ (కించేతి) సత్యం చేత్సునిరూపం స్యాదిత్యర్థః (నాపీతి) విశేషాన్తరాపత్తిః కింవికృతస్య-ఉత న. నో చేత్సర్వదా విశేషాన్త

విశేషాన్తరాపత్తేరపి విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వేనభవితవ్యం- తస్యాఅపితథేత్యనవస్థానాత్ .అవికృతమేవ దేశకాలనిమిత్తవిశేషసమ్బద్ధఃకార్యముత్పాదయతీతిచేన్న-దేశాదివిశేషసమ్బన్ధోఽపిహ్యవికృతస్య విశేషాన్తరమాపన్నస్యచ పూర్వవన్నసమ్భవతి, నచవాచ్యం మృత్సువర్ణదుగ్ధాదిభ్యోఘటరుచకదధ్యాదీనాముత్పత్తిర్దృశ్యతే, శుక్తికారజతాదివద్దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధౌ బాధశ్చనదృశ్యతే, అతఃప్రతీతిశరణానాం కారణాత్కార్యోత్పత్తిరవశ్యాశ్రయణీయేతి. వికల్పాసహత్వాత్. కిం హేమాదిమాత్రమేవ స్వస్తికాదేరారమ్భకం, ఉతరుచకాది, అథ రుచకాద్యాశ్రయోహేమాది. నతావద్ధేమాదిమాత్రమారమ్భకం, హేమవ్యతిరిక్తస్య కార్యస్యాభావాత్, స్వాత్మానం ప్రత్యాత్మనఆరమ్భకత్వాసమ్భవాచ్చ. హేమవ్యతిరిక్తం స్వస్తికందృశ్యతఇతిచేత్. నహేమవ్యతిరిక్తంతత్ హేమప్రత్యభిజ్ఞానాత్తదతిరిక్తవస్త్వన్తరానుపలబ్ధేశ్చ. బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్త్వన్తరత్వం సాధితమితిచేన్న - అనిరూపితవస్త్వవలమ్బనానాంబుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాం శుక్తికారజతశబ్దబుద్ధ్యాదివద్భ్రాన్తిమూలత్వేన వస్త్వన్తరసద్భావస్యాసాధకత్వాత్. నాపి రుచకాదిస్వస్తికాదేరారమ్భకం, స్వస్తికేహి రుచకం పట ఇవ తన్తవో భవతాపినోపలభ్యతే. నాపిరుచకాశ్రయభూతంహేమ, రుచకాశ్రయాకారేణ హేమ్నస్స్వస్తికేఽనుపలబ్ధేః. అతో మృదాదికారణాతిరిక్తస్య కార్యస్యాసత్యత్వదర్శనాద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కృత్స్నం జగత్కార్యత్వేన మిథ్యాభూతం. తదిదం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వసుఖప్రతిపత్తయే కాల్పనికమృదాదిసత్యత్వమాశ్రిత్య కార్యస్యాసత్యత్వం ప్రతిపాదితం. పరమార్థతస్తు మృత్సువర్ణాదికారణమపి ఘటరుచకాదికార్యవన్మిథ్యాభూతం, బ్రహ్మకార్యత్వావిశేషాత్ * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం * నేహనానాస్తికిఞ్చన మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి యఇహనానేవపశ్యతి * యత్రహి ద్వైతమివభవతి తదితరఇతరంపశ్యతి యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యేత్ * ఇన్ద్రోమాయాభిఃపురురూపఈయతే ఇత్యేవమాదిభిశ్శ్రుతిభిశ్చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వమవగ

రాపత్తిప్రసంగః. విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వే తస్యాపి విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వం- తస్యాపి తథేత్యనవస్థేత్యర్థః (అవికృతమేవేత్యాది) విశేషశబ్దో దేశకాలనిమిత్తైః ప్రత్యేకంసమ్బధ్యతే. అవికృతస్యచేత్సర్వదా దేశకాలాదిసమవధానంస్యాత్- వికృతస్యచేదనవస్థేత్యర్థః. ఉక్తతర్కస్య ప్రత్యక్షవిరోధమాశఙ్క్యాహ (నచవాచ్యమితి) పరిహరతి (వికల్పాసహత్వాదితి) కిందద్రవ్యమాత్రంకారణం- ఉతాకారమాత్రం- ఉత కారవిశిష్టం ద్రవ్యమితివికల్పాః. తేషు ప్రథమం శిరోదూషయతి (నతావదిత్యాదినా) సమవాయికారణాంశవిషయంప్రత్యభిజ్ఞానమిత్యాశఙ్క్యాహ (తదతిరిక్తేతి) తర్హి తత్ర వ్యక్తిద్వయముపలభ్యేత- నతథోపలబ్ధిరిత్యర్థః. ద్వితీయంశిరోదూషయతి (నాపీతి) కార్యే సమవాయికారణానువృత్త్యా తదుపలబ్ధిః పరేణాభ్యుపగమ్యతే- తత్ర పటే తన్తవఇవ స్వస్తికేరుచకముపలభ్యేతేత్యర్థః తృతీయంశిరోదూషయతి (నాపీతి) రుచకాకారవిశిష్టంకారణంచేత్- స్వస్తికేరుచకాకారవిశిష్టహేమోపలమ్భప్రసంగఇత్యర్థః. ఏవమత్ర కేవలప్రమాణాన్తరానుగృహీతంప్రమాణం ప్రబలమితి ప్రత్యక్షవిరోధపరిహారఇత్యుక్తం భవతి (అతఇతి) కారణాతిరిక్తవస్త్వనుపలబ్ధ్యా నప్రత్యక్షబాధఇత్యర్థః. తతఏవనసోపాధికత్వం- పక్షేపిసాధితత్వేనోపాధిత్వాభావాదితిభావః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నమిథ్యాత్వే మృత్తికాదీనాం సత్యత్వంవ్యాహతమిత్యత్రాహ (తదిదమితి) నమృత్తికాసత్యత్వే తాత్పర్యం, అపితు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వఏవ తాత్పర్యమిత్యర్థః. నకేవలం బ్రహ్మకార్యత్వేన జగతోమిథ్యాత్వంసిధ్యతి, కణ్ఠోక్తమపీత్యాహ (ఐతదాత్మ్యమితి)* ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమితి బాధార్థ

మ్యతే. నచాగమావగతార్థస్య ప్రత్యక్షవిరోధశ్శఙ్కనీయః- యథోక్తప్రకారేణ కార్యస్య సర్వస్య మిథ్యాత్వావగమాత్- ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయత్వాచ్చ- విరోధేసత్యప్యసంభావితదోషస్య చరమభావినస్స్వరూపసద్భావాదౌ ప్రత్యక్షాద్యపేక్షత్వేపి ప్రమితౌ నిరాకాఙ్క్షస్య నిరవకాశస్య శాస్త్రస్య బలీయస్త్వాత్. అతః కారణభూతాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్సర్వం మిథ్యా. నచ ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వే న జీవమిథ్యాత్వమాశఙ్కనీయం, బ్రహ్మణ ఏవ జీవభావాత్. బ్రహ్మైవహి సర్వశరీరేషు జీవభావమనుభవతి * అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య * ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢః * ఏకో దేవో బహుధా నివిష్టః * ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే * నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యేవమాదిభ్యః. నన్వేకమేవ బ్రహ్మ సర్వశరీరేషు జీవభావమనుభవతి చేత్- పాదే మే వేదనా శిరసి మే సుఖమితివత్సర్వశరీరేషు సుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానం స్యాత్- జీవేశ్వరబద్ధముక్తశిష్యాచార్యజ్ఞత్వాజ్ఞత్వాదివ్యవస్థా చ న స్యాత్ — అత్ర కేచిదద్వితీయత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపయన్త ఏవైవం సమాదధతే, ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిబిమ్బభూతానాం జీవానాం సుఖిత్వదుఃఖిత్వాదయ ఏకస్యైవ ముఖస్య ప్రతిబిమ్బానాం మణికృపాణదర్పణాదిషూపలభ్యమానానామల్పత్వమహత్త్వమలినత్వవిమలత్వాదివత్తదుపాధివశాద్వ్యవస్థాప్యన్తే, నను * అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేత్యాదిశ్రుతేర్న జీవా బ్రహ్మణో భిద్యన్త ఇత్యుక్తం. సత్యం పరమార్థతః కాల్పనికం తు భేదమాశ్రిత్యేయం వ్యవస్థోచ్యతే. కస్య పునః కల్పనా. న తావద్బ్రహ్మణః తస్య పరిశుద్ధజ్ఞానాత్మనః కల్పనాశూన్యత్వాత్, నాపి జీవానాం ఇతరేతరాశ్రయత్వప్రసంగాత్, కల్పనాధీనో హి జీవభావః, జీవాశ్రయా చ కల్పనేతి. నైతదేవం, అవిద్యాజీవభావయోర్బీజాఙ్కురన్యాయేనానాదిత్వాత్. కించ ప్రాసాదనిగరణాదివదనుపపన్నతైకవేషాయామవస్తుభూతాయామవిద్యాయాం నేతరేతరాశ్రయత్వాదయో వస్తుదోషా అనవక్లృప్తిమావహన్తి. వస్తుతో బ్రహ్మావ్యతిరిక్తానాం జీవానాం స్వతో

సామానాధికరణ్యమితి భావః * ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిషు ప్రత్యక్షేణ బాధమభిప్రేత్య ఇహాపి తమాశఙ్క్యాహ, (నచాగమావగతేతి) పరిహరతి (యథోక్తేతి) * ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివాక్యమన్యపరం, అత్ర తూపక్రమోపసంహారాదిలిఙ్గైస్తాత్పర్యమస్త్యేవేతి న ప్రత్యక్షేణ బాధ ఇత్యభిప్రాయః. అవిరోధమాహ (ప్రత్యక్షస్యేతి) యద్వా కిం శబ్దతః ప్రతీత్యభావాత్, ప్రత్యక్షవిరోధాద్వాఽన్యపరత్వం శఙ్క్యత ఇత్యభిప్రేత్య శబ్దతః ప్రతిపత్త్యభావం పరిహరతి (యథోక్తేతి) ప్రత్యక్షవిరోధం పరిహరతి (ప్రత్యక్షస్యేతి) విరోధమభ్యుపగమ్యాహ (విరోధేసత్యపీతి) భేదవాసనామూలత్వం సంభావితదోషత్వం. అపచ్ఛేదన్యాయాభిప్రాయేణాహ (చరమభావిన ఇతి) (స్వరూపేతి) ఆదిశబ్దేన వ్యుత్పత్తిరభిప్రేతా (ప్రమితౌ నిరాకాఙ్క్షస్యేతి) ప్రమితౌ ప్రమితిహేతుత్వే. అర్థనిశ్చాయకత్వ ఇత్యర్థః. శాస్త్రస్య శబ్దస్వరూపగ్రహణవ్యుత్పత్త్యాదిషు ప్రత్యక్షాద్యపేక్షాస్తి, తథాపి శాస్త్రజ్ఞానం స్మృతిజ్ఞానవత్ స్వార్థవిషయజ్ఞానాన్తరానుభూతత్వేన న స్వవిషయం దర్శయతి, అపి త్వనన్యగోచరమేవ దర్శయతీత్యర్థః (నన్విత్యాది) పాదే మే వేదనేత్యాదినా జీవేశ్వరేత్యాదినా చ లౌకికవైదికవ్యవస్థానుపపత్తిరుక్తా——ఏతద్వ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం జీవాజ్ఞానవాదపక్షముపన్యస్యతి (అత్ర కేచిదితి) (నన్విత్యాది) సత్యం పరమార్థతః, పరమార్థతో న భిద్యన్త ఇతి సత్యం. వయం త్వౌపాధికభేదమాశ్రిత్య బ్రూమ ఇత్యర్థః (కస్యేత్యాది) అత్రోక్తమితరేతరాశ్రయం పరిహరతి (నైతదేవమితి) ముఖాన్తరేణాపి పరిహరతి (కించేతి) అవస్తుభూతాయాం, అపరమార్థభూతాయాం, అనవక్లృప్తిః, అసిద్ధిః యథా బ్రహ్మణః స్వతశ్శుద్ధత్వేన నావిద్యాశ్రయత్వం, తథా బ్రహ్మావ్యతిరిక్తస్యాపి జీవస్య స్వతశ్శుద్ధత్వేన అవిద్యాశ్రయత్వానుపపత్త్యా తత్కార్యజన్మజరామరణాదిభ్రమానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (వస్తుతో బ్రహ్మేతి) యథా ఔపాధికాశుద్ధిర్వస్తుతో ముఖావ్యతిరిక్తత్వేపి ముఖప్ర

విశుద్ధత్వేపి కృపాణాదిగతముఖప్రతిబిమ్బశ్యామతాదివదౌపాధికాశుద్ధిసమ్భవాదవిద్యాశ్రయత్వోపపత్తేః కాల్పనికత్వోపపత్తిః. ప్రతిబిమ్బగతశ్యామతాదివజ్జీవగతాశుద్ధిరపి భ్రాన్తిరేవ, అన్యథాఽనిర్మోక్షత్వప్రసంగాత్, జీవానాం భ్రమస్య ప్రవాహానాదిత్వాన్న తద్ధేతురన్వేషణీయ ఇతి——

తదేతదవిదితాద్వైతయాథాత్మ్యానాం భేదవాదశ్రద్ధాళుజనసబహుమానావలోకనలిప్సావిజృమ్భితం. తథాహి, జీవస్యాకల్పితస్వాభావికరూపేణావిద్యాశ్రయత్వే బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాత్. తదతిరిక్తేన తస్మిన్కల్పితేనాకారేణావిద్యాశ్రయత్వే జడస్యావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాత్, న ఖల్వద్వైతవాదినస్తదుభయవ్యతిరిక్తమాకారమభ్యుపగచ్ఛన్తి కల్పితాకారవిశిష్టేన స్వరూపేణైవావిద్యాశ్రయత్వమితి చేత్. తన్న, స్వరూపస్యాఖణ్డైకరసస్యావిద్యామన్తరేణ విశిష్టరూపత్వాసిద్ధేః. అవిద్యాశ్రయాకార ఏవ హి నిరూప్యతే. కించ బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం హి జీవాజ్ఞానవాదాశ్రయణం సా తు వ్యవస్థా జీవాజ్ఞానపక్షేపి న సిధ్యతి. అవిద్యావినాశ ఏవ హి మోక్షః, తత్రైకస్మిన్ముక్తే అవిద్యావినాశాదితరేపి విముచ్యేరన్. అన్యస్యాముక్తత్వాదవిద్యా తిష్ఠతీతి చేత్. తర్హ్యేకస్యాప్యముక్తిః స్యాత్, అవిద్యాయా అవినష్టత్వాత్. ప్రతిజీవమవిద్యాభేదః కల్ప్యతే, తత్ర యస్యావిద్యా వినష్టా స మోక్ష్యతే, యస్య త్వవినష్టా స బధ్యత ఇతి చేత్. తన్న, ప్రతిజీవమితి జీవభేదమాశ్రిత్య బ్రూషే-స జీవభేదః కిం స్వాభావికః ఉతావిద్యాకల్పితః. న తావత్స్వాభావికః, అనభ్యుపగమాత్, భేదసిద్ధ్యర్థస్య చావిద్యాకల్పనస్య వ్యర్థత్వాత్, అథావిద్యాకల్పితః, తత్రేయం జీవభేదకల్పికాఽవిద్యా కిం బ్రహ్మణః, ఉత జీవానాం. బ్రహ్మణ ఇతి చేత్, ఆగతోసి మదీయం మార్గం. అథ జీవానాం కిమస్యా జీవభేదక్లృప్తిసిద్ధ్యర్థతాం

తిబిమ్బే సమ్భవతి, తథా వస్తుతో బ్రహ్మావ్యతిరిక్తత్వేన స్వతశ్శుద్ధత్వే సత్యప్యౌపాధికాశుద్ధిసంభవాదవిద్యాశ్రయత్వేన కాల్పనికత్వమిత్యర్థః. అశుద్ధిర్నామ స్వతశ్శుద్ధత్వప్రతియోగ్యాకారః, అవిద్యాసమ్బన్ధయోగ్యతేత్యర్థః. కాల్పనికత్వోపపత్తిః, జన్మజరామరణాదేః కాల్పనికత్వోపపత్తిరిత్యర్థః. ఔపాధికాశుద్ధేరపి జ్ఞాననివర్త్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (ప్రతిబిమ్బగతేతి) అశుద్ధివిషయభ్రమేణోత్తరోత్తరావిద్యాశ్రయత్వం- అవిద్యాశ్రయత్వేనోత్తరోత్తరాశుద్ధివిషయభ్రమ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయత్వమాశఙ్క్యాహ (జీవానాంభ్రమస్యేతి) జీవాజ్ఞానపక్షసమాప్తిద్యోతనార్థమితికరణం——దూషయతి (తదేతదితి) అవిదితాద్వైతయాథాత్మ్యానాం- అద్వైతానిపుణానాం. శ్రద్ధాళుశబ్దేన భేదవాదేష్వకౌశలం వివక్షితమ్. ఉభయతోపి భ్రాన్త్యైరేవముక్తమితి భావః. కిమకల్పితస్వాభావికరూపేణావిద్యాశ్రయత్వం, ఉత కల్పితాకారేణ- అథ కల్పితాకారవిశిష్టరూపేణేతి వికల్పత్రయమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (జీవస్యేతి) ద్వితీయం దూషయతి (తదతిరిక్తేనేతి) కథం జడస్యావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాత్- జీవో హ్యవిద్యాశ్రయ ఇత్యత్రాహ (న ఖల్వితి) బ్రహ్మ చిద్రూపం-కల్పితం తు జడం- తదుభయాతిరిక్తానభ్యుపగమాత్కల్పితాకారేణావిద్యాశ్రయత్వే జడస్యైవావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాదిత్యర్థః, తృతీయం శిరశ్శఙ్కతే (కల్పితేతి) దూషయతి (తన్నేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అవిద్యాశ్రయాకార ఇతి) అవిద్యాశ్రయత్వే సతి విశిష్టత్వం- విశిష్టాకార ఏవావిద్యాశ్రయ ఇత్యాత్మాశ్రయణమిత్యర్థః (కించేత్యాది) అవిద్యా కిమేకా- ఉత బహ్వీ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ఏకత్వపక్షే దూషణమాహ (తత్రైకస్మిన్నితి) తత్రాపి కిమవిద్యా నశ్యతి- ఉత న నశ్యతీతి వికల్పమభిప్రేత్య నాశపక్షే దూషణముక్తం తత్రేతి. అవినాశపక్షం దూషయతి (అన్యస్యేతి) అథావిద్యాబహుత్వపక్షమనువదతి (ప్రతిజీవమితి) బధ్యత ఇతి బద్ధో భవిష్యతీత్యర్థః. దూషయతి (తన్నేతి) అత్రాపి వికల్పయతి (స జీవభేద ఇతి) అనభ్యుపగమాత్- అద్వైతహానిప్రసంగేనానభ్యుపగమాత్. ద్వితీయం శిరో వికల్పయతి (కిమితి) ప్రథమపక్షస్యోత్తరమాహ (బ్రహ్మణ ఇతి చేదితి) ద్వితీయం శిరో దూషయతి (అథేతి) (కిమ

విస్మరసి॥ అథ ప్రతిజీవం బద్ధముక్తవ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం యా అవిద్యాః కల్ప్యన్తే- తాభిరేవ జీవభేదోఽపీతి మనుషే- జీవభేదసిద్ధౌ తాస్సిధ్యన్తి- తాసు సిద్ధాసు జీవభేదసిద్ధిరితీతరేతరాశ్రయత్వమ్. నచాత్ర బీజాఙ్కురన్యాయస్సిధ్యతి- బీజాఙ్కురేషు హ్యన్యదన్యద్బీజమన్యస్యాన్యస్యాఙ్కురస్యోత్పాదకం- ఇహ తు యాభిరవిద్యాభిర్యే జీవాః కల్ప్యన్తే- తానేవాశ్రిత్య తాసాం సిద్ధిరిత్యశకనీయతా, అథ బీజాఙ్కురన్యాయేన పూర్వపూర్వజీవాశ్రయాభిరవిద్యాభిరుత్తరోత్తరజీవకల్పనాం మన్యసే- తథా సతి జీవానాం భఙ్గురత్వమకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిప్రసఙ్గశ్చ. అత ఏవ బ్రహ్మణః పూర్వపూర్వజీవాశ్రయాభిరవిద్యాభిరుత్తరోత్తరజీవభావకల్పనమిత్యపి నిరస్తం- అవిద్యాప్రవాహేఽభ్యుపగమ్యమానే తత్కల్పితజీవభావస్యాపి తద్వత్ప్రవాహానాదితా స్యాత్- న ధ్రువరూపతా. ఆమోక్షాచ్చ జీవస్య ధ్రువత్వమిష్టం న సిధ్యేత్. యచ్చోక్తమవిద్యాయా అవస్తురూపత్వేనానుపపన్నైకవేషాయా నేతరేతరాశ్రయత్వాదయో వస్తుదోషా అసక్ష్ప్తిమావహన్తీతి- తథా సతి ముక్తాన్ప్రపంచబ్రహ్మాశ్రయేదవిద్యా. శుద్ధవిద్యాస్వరూపత్వాదశుద్ధిరూపా న తత్ర ప్రసజతీతి చేత్, కిముపపత్త్యనువర్తిన్యవిద్యా- ఏవం తర్హ్యుక్తాభిరుపపత్తిభిర్జీవానపి నాశ్రయేత్. కించ- జీవాశ్రయాయా అవిద్యాయాస్తత్త్వజ్ఞానోదయాన్నాశే సతి జీవో నశ్యేద్వా- న వా. యది నశ్యేత్- స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణో మోక్షస్స్యాత్. నో చేదవిద్యానాశేఽప్యనిర్మోక్షః- బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తజీవత్వావస్థానాత్. యచ్చోక్తం మణికృపాణదర్పణాదిషూపలభ్యమానముఖమలినత్వవిమలత్వాదివచ్ఛుద్ధ్యశుద్ధ్యాదివ్యవస్థోపపత్తిరితి- తత్రేదం విమర్శనీయం- అల్పత్వమలినత్వాదయ ఔపాధికా దోషాః కదా నశ్యేయురితి. కృపాణాద్యుపాధ్యపగమ ఇతి చేత్. కిం తదాఽల్పత్వాద్యాశ్రయః ప్రతిబిమ్బం తిష్ఠతి వా- న వా. తిష్ఠతి చేత్- తద్ధ్యానీయస్య జీవ

స్యాజీవభేదకక్ష్ప్తిసిద్ధ్యర్థతాం విస్మరసీతి) జీవభేదకల్పకావిద్యాజీవకల్పనాత్ప్రాగేవ న జీవానాశ్రయితుం క్షమా, జీవాసిద్ధేరిత్యర్థః. యా జీవభేదకల్పకావిద్యాః- తా ఏవ జీవాశ్రయాః బద్ధముక్తాదివ్యవస్థాహేతవ ఇతి పక్షమనూద్య దూషయతి (అథ ప్రతిజీవమితి) బీజాఙ్కురన్యాయేన పరిహారస్యానుపపత్తిమాహ (నచేతి) బీజాఙ్కురేషూత్పాదకబీజస్యోత్పాద్యాఙ్కురాపేక్షా నాస్తి- ఉత్పాదకాఙ్కురమన్యత్- ఉత్పాద్యం చాన్యత్- అత్ర తు జీవభేదకల్పకావిద్యాయాః కల్పనీయజీవాశ్రయాపేక్షాఽస్తి- కల్పకావిద్యాశ్రయో జీవః- స ఏవ కల్ప్యశ్చేతి వైషమ్యం. అశకనీయతా- సాధయితుమశక్యతేత్యర్థః. ఉత్పాద్యోత్పాదకాఙ్కురవ్యక్తిభేదవత్కల్పకావిద్యాశ్రయకల్ప్యజీవవ్యక్తిభేదార్థం ప్రవాహానాదిత్వాభ్యుపగమే దూషణమాహ (అథేతి) అకృతాభ్యాగమకృతనాశః శ్రుత్యర్థాపత్తిః. ఆదిశబ్దేన జీవస్వరూపనిత్యత్వాదిశ్రుతివిరోధో వివక్షితః. ఏవం జీవాఖ్యధర్మిణః ప్రవాహానాదిత్వకల్పనే దూషణముక్తం. జీవత్వధర్మతత్కల్పకావిద్యయోః ప్రవాహానాదిత్వేఽప్యుక్తం దూషణమతిదిశతి (అత ఏవేతి) పూర్వపూర్వజీవాశ్రయావిద్యయోత్తరోత్తరజీవభావకల్పనం- తత్తదాశ్రయావిద్యయా తదుత్తరోత్తరజీవభావకల్పనమిత్యర్థః. అస్య పక్షస్య నిరస్తతాం వివృణోతి (అవిద్యాప్రవాహ ఇతి) ధర్మిధర్మకల్పనపక్షయోరుభయోరపి తుల్యం దూషణమాహ (ఆమోక్షాచ్చేతి) జీవస్య జీవభావవిశిష్టస్యేత్యర్థః. అవిద్యాయాః దుర్ఘటత్వేన పరిహారం దూషయతి (యచ్చోక్తమితి) శుద్ధవిద్యాస్వరూపత్వాత్- శుద్ధజ్ఞప్తిరూపత్వాత్. ఉక్తాభిరుపపత్తిభిః- అన్యోన్యాశ్రయాదిభిః. మోక్షానుపపత్త్యా దూషయతి (కించేతి) (నో చేదితి) అవిద్యాకార్యస్య జీవత్వస్యావస్థానాదనిర్మోక్ష ఇత్యర్థః. దార్ష్టాన్తికపర్యాలోచనయా దూషణముక్తం- అథ దృష్టాన్తాలోచనయా దూషయతి (యచ్చోక్తమితి) అపురుషార్థప్రతిభాసానుపపత్తిముఖేన దూషయిష్యన్ దోషప్రతిభాస

స్యాపి స్థితత్వాదనిర్మోక్షప్రసంగః. నశ్యతి చేత్ - తదైవ జీవనాశాత్స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణో మోక్ష
స్స్యాత్, కించ యస్యహ్యపురుషార్థరూపదోషప్రతిభాసః- తస్యతదుచ్ఛేదః పురుషార్థః. తత్ర కిమౌ
పాధికదోషప్రతిభాసో బిమ్బస్థానీయస్య బ్రహ్మణః- ఉత ప్రతిబిమ్బస్థానీయస్య జీవస్య ఉతాన్యస్యక
స్యచిత్- ఆద్యయోః కల్పయోర్దృష్టాన్తోయం న సంగచ్ఛతే- ముఖస్య ముఖప్రతిబిమ్బస్య చాల్పత్వాది
దోషప్రతిభాసశూన్యత్వాత్. నహి ముఖం తత్ప్రతిబిమ్బం వా చేతయతే. బ్రహ్మణో దోషప్రతిభాసే
బ్రహ్మావిద్యాప్రసంగశ్చ. తృతీయోపి కల్పోనకల్పతే- జీవబ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య ద్రష్టురభావాత్. కించ
అవిద్యాకల్పస్య జీవస్య కల్పకః క ఇతి నిరూపణీయమ్. నతావదవిద్యా-అచేతనత్వాత్. నాపి జీవః-ఆత్మా
శ్రయదోషప్రసంగాత్- శుక్తికారజతాదివదవిద్యాకల్ప్యత్వాచ్చ జీవభావస్య బ్రహ్మైవ కల్పకమితి
చేత్- బ్రహ్మాజ్ఞానమేవాయాతమ్. కించ- బ్రహ్మాజ్ఞానాభ్యుపగమే కిం బ్రహ్మ జీవాన్పశ్యతి వా- న వా. న
పశ్యతి చేత్- ఈక్షాపూర్వికా విచిత్రసృష్టిర్నామరూపవ్యాకరణమిత్యాది బ్రహ్మణో న స్యాత్. అథ ప
శ్యతి- అఖణ్డైకరసం బ్రహ్మ నావిద్యామన్తరేణ జీవాన్పశ్యతీతి బ్రహ్మాజ్ఞానప్రసంగః. అత ఏవ మాయా
విద్యావిభాగవాదోపి నిరస్తః- అజ్ఞానమన్తరేణ హి మాయినోపి బ్రహ్మణో జీవదర్శిత్వం న స్యాత్. న
చ మాయావీ పరాన్ద్రష్టా మోహయితుమలమ్, నాపి మాయా మాయావినో దర్శనసాధనం- ద్రష్టైవ ప
రేషు తన్మోహనసాధనమాత్రత్వాత్తస్యాః. అథ బ్రహ్మణో మాయా తస్య జీవదర్శిత్వం కుర్వతీ జీవమో
హనస్య హేతురితి మన్యసే, తర్హి పరిశుద్ధస్యాఖణ్డైకరసస్వప్రకాశస్య బ్రహ్మణః పరదర్శనం కుర్వతీ

స్యావశ్యం భావిత్వామాహ (కించయస్యహీతి) అపురుషార్థదోషప్రతిభాసస్య నిరసనీయత్వాత్ తన్నిరాసాయ హి వేదా
న్తారమ్భః- బిమ్బప్రతిబిమ్బస్థానీయయోః జీవబ్రహ్మణోర్దోషప్రతిభాసాయోగాత్ తన్నిరాసార్థో వేదాన్తోఽనార
భ్య ఇతి దూషణం దర్శయితుం యస్యహీత్యాద్యుక్తమ్. దృష్టాన్తే ముఖతత్ప్రతిబిమ్బతద్వ్యతిరిక్తచేతనసద్భావాత్తదభి
ప్రాయేణ వికల్పయతి (ఉతాన్యస్య కస్యచిదితి) (నహి ముఖం తత్ప్రతిబిమ్బం వా చేతయత ఇతి) రూపవదచేతనవిశేష
స్యైవ ప్రతిబిమ్బం దృష్టం- తస్మాద్బ్రహ్మజీవయోర్బిమ్బప్రతిబిమ్బభావాభ్యుపగమే తయోరచేతనత్వమాపతతీతి భా
వః. బ్రహ్మణో దోషప్రతిభాసపక్షేఽధికం దూషణమాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) అన్యస్యేతి పక్షం దూషయతి (తృతీయోపీతి)
పూర్వమవిద్యాశ్రయానుపపత్తిరుక్తా- ఇదానీమవిద్యాకార్యభ్రమాశ్రయో నిరూప్యతే (కించేతి) కః కల్పకః- కో భ్రమా
శ్రయ ఇత్యర్థః (నాపి జీవ ఇతి) కల్పకత్వాసిద్ధిః- కల్ప్యత్వాదసిద్ధిశ్చేతి స్వసిద్ధేస్స్వాపేక్షా- జీవవిషయభ్రమాశ్రయే సి
ద్ధే హి జీవక్లృప్తిః. జీవసిద్ధేస్స్వవిషయభ్రమాశ్రయమూలేన స్వేనైవ సాపేక్షత్వాదాత్మాశ్రయత్వమిత్యర్థః. అనుపపత్త్య
న్తరమాహ (శుక్తికేతి) కల్ప్యత్వాచ్చ భ్రమాశ్రయత్వమనుపపన్నం- నహి దోషకల్ప్యం రజతమర్థాన్తరవిషయభ్రమా
శ్రయ ఇత్యర్థః (కించేత్యాది) (అపశ్యతీతి) అపరమార్థజీవప్రతీతిరవిద్యయా వినా న సమ్భవతీత్యర్థః. అత ఏవ ఈక్షాపూ
ర్వకసృష్ట్యాద్యర్థం, బ్రహ్మణోఽపరమార్థజీవదర్శనార్థం చ అవిద్యాన్వయాభ్యుపగమాదపేత్యర్థః. మాయాపరభ్రమహే
తుః, అవిద్యా స్వభ్రమహేతురితి హి తన్మతం * మాయినం తు మహేశ్వరమితి శ్రుతిరేతద్విభాగహేతుః. అపరమార్థజీవద
ర్శనమజ్ఞానేనైవ సమ్భవతీత్యేతదేవోపపాదయతి (అజ్ఞానమిత్యాదినా) కిమవిద్యయా వినా జీవదర్శిత్వం, ఉత జీవద
ర్శనేన వినా తన్మోహనమితి పక్షయోః ప్రథమం దూషితం అజ్ఞానమితి. అనన్తరం శిరో దూషయతి (నచేతి) మాయైవ జీ
వదర్శనహేతురిత్యత్రాహ (నాపీతి) నహి పరమోహనహేతురేవ మాయా మోహయితుర్మోహనీయదర్శనహేతుః, అ
స్త్వస్తు మాయాయా అయం విశేష ఇత్యాశఙ్క్యాహ (అథేతి) ప్రతివదతి (తర్హీతి) నామవివాదఆవయోరిత్యర్థః. శఙ్కతే,

మాయా-మాయాఽపరపర్యాయాఽవిద్యైవస్యాత్. అథమతం- విపరీతదర్శనహేతురవిద్యా-మాయా తు మిథ్యాభూతం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తంమిథ్యాత్వేన దర్శయన్తీ నబ్రహ్మణోవిపరీతదర్శనహేతుః- అతస్త స్యానావిద్యాత్వమితి. నైవం- చన్ద్రైకత్వేజ్ఞాయమానే ద్విచన్ద్రదర్శనహేతోరప్యవిద్యాత్వాత్. యదిచ బ్రహ్మమిథ్యాత్వేనైవ స్వవ్యతిరిక్తంజానాతి- నతర్హితన్మోహయతి, నహ్యనృతం మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతాన్మోహయితుమీహతే. అథాపురుషార్థాపరమార్థదర్శనహేతురవిద్యా- మాయాతు బ్రహ్మణో నాపురుషార్థదర్శనహేతుః- అతోఽస్యానావిద్యాత్వమితిమతమ్. తన్న- ద్విచన్ద్రజ్ఞానస్య దుఃఖహేతుత్వాభావేనాపురుషార్థత్వాభావేపి తద్ధేతురవిద్యైవ- తన్నిరసనేచ ప్రయస్యన్తి, యదిచనాపురుషార్థదర్శనకరీమాయా, తర్హ్యనుచ్ఛేద్యతయా నిత్యాబ్రహ్మస్వరూపానుబన్ధినీస్యాత్. కస్తర్హిదోషఇతిచేత్, ద్వైతదర్శనమేవదోషః * యత్రహి ద్వైతమివభవతి *యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కంపశ్యేదిత్యాద్యద్వైతశ్రుతయఃప్రకుప్యేయుః. పరమార్థవిషయాఽద్వైతశ్రుతయః, మాయాయాస్త్వపరమార్థత్వాదవిరోధఇతిచేత్, అపరిచ్ఛిన్నానన్దైకస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽపరమార్థభూతమాయాదర్శనం తద్వత్తాచావిద్యామన్తరేణనోపపద్యతే. కించ అపరమార్థభూతయా నిత్యయా మాయయా కింప్రయోజనం బ్రహ్మణః. జీవమోహనమితిచేత్. అపురుషార్థేనమోహనేన కిం ప్రయోజనమ్. క్రీడేతి చేత్. అపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య కింక్రీడయా. పరిపూర్ణభోగానామేవ క్రీడాపురుషార్థత్వేన లోకే దృష్టేతిచేత్, నైవమిహోపపద్యతే- నహ్యపరమార్థభూతైః క్రీడోపకరణైరపరమార్థతయా ప్రతిభాసమానైర్నిష్పన్నయాఽపరమార్థభూతయాక్రీడయాఽపరమార్థభూతేనచతత్ప్రతిభాసేనానన్దస్త్రానాంక్రీడారసోనిష్పద్యతే. మాయాశ్రయతయాఽభిమతబ్రహ్మవ్యతిరేకేణావిద్యాశ్రయస్య జీవస్యకల్పనాఽసమ్భవశ్చ పూర్వవదేవద్రష్టవ్యః, అతో బ్రహ్మైవానాద్యవిద్యావశబలం స్వగతనానాత్వంపశ్యతీత్యద్వితీయత్వంబ్రహ్మణోఽభ్యుపయద్భిరభ్యుపేత్యం, యత్తు బన్ధమోక్షవ్యవస్థానోపపద్యతఇతి, నతద్బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినశ్చోద్యం, ఏకస్యైవ బ్రహ్మణోఽజ్ఞస్యస్వాజ్ఞాననివృత్త్యామోక్ష్యమాణత్వాద్బద్ధముక్తాదివ్యవస్థాయాఏవాభావాత్, వ్యవహ్రియమాణాయాశ్చ బద్ధముక్తశిష్యాచార్యాదివ్యవస్థాయాఃకాల్పనికత్వాత్, స్వప్నదర్శినఇవచైకస్యైవావిద్యయా సర్వకల్పనోపపత్తేః,

---

(అథేతి) పరిహరతి (నైవమితి) నకేవలం సత్యత్వేన దర్శనహేతురేవదోషః- అపరమార్థప్రతిభాసమాత్రహేతుర్దోష ఇత్యభిప్రాయేణాహ (చన్ద్రైకత్వఇతి) అపురుషార్థదర్శనహేతుత్వతదభావరూపంవైషమ్యంశఙ్కతే(అథేతి) పరిహరతి (తన్నేతి) (అపరిచ్ఛిన్నేతి) స్వరూపస్యైవాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాదిచ్ఛయా మాయాదర్శనమనుపపన్నం, తస్యాశ్చాపరమార్థత్వాదవిద్యాకృతమేవ తద్దర్శనమిత్యర్థః. తద్వత్తా తత్సమ్బన్ధః (కించేతి) అపురుషార్థత్వాభావేన నిరసనీయత్వాభావాభిప్రాయేణాహ (నిత్యయేతి) ఆశ్రయవిభాగానుపపత్త్యాచ మాయాఽవిద్యావిభాగానుపపత్తిమాహ- (మాయాశ్రయతయేతి) (పూర్వవదేవేతి) అన్యోన్యాశ్రయాదిభిర్దూషణైరిత్యర్థః. మాయాఽవిద్యావిభాగానుపపత్త్యా బ్రహ్మణఏవావిద్యాశ్రయత్వముపసంహరతి (అతఇతి) బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థానుపపత్తిం జీవాజ్ఞానకల్పనహేతుభూతాం పూర్వోక్తామనూద్యపరిహరతి (యత్త్వితి) నేదంచోద్యమనిష్టమిత్యర్థః. తర్హి బద్ధముక్తాదివ్యవహారః కథమిత్యత్రాహ (వ్యవహ్రియమాణాయాశ్చేతి) వక్ష్యమాణానుమానగర్భమాహ (కాల్పనికత్వాదితి)స్వాప్నవ్యవస్థాః కాల్పనికత్వాద్యథైకావిద్యయోపపద్యన్తే- తథా సర్వాసాంవ్యవస్థానాం కాల్పనికత్వాదేకావిద్యయైవ తత్కల్పనోపపత్తిరిత్యర్థః (సర్వకల్పనోపపత్తేరితి) అన్యథాఽనుపపన్నంహికల్పకం- అన్యథోపపన్నత్వాన్నావిద్యాభేదకల్పనీయేత్యర్థః. దృష్టా

స్వప్నదృశా హ్యేకేన దృష్టాశ్శిష్యాచార్యాదయస్తదవిద్యాకల్పితా ఏవ, అతఏవ బహ్వవిద్యాకల్పనమపి నయుక్తిమత్. పారమార్థికీ బన్ధమోక్షవ్యవస్థా స్వపరవ్యవస్థా చ జీవాజ్ఞానవాదినాపి నాభ్యుపేయతే, అపారమార్థికీ త్వేకస్యైవావిద్యయోపపద్యతే, ప్రయోగశ్చ, బన్ధమోక్షవ్యవస్థాస్స్వపరవ్యవస్థాశ్చ స్వావిద్యాకల్పితాః, అపారమార్థికత్వాత్, స్వప్నదృష్టవ్యవస్థావదితి, శరీరాన్తరాణ్యపి మయైవాత్మవన్తి, శరీరత్వాత్, ఏతచ్ఛరీరవత్, శరీరాన్తరాణ్యపి మదవిద్యాకల్పితాని శరీరత్వాత్, కార్యత్వాత్, జడత్వాత్, కల్పితత్వాద్వా, ఏతచ్ఛరీరవత్, వివాదాధ్యాసితం చేతనజాతమహమేవ, చేతనత్వాత్, యదనహం తదచేతనం దృష్టం, యథా ఘటః, అతస్స్వపరవిభాగో బద్ధముక్తశిష్యాచార్యాదివ్యవస్థాశ్చైకస్యావిద్యాకల్పితాః, ద్వైతవాదినాపి, బద్ధముక్తవ్యవస్థా దురుపపాదా, అతీతానాం కల్పానామానన్త్యాదేకైకస్మిన్కల్పే ఏకైకముక్తావపి సర్వేషాం మోక్షసంభవాదముక్తానుపపత్తేః అనన్తత్వాదాత్మనామముక్తాశ్చ సన్తీతి చేత్. కిమిదమనన్తత్వం, అసంఖ్యేయత్వమితి చేన్న, భూయస్త్వాదల్పజ్ఞైరసంఖ్యేయత్వేపీశ్వరస్య సర్వజ్ఞస్య సంఖ్యేయా ఏవ, తస్యాప్యశక్యత్వే సర్వజ్ఞత్వం నస్యాత్ ఆత్మనాం నిస్సంఖ్యత్వాదీశ్వరస్యావిద్యమానసంఖ్యావేదనాభావో నాసార్వజ్ఞ్యమావహతీతి చేత్, భిన్నత్వే సంఖ్యావిధురత్వం నోపపద్యతే, ఆత్మానస్సంఖ్యావన్తః, భిన్నత్వాత్, మాషసర్షపఘటపటాదివత్ భిన్నత్వే చాత్మనాం ఘటాదివజ్జడత్వమనాత్మత్వం క్షయిత్వం చ ప్రసజ్యతే, బ్రహ్మణశ్చానన్తత్వం నస్యాత్, అనన్తత్వం నామ పరిచ్ఛేదరహితత్వం, భేదవాదే చ వస్త్వన్తరాద్విలక్షణత్వేన బ్రహ్మణో వస్తుతః పరిచ్ఛేదరహితత్వం నశక్యతే వక్తుం, వస్త్వన్తరభావ ఏవ హి వస్తుతః పరిచ్ఛేదః, వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నస్య దేశతః కాలతశ్చాపరిచ్ఛిన్నత్వం చ నయుజ్యతే, వస్త్వన్తరాద్విలక్షణత్వేన వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నా ఏవ ఘటాదయో దేశతః కాలతశ్చ పరిచ్ఛిన్నా హి దృష్టాః, తథా సర్వే చేతనాః బ్రహ్మ చ వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నాః దేశకాలాభ్యామపి పరిచ్ఛిద్యన్తే, ఏవం చ *సత్యం జ్ఞానమనన్తమిత్యాదిభిస్సర్వప్రకారపరిచ్ఛేదరహితత్వం

న్తం శిక్షయతి (స్వప్నదృశాహీతి) అతఏవ- ఆశ్రయైకత్వేపి సర్వవ్యవస్థోపపత్తిర్యేన హేతునా సిద్ధా తేనైవ కాల్పనికత్వేన హేతునాఽవిద్యాబహుత్వకల్పనమపి నయుక్తమిత్యర్థః. పరమార్థకార్యాణాం హి బహుహేత్వపేక్షా- అపరమార్థానాం త్వేకేనైవాలమిత్యభిప్రాయేణాహ (పారమార్థికీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అపారమార్థికీ త్వితి) (ప్రయోగశ్చేతి) జీవాజ్ఞానవాదినం ప్రతి ప్రథమతృతీయే అనుమానే ఉచ్యేతే. తం చ భేదవాదినం చ ప్రతి ద్వితీయహేతుః ప్రయుజ్యతే. తృతీయః ప్రత్యేకనిరపేక్షహేతుచతుష్టయగర్భః తురీయం వ్యతిరేక్యనుమానమ్. వ్యవస్థానుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (అతఇతి) కాణాదపక్షేపి స్వపక్షోక్తం దోషమాపాదయతి (ద్వైతవాదినాపీత్యాది)(అసంఖ్యేయత్వమితి చేదితి) దేశకాలాద్యపరిచ్ఛేదస్యానన్తశబ్దేన వివక్షితత్వవ్యావృత్త్యర్థమసంఖ్యేయత్వమిత్యుక్తం. భిన్నత్వేన సంఖ్యావత్త్వం సాధయతి (ఆత్మాన ఇతి) (మాషసర్షపఘటపటాదివదితి) సంఖ్యావత్తారతమ్యేపి సంఖ్యావత్త్వమవిశిష్టమితి భావః. భిన్నత్వే దూషణాన్తరం చాహ (భిన్నత్వే చేతి) అత్ర వ్యతిరేకిత్రయం వివక్షితం- ఆత్మానభిన్నాః- ఆత్మత్వాత్- యద్భిన్నం నతదాత్మా- యథా ఘటాది. ఆత్మానభిన్నాః- అజడత్వాత్ యద్భిన్నం నతదజడం- యథా ఘటాది; ఆత్మానభిన్నాః అక్షయిత్వాత్ యద్భిన్నం నతదక్షయి- యథా ఘటాదిరితి. దూషణాన్తరమాహ (బ్రహ్మణశ్చేతి) అనన్తత్వం నామ కిం తస్య భేదవాదేఽనుపపన్నత్వం కథమిత్యత్రాహ (అనన్తత్వం నామేతి) (వస్త్వన్తరభావ ఇతి) వస్త్వన్తరవత్త్వం వస్తుతః పరిచ్ఛేద ఇత్యర్థః. వస్తుతః పరిచ్ఛేదవ్యాప్తం దేశకాలపరిచ్ఛిన్నత్వమప్యాపతతీత్యాహ (వస్తుత ఇతి) వ్యాప్తిం దర్శయ (వస్త్వన్తరాదితి) అస్యార్థస్యానిష్టత్వం దర్శయతి (ఏవం చేతి) నిరుపపదమనన్తపదమసఙ్కుచితవృత్తి త్రివిధపరిచ్ఛేదతి రా

వదద్భిర్విరోధః। ఉత్పత్తివినాశాదయశ్చ జీవానాం బ్రహ్మణశ్చ ప్రసజ్యేరన్- కాలపరిచ్ఛేదఏవహ్యుత్పత్తివినాశభాగిత్వమ్. అతఏకస్యైవాపరిచ్ఛిన్నస్య బ్రహ్మణోఽవిద్యావిజృమ్భితం బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తం కృత్స్నం జగత్, సుఖదుఃఖప్రతిసంధానవ్యవస్థాదయోపి స్వాప్నవ్యవస్థావదవిద్యాస్వాభావ్యాదుపపద్యన్తే. తస్మాదేకమేవ నిత్యముక్తస్వప్రకాశస్వభావమనాద్యవిద్యావశాజ్జగదాకారేణ వివర్తతఇతి పరమార్థతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తాభావాత్తదనన్యత్వంజగతఇతి—— అత్రోచ్యతే- నిర్విశేషస్వప్రకాశమాత్రం బ్రహ్మానాద్యవిద్యాతిరోహితస్వస్వరూపం స్వగతనానాత్వం పశ్యతీత్యేతత్- ప్రకాశస్వరూపస్య నిరంశస్య ప్రకాశనివృత్తిరూపతిరోధానే స్వరూపనాశప్రసంగేన తిరోధానాసంభవాదిభ్యస్సకలప్రమాణనిరుద్ధం స్వవచనవిరుద్ధంచేతి పూర్వమేవోక్తమ్. యత్పునరుక్తం కారణవ్యతిరిక్తం కార్యం యుక్తిబాధితత్వేన శుక్తికారజతాదివద్భ్రమఇతి- తదయుక్తం- యుక్తేరభావాత్. యత్త్వనువర్తమానస్య కారణమాత్రస్య సత్యత్వం- వ్యావర్తమానానాం ఘటశరావాదికార్యాణామసత్యత్వమితి- తదప్యన్యత్ర దృష్టస్యాన్యత్రావ్యావర్తమానతాఽబాధకత్వాదిభిః పూర్వమేవ పరిహృతమ్. యచ్చోపలభ్యమానత్వవినాశిత్వాభ్యాం సదసదనిర్వచనీయత్వేన కార్యస్యమృషాత్వమితి- తదసత్- ఉపలబ్ధివినాశయోగోహి నమిథ్యాత్వంసాధయతి- కిన్త్వనిత్యత్వం- యద్దేశకాలసమ్బన్ధితయా యదుపలబ్ధం- తద్దేశకాలసమ్బన్ధితయా బాధితత్వమేవహి తస్యమిథ్యాత్వేహేతుః. దేశాన్తరకాలాన్తరసమ్బన్ధితయోపలబ్ధస్యాన్యదేశకాలసమ్బన్ధిత్వేన బాధితత్వం దేశాన్తరకాలాన్తరావ్యాప్తిమాత్రంసాధయతి నతు మిథ్యాత్వమ్. ప్రతిప్రయోగశ్చ- ఘటాదికార్యంసత్యం- దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధానబాధితత్వాత్- ఆత్మవత్. యచ్చోక్తం కారణస్వరూపాదవికృతాద్వికృతాచ్చ కార్యోత్పత్తిర్నసంభవతీతి-తదసత్- దేశకాలాదిసహకారిసమవహితాత్కారణాత్కార్యోత్పత్తిసమ్భవాత్. తత్సమవధానంచవికృతస్యావికృతస్యచ నసమ్భవతీతి-యదుక్తం- తదయుక్తం- పూర్వమవికృతస్యైవ కాలాదిసమవధానసంభవాత్. అవికృతత్వావిశేషాత్ పూర్వమపి దేశకాలాదిసమధానం ప్రసజ్యతఇతిచేన్న- దేశకాలాది

హిత్యమాహేతిభావః. ఏవమపరిచ్ఛిన్నస్య పరిచ్ఛిన్నత్వప్రసంగఉక్తః- అథావికారస్య సవికారత్వప్రసంగమాహ (ఉత్పత్తీతి) అవికారత్వశ్రుతివిరోధశ్చేత్యర్థః. ఏకస్యావిద్యయాసర్వవ్యవస్థావత్తిముపసంహరతి (అతఇతి) బ్రహ్మాజ్ఞానవాదపక్షముపసంహరతి (తస్మాదితి) వివర్తతే-అధ్యాసాధిష్ఠానంభవతి. నతు పరిణమతీత్యర్థః (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తాభావాత్తదనన్యత్వంజగతఇతి) బ్రహ్మణః పరమార్థభూతమన్యన్నజగదిత్యర్థః—బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినంవైశేషికఃప్రతివదతి (అత్రోచ్యతఇతి) తిరోధానేపి తదహితాంశస్తిష్ఠతీతినవక్తుంయుక్తం- నిరంశత్వాదిత్యభిప్రాయేణ నిరంశస్యేత్యుక్తం (స్వరూపనాశప్రసంగేనేతి) తిరోధానంనామ ప్రకాశనివృత్తిః. తత్ర జడస్య ప్రకాశవ్యతిరిక్తత్వాత్ప్రకాశనివృత్తావపి తస్యస్థితిరుపపద్యతే- ప్రకాశైకరూపస్య బ్రహ్మణః ప్రకాశనివృత్తిరూపతిరోధానంనామ స్వరూపనివృత్తిరేవేత్యర్థః (స్వవచనవిరుద్ధంచేతి) నిత్యత్వాదిసాధకవచనవిరుద్ధం నిర్విశేషత్వం- జ్ఞప్తిత్వవిరుద్ధమస్మత్ప్రత్యయగోచరత్వమిత్యర్థః. పూర్వమేవోక్తం- అస్మిన్ప్రబన్ధే సిద్ధాన్తినోక్తమిత్యర్థః (యత్పునరితి) సోపాధికత్వకాలాత్యయాపదిష్టత్వవచనవ్యాహతిభిరనైకాన్త్యాదిభిశ్చ పూర్వమేవ పరిహృతమిత్యర్థః. మిథ్యాత్వానిత్యత్వయోర్భేదందర్శయతి (యద్దేశకాలేతి) యద్యనిత్యత్వమేవ మిథ్యాత్వముచ్యతే- తర్హి సిద్ధసాధనం మిథ్యాత్వానుమానమ్. యద్యనిత్యత్వవిలక్షణంమిథ్యాత్వం సాధ్యతే- తర్హి సోపాధికత్వాదిదూషణానిస్యురితిభావః. ప్రత్యనుమానమాహ (ప్రతిప్రయోగశ్చేతి) నను మిథ్యాత్వానుమానం

సమవధానస్య కారణాన్తరాయత్తస్యైతదాయత్తత్వాభావాత్. అతో దేశకాలాదిసమవధానరూపవి
శేషమాపన్నం కారణం కార్యముత్పాదయతీతి న కిఞ్చిదవహీనమ్. కారణస్య చ కార్యం ప్రత్యారమ్భక
త్వమబాధితం దృశ్యమానం న కేనాపి ప్రకారేణాపహ్నోతుం శక్యతే. యత్తు హేమాదిమాత్రస్య రుచ
కాదికార్యస్యైతదాశ్రయస్య వా హేమాదేరారమ్భకత్వం న సమ్భవతీతి- తదయుక్తం- హేమాదిమా
త్రస్యైవ యథోక్తపరికరయుక్తస్యారమ్భకత్వసమ్భవాత్, న చారమ్భకహేమవ్యతిరిక్తం కార్యం న దృ
శ్యత ఇతి వక్తుం శక్యం- హేమాతిరిక్తస్య స్వస్తికస్య దర్శనాత్- బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్త్వన్తరస్య సాధి
తత్వాచ్చ, న చాయం శుక్తికారజతాదివద్భ్రమః- ఉత్పత్తివినాశయోరన్తరాళ ఉపలభ్యమానస్య తద్దేశ
కాలసమ్బన్ధితయా బాధాదర్శనాత్. న చాస్యోపలబ్ధేర్బాధికా కాచిదపి యుక్తిర్దృశ్యతే. ప్రాగనుప
లబ్ధస్వస్తికోపలబ్ధివేళాయామపి హేమప్రత్యభిజ్ఞా స్వస్తికాశ్రయతయా హేమ్నోఽప్యనువృత్తేరవిరు
ద్ధా. శ్రుతిభిస్తు ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసాధనం పూర్వమేవ నిరస్తమ్. యచ్చాన్యదత్ర ప్రత్యక్షావిరోధాది

ససోపాధికం ఉపాధేరభావాత్. ప్రతిపన్నదేశకాలోపాధౌ బాధో న సాధ్యసమవ్యాప్తః- దేశకాలభ్రమేషు ప్రతిపన్నో
పాధౌ బాధాభావాత్. నహి దేశకాలభ్రమస్య దేశకాలాన్తరోపాధిప్రతిపత్తిః, తస్మాన్న సాధ్యసమవ్యాప్తిః. యది బా
ధమాత్రమేవ హేతుః, తన్న పక్షేఽపి విద్యమానత్వాత్. పక్షేష్వవిద్యమానస్సర్వసపక్షానుయాయీ హ్యుపాధిః, తస్మా
న్న సోపాధికత్వమితి. అత్రాయం పరిహారః, దేశకాలభ్రమేష్వపి ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధోఽస్తి- నహి దేశకాలావే
వ సర్వత్రోపాధిః. తౌ తు దేశకాలవ్యతిరిక్తవిషయభ్రమేషు. దేశకాలవిషయభ్రమేష్వన్యే పదార్థా ఉపాధయః యథా
దుర్దినే సాయంకాలభ్రమాన్వితః పురుషః పశ్చాదాదిత్యదర్శనాత్ప్రబుద్ధ ఏవం మన్యతే- యదాహం సన్ధ్యాముపాసితవాన్
న తదా సాయమితి యదాహం బుద్ధః న తదానీం ప్రభాతమితి చ- యత్రాహం సుప్తః నాయం స దేశ ఇత్యాది, కిం చ దేశ
భ్రమే కాల ఉపాధిస్స్యాత్, కాలభ్రమే దేశ ఉపాధిస్స్యాత్. న చాన్యోన్యాశ్రయః- భ్రమవ్యక్తిభేదాత్, తస్మాత్ప్రతి
పన్నోపాధౌ బాధస్య సాధ్యసమవ్యాప్తిరస్త్యేవ, ఇమమర్థమభిప్రేత్య దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధావబాధితత్వాదిత్య
త్రాదిశబ్దః ప్రయుక్తః. దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధౌ బాధార్హత్వం మిథ్యాత్వం- తత్కార్యభూతః ప్రతిపన్నోపాధౌ
బాధో మిథ్యాత్వసాధకః- యథాఽగ్నేర్దాహార్హస్య దాహకార్యం దాహార్హత్వే లిఙ్గం- తద్వత్ అతస్సాధ్యావిశిష్టత్వ
చోద్యమపాస్తమ్. సమవహితాత్ సమన్వితాత్, కారణాన్తరం- కర్మ ఈశ్వరసఙ్కల్ప ఇత్యాది. ఏతదాయత్తత్వాభా
వాత్, వికారాయత్తత్వాభావాత్. ఏవమనుగ్రాహకస్తర్క ఉక్తః- అథానుగ్రాహ్యం ప్రమాణమాహ (కారణస్య చేతి)
పూర్వపక్షిణా కార్యకారణభావమిథ్యాత్వగ్రాహిప్రమాణానుగ్రాహకత్వేన హి తర్క ఉక్తః. తథాఽత్రాప్యనుగ్రాహ
కతర్కపూర్వకం ప్రమాణముక్తం. పరోక్తతర్కశ్చ జాత్యుక్తిః- స్వవ్యాఘాతాత్. కార్యకారణభావభఙ్గవాదివాక్యం
కిం పరస్య కార్యకారణభావభఙ్గవిషయప్రమితేః కారణం- తర్హి న కార్యకారణభావభఙ్గః, ఉత న- తథాపి న తద్భఙ్గః,
సా ప్రతీతిర్మిథ్యా చేత్- తథాపి న భఙ్గః, బాధబాధే పూర్వబాధితస్య సత్యత్వాత్, ఏవం కార్యకారణభావస్య ప్రామాణి
కత్వాత్తద్విరుద్ధబాహ్యతర్కానుదయ ఏవేతి స్థితమ్ (యత్త్వితి) హేమమాత్రస్య, రుచకాదికార్యమాత్రస్య, కార్యా
శ్రితద్రవ్యమాత్రస్య చారమ్భకత్వం న సమ్భవతీత్యుక్తమిత్యర్థః. యథోక్తపరికరః, దేశకాలాదిః, అనిరూపితవస్త్వవల
మ్బనబుద్ధిశబ్దాదీనాం సాధకత్వం పూర్వపక్షిణోక్తం ప్రతిక్షిపతి (న చాయమితి) (ఉత్పత్తివినాశయోరన్తరాళే ఉపల
భ్యమానస్యేతి) అనిత్యత్వే సాధ్యే సిద్ధసాధనత్వమ్. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధశ్చేత్, తదనుపలమ్భాదేవ నిరస్తమితి భావః,
హేమప్రత్యభిజ్ఞా కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (ప్రాగితి) (శ్రుతిభిస్త్వితి) సిద్ధాన్తినా నిరస్తమిత్యర్థః (యచ్చాన్యదితి)

ప్రతివక్తవ్యం- తదపి సర్వం పూర్వమేవసూక్తం. యచ్చోక్తమేకేనాత్మనా సర్వాణిశరీరాణ్యాత్మవన్తీతి- తదసత్ ఏకస్యైవ సర్వశరీరప్రయుక్తసుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానప్రసంగాత్. సౌభరిప్రభృతిషు హ్యాత్మైకత్వేనానేకశరీరప్రయుక్తసుఖాదిప్రతిసంధానమేకస్యదృశ్యతే. నచాహమర్థస్యజ్ఞాతృత్వాత్తద్భేదాత్ప్రతిసంధానాభావో నాత్మభేదాదితివక్తుంశక్యం- ఆత్మాజ్ఞాత్రైవ- నచాహమర్థఏవ- అన్తఃకరణభూతస్త్వహఙ్కారో జడత్వాత్కరణత్వాచ్చశరీరేన్ద్రియాదివన్నజ్ఞాతేత్యుపపాదితత్వాత్. యచ్చశరీరత్వజడత్వకార్యత్వకల్పితత్వైస్సర్వశరీరాణామేకస్యావిద్యాకల్పితత్వముక్తం, తదపి సర్వశరీరాణామవిద్యాకల్పితత్వస్యైవాభావాదయుక్తమ్. తదభావశ్చాబాధితస్య సత్యత్వోపపాదనాత్. యచ్చ చేతనాదన్యస్య జడత్వదర్శనాత్సర్వచేతనానామనన్యత్వముక్తమ్. తదపి సుఖదుఃఖవ్యవస్థయా భేదోపపాదనాదేవ నిరస్తమ్. యత్తు మయ్యేవాత్మన్యస్తి, మదవిద్యాకల్పితాన్యహమేవ సర్వంచేతనజాతమిత్యహమర్థస్యైక్యముపపాదితం, తదజ్ఞాతస్వసిద్ధాన్తస్య భ్రాన్తిజల్పితం, అహంత్వమాద్యర్థవిలక్షణంచిన్మాత్రంహ్యాత్మాత్వన్మతే. కించ నిర్విశేషచిన్మాత్రాతిరేకిసర్వంమిథ్యేతి వదతో మోక్షార్థశ్రవణాదిప్రయత్నోనిష్ఫలః- అవిద్యాకార్యత్వాత్- శుక్తికారజతాదిషు రజతాద్యుపాదానాదిప్రయత్నవత్. మోక్షార్థప్రయత్నోవ్యర్థః- కల్పితాచార్యాయత్తజ్ఞానకార్యత్వాత్-శుకప్రహ్లాదవామదేవాదిప్రయత్నవత్. తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానం నబన్ధనివర్తకం- అవిద్యాకల్పితవాక్యజన్యత్వాత్- స్వయమవిద్యాత్మకత్వాత్- అవిద్యాకల్పితజ్ఞాత్రాశ్రయత్వాత్-కల్పితాచార్యాయత్తశ్రవణజన్యత్వా

ప్రత్యక్షంసన్మాత్రగ్రాహి, విరోధేసత్యపిశాస్త్రం బలీయఇత్యాదికమ్. త్వదుక్తం పూర్వమేవానేన గ్రన్థకారేణ నిరస్తమిత్యర్థః. తదుక్తమనుమానగణందూషయతి (యచ్చోక్తమితి) వ్యాప్తివిరోధమాహ (ఏకస్యైవేతి) యత్సంప్రతిపన్నైకాత్మకంశరీరం, తత్రహి సుఖాదిప్రతిసంధానందృష్టమితిభావః. ప్రతిసంధానాభావశ్శరీరభేదనిబన్ధనఇత్యత్రాహ (సౌభరిప్రభృతిష్వితి) విలక్షణజ్ఞానానాం కేషాంచిచ్ఛరీరభేదేపి పూర్వజన్మసుఖాదిప్రత్యభిజ్ఞానాదితిప్రభృతిశబ్దస్యభావః. కించ కిమేకశరీరవర్త్యాత్మనఏకత్వంసాధ్యతే, ఉతానేకశరీరవర్తినః, ప్రథమేకల్పే సిద్ధసాధనత్వమ్. ద్వితీయే ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధః, పరశరీరే తచ్చేష్టాదిభిరాత్మాహ్యనుమీయతే, తచ్చానుమానం స్వస్మాదన్యత్వేనైవైనందర్శయతి, స్వాత్మాహ్యహమిత్యపరోక్షమవభాసతే, నహి పరశరీరగతఆత్మాఅపరోక్షఇతి, అన్తఃకరణభేదాత్ ప్రతిసంధానాభావఇత్యాశఙ్క్యదూషయతి (నచేతి) అన్తఃకరణస్యజ్ఞాతృత్వేపి పూర్వపూర్వకల్పోత్పన్నవినష్టాన్తఃకరణానామపి సనకాదీనాం తత్ప్రతిసంధానసంభవాన్నాన్తఃకరణభేదః ప్రతిసంధానాభావహేతుః, అన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వమేననాస్తి, తత్త్వాత్మనఇత్యాహ (ఆత్మాజ్ఞాత్రైవేతి) (యచ్చేతి) శరీరాణామవిద్యాకల్పితత్వేసిద్ధేహ్యేకావిద్యాకల్పితత్వసిద్ధిః- తదేవనాస్తీతి సపక్షభూతశరీరస్యావిద్యాకల్పితత్వాభావాద్దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వముక్తంభవతి. కల్పితత్వహేతోరన్యతరాసిద్ధిశ్చ, కల్పితత్వాభావముపపాదయతి (తదభావశ్చేతి) సర్వంచేతనజాతమహమేవ- చేతనత్వాదితి యద్వ్యతిరేకిపూర్వముక్తం- తదర్థతఉదాహృతంభవతియచ్చేతి. దూషయతి (తదపీతి) కాలాత్యయాపదిష్టత్వందూషణముక్తంభవతి-ఏషన్యనుమానేషూక్తిదూషణమాహ (యత్త్వితి)బద్ధముక్తాదివ్యవస్థానామేకావిద్యాకల్పితత్వంయదుక్తం తత్రాప్యపారమార్థికత్వహేతోరసిద్ధిస్సోపాధికత్వంచానుసంధేయం (కించేతి) అవిద్యాకార్యత్వాదిత్యాదిహేతుగణైరనిష్టప్రసంగమాహ (తత్త్వమస్యాదీతి) అవిద్యామూలత్వాశ్రయణె తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్యానివర్తకత్వప్రసంగఇత్యర్థః, యథా సంవిత్సిద్ధౌ * అభావిన్యేవసాపశ్చాద్భావినీత్యుపదిశ్యతాం ॥ సన్తిహిస్వప్నదృష్టానిదృష్టాన్తవచ

ద్వా- స్వాప్నబన్ధనివర్తనవాక్యజన్యజ్ఞానవత్. కించ నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మమిథ్యా అవిద్యాకార్యజ్ఞానగమ్యత్వాత్- అవిద్యాకల్పితజ్ఞాత్రాశ్రయజ్ఞానగమ్యత్వాత్- అవిద్యాత్మకజ్ఞానగమ్యత్వాద్వా- యదేవంతత్తథా- యథాస్వాప్నగన్ధర్వనగరాదిః. నచ నిర్విశేషచిన్మాత్రంబ్రహ్మ స్వయం ప్రకాశతే- యేన నప్రమాణాన్తరమపేక్షతే- యత్త్వాత్మసాక్షికం స్వయం ప్రకాశజ్ఞానందృశ్యతే- తత్తు జ్ఞేయవిశేషసిద్ధిరూపం జ్ఞాతృగతమేవదృశ్యతఇతి పూర్వమేవోక్తం. యానిచతస్య నిర్విశేషత్వసాధకానియుక్తికాని జ్ఞానాన్యుపన్యస్తాని- తానిచానన్తరోక్తైరవిద్యాకార్యత్వాదిత్యాదిభిరనుమానైర్నిరస్తాని, నచ నిర్విశేషస్య చిన్మాత్రస్యాజ్ఞానసాక్షిత్వమహఙ్కారాదిజగద్భ్రమశ్చోపపద్యతే- సాక్షిత్వభ్రమాదయోహి జ్ఞాతృవిశేషగతాదృష్టాః- నజ్ఞప్తిమాత్రగతాః, నచ తస్య ప్రకాశత్వం స్వాయత్తప్రకాశతావా సిధ్యతి- ప్రకాశోహి కస్యచిత్పురుషస్య కఞ్చనార్థవిశేషంప్రతిసిద్ధిరూపోదృశ్యతే,తతఏవహి తస్యస్వయం ప్రకాశతోపపాద్యతే భవద్భిరపి, నచాతాదృశస్య నిర్విశేషస్య ప్రకాశతాసంభవతి, యఃపునః స్వగోష్ఠీష్వపరమార్థాదపి పరమార్థకార్యందృశ్యతఇత్యుద్ఘోషః- సోపి- తానికార్యాణిసర్వాణ్యబాధితకల్పాని వ్యావహారికసత్యాని వస్తుతస్త్వవిద్యాత్మకాన్యేవేతి స్వాభ్యుపగమాదేవనిరస్తః, అస్మాభిరపి సర్వత్ర పరమార్థాదేవ కారణాత్సర్వకార్యోత్పత్తిముపపాదయద్భిః పూర్వమేవనిరస్తః, నచ త్వదీయేషామనుమానానాం శ్రుతివిరోధోవక్తుం శక్యతే- శ్రుతేరప్యవిద్యాకార్యత్వేనావిద్యాత్మకత్వేన చోక్తదృష్టాన్తేభ్యోవిశేషాభావాత్, యత్తు బ్రహ్మణోఽపారమార్థికజ్ఞానగమ్యత్వేపి పశ్చాత్తనబాధాదర్శనాద్బ్రహ్మసత్యమేవేతి - తదసత్- దుష్టకారణజన్యజ్ఞానగమ్యత్వే నిశ్చితేసతి పశ్చాత్తనబాధాదర్శనస్యాకిఞ్చిత్కరత్వాత్, యథా శూన్యమేవ తత్త్వమితివాక్యజన్యజ్ఞానస్య పశ్చాత్తనబాధాదర్శనేపి దోషమూలత్వనిశ్చయాదేవ తదర్థస్యాసత్యత్వం, కించ * నేహనానాస్తికిఞ్చన * విజ్ఞానమానన్దంబ్రహ్మేతివిజ్ఞానమాత్రాతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్య నిషేధకత్వేన సర్వస్మాత్పరత్వాత్ప

నానిత ఇతి, సాయుక్తిః- మృషావాదినాం ద్విధాప్రక్రియా- బ్రహ్మనవేదాన్తైః ప్రతిపాద్యతే- అపితు భేదనిషేధఏవక్రియతఇతి- స్వరూపపరవాక్యైఃప్రతిపాద్యతఇతిచ, తత్ర స్వరూపపరవాక్యప్రతిపాద్యత్వపక్షేఽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి- (కించనిర్విశేషేతి) (నచేత్యాది) జ్ఞేయవిశేషసిద్ధిరూపం జ్ఞేయవిశేషవ్యవహారానురూపమిత్యర్థః (యానిచేతి) అనుమానైః తర్కైః; తర్కస్యానుమానశబ్దవాచ్యత్వం వ్యాప్తిసాపేక్షత్వాత్ *ఊహస్తర్కోఽనుమానోక్తిరితిహలాయుధః, (నిరస్తానీతి) అవిద్యాకార్యత్వాదిహేతుభిస్స్వాభిమతార్థసాధకత్వం నిరస్తమిత్యర్థః(ఉపపాద్యతేభవద్భిరితి) స్వసంబన్ధాదర్థాన్తరేతద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వాదితిహేతోరిత్యర్థః(నచేతి)అతాదృశస్య-నిర్విశేషత్వాత్కర్మకర్తృరహితస్యేత్యర్థః తాదృశస్యేతిపాఠేఽయమర్థః, తాదృశస్య కర్మకర్తృసహితో యఃప్రకాశతే తస్య నిర్విశేషత్వేఽభిమతే సానసిధ్యతీతి పూర్వమపరమార్థహేతోశ్శుక్తిరజతాద్యుపాదానాదిప్రయత్నవన్నిష్ఫలత్వముక్తం, తన్న అపరమార్థాదపి పరమార్థోత్పత్తేరితిశఙ్కతే (యఃపునరితి) కిమియమపరమార్థాత్పరమార్థోత్పత్తిర్భవత్పక్షేణోచ్యతే,ఉతాస్మత్పక్షేణేతివికల్పమభిప్రేత్య ఆద్యపక్షే తదసిద్ధిమాహ (సోపితానీతి) ద్వితీయపక్షేదూషణమాహ (అస్మాభిరితి) (విశేషాభావాత్) ప్రబలవిరోధేహి దౌర్బల్యమితిభావః, బాధాదర్శనాభ్యుపగమేనదూషయతి (దుష్టకారణేతి) తదనభ్యుపగమేనదూషయతి- (కించేతి) ప్రత్యక్షాదిప్రమాణం వేదేపి సవిశేషపరవాక్యజాతంచ విహాయ నిషేధపరవాక్యప్రాబల్యంహి త్వదుక్తం- తత్ర విధిరూపత్వాత్- పూర్వేషాం దౌర్బల్యం- నిషేధరూపత్వాచ్చ పశ్చాత్తనస్య ప్రాబల్యం- తచ్చ సర్వశూన్య

శ్చాత్తనబాధాదర్శనముచ్యతే- శూన్యమేవ తత్త్వమితి తస్యాప్యభావావదతస్తస్మాత్పరత్వేన పశ్చాత్తనబాధో దృశ్యతే, సర్వశూన్యత్వాతిరేకినిషేధాసంభవాత్తస్యైవ పశ్చాత్తనబాధాదర్శనం, దోషమూలత్వంతు ప్రత్యక్షాదీనాం వేదాన్తజన్మనస్సర్వశూన్యజ్ఞానస్యాప్యవిశిష్టం, అతస్సర్వం విజ్ఞానజాతంపారమార్థికజ్ఞాతృగతం, స్వయంచ పరమార్థభూతమర్థవిశేషసిద్ధిరూపం, తత్రకిఞ్చిత్, జ్ఞానం దోషమూలం దోషశ్చ పరమార్థః, కించిచ్చ నిర్దోషపారమార్థికసామగ్రీజన్యమితీ యావన్నాభ్యుపేయతే- నతావత్సత్యమిథ్యార్థవ్యవస్థాలోకవ్యవహారశ్చ సేత్స్యతి. లోకవ్యవహారో హి పారమార్థికో భ్రాన్తిరూపశ్చ పారమార్థికజ్ఞాతృగతార్థవిశేషసిద్ధిరూపప్రకాశపూర్వకః- నిర్విశేషసన్మాత్రస్యతు పారమార్థికస్యాపారమార్థికస్యచ ప్రతిభాసాదేర్హేతుత్వాసమ్భవాల్లోకవ్యవహారో న సమ్భవతి. యచ్చైతైర్నిరధిష్ఠానభ్రమాసమ్భవాత్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానస్య సన్మాత్రస్య పారమార్థికత్వముక్తం- తదపి దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వజ్ఞానానామపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తివదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తేర్నిరస్తమ్. అథాధిష్ఠానాపారమార్థ్యే నక్వచిద్భ్రమో దృష్టఇతి సన్మాత్రస్య పారమార్థికత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి మన్యసే- హన్త తర్హి దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వజ్ఞానానామపారమార్థ్యేపి నక్వచిద్భ్రమో దృష్టఇతిదర్శనానుగుణ్యేన తేషామపి పారమార్థ్యమవశ్యాశ్రయణీయమితి నకశ్చిద్విశేషోఽన్యత్ర తత్సంరమ్భాత్. యత్తు భేదపక్షేప్యతీతకల్పానామానన్త్యాత్సర్వేషామాత్మనాం ముక్తత్వేన బద్ధాసంభవాద్బద్ధముక్తవ్యవస్థానసంభవతీతి, తదాత్మానన్త్యేనపరిహృతమ్. యత్త్వాత్మనాం భిన్నత్వే మాషసర్షపఘటపటాదివత్సంఖ్యావత్త్వమవర్జనీయమితి- తత్ర ఘటాదీనామప్యనన్తత్వాద్దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలస్స్యాత్. దశఘటాస్సహస్రంమాషా ఇతి సంఖ్యావత్త్వం దృశ్యతఇతిచేత్. సత్యం- తత్తు నఘటాదిస్వరూపగతం- అపి

వాదినఏవేత్యర్థః (అతస్సర్వమితి) అతఇత్యస్య నసేత్స్యతీత్యన్వయః. లోకవ్యవహారస్యాసిద్ధిముపపాదయిష్యన్నాహ (లోకేతి) తాముపపాదయతి (లోకవ్యవహారోహీతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (నిర్విశేషేతి) నిర్విశేషజ్ఞానస్య జ్ఞాతృత్వాభావాన్నప్రతిభాసహేతుత్వం జ్ఞాత్రైవహ్యాశ్రయతయా ప్రతిభాసహేతుర్దృష్టః. జ్ఞాతృగతజ్ఞానత్వాభావాచ్చ నవ్యవహారహేతుత్వం, జ్ఞాతృగతజ్ఞానంహి స్వపరవ్యవహారహేతుతయాదృష్టమిత్యర్థః. యద్వా- నిర్విశేషజ్ఞానస్య జ్ఞాతృత్వాభావాత్ప్రతిభాసస్యాశ్రయతయా హేతుత్వంనాస్తి- నిర్విశేషత్వాదేవ కారణతయా హేతుత్వమపినాస్తీత్యర్థః. పారమార్థికాపారమార్థికశబ్దౌ పరమార్థాపరమార్థవిషయత్వపరౌ, ప్రతిభాసాదేరిత్యత్రాదిశబ్దో వ్యవహారపరః (యచ్చేత్యాది) (నకశ్చిద్విశేషోఽన్యత్రతత్సంరమ్భాదితి) అత్రాయమభిప్రాయః- అధిష్ఠానస్యాపారమార్థ్యే తస్యాప్యధిష్ఠానాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థేతి చేన్న- దోషస్యాపారమార్థ్యే తస్యాపి దోషాన్తరమిత్యనవస్థాస్యాత్. తత్ర స్వరూపానాదిత్వేన పరిహారస్తుల్యః. ప్రవాహానాదిత్వేన పరిహారశ్చేత్. సోపితుల్యః. దుర్ఘటత్వేన పరిహారశ్చేత్- సోపితుల్యః. పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరితిద్వివిధా- తత్ర పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తినిరపేక్షత్వం దుర్ఘటత్వం- ఇయంచాపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరధిష్ఠానపారమార్థ్యాపేక్షేతి చేత్. దోషపరమార్థత్వమప్యపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరిత్యపితుల్యమితి (యత్త్వత్యాది) (తదాత్మానన్త్యేనపరిహృతం) యథా మాషసర్షపాదిష్వేకైకజాతీయా ఏవానన్తాః, సముదితాశ్చానన్తాః- తథాబద్ధాశ్చానన్తాః- ముక్తాశ్చానన్తాః- సముదితాశ్చసర్వే చేతనా అనన్తా ఇత్యర్థః. సర్వేషామాత్మనామేకత్వసంఖ్యాప్రత్యేకమస్త్యేవ- అతో న సంఖ్యావత్త్వమాత్రంనిషిధ్యతే- ద్విత్వాదిసఙ్ఖ్యాయా అవధిరేవనిషిధ్యతే- అతీతకల్పానామానన్త్యాదేకస్మిన్కల్పేపి ఏకఘటసద్భావేపి ఘటానామానన్త్యంసిద్ధమితిసాధ్య

తు దేశకాలాద్యుపాధిమద్ఘటాదిగతమ్. తాదృశంతు సంఖ్యావత్త్వమాత్మనామభ్యుపగచ్ఛామః. నచ తావతా సర్వముక్తిప్రసంగః- ఆత్మస్వరూపానన్త్యాత్ యత్త్వాత్మనాం భిన్నత్వే ఘటాదివజ్జడత్వానాత్మత్వక్షయిత్వప్రసంగ ఇతి- తదయుక్తం- ఏకజాతీయానాం భేదస్య తజ్జాతీయాసాంజాత్యన్తరీయత్వానాపాదకత్వాత్. నహి ఘటానాం భేదస్తేషాం పటత్వమాపాదయతి. యత్తు భిన్నత్వే వస్తుతః పరిచ్ఛేదాద్దేశకాలాభ్యామపి పరిచ్ఛేదో బ్రహ్మణః ప్రసజ్యత ఇత్యనన్తత్వం బ్రహ్మణో న సిధ్యతీతి తదయుక్తం వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నానామపి దేశకాలపరిచ్ఛేదస్య న్యూనాధికభావేనానియమదర్శనాత్. దేశకాలసమ్బన్ధేయత్తాయాః ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేన బ్రహ్మణస్సర్వదేశకాలసమ్బన్ధస్యాపి ప్రమాణా

విశిలత్వాద్దృష్టాన్తస్య. కిం దేశకాలకర్త్రాద్యుపాధ్యవచ్ఛిన్నా ఘటాస్సపక్షీకృతాః- ఉత కృత్స్నఘటాః. తత్రాన్తరపక్షే సాధ్యవికలతా. ఆద్యేపి దేశాద్యవచ్ఛేదప్రయుక్తత్వాత్సోపాధికత్వం. సపక్షదర్శనానుగుణ్యేన పక్షేపి సాధ్యధర్మస్య వక్తవ్యత్వాదుపాధ్యవచ్ఛిన్నచేతనానాం సంఖ్యావత్త్వం సాధ్యం స్యాత్- తదా సిద్ధసాధ్యతా. కిమేతదణ్డాన్తర్వర్తినాం చేతనానామవధిమత్సంఖ్యావత్త్వం సాధ్యం- ఉత సర్వేషాం. ప్రథమే సిద్ధసాధ్యతా- అన్యత్ర ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధః- అతీతాణ్డానాం- తదన్తర్వర్తినాం చేతనానాంచ సద్భావే ప్రమాణం వక్తవ్యం - నోచేదాశ్రయైకదేశాసిద్ధిప్రసంగాత్. ప్రమాణంచ శాస్త్రమ్, తచ్చ తాననన్తత్వేన ప్రతిపాదయతీతి తద్విరుద్ధత్వాత్కాలాత్యయాపదిష్ట ఇత్యర్థః. విగీతః కాలః సావధిః- కాలత్వాత్ - మాససంవత్సరాదివదితి వక్తుం శక్యత్వేప్యతీతకల్పానామానన్త్యంహి శాస్త్రబలాదభ్యుపగతం- తథా సంఖ్యావత్త్వసాధకహేతోశ్శాస్త్రబాధాచ్చేతనానన్త్యమభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వం కంఠోక్తం- వికల్పముఖేన సోపాధికత్వకాలాత్యయాపదేశసిద్ధసాధనతా అభిప్రేతాః. ఘటసర్షపాదివ్యక్తిబాహుల్యానాం పరస్పరం సంఖ్యావధిన్యూనాధికభావే సత్యపి తథాత్వేన తేషామానన్త్యం దర్శయితుం దశఘటాస్సహస్రం మాషా ఇత్యుక్తమ్ (దేశకాలాద్యుపాధిమదితి) అత్రాదిశబ్దేన కర్తా వివక్షితః- ఏతత్కులాలనిర్మితా ఘటా దశేత్యపి వక్తుం శక్యత్వాత్ (ఆత్మస్వరూపానన్త్యాదితి) దేశాద్యుపాధిరాహిత్యే ఆత్మస్వరూపమాత్రస్యాసంఖ్యేయత్వాదిత్యర్థః. యత్త్విత్యాదినా భిన్నత్వేన అనాత్మత్వాదిప్రసంగమనూదితం పరిహరతి (తదయుక్తమితి) (నహీతి) ఘటో న భిన్నః- ఘటత్వాత్- యద్భిన్నం న తద్ఘటః- యథా పట ఇత్యుక్తే యథా కాలాత్యయాపదిష్టత్వం- తథా త్వదుక్తవ్యతిరేకిణామపి కాలాత్యయాపదిష్టత్వమిత్యర్థః. వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నత్వే దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రసంగం దూషయతి (యత్త్వితి) (భిన్నత్వే వస్తుతః పరిచ్ఛేదాదితి) ఇదమిదం న భవతీతి సామానాధికరణ్యానర్హత్వం వస్తుతః పరిచ్ఛేద ఇతి మృషావాద్యభిమతమితి జ్ఞాపితం, సిద్ధాన్త్యభిమతః ప్రకారాన్తరేణ వస్తుపరిచ్ఛేదస్తు మృషావాద్యనభిమతః, తద్విపరీతరూపస్యాపరిచ్ఛేదస్య నిర్విశేషత్వవిరోధాత్, అతో మృషావాదినా స్వాభిమతవస్తుపరిచ్ఛేదస్య దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వాభిమానేన దేశకాలపరిచ్ఛేదౌ ప్రసంజితౌ, తౌ దూషయతి (తదయుక్తమితి) కుత ఇత్యపేక్షాయామప్రయోజకత్వం వక్తుం తదుపయోగినమర్థమాహ (వస్తుత ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (దేశకాలేతి) (ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేనేతి) వస్తుపరిచ్ఛేదోఽప్రయోజక ఇతి భావః. ప్రతిబన్ద్యభిప్రాయేణైవముక్తం. అయమర్థః - దేశకాలపరిచ్ఛేదయోర్న్యూనాధికభావో దృశ్యతే- పరాభిమతస్య వస్తుపరిచ్ఛేదస్య తు స నాస్తి. తథాపి పరిచ్ఛేదత్వాత్సోపి న్యూనాధికభావవానితి ప్రసంజనస్య ప్రమాణబాధితత్వేన పరిచ్ఛేదత్వం యథా న్యూనాధికభావవత్త్వస్యాప్రయోజకం- తథా వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నత్వమపి దేశకాలపరిచ్ఛేదయోరప్రయోజకం- ప్రమాణబాధాదితి. యద్వా యథా వస్తుతః పరిచ్ఛేదో ముహూర్తావధికకాలపరిచ్ఛేదవిశేషే మాషమాత్రావధికదేశపరిచ్ఛేదవిశేషే చ ప్రయోజక ఇత్యభ్యుపగన్తుం యథా

న్తరాదాపతతో విరోధాభావాత్. వస్తుతఃపరిచ్ఛేదమాత్రాదపి సర్వప్రకారపరిచ్ఛేదరహితత్వాభావాదానన్త్యాసిద్ధిరితి చేత్ - తద్భవతోఽప్యవిద్యావిలక్షణత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపేయమితి సమానమ్. అతస్సతోఽవిద్యావిలక్షణత్వాభ్యుపగమాద్బ్రహ్మణోపి భిన్నత్వేన భవత్ప్రయుక్తా దోషాస్సర్వే తవాపి ప్రసజ్యేరన్. యద్యవిద్యావిలక్షణత్వం నాభ్యుపేయతే - తర్హ్యవిద్యాత్మకమేవ బ్రహ్మ స్యాత్ * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి లక్షణవాక్యమపి తతఏవాపార్థకంస్యాత్. భేదతత్త్వానభ్యుపగమేహి స్వపక్షపరపక్షసాధనదూషణాదివివేకాభావాత్సర్వమసమఞ్జసంస్యాత్ ఆనన్త్యప్రసిద్ధిశ్చ దేశకాలపరిచ్ఛేదరహితత్వమాత్రేణ నవస్తుతోపి పరిచ్ఛేదరహితత్వేన- తథావిధస్య శశవిషాణాయమానస్యానుపలబ్ధేః. భేదవాదినస్తు సర్వచిదచిద్వస్తుశరీరత్వేన బ్రహ్మణస్సర్వప్రకారత్వాత్.

క్తః- తయోర్న్యూనాధికభావగ్రాహిప్రమాణేనబాధాత్- ఏవం దేశకాలపరిచ్ఛేదాభావాన్తరవిశేషస్యైవ దేశకాలపరిచ్ఛేదమాత్రస్యాపి ప్రమాణబాధాద్వస్తుపరిచ్ఛేదోన ప్రయోజకఇతిభావః. అథవా- ప్రయోజ్యాకారతారతమ్యం ప్రయోజకాకారతారతమ్యనిబన్ధనందృష్టం- యథాపతనతారతమ్యం గురుత్వతారతమ్యనిబన్ధనం- యథావాగతిశైఘ్ర్యతారతమ్యంవేగతారతమ్యనిబన్ధనం- అతిస్తారతమ్యవతి ప్రయోజ్యధర్మే ప్రయోజకధర్మేణ తారతమ్యవతాభావ్యం,అతోవస్తుపరిచ్ఛేదస్య దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వేసతి న్యూనాధికభావవత్త్వప్రసంగః. నచ వస్తుపరిచ్ఛేదో న్యూనాధికభావవాన్దృశ్యతే- తస్మాద్దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వంతస్యానుపపన్నమ్. అతోవస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నస్యాపి బ్రహ్మణోదేశకాలపరిచ్ఛేదాభావఉపపన్నఇత్యర్థః. భాష్యే న్యూనాధికభావేనానియమదర్శనాదితి-ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేనచేతి నిర్దేశేనాయమర్థోవివక్షితఇతి స్ఫుటమవగమ్యతే. అథానన్త్యశ్రుతేస్సంకోచంశఙ్కతే (వస్తుతఃపరిచ్ఛేదమాత్రాదపీతి) సంకోచస్య పరపక్షేపి తుల్యతాందర్శయతి (తద్భవతోపీతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతస్సతోవిద్యేతి) ప్రసఙ్గదార్ఢ్యాయప్రసంజకస్య విపర్యయేఽనిష్టమాహ (యద్యవిద్యేతి) తతోపికిమిత్యత్రాహ (సత్యంజ్ఞానమితి) పరమార్థాదన్యత్వం వస్తుపరిచ్ఛేదః- నతుబ్రహ్మణోనాస్తీతిచేత్. తదయుక్తం- పరమార్థాదన్యత్వంహి మిథ్యాత్వం- తచ్చ బాధ్యత్వం- బాధఫలంచ కదాచిన్నివృత్తిరితి తస్య కాలపరిచ్ఛేదాన్తర్భావాత్. అతోవిలక్షణత్వమాత్రంవస్తుపరిచ్ఛేదఇతి త్వయావక్తవ్యం- ఉక్తంచ- అతోఽవిద్యావిలక్షణబ్రహ్మణో వస్తుపరిచ్ఛేదప్రసంగో దుర్వారః. పూర్వస్మిన్గ్రన్థే అవిద్యాబ్రహ్మణోర్భేదానభ్యుపగమే దూషణముక్తం- అథ సామాన్యేన భేదోనామకశ్చిదస్తీత్యనభ్యుపగమే దూషణమాహ (భేదతత్త్వేతి) స్వపక్షోనిర్దూషణఃప్రబలః- పరపక్షస్సదూషణోదుర్బలఇతిభేదః కిమస్తివా- నవా. అస్తిచేద్భేదాఙ్గీకారః. నచేత్పరపక్షఏవ ప్రబలస్స్యాత్- స్వేనాపి సఏవాభ్యుపగతస్స్యాత్- సభేదోఽపరమార్థఇతిచేత్- తతోపి పరపక్షప్రాబల్యంస్యాదిత్యర్థః- బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షంఖణ్డయిత్వా వైశేషికస్వాభిమతనిర్వాహమాహ (ఆనన్త్యప్రసిద్ధిశ్చేతి) సాక్షాత్సిద్ధాన్తిపక్షే వస్తుపరిచ్ఛేదఉపపన్నఇత్యాహ (భేదవాదినస్త్వితి) బ్రహ్మణస్సర్వప్రకారత్వాదిత్యనేన సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదఇతి భాష్యకారాభిప్రాయఇత్యవగమ్యతే. ఇదమిదంనభవతీతిహి వస్తుపరిచ్ఛేదః- ఇదమిదంభవతీతినిర్దేశయోగ్యత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వమిత్యర్థః. అనేకవిశేషణానామేకవిశేష్యపర్యన్తతాభిధానంహి సామానాధికరణ్యకృత్యం- తచ్చ వస్తునస్తథావిధత్వాత్. యద్వా వస్త్వపరిచ్ఛేదోనామ వస్తుగతస్వభావవిశేషః దేశకాలాపరిచ్ఛేదవిలక్షణః- యథా దేశకాలపరిచ్ఛేదసామ్యేపి షడ్వర్ణస్వర్ణస్య దశవర్ణాత్ స్వర్ణాత్పరిచ్ఛేదోదేశకాలపరిచ్ఛేద విలక్షణో దృశ్యతే. షడ్వర్ణతయా పరిచ్ఛేదోదశవర్ణస్వర్ణస్యనాస్తి- తథా బ్రహ్మణోపి వస్త్వపరిచ్ఛేదోనామస్వభావతోఽపరిచ్ఛేదః. గుణానన్త్యమితిఫలితమ్. ఉక్తం ప్రకారద్వయం సాధీయః. వస్త్వన్తరాప్రతిహతిర్వస్త్వపరిచ్ఛేదఇతికేచిత్- ఆలోకాదిర్హి సర్వ

స్వతఃపరతోఽపి పరిచ్ఛేదోనవిద్యతే. తదేవం కారణాద్భిన్నస్యకార్యస్య సత్యత్వాద్బ్రహ్మకార్యంకృత్స్నం జగద్బ్రహ్మణోఽన్యదేవ ....

ఇతి ప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః) తస్మాత్ పరమకారణాద్బ్రహ్మణః అనన్యత్వం జగతః ఆరంభణశబ్దాదిభ్యః తదుపపాదయద్భ్యోఽవగమ్యతే. ఆరంభణశబ్ద ఆదిర్యేషాం వాక్యానాం- తాన్యారంభణశబ్దాదీని * వాచారంభణంవికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవసత్యం * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతితత్తేజోఽసృజత * అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాఃప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యంసఆత్మాతత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇత్యేతాని. ప్రకరణాన్తరస్థాన్యప్యేవంజాతీయకాన్యత్రాభిప్రేతాని. ఏతానిహివాక్యాని చిదచిదాత్మకస్య జగతః పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వముపపాదయన్తి. తథాహి * స్తబ్ధోఽస్యుతతమాదేశమప్రాక్ష్యోయేనాశ్రుతంశ్రుతంభవత్యమతంమతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితికృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వం- కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వంచ హృదినిధాయ కారణభూతబ్రహ్మవిజ్ఞానేన కార్యభూతస్యసర్వస్య జ్ఞానే ప్రతిజ్ఞాతేసతి కృత్స్నస్య బ్రహ్మైకకారణతామజానతాశిష్యేణ * కథంనుభగవస్సఆదేశఇత్యన్యజ్ఞానేనాన్యజ్ఞాతతాఽసంభవంచోదితో జగతో బ్రహ్మైకకారణతాముపదేక్ష్యన్ లోకేకప్రతీతిసిద్ధం కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వంతావత్ * యథాసోమ్యైకేనమృత్పిణ్డేనసర్వం మృన్మయంవిజ్ఞాతంస్యాదితిదర్శయతి. యథైకమృత్పిణ్డారబ్ధానాం ఘటశరావాదీనాం తస్మాదనతిరిక్తద్రవ్యతయా తజ్జ్ఞానేన జ్ఞాతతేత్యర్థః.

దేశసమ్బన్ధయోగ్యోఽపిప్రతిహన్యతే- నతథేత్యర్థః. కేచిదేవమాహుః- వస్తుపరిచ్ఛేదోవస్తునఃపరిమితత్వం- తదభావో వస్త్వపరిచ్ఛేదః. దేశాపరిచ్ఛేదస్తత్కార్యః- వస్తునఃపరిమితత్వాభావాద్ధిసకలదేశసమ్బన్ధ ఇతి. ఇతోఽపి పూర్వోక్తపక్షద్వయోఃవరం (స్వతఃపరతోఽపిపరిచ్ఛేదోనవిద్యతఇతి) స్వతఇతి ఘటాదివ్యావృత్తిః- ఘటాదయోహి స్వతఃపరిచ్ఛిన్నాః. పరతఇతి ధర్మభూతజ్ఞానవ్యావృత్తిః- తద్ధి పరాధీనసఙ్కోచం. ఏవం దేశకాలపరిచ్ఛేదాభావఉక్తః. యద్వా- స్వతఇతి స్వతఃపరిమితత్వాభావఉక్తః- అయం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. తత్కార్యపరిమితదేశకాలసమ్బన్ధాభావఉక్తఃపరతఇతి. అథ వైశేషికపక్షముపసంహరన్ సూత్రమవతారయతి (తదేవమితి)...... ....

(తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః) కస్య కస్మాదనన్యత్వమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి)పూర్వవాక్యఖణ్డానుపాదానేనారమ్భణశబ్దోపాదానస్య హేతుమాహ (తదుపాదయద్భ్యఇతి) పూర్వవాక్యే ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంప్రతిజ్ఞాతం- తత్ర దృష్టాన్తశ్చోక్తః- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తవాక్యద్వయంప్రకృత్యధికరణఉపాత్తమ్. ఉక్తదృష్టాన్తేపి వైశేషికమతేన కారణాత్కార్యస్యాన్యత్వాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానానుపపత్తిమాశఙ్క్య తదుపపాదయతి * వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యం- అతస్తదిదంవాక్యమనేనసూత్రేణోపాత్తమిత్యర్థః. తర్హి * ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యఇతి కిమర్థముక్తం- నతు వాచాదిభ్యఇతి. ఉచ్యతే- కేచిత్ * వాచారమ్భణమిత్యేకం పదంవ్యాచక్షతే వాగాలమ్బనమితి * యథావాచాదిశానిశేతివచనాత్. తద్వ్యావృత్త్యర్థం * వాచేతిపదాన్తరం * ఆరమ్భణమిత్యపి పదాన్తరమితిదర్శయితుం * ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యఇత్యుక్తమ్. సమాసస్య షష్ఠీతత్పురుషత్వవ్యావృత్త్యర్థంవ్యాచష్టే (ఆరమ్భణేతి) ఆదిశబ్దోపాత్తాని వాక్యాన్యాహ (సదేవేతి) ఏతదభిప్రేతాన్యాహ(ప్రకరణాన్తరేతి)ఏషాంవాక్యానామనన్యత్వబోధకతాముపపాదయతి (తథాహీతి) ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంప్రతి జానతోఽభిప్రాయమాహ (కృత్స్నస్యేతి) దృష్టాన్తవాక్యంవ్యాచష్టే (యథేతి) * మృన్మయమితిపదంవ్యాచష్టే (మృత్పిణ్డారబ్ధానామితి) వాక్యాభిప్రేతార్థమాహ (తస్మాదనతిరిక్తద్రవ్యతయా త

అత్ర కాణాదవాదేన కారణాత్కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వమాశఙ్క్య లోకప్రతీత్యైవ కారణాత్కార్యస్యానన్యతాముపపాదయతి * వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి. ఆరభ్యతే- ఆలభ్యతే- స్పృశ్యత ఇత్యారమ్భణం * కృత్యల్యుటో బహులమితి కర్మణి ల్యుట్. వాచా- వాక్పూర్వకేణ వ్యవహారేణ హేతునేత్యర్థః. ఘటేనోదకమాహరేత్యాదివాక్పూర్వకో హ్యుదకాహరణాదిర్వ్యవహారః. తస్య వ్యవహారస్య సిద్ధయే తేనైవ మృద్ద్రవ్యేణ పృథుబుధ్నోదరత్వాదిలక్షణో వికారః- సంస్థానవిశేషః- తత్ప్రయుక్తం చ ఘట ఇత్యాదినామధేయం స్పృశ్యతే. ఉదకాహరణాదివ్యవహారవిశేషసిద్ధ్యర్థం మృద్ద్రవ్యమేవ సంస్థానాన్తరనామధేయాన్తరభాగ్భవతి- అతో ఘటాద్యపి మృత్తికేత్యేవ సత్యం- మృత్తికాద్రవ్యమిత్యేవ సత్యం- ప్రమాణేనోపలభ్యత ఇత్యర్థః- న తు ద్రవ్యాన్తరత్వేన- అతస్తస్యైవ మృద్ధిరణ్యాదేర్ద్రవ్యస్య సంస్థానాన్తరభాక్త్వమాత్రేణ బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయ ఉపపద్యన్తే- యథైకస్యైవ దేవదత్తస్యావస్థాభేదైర్బాలో యువా స్థవిర ఇతి. బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయః కార్యవిశేషాశ్చ

జ్ఞానేనేతి) * కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి * ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమిత్యాదిశ్రుత్యన్తరానుగుణ్యాద్దృష్టాన్తసామర్థ్యాద్దార్ష్టాన్తికసామర్థ్యాచ్చ తజ్జ్ఞానేనేతి వ్యాఖ్యాతమ్. న హి మృత్పిణ్డసత్తయా ఘటశరావాదిజ్ఞాతం భవతి- న హి పరబ్రహ్మసద్భావాత్సర్వం జగద్విజ్ఞాతం చ భవతి * వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యస్య శఙ్కామాహ (అత్రేతి) కార్యమిథ్యాత్వపక్షే ప్రతీతిమాత్రేణ సతః కార్యస్య వాగారబ్ధత్వాభావాత్ వాచః ప్రాక్త్వమపి ప్రతీయమానత్వాత్, పరిణామపక్షే చ బ్రహ్మకార్యస్య జగతః శబ్దపరిణామత్వాభావాచ్చారమ్భణశబ్దస్యోపాదానార్థత్వమయుక్తం (ఆరభ్యతే ఆలభ్యతే స్పృశ్యత ఇత్యారమ్భణమితి) * ఆలమ్భస్స్పర్శహింసయోరితి నిఘణ్టుకారాః. నామధేయస్య మృదారబ్ధత్వాభావాద్వికారనామధేయయోరుభయోరప్యారమ్భణశబ్దవాచ్యత్వసిద్ధయే స్పర్శార్థత్వేన వ్యాఖ్యాతం * విభాజ్యమానస్సరిరస్య మధ్యాదిత్యత్ర యథా సరిరశబ్దేన సలిలముచ్యతే- తద్వదారభ్యత ఇత్యత్రాపి రలయోరభేదో వివక్షిత ఇతి భావః * వాచేతి తృతీయాన్తం పదం. అజహల్లక్షణేయం. వికారనామధేయయోరుభయోరపి హేతుత్వాయ వాక్పూర్వకేణ వ్యవహారేణ హేతునేతి వ్యాఖ్యాతమ్. హేతుత్వం చ ప్రయోజనతయా- న తు సాధనతయా హేతుత్వమిత్యర్థః. తదాహ (తస్య వ్యవహారస్య సిద్ధయ ఇతి) కేన స్పృశ్యత ఇత్యపేక్షాయాం పూర్వవాక్యప్రస్తుతేన మృద్ద్రవ్యేణేత్యాహ (తేనైవేతి) ధర్మిపరత్వవ్యావృత్త్యర్థం వికారశబ్దం వ్యాచష్టే (సంస్థానవిశేష ఇతి) స్పర్శశబ్దార్థం వివృణ్వన్నుక్తమర్థం సంగ్రహేణాహ (ఉదకాహరణాదీతి) వ్యాహారపూర్వకవ్యవహారసిద్ధ్యర్థం కారణద్రవ్యమేవావస్థాన్తరభాగ్భవతీత్యుక్తం. ఆస్తే శేత ఇత్యాదిష్వవస్థాన్తరేణాపి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయో దృశ్యన్తే- ఘటః పట ఇత్యాదిషు వస్త్వన్తరత్వేనాపి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయో దృశ్యన్తే- అత్రావస్థాన్తరనిబన్ధనత్వే కిం నిశ్చాయకమిత్యపేక్షాయాం ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షమితి శ్రుతిరాహేత్యాహ (అతో ఘటాద్యపీతి) సత్యశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రమాణేనోపలభ్యత ఇతి) ఏవకారం వ్యాచష్టే (న తు ద్రవ్యాన్తరత్వేనేతి) వికారాసత్యత్వం వివక్షితం చేత్- ఇతికరణవైయర్థ్యం స్యాత్. ద్రవ్యాన్తరత్వసాధకతయా పరోక్తానాం బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాం సామాన్యేనాన్యథాసిద్ధిమాహ (అత ఇతి) దృష్టాన్తమాహ (యథైకస్యేతి) బాలయువస్థవిరాణామపి వస్త్వన్తరత్వం వైశేషికైరుచ్యత ఇతి దృష్టాన్తో విప్రతిపన్న ఇతి చేన్న- బాలయువాదిశబ్దాశ్శరీరద్వారా శరీరిణమభిదధతే- తస్య చ నశ్వరత్వాభావాచ్చేతనపర్యన్తబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థానిబన్ధనా ఏవేతి. యద్వా ఆస్తే శేతే తిష్ఠతి గచ్ఛతీత్యాదివద్బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనామవస్థాభేదనిబన్ధనత్వోపపత్తేర్బాలయువాదిశరీరస్యాబాధితప్రత్యభిజ్ఞాగోచరస్యాభఙ్గురత్వసిద్ధవత్కారేణ దృష్టాన్తతయోపన్యాసః. భావాభావవిరోధం పృథక్పరిహరతి -

దృశ్యన్తే. యదుక్తం సత్యమేవ మృదిఘటో నష్టఇతి వ్యవహారాత్కారణాదన్యత్కార్యమితి- తదుత్పత్తివినాశాదీనాం కారణభూతస్యైవ ద్రవ్యస్యావస్థావిశేషత్వాభ్యుపగమాదేవపరిహృతమ్, తత్తదవస్థస్యైకస్యైవ ద్రవ్యస్య తే తే శబ్దాస్తానితానిచకార్యాణీతియుక్తమ్, ద్రవ్యస్య తత్తదవస్థత్వం కారకవ్యాపారాయత్తమితి తస్యార్థవత్త్వం అభివ్యక్త్యనుబన్ధీని చోద్యాని తస్యానభ్యుపగమాదేవపరిహృతాని. ఉత్పత్త్యభ్యుపగమేపి సత్కార్యవాదో నవిరుధ్యతే- సతఏవోత్పత్తేః, విప్రతిషిద్ధమిదమభిధీయతే- పూర్వమేవసత్- తదుత్పద్యతేచేతి, అజ్ఞాతోత్పత్తివినాశయాథాత్మ్యస్యేదంచోద్యం. ద్రవ్యస్యోత్తరోత్తరసంస్థానయోగః పూర్వపూర్వసంస్థానసంస్థితస్య వినాశః- స్వావస్థస్యతూత్పత్తిః, అతస్సర్వావస్థస్య ద్రవ్యస్యసత్త్వాత్సత్కార్యవాదో నవిరుధ్యతే, సంస్థానస్యాసతఉత్పత్త్యా అసత్కార్యవాదప్రసఙ్గ ఇతిచేత్, అసత్కార్యవాదినోప్యుత్పత్తేరనుత్పత్తిమత్త్వే సత్కార్యవాదప్రసఙ్గః. ఉత్పత్తిమత్త్వే చానవస్థా. అస్మాకంత్వవస్థానాం పృథక్ప్రతిపత్తికార్యయోగానర్హత్వాత్ తదవస్థావతఏవోత్పత్త్యాదికం సర్వమితి నిరవద్యం. కపాలత్వచూర్ణత్వపిణ్డత్వావస్థాప్రహాణేనఘటత్వావస్థావదేకత్వావస్థాప్రహాణేనబహుత్వావస్థా-తత్ప్రహాణేచైకత్వావస్థా చేతినకశ్చిద్విరోధః. తథా * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి-సదేవేదం-ఇదానీం విభక్తనామరూపత్వేన నానారూపంజగత్ అగ్రే నామరూపవిభాగాభావేనైకమేవాసీత్,సర్వశక్తిత్వేనాధిష్ఠాత్రన్తరాసహతయాఅద్వితీయంచేత్యనన్యత్వమేవోపపాదితం

(యదుక్తమితి)తస్యపరిహృతత్వందర్శయన్ కార్యభేదంపరిహరతి(తత్తదవస్థస్యతస్యైవేతి)కారకవ్యాపారవైయర్థ్యంపరిహరతి (ద్రవ్యస్యేతి) అభివ్యక్తిపక్షచోద్యాన్యనభ్యుపగమాత్పరిహరతి (అభివ్యక్త్యనుబన్ధీనీతి) అభివ్యక్తిరనభ్యుపేతా చేదుత్పత్తిస్స్వీకృతాస్యాత్- తదానీమసత్కార్యవాదస్స్యాదిత్యత్రాహ (ఉత్పత్త్యభ్యుపగమఇతి) అనిత్యధర్మో ఽవస్థా, చోద్యంశఙ్కతే (సంస్థానస్యేతి) పరిహరతి (అసత్కార్యేతి) అయమర్థః- యథోత్పత్తేరుత్పత్తిచోద్యం ధర్మాన్తరారోపణేన నిత్యసమావజ్ఞాత్యుక్తిర్హి భవతి- తథాఽవస్థాయాముత్పత్తిచోద్యమపి జాత్యుక్తిః. నను తత్రోత్పత్తేరుత్పత్తిచోద్యంజాత్యుక్తిర్భవతి- నత్వవస్థాయాఉత్పత్తికథనం జాత్యుక్తిరితిచేన్న- అవస్థైవోత్పత్తిరిత్యభ్యుపగమాదవస్థాయాఉత్పత్తిమత్త్వచోదనం ఉత్పత్తేరుత్పత్తిమత్త్వచోదనమేవేతి జాత్యుక్తిరితి, తదేతదభిప్రేత్య ప్రతిబన్దీముఖేనోక్తముత్పత్తేరనుత్పత్తిమత్త్వఇతి (అస్మాకంత్వితి) అపృథక్సిద్ధధర్మతయా పృథక్ప్రతిపత్తికార్యానర్హావ్యతిరిక్తానాముత్పత్త్యాదికం పృథగపేక్షతే-పృథక్ప్రతిపత్తికార్యానర్హాధర్మాఃపృథగుత్పత్తినిరపేక్షాః, అతఏవహ్యుత్పత్తేరుత్పత్త్యాదినైరపేక్ష్యం. తస్మాదపృథక్సిద్ధధర్మాస్తు స్వయం ధర్మిణఉత్పత్త్యాద్యవస్థాభూతాఇత్యర్థః- అవస్థైవవస్తునఉత్పత్తిః- నత్వవస్థాయాఉత్పత్తిర్నామాస్తీతి స్వపక్షవైషమ్యద్యోతనార్థస్తుశబ్దః- సంఖ్యాభేదంపరిహరతి (కపాలత్వేతి) సద్భావరకత్వాదవిరోధః- కాలభేదాచ్చావిరోధఇత్యర్థః. ఏవం * వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యస్యార్థఉక్తః- అథ సూత్రస్థాదిశబ్దోపాత్తేషువాక్యేషు * సదేవేత్యాదికం దార్ష్టాన్తికవాక్యంవ్యాచష్టే (తథేతి) తథా అనన్యత్వమేవోపపాదితమిత్యన్వయః, సచ్ఛబ్దః ప్రమాణానుబద్ధార్హతాంవదతి, యద్వా- బ్రహ్మవదతి, అన్యతరార్థత్వేప్యనన్యపదార్థత్వం సిధ్యతి * సదేవేత్యవధారణేన కదాచిదసత్త్వంవ్యావర్తితం * ఏకమేవేతి నామరూపవిభాగాభావఉక్తః, అద్వితీయపదేనాధిష్ఠాత్రన్తరనిషేధఇత్యర్థః * సదేవేత్యాదివాక్యస్థమిదంశబ్దంవ్యాచష్టే (విభక్తనామరూపత్వేనేతి)ఇదంజగత్సదేవచేత్- కథం సృష్ట్యాద్యుపపత్తిరిత్యత్రాహ (అగ్రఇతి) అద్వితీయపదంవ్యాచష్టే(సర్వశక్తిత్వేనేతి) ఏషాంపదానాముక్తార్థపరత్వమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనార్థత్వాదేవావగమ్యతే- నహిసజాతీయవిజాతీయాదివ్యావృ

తథా * తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి వక్ష్యమాణతేజఃప్రభృతివివిధవిచిత్రస్థిరత్రసరూపజగత్త్వేనాత్మనో బహుభవనం సఙ్కల్ప్య జగత్సర్గాభిధానాత్కార్యభూతస్య జగతః పరమకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వమవసీయతే, సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య నిరవద్యస్యైవ సదేవేదమితి నిర్దేశాజ్జగత్త్వం సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యైవ జగతో నామరూపవిభాగాభావే నైకత్వమధిష్ఠాత్రన్తరనిరపేక్షత్వం పునరపి తస్యైవ విచిత్రస్థిరత్రసరూపజగత్త్వేన బహుభవనసఙ్కల్పరూపేక్షణం- యథాసఙ్కల్పం సర్గశ్చ కథముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ * సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమిత్యాది * తిస్రో దేవతా ఇతి కృత్స్నమచిద్వస్తు నిర్దిశ్య స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేనైతద్విచిత్రనామరూపభాక్కరవాణీత్యుక్తమ్. అనేన జీవేనాత్మనా- మదాత్మకజీవేనాత్మతయాఽనుప్రవిశ్యైతద్విచిత్రనామరూపభాక్కరవాణీత్యర్థః. స్వాత్మనో జీవస్య చాత్మతయానుప్రవేశకృతం నామరూపభాక్త్వమిత్యుక్తం భవతి * తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదితి శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టం, సజీవం జగత్పరేణ బ్రహ్మణా ఆత్మతయాఽనుప్రవిష్టమితి. తదేతత్కార్యావస్థస్య చ కారణావస్థస్య చ చిదచిద్వస్తునస్సకలస్య స్థూలస్య సూక్ష్మస్య చ పరబ్రహ్మశరీరత్వం పరస్య చ బ్రహ్మణ ఆత్మత్వమన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు సిద్ధం స్మారితం, అనేన పూర్వోక్తాశఙ్కా నిరస్తా, అచిద్వస్తుని సజీవే బ్రహ్మణ్యాత్మతయాఽవస్థితే నామరూపవ్యాకరణవచనాచ్చిదచిద్వస్తుశరీరకం బ్రహ్మైవ జగచ్ఛ

త్త్యాప్రతిజ్ఞోపపాదనోపయోగః ఏషాం పదానాముక్తార్థైకపరత్వముపరితనవాక్యైరప్యుపపాదయతి (తథా తదైక్షతేతి) (తేజఃప్రభృతీతి) సఙ్కల్పానన్తరం తేజఃప్రభృతిసృష్టిప్రతిపాదనాత్ * బహు స్యామితి బహుశబ్దః తేజఃప్రభృతిరూపేణ బహుత్వపర ఇత్యర్థః. బహుశబ్దోక్తనామరూపవిభాగాభావపరకశబ్దోక్త ఇతి గమ్యతే * ఐక్షతేత్యనేన అద్వితీయపదస్యాధిష్ఠాత్రన్తరనివారకత్వం జ్ఞాతమ్. * కథమసతస్సజ్జాయేతేత్యనేన * సదేవేత్యవధారణస్య కదాచిదసత్త్వవ్యావృత్తిపరత్వమవగతం. కారణభూతస్యైవ బ్రహ్మణో బహుభవనసఙ్కల్పాభిధానాత్కార్యకారణయోరనన్యత్వం చ లబ్ధమిత్యాహ (తథా తదైక్షతేతి) వ్యష్టిసృష్టిసఙ్కల్పవాక్యస్య శఙ్కావిశేషవ్యుదాసకత్వాత్తద్వ్యుదసనీయాం శఙ్కామాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేతి) సచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వే ఇదంశబ్దవాచ్యజగత్సామానాధికరణ్యమనుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేతి) సచ్ఛబ్దస్య జగత్పరత్వే * తదైక్షతేత్యాదిభిర్విరోధ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యైవ జగత ఇతి) చేతనాంశస్యైక్యానుపపత్తిమభిప్రేత్యాహ (నామరూపవిభాగాభావే నైకత్వమితి) సేయమిత్యాద్యుదాహృతవాక్యసముదాయస్యార్థోఽన్యతోక్తః. తత్ర వాక్యైకదేశేనోక్తార్థవిరోధశఙ్కాం పరిహరిష్యన్నుదాహృతివాక్యసముదాయప్రతిపన్నమర్థం సాధారణ్యేన వదతి (తిస్ర ఇతి) అస్మిన్వాక్యే స్వాత్మకజీవవాచిపదం దర్శయన్ననుప్రవేశవద్గగనాదివ్యావృత్త్యర్థం నియన్తృతయాఽనుప్రవేశం చ దర్శయతి (అనేనేతి) స్వాత్మకజీవేనేత్యుక్తే మృదాత్మక ఇతివత్స్యాదితి శఙ్కాయాం వివక్షితార్థవిశేషమాహ (స్వాత్మనో జీవస్య చేతి) * సింహేన భూత్వా బహవో మయాత్తా ఇతివజ్జీవేనాత్మనేత్యస్యార్థ ఇతి భావః. ఇమమర్థం శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టయతి (తత్సృష్ట్వేతి) ఆత్మతయాఽనుప్రవిష్టమితి శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టమిత్యన్వయః బహుత్వే సతి హ్యనుప్రవేశః- స తు కారణావస్థాయామేకత్వాన్నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (తదేతదితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అనేనేతి) పూర్వోక్తాశఙ్కా- ఇదంశబ్దసామానాధికరణ్యేన బ్రహ్మణి జగద్గతదోషాశఙ్కేత్యర్థః. తదుపపాదయతి (అచిద్వస్తునీత్యాదినాఽనన్తరవాక్యేన) ఉపపన్నతరం- ముఖ్యమేవేతి భావః, అథ ప్రకరణాన్తరస్థవాక్యానామ

బ్దవాచ్యమితి * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యాది సర్వముపపన్నతరం, శరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతాస్సర్వే వికారాశ్చాపురుషార్థాశ్చేతి బ్రహ్మణో నిరవద్యత్వం కల్యాణగుణాకరత్వంచ సుస్థితం, తదేతత్ * అధికంతు భేదనిర్దేశాదిత్యనన్తరమేవ వక్ష్యతి. తథా * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి కృత్స్నస్య చేతనాచేతనస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యముపదిశతి, తదేవచ * తత్త్వమసీతి నిగమయతి. తథా ప్రకరణాన్తరస్థేష్వపి వాక్యేషు * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ * ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితం * ఇదం సర్వం యదయమాత్మా * బ్రహ్మైవేదం సర్వం * ఆత్మైవేదం సర్వమిత్యనన్యత్వం ప్రతీయతే, తథాఽన్యత్వంచ నిషిధ్యతే * సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేద * నేహ నానాస్తి కించన * మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీతి, తథా * యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదిత్యవిదుషో ద్వైతదర్శనం విదుషశ్చాద్వైతదర్శనం ప్రతిపాదయదనన్యత్వమేవ తాత్త్వికమితి ప్రతిపాదయతి. తదేవమారమ్భణశబ్దాదిభ్యో జగతః పరమకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వముపపాద్యతే. అతో౽యమత్రార్థః, చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారం బ్రహ్మైవ సర్వదా సర్వశబ్దాభిధేయం. తత్కదాచిత్స్వస్మాత్స్వశరీరతయాపి పృథగ్వ్యపదేశానర్హసూక్ష్మదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరం- తత్కారణావస్థం బ్రహ్మ. కదాచిచ్చ విభక్తనామరూపవ్యవహారార్హస్థూలదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరం- తచ్చ కార్యావస్థమితి కారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణః కార్యరూపం జగదనన్యత్. శరీరభూతచిదచిద్వస్తునశ్శరీరిణో బ్రహ్మణశ్చ కారణావస్థాయాం కార్యావస్థాయాంచ శ్రుతిశతసిద్ధయా స్వభావవ్యవస్థయా గుణదోషవ్యవస్థాచ * నతు దృష్టాన్తభావాదిత్యత్రోక్తా——యేతు కార్యకారణయోరనన్యత్వం కార్యస్య మిథ్యాత్వాశ్రయేణ వర్ణయన్తి, న తేషాం కార్యకారణయోరనన్యత్వం సిధ్యతి- సత్యమిథ్యార్థయోరైక్యానుపపత్తేః. తథా సతి బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వం జగతస్సత్యత్వం వా స్యాత్——యేచ, కార్యమపి పారమార్థికమభ్యుపయన్త ఏవ జీవబ్రహ్మణోరౌపాధికమన్యత్వం, స్వాభావికంచానన్యత్వం, అచిద్బ్రహ్మణోస్తు ద్వయమపి స్వాభావికమితి వదన్తి, తేషాముపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాన్నిరవయవస్యాఖండితస్య బ్రహ్మణ ఏవోపాధిసమ్బన్ధాద్బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ హేయాకారపరిణామాచ్ఛక్తిపరిణామాభ్యుపగమే శక్తిబ్రహ్మణోరనన్యత్వాచ్చ జీవబ్రహ్మణోః కర్మవశ్యత్వాపహతపాప్మత్వాదివ్యవస్థావాదిన్యోఽచిద్బ్రహ్మణోశ్చ పరిణామవాదిన్యశ్శ్రుతయో వ్యాకుప్యేయుః——యేపునః, నిరస్తనిఖిలభేదోక్తృత్వాదివికల్పవిప్లవం

స్యైతత్సూత్రాభిప్రేతత్వాత్తైరనన్యత్వముపపాదయతి (తథా ప్రకరణాన్తరస్థేష్వితి) ద్వైతదర్శనస్యాతాత్త్వికత్వం కదాచిన్నివృత్తివచనేనాపి సిద్ధమిత్యాహ (యత్రత్వస్యేతి) (తదేవమిత్యాది) బ్రహ్మణశ్చిదచిదోర్వృత్తిప్రళయశ్రవణాత్- కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వాత్కారణావస్థాయాం బహుత్వాభావాచ్ఛరీరశరీరిభావస్యానుపపన్నత్వేన స్వభావవ్యవస్థానస్యాదిత్యత్రాహ. యద్వా * భేదవ్యపదేశాదిత్యాదిభిస్సూత్రైర్భేదోపపాదనేనేదమనన్యత్వోపపాదనం వ్యాహతమిత్యత్రాహ (అతోఽయంతత్త్వమితి) విశిష్టాత్కారణాద్విశిష్టం కార్యం జాయత ఇతి శరీరశరీరిభావాదిరుపపద్యత ఇత్యర్థః——బ్రహ్మాజ్ఞానవాదిభిరస్య సూత్రస్యోక్తమర్థం దూషయతి (యేత్వితి)——భాస్కరమతం దూషయతి- (యేచేతి) నిరవయవత్వాదివిశేషణం బ్రహ్మణి దోషసమ్బన్ధజ్ఞాపనాయ (శక్తిపరిణామాభ్యుపగమ ఇతి) శక్తిబ్రహ్మానన్యత్వాభ్యుపగమాత్తేనాపి వ్యాకులమేవేత్యర్థః —— యాదవప్రకాశమతం నిరస్యతి (యేపునరితి) విప్లవః వికారః ॥

సర్వశక్తియుక్తం సన్మాత్రద్రవ్యమేవకారణం బ్రహ్మ- తచ్చ ప్రళయవేళాయాం శాస్త్రాశేషసుఖదుః ఖానుభవవిశేషం స్వప్రకాశమపి సుషుప్తాత్మవదవిదవిలక్షణమవస్థితం, సృష్టివేళాయాం మృత్తికాద్ర వ్యమివ ఘటశరావాదిరూపం- సముద్రఇవచ ఫేనతరఙ్గబుద్బుదాదిరూపో భోక్తృభోగ్యనియన్తృ రూపేణాంశత్రయావస్థమవతిష్ఠతే- అతోభోక్తృభోగ్యనియన్తృత్వాని తత్ప్రయుక్తాశ్చ గుణదోషా శ్శరావత్వఘటత్వమణికత్వవత్తద్గతకార్యభేదవచ్చ వ్యవతిష్ఠన్తే- భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణాం స దాత్మనైకత్వంచ ఘటశరావమణికాదీనాం మృదాత్మనైకత్వవదుపపద్యతే, అతస్సన్మాత్రద్రవ్యమేవ సర్వావస్థావస్థితమితి బ్రహ్మణోఽనన్యజ్జగదాతిష్ఠన్తే- తేషాం సకలశ్రుతిస్మృతీతిహాస పురాణ న్యాయవిరోధః. సర్వాహిశ్రుతయః సస్మృతీతిహాసపురాణాస్సర్వేశ్వరేశ్వరం సదైవసర్వజ్ఞంసర్వశక్తిం స త్యసఙ్కల్పం నిరవద్యం దేశకాలానవచ్ఛిన్నానవధికాతిశయానన్దం పరమకారణంబ్రహ్మ ప్రతిపాదయ న్తి- నపునరీశ్వరాదపి పరమీశ్వరాంశిసన్మాత్రం, తథాహి * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీ యం తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి * బ్రహ్మవాఇదమగ్రఆసీదేకమేవ తదేకంసన్నవ్యభవత్ త చ్ఛ్రేయోరూపమత్యసృజత క్షత్త్రంయాన్యేతాని దేవక్షత్త్రాణీన్ద్రో వరుణస్సోమోరుద్రఃపర్జన్యోయ మోమృత్యురీశానఇతి * ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీత్ నాన్యత్కిఞ్చనమిషత్ సఐక్షత లోకాన్ను సృజాఇతి *ఏకోహవైనారాయణఆసీత్ నబ్రహ్మానేశానో నేమేద్యావాపృథివీననక్షత్రాణి నాపో నా గ్నిర్నసోమోనసూర్యః సఏకాకీనరమేతతస్యధ్యానాన్తస్థస్యేత్యాదిభిఃపరమకారణం సర్వేశ్వరేశ్వరో నారాయణఏవేత్యవగమ్యతే-సద్బ్రహ్మాత్మశబ్దాహి తుల్యప్రకరణస్థా సతుల్యప్రకరణస్థేన నారాయణ శబ్దేన విశేషితాస్తమేవావగమయన్తి * తమీశ్వరాణాంపరమంమహేశ్వరం * సకారణం కరణాధిపా ధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపఇతీశ్వరస్యైవకారణత్వంశ్రూయతే. స్మృతిరపిమానవీ* తతస్స్వయ మ్భూర్భగవానితి ప్రకృత్య * సోభిధ్యాయశరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః। అపఏవససర్జా దౌతాసువీర్యమపాసృజదితి. ఇతిహాసపురాణాన్యపి పురుషోత్తమమేవ పరమకారణమభిదధతి * నా రాయణోజగన్మూర్తిరనన్తాత్మాసనాతనః। ససిసృక్షుస్సహస్రాంశాదసృజత్పురుషాన్ద్విధా * విష్ణో స్సకాశాదుద్భూతం జగత్తత్రైవచస్థితమిత్యాదిషు. నచేశ్వరస్సన్మాత్రమేవేతివక్తుంశక్యం- తస్యతదం శత్వాభ్యుపగమాత్సవిశేషత్వాచ్చ. నచ తస్యజ్ఞానానన్దాద్యనన్తకల్యాణగుణయోగః కాదాచిత్కఇతి వ క్తుంశక్యతే- తేషాంస్వాభావికత్వేన సదాతనత్వాత్ * పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతేస్వాభావికీజ్ఞా నబలక్రియాచ * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదిభ్యః. జ్ఞానానన్దాదిశక్తియోగఏవాస్య స్వాభావికఇతి మా

(తేషామిత్యాది)(సదైవసర్వజ్ఞమితి) అనేనకారణావస్థాయామపి సర్వజ్ఞత్వాదికంవివక్షితం*యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయంతపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతఇతిహిశ్రుతిః. మహోపనిషద్యేవనారాయణకారణత్వం శ్రూయతే- అన్యత్రతుసద్బ్రహ్మాత్మాదీనాం తత్కథం సర్వోపనిషత్స్వీశ్వరస్యకారణత్వం శ్రూయతఇత్యత్రాహ (స ద్బ్రహ్మేతి) సద్బ్రహ్మశబ్దావ్యుత్పన్నార్థౌ. యథాసద్బ్రహ్మశబ్దౌ సామాన్యవిశేషశబ్దావేకార్థతయాస్వీకృతౌ, తద్వ దితిభావః (తమీశ్వరాణామిత్యాది) ఈశ్వరస్యైవైత్యేవకారేణ * నచాస్యకశ్చిదిత్యుక్తనిషేధోవివక్షితః (తతస్స్వ యమ్భూరితి) అత్రభగవచ్ఛబ్దఈశ్వరవాచీతిభావః. న్యాయవిరోధమాహ (నచేతి) సవిశేషత్వాచ్చ- నియన్తృత్వ

వాచః- శక్తిః స్వాభావికీ- జ్ఞానబలక్రియా చ స్వాభావికీతి పృథఙ్నిర్దేశాల్లక్షణాప్రసంగాచ్చ. నచ పాచకాదివత్ * సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిషు శక్తిమాత్రే కృత్ప్రత్యయ ఇతి వక్తుం శక్యం- కృత్ప్రత్యయమాత్రస్య శక్తావస్మరణాత్ * శక్తౌ హస్తికపాటయోరిత్యాదిషు కేషాంచిదేవ కృత్ప్రత్యయానాం శక్తివిషయత్వస్మరణాత్, పాచకాదిషు త్వగత్యా లక్షణా సమాశ్రీయతే. కించ ఈశ్వరస్య తదంశవిశేషత్వాత్తస్య చాంశిత్వే తరఙ్గాత్సముద్రస్యేవాంశాదంశినోఽధికత్వాత్ * తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం * నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇత్యాదీనీశ్వరవిషయాణి పరశ్శతాని వచాంసి బాధ్యేరన్. కించ, సన్మాత్రస్య సర్వాత్మకత్వేఽంశిత్వే చేశ్వరస్య తదంశవిశేషత్వాత్తస్య సర్వాత్మకత్వాంశిత్వాపదేశా వ్యాహన్యేరన్, నహి మణికాత్మకత్వం తదంశత్వం వా ఘటశరావాదేః. స్వాంశేషు సర్వేషు సన్మాత్రస్య పూర్ణత్వే నేశ్వరాంశేపి తస్య పూర్ణత్వాత్ తదాత్మకాని తదంశాశ్చేతరాణి వస్తూనీతి చేన్న, ఘటేపి సన్మాత్రస్య పూర్ణత్వాదీశ్వరస్యాపి ఘటాత్మకత్వతదంశత్వప్రసంగాత్. నచ సన్మాత్రస్య ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీతి వస్తుధర్మతయాఽవగతస్య ద్రవ్యత్వం కారణత్వం వోపపద్యతే. వ్యవహారయోగ్యతా హి సత్త్వం. విరోధివ్యవహారయోగ్యతా తద్వ్యవహారయోగ్యస్యాసత్త్వం. ద్రవ్యమేవ సదిత్యభ్యుపగమే క్రియాదీనామసత్త్వప్రసఙ్గః- క్రియాదిషు కాశకుశావలమ్బనేనాపి సర్వత్రైకరూపా సత్తా దురుపపాదా, సదాత్మనా చ సర్వస్యాభిన్నత్వే సర్వజ్ఞత్వేన సర్వస్వభావప్రతిసన్ధానాత్సర్వగుణదోషసఙ్కరప్రసఙ్గశ్చ పూర్వమేవోక్తః. అతో యథోక్తప్రకారమేవానన్యత్వమ్.................. ....

అథోచ్యేత; ఏకస్యైవావస్థాన్తరయోగేపి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయో బాలత్వయువత్వాదిషు దృశ్యన్తే మృద్దారుహిరణ్యాదిషు ద్రవ్యాన్తరత్వేపి దృశ్యన్తే- తత్ర మృద్ఘటాదిషు కార్యకారణేషు బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థానిబన్ధనా ఏవేతి కుతో నిర్ణీయత ఇతి. తత్రోత్తరం................

రూపవిశేషవత్త్వాత్. సన్మాత్రం హి నియన్తృత్వాదివిశేషరహితం (శక్తిస్స్వాభావికీత్యాది) శక్తివిశేషే అఘటితఘటనాసామర్థ్యరూపే- శక్తిశబ్దో వర్తతే- జ్ఞానాదికార్యకరత్వే చ. తతోభయమప్యసఙ్కుచితం శక్తిశబ్దేనోచ్యతే. తత్సఙ్కోచేన పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యమాశఙ్క్యాహ (లక్షణాప్రసంగాచ్చేతి) జ్ఞానాదిశబ్దైః తత్తచ్ఛక్తిః ప్రతిపాద్యా చేల్లక్షణా- శక్తిశబ్దస్య సఙ్కోచోప్యస్వరసః- అసఙ్కోచే పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యమిత్యర్థః. నలక్షణా- శక్తిమాత్రేపి ప్రత్యయవిధానాదిత్యత్రాహ (నచేతి) (శక్తౌ హస్తికపాటయోరిత్యాదిష్వితి) అత్రాదిశబ్దేన * శకిలిఙ్చేత్యాదిసూత్రం వివక్షితమ్. * శకిలిఙ్చేత్యత్ర చశబ్దాత్కృత్ప్రత్యయాన్తరాణామపి శక్తౌ విధానం సూచితం- తత్ర విశేషవిధానాభావేపి పాచకాదిషు శక్తౌ కృదన్తత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్ కతిపయవిధానముపలక్షణమితి చేన్న- విశేషోపాదానాన్యథానుపపత్త్యా కృన్మాత్రస్య శక్త్యర్థానుపపత్తేరిత్యర్థః. శక్తివిషయప్రత్యయాభావేపి పాచకాదిషు శక్త్యర్థత్వం దృశ్యత ఇత్యత్రాహ- (పాచకాదిష్వితి) (నచసన్మాత్రస్యేతి) అనువర్తమానం సన్మాత్రం కిం వస్తుధర్మః, ఉత ద్రవ్యమితి వికల్పమభిప్రేత్య ధర్మపక్షే దూషణమాహ (నచేతి) సత్త్వప్రసంగాదసత్త్వం శిక్షయతి (విరోధీతి) ద్రవ్యపక్షే దూషణమాహ (ద్రవ్యమేవేతి) (క్రియాదిష్వితి) కాశస్య కుశత్వేన కుశస్థానేఽవలమ్బనం కాశకుశావలమ్బనం. అముఖ్యమిత్యర్థః, ద్రవ్యసంబన్ధః క్రియాదేస్సత్త్వం చేత్, ఏకం ప్రయోజకం న స్యాదిత్యర్థః. స్వోక్తస్యైవ సూత్రార్థత్వముపసంహరతి (అతఇతి) * మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి వాక్యోక్తప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధానన్యత్వం వదత ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (అథోచ్యేతేతి)

౧౬ ॥ సూ. —భావే చోపలబ్ధేః— కుణ్డలాదికార్యసద్భావే చ కారణభూతహిరణ్యస్యోపలబ్ధేః- ఇదం కుణ్డలం హిరణ్యమితి హిరణ్యత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. న చైవం హిరణ్యాదిషు ద్రవ్యాన్తరేషు మృదాదయ ఉపలభ్యన్తే- అతో బాలయువాదివత్కారణభూతమేవ ద్రవ్యమవస్థాన్తరాపన్నం కార్యమితి గీయతే. ద్రవ్యాన్తరవాదినాఽప్యభ్యుపేతేనావస్థాన్తరయోగేన బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిషూపపన్నేష్వనుపలబ్ధద్రవ్యాన్తరకల్పనానుపపత్తేశ్చ. న చ జాతినిబన్ధనేయం ప్రత్యభిజ్ఞా- జాత్యాశ్రయభూతద్రవ్యాన్తరానుపలబ్ధేః. ఏకమేవ హేమజాతీయం ద్రవ్యం కార్యకారణోభయావస్థం దృశ్యతే. న చ ద్రవ్యభేదే సమవాయికారణానువృత్త్యా కార్యే ప్రతిసంధానమితి వక్తుం శక్యం, ద్రవ్యాన్తరత్వే సత్యాశ్రయానువృత్తిమాత్రేణ తదాశ్రితద్రవ్యాన్తరే ప్రతిసంధానానుపపత్తేః- గోమయాదికార్యే వృశ్చికాదౌ గోమయాది ప్రతిసంధానం న దృశ్యత ఇతి చేన్న- తత్రాప్యాద్యకారణభూతపృథివీద్రవ్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అగ్నికార్యే ధూమేఽగ్నిప్రత్యభిజ్ఞానం న దృశ్యత ఇతి చేత్. భవతు న తత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానం- తథాపి న దోషః- అగ్నేర్నిమిత్తకారణమాత్రత్వాత్. అగ్నిసంయుక్తార్ద్రేన్ధనాద్ధి ధూమో జాయతే. గన్ధైక్యాచ్చార్ద్రేన్ధనకార్యమేవ ధూమః. అతః కార్యభావే చ తదేవేదమిత్యుపలబ్ధేర్బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థాభేదమాత్రనిబన్ధనా ఇత్యవగమ్యతే. తస్మాత్కారణాదనన్యత్కార్యమ్. ఇతశ్చ.

౧౭ ॥ సూ. —సత్త్వాచ్చావరస్య— అవరస్య కార్యస్య కారణే సత్త్వాచ్చ కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వమ్. లోకవేదయోర్హి కార్యమేవ కారణతయా వ్యపదిశ్యతే- యథా లోకే సర్వమిదం ఘ

౧౬ ॥ సూ. —భావే చోపలబ్ధేః— కస్య భావే కస్యోపలబ్ధేరిత్యత్రాహ (కుణ్డలాదీతి) ఇదం కుణ్డలం హిరణ్యమితి సామానాధికరణ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞానమత్రాభిప్రేతం- సమవాయికారణానువృత్తిం వదతోఽసత్కార్యవాదినోఽప్యభిమతాయా వైయధికరణ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయాః స్వపక్షాసాధకత్వాత్. తథాపి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్త్వన్తరత్వం కల్ప్యత ఇత్యత్రాహ (ద్రవ్యాన్తరవాదినేతి) అభ్యుపేతేన- అసమవాయికారణత్వేనాభ్యుపేతేనేత్యర్థః. అనన్యథాసిద్ధం హి కల్పకం- బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనామన్యథాసిద్ధత్వాన్న కల్పకత్వమిత్యర్థః (న చేతి) సోఽయం గౌరిత్యాదిషు జాతినిబన్ధనం ప్రత్యభిజ్ఞానం దృష్టం- తథాత్రాపి జాతినిబన్ధనమిత్యర్థః. పరిహరతి (జాత్యాశ్రయేతి) తత్ర హి వ్యక్తిద్వయోపలబ్ధిరస్తి- అత్ర తు న తథా వ్యక్త్యన్తరముపలభ్యత ఇత్యర్థః. కథముపలభ్యత ఇత్యత్రాహ (ఏకమేవేతి) పునశ్శఙ్కతే (న చేతి) పరిహరతి (ద్రవ్యాన్తరత్వే సతీతి) న హి ఘటస్థే జలే ఘటో జలమితి సామానాధికరణ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞానం భవతీత్యర్థః చోద్యం శఙ్కతే (గోమయేతి) పరిహరతి (నేతి) అయమర్థః- సమవాయికారణానువృత్తిం వదతా త్వయాపి ప్రతిసంధానాభావచోద్యం పరిహరణీయం. తత్రాదికారణపృథివీప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతి వదసి చేత్- తదస్మాకమపి తుల్యమితి. పునరప్యాపాతప్రతీతినిబన్ధనం చోద్యం శఙ్కతే (అగ్నికార్య ఇతి) పరిహరతి (భవత్వితి) నిమిత్తకారణాప్రత్యభిజ్ఞానం న దోషః- ఉపాదానమేవ ప్రత్యభిజ్ఞాతవ్యం- తచ్చ ధూమే గన్ధవత్త్వాత్ పృథివీత్వం ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఏవేత్యర్థః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) అధికరణార్థేన సూత్రస్యాన్వితత్వమాహ (తస్మాదితి) ....

౧౭ ॥ సూ. —సత్త్వాచ్చావరస్య— కారణే సత్త్వాత్- కారణావస్థాయాం సత్త్వాత్. కేచిదనయోస్సూత్రయోరిమాం భిదామాహుః- సోఽయమితి జ్ఞానం ప్రత్యభిజ్ఞా- సా పూర్వోక్తా. అయం స ఇతి జ్ఞానమభిజ్ఞా- సాత్రోచ్యత ఇతి. అథవా- పూర్వత్ర ఏకద్రవ్యతావిషయబుద్ధిరుక్తా- అత్ర తు తథా వ్యపదేశ ఉచ్యత ఇతి భిదా. అత ఏవ హ్యుత్తరసూత్రే * అసద్వ్యపదేశాన్నేతి చేదిత్యుక్తం, ఏతదభిప్రాయేణ భాష్యేఽపి కార్యమేవ కారణతయా వ్యపదిశ్యత ఇత్య

టశరావాదికం పూర్వాహ్ణే మృత్తికైవాసీదితి. వేదేచ * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితి..........

౧౮ ॥ సూ. ——॥అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్న ధర్మాన్తరేణ వాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ॥——

యదుక్తం కారణే కార్యస్య సత్త్వం లోకవేదాభ్యామవగమ్యత ఇతి-తదయుక్తమ్ (అసద్వ్యపదేశాత్) * అసదేవేదమగ్రఆసీత్ * అసద్వాఇదమగ్రఆసీత్ * ఇదంవాఅగ్రేనైవ కించనాసీదితి- లోకేచ సర్వమిదం ఘటశరావాదికం పూర్వాహ్ణేనాసీదితి, అతో యథోక్తం నోపపద్యత ఇతి చేత్. తన్న ధర్మాన్తరేణ తథావ్యపదేశాత్. సఖల్వసద్వ్యపదేశస్తస్యైవ కార్యద్రవ్యస్య పూర్వకాలే ధర్మాన్తరేణ సంస్థానాన్తరేణ. నభవదభిప్రేతేన తుచ్ఛత్వేన; సత్త్వాసత్త్వేహి ద్రవ్యధర్మావిత్యుక్తం. తత్ర సత్త్వధర్మాద్ధర్మాన్తరమసత్త్వమ్. ఇదం-శబ్దనిర్దిష్టస్య జగతస్సత్త్వధర్మో నామరూపే, అసత్త్వధర్మస్తు తద్విరోధినీ సూక్ష్మావస్థా. అతో జగతో నామరూపయుక్తస్య తద్విరోధిసూక్ష్మదశాపత్తిరసత్త్వమ్. కథమిదమవగమ్యతే (వాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ) వాక్యశేషస్తావత్ * ఇదంవాఅగ్రేనైవకించ నాసీదిత్యత్ర * తదసదేవసన్మనోఽకురుత స్యామితి. అనేనవాక్యశేషగతేన మనస్కారలిఙ్గేనాసచ్ఛబ్దార్థతుచ్ఛాతిరిక్తే నిశ్చితే తద్వైకార్థ్యాత్ * అసదేవేదమిత్యాదిష్వప్యసచ్ఛబ్దస్యాయమేవార్థ ఇతి నిశ్చీయతే. యుక్తేశ్చాసత్త్వస్య ధర్మాన్తరత్వమవగమ్యతే- యుక్తిర్హి సత్త్వాసత్త్వే పదార్థధర్మావవగమయతి మృద్ద్రవ్యస్య పృథుబుధ్నోదరాకారయోగో ఘటోఽస్తీతి వ్యవహారహేతుః- తస్యైవ తద్విరోధ్యవస్థాన్తరయోగో ఘటో నాస్తీతి వ్యవహారహేతుః. తత్ర కపాలాద్యవస్థాయాస్తద్విరోధిత్వేన సైవ ఘటావస్థస్య నాస్తీతి వ్యవహారహేతుః. నచ తద్వ్యతిరిక్తో ఘటాభావో నామ కశ్చిదుపలభ్యతే. నచ కల్ప్యతే- తావతైవాభావవ్యవహారోపపత్తేః. తథా శబ్దాన్తరాచ్చ పూర్వకాలే ధర్మాన్తరయోగ ఏవావగమ్యతే. శబ్దాన్తరంచ పూర్వోదాహృతం * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదిత్యాదికం-తత్రహి *కుతస్తుఖలుసోమ్యైవం స్యాదితి తుచ్ఛత్వమాక్షిప్య * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితి స్థాపితం * తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి సుస్పష్టముక్తమ్ ....

క్తం, శ్రుతిసిద్ధః ప్రత్యభిజ్ఞానం పూర్వముక్తం- లోకవేదయోరుభయత్రాపి వ్యపదేశస్తత్రోక్తః అత్ర కార్యే కారణవ్యపదేశోనకథితః- కారణే కార్యవ్యపదేశఉక్తః- తత్ర హేతుస్సదేవదమగ్ర ఏకమేవేతి శ్రుత్యనుసారః, నను మృదయం ఘట ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానం జ్వాలాప్రత్యభిజ్ఞానవద్భ్రాన్తం స్యాత్, బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్తువస్త్వన్తరం స్య సాధితత్వాత్, నైవం జ్వాలాయాం హ్యనన్యథాసిద్ధహేతునా భేదసిద్ధేః ప్రత్యభిజ్ఞానస్య భ్రాన్తత్వనిర్ణయః, అత్ర బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽన్యథాసిద్ధాః, జ్ఞానంతు స్వతః ప్రమాణమితి యథోక్త ఏవార్థః ....

౧౮ ॥ సూ. ——॥అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్న. ధర్మాన్తరేణ వాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ॥—— (యదుక్తమితి) (సత్త్వాసత్త్వేహి ద్రవ్యధర్మావిత్యుక్తమితి) వ్యవహారయోగ్యతా సత్త్వం- విరోధివ్యవహారయోగ్యతా తద్వ్యవహారయోగ్యస్యాసత్త్వమిత్యుక్తమిత్యర్థః * ధర్మాన్తరేణేత్యత్రాన్తరశబ్దస్యార్థమాహ (తత్రేతి) సత్త్వాసత్త్వయోరాపేక్షికత్వమభిప్రేత్యాహ (ఇదంశబ్దనిర్దిష్టస్యేతి) (వాక్యశేషాదితి) * అసద్వాఇదమగ్రఅసీదిత్యత్ర * తదాత్మానం స్వయమకురుతేతి వాక్యశేషః- అశ్రుతవాక్యశేషేషు ప్రదేశేషు నిర్వాహమాహ (తద్వైకార్థ్యాదితి) (యుక్తేశ్చేతి) పిణ్డత్వకపాలత్వావస్థయోస్సాధారణమాహ (తస్యైవతద్విరోధ్యవస్థాన్తరయోగో ఘటో నాస్తీతివ్యవహారహేతురితి) ఏతద్వివృణోతి (తత్రేతి) (నచ తద్వ్యతిరిక్త ఇతి) అభావాన్తరవాదినాప్యభావాభావో భావ ఇత్యభ్యుపగతః- అన్యథాఽన

ఇదానీం కార్యస్య కారణాదనన్యత్వే నిదర్శనద్వయం త్వాభ్యాం సూత్రాభ్యాం దర్శయతి

౧౯ ॥ సూ. —పటవచ్చ— యథా తన్తవ ఏవ వ్యతిషఙ్గవిశేషభాజః పట ఇతి నామరూపకార్యాన్తరాదికం భజన్తే, తద్వద్బ్రహ్మాపి..........................

వస్థాప్రసఙ్గాత్. తద్వత్సర్వత్రాభావవ్యవహారస్య విరోధ్యవస్థాన్తరేణైవోపపన్నత్వాన్న తద్వ్యతిరిక్తస్య కల్పనమిత్యర్థః. పిణ్డత్వకపాలత్వే ఘటస్య ప్రాక్ప్రధ్వంసాభావౌ. ఘటత్వమేవ పటాద్యన్యోన్యాభావః. కాలవిశేషవిశిష్టదేశవిశేషత్వం సంసర్గాభావః. యథా మధ్యాహ్నవిశేషితప్రాఙ్గణత్వం. యద్వా- ఘటస్యాల్పత్వవిశేషితదేశాన్తరసంసర్గపిణ్డత్వకపాలత్వయోరన్యతమస్తద్దేశాపేక్షయా సంసర్గాభావః ....

ఉత్తరసూత్రద్వయకృత్యమాహ (ఇదానీమితి) నిదర్శనత్వేన వక్ష్యమాణస్య పటాదేరపి విప్రతిపన్నత్వాన్న దృష్టాన్తత్వముపపద్యత ఇతి శఙ్కావ్యుదాసార్థమిదానీమిత్యుక్తమ్. పూర్వసూత్రైరనన్యత్వే సాధితే సతీత్యర్థః (నిదర్శనద్వయమితి లౌకికం వైదికమితి నిదర్శనయోర్విభాగః. బహూనామేకావస్థత్వే ఏకస్య బహుత్వావస్థత్వే చ దృష్టాన్త ఇతి వా విభాగః...... ....

౧౯ ॥ సూ. —పటవచ్చ— ఇహ బహూనామేకావస్థత్వే లౌకికదృష్టాన్త ఉక్తః. వ్యతిషఙ్గః- మిథస్సంసర్గః. నను తన్తుబహుత్వప్రహాణేన పటైకత్వదర్శనాత్ ద్రవ్యభేదాభావాచ్చ ఏకస్మిన్నేవ ద్రవ్యే యుగపద్బహుత్వైకత్వే వర్తేతే ఇతి భిన్నాభిన్నత్వమభ్యుపగతం స్యాత్. ఉచ్యతే, దూష్యభిన్నాభిన్నత్వాపరిచయనిబన్ధనమిదం పరిచోదనమ్. నహి భిన్నాభిన్నశబ్దవాచ్యం సర్వం దూష్యం- అపితు యత్ర భావాభావవిరోధః- తదేవ భిన్నాభిన్నత్వం దూష్యమ్. తచ్చ ధర్మధర్మిణోర్ధర్మిద్వయస్య చ మిథస్తాదాత్మ్యతదభావలక్షణం- యథా జాతిర్వ్యక్తిర్భవతి- నభవతి చేతి- యథా ఖణ్డో ముణ్డో భవతి, నభవతి చేతి, నచైవం తన్తుపటేషు భావాభావవిరోధః- తన్తుభ్యః పటో హ్యభిన్న ఏవాభ్యుపగతః- నతు భిన్నః. తన్తవశ్చ మిథో భిన్నా ఏవాభ్యుపగతాః- నత్వభిన్నాః. తేషాంచ పటాదభిన్నత్వం నామ తస్య పరస్పరసంసృష్టేభ్యస్తేభ్యోఽనన్యత్వం- నచ తేషామన్యోన్యాభేదః. యద్యభేదో నామ ఏకస్య తన్తోస్తన్త్వన్తరానతిరేకః- తర్హి ద్వితీయతన్త్వనుపలమ్భప్రసఙ్గః- పరిణామాధిక్యంచ న స్యాత్- యది సంసర్గ ఏవాభేదః- సామ్ని వివాదస్స్యాత్. యద్యేకత్వం సంఖ్యోత్పత్తిః- సా తర్హీష్టా- పటత్వావస్థాప్రాప్తావేవైకత్వోత్పత్త్యభ్యుపగమాత్. తర్హి భేదాభేదాభ్యుపగమ ఇతి చేన్న- తస్య భేదప్రతిక్షేపకత్వాభావాత్. యథా విశిష్టే వస్తుని విశేష్యైక్యం న విశేషణభేదప్రతిక్షేపకం- తద్వత్- కథం తత్తుల్యత్వమ్. ఉచ్యతే- తన్తుషు తన్తుత్వస్యేవ పటత్వస్య ప్రత్యేకతన్తుపరిసమాప్తత్వాభావాత్ కృత్స్నతన్తువృత్తినా పటత్వేన తన్తవ ఏకకార్యతాం భజన్తే. పృథగవస్థానదశాయాం కస్యచిదనంశభూతా అపి తన్తవః పటత్వావస్థాయాం సంఘాతాపేక్షయాంఽశత్వం భజన్తే. అతస్తన్తుగతాశ్చ సంస్థానవర్ణపరిమాణాదయః పటస్య ప్రాదేశికవిశేషణాని భవన్తి- గగనస్య దున్దుభ్యాదిశబ్దవత్- భేదకాకారేణ వినాంశభేదస్య ప్రతిపత్తుం వక్తుంచాశక్యత్వాత్. అంశభేదో నామ విశేషణభేదః- అంశిన ఏకత్వంచ విశేష్యైక్యమితి ఫలితం. ఇయాన్విశేషః- కేచిత్ప్రాదేశికధర్మా యావద్ద్రవ్యభావినః- కేచిదయావద్ద్రవ్యభావినశ్చేతి. యతో నభసి ప్రాదేశికవిశేషాః కాదాచిత్కాః- అత ఏవ తత్ర స్వాభావికాంశభేదవాదోఽపి నిరస్తః. నను గగనం ఘటాద్యుపాధిభిః కార్త్స్న్యేన సమ్బధ్యతే చేత్- గగనస్యాల్పత్వం ఘటస్య విభుత్వం వా స్యాత్. గగనాంశభేదేన చేత్. సోఽంశభేదః కిముపాధికృతః- తదానీం తస్యాప్యుపాధేః కార్త్స్న్యేన సమ్బన్ధాయోగాదంశభేదేన సమ్బన్ధార్థముపాధ్యన్తరాపేక్షాయామనవస్థా స్యాత్ అతో ఘటాదిసంయుక్తగగనాంశభేదస్స్వాభావిక ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యః, నైవం గగనాదివ్యాపకపదార్థానాం తత్త

౨౦ ॥ సూ, —యథాచ ప్రాణాదిః— యథాచ వాయురేక ఏవ శరీరే వృత్తివిశేషం భజమానః ప్రాణాపానాదినామరూపకార్యాన్తరాణి భజతే, తద్వద్బ్రహ్మైకమేవ విచిత్రస్థిరత్రసరూపం జగద్భవతీతి పరమకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం జగతస్సిద్ధమ్ …………

—ఆరమ్భణాధికరణం సమాప్తమ్—

౨౧ ॥ సూ, —ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః— జగతో బ్రహ్మానన్యత్వం ప్రతిపాదయద్భిః * తత్త్వమసి * అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిభిర్జీవస్యాపి బ్రహ్మానన్యత్వంవ్య

త్వాన్తస్థతరోపాధ్యన్వితాత్యల్పాంశభేదానాం స్వాభావికత్వే పరమాణుపుఞ్జాత్మకత్వప్రసంగాత్, క్షణికత్వప్రసంగాచ్చ, గగనాదీనాం పరిణామవిశేషాః క్షణికాః, క్షణికసంయోగాదయశ్చ గగనాదిభిః కింకాలానవచ్ఛిన్నైస్సంబధ్యన్తే- ఉత కాలభేదావచ్ఛిన్నైః, క్షణోపాధయశ్చ కింకాలేనానవచ్ఛిన్నేన సంబధ్యన్తే- ఉతావచ్ఛిన్నేన. ఆద్యే గగనాదీనాం క్షణకాలవర్తిత్వం- పరిణామవిశేషసంయోగాదీనాం నిత్యత్వాదికంవా స్యాత్. ద్వితీయేచ అవచ్ఛేదకోపాధీనాం పూర్వవదనవచ్ఛిన్నగగనాదినా సంబన్ధాయోగేన అనవచ్ఛిన్నేన సంబన్ధసిద్ధ్యర్థమవచ్ఛేదకోపాధ్యన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాదితి తత్పరిహారాయ గగనాదేః ప్రతిక్షణభేదస్య స్వాభావికత్వముపగన్తవ్యమితి గగనాదీనాం క్షణికత్వం స్యాత్. ఏవం బ్రహ్మపర్యన్తానాం వ్యాపకపదార్థానాం క్షణికత్వం పరమాణుపుఞ్జాత్మకత్వంచ స్యాత్. తథాచ భిన్నాభిన్నత్వమభ్యుపగతం- అత్యన్తభిన్నాభిన్నస్వభావక్షణికపరమాణుపుఞ్జకారణకం జగదితి బ్రహ్మకారణవాదః పరిత్యక్తస్స్యాత్. అతో గగనాదిషు ప్రదేశభేదస్సోపాధికోఽభ్యుపగన్తవ్యః. ఉపాధిశ్చ నకృత్స్నేన నాంశేన సంబధ్యతే- పరిమితత్వాత్. నాపి స్వతో భిన్నాంశేన- స్వతోంఽశభేదే పూర్వోక్తమాషణస్యదుస్తరత్వాత్. నాప్యుపాధ్యన్తరభిన్నేన తన్నైరపేక్ష్యాత్ తన్నైరపేక్ష్యంచోపాధిత్వాదేవ- స్వతస్తదాకారరహితే వస్తుని తదాకారనిష్పాదనసమర్థోహ్యుపాధిః. స్వతో నిర్దుఃఖేఽప్యాత్మన్యుపాధిర్దుఃఖహేతుః- సహీనపూర్వమేవాత్మని సహజదుఃఖాన్తరయోగమపేక్షతే. అతఉపాధిః కశ్చిత్కల్పితాకారకల్పనే సహజతజ్జాతీయయోగం నాపేక్షతే. కించ- ఉపాధిసంబన్ధ ఏవ గగనస్య భేదః- అర్థాన్తరాదర్శనాత్-తావతా భేదవ్యవహారేసంభవత్యర్థాన్తరకల్పనాయోగాచ్చ, ఉపాధిసంబన్ధరూపో భేదశ్చ స్వావచ్ఛేద్యవస్త్వవచ్ఛేదే భేదాన్తరనిరపేక్షః- భేదత్వాత్- స్వతస్సిద్ధభేదవత్. నహి దేహాత్మనోర్భేదః స్వాశ్రయావచ్ఛేదే భేదాన్తరమపేక్షతే, అతోన స్వతో నభసోభిన్నాంశత్వం. పటస్యాంశభేదేసత్యపి భావాభావవిరోధగర్భం భిన్నాభిన్నత్వం నాస్తీతి దర్శితం- తత్రాంశభేదవచ్చ విశేషణభేదేపర్యవస్యతీత్యుక్తం, అతో నిర్దోషస్సత్కార్యవాదః …………………………

౨౦ ॥ సూ. —యథాచ ప్రాణాదిః— ఏకస్య బహుత్వావస్థత్వే వైదికదృష్టాన్తః ప్రదర్శ్యతే. అధికరణార్థముపసంహరతి (ఇతీతి) ………………… —ఆరమ్భణాధికరణంసమాప్తమ్—

౨౧ ॥ సూ. —ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః— కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సంభవతి- ఉత నేతి. కిం బ్రహ్మణో జగత్స్రష్టృత్వే హితాకరణాదిదోషః ప్రజ్యతే- నేతి. కిం బ్రహ్మణః * తత్త్వమసీత్యాదిసామానాధికరణ్యావగతం తాదాత్మ్యమైక్యలక్షణం- ఉతాత్మశరీరభావలక్షణమితి. కిమాత్మశరీరరూపతాదాత్మ్య ఏవ భేదశ్రుతిసామఞ్జస్యం- ఉతైక్యలక్షణేఽపీతి. యదా స్వరూపైక్యలక్షణతాదాత్మ్యేపి భేదశ్రుతిసామఞ్జస్యం- తదా * తత్త్వమస్యాదివాక్యానాం స్వరూపైక్యపరత్వేన హితాకరణాదిదోషప్రసంగాత్ బ్రహ్మకారణత్వాసంభవ ఇతి ఫలం. యదా ఆత్మశరీరభావ ఏవ భేదశ్రుతిసామఞ్జస్యం- తదా * తత్త్వమస్యాదివాక్యానాం శరీరాత్మభావపరతయా హితాకరణాదిదోషప్రసంగాభావాత్ బ్రహ్మకారణత్వసంభవ ఇతి సిధ్యతి. అవాన్తరసంగతిమాహ (జగత ఇతి) (సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్క-

పదిశ్యత ఇత్యుక్తం, తత్రేదం చోద్యతే- యదీతరస్య- జీవస్య బ్రహ్మభావోఽమీభిర్వాక్యైర్వ్యపదిశ్యతే తదా బ్రహ్మణస్సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యాత్మనో హితరూపజగదకరణమహితరూపజగత్కారణమిత్యాదయో దోషాః ప్రసజ్యేరన్, ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికానన్తదుఃఖాకరం చేదం జగత్- న చేదృశే స్వానర్థే స్వాధీనో బుద్ధిమాన్ ప్రవర్తతే. జీవాద్బ్రహ్మణో భేదవాదిన్యశ్శ్రుతయో జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వం వదతా త్వయైవ పరిత్యక్తాః- భేదే సత్యనన్యత్వాసిద్ధేః—ఔపాధికభేదవిషయా భేదశ్రుతయః స్వాభావికాభేదవిషయాశ్చాభేదశ్రుతయ ఇతి చేత్. తత్రేదం వక్తవ్యం- స్వభావతస్స్వస్మాదభిన్నం జీవం కిమనుపహితం జగత్కారణం బ్రహ్మ జానాతి వా- న వా. న జానాతి చేత్- సర్వజ్ఞత్వహానిః. జానాతి చేత్- స్వస్మాదభిన్నస్య జీవస్య దుఃఖం స్వదుఃఖమితి జానతో బ్రహ్మణో హితాకరణాహితకరణాదిదోషప్రసక్తిరనివార్యా—జీవబ్రహ్మణోరజ్ఞానకృతో భేదః- తద్విషయా భేదశ్రుతిరితి చేత్. తత్రాపి జీవాజ్ఞానపక్షే పూర్వోక్తో వికల్పస్తత్ఫలం చ తదవస్థం. బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షే స్వప్రకాశస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానసాక్షిత్వం తత్కృతజగత్సృష్టిశ్చ న సంభవతి- అజ్ఞానేన ప్రకాశస్తిరోహితశ్చేత్- తిరోధానస్య ప్రకాశనివృత్తికరత్వేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూపత్వాత్స్వరూపనివృత్తిరేవేతి స్వరూపనాశాదిదోషసహస్రం ప్రాగేవోదీరితం. అతశ్చేదమసంగతం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం. ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౨౨ ॥ సూ. అధికం తు భేదనిర్దేశాత్ తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. ఆధ్యాత్మికాదిదుఃఖయోగార్హాత్ప్రత్యగాత్మనః అధికం- అర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మ. కుతః (భేదనిర్దేశాత్) ప్రత్యగాత్మనో హి భేదేన నిర్దిశ్యతే పరం బ్రహ్మ * య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః * పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి * స కారణం కరణాధిపాధిపః * తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తః * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢః * అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః * ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః * నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ * యో వ్యక్తమన్తరే సంచరన్ యస్యావ్యక్తం శరీరం యమవ్యక్తం న వేద యో అక్షరమన్తరే సంచరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదిభిః.

౨౩ ॥ సూ. అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః

ల్పత్వాదియుక్తస్యేతి) హితానభిజ్ఞశ్చేత్ - అహితజగత్కారణత్వముపపద్యతే. తన్న సర్వజ్ఞత్వాత్, హితజ్ఞస్యాపి సత్యసఙ్కల్పత్వాభావాదహితజగత్కారణత్వమితి న వాచ్యం, సత్యసఙ్కల్పత్వాదితి భావః, భేదశ్రుతిభిర్జీవవిలక్షణత్వప్రతిపాదనాన్న దోష ఇతి వదన్తం సిద్ధాన్తినమాశఙ్క్యాహ (జీవాద్బ్రహ్మణ ఇతి)—భాస్కరమతమనూద్య దూషయతి (ఔపాధికేతి) (అహితకరణాదీతి) ఆదిశబ్దేన సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం వివక్షితం—బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినోఽస్మిన్నధికరణేఽనవకాశత్వమాహ (జీవబ్రహ్మణోరితి)..

౨౨ ॥ సూ, అధికం తు భేదనిర్దేశాత్ (దుఃఖయోగార్హాదితి) అత్రార్హశబ్దో ముక్తవ్యావృత్తిపరః ఏవం శ్రుతిర్దర్శితా- అథ శ్రుత్యర్థావతీర్యుచ్యతే

౨౩ ॥ సూ, అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః చిదచిద్వాచకశబ్దే సామానాధికరణ్యే తుల్యేపి య

అశ్మకాష్ఠలోష్టతృణాదీనామత్యన్తహేయానాం సతతవికారాస్పదానామచిద్విశేషాణాం నిరవద్యనిర్వి
కారనిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపనానా
విధానన్తమహావిభూతిబ్రహ్మస్వరూపైక్యం యథానోపపద్యతే- తథా చేతనస్యాప్యనన్తదుఃఖయోగా
ర్హస్య ఖద్యోతకల్పస్య * అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యావగతసకలహేయప్రత్యనీకానవధికాతిశయా
సంఖ్యేయకల్యాణగుణాకరబ్రహ్మభావానుపపత్తిః. సామానాధికరణ్యనిర్దేశః * యస్యాత్మాశరీరమిత్యాది
శ్రుతేర్జీవస్య బ్రహ్మశరీరత్వాద్బ్రహ్మణో జీవశరీరతయా తదాత్మత్వేనావస్థితేర్జీవప్రకారబ్రహ్మప్రతిపా
దనపరశ్చేత్తదవిరోధీ, ప్రత్యుతైతస్యార్థస్యోపపాదకశ్చేతి * అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇత్యాదిభిరస
కృదుపపాదితం. అతస్సర్వావస్థం బ్రహ్మచిదచిద్వస్తుశరీరమితి సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కారణం-
తదేవ బ్రహ్మస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరంజగదాఖ్యం కార్యమితి జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యోపపత్తిః
జగతో బ్రహ్మకార్యత్వం, బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం, అచిద్వస్తునో జీవస్యచ బ్రహ్మణశ్చ పరిణామిత్వదుః
ఖిత్వకల్యాణగుణాకరత్వస్వభావాసంకరస్సర్వశ్రుత్యవిరోధశ్చభవతి *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమే
వేత్యవిభాగావస్థాయామప్యచిద్యుక్తజీవస్య బ్రహ్మశరీరతయా సూక్ష్మరూపేణావస్థానమవశ్యాభ్యుప
గన్తవ్యం * వైషమ్యనైర్ఘృణ్యేనసాపేక్షత్వాత్ *నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతేచా
ప్యుపలభ్యతేచేతి సూత్రద్వయోదితత్వాత్తదానీమపి సూక్ష్మరూపేణావస్థానస్య. అవిభాగస్తు నామ
రూపవిభాగాభావాదుపపద్యతే. అతో బ్రహ్మకారణత్వంసంభవత్యేవ —— యేపునరస్యైవజీవస్యావి
ద్యావియుక్తావస్థామభిప్రేత్యైవమంభేదంవర్ణయన్తి, తేషామిదం సర్వమసంగతంస్యాత్, నహి తదవస్థ
స్య సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వం సమస్తకారణత్వం సర్వాత్మత్వం సర్వనియన్తృత్వమిత్యాదీని సన్తి,
అనేనైవరూపేణహ్యేభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యగాత్మనో భేదః ప్రతిపాద్యతే. తస్యసర్వస్యావిద్యాపరికల్పిత
త్వాత్. తత్సర్వంహ్యవిద్యాపరికల్పితంత్వన్మతే. నచావిద్యాపరికల్పితస్యావిద్యావస్థాయాంశుక్తికా

థా బ్రహ్మణో జడస్యచ స్వరూపైక్యాసంభవాత్ వ్యావృత్తిరభ్యుపేతా బ్రహ్మజ్ఞానవాదినా- తథా చేతనస్యాపీత్యభి
ప్రాయేణాహ (అశ్మకాష్ఠేతి) తర్హి జీవసామానాధికరణ్యంకథమిత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యేతి) * అవస్థితేరితి
కాశకృత్స్న ఇతి సూత్రమేతదధికరణశేషమిత్యభిప్రాయేణాహ (అవస్థితేరితి) ఆదిశబ్దేన * నతుదృష్టాన్తభావాత్ *
ఉభయేపిహిభేదేనైనమధీయత ఇత్యాదికంవివక్షితం * ఉభయేపీత్యాదిసూత్రం భేదజ్ఞాపనార్థమపి ఘటకవాక్యవిషయం
ఇత్థం చేతనసామానాధికరణ్యనిర్వాహఃకృతః, చిదచిదాత్మకజగత్సామానాధికరణ్యనిర్వాహమాహ (అతస్సర్వేతి)కా
రణావస్థాయామేకత్వావధారణాత్ చిదచిచ్ఛరీరకత్వాభావేన గుణదోషవ్యవస్థానోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (సదేవేతి)
అవిభాగఃకథమిత్యత్రాహ (అవిభాగస్త్వితి)—అనయోస్సూత్రయోఃపరోక్తమర్థందూషయతి (యేపునరితి) జీవాద
విద్యావియుక్తస్య బ్రహ్మణః కింభేద ఉచ్యతే ఉతావిద్యాసంసృష్టస్యేశ్వరస్యేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమంపక్షం దూ
షయతి (తేషామితి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (అనేనైవేతి) తేషాంతదానీమభావః కథమిత్యత్రాహ (తత్సర్వ
మితి) తస్య సర్వస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాదితిపాఠే అసంగతంస్యాదితిపూర్వేణాన్వయః తత్సర్వంహ్యవిద్యాపరికల్పి
తం త్వన్మత ఇతిచపాఠోస్తి. అవిద్యాపరికల్పితస్యేశ్వరస్య భేద ఉచ్యత ఇతి పక్షందూషయతి (నచావిద్యేతి) కల్పితభే
దోనప్రతిపాద్యతే- అకల్పితజీవస్వరూపజ్ఞానస్య ప్రకాన్తత్వాదిత్యర్థః. వేదాన్తవేద్యత్వమితి సమన్వయాధ్యాయార్థః
స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహార ఇతి ద్వితీయాధ్యాయార్థః. కించ * తత్త్వమసావాద్యాదివాక్యార్థప్రతిబోధనాత్ప్రాగీశ్వరస్య

రజతాదిభేదవత్పరస్పరభేదోత్ప్రేక్షాకారేణ * అధికంతుభేదనిర్దేశాదిత్యాదిషుప్రతిపాద్యతే, బ్రహ్మ జిజ్ఞాసాకర్తవ్యేతి జిజ్ఞాస్యతయా ప్రక్రాన్తస్య బ్రహ్మణో జగజ్జన్మాదికారణస్య వేదాన్తవేద్యత్వం, తస్యచ స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహారశ్చక్రియతే.——

భేదేన ప్రతిపద్యమానస్య మిథ్యాభూతైర్జీవైరబోధైరాత్మనో లేపాభావం పశ్యతఉదాసీనస్య తైర్నిర్మితాకరణాద్యప్రసక్తిః- ఐక్యజ్ఞానోదయాత్ పశ్చాజ్జగత్సృష్ట్రృత్వం దుఃఖాదిభోక్తృత్వంచ నాస్తీతి నహితాకరణాదిప్రసక్తిరితిచపరైరుచ్యతే. తదయుక్తం, వక్తౄణాం స్వవాక్యవిషయాదధికవిషయజ్ఞానవత్త్వాత్ సమస్తశాస్త్రయోనిభూతస్యేశ్వరస్య బ్రహ్మణశ్శాస్త్రేభ్యోప్యధికవిషయజ్ఞానతయా సర్వజ్ఞత్వంహి * శాస్త్రయోనిత్వాత్ ఇత్యత్ర పరైస్సమర్థితం, అతశ్శాస్త్రాదప్యధికార్థాభిజ్ఞస్యేశ్వరస్య * తత్త్వమస్యాదివాక్యార్థావబోధాచ్ఛేదేన ప్రతిపత్తైరహితకరణాదిదోషపరిహారోఽనుపపన్నః * అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః * క్షేత్రజ్ఞంచాపిమాంవిద్ధీత్యర్జునాదీనాం తత్త్వముపదిశత ఈశ్వరస్యైక్యజ్ఞానాభావోఽనుపపన్నః. ఐక్యజ్ఞానేజాతేసతి సృష్ట్రృత్వభోక్తృత్వాద్యభావాదహితకరణాద్యప్రసక్తిశ్చాయుక్తా- గీతోపదేశాత్పశ్చాదపీశ్వరేణ సంసారస్య ప్రవర్త్యమానత్వాత్. నచవాచ్యమిదానీం సంసారప్రవృత్తిర్నేశ్వరస్యాధీనా, కింతుచక్రభ్రమణవద్వాసనయాఽనువర్తతఇతి * అహంసర్వస్యప్రభవో మత్తస్సర్వంప్రవర్తతే। * తానహంద్విషతఃక్రూరాన్ సంసారేషునరాధమాన్ । క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవయోనిషు ఇతి సంసారప్రవర్తనస్య స్వేచ్ఛాధీనత్వాభిధానాత్ * మత్ప్రసాదాత్తరిష్యసీతిభవిష్యత్సంసారతరణస్య ప్రసాదాధీనత్వాభిధానాచ్చ. నహి చక్రభ్రమనివృత్తేః పూర్వవేగోపరమనిబన్ధనాయాః పురుషవిశేషప్రసాదాపేక్షత్వమ్. బాధితానువృత్తిశ్చ అనుపపన్నేత్యుక్తమ్. కించ వాసనాధీనాసంసారానువృత్తిః కిమవధిమతీ, ఉతావధివిధురా. ప్రథమే * అనాదిస్సరవాన్కాలో నాన్తోస్యద్విజవిద్యతే। అవ్యుచ్ఛిన్నాస్తతస్త్వేతే సర్గస్థిత్యన్తసంయమాః ఇతి శాస్త్రవిరోధః. ద్వితీయే వాక్యార్థజ్ఞానవైయర్థ్యప్రసంగః వాక్యార్థజ్ఞానోదయేపి బన్ధభూమానువృత్తేరవసానాభావాత్- ఆగామినాం స్వర్గనరకాదిసర్గాణామీశ్వరసఙ్కల్పాధీనత్వాదహితకరణదోషస్య దుర్వారత్వాత్- స్వప్నదృశ్యభావానాం వైచిత్ర్యవజ్జీవప్రాజ్ఞపృథక్త్వేపి పత్రివిదోషపరిహారశ్చానుపపన్నః- స్వప్నద్రష్టుః పురుషస్య స్వాప్నపురుషాన్తరస్యచ పరస్పరైక్యజ్ఞానాభావాత్ పరస్పరదుఃఖాపాదనం నాహితకరణదోషావహమ్. స్వప్నే సర్పవ్యాఘ్రాదిభిః పీడ్యమానస్య పరవశతయా స్వాహితకరణంనస్యాత్, ఐక్యజ్ఞానవతః స్వతన్త్రస్యేశ్వరస్య నరకాదిసర్గే స్వాహితకరణాదిప్రసంగోదుష్పరిహరః—పృథివీపాషాణత్వాద్యవిశేషేపి వజ్రవైడూర్యసూర్యకాన్తాదివైచిత్ర్యవదేకస్మిన్నపివృక్షే పత్రపుష్పఫలాదివచ్చ బ్రహ్మానన్యత్వేపి జీవప్రాజ్ఞపృథక్త్వప్రతిపాదకం * అశ్మాదివచ్చేతి సూత్రమితరైర్వ్యాఖ్యాతం తదప్యయుక్తం- ఈశ్వరస్య మృషావా పరమార్థతోవా సార్వజ్ఞ్యస్యశ్రౌతస్య సర్వాభ్యుపగతత్వాత్, స్వానన్యతయా సర్వం జానత ఈశ్వరస్య నరకసృష్టిపాపకరణతత్ఫలప్రదానాదిషు స్వాహితకరణప్రసంగస్యానివార్యత్వాత్. అహితకరణస్య దోషత్వంహి ఫలభోక్తుః స్వానన్యత్వజ్ఞాననిబన్ధనం. నత్వవైచిత్ర్యకృతం- పాణిపాదచక్షుశ్శ్రోత్రాదీనామాకారవైచిత్ర్యసత్త్వేపి స్వప్నేవా ప్రబోధేవా దుఃఖితమాత్మానంస్వానన్యత్వేనజానతో దుఃఖంసాక్షాత్కుర్వతశ్చేతనస్య స్వహస్తాదిచ్ఛేదనంహిస్వాహితకరణమేవభవతి. నను స్వశరీరగతత్వేన దుఃఖంజానతఈశ్వరస్యాపి స్వాహితకరణంస్యాత్. న-శరీరగతత్వేన దుఃఖజ్ఞానస్య క్వచిదప్యపురుషార్థత్వదర్శనాభావాత్. ఆత్మగతంహి దుఃఖంజీవానాం-సశరీరగతం స్వశరీరగతత్వేనచ్ఛేదనభేదనదహనాదికంజానతః స్వాత్మనిదుఃఖదర్శనాత్ శరీరభూతజగత్సంహారాదివ్యాపారః పరమాత్మనశ్చాహితకరణంస్యాత్. నైవం- ఛేదనాదేర్దుఃఖహేతుతాయాః శరీరమాత్రాన్వయప్రయుక్తత్వాభావాత్. స్వక

* అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగాదసమఞ్జసం * న తు దృష్టాన్తభావాదితి సూత్రద్వయమేతదధికరణసిద్ధమనువదతి. తత్ర హి విలక్షణయోః కార్యకారణభావసంభవ ఏవాధికరణార్థః * అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాదితి చ పూర్వాధికరణస్థమనువదతి. ——ఇతరవ్యపదేశాధికరణం సమాప్తం——

౨౪ ॥ సూ. ——ఉపసంహారదర్శనాదితి చేన్న క్షీరవద్ధి—— పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య స్థూలసూక్ష్మావస్థసర్వచేతనాచేతనవస్తుశరీరతయా సర్వప్రకారత్వేన సర్వాత్మత్వం సకలేతరవిలక్షణత్వం చావిరుద్ధమితి స్థాపితం- ఇదానీం సత్యసఙ్కల్పస్య పరస్య బ్రహ్మణస్సఙ్కల్పమాత్రేణ విచిత్రజగత్సృష్టియోగో న విరుద్ధ ఇతి స్థాప్యతే. నను చ పరిమితశక్తీనాం కారకకలాపోపసంహారసాపేక్షత్వదర్శనేన సర్వశక్తేర్బ్రహ్మణః కారకకలాపానుపసంహారేణ జగత్కారణత్వవిరోధః కథమాశఙ్క్యతే, ఉచ్యతే- లోకే తత్తత్కార్యజననశక్తియుక్తస్యాపి తత్తదుపకరణాపేక్షిత్వదర్శనాత్సర్వశక్తియుక్తస్య పరస్య బ్రహ్మణోఽపి తత్తదుపకరణవిరహిణః స్రష్టృత్వం నోపపద్యత ఇతి కస్యచిన్

ర్మభోగార్థశరీరప్రతికూలత్వం హి చ్ఛేదనాదీనాం దుఃఖావహత్వే ప్రయోజకమ్. ఏవం కర్మారబ్ధే న కర్మవశ్యే నవా ఽస్తు న ఉ నన్యత్వం జానత ఈశ్వరస్య సర్వశక్తేస్స్వహితకరణాదిదోషప్రసంగో ఽప్యపరేషాం సర్వేషామవర్జనీయః. మృషావాదినస్తు ఈశ్వరత్వం తదనుబన్ధిగుణజాతం చావిద్యాకల్పితమితి వదతః * స ఈశోఽస్య జగతో నిత్యమేవ నాన్యో హేతుర్విద్యత ఈశనాయ * పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చేత్యాదిశ్రుతివిరోధో ఽపి హ్యధిక ఇతి వైషమ్యమ్———వైలక్షణ్యం * అపీతావిత్యాదినా ఽధికరణాన్తరోక్తమిత్యత్రాహ (అపీతావిత్యాది) న * అపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయం తత్ర సంగతం * అపీతావిత్యాదిసూత్రమస్మిన్నధికరణే పూర్వపక్షసూత్రేణ సంగతం- తథా పరిహారసూత్రం చ సిద్ధాన్తసూత్రేణ సంగతం * అపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయే బ్రహ్మణ్యచిద్గతదోషశఙ్కాపరిహారః కృతః * ఇతరవ్యపదేశాదిత్యాదౌ చిద్గతదోషశఙ్కాపరిహారః, ఏవం విలక్షణత్వసిద్ధౌ సామానాధికరణ్యనిర్వాహార్థం * అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇతి సూత్రమత్రైవ సంగతమ్, ఏవం సూత్రత్రయమేతదధికరణశేషమిత్యర్థః. అధికరణసిద్ధమనువదతి- తస్య శేషత్వేన వదతీత్యర్థః. తస్యాధికరణస్యాయమర్థో న ప్రతిపాద్యశ్చేత్- తత్ర కోఽర్థః ప్రతిపాద్య ఇత్యత్రాహ (తత్ర హీతి) తత్రాసత్కార్యవాదనిరాకరణం దృశ్యత ఇతి విలక్షణయోః కార్యకారణభావసంభవ ఏవ కథం ప్రతిపాద్యత ఇత్యత్రాహ (అసదితి చేదితి) ప్రసంగాదారమ్భణాధికరణార్థానువాదస్తస్మిన్నధికరణే. అభేదశ్రుత్యవిరోధేన భేదశ్రుతీనాం ముఖ్యార్థప్రతిపాదనమత్రైవ క్రియత ఇత్యర్థః. ——ఇతరవ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్——

౨౪ ॥ సూ. ——ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి—— అవాన్తరసంగతిమాహ (పరస్యేతి) సత్యసఙ్కల్పత్వాదిభిర్వైలక్షణ్యం ప్రతిపాదితం- తత్ర సఙ్కల్పమాత్రపరికరత్వమనుపపన్నమితి తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వస్య సఙ్కుచితవృత్తిత్వశఙ్కయోత్థానాత్ సంగతిరిత్యర్థః. సర్వాత్మత్వం- సర్వభావ ఇత్యర్థః. కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సంభవతి- నేతి. కిం కార్యజననసమర్థస్య కార్యజనకత్వం నియమేన సహకార్యన్తరాపేక్షం- ఉత నేతి విచారః యదా అపేక్షానియమః- తదా సహకారిశూన్యస్య కారణత్వాసంభవః. యదా న సహకార్యపేక్షానియమః- తదా కారణత్వసంభవ ఇతి సిద్ధమ్. పూర్వపక్షోత్థానమాక్షిపతి (నను చేతి) సర్వశక్తేరుపకరణవిరహః కారణత్వవిరోధీతి శఙ్కైవ న జాయతే, సర్వశక్తిత్వాదితి చోదితమ్. ఉపకరణసాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వరూపం న శక్తాశక్తయోర్వైషమ్యం- శక్తః పరికరసంపత్త్యా కరోతి- అశక్తస్తు పరికరసంపత్తావపి న కరోతీతి తయోర్వైషమ్యం- తస్మాద్బ్రహ్మణస్సఙ్కల్పమాత్రపరికరత్వమయుక్తమిత్యనుత్థానచోద్యపరిహారం సంగ్రహేణాహ (ఉచ్యత ఇత్యాదినా) ఇమమర్థం వివృణ్వన్ పూర్వపక్షమాహ

ద్దధియన్న జాయత ఇతి సా నిరాక్రియతే. ఘటపటాదికారణభూతానాం కులాలకువిన్దాదీనాం తజ్జననసామర్థ్యే సత్యపి తాని తాన్యుపకరణాన్యుపసంహృత్యైవ జనయితృత్వం దృశ్యతే. తజ్జననాశక్తాః కారకకలాపోపసంహారేపి జనయితుం న శక్నువన్తి, శక్తాః పునః కారకకలాపోపసంహారే జనయన్తీత్యేతావానేవ విశేషః. బ్రహ్మణోపి సర్వశక్తేః సర్వస్య జనయితృత్వం తదుపకరణానామనుపసంహారే నోపపద్యతే ప్రాక్సృష్టేశ్చాసహాయత్వం * స దేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీదిత్యాదిషు ప్రతీయతే, అతస్స్రష్టృత్వం నోపపద్యత ఇత్యేవం ప్రాప్తం. తదిదమాశఙ్క్యతే (ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేదితి)

పరిహరతి (న క్షీరవద్ధీతి) న సర్వేషాం కార్యజననశక్తానాముపసంహారసాపేక్షత్వమస్తి- యథా క్షీరజలాదేర్దధిహిమజననశక్తస్య తజ్జననే- ఏవం బ్రహ్మణోపి స్వయమేవ సర్వజననశక్తేస్సర్వస్య జనయితృత్వముపపద్యతే, హీతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశశ్చాద్యస్య మన్దతాఖ్యాపనాయ. క్షీరాదిష్వాతఞ్చనాద్యపేక్షా న దధ్యాదిభావాయ- అపి తు శైఘ్ర్యార్థం రసవిశేషార్థం చ ....

౨౫ ॥ సూ. — దేవాదివదపి లోకే. — యథా దేవాదయః స్వే స్వే లోకే సఙ్కల్పమాత్రేణ స్వాపేక్షితాని సృజన్తి- తథా౽సౌ పురుషోత్తమః కృత్స్నం జగత్సఙ్కల్పమాత్రేణ సృజతి. దేవాదీనాం వేదావగతశక్తీనాం దృష్టాన్తతయోపాదానం- బ్రహ్మణో వేదావగతశక్తేస్సుఖగ్రహణాయేతి ప్రతిపత్తవ్యమ్,

— ఉపసంహారదర్శనాధికరణం సమాప్తమ్ —

౨౬ ॥ సూ. — కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా. — * స దేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ * ఇదం వా అగ్రే నైవ కిఞ్చనాసీత్ * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ ఇత్యాదిషు

(ఘటపటాదీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రాక్సృష్టేశ్చేతి) సూత్రే చోద్యఖణ్డో వ్యాఖ్యాతః ....

పరిహారఖణ్డం వ్యాచష్టే (న క్షీరవద్ధీతి) జలం స్వయమేవ హిమరూపేణ పరిణమతి- రవికిరణాస్తు తదుత్సర్గమాత్రహేతవ ఇతి భావః. క్షీరస్యాతఞ్చనాపేక్షా శైఘ్ర్యరసవిశేషార్థా ....అథ వైదికం దృష్టాన్తమాహ

౨౫ ॥ సూ. — దేవాదివదపి లోకే. — దృష్టాన్తాన్తరోపాదానఫలమాహ (దేవాదీనామితి)...........

— ఉపసంహారదర్శనాధికరణం సమాప్తమ్ —

౨౬ ॥ సూ. — కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా. — దృష్టాన్తతయోపన్యస్తస్య క్షీరజలాదేస్సావయవత్వం దృష్టం- తద్వద్బ్రహ్మణోపి సావయవత్వం- నిరవయవత్వే కృత్స్నప్రసక్తిః స్యాదితి శఙ్కాయాః సఙ్గతిః. కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సంభవతి- నేతి. తదర్థం కిం బ్రహ్మణో జగదాకారేణ కార్యత్వే నిరవయవత్వశ్రుతిర్బాధ్యతే- నేతి. తదర్థం కిం సర్వశక్తియోగో యుజ్యతే- నేతి. యదా న యుజ్యతే- తదా నిరవయవత్వశ్రుతిబాధప్రసఙ్గాత్ కారణత్వాసంభవః. యదా యుజ్యతే- తదా నిరవయవత్వశ్రుత్యబాధాత్ కారణత్వసంభవ ఇతి (స దేవేత్యాది) * ఏకమేవాద్వితీయమిత్యనన్తరవాక్యం ప్రసిద్ధత్వాదనుదాహృతమప్యర్థత ఉపాత్తం. తత్రైకశబ్దస్త్వవయవతో౽పి విభాగాసహః- యావద్బాధం హి సంకోచః- ఇహ తదభావాదసఙ్కుచితమేకపదం విభాగాసహమితి భావః. ఏకశబ్దసిద్ధం నిరవయవత్వం బ్రహ్మణ ఇతి జ్ఞాపనార్థం * స దేవేతి వాక్యముపాత్తం (ఇదం వా ఇతి) అత్ర * నైవ కిఞ్చనాసీదితి దేవాదిప్రాణిజాతాభావ ఉచ్యతే. అత్రాపి * న ద్యౌరాసీన్న పృథివీత్యాదికమపి ప్రతీకగ్రహణేనోపాత్తం భవతి. ద్యుపృథివ్యాదిజగదవయవాభావకథనాన్నిరవయవత్వసిద్ధిరితి భావః (ఆత్మా వా ఇదమితి) అత్రాప్యేకశబ్దో౽వయవతో౽పి విభాగాసహః. ఉదాహృతవాక్యానామర్థమాహ (ఇత్యాదిష్వితి) ఆదిశబ్దాత్ * నిష్కళం నిష్క్రియమిత్యాదిర్గృహ్యతే. ఏకమే

కారణావస్థాయాంబ్రహ్మైకమేవ- నిరవయవమాసీదితి- కారణావస్థాయాం నిరస్తచిదచిద్విభాగతయా నిరవయవంబ్రహ్మైవాసీదిత్యుక్తం- తదవిభాగమేకం-నిరవయవమేవబ్రహ్మ * బహుస్యామితి సఙ్కల్ప్య ఆకాశవాయ్వాదివిభాగం బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తక్షేత్రజ్ఞవిభాగంచాభవదితిచోక్తం, ఏవంసతితదేవపరంబ్రహ్మకృత్స్నం కార్యత్వేనోపయుక్తమిత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. అథ చిదంశః క్షేత్రజ్ఞవిభాగవిభక్తః- అచిదంశశ్చాకాశాదివిభాగవిభక్తఇత్యుచ్యతే- తదా * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మైకమేవ- ఆత్మైకఏవేత్యేవమాదయః కారణభూతస్య బ్రహ్మణోనిరవయవత్వవాదినశ్శబ్దాఃకుప్యేయుః- బాధితాశ్చభవేయుః. యద్యపి సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరంబ్రహ్మకారణం- స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మకార్యమిత్యభ్యుపగమ్యతే-తథాపిశరీర్యంశస్యాపి కార్యత్వాభ్యుపగమాదుక్తదోషో దుర్వారః. తస్య నిరవయవస్య బహుభవనంచ నోపపద్యతే, కార్యత్వానుపయుక్తాంశాన్తరాశ్చనోపపద్యన్తే, తస్మాదసమఞ్జసమివాభాతి- అతోబ్రహ్మకారణత్వంనోపపద్యతే .... ఇత్యాక్షిప్తే సమాధత్తే.

౨౭ ॥ సూ. ⟡ శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్ ⟡ తుశబ్దఉక్తదోషంవ్యావర్తయతి. నైవమసామఞ్జస్యం. కుతః (శ్రుతేః) శ్రుతిస్తావన్నిరవయవత్వంబ్రహ్మణస్తతోవిచిత్రసర్గంచాహ. శ్రుత్యుక్తఏవార్థః శ్రుతిప్రతిపత్తవ్యమిత్యర్థః. ననుచ శ్రుతిరపిఅగ్నినాసిఞ్చేదితివత్పరస్పరాన్వయాయోగ్యమర్థంప్రతిపాదయితుంనసమర్థాఅతఆహ(శబ్దమూలత్వాదితి)శబ్దైకప్రమాణకత్వేనసకలేతరవస్తువిసజాతీయత్వాదస్యార్థస్య విచిత్రశక్తియోగోనవిరుధ్యతఇతినసామాన్యతోదృష్టంసాధనందూషణంవాఽర్హతిబ్రహ్మ.

౨౮ ॥ సూ. ⟡ ఆత్మనిచైవంవిచిత్రాశ్చహి ⟡ కించ- ఏవంవస్త్వన్తరసమ్బన్ధినో ధర్మస్య వస్త్వన్తరేచారోపకేనసతి- అచేతనే ఘటాదౌ దృష్టాధర్మాస్తద్విసజాతీయేచేతనేఽప్యాత్మన్యపిప్రసజ్యన్తే. తదప్రసక్తిశ్చ భావస్వభావవైచిత్ర్యాదిత్యాహ (విచిత్రాశ్చహీతి) యథాఽగ్నిజలాదీనా

వేతివ్యాఖ్యేయపదం నిరవయవమితివ్యాఖ్యానమ్. ఉదాహృతశ్రుత్యర్థఫలితమాహ (కారణావస్థాయామితి) నిరవయవత్వస్య కారణవాక్యప్రతిపన్నత్వాత్కారణావస్థాయాం చిదచిద్విభాగాభావసిద్ధిరిత్యర్థః. విరోధందర్శయితుమాహ(తదవిభాగమితి) ఏకం నిరవయవమవిభాగమిత్యన్వయక్రమః. వేదాన్తేష్వేకశబ్దేన ప్రతిపాదితత్వాన్నిరవయవం- అతో నిరస్తచిదచిద్విభాగమిత్యర్థః. సిద్ధాన్తినా అనభ్యుపగతేప్యాపాతప్రతీతే స్వరూపైక్యపక్షేమాపణమాహ(ఏవంసతీతి) తత్రాంశభేదేన పరిహారంశఙ్కతే (అథేతి) సౌత్రంపదమాఖ్యాతరూపేణ వర్ణయతి (కుప్యేయురితి)ముఖ్యార్థాయోగాద్వ్యాచష్టే (బాధితాశ్చభవేయురితి) బాధఫలభూతకోపశబ్దేన బాధఉపచరితఇతిభావః (యద్యపీతి) ఏకశరీరే శరీర్యంశః పరిసమాప్తఇతి నాన్యత్రస్యాదిత్యర్థః ....

౨౭ ॥ సూ. ⟡ శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్ ⟡ * శ్రుతేస్త్వితిసూత్రఖండంవ్యాచష్టే (తుశబ్దఇత్యాదినా) ఖణ్డాన్తరంశఙ్కయాఽవతారయతి (ననుచేతి) (శబ్దమూలత్వాదితీతి) అగ్నినాసిఞ్చేదిత్యాదిషుసేచనసాధనత్వానర్హత్వం ధర్మిణఃప్రత్యక్షసిద్ధం- అతోనతదర్హత్వంవాక్యంప్రతిపాదయతి. ప్రమాణాన్తరాగోచరస్యతు ధర్మిణో విలక్షణత్వంశాస్త్రైకప్రతిపన్నమితి విలక్షణధర్మిణోవిలక్షణధర్మయోగోనవిరుద్ధఇత్యర్థః (సామాన్యతోదృష్టమితి) లోకే ద్రవ్యత్వాదగ్నిరనుష్ణ ఇతివద్యేన కేనచిదాకారేణ యస్యకస్యచిత్సాహచర్యమాత్రదర్శనేన తత్సామాన్యాద్యత్సాధనం దూషణంవాక్రియతే- నతదర్హతీత్యర్థః ....

౨౮ ॥ సూ. ⟡ ఆత్మనిచైవంవిచిత్రాశ్చహి ⟡ తదప్రసక్తిశ్చేత్యధ్యాహారేణవ్యాఖ్యాతమ్. ఉక్తస్యా

మన్యోన్యవిసజాతీయానామూష్మాదిశక్తయశ్చ విసజాతీయా దృశ్యన్తే- తద్వల్లోకదృష్టవిసజాతీయే పరే బ్రహ్మణి తత్ర తత్రాదృష్టాస్సహస్రశశ్శక్తయస్సన్తీతి న కించిదనుపపన్నమ్. యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ * నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య శుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః । కథం సర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపగమ్యతే ఇతి సామాన్యదృష్ట్యా పరిచోద్య * శక్తయస్సర్వభావానామచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః । యతోఽతో బ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యా భావశక్తయః । భవన్తి తపతాం శ్రేష్ఠ పావకస్య యథోష్ణతేతి. శ్రుతిశ్చ *కింస్విద్వనం క ఉ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః । మనీషిణో మనసా పృచ్ఛతేదు తద్యదధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్ । బ్రహ్మ వనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః । మనీషిణో మనసా విబ్రవీమి వో బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్నితి. సామాన్యతో దృష్టం చోద్యం సర్వవస్తువిలక్షణే పరే బ్రహ్మణి నావతరతీత్యర్థః. ఇతశ్చ.

౨౯ ॥ సూ. ◆స్వపక్షదోషాచ్చ◆ స్వపక్షే ప్రధానాదికారణవాదే లౌకికవస్తువిసజాతీయత్వాభావేన ప్రధానాదేః లోకదృష్టా దోషాస్తత్ర భవేయురితి సకలేతరవిలక్షణం బ్రహ్మైవ కారణమభ్యుపగన్తవ్యమ్. ప్రధానం చ నిరవయవం- తస్య నిరవయవస్య కథమివ మహదాదివిచిత్రజగదారమ్భ ఉపపద్యతే. సత్త్వం రజస్తమ ఇతి తస్యావయవా విద్యన్త ఇతి చేత్- తత్రేదం వివేచనీయమ్. కిం సత్త్వరజస్తమసాం సమాహారః ప్రధానం- ఉత సత్త్వరజస్తమోభిరారబ్ధం ప్రధానమ్. అనన్తరే కల్పే ప్రధానం కారణమితి స్వాభ్యుపగమవిరోధః, స్వాభ్యుపేతసంఖ్యావిరోధశ్చ- తేషామపి నిరవయవానాం కార్యారమ్భవిరోధశ్చ. సమాహారపక్షే చ తేషాం నిరవయవత్వేన ప్రదేశభేదమనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానాం న స్థూలద్రవ్యారమ్భకత్వసిద్ధిః. పరమాణుకారణవాదేఽపి తథైవ అణవో నిరంశాః నిష్ప్రదేశాః ప్రదేశభేదమనపేక్ష్య పరస్పరం సంయుజ్యమానా అపి న స్థూలకార్యారమ్భాయ ప్రభవేయుః.

౩౦ ॥ సూ. ◆సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్◆ సకలేతరవస్తువిసజాతీయా పరా దేవతా సర్వశక్త్యుపేతా చ- తథైవ పరాం దేవతాం దర్శయన్తి హి శ్రుతయః * పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ- తథా * అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాస ఇతి సకలేతరవిసజాతీయతాం పరస్యా దేవతాయాః ప్రతిపాద్య * సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి సర్వశక్తియో

టీకరణాయాహ (యథోక్తమితి) పురాణవచనస్య స్ఫుటార్థత్వాత్ పూర్వోపాదానమ్. వచనద్వయమధ్యగతస్య పరిచోద్యేతి పదస్య యథోక్తమితి పూర్వేణాన్వయః. పురాణశ్రుతివచనయోరర్థమాహ (సామాన్యత ఇతి)..........

౨౯ ॥ సూ. ◆స్వపక్షదోషాచ్చ◆ దర్శనానుగుణమనుమీయమానస్యైవ లోకదృష్టప్రసంగ ఇత్యర్థః. స్వాభ్యుపగమవిరోధః- ప్రధానస్య పరమకారణత్వాసిద్ధేః. సంఖ్యావిరోధః- చతుర్వింశతితత్త్వాధిక్యాత్ (ప్రదేశభేదమనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానామితి) అసంయుక్తప్రదేశభేదరహితసంయోగవతామిత్యర్థః. లోకే హి ష్టరావయవాః పూర్వపూర్వాసంయుక్తైః ప్రదేశైః సంయుజ్యమానాః పృథుకార్యారమ్భకా దృష్టా ఇత్యర్థః..............

౩౦ ॥ సూ. ◆సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్◆ శ్రుత్యా నిరవయవత్వకార్యత్వప్రతిపాదనాత్తదనుగుణశక్తియోగః కల్ప్యః- ధర్మివైజాత్యం చ కల్ప్యమిత్యుక్తం- ఇదానీం ధర్మివైలక్షణ్యవిలక్షణధర్మయోః కణ్ఠోక్తిః ప్రదర్శ్యత ఇతి భేదః. అపహతపాప్మేత్యాదినా ధర్మివైలక్షణ్యసిద్ధిః. ఏవం ధర్మివైలక్షణ్యాత్ ధర్మవైలక్షణ్యకల్పనాదపి సర్వశక్తిత్వకార్యేణ సత్యసఙ్కల్పత్వేన విలక్షణశక్తిప్రతీతిరాసన్నేత్యభిప్రాయేణాహ (సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి) ...

గం ప్రతిపాదయన్తి- తథా * మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోవాక్యనాదర ఇతి చ ....

౩౧ ॥ సూ, ——వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తమ్—— యద్యప్యేకమేవ బ్రహ్మ సకలేతరవిలక్షణం సర్వశక్తి- తథాపి * న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యత ఇతి కరణవిరహిణస్తస్య న కార్యారమ్భస్సంభవతీతి చేత్, తత్రోత్తరం * శబ్దమూలత్వాత్ * విచిత్రాశ్చ హి ఇత్యుక్తం. శబ్దైకప్రమాణకం సకలేతరవిలక్షణం తస్య తత్కరణవిరహేణాపి తత్తత్కార్యసమర్థమిత్యర్థః, తథా చ శ్రుతిః * పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా ఇత్యేవమాద్యా........ ......

——కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణం సమాప్తమ్——

౩౧ ॥ సూ. ——వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తమ్—— * ఉపసంహారదర్శనాదితి సూత్రే పరికరాభావేపి సఙ్కల్పమాత్రేణ సృష్ట్యుపపత్తిరుక్తా- అత్ర తు దండచక్రాదిపరికరనిరపేక్షస్యాపి కరణకళేబరాపేక్షా దృష్టేతి శఙ్కా పరిహ్రియత ఇతి విశేషః * న తస్యేతి వాక్యే కార్యశబ్దేన శరీరముచ్యతే. కరణం-ఇన్ద్రియం. సూత్రే భాష్యే చ కరణశబ్దః కార్యస్య శరీరస్యాప్యుపలక్షణార్థః........ ....

అత్ర మృషావాదిన ఆహుః- నిరవయవం బ్రహ్మ ఏకదేశేన కార్యోపయుక్తం చేతి వ్యాహతం- అతస్తదుభయం న శాస్త్రేణ శక్యప్రతిపాదనం- శబ్దస్యాకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాపేక్షా ప్రతిపాదనాత్. అతః పరమార్థరూపేణ నిరవయవస్య సావయవత్వమవిద్యాకల్పితరూపభేదేనేతి వాచ్యం- న హి చన్ద్రద్విత్వాభావేపి చన్ద్రో బహుధా విభజ్యత ఇతి. అత్రోచ్యతే- తత్ర తావత్ * శబ్దమూలత్వాదితి సూత్రాననుగుణత్వం- తదా మిథ్యాత్వాదితి హి వక్తవ్యం. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వగోచరశబ్దో వివక్షిత ఇతి చేన్న * నాత్మాశ్రుతేః * శబ్దవిశేషాత్ * అనావృత్తిశ్శబ్దాదితివదత్రాపి మిథ్యావిషయత్వాప్రతీతేః- ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయస్య కస్యచిదపి వాక్యస్యాభావాచ్చ. కిం చ అవిద్యాకల్పితరూపేణ సావయవం బ్రహ్మేతి న యుక్తం భవద్భిః. అవిద్యా కిం బ్రహ్మైకదేశాశ్రయా తదేకదేశే కార్యం కల్పయతి- ఉత కృత్స్నబ్రహ్మణి. ఆద్యే సావయవత్వప్రసంగః. ద్వితీయే అవిద్యానిర్ముక్తబ్రహ్మాసమ్భవః. తతశ్చ ముముక్షోరసత్సంపత్తిః, ద్రష్టవ్యత్వమిన్ద్రియాగోచరత్వం * అతో జ్యాయానిత్యాదికమనుపపన్నం స్యాత్, వికృతేన బ్రహ్మణా నిత్యసమ్పన్నత్వాత్, తస్యైవేన్ద్రియకత్వాత్. అతో జ్యాయస్త్వాభావాచ్చేతి భవద్భిరేవోక్తం. యదేవ బ్రహ్మ కాల్పనికరూపేణ కారణం-తదేవ పరమార్థతోఽవిద్యానిర్ముక్తమితి చేత్. పరమార్థతోఽవిద్యానిర్ముక్తత్వం నామ కిం నివృత్తావిద్యత్వం, ఉతానివృత్తస్యాప్యవిద్యాసంసర్గస్యాపరమార్థత్వం. ప్రథమే చ కిం బ్రహ్మస్వరూపే క్వచిదవిద్యావిరహః, ఉత సర్వత్ర. ఆద్యే సావయవత్వం. ఇతరత్ర సంసారభ్రమానవభాసప్రసంగః, ప్రథమవికల్పే ద్వితీయశిరసి చాపరమార్థభూతోఽవిద్యాసంసర్గః కిం బ్రహ్మణి క్వాచిత్కః ఉత సార్వత్రికః, ఆద్యే సావయవత్వం, ద్వితీయే కృత్స్నప్రసక్తిరఙ్గీకృతా స్యాత్, కృత్స్నస్య బ్రహ్మణోఽవిద్యాతిరోహితత్వాత్, పరమార్థభూతోఽవిద్యాయోగో నాస్తీతి చేత్, న తావతాఽవిద్యానిర్ముక్తబ్రహ్మసిద్ధిః, అవిద్యాయోగో యాదృశోఽభిమతః, తాదృశస్యానివృత్తత్వాత్, యథా స్వప్నద్రష్టాపరమార్థపఙ్కసంసర్గాభావేన జాగ్రద్దశాయాం పరమార్థపఙ్కలిప్తోనలిప్తో న భవతి, కిం చ కిమవిద్యాకల్పితరూపమిత్యవిద్యావిశిష్టం బ్రహ్మ వివక్షితం, ఉత తదుపలక్షితం, ఉత త్రిగుణాత్మకం ప్రధానం అవిద్యాకల్పితరూపమితి వివక్షితం. ఆద్యే విశేషణాంశస్యేవ విశేష్యాంశస్యాపి సావయవత్వం స్యాత్, ద్వితీయే విశేష్యాంశస్యైవ సావయవత్వం స్యాత్, తృతీయే చ ప్రధానం సావయవం పరిణమతే చేత్, బ్రహ్మణః కథం కారణత్వం. ప్రకృతేర్బ్రహ్మాశ్రయత్వేనేతి చేత్, తర్హ్యాన్యాదేరబాధితాయా

స్తస్యాఽవిద్యాకల్పితత్వాభావేన ప్రకృతిశరీరకం బ్రహ్మైవాస్తు ప్రపఞ్చకారణమిత్యభ్యుపగమో వరం - సకల ప్రమాణన్యాయానుపరోధిత్వాత్. నను ప్రకృతివిశిష్టస్య కారణత్వే విశేష్యాంశస్యాపి సావయవత్వం ప్రసజ్యేతేతి చేన్న. నైవం విశిష్టతాఙ్గీకారే విశేషణవిశేష్యయోః స్వభావవ్యవస్థాదర్శనాత్. శరీరవిశిష్టస్య ప్రవృత్తిహేతుత్వేఽపి శరీరాత్మనోస్స్వభావవ్యవస్థా హి దృశ్యతే. విశిష్టస్య కారణత్వమేవ హ్యభ్యుపగతం- నతు సావయవత్వమ్. తత్తు విశేషణాంశస్యైవ- అతో న కశ్చిద్దోషః. ఆత్మని స్వప్నదర్శిని స్వరూపానుపమర్దేన వివిధసృష్టివత్ మాయావినో హస్త్యాదిసృష్టివచ్చ బ్రహ్మస్వరూపానుపమర్దేన అనేకాకారసృష్టిరితి * ఆత్మని చైవమితి సూత్రవ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం, స్వప్నసృష్టివాక్యస్య పరమాత్మవిషయత్వాత్ * స హి కర్తా తస్మిన్ లోకాస్థితా ఇతి హి వాక్యశేషః. తతశ్చ పరమాత్మకారణత్వవిమతౌ తదేవ దృష్టాన్తత్వేన వక్తుమయుక్తం. మన్త్రౌషధాదిభిస్సృజతో మాయావినశ్చ హస్త్యాదికార్యం ప్రత్యుపాదానత్వాభావాత్ సావయవత్వాచ్చ ఘటశరావాదికం ప్రతి కులాలాదేరివ కర్తృత్వమాత్రమితి నిరవయవస్యాకృత్స్నప్రసక్తౌ దృష్టాన్తత్వమనుపపన్నం——యాదవమిశ్రాస్తు భోక్తృభోగ్యనియన్తృషు వ్యతిమాంశే కృత్స్నపరిణామ ప్రసక్తిరితరాంశేష్వయోగాత్ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా స్వతో నిరవయవమపి సర్వశక్తియోగాత్ పరిణామేన సావయవం బహు భవతీతి సిద్ధాన్తయన్తి. ఉదయుక్తం- ఏకస్య బీజస్య శక్తిమతః పరిణామేన శాఖాపత్రపుష్పాదిరూపేణేవ ప్రకృత్యాదిరూపేణ బహుభవనే ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం అనాదిత్వనిత్యత్వశ్రుతివిరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. సద్ద్రవ్యమాత్రాన్నాదిత్వేన తేషామనాదిత్వే శాఖాపత్రపుష్పాదీనామపి తథాఽనాదిత్వాత్ తైరవిశేషప్రసంగః. పరిణామానపేక్షావాచ్యాంశభేదేస్వతో నిరవయవత్వం న స్యాత్. నిరవయవత్వశ్రుతిరీశ్వరాంశవిషయేతి చేత్- తర్హి జగదుపాదానస్య బ్రహ్మణః కృత్స్నప్రసక్తినిరవయవత్వవిరోధో న పరిహృతస్స్యాత్- నిరంశస్యోపాదానత్వాభావాత్. ఏవం జీవానామపి ప్రత్యేకం నిరవయవత్వే దోషస్సమానః- భోక్త్రంశస్యాప్యుపాదానత్వాభావాత్. ప్రకృత్యంశస్య తదుభయవిరోధపరిహారే ప్రధానకారణవాదే చోద్యం పరిహృతం స్యాత్ - నతు బ్రహ్మకారణవాదే. కించ-నిరవయవత్వాకృత్స్నప్రసక్తయోర్విషయశ్రుతిబలాద్బ్రహ్మణో విలక్షణత్వేఽపి నిరవయవత్వమాకాశరూపరసాదీనాం నిరవయవత్వాదవిలక్షణం సావయవతయా పరిణామప్రతిభటమిత్యుక్తదోషప్రసంగ ఇత్యాశఙ్క్య నిరవయవత్వమపి శబ్దమూలత్వాదపూర్వం బ్రహ్మణస్సావయవతయా పరిణామార్హత్వానివారకమితి వ్యాఖ్యాతమ్. తదప్యయుక్తం- ధర్మివైలక్షణ్యే సతి విలక్షణధర్మాసంభవశఙ్కానుదయాత్. ధర్మవైలక్షణ్యాభావే హి ధర్మివైలక్షణ్యమేవ న స్యాత్. తస్మాద్విలక్షణధర్మయోగ * శ్రుతేరితి ప్రతిపాదితే తదసమ్భవశఙ్కాయాం తత్సమ్భవాయ * శబ్దమూలత్వాదితి ధర్మివైలక్షణ్యప్రతిపాదనమేవయుక్తం, తథా * సర్వోపేతేత్యధికరణాన్తరం చ వర్ణితం * అశబ్దమస్పర్శం * సర్వకర్మా సర్వకామః * బహు స్యాం * ఆసీనో దూరం వ్రజతి శయానో యాతి సర్వతః * అనేజదేకం మనసో జవీయః తద్ధావతోఽన్యానత్యేతి తిష్ఠత్ * పశ్యత్యచక్షురిత్యాది విరుద్ధకార్యాణాం భ్రాన్తిసిద్ధత్వం పూర్వపక్షీకృత్య- అంశభేదేనోపపన్నాని తాని సత్యాని, తేషాం చ కార్యాణాం చక్షుశ్శ్రోత్రపాణిపాదాదిసాపేక్షత్వవ్యాప్తిభఙ్గేన సర్వశక్తియోగోపపత్తేరితి సిద్ధాన్తితం. తత్రాఽధికరణభేదోఽనుపపన్నః * సర్వోపేతా చేతి చశబ్దేన పూర్వసూత్రసాధ్యస్యైవోపపాదకత్వావగమాత్, ప్రకృతసాధ్యం ప్రత్యుపయోగితయా పాశ్చాత్యసూత్రద్వయార్థస్య తాదర్థ్యసమ్భవాచ్చ. తత్సమ్భవశ్చ ఫలఫలిభావే దర్శితః. సర్వనామరూపోపేతత్వం చ సర్వోపేతశబ్దార్థ ఉక్తః- భాష్యే తు తదనుక్తిస్తస్యోపపాదకత్వాభావాత్. నిరవయవస్యాపి సర్వకారణత్వే సర్వశక్త్యన్వయ ఏవ హ్యుపపాదకః- నామరూపోపేతత్వం తూపపాద్యకోటిఘటకమ్. శ్రుతివాక్యం తు * శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్ ఇత్యత్ర వివక్షితమత ఇహ తదనుపాదానమ్.

——॥కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణం సమాప్తం॥——

32 ॥ సూ, —॥న ప్రయోజనవత్త్వాత్॥— యద్యపీశ్వరః ప్రాక్సృష్టేరేక ఏవ సన్ సకలేతరవిలక్షణత్వేన సర్వార్థశక్తియుక్తః స్వయమేవ విచిత్రం జగత్స్రష్టుం శక్నోతి- తథాపీశ్వరకారణత్వం న సమ్భవతి- ప్రయోజనవత్త్వాద్విచిత్రసృష్టేః, ఈశ్వరస్య చ ప్రయోజనాభావాత్- బుద్ధిపూర్వకారిణామారమ్భో ద్వివిధం హి ప్రయోజనం- స్వార్థః పరార్థో వా, న హి పరస్య బ్రహ్మణః స్వభావత ఏవావాప్తసమస్తకామస్య జగత్సర్గేణ కించన ప్రయోజనమనవాప్తమవాప్యతే, నాపి పరార్థః, అవాప్తకామస్య పరార్థతా హి పరానుగ్రహేణ భవతి, న చేదృశగర్భజన్మజరామరణనరకాదినానావిధానన్తదుఃఖబహుళం జగత్కారుణికః సృజతి, ప్రత్యుత సుఖైకతానమేవ జనయేజ్జగత్కారుణికతయా సృజన్, అతః ప్రయోజనాభావాద్బ్రహ్మణః కారణత్వం నోపపద్యత ఇతి- ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే

33 ॥ సూ, —॥లోకవత్తు లీలాకైవల్యం॥— అవాప్తసమస్తకామస్య పరిపూర్ణస్య స్వసఙ్కల్పవికార్యవివిధవిచిత్రచిదచిన్మిశ్రజగత్సర్గే లీలైవ కేవలా ప్రయోజనం (లోకవత్) యథా లోకే సప్తద్వీపాం మేదినీమధితిష్ఠతస్సమ్పూర్ణశౌర్యవీర్యపరాక్రమస్యాపి మహారాజస్య కేవలలీలైకప్రయోజనాః కన్దుకాద్యారమ్భా దృశ్యన్తే- తథైవ పరస్యాపి బ్రహ్మణః స్వసఙ్కల్పమాత్రావక్లృప్తజగజ్జన్మస్థితిధ్వంసాదేర్లీలైవ ప్రయోజనమితి నిరవద్యమ్ ....

34 ॥ సూ, —॥వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథా హి దర్శయతి॥— యద్యపి పరమపురుషస్య సకలేతరచిదచిద్వస్తువిలక్షణస్యాచిన్త్యశక్తియోగాత్ప్రాక్సృష్టేరేకస్య నిరవయవస్యాపి విచిత్రచిదచిన్మిశ్రజగత్సృష్టిస్సమ్భావ్యేత- తథాపి దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనోత్కృష్టమధ్యమాపకృష్టసృష్ట్యా పక్షపాతః ప్రసజ్యేత - అతిఘోరదుఃఖయోగకరణాన్నైర్ఘృణ్యం చావర్జనీయమితి, తత్రోత్తరం (న సాపేక్షత్వాదితి) న ప్రసజ్యేయాతాం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే, కుతః (సాపేక్షత్వాత్) సృజ్యమానదేవాదిక్షేత్రజ్ఞకర్మసాపేక్షత్వాద్విషమసృష్టేః, దేవాదీనాం క్షేత్రజ్ఞానాం దేవాదిశరీరయోగం తత్తత్కర్మసాపేక్షం దర్శయన్తి హి శ్రుతిస్మృతయః * సాధుకారీ సాధుర్భవతి పాపకారీ పాపో

---

32 ॥ సూ. —॥న ప్రయోజనవత్త్వాత్॥— సఙ్గతిస్స్పష్టా- కారణత్వం సమ్భవతి- నేతి విచారః, తదర్థమవాప్తసమస్తకామస్య లీలా న ప్రయోజనం- నేతి, లీలాయాం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే ప్రసజ్యేతే-నేతి చ, యదా ప్రసజ్యేతే- యదా చ న లీలా ప్రయోజనం- తదా లీలారూపవ్యాపారాసమ్భవాత్ కారణత్వాసమ్భవః, యదా న వైషమ్యాదిప్రసఙ్గః, యదా చ లీలా ప్రయోజనం, తదా అవాప్తసమస్తకామస్య లీలారూపవ్యాపారసమ్భవాత్కారణత్వసమ్భవ ఇతి సిధ్యతి, ప్రయోజనవత్త్వం కస్యేత్యపేక్షాం పూరయతి (విచిత్రసృష్టేరితి) తస్య * నేతిపదేనాన్వయస్య విరుద్ధత్వాదభిప్రేతమాహ (ఈశ్వరస్య చేతి) తదేవ వివృణోతి (బుద్ధిపూర్వేతి) ....

33 ॥ సూ) —॥లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్॥— (లీలైవ కేవలేతి) పణబన్ధపూర్వకద్యూతాదివ్యావృత్త్యర్థః కేవలశబ్దః, ప్రయోజనాన్తరానుద్దేశేన ప్రవృత్తత్వేపి యదృచ్ఛోపనతప్రయోజనస్యార్థాత్సిద్ధివ్యుదాసార్థ ఏవకారః, నను కన్దుకాద్యారమ్భస్య లీలాత్వం యుక్తం- యత్నగౌరవాభావాత్, జగద్వ్యాపారస్య తు లీలాత్వమనుపపన్నం, మహాయాసరూపత్వాదితి శఙ్కానివృత్త్యర్థమాహ (స్వసఙ్కల్పమాత్రావక్లృప్తేతి) ....

34 ॥ సూ, —॥వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథా హి దర్శయతి॥— వైషమ్యశబ్దః పక్షపాతశబ్దేన వ్యాఖ్యాతః, కస్య కిమపేక్ష్యమిత్యత్రాహ (సృజ్యమానేతి) ఈశ్వరశ్చేన్న సృష్టా కర్మసాపేక్షః- కిన్తు వైషమ్యాంశ ఏవ

భవతి * పుణ్యః పుణ్యేనకర్మణా భవతి పాపః పాపేనకర్మణా- తథాభగవతాపరాశరేణాపి దేవాదివైచిత్ర్యహేతుః సృజ్యమానానాం క్షేత్రజ్ఞానాం ప్రాచీనకర్మశక్తిరేవేత్యుక్తం * నిమిత్తమాత్రమేవాసౌ సృజ్యానాం సర్గకర్మణి ప్రధానకారణీభూతాయతో వై సృజ్యశక్తయః। నిమిత్తమాత్రం ముక్త్వైవనాన్యత్కించిదపేక్షతే। నీయతే తపతాం శ్రేష్ఠ స్వశక్త్యా వస్తువస్తుతామితి. స్వశక్త్యా; స్వకర్మణైవ దేవాదివస్తుతాం ప్రాప్తిరితి.

3౫ ॥ సూ. ——నకర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ——

ప్రాక్సృష్టేః క్షేత్రజ్ఞానామసన్తి. కుతః, అవిభాగశ్రవణాత్ * సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఇతి. అతస్తదానీం తదభావాత్తత్కర్మనపద్యతే, కథం తదపేక్షం సృష్టివైషమ్యమిత్యుచ్యత ఇతిచేత్. న- అనాదిత్వాత్- క్షేత్రజ్ఞానాం తత్కర్మప్రవాహాణాంచ. తదనాదిత్వేప్యవిభాగ ఉపపద్యతేచ యతస్తత్ క్షేత్రజ్ఞవస్తుపరిత్యక్తనామరూపం బ్రహ్మశరీరతయాపి పృథగ్వ్యపదేశానర్హమతిసూక్ష్మం. తథానభ్యుపగమే అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసంగశ్చ. ఉపలభ్యతేచ- తేషామనాదిత్వం * నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదితి. సృష్టిప్రవాహానాదిత్వంచ * సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదిత్యాదౌ * తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి నామరూపవ్యాకరణమాత్రశ్రవణాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వరూపానాదిత్వం సిద్ధమ్. స్మృతావపి * ప్రకృతిం పురుషంచైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపీతి. అతస్సర్వవిలక్షణత్వాత్సర్వశక్తిత్వాల్లీలైకప్రయోజనత్వాత్, క్షేత్రజ్ఞకర్మానుగుణ్యేన విచిత్రసృష్టియోగాద్బ్రహ్మైవ జగత్కారణమ్.................. ....

3౬ ॥ సూ. ——సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ—— ప్రధానపరమాణ్వాదీనాం కారణత్వేయో ధర్మవైకల్యముక్తం వక్ష్యమాణంచ- తస్యసర్వస్య ధర్మజాతస్య కారణత్వోపపాదినో బ్రహ్మణ్యుపపత్తేశ్చ బ్రహ్మైవజగత్కారణమితిస్థితమ్. ——ప్రయోజనవత్త్వాధికరణం సమాప్తమ్——

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః

తదపేక్షా- అతో విషమసృష్టేరిత్యధ్యాహృతం (నిమిత్తమాత్రమేవాసావితి) అప్రధానకారణం నిమిత్తశబ్దవివక్షితం * ప్రధానకారణీభూతా ఇతి తత్రైవనిర్దేశాత్. యథా నిమిత్తమాత్రం భవసవ్యసాచిన్నితి. తద్వత్- ప్రాధాన్యంచాసాధారణకారణత్వం. సాధారణకారణత్వమప్రాధాన్యం, యథా క్షేత్రసలిలాదికం సర్వసస్యసాధారణకారణం, తత్తద్బీజశక్తివిశేషా అఙ్కురవిశేషోత్పత్తావసాధారణకారణం, తథేశ్వరస్య సాధారణకారణత్వాన్నిమిత్తమాత్రత్వం కర్మణాం విషమసృష్ట్యసాధారణకారణత్వాత్ ప్రాధాన్యమిత్యర్థః.........................

3౫ ॥ సూ. ——నకర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ—— అపిశబ్దం వ్యాచష్టే (తదనాదిత్వేపీతి) * ఉపపద్యతేచేత్యత్ర చశబ్దాభిప్రేతార్థమాహ (అకృతాభ్యాగమేతి) స్వరూపానాదిత్వేసత్యపి సృష్టిప్రవాహానాదిత్వే సతి హి కర్మప్రవాహానాదిత్వసిద్ధిః. అతస్సృష్టిప్రవాహానాదిత్వం దర్శయతి (సూర్యాచన్ద్రమసావితి) ప్రతికల్పమధీతస్యాస్య వాక్యస్యార్థవత్త్వాత్సృష్టేరనాదిత్వసిద్ధిః. తత్రత్యసూత్రార్థస్యథాక్రమం వదన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) ....

3౬ ॥ సూ. ——సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ—— ఇదం సూత్రం సర్వాధికరణశేషం, కేచిత్తు- కస్మిన్నుపపత్తిః- కింవ్యవచ్ఛేద్యమిత్యపేక్షాయాం వ్యాచష్టే (ప్రధానేతి) పఞ్చమ్యా అన్వయం దర్శయతి(బ్రహ్మణీతి) పరమప్రకృతసాధ్యేనాన్వయ ఇత్యర్థః..

ఇదమధికరణం బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షేనసంగచ్ఛతే- జగద్వ్యాపారస్య నిష్ప్రయోజనతయాచోదితే లీలాత్వేనపరిహారాత్- ప్రపఞ్చస్య భ్రాన్తిపరికల్పితత్వే భ్రాన్తకృత్యస్య నిష్ప్రయోజనత్వం నదోషఇతిహివక్తవ్యం-నహి శుక్తిరూప్యచన్ద్రద్విత్వాద్యధ్యాసాదికం ప్రయోజనాయ ప్రవర్తతే- నచ పిత్తోపహతః ప్రయోజనాకాఙ్క్షయా పటంభినత్తి- గృహం చదహతి- నహి స్వప్నదర్శీ ప్రయోజనాపేక్షయా స్వశిరచ్ఛేదంపశ్యతి- నను భ్రాన్తస్యాపిహి క్రీడాసంభవతి- అతస్తదుక్తిరితిచేన్న - కేషాంచిద్వ్యాపారాణాం క్రీడాతుల్యత్వేపి స్వశిరః ప్రహారాదీనామివ భ్రాన్తవ్యాపారత్వాదేవ తేషాం క్రీడాత్వానుపపత్తేః - కించ * బహుస్యామితిసఙ్కల్పేనహీశ్వరః సృష్ట్యాది కరోతి - ఇత్యుక్తం - నహి కశ్చిద్భ్రాన్తస్స్యామితి సఙ్కల్ప్య భ్రామ్యతి - కించ - ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞశ్చేత్ - స్వార్థరూపసంసారప్రవర్తనం క్రీడేతి నమన్యతే. అజ్ఞశ్చేత్ - సర్వజ్ఞత్వశ్రుతివిరోధః. వివేకజ్ఞాననిష్పాదనేన స్వసంసారపరిహారాయ జగత్సృజతీతిచేత్ - తథాపి లీలాత్వమనుపపన్నం - నహి వ్యాధ్యుపహతస్య ఔషధానయనప్రవృత్తిర్లీలాభవతి. స్వయం ప్రయోజనరూపవ్యాపారోహిలీలా. ఋగ్వేదాదిప్రవర్తకస్య శాస్త్రాద్యధికవిషయజ్ఞానవత ఈశ్వరస్య జగత్సృష్టినిష్పాద్యం వివేకజ్ఞానం నసంభవతి * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ - తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నం చజాయతఇతిహిశ్రుతిః. యదీశ్వరః స్వబన్ధభ్రమనివర్తనాయజగత్సృజతి- తర్హి బన్ధచ్ఛేదనోపయికానేవార్థాన్ సృజతు- కిమర్థం బన్ధవర్ధకానర్థకామాదీన్సృజతి. కించ కిం భ్రాన్తిహేతుర్లీలా- ఉతభ్రాన్తికార్యా- ఉత [illegible] న్తిరేవ. నాద్యః- లీలయాస్వభ్రమసంపాదనానుపపత్తేః. నద్వితీయః, ప్రథమసఙ్కల్పస్య లీలాత్వానుపపత్తేః [illegible] త్రాపి లీలామన్తరేణ భ్రమోపపత్తేశ్చ. నాపితృతీయః- ద్విచన్ద్రజ్ఞానస్యలీలాత్వాప్రసిద్ధేః. స్వయమభ్రాన్తస్సన్ [illegible] లయాపరాన్మోహయతీతిచేన్న- త్వన్మతే భ్రాన్త్యావినాపరదర్శనాయోగాత్ - పరదర్శనేసంభవతి తేషాం స [illegible] జ్ఞానాచ్చ. నిర్విశేషసన్మాత్రస్య బ్రహ్మణోనిర్విశేషత్వాదేవ నలీలాసంభవః- ఈశ్వరస్యతు సర్వజ్ఞత్వేనసంసా [illegible] స్వన, జీవాన్ స్వానన్యత్వేనచ, జానతో జన్మజరామరణాదినిర్వర్తననరకపాతనాదివ్యాపారోనలీలాభవితుమర్హ [illegible]. అత ఇదమధికరణం బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినాంవిరుద్ధమ్ * వైషమ్యేత్యాదిసూత్రాణిచాధికరణాన్తరంసర్వైర్వర్ణితం. నచ తదుక్తం- ఫలఫలిభావేన ప్రకృతసాధ్యేనతేషామన్వితార్థత్వాత్. ఫలఫలిభావశ్చదర్శితః. కర్మసాపేక్షతయావైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారశ్చ భ్రాన్తబ్రహ్మవాదినాంనఘటతే- పిత్తోపహతోహి శుభాశుభ నపేక్షః కంచిత్ స్తౌతి సాన్త్వనానపి కంచిన్నిన్దతి- కాంశ్చిదమ్బ [illegible] ఇచ్ఛతి, కాంశ్చిన్ముసలేనహన్తి, నచ తస్మిన్వైషమ్యనైర్ఘృణ్యయోర్దోషరూపతా- నచ యుక్త్యాపరిహర్తవ్యత్వం * సాపేక్షత్వాదితిపదంచ విషమసృష్ట్యా సమ్బద్ధమర్హతి- నహీశ్వరశ్చేత్ కర [illegible] పక్షం తస్య సవితన్త్రత్వాత్. సృష్టిశ్చేన్నకర్మసాపేక్షా- సమష్టితత్త్వసృష్టౌసర్వశక్తితయేశ్వరస్యనిరపేక్షత్వాత్. అస్మిన్నంశే వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసంగః- తత్రైవహికర్మణోపేక్షా. అతః ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన వైషమ్యాంశస్య కర్మసాపేక్షత్వాద్విషమసృష్టేరిత్యుక్తం * ఉపపద్యతఇతి చానాదిత్వముపపద్యతఇతివ్యాఖ్యాతం- తదానీం * అవిభాగాదితి [illegible] తహే [illegible] పరిహారాసాన్యాత్. అతః క్షేత్రజ్ఞానామనాదిత్వేప్యవిభాగఉపపద్యతఇతివ్యాఖ్యాతమ్. ఉక్తలక్షణస్యావిభాగస్య తథా [illegible] పపాదకత్వేనాకృతాభ్యాగమాదిప్రసంగరూపస్తర్కోపి సూత్రాభిప్రేతోభవతీత్యభిప్రాయేణాహ (తథాసమ్యప [illegible]) అకృతాభ్యాగమశబ్దేన ముక్తానామప్యుత్పత్తిప్రసంగోఽభిప్రేతః. ఏవం * ఉపలభ్యతే [illegible] ఇతి న్యాయం యథాక్రమమవిభాగానాదిత్వయోః సమర్థనపరం * సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతి సూత్రంసిద్ధ [illegible] శేష [illegible] నపఘటితమితి [illegible]. బ్రహ్మణోమహామాయిత్వాత్తస్మిన్మాయాకల్పితధర్మోపపత్తిరితితు శ్రద్ధామాత్రం- అశాబ్దత్వాత్ * పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచేతి శ్రుతివిరోధాచ్చ —— ||

యాదవమిశ్రానుసారిణస్తు * న స్వధర్మోపపత్తేశ్చేతి * సూత్రమప్యధికరణాన్తరమాహుః- తత్ర చైతన్యశక్తిక్రియాశక్తిపరిణామశక్తిరూపాస్సర్వే ధర్మాః బ్రహ్మణి నోపపద్యన్తే- నిత్యసర్గాదిప్రవృత్తిప్రసంగాత్. న చేచ్ఛయా నిత్యప్రసంగపరిహారః. ఇచ్ఛాయాః నిత్యత్వే నిత్యప్రసంగాత్- అనిత్యత్వేపి హేతుసాపేక్షత్వాద్ధేతోశ్చామానకత్వాత్, కథంచిద్ధేత్వన్వేషణే తస్యాపి నిత్యానిత్యవికల్పే పూర్వోక్తదోషప్రసంగాదిచ్ఛయావ్యవస్థానుపపత్తేర్నిత్యసర్గప్రసంగః. అతో బ్రహ్మణి సర్వే ధర్మా నోపపద్యన్త ఇతి పూర్వః పక్షః కృతః. ఇచ్ఛాయాః ప్రళయకాలాత్యయజ్ఞానజన్యత్వాత్. తజ్జ్ఞానస్య ప్రళయాదౌ కంచిత్కాలం స్వప్స్యామి- తతః ప్రబోద్ధాహే ఇతి సజ్కల్పస్య నష్టత్వేపి తదాహితవిశేషప్రబోధశక్త్యా ప్రళయకాలాత్యయే జన్యత్వాత్, ప్రళయకాలస్య ప్రకృతిపరిణామరూపత్వాదనిత్యపరిణామస్య నిత్యప్రసంగాభావాదిచ్ఛాయాః కాదాచిత్కత్వోపపత్తేర్నిత్యసర్గాదిప్రసంగాభావాత్ బ్రహ్మణి జ్ఞానక్రియాపరిణామశక్తిరూపసర్వధర్మోపపత్తేరితి రాద్ధాన్తితమ్. తత్ర తావదధికరణాన్తరత్వమయుక్తం- సన్మాత్రస్యాపి బ్రహ్మణః ప్రకృత్యంశేన మహదాద్యుపాదానత్వాత్ పరిణామశక్తిమత్త్వేపి ప్రకృత్యంశస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు ఈశ్వరనియామ్యతయా అవగతస్య స్వాతన్త్ర్యేణ పరిణామాయోగాత్ * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ తదైక్షత బహు స్యాం * సోఽకామయతేతి జగత్సర్గాదివిషయస్యేశ్వరసజ్కల్పస్య కాదాచిత్కత్వావగమాచ్చ నిత్యసర్గాదిప్రవృత్తిప్రసంగేన పూర్వపక్షోత్థానాసమ్భవాత్. అద్విపరార్ధకాలభావిసదృశతరసూక్ష్మపరిణామపరమ్పరాస్వన్త్యపరిణామలక్షణస్య ప్రళయకాలాత్యయస్యజ్ఞానం [illegible] హేతుః. తత్రయముక్తం- సుషుప్తస్యేశ్వరస్య పూర్వసజ్కల్పాహితవిశేషా ప్రబోధశక్తిః ప్రళయకాలాత్యయసహకృతా ప్రబోధం జనయతి, తేన ప్రళయాత్యయం జ్ఞాత్వా సజ్కల్పయతీతి- తదయుక్తం- స్వతస్సర్వజ్ఞస్య జ్ఞానసంకోచకకర్మప్రవాహరహితస్యేశ్వరస్య స్వాపాయోగాత్. స్వేచ్ఛయా స్వాప ఇతి చేన్న- ఇచ్ఛానుపపత్తేః. అజ్ఞాతాంశేపి జ్ఞానమేవ హి సర్వే వాఞ్ఛన్తి- న తు జ్ఞానలోపం. నిద్రాయా అభిమతత్వం దృశ్యత ఇతి చేత్. అహో రాజరణతీవ్రామయమగ్నపరిశ్రమతమో[illegible]ణాభిభూతానాం తత్తదనిష్టశమనాయ నిద్రాకాఙ్క్షా- లఘుశరీరస్య వ్యాధ్యాదిరహితస్య ప్రసన్నమనసో విచిత్రమభిమతం విషయమవలోకయతో హి నిద్రానభిమతైవ భవతి. అత ఊర్మిషట్కాతిగస్యాసామయస్య సర్వశక్తేస్తమసః పరస్యేశ్వరస్య కథం జ్ఞానలోపోఽభిమతస్స్యాత్. ప్రబోధశక్తేః పూర్వసజ్కల్పాహితవిశేషత్వమప్యయుక్తం- విశేషస్య ప్రబోధజననయోగ్యతాలక్షణత్వాద్యోగ్యతాన్తరానుపపత్తేః, ద్రవ్యస్యైవ సత్వపిథయోగ్యతాపాదనదర్శనాచ్చ. స చ యోగ్యతాలక్షణవిశేషః కిం ప్రళయకాలాత్యయజ్ఞానాత్ప్రబోధమీశ్వరే జనయతి- ఉతాజ్ఞానాత్. న ప్రథమః- యోగ్యతాయాశ్చైతన్యాభావాత్, ద్వితీయే స యోగ్యతారూపవిశేషస్తదానీమీశ్వరాధిష్ఠితః- న వా. న ప్రథమః- అప్రబుద్ధస్యాధిష్ఠాతృత్వాయోగాత్. ద్వితీయే చానధిష్ఠితస్య విశేషస్య యథా ప్రబోధకార్యకరత్వం ఏవమీశ్వరానధిష్ఠితస్య ప్రకృత్యంశస్యైవ జగజ్జననసమ్భవాత్ ప్రబోధపరికల్పనం విఫలమ్. తద్వికల్పనం- అశ్రుతత్వాత్. ప్రబోధానన్తరభావితయా త్వదభిమతస్సజ్కల్ప ఏవ హి * తదైక్షతేతి శ్రుతః- న తు ప్రబోధః. అప్రబుద్ధస్య సజ్కల్పాయోగాత్ తల్లిఙ్గేన ప్రబోధః కల్ప్యత ఇతి చేన్న- స్వాపప్రబోధయోరుభయోః కల్పనాదపి జ్ఞానస్య నిత్యతామాత్రకల్పనస్య న్యాయ్యత్వాచ్ఛ్రుత్యవిరోధాచ్చ. స్వాపప్రబోధావపి వచనసిద్ధావితి చేత్- నిత్యజ్ఞానత్వం చ వచనసిద్ధం. తద్వచనం జ్ఞానశక్తినిత్యత్వపరమితి చేత్, స్వాపప్రబోధవచనమపి జగద్వ్యాపారవైముఖ్యాభిముఖ్యవిషయం స్యాత్. ఇయానిహ విశేషః- క్వచిజ్జ్ఞానలోపస్యాభిమతత్వానుపపత్తిశ్శక్తేరాహితవిశేషత్వానుపపత్తిరీశ్వరానధిష్ఠితాయాః కార్యకరత్వేఽపి ప్రసంగశ్చ జగత్సర్గాదివిషయసజ్కల్పాతిరేకేణ స్వాపప్రబోధయోరశ్రుతయోః పరికల్పనగౌరవం చ- అన్యత్ర తద్విరహశ్చేతి. కించ స్వాపశబ్దస్యాముఖ్యత్వం చాగ్రిమప్రాయన్యాయసిద్ధం * యదా స్వపితి

శాన్తాత్మా తదా సర్వం నిమీలతీతి హ్యుచ్యతే- నిమీలనశబ్దస్య హి ప్రవృత్త్యనర్హసూక్ష్మదశాపత్తివిషయత్వమ్ ముఖ్యం. ప్రబోధానన్తరభావిసఙ్కల్పానుపపత్తిశ్చ భవతాం * బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి హి సఙ్కల్పః- ప్రకృతిపురుషేశ్వరస్వరూపేణ బహుస్యాం- మహదాదిరూపేణ ప్రజాయేయేతి హి భవద్భిర్వ్యాఖ్యాతం ప్రకృత్యధికరణే- ఈశ్వరాంశస్య విభాగో నామ ప్రబోధ ఏవ- న హి ఖండితత్వం- అతః ప్రబోధాత్సఙ్కల్పః- సఙ్కల్పాద్విభాగ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయః * బహుస్యామితి సఙ్కల్పః పూర్వం ప్రళయాదావితి చేన్న * ప్రజాయేయేతి సఙ్కల్పతుల్యకాలతాప్రతీతిస్వారస్యాల్. సోఽపి సఙ్కల్పః పూర్వం ప్రళయాదావితి చేన్న * తత్తేజ ఐక్షత * తదపోఽసృజతేత్యాదిసర్గానన్తరపూర్వభావిసఙ్కల్పపరప్రకరణవిరోధాల్ * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి పూర్వవాక్యవిరోధాచ్చ * స ఏకాకీ న రమేతేత్యరతిరపి హి న ప్రళయారమ్భే యుజ్యతే. అతస్సఙ్కల్పానుపపత్తేశ్చ రాద్ధాన్తవర్ణనమయుక్తమ్**********

॥ప్రయోజనవత్త్వాధికరణం సమాప్తమ్॥

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః
శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

సముదితాధికరణసంఖ్యా-౪౫. సముదితసూత్రసంఖ్యా-౧౭౪.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యే

ద్వితీయాధ్యాయే — ద్వితీయః పాదః

రచనానుపపత్త్యధికరణమ్

౧ ॥ సూ. రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ ॥ ఉక్తం జగజ్జన్మాదికారణం పరం బ్రహ్మేతి, తత్ర పరైరుద్భావితాశ్చ దోషాః పరిహృతాః, ఇదానీం స్వపక్షరక్షణాయ పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్యన్తే, ఇతరథా కస్యచిన్మన్దధియస్తేషాం పక్షాణాం యుక్త్యాభాసమూలతామజానతః ప్రామాణికత్వశఙ్కయా వైదికపక్షే కించిచ్ఛ్రద్ధావైకల్యం జాయేతాపి. అతః పరపక్షప్రతిక్షేపాయాయం తృతీయః పాదః ప్రవర్తతే, తత్ర ప్రథమం తావత్కాపిలమతం నిరస్యతే- వైదికానుమతసత్కార్యవాదాద్యర్థసంగ్రహేణైతస్య సత్పక్షనిక్షేపసమ్భావనాభ్రమహేతుత్వాతిరేకాత్ ✻ ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదిభిః వైదికవాక్యానామతత్పరత్వమాత్రముక్తం- అత్రైవతత్పక్షస్వరూపప్రతిక్షేపః క్రియతే ఇతి న పౌనరుక్త్యశఙ్కా, ఏషాం హి సాంఖ్యానాం దర్శనస్థితిః ✻ మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త । షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిర్న వికృతిః పురుష ఇతి తత్త్వసంగ్రహః, మూలప్రకృతిర్నామ సుఖదుఃఖమోహాత్మకాని లాఘవప్రకాశచలనోపష్టమ్భనగౌరవావరణకార్యాణ్యత్యన్తాతీన్ద్రియాణి కార్యైకనిరూపణవివేకాన్యన్యూనానతిరేకాణి సమతాముపేతాని సత్త్వరజస్తమాంసి ద్రవ్యాణి, సా చ సత్త్వరజస్తమసాం సామ్యరూపా ప్రకృతిరేకా స్వయమచేతనాఽనేకచేతనభోగాపవర్గార్థా నిత్యా సర్వగతా సతతవిక్రియా న కస్యచిద్వికృతిః, అపితు పరమకారణమేవ, మహదాద్యాస్త

---

౧ । సూ. రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ ॥ ప్రథమాధ్యాయార్థపూర్వకం ప్రథమపాదార్థం వదన్ ద్వితీయపాదేన సంగతిమాహ (ఉక్తమితి) స్వపక్షే కారణవిషయే పరోక్తదోషాః పరిహృతాః- పరపక్షోక్తకారణవిషయం దూషణం క్రియత ఇత్యర్థః. అనేన తృతీయపాదస్య పూర్వభావిత్వశఙ్కా నిరస్తా- తత్ర కార్యవిషయే పరోక్తదూషణపరిహారో హి క్రియతే. అతః కారణవిషయే స్వమతస్థాపనం పరపక్షదూషణం చ సంగతం. కిమర్థం పరపక్షప్రతిక్షేప ఇత్యత్రాహ (ఇతరథేతి) కాపిలమతనిరాసప్రాథమ్యే హేతుమాహ (తత్రేతి) (సత్కార్యవాదాదీతి) ఆదిశబ్దేన చతుర్వింశతితత్త్వస్వీకారో వివక్షితః. పౌనరుక్త్యమాశఙ్క్య నిరాకరోతి (ఈక్షతేరితి) కిం బ్రహ్మకారణవాద ఏకాన్తతః శ్రద్ధేయః- ఉత నేతి. తదర్థం ప్రధానం జగత్కారణం- నేతి. కిం ప్రధానస్య పురుషసన్నిధానాత్పఙ్గుసన్నిధానాదన్ధస్యేవ ప్రవృత్తిస్సమ్భవతి- నేతి. కిమన్ధస్య పఙ్గుసన్నిధానాన్మార్గావలోకనవ్యాపారవత్పురుషసన్నిధానాత్తచ్ఛాయాపత్త్యా వా జ్ఞాతృత్వం సమ్భవతి- నేతి. యదా జ్ఞాతృత్వసమ్భవః- తదా ప్రవృత్తిసమ్భవాత్ ప్రధానకారణత్వముపపన్నమితి నైకాన్తతో బ్రహ్మకారణవాదః శ్రద్ధేయః, యదా జ్ఞాతృత్వాసమ్భవః-తదా ప్రవృత్త్యసమ్భవాత్ ప్రధానకారణవాదానుపపత్తేర్బ్రహ్మకారణవాద ఏకాన్తతః శ్రద్ధేయ ఇతి సిధ్యతి (ఏషామిత్యాది) తత్త్వసంగ్రహశ్లోకం వ్యాచష్టే (మూలప్రకృతిర్నామేత్యాదినా) ఉపష్టమ్భనం- ధారణం, అత్యన్తాతీన్ద్రియాణి-నిత్యానుమేయానీత్యర్థః, సమతాముపేతానీత్యుక్తే కేనచిదాకారేణ సామ్యం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం సమశబ్దవ్యాఖ్యానాయ అన్యూనానతిరేకాణీత్యుక్తం, సత్త్వరజస్తమస్సమూహః ప్రకృతిరిత్యర్థః, వికృతిః కార్యం (మహదాద్యా ఇతి) స్వకారణాపేక్షయా వికృతయః, స్వకార్యాపేక్షయా ప్రకృతయ ఇత్యర్థః ✻షోడశకశ్చ వికార ఇత్యత్ర చ ఏవార్థః, షోడశకో వికార ఏవ

ద్వికృతయోఽన్యేషాంచ ప్రకృతయస్సప్త- మహానహఙ్కారః శబ్దతన్మాత్రం స్పర్శతన్మాత్రం రూపతన్మాత్రం రసతన్మాత్రం గన్ధతన్మాత్రమితి. తత్రాహఙ్కారస్త్రిధా- వైకారికస్తైజసో భూతాదిశ్చ, క్రమాత్సాత్త్వికో రాజసస్తామసశ్చ, తత్ర వైకారికస్సాత్త్వికఇన్ద్రియాదిః. భూతాదిస్తామసో మహాభూతహేతుభూతతన్మాత్రహేతుః. తైజసో రాజసస్తూభయోరనుగ్రాహకః. ఆకాశాదీని పఞ్చమహాభూతాని, శ్రోత్రాదీని పఞ్చజ్ఞానేన్ద్రియాణి, వాగాదీని పఞ్చకర్మేన్ద్రియాణి, మనఇతి కేవలవికారాష్షోడశ. పురుషస్తు నిష్పరిణామత్వేన నకస్యచిత్ప్రకృతిః, నకస్యచిద్వికృతిః, తతఏవనిర్ధర్మకశ్చైతన్యమాత్రవపుర్నిత్యో నిష్క్రియస్సర్వగతః ప్రతిశరీరంభిన్నశ్చ. నిర్వికారత్వాన్నిష్క్రియత్వాచ్చ తస్యకర్తృత్వం భోక్తృత్వంచ నసమ్భవతి. ఏవంభూతేపి తత్త్వానూఢాః ప్రకృతిపురుషసన్నిధిమాత్రేణ పురుషస్య చైతన్యం ప్రకృతావధ్యస్య, ప్రకృతేశ్చ కర్తృత్వం స్ఫటికమణావివ జపాకుసుమస్యారుణిమానం పురుషేఽధ్యస్యాహం కర్తా భోక్తేతి మన్యన్తే. ఏవమజ్ఞానాద్భోగః- తత్త్వజ్ఞానాచ్చాపవర్గ ఇతి వదన్తి ప్రత్యక్షానుమానాగమైస్సాధయన్తి, తత్ర ప్రత్యక్షసిద్ధేషు పదార్థేషు నాతీవ వివాదపదమస్తి ఆగమోఽపి కపిలాదిసర్వజ్ఞజ్ఞానమూలఇతి- సోపి ప్రథమే కాణ్డే ప్రమాణలక్షణే నిరస్తప్రాయః. యదిదం ప్రధానమేవ జగత్కారణమిత్యనుమానం- తన్నిరసనేనతన్మతం సర్వంనిరస్తంభవతీతి తదేవనిరస్యతే. తే హ్యేవం వర్ణయన్తి- కృత్స్నస్య జగతఏకమూలత్వమవశ్యాభ్యుపగమనీయం, అనేకేభ్యః కార్యోత్పత్త్యభ్యుపగమే కారణానవస్థానాత్. తన్తుప్రభృతయోహ్యవయవాస్సాంశభూతైష్షడ్భిః పార్శ్వైః పరస్పరం సంయుజ్యమానా అవయవినముత్పాదయన్తి- తేచతన్త్వాదయః స్వావయవైస్సభాభూతైరుత్పాద్యన్తే తేచ సభాభూతైస్స్వావయవైరితి పరమాణుభిరపిస్వకీయైష్షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానైరేవ స్వకార్యోత్పాదనమభ్యుపేతవ్యం, అన్యథా ప్రథిమానుపపత్తేః. పరమాణవోప్యంశిత్వేన సాంశైస్స్వైరుత్పాద్యన్తే, తేచ సాంశైరితి నక్వచిత్కారణవ్యవస్థితిః. అతః కారణవ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థమేకద్రవ్యం వివిధవిచిత్రపరిణామశక్తియుక్తం స్వయమప్రచ్యుతస్వరూపమేవ మహదాద్యనన్తావస్థాశ్రయః కారణమాశ్రయణీయమ్. తచ్చైకం కారణం గుణత్రయసామ్యరూపం ప్రధానమితి తత్కల్పనే హేతూను

పేక్ష్యర్థః * నప్రకృతిర్నవికృతిరిత్యాదిఖండంవ్యాచష్టే (పురుషస్త్వితి) నిర్ధర్మకః జ్ఞాతృత్వరహితః. తద్ధ్యన్తఃకరణస్యేతి తన్మతం. తర్హి ఆగమోక్తౌ నస్యాతామిత్యత్రాహ (ఏవంభూతేపీతి) తత్త్వం అర్థస్థితిః. (తదేతదిత్యాది) నాతీవ వివాదపదమస్తీతి) సత్కార్యవాదసమవాయానభ్యుపగమాదిభిర్న వివాదఇత్యర్థః. అభివ్యక్త్యవస్థావైషమ్యాదికమభిప్రేత్య నాతీవేత్యుక్తం (నిరస్తప్రాయఇతి) ఆగమః కిం కపిలప్రోక్తః- ఉత వేదః. తత్ర వేదస్య ప్రధానాదిపరత్వవ్యావృత్తిః ప్రథమాధ్యాయే దర్శితా, కపిలాగమస్యతు నిరాసోధర్మవిచారారమ్భేఫలితఇత్యర్థః. అనుమానమేకంస్థితం- తస్మిన్నిరస్తే సర్వంనిరస్తంభవతీత్యాహ (యదిదమితి) అనుమానవ్యుదాసాయ ప్రథమంవిషయశుద్ధింకరోతి (తేహ్యేవమిత్యాదినా) అనేకేభ్యః కార్యోత్పత్తౌ కారణానవస్థాముపపాదయతి (తన్తుప్రభృతయఇతి) అసంయుక్తప్రదేశేన సంయుక్తైరేవ పృథ్వ్యాదికార్యోత్పాదనం దృశ్యతే- యద్యసంయుక్తప్రదేశరహితమనపేక్ష్యైకత్రసంయుజ్యన్తే-తర్హ్యేకస్మాత్పరమాణోరనతిరిక్తప్రదేశతయా పృథ్వ్యాదికార్యం నోత్పద్యతే. ప్రదేశభేదః పరమాణోరస్తీతిచేత్- సాంశత్వాత్తస్యాప్యారమ్భకాపేక్షయాఽనవస్థేత్యర్థః (అతఇతి) ఏకస్మిన్కార్యే కృత్స్నస్యకారణస్య నిరవశేషాన్వయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వయమప్రచ్యుతేతి) ఏవం పరమాణువ్యావృత్తిస్సిద్ధా. అథ బ్రహ్మవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తచ్చైకమితి) *భా

వికృతయోఽన్యేషాంచ ప్రకృతయస్సప్త— మహానహఙ్కారః శబ్దతన్మాత్రం స్పర్శతన్మాత్రం రూపతన్మాత్రం రసతన్మాత్రం గన్ధతన్మాత్రమితి. తత్రాహఙ్కారస్త్రిధా— వైకారికస్తైజసో భూతాదిశ్చ, క్రమాత్సాత్త్వికో రాజసస్తామసశ్చ, తత్ర వైకారికస్సాత్త్వికఇన్ద్రియాదిః, భూతాదిస్తామసో మహాభూతహేతుభూతతన్మాత్రహేతుః, తైజసో రాజసస్తూభయోరనుగ్రాహకః. ఆకాశాదీని పఞ్చమహాభూతాని, శ్రోత్రాదీని పఞ్చజ్ఞానేన్ద్రియాణి, వాగాదీని పఞ్చకర్మేన్ద్రియాణి, మనఇతి కేవలవికారాష్షోడశ. పురుషస్తు నిష్పరిణామత్వేన నకస్యచిత్ప్రకృతిః, నకస్యచిద్వికృతిః, తతఏవనిర్ధర్మకశ్చైతన్యమాత్రవపుర్నిత్యో నిష్క్రియస్సర్వగతః ప్రతిశరీరంభిన్నశ్చ, నిర్వికారత్వాన్నిష్క్రియత్వాచ్చ తస్య కర్తృత్వం భోక్తృత్వంచ నసమ్భవతి, ఏవంభూతేపి తత్త్వేనూఢాః ప్రకృతిపురుషసన్నిధిమాత్రేణ పురుషస్య చైతన్యం ప్రకృతావధ్యస్య, ప్రకృతేశ్చ కర్తృత్వం స్ఫటికమణావివ జపాకుసుమస్యారుణిమానం పురుషేఽధ్యస్యాహంకర్తా భోక్తేతి మన్యన్తే. ఏవమజ్ఞానాద్భోగః— తత్త్వజ్ఞానాచ్చాపవర్గః తదేతత్ప్రత్యక్షానుమానాగమైస్సాధయన్తి, తత్ర ప్రత్యక్షసిద్ధేషు పదార్థేషు నాతీవ వివాదపదమస్తి ఆగమోపి కపిలాదిసర్వజ్ఞజ్ఞానమూలఇతి— సోపి ప్రథమేకాణ్డే ప్రమాణలక్షణేనిరస్తప్రాయః. యదిదం ప్రధానమేవ జగత్కారణమిత్యనుమానం— తన్నిరసనేనతన్మతం సర్వంనిరస్తంభవతీతి తదేవనిరస్యతే. తేచైవంవర్ణయన్తి— కృత్స్నస్య జగతఏకమూలత్వమవశ్యాభ్యుపగమనీయం, అనేకేభ్యః కార్యోత్పత్త్యభ్యుపగమే కారణానవస్థానాత్. తన్తుప్రభృతయోహ్యవయవాః స్వాంశభూతైష్షడ్భిః పార్శ్వైః పరస్పరం సంయుజ్యమానా అవయవినముత్పాదయన్తి— తేచతన్త్వాదయః స్వావయవైస్తథాభూతైరుత్పాద్యన్తే తేచ తథాభూతైస్స్వావయవైరితి పరమాణుభిరపిస్వకీయైష్షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానైరేవ స్వకార్యోత్పాదనమభ్యుపేతవ్యం, అన్యథా ప్రథిమానుపపత్తేః, పరమాణవోప్యంశిత్వేన స్వాంశైస్తథైవోత్పాద్యన్తే, తేచ స్వాంశైరితి నక్వచిత్కారణవ్యవస్థితిః, అతః కారణవ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థమేకద్రవ్యం వివిధవిచిత్రపరిణామశక్తియుక్తం స్వయమప్రచ్యుతస్వరూపమేవ మహదాద్యనన్తావస్థాశ్రయః కారణమాశ్రయణీయమ్. తచ్చైకం కారణం గుణత్రయసామ్యరూపం ప్రధానమితి తత్కల్పనే హేతూను

పేత్యర్థః * న ప్రకృతిరిత్యాదిశ్లోకఖండంవ్యాచష్టే (పురుషస్త్వితి) నిర్ధర్మకః జ్ఞాతృత్వరహితః. తద్ధ్యన్తఃకరణస్యేతితన్మతం. తర్హి భోగమోక్షౌనస్యాతామిత్యత్రాహ (ఏవంభూతేపీతి) తత్త్వం అర్థస్థితిః. (తదేతదిత్యాది) నాతీవ వివాదపదమస్తీతి) సత్కార్యవాదసమవాయానభ్యుపగమాదిభిర్న వివాదఇత్యర్థః. అభివ్యక్త్యవస్థావైషమ్యాదికమభిప్రేత్య నాతీవేత్యుక్తం (నిరస్తప్రాయఇతి) ఆగమః కిం కపిలప్రోక్తః— ఉత వేదః, తత్ర వేదస్య ప్రధానాదిపరత్వవ్యావృత్తిః ప్రథమాధ్యాయేదర్శితా, కపిలాగమస్యతు నిరాసో ధర్మవిచారారమ్భఫలితఇత్యర్థః, అనుమానమేకంస్థితం— తస్మిన్నిరస్తే సర్వంనిరస్తంభవతీత్యాహ (యదిదమితి) అనుమానవ్యుదాసాయ ప్రథమంవిషయశుద్ధింకరోతి (తేచైవమిత్యాదినా) అనేకేభ్యః కార్యోత్పత్తౌ కారణానవస్థాముపపాదయతి (తన్తుప్రభృతయఇతి) అసంయుక్తప్రదేశేన సంయుక్తైరేవ పృథ్వ్యాదికార్యోత్పాదనం దృశ్యతే— యద్యసంయుక్తప్రదేశభేదమనపేక్ష్యైకత్రసంయుజ్యన్తే— తర్హ్యేకస్మాత్పరమాణోరనతిరిక్తప్రదేశతయా పృథ్వ్యాదికార్యం నోత్పద్యతే, ప్రదేశభేదః పరమాణోరస్తీతిచేత్— సాంశత్వాత్తస్యాప్యారమ్భకాపేక్షయాఽనవస్థేత్యర్థః (అతఇతి) ఏకస్మిన్కార్యే కృత్స్నస్య కారణస్య నిరవశేషాన్వయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వయమప్రచ్యుతేతి) ఏవం పరమాణువ్యావృత్తిస్సిద్ధా. అథ బ్రహ్మవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తచ్చైకమితి) *భా

శౌక్ల్యగోత్వాదికారణత్వవ్యాప్తం. నచవాచ్యం మాభూదన్వితానామపి శౌక్ల్యాదిధర్మాణాం కారణత్వం ద్రవ్యస్యతు హేమాదేః కార్యేఽన్వితస్య కారణత్వవ్యాప్తిరస్త్యేవ- సత్త్వాదీన్యపి ద్రవ్యాణి కార్యేఽన్వితాని కారణత్వవ్యాప్తానీతి. యతస్సత్త్వాదయో ద్రవ్యధర్మాః- నతు ద్రవ్యస్వరూపం. సత్త్వాదయోహి పృథివ్యాదిద్రవ్యగతలఘుత్వప్రకాశాదిహేతుభూతాస్తత్స్వభావవిశేషా ఏవ- నతు మృద్ధిరణ్యాదిద్రవ్యతయా కార్యాన్వితా ఉపలభ్యన్తే. గుణా ఇత్యేవచ సత్త్వాదీనాం ప్రసిద్ధిః. యచ్చ కారణవ్యవస్థాసిద్ధయే జగతః ఏకమూలత్వముక్తం- తదపి సత్త్వాదీనామనేకత్వాన్నోపపద్యతే. అతఏవ కారణవ్యవస్థాచన సిద్ధ్యతి-సామ్యావస్థాస్సత్త్వాదయ ఏవ హి ప్రధానమితి త్వన్మతం-అతః కారణబహుత్వాదనవస్థా తదవస్థైవ. నచ తేషామపరిమితత్వేనావ్యవస్థాసిద్ధిః అపరిమితత్వే హి త్రయాణామపి సర్వగతత్వేనన్యూనాధికభావాభావాద్వైషమ్యాసిద్ధేః కార్యారమ్భాసమ్భవాత్ కార్యారమ్భాయైవ పరిమితత్వమవశ్యాశ్రయణీయం.

యత్ర రథాదిషు స్పష్టచేతనాధిష్ఠితత్వం దృష్టం- తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం పక్షీకృతమిత్యాహ.

౩ ॥ సూ. —పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపి— యదుక్తం ప్రధానస్య ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య విచిత్రజగద్రచనానుపపత్తిరితి- తన్న- యతః పయోమ్బువత్ప్రవృత్తిరుపపద్యతే. పయసస్సావద్ధిభావేన పరిణమమానస్యానన్యాపేక్షస్యాద్యపరిస్పన్దప్రభృతిపరిణామపరమ్పరా స్వత ఏవోపపద్యతే- యథాచ వారిదవిముక్తస్యామ్బున ఏకరసస్య నారికేళతాళచూతకపిత్థనిమ్బతిన్త్రిణ్యాదివిచిత్రరసరూ

రణత్వం దృశ్యతే, తథా సత్త్వాదిమయసుఖదుఃఖాదేః కార్యేఽన్వయాత్ కార్యే సత్త్వాద్యన్వయస్సిద్ధ ఇతి సత్త్వాదీనాం కారణత్వమితి వ్యుక్తం, తస్య శౌక్ల్యాదిష్వనైకాన్త్యమిత్యర్థః. కార్యే సమన్వితద్రవ్యత్వాదితి చేత్ - ద్రవ్యత్వమసిద్ధమిత్యాహ (మాభూదిత్యాదినా) (సత్త్వాదయోహీతి) లఘుత్వాదికార్యద్వారా సత్త్వాదీనాం సుఖదుఃఖాదిహేతుత్వమితి మన్తవ్యం (గుణా ఇత్యేవచేతి) సత్త్వాదీనాం ద్రవ్యత్వస్యాప్రామాణికతయా గుణశబ్దస్యాస్వారస్యమయుక్తమితిభావః. జగత్ప్రాజ్ఞానధితాచేతనకారణకం నభవతి- కార్యత్వాత్. యత్కార్యం- తత్ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితాచేతనోపాదానకం నభవతి-యథా ఘటాదికం చేతనాధిష్ఠితకారణకం దృష్టం- యత్ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితాచేతనోపాదానకం నభవతి-తత్కార్యమపి నభవతి. యథానిత్యం తుచ్ఛం వేతి ప్రత్యనుమానశరీరం. యద్వా- నాత్ర ప్రత్యనుమానం వివక్షితం- ఈశ్వరానుమాన ఇవ విశేషవిరోధో వివక్షితః. అచేతనత్వం ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం సాధయేదితి తదుపయోగినీ వ్యాప్తిర్దర్శితా (యచ్చేతి) సత్త్వాదీనామనేకత్వాదేకమూలత్వం నాస్తీత్యర్థః (అతఏవేతి) అనేకత్వాదేవ కారణవ్యవస్థాచ నాస్తీత్యర్థః. అనేకత్వాభ్యుపగమం దర్శయతి (సామ్యావస్థా ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) బహూనాం కారణానాం విషమావస్థత్వే నైవ కారణత్వదర్శనాత్పరిమితానామేవ వైషమ్యదర్శనాచ్చ విషమావస్థానాం పరిమితానాం పార్శ్వవిశేషైస్సంయుక్తానామేవ పృథుకార్యారమ్భకత్వం స్యాత్ - తేషామపి విషమత్వాత్పరిమితత్వాచ్చ కార్యత్వాత్కారణాన్తరాపేక్షత్వం స్యాత్ తేషామపి తస్యారమ్భాయ విషయత్వాత్పరిమితత్వాచ్చ సకారణత్వమిత్యనవస్థేత్యర్థః. అపరిమితత్వాన్నానవస్థేత్యత్రాహ (అపరిమితత్వే హీతి) (కార్యారమ్భాయైవపరిమితత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి) కార్యారమ్భసిద్ధ్యర్థం వైషమ్యసిద్ధ్యర్థం పరిమితత్వమాశ్రయణీయం- తథాసతి తేషామపి సకారణత్వమిత్యనవస్థేత్యర్థః.. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (యత్రేతి) క్షీరాదిదృష్టాన్తేన ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితత్వం సాధయామ ఇతి చేత్ - తత్పక్షీకృతం- తత్రాపి ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం సిసాధయిషితమిత్యర్థః.

౩ ॥ సూ. —పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపి— (ఆద్యపరిస్పన్దేతి) చక్రభ్రమపరిణామాదివ్యావృత్త్య

పేణ పరిణామప్రవృత్తిః స్వత ఏవ దృశ్యతే, తథా ప్రధానస్యాపి పరిణామస్వభావస్యాస్యానధిష్ఠితస్యైవ ప్రతిసర్గావస్థాయాం సదృశపరిణామేనావస్థితస్య సర్గావస్థాయాం గుణవైషమ్యనిమిత్తవిచిత్రపరిణామ ఉపపద్యతే, యథోక్తం * పరిణామతస్సలిలవత్ప్రతిప్రతిగుణాశ్రయవిశేషాదితి- తదేవమవ్యక్తమనన్యాపేక్షం ప్రవర్తత ఇతి చేత్. అత ఉత్తరం (తత్రాపీతి) యత్ క్షీరజలాది దృష్టాన్తతయా నిదర్శితం- తత్రాపి ప్రాజ్ఞానధిష్ఠానే ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే. తదపి పూర్వత్ర పక్షీకృతమిత్యభిప్రాయః * ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధీత్యత్ర దృష్టపరికరాన్తరరహితస్యాపి స్వాసాధారణపరిణామ ఉపపద్యత ఇత్యేతావదుక్తం-న ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం పరాకృతం * యోఽప్సు తిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రుతేః.

3 ॥ సూ. ——వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్—— ఇతశ్చ. సత్యసఙ్కల్పేశ్వరాధిష్ఠానానపేక్షపరిణామిత్వే సర్గవ్యతిరేకేణ ప్రతిసర్గావస్థయాఽనవస్థితిప్రసంగాచ్చ న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమ్. ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వే తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వేన సర్గప్రతిసర్గవిచిత్రసృష్టివ్యవస్థాసిద్ధిః నచ వాచ్యం ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వేపి తస్యావాప్తసమస్తకామస్య పరిపూర్ణస్యానవధికాతిశయానన్దస్య నిరవద్యస్య నిరఞ్జనస్య సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థా హేత్వభావాద్విషమసృష్టౌ నిర్దయత్వప్రసంగాచ్చ సమానోఽయం దోష ఇతి. పరిపూర్ణస్యాపి లీలార్థప్రవృత్తిసంభవాత్- సర్వజ్ఞస్య తస్య పరిణామవిశేషాపన్నప్రకృతిదర్శనరూపసర్గప్రతిసర్గవిశేషహేతోస్సమ్భవాత్- క్షేత్రజ్ఞకర్మణామేవ విషమసృష్టివ్యవస్థాపకత్వాచ్చ. నన్వేవం క్షేత్రజ్ఞపుణ్యాపుణ్యరూపకర్మభిరేవ సర్వావ్యవస్థాస్సిధ్యన్తీతి కృతమీశ్వరేణాధిష్ఠాత్రా పుణ్యాపుణ్యరూపానుష్ఠితకర్మసంస్కృతా ప్రకృతిరేవ పురుషార్థానురూపం తథాతథా వ్యవ

ర్థమాద్యశబ్దః. పరిస్పన్దశబ్దేనాన్యథాభావోద్యోగో వివక్షితః, నతు చలనం (యథోక్తమితి)(ప్రతిప్రతీతి) వస్తుమప్రత్యేకం గుణానామఙ్గాఙ్గిభావేనావస్థానరూపవైషమ్యాత్ సలిలవత్ స్వత ఏవ పరిణామాత్ జగత్ప్రవృత్తిశ్చేతననిరపేక్షోపపద్యత ఇత్యర్థః *రచనానుపపత్తేరితి పూర్వసూత్రనిర్దేశసామర్థ్యానురోధాదిహాప్యనుపపత్తేరిత్యధ్యాహార ఉపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ నోపపద్యత ఇత్యుక్తమ్. విరోధమాశఙ్క్య పరిహరతి (ఉపసంహారేతి) శరీరవ్యతిరిక్తదండచక్రాదిస్థానీయాచిద్రూపపరికరాన్తరనైరపేక్ష్యముక్తమిత్యవిరోధ ఇత్యర్థః ....

3 ॥ సూ. ——వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్—— ఇతశ్చేతి వాక్యభేదః. వ్యతిరేకశబ్దం వ్యాచష్టే (సర్గేతి) (ప్రతిసర్గావస్థయానవస్థితిప్రసంగాచ్చేతి) ప్రతిసర్గావస్థోపలక్షితావస్థానాభావప్రసంగాచ్చేత్యర్థః (నచేత్యాది) అవాప్తసమస్తకామస్య అబ్భక్ష ఇతివత్ అవధారణగర్భమిదమ్. అవాప్తా ఏవ సమస్తాః కామా యేన సోఽవాప్తసమస్తకామః. అవాప్తవ్యం నాస్తీత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (పరిపూర్ణస్య) గుణవిభూతిభిః పరిపూర్ణత్వాదవాప్తవ్యం నాస్తీత్యర్థః. విభూత్యాదేరననుకూలత్వేప్యవాప్తసమస్తకామత్వం నాస్తీత్యత్రాహ. యద్యప్యతిశయిష్ణుగుణావిభూతయశ్చ, తథాపి స్వేనైవావాప్తసమస్తకామత్వమాహ (అనవధికాతిశయానన్దస్యేతి) నిరవద్యస్య- అకర్మవశ్యస్య. నిరఞ్జనస్య- అగుణవశ్యస్య. సర్గస్థితిప్రళయాః రజస్సత్త్వతమః కార్యాః- గుణవశ్యత్వం చ కర్మవశ్యస్య- అకర్మవశ్యస్యేశ్వరస్య గుణవశ్యత్వాభావాద్గుణానుగుణేచ్ఛయా సర్గాదివ్యాపారో న సమ్భవతీతి భావః. ఇతి నచ వాచ్యమిత్యన్వయః (సర్వజ్ఞస్యేత్యాది) సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థాహేతురీశ్వరేణానుసన్ధీయమానా ప్రకృతేః పరిణామవిశేషాపత్తిః. నచ తయా స్వాతన్త్ర్యహానిః- ప్రత్యుత స్వాతన్త్ర్యపూర్తిరేవ- పరిణామవిశేషాపత్తౌ సత్యామేవ సర్గాదివ్యాపారస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తత్వాత్. యథాసఙ్కల్పమనుష్ఠానం హి స్వాతన్త్ర్యమితి భావః (నన్విత్యాది) కాలాదివ్యవస్థాయాం దృష్టాన్త

స్థయా పరిణంస్యతే- యథా విషాదిదూషితానామన్నపానాదీనామౌషధవిశేషాప్యాయితానాంచ సుఖదుఃఖహేతుభూతః పరిణామవిశేషో దేశకాలవ్యవస్థయా దృశ్యతే- అతస్సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థా దేవాదివిషమసృష్టిః కైవల్యవ్యవస్థా చ సర్వప్రకారపరిణామశక్తియుక్తస్య ప్రధానస్యైవోపపద్యత ఇతి. అనభిజ్ఞో భవాన్ పుణ్యాపుణ్యకర్మస్వరూపయోః పుణ్యాపుణ్యస్వరూపే హి శాస్త్రైకసమధిగమ్యే శాస్త్రం చానాదినిధనావిచ్ఛిన్నపాఠసంప్రదాయానాఘ్రాతప్రమాదాదిదోషగన్ధవేదాఖ్యాక్షరరాశిః. తచ్చ పరమపురుషారాధనతద్విపర్యయరూపే కర్మణీ పుణ్యాపుణ్యే తదనుగ్రహనిగ్రహాయత్తే చ తత్ఫలే సుఖదుఃఖే ఇతి వదతి. తథాహ ద్రమిడాచార్యః * ఫలసంవిభిత్సయా హి కర్మభిరాత్మానం పిప్రీషన్తి స ప్రీతో౽లం ఫలాయేతి శాస్త్రమర్యాదేతి. తథా చ శ్రుతిః * ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిరితి. తథా చ భగవతా స్వయమేవోక్తం * యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్ । స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవ ఇతి * తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్ । క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిష్వితి చ. స భగవాన్ పురుషోత్తమో౽వాప్తసమస్తకామస్సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వరస్సత్యసఙ్కల్పః స్వమాహాత్మ్యానుగుణలీలాప్రవృత్తః ఏతాని కర్మాణి సమీచీనాన్యేతాన్యసమీచీనానీతి కర్మద్వైవిధ్యం సంవిధాయ తదుపాదానోచిత దేహేన్ద్రియాదికం తన్నియమనశక్తిం చ సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం సామాన్యేన ప్రదిశ్య స్వశాసనావబోధిశాస్త్రం చ ప్ర

మాహ (యథేతి) ఉష్ణవర్జితే శీతవర్జితే వా వర్తమానస్య పథ్యాపథ్యవిభాగో దేశవ్యవస్థా. కైవల్యవ్యవస్థా- మోక్షవ్యవస్థా- పరిహరతి (అనభిజ్ఞ ఇత్యాదినా) కపిలాగమాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (శాస్త్రం చేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) శాస్త్రజ్ఞైరేవముక్తమిత్యాహ (తథాహేతి) * ఇష్టాపూర్తే శ్రౌతస్మార్తకర్మణీ. బాహువిధ్యం దేవతాఫలాదిభేదేన. భువనస్య నాభిః * తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా ఇత్యాదిశ్రుతిప్రక్రియయా అన్తర్యామిరూపేణ సర్వాధారభూత ఇత్యర్థః. బిభర్తి- ఆరాధనతయా స్వీకరోతి. పాపస్య తదపరాధరూపత్వజ్ఞాపనార్థం చ భగవద్గీతావచనం దర్శయతి (తథా చేతి) * తేషాం సతతయుక్తానామితి వచనస్య వక్ష్యమాణత్వాదత్రానోపాత్తమ్. ఏభిర్వచనైః ప్రస్తుతచోద్యస్య కిముక్తం భవతి- దయాళుస్సన్ సంసారిణో౽హితరూపకర్మణి కథం ప్రవర్తయతి- కర్మసాపేక్షనిగ్రహానుగ్రహత్వే స్వాతన్త్ర్యహానిః- తస్య స్వతన్త్రత్వే జీవానాం ఫలాన్వయానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (స భగవానితి) నిర్దోషత్వం మఙ్గళగుణత్వం చ భగవచ్ఛబ్దార్థః. తాభ్యాం వైలక్షణ్యం పురుషోత్తమశబ్దార్థః. వివిధఫలప్రదానసర్గాద్యుపయోగివిశేషణాని సర్వజ్ఞత్వాదీని. సర్గాదేరాయాసరూపత్వాన్న లీలాత్వమిత్యత్రాహ (స్వమాహాత్మ్యేతి) సర్వం తదిచ్ఛాధీనం చేత్- జ్యోతిష్టోమాదేః పుణ్యత్వం బ్రహ్మహత్యాదేః పాపత్వం చ విపర్యయేణ స్యాతామిత్యత్రాహ (ఏతాని కర్మాణీత్యాది) అనాదిపుణ్యపాపవ్యవస్థా చ తదీయానాదిస్వాతన్త్ర్యనిబన్ధనేత్యర్థః. సర్వప్రవృత్తేస్తదిచ్ఛాధీనత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం సుఖాదిభోక్తృత్వం న స్యాత్ - తస్య నిర్దయత్వాదిప్రసంగశ్చేత్యత్రాహ (తదుపాదానోచితేతి) యథా పితృభ్యాముత్పాద్య వర్ధితశ్శిక్షితో౽ర్థగృహక్షేత్రదానాదినోపకృతః పుత్రః పితృదత్తైరేవార్థాదిభిర్యజ్ఞాదికం వా కరోతి- విషయచాపలం వా౽నువర్తతే- న తత్ర పిత్రోర్దోషః- తదధీనవైభవత్వం చ పుత్రస్య న హీయతే- తద్వదితి భావః (సామాన్యేన ప్రదిశ్యేతి) దేహేన్ద్రియాదికం సర్వేషాం దదాతి- న తు కస్యచిద్దత్వా కస్యచిన్న దదాతి- దేహేన్ద్రియాదివైషమ్యం తు కర్మకృతమిత్యభిప్రేత్యాహ (దేహేన్ద్రియాదికమిత్యాది) పరమాత్మనశ్శక్తస్యాప్యనివారణం దోష ఇతి చేన్న- ఉపేక్షకత్వం ప్రయోజయితృత్వమనుమన్తృత్వం చేతి త్రయమస్తి. తత్ర ప్రయోజయితృత్వం- అప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకత్వం. త

దర్శ్య తదుపసంహారార్థం చాన్తరాత్మతయాఽనుప్రవిశ్యానుమన్తృతయా చ నియచ్ఛం స్తిష్ఠతి. క్షేత్రజ్ఞాస్తు తదాహితశక్తయస్తత్ప్రదిష్టకరణకళేబరాదికాస్తదాధారాశ్చ స్వయమేవ స్వేచ్ఛానుగుణ్యేన పుణ్యాపుణ్యరూపే కర్మణీ ఉపాదదతే- తతశ్చ పుణ్యరూపకర్మకారిణం స్వశాసనానువర్తినం జ్ఞాత్వా ధర్మార్థకామమోక్షైర్వర్ధయతే- శాసనాతివర్తినం చ తద్విపర్యయైర్యోజయతి- అతస్స్వాతన్త్ర్యాదివైకల్యచోద్యాని నావకాశం లభన్తే. దయా హి నామ స్వార్థనిరపేక్షా పరదుఃఖాసహిష్ణుతా. సా చ స్వశాసనాతివృత్తివ్యవసాయిష్వపి వర్తమానా న గుణాయావకల్పతే- ప్రత్యుతాపుంస్త్వమేవావహతి. తన్నిగ్ర

చ్ఛాజ్ఞాపయిత్రత్వమర్థయితృత్వముపదేష్టృత్వం చేతి త్రిధా. అనుమన్తృత్వం ప్రవృత్తస్యాప్రవర్తకత్వం. ఉపేక్షకత్వం- ఔదాసీన్యమ్. తత్ర భగవతః పుణ్యపాపయోః ప్రయోజయితృత్వం నాస్తి. ప్రథమముపేక్షమాణ ఏవాస్తే. పశ్చాదనుమన్తృత్వమస్త్యేవ. అభిమతే ప్రవృత్తం కేనచిద్విఘ్నేన నివృత్తమవిఘ్నం ప్రవర్తయతి- పశ్చాత్ఫలం చ దదాతి- ఆజ్ఞాతిలఙ్ఘనప్రవృత [illegible]త్వాద్భగవాననుమన్తా భవతి. అనుమతిః ఫలదానముభయమపి దణ్డప్రకార ఏవ- తథా చ దృశ్యన్తే- రాజానో [illegible] స్వశాసనాతివృత్తప్రవృత్తిం జ్ఞాత్వా కోపాత్తథా కరోత్విత్యనుమన్యన్తే- అనుమతిశ్చ కోపకృతో దణ్డవిశేష ఏవ. అతివానుకూల్యప్రాతికూల్యప్రవృత్తయోరుత్తరోత్తరహితాహితకర్మసు ప్రయోజయితా చ భవతి భగవాన్. అహితప్రవృత్తవిషయే ఉపేక్షకత్వేఽనుమన్తృత్వే ప్రయోజయితృత్వే చ తస్య నిర్దయత్వాదిప్రసఙ్గ ఇతి చేత్. తతః కిం- దయా చేద్గుణః- నిగ్రహశ్చేద్దోష ఇతి న నియమోఽస్తి- లోకే అస్థానదయాయాః స్థాననిగ్రహస్య చ గుణత్వదోషత్వదర్శనాభావాత్. రాజాదీనాం దణ్డ్యాదణ్డనాద్దోషత్వం శాస్త్రవశ్యక్షేత్రజ్ఞత్వప్రయుక్తమితి చేత్. తర్హి తేషామనుగ్రహదౌర్గుణ్యత్వమపి క్షేత్రజ్ఞత్వప్రయుక్తం స్యాత్- తత్రైవ నిగ్రహానుగ్రహదోషత్వగుణత్వదర్శనాత్. అతో నిర్దయత్వహేతురనైకాన్తికః. శక్తస్యాపీశ్వరస్య కథముపేక్షకత్వమ్. నోపేక్షణం శాస్త్రప్రవర్తనముఖేన సామాన్యేనాహితప్రవృత్తినివారణస్య కృతత్వాత్. ప్రవృత్తికాలే తు విశేషతో నివారకత్వాభావరూపముపేక్షకత్వం స్వాతన్త్ర్యాత్. తచ్చ స్వాతన్త్ర్యం దోష ఇతి చేత్- తత్ర కిం ప్రమాణం. ఈశ్వరస్యాప్రత్యక్షత్వాన్న తత్ప్రమాణమ్. యద్యనుమానం- తత్రేదం వక్తవ్యం, కిమీశ్వరాఖ్యం ధర్మిణం శాస్త్రైకసమధిగమ్యమభ్యుపగమ్య తత్స్వాతన్త్ర్యస్య దోషత్వమనుమీయతే- ఉతానభ్యుపగమ్య. అనభ్యుపగమే హేతోరాశ్రయాసిద్ధిః. అభ్యుపగమే ధర్మిగ్రాహకప్రమాణేన శాస్త్రేణ తస్య గుణత్వేన ప్రతిపన్నత్వాత్కాలాత్యయాపదిష్టత్వమితి. ఏతదభిప్రేత్యాహ (అనుమన్తృతయా చ నియచ్ఛం స్తిష్ఠతీతి) (క్షేత్రజ్ఞాస్త్వితి) అనుమన్తృతయా నియన్తృత్వాత్- ధారకత్వాత్సామాన్యేన దేహేన్ద్రియాదిప్రదత్వాచ్చ సర్వం తదధీనమిత్యభిప్రాయేణ తదాహితశక్తయ ఇత్యాదికం విశేషణముక్తం. పుణ్యాపుణ్యయోః ప్రవృత్తస్య ప్రవృత్తిస్తదనుగుణేచ్ఛయా- తదనుగుణజ్ఞానం చ క్షేత్రజ్ఞాధీనమేవ- భగవత ఉపేక్షకత్వాత్- తతోఽపేక్షకత్వమపి స్వాతన్త్ర్యవిశేష ఏవేత్యభిప్రాయేణాహ (స్వయమేవ స్వేచ్ఛానుగుణ్యేనేతి) కర్మానుగుణఫలప్రదత్వే స్వాతన్త్ర్యవైకల్యం- నో చేన్నిర్దయత్వాదిప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) స్వాతన్త్ర్యాదివైకల్యశబ్దేన దయావైకల్యం సర్వేషు సమత్వవైకల్యం జీవానాం ఫలాన్వయరాహిత్యం చ వివక్షితమ్. ఏతత్కర్మకారిణ ఏతత్ఫలం దాస్యామీతి తస్య సఙ్కల్పః- తత్ర యథాసఙ్కల్పం కుర్వతస్తస్య స్వాతన్త్ర్యపౌష్కల్యమేవేతి భావః. అపరాధినం దణ్డయతోఽనపరాధినమదణ్డయతశ్చ రాజ్ఞో న హి స్వాతన్త్ర్యవైకల్యం- తద్వదితి. తర్హి నిర్దయత్వమితి శఙ్కాయాం దయాస్వరూపం శిక్షయతి (దయా హీతి) ఉపజీవినాముపజీవ్యాపది యద్దుఃఖాసహిష్ణుత్వం- తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వార్థనిరపేక్షేతి) తర్హి దయాయా అనవకాశత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (స్వశాసనాతివృత్తీతి) (యథోక్తమితి) అత్ర ప్రీతిపూర్వకం ద

హ ఏవ తత్ర గుణః, అన్యథా శత్రునిగ్రహాదీనామగుణత్వప్రసంగాత్. స్వశాసనాతివృత్తివ్యవసాయనివృత్తిమాత్రేణానాద్యనన్తకల్పోపచితదుర్విషహానన్తాపరాధానఙ్గీకారేణ నిరతిశయసుఖసంవృద్ధయే స్వయమేవ ప్రయతతే. యథోక్తమ్ * తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్ । దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి తే ॥ తేషామేవానుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజం తమః । నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతేతి. అతః ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం న కారణమ్........................

అథ స్యాత్ - యద్యపి ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితాయాః ప్రకృతేః పరిస్పన్దప్రవృత్తిరపి న సమ్భవతీత్యుక్తం తథాప్యనపేక్షాయా ఏవ పరిణామప్రవృత్తిస్సమ్భవతి- తథాదర్శనాత్. ధేన్వాదినోపయుక్తం హి తృణోదకాదిస్స్వయమేవ క్షీరాద్యాకారేణ పరిణమమానం దృశ్యతే. అతః ప్రకృతిరపి స్వయమేవ జగదాకారేణ పరిణంస్యత ఇతి, తత్రాహ........................ .....

౪ ॥ సూ, అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్. నైతదుపపద్యతే, తృణాదేః ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య పరిణామాభావాద్దృష్టాన్తాసిద్ధేః, కథమసిద్ధిః (అన్యత్రాభావాత్) యది హి తృణోదకాదికమనడుహాద్యుపయుక్తం ప్రహీణం వా క్షీరాకారేణ పర్యణంస్యత, తతః ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమేవ పరిణమత ఇతి వక్తుమశక్ష్యత- న చైతదస్తి- అతో ధేన్వాద్యుపయుక్తం ప్రాజ్ఞ ఏవ క్షీరీకరోతి * పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపీత్యుక్తమేవాత్ర ప్రపఞ్చితం తత్రైవ వ్యభిచారపరిదర్శనాయ ....

౫ ॥ సూ, పురుషాశ్మవదితి చేత్తథాపి. అథోచ్యేత- యద్యపి చైతన్యమాత్రవపుః పురుషో నిష్క్రియః- ప్రధానమపి దృక్శక్తివికలం- తథాపి పురుషసన్నిధానాదచేతనం ప్రధానం ప్రవర్తతే- తథాదర్శనాత్ - గమనశక్తివికలదృక్శక్తియుక్తపఙ్గుసన్నిధానాత్తచ్చేతనోపకృతో దృక్శ

దామీత్యన్వయః * సతతయుక్తానామిత్యత్రాశంసార్థేన * ఆశంసాయాం క్త ఇతి సూత్రవిహితేన క్తేనోపాసకప్రీతేరుక్తత్వాత్. తస్యాశంసార్థత్వమవివక్షితం చేత్ * సతతయుక్తానాం భజతామితి పౌనరుక్త్యమనపేక్షితకథనమపేక్షితాకథనం చ స్యాతాం. తస్మాదయమర్థః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ఈశ్వరస్య స్వాతన్త్ర్యవైకల్యాదిప్రసంగాభావేన కర్మణాం తదారాధనరూపతయైవ ఫలప్రదత్వాత్ సర్గప్రతిసర్గాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మైకకారణత్వం సిద్ధమిత్యర్థః

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథ స్యాదితి) (ధేన్వాదినేతి) కేవలదార్వాదివ్యావృత్త్యర్థం చిత్సన్నిధిమాత్రమేవాపేక్షితవ్యం-న తు సఙ్కల్పవిశేషవత్పురుషాధిష్ఠితత్వం-గవి సుప్తాయామపి తదుపయుక్తతృణాదేః క్షీరాదిభావదర్శనాత్. న చ తదపి పక్షీకార్యం. తావతా కార్యసమ్భవత్యధికకల్పనాయోగాదితి భావః.

౪ ॥ సూ. అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్. కేవలాచిన్మాత్రస్య పరిణామే దృష్టాన్తత్వం వివక్షితం చేత్ తద్దూషితం ప్రహీణం వేతి. చిత్సన్నిధిమాత్రేణ పరిణామో దూషితః అనడుహాద్యుపయుక్తమితి. సఙ్కల్పవిశేషాన్వితచేతనవిశేషాధిష్ఠానేన పరిణామిత్వం తు పరస్యానిష్టమిత్యభిప్రేతం (ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమితి) ఏవం వికల్పత్రయమత్రాభిప్రేతం- అదృష్టవిశేషవదాత్మసంయోగాద్ధేనూపయుక్తతృణాదేః క్షీరభావ ఇతి చేన్న- అదృష్టస్యాప్యనడుహాద్యుపయుక్తప్రహీణతృణతుల్యయోగక్షేమతయా తస్యాపి కార్యకరత్వే ప్రాజ్ఞాధిష్ఠానమపేక్షితమిత్యేతత్సర్వమధికశఙ్కాపరిహారరూపమర్థజాతమిహోపపాదితం- సూత్రప్రయోజనమాహ (ప్రపఞ్చితమితి) ఉక్తశఙ్కావిశేషపరిహారరూపం ప్రపఞ్చనం- తత్రైవ- పయోదృష్టాన్త ఏవేత్యర్థః...................... ......

౫ ॥ సూ, పురుషాశ్మవదితి చేత్తథాపి. ఉదాహృతామార్యాం వ్యాచష్టే (పురుషస్యేతి) ఉపభోగశబ్దేన

క్తివికలః ప్రవృత్తిశక్తో౽న్ధః ప్రవర్తతే- అయస్కాన్తాశ్మసన్నిధానాచ్చాయః ప్రవర్తతే, ఏవం ప్రకృతిపురుషసంయోగకృతో జగత్సర్గః ప్రవర్తతే, యథోక్తం * పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య । పఙ్గ్వన్ధవదుభయోరపి సంయోగస్తత్కృతస్సర్గ ఇతి, పురుషస్య ప్రధానోపభోగార్థం కైవల్యార్థం చ పురుషసన్నిధానాత్ప్రధానం సర్గాదౌ ప్రవర్తత ఇత్యర్థః, అత్రోత్తరం (తథాపీతి) ఏవమపి ప్రధానస్య ప్రవృత్త్యసంభవస్తదవస్థ ఏవ. పఙ్గోర్గమనశక్తివికలస్యాపి మార్గదర్శనతదుపదేశాదయః కాదాచిత్కా విశేషాః సహస్రశస్సన్తి- అన్ధో౽పి చేతనస్సంస్తదుపదేశాద్యవగమేన ప్రవర్తతే- తథా అయస్కాన్తమణేరప్యయస్సమీపాగమనాదయస్సన్తి- పురుషస్య తు నిష్క్రియస్య న తాదృశా వికారాస్సమ్భవన్తి. సన్నిధానమాత్రస్య నిత్యత్వేన నిత్యసర్గప్రసఙ్గో నిత్యముక్తత్వేన బన్ధాభావో౽పవర్గాభావశ్చ

౬ ॥ సూ. —అఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ— గుణానాముత్కర్షనికర్షనిబన్ధనాఙ్గాఙ్గిభావాద్ధి జగత్ప్రవృత్తిః * ప్రతిప్రతి గుణాశ్రయవిశేషాదితి వదద్భిర్భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే- ప్రతిసర్గావస్థాయాం తు సామ్యావస్థానాం సత్త్వరజస్తమసామన్యోన్యస్యాధిక్యన్యూనత్వాభావాదఙ్గాఙ్గిభావానుపపత్తేర్న జగత్సర్గ ఉపపద్యతే. తథాపి వైషమ్యాభ్యుపగమే నిత్యసర్గప్రసంగః. అతశ్చ న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణం

౭ ॥ సూ. —అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్— దూషితప్రకారాతిరిక్తప్రకారాన్తరేణ ప్రధానానుమితౌ చ ప్రధానస్య జ్ఞాతృత్వశక్తివియోగాత్త ఏవ దోషాః ప్రాదుష్ష్యుః- అతో న కథంచిదప్యనుమానేన ప్రధానసిద్ధిః ....

౮ ॥ సూ. —అభ్యుపగమే౽ప్యర్థాభావాత్— అనుమానేన ప్రధానసిద్ధ్యభ్యుపగమే౽పి ప్రధానేన ప్రయోజనాభావాన్న తదనుమాతవ్యం * పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్యేతి ప్రధానస్య ప్రయోజనం పురుషభోగాపవర్గావభిమతౌ- తౌ చ న సంభవతః. పురుషస్య చైతన్యమాత్రవపుషో నిష్క్రియస్య నిర్వికారస్య నిర్మలస్య తత ఏవ నిత్యముక్తస్వరూపస్య ప్రకృతిదర్శనరూపో భోగస్తద్వియోగరూపో౽పవర్గశ్చ న సమ్భవతి. ఏవంరూపస్యైవ ప్రకృతిసన్నిధానాత్తత్పరిణామవిశే

దర్శనశబ్దో వ్యాఖ్యాతః * తథాపీతి సూత్రఖండం వ్యాచష్టే (ఏవమపీతి) ప్రవృత్త్యసమ్భవస్తదవస్థ ఇతి పూర్వాపరసూత్రస్థానుపపత్తిశబ్దానురోధేన అధ్యాహారః కృతః. నిత్యనిర్వికారస్య పురుషస్య పఙ్గోర్మార్గదర్శనోపదేశాదివన్న కాదాచిత్కో విశేషో౽స్తి- అన్ధస్య తదుపదేశావగతివన్న ప్రకృతేర్విశేషో౽స్తి. అయస్కాన్తస్య సమీపాగమనాదివత్పురుషస్య న వికారసమ్భవః. విభుత్వాత్సమీపాగమనాపేక్షా న చేత్- నిత్యసర్గప్రసంగ ఇత్యర్థః ....

౬ ॥ సూ. —అఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ— ఏవం పరోక్తానుమానస్య ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వప్రసంగముఖేన విషమావస్థత్వప్రసంగముఖేన చ విశేషవిరోధ ఉక్తః. అనుమానాన్తరే౽ప్యుక్తదూషణమతిదిశతి.

౭ ॥ సూ. —అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్— జ్ఞాతృత్వే సతి హి సకలాపాదధిష్ఠాత్రన్తరనిరపేక్షప్రవృత్త్యుపపత్తిః- తచ్చ నాస్తి- తస్మాన్నిత్యసర్గాదిప్రసంగ ఇత్యర్థః. అచేతనత్వాదేవ ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం ప్రసజేదితి భావః. ఇదం విషమావస్థత్వప్రసంగస్యాపి ప్రదర్శనార్థముక్తమ్ ....

౮ ॥ సూ. —అభ్యుపగమే౽ప్యర్థాభావాత్— కస్యాభ్యుపగమ ఇత్యపేక్షాయాం పూర్వసూత్రప్రత్యాసత్త్యా అనుమితిరేవార్థతో బుద్ధిస్థేత్యభిప్రాయేణాహ (అనుమానేనేతి) ప్రవృత్తిస్త్వనేకసూత్రవ్యవహితత్వాన్నసా౽నుబన్ధమర్హతీతి భావః. నిత్యనిర్వికారస్యాపి భోగాపవర్గాభ్యుపగమశఙ్కాయామనన్తరసూత్రమ్

షసుఖదుఃఖదర్శనరూపభోగసమ్భావనాయాం ప్రకృతిసన్నిధానస్య నిత్యత్వేన కదాచిదప్యపవర్గో న స్యాదిత్యర్థః।

౯ ॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసమ్ విప్రతిషిద్ధం చేదం సాఙ్ఖ్యానాం దర్శనమ్. తథాహి- ప్రకృతేః పరార్థత్వేన దృశ్యత్వేన భోగ్యత్వేన చ ప్రకృతేర్భోక్తారమధిష్ఠాతారం ద్రష్టారం సాక్షిణం చ పురుషమభ్యుపగమ్య ప్రకృత్యైవ సాధనభూతయా తస్య కైవల్యమపి ప్రాప్యం వదన్త ఏవ తస్య నిత్యనిర్వికారచైతన్యమాత్రస్వరూపతయా అకర్తృత్వం కైవల్యం చ స్వరూపమేవాహుః- తత ఏవ బన్ధమోక్షసాధనానుష్ఠానం మోక్షం చ ప్రకృతేరేవేత్యాహుః- ఏవంభూతనిర్వికారోదాసీనపురుషసన్నిధానాత్ ప్రకృతేరితరేతరాధ్యాసేన సర్గాదిప్రవృత్తిం పురుషభోగాపవర్గార్థత్వం చాహుః ✻ సంఘాతపరార్థత్వాత్ త్రిగుణాదివిపర్యయాదధిష్ఠానాత్ -పురుషోఽస్తి భోక్తృభావాత్కైవల్యార్థం ప్రవృత్తేశ్చ ॥ తస్మాచ్చ విపర్యాసాత్సిద్ధం సాక్షిత్వమస్య పురుషస్య । కైవల్యం మాధ్యస్థ్యం ద్రష్టృత్వమకర్తృభావశ్చేతి ✻ పురుషవిమోక్షనిమిత్తం తథా ప్రవృత్తిః ప్రధానస్యేత్యుక్త్వైవమాహుః ✻ తస్మాన్న బధ్యతేఽసౌ న ముచ్యతే నాపి సంసరతి కశ్చిత్ । సంసరతి బధ్యతే ముచ్యతే చ నానాశ్రయా ప్రకృతిరితి- తథా ✻ తస్మాత్తత్సంయోగాదచేతనం చేతనావదివ లిఙ్గం । గుణకర్తృత్వే చ తథా కర్తేవ భవత్యుదాసీనః ॥ పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య । పఙ్గ్వన్ధవదుభయోరపి సంయోగస్తత్కృతస్సర్గ ఇతి. సాక్షిత్వద్రష్టృత్వభోక్తృత్వాదయో నిత్యనిర్వికారస్యాకర్తురుదాసీనస్య కైవల్యైకస్వరూపస్య న సమ్భవన్తి- ఏవంరూపస్య తస్యాధ్యాసమూలభ్రమోఽపి న సమ్భవతి- అధ్యాసభ్రమయోరపి వికారత్వాత్- ప్రకృతేశ్చ తౌ న సమ్భవతః- తయోశ్చేతనధర్మత్వాత్. అధ్యాసో హి నామ చేతనస్యాన్యస్మిన్నన్యధర్మానుసన్ధానం- స చ చేతనధర్మో వికారశ్చ. న చ పురుషస్య ప్రకృతిసన్నిధిమాత్రేణాధ్యాసాదయస్సమ్భవన్తి. నిర్వికారత్వాదేవ సమ్భవన్తి చేత్ - నిత్యం ప్రసజ్యేరన్. సన్నిధేః కిఞ్చిత్కరత్వం చ ✻ నవిలక్షణత్వాదిత్యత్ర ప్రతిపాదితం. ప్రకృతేరేవ సంసరతి బధ్యతే ముచ్యతే చేత్ - కథం నిత్యముక్తస్య పురుషస్యోపకారిణీ సేత్యుచ్యతే- వదన్తి హి ✻ నానావిధైరుపాయైరుపకారిణ్యనుపకారిణః పుంసః। గుణవత్యగుణస్య సతస్తస్యార్థమపార్థకం చరతీతి, తథా ప్రకృతిర్యేన పురుషేణ యథాస్వభావా దృష్టా- తస్మాత్పురుషాత్తదానీమేవ నివర్తత ఇతి చాహుః ✻ రఙ్గస్య దర్శయిత్వా నివర్తతే నర్తకీ యథా నృత్తాత్ పురుషస్య తథాత్మానం ప్రకాశ్య వినివర్తతే ప్రకృతిః ॥ ప్రకృతేస్సుకుమారతరం న కిఞ్చిదస్తీతి మే మతిర్భవతి । యా దృష్టాస్మీతి పునర్న దర్శనముపైతి పురుషస్యేతి. తదప్యసంగతం-

౯ ॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసమ్ పరార్థత్వప్రతియోగిత్వేనాహ (అధిష్ఠాతారమితి) అధిష్ఠాతా-స్వతన్త్రః. సాక్షీ- స్వరూపేణానుసన్ధాతా. ద్రష్టా ఇన్ద్రియాదిభిర్ద్రష్టా. ఉక్తార్థవిషయం తద్గ్రన్థమాహ (సంఘాతేతి) (త్రిగుణాదివిపర్యయాత్) ఆదిశబ్దః కార్యపరః, త్రిగుణతత్కార్యం జడం- జడస్యాధిష్ఠాతృత్వాయోగాత్తదన్యోఽధిష్ఠాతేత్యర్థః (అధిష్ఠానాదితి) అధిష్ఠేయాత్ త్రిగుణాదేరధిష్ఠాతుర్విలక్షణత్వాత్. కర్మకర్తృవిరోధాదిత్యర్థః (కైవల్యార్థప్రవృత్తేశ్చ) నహి త్యాజ్యమేవ త్యాగకర్తేత్యర్థః. ఉక్తార్థానాం విప్రతిషేధం దర్శయతి (సాక్షిత్వేతి) (చేతనధర్మో వికారశ్చేతి) చేతనధర్మత్వాన్న ప్రధానస్య సమ్భవతి- వికారరూపత్వాన్నాత్మనస్సంభవతీత్యర్థః. భ్రమభ్రమోఽధ్యాసః, తన్మూలా అన్యే భ్రమశబ్దవాచ్యాః. ప్రకృతిదర్శనం పురుషకర్తృకం-స్వాత్మకర్తృకం చానుపపన్న

పురుషోహి నిత్యముక్తత్వాన్నిర్వికారత్వాన్న తాం కదాచిదపి పశ్యతి- నాధ్యస్యతిచ, స్వయంచ స్వాత్మానం నపశ్యతి- అచేతనత్వాత్. పురుషస్య స్వాత్మదర్శనం స్వదర్శనమితి నాధ్యస్యతిచ. స్వయమచేతనత్వాత్, పురుషస్యచ దర్శనరూపవికారాసమ్భవాత్- అథ సన్నిధిమాత్రమేవ దర్శనమిత్యుచ్యతే. సన్నిధేర్నిత్యత్వేన నిత్యదర్శనప్రసంగ ఇత్యుక్తః. స్వరూపాతిరిక్తకాదాచిత్కసన్నిధిరపి నిత్యనిర్వికారస్య నోపపద్యతే. కించ మోక్షహేతుస్తు స్వసన్నిధానరూపమేవ దర్శనం చేత్- బన్ధహేతురపి తదేవేతి నిత్యవద్బన్ధో మోక్షశ్చ స్యాతామ్. అయథాదర్శనం బన్ధహేతుః-యథావత్స్వరూపదర్శనం మోక్షహేతురితి చేత్- ఉభయవిధస్యాపి దర్శనస్య సన్నిధానరూపతానతిరేకాత్సదోభయప్రసంగ ఏవ. సన్నిధేరనిత్యత్వే తస్య హేతురన్వేషణీయః- తస్యాపీత్యనవస్థా. అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా స్వరూపసద్భావమేవ సన్నిధిరితి- తదా స్వరూపస్య నిత్యత్వేన నిత్యవద్బన్ధమోక్షౌ. అతఏవమాదివిప్రతిషేధాత్సాంఖ్యానాం దర్శనమసమఞ్జసమ్——యేపి కూటస్థనిత్యనిర్విశేషస్వప్రకాశచిన్మాత్రం బ్రహ్మావిద్యాసాక్షిత్వేనాపారమార్థికబన్ధమోక్షభాగితి వదన్తి- తేషామప్యుక్తనీత్యాఽవిద్యాసాక్షిత్వాధ్యాసాద్యసమ్భవాదసామఞ్జస్యమేవ. ఇయాంస్తు విశేషః- సాంఖ్యాః జననమరణప్రతినియమాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం పురుషబహుత్వమిచ్ఛన్తి- తేతు తదపి నేచ్ఛన్తీతి సుతరామసామఞ్జస్యమ్. యత్తు పరైః పారమార్థ్యాపారమార్థ్యవిభాగేన వైషమ్యముక్తం- తదయుక్తం- పారమార్థికత్వేప్యపారమార్థికత్వేపి నిత్యనిర్వికారస్వప్రకాశైకరసచిన్మాత్రస్య స్వవ్యతిరిక్తసాక్షిత్వాద్యనుపపత్తేః. అపారమార్థికత్వేతు తస్యాః దృశ్యత్వబాధ్యత్వాభ్యుపగమాత్సుతరామసంగతం——ఔపాధికభేదాభేదవాదేపి ఉపాధిసమ్బన్ధినో బ్రహ్మణోఽయమేవ స్వభావ ఇత్యుపాధిసమ్బన్ధాద్యనుపపత్తేరసామఞ్జస్యం పూర్వమేవోక్తమ్........

——రచనానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్——

న్నమిత్యాహ (పురుషోహీత్యాదినా) సన్నిధేస్స్వరూపానతిరిక్తత్వేచ దూషణమాహ (అథేత్యాదినా)— —అస్మిన్ సాంఖ్యపక్షనిరాసే మాయావాదినామనవకాశత్వమాహ (యేపీతి) నిర్వికారస్యావిద్యానుభవాద్యసాయోగాదిత్యర్థః అధికందూషణమాహ (ఇయాంస్త్వితి) (దృశ్యత్వబాధ్యత్వాభ్యుపగమాదితి) యదవిద్యావిరోధి- తదేవ తత్సాక్షీతి వచనమసంగతమిత్యర్థః. యద్వా అవిద్యానుభవరూపదర్శనం- తద్బాధకదర్శనమపి వికారః- సతు నిర్వికారస్య నోపపద్యత ఇత్యర్థః——(అయమేవ స్వభావ ఇతి) నిత్యనిర్వికారత్వనిర్దోషత్వాది స్వభావ ఇత్యర్థః. హేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణైకతానత్వశ్రుతివిరోధోఽభిప్రేతః ....

సర్వైరపి పరైః * ప్రవృత్తేశ్చేతి సూత్రాన్తరం కృతం. తత్ర జగద్రచనాసిద్ధ్యర్థా ప్రకృతేరాద్యా గుణసామ్యప్రచ్యుతివ్యాపారరూపా ప్రవృత్తిః- సాపి ప్రధానస్య స్వతన్త్రస్యానుపపన్నా- మృదాదిష్వదర్శనాదితి శఙ్కరభాస్కరాభ్యాం- రథశకటాదిష్వదర్శనాదితి యాదవమిశ్రైశ్చ వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తం- చేతనాధిష్ఠితస్యైవాచేతనస్య కార్యకరత్వదర్శనరూపయుక్తేర్భేదాభావాత్ - జగద్రచనానురూపవ్యాపారస్య తదర్థస్యాద్యవ్యాపారస్యచ తుల్యన్యాయవిషయతయా తుల్యార్థానాం విషయవాక్యానామివ సూత్రభేదప్రణయనే ప్రయోజనాభావాచ్చ. అతోఽన్వయవ్యతిరేకరూపేణోభయవ్యాప్తిప్రదర్శకమేకసూత్రమ్. పయసో వత్సవివృద్ధయే ప్రవృత్తివదమ్బునో లోకోపకారాయ స్యన్దనప్రవృత్తివచ్చ ప్రధానస్య స్వత ఏవ పురుషార్థానుగుణప్రవృత్తిరితి * పయోమ్బువదిత్యంశో వ్యాఖ్యాతః. తతోపి దధ్యాదిపరిణామే- నారికేళాదిరసాత్మనాపరిణామేచ ప్రవృత్తివదితి వ్యాఖ్యానమయుక్తం- కారణావస్థస్య ప్రధా

నస్య కార్యజగద్రూపేణ పరిణతౌ చేతనాధిష్ఠాననిరపేక్షత్వం వదతా పూర్వపక్షిణా చేతనసమ్బన్ధానపేక్షతయా ప్ర
తిపన్నపరిణామస్య ప్రదర్శయితుం యుక్తత్వాత్పురుషార్థసిద్ధ్యనుగుణత్వదూషణస్య * అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితి
వక్ష్యమాణతయాఽత్ర తత్పృథగుక్తేర్విఫలత్వాత్, కార్యం ప్రతి పురుషస్య ఫలిత్వమేవ నిమిత్తత్వం- అతో నాధిష్ఠా
నాపేక్షేతి శఙ్కా చ పరిహర్తవ్యేతి చేన్న- ఫలిత్వస్య పురుషసన్నిధితుల్యయోగక్షేమతయా * అన్యత్రాభావాచ్చ
న తృణాదివదితి న్యాయేనార్థతః పరిహృతత్వాత్. పురుషస్య ఫలిత్వమాత్రేణ కార్యం ప్రతి నిమిత్తత్వేఽనడుహాద్యుపయు
క్తం తృణాదికమపి క్షీరీభవేదితి హి తర్కస్సమానః. అమ్బునస్స్యన్దనే చ నిమ్నభూమ్యపేక్షాస్తీతి పరిహారశ్చ న సాధీయాన్
చేతనసాపేక్షత్వాపాదనే నిమ్నభూమ్యపేక్షణస్యానుపయోగాత్ * ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధీతి సూత్రేణా
స్య సూత్రస్య వ్యాహతిపరిహారశ్చ లోకదృష్టిశాస్త్రదృష్టిభేదాదిత్యుక్తమ్. తస్మిన్నధికరణే బాహ్యనిమిత్తనిరపేక్షతా
యాం లోకదృష్ట్యా దర్శితస్య దృష్టాన్తస్యాత్ర ప్రతిపన్నయా శాస్త్రదృష్ట్యా స్వపక్షేణ సాధ్యవైకల్యే పరిచోదితే నిరు
త్తరత్వాపత్తేః తదయుక్తమ్. అతో దణ్డచక్రాదివదుపకరణాన్తరనైరపేక్ష్యం తత్రాభిప్రేతమిత్యేవ పరిహర్తవ్యమ్ *
అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివదిత్యస్యానన్తరం * అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితి సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. భాష్యే త్వస్య
సూత్రాత్పూర్వం నివేశితం, తత్ర హేతుర్వృత్త్యనురోధ ఇతి జ్ఞాతవ్యం. అర్థాసంగతిశ్చాన్యథా స్యాత్- ప్రాజ్ఞస్యై
వ క్షీరీభావనిమిత్తత్వేఽభిహితే పక్షేపి చేతనాన్వయస్సువచ ఇతి శఙ్కాయాం పరిహారపరం * పురుషాశ్మవదితి సూత్రం స
ఙ్గచ్ఛతే * అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితి భోగాపవర్గరూపప్రయోజనాభావాద్దూషితే * పురుషాశ్మవదితి చేదితి ప
ఙ్గ్వన్ధాయస్కాన్తలోహదృష్టాన్తనిబన్ధనశఙ్కాయాః కథం సంగతిః. ప్రవృత్త్యుపపత్తౌ హి పఙ్గ్వన్ధాదిదృష్టాన్తః. న పురు
షార్థోపపత్తౌ- అయస్కాన్తలోహయోః ప్రయోజనభాక్త్వాభావాత్. వ్యాప్తినిబన్ధనకృత్స్నానుపపత్తిషూక్తాసు చా
భ్యుపగమేన పరిహారో క్లిష్టటతే. ఏకం కారణం త్రీణి తాని. సప్తేన్ద్రియాణి తాన్యేకాదశ. మహతస్తన్మాత్రాసర్గః- అ
హఙ్కారాదితి విప్రతిషేధో దర్శితశ్శఙ్కరే. అన్తర్భావానన్తర్భావాభ్యాం వివక్షావశాత్. సద్వారకాద్వారకభా
వాచ్చ తాదృశవిప్రతిషేధస్య సుపరిహరత్వాత్ భాష్యే తదనాదరః. వేదాన్తవిరోధాదితి భాస్కరః. అసామఞ్జస్యప్ర
తిజ్ఞానస్య పరస్పరవ్యాహతినిబన్ధనత్వౌచిత్యాత్తద్వాచిత్వస్వారస్యాచ్చ భాష్యే తదనాదరః. వేదాన్తవిరోధాదితి వివ
క్షితం చేత్- ఆద్యసూత్రస్థప్రధానకారణత్వప్రతిక్షేప ఏవ సాధ్యతయాన్వీయత ఇతి ప్రతిజ్ఞాన్తరమనపేక్షితం స్యాత్- అతో
ఽవాన్తరప్రతిజ్ఞాన్తరాసాధారణహేతుపరతయా విప్రతిషేధవ్యాఖ్యానం భాష్యే. తేన పరమసాధ్యప్రధానకారణవాదని
షేధస్సిధ్యతీతి. నిర్విశేషజ్ఞప్తిమాత్రస్య ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిః మృషావాదినామపి తుల్యా. స్వరూపవ్యపాశ్రయపక్షౌ
దాసీన్యం- మాయావ్యపాశ్రయం ప్రవర్తకత్వమిత్యవిరోధశ్చానుపపన్నః- మాయాయాశ్చ బ్రహ్మణి సర్వవిధకార్యా
ధ్యాసజననప్రవృత్తౌ స్వతన్త్రత్వే తద్వత్సాంఖ్యాభిమతప్రధానస్యాపి ప్రవృత్త్యుపపత్తేః. తస్యా ఈశ్వరాధీనత్వే
మాయాప్రవృత్తేరీశ్వరాధ్యాసః- అధ్యస్తేశ్వరవశాన్మాయాప్రవృత్తిరిత్యన్యోన్యాశ్రయః. తదధ్యాసస్యానాదిత్వే ప్ర
ధానస్యాపి పురుషే స్వధర్మాణామనాద్యధ్యాసముఖేన జగత్ప్రవృత్తిహేతుత్వమితి తుల్యం- నిత్యసర్గప్రసంగశ్చ తుల్యః
ప్రధానస్యేవావిద్యాయాస్సన్నిహితత్వాత్, అధ్యస్తేశ్వరేచ్ఛయా న నిత్యసర్గప్రసంగ ఇతి చేన్న- ఈశ్వరేచ్ఛాయా
అధ్యాసనిబన్ధనత్వాదధ్యాసహేతోః మాయాయాస్సదా సన్నిహితత్వాత్, క్షేత్రజ్ఞేచ్ఛాయా ఇవ కర్మణా వ్యవస్థాపయి
తుమశక్యత్వాచ్చ నిత్యేచ్ఛాప్రసంగాత్——యాదవాద్యైస్తు * ప్రవృత్తేశ్చేతి పదం రథశకటాదీనాం స్పన్దాత్మక
ప్రవృత్తేశ్చేతనసాపేక్షత్వదర్శనాదితి వ్యాఖ్యాతం, తత్ర చ పూర్వోక్తమేవోత్తరమనుసంధేయం, అర్థాన్తరం చ తైరభి
హితం, స్వఫలాయ ప్రవృత్తాశ్శకునాదయః స్వఫలాయ ప్రవృత్తానాం మనుష్యాణాం శుభాశుభసూచయని- తత్ర చ

౧౦ ॥ సూ. ⟨మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమండలాభ్యామ్⟩ ప్రధానకారణవాదస్యాయుక్త్యాభాసమూలతయా విప్రతిషిద్ధత్వాచ్చాసామఞ్జస్యముక్తం సమ్ప్రతి పరమాణుకారణవాదస్యాప్యసామఞ్జస్యం ప్రతిపాద్యతే (మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమండలాభ్యామితి) అసమఞ్జసమితి వర్తతే. వాశబ్దశ్చార్థే- హ్రస్వపరిమండలాభ్యాం- ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం మహద్దీర్ఘవత్- త్ర్యణుకోత్పత్తివాదవత్- అన్యచ్చ తవభ్యుపగతం సర్వమసమఞ్జసం. పరమాణుభ్యో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ జగదుత్ప

శకునికర్తనపురుషప్రవర్తకం- పురుషకర్తనశకునిప్రవర్తకం- అతడుభయకర్మాభిజ్ఞేనేశ్వరేణ సర్వశక్తినాశకునిచేష్టితపురుషఫలాదికం సర్వం సంగమయితవ్యమితి. తదపి మన్దం- శకునిసన్నిధానస్య పురుషవ్యాపారద్వారా పురుషఫలోపయోగితయా తదుపయోగిన్యదృష్ట్యాదేరివ తదౌపయికశకునసన్నిధానాదీనామపి తత్ఫలభోక్తృపురుషకర్మనిబన్ధనత్వోపపత్తేః. పరిస్పన్దప్రవృత్తేశ్చేతనసాపేక్షత్వేపి పరిణామప్రవృత్తేస్తన్నైరపేక్ష్యం యుక్తమితి శఙ్కాపరిహారపరం * అన్యత్రాభావాచ్చేతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. తచ్చ * పయోమ్బువచ్చేతి సూత్రస్యైవ పరిణామప్రవృత్తౌ నైరపేక్ష్యపరిహారపరత్వోపపాదనాదయుక్తమ్. అతః * పయోమ్బువదిత్యుక్తస్యైవ ప్రపఞ్చనమిదం * అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితి- ప్రకృతేః ప్రతిసర్గాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం సహకారికారణాభ్యుపగమేపి తాదృశసహకారిరూపార్థాభావాన్నిత్యసర్గాదిప్రవృత్తినిత్యతదభావప్రసంగపరిహారోఽనుపపన్న ఇతి చ వ్యాఖ్యాతమ్. సాంఖ్యైః ప్రకృతిపరిణామసఙ్ఖ్యావిశేషవ్యతిరేకేణ ప్రతిసర్గాదివ్యవస్థానిమిత్తభూతార్థవిశేషానభ్యుపగమాచ్ఛఙ్కాపరిహారావుభావపి నిష్ఫలౌ * విప్రతిషేధాదితి సూత్రమేవమపి వ్యాచక్షతే * హేతుమదనిత్యమవ్యాపి సక్రియమనేకమాశ్రితం లిఙ్గమ్ । సావయవం పరతన్త్రం వ్యక్తం విపరీతమవ్యక్తమితి ప్రకృతేర్వ్యక్తవిపరీతత్వమభ్యుపగమ్యతే. తద్విప్రతిషిద్ధం, వ్యక్తవద్ధేతుమత్త్వానిత్యత్వాభ్యుపగమేప్యనుమానప్రవృత్తిసమ్భవాత్, వృక్షస్య పరిణామపరంపరాం ప్రాప్తస్యావృక్షవత్ త్రిగుణాత్మకప్రధానస్యాపి పరిణామపరమ్పరయా త్రైగుణ్యాతిక్రమేణావస్థాన్తరం తన్మూలం స్యాత్- తస్యాపి ప్రహాణేనతతోఽప్యవస్థాన్తరమితి క్వచిదపి న తత్త్వనిష్ఠా- ప్రధానస్యానిత్యత్వం- సహేతుకత్వం- తత్త్వసంఖ్యానియమాసిద్ధిశ్చ- అతోఽసమఞ్జసమితి. ఇదమప్యనుచితం- అనిత్యత్వప్రసంగాదీనాం విప్రతిషేధశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్. మిథో విరుద్ధార్థభాషణం హి విప్రతిషిద్ధాభిధానమ్ ⟨రచనానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్⟩

౧౦ ॥ సూ. ⟨మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమండలాభ్యామ్⟩ సంగతిమాహ (ప్రధానేతి) ప్రధానకారణవాదస్యాసన్నత్వేన ధీస్థత్వాత్తద్దూషితం- ఆనుమానికప్రధానకారణత్వే నిరస్తే ఆనుమానికపరమాణుకారణత్వం స్యాదితి ప్రస్తావాత్ సంగతిరిత్యర్థః. ప్రధానకారణవాదసామ్యేపి శైవమతస్య పశ్చాన్నిరాసస్తు బాహ్యత్వాధిక్యాద్వేదబాహ్యమతానన్తరస్య యుక్తత్వాత్. కింవిపక్వజీవాదృష్టసచివాః పరమాణవో జగతః కారణం- ఉత న. పరమాణూనాం సంయోగద్వారా అవయవ్యారమ్భకత్వే కారణానవస్థితికార్యప్రథిమాసిద్ధ్యోరన్యతరప్రసక్తిరవర్జనీయా- నేతి. యదా న ప్రసక్తిః- తదా పరమాణూనాం జగదారమ్భకత్వోపపత్తేర్బ్రహ్మకారణవాదస్య శ్రుత్యైవ యతమత్వహానిః. యదా ప్రసక్తిరవర్జనీయా- తదా పరమాణుకారణవాదానుపపత్తేర్బ్రహ్మకారణవాదస్య శ్రుత్యైవ యతమత్వం. వాశబ్దశ్చార్థే- సముచ్చయ ఇత్యర్థః. మాష్యసముచ్చయోఽభిప్రేతః. హ్రస్వం ద్వ్యణుకం- పరిమండలం- పరమాణుః- మహద్దీర్ఘం త్ర్యణుకమ్. తచ్చ ద్వ్యణుకత్రయారబ్ధం. త్ర్యణుకస్య ద్వ్యణుకత్రయారబ్ధత్వేపి సూత్రే ద్వ్యణుకేన పరమాణునా చారబ్ధత్వం ప్రతీయత ఇవేతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమస్య చ తదభ్యుపగతమిత్యుక్తస్య ఘటాదికార్యాన్తరవ్యాప్తత్వార్థం చాహ (పరమాణుభ్య ఇతి) భాష్యస్థత్ర్యణుకశబ్ద ఏవ కార్యాన్తరస్యోపలక్షణం. పరమాణుభ్యో ద్వ్యణుకాదికా

త్తివాదవదన్యదప్యసమఞ్జసమిత్యర్థః. తథాహి- తన్తుప్రభృతయో హ్యవయవాః స్వాంశైః షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానా అవయవినముత్పాదయన్తి- పరమాణవోఽపి స్వకీయైః షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానా ఏవ ద్వ్యణుకాదీనాముత్పాదకా భవేయుః- అన్యథా పరమాణూనాం ప్రదేశభేదాభావే సతి సహస్రపరమాణుసంయోగేఽప్యేకస్మాత్పరమాణోరనతిరిక్తపరిమాణతయా అణుత్వహ్రస్వత్వమహత్త్వదీర్ఘత్వాద్యసిద్ధిస్స్యాత్. ప్రదేశభేదాభ్యుపగమే పరమాణవోఽపి సాంశాః స్వకీయైరంశైః తే చ స్వకీయైరంశైరిత్యనవస్థా. నచ వాచ్యం అవయవాల్పత్వమహత్త్వాభ్యాం హి సర్షపమహీధరయోర్వైషమ్యం - పరమాణోరప్యనన్తావయవత్వే అవయవానన్త్యసామ్యాత్సర్షపమహీధరయోః వైషమ్యాసిద్ధేః అవయవాపకర్షకాష్ఠాఽవశ్యాభ్యుపగమనీయేతి. పరమాణూనాం ప్రదేశభేదాభావే సత్యేకపరమాణుపరిమాణాతిరేకి పరిమాణం న జాయేతేతి సర్షపమహీధరయోరేవాసిద్ధేః. కిం పర్మ ఇతి చేత్ - వైదికః పక్షః పరిగృహ్యతాం——యత్తు పరైః బ్రహ్మకారణవాదదూషణపరిహారపరమిదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతం- తదసంగతం పునరుక్తం చ- బ్రహ్మకారణవాదే పరోక్తానాం దోషాణాం పూర్వస్మిన్ పాదే పరిహృతత్వాత్ పరపక్షప్రతిక్షేపో హ్యస్మిన్ పాదే క్రియతే. చేతనాద్బ్రహ్మణో జగదుత్పత్తిసంభవశ్చ * న విలక్షణత్వాదిత్యత్రైవ ప్రపఞ్చితః. అతో హ్రస్వపరిమండలాభ్యాం మహద్దీర్ఘాణుహ్రస్వోత్పత్తివదన్యచ్చ తదభ్యు

ర్థ్యోత్పత్తివాదవత్ గగననిత్యత్వాదికమన్యత్తదభ్యుపగతమసమఞ్జసమిత్యర్థః. సూత్రే హ్రస్వపరిమండలశబ్దాభ్యాం కారణద్వయముక్తమ్. మహద్దీర్ఘశబ్దోఽణుహ్రస్వస్య ద్వ్యణుకస్యాప్యుపలక్షణం. ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం త్ర్యణుకద్వ్యణుకాదికార్యవదన్యచ్చాసమఞ్జసమిత్యర్థః. కార్యద్వయోపలక్షణత్వముత్తరత్ర వక్ష్యతే. మహద్దీర్ఘశబ్దౌ భావప్రధానౌ. మహత్త్వం దీర్ఘత్వం చ. అతస్సామానాధికరణ్యాభావాత్ * ఆన్మహత ఇత్యాదినా మహచ్ఛబ్దస్యాత్వాభావః. ఏవం భావప్రధానాభ్యాం మహద్దీర్ఘశబ్దాభ్యాం తద్గుణకం త్ర్యణుకం లక్ష్యతే. పరమాణుభ్యాం ద్వ్యణుకాద్యుత్పత్త్యనుపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) అణుత్వహ్రస్వత్వే ద్వ్యణుకస్య ధర్మౌ. మహత్త్వదీర్ఘత్వే త్ర్యణుకస్య (నచ వాచ్యమిత్యాది) సర్షపమహీధరవైషమ్యసిద్ధ్యర్థం పరమాణూనాం నిరవయవత్వమాస్థేయం- అన్యథాఽవయవానన్త్యసామ్యాత్తయోర్వైషమ్యాసిద్ధేరిత్యర్థః. పరిహరతి (పరమాణూనామితి) నిరవయవత్వే సహస్రపరమాణుసంయోగేఽప్యేకపరమాణ్వనతిరిక్తపరిమాణతయా సర్షపమహీధరాఖ్యధర్మ్యసిద్ధేః పరమాణూనాం సాంశత్వమాస్థేయమిత్యర్థః. ఏవం వైషమ్యాఖ్యధర్మసిద్ధ్యర్థం నిరవయవత్వముక్తం- సర్షపమహీధరాఖ్యధర్మిసిద్ధ్యర్థం సావయవత్వముక్తమ్. (కింపర్మ ఇతి చేదితి) సావయవత్వే వైషమ్యాసిద్ధిః- నిరవయవత్వే ధర్మ్యసిద్ధిరితి కిమవలమ్బనీయమిత్యర్థః (వైదికః పక్షః పరిగృహ్యతాం) యుక్తిబాధాగోచరశాస్త్రైకసమధిగమ్యోఽర్థః స్వీక్రియతాం. తత్ర హి న హ్యల్పేన విపులస్యోత్పత్తిః- దశగుణం బృహతో బ్రహ్మణః కారణాదల్పస్య కార్యత్వం హి ప్రతిపాద్యతే- తత్తు న యుక్తిబాధగోచరమిత్యర్థః— అస్య సూత్రస్య పరోక్తనిర్వాహమనూద్య దూషయతి (యత్త్విత్యాదినా) అసంగతం- పాదసంగతిర్నాస్తి. పునరుక్తం చ- అనపేక్షితం చేత్యర్థః. తత్రాసంగతిముపపాదయతి (బ్రహ్మకారణేతి) పునరుక్తిముపపాదయతి (చేతనాదితి) ఏవం హి పరైర్వ్యాఖ్యాతం- యథా విలక్షణాభ్యాం పరమాణుద్వ్యణుకాభ్యాం విలక్షణం ద్వ్యణుకాదికార్యముత్పద్యతే- తథా విలక్షణాద్బ్రహ్మణో విలక్షణం జగదుత్పద్యత ఇతి. తదిదమసంగతిపునరుక్తిభ్యామనుపపన్నమిత్యర్థః (అత ఇతి) అత్ర కారణద్వయోపాదానం కార్యద్వయోపాదానం చ స్పష్టముక్తం- హ్రస్వపరిమండలాభ్యాం మహద్దీర్ఘాణుహ్రస్వోత్పత్తివదిత్యుక్తేః. ద్వ్యణుకాత్త్ర్యణుకోత్పత్తిః పరమాణోర్ద్వ్యణుకోత్పత్తిరిత్యర్థః. ....

పగతం సర్వమసమఞ్జసమిత్యనుషఙ్గార్థః, కిమత్రాన్యదసమఞ్జసమిత్యత ఆహ.

౧౧ ॥ సూ. —ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః— పరమాణుకారణవాదే హి పరమాణుగతకర్మజనితతత్సంయోగపూర్వకద్వ్యణుకాదిక్రమేణ జగదుత్పత్తిరిష్యతే. తత్ర నిఖిలజగదుత్పత్తికారణభూతపరమాణుగతమాద్యం కర్మాదృష్టకారితమిత్యభ్యుపగమ్యతే * అగ్నేరూర్ధ్వజ్వలనం వాయోస్తిర్యగ్గమనమణుమనసోశ్చాద్యం కర్మేత్యదృష్టకారితానీతి, తదిదం పరమాణుగతం కర్మ స్వగతాదృష్టకారితం- ఆత్మగతాదృష్టకారితం వా. ఉభయథాపి న సంభవతి- క్షేత్రజ్ఞపుణ్యపాపానుష్ఠానజనితస్యాదృష్టస్య పరమాణుగతత్వాసంభవాత్. సంభవే చ సదోత్పాదకత్వప్రసంగః- ఆత్మగతస్య చాదృష్టస్య పరమాణుగతకర్మోత్పత్తిహేతుత్వం న సంభవతి. అథాదృష్టవదాత్మసంయోగాదణుషు కర్మోత్పత్తిః తదా తస్యాదృష్టప్రవాహస్య నిత్యత్వేన నిత్యసర్గప్రసంగః. సన్త్వదృష్టం విపాకాపేక్షం ఫలాయాలమ్. కానిచిదదృష్టాని తదానీమేవ విపచ్యన్తే- కానిచిజ్జన్మాన్తరే- కానిచిత్కల్పాన్తరే. అతో విపాకాపేక్షత్వాన్న సర్వదోత్పాదకత్వప్రసంగ ఇతి. నైతత్- అనన్తైరాత్మభిః సంకేతపూర్వకమయుగపదనుష్ఠితానేకవిధకర్మజనితానామదృష్టానామేకస్మిన్ కాలే ఏకరూపవిపాకస్యాప్రామాణికత్వాత్. అత ఏవ యుగపత్సర్వసంహారో ద్విపరార్ధకాలమవిపాకేనావస్థానం చ న సంగచ్ఛతే, న చేశ్వరేచ్ఛాహితవిశేషాదృష్టసంయోగాదణుషు కర్మ- అనుమానికేశ్వరాసిద్ధేః * శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యత్రోపపాదితత్వాత్. అతో జగదుత్పత్తేరణుగతకర్మపూర్వకత్వాభావః ....

౧౨ ॥ సూ. —సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః— సమవాయాభ్యుపగమాచ్చాసమఞ్జసం. కుతః (సామ్యాదనవస్థితేః) సమవాయస్యావయవిజాతిగుణవదుపపాదకాన్తరాపేక్షా సామ్యాదుపపాదకాన్తరస్యాపి తథాత్వేనానవస్థితేరసమఞ్జసమేవ. ఏతదుక్తం భవతి-అయుతసిద్ధా

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కిమత్రేతి)

౧౧ ॥ సూ. —ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః— (ఆత్మగతస్య చేతి) వ్యధికరణత్వాదిత్యర్థః. విపాకః ఫలార్హాదశా (న చేతి) సంయోగశబ్దః పరమ్పరయా సమ్బన్ధపరః. ఈశ్వరాహితవిశేషాదృష్టవదాత్మసంయోగాదిత్యర్థః. దూషయతి (అనుమానికేతి) సిద్ధేపీశ్వరే తస్య నిత్యేచ్ఛాయాః పరాభ్యుపగమాన్నిత్యసర్గప్రసంగస్య పూర్వోక్తయా దిశా స్ఫుటత్వాత్తదనుక్తిః ....

౧౨ ॥ సూ. —సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః— ప్రథమపఞ్చమ్యన్తపదస్య పరమసాధ్యేనాన్వయం దర్శయన్వ్యాచష్టే (సమవాయేతి) సమవాయాభ్యుపగమస్యాసామఞ్జస్యహేతుత్వోపపాదికా ఽనవస్థితిరిత్యభిప్రాయేణాహ (కుత ఇతి) అనవస్థిత్యుపపాదకం సామ్యపదమిత్యభిప్రాయేణ సామ్యాదనవస్థితేరిత్యపాదానం. తత్ర సామ్యం కేనాకారేణేత్యత్రాహ (అవయవిజాతిగుణవదుపపాదకాన్తరాపేక్షా సామ్యాదితి)———అత్యన్తభేదసామ్యాదితి పరే. తదయుక్తం- భిన్నయోర్ఘటయోస్సమవాయాభావాత్ - భేదస్య సమవాయకల్పకత్వేన వైశేషికైరనుక్తత్వాచ్చ———ఇహ ప్రత్యయసామ్యాదిత్యన్యే. తచ్చాయుక్తం. కుణ్డబదరయోస్సమవాయాభావాత్. తస్మాదిహ ప్రత్యయవిశేషస్య నిర్వాహకాన్తరసాపేక్షత్వం సామ్యమిత్యర్థః——— అవయవిజాతిగుణానాముపపాదకాన్తరాపేక్షా కథం- సమవాయస్య తదపేక్షాసామ్యం వా కథం- తత్ర స్వపరనిర్వాహకత్వం వా స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) అయుతసిద్ధిః. అపృథక్సిద్ధిః పృథక్సిద్ధానామాధారాధేయభావోపపాదకస్సంయోగః అపృథక్సిద్ధానాం తు తమ

నామాధారాధేయభూతానామిహ ప్రత్యయహేతుర్యస్సమ్బన్ధః ససమవాయఇతి సమవాయోఽభ్యుపగమ్యతే. అపృథక్స్థిత్యుపలబ్ధీనాం జాత్యాదీనాంతథాభావస్యనిర్వాహకత్వేనచేత్సమవాయోఽభ్యుపగమ్యతే- సమవాయస్యాపి తత్సామ్యాత్తథాభావహేతురన్వేషణీయః- తస్యాపి తథేత్యనవస్థితిః.సమవాయస్య తదపృథక్సిద్ధత్వం స్వభావఇతి పరికల్ప్యతేచేత్- జాతిగుణానామేవైషస్వభావః పరికల్పనీయః- నపునరదృష్టచరం సమవాయమభ్యుపగమ్య తస్యైషస్వభావఇతికల్పయితుం యుక్తమితి.

సమవాయస్యనిత్యత్వేఅనిత్యత్వేచాయందోషస్సమానః- నిత్యత్వేదోషాన్తరంచాహ.

౧౩ ॥ సూ. ——నిత్యమేవచభావాత్—— సమవాయస్యసమ్బన్ధత్వాత్సమ్బన్ధస్య నిత్యత్వేసమ్బన్ధినోర్జగతశ్చనిత్యమేవభావాదసమఞ్జసమ్.........

౧౪ ॥ సూ. ——రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్.—— పరమాణూనాం పార్థివాప్య

పపాదకస్సమవాయఇత్యర్థః. తథాభావస్య-అపృథక్స్థిత్యుపలబ్ధిత్వస్యేత్యర్థః-సంయోగస్తుప్రత్యక్షసిద్ధః-అనుపలబ్ధంసమవాయం కల్పయిత్వా తస్యోపపాదకాన్తరనైరపేక్ష్యకల్పనాదపి ప్రత్యక్షసిద్ధస్యాపృథక్సిద్ధవస్త్వాధారాధేయభావస్యైవ సమ్బన్ధస్యోపపాదకాన్తరనైరపేక్ష్యకల్పనం యుక్తం- ధర్మికల్పనాతోవరంధర్మకల్పనేతిన్యాయాదిత్యర్థః...

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (సమవాయస్యేతి) సమవాయస్యానిత్యత్వం బహుత్వంచ ప్రాభాకరాభ్యుపేతం- వైశేషికైరేకత్వంనిత్యత్వంచాభ్యుపేతమితి తత్పక్షేసూత్రమిదముచ్యతే

౧౩ ॥ సూ. ——నిత్యమేవచభావాత్—— (సమవాయస్యసమ్బన్ధత్వాదితి) సమ్బన్ధివినాశవినాశిత్వం సంయోగే దృష్టమితి సమవాయస్యాపి సమ్బన్ధత్వాదేవ సమ్బన్ధివినాశవినాశిత్వోపపత్తేస్తన్నిత్యత్వాయ సమ్బన్ధిజగన్నిత్యత్వంస్యాత్- తతశ్చ జగత్కారణతయాపరమాణ్వీశ్వరక్లృప్తిరయుక్తేత్యర్థః. దిక్కాలాదిద్రవ్యతద్గతసంఖ్యాపరిమాణాదినిత్యసమ్బన్ధిసద్భావాన్నిత్యత్వోపపత్తేరితిచేన్న- ఘటాద్యనిత్యసమ్బన్ధి వినాశప్రయుక్తానిత్యత్వస్యావర్జనీయత్వాత్. నిత్యత్వవిరోధాదనిత్యత్వంనస్యాదితి చేత్- అనిత్యత్వవిరోధాన్నిత్యత్వమేవనస్యాత్. ఉభయాత్మకత్వంవిరుద్ధమితి చేత్- తర్హి నిత్యత్వానిత్యత్వరూపవిరుద్ధాకారయోగాయ సమవాయానేకత్వమభ్యుపగన్తవ్యమ్. కించ సమవాయస్య ఘటతద్గుణాదీన్ ప్రతిసమ్బన్ధాత్మకత్వంస్వరూపం- నవా. స్వరూపంచేత్- ఘటాదివినాశేస్వరూపాభావాదనిత్యత్వం నచేత్-స్వరూపస్య దుర్నిరూపతయా సమవాయస్య తుచ్ఛత్వమేవస్యాత్- పదార్థత్వవ్యాకారేణ సునిరూపమితి చేన్న- తస్య ద్రవ్యాదివ్యావృత్తత్వాభావాత్- అవ్యావృత్తత్వేహి ద్రవ్యాన్తర్భావేన తదతిరిక్తసమవాయస్యతుచ్ఛత్వైవస్యాదితి పదార్థషట్కవాదోహీయేత- తస్మాదయుతసిద్ధసమ్బన్ధినః ప్రతిసమ్బన్ధాత్మకత్వమేవ సమవాయస్యద్రవ్యాదివ్యావృత్తం స్వరూపమితిఘటతద్గుణాదీన్ ప్రతి సమ్బన్ధాత్మకత్వంస్వరూపం ఘటాదివినాశాన్నాస్తీత్యనిత్యత్వందుర్వారం- నిత్యసమ్బన్ధినోస్సమ్బన్ధాత్మకత్వంస్వరూపమస్తీతి చేత్- అనిత్యసమ్బన్ధినోస్సమ్బన్ధాత్మకత్వంస్వరూపంనాస్తీత్యనిత్యత్వైవస్యాత్- అయుతసిద్ధయోస్సమ్బన్ధాత్మకత్వమాత్రంస్వరూపమితి చేత్- తథాపి నిత్యానిత్యరూపసమ్బన్ధిద్వైవిధ్యేనోభయప్రసక్తిర్దుర్నివారా- అతస్తదుభయవిరోధపరిహారాయ ఘటాదినిత్యత్వంవా సమవాయానేకత్వం వాఽభ్యుపగన్తవ్యంస్యాత్. తత్ర ఘటాదినిత్యత్వే ప్రత్యక్షవిరోధః-పరమాణ్వీశ్వరక్లృప్త్యనుపపత్తిశ్చస్యాత్. సమవాయానేకత్వేతు పూర్వసూత్రోక్తప్రకారేణ సమవాయస్యైవాకల్పనీయత్వాత్తదేకత్వందూరోత్సారితమ్.........

౧౪ ॥ సూ, ——రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్.—— ప్రసఞ్జకాకారస్య పరాభ్యుపగమమాహ (పరమాణూనామితి) విపర్యయశబ్దస్య పరాభ్యుపగతార్థవిపర్యయపరత్వాత్తద్వైశద్యాయపరాభ్యుపగమప్రకారందర్శ

తైజసవాయవీయానాం చతుర్విధానాం రూపరసగన్ధస్పర్శవత్త్వాభ్యుపగమాదభిమతనిత్యత్వసూక్ష్మత్వ నిరవయవత్వాదివిపర్యయేణానిత్యత్వస్థూలత్వసావయవత్వాదిప్రసజ్యతే- రూపాదిమతాం ఘటాదీనా మనిత్యత్వ తథావిధకారణాన్తరారబ్ధత్వాదిదర్శనాత్. నహి దర్శనానుగుణ్యేనాదృష్టార్థఃకల్ప్యమానః స్వాభిమతవిశేషేష్వవస్థాపయితుంశక్యః. దర్శనానుగుణ్యేనహి పరమాణూనాంరూపాదిమత్త్వం త్వయాకల్ప్యతే. అతోఽప్యసమఞ్జసమ్...

అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వం నాభ్యుపగమ్యతే తత్రాహ

౧౫ ॥ సూ. ఉభయథాచ దోషాత్ నకేవలం పరమాణూనాంరూపాదిమత్త్వాభ్యుపగమ ఏవదోషః- రూపాదివిరహేఽపి కారణగుణపూర్వకత్వాత్కార్యగుణానాం పృథివ్యాదయోరూపాదిశూన్యాస్స్యుః- తత్పరిజిహీర్షయా రూపాదిమత్త్వాభ్యుపగమే పూర్వోక్తదోష ఇత్యుభయథాచ దోషాదసమఞ్జసమ్ ....

౧౬ ॥ సూ, అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా కాపిలపక్షస్యశ్రుతిన్యాయవిరోధపరిత్యక్తస్యాపి సత్కార్యవాదాదినాక్వచిదంశే వైదికైఃపరిగ్రహోఽస్తి, అస్యతు కాణాదపక్షస్య కేనాప్యంశేనాపరిగ్రహాదనుపపన్నత్వాచ్చాత్యన్తమనపేక్షైవ నిశ్శ్రేయసార్థిభిఃకార్యా......

మహద్దీర్ఘాదికరణంసమాప్తమ్

యతి (అభిమతనిత్యత్వేతి) *దర్శనాదితిసూత్రంపదంవివృణోతి (రూపాదిమతామితి) పరమాణూనామయంవిశేషఃయద్ఘటాదివైధర్మ్యేణనిత్యత్వం,తద్ధిధర్మిగ్రాహకప్రమాణసిద్ధమిత్యపేక్షాయాం *దర్శనాదితిపదాభిప్రేతంవివృణోతి (నహీతి)

౧౫ ॥ సూ. ఉభయథాచదోషాత్ (నకేవలమితి) అన్యథాచేతినోక్తం- అపితు *ఉభయథేత్యుక్తం- అత్ర శిరోన్తరంనాస్తీత్యభిప్రాయః ....

౧౬ ॥ సూ. అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా అత్యన్తశబ్దవ్యావర్త్యం కాపిలమతమితభిప్రేత్యాహ (కాపిలేతి) వేదవిరుద్ధార్థత్వం దూషణముక్తంభవతి.................. ... . ⁅

* నిత్యమేవచభావాదితిసూత్రం పరైరేవంవ్యాఖ్యాతం- పరమాణూనాం ప్రవృత్తిస్వభావత్వే నిత్యసర్గః- నివృత్తిస్వభావత్వేప్రళయాన్తేపినసర్గః- ఉభయస్వభావత్వంవిరుద్ధం- అనుభయస్వభావత్వే అదృష్టవశాత్ప్రవృత్తిరిత్యదృష్టస్యచ నిత్యసద్భావాత్ నిత్యసర్గఇతి. తదయుక్తం * ఉభయథేతివత్ * సర్వథేతివచ్చ వికల్పద్యోతకపదాభావాత్. అయంచవికల్పోబ్రహ్మకారణవాదేపిసువచః. తథాసతిబ్రహ్మస్వేచ్ఛయాంసత్యాంప్రవర్తతే- ఇతరథానివర్తతఇతిహి వక్తవ్యం- తర్హీశ్వరేచ్ఛయా పరమాణవోపిప్రవర్తన్తఇతితుల్యముత్తరంప్రాప్నోతి. అతస్స్వపక్షేతుల్యత్వాత్ సూత్రస్యైతదర్థ్యమయుక్తం. ఆనుమానికేశ్వరాసిద్ధిరధికయుక్తిరితిచేత్ * ఉభయథాపి నకర్మాత్యతత్రైవసాఽపేక్షితత్వాద్విపక్షితేతి సూత్రవైయర్థ్యంస్యాత్ * ఉభయథాచదోషాదితి- గన్ధరసరూపస్పర్శగుణాస్థూలాభూః- త్రిగుణాస్సూక్ష్మాఆపః- ద్విగుణంసూక్ష్మంతేజః- స్పర్శగుణస్సూక్ష్మోవాయురితి పృథివ్యాదిభూతానాముపచితాపచితగుణవత్త్వం కల్ప్యతే-నవా. కల్ప్యతేచేత్- గుణోపచయాపచయస్య మూర్త్యుపచయాపచయనిబన్ధనత్వస్య కార్యభూతేషు దర్శనాత్ గుణోపచయాపచయవత్త్వేన పరమాణూనామపి మూర్త్యుపచయాపచయవత్త్వాదపరమాణుత్వంస్యాత్. ఉపచితాపచితగుణకత్వంనకల్ప్యతేచేత్- సర్వపరమాణూనామేకరూపత్వంస్యాత్- ఏకైకగుణకతయా ఐకరూప్యే పృథివ్యాదిషు రూపాద్యనుపలబ్ధిప్రసంగః, చతుర్గుణకతయైకరూప్యేవాయ్వాదిష్వపి రూపాద్యుపలబ్ధిప్రసంగఇతి వ్యా

౧౮ ॥ సూ, సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః. పరమాణుకారణవాదినో
వైశేషికా నిరస్తాః- సౌగతాశ్చ జగతః పరమాణుకారణత్వమభ్యుపగచ్ఛన్తీత్యనన్తరం తన్మతేఽపి జగ
దుత్పత్తితద్వ్యవహారాదికం నోపపద్యత ఇత్యుచ్యతే, తే చతుర్విధాః-

ఖ్యాతమ్. తతోఽపచితాపచితగుణకత్వే మూర్త్యుపచయాదపరమాణుత్వమితి యత్- తన్నిత్యత్వాణుత్వాదివివక్షయాఽనా
నిత్యత్వస్థూలత్వాదిప్రసంగాత్ పూర్వసూత్రోక్తాదవిశిష్టమతోఽత్ర తదుక్తిర్విఫలా. వికల్పభేదేన తదాపాదనం ప్ర
యోజనమితి చేన్న- ముఖభేదస్యాదుష్టత్వాత్, గుణోపచయస్య మూర్త్యుపచయహేతుకతయా హ్యపరమాణుత్వమాపా
దితం. తదయుక్తం- గుణోపచయశబ్దః కింగుణబాహుల్యపరః- ఉతాపేక్షికప్రకర్షపరః- ఉతోత్పత్తిపరః- నాద్యః- సా
ర్వజ్ఞ్యాద్యనేకగుణకస్యేశ్వరస్యోపచితస్వరూపత్వాభావేనానైకాన్త్యాత్. న ద్వితీయః- జీవాపేక్షయా ప్రకృష్టజ్ఞానస్య
తస్యోపచయాత్మకత్వాభావాత్. న తృతీయః- పరమాణుషు స్పర్శాదిగుణానాం నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్. ఉత్పత్తావపి
బుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యుత్పత్తిమదనేకగుణకస్య జీవస్యోపచయాత్మకత్వాభావాచ్చ——అన్యే పి *ఉభయథాపి న కర్మేత్యా
దికమేవం వ్యాచక్షతే- కిమాగన్తుకేభ్యో హేతుభ్యః పరమాణుగతకర్మోత్పత్తిః. ఉత ప్రళయదశాయామపి స్థితేభ్యో
హేతుభ్య ఇతి. ప్రథమే ఆగన్తుకహేతోరపి హేత్వన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా. ద్వితీయే సదా సర్గప్రసంగ ఇతి. అయం వి
కల్పస్తావదనిర్ధారితవిశేషో హేతుమాత్రేణావతరితుమర్హతి * అణుమనసోశ్చాద్యం కర్మేత్యదృష్టకారితానీతి హేతువిశేష
స్య సూత్రితత్వాదుక్తానాదరేణ దూషణానుపపత్తేః, స్థితే చాదృష్టే తస్య తదానీమాగన్తుకత్వశఙ్కా నోదేతి, అదృ
ష్టస్య పూర్వకల్పసంపాదితత్వాత్, తస్మాదాత్మగతమణుగతం వేత్యేవ వికల్ప ఉపపద్యతే, నను ప్రత్యాత్మనియత భాగ
సాధనస్యాదృష్టస్యాణుగతత్వశఙ్కా న భవితుమలం- కథం వికల్ప ఇతి చేన్న- అదృష్టస్య కారణత్వేఽభిహితే కారణత్వ
స్య సామాన్యరూపత్వాదదృష్టస్య చ సమవాయితయా కారణత్వసంభవాదసమవాయిత్వనిమిత్తత్వశఙ్కోపపత్తేః *ని
త్యమేవ చ భావాదిత్యత్ర ప్రళయేఽప్యదృష్టసంభవాదణుషు నిత్యకర్మోత్పత్తిప్రసంగ ఇతి వ్యాఖ్యాతం- తదప్యయుక్తం *ఉ
భయథాపి న కర్మేతి సూత్రేణైవాదృష్టవదాత్మసంయోగస్య కారణత్వేన శఙ్కాసంభవాత్- పరిహారస్యాపి తత్రైవ వివ
క్షితత్వోపపత్తేః, తత్రాపేక్షితమస్మిన్ సూత్రే కంఠోక్తమితి చేన్న- తథా సత్యస్య సూత్రస్య తదనన్తరభావిత్వాపత్తేః
ఇదం హి సమవాయవ్యుదాససూత్రవ్యవహితం- అతస్తేన వ్యవహితత్వాదనేనావ్యవహితత్వాచ్చ సమవాయస్య వైశేషి
కాభిమతే నిత్యత్వపక్ష ఏవ దూషణపరత్వం యుక్తం * ఉభయథా చ దోషాదిత్యత్రాపి పార్శ్వభేదేన సంయోగే ఏక
భాగేనైవ సర్వైస్సంయోగే చ దోష ఇత్యుక్తం- తథా త్వేతు * మహద్దీర్ఘవద్వేతి సూత్రేణైవ ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ
కార్యోత్పత్త్యసామఞ్జస్యం దృష్టాన్తీకుర్వతా పరమాణూనాం పార్శ్వభేదాభేదప్రయుక్తదూషణజాతమభిప్రేతమి
తి హి తదుక్తిః- పునరుక్తిస్స్యాత్- తస్య చ సూత్రస్య పరాభిమతార్థపరత్వానుపపత్తిశ్చ దర్శితా- అత ఇదం సూత్రం పర
మాణూనాం రూపాదిమత్త్వ ఇవ తద్విరహే దోషప్రతిపాదకమితి యుక్తమ్ ——మహద్దీర్ఘాధికరణం సమాప్తం——

౧౮ ॥ సూ, సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః సంగతిమాహ (పరమాణ్వితి)
అసత్కార్యవాదసామ్యాత్ కార్యవిశేషే శరీరే క్షణికత్వాభ్యుపగమసామ్యాద్వా ధీస్థతయా వైశేషికమతనిరాసానన్త
రం బౌద్ధనిరాస ఇతి కేచిత్, పరమాణూనామేకాన్తత్వచాతుర్విధ్యాభ్యుపగమసామ్యాద్ధీస్థతయా బౌద్ధమతనిరాస ఇతి
సంగతిః, ఆర్హతమతే స్థిరత్వాస్థిరత్వాదిభిరనైకాన్త్యమేకవిధ్యం చ పరమాణూనాం హి స్వీకృతం, న హి సర్వైరపి బౌ
ద్ధైః పరమాణుకారణత్వమఙ్గీకృతమిత్యత్రాహ (తే చతుర్విధా ఇతి) వైభాషికసౌత్రాన్తికయోః పరమాణుకారణవా
దాభ్యుపగమేన ప్రస్తావే సతి బౌద్ధత్వసాజాత్యాద్యోగాచారమాధ్యమికయోరపి నిరాసః క్రియత ఇత్యర్థః. కిం క్షణికా

కేచిత్పార్థివాప్యతైజసవాయవీయపరమాణుసంఘాతరూపాన్ భూతభౌతికాన్ బాహ్యాంశ్చిత్తచైత్తరూపాంశ్చాభ్యన్తరానర్థాన్ ప్రత్యక్షానుమానసిద్ధానభ్యుపయన్తి. అన్యేతు బాహ్యార్థాన్ సర్వాన్ పృథివ్యాదీన్విజ్ఞానానుమేయాన్వదన్తి. అపరేత్వర్థశూన్యం విజ్ఞానమేవ పరమార్థసత్- బాహ్యార్థాస్తు స్వాప్నార్థకల్పా ఇత్యాహుః. త్రయోప్యేతే స్వాభ్యుపగతం వస్తు క్షణికమాచక్షతే-ఉక్తభూతభౌతికచిత్తచైత్తవ్యతిరిక్తమాత్మాకాశాదికం స్థిరరూపేణైవ నానుమన్యతే. అన్యేతు సర్వశూన్యత్వమేవ సఙ్గిరన్తే. తత్ర యే బాహ్యార్థాస్తిత్వవాదినః- తేతావన్నిరస్యన్తే. తేహ్యేవంమన్యన్తే-రూపరసస్పర్శగన్ధస్వభావాః పార్థివాః పరమాణవః- రూపరసస్పర్శస్వభావాశ్చాప్యాః - రూపస్పర్శస్వభావాశ్చ తైజసాః- స్పర్శస్వభావాశ్చ వాయవీయాః- పృథివ్యప్తేజోవాయురూపేణ సంహన్యన్తే- తేభ్యశ్చ పృథివ్యాదిభ్యశ్శరీరేన్ద్రియవిషయరూపసంఘాతాభవన్తి. తత్రచ శరీరాన్తర్వర్తీ గ్రాహకాభిమానారూఢో విజ్ఞానసన్తానఏవాత్మత్వేనావతిష్ఠతే- తతఏవ సర్వోలౌకికో వ్యవహారః ప్రవర్తతఇతి..............

తత్రాభిధీయతే (సముదాయఉభయహేతుకేపి తదప్రాప్తిః) యోయమణుహేతుకః పృథివ్యాదిభూతాత్మకస్సముదాయః-యశ్చపృథివ్యాదిహేతుకశ్శరీరేన్ద్రియవిషయరూపస్సముదాయః-తస్మిన్నుభయహేతుకేపి సముదాయేతత్ప్రాప్తిర్నోపపద్యతే-జగదాత్మకసముదాయోత్పత్తిర్నోపపద్యతఇత్యర్థః. పరమాణూనాం పృథివ్యాదిభూతానాంచ క్షణికత్వాభ్యుపగమాత్. క్షణధ్వంసినః పరమాణవో భూతానిచ కదాసంహతౌ వ్యాప్రియన్తే-కదావాసంహన్యన్తే-కదావిజ్ఞానవిషయభూతాః-కదాచహానోపాదానాదివ్యవహారాస్పదతాంభజన్తే, కోవావిజ్ఞానాత్మాకంచవిషయంస్పృశతి, కశ్చ విజ్ఞానాత్మాకిమర్థంక

పరమాణవో జగదారమ్భకాః- నేతి, క్షణికానాం తేషాం కింసంఘాతకారణత్వంసంభవతి-నేతి, అస్థిరాదిషు స్థిరత్వాదిరూపావిద్యా పరమాణూనాం పృథివ్యాదిసంఘాతహేతుత్వముపపాదయతి-నేతి, యద్యుపపాదయతి- తదా సంఘాతహేతుత్వోపపత్తేః పరమాణూనాం క్షణికానాం కారణత్వంస్యాత్, యదానోపపాదయతి తదా సంఘాతహేతుత్వానుపపత్తేః క్షణికానాం పరమాణూనాం జగదారమ్భకత్వంనస్యాత్. వైభాషికాదీనామభ్యుపగమప్రకారంయథాక్రమమాహ (కేచిదిత్యాదినా) (చిత్తచైత్తరూపానితి) చిత్తంజ్ఞానసన్తానః. చైత్తంరాగాదికం. రూపవిజ్ఞానవేదనాసంజ్ఞాసంస్కారాః పఞ్చస్కన్ధాః. భూతేన్ద్రియవిషయారూపస్కన్ధః. తత్తద్విషయగ్రాహకత్వేనాహమిత్యభిమానారూఢాజ్ఞప్తిరేవ విజ్ఞానస్కన్ధః. ప్రియాప్రియానుభయానుభవజన్యసుఖదుఃఖోపేక్షాత్మకశ్చిత్తస్యావస్థావిశేషో వేదనాస్కన్ధః. సంజ్ఞాస్కన్ధస్సవికల్పకః ప్రత్యయః, సంస్కారస్కన్ధో రాగద్వేషమోహాదయః. కాయస్థత్వాదాన్తరచిత్తవిషయత్వాద్వా రూపస్కన్ధోపి చిత్తచైత్తాన్తర్గతఇతివాచస్పత్యాదయశ్శఙ్కరభాష్యంచ. రూపస్కన్ధవ్యతిరిక్తస్కన్ధచతుష్టయం చిత్తచైత్తాన్తర్గతమితిభాస్కరభాష్యే. తదిదమాహ (చిత్తచైత్తరూపాంశ్చాభ్యన్తరానర్థానితి) (అన్యేత్వితి) పృథివ్యాదివిషయజ్ఞానేన తత్తద్విషయానుమానమిత్యర్థః (తత్రచేతి) అహంజానామీతిగ్రాహకత్వేనాభిమానో గ్రాహకాభిమానః. తమారూఢఇత్యర్థః ....

తత్ప్రాప్తిః- సముదాయత్వప్రాప్తిరిత్యర్థః. క్షణికత్వపక్షే- తేనకథం సముదాయత్వప్రాప్తిరిత్యత్రాహ - (క్షణధ్వంసినఇతి) (సంహతౌవ్యాప్రియన్తఇతి) వ్యాపారః- చలనం. కింశబ్దః క్షేపే. విషయంస్పృశతి- ఇన్ద్రియేణసంబద్ధంకరోతి. ఇన్ద్రియవ్యాపారో జ్ఞానం హానోపాదానాదిచ నోపపద్యతఇత్యర్థః. కదా- నకదాచిదితిభావః. ఉపపా

దావేదయతే, కథం వా విదితమర్థం కశ్చిదుపాదత్తే. స్ప్రష్టా హి నష్టః, స్పృష్టశ్చ నష్టః తథా వేదితా విదితశ్చ నష్టః కథం చాన్యేన స్పృష్టమన్యో వేదయతే, కథం చాన్యేన విదితమర్థమన్య ఉపాదత్తే, సన్తానానామేకత్వేపి సన్తానిభ్యస్తేషాం వస్తుతో వస్త్వన్తరత్వానభ్యుపగమాన్న తన్నిబన్ధనం వ్యవహారాదికముపపద్యతే. అహమర్థ ఏవాత్మా స చ జ్ఞాతైవేతి చోపపాదితం పురస్తాత్ ....

౧౮ ॥ సూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితి చేన్న సంఘాతభావానిమిత్తత్వాత్

అవిద్యాదీనామితరేతరహేతుత్వేనోపపన్నం సంఘాతభావాదికమితి చేత్. ఏతదుక్తం భవతి- యద్యపి క్షణికాస్సర్వే భావాః- తథాప్యవిద్యయైవైతత్సర్వముపపద్యతే- అవిద్యా హి నామ విపరీతబుద్ధిః క్షణికాదిషు స్థిరత్వాదిగోచరా. తయా సంస్కారాఖ్యాః రాగద్వేషాదయో జాయన్తే- తతశ్చిత్తాభిజ్వలనరూపం విజ్ఞానమ్. తతశ్చ నామాఖ్యాశ్చిత్తచైత్తాః పృథివ్యాదికం చ రూపిద్రవ్యం. తతష్షడాయతనాఖ్యమిన్ద్రియషట్కం. తతః స్పర్శాఖ్యః కాయః. తతో వేదనాదయః. తతశ్చ పునరప్యవిద్యాదయో యథో

దయతి (స్ప్రష్టా హీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (కథమితి) ఏకసన్తానత్వాదుపపద్యత ఇత్యత్రాహ (సన్తానానామితి) స్థిరత్వేనానుయాయిత్వేన సన్తానస్య వస్త్వన్తరత్వానభ్యుపగమాదిత్యర్థః. విజ్ఞానస్య చాత్మత్వమయుక్తమిత్యాహ (అహమర్థ ఏవేతి)——అణుహేతుకో భూతభౌతికసంఘాతః. పఞ్చస్కన్ధైరారబ్ధః పఞ్చస్కన్ధీరూపసంఘాతశ్చోభయహేతుకసముదాయ ఇతి పరైర్వ్యాఖ్యాతమ్. తత్ర స్కన్ధానాముపపన్నత్వే తత్సముదాయాత్మా పఞ్చస్కన్ధీ నముష్యతీతి- స్కన్ధానామేవ నిరాచికీర్షితత్వే తద్ధేతుకసముదాయశబ్దేన తేషాముపస్థాపనమతిక్లిష్టం——సముదాయో గర్భరూపః మాతృభుక్తాహారః కర్మ చ తద్ధేతురితి తన్నిరాసపరం యాదవప్రకాశైర్వ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం- గర్భారమ్భదూషణాదపి జగదారమ్భదూషణస్య ప్రాధాన్యేన చాస్మిన్పాదే ప్రక్రాన్తత్వాత్. అతస్సముదాయశబ్దస్యైవమర్థః ప్రతిపాదితః.

౧౮ ॥ సూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితి చేన్న సంఘాతభావానిమిత్తత్వాత్.. అయమేవాకృత్రిమో వృత్తిసిద్ధః పాఠః (అవిద్యాదీనామితి) ప్రత్యయశబ్దో హేతువాచీ (సంఘాతభావాదికమితి) ఆదిశబ్దేన విజ్ఞానవిషయత్వం వ్యవహారాస్పదత్వం చ వివక్షితం. అవిద్యాదయః కే- కథం తేషామన్యోన్యహేతుత్వం- తేన సంఘాతభావోపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) అవిద్యాం వివృణోతి (క్షణికాదిష్వితి) ఆదిశబ్దద్వయం కార్యత్వనిత్యత్వాదిమిథో విరుద్ధాకారపరం- క్షణికకార్యదుఃఖశూన్యస్వభావేషు పదార్థేషు స్థాయినిత్యసుఖవస్తుత్వబుద్ధిరిత్యర్థః, తస్యాః రాగాదిహేతుత్వం స్ఫుటం, రాగాదయస్సంస్కారాః- తే చ గ్రాహకాభిమానారూఢస్య సూక్ష్మచిత్తసంతానస్య ప్రదేశాన్తరం నీయమానస్య ప్రతిక్షణముపజాయమానస్య దీపసన్తానస్యేవ మాతృకుక్షిప్రవేశహేతవః గర్భగతస్య తదనన్తరభావినీ విషయజ్ఞప్తిర్విజ్ఞానం తదిదమాహ (తతశ్చిత్తాభిజ్వలనరూపమితి) (తతశ్చేతి) తదుత్తరోత్తరవిషయజ్ఞప్తిశ్చిత్తం- తేన సహజన్మవినాశభాజః స్పర్శవేదనాసంజ్ఞాచేతనావితర్కవిచారప్రీతిరేకాగ్రతా శ్రద్ధావీర్యస్మృతిప్రజ్ఞాదయః కుశలాకుశలరూపా ధర్మాః. ఏతే చిత్తచైత్తా నామాఖ్యాః (తతశ్చ పృథివ్యాదికఞ్చ రూపిద్రవ్యమితి) కాలాతిక్రమేణ పుంజీభావసిద్ధిరిత్యర్థః తత ఇన్ద్రియషట్కనిష్పత్తిమాహ (తత ఇతి) అత్ర స్పర్శశబ్దః చైత్తకుశలధర్మాన్తర్గతస్పర్శాదర్థాన్తరపరః- కాయవాచిత్వాత్ (తతో వేదనాదయ ఇతి) వేదనా సుఖదుఃఖాదిబుద్ధిః- ఆదిశబ్దేన తృష్ణోపాదానభవజాతిజరామరణశోకపరివేదనదుఃఖదౌర్మనస్యాని ఉపక్లేశరూపమదమానాదయః ఉపపాసాశ్చ గృహ్యన్తే, అత్ర తృష్ణా- వాక్కాయచేష్టా, భవశబ్దో ధర్మాధర్మవాచీ- తతస్స్కన్ధప్రాదుర్భావో జాతిః, మానసదుఃఖం దౌర్మనస్యం- అవిద్యాదిభిర్వేదనాదయః- వేదనాదిభిరవిద్యాదయః- అవిద్యాదిభిర్జన్మజరాదయః- తైరవిద్యాదయ ఇతి వా

క్తా ఇత్యనాదిరియమవిద్యాదికా ఽన్యోన్యమూలాచక్రపరివృత్తిః. ఏతచ్చ సర్వం పృథివ్యాదిభూతభౌతికసంఘాతమన్తరేణ నోపపద్యతే- అతస్సంఘాతభావాదికముపపన్నమితి. తత్రోత్తరం (క్షణసంఘాతభావానిమిత్తత్వాదితి) నైతదుపపద్యతే- ఏషామవిద్యాదీనాం పృథివ్యాదిభూతభౌతికసంఘాతభావం ప్రత్యనిమిత్తత్వాత్. న ఖల్వస్థిరాదిషు స్థిరత్వాదిబుద్ధ్యాత్మికా ఽవిద్యా తన్నిమిత్తా రాగద్వేషాదయో వా ఽర్థాన్తరస్య క్షణికస్య సంహతిహేతుతాం ప్రతిపద్యన్తే- శుక్తికారజతాదిబుద్ధిర్హి న శుక్త్యాద్యర్థసంహతిహేతుర్భవతి. కించ- యస్య క్షణికే స్థిరత్వబుద్ధిః- స తదైవ నష్ట ఇతి కస్య రాగాదయ ఉత్పద్యన్తే సంస్కారాశ్రయం స్థిరమేకం ద్రవ్యమనభ్యుపగచ్ఛతాం సంస్కారానువృత్తిరపి న శక్యా కల్పయితుమ్.

౧౯ ॥ సూ. ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్ ఇతశ్చ క్షణికత్వపక్షే జగదుత్పత్తిర్నోపపద్యతే- ఉత్తరక్షణోత్పత్తివేలాయాం పూర్వక్షణస్య వినష్టత్వాత్ తస్యోత్తరక్షణం ప్రతి హేతుత్వానుపపత్తేః. అభావస్య హేతుత్వే సర్వం సర్వత్ర సర్వదోత్పద్యేత. అథ పూర్వక్షణవర్తిత్వమేవ హేతుత్వమిత్యుచ్యతే- ఏవం తర్హి కస్మింశ్చిదేవ ఘటక్షణే తదుత్తరకాలభావినాం సర్వేషామేవ గోమహిషాశ్వకుడ్యపాషాణాదీనాం త్రైలోక్యవర్తినాం హేతుస్స్యాత్. అథైకజాతీయస్యైవ పూర్వక్షణవర్తినో హేతుత్వమిష్యతే- తథాపి సర్వదేశవర్తినాముత్తరక్షణభావినాం ఘటానామేక ఏవ పూర్వక్షణవర్తిఘటో హేతుస్స్యాత్. అథైకస్యైవ హేతురేక ఇతి మనుషే- తథాపి కస్యైకస్య కో హేతురితి న జ్ఞాయతే. అథ యస్మిన్ దేశే యో ఘటక్షణస్స్థితః- తద్దేశసమ్బన్ధిన ఏవోత్తరఘటక్షణస్య స హేతురితి- కిం దేశస్య స్థిరత్వం మనుషే. కించ చక్షురాదిసంప్రయుక్తస్యార్థస్య జ్ఞానోత్పత్తికాలే ఽనవస్థితత్వాన్న కస్య చిదర్థస్య జ్ఞానవిషయత్వం సంభవతి........ ....

౨౦ ॥ సూ. అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా. అసత్యపి హేతౌ కార్యముత్పద్యతే చేత్- సర్వం సర్వత్ర సర్వదోత్పద్యేతేత్యుక్తమ్. న కేవలముత్పత్తివిరోధ ఏవ- ప్రతిజ్ఞా చ భవతాముపరుధ్యేత. అధిపతిసహకార్యాలమ్బనసమనన్తరప్రత్యయాశ్చత్వారో విజ్ఞానోత్పత్తౌ హేతవ ఇతి వః ప్రతిజ్ఞా, అధిపతిః- ఇన్ద్రియం. అథ ప్రతిజ్ఞానుపరోధాయ ఘటక్షణే స్థిత ఏవ ఘటక్షణాన్తరోత్పత్తిరిష్య

స్యాదితరేతరప్రత్యయత్వం, ఉభయథాపి సార్థభేదః- వేదనాదిషు జన్మజరాదీనామన్తర్గతత్వాత్ (ఏతచ్చేతి) అవిద్యాదిభిస్సంఘాతః- సంఘాతాదవిద్యాదికమిత్యుపలభ్యమానం చక్రకమవిద్యాదిహేతుభూతసంఘాతానభ్యుపగమే తు నోపపద్యత ఇత్యర్థః. అవిద్యాదీనాం స్వరూపేణ కార్యకరత్వానుపపత్తిమాహ (శుక్తికేతి) న హి శుక్తికాదౌ రజతాదిభ్రమే సతి శుక్తికాద్వయం సంహతం భవతీత్యర్థః. యద్వా- న శుక్తిరఙ్గులీయకాదికార్యకరీ భవతీత్యర్థః. సూత్రాభిప్రేతం సహకారివైకల్యమాహ (కించేతి) సంస్కారేణేతి చేత్తత్రాహ (సంస్కారాశ్రయమితి) సంస్కారశ్చ తదాశ్రయశ్చ నష్ట ఇత్యర్థః -

౧౯ ॥ సూ. ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్ క్షణశబ్దః క్షణికపదార్థవాచీ. కిం దేశస్యేత్యాదిభాష్యానన్తరమిదమపి పదకపర్యాభిప్రేతం- యద్దేశసంతానస్థితో యో ఘటస్స తద్దేశసన్తానసమ్బన్ధిన ఉత్తరఘటక్షణస్య హేతురితి చేన్న- దేశాన్తరం నీయమానస్య తస్యాప్యుత్తరోత్తరం నీయమానస్య దేశాన్తరసమ్బన్ధిసన్తానదర్శనాదితి. ఉక్తం దూషణం న వస్తున్యేవ- జ్ఞానేపి తుల్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (కించేతి)................

౨౦ ॥ సూ. అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా. సహకారీ- ఆలోకాదిః- ఆలమ్బనం విషయః- సమనన్తరప్రత్యయః- అనన్తరపూర్వక్షణప్రత్యయః. అనుపరోధం శఙ్కతే (అథేతి) పూర్వక్షణస్యోత్తరక్షణానుప్ర

తే- తథాచసతి ద్వయోః కార్యకారణయోర్ఘటక్షణయోర్యౌగపద్యేనోపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత. నచ తథోపలభ్యతే. క్షణికత్వప్రతిజ్ఞా చైవం హీయేత. క్షణికత్వం స్థితమేవేతిచేత్ - ఇన్ద్రియసంప్రయోగజ్ఞానయోర్యౌగపద్యం ప్రసజ్యేత.....................................

౨౧ ॥ సూ. —ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్— ఏవం తావదసత ఉత్పత్తిర్నిరస్తా- సతో నిరన్వయవినాశోఽపి నోపపద్యత ఇత్యుచ్యతే, క్షణికత్వవాదిభిర్ముద్గరాభిఘాతాద్యనన్తరభావితయోపలబ్ధియోగ్యస్సదృశసన్తానావసానరూపః స్థూలోఽయః, సదృశసన్తానే ప్రతిక్షణభావీ చానుపలబ్ధ్యనర్హస్సూక్ష్మశ్చ యో నిరన్వయో వినాశః, ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధశబ్దాభ్యామభిధీయతే, తౌ న సంభవత ఇత్యర్థః. కుతః (అవిచ్ఛేదాత్) సతో నిరన్వయవిచ్ఛేదాసంభవాత్, అసమ్భవశ్చ, సత ఉత్పత్తివినాశౌ నామావస్థాన్తరాపత్తిరేవ, అవస్థాయోగితు ద్రవ్యమేకమేవస్థిరమితి కారణాదనన్యత్వం కార్యస్యోపపాదయద్భిరస్మాభిః * తదనన్యత్వమిత్యత్ర ప్రతిపాదితః, నిర్వాణస్య దీపస్య నిరన్వయవినాశదర్శనాదన్యత్రాప్యపి వినాశో నిరన్వయోఽనుమీయత ఇతి చెన్న, ఘటశరావాదౌ మృదాదిద్రవ్యానువృత్త్యుపలబ్ధ్యా సతో ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరేవ వినాశ ఇతి నిశ్చితే సతి ప్రదీపాదౌ సూక్ష్మదశాపత్త్యాప్యనుపలమ్భోపపత్తేః తత్రాప్యవస్థాన్తరాపత్తికల్పనస్యైవ యుక్తత్వాత్.........

౨౨ ॥ సూ, —ఉభయథాచదోషాత్— క్షణికత్వవాదిభిరభ్యుపేతా తుచ్ఛాదుత్పత్తిరుత్పన్నస్య తుచ్ఛతాపత్తిశ్చ నసంభవతీత్యుక్తం, తదుభయప్రకారాభ్యుపగతౌ దోషశ్చ భవతి- తుచ్ఛాదుత్పత్తౌ తుచ్ఛాత్మకమేవ కార్యం స్యాత్, యద్ధి యస్మాదుత్పద్యతే, తత్తదాత్మకం దృష్టం- యథా మృత్సువర్ణాదేరుత్పన్నం మణిముకుటాది మృత్సువర్ణాద్యాత్మకం దృష్టం, నచ జగత్తుచ్ఛాత్మకం భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే, నచ ప్రతీయతే, సతో నిరన్వయవినాశే సత్యేకక్షణాదూర్ధ్వం కృత్స్నస్య జగతస్తుచ్ఛతాపత్తిరేవ స్యాత్, పశ్చాత్తుచ్ఛాజ్జగదుత్పత్తౌ అనన్తరోక్తం తుచ్ఛాత్మకత్వమేవ స్యాత్, అత ఉభయథాపి దోషాన్న భవదుక్తప్రకారావుత్పత్తినిరోధౌ.....................

౨౩ ॥ సూ, —ఆకాశే చావిశేషాత్— బాహ్యాభ్యన్తరవస్తునః స్థిరత్వప్రతిపాదనాయ ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధయోస్తుచ్ఛరూపతా నిరాకృతా- తత్ప్రసంగేన తాభ్యాం సహ తుచ్ఛత్వేన సౌగతైః పరిగణితస్యాకాశస్యాపి తుచ్ఛతా ప్రతిక్షిప్యతే, ఆకాశే చ నిరుపాఖ్యతా న యుక్తా, భావరూప

త్తౌ యుగపదుపలబ్ధిప్రసంగః- క్షణికత్వహానిశ్చేతి దూషణద్వయమాహ (తథాచేత్యాది) శఙ్కతే (క్షణికత్వమితి) (క్షణికత్వం స్థితమేవేతి చేదితి) ఉత్తరక్షణః పూర్వక్షణవర్తీ చేదిత్యర్థః, దూషయతి (ఇన్ద్రియసంప్రయోగజ్ఞానయోర్యౌగపద్యం ప్రసజ్యేతేతి) తతశ్చ కార్యకారణభావాభావప్రసంగ ఇత్యర్థః, యుగపదుపలబ్ధిప్రసంగశ్చార్థసిద్ధః. జ్ఞానతత్కారణయోర్యౌగపద్యప్రసంగః ప్రదర్శనార్థః- అర్థేష్వపి కారణభూతఘటక్షణకార్యభూతఘటక్షణయోర్యౌగపద్యప్రసంగ ఇత్యభిప్రాయః

౨౧ ॥ సూ, —ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్— (తదనన్యత్వమిత్యత్ర ప్రతిపాదిత ఇతి) వస్త్వన్తరానుపలబ్ధేర్బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనామన్యథోపపత్తేశ్చేత్యర్థః (నిర్వాణస్యేతి) అబాధితప్రత్యభిజ్ఞయా మృదనువృత్తౌ సత్యాం న తదపహ్నవో యుక్తః. దృష్టేనాదృష్టకల్పనం హి యుక్తం న తు దృష్టహానమిత్యర్థః ....

౨౨ ॥ సూ, —ఉభయథాచదోషాత్— నచ ప్రతీయతే- న తుచ్ఛత్వేన ప్రతీయత ఇత్యర్థః...........

౨౩ ॥ సూ —ఆకాశేచావిశేషాత్— (బాహ్యేత్యాది) క్షణికత్వదూషణోపయుక్తత్వాభావాత్ ప్రసఙ్గ

త్వేనాభ్యుపగతపృథివ్యాదివదాకాశస్యాపి అబాధితప్రతీతిసిద్ధత్వావిశేషాత్, ప్రతీయతే హ్యాకాశో ఽత్ర శ్యేనః పతత్యత్ర గృధ్ర ఇతి శ్యేనాదిపతనదేశత్వేన, నచ పృథివ్యాద్యభావమాత్రమాకాశ ఇతి వక్తుం శక్యం, వికల్పాసహత్వాత్, పృథివ్యాదేః ప్రాగభావః, ప్రధ్వంసాభావః ఇతరేతరాభావః, అత్యన్తాభావో వా ఆకాశః, సర్వథాప్యాకాశప్రతీత్యనుపపత్తిస్స్యాత్, ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావయోరాకాశత్వే పృథివ్యాదిషు వర్తమానేషు ఆకాశప్రతీత్యయోగాత్ నిరాకాశం జగత్స్యాత్, ఇతరేతరాభావస్యాకాశత్వేపి ఇతరేతరాభావస్య తత్తద్వస్తుగతత్వేన తేషామన్తరాళే ఆకాశప్రతీతిర్న స్యాత్. అత్యన్తాభావస్తు పృథివ్యాదీనాం నసమ్భవతి, అభావస్య విద్యమానపదార్థావస్థావిశేషత్వోపపాదనాచ్చాకాశస్యాభావరూపత్వేపి ననిరుపాఖ్యత్వం. అణ్డాన్తర్వర్తిన ఆకాశస్య త్రివృత్కరణోపదేశప్రదర్శితపఞ్చీకరణేన రూపవత్త్వాచ్చాక్షుషత్వేప్యవిరోధః ....

౨౪ ॥ సూ. — అనుస్మృతేశ్చ — పూర్వప్రస్తుతం వస్తునః స్థిరత్వమేవోపపాద్యతే. అనుస్మరణం- పూర్వానుభూతవస్తువిషయం జ్ఞానం, ప్రత్యభిజ్ఞానమిత్యర్థః, తదేవేదమితి సర్వం వస్తుజాతమతీతకాలానుభూతం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, నచ భవద్భిర్జ్వాలాదిష్వివ సాదృశ్యనిబన్ధనోయమేకత్వవ్యామోహ ఇతి వక్తుం శక్యం- వ్యాముహ్యతో జ్ఞాతురేకస్యానభ్యుపగమాత్, నహ్యన్యానుభూతే నైకత్వం సాదృశ్యం వా స్వానుభూతస్యాన్యోఽనుసన్ధత్తే- అతో భిన్నకాలవస్త్వాశ్రయసాదృశ్యానుభవనిబన్ధనమేకత్వవ్యామోహం వదద్భిర్జ్ఞాతురేకత్వమవశ్యాశ్రయణీయమ్, నచ జ్ఞేయేష్వపి ఘటాదిషు జ్వాలాదిష్వివ భేదసాధనప్రమాణముపలభామహే- యేన సాదృశ్యనిబన్ధనాం ప్రత్యభిజ్ఞాం కల్పయేమ. యదపి చేదముచ్యతే- ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం ఘటాదేః క్షణికత్వం సిధ్యతి- ప్రత్యక్షం తావద్వర్తమానార్థవిషయమవర్తమానాద్వస్తునో వ్యావృత్తం స్వవిషయమవగమయతి- నీలమివ పీతాత్- ఏవం చ భూతభవిష్యద్భ్యాం వర్తమానస్య వస్త్వన్తరత్వమవగతం భవతి, అనుమానమపి- అర్థక్రియాకారిత్వాత్సత్త్వాచ్చ ఘటాదిః క్షణికః- యదక్షణికం శశవిషాణాది- తదనర్థక్రియాకార్యసచ్చ. తథా అన్త్యఘటక్షణసత్త్వాత్పూర్వఘటక్షణసత్త్వాని వినాశీని- ఘటక్షణసత్త్వాత్- అన్త్యఘటక్షణసత్త్వవదితి. తచ్చ కార్యకారణభావానుపపత్త్యాదిభిః పూర్వమేవ నిరస్తమ్, కించ- ప్రత్యక్షగమ్యా వర్తమానస్యావర్తమానాద్వ్యావృత్తిర్న వర్తమానస్య వస్త్వన్తరత్వమవగమయతి- అపితు వర్తమానకాలయోగితామాత్రం, నచ తావతా వస్త్వన్తరత్వం సిధ్యతి- తస్యైవ కాలాన్తరయోగసమ్భవాత్, యత్తు సత్త్వాదర్థ

గాత్సంగతిరిత్యర్థః (చాక్షుషత్వేప్యవిరోధ ఇతి) అనేనానుమేయత్వమప్యనుమతమితి గమ్యతే. యద్వా- చాక్షుషమేవ- తథాపి తత్ప్రయుక్తవిరోధో నాస్తీత్యర్థః ....

౨౪ ॥ సూ. — అనుస్మృతేశ్చ — ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. స్మృతిసాదృశ్యాదనుస్మృతిశబ్దేనాభిధానమ్ (ఘటాదిషు జ్వాలాదిష్వివేతి) ఉత్పత్తివినాశసామగ్ర్యనువృత్త్యభావాదిత్యర్థః (తచ్చ కార్యకారణేతి) తర్కానుగృహీతప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షేణ తర్కవిరుద్ధమనుమానం బాధితమిత్యర్థః, కార్యకారణభావానుపపత్త్యాదిభిరితి ప్రత్యక్షానుమానసాధారణం దూషణముక్తం. అథ ప్రత్యక్షస్య క్షణికవిషయత్వం దూషయతి (కించేతి) (తస్యైవేతి) యథా వస్తునో నీలత్వోత్పలత్వయోగో న వస్త్వన్తరత్వసాధకః- తథా కాలద్వయయోగోపి సమ్భవతీత్యర్థః. అనుమానద్వయమపి దూషయతి (యత్త్వితి) తదభిమతవిపరీతసాధనత్వాత్- విపర్యయేణాపి వ్యాప్తిసద్భావాత్- విరుద్ధం- విపరీతసా

క్రియాకారిత్వాచ్చేతి క్షణికత్వే హేతుద్వయముక్తం- తదభిమతవిపరీతసాధనత్వాద్విరుద్ధం- సత్త్వాదర్థక్రియాకారిత్వాద్వా ఘటాదిస్థాస్ను- యదస్థాస్ను- తదసదనర్థక్రియాకారిచ- యథా శశవిషాణమిత్యపిహివక్తుంశక్యం, కించ- అర్థక్రియాకారిత్వమక్షణికత్వమేవసాధయేత్- క్షణధ్వంసినోహివ్యాపారాసంభవాదర్థక్రియాకారిత్వంనసమ్భవతీత్యుక్తమ్, తథాఽన్త్యఘటక్షణస్య హేతుతో నాశదర్శనాదితరేపి ఘటక్షణా హేత్వపేక్షవినాశాస్స్యరిత్యాముద్గరాదిహేతూపనిపాతాత్ స్థాస్నుత్వమేవ. నచవాచ్యం నముద్గరాదయోవినాశహేతవః- అపితు కపాలాదివిసదృశసన్తానోత్పత్తిహేతవఇతి, కపాలత్వావస్థాపత్తిరేవ ఘటాదీనాం వినాశఇత్యుపపాదితత్వాత్, కపాలోత్పత్తివ్యతిరిక్తత్వాభ్యుపగమేపి వినాశస్య- వినాశహేతుత్వమేవ ముద్గరాదేరానన్తర్యాద్యుక్తం, అతః ప్రత్యభిజ్ఞయాస్థిరత్వమవగమ్యమానం నకేనాపి ప్రకారేణాపహ్నోతుంశక్యమ్, పూర్వాపరకాలసమ్బన్ధ్యర్థైక్యవిషయాయాః ప్రత్యభిజ్ఞాయాఅన్యవిషయత్వం బ్రువన్నీలాదిజ్ఞానానామపి నీలాదేరర్థాన్తరవిషయత్వంబ్రూయాత్ కించ ప్రమాతృప్రమేయయోఃక్షణికత్వంవదద్భిరర్వాగ్ దృష్ట్యవధారణతత్స్మరణపూర్వకానుమానాభ్యుపగమోపిదుశ్శకః,తథాహిదంక్షణికమిత్యాది ప్రతిజ్ఞాపూర్వకహేతూపన్యాసాదికమపినోపపద్యతే భవతాం ప్రతిజ్ఞోపక్రమక్షణఏవ వక్తుర్వినష్టత్వాత్,నహ్యన్యేనోపక్రాన్తమజానద్భిరన్యైస్సమాపయితుంశక్యం.

౨౬ ॥ సూ. ——నాసతోదృష్టత్వాత్—— ఏవంతావద్వైభాషికసౌత్రాన్తికయోర్బాహ్యార్థాస్తిత్వవాదినోస్సాధారణాని దూషణాన్యుక్తాని, తత్ర యదుక్తం సంప్రయుక్తస్యార్థస్య జ్ఞానోత్పత్తికాలేఽనవస్థితత్వాన్నకస్యచిదర్థస్య జ్ఞానవిషయత్వంసంభవతీతి- తత్రసౌత్రాన్తికః ప్రత్యవతిష్ఠతే- నజ్ఞానకాలేఽనవస్థానమర్థస్య జ్ఞానావిషయత్వహేతుః- జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమేవ హి జ్ఞానవిషయత్వమ్. నచైతావతా చక్షురాదేర్జ్ఞానవిషయత్వప్రసంగః- స్వాకారసమర్పణేన జ్ఞాన

హేసాధకమిత్యర్థః. విపరీతవ్యాప్తిందర్శయతి (సత్త్వాదితి) ప్రకరణసమత్వముక్తం-అర్థక్రియాకారిత్వస్యహేతోఽభిమతవిరుద్ధస్యైవ సాధకత్వమాహ (కించేతి) వ్యాపారాసమ్భవాత్- వ్యాపారస్య హేతుత్వమాశ్రయత్వంచ నసమ్భవతి ఉత్పత్త్యనన్తరక్షణఏవవినష్టత్వాత్. అతోనాభిమతకార్యకరత్వమిత్యర్థః. సమీహితవిపర్యయసాధనోవిరుద్ధఇతివిరుద్ధలక్షణం. ఘటక్షణసత్త్వస్య హేతోస్సాధకత్వమాహ (తథాన్త్యేతి) (ఆనన్తర్యాద్యుక్తమితి) నహి ఘటేతిష్ఠతి కపాలోత్పత్తిః- అపితు వినాశాదనన్తరమేవోత్పత్తిః- ముద్గరాభిఘాతాద్యనన్తరభావీ వినాశఇత్యనన్తరభావినంప్రతి హేతుత్వంయుక్తం- నతు వ్యవహితంప్రతీత్యభిప్రాయః. (పూర్వేతి) జ్ఞానం యథాస్వవిషయం దర్శయతి- తస్య తథాత్వమేవ- అన్యథాఽతిప్రసంగఇత్యర్థః (కించేత్యాది) ప్రమాతృప్రమేయయోరిత్యాదినా స్వార్థానుమానస్య దుర్వచత్వముక్తం- తథేత్యాదినా పరార్థానుమానానుపపత్తిరుక్తా. నచ ప్రత్యభిజ్ఞాయాస్సామగ్ర్యనుపపత్తిర్వక్తుం శక్యతే- సంస్కారసచివేన్ద్రియసంప్రయోగస్య సామగ్రీత్వాత్. లికుచస్యకర్పూరసాహచర్యాద్విలక్షణకార్యకరత్వం దృష్టం- తద్వత్- అతీతవిషయేస్మృతిత్వాత్. సన్నిహితవిషయేనుభవత్వాత్- ప్రత్యభిజ్ఞాస్వరూపందుర్ఘటమితిచేన్న- ఏకజ్ఞానతయైవావభాసమానత్వాత్. సమ్ప్రతిపన్నైకజ్ఞానవదేకత్వంహి ప్రతీయతే. నాపివిషయానుపపత్తిః- ఏకస్య వస్తునః కాలద్వయసమ్బన్ధవిషయత్వాత్ కాలవిశిష్టాకారే కాలాన్తరాన్వయపరత్వాభావాత్.............. ..

౨౬ ॥ సూ. ——నాసతోదృష్టత్వాత్—— సౌత్రాన్తికస్య ప్రత్యవస్థానావసరందర్శయతి- (తత్రయదుక్తమితి) * ఉత్తరోత్పాదేచేత్యాదిసూత్రషట్కం దృష్టముఖేనదూషణపరం-అతోదృష్టానుబన్ధిదూషణాన

హేతోరేవ జ్ఞానవిషయత్వాభ్యుపగమాత్, జ్ఞానే స్వాకారసమర్పణే వినష్టోప్యర్థో జ్ఞానగతేన నీలాద్యాకారేణానుమీయతే, నచ పూర్వపూర్వజ్ఞానేనోత్తరోత్తరజ్ఞానాకారసిద్ధిః నీలజ్ఞానసన్తతౌ పీతజ్ఞానానుత్పత్తిప్రసంగాత్, అతోర్థకృతమేవ జ్ఞానవైచిత్ర్యమితి, అత్రోచ్యతే (నాసతోదృష్టత్వాదితి) యోయం జ్ఞానే నీలాద్యాకార ఉపలభ్యతే- సవినష్టస్యాసతోర్థస్యాకారో భవితుం నార్హతి, కుతః (అదృష్టత్వాత్) నఖలు ధర్మిణి వినష్టే తద్ధర్మస్యార్థాన్తరే సఙ్క్రమణం దృష్టం, ప్రతిబిమ్బాదికమపి స్థిరస్యైవ భవతి, తత్రాపి ధర్మమాత్రస్య, అతోర్థవైచిత్ర్యకృతం జ్ఞానవైచిత్ర్యమర్థస్య జ్ఞానకాలే ఽవస్థానాదేవ భవతి, పునరపి సాధారణం దూషణమాహ,

౨౮ ॥ సూ, —ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః— ఏవం క్షణికత్వాసదుత్పత్త్యహేతుకవినాశాద్యభ్యుపగమే ఉదాసీనానాం అనుద్యుక్తానామపి సర్వార్థసిద్ధిస్స్యాత్, ఇష్టప్రాప్తిరనిష్టనివృత్తిర్వా ప్రయత్నాదిభిస్సాధ్యతే- క్షణధ్వంసే హి సర్వేషాం భావానాం పూర్వపూర్వం వస్తు తద్గతో వా విశేషః సంస్కారాదికో విద్యాదిర్వా ఉత్తరత్ర న కశ్చిదనువర్తత ఇతి ప్రయత్నాదిసాధ్యం నకించిదస్తి, ఏవం సత్యహేతుసాధ్యత్వాత్సర్వసిద్ధీనాముదాసీనానామప్యైహికాముష్మికఫలం మోక్షశ్చ సిధ్యేత్, —సముదాయాధికరణం సమాప్తమ్—

౨౯ ॥ సూ, —నాభావ ఉపలబ్ధేః— విజ్ఞానమాత్రాస్తిత్వవాదినో యోగాచారాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే, యదుక్తమర్థవైచిత్ర్యకృతం జ్ఞానవైచిత్ర్యమితి- తన్నోపపద్యతే- అర్థవత్ జ్ఞానానామేవ సాకారాణాం స్వయమేవ విచిత్రత్వాత్, తచ్చ స్వరూపవైచిత్ర్యం వాసనావశాదేవోపపద్యతే, వాసనాచ విలక్షణప్రత్యయప్రవాహ ఏవ, యద్ఘటాకారజ్ఞానం కపాలాకారజ్ఞానస్యోత్పాదకం

న్తరం సౌత్రాన్తికావసరః దృష్టానుబన్ధి దూషణపరిహారార్థః. యోగాచారమతమాశఙ్క్య దూషయతి (నచపూర్వేతి) వినష్టస్యాకారః ప్రతిబిమ్బిత ఇత్యత్రాహ (ప్రతిబిమ్బాదికమితి) ఆదిశబ్దేన స్ఫటికే జపాకుసుమస్య ఛాయాపత్తిర్వివక్షితా (తత్రాపీతి) న కేవలం ధర్మమాత్రస్య ప్రతిబిమ్బో దృష్టః- ధర్మిణ్యేవ తు దృష్ట ఇత్యర్థః..............

౨౮ ॥ సూ. —ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః— ఉదాసీనానామర్థసిద్ధేరనిష్టత్వమాహ (ఇష్టేతి) ప్రయత్నసాధ్యత్వాసమ్భవమాహ (క్షణధ్వంసే హీతి) స్వర్గాదిహేతుభూతవిశేషస్సంస్కారాదిః. మోక్షహేతుభూతవిశేషో విద్యాదిః. —సముదాయాధికరణం సమాప్తమ్—

౨౯ ॥ సూ. —నాభావ ఉపలబ్ధేః— కిమర్థశూన్యజ్ఞానవాదే జగదుత్పత్తిస్సంభవతి- నేతి. సపక్షస్సమీచీనయుక్తిమూలకః- నేతి. ఘటాద్యాకారో జ్ఞానాకారః- ఉతార్థాకార ఇతి. కిమర్థాసాధారణ్యం నామ తత్తదర్థసారూప్యం- ఉతార్థసమ్బద్ధ ఇతి- కిం ఘటాద్యాకారాతిరేకేణార్థవ్యవహారానుగుణ్యం నామ జ్ఞానాకారో భాసతే నవేతి- యదా ఆకారాన్తరం న భాసతే- యదాచార్థసారూప్యలక్షణమర్థాసాధారణ్యం- తదా ఘటాద్యాకారో విజ్ఞానాకార ఇతి విజ్ఞానమాత్రవాదస్య సమ్యగ్యుక్తిమూలత్వాత్ తత్ర జగదుదయసమ్భవః- యదా జ్ఞానస్య తత్తదర్థవ్యవహారానుగుణ్యమాకారాన్తరం భాసతే, యదాచార్థాసాధారణ్యం తత్సమ్బద్ధలక్షణః- తదా ఘటాద్యాకారస్య జ్ఞానాకారత్వాభావాద్యోగాచారమతస్య యుక్తిశూన్యతయా తత్పక్షే న జగదుత్పత్తిసమ్భవః. వైచిత్ర్యం కథమిత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) విజాతీయజ్ఞానోత్పత్తిః కథమిత్యత్రాహ (యద్ఘటాకారేతి) సజాతీయజ్ఞానసన్తానేషు చరమజ్ఞానం విజాతీయోత్పాదనశక్తమిత్యర్థః. ఘటార్థాభ్యుపగమేపి విజాతీయఘటాదేర్విజాతీయకపాలాద్యుత్పాదకత్వం- తథేతిభా

తస్య తథావిధస్యోత్పాదకం తత్పూర్వఘటజ్ఞానం- తస్యచ తథావిధస్యోత్పాదకం తతఃపూర్వఘటజ్ఞానమిత్యేవంరూపః ప్రవాహ ఏవ వాసనేత్యుచ్యతే, కథం బహిష్ఠసర్షపమహీధరాదేరాకారభేదస్తరస్య జ్ఞానస్యేష్యత్యతే, ఇత్థం అర్థస్యాపి వ్యవహారయోగ్యత్వం జ్ఞానప్రకాశాయత్తం-అన్యథా స్వపరవేద్య యోరసతిశయప్రసంగాత్. ప్రకాశమానస్యచజ్ఞానస్య సాకారత్వమవశ్యాశ్రయణీయం- నిరాకారస్య ప్రకాశాయోగాత్. ఏకశ్చాయమాకార ఉపలభ్యమానో జ్ఞానస్యైవ. తస్యచ బహిర్వదవభాసోపిభ్రమకృతః. జ్ఞానార్థయోస్సహోపలమ్భనియమాచ్చ జ్ఞానాదవ్యతిరిక్తోఽర్థః. కించ- బాహ్యమర్థమభ్యుపేయద్భిరపి ఘటపటాదివిజ్ఞానేషు జ్ఞానస్య తత్తదర్థాసాధారణ్యం తత్తదర్థసారూప్యమన్తరేణ నోపపద్యత ఇత్యవశ్యం జ్ఞానేఽర్థసరూపం రూపమాస్థేయం- తావతైవ సర్వవ్యవహారోపపత్తేః తద్వ్యతిరిక్తార్థకల్పనానిష్ప్రమాణికా. అతో విజ్ఞానమాత్రమేవతత్త్వం, న బాహ్యోర్థోఽస్తీతి ....

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (నాభావ ఉపలబ్ధేరితి) జ్ఞానాతిరిక్తస్యార్థస్యాభావో వక్తుం న శక్యతే. కుతః (ఉపలబ్ధేః) జ్ఞాతురాత్మనోఽర్థవిశేషవ్యవహారయోగ్యతాఽఽపాదనరూపేణ జ్ఞానస్యోపలబ్ధేః. ఏవమేవ హి సర్వే లౌకికాః ప్రతియన్తి- ఘటమహం జానామీతి. ఏవంరూపేణ సకర్మకేణ సకర్తృకేన జ్ఞాధాత్వర్థేన సర్వలోకసాక్షికమపరోక్షమవభాసమానేనైవ జ్ఞానమాత్రమేవ పరమార్థ ఇతి సాధయన్తస్స్వలోకోపహాసోపకరణం భవన్తీతి వేదవాదచ్ఛద్మప్రచ్ఛన్నబౌద్ధనిరాకరణే నిపుణతరం ప్రపఞ్చితమ్, యత్తు * సహోపలమ్భనియమాదభేదో నీలతద్ధియోరితి- తత్స్వవచనవిరుద్ధం- సాహిత్యస్యార్థభేదహేతుకత్వాత్, తదర్థవ్యవహారయోగ్యతైకస్వరూపస్య జ్ఞానస్య తేన సహోపలమ్భనియమస్తస్మాదవైలక్షణ్యాసాధనమితి చ హాస్యమ్, నిరన్వయవినాశినాం జ్ఞానానామనువర్తమానస్థిరాకారవిరహాద్వాసనా చ దురుపపాదా వినష్టేన పూర్వజ్ఞానేనానుత్పన్నముత్తరజ్ఞానం కథం వాస్యతే, అతో జ్ఞానవైచిత్ర్యమర్థవైచిత్ర్యకృతమేవ, తత్తదర్థవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపతయా సాక్షాత్ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్య తత్తదర్థసమ్బ

వః (జ్ఞానార్థయోరితి(ద్విచన్ద్రజ్ఞానే చన్ద్రద్వయసహోపలమ్భనియమాద్ద్వితీయచన్ద్రస్య చన్ద్రాదవ్యతిరిక్తత్వం తద్వదితి భావః (కిఞ్చేత్యాది) జ్ఞానానామేవ వాసనావశాద్వైచిత్ర్యోపపత్తేశ్చరమజ్ఞానస్యైవార్థవద్విజాతీయోత్పాదనశక్తత్వాచ్చ జ్ఞానానాం సాకారతయైవ ప్రకాశమానత్వేన ఆకారద్వయానుపలబ్ధ్యా జ్ఞానస్యైవ తత్తదాకారభాక్త్వాచ్చ సహోపలమ్భనియమాచ్చ బాహ్యార్థాభ్యుపగమేపి జ్ఞానస్య తత్తదర్థాసాధారణ్యస్య తత్తదర్థసారూప్యనిబన్ధనత్వాచ్చ తావతైవ సర్వవ్యవహారోపపత్తేశ్చ జ్ఞానమాత్రమేవతత్త్వమిత్యర్థః..............................

(ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాది) (జ్ఞాతురాత్మనోర్థవిశేషవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపేణేతి) అనేన నిరాకారస్య ప్రకాశాయోగాదితి హేతుః ప్రత్యుక్తః- న నీలాదిర్జ్ఞానాకారః- తత్తన్నీలాద్యర్థవ్యవహారానుగుణ్యమేవ జ్ఞానస్యాకార ఇత్యస్యార్థస్యోక్తత్వాత్. ఉపలబ్ధిం దర్శయతి (ఏవమేవహీతి) (ఏవంరూపేణేతి) జ్ఞానం సకర్మకం సకర్తృకమేవ భాసతే- తత్ర జ్ఞానమాత్రస్యైవ పారమార్థ్యం కిమనేనైవ జ్ఞానేన సాధ్యతే- ఉత జ్ఞానాన్తరేణ. చరమః పక్షోఽనుపలబ్ధినిరస్తః ప్రథమే చ సకర్మకే చ సకర్తృకే జ్ఞానేఽపరోక్షం భాసమానే తత్ర కస్యచిదంశస్యాపారమార్థ్యే తదన్యస్యాప్యపారమార్థ్యప్రసంగః. తస్మాదపరోక్షసిద్ధా సర్వం జ్ఞానవత్ సత్యమిత్యర్థః (యత్త్వితి) సాహిత్యం ద్వయోరేవేతి తద్భేదసాధకమ్. ఉపలమ్భనియమో భిన్నేష్వభిన్నేష్వపి నాస్తీత్యసాధారణానైకాన్తికత్వమ్. కిఞ్చ- భేదహేతోర్నియమో భేదస్యైవ సాధక ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం తదర్థేత్యాది, తత్తదసాధారణ్యస్య తత్తత్సారూప్యనిబన్ధనత్వం పరిహరతి(తత్తదర్థేతి)

ర్థాయత్తం తత్తదసాధారణ్యమ్, సమ్బన్ధశ్చ సంయోగలక్షణః- జ్ఞానమపి ద్రవ్యమేవ; ప్రభాద్రవ్యస్య ప్రదీపగుణభూతస్యేవ జ్ఞానస్యాప్యాత్మగుణభూతస్య ద్రవ్యత్వమవిరుద్ధమిత్యుక్తం, అతో న బాహ్యార్థాభావః

యత్పునరేతైః స్వప్నజ్ఞానదృష్టాన్తేన జాగరితజ్ఞానానామపి నిరాలమ్బనత్వముక్తం తత్రాహ,

౨౮ ॥ సూ, —వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్— స్వప్నజ్ఞానవైధర్మ్యాజ్జాగరితజ్ఞానానామర్థశూన్యత్వం న యుజ్యతే వక్తుమ్, స్వప్నజ్ఞానాని హి నిద్రాదిదోషదుష్టకరణజన్యాని బాధితాని చ- జాగరితజ్ఞానాని తు తద్విపరీతానీతి తేషాం న తత్సామ్యమ్, సర్వేషాం చ జ్ఞానానామర్థశూన్యత్వే భవద్భిస్సాధ్యోఽప్యర్థో న సిధ్యతి- నిరాలమ్బనానుమాన(జ్ఞాన)స్యాప్యర్థశూన్యత్వాత్, తస్యార్థవత్త్వే జ్ఞానత్వస్యానైకాన్త్యాత్సుతరామర్థశూన్యత్వాసిద్ధిః..........................

౨౯ ॥ సూ. —న భావోఽనుపలబ్ధేః— న కేవలస్యార్థశూన్యస్య జ్ఞానస్య భావస్సమ్భవతి, కుతః- క్వచిదప్యనుపలబ్ధేః. న హ్యకర్తృకస్యాకర్మకస్య వా జ్ఞానస్య క్వచిదుపలబ్ధిః. స్వప్నజ్ఞానాదిష్వపి నార్థశూన్యత్వమితి ఖ్యాతినిరూపణే ప్రతిపాదితమ్.

ఉపలబ్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్

౩౦ ॥ సూ. —సర్వథానుపపత్తేశ్చ— అథ యస్సర్వశూన్య(త్వ)వాదీ మాధ్యమికః ప్రత్యవతిష్ఠతే శూన్యవాద ఏవ హి సుగతమతకాష్ఠా- శిష్యబుద్ధియోగ్యతానుగుణ్యేన హ్యర్థాభ్యుపగమాదినా క్షణికత్వాదయ ఉక్తాః- విజ్ఞానం బాహ్యార్థాశ్చ సర్వే న సన్తి- శూన్యమేవ తత్త్వం- అభావాపత్తిరేవ చ మోక్ష ఇత్యేవ బుద్ధస్యాభిప్రాయః. తదేవ హి యుక్తం- శూన్యస్యాహేతుసాధ్యతయా స్వతస్సిద్ధేః. సత ఏవ హి హేతురన్వేషణీయః. తచ్చ సద్భావాదభావాచ్చ నో(పప)త్పద్యతే. భావాత్తావన్న కస్యచిదుత్పత్తిర్దృష్టా- న హి ఘటాదిరనుపమృదితే పిణ్డాదికే జాయతే. నాప్యభావాదుత్పత్తిస్సమ్భవతి- నష్టే పిణ్డాదికే హ్యభావాదుత్పద్యమానం ఘటాదికమభావాత్మకమేవ స్యాత్, తథా స్వతః పరతశ్చోత్పత్తిర్న సమ్భవతి. స్వ

(సమ్బన్ధశ్చేతి) సాక్షాత్సమ్బన్ధస్సంయోగ ఇత్యర్థః. సంయోగో హి ద్రవ్యయోరిత్యత్రాహ (జ్ఞానమపీతి) ద్రవ్యస్య ద్రవ్యాన్తరధర్మతైకస్వరూపత్వం కథమితి శఙ్కాయాం ప్రదీపదృష్టాన్తేన పరిహరతి (ప్రభాద్రవ్యస్యేతి) ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (యత్పునరేతైరితి)

౨౮ ॥ సూ. —వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్— సోపాధికత్వం స్వప్నాదేర్మిథ్యాత్వాభ్యుపగమే నోక్తం సూత్రకారైః- తదేవ నాస్తీతి వక్ష్యతే ....

౨౯ ॥ సూ. —న భావోఽనుపలబ్ధేః— (క్వచిదపీతి) అస్యాయమభిప్రాయః- సుషుప్తౌ కేవలధర్మిస్వరూపస్ఫురణమేవ- న ధర్మభూతజ్ఞానస్యేతి. కథం క్వచిదనుపలబ్ధిః- స్వప్నే హ్యర్థశూన్యం జ్ఞానమిత్యత్రాహ (స్వప్నజ్ఞానాదిష్వపీతి)

—ఉపలబ్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్—

౩౦ ॥ సూ. —సర్వథానుపపత్తేశ్చ— కిం మాధ్యమికేనోక్తః సర్వశూన్యవాదస్సమ్భవతి- నేతి. కిం సర్వం కార్యం భావరూపం- ఉతాభావరూపమితి, సర్వకార్యేష్వపి భావ ఏవ కారణం- ఉతాభావ ఇతి. కిం భావాన్తరమభావరూపం- ఉత తుచ్ఛం నామార్థాన్తరమ్. యదా తుచ్ఛం నామార్థాన్తరమభావః- తదా సర్వకార్యేష్వభావ ఏవ కారణమితి కార్యస్యాప్యభావాత్మకతయా శూన్యవాద ఉపపన్నస్స్యాత్, యదా భావాన్తరమభావః- తదా సర్వకార్యేష్వభావ ఏవ కారణమితి కార్యస్యాపి భావరూపత్వాత్ సర్వశూన్యవాదోఽనుపపన్నస్స్యాత్ (అహేతుసాధ్యతయేతి) సతో హేత్వభావాదేవ శూన్యసిద్ధిః- న తు సాధకహేత్వన్తరాపేక్షయేత్యర్థః. కథం సతో హేత్వభావ ఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) (న హీతి)

తః స్వోత్పత్త్తావాత్మాశ్రయదోషప్రసంగాత్ ప్రయోజనాభావాచ్చ. పరతః పరోత్పత్తౌ పరత్వావిశేషాత్సర్వేషాం సర్వేభ్య ఉత్పత్తిప్రసఙ్గః. జన్మాభావాదేవ వినాశస్యాప్యభావః- అతశ్శూన్యమేవ తత్త్వం అతో జన్మవినాశసదసదాదయో భ్రాన్తిమాత్రం——నచ నిరధిష్ఠానభ్రమాసమ్భవాత్ భ్రమాధిష్ఠానం కిఞ్చిత్పారమార్థికం తత్త్వమాశ్రయితవ్యం- దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వాద్యపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తివదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తేః—అతశ్శూన్యమేవ తత్త్వమ్........................

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సర్వథానుపపత్తేశ్చేతి) సర్వథానుపపత్తేస్సర్వశూన్యత్వం చ భవదభిప్రేతం న సమ్భవతి. కిం భవాన్ సర్వం సదితి వా ప్రతిజానీతే- అసదితి వా- అన్యథా వా. సర్వథా భవదభిప్రేతం తుచ్ఛత్వం న సమ్భవతి- లోకే భావాభావశబ్దయోస్తత్ప్రతీత్యోశ్చ విద్యమానస్యైవ వస్తునోఽవస్థావిశేషగోచరత్వస్య ప్రతిపాదితత్వాత్. అతస్సర్వం శూన్యమితి ప్రతిజానతా సర్వం సదితి ప్రతిజానతేవ సర్వస్య విద్యమానస్యావస్థావిశేషయోగిత్వైవ ప్రతిజ్ఞాతా భవతీతి భవదభిమతా తుచ్ఛతా న కుతశ్చిదపి సిధ్యతి. కిం చ కుతశ్చిత్ప్రమాణాచ్ఛూన్యత్వముపలభ్య శూన్యత్వం సిసాధయిషతా తస్య ప్రమాణస్య సత్యత్వమభ్యుపేత్యం- తస్యాసత్యత్వే సర్వం సత్యం స్యాదితి సర్వథా సర్వశూన్యత్వం చానుపపన్నమ్.........

సర్వథానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

వినాశాదేవ జాయత ఇత్యర్థః (ప్రయోజనాభావాచ్చేతి) స్వయం విద్యమానత్వాదుత్పత్తినైరపేక్ష్యం ప్రయోజనాభావః. స్వసత్తాయా హ్యుత్పత్తేః ప్రయోజనం- పూర్వమేవ సత్త్వే నోత్పత్త్యా ప్రయోజనమ్. కిం సత ఉత్పత్తిః- ఉతాసతః. సచ్చేత్- నోత్పత్త్యపేక్షా. అసచ్చేత్- శశవిషాణవన్నోత్పత్తిరితి భావః——న చేత్యాది బ్రహ్మజ్ఞానవాదిచోద్యనిరాకరణమ్——పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

* సర్వథాశబ్దేన ప్రమాణవికల్పానుపపత్తిః ప్రమేయవికల్పానుపపత్తిశ్చ వివక్షితా. తత్ర ప్రమేయం వికల్పయతి (కిం భవానితి) (అన్యథా వా) కిముభయాత్మకత్వేన- ఉతానుభయాత్మకత్వేనేత్యర్థః. ఉభయాత్మకత్వేఽనుభయాత్మకత్వే చ అవస్థాన్తరాపత్తిరేవోక్తా స్యాత్- లోకప్రతీత్యా పరాభ్యుపగమప్రకారేణ వా సత్త్వాసత్త్వయోరవస్థావిశేషరూపత్వాత్. నహి శూన్యవాదిన ఉభయప్రకారాతిరేకేణ సాధనదూషణవ్యవహారసమ్భవః. ఘటత్వం స్వాపేక్షయా సత్- కపాలాపేక్షయా అసదిత్యుభయాత్మకత్వం. ఘటః స్వాపేక్షయా నాసన్- కపాలాపేక్షయా అసన్, అతోఽనుభయాత్మకత్వమప్యవస్థావిశేష ఇతి (సదితి ప్రతిజానత ఏవేతి) కిం సదితి వికల్పోపదృష్టాన్తార్థ ఇత్యుక్తం భవతి. ప్రమాణానుపపత్తిమాహ (కిఞ్చేతి) ప్రమాణశబ్దః ప్రమితేరప్యుపలక్షణార్థః. కిం సర్వం శూన్యమితి ప్రమితిస్తత్కారణం వా సత్యం- ఉత అసత్యం. సత్యం చేత్- న సర్వశూన్యత్వం అసత్యం చేత్- నితరామిత్యర్థః

అధికరణత్రయాత్మకో బౌద్ధమతనిరాసః, అణుహేతుకో భూతభౌతికసంహతిరూపః- స్కన్దహేతుకశ్చ పఞ్చస్కన్ధీరూప ఇత్యుభయహేతుకస్సముదాయ ఇతి పరే. చిత్తచైత్తహేతుకశ్చాభ్యన్తరో బాహ్యశ్చ భూతభౌతికసఙ్ఘాత ఇత్యపరే. తత్ర పఞ్చస్కన్ధీరూపసముదాయానాదరహేతుః పూర్వోక్తః * ఉభయథా చ దోషాదిత్యత్ర అవిద్యారాగాదీనాం వినాశస్సపరికరాత్ సమ్యక్ జ్ఞానాచ్చేత్- వినాశస్య నిర్హేతుకత్వప్రతిజ్ఞాభఙ్గః. స్వయమేవావిద్యావినాశశ్చేత్- సర్వముక్తిప్రసఙ్గః- మోక్షమార్గోపదేశానర్థక్యం చేతి పరే. తదయుక్తమ్ * ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిరితి సూత్రే ఐహికాముష్మికఫలసాధనప్రవృత్తివైయర్థ్యస్య వక్ష్యమాణతయా పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్ * నాసతోఽదృష్టత్వాదిత్యత్ర అభావాత్ భావోత్పత్తిరనుపపన్నా- అసతశ్శశవిషాణాదేస్సదుత్పత్త్యదర్శనాత్. అభావాదుత్పత్త్యభ్యుపగమే శశ

విషాణాదిభ్యోఽస్య స్ఫుటతరాదయో జాయేరన్నితి పరే. తచ్చాయుక్తం * ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్ ఇత్యత్ర ప్రాగభావాద్భావోత్పత్తౌ దూషణస్య దర్శితత్వాత్. తత్ర హి కార్యోత్పత్తిదశాయాం క్షణికస్య కారణస్యావస్థానాభావనిబన్ధనం దూషణం దర్శితమ్. దూషణభేదాన్న పునరుక్తిరితి చేన్న-దూషణభేదాభావాత్. కథఞ్చిద్దూషణభేదోత్ప్రేక్షణేఽప్యభావాద్భావోత్పత్త్యనుబన్ధితయా సర్వస్య దూషణస్యైకసూత్రాభిప్రేతత్వసమ్భవాత్-శబ్దవిరోధాభావాత్- పూర్వనిరోధాదితి హి శబ్దః. నహ్యత్రేదం దూషణం వివక్షితం-నత్వన్యదపి వక్షితమితి వక్తుం శక్యతే-నిరోధస్య శాబ్దత్వాత్తదనుబన్ధిదూషణస్య అభిప్రేతత్వాచ్చ. ఆభిప్రాయికత్వే హి యదేవాభిప్రేతవ్యం- నాన్యదితి కో నివారకః. పృథగ్యోగకరణమేవ నివారకమితి చేన్న- తస్యార్థాన్తరపరత్వేన ప్రయోజనవత్తరత్వాత్. క్షణికత్వప్రయుక్తదూషణస్య సాధారణత్వాదసాధారణదూషణేన సౌత్రాన్తికనిరసనం హి ప్రయోజనవత్తరం- అపేక్షితస్య శాబ్దత్వసమ్భవతి కథం తదుపేక్షణే నాన్యథాసిద్ధానపేక్షితార్థాన్తరపరత్వాశ్రయణం యుక్తమ్. నీలాదిరాకార ఇతి పదద్వయాధ్యాహారస్తదా స్యాదితి చేత్- తవాపి తుల్యం- భావస్యోత్పత్తిరితి పదద్వయాధ్యాహారేణ హి భవద్యోజనా. నన్వేవం తర్హి * ఉదాసీనానామిత్యనన్తరసూత్రే కథం సాధారణదూషణోక్తిః. న- పరపక్షేష్వసాధారణదూషణాన్వితేషు సాధారణదూషణమప్యనుసన్ధేయమితి ప్రదర్శనార్థత్వాత్తదుక్తేః * వైధర్మ్యాచ్చేత్యాదిసూత్రవ్యాఖ్యానం పరేషాం స్వపక్షవిరుద్ధం- కృత్స్నప్రపఞ్చమిథ్యాత్వనిరాసకత్వాత్తస్య సూత్రస్య. నను న విరోధః- జ్ఞానార్థయోరభేదో యోగాచారాభిమతః- వయం తు భేదమఙ్గీకృత్య అర్థమిథ్యాత్వం బ్రూమ ఇతి చేత్- అర్థమిథ్యాత్వస్యైవ యోగాచారాభిమతత్వాత్- అన్యథా జ్ఞానమిథ్యాత్వార్థసత్యత్వయోరన్యతరప్రసఙ్గాత్. నన్వర్థతుచ్ఛత్వం తదభిమతం- వయం తు తన్నిరాసేనానిర్వాచ్యత్వం బ్రూమ ఇతి చేత్. తుచ్ఛత్వమితి కిమప్రతీతత్వం వివక్షితం- ఉత ప్రతీతత్వేఽపి బాధార్హత్వమ్. న తావదప్రతీతత్వం యోగాచారాభిమతం- సహోపలమ్భనియమస్య తైరుచ్యమానత్వాత్. ద్వితీయే తు శబ్దవైషమ్యమేవ తేషాం యుష్మాకం చ- ప్రతీతత్వే సతి బాధార్హత్వస్య ఉభయాభిమతత్వాచ్చ. అస్తు వా కిఞ్చిద్వైషమ్యం భవతాం గ్రన్థేష్వన్యగ్రన్థాత్- తదానీమపి సూత్రం విరుద్ధం- కారణదోషబాధకప్రత్యయయోరనిర్వాచ్యపక్షేఽప్యపాదితోపపత్తేరవిశిష్టత్వాత్. నహ్యనిర్వాచ్యపక్షాస్పర్శీ కశ్చిదుపాధిః సూత్రతః వ్యాఖ్యాతశ్చ- అతో విరుద్ధత్వం స్థితమ్ * న భావోఽనుపలబ్ధేరితి- ఉత్తరోత్తరజ్ఞానవైచిత్ర్యహేతుతయా సుగతాభిమతానామనాదివాసనానాం న భావః- అర్థానుపలబ్ధేః. యద్వా- అర్థేనాశ్రయేణ వినా ధీవైచిత్ర్యహేతుభూతవాసనానుపలబ్ధేశ్చ. అర్థోపలబ్ధినిబన్ధనా స్థిరాశ్రయనిష్ఠా హి వాసనేతి వ్యాఖ్యాతమ్. తత్రార్థాభావేఽపి స్వప్నానుభవజన్యాః పాశ్చాత్యస్మృతిహేతుభూతా వాసనా జాయన్తే- తద్వదిహాపి సమ్భవతీత్యుక్తే కిముత్తరమ్. స్వాప్నాని జ్ఞానాని చ న విషయశూన్యానీతి వక్తవ్యమితి చేత్- తర్హి హేత్వన్తరసాపేక్షయోజనాయామపి సూత్రస్య నైరపేక్ష్యసిద్ధ్యర్థం చరమహేతువిషయతయా వర్ణనం యుక్తం. అతోఽర్థశూన్యజ్ఞానానామనుపలబ్ధిపరాహతత్వప్రతిపాదనపరం సూత్రమిదం. వాసనానామాశ్రయానుపలబ్ధేరిహ పృథక్కథనమనపేక్షితం * అనుస్మృతేశ్చేతి సూత్రే తదవగమాత్. పూర్వానుభవజనితసంస్కారాశ్రయస్య స్థిరస్యాభావే ప్రతిసన్ధానానుపపత్తిః సూత్రావగతా. * సర్వథానుపపత్తేశ్చేతి సూత్రమపి సుగతమాత్రవిషయం- న తు శూన్యవాదప్రతిక్షేపపరం- తస్య తు సర్వప్రమాణవిరుద్ధత్వాన్నిరసనానాదర ఇతి పరే. తదయుక్తం- నాస్తిక్యకాష్ఠాగతస్యాసత్తర్కాకరస్య తస్యావశ్యం నిరసనీయత్వాత్. యది సర్వప్రమాణవిరోధేన దుర్బలతయా న తన్నిరాసః- తర్హి పక్షాన్తరాణామపి తత్తత్ప్రత్యనీకప్రమాణవిరుద్ధతయా దుర్బలత్వాత్తన్నిరాసస్యానాదరణీయతా కిం న స్యాత్. వస్తుతో దుర్బలత్వేఽప్యాపాతతః ప్రాబల్యప్రతీతేర్నిరసనీయత్వమితి చేత్- తచ్ఛూన్యవాదేఽపి తుల్యం. పక్షాన్తరాణాం కతిపయప్రమాణానుగుణ్యాత్ప్రాబల్యావభాసః- శూన్య

వాదస్య తు సర్వప్రమాణవిరోధాన్న ప్రాబల్యావభాస ఇతి చేత్. పక్షాన్తరేషు ప్రమాణానుగుణాంశస్య నిరసనమశక్యం
విరుద్ధాంశస్య తు ప్రాబల్యావభాసాభావాత్కిం నిరసనేన. విరుద్ధాంశస్య ప్రమాణవిరోధనిమిత్తదౌర్బల్యస్యాపాత
తోఽనవభాసాత్తజ్జ్ఞాపనమపేక్షితమితి చేత్- శూన్యవాదస్యాపి కార్త్స్న్యేన ప్రమాణవిరోధస్య జ్ఞాప్యత్వాత్తన్నిరసన
మపేక్షితం. యది విరుద్ధైకదేశమపి మతం నిరస్యతే- తర్హి కార్త్స్న్యేన విరుద్ధస్య నిరసనీయత్వం కిం పునర్న్యాయసి
ద్ధం. కిఞ్చ- యద్యపి ప్రమాణవిరోధోఽవభాసతే- తథాపి తదుక్తకుతర్కాణాం ప్రబలత్వభ్రమో నిరాకరణీయః- అ
న్యథా జ్వాలాభేదయుక్త్యా తదైక్యజ్ఞానస్యేవ ప్రమాణజ్ఞానానామపి భ్రాన్తిత్వశఙ్కాప్రసఙ్గాత్. అతోఽపేక్షిత
త్వాచ్ఛబ్దానురోధాచ్చ శూన్యవాదప్రతిక్షేపపరమిదం సూత్రమితి యుక్తమ్——అన్యే త్వేవం వర్ణయన్తి- మాతృశరీ
రం ప్రాప్తాత్కర్మణః ప్రథమం హృదయవస్తు. స్త్రీన్ద్రియపురుషేన్ద్రియయోరన్యతరసచివోఽష్టద్రవ్యకలాపస్తనదన్తరం చి
త్తమప్యుత్పద్యతే- తస్మాచ్చిత్తాత్పూర్వస్మాచ్చ కలాపాన్మాతృభుక్తాహారాచ్చ యథాయథమష్టద్రవ్యకలాప ఉత్పద్యతే చ
క్షురాదీని చ. కర్మశబ్దశ్చ పూర్వకర్మవాసితవిలక్షణచిత్తసన్తానపరః. ఏవముభయహేతుకే- కర్మమాతృభుక్తాహారహే
తుకేఽపి గర్భే సముదాయస్య ప్రాప్తిః- సంయోజయితుః స్థిరస్య ప్రశాసితురీశ్వరస్యానభ్యుపగమాదితి. తదయుక్తం
పరపక్షేషు జగత్కారణానుపపత్తేర్వక్తవ్యత్వాత్- సంయోజకేశ్వరానభ్యుపగమరూపహేతోః కృత్స్నజగదుత్పత్తిప్ర
తిక్షేపకస్య గర్భస్థదేహమాత్రవిషయతయా సఙ్కోచానుపపత్తేః * ఉభయథా చ దోషాదిత్యత్ర నిరోధస్య సహేతుక
త్వే నిర్హేతుకత్వప్రతిజ్ఞావిరోధః- అహేతుకత్వే నిత్యనిరోధః ప్రసజ్యేత- హేత్వభావావిశేషాదిత్యుక్తం. తదప్యయు
క్తం- ఈదృశానామన్యేషామపి ప్రధ్వంసవిషయదూషణానాం ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధప్రతిక్షేపకసూత్ర ఏవ వి
వక్షితత్వోపపత్తేః- కార్యకారణతుచ్ఛతావిషయదూషణస్యాత్ర వివక్షితత్వోపపత్తేశ్చ * నాసతోఽదృష్టత్వాదితి సూ
త్రం శూన్యవాదినిరాసపరం వ్యాఖ్యాతం * నభావోఽనుపలబ్ధేరిత్యాదిసూత్రద్వయం చ బాహ్యార్థానుమేయతావ్యుదా
సపరం వర్ణితం- తదయుక్తం స్వారసికక్రమాభావాత్. ప్రత్యక్షాదినా స్థిరతయోపలబ్ధా బాహ్యార్థాః క్షణికాః- క్షణికా
శ్చానుమేయాః ఉభయవిధాశ్చార్థా మిథ్యాభూతాః తద్విషయజ్ఞానమపి మిథ్యేతి హి లోకబుద్ధ్యవతరణక్రమః. వైభా
షికసౌత్రాన్తికయోర్బాహ్యార్థాస్థిరత్వాభ్యుపగమాచ్చ సఙ్గతిర్యుక్తా- న తు వైభాషికమాధ్యమికయోః. బాహ్యార్థాన
భ్యుపగమాద్యోగాచారమాధ్యమికయోస్సఙ్గతత్వే బుద్ధ్యవతరణక్రమాన్మాధ్యమికస్య పాశ్చాత్త్యత్వం యుక్తం. న తు
యోగాచారసౌత్రాన్తికయోః పౌర్వాపర్యం యుక్తం- ఉక్తసఙ్గత్యభావాత్. జ్ఞానాస్తిత్వసామ్యాత్ సఙ్గతిరితి చేత్,
తర్హి పౌర్వాపర్యవిపర్యయో యుక్తః- జ్ఞానాస్తిత్వసామ్యస్యార్థసద్భావప్రతిషేధరూపేణ వైషమ్యస్య చానుగుణతయా
సఙ్గతేర్వక్తవ్యత్వాత్, కిఞ్చ- శబ్దానౌచిత్యమపి భవతి- నాసతస్సదుత్పత్తిర్దృష్టా- నాపి స్వయమసదితి యుక్తం- అ
సతః కేనాపి ప్రమాణేనాదృష్టత్వాదితి హి తద్యోజనా, తత్ర * అసత ఇతి పదస్య షష్ఠ్యన్తత్వే ప్రథమం ప్రతిజ్ఞావా
క్యమధ్యాహార్యం స్యాత్, పఞ్చమ్యన్తత్వే ద్వితీయం ప్రతిజ్ఞావాక్యమధ్యాహార్యం స్యాత్. అస్మాకం తు న వాక్యాధ్యాహా
రః- న నీలాదిరసత ఆకార ఇతి పదద్వయాధ్యాహార ఏవ. ఏతావాంశ్చాధ్యాహారస్సర్వేషామవర్జనీయః * నభావోఽనుపల
బ్ధేరితి- న తాదృశస్యాప్రత్యక్షస్య భావః- అనుపలబ్ధేః అనుపలభ్యమానస్య వ్యాప్తిగ్రహణాయోగాదితి వర్ణితమ్. తదయు
క్తం- నిత్యాతీన్ద్రియాణామిన్ద్రియాదీనామనుమానాభావప్రసఙ్గాత్. తేషు కల్పకమనన్యథాసిద్ధం- ఇహ తు బాహ్యార్థ
కల్పకం జ్ఞానవైచిత్ర్యమన్యథాసిద్ధం- సంస్కారేణ తత్సమ్భవాదితి చేత్. న- ఉత్సూత్రత్వాద్ధేతోః. నను న సర్వేషు
హేతుస్సూత్రేషు శాబ్దః- అభిప్రేతహేతుభిరాకాఙ్క్షాపూరణస్య సర్వవ్యాఖ్యాతృసమ్మతత్వాదితి చేత్. సత్యం- నిర్దిష్ట
హేతుర్యైరుపపాదకైర్వినా న స్థిరీభవతి- తేషామభిప్రేతత్వం యుక్తం- నిర్దిష్టహేతూపయోగిత్వాత్. కంఠోక్తహేతు

౩౧ ॥ సూ. నైకస్మిన్నసమ్భవాత్ నిరస్తాస్సౌగతాః- జైనా అపి పరమాణుకారణత్వాదికం జగతో వదన్తీత్యనన్తరం జైనపక్షః ప్రతిక్షిప్యతే. తే కిల మన్యన్తే- జీవాజీవాత్మకం జగదేతన్నిరీశ్వరమ్. తచ్చ షడ్ద్రవ్యాత్మకమ్. తాని చ ద్రవ్యాణి జీవధర్మాధర్మపుద్గలకాలాకాశాఖ్యాని. తత్ర జీవాః- బద్ధా యోగసిద్ధా ముక్తాశ్చేతి త్రివిధాః, ధర్మో నామ గతిమతాం గతిహేతుభూతో ద్రవ్యవిశేషో జగద్వ్యాపీ. అధర్మశ్చ స్థితిహేతుభూతో వ్యాపీ. పుద్గలో నామ వర్ణగన్ధరసస్పర్శవద్ద్రవ్యమ్. తచ్చ ద్వివిధం- పరమాణురూపం- తత్సఙ్ఘాతరూపం చ పవనజ్వలనసలిలధరణీతనుభువనాదికం- కాలస్తు అభూదస్తి భవిష్యతీతి వ్యవహారహేతురణురూపో ద్రవ్యవిశేషః. ఆకాశో ప్యేకో ఽనన్తప్రదేశశ్చ. తేషు చాణువ్యతిరిక్తద్రవ్యాణి పఞ్చాస్తికాయా ఇతి చ సఙ్గృహ్యన్తే- జీవాస్తికాయో ధర్మాస్తికాయో ఽధర్మాస్తికాయః పుద్గలాస్తికాయః ఆకాశాస్తికాయ ఇతి. అనేకదేశవర్తిని ద్రవ్యే ఽస్తికాయశబ్దః ప్రయుజ్యతే. జీవానాం మోక్షోపయోగినమపరమపి సఙ్గ్రహం కుర్వన్తి- జీవాజీవాస్రవబన్ధనిర్జరసంవరమోక్షా ఇతి- మోక్షసంగ్రహేణ మోక్షోపాయశ్చ గృహీతః. స చ సమ్యగ్జ్ఞానదర్శనచారిత్రరూపః. తత్ర జీవస్తు జ్ఞానదర్శనసుఖవీర్యగుణః- అజీవశ్చ జీవభోగ్యవస్తుజాతం. ఆస్రవః తద్భోగోపకరణభూతమిన్ద్రియాదికమ్. బన్ధశ్చాష్టవిధః- ఘాతికర్మచతుష్టయమఘాతికర్మచతుష్టయం చేతి. తత్రాద్యం జీవగుణానాం స్వాభావికానాం జ్ఞానదర్శనవీర్యసుఖానాం ప్రతిఘాతకరమ్. అపరం శరీరసంస్థానతదభిమానతత్స్థితితత్ప్రయుక్తసుఖదుఃఖోపేక్షాహేతుభూతమ్. నిర్జరం- మోక్షసాధనమర్హదుపదేశావగతం తపః. సంవరో నామేన్ద్రియనిరోధః- సమాధిరూపః. మోక్షస్తు నివృత్తరాగాదిక్లేశస్య స్వాభావికాత్మస్వరూపావిర్భావః.

ఢార్ఢ్యేన తత్పరిహారానుపయోగిహేత్వన్తరస్యాభిప్రేతత్వకల్పనమనుపపన్నం- నహి సమ్యక్ఛబ్దం హేతుం వాచకేన వక్తుమశక్నువంస్తస్యాభిప్రేతతాసిద్ధ్యర్థం దుస్థం హేతుం సూత్రకారో వదతీతి యుక్తమ్. శశ్వదనుపలబ్ధస్యాశక్యానుమానత్వం హి దుస్థం- కల్పకహేత్వన్యథాసిద్ధిరేవ హి సమ్యగ్యుక్తిః * సర్వథానుపపత్తేశ్చేతి నిర్దేశశ్చ వికల్పితశిరోభేదేష్వనుపపత్తేర్వివక్షితత్వమవగమయతి- న హ్యేకరూపస్యైవార్థస్య బహ్వనుపపత్తియుక్తత్వమ్ * ఉభయథా చ దోషాదితివత్. అతో రూపాదీనామనుమేయత్వే ప్రత్యక్షానుభవవిరోధాద్యనేకోపపత్తిపరతయా వ్యాఖ్యానమయుక్తమ్. తత్రార్థసఙ్గతినశాచ్ఛబ్దానురోధాచ్చ సర్వశూన్యవాదనిరాసపరత్వం యుక్తమ్ సర్వథానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౧ ॥ సూ. నైకస్మిన్నసమ్భవాత్. సఙ్గతిమాహ (నిరస్తా ఇతి) వైశేషికబౌద్ధయోః పరమాణుకారణవాదినోరేకాన్తత్వపరమాణుచాతుర్విధ్యసామ్యాత్తన్నిరాసే సఙ్గతా- బౌద్ధానన్తరమార్హతమతనిరాసః ప్రాప్తః. కిమేకాన్తబ్రహ్మకారణవాదో విచాల్యః- ఉత నేతి- కిం జైనమతం సమీచీనయుక్తిమూలం- ఉత నేతి. కిమేకస్య వస్తునస్సత్త్వాసత్త్వభిన్నత్వాభిన్నత్వనిత్యత్వానిత్యత్వాద్యనేకస్వభావత్వం సమ్భవతి- నేతి. కిం పర్యాయస్వభావాభ్యామేకస్య వస్తునో ఽనేకస్వభావత్వముపపాదయితుం శక్యతే- నేతి- యదా శక్యతే- తదైకస్య వస్తునో ఽనేకస్వభావత్వసమ్భవాజ్జైనమతస్య సమీచీనయుక్తిమూలతయా బ్రహ్మకారణవాదస్యాశ్రద్ధేయతా స్యాత్. యదా తు న శక్యతే- తదా వస్తునో ఽనేకస్వభావత్వాసమ్భవేన జైనమతస్య కుతర్కమూలతయా బ్రహ్మకారణవాదస్య శ్రద్ధేయతమత్వమ్ (తే కిలేత్యాది) స్థితిహేతుభూతః- స్థావరత్వాదిహేతుః. అప్రవృత్తిహేతురిత్యర్థః. సఙ్ఘాతరూపమేవ వివృణోతి (పవనేతి) (అపరమితి) శరీరసంస్థానం- తదభిమానః. తత్ స్థితిః- తత్ప్రయుక్తసుఖదుఃఖోపేక్షా- ఇత్యేషాం హేతురిత్యర్థః. అన్యథా చతుష్టయాయోగాత్. పర్యాయః, అవస్థా. అవస్థావిశేషాణాం భావాభావరూపత్వాత్ ద్రవ్యస్య సత్త్వాదికముపపన్నమిత్యర్థః ...

పృథివ్యాదిహేతుభూతాశ్చాణవో వైశేషికాదీనామివ నచతుర్విధాః- అపిత్వేకస్వభావాః. పృథివ్యాదిభేదస్తు పరిణామకృతః. సర్వంచవస్తుజాతం సత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వభిన్నత్వాభిన్నత్వాదిభిరనైకాన్తికమిచ్ఛన్తి- స్యాదస్తి- స్యాన్నాస్తి- స్యాదస్తిచ నాస్తిచ- స్యాదవక్తవ్యం- స్యాదస్తిచావక్తవ్యంచ- స్యాన్నాస్తిచావక్తవ్యంచ- స్యాదస్తిచనాస్తిచావక్తవ్యంచేతిసర్వత్ర సప్తభఙ్గీనయానతారాత్. సర్వం వస్తుజాతం ద్రవ్యపర్యాయాత్మకమితి ద్రవ్యాత్మనా సత్త్వైకత్వనిత్యత్వాద్యుపపాదయన్తి పర్యాయాత్మనాచ తద్విపరీతమ్. పర్యాయాశ్చ ద్రవ్యస్యావస్థావిశేషాః- తేషాంచ భావాభావరూపత్వాత్సత్త్వాసత్త్వాదికం సర్వముపపన్నమితి..........

అత్రాభిధీయతే (నైకస్మిన్నసమ్భవాదితి) నైతదుపపద్యతే. కుతః (ఏకస్మిన్నసమ్భవాత్) ఏకస్మిన్వస్తుని అస్తిత్వనాస్తిత్వాదేర్విరుద్ధస్య ఛాయాతపవద్యుగపదసమ్భవాత్. ఏతదుక్తంభవతి- ద్రవ్యస్య తద్విశేషణభూతపర్యాయశబ్దాభిధేయావస్థావిశేషస్యచ పృథక్పదార్థత్వాన్నైకస్మిన్విరుద్ధధర్మసమావేశస్సమ్భవతీతి. తథాహి- ఏకేనాస్తిత్వాదినాఽవస్థావిశేషేణ విశిష్టస్య తదానీమేవ నతద్విపరీతనాస్తిత్వాదివిశిష్టత్వంసమ్భవతి. ఉత్పత్తివినాశాఖ్యపరిణామవిశేషాస్పదత్వంచ ద్రవ్యస్యానిత్యత్వం తద్విపరీతంచనిత్యత్వం- తస్మిన్ కథంసమవైతి. విరోధిధర్మాశ్రయత్వంచభిన్నత్వం-తద్విపరీతంచాభిన్నత్వంకథంవాతస్మిన్ సమవైతి. యథాఽణుత్వమహత్త్వయోర్యుగపదేకస్మిన్నసమ్భవః. అయమర్థః పూర్వమేవ భేదాభేదవాదినిరసనసమయే * తత్తుసమన్వయాదిత్యత్ర ప్రపఞ్చితః- కాలస్య పదార్థవిశేషణతయైవ ప్రతీతేస్తస్య పృథగస్తిత్వనాస్తిత్వాదయోనవక్తవ్యాః-నచ పరిహర్తవ్యాః- కాలోఽస్తినాస్తీతివ్యవహారో వ్యవహర్తౄణాం జాత్యాద్యస్తిత్వనాస్తిత్వవ్యవహారతుల్యః- జాత్యాదయోహిద్రవ్యవిశేషణతయైవప్రతీయన్తఇతి పూర్వమేవోక్తం, కథంపునరేకమేవబ్రహ్మసర్వాత్మకమితి శ్రోత్రియైరుచ్యతే,సర్వచేతనాచేతనశరీరత్వాత్సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేస్సత్యసఙ్కల్పస్య పురుషోత్తమస్యేత్యుక్తం, శరీరశరీరిణోస్తద్ధర్మాణాం చాత్యన్తవైలక్షణ్యమప్యుక్తం- కించ జీవాదీనాం షణ్ణాంద్రవ్యాణామేకద్ర

దూషయతి(అత్రాభిధీయతఇత్యాదినా) ఆకారభేదాదవిరోధఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి)కిం ద్రవ్యావస్థే భిన్నే- ఉతాభిన్నే- ఉతభిన్నాభిన్నే- ఇతివికల్పమభిప్రేత్య భేదపక్షేదూషణమాహ (ద్రవ్యస్యేతి) అభిన్నత్వపక్షేపి నాకారభేదాదవిరోధః- భిన్నాభిన్నత్వపక్షేపి తదవిరోధనిర్వాహకాకారాన్తరాభావాన్నావిరోధఇతీదంపూర్వముక్తత్వాన్నాత్ర కణ్ఠోక్తమ్. పూర్వప్రస్తుతాస్తిత్వాదేః కథంవిరోధఇత్యత్రాహ (తథాహీతి) సత్త్వాసత్త్వాదివిరోధో నాకారభేదేన పరిహ్రియతే- అపితు ద్రవ్యస్యైవోచ్యతఇతిపూర్వంప్రస్తుతం- తదనుపపన్నమిత్యాహ (తథాహీతి) ఆకారభేదాభ్యుపగమే ఆకారే నాస్తిత్వాదిధర్మః-ద్రవ్యేత్వస్తిత్వాదిధర్మః. అనభ్యుపగమేతు ద్రవ్యమేవోభయధర్మీతి విరోధః- సత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వభిన్నత్వాభిన్నత్వవిరోధః క్రమేణోపపాదితః (కాలస్యేతి) (పదార్థవిశేషణతయైవేతి) అనేనకాలస్యాణుత్వనిరాకరణంఫలితమ్. అనేకకాలకల్పనమయుక్తం-ఏకస్మిన్కాలేఽనేకపదార్థాస్సన్తీత్యేవప్రతీతేః. కాలస్య ద్రవ్యవిశేషణతయాఽస్తిత్వంప్రతిపన్నం- తతస్తస్య నాస్తిత్వశఙ్కానిరవకాశేత్యర్థః. కథమిత్యాదినా పరిచోద్యపరిహరతి (సర్వేతి) శరీరాణామన్యోన్యం బ్రహ్మణశ్చభేదః- శరీరిణోబ్రహ్మణఏకత్వమిత్యర్థః. సర్వజ్ఞస్యేత్యాదివిశేషణమేకస్య సర్వచిదచిన్నియన్తృత్వాద్యసమ్భావితత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం శరీరదోషాణాం శరీరిణ్యస్పర్శముపపాదయతి (శరీరశరీరిణోరితి) అనేకాన్తత్వస్యవ్యభిచారమాహ (కిఞ్చేతి) ....

ష్యపర్యాయత్వాభావాత్తేషు ద్రవ్యైకత్వేన పర్యాయాత్మనా చైకత్వానేకత్వాదయో దురుపపాదాః, అథోచ్యేత, షడేతాని ద్రవ్యాణి స్వకీయైః పర్యాయైః స్వేన స్వేన చాత్మనా తథా భవన్తీతి, ఏవమపి సర్వమనైకాన్తికమిత్యభ్యుపగమవిరోధః- అన్యోన్యవ్యావృత్తతాదాత్మ్యాభావాత్ అతో నయుక్తమిదం జైనమతమ్. ఈశ్వరానధిష్ఠితపరమాణుకారణవాదే పూర్వోక్తా దోషాస్తదైవావతిష్ఠన్తే ....

3౨ ॥ సూ, ⟶ ఏవంచాత్మాకార్త్స్న్యం ⟵ ఏవం భవదభ్యుపగమే సతి ఆత్మనశ్చాకార్త్స్న్యం ప్రసజ్యతే, జీవో సఙ్ఖ్యాతప్రదేశో దేహపరిమాణ ఇతి హి భవతాం స్థితిః- తత్ర హస్త్యాదిశరీరేఽవస్థితస్యాత్మనస్తతో న్యూనపరిమాణే పిపీలికాదిశరీరే ప్రవిశతోఽల్పదేశవ్యాపిత్వేనాకార్త్స్న్యం ప్రసజ్యతే- అపరిపూర్ణతా ప్రసజ్యత ఇత్యర్థః ....

అథ సఙ్కోచవికాసధర్మతయాత్మనః పర్యాయశబ్దాభిధేయా
వస్థాన్తరాపత్త్యా విరోధః పరిహ్రియత ఇత్యుచ్యేత. తత్రాహ

33 ॥ సూ, ⟶ నచపర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః ⟵ నచ సఙ్కోచవికాసరూపావస్థాన్తరాపత్త్యా విరోధః పరిహర్తుం శక్యతే- వికారతత్ప్రయుక్తానిత్యత్వాదిదోషప్రసక్త్యా ఘటాదితుల్యత్వప్రసఙ్గాత్ : ....

3౪ ॥ సూ, ⟶ అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః ⟵ జీవస్య యదన్త్యం పరిమాణం మోక్షావస్థాగతం- తస్య పశ్చాద్దేహాన్తరపరిగ్రహాభావాదవస్థితత్వాదాత్మనశ్చ మోక్షావస్థస్య తత్పరిమాణస్య చోభయోర్నిత్యత్వాత్తదేవాత్మనః స్వాభావికం పరిమాణమితి పూర్వమపి తస్మాదవిశేషస్స్యాత్, అతో దేహపరిమాణత్వమాత్మనో న స్యాదిత్యసఙ్గతమేవేదమార్హతమతం... ....

⟶ ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణం సమాప్తం ⟵

---

3౨ ॥ సూ. ⟶ ఏవంచాత్మాకార్త్స్న్యమ్ ⟵ ఏవంశబ్దం వ్యాచష్టే (భవదితి) బుద్ధిస్థతదభ్యుపగమప్రకారపర ఏవంశబ్దోక్త ఇత్యర్థః——యథా పూర్వోక్తదోషః ఏవం దోషాన్తరమితి పరే. అన్యత్రాపి దూషణాన్తరే వివక్షితే పూర్వోక్తదూషణస్య దృష్టాన్తీకరణాదర్శనాత్ ప్రయోజనాభావాచ్చ ధీస్థప్రకారపరత్వేన వ్యాఖ్యాతం- తత్ర హి దూష్యం జీవస్య దేహపరిమాణత్వమన్తర్గతముపస్థాపితం స్యాత్——అసఙ్ఖ్యాతప్రదేశః- ఏకరూపసఙ్ఖ్యాహీనప్రదేశః. అనియతప్రదేశ ఇత్యర్థః ....ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథేతి)

33 ॥ సూ. ⟶ నచపర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః ⟵ ——అవస్థాభేదాదవిరోధవర్ణనే వికారత్వమవయవోపగమాపగమాభ్యాముపపాదయన్తి పరే సర్వే. తపనాతపత్రాలోకాదీనాం సఙ్కోచవికాసభాజామక్షీణావయవత్వస్య పూర్వముపపాదితత్వాత్ సఙ్కోచవికాసయోరవయవాపగమోపగమాభ్యాం వినాపి సమ్భవాత్తదనుక్తిః. అత ఏవ హి సఙ్కోచవికాసరూపేత్యవస్థా విశేషితా- తేన వృక్షాదిగతవృద్ధిక్షయాదివ్యావృత్తిః. వికారః- ఉత్పత్తిర్వినాశశ్చ. అనిత్యత్వం- పరిమితకాలవర్తిత్వమ్. యద్వా వికారః- జన్మాది. అనిత్యత్వం వినాశః. ఆదిశబ్దః పరాక్త్వచైతన్యానాశ్రయత్వపరః. నను త్వన్మతే ధర్మభూతజ్ఞానస్య సఙ్కోచవికాసాభ్యుపగమే కథం నిత్యత్వాది. స్వరూపేణ నిత్యస్య వస్తునో నిరుపాధికధర్మత్వాదితి బ్రూమః. ధర్మభూతజ్ఞానస్య పరాక్త్వం చైతన్యానాశ్రయత్వం చేష్టమ్. తవతు జీవస్వరూపమేవ సఙ్కోచవికాసభాగితి తస్యాలోకస్యేవానిత్యత్వపరాక్త్వచైతన్యానాశ్రయత్వప్రసంగో దుర్వారః.

3౪ ॥ సూ, ⟶ అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః ⟵ జీవస్య తావద్గుణాదేరివాపరిమాణత్వమన

భ్యుపగతం- విభుత్వంచానిష్టం- దేహపరిమాణవాదేఽణుత్వంచాసమ్భావితం-అణుపరిమాణదేహాభావాత్. ఏవంచయ
థాస్వరూపం మోక్షావస్థాస్థితం నిత్యతయా పూర్వమపిసత్- తథాఽన్త్యపరిమాణం మోక్షావస్థాస్థితమదేహోపాధికం
నిత్యతయా పూర్వమపి సత్స్యాత్. తతఆత్మనో దేహపరిమాణత్వహానిరిత్యర్థః ....

* అన్త్యావస్థితేశ్చ- అన్త్యపరిమాణస్య నిత్యత్వే తస్యాభూత్వాభావిత్వానుపపత్తేః ప్రాగపి తదస్తీతి తద్విరుద్ధప
రిమాణావరోధాయోగాదాద్యం మధ్యమంచ పరిమాణం తదేవేత్యాద్యమధ్యమపరిమాణయోరపి [నిత్యత్వాదవిశేషః-
ఏకపరిమాణశరీరతారూపస్స్యాదితిపరే- ఉభయోః ఆద్యమధ్యమావస్థయోరన్త్యపరిమాణస్య నిత్యత్వాదవిశేషః- సర్వ
దాఽణుత్వమేకరూపమహత్త్వంవాస్యాదితిచ తేచాప రేచయోజనాన్తరమాహుః. తన్నరోచతే-ఆత్మనోఽనాదిత్వా
త్తద్గతపరిమాణేష్వవస్థాన్తరేషు వా కస్య చిదాద్యత్వానుపపత్తేః- ఆద్యాభావాచ్చకస్యచిన్మధ్యమత్వానుపపత్తేశ్చ.
నచాద్యశబ్దేనాణుత్వవివక్షోపపన్నా- అణుపరిమాణశరీరాసమ్భవేన దేహపరిమాణస్యాత్మనోఽణుత్వానుపపత్తేః. ఆ
ద్యమధ్యమయోరభావే కథమన్త్యవ్యపదేశఇతిచేన్న- అన్త్యశబ్దస్యావసానవాచిత్వాదనాదేరప్యవసానసమ్భవాచ్చ. ఉ
భయేషామపి భిన్నాభిన్నత్వవాదినామిదమధికరణంవిరుద్ధం - ఏకస్మిన్భిన్నాభిన్నత్వాద్యసమ్భవస్యోక్తత్వాత్. భి
న్నాభిన్నత్వయోశ్చపరస్పరప్రతిక్షేపకత్వందర్శితమ్. నను నతయోర్మిథఃప్రతిక్షేపకత్వం- మృదాదిద్రవ్యరూపేణాభేద
స్య- ఘటాద్యవస్థారూపేణభేదస్యచదర్శనాదితిచేత్- తర్హి సాధారణాకారస్యాసాధారణాకారస్యచ భేదాభేదఇతినా
మమాత్రంకృతంస్యాత్. తతశ్చ భేదఏవావతిష్ఠేత- అసాధారణధర్మస్య స్వవిరోధిధర్మాశ్రయాత్ స్వాశ్రయవ్యావర్తక
త్వాత్. నన్వభేదోఽప్యవస్థితః కింనస్యాత్- సాధారణాకారస్య స్వాశ్రయైక్యనిర్వాహకత్వదర్శనాదితిచేన్న- సాధారణా
కారస్య భేదసహస్యైక్యనిర్వాహకత్వాభావాత్- అసాధారణాకారస్యాభేదాసహత్వాచ్చ. ఏకస్య వస్తునస్సాధార
ణ్యంహి బహుప్రతియోగికమ్. విరోధిధర్మానాశ్రయతాలక్షణత్వాదభేదస్య విరోధిధర్మసంసర్గస్తంప్రతిక్షిపతి. అతోఘ
టత్వాద్యవస్థావిశేషః స్వాభావరూపైర్వాస్వాభావావినాభూతైర్వా శరావత్వపిణ్డత్వాదిధర్మైరాక్రాన్తాన్ ద్ర
వ్యాత్ స్వాశ్రయద్రవ్యంభినత్తి. యదానభినత్తి- తదాఘటత్వాదిరాకారః స్వయంనస్యాత్- అభేదస్య స్వాభావ
రూపత్వాత్ స్వాభావావినాభావాద్వా. అతోభిన్నాభిన్నత్వయోరేకస్మిన్నసమ్భవోదుర్వారః. ద్రవ్యపర్యాయా
త్మనా భిన్నత్వాభిన్నత్వే ఏకవస్తుని వదతోవివసనాత్కింవైషమ్యంయువయోః. పర్యాయానపేక్షమాణస్య ద్రవ్య
స్య పర్యాయాణాంచ నిత్యత్వానిత్యత్వసత్యత్వాసత్యత్వభిన్నత్వాభిన్నత్వాదికంసబ్రూతే- వయంతునతథేతిచేన్న- అ
వస్థాతద్వతోరప్యవస్థాన్తరమనపేక్ష్య భిన్నాభిన్నత్వాభ్యుపగమాత్. యథైకస్య ద్రవ్యస్య స్వరూపేణ నిత్యత్వాని
త్యత్వాదికమవస్థామనపేక్ష్యనశక్యతేవక్తుం- తథాఽవస్థాతద్వతోస్స్వరూపేణాభిన్నత్వే కథమవస్థామనపేక్ష్యభి
న్నత్వమాశ్రీయతే- స్వరూపేణ తయోర్భిన్నత్వే కథం ఘటముకుటయోరివావస్థాన్తరమనపేక్ష్యాభిన్నత్వమాశ్రీయ
తే- అవస్థాయాః స్వపరనిర్వాహకత్వాదవస్థాన్తరనిరపేక్షత్వమితిచేత్-తర్హి ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరసాపేక్షత్వాదుభయా
తిరిక్తమవస్థాన్తరమాశ్రయణీయమ్. యయాఽవస్థయా ద్రవ్యస్య భేదాభేదౌ- తామేవ ద్రవ్యం తన్నిర్వహణాయా
పేక్షతే- నావస్థాన్తరమితిచేత్. న- వికల్పాసహత్వాత్. సా యద్యభేదనిర్వాహికా- తర్హి భేదనిర్వహణాయావస్థా
న్తరమన్వేష్టవ్యమ్. సాయదిభేదనిర్వాహికా- అభేదనిర్వహణాయావస్థాన్తరమన్వేష్టవ్యమ్. ఉభయనిర్వాహకత్వమేక
స్యాఅవస్థాయావిరుద్ధం- నిర్వాహ్యద్వయవిరోధాత్. నహ్యగ్నిగతం పైఙ్గల్యముష్ణత్వశీతత్వయోర్నిర్వాహకంభవతి
నన్వననిర్వాహ్యద్వయంవిద్యతే- భిన్నత్వమభిన్నత్వంచ నైవఘటావస్థేతిచేత్- తర్హి నామ్నివివాదః. తస్మాదవస్థా త
ద్వతోర్భిన్నాభిన్నత్వంనైవోక్తంస్యాత్- యథా పటస్య ఘటత్వాకుడ్యత్వంచ పటత్వమేవేత్యుక్తే పటే ఘటత్వక్ష

౩౫ ॥ సూ. ॥ పత్యురసామఞ్జస్యాత్ ॥ కపిలకణాదసుగతార్హతమతానామసామఞ్జస్యాద్వేదబాహ్యత్వాచ్చ నిశ్శ్రేయసార్థిభిరనాదరణీయత్వముక్తం- ఇదానీం పశుపతిమతస్య వేదవిరోధాదసామఞ్జస్యాచ్చ అనాదరణీయతోచ్యతే. తన్మతానుసారిణశ్చతుర్విధాః- కాపాలాః కాళాముఖాః పాశుపతాః శైవాశ్చేతి. సర్వే చైతే వేదవిరుద్ధాం తత్త్వప్రక్రియామైహికాముష్మికనిశ్శ్రేయససా

ధ్యత్వానుక్తిరేవస్యాత్ - తద్వత్, ఏవమవస్థాన్తరమనపేక్ష్యావస్థా తద్వతోర్భిన్నాభిన్నత్వం వదతామర్హతాం నవైషమ్యం, అతఏవ సూత్రయోజనాపినసమ్భవతి- సత్త్వాసత్త్వాదేరేకస్మిన్ ధర్మిణ్యసమ్భవాదితి- కథమేకో భావోఽస్తినాస్తిచేతి భాసహరః, నహ్యేకస్మిన్ ద్రవ్యే సన్మాత్రరూపే సర్వే గుణపర్యాయాస్సమ్భవన్తి తస్మిన్దర్శనే షడ్ద్రవ్యాభ్యుపగమాత్, యద్యేకం సన్మాత్రరూపమనన్తసర్వపర్యాయమద్వితీయమభ్యుపగమ్యతే- తతోఽయుక్తమిదం దర్శనం, నచైతదభ్యుపగన్తుం జైనైశ్శక్యం, తేషాం ప్రమాణాభావాదితియాదవార్యః, అత్ర కిఞ్చిద్బ్రూమః- కిమేకస్మిన్భిన్నాభిన్నత్వాద్యసమ్భవమాత్రంసూత్రకారేణాభిప్రేతం- ఉతపరమతే తదసమ్భవః, ఆద్యే స్వపక్షవ్యాఘాతకత్వంస్యాద్ధేతోః, ద్వితీయే వైషమ్యం వక్తవ్యం, షడ్ద్రవ్యాభ్యుపగమస్తస్య వైషమ్యమితిచేత్ - తతఃకిం, షణ్ణాం భిన్నస్వభావానాం పరస్పరం ద్రవ్యపర్యాయాత్మనా భిన్నాభిన్నత్వాభావాత్ సర్వానేకాన్తత్వహానిరితిచేత్, తర్హి వేదాన్తినామేవసర్వానైకాన్త్యవాదో ఘటతే- నత్వార్హతస్యేతి సూత్రకారనిర్దేశః శ్వశ్రూభిక్షాప్రతిక్షేపాయేత, తచ్చాయుక్తం- క్షణికవాదజ్ఞేయమిథ్యాత్వసర్వశూన్యవాదనిరాకరణేషు పరపక్షేష్వనుపపన్నానాం తేషాంస్వపక్షే సామఞ్జస్యాభ్యుపగమాభావాత్, తేషాం శ్రుతివిరోధాదనభ్యుపగమశ్చేత్- అనేకాన్తవాదేపి శ్రుతివిరోధస్తుల్యః- శ్రుతిభిర్బ్రహ్మణో వైలక్షణ్యప్రతిపాదనాత్, తాదాత్మ్యశ్రుతయస్సన్తీతిచేత్- తాసాం నిర్వాహో సకృదుక్తఇతి నతాసామనేకాన్తత్వే ప్రమాణత్వం, కిఞ్చ * అణుభిశ్చమహద్భిశ్చ * జాయస్వ మ్రియస్వ * విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ సత్యంచానృతంచ * నేహనానాస్తి * నేతినేతీత్యాదీనాం పరమాణుత్ర్యణుకక్షణికవాదజ్ఞేయమిథ్యాత్వసర్వమిథ్యాత్వపరత్వమాపాతప్రతిపన్నమాశ్రిత్య పూర్వాధికరణేష్వపి పరపక్షేష్వసామఞ్జస్యం స్వపక్షేతత్సామఞ్జస్యంచోచ్యతఇతి నకస్మాద్వ్యాఖ్యాయతే, తేషాం పూర్వాపరవాక్యవిరోధాత్ బహ్వనుపపత్తివిధ్వస్తత్వాచ్చ తథానిర్వహణమయుక్తమితిచేత్- తదనేకాన్తవాదేపితుల్యం, యథాసత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వాదయఏకదైకత్ర ఏకస్యస్వరూపేణ నసమ్భవన్తి- ఏవంఘటస్య ఘటత్వావస్థాయామేవ మృదన్తరేణ భిన్నత్వమభిన్నత్వంచనసమ్భవతి- అవస్థాతద్వతోశ్చ తదుభయంనసమ్భవతి- విరోధస్య పూర్వమేవోపపాదితత్వాత్ - అతో వేదాన్తమవలమ్బ్య భిన్నాభిన్నత్వవాదినామిదమధికరణం విరుద్ధం * అన్త్యావస్థితేరిత్యస్య ఉభయోర్ద్రవ్యపర్యాయయోర్నిత్యత్వాదవిశేషః- అనిత్యాఃపర్యాయాః ద్రవ్యంనిత్యమితి విభాగో నస్యాదితియాదవార్యః- తదనాదరహేతుస్తు హేతుహేతుమతోరవిశిష్టత్వం- నిత్యానిత్యవిభాగాభావో హ్యుభయోర్నిత్యత్వమేవ- నను నసాధ్యసాధనయోరవైశిష్ట్యం- అనిత్యాఃపర్యాయాః- ద్రవ్యం నిత్యమితి స్వాభ్యుపగమే విరోధస్సాధ్యఇతిచేన్న-అశాబ్దత్వాత్- అవిశేషశబ్దో హి తద్వైషమ్యాభావవాచీ-నత్వభ్యుపగమవిరోధవాచీ-అశాబ్దత్వేప్యభిప్రేతత్వే కో విరోధఇతిచేత్-నవిరోధః-కింతూక్తాంశస్యదూషణతయాపర్యవసానంనాస్తీతిచేత్-దూషణపర్యవసానాయకక్ష్యాన్తరస్యాభిప్రేతత్వంకల్పనీయం, అవిశేషశబ్దేన యఃపూర్వావస్థాయామప్యాత్మనో దేహానురూపపరిమాణతారతమ్యాభావఃప్రసఞ్జితః, తదా తతఃకిమిత్యాకాఙ్క్షానుదయాద్దూషణంపర్యవస్యతి, అతో హేతుహేతుమతోరవైశిష్ట్యకక్ష్యాన్తరకల్పనోపేతాదపినిర్వాహద్వరంతదుభయనిరుక్తోనిర్వాహః ॥ ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణంసమాప్తమ్ ॥

౩౫ ॥ సూ. ॥ పత్యురసామఞ్జస్యాత్ ॥ సఙ్గతిమాహ (కపిలేతి) ప్రధానకారణత్వాభ్యు

ధనకల్పనాశ్చ కల్పయన్తి- నిమిత్తోపాదానయోర్భేదం నిమిత్తకారణంచ పశుపతిమాచక్షతే- తథా నిశ్శ్రేయససాధనమపి ముద్రికాషట్కధారణాదికం- యథాహుః కాపాలాః * ముద్రికాషట్కతత్త్వజ్ఞః పరముద్రావిశారదః । భగాసనస్థమాత్మానం ధ్యాత్వా నిర్వాణమృచ్ఛతి ॥ కంఠికారుచకంచైవకుణ్డలం చశిఖామణిః । భస్మయజ్ఞోపవీతంచముద్రాషట్కం ప్రచక్షతే। అభిర్ముద్రితదేహస్తునభూయ ఇహజాయత ఇత్యాదికం. తథా కాలాముఖా అపి కపాలపాత్రభోజనశవభస్మస్నానతత్ప్రాశనలగుడధారణసురాకుమ్భస్థాపనతదాధారదేవపూజాదికమైహికాముష్మికసకలఫలసాధనమభిదధతి * రుద్రాక్షకఙ్కణం హస్తే జటాచైకాచమస్తకే । కపాలంభస్మనాస్నానమిత్యాదిచపి ప్రసిద్ధం శైవాగమేషు. తథా కేనచిత్క్రియావిశేషేణ విజాతీయానామపి బ్రాహ్మణ్యప్రాప్తిముత్తమాశ్రమప్రాప్తించాహుః * దీక్షాప్రవేశమాత్రేణ బ్రాహ్మణోభవతి క్షణాత్ । కాపాలంవ్రతమాస్థాయయతిర్భవతిమానవ ఇతి ......

తత్రేదముచ్యతే (పత్యురసామఞ్జస్యాదితి) * నైకస్మిన్నసంభవాదిత్యతో నేత్యనువర్తతే. పత్యుః పశుపతేః మతంనాదరణీయమ్. కుతః. అసామఞ్జస్యాత్. అసామఞ్జస్యంచాన్యోన్యవ్యాఘాతాత్ వేదవిరోధాచ్చ. ముద్రికాషట్కధారణభగాసనస్థాత్మధ్యానసురాకుమ్భస్థాపనతత్స్థదేవతార్చనగూఢాచారశ్మశానభస్మస్నానప్రణవపూర్వాభిధ్యానాన్యన్యోన్యవిరుద్ధాని. వేదవిరుద్ధంచేదంతత్త్వపరికల్పనముపాసనమాచారశ్చ- వేదాఃఖలుపరంబ్రహ్మనారాయణమేవజగన్నిమిత్తముపాదానంచవదన్తి * నారాయణపరంబ్రహ్మతత్త్వంనారాయణఃపరః నారాయణపరోజ్యోతిరాత్మానారాయణఃపరః * తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి * సోకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి * తదాత్మానంస్వయమకురుతేత్యాదయః పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషవేదనమేవచమోక్షసాధనముపాసనంవదన్తి * వేదాహమేతం పురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసస్తుపారే * తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతి నాన్యఃపన్థా అయనాయవిద్యతఇత్యాదినైకశాంగతాస్సర్వే వేదాన్తాః, తదితికర్తవ్యతాభూతంకర్మచ వేదవిహితవర్ణాశ్రమసంబన్ధియజ్ఞాదికమేవవదన్తి * తమేతం వేదానువచనేనబ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేన * ఏతమేవ లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రాజినఃప్రవ్రజన్తీత్యాదయః, కేవలపరతత్త్వప్రతిపాదనపరనారాయణానువాకసిద్ధతత్త్వపరాః కేషువిదుపాసనాదివిధిపరేషువాక్యేషుశ్రుతాః ప్రజాపతిశివేన్ద్రాకాశప్రాణా

పగమసామ్యాత్ సాఙ్ఖ్యనిరాసానన్తరభావిత్వే పాశుపతనిరాసస్య ప్రాప్తేపి సౌగతార్హతమతనిరాసానన్తరంతత్ప్రతిక్షేపస్తస్యాత్యన్తవేదబాహ్యత్వజ్ఞాపనాయకృతః. పశుపతిమతంనిశ్శ్రేయసార్థిభిరుపాదేయం- నేతి. కిమస్యశ్రుతివిరోధోస్తి- నేతి. యదానశ్రుతివిరోధః. తదానీముపాదేయతా. యదాతువిరోధః- తదాఽనుపాదేయతా. తత్త్వవిపర్యయమాహ (నిమిత్తేతి) అనుష్ఠానవిపర్యయమాహ (తథేతి) ... .

(తత్రేదముచ్యతఇతి) వ్యాఘాతమాహ (ముద్రికేతి) ఏకతన్త్రోక్తార్థస్తన్త్రాన్తరేణ దూషితఇత్యన్యోన్యవ్యాఘాతాముపహతం- నకేవలంవేదవిరోధాదిత్యర్థః. ముద్రికాషట్కధారణాదయో బహుషుతన్త్రేషూక్తాః క్రమేణ పరిగణితాః- నత్వేకత్ర. వైదికపక్షస్య తద్వైషమ్యమాహ (వేదాఃఖల్వితి) (ఏకశాంగతాః)సర్వశాఖాప్రత్యయనయాదితిభావః. సద్బ్రహ్మాత్మశమ్భుశివాదిశబ్దనిర్వాహార్థమాహ (కేవలపరేతి) నారాయణానువాకానుగుణముపనిషదన్తరార్థఃకథంన్నిర్ణేయ ఇత్యత్రాహ (కేవలేతి) యథా * జుహ్వాజుహోతీతివాక్యస్య హోమసాధనత్వమాత్రపరత్వేన ద్రవ్యవిశేషనిర్ణయేనతాత్పర్యం * యస్యపర్ణమయీజుహూరిత్యేతద్వాక్యస్య ద్రవ్యవిశేషనిర్ణయపరత్వేన తదనుగుణార్థత్వం * జు

దిశబ్దా ఇతి * శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవదిత్యత్ర ప్రతిపాదితం- తథా *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశాన ఇత్యారభ్య * సఏకాకీ న రమేతేతి సృష్టివాక్యోదితం స్రష్టారం నారాయణమేవ సమానప్రకరణస్థాః * సదేవ సోమ్యేదమగ్రఇత్యాదిషు సాధారణాస్సద్బ్రహ్మాదిశబ్దాః ప్రతిపాదయన్తీతి * జన్మాద్యస్య యత ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితం- అతో వేదవిరుద్ధతత్త్వోపాసనానుష్ఠానాభిధానాత్పశుపతిమతమనాదరణీయమేవ ....

౩౬ ॥ సూ. ——అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ—— వేదబాహ్యానామనుమానాద్ధి కేవలనిమిత్తేశ్వరకల్పనా- తథాసతి దృష్టానుసారేణ కులాలాదివదధిష్ఠానం కర్తవ్యం. నచ కులాలాదేర్మృద్దాద్యధిష్ఠానవత్పశుపతేర్నిమిత్తభూతస్య ప్రధానాధిష్ఠానముపపద్యతే- అశరీరత్వాత్. సశరీరాణామేవహి కులాలాదీనామధిష్ఠానశక్తిర్దృష్టా. నచేశ్వరస్య సశరీరత్వమభ్యుపగన్తవ్యం- తచ్ఛరీరస్య సావయవస్య నిత్యత్వేఽనిత్యత్వేచ * శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యత్ర దోషస్యోక్తత్వాత్ ....

౩౭॥సూ. ——కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః—— యథా భోక్తుర్జీవస్య కరణకళేబరాద్యధిష్ఠానమశరీరస్యైవ దృశ్యతే-తద్వన్మహేశ్వరస్యాప్యశరీరస్యచ ప్రధానాధిష్ఠానముపపద్యత ఇతి చేత్. న(భోగాదిభ్యః)పుణ్యపాపరూపకర్మఫలభోగార్థం పుణ్యపాపరూపాదృష్టకారితంహి తదధిష్ఠానం-తద్వత్పశుపతేరపి పుణ్యపాపరూపాదృష్టవత్తయా తత్ఫలభోగాదిసర్వం ప్రసజ్యేత. అతో నాధిష్ఠానసంభవః

హ్వజుహోతేతి వాక్యస్య భవతి- తథా * శమ్భురాకాశమధ్యే ధ్యేయ ఇత్యాదీనాం వాక్యానాముపాసనవిధిపరత్వేనోపాస్యవిశేషనిర్ణయపరత్వం - నారాయణానువాకస్యతూపాసనవిధ్యాద్యన్యపరత్వాభావాదుపాస్యవిశేషనిర్ణయైకపరత్వమస్తి- అతస్తదనుగుణార్థత్వం * శమ్భురాకాశేత్యాదివాక్యానామభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః. కారణవాక్యేషు దేవతాన్తరప్రతీతిరస్తీత్యత్రాహ (ఏకో హ వా ఇతి) సద్బ్రహ్మాత్మశబ్దేషు పూర్వపూర్వేఽ ఉత్తరోత్తరశబ్దం ప్రతి సామాన్యశబ్దాః ఏవం పూర్వపూర్వం ప్రత్యుత్తరోత్తరశబ్దా విశేషశబ్దాః. ఏవం నారాయణశబ్దం ప్రతి శమ్భుశివాదయస్సామాన్యశబ్దాః * శమ్భుస్స్వయమ్భూర్ద్రుహిణః * శ్వశ్శ్రేయసంశివంభద్రం * విశ్వాక్షంవిశ్వశమ్భువం * శాశ్వతంశివమచ్యుతం * శివశ్శివానామశివోఽశివానామిత్యాదిష్వనేకార్థేషు ప్రయోగదర్శనాన్నారాయణశబ్దస్య తథాఽర్థాన్తరే ప్రయోగాభావాచ్చ. తస్మాత్ * పశునాయజేత * భాగో వామన్త్రివర్ణాదితి న్యాయాత్ సామాన్యశబ్దానాం విశేషపర్యవసానాత్ బ్రహ్మాదిసామాన్యశబ్దానాం నారాయణవిశేషపర్యవసాయిత్వం యుక్తమిత్యర్థః (జన్మాద్యస్య యత ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితమితి) * యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యే అస్యార్థస్యాభిప్రేతత్వాత్సూత్రకారేణాపి తథాఽభిప్రేతమిత్యర్థః.జన్మాదిసూత్రభాష్యేణ పరస్మాత్పుంస ఇత్యనేన అయమర్థస్సూచితః ....

౩౬ ॥ సూ. ——అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ—— పౌరుషేయవాక్యస్య ప్రమాణమూలత్వే బుభుత్సితే సత్యతీన్ద్రియార్థే శ్రుతిమూలత్వమనుమానమూలత్వంవా సంభవేత్ - తత్ర శ్రుతిమూలత్వం శ్రుతివిరుద్ధపరావరతత్త్వప్రతిపాదనప్రదర్శనాదపాస్తమిత్యనుమానమూలత్వనిరాసపరం సూత్రత్రయమ్. శాస్త్రయోన్యధికరణ ఏవాభిప్రేతానాం దూషణానామత్రాప్యపేక్షితత్వాత్కథం పునరుక్తిర్నకృతా- తేషాం వక్ష్యమాణత్వబుద్ధ్యా శాస్త్రయోన్యధికరణే కంఠోక్త్యభావః. వక్ష్యమాణదూషణస్య స్వాపస్మృతత్వాయాహ (వేదబాహ్యానామితి)....................

౩౭ ॥ సూ. ——కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః—— కిం శరీరత్వేన జగదధితిష్ఠతి- ఉత తద్వ్యతిరిక్తత్వేన. శరీరత్వేనచేత్ - భోగాదిప్రసఙ్గః. నో చేత్ - శరీరాన్తరసాపేక్షత్వం స్యాదిత్యర్థః. శరీరనిరపేక్షాధిష్ఠానం శరీరే

౩౮ ॥ సూ. —అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా— వాశబ్దశ్చార్థే. పశుపతేరపి వ్యాపారరూపాదృష్టవత్త్వే జీవవదన్తవత్త్వం- సృష్టిసంహారాద్యాస్పదత్వమసర్వజ్ఞతా చ స్యాదిత్యనాదరణీయమేవేదం మతం * విరోధే త్వనపేక్ష్యం స్యాదిత్యాదినా వేదవిరుద్ధస్యానాదరణీయత్వే సిద్ధేఽపి పశుపతిమతస్య వేదవిరుద్ధతాఖ్యాపనార్థం * పత్యురసామఞ్జస్యాదితి పునరారమ్భః. యద్యపి పాశుపతశైవయోర్వేదావిరోధిన ఇవ కేచన ధర్మాః ప్రతీయన్తే- తథాపి వేదవిరుద్ధనిమిత్తోపాదానభేదకల్పనా పరావరతత్త్వవ్యత్యయకల్పనామూలత్వాత్ సర్వమసమఞ్జసమేవేత్యసామఞ్జస్యాదిత్యుక్తమ్......

—పశుపత్యధికరణం సమాప్తమ్—

దృష్టమితి చేన్న- శరీరత్వప్రయుక్తం తదిత్యుక్తం భవతి. తదా జగతశ్శరీరత్వే భోగాదిప్రసఙ్గ ఇతి. అయమశరీరత్వాభ్యుపగమేన పరిహారః- అశరీరత్వానభ్యుపగమేన పరిహారః ఆగమప్రామాణ్యే ఉక్తః * శరీరమపి సశరీరేణైవాధిష్ఠీయత ఇతి శరీరం హ్యన్యాధిష్ఠానే కరణభూతం స్వాధిష్ఠానే కరణం కర్మ చ యథా దీపోఽన్యప్రకాశహేతుః స్వప్రకాశే స్వయమేవ హేతుః న దీపాన్తరసాపేక్షః యథా చ మనో యుగపదనేకజ్ఞానానుత్పత్తిలిఙ్గేనానుమీయమానం స్వానుమానే కరణభూతం కర్మ చ తథేతి. ఏవం స్వపరనిర్వాహకత్వేన పరిహారః..........................

౩౮ ॥ సూ. —అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా— (వేదావిరోధిన ఇవేతి) అత్రేవశబ్దో విప్రలమ్భకత్వద్యోతకః. నను వేదవిరుద్ధత్వఖ్యాపనార్థత్వమధికరణస్యాయుక్తం- తాన్త్రికగ్రన్థేష్వేవార్థవిరోధప్రతీతేః విరోధే ప్రతిపన్నే విరోధాధికరణన్యాయాదేవ వేదవిరుద్ధస్యాప్రామాణ్యసిద్ధేశ్చాస్యాధికరణస్య కృతకరత్వప్రసఙ్గః. నైవం- విరోధస్యాపాతప్రతిపన్నత్వబుద్ధ్యా న్యాయేనావిరోధే నిర్ణీతేఽపి తస్యాతివిరుద్ధేషు కర్మసు ప్రతీయమానేషు తత్సావరస్యభఙ్గకే శ్రుత్యన్తరే చానుపలభ్యమానే కథం బాధవికల్పసముచ్చయసఙ్కోచైః ప్రత్యక్షశ్రుతయో నేతుం శక్యన్త ఇతి ప్రతిపాదనార్థత్వాదస్య. నను స్మృత్యాపి శ్రుతిసఙ్కోచో దృశ్యతే * న హింస్యాదితి నిషేధో హి శ్రాద్ధకల్పస్థమాంసవిధానేన సఙ్కుచతి. నైవం- మాంసేనాపి శ్రాద్ధం కర్తవ్యమిత్యవశ్యం శ్రాద్ధకర్తవ్యతాతివాదరూపత్వాత్తాదృశవచనానామ్. అత ఏవ హి తథాఽననుష్ఠానమ్. యద్వా- బహ్వర్థవిరోధః ప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధో వా యాసు న విద్యతే- తాః స్మృతయశ్శ్రుతిం సఙ్కోచయన్తి- న తు వేదవిరోధబహులాః ప్రధానార్థవిరుద్ధాశ్చ విరోధబాహుల్యం తత్ర తత్ర ద్రష్టవ్యం- దర్శితప్రాయం చ. యద్యపీత్యవిరోధమాశఙ్క్య. ప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధం భాష్యకార ఏవాహ తథాపీతి. న చాకాశప్రాణేన్ద్రాదిశబ్దానామివ తన్త్రస్థశివాదిశబ్దానాం పరమాత్మపరతాశ్రయణేన పరావరతత్త్వవ్యత్యాసః పరిహర్తుం శక్యతే. ప్రతర్దనవిద్యాదిషు నారాయణాదిశబ్దవాచ్యస్య పరతత్త్వస్యేన్ద్రాదిశబ్దవాచ్యాపేక్షయాఽపకృష్టత్వేన వ్యపదేశాభావాత్ ఇన్ద్రాదిశబ్దానామిన్ద్రాద్యర్థద్వారా కారణతత్తదన్తర్యామిభూతపరమాత్మపరత్వాశ్రయణం న పూర్వాపరవాక్యశ్రుత్యన్తరవిరుద్ధం. న హీన్ద్రస్య నారాయణాత్పరత్వం క్వచిచ్ఛ్రుతమ్. పాశుపతాదిషు పరత్వేనోక్తం రుద్రం ప్రత్యవరత్వేనోక్తస్య తత్త్వస్య కారణత్వాన్తర్యామిత్వవ్యాఘాతాద్రుద్రశివాదిశబ్దానాం నారాయణపరత్వేన నిర్వాహోఽనుపపన్నః. వేదాన్తవాక్యేషు ద్వైతాద్వైతయోరేవ హి వ్యాఖ్యాతౄణాం విప్రతిపత్తిః- నారాయణస్య బ్రహ్మశివాదీనాం చ ద్వైతం వాఽద్వైతం వా భవతు- సర్వథాపి నారాయణస్య పరత్వం తస్మాదన్యస్య చిత్తత్త్వస్య పరత్వం మోక్షప్రదత్వం చ శ్రుతివిరుద్ధమితి సర్వావిగీతమ్. పరమపురుషాదన్యస్య పరత్వేనోపాసనం చ మోక్షహేతురితి శ్రుతివిరుద్ధం * నాన్యః పన్థా ఇతి పరమపురుషాదన్యస్య మోక్షప్రదత్వనిషేధాత్. నను మోక్షప్రదజగత్కారణవిషయాస్తన్త్రేషు శివాదిశబ్దాః వస్తుమాత్రవిషయాస్స్యుః- భగవద్విషయా వా. కాద్యవి

షయా నారాయణాదిశబ్దాః భగవతోఽర్థాన్తరపరాస్స్యుః. అతో నవిరోధ ఇతిచేన్న- అతిప్రసఙ్గాత్. సర్వశబ్దానామముఖ్యార్థపరతయా విరోధశమనే సుగతాగమాదయోఽపిహ్యవిరోధేన నేతుంశక్యన్తే- క్షణికశబ్దః క్షణపరిణామిత్వపరః. చిత్తసన్తతిశబ్దోఽపి చిత్తస్యావిచ్ఛేదపరః- నిత్యజ్ఞానరూపఆత్మేత్యర్థః. వేదానప్రమాణమితి- ఉక్తప్రమాణవిలక్షణా ఇత్యర్థః. తేషాం పౌరుషేయత్వంచ పురుషైరధీతత్వం. అర్థాన్తరాణితు వ్యాఖ్యాతృబుద్ధిదోషమూలాని- నతు సుగతాభిమతానీతి కిమితినవ్యాఖ్యాయతే. అతోఽనుష్ఠానవిరోధస్తత్త్వవిరోధశ్చ దుష్పరిహరః. నను కథంమోహనార్థత్వం పాశుపతస్య- ఉక్తంహి భగవత్ప్రీణితే తత్ప్రతిపాదకతయా సాత్త్వికే శ్రీమతి వారాహేపురాణే పాశుపతతన్త్రస్యానుగ్రహమూలత్వేన వేదానుగుణ్యాచ్చ స్వర్గాపవర్గార్థత్వం రుద్రరూపస్య భగవతస్తదుక్తమార్గేణ పూజనీయత్వం- తన్త్రాన్తరాణాంవిప్రలిప్సామూలత్వేన నరకఫలత్వంచ. తత్ర యథామహేశ్వరవచః * ఏవమభ్యర్థితైస్తైస్తు పురాహంద్విజసత్తమాః । వేదక్రియాసమాయుక్తాం కృతవానస్మిసంహితామ్ ॥ నిశ్వాసాఖ్యాంతతస్తస్యాం లీనా బాభ్రవ్యశాండిలాః । అల్పాపరాధాఇత్యేవ శేషావైలాలికాభవన్ ॥ మయైవమోహితాస్తేహి భవిష్యజ్జ్ఞానతాద్విజా ఇతి- తత్ర * నిశ్వాససంహితాయాహి లక్షమాత్రా ప్రమాణతః । సైవపాశుపతీదీక్షాయోగః పాశుపతశ్చసః ॥ ఏతస్మాద్వేదమార్గాద్ధి యదన్యదిహజాయతే । తచ్ఛ్రాద్రకర్మ విజ్ఞేయం రౌద్రంశౌచవివర్జితమ్ ॥ యేరుద్రముపజీవన్తికలౌ వైలాలికానరాః । ఉచ్ఛిష్టరుద్రాస్తేజ్ఞేయా నాహంతేషువ్యవస్థితఇతి. తథా * తేషాంగౌతమశాపాద్ధిభవిష్యన్త్యన్వయేద్విజా ఇతి ప్రక్రమ్య * తేషాంమధ్యేసదాచారా యేతేమచ్ఛాసనేరతాః । తేస్వర్గమపవర్గంచ యాస్యన్త్యేవఖలునిశ్చయః । వైలాలికాయేయాస్యన్తి మమసన్తతిదూషకాః । ప్రాగ్గౌతమాగ్నినిర్దగ్ధాః పునర్మద్వచనాద్విజాః । నరకంతుగమిష్యన్తి నాత్రకార్యావిచారణేతి- తత్రాష్టషష్టితమే * విష్ణురూపేణయాజ్యోఽహం సర్వదేవైర్ద్విజోత్తమ । సాత్త్వికీసాసమాఖ్యాతావృత్తిర్మేమునిపుఙ్గవ । జటామకుటధారీచ నాగభూషైస్సమావృతః । సిద్ధాన్తనయమార్గస్థైరహంరుద్రోఽతిపూజితః ॥ రాజసీంమేతుతాంవృత్తిం జానీహిద్విజసత్తమేతి-సిద్ధాన్తనయమార్గశబ్దశ్చ పాశుపతవిషయః-నతు శైవాదితన్త్రాన్తరవిషయః- తథార్హద్బుద్ధభిక్షూణాంవైలాలవ్రతికైరహం । తమోతిరిక్తైర్ద్రష్టవ్యస్తాంస్తమస్యేవపాతయే ఇత్యనన్తరగ్రన్థే వైలాలవ్రతికశబ్దేన తన్త్రాన్తరనిష్ఠానాం రాజసేభ్యస్సిద్ధాన్తనయమార్గస్థేభ్యః తామసతయాపృథగుక్తేః నచ వైలాలవ్రతికశబ్దో బౌద్ధాదివిషయః, అస్మిన్నేవగ్రన్థే తతఃపృథగుక్తేః. నచేతరదుష్టాశయమాత్రవిషయః * వైలాలికాయేయాస్యన్తి మమసన్తతిదూషకా ఇతి రుద్రసమ్బన్ధిత్వావగమాత్. సచ పాశుపతవిషయః- సైవ పాశుపతీదీక్షాయోగః పాశుపతశ్చసః । ఏతస్మాద్వేదమార్గాత్తు యదన్యదిహజాయతే । తచ్ఛ్రాద్రకర్మ విజ్ఞేయం రౌద్రంశౌచవివర్జితమ్ ॥ యేరుద్రముపజీవన్తి కలౌవైలాలికానరా ఇతి పాశుపతనిష్ఠేభ్యః పృథగ్వ్యపదేశాత్. అతః పాశుపతేతరతన్త్రనిష్ఠానాం వైలాలికశబ్దోక్తతయాపరిశేషాత్తామసేభ్యః తన్త్రాన్తరేభ్యస్సిద్ధాన్తనయమార్గస్య రాజసత్వరూపవైధర్మ్యయోగాచ్చ సిద్ధాన్తనయశబ్దః పాశుపతవిషయః. రౌద్రత్వేతుల్యేసతి వైలాలికేభ్యః పూర్వనిర్దిష్టతయాస్థానప్రమాణాచ్చ సిద్ధాన్తనయశబ్దః పాశుపతవిషయః * సైవ పాశుపతీదీక్షాయోగః పాశుపతశ్చ న ఇత్యుక్త్వా *యేరుద్రముపజీవన్తి కలౌవైలాలికానరా ఇత్యత్ర వైలాలికేభ్యః పూర్వమేవహి పాశుపతమార్గః కీర్త్యతే. తథా * వేదక్రియాసమాయుక్తాం కృతవానస్మిసంహితామ్ । నిశ్వాసాఖ్యాంతతస్తస్యాం లీనాబాభ్రవ్యశాండిలాః ॥ అల్పాపరాధాఇత్యేవశేషావైలాలికాభవన్ ఇత్యత్రాపి వైలాలికేభ్యః పూర్వమేవహి నిశ్వాసాఖ్యా పాశుపతదీక్షాసంహితా వ్యపదిశ్యతే. నిశ్వాసాఖ్యాయాః పాశుపతగోచరత్వం తత్రైవస్పష్టమ్ * నిశ్వాససంహితాయాహిలక్షమాత్రా ప్రమాణతః । సైవపాశుపతీదీక్షేతి. అతఃపృథగ్వ్యపదేశాత్తన్త్రాన్తరేభ్యోవైధర్మ్యాత్ స్థానప్రమాణాచ్చ సిద్ధాన్తనయశబ్దః పాశుపతవిషయః. అతః

పాశుపతాగమస్తమఃపతనహేతుభ్యః తన్త్రాన్తరేభ్యో విలక్షణో భగవత్తోషకరః స్వర్గాపవర్గహేతుశ్చావగమ్యతే. అతో ఽనుగ్రహమూలత్వవేదానుసారిత్వభగవత్ప్రీణనత్వస్వర్గాపవర్గార్థత్వాత్తామసస్మోహనార్థదుర్గతినిమిత్తతామసతన్త్రాన్తరేభ్యో విలక్షణస్య పాశుపతస్య కథమవైదికత్వమితి. నైవం- తన్త్రాన్తరేభ్యో వివక్షితస్య వైషమ్యస్య అల్పతరత్వాత్. పాశుపతస్య త్రయీబాహ్యాధికారత్వమోహనార్థత్వతమోమిశ్రరజోమూలత్వైస్తన్నిష్ఠానాం భగవచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖత్వోక్త్యా చ పఞ్చరాత్రస్యైవ వేదతుల్యప్రామాణ్యప్రతిపాదనపరత్వం హి నాత్రావగమ్యతే. తథా హ్యష్టషష్టితమే * పౌరుషం సూక్తమాస్థాయ యే యజన్తి ద్విజాస్తు మామ్ । సంహితాజపమాస్థాయ తే మాం ప్రాప్స్యన్తి బ్రాహ్మణాః ॥ అలాభే వేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రోదితేన హి । మార్గేణ మాం ప్రపద్యన్తే తే మాం ప్రాప్స్యన్తి మానవాః । బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం పఞ్చరాత్రం విధీయతే ॥ శూద్రాదీనాం న తచ్ఛ్రోత్రపదవీముపయాస్యతి । ఏవం మయోక్తం విప్రేన్ద్ర పురా కల్పే పురాతనమ్ ॥ పఞ్చరాత్రం సహస్రాణాం యది కశ్చిద్గ్రహీష్యతి । కర్మక్షయే చ మాం కశ్చిద్యది భక్తో భవిష్యతి ॥ తస్య వేదాః పఞ్చరాత్రం నిత్యం హృది వసిష్యతి । వేదేన పఞ్చరాత్రేణ భక్త్యా యజ్ఞేన చ ద్విజాః ॥ ప్రాప్యో ఽహం నాన్యథా ప్రాప్యో వర్షలక్షైరపి ద్విజేతి పఞ్చరాత్రస్య వేదతుల్యవికల్పభక్త్యానుగుణం ప్రామాణ్యమభిహితం. తథా పాశుపతనిష్ఠానాం రౌద్రతన్త్రాన్తరనిష్ఠానామివ భగవచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖత్వం తామసయుగానువర్తిత్వం చ తత్రోక్తం * ఇతరే రాజసైర్భావైస్తామసైశ్చ సమావృతాః । భవిష్యన్తి ద్విజశ్రేష్ఠ మచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖాః ॥ కృతం త్రేతా ద్వాపరశ్చ యుగాని త్రీణి నారద । సత్త్వస్థా మాం సమేష్యన్తి కలౌ రజస్తమోధికా ఇతి. రాజసైర్భావైరితి- భావశబ్దశ్చేష్టాపరః. రాజసీ వృత్తిర్వివక్షితా. సా చ పాశుపతీ * రాజసీం త్వేతు తాం వృత్తిం జానీహీతి సిద్ధాన్తనయమార్గవృత్తైర్హి రాజసత్వం పూర్వముక్తమ్. సిద్ధాన్తనయశబ్దస్య పాశుపతగోచరత్వం పృథగ్వ్యపదేశవైధర్మ్యస్థానప్రమాణైః పూర్వమేవోపపాదితమ్. తామసైర్భావైరితి భావశబ్దేన రౌద్రాన్తరసౌగతాదివృత్తయ ఉచ్యన్తే * తథార్హద్బుద్ధభిక్షూణాం వైలాలవ్రతికైరహం । తమోతిరిక్తైర్యష్టవ్య ఇతి హ్యుక్తం. భిక్షూణామితి-తృతీయార్థే షష్ఠీ. యష్టవ్య ఇతి యజనరూపతోక్తిస్తదభిప్రాయేణ అన్యథా * తాంస్తమస్యేవ పాతయే ఇతి విరోధాత్- అహం యష్టవ్య ఇత్యుక్తిర్వస్తుతస్సర్వస్య స్వాత్మకత్వాత్- నతు తదభిప్రాయేణ- తామసశాస్త్రే జగతో భగవదాత్మకత్వానభ్యుపగమాత్. ఏవం రాజసత్వతామసత్వయోః క్రమస్య చ ప్రత్యభిజ్ఞానాదనేన తామసతన్త్రాన్తరనిష్ఠానామివ రాజసపాశుపతనిష్ఠానాం చ భగవచ్ఛాసనాతిలఙ్ఘిత్వముచ్యతే- తథా * యే వేదమార్గనిర్ముక్తాస్తేషాం మోహార్థమేవ చ । నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞం హి మయా శాస్త్రం తు దర్శితం । పాశో ఽయం పశుభావస్తు స యదా పతితో భవేత్ ॥ తదా పాశుపతం శాస్త్రం జాయతే వేదసంజ్ఞితమితి నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞస్య పాశుపతస్య మోహనాయ ప్రవర్తితత్వం వేదానధికారిణాం తత్రైవ వేదబుద్ధ్యా మోహితత్వం చోక్తం. తథా రాజసస్యాపి పాశుపతస్య తామసానామితరతన్త్రాణాం చాసాత్త్వికత్వమవిశిష్టం ప్రతీయతే * రాజసీం వృత్తిం * తమోతిరిక్తైరితి హ్యుక్తం. రాజసీమిత్యనేన తమోమిశ్రరజోమూలత్వం వివక్షితం. రజఃప్రాచుర్యాత్ పాశుపతస్య రాజసత్వనిర్దేశః. తథా ద్విసప్తతితమే * యత్సత్త్వం స హరిర్దేవో యో హరిస్తత్పరం పదమ్ । యే సత్త్వరజసీ సో ఽపి బ్రహ్మణః కామసమ్భవః ॥ యో బ్రహ్మా సైవ వేదస్తు యో వేదస్స క్రతుర్బుధాః । యద్రజస్తమసోపేతం సో ఽహం నాస్త్యత్ర సంశయః ॥ సత్త్వం రజస్తమశ్చైవ త్రితయం చైతదుచ్యతే । సత్త్వేననుచ్యతే జన్తుస్సత్త్వం నారాయణాత్మకమ్ ॥ రజసా సత్త్వయుక్తేన భవేచ్ఛ్రీమాన్యశోధికః । తచ్చ పైతామహం వృత్తం సర్వశాస్త్రేషు పద్యతే । యద్వేదబాహ్యం కర్మ స్యాన్మాముద్దిశ్యోపసేవ్యతే ॥ తద్రౌద్రమితి విఖ్యాతం కనిష్ఠగతిదం నృణామ్ । తదైవ పాశుపతం నామ కనిష్ఠం మోహనం నృణామితి చ పాఠః ॥ యద్ధీనం రజసా కర్మ కేవలం తామసం తు యత్ ।

తద్దుర్గతిప్రదం న్నృణామిహలోకే పరత్ర చేతి. సాత్త్వికరాజసం పైతామహం వృత్తముక్తం- కేవలం తామసం దుర్గతిప్రదముక్తం- తచ్చ బౌద్ధార్హతవైలాలికవృత్తం- వైలాలికవ్రతికైస్తమోతిరిక్తైరితి హ్యుక్తమ్. తదుభయాతిరిక్తమధ్యమశ్లోకోక్తం కర్మ రాజసతామసత్వమిత్యవగమ్యతే- కేవలతామసమిత్యుత్తరత్ర విశేషితత్వాత్ *యద్రజస్తమసోపేతం సోహమిత్యుక్తత్వాచ్చ తమోమిశ్రరజోమయత్వమవగమ్యతే. నను*యద్వేదబాహ్యమితి శ్లోకో వైలాలికవిషయః* యద్దీనమితి బౌద్ధార్హతవిషయమ్. నైవం- బౌద్ధార్హతవైలాలికానామేకకోటినివిష్టతయోక్తత్వాత్ పృథక్కరణస్యానుచితత్వాత్. తమఃపతనం తేషాం తుల్యమవగతం *తథార్హద్బుద్ధభిక్షూణాం వైలాలవ్రతికైరహమ్ । తమోతిరిక్తైర్ద్రష్టవ్యస్తాంస్తమస్యేవ పాతయే ఇతి. అత ఇహోత్తమశ్లోకే దుర్గతిరుచ్యమానా బౌద్ధార్హతవైలాలికానాం సమానా భవితుమర్హతి- అతో మధ్యగతశ్లోకః పాశుపతవిషయః*తద్దైవం పాశుపతం నామేతి పాఠే పాశుపతవిషయత్వం సిద్ధమ్. తతశ్చ తస్య రజోమిశ్రతమోమూలత్వం సాత్త్వికరాజసప్రబన్ధాత్కనిష్ఠత్వం చ వేదబాహ్యత్వం చ స్థితం- మోహనాయ ప్రవృత్తత్వం చ తత్రోక్తం పాశుపతస్య- యథా* ద్విజస్మృతితమేమాం పిష్టో గవ్యతిరిక్తం యే బ్రాహ్మణం చ ద్విజోత్తమ । యజన్తే పాపకర్మాణస్తే యాన్తి నరకం నరాః॥ యే వేదమార్గనిర్ముక్తాస్తేషాం మోహార్థమేవ చ । నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞం హి మయా శాస్త్రం తు దర్శితమ్ । పాశోయం పశుభావస్తు స యదా పతితో భవేత్ । తదా పాశుపతం శాస్త్రం జాయతే వేదసంజ్ఞితమితి. నచ నయసిద్ధాన్తమార్గో న పాశుపతః- కిన్తు వైలాలికశబ్దవాచ్యశైవాదిమార్గ ఇతి వాచ్యం- అష్టషష్టితమే వైలాలికవ్యతిరేకేణ నయసిద్ధాన్తమార్గస్యోక్తత్వాత్ తత్ర హి సిద్ధాన్తనయమార్గస్య రాజసత్వేన వైలాలికమార్గస్య తామసత్వేన చ భేదో దర్శితః. కిఞ్చ తత్ర రుద్రవచః *దేవదేవ జనస్సర్వో ముక్తిమార్గే వ్యవస్థితః । కథం సృష్టిః ప్రభవితా నరకే ముచకో వసేత్ ॥ ఏవముక్తస్తతో దేవైర్వాముపావాచ జనార్దనః । యుగాని త్రీణి సహసా మాముపేష్యన్తి మానవాః । అన్త్యే యుగే ప్రవిరళా భవిష్యన్తి మదాశ్రయాః ॥ ఏష మోహం సృజామ్యాశు యో జనం మోహయిష్యతి । త్వం చ రుద్ర మహాబాహో మోహశాస్త్రాణి కారయ ॥ అల్పాయాసం దర్శయిత్వా ఫలం దీర్ఘం ప్రదర్శయ । కుహకాని చ్చేన్ద్రజాలాని విరుద్ధాచరణాని చ ॥ దర్శయిత్వా జనం సర్వం మోహయాశు మహేశ్వర । ఏవముక్తస్తదా తేన దేవేన పరమేష్ఠినా । ఆత్మా తు గోపితస్సద్యః ప్రకాశో హం కృతస్తతః ॥ తస్మాదారభ్య కాలాత్తు మత్ప్రణీతేషు సత్తమ । శాస్త్రేష్వభిరతో లోకో బాహుల్యేన న వేద తమితి మోహనార్థత్వమసాత్త్వికయుగప్రవృత్తత్వం తదా భగవతస్తిరోధానం, రుద్రస్య ప్రకాశితత్వం చోక్తం, పాశుపతే చ భగవత్ప్రకాశనాభావాత్ తస్యోక్తలక్షణమోహనార్థగ్రన్థాన్తర్భావస్సిద్ధః, సిద్ధాన్తనయసంజ్ఞస్య మోహనార్థత్వోక్తేస్తస్య చ తన్త్రాన్తరవ్యతిరేకస్యోపపాదితతయా పాశుపతత్వసిద్ధేశ్చ. తథా గౌతమశాపోపహతత్రయీబాహ్యజనాధికారత్వం చ పాశుపతస్య తన్త్రాన్తరాణామప్యవిశేషేణ ప్రతీయతే, యథా త్రిసప్తతితమే * మోహనార్థం తు లోకానాం త్వయా శాస్త్రం పృథక్కృతం । తత్కదా హేతునా కేన కృతం దేవ వదస్వ న ఇతి పృష్టే * దుర్భిక్షాద్వా తమేనం క్షీణైరన్నమత్తైర్ద్విగమిషుభిర్మునిభిర్గౌతమాతిసన్ధానముక్త్వాఽభిహితమ్ * ఏవముక్తస్తదా తైస్తు గౌతమః కిమిదం త్వితి । గోవధ్యాకారణం ముహ్యం స్తావత్పశ్యతి యోగవిత్ ॥ ఋషీణాం మాయయా సర్వమిదం జాతం విచిన్త్య వై । శశాప తాంస్తదా భస్మమిథ్యాభూతపరాంస్తథా ॥ భవిష్యథ త్రయీబాహ్యా వేదకర్మబహిష్కృతాః । తచ్ఛ్రుత్వా క్రూరవచనం గౌతమస్య మహామునేః॥ ఊచుస్సప్తర్షయో హ్యేవం సర్వకాలం ద్విజోత్తమాః । భవన్తు కిన్తు తే వాక్యమమోఘం నాత్ర సంశయః ॥ త్వద్వాక్యవహ్నినిర్దగ్ధాస్సదా కలియుగే ద్విజాః । భవిష్యన్తి క్రియాహీనాస్సర్వవేదబహిష్కృతా ఇతి గౌతమశాపం, తల్లఘూకరణాయ కలౌ జన్మ, తదను గ్రహాయ తద్గోత్రప్రవర్తకైస్సప్తర్షిభిః మహేశ్వరస్యాభ్యర్థనం చోక్త్వా * ఏవమభ్యర్థితస్తైస్తు పురాహం ద్విజసత్తమాః । శైవదిక్రియాసమాయుక్తాం కృతవానస్మి సంహితామ్ ॥ నిశ్వాసాఖ్యాం తతస్తస్యాం లీనా బాభ్రవ్యశాణ్డిలాః । అల్పాపరాధా

ఇత్యేవ శేషా వైఖానసాశ్చైవ ॥ మయైవ మోహితాస్తే తు భవిష్యజ్జ్ఞానతాద్విజాః ॥ తత్ర * నిశ్వాససంహితాయామపి లక్ష మాత్రా ప్రమాణతః । సైవ పాశుపతీదీక్షా యోగః పాశుపతశ్చ సః ॥ ఏతస్మాద్వేదమార్గాద్ధి యదన్యదిత్యాది * తేషాం గౌతమశాపాద్ధీత్యాదిచోక్తమ్. క్రమస్యాపరాధతారతమ్యేపి శాపోపహతత్రయీబాహ్యాధికారత్వం పాశుపతస్యతన్త్రాన్తరాణాంచావిశిష్టమ్. నన్వేవం తర్హి పాశుపతస్య వేదక్రియాసమాయుక్తత్వస్వర్గాపవర్గప్రాప్తిహేతుత్వం కథంఘటతే. ఉచ్యతే, త్రయీ బాహ్యాధికారత్వస్య వ్యవస్థితత్వాదల్పాపరాధత్వాచ్చ బాభ్రవ్యాదీనాంసాక్షాదేవ వైదికకర్మాన్వయే ఉత్పన్నత్రయీవిరుద్ధాచారాన్వయేచానుపపన్నేసతి వేదార్థవ్యామిశ్రవైదికార్థపరతయా నాతివిరుద్ధం పాశుపతతన్త్రం ప్రణీతమిత్యేతావద్వైషమ్యమితి * వేదక్రియాసమాయుక్తామితి నిర్దేశో హి వైదికావైదికార్థసఙ్కరమవగమయతి. నను కథం తర్హి మోహనార్థత్వమ్. ఉచ్యతే, మునిభిరభ్యర్థితేన త్రయీబాహ్యతానిమిత్తశాపావిరోధతస్త్రాతుకామేన మహేశ్వరేణాథర్వశిరోభిహితం స్వోపాసనతదఙ్గభూతభస్మధారణాదిపరం తన్త్రం ప్రణీతమ్. అథర్వశిరశ్చ ప్రవర్ధనవిద్యాన్యాయాత్పరమాత్మాత్మకరుద్రోపాసనపరమితి స్థితమ్. తథాసతి విపులాపరాధానాం తత్ర శ్రద్ధాయాంసత్యామపి వేదరహస్యాప్రకాశనార్థం పాశుపతేరుద్రేణ స్వస్య నారాయణాత్మకత్వం నాభిహితం- అపి త్వర్థవాదరూపేణ స్వప్రకర్ష ఏవోక్తః. బాభ్రవ్యాదయస్తు శాపవశాదవ్యవధానేన శ్రుతిసిద్ధభగవదుపాసనానర్హా అపి స్వల్పాపరాధతయా వేదవిరుద్ధోక్తిమర్థవాదం జ్ఞాత్వా అథర్వశిరోభిప్రాయానురోధేన పాశుపతావగతం రుద్రం నారాయణాత్మకముపాస్య నిస్తీర్ణాః. అన్యే తు పాపప్రాచుర్యాదథర్వశిరో హృదయానభిజ్ఞతయా భగవదాత్మకత్వం రుద్రస్యాజానన్తః పాశుపతానుప్రవిష్టా అపి సమ్యక్జ్ఞానాభావాత్ తమసి భ్రామ్యన్తీతి తన్మోహనఫలకత్వాత్ * తేషాం మోహార్థమేవచేతి మహేశ్వరవచనం ఘటతే. అత ఏవ హి తతోచ్యతే స్పష్టతరమ్ * మాం విష్ణోర్వ్యతిరిక్తం యే బ్రహ్మాణం చ ద్విజోత్తమాః । యజన్తే పాపకర్మాణస్తే యాన్తి నరకం నరాః ॥ యే వేదమార్గనిర్ముక్తాస్తేషాం మోహార్థమేవ చ । నయసిద్ధాన్తసఞ్జ్ఞం హి మయా శాస్త్రం తు దర్శితమితి చ. నయసిద్ధాన్తశబ్దశ్చ నిశ్వాసాఖ్యపాశుపతతన్త్రవిషయ ఇతి దర్శితమ్. ఏవమధికారభేదేన భ్రాన్త్యభ్రాన్తిజననాభిసన్ధిమతా తదర్థం పుష్కలోపదేశమకుర్వతా మహేశ్వరేణ ప్రణీతత్వాత్ పాశుపతస్య మోహఫలకత్వమనుగ్రహనిబన్ధనతయా తన్త్రాన్తరవైషమ్యంచయుక్తమ్……………………

ఇతరే త్వస్యాధికరణస్య పాశుపతపరీక్షార్థత్వమనభ్యుపగచ్ఛన్తో నిమిత్తమాత్రేశ్వరపక్షనిరాకరణపరత్వం వర్ణయన్తి. తేషు పరానపరాంశ్చ ప్రతిబ్రూమః- నిమిత్తమాత్రేశ్వరపక్షం నిరాచికీర్షతా న కేవలమనుమానమేవ- కిన్తు తన్మూలభూత ఆగమోపి నిరాకార్యః- తత్ప్రామాణ్యే జీవతి తస్య నిరాసాయోగాత్. ఏవం ద్వయోరపి వ్యుదసనీయత్వే సత్యనుమానం శాస్త్రప్రక్రమ ఏవ నిరసనీయం- తన్నిరాసేన వినా శాస్త్రారమ్భానుపపత్తేః, నిమిత్తమాత్రేశ్వరవిషయాగమో యోగస్మృతిః పాశుపతాగమశ్చ. తత్ర * ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్త ఇత్యత్ర యోగస్మృతేః ప్రత్యుక్తత్వాత్ పాశుపతనిరాస ఏవ పరిశేషాదత్ర క్రియత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. ఏవంచ సతి శాస్త్రప్రక్రమే ఽనుమానం నిరస్తం- న వా. న చేత్- అపేక్షితాకరణం స్యాత్. తత్ర కృతం చేత్- ఇహానపేక్షితకరణం స్యాత్. అత్ర వక్తృతం నిమిత్తేశ్వరానుమాననిరసనం తతోపజీవ్యమితి చేత్- తర్హి నిమిత్తమాత్రేశ్వరాగమప్రతిక్షేపస్య క్వచిదప్యకృతత్వాత్ పునశ్చాపేక్షితాకరణం స్యాత్. నిమిత్తమాత్రేశ్వరాగమస్య శ్రుతివిరుద్ధత్వాద్విరోధాధికరణన్యాయేన తత్ప్రతిక్షేపసిద్ధిరితి చేత్. తర్హి పఞ్చరాత్రస్యాప్యపరీక్ష్యత్వం స్యాత్- తత్రాపి భవద్భిర్విరుద్ధతయా ఽభిమతాంశస్య విరోధనయేనైవ ప్రతిక్షిప్తత్వాత్. తతశ్చ * ఉత్పత్త్యసమ్భవాదిత్యాది సూత్రచతుష్టయవైయర్థ్యం స్యాత్. తత్ర విరోధసమ్భవస్యావిరోధనిర్వహణాశక్యతాయాశ్చ జ్ఞాపనార్థం తన్నిరూపణమితి చేత్- తర్హి తదర్థమేవ పాశుపతమపి పరీక్ష్యమితి తదకరణే అపేక్షితా

కరణమేవస్యాత్. యద్యుచ్యేత- పాశుపతతన్త్రే ప్రాయ్యాచారాంశే వేదవిరోధస్య స్ఫుటతరత్వాత్ సౌగతమతాదేరివ నిరాకరణం తుల్యన్యాయతయా సిద్ధమితి తత్త్వాంశే నిమిత్తేశ్వరవాదమాత్రమనుమానమూలమితి తన్నిరాసేన పాశుపతనిరసనమేవ ఫలతఃకృతమితి నాపేక్షితాకరణప్రసఙ్గ ఇతి. అస్త్వేవం- తథాపి తత్ర వేదప్రామాణ్యాద్యభ్యుపగమేన సౌగతాదివైలక్షణ్యాత్ తత్ర కార్యకారణతత్త్వవిపర్యాసస్యానుమాననిరసననిరస్తత్వాయోగాత్తన్నిరాసార్థమాచారాంశే వౌత్సర్గాపవాదబాధకారివిశేషాదినా విషయవ్యవస్థాపనశఙ్కాపరిహారార్థం- విరోధాధికరణన్యాయః స్థాపనీయ ఏవ. తచ్చానుమాననిరాసమాత్రాన్న సిధ్యతి- తత్త్వానుష్ఠానవిపర్యాసస్యానుమానమూలత్వాభావాత్. అతోఽస్మిన్మతేఽధికరణస్య ప్రయోజనవత్తరత్వం శాస్త్రారమ్భోపయోగినోఽనుమాననిరాసస్య స్థానపాతిత్వం చేతి వైషమ్యం—నను యాదవప్రకాశమతే త్వస్యాధికరణస్యానుమానమాత్రనిరాసపరత్వేన పాశుపతవ్యుదాసఫలకత్వాభావేపి నాపేక్షితాకరణప్రసఙ్గః- చతుర్ణామపి సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాణాం పరీక్షార్థముత్తరాధికరణమితి వ్యాఖ్యాతత్వాదితి చేత్- న * ఉత్పత్త్యసమ్భవాదిత్యాదిసూత్రాణాం వక్ష్యమాణప్రకారేణ చతుష్టయపరీక్షార్థత్వానుపపత్తేః. నను భవన్మతేప్యనుమానం పూర్వమేవ నిరస్తం చేత్ * అధిష్ఠానానుపపత్తేరిత్యాదిసూత్రత్రయప్రణయనమనపేక్షితకరణం స్యాత్. న- ప్రయోజనభేదాత్. తత్ర శాస్త్రస్య ప్రాప్తార్థత్వబాధితవిషయత్వాభ్యామప్రామాణ్యప్రసఙ్గపరిహారార్థస్తన్నిరాసః- ఇహ తు శ్రుతివిరుద్ధాగమప్రామాణ్యభఙ్గార్థః. అనుమానేన సర్వజ్ఞే జగత్కారణే సిద్ధే హి తద్విషయా శ్రుతిః ప్రాప్తార్థా స్యాత్- తదనువాదస్యానుమానమూలతయా తద్విరుద్ధాకారసమర్పికా శ్రుతిః ప్రతిరుద్ధా బాధితా వా స్యాత్. ఏవం సతి పూర్వోక్తమనుమానదూషణమిహ తదుక్తమిత్యతిదేష్టవ్యం- ఉక్తార్థస్యాన్యత్రోపజీవ్యత్వేఽతిదేశదర్శనాత్- యథా * అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమ్ * జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమితి. పూర్వభాగవిచారసిద్ధన్యాయోఽవిప్రకృష్టోపి * ప్రధానవదేవ తదుక్తమిత్యాదినాఽతిదిశ్యతే- కిం పునస్సన్నికృష్టే శారీరకస్యైవారమ్భేఽభిహితః, అతోఽధిష్ఠానానుపపత్త్యాదిసూత్రత్రయవైయర్థ్యమితి చేన్న- కణ్ఠోక్తత్వాభావేన దూషణస్యాతిదేశాప్రాప్తేః. వక్ష్యమాణదూషణానాముపజీవ్యత్వమభిప్రేత్య శాస్త్రైకప్రమాణకత్వం హి సూత్రితం- న తు దూషణానాం కణ్ఠోక్తిః. భాష్యే చ వక్ష్యమాణం దూషణమనుకృష్య వ్యాఖ్యాతమ్. అర్భకౌకస్త్వపరిహారాదయశ్చ * ననిచాయ్యత్వాదిత్యాదిభిః కణ్ఠోక్తత్వాదుత్తరత్రాతిదిష్టాః. అత్ర వక్తుమపేక్షితానామపి దూషణానాం వక్ష్యమాణత్వబుద్ధ్యైవ పూర్వం కణ్ఠోక్త్యభావః. అత ఏవాతిదేశాభావ ఉపపన్నః. యతో నిమిత్తమాత్రకల్పనాయాస్తన్మతస్య చోభయోః ప్రతిక్షేప్యత్వం- అత ఏవ సూత్రయోజనాయాం చ * నైకస్మిన్నితి సూత్రాదనుషక్తస్య నశబ్దస్య నిషేధ్యేఽధ్యాహర్తవ్యే సతి పత్యుర్గతమాదరణీయమిత్యధ్యాహార ఉచితః. న తు ప్రధానపురుషాధిష్ఠాతృత్వేన కారణత్వముపపద్యత ఇతి వా- కర్తుః కల్పనేతి వా- పరిగ్రహ ఇతి వా, తథా సత్యుభయోః ప్రతిక్షేప్యత్వాసిద్ధేః———* అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వేతి సూత్రస్య పరైరపరైశ్చైవమర్థ ఉక్తః- ప్రధానపురుషేశ్వరాస్సర్వజ్ఞేనేశ్వరేణేయత్తయా పరిచ్ఛిన్నాశ్చేత్- అన్తవన్తస్స్యుః. తతశ్చ శూన్యవాదప్రసఙ్గః. సర్వేషాం సంసారిణాం క్రమేణ మోక్షాదన్తవత్త్వే పురుషభోగార్థం ప్రధానస్యేశ్వరాధిష్ఠేయత్వాభావాదీశ్వరస్య సార్వజ్ఞ్యమైశ్వర్యం చ నిర్విషయతయాఽనుపపన్నే స్యాతామ్. యది నేశ్వరజ్ఞానేన ప్రధానాదయః పరిచ్ఛిన్నాః- తస్య సార్వజ్ఞ్యహానిరితి. తదయుక్తమ్. తథాహి- న తావచ్ఛూన్యవాదప్రసఙ్గః- ప్రధానాదీనామన్తవత్త్వప్రసఙ్గాభావాత్. అన్తవత్త్వస్య ప్రసఞ్జకః కిం దేశతః పరిచ్ఛేదః- ఉత కాలతః- ఉత సఙ్ఖ్యాతః, న ప్రథమః * ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్టః * నిత్యో నిత్యానాం * న జాయతే మ్రియతే ఇత్యణూనామేవ నిత్యత్వశ్రవణేన భగ్నవ్యాప్తికత్వాత్సఙ్ఖ్యాదీనాం పక్షే ప్ర

౩౯ ॥సూ. ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్. కపిలాదితన్త్రసామాన్యాద్భగవదభిహితపరమ

నిశ్శ్రేయససాధనావబోధిని పఞ్చరాత్రతన్త్రేప్యప్రామాణ్యమాశఙ్క్య నిరాక్రియతే. తత్రైవమా

ధానస్య పురుషాణాంచ కస్యచిదపి పక్షఈశ్వరస్యచ దేశతఃపరిచ్ఛిన్నత్వాభావాచ్చ. నద్వితీయః- సాధ్యావిశిష్టత్వప్రసంగాత్. యద్వ్యాదిమత్త్వం కాలతఃపరిచ్ఛిన్నత్వం- తదన్తవత్త్వే ప్రయోజకమితి వివక్షితమ్. తదపిన- అవిద్యానివృత్తౌ వ్యభిచారాత్. నతృతీయః- వికల్పాసహత్వాత్. కింవాస్తవసంఖ్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం వివక్షితం- ఉతవ్యావహారికసంఖ్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం. ఆద్యే ఘటాదిష్వపి త్వన్మతేనాసిద్ధత్వాద్వ్యాప్తిశూన్యతా, ద్వితీయేతు * ఏకమేవాద్వితీయమిత్యేకత్వవ్యవహారవిషయే నిత్యతయా స్వాభ్యుపగతే బ్రహ్మణివ్యభిచారః. వైశేషికైస్సంఖ్యాశూన్యత్వేనాభిమతేషు క్రియాదిష్వనిత్యత్వమస్తీతి తద్వదేవ సంఖ్యాశూన్యత్వే స్వాభిమతబ్రహ్మణోప్యనిత్యత్వప్రసఙ్గస్స్యాత్. తైర్నిత్యతయాఽభిమతజాతౌ వ్యభిచారాదప్రసక్తిశ్చేత్- తైర్నిత్యతయాఽభిమతదిక్కాలాదిషువ్యభిచారాత్ సంఖ్యావత్త్వేప్యనిత్యత్వాప్రసక్తిః. తేషామపి పక్షీకారాద్దోషఇతిచేత్- నిత్యతయాభిమతజాతేరపి త్వయాపక్షీకార్యత్వాదవ్యభిచరితం సంఖ్యాశూన్యత్వే అనిత్యత్వం క్రియాదేరివబ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత. అతః ప్రసఞ్జకవిపర్యయేపి ప్రసఞ్జనీయానిష్టధర్మాపత్తిలక్షణప్రతితర్కపరాస్తత్వాచ్చ తర్కాభాసతా. ఆత్మానన్త్యస్య పూర్వముపపాదితత్వాదేకైకస్మిన్కల్పే ఏకైకముక్తావపి సర్వమోక్షప్రసంగోనస్యాదితి ప్రధానపురుషయోరీశ్వరాధిష్ఠేయత్వసమ్భవాన్నతజ్జ్ఞానశక్త్యోర్నిర్విషయత్వమ్. సర్వమోక్షాభ్యుపగమేపి ననిర్విషయత్వం- ప్రధానస్య జ్ఞానబాధ్యత్వాభావేనసర్వముక్తిదశాయామప్యవస్థితిసమ్భవాన్ముక్తానామపీశ్వరసాక్షాత్కార్యత్వనియామ్యత్వోపపత్తేశ్చ. కదాచిత్సర్వమోక్షమిచ్ఛతాం పక్షే తదానీమీశ్వరేచ్ఛాప్రయత్నాదీనాం నిర్విషయత్వంచనానిష్టమితిన తత్ప్రసఞ్జనీయం——అన్యేతు పరమాణూనాం పురుషాణాంచ సంఖ్యయాఽన్తమీశ్వరోగచ్ఛతిచేత్- సర్వపురుషమోక్షాదీశ్వరస్యేశనమవిషయఃస్యాత్. అన్తంగచ్ఛతిచేత్ అసర్వజ్ఞతేత్యస్య సూత్రస్యార్థమాహుః. తత్రాపి వైశేషికాదిషుకదాచిత్సర్వమోక్షమిచ్ఛతాం నాయమనిష్టప్రసఙ్గస్స్యాత్. తదానీమపి సార్వజ్ఞ్యస్య ననిర్విషయత్వం- ముక్తానాం పరమాణూనాంచనిత్యతయా సాక్షాత్కార్యత్వాదతీతాగామినామపి సాక్షాత్కారసమ్భవాచ్చ. సర్వముక్తిమనిచ్ఛతాం పక్షేత్వముక్తాత్మవిషయమీశనంసమ్భవతీతి నతస్యనిర్విషయత్వప్రసఙ్గః. సర్వమోక్షాభావశ్చాత్మానన్త్యాదుపపద్యతఇత్యుక్తం. నన్వేకోపాధిగృహీతానాం భిన్నానాం ఘటాదీనాం సంఖ్యేయత్వదర్శనాత్తద్విపరీతమానన్త్యం శ్రుతిమనపేక్ష్య తర్కమాత్రేణ కల్పయితుమశక్యమితిచేన్న- అనాదీనాం నిమేషకాష్ఠాకలాముహూర్తోపాధీనామసంఖ్యేయత్వస్య సర్వాభ్యుపగన్తవ్యత్వేన తేష్వేకోపాధిగృహీతత్వేసతి భిన్నత్వస్య వ్యభిచారాదితి. పశుపత్యధికరణంసమాప్తం.

౩౯ ॥ సూ. ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్. అవాన్తరసఙ్గతిమాహ(కపిలాదీతి)ఆశఙ్క్యతిపూర్వపక్షసూత్రద్వయార్థః-నిరాక్రియతఇతిసిద్ధాన్తసూత్రద్వయార్థఇతివిభాగః. పఞ్చరాత్రంకింసాంఖ్యాదివత్ క్వచిత్ప్రమాణం-ఉతకార్త్స్న్యేన ప్రమాణం. కిమస్య క్వచిచ్ఛ్రుతివిరోధోఽస్తి-ఉతక్వచిదపినాస్తీతి .కిమత్రజీవోత్పత్త్యాదికంవివక్షితం- ఉతనేతి.సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నాదిశబ్దాఃకింజీవాదిశబ్దవిశేషణతయా నిర్దిష్టాః- ఉతజీవాదిశబ్దాః సఙ్కర్షణాదిశబ్దవిశేషణతయానిర్దిష్టాఇతి. సఙ్కర్షణాదిశబ్దానాం జీవాదిశబ్దవిశేషణత్వే- జీవోత్పత్త్యాదికం వివక్షితమితిశ్రుతివిరోధసద్భావాదవిరుద్ధాంశేప్రామాణ్యాత్తదేకదేశస్యోపాదేయత్వం. జీవాదిశబ్దానాంసఙ్కర్షణాదిశబ్దవిశేషణత్వే జీవోత్పత్త్యాదేరవివక్షితత్వేన క్వచిదపిశ్రుతివిరోధోనాస్తీతికార్త్స్న్యేన ప్రమాణత్వాత్కార్త్స్న్యేననిశ్శ్రేయసార్థిభిరుపాదేయత్వంసిద్ధ్యేత్.కథమాశఙ్క్యతఇత్యత్రాహ (తత్రైవమితి) * పరమకారణాదిత్యాదిఃపఞ్చరాత్రగ్రన్థః........

శఙ్క్యతే * పరమకారణాత్పరబ్రహ్మభూతాద్వాసుదేవాత్సఙ్కర్షణో నామ జీవో జాయతే సఙ్కర్ష ణాత్ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞం మనో జాయతే తస్మాదనిరుద్ధసంజ్ఞో ఽహఙ్కారో జాయత ఇతి హి భాగవతప్రక్రియా అత్ర జీవస్యోత్పత్తిః శ్రుతివిరుద్ధా ప్రతీయతే. శ్రుతయో హి జీవస్యానాదిత్వం వదన్తి * న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాద్యాః ....

౪౦ ॥ సూ. న చ కర్తుః కరణమ్ * సఙ్కర్షణాత్ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞం మనో జాయత ఇతి కర్తుః- జీవాత్ కరణస్య- మనస ఉత్పత్తిర్న సమ్భవతి * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేతి పరస్మాదేవ బ్రహ్మణో మనసోఽప్యుత్పత్తిశ్రుతేః. అతశ్శ్రుతివిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాదస్యాపి తన్త్రస్య ప్రామాణ్యం ప్రతిషిధ్యత ఇతి......................ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే

౪౧ ॥ సూ. విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః వాశబ్దాత్పక్షో విపరివర్తతే. విజ్ఞానం చాదిచేతి పరబ్రహ్మ విజ్ఞానాది. సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధానామపి పరబ్రహ్మభావే సతి తత్ప్రతిపాదనపరస్య శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యం న ప్రతిషిధ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి, భాగవతప్రక్రియామజానతామిదం చోద్యం, యజ్జీవోత్పత్తిర్నిరుద్ధాఽభిహితేతి. వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మైవాశ్రితవత్సలం స్వాశ్రితసమాశ్రయణీయత్వాయ స్వేచ్ఛయా చతుర్ధావతిష్ఠత ఇతి హి తత్ప్రక్రియా. యథా పౌష్కరసంహితాయాం * కర్తవ్యత్వేన వై యత్ర చాతురాత్మ్యముపాస్యతే । క్రమాగతైస్స్వసంజ్ఞాభిః బ్రాహ్మణైరాగమం తు తదిత్యాది. తచ్చ చాతురాత్మ్యోపాసనం వాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మోపాసనమితి సాత్త్వతసంహితాయాముక్తమ్ * బ్రాహ్మణానాం హి సద్బ్రహ్మవాసుదేవాఖ్యయాజినామ్ । వివేకదం పరం శాస్త్రం బ్రహ్మోపనిషదం మహదితి.

---

౪౦ ॥ సూ. న చ కర్తుః కరణమ్ కర్తా- జీవః...

౪౧ ॥ సూ. విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః సిద్ధాన్తసూత్రత్వాం ద్యోతయతి (వాశబ్దాదితి) * అపి వా కర్తృసామాన్యాత్ * ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితివదితి భావః (విజ్ఞానం చాదిచేతీతి) * చైతన్యస్వరూపిణ ఇతి మన్త్రలిఙ్గాత్ * భగవాన్వాసుదేవః పరా ప్రకృతిరితి వచనాచ్చ వాసుదేవస్య జ్ఞానస్వరూపత్వపరమకారణత్వే ప్రతిపాదితే- తస్మాద్విజ్ఞానాదిశబ్దేన భగవాన్వాసుదేవస్స్మారిత ఇతి భావః. విజ్ఞానైశ్వర్యాదిగుణసద్భావ ఇతి యోజనాయాం తేషాం సఙ్కర్షణాదీనాం వాసుదేవత్వమార్థం స్యాత్- తథాపి శాబ్దత్వానుగుణయోజనాపరమ్ * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః * యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణః పరమకారణత్వప్రతిపాదకవేదానైకకణ్ఠ్యద్యోతనార్థం చ విజ్ఞానం చాదిశ్చేతి వ్యాఖ్యాతమ్. సఙ్కర్షణేత్యాదినా సూత్రస్య వాక్యార్థ ఉక్తః. కే పునస్సఙ్కర్షణాదయః- తేషాం పరబ్రహ్మభావః కథం తథా బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిర్వా కథం- శాస్త్రప్రామాణ్యం వా కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) (భాగవతేత్యాది) * కర్తవ్యత్వేనేత్యాదివచనమాగమశబ్దనిర్వచనపరమ్. స్వసంజ్ఞాభిః- నమశ్శబ్దాద్యుపేతైస్తత్తద్వ్యూహనామభిరిత్యర్థః క్రమాగతైరుపాస్యవస్తుప్రతిపాదనాచ్ఛాస్త్రస్యాగమత్వమితి శ్లోకార్థః * చాతురాత్మ్యముపాస్యత ఇత్యనేన సఙ్కర్షణాదివ్యూహచతుర్విధ్యం సమాశ్రయణీయత్వాయేతి దర్శితమ్. సఙ్కర్షణాదీనాం పరబ్రహ్మభావః కథమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) చాతురాత్మ్యోపాసనపరశాస్త్రస్య వాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మోపాసనపరత్వదర్శనాచ్చాతుర్విధ్యం వాసుదేవస్యేతి సిద్ధమ్ సఙ్కర్షణాద్యర్చనం కిమర్థం- వాసుదేవార్చనం హి మోక్షప్రదం- న కేవలం చాతురాత్మ్యోపాసనమేవ ప్రతిపాద్యతే- వి

తద్ధి వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మ సమ్పూర్ణషాడ్గుణ్యవపుః సూక్ష్మవ్యూహవిభవభేదభిన్నం యథాధికారం భక్తైర్జ్ఞానపూర్వేణ కర్మణాఽభ్యర్చితం సమ్యక్ప్రాప్యతే-విభవార్చనాద్వ్యూహం ప్రాప్య వ్యూహార్చనాత్పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యం సూక్ష్మం ప్రాప్యత ఇతి వదన్తి. విభవో హి నామ రామకృష్ణాది ప్రాదుర్భావగణః. వ్యూహో వాసుదేవసఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధరూపశ్చతుర్వ్యూహః. సూక్ష్మం కేవలషాడ్గుణ్యవిగ్రహం వాసుదేవాఖ్యం పరబ్రహ్మ. యథా పౌష్కరే * యస్మాత్సమ్యక్పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యమవ్యయమ్ । అస్మాదవాప్యతే శాస్త్రాత్ జ్ఞానపూర్వేణ కర్మణేత్యాది. అతస్సఙ్కర్షణాదీనామపి పరస్యైవ బ్రహ్మణః స్వేచ్ఛావిగ్రహరూపత్వాత్ * అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి శ్రుతిసిద్ధస్యైవాశ్రితవాత్సల్యనిమిత్తస్వేచ్ఛావిగ్రహసఙ్గ్రహరూపజన్మనోఽభిధానాత్తదభిధాయిశాస్త్రప్రామాణ్యస్యాప్రతిషేధ ఇతి. తత్ర జీవమనోఽహఙ్కారతత్త్వానామధిష్ఠాతారస్సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధా ఇతి తేషామేవ జీవాదిశబ్దైరభిధానమవిరుద్ధం- యథా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దైః బ్రహ్మణోఽభిధానమ్. ....

౪౨ ॥ సూ. ——విప్రతిషేధాచ్చ—— విప్రతిషిద్ధా హి జీవోత్పత్తిస్తస్మిన్నపి తన్త్రే యథోక్తం పరమసంహితాయామ్ * అచేతనా పరార్థా చ నిత్యా సతతవిక్రియా । త్రిగుణా కర్మిణాం క్షేత్రం ప్రకృతే రూపముచ్యతే ॥ వ్యాప్తిరూపేణ సమ్బన్ధస్తస్యాశ్చ పురుషస్య చ । సహ్యనాదిరనన్తశ్చ పరమార్థేన నిశ్చిత ఇతి. ఏవం సర్వాస్వపి సంహితాసు జీవస్య నిత్యత్వవచనాజ్జీవస్వరూపోత్పత్తిః పఞ్చరాత్రతన్త్రే ప్రతిషిద్ధైవ, జన్మమరణాదివ్యవహారస్తు లోకవేదయోర్జీవస్య యథోపపద్యతే- తథా * నాత్మా శ్రుతేరిత్యత్ర వక్ష్యతే. అతో జీవస్యోత్పత్తిస్తత్రాపి ప్రతిషిద్ధైవేతి జీవోత్పత్తివాదనిమిత్తాప్రా

భవార్చాదికమపి ప్రతిపాద్యత ఇతి శఙ్కాయామయోగవ్యవచ్ఛేదజ్ఞాపనార్థం చాతురాత్మ్యవివరణార్థం చాహ (తద్ధీతి) సూక్ష్మం పరమిత్యేకార్థం పదద్వయమ్. విభవాదయః క ఇత్యత్రాహ (విభవో హీతి) చతుర్వ్యూహః- చతుర్విభాగః- ఉక్తార్థే ప్రమాణమాహ (యథా పౌష్కర ఇతి) * యస్మాదిత్యాదివచనేన పరస్య బ్రహ్మణో వాసుదేవాఖ్యస్య ప్రాప్యత్వం దర్శితమ్, ఆదిశబ్దోపాత్తేషు తత్తత్ప్రకరణస్థవచనేషు వ్యూహవిభవార్చనతత్ఫలాది ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః. న కేవలం శ్రుతివిరోధాభావః- తదానుగుణ్యమేవాస్తీతి దర్శయితుమ్ * అజాయమాన ఇత్యాదివాక్యముపాత్తమ్. జీవాదిసామానాధికరణ్యనిర్వాహమాహ (తత్రేతి) జీవాదిశబ్దైస్సఙ్కర్షణాదీనాం విశేష్యత్వేఽనుకూలలిఙ్గముక్తం-

సఙ్కర్షణాదిశబ్దైర్జీవాదీనాం విశేష్యత్వే ప్రతికూలలిఙ్గముచ్యతే,

౪౨ ॥ సూ. ——విప్రతిషేధాచ్చ—— విప్రతిషేధః- విశేషేణ ప్రతిషేధః, వివిధప్రతిషేధో వా యథా * శ్రుతివిప్రతిపన్నేత్యత్రాస్మత్తశ్శ్రవణవిశేషతః ప్రతిపన్నేత్యర్థః- తద్వత్. యథా * బుద్ధక్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రే ర్విప్రతిషిద్ధమిత్యత్ర విప్రతిషేధశబ్దః- తథాఽయమపి నిషేధపర ఇతి భావః, యద్వా- విప్రతిషేధః వ్యాఘాతః. జీవోత్పత్తిప్రతిషేధప్రతిపాదకశాస్త్రేణ జీవోత్పత్తివచనస్య వ్యాఘాతమభిప్రేత్య వ్యాఘాతహేతుభూతజీవోత్పత్తినిషేధమాహ (విప్రతిషిద్ధా హీతి) (సర్వాస్వపి సంహితాస్వితి) అనేన విప్రతిషేధశబ్దే విశబ్దార్థో వివక్షితః. జీవోత్పత్తిః కథం తర్హి నామ- తథాపి న శ్రుతివిరోధః- శ్రుతావపి జీవోత్పత్తిదర్శనాదిత్యాహ (జన్మమరణాదీతి) తర్హి తస్య నిర్వాహః కథమిత్యత్రాహ (వక్ష్యత ఇతి) కరణాద్యాశ్రయశరీరసంయోగకృతజ్ఞానవికాససఙ్కోచలక్షణావుత్పత్తివినాశావితి వక్ష్యత ఇత్యర్థః. ఉపసంహరతి (అత ఇతి) ——యైర్జీవోత్పత్త్యాదిప్రతిపాదనేన శాస్త్రస్యాప్రామా

మాణ్యశఙ్కా దూరోత్సారితా.—యస్త్వేష కేషాంచిదుద్ఘోషః *సాఙ్గేషు వేదేషు నిష్ఠామలభమానశ్శాణ్డిల్యః పఞ్చరాత్రశాస్త్రమధీతవానితి—సాఙ్గేషు వేదేషు పురుషార్థనిష్ఠానలబ్ధేతి వచనాద్వేదవిరుద్ధం తన్త్రమితి— సోఽప్యనాఘ్రాతవేదవచసామనాకలితతదుపబృంహణన్యాయకలాపానాం శ్రద్ధామాత్రవిజృమ్భితః— యథా *ప్రాతః ప్రాతరనృతం తే వదన్తి పురోదయాజ్జుహ్వతి యేఽగ్నిహోత్రమితి అనుదితహోమనిన్దా ఉదితహోమప్రశంసార్థేత్యుక్తం, యథా చ భూమవిద్యాప్రక్రమే నారదేన *ఋగ్వేదం భగవోఽధ్యేమి యజుర్వేదం సామవేదమాథర్వణం చతుర్థమితిహాసపురాణం పఞ్చమమిత్యారభ్య సర్వం విద్యాస్థానమభిధాయ *సోఽహం భగవో మన్త్రవిదేవాస్మి నాత్మవిదితి భూమవిద్యావ్యతిరిక్తాసు సర్వాసు విద్యాస్వాత్మవేదనాలాభవచనం వక్ష్యమాణభూమవిద్యాప్రశంసార్థం కృతం, అథవా అస్య నారదస్య సాఙ్గేషు వేదేషు యత్పరతత్త్వం ప్రతిపాద్యతే, తదలాభనిమిత్తోఽయం వాదః, ఏవమేవ శాణ్డిల్యస్యేతి పశ్చాద్వేదాన్తవేద్యవాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మతత్త్వాభిధానాదవగమ్యతే. తథా వేదార్థస్య దుర్జ్ఞానతయా సుఖావబోధార్థశ్శాస్త్రారమ్భః పరమసంహితాయాముచ్యతే *అధీతా భగవన్ వేదాస్సాఙ్గోపాఙ్గాస్సవిస్తరాః। శ్రుతాని చ మయాఽఙ్గాని వాకోవాక్యయుతాని చ ॥ న చైతేషు సమస్తేషు సంశయేన వినా క్వచిత్ । శ్రేయోమార్గం ప్రపశ్యామి యేన సిద్ధిర్భవిష్యతీతి *వేదాన్తేషు యథాసారం సఙ్గృహ్య భగవాన్ హరిః । భక్తానుకమ్పయా విద్వాన్ సంచిక్షేప యథాసుఖమితి చ. అతస్స భగవాన్ వేదైకవేద్యః పరబ్రహ్మాభిధానో వాసుదేవో నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానానన్తజ్ఞానానన్దాద్యపరిమితోదారగుణసాగరస్సత్యసఙ్కల్పశ్చాతుర్వర్ణ్యచాతురాశ్రమ్యవ్యవస్థయాఽవస్థితాన్ ధర్మార్థకా

ణ్యం సిద్ధాన్తితం— తైరేతచ్ఛాస్త్రావివక్షితమర్థం వివక్షితత్వేనారోప్యాప్రామాణ్యముక్తం స్యాత్— అతోఽప్రామాణ్యం పూర్వపక్షీకార్యం— న సిద్ధాన్తీకర్తవ్యమ్. తస్మాత్పరైరుక్తం సూత్రానభిప్రేతాప్రామాణ్యహేతుం దూషయితుమనువదతి (యస్త్వేష ఇతి) సోఽపీత్యాదినా నిష్ఠామలభమాన ఇత్యస్య పరోక్తార్థాభ్యుపగమేన పరిహార ఉక్తః. అథాస్య థాఽర్థం వక్ష్యం స్తమర్థం దృష్టాన్తే శిక్షయతి (అథవేతి) తమేవ దార్ష్టాన్తికేఽప్యాహ (ఏవమితి) కథమిదమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ (పశ్చాద్వేదాన్తవేద్యేతి) శ్రీపఞ్చరాత్రస్య వేదార్థవిశదీకరణరూపతామాహ (తథేతి) తథా— ఉక్తానుగుణమేవేత్యర్థః (సంశయేన వినా క్వచిదితి) సంశయః— అనధీతశాఖాసు శ్రుతార్థవిరోధోఽస్తి— న వేత్యేవంరూపః. యద్వా ప్రతిపన్నేష్వర్థేషు యచ్ఛ్రేయః— తన్న జానామీత్యర్థః *అధీతా భగవన్ వేదా ఇత్యాదిశ్లోకానాముత్తరశ్లోకోఽయమ్ *వేదాన్తేషు యథాసారం సఙ్గృహ్య భగవాన్ హరిః । భక్తానుకమ్పయా విద్వాన్ సంచిక్షేప యథాసుఖమితి. మోక్షధర్మే *యం వాకేష్వనువాకేషు నిషత్సూపనిషత్సు చ । గృణన్తి సత్యధర్మాణస్సత్యం సత్యేషు సామస్వితి. ఏకాయనశాఖావిషయే పారమేశ్వరం వచనమ్ *మహతో వేదవృక్షస్య మూలభూతో మహానయమ్ । స్కన్ధభూతా ఋగాద్యాస్తే శాఖాభూతాస్తథా మునే ఇత్యాది ద్రష్టవ్యమ్, బౌద్ధాద్యుపదేశవదిదమపి విప్రలమ్భాయ కృతం కిం న స్యాత్— వేదార్థ ఉచ్యతే చేత్— అత ఏవ వేదా అధ్యాపయితవ్యాః— కిం గ్రన్థనిర్మాణేనేత్యాశఙ్కాం పరిజిహీర్షుః *వేదాన్తేషు యథాసారమిత్యాది వచనార్థం చాభిప్రయన్నాహ (అతస్స భగవానితి) అతః వేదార్థస్య దురవబోధత్వాత్. భగవానిత్యాదివిశేషణాని భ్రమవిప్రలమ్భాదిసమ్భవశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థాని. భగవచ్ఛబ్దేన హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానత్వం వివక్షితం. కిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (వేదైకవేద్య ఇతి) పురుషత్వాత్సదోష ఇత్యాద్యనుమానస్య ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధమభిప్రేత్యైకశబ్దయోగః. తద్ధి బ్రహ్మ— న వాసుదేవ ఇత్యత్రాహ (పరబ్రహ్మాభిధాన ఇతి) భగవచ్ఛబ్దసమాఖ్యాప్రమాణసిద్ధమర్థమాహ (నిఖిలహేయేతి) వక్ష్యమాణవ్యవస్థానుగుణవిశేషణమాహ (సత్యసఙ్కల్ప ఇతి) (భక్తాన్) *శుద్ధభావం గతో భ

మమోక్షాఖ్యపురుషార్థాభిముఖాన్ భక్తానవలోక్యాపారకారుణ్యసౌశీల్యవాత్సల్యౌదార్యమహో
దధిః స్వస్వరూపస్వవిభూతిస్వారాధనతత్ఫలయాథాత్మ్యావబోధినో వేదానృగ్యజుస్సామాథర్వభే
దభిన్నానపరిమితశాఖాన్విధ్యర్థవాదమన్త్రరూపాన్ స్వేతరసకలసురనరదురవగాహాంశ్చావధార్య తద
ర్థయాథాత్మ్యావబోధి పఞ్చరాత్రశాస్త్రం స్వయమేవ నిరమిమీతేతి నిరవద్యమ్. యత్తు పరైస్సూత్రచ
తుష్టయం కస్యచిద్విరుద్ధాంశస్య ప్రామాణ్యనిషేధపరం వ్యాఖ్యాతం- తత్సూత్రాక్షరాననుగుణం,
సూత్రకారాభిప్రాయవిరుద్ధంచ. తథాహి- సూత్రకారేణ వేదాన్తన్యాయాభిధాయీని సూత్రా
ణ్యభిధాయ వేదోపబృంహణాయచ భారతసంహితాం శతసాహస్రికాం కుర్వతా మోక్షధర్మే జ్ఞానకాణ్డే
ఽభిహితమ్ * గృహస్థో బ్రహ్మచారీచ వానప్రస్థోథ భిక్షుకః । య ఇచ్ఛేత్సిద్ధిమాస్థాతుం దేవతాం కాం

క్త్వా శాస్త్రే ద్వేష్మి జనార్దనమితివచనాత్ భక్తిస్సమ్యక్ఛాస్త్రజ్ఞానహేతుస్సాత్త్వికజనసంరక్షణాయ. వేదాపాశ్రయే
ణ తదుపమర్దనకారిణామసురాణాం నిరసనాయ కృతం బుద్ధాదిశాస్త్రమితి తచ్చ నసంక్షణోపయుక్తం- అతో భక్తర
క్షణార్థం కృతేఽస్మిన్ప్రవర్తనే న దోషగన్ధ ఇతి భావః. విప్రలమ్భాసమ్భవార్థమాహ (అపారేతి) వేదైరేవాలం- కిం పఞ్చ
రాత్రేణేత్యత్రాహ (ఋగ్యజుస్సామాథర్వభేదభిన్నానపరిమితశాఖానితి) (విధ్యర్థవాదమన్త్రరూపానితి) తత్త్వవి
షయం యదుచ్యతే- తత్సర్వమర్థవాదాదిషు ప్రతిపాదితమితి భావః. విలక్షణజ్ఞానైర్జ్ఞాయత ఏవ- కిమనేనేత్యత్రా
హ (స్వేతరేతి) (నిరవద్యమ్) పాశుపతాదిషు యదవద్యం- తన్నాస్త్యత్రేతి భావః. నను బౌద్ధార్హతాదయో భగవత్ప్ర
ణీతాః- తద్వదిదం కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే- అవతారప్రయోజనం హి దుష్కృద్వినాశనం సాధుపరిత్రాణంచ. తత్ర దు
ష్కృద్వినాశనాయ బౌద్ధాదిప్రణీతిః- ఇదంతు నారదశాణ్డిల్యాదిసాధుపరిత్రాణాయేతి వైషమ్యమితి. నారదాదయో
హ్యత్ర శ్రోతారః. నారదాదిశ్రోతృత్వకథనం విప్రలమ్భార్థమితి చేన్న- సర్వత్ర విశ్వాసప్రసఙ్గాత్. సర్వశక్తినా భగ
వతా వేదానామపౌరుషేయత్వాదిఖ్యాపనం విప్రలిప్సయా కృతమితి శఙ్కా కర్తుం హి శక్యతే. కిఞ్చ- వేదోదితా ఏవార్థా
స్సర్వత్ర సహస్రశః శ్రీపఞ్చరాత్రే శ్రూయన్తే- బౌద్ధాదిషు హి వేదప్రామాణ్యనిరాకరణాదికం దృశ్యతే. కించ ప్రమా
ణభూతేషు ప్రబన్ధేషు బుద్ధాగమాదీనాం శ్రుతివిరోధాత్పరిత్యాజ్యత్వం శ్రూయతే- న తథా శ్రీపఞ్చరాత్రస్య- ప్రత్యు
త శ్రుతిసారార్థవిశదీకరణరూపత్వమేవ దృశ్యతే. ఏవం నారదశాండిల్యాదిసాత్త్వికసంరక్షణాయ ప్రవృత్తత్వాద్వేదనిహి
తానేకార్థప్రతిపాదకత్వాద్వేదార్థావగమసౌకర్యాయ ప్రవృత్తత్వేన ప్రమాణభూతప్రబన్ధేషు శ్రూయమాణత్వాద్వేదా
ర్థవిశదీకరణరూపత్వానుగుణం వేదాన్తార్థస్య ప్రతిపాదనదర్శనాదతిశఙ్కాయాం వేదేష్వనాశ్వాసప్రసంగాచ్చ దుష్కృ
ద్వినాశార్థప్రవృత్తశ్రుతివిరుద్ధార్థప్రతిపాదకప్రమాణభూతప్రబన్ధానన్తకనిన్దితబుద్ధాగమాదిసామ్యబుద్ధిః శ్రీపఞ్చరాత్ర
శాస్త్రసమీపం నాసాదయతీత్యర్థః. ఏవం పరోక్తాప్రామాణ్యహేతుర్నిరాకృతః అథ పరోక్తం సూత్రార్థమనూద్య
దూషయతి (యత్త్వితి) (సూత్రచతుష్టయమితి) న సూత్రద్వయమిత్యర్థః (సూత్రాక్షరాననుగుణమ్) వాశబ్దతదప్రతి
షేధాదిసూత్రపదాననుగుణమిత్యర్థః * అపి వా కర్తృసామాన్యాత్ప్రమాణమనుమానం స్యాత్ * ఏకం వా సంయోగరూ
పచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యాదిషు వాశబ్దః పక్షవిపరివృత్తిపరో దృష్టః. విప్రతిషేధశబ్దోఽపి తదప్రతిషేధవాశబ్దసాహ
చర్యాన్నిషేధార్థ ఏవేతి భావః. సూత్రకారాభిప్రాయవిరోధముపపాదయతి (తథాహీతి) సూత్రకారేణ సూత్రే
ఽయమర్థ ఉక్తశ్చేత్- కిమర్థం మహాభారతే కథనమితి శఙ్కాయాం ప్రయోజనభేదం దర్శయతి (వేదాన్తన్యాయా
భిధాయీనీతి) (వేదోపబృంహణాయ చేతి) అధీతశాఖార్థస్య సంశయవిపర్యయాదినిరాసకో న్యాయః. అనధీతశాఖా
ర్థైకకణ్ఠ్యేనాధీతశాఖార్థజ్ఞాపనముపబృంహణమిత్యర్థః (గృహస్థ ఇత్యాది) మహతా ప్రబన్ధేన- విస్తరేణ. ఇదం శ్రీ

యజేతస ఇత్యారభ్య మహతా ప్రబన్ధేన పఞ్చరాత్రశాస్త్రప్రక్రియాం ప్రతిపాద్య * ఇదం శతసహస్రాద్ధి భారతాఖ్యానవిస్తరాత్ । ఆవిధ్య మతిమన్థానం దధ్నో ఘృతమివోద్ధృతమ్ । నవనీతం యథా దధ్నో ద్విపదాం బ్రాహ్మణో యథా । ఆరణ్యకం చ వేదేభ్య ఓషధీభ్యో యథామృతమ్ ॥ ఇదం మహోపనిషదం చతుర్వేదసమన్వితమ్ । సాంఖ్యయోగకృతాన్తేన పఞ్చరాత్రానుశబ్దితమ్ ॥ ఇదం శ్రేయ ఇదం బ్రహ్మ ఇదం హితమనుత్తమమ్ । ఋగ్యజుస్సామభిర్జుష్టమథర్వాఙ్గిరసైస్తథా ॥ భవిష్యతి ప్రమాణం వా ఏతదేవానుశాసనమితి. సాంఖ్యయోగశబ్దాభ్యాం జ్ఞానయోగకర్మయోగావభిహితౌ, యథోక్తం * జ్ఞానయోగేన సాఙ్ఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామితి. భీష్మపర్వణ్యపి * బ్రాహ్మణైః క్షత్రియైర్వైశ్యైః శూద్రైశ్చ కృతలక్షణైః । అర్చనీయశ్చ సేవ్యశ్చ పూజనీయశ్చ మాధవః ॥ సాత్త్వతం విధిమాస్థాయ గీతస్సఙ్కర్షణేన య ఇతి. కథమేవం బ్రువాణో బాదరాయణో వేదవిదగ్రేసరో వేదాన్తవేద్యపరబ్రహ్మభూతవాసుదేవోపాసనార్చనాదిప్రతిపాదనపరస్య సాత్త్వతశాస్త్రస్యాప్రామాణ్యం బ్రూయాత్. నను చ * సాఙ్ఖ్యం యోగః పఞ్చరాత్రం వేదాః పాశుపతం తథా । కిమేతాన్యేకనిష్ఠాని పృథఙ్నిష్ఠాని వా మునే ఇత్యాదినా సాఙ్ఖ్యాదీనామప్యాదరణీయతోచ్యతే- శారీరకే తు సాంఖ్యాదీని ప్రతిషిధ్యన్తే- అత ఇదమపి తన్త్రం తత్తుల్యమ్. నేత్యుచ్యతే- యతస్తత్రాపీమమేవ శారీరకోక్తం న్యాయమవతారయతి * కిమేతాన్యేకనిష్ఠాని పృథఙ్నిష్ఠాని వేతి ప్రశ్నస్యాయమర్థః-కిం సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతవేదపఞ్చరాత్రాణ్యేకతత్త్వప్రతిపాదనపరాణి, పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరాణి వా. యద్యేకతత్త్వప్రతిపాదనపరాణి, కిం తదేకం తత్త్వమ్. యదా తు పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరాణి- తద్యేషాం పరస్పరం విరుద్ధార్థప్రతిపాదనపరత్వాద్వస్తుని వికల్పాసమ్భవాచ్చైకమేవ ప్రమాణమఙ్గీకరణీయం- కిం తదేకమితి. అస్యోత్తరం బ్రువన్ * జ్ఞానాన్యేతాని రాజర్షే విద్ధి నానామతాని వై । సాఙ్ఖ్యస్య వక్తా కపిల ఇత్యారభ్య సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతానాం కపిలహిరణ్యగర్భపశుపతికృతత్వేన పౌరుషేయత్వం ప్రతిపాద్య * అపాన్తరతపా నామ వేదాచార్యస్స ఉచ్యత ఇతి- వేదానామపౌరుషేయత్వమభిధాయ * పఞ్చరాత్రస్య కృత్స్నస్య వక్తా నా

యః- ఏతచ్ఛాస్త్రోక్తమేవ సాంసారికఫలసాధనమ్. ఇదం బ్రహ్మ- ఏతదుక్తమేవ పరమప్రాప్యం బ్రహ్మ. ఇదమనుత్తమం హితం- అపవర్గసాధనమిత్యర్థః. అథర్వాఙ్గిరసైః- అథర్వణాఙ్గిరసా చ దృష్టైరథర్వవేదప్రదేశైః. ఋగాదిశబ్దైస్తత్తదర్థోఽభిప్రేతః. సాఙ్ఖ్యయోగశబ్దౌ వ్యాచష్టే (సాంఖ్యేతి) కర్మజ్ఞానయోగోపేతమిత్యర్థః. మహాభారతప్రశస్తత్వహేతోరనైకాన్త్యమాహ (నను చేతి) పరిహరతి (నేతీతి) (యతస్తత్రాపీతి) సాంఖ్యాదీనాం వేదావిరుద్ధాంశప్రామాణ్యం- కృత్స్నవిరుద్ధస్య శ్రీపఞ్చరాత్రస్య కార్త్స్న్యేన ప్రామాణ్యమితి న్యాయమవతారయతీత్యర్థః. తదుపపాదయతి (కిమేతానీతి) ఏకతత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే ప్రమేయవిశేషబుభుత్సా-పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే ప్రమాణవిశేషబుభుత్సా * అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి * నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి * ఉదితే జుహోతి * అనుదితే జుహోతి * వ్రీహిభిర్యజేత * యవైర్యజేత- ఇత్యాదిష్వధికారిభేదేన కాలభేదేన ఫలభేదేన వికల్పస్సమ్భవత్యనుష్ఠానే- సిద్ధవస్తుని తు వికల్పాసమ్భవేన విరోధాదేకమేవ ప్రమాణం స్యాదిత్యర్థః (అస్యోత్తరమితి) ప్రష్టురభిప్రాయం వికల్పోత్తరమాహేతి భావః (జ్ఞానాన్యేతానీతి) కిం త్వయా తత్తద్గ్రన్థకారాభిప్రాయః పృష్టః- ఉతార్థస్థితిః పృష్టా. తత్తద్గ్రన్థకారాభిప్రాయశ్చేత్- పృథఙ్నిష్ఠాన్యేవ మతానీత్యాహ (జ్ఞానాన్యేతానీతి) * సాఙ్ఖ్యస్య వక్తా కపిలః పరమర్షిస్స ఉచ్యతే । హిరణ్యగర్భో యోగస్య వక్తా నాన్యః పురాతనః ॥ ఉమాపతిః పశుపతిః శ్రీకణ్ఠో బ్రహ్మణస్సుతః । ఉక్తవాని

రాయణస్స్వయమితి- పఞ్చరాత్రతన్త్రస్యవక్తానారాయణస్స్వయమేవేత్యుక్తవాన్. ఏవం వదత
శ్చాయమాశయః- పౌరుషేయాణాంహితన్త్రాణాం పరస్పరవిరుద్ధవస్తువాదితయా- అపౌరుషేయత్వేన
నిరస్తప్రమాదాదినిఖిలదోషగన్ధవేదవేద్యవస్తువిరుద్ధాభిధాయిత్వాచ్చయథావస్థితవస్తుని ప్రామాణ్యం
దుర్లభం- వేదవేద్యశ్చ పరబ్రహ్మభూతో నారాయణః- అతస్తత్తత్తన్త్రాభిహితప్రధానపురుషపశుపతి
ప్రభృతితత్త్వస్య వేదాన్తవేద్యపరబ్రహ్మభూతనారాయణాత్మకతయైవ వస్తుత్వమభ్యుపగమనీయమితి
తదిదమాహచ * సర్వేషుచనృపశ్రేష్ఠ జ్ఞానేష్వేతేషుదృశ్యతే । యథాగమంయథాన్యాయం నిష్ఠానా
రాయణఃప్రభురితి * యథాగమంయథాన్యాయమితి- న్యాయానుగృహీతతత్తదాగమోక్తం వస్తు ప
రామృశతో నారాయణఏవ సర్వస్యవస్తునోనిష్ఠేతిదృశ్యతే- అబ్రహ్మాత్మకతయా తత్తత్తన్త్రాభిహితా
నాంతత్త్వానాం * సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ * విశ్వంనారాయణఇత్యాదినా సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకతామను
సన్దధానస్య నారాయణఏవనిష్ఠేతిప్రతీయతఇత్యర్థః. అతో వేదాన్తవేద్యఃపరబ్రహ్మభూతో నారాయ
ణః స్వయమేవ పఞ్చరాత్రస్య కృత్స్నస్యవక్తేతి, తత్స్వరూపతదుపాసనాభిధాయితన్త్రమితిచ
తస్మిన్నితరతన్త్రసామాన్యం నకేనచిదుద్భావయితుంశక్యమ్. అతస్తత్రైవేదముచ్యతే *ఏవమేకంసా
ఙ్ఖ్యయోగంవేదారణ్యకమేవచ । పరస్పరాఙ్గాన్యేతాని పఞ్చరాత్రంతుకథ్యతఇతి. సాఙ్ఖ్యంచయోగ
శ్చసాఙ్ఖ్యయోగమ్. వేదాశ్చారణ్యకానిచవేదారణ్యకమ్. పరస్పరాఙ్గాన్యేతాని- ఏకతత్త్వప్రతిపాద
నపరతయైకీభూతాని ఏకంపఞ్చరాత్రమితికథ్యతే. ఏతదుక్తంభవతి- సాంఖ్యోక్తాని పఞ్చవింశతితత్త్వా
ని- యోగోక్తంచ యమనియమాద్యాత్మకంయోగం- వేదోదితకర్మస్వరూపాణ్యఙ్గీకృత్య తత్త్వానాం
బ్రహ్మాత్మకత్వం- యోగస్యచ బ్రహ్మోపాసనప్రకారత్వం కర్మణాంచ తదారాధనరూపతామభిదధతి
బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతిపాదయన్త్యారణ్యకాని- ఏతదేవ పరేణబ్రహ్మణా నారాయణేన స్వయమేవపఞ్చ
రాత్రతన్త్రే విశదీకృతమితి. శారీరకేచ సాంఖ్యోక్తతత్త్వానామబ్రహ్మాత్మకతామాత్రం నిరాకృతం- న
స్వరూపమ్. యోగపాశుపతయోశ్చేశ్వరస్య కేవలనిమిత్తకారణతా- పరావరతత్త్వవిపరీతకల్పనా వే
దబహిష్కృతాచారో నిరాకృతః- నయోగస్వరూపం పశుపతిస్వరూపంచ. అతః * సాఙ్ఖ్యం యోగః
పఞ్చరాత్రం వేదాఃపాశుపతంతథా । ఆత్మప్రమాణాన్యేతాని నహన్తవ్యానిహేతుభిరితి- తత్తదభిహి
తతత్తత్స్వరూపమాత్రమఙ్గీకార్యం- జినసుగతాభిహితతత్త్వవత్సర్వంనబహిష్కార్యమిత్యుచ్యతే*య
థాగమంయథాన్యాయం నిష్ఠానారాయణఃప్రభు

ద్ధమవ్యగ్రం జ్ఞానంపాశుపతంశివఇత్యేతానివచనాన్యారభ్య శబ్దోపాత్తాని * పఞ్చరాత్రస్యకృత్స్నస్య వక్తానారాయ
ణస్స్వయమితి వక్తవ్యవక్తృవిశేషణద్వయంశ్రూయతే. ఏభిఃఫలితమాహ (ఏవంవదతఇతి) న్యాయానుగృహీతవస్తు ప
రామర్శస్వరూపమాహ (అబ్రహ్మాత్మకతయేతి) వచనాన్తరేణవిశదయతి (అతఇతి) * పరస్పరాఙ్గాని- ఏకమితి పదద్వ
యంవ్యాచష్టే (ఏకీభూతానీత్యన్తేన) ఏకం పఞ్చరాత్రమితి అర్థమేకత్వముక్తం- ఏకవచనాన్తత్వాత్, యద్వా- ఏకీ
భూతానీత్యనేనాఙ్గాఙ్గిభావఫలితార్థఉక్తః- ఏకం పఞ్చరాత్రమితి ఏకపదవ్యాఖ్యానమ్, అత్రకిమఙ్గి- తస్య కిమపేక్షి
తం ప్రతిపాదయన్త్యఙ్గానిభవన్తి- తేషు కస్మిన్నంశేఽపేక్షా- తత్సర్వంపఞ్చరాత్రమేకమేవ కథమాసీదిత్యత్రాహ
(ఏతదుక్తమితి) తర్హిశారీరకే తన్నిరాకరణంకథమిత్యత్రాహ(శారీరకేచేతి) సర్వేషాంసాఙ్ఖ్యాదీనాం ప్రామాణ్యం
ప్రతిపాదయదివ కిమపి వచనందృశ్యతఇతి తద్భ్రమనివృత్త్యర్థంతస్యార్థమాహ (అతఇతి) ఉక్తార్థే హేతుమాహ

రిత్యనేనైకార్థ్యాత్

——ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్——

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

(అనేనైకార్థ్యాదితి) న కేవలం తత్తదాగమమాత్రపరామర్శః- న్యాయపరామర్శోఽపిహ్యత్రోక్తః* యథాన్యాయమితి *సాఙ్ఖ్యంయోగ ఇత్యాదివచనస్యాన్యథార్థశ్చేత్- వేదవిరుద్ధాంశేపి ప్రామాణ్యాభిధాయిదం వచనమ్ *విరోధేత్వనపేక్ష్యంస్యాదితి న్యాయాదప్రమాణంస్యాత్- అగ్నీషోమీయహింసాదీనామధర్మత్వస్య సాంఖ్యప్రతిపాదనాదితి భావః. ఏవం విరుద్ధార్థప్రబన్ధప్రామాణ్యప్రతిపాదకత్వే అస్యాపివచనస్యాప్రామాణ్యప్రసఙ్గాత్ * నిష్ఠానారాయణ ఇత్యాద్యైకార్థ్యాచ్చ* సాఙ్ఖ్యంయోగ ఇత్యాదివచనస్యోక్త ఏవార్థః. బౌద్ధాదిగ్రన్థేష్వప్యవిరుద్ధార్థసమ్భవాత్తత్ప్రకారప్రసఙ్గ ఇతిచేన్న- తత్ర వేదాప్రామాణ్యతద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనంకృతం- సాఙ్ఖ్యాదిషుతు వేదాఙ్గీకార ఏవాస్తీతి తేష్వవిరుద్ధాంశస్వీకార ఇతియథోక్త ఏవార్థః ....

అత్ర భాష్యకారైరుక్తసూత్రకారాభిప్రాయానుగుణ్యాత్- కార్త్స్న్యేనవేదావిరోధాత్- సూత్రాక్షరసామఞ్జస్యాచ్చ తన్త్రాన్తరసామ్యంవ్యుదస్తమ్- అత్ర సూత్రకారాభిప్రాయో మోక్షధర్మవచనైరవగమ్యతే. తథాహి-తత్ర శ్రీపఞ్చరాత్రస్య బహుముఖం ప్రామాణ్యం ప్రపఞ్చితం- తత్ర * గూఢం మాం ప్రశ్నవిదాం శ్రేష్ఠ పృచ్ఛసే త్వమిహానఘ । నహ్యేషతర్కయాశక్యం వక్తుంవర్షశతైరపి ॥ ఋతేదేవప్రసాదాద్వై రాజన్ జ్ఞానాగమేనవా । గహనం హ్యేతదాఖ్యానమాఖ్యాతవ్యం తవారిహన్నితి * అవాచ్యమేతద్వక్తవ్యమాత్మగుహ్యం సనాతనమితిచ- వృష్టార్థస్య పరమరహస్యత్వం- దురవబోధత్వమయోగ్యేష్వవక్తవ్యత్వంచదర్శితమ్* తేనైవ ప్రథితా బ్రహ్మమర్యాదా లోకభావినీతి- లోకహితాయ ప్రవృత్తతయా బాహ్యాగమవ్యావృత్తిర్దర్శితా * తత్ర ప్రశాసతో రాజ్యం ధర్మేణామిత్రఘాతినః । నానృతా వాక్సమభవన్మనో దుష్టంచ నాభవత్ ॥ సంస్థితే తు నృపే తస్మిన్ శాస్త్రమేతత్సనాతనమ్ । అన్తర్ధాస్యతి తత్సత్యమేతద్వః కథితం మయేతి- యోగ్యజనభూయిష్ఠకాలే ప్రవృత్తిః- కాలాన్తరే తిరోధానంచేతి వైలక్షణ్యముక్తమ్. తత్రాప్యావిర్భావతిరోభావకథనాదర్థశరీరస్య వేదార్థవదనాదిత్వం దర్శితమ్. తతశ్చ బాహ్యాగమవ్యావృత్తిః * ఉత్పద్యన్తే వ్యథన్తే చ యాన్యతోఽన్యాని కానిచిత్ । తాన్యర్వాక్కాలికతయా నిష్ఫలాన్యనృతాని చేతి- బాహ్యాగమానామర్వాక్కాలికత్వస్మరణాత్ * వేదైశ్చతుర్భిస్సమితం కృతం మేరౌ మహాగిరావితి- సర్వమర్యాదాస్థాపకమునిజనభూయిష్ఠే మేరౌ ప్రవృత్తతయా దేశతోపి వైలక్షణ్యముక్తమ్ * ఏకాగ్రమనసో దాన్తా ఋషయస్సంయమే రతా ఇతి *దివ్యం వర్షసహస్రం వై సర్వే తే మునయస్సమమితి- నారాయణానుశిష్టా హి తదా దేవీ సరస్వతీ । వివేశ తానృషీన్ సర్వాన్ లోకానాం హితకామ్యయేతి * తైరేకమతిభిర్భూత్వా యత్ప్రోక్తం శాస్త్రముత్తమమితిచ - ప్రవర్తకానామృషీణామత్రగుణవత్త్వం- తపోమహిమవత్త్వం, భగవత్ప్రసాదలబ్ధసరస్వతీకత్వం బహూనామైకమత్యంచదర్శితమ్ * ఉశనా బృహస్పతిశ్చైవ యదోత్పన్నౌ భవిష్యతః । తదా ప్రవక్ష్యతశ్శాస్త్రం యుష్మన్మతిభిరుద్ధృతమితి * యుష్మత్కృతమిదం శాస్త్రం ప్రజాపాలో వసుస్తతః । బృహస్పతేస్సకాశాద్వై ప్రాప్స్యతే ద్విజసత్తమాః ఇతి, ప్రకృష్టదేవర్షిపరిగ్రహః, ప్రకృష్టశిష్యాధిగమశ్చ దర్శితః * వేదైశ్చతుర్భిస్సమితమ్ * ఇదం మహోపనిషదమ్ * అత్ర ధర్మార్థకామా హి మోక్షః పశ్చాచ్చ కీర్తిత ఇతి, సర్వవేదవేదాన్తసారత్వం, గుడజిహ్వికాన్యాయేన త్రివర్గప్రతిపాదకత్వం మోక్షైకపరత్వమనుత్తమహితత్వంచోక్తమ్ * సర్వప్రమాణం హి తథా యథైతచ్ఛాస్త్రముత్తమమ్ । భవిష్యతి ప్రమాణం వై ఏతన్మదనుశాసనమ్ ॥ అస్మాత్ప్రవక్ష్యతే ధర్మాన్ మనుస్స్వాయమ్భువస్స్వయమితి- మన్వాదిభిరప్యుపజీవ్యత్వమితరప్రబన్ధప్రామాణ్యదృష్టాన్తభూతత్వమవ్యవధానేన భగవదనుశాసనరూపత్వం భవిష్యతి ప్రమాణమితి భగవతా ని

యమితత్త్వం చ దర్శితమ్ * తస్య యజ్ఞో మహానాసీదశ్వమేధో మహాత్మనః । బృహస్పతిరుపాధ్యాయస్తత్ర హోతా బభూవ హ ఇతి, పఞ్చరాత్రనిష్ఠస్యోపరిచరస్యాశ్వమేధకర్తృత్వవచనాత్ వైదికపఞ్చరాత్రకర్మణాం కర్తృసామాన్యం దర్శితమ్ * ప్రీతస్తతోఽస్య భగవాన్ దేవదేవః పురాతనః । సాక్షాత్తం దర్శయామాస అదృశ్యోఽన్యేన కేనచిదితి, వేదపఞ్చరాత్రోక్తకర్మణామన్యతరథానేన ఆరాధ్యపరదేవతాసామాన్యం చ దర్శితమ్. అదృశ్యేన హృతో భాగో దేవేన హరిమేధసేతి భగవతస్స్వదేవతాసాక్షాత్కారి బృహస్పత్యదృశ్యతయా ఉపరిచరేణ దృష్టతయా చోక్తత్వాదధికారివైలక్షణ్యం దర్శితమ్. ఏకతద్వితత్రితవృత్తాన్తముఖేనార్థవాదరూపం తాత్పర్యలిఙ్గం దర్శితమ్. మేరోరుత్తరభాగే తు క్షీరోదస్యానుకూలతః । స దేశో యత్ర నస్తప్తం తపః పరమదారుణమితి * ఏకాన్తినస్తే పురుషాః శ్వేతద్వీపనివాసినః । గచ్ఛధ్వం తత్ర మునయస్తత్రాత్మా మే ప్రకాశిత ఇతి * తతో నో దృష్టివిషయస్తదా ప్రతిహతోఽభవదితి * వ్రతావసానే సుశుభాన్నరాన్ దదృశిమో వయమితి * బలిః కిలోపహ్రియతే తస్య దేవస్య తైర్నరైః । వయం తు తేజసా తస్య సహసా నష్టచేతస ఇతి * పురుషాణాం సహస్రేషు తేషు వై శుద్ధయోనిషు । అస్మాన్న కశ్చిన్మనసా చక్షుషా వాప్యపూజయదితి- భగవద్ధర్మనిష్ఠపురుషాధ్యాసితదేశస్య ప్రాప్యత్వం తస్య బహుతపోలభ్యత్వం ధర్మాన్తరనిష్ఠైస్తద్ధర్మనిష్ఠానాం దుర్దర్శత్వం, తేషాం బహుతపోదృశ్యత్వం తేషామితరాధికారిష్వనాదరత్వం- తన్ముఖేనేతరాధికారిణాం నికృష్టత్వం భగవద్ధర్మనిష్ఠానాం ప్రకృష్టత్వం చ భగవతా స్వయమాగత్య దర్శనప్రదానాచ్చ తేషాం మహత్త్వం దర్శితమ్. * ఏకశ్చ శబ్దో విరతశ్శ్రుతోఽస్మాభిరుదీరితః । ఆకాశం పూరయన్ సర్వం శిక్షాక్షరసమన్విత ఇతి- భగవత్స్తోత్రశ్రవణస్యాపి తపస్సాధ్యతయా భగవద్ధర్మప్రకర్షో జ్ఞాపితః * దృష్టా వః పురుషాః శ్వేతాః పఞ్చేన్ద్రియవివర్జితాః । దృష్టో భవతి దేవేశ ఏభిర్దృష్టైర్ద్విజోత్తమా ఇతి, భగవద్దర్శనతుల్యత్వం తేషాం దర్శనస్య ప్రతిపాదితమ్ * ప్రాప్య శ్వేతం మహాద్వీపం నారదో భగవానృషిః । దదర్శ తానేవ నరాంఛ్వేతాంశ్చన్ద్రప్రభాంఛుభాన్ ॥ పూజయామాస శిరసా మనసా తైశ్చ పూజిత ఇతి * న హ్యేతద్బ్రహ్మణా ప్రాప్తమీదృశం మమ దర్శనమితి చ భగవద్ధర్మనిష్ఠానాం దేవర్షివన్ద్యత్వం బ్రహ్మాదిభ్యోఽపి మహత్త్వం చ దర్శితమ్ * ఉవాచ మధురం భూయో గచ్ఛ నారద మా చిరమ్ । ఇమే హ్యనిన్ద్రియాహారా మద్భక్తాశ్చన్ద్రవర్చసః । ఏకాగ్రాశ్చిన్తయేయుర్మాం తేషాం విఘ్నో భవేదితీతి చోక్తమ్. నారదసమ్భాషణస్యాపి విఘ్నరూపతాకథనేన నారదాదపి తేషామాసన్నతరత్వం దర్శితమ్ * అహో హి దురనుష్ఠేయో మోక్షధర్మస్సనాతనః । యం హిత్వా దేవతాస్సర్వా హవ్యకవ్యభుజోఽభవన్ ॥ నూనమేకాన్తిధర్మోఽయం శ్రేష్ఠో నారాయణప్రియః । ఏకాన్తినో హి పురుషా గచ్ఛన్తి పరమేపదే । యద్యేకాన్తిభిరాకీర్ణం జగత్స్యాత్కురునన్దన ॥ భవేత్కృతయుగప్రాప్తిరితి * ఏకాన్తభావోపగతాస్తే భక్తాః పురుషోత్తమమ్ । తే సహస్రార్చిషం దేవం ప్రవిశన్తి సనాతనమితి చ, కృతయుగైకాన్తస్య భగవద్ధర్మస్య పరమమోక్షప్రదత్వం, తన్ముఖేనాధికారివైలక్షణ్యం చ దర్శితమ్. తథా * మయా సృష్టః పురా బ్రహ్మా మద్యజ్ఞమయజత్స్వయమ్ । తతస్తస్మై వరాన్ ప్రీతో దదావహమనుత్తమాన్ ॥ మత్పుత్రత్వం చ కల్పాదౌ లోకాధ్యక్షత్వమేవ చ । ఏష మాతా పితా చైవ యుష్మాకం చ పితామహః ॥ మయానుశిష్టో భవితా సర్వభూతవరప్రదః । అస్యైవ చానుజో రుద్రో లలాటాద్యస్సముత్థితః ॥ బ్రహ్మానుశిష్టో భవితా సోఽపి సర్వవరప్రద ఇతి * స బ్రహ్మకాస్సరుద్రాశ్చ సేన్ద్రా దేవాస్సహర్షిభిః । అర్చయన్తి సురశ్రేష్ఠం దేవం నారాయణం ప్రభుం ఇత్యాదిభిః, వేదాన్తవేద్యపరదేవతాయా ఏవ సర్వస్మాత్పరత్వేనాత్ర ప్రతిపాద్యత్వం దర్శితమ్ * వేదైశ్చతుర్భిస్సమితమిత్యుపక్రమః * ఇదం మహోపనిషదమిత్యుపసంహారః. అభ్యాసాదిలిఙ్గాని దర్శితాని. ఏవమాశయదోషవిరహదేశకాలప్రవర్తక వక్తృశ్రోతృప్రబన్ధతదుక్తధర్మతత్కర్తృ తత్ఫల తత్ప్రదాయిదేవతావైలక్షణ్యప్రతిపాదనముఖేన భగవచ్ఛాస్త్రవైలక్షణ్యస్య బహుముఖం ప్రపఞ్చనమభిప్రేత్య మహతా ప్రబన్ధేనేత్యుక్తమ్. తథా భగవత్ప్రణీతే తత్ప్రతిపాదకతయా సాత్త్వికే శ్రీవారాహే చ పురాణే మోక్షధర్మానురోధేన పఞ్చరాత్ర

స్య వేదతుల్యప్రామాణ్యప్రతిపాదనముఖేన పాశుపతాదేర్వైలక్షణ్యం దృశ్యతే, యథాఽష్టషష్టితమే * పౌరుషం సూక్తమాస్థాయ యేయజన్తి ద్విజాస్తుమామ్ । సంహితాం జపమాస్థాయ తేమాం పశ్యన్తి బ్రాహ్మణాః ॥ అలాభే వేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రోదితేన హి । మార్గేణ మాం ప్రపద్యన్తే తే మాం పశ్యన్తి మానవాః ॥ బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం పఞ్చరాత్రం విధీయతే । శూద్రాదీనాం న తచ్ఛ్రోత్రపదవీముపయాస్యతి ॥ ఏవం మయోక్తం విప్రేన్ద్ర పురా కల్పే పురాతనమ్ । పఞ్చరాత్రం సహస్రాణాం యది కశ్చిద్గ్రహీష్యతి ॥ కర్మక్షయే చ మాం కశ్చిద్యది భక్తో భవిష్యతి । తస్య వేదాః పఞ్చరాత్రం నిత్యం హృది వసిష్యతి ॥ వేదేన పఞ్చరాత్రేణ భక్త్యా యజ్ఞేన తు ద్విజాః । ప్రాప్యోఽహం నాన్యథా ప్రాప్యో వర్షలక్షైరపి ద్విజేతి. అత్ర వేదపఞ్చరాత్రయోర్వికల్పాభిధానాద్వేదతుల్యత్వం, వేదాధికృతత్రైవర్ణికాధికారత్వమితరాయోగ్యత్వం వేదపఞ్చరాత్రయోస్సముచ్చిత్య మోక్షసాధనత్వం చోక్తమ్. త్వంచ రుద్ర మహాబాహో మోహశాస్త్రాణి కారయేత్యాదిభిరితరాగమానాం మోహనార్థత్వం చోక్తమ్. తత్ర చోద్యపరిహారాశ్చ పూర్వమేవ ప్రపఞ్చేన కృతాః. అతశ్చ పఞ్చరాత్రస్యేతరాగమవైలక్షణ్యం సిద్ధమ్——నను కథం కార్త్స్న్యేన వేదావిరుద్ధత్వం, త్రయీధర్మపరిత్యాగస్య తత్రోక్తత్వాత్. కథం మన్వాదిస్మృతీనాం వేదానురోధిత్వం, తేషు త్రయీచోదితాగ్నిహోత్రాదిపరిత్యాగముఖేన చతుర్థాశ్రమధర్మస్య ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ * యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేదిత్యాదిభిః ప్రత్యక్షశ్రుతిభిరేవ చతుర్థాశ్రమవిధానాత్తన్మూలానాం స్మృతీనాం న వేదవిరుద్ధత్వమితి చేత్ * కింభో త్రయీధర్మేణాసంయుక్త ఇదం ధర్మం జిజ్ఞాసితాఽఽఽంభో జిజ్ఞాసితేత్యాది ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధత్వాత్త్రయీచోదితధర్మవిశేషత్యాగస్య తన్మూలతయా పఞ్చరాత్రవచసాం న వేదవిరుద్ధత్వమ్. నను కథముదాహృతవాక్యానాం వేదత్వమ్. కథం * యదహరేవేత్యాదివాక్యానాం వేదత్వమ్. జాబాలశ్రుత్యాదీనాం దేశాన్తరేష్వధీయమానత్వాదితి చేత్. ఏవం తర్హి జాబాలబాష్కలమాధ్యన్దినాదిశాఖానామివ దేశాన్తరే బహుభిరవిచ్ఛిన్నపారమ్పర్యమధీయమానత్వాదేవ వేదత్వం సిద్ధమ్. స్మర్తవ్యత్వే సత్యస్మర్యమాణకర్తృకత్వాదితి హేతునైవ తద్వదేవాపౌరుషేయత్వమ్. తైత్తిరీయాదిశాఖానామివైకాయనశాఖాయాశ్చాసాధారణకల్పసూత్రవత్త్వాదేవ వేదత్వం దురపహ్నవమ్. తథా భూమవిద్యాయామ్ * ఋగ్వేదం భగవోఽధ్యేమి యజుర్వేదం సామవేదమాథర్వణం చతుర్థమితిహాసపురాణం పఞ్చమం వేదానాం వేదం పిత్ర్యమ్. రాశిం దైవం నిధిం వాకోవాక్యమేకాయనం దేవవిద్యాం బ్రహ్మవిద్యాం క్షత్రవిద్యాం నక్షత్రవిద్యాం సర్పదేవజనవిద్యామేతద్భగవోఽధ్యేమీతి శ్రవణాచ్చ ఋగ్వేదాదివద్వేదత్వసిద్ధిః. ఋగ్వేదాదేః పృథగ్గ్రహణాదవేదత్వమితి చేన్న- బ్రహ్మవిద్యాయా ఇవ బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన శ్రైష్ఠ్యాత్పృథగుపాదానోపపత్తేః. బ్రహ్మవిద్యాశబ్దో హ్యుపనిషద్భాగపరః- న తు జ్ఞానపరః * నాత్మవిదిత్యుక్తేః. ఏకాయనశబ్దస్య ప్రసిద్ధ్యనాదరేణార్థాన్తరపరత్వకల్పనమయుక్తం- ప్రసిద్ధ్యపవాదకాభావాత్. యథా * యం వాకేష్వనువాకేషు నిషత్సూపనిషత్సు చ । గృణన్తి సత్యకర్మాణస్సత్యం సత్యేషు సామస్వితి భారతవచనాచ్చ శ్రుతిత్వమవగమ్యతే. తథా భగవచ్ఛాస్త్రేషు చాస్య వేదత్వం బహుశోఽవగమ్యతే- యథా శ్రీకాలోత్తరే * ఋగ్వేదః పూర్వదిగ్భాగే యజుర్వేదం తు దక్షిణే । పశ్చిమే సామవేదం స్యాదాథర్వం చోత్తరే భవేత్ ॥ ఏకాయనీయశాఖోత్థమన్త్రైస్సర్వాసు దిక్షు చ । పాఠయేత్పావనాన్పశ్చాదగ్నిసంస్కారమారభేదితి. తథా తత్రైవ * తతః ప్రీతమనా నాథస్సాక్షాత్స బ్రహ్మసంజ్ఞితమ్ । వేదమేకాయనం బ్రహ్మా వ్యాకర్తుమకుతోభయమ్ ॥ వ్యాజహార స సద్బ్రహ్మమయం ప్రణవమాదితః । తత్కారణత్వాద్వేదానాం మూలసంజ్ఞా సనాతనీ ॥ తతోఽన్యాన్యపి దివ్యాని వ్యాపకాన్యుపదిష్టవానితి. ఏవం సంహితాన్తరేష్వపి బహూని వచనాని. తాని విస్తరభయాన్న లిఖ్యన్తే. తథేతిహాసపురాణవచనైరుపబృంహితప్రదేశవిశేషతా చ శ్రుతిత్వే హేతుః * ద్వే విద్యే వేదితవ్యే * యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదమ్ । నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మమిత్యాదీనాం శ్రుతిత్వేన సమ్ప్రతిపన్నానాం * ద్వే బ్రహ్మణీ వేదిత

ద్వే శబ్దబ్రహ్మపరంచయత్ । శబ్దబ్రహ్మణినిష్ణాతః పరంబ్రహ్మాధిగచ్ఛతి ॥ యత్తదవ్యగ్రమజరమచిన్త్యమజమవ్యయమ్ । అనిర్దేశ్యమరూపంచ పాణిపాదాద్యసంయుతమ్ ॥ విభుంసర్వగతంనిత్యంభూతయోనిమకారణమ్ । వ్యాప్తం వ్యాప్యం యతస్సర్వం యద్వైపశ్యన్తి సూరయ ఇత్యాదిభిరుపబృంహితత్వ దర్శనాదుపబృంహితత్వంహిశ్రుతిత్వంస్థాపయతి. ఏకాయనశాఖావచనానిచతద్వద్బహూన్యుపబృంహ్యన్తే పురాణేతిహాసవచనైః * సర్వజ్ఞస్సర్వదర్శీ సర్వేశ్వరస్సర్వశక్తిస్సమృద్ధిమానేవావృద్ధిరన్యూనఆద్యోవశీస్వాధీనోఽనాదిరనన్తో వ్యపగతనిద్రాభయక్రోధతన్ద్రీరవ్యయోగతశ్చాచ్యుతఃక్లమవ్యాధిర్నిర్దోషోనిరధిష్ఠోనిరవద్యఇతి శ్రుతిర్భగవతాపరాశరేణోపబృంహితా * సర్వజ్ఞస్సర్వదృక్సర్వశక్తిర్జ్ఞానబలర్ద్ధిమాన్ । అన్యూనశ్చాప్యవృద్ధిశ్చ స్వాధీనోనాదిమాన్వశీ ॥ క్లమతన్ద్రీభయక్రోధకామాదిభిరసంయుతః । నిరవద్యఃపరఃప్రాప్తేర్నిరధిష్ఠోక్షరక్రమఇతి * ఏవమేషమహాశబ్దో మైత్రేయభగవానితి । పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగః ॥ జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః । భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని వినాహేయైర్గుణాదిభిరిత్యనేన * సర్వజ్ఞస్సర్వదర్శీ సర్వేశ్వరస్సర్వశక్తిస్సమృద్ధిమానేవ నిర్దోషోనిరధిష్ఠోనిరవద్యః యోభగవన్తంవాసుదేవమేవంవిదుస్తఏవతంవిదురితివాక్యంహ్యుపబృంహితంజ్ఞాయతే- హేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణకత్వనిమిత్తస్య భగవచ్ఛబ్దస్య వాసుదేవాసాధారణత్వప్రతీతిర్ద్వయోరుభయత్రప్రతీయతే. తథా * నాసిద్ధస్యకృతమస్తీహకిఞ్చిన్నాసంయతస్యాస్తి తథైవసిద్ధిః । నసంయమోస్త్యపరిత్యజ్య కామాన్నకామత్యాగోనాస్త్యనిరోధాత్ప్రమాదమ్ ॥ అప్రమాదోజ్ఞానమయోజ్ఞానంప్రకృతిసంహితం। ప్రకృతౌకర్మసన్దధ్యాత్తదానిత్యంకృతంభవేదితి. ఇయంచ శ్రుతిరుద్యోగపర్వణ్యుపబృంహితా * నాకృతాత్మాకృతాత్మానం జాతువిద్యాజ్జనార్దనమ్ । ఆత్మనస్తుక్రియోపాయోనాన్యత్రేన్ద్రియనిగ్రహాత్ ॥ ఇన్ద్రియాణాముదీర్ణానాం కామత్యాగప్రమాదతః అప్రమాదోవైమసేనజ్ఞానయోనిరసంశయమితి. ఏవంవిరుద్ధతయాఽభిమతానామర్థానాం ప్రత్యక్షశ్రుతిమూలత్వాత్ శ్రీపఞ్చరాత్రస్యకార్త్స్న్యేనశ్రుత్యవిరుద్ధత్వరూపంసాంఖ్య(ద్య)గమాదిభ్యోవైలక్షణ్యంసిద్ధమ్ అతఏవ గ్రన్థనిర్మాణానుప్రవిష్టపురుషాశయదోషనిబన్ధనావిరుద్ధార్థప్రతీతిరిత్యప్యయుక్తమ్. అతోవిరుద్ధాంశస్త్యాజ్యఇతి సిద్ధాన్తోఽనుపపన్నః. సాఙ్ఖ్యాద్యాగమానాంచావాన్తరగ్రన్థకర్తృబుద్ధిదోషాద్విరుద్ధార్థాన్వయః-చతుర్ణామప్యాగమానామాదివక్తృప్రణీతానాం నక్వచిదపివేదవిరోధఇతి సామ్యంచానుపపన్నమ్ * ప్రత్యక్షహేతవో యోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్శాస్త్రవినిశ్చయాఇతి * తుల్యంశౌచంతయోర్యుక్తం దయాభూతేషుచానఘ । వ్రతానాంధారణంతుల్యం దర్శనంనసమంతయోరితిచ మోక్షోపాయే * బహవఃపురుషారాజన్ సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణః । నైతఇచ్ఛన్తిపురుషమేకంకురుకులోద్వహేతితత్రైవచ పరస్పరవైషమ్యస్య శ్రుత్యర్థవైరూప్యస్యచ భగవతావ్యాసేనోక్తత్వాత్. అత్రహిసాక్షాత్కారాన్మోక్షః- శాస్త్రజన్యవివేకాన్మోక్షః ఇత్యుపాయవైషమ్యందృశ్యతే- పరమాత్మనఉపాదానత్వానభ్యుపగమశ్చ వేదాన్తాద్వైషమ్యంప్రతీయతే- నహ్యర్వాచీనగ్రన్థకారమతం వ్యాసేనోచ్యతే. ననుమోక్షధర్మే * ఏవంతత్త్వమిదంకృత్స్నం సాఙ్ఖ్యానాంవిదితాత్మనామ్ । యదుక్తంయతిభిర్ముఖ్యైఃకపిలాదిభిరీశ్వరైః । యస్మిన్నవిభ్రమాఃకేచిత్ దృశ్యన్తేమనుజర్షభ ॥ గుణాశ్చయస్మిన్బహవో దోషహానిశ్చకేవలేతి కపిలాదిమతస్య విభ్రమాదిదోషరాహిత్యంసాద్గుణ్యంచోక్తం- తథా * నిష్ఠానారాయణఇత్యుక్త్వా * తమేవ శాస్త్రకర్తారః ప్రవదన్తిమనీషిణఇతికపిలాదిభిర్నారాయణస్య ప్రతిపాదితత్వముక్తం-అతః శ్రుత్యర్థవైరూప్యమవాన్తరవక్తృదోషకృతమితిచేన్న- తత్రతత్ర భగవతా వ్యాసేన భీష్మవాక్యముఖేన స్వమతేన సిద్ధాన్తస్యోక్తత్వాత్- విరోధస్యావాన్తరవక్తృమూలకత్వేకపిలాద్యాదివక్తృమతేనైవ సిద్ధాన్తోవాచ్యః * ప్రత్యక్షహేతవోయోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్శాస్త్రవినిశ్చయాఇతితత్తదభిమతస్యైకైకస్యోపాయత్వముక్త్వా * ఉభేచైతేమతేజ్ఞానే నృపతేశిష్టసమ్మతే । అనుష్ఠితేయథాశాస్త్రం నయేతాంపరమాంగతిమితి సముచ్చిత్యానుష్ఠితాభ్యాముభాభ్యాం పురుషార్థఇతిహిసిద్ధాన్తితమ్, తథా * నైతఇచ్ఛన్తీతిసాఙ్ఖ్యానాం యోగానాంచ ష

రమాత్మన ఉపాదానత్వానభ్యుపగమముక్త్వా * బహూనాం పురుషాణాం హి యథైకా యోనిరుచ్యతే । తథా తం పురుషం విశ్వమాఖ్యాస్యామి గుణాతిగమిత్యారభ్య * సమాసతస్తు యద్వ్యాసః పురుషైకాత్మ్యముక్తవానితి స్వమతేన సిద్ధాన్తోక్తిః- నను కపిలహిరణ్యగర్భాదిమతేన. పురుషాణామైకాత్మ్యం, ఏకేనాత్మనా యుక్తత్వమ్. అనేన జగచ్ఛరీరకః పరమాత్మా హి సర్వోపాదానమిత్యుక్తం భవతి * తవాన్తరాత్మా మమ చ యే చాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః । సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌ న గ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిదితి పురుషైకాత్మ్యశబ్దవివక్షితస్య స్వేనైవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్, బహూనాం పురుషాణామితి పూర్వముక్తత్వాచ్చ. ఏవం సిద్ధాన్తదశాయాం కపిలాద్యభిమతతత్త్వవర్ణనాభావాత్ తత్రాగమైకస్వార్థ్యైరూప్యమపవర్జనీయమ్. తర్హి కపిలాదీనాం శాస్త్రకర్తౄణాం భ్రమరాహిత్యవచనం నారాయణప్రతిపాదకత్వవచనం చ కథం ఘటత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే, కథమవాన్తరకర్తౄణాం భ్రమరాహిత్యవచనం ఘటతే * కపిలాదిభిరిత్యాదిశబ్దేన హ్యవాన్తరవక్తార ఉచ్యన్తే. ఆదిశబ్దో హిరణ్యగర్భాదిపర ఇతి చేన్న * ఏవం తత్త్వమిదం కృత్స్నం సాఙ్ఖ్యానాం విదితాత్మనామ్ * యదుక్తం కపిలాదిభిః * యస్మిన్న విభ్రమాః కేచిదితి యచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతసాఙ్ఖ్యమతపరామర్శిత్వాత్ అత ఆసురిపఞ్చశిఖాదీనామపి భ్రమాభావస్యోక్తత్వాత్ అవాన్తరవక్తృష్వపి భ్రాన్త్యభావోఽనుపపన్నః * నైతదిచ్ఛన్తీత్యవ్యుత్పన్నతార్కికా వివక్షితా ఇతి చేన్న * ఇచ్ఛన్తీతి వర్తమాననిర్దేశవిరోధాత్. తదాత్వేఽపి కుతార్కికాః సన్తీతి చేన్న * సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణామితి నిర్దేశస్య కుతార్కికవిషయత్వానుపపత్తేః, ఏతచ్ఛబ్దేన హి సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణః పరామృశ్యన్తే. యది * నేచ్ఛన్తీత్యుక్తిః కుతార్కికవిషయా- తదా సిద్ధాన్తే నిమిత్తోపాదానైక్యం కపిలహిరణ్యగర్భోక్తమితి వక్తవ్యం- న చ తథోక్తం- అతోఽవాన్తరవక్తృపరికల్పనయాఽర్థభేదనిర్వాహోఽనుపపన్నః. నను *తమేవ శాస్త్రకర్తారః ప్రవదన్తీతి * యస్మిన్న విభ్రమాః కేచిదితి శాస్త్రేణాదివక్తృషు భ్రమే ప్రతిషిద్ధే- మతభేదస్యావాన్తరవక్తృమూలత్వే చానుపపన్నే, అర్థవిరోధస్సూత్రకారేణ తన్నిరసనం చ కథం ఘటత ఇతి చేత్. వయమపి కథం ఘటత ఇతి బ్రూమః- ఉభయేషామప్యనుపపత్తేః పరిహరణీయత్వావిశేషాత్. యద్యుచ్యేత- భ్రమాదిదోషరహితానామపి వక్తౄణాం తదా స్వవివక్షితాదధికార్థాన్తరాకథనం వివక్షితేఽర్థే ప్రరోచనార్థోఽతివాదశ్చ సమ్భవతః- యథా నిర్దోషస్యాపి వేదస్య. న హి వేదో దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే వాజపేయం ప్రశంసతి, నాపి కర్మప్రకరణే బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి, అతివదతి చ ప్రతిపిపాదయిషితమర్థమ్ * అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతి * న కిరిన్ద్ర త్వదుత్తరో న జ్యాయాన్ అస్తి వృత్రహన్నిత్యాదినా, న చైతావతా వేదస్య కర్మాన్తరం తత్త్వాన్తరం చానభిమతమిష్యతే, అన్యత్ర వేదేనైవ కర్మాన్తరతత్త్వాన్తరప్రతిపాదనాత్. ఏవం కపిలాదయోఽపి స్వవివక్షితాదధికం తదానీం న వదన్తి, వివక్షితమతివదన్తి చ. సాఙ్ఖ్యశాస్త్రే ప్రకృతిప్రాకృతపురుషతత్త్వవివేకమాత్రస్య వివక్షితత్వాదధికాప్రతిపాదనం, నాస్మాత్పరం కిఞ్చిదిత్యతివాదశ్చ భవతి, యోగే చ యమనియమాద్యఙ్గకస్య సమాధిపర్యన్తస్య యోగస్య, తత్ర ధ్యేయభూతస్యేశ్వరస్య క్లేశకర్మాదిదోషాస్పర్శస్య చ ప్రతిపిపాదయిషితత్వాదుపాదానత్వానుక్తిః. న చైతావతా తద్వక్తౄణామీశ్వరస్యోపాదానత్వం చానభిమతం భవతి- అన్యత్ర కపిలాసురిసంవాదబ్రహ్మరుద్రసంవాదాదిషు కపిలహిరణ్యగర్భాదిభిరేవేశ్వరస్య. తస్య జగదుపాదానభావస్య చ ప్రతిపాదితత్వాత్. న చ తదనుక్తిమాత్రేణాతివాదదర్శనాచ్చ సాఙ్ఖ్యయోగయోరనాదరణీయతా చ భవతి, తయోరుపజీవ్యభూయిష్ఠత్వాద్వేదాన్తార్థప్రతిపత్త్యనుష్ఠానయోస్తదాకాఙ్క్షాసమ్భవాత్, విప్రలిప్సాదిదోషవిరహదశాయాం ప్రణీతత్వాచ్చ. న హి శబ్దానుశాసనే కర్మకలాపబ్రహ్మవిద్యయోరప్రతిపాదనాత్తదనాదరణీయత్వం- తద్వత్. ఏవమబాహుశ్రుత్యేన తద్వక్తౄణాం హృదయమజానన్తః ఆపాతప్రతిపన్నమేవార్థం తాత్త్వికముపపన్నం మన్యమానాస్తార్కికంమన్యాః యే ప్రత్యవతిష్ఠన్తే- తేషాముపదేశవశీకార్యత్వాభావాత్ సాఙ్ఖ్యాద్యాగమానామాపాతప్రతిపన్నార్థమాత్రపరత్వమన్వారుహ్య సూత్రకారైస్తన్నిరసనం యు

క్తం- మీమాంసాశాస్త్రస్య న్యాయనిబన్ధనత్వాత్. ఇతిహాసపురాణానాంతూపదేశప్రధానత్వాత్తర్కకార్కశ్యంవిహాయ కపిలాదీనాం ప్రబన్ధాన్తరేషు బ్రహ్మజగదుపాదానత్వాదిప్రతిపాదనావిరోధేన సాఙ్ఖ్యయోగార్థప్రతిపాదనమపియుక్తమ్ * తమేవశాస్త్రకర్తారః ప్రవదన్తిమనీషిణఇతివచనంచ ప్రబన్ధాన్తరేషుకపిలాదిభిఃపరమాత్మసద్భావజగదుపాదానత్వాదిప్రతిపాదనంనిష్ఠానిర్ణయస్యహేతుత్వేన వదతి. భ్రమాభావశ్చాతివదనాతిరిక్తతత్త్వవిషయఇతి సర్వంసఙ్గతం. ఏవం సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతానామేకదేశప్రామాణ్యేనావిరుద్ధాంశే ప్రమాణత్వంతుల్యమితి. ఏవం తర్హ్యతివదనస్య వివక్షామూలత్వాద్వివక్షావిశేషహేతుమనోవృత్తేశ్చ గుణత్రయమూలత్వాదతివదనస్యాపేక్ష్యత్వాచ్చ కారణదోషబాధకప్రత్యయావుక్తౌస్యాతాం. వేదేతువక్తురభావాత్. ప్రబలతరతదతిరిక్తవచనాభావాచ్చతదుభయాసమ్భవః. పఞ్చరాత్రేతు నార్థవాదరూపమపి వేదవిరుద్ధం వచనందృశ్యతే- అతస్సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాణాంచవైషమ్యందురపహ్నవమ్. తత్ర ముముక్షోరుపజీవ్యభూయిష్ఠత్వాభావాత్- పరావరతత్త్వవిపర్యాసనిషిద్ధానుష్ఠానమిశ్రణారూపప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధస్య దుష్పరిహరత్వాచ్చ పాశుపతమతస్య క్వచిదవిరోధేపి నాతన్త్రాదరణీయత్వమ్. సాఙ్ఖ్యయోగయోస్తుకతిపయార్థానుక్తిస్త్యాజ్యతాహేతుత్వాభావాదాపాతతో వేదవిరోధభ్రమహేతుభూతాతివాదాంశపరిత్యాగేనాదరణీయత్వాదేకదేశప్రామాణ్యేనప్రమాణత్వంపఞ్చరాత్రేత్వనుక్తాంశాభావాత్, వేదవిరోధభ్రమహేతుభూతాతివాదాభావాద్విరుద్ధతయాభాతానామర్థానాంచాధీయమానశ్రుతిమూలత్వసమర్థనాచ్చకాత్స్న్యేనవేదావిరోధాత్సాకల్యేన వేదవత్ప్రమాణత్వమితి. అతో భాష్యకారోక్తఏవాధికరణనిష్కర్షఉపపన్నతరః.

పరేతు * విజ్ఞానాదీతి- విజ్ఞానైశ్వర్యశక్త్యాదిగుణసద్భావేన సర్వేపివాసుదేవాఇతిచేత్- ఏవమప్యుత్పత్త్యసంభవాప్రతిషేధః. కథం వాసుదేవాదీనాం చతుర్ణాం పరస్పరభిన్నత్వమయుక్తం- అనేకేశ్వరకల్పనానర్థక్యాత్-ఏకస్య చత్వారోవ్యూహాఇతిచేత్- తదుత్పత్త్యసమ్భవః- పూర్ణషాడ్గుణ్యతయా సర్వేషాంతుల్యత్వాభ్యుపగమాత్- అసత్యతిశయే కార్యకారణభావానవక్లృప్తేః- చతుస్సఙ్ఖ్యత్వనియమశ్చానుపపన్నః- బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తస్య సమస్తస్యజగతో భగవద్వ్యూహత్వావగమాత్ * విప్రతిషేధాచ్చేతి * జ్ఞానబలైశ్వర్యశక్తివీర్యతేజాంసిగుణాః * ఆత్మానఏవైతేభగవన్తో వాసుదేవాఇతి గుణగుణిత్వకల్పనాదిలక్షణవిప్రతిషేధాత్ శ్రుతివిప్రతిషేధాచ్చాసఙ్గతైషాకల్పనేత్యాహుః. తత్ర విజ్ఞానాదిశబ్దస్య భాష్యోక్తనిర్వాహౌచిత్యం పూర్వమేవదర్శితమ్. * ఏకంవా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యాదిష్వివ వాశబ్దస్య సిద్ధాన్తద్యోతకత్వాత్తదప్రతిషేధశబ్దస్యోత్పత్త్యసమ్భవాప్రతిషేధవాచిత్వమయుక్తమ్. నను తచ్ఛబ్దోహి ప్రకృతపరామర్శీ- ఉత్పత్త్యసమ్భవఃప్రకృతః నతు ప్రామాణ్యమితిచేన్న- ఆద్యసూత్రద్వయస్యాప్రామాణ్యపరత్వేపక్షవిపర్యాసద్యోతకేనవాశబ్దేన ప్రామాణ్యస్యాపస్థాపితతయాధీస్థస్యతస్యతచ్ఛబ్దేన పరామర్శోపపత్తేః. యద్వా పరీక్ష్యమాణం పఞ్చరాత్రశాస్త్రం తావద్బుద్ధిస్థం, అబుద్ధిస్థస్య పరీక్షణాయోగాత్, అతో బుద్ధిస్థం శాస్త్రం తచ్ఛబ్దేనపరామృశ్య తస్యాప్రతిషేధఇత్యుక్తే ప్రామాణ్యాప్రతిషేధఇతిఫలితంస్యాత్. అతః ఫలితార్థపరంభాష్యమితి నకిఞ్చిదప్యస్వారస్యమ్. చతుర్ణామత్యన్తభేదోనాభిమతః. ఏకవ్యూహత్వే కార్యకారణయోరతిశయాభావాదుత్పత్త్యసమ్భవఇతిచాయుక్తం- తత్తద్విగ్రహసంస్థానవిశేషకార్యవిశేషరూపాతిశయసమ్భవాత్. యదిత్వయా కార్యకారణత్వతదసాధారణార్థక్రియారూపాతిశయోఽవశ్యంభావితయాఽభిమతః- తర్హిసాస్త్యేవ. యదితదతిరిక్తాతిశయః- సతు మృద్ఘటసువర్ణకుణ్డలాదిష్వపి నాస్తీతివ్యాప్తిశూన్యతయాతర్కాభాసతా. సర్వేషాం పూర్ణషాడ్గుణ్యత్వే కార్యవ్యవస్థాయాః కోహేతురితిచేత్- ఈశ్వరస్వాతన్త్ర్యమేవేతిబ్రూమః. సదా సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేరీశ్వరస్య కాలవిశేషే సృష్టిసంహారాదివ్యవస్థాహి స్వాతన్త్ర్యకృతా- తద్వత్. సమస్తజగతఈశ్వరవ్యూహత్వావగమాచ్చతుస్సఙ్ఖ్యత్వనియమహానిరితిచాసఙ్గతం- కర్మవశ్యానాం క్షేత్రజ్ఞానాం అకర్మవశ్యేశ్వరవ్యూహత్వానుపపత్తేః. నృసిం

హవామనాదిభిస్సఙ్ఖ్యానియమభఙ్గ ఇతి చేన్న- తేషాం విభవకోట్యనుప్రవేశాత్. యదా భగవదంశత్వం వ్యూహశబ్దేన వివక్షితం- తదా చతుస్సఙ్ఖ్యానియమో న స్యాదితి నానిష్టాపత్తిః. యదా కార్యవిశేషావచ్ఛిన్నాంశవిశేషపరో వ్యూహశబ్దః- తదా చతుస్సఙ్ఖ్యానియమ ఉపపద్యత ఇతి తత్రానియమప్రసఞ్జనం శాస్త్రసిద్ధవ్యూహశబ్దార్థానభిజ్ఞత్వకృతమ్. గుణగుణిత్వకల్పనానుపపత్తివిప్రతిషేధోపి స్వాజ్ఞానవిజృమ్భితః, తత్ర శాస్త్రే గుణస్య గుణిత్వాసమ్భవప్రసఙ్గమాత్ యది క్వచిజ్జ్ఞానాదిశబ్దేన వాసుదేవాదిసామానాధికరణ్యం దృష్టం, న తత్రాపి దోషః, శ్రుతిషు పరబ్రహ్మసమానాధికరణజ్ఞానానన్దాదిశబ్దానామివ తద్గుణసారత్వాత్తదుపపత్తేః. అన్యథా * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * సత్యం జ్ఞానమిత్యాదిశ్రుతిష్వప్యప్రామాణ్యం ప్రసజేత్, ఆపాతతో విప్రతిషేధప్రతిపత్తిసామాన్యాత్. వేదనిన్దాదిశబ్దార్థపరిహారస్తు దర్శితః, అతశ్శ్రుతివిప్రతిషేధాసిద్ధిః. అతః పరోక్తార్థోనుపపన్నః——అన్యే త్వేవం వర్ణయన్తి, పూర్వాధికరణేషు వాదినాం తర్కావష్టమ్భశిష్టాపరిగృహీతబాహ్యాగమాశ్చ నిరస్తాః. అత్ర శిష్టపరిగృహీతాస్సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాగమాశ్చత్వారః పరీక్ష్యన్తే * అథావేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రాదితేనహీత్యాదివచనస్మృతిసంహితే స్మృతినిర్ణయాధ్యాయావచ్ఛిష్టపరిగృహీతత్వం చతుర్ణాం సిద్ధమ్. తత్ర స్వతస్సర్వజ్ఞత్వాదికేశ్వరాంశభూతత్వాద్ధిరణ్యగర్భాదీనాం, ఈశ్వరజ్ఞానమూలతయా సాఙ్ఖ్యయోగాద్యాగమాః వేదవిరోధేపి ప్రమాణమితి పూర్వపక్షం కృత్వా తేషామీశ్వరాణాం సర్వజ్ఞత్వేపి తేషాం తత్త్వార్థోపదేష్టృత్వేపి గ్రన్థనిర్మాణే పురుషాన్తరాణామప్యనుప్రవేశాత్తేషామజ్ఞానరాగద్వేషాదిసమ్భవేన సావకాశత్వాద్వేదావిరుద్ధాంశః ప్రమాణం, విరుద్ధాంశస్త్వప్రమాణమితి చాహుః. తత్ర చతుర్ణామపి వేదానుసారిత్వనిశ్చయస్య ప్రదర్శనార్థం పఞ్చరాత్రమవలమ్బ్య సూత్రకారేణ చిన్తితమిత్యుక్తమ్. సూత్రయోజనాయాం చ * విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధ ఇత్యత్ర, విజ్ఞానాదిషాడ్గుణ్యోపబృంహణాభేదేన విభాగమాత్రం సఙ్కర్షణాదీనాం, న తు ముఖ్యం జన్మ, జీవమనోహఙ్కారాధిష్ఠాతారశ్చేత్ ఇతి చేత్. ఉచ్యతే. ఏవం తర్హి నైతన్మతం (వి)ప్రతిషిధ్యతే, విరోధాభావాత్, శ్రుతివిరుద్ధం తు ప్రతిషిధ్యతే * విప్రతిషేధాచ్చేతి-సర్వసిద్ధాన్తైర్వేదోనుసరణీయః- అన్యథా చతుర్ణాం పరస్పరవిప్రతిషేధాదిత్యుక్తమ్. అత్రోచ్యతే * విప్రతిషేధాచ్చేతిసూత్రస్య తదప్రతిషేధశబ్దోక్తపఞ్చరాత్రాప్రతిషేధోపపాదకత్వేన తస్యైవాన్వయస్వారస్యమ్. సర్వైస్సిద్ధాన్తైర్వేదోనుసరణీయ ఇతి స్వమతిపరికల్పితప్రతిజ్ఞావాక్యాన్తరాధ్యాహారస్తు గ్రన్థశయ్యామార్జవేనానుసన్దధానానాం న ధియమధిరోహతి. అర్థశరీరం చ నిరూప్యమ్. స్మృతిపాద ఏవ * నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాదితి మన్వాదిస్మృతివిరోధే సాఙ్ఖ్యస్మృతిదౌర్బల్యే ప్రతిపాదితే కథం సాఙ్ఖ్యాదిస్మృతీనాం శ్రుతివిరోధేపి ప్రామాణ్యశఙ్కోత్థానమలమ్. చతుర్ణామాగమానాం ప్రదర్శనార్థం పఞ్చరాత్రమధికృత్య నిరూపితమితి చానుపపన్నం- సాఙ్ఖ్యవైశేషికసుగతాదిమతానామపి ప్రదర్శనార్థం తేష్వన్యతమపక్షమాత్రప్రతిక్షేపస్యాకృతత్వాత్. తత్రహి నిరసనీయయుక్తిభేదాన్నిరాసకభేదాచ్చాధికరణభేదః కృతః- ఏవం జీవాద్యుత్పత్తేరాగమాన్తరేష్వనవగతత్వాత్ తదసమ్భవేన తత్ప్రామాణ్యప్రతిక్షేపోపి న సమ్భవతి. శ్రుతివిప్రతిషేధయుక్త్యా సర్వం ప్రతిక్షిప్తం భవతీతి చేన్న * విప్రతిషేధాదితిపదస్య * తదప్రతిషేధ ఇత్యనేనాన్వయాత్సర్వాగమప్రాబల్యప్రతిక్షేపకత్వాసిద్ధేః. కిఞ్చ విరోధాధికరణన్యాయేన శ్రుతివిరుద్ధస్మృతిప్రామాణ్యస్య నిరస్తత్వాదిహ తన్నిరాసవైయర్థ్యం చ. అసాధారణదూషణప్రదర్శనార్థోయమారమ్భ ఇతి చేత్ - తర్హి పఞ్చరాత్రేతరాగమానామప్యసాధారణదూషణజ్ఞాపనాయ కిమిత్యధికరణాన్తరత్రయం న నిబద్ధమ్. తత్పక్షమూలయుక్తినిరాసాదేవ తన్మూలాగమప్రతిక్షేపస్యాపి సిద్ధేరితి చేత్. కిం చత్వారోప్యాగమా ఏకయుక్తిమూలాః. ఉత భిన్నయుక్తిమూలాః. న ప్రథమః, విరుద్ధానాం తుల్యయుక్తిమూలత్వానుపపత్తేః. అనేకయుక్తిమూలత్వే త్వధికరణాన్తరారమ్భప్రసఙ్గః. ఏక

నిరాసాత్సర్వనిరాసః, కృతస్స్యాదితి చేన్న, జీవోత్పత్త్యాదీనాం తేషు భావేనోత్పత్త్యసమ్భవాదినా నిరాసాయోగాత్. అతః ప్రదర్శనార్థత్వమయుక్తమ్. శిష్టపరిగ్రహసామ్యంచ న భవతి * అలాభే వేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రోదితేన వై ఇత్యత్ర పాశుపతతన్త్రప్రసక్తేః. మహాభారతే మోక్షధర్మే పాశుపతతన్త్రోక్తతత్త్వప్రక్రియాయాస్తన్నిష్ఠాప్రకారస్య చ సాక్షాద్వా ప్రణాడ్యా వా తస్య మోక్షోపయోగస్య చ సంక్షేపేణ విస్తరేణ వాఽనుపన్యాసాదేవ న తుల్యపరిగ్రహః. వైరాగ్యజననద్వారా సాక్షాత్కారనిష్పాదనద్వారా చ మోక్షోపయోగస్సాఙ్ఖ్యయోగయోర్దర్శితః *ఇదం మహోపనిషదం చతుర్వేదసమన్వితమ్ । సాఙ్ఖ్యయోగకృతాన్తేనేతి కృత్స్నస్య పఞ్చరాత్రస్య వేదవేదాన్తసారత్వం తదవిరుద్ధసాఙ్ఖ్యయోగార్థాన్వితత్వంచోక్తమ్. సాఙ్ఖ్యయోగయోశ్చ తత్త్వాన్తర్భావానన్తర్భావాభ్యామవిరోధం నీత్వా * ప్రత్యక్షహేతవో యోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్శాస్త్రవినిశ్చయా ఇత్యుపాయాంశే వైషమ్యం దర్శయిత్వాఽన్తర్భావానన్తర్భావాభ్యాం తత్త్వసఙ్ఖ్యాన్యూనాధికభావవిరోధమపి దర్శయిత్వా * బహవః పురుషా రాజన్ సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణామ్ । నైతదిచ్ఛన్తి పురుషమేకం కురుకులోద్వహేతి తయోరౌపనిషదసిద్ధాన్తాద్వైషమ్యంచ దర్శయిత్వా * నారాయణపరం సాఙ్ఖ్యం యోగో నారాయణాత్మక ఇతి తయోర్నారాయణనిష్ఠత్వంచ వదతా భగవతా వ్యాసేన విరుద్ధాంశానాదృత్య తయోరౌపనిషదమార్గనిష్ఠైరుపజీవ్యత్వం దర్శితమితి అవిరుద్ధాంశే ప్రామాణ్యముపజీవ్యార్థభూయిష్ఠత్వంచోక్తమ్. అతః పఞ్చరాత్రసాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతానాం కార్త్స్న్యేన ప్రామాణత్వం విరుద్ధాంశపరిహాణేనోపజీవ్యత్వముపజీవ్యార్థభూయిష్ఠత్వాభావంచ పశ్యతాం కథం తుల్యతయా పరిగ్రహశఙ్కాఽధియమధరోహేత్. నిష్ఠానిర్ణయస్తు వస్తుస్థిత్యభిప్రాయేణ కృతః * జ్ఞానాన్యేతాని రాజర్షే విద్ధి నానామతాని వై ఇతి హి తత్రైవోక్తమ్. కిఞ్చ తత్రాపి నారాయణస్యైవ నిష్ఠాత్వకథనం సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతేభ్యః పఞ్చరాత్రస్య వైలక్షణ్యం ద్యోతయతి, తదనురోధేన సాఙ్ఖ్యాద్యాగమానాం నిష్ఠాయా నిర్ణీతతయా పఞ్చరాత్రస్య సాఙ్ఖ్యాద్యాగమైకనయనీయత్వప్రతీతేః. తుల్యత్వేనైకార్థత్వే వివక్షితే సచ్చిన్మాత్రవస్తుమాత్రనిష్ఠత్వం హి సర్వాగమానాం వక్తవ్యం, నచ తథా కృతమ్, యథా తన్త్రాన్తరానుసారేణ విశేషనిర్ణయాకరణాత్ న తన్త్రాన్తరప్రధానతావగమః, ఏవం వస్తుమాత్రనిష్ఠత్వాప్రతిపాదనాత్తుల్యత్వమపి దూరతో నిరస్తమ్. అతః పఞ్చరాత్రస్య తన్త్రాన్తరైరనువిధేయతయా తేభ్యో వైలక్షణ్యం వేదతుల్యత్వంచ సిద్ధమితి న పరిగ్రహతుల్యతా * న హన్తవ్యాని హేతుభిరితి వచనం తు సుగతాగమాదివ్యావృత్తిపరం, న తు పరిగణితానామపి పఞ్చానాం సామ్యపరం, నిరపేక్షస్యానువిధేయస్య వేదస్య, సాపేక్షాణామనువిధాయినామితరాగమానాంచ సామ్యానుపపత్తేః, ప్రమాణతామాత్రేణ సామ్యమితి చేన్న, కార్త్స్న్యేన ప్రమాణస్య వేదస్యావిరుద్ధాంశే ప్రమాణానాం సాఙ్ఖ్యాగమాదీనాంచ సామ్యానుపపత్తేః, క్వచిత్ప్రమితి జననాయోగవ్యవచ్ఛేదేన సామ్యమితి చేన్న, సుగతాగమాదేరపి తుల్యత్వాత్. సుగతాగమాదిష్వవిరుద్ధాంశో విప్రలిప్సయా నివేశిత ఇతి కారణదోషాత్తత్రాపి న మానత్వం సాఙ్ఖ్యాగమాదిషు త్వవిరుద్ధాంశస్య కారణదోషాభావాత్ ప్రామాణ్యమభిహితం చేత్- తర్హ్యనేనైవ కారణేన సుగతాగమాదివ్యావృత్తిరూపం సామ్యమేవ త్వయాఽభిహితమిత్యాగతోఽస్మదీయం మార్గమ్. అన్యథాఽనువిధేయానువిధాయినాం తుల్యప్రామాణ్యపరత్వే సతీదమేవ వచనం భ్రాన్తిమూలం స్యాత్. అతోఽస్య వాక్యస్య సుగతాదిమతవ్యావృత్తిపరత్వాన్న పఞ్చరాత్రవైలక్షణ్యవిరోధిత్వమ్. యతః పఞ్చరాత్రస్య వేదవేదాన్తతదవిరుద్ధప్రబన్ధాన్తరార్థప్రతిపాదకతయా కార్త్స్న్యేన ప్రమాణత్వం- అత ఏవ పఞ్చరాత్రేఽపి విరుద్ధాంశస్స్యాజ్య ఇతి సిద్ధాన్త్యప్యనుపపన్నః.................

ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్

ఇతి శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా-౪౩. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౨౧౬.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యే

ద్వితీయాధ్యాయే—తృతీయః పాదః.

వియదధికరణమ్

౧ ॥ సూ. న వియదశ్రుతేః. సాఙ్ఖ్యాదివేదబాహ్యతన్త్రాణాం న్యాయాభాసమూలతయా విప్రతిషేధాచ్చాసామఞ్జస్యముక్తం, ఇదానీం స్వపక్షస్య విప్రతిషేధాదిదోషగన్ధాభావఖ్యాపనాయ బ్రహ్మకార్యతయాఽభిమతచిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్య కార్యతాప్రకారో విశోధ్యతే. తత్ర వియదుత్పద్యతే, నవేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తమ్. న వియదుత్పద్యత ఇతి, కుతః (అశ్రుతేః) సమ్భావితస్య హి శ్రవణసమ్భవః- అసమ్భావితస్య తు గగనకుసుమవియదుత్పత్త్యుద్దేశ్యాభిధేయత్వం న సమ్భవతి. న ఖలు నిరవయవస్య సర్వగతస్యాకాశస్యోత్పత్తిర్నిరూపయితుం శక్యతే. అత ఏవోత్పత్త్యసమ్భవాత్- ఛాన్దోగ్యే సృష్టిప్రకరణే తేజఃప్రభృతీనామేవోత్పత్తిరామ్నాయతే * తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేతి. తైత్తిరీయకాథర్వణాదిషు * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మ

---

౧ ॥ సూ. న వియదశ్రుతేః. పాదసఙ్గతిమాహ (సాఙ్ఖ్యాదీతి) అయమర్థః, ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే కారణవిషయే పరోక్తదోషాః పరిహృతాః, అత్ర తృతీయే కార్యవిషయే పరోక్తదోషాః పరిహ్రియన్తే. తస్మాత్తృతీయః పాదః ప్రథమేన సఙ్గతః, ద్వితీయస్తు పరపక్షప్రతిక్షేపపరత్వాచ్చరమభావీతి చేత్. కారణవిషయే పరోక్తదోషపరిహారపరపక్షప్రతిక్షేపౌ సఙ్గతౌ, అనన్తరం కార్యవిషయపరోక్తదోషపరిహారో యుక్త ఇతి సఙ్గతిరితి. ఇమమర్థమభిప్రేత్య బ్రహ్మకార్యతయాఽభిమతేత్యుక్తమ్. తత్ర చిదచిద్వస్తునోః కార్యత్వం కిమేకరూపం, ఉత భిన్నరూపమితి సంశయితే సత్యేకరూపమితి పూర్వః పక్షః, భిన్నరూపమితి సిద్ధాన్తశ్చ పాదద్వయేన క్రియత ఇతీమమర్థమభిప్రేత్య చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్యేత్యుక్తమ్. తత్ర ప్రథమాధికరణస్య సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం వియదుత్పద్యతే, నవేతి సంశయః, తదర్థం * ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి వాక్యం వియదుత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి, నేతి. సమ్భూతశబ్దో ముఖ్యోత్పత్తిపరః, ఉత గౌణ ఇతి. అన్యత్ర నిరవయవద్రవ్యస్య- ఉత్పత్త్యదర్శనమాకాశస్యోత్పత్త్యనర్హతామవగమయతి- నేతి. యదాఽవగమయతి- తదా సమ్భూతశబ్దస్య గౌణత్వాద్వాక్యస్యోత్పత్తిప్రతిపాదనాసామర్థ్యాన్న వియదుత్పద్యత ఇతి భవతి. యదోత్పత్త్యనర్హతాం నావగమయతి- తదా సమ్భూతశబ్దస్య ముఖ్యవృత్తితయా వాక్యస్యోత్పత్తిప్రతిపాదకత్వాద్వియదుత్పద్యత ఇతి సిధ్యతి. శ్రుతిః- శ్రవణం. కథమశ్రుతిః * ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి హి శ్రుతిరితి శఙ్కాయామశ్రుతేరసిద్ధిపరిహారాయ శ్రుతిశబ్దార్థమాహ (శ్రవణసమ్భవ ఇతి) శ్రవణం- శబ్దస్య ప్రమితిః. యథా * శ్రోతవ్య ఇత్యాదిషు, శబ్దజన్యప్రమితివిషయత్వాసమ్భవాదిత్యర్థః. నహి శబ్దోఽయోగ్యార్థప్రమితిజననశక్తః * ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిష్వదర్శనాదితి భావః. యద్వా- ఉత్పత్తిప్రతిపాదనసమర్థశ్రుతివాక్యాభావో వివక్షితః * అశ్రుతేరితి. సంభావితస్య హి శ్రవణసంభవ ఇతి సూత్రాభిప్రాయవివరణం. ఏవం సతి * గౌణీత్యనన్తరం శ్రుతినిర్దేశస్వారస్యం స్యాత్. గగనకుసుమోపాదానం దృష్టాన్తత్వేన కృతం. అసంభావితత్వముపపాదయతి (నఖల్వితి) నిరవయవద్రవ్యత్వాత్ సర్వగతత్వాచ్చేతి హేతుద్వయం వివక్షితం. కేవలతర్కస్య కాలాత్యయాపదేశసంభవాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (అత ఏవ చేతి) తేజస్సృష్టిప్రాథమ్యశ్రుత్యర్థాపత్తిః (తైత్తిరీయకేతి) తర్కవిరుద్ధశ్రు

నఆకాశస్సమ్భూతః * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చ । ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః ఇత్యాదిషు శ్రూయమాణా వియదుత్పత్తిరర్థవిరోధాద్బాధ్యత ఇతి. ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౨ ॥ సూ. — అస్తి తు — అస్తి త్వాకాశస్యోత్పత్తిః- అతీన్ద్రియార్థవిషయా హి శ్రుతిః ప్రమాణాన్తరాప్రతీతామపి వియదుత్పత్తిం ప్రతిపాదయితుం సమర్థైవ. న చ శ్రుతిప్రతిపన్నేఽర్థే తద్విరోధినిరవయవత్వాదిహేతుకమనుత్పత్త్యనుమానముదేతుమలమ్. ఆత్మనోఽప్యనుత్పత్తిః న నిరవయవత్వప్రయుక్తేతి వక్ష్యతే. పునశ్చోదయతి.

౩ ॥ సూ. — గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చ — * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాది వియదుత్పత్తిశ్రుతిర్గౌణీతి కల్పయితుం యుక్తమ్ * తత్తేజోఽసృజతేతి సిసృక్షోర్బ్రహ్మణః ప్రథమం తేజ ఉత్పద్యత ఇతి తేజస ఉత్పత్తిప్రాథమ్యేన వియదుత్పత్తిప్రతిపాదనాసమ్భవాత్ * వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమితి వియతోఽమృతత్వశబ్దాచ్చ......

తేఽపి తర్కానుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలేతి భావః......

౨ ॥ సూ. — అస్తి తు — తుశబ్దాభిప్రేతం హేతుమాహ (అతీన్ద్రియేతి) (శ్రుతిరితి) ఏతత్సూత్రాన్యథాసిద్ధిపరేఽనన్తరసూత్రే * గౌణీతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశేన * అస్తీతి శ్రుతిస్సాధకతయా వివక్షితేతి భావః. కిం ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వమయోగ్యతా, ఉత ప్రమాణాన్తరబాధితత్వం. ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వం చేత్, తదుత్పత్తిప్రమితిజననహేతురేవ, అతీన్ద్రియార్థవిషయత్వాచ్ఛ్రుతేః. ద్వితీయే పక్షే బాధకప్రమాణం వక్తవ్యం, తచ్చ నాస్తి ధర్మిణః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వమాత్రేణాగమావగతధర్మబాధశ్చేత్- యాగాదేః క్రియాత్వాత్ స్వర్గసాధనత్వం న స్యాత్. యత్రానన్యథాసిద్ధప్రత్యక్షసిద్ధధర్మవిరుద్ధధర్మ ఆగమేన ప్రతీతః, తత్ర యూపాదిత్యైక్యవచ్ఛాస్త్రం బాధితం స్యాత్, ప్రత్యక్షస్య పూర్వభావిత్వాత్. నాత్ర తథా విరుద్ధధర్మోపలబ్ధిః, ధర్మిగ్రాహకప్రమాణం ప్రత్యక్షమనుమానం వా, తదుభయమపి నిత్యత్వానిత్యత్వసాధారణమితి న తద్బాధః, అనుమానాన్తరం చేత్, కాలాత్యయాపదిష్టత్వం కాలవిశేషావచ్ఛిన్నస్యైవ హి నభస ఉత్పత్తిరుచ్యతే. నేదానీం కాలవిశేషావచ్ఛిన్నం నభోఽనః ప్రత్యక్షాదిగోచరః, కిం తు శాస్త్రైకసమధిగమ్యమ్. అతో ధర్మిగ్రాహకమానబాధః. నిరవయవద్రవ్యత్వహేతోర్మహదాదిష్వనైకాన్త్యం, విశేషణాసిద్ధిశ్చ, వియదేకదేశోపాదానేన పఞ్చీకరణవచనాత్ * ఆకాశవాయుతేజాంసి సలిలం పృథివీ తథా । శబ్దాదిభిర్గుణైర్బ్రహ్మన్ సంయుక్తాన్యుత్తరోత్తరైరితి సంయోగవిశేషవచనాచ్చ సర్వగతద్రవ్యత్వహేతోరపి విశేషణాసిద్ధిశ్చ స్యాత్. మహదాదీనాం సద్భావః శాస్త్రప్రామాణ్యవాదిభిరభ్యుపగన్తవ్య ఇత్యర్థః (న చేతి) అత్ర కాలాత్యయాపదేశోఽభిప్రేతః. కిం త్వాత్మనోఽప్యుత్పత్తిమత్త్వం స్యాత్, నిరవయవద్రవ్యత్వస్యాసాధకత్వాదిత్యత్రాహ (ఆత్మనోఽపీతి)......

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (పునరితి)

౩ ॥ సూ. — గౌణ్యసంభవాచ్ఛబ్దాచ్చ — గౌణవృత్తేశ్శబ్దధర్మత్వాత్తత్రాపి స్త్రీలిఙ్గాన్తత్వాచ్చ శ్రుతిర్విశేష్యా. ప్రస్తుతార్థవశాచ్ఛ్రుతివిశేషావగమ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (తస్మాదితి) తేజః ప్రభృతేః పశ్చాన్న వియదుత్పత్తిస్సంభవతి- పూర్వమపి న- తేజః ప్రాథమ్యాదిత్యర్థః * ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య ఇత్యత్ర వ్యాప్తిమాత్రేణ సామ్యవివక్షాయామపి సంభవాత్ * ఆకాశశరీరం బ్రహ్మేత్యాదేస్సూక్ష్మనిర్మలస్వరూపత్వాభిప్రాయేణ నిర్వాహసంభవాచ్చ పూర్వపక్షసాధకత్వేనానుపన్యాసః- పూర్వపక్షేఽవాన్తరసాధ్యవిషయహేతుద్వయరూపత్వాదసంభవశబ్దయోరేకసూత్రప్రతిపాద్యతా- అతో న సూత్రభేదోఽయుక్తః ......

కథమేకస్య సంభూతశబ్దస్యాకాశాపేక్షయా గౌణత్వ
మగ్న్యాద్యపేక్షయా ముఖ్యత్వమితి చేత్, తత్రాహ.

౪ ॥ సూ. స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్. ఏకస్యైవ * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశే ముఖ్యత్వాసంభవాత్ గౌణతయా ప్రయుక్తస్య సంభూతశబ్దస్య * వాయోరగ్నిరిత్యాదిష్వనుషక్తస్య ముఖ్యత్వం స్యాదేవ (బ్రహ్మశబ్దవత్) యథా బ్రహ్మశబ్దః * తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇత్యత్ర ప్రధానే గౌణతయా ప్రయుక్తస్తస్మిన్నేవ ప్రకరణే * తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్నమభిజాయత ఇతి బ్రహ్మణి ముఖ్యతయా ప్రయుజ్యతే- తద్వత్. అనుషఙ్గే చ శ్రవణావృత్తావివాభిధానావృత్తిర్విద్యత ఏవేత్యర్థః పరిహరతి

౫ ॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాత్ ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణాన్యాసాం వియదుత్పత్తివాదినీనాం శ్రుతీనాం గౌణత్వం కల్పయితుం న యుజ్యతే- యతః ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యైవ వియదుత్పత్తిరఙ్గీకృతా * యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యాదినా బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాత్. తస్యా హి ప్రతిజ్ఞాయాః అహానిరాకాశస్యాపి బ్రహ్మకార్యత్వేన తదవ్యతిరేకాదేవ భవతి......

౬ ॥ సూ. శబ్దేభ్యః. ఇతశ్చ వియదుత్పత్తిః ఛాన్దోగ్యే ప్రతీయతే * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణశబ్దాత్ * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యేవమాదిశబ్దేభ్యశ్చ కార్యత్వేన బ్రహ్మణోఽవ్యతిరేకప్రతీతేః.

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కథమితి)

౪ ॥ సూ. స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్ * తపసా బ్రహ్మ విజిజ్ఞాసస్వ తపో బ్రహ్మేత్యాదిప్రయోగోఽనుసన్ధేయః * అన్నం బ్రహ్మ * ఆనన్దో బ్రహ్మేతి ప్రయోగానుదాహరణం తస్య ముఖ్యాముఖ్యవిషయత్వాభావాత్. అన్నాదిష్వపి బ్రహ్మబుద్ధ్యా హి బ్రహ్మశబ్దప్రయోగః. బ్రహ్మశబ్దోఽస్మిన్ప్రకరణే ద్విః ప్రయుక్తః- అత్ర త్వనుషఙ్గః- తత్కథమేకస్య ముఖ్యత్వగౌణత్వవిభాగ ఇత్యత్రాహ (అనుషఙ్గే చేతి) అనుషఙ్గశ్రవణావృత్త్యోః ఫలమభిధానావృత్తిరేవ. అభిధానశబ్దేనాత్ర ముఖ్యాముఖ్యసాధారణశబ్దవ్యాపారమాత్రం వివక్షితమ్. బోధనార్థం హ్యనుషఙ్గః, న హ్యేకస్మిన్వాక్యేఽనుషఙ్గాపేక్షా, ప్రయుక్తత్వాత్. అతోఽనుషఙ్గో వాక్యాన్తరే, వాక్యాన్తరస్థస్య శబ్దస్య గౌణత్వం చ యుక్తం- బోధనవ్యాపారభేదాత్. సకృత్ప్రయుక్తస్య హి ముఖ్యత్వగౌణత్వవిరోధః- వ్యాపారైక్యాత్. న హ్యేకబోధనవ్యాపారస్య ముఖ్యత్వగౌణత్వే సంభవతః. ప్రయోగభేదేఽప్యవిరోధో వ్యాపారభేదాత్- అతోఽనుషఙ్గేऽపి వ్యాపారభేదాన్ముఖ్యత్వగౌణత్వావిరోధః. తస్మాదర్థౌచిత్యాదుభయత్రాపి సమాధిభఙ్గః కార్య ఇతి..........

రాద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (పరిహరతీతి)

౫ ॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాత్. కార్యకారణభావాభావేऽపి నిత్యసిద్ధముక్తాత్మనామవ్యతిరేకో బ్రహ్మశరీరత్వేన భవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం బ్రహ్మకార్యత్వేన తదవ్యతిరేకాదిత్యుక్తమ్. మృత్పిణ్డకార్యాదిదృష్టాన్తవశాత్ కార్యతయైవావ్యతిరేకో వివక్షిత ఇతి భావః........................

౬ ॥ సూ. శబ్దేభ్యః. * ఐతదాత్మ్యమితి వాక్యం కార్యభూతం కృత్స్నం కారణభూతబ్రహ్మాత్మకమిత్యేతదర్థపరత్వాదుపాత్తమ్. ఆత్మశబ్దోఽన్తర్యామిణమాహ. ఏతచ్ఛబ్దేన కారణత్వం పూర్వప్రస్తుతం వివక్షితమ్. యః కారణావస్థస్యాత్మా, స ఏవ కార్యావస్థస్యాపి జగత ఆత్మేత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన * సన్మూలాస్సోమ్యేమాః * సర్వం ఖల్విదం

నచ * తత్తేజోఽసృజతేతి తేజస ఉత్పత్తిశ్రుతిర్వియదుత్పత్తిం వారయతి- వియదుత్పత్త్యవచనమాత్రేణ తేజసః ప్రతీయమానం ప్రాథమ్యం శ్రుత్యన్తరప్రతిపన్నాం వియదుత్పత్తిం న నివారయితుమలం......

౨ సూ, ——యావద్వికారంతు విభాగో లోకవత్—— తుశబ్దశ్శఙ్కాం వ్యావర్తయతి * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదిభిరాకాశస్య వికారత్వవచనేన తస్యాకాశస్య బ్రహ్మణో విభాగః, ఉత్పత్తిరప్యుక్తైవ (లోకవత్) యథాలోకే ఏతే సర్వే దేవదత్తపుత్రా ఇత్యభిధాయ తేషు కేషాంచిత్తత ఉత్పత్తివచనేన సర్వేషాముత్పత్తిరుక్తాస్యాత్, తద్వత్. ఏవం సతి * వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమితి సురాణామివ చిరకాలస్థాయిత్వాభిప్రాయమ్ ....

౩ ॥ సూ, ——ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః—— అనేనైవ హేతునా మాతరిశ్వనో వాయోరప్యుత్పత్తిర్వ్యాఖ్యాతా. వియన్మాతరిశ్వనోః పృథగ్యోగకరణమ్ * తేజోఽత స్తథాహ్యాహేతి మాతరిశ్వపరామర్శార్థమ్ .. ..

౪ ॥ సూ. ——అసమ్భవస్తు సతోఽనుపపత్తేః—— తుశబ్దోఽవధారణార్థః. అసమ్భవః, అనుత్పత్తిస్సతః, బ్రహ్మణ ఏవ. తద్వ్యతిరిక్తస్య కస్యచిదప్యనుత్పత్తిర్న సమ్భవతి, అనుపపత్తేః- ఏతదుక్తం భవతి- వియన్మాతరిశ్వనోరుత్పత్తిప్రతిపాదనముదాహరణార్థమ్. ఉత్పత్త్యసమ్భవస్తు సతః- పరమకారణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః. తద్వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్యావ్యక్తమహదహఙ్కారతన్మాత్రేన్ద్రియవియత్పవనాదికస్య ప్రపఞ్చస్యైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాదిభిరవగతకార్యభావస్యానుత్పత్తిర్నోపపద్యత ఇతి ——వియదధికరణం సమాప్తమ్——

బ్రహ్మాత్మ్యాదివివక్షితమ్ (నచేతి) నహి ఘటోత్పత్తివచనం పటోత్పత్తిం వారయతీత్యర్థః. ప్రాథమ్యం వారయతీత్యత్రాహ (వియదుత్పత్తీతి) ప్రాథమ్యం నామ కిం స్వకార్యాపేక్షయా పూర్వత్వం, ఉత కార్యాన్తరపూర్వకత్వాభావః. ఆద్యే వియదుత్పత్తిరబాధితా స్యాత్. న ద్వితీయః, పూర్వభావికార్యాన్తరనిషేధాశ్రవణాత్. తేజస ఉత్పత్తిమాత్రం హి శ్రుతం, నాన్యానుత్పత్తిః, అతః ప్రాథమ్యం న శ్రుతమ్. అతోఽశ్రుతేన శ్రుతప్రహాణమయుక్తం- శ్రుతేనాశ్రుతకల్పనం హి యుక్తమ్. కించ-అన్యానుత్పత్త్యశ్రవణేఽపి ప్రాథమ్యం కేనావగతమ్. అన్యోత్పత్త్యవచనాదితి చేత్- తర్హ్యావృత్తేన ప్రాథమ్యేన శ్రుతోత్పత్తిబాధనమనుపపన్నమ్. కించ కుత్రచిత్ కస్యచిదవచనమన్యత్రాపి తత్ప్రతిపత్తిం వారయతి చేత్- సర్వశాఖాప్రత్యయనయో నిర్విషయస్స్యాదితి భావః. సిద్ధాన్తేఽపి పరమసాధ్యహేతుత్వే సత్యసమస్తపదోపాత్తత్వాత్ * శబ్దేభ్య ఇతి సూత్రభేదః. అవాన్తరసాధ్యవిషయహేతుభేదానాం- పరమసాధ్యేఽపి సమస్తపదోపాత్తహేతూనామప్యేకసూత్రప్రతిపాద్యత్వం దృష్టం..... ....

౨॥సూ. ——యావద్వికారంతు విభాగో లోకవత్—— వికారత్వం కార్యత్వం * (ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదిభిరితి) అత్రాపి శబ్దేన ఏకత్వావధారణాదివివక్షితం (ఏవంచ సతీతి) అసఙ్కుచితార్థత్వే వాయోరప్యనుత్పత్తిప్రసఙ్గ ఇతి భావః

౩ ॥ సూ. ——ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః—— నేదమతిదేశసూత్రం- అతో నాధికశఙ్కేత్యభిప్రాయేణాహ (పృథగితి) వియన్మాతరిశ్వనోరుభయోరప్యుత్పత్తిర్వక్తవ్యా- తత్రైకసూత్రేణ వక్తుం శక్యేఽపి సూత్రపృథక్కరణముత్తరత్రపరామర్శార్థమిత్యర్థః. యోగః-సూత్రమ్................. ....

౪॥సూ. ——అసమ్భవస్తు సతోఽనుపపత్తేః—— ననునబ్రహ్మణోఽనుత్పత్తిర్వక్తవ్యా-బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవియదాదేః ఉత్పత్తిరుక్తా-పునరనుత్పత్త్యసమ్భవః కేషాముచ్యతే-అనుపపత్తిశ్చ కస్యేత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) మహదాదీనామ్

నుత్పత్తిర్నిషిధ్యతే. అనుపపత్తిరేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాఽహానేరిత్యర్థః. ఆదిశబ్దేనైకత్వావధారణాదిర్వివక్షితః

పరేతు వియదుత్పత్తేరనుత్పత్తేశ్చ శ్రుతిసిద్ధత్వాచ్ఛ్రుత్యోర్విప్రతిషిద్ధా ఇతి పూర్వపక్షః- అనుత్పత్తిరేవేతి నవిప్రతిషేధ ఇతి సిద్ధాన్త్యేకదేశీ- ఉత్పత్తిరేవేతి న విప్రతిషేధ ఇతి సాక్షాత్సిద్ధాన్తీ ఇత్యధికరణశరీరం వర్ణయన్తి. తత్రబ్రూమః- విప్రతిషేధమాత్రస్య పూర్వపక్షత్వమయుక్తం- తస్య పరమసాధ్యత్వాభావాత్. యథా * కారణత్వేన చాకాశాదిషు ఇత్యధికరణస్య శ్రుతివైవిధ్యాత్సంశయమూలత్వేపి విప్రతిషేధేన హేతునా బ్రహ్మకారణవాదానాదరేణ ప్రధానకారణవాదస్య జ్యాయస్త్వే పర్యవసితః పూర్వపక్షః. అతో విప్రతిషేధమాత్రస్య పూర్వపక్షీకరణమయుక్తమ్. అత ఏవహి * నాత్మాశ్రుతేరిత్యస్యచ శ్రుతివైవిధ్యాత్సంశయమూలత్వేపి న విప్రతిషేధమాత్రం పూర్వపక్షితం- అపితూత్పత్తిః సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతం కృత్వా అనుత్పత్తిస్సిద్ధాన్తితా. అతో విప్రతిషేధస్య క్వచిత్పర్యవసానమపేక్షితమ్. తత్ర కిం సృష్టిశ్రుతివిప్రతిషేధాత్. ప్రధానకారణవాదగ్రాహ్యత్వం- ఉత సృష్టిశ్రుతీనామర్థాన్తరపరత్వం- ఉతాప్రామాణ్యమేవేతి. న తావదాద్యః- ప్రధానకారణవాదపక్షేపి శ్రుతివిప్రతిషేధస్య స్థితత్వాత్, తత్రవక్తవ్యస్య బ్రహ్మకారణవాదేపి తుల్యత్వాత్, నాప్యన్యపరత్వం- అన్యాభావాత్ * బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రకృతం బ్రహ్మవేదనం బ్రహ్మణస్సర్వకారణత్వోక్తిముఖేన స్తూయతే. అతోఽన్యపరత్వమితి చేత్. న * కారణంతు ధ్యేయ ఇతి వేద్యబ్రహ్మణః కారణత్వలక్షణకత్వాత్ లక్షణవిప్రతిషేధే లక్ష్యబ్రహ్మవేదనస్యాసమ్భవాత్ స్తుత్యనుపపత్తేః. నాపి వేదాప్రామాణ్యం- ప్రథమే కాణ్డే తత్ప్రామాణ్యస్య సమర్థితత్వాత్. అతః పర్యవసానస్థలాభావేన విప్రతిషేధమాత్రస్య పూర్వపక్షీకరణాయోగాదనుత్పత్తిం పూర్వపక్షీకృత్య ఉత్పత్తిస్సిద్ధాన్తీకరణం యుక్తమ్. సూత్రయోజనాచానుపపన్నా * అశ్రుతేః - ఛాన్దోగ్యే వియదుత్పత్త్యశ్రవణాత్ * అస్తితు- తైత్తిరీయకే వియదుత్పత్తిరస్తీతి వ్యాఖ్యాతమ్. వియదుత్పత్తౌ శ్రూయమాణాయామపి క్వచిచ్ఛ్రవణాభావస్య హేతుతయోపన్యాసోఽనుపపన్నః. అనధీతశాఖాన్తరపురుషాభిప్రాయేణ హేతూక్తిరితి చేత్- తర్హ్యనధీతషష్ఠప్రపాఠకపురుషాభిప్రాయేణ పృథివ్యాద్యనుత్పత్తేరప్యుపన్యస్య సూత్రకారేణ నిరసనీయత్వం ప్రసజ్యేత్. మహీమహీధరాదీనాం యుగపత్సర్గప్రక్రియాహి కేషాంచిదనభిమతా * అస్తిత్వితిసూత్రస్య విప్రతిషేధసమర్థనాయ ఉత్పత్తిసద్భావపరతయా పూర్వపక్షవిషయత్వమప్యయుక్తం- సిద్ధాన్తప్రతిజ్ఞాయా అధ్యాహార్యత్వప్రసంగాత్, అనధ్యాహారసమ్భవే తదయోగాచ్చ * గౌణ్యసమ్భవాదిత్యాదేశ్చ సూత్రస్య సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతవిషయత్వంతు పరోక్తాధికరణశరీరప్రతిక్షేపేణ ప్రత్యుక్తం భవతి * యావద్వికారంత్వితిసూత్రం విభక్తత్వహేతునా ఘటాదివన్నభసః కార్యత్వానుమానపరం వర్ణితమ్. తదయుక్తం- హేత్వనుపపత్తేః. విభక్తత్వం నామ యద్యేకస్థాకార్యతయా విభక్తత్వం- తదాసాధ్యావిశిష్టో హేతుః. యది భిన్నత్వం- ప్రాగభావే ధనరూపాజ్ఞానే చ వ్యభిచారః. తదుభయవ్యతిరిక్తత్వే సతి భిన్నత్వమాత్మని వ్యభిచరతి- ఆత్మాప్యవిద్యాతత్కార్యేభ్యో భిన్నః ప్రాగభావావిద్యావ్యతిరిక్తశ్చ. ఉక్తేభ్యోఽతిరిక్తత్వే సతి భిన్నత్వం వ్యర్థవిశేషణం- వ్యభిచారాభావాత్. ప్రాగభావావిద్యాబ్రహ్మాన్యత్వం కార్యత్వే హేతురితి చేత్- సూత్రే విభాగపదవిరోధస్స్యాత్. విభక్తత్వే హి సతో హేతుత్వస్య ద్యోజనాయామ్. విభాగశబ్దేనాపి పూర్వోక్తాత్త్రికాదన్యత్వం వివక్షితమితి చేన్న- అనేకహితాచ్చతుష్టయాదన్యత్వముపాధిస్స్యాత్. నచైతావతా పక్షేతరత్వోపాధినా సర్వానుమానోచ్ఛేదః- చతుష్టయస్యాపి పక్షత్వాభావేన తదన్యత్వస్య పక్షేతరత్వాభావాత్ * ఏతేన మాతరిశ్వేతి సూత్రమతిదేశాధికరణమిత్యుక్తమ్. తదయుక్తం- అధికశఙ్కాయా అభావాత్, సర్వగతద్రవ్యత్వాదిహేతుప్రసఙ్గవిరహాచ్ఛఙ్కాన్యూనత్వైవ * సైషానస్తమితా దేవతా యద్వాయురితి శ్రుత్యాఽధికశఙ్కేతి చేన్న * వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృతమిత్యమృతత్వశ్రవణస్య వియన్మాతరిశ్వనోస్తుల్యతయా ప

రిహారస్య తుల్యత్వాత్, అనస్తమితశబ్దస్యామృతశబ్దతుల్యార్థతయా పృథక్పరిహరణీయత్వాభావాచ్చ. బ్రహ్మణోఽపి కారణత్వాదేవ గగనాదివత్కార్యత్వమాశఙ్క్య తన్నిరాసపరమ్ * అసంభవస్తు సతోఽనుపపత్తేః * ఇత్యాదిసూత్రమధికరణాన్తరమాహుః. కార్యత్వశఙ్కానిరాసః కిం యుక్త్యా, ఉత శ్రుత్యా. నాద్యః- యుక్తేరభావాత్. నను కార్యత్వానుపపత్తిరేవ యుక్తిః- నహ్యసతస్సదుత్పత్తిః * కథమసతస్సజ్జాయేతేతి తస్యాః వ్యుదస్తత్వాత్. నతావత్సద్విశేషాత్సన్మాత్రోత్పత్తిః- విశేషేభ్యస్సామాన్యోత్పత్త్యదర్శనాత్. సామాన్యేభ్యో హి విశేషోత్పత్తిర్దృష్టా. నాపి సన్మాత్రాత్సన్మాత్రోత్పత్తిః- అసత్యతిశయే ప్రకృతివికారభావానుపపత్తేరితి చేన్న- పూర్వకాలాత్సతః పాశ్చాత్త్యసదుత్పత్త్యుపపత్తేః. పూర్వాపరభావాతిరిక్తవిశేషో నావశ్యాపేక్షితః- సదృశపరిణామపరంపరాయాశ్శాస్త్రప్రమాణ్యాదిభిరభ్యుపగతత్వాత్- పూర్వోత్తరజ్వాలాసు సదృశీషు పౌర్వాపర్యాతిరిక్తాదర్శనాచ్చ. అతోఽయుక్తిర్దుస్తరేతి నతయాశఙ్కానిరాసః. యది శ్రుత్యా- తర్హి కృతకరత్వప్రసంగః * అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః * ఇత్యాదిషు * నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం * స బాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజః * ఇతి నిత్యత్వాజత్వాదిధర్మకస్యైవ బ్రహ్మణో భూతయోనిశబ్దేన పరమకారణతయా నిర్దిష్టస్య పరమాత్మత్వనిర్ణయాత్తద్విరుద్ధాశఙ్కోత్థానం హి నోపపద్యతే—అపరే తు శబ్దాదిగుణానాం దిక్కాలాదీనాం చ సృష్టిశ్రవణాన్నిత్యత్వమాశఙ్క్య అద్వితీయశ్రుత్యనుపపత్త్యా తన్నిరాసకమధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తదప్యయుక్తం- శబ్దాదీనాం ద్రవ్యావస్థారూపాణాముత్పత్త్యన్తరనైరపేక్ష్యస్య సత్కార్యవాదసమర్థనేనాప్యర్థసిద్ధత్వాత్ * పద్భ్యాం భూమిర్దిశశ్శ్రోత్రాత్ * సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి * కలా ముహూర్తాః కాష్ఠాశ్చాహోరాత్రాశ్చ సర్వశః । అర్ధమాసా మాసా ఋతవస్సంవత్సరశ్చ కల్పన్తామ్ ఇతి దిక్కాలోత్పత్తిశ్రవణేన చ నిత్యత్వాశఙ్కానుదయాత్. తర్హి మాత్రావష్టమ్భపరవాదివిప్రతిపత్తినిరాసార్థోఽయమారమ్భ ఇతి చేన్న, తస్య తర్కపాదసాధ్యత్వేనేహాసంగతత్వాత్. నచ నభోభాగమాత్రం దిశః, సూర్యాదిగతివిశేషః కాల ఇతి చ యుక్తమ్ * నాభ్యా ఆసీదన్తరిక్షం శీర్ష్ణో ద్యౌస్సమవర్తత * దిశశ్శ్రోత్రాత్ ఇతి * సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ । ఇతి పృథగుత్పత్తిశ్రవణాత్. అతఏవోత్పత్తిర్దిక్కాలావచ్ఛేదకవిషయేతి శఙ్కా చ నిరస్తా భవతి. నాప్యుత్పత్తిశ్రుతిర్దిక్కాలాదిదేవతామాత్రవిషయేతి వాచ్యం- అధిష్ఠేయభేదాభావే ఽధిష్ఠాతృదేవతాభేదానుపపత్తేః. ఆదిత్యాదిగతివిశేష ఏవ కాలశ్చేత్ * అగ్ర ఇతి సూర్యాదిసృష్టేః ప్రాగేవ కాలదర్శనం * రూపాన్తరం తద్ద్విజ కాలసంజ్ఞమ్ ఇతి ప్రధానపురుషాతిరిక్తకాలస్మరణం చ విరుధ్యేతే. అతస్తన్మతమప్యనుపపన్నమ్——ప్రథమాధ్యాయశేషః పాదద్వయేనావసిత ఇత్యన్యే. తదయుక్తం, పాదచతుష్టయస్యాపి ప్రథమాధ్యాయశేషత్వాత్. వేదాన్తానాం బ్రహ్మైకకారణతాపరత్వం హి ప్రథమాధ్యాయార్థః, తత్ర సాక్షాదుపయోగోఽనేకాన్తవాదనిరాసాదీనామపి నాస్తి, ప్రాణాద్యుపయోగస్తృతీయచతుర్థయోరప్యస్తి, కార్యదోషస్య కారణదోషాపాదకత్వాత్తత్పరిహారస్య తన్నిర్వికారహేతుత్వాచ్చ. అన్యేషాం పక్షేప్యాద్యయోస్సూత్రయోర్మాతరిశ్వవిషయసూత్రస్య చ యోజనావైషమ్యం పూర్వవద్దత్తోత్తరం వేదితవ్యమ్. గౌణ్యసంభవాదితి, శ్రుత్యన్తరవిరోధాదసంభవః. శ్రుత్యన్తరం చ * ఖం పురాణం వాయురం ఖమితి హస్మాహ * ఇతి * త్రిరాత్రం ఖమేతత్ పుష్పాన్తమితి చ. పురాణమేకం ఖం- అపరం ఖం పుష్పవద్వినాశిత్యుచ్యతే. ఏవం సతి గగనద్వయాసంభవాత్ ఘటోత్పత్త్యా ఘటాకాశస్యేవ బ్రహ్మాణ్డోత్పత్త్యా తదవచ్ఛిన్నాకాశస్యోత్పత్తిరుపచర్యతే- అతో న వ్యోమ్నో ముఖ్యోత్పత్తిరిత్యాహుః. వ్యోమ్న ఏకత్వే వ్యోమశబ్దస్య కృత్స్నవ్యోమవిషయత్వాత్ పురాణమిత్యాదివిశేషణస్య వ్యవచ్ఛేద్యాసంభవః పరిహ్రియతే *స్యాచ్చైకస్యేతి- బ్రహ్మణ ఏకత్వేపి * ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ ఇతి బ్రహ్మశబ్దస్య బ్రహ్మైకదేశోపలక్షణతయా ఏకదేశాన్తరం యథా వ్యవచ్ఛేద్యం తద్వద్వ్యోమశబ్దస్యాప్యుపపత్తిరిత్యాహుః * ప్రతిజ్ఞేతి * శబ్దేభ్య ఇత్యన్తమేకం

౧౦ ॥ సూ. ⟵ తేజోఽతస్తథాహ్యాహ ⟶ బ్రహ్మావ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య బ్రహ్మకార్యత్వముక్తమ్. ఇదానీం వ్యవహితకార్యాణాం కిం కేవలాత్తత్తదనన్తరకారణభూతాద్వస్తున ఉత్పత్తిః ఆహోస్విత్తత్తచ్ఛరీరాద్బ్రహ్మణ ఇతి చిన్త్యతే. కిం యుక్తమ్. కేవలాత్తత్తద్వస్తున ఇతి. కుతః. తేజస్తావత్ అతః- మాతరిశ్వన ఏవోత్పద్యతే * వాయోరగ్నిరితి హ్యాహ ....

సూత్రమ్- గగనాకార్యత్వే ప్రతిజ్ఞాహానిమాశఙ్క్య అకార్యత్వేపి భోక్తృవర్గస్యేవ నభసోపి బ్రహ్మావ్యతిరిక్తతాత్ప్రతిజ్ఞాయా అహానిః- అవ్యతిరేకశ్చ- ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదిశబ్దేభ్యస్సిద్ధ ఇత్యాహుః. ఏవం * గౌణీత్యాది * శబ్దేభ్య ఇత్యన్తం పూర్వపక్షవిషయమ్ * యావదితి- యావన్తో మహదాదయో వికారాః- తావన్తో విభాగాస్స్యుస్తస్మాత్కిరూపాస్సవితురివ ప్రభా బ్రహ్మణస్సన్తి- లౌకికపురుషాణామివేశ్వరస్యాపి కార్యకారణవన్తో వ్యవహారాస్స్వీక్రియన్తే అతస్సూక్ష్మమాకాశం పరమం వ్యోమ- తస్మాదన్యతు వ్యోమ్న ఉత్పత్తిరస్తీత్యాహుః. తత్ర తావత్ * ఖం పురాణమితి శ్రుతివిరోధాదుత్పత్త్యసమ్భవాత్ గౌణీత్యయుక్తమ్ *శబ్దాచ్చేత్యనేన పునరుక్తిప్రసంగాత్ *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమిత్యమృతత్వశ్రుతేః పురాణత్వశ్రుతేశ్చ కో భేదః. యతః పురాణత్వశ్రుతివిరోధాదసంభవో న వివక్షితః- అత ఏవ పురాణత్వాదివిశేషణస్య వ్యవచ్ఛేద్యాసంభవపరిహారపరత్వం * స్యాచ్చైకస్యేతి సూత్రస్యాప్యయుక్తం *ప్రతిజ్ఞాహానిరితి సూత్రస్య చ పూర్వపక్షవిషయతయైవ తత్ర శఙ్కావిశేషపరిహారపరత్వమయుక్తం, తథా సత్యధికరణసిద్ధాన్తసాధకయుక్తేరనుక్తిప్రసంగాత్ * యావద్వికారమితి సూత్రం సిద్ధాన్తసాధకయుక్తిపరం, తత్ర హి తుశబ్దః శ్రుత ఇతి చేన్న, తస్య పరాపరవ్యోమభేదేన పురాణత్వోత్పత్తిమత్త్వవిరోధపరిహారపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. పరిహారశ్చ సాధకయుక్త్యనన్తరముపన్యస్తేయుజ్యతే- అన్యథా వ్యోమ్న ఏకత్వాత్ పురాణత్వశ్రవణాచ్చ ఉత్పత్తిర్గౌణీతి వదతోఽన్యోన్యాశ్రయోద్ఘాటనస్య సుకరత్వాత్. ఉత్పత్తేర్గౌణత్వే తతః పురాణవ్యోమ్నోఽన్యత్వం- తస్యాన్యత్వాదుత్పత్తేర్గౌణత్వమితి. నను గగనభేదే ప్రమాణోపస్థాపకం సూత్రమితి చేత్. యది తయోర్వ్యోమ్నోరుత్పత్త్యనుత్పత్తిభ్యాం భేద ఉపస్థాప్యతే- తదానీమౌపాధికభేదమాశ్రిత్య గౌణోత్పత్త్యా ప్రమాణనిర్వాహ ఉపపద్యతే. యద్యాకారాన్తరేణ వ్యోమ్నోర్భేదశ్శ్రుతః- తర్హ్యుత్పత్తేర్గౌణత్వేపి స ఉపపద్యతే- ఉత్పత్తేరగౌణత్వే హేతోస్స్వాశ్రితత్వాభావాత్. కించ- అవ్యక్తాత్పరమక్షరం పరం వ్యోమేతి భవతాం మతమ్. తస్య చ పురాణత్వమయుక్తమ్ * అక్షరం తమసి లీయత ఇతి లయశ్రవణాత్. ఆపేక్షికం పురాణత్వమస్తీతి చేత్- తర్హి వ్యోమభేదాభావేపి ఘటాకాశబ్రహ్మాణ్డావచ్ఛిన్నాకాశయోరివ పురాణత్వాపురాణత్వయోరవిరోధస్సునచ ఇత్యుత్పత్తిర్గౌణీస్యాత్. అత ఏవ ప్రలయశ్చ తత్ర గౌణస్స్యాత్. యదా * ప్రతిజ్ఞాహానిరితి సూత్రం సిద్ధాన్తసాధకం తదానీం భవదుక్తశఙ్కాదూరోత్సారితా స్యాత్. తచ్చ పూర్వం దర్శితం. ఛాన్దోగ్యే గగనోత్పత్త్యవచనేపి తత్సిద్ధిప్రతిపాదనం చాపేక్షితమస్తీమసూత్రీకృతం స్యాత్. అత ఏవ తత్ర తుశబ్దోపి చార్థో ద్రష్టవ్యః- అన్యథాఽనుపపత్తేర్దర్శితత్వాత్.

⟵ వియదధికరణం సమాప్తమ్ ⟶

౧౦ ॥ సూ. ⟵ తేజోఽతస్తథాహ్యాహ ⟶ అవాన్తరసంగతిమాహ (బ్రహ్మేతి) మహదాదీనాం తత్త్వానాం కిం కేవలాత్పూర్వపూర్వతత్త్వమాత్రాదుత్పత్తిః- ఉత తత్తచ్ఛరీరాద్బ్రహ్మణ ఇతి. కిం *ఆకాశాద్వాయురిత్యాదిష్వాకాశాదిశబ్దాః ఆకాశాదిమాత్రపరాః- ఉత తదవస్థబ్రహ్మపరా ఇతి. కిం * తేజ ఐక్షతేత్యాదిష్వభిధ్యానలిఙ్గం తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం తదవస్థబ్రహ్మపరతామవగమయతి- నేతి. కిం తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం తదవస్థపరత్వే లక్షణా స్యాత్- నేతి. కిం తేజః ప్రభృతిశబ్దానామపర్యవసానవృత్త్యా బ్రహ్మాభిధానే వ్యుత్పత్తివిరోధాదిదోషో భవతి- నేతి. యదా భవతి తదానీమపర్యవసానేన బ్రహ్మాభిధానాసమ్భవేన లక్షణాప్రసంగాదభిధ్యానలిఙ్గస్య తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం బ్రహ్మపరతా

౧౧ ॥ సూ.—ఆపః—ఆపోఽపి అతః- తేజస ఏవోత్పద్యన్తే * అగ్నేరాపః * తదపోఽసృజతేతి హ్యాహ.

౧౨ ॥ సూ. —పృథివీ— పృథివ్యద్భ్య ఉత్పద్యతే * అద్భ్యః పృథివీ * తా అన్నమసృజన్తేతి హ్యాహ

నన్వన్నశబ్దేన కథం పృథివ్యభిధీయతే. అత ఆహ.

౧౩ ॥ సూ. —అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః— మహాభూతసృష్ట్యధికారాత్పృథివ్యేవాన్నశబ్దేనోక్తేతి ప్రతీయతే, అదనీయస్య సర్వస్య పృథివీవికారత్వాత్కారణే కార్యశబ్దః. తథా వాక్యశేషే భూతానాం రూపసంశబ్దనే * యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యేత్యప్తేజసోస్సజాతీయమేవాన్నశబ్దవాచ్యం ప్రతీయతే, శబ్దాన్తరంచ సమానప్రకరణే * అగ్నేరాపః అద్భ్యః పృథివీతి శ్రూయతే, అతః పృథివ్యేవాన్నశబ్దేనోచ్యత ఇత్యద్భ్య ఏవ పృథివీ జాయతే. ఉదాహృతాస్తేజః ప్రభృతయః ప్రదర్శనార్థాః, మహదాదయోఽపి స్వానన్తరవస్తున ఏవోత్పద్యన్తే, యథా శ్రుత్యభ్యుపగమావిరోధాత్ * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చ । ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ * తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః * తత్తేజోఽసృజతేత్యాదయో బ్రహ్మణః పరంపరయా కారణత్వేఽప్యుపపద్యన్త ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే,

౧౪ ॥ సూ, —తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిఙ్గాత్సః— తుశబ్దాత్పక్షో వ్యావృత్తః. మహదాదికార్యాణామపి తత్తదనన్తరవస్తుశరీరకస్స ఏవ పురుషోత్తమః కారణం, కుతః, తదభిధ్యానరూపాత్తల్లిఙ్గాత్. అభిధ్యానం * బహుస్స్యామితి సఙ్కల్పః * తత్తేజ ఐక్షత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి

వగమకత్వాభావాదాకాశాదిశబ్దానామాకాశాదిమాత్రపరత్వేన కేవలాకాశాదేరేవ వాయ్వాద్యుత్పత్తిరితి భవతి. యదాఽప్యుత్పత్తిభఙ్గాదిదోషో న భవతి. తదానీమపర్యవసానేన బ్రహ్మాభిధానసమ్భవేన లక్షణాప్రసంగాభావాదభిధ్యానలిఙ్గస్య తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం బ్రహ్మపరతావగమకత్వాదాకాశాదిశబ్దాస్తదవస్థబ్రహ్మపరా ఇత్యాకాశాద్యవస్థాత్ బ్రహ్మణ ఏవ వాయ్వాద్యుత్పత్తిరితి సిధ్యతి. నను ప్రకృత్యధికరణే కృత్స్నస్య బ్రహ్మోపాదానకత్వనిశ్చయాత్ * అవస్థితేరితి * ఇత్యాదిషు జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరాత్మభావసిద్ధేస్తత్రచాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే సర్వతత్త్వానాం విశేషతశ్శరీరత్వావగమాచ్చ కేవలాత్తత్తద్వస్తునో వాయ్వాద్యుత్పత్తిరితి పూర్వపక్షానుత్థానాదనారమ్భణీయత్వమ్. నైవం- ఏకస్య కార్యస్య బ్రహ్మప్రసూతత్వకథనాత్, పశ్చాత్తత్తత్కారణవ్యవహితతత్త్వసృష్టిక్రమనిర్దేశబలాచ్చ తేషాం తత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వశ్రవణం సృష్ట్యనన్తరానుప్రవేశకృతమౌపచారికం * తత్సృష్ట్వా, తదేవానుప్రావిశదితి శ్రుతేః, అభిధ్యానం చ గౌణమ్. సర్వస్య బ్రహ్మజత్వశ్రుతిశ్చ పారంపర్యాభిప్రాయేతి పూర్వపక్షోత్థానాత్ ....

౧౧ ॥ సూ. —ఆపః— అతస్తథా హ్యాహేత్యనుషఙ్గః ....

౧౨ ॥ సూ. —పృథివీ— అత్రాప్యనుషఙ్గః. ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౩ ॥ సూ. —అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః— అధికారః- ప్రస్తావః. అన్నశబ్దస్య పృథివీవాచకత్వప్రకారమాహ (అదనీయస్యేతి) కారణే కార్యోపచార ఇత్యర్థః. ప్రకృతం పూర్వపక్షమాహ (ఉదాహృతా ఇతి) బ్రహ్మణస్సాక్షాదేవ తేషాముత్పత్తిశ్రవణం కథమిత్యత్రాహ (ఏతస్మాదితి) ....

౧౪ ॥ సూ. —తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిఙ్గాత్సః— తదభిధ్యానం- బహుభవనవిషయాభిధ్యానం తల్లిఙ్గం- పరమాత్మలిఙ్గమ్. తేజః ప్రభృతిష్వీక్షణశ్రవణాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన మహదాదీనామపి పరమాత్మశ

* తా ఆప ఐక్షన్త బహ్వ్యస్స్యామ ప్రజాయేమహీత్యాత్మనో బహుభవనసఙ్కల్పరూపేక్షణశ్రవణాన్మహదహఙ్కారాకాశాదీనామపి కారణానాం తథావిధేక్షాపూర్వికైవ స్వకార్యసృష్టిరితి గమ్యతే. తథావిధం చేక్షణం తత్తచ్ఛరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపద్యతే. శ్రూయతే చ సర్వశరీరకత్వేన సర్వాత్మకత్వం పరస్య బ్రహ్మణోఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణే * యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ * యోఽప్సు తిష్ఠన్ * యస్తేజసి తిష్ఠన్ * యో వాయౌ తిష్ఠన్ * య ఆకాశే తిష్ఠన్నిత్యాది, సుబాలోపనిషది చ * యస్య పృథివీ శరీరమిత్యారభ్య * యస్యాహఙ్కారశ్శరీరం యస్య బుద్ధిశ్శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరం ఇత్యాది......

యచ్చోక్తమ్ * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేత్యాదిషు శ్రూయమాణా బ్రహ్మణః ప్రాణాదిసృష్టిః పరమ్పరయాప్యుపపద్యత ఇతి - అత్రోచ్యతే.

౧౪ ॥ సూ. — విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ — తుశబ్దోఽవధారణార్థః, అవ్యక్తమహదహఙ్కారాకాశాదిక్రమాద్విపర్యయేణ యస్సర్వేషాం కార్యాణాం బ్రహ్మానన్తర్యరూపః క్రమః * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదిషు ప్రతీయతే, స చ క్రమస్తత్తదాపాదకబ్రహ్మణస్తత్తత్కార్యోత్పత్తేరేవోపపద్యతే. పరమ్పరయా కారణత్వే హ్యానన్తర్యశ్రవణముపరుధ్యేత - అతః * ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదికమపి సర్వస్య బ్రహ్మణస్సాక్షాత్సమ్భవోత్తమ్భనమ్ ....

౧౫ ॥ సూ. — అన్తరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిఙ్గాదితి చేన్నావిశేషాత్ — విజ్ఞానసాధనత్వాదిన్ద్రియాణి విజ్ఞానమిత్యుచ్యన్తే. యదుక్తమ్ * ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదినా సర్వస్య బ్రహ్మణోఽనన్తరకార్యత్వం శ్రూయతే, అతశ్చానేన వాక్యేన సర్వస్య సాక్షాద్బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరభిధ్యానలిఙ్గావగతోత్తమ్భ్యత ఇతి - తన్నోపపద్యతే - క్రమవిశేషపరత్వాదస్య వాక్యస్య. అత్రాపి సర్వేషాం క్రమప్రతీతేః, ఖాదిషు తావచ్ఛ్రుత్యన్తరసిద్ధః క్రమోఽత్రాపి ప్రతీయతే - తైస్సహపాఠలిఙ్గాద్భూతప్రాణయోరన్తరాళే విజ్ఞానమనసీ అపి క్రమేణోత్పద్యేతే ఇతి ప్రతీయతే. అతస్సర్వస్య సాక్షాద్బ్రహ్మణ ఏవ సమ్భవస్యోత్తమ్భనమిదం వాక్యం న భవతీతి చేత్. తన్న (అవిశేషాత్) * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ

రీరతయా తుల్యన్యాయతయా తేషామపీక్షాపూర్వికా సృష్టిరిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తథావిధం చేతి) న కేవలమీక్షాపూర్వకసృష్ట్యా పరమాత్మనస్తచ్ఛరీరకస్య కారణత్వం గమ్యతే - అపి తు తచ్ఛరీరకత్వం శ్రుతమిత్యాహ (శ్రూయతే చేతి) ఈక్షణశ్రవణం హి తేజఃప్రభృతీనాం - న తు మహదాదీనాం - అతస్తేషామపీక్షణపూర్వకసృష్టిసిద్ధయే తత్కారణానామపి పరమపురుషశరీరత్వమాహ (సుబాలోపనిషదీతి) ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యచ్చోక్తమితి)

౧౪ ॥ సూ. — విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ — (తుశబ్దోఽవధారణార్థ ఇతి) * స్యురేవ తు పునర్వై చేత్యవధారణవాచిన ఇతి హి నైఘణ్టుకాః. విపర్యయేణ క్రమం వ్యాచష్టే (అవ్యక్తేతి) పరోక్తక్రమవిపర్యయేణేత్యర్థః. అతశ్శబ్దం వ్యాచష్టే (స చేతి) * ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యత్ర బ్రహ్మానన్తర్యప్రతీతిస్స్వారస్యసిద్ధా. ఏవం వాక్యస్వారస్యేన బ్రహ్మానన్తర్యరూపక్రమప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మణ ఏవ తత్తత్కార్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. ఉత్తమ్భనం - జ్ఞాపకమ్. ఏతస్మాత్ ప్రాణో జాయతే - ఏతస్మాన్మనో జాయత ఇత్యన్వయాభిప్రాయేణైవముక్తమ్ ....

౧౫ ॥ సూ. — అన్తరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిఙ్గాదితి చేన్నావిశేషాత్ — వ్యాఖ్యేయం పదం వ్యాచష్టే (విజ్ఞానేతి) (అత్రాపి) న కేవలం శ్రుత్యన్తరేష్వేవేతి భావః. తైస్సహపాఠలిఙ్గాత్ - అగ్రిమప్రాయన్యాయాదిత్యర్థః (తన్నేతి) * అవిశేషాదితి పదం వ్యాచష్టే (ఏతస్మాదితి) అనేనావిశేషాత్ * ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి వాక్యప్రతిప

ఇత్యనేనావిశేషాత్ విజ్ఞానమనసోః ఖాదీనాంచ * ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యనేన సాక్షాత్సంభవరూపసమ్బన్ధస్యాభిధేయస్య సర్వేషాం ప్రాణాదిపృథివ్యన్తానామవిశిష్టత్వాత్స ఏవ విధేయః-నక్రమః. శ్రుత్యన్తరసిద్ధక్రమవిరోధాచ్చ నేదం క్రమపరమ్ * పృథివ్యప్సు ప్రలీయత ఇత్యారభ్య * తమః పరే దేవ ఏకీభవతీత్యన్తేన క్రమాన్తరప్రతీతేః. అతోఽవ్యక్తాదిశరీరకాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవ సర్వకార్యాణాముత్పత్తిః. తేజఃప్రభృతయశ్చ శబ్దాస్తదాత్మభూతం బ్రహ్మైవాభిదధతి ……………………

నన్వేవం సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మవాచిత్వే సతి తైస్తైశ్శబ్దైః

తత్తద్వస్తువ్యపదేశో వ్యుత్పత్తిసిద్ధ ఉపరుధ్యేత. తత్రాహ.

౧౭ ॥ సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ॥

తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. నిఖిలజఙ్గమస్థావరవ్యపాశ్రయస్తచ్ఛబ్దవ్యపదేశో భాక్తః-వాచ్యైకదేశే భజ్యత ఇత్యర్థః. సమస్తవస్తుప్రకారిణో బ్రహ్మణః ప్రకారభూతవస్తుగ్రాహిప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయత్వాద్వేదాన్తశ్రవణాత్ప్రాక్ప్రకార్యప్రతీతేః, ప్రకారిప్రతీతిభావభావిత్వాచ్చ తత్పర్యవసానస్య, లోకే తత్తద్వస్తుమాత్రే వాచ్యైకదేశే తే తే శబ్దాః భఙ్క్త్వాభఙ్క్త్వా వ్యపదిశ్యన్తే. అథవా, తేజఃప్రభృతిభిశ్శబ్దైస్తత్తద్వస్తుమాత్రవాచితయా వ్యుత్పన్నైర్బ్రహ్మణో వ్యపదేశో భాక్తస్స్యాత్, అముఖ్యస్స్యాత్ ఇత్యాశఙ్క్య * చరాచరవ్యపాశ్రయస్త్విత్యాద్యుచ్యతే. చరాచరవ్యపాశ్రయః తద్వ్యపదేశః తద్వాచిశబ్దః. చరాచరవాచిశబ్దో బ్రహ్మణ్యభాక్తః, ముఖ్య ఏవ. కుతః. బ్రహ్మభావభావిత్వాత్సర్వశబ్దానాం వాచకభావస్య నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యా హి తథాఽవగతమ్……

లేజోఽధికరణం సమాప్తమ్.

న్నాన్వయావిశేషాత్. తదేవ వివృణోతి (ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి) * ఏతస్మాదిత్యాదివాక్యాభిధేయస్య సాక్షాత్సమ్భవరూపస్య సమ్బన్ధస్య ప్రాణాదిపృథివ్యన్తానామవిశిష్టత్వాదిత్యర్థః. దీపసారయోస్తు * ఏతస్మాదితి పఞ్చమ్యన్తపదాన్వయావిశేషాదితి శబ్దపరం వ్యాఖ్యాతమ్. ఇదం త్వర్థపరమ్ (శ్రుత్యన్తరసిద్ధక్రమవిరోధాచ్చేతి) ప్రాణో హి వాయుకార్యః-న హి ఖస్యానన్తరముత్పన్నః- న భూతేభ్యః ప్రాగుత్పన్న ఇత్యర్థః. క్రమవిరోధే ప్రమాణమాహ (పృథివ్యప్సు ప్రలీయత ఇతి) వ్యవహితకార్యాణామపి బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిశ్చేత్ -కథం తేజఃప్రభృతిశబ్దైరభిధానమిత్యత్రాహ (తేజఃప్రభృతయశ్చేతి)

అనన్తరసూత్రం చోద్యపురస్సరమవతారయతి (నన్వితి) యత్ర శబ్దస్య వాచకత్వశక్తిః- తత్ర

వ్యుత్పత్తిరస్తి- అతో బ్రహ్మవాచకత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాన్న శబ్దస్య తద్వాచకత్వశక్తిరిత్యర్థః

౧౭ ॥ సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ హేతుఖణ్డం వివృణ్వన్వాక్యార్థం యోజయతి (సమస్తేతి) వ్యుత్పత్త్యభావో న వాచకత్వాభావప్రయుక్తః- అపి తు ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వప్రయుక్త ఇతి వ్యుత్పత్త్యభావస్యాన్యథాసిద్ధిరుక్తా భవతి. అస్యాం యోజనాయాం ద్వితీయయోజనార్థ అర్థస్సిధ్యతి. సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వే ప్రమాణస్యాపేక్షితత్వాత్ సాక్షాదర్థమాహ (అథ వేతి) తత్ర శఙ్కాన్తరమాహ (తేజ ఇతి) చరాచరవ్యపాశ్రయస్తద్వ్యపదేశః- చరాచరమాత్రవిషయపర్యవసాయిత్వేన వ్యుత్పన్నస్తద్వాచిశబ్ద ఇత్యర్థః. బ్రహ్మభావశబ్దేన బ్రహ్మానుప్రవేశ ఉచ్యతే- బ్రహ్మణస్తత్ర భావో హ్యనుప్రవేశః. అస్యాం యోజనాయాం సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మవాచిత్వే ప్రమాణోపన్యాసశ్శ్రుతస్స్యాత్. వ్యుత్పత్తివిరోధశఙ్కాపరిహారస్త్వర్థస్సిధ్యతి. ఏవం విశేషణభూత పృథివ్యాదిషు క్రమనిర్దేశో ముఖ్యః- బ్రహ్మణస్తత్తద్వస్తువిశిష్టత్వాత్సర్వస్య బ్రహ్మప్రసూతత్వశ్రు

షణం ముఖ్యమ్. సర్వతత్త్వానాం యావద్ద్రవ్యసత్తాకవిశేషణతయా బ్రహ్మశరీరత్వం ముఖ్యం, అభిధ్యానం చాతఏవ ముఖ్యం అతస్సర్వశ్రుతిముఖ్యత్వం సిద్ధాన్త ఉక్తం భవతి ....

పరే తు * ఆకాశాద్వాయురితి- ఆకాశాదనన్తరం వాయురుత్పన్నః- వాయోరనన్తరమగ్నిరుత్పన్న ఇతి నిర్వాహసమ్భవాత్ *తజ్జలానితి* ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః *స తపస్తప్త్వా ఇదం సర్వమసృజత ఇత్యాదిశ్రుతిభిరవిశేషేణ సర్వస్య బ్రహ్మజత్వావగమాచ్ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణ తేజసో బ్రహ్మయోనిత్వం పూర్వపక్షీకృత్య ఆత్మనస్సమ్భూతః * పృథివ్యా ఓషధయ ఇతి పూర్వాపరపఞ్చమ్యోరుపాదానవిషయత్వదర్శనాన్మధ్యపాతిన్యా అపి తథాత్వాద్వాయుయోనిత్వం తేజసః- బ్రహ్మజత్వం తు వాయుభావాపన్నబ్రహ్మణో జాతతయా పారమ్పర్యేణాప్యుపపద్యత ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి- తచ్చిన్తనీయమ్. సిద్ధాన్తే కేన నిరసనీయమ్. యది బ్రహ్మయోనిత్వమాత్రం- తదా కృత్స్నస్య బ్రహ్మోపాదానకత్వానుపపత్తిః. యది వాయ్వవస్థానాపన్నబ్రహ్మయోనిత్వం నిరసనీయమ్. తదయుక్తం- త్వన్మతే అధ్యాసాధిష్ఠానత్వస్యోపాదానలక్షణత్వాత్-ఘటస్సన్ మృదయం ఘట ఇతి మృదవస్థస్య సదాత్మకతయా ఘటప్రతీతివత్ తేజోఽస్తి-ఆపస్సన్తీతి సద్రూపేణ ప్రతీయమానస్య తేజసోఽపాఞ్చ వాయుస్తేజః- తేజో జలమితి వాయోస్తేజోరూపతయా ప్రతీయమానత్వాభావాత్-అనవభాతస్యాధిష్ఠానత్వాయోగాచ్చ వాయుభావాద్యనాపన్నస్యైవ సన్మాత్రస్య తేజః ప్రభృత్యుపాదానత్వోపపత్తేః. నహి రజ్జుస్సర్పాత్మనా భూదళనాదేరుపాదానం- భూదళనాధ్యాసదశాయాం సర్వాత్మనాఽనవభాతత్వాత్. యద్యనవభాతమప్యధిష్ఠానం స్యాత్- సర్వం సర్వస్యాధిష్ఠానం స్యాత్- అనవభాతత్వావిశేషాత్. గోమయత్వానవభాసేఽపి గోమయస్య వృశ్చికోపాదానత్వముపపన్నమితి చేన్న- పరిణామానభ్యుపగమాత్. అనవభాతస్య పరిణామ ఉపపద్యతే- సత్త్వాధ్యాసాశ్రయత్వం- దర్శనస్య నియామకత్వాత్. నహి పురోవర్తిని భాస్వరద్రవ్యేఽనవభాతే రజతాధ్యాసః- అనవభాతమపి బీజమఙ్కురాదిపరిణామం భజతే. వాయ్వాదికం తేజోఽధ్యాసే సత్తయోపకారకమితి చేన్న- దిక్కాలాదృష్టేశ్వరత్వాద్దోషవ్యతిరిక్తస్య భ్రాన్త్యాగురుత్వాదేరివ సత్తయోపకారకత్వాభావాత్. అతస్సద్రూపేణ ప్రతీతేర్వాయ్వాదిరూపేణాప్రతీతేశ్చ సన్మాత్రస్యైవోపాదానత్వోపపత్తేః తర్కోపేతశ్రుతేరపి తర్కానుగృహీతశ్రుతేః ప్రబలత్వాచ్ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణ సద్యోనిత్వమేవ సిద్ధాన్తికర్తవ్యమ్ * ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్నిరిత్యాదిష్వాకాశాదిశబ్దానాం లక్షణయా సన్మాత్రపరత్వం చాశ్రయణీయమ్. లక్షణైవ దోష ఇతి చేత్. అహో భవతాం లక్షణాభీరుత్వం, యే సత్యజ్ఞానానన్తతత్త్వమాదిపదాని వ్యాచక్షతే. అనన్తరశబ్దాధ్యాహారేణాత్మనో వాయుస్సమ్భూత ఇతి యోజనాపి వరం- తర్కానుగృహీతశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్- ఉపక్రమావగతస్యాత్మమాత్రోత్పత్తిమ్భవస్య ప్రబలత్వాదధ్యాహారపఞ్చమీత్వరూప్యయోరనాదరణీయత్వాత్. కిం చ బ్రహ్మయోనిత్వాకాశయోనిత్వచిన్తా కస్మాద్వాయోనకృతా. సన్మూలత్వశ్రవణరూపపూర్వపక్షలిఙ్గస్య తత్రాభావాదితి చేన్న * ఏతస్మాజ్జాయతే- ఖం వాయుర్జ్యోతిరాప ఇతి పరమాత్మమూలత్వావగతేః. అతో న పూర్వపక్షలిఙ్గం తేజశ్చిన్తాయాం హేతుః- కిన్తు *తదైక్షత ఇత్యభిధ్యానరూపసిద్ధాన్తలిఙ్గవత్త్వమ్. అతఏవ * తేజోఽత ఇత్యాదిసూత్రాణాం పూర్వపక్షవిషయత్వమవగమ్యతే. అతఏవ * పృథివ్యధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్య ఇతి నాధికరణాన్తరమ్. కిన్తు * పృథివీతి పృథక్సూత్రమప్యాత్రాత్పృథివ్యుత్పత్తిపరం, పూర్వపక్షవిషయత్వోపపాదనాత్. సిద్ధాన్తం వక్తుం విషయశుద్ధిపరం * అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్య ఇతి సూత్రాన్తరం, అన్నస్య పృథివీత్వే సిద్ధే హి కారణవిశేషచిన్తాప్రాప్తిః. సూత్రాన్తరత్వం చ హేత్వోః పూర్వసాధ్యేఽనన్వయాదవగమ్యతే. పూర్వపక్షసిద్ధాన్తసూత్రయోర్మధ్యపాతిత్వాన్న పృథగధికరణత్వం న్యాయ్యమ్. తేజశ్చిన్తనస్య సిద్ధాన్తయుక్తిమత్త్వనిబన్ధనత్వాదేవాపరేషామపి పక్షే వ్యాఖ్యావైషమ్యం ప్రత్యుక్తం. వియదాదిఘాతానాం * ఆకాశాద్వాయుః * తదపోఽసృజతేతి స్వాత

న్త్ర్యేణ స్వకార్యే ప్రవృత్తిప్రతిషేధకమధికరణాన్తరమ్ * తదభిధ్యానాదితిసూత్రమాహుః. తదయుక్తం * రచ
నానుపపత్తేరిత్యత్ర అచేతనస్య స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రవృత్తిప్రతిషేధాత్. తథాపి * తత్తేజఐక్షతేతిచేతనత్వశ్రవణాత్సం
శయఇతిచేన్న * అభిమానివ్యపదేశస్త్వితిసూత్రే చేతనగతేక్షణాదీనామభిమానిచేతనానుప్రవేశనిబన్ధనత్వస్యోక్త
త్వాత్, తత్పూర్వపక్షసూత్రమితి చేత్- తథాపి తస్యసూత్రకారేణాప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్ కృతకరత్వమ్. అతఏవభ
వద్భిరపి పరమేశ్వరావేశాదీక్షణశ్రవణమిత్యుక్తమ్. స్వాతన్త్ర్యప్రతీతిశ్చ * చమసవదవిశేషాదిత్యత్ర దత్తోత్తరా, త
త్ర * బహ్వీః ప్రజాస్సృజమానామితి స్వాతన్త్ర్యప్రతీతేపి ప్రకరణాదినా బ్రహ్మాత్మకత్వావగమేనహి స్వాతన్త్ర్యం
నివారితమ్ * నస్వతన్త్రాకాచిత్ప్రకృతిః ప్రధానం నామాజాతన్త్రేణామ్నాయతఇతిశక్యతేవక్తుం ప్రకరణాత్తుసాదై
వీశక్తిరితిహ్యుక్తంభవద్భిః. ఇహాపి తిస్రోదేవతాఅనుప్రవిశ్యేతి ప్రకరణే అనుప్రవేశోజ్ఞాయతే, అతః కృతకరత్వమ్
* విపర్యయేణతువేతి, ప్రళయక్రమనిరూపణపరమధికరణాన్తరం పరైరుక్తం- అనియతక్రమత్వం సర్గక్రమతుల్యత్వంచ
పూర్వపక్షీకృత్య ప్రళయస్య సర్గప్రతిలోమక్రమత్వంసిద్ధాన్తితం- స్వకారణవ్యతిక్రమేణ కార్యస్యాప్యయాయోగః- కా
ర్యే ధ్రియమాణే కారణాప్యయాయోగశ్చ హేతురుక్తః, తత్ర తావదధికరణాన్తరారమ్భోఽనుపపన్నః- ప్రళయే క్ర
మద్వైవిధ్యాశ్రవణేన సంశయానుపపత్తేః * పృథివ్యప్సుప్రలీయతే ఆపస్తేజసిలీయన్తే ఇత్యేకరూపఏవహిప్రళయః శ్రూ
యతే * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ *ఇదంవాఅగ్రేనైవకించనాసీన్న ద్యౌరాసీన్నపృథివీనాన్తరిక్షమితిక్రమానక్త్యా
ద్యుపృథివ్యాదిక్రమాన్తరోక్త్యాచ సంశయఇతిచేన్న, అనుక్తస్యాన్యతోగ్రాహ్యతయాఽనుక్తేస్సంశయహేతుత్వాయో
గాత్ * ఇదంవాఅగ్రఇత్యత్ర శ్రౌతక్రమాభావాత్- పాఠక్రమస్య శ్రౌతక్రమవిరోధే దుర్బలత్వాచ్చ. అయమర్థో
ప్యధికరణేవ్యుత్పాద్యఇతిచేన్న- భవద్భిః * నద్యౌరాసీదిత్యాదిపాఠక్రమస్య పూర్వపక్షితత్వాభావాత్. క్రమానియ
మసర్గక్రమాహి పూర్వపక్షితౌ * నద్యౌరిత్యాదిశ్రుతిస్త్వణ్డాన్తర్వర్త్యూర్ధ్వాధరమధ్యమరూపసర్వలోకప్రళయపరా-
నత్వణ్డారమ్భకతత్త్వప్రళయపరేత్యవగమ్యతే- దివోఽన్తరిక్షస్యచ పృథగుపాదానాత్. అతో నక్రమాన్తరప్రతీతిః-
అతోఽనారమ్భణీయతైవస్యాత్. నచ కార్యస్థితిదశాయాం,కారణప్రళయానుపపత్తిః- భస్మవృశ్చికస్థితిదశాయాం త
న్తుగోమయవినాశదర్శనాత్. నచ స్వకారణమతిక్రమ్య కారణకారణే ప్రళయశ్చానుపపన్నః- భస్మవృశ్చికయోస్తన్తు
గోమయాతిక్రమేణ పృథివ్యాం ప్రళయాత్. పృథివ్యేవ భస్మవృశ్చికయోరుపాదానం- నతన్తుగోమయేఇతిచేన్న- వి
లక్షణాదుపాదానాద్విలక్షణకార్యోత్పత్తౌ భవద్భిరేవస్మృతిపాదే * దృశ్యతేత్వితిసూత్రవ్యాఖ్యానే గోమయవృశ్చి
కాదిదృష్టాన్తోపన్యాసాత్, ఇష్టకాదిదాహే భస్మోత్పత్త్యదర్శనేన పృథివీమాత్రస్య భస్మవిశేషోపాదానత్వాయోగేన
తన్తూనామేవ భస్మవిశేషోపాదానత్వస్యాభ్యుపగతత్వాచ్చ * అన్తరావిజ్ఞానేతిసూత్రమపి * ఆత్మనఆకాశఇతిశ్రౌ
తక్రమభఙ్గపరిహారపరమ్ * ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదిమన్త్రస్య ఉత్పత్తిక్రమే వివక్షారాహిత్యప్రతిపాదకం వ్యాఖ్యా
తమ్. తదయుక్తం * పృథివ్యప్సుప్రలీయతఇత్యాకాశాదూర్ధ్వం * తన్మాత్రాణిభూతాదౌలీయన్తే భూతాదిర్మహతిలీ
యతే మహానవ్యక్తేలీయతఇత్యాదిశ్రుత్యైవసిద్ధస్య క్రమభఙ్గస్య దుష్పరిహరత్వాత్. భూతానామాత్మనశ్చాన్తరాళ
ఇతి వ్యాఖ్యానమప్యయుక్తమ్ * విజ్ఞానమనసీఇత్యన్తరాళావస్థితవస్తుద్విత్వానుపపత్తేః. విజ్ఞానశబ్దోహివిజ్ఞాయతేఽ
నేనేతివ్యుత్పత్త్యా ఇన్ద్రియవర్గపరః- ప్రాణమనఇన్ద్రియవర్గాణాం త్రయాణాం నిర్దేశేపి ప్రాణమనాదృత్య * వి
జ్ఞానమనసీఇతివ్యపదేశఃకథముపపద్యతే. ప్రాణోపి యథాకథంచిదవయవశక్త్యా విజ్ఞానశబ్దేన వివక్షితఇతిచేన్న- మ
నసిచావయవార్థసమ్భవతి మధ్యగతంమనోబహిష్కృత్య వ్యవహితయోః ప్రాణేన్ద్రియవర్గయోరేకశబ్దేనవివక్షితత్వే
కారణాభావాత్, అతః * విజ్ఞానమనసీఇతివ్యపదేశోభూతప్రాణయోరన్తరాళఇతి వ్యాఖ్యానస్య యుక్తతాం సూ

చయతి * చరాచరవ్యపాశ్రయస్త్వితి సూత్రమపి దేవదత్తో జాతో మృత ఇతి లౌకికానాం జన్మమరణవ్యపదేశాచ్చైతనస్య జాతకర్మాదివిధానాచ్చ జీవస్య జన్మప్రళయావాశఙ్క్య శాస్త్రీయకర్మఫలభోగానుపపత్త్యా * జీవాపేతం వావ కిలేదం మ్రియతే న జీవో మ్రియత ఇతి శ్రుత్యా చ తౌ న వస్తుతః స్తః- శరీరప్రాదుర్భావతిరోభావయోర్జన్మమరణశబ్దసద్భావాత్ స్థావరజఙ్గమశరీరవిషయౌ జన్మమరణశబ్దౌ జీవాత్మన్యుపచరితౌ, జాతకర్మాదికం చ దేహప్రాదుర్భావాద్యపేక్షమిత్యేవమర్థపరం వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తమ్. కిమిదమధికరణం జీవస్య స్వరూపేణోత్పత్తినివారకం, ఉత దేహోత్పత్త్యాదేరాత్మని నివారకమ్. నాద్యః, జీవస్యోత్పత్తిప్రళయనిషేధస్య * నాత్మా శ్రుతేరిత్యనన్తరాధికరణసాధ్యతయా పూర్వోత్తరయోరధికరణయోరన్యతరస్య పునరుక్తిప్రసంగాత్. అత్ర దేహాశ్రయా జన్మప్రళయా జీవే నిషిద్ధాః- తత్ర వియదాదివత్ పరస్తాదాత్మనస్తస్యోత్పత్తిః * నాత్మా శ్రుతేరితి నిషిధ్యత ఇతి చేన్న- దేహాత్మభేదాసిద్ధౌ తయోస్తత్ర ప్రతిషేధాభావాత్- తద్భేదసిద్ధౌ గృహోత్పత్తివినాశయోర్దేవదత్త ఇవ శరీరజన్మమరణయోర్జీవగతత్వశఙ్కాయా అనదయాదారమ్భానుపపత్తేః. దేహగతోత్పత్త్యాదేరాత్మని ప్రతిషేధాయ దేహాత్మభేద ఇహ సిసాధయిషిత ఇతి చేన్న- అస్మత్పక్షే ప్రథమకాణ్డ ఏవ దేహాత్మభేదస్య సిద్ధత్వాత్, తస్య యావత్ఫలస్థాయిత్వశఙ్కానివృత్తయే నిత్యత్వమాత్రస్య సమర్థనీయత్వాత్- త్వత్పక్షే చ * ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాదిత్యధికరణస్య దేహాత్మభేదసాధకతయా వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ పునరుక్తేరవర్జనీయత్వాత్. నను తత్ర లౌకాయతికనిరసనే తాత్పర్యం- ఇహ తు శాస్త్రీయకర్మవైయర్థ్యానుపపత్త్యా దేహాతిరిక్తత్వం సిసాధయిషితమితి చేన్న- వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాధికరణ ఏవ అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసంగముఖేన జీవతత్కర్మప్రవాహానాదిత్వసాధనేన దేహాతిరేకసిద్ధేః కృతకరత్వప్రసంగాత్. కృతవిప్రణాశపరిహారో హి శాస్త్రవైఫల్యపరిహారః. నను తథాపి * నాత్మా శ్రుతేరిత్యధికరణవైఫల్యం స్యాత్- తత ఏవ జీవానాదిత్వసిద్ధేరితి చేన్న- ఏకత్వావధారణప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాదిభిః ప్రాప్తాయా జీవోత్పత్తేస్తత్ర పరిహృతత్వాత్, శ్రుతిమూలాయా ఉత్పత్తిశఙ్కాయాస్తత్రాపరిహృతత్వేన తదర్థమారమ్భణీయత్వాత్. కించ జన్మమరణశబ్దయోర్దేహప్రాదుర్భావతిరోభావానువిధాయిత్వేపి దేహాత్మభేదాసిద్ధౌ భాక్తత్వాసిద్ధిః- ఘటవిషయయోరుత్పత్తివినాశశబ్దయోరభాక్తత్వం హి తత్రార్థభేదాభావాత్. దేహాత్మభేదే సిద్ధే విరుద్ధస్వభావతయాఽవగతార్థద్వయవిషయైక్యవ్యపదేశస్యాగ్నిర్మాణవక ఇత్యాదివ్యపదేశస్యేవ భాక్తత్వం సిధ్యతీతి న పృథక్సమర్థనీయత్వమ్. అతస్సూత్రవైయర్థ్యమ్. జాతకర్మాదివిధిపరిహారపరత్వమప్యయుక్తం శఙ్కాయాః పరిహారస్య వా కణ్ఠోక్త్యభావే తయోరభిప్రేతత్వకల్పనాఽయోగాత్. కణ్ఠోక్తార్థోపయుక్తతయా తదభిప్రేతత్వకల్పనమితి చేత్, కణ్ఠోక్తతయా భవదభిమతార్థస్య సాధ్యత్వానుపపత్తేర్దర్శితత్వాత్తదుపయోగితయాఽభిప్రేతత్వకల్పనానుపపత్తేః——అన్యే తు * తేజోఽత ఇత్యాదిసూత్రజాతమేవం వ్యాచక్షతే, తేజః అతః బ్రహ్మణ ఏవోత్పద్యతే- న వాయోః- ఛాన్దోగ్యే వాయోస్తదుత్పత్త్యశ్రవణాత్ * వాయోరగ్నిరితి శ్రుతేర్ముఖాధ్మానజన్యవాయునాఽగ్న్యుత్పత్త్యనువాదకతయోపపత్తేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా ఏకస్య సమామ్నాతశబ్దస్య క్వచిత్ప్రతిపాదకస్య క్వచిదనువాదకత్వాయోగాత్- పరంపరయా బ్రహ్మజత్వోపపత్తేశ్చ వాయోరపి తేజ ఉత్పద్యత ఇతి సిద్ధాన్తితమ్. క్వచిదవచననిమిత్తశఙ్కాయా ఆద్యాధికరణే భవద్భిః పరిహృతత్వాత్తత్రాప్యవచనమాత్రస్య హేతుత్వానుపపత్తేరస్మాభిర్దర్శితత్వాచ్చ పూర్వపక్షోత్థానం న ఘటతే. శ్రుతేర్ముఖవాయునాజ్వలనోత్పత్త్యనువాదకత్వమధికశఙ్కాస్పదమితి చేన్న * ఆకాశాద్వాయురితి శ్రుతేరపి ముఖావచ్ఛిన్నాకాశాద్వాయూత్పత్తేరనువాదకత్వస్య శఙ్కాస్పదత్వాభావాత్. తత్రాపి శఙ్కాపరిహారావభిప్రేతావితి చేన్న- కారణభూతే వాయౌ కణ్ఠోక్తయోస్తయోః కార్యభూతే తేజస్యభిప్రేతతాయా ఏవోచితత్వాత్. క్వచిదవచనస్య హేతుత్వానుపపత్తేర్దర్శితత్వాదేవ తదప్యనపేక్షితమ్. ఛాన్దోగ్యే వాయోస్తేజ

ఉత్పత్త్యకథనమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానానుపయోగాదిత్యప్యయుక్తం- తేజసోఽపాముత్పత్తేరప్యకథనీయత్వప్రసంగాత్. తేజోరూపస్య బ్రహ్మణఏవకారణత్వాత్ ప్రతిజ్ఞోపయోగఇతి చేత్- తర్హి వాయురూపస్య బ్రహ్మణఃకారణత్వాత్తత ఉత్పత్తికథనస్యాపి నానుపయోగః * ఆపఇతి * ఆపఏవేదమగ్రఆసీదితి ప్రళయేప్యవస్థానశ్రవణాదాపో నోత్పద్యన్తే- యద్వా- బ్రహ్మణఏవోత్పద్యన్తే- నతేజసః * తస్మాదాపోఽసృజ్యన్త * అపఏవససర్జాదావితివచనాత్ * అగ్నేరాపఇతితూష్మణా స్వేదోత్పత్తిం కిరణేభ్యోవృష్టింవావదతీతి- అగ్నేరనన్తరం బ్రహ్మణఆపఉత్పద్యన్తఇతివార్థఇతిద్వివిధం పూర్వపక్షంకృత్వా * అగ్నేరాపఇతిశ్రుతావధ్యాహారాయోగాత్. సమ్భూతశబ్దార్థైకరూప్యాచ్చ *అగ్రఆసీదితిశ్రుతేః ప్రకృత్యన్తర్గతసూక్ష్మామ్బువిషయత్వావాన్తరప్రళయవిషయత్వయోరన్యతరసమ్భవాచ్చ తేజసోఽమ్బూత్పత్తిరితిసిద్ధాన్తితమ్ * ఆపఏవేదమగ్రఆసీదితి వాక్యస్య పార్థివస్య జగతోఽప్సుప్రళయపరత్వేనాపామనుత్పత్తిపరత్వాప్రతీతేః పూర్వపక్షానుదయాదిదమయుక్తమ్. ఉత్పత్త్యవచనాత్పూర్వపక్షశ్చేత్- పూర్వమేవ పరిహృతఇతి నశఙ్కోత్థానమ్. అపాంబ్రహ్మణఏవోత్పత్తిః- నతేజసఇతిచ నశఙ్కోత్తిష్ఠతి, అవచనస్య పూర్వమేవ పరిహృతత్వాదనన్తరశబ్దాధ్యాహారస్య * వాయోరగ్నిరిత్యత్రాప్యనాశఙ్కితస్య శఙ్కార్హత్వేవా తత్రైవ పరిహర్తవ్యతయా పునశ్శఙ్కానుపపత్తేః. సూక్ష్మాణామపాం ప్రకృతౌస్థితిశ్చచిన్త్యా. కిమత్ర ప్రహాణేనావస్థితిః- ఉతాప్రహాణేన. ప్రథమేఽనవస్థితిరేవోక్తాస్యాత్- ఘటత్వప్రహాణే తదనవస్థితివత్. ద్వితీయే * ఆపస్తేజసిలీయన్తఇతి శ్రుతివిరోధః * పృథివ్యధికారేతి- అన్నశబ్దస్య ప్రసిద్ధాన్నపరత్వేన ఛాన్దోగ్యే పృథివ్యుత్పత్త్యవచనాదనుత్పత్తిం పూర్వపక్షీకృత్య పృథివ్యుత్పత్తిసాధకమధికరణాన్తరంవర్ణితమ్. తదప్యవచనస్యప్లుష్టబీజవచ్ఛఙ్కాజనకత్వాసామర్థ్యాదేవాయుక్తం * తదభిధ్యానాదితి * ఇదంసర్వమసృజత * తస్మాదగ్నిస్సమిధోయస్యసూర్యః * తత్తేజోఽసృజత * ఆత్మనఆకాశఇత్యాదిషు తత్త్వాన్తరవ్యవహితాద్బ్రహ్మణస్తదుత్తరతత్త్వసృష్టిరుచ్యతే- తత్త్వానామపి కారణత్వశ్రవణాత్-నియతక్రమాణాం తేషాముత్తరోత్తరవ్యవధాయకత్వాచ్చేతిపూర్వపక్షంకృత్వా *తదైక్షతేత్యాద్యుక్తాభిధ్యానస్యతత్తత్కార్యేషు *తత్సృష్ట్వా, తదేవానుప్రావిశదిత్యనుప్రవిష్టతయా శ్రుతపరమాత్మలిఙ్గత్వాత్సఏవ సర్వత్రోపాదానం తత్త్వాన్తరాణితు దేవదత్తస్య గృహవదపాదానాని. ఉపాదానత్వేపి ఆత్మనశ్చతత్త్వాన్తరాణాంచసహకారణత్వసంభవాత్ ఉభయేషాముపాదానతయానవ్యవధానమితిసిద్ధాన్తితమ్. తత్రబ్రూమః-వాయ్వాదేరుపాదానాదాకాశాదివిభజ్యమానాంశః కింవాయ్వాదిరూపేణ పరిణమతే-నవా. నచేత్పూర్వాధికరణవిరోధః-వాయోస్తేజసఉత్పత్తిః-అపస్తేజసోప్యుత్పద్యన్తఇతిహిసిద్ధాన్తితమ్. పరిణమతేచేత్- తేనపరిణామాంశేనకస్యవ్యవహితకారణత్వమాశఙ్క్యవ్యవధానేన కారణత్వంసమర్థ్యతే. కింనిమిత్తస్య- ఉతోపాదానస్య. నప్రథమః- ఈశ్వరేణవినా తద్వ్యవధాయకస్య నిమిత్తాన్తరస్య జగత్సృష్టివేళాయామసమ్భవాత్. కర్మణామపిసుఖదుఃఖాన్వయరూపవైషమ్యమాత్రఏవహినిమిత్తత్వం నతు సృష్టిమాత్రే, ద్వితీయే కిమీశ్వరస్య వ్యవధానమాశఙ్క్యపరిహ్రియతే- ఉతావ్యక్తస్య- ఉతసన్మాత్రస్య. ప్రథమే తత్తత్కార్యంప్రతీశ్వరాంశస్యావ్యవహితోపాదానత్వేనిర్వికారశ్రుతయోనిర్విషయాస్స్యుః. ద్వితీయతృతీయయోరభిధ్యానలిఙ్గస్యాపక్షధర్మతాస్యాత్. తృతీయేపి కింద్రవ్యాన్తరవ్యవధానంనివార్యతే- ఉతావస్థాన్తరవ్యవధానమ్. నప్రథమః * తదనన్యత్వమిత్యత్ర కృతత్వేనారమ్భవైయర్థ్యాత్. నద్వితీయః * ఆకాశాద్వాయురిత్యవస్థాన్తరవ్యవధానస్య శ్రౌతతయా దుర్నివారత్వాత్. ఆకాశాద్యవస్థం తత్తదవస్థానాపన్నంచ సన్మాత్రముపాదానమితిచేన్న- యుగపదేకస్యప్రవృత్త్యాకాశాద్యవస్థాపత్త్యనాపత్త్యోర్విరుద్ధత్వాత్. ఆకాశాద్యవస్థాపన్నేన, తదవస్థానాపన్నేనాంశాన్తరేణవసన్మాత్రంవాయ్వాద్యుపాదానమితిచేత్. తదంశాన్తరం కింనియన్త్రంశవ్యతిరిక్తం- ఉతవ్యతిరిక్తమ్. ప్రథమే

నిర్వికారత్వశ్రుతికోపః. ద్వితీయే అభిధ్యానలిఙ్గస్యాపక్షధర్మతా - ప్రకృతేః ప్రళయావస్థపురుషస్యచ తదసమ్భవా త్. అతఆత్మనశ్చ తత్త్వాన్తరాణాంచ సహోపాదానత్వమిత్యనుపపన్నమ్. అతఏవ పూర్వాధికరణద్వయేపి వాయోశ్చ తేజసఉత్పత్తిః- ఆపస్తేజసోత్పద్యన్తఇతిసిద్ధాన్తశ్చానుపపన్నః- వాయ్వాద్యవస్థాపన్నతత్తద్విగ్రహితతదంశద్వయస్య ప్రమాణాభావాదుక్తోపపత్తివిరోధాచ్చ * తదభిధ్యానాదితిసూత్రానన్తరమ్ * అసమ్భవస్త్వితిసూత్రం నివేశ్యాధిక రణాన్తరంవర్ణితమ్. అస్యపాఠక్రమస్య ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యవిరోధాత్- ప్రసిద్ధపాఠానురోధేనసఙ్గతేస్సమ్భవాచ్చనాత్ర నివేశనీయమ్. చిన్తితేభ్యఆకాశాదిభ్యో౽తిరిక్తానీన్ద్రియమహదహఙ్కారావ్యక్తపురుషపఞ్చమాత్రతత్త్వానిషోడశ- తే షాం సర్వేషాం ఛాన్దోగ్యతైత్తిరీయయోరశ్రవణాదనుత్పత్తిః ప్రసక్తావాత్ పృథివ్యాదివత్తేషాముత్పత్తిఞ్చపూర్వప క్షీకృత్య సన్ధాతస్య సన్మాత్రాత్సవిశేషాచ్చోత్పత్త్యసమ్భవేన అనుత్పత్తిమేకత్వావధారణప్రతిజ్ఞానాభ్యామప్యే షాం సర్వేషాముత్పత్తిఞ్చసిద్ధాన్తయన్తి. తత్రాశ్రవణాత్పూర్వపక్షోపయుక్తపూర్వమేవనిరస్తః * నిత్యంవిభుం సర్వగ తంసుసూక్ష్మం*దివ్యోహ్యమూర్తఃపురుషస్సబాహ్యాభ్యన్తరోహ్యజఇతిపరస్యాత్మనోనిత్యత్వాజత్వయోర్ధర్మయోఃపూర్వ నిరూపితవాక్యైరవగతత్వాత్ సర్వంకార్యమితిశఙ్కానోదేతి. నహి వస్తునోనాదిభూతస్యసమానమాశఙ్కా కస్యచి దధికరణేనిరాకృతం- నిరూపితవాక్యేషు విభుత్వశ్రవణాత్. అతఃపూర్వపక్షానుత్థితేరధికరణాన్తరోపన్యాసమయుక్తమ్ * విపర్యయేణత్విత్యాదిసూత్రద్వయం భూతవ్యతిరిక్తతత్త్వానాం సర్గక్రమవిషయమధికరణాన్తరంవర్ణితం- తత్ర * ఏతస్మా జ్జాయతేప్రాణః * ఇన్ద్రియేభ్యఃపరాహ్యర్థాఇతి వాక్యద్వయంవిషయః. అత్రప్రాణశబ్దో మహద్వాచీ- జ్ఞానక్రి యాశక్త్యవచ్ఛిన్నస్య మహతోబుద్ధిప్రాణశబ్దవాచ్యత్వాత్. మనశ్శబ్దో౽హఙ్కారపరః- సర్వేన్ద్రియశబ్దేన మన సోప్యుపాత్తత్వాత్, ఇతిహాసపురాణేషు * ఖంవాయుఃప్రళయంయాతిమనస్యాకాశమేవచేతిప్రయోగాచ్చ. ఏవంచా త్మనోమహాన్జాయతే- మహతో౽హఙ్కారః- అహఙ్కారాదిన్ద్రియాణి ఇన్ద్రియేభ్యోభూతానీతిక్రమస్స్యాత్ అయమేవ క్రమోగ్రాహ్యః- ఆకాశాదిషు క్రమవివక్షాదర్శనాదితి పూర్వపక్షేప్రాప్తే- ఏతచ్చశ్రుత్యుక్తపర్యయక్ర మేణ * ఇన్ద్రియేభ్యఃపరాఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరోక్తక్రమోగ్రాహ్యః * ఏతస్మాదిత్యత్ర పదార్థనిర్దేశమాత్రావగమాత్. తత్రతు కారణతయా పరత్వేన క్రమవివక్షాప్రతీతేరితి సిద్ధాన్తఉక్తః. తన్మాత్రావస్థానిభూతాన్యర్థాః. శబ్దతన్మాత్రాది ష్వేకైకేన యుక్తాదహఙ్కారాచ్ఛ్రోత్రాద్యుత్పత్తిర్భాగవ్యుత్పత్తిశ్చ- అతఇన్ద్రియేభ్యో౽ర్థానాంపరత్వమ్* ఏతస్మాదితిశ్రుతిశ్చావిరోధేననేయా ప్రాణాత్పూర్వమవ్యక్తముపసంహార్యం, నచేన్ద్రియకార్యత్వంఖాదీనామ్*సర్వే న్ద్రియాణిచేతిచశబ్దోభిన్నక్రమః- సర్వేన్ద్రియాణిఖాదీనిచమనసః- అహఙ్కారాత్ జాతానీత్యర్థః * అన్తరేతి- న ను ప్రాణశబ్దవాచ్యస్యమహతఃఖాద్యర్థానాంచాన్తరాళే సేన్ద్రియవర్గం మనఏకత్ర శ్రూయతే- అన్యత్రమనశ్చ బుద్ధిశ్చ- అతోవిరోధః. నచమనశ్శబ్దవాచ్యో౽హఙ్కారఏవ బుద్ధిశబ్దాభిధేయః * బుద్ధింతుసారథింవిద్ధిమనఃప్రగ్ర హమేవచ*విజ్ఞానసారథిర్యస్తుమనఃప్రగ్రహవాన్నరః,ఇతిక్రమేణతద్వ్యపదేశలిఙ్గాత్.తతశ్చావ్యక్తమహద్విజ్ఞానాహ ఙ్కారతన్మాత్రాణీత్యచిత్తత్త్వేష్వేవనవప్రకృతయస్స్యురితిచేత్. న- అవిశేషాత్- బుద్ధిమహతోరవిశేషాత్- బుద్ధి రేవమహాన్- జ్ఞానక్రియాశక్తిభేదేన ద్విధావ్యపదేశః. పరత్వంచనకారణత్వేన- ఆకారాన్తరేణ పరత్వస్యాపి సాధార ణత్వాత్పరశబ్దస్య. బుద్ధిమనసోరవిశేషోవా- భూతాదిత్వేనేన్ద్రియాదిత్వేనచావస్థితాహఙ్కారవిషయత్వసమ్భవాన్మ నోబుద్ధిశబ్దయోః. యద్వా- ఇన్ద్రియమేవమనః. విజ్ఞానం- అహఙ్కారః. స్థానప్రమాణాత్. మహాన్, మహానేవ. యద్వా- మహానాత్మేతి ప్రాణశరీరోహిరణ్యగర్భఉచ్యతే * ప్రజాపతిస్సంవత్సరోమహానితిప్రసిద్ధేః. అతస్తత్త్వసర్గక్ర మఉపపన్నఇతి. తదిదమనుపపన్నమ్ * ఇన్ద్రియేభ్యఃపరాఇత్యాదివాక్యస్య కారణక్రమపరత్వే *ఆనుమానికమప్యే

౧౭ ॥ సూ. ॥నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః॥ వియదాదేఃకృత్స్నస్య పరస్మాద్బ్రహ్మణఉత్పత్తిరుక్తా, ఇదానీం జీవస్యోత్పత్తిరస్తి, నేతిసంశయ్యతే. కింయుక్తమ్. అస్తీతి. కుతః

కష్టామిత్యధికరణవిరోధాత్, నచ తత్ర వైభవవాదః- అన్యత్రాపి వైభవవాదః కింనస్యాదితిపర్యనుయోగానతివృత్తేః కారణవాక్యేషు సర్వేషుసూత్రకారనిష్కర్షేఽనాశ్వాసప్రసంగాత్ * బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరఇత్యత్రౌచిత్యభఙ్గప్రసంగాత్- తదప్రహితనిర్వాహేనసమ్భవతితదయోగాచ్చ, అర్థవిరోధాత్ ప్రకరణబాధోయుక్తఇతిచేన్న, ఔచిత్యభఙ్గేన మహచ్ఛబ్దస్య త్వదుక్తార్థపరత్వాదర్థవిరోధాదౌచిత్యభఙ్గేన త్వదుక్తార్థపరత్వమితిచక్రకప్రసంగాత్. మనశ్శబ్దస్య స్వారసనిర్వాహేసమ్భవత్యహఙ్కారపరత్వంచాయుక్తమ్. మనసఇన్ద్రియత్వమాశ్రిత్య విజ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వమతఏవ నోపపద్యతే- విజ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారేస్వారస్యాభావాత్- తత్స్థానస్థస్య బుద్ధిశబ్దస్యాపి తత్తుల్యార్థత్వే క్లిష్టత్వాదక్లిష్టార్థత్వే స్థానప్రమాణవిరోధాచ్చ. కించ విజ్ఞానశబ్దస్యవా మనశ్శబ్దస్యవా అహఙ్కారపరత్వే * విజ్ఞానసారథిర్యస్తు * బుద్ధింతుసారథింవిద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవచేతి వాక్యవిరోధశ్చ- నహి హయత్వేన రూపితేన్ద్రియసంయమనస్యాహఙ్కారోహేతుః, మహచ్ఛబ్దస్య హిరణ్యగర్భపరత్వమప్యయుక్తం- హిరణ్యగర్భస్యబుద్ధిసంజ్ఞమహత్తత్త్వోపాదానత్వాభావాత్. అవ్యక్తమేవహితదుపాదానమ్. కారణతయా పరత్వస్యావివక్షితత్వే ప్రకరణస్వారస్యభఙ్గః. ఏతదుక్తంభవతి- ప్రాచీనాధికరణనిష్కర్షవిరోధాన్మనఃప్రాణశబ్దయోరముఖ్యత్వాచ్చక్రకాపత్తేర్మనోబుద్ధివిజ్ఞానశబ్దానామస్వారస్యాత్. బుద్ధివిజ్ఞానశబ్దయోరర్థభేదే స్థానవిరోధాదహఙ్కారస్యేన్ద్రియవిజయోపాయత్వానుపపత్తేశ్చ తయోర్వాక్యయోః కార్యకారణక్రమపరత్వాయోగాత్సుబాలోపనిషత్ప్రతిపన్నాప్యయక్రమస్య విరోధాభావేన సంశయానుత్థానాచ్చాస్య సూత్రద్వయస్యానైర్యరుక్తప్రకారేణాధికరణాన్తరత్వమయుక్తమితి* చరాచరేతి*స చాయంపురుషోజాయమానశ్శరీరమభిసంపద్యమానఇతి * సఉత్క్రామన్మ్రియమాణఇతి, దేహసంయోగవియోగాతిరేకేణాత్మనోజన్మమరణశ్రవణాదుత్పత్తివినాశౌస్తఇతి పూర్వపక్షంకృత్వా * నజీవోమ్రియతఇత్యాదిశ్రుతేః * అభిసంపద్యమానఇత్యస్య జన్మవివరణరూపత్వసమ్భవాత్. జన్మమరణయోశ్శరీరగతయోరాత్మన్యుపచరితత్వాచ్చ నోత్పత్తివినాశావితిసిద్ధాన్తితమ్. తదయుక్తం- పూర్వమనాదిత్వస్యోక్తత్వాత్, నిత్యత్వశ్రుత్యాదినా జన్మవిరహస్యానన్తరమేవ వక్ష్యమాణత్వాత్సిద్ధే దేహాత్మభేదేతద్ధర్మవ్యపదేశస్యాత్మని మాణవకేఽగ్నిభావస్యేవోపచరితత్వసిద్ధేశ్చ ....

తేజోఽధికరణంసమాప్తమ్.

౧౭ ॥ సూ. ॥నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః॥ అవాన్తరసంగతిమాహ (వియదాదేరితి) (ఉత్పత్తిరస్తినేతీతి) వియదాదివదుత్పత్తిరస్తి- నాస్తీతిసంశయ్యతఇత్యర్థః. కింజీవఉత్పద్యతే- నేతి * తోయేన జీవానిత్యాదిశ్రుతిః కిముత్పత్తింప్రతిపాదయతి-ఉత భోక్తృత్వానుగుణజ్ఞాన(సఙ్కోచ)వికాసమితి * నజాయతేమ్రియతఇత్యాదికం జీవోత్పత్తివచనస్య జ్ఞాన(సఙ్కోచ)వికాసపరతామవగమయతి-నేతి. కిమత్రనిత్యత్వవచనమాకాశామృతత్వవచనవత్ గౌణం- ఉతముఖ్యమితి, ముఖ్యత్వానఙ్గీకారేఽకృతాభ్యాగమాదికంప్రసజ్యతే- నేతి. యదానప్రసజ్యతే- తదానిత్యత్వవచనస్యగౌణతయా * నజాయతఇత్యాదేశ్చ జీవోత్పత్తేర్జ్ఞానవికాసరూపతానవగమకత్వాత్ * తోయేన జీవానిత్యాదిశ్రుతేశ్చ జీవోత్పత్తిప్రతిపాదకత్వాజ్జీవఉత్పద్యతఇతిభవతి. యదాతు అకృతాభ్యాగమాదిప్రసజ్యతే- తదానిత్యత్వవచనస్యముఖ్యత్వాత్ *నజాయతఇత్యాదిశ్రుతేశ్చజీవోత్పత్తేర్జ్ఞాన(సఙ్కోచ)వికాసరూపత్వావగమకత్వాత్ * తోయేనజీవానిత్యాదిశ్రుతిరపి తాదృగుత్పత్తిపరేతిజీవోవియదాదివన్నోత్పద్యతఇతిసిద్ధ్యతి. శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ,

ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తేః- ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాచ్చ. వియదాదేరివ జీవస్యాప్యుత్పత్తివాదిన్యః శ్రుతయశ్చసన్తి * యతః ప్రసూతాజగతఃప్రసూతీ తోయేన జీవాన్ వ్యససర్జభూమ్యామ్ * ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః * యతో వా ఇమానిభూతానిజాయన్త ఇతి. ఏవం సచేతనస్య జగత ఉత్పత్తివచనాత్ జీవస్యాప్యుత్పత్తిః ప్రతీయతే——నచ వాచ్యం బ్రహ్మణో నిత్యత్వాత్ * తత్త్వమస్యాదిభిశ్చ జీవస్య బ్రహ్మత్వావగమాజ్జీవస్య నిత్యత్వమితి * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్ * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మైక్యేనమాదిభిర్వియదాదేరపి బ్రహ్మత్వావగమాత్తస్యాపినిత్యత్వప్రసక్తేః——అతో జీవోఽపి వియదాదివదుత్పద్యత ఇతి

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (నాత్మాఽశ్రుతేరితి) నాత్మోత్పద్యతే. కుతః. శ్రుతేః * నజాయతే మ్రియతేవావిపశ్చిత్ * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావిత్యాదిభిర్హి జీవస్యోత్పత్తిప్రతిషేధో హి శ్రూయతే. ఆత్మనో నిత్యత్వం చ తాభ్యః శ్రుతిభ్య ఏవావగమ్యతే * నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ * అజో నిత్యశ్శాశ్వతోఽయం పురాణో న హన్యతే హన్యమానే శరీరే ఇత్యాదిభ్యః. అతశ్చ నాత్మోత్పద్యతే. కథం తర్హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపద్యతే. ఇత్థముపపద్యతే- జీవస్యాపి కార్యత్వాత్కార్యకారణయోరనన్యత్వాచ్చ. ఏవం తర్హి వియదాదివదుత్పత్తిమత్త్వమఙ్గీకృతం స్యాత్. నేత్యుచ్యతే- కార్యత్వం హి నామైకస్య ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిః- తజ్జీవస్యాప్యస్త్యేవ. అయాంస్తు విశేషః- వియదాదేరచేతనస్య యాదృశోఽన్యథాభావో న తాదృశో జీవస్య- జ్ఞానసఙ్కోచవికాసలక్షణో జీవస్యాన్యథాభావః- వియదాదేస్తు స్వరూపాన్యథాభావలక్షణః. సేయం స్వరూపాన్యథాభావలక్షణోత్పత్తిర్జీవే ప్రతిషిధ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి- భోగ్యభోక్తృనియన్తౄన్ వివిక్తస్వభావాన్ ప్రతిపాద్య భోగ్యగతముత్పత్త్యాదికం భోక్తరి ప్రతిషిధ్య తస్య నిత్యతాం చ ప్రతిపాద్య భోగ్యగతముత్పత్త్యాదికం భోక్తృగతం చాపురుషార్థాశ్రయత్వమ్. నియన్తరి ప్రతిషిధ్య తస్య నిత్యత్వం నిరవద్యత్వం సర్వదా సర్వజ్ఞత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం కరణాధిపాధిపత్వం విశ్వస్య పతిత్వం చ ప్రతిపాద్య సర్వావస్థయోశ్చిదచితోస్తం ప్రతి శరీరత్వం- తస్య చాత్మత్వం ప్రతిపాదితం- అతస్సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారం బ్రహ్మ. తత్కదాచిత్స్వస్మాద్విభక్తవ్యపదేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరం తిష్ఠతి- త

(ఏకవిజ్ఞానేనేతి) శ్రుతిమాహ (వియదాదేరితి)...............................

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) శ్రుతిమాహ (నజాయత ఇతి) శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (ఆత్మనో నిత్యత్వం చేతి) తాభ్యః- శ్రుతిభ్యోఽవగమ్యమానాత్ నిత్యత్వాచ్చేతి సూత్రార్థః. చోదయతి (కథమితి) పరిహరతి (ఇత్థమితి) పునశ్చోదయతి (ఏవం తర్హీతి) పరిహరతి (నేత్యుచ్యత ఇతి) జీవస్య కార్యత్వం- వియదాదివదుత్పత్త్యనఙ్గీకారశ్చ వ్యాహతావితి శఙ్కాయాం చిదచితోరనుయాయి కార్యలక్షణమాహ (కార్యత్వం హీతి) తర్హి కో విశేష ఇత్యత్రాహ (అయాంస్త్వితి) వియదాదేస్స్వరూపాన్యథాభావలక్షణః- జీవస్య జ్ఞానసఙ్కోచవికాసలక్షణ ఇతి విభాగే కిం ప్రమాణం- జీవస్యాపి స్వరూపాన్యథాభావలక్షణం కార్యత్వం కిం న స్యాత్- బ్రహ్మణోఽపి కార్యత్వాభ్యుపగమాత్ స్వరూపాన్యథాభావాభ్యుపగమే నిర్వికారత్వహానిః- ధర్మాన్యథాభావాభ్యుపగమే జ్ఞానసఙ్కోచస్య కర్మనిమిత్తత్వాత్కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) భోగ్యగతముత్పత్త్యాదికం భోక్తరి ప్రతిషిధ్యతే, నతు స్వాసాధారణమిత్యర్థః. కరణాధిపాధిపాదిశబ్దైశ్శ్రుతయస్స్మారితాః. ఘటకశ్రుత్యర్థమాహ (సర్వావస్థయోరితి) ఆకృత్యధికరణన్యాయం స్మారయతి (అతస్సర్వదేతి) సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరం చేత్- కార్యకారణభావభేదః కథమిత్యత్రాహ (తత్కదాచిదితి) నామరూపవి

త్కారణావస్థం బ్రహ్మ. కదాచిచ్చ విభక్తనామరూపస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరం- తచ్చ కార్యావస్థమ్. తత్ర కారణావస్థస్య కార్యావస్థాపత్తావచిదంశస్య కారణావస్థాయాం శబ్దాదివిహీనస్య భోగ్యత్వాయ శబ్దాదిమత్తయా స్వరూపాన్యథాభావరూపవికారో భవతి- చిదంశస్య చ కర్మఫలవిశేషభోక్తృత్వాయ తదనురూపజ్ఞానవికాసరూపవికారో భవతి- ఉభయప్రకారవిశిష్టే నియన్త్రంశే తదవస్థతదుభయవిశిష్టతారూపవికారో భవతి. కారణావస్థాయా అవస్థాన్తరాపత్తిరూపో వికారః ప్రకారద్వయే ప్రకారిణి చ సమానః. అత ఏవైకస్యావస్థాన్తరాపత్తిరూపవికారాపేక్షయా * యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ మృదాదిదృష్టాన్తో * యథా సోమ్యైకేనేత్యాదినా నిదర్శితః. ఈదృశజ్ఞానసంకోచవికాసకరతత్తద్దేహసమ్బన్ధవియోగాభిప్రాయాః జీవస్యోత్పత్తిమరణవాదిన్యః * ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజతేత్యాద్యాః శ్రుతయః- అచిదంశవత్స్వరూపాన్యథాత్వాభావాభిప్రాయా ఉత్పత్తిప్రతిషేధవాదిన్యో నిత్యత్వవాదిన్యశ్చ * న జాయతే మ్రియతే ఇత్యాద్యాః * నిత్యో నిత్యానామిత్యాద్యాశ్చ శ్రుతయః- స్వరూపాన్యథాత్వజ్ఞానసంకోచవికాసరూపోభయవిధానిష్టవికారాభావాభిప్రాయాః * స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతో బ్రహ్మ * నిత్యో నిత్యానామిత్యాద్యాః పరవిషయాః శ్రుతయః. ఏవం సర్వదా చిదచిద్వస్తువిశిష్టస్య బ్రహ్మణః ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణం చ నామరూపవిభాగాభావాదుపపద్యతే * తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి హి నామరూపవిభాగభావాభావాభ్యాం నానాత్వైకత్వే వదన్తీతి— యే త్వవిద్యోపాధికం జీవత్వం వదన్తి- యే చ పారమార్థికోపాధికృతం- యే చ సన్మాత్రస్వరూపం బ్రహ్మ స్వయమేవ భోక్తృభోగ్యనియన్తృరూపేణ త్రిధాఽవస్థితం వదన్తి- సర్వేష్వప్యేతేఽవిద్యాశక్తేరుపాధిశక్తేర్భోక్తృభోగ్యనియన్తృశక్తీనాం చ ప్రలయకాలేఽవస్థానేఽపి తదానీమేకత్వావధారణం నామరూపవిభాగాభావాదేవోపపాదయన్తి * వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్ * న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి సూత్రాభ్యాం జీవభేదస్య తత్కర్మప్రవాహస్య చానాదిత్వాభ్యుపగమాచ్చ. ఇయాన్విశేషః- ఏకస్యానాద్యవిద్యయా

భాగానర్హసూక్ష్మదశాపత్తిరూపం కారణత్వం- తదర్హస్థూలదశాపత్తిరూపం కార్యత్వం చ తుల్యం చేత్ - కథమత్ర వక్ష్యమాణవిశేషవిషయభూతమవాన్తరవైషమ్యముచ్యత ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) అచితః స్వరూపాన్యథాభావరూపపరిణామిత్వే హేతుమాహ (భోగ్యత్వాయేతి) చితో జ్ఞానసంకోచవికాసరూపకార్యత్వే హేతుమాహ (భోక్తృత్వాయేతి) పరమాత్మనస్తత్తదవస్థచిదచిన్నియమనరూపవికారాస్పదత్వమాహ (ఉభయేత్యాదినా) కార్యత్వం బ్రహ్మణః కథమిత్యత్రాహ (కారణావస్థాయా ఇతి) విశిష్టం కారణం చేత్ - మృత్పిణ్డదృష్టాన్తః కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) యథా మృత్పిణ్డదృష్టాన్తే పార్థివత్వాచేతనత్వాదికం నాపేక్షితం- తథా చిదచిద్విశిష్టత్వం, స్వరూపాన్యథాభావలక్షణవికారాభావం చ బ్రహ్మణి న బాధతే మృత్పిణ్డలోహమణ్యాదిదృష్టాన్తః- అపిత్వనేకవిశేషణవిశిష్టైకద్రవ్యావస్థాన్తరయోగమాత్రే దృష్టాన్తః, రూపాదిమత్త్వాన్మృత్పిణ్డాదేరిత్యర్థః. ఉత్పత్త్యనుత్పత్త్యాదిపరాణాం శ్రుతీనాం విషయవిభాగమాహ (ఈదృశేతి) (అనిష్టవికారాభావాభిప్రాయా ఇతి) అనిష్టశబ్దేన * సోఽకామయత, బహు స్యామిత్యాద్యుక్తేష్టవికారావ్యావృత్తిః. సర్వదా చిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మ చేత్ - ఏకత్వావధారణం కథమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) శ్రుత్యా నామరూపవిభాగతదభావాభ్యాం నానాత్వైకత్వవచనాదిత్యర్థః——(యే త్వితి) సూత్రోక్తత్వాత్- పరైరితి తదభ్యుపగమాదితి హేతుద్వయముక్తం భవతి. తర్హి పరేషాం పక్ష ఏవ స్వీకార్య ఇత్యత్రాహ (ఇయానితి) నియన్త్రంశస్య న భోక్తృత్వమి

బ్రహ్మత్వమేవ ముహ్యతి. అన్యస్యాపారమార్థికానాద్యుపాధినా బ్రహ్మస్వరూపమేవబధ్యతే- ఉపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్. అపరస్య బ్రహ్మైవ విచిత్రాకారేణపరిణమతే, కర్మఫలాని చానిష్టానిభుఙ్క్తే. నియన్తృత్వాంశస్య భోక్తృత్వాభావేపి సర్వజ్ఞత్వాత్స్వస్మాదభిన్నం భోక్తారమనుసన్దధాతీతి స్వయమేవభుఙ్క్తే. అస్మాకంతు స్థూలసూక్ష్మావస్థచిదచిద్వస్తుశరీరంబ్రహ్మ కార్యకారణోభయావస్థాస్థితమపి సర్వదానిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగరమేవ తిష్ఠతే, ప్రకారభూతచిదచిద్వస్తుగతాః అపురుషార్థాస్స్వరూపాన్యథాభావాశ్చేతిసర్వం సమఞ్జసమ్.

ఆత్మాధికరణంసమాప్తమ్.

త్యత్రాహ (నియన్తృంశస్యేతి) ....

సర్వేష్వపివరేషు * అశ్రుతేరితిపదంఛిన్దన్తి. తదియుక్తం * యథాసుదీప్తాత్ * తథాక్షరాద్వివిధాస్సోమ్యభావాః ప్రజాయన్తే ఇత్యాదిశ్రుతిసూచితపూర్వపక్షే ప్రాప్తేసతి * అశ్రుతేరితి హేత్వసిద్ధత్వాత్- కస్యచిదత్రపూర్వపక్షహేతుత్వేనానుక్తత్వాచ్చ * శ్రుతేరితి పదస్యోత్తరత్రానుషఙ్గదర్శనాచ్చ * ఉత్పత్తిశ్రుతేరసమ్భవాదిత్యర్థః * శ్రుతేరితిపృథక్సమాస ఇతి. శ్రవణాదిత్యధ్యాహారేణ యోజనేతి చేన్న- అనుషఙ్గసమ్భవేఽధ్యాహారానుపపత్తేః. కించ బ్రహ్మణఏవాధికృతత్వాదాత్మనాఽవస్థితత్వాత్- బ్రహ్మణశ్చానుత్పత్తికత్వాత్, తదనన్యస్యజీవస్యచానుత్పత్తిరితిచానుపపన్నమ్ * సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మ * బ్రహ్మైవేదంసర్వమ్ * పురుషఏవేదంసర్వమితి * తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదుచన్ద్రమాః తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మతదాపస్సప్రజాపతిరితి * జ్యోతీంషివిష్ణుర్భువనానివిష్ణురిత్యాదిభిఃపృథివ్యాదీనామపిబ్రహ్మానన్యత్వేన హేతోర్వ్యభిచారాత్. నన్వత్రసామానాధికరణ్యంబాధార్థమితిచేత్- జీవసామానాధికరణ్యమపి తథాకింనస్యాత్. తథాసతిజీవస్వరూపనివృత్త్యా శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసానంనస్యాదితిచేన్న- సామానాధికరణ్యస్య వస్తుమాత్రోపలక్షణత్వేపి సహమర్దనివృత్త్యా లిస్యాపురుషార్థవిశ్రాన్తిర్దుష్పరిహరా. అతః పృథివ్యాదివ్యావర్తకం బ్రహ్మానన్యత్వంజీవస్యాసిద్ధం, బ్రహ్మైవావికృతంజీవాత్మనాఽవతిష్ఠతే- వికృతంబ్రహ్మ పృథివ్యాద్యాత్మనా ఽవతిష్ఠతఇతిచేన్న- జీవస్యజ్ఞాతృత్వాత్- ఇచ్ఛాజ్ఞానప్రయత్నవత్త్వం వికారాత్మకమితి భవదభ్యుపగమాచ్చ వికృతత్వావికృతత్వరూపవైషమ్యాభావాత్. సవికారోఽపరమార్థఇతిచేత్- పృథివ్యాదివికారోప్యపరమార్థఇతి పృథివ్యాదేరప్యనుత్పత్తిర్జీవోత్పత్తిర్వాస్యాత్. నను పృథివ్యాదిధర్మిణఏవబాధ్యాః- జీవత్వమాత్రమిహబాధ్యం- అతస్స్వరూపనిత్యత్వమితిచేన్న- పృథివ్యాః పృథివీత్వాదిధర్మవ్యాపకసమానాధికరణత్వాత్ సన్మాత్రస్య- పృథివీత్వాదిధర్మమాత్రస్యైవాపారమార్థ్యాన్నపృథివీస్వరూపబాధఇతివక్తుంశక్యత్వాత్. అహమస్మీఘటోఽస్తీతిజీవస్య ఘటాదేశ్చ సదవ్యతిరేకోప్యవిశేషేణప్రతీయతే. కించ- సత్తావత్పరిశుద్ధజీవస్వరూపం- అనభ్యుపగమాత్. తత్ర కిమన్తఃకరణవిశిష్టంచైతన్యంజీవః- ఉతతదుపలక్షితమ్. ప్రథమేఽన్తఃకరణస్య సృష్టిసంహారవిషయత్వేన తద్విశిష్టరూపస్యాప్యాదిమత్తయా జీవస్యోత్పత్తిప్రతిషేధోఽనుపపన్నః. ద్వితీయే శాఖాగ్రసాహచర్యేణ సహచన్ద్రోదయాదియోరివ ఉత్పత్తిప్రసంగాభావాత్, బ్రహ్మణోనిత్యత్వస్యాన్యత్రసిద్ధత్వాచ్చాధికరణోత్థానంనస్యాత్. శ్రుతివైవిధ్యపరిహారార్థమారమ్భఇతిచేత్- కథంపరిహారః. ఉపాధ్యుత్పత్తిప్రళయావాత్మన్యుపచర్యేతే ఇతీతిచేత్. ఉపాధిశబ్దోయదిదేహపరః- తదా దేహోత్పత్తిప్రళయయోరాత్మన్యుపచరితత్వం * చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్తద్వ్యపదేశోభాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ * ఇతి కృతకరత్వంస్యాత్. అన్తఃకరణపరశ్చేత్-అన్తఃకరణస్యాద్యన్తవత్త్వాత్, కర్తృత్వభోక్తృత్వయోరన్తఃకరణధర్మత్వాభ్యుపగమాదన్తఃకరణప్రళయే బ్రహ్మణోనుపహితత్వాత్తత్ర వాసనాసమ్బన్ధాయోగాత్, పునరకృతాభ్యాగమాదిప్రసంగోదుర్వారః. అనుపహితస్వరూపేపి సర్వవాసనాసమ్బన్ధేభోగసఙ్కరశ్చస్యాత్. కర్తుర్భోక్తుర్జీవస్యాదిమత్త్వం సర్వథాదుష్పరిహారంచ

౮౯ । సూ. జ్ఞోఽత ఏవ. వియదాదివజ్జీవో నోత్పద్యత ఇత్యుక్తం; తత్ప్రసఙ్గేన జీవస్వరూపం నిరూప్యతే. కిం సుగతకపిలాభిమతవజ్జ్ఞానమాత్రమేవాత్మనస్స్వరూపం, ఉత కణభుగభిమతవత్పాషాణకల్పస్వరూపమేవాగన్తుకచైతన్యగుణకం, అథ జ్ఞాతృత్వమేవాస్య స్వ

స్యాత్- అనుపహితస్వరూపైకకర్మత్వసంయోగాత్ తద్వా యుపాధ్యుపహితస్వరూపస్యాదిమత్త్వాచ్చ— ఔపాధికభేదాభావేఽపి స్వరూపభేదేన బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్తయాఽభోక్తృతయా జీవరూపేణ స్థితత్వాదుపహితాకారస్యాదిమత్త్వాచ్చ నిత్యత్వోపపత్తిర్న సమ్భవతి. ఉపాధిభాగత్వేతియా క్షణక్షణే బన్ధమోక్షవ్యవస్థానానియమకర్మసంకరాదిప్రసఙ్గ——అన్యేషాం పక్షేఽపి * అక్షోభ్యాదివత్కల్పనం పూర్వవద్వ్యర్థమ్. సర్గాధికారేషు జీవస్యోత్పత్త్యనభిధానాన్నిత్యత్వమేవాస్యేతి. తథా చ శ్రుతిః * యస్మిన్నిదం సఞ్చవిచైతి సర్వమ్ * స ర్వే ఏత ఆత్మానో వ్యుచ్చరన్తి * యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జీవాన్వ్యససర్జ భూమ్యామితి శ్రుతేః. ఉత్పత్తిమతాం హి విభాగశ్చోపపన్నః- హిమకరకసైన్ధవాదీనాం జలత్వప్రత్యభిజ్ఞానాయోగ్యావస్థాన్తరాపత్తిః- తేషాం బుద్బుదాదీనాం జలత్వప్రత్యభిజ్ఞానయోగ్యత్వేఽపి సంస్థానాన్తరాపత్తిః- విభక్తజలస్య విభాగ ఏవ- నను ఘటాదిష్వప్యేవం, తత్ర కటకాదిస్థానీయాః మహదాదయః- బ్రహ్మధర్మజ్ఞానాద్యననువృత్తేః. తరఙ్గస్థానీయాః జీవాః- జ్ఞానానన్దాదీనామప్యనువృత్తేః. విభక్తజలస్థానీయాశ్చేశ్వరవ్యూహాః- జ్ఞానాద్యనువృత్తేః పూర్ణత్వాత్. నను మేఽపి కటకాదీనాం న విభాగశక్తిరస్తి- కింతు పరిణామశక్తిరేవ- జీవానాం తు విభాగశక్తిరవతిష్ఠతే. ఈదృశవిశేషో జీవస్య నిత్యత్వావినాశిత్వాదిత్యభిప్రాయః. తత్ర బ్రూమః- కింవిభాగశబ్దేన నామరూపవిభాగం వివక్షిత్వా నామరూపవిభాగాభిమానాత్తావిభాగశక్తిరిత్యుచ్యతే- ఉతజీవానాం స్వరూపభేదప్రహాణేన పశ్చాద్భేదప్రాప్తిర్వా వివక్షితా. ఆద్యః పక్షస్త్వనిష్టతమః. ద్వితీయే కటకముకుటాదీనామివ జీవానామాదిమత్త్వం స్యాత్. కటకముకుటాదీనాం ప్రధ్వంసే విభాగశక్తిర్నాస్తి- జీవానాం తు సా ప్రళయేఽప్యస్తీతి చేన్న- కటకాదీనామపి విభాగశక్తిమత్త్వేనావైషమ్యాత్. అత ఏవ హి హేమపిణ్డాత్పునర్విభాగః కటకాదీనాం భవతి. నను పూర్వం కటకోపయుక్తాంశః పశ్చాదపి కటక ఏవోపయుజ్యతే- నను ముకుటాదౌ నియమాభావాత్ స్వవిభాగశక్త్యభావః- జీవానాం తు ప్రతినియతకర్మభోగానుగుణనియమాత్ స్వవిభాగశక్తిరవతిష్ఠత ఇతి చేత్. నహి స్వభేదస్వరూపాణాం పునర్భేదాపత్తౌ స ఏవాయమితి ప్రత్యభిజ్ఞా స్యాత్ ... యజ్ఞదత్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్ స ఏవాయమితి ప్రత్యయస్య భ్రాన్తిరూపతా స్యాత్. కర్మశక్తియోగేన భేద ఇతి చేన్న- సర్వాసాం కర్మశక్తీనాం సర్వాత్మస్వవిశేషాత్ ... నియమానుపపత్తేః. అతస్స్వాభావికస్వరూపభేదే స్థిత ఏవావిభాగాపత్తిర్వక్తవ్యా- అన్యథా ... అతో విభాగశక్తిరవతిష్ఠతే- న స్వరూపభేద ఇత్యనుపపన్నమ్. అతస్స్వరూపభేదనిత్యత్వాత్ ... వ్యవస్థా కార్యా. ఆత్మాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౦ । సూ. జ్ఞోఽత ఏవ. అథ ప్రసఙ్గసంగతిమాహ (వియదాదివదితి) జీవస్వరూపస్య నిరూపణీయత్వప్రసక్త్యైవ- తథాపి శాస్త్రప్రకారనిరూపణత్వాభావాన్న పాదేన సాక్షాత్సంగతిః- అతో వక్ష్యమాణాధికరణవిశేషస్య ప్రసంగాత్సంగతిరిత్యర్థః. తథాఽస్యాధికరణస్య ముఖాన్తరేణ సంగతిరప్యస్తి- జీవస్య ధర్మాన్యథాభావలక్షణో వికారోఽనన్తరమ్భవతి- స్వరూపాతిరేకేణ జ్ఞానాత్మకధర్మాభావాత్. జ్ఞానమేవ హి స్వరూపమిత్యుక్తాత్పక్షే విరోధాత్. సైషా సంగతిస్సూత్రేషు ... కిమిత్యాది, కిం జీవశ్చైతన్యమాత్రవపుః- ఉత జడస్వరూపో వాఽఽగన్తుకచైతన్యః- ఉత స్వతో జ్ఞాతేతి. కిం జ్ఞానమాత్రవపుష్ట్వే జ్ఞానస్వరూపత్వే తద్ధర్మకత్వపరస్సర్వశ్రుతిసామ

రూపమితి. కిం చ క్వచిత్ చిన్మాత్రమితి. శ్రుతిః. తథా హి శ్రుతిః. అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే హి * య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి మాధ్యన్దినపాఠే యస్య స్థానే * యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వాః పఠన్తి, తథా * విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే, కర్మాణి తనుతేఽపి చేతి కర్తురాత్మనో విజ్ఞానమేవ స్వరూపం శ్రూయతే. స్మృతిశ్చ * జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలం పరమార్థతః ఇత్యాదికా. తస్మాదాత్మనో జ్ఞానస్వరూపత్వం ప్రతీయతే ——— కిం చ జీవాత్మనో జ్ఞానత్వే జ్ఞాతృత్వే చ స్వాభావికేఽభ్యుపగమ్యమానే తస్య సర్వగతస్య సర్వదా సర్వత్రోపలబ్ధిప్రసఙ్గాత్, కరణానాం వైయర్థ్యాత్, సుషుప్తిమూర్ఛాదిషు సతోఽప్యాత్మనః చైతన్యానుపలబ్ధే ర్జాగ్రత్సామగ్ర్యాం సత్యాం జ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాదస్య న జ్ఞానస్వరూపత్వం నాపి జ్ఞాతృత్వమ్. ఆగన్తుకమేవ చైతన్యమ్. సర్వగతత్వం చాత్మనోఽవశ్యాభ్యుపేత్యం- సర్వత్ర కార్యోపలబ్ధేః- సర్వత్రాత్మసన్నిధానాభ్యుపగమాచ్ఛరీరగమనేనైవ కార్యసమ్భవే సతి గతికల్పనాయాం ప్రమాణాభావాచ్చ. శ్రుతిరపి సుషుప్తివేలాయాం జ్ఞానాభావం దర్శయతి * నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతానీతి. తథా మోక్షదశాయాం జ్ఞానాభావం దర్శయతి * న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి. జ్ఞానస్వరూపమిత్యాది ప్రయోగస్తు జ్ఞానస్య తదసాధారణగుణత్వేనౌపచారిక ఇతి ......

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జ్ఞోఽత ఏవ) జ్ఞ ఏవ- అయమాత్మా జ్ఞాతృస్వరూప ఏవ. న జ్ఞానమాత్రం నాపి జడస్వరూపః. కుతః (అత ఏవ) శ్రుతేరేవేత్యర్థః * నాత్మాఽశ్రుతేరితి ప్రకృతా శ్రుతిః * అత ఇతి శబ్దేన పరామృశ్యతే. తథా ఛాన్దోగ్యే ప్రజాపతివాక్యే ముక్తాముక్తాత్మస్వరూపకథనే * అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా * మనసైవైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే * సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః * నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమ్. అన్యత్రాపి * న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి. తథా వాజ

జ్ఞస్య- ఉతాగన్తుకచైతన్యజడస్వరూపత్వే- ఉత స్వతో జ్ఞాతృత్వైకరూపత్వే ఇతి. జ్ఞాతృత్వస్య స్వరూపత్వే సర్వత్రోపలబ్ధిః ప్రసజ్యతే- నేతి. తదర్థం కిం జీవస్సర్వగతః-ఉతాణురితి. అణుత్వే విప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణసమ్భవతః - నేతి. ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావ ఉపపద్యతే- నేతి. యదా నోపపద్యతే- తదా విప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణాసమ్భవేన సర్వగతత్వాత్సర్వత్రోపలబ్ధిప్రసఙ్గేన జ్ఞాతృత్వస్య స్వరూపత్వే సర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యాభావాత్. పక్షాన్తరయోరన్యతరత్సిద్ధ్యర్థం కార్యం స్యాత్. యదా ధర్మధర్మిభావ ఉపపద్యతే- తదా విప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణసమ్భవేనాణుత్వే సిద్ధే సర్వత్రోపలమ్భాప్రసఙ్గాత్ సర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యేన జ్ఞాతృత్వస్వరూప ఆత్మేతి సిధ్యతి (చిన్మాత్రమితి) మాత్రచా జ్ఞాతృత్వాదివ్యావృత్తిః. చిన్మాత్రమితి భావప్రధాననిర్దేశః. జ్ఞానత్వమిత్యర్థః (జ్ఞాతృత్వమేవాస్య స్వరూపమితి) జ్ఞాతృత్వం- స్వస్య పరస్య చావభాసప్రతిసమ్బన్ధిత్వమ్. భాసమానవస్తు యస్మై భాతి- స హి జ్ఞాతా- తథాత్వం జ్ఞాతృత్వమ్, అహన్త్వమిత్యర్థః. స్వరూపం- స్వాభావికాకారః * జ్ఞానం యథా సత్యమిత్యాది చ పూర్వపక్షేఽనుసన్ధేయమ్——— అపరస్తు- కణాదమతానుసారీత్యర్థః. (సర్వత్ర కార్యోపలబ్ధేః) బుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యుపలబ్ధేః. దేశాన్తరే భోగ్యవస్తూత్పత్తిశ్చ విభుత్వహేతుః- తదుత్పత్తిరదృష్టసమ్బన్ధాదేవ భవతి- నిరాశ్రయస్య ధర్మాదేస్తత్ర సమ్బన్ధోఽనుపపన్న ఇతి విభుత్వమభ్యుపేత్యమ్ (గతికల్పనాయాం ప్రమాణాభావాచ్చేతి) గతికల్పనపక్షేఽణుత్వం గతిశ్చోభయం కల్ప్యం- ఇతరపక్షే విభుత్వమేవ కల్ప్యమితి కల్పనాలాఘవాద్విభుత్వమేవోపపన్నమితి విభుత్వసమ్భవాదన్యథాసిద్ధం గతేః కల్పకం నాస్తీతి భావః. శ్రుతిమాహ (శ్రుతిరపీతి) ....

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (జ్ఞ ఏవేత్యాది) (అత ఇతి) శ్రుతివ్యక్తిభేదేఽప్యాత్మశబ్దోఽర్థవశాదపేక్షితం వాక్య

సనేయకే * కతమ ఆత్మేతి పృష్ట్వా * యోయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుష ఇతి-తథా * విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్ * జానాత్యేవాయం పురుషః తథా * ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః * ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాః షోడశ కలా ఇతి...

యత్తూక్తం జ్ఞాతృత్వే స్వాభావికే సతి సర్వగతస్య తస్య
సర్వదా సర్వత్రోపలబ్ధిః ప్రసజ్యత ఇతి-తత్రోచ్యతే.

౨౦ ॥ సూ. — ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామ్ — నాయం సర్వగతః- అపి త్వణురేవాయమాత్మా. కుతః. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం శ్రుతేః. ఉత్క్రాన్తిస్తావచ్ఛ్రూయతే * తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వాఽన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్య ఇతి. గతిరపి * యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీతి. ఆగతిరపి * తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ ఇతి. విభుత్వే హ్యేతా ఉత్క్రాన్త్యాదయో నోపపద్యేరన్.................

౨౧ ॥ సూ. — స్వాత్మనా చోత్తరయోః — చశబ్దోఽవధారణే. యద్యపి శరీరవియోగరూపత్వేనోత్క్రాన్తిః స్థితస్యాప్యాత్మనః కథంచిదుపపద్యతే- గత్యాగతీ తు న కథంచిదుపపద్యేతే- అతస్తే స్వాత్మనైవ సంపాద్యే ....

౨౨ ॥ సూ. — నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్ — * యోయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి జీవం ప్రస్తుత్య * స వా ఏష మహానజ ఆత్మేతి మహత్త్వశ్రుతేర్నాణుర్జీవ ఇతి చేన్న (ఇతరాధికారాత్) జీవాదితరస్య ప్రాజ్ఞస్య తత్రాధికారాత్. యద్యప్యుపక్రమే జీవః ప్రస్తుతః- తథాపి * యస్యానువిత్తః ప్రతిబుద్ధ ఆత్మేతి మధ్యే పరః ప్రతిపాద్యత ఇతి తత్సమ్బన్ధీదం మహత్త్వం-న జీవస్య.

౨౩ ॥ సూ. — స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ — సాక్షాదణుశబ్ద ఏవ శ్రూయతే * ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్యో యస్మిన్ ప్రాణః పఞ్చధా సంవివేశేతి. ఉద్ధృత్య మానమున్మానమ్. అణు

విశేషముపస్థాపయతి- ఏతచ్ఛబ్దః ప్రకృతజాతీయపరామర్శీత్యర్థః * మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతే * న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతీత్యాదయో ముక్తాత్మవిషయాః * అన్యోన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః * న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత ఇత్యాద్యనుసంధేయమ్. అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్తూక్తమితి)

౨౦ ॥ సూ. — ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామ్ — (యే వై కే చేతి) ఉత్క్రాన్తిశబ్దానన్తరగతిశబ్దః-ఉత్క్రాన్త్యనన్తరభావిగతిపర ఇతి భావః. అస్మింస్తు సూత్రే శ్రుత్యర్థాపత్తిర్దర్శితా ....

౨౧ ॥ సూ. — స్వాత్మనా చోత్తరయోః — కథంచిచ్ఛబ్దేన తత్రాప్యస్వారస్యం సూచితమ్. అణుత్వగత్యోరుభయోరపి కల్ప్యత్వాత్పరేణ కల్పనాగౌరవముక్తం, తత్ర గమనస్య శ్రుతిసిద్ధత్వే కల్ప్యత్వం నాస్తి అతోఽణుత్వమేవ కల్ప్యమితి న గౌరవమ్. తత్ర విభుత్వకల్పనం శ్రుతివిరుద్ధం- అణుత్వకల్పనం త్వవిరుద్ధమితి భిదేత్యర్థః

౨౨ ॥ సూ. — నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్ — అధికారః- ప్రస్తావః * యస్యానువిత్తః- యస్య- జీవస్య. అనువిత్తః * విద జ్ఞానే-ఉపాస్య ఇత్యర్థః. యద్వా * విద్లృ లాభే-ప్రాప్యః. ప్రతిబుద్ధ ఆత్మా-ప్రాజ్ఞ ఆత్మా

౨౩ ॥ సూ. — స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ — * స్వశబ్దః-అణుశబ్దః. న త్వణుత్వాక్షేపకశబ్ద ఇతి భావః. అణుత్వం గతిశ్చోభయం శ్రౌతమతో న కల్పనాగౌరవమ్. అన్యతరశ్రౌతత్వే చ న కల్పనాగౌరవమిత్యుక్తమ్ * ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామిత్యాదిభిశ్శ్రుత్యర్థాపత్తిర్దర్శితా * స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చేతి శ్రుతిర్దర్శితా * బుద్ధేరాత్మావ

సదృశంవస్త్వాద్ధృత్య తన్మానత్వం-జీవస్యశ్రూయతే * వాలాగ్రశతభాగస్య శతధాకల్పితస్యచ । భాగో జీవస్సవిజ్ఞేయఇతి * ఆరాగ్రమాత్రోహ్యవరోపిదృష్టఇతిచ. అతోఽణురేవాయమాత్మా ....

అథస్యాత్- ఆత్మనోఽణుత్వే సకలశరీరవ్యాపినీ వేదనా

నోపపద్యతఇతి, తత్ర మతాన్తరేణ పరిహారమాహ.

౨౨ ॥ సూ. ⟶ అవిరోధశ్చన్దనవత్ ⟵ యథాహరిచన్దనబిన్దుర్దేహైకదేశవర్త్యపి సకలదేహవ్యాపినమాహ్లాదంజనయతి-తద్వదాత్మాపి దేహైకదేశవర్తీసకలదేహవర్తినీం-వేదనామనుభవతి

౨౩ ॥ సూ. ⟶ అవస్థితివైశేష్యాదితి చెన్నాభ్యుపగమాద్ధృదిహి ⟵ హరిచన్దనబిన్దోర్దేహదేశవిశేషావస్థితివిశేషాత్తథాభావః, ఆత్మనస్తు తన్నవిద్యతఇతి చెన్న- ఆత్మనోఽపి దేహదేశవిశేషే స్థిత్యభ్యుపగమాత్. హృదయదేశేహ్యాత్మనః స్థితిస్స్మర్యతే * హృదిహ్యేషఆత్మా తత్రైతదేకశతం నాడీనామితి, తథా * కతమఆత్మేతియోఽయం * విజ్ఞానమయః ప్రాణేషుహృద్యన్తర్జ్యోతిరితి ఆత్మనో దేశవిశేషస్థితిఖ్యాపనాయ చన్దనదృష్టాన్తః ప్రదర్శితః- వస్తుచన్దనస్య దేశవిశేషాపేక్షా......

ఏకదేశవర్తినస్సకలదేహవ్యాపికార్యకరత్వప్రకారం స్వమతేన హ.

౨౪ ॥ సూ. ⟶ గుణాద్వాలోకవత్ ⟵ వాశబ్దో మతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః- ఆత్మాస్వగుణేనజ్ఞానేన సకలదేహంవ్యాప్యావస్థితః (ఆలోకవత్) యథామణిద్యుమణిప్రభృతీనామేకదేశవర్తినామాలోకోఽనేకదేశవ్యాపీదృశ్యతే- తద్వద్ధృదయస్థస్యాత్మనో జ్ఞానం సకలదేహంవ్యాప్య వర్తతే. జ్ఞాతుఃప్రభాస్థానీయస్యజ్ఞానస్య స్వాశ్రయాదన్యత్రవృత్తిరణిప్రభావదుపపద్యతఇతి ప్రథమసూత్రేస్థాపితం..... ... .

నన్వాత్మాజ్ఞానమాత్రమేవాత్మేతి- తత్కథం జ్ఞానస్య స్వరూపవ్యతిరిక్తగుణత్వముచ్యతే తత్రాహ

౨౫ ॥ సూ. ⟶ వ్యతిరేకోగన్ధవత్తథాచదర్శయతి ⟵ యథా పృథివ్యాః గన్ధస్య గుణత్వేనోపలభ్యమానస్య తతోవ్యతిరేకః- తథాజానమితి జ్ఞాతృగుణత్వేన ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్య

హానస్వరణత్యత్ర బహువ్రీహ్యర్థాపత్తివిరోధాద్వ్యాజావాదిత్వాచ్చ మహాచ్ఛబ్దః ప్రాధాన్యపరః ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) వేదనా-దుఃఖానుభవః. స చానుభవస్యోపలక్షణమిదం

౨౨॥సూ ⟶ అవిరోధశ్చన్దనవత్ ⟵ (వేదనామనుభవతి) వేదనపాకంపచతీతివత్. యద్వా-దుఃఖమనుభవతీత్యర్థః

౨౩ ॥ సూ. ⟶ అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యుపగమాద్ధృదిహి ⟵ (తత్రైతదేకశతం-నాడీనామితి) అనేన ఏకదేశస్థస్య సకలశరీరవ్యాపికార్యకరత్వప్రకారోదర్శితః (నత్వితి) హరిచన్దనస్య హస్తనాసికానయనశ్రోత్రాదిమర్మప్రదేశేషు స్థిత్యాకార్యకరత్వం- నతు హృన్నాలేఇత్యభిప్రాయేణ నతు చన్దనస్యేత్యుక్తమ్... ..

అనన్తరసూత్రావతారమాహ (స్వమతేనేతి) యద్యప్యేకస్మిన్నపయవే దేశవిశేష

స్థిత్యా సర్వత్రకార్యకరత్వం-తథాపి సౌభర్యాదీనాం బహుషుదేహేష్వయవిష్వాత్మనో దేశవిశేషస్థిత్యా కార్యకరత్వంనసిధ్యతీత్యభిప్రాయేణ నిర్వాహాన్తరోక్తిరితిభావః.

౨౪ ॥సూ. ⟶ గుణాద్వాలోకవత్ ⟵ అయుతసిద్ధవిశేషణస్యకథం దేశాన్తరవృత్తిరిత్యత్రాహ(జ్ఞాతురితి)

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వితి)

౨౫ ॥సూ. ⟶ వ్యతిరేకోగన్ధవత్తథాచదర్శయతి ⟵ జానామీతిధర్మధర్మిణోః ప్రకృతిప్రత్యయ

త్మనోఽస్యాతిరేకస్సిద్ధః. దర్శయతిచశ్రుతిః * జానాత్యేవాయం పురుషఇతి.................

౨౮ । సూ. ——పృథగుపదేశాత్—— స్వశబ్దేనైవ విజ్ఞానం విజ్ఞాతుః పృథగుపదిశ్యతే * నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యతఇతి.................................

యత్తూక్తం * యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్ * విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే * జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలమిత్యాదిషు జ్ఞానమేవాత్మేతివ్యపదిశ్యతఇతి-తత్రాహ.

౨౯ । సూ. ——తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యపదేశఃప్రాజ్ఞవత్—— తుశబ్దశ్చోద్యంవ్యావర్తయతి (తద్గుణసారత్వాత్) విజ్ఞానగుణసారత్వాత్ ఆత్మనోవిజ్ఞానమితివ్యపదేశః. విజ్ఞానమేవాస్య సారభూతోగుణః. యథా ప్రాజ్ఞస్యానన్దస్సారభూతోగుణఇతి ప్రాజ్ఞఆనన్దశబ్దేనవ్యపదిశ్యతే *యదేషఆకాశఆనన్దోనస్యాత్ * ఆనన్దోబ్రహ్మేతివ్యజానాదితి- ప్రాజ్ఞస్యహ్యానన్దస్సారభూతోగుణః,* సఏకోబ్రహ్మణఆనన్దః * ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వాన్ నబిభేతికుతశ్చనేతి. యథావా * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతివిపశ్చితః ప్రాజ్ఞస్యజ్ఞానశబ్దేన వ్యపదేశః * సహబ్రహ్మణావిపశ్చితా * యస్సర్వజ్ఞఇత్యాదిషు ప్రాజ్ఞస్య జ్ఞానం సారభూతోగుణఇతి విజ్ఞాయతే ....

౩౦ । సూ. ——యావదాత్మభావిత్వాచ్చ నదోషస్తద్దర్శనాత్—— విజ్ఞానస్య యావదాత్మభావిధర్మత్వాత్తేన తద్వ్యపదేశోనదోషః- తథాచ ఖణ్డాదయోయావత్స్వరూపభావిగోత్వాదిధర్మశబ్దేన గౌరితివ్యపదిశ్యమానాదృశ్యన్తే. స్వరూపనిరూపణధర్మత్వాదిత్యర్థః. చకారాత్ జ్ఞానవదాత్మనోపి స్వప్రకాశత్వేన విజ్ఞానమితి వ్యపదేశేనదోషఇతిసముచ్చినోతి.....................

యచ్చోక్తం-సుషుప్త్యాదిషు జ్ఞానాభావాత్ జ్ఞానస్య నస్వరూపానుబన్ధిధర్మత్వమితి-తత్రాహ.

౩౧ । సూ. ——పుంస్త్వాదివత్త్వస్యసతోఽభివ్యక్తియోగాత్—— తుశబ్దశ్చోద్యావకాశాన్నివృత్త్యర్థః. అస్యజ్ఞానస్య సుషుప్త్యాదిష్వపి విద్యమానస్య జాగర్యాదిష్వభివ్యక్తేస్సంభవాత్ స్వరూపానుబన్ధిధర్మత్వోపపత్తిః (పుంస్త్వాదివత్) యథా పుంస్త్వాద్యసాధారణస్య ధాతో

యబాల్యయోస్సద్భావనుభవోదర్శితః * తథాచేతిసూత్రఖణ్డంవ్యాచష్టె (దర్శయతిచేతి) ....

౨౮ । సూ. ——పృథగుపదేశాత్—— పూర్వసూత్రే సురభికుసుమమితివద్విశిష్టవాచినా శబ్దేన విశేష్యాద్విశేషణతయా వ్యతిరేకఉక్తః- అత్రతు విశేషణవిశేష్యయోః పృథక్ఛబ్దేనాభిధానమితిభిదా ......

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్త్వితి)

౨౯ । సూ. ——తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యపదేశఃప్రాజ్ఞవత్—— సారశబ్దేనప్రధానత్వంవివక్షితమ్. తచ్చయావదాత్మభావిత్వం.ఆనన్దజ్ఞానయోర్గుణత్వప్రదర్శనార్థం*సఏకోబ్రహ్మణఆనన్దః*యస్సర్వజ్ఞః*విపశ్చితేత్యాదిశ్రుతిరుదాహృతా గుణవాచిశబ్దేన గుణ్యభిధానం లాక్షణికమిత్యత్రాహ.

౩౦ । సూ. ——యావదాత్మభావిత్వాచ్చనదోషస్తద్దర్శనాత్—— నహి గోత్వాదయోయావదాత్మభావిన ఇత్యత్రాహ (స్వరూపనిరూపణేతి) అణుత్వాదయోపిహి యావదాత్మభావినఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థంచ స్వరూపనిరూపణధర్మత్వాదిత్యుక్తమ్. స్వరూపం ధర్మిస్వరూపంఆత్మశబ్దః స్వరూపపరఇత్యర్థః.చకారార్థమాహ(చకారాదితి)

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యచ్చోక్తమితి)

౩౧ । సూ. ——పుంస్త్వాదివత్త్వస్యసతోఽభివ్యక్తియోగాత్—— (జాగర్యాదిష్వితి)అత్రాది

ర్బాల్యావస్థాయాం సతోఽప్యనభివ్యక్తస్య యువత్వేఽభివ్యక్త్యా పుంస్త్వవత్తద్వత్త్వేన కాదాచిత్క్యం భవతి. సప్తధాతుమయత్వం హి శరీరస్య స్వరూపానుబన్ధి * తత్ర సప్తధాతుత్రిమలం ద్వియోనిచతుర్విధాహారమయం శరీరమితి శరీరస్వరూపవ్యపదేశాత్. సుషుప్త్యాదిష్వప్యహమర్థః ప్రకాశత ఇతి ప్రాగేవోక్తమ్. తస్యావిద్యమానస్య జ్ఞానస్య విషయగోచరత్వం జాగర్యాదావుపలభ్యతే. ఏతే చాత్మనో జ్ఞాతృత్వాదయో ధర్మాః ప్రాగేవోపపాదితాః. అతో జ్ఞాతృత్వమేవ జీవాత్మనస్స్వరూపమ్. స చాయమాత్మాఽణుపరిమాణః * న ప్రేత్య సంజ్ఞాఽస్తీత్యపి న ముక్తస్య జ్ఞానాభావ ఉచ్యతే- అపి తు * ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి సంసారదశాయాం యద్భూతానువిధాయిత్వప్రయుక్తం జన్మనాశాదిదర్శనం- తన్ముక్తస్య న విద్యతే * న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతాం సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశః * నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమ్ * మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యశ్శాస్త్రార్థాత్ ....

సంప్రతి జ్ఞానాత్మవాదే తస్య సర్వగతత్వే దూషణమాహ.

౩౧ ॥ సూ. —నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగోఽన్యతరనియమో వాఽన్యథా.— అన్యథా సర్వగతత్వపక్షే తస్య జ్ఞానమాత్రత్వపక్షే చ నిత్యముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధీ సహైవ ప్రసజ్యేయాతామ్ (అన్యతరనియమో వా) ఉపలబ్ధిరేవ వా నిత్యం స్యాత్, అనుపలబ్ధిరేవ వా. ఏతదుక్తం భవతి, లోకే తావద్వర్తమానయోరాత్మోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోరయం జ్ఞానాత్మా సర్వగతో హేతుస్స్యాత్- ఉపలబ్ధేరేవ వా- అనుపలబ్ధేరేవ వా. ఉభయహేతుత్వే సర్వదా సర్వత్రోభయం ప్రసజ్యేత, యద్యుపలబ్ధేరేవ- సర్వస్య సర్వదా సర్వత్రానుపలమ్భో న స్యాత్. అథానుపలబ్ధేరేవ- సర్వదా సర్వత్రోపలబ్ధిర్న స్యాదితి, అస్మా

శబ్దేన స్వప్నదశా వివక్షితా. పుంస్త్వశబ్దేన ధాతుర్లక్షితః. ఆదిశబ్దేన యోషిత్త్వాద్యుపలక్షణమితి గమ్యతే. హాస్యేన నాస్తీత్యాశఙ్క్యాహ (సప్తధాతుమయత్వం హీతి) జ్ఞానస్యోపలబ్ధిర్విషయసమ్బన్ధసాపేక్షేత్యుక్తం భవతి. విద్యమానస్యానభివ్యక్తస్య కదాచిదభివ్యక్తిమాత్రే దృష్టాన్తోఽయమ్. విషయసమ్బన్ధార్హత్వం ప్రకాశార్హత్వం చ తదానీమప్యస్తీతి న స్వయం ప్రకాశత్వహానిః. ఏవం స్వయం ప్రకాశస్వరూపజ్ఞానోపలబ్ధేర్విషయసమ్బన్ధసాపేక్షత్వే అహమర్థస్యాపి తథాత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (సుషుప్త్యాదిష్వపీతి) (తస్యేతి) విషయసమ్బన్ధ ఉపలబ్ధిశ్చ జాగర్యాదావిత్యర్థః. అహం ప్రత్యయగోచరత్వే జడత్వాదిప్రసంగమాశఙ్క్యాహ (ఏతే చాత్మన ఇతి) నిత్యోపలబ్ధ్యాద్యప్రసంగార్థమాహ (స చాయమితి) (న ప్రేత్యేతి) దేహాత్మాభిమానభ్రమో నాస్తీత్యర్థః ....

(సంప్రతీతి) జ్ఞానాత్మవాదే విభుత్వపక్షే దూషణం, జడాత్మవాదే విభుత్వే చ దూషణముభయం సూత్రవివక్షితం- వ్యాఖ్యాస్యతే చ. తత్ర ప్రథమపక్షే దూషణం ప్రతిజానీతే (సంప్రతీతి)

౩౧ ॥ సూ. —నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగోఽన్యతరనియమో వాఽన్యథా— నిత్యోపలబ్ధిః ప్రసజ్యతాం- కథం నిత్యానుపలబ్ధిప్రసంగః- ఉభయప్రసంగో వా కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) వికల్పశిరస్త్రయాభిప్రాయేణ దూషణత్రయముచ్యత ఇత్యర్థః (లోకే తావదితి) ఆత్మా కుత్రచిదుపలభ్యతే, నగజ్జాతిరాదిమానుపలభ్యతే, ఏవం విద్యమానయోరుపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోరుభయోరపి హేతుస్స్యాదిత్యేకశిరః (ఉపలబ్ధేరేవ వా అనుపలబ్ధేరేవ వేతి) అత్రాపి హేతుస్స్యాదిత్యనువర్తతే. ఏవం శిరస్త్రయం వివక్షితమ్. కిముపలబ్ధిరేవ స్వరూపం- ఉతానుపలబ్ధిరేవ- ఉతోభయమిత్యర్థః. హేతుశబ్దప్రయోగో హేత్వన్తరనైరపేక్ష్యార్థః. ఉక్తదూషణస్య సర్వజ్ఞాస్పర్శిత్వమాహ (అస్మాకమి

కం శరీరస్యాన్తరేవావస్థితత్వాదాత్మనస్తత్రైవోపలబ్ధిర్నాన్యత్రేతి వ్యవస్థాసిద్ధిః. కరణాయత్తోపలబ్ధే
ఽపి సర్వేషామాత్మనాం సర్వగతత్వేన సర్వైః కరణైస్సర్వదా సంయుక్తత్వాదదృష్టాదేరప్యనియమా
దుక్తదోషస్సమానః. ——జ్ఞాధికరణం సమాప్తమ్——

(శ్రు) ఇదానీం పక్షే విభుత్వే దూషణమాహ (కరణాయత్తేతి) (అదృష్టాదేరప్యనియమాదితి) తత్తత్కర్మానుష్ఠానహేతు
భూతశరీరాణాం సర్వాత్మసాధారణత్వాదదృష్టానియమ ఇత్యర్థః (ఉక్తదోషస్సమాన ఇతి) కరణాదికం కిముపలబ్ధేర్హే
తుః- ఉతానుపలబ్ధేః- ఉభయోరితి వికల్ప్య పూర్వవద్దూషణం వ్యక్తమితి భావః..................

పరేషాం సూత్రాక్షరాణ్యన్యథా-ద్రష్టృశబ్దస్యేవ జ్ఞశబ్దస్య జ్ఞప్తివాచిత్వాభావాత్ * ధీరో మనీషీ జ్ఞః ప్రాజ్ఞః ఇ
త్యభిధానవిదః * అత ఏవ-ఉపపన్నస్తద్వ్యావృత్తబ్రహ్మణ ఏవోపాధినా జీవభావేనావస్థానాత్తస్య చ చైతన్యస్వరూ
పత్వాదితి వ్యాఖ్యానమపేక్షితమ్. ఏతచ్ఛబ్దేన సాధ్యతయా ప్రకృతానుత్పత్తిపరామర్శాత్తస్యాస్సాక్షాదేవజ్ఞానస్వరూ
పత్వసాధకత్వాభావాత్తదుపపాదకబ్రహ్మానన్యత్వం- తేన బ్రహ్మప్రతిపాదకవాక్యజాతం- తేన తస్య జ్ఞానస్వరూపత్వం
చ లక్షయిత్వా తేన పరిమాణస్యోపపాదనీయత్వాత్. సాధకతయా ప్రకృతశ్రుతిపరామర్శిత్వం తు యుక్తం- ప్రకృత
త్వావిశేషేఽపి పూర్వసూత్రోక్తపక్షవ్యపేక్షతుల్యార్థేన ప్రత్యయేన సాధకవిషయస్య ప్రకృత్యర్థసామ్యస్య చ జ్ఞాప్యమానత
యా యోగ్యతావశాచ్ఛ్రుతివిశేషే ప్రతిపన్నే తస్యా వ్యవధానేన జ్ఞానస్వరూపతాప్రతిపాదనే విలమ్బితార్థతాభా
వాచ్చ. జ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వసాధ్యజ్ఞాతృత్వవాదినీనాం ధర్మధర్మిభేదనిర్దేశపరాణాం ధర్మనిత్యత్వవాదినీనాం *
జానాత్యేవాయం * అవినాశీ వా అరేఽయమాత్మానుచ్ఛిత్తిధర్మేత్యేవమాదీనాం శ్రుతీనాం బాధో దుస్తరః. తత్రానుచ్ఛి
త్తిరేవ ధర్మతయా వివక్షితా * అవినాశిత్యనేన పునరుక్తిప్రసంగాత్. అతఉచ్ఛేదరహితజ్ఞానధర్మకత్వం వివక్షితమ్——అ
పరైస్తు * అత ఏవ తిపదం శ్రుతిభ్య ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. తదప్యవిరుద్ధమ్. శ్రుతేరితి తు వ్యాఖ్యానం తతోఽప్యుచితం-
ఉత్తరసూత్రోక్తాయాః పఞ్చమ్యా అన్వయసామర్థ్యేన శ్రుతేరితి పదానుషఙ్గస్య సూత్రకృతాఽభిప్రేతత్వావగమాత్. న
హ్యుత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం శ్రుతిభ్య ఇత్యన్వయో ఘటతే. శ్రుతిభ్య ఇత్యధ్యాహారేతు ఘటతే- అధ్యాహారసాకాఙ్క్షపదా
నుషఙ్గాదపి నిరపేక్షపదానుషఙ్గో హి యుజ్యతే * అత శ్రుతేరితి పదస్యానుపపత్తిశ్చ పూర్వమేవదర్శితా——అన్యేతు
యదేవం జ్ఞానమేవ నిత్యం ప్రతియోగి ఏవ- కింతు విభాగశక్త్యవశేష ఏవ - అత ఏవ జ్ఞత్వమపి సిద్ధం- తస్యామవస్థా
యాం * యద్వై తన్న పశ్యతి పశ్యన్వై తన్న పశ్యతీతి జ్ఞతావినాశిత్వవచనమపి హీతి వ్యాచక్షతే. తదపి కస్యాన్తరసా
కాఙ్క్షహేతూపస్థాపకప్రాప్యపి తద్విలమ్బనాపేక్షహేతూపస్థాపకత్వస్య న్యాయ్యతయా ప్రత్యుక్తమ్. ప్రళయే విభాగ
శక్త్యవశేషావస్థానం హి న సాక్షాదేవ జ్ఞానస్వరూపత్వసాధకం- కింతు ప్రళయవిషయశ్రుత్యుపస్థాపనద్వారేణ. కించ
జ్ఞాననిత్యత్వం చైవముపపాదయన్తి- సర్వాస్వవస్థాసు జ్ఞాతా దర్పణ ఇవ నవనీతపిణ్డాత్ ఘృతమివ పురుషాద్విభజ్యన్తే
తేన న ఉపయుజ్యన్తే చ- అతో జ్ఞాననిత్యత్వే న కారకవైయర్థ్యమితి. తత్ర కించిద్విమర్శనీయం- కిం నవనీతపిణ్డస్యేవాత్మ
నః స్వరూపైకదేశ ఏవ విభజ్యమానో విషయేషు ప్రసర్పతి సఙ్కుచతి చ- ఉత తదపృథక్సిద్ధం జ్ఞానతయా తత్సజాతీయం
ద్రవ్యాన్తరమితి. యది ప్రథమః పక్షః పరిగృహ్యతే- తత్ర బ్రూమః. అణుత్వం తావద్భవదభిమతం- తత్స్వరూపాద్విభ
క్తస్య వ్యాపిత్వమపి స్యాత్ కిమాత్మైకదేశః- ఉత కృత్స్న ఆత్మా. కృత్స్న ఆత్మా చేత్- చన్ద్రగ్రహణవేళాయాం శరీరం ని
రాత్మకం స్యాత్- యద్యేకదేశః ప్రసృతః- స ఏవ ఖండితః ప్రసృతః న పునరేతి, ఆత్మాపి శరీరాద్బహిరాకృష్టస్స్యాదితి
శరీరం నిరాత్మకం స్యాత్. యది ఖండితోఽపి న స్యాత్- మృత్పిండవిశీర్ణధూళీపటలవన్న పునరేయాత్. తదానీమాత్మై
కదేశహానిస్స్యాత్. ఏవం త్రిచతురపర్యాయైరాత్మోచ్ఛిత్తిస్స్యాత్- అనుచ్ఛేదేవాజ్వాలాయా ఇవ ప్రతిక్షణోత్పత్తి

రాత్మనస్స్యాత్. యద్యఖండితమేవ ప్రసృతం పునస్సఙ్కుచతి—ఘటగృహాదిదశాయాం ఘటగృహాద్యపూర్వప్రసృతమపి వాంశః ప్రసర్పతి—ఉత ప్రాక్ప్రసృతాంశే శరీరస్థే పూర్వం శరీరస్థాంశః పశ్చాత్ప్రసర్పతి. ద్వితీయే చేత్ ధర్మధర్మిభావావ్యవస్థానా చ్ఛరీరస్థస్యైవ ధర్మిణోఽహంప్రత్యయవేద్యస్యాత్మత్వాద్ధర్మిత్వాత్—విషయసమ్పృక్తజ్ఞానానామిచ్ఛాదీనామివ స్వస్మై భాసమానత్వాభావాచ్చ ప్రత్యక్త్వాప్రత్యక్త్వధర్మధర్మిత్వాదీనామంశభేదేనానియతత్వాత్తాత్మాంశస్య కదాచిదనాత్మత్వమ్, ప్రత్యగంశస్య కదాచిత్పరాక్త్వమ్. ధర్మిణ ఏవ కదాచిత్స్వధర్మత్వం చ స్యాత్. తతశ్చ కటకముకుటాదీనామివ అహమర్థస్య కర్తృభోక్తృత్వాదిమత్త్వం స్యాత్—అహమర్థస్యైవ కర్తృత్వభోక్తృత్వయోగాత్—అహమ్భావస్య చాత్మస్వరూపప్రదేశవృత్తిత్వాచ్చ. యది ప్రథమః పక్షోఽవలమ్బ్యతే—తర్హి ప్రసర్పణాప్రసర్పణరూపవిరుద్ధస్వభావద్వయత్వాద్ధర్మధర్మిణోర్భిన్నద్రవ్యత్వం అన్యధర్మజ్ఞానస్య అన్యం ప్రతి ధర్మత్వాభావాదప్రసక్తిర్ధర్మత్వం, తస్య చ సఙ్కోచవికాసభాక్త్వం చాభ్యుపగన్తవ్యం, తథా సతి ధర్మాన్యథాభావరూపావస్థాపత్తిరుత్క్రాన్త్యాది—స్వరూపాన్యథాభావాభావాన్నిత్యత్వమిత్యపి ద్రవ్యపక్ష ఏవాస్థేయమ్— *ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామ్ ఇత్యాదిసూత్రగణమధికరణాన్తరం ప్రత్యవ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్—జ్ఞత్వచిన్తోపయోగిత్వాత్ పరిమాణచిన్తనస్య, ఉపయోగస్య ఫలఫలిభావే దర్శితః. తత్ర పరేఽణుత్వం పూర్వపక్షీకృత్య విభుత్వమేవ సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర న తావదియం పరబ్రహ్మవిషయా చిన్తా—తద్విభుత్వస్య ప్రాగ్వ్యాప్త్యధికరణసిద్ధత్వాత్—అల్పపరిమాణశ్రుతీనాం చ *నిచాయ్యత్వాదేవమ్ ఇత్యనేన కృతనిర్వాహత్వాచ్చ శఙ్కానుత్థానాత్. జీవవిషయేఽణుత్వస్య పూర్వపక్షీకరణమయుక్తం—అణుత్వశ్రుతీనాం నిరవకాశత్వప్రసఙ్గాత్. ఔపాధికాణుత్వవిషయత్వం తాసామితి చేత్. కిమణుత్వం యావజ్జీవభావమవతిష్ఠతే—ఉత న. ప్రథమే యావచ్ఛరీరభావభావినో మాధ్యమత్వస్యైవ యావద్ద్రవ్యభావినోఽణుత్వస్యౌపాధికత్వమయుక్తమ్. ద్వితీయే జీవభావస్యామోక్షస్థాయిత్వం న సిధ్యేత్. తతశ్చ దేహాన్తరాణామనారమ్భస్స్యాత్. జీవభావనివృత్తిరేవ హి మోక్షః. అవచ్ఛేదకోపాధ్యపగమే బ్రహ్మతాపన్నస్య పునరుపాధ్యన్తరేణ జీవభావాపత్తౌ ఘటాగమాపాయితయా ఘటచ్ఛిద్రస్యేవాదిమత్త్వం జీవస్య ప్రసజేత్. నన్వుపాసనార్థమల్పపరిమాణత్వం పూర్వం నిరూపితం, అతో బ్రహ్మణో జీవభావేనాణుత్వస్య స్వాభావికత్వనిరాకరణమధికరణకృత్యమితి చేన్న—ఉపాధ్యసమ్భవాత్. న తావదవిద్యా—తస్యా అణుత్వాభావేన తదవచ్ఛిన్నస్యాప్యణుత్వానుపపత్తేః. యద్యధ్యవసాయాదివృత్తిభేదేన బుద్ధ్యాదిశబ్దవాచ్యం మనః—బుద్ధ్యాఖ్యం మహత్తత్త్వం వోపాధిః—తర్హి * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః * మహానవ్యక్తే లీయత ఇత్యాదిశ్రుత్యవగతాన్మనఆదిసర్గాత్పూర్వం జీవభావాభావాత్ జీవస్యాదిమత్త్వం స్యాత్. నను యథా త్వన్మతే జీవాత్మధర్మభూతస్య జ్ఞానస్య విభోరపి కర్మణాఽత్యన్తసఙ్కోచః ప్రళయదశాయాముపపద్యతే—తథా కృత్స్నప్రళయదశాయామన్తఃకరణాద్యభావేఽపి కర్మకృతమణుత్వం జీవస్య సమ్భవతీతి చేత్. న—అవచ్ఛేదకాభావవద్ద్రవ్యస్య సఙ్కోచసమ్భవప్రతిజ్ఞాపరిహారాయోగాత్. స్వతో వికాసశక్తియుక్తస్య ధర్మభూతస్య జ్ఞానస్య వికాసప్రతిబన్ధకం కర్మాభ్యుపగమ్యతే—న తు నిఃసితస్యైకదేశావచ్ఛేదకమిష్యతే. త్వన్మతే తు సర్వగతస్యైవ సతో బ్రహ్మణః క్వచిత్ప్రదేశేఽణుత్వమవచ్ఛేదకపరిమితద్రవ్యసాపేక్షం వికాసప్రతిబన్ధకేన కర్మణా న సమ్పద్యతే. అత ఆమోక్షస్థాయినః కస్యచిదుపాధేరసమ్భవాజ్జీవాణుత్వస్యౌపాధికత్వమయుక్తమ్. కిఞ్చ * వాలాగ్రశతభాగస్య * ఆరాగ్రమాత్ర ఇత్యాదిష్వణుత్వశ్రుతిషూపాధిర్న శ్రూయతే—యథా పరమాత్మనో విభుత్వశ్రుతిషు. తస్య చాణుత్వముపాధిపూర్వకముచ్యతే *ఏష ఆత్మాన్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేరిత్యాదిషు. అత ఉపాధ్యనుక్తేః పరమాత్మవిభుత్వవజ్జీవాణుత్వమపి నౌపాధికం యుక్తమ్. కిఞ్చ * ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్య ఇత్యణుపరిమాణస్య ముముక్షువేదితవ్యత్వశ్రవణాచ్చాణుత్వం స్వాభావికమ్. న హ్యౌపాధికాకారో జీవస్య స్థూలత్వాదివచ్ఛోకమోహాదివచ్చ ముముక్షోరనుసన్ధేయః. * తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీత్యత్రాత్మశబ్దస్య

విషయత్వాద్విషయత్వాత్తస్య విష్ణుమనార్హత్వాదవగమాచ్చాణుత్వం స్వాభావికమ్. నహ్యాత్మశబ్ద ఉపాధిసంసృష్టవ
[illegible]- లక్షణా ప్రసంగాత్. ఉపాధీనాం జీవస్యచ పృథక్పృథగుత్క్రమణశ్రవణాచ్చాణుత్వం నిరుపాధికమ్ * తముత్క్రా
మన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి హి శ్రూయతే. మనశ్చ
ప్రాణశబ్దవాచ్యేష్వన్తర్భూతమ్ * దశమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇతి శ్రుతేః. మనోవ్యతిరిక్తా బుద్ధిర్ణ ఉత్క్రాన్త
పాధిరితి చేత్. బుద్ధిర్వాఽన్యద్వా యత్కించిదుపాధిర్వోచ్యతాం- తత్కిం మనోవ్యతిరూపం- ఉత తతోఽన్యత్ వా స్తరమ్.
ఆద్యే మనసః పృథగుత్క్రాన్తిరస్మిన్ జ్ఞేయస్య తద్వృత్తిత్వేఽపి పృథగుత్క్రాన్తిస్సిద్ధా. తత్త్వాన్తరత్వేచ సమష్టిరూప
స్య తస్యాణుత్వాభావాన్నోపాధిత్వమ్. వ్యష్టిరూపత్వేచ దేహసంఘాతతదాశ్రయతదాశ్రితేష్వన్యతమేన భవితవ్యమ్
సఙ్ఘాతరూపత్వే తస్యాణుత్వాభావాదనుపాధిత్వమ్. దేహాశ్రయతయా జీవోపకరణత్వే ముఖ్యప్రాణాన్తర్భావాత్తతః
పృథగుత్క్రాన్తిస్సిద్ధిః. దేహాశ్రయజీవోపకరణత్వే ప్రాణశబ్దవాచ్యేష్వన్తర్భావాత్తతః పృథగుత్క్రమణం సిద్ధమ్. కిం
[illegible] కింతు నిరుపాధికస్వరూపస్యాణుత్వవైశిష్ట్యావగమా
[illegible] సతు బద్ధః- ఆత్మశబ్దో హ్యాత్మమాత్రవాచీ- సతూపా
[illegible] ఇతి శ్రుతిరణుత్వస్యౌపాధికత్వమవగమయతీతి చేత్. న * సఇత్యణుత్వ
[illegible] వర్ణనీయత్వాత్. వసుమాత్రపరత్వే హి తచ్ఛబ్దస్య
[illegible] పరామర్శ్యమర్హతి. విశేషణప్రాధాన్యేఽపి స్వారస్యం న
స్యాత్. [illegible] కల్పత ఇ
[illegible] సఙ్కోచాయోగాత్. బాల్యయావ
[illegible] ఇహతు గత్యన్తరసద్భావాత్తదనుపపన్నమ్. గ
[illegible] శ్రుతిసఙ్కోచోఽవిఫలః, తథాహి- పూ
[illegible] స్వరూపశైథిల్యేన మృత్పిణ్డస్యేవ ప్రస
[illegible] ప్రథమం తావదశాబ్దత్వాదనుపపన్నమ్. నహి దే
[illegible], అపితు స్వస్య దేవత్వజాతియోగ ఏవ, ఆరోగ్యత్వాయ కల్ప
[illegible], కింతు స్వస్యారోగ్యగుణయోగ ఏవ, ఏవమానన్త్యశబ్దోఽపి
[illegible] సతు వస్త్వన్తరం తన్నైర్యాపత్తిం భేదనివృత్తిం వా- ప్రకృత్యంశస్య
[illegible] * సంయుక్తమేతత్ క్షరమక్షరం చ నిత్యో నిత్యానామితి నిత్యత్వాక్షరత్వశ్రు
తివిరోధాత్ [illegible] ఉపపన్నమ్. అతస్స్యపచయాపచయవిరహస్య ప్రామాణికత్వాత్ స్వ
రూపసఙ్కోచ [illegible] ఏకస్మిన్ శరీరే కృత్స్నస్య బ్రహ్మణో వేష్టితత్వేన
శరీరాన్తరస్య [illegible] జీవబహుత్వమిచ్ఛ
[illegible] కల్పనాగౌరవమపి న దోషః. సత్యం ఇహతు తదన్యథా
సిద్ధేః కల్పనమయుక్తమ్. అణుత్వోపాధ్యపచ్ఛన్నస్యైవ దేహాన్తరావస్థితస్య జీవస్యాఙ్గుష్ఠపరిమాణత్వం శ్రూయతే *
ప్రాణాధిపస్సఞ్చరతి స్వకర్మభిరఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప ఇతి- తథా * అస్య సోమ్య మహతో వృక్షస్య మూలే హ
న్యాద్ [illegible] జీవేనానుప్రవిష్టత్వం చోక్త్వా * అస్య యదేకాం శా
ఖాం జీవో జహాతి సా శుష్యతి ద్వితీయాం జహాత్యథ సా శుష్యతి సర్వం జహాతి సర్వం శుష్యతీతి పాణిపాదాదిషు జీవావస్థా

నిష్కృష్టాత్మవిషయత్వాత్తస్య నిష్క్రమణార్హత్వావగమాచ్చాణుత్వంస్వాభావికమ్. నహ్యాత్మశబ్ద ఉపాధిసంసృష్టవరః- లక్షణా ప్రసంగాత్. ఉపాధీనాం జీవస్యచ పృథక్పృథగుత్క్రమణశ్రవణాచ్చాణుత్వంనిరుపాధికమ్*తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తంసర్వే ప్రాణాఅనూత్క్రామన్తీతిహిశ్రూయతే. మనశ్చ ప్రాణశబ్దవాచ్యేష్వన్తర్భూతమ్ * దశమేపురుషే ప్రాణాఆత్మైకాదశఇతిశ్రుతేః. మనోవ్యతిరిక్తాబుద్ధిరణుత్వోపాధిరితిచేత్, బుద్ధిర్వాఽన్యద్వా యత్కిఞ్చిదుపాధిత్వేనోచ్యతాం- తత్కిం మనోవృత్తిరూపం- ఉతతత్త్వాన్తరమ్. ఆద్యే మనసః పృథగుత్క్రాన్తిశ్రవణాజ్జీవస్య తద్వృత్తితోఽపి పృథగుత్క్రాన్తిస్సిద్ధా. తత్త్వాన్తరత్వేచ సమష్టిరూపస్య తస్యాఽణుత్వాభావాన్నోపాధిత్వమ్. వ్యష్టిరూపత్వేచదేహసంఘాతతదాశ్రయతదాశ్రితేష్వన్యతమేనభవితవ్యమ్ సఙ్ఘాతరూపత్వే తస్యాఽణుత్వాభావాదనుపాధిత్వమ్. దేహాశ్రయతయాజీవోపకరణత్వే ముఖ్యప్రాణాన్తర్భావాత్తతః పృథగుత్క్రాన్తిసిద్ధిః. దేహస్థతయాజీవోపకరణత్వే ప్రాణశబ్దవాచ్యేష్వన్తర్భావాత్తతఃపృథగుత్క్రమణంసిద్ధమ్.కించ నకేవలముపాధ్యసక్తేరేవాణుత్వస్య స్వాభావికత్వావగమః- కింతు నిరుపాధికస్వరూపస్యాణుత్వవైశిష్ట్యావగమాచ్చ తదవగమః * ఏషోఽణురాత్మేత్యాత్మాప్యణుత్వేనవిశిష్యతే- నతుబద్ధః- ఆత్మశబ్దోహ్యాత్మమాత్రవాచీ- నతూపాధిసంసృష్టవాచీ. నను * సచానన్త్యాయకల్పతఇతి శ్రుతిరణుత్వస్యౌపాధికత్వమవగమయతీతిచేత్. న * సఇత్యణుత్వవిశిష్టంజీవం పరామృశ్య విధీయమానస్యానన్త్యస్య తదవిరోధేన వర్ణనీయత్వాత్. వస్తుమాత్రపరత్వేహి తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వంనస్యాత్- నహి ఘటేప్రస్తుతే మృన్మాత్రం పరామ్రష్టుమర్హతి. విశేషణప్రహాణేఽపి స్వారస్యం న స్యాత్. యోబాలస్సయువేత్యుక్తే యథాకాలభేదాదవిరోధః- ఏవం యఃపూర్వమణుః సపశ్చాదానన్త్యాయ కల్పతఇత్యర్థ ఇతిచేన్న- ఉపక్రమావగతస్యాణుత్వస్య చరమావగతేనానన్యథాసిద్ధేనానన్త్యేన సంకోచాయోగాత్. బాల్యయౌవనయోః క్రమభావస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదగత్యా బాలశబ్దస్సఙ్కుచితః- ఇహతు గత్యన్తరసద్భావాత్తదనుపపన్నమ్. గత్యన్తరంచాగ్రే ప్రవక్ష్యామః. స్వరూపేణానన్త్యస్య దుర్నిరూపత్వాచ్చాణుత్వశ్రుతిసఙ్కోచోవిఫలః, తథాహి- పూర్వమణుస్వరూపస్య జీవస్యానన్త్యంనామ అనన్తేన బ్రహ్మణైక్యాపత్తిర్వా స్వరూపశైథిల్యేన మృత్పిణ్డస్యేవప్రసర్పణంవా- పటవద్వేష్టితస్య స్వరూపస్య ప్రసారిత్వంవాసమ్భావ్యతే. ప్రథమంతావదశాబ్దత్వాదనుపపన్నమ్. నహిదేవత్వాయ కల్ప్యతఇత్యుక్తేదేవైరన్యైరైక్యముక్తంస్యాత్, అపితు స్వస్య దేవత్వజాతియోగఏవ, ఆరోగత్వాయకల్పతఇత్యుక్తే స్వేతరనిరామయపురుషాన్తరైక్యంనసిద్ధ్యేత్, కింతు స్వస్యారోగ్యగుణయోగఏవ, ఏవమానన్త్యశబ్దోఽపి ప్రకృత్యర్థభూతవిశేషణాన్వయంధర్మిణోదర్శయతి- నతు వస్త్వన్తరం తేనైక్యాపత్తిం భేదనివృత్తింవా- ప్రకృత్యంశస్య ప్రత్యయాంశస్యవా తద్వాచిత్వాభావాత్ * సంయుక్తమేతత్క్షరమక్షరంచనిత్యోనిత్యానామితినిత్యత్వాక్షరత్వశ్రుతివిరోధాత్ స్వరూపశైథిల్యేన ప్రసర్పణమనుపపన్నమ్. ఆత్మన్యుపచయాపచయవిరహస్య ప్రామాణికత్వాత్స్వరూపవృద్ధిరప్యనుపపన్నా. వేష్టితస్య ప్రసారణమపి నాశఙ్కనీయం- ఏకస్మిఞ్శరీరే కృత్స్నస్య బ్రహ్మణోవేష్టితత్వేన శరీరాన్తరస్య జీవశూన్యత్వప్రసంగాత్. బ్రహ్మణఏవహ్యుపాధినాజీవభావోభవద్భిరభ్యుపగమ్యతే. జీవబహుత్వమిచ్ఛతామప్యశ్రుతవేష్టనకల్పనెగౌరవంప్రసజ్యేత, నన్వనన్యథాసిద్ధే కల్పనెగౌరవమపినదోషః. సత్యం ఇహతు తదన్యథాసిద్ధేఃకల్పనమయుక్తమ్. అణుతోపాధ్యవచ్ఛిన్నస్యైవ దేహాన్తరావస్థితస్య జీవస్యాఙ్గుష్ఠపరిమాణత్వంశ్రూయతే * ప్రాణాధిపస్సఞ్చరతి స్వకర్మభిరఙ్గుష్ఠమాత్రోరవితుల్యరూపఇతి- తథా * అస్యసోమ్యమహతోవృక్షస్యమూలేహన్యాదితివృక్షశబ్దేన శరీరంప్రస్తుత్య * సఏషజీవేనానుభూతఇతి జీవేనానుప్రవిష్టత్వంచోక్త్వా * అస్య యదేకాం శాఖాం జీవోజహాతిసాశుష్యతి ద్వితీయాం జహాత్యథసాశుష్యతి సర్వంజహాతిసర్వఃశుష్యతీతి పాణిపాదాదిషు జీవావస్థా

శ్రుత్యుక్తేః * ఏవమేవైష ఏతాన్ ప్రాణాన్ గృహీత్వా స్వేశరీరే యథాకామం పరివర్తత ఇతి ప్రాణా నాముపాదానే విహారేచ కర్తృత్వముపదిశ్యతే ....

౩౪ ॥ సూ. ——వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం నచేన్నిర్దేశవిపర్యయః—— * విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చేతి లౌకికవైదికక్రియాసు కర్తృత్వవ్యపదేశాచ్చకర్తా. విజ్ఞానశబ్దేన నాత్మనో వ్యపదేశః- అపి త్వన్తఃకరణస్య బుద్ధేరితి చేత్ - ఏవం సతి నిర్దేశవిపర్యయః స్యాత్ - బుద్ధేః కరణత్వాద్విజ్ఞానేనేతి కరణవిభక్తినిర్దేశః స్యాత్ ....

౩౫ ॥ సూ. ——ఉపలబ్ధివదనియమః—— ఆత్మనోఽకర్తృత్వే దోష ఉచ్యతే యథాత్మనో విభుత్వే * నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గ ఇత్యాదినోపలబ్ధేరనియమ ఉక్తః- తద్వదాత్మనోఽకర్తృత్వే ప్రకృతేశ్చ కర్తృత్వే తస్యాస్సర్వపురుషసాధారణత్వాత్సర్వాణి కర్మాణి సర్వేషాం భోగాయ స్యుః- నైవ వా కస్యచిత్, ఆత్మనో విభుత్వాభ్యుపగమాత్సన్నిధానమపి సర్వేషామవిశిష్టం. అత ఏవ చాన్తఃకరణాదీనామపి నియమో నోపపద్యతే- యదాయత్తా వ్యవస్థా స్యాత్ ....

౩౬ ॥ సూ. ——శక్తివిపర్యయాత్—— బుద్ధేః కర్తృత్వే కర్తురన్యస్య భోక్తృత్వానుపపత్తేర్భోక్తృత్వశక్తిరపి తస్యా ఏవ స్యాదిత్యాత్మనో భోక్తృత్వశక్తిర్హీయేత- భోక్తృత్వం చ బుద్ధేరేవ స్యాత్తదాత్మసద్భావే ప్రమాణాభావశ్చ స్యాత్ * పురుషోఽస్తి భోక్తృభావాదితి హి తేషామభ్యుపగమః

౩౭ ॥ సూ. ——సమాధ్యభావాచ్చ—— బుద్ధేః కర్తృత్వే మోక్షసాధనభూతసమాధావపి సైవ కర్త్రీ స్యాత్, సచ సమాధిః ప్రకృతేరన్యోఽస్మీత్యేవంరూపః, నచ ప్రకృతేరన్యోఽస్మీతి ప్రకృతిస్సమాధాతుమలం, అతోఽప్యాత్మైవ కర్తా ....

ననాత్మనః కర్తృత్వేఽభ్యుపగమ్యమానే సర్వదా కర్తృత్వం నోపరమేతేత్యత్రాహ.

౩౮ ॥ సూ. ——యథా చ తక్షోభయథా—— వాగాదికరణసంపన్నోఽప్యాత్మా యదేచ్ఛతి తదా కరోతి- యదా తు నేచ్ఛతి తదా న కరోతి- తథా తక్షా వాశ్యాదికరణసన్నిధానేఽపి ఇచ్ఛానుగుణ్యేన కరోతి న కరోతి చ. బుద్ధేస్త్వచేతనాయాః కర్తృత్వే తస్యాః భోగవాఞ్ఛాదినియమకారణాభావాత్సర్వదా కర్తృత్వమేవ స్యాత్ ....

ప్రాణగ్రహణే కర్తృత్వముక్తమిత్యర్థః ....

౩౪ ॥ సూ. ——వ్యపదేశాచ్చక్రియాయాం నచేన్నిర్దేశవిపర్యయః—— * యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపీతి లౌకికవైదికక్రియాకర్తృత్వముక్తమ్ (విజ్ఞానేనేతి) తత్ర వ్యపదేశవ్యవచరితత్వే సతి స ఏవ దోష ఇతి భావః ....

౩౫ ॥ సూ. ——ఉపలబ్ధివదనియమః—— యో యదన్తఃకరణో యత్కర్మ చకార- తదన్తఃకరణేనైవ తేనానుభావ్యమిత్యత్రాహ (అత ఏవ చేతి) ....

౩౬ ॥ సూ. —శక్తివిపర్యయాత్— తతః కిమిత్యత్రాహ (భోక్తృత్వం చేతి) కథం ప్రమాణాభావ ఇత్యత్రాహ (పురుషోఽస్తీతి)

౩౭ ॥ సూ. ——సమాధ్యభావాచ్చ—— అచేతనత్వాదపి ప్రకృతేస్సమాధిర్నోపపద్యతే, ప్రకృతేరన్యోఽస్మీత్యేవంరూపత్వాచ్చ నోపపద్యత ఇత్యర్థః అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౩౮ ॥ సూ. ——యథాచ తక్షోభయథా—— ఉక్తమాక్షేపణం త్వత్పక్ష ఏవ ప్రసజతీత్యాహ (బుద్ధేస్త్వితి) పరేణాపరేణ * సమాధ్యభావాదిత్యన్తం సూత్రజాతమాత్మనః కర్తృత్వసమర్థనపరమధికరణం వర్ణయిత్వా * య

ధావ తక్షోభయథేతిసూత్రం కర్తృత్వస్యౌపాధికత్వప్రతిపాదకమధికరణాన్తరం కర్తవ్యమ్. తత్రోచ్యతే * కర్తా శా
స్త్రేత్యత్ర కర్తృత్వస్య స్వాభావికతయా పారమార్థ్యం కిం ప్రతిపిపాదయిషితం- ఉతౌపాధికత్వేనాపారమార్థ్యం
ఉత కర్తృత్వమాత్రమ్. ప్రథమేఽనన్తరాధికరణవిరోధః. ద్వితీయేఽనన్తరేణపునరుక్తిః. తత్రౌపాధికత్వం సమ
ర్థనీయం మతమ్. తృతీయే సంశయాభావాదనారమ్భణీయతా. దేహస్యవాతద్వ్యతిరిక్తస్యవాకస్యచిదాత్మతయాఽభిమతస్య
కర్తృత్వంహిసర్వజనసమ్మతం, అహమిదంకరోమీతిహి సర్వేషాంప్రతిపత్తిః. నను ప్రకృతిరేవకర్త్రీతిసాఙ్ఖ్యపక్షనిరా
సార్థఆరమ్భ ఇతిచేన్న-ప్రకృతిగతస్యవాఽన్తఃకరణగతస్యవా కర్తృత్వస్యాత్ర నిరాకృత్య ప్రాగభ్యుపగమస్య యుపరోధవి
శిష్టత్వాత్. నను ప్రకృతిరేవ కర్త్రీతి తత్పక్షః- అతస్తన్నిరాసేన బుద్ధ్యుపహిత ఆత్మా కర్తేతి సమర్థనార్థమధికరణమితి
చేత్. కిం బుద్ధ్యుపధానేన కర్తృత్వం పరమాత్మన ఉచ్యతే- ఉత జీవాత్మనాం. నాద్యః-అన్తఃకరణసృష్టౌ బుద్ధ్యుపధానేన వి
నా కర్తృత్వస్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, అన్యథా బుద్ధ్యుపధానాత్ కర్తృత్వే కర్తృత్వాద్బుద్ధ్యుపధానమిత్యన్యోన్యాశ్రయ
ప్రసంగాత్, ప్రళయావస్థాయామన్తఃకరణాన్తరాభ్యుపగమేఽపిత్వావధారణవిరోధాచ్చ. నాపిద్వితీయః-త్వన్మతే బుద్ధ్యు
పధానాత్పూర్వం జీవపరమాత్మవిభాగాభావేన జీవగతకర్తృత్వం బుద్ధ్యుపధాననిబన్ధనమితివక్తుమశక్యత్వాత్. జీవత్వం
కర్తృత్వంచ బుద్ధ్యుపహితస్య బ్రహ్మణ ఇతిచేన్న-బుద్ధేరనాదిత్వే మహతో లయశ్రుతివిరోధాత్, ఆదిమత్త్వే జీవానా
మాదిమత్త్వప్రసంగాత్, బుద్ధిసృష్టావన్యోన్యాశ్రయస్య పూర్వోక్తస్య దుస్తరత్వాచ్చ * విజ్ఞానంయజ్ఞమిత్యాదివాక్య
విషయస్య * వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయామితిసూత్రస్య విజ్ఞానశబ్దవాచ్యజీవస్య కర్తృత్వప్రతిపాదకత్వాత్-తథా భవద్భి
ర్వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ విజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధిమాత్రవిషయత్వనిర్బన్ధశ్చానుపపన్నః. నహీదంసూత్రంపూర్వపక్షవిషయంవ్యా
ఖ్యాతమ్. తథాసతి * యథాచతక్షేతి సిద్ధాన్తసూత్రంస్యాత్. తతశ్చైతస్య పృథగధికరణత్వానుపపత్తిః. విజ్ఞానశబ్దవిష
యే వక్తవ్యం సర్వమానన్దమయాధికరణ ఉక్తమ్. జీవానాం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశశ్చ నకర్తృత్వౌపాధికత్వసాధకః-అ
న్తఃకరణసృష్టౌ తదుపధానేనవినా బ్రహ్మణః కర్తృత్వస్యావశ్యాభ్యుపేయత్వాత్. ఆత్మాకర్తాచేత్- హితమేవ నియ
తం కుర్యాదితిశఙ్కాయామిష్టానిష్టోపలబ్ధివద్దేశకాలాదృష్టాదివశాదనియమేన హితాహితకారిత్వోపపత్తిరిత్యేతదర్థ
పరమ్ * ఉపలబ్ధివదనియమ ఇతిసూత్రంవ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తం- శఙ్కానుత్థానేన పరిహర్తవ్యాభావాత్. హిత
బుద్ధ్యైవహి సర్వం చేతనః కరోతి. వస్తుతస్త్వహితమితిచేత్- తర్హి తన్నకర్తృత్వేచోద్యం- కింతు సార్వజ్ఞ్యదూషణ
మహితే హితబుద్ధిత్వమ్. నచాత్రసంసారిణో జీవస్య సార్వజ్ఞ్యంకేనాపివివక్షితమ్. అతోఽకర్తృత్వే దూషణాన్తరపర
త్వమేవ సూత్రస్యయుక్తమ్ * శక్తివిపర్యయాదితి- బుద్ధేః కర్తృత్వే కరణశక్తిర్హీయేత-కర్తృశక్తిశ్చస్యాత్-అతః కర
ణాన్తరంకల్ప్యం- కరణవ్యతిరిక్తకర్తృసద్భావాత్ నామ్ని వివాద ఇత్యుక్తమ్. తదప్యయుక్తం- బుద్ధేః కర్తృత్వేపి మ
నసః కరణత్వసమ్భవాత్ జీవస్య కర్తృత్వాసిద్ధేః. మనఏవవృత్తివిశేషాద్బుద్ధిశబ్దవాచ్యమితిచేన్న- బుద్ధిశబ్దవాచ్య
మహతోఽహఙ్కారస్యాహఙ్కారకార్యత్వాన్మనసః. పరాశరాదయోహి తథాస్మరన్తి. వృత్తివిశేషమాత్రంచేద్బుద్ధిః- తదా చి
త్తమనసోరివ ప్రకృతివికృతిభావోపదేశో న స్యాత్ * భూమిరాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవచ । అహఙ్కార
ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధేతి భూమ్యాదీనామివ మనోబుద్ధ్యోరపి పృథక్త్వంప్రతిపాద్యతే * సమాధ్యభావా
చ్చేతిసూత్రమపి * ఓమిత్యేవాత్మానంధ్యాయథ * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి సమాధివిధిరపి సమాధౌ కర్తృత్వమాత్మ
నోఽవగమయతీతివ్యాఖ్యాతమ్. తత్తు * కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదిత్యస్మాదవిశిష్టార్థం- అతః ప్రకృతేరన్యత్వేన సమాధివి
ధానమేవ వివక్షితమ్ * యథాచతక్షేతి. తత్ర కర్తృత్వస్యౌపాధికత్వంనామ కిం సంసారదశాయాం దేహేన్ద్రియాది
సాపేక్షత్వం- ఉత ముక్తావననుగతత్వమ్. ప్రథమేఽధికరణానర్థక్యం- దేహాదిసాపేక్షత్వస్య లోకసిద్ధతయా నిరపే

౪౦ ॥ సూ. ⟶ పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః ⟵ ఇదం జీవస్య కర్తృత్వం కింస్వాతన్త్ర్యేణ ఉతపరమాత్మాయత్తమితి. కిం ప్రాప్తమ్. స్వాతన్త్ర్యేణేతి. పరమాత్మాయత్తత్వేహి విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం ప్రసజ్యతే. యోహిస్వబుద్ధ్యా ప్రవృత్తినివృత్త్యారమ్భశక్తః- సఏవనియోజ్యో భవతి. అతస్స్వాతన్త్ర్యేణాస్య కర్తృత్వమ్.......................................

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే (పరాత్త్వితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. తత్- కర్తృత్వమస్య పరాత్- పరమాత్మనఏవ హేతోర్భవతి. కుతః. శ్రుతేః * అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా * య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి. స్మృతిరపి * సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనంచ * ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి । భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయేతి.

నన్వేవం విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం ప్రసజ్యేతేత్యుక్తమ్. తత్రాహ.

౪౧ ॥ సూ. ⟶ కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః ⟵ సర్వాసుక్రియాసు పురుషేణ కృతం ప్రయత్నం-ఉద్యోగమపేక్ష్యాన్తర్యామీ పరమాత్మా తదనుమతిదానేన ప్రవర్తయతి-

---

మోక్షేఽపి జ్ఞానుదయాత్. ద్వితీయో శ్రుతివిరోధః- పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య * జక్షత్క్రీడన్ రమమాణ ఇతి జక్షణాదివ్యాపారవత్త్వాత్ * సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తి * స ఏక ధా భవతి త్రిధా భవతీతీచ్ఛామాత్రేణాభిలషితసిద్ధ్యుపకల్పనాపగమాచ్చ కర్తృత్వస్య సుఖరూపత్వాత్. తస్య స్వాభావికత్వేచ దుఃఖాదనిర్మోక్ష ఇతిచాయుక్తం, స్రక్చన్దనాదిప్రయోగే కర్తృత్వస్య సుఖరూపత్వాభావాత్. నను నసుఖరూపత్వం వివక్షితం, కింతు దుఃఖానుషఙ్గవ్యాప్తత్వమితి చేత్. తర్హ్యకర్తృత్వమపి దుఃఖానుషక్తమితి దుఃఖాదనిర్మోక్షస్స్యాత్- తస్య నిష్పన్దత్వం హి దుఃఖహేతుర్దృశ్యతే, శాస్త్రీయకర్మస్వకర్తృత్వంచ నరకాదిహేతుస్స్యాత్, కించ ఆత్మావధానస్య దుఃఖవ్యాప్తిర్దృష్టేతి ముక్తావాత్మావధానసుఖానుభవయోరన్యతరప్రసఙ్గః, అగమవిరోధాదావ్యాప్తిభఙ్గశ్చేత్, కర్తృత్వేపి దుఃఖవ్యాప్తిర్భజ్యతామ్ * విజ్ఞానం యజ్ఞమితి వాక్యస్య బుద్ధివిషయత్వమ్ * వ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రస్య పూర్వపక్షవిషయత్వాభావాదయుక్తమిత్యుక్తమ్. ప్రకృతిస్థత్వోపదేశస్యచాకర్తృత్వసాధకత్వం ప్రదర్శితమ్——అన్యేతు * యథాచేతి సూత్రం పూర్వసూత్రైకాధికరణమేవావర్ణయన్, తేచాస్య సూత్రస్య కర్తృత్వాకర్తృత్వవచనానాం విషయవ్యవస్థాపనార్థత్వమాహుః. తథాపి కర్తృత్వానుపపత్తిప్రసఙ్గపరిహారార్థత్వం యుక్తం, తస్య పరిహరణీయత్వాత్, కర్తృత్వనిషేధవచనానాం విషయవిభాగస్యాద్యసూత్రేఽభిప్రేతత్వాదన్యథా * శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి సిద్ధే కర్తృభావే * కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదితి సూత్రవైయర్థ్యప్రసంగాత్, తక్షదృష్టాన్తేన * ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదివచనస్య ఉపపాదితత్వాద్విరోధపరిహారస్యాపి ప్రాయికత్వస్యాప్యపేక్షితత్వాత్. అనుపపత్తిప్రసంగపరిహారపరత్వేనాస్మిన్ సూత్రే విషయవిభాగస్యాపి ద్రష్టవ్యత్వాపత్తేశ్చ. ⟶ కర్త్రధికరణం సమాప్తమ్ ⟵

౪౦ ॥ సూ. ⟶ పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః ⟵ జీవస్య కర్తృత్వం కిం పరమాత్మాయత్తం- ఉతస్వాయత్తమితి. కిం పరమాత్మాయత్తత్వే విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం స్యాత్- నేతి. యదాస్యాత్- తదా స్వాయత్తమ్. యదానస్యాత్ తదా పరమాత్మాయత్తమితి సిధ్యతి. తదితి వ్యాఖ్యేయం పదం- కర్తృత్వమితి వ్యాఖ్యానమ్....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౪౧ ॥ సూ. ⟶ కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః ⟵ (ఉద్యోగమపేక్ష్యేతి.

పరమాత్మానుమతిమన్తరేణాస్య ప్రవృత్తిర్నోపపద్యత ఇత్యర్థః. పరత ఏతత్ (విహితప్రతిషిద్ధాన్వయర్థాభి
దిభ్యః) ఆదిశబ్దేనానుగ్రహనిగ్రహాదయో గృహ్యన్తే. యథా ద్వయోస్సాధారణే ధనే పరస్వత్వాపాదన
మన్యతరానుమతిమన్తరేణ నోపపద్యతే. అథాపీతరానుమతిః స్వేనైవ కృతేతి తత్ఫలం స్వస్యైవ భవతి.
పాపకర్మసు నివర్తనశక్తస్యాప్యనుమన్తృత్వం తన్నిర్దయత్వమావహతీతి సాంఖ్యసమయనిరూపణే ప్రతి
పాదితమ్. నన్వేవం * ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతే ఏష ఏవాసా
ధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషత ఇత్యున్నినీషయా అధో నినీషయా చ స్వయమేవ సాధ్వసాధునీ కర్మణీ
కారయతీత్యేతన్నోపపద్యతే. ఉచ్యతే- ఏతన్న సర్వసాధారణమ్. యస్త్వతిమాత్రం పరమపురుషానుకూ
ల్యే వ్యవస్థితః ప్రవర్తతే- తమనుగృహ్ణన్ భగవాన్ స్వయమేవ స్వప్రాప్త్యుపాయేష్వతికల్యాణేషు
కర్మస్వేవ రుచిం జనయతి. యశ్చాతిమాత్రం ప్రాతికూల్యే వ్యవస్థితః ప్రవర్తతే- తం నిగృహ్ణన్ స్వప్రాప్తివిరో
ధిష్వధోగతిసాధనేషు కర్మసు రుచిం జనయతి. యథోక్తం భగవతా స్వయమేవ * అహం సర్వస్య ప్రభవో
మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే । ఇతి మత్వా భజన్తే మాం బుధా భావసమన్వితాః ఇత్యారభ్య * తేషాం సతతయుక్తా
నాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్ । దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి తే ॥ తేషామేవానుకమ్పా

అనేన ప్రథమప్రవృత్తిదశాయాం పరస్యోదాసీనత్వం దర్శితమ్. ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తనం హ్యనుమతిః. జీవస్స్వయమే
వోద్యుక్తశ్చేత్- కిమనుమతిదానేనేత్యత్రాహ (పరమాత్మానుమతిమితి) ఉత్తరప్రవృత్తిరేతదనుమతిదానేనైవోపప
ద్యత ఇత్యర్థః. విహితప్రతిషిద్ధశబ్దేన విధినిషేధావుచ్యేతే. ఆదిశబ్దం వ్యాచష్టే (ఆదిశబ్దేనేతి) నిగ్రహానుగ్రహౌ- కోప
ప్రసాదౌ. భాష్యస్థాదిశబ్దేన తత్తత్ఫలదానమభిప్రేతమ్. పరానుమతిసాపేక్షత్వే విధినిషేధవిషయత్వానుపపత్తిరితి
శఙ్కాయాం పరానుమతిదానేనైవ ప్రవృత్త్యుపపత్త్యా, తథాపి ప్రథమప్రవృత్తస్యైవ ఫలభాక్త్వే చ దృష్టాన్తమా
హ (యథేతి) సాధారణే ద్రవ్యే పరానుమత్యా స్వాంశమాదాయ రాజ్ఞ ఉపాయనే దత్తే తత్ప్రసాదహేతుకః ఫలాన్వ
యః ప్రథమప్రవృత్తస్యైవ దృశ్యతే- న త్వనుమన్తుః- తథేదమిత్యర్థః. అంశే పారతన్త్ర్యే విధినిషేధాగోచరత్వమితి శ
ఙ్కా- అంశే స్వాతన్త్ర్యే విధినిషేధగోచరత్వోపపత్తిరితి పరిహారః. అన్యసాపేక్షత్వేపి రథాకర్షణాదిషు విధినిషేధగో
చరత్వం దృష్టమ్ (పాపకర్మస్విత్యాది) అన్యత్ర దయాయాస్స్వవిషయత్వాదిత్యర్థః. ఏతదుక్తం భవతి- యథా ద్వయోః పు
త్రయోః పిత్రాదివిభక్తదత్తవిత్తక్షేత్రాదిమత్త్వేన తత్సాపేక్షత్వేపి కస్యచిదపథప్రవృత్తిః- కస్యచిత్సుపథప్రవృత్తిశ్చ
తయోరేవ ఫలాయ భవతి- తద్వదిహాపి సర్వజీవానాం సామాన్యేన చిచ్ఛక్తిప్రవృత్తిశక్త్యోః కరణకళేబరరూపపరికరలా
భస్య చ పరమాత్మాధీనత్వాత్ కర్తృత్వమాత్రం పరాయత్తం- విశేషకర్తృత్వం చ పరానుమతిసాపేక్షత్వాత్ పరాయ
త్తమ్. అంశే స్వాతన్త్ర్యం జీవస్య విధినిషేధవిషయత్వమ్. స్వాతన్త్ర్యం చ స్వేచ్ఛానుగుణప్రవృత్తిసామర్థ్యసత్త్వని
వాహ్యత్వమ్. ఇతరసాపేక్షత్వేపి విధినిషేధవిషయత్వం ఫలభాక్త్వం చ రథాకర్షణాదిషు దృష్టమ్. ఇతరసాపేక్షత్వే చ ప్ర
థమప్రవృత్తస్యైవ ఫలాన్వయే చ దృష్టాన్తో దర్శితః. అనుమన్తుః పరస్య నియన్తృత్వాద్ధర్మిగ్రాహకబాధాచ్చ న ఫలాన్వ
యః, కిం తు జీవస్యైవ. లోకేప్యనుమన్తుః ఫలాన్వయో నానుమన్తృత్వప్రయుక్తః, అపితు శాస్త్రవశ్యత్వప్రయుక్తః. ని
వర్తనక్షమస్యాప్యనుమన్తృత్వం న దోషః, ప్రథమప్రవృత్తిఫలదానరూపత్వాత్తస్య. అల్పానుకూల్యేన విపులాపరాధస
హత్వాద్దయాదిగుణానాం సవిషయత్వమితి. అత్ర చోదయతి (నన్వితి) కథమనుమన్తృత్వం- అప్రవృత్తప్రవర్తనరూపం
ప్రయోజయితృత్వం హ్యస్య దృశ్యతే- అనుమన్తృత్వే సతి కథమిదముపపద్యత ఇత్యర్థః. విషయవ్యవస్థయా పరిహరతి (ఉ
చ్యత ఇతి) న్యాయకృతం విషయవిభాగం సంవాదకోపబృంహణవచనేన ద్రఢయతి (యథోక్తమితి) ప్రథమప్రవృత్తస్యాను

ర్థమహమజ్ఞానజం తమః । నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతేతి- తథా * అసత్యమప్రతిష్ఠం తే జగదాహురనీశ్వరమిత్యాది * మామాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషన్తోఽభ్యసూయకాః ఇత్యుక్త్వా * తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్ । క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిష్వితి చోక్తమ్.

పరాయత్తాధికరణం సమాప్తమ్.

ము న్తృత్వవదత్యన్తానుకూలప్రతికూలయోః ప్రయోజయితృత్వమపి ఫలదానకల్పమ్. తత్ర చ హేతుస్స్వాతన్త్ర్యమ్. ఏవం ప్రథమముపేక్షకత్వం పశ్చాదనుమన్తృత్వం, క్వచిద్విషయే ప్రయోజకత్వం చ ప్రతిపాదితమ్. ఏషాం త్రయాణాం దోషరూపత్వసాధనమాశ్రయాసిద్ధిపరిగ్రాహకబాధాభ్యాం పూర్వమేవ నిరస్తమ్. నను చేతనస్య ప్రాథమికేచ్ఛాప్రయత్నయోరుత్పత్తౌ పరమాత్మనః కారణత్వమస్తి వా- న వా. నచేత్- సర్వకారణత్వభఙ్గప్రసంగః- కించ పుణ్యపాపప్రవృత్త్యనుగుణేచ్ఛాదీనామపి పూర్వకర్మఫలరూపత్వాత్తదిచ్ఛాదిషు కారణత్వాభావే పరస్య సర్వకర్మఫలప్రదత్వం చ భగ్నం స్యాత్- అతః ప్రాథమికేచ్ఛాప్రయత్నయోరపి కారణత్వమీశ్వరస్యాభ్యుపగన్తవ్యమ్. తతశ్చ తయోరీశ్వరః స్వసంకల్పతః కారణం స్యాత్. అయమిచ్ఛేత్- అయం ప్రయతేతేత్యేవమోఘసఙ్కల్పస్య తస్య సఙ్కల్పపరతన్త్రతయా జీవస్య స్వాతన్త్ర్యాభావాత్ కర్మసు కర్తృత్వం తన్నిబన్ధనం భోక్తృత్వం చ న స్యాత్, పరమాత్మన ఔదాసీన్యానుమన్తృత్వప్రయోజయితృత్వావస్థానాం వైషమ్యం చ న స్యాత్, ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకో హ్యనుమన్తా, అప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకశ్చ ప్రయోజయితా. పరమాత్మనః ప్రవర్తకత్వం చ న మాదకాదివత్ప్రేరణేన- అపి త్విచ్ఛాజననద్వారేణ. ప్రథమప్రవృత్తిష్విచ్ఛాజనకత్వమస్తి చేత్- ఉపేక్షకత్వం న స్యాత్- ప్రయోజయితృత్వావస్థాయా వైషమ్యాభావాత్. ఉచ్యతే- నైతే దోషాః ప్రసజ్యేరన్- సాధారణోపకారవిశేషోపకారవైషమ్యేణ సర్వాసామనుపపత్తీనాం పరిహృతత్వాత్. ఆదావేవ కరణకళేబరసర్గతత్ప్రదానరూపోపకారశ్చేతనానాం సర్వకార్యసాధారణః, పశ్చాదపి కరణకళేబరవ్యాప్తితద్ధారణతత్సామర్థ్యపాదనరూప ఉపకారస్సర్వదా భవతీతి తన్ముఖేన ప్రాథమికేచ్ఛాదావపి కారణత్వాన్న పరమాత్మనస్సర్వకారణత్వహానిః. తత ఏవ న సర్వఫలప్రదత్వహానిశ్చ. తత్ర దేహారమ్భకాదృష్టవశాదేవ గుణత్రయోద్భవాభిభవరూపవిశేషో వాసనావిశేషోన్మేషశ్చ జన్మకాల ఏవ సిద్ధః. విషయవిశేషసన్నిధిశ్చ భోగాదృష్టప్రవాహకారితః, కర్మఫలానుభవస్య తదపేక్షత్వాత్. తథా హి గుణవిశేషస్య రుచివిశేషహేతుత్వం * ఆహారాస్సాత్త్వికప్రియాః * ఆహారా రాజసస్యేష్టా ఇత్యాదిభిరవగమ్యతే. మనుష్యపశుక్రిమికీటాదీనామోదనశష్పపూయాదిషు రుచివిశేషద్వేషతదభావానాం వాసనావిశేషాధీనత్వమన్వయవ్యతిరేకసిద్ధమ్. ఏవం గుణత్రయతారతమ్యవాసనావిశేషాదృష్టభవస్తుస్వభావవిశేషరూపాసాధారణకారణసచివైస్సాధారణకారణైః ప్రాథమికేచ్ఛానిష్పత్తిస్తత ఏవ ప్రయత్నశ్చేతి తయోర్విశేషోపకారాభావాదీశ్వరస్యౌదాసీన్యం యుక్తమ్. నను తత్ర భోగాదృష్టస్యాపీశ్వర ఏవ ఫలప్రద ఇతి విషయసన్నిధానాదేరపీశ్వరకారితత్వాత్ కథం తస్య తత్రౌదాసీన్యమ్. అభిసన్ధివిశేషాభావాదితి బ్రూమః. ఈశ్వరః ప్రాచీనాదృష్టఫలభూతసుఖదుఃఖప్రదానేచ్ఛయా విషయసన్నిధానాదికం ప్రథమమాపాదయతి- న తు సాధనాన్తరానుష్ఠానేచ్ఛయా. అన్యాభిప్రాయేణ సమ్పాదితస్య వస్తునః పురుషాన్తరాభిమతకార్యాన్తరోపయోగేఽప్యాది పూర్వం తన్నిష్పాదకపురుషస్యౌదాసీన్యం హి దృశ్యతే. ఘటనిరీక్షణాయ ప్రదీపమారోపయన్ హి పురుషః పటార్థిపురుషాన్తరప్రవృత్తావుదాసీన ఏవ- తత్ర తస్య ప్రవర్తకత్వనివర్తకత్వయోరప్యభావాత్. ఏవమీశ్వరస్య ప్రథమతమౌదాసీన్యముపపన్నమ్. అత ఏవ జీవస్య స్వాతన్త్ర్యమపి యుక్తం- ఇచ్ఛాశక్తిమత్త్వే సత్యనివార్యత్వం హి స్వాతన్త్ర్యమ్. నను పూర్వవాసనాతదధీనేచ్ఛాపరవశత్వాత్ మాదకాదిప్రేరితస్యేవ జీవస్య స్వాతన్త్ర్యమ్. నైవమ్, ఇచ్ఛోత్పత్తేః ప్రవృత్తిసామర్థ్యవినాశకత్వాభావాత్,

ఓతనేచ్ఛాయాం సత్యామపి తస్య విషసమ్ప్రయుక్తత్వవిజ్ఞానే సతి తద్విషయేచ్ఛానివారణసామర్థ్యం హి చేతనస్య దృశ్యతే- కాష్ఠవిచాయకో మహానిధిలాభోపాయజ్ఞానే సతి కాష్ఠసమ్పాదనేచ్ఛాం నివారయితుం ప్రభవతి- ఏవం ప్రత్యవాయస్య వా ఽతిశయితఫలాన్తరస్య వా జ్ఞానే సతీచ్ఛాన్తరనివారణసామర్థ్యదర్శనేన పురుషస్య స్వాతన్త్ర్యోపపత్తేః కర్తృత్వం యుజ్యతే- ఇష్టతమేషు ప్రవర్తకవాసనావదనిష్టేషు నివర్తకవాసనాపి హి లోకస్య విద్యతే. అతః కృత్యాకరణాకృత్యకరణేఽపి ఇచ్ఛానివారణక్షమోఽపి ప్రత్యవాయానాదరేణ స్వేచ్ఛాం న నివారయతీత్యేవమేవాపరాధో జీవస్య దణ్డస్యైవ హేతుః. శాస్త్రీయప్రత్యవాయాదిజ్ఞానసామర్థ్యాభావాత్తిరశ్చామశాస్త్రవశ్యత్వమ్. ఏవం ప్రథమేచ్ఛాప్రయత్నయోరప్యభగ్నస్వాతన్త్ర్యో జీవః. పరమాత్మా చ తయోరుదాసీనః- తదభిసన్ధిరహితత్వాత్. ద్వితీయేచ్ఛాప్రయత్నాదిషు పరమాత్మాఽభిసన్ధిమానేవ హేత్వన్తరాసన్నిధాపితమపి విషయం బుద్ధ్యా సన్నిధాపయతి. తత్సన్నిధాపనమేవ విశేషోపకారః. స చ ప్రథమప్రవృత్తిఫలదానరూపః. తదానీమపి పరో జీవస్య స్వేచ్ఛానివారణాదిసామర్థ్యం న నాశయతి- అతస్తస్య స్వాతన్త్ర్యమ్. ఈదృశం విశేషోపకారం ప్రథమతఏవ కేషుచిదీశ్వరః కరోతి- తత్ప్రయోజయితృత్వమిత్యేవ స్థాత్రయవైషమ్యమ్. నన్వేవం సాధారణకారణైరేవ వాసనావిశేషాదిసహకృతైరిచ్ఛాద్యుత్పత్త్యా సమ్భవన్త్యాం కిమర్థమీశ్వరస్యానుమన్తృత్వాదికమభ్యుపగమ్యతే. ఉచ్యతే- యది వయమనుమన్తృత్వాదికం కల్పయామః- తదానీమిదం చోదనీయమ్. న తు కల్ప్యతే- కిన్తు * అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం * అధ్యక్షశ్చానుమన్తా చ * ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతీత్యాదిశ్రుతిబలాదభ్యుపగమ్యతే- అతో న కశ్చిద్దోషః. తత్ర యదుక్తం- నియమనశ్రుతిసంకోచః ప్రసజ్యేత్- ప్రథమముపేక్షకత్వాదితి- న తదనిష్టప్రసంజనం- నియన్తృత్వశ్రుతేస్తావాంస్సంకోచో హ్యభిమతః- యావతా విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం పరిహ్రియతే. తతః పరం సంకోచ ఏవ త్వనిష్టః- న చ సోఽభ్యుపగతః. కించ ఇచ్ఛాశక్తిం ప్రవృత్తిశక్తిం చ దత్త్వా శక్తిమత్త్వే సత్యనివార్యత్వలక్షణం స్వాతన్త్ర్యం జీవస్యాపాద్య ప్రథమప్రవృత్తౌ తూష్ణీంభావః ఈశ్వరస్య న స్వాతన్త్ర్యవైకల్యావహః- కిన్తు తదతిశయావహ ఏవ- యథా అమాత్యాదీనాం పరికరత్వం స్వాతన్త్ర్యం చ దత్త్వా స్వయమవ్యాపృతస్య రాజ్ఞః- తద్వత్. న చ స్వాతన్త్ర్యం పరాధీనత్వం చేతి వ్యాఘాతః- అమాత్యస్వాతన్త్ర్యతదభావాత్. తదభావశ్చ రాజ్ఞా తత్ప్రవృత్తేరనివారణాత్—అత్రాయం సంగ్రహః- వైయర్థ్యం యావతా నస్యాద్విధానప్రతిషేధయోః । నియన్తృత్వశ్రుతేస్తావాన్ సంకోచో న త్వతః పరః ॥ బాహ్యాన్తఃకరణవ్యాప్తిశక్త్యాధానధారణైః । సాధారణోపకారైస్స్యాదిచ్ఛాదేః కారణం పరః ॥ భోగాదృష్టోపనీతార్థస్వభావాద్వాసనాన్వితాత్ । ఇచ్ఛాదేర్మనసోత్పత్తౌ యుక్తోదాసీనతా విభోః ॥ అభిసన్ధ్యన్తరప్రాప్తైర్వస్తున్యన్యతరేణచిత్ । ఉపయుక్తేఽప్యుదాస్తే హి తస్య ప్రాపయితా పుమాన్ ॥ సామర్థ్యే సత్యవార్యత్వాత్స్వతన్త్రో జీవ ఉచ్యతే । సహ్యోదనే విషజ్ఞానాత్స్వేచ్ఛామపి నియచ్ఛతి ॥ సన్నిధాపకవైధుర్యేప్యర్థం బుద్ధిస్థతాం నయన్ । ప్రయోజకోఽనుమన్తా చ భవతీశస్తదా తథా ॥ పూర్వప్రవృత్తేశ్చ ఫలమనుమత్యాదికం భవేత్ । దయాదీనాం గుణానాం చ సులభం విషయాన్తరమ్ ॥ అమాత్యస్య స్వాతన్త్ర్యే రాజ్ఞస్తన్నావహీయతే । ఏవమేవ పరస్యాపి జీవస్వాతన్త్ర్యదాయినః ॥ న స్వాతన్త్ర్యం పరాధీనస్వరూపాత్ప్రచ్యుతం భవేత్ । స్వాతన్త్ర్యదాయినా పుంసా తత్ప్రవృత్త్యనివారణాత్ ——అతో జీవానాం స్వాతన్త్ర్యం, విధినిషేధశాస్త్రసాఫల్యం పరమాత్మనస్సర్వకారణత్వం, సర్వఫలప్రదత్వం నిరఙ్కుశస్వాతన్త్ర్యం, అవస్థాత్రయవైషమ్యం, దయాదిగుణానాం విషయవత్త్వం, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారశ్చేతి సర్వముపపన్నమ్........ ....

జీవేన స్వరూపైక్యమభ్యుపగచ్ఛతాం సర్వేషాం సర్వజ్ఞతయా స్వావనన్యత్వేన జీవాన్ జానత ఈశ్వరస్య నవప్రవృత్తిష్వనుమన్తృత్వే హితాకరణాహితకరణదోషప్రసక్తిరనివార్యా, అతస్తదిదమధికరణం విరుద్ధమ్. మమ జగత ఈశ్వర

౪౨ సూ. —అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే.—

జీవస్య కర్తృత్వం పరమపురుషాయత్తమిత్యుక్తమ్. ఇదానీం కిమయం జీవః పరస్మాదత్యన్తభిన్నః, ఉత పర ఏవ బ్రహ్మ భ్రాన్తం, ఉత బ్రహ్మైవోపాధ్యవచ్ఛిన్నం, అథ బ్రహ్మాంశ ఇతి సంశయ్యతే. శ్రుతివిప్రతిపత్తేస్సంశయః. నను * తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః * అధికం తు భేదనిర్దేశాదిత్యత్రైవాయమర్థో నిర్ణీతః. సత్యం - స ఏవ నానాత్వైకత్వశ్రుతివిప్రతిపత్త్యా ఆక్షిప్య జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వోపపాదనేన విశేషతో నిర్ణీయతే. యావద్ధి జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వం న నిర్ణీతం, తావజ్జీవస్య బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం, బ్రహ్మణస్తస్మాదధికత్వం చ న ప్రతితిష్ఠతి. కిం తావత్ప్రాప్తమ్. అత్యన్తభిన్న ఇతి. కుతః * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావిత్యాదిభేదనిర్దేశాత్. జ్ఞాజ్ఞయోరభేదశ్రుతయస్త్వగ్నినా సిఞ్చేదితివద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనాదౌపచారిక్యః——బ్రహ్మణోంఽశో జీవ ఇత్యపి న సాధీయః, ఏకవస్త్వేకదేశవాచీ హ్యంశశబ్దః- జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వే తద్గతా దోషా బ్రహ్మణి భవేయుః. న చ బ్రహ్మఖణ్డో జీవ ఇత్యంశత్వోపపత్తిః, ఖణ్డనానర్హత్వాద్బ్రహ్మణః, ప్రాగుక్తదోషప్రసంగాచ్చ. తస్మాదత్యన్తభిన్నస్య చ తదంశత్వం దురుపపాదం——యద్వా, భ్రాన్తం బ్రహ్మైవ జీవః. కుతః * తత్త్వమసి * అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిబ్రహ్మాత్మభావోపదేశాత్. నానాత్వవాదిన్యస్తు ప్రత్యక్షాదిసిద్ధార్థానువాదిత్వాదనన్యథాసిద్ధాద్వైతోపదేశ

పరత్వప్రసక్తేః హితాకరణాదిదోషప్రసంగాత్. న- శరీరగతదోషాణాం శరీరిణ్యప్రసంగేన జీవగతదుఃఖానాం పరమాత్మన్యప్రసంగాత్.

—పరాయత్తాధికరణం సమాప్తమ్—

౪౨ సూ. —అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే— అవాన్తరసంగతిమాహ (జీవస్యేతి) స్వబుద్ధ్యా ప్రవృత్తినివృత్త్యారమ్భక్షమో జీవః కృతప్రయత్నాపేక్షేణ పరేణానుమతిదానేన ప్రవర్త్యత ఇత్యుక్తం- తర్హి రాజభృత్యాదివదత్యన్తభేదో జీవపరయోస్స్యాత్- తస్మాదభేదశ్రుతయో నరపతిరేవ సర్వలోక ఇతివదౌపచారిక్య ఇతి శఙ్కయా సంగతిః (అథ బ్రహ్మాంశ ఇతి) కిం విశిష్టైకదేశరూపాంశః-కిం విశిష్టైకదేశరూపవిశేషణాంశ ఇతి వికల్పో గర్భితః. స తు వక్ష్యతే. జీవః కిం పరమాత్మనోఽత్యన్తభిన్నః-ఉతాజ్ఞః పరమాత్మైవ- ఉతౌపాధికభేదభిన్నః-ఉత స్వతో భిన్నాభిన్నః- ఉత పరమాత్మనో విశేషణతయాంశ ఇతి. తదర్థం కస్మిన్పక్షే భిన్నత్వాభిన్నత్వాదివిషయ సర్వశ్రుతిముఖ్యత్వముపపద్యతే- కస్మిన్నేతి. యదా పక్షాన్తరేషు తదుపపత్తిః- తదా తేష్వన్యతమః పరిగ్రాహ్యః. యదా విశేషణతయాంశత్వే తదుపపత్తిః- తదా తదేవ పరిగ్రాహ్యమితి. కస్సంశయహేతురిత్యత్రాహ- (శ్రుతీతి) వాదివిప్రతిపత్తేరపి శ్రుతివిప్రతిపత్తిమూలత్వాచ్ఛ్రుతివిప్రతిపత్తిరేవాత్ర హేతుతయోక్తా. అధికరణస్య పౌనరుక్త్యం శఙ్కతే (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యమితి) పూర్వం హి శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వసిద్ధవత్కారేణ జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వముపపాదితమ్. తత్ర శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధానమయుక్తం- అపృథక్సిద్ధివిశేషణత్వాభావాదిత్యాక్షిప్యాంశత్వోపపాదనముఖేన శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధానముపపాద్య తత ఉభయవ్యపదేశముఖ్యత్వమిహ నిర్ణీయత ఇత్యర్థః. కిముభయవ్యపదేశముఖ్యత్వమనన్యత్వవిలక్షణత్వనిర్ణయస్యాంశత్వనిర్ణయసాపేక్ష ఇత్యత్రాహ (యావద్ధీతి) అపృథక్సిద్ధప్రకారత్వనిర్ణయేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వమ్. ప్రతిపాదనసామర్థ్యాత్ అపృథక్సిద్ధాంశాంశిత్వనిర్ణయేన జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వసిద్ధిః- విశేషణతయాంశత్వనిర్ణయేన విలక్షణత్వసిద్ధిరితి భావః (కిం తావదిత్యాది)——అంశవాదినమత్యన్తభేదవాదీ మాపయతి (బ్రహ్మణోంఽశ ఇతి) విశిష్టైకదేశరూపాంశపక్షే దూషణమిదమ్——(యద్వేతి) అద్వైతే షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గసమ్భవాత్ ద్వైతాన్యథాసిద్ధేశ్చ

పరాభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షాదయ ఇవావిద్యాకల్పితత్వాన్నిరస్యన్తే——అతఏవ బ్రహ్మైవ నానోపాధ్యవచ్ఛిన్నం జీవః. కుతః. తత ఏవ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాత్. నచాయముపాధిర్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్తత్త్వత ఇతి వక్తుం శక్యం, బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థానుపపత్తేరితి ……………………

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే బ్రహ్మాంశ ఇతి. కుతః. నానావ్యపదేశాదన్యథా చ, ఏకత్వేన వ్యపదేశాత్, ఉభయథా హి వ్యపదేశో దృశ్యతే. నానాత్వవ్యపదేశస్తావత్ స్రష్టృత్వసృజ్యత్వనియన్తృత్వనియామ్యత్వసర్వజ్ఞత్వాజ్ఞత్వస్వాధీనత్వపరాధీనత్వశుద్ధత్వాశుద్ధత్వకల్యాణగుణాకరత్వతద్విపరీతత్వపతిత్వశేషత్వాదిభిర్దృశ్యతే, అన్యథా చ అభేదేన వ్యపదేశోఽపి * తత్త్వమసి * అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిభిర్దృశ్యతే (అపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే) * బ్రహ్మ దాశా బ్రహ్మ దాసా బ్రహ్మైవేమే కితవా ఇత్యాథర్వణికా బ్రహ్మణో దాశకితవాదిత్వమప్యధీయతే. తతశ్చ సర్వజీవవ్యాపిత్వేనాభేదో వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః. ఏవముభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధయే జీవోఽయం బ్రహ్మణోంఽశ ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యః — నచ భేదవ్యపదేశానాం ప్రత్యక్షాదిప్రసిద్ధార్థత్వేనాన్యథాసిద్ధత్వం, బ్రహ్మసృజ్యత్వతన్నియామ్యత్వతచ్ఛరీరత్వతచ్ఛేషత్వతదాధారత్వతత్పాల్యత్వతత్సంహార్యత్వతదుపాసకత్వతత్ప్రసాదలభ్యధర్మార్థకామమోక్షరూపపురుషార్థభాక్త్వాదయస్తత్కృతశ్చ జీవబ్రహ్మణోర్భేదః, ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వేన నాన్యథాసిద్ధః. అతో న జగత్సృష్ట్యాదివాదినీనాం ప్రమాణాన్తరసిద్ధభేదానువాదేన మిథ్యాత్వోపదేశపరత్వమ్. నచాఖణ్డైకరసచిన్మాత్రస్వరూపేణ బ్రహ్మణా ఆత్మనోఽతద్భావానుసన్ధానం. బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వక వియదాదిసృష్టిం, జీవభావేన తత్ప్రవేశం, విచిత్రనామరూపవ్యాకరణం. తత్కృతాన స్వవిషయానుభవనిమిత్తసుఖదుఃఖభాక్త్వమభ్యుపేత్య తత్ర స్థిత్వా తన్నియమనేనాన్తర్యామిత్వం, జీవభూతస్య స్వస్య కారణబ్రహ్మాత్మభావానుసన్ధానం, సంసారమోక్షం, తదుపదేశాన్ శాస్త్రం చ కుర్వాణేన భ్రమితవ్యమిత్యుచ్యతే, తథాసత్యనన్తప్రలపితత్వాపాతాత్ ——ఉపాధ్యవచ్ఛిన్నం బ్రహ్మైవ జీవ ఇత్యపి నసా

బ్రహ్మైవ జీవ ఇత్యర్థః——(అథ చేతి) ప్రమాణప్రమేయవ్యవస్థానుపపత్తిశ్చ గర్భితా ……………

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవమితి) సూత్రోక్తాంశశబ్దో భేదతాత్పర్యం ద్యోతయతి (తతశ్చేతి) ఉత్కృష్టైస్సామానాధికరణ్యే అభేదస్యౌపచారికత్వశఙ్కా స్యాత్, ఇహతు దాశకితవాదినికృష్టసామానాధికరణ్యమభేదస్య తాత్త్వికత్వం ద్యోతయతీత్యర్థః——పరోక్తాన్యథాసిద్ధిమనూద్య దూషయతి (నచేతి) ప్రమాణాన్తరాసిద్ధం భేదముపదిశతీతి చేత్తత్రాహ (నచాఖణ్డైకరసేతి) బ్రహ్మణా భ్రమితవ్యమిత్యన్వయార్థః. ప్రమాణాన్తరాగోచరార్థోపదేశో హి వేదస్య ప్రామాణ్యార్థః, అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరం వదన్ హి వేదః తమేవం బుద్ధిం బోధయతి, తస్మాదపరమార్థభేదముపదిశతా వేదేన బ్రహ్మణా భ్రమితవ్యమిత్యుక్తం భవతి, నచ తద్యుక్తమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (తథా సతీతి) భ్రమనివృత్త్యా లోకోజ్జీవనప్రవృత్తేన వేదేనాధికభ్రమాన్తరాపాదనం వ్యాహతమిత్యర్థః. అభేదస్యాప్యన్యథాసిద్ధిస్తుల్యా, సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదిషు తస్య సిద్ధత్వాత్. న జీవబ్రహ్మణోరభేదః ప్రత్యక్షసిద్ధ ఇతి చేత్, తర్హి జీవబ్రహ్మణోర్నియామ్యత్వనియన్తృత్వాదిలక్షణభేదోఽపి ప్రత్యక్షాగోచర ఇత్యనన్యథాసిద్ధిః. తథాప్యభేదశ్రుతివిరోధాత్. భేదశ్రుతిర్బాధ్యత ఇతి చేత్, భేదశ్రుతివిరోధాదభేదశ్రుతిర్బాధ్యేత. అపచ్ఛేదనయాత్ భేదశ్రుతిబాధశ్చేన్న, అనియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయో హ్యపచ్ఛేదన్యాయో నియతవిరోధపౌర్వాపర్యే న హి ప్రవర్తతే, విరోధాధికరణన్యాయాత్ పూర్వమేవ ప్రబలమితి పురస్తాదేవోక్తమితి భావః——సత్యోపాధ్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మజీవపక్షం దూషయతి, ఉపాధ్యవచ్ఛిన్నమిత్యాదినా ……

భేదః, బ్రహ్మణస్తు నియన్తృత్వనియామ్యత్వాదివ్యపదేశబాధాదేవ. నహి దేవదత్తాదేకస్యైవగృహస్థస్యాపి స్వావయవేషు నియామ్యభావాదిసిద్ధిః. అతఉభయవ్యపదేశోపపత్తయే జీవోయం బ్రహ్మణోంశ ఇత్యభ్యుపేత్యమ్......................... ....

43 సూ. ——మన్త్రవర్ణాత్—— * పాదోస్య విశ్వాభూతానిత్రిపాదస్యామృతం దివీతి మన్త్రవర్ణాచ్చ బ్రహ్మణోంశోజీవః, అంశవాచీహిపాదశబ్దః * విశ్వాభూతానీతిజీవానాం బహుత్వాత్ బహువచనం. మన్త్రే బహువచనాత్ * అంశ ఇత్యేకవచనంజాత్యభిప్రాయమ్ * నాత్మాశ్రుతేరిత్యత్రైకవచన జాత్యభిప్రాయమ్ * నిత్యోనిత్యానాంచేతనశ్చేతనానాం ఏకో బహూనాంయోవిదధాతికామానితి నిత్యానాం బహుత్వనిర్దేశాత్ బహుత్వనిర్దేశ్యోయో శ్రుత్యభిధీయమానత్వాత్. ఏవం విత్వానామాత్మనాం బహుత్వాభిప్రాయమానే కేవలజ్ఞానస్వరూపత్వేనసర్వేషామేకరూపత్వేపి భేదకాకారః అస్మిదా.......నగమ్యతే * అనన్తరశ్లోకస్మృతికరణత్వేన అన్తమేవాత్మబహుత్వం వక్ష్యతి

44 సూ. ——అపిస్మర్యతే—— * మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతస్సనాతనఇతి జీవస్య పురుషోత్తమాంశత్వం స్మర్యతే, అతిశ్చాయమంశః ....,

అంశత్వేపి జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వేన జీవగతాదోషా బ్రహ్మణిపి వత్యాశఙ్క్యాహ

45 సూ. ——ప్రకాశాదివత్తు నైవంపరః—— తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. ప్రకాశాదివత్ పరమాత్మనోంశః, యథాఽగ్న్యాదిత్యాదేః భాస్వతో భారూపః ప్రకాశోంశో భవతి, యథా.......... గోత్వాదిసంస్థానానాం గోత్వాదీని విశేషణాన్యంశాః, యథావా దేహినో దేవమనుష్యాదిదేహాఅంశాః, తద్వత్. ఏకవస్త్వేకదేశత్వంహ్యంశత్వమ్.

43 సూ. ——మన్త్రవర్ణాత్—— ఉభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధిరూపస్యాత్యర్థాపత్త్యాఽంశత్వం కల్పితంపూర్వసూత్రే, అంశత్వం శ్రుతమిత్యత్రోచ్యతే (అంశవాచీత్యాది) * నిత్యోనిత్యానామిత్యాదిశ్రుతిః, * యదాత్మకౌ మోక్షకపాలకౌతినద్విశిష్టశిష్టపదార్థా * తద్విశిష్టవిశేషణస్యవిభాగాద్విభాగాద్విభాగాదన్యేన శిష్టాఇతిస్యాదుతాత్. జీవానాం .... శ్రుతిప్రతిపాద్యమితిచేత్. భేదస్య స్వాభావికత్వపరాశ్రుతేః, తస్మాన్నిత్యానాం .... సమర్థగమ్యమితి జీవానాం స్వాభావికభేదశ్శ్రుతప్రతిపాద్యఏవేతి * నిత్యోనిత్యానామితి వాక్యస్య ......మాహ (బహుత్వాదితి) ఏవంభేదనిత్యత్వేప్యుక్తాదివాక్యభేదకాకారాభావాత్ ......జ్ఞానశక్తి......హ (ఏవంనిత్యానామితి) (జ్ఞానస్వరూపత్వేన సర్వేషామేకరూపత్వేపీతి) అనేనజీవాత్మైక్యవాదవాక్యానామాకారైక్యపరత్వం దర్శితమ్. ......కర్తవ్యపరాశ్రుతేర్నచ ఘటో......తత్ఫలితోర్థః. అయమర్థస్సాధితవ్యాహ (అనన్తరేతి).... ....

44 సూ. ——అపిస్మర్యతే—— సర్వత్రైవానన్తరోక్తః పురుషోత్తమశబ్దనిర్వచనం, తేనక్షరాదుత్తమత్వప్రసిద్ధ్యా ప్రకృతస్య తదనురోధేన వక్తవ్యత్వంచాభిప్రేత్య పురుషోత్తమాంశత్వమిత్యుక్తమ్ ......,

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అంశత్వేపీతి)

45 సూ. ——ప్రకాశాదివత్తు నైవంపరః—— ఆదిశబ్దోపాత్తమాహ (గవాశ్వేతి) ద్రవ్యయోరపృథక్సిద్ధివిశేషణవిశేష్యభావయోరభావేనివ వదతా ద్రవ్యయోర్నిరాత్మనోరస్యాంశాంశిత్వముక్తం భవతీత్యభిప్రాయేణాహ (యథా వా దేహినఇతి) ప్రకాశాదీనాం మంశత్వం కథమితి శఙ్కాయామంశస్వరూపం శిక్షయతి (ఏకవస్త్వితి)

విశిష్టస్యైకస్య వస్తునో విశేషణమంశ ఏవ, తథా చ వివేచకాః విశిష్టే వస్తుని విశేషణాంశోఽయం, విశేష్యాంశోఽయమితి వ్యపదిశన్తి. విశేషణవిశేష్యయోరంశాంశిత్వేఽపి స్వభావవైలక్షణ్యం దృశ్యతే, ఏవం జీవపరయోర్విశేషణవిశేష్యయోరంశాంశిత్వం స్వభావభేదశ్చోపపద్యతే. తదిదముచ్యతే (నైవం పర ఇతి) యథాభూతో జీవః, న తథాభూతః పరః. యథైవ హి ప్రభాయాః ప్రభావానన్యథాభూతః, తథా ప్రభాస్థానీయాత్ స్వాంశాజ్జీవాదంశీ పరోఽప్యర్థాన్తరభూత ఇత్యర్థః. ఏవం జీవపరయోర్విశేషణవిశేష్యత్వకృతం స్వభావవైలక్షణ్యమాశ్రిత్య భేదనిర్దేశాః ప్రవర్తన్తే, అభేదనిర్దేశాస్తు పృథక్సిద్ధ్యనర్హవిశేషణానాం విశేష్యపర్యన్తత్వమాశ్రిత్య ముఖ్యత్వేనోపపద్యన్తే * తత్త్వమసి * అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిషు తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దవత్ త్వమయమాత్మేతిశబ్దా అపి, జీవశరీరకబ్రహ్మవాచకత్వేనైకార్థాభిధాయిత్వాదిత్యయమర్థః ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితః..........

౪౬ ॥ సూ. ——స్మరన్తి చ—— ఏవం ప్రభాప్రభావద్రూపేణ శక్తిశక్తిమద్రూపేణ శరీరాత్మభావేన చాంశాంశిభావం జగద్బ్రహ్మణోః పరాశరాదయః స్మరన్తి * ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా । పరస్య బ్రహ్మణః శక్తిస్తథేదమఖిలం జగత్ * యత్కిఞ్చిత్సృజ్యతే యేన సత్త్వజాతేన వై ద్విజ । తస్య సృజ్యస్య సమ్భూతౌ తత్సర్వం వై హరేస్తనుః ఇత్యాదినా. చకారాచ్ఛ్రుతయోఽపి * యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదినా ఆత్మశరీరభావేనాంశాంశిత్వం వదన్తీత్యుచ్యతే ....

ఏవం బ్రహ్మణోంఽశత్వే బ్రహ్మప్రవర్త్యత్వే జ్ఞత్వే చ సర్వేషాం సమానే కేషాంచి
ద్వేదాధ్యయనతదర్థానుష్ఠానాద్యనుజ్ఞా, కేషాంచిత్పరిహారః, కేషాంచిద్దర్శనస్పర్శనా
ద్యనుజ్ఞా, కేషాంచిత్పరిహారశ్చ శాస్త్రేషు కథముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ

తాదృశాంశత్వం విశేషణవిశేష్యయోరపి విశేషణస్యాస్తీత్యాహ (విశిష్టస్యైకస్యేతి) తదేవ వృద్ధవ్యవహారేణ ద్రఢయతి (తథా చేతి) తతః కిం ప్రస్తుతదోషస్పర్శశఙ్కాయా ఇత్యత్రాహ (విశేషణవిశేష్యయోరితి) బహుళత్వసఙ్కుచితత్వవిరళత్వవిస్తృతత్వాది స్వభావవైలక్షణ్యం దృశ్యత ఇత్యర్థః. దృష్టాన్తే శిక్షితం వైలక్షణ్యం దార్ష్టాన్తికే దర్శయతి (ఏవమితి) ఉక్తార్థపరత్వేన సూత్రఖండమవతారయతి (తదిదమితి) వాచకత్వప్రకారమాహ (యథాభూత ఇతి) తదేవ వివృణ్వన్ సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (యథైవ హీతి) తేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధిమాహ (ఏవమితి) ప్రకాశాదిష్వపి విశేష్యపర్యన్తాభిధానం దృశ్యతే, యథా భానుః, భానుమాన్, జ్యోతిః, జ్యోతిష్మాన్, తేజః, తేజస్వీత్యాది. తదేవ పక్షే దర్శయతి (తత్త్వమసీతి) తత్త్వమసీత్యారభ్య త్వమయమాత్మేతిశబ్దా అపీత్యన్తం ప్రతిజ్ఞావాక్యమ్. త్వమయమాత్మేతిశబ్దా అపి తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దవత్, తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దతుల్యార్థా ఇత్యర్థః. జీవశరీరకేత్యాదినా హేతురుచ్యతే (ప్రాగేవ ప్రపఞ్చిత ఇతి) అత్రైవ వక్తవ్యం సూత్రాభిప్రేతం సర్వం పూర్వముక్తమిత్యర్థః..........

౪౬ ॥ సూ. ——స్మరన్తి చ—— * అపి స్మర్యత ఇతి సూత్రేంఽశత్వమాత్రే స్మృతివచనముక్తం, అస్మిన్ సూత్రే విశిష్టైకదేశవిశేషణరూపాంశత్వేఽపి స్మృతివచనముచ్యత ఇతి భిదా, తదేతదభిప్రేత్యాహ (ఏవమితి) చార్థమాహ (చకారాదితి) శ్రుతిస్మృతివచనయోర్ద్వయోరపి వక్తవ్యత్వే సతి దృష్టాన్తోపాదానముఖేన విశదీకారాతిశయాత్ స్మృతివచనం సూత్రే కణ్ఠోక్తమ్ ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ఏవమితి) అంశత్వ ఇత్యేతదధికరణార్థః. బ్రహ్మ
ప్రవర్త్యత్వ ఇతి పూర్వాధికరణార్థః. జ్ఞత్వ ఇతి తత్పూర్వాధికరణార్థశ్చోక్తః

౪౮ ॥ సూ. — అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసమ్బన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్ — సర్వేషాం బ్రహ్మాంశత్వజ్ఞత్వాదినైకరూపత్వేసత్యపి బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రాదిరూపశుచ్యశుచిదేహసమ్బన్ధనిబన్ధనావనుజ్ఞాపరిహారావుపపద్యేతే (జ్యోతిరాదివత్) యథాఽగ్నేరగ్నిత్వేనైకరూపత్వేఽపి శ్రోత్రియాగారాదగ్నిరాహ్రియతే, శ్మశానాదేస్తు పరిహ్రియతే, యథా చాన్నాది శ్రోత్రియాదేరనుజ్ఞాయతే, అభిశస్తాదేస్తు పరిహ్రియతే. ......

౪౯ ॥ సూ. — అసన్తతేశ్చావ్యతికరః — బ్రహ్మాంశత్వాదినైకరూపత్వేసత్యపి జీవానామన్యోన్యభేదాదణుత్వేన ప్రతిశరీరం భిన్నత్వాచ్చ భోగవ్యతికరోఽపి న భవతి. భ్రాన్తబ్రహ్మజీవవాదే ఉపహితబ్రహ్మజీవవాదే చ జీవపరయోర్జీవానాం చ భోగవ్యతికరాదయస్సర్వే దోషాస్సన్తీత్యభిప్రాయేణ స్వపక్షే భోగవ్యతికరాభావ ఉక్తః ......

నను భ్రాన్తబ్రహ్మవాదేష్వవిద్యాకృతోపాధిభేదాద్భోగవ్యవస్థాదయ ఉపపద్యన్తే. అత ఆహ

౫౦ ॥ సూ. — ఆభాస ఏవ చ — అఖణ్డైకరసప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య స్వరూపతిరోధానపూర్వకోపాధిభేదోపపాదకహేతురాభాస ఏవ. ప్రకాశైకస్వరూపస్య ప్రకాశతిరోధానం ప్రకాశనాశ ఏవేతి ప్రాగేవోపపాదితమ్. * ఆభాసా ఏవేతి వా పాఠః, తథా సతి హేతవ ఆభాసాః. చకారాత్ * పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వౌ * తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీత్యాదిశ్రుతివిరోధశ్చ. అవిద్యాపరికల్పితోపాధిభేదేఽపి సర్వోపాధిభిరుపహితస్వరూపస్యైకత్వాద్భోగవ్యతికరస్సదవస్థ ఏవ ......

పారమార్థికోపాధ్యుపహితబ్రహ్మజీవవాదేఽప్యుపాధిభేదహే
తుభూతానామదృష్టానాం వశాద్వ్యవస్థా భవిష్యతీత్యాశఙ్క్యాహ.

౫౧ ॥ సూ. — అదృష్టానియమాత్ — [1]ఉపాధిపరమ్పరాహేతుభూతస్యాదృష్ట

---

౪౮ ॥ సూ. — అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసమ్బన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్ — ఆదిశబ్దార్థమాహ (యథా చేతి)

౪౯ ॥ సూ. — అసన్తతేశ్చావ్యతికరః — సమన్తాత్తతిస్సన్తతిః-విభుత్వమ్. తదభావోఽసన్తతిః అణుత్వమ్. అన్యోన్యభేదాదితి చశబ్దసముచ్చితో హేతుర్దర్శితః. సూత్రాభిప్రాయమాహ (భ్రాన్తబ్రహ్మేతి) పరపక్షే భోగవ్యవస్థానుపపత్తిరభిప్రేతేత్యర్థః. అవిద్యాదేరాశ్రయభేదాభావాత్తదనుపపత్తిః * నానాత్మానో వ్యవస్థాతః * ఇతి న్యాయసూత్రమ్. కిం సుఖాదీనాం స్వరూపభేదో వ్యవస్థా, ఉతాశ్రయభేదః. న ప్రథమః, ఆశ్రయభేదానాపాదకత్వాత్. న ద్వితీయః, హేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వాదితి కైశ్చిదుచ్యతే. తన్న, ప్రతిసన్ధానాభావరూపావ్యవస్థేత్యభిప్రేతత్వాత్. తిరస్కారకాభావే సతి ప్రతిసన్ధానమాత్మైక్యవ్యాపకం, తిరస్కారకాభావవ్యాపకప్రతిసన్ధానాభావాదాత్మైక్యనివృత్తిరిత్యర్థః.

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౫౦ ॥ సూ. — ఆభాస ఏవ చ — ఉపాధిభేదాద్వ్యవస్థేత్యత్రాహ (అవిద్యేతి) తిరోధానాద్యేవ నోపపద్యతే. ఉపపన్నేఽపి వ్యవస్థా నోపపద్యత ఇత్యర్థః ......

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (పారమార్థికేతి) ఇదముపాధ్యాశఙ్కాయా హేత్వపి శబ్దార్థః.

౫౧ ॥ సూ. — అదృష్టానియమాత్ — ప్రదేశభేదోఽస్తీత్యత్రాహ (ఉపాధిభిరితి) ఉపాధ్యాశ్రయస్యైకత్వాత్తన్నిష్ఠాదృష్టానామవ్యవస్థానుపపత్తిరిత్యర్థః......

స్యాపి బ్రహ్మస్వరూపాశ్రయత్వేన నియమహేత్వభావాదవ్యవస్థైవ, ఉపాధిభిరదృష్టైశ్చ స్వసంబన్ధేన బ్రహ్మస్వరూపచ్ఛేదాసమ్భవాత్.

౫౦ ॥ సూ — అభిసన్ధ్యాదిష్వపి చైవమ్. — అదృష్టహేతుభూతాభిసన్ధ్యాదిష్వప్యుక్తాదేవ హేతోరనియమ ఏవ

౫౧ ॥ సూ — ప్రదేశభేదాదితి చేన్నాన్తర్భావాత్. — యద్యప్యేకమేవ బ్రహ్మస్వరూపం, తచ్ఛేదానర్హం నానావిధోపాధిభిస్సమ్బధ్యతే, తథాప్యుపాధిసమ్బన్ధిబ్రహ్మప్రదేశభేదాదుపపద్యత ఏవ భోగవ్యవస్థేతి చేత్ తన్న, ఉపాధీనాం తత్ర తత్ర గమనాత్సర్వప్రదేశానాం సర్వోపాధ్యన్తర్భావాద్వ్యతికరస్తదవస్థ ఏవ ప్రదేశభేదేన సమ్బన్ధేऽపి సర్వస్య బ్రహ్మప్రదేశత్వాత్ తత్తత్ప్రదేశసమ్బన్ధిదుఃఖం బ్రహ్మణ ఏవ స్యాత్ — పూర్వత్ర * నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోऽన్యతరనియమో వాన్యథా * ఉపలబ్ధివదనియమ ఇత్యాభ్యాం సూత్రాభ్యాం వేదబాహ్యానాం సర్వగతజీవవాదినాం దోష ఉక్తః, అత్ర తు * ఆభాస ఏవ చేత్యాదిభిస్సూత్రైర్వేదావలమ్బినామౌపాధికైకత్వవాదినాం దోష ఉచ్యతే — అంశాధికరణం సమాప్తమ్ —

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః

---

౫౦ ॥ సూ — అభిసన్ధ్యాదిష్వపి చైవమ్. — చశబ్దోऽవధారణే ఏవమేవేత్యర్థః. అభిసన్ధిః- సఙ్కల్పః ఆదిశబ్దాదుద్యోగానుష్ఠానాదికం వివక్షితమ్ (ఉక్తాదేవేతి) అచ్ఛేద్యత్వాత్ సర్వప్రదేశానాం బ్రహ్మస్వరూపభూతప్రదేశత్వాదేవేత్యర్థః

౫౧ ॥ సూ — ప్రదేశభేదాదితి చేన్నాన్తర్భావాత్. — జీవానామన్యోన్యభేదవ్యతికరమాహ (ఉపాధీనామితి) ఏతేషాం భోగాదయో బ్రహ్మణస్స్యురిత్యాహ (ప్రదేశభేదేనేతి) జీవేశ్వరవ్యతికర ఉక్తో భవతి * అసన్తతేశ్చేత్యాదిసూత్రాణాం సాంఖ్యాదివ్యుదాసపరత్వం పరోక్తం పౌనరుక్త్యేన దూషయతి (పూర్వత్రేత్యాదినా)

పరేతు పూర్వాధికరణే కారయితృత్వశ్రుత్యాదిభిర్జీవస్య పరాయత్తప్రవృత్తిత్వే సిద్ధే జీవేశ్వరసమ్బన్ధనిరూపణపరమధికరణం వర్ణయన్తి తన్మతే అంశాంశిభావోऽనుపపన్నః, జీవేశ్వరయోరుభయోరపి సన్మాత్రబ్రహ్మణ్యవిద్యాకల్పితత్వాత్ రజ్జుకల్పితయోస్సర్పభూదళనయోరివ మిథోऽంశాంశిభావానుపపత్తేః తయోర్నిహీనోత్కృష్టోపాధిపరికల్పితత్వేऽపి బృహదల్పఘటయోరివాంశాంశిభావో న ఘటతే అతఏవ * పాదోऽస్యేతి శ్రుతిః * మమైవాంశ ఇతి స్మృతిశ్చ న సంగచ్ఛతే, తయోస్సహస్రశీర్షత్వాదిగుణకమహాపురుషవిషయత్వాత్ * అస్య * మమేతి పదయోర్నిర్విశేషపరత్వే లక్షణా నిర్విశేషచిన్మాత్రస్యాపి న జీవం ప్రత్యంశిత్వం యుక్తం, స్థాణావధ్యస్తం పురుషం ప్రతి స్థాణోరంశిత్వప్రసిద్ధ్యభావాత్ గ్రన్థవిరోధశ్చ, జీవేశ్వరసమ్బన్ధనిరూపణపరత్వాభ్యుపగమాత్ శ్రుతిస్మృతిసూత్రస్వారస్యవిరోధశ్చ అంశ ఇవాంశ ఇతి వివక్షితత్వాదంశశబ్దోऽప్యముఖ్య ఇతి చేత్, ముఖ్యసమ్భవత్యముఖ్యత్వమేవ దోషః నానాత్వైకత్వవ్యపదేశాభ్యాం సమర్థనీయమంశత్వం చ కస్య న తావదుపాధేః తస్యాపారమార్థికస్యైక్యాయోగాత్ న చోపాధ్యుపలక్షితబ్రహ్మణః, తస్యాభిన్నతయా నానాత్వాభావాత్ న హ్యుపాధివిశిష్టస్య, తస్య స్వాత్మానం ప్రత్యంశత్వానుపపత్తేః నాప్యనుపహితస్వరూపం ప్రతి ఉపహితస్వరూపస్యాంశత్వం, వస్తుని స్వతోऽంశభేదాభావేన ఉపహితానుపహితవిభాగానుపపత్తేః కృత్స్నముపహితమనుపహితం వా స్యాత్ న చాధిష్ఠానం ప్రత్యధ్యస్తస్యాంశత్వం అధిష్ఠానమాత్రస్యాంశిత్వే స్థాణోరివానుపపన్నమితి

ప్యుక్తమ్. జీవేశ్వరయోర్వస్తుతో భేదాభావేన జీవగతదుఃఖేనేశ్వరస్య దుఃఖిత్వమాశఙ్క్య * ప్రకాశాదివదితి సూత్రమా-
లోకాకాశాదివిమణ్డలేష్వఙ్గులిఘటకరకతరఙ్గాదిగతైర్హ్రస్వత్వమహత్త్వగమనాగమనకమ్పాదిభిరస్పృష్టత్వవజ్జీవదుః-
ఖైరీశ్వరస్యాస్పర్శ ఇతి పరిహారపరం వ్యాఖ్యాతమ్. తచ్చాయుక్తం, ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాభ్యుపగమాత్ సర్వాన్ జీవా-
నాత్మనోఽనన్యత్వేన జానతస్తస్య జీవగతదుఃఖాకారేణ దుఃఖితాయా దుర్నివారత్వాత్. స్వగతత్వేన దుఃఖసాక్షా-
త్కారిత్వం హి దుఃఖిత్వమ్. దుఃఖం మిథ్యాభూతమితి చేత్, జీవస్యాపి తన్మిథ్యేతి జీవతుల్యత్వం స్యాత్. ఈశ్వరో మి-
థ్యాత్వేన జానాతీతి చేత్, శ్రుతివేదాన్తస్య ముముక్షోర్బాధితానువృత్త్యా విద్యస్య శిరస్తాడనాదివదీశ్వరస్య దుఃఖమవర్జ-
నీయం స్యాత్. అనుజ్ఞాపరిహారావహం చ మేత్యవిద్యాకృతాభిమానప్రయుక్తా, ఏకత్వదర్శినోఽభిమానరహితస్య న శా-
స్త్రనియోజ్యత్వమితి చానుపపన్నం * విప్రాః క్షత్రియా ఇతి విశేషితమ్ * సతాం మార్గమనూషయన్నిత్యాదిభిర్జడభరతపరా-
శరాదిమహర్షీణాం శాస్త్రానుసారిత్వదర్శనాత్ * స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే న చ పు-
నరావర్తత ఇతి బ్రహ్మవిదో యావదాయుః కర్మానుష్ఠానం శాస్త్రచోదితత్వావగమాచ్చ, అయుక్తావస్థాయాం క్షుదాదిపరిహా-
రార్థమోదనాదౌ వ్యాప్రియమాణస్య శాస్త్రీయానుష్ఠానావసరేఽభిమానవిరహాదన్వయస్య వక్తుమశక్యత్వాచ్చ *
అసన్తతేశ్చావ్యతికర ఇతి, ఉపాధీనాం సర్వత్ర సన్తతత్వాభావాన్న తత్తత్సుఖాదివ్యతికర ఇత్యుక్తమ్ తచ్చాయుక్తం,
సౌభరిప్రభృతీనామివాత్మైకత్వే సుఖాదివ్యతికరప్రసఙ్గాత్. సౌభరిశరీరేషు నాన్తఃకరణభేద ఇతి చేన్న, అణోరన్తఃక-
రణస్య యుగపదనేకశరీరసంచారానుపపత్తేః. సర్వశరీరవ్యాప్తత్వేనోపలభ్యమానత్వమణుత్వం, తచ్చైకదైకశరీరస్యై-
వాన్తఃకరణస్యేతి సర్వశరీరవ్యాపిత్వం నోపపన్నమితి చేన్న, తథా సతి జీవగతస్యారాగ్రమాత్రపరిమాణరూపస్యాణుత్వస్యాన్తఃకరణో-
పాధికత్వానుపపత్తేః * ఆభాస ఇతి, పరమాత్మనః ఆభాసః, ప్రతిబిమ్బభూతో జీవ ఇత్యుక్తం, తదప్యచాక్షుషాణాం ప్రతిబిం-
బవాదాదర్శనాభావాద్దర్శనిరూపితాన్తరైశ్చానుపపన్నమ్—అపరేషాం పక్షేపి * ప్రకాశాదివత్ * అసం-
తతేశ్చేతి సూత్రద్వయస్య జీవేశ్వరవ్యతికరభోగవ్యతికరపరిహారపరత్వం న ఘటతే, ఈశ్వరస్య సార్వజ్ఞ్యాభ్యుపగమాదన్తః-
కరణభేదేపి సౌభరిశరీరేష్వైక్యే భోగవ్యతికరదర్శనాచ్చ * ప్రదేశభేదాదితి చేదితి, ఏకశరీరావచ్ఛిన్నాత్మప్ర-
దేశేఽదృష్టసమవాయాత్ సుఖాదివ్యవస్థా చాయుక్తా, ఏకశరీరే సర్వాత్మనాం విభూనామన్తర్భావాదితి పరేషాం
స్వోక్తదూషణం స్వస్యాపి ప్రాప్నోతి, ఉపాధిభోగస్థైరైక్యోపాధిషు సర్వాత్మప్రదేశాన్తర్భావాత్, అదృష్ట-
స్యాప్యనియమేన సుఖాదివ్యవస్థానుపపత్తేః బ్రహ్మప్రదేశానాముపాధినా భిన్నత్వే తదథావేచ సమన్వయాధికరణో-
క్తాగమానుపపత్తయః, ఇహైవ హి లైఙ్గికాః కైర్వివక్షితాః. భాష్యకారైస్తు ప్రసఙ్గాత్తత్రోదర్శితాః, అత ఇహ తే
నోపన్యస్తాః * అనన్తభేదాశ్చేత్యాదిసూత్రాణి సాంఖ్యాదిమతనిరాసపరత్వేన పరైర్వ్యాఖ్యాతాని. తదయు-
క్తం * నిత్యోపలబ్ధ్యేత్యాదినా పునరుక్తిప్రసఙ్గాదిత్యుక్తమ్ * నిత్యోపలబ్ధ్యేత్యాదిసూత్రద్వయస్యాన్యథార్థవర్ణనాను-
పపత్తిః ప్రాగేవ దర్శితా, అతస్తయోరన్యథాభావాన్న పునరుక్తిరనవద్యనీయా, తథా సతి పునరుక్తిపరిహారాయ * అసన్తతే-
శ్చేత్యాదిసూత్రాణాం అదృష్టవ్యవస్థాకత్వమాశ్రేయమ్—అన్యథా పూర్వమధికరణాసఙ్గతేః, నానాత్మైకత్వవ్య-
వహారస్యాప్యనుపపత్తేశ్చ. కిం చ సర్వాత్మనో బ్రహ్మణోఽంశో జీవః, ఈశ్వరస్య పృథగ్భేదవ్యపదేశహేతు-
పృథక్త్వం, సర్వాత్మస్వభేదవ్యపదేశాభావాత్ ఈశ్వరాదేవ హి భేదం వ్యపదిశన్తి శ్రుతయః. సర్వాత్మనో దన్యత్వే
జీవానాం తత్త్వం నోపపద్యతే కిల. శ్రుతిస్మృతిస్వారస్యం చ * సహస్రశీర్షా పురుషః * ఉతామృతత్వస్యేశానః * పా-
దోఽస్య విశ్వా భూతాని * మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతః సనాతనః ఈశ్వరాంశత్వం హి స్వరసతః ప్రతీయతే ద్వితీయే-
ఽప్యనుపపత్తిరనుపరోధః, బ్రహ్మణోఽంశత్వం భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణామంశత్వమపి హి భవదభిమతం, సతః

తేషాం పరస్పరాంశాంశిభావః. నన్వీశ్వరాంశస్య బృహత్త్వాదంశిత్వవ్యవహారోపపత్తిః, బృహతి వృత్తికాంశేఽంశిత్వవ్యవహారదర్శనాదితి చేన్న, బృహతి ఘటే క్షుద్రఘటాపేక్షయాంశిత్వవ్యవహారాదర్శనాత్, తత్సదృశతయా క్షుద్రస్య గౌణతయా బృహత్త్వసాధర్మ్యేణాంశిత్వస్యాముఖ్యత్వాచ్చ. గౌణోఽప్యంశిత్వవ్యవహారో బృహత్త్వప్రధానదృష్ట్యావస్థాన్తరానాపన్నమేవ భవతి, నత్వవస్థాన్తరప్రాప్తే. బృహతి మృత్పిండాంశే ఘటత్వాద్యనాపన్నమేవ హ్యంశిత్వవ్యవహారః, న తు ఘటత్వోపయుక్తేఽపి, ఏవం బృహన్నప్యంశః స్వాత్మరూపశ్చేత్, అంశిత్వవ్యవహారో ఘటతే, న తు నియన్తృత్వరూపావస్థాపన్న ఇతి న తత్ర గౌణోఽప్యంశిత్వవ్యవహారో ఘటతే. ప్రకాశాదివదితి, శారీరవాద్యంశిత్వప్రకాశవమణివత్ప్రాకాశధర్మాదీనాం తాదృశత్వశక్తిసద్భావాసద్భావాదిస్వభావవ్యవస్థావద్గుణత్వనిర్గుణత్వాదివ్యవస్థోపపత్తిరీశ్వరజీవయోరితి వ్యాఖ్యాతం తథా సతి స్వభావవ్యవస్థామాత్రే దృష్టాన్త ఉపన్యస్తః స్యాత్. న త్వంశాంశినోః స్వభావవ్యవస్థాయాం దృష్టాన్త ఉక్తః స్యాత్. తతో వరమంశాంశిభావస్థితయైవ స్వభావవ్యవస్థాయాం దృష్టాన్తోపన్యాసః. అంశాంశిభావవిలక్షణశఙ్కాపరిహారపరత్వాత్సూత్రస్య. సముదాయైకదేశత్వమేవాంశశబ్దనిమిత్తమ్. అత ఏవ హి వాయవిభాగో గోమహిషభూమిహిరణ్యాదిషు అయం మమాంశః, అయమస్యాంశ ఇతి వ్యవహారః. విశేష్యాంశ ఇతి వ్యవహారదర్శనాదీశ్వరస్యాప్యంశత్వం తవ మతే ప్రసజ్యత ఇతి చేన్న, విశిష్టాపేక్షయా విశేష్యేఽప్యంశశబ్దవ్యవహారేఽపి విశేషణం ప్రతి ప్రాధాన్యేనాంశిత్వవ్యవహారోపపత్తేః, అప్రధానం విశేషణం ప్రత్యంశత్వవ్యవహారానుపపత్తేః. తథా వ్యవహారాభావశ్చ ప్రాధాన్యాదేవ. అత ఏవ దేవదత్తాదేర్గోమహిషాద్యపేక్షయాంఽశిత్వవ్యవహారః. యదా సముదాయే ప్రాధాన్యవివక్షా, తదా తస్యాంశిత్వం, యదా తదేకదేశాన్తరే ప్రాధాన్యవివక్షా, తదా తదేకదేశాన్తరస్యాంశిత్వవ్యవహారః. సముదాయస్య ప్రాధాన్యం ప్రాచుర్యలక్షణమ్. దేవదత్తాదేశ్శేషిత్వలక్షణమ్. విశేష్యస్యత్వాధారత్వాదిలక్షణమ్. సంయోగలక్షణసమ్బన్ధేఽపి ప్రాధాన్యావివక్షయా హి భూతలస్య గోమహిషహేమాద్యంశిత్వవ్యవహారాభావః. అతస్స్వదేహైరభిన్నత్వం సర్వస్య జానత ఈశ్వరస్యాంశభేదే సత్యపి దుఃఖిత్వం భవేత్, యథా సౌభరేః. సర్వాన్ జీవాన్ శరీరత్వేన జానత ఈశ్వరస్య త్వన్మతే దుఃఖిత్వం స్యాదితి చేన్న, సపక్షాభావాత్. శరీరగతదుఃఖం శరీరిణో దేవదత్తాదేర్దృశ్యత ఇతి చేన్న, దుఃఖస్య శరీరగతత్వాభావాత్. కిం వ్రణాదికమేవ దుఃఖం, ఉత తజ్జ్ఞానమ్. ప్రథమే వ్రణస్యాత్మస్వభావాన్న శరీరగతస్య శరీరగతత్వమ్. ద్వితీయే శరీరస్య ప్రజ్ఞానాభావాన్న తద్దుఃఖస్యాత్మగతత్వమిత్యుభయథాపి దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతా అతో నేశ్వరస్యాస్మన్మతే దుఃఖిత్వాదిప్రసఙ్గః.

—అంశాధికరణం సమాప్తమ్—

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః,

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసంఖ్యా-౬౦. సముదితసూత్రసంఖ్యా-౩౬౨.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీ మచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్త శ్రీభాష్య

ద్వితీయాధ్యాయే—చతుర్థః పాదః

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణమ్

౧ సూ. —తథా ప్రాణాః— బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య వియదాదేః కృత్స్నస్య కార్యత్వే నోత్పత్త్యాశ్రుత్యా జీవస్య కార్యత్వేఽపి స్వరూపాన్యథాభావలక్షణోత్పత్తిరపోదితా. తత్ప్రసంగే న జీవస్వరూపం శోధితమ్. సమ్ప్రతి జీవోపకరణానామిన్ద్రియాణాం ప్రాణస్య చోత్పత్త్యాదిప్రకారో విశోధ్యతే. తత్ర కిమిన్ద్రియాణాం కార్యత్వం జీవవత్. ఉత వియదాదివదితి చిన్త్యతే. కిం యుక్తమ్. జీవవదిత్యాహ పూర్వపక్షీ (తథా ప్రాణా ఇతి) ప్రాణాః- ఇన్ద్రియాణి. యథా జీవో నోత్పద్యతే- తథేన్ద్రియాణ్యపి నోత్పద్యన్తే. కుతః. శ్రుతేః- యథా జీవస్యానుత్పత్తిశ్శ్రుతేరవగమ్యతే, తథా ప్రాణానామప్యనుత్పత్తిశ్శ్రుతేరేవావగమ్యతే. * తథా ప్రాణా ఇతి ప్రమాణమప్యతిదిశ్యతే కా పునరత్ర శ్రుతిః * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తదాహుః కిం తదాసీదితి ఋషయో వావ తేఽగ్రే సదాసీత్ తదాహుః కే తే ఋషయ ఇతి ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి జగదుత్పత్తేః ప్రాగిన్ద్రియాణాం సద్భావః శ్రూయతే. ప్రాణశబ్దేన చేహ ఋషిశబ్దేన చేన్ద్రియాణ్యేవేతి నిశ్చీయతే. న చేయం శ్రుతిః * వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమ్ * నైషా నశ్యతి [illegible] కాలావస్థాయిత్వేన పరిణేతుం శక్యా * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదితి కృత్స్నప్రపఞ్చప్రలయవేళాయామప్యవస్థితత్వశ్రవణాత్. ఉత్పత్తివాక్యాన్యపి ప్రాణోత్పత్తివాదీని నేతవ్యానీతి..........................

---

౧ సూ. —తథా ప్రాణాః— పాదసంగతిమాహ (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యేతి) జ్ఞాతృత్వాదికం నిరూపయద [illegible] ప్రసంగాత్ సంగతం, తస్మాత్పూర్వాధికరణేన పాదసంగతిరిత్యర్థః. జీవోత్పత్తినిరూపణానన్తరం జీవోపకరణానాముత్పత్తిప్రకారో విశోధ్యత ఇతి సంగతిః. [illegible] జ్ఞానాదిభిస్సిద్ధాన్తశ్చేత్, వియదాదిన్యాయేన సక్ర [illegible]. [illegible] * ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి శ్రుతేరుత్పత్తినిర్వాహత్వాత్. అత ఏవ హి సిద్ధాన్తన్యాయః [illegible] ప్రాణవిషయశ్రుతి [illegible] సూత్రకారో న్యబధ్నాత్. [illegible] కిమ * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యం తే [illegible] ప్రతిపాదయతి, నేతి * అసద్వా ఇదమిత్యాదివాక్యం సృష్టేః ప్రాగిన్ద్రియసద్భావమవగమయతి, నేతి [illegible] ప్రాణశబ్దస్యేన్ద్రియపరత్వం [illegible] * ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి ఋషిశబ్దః ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మ [illegible] మయతి, నేతి. యదా [illegible], తదా ప్రాణశబ్దస్యేన్ద్రియపరత్వేన * అసద్వా ఇదమిత్యాదివా [illegible] ప్రాగిన్ద్రియసద్భావావగమకత్వాత్ * ఏతస్మాదితివాక్యస్య [illegible] ఉత్పత్తిప్రతిపాదనసామర్థ్యాదిన్ద్రియాణా [illegible] ఇతి పూర్వపక్షః. యదావగమయతి- తదా ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వేన * అసద్వా ఇదమిత్యాదివాక్య [illegible] ప్రాగిన్ద్రియసద్భావానవగమకత్వాత్ * ఏతస్మాదితివాక్యస్య తదుత్పత్తిప్రతిపాదనసా [illegible] ప్రమాణ్యమప్యవ్యవస్థితమితి సిద్ధాన్తః. [illegible], నహి [illegible]. [illegible] (తథా ప్రాణా ఇతి) ప్రమాణమపి [illegible] ప్రత్వాదాహ (కా పునరత్ర) * [illegible] ప్రాణశబ్దః పరమాత్మవాచకో న భవతీత్యాహ (ప్రాణశబ్దేన చేహ ఋషివచనాదితి)

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే, వియదాదివదేవ ప్రాణాశ్చోత్పద్యన్తే. కుతః * సదేవసోమ్యేదమ గ్ర ఆసీత్ * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిషు ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాత్ * ఏతస్మాజ్జా యతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేతీన్ద్రియాణాముత్పత్తిశ్రవణాచ్చ ప్రాగవస్థానాసమ్భవాత్. నచాత్మోత్పత్తివాదవదిన్ద్రియోత్పత్తివాదాః పరిణేతుం శక్యాః- అవస్థాన్తరాపత్తి [illegible] నాం ని త్యత్వశ్రుతీనాం చాదర్శనాత్ * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాదివాక్యే ప్రా [illegible] నిర్దిశ్య తే * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత ఇతి ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మ న్యపి ప్రసిద్ధేః. ప్రాణా వా [illegible] ఋషయః * ప్రా [illegible] హ

౨ ॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ బహువచన [illegible], బ హ్వర్థాసమ్భవాత్. [illegible] పరమాత్మ [illegible] ప్రా [illegible]……………

౩ ॥ సూ. తత్పూర్వకత్వాద్వాచః [illegible] ప్రాణశబ్ద [illegible] వాచః, పరమాత్మ [illegible]

* [illegible] తదానీం వాగాదీన్ద్రియకార్యాభావాచ్చ తాని న సన్తీత్యర్థః ప్రాణోత్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) అనేకకారణవాక్యగతైకత్వావధారణస్య [illegible] ప్రష్టరి సూక్తేస్సర్వ [illegible] స్వారస్యాభావాచ్చ * ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి వాక్య [illegible] ముఖ్యార్థత్వ [illegible] ప్రాణస్యోత్పత్తివచనస్వార స్యానుత్పత్త్యాది నిషేధనిత్యత్వాదిభి [illegible] ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మని ప్రయోగాసమ్భవాచ్చ పరమాత్మైవో చ్యత ఇత్యర్థః. అనన్తరవాక్యస్య బహువచనమాత్ర [illegible] ఇతి సూత్ర కారాభిప్రాయ ఇతి తదభిప్రేతం [illegible] (ఋషయ ఇత్యాదినా) …… ……………

అనన్తరసూత్రం వ్యాచష్టే (ఋషయ ఇతి)

౨ ॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ బహ్వర్థాసమ్భవముపపాదయతి (తస్యైవ వేతి) ఏవకారేణ సూత్రస్థచశబ్దో వ్యాఖ్యాతః ……………… ; ……………… ………

౩ ॥ సూ. తత్పూర్వకత్వాద్వాచః ఆత్మాహ్యదృష్టసంస్కారక్షితికార్యదర్శనాత్తదానీం క ల్ప్యతే, ఏవమిన్ద్రియకార్యం తదాదృష్టం చేత్, ఇన్ద్రియాణ్యపి కల్ప్యేరన్, నవ తదిత్యాహ (ఇతశ్చేత్యాది) ఉ క్తార్థశ్రుతివాక్యం దర్శయన్ ఫలితమర్థమాహ (తద్దైవమితి)వాక్యార్థో వ్యుచ్చారణమ్. శ్రోత్రకార్యం శ్రవణమ్. ఏ వంతత్రత్వోర్జ్ఞానేన్ద్రియవిషయాభావాత్ తత్తదిన్ద్రియకార్యానుపపద్యత ఇతి నతదానీం కార్యకల్ప్యానీన్ద్రియాణీత్యర్థః.

పరైస్తు పూర్వాధికరణోక్తస్య సర్వగతబహ్వాత్మవాదదోషస్య జీవం ప్రత్యనియమస్య తథాశబ్దేనాతిదేశే దేహా నియమేన ప్రాణానియమస్యాపి సిద్ధత్వేన కృతకరత్వాజ్జీవవదనుత్పత్త్యతిదేశే సిద్ధాన్తవిరోధాదస్య పూర్వపక్షసూ త్రత్వే తద్వ్యవచ్ఛేదేన సిద్ధాన్తద్యోతకసూత్రాన్తరాభావాచ్చ వ్యవహితస్యాపి వియదధికరణోక్తస్య సమ్భవ స్యాతిదేశః * అస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణాస్సర్వే లోకా ఇతి పూర్వాధికరణవిషయవాక్యస్థలోకాదిదృష్టాన్తీకరణేన ప్రాణాను తథాశబ్దేన తద్ధర్మాతిదేశ ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. తతోఽప్యవ్యవహితజీవానుత్పత్త్యతిదేశేన పూర్వపక్షసూత్ర త్వం స్వారసికమ్. ప్రాసంగికాధికరణాన్తరస్యవధిస్తునదోషః. నచ సిద్ధాన్తసూత్రాన్తరాభావాదాద్యస్యైవ సిద్ధాన్త

సూత్రత్వమాశ్రయణీయమ్. బాధకపరిహారసూత్రస్య సిద్ధాన్తసాధకత్వాత్. సిద్ధాన్తసాధకయుక్తేరసూత్రితత్వేఽతః పూర్వోక్తాదేవ సూత్రప్రణయన నైరపేక్ష్యాత్. బాధకపరిహారస్యత్వనుక్తత్వాత్తస్యైవ సూత్రితత్వం యుక్తమిత్యుక్తమ్. తుశబ్దార్థేన చశబ్దేన సిద్ధాన్తద్యోతనమిత్యుక్తం దీపే * గౌణ్యసమ్భవాత్ తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చేత్యేకసూత్రత్వంచాతఏవయుక్తమ్. నచాసౌచశబ్దస్సముచ్చయార్థః, సాధకసాధకత్వేన సముచ్చయవాచినైరపేక్ష్యాత్. గౌణ్యాః జన్మశ్రుతేరసమ్భవాదితియోజనాచక్లిష్టా * గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చేతి పూర్వపాదావగతసూత్రశైలీవిరుద్ధాచ. అక్లిష్టరీత్యవిరుద్ధనిర్వాహసమ్భవతి తద్విపరీతనిర్వాహశ్చాయుక్తః * తత్ప్రాక్ఛ్రుతేరితి, ఖాదిష్వనుక్తస్య జన్మశబ్దస్య తతః ప్రాక్ఛ్రుతేః, ఖాదిషుచ తస్యముఖ్యతాయాః స్థాపితత్వాత్, ప్రాణోత్పత్తిర్ముఖ్యేతివ్యాఖ్యానమ్. ఏతన్నేయార్థమ్. తతోఽప్యనేయార్థవ్యాఖ్యానంపరమ్. తచ్ఛబ్దస్యఖాదిష్వనుషక్తజన్మశబ్దవాచిత్వాదపిపరమాత్మపరత్వేఽప్యానేకంచప్రాణశబ్దస్థబహువచననిర్వాహశ్చాపేక్షితః. ముఖ్యార్థజన్మశబ్దానుషఙ్గరూపయుక్తిరప్యపేక్షితేతిచేత్. సత్యం, సామ్యేకత్వావధారణ ప్రతిజ్ఞానాదినద్వియదధికరణోక్తతయాఽభిప్రాయేణసిద్ధేతి ప్రాణశబ్దనిర్వాహఏవ కణ్ఠోక్త్యాఽఽకాఙ్క్ష్యః. క్వచిదుక్తస్యాభిప్రాయికత్వం క్వచిదప్యనుక్తస్య కణ్ఠోక్తత్వమపిహియుక్తం, నక్వచిదుక్తస్య పునశ్చోక్తత్వం క్వచిదప్యనుక్తస్యాభిప్రాయికత్వంచ * తత్పూర్వకత్వాద్వాచఇతి * అన్నమయంహి సోమ్యమనః ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి వాక్ప్రాణమనసాం తేజోఽబన్నపూర్వకత్వాచ్చ ప్రాణస్యకార్యత్వమిత్యుక్తమ్. తదయుక్తం- అహఙ్కారికస్య మనసోవాగిన్ద్రియస్యచ పృథివీతేజః కార్యత్వాయోగాద్వాయువిశేషస్యప్రాణస్యాప్యుత్కార్యత్వాభావాచ్చ. అతఆప్యాయనమాత్రమత్ర వివక్షితం- తావతాచ నోత్పత్తిస్స్యాదితి——— కేచిత్త్వం ప్రియసమష్ట్యుత్పత్తేః పూర్వమేవసిద్ధతాంమత్వా వ్యష్టీన్ద్రియాణాం జీవస్యస్వాపప్రబోధయోరుత్క్రాన్త్యవస్థాయాం మోహాద్యవస్థాసు చ ఉపసంహారసృష్టీ విచారయన్తి. తదయుక్తం, సమష్టీన్ద్రియోత్పత్తిప్రళయయోరన్యైరనిరూపితత్వాత్ - అష్టౌ ప్రకృతయష్షోడశవికారాః * ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదావితియుక్త్యా ఏభిస్తత్రత్రవాహ్యతయ్రుతిభిస్తత్సిద్ధిరితిచేత్. తర్హి * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇతి * తమేతత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వేప్రాణాఅనూత్క్రామన్తి. * అగ్నౌదేవాస్స్యేతీన్ద్రియాణాంజుహ్వతీతి పూర్వపాదయోరుపాహృతశ్రుతిభిః ఏవసమష్ట్యోరపిన్ద్రియాణాం మనసస్థానసిద్ధేర్విచారోనిష్ఫలస్స్యాత్. వాక్యాన్తరేషూత్పత్తిప్రళయానుగమానుపపత్తేశ్చేత్. తర్హిసమష్టీన్ద్రియాణామపితుల్యం * అసద్వాఇదమిత్యాదివాక్యానామన్యథాసిద్ధేః. పునరుక్తిశ్చేత్ * వాఙ్మనసిదర్శనాదిత్యధికరణే ఉత్క్రాన్తౌ ప్రాణానాంలయోపదేశాత్ తేషాం సద్భావోఽపేక్షితః. ఉక్తంహి ఇహప్రసఙ్గేన. ఇహ లయోనసాక్షాద్వివక్ష్యతే కింతు వృత్తివిలోపాయ మనసి సంశ్లేషమాత్రమితి. ఉత్క్రాన్తౌ లయాభావాత్ జన్మాన్తరోత్పత్తిశ్చనాస్తి. సుషుప్తిప్రబోధయోర్లయోత్పత్త్యభావశ్చ కింపునర్వాక్యాన్తరేఽస్తిః. అతః * తథాప్రాణాఇత్యాదిసూత్రాణాం సమష్టివిషయత్వమేవయుక్తమ్. తథాశబ్దేన సుషుప్త్యుత్క్రాన్తిప్రబోధేష్వసు వియదాదివత్ప్రాణాఉత్పద్యన్తఇత్యసి వ్యవహితాధికరణన్యాయాతిదేశోఽస్వరసః * అసద్వాఇదమిత్యాదిశ్రుతిశ్చ * సదేవేత్యాదివాక్యవత్ప్రసిద్ధప్రళయదశావిషయతయా ప్రతీయతే- అత్రాఽవాన్తరప్రళయమేవాజ్ఞానతఃపూర్వకాలేవా ఇన్ద్రియసద్భావవిషయత్వాత్ప్రయోజనేన తస్యవాక్యస్య * తత్ప్రాక్ఛ్రుతేరిత్యస్య విషయతయోదాహరణమయుక్తమ్ * తత్పూర్వకత్వాదితిభోక్తారం పురస్కృత్య వాఙ్మనసప్రవృత్తిః, అతస్సుషుప్తౌవాగాదివ్యాపారోపరమాదప్రమయవ్యపదేశఇత్యుక్తమ్. తదప్యయుక్తం, పునరుక్తేర్నిరస్తత్వాత్............

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

౪ ॥ సూ. సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ తానీన్ద్రియాణి కిం సప్తైవస్యుః, అథవైకాదశేతి చిన్త్యతే. శ్రుతివిప్రతిపత్తేస్సంశయః. కిం ప్రాప్తమ్. సప్తేతి. కుతః (గతేర్విశేషితత్వాచ్చ) గతిస్తావజ్జాయమానేన మ్రియమాణేనచ జీవేనసహ లోకేషుసఞ్చరణరూపా సప్తానామేవశ్రూయతే ✱ సప్తఇమేలోకాయేషుచరన్తి ప్రాణాగుహాశయానిహితాస్సప్తసప్తేతి. వీప్సాపురుషభేదాభిప్రాయా. విశేషితాశ్చ తేగతిమన్తః ప్రాణాస్స్వరూపతః ✱ యథాపఞ్చావతిష్ఠన్తేజ్ఞానాని మనసాసహ । బుద్ధిశ్చనవిచేష్టేత తామాహుఃపరమాంగతిమితి. శరీరాన్తరసఞ్చరణం విహాయ మోక్షార్థగమనం పరమాగతిః. ఏవం జీవేనసహ జన్మమరణయోస్సప్తానామేవగతిశ్రవణాత్, యోగదశాయాం జ్ఞానానీతి విశేషితత్వాచ్చ జీవస్యకరణాని శ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణబుద్ధిమనాంసి సప్తైవేతి గమ్యతే యానిత్వితరాణి విషయాణాం గ్రాహకత్వేన ✱ అష్టౌగ్రహాః ✱ సప్తవైశీర్షణ్యాః ప్రాణాః ద్వావవాఞ్చావిత్యాదిషు చతుర్దశపర్యన్తాని ప్రాణప్రతిపాదకవాక్యేషు వాక్పాణిపాదపాయూపస్థాహఙ్కారచిత్తాఖ్యానీన్ద్రియాణి ప్రతీయన్తే, తేషాం జీవేనసహగతిశ్రవణాభావాజ్జీవస్యాల్పాల్పోపకారకత్వమాత్రేణౌపచారికః ప్రాణవ్యపదేశః. ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౫ ॥ సూ. హస్తాదయస్తుస్థితేఽతో నైవం నసప్తైవేన్ద్రియాణి,అపిత్వేకాదశ, హస్తాదీనామపి శరీరే స్థితేజీవే తస్య భోగోపకరణత్వాత్ కార్యభేదాచ్చ. దృశ్యతేహి శ్రోత్రాదీనామివ హస్తాదీనామపి కార్యభేదతఃదానాదిః, అతస్సేపిసన్త్యేవ (అతో నైవమ్) అతోహస్తాదయోనసన్తీత్యేవంనమన్తవ్యమిత్యర్థః. అధ్యవసాయాభిమానచిన్తావృత్తిభేదాన్మనఏవబుద్ధ్యహఙ్కా-

---

౪ ॥ సూ. సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ కిమిన్ద్రియాణిసప్తైవ, కిమేకాదశ. కిం సప్తానాం గతిశ్రవణమిన్ద్రియాణాం సప్తసంఖ్యత్వమవగమయతి, నేతి. సత్యపి గతిశ్రవణాభావేపి హస్తాదీనామిన్ద్రియత్వముపపద్యతే, నేతి. దశేమే పురుషఇత్యాదిశ్రుతిః కిమిన్ద్రియాణామేకాదశత్వేప్రమాణం, నేతిచ. యదా నప్రమాణమ్. యదా హస్తాదీనామిన్ద్రియత్వానుపపత్తిః, తదా గతిశ్రుతేస్సప్తసంఖ్యావ్యవస్థాపకత్వాత్ సప్తేతి స్యాత్. యదా సాశ్రుతిరేకాదశత్వే ప్రమాణం, యదా హస్తాదీనామిన్ద్రియత్వోపపత్తిః, తదా గతిశ్రవణస్య సప్తసంఖ్యావ్యవస్థాపకత్వాభావాదేకాదశేతిసిధ్యతి (శ్రుతివిప్రతిపత్తేరితి) నవాదివిప్రతిపత్తేరిత్యర్థః (వీప్సాపురుషభేదాభిప్రాయేతి). ✱ సప్తప్రాణాః ప్రభవన్తీతిపూర్వం సప్తానాముత్పత్తిశ్రవణాదితి భావః. స్వరూపతో విశేషితాః- నతు కార్యావిభిరిత్యర్థః (పరమాగతిః) మోక్షార్థగమనరూపత్వాత్ పరమాగతిర్యోగఇత్యర్థః. (జ్ఞానానీతివిశేషితత్వాచ్చేతి) జ్ఞాయతేఽనేనేతివ్యుత్పత్త్యాజ్ఞానానీత్యర్థః. అధికసంఖ్యాశ్రవణస్యనిర్వాహమాహ (యానిత్వితి) (చతుర్దశపర్యన్తాని) సప్తైవస్సప్తభిస్సహచతుర్దశపర్యన్తానివాక్పాణిపాదపాయూపస్థాహఙ్కారచిత్తాఖ్యానియానిత్వితరాణిప్రతీయన్తఇత్యర్థః

౫ ॥ సూ. హస్తాదయస్తుస్థితేఽతో నైవమ్ అధికరణవిశేష్యయోరధ్యాహారేణ ✱ స్థితఇతిపదం వ్యాచష్టే (శరీరఇతి) అతశ్శబ్దార్థమాహ (భోగోపకరణత్వాదితి) ఉపకరణాన్తరాపేక్షానాస్తి, చక్షురాదిభిరేవ భోగసిద్ధేరితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (కార్యభేదాచ్చేతి) అతో నైవమితివ్యాఖ్యేయోపాదానం. అత్ర తచ్ఛబ్దః కాకాక్షిన్యాయేనాన్వితః. తద్వ్యాచష్టే (అతఇతి) చతుర్దశసంఖ్యానిర్వాహమాహ (అధ్యవసాయేతి) మహదనుగృహీతం మనోఽధ్యవసాయమహఙ్కారానుగృహీతం మనోఽభిమానం, పూర్వసంస్కారవిశేషానుగృహీతం మనశ్చిన్తాం కరోతి, తత్తదానీం బుద్ధ్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యతఇత్యర్థః ✱ హస్తాదయస్సన్తీత్యేతావతా సాధ్యేసిద్ధే ✱ అతో నై

రచిత్వశబ్దైర్వ్యపదిశ్యత ఇత్యేకాదశేన్ద్రియాణి. అతః * దశేమే పురుషే ప్రాణాః ఆత్మైకాదశ ఇతి, ఆత్మశబ్దేన మనోఽభిధీయతే * ఇన్ద్రియాణి దశైకంచ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరాః * తైజసానీన్ద్రియాణ్యాహుర్దేవా వైకారికా దశ। ఏకాదశం మనశ్చాత్ర ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిసిద్ధైకాదశేన్ద్రియసంఖ్యాస్థితా. అధికసంఖ్యావాదాః మనోవృత్తిభేదాభిప్రాయాః, న్యూనవ్యపదేశాస్తు తత్ర తత్ర వివక్షితగమనాదికార్యవిశేషప్రయుక్తాః.

॥ సప్తగత్యధికరణం సమాప్తమ్ ॥

వమితి సూత్రఖండః కిమర్థమితి శఙ్కాయాం ప్రమాణదార్ఢ్యసూచనార్థమిత్యభిప్రాయేణాహ (అత ఇతి) అతః ఇన్ద్రియసంఖ్యావ్యవస్థితేత్యుత్తరత్రాన్వయః. ఉదాహృతవాక్యస్థమాత్మశబ్దం వ్యాచష్టే (ఆత్మశబ్దేనేతి) . ...

పరే తు * గతేః * సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తి * ఇతి వాక్యాదవగతేః * సప్త శీర్షణ్యాః ప్రాణాః ఇతి విశేషితత్వాచ్చేతి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- వ్యభిచారిణో హేతుత్వాభావాత్ * అష్టౌ గ్రహాః * దశేమే పురుష ఇత్యాదిభిస్సంఖ్యాన్తరాణ్యపి హి శ్రుతేరవగమ్యన్తే * సప్త వై శీర్షణ్యా ఇతి విశేషితత్వమిత్యయుక్తం- సప్తత్వనాశకత్వాభావాత్ * ద్వావవాఞ్చౌ ఇతి నవసంఖ్యాపి హి ప్రతీయతే * హస్తాదయ ఇతి- హస్తాదయశ్చ స్థీయన్తే- అతస్సప్తత్వాతిరేకే స్థితే అతః అధికసంఖ్యాగ్రహణే న్యూనసంఖ్యాయాః అన్తర్భావోపపత్తేశ్చ నైవం- యథా పూర్వపక్షం నమన్తవ్యమిత్యుక్తమ్. తత్ర సప్తత్వాతిరేక ఇతి స్థితశబ్దవిశేష్యం నాధ్యాహర్తవ్యం- అనువాదే ప్రయోజనాభావాత్- అధికశ్రవణాదేవ హి సప్తత్వాతిరేకోఽవగతో భవతి. జీవే స్థితే ఇత్యధ్యాహృతే యుక్తిర్దర్శితా భవతి- జీవం ప్రతి హస్తాదీనాం చక్షురాదివదుపకరణత్వసామ్యావగతేః. ఏవం న్యూనవ్యవచ్ఛేదస్య హేతూక్తా మనోవృత్తిభేదేఽధికప్రతీత్యన్యథాసిద్ధిరతశ్శబ్దేన వక్తుం యుజ్యతే. అధికసంఖ్యాగ్రహణే న్యూనసంఖ్యాన్తర్భావవత్సప్తమతశ్శబ్దస్సంయుజ్యతే- తథా సత్యేకాదశభ్యోఽతిరిక్తస్యాపి గ్రాహ్యత్వప్రసంగాత్ * నైవమితి భూయోవచనం చోక్తయుక్త్యనుగ్రాహ్యశ్రుత్యభిప్రాయం భవితుమర్హతి- అన్యథా * హస్తాదయ ఇత్యేతావతా పర్యాప్తత్వాత్. నహి సర్వాధికరణేషు యథా పూర్వపక్షం నమన్తవ్యమిత్యుచ్యతే——అన్యే తు బుద్ధ్యా సహ ద్వాదశేన్ద్రియాణి- ఉత్క్రాన్తౌ * సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తీతి శ్రవణాత్ సర్వేషాం ప్రాణానాముత్క్రాన్తిః- అతస్తేషాం నాత్యన్తికనాశః ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా గతిశ్రవణాదినా సప్తానామేవ గతిః- తేషామేవ నాత్యన్తికనాశః- ఇతరేషాం త్వాత్యన్తికనాశః- తత్ర తత్ర చ భోగాయ జన్మవేళాయాం స్వకారణాదుత్పత్తిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం * సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తి * సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి సర్వప్రాణానాముత్క్రాన్తిశ్రవణాత్- సర్వశబ్దసంకోచాభావాత్, సప్తానాం గతిశ్రవణస్య ఛాన్దోగ్యే భూతత్రయసృష్టిశ్రవణస్యేవాయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వేనాప్యుపపత్తేశ్చ * సప్తానామితి శ్రవణవైయర్థ్యపరిహారాయ సప్తానామేవేత్యవధారణకల్పనాదపి సర్వశబ్దవైయర్థ్యపరిహారాయ సప్తశ్రవణస్య ప్రదర్శనార్థత్వకల్పనైవోపపన్నా- అన్యథా హ్యశ్రుతావధారణకల్పనం- హస్తాదీనాం ప్రళయకల్పనముత్పత్తికల్పనం చేతి గౌరవం స్యాత్ * యదా వై పురుషః స్వపితి ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రమితి- యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధి పునర్జాయన్త ఇతి- వాచః చక్షురాదీనాం చావిశేషేణాప్యయే సమ్భవే చ శ్రూయమాణే వాచ ఆత్యన్తికనాశః- చక్షురాదీనాం వృత్తివిలోపః- వాచః స్వరూపోత్పత్తిః- చక్షురాదీనాం వృత్తిలాభ ఇత్యప్యయసమ్భవశ్రవణస్య వైరూప్యకల్పనం చ ప్రసజేత్- సప్తానాం శ్రవణం తు జ్ఞానసాధనత్వరూపప్రాధాన్యవివక్షయాప్యుపపన్నమ్. ఆదిసర్గే కర్మేన్ద్రియసమష్ట్యుత్పత్తిర్నాస్తి- మనునా సప్తానామేవ సృష్టిప్రతిపాదనాదితి చాయుక్తం- పరాశరాదిభిర్వాగాదీనామపి * దేవా వైకారికా దశ। ఏకాదశం మనశ్చాత్ర దేవా వైకారికాః స్మృతా ఇతి ప్రతిపాదనాత్- క్వచిదుక్తస్య క్వచిదనుక్తేరభావసాధకత్వాభావాచ్చ.

౬ ॥ సూ. —అణవశ్చ— * తఏతే సర్వ ఏవ సమాస్సర్వేఽనన్తా ఇత్యానన్త్యశ్రవణా ద్విభుత్వం ప్రాణానామ్ ....

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే * ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీత్యుత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాత్పరిమితత్వే సిద్ధే సత్యుత్క్రాన్త్యాదిషు పార్శ్వస్థైరనుపలభ్యమానత్వాదణవశ్చ ప్రాణాః. ఆనన్త్యశ్రుతిస్తు * అథ యో హైతాననన్తానుపాస్త ఇత్యుపాసనశ్రవణాదుపాస్యప్రాణవిశేషణభూతకార్యబాహుళ్యాభిప్రాయా ....

౭ ॥ సూ. —శ్రేష్ఠశ్చ— ప్రాణసంవాదే శరీరస్థితిహేతుత్వేన శ్రేష్ఠతయా నిర్ణీతో ముఖ్యప్రాణః * ఆనీదవాతగ్ స్వధయా తదేకమితి మహాప్రళయసమయేఽస్య కార్యభూతప్రాణసద్భావశ్రవణాత్ * ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి జన్మశ్రవణస్య జీవజన్మశ్రవణవదుపపత్తేరోత్పద్యత ఇత్యాశం

శ్రుతివిరోధశ్చ భవేత్ * అష్టౌ ప్రకృతయష్షోడశ వికారాశ్చతుర్వింశతిసంఖ్యాతం వ్యక్తమవ్యక్తముచ్యత ఇతి హి శ్రూయతే హస్తాదీనాం తత్త్వానాం సమష్టిసృష్టిదశాయామభావే కథం షోడశవికారసిద్ధిశ్చతుర్వింశతితత్త్వసిద్ధిశ్చ. యది ప్రతిమరణముత్పద్యమానైర్వినశ్యద్భిశ్చ తత్తైష్షోడశవికారాదసిద్ధిః- తర్హి ఘటపటాదిభిరధికసంఖ్యావ్యవహారః కుతో న స్యాత్. కించ ఆకాశమిన్ద్రియేషు ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయత ఇత్యత్ర ఇన్ద్రియశబ్దాసంకోచాత్ సర్వేన్ద్రియాణామవిశేషేణ మహదాదిప్రళయవేళాయాం ప్రళయశ్శ్రూయతే, అతస్సర్వేన్ద్రియాణాం తుల్యకాలత్వమవగమ్యతే- అతః కాలభేదకల్పనమప్రామాణికమ్. ద్వాదశ ప్రాణా ఇతి చాయుక్తం * దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశః * ఇన్ద్రియాణి దశైకం చేత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభిః ప్రాణానామేకాదశసంఖ్యాశ్రవణాత్.

—సప్తగత్యధికరణం సమాప్తమ్—

౬ ॥ సూ. —అణవశ్చ— కిమిన్ద్రియాణి సర్వగతాని- ఉతాణుపరిమాణకాని. ఆనన్త్యశ్రవణముపాసనార్థం, ఉత నేతి. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణం కిమణుత్వమవగమయతి- నేతి. అణుత్వావగమకత్వాభావే తదానన్త్యశ్రవణస్యోపాసనార్థత్వాభావాత్సర్వగతాని. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణస్యాణుత్వగమకత్వే సతి ఆనన్త్యశ్రుతేరుపాసనార్థత్వాదణురూపాణి.

* (ప్రాణమనూత్క్రామన్తమితి) అణుత్వం నామ పరిచ్ఛిన్నత్వే సత్యుపలబ్ధ్యర్హస్థూలతారాహిత్యమత్ర వివక్షితం నతు జీవాత్మస్వరూపవదత్యన్తాల్పత్వమ్. తత్ర * వాలాగ్రశతభాగస్యేత్యాదివాక్యేనాత్యన్తాల్పత్వస్యోక్తత్వాత్తథాభ్యుపగమః- అత్రోక్తప్రకారమణుత్వం పరిచ్ఛిన్నత్వే సత్యతిస్వచ్ఛత్వమ్. ఉత్క్రాన్త్యాదిః పరిచ్ఛిన్నత్వహేతుః- పార్శ్వస్థైరనుపలభ్యమానత్వం స్వచ్ఛత్వహేతుః. ఏవం విశిష్టమణుత్వముపపాదితం భవతి. పరిమాణాన్తరభేదే సత్యపి త్వగిన్ద్రియస్య సూక్ష్మశరీరవ్యాపీదృశమణుత్వమస్త్యేవ * తఏతే సర్వ ఏవ సమా ఇతి సమత్వశ్రుతిః కార్యకరత్వవిషయా. ఆనన్త్యశ్రుతినిర్వాహమాహ (ఆనన్త్యేతి) కార్యబాహుళ్యమానన్త్యమ్. కార్యబాహుళ్యవిశేషణవిశిష్టతయోపాసనార్థమానన్త్యకథనమిత్యర్థః———ఆనన్త్యశ్రవణం దైవప్రాణవిషయమిత్యన్యే. తదయుక్తం- దేవశరీరేష్వప్యేషామేవ ప్రాణానామితరోత్క్రాన్తానాం విద్యమానత్వాత్తదతిరిక్తదైవప్రాణవిషయతయా తదభిమతశ్రుతేరర్థాన్తరపరత్వస్య పూర్వమేవోపపాదితత్వాద్దైవప్రాణాసిద్ధేః * అనన్తానుపాస్త ఇతి శ్రుత్యనురోధేనోపాసనార్థతయా నిర్వాహస్యోపపన్నత్వాచ్చ ....

౭ ॥ సూ. —శ్రేష్ఠశ్చ— ప్రాణస్య శ్రేష్ఠశబ్దవాచ్యత్వే హేతుం వదన్ సూత్రం వ్యాచష్టే- (ప్రాణేతి) ప్రాణసంవాదో నామ ఛాన్దోగ్యప్రకరణవిశేషః. అస్య శరీరస్థితిహేతుత్వేన శ్రైష్ఠ్యమ్ ॥

క్య ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాదివిరోధాత్ * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇతి పృథివ్యాదితుల్యోత్పత్తిశ్రవణాదుత్పత్తినిషేధాభావాచ్చ జాయత ఏవ శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణ ఇత్యుచ్యతే * ఆనీదవాతమితి తు న జైవం శ్రేష్ఠం ప్రాణమభిప్రేత్యోచ్యతే- అపితు పరస్య బ్రహ్మణ ఏకస్యైవ విద్యమానత్వముచ్యతే * అవాతమితి తత్రైవ శ్రవణాత్. పూర్వేణైవ తుల్యన్యాయత్వేఽపి పృథగ్యోగకరణముత్తరచిన్తార్థమ్........

—॥ప్రాణాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్॥—

౮ ॥ సూ. —॥ న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్ ॥— సోఽయం శ్రేష్ఠః ప్రాణః కిం మహాభూతద్వితీయవాయుమాత్రం, తస్య వా స్పన్దరూపక్రియా, అథవా వాయురేవ కఞ్చన విశేషమాపన్న ఇతి విశయే వాయురేవేతి ప్రాప్తం * యః ప్రాణస్స వాయురితి వ్యపదేశాత్ ——యద్వా వాయుమాత్రే ప్రాణత్వప్రసిద్ధ్యభావాదుచ్ఛ్వాసనిశ్వాసాదివాయుక్రియాయాం ప్రాణశబ్దప్రసిద్ధేశ్చ. తత్క్రియైవ ఇతి ప్రాప్తే న వాయుమాత్రం, న చ తత్క్రియేత్యుచ్యతే. కుతః (పృథగుపదేశాత్) * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చ ఖం వాయురితి. తత ఏవ పృథగుపదేశాత్ వాయుక్రియాఽపి న భవతి ప్రాణః, న హి తేజః ప్రభృతీనాం క్రియాస్తైస్సహ పృథగ్ద్రవ్యతయోపదిశ్యతే * యః ప్రాణస్స వాయురితి తు వాయురేవావస్థాన్తరమాపన్నః ప్రాణః, న తేజః ప్రభృతివత్తత్త్వాన్తరమితి జ్ఞాపనార్థం. ఉ

(ఉత్పత్తినిషేధాభావాదితి) అనేన జీవజన్మతుల్యత్వం వ్యావర్తితం- తస్య హ్యుత్పత్తిర్నిషిద్ధా (ఆనీదవాతమితి) * ఆనీత్ * అన ప్రాణన ఇతి ధాతోర్లుఙ్. జైవం- జీవసమ్బన్ధి. సిద్ధాన్తే * స్వధయేత్యనేన * స్వధాత్వం లోకభావినీత్యుపబృంహణాల్లక్ష్మీవిశిష్టత్వముచ్యతే. అధికశఙ్కాపరిహారాభావాన్నేదం సూత్రమధికరణాన్తరమ్. శ్రుతివాక్యం హి పూర్వపక్షావలమ్బనం- తత్తు పూర్వాధికరణేఽస్మింస్తు సూత్రే చ సమానమ్ ......

* శ్రేష్ఠశ్చేత్యధికరణాన్తరత్వం పరైరుక్తమయుక్తం- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తావధారణాదిభిశ్శ్రుత్యా చోత్పత్తౌ ప్రతిపన్నాయామనుత్పత్త్యవగమోఽన్యథానిర్వాహ్య ఇత్యస్మాదధికశఙ్కాపరిహారాభావాత్ ——అన్యే తు ముఖ్యప్రాణ ఉత్క్రాన్తావత్యన్తం లీయతే- దేహాన్తరేఽన్యో ముఖ్యప్రాణ ఉత్పద్యత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఉత్క్రాన్తినిశ్రవణాదుత్పత్తివాదస్య వృత్త్యుత్పత్తివిషయతయా నాత్యన్తనాశ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదప్యయుక్తం- తన్మతానురోధేఽప్యధికశఙ్కాయా అభావాత్ * ఉత్పత్తిమాయతిం స్థానం విభుత్వం చైవ పఞ్చధా । అధ్యాత్మం చైవ ప్రాణస్య విజ్ఞాయామృతమశ్నుత ఇత్యుత్పత్తిశ్రవణాత్ దేహాన్తరేఽన్యః ప్రాణ ఉత్పద్యత ఇత్యధికశఙ్కేతి చేత్. ఉత్క్రాన్తినిశ్రవణానురోధేనోత్పత్తిశ్రుతిర్వృత్తిలాభాభిప్రాయేత్యస్య న్యాయస్యాత్రాపి సిద్ధత్వాత్. చతుర్థే లక్షణే * తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ * సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్య ఇత్యత్ర ప్రాణస్య జీవసంశ్లేషమాత్రస్య నిరూపితత్వాదిహాత్యన్తనాశశఙ్కాప్రసఙ్గాభావాదేనోత్క్రాన్తివిషయత్వమప్యధికరణస్యాయుక్తమ్ —॥ప్రాణాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్॥—

౮ ॥ సూ. —— న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్ —— కిం ముఖ్యప్రాణో వాయుమాత్రం, ఉత వాయుక్రియా, ఉతావస్థావిశేషాపన్నో వాయురితి. శ్రుతిలోకప్రసిద్ధిపృథగుపదేశతత్త్వసఙ్ఖ్యాప్రసిద్ధీనాం కస్మిన్పక్షే సామఞ్జస్యమితి. వాయుమాత్రపక్షే వాయుక్రియాత్వపక్షే వా సామఞ్జస్యమస్తి చేత్, తయోరన్యతరస్యాసిద్ధిః. అవస్థావిశేషాపన్నవాయుపక్షే సామఞ్జస్యం చేత్, స ఏవ సిద్ధాన్తః ....

* పృథగుపదేశాదితి సూత్రఖణ్డే పృథగుపదేశం దర్శయతి (ఏతస్మాదితి) * ఖం వాయురితి పృథగుపదేశాన్న వాయుమాత్రమిత్యర్థః. తత ఏవేతి క్రియాత్వప్రతిషేధః (తైస్సహ పృథగ్ద్రవ్యతయోపదిశ్యత ఇతి) ద్రవ్యోత్పత్తిప్రకరణత్వాత్

చ్ఛ్వసనిశ్వాసా చావపి ప్రాణః స్పన్దత ఇతి క్రియావతి ద్రవ్య ఏవ ప్రాణశబ్ద ప్రసిద్ధిః న క్రియామాత్రే.
కిమయం ప్రాణో వాయోర్వికారస్సన్నగ్నివద్భూతాన్తరమ్. నేత్యాహ.

౯ ॥ సూ. —॥చక్షురాదివత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః॥— నాయం భూతవిశేషః, అపి తు చక్షురాదివజ్జీవోపకరణవిశేషః. తచ్చోపకరణత్వముపకరణభూతైరిన్ద్రియైస్సహశిష్ట్యాదిభ్యోఽవగమ్యతే చక్షురాదిభిస్సహాయం ప్రాణశ్శిష్యతే ప్రాణసంవాదాదిషు. తత్సజాతీయత్వే హి తైస్సహశాసనం యుజ్యతే. ప్రాణశబ్దపరిగృహీతేషు కరణేష్వస్య విశిష్యాభిధానమాదిశబ్దేన గృహ్యతే * అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణః * యోఽయం మధ్యమః ప్రాణ ఇత్యాదిషు విశిష్యాభిధానాత్ ....

చక్షురాదివదస్యాపి కరణత్వే తద్వదస్యాపి జీవం ప్రత్యుపకారం విశేషరూపక్రియయా భవితవ్యం, సా తు న దృశ్యతే, అతో నాయం చక్షురాదివద్భవితుమర్హతీతి చేత్. తత్రాహ

౧౦ ॥ సూ. —॥అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథా హి దర్శయతి॥— (అకరణత్వాత్) కరణం, క్రియా. అక్రియత్వాత్. అస్య ప్రాణస్య జీవం ప్రత్యుపకారవిశేషరూపక్రియారహితత్వాచ్చ యో దోష ఉద్భావ్యతే, స నాస్తి, యత ఉపకారవిశేషరూపాం శరీరేన్ద్రియధారణాదిరూపాం క్రియాం దర్శయతి శ్రుతిః * యస్మిన్నుత్క్రాన్త ఇదం శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యతే స ఏవ శ్రేష్ఠ ఇత్యుక్త్వా వాగాద్యుత్క్రమణేఽపి శరీరస్యేన్ద్రియాన్తరాణాం చ స్థితిం దర్శయిత్వా ప్రాణోత్క్రమణే శరీరేన్ద్రియశైథిల్యాభిధానాత్. అతః ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానాకారేణ పఞ్చధాఽవస్థితోఽయం ప్రాణశ్శరీరేన్ద్రియధారణాదినా జీవస్యోపకరోతీతి చక్షురాదివత్కరణత్వమ్ ....

నన్వేవం నామభేదాత్కార్యభేదాచ్చ ప్రాణాపానాదయస్తత్త్వాన్తరాణి స్యుః. తత్రాహ.

లేజః ప్రభృతీనాం క్రియాః పృథగుపదిశ్యన్తే చేత్ - ద్రవ్యతయోపదిశ్యేరన్. న చ తదుక్తమ్. అతః క్రియాయాః అద్రవ్యత్వేన పృథగుపదేశాసమ్భవాత్ పృథగుపదిష్టః ప్రాణో న వాయుక్రియేత్యర్థః ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (కిమయమితి) అవస్థావిశేషాపన్నో వాయుః ప్రాణ ఇత్యుక్తం-

అవస్థాన్తరాపత్తిశ్చాగ్న్యాదేరివ వాయుత్వప్రహాణేనైవ స్యాదితి హి శఙ్కా స్యాత్.

౯ ॥ సూ. —॥చక్షురాదివత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః॥— అనేన బహుశ్రుతిషు శిష్ట్యాది వివక్షితమ్. శ్రుతిభేదేన సహశిష్టయో బహ్వ్యః-విశిష్యాభిధానాని చ బహూనీతి సూత్ర బహువచనతాత్పర్యమిత్యభిప్రాయేణోక్తం (ప్రాణసంవాదాదిష్వితి) (మధ్యమః ప్రాణ ఇత్యాదిష్వితి చ) అనన్తరసూత్ర వివరిష్యమాణకరణతుల్యోపకారసూచనార్థం వా బహువచనమ్. అగ్ర్యప్రాయన్యాయమభిప్రేత్యాహ (తత్సజాతీయత్వే హీతి) (ప్రాణేతి) ఏష వాయుర్ముఖ్య ఇత్యుక్తే ముఖ్యస్య సతస్తత్సజాతీయత్వం హి ప్రతీయతే. యథా భూతత్వాప్రహాణేనైవ శరీరత్వావస్థా భవతి, తథా వాయుత్వాప్రహాణేనావస్థాన్తరం జీవోపకరణత్వలక్షణం దర్శితమ్. జీవోపకరణత్వావస్థాయా వాయుత్వాప్రహాణపూర్వకత్వం * యః ప్రాణస్స వాయురితి శ్రుత్యావగమ్యతే.

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (చక్షురాదివదితి)

౧౦ ॥ సూ. —॥అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథా హి దర్శయతి॥— అకరణత్వాదితి పూర్వపక్షహేతుః

శైథిల్యాభిధానాత్ శ్రుతిః క్రియాం దర్శయతీత్యన్వయః

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వేవమితి).

౧౧ ॥ సూ. పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే. యథా కామాదివృత్తిభేదే తత్కార్యభేదేపి న కామాదికం మనసస్తత్త్వాన్తరం * కామస్సఙ్కల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవేతి వచనాత్, ఏవం * ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానస్సమాన ఇత్యేతత్సర్వం ప్రాణ ఏవేతి వచనాత్ అపానాదయోపి ప్రాణస్యైవ వృత్తివిశేషాః, న తత్త్వాన్తరమిత్యవగమ్యతే

వాయుక్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧ ॥ సూ. పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే. దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికద్వయమపి వేదసిద్ధమ్ (కామ ఇత్యాది) కామః-ఇచ్ఛా. విచికిత్సా- సందేహః. శ్రద్ధా-త్వరా. ధీః-చిన్తా. కామాదయో జ్ఞానావస్థావిశేషాః- తత్తదవస్థజ్ఞానహేతుర్మన ఇతీదం తైశ్శబ్దైరుచ్యతే. తత్తద్ధేతుత్వం మనోఽవస్థా ....

పరే తు * న వాయుక్రియే ఇత్యత్ర క్రియాశబ్దేన సర్వకరణసామాన్యవృత్తిః ప్రాణ ఇతి పక్ష ఉచ్యత ఇత్యాహుః, తదయుక్తం కరణవ్యాపారోపరతికాలేపి ప్రాణవృత్తేర్దర్శనేన శఙ్కానుదయాత్, వాగాదీనాం ప్రాణం ప్రతి గుణభావశ్రవణాచ్చ. ప్రాణస్యాపి జీవవత్ స్వాతన్త్ర్యప్రసంగపరిహారపరం చ * చక్షురాదివదితి సూత్రం వర్ణయన్తి. తతోఽవ్యక్తవద్భూతాన్తరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వముచితం, స్వాతన్త్ర్యవ్యుదస్తేపి తస్యాశ్శఙ్కాయాస్స్థితత్వాత్, కరణత్వేన తస్యాం పరిహృతాయాం స్వాతన్త్ర్యశఙ్కాయా దూరోత్సారితత్వాత్, ఆదిశబ్దస్య చాచేతనత్వాదిగ్రాహకత్వాదపి విశిష్యాభిధానపరత్వముచితం, శ్రుతిసిద్ధహేతోస్సహశిష్టతాసాజాత్యేన ఝటితి ధీస్థత్వాదచేతనత్వాదికస్య హేతోర్భూతాన్తరశఙ్కానివారణాసామర్థ్యాచ్చ. ప్రాణస్య చక్షురాదివత్కరణత్వే రూపాదివత్ప్రతీతివిషయాన్తరప్రసంగపరిహారపరం * అకరణత్వాదితి సూత్రమాహుః, విషయాన్తరప్రసంగదోషో నాస్తి. చక్షురాదివద్విషయపరిచ్ఛేదేన కరణత్వాభావాత్. ప్రమాణాన్తరేష్వసమ్భావితం కార్యం హి శ్రుతిర్దర్శయతీతి. తదయుక్తం, పరిహర్తవ్యాశఙ్కోదయాభావాత్. పరిచ్ఛేద్యవిషయాన్తరప్రసంగో న శఙ్క్యః, కరణత్వేపి వాగాదీనాం తదభావాత్. వాగాదీనాం వక్తవ్యదాతవ్యగన్తవ్యాదివదవచ్ఛేద్యవిషయాన్తరం శఙ్క్యమితి చేన్న - తస్య నిరసనీయత్వాభావాత్. దేహేన్ద్రియాదికం హి కార్యత్వేన తదవచ్ఛేద్యవిషయః. స తు వక్తవ్య ఇతి చేత్, తదానీముపకారవిశేషాకాఙ్క్షాయాం సూత్రావతరణముక్తం భవతీతి సిద్ధం నస్సమీహితమ్. అవచ్ఛేద్యవిషయాభావేనాకరణత్వాదిత్యధ్యాహారదోషశ్చ * పఞ్చవృత్తిరితి సూత్రస్య కార్యవిశేషసమర్పణముఖేనోపకారకత్వపరత్వాదపి శఙ్కావిశేషపరిహారపరత్వం యుక్తం, తథా సత్యుపకారవిశేషస్యార్థసిద్ధత్వాత్ * తథా హి దర్శయతీతి పూర్వసూత్రాంశేనోపకారవర్గస్య సంగృహీతత్వాత్, ఏకస్య నానావృత్తిత్వే మనో దృష్టాన్తః. పఞ్చవృత్తిత్వే దృష్టాన్త ఇతి తు నిర్బన్ధోఽనుపపన్నః, శ్రోత్రాద్యనురోధమనపేక్ష్య భూతభవిష్యద్వాదివృత్తిసమ్భావనయా వృత్తిపఞ్చకాతిరేకాత్. ప్రమాణవిపర్యయవికల్పనిద్రాస్మృతయో వృత్తయ ఇతి చాయుక్తం, సఙ్కల్పస్యాతిరిక్తత్వాత్. అత ఔచిత్యాత్, శ్రౌతేఽర్థే శ్రౌతదృష్టాన్త ఏవ సంఖ్యానాదరేణ స్వీకర్తవ్యః, సంఖ్యావిశేషనిర్బన్ధస్య సాధ్యానుపయోగాచ్చ——అన్యే తు ప్రథమజస్య మహత్తత్త్వస్య రాజసో భాగః ప్రాణః, స వాయ్వధిష్ఠానక ఉచ్ఛ్వాసాదిరూపేణ తత్ప్రేరక ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం, మహత్తత్త్వరాజసాంశస్య ప్రాణత్వే ప్రమాణాభావాత్ * యః ప్రాణస్స వాయురితి శ్రుతివిరోధాచ్చ. అత్ర యన్ముకుటం తత్సువర్ణమితివద్వాయుకార్యత్వం హి ప్రతీయతే. ప్రాణస్య వాయ్వధిష్ఠానకత్వం తత్రోచ్యత ఇతి చేన్న, అశాబ్దత్వాత్, ముఖ్యార్థస్య భఞ్జకప్రమాణాభావాచ్చ. సుషుప్తౌ ప్రాణవాయుస్పన్దహేతుత్వేన తత్కల్పనం హ్యన్యథాసిద్ధం, పరమాత్మాయత్తత్వశ్రుతేః. క్వచిద్వాక్ప్రాణమనసాం తేజోఽబన్నాప్యాయితత్వవత్ప్రాణస్య మహత్తత్త్వాప్యాయితత్వముచ్యత ఇత్యన్యథాసిద్ధత్వాత్,

౧౨॥ సూ ⟶ అణుశ్చ ⟵ అణుశ్చాయం - పూర్వవదుత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాత్ * తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీత్యాదిషు. అథ కాశఙ్కా-తు * సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైస్సమోఽనేన సర్వేణ * ప్రాణే సర్వం ప్రతిష్ఠితం * సర్వం హీదం ప్రాణేనావృతమిత్యాదిశ్రవణాత్ మహాపరిమాణ ఇతి ... ...

పరిహారస్తూత్క్రాన్త్యాది శ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నత్వే నిశ్చితే సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య ప్రాణాయత్తస్థితిత్వేన వైభవవాదోపపత్తిరితి శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్

౧౩॥ సూ ⟶ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్ప్రాణవతా శబ్దాత్ ⟵ సశ్రేష్ఠానాం ప్రాణానాం బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరియత్తా పరిమాణం చోక్తం తేషాం ప్రాణానామగ్న్యాది దేవతాధిష్ఠితత్వం చ పూర్వమేవ * అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామిత్యనేన సూత్రేణ ప్రసంగాదుపపాదితమ్. జీవస్య చ స్వభోగసాధనానామేషామధిష్ఠాతృత్వం లోకసిద్ధం * ఏవమేవైష ఏతాన్ ప్రాణాన్ గృహీత్వా స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తత ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధం-చ. తదిదం జీవస్యాగ్న్యాది దేవతానాం చ

తద్వచనం న శ్రుతిస్వారస్యభఞ్జకం. అతో వాయువికారభావస్య స్థితత్వాద్దేవభూతాన్తరత్వప్రతిక్షేపకముత్తరసూత్రం- నతు క్రియాత్వప్రతిక్షేపపరం * న వాయుక్రియే ఇత్యాద్యసూత్రేణైవ క్రియాత్వస్యాపి ప్రతిక్షిప్తత్వాత్. చేతనవర్గభూతవర్గకరణవర్గేచాన్తర్భావాత్ క్రియాత్వశఙ్కేతి చేన్న- తేజఃప్రభృతీనామివ చక్షురాదీనామపి క్రియాయాః పృథగుత్పత్తిప్రతిపాదనానుపపత్తేః. ప్రతిక్షేపకయుక్త్యనాదరేణ శఙ్కోదయే వాయుమాత్రత్వ శఙ్కాయా అప్యవస్థానాత్తద్విషయే కాపి సూత్రాన్తరేణ భవితవ్యం. న చ క్రియాత్వప్రతిక్షేపకయుక్తేరాద్యసూత్రేఽనభిధిత్సితత్వం - * న వాయుక్రియే ఇతి ప్రతిజ్ఞాయా హేతోశ్చానన్వితత్వప్రసఙ్గాత్ * పఞ్చవృత్తిరితి సూత్రమపి వృత్త్యన్తరాయోగేన కరణవృత్తిత్వప్రతిక్షేపపరమిత్యప్యయుక్తం - క్రియాత్వస్య నిరస్తత్వాత్- అతః ప్రాణాదీనాం తత్త్వాన్తరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వం యుక్తమ్ ⟶ వాయుక్రియాధికరణం సమాప్తమ్ ⟵

౧౨॥ సూ ⟶ అణుశ్చ ⟵ కిమయం ప్రాణస్సర్వగతః- ఉతాణుః. కిం * సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైరిత్యానన్త్యవ్యపదేశో విభుత్వం గమయతి - నేతి. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణమానన్త్యస్య గౌణతామవగమయతి - నేతి. యదా నావగమయతి- తదానన్త్యవ్యపదేశస్య విభుత్వగమకత్వాత్ సర్వగతః యదా గౌణత్వం గమయతి - తదా ఆనన్త్యోక్తేర్గౌణత్వాదణురితి * సమ ఏభిరిత్యాదివాక్యాని నైకత్రక్రమపఠితాని ....

* శ్రేష్ఠశ్చేతి సూత్రే శ్రుత్యా పూర్వపక్షోత్థానేఽపి పరిహారః పూర్వాధికరణేన తుల్యః - ఏకత్వావధారణాదిభిరుత్పత్తిమత్త్వే సిద్ధే సృష్టేః ప్రాగవస్థానవాదివాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వోపపాదనాత్ * అణవశ్చేత్యత్రానన్త్యశ్రుతే రుపాసనార్థతయా నిర్వాహః కృతః - న తథాస్య వాక్యస్య నిర్వాహ ఇతీదమధికరణాన్తరమ్ ... ...

పరైరానన్త్యశ్రుతేః సమష్టివిషయతయా హిరణ్యగర్భవిషయతయా వృత్తి విషయతయా చ నిర్వాహః కృతః. హిరణ్యగర్భస్య తచ్ఛరీరపరిచ్ఛిన్న ప్రాణసమష్టేశ్చ వృత్తేశ్చ శరీరావచ్ఛిన్నత్వాదేవ విభుత్వాయోగాత్ ప్రభావోత్కర్షపరత్వేన నిర్వాహ ఉపపన్నః. ⟶ శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్ ⟵

౧౩॥ సూ ⟶ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్ ప్రాణవతా శబ్దాత్ ⟵ అవాన్తరసంగతిం వదన్ విషయం శోధయతి (సశ్రేష్ఠానామితి) ఇయత్తా- సఙ్ఖ్యా పరిమాణం- సఙ్ఖ్యాతానాం ప్రత్యేకం పరిమితిః జీవస్యాగ్న్యాది దేవతానాం చ ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం కిం స్వాయత్తం- ఉత పరమాత్మాయత్తం- తేషాం తత్ర నైరపేక్ష్య

ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం కింస్వాయత్తం - ఉతపరమాత్మాయత్తమితివిశయే నైరపేక్ష్యాత్స్వాయత్తమ్.

ఇతి ప్రాప్తఉచ్యతే (జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానమితి) ప్రాణవతా- జీవేనసహజ్యోతిరాదీనామగ్న్యాదిదేవతానాం ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం తదామననాత్ - తస్యపరమాత్మనః ఆమననాద్భవతి. ఆమననం - ఆభిముఖ్యేనమననం- పరమాత్మనస్సఙ్కల్పాదేవ భవతీత్యర్థః-కుతఏతత్ (శబ్దాత్) ఇన్ద్రియాణాంసాభిమానిదేవతానాం జీవాత్మనశ్చ స్వకార్యేషు పరమపురుషమననాయత్తత్వ శాస్త్రాత్ - యథాఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు * యోఽగ్నౌతిష్ఠన్నగ్నేరన్తరో యమగ్నిర్న వేదయస్యాగ్నిశ్శరీరం యోఽగ్నిమన్తరో యమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః * యోవాయౌతిష్ఠన్ * యఆదిత్యేతిష్ఠన్ *యఆత్మనితిష్ఠన్ * యశ్చక్షుషితిష్ఠన్నిత్యాది- యథాచ * భీషాస్మాద్వాతఃపవతేభీషోదేతిసూర్యః । భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమఇతి- తథా * ఏతస్యవాఅక్షరస్య ప్రశాసనేగార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతఇత్యాది... ... ...

౧౪॥ సూ —తస్యచనిత్యత్వాత్— సర్వేషాంపరమాత్మాధిష్ఠితత్వస్య నిత్యత్వాత్, స్వరూపానుబన్ధిత్వేన నియతత్వాచ్చ తత్సఙ్కల్పాదేవైషామధిష్ఠాతృత్వమవర్జనీయం*తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవదిత్యాదినా పరమపురుషస్య నియన్తృత్వేన సర్వాను

ప్రీతిఃసమీచీనా- ఉతభ్రాన్తిమూలేతి-సమీచీనత్వేస్వాయత్తతా, భ్రాన్తిమూలత్వేపరమాత్మాధీనతా (నైరపేక్ష్యాత్) జీవస్యాప్యారాధ్యత్వా- త్తస్యాభిమతఫలప్రదత్వాదితిభావః... ... ...

* పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేరిత్యధికరణేజీవస్య పరాయత్తకర్తృత్వేసిద్ధేప్యత్రప్రాణవచ్ఛబ్దేనజీవస్యోపాదానం దృష్టాన్తతయేతిమన్తవ్యమ్. ... ...

౧౫॥ సూ —తస్యచనిత్యత్వాత్— ఆదిశబ్దేన *సఈశోఽస్యజగతోనిత్యమేవేత్యాదివివక్షితం అగ్న్యాదీనాం దేవతానాం స్వరూపేస్వతస్సిద్ధే ఇన్ద్రియాద్యధిష్ఠానమాత్రమేవపరాయత్తమితినకథ్యతే- అపితుతేషాంసత్తాపిపరమాత్మాయత్తా- కింపునరిన్ద్రియాద్యధిష్ఠానస్య పరాయత్తత్వమిత్యర్థః (విష్టభ్యాహమితి) అవిశేషేణ కృత్స్నంజగదవష్టభ్యేతి వచనాజ్జగత్త్వప్రయుక్తంభగవదాయత్తత్వమితిసిద్ధమ్ ... ...

సర్వేపి పరేత్వేతదధికరణమేవం వర్ణయన్తి- సర్వేప్రాణాఃఅగ్న్యాదిభిరనధిష్ఠితాఃకార్యకరాః- స్వమహిమ్నైవ కార్యకరత్వోపపత్తేః. అన్యథాఅగ్న్యాదీనామేవభోక్తృత్వప్రసఙ్గాదితిపూర్వపక్షం కృత్వాశ్రుతిబలాత్తదధిష్ఠితాః కార్యకరాఇతిసిద్ధాన్తయన్తి * ప్రాణవతాశబ్దాదితిసూత్రాన్తరంఅగ్న్యాదీనాంభోక్తృత్వ ప్రసఙ్గపరిహారపరంవ్యాచక్షతే- వాగాదీనాం ప్రాణవతాసమ్బన్ధః * అథయోవేదేదంజిఘ్రాణీత్యాదిశబ్దాదితి తస్యజీవస్య శరీరేభోక్తృత్వేన నిత్యత్వం- అగ్న్యాదీనాంతుస్వోపాదానాపక్రమణాదితి చరమంసూత్రంవర్ణయన్తి. తదయుక్తం * అభిమానివ్యపదేశస్తువిశేషానుగతిభ్యామిత్యత్రాగ్న్యాద్యధిష్ఠానస్యోక్తత్వాత్- తస్యతత్రానపాకృతత్వాచ్చ సాలక్షణ్యనియమఏవ హితత్రనిరస్తః- జీవస్యతదధిష్ఠాతృత్వంచ * ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చేత్యుక్తం- అగ్న్యాదీనాంభోక్తృత్వ ప్రసఙ్గః పరిహర్తవ్యఇతిచేన్న - వాగాదీనామగ్న్యాదిదేహస్థత్వాభావేన తైస్తాసాంభోక్తృత్వాప్రసఙ్గాత్ - స్వదేహస్థేన్ద్రియాణాంహిభోగసాధనత్వం, ఇహతత్పరిహారాశ్రవణాచ్చ, తత్పరిహారోవివక్షితఇతిచేన్న, ఇహతత్పరిహారైకాన్తత్వాభావాత్సూత్రాక్షరాణాం, ఇహాభిప్రేతతయావర్ణితస్యపరిహారస్య * అభిమానివ్యపదేశసూత్రేణైవాభిప్రేతత్వోపపత్తేః - పరమాత్మాధీనత్వస్యశ్రుతిసిద్ధత్వస్య నిరూపణీయత్వాచ్చ- తద్విషయత్వమేవయుక్తం. తథాచసతి * ప్రా

దచిదన్తస్త్వనుప్రవేశః స్వరూపానుబన్ధీష్యత ఇతి. స్మర్యతేచ * విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్నమేకాంశే
నస్థితో జగదితి. జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణంసమాప్తమ్

౧౫॥ సూ ⟵ త ఇన్ద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ ⟶ కింసర్వే ప్రా
ణశబ్దనిర్దిష్టా ఇన్ద్రియాణి- ఉత శ్రేష్ఠప్రాణవ్యతిరిక్తా ఏవేతి విశయే ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వాత్కరణత్వాచ్చ
సర్వ ఏవేన్ద్రియాణి ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే- శ్రేష్ఠవ్యతిరిక్తా ఏవ ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి- కుతః శ్రేష్ఠాదన్యేష్వేవ ప్రాణే
షు తద్వ్యపదేశాత్ * ఇన్ద్రియాణి దశైకంచ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరా ఇత్యాదిభిర్హి చక్షురాదిషు సమన
స్కేష్వేవ ఇన్ద్రియశబ్దో వ్యపదిశ్యతే ... ...

౧౬॥ సూ ⟵ భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ ⟶ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేం
ద్రియాణిచేత్యాదిషు ఇన్ద్రియేభ్యః ప్రాణస్య పృథక్ఛ్రవణాత్ప్రాణవ్యతిరిక్తానామేవేన్ద్రియత్వమవగ
మ్యతే- మనసః పృథక్ఛ్రవణేపి తస్యాన్యత్రేన్ద్రియాన్తర్భావ ఉక్తః * మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణీత్యా
దౌ, వైలక్షణ్యంచ చక్షురాదిభ్యః శ్రేష్ఠప్రాణస్యోపలభ్యతే, సుషుప్తౌ హి ప్రాణస్య వృత్తిరుపల
భ్యతే, చక్షురాదీనాంతు వృత్తిర్నోపలభ్యతే, కార్యంచ చక్షురాదీనాం సమనస్కానాం జ్ఞానకర్మసా

ధనతా శబ్దాదిత్యస్య పృథక్సృష్టిత్వాభావోఽర్థవశాదేవ భవతి ⟵ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణంసమాప్తమ్ ⟶

౧౫॥ సూ ⟵ త ఇన్ద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ ⟶ కిం సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి- ఉత ము
ఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తా ఇతి, కిం శ్రోత్రాదిషు ముఖ్యప్రాణేచ ప్రాణశబ్ద ఏకనిమిత్తేన వర్తతే - ఉత నిమిత్తభేదేనేతి - య
ద్యేకనిమిత్తేన తదా సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి- యదా నిమిత్తభేదేన- తదా ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తా ఇన్ద్రియాణి ...

౧౬ ॥ సూ ⟵ భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ ⟶ * (మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణీతి) ఆదిశబ్దేన *
ఇన్ద్రియాణి దశైకంచ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరా ఇత్యాది వివక్షితం - సుషుప్తౌ వృత్త్యుపలమ్భవైలక్షణ్యం - శరీరేన్ద్రి
యధారణరూపకార్యవైలక్షణ్యం ప్రాణశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తవైలక్షణ్యంచేత్యర్థః. చక్షురాదీనాం ప్రాణశబ్దబోధ
త్వం లాక్షణికం ముఖ్యప్రాణస్యతు ముఖ్యం * భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చేత్యేకం సూత్రమితి యుక్తం - వైలక్షణ్యాను
గృహీతశ్రుతేరేవ హేతుత్వాత్. హేతుభేదే హి సూత్రభేదోపపత్తిః మనస ఇవ గోబలీవర్దన్యాయేన భేదనిర్దేశసమ్భవాత్
తద్వ్యావర్తకాకారాన్తరేణ వైలక్షణ్యాసిద్ధేర్హి భేదశ్రుతిః స్థేయసీస్యాత్ ... ...

పరేతు శ్రోత్రాదీన్ద్రియాణి కిం ముఖ్యప్రాణస్య వృత్తిభేదాః - ఉత తత్త్వాన్తరాణీతి విచారయన్తి * ఏతస్యైవ సర్వే
రూపమభవన్నితి శ్రుత్యా పూర్వపక్షం వదన్తి. తత్రైవ పరస్పరసంవాదనిష్క్రమణాదిప్రతిపాదక పూర్వాపరవాక్యై
ర్వృత్తిభేదశఙ్కావ్యుదాసాత్ తదపర్యాలోచనేనోచ్యమానః పూర్వపక్షో మన్దః——అన్యేతు కతిపయేష్వపి నేన్ద్రి
యత్వం. ఏకప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదితి పూర్వపక్ష ఏవ శిరోన్తరం కల్పయన్తి. తచ్చాతిమన్దం ఇన్ద్రియశబ్దస్య నిర్విష
యత్వప్రసఙ్గాత్- అతః కేనాపి నిమిత్తేన భవితవ్యమితి కృత్వా తస్య సార్వత్రికత్వాసార్వత్రికత్వాభ్యాం పూర్వపక్షసి
ద్ధాన్తవర్ణనం న్యాయ్యం. పురుషాధీనకరణత్వమిన్ద్రియత్వం- బుద్ధిప్రాణయోస్తదధీనత్వాభావాత్ కర్తర్యన్తర్భా
వ ఇతి చాహుః, తదప్యయుక్తం - ఉత్పత్తిస్థితివినాశేషు చేత్ పురుషాధీనత్వాభావః- స వాగాదిష్వపి తుల్యః ప్రవృత్తౌ చే
త్ - కతిపయప్రవృత్తిషు పురుషాధీనత్వాభావో మనఆదీనామప్యవిశిష్టః - భయాద్యుత్పాదనే పురుషాధీనత్వాభావా
త్- అతో మనఆదీనామపి కర్తృకోటినివేశప్రసఙ్గః- పురుషాధీనకతిపయప్రవృత్తిత్వం తేషామస్తీతి చేత్ - ప్రాణస్య

ధనత్వం, ప్రాణస్యతుశరీరేంద్రియకారణం ప్రాణాధీనధారణత్వాత్త్విన్ద్రియేషుప్రాణశబ్దవ్యపదేశః తథాచశ్రుతిః * తఏతస్యైవసర్వేరూపమభవన్ తస్మాదేతఏతేనాఖ్యాయన్తఇతి * రూపమభవన్, శరీరమభవన్ తదధీనప్రవృత్తయోఽభవన్నిత్యర్థః ఇన్ద్రియాధికరణంసమాప్తమ్

౧౭॥ సూ ॥ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తుత్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ ॥ భూతేన్ద్రియాదీనాం సమష్టిసృష్టిర్జీవానాం కర్తృత్వంచ పరస్మాద్బ్రహ్మణఇత్యుక్తంపురస్తాత్, జీవానాం స్వేన్ద్రియాధిష్ఠానంచ పరాయత్తమితిచానన్తరం స్థిరీకరణాయస్మారితం- యాత్వియం నామరూపవ్యాకరణాత్మికాప్రపంచవ్యష్టిసృష్టిః సాకింసమష్టిజీవరూపస్యహిరణ్యగర్భస్యైవకర్మ ఉత తేజః ప్రభృతి శరీరకస్య పరస్యాబాదిసృష్టివద్ధిరణ్యగర్భశరీరకస్య పరబ్రహ్మణఇతీదానీం చింత్యతే- కింయుక్తం సమష్టిజీవస్యేతి కుతః * అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీతి జీవకర్తృకత్వశ్రవణాత్.

యమనాదిప్రవృత్తిషు పురుషాధీనత్వంబుద్ధిప్రాణయోశ్చాస్తి- అతోనకర్త్రంతర్భావః. దేహధారకత్వం ప్రాణత్వమిత్యప్యయుక్తం- చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాం దేహధారకత్వాభావాత్ చక్షురాదీనామపికదాచిచ్ఛ్రమదర్శనా-త్తదుపరతౌదేహానుత్థానాచ్చ దేహధారకత్వమితిచేన్న, స్వస్వవిషయేషువ్యాపారభూయస్త్వనిబంధనస్య శ్రమస్యదేహధారణనిబంధనత్వాభావాత్- నిద్రారోగపరిశ్రమాదిభిరాత్మనోదేహోత్థాపనశక్తేస్తన్నిమిత్తప్రాణప్రేరణశక్తేర్వాప్రతిబద్ధత్వాద్దేహానుత్థానం- నతు వాగాదీనాం దేహధారణశ్రాన్తత్వాత్ ॥ఇన్ద్రియాధికరణంసమాప్తమ్॥

౧౭॥ సూ ॥ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తుత్రివృత్కుర్వతఉపదేశాత్ ॥ పేటికాసంగతిమాహ (భూతేన్ద్రియాదీనామితి) పురస్తాత్ తృతీయేపాదే- అనన్తరం- అస్మిన్పాదేపూర్వస్మాదపి పూర్వాధికరణే (స్థిరీకరణాయస్మారితం) దేవానామపిపరాయత్తప్రవృత్తిత్వ నిర్ణయేన జీవానాంపరాయత్తకర్తృత్వస్థిరంభవతి- తదర్థంతదేవ దృష్టాన్తతయాస్మారితమిత్యర్థః- తృతీయపాదాదారభ్యైతః పూర్వమేకాపేటికా- తత్రభూతేన్ద్రియ సమష్టిసృష్టి నిరూపణం - అథ వ్యష్టిసృష్టినిరూపణమితిపేటికాసంగతిః. వ్యష్టేశ్చజీవోపకరణరూపత్వాత్తత్సృష్టినిరూపణమితిపాదసంగతిః- పూర్వాధికరణే * భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చేతి సూత్రస్య విషయవాక్యే * ఖంవాయుర్జ్యోతిరిత్యాదౌ సమష్టిసృష్టేః పరమాత్మకర్తృకత్వముక్తం- అథవ్యష్టిసృష్టిః జీవకర్తృకతయా ప్రతీయతఇతిశంకయాఽవాన్తరసంగతిః. జీవోపకరణానామింద్రియప్రాణానాముత్పత్త్యాదికం నిరూపితం తైరింద్రియాదిభిర్జీవస్య సంయోగకరణంహివ్యష్టిసృష్టిరితి వాసంగతిరిత్యభిప్రేతం- పూర్వపాదోక్తసమష్టిసృష్టినిరూపణేనవ్యష్టిసృష్టినిరూపణస్యసంగతిః - అన్యాన్యధికరణానితుప్రసక్తానుప్రసక్తికయానిరూపితానీత్యేతత్పూర్వోక్తం- బ్రహ్మణస్సాక్షాత్సర్వకారణత్వం శ్రుతముపపద్యతే-ఉతనేతిసంశయః తదర్థంవ్యష్టి నామరూపవ్యాకరణం కింహిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకం ఉతతదవస్థబ్రహ్మకర్తృకమితితదర్థం అనేనజీవేనేతిజీవసామాన్యకర్తృకత్వశ్రుతిః కింజీవసమష్ట్యాశ్రయకేవలహిరణ్యగర్భకర్తృకత్వమవగమయతి - ఉతజీవమాత్రవిశిష్టపరమాత్మ కర్తృకత్వమితి తదర్థం కేవలహిరణ్యగర్భకర్తృకత్వే త్రివృత్కరణ నామరూపవ్యాకరణయోః శ్రూయమాణయోరేకకర్తృకత్వంఘటితం, నేతి తదర్థంత్రివృత్కరణే హిరణ్యగర్భస్య కర్తృత్వంసమ్భవతి, నేతి తదర్థంత్రివృత్కరణం హిరణ్యగర్భోత్పత్తిస్థానభూతాండసృష్టేరుత్తరకాలీనంవా, పూర్వకాలీనంవేతి తదర్థం * నామరూపేవ్యాకరోత్ * త్రివృతంత్రివృతమేకైకామకరోదితిపాఠక్రమోఽణ్డాన్తర్వర్తిత్రివృత్కరణ ప్రదర్శన, మన్నాదీనాం త్రివృత్కరణశ్రుతిశ్చ, త్రివృత్కరణస్యాండసృష్ట్యుత్తరకాలీనతామవగమయతి-నేతి, కిమేతేత్రయోహేతవః ప్రబలాః ఉతదుర్బలాఇతి తేషాంప్రాబల్యే త్రివృత్కరణస్యాండసృష్ట్యుత్తరకాలీనతావగమకతయాతస్య హిరణ్యగర్భకర్తృకత్వసంభ

నహి పరా దేవతా స్వేన రూపేణ నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యైక్షత, అపితు స్వాంశభూతేన జీవరూపేణ
* అనేన జీవేనాత్మనేతి వచనాత్, నన్వేవం చారేణానుప్రవిశ్య పరబలం సఙ్కలయానీతివత్ * వ్యాకర
వాణీత్యుత్తమపురుషః కర్తృస్పష్టక్రియస్య ప్రవిశతిర్లాక్షణికస్స్యాత్ - నైవం, తత్ర రాజచారయోః స్వరూపభే
దాల్లాక్షణికత్వం, ఇహ తు జీవస్యాపి స్వాంశత్వేన స్వరూపత్వాత్తేన రూపేణ ప్రవేశో వ్యాకరణం చాత్మ
న ఏవేతి న లాక్షణికత్వప్రసంగః, నచ సహయోగలక్షణేయం తృతీయా- కారకవిభక్తౌ సమ్భవన్త్యాముపప
దవిభక్తేరన్యాయ్యత్వాత్- నచ కరణే తృతీయా- బ్రహ్మకర్తృకయోః ప్రవేశవ్యాకరణయోర్జీవస్య సాధక
తమత్వాభావాత్- నచ జీవస్య కర్తృత్వే ప్రవేశమాత్రే పర్యవస్యతి- నామరూపవ్యాకరణం తు బ్రహ్మణ ఏ
వేతి శక్యం వక్తుం- క్త్వాప్రత్యయేన సమానకర్తృకత్వప్రతీతేః, జీవస్య స్వాంశత్వేన స్వరూపత్వేఽపి పరస్వ
రూపవ్యావృత్త్యర్థః * అనేన జీవేనేతి పరామర్శః, అతో హిరణ్యగర్భకర్తృకేయం నామరూ
పవ్యాక్రియా, అతఏవ చ స్మృతిషు చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాకరణం సంకీర్త్య
తే * నామరూపం చ భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపఞ్చనమ్। వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార సః ఇత్యాది

నేన త్రివృత్కరణనామరూపవ్యాకరణయోః కర్త్రైక్యశ్రుత్యుపపత్తేః * అనేన జీవేనేతి నిర్దేశస్య హిరణ్యగర్భమాత్ర
కర్తృకత్వజ్ఞాపకతయా వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకమితి పరబ్రహ్మణః సాక్షాత్సర్వకారణత్వం
న స్యాత్. పాతకర్మాదీనాం దుర్బలత్వే త్రివృత్కరణస్యాస్మత్సృష్ట్యుత్తరకాలీనత్వాసిద్ధేః తత్ర హిరణ్యగర్భస్య కర్తృ
త్వాసంభవేన త్రివృత్కరణనామరూపవ్యాకరణయోః కర్త్రైక్యయోగాత్తదుపపత్త్యర్థం * అనేన జీవేనేతి నిర్దేశ
స్య జీవసమష్టిశరీరకపరమాత్మకర్తృకత్వావగమకతయా వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం హిరణ్యగర్భశరీరక పరమాత్మక
ర్తృకమితి పరబ్రహ్మణః సాక్షాత్సర్వకారణత్వముపపన్నమితి సిద్ధ్యతి- నన్వితరైరివ జీవమాత్రకర్తృకత్వవిషయో వి
చారః కిం న కృతః- హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకత్వం పూర్వపక్షీకృత్య హిరణ్యగర్భావస్థబ్రహ్మకర్తృకత్వం యది సిద్ధాన్త్య
తే- తర్హి జీవశబ్దస్య హిరణ్యగర్భవిషయత్వేన గవాదిశబ్దానాం తత్తచ్ఛరీరకజీవద్వారా పరమాత్మపర్యన్తత్వే నామరూ
పవ్యాకరణశ్రుతిర్న ప్రమాణం స్యాత్ - సర్వశరీరేషు చతుర్ముఖస్యైవ కవతయ ఉపస్థానే ఏకజీవవాదశ్చ స్యాత్ - బహూ
నాం జీవానాం హిరణ్యగర్భాఖ్యజీవవ్యాప్యత్వం వా స్యాత్- నైవం * అనేన జీవేనేతి జీవశబ్దస్య జీవసమష్టి విషయత్వా
త్ జీవసమష్టేః కృత్స్ననామరూపవ్యాకర్తృత్వశఙ్కానుపపత్తేః సంశయాన్యథానుపపత్త్యా యోగ్యతావశాత్ జీవవి
శేషనిష్ఠో విచారస్సూత్రాభిప్రేత ఇతి తథా విచారో దర్శితః. నచ తావతా సర్వశరీరేషు హిరణ్యగర్భస్యైవ జీవత్వం వా
తత్తజ్జీవవ్యాప్తృత్వం వా ప్రసజేత్- పరమాత్మనో జీవసమష్టిద్వారేణాచిదనుప్రవేశస్య ప్రతిపాద్యత్వాత్ * వ్యాకర
వాణీతి బ్రహ్మణ ఏవ కర్తృత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (నహి పరా దేవతేతి) (కర్తృస్పష్టక్రియః) వ్యాకరణకర్తృస్పష్టక్రి
య ఇతి వివక్షయా సమానకర్తృక ఇత్యర్థః- లాక్షణికత్వం పరిహరతి (నైవమిత్యాదినా) వస్తుతో జీవస్య పరమాత్మాంశ
త్వాత్ తస్య కర్తృత్వం పరమాత్మన ఏవ భవతి - తస్మాన్ముఖ్యకోటిరిత్యర్థః - క్లిష్టనిర్వాహత్వాత్ - యథా ప్రాభాకరైర్గ
వాదిశబ్దానాం వ్యక్తిర్ముఖ్యకోటిరితి మతం- తద్వత్ - తృతీయాయాః సహయోగాద్యర్థాన్తరపరత్వే పరమాత్మన ఏవ కర్తృ
త్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (నచ సహయోగేతి) * కర్తృకరణయోస్తృతీయేత్యాదిభిః పదాన్తరయోగమనపేక్ష్య వి
హితా విభక్తిః కారకవిభక్తిః. పదాన్తరసాహచర్యవిహితా ఉపపదవిభక్తిః (అన్యాయ్యత్వాదితి) పదాన్తరపరామర్శ
సాపేక్షతయా విలమ్బితవృత్తిత్వాదన్యాయ్యత్వమభిప్రేతం- నను కరణే విహితా తృతీయా నోపపదవిభక్తిరిత్యత్రాహ (న
చ కరణ ఇతి) తర్హి ద్వయోరపి కర్తృత్వాత్ సమానకర్తృకత్వావగమాద్వస్తుతోఽనన్యత్వాచ్చ తదవస్థపరమాత్మకర్తృ
త్వం స్యాదిత్యత్రాహ (జీవస్యేతి) హేత్వన్తమాహ (అత ఏవ చేతి) ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్త్వితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి (సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిః) నామరూపవ్యాకరణం; తత్త్రివృత్కుర్వతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః, తస్యైవ నామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్, త్రివృత్కరణం కుర్వత ఏవ హి నామరూపవ్యాకరణముపదిశ్యతే * సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి సమానకర్తృకత్వప్రతీతేః, త్రివృత్కరణం తు చతుర్ముఖస్యాండాన్తర్వర్తినో న సమ్భవతి- త్రివృత్కృతైస్తేజోఽబన్నైర్హ్యండముత్పద్యతే- చతుర్ముఖస్య చాండే సమ్భవః స్మర్యతే * తస్మిన్నండేఽభవద్బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహ ఇతి- అతస్త్రివృత్కరణం పరస్యైవ బ్రహ్మణః తత్సమానకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణం చ తస్యైవేతి విజ్ఞాయతే. కథం తర్హి * అనేన జీవేనేతి సంగచ్ఛతే, ఆత్మనా జీవేనేతి సామానాధికరణ్యాత్ జీవశరీరకం పరం బ్రహ్మైవ జీవశబ్దేనాభిధీయతే-యథా * తత్తేజ ఐక్షత-తదపోఽసృజత * తా ఆప ఐక్షన్త-తా అన్నమసృజన్తేతి తేజ ఆదిశబ్దైః తేజఃప్రభృతిశరీరకం పరమేవ బ్రహ్మాభిధీయతే, అతో జీవసమష్టిభూతహిరణ్యగర్భశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్తృనామరూపవ్యాకరణం, ఏవం చ * ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరణీతి ప్రవిశతిరుత్తమపురుషశ్చైక్షితృప్రముఖ్యార్థావేవ భవతః- ప్రవేశవ్యాకరణయోస్సమానకర్తృకత్వమప్యుపపద్యతే, చతుర్ముఖశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్తృదేవాదివిచిత్రసృష్టిరితి చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాక్రియోపదేశశ్చోపపద్యతే అతః * సేయం దేవతేత్యాదివాక్యస్యాయమర్థః, ఇమాః, తేజోఽబన్నరూపాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేన-జీవసమష్టివిశిష్టేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి, దేవాదివిచిత్రసృష్టిం తన్నామధేయాని చ కరవాణి, తదర్థమన్యోన్యసంసర్గమప్రాప్తానామేషాం తేజోఽబన్నానాం విశేషసృష్ట్యసమర్థానాం తాసామర్థ్యాయైకైకాం త్రివృతం త్రివృతం కరవాణీతి, అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్తృ ఇదం నామరూపవ్యాకరణం

అథస్యాత్ నామరూపవ్యాకరణస్య త్రివృత్కరణేనైకకర్తృకత్వాత్పరమాత్మకర్తృకమితి న శక్యతే వక్తుం- త్రివృత్కరణస్యాపి జీవకర్తృకత్వసంభవాత్- అండసృష్ట్యుత్తరకాలం హి చతుర్ముఖసృష్టేష్వేవ త్రివృత్కరణప్రకార ఉపదిశ్యతే * యథా తు ఖలు సోమ్యేమాస్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతి తన్మే విజానీహీతి అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠః తన్మన ఇత్యాదినా- తథా పూర్వస్మిన్నపి వాక్యే * యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యేత్యాదినా చతుర్ముఖసృష్టాగ్న్యాదిత్యచన్ద్రవిద్యుత్సు త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే- నామరూపవ్యాకరణోత్తరకాలం చ త్రి

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) త్రివృత్కరణం చతుర్ముఖకర్తృకం స్యాదిత్యత్రాహ (త్రివృత్కరణం త్వితి) కుత ఇత్యత్రాహ (త్రివృత్కృతైరితి) అండసృష్ట్యర్థత్వాత్త్రివృత్కరణస్యేత్యర్థః, తతః కిమిత్యత్రాహ (చతుర్ముఖస్యేతి) చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాకరణవచననిర్వాహమాహ (చతుర్ముఖేతి) త్రివృత్కరణం నామ కిం - తస్యాండసృష్ట్యర్థత్వం కథం * అనేన జీవేనేతి వాక్యాత్ తేజోఽబన్నప్రతీతిః కథం - నామరూపవ్యాకరణం చ కిమిత్యత్రాహ (అతస్సేయమితి) ... ...

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) అండసృష్టేః పశ్చాచ్చతుర్ముఖసృష్టేషు పురుషేషు త్రివృత్కరణోపదేశాత్, తత్సృష్టాగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనాన్నామరూపవ్యాకరణోత్తరకాలం త్రివృత్కరణశ్రవణాచ్చ

వృత్కరణం శ్రూయతే * సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి, తత్రాహ

౧౮॥ సూ — ॥ మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ ॥ — యదుక్తమండసృష్ట్యుత్తరకాలం చతుర్ముఖసృష్టదేవతాదివిషయోఽయం * తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి త్రివృత్కరణోపదేశ ఇతి, తన్నోపపద్యతే * అన్నమశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యత్ర మాంసమనసోః పురీషాదణుత్వేనాణీయస్త్వేన చ వ్యపదిష్టయోః కారణానువిధాయిత్వేనాప్యతైజసత్వప్రసంగాత్ * ఆపః పీతా ఇత్యత్రాపి మూత్రప్రాణయోః స్థవిష్ఠాణీయసోః పార్థివత్వతైజసత్వప్రసంగాచ్చ - నచైవమిష్యతే - మాంసాదిహి భౌమమిష్యతే, పురీషవన్మాంసమనసీ అపి భౌమే, పార్థివే ఇష్యేతే * అన్నమశితం త్రేధేతి ప్రక్రమాత్ (యథాశబ్దమితరయోశ్చ) ఇతరయోరపి * ఆపః పీతాః * తేజోఽశితమితి పర్యాయయోర్యథాశబ్దం వికారా ఇష్యన్తే * ఆపః పీతాస్త్రేధా విధీయన్త ఇత్యపామేవ త్రేధా పరిణామశ్శబ్దాత్ప్రతీయతే, తథా * తేజోఽశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యపి తేజస ఏవ త్రేధా పరిణామశ్శబ్దాత్ప్రతీయతే - అతః పురీషమాంసమనాంసి పృథివీవికారాః, మూత్రలోహితప్రాణాః అబ్వికారాః, అస్థిమజ్జావాచస్తేజోవికారా ఇతి ప్రతిపత్తవ్యం * అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి వాక్యశేషావిరోధాచ్చ - అతః * తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదిత్యుక్తత్రివృత్కరణప్రకారః * అన్నమశితమిత్యాదినా నప్రదర్శ్యతే - తథాసతి మనః ప్రాణవాచాం త్రయాణామప్యణీయస్త్వేన తైజసత్వాత్ అన్నమయం హి సోమ్య మన ఇత్యాదిర్విరుధ్యతే - ప్రాగేవ త్రివృత్కృతానాం పృథివ్యాదీనాం పురుషం ప్రాప్తానాం *. అన్నమశితమిత్యాదినైకైకస్య త్రేధా పరిణామ ఉచ్యతే. అండసృష్టేః

త్రివృత్కరణస్యాండసృష్ట్యర్థత్వం న సమ్భవతి - అతః త్రివృత్కరణం చతుర్ముఖకర్తృకమితి తదేకకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణం చతుర్ముఖకర్తృకమిత్యర్థః. ... ...

౧౮॥ సూ — ॥ మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ ॥ — (అన్నమశితమిత్యాది) (కారణానువిధాయిత్వేన) అత్రివృత్కృతానామపి పృథివ్యప్తేజసాం స్థూలత్వాణుత్వాణీయస్త్వాత్ త్రివృత్కృతేష్వపి తత్తద్భూతాంశానాం స్వకారణానుగుణస్థూలత్వాణుత్వాణీయస్త్వం స్యాత్ - తస్మాత్ * అన్నమశితమిత్యాదివాక్యే త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే చేత్ - స్థవిష్ఠం పురీషం పార్థివ, మణు మాంసమాప్య, మణీయో మనశ్చ తైజసం స్యాత్ నతథోపపద్యతే - మాంసమనసోః పార్థివత్వాత్, పార్థివత్వం చ * అన్నమశితమితి ప్రక్రమాదవగతమిత్యర్థః - ఏవమితర పర్యాయద్వయేఽపి. నచైవమిష్యత ఇత్యన్తేన ప్రథమద్వితీయపర్యాయయోరనిష్టం దర్శితం, తృతీయేతు నప్రసక్తం, తత్రాయం భావః, ప్రతిపర్యాయం చరమోపాత్తేష్వనిష్టస్య ప్రసంజనీయత్వాత్ తృతీయపర్యాయే చరమే ప్రసంజనీయస్యానిష్టత్వాభావాన్న తత్ప్రసంజనీయమితి - తృతీయేప్యస్థిమజ్జా పార్థివాప్యత్వానిష్టతాపశ్చాద్వక్ష్యతే (మాంసాదిహీతి) మాంసమనసోరాప్యతైజసత్వే అనిష్టే, ద్వితీయే మూత్రం పార్థివం, లోహితమాప్యం ప్రాణస్తైజసః స్యాత్, తత్ర మూత్రప్రాణయోః పార్థివతైజసత్వే అనిష్టే * అన్నమశితం * ఆపః పీతా ఇతి చ ప్రక్రమేణ మాంసమనసోః పార్థివత్వాన్మూత్రప్రాణయోరాప్యత్వాత్ * అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి వాక్యశేషాచ్చ, తృతీయే త్వస్థ్నః పార్థివత్వం - మజ్జాయా ఆప్యత్వం వాచస్తైజసత్వం చ స్యాత్ - తత్రాస్థిమజ్జయోః పార్థివాప్యత్వే అనిష్టే * తేజోఽశితమితి ప్రక్రమాత్ * తేజోమయీ వాగితి వాక్యశేషాచ్చ, తస్మాన్న త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే, అపి త్వన్నాదీనాం ప్రత్యే

ప్రాగేవచ తేజోఽబన్నానాం త్రివృత్కరణేన భవితవ్యం - అత్రివృత్కృతానాం తేషాం కార్యారంభసామర్థ్యాత్, అన్యోన్యసంయుక్తానామేవహి కార్యారంభసామర్థ్యం తదేవచ త్రివృత్కరణం, తథాచ స్మర్యతే * నానావీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తే సంహతిం వినా । నాశక్నువన్ ప్రజాస్స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః । సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః । మహదాద్యావిశేషాన్తా హ్యణ్డముత్పాదయన్తి త ఇతి. అతఏవచ * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమోఽర్థక్రమేణ బాధ్యతే - అణ్డాన్తర్వర్తిష్వగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం - శ్వేతకేతోశ్శుశ్రూషోరణ్డాన్తర్వర్తిత్వేన తస్యాభిహితవస్తుషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనయోగాత్ త్రివృత్కృతానాం కార్యేషు అగ్న్యాదిత్యాదిషు క్రియతే........

స్యాదేతత్ * అన్నమశితం * ఆపః పీతాః * తేజోఽశితమితి త్రివృత్కృతానామన్నాదీనామేకైకస్య తేజోఽబన్నాత్మకత్వే సతి కథమన్నమాపస్తేజ ఇత్యేకైకరూపేణ వ్యపదేశ ఉపపద్యత ఇతి తత్రాహ

౧౯॥ సూ ⸺ శ్రీ వైశేష్యాత్తుతద్వాదస్తద్వాదః శ్రీ ⸺ వైశేష్యం- విశేషభా

కం త్రిధాపరిణామవత్స్వప్యేకైకస్య * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమాన్నామరూపవ్యాకరణస్య పశ్చాత్ త్రివృత్కరణం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత్రివృత్కృతానామితి) అన్యోన్యసంయుక్తానాం కార్యారంభసామర్థ్యం చేత్, కథం త్రివృత్కరణాపేక్షేత్యత్రాహ (తదేవచేతి) అన్యోన్యసంయుక్తత్వమేవ త్రివృత్కృతత్వమిత్యర్థః ఏతద్విశదయతి (తథాచ స్మర్యత ఇతి) పాఠక్రమః కథమిత్యత్రాహ (అతఏవేతి) సఙ్కల్పవాక్యస్య పూర్వభావిత్వే ఫలస్య పశ్చాద్భావిత్వే, సత్యపి సఙ్కల్పే ఫలమేవ పూర్వభావి స్వర్గకామో యజేతేత్యాదిషు తథా దర్శనాత్ అస్మిన్ ప్రకరణేఽపి * బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి సాధ్యస్య బహుభవనస్య పూర్వభావిత్వం చ దృష్టం, ఉపబృంహణే చ తద్విశదీకృతం, తస్మాత్ * నామరూపే వ్యాకరవాణి * త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి సఙ్కల్పవాక్యే త్రివృత్కరణఫలస్య నామరూపవ్యాకరణస్య పూర్వప్రతిపత్తౌ త్రివృత్కరణస్య పూర్వభావిత్వం సిద్ధం * అగ్నిహోత్రం జుహోతి * యవాగూం పచతీత్యాదిష్వర్థక్రమేణ పాఠక్రమబాధదర్శనాత్, సఙ్కల్పవాక్యస్యాభావాత్ - ప్రాకరణికసఙ్కల్పవాక్యాన్తరే పశ్చాద్భావినః ఫలస్య పూర్వభావదర్శనాదుపబృంహణవచనస్వారస్యాచ్చ * నామరూపే వ్యాకరోత్ * త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమోఽర్థక్రమేణ బాధ్యత ఇత్యర్థః, తర్హ్యగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం కిమర్థమిత్యత్రాహ (అణ్డాన్తర్వర్తిష్వితి) అగ్న్యాదిత్యాదిష్వితి ద్విః పఠ్యతే, తథా పాఠశ్చేత్ - అయమర్థః - అగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కృతభూతకార్యేషు సత్సు త్రివృత్కృతభూతకార్యత్వాదేవ తేష్వగ్న్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం క్రియత ఇతి - యద్వా - అణ్డాన్తర్వర్తిత్వేనేత్యన్తమేకం వాక్యం - కథమస్య హేతుత్వమిత్యత్రాహ (తస్యేతి) క్రియతే, త్రివృత్కరణప్రదర్శనమితి శేషః......

అనన్తరసూత్రం శఙ్కాయామవతారయతి (స్యాదేతదితి)

౧౯॥ సూ ⸺ శ్రీ వైశేష్యాత్తుతద్వాదస్తద్వాదః శ్రీ ⸺ విశేషశబ్దో వికారశబ్దవద్ధర్మిపరో ధర్మపరశ్చ అత్రతు ధర్మిపరః. విశేషభావో వైశేష్యం, ఆధిక్యరూపమ్ ... ...

పరేతు జీవస్యానుప్రవేశకర్తృత్వం - నామరూపవ్యాకరణకర్తా తు పరమేశ్వర ఇత్యాహుః. తన్న లిఙ్గశ్రుతివిరోధః * తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదితి నామరూపవ్యాకరణసమభివ్యాహృతానుప్రవేశస్య పరమాత్మకర్తృకత్వావగమాత్. సమానకర్తృకత్వం చ నఘటతే. జీవస్యాపీశ్వరాద్వస్తుతోఽనన్యత్వేన యుక్తం సమానక

వః. త్రివృత్కరణేన త్రిరూపేష్వేకైకస్మిన్నన్నాద్యాధిక్యాత్తత్ర తత్రాన్నాదివాదః. ద్విరుక్తిరధ్యాయసమాప్తిం ద్యోతయతి. ....

శ్రీసంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణంసమాప్తమ్.శ్రీ

త్వమితిచేన్న-జీవేశ్వరయోరుభయోర్బ్రహ్మాంశకల్పితత్వాత్ కులాలకువిన్దకర్తృకయోర్ఘటపటయోరివతదనుపపత్తేః నైక్యాత్ తదుపపత్తిరితిచేన్న, స్వాప్నకులాలకువిందయోస్సన్మాత్రకల్పితత్వేపి తన్నిమిత్తఘటపటయోరేకకర్తృకత్వాభావాత్. కించ- కర్తృత్వముపాధిగతం- తద్విశిష్టగతం- తదుపలక్షితవస్తుగతంవా. ఆద్యేకర్త్రైక్యాసిద్ధిః - జీవేశ్వరావచ్ఛేదకానాముపాధీనాంభిన్నత్వాత్. ద్వితీయేపినకర్త్రైక్యం-విశిష్టరూపభేదాత్-యథాకులాలకువిందకర్తృకయోర్ఘటపటయోః. తృతీయేతు సన్మాత్రవస్తునిస్వతః కర్తృత్వాభావాదేవనకర్త్రైక్యం - శరీరభేదేనకృతానాం శారీరవ్యాపారాణామివైకకర్తృకత్వోపపత్తిరితి చేన్న - తచ్ఛరీరవ్యాపారమూలభూతప్రయత్నస్యైవ జీవేశ్వర వ్యాపారభూతానుప్రవేశవ్యాకరణమూలప్రయత్నస్య తత్తచ్ఛరీరకైకాత్మగతత్వానుపపత్తేః. నను చ్ఛాయయాఆదర్శ మనుప్రవిశ్య తిలకం రచయామీతి వత్ సమానకర్తృకత్వోపపత్తిరితిచేన్న- సత్యాప్రతీయోర్బింబప్రతిబింబయోరేకకర్తృత్వాభావేన దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వాత్ - చ్ఛాయయాఆదర్శే భాసమానతాతిరేకేణానుప్రవేశాభావాచ్చ- నహిమూర్తద్రవ్యప్రతిఘాతినో దర్పణస్యానుప్రవేశయోగ్యత్వం. తృతీయసూత్రేణానుపపత్తివిశేషపరిహారాయ త్రివృద్భవనాన్తరోపన్యాసపరం ద్వితీయసూత్రమిత్యప్యయుక్తం- మందప్రయోజనత్వాత్ - ప్రయోజనవత్తరనిర్వాహస్య దర్శితత్వాచ్చ- మనస ఆహఙ్కారికత్వనిత్యత్వయోః సాంఖ్యవైశేషికాభిమతయోఃవ్యుదాసేనాన్నమయత్వ సమర్థనార్థం ద్వితీయం సూత్రమితిచేన్న- ఆహఙ్కారికత్వస్యశ్రుతిసిద్ధత్వాత్ - సర్వేంద్రియాణాంభూతాదిశబ్దోపలక్షితే అహంకారే ప్రళయశ్రవణాత్, మనసోవాచశ్చపృథివీతేజః కార్యత్వేభూతప్రళయోత్తరకాలమవస్థానానుపపత్తేః, పాశ్చాత్త్యప్రళయశ్రవణాయోగాచ్చ———అపరేషామపిపక్షేఽనుప్రవేశస్య జీవకర్తృకత్వం వక్తుమయుక్తం,నామరూపవ్యాకరణసమభివ్యాహృతానుప్రవేశస్య పరమాత్మకర్తృకత్వశ్రవణాత్- జీవస్యేశ్వరాదభిన్నత్వాత్తత్కర్తృకత్వేప్యనుప్రవేశస్య పరమాత్మకర్తృకత్వోపపత్తిరితి చేత్, తర్హినామరూపవ్యాకరణస్యాపి జీవకర్తృకతయా పరమాత్మకర్తృకత్వంస్యాత్. సమస్తనామరూపవ్యాకరణంజీవస్యాశక్యమితి చేత్ సర్వానుప్రవేశశ్చాశక్యః. నన్వచిన్త్యాత్రోఽనుప్రవేశఉపపద్యతే * తిస్రోదేవతాఅనుప్రవిశ్యేతిహిశ్రూయతఇతిచేన్న, సమానప్రకరణే * విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచసత్యంచానృతంచేతి జీవస్యానుప్రవేశశ్రవణాత్———అన్యేషాంమతేపి సమానకర్తృకత్వమనుపపన్నం, జీవేశ్వరయోర్బ్రహ్మాంశత్వావగమాత్తదంశభూతయోశ్చతయోర్ద్వయోర్జీవయోరివైకకర్తృత్వానుపపత్తేః, అంశినఏకత్వాత్ కర్త్రైక్యమితిచేన్న, రాజచారయోరపి బ్రహ్మాంశత్వేనైకకర్తృత్వప్రసంగాత్, అస్త్వితిచేత్, అసమానకర్తృకవ్యాపారాభావాత్ * సమానకర్తృకయోరిత్యనుశాసనవైయర్థ్యంస్యాత్, ఉపరితనసూత్రద్వయస్యాధికరణాన్తరత్వమప్యయుక్తం, సూత్రాణామవ్యవహితత్వేసతిఫలఫలిభావేనాన్వితార్థప్రతిపాదకత్వాత్ ....

శ్రీసంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణంసమాప్తమ్. శ్రీ

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః,

సమాప్తశ్చాధ్యాయః

ఇతి శ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన

శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన

శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా ౬౮ సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా ౨౮౭.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యే.

తృతీయాధ్యాయే—ప్రథమః పాదః.

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ ॥ తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్ ॥

అతిక్రాన్తాధ్యాయద్వయేన నిఖిలజగదేకకారణం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమపరిమితోదారగుణసాగరం సకలేతరవిలక్షణం పరం బ్రహ్మ ముముక్షుభిరుపాస్యతయా వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీత్యయమర్థః స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహార, పరపక్షప్రతిక్షేప, వేదాన్తవాక్యపరస్పరవిరోధపరిహారరూపకార్యస్వరూపసంశోధనై, స్తద్దుర్ధర్షణత్వహేతుభిస్సహ స్థాపితః, అతోఽధ్యాయద్వయేన బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతిపాదితం ఉత్తరేణేదానీం తత్ప్రాప్త్యుపాయైస్సహ ప్రాప్తిప్రకారశ్చిన్తయితుమిష్యతే. తత్ర తృతీయాధ్యాయే ఉపాయభూతోపాసనవిషయా చిన్తా వర్తతే. ఉపాసనారమ్భాభ్యర్హితోపాయశ్చ ప్రాప్యవస్తువ్యతిరిక్తవైతృష్ణ్యం ప్రాప్యతృష్ణా చేతి తత్సిద్ధ్యర్థం జీవస్య లోకాన్తరేషు సంచరతో జాగ్రతస్స్వపతస్సుషుప్తస్య మూర్ఛతశ్చ దోషాః, పరస్య చ బ్రహ్మణస్తద్రహితతా కల్యాణగుణాకరత్వం, చ ప్రథమద్వితీయయోః పాదయోః ప్రతిపాద్యతే. తత్ర దేహాద్దేహాన్తరం గచ్ఛన్నయం జీవో దేహాన్తరారమ్భహేతుభిర్భూతసూక్ష్మైస్సంపరిష్వక్త ఏవ గచ్ఛతి-ఉత నేతి చిన్తాయాం యత్ర యత్ర జీవో యాతి, తత్ర తత్ర భూతసూక్ష్మాణాం సులభత్వాదసంపరిష్వక్తో యాతీతి ప్రాప్తమ్. పశ్చాదపి పూర్వపక్షబీజాన్యుపన్యస్య నిరసిష్యతి...

౧॥ సూ ॥ తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సమ్పరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్ ॥ ఉత్తరద్వికసంగత్యర్థం పూర్వద్వికార్థమాహ (అతిక్రాన్తేత్యాదినా) ఇత్యయమర్థ ఇత్యస్మాత్పూర్వం ప్రథమాధ్యాయార్థస్సంక్షిప్తః. నిఖిలేత్యాదివిశేషణానాం పూర్వవదర్థః ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమద్వితీయపాదార్థం సంక్షిపతి (స్మృతిన్యాయేతి) తత్ర వేదాన్తేత్యాదినా తృతీయతురీయపాదార్థస్సంక్షిప్తః- ఏవం కించిద్విస్తరేణాధ్యాయద్వయార్థ ఉక్తః. ప్రథమద్వికస్య సంగ్రహేణానుగతమర్థమాహ (అత ఇతి) ఉత్తరద్వికార్థం సంక్షిపతి (ఉత్తరేణేతి) ఇదానీం, విషయే సిద్ధ ఇత్యర్థః. ప్రథమద్వికే సిద్ధవస్తురూపవిషయచిన్తా కృతా, ద్వితీయే తు సాధ్యరూపవిషయిచిన్తా క్రియత ఇత్యర్థః - తృతీయచతుర్థయోస్సాధనఫలవిషయతయా క్రమమభిప్రేత్య తృతీయాధ్యాయార్థమాహ (తత్రేతి) ప్రథమద్వితీయపాదయోర్న హ్యుపాసనం చిన్త్యత ఇత్యత్రాహ (ఉపాసనారమ్భేతి) అభ్యర్హితం, అన్తరంగం, అత్ర పరమాత్మని యో రక్తో విరక్తో పరమాత్మనీత్యస్యార్థోఽభిప్రేతః, లోకాన్తరేషు సంచరతో దోషాశ్చిన్త్యన్తే, తత్ర జాగరాద్యవస్థస్య దోషాః ఫలితాః- ప్రథమాధికరణస్య సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం దేహాన్తరం గచ్ఛన్ జీవో భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తో రంహతి, ఉతాసమ్పరిష్వక్త ఇతి * వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి * ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచస ఇతి ప్రశ్నప్రతివచనే కిం సంపరిష్వక్తస్య రంహణం గమయతః, నేతి. కిం శ్రద్ధాదిశబ్దైర్యథాప్రసిద్ధిస్వార్థా ఉచ్యన్తే, ఉత భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తో జీవ ఇతి, పితృయాణేన పథా నివర్తనే * ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరత్వం కిం * తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సమ్భవతీతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరతామవగమ

తత్ర సిద్ధాన్తమాహ (తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సమ్పరిష్వక్త ఇతి) * సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిరితి మూ
ర్తిశబ్దేన దేహః ప్రస్తుతః, స తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. తదన్తరప్రతిపత్తౌ దేహాన్తరగమనే భూతసూ
క్ష్మైః సంపరిష్వక్తో జీవో రంహతి, గచ్ఛతీత్యర్థః, కుతః (ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం) ప్రశ్నప్రతివచనా
భ్యాం- పంచాగ్నివిద్యాయామేవం ప్రశ్నప్రతివచనే ఆమ్నాయేతే- శ్వేతకేతుం కిలారుణేయం పాం
చాలః ప్రవాహణః కర్మిణాం గన్తవ్యదేశం; పునరావృత్తిప్రకారం, దేవయానపితృయాణపథవ్యావర్త
నే, అముష్య లోకస్యాప్రాప్తిం చ, వేత్థేతి పృష్ట్వేదమపి పప్రచ్ఛ * వేత్థ యథా పంచమ్యామాహుతావా
పః పురుషవచసో భవన్తీతి, తత ఇమం పశ్చిమం ప్రశ్నం ప్రతిబ్రువంశ్చ ద్యులోకమగ్నిత్వేన రూపయి
త్వా * తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సమ్భవతీత్యాదినా
దేవాఖ్యాః జీవస్య ప్రాణాః అగ్నిత్వేన రూపితే ద్యులోకే శ్రద్ధాఖ్యం వస్తు ప్రక్షిపన్తి- సా చ శ్రద్ధా సోమ
రాజాఖ్యామృతమయదేహరూపేణ పరిణమతే, తం చామృతమయం దేహం త ఏవ ప్రాణాః పర్జన్యేఽగ్ని
త్వేన రూపితే ప్రక్షిపన్తి- స చ దేహస్తత్ర ప్రక్షిప్తో వర్షం భవతి, తచ్చ వర్షం త ఏవ ప్రాణాః పృథివ్యామ
గ్నిత్వరూపితాయాం ప్రక్షిపన్తి, తచ్చ తత్ర ప్రక్షిప్తమన్నం భవతి, తచ్చాన్నం త ఏవ పురుషేఽగ్నిత్వరూ
పితే ప్రక్షిపన్తి- తత్ర తచ్చ రేతో భవతి- తచ్చ త ఏవ యోషాయామగ్నిత్వరూపితాయాం ప్రక్షిపన్తి. త
చ్చ తత్ర ప్రక్షిప్తం గర్భో భవతీత్యుక్త్వా ఆహ * ఇతి తు పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి ఏ
వం పంచమ్యామాహుతౌ హుతాయామాపః పురుషశబ్దాభిలప్యా భవన్తీత్యర్థః. ఏవముక్తే పూర్వాస్వప్యా
హుతిష్వనువర్తమానానామేవాపాం సూక్ష్మరూపాణామిదానీం పురుషాకారత్వం భవతీత్యుక్తం భవతి

యతి, నేతి * తం దేవా భక్షయన్తీతి ప్రతిపన్నం భక్షణం * ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరత్వ వి
రోధి, ఉతావిరోధీతి, యదావిరోధి, తదానీం * ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య జీవవిషయత్వాభావేన తస్యా ఆహు
తేస్సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య జీవవిషయత్వాభావేన * శ్రద్ధాదిశబ్దానామపి ప్రసిద్ధార్థపరతయా ప్రశ్నప్రతివచనయోః
పరిష్వంగావగమకత్వాభావాదసంపరిష్వక్తో రంహతీతి పూర్వః పక్షః. యదా భక్షణం జీవపరత్వావిరోధి, తదా తత్పూ
ర్వవాక్యస్థసోమశబ్దస్య జీవపరతయా శ్రద్ధాహుత్యనన్తరవాక్యస్థసోమశబ్దస్యాప్యబాదిద్రవ్యసంసృష్టజీవపరత్వేన ప్రశ్న
ప్రతివచనయోర్జీవస్య భూతసూక్ష్మపరిష్వంగావగమకత్వాత్ సంపరిష్వక్తో రంహతీతి సిద్ధాన్తః ....

(తత్ర సిద్ధాన్తమిత్యాది) తచ్ఛబ్దార్థం వ్యాచష్టే (సంజ్ఞేత్యాదినా) (ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామితి) న హి ప్రశ్నాన
న్తరం భూతసూక్ష్మపరిష్వంగపరం ప్రతివచనం దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయామర్థాన్తరవ్యవధానశఙ్కానివృత్త్యర్థం అనేకప్ర
శ్నతత్ప్రతివచనక్రియారూపతాం ప్రకరణస్య దర్శయతి (పంచాగ్నీత్యాదినా) (దేవయానపితృయాణపథవ్యావర్త
నే ఇతి) వ్యావర్తకాకారావిత్యర్థః (సమ్భవతీత్యాదినేతి) అస్య ఉక్త్వేత్యుత్తరత్రాన్వయః. శ్రద్ధాశబ్దేన భూత
సూక్ష్మావస్థావిశేష ఉచ్యతే- సోమరాజశబ్దవ్యాఖ్యానమమృతమయదేహశబ్దః ప్రాణాః, ముఖ్యప్రాణ ఇన్ద్రియాణి
చ- యద్వా- ప్రాణశబ్దో ముఖ్యప్రాణమాత్రపరః- గమనస్య ప్రాణాధీనత్వాత్. ప్రాణాధీనః ప్రక్షేపో హోమత్వేనో
పచరిత ఇత్యభిప్రాయేణ ప్రక్షిపన్తీత్యుక్తం- ఇతి త్విత్యాదిశ్రుతివాక్యం- తస్యార్థమాహ (ఏవమితి) * పురుషవచస
ఇతి బహువ్రీహిసమాసేన సంబన్ధమాత్రం ప్రతీతం. తత్ర పురుషశబ్దః స్వరూపపరః- వచశ్శబ్దో వాచకపరః- అతస్సమా
సప్రతిపన్నసంబన్ధో వాచ్యవాచకభావాఖ్యవిశేషరూప ఇతి దర్శయితుం పురుషశబ్దాభిలప్యా ఇత్యుక్తం అనేన కథం రం
హతో జీవస్య భూతసూక్ష్మపరిష్వంగావగమ ఇత్యత్రాహ (ఏవముక్తే ఇతి) ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యయోరుభయోరపి *ష

అతఏవంప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం దేహహేతుభూతైర్భూతసూక్ష్మైస్సహతత్ర తత్ర యాతీతి గమ్యతె

నను * ఆపఃపురుషవచస ఇత్యుక్తైరపాంపురుషాకారపరిణామప్రతీతేర్గచ్ఛతాజీవేన తాసామేవపరిష్వఙ్గః ప్రతీయతె- అతఃకథంసర్వేషాంభూతసూక్ష్మాణాంపరిష్వఙ్గఇతి. తత్రాహ............

౨॥ సూ —— శ్రీ త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వాత్ శ్రీ —— తుశబ్దశ్చోద్యంవ్యావర్తయతి, దేహారంభకాణామపాం కేవలానాంన దేహారంభసంభవః- దేహాద్యారమ్భాయహి * తాసాంత్రివృతంత్రివృతమేకైకామితి త్రివృత్కరణమ్. కేవలానామపాంశ్రవణంతు తాసాంభూయస్త్వాత్, దేహేచలోహితాదిభూయస్త్వేనారంభకేష్వపాంభూయస్త్వం గమ్యతె....................

౩॥ సూ —— శ్రీ ప్రాణగతేశ్చ శ్రీ —— ఇతశ్చభూతసూక్ష్మపరిష్వక్తస్య గమనమితి గమ్యతే, ఉత్క్రామతిజీవే ప్రాణానాం తదనుగతిశ్శ్రూయతె * తముత్క్రామన్తంప్రాణోనూత్క్రామతిప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీతి, స్మర్యతేచ * మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణి ప్రకృతిస్థానికర్షతి । శరీరంయదవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః । గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయుర్గంధానివాశయాదితి. నచ నిరాశ్రయాణాం గతిరుపపద్యతఇతితదాశ్రయభూతానాం భూతసూక్ష్మాణామపిగతిరభ్యుపగన్తవ్యా......................

౪॥ సూ —— శ్రీ అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితిచేన్నభాక్తత్వాత్ శ్రీ —— * యత్రాస్యపురుషస్య మృతస్యాగ్నింవాగప్యేతివాతం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్యమిత్యాదినా ప్రాణానాం జీవమరణకాలే అగ్న్యాదిష్వప్యయశ్రవణాన్నతేషాం జీవేనసహగమనమితి గతిశ్రుతిరన్యథానేయేతిచేత్,

శ్యమాహుతావాపః పురుషవచస ఇత్యుక్తైహోతవ్యద్రవ్యాకాంక్షాయాం స్వవాక్యస్థతయాసన్నిహితాఆపఏవహోతవ్యత్వేన స్వరసతః ప్రతీతాః- వాక్యాన్తరస్థాశ్రద్ధాసోమరాజరూపేణ పరిణామస్యాయోగ్యా- అతస్తాస్వప్యపామేవ కా. ఏవంప్రశ్నప్రతివచనవాక్యస్వారస్యాత్- ప్రసిద్ధశ్రద్ధాయా అయోగ్యత్వాచ్చ పంచస్వాహుతిష్వపాంహోతవ్యత్వేనానువృత్తిరస్తీతితాసామేవపురుషవచస్త్వమిత్యర్థః- తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి)——అన్యైస్తుపంచాగ్నివిద్యాపితృయాణవిషయప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామితి వ్యాఖ్యాతం. పితృయాణవిషయవాక్యంతు * అశ్రుతత్వాదితిచేత్ నేష్టాదికారిణాంప్రతీతేరిత్యత్రావాహరణీయత్వాదాద్యంసూత్రం పఞ్చాగ్నివిద్యాప్రతివచనవిషయమేవేతి భాష్యకారాభిప్రాయః.......... .. ..

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వాపఇతి)

౨॥ సూ —— శ్రీ త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వాత్ శ్రీ —— ప్రథమస్యపంచమ్యంతపదస్యసంపరిష్వఙ్గరంహతీత్యన్వయోదర్శితః శఙ్కాగ్రన్థస్థపరిష్వఙ్గశబ్దేన- ద్వితీయపంచమ్యంతపదస్య ప్రతిజ్ఞావాక్యం సామర్థ్యాధ్యాహృతం (కేవలానామపాంశ్రవణంత్వితి) * వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాద ఇతిసూత్రే త్రివృత్కృతేష్వప్యేకైకస్యాధిక్యాత్తన్నిబంధనస్తద్వ్యవహారఇత్యుక్తం అత్రాపితదాధిక్యమపామస్తీతిదర్శయితుంసూత్రారంభః................ .....

౩॥ సూ —— శ్రీ ప్రాణగతేశ్చ శ్రీ —— అవాన్తరసాధ్యాన్వయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఇతశ్చభూతసూక్ష్మేతి) ప్రాణానామనుగతిస్స్యాత్- తతఃకిమిత్యత్రాహ (నచేతి)..........................

౪॥ సూ —— శ్రీ అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితిచేన్నభాక్తత్వాత్ శ్రీ —— యత్రేత్యాదిశ్రుతిః అనపియద్భిః ఓషధివనస్పతిషుచాప్యయరహితైః- తత్రహి కేశాదేరప్యయశ్రుతిస్తత్తద్దేవతాపక్రమణపరా- తథేదమిత్యర్థః - ఓషధీ

న-భాక్తత్వాత్- అగ్న్యాదిష్వప్యయశ్రవణస్య- కథం భాక్తత్వం * ఓషధీర్లోమాని వనస్పతీన్ కేశా ఇత్యనపియద్భిర్లోమాదిభిస్సహశ్రవణాత్. అతశ్చక్షురాద్యప్యయశ్రుతిరధిష్ఠాతృదేవతాపక్రమణపరా,

౫॥ సూ — ॥ ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః ॥ — యదుక్తమద్భిస్సూక్ష్మాభిర్భూతాన్తరసంసృష్టాభిః పరిష్వక్తో జీవో గచ్ఛతీతి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామవగమ్యత ఇతి తన్నోపపద్యతే- ద్యులోకాగ్నివిషయే ప్రథమే హోమేఽపాం హోమ్యత్వాశ్రవణాత్ * తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాశ్శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి శ్రద్ధైవ హోమ్యత్వేన శ్రుతా. శ్రద్ధా నామ జపస్య మనోవృత్తివిశేషత్వేన ప్రసిద్ధా- అతో నాపస్తత్ర హోమ్యా ఇతి చేత్- న-యతః తాః- ఆప ఏవ శ్రద్ధాశబ్దేన తత్రాభిధీయన్తే కుతః- ప్రశ్నప్రతివచనోపపత్తేః * వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనోపక్రమే హి శ్రద్ధా ద్యులోకాగ్నౌ హోమ్యత్వేన శ్రుతా - తత్ర యది శ్రద్ధాశబ్దేనాపో నోచ్యేరన్, తతోఽన్యథా ప్రశ్నేఽన్యథా ప్రతివచనమిత్యసంగతం స్యాత్ * ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచస ఇతి ప్రతివచననిగమనం చ శ్రద్ధాయా అప్త్వమేవ సూచయతి * వేత్థ యథేతి హి ప్రశ్నగతః ప్రకారః * ఇతి తు పఞ్చమ్యామితీతిశబ్దేన పరిహారే నిగమ్యతే, శ్రద్ధా సోమరాజవర్షాన్నరేతోగర్భరూపేణ పఞ్చపరిణామముక్త్వా పఞ్చమ్యామాపః పురుషవచస ఇతి నిగమ్యతే. శ్రద్ధాశబ్దస్య చాప్సు వైదికప్రయోగో దృశ్యతే * అపః ప్రణయతి శ్రద్ధా వా ఆప ఇతి * శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సంభవతీతి సోమాకారేణ పరిణామశ్చాపామేవోపపద్యతే, అతో భూతాన్తరసంసృష్టాభిరద్భిస్సంపరిష్వక్తో జీవో రంహతీత్యుపపన్నమ్...... ....

౬॥ సూ — ॥ అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః ॥ — యత్పునరుక్తమద్భిస్సంపరిష్వక్తో జీవో యాతీత్యయమర్థ ఏతస్మాద్వాక్యాదవగమ్యత ఇతి. తన్నోపపద్యతే, అస్మిన్వాక్యే జీవస్యాశ్రవణాత్, అత్ర హి శ్రద్ధాదయ ఏవాంబ్వవస్థావిశేషా హోమ్యత్వేన శ్రుతాః న తు జీవస్తత్పరిష్వక్త ఇతి చేత్, తన్న, (ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః) అస్మిన్నేవ వాక్యే హ్యుత్తరత్ర బ్రహ్మజ్ఞానవిధురేష్టాపూర్తదత్తకారిణో ద్యులోకం ప్రాప్య సోమరాజానో భవన్తి, పుణ్యకర్మావసానే చ పునరాగత్య గర్భం ప్రాప్నువన్తీత్యుచ్యతే * అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసంభవన్తీత్యారభ్య * పితృలోకాదాకాశమాకాశాచ్చన్ద్రమసమేష సోమో రాజా తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయన్తి తస్మిన్యావత్సంపాతముషిత్వాథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యోయో

ర్లోమాని- లోమాభిమాని దేవతా ఓషధ్యభిమాని దేవతామప్యేతీతి- లోమాభిమానిత్వం విహాయ కేవలమోషధ్యభిమానినీ భవతీత్యర్థః * అగ్నిం వాగప్యేతీతి- వాగభిమానినీ వహ్న్యభిమానినీమప్యేతి - వాగభిమానిత్వరూపం విహాయ కేవలాగ్నిర్భవతీత్యర్థః ..., ...

౫॥ సూ — ॥ ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః ॥ — కథమప్త్వం సూచయతీత్యత్రాహ (వేత్థేతి) ప్రశ్నగతప్రకారస్య ప్రతివచనాన్తే నిగమనాన్తర్యేహి తత్ప్రకార ఏవోపపాదితస్స్యాదిత్యర్థః (అపామేవోపపద్యతే) న తు మనోవృత్తివిశేషస్య- తస్య సోమాకారపరిణామం ప్రత్యుపాదానత్వాయోగాదిత్యభిప్రాయః

౬॥ సూ — ॥ అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః ॥ — (అస్మిన్నేవ వాక్యే) మహావాక్య ఇత్యర్థః- సోమరాజానః- దివ్యదేహాః, కస్మిన్వాక్యేఽయమర్థ ఇత్యత్రాహ (అథ య ఇమ ఇతి) * పూర్తం, ఖాతా

హ్యన్నమత్తి యో యో రేతస్సించతి తద్భూయ ఏవ భవతీతి. అత్రాపి ద్యులోకాగ్నౌ శ్రద్ధాం జుహ్వతి, తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సంభవతీతి, తదేకార్థత్వాచ్ఛ్రద్ధావస్థదేహవిశిష్టస్సోమరూపదేహవిశిష్టో భవతీత్యుక్తమితి గమ్యతే, దేహస్య జీవవిశేషణతైక స్వరూపస్య వాచకః శబ్దో విశేష్యే జీవ ఏవ పర్యవస్యతి. అతస్సంపరిష్వక్తో జీవో యాతీత్యుపపద్యతే.....................

నను చ * తం దేవా భక్షయన్తీతి దేవైర్భక్ష్యమాణత్వవచనాత్ * సో

మో రాజేతి న జీవ ఉచ్యతే - జీవస్యానదనీయత్వాత్. తత్రాహ.

౭॥ సూ ◄►॥ భాక్తం వానాత్మవిత్త్వాత్తథాహి దర్శయతి ॥◄► వాశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి- ఇష్టాదికారిణోఽనాత్మవిత్త్వాత్స దేవానాం భోగోపకరణత్వేనేహాముత్ర చ వర్తతే, ఇహేష్టాదినా తదారాధనం కుర్వన్నుపకరోతి- ఆరాధనప్రీతైర్దేవైర్దత్తమముం లోకం ప్రాప్య తత్ర తత్సమానభోగస్తదుపకరణం భవతి * యథా పశురేవం స దేవానామిత్యనాత్మవిదో దేవానాముపకరణత్వం దర్శయతి శ్రుతిః. స్మృతిరప్యాత్మవిదాం బ్రహ్మప్రాప్తిం, అనాత్మవిదాం చ దేవభోగ్యత్వం- దర్శయతి * దేవాన్దేవయజో యాన్తి, మద్భక్తా యాన్తి మామపీతి, అతో జీవస్య దేవానాం భోగోపకరణత్వాభిప్రాయమన్నత్వేన భక్ష్యత్వవచనం, అతస్తద్భాక్తం- తేన తృప్తిరేవ చ దేవానాం భక్షణమితి శ్రూయతే * న హ వై దేవా అశ్నన్తి న పిబన్త్యేతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యన్తీతి, తస్మాద్భూతసూక్ష్మైస్సంపరిష్వక్తో జీవో రంహతీతి సిద్ధమ్, ◄►॥ తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్ ॥◄►

దికర్మ- ఇష్టాపూర్తే దత్తం చ ఇత్యుపాసతే - ఉక్తప్రకారేణానుతిష్ఠన్తి- భవతిః ప్రాప్తివాచీ, పరస్మై పదత్వం తు ఛాన్దసం- యద్వా- సత్తార్థో భవతిరేవ ఉపసర్గవశాత్ ప్రాప్త్యర్థః - యావత్సంపాతమితి- సంపాతశబ్దేన కర్మాభిధీయతే సంపతత్యనేన స్వర్గమితి వ్యుత్పత్త్యా- తద్భూయ ఏవ భవతి - తద్భోగీ భవతీత్యర్థః (అత్రాపీతి) ఉభయత్ర సోమరాజశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదైకార్థ్యం- అస్ఫుటజీవసంబన్ధస్య పూర్వవాక్యస్య స్ఫుటజీవసంబన్ధేనోత్తరవాక్యేనైకార్థ్యాదుక్త ఏవార్థ ఇత్యర్థః. శ్రద్ధాసోమాదిశబ్దేస్తత్తదవస్థదేహవిశిష్టవచనం లాక్షణికమిత్యత్రాహ (దేహస్యేతి) .....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నను చేతి)

౭॥ సూ ◄►॥ భాక్తం వానాత్మవిత్త్వాత్తథాహి దర్శయతి ॥◄► ఇహ చాముత్ర చ భోగోపకరణత్వం వివృణోతి (ఇహేతి) అముత్ర తత్సేవకత్వాత్ తద్భోగోపకరణత్వం. సేవమానస్య దర్శనమేవ తేషాం భోగః * ఏతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యన్తీతి న్యాయాత్. అధికరణార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) ....

పరే తు జీవస్యాద్భిస్సహ గమనం వదన్త ఏవ తాసామపామగ్నిహోత్రాహుతిరూపత్వం వదన్తి- ఆహుతీనాం క్షీరాదిద్రవద్రవ్యభూయస్త్వాత్, శ్రద్ధాపూర్వకానుష్ఠేయతయా శ్రద్ధాశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తేః, తథా వాజసనేయకే షట్ప్రశ్నబ్రాహ్మణే * తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామతస్తే అన్తరిక్షమావిశతస్తే అన్తరిక్షమాహవనీయం కుర్వాతే వాయుం సమిధం మరీచీరేవ శుక్రామాహుతిం తే అన్తరిక్షం తర్పయతస్తే తత ఉత్క్రామతస్తే దివమావిశతస్తే దివమాహవనీయం కుర్వాతే ఆదిత్యం సమిధం చన్ద్రమసమేవ శుక్రామాహుతిం తే దివం తర్పయతస్తే తత ఆవర్తేతే ఇమామావిశతస్తే ఇమామాహవనీయం కుర్వాతే ఇత్యారభ్య * తే పురుషమావిశతః, తే స్త్రియమావిశతః, యతస్తతః పుత్రో జాయత ఇత్యాదినైకార్థ్యాచ్చేతి. తదిదమపేశలం- శబ్దతోఽర్థతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ న హి శ్రద్ధాశబ్దాప్శబ్దయోరన్యతరనిర్దేశః. న చ ద్యుపర్జన్యాదిక్రమః, అన్తరిక్షద్యుపృథివ్యాదిక్రమప్రతీతేః కిఞ్చ, దేవతావిగ్రహతదాగమనాదీనాం దేవతాధికరణే నిర్ణీతత్వాత్ అగ్నిభిరూఢానాం దే

వత్తాభిరుపభుక్తానాం క్షీరాదీనాముత్క్రాన్తజీవపరిష్వఞ్జకత్వమయుక్తం. అత్ర చ * అన్తరిక్షం తర్పయతః * దివం తర్పయత ఇత్యాహుత్యోరూర్ధ్వలోకవర్తినాం తృప్తిహేతుత్వావగమాచ్చ పూర్వరూపేణ జీవపరిష్వఞ్జకత్వం నోపపద్యతే. నను ఆహుత్యోరేకదేశో దేవతాభిర్భుజ్యతే- తదేకదేశో జీవాన్ పరిష్వజ్య- దేవతోపకరణభూతజీవశరీరరూపపరిణామద్వారా దేవతాతృప్తిహేతుతయా * తర్పయత ఇత్యేతదుపపద్యత ఇతి. నైవమ్. అశ్రుతవిభాగకల్పనాప్రసంగాత్ తథా- కల్పితవిభాగస్యైకదేశస్య జీవదశాయాం ప్రక్షిప్తస్య యావన్మరణమవస్థానకల్పనప్రసంగాత్, తథా-స్వరూపేణ దేవతాతృప్తిహేతుత్వే సంభవతి జీవశరీరద్వారకత్వస్య కల్పనానుపపత్తేశ్చ- పటైకదేశే పటశబ్దస్యేవాహుత్యేకదేశ ఆహుతిశబ్దస్యాముఖ్యత్వాచ్చ. అన్యే త్వస్తు చన్ద్రత్వాపత్తిర్దేవతాభక్ష్యత్వయోస్స్వరూపేణానుపపన్నత్వాదద్భిస్సహ రంహతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా ప్రాప్యస్య చన్ద్రస్య సోమరాజత్వప్రతిపాదనాదన్నత్వస్య భాక్తత్వాచ్చ, పృథగ్గచ్ఛతీతి సిద్ధాన్తః కృతః- అన్తిమసూత్రవ్యతిరిక్తాని సూత్రాణి పూర్వపక్షపరాణి వ్యాఖ్యాతాని- ఆపశ్చాహుతిరూపా జీవస్య భూతసూక్ష్మమయదేహాప్యాయికా అభిమతాః- అసామపాం షట్ప్రశ్నబ్రాహ్మణోక్తాహుతిరూపత్వం తావత్ శబ్దతోఽర్థతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాదయుక్తం, షట్ప్రశ్నబ్రాహ్మణేఽపి * తర్పయత ఇతి దేవతాతృప్తిహేతుత్వేన శ్రుతానామాహుతీనాం వర్షాదిపురుషవచస్త్వపర్యన్తావస్థావిశేషానుపపత్తేశ్చాయుక్తం- ఆహుతిశబ్దస్య తదేకదేశవాచిత్వమశ్రుతవిభాగకల్పనాఽముఖ్యత్వాభ్యామయుక్తమిత్యుక్తమ్- అతో దేవతాతృప్తిముఖేన శుభతరజన్మహేతుత్వపర్యన్తాహుతివైభవానుసంధానం తత్ర ప్రతిపాద్యతే- న తు దేహారమ్భికా ఆప ఇతి యుక్తమభ్యుపగన్తుమ్. భవతు వా విభాగ ఆహుతీనాం, దేహారమ్భికా ఆపశ్చాహుత్యేకదేశరూపాస్సన్తు- తథాపి జీవస్య తాభిస్సహ రంహణనిషేధో న సిద్ధాన్తీకర్తవ్యః * పృథివీ వావ గౌతమాగ్నిరిత్యారభ్య * తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవా వర్షం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతేరన్నం సంభవతి * తస్యా ఆహుతే రేతస్సంభవతీతి పృథివ్యాద్యగ్నిత్రయవిషయాణాం తిసృణాం వర్షాన్నరేతోరూపాహుతీనామిహాశ్రుతత్వాద్ధూమాభ్రమేఘవర్షవ్రీహ్యాదిషు సానుశయజీవసంసర్గస్య ఉపరితనబహ్వధికరణేషు భవన్మతేఽపి సిద్ధత్వేన ఆహుతిత్రయస్య జీవసంసృష్టత్వాత్, శ్రద్ధాసోమాహ్వయాహుతిద్వయేఽపి జీవస్య నియుక్తత్వే తదనన్తరమప్పుతస్య సంసర్గే చ ప్రమాణాభావాత్తదుభయకల్పనే గౌరవాత్- కల్పకస్య చ కస్యచిదభావాదగ్ర్యప్రాయన్యాయేనాద్యాహుతిద్వయేఽపి జీవసంసర్గకల్పనస్యైవ యుక్తత్వాచ్చ, కించ * ఆపః పురుషవచస ఇతి పురుషవచస్త్వమపాం శ్రూయతే * తస్యా ఆహుతేర్గర్భస్సంభవతీతి పంచమ్యా ఆహుతేర్గర్భసంభవశ్చ శ్రూయతే, సమానప్రకరణే తస్యా హుత్యైవ పురుషస్సంభవతీతి శ్రూయతే, పురుషశబ్దశ్చ న శరీరమాత్రపరః కింతు శరీరిణి చేతనే స్వరస ఇత్యవిగీతం వర్షాద్యాహుతిత్రయే చేతనసంసర్గోఽభవదభిహితశ్చ * ఆపః పురుషవచస ఇత్యుక్తే సతి అప్ఛబ్దశ్చ పురుషశబ్దసమానాధికరణః ప్రతీయతే, అయం దేవదత్తసంజ్ఞ ఇత్యుక్తే ఇదంశబ్ద దేవదత్తశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యం హి ప్రతీయతే అయం దేవదత్త ఇతి- ఏవం చాప్ఛబ్దపురుషశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యం చాప్ఛబ్దస్య చేతనోపస్థాపకత్వే సిద్ధ్యేత్- భిన్నవిశేష్యనిష్ఠయోః పదయోః గృహదేవదత్తశబ్దయోరివ సామానాధికరణ్యానుపపత్తేః- న హి గృహే దేవదత్తవచస ఇతి వక్తుం న్యాయ్యం, తస్మాదప్ఛబ్దవాచ్యం వస్తు యత్ర యత్ర హోతవ్యం శ్రుతం, తత్ర తత్ర యయా కయాచిద్వృత్త్యా జీవస్యోపస్థాపితత్వమకామేనాపి స్వీకరణీయం సామానాధికరణ్యప్రతీతిప్రాబల్యాత్. యదా త్వప్ఛబ్ద ఏవ జీవశరీరభూతభూతసూక్ష్మపరః - తదా తస్య దేవమనుష్యాదిశబ్దవచ్చేతనవిషయత్వం స్వరసతరం, అతో జీవదేహభూతానామపాం జీవస్య చ పృథగ్గమనమయుక్తం- ఏవం సహగమనే సతి ప్రాణోత్క్రమణవిషయశ్రుత్యన్తరానుగ్రహశ్చ స్యాత్- సోమరాజశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానం చ ఘటతే- యదుక్తం * ఆకాశాచ్చన్ద్రమసమేష సోమో రాజేతి ప్రాప్యస్య సోమరాజత్వముచ్యతే- న తు ప్రాప్తురితి- తదయుక్తం

వాక్యవైయర్థ్యప్రసంగాత్- ప్రసిద్ధేన చన్ద్రమశ్శబ్దేన పూర్వనిర్దిష్టస్యపునస్తత్పర్యాయాభ్యాం సోమరాజశబ్దాభ్యాం నిర్దేశేకింఫలం. పూర్వనిర్దిష్టప్రత్యభిజ్ఞానేతు ప్రయోజనవత్త్వంస్ఫుటం- శ్రద్ధాహుతిసమ్భూతస్య సోమరాజశబ్దవాచ్యత్వంచన్ద్రప్రాప్తిదశాయామిత్యస్యార్థస్యజ్ఞాప్యత్వాత్- కించ- చన్ద్రమసమభిసంభవన్తీత్యభిసమ్భవనక్రియా [illegible] ప్రతయా ప్రథమానిర్దిష్టః ప్రాప్తాజీవః * ఏషఇతిసర్వనామ్నాపదేన పరామృశ్యమర్హతి - చన్ద్రమసస్తుద్వితీయానిర్దిష్టస్య పరామర్శోనస్వరసః- నను * తేషాముమభిసంభవన్తీతిబహువచననిర్దిష్టానాం ప్రాప్తృణాం ఏషఇత్యేకవచనేన పరామర్శోఽనుపపన్నః- చన్ద్రమసస్తూపపన్న ఇతిచేన్న- [illegible]

[illegible] ప్రాప్తస్య [illegible] కల్ప [illegible] ప్రకరణ [illegible] బహువచన నిర్దిష్టో [illegible] ప్రాప్తస్సంభవ [illegible] ప్రాప్తరస [illegible] తథా [illegible] సోమరాజ [illegible] నను [illegible] సోమరాజ [illegible] కించ * [illegible] సోమరాజశబ్ద [illegible] ప్రయోజనవత్త్వ [illegible] సోమరాజశబ్ద [illegible] ప్రాప్త [illegible] సోమరాజశబ్దా [illegible] సోమరాజశబ్దస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయ [illegible]

చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వ [illegible] సంభవ [illegible] ప్రసిద్ధః. చన్ద్రవ్యతిరిక్తశ్చాభిధేయః [illegible] భవతు- తస్యసోమరాజశబ్దవాచ్యత్వంచన్ద్రప్రాప్తిదశాయామిత్యేతజ్జ్ఞాపనేనోక్తవాక్యస్య [illegible]. ఏవంప్రయోజనముక్తవాక్యస్య సోమరాజశబ్దస్య ప్రాప్తృవిషయతయా ఇష్టాదికారివిషయత్వే [illegible] సోమరాజశబ్దః పూర్వమేవచన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయతయాప్రథా [illegible] ఇష్టాదికారి [illegible] ప్రయోజనాన్తరం [illegible] ప్రత్యుత చన్ద్రసాదృశ్యజ్ఞాపనం వాక్యస్య [illegible] సోమరాజశబ్దస్య [illegible] అగ్నిశబ్దస్య సామానాధికరణ్య [illegible] తత్ర సోమరాజశబ్దస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వేసిద్ధే, నహిసర్వస్యసర్వేణ సాదృశ్యం [illegible] సోమరాజశబ్దస్య న ప్రాప్తృవిషయత్వం యుక్తమ్ సమానప్రకరణే * తేచన్ద్రం ప్రాప్యాన్నం భవన్తి తాం [illegible] సోమం రాజానమాప్యాయస్వాపక్షీయస్వేత్యేవమేనాం [illegible] సోమాచ్ఛేదవ్యపదేశఇష్టాదికారిణాం ప్రతీయతే. అతస్తేషాం నసోమరాజశబ్దాభిలప్యత్వమిత్యుక్తం- తదప్యనేనపరిహృతం, ప్రాప్తస్యసోమరాజశబ్దనిర్దిష్టాదికారివిషయత్వనిర్వహణపరత్వాద్రాజనవేయకవాక్యస్య. నహ్యపృథక్త్వేనసమ్బన్ధస్యైకస్య శబ్దస్యబహ్వర్థభేదకల్పనంన్యాయ్యం, అతఇష్టాదికారివిషయసోమరాజశబ్దస్య తేషాంకథంప్రవృత్తిరిత్యపేక్షాయాం * యథాసోమం

౮॥ సూ ——శ్రీ కృతాత్యయేనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ శ్రీ——

కేవలేష్టాపూర్తదత్తకారిణాం ధూమాదినా పితృయాణేన పథాగమనం కర్మఫలావసానే పునరావర్తనం చామ్నాతం * యావత్సమ్పాతముషిత్వాథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్త ఇతి. తత్ర ప్రత్యవరోహన్ జీవః కిమనుశయవాన్ ప్రత్యవరోహతి, ఉత నేతి సంశయ్యతే, కిం యుక్తం, కర్మణః కృత్స్నస్యోపభుక్తత్వాత్ నానుశయవానితి ప్రాప్తం. అనుశయో హ్యుపభుక్తశిష్టం కర్మ తచ్చ కృత్స్నఫలోపభోగే సతి నావశిష్యతే * యావత్సమ్పాతముషిత్వేతి వచనాత్ కృత్స్నోపభోగశ్చ జ్ఞాయతే. సమ్పతన్త్యనేన స్వర్గం లోకమితి సమ్పాతః- కర్మోచ్యతే. శ్రుత్యన్తరం చ * ప్రాప్యాన్తం కర్మణస్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయం। తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ ఇతి ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే అనుశయవాన్ ప్రత్యవరోహతీతి, కుతః, (దృష్టస్మృతిభ్యామ్) శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః, శ్రుతిస్తావత్ * తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం క్షత్రియయోనిం వైశ్యయోనిం వా అథ య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే కపూయాం యోనిమాపద్యేరన్ శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చణ్డాలయోనిం వేతి ప్రత్యవరూఢాన్ ప్రతి శ్రూయతే, అముష్మాల్లోకాత్ప్రత్యవరూఢేషు రమణీయకర్మాణో రమణీయాం బ్రా

రాజానమితి దృష్టాన్తీకరణేన చన్ద్రసాదృశ్యాత్ సోమరాజశబ్దప్రయోగః - సాదృశ్యం చామృతమయరూపవత్త్వ దేవవర్గోపయోగయోగ్యత్వలక్షణమితి జ్ఞాయతే * ఆప్యాయస్వేత్యాదివాక్యస్యాయమర్థః- యథా ఆప్యాయస్వాపక్షీయస్వేతి సోమం రాజానం భక్షయన్తి- ఏవమేనాం స్తత్ర భక్షయన్తీతి- తేనామృతమయదేహవత్త్వం దేవవర్గోపయోగార్హత్వం చ దర్శితం భవతి- అతో భక్షణస్య భాక్తత్వవదనమప్యుపపద్యతే, అతః పృథగ్గచ్ఛతీతి రాద్ధాన్తోఽనుపపన్నః........

——శ్రీ తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ——

౮॥ సూ ——శ్రీ కృతాత్యయేనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ శ్రీ—— విషయశుద్ధ్యర్థమవాన్తరసఙ్గత్యర్థం చాహ (కేవలేతి) యావత్సంసారం ప్రకృతిసమ్బన్ధోఽవర్జనీయ ఇత్యుక్తం - తద్ధేతుకర్మసమ్బన్ధోఽప్యవర్జనీయ ఇత్యుచ్యత ఇతి సఙ్గతిరిత్యర్థః, అముష్మాల్లోకాన్నివర్తమానః కిం సానుశయో నివర్తతే - ఉత నిరనుశయ ఇతి చిన్తా * యావత్సమ్పాతం * ప్రాప్యాన్తమితి చ వాక్యం కిం సానుశయస్య నివర్తనం విరుణద్ధి- నేతి. సమ్పాతకర్మశబ్దౌ కిం కర్మమాత్రపరౌ - ఉత ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరౌ-కిం * తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదివాక్యం సమ్పాతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరతామవగమయతి- నేతి కిమత్ర చరణశబ్ద ఆచారపరః, ఉత సుకృతదుష్కృతపర ఇతి యదా స ఆచారపరః, తదా తేన వాక్యేన సమ్పాతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరత్వానవగమాత్ * యావత్సమ్పాతమిత్యాదివాక్యస్య సానుశయనివర్తన విరోధితయా నిరనుశయో నివర్తత ఇతి స్యాత్, యదా చరణశబ్దస్సుకృతదుష్కృతపరః తదా * తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదివాక్యైకార్థ్యేన సమ్పాతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరత్వావగమాత్ * యావత్సమ్పాతమిత్యాదివాక్యస్య సానుశయనివర్తనావిరోధితయా సానుశయో నివర్తత ఇతి సిధ్యతి * కృతాత్యయే, కృతస్య కర్మణః అనుభవేన వినాశ ఇత్యర్థః, అనుశయశబ్దం వ్యాచష్టే (అనుశయో హీతి) (తచ్చేతి) తచ్ఛబ్దః కర్మమాత్రపరః యద్వా (నావశిష్యతే) అవశిష్టం కర్మ న సంభవతీత్యర్థః, * యావత్సమ్పాతమిత్యస్య యావత్ప్పతనముషిత్వేత్యర్థశ్చేత్, వాక్యవైయర్థ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (సమ్పతన్తీతి) ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాది) దృష్టశబ్దేన ప్రత్యక్షశ్రుతిర్వివక్షితా * అభ్యాశ ఇతి పదం దిశ ఇతివత్ ప్రథమాబహువచ

ష్ణాదియోనిం ప్రతిపద్యన్తే, కపూయచరణాః కుత్సితకర్మాణః కుత్సితాంశ్వ సూకరచణ్డాలాదియోనిం ప్రతిపద్యన్త ఇతి ప్రత్యవరూఢానాం పుణ్యపాపకర్మయోగం దర్శయతి, స్మృతిరపి * వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫలమనుభూయ తతః శేషేణ విశిష్టదేశజాతికులరూపాయుశ్శ్రుతవిత్తవృత్తసుఖమేధసోపి జన్మ ప్రతిపద్యన్తే విష్వఞ్చో విపరీతా నశ్యన్తీతి తథా * తతః పరివృత్తౌ కర్మఫలశేషేణ జాతిం రూపం వర్ణం బలం మేధాం ప్రజ్ఞాం ద్రవ్యాణి ధర్మానుష్ఠానమితి ప్రతిపద్యన్తే తచ్చక్రవదుభయోర్లోకయోస్సుఖ ఏవ వర్తత ఇతి * యావత్సమ్పాతమితి ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయం * యత్కించేహ కరోత్యయమితీదమపి తద్విషయమేవ, అభుక్తఫలానామకృతప్రాయశ్చిత్తానాం చ కర్మణాం కర్మాన్తరఫలానుభవాన్నాశోప్యనుపపన్నః- అతోఽముం లోకం గతాస్సానుశయా ఏవ యథేతమనేవం చ పునర్నివర్తన్తే- ఆరోహణప్రకారేణ ప్రకారాన్తరేణ చ పునర్నివర్తన్త ఇత్యర్థః, ఆరోహణం హి ధూమరాత్ర్యపరపక్షదక్షిణాయనషణ్మాసపితృలోకాకాశచన్ద్రక్రమేణ- అవరోహణం తు చన్ద్రమసః స్థానాదాకాశవాయుధూమాభ్రమేఘక్రమేణ, తత్రాకాశావరోహణాద్యథేతం - వాయ్వాదిప్రాప్తేః పితృలోకాద్యప్రాప్తేశ్చానేవమ్ ... ...

౯॥ సూ శ్రీ చరణాదితి చేన్నతదుపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః శ్రీ * రమణీయచరణాః * కపూయచరణా ఇతి న చరణశబ్దేన పుణ్యపాపరూపం కర్మాభిధీయతే- చరణశబ్దస్య లోకవేదయోరాచారే ప్రసిద్ధేః, లౌకికాః ఖలు చరణమాచారః శీలం వృత్తమితి పర్యాయానభిమన్యన్తే- వేదే చ *

నం అభ్యాశో హ యత్ * అశూ వ్యాప్తావితి ధాతోరేవం రూపం భవతి॰ య ఇహ॰ భ్యాశః అభ్యాగన్తారః, తే రమణీయచరణా యత్, సాధుకర్మకారిణో యది, తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్నిత్యర్థః- ఏవముత్తరత్ర ద్రష్టవ్యం * అభ్యాశ ఇతి పదం ప్రత్యవరూఢవాచి (స్మృతిరపీతి) గౌతమాపస్తమ్బవచనముదాహృతం (యావత్సమ్పాతమితి ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయమితి) అత్ర కిం స్వర్గకామనయాఽనుష్ఠితస్యైవ కర్మణః ఏకదేశః ఫలదానాప్రవృత్తోప్యస్తీతి సానుశయ ఇతి ఫలదానప్రవృత్తశబ్దేన తద్వ్యవచ్ఛేదః- ఉత స్వర్గార్థకర్మవ్యతిరిక్తమైహికఫలం కర్మాన్తరమప్రవృత్తఫలమనుశయ ఇతి తద్వ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః, ఉచ్యతే కర్మాన్తరమనుశయః, న తు స్వర్గార్థకర్మణ ఏకదేశ ఇతి ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయమితి హి భాష్యం న తు కర్మాంశవిషయమితి- వక్ష్యతి చ ఇష్టాదేః కర్మణః స్వర్గోపభోగావసానత్వాదితి, స్వర్గార్థకర్మైకదేశస్య తత్రాభుక్తత్వం చ * స్వర్గకామో యజేతేతి శ్రుతిస్వారస్యవిరుద్ధం, యత్ర తు స్వర్గనరకాద్యుపభుక్తకర్మశేషేణ యోన్యన్తరప్రాప్తిర్వచనసిద్ధా తత్రానేకశరీరారమ్భఫలకత్వమేకస్య కర్మణ ఇతి వచనబలాదవగన్తవ్యం తస్మాదాముష్మికే కర్మజాత ఉపభుక్తే అవశిష్టమైహికఫలం కర్మాన్తరజాతమనుశయః - తద్వన్తోఽవరోహన్తీతి, శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (అభుక్తేతి) పుణ్యకర్మణో ముముక్ష్వపేక్షయా పాపస్థానీయస్య ప్రాయశ్చిత్తం బ్రహ్మవిద్యా. యథేతం- యథాగతం * ఇణ్ గతావితి ధాతుః * యథేతమనేవమితి పదద్వయస్యార్థమాహ (ఆరోహణేతి) నను * యథేతమితి వ్యాహతం, ఆరోహావరోహయోః క్రమవైపరీత్యాత్, ప్రతిలోమక్రమే * యథేతమితి వివక్షితేపి * అనేవమితి వ్యాహతమిత్యత్రాహ (ఆరోహణం హీతి) ... ...

౯॥ సూ శ్రీ చరణాదితి చేన్నతదుపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః శ్రీ (వేదే చేతి) పృథఙ్నిర్దేశాభిన్నార్థత్వకృత ఇత్యర్థః * అనవద్యాని కర్మాణీతి యాగాద్యుచ్యతే * యాన్యస్మాకం సుచరితానీత్యాచార ఉచ్యత ఇతి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః (పుణ్యపాపరూపకర్మఫలే ఇతి) ఆచారాఙ్గకానుష్ఠితపుణ్యాపుణ్యఫలే ఇత్యర్థః ... ...

యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని * యాన్యస్మాకం సుచరితాని తాని త్వయోపాస్యానీతి చరణకర్మణీ భేదేన వ్యపదిశ్యేతే, అతః చరణాత్ శీలాత్ యోనివిశేషప్రాప్తిః, నానుశయాదితి చేత్ - తన్న-చరణశ్రుతిః కర్మోపలక్షణార్థేతి హి కార్ష్ణాజినిరాచార్యో మన్యతే- కేవలాదాచారాత్సుఖదుఃఖప్రాప్త్యసమ్భవాత్ - సుఖదుఃఖే హి పుణ్యపాపరూపకర్మఫలే ... ...

౧౦॥ సూ ॥ ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్ ॥ ఏవం తర్హ్యఫలత్వాదాచారస్య స్మృతివిహితస్యానర్థక్యమేవేతి చేత్, తన్న, తదపేక్షత్వాత్పుణ్యస్య కర్మణః, ఆచారవత ఏవ పుణ్యే కర్మణ్యధికారః * సన్ధ్యాహీనోఽశుచిర్నిత్యమనర్హస్సర్వకర్మసు * ఆచారహీనం న పునన్తి వేదా ఇత్యాదివచనేభ్యః, అతశ్చరణశ్రుతిః కర్మోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినేరభిప్రాయః ... ...

౧౧॥ సూ ॥ సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః ॥ పుణ్యం కర్మాచరతి పాపం కర్మాచరతీతి కర్మణి చరతేః ప్రయోగాత్, పృథఙ్నిర్దేశస్య చ ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధాచారానుమితశ్రుతిసిద్ధవిషయత్వేన గోబలీవర్దన్యాయేనోపపత్తేః, ముఖ్యసమ్భవతి న లక్షణా న్యాయ్యేతి సుకృతదుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దాభిధేయే ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే, అత్ర బాదరిమతమేవ స్వమతం, ఆచారానుమితశ్రుతివిహితసన్ధ్యావన్దనాదేః కర్మాన్తరాధికారసమ్పాదనం ఫలమితి తు స్వీకృతం, అతస్సానుశయా ఏవ ప్రత్యవరోహన్తి. ॥ కృతాత్యయాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

౧౨॥ సూ ॥ అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతమ్ ॥ కేవలేష్టాపూర్తదత్తకారిణాం చన్ద్రమస్సంగత్వా సానుశయా ఏవ నివర్తన్త ఇత్యుక్తం, ఇదానీమనిష్టాదికారిణోఽపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తి నేతి చిన్త్యతే, యే విహితం న కుర్వన్తి, నిషిద్ధం చ కుర్వన్తి త ఉభయేఽపి పాపకర్మాణోఽనిష్టాదికారిణః, కిం యుక్తం, తేఽపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీతి. కుతః, తేషామపి హి తద్గమనం శ్రుతం * యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి- చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీత్యవిశేషేణ సర్వేషామేవ గతిశ్రవణాత్ ... ...

౧౦॥ సూ ॥ ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్ ॥ ఏతత్సూత్రార్థం పూర్వసూత్రార్థేన సఙ్గమయతి (అత ఇతి)

౧౧॥ సూ ॥ సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః ॥ ఆచారశబ్దస్య సాధారణ్యం దర్శయతి (కర్మణి) కర్మణి చరతేః ప్రయోగాత్, కర్మానుష్ఠానే ప్రయోగాదిత్యర్థః పృథఙ్నిర్దేశస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ (పృథఙ్నిర్దేశస్య చేతి) * అనవద్యాని కర్మాణీతి ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధం కర్మోక్తం * అస్మాకం సుచరితానీత్యాచారానుమితశ్రుతిసిద్ధం కర్మోక్తమిత్యర్థః, కార్ష్ణాజినిమతాద్వైషమ్యమాహ (ముఖ్య ఇతి) కార్ష్ణాజినిమతే స్వీకృతాంశమాహ (ఆచారానుమితేతి) అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ॥ కృతాత్యయాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

౧౨॥ సూ ॥ అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతమ్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (కేవలేతి) ప్రాక్తనాధికరణే సమ్బన్ధతద్ధేతుకర్మసమ్బన్ధయోరవర్జనీయత్వముక్తం, తత్ర కర్మసమ్బన్ధేఽపి సాధకకర్మసమ్బన్ధనియమో నాస్తీత్యుచ్యత ఇతి సఙ్గతిరితి భావః, కిమనిష్టాదికారిణో యమయాతనామనుభూయ చన్ద్రమసం గత్వా నివర్తన్తే, ఉత నేతి * యే వై కే చేతి వాక్యం తేషాం చన్ద్రప్రాప్తిమవగమయతి- నేతి; కిమత్ర సర్వశబ్దః ప్రేతమాత్రవిషయః ఉత ఇష్టాదికారిప్రేతవిషయ ఇతి కిం పితృయాణగమనమనిష్టాదికారిణామపి ఉతేష్టాదికారిణామేవేతి కిం * అథ య ఇమే గ్రామ ఇత్యుపక్రమః పితృయానస్యేష్టాదికారివిషయతామవగమయతి, నేతి కిమనిష్టాదికారిణాం పఞ్చమాహుతిమన్తరేణ పురుషత్వసమ్పత్తిరస్తి నేతి, కిం తృతీయస్థానముపన్యస్యోర్ధ్వలోకాసమ్పూరణవచనం తృతీయస్థానస్య పఞ్చమాహుత్యనపేక్షతాం

ఏవం తర్హి సుకృతదుష్కృతకారిణోరుభయోరప్యవిశిష్టైవ గతిస్స్యాత్. నేత్యాహ.

౧౩॥ సూ ——శ్రీ సంయమనే త్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్ శ్రీ——

తుశబ్దశ్శఙ్కాం వ్యావర్తయతి- ఇతరేషాం- అనిష్టాదికారిణాం చన్ద్రారోహావరోహౌ సంయమనే- యమశాసనే తత్ప్రయుక్తయాతనా అనుభూయైవ. నాన్యథా కుతః (తద్గతిదర్శనాత్) దృశ్యతే హి పాపకర్మణాం యమవశ్యతయా తద్గమనం * అయం లోకో నాస్తి న పర ఇతి మానీ పునః పునర్వశమాపద్యతే మే * వైవస్వతం సంయమనం జనానాం యమం రాజానమిత్యాదిషు ... ...

౧౪॥ సూ ——శ్రీ స్మరన్తి చ శ్రీ—— స్మరన్తి చ సర్వేషాం యమవశ్యతాం పరాశరాదయః * సర్వే చైతే వశం యాన్తి యమస్య భగవన్కిల ఇత్యాదిషు ... ...

౧౫॥ సూ ——శ్రీ అపి సప్త శ్రీ—— పాపకర్మణాం గన్తవ్యత్వేన రౌరవాదీన్ సప్త నరకానపి స్మరన్తి

ననుసప్తసు లోకేషు గచ్ఛతాం కథం యమసదనప్రాప్తిః, అత ఆహ

౧౬॥ సూ ——శ్రీ తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధః శ్రీ—— తేష్వపి సప్తసు యమాజ్ఞయైవ గమనాదవిరోధః అతోఽనిష్టాదికారిణామపి యమలోకం ప్రాప్య స్వకర్మానురూపం యాతనాశ్చానుభూయ పశ్చాచ్చన్ద్రారోహావరోహౌ స్తః ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే

పురుషత్వనిష్పత్తేరవగమయతి, నేతి యదా నావగమయతి తదా పురుషత్వసమ్పత్తేః పఞ్చమాహుతిసాపేక్షత్వేన * య ఇమే గ్రామ ఇత్యుపక్రమస్య పితృయాణస్యేష్టాదికారివిషయత్వానవగమకతయా పితృయాణస్య సర్వసాధారణత్వాదనిష్టాదికారిణామపి ప్రాప్తత్వాత్ * సర్వే గచ్ఛన్తీతి సర్వశబ్దస్య ప్రేతమాత్రవిషయతయా * యే వై కే చేత్యాదివాక్యేన సర్వేషాం చన్ద్రప్రాప్త్యవగమాత్ అనిష్టాదికారిణోఽపి యాతనానుభవాదనన్తరం చన్ద్రమసం గత్వా నివర్తన్త ఇతి. యదా పరలోకాసమ్పూరణవాక్యం తృతీయస్థానస్య పఞ్చమాహుత్యనపేక్షతాం దేహనిష్పత్తేరవగమయతి- తదా పురుషత్వసమ్పత్తేః పఞ్చమాహుత్యనపేక్షతయా * య ఇమే గ్రామ ఇత్యుపక్రమస్యాపి పితృయాణస్యేష్టాదికారివిషయత్వావగమకతయా పితృయాణస్య సర్వసాధారణత్వాభావాత్ అనిష్టాదికారిణామప్రాప్తత్వాత్ * సర్వే గచ్ఛన్తీతి సర్వశబ్దస్య ఇష్టాదికారివిషయతయా * యే వై కే చేత్యాదివాక్యేన సర్వేషాం చన్ద్రప్రాప్త్యనవగమాదనిష్టాదికారిణో న చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీతి సిధ్యతి. ఇష్టాదిశబ్దేన ఇష్టాపూర్తే ఉచ్యేతే. అత్ర దేహారమ్భస్య పఞ్చమాహుత్యపేక్షారూపశ్రుత్యర్థాపత్తిశ్చాభిప్రేతా

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (ఏవం తర్హీతి) (అవిశిష్టైవ గతిస్స్యాదితి) పాపస్య నిష్ఫలత్వం స్యాదిత్యర్థః

౧౩॥ సూ ——శ్రీ సంయమనే త్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్ శ్రీ——

* సంయమనే ఇతి నిమిత్తసప్తమీ యమాజ్ఞయేత్యర్థః- * అయం లోకో నాస్తి న పర ఇతి- అత్రాముత్ర చ సుఖం నాస్తీత్యర్థః

* తద్గతిదర్శనాదిత్యత్రోదాహృతే వాక్యే పాపఫలానుభవాశ్రవణాచ్చోద్యం తదవస్థమితి శఙ్కాయామాహ

౧౪॥ సూ ——శ్రీ స్మరన్తి చ శ్రీ—— పూర్వసూత్రప్రకృతేష్వారోహాదిషు సంవాదకస్మృతి విషయాంశం దర్శయతి (యమవశ్యతామితి) ... ...

౧౫॥ సూ ——శ్రీ అపి సప్త శ్రీ—— నరకవిషయవచనానాం ప్రసిద్ధ్యతిశయాదనుపాదానమ...

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి) (సప్తసు లోకేషు) స్థానేష్విత్యర్థః

యమసదనప్రాప్తివచనాని పురాణాదిషు పఠ్యన్తే- తన్నిబన్ధనేయం శఙ్కా.

౧౬॥ సూ ——శ్రీ తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధః శ్రీ—— వ్యాపారః ప్రశాసనరూప ఇతి దర్శయతి (యమాజ్ఞయేతి) యమసదననరకప్రాప్త్యోః క్రమాదవిరోధ ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి)...

౧౭॥ సూ ॥ విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్ ॥ తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః అనిష్టాదికారిణామపి చన్ద్రప్రాప్తిరస్తీత్యేతన్నోపపద్యతే, కుతః (విద్యాకర్మణోరితి) విద్యాకర్మణోః ఫలభోగార్థత్వాద్దేవయానపితృయాణయోః. ఏతదుక్తం భవతి, అనిష్టాదికారిణాం యథా విద్యావిధురత్వాద్దేవయానేన పథా గమనం న సమ్భవతి తద్వదేవేష్టాపూర్తదత్తవిధురత్వాత్పితృయాణేన చన్ద్రగమనమపి న సమ్భవతీతి. దేవయానపితృయాణయోః విద్యావిషయత్వం పుణ్యకర్మవిషయత్వం చ కథమవగమ్యత ఇతి చేత్, ప్రకృతత్వాత్తయోః ప్రకృతా హి దేవయానే విద్యా పితృయాణే చ కర్మ * తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసత ఇత్యుక్త్వా * తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహరిత్యాదినా దేవయానవచనాత్ * అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసత ఇత్యుక్త్వా * తే ధూమమభిసంభవన్తీత్యాదినా పితృయాణవచనాచ్చ * యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీత్యేతదపి వచనం య ఇష్టాదికారిణః తే సర్వ ఇతి పరిణేయమ్ ..

నను పాపకర్మణాం చన్ద్రగమనాభావే పఞ్చమాహుత్యసమ్భవాచ్ఛరీరారమ్భ ఏవ నోపపద్యతే * పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి హి శరీరారమ్భః శ్రూయతే, సా చాహుతిశ్చన్ద్రప్రాప్తిపూర్వికేతి దర్శితం అతశ్శరీరారమ్భాయైవ తేషామపి చన్ద్రారోహావరోహావవశ్యాభ్యుపేత్యావిత్యత ఆహ

౧౮॥ సూ ॥ న తృతీయే తథోపలబ్ధేః ॥ తృతీయస్థానస్య శరీరారమ్భాయ న పఞ్చమాహుత్యపేక్షా, కుతః (తథోపలబ్ధేః) తృతీయస్థానశబ్దేన కేవలపాపకర్మాణ ఉచ్యన్తే, తేషాం దేహారమ్భే పఞ్చమాహుత్యనపేక్షత్వముపలభ్యతే * వేత్థ యథాఽసౌ లోకో న సంపూర్యత ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనే * అథైతయోః పథోర్న కతరేణ చ తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతాని భవన్తి జాయస్వ మ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయం స్థానం తేనాసౌ లోకో న సమ్పూర్యత ఇతి తృతీయస్థానస్య ద్యులోకారోహావరోహాభావేన ద్యులోకాసమ్పూర్తివచనాత్ తృతీయస్థానస్య శరీరారమ్భాయ న పఞ్చమాహుత్యపేక్షా * పఞ్చమ్యామాహుతావితి చాపాం పఞ్చమాగ్నిసమ్బన్ధస్య పురుషవచస్త్వహేతుత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి నాన్యన్నివారయతి అవధారణాశ్రవణాత్ .. ...

౧౯॥ సూ ॥ స్మర్యతేఽపి చ లోకే ॥ పుణ్యకర్మణామపి కేషాంచిత్పఞ్చ

౧౭॥ సూ ॥ విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్ ॥ (ఫలభోగార్థత్వాదితి) సమ్బన్ధసామాన్యవిషయా షష్ఠీ తాదర్థ్యపర్యవసాయినీ- తాదర్థ్యం చ తత్ఫలభోగార్థత్వం- ఇతి శ్చ హేతావిత్యర్థః- విద్యాప్రసఙ్గః కిమర్థ ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) దృష్టాన్తతయేత్యర్థః- (విద్యావిషయత్వం పుణ్యకర్మవిషయత్వంచేతి) విషయశబ్దేన ఫలం వివక్షితం విశింషన్తి విషయః- పరిణేయం- నిర్వాహ్యమ్ అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వితి)

౧౮॥ సూ ॥ న తృతీయే తథోపలబ్ధేః ॥ (వేత్థేత్యాది) * సమ్పూర్యతే- ప్రాప్యత ఇత్యర్థః నకతరేణ చ- న కేనచిదిత్యర్థః- జాయస్వ మ్రియస్వేతి, ఈశ్వరశాసనానువర్తినీత్యర్థః- జాయన్తే మ్రియన్త ఇతి వార్థః వేదస్యాశాస్త్రత్వాత్, జక్షేమ మేఽతి భూతార్థతా వా * పురీమవస్కన్దలునీహి నన్దనమిత్యాదివత్ కర్మఫలానుభవాశ్రయతయా స్థానశబ్దవాచ్యత్వం (పఞ్చమ్యామితి) అత్యన్తాయోగవ్యవచ్ఛేద ఏవ, నాన్యయోగవ్యవచ్ఛేద ఇత్యర్థః కుత ఇత్యత్రాహ (అవధారణాశ్రవణాదితి) . .. .,

౧౯॥ సూ ॥ స్మర్యతేఽపి చ లోకే ॥ అపిశబ్దసూచితమాహ (పుణ్యకర్మణామితి) పుణ్య

మాహుత్యనపేక్షయా దేహారమ్భో లోకే స్మర్యతే ద్రోణధృష్టద్యుమ్నప్రభృతీనామ్ ...

౨౦॥ సూ ——శ్రీ దర్శనాచ్చ శ్రీ—— శ్రూయతే హి ధృశ్యతే కేషాంచిత్పఞ్చమా హుత్యనపేక్షయా దేహారమ్భః * తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్తి అండజం జీవజ ముద్భిజ్జమితి. ఏషూద్భిజ్జస్వేదజయోః భూతయోః పఞ్చమాహుతిమన్తరేణోత్పత్తిర్దృశ్యతే... ...

నను స్వేదజానాముత్రానసంకీర్తనమస్తి * త్రీణ్యేవ బీజానీతి వచనాత్, తత్రాహ

౨౧॥ సూ ——శ్రీ తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య శ్రీ—— సంశోకజస్య, స్వేద జస్యాపి * అండజం జీవజముద్భిజ్జమిత్యత్ర తృతీయేనోద్భిజ్జశబ్దేనావరోధః, సఙ్గ్రహో విద్యత ఇత్యర్థః అతః కేవలపాపకర్మణాం చన్ద్ర(ప్రా)ప్తిర్న సంభవతి ——శ్రీ అనిష్టాదికార్యధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ——

కర్మస్వప్యయం నియమో భజ్యతే, కింపునః పాపకర్మస్వితి భావః సూత్రార్థసముచ్చయపరశ్చశబ్ద ఇతి స్ఫుటత్వాదనుక్తిః లోకశబ్దః ప్రసిద్ధ్యతిశయద్యోతనార్థః ... ...

౨౦॥ సూ ——శ్రీ దర్శనాచ్చ శ్రీ—— బీజత్రైవిధ్యం తత్కార్యభూతత్రైవిధ్యేన శ్రుతిర్వ్యాకరోతి * అండజమితి జీవజం, జరాయుజం ఉద్భిజ్జశబ్దార్థ ఏవ వక్ష్యమాణసూత్రానురోధేన వివృతః (ఉద్భిజ్జస్వేదజయోరితి)

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వితి)

౨౧॥ సూ ——శ్రీ తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య శ్రీ—— ఉద్భిజ్జస్య పఞ్చమాహుతినిరపేక్షత్వ సమ్ప్రతిపత్తేః, పృథివ్యాష్మజత్వయోనిజత్వ పాపోత్తరత్వసామ్యాచ్చ, తృతీయశబ్దేన సఙ్గ్రహః. నతు ప్రథమేన ద్వితీయేన చేతి భావః అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ... ...

పరే తు * సంయమనే త్వనుభూయేత్యాదీని సిద్ధాన్తసూత్రాణి వర్ణయన్తి, తుశబ్దానురోధాత్, యమవశ్యతాస్మరణ సప్తనరకస్మరణ పరయోస్సూత్రయోశ్చ సాఫల్యాత్, తే హి చన్ద్రప్రాప్తిప్రతిషేధసమర్థే పూర్వపక్షవిషయత్వే తు తయోస్సూత్రయోర్న కించిత్ప్రయోజనం, రౌరవాదిషు చిత్రగుప్తాదీనామధిష్ఠాతృత్వం స్మర్యమాణం యమాజ్ఞామూలమిత్యధిష్ఠాతృద్వయావిరోధపరం * తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధ ఇతి సూత్రం చ వ్యాఖ్యాతం, అత్రోచ్యతే * విద్యాకర్మణోరితి సూత్రస్థతుశబ్దస్య సిద్ధాన్తద్యోతకత్వాభావే ప్రయోజనాభావాత్, ద్వితీయసూత్రస్థతుశబ్దస్య శఙ్కావిశేషవ్యావర్తకతయాపి సఫలత్వాత్, సూత్రపఞ్చకం పూర్వపక్షవిషయం భవితుమర్హతి * విద్యాకర్మణోరిత్యత్ర తుశబ్దశ్శఙ్కామాత్రవ్యవచ్ఛేదక ఇతి చేన్న, తదసమ్భవాత్; విద్యయా దేవయానే కర్మణా పితృయాణే చ పథ్యనధికృతానాం తృతీయస్థానసమ్బన్ధప్రతిపాదనాచ్చ అనిష్టాదికారిణాం చన్ద్రప్రాప్త్యభావ ఇతి హి సూత్రార్థో వ్యాఖ్యాతః, న హి తత్ర వ్యవధానసీయా కాచిచ్ఛఙ్కా సంభవతి, శ్రుత్యా సర్వేషాం చన్ద్రప్రాప్తిశఙ్కా వ్యవధానసీయేతి చేత్, తర్హి పూర్వపక్ష ఏవాత్ర తుశబ్దవ్యవధానసీయ ఇత్యుక్తం స్యాత్, ద్వితీయసూత్రే తు వ్యవధానసీయశఙ్కోపన్యస్తా, కించ, ఆరోహావరోహశబ్దాసావరస్యం స్ఫుటం, నరకేషు యామీర్యాతనా అనుభూయాస్మిన్ లోకే జాయమానానాముత్తమస్థానప్రాప్తేస్తతోఽవరోహణస్య చాభావాత్ పూర్వం యమాలయమారోహతి తతో నరక(ప్రా)ప్తిః- పునర్జన్మావధికో వ్యాపారోఽవరోహ ఇతి చేన్న * అనుభూయేతి ల్యబన్తనిర్దేశే నారోహావరోహయోరపి పశ్చాద్భావిత్వావగమాత్, నరకానుభవానన్తరం యమాలయమారుహ్య తతోఽవరోహన్తీతి చేన్న, అశ్రుతత్వాత్, కల్పకాభావాచ్చ, భవతాం గ్రన్థే ను తథాఽనుక్తత్వాచ్చ యమప్రాప్తి వాక్యపాపఫలానుభవాశ్రవణేన పాపవైయర్థ్యచోద్యస్య తదవస్థత్వ శఙ్కాపరిహారార్థతయా * స్మరన్తి చ * అపి సప్తేతి సూత్రయోస్సాఫల్యమిత్యుక్తం * తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధ ఇత్యత్ర కస్యావిరోధ ఇత్యా

కాఙ్క్షాయాం నరకగమనావిరోధ ఇతి యుక్తం- పూర్వసూత్రోత్థాపితత్వాత్తద్విరోధస్య చిత్రగుప్తాద్యధిష్ఠానస్యాప్రకృతత్వాచ్చ అన్యే తు * న తృతీయ ఇత్యతః పూర్వమేవాధికరణసమాప్తిమిచ్ఛన్తః ఏవం వర్ణయన్తి, అనిష్టాదికారిణోऽముం లోకం ధూమాదినా మార్గేణ గచ్ఛన్తి నేతి విశయే తత్ర పాపఫలభోగాభావాత్ కర్మణా వినా భోగసంభవే శాస్త్రవైయర్థ్యాచ్చ న గచ్ఛన్తీతి పూర్వః పక్షః * ద్వే సృతీ అశృణవం పితౄణామహం దేవానాముత మర్త్యానాం । తాభ్యామిదం విశ్వమేజత్సమేతి యదన్తరా పితరం మాతరం చేతి శ్రుతేః పితృలోకార్థైనైవ మార్గేణ గమనమితి సిద్ధాన్త ఇతి, భోగాభావవ్యుదాసపరం ద్వితీయం సూత్రమాహుః * అపి సప్తేతి సూత్రం చ మన్త్రాభిహితాయాస్త్రిజనా ఇత్యాదిస్మృత్యుగీతశ్లోకసప్తకవిషయం, తేషు పుణ్యకర్మఫలస్యాపి యమాధీనత్వామ్నానావిరోధః పుణ్యకర్మస్వపి పురుషేషు యమవ్యాపారాభ్యుపగమాదితి * తత్రాపీత్యాదిసూత్రస్యార్థ ఇత్యాహుః యద్వా, ఆరోగభ్రాజాదిసూర్యసప్తకవిషయం * అపి సప్తేతి సూత్రం * కశ్యపాదుదితాస్సూర్యాః పాపాన్నిఘ్నన్తి సర్వదేతి పాపకృతాం యాతయితృత్వశ్రవణాత్ * సప్త సూర్యా దివమనుప్రవిష్టాః తానన్వేతి పథిభిర్దక్షిణావానితి తేషాం పుణ్యకృత్ప్రాప్యత్వావిరోధశ్చ పుణ్యకృత్స్వపి తద్వ్యాపారాభ్యుపగమాదితి తదనన్తరసూత్రార్థ ఇతి యోజనాన్తరం కృతం సూత్రద్వయస్య * అథైతయోః పథోర్న కతరేణ చ తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీనీతి మార్గద్వయభ్రష్టానాం తృతీయస్థానప్రాప్తివచనాత్ అనిష్టాదికృతాం పితృయాణప్రాప్తిర్నాస్తీతి శఙ్కాపరిహారపరం * విద్యాకర్మణోరితి సూత్రం * ఏతయోః పథోరితి పథిశబ్దో న మార్గద్వయపరః తత్పరత్వే హి మార్గసమ్బన్ధో నిషిద్ధో భవేత్- కిం తు తత్ప్రాప్తిసాధనవిద్యాకర్మపరః-తయోః ప్రకృతత్వాత్. మార్గయోశ్చ ప్రకృతత్వే సత్యపి తాభ్యాం గమనస్యాపురుషతన్త్రత్వాత్ విధాతుమశక్యతయా తత్సాధనస్యైవ విధేయత్వాత్. విద్యాకర్మపరిభ్రంశాపరాధేన దుర్గతిప్రదర్శనపరా శ్రుతిరితి నాత్ర మార్గద్వయసమ్బన్ధనిషేధః అతః పితృయాణేనానిష్టాదికారిణాం యమప్రాప్తిరితి వర్ణితం * న తృతీయ ఇత్యాదికమధికరణాన్తరం తృతీయస్థానమృతానాం చన్ద్రవిషయసర్వగమనశ్రవణ, దేహారంభకపఞ్చమాహుత్యపేక్షాభ్యాం, పితృయాణప్రాప్తిం పూర్వపక్షీకృత్య * జాయస్వ మ్రియస్వేతి విశేషవచనానుపపత్త్యాదిభిః పితృయాణగమనం నాస్తీతి సిద్ధాన్తితం. తత్ర తావత్ పూర్వాధికరణస్య పూర్వపక్షరాద్ధాన్తావనుపపన్నౌ, రాద్ధాన్తస్య ప్రమాణవిరోధాత్, యథా విద్వదధికారస్య దేవయానస్యావిద్వద్విషయత్వమయుక్తం, తథా * అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసంభవన్తీతి పుణ్యకృదధికారతయా ప్రతిపాదితస్య పితృయాణస్యాపుణ్యకృత్సేవ్యత్వం హ్యనుపపన్నం * తాభ్యామిదం విశ్వమేజత్సమేతీతి శ్రుతిబలాదుపపన్నమితి చేత్ తర్హ్యత ఏవ తృతీయస్థానమృతానామపి పితృయాణేన ప్రాప్తిస్స్యాత్ విశ్వశబ్దాసఙ్కోచాత్ * జాయస్వ మ్రియస్వేత్యాదివాక్యవశాత్ సఙ్కోచ ఇతి చేత్ తర్హి పుణ్యకృదధికారతయా ప్రతిపాదితస్య పితృయాణస్య పుణ్యకృత్సేవ్యత్వవాక్యబలాదపుణ్యకృద్భ్యోऽపి సఙ్కోచ ఆశ్రీయతాం యమసదనస్య పితృలోకైకదేశత్వాత్ పితృలోకప్రాప్త్యన్యథానుపపత్త్యా ధూమాదిప్రాప్తిరపుణ్యకృతాం కల్ప్యత ఇతి చేత్ తర్హి తృతీయస్థానమృతానాం శరీరగ్రహణాన్యథానుపపత్త్యా చన్ద్రపర్యన్తధూమాదిమార్గప్రాప్తిః కల్ప్యతామ్, తత్ర వచనవిరోధాత్, దేహగ్రహణస్య పఞ్చమాహుతినైరపేక్ష్యం చేత్, పుణ్యకృదధికారవచనవిరోధాదేవ యమసదనప్రాప్తేర్ధూమాదిమార్గనైరపేక్ష్యం కల్ప్యతాం గన్తవ్యైక్యేऽపి గన్తృభేదేన మార్గానియమశ్చ సంభవతి, యథా చన్ద్రప్రాప్తిర్విదుషాం దేవయానాపేక్షా అవిదుషాం తన్నిరపేక్షా ఏవం యమసదనప్రాప్తిరపి పుణ్యకృతాం ధూమాదిసాపేక్షా అపుణ్యకృతాం తు తన్నిరపేక్షేతి యుజ్యతే, అత ఏవ పూర్వపక్షవర్ణనం చాతిమన్దం, అత ఏవ * సంయమనే త్విత్యాదిసూత్రాణి న భోగాభావవ్యుదాసపరాణి-కిం తు పూర్వపక్షే పుణ్యాపుణ్యకృతాం గత్యవిశేషశఙ్కావ్యుదాసపరాణి భవితుమర్హన్తి

౨౨॥ సూ. — శ్రీతత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః శ్రీ — ఇష్టాదికారిణోఽభూతసూక్ష్మపరిష్వక్తాస్సానుశయాశ్చన్ద్రమసోఽవరోహన్తీత్యుక్తం. అవరోహప్రకారశ్చ * అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యథేతమాకాశం ఆకాశాద్వాయుః వాయుర్భూత్వాధూమోభవతిధూమోభూత్వాభ్రంభవత్యభ్రంభూత్వామేఘోభవతి మేఘోభూత్వాప్రవర్షతీతివచనాత్ * యథేతమనేవం చేత్యుక్తం- తత్రాస్యాకాశాదిప్రతిపత్తౌ దేవమనుష్యాదిభావవదాకాశాదిభావః - ఉతతత్సాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితి విశయేశ్రద్ధావస్థస్య సోమభావవదవిశేషాదాకాశాదిభావః .. ...

ఇతి ప్రాప్తేతత్స్వాభావ్యాపత్తిరేవేత్యుచ్యతే. తత్స్వాభావ్యాపత్తిః - తత్సాదృశ్యాపత్తిరిత్యర్థః కుతఏతత్ (ఉపపత్తేః) సోమభావమనుష్యభావాదౌహిసుఖదుఃఖోపభోగాయతద్భావః-అత్రత్వాకాశాదౌ సుఖదుఃఖోపభోగాభావాత్తద్భావానుపపత్తేస్తదాపత్తివచనం తత్సంసర్గకృత తత్సాదృశ్యాపత్త్యభిప్రాయమ్. తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్

అతఏవ * అపిసప్తేతిసూత్రస్య మృత్యుగీతశ్లోక సప్తకవిషయత్వ మయుక్తం కర్మవశ్యానాం మనుష్యాణాం యమవశ్యత్వే సంశయాభావాత్. పాపినాం దుఃఖభోక్తృత్వేసంశయాభావాద్రౌరవాదిసప్తసూర్య విషయత్వం చాయుక్తం. అతఃపుణ్యాపుణ్యకృతాంస్థానతోఽపి ఫలవైషమ్యపరత్వమేవయుక్తం * అథైతయోఃపథోరితివాక్యేచ పథిశబ్దస్య విద్యాకర్మవిషయత్వాదపి దేవయానపితృయాణవిషయత్వంయుక్తం, ముఖ్యత్వాత్ - మార్గవాచిశబ్దస్యానుష్ఠానవిశేషవిషయత్వంహి గౌణం, ముఖ్యేసంభవతిచ తదన్యాయ్యం, పురుషతన్త్రత్వాద్విద్యాకర్మణీఏవవివక్షితేఇతిచేత్,సత్యం, తయోఃపురుషతన్త్రత్వం తద్విధానపరత్వం పథిశబ్దస్యముఖ్యత్వేప్యుపపద్యతే, విద్యాకర్మఫలభూతమార్గభ్రష్టానాం దుర్గతిసఙ్కీర్తనస్య విద్యాకర్మవిధానోపయుక్తత్వాత్ యతః * విద్యాకర్మణోరితిత్విత్తిసూత్రేణాపుణ్యకృతాం ధూమాదిప్రాప్తిర్నివారితా, అతఏవతృతీయస్థానమృతానాం చన్ద్రప్రాప్తిశఙ్కాదూరాపాస్తేతినాధికకరణం పృథగ్వర్ణనీయం, అతఏవ * నతృతీయఇత్యాదిసూత్రాణాం పూర్వపక్షకృతసాధ్యోపపాదకతయైకాధికరణ్యమేవయుక్తమితి — అనిష్టాదికార్యధికరణంసమాప్తమ్ —

౨౨॥ సూ — శ్రీ తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః శ్రీ — మార్గవిషయవిచారేక్రియతే తదేకదేశ విచారవిషయతయా పేటికాభేదేన సఙ్గత్యర్థమనువదతి (ఇష్టాదీతి) అపోభిభర్తీత్యభ్రం * మిహసేచనఇతిధాతోర్మేఘఇతిరూపం, జలధారణావస్థావర్షోన్ముఖావస్థాచవివక్షితా, ఆకాశాదిభావః, ఆకాశాదిశరీరకత్వం సాదృశ్యాపత్తిః ఆకాశాత్పృథక్సిద్ధస్యానర్హ్యతత్సంసర్గః కిమాకాశాదిభావో దేవమనుష్యాదిభావవదాకాశాదిశరీరత్వాపత్తిః, ఉతతత్సాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితి కిమత్రసామానాధికరణ్యం ముఖ్యం, ఉతగౌణమితి ముఖ్యత్వాపవాదోఽస్తి, నేతి, అపవాదాభావే ముఖ్యత్వాదాకాశాదిదేహత్వంస్యాత్, అపవాదసద్భావే సామానాధికరణ్యస్యాముఖ్యత్వాదాకాశాది సాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితిభవతి. అవిశేషాత్ - ప్రకరణస్థత్వావిశేషాత్........................

(తత్సంసర్గకృతతత్సాదృశ్యాపత్త్యభిప్రాయమితి) తత్సంసర్గహేతుకభేదకస్థూలాకారాభావపరమిత్యర్థః ... ...

పరేతువ్యపదేశస్య ముఖ్యత్వాదాకాశాదిస్వరూపాపత్తిం పూర్వపక్షీకుర్వన్తి- తదయుక్తం - నిత్యత్వజ్ఞత్వాదిభిరాకాశాదివైలక్షణ్యస్య స్థితత్వాత్ శఙ్కానుపపత్తేః——అన్యేతుసర్వస్య వస్తునో బ్రహ్మాంశతయా సర్వవిధపరిణామశక్తియోగాదాకాశాద్యవస్థాపత్తిరితి పూర్వపక్షయన్తి- తదప్యుక్తన్యాయాదయుక్తం పూర్వసిద్ధాన్తాక్షేపేణాధికరణముత్థితమితిచేత్- గత్యభావేహి తథావక్తవ్యం - ఉక్తానాక్షేపేణ సంభవతిపూర్వపక్షన్యాయేనసఏవనిరసనీయః,

— శ్రీతత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్ శ్రీ —

౨౩॥ సూ ——॥ నాతిచిరేణవిశేషాత్ ॥—— ఆకాశప్రాప్తిప్రభృతి యావద్వ్రీహ్యాది ప్రాప్తికిం తత్రతత్రనాతిచిరంతిష్ఠతి'- ఉతానియమఇతి విశయేనియమహేత్వభావాదనియమః......

ఇతి ప్రాప్తేఉచ్యతే (నాతిచిరేణేతి) కుతః (విశేషాత్) ఉత్తరత్రవ్రీహ్యాదిప్రాప్తౌ * అతో వైఖలుదుర్నిష్ప్రపతరమితి విశిష్యకృచ్ఛ్రనిష్క్రమణత్వాభిధానాత్ పూర్వత్రవ్యాకాశాది ప్రాప్తావచిరం నిష్క్రమణం గమ్యతే * దుర్నిష్ప్రపతరమితి- ఛాన్దసస్తకారలోపః దుర్నిష్ప్రపతతరం దుఃఖనిష్క్రమణతరమిత్యర్థః నాతిచిరాధికరణంసమాప్తమ్

౨౪॥ సూ ——॥ అన్యాధిష్ఠితేషుపూర్వవదభిలాపాత్ ॥—— అవరోహన్తాఃవ్రీహ్యాది భావేన జాయన్తఇతిశ్రూయతే * మేఘోభూత్వాప్రవర్షతితఇహవ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తి లమాషాజాయన్తఇతి- ఏకైమనైర్యోక్తృభిర్వ్రీహ్యాదిశరీరైరధిష్ఠితాన్వీహ్యదీనాశ్లిష్య ని - ఉతతే భోక్తారోవ్రీహ్యాది శరీరాజాయన్తఇతి విశయే * జాయన్తఇతివచనాద్దేవాజాయన్తే, మనుష్యాజాయ తఇతి వద్వ్రీహ్యాదిశరీరాఏవ ... ...

ఇతి ప్రాప్తఉచ్యతే (అన్యాధిష్ఠితఇతి) జీవాన్తరేణాధిష్ఠితే వ్రీహ్యాదిశరీరే తేషాంసంశ్లేషమాత్రమేవ, కుతః (పూర్వవదభిలాపాత్) ఆకాశాదిమేఘపర్యన్తపత్కేవలతద్భావాభిలాపాత్. యత్రహిభోక్తృత్వమభిప్రేతం, తత్రతత్సాధనభూతంకర్మాభిలప్యతే * రమణీయచరణాః * కపూయచరణాఇతి ఇహచాకాశాదివన్నాభిలప్యతేక ర్మ ఫలప్రదానేప్రవృత్తస్యస్వర్గోపభోగ్యఫలస్యేష్టాదేః కర్మణఃస్వర్గోపభోగాదేవసమాప్తత్వాత్ అనారబ్ధస్య*రమణీయచరణాః*కపూయచరణాఇతివక్ష్యమాణత్వాత్,మధ్యేకర్మాన్తరాభావాచ్చ,అతఆకాశాదిభావవచనవద్వ్రీహ్యాదిభావేసంశ్లేషవచనమౌపచారికమ్

౨౩॥ సూ ——॥ నాతిచిరేణవిశేషాత్ ॥—— ఆకాశప్రాప్త్యాదినా సఙ్గతిసూచనం ఆకాశాదిషుకించిత్కాలంతిష్ఠతి ఉతానతిచిరేణ నిష్క్రామతీతి వ్రీహ్యాదిభావే దుర్నిష్ప్రపతరత్వాభిధానం కిమన్యత్ర నాతిచిరనిష్క్రమణమవగమయతి- నేతి, అనవగమత్వే నియమాభావః అవగమకత్వే నాతివిలంబనియమః... ....

నాతిచిరశబ్దేన ఆకాశాదౌకించిద్విలమ్బో, వ్రీహ్యాదావతివిలమ్బశ్చద్యోత్యతే... ....

——॥ నాతిచిరాధికరణంసమాప్తమ్ ॥——

౨౪॥ సూ ——॥ అన్యాధిష్ఠితేషుపూర్వవదభిలాపాత్ ॥—— సఙ్గతింవిషయంచదర్శయతి (అవరోహన్తఇతి) అవరోహతాంజీవానాం వ్రీహియవాదిభావః కిందేవమనుష్యాది భావవత్తచ్ఛరీరకత్వం- ఉతవ్రీహియవాదిసంశ్లేషమాత్రమితి * కపూయచరణాఇత్యాదివత్కర్మనిర్దేశాభావః కింసంశ్లేషమాత్రరూపతామవగమయతి, నేతి అనవగమకత్వే వ్రీహ్యాదిశరీరకత్వం అవగమకత్వే సంశ్లేషమాత్రమితి............................,

కేవలశబ్దాభిప్రేతమర్థమాహ (యత్రహీతి) ఇష్టాదికర్మఫలంహిత్వాత్రాహ (ఫలప్రదానఇతి) (సమాప్తత్వాత్) * యావత్సమ్పాతముషిత్వేతిహివచనం. మధ్యే, ప్రకరణమధ్యే, కర్మాన్తరాభావాత్, కర్మాన్తరశ్రవణాభావాత్, యద్వా, ఆకాశాదిప్రాప్తేః మనుష్యజన్మనశ్చమధ్యఇత్యర్థః, నను వ్రీహ్యాదిప్రాప్తేరహేతుకత్వమయుక్తం తత్కాగం కర్మాభావః,సత్యం, మనుష్యాదిజన్మనిమిత్తంకర్మైవతదుపయోగిత్వాద్వ్రీహ్యాదిప్రాప్తిహేతుఃనతు కర్మాన్తరమిత్యభిప్రాయేణ కర్మాన్తరాభావాదిత్యుక్తం, నతుకర్మాభావాదితివ్రీహ్యాదిశరీరకాశ్చజీవాస్తల్లవనదశాయామేవాపక్రామం త్యవనశోషణపేషణపచనాభ్యవహారాద్యవస్థాస్వనువర్తమానత్వంనశచ్ఛరీరాణాంజీవానాంకింతుతత్సంశ్లిష్టానామేవేతి

౨౫॥ సూ —— ॥ అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్ ॥ —— నైతదస్తి- యదన్యాధిష్ఠితేషు వ్రీహ్యాదిశరీరేషు సంశ్లేషమాత్రం; భోక్తృత్వహేత్వభావాన్న వ్రీహ్యాదిభావేన జన్మేతి, భోక్తృత్వహేతుసద్భావాత్ స్వర్గోపభోగ్యఫలమిష్టాదికర్మైవాశుద్ధం, పాపమిశ్రం, అగ్నీషోమీయాదిహింసాయుక్తత్వాత్, హింసా చ * నహింస్యాత్సర్వాభూతానీతి నిషిద్ధత్వాత్పాపమేవ, న చాత్ర పదాహవనీయాదివదుత్సర్గాపవాదభావస్సంభవతి, భిన్నవిషయత్వాత్, అగ్నీషోమీయహింసావిధిర్హింసాయాః క్రతూపకారకత్వం బోధయతి * నహింస్యాదితి తు హింసాయాః ప్రత్యవాయఫలత్వమ్, అథోచ్యేత, అగ్నీషోమీయాదిషు విధితః ప్రవృత్తేర్న తద్విషయం నిషేధవిధిరాస్కన్దతి, రాగప్రాప్తవిషయత్వాత్తస్యేతి, నైవమ్, ఇహాపి రాగప్రాప్తేరవిశిష్టత్వాత్ * స్వర్గకామో యజేతేత్యేవమాదౌ హి కామినః కర్తవ్యతయా యాగాద్యుపదేశాద్యాగాదేః స్వర్గాదిసాధనత్వమవగమ్య ఫలరాగత ఏవ యాగాదౌ ప్రవర్తతే, అగ్నీషోమీయాదిష్వపి తేషాం ఫలసాధనభూతస్య యాగాదేరుపకారకత్వం శాస్త్రాదవగమ్య రాగాదేవ ప్రవర్తతే, లౌకిక్యామపి హింసాయాం శ్యేనాదిప్రమాణేన హింసాయాః స్వసమీహితసాధనత్వమవగమ్య రాగాత్ప్రవర్తత ఇతి న కశ్చన విశేషః, తథా నిత్యేష్వపి కర్మసు * సర్వవర్ణానాం స్వధర్మానుష్ఠానే పరమపరిమితం సుఖమిత్యాదివచనాత్ఫలసాధనత్వమవగమ్య రాగాదేవ ప్రవృత్తిరితి తేషామప్యశుద్ధియుక్తత్వం- అత ఇష్టాదీనాం పాపమిశ్రత్వేనాశుద్ధియుక్తానాం స్వర్గేఽనుభావ్యం ఫలం స్వర్గేఽనుభూయ హింసాంశస్య ఫలం వ్రీహ్యాదిస్థావరభావేనానుభూయతే- స్థావరభావం చ పాపఫలం స్మరన్తి * శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి

౨౫॥ సూ —— ॥ అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్ ॥ —— అశుద్ధశబ్దస్యాశుద్ధియుక్తవాచిత్వాత్, పాపస్యాశుద్ధిరూపత్వాచ్చ పాపమిశ్రమిత్యుక్తమ్. భాట్టోక్తం మృషావాదిభిశ్చ తదనురోధాదుపన్యస్తముత్సర్గాపవాదన్యాయమనూద్య దూషయతి (న చాత్రేత్యాదినా) (భిన్నవిషయత్వాదితి) * అహవనీయే జుహోతీతి వాక్యేన హోమత్వావచ్ఛిన్నస్య) దాహవనీయస్య స్థానత్వం ప్రాప్తం- ఏవమేకహోమవిషయవాక్యద్వయేఽన్యతరానుష్ఠానగర్భోఽన్యతరపరిగ్రహః, విరోధోఽస్త్యేవ, అతస్తయోరుత్సర్గాపవాదభావసంభవః, అత్ర తు భిన్నవిషయత్వాద్విరోధాభావేన నోత్సర్గాపవాదభావ ఇత్యాహ (అగ్నీషోమీయేతి) క్రతూపకారకత్వవిషయమేకం వాక్యం, అన్యత్తు ప్రత్యవాయఫలవిషయం, అతో న విరోధః, యథా క్షీరం పిత్తోపహతస్య రక్షకం- ప్రమేహోపహతస్య బాధకమితి వాక్యే, న విరోధః, తద్వత్. యది ప్రత్యవాయఫలత్వతదభావపరం వాక్యద్వయం; తదా విరోధస్స్యాత్, న తదస్తి, అతో నాయముత్సర్గాపవాదన్యాయవిషయ ఇత్యర్థః. నన్వేవం సోమపానే ఉచ్ఛిష్టదోషస్స్యాత్ - సోమపానవిధ్యుచ్ఛిష్టనిషేధయోః క్రతూపకారకత్వప్రత్యవాయకరత్వవిషయతయా విరోధాభావాత్. నైవం * సోమేనోచ్ఛిష్టా భవన్తీత్యుచ్ఛిష్టతాయా ఏవ నిషిద్ధత్వాత్, ఉచ్ఛిష్టదోషతదభావపరశాస్త్రద్వయవిరోధస్యావర్జనీయత్వే సతి ఉత్సర్గాపవాదన్యాయేన విశేషవచనప్రాబల్యాన్నిర్దోషత్వసిద్ధేః. ప్రాభాకరోక్తం పరిహారం సాంఖ్యశ్శఙ్కతే (అథోచ్యేతేత్యాదినా) దూషయతి (నైవమితి) యాగాదౌ ప్రవృత్తిః ఫలరాగాదస్తు- కథం హింసాయా రాగప్రాప్తత్వమిత్యత్రాహ (అగ్నీషోమీయాదిష్వపీతి) హింసాస్విత్యర్థః తర్హి కో విశేషో లౌకికవైదిక హింసయోరిత్యత్రాహ (లౌకిక్యామపీతి) ఫలసాధనభావగ్రాహిప్రమాణవైషమ్యమేవ రాగప్రాప్తిస్తు తుల్యేత్యర్థః- ఫలరాగాద్యభావేఽపి కేషుచిత్కర్మసు ప్రవృత్తిర్దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (తథా నిత్యేష్వపీతి) * సర్వవర్ణానామిత్యాద్యాపస్తమ్బసూత్రం శ్రీవిష్ణుపురాణే చ తత్తదాశ్రమధర్మానుష్ఠాయినాం ఫలవిశేషా ఉక్తాః- యద్వా ప్రత్యవాయపరిహారఫలత్వం స్యాత్ తథాపి రాగాదేవ ప్రవృత్తిరితి భావః తేషామప్యశుద్ధియుక్తత్వం- నిత్యక

స్థావరతాంనరఇతి- అతో వ్రీహ్యాదిభావేన భోగాయానుశయినో జాయన్తఇతి చేత్-తన్న-కుతః(శబ్దాత్) అగ్నీషోమీయాదేస్సంజ్ఞపనస్యస్వర్గలోకప్రాప్తిహేతుతయాహింసాత్వాభావశబ్దాత్ - పశోర్హిసం జ్ఞపననిమిత్తాం స్వర్గలోకప్రాప్తిం వదన్తం శబ్దమామనన్తి * హిరణ్యశరీరఊర్ధ్వః స్వర్గంలోకమేతీత్యాదికం అతిశయితాభ్యుదయసాధనభూతో వ్యాపారోఽల్పదుఃఖదోఽపినహింసా - ప్రత్యుతరక్షణమేవ తథాచమన్త్రవర్ణః * నవాఉవేతన్మ్రియసేనరిష్యసి దేవాఁ ఇదేషిపథిభిస్సుగేభిః । యత్రయన్తి సుకృతోనాపిదుష్కృతస్తత్రత్వాదేవస్సవితాదధాత్వితి- చికిత్సకంచతాదాత్వికాల్పదుఃఖకారిణమపి రక్షకమేవవదన్తిపూజయన్తిచ తజ్జ్ఞాః...... ....

౨౬॥ సూ ॥ రేతస్సిగ్యోగోఽథ ॥ ఇతశ్చౌపచారికంవ్రీహ్యాదిజన్మవచనంవ్రీహ్యాదిభావవచనానంతరం*యోయోహ్యన్నమత్తియోయోరేతస్సిఞ్చతి తద్భూయఏవభవతీతి రేతస్సిగ్భావోఽనుశయినాంశ్రూయమాణోయథాతద్యోగమాత్రంప్రతిపాదయతి,తద్వద్వ్రీహ్యాదిభావోపీత్యర్థః

౨౭॥ సూ ॥ యోనేశ్శరీరం ॥ యోనిప్రాప్తేః పశ్చాదేవానుశయినాం శరీరప్రాప్తిః తత్రైవసుఖదుఃఖోపభోగసద్భావాత్ తతఃప్రాగాకాశాదిప్రాప్తిప్రభృతితద్యోగమాత్రమేవేత్యర్థః ॥ అన్యాధిష్ఠితాధికరణంసమాప్తమ్ ॥

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితేశారీరకమీమాంసాభాష్యేతృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః

ర్త్వాదీనామపి సంవత్సరపశ్వాలమ్భనాదిభిరశుద్ధియుక్తత్వమిత్యర్థః. సిద్ధాన్తమాహ (తన్నేతి) దుఃఖహేతుస్సంజ్ఞపనహింసాస్యాదిత్యత్రాహ (అతిశయితేతి) (తథాచమంత్రవర్ణ ఇతి) న కేవలం స్వర్గలోకగమనేనా హింసాత్వకల్పనం కింతు అహింసాత్వం కంఠోక్తంచేతిభావః అస్యార్థస్యలోకసిద్ధత్వమాహ (చికిత్సకంచేతి) హింసాత్వేసతి హ్యుక్తదోషసంభవః హింసాత్వాభావాదేవ దూరోత్సారితోదోషః అయమేవసమీచీనోదుష్ప్రధర్షణఃపరిహారః అతః శ్యేనాగ్నీషోమీయవైషమ్యంచేదమేవ అల్పదుఃఖదోప్యతిశయితాభ్యుదయసాధకోవ్యాపారోరక్షణం అనర్థోదర్కోవ్యాపారోహింసేత్యర్థః——అన్యేతుయత్కించిదపికార్యం నియోగాదేవ కుర్వతాం నప్రత్యవాయః యథారాజశాసనాత్ప్రవృత్తానాం, శ్యేనాదివాక్యంతుపరహింసాయాం స్వతఃప్రవృత్తస్యతదుపాయబోధనమాత్రపరమితివైషమ్యమాహుః. తదయుక్తం ప్రాయశ్చిత్తకామ్యపశ్వాలంభనానాం ప్రత్యవాయకరత్వప్రసంగాత్ * అకుర్వన్విహితంకర్మనిన్దితంచసమాచరన్ । ప్రసజంశ్చేన్ద్రియార్థేషుప్రాయశ్చిత్తీభవేన్నరఇత్యాది శాస్త్రాద్విహితాకరణాదినిమిత్తప్రత్యవాయభీతోఽస్తికః ప్రాయశ్చిత్తమాకాంక్షతి, కామీచపుత్రపశ్వన్నభూత్యాదిసాధనేప్రవర్తితుమిచ్ఛతి,తతశ్చశాస్త్రస్యోపాయబోధనమాత్రపరత్వంస్యాదితి శ్యేనసామ్యం దుష్పరిహరమ్ ....

౨౬॥ సూ ॥ రేతస్సిగ్యోగోఽథ ॥ అనన్తరమిత్యనేనాథశబ్దోవ్యాఖ్యాతః*తద్భూయఏవభవతి స ఇత్యధ్యాహారః భూయఃపశ్చాత్ తద్భవతి- రేతస్సిగ్భవతి రేతస్సిగ్యోగీభవతీత్యర్థః తత్తద్భావస్యౌపచారికప్రకరణమవిచ్ఛిన్నమితిభావః

౨౭॥ సూ ॥ యోనేశ్శరీరం ॥ యోనిప్రాప్తిః యోషిద్యోనిప్రాప్తిః (తత్రైవేతి) సంసారిజీవశరీరం చేత్ భోగార్థమేవ నచేద్భోగార్థంతర్హినతత్సంసారిశరీరమితి భావః ॥ అన్యాధిష్ఠితాధికరణంసమాప్తమ్ ॥

ఇతిశ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

సముదితాధికరణసంఖ్యా-౨౪—సముదితసూత్రసంఖ్యా-౩౧౪.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యే.

తృతీయాధ్యాయే—ద్వితీయః పాదః.

సన్ధ్యాధికరణమ్.

౧॥ సూ ——॥ సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి ॥—— ఏవం కర్మానురూపగమనాగమనజన్మాదియోగేన జాగ్రతో జీవస్య దుఃఖిత్వం ఖ్యాపితం, ఇదానీమస్య స్వప్నావస్థా పరీక్ష్యతే. స్వప్నమధికృత్య శ్రూయతే * న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తి అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజతే న తత్రానన్దా ముదః ప్రముదో భవన్తి అథానన్దాన్ ముదః ప్రముదస్సృజతే న తత్ర వేశాన్తాః పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యో భవన్తి అథ వేశాన్తాన్ పుష్కరిణీస్స్రవన్తీః సృజతే స హి కర్తేతి, తత్ర సంశయః కిమియం రథాదిసృష్టిర్జీవేనైవ క్రియతే, ఉత పరమేశ్వరేణేతి కిం యుక్తం, సన్ధ్యే సృష్టిర్జీవేనేతి కుతః సన్ధ్యం స్వప్నస్థానముచ్యతే * సన్ధ్యం తృతీయం స్వప్నస్థానమితి వచనాత్, తత్ర జీవేనైవ క్రియతే * సృజతే స హి కర్తేత్యాహ హి. స్వప్నదృగ్జీవ ఏవ హ్యత్ర ప్రతీయతే……………………………

౨॥ సూ ——॥ నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ ॥—— కించ ఏకే శాఖినః స్వప్నే కామానాం నిర్మాతారం జీవమామనన్తి * య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః ఇతి, పుత్రాదయశ్చ తత్ర కామ్యమానతయా కామశబ్దేన నిర్దిశ్యన్తే, నేచ్ఛామాత్రం పూర్వత్ర హి * సర్వాన్ కామాంశ్ఛన్దతః ప్రార్థయస్వ శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్ వృణీష్వేతి పుత్రాదయ ఏవ కామాః ప్రకృతాః అతో రథాదీన్ జీవః స్వప్నే సృజతి, జీవస్య చ సత్యసఙ్కల్పత్వం ప్రజాపతివాక్యశ్రుతం, అత ఉపకరణాద్యభావేఽపి సృష్టిరుపపద్యతే. ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౧॥ సూ ——॥ సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి ——— ఏవమిత్యాదినా పాదసఙ్గతిరుచ్యతే (జన్మాదీతి) అత్రాపిశబ్దేన సుఖదుఃఖానుభవో వివక్షితః (దుఃఖిత్వం ఖ్యాపితమితి) సుఖానుభవేఽపి * స్వర్గేఽపి పాతభీతస్య క్షయిష్ణోర్నాస్తి నిర్వృతిరితి వచనేన దుఃఖప్రాచుర్యాత్ తత్రాపి దుఃఖిత్వమేవేతి భావః వక్ష్యమాణవిషయవాక్యస్థస్య తత్రపదస్య వ్యాఖ్యానాయాహ (స్వప్నమధికృత్యేతి) * స్వప్నం పశ్యతీతి హి ప్రకృతం అనుకూలవిషయజా ప్రీతిరానన్దః, స్వకీయత్వబుద్ధిజా ప్రీతిర్ముత్, తద్వినియోగజా ప్రీతిః ప్రముత్ (తత్రేతి) కిం స్వాప్నార్థసృష్టిః జీవకర్తృకా, ఉత పరమాత్మకర్తృకా * స హి కర్తేతి కిం జీవః పరామృశ్యతే, ఉత పరః, ప్రజాపతివాక్యోదితసత్యసఙ్కల్పత్వం జీవస్య స్రష్టృత్వముపపాదయతి, నేతి, స్వాప్నార్థమాత్రేషు జీవస్య సఙ్కల్పావిర్భావకల్పనముపపద్యతే – నేతి, యది నోపపద్యతే, తదా తస్యైవ స్రష్టృత్వోపపత్తేః * స హీతి జీవపరామర్శాత్ జీవకర్తృకత్వం స్యాత్. యదా ఆవిర్భావకల్పనమనుపపన్నం తదా స్రష్టృత్వానుపపత్తౌ * స ఇతి జీవపరామర్శాయోగాత్ - పరమాత్మకర్తృకమితి భవతి * ఆహ హీతి సూత్రఖండం వ్యాచష్టే (సృజత ఇతి) * స్వప్నం పశ్యతీతి ప్రకృతో జీవః స ఇత్యుచ్యత ఇతి భావః ……………………

౨॥ సూ ——॥ నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ ॥—— శ్రుత్యన్తరే పరమాత్మకర్తృకత్వం శ్రూయత ఇత్యాశఙ్కాయామిదం సూత్రం అత్రాపి ప్రాప్తవాక్యే జీవలిఙ్గం దర్శయతి (పుత్రాదయశ్చేతి) అపరికరస్య జీవస్య కథం సృష్టిరిత్యత్రాహ (జీవస్య చేతి) ఏతత్సూత్రద్వయం పూర్వపక్షవిషయమ్………………………

౩॥ సూ — మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ — తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. స్వప్నే రథపుష్కరిణ్యాద్యర్థజాతం మాయామాత్రం. పరమపురుషసృష్టమిత్యర్థః, మాయాశబ్దో హ్యాశ్చర్యవాచీ * జనకస్య కులే జాతా దేవమాయేవ నిర్మితేత్యాదిషు తథా దర్శనాత్. అత్రాపి * న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానః- సకలేతరపురుషానుభావ్యతయా న భవన్తీత్యర్థః * అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే. స్వప్నదృగనుభావ్యతయా తత్కాలమాత్రావసానాన్ సృజత ఇత్యాశ్చర్యరూపత్వమేవాహ- ఏవంవిధాశ్చర్యరూపా సృష్టిః సత్యసఙ్కల్పస్య పరమపురుషస్యైవోపపద్యతే- న జీవస్య తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యాపి సంసారదశాయాం కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాన్న జీవస్య తథావిధాశ్చర్య సృష్టిరుపపద్యతే * కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ ఇతి చ పరమపురుష ఏవ నిర్మాతారమాహ * య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి * తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే। తస్మిన్ లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేత్యుపక్రమోపసంహారయోః పరమపురుషాసాధారణస్వభావప్రతీతేః * అథ వేశాన్తాన్ పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే స హి కర్తేతి చ తయా శ్రుత్యైకార్థ్యాత్ పరమపురుషమేవ కర్తారమాహ ... ...

స్వాభావికం చేజ్జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదికం- కుతస్తన్నాభివ్యజ్యత ఇత్యత ఆహ

౪॥ సూ — పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ — తుశబ్దః శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థః- పరాభిధ్యానాత్- పరమపురుషసఙ్కల్పాత్ అస్య- జీవస్య స్వాభావికం రూపం తిరోహితం, అనాదికర్మపరంపరయా కృతాపరాధస్య హ్యస్య స్వాభావికం కల్యాణరూపం పరమపురుషస్తిరోధాపయతి, తతః తత్సఙ్కల్పాదేవ హ్యస్య, జీవస్య బన్ధమోక్షౌ శ్రుతౌ * యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేనాత్మ్యేనిరుక్తేనిలయనేభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సోభయం గతో భవతి యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి * ఏష హ్యేవానన్దయాతి * భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదిషు

౩॥ సూ — మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ — మాయామాత్రం- ఆశ్చర్యరూపమేవ అనాశ్చర్యరూపం న కించిదపీత్యర్థః పరమపురుషసృష్టమితి- తుశబ్దసిద్ధార్థోక్తిః- మిథ్యావ్యావృత్త్యర్థం మాయాశబ్దం వ్యాచష్టే (మాయాశబ్దో హీతి) (జనకస్యేతి) దేవస్యాశ్చర్యరూపా శక్తిర్మాయా నిర్మితేత్యర్థః * న భవన్తీతి శ్రుతౌ మిథ్యాత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత్రాపీతి) స్వాప్నార్థానాం పూర్వకాలీనాభావో మిథ్యాత్వం చ లోకసిద్ధమితి తదుభయపరత్వే * న భవన్తీతి వాక్యస్య వైయర్థ్యం మిథ్యాత్వపరత్వే సృజత ఇత్యస్యాసామఞ్జస్యం- చ స్యాత్ ప్రసిద్ధరథాద్యనుభవస్య ప్రతిషేధేపి వాక్యవైయర్థ్యం స్యాత్- స్వప్నే తేషామననుభూతత్వస్య లోకసిద్ధత్వాత్ స్వప్నదృష్టానాం హి జాగ్రద్దృష్టేభ్యోఽన్యత్వం లోకసిద్ధమ్. అతస్తత్పరిహారాయ ప్రసిద్ధరథాదిభావప్రతిషేధేన విజాతీయవిచిత్రార్థసృష్టిపరత్వం వాక్యస్యావర్జనీయం- తథా సతి తద్వైజాత్యమర్థవశాత్సకలేతరాననుభావ్యత్వ తత్కాలమాత్రావస్థాయిత్వరూపమితి మాయాశబ్దో వ్యాఖ్యాతః, తేన సహ ప్రతిజ్ఞాఖండార్థమాహ (ఏవంవిధేతి) హేతుఖండం వ్యాచష్టే (తస్యేతి) పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహరతి (కామం కామమితి) * కామం కామమితి ణముల న్తం పదం- సఙ్కల్ప్యేత్యర్థః.........

౪ ॥ సూ. — పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ — పరస్య నైర్ఘృణ్యాదిప్రసంగపరిహారమాహ (అనాదికర్మేతి) (తత ఇత్యాది) తత ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదమ్. బన్ధస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తత్వే తదన్తర్గతస్తిరోభావశ్చ తత్సఙ్కల్పకృత ఇతి సిద్ధమిత్యర్థః ....

౫॥ సూ ॥ దేహయోగాద్వా సోఽపి ॥ సోఽపి తిరోభావో దేహయోగద్వారేణ వా భవతి, సూక్ష్మాచిచ్ఛక్తియోగద్వారేణ వా, సృష్టికాలే దేహావస్థేనాచిద్వస్తునా సంయోగాద్భవతి, ప్రళయకాలే నామరూపవిభాగానర్హాతిసూక్ష్మాచిద్వస్తుయోగాత్ అతోఽనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్స్వప్నే జీవో రథాదీన్ సఙ్కల్పమాత్రేణ స్రష్టుం న శక్నోతి * తస్మిల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన ఇతి స ర్వేషు సుప్తేషు జాగరణం సర్వలోకాశ్రయత్వమిత్యాదయో హి పరమపురుషస్యైవ సమ్భవన్తి అతో జీవానామల్పాల్పకర్మానుగుణఫలానుభవార్థం తావన్మాత్రకాలావసానాః స్వప్నదేశానుభావ్యానర్థానుత్పాదయతి

౬॥ సూ ॥ సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః ॥ ఇతశ్చ స్వాప్నా అర్థా న జీవసఙ్కల్పపూర్వకాః, యతః స్వప్నోఽభ్యుదయానభ్యుదయయోస్సూచకః శ్రుతేరవగమ్యతే * యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి। సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్ తస్మిన్స్వప్ననిదర్శన ఇతి * అథ స్వప్నే పురుషం కృష్ణం కృష్ణదన్తం పశ్యతి స ఏనం హన్తీత్యాదేశ్చ స్వప్నాధ్యాయవిదశ్చ స్వప్నం శుభాశుభయోస్సూచకమాచక్షతే, సూచకత్వం చ స్వసఙ్కల్పాయత్తస్య నోపపద్యతే- తథా చాశుభస్యానిష్టత్వాచ్ఛుభస్య సూచకమేవ సృష్ట్యాపద్యేత - అతః స్వప్నసృష్టిరీశ్వరేణైవ కృతా............

॥ సన్ధ్యాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

కథం భగవత్సఙ్కల్పస్య తిరోధాయకత్వం, ప్రకృతేః కర్మణాం చాపి తిరోధాయకత్వమిత్యత్రాహ

౫॥ సూ. ॥ దేహయోగాద్వా సోఽపి ॥ భగవత్సఙ్కల్పస్య ద్వారభూతం ప్రకృత్యాదిక మిత్యర్థః. వాశబ్దో న తుల్యవికల్పవాచీ, అపి తు వ్యవస్థితవికల్పవాచీత్యభిప్రాయేణాహ (సృష్టికాల ఇతి) (సూక్ష్మాచిచ్ఛక్తియోగాదితి) అత్ర శక్తిశబ్దేన భగవదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం వివక్షితమ్. ఏవమవాన్తరసాధ్యసాధనయోః పరమసాధ్యేనాన్వయం దర్శయతి (అతోఽనభివ్యక్తేత్యాదినా) * మాయామాత్రమితిసూత్రభాష్యే పరమపురుషాసాధారణస్వభావప్రతీతేరితి సంగ్రహేణోక్తం, అత్ర సర్వేషు సుప్తేషు జాగరణమిత్యాదినా స్వభావస్సార్థో విస్తృతః. ఈశ్వరేణ క్రియతే చేత్, కిమర్థమస్థిరరథాదిసృష్టిరిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అల్పాల్పకర్మఫలానుభవార్థమస్థిరతత్తద్వస్తుసృష్టిరిత్యర్థః......

౬॥ సూ. ॥ సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః ॥ జీవస్య స్వాప్నసృష్టిమాత్రేఽపి యోగిసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యావిర్భావస్తదానీం స్యాదితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమిదం సూత్రమ్. స్వప్నాధ్యాయవిదః, స్వప్నాదివేదవాక్యవిదః. అత ఇత్యధికరణార్థోపసంహారః.................

పరే తు స్వాప్నార్థానామీశ్వరసృష్టతయా వియదాదివత్పారమార్థ్యం పూర్వపక్షీకృత్య దేశకాలనిమిత్తైస్తుచ్ఛరూపతయా మిథ్యాత్వం సిద్ధాన్తయన్తి. ఏషాం చ జీవకర్తృకత్వమేవ, * సృజత ఇత్యుచ్యతే. తచ్చౌపచారికం, సుఖదుఃఖదర్శననిమిత్తసుకృతదుష్కృతకర్తృత్వనిబన్ధనః ఔపచారికస్స్వాప్నార్థకర్తృత్వవ్యపదేశః * బహిష్కులాయాదమృతశ్చరిత్వేతి స్వాప్నవిషయా శ్రుతిశ్చ బహిరివ చరిత్వేత్యేవంపరా. తస్మిన్ప్రకరణే ఈశ్వరప్రతిపాదనం జీవస్య తటస్థ్యోపదేశార్థమ్, సుఖదుఃఖసూచకత్వకృతపారమార్థ్యశఙ్కాపరిహారపరమ్. * సూచకశ్చ హీతి సూత్రమ్. తచ్చ ద్వితీయమ్. సూచనీయపారమార్థ్యేఽపి సూచకం స్త్రీదర్శనాదికం మిథ్యేతి సూత్రాభిప్రాయః. ఈశ్వరాదనన్యస్యాపి జీవస్య సత్యసఙ్కల్పతయా స్రష్టృత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యతి * పరాభిధ్యానాత్త్వితి, జీవస్య జ్ఞానైశ్వర్యశక్త్యాదిసర్వమవిద్యాతిరోహితం, తిరోధాననివృత్తిః పరమాత్మాభిధ్యానాత్, అస్య బన్ధమోక్షౌ హి పరమాత్మాధీనౌ, స చ తిరోభావస్సూక్ష్మస్థూలదేహయోగాదితి యోజయన్తి. తత్ర తాత్పర్యాపాసుగతార్థతత్సంగతిరనుపపన్నే, * జీవతత్త్వావస్థానిరూపణం

చేత్ పాదకృత్యం * ఫలమతఇత్యధికరణాసఙ్గతిః. నచేశ్వరోజీవావస్థా. తస్య బ్రహ్మణికల్పితస్య జీవాధ్యస్తత్వాభా
వాత్. పరమాత్మనిరూపణంపాదకృత్యంచేత్, స్వాప్నార్థానాం జీవకర్తృకతయా మిథ్యాత్వోక్తిరిహ నసఙ్గచ్ఛతే.
పూర్వపక్షశ్చానుపపన్నః, మిథ్యాత్వస్య సిద్ధాన్తీకరణాయోగాత్. మిథ్యాత్వంహ్యారమ్భణాధికరణే కృత్స్నస్యప్రపఞ్చ
స్య సమర్థితమ్. యదావియదాదేరపి మిథ్యాత్వసిద్ధిః, తదా కైముత్యసిద్ధంస్వాప్నార్థమిథ్యాత్వమిత్యధికరణవైయ
ర్థ్యం. వియదాదీనాం వ్యావహారికంసత్యత్వమస్తి, స్వాప్నార్థానాంతదపినాస్తి, వ్యవహారవిసంవాదాదితి వియదాది
వైలక్షణ్యప్రతిపాదనార్థోయమారమ్భఇతిచేన్న, వ్యవహారవిసంవాదస్య ప్రబోధసమయే సర్వలోకసమ్ప్రతిపన్నత్వా
త్ *వైధర్మ్యాచ్చనస్వప్నాదివదిత్యత్రతద్వైషమ్యస్యోక్తత్వాచ్చ. శ్రుతివాక్యకృతసత్యత్వశఙ్కావ్యుదసనార్థఆరమ్భ
ఇతిచేన్న, సూత్రశ్రుతివాక్యాసామఞ్జస్యాత్. తథాహి, మిథ్యాత్వం సమర్థనీయంచేత్, సర్వలోకాశ్రయత్వాదిభిః
స్వారసప్రతిపన్నమీశ్వరసృష్టత్వంసబాధితవ్యం, ఈశ్వరసృష్టత్వస్య వ్యావహారికసత్యత్వనివృత్త్యవిరోధాత్, ఉపాసన
విశేషప్రీతపరావరదేవతాప్రసాదలబ్ధానాం స్వప్నానాం బ్రహ్మదత్తాపాదిదృష్టానామపి వ్యావహారికసత్యత్వనివృత్తే
స్త్వదిష్టత్వాత్, వ్యావహారికసత్యత్వాభావస్సాధ్యశ్చేత్, జీవకర్తృత్వాశ్రయణమపివిరుద్ధం, జీవకర్తృకఘటాదీనామి
వ వ్యావహారికసత్యత్వప్రసఙ్గాత్, జీవస్రష్టృత్వస్యాన్తిమసూత్రద్వయవ్యుదస్తత్వాచ్చ. జీవస్య ముఖ్యం స్రష్టృత్వం
వ్యుదస్తం, సుఖాద్యవభాసమూలాదృష్టకర్తృత్వాదౌపచారికం కర్తృత్వమితినవిరోధఇతిచేత్, జీవాదృష్టమూలానాం దే
హేన్ద్రియసర్గాదీనామివవ్యావహారికసత్యత్వప్రసఙ్గాత్, జీవాదృష్టమూలత్వేపి దేహసర్గాదీనామీశ్వరాధీనత్వమస్తీతిచే
త్ తాదృశమీశ్వరాధీనత్వంస్వాప్నార్థానామప్యస్తి, తదీశనస్యాసఙ్కుచితత్వాత్, తాదధీన్యస్యభవదనుమతత్వాచ్చ. స
ర్వదేశసర్వకాలవర్తిసర్వజన్తుదృష్టస్వాప్నప్రపఞ్చానాం జాగ్రత్ప్రపఞ్చాదపి మహత్తరతయా తేషామన్యాధీనత్వేపార
మైశ్వర్యమీశ్వరస్యనస్యాత్, ఉభయవిధప్రపఞ్చస్యాపిహిప్రతీతిసత్త్వమవిశిష్టం, బాధస్యాశుతరత్వవిలమ్బౌహివైషమ్యం.
ఏవంజీవానాంసాక్షాత్స్వప్నార్థకర్తృత్వాభావస్య మిథ్యాత్వానుపయుక్తస్య సూత్రితత్వాదేవ సూత్రకారేణ మిథ్యా
త్వస్య సిసాధయిషితత్వాభావోఽవగమ్యతే * సూచకశ్చేతి విరుద్ధసూత్రప్రణయనాచ్చ విరుద్ధత్వంవక్ష్యామః. అతో
యస్మింత్సాధ్యే సూత్రాణ్యుపయుక్తానిస్యుః, నత్వనుపయుక్తవిరుద్ధాని, తదేవసాధ్యంభవితుమర్హతి. ఈశ్వరసృష్టత్వం
పూర్వపక్షయుక్తిశ్చేత్ *పుత్రాదయశ్చేతిసూత్రాంశోనిష్ఫలః, పుత్రాదిస్రష్టృత్వస్య జీవేషు సత్త్వతఈశ్వరసాధక
త్వాయోగాత్. మాయాశబ్దస్య మిథ్యావాచిత్వాభావాచ్చ అక్షరాననుగుణత్వమ్ * సూచకశ్చేతిసూత్రంవిరుద్ధం, మి
థ్యాత్వవిరోధిత్వాదర్థక్రియాయాః. సూచ్యస్యైవపారమార్థ్యం, నసూచకస్యేత్యభిప్రాయఇతిచేన్న, అశాబ్దత్వాత్,
ఉత్సూత్రాభిప్రాయకల్పనేచ శ్రుతివిరుద్ధకల్పనాఽయోగాత్. పరాభిధ్యానాత్తిరోధాననివృత్తిరితియోజనాయాం
అధ్యాహారవ్యుత్క్రమాన్వయాస్స్ఫుటతరా * సోపీతితిరోభావపరామర్శోఽయుక్తః, తిరోభావశబ్దస్యాప్రకృతత్వా
త్ * తిరోహితమితినిర్దిష్టేతిరోధానరూపధాత్వర్థమాత్రస్య తదితిపరామర్శార్హస్య సఇతిపరామర్శాయోగ్యత్వాచ్చ
పుల్లిఙ్గపదేషు ప్రయుక్తేషు కస్యచిదర్థఉచితఃపరామర్శనీయః. శ్రుతివాక్యంచనిరూప్యం, నభవన్తీతిశ్రుతిర్ముఖ్యా, తద
నురోధేన సృజతిర్భాక్తఇతిహి భవతాంనిర్వాహః. సృజతేర్భాక్తత్వంస్థితం, పూర్వవాక్యమపివిఫలం, లోకప్రసిద్ధత్వా
త్ స్వాప్నమిథ్యాత్వస్య. అప్రాప్తేహి శాస్త్రమర్థవత్. అతో వైయర్థ్యభాక్తత్వాభ్యాం వాక్యద్వయమపి దుస్థమ్.
మిథ్యాభూతం స్వాప్నార్థజాతమనూద్య భాక్తేనసృజతినాజీవాదృష్టమూలత్వంప్రతిపాద్యతఇతివాక్యైకత్వమితిచేన్న,
ఉద్దేశ్యవిశేషణభూతమిథ్యాత్వానురోధేనోపాదేయవచనస్వారస్యభఙ్గస్య న్యాయవిదామనభిమతత్వాత్, ఉభయము
ఖ్యత్వసమ్భవేఽన్యతరాముఖ్యత్వాశ్రయణానుపపత్తేశ్చ. నచనభవన్తీతి జాగరితానుభూతార్థాభావపరః, ప్రబోధేద్ర

శ్యానాం రథాదీనాం స్వప్నసమయే విద్యమానత్వాత్. నచ స్వాప్నార్థానాం ప్రాక్కాలీనాభావపరః, స్వప్నకల్పితానాం పూర్వమభావస్య లోకసిద్ధత్వాత్. నచనభవన్తీతి స్వాప్నజాగ్రద్దృష్టానామన్యోన్యాభావోక్తిః, లోకప్రసిద్ధత్వాదేవ, అతః స్వాప్నార్థానాం ప్రసిద్ధరథాదిభావప్రతిషేధేన తద్వైజాత్యం ప్రతిపాద్యతే, తేన తదేకానుభావ్యత్వతత్కాలావసాయిత్వరూపవైలక్షణ్యముక్తం స్యాత్. అతో వైలక్షణ్యవిశిష్టమీశ్వరసృష్టత్వం ప్రతిపిపాదయిషితమితి వాక్యైకత్వమవైయర్థ్యమభాక్తత్వం న్యాయావిరోధశ్చ భవతి * బహిష్కులాయాదమృతశ్చరిత్వేతి చ ముఖ్యం స్యాత్, తపోబలసృష్టైర్దేహాన్తరైస్సనాభిరీశ్వరసృష్టదేహాన్తరేణ జ్ఞానాధిష్ఠితేన బహిర్వృత్త్యుపపత్తేః. తస్మింశ్చ దేహాన్తరే చక్షురాదీనాం విద్యమానత్వాన్న దుర్నిరూపనిమిత్తత్వమ్. తేషాం చక్షురాదీనాం స్వాప్నార్థమాత్రగ్రహణయోగ్యత్వాత్ దేశాన్తరగతవిశేషాన్తరప్రశ్నే ప్రతివచనాభావోపపత్తిః. దేశకాలవిపర్యాసశ్చ ఘటతే, స్వప్నే ఈశ్వరసృష్టైస్తదేకానుభావ్యైరాదిత్యగత్యాద్యుపాధివిశేషైరవచ్ఛిన్నానాం దిక్కాలానాం తత్తత్స్వప్నద్రష్టృపురుషాపేక్షయా తథాభావోపపత్తేః. జాగరితావస్థాయామపి హి ప్రాచ్యాదయః ప్రాతరాదయశ్చ దేశకాలవిశేషా ఆపేక్షికా భవన్తి. నను యత్ర ప్రబోధసమయే రథో దృశ్యతే, తత్రైవ స్వప్నే కథం గజావస్థానం మిథ్యాత్వేన వినా ఘటత ఇతి చేన్న, స్వాప్నార్థానాం జాగ్రద్దృశ్యపదార్థైః ప్రతిఘాతానర్హత్వాత్. అనిర్వాచ్యస్య గజాదేరపి తథాత్వం వక్తవ్యం, తన్నిర్వాచ్యపక్షేపి సమానమ్. కథం మూర్తద్వయస్య మిథోఽప్రతిఘాతకత్వమితి చేత్, వయమప్యనిర్వచనీయవాదినం త్వామేవ పృచ్ఛామః, కథమితి. అర్థాభావాదుపపన్నమితి చేత్, అవిషయఖ్యాతిస్స్యాత్, అపసిద్ధాన్తశ్చ; దోషవశాదనిర్వచనీయమర్థాన్తరం జాతమితి హి భవతాం ప్రక్రియా. అతశ్చోద్యపరిహారౌ సమానౌ, అనిర్వచనీయత్వాదుపపన్నమితి చేత్, నిర్వచనీయత్వేప్యుపపత్తిః. అనిర్వచనీయనిర్వచనీయయోర్మిథః ప్రతిఘాతకత్వాభావః శుక్తిరజతాదిషు దృశ్యత ఇతి చేత్, నిర్వచనీయయోరపి మిథః ప్రతిఘాతకత్వాభావో వాయ్వాకాశాదిషు దృష్టః. సూక్ష్మత్వాదప్రతిఘాత ఇతి చేత్, స్వాప్నార్థానామపి సూక్ష్మత్వసమ్భవాదప్రతిఘాతకః. మూర్తం చేన్మూర్తాన్తరప్రతిఘాతార్హమితి చాయుక్తం, మూర్తత్వమసర్వగతత్వం చేత్, గుణాదిషు వ్యభిచారః. నహి రూపరసాదికం పరస్పరేణ వా ద్రవ్యేణ వా ప్రతిహన్యతే. అసర్వగతద్రవ్యత్వం మూర్తత్వం చేత్, గగనే వ్యభిచారః, నహి గగనం ఘటాదిభిః ప్రతిహన్యతే, గగనం చాసర్వగతం వేదాన్తినామాద్యన్తవత్త్వాత్, దశగుణావరణాన్తరపరిచ్ఛిన్నత్వాచ్చ. స్పర్శవత్త్వం మూర్తత్వమితి చేత్, తదానీమపి న ప్రతిహన్తవ్యత్వనియమః, గగనేన ఘటస్యాప్రతిఘాతాత్. స్పర్శవద్ద్వయం మిథః ప్రతిఘాతీతి చేన్న, వాయ్వాలోకయోర్వ్యభిచారాత్. రూపిద్వయం మిథః ప్రతిఘాతీతి చేన్న, సలిలాలోకయోర్వ్యభిచారాత్, ఆలోకో హ్యగాధస్వచ్ఛజలేనాప్రతిఘాతాత్ తదన్తర్గతాన్పదార్థాన్ స్వయమన్తర్గతః ప్రకాశయతి. నహ్యాలోకమనపేక్ష్య జలగతం వస్తు ద్రష్టుం శక్యం, తమసి తద్దర్శనాభావాత్. నచాప్యవయవానాం విరళత్వాదాలోక ఇవాలోకప్రవేశః, ఊర్ధ్వాధరభావేన దక్షిణోత్తరాదిభావేన చ సంయుక్తానాం ద్రవ్యాణాం జలావయవానాం నిమ్నపాతితయా నిరుధ్యమానతయా ద్రవతయా చ సచ్ఛిద్రత్వానుపపత్తేః. అతో రూపిద్వయస్య మిథః ప్రతిఘాతనియమాభావాత్ స్వాప్నగజాదీనాం ప్రతిఘాతానర్హత్వసమ్భవాన్న దుర్నిరూపత్వం. అతశ్శ్రుతిన్యాయసూత్రాక్షరసామఞ్జస్యమస్మత్పక్ష ఏవోపపన్నమ్—— అపరేపీశ్వరసృష్టత్వాత్ సత్యత్వం పూర్వపక్షీకృత్య దేశాదిభిరనభివ్యక్తతయా మిథ్యాత్వమాహుః. తత్రాపి సూత్రాస్వారస్యం పరేషామివ స్యాత్ * మాయామాత్రశబ్దో నిరాలమ్బనజ్ఞానవాచీత్యప్యయుక్తం, శ్రుతిస్థరథాదిశబ్దానాం రథాదిజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్, దుఃఖప్రతిభాసాత్ స్వాప్నసృష్టిర్జీవస్యేతి చాసంగతం, జాగ్రద్దృష్టపృథివ్యాద్యర్థానాం చ దుఃఖహేతుత్వదర్శనేన జీవసృష్టత్వప్రసంగాత్. ఈశ్వరసృష్టత్వశ్రుతిస్వారస్యం తు స్వాప్నార్థేష్వపి తుల్యమ్——

౭ ॥ సూ. ॥తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ॥ ఇదానీం సుషుప్తిస్థానం పరీక్ష్యతే. ఇదమామ్నాయతే * అథయత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నం న విజానాతి ఆసు తదా నాడీషు సృప్తో భవతీతి, తథా * అథయదా సుషుప్తో భవతి. యదా న కస్యచన వేద హితా నామ నాడ్యో ద్వాసప్తతిసహస్రాణి హృదయాత్పురీతతమభిప్రతిష్ఠన్తే తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇతి, తథా * యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి, ఏవం నాడ్యః పురీతద్బ్రహ్మ చ సుషుప్తిస్థానత్వేన శ్రూయన్తే. కిమేషాం వికల్పః, సముచ్చయో వేతి విశయే నిరపేక్షత్వ ప్రతీతేః, యుగపదనేకస్థానవృత్త్యసమ్భవాచ్చ వికల్పః... ....

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తదభావ ఇతి) తదభావః స్వప్నాభావః- సుషుప్తిః, నాడీషు పురీతత్యాత్మని చ భవతి, ఏషాం స్థానానాం సముచ్చయ ఇత్యర్థః, కుతః (తచ్ఛ్రుతేః) త్రయాణాం స్థానత్వశ్రుతేః. నచ కార్యభేదేన సముచ్చయే సమ్భవతి పాక్షికబాధగర్భవికల్పో న్యాయ్యః. సమ్భవతి చ ప్రాసాదఖట్వాప

అన్యే తు * సృజత ఇతి స్వాతన్త్ర్యేణ జీవస్య కర్తృత్వావగమాత్, స్వస్య స్వయమేవ మాయయా మోహనాయోగాజ్జీవస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చ సత్యా సృష్టిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా స్వాతన్త్ర్యవ్యపదేశస్య భ్రాన్తిసిద్ధానువాదరూపత్వాత్, సఙ్కల్పానావిర్భావాత్, సూచకత్వాదిభిః పురుషశబ్దాచ్చ పరో మాయారూపేణ సృజతి, జీవః ప్రేక్షకః, మాయారూపేణ సృష్టిశ్చ విషయశూన్యప్రతిభాసమాత్రసృష్టిరితి వదన్తి, తత్ర * పరాభిధ్యానాదిత్యాదిసూత్రద్వయయోజనాయామస్వారస్యం పూర్వవదనుసంధేయం, శ్రుతౌ చ అనుపయోగవిరోధాభావేపి మాయాశబ్దస్య శస్త్రౌషధాదిషు ప్రయుక్తస్య నిర్విషయజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్, శ్రుతివాక్యగతరథాదిశబ్దానాం రథాదిప్రతిభాసవాచిత్వాభావాచ్చ తన్మతమనుపపన్నమ్, సూత్రక్రమశ్చ యథాభాష్యమేవ సముచితః, మిథ్యాత్వసమర్థనపరత్వేఽనుపపన్నః, అనభివ్యక్తస్వరూపత్వశబ్దస్యాపి జీవస్య తిరోహితస్వరూపతాపరత్వసిద్ధేః, తిరోధానవిషయసూత్రద్వయస్య తదాసక్తేరుపపన్నత్వాద్ద్వైతస్వాతన్త్ర్యాభిధాయినః * సూచకశ్చేతి సూత్రస్య తద్వ్యవధాయకత్వాదపి చరమభావిత్వోపపత్తేశ్చ ......

॥సన్ధ్యాధికరణం సమాప్తమ్॥

౭ ॥ సూ. ॥తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ॥ ఇదానీమిత్యాదినా సంగతిరుక్తా భవతి. నాడీపురీతద్బ్రహ్మాణి కిం జీవస్య సుషుప్తౌ వికల్పేన స్థానాని, ఉత సముచ్చయేన. కిమేషాం ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవత్కార్యభేదోఽస్తి, నేతి. * సతఆగచ్ఛామహ ఇతి బ్రహ్మణః ప్రబోధశ్రవణం బ్రహ్మణః పర్యఙ్కస్థానీయతామవగమయేత్ కిం కార్యభేదమవగమయతి, నేతి. అనవగమకత్వే తుల్యకార్యతయా యుగపదనేకస్థానవృత్త్యయోగాచ్చ వికల్పస్స్యాత్. కార్యభేదావగమకత్వే తు ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కాణామివ కార్యభేదాత్సముచ్చయస్స్యాత్. తతశ్చ పరమాత్మనస్సుషుప్తౌ జీవవిశ్రమస్థానత్వరూపగుణనియమసిద్ధిః (యుగపదనేకస్థానవృత్త్యసమ్భవాదితి) అణుత్వాదితి భావః. స్ప

(తదభావ ఇతి) * యదా సుప్తః స్వప్నం న కథంచన పశ్యతీతి శ్రుత్యనుసారాత్ * తదభావ ఇతి వ్యపదేశః. సూత్రే చశబ్దాత్ పురీతద్వివక్షితమ్. పూర్వపక్షయుక్తిర్వ్యుదాసార్థమాహ (నచేతి) (పాక్షికేతి) * వికల్పశ్చాష్టదోషదుష్ట ఇతి శాబరభాష్యమ్. ఏకైకశిరసి చత్వారో దోషా ఇతి శిరోద్వయే అష్టౌ దోషాః. దోషాశ్చ బాధరూపాః, ప్రథమం ఫలసాధనతాప్రతిపత్తిబాధః, అనుష్ఠానబాధః, అపూర్వోత్పత్తిబాధః, ఫలబాధశ్చేత్యేకైకశిరసి దోషాః. అత్ర తు యథాసమ్భవం బాధః, న చతుర్విధోపీత్యేతదభిప్రేత్య పాక్షికబాధగర్భవికల్ప ఇతి సామాన్యనిర్దేశః కృతః. కార్యభేదః కథమిత్యత్రాహ (సమ్భవతి చేతి) సుషుప్తౌ నాడ్యా హృదయాన్నిష్క్రమ్య పురీతతి శయనం * ప్రత్యవసృప్యేతి శ్రుతేః...........

ర్యజలావన్నాడ్యాదీనాం కార్యభేదః. తత్ర నాడీపురీతతౌ ప్రాసాదఖట్వాస్థానీయే, బ్రహ్మ తు పర్యఙ్కస్థానీయమ్. అతో బ్రహ్మైవ సాక్షాత్సుషుప్తిస్థానమ్ ....

౮ ॥ సూ. ——శ్రీ అతః ప్రబోధోఽస్మాత్ శ్రీ—— యతో బ్రహ్మైవ సాక్షాత్సుషుప్తిస్థానం, అతః అస్మాత్, బ్రహ్మణః ఏషాం జీవానాం ప్రబోధశ్శ్రూయమాణ ఉపపద్యతే * సత ఆగమ్య న విదుః సత ఆగచ్ఛామహ ఇత్యాదిషు.

——తదభావాధికరణం సమాప్తమ్——

౯ ॥ సూ ——స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః—— కింసుషుప్త ఏవ ప్రబోధసమయ ఉత్తిష్ఠతి ఉతాన్య ఇతి సంశయే అస్య సకలోపాధివినిర్ముక్తస్య బ్రహ్మణి సమ్పన్నస్య ముక్తాదవిలక్షణత్వేన ప్రాచీనశరీరేన్ద్రియాది సమ్బన్ధాభావాదన్యః ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (స ఏవ త్వితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి- స ఏవోత్తిష్ఠతి- కుతః (కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః) కర్మ తావత్- సుషుప్తేన పూర్వకృతం పుణ్యపాపరూపం తత్త్వజ్ఞానాత్ప్రాక్తేనైవ భోక్తవ్యం- అనుస్మృతిరపి య ఏవాహం సుప్తః- స ఏవ ప్రబుద్ధోఽస్మీతి. శబ్దోఽపి సుషుప్త ప్రబుద్ధస్స

---

౮ ॥ సూ. ——శ్రీ అతః ప్రబోధోఽస్మాత్ శ్రీ—— అతః, అస్మాదితి పదద్వయం వ్యాఖ్యేయమ్..........

నాడ్యాదీనామేకార్థత్వాత్ వ్రీహియవాదీనామివ వికల్ప ఇతి పూర్వపక్షయుక్తిం పరే వదన్తి. పరమ్పరయైకప్రయోజనత్వే సముచ్చయస్స్యాదితి నిరపేక్షత్వప్రతీతిరేవ వివక్షితేతి తైరపి వక్తవ్యం * తాసు తదా భవతి * యదా సుప్తస్స్వప్నం న కథంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి * తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇతి నాడ్యాదిసముచ్చయశ్శ్రుత్యా ప్రదర్శ్యత ఇతి సిద్ధాన్తయుక్తిరుక్తా. తత్ర నాడీనాం ప్రత్యవసర్పణమార్గత్వమాత్రం ప్రతిపన్నమితి తాసాం సుషుప్తిస్థానత్వే సముచ్చయాప్రతీతేస్తదనాదరః. నాడీపురీతతోర్జీవాధారత్వవ్యపదేశస్తదుపాధ్యాధారతయా, బ్రహ్మాధారత్వం నామ బ్రహ్మాత్మకత్వమేవేతి చాయుక్తం * సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేనేతి సూత్రితత్వాత్. వైయధికరణ్యశ్రుతీనామస్వారస్యాచ్చ. నను * య ఏష ఏతత్సుప్తోఽభూత్ య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషస్తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిం ఛేత ఇతి * పురీతతి శేత ఇతి చ శ్రుత్యోః కథమవిరోధః అత్రాకాశే, పరమాత్మనీతి పరే, తథాపి * హృదయ ఇతి వచః పురీతచ్ఛయనేన విరుద్ధమ్, అత ఆకాశశబ్దవాచ్యపురీతదాఖ్యధర్మైక్యాత్ అవిరోధ ఇతి వాచ్యం, హృదయవేష్టనమాంసం పురీతత్, తచ్చ హృదయాధారః - అతో న విరోధ ఇత్యన్యే తచ్చాయుక్తం- హృదయాన్నాడీభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శయనస్య హృది శయనస్య చ విరోధాత్——— అన్యే తు స్వప్నే సోఽన్తర్యామికః పరమాత్మాన ముపైతీతి వదన్తి తచ్చాయుక్తం అన్తర్యామిణ ఈశ్వరాద్వ్యతిరిక్తస్య పరమాత్మనోఽప్రామాణికత్వాత్ * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్త ఇతి శ్రుతివిరోధాచ్చ అన్యత్సర్వం తుల్యమ్...... ... ...

——తదభావాధికరణం సమాప్తమ్——

౯ ॥ సూ ——స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః—— సఙ్గతిః స్ఫుటా, కింసుప్తాదన్యః ప్రబోధ ఉత్తిష్ఠతి, ఉత స ఏవేతి కింసుషుప్తః సకలోపాధివినిర్మోకోఽస్తి ఉత నేతి. కిం కర్మానుస్మృతిశబ్దవిషయస్సకలోపాధి వినిర్మోకాభావమవగమయన్తి, నేతి. న గమయన్తి చేత్, సకలోపాధ్యభావాత్ బ్రహ్మణి సమ్పన్న ఇత్యన్య ఉత్తిష్ఠతి గమయన్తి చేత్, సర్వోపాధివినిర్ముక్తబ్రహ్మసమ్పత్త్యభావాత్ స ఏవోత్తిష్ఠతీతి స్యాత్ (సకలోపాధివినిర్ముక్తస్యేతి) అత్ర * న కంచన కామం కామయతే న కంచన స్వప్నం పశ్యతీతి శ్రుతిరభిప్రేతా * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి వాక్యమప్యభిప్రేత్య బ్రహ్మణి సమ్పన్నస్యేత్యుక్తమ్... ... ...

ఏవేతి దర్శయతి * త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా కీటో వా పతంగో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తీతి-విధయశ్చ మోక్షార్థాస్సుషుప్తస్య ముక్తత్వేఽనర్థకాస్స్యుః నచాసౌ సర్వోపాధివినిర్ముక్తః ఆవిర్భూతస్వరూపః * తద్యత్రైతత్సుషుప్త ఇతి సుషుప్తం ప్రకృత్య * నాహం ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతాని వినాశమేవాపీతో భవతి నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి వచనాత్- ముక్తస్య చ * పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే * స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్రమమాణః * స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి * సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇతి సర్వజ్ఞత్వాదిశ్రూయతే. అతస్సుషుప్తస్సంసరన్నేవ అయమస్తసర్వకరణో జ్ఞానభోగాద్యశక్తో విశ్రమస్థానం పరమాత్మానముపసంపద్యాశ్వస్తః పునర్భోగాయోత్తిష్ఠతి ⟵॥కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్॥⟶

౧౦॥ సూ. ⟵॥ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిః పరిశేషాత్॥⟶ ముగ్ధమధికృత్య చిన్త్యతే.

(యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తీతి) పూర్వం యే యథా భవన్తి, తే తథా భవన్తీత్యర్థః, (నచాసావితి) అత్ర * వినాశమేవాపీతో భవతీతి వాక్యే జ్ఞానసఙ్కోచో వివక్షితః, ఏతద్వచనాత్ సుషుప్తస్య సర్వోపాధివినిర్మోకాభావః కథమిత్యత్రాహ (ముక్తస్యేతి) సుషుప్తే సర్వప్రవృత్తిశూన్యత్వజ్ఞానసఙ్కోచావభిహితౌ, ముక్తస్య తు తదుభయం విపరీతమిత్యర్థః * న కంచన పాప్మానం స్పృశతీతి శ్రుతేః కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) (జ్ఞానభోగాద్యశక్త ఇతి) ఆదిశబ్దేనానుష్ఠానముక్తం * న కంచన పాప్మానం స్పృశతీత్యత్రానుష్ఠానాశక్తిర్వివక్షితా, సుఖదుఃఖానుభవాదికాలుష్యరాహిత్యం విశ్రాన్త్యర్థం పరమాత్మని సంపత్తిః, కర్మానుష్ఠానవైధుర్యం చాభిహితం, నతు సర్వోపాధివినిర్మోకపూర్వక బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యర్థః, సతి సంపత్తిర్నామ శరీరేన్ద్రియాధిష్ఠాతృత్వాది వ్యాపారాన్తరరాహిత్యేన బ్రహ్మణి స్థితిమాత్రం వివక్షితం, స చాసతి సమ్పన్నత్వాదాత్మస్వరూపస్య … … … … …

పూర్వేద్యుః ప్రక్రాన్తస్య కర్మణోఽపరిసమాప్తస్యాపరేద్యురనుష్ఠానాత్స ఏవేతి కర్మశబ్దం పరే సర్వే వ్యాచక్షతే, తదయుక్తం, అన్యేనోపక్రాన్తస్య రథనిర్మాణదేవతాప్రతిష్ఠాపనాదేరన్యైస్సమాపనదర్శనాత్ మయేదం ప్రక్రాన్తమితి ప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వకసమాపనం వివక్షితం చేత్, అస్యానుస్మృతేః కో భేదః, అర్థాన్తరప్రత్యభిజ్ఞాధారత్వం, స్వవిషయప్రత్యభిజ్ఞానం చేతి వైషమ్యమితి చేత్ న, అనుస్మృతిశబ్దేనైవోభయవిధప్రతిసన్ధానస్య వక్తుం శక్యత్వాత్, నచ గోబలీవర్దన్యాయేన సఙ్కోచః, అర్థాన్తరసమ్భవేనాన్యథాసిద్ధత్వాత్, అనన్యథాసిద్ధం హి సఙ్కోచకం, నను కర్మవిధయో విద్యావిధయశ్చ విధిశబ్దేన వక్తుం శక్యాః, అతస్తత్సఙ్కోచే తవాపి త్వదుక్తదోష ఇతి చేన్న, కర్మశబ్దస్య తత్ఫలభోగతత్త్వజ్ఞానాభ్యాం వినా కర్మక్షయే వినాశస్య నిర్హేతుకత్వప్రసఙ్గాభిప్రాయత్వాత్తస్య చ విధిశబ్దేనాభిధాతుమశక్యత్వాత్, ఏవం సతి కర్మవిధివైయర్థ్యమప్యర్థో హేతుస్స్యాత్, అతో విధిశబ్దః పారిశేష్యాద్విద్యావిధివిషయ ఇత్యయుక్తం——ఇదం నిరూపణం మరణాపేక్షితుల్యమితి అన్యే వదన్తి. తదయుక్తం- శఙ్కాహేత్వభావాత్ * యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవేత్యాదివాక్యస్య బ్రహ్మానుభవవిషయత్వాన్న తేన శఙ్కా అనుస్మృతేస్సిద్ధాన్తహేతుతయా సూత్రితత్వాద్భూమృతజాతానాం ప్రత్యభిసన్ధానాభావాచ్చ మరణవిషయత్వానుపపత్తేః … … …

⟵॥కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్*॥⟶

౧౦॥ సూ ⟵॥ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిః పరిశేషాత్॥⟶ కిం మూర్ఛా నామ జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తీనామన్యతమావస్థా, ఉతావస్థాన్తరం, కిం లక్షణతో భేదోఽధ్యవసితుం శక్యతే, నేతి, అశక్యత్వే తాసామన్యతమత్వం శక్యత్వేఽవస్థా

కిమియం మూర్ఛా సుషుప్త్యాదిష్వన్యతమావస్థా, ఉతావస్థాన్తరమితి విశయే సుషుప్త్యాదీనామన్యతమావస్థాయామేవ మూర్ఛాప్రసిద్ధ్యుపపత్తేరవస్థాన్తరకల్పనే ప్రమాణాభావాదన్యతమావస్థా........

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ముగ్ధే౽ర్ధసమ్పత్తిరితి) ముగ్ధపురుషీయా తస్యావస్థా, సా మరణాయార్ధసమ్పత్తిః కుతః (పరిశేషాత్) న తావత్స్వప్నజాగరౌ, జ్ఞానాభావాత్. నిమిత్తవైరూప్యాదాకారవైరూప్యాచ్చ న సుషుప్తిమరణే, నిమిత్తం హి మూర్ఛాయా అభిఘాతాదిః. పారిశేష్యాన్మరణాయార్ధసమ్పత్తిర్మూర్ఛా మరణం హి సర్వప్రాణదేహసమ్బన్ధోపరతిః, సూక్ష్మప్రాణదేహసమ్బన్ధావస్థితిర్మూర్ఛా........

—శ్రీ ముగ్ధాధికగణం సమాప్తమ్ శ్రీ—

౧౧ ॥ సూ. — శ్రీ న స్థానతో౽పి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి. శ్రీ — దోషదర్శనాద్వైరాగ్యోదయాయ జీవస్యావస్థావిశేషా నిరూపితాః, ఇదానీం బ్రహ్మప్రాప్తితృష్ణాజననాయ ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వకల్యాణగుణాత్మకత్వప్రతిపాదనాయారభ్యతే. తత్ర జాగరస్వప్నసుషుప్తిముగ్ధ్యుత్క్రాన్తిషు స్థానేషు తత్తత్స్థానప్రయుక్తా జీవస్య యే దోషాః, నైతదన్తర్యామిణః పరస్య బ్రహ్మణో౽పి

న్తరత్వం (సుషుప్త్యాదీనామితి) ఆదిశబ్దేన జాగరస్వప్నమరణావస్థా గృహ్యన్తే, ప్రసిద్ధ్యుపపత్తేః మూర్ఛాశబ్దప్రయోగోపపత్తేరిత్యర్థః ఉపపత్తిశ్చ జ్ఞానలోపస్యావిశేషాత్ ... ...

నిమిత్తవైరూప్యం వివృణోతి (నిమిత్తం హీతి) ఆదిశబ్దేనాత్యన్తానిష్టశ్రవణాద్యభిప్రేతం తర్హి మరణాన్తర్గతేతి శఙ్కాయామాకారవైరూప్యం వివృణోతి (మరణం హీతి) నిమిత్తవైరూప్యాత్ సుషుప్తివ్యావృత్తిః ఆకారవైరూప్యాన్మరణవ్యావృత్తిః, న సుషుప్తిమరణే ఇత్యుక్తేరాసన్నతయా సుషుప్తిమరణయోర్బుద్ధిస్థత్వాత్ పారిశేష్యముక్తవాన్. పశ్చాన్మరణాన్తర్భావశఙ్కాయామాకారవైరూప్యం విస్తృతం సుషుప్తౌ ప్రాణో భూయిష్ఠముపలభ్యతే - మూర్ఛాయామల్పః కించిదుపలభ్యతే, మృతో న కించిదపి బాహ్యవాయునా భూయిష్ఠమాప్యాయితస్సుషుప్తౌ మూర్ఛాయాం కించిదాప్యాయితః- అనాప్యాయితస్య ప్రాణస్యోపలమ్భాసమ్భవాత్ ... ...

అన్యే తు మూర్ఛితః కిం మరణాయోపగమాత్మానమభిసమ్పన్నః, ఉత స్వాప్నే తస్మిన్ లీనః ఉత ప్రకారాన్తరగత ఇతి విచారమాచక్షతే, జాగ్రదాదిష్వన్యతమే త్వేకవిచారాన్తర్భావాత్-పృథక్కరణఫలాభావాద్ద్వేధా విచార ఉచితః విచారస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వం చ విఫలం- పారిశేష్యహేతోః పరమాత్మపర్యన్తత్వే అతత్పర్యన్తత్వే చావిశేషాత్ ......

—ముగ్ధాధికరణం సమాప్తమ్—

౧౧॥ సూ — న స్థానతో౽పి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి — సఙ్గతిమాహ (దోషేతి) ప్రథమపాదప్రతిపాద్యం జీవస్య సదోషత్వం ద్వితీయపాదప్రతిపాద్యం హి పరమాత్మనో నిర్దోషకల్యాణగుణాకరత్వే తత్కథం స్వప్నాద్యవస్థాస్మిన్ పాదే నిరూప్యత ఇతి చేత్ ఉచ్యతే-స్వప్నసుషుప్తినిరూపణేన పరమాత్మనః స్వాప్నవిచిత్రార్థస్రష్టృత్వం సుషుప్తిస్థానత్వం, చాకారద్వయం ప్రతిపాదితం భవతీతి పరమాత్మగుణసిద్ధేరస్మిన్ పాదే తన్నిరూపణం, మూర్ఛాదినిరూపణం తు పూర్వపాదే నిరవకాశత్వాత్ సుషుప్తినిరూపణసాపేక్షత్వాచ్చాత్ర కృతం (ఆరభ్యత ఇతి) సూత్రకార ఇతి శేషః (ముగ్ధ్యుత్క్రాన్తిషు స్థానేషు) అవస్థాస్విత్యర్థః సుషుప్త్యాదిస్థానేషు స్థితస్య జీవశరీరకస్య పరస్య జీవగతా అపురుషార్థాః కిం ప్రసజ్యన్తే నేతి చిన్త్యతే దేహాదిసమ్బన్ధస్యాపురుషార్థహేతుత్వం కిం తద్వస్తుస్వభావప్రయుక్తం, ఉత కర్మవిశేషకృతమితి, కిం పరమాత్మవిషయోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్మనిబన్ధనతామవగమయితుం ప్రభవతి-నేతి. పరస్యోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిః కిమన్యథాసిద్ధా, నేతి. పరస్యోభయలిఙ్గత్వం

తత్రతత్రావస్థితస్యసన్తి, నేతివిచార్యతే, కింయుక్తమ్, సన్తీతి, కుతః, తత్తదవస్థశరీరేఽవస్థానాత్. నను * సమ్భోగప్రాప్తిరితిచేన్నవైశేష్యాత్ * ఇత్యదసాభావ్యంచేత్యాదిషు పరస్యాకర్మవశ్యత్వేన దోషాభావఉక్తః, తత్కథమకర్మవశ్యస్య పరస్యబ్రహ్మణస్తత్తత్స్థానసమ్బన్ధాద్దోషఉచ్యతే. ఇత్థముచ్యతే, కర్మాణ్యపి దేహసమ్బన్ధమాపాదయన్త్యపురుషార్థజననానిభవన్తీతి * దేహయోగాద్వేత్యత్రోక్తమ్. తచ్చ దేహసమ్బన్ధస్యాపురుషార్థత్వేనభవతి, ఇతరథా కర్మాణ్యేవదుఃఖంజనయిష్యన్తి, కిం దేహసమ్బన్ధేన. అతోఽకర్మవశ్యత్వేసత్యపి నానావిధాశుచిదేహసమ్బన్ధోఽపురుషార్థఏవ, అతస్తన్నియమనార్థం స్వేచ్ఛయా తత్ప్రవేశేప్యపురుషార్థసమ్బన్ధోఽవర్జనీయః, పూయశోణితాదిమజ్జనంహి

పవదవస్థాభేదేనవా ఆత్మైకత్వేనవానిరోద్ధుంశక్యం-నేతి. తత్రావస్థాభేదేన నిర్వాహణార్థంచిన్త్యతే, పరస్యోభయలిఙ్గత్వం కింతిరోధానార్హం-నేతి. సామయూపవ్యాకరణశ్రుత్యవగతం బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం కిం పరస్య కర్మవశ్యతామవగమయతి-నేతి. ఆత్మైకత్వేన నిర్వాహార్థమిత్థం త్రిధాచిన్త్యతే, జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః పరస్య కిమధ్యాసమూలావిద్యాదిదోషసమ్బన్ధమవగమయతి-నేతి, * అథాతఆదేశో నేతి నేతీతినిషేధః కిం ప్రకృతసర్వాకారవిషయః, ఉతసఙ్కుచితఇతిచ. జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశః కింపరస్య సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాది గుణాశ్రయత్వం ప్రతిక్షిపతి-నేతీతిచ. యదాబ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం పరస్య కర్మవశ్యతామవగమయతి; తదా పరస్యోభయలిఙ్గత్వం తిరోధానార్హమవస్థాభేదేన నిర్వాహ్యంస్యాత్. యదా జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః పరస్యావిద్యాదిదోషసంసర్గజ్ఞాపకః యదాచ నేతి నేతీతినిషేధః ప్రకృతసర్వాకారవిషయః, యదాచజ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశస్సార్వజ్ఞ్యాదిప్రతిక్షేపకః, తదోభయలిఙ్గత్వమాత్మైకత్వేన నిరోద్ధుంశక్యంస్యాత్, ఏవముభయథానిర్వాహసంభవాత్ ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరన్యథాసిద్ధైత్యపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాంప్యదస్య కర్మకృతత్వంవ్యవస్థాపయితుం సానప్రభవతీత్యకర్మవశ్యత్వేపి పరస్య దేహాదిసమ్బన్ధాదపురుషార్థాన్వయస్స్యాత్. యదాతు బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం నపరస్యకర్మవశ్యత్వమవగమయతి- తదా తస్యోభయలిఙ్గత్వం తిరోధానానర్హతయాఽవస్థాభేదేననిరోద్ధుమశక్యంస్యాత్. యదా జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః పరస్యావిద్యాదోషసంసర్గంనజ్ఞాపయతి, యదాచ * నేతి నేతీతినిషేధః సంకుచితవిషయః; యదాచజ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశోజ్ఞాతృత్వాదిగుణాశ్రయత్వంనప్రతిక్షిపతి, తదాఽఽత్మైకత్వేన నిరోద్ధుమశక్యంస్యాత్, అతఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతేరుభయథాప్యన్యథాసిద్ధత్వాభావాత్ అపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాంప్యదస్య కర్మవిశేషప్రయుక్తత్వం నావ్యవస్థాపయితుం ప్రభవతీత్యకర్మవశ్యస్యపరమాత్మనో దేహాదిష్వవస్థితస్యాపి నాపురుషార్థాదిదోషాన్వయప్రసంగఇతి (తత్తదవస్థశరీరఇతి) తచ్ఛబ్దోజాగరాదిపరః. జాగరాదిహేతుభూతశరీరస్యావస్థా. పౌనరుక్త్యంశఙ్కతే (నన్వితి) పరిహరతి (ఇత్థమితి) కర్మణాందుఃఖావహత్వం దేహాద్వారకమస్తు, తతఃకిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ద్వారభూతస్య సాక్షాదపురుషార్థహేతుత్వంభవతి, యథారాజకోపస్య వధాదిహేతుత్వేపి తస్య ఖడ్గప్రహారాదిద్వారకత్వాత్ ద్వారభూతఖడ్గప్రహారస్య వధంప్రతిసాక్షాద్ధేతుత్వం, తథేహాపీతి. ఇమమర్థమభిప్రేత్యాహ (అపురుషార్థత్వేనభవతీతి) తదుపపాదయతి (ఇతరథేతి) తస్మాద్ద్వారభూతదేహసంబన్ధోఽపురుషార్థఇత్యాహ (అతఇతి) కర్మవశ్యత్వాభావేపి స్వేచ్ఛయా ప్రవేశేప్యపురుషార్థసమ్బన్ధో వస్తుస్వభావాయత్తత్వాదవర్జనీయః, యథాఽనన్యాధీనస్య స్వయమేవాసినా స్వచ్ఛన్దతోపి శిరచ్ఛేదోఽపురుషార్థఏవ, తద్వదిత్యాహ (అతస్తదితి) దృష్టాన్తమాహ (పూయేతి) అకర్మవశ్యత్వేపి వస్తుస్వభావాయత్తాపురుషార్థసమ్బన్ధస్సంభవతీతి పూర్వపక్షోత్థానమిత్యర్థః

స్వేచ్ఛాకారితమప్యపురుషార్థ ఏవ, అతో యద్యపి జగదేకకారణం సర్వజ్ఞత్వాది కల్యాణగుణాకరం చ బ్రహ్మ, తథాపి * యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ * య ఆత్మని తిష్ఠన్ * యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్ * యో రేతసి తిష్ఠన్నిత్యాదివచనాత్, తత్ర తత్రావస్థితస్య తత్తత్సమ్బన్ధరూపాపురుషార్థాస్సన్తీతి.................

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (న స్థానతోఽపి పరస్యేతి) న పృథివ్యాత్మాదిస్థానతోఽపి పరస్య, బ్రహ్మణః అపురుషార్థగన్ధస్సమ్భవతి, కుతః (ఉభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి) యతః సర్వత్ర, శ్రుతిస్మృతిషు పరం బ్రహ్మోభయలిఙ్గం, ఉభయలక్షణమభిధీయతే. నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వలక్షణోపేతమిత్యర్థః. * అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః * సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ స్వశక్తిలేశాద్ధృతభూతవర్గః * తేజోబలైశ్వర్యమహావబోధసువీర్యశక్త్యాదిగుణైకరాశిః । పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే * సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదమిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః ఉభయలక్షణం హి బ్రహ్మావగతమ్ ....

౧౨ ॥ సూ. ——॥ భేదాదితి చేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ॥—— యథా జీవస్య ప్రజాపతివాక్యావగతాపహతపాప్మత్వాద్యుభయలిఙ్గస్యాపి దేవాదిదేహయోగరూపావస్థాభేదాదపురుషార్థయోగః, తథాఽన్తర్యామిణః పరస్యాపి స్వతోఽపహతపాప్మత్వాద్యుభయలిఙ్గస్య తత్తద్దేవాదిశరీరయోగరూపావస్థాభేదాదపురుషార్థయోగోఽవర్జనీయ ఇతి చేత్. తన్న (ప్రత్యేకమతద్వచనాత్) * యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ * య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిషు ప్రతిపర్యాయమ్ * స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యన్తర్యామిణోఽమృతత్వవచనేన తత్ర తత్ర స్వేచ్ఛయా నియమనం కుర్వతస్తత్తత్సమ్బన్ధప్రయుక్తాపురుషార్థప్రతిషేధాత్. జీవస్య తు తత్స్వరూపం తిరోహితమితి * పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితమిత్యత్రోక్తమ్. నను స్వేచ్ఛయా కుర్వతోఽపి తత్తద్వస్తుస్వభావాయత్తా పురుషార్థసమ్బన్ధోఽవర్జనీయ ఇత్యుక్తమ్. నైతద్యుక్తం, న హ్యచిద్వస్త్వపి స్వభావతోఽపురుషార్థస్వరూపం. కర్మవశ్యానాం తు కర్మస్వభావానుగుణ్యేన పరమపురుషసఙ్కల్పాదేకమేవ వస్తు కాలభేదేన పురుషభేదేన చ సుఖాయ దుఃఖాయ

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి)(నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వలక్షణోపేతమిత్యర్థ ఇతి) నిర్దోషత్వశ్రుతివత్ కల్యాణగుణాకరత్వశ్రుతిరపి దోషశఙ్కానిరాసోపయోగినీ, కల్యాణగుణానాం దోషప్రతిపక్షరూపత్వాదితి భావః.

౧౨ ॥ సూ. ——॥ భేదాదితి చేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ॥—— ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతిః జీవస్యాప్యస్తి, తత్రావస్థాభేదేన హి తన్నిర్వాహః, తద్వత్పరమాత్మనోఽపీత్యర్థః. పరిహరతి (తన్నేతి) (ప్రతిపర్యాయమితి) అమృతశబ్దస్య సకృదుక్తిశ్చేత్, నిత్యత్వపరత్వం స్యాత్, అసకృదావృత్తత్వాత్ ప్రతిపర్యాయముక్తతత్తద్వస్తుగతదోషవిశేషసమ్బన్ధరాహిత్యమేవామృతశబ్దేనాభిప్రేతమిత్యర్థః. జీవస్యోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిసద్భావేఽపి కథం తస్యాపురుషార్థసమ్బన్ధ ఇత్యత్రాహ (జీవస్యేతి) తిరోధానాదేః శ్రుతిసిద్ధత్వాజ్జీవవిషయోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిస్సంకోచితా. పరమాత్మనస్స్వాధీనతిరోధానాదిశ్రుత్యభావాత్తద్విషయోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరసంకుచితవృత్తిరిత్యర్థః, నన్విత్యాద్యుక్త్యాదినా చోదితే పరిహరతి (నైతదితి) వస్తుస్వభావాయత్తత్వే సతి హ్యపురుషార్థత్వప్రసంగః, తదేవ నాస్తీత్యాహ (నహీతి) న కేవలం క్షేత్రజ్ఞస్యైవాపురుషార్థసమ్బన్ధహేతుపాధికః, అచేతనస్యాప్యపురుషార్థత్వం న స్వభావప్రయుక్తమిత్యపిశబ్దస్యభావః. అగ్న్యాదీనాం హేమన్తాదికాలాపేక్షయా సుఖదుఃఖహేతుత్వం దృష్టం, పురుషభేదేన ఏకమేవ వస్తు స్వకీయత్వపరకీయత్వబుద్ధ్యా

చ భవతి. వస్తుస్వరూపప్రయుక్తేతు తాదాత్మ్యే సర్వం సర్వదా సర్వస్య సుఖాయైవ దుఃఖాయైవ వా స్యాత్, నచైవం దృశ్యతే. తథాచోక్తం * నరకస్వర్గసంజ్ఞే వై పాపపుణ్యే ద్విజోత్తమ । వస్త్వేకమేవ దుఃఖాయ సుఖాయేర్ష్యాగమాయ చ ॥ కోపాయ చ యతస్తస్మాద్వస్తు వస్త్వాత్మకం కుతః । తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునర్దుఃఖాయ జాయతే ।తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే । తస్మాద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి నచ కించిత్సుఖాత్మకమితి. అతో జీవస్య కర్మవశ్యత్వాత్ తత్తత్కర్మానుగుణ్యేన తత్తద్వస్తుసమ్బన్ధ ఏవాపురుషార్థస్స్యాత్ పరస్య తు బ్రహ్మణః స్వాధీనస్య స ఏవ సమ్బన్ధస్తత్తద్విచిత్రనియమనరూపలీలారసాయైవ స్యాత్

౧౩ ॥ సూ. —॥ అపి చైవమేకే ॥— అపిచ- ఏకే శాఖినః ఏకస్మిన్నేవ దేహసంయోగే జీవస్యాపురుషార్థం పరస్యతు తదభావం నియమనరూపైశ్వర్యాయత్తదీప్తియోగం చ స్వశబ్దేనాధీయతే, * ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే । తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి...........................

అథ స్యాత్ * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మాత్మకజీవానుప్రవేశపూర్వకం నామరూపవ్యాకరణమితి బ్రహ్మణోఽపి తదాత్మభూతస్య దేవమనుష్యాదిరూపత్వం తన్నామభాక్త్వం చాస్తి, తతశ్చ * బ్రాహ్మణో యజేతేత్యాదివిధినిషేధశాస్త్రగోచరత్వేన కర్మవశ్యత్వమవర్జనీయమితి. తత్రాహ ....

౧౪ ॥ సూ. —॥ అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్ ॥— దేవాదిశరీరానుప్రవేశేఽపి తేన తేన రూపేణ యుక్తమప్యరూపవదేవ తత్, బ్రహ్మ రూపరహితతుల్యమేవ, జీవవచ్ఛరీరిత్వనిబన్ధనం కర్మవశ్యత్వమస్య నవిద్యత ఇత్యర్థః. కుతః. నిర్వాహకత్వేన ప్రధానత్వాత్. * ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మేతి సర్వానుప్రవేశేఽపి నామరూపకార్యాస్పర్శేన నామరూ

సుఖదుఃఖకరం దృష్టం, యథా ధాన్యాదిషు, తద్వదిత్యర్థః. వస్తుస్వభావాయత్తత్వే దూషణమాహ (వస్తుస్వరూపేతి) తాదాత్మ్యే, సుఖదుఃఖాదిహేతుత్వ ఇత్యర్థః. నహ్యేకస్య విరుద్ధస్వభావద్వయాన్వయ ఉపపన్న ఇతి భావః, న కేవలం సుఖాదిహేతుతాయాః కర్మకృతత్వముపపత్త్యా కల్ప్యం, కణ్ఠోక్తమపీత్యాహ (తథాచోక్తమితి) పురుషభేదే నైకస్యవస్తునస్సుఖాదిహేతుత్వమాహ (నరకస్వర్గేతి(నరకస్వర్గసంజ్ఞత్వం ప్రాప్త్యప్రాప్తివివేకేన పాపపుణ్యకృతమిత్యర్థః. ఏకస్యైవ వస్తున ఏకపురుషం ప్రతి కాలభేదేన సుఖాదిహేతుత్వమాహ (తదేవ ప్రీతయ ఇతి) తస్మాత్పరతన్త్రస్య జీవస్య కర్మానుగుణభగవత్సఙ్కల్పాయత్తోఽపురుషార్థసమ్బన్ధ ఇత్యాహ (అత ఇతి) స్వతన్త్రస్య స్వయం స్వాపురుషార్థాపాదనాయోగాత్ ఈశ్వరస్యేదం లీలోపకరణతయా పురుషార్థభూతమిత్యాహ (పరస్య త్వితి) ....

౧౩ ॥ సూ. —॥ అపి చైవమేకే ॥— పూర్వసూత్రే అనిగదవ్యాఖ్యానాః శ్రుతిరుదాహృతా, అత్ర స్పష్టార్థశ్రుతిరుదాహ్రియత ఇత్యభిప్రాయేణ స్వశబ్దేనేత్యుక్తం * ద్వా సుపర్ణా ఇత్యత్ర పర్ణశబ్దేన ప్రాకృతవిగ్రహో జ్ఞానం వాఽభిధీయతే..

అనన్తరసూత్రమవతారయతి(అథ స్యాదితి)అపురుషార్థసమ్బన్ధః కర్మాధీనోఽస్తు, కర్మవశ్యత్వం పరమాత్మనోఽపి సంభవతీత్యర్థః

౧౪ ॥ సూ. —॥ అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్ ॥— కేనాకారేణారూపతుల్యత్వమిత్యత్రాహ, (జీవవదితి) వక్ష్యమాణశ్రుత్యభిప్రాయేణాహ (నిర్వాహకత్వేన ప్రధానత్వాదితి)* తే యదన్తరేత్యస్యార్థమాహ (నామరూపేతి) కార్యవిశేషబుభుత్సయా చోదయతి (నన్వితి) శరీరిత్వేనానుప్రవేశో హి తన్నియమనాదికార్యార్థ ఏవ,

పయోర్నిర్దోషత్వమేవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాదయతి. నను తచ్ఛరీరకత్వేన తదన్తర్యామిత్వే కథమరూపవదితిరూపసమ్బన్ధరహితతుల్యత్వముచ్యతే. ఇత్థం, యథాజీవస్య తత్తజ్జన్యసుఖదుఃఖభాక్త్వేన తత్ర దూరసమ్బన్ధః తథా తదభావాత్పరస్యారూపవత్త్వమ్. విధినిషేధశాస్త్రాణ్యపికర్మవశ్యమేవాధికుర్వన్తి, తస్మాదరూపతుల్యమేవపరంబ్రహ్మ. తతశ్చాన్తర్యామిరూపేణావస్థితమపి బ్రహ్మనిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వరూపోభయలిఙ్గమేవ ..... : ....

ననుచ * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యాదిభిర్నిర్విశేషప్రకాశైకస్వరూపంబ్రహ్మావగమ్యతే,అన్యత్తు సర్వజ్ఞత్వసత్యసఙ్కల్పత్వజగత్కారణత్వసర్వాన్తరాత్మత్వసత్యకామత్వాదికం * నేతినేతీత్యాదిభిఃప్రతిషిధ్యమానత్వేన మిథ్యాభూతమిత్యవగన్తవ్యం, తత్కథం కల్యాణగుణాకరత్వనిరస్తనిఖిలదోషత్వరూపోభయలిఙ్గత్వంబ్రహ్మణ ఇతి. అతఆహ................

౧౫ ॥ సూ. —॥ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్॥— యథా *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యాదివాక్యావైయర్థ్యాత్ప్రకాశస్వరూపత్వం, బ్రహ్మణోఽభ్యుపగమ్యతే, తథా సత్యసఙ్కల్పత్వసర్వజ్ఞత్వజగత్కారణత్వసర్వాత్మకత్వనిరస్తనిఖిలావిద్యాదిదోషత్వాద్యభిధాయివాక్యావైయర్థ్యాదుభయలిఙ్గమేవబ్రహ్మ ... ...

౧౬ ॥ సూ. —॥ఆహచతన్మాత్రమ్॥— కించ * సత్యంజ్ఞానమనన్తమిత్యాదివాక్యంబ్రహ్మణః ప్రకాశస్వరూపతామాత్రం ప్రతిపాదయతి, నాన్యత్సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం వాక్యాన్తరావగతం నిషేధతి * నేతినేతీతిచ నిషేధస్యవిషయోఽనన్తరమేవవక్ష్యతే. ... ...

తత్కథం కార్యాస్పర్శ ఇత్యర్థః. యద్వా, తత్తద్బుద్ధిశబ్దపర్యవసానంహి తత్తదనుప్రవేశకార్యం, బుద్ధిశబ్దవిషయత్వేన కర్మవశ్యత్వంచావశ్యంభావి, తత్కథం కార్యాస్పర్శ ఇత్యర్థః. పరిహరతి (ఇత్థమితి) సుఖదుఃఖాదికార్యవిశేషస్యాస్పర్శ ఉచ్యతే, నతు నియమనాదేరిత్యర్థః. తర్హి * బ్రాహ్మణోయజేతేత్యేవమాదీనాంకోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (విధినిషేధేతి)యథా శుక్లశబ్దస్య గుణిపర్యన్తాభిధానస్వారస్యేపి పటస్య శుక్ల ఇతివాక్యేఽర్థానుపపత్త్యా శుక్లశబ్దో ధర్మమాత్రపరః, తథా * బ్రాహ్మణోయజేతేత్యాదిష్వప్యర్థానుపపత్త్యా జీవమాత్రపర్యన్తత్వమాశ్రీయత ఇత్యర్థః. తథాచ * యస్యపృథివీశరీరమిత్యాదిషుదృష్టమితిభావః. యద్వా, బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వేపి బ్రాహ్మణశ్శుక్ల ఇతివద్విశేషణానాం తజ్జీవమాత్రే కర్మవశ్యత్వాన్వయాత్ బ్రహ్మణస్సద్వారకం కర్మవశ్యత్వమితి (అధికుర్వన్తి) అధికారః తాదర్థ్యబోధనం తస్మాదితిసూత్రార్థముపసంహరతి. పరమప్రకృతార్థేనాన్వయమాహ (తతశ్చేతి) ....

అనన్తరసూత్రంచోద్యేనావతారయతి (ననుచేతి) * సత్యంజ్ఞానమిత్యాద్యగుణనిషేధః, జ్ఞానమాత్రస్య సఙ్కల్పాద్యాశ్రయత్వాయోగాత్. జ్ఞాతురేవహి తదాశ్రయత్వమ్. శ్రౌతనిషేధమాహ (నేతినేతీతి)

౧౫ ॥ సూ. —॥ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్॥— జ్ఞానస్య సర్వజ్ఞత్వాద్యయోగః కింవ్యాప్త్యాఽభిధీయతే, తర్హి జ్ఞానంకస్యచిత్ గుణభూతందృష్టమితి బ్రహ్మాపి కస్యచిద్గుణభూతంస్యాత్. ప్రాధాన్యేన శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్ నగుణభూతమితిచేత్, తర్హి శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాదేవ సర్వజ్ఞత్వాదయోపిస్వీక్రియన్తాం. వ్యాప్తివిరోధోపి నాస్తి, గుణభూతజ్ఞానస్యైవ జ్ఞానాద్యనాశ్రయత్వదర్శనాత్. అతస్సర్వముపపన్నమితిభావః ....

౧౬॥సూ.—ఆహచతన్మాత్రమ్—మాత్రశబ్దవివక్షితమాహ(నాన్యదితి) ఇతరనిషేధవ్యవచ్ఛేదపరో మాత్రశబ్ద ఇత్యర్థః ఏవంసూత్రద్వయేనార్థనిషేధఃపరిహృతఃఅథశ్రౌతనిషేధమపిపరిహరన్నార్థనిషేధపరిహారోపయోగిప్రమాణముపన్యస్యతి

౧౪ ॥ సూ. —— ॥ దర్శయతి చాథో అపి స్మర్యతే ॥ —— దర్శయతి చ వేదాన్తగణః కల్యాణగుణాకరత్వం నిరస్తనిఖిలదోషత్వం చ * తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దైవతానాం పరమం చ దైవతమ్ । స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః ॥ న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే । పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః * భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః * స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః * యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ । ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చనేతి ॥ * నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమిత్యాది. స్మర్యతే చ * యో మామజమనాదిం చ వేత్తి లోకమహేశ్వరమ్ * విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగత్ * మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరమ్ । హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్విపరివర్తతే * ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః । యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః * సర్వజ్ఞస్సర్వకృత్సర్వశక్తిర్జ్ఞానబలర్ద్ధిమాన్ । అన్యూనశ్చాప్యవృద్ధిశ్చ స్వాధీనో నాదిమాన్వశీ ॥ క్లమతన్ద్రీభయక్రోధకామాదిభిరసంయుతః । నిరవద్యః పరః ప్రాప్తేర్నిరధిష్ఠోఽక్షరః క్రమః ఇత్యాది. అతస్సర్వత్రావస్థితస్యాపి బ్రహ్మణ ఉభయలిఙ్గత్వాత్ తత్తత్స్థానప్రయుక్తా దోషా న పరం బ్రహ్మ స్పృశన్తి ... ...

౧౫ ॥ సూ. —— అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్ —— యతో నానావిధేషు స్థానేషు స్థితస్యాపి పరస్య బ్రహ్మణో న తత్ప్రయుక్తదోషభాక్త్వం, అత ఏవ జలదర్పణాదిప్రతిబిమ్బితసూర్యాదివత్పరమాత్మా తత్ర తత్రావస్థితోఽపి నిర్దోష ఇతి శాస్త్రేషూపమా క్రియతే * ఆకాశమేకం హి యథా ఘటాదిషు పృథగ్భవేత్ । తథాత్మైకో హ్యనేకస్థో జలాధారేష్వివాంశుమాన్ । ఏక ఏవ హి భూతాత్మా భూతే భూతే వ్యవస్థితః । ఏకధా బహుధా చైవ దృశ్యతే జలచన్ద్రవదిత్యాదిషు అత్ర చోదయతి.

౧౬ ॥ సూ. —— ॥ అమ్బువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వమ్ ॥ —— తుశబ్దశ్చోద్యం ద్యోతయతి. అమ్బువదితి, సప్తమ్యన్తాద్వతిః. అమ్బుదర్పణాదిషు యథా సూర్యముఖాదయో గృహ్యన్తే, న తథా పృథివ్యాదిషు స్థానేషు పరమాత్మా గృహ్యతే. అమ్బ్వాదిషు హి సూర్యాదయో భ్రాన్త్యా తత్రస్థా ఇవ గృహ్యన్తే, న పరమార్థతస్తత్రస్థాః. ఇహ తు * యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ * యోఽప్సు తిష్ఠన్ * య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యేవమాదినా పరమార్థత ఏవ పరమాత్మా పృథివ్యాదిషు స్థితో గృహ్యతే. అతస్సూర్యాదేరమ్బుదర్పణాదిప్రయుక్తదోషానుపఙ్గస్తత్ర తత్ర స్థిత్యభావాదేవ, అతో న తథాత్వం, దార్ష్టాన్తికస్య న దృష్టాన్తతుల్యత్వమిత్యర్థః ... ...

---

౧౪ ॥ సూ. —— ॥ దర్శయతి చాథో అపి స్మర్యతే ॥ —— వేదాన్తగణ ఇతి పదేనాథశబ్దార్థ ఉక్తః. అథోశబ్దః కార్త్స్న్యపర ఇత్యర్థః * నిష్కలం నిష్క్రియం నిరవద్యమిత్యాద్యుపాదానేన శ్రౌతనిషేధః పరిహృతః, గుణవిశేషవిధానే సతి సామాన్యనిషేధస్య విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్, గుణవిశేషనిషేధే సతి సామాన్యనిషేధస్య తత్పర్యవసాయిత్వాచ్చ,

౧౫ ॥ సూ. —— అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్ —— * తథాత్మైక ఇత్యత్రైకశబ్దస్యైకస్వభావ ఇత్యర్థః

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అత్ర చోదయతీతి)

౧౬ ॥ సూ. —— అమ్బువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వమ్ —— పృథివ్యాదిషు పరమార్థతః స్థిత్యభ్యుపగమే దార్ష్టాన్తికస్య పరమాత్మనో దృష్టాన్తతుల్యత్వాభావాత్ తుల్యత్వసిద్ధ్యర్థం పృథివ్యాదిషు స్థితేరపరమార్థత్వమభ్యుపేత్యమితి తాత్పర్యం

పరిహరతి.

౨౦ ॥ సూ. ⟵ వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవందర్శనాచ్చ ⟶ పృథివ్యాదిస్థానాన్తర్భావాత్స్థానినః పరస్య బ్రహ్మణః స్వరూపతో గుణతశ్చ పృథివ్యాదిస్థానగతవృద్ధిహ్రాసాదిదోషభాక్త్వమాత్రం సూర్యాదిదృష్టాన్తేన నివర్త్యతే. కథమిదమవగమ్యతే (ఉభయసామఞ్జస్యాదేవం) ఉభయదృష్టాన్తసామఞ్జస్యాదేవమితి నిశ్చీయతే * ఆకాశమేకం హి యథా ఘటాదిషు పృథగ్భవేత్ * జలాధారేష్వివాంశుమానితి దోషవత్సు నైకేషు వస్తుషు వస్తుతోఽవస్థితస్యాకాశస్య వస్తుతోఽనవస్థితస్యాంశుమతశ్చోభయస్య దృష్టాన్తస్యోపాదానం హి పరమాత్మనః పృథివ్యాదిగతదోషభాక్త్వనివర్తనమాత్రప్రతిపాద్యే సమఞ్జసం భవతి. ఘటకరకాదిషు యథా వృద్ధిహ్రాసభాక్షు పృథక్పృథక్సంయుజ్యమానమప్యాకాశం వృద్ధిహ్రాసాదిదోషైర్న స్పృశ్యతే, యథా చ జలాధారేషు విషమేషు దృశ్యమానోఽంశుమాంస్తద్గతవృద్ధిహ్రాసాదిభిర్న స్పృశ్యతే, తథాఽయం పరమాత్మా పృథివ్యాదిషు నానాకారేష్వచేతనేషు చేతనేషు చ స్థితస్తత్తద్గతవృద్ధిహ్రాసాదిదోషైరసంస్పృష్టస్సర్వత్ర వర్తమానోఽప్యేక ఏవాసంస్పృష్టదోషగన్ధః కల్యాణగుణాకర ఏవ. ఏతదుక్తం భవతి, యథా జలాదిషు వస్తుతోఽనవస్థితస్యాంశుమతో హేత్వభావాజ్జలాదిదోషానభిష్వఙ్గః, తథా పృథివ్యాదిష్వవస్థితస్యాపి పరమాత్మనో దోషప్రత్యనీకాకారతయా దోషహేత్వభావాన్న దోషసమ్బన్ధ ఇతి (దర్శనాచ్చ) దృశ్యతే చైవం సర్వాత్మనా సాధర్మ్యాభావేఽపి వివక్షితాంశసాధర్మ్యాద్దృష్టాన్తోపాదానం సింహ ఇవ మాణవక ఇత్యాదౌ. అతస్స్వభావతో నిరస్తనిఖిలాజ్ఞానాదిదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాకరస్య పృథివ్యాదిస్థానతోఽపి న దోషసమ్భవః.................

అథ స్యాత్ * ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చామూర్తమేవ చేతి ప్రకృత్య సమస్తం స్థూలసూక్ష్మరూపం ప్రపఞ్చం బ్రహ్మణో రూపత్వేన పరామృశ్య * తస్య హ వా ఏతస్య పురుషస్య రూపం యథా మహారజనం వాస ఇత్యాదినా ఆకారవిశేషం చాభిధాయ * అథాత ఆదేశో నేతి నేతి న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి సర్వం ప్రకృతం బ్రహ్మణః ప్రకారమితిశబ్దేన పరామృశ్య తత్సర్వం ప్రతిషిధ్య సర్వవిశేషాధిష్ఠానం సన్మాత్రమేవ బ్రహ్మ, విశేషాస్త్వేవంవిధం స్వస్వరూప

సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (పరిహరతీతి)

౨౦ ॥ సూ. ⟵ శ్రీవృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవం దర్శనాచ్చ శ్రీ ⟶ సర్వత్ర స్థితేరపరమార్థత్వే సత్యాకాశదృష్టాన్తో న ఘటతే, పారమార్థ్యే తు, జలసూర్యాదిదృష్టాన్తో న ఘటతే, తస్మాదుభయదృష్టాన్తానుయాయ్యాకారో వృద్ధిహ్రాసాదిదోషాభావః స్వీకార్య ఇత్యర్థః * ఏవమిత్యన్తం సూత్రాంశం సమఞ్జసం భవతీత్యన్తేన భాష్యేణ యోజయిత్వా స్మృతివచనస్యార్థం యోజయతి (ఘటకరకాదిష్విత్యాదినా) తర్హి జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః కిమర్థః, దోషాననుషక్తౌ పరమార్థాపరమార్థయోరుభయత్రాప్యనుయాయీ హేతుః క ఇత్యపేక్షాయామాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) దేశవిప్రకర్షః, కాలవిప్రకర్షః, స్వభావవిప్రకర్షశ్చేతి త్రిధా విప్రకర్షః. అత్రైకైకవిప్రకర్షోఽపి దోషాస్పర్శస్య హేతుః. తత్ర దేశవిప్రకర్షస్యోదాహరణం జలసూర్యాది, స్వభావవిప్రకర్షస్యోదాహరణమాకాశః. తత్ర దేశవిప్రకర్షవత్ స్వభావవిప్రకర్షోఽపి దోషాస్పర్శహేతురితి దర్శయితుం దృష్టాన్తద్వయోపాదానమిత్యర్థః. దృష్టాన్తద్వయేఽపి దేశకాలస్వభావసన్నికర్షత్రయసముదాయాభావో దోషాస్పర్శే అనుయాయీ హేతుః, సన్నికర్షత్రయసముదాయో దోషసంస్పర్శహేతుః. వ్యాఖ్యేయసూత్రఖండం వ్యాచష్టే (దృశ్యతే చేతి) ....

మజానతా బ్రహ్మణా కల్పితా ఇతి దర్శయతి, అతః కథముభయలిఙ్గత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యత్రాహ.

౨౧ ॥ సూ. ——ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః—— నైతదుపపద్యతే, యద్బ్రహ్మణః ప్రకృతవిశేషవత్త్వం * నేతి నేతీతి ప్రతిషిధ్యత ఇతి, తథాసతి భ్రాన్తజల్పితాయమానత్వాత్. నహి బ్రహ్మణో విశేషణతయా ప్రమాణాన్తరాప్రజ్ఞాతం సర్వం తద్విశేషణత్వేనోపదిశ్య పునస్తదేవానున్మత్తః ప్రతిషేధతి. యద్యపి నిర్దిశ్యమానేషు కేచన పదార్థాః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధాః, తథాపి తేషాం బ్రహ్మణః ప్రకారత్వమప్రజ్ఞాతమేవ, ఇతరేషాంతు స్వరూపం బ్రహ్మణః ప్రకారత్వంచాజ్ఞాతం. అతస్తేషామనువాదాసమ్భవాదప్రాప్తావేవోపదిశ్యన్తే, అతస్తన్నిషేధో నోపపద్యతే, యస్మాదేవం తస్మాత్ప్రకృతైతావత్త్వం బ్రహ్మణః ప్రతిషేధతీదం వాక్యం, యే బ్రహ్మణో విశేషాః ప్రకృతాః, తద్విశిష్టతయా బ్రహ్మణః ప్రతీయమానేయత్తా * నేతి నేతీతి ప్రతిషిధ్యతే * నేతి నేతి- నైవం నైవమ్. ఉక్తప్రకారమాత్రవిశిష్టం న భవతి బ్రహ్మ. ఉక్తప్రకారవిశిష్టతయా యా బ్రహ్మణ ఇయత్తా ప్రకృతా- సా ఇతిశబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యర్థః. యతశ్చ నిషేధానన్తరం బ్రహ్మణో భూయో గుణజాతం బ్రవీతి, అతశ్చ ప్రకృతవిశేషణయోగిత్వమాత్రం బ్రహ్మణః ప్రతిషేధతి. బ్రవీతి హి భూయో గుణజాతమ్ * న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్త్యథ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమితి. అయమర్థః, ఇతి నేతి యద్బ్రహ్మ ప్రతిపాదితం, తస్మాదేతస్మాదన్యద్వస్తు పరం న హ్యస్తి. బ్రహ్మణోఽన్యత్స్వరూపతో గుణతశ్చోత్కృష్టం నాస్తీత్యర్థః. తస్య చ బ్రహ్మణః సత్యస్య సత్యమితి నామధేయమ్. తస్య చ నిర్వచనం * ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమితి. ప్రాణశబ్దేన ప్రాణసాహచర్యాజ్జీవాః పరామృశ్యన్తే. తే తావత్సత్యం, వియదాదివత్స్వరూపాన్యథాభావరూపపరిణామాభావాత్. తేషామేష సత్యం, తేభ్యోఽప్యేష పరమపురుషస్సత్యం. జీవానాం కర్మానుగుణ్యేన జ్ఞానసఙ్కోచవికాసౌ విద్యేతే- పరమపురుషస్యత్వపహతపాప్మనస్తౌ న విద్యేతే, అతస్తేభ్యోఽప్యేష సత్యమ్. అతశ్చైవం వాక్యశేషోదితగుణజాతయోగాత్ * నేతి నేతీతి బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వం న ప్రతిషిధ్యతే, అపి తు పూర్వప్రకృతేయత్తామాత్రం అత ఉభయలిఙ్గమేవ పరం బ్రహ్మ..............................

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) (మహారజనమితి) మహారజనం-కుసుమ్భః.

౨౧ ॥ సూ. ——శ్రీప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః శ్రీ—— భేదస్య లోకసిద్ధత్వేనానూదితత్వాత్. తన్నిషేధో న భ్రాన్తజల్పితాయత ఇత్యత్రాహ (నహి బ్రహ్మణ ఇతి) అతస్తన్నిషేధో నోపపద్యత ఇత్యన్తేన సూత్రస్థ హిశబ్దాభిప్రేతార్థ ఉక్తః * ప్రకృతేత్యాదిసూత్రం వ్యాచష్టే (యే బ్రహ్మణ ఇతి) ఇతిశబ్దో హి ప్రకృతప్రకారపరామర్శీ, తత్కథమియత్తానిషేధ ఇత్యత్రాహ (నేతి నేతి నైవం నైవమితి) ఉక్తప్రకారమాత్రవిశిష్టతయా బ్రహ్మణ ఇయత్తా ప్రకృతా- సాపి ప్రకార ఏవేతి సా ఇతిశబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యర్థః——యేతు ప్రకారనిషేధం సూత్రార్థమాహుః- తత్పక్షే త్వప్రత్యయో న ఘటతే- ఏతావదిత్యేవ వక్తవ్యమ్——సూత్రఖండాన్తరం వ్యాచష్టే (యతశ్చేతి) అనన్తరశబ్దేన తతశ్శబ్దో వ్యాఖ్యాతః. భూయశ్శబ్దేన భూయిష్ఠత్వముచ్యతే, సార్థసంగ్రహం వాక్యముపాదత్తే (బ్రవీతి హీతి) తస్యార్థమాహ (అయమర్థ ఇతి) * న హ్యేతస్మాదిత్యత్ర నిషేధపరత్వం ప్రతీయతే, న గుణపరత్వం, స్వరూపస్య సత్యత్వమాత్రం చేతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమయమర్థ ఇత్యారమ్భః (స్వరూపతో గుణతశ్చోత్కృష్టమితి) అనేన అచేతనజీవవ్యావృత్తిః. ఉత్తరస్థానుగుణం నామధేయమాహ (తస్య చేతి) సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి)..............

బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన తత్సమ్బన్ధితయా మూర్తామూర్తాదిరూపానువాదేన తన్నిషేధాసమ్భవాత్ప్రకృతే యత్తాప్రతిషేధ ఉక్తః, తదేవ ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వం ద్రఢయతి.

౨౨ ॥ సూ. ——॥ తదవ్యక్తమాహ హి ॥—— తత్, బ్రహ్మ ప్రమాణాన్తరేణ న వ్యజ్యతే, ఆహ హి శాస్త్రమ్ * న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనమ్ * న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా ఇత్యాది. హేత్వన్తరం చాహ.

౨౩ ॥ సూ. ——॥ అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్ ॥—— అపి చ, సంరాధనే, సమ్యక్ప్రీణనే భక్తిరూపాపన్నే నిదిధ్యాసన ఏవాస్య సాక్షాత్కారః, నాన్యత్రేతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామవగమ్యతే * నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన । యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్ * జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వస్తతస్తు తం పశ్యతి నిష్కలం ధ్యాయమాన ఇతి శ్రుతిః, స్మృతిరపి * నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా * భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున ॥ జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరన్తపేతి. భక్తిరూపాపన్నమేవోపాసనం సంరాధనం, తస్య ప్రీణనమితి పూర్వమేవోక్తమ్. అతో నిదిధ్యాసనాయ బ్రహ్మస్వరూపముపదిశత్ * ద్వే వావ బ్రహ్మణ ఇత్యాది శాస్త్రం బ్రహ్మణో మూర్తామూర్తరూపద్వయాదివిశిష్టతాం ప్రాగసిద్ధాం నానువదితుం క్షమమ్ ... ...

౨౪ ॥ సూ. ——॥ ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్ ॥—— ఇతశ్చ ప్రకృతైతావత్త్వమేవ ప్రతిషేధతి, న మూర్తామూర్తాదివిశిష్టత్వం, యతస్సాక్షాత్కృతపరబ్రహ్మస్వరూపాణాం వామదేవాదీనాం దర్శనే ప్రకాశాదివత్, జ్ఞానానన్దాదిస్వరూపవన్మూర్తామూర్తాదిప్రపఞ్చవిశిష్టతాయా అపి బ్రహ్మగుణత్వావైశేష్యం ప్రతీయతే * తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చేత్యాది. బ్రహ్మస్వరూపభూతప్రకాశానన్దాదిశ్చ తేషాం వామదేవాదీనాం సంరాధనాత్మకే కర్మణ్యభ్యాసాదుపలభ్యతే, తద్వచ్చాభ్యస్తసంరాధనానాం తేషాం మూర్తామూర్తాదివిశిష్టత్వమప్యవిశేషేణ ప్రతీయత ఇత్యర్థః.

ఉక్తం బ్రహ్మణ ఉభయలిఙ్గత్వముపసంహరతి.

అనన్తరసూత్రమవతారయిష్యన్ సంగతిమాహ (బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరేత్యాదినా)

౨౨ ॥ సూ. ——॥ తదవ్యక్తమాహ హి ॥—— ప్రధానపరత్వవ్యావృత్త్యర్థమవ్యక్తశబ్దం వ్యాచష్టే (తదితి) ......

౨౩ ॥ సూ. ——॥ అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్ ॥—— భక్త్యా సాక్షాత్కారోఽస్తు- తతః కిం సంరాధనేన సాక్షాత్కారస్యేత్యత్రాహ (భక్తిరూపేతి) ... .

౨౪ ॥ సూ. ——॥ ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్ ॥—— మూర్తామూర్తాదిప్రపఞ్చవిశిష్టప్రతీతిర్భ్రాన్తిరితి శఙ్కాయాం సూత్రస్యోత్తరఖండం వ్యాచష్టే (బ్రహ్మస్వరూపభూతేతి) ఉపాసనేన సాక్షాత్కృతత్వాదేవ హి ప్రకాశానన్దాదేః పారమార్థ్యం, న తు భ్రాన్తిసిద్ధత్వం, తద్వన్మూర్తామూర్తప్రపఞ్చవిశిష్టతాదేరప్యుపాసనేన సాక్షాత్కృతత్వాత్పారమార్థ్యమిత్యర్థః

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (ఉక్తమితి)

౨౫ ॥ సూ. ॥ అతోనన్తేన తథాహి లిఙ్గమ్ ॥ అతః, ఉక్తైర్హేతుభిర్బ్రహ్మణః అనన్తేన కల్యాణగుణగణేన విశిష్టత్వం సిద్ధం- తథాహి సత్యుభయలిఙ్గం బ్రహ్మోపపన్నం భవతి............

॥ ఉభయలిఙ్గాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

౨౬ ॥ సూ. ॥ ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్ ॥ మూర్తామూర్తాత్మకస్యాచిత్ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణో రూపత్వం * ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే ఇత్యాదినోపదిశ్యతే * అథాత ఆదేశో నేతి నేతీతి, మూర్తామూర్తాచిద్వస్తురూపతయా బ్రహ్మణ ఇయత్తా ప్రతిషిధ్యతే * న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి, బ్రహ్మణోఽన్యదుత్కృష్టం న హ్యస్తీతి ప్రతిపాదితం. తదుపపాదనాయ * అథ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమితి, ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టేభ్యశ్చేతనేభ్యోప్యేష సత్యమితి కదాచిదపి జ్ఞానాదిసంకోచాభావాదుక్తం. తథా * ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం * నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామిత్యాదిశ్రుతిశ్చాయమర్థోఽవగమ్యతే. తస్యాచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వప్రకారః ఇదానీం చిన్త్యతే బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వసిద్ధ్యర్థం. కిమస్యాచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వమహికుణ్డలన్యాయేన, ఉత ప్రభాప్రభావతోరివైకజాతియోగేన, ఉత జీవస్యేవ విశేషణవిశేష్యతయాంశాంశిభావేనేతి. ఇహ స్థాప్యమానం విశేషణవిశేష్యభావమఙ్గీకృత్య * ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ * తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇత్యత్ర సూక్ష్మచిదచిద్వస్తువిశిష్టాద్బ్రహ్మణః స్థూలచిదచిద్వస్తువిశిష్టస్యోత్పత్తిః అనన్యత్వం చోక్తమ్. కిం యుక్తం (అహికుణ్డలవదితి) కుతః (ఉభయవ్యపదేశాత్) * బ్రహ్మైవేదం సర్వం * ఆత్మైవేదం సర్వమితి తాదాత్మ్యవ్యపదేశాత్ * హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య ఇత్యాదిభేదవ్యపదేశాచ్చ ఉభయవ్యపదేశాత్ అహికుణ్డలభావవర్జుభావవత్ తస్యైవ బ్రహ్మణస్సంస్థానవిశేషా ఏవాచిద్వస్తూని ... ...

౨౫ ॥ సూ. ॥ అతోనన్తేన తథాహి లిఙ్గమ్ ॥ అస్మిన్నధికరణే అవాన్తరశఙ్కాతత్పరిహారబాహుళ్యాత్ సాధ్యప్రతిపత్తివ్యాకులతా స్యాదితి పరమసాధ్యోపసంహారేణ తన్నివృత్త్యర్థం సూత్రమభిప్రాయవాన్ వ్యాచష్టే (అత ఇతి) (తథాహి సతీతి) ఇయత్తానిషేధపరత్వే సతి న కేవలముభయలిఙ్గత్వాబాధః, అపితూభయలిఙ్గత్వముపపాదితం భవతీత్యర్థః యే తూభయలిఙ్గత్వం పూర్వపక్షీకుర్వన్తి, తన్మతే ఇదం సూత్రం న ఘటతే, ఉభయలిఙ్గత్వసమర్థనేనోపసంహారాత్,

॥ ఉభయలిఙ్గాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

౨౬ ॥ సూ. ॥ ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్ ॥ అవాన్తరసంగతిమాహ (మూర్తామూర్తేతి) (అచిత్ప్రపఞ్చస్య) చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చకథనే అచిత్ప్రపఞ్చోపి కథితస్స్యాదిత్యర్థః. న త్వన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః. సంగత్యుపయోగిత్వేనాచిత్ప్రపఞ్చోపాదానం కృతమ్. నహి రూపవిధిః, కింతు నిషేధార్థమనువాద ఇత్యత్రాహ (అథాత ఇతి) తథా ప్రధానక్షేత్రజ్ఞేత్యాదినా రూపత్వం వివృతం భవతి, ఈశ్వరత్వాదికథనాన్నియామ్యత్వలక్షణవిభూతిత్వమేవ రూపత్వమితి రూపత్వవిశదీకారాత్ (అహికుణ్డలన్యాయేన) ఏకద్రవ్యావస్థావిశేషేణేత్యర్థః. ఏకజాతియోగస్య ఖణ్డాదిదృష్టాన్తే సత్యపి ప్రభాప్రభావద్దృష్టాన్తోపాదానం గుణప్రధానభావాభిప్రాయేణ * అంశో నానావ్యపదేశాదిత్యత్ర జీవబ్రహ్మణోరంశాంశిభావ ఉక్తః, అత్రత్వచిద్బ్రహ్మణోరితి భిదేత్యభిప్రాయేణ జీవస్యేవేత్యుక్తమ్. పౌనరుక్త్యశఙ్కానిరాసార్థమాహ (ఇహ స్థాప్యమానమితి) ఉభయవ్యపదేశాత్ కిమచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వమహికుణ్డలన్యాయేన, ఉత ప్రభాతద్వాశ్రయయోరివైకజాతియోగేన, ఉత విశేషణవిశేష్యభావరూపేణాంశాంశిత్వేనేతి * మహాన్ స ఆత్మేత్యాదిష్వ

౨౮ ॥ సూ. ॥ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్॥ వాశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్రూపేణావస్థానే భేదశ్రుతయో బ్రహ్మణోఽపరిణామిత్వవాదిన్యోపి బాధితా భవేయుః, అతో యథా తేజస్త్వేన ప్రభాతదాశ్రయయోర్భిన్నయోరపి తాదాత్మ్యం, ఏవమచిత్ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణో రూపత్వమిత్యర్థః ... ...

౨౯ ॥ సూ. ॥పూర్వవద్వా॥ వాశబ్దః పక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థః. ఏకస్యైవ ద్రవ్యస్యావస్థావిశేషయోగేపి బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్ద్రవ్యరూపత్వాదుక్తదోషాదనిర్మోక్షః, అథ ప్రభాతదాశ్రయయోరివాచిద్బ్రహ్మణోర్బ్రహ్మత్వజాతియోగమాత్రం, ఏవం తర్హ్యశ్వత్వగోత్వవద్బ్రహ్మాపీశ్వరే చిదచిద్వస్తునోశ్చానువర్తమానం సామాన్యమితి సకలశ్రుతిస్మృతివ్యవహారవిరోధః పూర్వవదేవ * అంశో నానావ్యపదేశాత్ * ప్రకాశాదివత్తు నైవంపర ఇతి జీవవత్పృథక్సిద్ధ్యనర్హవిశేషణత్వేనాచిద్వస్తునో బ్రహ్మాంశత్వం, విశిష్టవస్త్వేకదేశత్వేనాభేదవ్యవహారో ముఖ్యః. విశేషణవిశేష్యయోః స్వరూపస్వభావభేదేన భేదవ్యవహారో ముఖ్యః. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వం చ రక్షితం, తదేవం ప్రకాశజాతిగుణశరీరాణాం మణివ్యక్తిగుణ్యాత్మనః ప్రత్యపృథక్సిద్ధిలక్షణవిశేషణతయా యథాంశత్వం, తథేహ జీవస్యాచిద్వస్తునశ్చ బ్రహ్మప్రత్యంశత్వమ్. ... ... ⁝

౩౦ ॥ సూ. ॥ప్రతిషేధాచ్చ॥ స వా ఏష మహానజ ఆత్మాజరోమరః * నాస్య జరయైతజ్జీర్యత ఇత్యాదిభిః బ్రహ్మణోఽచిద్ధర్మప్రతిషేధాచ్చ విశేషణవిశేష్యత్వేనైవాంశాంశిభావ ఇత్యర్థః. అతస్సూక్ష్మచిదచిద్వస్తువిశిష్టం కారణభూతం బ్రహ్మ, స్థూలచిదచిద్వస్తువిశిష్టం కార్యభూతం బ్రహ్మేతి కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం, కారణభూతబ్రహ్మవిజ్ఞానేన కార్యస్య జ్ఞాతతేత్యాది సర్వముపప

బ్రహ్మణ్యచిద్ధర్మనిషేధః, కృత్స్నప్రసక్త్యాదిప్రతిపాదనం చ విశేషణవిశేష్యభావేన బ్రహ్మరూపత్వం ప్రపఞ్చస్యావగమయతి, నేతి. న చేత్, పూర్వోక్తపక్షద్వయసిద్ధిః. అవగమయతి చేత్, తృతీయపక్షసిద్ధిః. అస్య పృథగధికరణత్వే నిదానం శ్రోతవ్యం * ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాదేః పూర్వాధికరణానుప్రవిష్టత్వే హేతుశ్చ శ్రోతవ్యః * తతః * భూయ ఇతి పదయోరర్థశ్చ శ్రోతవ్యః..

౨౮ ॥ సూ. ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్ ....

౨౯ ॥ సూ. పూర్వవద్వా * పూర్వవదిత్యుక్తే ప్రథమపక్షపరిగ్రహశఙ్కా స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం పక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థ ఇత్యుక్తమ్. ఉక్తదోషాత్, అపరిణామిత్వభేదశ్రుతిబాధాదిత్యర్థః (అథేత్యాది) చిదచిదీశ్వరేషు బ్రహ్మణి చ బ్రహ్మత్వం నామ జాతిః కిమనువర్తతే, ఉత బ్రహ్మైవ జాతిశ్చిదచిదీశ్వరేష్వనువర్తత ఇతి వికల్పః. ప్రథమే పక్షే ఈశ్వరవాచిపదైర్జగతస్సామానాధికరణ్యం న స్యాత్, జాతివాచిపదైర్హి సామానాధికరణ్యం, న వ్యక్తివాచిభిః, న హి ఖణ్డో గౌరితివత్ ఖణ్డో ముణ్డ ఇతి సామానాధికరణ్యం, ద్వితీయే జగత్కారణత్వతదాధారత్వసర్వజ్ఞత్వాదిగుణాశ్రయత్వాదిర్నోపపద్యత ఇత్యర్థః (సకలశ్రుతిస్మృతివ్యవహారవిరోధ ఇతి) అనేన శిరోద్వయేపి దూషణద్వయం వివక్షితమ్. బ్రహ్మజాతియోగమాత్రమితి పాఠే బ్రహ్మత్వజాతిరితి వికల్పశిరోఽభిప్రేతం స్యాత్, బ్రహ్మత్వజాతియోగమాత్రమితి పాఠే శిరోఽన్తరమభిప్రేతం స్యాత్, బ్రహ్మాపీత్యత్ర భావప్రధానో నిర్దేశస్స్యాత్, పాఠో నిరీక్ష్యః (పూర్వవదేవేత్యాది) అపృథక్సిద్ధవిశేషణతయాంశత్వం కిం దృష్టమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) .. ..

౩౦ ॥ సూ. ప్రతిషేధాచ్చ స్వరూపపరిణామాభావే కథం కారణాత్ కార్యస్యానన్యత్వమిత్యాదయ ఉపపద్యన్త ఇత్యత్రాహ (అతస్సూక్ష్మేతి) (జ్ఞాతతేత్యాదీతి) ఆదిశబ్దేన సమానాధికరణశబ్దాదిర్వివక్షితః ....

న్నం. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వంచ రక్షితం. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వేన కల్యాణగుణాకరత్వేన చోభయలిఙ్గత్వమపి సిద్ధమ్.

అహికుండలాధికరణం సమాప్తమ్

పరే తు * న స్థానతో ఽపీత్యాదిసూత్రాణి వ్యాచక్షాణాః ఏవమధికరణం వర్ణయన్తి, కాశ్చిత్ * సర్వకర్మా సర్వకామ ఇత్యాదిశ్రుతయస్సవిశేషలిఙ్గాః * అస్థూలమిత్యాదయశ్చ నిర్విశేషలిఙ్గాః, తాసు కిముభయలిఙ్గం బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం, ఉతాన్యతరలిఙ్గం. అన్యతరపరిగ్రహే చ కిం సవిశేషం, ఉత నిర్విశేషమితి విచారః. శ్రుతిబలాదుభయలిఙ్గప్రాప్తే విరోధాత్ స్వతస్తావత్తదుభయలిఙ్గత్వమయుక్తం. పృథివ్యాదిస్థానరూపాదుపాధితో ఽపి నోభయరూపత్వం, స్వతో నిర్విశేషస్యాగ్నిసమ్పర్కాల్లోహిత్యవత్ సవిశేషతోత్పత్తౌ నిర్వికారత్వశ్రుతికోపాత్. సాకారత్వం ప్రతీతిమాత్రసిద్ధమితి నోభయలిఙ్గత్వమ్. అన్యతరలిఙ్గపరిగ్రహే నిర్విశేషమేవ ప్రతిపత్తవ్యం, సర్వత్ర * అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదిషు నిర్విశేషం హి బ్రహ్మోపదిశ్యతే * భేదాదితి చేదితి, నను ప్రతివిద్యం బ్రహ్మణశ్చతుష్పాత్త్వవామనిత్వభామనిత్వత్రైలోక్యరూపత్వాద్యాకారభేదోపదేశాత్ ఉభయలిఙ్గత్వమవిరుద్ధమభ్యుపగన్తవ్యం, అన్యథా సవిశేషత్వశ్రుతేర్నిర్విషయత్వప్రసంగాదితి చేన్న, మధువిద్యాయాం * యశ్చాయమస్యాం పృథివ్యాం తేజోమయోమృతమయః పురుషః యశ్చాయమధ్యాత్మం శారీరః తేజోమయోమృతమయః పురుషో ఽయమేవ స యో ఽయమాత్మేతి ప్రత్యుపాధిభేదమభేదవచనాత్. అపి చ, ఏవమేకే శాఖినో భేదనిన్దాపూర్వకమభేదమామనన్తి * నేహ నానాస్తి కిఞ్చన మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతీత్యాదిష్వితి. సాకారనిరాకారశ్రుత్యోః కో విశేషః, యేన నిరాకారమేవ బ్రహ్మాఙ్గీకార్యం. తత్రాహ * అరూపవదితి, రూపాదిరహితమేవ బ్రహ్మ * అస్థూలమిత్యాదివాక్యానాం నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మతత్త్వప్రధానత్వాత్. సతి విరోధే తత్ప్రధానాన్యతత్ప్రధానేభ్యో ఽపి బలీయాంసీతి. తర్హి సాకారశ్రుతేః కా గతిః, అత్రాహ * ప్రకాశవచ్చేతి వ్యాపకో ఽపి సూర్యాదిప్రకాశో ఽఙ్గుల్యాద్యుపాధిసమ్బన్ధాదృజువక్రాదిభావమాపద్యతే, ఏవం బ్రహ్మోప్యుపాధినా సవిశేషమివ భవతి. తదుపదేశస్తథోపాసనార్థ ఇతి సాకారశ్రుత్యవైయర్థ్యం. తర్హి నిష్ప్రపఞ్చం బ్రహ్మ కీదృశమ్. తత్రాహ * ఆహ చేతి * స యథా సైన్ధవఘన ఇత్యాదిశ్రుతిశ్చైతన్యమాత్రం బ్రహ్మ నిర్విశేషమాహ * దర్శయతి చేతి * అథాత ఆదేశో నేతి నేతి * అన్యదేవ తద్విదితాత్ * న సత్తన్నాసదుచ్యత ఇతి అన్యవ్యావృత్తిముఖేన బోధనం నిర్విశేషత్వగమకం, అన్యథా స్వగతవిశేషప్రతిపాదనోపపత్తావితరవ్యావృత్త్యసామఞ్జస్యం స్యాత్, విశిష్టదృష్టాన్తోపాదానాచ్చ నిర్విశేషత్వముచ్యతే * అత ఏవ చోపమేతి * అమ్బువదితి, మూర్తత్వవిప్రకృష్టదేశత్వాభావాత్ న సూర్యాదితుల్యత్వమితి శఙ్కా— * వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమితి, సర్వసారూప్యే దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావోచ్ఛేదః, అత ఉపాధ్యన్తర్భావాత్ వృద్ధిహ్రాసాదికం సూర్యాదివత్ బ్రహ్మ భజతే, అతో దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోస్సామఞ్జస్యమితి * దర్శనాచ్చేతి పృథక్సూత్రం, ఉపాధిష్వాత్మనో ఽన్తర్భావం దర్శయతి * పురశ్చక్రే ద్విపదః పురశ్చక్రే చతుష్పదః । పురస్స పక్షీ భూత్వా పురః పురుష ఆవిశదితి శ్రుతిః, అతో నోభయలిఙ్గం, న చ సవిశేషలిఙ్గమితి * ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాది * ప్రతిషేధాచ్చేత్యన్తమేకమధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి * ద్వే వావ బ్రహ్మణ ఇత్యాదిశ్రుతిర్విషయః. రూపద్వయం రూపవత్ బ్రహ్మ చ ప్రకృతత్వావిశేషాన్నిషేధతీతి, యద్వా బ్రహ్మైవ నిషేధతి, తస్యానుపలభ్యమానస్య నిషేధే ప్రమాణావిరోధాదితి ప్రాప్తే, ప్రకృతం రూపద్వయం నిషిధ్యతే, అన్యథా మహతా ప్రబన్ధేన ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణో నిషేధాయోగాత్ * ప్రక్షాలనాద్ధి పఙ్కస్య దూరాదస్పర్శనం వరం. న చానేనైవ న్యాయేన రూపద్వయనిషేధానుపపత్తిః, ప్రతిషేధార్థం లోకసిద్ధస్యానూదితత్వాత్. అతో బ్రహ్మ పరిశిష్యతే. బ్రవీతి చ భూయః * న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి అన్యస్య నాస్తిత్వమ్. నేతి నేతీతి వాక్యస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తనాస్తితాపరత్వే న వ్యాఖ్యానరూపమిదం వాక్యం. యద్వా నిషేధరూపాదాదేశాదన్యదాదేశనం నాస్తీత్యర్థః

తదా భూయోబ్రవీతీతి సూత్రఖండః * అథనామధేయమితివాక్యవిషయః. అస్తిచేత్ బ్రహ్మ, కస్మాన్న గృహ్యతే. అ
త్రాహ * తదవ్యక్తమాహహీతి * నచక్షుషా గృహ్యత ఇత్యాదివాక్యవిషయమిదమ్. గృహ్యతేచేత్యాహ *అపిసంరా
ధనఇతి, సంరాధనం భక్తిధ్యానాది * తతస్తుతంపశ్యతినిష్కళంధ్యాయమానః * యోగినస్తంప్రపశ్యన్తీత్యాదిర్విషయః
సంరాధ్యసంరాధకభావేన జీవబ్రహ్మభేదప్రసంగవ్యుదాసకం * ప్రకాశాదివదితిసూత్రం, కర్మశబ్దః అఙ్గుళ్యాద్యుపా
ధిపరః. తేనసూర్యాదిప్రకాశః సవిశేషఇవభాతి, నతువస్తుతస్తథాభూతః. బ్రహ్మణోఽపి సూర్యప్రకాశస్యావైశేష్యం
తత్తుల్యత్వం. జీవప్రాజ్ఞయోరభేదస్యాభ్యాసేన ప్రతిపాదనాత్ * అతఇతి, అభేదస్యస్వాభావికత్వాత్ భేదస్యావిద్యక
త్వాదనన్తేన, ప్రాజ్ఞేనైకతాంగచ్ఛతిజీవః, తథాహి * బ్రహ్మైవభవతీత్యాదిలిఙ్గం. అస్మిన్నేవసంరాధ్యసంరాధకభా
వే మతాన్తరం స్వమతవిశుద్ధ్యర్థముపన్యస్యతి * ఉభయవ్యపదేశాదితి, అవస్థాభేదాదంశభేదాచ్చ అవిరోధస్సూత్రద్వ
యోక్తః * పూర్వవద్వేతి * ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యమితి సూత్రార్థసామ్యమర్థః, బన్ధపారమార్థ్యే జ్ఞానానివర్త్య
తయా మోక్షశాస్త్రవైయర్థ్యాత్ భేదస్తు లోకసిద్ధోఽనూదితఇతితాత్పర్యం * ప్రతిషేధాచ్చ * అథాతఆదేశో నేతి
నేతీత్యాదిభిః ప్రపఞ్చప్రతిషేధాచ్చ నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మమాత్రపరిశేషణాద్యథోక్తస్సిద్ధాన్తఇతి. అత్రబ్రూమః, సకల
విశేషమిథ్యాత్వమారమ్భణాధికరణసిద్ధం భవతాం. యదిశ్రుతివిప్రతిపత్తిశమనార్థమారమ్భః, సోఽపి త్వదుదాహృతవాక్యే
షు సంశయాభావాదనుపపన్నః. నహి * సర్వకర్మాసర్వకామః * అస్థూలమనణ్విత్యాదివిధినిషేధానాం విషయభేద
నావిరోధాత్ ప్రాబల్యదౌర్బల్యసంశయః. యది * నిర్గుణమిత్యాదివాక్యైర్విరోధః, తర్హి సామాన్యనిషేధస్య వి
హితేతరవిషయత్వాదపచ్ఛేదన్యాయావిషయత్వాచ్చ నబ్రహ్మగుణమిథ్యాత్వమితి ప్రాగేవోపపాదితత్వాత్ సిద్ధాన్తో
ఽనుపపన్నః * సర్వగన్ధస్సర్వరసః * అగన్ధమరసమిత్యాదిష్వప్యేకస్యైకత్ర విధినిషేధవిషయత్వాయోగాదేవ విధే
యతయా నిషేధ్యతయాచ ప్రతిపన్నానాం గన్ధరసాదీనామర్థాన్తరత్వమఙ్గీకార్యం. నచనిషేధార్థం గన్ధానువాదః, గన్ధ
రసాదీనాం పరమాత్మధర్మత్వేన లోకప్రసిద్ధ్యభావాత్. నచోపాసనార్థమారోపః, సార్వజ్ఞ్యాదీనాం స్వరూపపరవాక్య
సిద్ధత్వాత్, ఉపాసనప్రకరణానధీతానామప్యుపాసనార్థత్వే జీవబ్రహ్మైక్యస్యాప్యుపాసనార్థత్వప్రసంగాత్, ప్రకరణా
ధీతానామపి ప్రకరణస్థతామాత్రేణ ఉపాసనశేషత్వేన తత్రైక్యస్యాపి * ఆత్మేత్యేవోపాసీతేత్యుపాసనప్రకరణస్థస్యమి
థ్యాత్వప్రసంగాచ్చ. కించ మిథ్యాత్వపక్షే శ్రుతివిరోధశ్చ నశమితస్స్యాత్, కింతువిరోధాదస్యైతరాప్రామాణ్యమే
వోక్తంస్యాత్, యథార్థవిషయత్వాభావాత్. కించ సూత్రశైలీవిరుద్ధశ్చసిద్ధాన్తః * అదృశ్యత్వాదిగుణకః * సుఖవిశి
ష్టాభిధానాదేవచేతి అదృశ్యత్వాదీనామపిగుణత్వం, సుఖాదివాచిశబ్దానాం తద్విశిష్టవిషయత్వంచవదన్ సూత్రకారః
కథంనిర్విశేషత్వంసిద్ధాన్తయేత్. కించ * ధర్మోక్తేః * సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతి ధర్మవిశేషైస్సార్వజ్ఞ్యాదిభిః పరమాత్మత్వం
ప్రసాధ్య కథం సాధకధర్మాణాం మిథ్యాత్వంవదేత్. నహి ధూమాభావేఽగ్నిమత్తాసాధకాభావేసాధ్యంసిధ్యేత్. కించసూ
త్రయోజనాపి క్లిష్టతరా, లిఙ్గశబ్దస్యాపి జ్ఞాప్యస్వరూపాతిరిక్తజ్ఞాపకపరః ప్రసిద్ధః, నిర్విశేషత్వధర్మానభ్యుపగమాత్,
తస్య లిఙ్గశబ్దవాచ్యాన్తర్గతత్వమయుక్తం. కించ ఉభయలిఙ్గంనేత్యేతావదుక్తం, అన్యతరపరిగ్రహేసవిశేషం సభవతీతి
త్వశాబ్దం * సర్వత్రహీత్యుక్తే నిర్విశేషత్వప్రతిపాదనాదితిచాధ్యాహర్తవ్యం, సవిశేషత్వప్రతిపాదనాదితిచాధ్యాహా
రేకోనివారకః. ప్రతిజ్ఞానుగుణ్యాభావఇతిచేత్. న, అన్యతరపరిగ్రహేసవిశేషమితిప్రతిజ్ఞాయాఅధ్యాహర్తుంశక్యత్వాత్
హేత్వానుగుణ్యాభావాన్నేతిచేన్న, అన్యోన్యాశ్రయస్యస్ఫుటత్వాత్, ఉపరితనసూత్రానుగుణ్యం సభవత్పక్షఇతి వ
క్ష్యామః, అథస్యాత్, సాకారత్వమేకంలిఙ్గం, సాకారనిరాకారత్వమప్యేకమితి తదుభయముభయశబ్దవాచ్యం, అతో
నద్వితీయప్రతిజ్ఞాధ్యాహారః, ప్రతిజ్ఞానుగుణహేతుసిద్ధౌచనాన్యోన్యాశ్రయఇతి. తదయుక్తం, సూత్రాస్వారస్యాత్,

సాకారనిరాకారత్వయోః పరస్పరవిరుద్ధయో రేకత్వేన నిర్దేశస్తావత్క్లిష్టః ద్వయోరన్యతరవివక్షాయాం నియామకవిశే
షాశ్రవణేపి స్వేచ్ఛయా కస్యచిద్వివక్షితత్వకథనమపిక్లిష్టం, శ్రుత్యుపాధిభేదమతద్వదనత్వంచ తదుదాహృతశ్రుతౌనా
స్తి * తేజోమయోమృతమయః పురుషఇతి తేజస్విత్వనిర్వికారత్వానన్దరూపత్వాదిబహువిశేషప్రతీతేః, ఆత్మశబ్దశ్చ దే
హప్రతిసమ్బన్ధినివ్యాపినినియన్తరిధారకే శేషిణి రూఢఇతి సోపినిర్విశేషత్వవిరోధీ యతో నిర్విశేషత్వప్రతిపాదనమ
యుక్తం, అతఏవ * అపిచైవమేకఇతి సూత్రంచ నభేదవ్యపదేశకశ్రుతివిషయమ్, శ్రుతిషుచ నప్రామాణికభేదవ్య
పదేశఇత్యుక్తమ * అరూపవదిత్యత్రవచ్ఛబ్దవైయర్థ్యమ్. అతత్ప్రధానేభ్యస్తత్ప్రధానప్రాబల్యనయోప్యత్ర నిర్విష
యః, సాకారశ్రుతీనామతత్ప్రధానత్వాభావాత్. తాసాంచ తత్ప్రధానత్వమనువాదతో ఉపాసనార్థత్వవ్యపదేశాత్ తా
త్పర్యలిఙ్గావగమాచ్చస్థితం ఉపాసనశేషత్వవ్యపదేశాదేవ * ప్రకాశవదితిసూత్రే భవదుక్తావైయర్థ్యమప్యయుక్తమ్.
ప్రకాశస్యోపాధికాకారయోగే దృష్టాన్తత్వాదవైయర్థ్యసమర్థనే దృష్టాన్తతయాఽన్వయోనఘటతే. ప్రకాశతుల్యం బ్రహ్మ
అతస్సాకారశ్రుతిరౌపాధికాకారోపాసనార్థా, తస్మాదవైయర్థ్యమితివాక్యభేదోఽధ్యాహారశ్చ * ఆహచేతిసూత్రం
చననిర్విశేషసమర్పణక్షమం, విషయవాక్యేజ్ఞానఘనత్వావధారణస్య రసఘనత్వావధారణవత్ ప్రామాణికవిశేషాన్తర
ప్రతిక్షేపాసమర్థత్వాత్ నిర్విశేషత్వప్రతిపాదనాయోగాదేవ * దర్శయతిచేతిసూత్రంచననిర్విశేషార్థశ్రుతివిషయమ్,
శ్రుతౌచాన్యవ్యావృత్తిముఖేన ప్రతిపాదనం ననిర్విశేషత్వంగమయేత్, వ్యావృత్తిమాత్రస్య శాబ్దత్వాత్, స్వగతవిశే
షప్రతిపాదనేసమ్భవత్యపి * నేతినేతీత్యన్యవ్యావృత్తికథనం నిర్విశేషాభిప్రాయమితిచేన్న; వ్యావర్త్యభూతాన్యగత
విశేషవిరహాభిప్రాయతయా తదుపపత్తౌ ప్రామాణికవిశేషబాధకత్వకల్పనాయోగాత్. అతఏవసూర్యాదిదృష్టాన్తో
పన్యాసోపి నిర్దోషతయోపపద్యమానో న ప్రామాణికవిశేషబాధకః * అమ్బువదిత్యాదిసూత్రద్వయస్య దృష్టాన్త దా
ర్ష్టాన్తికయోస్సర్వథాసారూప్యశఙ్కాతద్వ్యపదేశమాత్రపరత్వమతిమన్దం, తయోస్సర్వథాసారూప్యవిరహస్యాఽస్త్రీ
బాలంప్రసిద్ధత్వాత్ అవశ్యనిరసనీయశఙ్కాన్తరతత్పరిహారపరత్వస్య స్వారసికత్వాచ్చ పరోక్తార్థపరత్వమయుక్తం *
దర్శనాచ్చేతి పృథక్సూత్రం కృత్వా తస్య దేహాద్యుపాధ్యన్తరానుప్రవేశదర్శనాదితివ్యాఖ్యానమప్యఫలం, వ్యాపకస్య
పరమాత్మనస్సర్వత్రావస్థానే * గుహాంప్రవిష్టావిత్యాదిషు బహుశఉక్తేర్విప్రతిపత్త్యభావాత్ * ప్రకృతైతావత్త్వమి
త్యాదేః పృథగధికరణత్వమప్యయుక్తం, తాదర్థ్యావ్యవధానాభ్యాంతదనుపపత్తేః, హిశబ్దేన పూర్వప్రతిజ్ఞోపపాదకత్వా
వగమాత్ * ఉభయలిఙ్గంసర్వత్రహి * తథాహి లిఙ్గమితి స్వతస్సూత్రాణామేకోపక్రమోపసంహారత్వప్రతీతేశ్చ.
నిషేధ్యోపస్థాపకస్యేతిశబ్దస్య ప్రకారవాచిత్వాత్ ప్రకారిణోబ్రహ్మణోనిషేధ్యత్వశఙ్కాఽనోదేతి. తతశ్చ రూపద్వ
యంప్రతిషేధ్యంచేత్, ద్విప్రత్యయవైయర్థ్యం యస్తు బ్రహ్మప్రతిషేధబాధకత్వేన * ప్రక్షాళనాద్ధిపఙ్కస్యేతి న్యాయ
ఉక్తః, సః రూపద్వయప్రతిషేధమపి నిరుణద్ధి రూపోక్తిర్లోకసిద్ధానువాదఇతినదోషఇత్యపిదురుక్తం, ప్రపఞ్చస్య
బ్రహ్మకార్యత్వతద్వ్యాప్యత్వతన్నియామ్యత్వతద్ధార్యత్వాదిముఖేన బ్రహ్మరూపతాయాః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధ్యభావే
నానువాద్యత్వాయోగాత్ అతస్త్వదుక్తన్యాయస్త్వవైవబాధకః * నహ్యేతస్మాదితినేత్యన్యత్పరమస్తీతివాక్యంచ నబ్ర
హ్మవ్యతిరిక్తంనిషేధతి, నాపి ప్రతిషేధరూపాదేశాదన్యదాదేశనంప్రతిషేధతి, పరాన్యశబ్దయోరన్యతరస్యవైయర్థ్యాత్
అప్రతిషేధరూపాణాం బహూనాముపదేశదర్శనాచ్చ అతఉత్కృష్టాన్తరనిషేధస్తస్యార్థః వేద్యత్వమనభ్యుపగచ్ఛతాఽ
నన్తరసూత్రద్వయస్యాగ్రాహ్యత్వగ్రాహ్యత్వపరస్యావిరోధోదుర్వచః, యతోజీవబ్రహ్మణోర్వ్యాప్యవ్యాపకత్వాదిల
క్షణోఽస్త్యేవభేదశ్శాస్త్రైకగమ్యోనప్రతిషేధ్యః, అతఏవచ * ప్రకాశాదివచ్చేతిసూత్రస్యచ సంరాధ్యసంరాధక
భావనిమిత్తభేదవ్యపదేశపరత్వమయుక్తం, అక్షరాననుగుణత్వాచ్చ కర్మశబ్దస్యాగ్న్యాద్యుపాధివాచిత్వం క్లిష్టమ్,

కర్మణ్యభ్యాసాదిత్యన్వయస్వారస్యంచత్యక్తం, అభ్యాసేనాసకృజ్జీవప్రాజ్ఞయోరభేదః ప్రతిపాద్యతఇతినిరఙ్కుశాధ్యా
హారసామ్రాజ్యం, వాక్యభేదశ్చ తదుభయరహితనిర్వాహేసమ్భవతి తదుభయాశ్రయణమయుక్తం; యతఃపూర్వసూ
త్రాణాం త్వదుక్తార్థపరత్వానుపపత్తిః, అతఏవ * అతోఽనన్తేనేతిసూత్రంచ నబ్రహ్మణాజీవైక్యావత్తివిషయమ్. లిఙ్గశ
బ్దస్య శ్రుతివాచిత్వంచాయుక్తం * ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితిశ్రుతేః ప్రత్యక్షశబ్దనిర్దిష్టత్వాత్, లిఙ్గశబ్దస్య చిహ్నప
ర్యాయత్వాచ్చ * ఉభయవ్యపదేశాదితిసూత్రద్వయస్య సంశాధ్యసంశాధకభావేమతాన్తరోపన్యాసపరత్వమప్యయు
క్తం. * ప్రకాశాదివదితి సూత్రస్య తత్ప్రయుక్తజీవభేదవ్యుదాసకత్వాభావాత్ * ప్రకాశాశ్రయవద్వేతి సూత్రం స
బ్రహ్మైకదేశత్వపరం * తేజస్త్వాదితి జాతియోగస్య హేతుతయా ప్రతిపాదనాత్ * ప్రకాశాదివదితిసూత్రస్యపరో
క్తార్థపరత్వాభావాదేవ * పూర్వవద్వేతిసూత్రంచ నతదర్థాతిదేశపరం, నను * అంశోనానేతిసూత్రస్య పాదాన్తరస్థ
తయా విప్రకర్షాత్ నతత్పరామర్శ ఇతి చేన్న, ఉభయవ్యపదేశనిర్వహణార్థాతిదేశసూత్రేణ ఉభయనిర్వాహపరసూ
త్రార్థస్యైవ ప్రత్యభిజ్ఞాపితత్వాత్ * అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తమిత్యనేన పాదాన్తరస్థమపిహి * అర్భకౌకస్త్వాది
తిసూత్రం ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. ఏవం నిర్విశేషప్రతిపాదనానుపపత్తేరేవ * ప్రతిషేధాచ్చేతిసూత్రమపి నభేదనిషేధప
రం, కిన్తు బ్రహ్మణ్యచిద్ధర్మప్రతిషేధవాక్యవిషయమితియుక్తం———అపరేతు ప్రతిషేధాచ్చేత్యన్తం సూత్రగణమే
కాధికరణం కుర్వన్తి, నిర్గుణవిద్యాసుకింకారణాత్మనానిరాకారంకార్యప్రపఞ్చరూపేణ సాకారంచబ్రహ్మోపాస్యం
ఉతనిరాకారమేవేతివిచార్య, నోభయలిఙ్గముపాస్యమ్ * అస్థూలమితి ప్రపఞ్చాకారస్య నివర్తితత్వాత్, సృష్టివా
క్యానాం నిరాకారప్రతిపత్త్యైదంపర్యాదితిసిద్ధాన్తయన్తి * సర్వాణిచభూతాని సర్వఏవాత్మానస్సమర్పితాఇతి నాభి
స్థానీయేబ్రహ్మణి జీవానామగస్థానీయతాశ్రవణేన భేదమాశఙ్క్యపరిహరతి * భేదాదితిచేదితి. కారణాత్మకంసల్లక్షణ
మేవ బ్రహ్మోపాస్యంచేత్, నబోధలక్షణముపాస్యం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ * ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాదితి, ప్ర
కాశః, అవభాసః. సోఽస్యాస్తీతిప్రకాశవత్, సత్యజ్ఞానాదివాక్యావైయర్థ్యాత్. భేదస్యౌపాధికత్వేదృష్టాన్తః* సూ
ర్యకాదివదితి. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యమితిచ తదుచ్యతఇతి యోజయన్తి, తదయుక్తం, పాదసంగత్యభావాత్, వి
ద్యావిశేషమాపాస్యాకారనిరూపణంహి తృతీయపాదకృత్యం. నోభయలిఙ్గం నిర్గుణవిద్యాసూపాస్యమిత్యధ్యాహార
బాహుళ్యంచ, తత్రాన్యోన్యాశ్రయాదీన్యనుపపత్త్యన్తరాణిపూర్వవత్ * భేదశబ్దస్య సాధారణత్వేపి స్వాపాద్యవ
స్థానాం ప్రకృతత్వాదవస్థాభేదాదితివ్యాఖ్యానముచితమ్, సల్లక్షణమేవోపాస్యమిత్యసమర్థితత్వాదేవ నబోధలక్షణ
మితి శఙ్కానుదితా * ఆనన్దాదయః ప్రధానస్యేతి జ్ఞానానన్దాదీనాంసర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వనువృత్తేర్వక్ష్యమాణత్వా
చ్చ నాత్రవక్తవ్యతా. ప్రాప్స్యదర్థవచనమపిహి పునరుక్తమితినీతివిదః——— అన్యేతు * నస్థానతఇత్యారభ్య *ప్ర
తిషేధాచ్చేత్యేవమన్తమధికరణచతుష్టయంవర్ణయన్తి, కార్యావస్థానిరూపితాః,కారణావస్థానిరూప్యన్తే. ఉభయలిఙ్గం
నామరూపాత్మకం. రూపం- ఖండత్వాది. నామ, శబ్దప్రవృత్తిహేతుర్గోత్వాది. అధ్యాత్మమధిదైవంచాసంఖ్యేషు స్థా
నేషు అన్తఃకరణేషు బహిశ్చస్థితస్యేశ్వరస్యస్థానతః స్వరూపపరిణామేనవా స్వరూపభేదోఽస్తి-నేతివిచారః * యఏ
షోన్తరాదిత్యే * యఏషోన్తరక్షణీతిస్థానభేదాత్ * తావన్యోన్యంప్రతిష్ఠితావితిసమ్బన్ధామననాత్ * ఏతాన్యష్టా
వాయతనాన్యష్టౌలోకా అష్టౌదేవా అష్టౌపురుషాస్సయస్తాన్ పురుషాన్ నిరూహ్య ప్రత్యూహ్యత్యక్రామత్ తం
త్వౌపనిషదం పురుషంపృచ్ఛామీతి సంఖ్యామననాత్ * రూపంరూపంప్రతిరూపోబభూవేత్యాదిశ్రవణాత్, ప్రళ
యకాలేపి జీవానామివ సూక్ష్మభేదోపపత్తేః * భోక్తాభోగ్యంప్రేరితారమితివత్ * ఏకస్తథాసర్వభూతాన్తరాత్మేత్యా
దిషు ఏకత్వవ్యపదేశస్య జాత్యభిప్రాయత్వోపపత్తేశ్చ ఈశ్వరస్యస్థానినః స్వరూపభేదోఽస్తీతిప్రాప్తే, నేత్యుచ్యతే

సర్వత్రహి బ్రహ్మానుకృష్యప్రతిపాద్యతే * ఏతం హ్యేవబహ్వృచా మహత్యుక్థే మీమాంసన్తే ఏతమగ్నావధ్వర్యవ ఏతం మహావ్రతే ఛన్దోగా ఏతమస్యామేతం దివ్యేతం వాయావేతమాకాశ ఏతమప్స్వేతమోషధీష్వేతం వనస్పతిష్వేతం చన్ద్రమస్యేతం నక్షత్రేష్వేతం సర్వేషు భూతేష్వేతమేవ బ్రహ్మేత్యాచక్షత ఇతి. నను * యే చాముష్మాత్పరాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామానాంచ * యే చైతస్మాదర్వాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాంచ * తస్యైతస్య తదేవరూపం యదముష్యరూపం * తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం * తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితి ఐశ్వర్యనామరూపభేదాత్స్వరూపభేద ఇతి చేన్న, మధువిద్యావాక్యే ప్రత్యేకం, ప్రతిష్ఠానమతద్వచనాత్, ఏకత్వవచనాత్. అపి చైనమేకే శాఖినస్తయోః స్థానద్వయవర్తినోః పరమభేదమధీయతే * యదేవేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహ । మృత్యోస్స మృత్యుమిత్యాదినా. సతీషు ఉభయీషు శ్రుతిషు హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదిరహితమేవ పరస్వరూపం, తద్ధి ప్రధానం, నిత్యమ్. ఇతరత్తు కార్యార్థమాగన్తుకమితి. అతో న పరమాత్మని స్వరూపభేద ఇతి. సోయమారమ్భః కృతకరత్వ నిరస్తః, అన్తర్యామ్యధికరణేన సిద్ధసాధ్యత్వాత్. తత్రహి * య ఇమంచ లోకం సర్వాణి చ భూతాని యోన్తరో యమయతీతి తత్రతత్రావస్థితస్యైకతయా పరమాత్మత్వం దర్శితం. నచ వాచ్యమన్తర్యామిణః పరమాత్మత్వమాత్రం తత్ర సిద్ధం, నతు పృథివ్యాదిషు అవస్థితస్యైకత్వమితి. ఏకతయా వినా పరత్వాసిద్ధేః. ఏకైకస్థానావచ్ఛిన్నైశ్వర్యం హి జీవేష్వపి సమ్భవతీతి తస్యేశ్వరత్వానిర్ణయప్రసఙ్గాత్. తత్తత్స్థానావచ్ఛిన్నైశ్వర్యభేదసమ్బన్ధసంఖ్యాదిహేతవః ఇహ పరిహర్తవ్యా ఇతి చేన్న, పరిహారాదర్శనాత్. నహి తత్పరిహార ఏషు సూత్రేషు కణ్ఠోక్తః. సాధ్యోపయికః కృత్స్నోప్యర్థ అభిప్రాయికో వ్యాఖ్యేయ ఇతి చేత్, తర్హి తత్పరిహారాస్సర్వే తత్ర తత్ర సమన్వయలక్షణాధికరణేష్వేవ అభిప్రేతతయా వ్యాఖ్యాతవ్యాః, అన్యథా తేషాం వాక్యానాం పరమాత్మని సమన్వయాసిద్ధేః. యత్ర స్వపక్షే సాధకయుక్తిరేకత్వావగమరూపా ప్రతీతా, తస్యాః స్థేమ్నే తత్రైవ తద్విరుద్ధయుక్తిపరిహారోప్యభిప్రేతో భవితుమర్హతి, యథేక్షణేనాగౌణేన సతః ప్రధానవైలక్షణ్యే సాధితే దృష్టాన్తోక్తేస్సమ్భావార్థతయాప్యుపపత్తేరనుమానాకారతా ప్రతిక్షేపోఽభిప్రేతః. ఆనన్దవల్ల్యామ్ * స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక ఇతి పురుషే ఆదిత్యే చావస్థితస్యైకత్వావగమాదాదిత్యాఖ్యదేవతావిశేషస్యైవ ఆనన్దమయత్వప్రత్యాఖ్యానార్థమన్తరాదిత్యవిద్యారమ్భ ఇతి తైరేవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్ స్థానభేదేపి స్థానిన ఏకత్వం పూర్వసిద్ధం. సూత్రాక్షరాననుగుణతాచ, సూత్రే నఞ్శబ్దస్య కిం నిషేధ్యం. కిం నామరూపం, ఉత స్వరూపభేదః. నామరూపం చేత్, అనిషేధ్యం, తత్ర విహితత్వాత్. స్వరూపభేదశ్చేత్, అశాబ్దత్వం. జీవావస్థాన్వయినాం దోషాణాం నిషేధ్యతయాఽధ్యాహారస్తు ప్రకృతానుసారాదుచితః * సర్వత్రహీత్యత్రానుకృష్య ప్రతిపాదనాదిత్యశాబ్దం, అస్మాకం తు హేత్వంశశ్శాబ్ద ఏవ * అతద్వచనాత్, ఏకత్వవచనాదితి చాయుక్తం, మధువిద్యావాక్యే * యశ్చాయమితి ముహుర్నిర్దేశస్య యశ్చాయం దేవదత్తః; యశ్చాయం యజ్ఞదత్త ఇతివద్భేదేప్యుపపత్తేరాత్మత్వవ్యపదేశస్య ప్రత్యేకం యుక్తత్వాచ్చ. ఈశ్వరైకత్వస్యాసమర్థనీయత్వాదేవ సూత్రాన్తరయోరప్యర్థోఽనుపపన్నః * ప్రకాశవచ్చేత్యాదికమధికరణాన్తరం, తత్ర * ఆదిత్యవర్ణం * రుక్మాభం * భారూప ఇత్యాదీనాం బోధలక్షణపరత్వం పూర్వపక్షీకృత్య దీప్తిమత్త్వప్రతిపాదనం సిద్ధాన్తయన్తి. నతేజసి బోధత్వం, నబోధే తిమిరాపహత్వం, అతస్సాదృశ్యాభావాద్వైయర్థ్యం. తదభావశ్చ వైయర్థ్యం * తన్మాత్రం, తేజోమాత్రం * భారూప ఇత్యుక్తమ్. తేజోరూపస్య పరస్య భోక్తృహృదయేఽవస్థానాభిప్రాయా జలసూర్యాద్యుపమా. దర్పణస్థానీయస్య కస్యచిదభావాదమ్బువదగ్రహణం, నాత్ర ముఖ్యప్రతిబిమ్బభావః, జలస్థానీయమన్తఃకరణం, తత్ర యథా భోక్తౄణాం వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వం, అన్తఃకరణవిసర్పణే హి భోక్తారో విసర్పన్తి ఆలోమభ్య ఆనఖాగ్రేభ్యః, తస్మిన్ప్రతిహ్రాసమానే ప్రతిహ్రసన్తే యావదణుభావః

౩౦ ॥ సూ. ॥ పరమతస్సేతూన్మానసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః ॥ ఇదానీమస్మా
త్పరస్మాజ్జగన్నిమిత్తోపాదానరూపపరమకారణాత్పరబ్రహ్మణః పరమపి కించిత్తత్త్వమస్తీతి కైశ్చిద్దే

ఏవం పరోప్యాత్మాస్తికరణేషు వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వం భజతే. ఏవం దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికసామఞ్జస్యం * దర్శనా-
త్, జీవవదనుప్రవేశదర్శనం * పురుషఅవిశదితి. ఇదమప్యన్తరాదిత్యజ్యోతిరధికరణాదిష్వీశ్వరస్య దీప్తిమత్త్వస్య
సిద్ధతయా కృతకరత్వాదయుక్తం. ఈశ్వరస్య స్వరూపవిసర్పణే నిర్వికారత్వశ్రుతివైయర్థ్యంచ * ప్రకృతైతావత్త్వ
మిత్యత్ర చతుర్థాసంశయ్య రూపద్వయాతిరిక్తం బ్రహ్మేతి సిద్ధాన్తయన్ని, తత్ర బ్రహ్మప్రతిషేధనఽనుపపన్నేత్యుక్త్వా
ఇతిశబ్దస్య ప్రకారవాచితయా బ్రహ్మోపస్థాపకత్వాభావాత్, రూపద్వయస్య బ్రహ్మణా తాదాత్మ్యం నిషేధతీతిచనశ
ఙ్కనీయం * బ్రహ్మణోరూపేఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశే తాదాత్మ్యప్రసంగాభావాత్. ప్రసక్తస్యహిప్రతిషేధనేఽజ్ఞాని
రాసపరత్వంయుక్తం. తాదర్థ్యనైరన్తర్యాదిభిరధికరణాన్తరత్వమప్యయుక్తమిత్యుక్తమ్. ఏతావత్త్వంచ రూపద్వయ
మాత్రత్వం, తన్నిషేధేన ప్రపఞ్చాతిరిక్తంకారణరూపత్వమస్తీతిప్రతిపాద్యతఇతిచాయుక్తం * బ్రవీతిచ భూయోపీ
త్యుపపాదనాత్ * అథనామధేయమితివాక్యంహ్యత్రాభిప్రేతముక్తం; ప్రపఞ్చానతివర్తిత్వేఽపిహి * సత్యస్య స
త్యమిత్యుపపద్యతే. అతఉక్తగుణవిభూతివిశిష్టతామాత్రనిషేధఇతియుక్తం. యతో బ్రహ్మనిషేధోనశఙ్క్యః, అతఏ
వ * తదవ్యక్తమిత్యాదీని సూత్రాణి నసర్వగతస్యాతీన్ద్రియత్వాదిభిరనుపలమ్భనిమిత్తాభవప్యుదాసపరాణి. యథా
ప్రకాశః ప్రకాశాన్తరేణ, జలంశుద్ధజలేనచ సంసృష్టమేకీభవతి, ఏవం సంరాధయితుస్సంరాధ్యేనావిభాగశ్రవణాచ్చ
ప్రపఞ్చాతిరిక్తబ్రహ్మసద్భావోఽఘటితిబ్రహ్మసాక్షాత్కారాభావశ్చ నదోషః, అభ్యాససాధ్యత్వాత్ తస్యేతియోజనా
యాం * ప్రకాశశ్చేతి ప్రకాశశబ్దస్య స్వసూత్రస్థప్రకాశశబ్దసరూపార్థత్వం స్వరససిద్ధంబాధ్యేత. యస్మాదణోరప్య
స్య జీవస్య సంరాధ్యేనావైశేష్యం, అతోఽస్యబ్రహ్మణాసహసౌక్ష్మ్యతఇతి సర్వకామావాప్తిరామ్నాయతే, అణోర
ప్యస్యానన్త్యాయ స్వరూపవిసర్పణలిఙ్గం * వాలాగ్రేత్యాదిశ్రుతిరితియోజనాచాధ్యాహారబాహుల్యబహిష్కృతేతిస్ఫు
టం. ప్రపఞ్చాతిరిక్తస్య పరమాత్మనో భోక్తృభోగ్యవర్గయోశ్చ కార్యకారణభావప్రకారః * ఉభయవ్యపదేశాదిత్య
ధికరణేచిన్త్యతే, అసౌ ద్రవ్యతదవస్థారూపేణ ఉపాదానోపాదేయాత్మక ఇతి * అహికుణ్డలవదిత్యుక్తం భేదాభేదయో
ర్ముఖ్యత్వాయ. అనేనేశ్వరస్య పరిణామః పూర్వపక్షితః. శక్తిమచ్ఛక్తివిక్షేపరూపేణోపాదానోపాదేయాత్మకః కార్య
కారణభావఈశ్వరస్య నిర్వికారత్వాయేత్యుక్తం * ప్రకాశాశ్రయేతి సూర్యకాన్తచన్ద్రకాన్తతప్తాయఃపిణ్డాదీనాంహి
కారణానాం రశ్మిదహనసలిలాదినిష్పాదనే ప్రవేశేవానస్వరూపవికారః. తర్హి కథమభేదవ్యపదేశఇత్యత్రాహ * తే
జస్త్వాదితి * భానుమరీచ్యోస్తేజస్త్వేనేవ సత్త్వద్రవ్యత్వాదినా పరమాత్మనోజగతశ్చైకత్వమితి. అహికుణ్డలపక్ష
స్యాప్రతిక్షేప్యత్వాయాహ * పూర్వవద్వేతి, అహికుణ్డలన్యాయేనాత్యన్తాభేదో బ్రహ్మాపేక్షయా జగతోఽభ్యుపగతః
ఈశ్వరస్యతు నిర్వికారత్వాత్ తస్య జగతశ్చ మణిప్రభయోరివ శక్తివిక్షేపరూపేణైవ కార్యకారణభావఇతి సిద్ధాన్త
మాహుః. తదిదమసమ్బద్ధం, బ్రహ్మణఈశ్వరాతిరిక్తత్వే ప్రమాణాభావాత్, సకలప్రమాణన్యాయవిరోధాచ్చ. బహ్వ
ధ్యాహారాపేక్షత్వాచ్చ మధ్యమసూత్రస్య సూత్రకారావివక్షితోఽయమర్థఇత్యవగమ్యతే ....

॥ అహికుణ్డలాధికరణంసమాప్తమ్ ॥

౩౦ ॥ సూ. ॥ పరమతస్సేతూన్మానసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః ॥ అవాన్తరసంగతిమా
హ (ఇదానీమితి) అస్మాదితి * అతశ్శబ్దవ్యాఖ్యానం. ప్రకృతశ్చ * నస్థానతోఽపిపరస్యేతిసూత్రే పరశబ్దనిర్దిష్టఇతి జ్ఞా
పయితుం పరస్మాదిత్యుక్తం. పరమకారణత్వప్రయుక్తోత్కర్షవాచీపరబ్రహ్మణఇత్యత్ర పరశబ్దః. యద్వా పరస్మాదితి ప

త్వాద్భాష్యే రాశఙ్కానిరాక్రియతే, అస్యోపాస్యస్య నిర్దోషత్వానవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణాకరత్వరూపేణ. తత్రేయమాశఙ్కా — యదిదం పరం బ్రహ్మోభయలిఙ్గం, నిఖిలజగత్కారణం, తస్మాత్పరమపి కించిత్తత్త్వమస్తి. కథం * అథయ ఆత్మా స సేతుర్విధృతిరిత్యస్య పరస్య సేతుత్వవ్యపదేశాత్, సేతుశబ్దస్య చ లోకే కూలాన్తరప్రాప్తిహేతౌ ప్రసిద్ధేరితోఽన్యదనేన ప్రాప్యమస్తీతి గమ్యతే, తథా * ఏతం సేతుం తీర్త్వాఽన్ధస్సన్ననన్ధో భవతీతి తరితవ్యతా చాస్యాభిధీయతే, అతశ్చాస్యాత్ప్రాప్యమస్తి. ఉన్మానవ్యపదేశాచ్చ, ఉన్మితం, పరిమితం ఇదం పరం బ్రహ్మ * చతుష్పాద్బ్రహ్మ షోడశకలమిత్యున్మానవ్యపదేశాత్ సహాయమున్మానవ్యపదేశస్తేన సేతునా ప్రాప్యస్యానున్మితస్యాస్తిత్వం ద్యోతయతి, తథా సమ్బన్ధవ్యపదేశశ్చ సేతుసేతుమతోః ప్రాపకత్వప్రాప్యత్వలక్షణో దృశ్యతే * అమృతస్యపరం సేతుం దగ్ధేన్ధనమివానలమ్ * అమృతస్యైష సేతురితి. అతశ్చ పరాత్పరమస్తి. భేదేన చ పరాత్పరం వ్యపదిశ్యతే * పరాత్పరం పురుషముపైతి * పరాత్పరం యన్మహతో మహాన్తమితి చ, తథా * తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం । తతో యదుత్తరతరం తదరూపమనామయమితి, అత ఏభ్యో హేతుభ్యః పరస్మాద్బ్రహ్మణః పరమపి కించిదస్తీతి గమ్యత ఇతి. ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౩౧ ॥ సూ. ॥ సామాన్యాత్తు ॥ తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యత్తావదుక్తం సేతువ్యపదేశాత్పరాత్పరమస్తీతి, తన్నోపపద్యతే, న హ్యయమత్ర కించిత్ప్రాప్యం ప్రతి సేతురుచ్యతే * ఏష లోకానామసమ్భేదాయేతి సేతుసామాన్యేన సర్వలోకాసఙ్కరకరత్వమత్రేతః. సినోతి, బధ్నాతి స్వస్మిన్ సర్వం చిదచిద్వస్తుజాతమసఙ్కీర్ణమితి సేతురుచ్యతే * ఏతం సేతుం తీర్త్వేతి తరతిశ్చ ప్రాప్తివచనః, యథా వేదాన్తం తరతీతి...... : ....

౩౨ ॥ సూ. ॥ బుద్ధ్యర్థః పాదవత్ ॥ యోఽయం * చతుష్పాద్బ్రహ్మ షోడశకలం * పాదోఽస్య విశ్వా భూతానీత్యున్మానవ్యపదేశః, స బుద్ధ్యర్థః, ఉపాసనార్థః * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిభిర్జగత్కారణస్య బ్రహ్మణోఽపరిచ్ఛిన్నత్వావగమాత్స్వత ఉన్మితత్వాసమ్భవాత్.

చేన ప్రాప్యతయా పరత్వం వివక్షితం. పరబ్రహ్మణ ఇత్యత్ర స్వకార్యాపేక్షయా పరత్వముచ్యతే. పరమకారణాదితి కారణాన్తరరాహిత్యం (అస్యోపాస్యస్యేతి) ఉభయలిఙ్గత్వరూపేణేత్యర్థః. అన్యథా ప్రాప్యత్వ తదుపయోగిభోగ్యగుణజాతవైకల్యే సతి నహ్యుభయలిఙ్గత్వసాఫల్యసిద్ధిరితి భావః. పూర్వాధికరణే ఉభయలిఙ్గకత్వరూపేణ నిర్దోషత్వవిషయనిరూపణం కృతం, అత్ర తు కల్యాణగుణాస్పదత్వవిషయనిరూపణమిత్యుక్తం భవతి. ఉభయలిఙ్గాత్ బ్రహ్మణః పరం కిమస్తి, నేతి. అస్య పరత్వే సేతూన్మానాదివ్యపదేశా ఉపపన్నాః న వేతి. అనుపపన్నత్వే పరాన్తరమస్తి. ఉపపన్నత్వే పరాన్తరం నాస్తీతి సిధ్యతి (తత్రేయమిత్యాది) అసఙ్కరకరత్వాభిప్రాయస్సేతువ్యపదేశస్స్యాదితి శఙ్కాయామాహ (తథా ఏతం సేతుమితి) (సమ్బన్ధవ్యపదేశ ఇత్యాది) పూర్వం కేవలసేతుశబ్దః, అత్ర ప్రతిసమ్బన్ధినిర్దేశసహితసేతుశబ్దనిర్దేశః (భేదేన చేతి) పరాత్ జగత్కారణాత్. శ్రుతావపి పఞ్చమ్యన్తః పరశబ్దః కారణవిషయ ఇతి పూర్వపక్షిణో హృదయమ్ ......

రాద్ధాన్తసూత్రముపాదత్తే.

౩౧ ॥ సూ. ॥ సామాన్యాత్తు ॥ అవయవార్థేనాప్యసఙ్కరకరత్వం దర్శయతి (సినోతి బధ్నాతీతి) * ఏతం సేతుం తీర్త్వేత్యస్య కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (ఏతం సేతుమితి)..........................

౩౨ ॥ సూ. ॥ బుద్ధ్యర్థః పాదవత్ ॥ అపరిచ్ఛేదవాక్యం న జగత్కారణవిషయమ్. కింతు వదతీతి

జగత్కారణత్వంహి తస్యైవశ్రూయతే ॥ తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః ॥ సోఽకామ యత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి. అతో యథా ॥ వాక్పాదః ప్రాణః పాదః చక్షుః పాదః మనః పాద ఇత్యాదినా బ్రహ్మణో వాగాదిపాదవ్యపదేశ ఉపాసనార్థః, ఏవమయమపి ....

స్వయమనుస్మితస్య కథముపాసనార్థతయాఽవ్యస్థానసమ్భవః. తత్రాహ.

౩౩ ॥ సూ. ॥ స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్ ॥ ప్రతిపన్నవాగాదిస్థాన విశేషరూపోపాధిభేదాత్ తత్సమ్బన్ధితయోన్మితత్వానుసన్ధానం సమ్భవతి, యథా ప్రకాశాదేర్విగతస్య వాతాయనఘటాదిస్థానభేదైః పరిచ్ఛిన్నత్వానుసన్ధానసమ్భవ ఇత్యర్థః..........................

౩౪ ॥ సూ. ॥ ఉపపత్తేశ్చ ॥ యదుక్తం ॥ అమృతస్యైష సేతురితి ప్రాప్యప్రాపకసమ్బన్ధవ్యపదేశాత్ప్రాపకాత్పరం ప్రాప్యమస్తీతి, తన్న, ప్రాప్యస్య పరమపురుషస్య స్వప్రాప్తౌ స్వస్యైవోపాయత్వోపపత్తేః ॥ నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన । యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామిత్యనన్యోపాయత్వశ్రవణాత్ ...

౩౫ ॥ సూ. ॥ తథాఽన్యప్రతిషేధాత్ ॥ యత్పునరుక్తం ॥ తతో యదుత్తరతరం ॥ పరాత్పరం పురుషం ॥ అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదిభేదవ్యపదేశాత్పరాత్పరమస్తీతి, తన్నోపపద్యతే, తత్రైవ తతోఽన్యస్య పరస్య ప్రతిషేధాత్ ॥ యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిద్యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయోఽస్తి కశ్చిదితి. యస్మాదపరం పరం నాస్తి కించిత్, న కేనాపి ప్రకారేణ పరమస్తీత్యర్థః. తథాఽన్యత్రాపి ॥ న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి. ఇతి నేతి నిర్దిష్టాదేతస్మాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్పరం నహ్యస్తీత్యర్థః. తథా ॥ న తస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశ ఇతి. తద్ధి జగదుపాదాన కారణతయాఽనన్తరముక్తం ॥ సర్వే నిమే

షత్త్వవిషయమిత్యత్రాహ (జగత్కారణత్వంహీతి) ॥ పాదవదితి సూత్రఖండం వ్యాచష్టే (అతో యథేతి) నహి నిఖిలజగత్కారణస్యేశ్వరస్య వాక్ప్రాణచక్షురాదికతిపయవస్తుపరిచ్ఛిన్నత్వం సమ్భవతి, అతస్తస్యోపాసనార్థత్వం సమ్ప్రతిపన్నమితి భావః. అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (స్వయమనున్మితస్యేతి)

౩౩ ॥ సూ. ॥ స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్ ॥ దృష్టాన్తభూతవాగాదివిషయమిదం సూత్రమ్......

౩౪ ॥ సూ. ॥ ఉపపత్తేశ్చ ॥ (అనన్యోపాయత్వశ్రవణాత్) ప్రాప్యస్యైవోపాయత్వశ్రవణాదిత్యర్థః ॥ వివృణుతే తనూం స్వామిత్యనేన ప్రాపకత్వం ప్రాప్యత్వంచ గమ్యతే ....

౩౫ ॥ సూ. ॥ తథాఽన్యప్రతిషేధాత్ ॥ దూష్యాంశం వ్యఞ్జయన్వ్యాచష్టే (యత్పునరిత్యాదినా) తత్రైవ, శ్వేతాశ్వతరోపనిషది. ఉపాత్తవాక్యస్యాన్వయమాహ (యస్మాదపరమితి) తస్యార్థమాహ (న కేనాపీతి) ॥ యస్మాదితి పఞ్చమ్యన్తపదేనాపరశబ్దస్యాన్వయే సతి సమాధికనిషేధః కృతస్స్యాత్. పరశబ్దస్యాన్వయే సతి సమనిషేధో న కృతస్స్యాత్, తచ్చానిష్టం, తథా సతి పరమపురుషవేదనస్యైకస్యైవాపవర్గోపాయత్వం పూర్వోక్తం న సిధ్యతి. సమాభ్యధికనిషేధపరశ్రుత్యన్తరవిరోధశ్చ. అపరశబ్దవైయర్థ్యం చ స్యాత్, పరత్వేన వివక్షితరుద్రవ్యతిరిక్తవిషయోఽయమపరశబ్ద ఇతి చేన్న, కార్త్స్న్యేన పరత్వనిషేధే స్వతః ప్రాప్తే తస్యానన్యథాసిద్ధసంకోచకాభావాత్ ॥ తతో యదుత్తరతరమిత్యాదివాక్యం హేత్వర్థేనాన్యథాసిద్ధమితి భావః ॥ న తస్యేశ ఇతి వాక్యం జగత్కారణాతిరిక్తవిషయం స్యాదిత్యత్రాహ (తద్ధీతి) ॥ హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే ॥ ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత ॥ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదిత్యాదిభిర్హిరణ్యగర్భస్య కారణత్వప్రతిపాదనాత్ సద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దైరపి స ఏవ కారణతయోచ్యతే ॥ శమ్భురాకా

షాజజ్ఞిరేవిద్యుతఃపురుషాదధి సఆపఃప్రదుఘేఉభేఇమేఇత్యాదినా * అద్భ్యస్సమ్భూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితిచజగత్కారణం పురుషమేనంప్రత్యభిజ్ఞాపయతి * తతోయదుత్తరతరమితి కిముచ్యత ఇతి చేత్. పూర్వత్ర * వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ * తమేవంవిద్వా నమృతఇహభవతి నాన్యఃపన్థావిద్యతేఽయనాయేతిపరస్యబ్రహ్మణో మహాపురుషస్య వేదనమేవామృతత్వ సాధనం, నాన్యోఽమృతత్వస్యపన్థాఇత్యుపదిశ్య తదుపపాదనాయ *యస్మాత్పరంనాపరమస్తికిఞ్చిద్య స్మాన్నాణీయోనజ్యాయోస్తికశ్చిత్ ।వృక్షఇవస్తబ్ధో దివితిష్ఠత్యేకస్తేనేదంపూర్ణంపురుషేణసర్వమితిపు రుషస్యపరత్వం, తద్వ్యతిరిక్తస్య పరత్వాసమ్భవంచప్రతిపాద్య * తతోయదుత్తరతరంతదరూపమ నామయమ్ । యఏతద్విదురమృతాస్తేభవన్త్యథేతరే దుఃఖమేవాపియన్తీతిపూర్వోక్తమర్థంహేతుతో నిగమయతి. యదుత్తరతరంపురుషతత్త్వం, తదేవారూపమనామయంయతః, తతోయఏతత్పురుషత త్త్వంవిదుః, తఏవామృతాభవన్తి, అథేతరేదుఃఖమేవాపియన్తీతి. అన్యథోపక్రమవిరోధోఽనన్తరో క్తివిరోధశ్చ * పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యమితి, పూర్వత్ర * అక్షరాత్పరతఃపరఇతి, అక్షరాత్, అవ్యాకృతాత్ యఃపరః, సమష్టిపురుషః, తస్మాత్పరోయోఽదృశ్యత్వాదిగుణకస్సర్వజ్ఞఃపరమపురుషః సఏవేహాపి * పరాత్పరఇతి సమష్టిపురుషాత్పరత్వేనోచ్యతే ....

౩౬ ॥ సూ. ——అనేనసర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః—— అనేన, బ్రహ్మణా సర్వగత త్వం, సర్వస్య జగతో వ్యాప్తత్వం ఆయామశబ్దాదిభ్యః, సర్వవ్యాప్తివాచిశబ్దేభ్యోఽవగమ్యమానమ

శమధ్యఇత్యాదిభిరపి సఏవోచ్యతే * శమ్భుస్స్వయమ్భూర్ద్రుహిణఇతి నైఘణ్టుకోక్తేరితిశఙ్కాయామాహ (అద్భ్యస్స మ్భూతఇతి) అత్రైవ * విద్యుతఃపురుషాదధీతిపురుషశబ్దాద్విద్యుద్వర్ణత్వాదతిదిష్టేషు * అద్భ్యస్సమ్భూతఇత్యాదివా క్యేషు లక్ష్మీపతిత్వశ్రవణాత్ * యమన్తస్సముద్రేకవయోవయన్తీతి సముద్రశాయిత్వశ్రవణాత్ *తదక్షరేపరమేవ్యో మన్నితి పరమవ్యోమసంబన్ధాచ్చావగతపరమపురుషభావజగత్కారణప్రతిపాదకప్రకరణేనైకప్రకరణం * హిరణ్యగ ర్భస్సమవర్తతాగ్రఇత్యాదివాక్యమపి పరమపురుషస్యైవ జగత్కారణత్వమాహేత్యర్థః. అన్యథా బ్రహ్మశివయోస్సృజ్య త్వసంహార్యత్వశ్రుతివిరోధశ్చ (తతోయదుత్తరతరమితికిముచ్యతఇతి) * యస్మాత్పరమిత్యాదివాక్యస్య సంకోచకత్వేన పరోక్తమిదంవాక్యం అన్యథాసిద్ధమితిమమర్థం హృదినిధాయ తస్యాన్యథాసిద్ధిఃకథమిత్యాహ (కిముచ్యతఇతి) *తస్మా త్సర్వగతశ్శివఇత్యస్య పూర్వపఠితమ్ * తేనేదంపూర్ణంపురుషేణేతివాక్యమ్. తతఃపశ్చాత్ * మహాన్ప్రభుర్వైపురు షఇతివాక్యమ్. తదుభయానురోధేన సర్వాననశిరోగ్రీవత్వగుహాశయత్వభగవచ్ఛబ్దాద్యనురోధేనచవర్ణనీయమ్.సర్వాన నశిరోగ్రీవత్వాదికంహి * సహస్రశీర్షందేవమిత్యాదిషు పురుషోత్తమాసాధారణత్వేనావగతమిత్యర్థః * తతస్తస్మాద్ధే తోరిత్యర్థః. అరూపమనామయం- కర్మకృతదేహతత్కృతదుఃఖవిరోధి. తాపత్రయప్రతిభటమిత్యర్థః. ఉపక్రమవిరో ధః * నాన్యఃపన్థాఇతివాక్యవిరోధః * యఏనంవిదురితివాక్యస్య పరమపురుషేతరవేదనపరత్వంహి * నాన్యఃపన్థాఇ త్యనేనవిరుద్ధం (అనన్తరోక్తివిరోధశ్చ) * యస్మాత్పరంనాపరమిత్యాదివాక్యవిరోధశ్చేత్యర్థః (పరాత్పరమిత్యాది) ప రాత్పరమిత్యాదివాక్యేపి సమష్టిపురుషాత్పరత్వేన పరమపురుషఉచ్యతఇతి ప్రతిజ్ఞా- పూర్వవాక్యే సమష్టిపురుషవిలక్ష ణతయా ప్రతిపాద్యత్వేన నిశ్చితస్యాదృశ్యత్వాదిగుణకస్యపరాత్పరశబ్దేనాత్రప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః........

౪౬ ॥ సూ. ——అనేనసర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః—— పూర్వసూత్రైరధికవస్తువాదేదూష ణముక్తం, ఇహ స్వపక్షే ప్రమాణముచ్యతే. నియన్తృత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞాపనార్థం * నిత్యంవిభుమితిశ్రుతిరుపాత్తా. వి

స్మాత్పరంనాస్తీత్యవగమయతి. ఆయామశబ్దస్తావత్ * తేనేదంపూర్ణంపురుషేణసర్వం * యచ్చకించిజ్జగత్యస్మిన్ దృశ్యతేశ్రూయతేపివా। అన్తర్బహిశ్చతత్సర్వంవ్యాప్యనారాయణస్స్థితః * నిత్యం విభుం సర్వగతంసుసూక్ష్మం యద్భూతయోనింపరిపశ్యన్తిధీరాః. ఆదిశబ్దాత్ * బ్రహ్మైవేదంసర్వం*ఆత్మైవేదంసర్వమిత్యాదయోగృహ్యన్తే. అతఇదంపరంబ్రహ్మైవసర్వస్మాత్పరమ్ ....

॥పరాధికరణంసమాప్తమ్॥

భుం, ప్రభుం, ఇయంశ్రుతిః పురుషవిషయా * పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యం * దివ్యోహ్యమూర్తఃపురుషఇతి పురుషవిషయప్రకరణస్థత్వాత్. సూత్రస్థమాదిశబ్దంవ్యాచష్టే (ఆదిశబ్దాదితి) (ఇత్యాదయోగృహ్యన్తఇతి) ఆదిశబ్దేనవ్యతిరిక్తతత్త్వనిషేధపరవాక్యాని, ధారకత్వనియన్తృత్వాదిపూర్వకవ్యాప్తిపరవాక్యాని, సామానాధికరణ్యవాక్యానిచవివక్షితాని. సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ణయపరనారాయణానువాకే నియన్తృతయావ్యాప్తిః * అన్తర్బహిశ్చేత్యాదినాధారకత్వం * తద్విశ్వముపజీవతీతి, శేషిత్వం * పతింవిశ్వస్యేతిచోక్తం, నియమనాద్యవ్యాపనధారణశేషిత్వైఃకృత్స్నప్రపఞ్చశరీరకత్వంబ్రహ్మణస్సిద్ధం. ఏవమీశ్వరస్యకృత్స్నప్రపఞ్చశరీరకత్వసిద్ధ్యా తదధికతత్త్వంనాస్తీత్యధికతత్త్వాభావే ప్రమాణముక్తంస్యాత్, తత్త్వాన్తరసద్భావేసతి కృత్స్నశరీరకత్వాయోగాత్. కించ * విశ్వతఃపరమంనిత్యం * అన్తర్బహిశ్చతత్సర్వంవ్యాప్య * విశ్వమేవేదంపురుషఇతి త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యముక్తం, తథాచ సహస్రశీర్షత్వాదివిశిష్టపురుషప్రతిపాదకతయైకత్వసమానార్థేచ పురుషనారాయణే * యద్భూతం యచ్చభవ్యం * సభూమిం విశ్వతోవృత్వా * పురుషఏవేదంసర్వమితి త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యముక్తం, తతశ్చాధికవస్తునిషేధసిద్ధిః, అధికవస్తుసద్భావేసతి పరిచ్ఛేదాభావాయోగాత్. అతఈదృశానివాక్యాన్యనుసంధేయానీతిభావః..........................

పరైస్తు సమ్బన్ధవ్యపదేశోనామ * సతాసోమ్యతదాసమ్పన్నః * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసమ్పరిష్వక్తఇతిదర్శితః. భేదవ్యపదేశశ్చ * యఏషోన్తరాదిత్యే హిరణ్మయఃపురుషః * యఏషోన్తరక్షిణిపురుషఇతిదర్శితః * స్థానవిశేషాదిత్యాదిసూత్రాణి సమ్బన్ధభేదవ్యపదేశపరిహారపరాణివ్యాఖ్యాతాని, ఉపాధిభేదాపేక్షయా భేదవ్యపదేశః నస్వరూపతః భేదోపశమఏవసమ్బన్ధే ఈదృశస్సమ్బన్ధఉపపద్యతే * స్వమపీతఇతి స్వరూపసమ్బన్ధశ్రవణాత్ * సర్వంతంపరాదాదిత్యాదిరన్యప్రతిషేధః * అనేన సేత్వాదివ్యపదేశనిరాకరణేన సర్వగతత్వంసిద్ధంభవతి, అన్యథా వస్త్వన్తరావ్యావృత్తత్వేనాత్మనః పరిచ్ఛేదస్స్యాత్. సర్వగతత్వంచాస్యాయామశబ్దాదిభిర్జ్ఞాయతఇతివ్యాచక్షతే. తత్రసేతావజ్జగత్కారణాత్ బ్రహ్మణోవిలక్షణవస్తుమాత్రమిహనిషేధ్యం, కింతు ఉత్కృష్టంతత్త్వాన్తరం, ప్రామాణికస్య ప్రధానజీవేశ్వరవైలక్షణ్యస్యానిషేధ్యత్వాత్, కార్యకారణభేదనిషేధస్యచారమ్భణాధికరణకృతత్వాత్, సేతూన్మానవ్యపదేశాదీనాం కార్యకారణభేదసాధకత్వాభావాచ్చ. నహి కారణమేవ స్వకార్యప్రాప్త్యైసేతురితినియమః. సర్వగతత్వస్య సిద్ధాన్తహేతుతయోక్తత్వాచ్చ నాన్యమాత్రంప్రతిక్షేప్యం, తస్య భేదసాధకత్వాత్. వ్యాప్తిర్హి వ్యాప్యవ్యాపకభేదమవగమయతి. అతఉత్కృష్టతత్త్వనిషేధార్థత్వేఽధికరణస్యసిద్ధే సుషుప్తివాక్యప్రతిపన్నస్సమ్బన్ధోనపూర్వపక్షబీజంభవతి, కారణాద్బ్రహ్మణస్సుషుప్తస్యోత్కర్షాభావాత్, అతఏవాదిత్యాదిరూపస్థానకృతభేదశ్చ నపూర్వపక్షయుక్తిః. అతఏవ * స్థానవిశేషాదితిసూత్రం నసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశపరిహారపరం * కతమఆత్మేతి, యోయంవిజ్ఞానమయఇత్యాదిప్రకరణేసుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన వ్యపదేశాత్ పరమేశ్వరోవివక్షితఇతిసమర్థితత్వాత్ తన్నిరాసశ్చానుపపన్నః * తథాన్యప్రతిషేధాదితిసూత్రంచ * యస్మాత్పరమిత్యాదివాక్యవిషయం, నతు * సర్వంతంపరాదాదిత్యాదివాక్యవిషయం, ఉత్కృష్టాన్యనిషేధస్యైవ అధికరణకృత్యత్వాత్. అనేన, సేత్వాదివ్యపదేశనిరాకరణేనాన్యప్రతిషేధాశ్రయణేనచ సర్వ

౩౮ ॥ సూ. ——శ్రీఫలమత ఉపపత్తేః శ్రీ—— ఉక్తముపాసిసిషోపజననార్థం జీవస్య సర్వావస్థాసు సదోషత్వం ప్రాప్యస్య చ పరమపురుషస్య నిర్దోషత్వం కల్యాణగుణాకరత్వం. సర్వస్మాత్పరత్వంచ, అతః పరముపాసనం వివక్షన్నుపాసీనానాం పరస్మాదేవాస్మాత్పురుషాత్తత్ప్రాప్తిరూపమపవర్గాఖ్యం ఫలమితి సమ్ప్రతిబ్రూతే, తుల్యన్యాయతయా శాస్త్రీయమైహికాముష్మికమపి ఫలం అతఏవ, పరస్మాత్పురుషాద్భవతీతి సామాన్యేన * ఫలమత ఇత్యుచ్యతే, కుత ఏతత్ (ఉపపత్తేః) స ఏవ హి సర్వజ్ఞ

గతత్వం సిధ్యతి, తచ్చాయామశబ్దాదిభిస్సిధ్యతీతి యోజనాయాం వాక్యభేదస్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారశ్చ. సర్వగతత్వంచ భేదసాధకత్వాత్ భవతాం విరుద్ధమ్. నచ భేదే సతి వస్తుతః పరిచ్ఛేదస్స్యాత్, తస్య భేదరూపత్వాభావాత్——అన్యేతు సమ్బన్ధభేదవ్యపదేశావయిమివవర్ణయన్త ఏవ * స్థానవిశేషాదితి సూత్రమపి తయోః పరిహారపరమాహుః, వికారవర్తినో బ్రహ్మణో బహిర్వికారమవస్థితం బ్రహ్మప్రతి సేతుత్వం * తతో యదుత్తరతరమితి చ పరమాకాశవర్తిన ఈశ్వరస్య వికారస్థాదీశ్వరాత్ భేదవ్యపదేశ ఇతి నస్వరూపభేద ఇతి. ఉపపద్యతే చైవం, అన్యథేశ్వరద్వయప్రసంగాత్ * తస్మాత్సర్వగతశ్శివ ఇత్యుక్తం సర్వగతత్వం * అనేన సేత్వాదివ్యపదేశనిర్వాహేణోపపాదితం భవతి, తచ్చ * జ్యాయాన్ పృథివ్యా ఇత్యాదిభిరాయామశబ్దాదిభిస్సిద్ధమితి. తదపి న సాధీయః, అనవచ్ఛిన్నబ్రహ్మానుభవస్య బ్రహ్మోపాసనలభ్యత్వశాస్త్రేణ్ణ దేశభేదాపేక్షం సేతుత్వం వాచ్యం * సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి * ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసఞ్చరన్నితి హి శ్రూయతే. వికారావస్థితాదీశ్వరాత్ పరమాకాశస్థస్యోత్తరత్వమితి నిర్వాహోఽప్యయుక్తః * వృక్ష ఇవ స్తబ్ధో దివి తిష్ఠత్యేకస్తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం తతో యదుత్తరతరమితి పరమాకాశస్థాత్పురుషాదుత్తరత్వప్రతీతేః, * అనేన, సేతుత్వాదివ్యపదేశాన్యపరత్వకథనేన * తస్మాత్సర్వగతశ్శివ ఇత్యుత్తరవాక్యస్థసర్వగతత్వముపపాదితం భవతీత్యప్యయుక్తం. పూర్వపక్షదృష్ట్యా పూర్వవాక్యోక్తాత్ కారణపురుషాత్ పరత్వేప్యుత్తరవాక్యప్రతిపాద్యస్య సర్వగతత్వే విరోధాభావాత్. అతో వాక్యాన్తరసిద్ధాయాః కారణవస్తునో వ్యాప్తేరసఙ్కోచ ఏవ తత ఉత్కృష్టస్యాభావే హేతుత్వేన వివక్షితః.

——శ్రీపరాధికరణం సమాప్తమ్. శ్రీ——

౩౮ ॥ సూ, ——శ్రీఫలమత ఉపపత్తేః శ్రీ—— సిద్ధాన్తోపక్రమమిదమధికరణం. అవాన్తరసఙ్గతిమనువదతి (ఉక్తమితి) సర్వస్మాత్పరత్వం, ప్రాప్యత్వమ్. తత్కల్యాణగుణాకరత్వాన్తర్భూతమపి పృథగధికరణనిరూపితత్వాత్ పృథగుక్తం. సూత్రే ముక్తిరితి న నిర్దిష్టం, అపితు * ఫలమితి సాధారణనిర్దేశః కృతః, అతస్తస్య ప్రయోజనమాహ (తుల్యన్యాయతయేతి) త్రివర్గప్రదకర్మారాధ్యత్వఫలప్రదత్వయోరపి ముముక్షోరనుసన్ధేయత్వాత్తదప్యత్ర నిరూపితం. అత ఉపాసనోపయోగ్యర్థవిచారానన్తరం తదుపయోగ్యర్థాన్తరం నిరూప్యత ఇతి సంగతిరిత్యర్థః. ఫలత్వముక్తం, ఫలప్రదత్వం నిరూప్యత ఇతి చ సంగతిః. తచ్చ కల్యాణగుణ ఇతి పాదాన్తర్భావః. పూర్వమీమాంసాయామపూర్వాధికరణే ద్వారమాత్రం నిరూపితం, అత్రతు ద్వారవిశేషనిరూప్యత ఇతి భిదా. కిం సాపూర్వాత్కర్మోపాసనాత్ స్వర్గాపవర్గఫలోత్పత్తిః, ఉత కర్మోపాసనారాధితాద్వాయ్వాదిదేవతారూపాత్ కేవలాచ్చ బ్రహ్మణ ఇతి. కిం * స ఏవైనం భూతిం గమయతి * యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య ఇత్యాదివాక్యశేషో వాయ్వాదిరూపస్య కేవలస్య చ బ్రహ్మణః ఫలప్రదత్వమవగమయతి, నేతి. కిం వాక్యశేషో యథాప్రతీతార్థపరః, ఉతాతత్పర ఇతి. అతత్పరత్వే తత్తద్దేవతారూపస్య కేవలస్య చ బ్రహ్మణః ఫలప్రదత్వాభావాత్, సాపూర్వాత్కర్మోపాసనాత్ ఫలసిద్ధిస్స్యాత్. అనన్యపరత్వేతు దేవతారూపస్య కేవలస్య చేశ్వరస్య ఫలప్రదత్వావగమకత్వాత్ కర్మోపాసనారాధితాత్ తత్తద్దేవతారూపాత్ కేవలాచ్చ బ్రహ్మణః ఫలసిద్ధిః సర్వజ్ఞత్వమర్థివాఞ్ఛాపేక్షితతద్విరోధితన్నిరాసాదిజ్ఞానోపయోగి. సర్వశక్తిత్వం భోగ్యభోగోపకరణాదినిష్పాదనప్రవృత్తి

స్సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తిర్మహోదారో యాగదానహోమాదిభిరుపాసనేన చారాధిత ఐహికాముష్మికభోగజాతం, స్వస్వరూపావాప్తిరూపమపవర్గం చ దాతుమీష్టే, నహ్యచేతనం కర్మ క్షణధ్వంసి కాలాన్తరభావిఫలసాధనం భవితుమర్హతి. ....

౩౮ ॥ సూ. —శ్రుతత్వాచ్చ— * స వా ఏష మహానజ ఆత్మాన్నాదో వసుదానః * ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి భోగాపవర్గరూపం ఫలమయమేవ దదాతీతి హి శ్రూయతే సమ్ప్రతి పూర్వపక్షమాహ.

౩౯ ॥ సూ. —ధర్మం జైమినిరత ఏవ— అత ఏవ, ఉపపత్తేః శాస్త్రాచ్చ యాగదానహోమోపాసనరూపధర్మమేవ ఫలప్రదం జైమినిరాచార్యో మన్యతే. లోకే హి కృష్యాదికర్మ, దానాదికం చ కర్మ, సాక్షాద్వా పరమ్పరయా స్వయమేవ ఫలసాధనం దృష్టం, ఏవం వేదేఽపి యాగదానహోమాదీనాం సాక్షాత్ఫలసాధనత్వాభావేఽపి పరమ్పరయా అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వముపపద్యతే. తథా * యజేత స్వర్గకామ ఇత్యాదిశాస్త్రమపి సిసాధయిషితస్వర్గస్య కర్తవ్యతయా యాగాద్యభిదధదన్యథానుపపత్త్యా అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వమవగమయతి. ....

౪౦ ॥ సూ. —పూర్వం తు బాదరాయణో హేతువ్యపదేశాత్— తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. పూర్వోక్తం పరమపురుషస్యైవ ఫలప్రదత్వం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే కుతః (హేతువ్యపదేశాత్) * యజ దేవపూజాయామితి దేవతారాధనభూతయాగాద్యారాధ్యభూతాగ్నివాయ్వాదిదేవతానామేవ తత్తత్ఫలహేతుతయా తస్మిన్ తస్మిన్నపి వాక్యే వ్యపదేశాత్ * వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతికామో వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతీత్యాదిషు. కామినస్సిసాధయిషితఫలసాధనత్వప్రకారోపదేశోఽపి విధ్యపేక్షిత ఏవేతి నాతత్పరత్వశఙ్కా యుక్తా. ఏవమపేక్షితేతి ఫలసాధనత్వప్రకారే శబ్దాదేవావగతే సతి తత్పరిత్యాగమశ్రుతాపూర్వాదిపరికల్పనం చ ప్రామాణికా న సహన్తే.

బన్ధనిరసనోపయోగి, ద్వయమపి లుబ్ధస్యాకించిత్కరమితి మహోదారత్వోక్తిః. ఈశ్వరస్య యోగ్యత్వముక్తం, కర్మణస్త్వయోగ్యత్వమాహ (నహీతి) ....

౩౮ ॥ సూ. —శ్రుతత్వాచ్చ— కేవలకర్మణోఽయోగ్యత్వాభావాదీశ్వరస్యైవ యోగ్యత్వాత్తస్యైవ ఫలప్రదత్వం కల్ప్యమిత్యుక్తం, తత్కణ్ఠోక్తం చేత్యస్య సూత్రస్యార్థః * అన్నాదః, అన్నదః ....

అనన్తరసూత్రం పూర్వపక్షపరమిత్యాహ (సమ్ప్రతీతి)

౩౯ ॥ సూ. —ధర్మం జైమినిరత ఏవ— ఉపపత్తిం దర్శయతి (లోకే చేతి) శాస్త్రం దర్శయతి (ఏవం వేదేఽపీతి) * స్వర్గకామో యజేతేత్యత్ర ఫలసాధనత్వం శ్రుతమేవ తత్ర సద్వారకత్వం కల్ప్యమితి న విరోధః. సిద్ధాన్తసూత్రమాదత్తే

౪౦ ॥ సూ. —పూర్వం తు బాదరాయణో హేతువ్యపదేశాత్— (యజ దేవేత్యాది) తథా వ్యపదేశం దర్శయతి (వాయవ్యమితి) మన్త్రార్థవాదయోరనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యోరన్యపరత్వాన్న స్వార్థే ప్రామాణ్యమిత్యత్రాహ (విధ్యపేక్షిత ఏవేతి) మన్త్రార్థవాదయోః ప్రతీయమానార్థే తాత్పర్యాభావేఽపి రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠావగోరణశతయాతనాసాధ్యసాధనభావశర్కరాఞ్జనద్రవ్యపశుపవిశేషాదిరర్థవాదాద్యుక్తోఽప్యర్థో విధ్యపేక్షితతయా భవద్భిరేవ స్వీకృత ఇతి భావః. దేవతానామపి ఫలప్రదత్వమస్తు; తతః కిమపూర్వస్య ఫలప్రదత్వానభ్యుపగమ ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) శ్రుతహానమశ్రుతకల్పనం చానుపపన్నమిత్యర్థః. అశ్రుతకల్పనం హి కల్ప్యాపూర్వవాదే, వాచ్యాపూర్వవాదే తన్నాస్తీత్య

లిఙాదయోఽపి దేవతారాధనభూతయాగాదేః ప్రకృత్యర్థస్య కర్తృవ్యాపారసాధ్యతాం వ్యుత్పత్తిసిద్ధాం శబ్దానుశాసనానుమతామభిదధతి, నాన్యదలౌకికమితి ప్రాగేవోక్తమ్. తదేవం * వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతేత్యాదిశబ్దాద్వాయ్వాదీనాం ఫలప్రదత్వమవగమ్యతే, వాయ్వాద్యాత్మనా చ పరమపురుష ఏవారాధ్యతయా ఫలప్రదాయిత్వేన చావతిష్ఠత ఇతి శ్రూయతే * ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః * తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదు చన్ద్రమా ఇతి. అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే చ * యో వాయౌ తిష్ఠన్, యస్య వాయుశ్శరీరం * యో ఽగ్నౌ తిష్ఠన్ * య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నిత్యాది శ్రూయతే. స్మర్యతే చ * యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతి । తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్ ॥ స తయా శ్రద్ధయా యుక్తస్తస్యారాధనమీహతే । లభతే చ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్హి తానితి * అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చేతి. ప్రభురితి, ఫలప్రదాయీత్యర్థః * దేవాన్ దేవయజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపి * యాన్తి మద్యాజినోఽపి మామితి చ. లోకే చ కృష్యాదిభిర్వివిధరూపాన్ ద్రవ్యవిశేషాన్ సమ్పాద్య తై రాజానం భృత్యద్వారేణ సాక్షాద్వాఽర్చయన్తి, అర్చితశ్చ రాజా తత్తదారాధనానుగుణం ఫలం ప్రయచ్ఛన్ దృశ్యతే. వేదాన్తాస్తు వృత్తిపతితసకలేతరప్రమాణసమ్భావనాభూమిం నిరస్తసమస్తావిద్యాదిదోషగన్ధం స్వాభావికానవధికాతిశయాపరిమితోదారగుణసాగరం పురుషోత్తమం ప్రతిపాద్య తదారాధనరూపాణి చ యాగదానహోమాదీని, స్తుతినమస్కారకీర్తనార్చనధ్యానాని చ తదారాధనాని, ఆరాధితాత్పరస్మాత్పురుషాద్భోగాపవర్గరూపం ఫలం చ వదన్తీతి సర్వం సమఞ్జసమ్ ఫలాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

త్రాహ (లిఙాదయోఽపీతి) పూర్వస్మిన్పక్షే అపూర్వమేవ కల్ప్యం, అన్యత్ర త్వపూర్వం, తస్య లిఙ్వాచ్యత్వం చ కల్ప్యమిత్యర్థః. ప్రాగేవ; ప్రథమాధికరణ ఏవేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) తతః కిం పరమపురుషస్య ఫలప్రదత్వ ఇత్యత్రాహ (వాయ్వాద్యాత్మనాచేతి) అయమర్థస్సమ్భవతీతి దర్శయతి (లోకేచేతి) విగ్రహాద్యభావమేత్వనుమానాదిభిస్సాధయన్తి, తన్మతే తదుక్తానుమానం కాలాత్యయాపదిష్టమిత్యభిప్రాయేణాహ (వేదాన్తాస్త్వితి) స్తుతినమస్కారాదీనాముపబృంహణసిద్ధత్వాత్ తేషాం ధ్యానేన సహ కీర్తనం(సర్వం సమఞ్జసమ్)విధ్యర్థవాదమన్త్రాణాం సర్వేషాం సామఞ్జస్యమిత్యర్థః

ఫలాధికరణం సమాప్తమ్

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

సముదితాధికరణసంఖ్యా-౮౨.—సముదితసూత్రసంఖ్యా-౩౫౪.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్త శ్రీభాష్యే.

తృతీయాధ్యాయే — తృతీయః పాదః.

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణమ్

౧ ॥ సూ. — శ్రీసర్వవేదాన్తప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్ ॥ — ఉక్తం బ్రహ్మోపాసిసిషోపజననాయానుసన్ధాతవ్యం బ్రహ్మణః ఫలదాయితాపర్యన్తం, ఇదానీం బ్రహ్మోపాసనానాం గుణోపసంహారవికల్పనిర్ణయాయ విద్యాభేదాభేదచిన్తా ప్రస్తూయతే. ప్రథమం తావదేకస్యా వైశ్వానరవిద్యాదికాయాః అనేకశాఖాసు శ్రూయమాణాయాః కిమేకవిద్యాత్వం, ఉత విద్యాభేద ఇతి చిన్త్యతే. అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణాన్తరస్య చ భేదకత్వాచ్ఛాఖాన్తరే చోభయోరగవర్జనీయత్వాద్విద్యాభేద ఇతి ప్రాప్తమ్. అత ఏవ * తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధివద్యైస్తు చీర్ణమితి శిరోవ్రతవతామాథర్వణికానామేవ విద్యోపదేశనియమ ఉపపద్యతే. విద్యైక్యే హి విద్యాఙ్గస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి శాఖినాం ప్రాప్తేర్నియమో నోపపద్యతే.......................

---

౧ ॥ సూ. — శ్రీసర్వవేదాన్తప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్ ॥ — పాదసఙ్గత్యర్థమనువదతి (ఉక్తమితి) అన్యత్రోపయోగార్థం స్వీకారః ఉపసంహారః. తత్ర తత్రోక్తస్య తత్ర తత్రైవోపయోగో వికల్పః. తయోర్నిర్ణయాయేత్యర్థః. విద్యానామభేదే ఉపసంహారః; భేదే వికల్పః. ప్రథమాధికరణకృత్యమాహ (ప్రథమం తావదితి) (అనేకశాఖాసు శ్రూయమాణాయాః) ఏకసంజ్ఞకత్వేనైకఫలత్వేన శ్రూయమాణాయా ఇత్యర్థః. పూర్వమీమాంసాయాం శాఖాన్తరాధికరణే * శాఖాన్తరే కర్మభేద ఇతి సూత్రేణ పూర్వపక్షముక్త్వా * ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితి సిద్ధాన్తితం, అత్ర తు శాఖాన్తరాధికరణోక్తన్యాయో వేదాన్తవాక్యేషు కిం ప్రవర్తతే, ఉత నేతి సంశయ్య ప్రవర్తత ఇతి నిర్ణీయతే. నానాశాఖామ్నాతాయాః వైశ్వానరవిద్యాదికాయాః కిం ప్రతిశాఖం భేదః, ఉతైకత్వమితి, కిం శాఖాన్తరే ప్రత్యభిజ్ఞానమైక్యమవగమయతి, నేతి. కిం శిరోవ్రతవతామాథర్వణికానాం విద్యోపదేశనియమో వేదాన్తవిహితవిద్యాసు శాఖాన్తరాధికరణన్యాయావతారం నిరుణద్ధి, నేతి. కిం శిరోవ్రతం విద్యాఙ్గం, ఉత అధ్యయనాఙ్గమితి. విద్యాఙ్గత్వే శాఖాన్తరనయావతారప్రతిబన్ధకత్వాత్ ప్రత్యభిజ్ఞానస్యైక్యానవగమకతయా విద్యాభేదః అధ్యయనాఙ్గత్వే శిరోవ్రతస్య విద్యాసు శాఖాన్తరనయాప్రతిబన్ధకతయా ప్రత్యభిజ్ఞానస్యైక్యావగమకత్వాద్విద్యైక్యత్వమితి. తత్ర పూర్వపక్షయుక్తిమాహ (అవిశేషేతి) * అగ్నిహోత్రం జుహోతి * దధ్నా జుహోతీత్యాదిషు జుహోతిపదస్య పునశ్శ్రవణేఽపి దధ్నేతి విశేషశ్శ్రూయతే, తద్వ్యావృత్త్యర్థమవిశేషపునశ్శ్రవణస్యేత్యుక్తం * ఇడో యజతి * బర్హిర్యజతి * తనూనపాతం యజతీత్యాదిషు యజతిశబ్దాదేః పునశ్శ్రవణం భేదకం దృశ్యతే. ఏకస్యామపి శాఖాయామనయోః భేదహేతుత్వమస్తు, తతః కిమిత్యత్రాహ (శాఖాన్తరే చేతి) శాఖాన్తరత్వాదేవ శాఖాన్తరాధికరణే యా సిద్ధాన్తయుక్తిః, సైవాత్రాపి స్యాదితి తన్మైవాలమితిశఙ్కాయామథకాం పూర్వపక్షయుక్తిమాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ, విద్యాభేదాదేవేత్యర్థః. కథమన్యథా నియమానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (విద్యైక్య ఇతి) బ్రహ్మవిద్యాఙ్గస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి శాఖినాం ప్రాప్తిరనిష్టా, విద్యైక్యే తదఙ్గస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి ప్రాప్తేర్నియమోపపత్తిః తస్మాన్న విద్యైక్యమిత్యర్థః ....

ఏవం ప్రాప్త ఉచ్యతే సర్వవేదాన్తప్రత్యయమేకముపాసనమితి. కుతః (చోదనాద్యవిశేషాత్) చోదనాతావదుపాసీత విద్యాదిత్యేవం జాతీయకో ధాత్వర్థవిశేషవిధిః, ఆదిశబ్దేన *ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితి కర్మకాండశాఖాన్తరాధికరణసూత్రోక్తాస్సంయోగరూపాఖ్యా గృహ్యన్తే. ఏషాం చోదనాదీనామవిశేషాత్ సైవేయం విద్యేతి శాఖాన్తరే ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. తథాహి, ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః *వైశ్వానరముపాస్త ఇతి చోదనా తావదేకరూపా వేద్యైకనిరూపణీయస్వరూపస్య విధిపర్యాయస్యోపాసేర్వేద్యభూతవైశ్వానరైక్యాద్రూపమప్యవిశిష్టం, ఆఖ్యా చ వైశ్వానరవిద్యేత్యవిశిష్టా, ఫలసంయోగోప్యుభయత్రాపి బ్రహ్మప్రాప్తిరూపోఽవిశిష్టః, అత ఏభిః ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్ఛాఖాన్తరేఽపి విద్యైక్యమ్,

యత్తూక్తమవిశేషపునశ్శ్రవణాత్ప్రకరణాన్తరాచ్చ విధే
యభేదప్రతీతేర్న విద్యైక్యమితి, తదనుభాష్య పరిహరతి

౨ ॥ సూ. ॥ భేదాన్నేతిచేదేకస్యామపి ॥ అవిశేషపునశ్శ్రుత్యా ప్రకరణాన్తరాచ్చ విధేయభేదాన్న విద్యైక్యమితి చేత్, ఏకస్యామపి విద్యాయాం ప్రతిపత్తృభేదాత్పునశ్శ్రుతిః ప్రకరణాన్తరం చోపపద్యతే. యత్ర హ్యేకస్మిన్ ప్రతిపత్తరి పునశ్శ్రుతిః ప్రకరణాన్తరం చ విద్యతే, తత్రాన్యథానుపపత్త్యా విధేయభేదాద్విద్యాభేదః, ప్రతిపత్తృభేదే తు తత్ప్రతిపత్త్యర్థతయా పునశ్శ్రుత్యాద్యుపపత్తేస్తత్ర న విధేయాన్తరసమ్భవః ....

యచ్చోక్తం శిరోవ్రతవతామాథర్వణికానామేవ విద్యోప
దేశనియమదర్శనాద్విద్యాభేదః ప్రతీయత ఇతి తత్రాహ,

౩ ॥ సూ. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేహి సమాచారేఽధికారాచ్చ సవవచ్చ తన్నియమః

నైతదస్తి, శిరోవ్రతోపదేశనియమదర్శనం విద్యాభేదం ద్యోతయతీతి. శిరోవ్రతస్య విద్యాఙ్గత్వాభా

రాద్ధాన్తమారభతే (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) సూత్రే ప్రతిజ్ఞాఖండం సపూరకపదముపాదత్తే (సర్వేతి) సర్వవేదాన్తప్రత్యయం- సర్వేషు వేదాన్తేషు ప్రతీయమానమిత్యర్థః. కర్మకాండసూత్రస్మారణపరత్వాత్ తత్రస్థమేకమితి పదమధ్యాహృతమ్. ఐక్యహేతుషు సంయోగనిర్దేశస్య ప్రాథమ్యేపి చోదనాయాః ప్రాధాన్యాత్ * చోదనాద్యవిశేషాదిత్యుక్తమ్. కర్మవ్యావృత్తోపాసనవాచిధాత్వభిప్రాయేణ ధాత్వర్థవిశేష ఇత్యుక్తమ్. ఏకస్యాం శాఖాయాం విద్యాదితి, శాఖాన్తరే ఉపాసీతేతి, విధిపదే సతి తత్రాప్యైక్యసిద్ధిరిత్యభిప్రాయేణ విధిపర్యాయస్యోపాసేరిత్యుక్తమ్. ద్రవ్యదేవతే కర్మణో రూపమ్. విద్యాయాస్తూపాస్యైకనిరూపణీయత్వాత్తదేవ రూపమ్.................,

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (యత్తూక్తమితి)

౨ ॥ సూ. ॥ భేదాన్నేతిచేదేకస్యామపి ॥ శాఖాన్తరాధికరణసిద్ధాన్తసాధకహేతుస్సంక్షిప్తః ప్రథమసూత్రే, తత్ర పూర్వపక్షశఙ్కాపరిహారస్సంక్షిప్తో ద్వితీయే (విధేయభేదాన్న విద్యైక్యమితి) విధేయం సామాన్యం, విధేయవిశేష ఉపాసనమ్ (ప్రతిపత్తృభేదాదితి) ప్రకరణభేదాభ్యుపగమే ప్రతిపత్తృభేదాత్పరిహారః. ప్రకరణభేదో నాస్తీతి చ పరిహార్యమ్. ప్రతిపత్తృభేదాదుపపత్తిం వ్యతిరేకపూర్వకముపపాదయతి (యత్ర హీతి) (అన్యథానుపపత్త్యేతి) ప్రతిపత్తృభేదాభావే అవిశేషపునశ్శ్రవణప్రకరణభేదయోర్వైయర్థ్యరూపాఽనుపపత్తిః ....,

అనన్తరసూత్రం శఙ్కాముఖేనావతారయతి (యచ్చోక్తమితి)

3 ॥ సూ. ॥ స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేహి సమాచారేఽధికారాచ్చ సవవచ్చ తన్నియమః ॥ శిరోవ్ర

త్వాత్, స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేహితన్నియమః, స్వాధ్యాయస్య తథాత్వసిద్ధ్యర్థం, తజ్జన్యసంస్కార భాక్త్వసిద్ధ్యర్థంహి శిరోవ్రతోపదేశనియమః, నవిద్యాయాః. కుతఏతత్ * నైతదచీర్ణవ్రతోఽధీయీ తేతి తస్యాధ్యయనసంయోగాత్ (సమాచారేఽధికారాచ్చ) సమాచారాఖ్యగ్రన్థే * ఇదమపి వేదవ్రతేన వ్యాఖ్యాతమిత్యతిదేశాత్ * తేషామేవైతాంబ్రహ్మవిద్యాంవదేత, వేదవిద్యామిత్యర్థః (సవవచ్చతన్నియమః) యథాహిసవహోమాస్సప్తసూర్యాదయశ్శతౌదనపర్యన్తాఅథర్వణికైకాగ్నిసమ్బన్ధినస్తత్రైవభవన్తి- నత్రేతాగ్నిషు ....

౪ ॥ సూ. —దర్శయతిచ— దర్శయతిచ శ్రుతిరుపాసనస్య సర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వమ్. తథాహి, ఛాన్దోగ్యే * తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యుక్త్వా * కింతత్రవిద్యతేయదన్వేష్టవ్యమితి ప్రశ్నపూర్వకంఅపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టః పరమాత్మాతస్మిన్నుపాస్యఇత్యుక్తమ్. తైత్తిరీయకేతు ఛాన్దోగ్యస్థంప్రతినిర్దేశముపజీవ్య*తత్రాపి దహ్రంగగనంవిశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమితిగుణాష్టకవిశిష్టస్య పరమాత్మనఉపాసనముచ్యతే,తదుభయత్ర విద్యైకత్వేనగుణోపసంహారాదేవోపపద్యతే తదేవం శాఖాన్తరాధికరణన్యాయసిద్ధం విద్యైక్యంస్థిరీకృత్య తత్ప్రయోజనమాహ.

౫ ॥ సూ. —ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ— ఏవం సర్వవేదాన్తేషు సమానేసత్యుపాసనే వేదాన్తాన్తరామ్నాతానాం గుణానాం వేదాన్తాన్తరఉపసంహారః కర్తవ్యః, కుతః,విధిశేషవదర్థాభేదాత్,యథైకస్మిన్వేదాన్తేశ్రుతౌవైశ్వానరదహరాదివిధి శేషాగుణాస్తద్విద్యాసమ్బన్ధాత్తదుపకారరూపప్రయోజనసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠీయతే, తథావేదాన్తాన్తరోదితోఽపి తద్విద్యాసమ్బన్ధిత్వేన తదుపకారావిశేషాదుపసంహర్తవ్యఇత్యర్థః. చశబ్దోఽవధారణే....... ....

—సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణంసమాప్తమ్—

తస్య విద్యాఙ్గత్వేసతిహి విద్యైక్యాత్సర్వశాఖినాం శిరోవ్రతప్రాప్తిః, విద్యాఙ్గత్వమేవనాస్తి, అధ్యయనాఙ్గత్వాదిత్యర్థః (ఇదమపివేదవ్రతేనవ్యాఖ్యాతమితి) వేదవ్రతేన, శిరోవ్రతేన ఇదమపివ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః. శిరోవ్రతేపుష్కలోపదేశంకృత్వా వ్రతాన్తరం ప్రస్తుత్య తత్రశిరోవ్రతోక్తక్రమమతిదిశద్వాక్యంశిరోవ్రతం వేదవ్రతశబ్దేన నిర్దిదేశ శిరోవ్రతం అధ్యయనాఙ్గంచేత్ * తేషామేవైతాంబ్రహ్మవిద్యాం వదేతేత్యస్య కోఽర్థఇత్యత్రాహ (తేషామితి) అధ్యయనాఙ్గం శిరోవ్రతం తేషామేవేతికథంనియమఇత్యత్రాహ (సవవచ్చేతి) కస్యచిత్కర్మవిశేషస్య శాఖావిశేషవతామసాధారణత్వంయుక్తమిత్యర్థః. సప్తసూర్యాః, ఆరోగోభ్రాజఃపటరః పతఙ్గః స్వర్ణరోజ్యోతిషీమాన్విభాసఇతి. ఉక్తసప్తసూర్యదేవతాకంకర్మ. శతౌదనాఖ్యంచకర్మ. సప్తసూర్యోపక్రమాశ్శతౌదనపర్యన్తాహోమాఅథర్వణికానామేకస్మిన్నగ్నావేవక్రియన్తే, నత్రేతాగ్నిషు,తద్వన్నియమఇత్యర్థః........ ....

౪ ॥ సూ. —దర్శయతిచ— తైత్తిరీయకేఽపేక్షితాకథనాచ్ఛాన్దోగ్యోక్తార్థోపజీవనంసిద్ధం,తచ్చవిద్యానాం సర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయవిషయత్వంద్యోతయతీత్యర్థః అనన్తరసూత్రసంగతిమాహ (తదేవమితి).

౫ ॥ సూ. —ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ— (సమానేసత్యుపాసనే) ఏకసంజ్ఞకే ఏకఫలేచోపాసనేసమానఇత్యర్థః. గుణశబ్దేనాఙ్గముచ్యతే,స్వశాఖోక్తగుణస్తద్విద్యోపకారకత్వాదేవహ్యఙ్గీక్రియతే, తథా శాఖాన్తరోక్తోఽపి గుణస్తద్విద్యోపకారకత్వాదఙ్గీకార్యఇత్యర్థః ....

పరేతు ఆఖ్యాభేదం రూపభేదం భూమిభోజనాదివచ్ఛిరోవ్రతాదిధర్మభేదం పునశ్శ్రుతినిన్దాశక్తిసమాప్తివచనప్రా

యశ్చిత్త్వాద్యర్థదర్శనాని శాఖాన్తరసంఖ్యాప్రక్రియాశ్చ పూర్వపక్షహేతుతయా వర్ణయన్తి, తైత్తిరీయకం వాజసనేయకం శాట్యాయనకమిత్యాఖ్యాభేదాశ్చ ప్రదర్శితాః * భేదాన్నేతి చేదితి, గుణభేదాన్నేతి చేదితి వ్యాచక్షతే, వాజినః పంచాగ్నివిద్యాయాం షష్ఠమప్యగ్నిమామనన్తి. ప్రాణసంవాదే చ వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనోభ్యః ఛాన్దోగ్యసిద్ధేభ్యశ్చతుర్భ్యః ప్రాణేభ్యోఽధికః పఞ్చమం * రేతో హ వై ప్రజాపతిరిత్యాదినా ఆమనన్తి, అతో గుణభేదః. సామ్యాదిశాఖ్యైభిః ప్రాయా పఞ్చసంఖ్యా, షష్ఠస్తు ఛన్దోగైరప్యుపసంహార్యః ప్రాణసంవాదే చాధికస్యోపసంహారో న విరుద్ధ ఇతి పరిహరన్తి * దర్శయతి చేతి సూత్రమపి * సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తీతి వేద్యబ్రహ్మైకత్వోపదేశాత్ * మహద్భయం వజ్రముద్యతమితి కాఠకోక్తభయహేతుత్వస్య * అథ తస్య భయం భవతీతి తైత్తిరీయకే భేదనిన్దయైవ పరామర్శాద్వాజసనేయకోక్తస్య వైశ్వానరస్య * యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమితి ఛాన్దోగ్యే సిద్ధవదుపాదానాచ్చ వేదోఽగ్ర్యప్రాయన్యాయేనోపాసనానామపి సర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వసిద్ధిం దర్శయతీతి వ్యాచక్షతే * విధిశేషవదితి, విధిశేషత్వేనాగ్నిహోత్రాదిధర్మపరత్వేన వ్యాఖ్యాతః. తత్ర తావత్కైశ్చిదుక్త నాయం పాదో బ్రహ్మజ్ఞానపక్షేన సంగచ్ఛతే, ప్రత్యుత తద్విరుద్ధ ఏవ, శాస్త్రస్య నిర్విశేషవస్తునితాత్పర్యాభ్యుపగమాత్, గుణోపసంహారస్య చ తద్విరుద్ధత్వాత్, గుణానామతాత్త్వికత్వాన్నాసంగతిరితి చేత్, అత ఏవ హ్యసంగతిః, నహి తత్త్వప్రధానశాస్త్రస్యాతాత్త్వికగుణప్రతిపాదనపరత్వం యుక్తమ్. క్రమముక్త్యుపాయత్వాత్ ఉచితమితి చేత్, క్రమముక్తిర్నామ కిం సగుణప్రాప్తిపూర్వికా నిర్గుణబ్రహ్మప్రాప్తిః, తదయుక్తం, ప్రమాణాభావాత్. గుణవిశిష్టదహరోపాసనేన పరజ్యోతిఃప్రాప్తిః, తత్ప్రాప్తస్య నిరఙ్కుశైశ్వర్యం చ శ్రుతమ్. నహి పరజ్యోతిః ప్రాప్తేరన్యో మోక్షోఽస్తి. సగుణోపాసనేన నిర్గుణవిద్యోత్పత్త్యా ముక్తిః క్రమముక్తిరితి చేన్న, సగుణోపాసనస్య విపరీతవాసనాజనకత్వేన నిర్గుణవిద్యోత్పాదనప్రత్యనీకత్వాత్ అదృష్టద్వారా నిర్గుణవిద్యోత్పాదకత్వమితి చేన్న, సగుణోపాసనస్యైవ పరబ్రహ్మప్రాప్తిం ప్రత్యవ్యవహితోపాయత్వప్రతిపాదకప్రమాణవిరోధాత్, అనన్తాదీనాం సర్వత్రానువృత్తేర్నిర్గుణవిద్యాయా అభావాచ్చ. అతః పాదోఽయం తత్పక్షానుపయుక్తో విరుద్ధశ్చ. ఆద్యే తు శాఖాన్తరీయగుణోపసంహారఫలసమర్పకప్రయోజనసూత్రవశాత్ చిన్తాయాస్సర్వవిద్యాసాధారణతావగతేః తత్ర పూర్వపక్షస్య శాఖాన్తరీయసర్వవిద్యాసాధారణతయా తద్ధేతునాపి సాధారణేన భవితుం యుక్తం, అతోఽవిశేషపునశ్శ్రుతిః ప్రకరణాన్తరం చేత్యుభయమపి భాష్యే నిర్దిష్టం. నత్వాఖ్యారూపభేదాదయః తేషాం విద్యావిశేషాసాధారణత్వాత్ సాధారణపూర్వపక్షానుపయోగాత్. అత ఏవ భేదాదితి చేదితి సూత్రేఽపి తాభ్యామేవ భేదశ్శఙ్కితః, నతు గుణభేదాత్, గుణభేదాద్యధీనభేదచిన్తాయా ఉపరితనాధికరణకార్యత్వాత్. భాష్యే ద్వితీయసూత్రస్థపూర్వపక్షహేతోరాద్యసూత్రే ఉపన్యాసః ప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థః, పూర్వపక్షయుక్తిప్రతిపత్త్యనన్తరం సిద్ధాన్తయుక్తిప్రతిపత్తిర్హి సుకరా. కించ, తైత్తిరీయకం వాజసనేయకమిత్యాదిరాఖ్యాభేదః పరైర్దర్శితః, సతు భాష్యే వైశ్వానరవిద్యా, దహరవిద్యేతి వా తైత్తిరీయకవిద్యా, వాజసనేయకవిద్యేతి తత్తదృషిప్రవచననిమిత్తనామధేయానాం విద్యానామత్వేన ప్రసిద్ధ్యభావాత్, ప్రసిద్ధ్యభ్యుపగమేఽపి ప్రవచననిమిత్తనామధేయానాం విద్యాభేదాభేదయోరప్రయోజకత్వాచ్చ. తిత్తిరిణాం ప్రవచననిమిత్తే సంజ్ఞాభేదేఽపి హి దహరోపాసనమభిన్నం, తైత్తిరీయకమితి నామ్న ఏకత్వేఽపి పురుషవిద్యాదహరవిద్యయోర్భేదశ్చ దృశ్యతే, వేదాన్తానాం బ్రహ్మవిద్యాప్రధానత్వాత్ పాదాద్యసాధారణేఽధికరణే వైశ్వానరాదివిద్యోదాహృతా, నతు ప్రాణవిద్యాది * దర్శయతి చేత్యత్ర సర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వే వేద్యబ్రహ్మైకత్వోపదేశో హేతుత్వేన వక్తుమయుక్తః, దహరవైశ్వానరాదిజ్ఞానానామప్యభిన్నత్వప్రసంగాత్. కాఠకతైత్తిరీయకయోర్భయహేతుత్వస్య గుణస్యోపన్యాసశ్చ నవిద్యైక్యసాధకః, కారకే ఈశ్వరస్య నియన్తృత్వప్రతిపాదనాత్

౬ ॥ సూ. ⟶ అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచేన్నావిశేషాత్ ⟵ ఏవం చోదనాద్యవిశేషాద్విద్యైకత్వం, ఏకత్వేచ గుణోపసంహారః కర్తవ్య ఇత్యుక్తమ్. అతఃపరం క్వచనవిద్యాఅధికృత్య ప్రత్యభిజ్ఞాహేతుభూతచోదనాద్యవిశేషోఽస్తి, నేతినిరూప్యనిర్ణీయతే. అస్త్యుద్గీథవిద్యావాజినాం ఛన్దోగానాంచ. వాజినాంతావత్ * ద్వయాహప్రాజాపత్యాదేవాశ్చాసురాశ్చేత్యారభ్య * తేహదేవాఊచుః హన్తాసురాన్యజ్ఞఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుద్గీథేనాసురవిధ్వంసనం ప్రతిజ్ఞాయోద్గీథేవాగాదిమనఃపర్యన్తదృష్టౌఅసురైరభిభవముక్త్వా * అథహేమమాసన్యం ప్రాణమూచురిత్యాదినాఉద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యా అసురపరాభవముక్త్వా * భవత్యాత్మనాపరాస్యద్విషన్ భ్రాతృవ్యోభవతి యఏవంవేదేతిశత్రుపరాజయఫలాయోద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా. ఏవంఛన్దోగానామపి * దేవాసురాహవైయత్రసంయేతిరఇత్యారభ్య * తద్ధదేవాఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిహనిష్యామఇత్యుద్గీథే నాసురపరాభవంప్రతిజ్ఞాయతద్వదేవోద్గీథే వాగాదిదృష్టౌ దోషమభిధాయ * అథహ యఏవాయంముఖ్యః ప్రాణస్తము

* అథతస్యభయంభవతీత్యుపాసనవిచ్ఛేదస్య భయహేతుత్వప్రతిపాదనాచ్చ వాక్యయోర్భిన్నార్థత్వాత్ * భీషాస్మాదిత్యాద్యుక్తె భయహేతుత్వేవివక్షితేపి తైత్తిరీయకఠవల్లీవాక్యయోర్మిథస్సాకాఙ్క్షత్వవిరహేణోపజీవ్యోపజీవకభావాభావేన తత్ప్రత్యైక్యజ్ఞాపనస్య విఫలత్వాచ్చ, వైశ్వానరవిద్యాయాంచ * యస్త్వేతమితినవాజసనేయకోక్తానువాదః, స్వశాఖావాక్యఏవ పూర్వప్రతిపాదితస్యానువాదేన ఫలసమర్పకత్వసమ్భవాత్తస్యవాక్యస్య. అతః క్వచిదపుష్కలోపదేశశ్శాఖాన్తరసాకాఙ్క్షయా తదేకవాక్యత్వేలిఙ్గమితిసూత్రార్థోయుక్తః. విధిశేషశబ్దస్య స్వశాఖాసమర్పితవేద్యగుణపరత్వంయుక్తం, ఉపకారకత్వమాత్రాదపి తద్విద్యోపకారకత్వే దృష్టాన్తస్యాచిత్యాతిరేకాత్—అన్యేతు ప్రయోజనసూత్రం పృథగధికరణమాహుః. శ్రుతిషు కస్యచిదఙ్గస్యానుక్తేరజ్ఞానమూలత్వాయోగాదుపదేశసతి కార్యస్యాపత్యంభావేన కార్యాభావాయోగాచ్చ పరిశేషాత్ క్వచిదనుక్తేః స్వరూపాభావనిబన్ధనత్వాత్, అనన్తానాంధర్మాణాముపసంహారాయోగ్యత్వాచ్చ సత్యపి విద్యైకత్వే నాన్యత్రశ్రుతాధర్మా అన్యత్రోపసంహార్యాఇతి పూర్వపక్షంకృత్వా తచ్ఛాఖామ్నాతాఙ్గసమగ్రాస్తదుపస్థార్థాభేదాదుపసంహార్యం, క్వచిదవచనమస్య శాఖాన్తరీయాఙ్గోపసంహారస్యైకప్రకత్వసూచనార్థం, ప్రతికల్పంసమానేపి కర్మణి ప్రయోగభేదదర్శనాత్. తలవకారాణపి తాండకేఽధికమశోషాదిషు దీక్షాదిసమ్పాదనం పురుషవిద్యాయాంకృతం, తదత్రోదాహరణమితివర్ణయన్తి. కర్మైకత్వేస్థితేసత్యఙ్గానాముపసంహర్తవ్యత్వంశాఖాన్తరాధికరణఏవ సిద్ధమితి తత్స్మరణమాత్రస్యకృతత్వాత్, పూర్వపక్షోత్థానహేత్వాధిక్యాభావాచ్చ పృథగధికరణత్వమయుక్తం, అనన్యాదికమపిహి తత్రాపివక్తుంశక్యతే. తత్ర సిద్ధమప్యత్రోపజీవ్యత్వాత్ సౌకర్యాయ చిన్తనీయమితిచేన్న, శ్రుతిలిఙ్గాదిస్వరూపస్యాపి చిన్తనీయత్వప్రసంగాత్. నచ శాఖాన్తరోక్తానాం సర్వేషాం వికల్పః, కింతు తుల్యోపకారాణామేవ. తలవకారతాండికస్థపురుషవిద్యాయాత్రమిహనోపసంహార్యం, సర్వవిద్యాసాధారణత్వాభావాత్. ప్రదర్శనార్థముదాహృతమితిచేత్, ఉదాహ్రియతాం, సంశయాభావాత్తు పృథగ్విచారోనయుక్త ఇతి;

⟶ సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణంసమాప్తమ్ ⟵

౬ ॥ సూ. ⟶ అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచేన్నావిశేషాత్ ⟵ అవాన్తరసంగతిమాహ (ఏవమితి) సామాన్యేనోపాసనశాస్త్రేషు సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయస్యావతీర్ణత్వముక్తం తత్ర భేదాభేదహేతుసద్భావాసద్భావౌ విద్యావిశేషేనిరూప్యేతే ఇతిసంగతిః. వైశ్వానరవిద్యాదికాయాశ్చోదనాద్యవిశేషాద్విద్యైక్యముక్తం; అత్రాపి తథాస్యాదితిశఙ్కాయాఽవాన్తరసంగతిః (అస్తీత్యాది) *ద్వయాః ద్విప్రకారాః. ఉద్గీథేనాత్యయామ, ఉద్గీథేనజయామేత్యర్థః

ద్గీథముపాసాఞ్చక్రిరే ఇత్యాదినోద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యా అసురపరాభవముక్త్వా * యథాశ్మానమాఖణ మృత్వా విధ్వంసతే ఏవం హైవ స విధ్వంసతే య ఏవం విదిపాపం కామయతే ఇతి శత్రుపరాభవాయోద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా వేదనవిషయవిధిప్రత్యయాశ్రవణేఽపి ఫలసాధనత్వశ్రవణాద్వేదనవిషయో విధిః కల్ప్యతే ఉద్గీథవిద్యాయాః క్రత్వర్థత్వేన క్రతుసాద్గుణ్యఫలత్వేప్యర్థవాదికమపి ఫలం తదవిరుద్ధం గ్రాహ్యమేవేతి దేవతాధికరణే ప్రతిపాదితమ్ తత్ర సంశయ్యతే, కిమత్ర విద్యైక్యం, ఉత నేతి. కిం యుక్తమ్ విద్యైక్యమితి కుతః. ఉభయత్రోద్గీథస్యైవాధ్యస్తప్రాణభావస్యోపాస్యత్వశ్రవణాచ్చోదనాద్యవిశేషాత్ ఫలసంయోగస్తావచ్ఛత్రుపరిభవరూపేణావిశిష్యతే, రూపమప్యధ్యస్తప్రాణభావోద్గీథాఖ్యోపాస్యైక్యాదవిశిష్టం, చోదనా చ విధిధాత్వర్థగతాఽవిశిష్టా, ఆఖ్యా చోద్గీథవిద్యేత్యవిశిష్టా. అత్ర రాద్ధాన్తిచ్ఛాయయా పరిచోద్య పరిహరతి (అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాదితి) యదుక్తం విద్యైక్యమితి, తన్నోపపద్యతే, రూపభేదాత్. రూపాన్యథాత్వం హి శబ్దాదేవ ప్రతీయతే, వాజసనేయకే హి * అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యుద్గానస్య కర్తరి ప్రాణదృష్ట్యాఽసురపరాభవముక్త్వా * య ఏవం వేదేతి కర్తర్యేవ ప్రాణదృష్టిరేవం శబ్దాదవగమ్యతే ఛాన్దోగ్యే * అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర ఇత్యుద్గానస్య కర్మణ్యుద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యా అసురపరాభవముక్త్వా * య ఏవం విదిపాపం కామయత ఇత్యేవంశబ్దాత్కర్మణ్యేవోద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా, అత ఏకత్ర కర్తరి ప్రాణదృష్టిశబ్దాదన్యత్ర కర్మణి ప్రాణదృష్టిశబ్దాచ్చ రూపాన్యథాత్వం స్పష్టం, రూపాన్యథాత్వే చ విద్యాభేదే సతి కేవలం చోదనాద్యవిశేషోఽకిఞ్చిత్కర ఇతి విద్యాభేద ఇతి చేత్. తన్న (అవిశేషాత్) అవిశేషేణ హ్యుభయత్రోద్గీథసాధనకపరపరిభవ

ర్థః ఆసన్యం, ఆసన్నం. ముఖ్యమిత్యర్థః. భవత్యాత్మనేతి, అస్య ద్విషన్ భ్రాతృవ్యః, అరాతిః పరాభవతీత్యర్థః * సంయేతిరే, యుద్ధం చక్రుః యథాశ్మానమిత్యాది. ఆఖన్యత ఇత్యాఖణం, మృత్పిండః. యథా మృత్పిండోఽశ్మానం ప్రాప్య విధ్వంసత ఇత్యర్థః. నాత్ర వేదనవిధిః శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (వేదనవిషయేతి) ఫలసాధకత్వశ్రవణే సతి హి విధికల్పనం ఫలసాధనత్వమేవ నాస్తి, ఉద్గీథవిద్యాయాః క్రతుసాద్గుణ్యమేవ ఫలమిత్యర్థవాదోక్తశత్రుపరాభవాదౌ తాత్పర్యాభావాదిత్యత్రాహ (ఉద్గీథవిద్యాయా ఇతి) అర్థవాదో హి స్తావకత్వేన రుచిజనకః, అసతా గుణేన రుచిర్న జాయత ఇతి తత్రాపి తాత్పర్యమస్త్యేవేతి * తదుపర్యపి బాదరాయణ ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. ఏవం విషయశుద్ధిం కృత్వా, అథ సంశయమాహ (తత్రేతి) కిముభయత్ర విద్యైక్యం, ఉత విద్యాభేదః. కిముభయత్ర విద్యాప్రత్యభిజ్ఞాయతే, నేతి కిముభయత్రోద్గీథస్యైవోపాస్యత్వం, ఉత క్వచిదుద్గీథావయవః, ప్రణవః, క్వచిదుద్గాతా చోపాస్యః * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత * తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదితి వాక్యద్వయం కిముభయత్ర విహితస్యోపాసనస్యోద్గీథావయవవిషయతాముద్గాతృవిషయతాం చావగమయతి, నేతి యదా నావగమయతి, తదోభయత్రోద్గీథస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాద్విద్యైకత్వం స్యాత్. యదా తు వాక్యద్వయముద్గీథావయవస్య ప్రణవస్యోద్గాతుశ్చోపాస్యతామవగమయతి, తదా రూపభేదేన ఛాన్దోగ్యే వాజసనేయకే చ విద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ విద్యాభేదః స్యాదితి. సూత్రమవతారయతి (అత్రేతి) * త్వం న ఉద్గాయేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదితి. ఉద్గాతరి ప్రాణదృష్టిం కృతవన్త ఇత్యర్థః * ఏవం వేద * ఏవం విదిత్యత్ర ఏవంశబ్దాభ్యాం కర్తరి ప్రాణదృష్టిః, కర్మణి ప్రాణదృష్టిశ్చ కథ్యత ఇత్యర్థః (కేవలం చోదనాద్యవిశేషోఽకిఞ్చిత్కర ఇతి) చోదనాద్యవిశేషసముచ్చయ ఏవైక్యప్రమాణం, శబ్దాన్తరాదిష్వన్యతమం భేదకమిత్యర్థః. పూర్వపక్షీ

ఉపక్రమే ప్రతీయతే, వాజసనేయకే * తేహ దేవా ఊచుర్హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుపక్రమే శ్రూయతే- ఛాన్దోగ్యేపి * తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ ఇతి. అత ఉపక్రమావిరోధాయ * తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యత్ర ప్రాణభావ ఉద్గీథ ఉద్గానకర్మభూత ఏవ పాకాదిష్వేధనాదివత్సౌకర్యాతిశయవివక్షయా కర్తృత్వేనోచ్యతే, అన్యథోపక్రమగత ఉద్గీథశబ్దః కర్తరి లాక్షణికస్స్యాత్. అతో విద్యైక్యమ్. ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

2 ॥ సూ. — ॥ న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్ ॥ — నవేతి పక్షం వ్యావర్తయతి. న చైతదస్తి, యద్విద్యైక్యమితి. కుతః (ప్రకరణభేదాత్) * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి ప్రకృతముద్గీథావయవం ప్రణవం ప్రస్తుత్య * ఏతస్యైవాక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతి దేవాసురా హ వై యత్ర సంయేతిర ఇత్యారభ్య * అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాంచక్రిర ఇత్యుద్గీథావయవభూతప్రణవవిషయముపాసనం ఛన్దోగా అధీయతే, వాజినస్తు తాదృశప్రాచీనప్రకరణాభావాత్ * హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేతి కృత్స్నముద్గీథం ప్రస్తుత్య * అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేత్యాదికృత్స్నోద్గీథవిషయమధీయతే, అతః ప్రకరణభేదేన విధేయభేదః. విధేయభేదే చ రూపభేద ఇతి న విద్యైక్యం. కించ * అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాంచక్రిర ఇతి పూర్వప్రకృత ఉద్గీథావయవభూతః ప్రణవ ఏవాధ్యస్తప్రాణభావశ్ఛన్దోగానాముపాస్యః, వాజినాం తు కృత్స్నస్యోద్గీథస్య కర్తోద్గాతా ప్రాణదృష్ట్యోపాస్య ఇతి * అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యుద్గాతరి ప్రాణాధ్యాసం నిర్దిశ్య * య ఏవం వేదేత్యుద్గాతైవాధ్యస్తప్రాణభావ ఉపాస్యో విధీయతే, అతశ్చ రూపభేదః. న చోద్గాతర్యుపాస్యే విహితే * ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యాఖ్యాయికోపక్రమవిరోధశ్శఙ్కనీయః, ఉద్గాతురుపాసనే ఉద్గీథస్యోద్గానకర్మభూతస్యావశ్యాపేక్షితత్వాత్తస్యాపి పరిభవాఖ్యం ఫలం ప్రతి హేతుత్వాత్. అతో రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇతి చోదనాద్యవిశేషేపి న విద్యైక్యం (పరోవరీయస్త్వాదివత్) యథైకస్యామపి శాఖాయాం

భ్రాన్తిచ్ఛాయయా కృతం చోద్యం పరిహరతి (తన్నేతి) ఉపక్రమావిరోధాయోపసంహారగతః కర్తృవాచిశబ్ద ఔపచారికస్స్యాదిత్యర్థః

2 ॥ సూ. — ॥ న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదితి ॥ — ఉద్గీథశబ్దస్య కృత్స్నోద్గీథపరత్వమ్ * ఓమిత్యేతదిత్యనేన వ్యావర్తితం. పఞ్చభాగస్య హి సామ్నో ద్వితీయభాగ ఉద్గీథః. ప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారోపద్రవనిధనాఖ్యాః పఞ్చభాగాః, తేషు ద్వితీయస్యోద్గీథస్యావయవభూతః ప్రణవః. తస్యోద్గీథశబ్దేనాభిధానం స్వరవిశేషసిద్ధ్యర్థం (తాదృశప్రాచీనప్రకరణాభావాదితి) ఉద్గీథావయవభూతప్రణవస్యైవోద్గీథశబ్దేనాభిధానం న ప్రకృతం వాజసనేయకే- * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతీదృశవాక్యాశ్రవణాత్. ఉద్గీథశబ్దస్య స్వతోఽసంకుచితవృత్తిత్వాత్ కృత్స్నోద్గీథపరత్వం. ఉద్గీథసమ్బన్ధిత్వేనాధ్యస్తప్రాణభావత్వే చ సమానేపి ఉద్గీథావయవకృత్స్నోద్గీథవిషయత్వభేదాద్విద్యాభేదః, (అతః ప్రకరణభేదేనేతి) ప్రకరణం విధేయార్థప్రతిపాదకప్రదేశవిశేషః, తద్భేదేన విధేయభేదః (విధేయభేదే చ రూపభేద ఇతీతి) విధేయభేదే రూపభేదః ఫలిత ఇత్యర్థః * నేత్యేతావతా పూర్వపక్షవ్యావృత్తిసిద్ధావపి వాశబ్దప్రయోగాభిప్రేతమర్థమాహ (కించేతి) యత్తు పూర్వపక్షిణాఽఽశఙ్క్య పరిహృతం, సోపి సిద్ధాన్తహేతురేవేత్యర్థః. అధ్యస్తప్రాణభావస్యోద్గాతురుపాస్యత్వే ఉపక్రమవిరోధ ఇత్యత్రాహ (నచేతి) న హ్యుపక్రమాధికరణే ఉపక్రమానన్యగతముపసంహారా

ముద్గీథావయవభూతే ప్రణవే పరమాత్మదృష్టివిధానసామ్యేపి హిరణ్మయదృష్టిపురుష విధానాత్పరోవరీ
యస్త్వాదిగుణవిశిష్టదృష్టివిధానమర్థాన్తరభూతమ్ ....

౮ ॥ సూ. ॥ శ్రీసంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తితుతదపి ॥ ఉద్గీథవిద్యేతి సం
జ్ఞైక్యాత్ తత్ విద్యైక్యముక్తంచేత్, తత్ సంజ్ఞైక్యంవిధేయభేదేప్యస్త్యేవ, యథా అగ్నిహోత్ర
సంజ్ఞానిత్యాగ్నిహోత్రే, కుండపాయినామయనాగ్నిహోత్రే చ, యథాచోద్గీథవిద్యేతి ఛాన్దోగ్య ప్ర
థమప్రపాఠకోదితాసు బహ్వీషు విద్యాసు ... ...

౯ ॥ సూ. ॥ శ్రీవ్యాప్తేశ్చసమఞ్జసమ్ ॥ ఛాన్దోగ్య ప్రథమప్రపాఠకేఉత్తరాస్వ
పి విద్యాసూద్గీథావయవస్య ప్రణవస్య ప్రథమప్రస్తుతస్యోపాస్యత్వేన వ్యాప్తేశ్చ తన్మధ్యగతస్య * తద్ధ
దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురిత్యుద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వమేవ సమఞ్జసమ్. అవయవేచ సముదాయశబ్దః
పటోదగ్ధ ఇత్యాదిషు దృశ్యతే. అతశ్చోద్గీథావయవభూతః ప్రణవ ఏవోద్గీథశబ్దనిర్దిష్ట ఇతి స ఏవ ప్రాణ
దృష్ట్యోపాస్యశ్ఛాన్దోగ్యప్రతిపత్తవ్యః, వాజసనేయకేతు కృత్స్నోద్గీథవిషయ ఉద్గీథశబ్ద ఇతి కృత్స్నో
ద్గీథస్య కర్తోద్గాతా ప్రాణదృష్ట్యోపాస్య ఇతి విద్యానానాత్వం సిద్ధమ్ ....

॥ శ్రీఅన్యథాత్వాధికరణంసమాప్తమ్ ॥

వగతం త్యాజ్యమిత్యుక్తం, అపితు ఉపక్రమావగతస్య నభఙ్గః కార్య ఇతి, అత్రోపక్రమావగతం రసఫలకం చ స్వీక్రియ
తే * ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యస్యోద్గాతృగీయమానోద్గీథేతాత్పర్యమితి భావః. పరోవరీయస్త్వాదిపదటిప్పణ్యాం ప్రపఞ్చః. ఉ
పాస్యైకత్వే దృష్టివిశేషణైకత్వే చ సత్యపి దృష్టివిశేషణభూతపరమాత్మనో హిరణ్మయత్వ పరోవరీయస్త్వాదిధర్మ భేదమా
త్రాద్విద్యాభేదః కృతః, కింపునరుపాస్యభేదే సతీత్యర్థః * పరో రజా ఇతివత్ పరోవరీయాన్ వరీయసాం పరః. తస్య
భావః, పరోవరీయస్త్వం. ఏవంకర్మకర్తృవైషమ్యముక్తమ్ ....

౮ ॥ సూ. ॥ శ్రీసంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తితుతదపి ॥ కుండపాయినామయనాగ్నిహోత్రం
మాసమాత్రహోమసమాప్తికం. జ్యోతిష్టోమేన యజేత * వాజపేయేనయజేతేతివత్ విద్యానాముభయాసాం స్వవా
క్యస్థత్వాభావేపి అవిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయక్రమ ఏవ విద్యానాం తత్తన్నామత్వే ప్రమాణమ్ ....

ప్రణవమాత్రస్యోద్గీథశబ్దాభిధానం పూర్వమేవ పర్యవసితం. అత్రతూ
ద్గీథశబ్దస్య కృత్స్నోద్గీథవిషయత్వాత్ విద్యైక్యమితి శఙ్కాయామాహ.

౯ ॥ సూ. ॥ శ్రీవ్యాప్తేశ్చసమఞ్జసమ్ ॥ (ఉత్తరాస్వపీతి) * ఓమిత్యేతదక్షరము
ద్గీథముపాసీతేత్యారభ్య * తఇతిత్వోర్ధ్వాఋచః సామ్నోయజుషస్స్వరమేవప్రావిశన్ యదావా ఋచమాప్నోతి ఓ
మిత్యేవాతిస్వరతీతి, తథా * అసౌ వా ఆదిత్య ఉద్గీథ ఏష ప్రణవ ఓమితి హ్యేష స్వరన్నేతీతి, తథా * అథ ఖల్వాగ్యస
హాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసీత ఓమితి హ్యేష స్వరన్నేతీత్యాదిషూద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వం స్ఫుటమ్ *
అవయవమాత్రే సముదాయవాచిశబ్దప్రయోగః కథమిత్యత్రాహ (అవయవేచేతి) (పటోదగ్ధ ఇతి) ఇదముదాహరణం
న్యాయకరణోక్తమ్. పటైకదేశేదగ్ధేపి హి పటోదగ్ధ ఇతి ప్రయోగః. హేతుం సంక్షిపన్నిగమయతి (అతశ్చేతి)..........
పరైస్తు పూర్వపక్షే విద్యయోరభేదం వదద్భిరేవ ఛాన్దోగ్యేప్యుద్గీథశబ్దేన కర్తృత్వం లక్ష్యమితి పూర్వపక్షిణః పరిహృ
తేః, సిద్ధాన్తేచ కర్తృపరత్వం లక్షణయా నిరస్తం, భాష్యే తు వాజిభిరుక్తం కర్తృత్వం శాకర్యాభిప్రాయేణోపచారి
కమితి పూర్వపక్షే రూపైక్యమభిహితమ్. తత్తు సాధిష్ఠం, ఫలనిర్దేశవదుపక్రమగతానేకోద్గీథశబ్దస్వారస్యపరిత్యాగాత్.

పర్యవసాయ్యుద్గీథశబ్దద్వయమస్వరసం, తచ్చోపక్రమస్థం, ఉద్గీథస్య ఫలసాధనత్వనిర్దేశాస్వారస్యంచ. అతో భాష్యోక్తః పూర్వపక్షః ఉభయత్ర ఉద్గీథసాధకః ప్రబలః. ప్రబలస్య పూర్వపక్షస్య నిరాసశ్చ సిద్ధాన్తద్రఢిమ్నే స్యాత్, నతు మన్దస్య, తస్మిన్నిరస్తేపిహి తతో ఉక్తదోషరాహిత్యాత్ ప్రబలః పూర్వః పక్ష ఉదేతీతి * వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసమితి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి వాక్యం విషయః. అధ్యాసాపవాదైకత్వవిశేషణపక్షేషు అస్య తదనిర్ధారణకారణాభావాదనిర్ధారణమితి పూర్వః పక్షః. త్రయాణామాద్యపక్షాణాం సావద్యత్వాద్విశేషణపక్షస్య తదభావాచ్చ, స ఏవోపాదేయ ఇతి సిద్ధాన్తః. అధ్యాసేఽన్యతరబుద్ధ్యానాన్యతరబుద్ధినివృత్తిః, తదానీమోఙ్కారముద్గీథాధ్యాసవిశిష్టముపాసీతేతి వాక్యస్యార్థః. అపవాదేత్వన్యతరబుద్ధ్యాన్యతరధీర్నివర్తత ఇతి భిదా, యథా సర్పం రజ్జుం జానీయాదిత్యుక్తే సర్పధీనివృత్తిః. బ్రాహ్మణో భూమిదేవ ఇతివదనతిరిక్తార్థత్వమేకత్వమ్. విశేషణత్వం నామ సామాన్యరూపేణ ప్రతిపన్నస్యార్థస్య విశేషణావచ్ఛిన్నతయా సమర్పణం; యథోత్పలస్య నీలమితి విశేషణమ్. ఓఙ్కారశ్చ సర్వవేదవ్యాపీ, తస్యోద్గీథశబ్దేన విశేషణం నామ ఉద్గీథావయవభూతస్య తస్య తథాత్వేన లక్షణయా సమర్పణమ్. తత్రాధ్యాసపక్షోఽనుపపన్నః, లక్షణాప్రసంగాత్. ఉద్గీథశబ్దో హ్యోఙ్కారే లాక్షణికః, ఉద్గీథాధ్యాసవిశిష్టతాయా ఉద్గీథశబ్దార్థత్వాభావాత్. ఏవమోఙ్కారశబ్దశ్చోద్గీథే లాక్షణికః. ఫలంచ కల్ప్యం * ఆపయితా హ వై కామానామితి ఫలం చాప్త్యాది- దృష్టిఫలమితి నతదత్ర ఫలమ్. అపవాదేఽపి ఫలాభావస్తుల్యః. నచ మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిః ఫలం, ఆత్మని భ్రమనివృత్తివత్ పురుషార్థరూపత్వాభావాత్. అశక్యశ్చాపవాదః, ఓఙ్కారోద్గీథబుద్ధ్యోరన్యతరస్యానివృత్తేః. అనివృత్తిశ్చ పూర్వమేతయోరన్యోన్యాధ్యాసాభావాత్, రజ్జుసర్పభ్రాన్తిమతః పురుషస్య హి సర్పం రజ్జుం జానీయాదిత్యుక్తే సర్పధీనివృత్తిః. ఏకత్వపక్షోఽపి నయుక్తః, ఏకేన శబ్దేన వివక్షితార్థసిద్ధౌ శబ్దాన్తరవైయర్థ్యాత్, సందేహాద్యభావాచ్చ పికః కోకిల ఇతివన్న సప్రయోజనతా, కించ ఉద్గీథశబ్దః కృత్స్నద్వితీయభక్తివిషయత్వాదోఙ్కారాతిరిక్తవృత్తిః, ఓఙ్కారశబ్దోఽప్యుద్గీథావయవవ్యతిరిక్తప్రణవేఽపి వర్తమానత్వాదుద్గీథాతిరిక్తవృత్తిరితి నైకత్వపక్షోఽపి న్యాయ్యః. అతః పారిశేష్యాత్ సార్వత్రికమోఙ్కారముద్గీథశబ్దోఽవయవలక్షణయా విశినష్టీతి యుక్తమ్. నచాధ్యాసవిశేషణపక్షయోర్లక్షణా తుల్యేతి మన్తవ్యా. అర్థాన్తరేఽర్థాన్తరబుద్ధిసమర్పణం విప్రకృష్టం, అవయవివాచకశబ్దేనావయవసమర్పణం సన్నికృష్టమితి, యథా పటాదిశబ్దానాం పటాద్యేకదేశసమర్పణమితి వైషమ్యాత్. అతః * వ్యాప్తేః, ప్రణవస్య సార్వత్రికత్వాద్ధేతోస్తద్విశేషణత్వం సమఞ్జసమితి భక్త్యవయవో యః ప్రణవః తముపాసీతేతి విశేషణత్వం యుక్తమితి. ఏతత్సర్వం అపరేషాం యోజనాయామపి ప్రాయేణ తుల్యమ్. అత్ర బ్రూమః * వ్యాప్తేశ్చేతి చశబ్దస్వారస్యాత్ పూర్వాధికరణశేషత్వం ప్రతీయతే. తచ్చాపేక్షితమ్. తదా కృత్స్నోద్గీథతదేకదేశవిషయత్వలక్షణరూపభేదస్యానేన సూత్రేణ స్థాపనాసిద్ధేః. కించ, ప్రణవస్యోద్గీథశబ్దవిశేష్యతాయాం హేతుః ఓఙ్కారశబ్దస్యోద్గీథావయవవ్యతిరిక్తవృత్తిత్వం వ్యాప్తిశబ్దవివక్షితమితిదమపి నసాధీయః. ఉత్పలాతిరిక్తవృత్తిత్వేఽపి నీలశబ్దస్య విశేష్యసమర్పకత్వాప్రసిద్ధేః. ఉత్పలవిశేషణత్వం హి ప్రసిద్ధమ్. తతశ్చోత్పలస్య నీలవిశేష్యత్వవదుద్గీథస్య ప్రణవవిశేష్యత్వమప్యవిరుద్ధం స్యాత్. అతః ఉత్తరవిద్యాస్వనుగమ ఏవోద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వే సమఞ్జసో హేతుః. అతస్సూత్రస్య యథోక్తార్థపరత్వం పూర్వాధికరణశేషత్వంచ యుక్తమ్.—— అన్యేషామైకాధికరణ్యమేవాభిమతమ్. యోజనామాత్రే వైషమ్యం * అన్యథాత్వం, విద్యాభేదః ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తమ్. అన్యత్వమిత్యనుక్తేః. శబ్దభేదాదితి హేతువచనం కృత్వా * త్వం న ఉద్గాయస్వ * ఉద్గీథముపాసాంచక్రిరే ఇతి ప్రథమాద్వితీయావిభక్తిభేదాదితి వ్యాఖ్యాతం, నావిశేషాదితి విభక్తిభేదేఽప్యర్థావిశేషాదిత్యుక్తం, తచ్చాయుక్తం, రూపభేదాద్విద్యాభేదస్య శఙ్కాసూత్రవివక్షితత్వే సమ్భవతి విభక్తిభేదాదితి శఙ్కాయా అభావాత్తద్విషయవ్యాఖ్యానస్యాయుక్తత్వాత్, ఆ

౧౦ ॥ సూ. ——॥శ్రీసర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥శ్రీ॥—— ఛాన్దోగ్య వాజసనేయక యోః ప్రాణవిద్యా ఆమ్నాయతే * యోహవై జ్యేష్ఠంచ శ్రేష్ఠంచ వేద జ్యేష్ఠశ్చ హవై శ్రేష్ఠశ్చ భవతి ప్రాణో వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చేత్యాది. తత్ర జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకం ప్రాణముపాస్యం ప్రతిపాద్య, వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనస్సు వసిష్ఠత్వప్రతిష్ఠాత్వసమ్పత్త్వాయతనత్వాఖ్యాన్ గుణాన్ ప్రతిపాద్య వాగాదీనాం దేహస్యచ ప్రాణాయత్తస్థితిత్వేన తదాయత్తతత్తత్కార్యత్వేనచ ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యం ప్రతిపాద్య, వాగాదిసమ్బన్ధితయా శ్రుతాన్వసిష్ఠత్వాదీన్ గుణాంశ్చ ప్రాణసమ్బన్ధితయా ప్రతిపాదయతి. ఏవంఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోర్జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకో వసిష్ఠత్వాదిగుణకశ్చ ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతిపాద్యతే, కౌషీతకీనాంతు ప్రాణవిద్యాయాం తథైవ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకః ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతిపాదితః, నపునర్వసిష్ఠత్వాదయో వాగాదిసమ్బన్ధినో గుణాః ప్రాణసమ్బన్ధితయా ప్రతిపాదితాః, తత్ర సంశయః, కిమత్ర విద్యా భిద్యతే, ఉత నేతి. కింయుక్తం. భిద్యత ఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. యద్యప్యుభయత్ర ప్రాణ ఏవ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణక ఉపాస్యః, తథాప్యేకత్ర వసిష్ఠత్వాదిభిరధిక గుణైర్యుక్తః ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతీయతే, ఇతరత్రతు తద్విధురఇత్యుపాస్యరూపభేదాద్విద్యాభేదః.........

ఇతి ప్రాప్తేబ్రూమః (సర్వాభేదాదన్యత్రేమే) నాత్ర విద్యాభేదః, అన్యత్ర కౌషీతకీనాం ప్రాణవిద్యాయామపి ఇమే, వసిష్ఠత్వాదయో గుణా ఉపాస్యాస్సన్తి. కుతః (సర్వాభేదాత్) ప్రతిజ్ఞాత ప్రాణజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యోపపాదనప్రకారస్య సర్వస్య తత్రాప్యభేదాత్, తథాహిఛన్దోగవాజసనేయినాం ప్రాణవిద్యాయాం * ఏతా హ వై దేవతా అహంశ్రేయసే వ్యూదిరే * అహం శ్రేయసే వివదమానా ఇతిచోపక్రమ్య వాగాద్యేకైకాపక్రమణే అన్యేషాం సప్రాణానామిన్ద్రియాణాం శరీరస్యచ స్థితిం తత్తత్కా

ర్యైకల్యేపి * తముపాసీత, సఉపాస్య ఇతి విభక్తిభేదసమ్భవస్యస్ఫుటత్వాత్ * ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాదితి విభక్తిభేదకృతశఙ్కాయాః పూర్వమేవ పరిహృతత్వాచ్చ. అతో రూపభేదప్రతిపాదకవాక్యాదితి వ్యాఖ్యానముచితం * ప్రకరణభేదాత్, ప్రకారభేదాత్ ఇతిచాతివాస్వరసం, ప్రకరణశబ్దరూఢిభఙ్గాత్ భేదశబ్దాధ్యాహారాచ్చ ——॥శ్రీ॥అన్యథాత్వాధికరణం సమాప్తమ్॥శ్రీ॥——

౧౦ ॥ సూ. ——॥శ్రీసర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥శ్రీ॥—— పూర్వాధికరణే దృష్టివిశేషణతయా ప్రాణః ప్రస్తుతః తద్విషయస్వతన్త్రోపాసనం నిరూప్యత ఇతి సంగతిః. ఛాన్దోగ్యేత్యాదినా విషయశ్చోద్యతే * ప్రశస్యస్య శ్ర ఇతి ప్రశస్యశబ్దస్య శ్రాదేశాత్ శ్రైష్ఠ్యం, ప్రశస్యత్వం * జ్య చేతి ప్రశస్యశబ్దస్య జ్యాదేశః * వృద్ధస్య చేతి సూత్రేణ వృద్ధశబ్దస్య జ్యాదేశః, తస్మాదత్ర జ్యైష్ఠ్యం, ప్రవృద్ధత్వం. వసిష్ఠప్రతిష్ఠాసంపత్త్వాయతనశబ్దైర్వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనసాం యథాక్రమం తత్తత్కార్యజననసామర్థ్యాని వివక్షితాని. కిం కౌషీతకీ ప్రాణవిద్యా ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకోక్త ప్రాణవిద్యాతోభిద్యతే, నవేతి. కిముభయత్రాప్యైక్యం, ఉత నేతి. కిముభయత్ర వసిష్ఠత్వాదిగుణకముపాసనం, ఉత కౌషీతకీనాం తద్విధురమితి * యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీత్యనువాదాభావేపి వాగాదీనాం ప్రాణాధీనసత్త్వాభిధానం వసిష్ఠత్వాది ప్రాప్తిం ప్రాణస్య గమయతి, నేతి. నచేత్, కౌషీతకీ ప్రాణవిద్యాయాం వసిష్ఠత్వాద్యప్రాప్తైరుపాసనస్యాతద్విషయత్వాత్తద్విషయాతద్విషయయోర్విద్యయోర్భేదః. గమయతి చేత్ కౌషీతకీనామపి వసిష్ఠత్వాది ప్రాప్తైరుపాసనస్య తద్విషయత్వేన రూపభేదాభావాదైక్యమితి (ఇతరత్రతు తద్విధుర ఇతి) స్వప్రకరణస్థగుణేన నైరాకాఙ్క్ష్యాదితి భావః. వ్యూదిర ఇతి ఛాన్దోగ్యపాఠః * వివదమానా ఇతి వాజినాం పాఠః. వ్యూదిరే-వివాదం చక్రుః * యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం

ర్థ్యంచావికలం ప్రతిపాద్య, ప్రాణోత్క్రమణే సర్వేషాం విశరణమకార్యకరత్వంచాభిధాయ సర్వేషాం ప్రాణాధీనస్థితిత్వతదధీనకార్యత్వాభ్యాం ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్యముపపాదితమ్. ఏవముపపాదితం వాగాదికార్త్స్న్యస్య ప్రాణాధీనత్వం * అథ హైనం వాగువాచ యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీత్యాదినా వాగాదిభిరనూద్యతే. కౌషీతకీనాం ప్రాణవిద్యాయామపి ప్రాణజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యప్రతిపాదనాయ వాగాదిషు వసిష్ఠత్వాదయః ప్రతిపాదితాః * అథ హేమా దేవతాః ప్రజాపతిం పితరమేత్యాబ్రువన్ కో వై నశ్శ్రేష్ఠ ఇత్యాదినా వాగాదిగతా గుణా వాగాదయశ్చ దేహశ్చ ప్రాణాధీనా ఇతి ప్రాణస్య జ్యైశ్రైష్ఠ్యముపపాదితం, వాగాదిభిః స్వస్వగుణానాం వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణాధీనత్వానువాదమాత్రంతు న కృతం. నైతావతా రూపభేదః, వాగాదీనాం వసిష్ఠత్వాదిగుణాన్వితానాం ప్రాణాధీనకార్యత్వోపపాదనేనైవ ప్రాణస్య వాగాదివసిష్ఠత్వాదిగుణహేతుత్వస్య సిద్ధత్వాత్, తదేవ హి ప్రాణస్య వసిష్ఠత్వాదిగుణయోగిత్వం, యద్వాగాదివసిష్ఠత్వాదిహేతుత్వమ్. అతోఽత్రాపి వసిష్ఠత్వాదిగుణయోగాత్ప్రాణో జ్యేష్ఠః ప్రతిపన్న ఇతి నాస్తి విద్యాభేదః.

——సర్వాభేదాధికరణం సమాప్తమ్——

తద్వసిష్ఠోసీతి, అహం యత్స్వకార్యకరణసమర్థాస్మి, తస్య త్వదధీనత్వాత్త్వమేవ తత్కార్యసామర్థ్యమిత్యర్థః. . . . .

పరేతు వాగాదిగతా గుణా వసిష్ఠత్వాదయః. ఇమే వసిష్ఠత్వాదయో గుణాః అన్యత్రాపి భవన్తి, సర్వశాఖాసు ప్రాణవిజ్ఞానస్యాభేదాత్, అభేదశ్చ ప్రాణసంవాదాదిసారూప్యాదితి వ్యాచక్షతే, నచ శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనా వా, స్వదేశే ప్రసిద్ధా దేవదత్తగుణాః దేశాన్తరేపి హ్యభియోగవిశేషాత్ ప్రసిద్ధా భవన్తీతి చ పరిహృతమ్. తత్ర విజ్ఞానస్యాభేదశ్శాబ్దశ్చేత్, తదుపపాదకసారూప్యకరోక్తిర్నస్యాత్, అభేదశబ్దేన సారూప్యవివక్షాయాం సర్వప్రకారసారూప్యం వివక్షితంచేత్, విజ్ఞానసారూప్యం జ్ఞేయసారూప్యనిబన్ధనం తత్సారూప్యంచ వసిష్ఠత్వాద్యన్వయే సిధ్యతీతి హేత్వసిద్ధిస్స్యాత్, అతస్తత్పరిహారార్థముపపాదనప్రకారస్య సర్వస్యాభేదాదితి వ్యాఖ్యానం నిరాకాఙ్క్షత్వాన్నిస్సంశయత్వాచ్చ అత్యన్తమనుచితం. దేవదత్తగుణప్రసిద్ధిదృష్టాన్తశ్చాతిప్రసంగాదనాదృతః——సర్వత్ర ప్రాణవిజ్ఞానస్య జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణయుక్తస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యపరే. తతోప్యుపపాదనసారూప్యాదిత్యుచితం, తత్ర వసిష్ఠత్వాదిప్రస్తావసాధారణహేతుత్వాత్ * నహ్యేకం ప్రతిశిష్యత ఇతి న్యాయాత్ అశ్రుతత్వమకిఞ్చిత్కరమితి చోక్తం, తత్సర్వసాధారణత్వాత్ పాదాద్యాధికరణాభిప్రేతమిత్యత్రోక్తిః——అన్యేతు ఫలభేదాద్విద్యాభేద ఇతి పూర్వపక్షం వర్ణయన్తి, ఏకత్ర హి * జ్యేష్ఠశ్చ హ వై శ్రేష్ఠశ్చ భవతీతి శ్రుతం అన్యత్ర తు * తథైవైనం విద్వాన్ సర్వేషాం భూతానాం ప్రాణమేవ ప్రత్యాత్మానమమృతమభిసమ్భూయ స హైతైస్సర్వైరస్మాల్లోకాదుత్క్రామతి స వాయుప్రతిష్ఠ ఆకాశాత్మా స్వరేతి స తద్భవతి యత్రైతద్దేవాస్తత్ప్రాప్య తదమృతో భవతి యదమృతా దేవా ఇతి శ్రుతమ్. ఉభయత్ర ప్రాణదేవతాసు సాయుజ్యస్యైవ ప్రధానఫలత్వాత్ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణసమ్బన్ధఫలస్య ప్రధానఫలేఽన్తర్గతత్వాత్ విద్యైక్యం, అతో గుణా వసిష్ఠత్వాదయ ఉపసంహార్యా ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. ఫలభేదాద్విద్యాభేదవర్ణనమేవాయుక్తం, నతు వసిష్ఠత్వాదిగుణానన్వయాత్, గుణోపసంహారానుపసంహారౌ హి విద్యాభేదాభేదఫలభూతౌ, నతు భేదాభేదోపపాదకావితి. అత్ర బ్రూమః, అత్ర * స్వరేతి స తద్భవతీతి స్వర్గాధిపతిత్వముక్తం, స రాట్ భవతీతివత్, స్వర్గాధిపత్యం శ్రైష్ఠ్యాన్తర్గతమ్. అమృతత్వం చిరకాలస్థితిరూపతయా జ్యైష్ఠ్యాన్తర్గతం, వృద్ధతమత్వం హి జ్యైష్ఠ్యం. ఇదం చ * ఆదరాదలోపః * ఉపస్థితేతస్తద్వచనాదిత్యత్ర వక్ష్యమాణన్యాయసిద్ధం, తత్ర హి జక్షణాదీనాం సత్యసఙ్కల్పత్వరూపఫలాన్తర్భావో వక్ష్యత ఇతి. తేన న్యాయేన ఫలాన్తర్భావసమ్భవేన ఫలభేదాప్రతీతేర్భాష్యే తదుపన్యాసాభావః * ఉపస్థితేతః ఇతి సూత్రస్య యోజనాన్తరం తు తత్రైవ

ప్రాణవిద్యాఙ్గవిషయమన్యదపి నిరూపణమనన్తరమేవ కరిష్యతే. యథా ప్రాణస్య వసిష్ఠత్వాద్యనుసన్ధానేన వినా జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యానుసన్ధానానుపపత్తేరనుక్తానామపి వసిష్ఠత్వాదీనాం కౌషీతకిప్రాణవిద్యాయాం ప్రాప్తిః. తథా బ్రహ్మస్వరూపానుసన్ధానం ధర్మైర్గుణైర్వినా నోపపద్యతే, తే బ్రహ్మవిద్యాసు సర్వాస్వప్యనుసన్ధేయా ఇత్యయమర్థః ప్రతిపాద్యతే..........

౧౧ ॥ సూ. ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య. అత్ర బ్రహ్మస్వరూపగుణానాం సర్వాసు పరవిద్యాసూపసంహారోఽస్తి, నేతి విచార్యతే. అప్రకరణాధీతానాముపసంహారే ప్రమాణాభావాత్ప్రకరణపఠితానామేవోపసంహార ఇతి ....

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య) అభేదాదితి వర్తతే. ప్రధానస్య గుణినో బ్రహ్మణస్సర్వోపాసనేష్వభేదాత్ గుణ్యపృథగ్భావాద్గుణానాం, సర్వత్రానన్దాదయస్తద్గుణా ఉపసంహర్తవ్యాః

ఏవం తర్హి గుణ్యపృథగ్భావాదేవానన్దాదివత్ప్రియశిరస్త్వాదయోఽపి * తస్య ప్రియమేవ శిర ఇత్యాదౌ బ్రహ్మగుణత్వేన శ్రుతాస్సర్వత్ర ప్రసజ్యేరన్. నేత్యాహ.

౧౨ ॥ సూ. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే. బ్రహ్మస్వరూపగుణానాం ప్రాప్తావుచ్యమానానాం ప్రియశిరస్త్వాదీనామప్రాప్తిః, తేషామబ్రహ్మగుణత్వాత్. బ్రహ్మణః పురుషవిధత్వరూపణమాత్రాన్తర్గతత్వాత్ప్రియశిరస్త్వాదీనాం. అన్యథా శిరఃపక్షపుచ్ఛాద్యవయవభేదే సతి బ్రహ్మణోఽప్యుపచయాపచయౌ ప్రసజ్యేయాతాం, తథా చ సతి * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదివిరుధ్యతే ....

నిరస్యతే. అతః కృతకరత్వస్యావర్జనీయత్వాదిహ ఫలభేదావర్ణనం తత్పరిహారానుక్తిశ్చ ....

॥ సర్వాభేదాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

మధ్యే సఙ్గతివిశేషేణ ప్రస్తుతమధికరణాన్తరం వ్యాచిఖ్యాసుః ప్రాణవిద్యాఙ్గవిషయనిరూపణస్య పశ్చాత్కరిష్యమాణత్వమాహ (ప్రాణవిద్యాఙ్గేతి) అనన్తరాధికరణసఙ్గతిమాహ (యథా ప్రాణస్యేతి) (అనుక్తానామపీతి) * త్వం తద్వసిష్ఠ ఇతి వా ప్రాణో వసిష్ఠ ఇతి వేదృశవచనస్యోక్త్యాఽనుక్తానామిత్యర్థః

౧౧ ॥ సూ. ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య. స్వరూపగుణానాం స్వరూపప్రతీత్యనుబన్ధిగుణానామిత్యర్థః. కిమానన్దాదయో గుణాః సర్వాసు విద్యాసూపసంహార్యాః, ఉత యత్ర శ్రూయన్తే తత్రైవేతి. కిమానన్దాదీనామైశ్వర్యాదివత్ గుణ్యపృథక్స్థితిమాత్రం, ఉత బ్రహ్మస్వరూపవత్ ప్రతీత్యనుబన్ధిత్వమితి. ఫలఫలిభావస్స్ఫుటః (అప్రకరణేతి) స్వప్రకరణే సమానప్రకరణే చానధీతానాముపసంహారేఽతిప్రసఙ్గాదితి భావః ... ...

(అభేదాదితి వర్తత ఇతి) * సర్వాభేదాదన్యత్రేమ ఇతి సూత్రస్థాభేదశబ్దోఽత్రానువర్తత ఇత్యర్థః * సర్వాభేదాదితి సమస్తస్యాప్యభేదశబ్దస్యానువర్తనముపపద్యతే, బుద్ధ్యా తావతోంఽశస్య నిష్కృష్య పరామర్శాత్. యథా * అథ శబ్దానుశాసనం కేషాం శబ్దానామిత్యత్రానుశాసనశబ్దస్యేతి భావః. సూత్రం ప్రధానశబ్దం వ్యాచష్టే (గుణిన ఇతి) అభేదాత్, ఐక్యాత్, అభేదాదిత్యనేన ఫలితమాహ (గుణ్యపృథగితి) గుణానామితి సాధారణశబ్దనిర్దేశ ఉత్తరసూత్రశఙ్కాస్థానార్థః. ఆనన్దాదయః, ఆనన్దత్వాదయః * ద్వ్యేకయోరితివత్ భావప్రధానో నిర్దేశః ....

అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (ఏవం తర్హీతి)

౧౨ ॥ సూ. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే. అబ్రహ్మగుణత్వాత్, బ్రహ్మగుణత్వాభావాత్ తదేవోపపాదయతి (బ్రహ్మణ ఇతి) భేదపదం వ్యాచష్టే (అన్యథేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తథా చేతి)

నన్వేవమేవ బ్రహ్మసమ్బన్ధినామైశ్వర్యగామ్భీర్యౌదార్యకారుణ్యాదీనాం
గుణానామనన్తానాం గుణ్యపృథక్స్థితత్వమాత్రేణ తత్రశ్రుతానామప్యుపసం
హారే సర్వేసర్వత్ర ప్రసజ్యేరన్, ఆనన్త్యాదుపసంహారాశక్తిశ్చ. తత్రాహ.

౧౩ ॥ సూ. —ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్— తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. ఇత
రేతు ఆనన్దాదయః అర్థసామాన్యాత్సర్వత్రానువర్తన్తే, యేత్వర్థసమానాః, అర్థస్వరూపనిరూపణధ
ర్మత్వేనార్థప్రతీత్యనుబన్ధినః, తేఽర్థస్వరూపవత్సర్వత్రానువర్తన్తే. తేచగుణాస్సత్యజ్ఞానానన్దామలత్వా
నన్తత్వాని * యతోవాఇమానీత్యాదినా జగత్కారణతయోపలక్షితం బ్రహ్మ * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్ర

ఆదిశబ్దాత్ * అస్థూలమనణ్విత్యాదివాక్యాని గృహ్యన్తే. నను అస్యాంయోజనాయాం విగ్రహవిశేషనిత్యత్వాభ్యుపగ
మోవిరుధ్యతే, శిరఃపక్షాద్యవయవభేదేసత్యుపచయాపచయప్రసంగోక్తేః. అతోవ్యాఖ్యాత్రన్తరకృతం యోజనాన్తర
మేవవరం. నైవం యోజనాన్తరానుపపత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్, అస్యాంయోజనాయాం కస్యచిదపి విరోధస్యాభావా
చ్చ. తథాహి, నాత్ర కాలభేదేన వృద్ధిహ్రాసపరావుపచయాచయశబ్దౌ, కింత్వాపేక్షికప్రచితత్వాప్రచితత్వతారతమ్య
పరావితి సర్వవ్యాఖ్యాతృసమ్మతమిదమ్. అతఃకాలభేదానపేక్షౌ ప్రకోష్ఠాఙ్గుల్యోరివపీనత్వకృశత్వరూపావుపచయా
పచయౌ సూత్రేణ ప్రసంజనీయతయా వివక్షితౌ. ప్రకోష్ఠాఙ్గుల్యాదయోహ్యవయవాఃపీనాః కృశాశ్చోపలభ్యన్తే, నహి
తేషాం స్థూలత్వకృశత్వే కాలభేదాయత్తే. కాలభేదాధీనవృద్ధిహ్రాసవివక్షాయాంహి నిత్యత్వవిరోధః. కించ, నహ్యవయ
న్తరత్వంసాక్షాదేవ సూత్రే ప్రసంజనీయతయావివక్షితం, ఉపచయాపచయశబ్దయోస్తద్వాచిత్వాభావాత్, శిరఃపక్షాది
మత్త్వస్యాన్తవత్త్వే ప్రయోజకత్వాభావాచ్చ. ఈశ్వరసంకల్పాధీనవిషయత్వాదికంహి తత్రప్రయోజకమ్. నాప్యవయవ
ప్రవేశనిర్గమౌ ప్రసంజనీయౌ, నిత్యవిగ్రహేఽపి తయోరిష్టత్వాత్. పరమవ్యోమనిలయేహి భగవద్విగ్రహే తదంశభూత
వ్యూహవిభవాదివిగ్రహప్రవేశనిర్గమౌహిప్రామాణికౌ. ఏవమపి పరిమాణతారతమ్యప్రసంగోవిగ్రహస్యదుర్వారఇతి
చేన్న, వికల్పాసహత్వాత్. కింకాలభేదాయత్తం పరిమాణతారతమ్యంవివక్షితం, ఉత స్వేచ్ఛాయత్తం, నప్రథమః, హి
రణ్యగర్భసనకసనన్దనాదిదేహేష్వప్రళయాదేకరూపేష్వవ్యభిచారాత్. ద్వితీయేఽపి కిమిచ్ఛయా పరిమాణతారతమ్యా
ర్హత్వంప్రసంజనీయం, తర్హీష్టఃప్రసంగస్స్యాత్, తదంశభూతేషు విగ్రహేషు బాల్యయౌవనవామనత్వమహీయస్త్వాది
దర్శనాత్. యది దేశవిశేషావచ్ఛిన్నస్యేశ్వరవిగ్రహవిశేషస్యతత్తారతమ్యం, తద్వ్యాప్త్యభావాదనుపపన్నః. అతః
స్థూలత్వకృశత్వరూపం ప్రదేశభేదేన యుగపద్భావిపరిమాణతారతమ్యమస్థూలత్వాదిశ్రుతివిరుద్ధం స్వరూపేప్రసంజని
యతయా వివక్షితమితినకశ్చిద్విరోధఇతి..

అనన్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ(నన్వితి)ఏవమేవేత్యేవకారఃఏవమేవప్రసజ్యేరన్నిత్యుత్తరత్రాన్వయా
త్ ప్రసంగస్యాపర్జనీయత్వపరః (బ్రహ్మసమ్బన్ధినామేవేతి) అత్రైవకారోబ్రహ్మసమ్బన్ధదార్ఢ్యార్థః
తతశ్చ ఐశ్వర్యాదీనాం వాస్తవత్త్వసిద్ధిర్వివక్షితాభవతి.

౧౩ ॥ సూ. —శ్రీఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్శ్రీ— (అర్థస్వరూపనిరూపణధర్మత్వేనార్థప్రతీ
త్యనుబన్ధినఇతి) అర్థస్వరూపశబ్దేన ధర్మిస్వరూపముచ్యతే * అర్థస్వరూపవద్భాతి సమాధిస్సాభిధీయతఇతిహి శౌనక
వచనం. అర్థప్రతీతికాలే ప్రతీయమానత్వనియమస్సామాన్యశబ్దాభిహితస్సామ్యమిత్యర్థః. తేషామానన్త్యాదసమ్భవాశ
ఙ్కాంపరిహరన్ శక్యోపసంహారతాందర్శయతి (తే చేతి) తేషామర్థప్రతీత్యనుబన్ధిత్వంశ్రుత్యాదర్శయతి (యతోవాఇ
తి) (జగత్కారణతయోపలక్షితమితి) కేషుచిదుపాసనేషు జగత్కారణత్వమనుసంధేయం * తజ్జలానితిశాన్తఉపాసీతే

హ్మ * ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యానన్దాదిభిర్హి స్వరూపతో నిరూప్యతే. అతఉపాస్యబ్రహ్మస్వరూపావగమాయ సర్వాసు విద్యాస్వానన్దాదయోఽనువర్తన్తే, యేతునిరూపితస్వరూపస్య బ్రహ్మణః కారుణ్యాదయోగుణాః ప్రతిపన్నాః, తేషాం గుణ్యపృథక్స్థితత్వేపి ప్రతీత్యనుబన్ధిత్వాభావాత్ యేయత్రశ్రుతాః, తే తత్రోపసంహార్యా ఇతి నిరవద్యమ్.......................

యద్యుపచయాపచయప్రసంగాత్ప్రియశిరస్త్వాదయో బ్రహ్మణః పురుషవిధత్వరూపణమాత్రార్థాః, నతు బ్రహ్మగుణాః, తర్హ్యతథారూపస్య బ్రహ్మణస్తథాత్వేన రూపణం కిమర్థం క్రియతే. అతథాభూతస్యహి తథాత్వరూపణే కేనచిత్ప్రయోజనేనభవితవ్యమ్. యథా * ఆత్మానంరథినం విద్ధీత్యాదినోపాసకస్య తదుపకరణానాంచ రథిరథాదిత్వరూపణం ఉపాసనోపకరణభూతశరీరేన్ద్రియాదివశీకరణార్థం క్రియత ఇత్యుక్తమ్. నచేహ తథావిధం కించిత్ప్రయోజనందృశ్యత ఇతిబలాద్బ్రహ్మగుణత్వం ప్రియశిరస్త్వాదీనామభ్యుపేత్యమ్. తత్రాహ....................

౧౪ ॥ సూ. ॥ ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్ ॥ ప్రయోజనాన్తరాభావాదాధ్యానాయాయంరూపణోపదేశః క్రియతే. ఆధ్యానం, అనుచిన్తనం. ఉపాసనముచ్యతే * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యత్రోపదిష్టాధ్యానరూపవేదనసిద్ధయే హ్యానన్దమయబ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థం ఆనన్దమయంబ్రహ్మప్రియమోదాదిరూపేణవిభజ్య శిరఃపక్షాదిత్వేనరూపయిత్వోపదిశ్యతే. యథాఽన్నమయఃపురుషః-అయం దేహశ్శిరఃపక్షాదిభిః * తస్యేదమేవశిర ఇత్యాదినా బుద్ధావారోప్యతే, యథాచ ప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయాః * తస్యప్రాణ ఏవశిర ఇత్యాదినా ప్రాణాద్యవయవైర్బుద్ధావారోప్యన్తే ఏవమేభ్యోర్థాన్తరభూతస్తదన్తరాత్మా ఆనన్దమయోపి ప్రియమోదాదిభిరేకదేశైశ్శిరః ప్రభృతిత్వేనరూపితై రాధ్యానాయ బుద్ధావారోప్యతే. ఏవమానన్దమయోపలక్షణత్వాత్ప్రియశిరస్త్వాదీనాం నసర్వదా ఆనన్దమయప్రతీతావనువర్తన్తే

౧౫ ॥ సూ. ॥ ఆత్మశబ్దాచ్చ ॥ * అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యత్రాత్మశబ్దేననిర్దేశా

త్యాదివాక్యవిహితేషు. కేషుచిన్న. ఏవంచసతి యత్రానుసంధేయం, తత్రజ్ఞాప్యాన్తర్గతత్వాత్ జగత్కారణత్వం విశేషణమ్. యత్రతు నానుసంధేయం, తత్రోపలక్షణం, జ్ఞాప్యానన్తర్గతత్వాత్. అతఏవహి జన్మాదిసూత్రభాష్యే ఉపలక్షణత్వం విశేషణత్వమపి కారణత్వస్యాఙ్గీకృతమ్. ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టస్యలక్షణం జగత్కారణత్వం, తద్విశేష్యాంశస్య లక్షణమానన్దాదయః. తత్ర విశిష్టానుసంధానే కారణత్వమనుసంధేయం, నతువిశేష్యానుసంధాన ఇత్యభిప్రాయేణోపలక్షితమిత్యుక్తమ్. అమలత్వశ్రుతిః * నిష్కలంనిష్క్రియం * అపహతపాప్మేత్యాదిర్ద్రష్టవ్యా, స్వరూపతః. అసాధారణాకారైః,

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదీతి) అతథాభూతస్య తథాత్వరూపణే ప్రయోజనమపేక్షితం, అత్రతు ప్రయోజనాభావాత్ ప్రియశిరస్త్వాదికం నరూపణమాత్రం, అపితు గుణ ఏవేత్యర్థః.

౧౪ ॥ సూ. ॥ ఆధ్యానాయప్రయోజనాభావాత్ ॥ (ఆధ్యానమనుచిన్తనమితి) * స్యాచ్చిన్తాస్మృతిరాధ్యానమితిహి నైఘణ్టుకాః. ఉపాసనోపయోగిశాస్త్రజన్యజ్ఞానసిద్ధ్యర్థమిత్యర్థః. పరోక్షార్థస్య బుద్ధావారోపణం శిరఃపక్షాదిరూపణాదేవహిభవతి (ప్రియమోదాదిభిరేకదేశైరితి) అతిశయితసుఖానామపి బ్రహ్మసుఖైకదేశత్వేన బ్రహ్మణోఽపరిచ్ఛిన్నసుఖత్వముక్తంభవతీతి భావః (నసర్వదేతి) శాస్త్రేణ ప్రతిపత్త్యా బుద్ధ్యారోహణాయ ప్రియశిరస్త్వాదిప్రతిపత్తవ్యమ్. ఏవమపరిచ్ఛిన్నానన్దే ప్రతిపన్నే సత్యుపాస్త్యాపి ప్రియశిరస్త్వాదికం నానుసంధేయమిత్యర్థః,

౧౫ ॥ సూ. ॥ ఆత్మశబ్దాచ్చ ॥ ఆత్మనో నిరవయవత్వప్రసిద్ధిముపజీవ్య ప్రవృత్తమిదం సూత్రమిత్యభిప్రా

దాత్మనశ్చ శిరఃపక్షపుచ్ఛాసమ్భవాత్ప్రియశిరస్త్వాదయస్తస్య సుఖప్రతిపత్త్యర్థం రూపణమాత్రమితి గమ్యతే

నను * అన్యోఽన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః * అన్యోఽన్తర ఆత్మా మనోమయః

ఇత్యాత్మశబ్దస్యానాత్మస్వపి పూర్వం ప్రయుక్తత్వాత్ * అన్యోఽన్తర ఆ

త్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దస్యాత్మవిషయత్వం కథం నిశ్చీయతే. తత్రాహ.

౧౬ ॥ సూ. —॥ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్॥— అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యత్రాత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం ఇతరవత్, యథేతరత్ర * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇత్యాదిష్వాత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం, తద్వత్. కుత ఏతత్ (ఉత్తరాత్) * సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యానన్దమయవిషయాదుత్తరాద్వాక్యాత్ ......

౧౭ ॥ సూ, —॥అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్॥— పూర్వత్ర ప్రాణమయాదిష్వనాత్మస్వాత్మశబ్దాన్వయదర్శనాన్నోత్తరాన్నిశ్చేతుం శక్యత ఇతి చేత్ (స్యాదవధారణాత్) స్యాదేవ నిశ్చయః. కుతః. అవధారణాత్, పూర్వత్రాపి * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి పరమాత్మన ఏవ బుద్ధ్యాఽవధారితత్వాత్. అన్నమయాదన్తరే ప్రాణమయే ప్రథమం పరమాత్మబుద్ధిరవతీర్ణా, తదనన్తరం చ ప్రాణమయాదన్తరే మనోమయే, తతో విజ్ఞానమయే, తత ఆనన్దమయే ప్రకాన్తా పరమాత్మబుద్ధిస్తదన్తరాభావాదుత్తరాచ్చ * సోఽకామయతేతి వాక్యాత్ప్రతిష్ఠితేత్యుపక్రమే ప్యపరమాత్మని పరమాత్మబుద్ధ్యాత్మశబ్దాన్వయ ఇతి నిరవద్యమ్. —॥ఆనన్దాద్యధికరణం సమాప్తమ్॥—

ప్రాయేణాహ (ఆత్మనశ్చేతి). అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౬ ॥ సూ. —॥ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్॥— (ఇతరవదితి) * ఆత్మా వా ఇదమిత్యాదిష్వపి ఉత్తరాత్ * స ఈక్షతేత్యాదివాక్యాత్ పరమాత్మన ఏవ గ్రహణమిత్యర్థః............ ....

౧౭ ॥ సూ. —॥అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్॥— (పూర్వత్రేత్యాది) ఉపక్రమాధికరణన్యాయేన పూర్వానుగుణముత్తరం నేయం, తస్మాదుత్తరవాక్యాత్ పూర్వస్యాత్మవిషయత్వం న నిశ్చేయమిత్యర్థః, (స్యాదిత్యాది) పరమాత్మన ఏవ బుద్ధ్యావధారితత్వాత్, విషయీకృతత్వాత్. ఏవముపక్రమోపక్రమే పరమాత్మన ఏవాత్మబుద్ధిశబ్దవిషయత్వాన్నోత్తరవాక్యస్యోపక్రమబాధ ఇత్యర్థః. తర్హి మధ్యే త్వపరమాత్మని పరమాత్మవాచీ శబ్దః కథమిత్యత్రాహ (అన్నమయాదితి) ప్రాణమయాదిష్వప్యాత్మశబ్దోఽపరమాత్మబుద్ధ్యోపచారతో న ప్రయుక్తః, అపి తు పరమాత్మబుద్ధ్యైవ ప్రయుక్తః * అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామితి తత్తదన్తఃప్రవేశేన నియన్తృత్వం హ్యాత్మత్వం. తత్ర ప్రాణమయేఽన్నమయాదన్తరత్వమాత్రేణ పరమాత్మబుద్ధిర్జాతా, తస్యాప్యన్తరదర్శనేన తత్రాపి పరమాత్మబుద్ధిర్జాతా. పూర్వత్ర తు నివృత్తా. ఉత్తరోత్తరే తత్తదన్తరే చాత్మశబ్దః ప్రయుక్తః. యస్యాన్యదన్తరం నాస్తి- ఈక్షణాదికం చ సతం- తస్మిన్పరమాత్మబుద్ధిరాత్మశబ్దశ్చ ప్రతిష్ఠితా. ఏవం పూర్వత్రాపి పరమాత్మబుద్ధివిషయ ఏవాత్మశబ్దప్రయోగాదయమప్యాత్మశబ్దః పరమాత్మవిషయ ఏవేతి నాత్రోపక్రమబాధ ఇత్యర్థః ....

పరే తు ఆనన్దరూపత్వవిజ్ఞానఘనత్వసర్వగతత్వసత్యత్వసర్వాత్మత్వధర్మాణాం సర్వవిద్యాస్వనుగతత్వం పూర్వపక్షీకృత్య సర్వాభేదాత్, సర్వత్ర బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్ ఏషాం సార్వత్రికత్వమాహుః. తత్ర భాష్యే తు 'సర్వాత్మత్వసర్వగతత్వాదీనాం పృథగనుక్తిరానన్త్యాన్తర్భావాత్ * సర్వాభేదాదిత్యత్రాభేదశబ్దమాత్రానువృత్తిర్యుక్తా * అథ శబ్దానుశాసనం శేషాంశబ్దానామితివత్. సర్వస్యాభేదాత్ సర్వత్రాభేదాదితి సమాసద్వైరూప్యప్రసఙ్గాత్, సర్వశబ్దానువృత్తిః. పూ

ర్వాధికరణేపి సప్తమీసమాస ఇతి చేన్న, తదనుపపత్తేరుక్తత్వాత్ * ప్రియశిరస్త్వేవేతి, ప్రియం మోదః ప్రమోద ఇతి పర
స్పరాపేక్షయా భోక్త్రన్తరాపేక్షయా చోపచయాపచయాస్తః, అతస్సజాతీయస్వగతభేదగహితే బ్రహ్మణి నప్రి
యశిరస్త్వాదయః· తేతుకోశధర్మాః, తథాపి బ్రహ్మగుణత్వాభ్యుపగమేన న్యాయః ప్రదర్శితః సంయద్వామత్వాదీనామ
సార్వత్రికత్వాయేత్యాహుః. తత్ర కోశధర్మత్వం ప్రాగేవ నిరస్తం. బ్రహ్మణో నిర్భేదత్వంచ ప్రమాణవిరుద్ధమితి బహు
శఉక్తం. బ్రహ్మగుణానాం భోక్త్రన్తరగత మోదాద్యపేక్షయా నాపచయః. న తేషాం వృద్ధిహ్రాసశ్చాపచయోఽస్తి, కిం
తు సర్వేభ్యోఽతిశయః స్వచైకరూపః. నచ పరస్పరాపేక్షయా ప్రకర్షాపకర్షౌ, సర్వేషాం స్వరూపతో విషయతశ్చ
నిరతిశయత్వాత్. అత ఉపచయాపచయప్రసంగాన్న నిషేధః, కింతు శిర ఆదిభేదేన సతి స్థూలత్వకృశత్వాస్వయప్రసంగాదే
వా బ్రహ్మగుణత్వం ప్రియశిరస్త్వాదీనామితి యుక్తమ్. అన్యథా శిరశ్శబ్దవైయర్థ్యంచ స్యాత్, ప్రియమోదాద్య ప్రాప్తిరితి
తదావక్తవ్యం * ఇతరేత్వితి- అర్థస్య, బ్రహ్మణః ఏకత్వాదిత్యతోఽపి తుల్యత్వాదితి తు స్వరసమ్. ఆనన్దజ్ఞానాదిశబ్దాః
ఆనన్దత్వాదిసామాన్యముఖేన ప్రవృత్తాస్సావర్ధం పరిత్యజ్యాఖండం వస్తు లక్షయన్తి, అత ఆనన్దాదయస్సర్వేపి పదార్థా ఉప
సంహర్తవ్యా ఇత్యప్యయుక్తం, శబ్దప్రమాణకే వస్తుని యథాశబ్దం గుణాభ్యుపగమస్య యుక్తత్వాత్, గుణావివక్షాయా
మేకేతరశబ్దవైయర్థ్యాత్, అతద్వ్యావృత్తిముఖేన ప్రతిపత్తేర్ముఖ్యార్థాపవాదాభావేనాయుక్తత్వాచ్చ. శఙ్కితాశ్చాప
వాదాః ప్రాగేవ పరిహృతాః * ఆధ్యానాయేత్యధికరణాన్తరం వర్ణితం * ఇన్ద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థా ఇత్యాదిర్విషయః
ఇన్ద్రియాదిభ్యోఽర్థాదీనాం ప్రత్యేకం పరత్వం ప్రతిపాద్యం. తథా ప్రతిపన్నత్వాత్. వాక్యైకత్వాసమ్భవాత్ వాక్య
భేదో న దోష ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా వాక్యైకత్వసమ్భవాత్ పురుషస్య సర్వస్మాత్పరత్వం ప్రతిపాద్యం- ప్రత్యేకం పరత్వ
ప్రతిపాదనే ప్రయోజనాభావాత్ * దశమన్వన్తరాణీహ తిష్ఠన్తీన్ద్రియచిన్తకాః, ఇత్యాదిస్మార్తఫలానామిహాశ్రుతత్వాత్,
వాక్యైక్యే సమ్భవతి తత్కల్పనేన వాక్యభేదాయోగాత్, పరప్రతిషేధకాష్ఠాశబ్దాదిభిః పురుషప్రతిపత్త్యర్థత్వతాత్ప
ర్యావగమాత్ * ఆత్మశబ్దాచ్చ * గూఢోత్మా న ప్రకాశత ఇతి దురవగమతయోక్తస్యాత్మనః ప్రతిపత్త్యర్థత్వాచ్చేతి పర్ణ
యన్తి * ఆధ్యానశబ్దశ్చ ధ్యానపూర్వకసమ్యగ్దర్శనపర ఇతి. తదయుక్తం, కృతకరత్వాత్. అవాన్తరవాక్యభేదోదుర
పహ్నవః- మహావాక్యైకత్వేన పరమపురుషపరత్వంచాధికరణద్వయేన సమన్వయాధ్యాయే దిన్నితం. నచ బహూనాంత
త స్తతః పరత్వప్రతిపాదనస్య మహావాక్యభేదకత్వమిహ పరిహర్తవ్యం- బహూనాం ప్రాణమయాదీనాం ఉత్తరోత్తరత్వ
ప్రతిపాదనవన్మనుష్యగన్ధర్వానన్దాదీనాం పూర్వపూర్వానన్దాధికత్వ ప్రతిపాదనవచ్చ మహావాక్యైకత్వావిరోధస్య
స్ఫుటతరత్వాత్ * ఆత్మగృహీతిరిత్యాదిచాధికరణాన్తరం వర్ణితం * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవేత్యాదిర్విషయః * ఇ
మాల్లోకానసృజతేతి లోకసృష్టిశ్రవణాత్తస్యాశ్చ ప్రజాపతికర్తృకత్వ ప్రసిద్ధేః, పరమాత్మవివక్షాయాం మహాభూతా
దిసృష్టేర్వక్తవ్యత్వాదిహ తదశ్రవణాత్ * ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్, పురుషవిధ ఇత్యాది ప్వాత్మశబ్దస్య సశరీరే హిరణ్య
గర్భేపి ప్రయోగదర్శనాత్ * తాభ్యో గామానయత్ * తాభ్యోఽశ్వమానయదిత్యాదివ్యాపారాచ్చ పరమాత్మవ్యతిరి
క్తః కశ్చిదితి పూర్వపక్షీకృత్య * ఆత్మన ఆకాశ ఇతి వదిహాపి పరమాత్మగృహీతిః- ఆత్మత్వాదేర్ముఖ్యత్వాచ్చ- ఉత్తరా
త్ * స ఈక్షతేతి శ్రవణాత్ లోకసృష్టిప్రతిపాదక వాక్యాన్వయదర్శనాన్న పర ఇతి చేన్న - స్యాదేవ పరః- ఏకత్వావ
ధారణాత్ లోకసృష్టిస్తు మహాభూతసృష్ట్యనన్తరభావినీతి వ్యాచక్షతే, వర్ణకాన్తరంచ కృతం- వాజసనేయకే * యోఽయం
విజ్ఞానమయ ఇత్యాది- ఛాన్దోగ్యే * సదేవేత్యాదిచ విషయః. ఆమ్నానవైషమ్యాదతుల్యార్థత్వం - క్వచిదాత్మశబ్దేనో
పక్రమః- అన్యత్ర సచ్ఛబ్దేనేతి పూర్వపక్షముక్త్వా సద్విద్యాయామప్యాత్మగృహీతిః, యథా వాజసనేయినాం, ఉత్తరా
త్, తాదాత్మ్యోపదేశాత్ ఉపక్రమే నాన్వయాత్తత్రచాత్మశబ్దాశ్రవణాన్నేతి చేత్, స్యాదేవాత్మగృహీతిః, ఏకవిజ్ఞానేన

సర్వవిజ్ఞానావధారణాత్ అన్యథాసద్విజ్ఞానేన ఆత్మానజ్ఞాతస్స్యాత్ సామాన్యస్య సచ్ఛబ్దస్య విశేషాకాఙ్క్షస్య విశే
షనిష్ఠతయా తుల్యార్థత్వం యుక్తమితి, ఉభయథాప్యధికరణం పాదాసఙ్గతం, విద్యాభేదాభేదవిచారాత్మకత్వాభావాత్,
ఆద్యేఽవర్ణకే సమన్వయాధ్యాయ ఏవాయం విచారః ప్రాప్తః, కారణవిషయత్వాత్ కృతకరత్వాచ్చ, యదాసతో వీక్షణా
దినా పరమాత్మత్వమీక్షణస్య చాగౌణత్వమాత్మశబ్దేన సాధితం. తదా ఆత్మవిషయే ఈక్షణాదియుక్తే వాక్యైకస్సంశయః.
అత ఏవ ద్వితీయవర్ణకమప్యనపేక్షితం, ఈక్షత్యధికరణే సచ్ఛబ్దస్య ప్రధానవిలక్షణబ్రహ్మపరత్వం హి నిరూపితం, య
దాఽర్థాన్తరరూఢానామాకాశాదిశబ్దానామపి కారణవాక్యస్థానాం పరమాత్మవిషయత్వం స్థాపితం తదాఽసాధారణ
స్య సచ్ఛబ్దస్య పరమాత్మవిషయత్వే కస్సంశయః. ఉదాహరణమప్యయుక్తమ్ * యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇతి వాక్యస్య జీవ
విషయత్వాత్, ప్రకరణస్థ జీవవాచిశబ్దానాం క్వచిత్పరమాత్మసామానాధికరణ్యస్య కృతనిర్వాహాచ్చ—— పూ
ర్వమేవ వర్ణకమపరైరాదృతం. అధికరణభేదే తత్ప్రయోజనాభేదే చ యద్దూషణజాతముక్తం తత్సర్వమపరేషాం పక్షే
పి సమానమ్—— అన్యే తు ఆనన్దవిజ్ఞానైశ్వర్యతేజశ్శక్త్యాదయో బ్రహ్మద్వారేణ సన్నిధానోపపత్తేస్సర్వత్రోపసంహా
ర్యాః, సత్యకామత్వాదీనాం తేషు గుణేషు యథాయోగమన్తర్భావ ఇత్యాహుః, భాష్యే త్వైశ్వర్యశక్త్యాదీనాం పృథగ
నుక్తిరానన్దేఽన్తర్భావాత్, తే హి వస్తుపరిచ్ఛేదాపయికాః, గుణతోఽప్యానన్త్యమనన్తశబ్దేన వివక్షితమితి భా
ష్యవిదాం స్ఫుటమ్ * ప్రియశిరస్త్వేవతి, ప్రియమోదప్రమోదాదీనాముపచయాపచయాత్మకత్వాదంశభేదే సతి తే స
మ్భవన్తి, న బ్రహ్మమాత్రే తస్య నిరస్తసమస్తవికల్పత్వాత్, ఆనన్దజ్ఞానాదయోఽప్యుపచయాపచయరూపతయా న సార్వత్రి
కాః ఇతి శఙ్కాయామాహ * ఇతరే త్వితి, ఐశ్వర్యాదయోఽర్థసామాన్యాత్ శక్తిరూపత్వాన్నోపచయాపచయా
త్మకాః, అతస్సార్వత్రికాః, ఏతదుక్తం భవతి, ఆదిత్యాదిస్థానభేదాత్ అధిష్ఠేయభేదాద్విషయభేదాచ్చ ఐశ్వర్యజ్ఞా
నానన్దాదీనాముపచయాపచయాత్మకతయా తదవచ్ఛిన్నతయా బ్రహ్మణోఽంశభేదస్స్యాత్, యైరుపచయాపచయాత్మ
కైర్గుణైర్గుణిభేదః న తే సార్వత్రికాః, యే బ్రహ్మమాత్రసమ్బన్ధినశ్శక్తిమాత్రరూపా గుణాస్తే సర్వత్రోపసంహార్యా ఇతి;
తదయుక్తం అర్థసామాన్యశబ్దస్య శక్తివాచిత్వాభావాత్, బ్రహ్మగుణానాం సర్వదా సర్వత్ర స్వరూపతో విషయతశ్చాన
వచ్ఛిన్నత్వాత్ జ్ఞానైశ్వర్యాదిశబ్దానాం శక్తివాచిత్వాభావాత్, లయేఽపి తదవస్థప్రకృత్యాదీనాం బ్రహ్మనియామ్యత్వధా
ర్యత్వాదేః * యస్య పృథివీ శరీరమిత్యాదిశరీరశరీరిభావశ్రుతిసిద్ధత్వాచ్చ, అత ఉపచయాపచయరూపత్వాభావాద్గుణానాం
అధిష్ఠేయాదిభేదేఽపి నాంశభేదః తథా భవద్భిరేవ * వస్థానత ఇత్యత్ర * తస్మాన్నాధ్యాత్మాదిస్థానభేదేన భేద ఇతి వదద్భిరుప
పాదితం చ. కించ, ఈశ్వరస్యైవ హ్యధిష్ఠేయభేదాద్భేదః, తస్య తత్కృతాంశభేదాభావేఽభిహితే స ఏవ బ్రహ్మేతి స్యాత్
బ్రహ్మణి నిర్భేదత్వాభ్యుపగమాత్. తస్య చేశ్వరే దృష్టత్వాత్ తతశ్చ గుణిభేదకగుణప్రాప్త్యనుపపత్తేః శక్తిమాత్రరూప
గుణానువృత్తిరిత్యనుపపన్నం * ఆధ్యానాయేతి చాధికరణాన్తరమాహుః, కఠవల్ల్యాం * యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ఇత్యాద్యు
క్తేన్ద్రియసంయమనం శిరఃపక్షపుచ్ఛాదికల్పనం చ విషయః ధ్యానవిధ్యసన్నిధానాత్తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థమితి పూర్వపక్షః *
తమేకనేమిత్యాదౌ చక్రత్వపరికల్పనస్య తత్త్వానాం బ్రహ్మావయవత్వజ్ఞాపనవత్ ప్రయోజనాన్తరాభావాత్ * జ్ఞాన ఆ
త్మని * అన్యోఽన్తర ఆత్మేత్యాత్మవ్యపదేశస్య ధ్యానార్థతయా సఙ్గతత్వాత్ * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం * దృశ్యతే త్వ
గ్ర్యయేతి ధ్యానవిధేస్సన్నిహితత్వాత్, అసన్నిధానేఽప్యర్థకౢప్తాన్వయోపపత్తేః, ధ్యానార్థమితి సిద్ధాన్తితమ్. తత్రాన
త్కఠవల్ల్యామయుక్తం, ఇన్ద్రియసంయమనరూపప్రయోజనస్య విద్యమానత్వాత్ - తర్హి ప్రతిసర్గక్రమస్య ప్రతీయమాన
స్యావివక్షాప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న, ప్రతిసర్గక్రమప్రతీత్యనుపపత్తేః, సా చ ప్రాగేవ దర్శితా. తైత్తిరీయకే చ * యోఽన్నం బ్రహ్మో
పాసతే * యే ప్రాణం బ్రహ్మోపాసత ఇత్యుపాసేరర్వాచీన ఫలానాం చ శ్రుతత్వేన సంశయ ఏవ నాస్తి, శిరఃపక్షాద్యవయ

ఙ్గోపాసనస్య బ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వముపపాద్యమితి చేన్న, తస్యాశక్యోపపాదనత్వాత్. తచ్చ తత్త్వప్రతిపత్తిరూప దృష్టఫలేనసమ్భవత్యదృష్టకల్పనానుపపత్తేః. ప్రతిపర్యాయం శ్రుతానాముపాసనానాం బ్రహ్మధ్యానాఙ్గత్వేవాక్యభేద ఇతిచేత్ తతఃకిం. అవాన్తరవాక్యభేదోభవతాపి దురపహ్నవః- ఆనన్దమయవ్యతిరిక్తోపాసనానాంభూమాదిఫలత్వేనాఙ్గ దమయోపాసనస్యైవ శ్రద్ధాజననార్థతయా మహావాక్యైకత్వం తత్రోపపద్యతే. అతోఽనబ్రహ్మధ్యానాఙ్గత్వమితి తత్సమ ర్థనార్థమధికరణభేదకల్పనమనుపపన్నమ్ * ఆత్మగృహీతిరిత్యాదికంచాధికరణాన్తరం స్పృశ్యన్తి - ఐతరేయకే * ఆ త్మావాఇదం- వాజసనేయకే * నైవేహకించనాగ్రఆసీన్మృత్యునైవేదమావృతమాసీదితి దవిషయః ఏకత్ర * ఉక్థము క్థమితిప్రజావదంతీత్యారభ్య * ప్రజాపతేరేతోదేవః ప్రాణఉక్థమిత్యేవవిద్యాదితిమహాప్రస్తసమ్బద్ధస్యోక్థవిషయో పాసిసమ్బద్ధః ప్రాణశరీరోఽన్తర్యామిప్రతీయతే- వాజసనేయకేతు * ఉషావాఅశ్వస్యమేధ్యస్య శిరోయస్సూర్య ఇత్యశ్వమేధోపాసిసమ్బన్ధితయాపురుషః ప్రతీయతే- అతఉభయత్రార్థప్రత్యభిజ్ఞానాభావాదర్థభేదఇతి పూర్వపక్షంకృ త్వామృత్యుశబ్దేనాత్మగృహీతిః ఇతరవత్ * ఆత్మావాఇతిపత్- ఉత్తరాత్ * తస్మాదుపదంత్యప్యన్యస్యేతి వా క్యాత్ * సఇమాల్లోకానసృజతేతివత్ * సాపృథివ్యభవదితిలోకసృష్టిప్రతీతివాక్యాచ్చ వాజసనేయకేఽశ్వమేధా న్వయాత్ * అశనాయాహిమృత్యురిత్యశనాయామృత్యుశబ్దాన్వయాచ్చార్థభేదఇతిచేన్న * ఆత్మావాఇదం * నైవేహ కించనేత్యుభయత్రావధారణాదర్థైకత్వప్రతీతేః- అశనాయామృత్యుశబ్దౌజగత్సంజిహీర్షాయుక్తపరమాత్మపరౌ. ఉ పాసనప్రకరణముభయత్ర పరిసమాప్తం- అసమాప్తావప్యుపాస్యైక్యాదైకత్వం సిద్ధ్యతి, ఇహాన్యేత్వాత్మాపూర్వత్రాప్యు పాస్యతయాసమ్బద్ధఇత్యాహుః, వర్ణకాన్తరంపకృతం, * ఆత్మావాఇదమిత్యైతరేయకవాక్యం * ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధఇత్యాది బృహదారణ్యకవాక్యంచవిషయః, ఏకత్రాశరీర ఆత్మాప్రతిపన్నః, అన్యత్రతుపురుషవిధః, స శరీరః * సోబిభేదితిభయాన్వయాద్యుపేతశ్చేతివాక్యయోరర్థభేదఇతి పూర్వపక్షంకృత్వాఏకత్ర * సఈక్షతలోకాన్ను సృజాఇత్యాదినాఅన్యత్ర * సముఖాచ్చయోనేర్హస్తాభ్యాంచాగ్నిమసృజతేత్యాదినా, హస్తగవాక్యేహాభయత్రదేవతా సృష్ట్యామననాత్, శరీరభయాద్యన్వయాదర్థభేదఇతిచేన్న * ఆత్మైవేదమిత్యవధారణేనపరత్వావగమాత్, అశరీరస్యా పి పరస్య హిరణ్యగర్భరూపేణ శరీరగ్రహణంభయాన్వయశ్చఘటతే, ఈశ్వరవ్యూహానామేవ బ్రహ్మాదీనాంస్రష్టృత్వం * యోవైవేదాంశ్చప్రహిణోతీతి విద్యాధిగమాదిప్రవృత్తిశ్చలీలారూపా, సంసారధర్మాశరీరధర్మం శరీరప్రవృత్తిమీశ్వ రోనివోఢుంక్షమః నాన్యఇతిభిదేతివర్ణయన్తి, అత్రబ్రూమః, కిమత్రోపాసనయోరైకత్వం సిషాధయిషితం, ఉతకార ణవాక్యయోరైకార్థ్యం, ప్రథమస్తుభవద్భిరేవనిరస్తః * నహివయముపాసనయోరైకత్వం బ్రూమఇతిపదద్భిః ఉప పాదితంచ తద్విద్యయోరశ్వమేధమహావ్రతోక్థవిషయత్వాత్, ద్వితీయేత్వధ్యాయసఙ్గతిః, కారణవిచారస్య సమన్వ యాధ్యాయకృత్యత్వాత్, కృతకరత్వంచ- ఏకత్వావధారణసఙ్కల్పపూర్వక ప్రపఞ్చసర్గాదిభిః పరమాత్మపరత్వనిర్ణ యస్య పూర్వమేవకృతత్వాదధికశఙ్కాయాఅభావాచ్చ అశనాయామృత్యుశబ్దాభ్యాం సంశయఇతిచేత్ * యస్యబ్ర హ్మచక్షత్రంచోభేభవతఓదనఇతివాక్య తుల్యత్వాదస్యవాక్యస్య * అత్తాచరాచరగ్రహణాదిత్యనేనాత్తుః పరమాత్మనో మృత్యుశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తేశ్చ, ఆకాశప్రాణాదిశబ్దాత్ మృత్యుశబ్దస్యకోవిశేషః కృతకరత్వాదేవద్వితీయంవర్ణక మపినిరస్తం, తత్రచదేవతాసృష్ట్యైకత్వావధారణాదినాహిసిద్ధాన్తః సంసారిచేతనాచిద్ధర్మాన్వయస్తుప్రకృతి పురుషరూ పేణావస్థిత బ్రహ్మణస్సమ్భవతీతి * అవస్థితేరితికాశకృత్స్నఇత్యాదిషూపపాదితమ్. భవద్భిశ్చ * సర్వంతదుపపత్తేశ్చే త్యత్ర సర్వమిదందర్శితమితికృతకరత్వ మవర్జనీయం, హిరణ్యగర్భస్య విద్యాధిగమాదయోలీలాఇతితునయుక్తం, లీలా త్వకల్పకాభావాత్ * తస్మిన్నజ్ఞేస్స్వయంబ్రహ్మేతితువచనం పరమాత్మనస్సర్వశరీరకత్వాన్ముఖ్యం, హిరణ్యగర్భస్యక్షేత్రజ్ఞ

౧౮ ॥ సూ. —శ్రీ కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్ శ్రీ— పూర్వప్రస్తుత ప్రాణవిద్యాశేషభూతమిదానీం చిన్త్యతే. ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోర్జ్యేష్ఠంచ శ్రేష్ఠంచ ప్రాణముపాస్య ముక్త్వా ప్రాణస్య వాసస్సైన్నాపోఽభిధీయన్తే. ఛాన్దోగ్యే తావత్ * సహోవాచ కిం మే వాసో భవిష్యతీత్యాప ఇతి హోచుస్తస్మాద్వా ఏతదశిష్యన్తః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతి లమ్భుకో హ వాసో భవత్యనగ్నో భవతీతి. వాజసనేయకే * కిం మే వాస ఇతి ప్రాణేన పృష్టా వాగాదయ ఊచుః * ఆపో వాస ఇతి తద్విద్వాంసః శ్రోత్రియా అశిష్యన్త ఆచామన్త్యశిత్వాచాచామన్త్యేతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వన్తో మన్యన్తే తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచాచామేదేతమేవ తదనమనగ్నం కురుత ఇతి. తత్ర సంశయః, కిమత్రాచమనం విధీయతే, ఉతాపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసంధానమితి * అశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచాచామేదిత్యాచమనే విధిప్రత్యయశ్రవణాత్ * ఏతమేవ తదనమనగ్నం కురుత ఇతి వదనే విధిప్రత్యయాభావాదనగ్నతాసఙ్కీర్తనస్య స్తుత్యర్థతయాఽన్వయోపపత్తేశ్చ భోజనాఙ్గస్యాచమనస్య స్మృత్యాచారప్రాప్తత్వేన విధిప్రత్యయబలాత్ప్రాణవిద్యాఙ్గమాచమనాన్తరం విధీయత ఇతి ....

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః, ఆచమనీయానామపాం ప్రాణస్య వాసస్త్వానుసంధానమేవేహాపూర్వమప్రాప్తం విధీయతే (కార్యాఖ్యానాత్) అప్రాప్తాఖ్యానాత్ అప్రాప్తాఖ్యానే శబ్దస్యార్థవత్త్వాదిత్యర్థః. ఏతదుక్తం భవతి * కిం మే వాసః * ఆపో వాసః * అద్భిః పరిదధతి * ఏతమేవ తదనమనగ్నం కురుత ఇత్యుపక్రమోపసంహారయోర్వాక్యస్యాపాం ప్రాణవాసోదృష్టిపరత్వప్రతీతేః, ఆచమనస్య స్మృత్యాచారప్రాప్తత్వాదాచమనమనూద్యాచమనీయాస్వప్సు ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానం విధీయత ఇతి, అత ఏవ ఛాన్దోగ్యే * తస్మాద్వా ఏతదశిష్యన్తః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతీత్యద్భిః పరిధానమేవోక్తం. నాచమనమ్. కార్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్

త్వం చానపాదితసృజ్యత్వశ్రుత్యాదిభిస్సిద్ధం మోక్షధర్మప్రభృతిషూపబృంహణేషు స్ఫుటతరమితి నాత్ర ప్రపఞ్చ్యతే, అ...తః * ఆనన్దాదయ ఇత్యారభ్య సప్తానాం సూత్రాణామధికరణత్రైధకల్పనమయుక్తమ్. ఆనన్దాద్యధికరణం సమాప్తం

౧౮ ॥ సూ. —శ్రీ కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్ శ్రీ— ఏకాన్తరితపూర్వాధికరణేనాస్య సంగతిః * లమ్భుకో హ వాసో భవతి, వాసోలబ్ధవాన్భవతి * అనం, ప్రాణం. అత్ర కిం ప్రాణవిద్యాఙ్గమాచమనమస్య విధీయతే- ఉతాచమనీయానామపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసంధానమ్, కిం వదనే విధిప్రత్యయాశ్రవణాపి * కిం మే వాసః * ఆపో వాసః ఇత్యాద్యుపక్రమాదిపర్యాలోచనయా వాసోదృష్టిపరత్వం ప్రతీయతే- నేతి. నచేత్ -ఆచమనాన్తరవిధిస్స్యాత్ ప్రతీయతే చేత్ -ఆచమనీయాస్వప్సు వాసోదృష్టివిధిస్స్యాత్ (స్తుత్యర్థతయాన్వయోపపత్తేశ్చేతి) నానుసన్ధానార్థతయేత్యర్థః.

రాద్ధాన్తమాహ (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) అపూర్వపదవ్యాఖ్యానమప్రాప్తపదం, ఇహ విధీయత ఇతి- ఇహశబ్దః ప్రకరణపరః-దృష్టివిధ్యన్తరోపేతత్వం వివక్షితమ్ * యదిదం కించ ఆశ్వభ్య ఆశకునిభ్యః ఆకీటపతఙ్గేభ్యస్తత్తేఽన్నమితి-సర్వత్ర ప్రాణ్యదనీయే వస్తుని ప్రాణాప్యాయకభూతే ప్రాణాన్నత్వదృష్టిర్విధిత్సితేతి తత్సాహచర్యాదపి వాసస్త్వదృష్టివిధిర్యుక్త ఇతి భావః. ప్రాణవాసస్త్వానుసంధానమప్రాప్తం విధీయతే- అప్రాప్తాఖ్యానాదిత్యుక్తే హేతౌ సాధ్యావిశిష్టతైవ స్యాదితి తన్నివృత్త్యర్థమాహ (అప్రాప్తాఖ్యానే శబ్దస్యేతి) నహి జ్ఞాతజ్ఞాపనే ప్రయోజనం. ప్రాణవాసస్త్వానుసంధానస్యాప్రాప్తత్వేఽపి ఆచమనే విధిప్రత్యయశ్రవణాత్ ద్వితీయాచమనస్యాప్రాప్తత్వాత్ తదేవ విధీయత ఇత్యత్రాహ ॥ (ఏతదుక్తమితి) ఏవంవిదాచామేదితి * స్నాత్వా భుఙ్క్తే తేతివత్. ప్రతిపన్నస్యైవాప్రాప్తత్వాత్- అప్రతిపన్నస్యాప్రాప్తా

౧౯ ॥ సూ. ═••శ్రీసమానఏవంచాభేదాత్ శ్రీ••═ వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే శాండిల్యవిద్యామ్నాతా * సత్యంబ్రహ్మేత్యుపాసీత అథఖలు క్రతుమయోఽయంపురుషఇత్యారభ్య * సఆత్మానముపాసీత మనోమయంప్రాణశరీరం భారూపం సత్యసఙ్కల్పమాకాశాత్మానమితి. తథా తస్మిన్నేవ బృహదారణ్యకేపునరపి శాండిల్యవిద్యామ్నాయతే * మనోమయోఽయంపురుషోభాస్సత్యం తస్మిన్నన్తర్హృదయే యథావ్రీహిర్వా యవోవా సఏషసర్వస్యవశీ సర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదంప్రశాస్తి యదిదంకించేతి. తత్రసంశయః, కిమత్రవిద్యాభిద్యతే, ఉతనేతి. సంయోగచోదనాఖ్యానామవిశేషేపి వశిత్వాద్యుపాస్యగుణభేదేనరూపభేదాద్విద్యాభేదః……………………

ర్థాన్తరకల్పనాయోగాదుపక్రమోపసంహారతాత్పర్యలిఙ్గోపేతత్వాచ్ఛాఖాద్వయానుయాయిత్వాచ్చ ప్రాణవాసస్త్వానుసంధానమేవ విధేయం- స్మృత్యాచారాభ్యాంప్రాప్తత్వాత్- తాత్పర్యలిఙ్గాభావాదప్రాప్తార్థత్వాసంభవాదేకశాఖామాత్రప్రతిపన్నత్వాచ్చ నాచమనంవిధేయమిత్యర్థః…………………………

పరైస్త్వాచమనంవాసస్త్వానుసంధానముభయం కింవిధేయం- ఉతాచమనం- ఉతవాసోదృష్టిరితిత్రిధావిభాగఃకృతః. భాష్యేతూభయవిధానపక్షే వాక్యభేదస్య స్ఫుటత్వాదనాదృతః. అప్సువాసః కార్యపరిధానాఖ్యానాత్ అపాంవాసస్త్వకల్పనం విధేయమితిచయోజయన్తి. పరిధానాఖ్యానస్య హేతుత్వాయోగాత్తదనాదరః.అప్రాప్తత్వమేవహిహేతుః ఆచమనీయాస్వప్సువాసోదర్శనంవిధేయం- అహరహఃకర్తవ్యస్యాచమనస్య సఙ్కీర్తనాదిత్యపరేషాంయోజనా. ఏవంసతివాసోదర్శనస్య విధేయత్వే హేతుఃకంఠోక్తోనస్యాత్-కింత్వాచమనీయాస్వప్సుకర్తవ్యతాయాహేతురుక్తస్స్యాత్. అతస్తదనాదరః—అన్యేతు ఆచమనాన్తరం ప్రాణవిద్యాఙ్గంవిధేయం * ఆచామేదితి విధిప్రత్యయశ్రవణాత్. అనగ్నతాసఙ్కీర్తనం స్తుత్యర్థమితి సిద్ధాన్తయన్తి. అథవా * ఆపోవాసఇతివాసోదృష్టిర్విహితా. కాస్వప్సువాసోదృష్టిరిత్యపేక్షాయాం * ఆచామేదిత్యాచమనాన్తరవిధిః - అర్థాదాచమనీయాస్వప్సువాసోదృష్టిర్నియమ్యతే * అనగ్నంకురుతఇత్యర్థవాదశ్చ విహితవాసోదృష్టిమనువదతీతిచ సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం * కింమేవాసః- ఆపఇతిహోచుః * అద్భిఃపరిదధతి * ఆపోవాసః * అనగ్నంకురుత- ఇత్యుభయత్రోపక్రమోపసంహారపర్యాలోచనయా వాసోదృష్టివిధానే తాత్పర్యావగమాత్ ఛాన్దోగ్యేకార్థ్యాచ్చ. నహి తత్రాచామేదితివిధిః. తత్రానుక్తమప్యాచమనం వివక్షితం- అనుక్తస్యాన్యతోగ్రాహ్యత్వాదితిచేత్. అన్యత్రాప్యనుక్తత్వాత్. నన్యూక్తం * ఆచామేదితీతిచేన్న * తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదితివాక్యే * ప్రాఙ్ముఖోభుంజీతేతిప్రాఙ్ముఖత్వవద్వేదనస్యవిధేయత్వప్రతీతేః. యదిహ్యాచమనంవిధేయం- తదా * ఏవంవిదిత్యనర్థకంస్యాత్ * అనగ్నంకురుతఇత్యర్థవాదశ్రవణాదేవ తదర్థజ్ఞానస్యసిద్ధత్వాత్ నహి విధ్యన్తరేష్వర్థవాదికార్థజ్ఞానమేవంవిదిత్యుచ్యతే. యతోఽస్యవాక్యస్యాచమనాన్తరవిధిపరత్వమయుక్తం- అతఏవ వాసోదృష్ట్యనువాదేనాచమనాన్తరవిధిరితి పక్షోప్యనుపపన్నః. ═••కార్యాఖ్యానాధికరణంసమాప్తమ్••═

౧౯ ॥ సూ. ═••శ్రీసమానఏవంచాభేదాత్ శ్రీ••═ పూర్వాధికరణం ప్రాణవిద్యాశేషత్వేనప్రసక్తమ్.తత్పూర్వాధికరణే స్వరూపప్రతీత్యన్తర్భూతానాం గుణానాముపసంహార్యత్వముక్తం, ఏవం సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్భూతవశిత్వాదిగుణానాముపసంహార్యత్వముచ్యతఇతిసంగతిః.కిమత్రవిద్యాభిద్యతే,నేతి.కిముభయత్రరూపభేదోఽస్తి-నేతి. కిమగ్నిరహస్యే వశిత్వాదిప్రాప్తిరస్తి- నేతి. కింమనోమయభారూపసత్యసఙ్కల్పత్వామ్నానమేవ గుణిప్రత్యభిజ్ఞయా వశిత్వాదిప్రాప్తింగమయతి, నేతి. నగమయతిచేత్, వశిత్వాద్యప్రాప్త్యారూపభేదాద్విద్యాభేదః. గమయతిచేత్, వశిత్వాదిప్రాప్త్యారూపభేదాద్విద్యైక్యమ్ ……………………………

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సమాన ఏవమితి) యథాఽగ్నిరహస్యే మనోమయప్రాణశరీరభారూపసత్యసఙ్కల్పత్వగుణగణశ్శ్రుతః, ఏవం బృహదారణ్యకేఽపి మనోమయత్వాదికే సమానే సత్యధికస్య వశిత్వాదేశ్చ సత్యసఙ్కల్పత్వగుణాభేదాన్న రూపభేదః. అతో విద్యైక్యం ....

——శ్రీసమానాధికరణం సమాప్తమ్.శ్రీ——

౨౦ ॥ సూ. ——శ్రీసమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపి.శ్రీ—— బృహదారణ్యకే శ్రూయతే *సత్యం బ్రహ్మేత్యుపక్రమ్య * తద్యత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేక్షన్నిత్యుపక్రమ్య ఆదిత్యమణ్డలే అక్షిణి చ సత్యస్య బ్రహ్మణో వ్యాహృతిశరీరకత్వేనోపాస్యత్వముక్త్వా * తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం * తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితి ద్వే ఉపనిషదౌ, రహస్యే నామనీ ఉపాసనశేషతయాఽఽమ్నాయేతే. కిం యథాశ్రుతస్థానవిశేషనియతత్వేన వ్యవస్థితే, ఉతోభయత్రోభయమ్ అనియమేనేతి సంశయే సత్యస్య వ్యాహృతిశరీరస్యైవోపాస్యస్య బ్రహ్మణో ద్వయోః స్థానయోస్సమ్బన్ధాదుపాస్యైక్యేన రూపాభేదాత్సంయోగాద్యభేదాచ్చ విద్యైక్యాదనియమేనేతి ప్రాప్తం తదిదము

బృహదారణ్యకే యద్వశిత్వాదికమధికముక్తం, యచ్చ వాజసనేయికే సర్వసఙ్కల్పత్వమధికముక్తం, తదుభయమపి తుల్యార్థమితి న రూపభేదః, సత్యసఙ్కల్పత్వకార్యత్వాద్వశిత్వాదేః. అధిపతిశబ్దోక్తం శేషిత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్భూతమితి చేన్న, శేషిత్వస్య నియమనాసఙ్కోచహేతుత్వాత్. అన్యదీయే స్వతన్త్రే చ వస్తుని నియమనస్య హి కదాచిద్విహతిశఙ్కా భవతి, అతస్తదభావాదసఙ్కుచితమైశ్వర్యం సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్గతమ్ ....

పరే త్వేకస్యాం శాఖాయాం పునరుక్తేః ప్రతిపత్తృభేదేన పరిహర్తుమశక్యత్వాత్ పఞ్చకృత్వోఽభ్యాసాత్ ప్రయాజభేదవద్విద్యాభేదం పూర్వపక్షీకృత్య మనోమయత్వాదిగుణకోపాస్యాభేదాదగ్నిరహస్యే విద్యాం విధాయ స ఏవ బృహదారణ్యకే వశిత్వాదిగుణవిధానాయ ప్రత్యత ఇతి గుణవిధానాయ పునశ్శ్రుత్యుపపత్తేః, ప్రాగ్విహితమనోమయత్వాది గుణోపన్యాసస్య విహితవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానార్థత్వోపపత్తేర్విద్యైక్యం సిద్ధాన్తయన్తి, అపరేషామపీదం తుల్యం. అన్యే ఽభ్యాసన్యాయేన విద్యాభేదం పూర్వపక్షీకృత్య పునః పారస్య - సత్యసఙ్కల్పత్వరూపైశ్వర్యస్య సాతిశయత్వసమ్భావన్నిరతిశయత్వప్రతిపాదనార్థమైశ్వర్యవిశేషరూపవశిత్వాద్యనేకగుణవిధానాయానువాదరూపత్వోపపత్తేర్విద్యైక్యమాహుః తత్ర * ప్రాప్తే కర్మణి నానేకో విధాతుం శక్యతే గుణ ఇతి న్యాయేనానేకగుణవిధానానుపపత్తిమాశఙ్క్య సత్యసఙ్కల్పత్వరూపైశ్వర్యస్య నిరఙ్కుశత్వసిద్ధ్యర్థం స ఏవైశ్వర్యగుణో నానావిధో విహిత ఇతి పరిహరన్తి తత్ర సర్వేషాం పూర్వపక్షోక్తో నాసమ్భవః- బృహదారణ్యకే * సర్వస్య వశీత్యాదేశ్శ్రూయమాణత్వాదాపాతప్రతీతిదశాయామేవ విశేషానగమాదవిశేషపునశ్శ్రవణనిమిత్తవిద్యాభేదశఙ్కానుపపత్తేః- అతో రూపభేదాత్ పూర్వపక్ష ఉచితః యేషామగ్నిరహస్యే అనుక్తా గుణా బృహదారణ్యకే విధీయన్త ఇతి పక్షః తేషాం * ప్రాప్తే కర్మణి నానేకో విధాతుం శక్యతే గుణ ఇతి న్యాయేన ప్రాప్తాయాం విద్యాయామనేకగుణవిధానే వాక్యభేదః ప్రసజ్యేత్. ఐశ్వర్యగుణ ఏకో విధీయత ఇత్యన్యే పరిహరన్తి - గుణాన్తరత్వే సిద్ధే హి తథా నిర్వాహ ఉపపద్యతే - గుణవిశేషాన్తరాసంభవాత్తు భాష్యే తదనాదరః

——సమానాధికరణం సమాప్తమ్——

౨౦॥ సూ ——శ్రీ సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపి శ్రీ—— యథా మనోమయత్వాది గుణకస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యైక్యం, ఏవమక్ష్యాదిత్యసమ్బన్ధినో వ్యాహృతి శరీరకస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యైక్యమితి శఙ్కాయాః సఙ్గతిః * దక్షిణేఽక్షన్, దక్షిణేఽక్షణి- ఉపనిషదావితి వ్యాఖ్యేయపదం, రహస్యే నామనీ ఇతి వ్యాఖ్యానం, కిమేతే నామనీ

ఛ్యతే (సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపీతి) యథామనోమయత్వాదిగుణవిశిష్టస్యైకత్వాదుపాస్యైక్యేన రూపాభేదాద్విద్యైక్యాద్గుణోపసంహారః, ఏవమన్యత్రాక్ష్యాదిత్యసమ్బన్ధినో బ్రహ్మణః సత్యస్యైకత్వేన విద్యైక్యాదుభయోరుభయత్రోపసంహారః ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే

౨౧॥ సూ ──శ్రీ నవావిశేషాత్ శ్రీ── నవైతదస్తి- యద్విద్యైక్యాదుపసంహార ఇతి. కుతః. (విశేషాత్) ఉపాస్యరూపవిశేషాత్. బ్రహ్మణ ఏకత్వేప్యైకత్రాదిత్యమండలస్థతయా ఉపాస్యత్వం- ఇతరత్రాక్ష్యాధారతయోపాస్యత్వమితి స్థానసమ్బన్ధిత్వభేదేన రూపభేదాద్విద్యాభేదః. నైవం. శాండిల్యవిద్యాయాః ఉపాస్యస్థానంభిద్యతే - ఉభయత్ర హృదయాధారత్వేనోపాస్యత్వాత్. అతో వ్యవస్థితేఇతి. ... ...

౨౨॥ సూ ──శ్రీ దర్శయతిచ॥ శ్రీ── దర్శయతిచాక్ష్యాధారాదిత్యాధారయోర్గుణానుపసంహారం * తస్యైతస్యతదేవరూపం యదముష్యరూపమిత్యాదినా యూపాద్యతిదేశేన. స్వతో హ్యప్రాప్తానతిదేశేన ప్రాప్త్యపేక్షా. ──సమ్బన్ధాధికరణంసమాప్తమ్──

౨౩॥ సూ ──శ్రీ సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః ॥శ్రీ── తైత్తిరీయకే రాణాయణీయానాం ఖిలేషుచ * బ్రహ్మజ్యేష్ఠావీర్యాసమ్భృతాని బ్రహ్మాగ్రేజ్యేష్ఠందివమాతతాన। బ్రహ్మభూతానాం ప్రథమోతజజ్ఞేతేనార్హతి బ్రహ్మణాస్పర్ధితుంకఃఇతి - బ్రహ్మణిజ్యేష్ఠానాం వీర్యాణాం సమ్భృతిః ద్యువ్యాప్తిశ్చేత్యాదిగుణజాతమామ్నాతం. తేషాముపాసనవిశేషమనారభ్యాధీతానాంగుణానాంసర్వాసు విద్యాసూపసంహారేప్రాప్తఉచ్యతే. ... ...

(సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపీతి) సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీతి - సమాహారద్వన్ద్వత్వాదేకవద్భావః సమ్భృ

యథాశ్రుతస్థానవ్యవస్థితే, ఉత ఉభయత్రావ్యవస్థయోపసంహార్యేఇతి, కిమత్ర విద్యైక్యం ఉతనేతి కింవ్యాహృతిశరీరస్యోపాస్యత్వముభయత్ర విద్యైక్యంగమయతి- నేతి. కిముపాస్యగుణైక్యమాత్రమభేదహేతుః- ఉతస్థానైక్యమపీతి స్థానంకిముపాస్యాన్తర్గతం, ఉత నేతి, నచేత్- ఉపాస్యగుణాభేదమాత్రమభేదహేతురితివ్యాహృతిశరీరత్వస్య విద్యైక్యగమకత్వాత్ తదభేదేన నామ్నోర్వికల్పేనోపసంహారః, స్థానస్యోపాస్యాన్తర్భావేస్థానైక్యమప్యభేదహేతురితి వ్యాహృతిశరీరత్వమాత్రేణ విద్యైక్యానవగమేన విద్యాభేదాన్నామ్నోర్వ్యవస్థితత్వమితి. పూర్వపక్షస్యానుత్సూత్రత్వమాహ (తదిదమితి) సూత్రస్యవాక్యార్థమాహ (యథేతి)... ... ...

౨౧॥ సూ ──శ్రీ నవావిశేషాత్॥శ్రీ── (అతోవ్యవస్థితేఇతి) నామ్నీఇత్యర్థః ... ...

౨౨॥ సూ ──శ్రీ దర్శయతిచ ॥శ్రీ── విద్యైక్యేనస్వతః ప్రాప్తౌరూపాదీనాం నాతిదేశాపేక్షా, తస్మాదతిదేశో విద్యాభేదనిబన్ధనః, తస్మాద్గుణానుపసంహారఇత్యర్థః. ──సమ్బన్ధాధికరణంసమాప్తమ్──

౨౩॥ సూ ──శ్రీ సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః శ్రీ── పూర్వాధికరణేనామ్నోః స్థానభేదాద్వ్యవస్థాకృతా - తథాఽనారభ్యనీతసమ్భృత్యాదికస్యాపి స్థానభేదాద్వ్యవస్థేతిసఙ్గతిః (ఉపాసనవిశేషమనారభ్య) అప్రస్తుత్యేత్యర్థః. కింసమ్భృత్యాదిగుణానాం సర్వాసూపసంహారః ఉతకాసుచిత్. కిమనారభ్యాధీతానాం కాసుచిద్వినియోగః ఉతసర్వాసు కింసామర్థ్యంకాసుచిదేవవినియుఙ్క్తే నేతి. నచేత్- క్వచిద్వినియోగాభావాత్సర్వాసూపసంహారః సామర్థ్యంక్వచిద్వినియోజకంచేత్- వినియోగలాభాత్కాసుచిదేవోపసంహారః ... ...

సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీఇతివక్తవ్యమిత్యాశఙ్క్యాహ (సమాహారేతి) హృదయస్థస్యద్యువ్యాప్త్యాదికమనుపపన్నం

త్యాదికమనారభ్యాధీతమపి అత ఏవ- స్థానభేదాద్వ్యవస్థాప్యం- న సర్వత్రోపసంహర్తవ్యం - కథమనారభ్యాధీతానాం స్థానవిశేషనియతత్వమ్. స్వసామర్థ్యాదితి బ్రూమః ద్యువ్యాప్తిస్తావద్ధృదయాద్యల్పస్థానగోచరాసు విద్యాసు నోపసంహర్తుం శక్యా- సమ్భృత్యాదయోఽపి తత్సహచారిణస్తత్తుల్యదేశా ఇత్యల్పస్థానవిషయాసు విద్యాస్వనుపసంహార్యాః. శాండిల్యదహరాదివిద్యాస్వల్పస్థానవిషయాసు *జ్యాయాన్ పృథివ్యాః * యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యాదయస్తత్రతత్రాశక్యోపసంహారాః మనోమయత్వాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టస్యోపాస్యస్య మాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరాః

శ్రీసమ్భృత్యధికరణం సమాప్తమ్.శ్రీ

౨౪॥ సూ శ్రీ పురుషవిద్యాయామపి చేతరేషామనామ్నానాత్ ॥ శ్రీ

తైత్తిరీయకే పురుషవిద్యామ్నాయతే * తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానశ్శ్రద్ధా పత్నీ శరీరమిధ్మమురో వేదిర్లోమాని బర్హిరిత్యాదికా, ఛాన్దోగ్యేఽపి పురుషవిద్యామ్నాయతే * పురుషో వావ యజ్ఞస్తస్య యాని చతుర్వింశతివర్షాణీత్యాదికా, తత్ర సంశయః, కిమత్ర విద్యా భిద్యతే, ఉత నేతి. పురుషవిద్యేతి నామైక్యాత్, పురుషావయవేషు యజ్ఞావయవకల్పనసామ్యేన రూపైక్యాత్ తైత్తిరీయకే

చేత్- కథం దహరవిద్యాదిషు సర్వభూతాత్ సోఽపి జ్యాయస్త్వాద్యుక్తిరిత్యత్రాహ (శాండిల్యేతి) (మాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరాః) స్వతోఽనన్తత్వరూపమాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరా ఇత్యర్థః. న త్వేతద్విద్యాయా ఉపాస్యాకారపరా ఇత్యర్థః అల్పస్థానవిషయదహరవిద్యాదిషు ద్యువ్యాప్త్యాదేరనుపసంహారశ్చేత్ - కథం సర్వవిద్యానుయాయిష్వానన్దాదిష్వనన్తస్యానన్తస్యానుసంధేయత్వం. ఇత్థం- ఔపాధికాల్పత్వవతో బ్రహ్మణస్తస్మిన్నేవ స్థాన ఔపాధికమహత్త్వం విరుద్ధమితి తదనుపసంహార ఉక్తః ఆనన్దాద్యన్తర్భూతమానన్త్యం స్వాభావికమితి న విరోధః. ఔపాధికాల్పత్వానుసన్ధానం స్వాభావికమహత్త్వానుసంధానం చావిరుద్ధం. స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ స్వదనుగ్రహాయోపాధికాల్పత్వవత్ స్థితమిత్యనుసంధాతుం శక్యం అల్పత్వమహత్త్వయోరౌపాధికయోర్యుగపదేకత్రాన్వయో విరుద్ధ ఇత్యర్థః..............

ఉభయత్ర సమానమనోమయత్వాదిగుణవత్ సమ్భృత్యాదీనాముపాస్యప్రత్యభిజ్ఞాపనాక్షమత్వాదాధిదైవిక్యస్సమ్భృత్యాదయో నాధ్యాత్మం భవన్తీతి పరైరుచ్యతే. తద్గుణవిశిష్టతాభేదాదప్రత్యభిజ్ఞాపనం చేత్ - క్వచిదపి గుణోపసంహారో న స్యాత్. అతో విరుద్ధగుణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయవిద్యాసు నోపసంహార ఇత్యేవ యుక్తమ్..................

శ్రీ సమ్భృత్యధికరణం సమాప్తమ్; శ్రీ

౨౦॥ సూ శ్రీ పురుషవిద్యాయామపి చేతరేషామనామ్నానాత్ ॥ శ్రీ ద్యువ్యాప్తిసన్నిధిసమామ్నాతస్య సమ్భృత్యాదేస్తత్సమానస్థానానుప్రవేశాదేకవిద్యాస్వయ ఉక్తః ఏవం బ్రహ్మవిద్యాసన్నిధిసమామ్నాతపురుషవిద్యాయాస్తచ్ఛేషత్వమితి సఙ్గతిః. కిముభయత్ర విద్యైక్యం ఉత విద్యాభేద ఇతి. కిముభయత్ర రూపసంయోగాభేదః- ఉత నేతి. కిముభయత్ర * ప్రహ షోడశవర్షశతం జీవతీత్యాయుః ప్రాప్తిరేవ ఫలం - ఉత తైత్తిరీయకవిద్యాయాం బ్రహ్మప్రాప్తిః ఫలం- కిం తైత్తిరీయకపురుషవిద్యాప్రకృతబ్రహ్మవిద్యాఙ్గం- ఉత నేతి కిం * తస్యైవం విదుష ఇతి నిర్దేశో బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం గమయతి - నేతి న చేత్ - బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాభావేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వాభావాదాయుఃప్రాప్తిరేవ ఫలమితి ఫలాభేదాద్రూపాభేదాచ్చ విద్యైక్యం స్యాత్ యదా * తస్యైవమితి నిర్దేశో బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం గమయతి. తదా తైత్తిరీయకపురుషవిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకతయా ఫలభేదాద్రూప

ఫలసంయోగాశ్రవణాత్ * ప్రహ షోడశవర్షశతంజీవతీతి ఛాన్దోగ్యశ్రుతస్యైవపురుషవిద్యాఫలత్వా త్ఫలసంయోగస్యాప్యవిశేషాద్విద్యైక్యమ్.................. ....

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే, ఉభయత్రామ్నాతయోర్విద్యయోః పురుషవిద్యాత్వేపి విద్యాభేదోఽస్త్యేవ, కుతః, (ఇతరేషామనామ్నానాత్) ఏకస్యాంశాఖాయామామ్నాతానాం గుణానామన్యత్రానామ్నానాత్. తథాహి * యత్ప్రాయంప్రాతస్తర్ధ్యన్దినంచ తానిసవనానీత్యాదయస్తైత్తిరీయకైరామ్నాతాః ఛాన్దోగ్యేసవనత్వేన నామ్నాయన్తే. త్రేధావిభక్తం పురుషాయుషం ఛాన్దోగ్యేసవనత్వేనకల్ప్యతే. ఛాన్దోగ్యశ్రుతానామశిశిషాదీనాం దీక్షాదిత్వకల్పనం తైత్తిరీయకేనకృతం, యజమానపత్న్యాదిపరికల్పనం చాన్యథా. అతో రూపముభయత్రభిద్యతే. తథాఫలసంయోగోపిభిద్యతే, తైత్తిరీయకేపి పూర్వానువాకే * బ్రహ్మణేత్వామహసఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీతేతి బ్రహ్మవిద్యామభిధాయతత్ఫలత్వేన * బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీత్యుక్త్వా * తస్యైవంవిదుష ఇత్యాదినా అమ్నాతాపురుషవిద్యాఽస్యైవ బ్రహ్మవిదుషోయజ్ఞత్వకల్పనమితి గమ్యతే. అతో బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాద్బ్రహ్మప్రాప్తిరేవాత్రఫలం * ఫలవత్సన్నిధావఫలంతదఙ్గమితి న్యాయాత్తైత్తిరీయకామ్నాతాపురుషవిద్యాబ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితిగమ్యతే. ఛాన్దోగ్యేత్వాయుః ప్రాప్తిఫలాపురుషవిద్యేత్యుక్తం.అతో రూపసంయోగయోర్భేదాద్విద్యాభేదఇత్యేకత్రామ్నాతానాం గుణానామితరత్రానుపసంహారః... ....

—శ్రీ పురుషవిద్యాధికరణంసమాప్తమ్ శ్రీ—

౨౫॥ సూ —శ్రీ వేధాద్యర్థభేదాత్ శ్రీ— ఆథర్వణికాఉపనిషదారమ్భే * శుక్రంప్రవిధ్యహృదయం ప్రవిధ్యేత్యాదీన్మన్త్రానధీయతే. సామగాశ్చరహస్యబ్రాహ్మణారమ్భే * దేవసవితఃప్ర

భేదాచ్చ విద్యాభేదః (ఫలసంయోగాశ్రవణాదితి) విరోధిఫలశ్రవణేసతి సంయోగభేదస్స్యాత్ విరోధిఫలాశ్రవణే ఆఖ్యారూపయోరభేదేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదనుక్తమపిఫలమన్యత్రస్థ్వీకార్యమిత్యర్థః కథంఫలాశ్రవణం పురుషవిద్యాయా ఉపరిష్టాత్ * బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతిహిఫలం శ్రూయతే. తన్న కేవలపురుషవిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాత్వాభావాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిరూపం ఫలమయోగ్యత్వాత్ పురుషవిద్యాసమ్బన్ధమనవాప్యపూర్వానువాకోక్త బ్రహ్మవిద్యయాఽన్వితం భవతీత్యభిప్రాయేణ ఫలసంయోగాశ్రవణాదిత్యుక్తం, యథా * ద్వాదశాహీనస్యేతివాక్యం సత్రప్రకరణేఽధీతమపి తత్రసంబన్ధమయోగ్యత్వాత్ తతఉత్కృష్యాహీనప్రకరణేసంబధ్యతేతద్వత్ * ప్రహ షోడశవర్షశతం జీవతీత్యత్ర ప్రజీవతీత్యన్వయః..

(అతఇత్యాది) బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం కథమిత్యత్రాహ (ఫలవత్సన్నిధావితి) అఫలత్వంచపూర్వముక్తం. పూర్వానువాకేపి * బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిశ్శ్రూయతే- ఉత్తరానువాకేపి * బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతిశ్రూయతే- తత్ర పురుషవిద్యాయాఅఫలత్వే * బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతివాక్యద్వయం పునరుక్తమితి చేన్న- పూర్వానువాకే శ్రూయమాణా బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్వర్గకామపదవదధికారివిశేషణమ్. బ్రహ్మప్రాప్తికామ ఏవంకుర్యాదిత్యర్థః. ఉత్తరానువాకే తదఙ్గభూతం పురుషావయవేషు యజ్ఞపరికల్పనం విధాయ ఏవంసాఙ్గమభిహితాయా బ్రహ్మవిద్యాయాః ఫలం బ్రహ్మప్రాప్తిరితి * బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతినిగమయతీతి ....

—శ్రీపురుషవిద్యాధికరణంసమాప్తమ్ శ్రీ—

౨౫॥ సూ. —శ్రీవేధాద్యర్థభేదాత్ శ్రీ— బ్రహ్మవిద్యాసన్నిధిసమామ్నాతాయాః పురుషవి

సువయజ్ఞం ప్రసువేత్యాద్యామనన్తి. కాఠకాస్తైత్తిరీయకాశ్చ * శన్నో మిత్రశ్శంవరుణ ఇత్యాదికం. శాట్యాయనినశ్చ * శ్వేతాశ్వో హరినీలోసీత్యాదికం. ఐతరేయిణస్తు మహావ్రతబ్రాహ్మణమధీయతే * ఇన్ద్రో హ వై వృత్రం హత్వా మహాన భవదిత్యాది. కౌషీతకినోపి మహావ్రతబ్రాహ్మణమేవ * ప్రజాపతిర్వై సంవత్సరస్తస్యైష ఆత్మా యన్మహావ్రతమితి. వాజసనేయినస్తు ప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణం * దేవా హ వై సత్రం నిషేదురిత్యాది- తత్ర సంశయః- కిముపనిషదారమ్భేష్వధీతాః * శుక్రం ప్రవిధ్య * శన్నో మిత్ర ఇత్యాదయో మన్త్రాః ప్రవర్గ్యాదీని చ కర్మాణి విద్యాఙ్గం, ఉత నేతి- కిం యుక్తం- విద్యాఙ్గమితి. కుతః. సన్నిధిసమామ్నానాత్ విద్యాఙ్గత్వప్రతీతేః. యద్యపి * శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనాం మన్త్రాణాం ప్రవర్గ్యాదేశ్చ కర్మణః శ్రుతిలిఙ్గవాక్యైర్బలవద్భిర్యథాయథం కర్మసు వినియోగోఽవగమ్యతే- తథాపి * శన్నో మిత్రః * సహ నావవత్విత్యాదేర్మన్త్రస్యాన్యత్ర వినియోగాభావాద్విద్యాధికారాచ్చ విద్యాఙ్గత్వమవశ్యమితి సర్వాసు విద్యాస్వి(?)మే మన్త్రా ఉపసంహర్తవ్యాః.................

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (వేధాద్యర్థభేదాత్) * శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య * ఋతం వదిష్యామి సత్యం వదిష్యామి * ఋతమవాదిషం సత్యమవాదిషం * తేజస్వినావధీతమస్తు మా విద్విషావహా ఇత్యాదిభిర్లిఙ్గైరభిచారాధ్యయనాదిష్వేషాం వినియోగావగమాత్ న విద్యాఙ్గత్వం. ఏతదుక్తం భవతి- యథా * హృదయం ప్రవిధ్యేత్యాది మన్త్రసామర్థ్యాత్ * శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనామభిచారాదిశేషత్వమవగమ్యతే, ఏవమేవ * ఋతం వదిష్యామి * తేజస్వినావధీతమస్త్విత్యాదిమన్త్రసామర్థ్యాదేవ స్వాధ్యాయశేషత్వం * శన్నో మిత్ర ఇత్యాదిమన్త్రాణామవగమ్యతే, అతో న తేషాం విద్యాంగ

త్వాయా(?)స్తదఙ్గత్వముక్తం- ఏవం సన్నిధిసమామ్నాతానాం శంనో మిత్రాదిమన్త్రాణాం బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం స్యాదితి శఙ్కాయామాహ(?)- (ప్రవర్గ్యాదీని చేతి) ఆదిశబ్దేన మహావ్రతాదికం గృహ్యతే. ప్రవర్గ్యాదేస్సంశయవిషయత్వాభావే వ్యాపాతప్రతీత్యనుగుణస్సంశయ ఉక్తః- కిం * శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదిమన్త్రాః ప్రవర్గ్యాదీని చ కర్మాణి విద్యాఙ్గాని, నేతి. కిమేషాం యథాయథం శ్రుతిలిఙ్గవాక్యైః కర్మసు వినియోగః. ఉత బ్రహ్మవిద్యాయాం ప్రకరణాద్వినియోగః. కిమేషాం ప్రకరణపాఠో(?)ఙ్గత్వాయ- ఉత దివాకీర్త్యాదిరణ్యే(?)ఽనువాక్యతాయై. యదాఙ్గత్వాయ- తదా ప్రకరణాద్వినియోగ ఇతి విద్యాఙ్గత్వం. యదా దివాకీర్త్యారణ్యేఽనువాక్యతాయై-తదా యథాయథం శ్రుత్యాదిభిః కర్మసు వినియోగాన్న విద్యాఙ్గత్వం విద్యాధికారాత్- విద్యాప్రస్తావాత్ ....

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (వేధాదీతి) ఆదిశబ్దేన ఋతవచనాదికం గృహ్యతే. బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాభావః * శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనాం స్పష్టః- తత్కథం సూత్రే వేధస్య కణ్ఠోక్తిరిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) దృష్టాన్తతయేత్యర్థః. మన్త్రసామర్థ్యాత్- మన్త్రగతవస్తుసామర్థ్యాత్. లిఙ్గాదిత్యర్థః. తర్హి తేషాం కథముపనిషత్సు పాఠ ఇత్యత్రాహ ॥ (శుక్రమితి) అరణ్యేఽనువాక్యత్వం-అలుక్. నన్వరణ్యేఽనువాక్యత్వం రహస్యత్వాత్ -తచ్చ విద్యాసమ్బన్ధాదితి విద్యాఙ్గత్వమితి చేన్న- తస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అనుపనీతస్త్ర్యాదిశ్రవణార్థమదృష్టార్థం వాఽతత్స్యాత్-యథా *ఏతదారణ్యకం సర్వం నావ్రతీ శ్రోతుమర్హతీతి ....

నను న ప్రకరణాద్విద్యాఙ్గత్వం-ప్రకరణవత్యాస్సర్వారణ్యకవ్యాపిన్యాః కస్యాశ్చిద్విద్యాయా అభావాత్. సన్నిధిమాత్రమకిఞ్చిత్కరం-అన్యథా దర్శపూర్ణమాసాదీనామప్యన్యశేషత్వప్రసంగాదితి పూర్వపక్షే పరిచోద్య ఆరణ్యకామ్నాయపరిగ్రహేణ వినా కారణం న భవతి. కారణమరణ్యేఽనువాక్యత్వమితి చేత్ -తదపి విద్యాసమ్బన్ధనిబన్ధనాద్రహస్యత్వాదిత్యు

త్వమితి * శుక్రంప్రవిద్ధ్యేత్యాదీనాం ప్రవర్గ్యాది బ్రాహ్మణానాం చ మహాపారోదివాకీర్త్యశ్చారణ్యేఽ-
ధ్యవాక్యత్వకృతః,

వేధాద్యధికరణం సమాప్తమ్

౨౮॥ సూ — శ్రీ హానౌతూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్ శ్రీ—

ఛన్దోగా ఆమనన్తి * అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య । ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి. ఆథర్వణికాశ్చ * తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతీతి, శాట్యాయనినస్తు * తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదః సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామిత్యాది. కౌషీతకినస్తు * తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయస్సుకృతముపయన్తి అప్రియా దుష్కృతమితి. ఏవం క్వచిత్పుణ్యపాపయోర్హానిః, క్వచిత్ప్రియాప్రియయోరేవ తత్ప్రాప్తిః, క్వచిదుభయం, చ శ్రుతం, తదుభయమేకైక విద్యాయాం శ్రుతమపి సర్వ విద్యాఙ్గమాస్థేయం, సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిమతః పుణ్యపాపప్రహాణస్యావశ్యం భావిత్వాత్ - ప్రహీణవిషయత్వాచ్చోపాయనస్య, తచ్చిన్తనం చ విధీయమానం సర్వవిద్యాఙ్గం భవితుమర్హతి. తత్రేదం విచార్యతే, హానిచిన్తనముపాయనచిన్తనముభయచిన్తనం చ వికల్పేరన్, ఉత సంహ్రియేరన్నా. కిం యుక్తం. వికల్పేరన్నితి. కుతః పృథగామ్నానసామర్థ్యాత్. సముచ్చయే హి సర్వత్రోభయానుసన్ధానం స్యాత్, తచ్చ కౌషీతకీవాక్యేనైవ సిద్ధమిత్యన్యత్రామ్నానమనర్థకమేవ స్యాత్, అతోఽనేకత్రామ్నానస్య వికల్ప ఏవ ప్రయోజనం, న చాధ్యేతృభేదేన పరిహర్తుం శక్యమనేకత్రామ్నానం అవిశేషపునశ్శ్రవణం హ్యధ్యేతృభేద పరిహార్యం, అత్ర తు హానిరేవ ద్వయోశ్శాఖయోః, ఉపాయనమేవ చైకస్యామ్, న చ విద్యాభేదేన వ్యవస్థాపయితుం శక్యం, సర్వశేషభూతమిదమనుసన్ధానమిత్యుక్తత్వాత్.

న్యై పరిహరన్తి. తదప్యరణ్యేఽనువాక్యత్వస్య పూర్వోక్తాన్యథాసిద్ధేర్ఏవ ప్రతిక్షిప్తం భవతి ⟶ ఇతి వేధాద్యధికరణం. ⟵

౨౮ ॥ సూ, ⟶ శ్రీ హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్ శ్రీ ⟵

సన్నిధిసమామ్నాతానాం * శుక్రం ప్రవిద్ధ్యేత్యాదీనామతదఙ్గత్వముక్తం- తథా సన్నిధిసమామ్నాత హానోపాయనచిన్తాఽనన్తరం ప్రాప్తేతి సంగతిః (సర్వవిద్యాఙ్గమాస్థేయమితి) అఙ్గశబ్దేనాపేక్షితముచ్యతే (ప్రహీణవిషయత్వాచ్చోపాయనస్యేతి) ప్రహీణవిషయశబ్దేన ప్రహీణసమ్బన్ధ ఉచ్యతే. ఉపాయనం- అన్యత్ర ప్రవేశః * సుకృతముపయన్తీతి శ్రుత్యనుసారాదుపాయనమిత్యుక్తం. ప్రహీణసమ్బన్ధిత్వాదుపాయనస్య- ప్రహీణస్య కర్మణః క్వచిత్ప్రవేశో హ్యవశ్యం భావీత్యర్థః (తచ్చిన్తనం చ విధీయమానమితి) తత్క్రతున్యాయాత్ * ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి యస్య స్యాదద్ధేతి తి కరణశ్రవణాత్. అభిసమ్భవామీత్యనుసంధానస్య శ్రుత్యా చ విధీయమానత్వం సిద్ధమ్ (సర్వవిద్యాఙ్గం) హానోపాయనచిన్తనస్య తత్సిద్ధ్యర్థత్వాత్ తచ్చిన్తనం సర్వవిద్యాఙ్గమిత్యర్థః, ఏవం విషయశ్శోధితః, సంశయమాహ (తత్రేతి) వికల్పేరన్- వికల్పేన తిష్ఠేయురిత్యర్థః. వికల్ప్యేరన్నితి చ పాఠోఽస్తి, హానేరుపాయనస్య ఉభయస్య చ చిన్తనాని విహితాని కిం వికల్పేరన్ ఉత సముచ్చీయేరన్, కిముపాయనం హానిశేషతయా విద్యాఙ్గం- ఉత స్వతన్త్రతయేతి, కిముపాయనవాక్యం శాఖాన్తరాధీతమపి హానివాక్యశేషం- ఉత స్వతన్త్రమ్. కిం కౌషీతకీనాముభయామ్నానముపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషతావిరోధి- నేతి. విరోధిత్వే ఉపాయనవాక్యస్య స్వాతన్త్ర్యాదుపాయనం స్వాతన్త్ర్యేణ విద్యాఙ్గమితి తచ్చిన్తనానాం వికల్పః. ఉభయామ్నానం శేషత్వావిరోధి చేత్- ఉపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషత్వేన ఉపాయనస్య హానిశేషతయా విద్యాఙ్గత్వమితి చిన్తనానాం సముచ్చయః ……………………………

అత్రేదముచ్యతే (హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాదితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి, హానావితి ప్రదర్శనార్థం, కేవలాయాం హానౌ కేవలే చోపాయనే శ్రూయమాణే తయోరితరేతరసముచ్చయోఽవశ్యంభావీ, కుతః, (ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్) ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాత్, ఉపాయనవాక్యస్య హి హానివాక్యశేషత్వమేవోచితం, విదుషా త్యక్తయోః పుణ్యపాపయోః ప్రవేశస్థానవాచిత్వాదుపాయనవాక్యస్య. ప్రదేశాన్తరామ్నాతస్య వాక్యస్య ప్రదేశాన్తరామ్నాతవాక్యశేషత్వే దృష్టాన్తా ఉపన్యస్యన్తే (కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవదితి) కాలాపినః * కుశా వానస్పత్యా ఇత్యామనన్తి, శాట్యాయనినాం తు * ఔదుమ్బర్యః కుశా ఇతి వాక్యం సామాన్యేన వానస్పత్యత్వేనావగతాః కుశా ఔదుమ్బర్య ఇతి విశింషత్తద్వాక్యశేషతామాపద్యతే. తథా * దేవాసురాణాం ఛన్దోభిరిత్యాదినా అవిశేషేణ దేవాసురాణాం ఛన్దసాం ప్రసంగే * దేవచ్ఛన్దాంసి పూర్వమితి వచనం క్రమవిశేషం ప్రతిపాదయత్తద్వాక్యశేషతాం గచ్ఛతి, తథా * హిరణ్యేన షోడశినః స్తోత్రముపాకరోతీత్యవిశేషేణ ప్రాప్తే * సమయావిషితే సూర్యే షోడశినః స్తోత్రముపాకరోతీతి విశేషవిషయం వాక్యం తద్వాక్యశేషతాం భజతే, తథా * ఋత్విజ ఉపగాయన్తీత్యవిశేషప్రాప్తస్య * నాధ్వర్యురుపగాయేదితి వాక్యమనధ్వర్యువిషయతామవగమయత్తద్వాక్యశేషత్వమృచ్ఛతి, ఏవం సామాన్యేనావగతమర్థం విశేషే వ్యవస్థాపయితుం క్షమస్య వాక్యస్య తచ్ఛేషత్వమనభ్యుపగచ్ఛద్భిస్తయోరర్థయోర్వికల్పస్సమాశ్రయితవ్యః, స చ సమ్భవన్త్యాం గతౌ న యుజ్యతే. తదుక్తం

(అత్రేదమిత్యాది) (హానావితి ప్రదర్శనార్థం) ఉపాయనస్యాపి ప్రదర్శనార్థమిత్యర్థః * ఉపాయనశబ్దశేషత్వాదిత్యుక్తే ఉపాయనశబ్దస్య అన్యచ్ఛేషభూతమితి ప్రతిభాతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాదితి) హానివాక్యస్యోపాయనశబ్దశ్శేష ఇత్యర్థః. విపరీతం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (ఉపాయనవాక్యస్యేతి) తదుపపాదయతి (విదుషేతి) ప్రధానస్య తదుపయోగిత్వేన ప్రాప్తం హి శేషభూతం. అత్ర బ్రహ్మవిదుషోఽపేక్షితత్వేన ప్రధానం సుకృతదుష్కృతప్రహాణం. తదేవ హి తస్య ప్రయోజనమ్. ప్రహాణోపయోగీ హ్యన్యత్ర ప్రవేశః. తస్మాద్ధానవాక్యం ప్రత్యుపాయనవాక్యం శేషభూతమిత్యర్థః. హానిప్రవేశనవాక్యయోః ప్రధానశేషభావే దృష్టాన్తో మా భూదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రదేశాన్తరేతి) కాలాపినః - కేచన శాఖినః. శాఖాన్తరామ్నాతవాక్యం వనస్పతిసామాన్యవాచి. తస్య విశేషాకాఙ్క్షాయాం తత్సమర్పకత్వేన శేషభూతమిత్యర్థః (తథేతి) దేవదైవత్యాన్యసురదైవత్యాని చ ఛన్దాంసి. తత్రానిర్ధారితక్రమవిశేషస్య వాక్యస్య క్రమవిశేషనిర్ధారణముఖేన శేషభూతమిత్యర్థః * దేవాసురాణామితి దేవాసురశబ్దక్రమాదేవ ఛన్దః క్రమో జ్ఞాయత ఇతి న వాక్యాన్తరాపేక్షేతి చేన్న - క్రమావివక్షాయామప్యల్పాచ్తరత్వాద్దేవశబ్దస్య పూర్వనిపాతసమ్భవేన వాక్యాన్తరాపేక్షణాత్. స్తోత్రం - గానవిశేషవిశిష్టోచ్చారణం. శస్త్రం - కేవలమేకస్వరోచ్చారణమ్. ఉపాకరణం - ప్రస్తావః. అత ఏవోపాకర్మణి చోపాకరణశబ్దప్రయోగః - అధ్యయనారమ్భత్వాత్ * ఉపాకరోతి. ప్రస్తౌతీత్యర్థః * సమయావిషితే - సమయా ఉదిత ఇత్యర్థః. అనిర్ధారితకాలవిశేషస్య వాక్యస్య కాలవిశేషం ప్రతిపాదయద్వాక్యం శేషభూతమిత్యర్థః (తథేతి) సామాన్యప్రాప్తముపగానమృత్విగ్విశేషే వ్యవస్థాపయద్వాక్యం సామాన్యేనోపగానవాదివాక్యస్య శేషభూతమిత్యర్థః (అవిశేషప్రాప్తస్య) ఉపగానస్యేత్యధ్యాహారః. ఇమాన్యుదాహరణాని కర్మవిచారోక్తాని. అమీషాం వాక్యానాం శాఖాన్తరామ్నాతవాక్యం ప్రతి శేషత్వానభ్యుపగమే కిం స్యాదిత్యత్రాహ (ఏవం సామాన్యేనేతి) (స చేతి) పాక్షికబాధగర్భం వికల్పం వినా సముచ్చయేన గతౌ సమ్భవన్త్యామిత్యర్థః. తదుక్తమితి సూ

పూర్వస్మిన్ఖండే * అపితు వాక్యశేషత్వాదన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్య విధీనామేకదేశస్స్యాదితి. తదేవం కేవలహానోపాయనవాక్యయోరేకవాక్యత్వాత్కేవలస్య హానస్య, కేవలస్య చోపాయనస్యాభావాద్వికల్పో నోపపద్యతే. కౌషీతకీనాముభయామ్నానమవిశేషపునశ్శ్రవణత్వేన ప్రతిపత్తృభేదాదవిరుద్ధమ్

॥ హాన్యధికరణం సమాప్తమ్ ॥

త్రిఖండః. తం పూరయతి (పూర్వస్మిన్ఖండ ఇతి) (ఏకవాక్యత్వాదితి) అన్యోన్యస్య శేషశేషిభావేన అన్వయాదేకవాక్యత్వమ్. కేవలస్య హానస్య కేవలస్య చోపాయనస్యాభావాత్ - అప్రామాణికత్వాత్ (వికల్పో నోపపద్యతే) సర్వోష్వపనిషత్సూభయముక్తం భవతీతి వికల్పో నోపపద్యత ఇత్యర్థః (కౌషీతకీనామితి) అన్యతరోక్తావన్యతరస్య ప్రాప్తత్వాత్ సర్వత్ర హానముపాయనం చోక్తం భవతీత్యవిశేషపునశ్శ్రవణమేవ- అతస్తత్ప్రతిపత్తృభేదాదితి పిష్టం యుక్తమిత్యర్థః...

పరేతు హానోపాయనచిన్తావికల్పసముచ్చయవిషయం విచారమనిచ్ఛన్తో వస్తువిషయం విచారమాచక్షతే. ఉభయామ్నానే న సన్దేహః. ఉపాయనామ్నానే హానిరార్థికీ. కేవలహాన్యామ్నానే విశయః- కిం సుహృద్దుర్హృద్భిః ఉపాయనం హాన్యా సన్నిపతేత్- ఉత నేతి. అశ్రుతత్వాదన్యకర్తృకే హానేఽన్యకర్తృకోపాయనస్యావశ్యంభావాభావాత్ - విద్యాన్తరశేషతయా శ్రుతస్యాన్యత్ర ప్రతీత్యయోగాచ్చ నోపాయనం సన్నిపతతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఉపాయనస్య కౌషీతకివాక్యే హానశేషతయా సమధిగతత్వాత్ సన్నిపతతి. అనుష్ఠేయోపసంహారస్యైవ విద్యైకత్వాపేక్షా, న తు స్తుత్యర్థతయా కీర్తితస్య. తస్య తూపసంహారో విద్యాన్తరేఽపి యుజ్యతే. అర్థవాదాన్తరస్యార్థవాదాన్తరాపేక్షా దృష్టా * ఏకవింశో వా ఇతోఽసావాదిత్య ఇత్యర్థవాదః * ద్వాదశ మాసాః పఞ్చర్తవః త్రయ ఇమే లోకా ఇత్యర్థవాదసాకాఙ్క్షః * త్రిష్టుభౌ భవతస్సేన్ద్రియత్వాయేత్యయమపి * ఇన్ద్రియం వై త్రిష్టుబిత్యాదిసాపేక్షో దృష్టః- అతో విద్యాస్తుతిప్రకరణాయోపాయనం సన్నిపతతి. శాఖాన్తరే శ్రుతస్యాన్యత్రాపేక్షాయాం దృష్టాన్తాః కుశాదయః. గుణోపసంహారచిన్తాయాం స్తుత్యుపసంహారచిన్తా ప్రాసంగికీతి. విచారాన్తరం చ కుర్వతే- విధూననం నామ కిం హానం- ఉతార్థాన్తరం. అమూర్తద్రవ్యస్య కమ్పనాయోగాచ్చలనవద్వస్తుగతం కార్యాన్తరప్రతిబన్ధనం లక్షణయోచ్యత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా లక్షణాయామపి సన్నిహితోపాయనపదానుసారేణ ప్రహాణలక్షణోచితా. శాఖాన్తరస్థస్య శాఖాన్తరేఽపి సన్నిధౌ దృష్టాన్తాః కుశాదయః. ఉపాయనశేషత్వాదితి వక్తవ్యే * శబ్దశేషత్వాదితి నిర్దేశోఽన్యగతసుకృతదుష్కృతయోరన్యత్ర ప్రవేశాసమ్భవేన స్తుతిపరత్వాభిప్రాయ ఇతి చాహుః. అపరేషామపి తుల్యమ్. అన్యే తు స్తుత్యర్థత్వమనాదృత్య హానోపాయనయోర్యోగాన్తైచిత్త్యత్వమిచ్ఛన్తః చిన్తావికల్పసముచ్చయనిర్ధారణాయ- కేవలహానే నోపాయనోపసంహారః- ప్రాప్తస్యావచనే కారణాన్తరాభావాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా అనారభ్యాధీతసర్వవిద్యాసాధారణకౌషీతకివాక్యైకదేశప్రతిపన్నోపాయనస్య సర్వహానవాక్యానాం శేషత్వాత్ కేవలహానశ్రవణేఽప్యుపసంహర్తవ్యమిత్యాహుః. అత్ర బ్రూమః- అత్ర సాక్షాత్సంగత్యభావః పరైరేవాభ్యుపేతః. తస్యాం సమ్భవన్త్యాం ప్రాసంగికవిచారపరత్వమయుక్తం. నన్వుపరితనాధికరణద్వయం తవాపి ప్రాసంగికమితి చేత్. సత్యం- సోఽస్మాకం యుజ్యతే- న తు భవతః, అధికరణవిశేషపశ్చాద్భావనియామకాభావాత్. ప్రాసంగికేన హి విచారేణ ప్రసంజకానన్తరభావినా భావ్యమ్. గుణోపసంహారః ప్రసంజకశ్చేత్, స్తుత్యుపసంహారచిన్తయా ద్వితీయాదనన్తరం వా పాదాన్తే వా భవితవ్యం, న తు మధ్యే, విశేషహేత్వభావాత్. అస్మాకం తు హాన్యాదివిచారే సాక్షాత్సంగతే సతి హాన్యాదేస్సమయవిశేషాదిచిన్తాయాస్తదనన్తరభావిత్వం హి యుజ్యతే. [అతస్సంగత్యన్యథానుపపత్త్యా హాన్యాదిచిన్తావిషయో విచారో భవితుమర్హతి. కేవలహానావుపాయనం సన్నిపతేత్, న వేతి విచారో న ఘటతే, సకలకర్మప్రహాణస్య సర్వబ్రహ్మవిద్యాఫలత్వస్య అర్థసామర్థ్యసిద్ధత్వాత్, బ్రహ్మవేదనావ్యభిచారిసర్వకర్మప్రహాణ

౨౭॥ సూ —శ్రీసామ్పరాయేతర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే.శ్రీ— సుకృతదుష్కృతయోర్హానముపాయనంచ సర్వాసువిద్యాసుచిన్తనీయమిత్యుక్తం. తద్ధానం కిందేహవియోగకాలే, దేహముత్క్రాన్తస్యాధ్వనిచ ఉతదేహవియోగకాలఏవేతి విశయేఉభయత్రేతియుక్తం, ఉభయథాశ్రుతత్వాత్. ఏవంహికౌషీతకినస్సమామనన్తి * సఏతందేవయానంపన్థానమాపద్యాగ్నిలోకంగచ్ఛతీత్యుపక్రమ్య * సఆగచ్ఛతివిరజాంనదీంతాం మనసైవాత్యేతి తత్సుకృతదుష్కృతేధూనుతఇతి. అత్రవాక్యే అధ్వనిసుకృతదుష్కృతహానిఃప్రతీయతే. తాణ్డినస్తు * అశ్వఇవరోమాణి విధూయపాపంచన్ద్రఇవరాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వాశరీరమకృతం కృతాత్మాబ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి. అత్రతుదేహవియోగకాలఇతి ప్రతీయతే. శాట్యాయనకేఽపి * తస్యపుత్రాదాయముపయన్తిసుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామితిపుత్రాదిభిర్దాయ సఙ్క్రాన్తిసమకాలంసుకృతదుష్కృతసఙ్క్రమణంశ్రూయమాణం దేహవియోగకాలఇతిగమ్యతే.అతస్సుకృతదుష్కృతయోరేకదేశోదేహవియోగకాలేహీయతే,శేషస్త్వధ్వని. ... ...

ప్రత్యభిజ్ఞాపనేన విహితత్వాదుపాయనస్య, క్రతువ్యభిచారిజుహూప్రత్యభిజ్ఞాపనేన విహితపర్ణతాయాఇవ సర్వాసు విద్యాసు సన్నిపాతోపపత్తేర్న్యాయాన్తరనిరపేక్షత్వాత్, విద్యాన్తరగోచరార్థవాదస్యార్థవాదాన్తరేణ సన్నిపాతోపపత్తిరపిదుర్వచా; ఏకవింశత్వార్థవాదాదివత్ సాకాఙ్క్షత్వాభావాత్. ఏకవింశత్వస్యాపేక్షికత్వాత్తత్ర(స్తుత్యా)పేక్షణీయప్రతిపత్తిరాకాఙ్క్షితా, నైవంవిధూననశ్రుతేరుపాయనమపేక్షితం, నహిపటుః పటహధ్వనిభిర్విధూతనిద్రఇత్యుక్తే సిద్ధ్రామా అన్యైరుపాయనమపేక్షితమ్. తథాపి రక్తపటన్యాయేనోత్థాపితాకాఙ్క్షం సన్నిపతతీతిచేన్న, అతిప్రసంగాత్. పునశ్చ కింప్రభావావిద్యేత్యపేక్షాకాఙ్క్షాముత్థాప్య * భాతిచతపతిచ కీర్త్యాయశసాబ్రహ్మవర్చసేనయఏవంవేద * నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులేభవతీత్యాదయోఽర్థవాదాః కస్మాన్నాకృష్యేరన్. పురుషాన్తరగతసుకృతదుష్కృతయోఃపురుషాన్తరసఙ్క్రమణానుపపత్త్యా స్తుతిమాత్రమితిచేన్న, క్రియోర్ద్వయోః కర్తృవిషయయోరీశ్వరనిగ్రహానుగ్రహయోఃపురుషాన్తరే ఫలదానానుగుణ్యలక్షణసఙ్క్రమణోపపత్తేః. సనూపాయనస్య సర్వవిద్యాశేషత్వే తచ్ఛ్రవణస్యసార్వత్రికత్వం స్వయమేవసిధ్యతీత్యనారమ్భణీయతాస్యాదితిచేన్న, పృథగామ్నానసామర్థ్యస్య పూర్వపక్షహేతోఃస్థితత్వాదారమ్భోపపత్తేః. —శ్రీహాన్యధికరణంసమాప్తమ్.శ్రీ—

౨౭ ॥ సూ. —శ్రీసామ్పరాయేతర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే.శ్రీ— సంగత్యర్థమనువదతి(సుకృతేతి) తాణ్డినః- ఛన్దోగాః- కింవిదుషస్సుకృతదుష్కృతహానం దేహవియోగకాలేఽధ్వనిచ-ఉత దేహవియోగకాలఏవ.కిముభయత్రహానిశ్రవణం- ఉతదేహవియోగకాలఏవ.కిం*సుకృతదుష్కృతేధూనుతఇతి వాక్యావయవస్య*సఏతందేవయానమిత్యస్మాత్ప్రాగన్వయః. ఉతయథాపాఠమన్వయః.కిమశరీరస్యసుఖదుఃఖానుభవశ్రవణానురోధేనప్రాగన్వయవర్ణనం న్యాయ్యం- ఉతదేవయానగత్యైసూక్ష్మదేహస్థిత్యర్థం యథాపాఠమన్వయవర్ణనంన్యాయ్యం. కింసూక్ష్మదేహస్థితిః కర్మణావినోపపద్యతే- నేతి. నచేత్- సూక్ష్మదేహస్థితయే యథాపాఠమన్వయస్యన్యాయ్యత్వాత్తత్రైవాన్వయఇత్యుభయత్రహానిశ్రవణాద్దేహవియోగకాలేఽధ్వనిచహానంస్యాత్. సూక్ష్మదేహస్థితిః కర్మణావినోపపద్యతేచేత్- ప్రాగన్వయవర్ణనస్య న్యాయ్యత్వేన తత్రైవాన్వయఇత్యుభయత్రశ్రవణాభావాత్ దేహవియోగకాలఏవ సుకృతదుష్కృతహానంస్యాత్ ——అత్రేతరేసర్వేచ కౌషీతకివాక్యమేవోదాహృత్య సామ్పరాయే, అధ్వనివేతిసంశయమాహుః. తదయుక్తం వాక్యద్వయోత్థత్వాత్సంశయస్య నహికౌషీతకీవాక్యమాత్రేణసంశయోజాయతే—— దాయసఙ్క్రాన్తిసమకాలత్వేఽపి దేహవియోగకాలఏవ ప్రహాణస్యార్థాపత్తిః ఉభయశ్రుత్యవైయర్థ్యంపూర్వపక్షహేతుః... ... .

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సామ్పరాయేతి) సామ్పరాయే, దేహాదుత్క్రమణకాల ఏవ విదుషస్సుకృతదుష్కృతే నిరవశేషం క్షీయేతే. కుతః (తర్తవ్యాభావాత్) విదుషో దేహవియోగాత్పశ్చాత్సుకృతదుష్కృతాభ్యామనుభవితవ్యభోగాభావాత్, విద్యాఫలభూత బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరేకేణ హి సుకృత దుష్కృతాభ్యాం భోక్తవ్యసుఖదుఃఖే న విద్యేతే, తథా హ్యస్య దేహవియోగాదూర్ధ్వం బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తసుఖదుఃఖోపభోగాభావమధీయతే * అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః * ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే * తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సమ్పత్స్య ఇతి ... ...

౨౮॥ సూ ⟶ శ్రీ ఛన్దత ఉభయావిరోధాత్ శ్రీ ⟵ ఏవమర్థస్వాభావ్యాత్సుకృతదుష్కృతహానికాలేఽవధృతే సత్యుభయావిరోధేన. శ్రుతేరర్థస్వభావస్య చావిరోధేన ఛన్దతః, యథేష్టం పదానామన్వయో వర్ణనీయః. కౌషీతకివాక్యే * తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి చరమశ్రుతో వాక్యావయవః * ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యేతి ప్రథమశ్రుతావయవాత్ప్రాగనుగమయితవ్య ఇత్యర్థః

అత్ర పూర్వపక్షీ ప్రత్యవతిష్ఠతే,

౨౯॥ సూ ⟶ శ్రీ గతేరర్థవత్త్వముభయథాఽన్యథా హి విరోధః ॥ శ్రీ ⟵ సుకృతదుష్కృతయోరేకదేశస్య దేహవియోగకాలే హానిః శేషస్య చ పశ్చాదితి ఉభయథా కర్మక్షయే సత్యేవ గతేరర్థవత్త్వం దేవయానగతిశ్రుతేరర్థవత్త్వమిత్యర్థః (అన్యథా హి విరోధః) దేహవియోగకాల ఏవ సర్వకర్మక్షయే సూక్ష్మశరీరస్యాపి వినాశస్స్యాత్ తథా సతి కేవలస్యాత్మనో గమనం నోపపద్యతే. అత ఉత్క్రాన్తిసమయే విదుషో నిశ్శేషకర్మక్షయో నోపపన్నః అత్రోత్తరమ్.

౩౦॥ సూ ⟶ శ్రీ ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్ ॥ శ్రీ ⟵ ఉపపన్న ఏవోత్క్రా

(ఇతి ప్రాప్త ఇత్యాది) (తర్తవ్యాభావాదితి) అత్ర తరతిః ప్రాప్తివచనః (అశరీరం వావ సన్తమితి) శరీరవియోగానన్తరమేవేతి భావః ... ...

౨౮॥ సూ ⟶ శ్రీ ఛన్దత ఉభయావిరోధాత్ ॥ శ్రీ ⟵ (అర్థస్వాభావ్యాదితి) శ్రుతివాక్యసత్త్వేఽపి * తర్తవ్యాభావాదితి సూత్రోక్తత్వాదర్థస్వాభావ్యమేవాత్ర హేతురుక్తః (శ్రుతేరర్థస్వభావస్య చావిరోధేనేతి) శ్రుతేః- దేహవియోగ ఏవ ప్రహాణపరశ్రుతేః (పదానామితి) మహావాక్యాపేక్షయా పదస్థానీయానాం వాక్యావయవానామిత్యర్థః (ఛన్దత ఇతి) యథేష్టమిత్యుక్తే కుత్ర కేషామిత్యన్వయస్యాస్ఫుటత్వాత్ అనుపపన్నాన్వయో మాభూదితి తదర్థమాహ (కౌషీతకీతి) యథా * అగ్నిహోత్రం జుహోతి * యవాగూం పచతీతి వాక్యయోరర్థక్రమేణ పాఠక్రమో బాధ్యతే - తద్వదిహాపి * తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే * స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యత ఇత్యర్థక్రమ ఇత్యర్థః

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అత్రేతి)

౨౯॥ సూ ⟶ శ్రీ గతేరర్థవత్త్వముభయథాఽన్యథా హి విరోధః శ్రీ ⟵ కేవలస్యాత్మనో గమనం నోపపద్యత ఇతి కథం, అణుత్వాద్గమనం యుజ్యత ఇతి చేన్న, కరణకళేబరరహితస్య ప్రవృత్త్యశక్తత్వాత్, సత్యసంకల్పత్వాదేరనావిర్భూతత్వాచ్చ * ఉపపన్న ఇత్యుత్తరసూత్రారమ్భత్వాత్ తత్సంఘటనార్థమనుపపన్న ఇతి పూర్వసూత్రవ్యాఖ్యానం సమాపితమ్. ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అత్రోత్తరమితి)

౩౦॥ సూ ⟶ శ్రీ ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్ శ్రీ ⟵ లక్షణశబ్దః స్వరూపవాదీ అకర్త

న్తికాలే సర్వకర్మక్షయః. కథం (తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః) క్షీణకర్మణోప్యావిర్భూతస్వరూపస్య దేహస
మ్బన్ధలక్షణార్థోపలబ్ధేః ✻ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే ✻ సతత్ర పర్యేతిజ
క్షత్క్రీడన్రమమాణః ✻ సః స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషులోకేషు కామచారో భవతి ✻ సఏకధాభవ
తి త్రిధాభవతీత్యాదిషు దేహసంబన్ధాఖ్యోఽర్థోప్యుపలభ్యతే, అతః క్షీణకర్మణోపి సూక్ష్మశరీరయుక్త
స్య దేవయానేన గమనముపపద్యతే. కథం సూక్ష్మశరీరమప్యారమ్భకకర్మవినాశేఽవతిష్ఠతి ఇతి చేత్.వి
ద్యామాహాత్మ్యాదితి బ్రూమః విద్యాహి స్వయం సూక్ష్మశరీరస్యానారమ్భికాపి ప్రాకృతసుఖదుఃఖోపభో
గసాధనస్థూలశరీరస్య సర్వకర్మణాంచ నిరవశేష క్షయేపి స్వఫలభూతబ్రహ్మప్రాప్తిప్రదానాయ దేవ
యానేన పథైనం గమయితుం సూక్ష్మశరీరం స్థాపయతి (లోకవత్) యథాలోకే సస్యాదిసమృద్ధ్య
ర్థమారబ్ధే తటాకాదికే తద్ధేతుషు తదిచ్ఛాదిషు వినష్టేష్వపి తదేవ తటాకాదికం అశిథిలం కుర్వన్తస్త
త్ర పానీయపానాదికుర్వన్తి- తద్వత్. ... ...

అథస్యాత్, జ్ఞానినాంసాక్షాత్కృతపరతత్త్వానాం దేహపాతసమయే కర్మణో నిరవశేషక్షయాద్దే
హపాతాదూర్ధ్వంసూక్ష్మశరీరమాత్రంగత్యర్థమనువర్తతే, సుఖదుఃఖానుభవో నవిద్యత ఇతియదుక్తం
తన్నోపపద్యతే, వసిష్ఠాపాన్తరతపః ప్రభృతీనాం సాక్షాత్కృత పరతత్త్వానాం దేహపాతాదూర్ధ్వం
దేహాన్తరసఙ్గమః, పుత్రజన్మవిపత్త్యాది నిమిత్తసుఖదుఃఖానుభవశ్చ దృశ్యత ఇతి,అత ఉత్తరం పఠతి.

౩౦॥ సూ ⸺ శ్రీ యావదధికారమవస్థితి రాధికారికాణాం॥ శ్రీ ⸺ నాస్మాభిస్సర్వేషాం జ్ఞాని
నాం దేహపాతసమయే సుకృతదుష్కృతయోర్వినాశ ఉక్తః- అపితు యేషాం జ్ఞానినాం దేహపాతానన్త
ర మర్చిరాదికాగతిః ప్రాప్తా- తేషాం దేహపాతసమయే సుకృతదుష్కృతహానిరుక్తా- వసిష్ఠాదీనాం
త్వాధికారికాణాం న దేహపాతానన్తరమర్చిరాదిగతిప్రాప్తిః.ప్రారబ్ధస్యాధికారస్యాసమాప్తత్వాత్
తేషాంకర్మవిశేషేణాధికారవిశేషం ప్రాప్తానాం యావదధికారసమాప్తి తదారమ్భకం కర్మనక్షీయతే
ప్రారబ్ధస్యహి కర్మణో భోగాదేవక్షయః- అత ఆధికారికాణాం తదారంభకం కర్మయావదధికార మవతి
ష్ఠతే- అతస్తేషాం న దేహపాతాదనన్తరమర్చిరాదిగతిప్రాప్తిః.................... ...

⸺ శ్రీ సామ్పరాయాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ ⸺

హేతుక దేహసమ్బన్ధరూపప్రమేయోపలబ్ధేరిత్యర్థః తదుపలబ్ధేరితి వక్తవ్యే కిమర్థం ✻ తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేరితి శబ్దభూ
యస్త్వమితి చేత్. ఉచ్యతే, నహ్యావిర్భూత స్వరూపస్య కర్మకృతప్రాకృతదేవహసమ్బన్ధోఽస్తి - తస్మాచ్ఛరీరిత్వా
కారేణసజాతీయదేహసమ్బన్ధమాత్రమేవ, నత్వయమేవ కర్మకృతః ప్రాకృతదేహ ఇత్యభిప్రాయేణ✻తల్లక్షణార్థోపల
బ్ధేరిత్యుక్తమ ✻ లోకవదితి సూత్రమంశమవతారయితుమాహ (కథమితి) విద్యామాహాత్మ్యముపపాదయతి (విద్యా
హీతి) పాపంయథాస్వఫలభూతదుఃఖభోగాయనిరయప్రాప్తిహేతుంవపుర్దిశతి యథాపుణ్యంస్వఫలభూతసుఖభోగా
య స్వర్గప్రాప్తిహేతుం వపుర్దిశతి, తథాబ్రహ్మవిద్యాపి స్వఫలబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుంశరీరంస్థాపయతీత్యర్థః. ✻ లోకవ
దితి సూత్రఖండం వ్యాచష్టే (యథేతి) అన్యహేతుకతయోత్పన్నస్య హేత్వభావేపి కార్యాన్తరార్థం స్థితౌ దృష్టా
న్త ఉక్తః అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి)

౩౦॥ సూ ⸺ శ్రీ యావదధికారమవస్థితి రాధికారికాణాం॥ శ్రీ ⸺ వసిష్ఠాదీనామర్చిరాది గత్యభా
వ ప్రత్తిముపపాదయతి (ప్రారబ్ధస్యేతి) అధికారః, పదం. తతః కిమిత్యత్రాహ (తేషామితి) దేహపాతానన్తరంప్రా

ష్టార్చిరాది గతినామేవ విదుషాం దేహపాత సమకాలేసుకృతదుష్కృతక్షయః సత్వన్యేషాం వసిష్ఠాదీనామనుసమాప్తాధికారాణాం తద్దేహారంభకైకవినాశ్యస్య కర్మణో విద్యమానతయా నార్చిరాదిగతిరాసన్నా, అతో న దేహపాత సమకాలే కర్మక్షయ ఇతి న దోష ఇత్యర్థః .. ..

అత్ర తు ద్వితీయసూత్రస్య పరైర్వర్ణకాన్తరం చ కృతం, కర్మక్షయహేతో ర్యమనియమాది విద్యాభ్యసనస్య దేహపాతాత్ పశ్చాదశక్యతయా తద్ధేతుకకర్మక్షయస్యానుపపత్తేః దేహపాతాత్పూర్వమేవ * ఛన్దతః, ఇచ్ఛాతో ఽనుష్ఠానం తత్పూర్వకం సుకృతదుష్కృతహానం చ స్యాత్, ఏవం చ సతి నిమిత్తనైమిత్తికయోరవిరోధ ఇతి. అధ్యాహారబాహుళ్యాత్, కౌషీతకీనాం పాఠస్య పరిహారస్య వక్తవ్యత్వాచ్చ, తదనాదరః. దేవయానమధ్యే ఽనుష్ఠానానుపపత్తేః ప్రహాణానుపపత్తిరితి వా సాధకావస్థాయామేవ ఛన్దతో ఽనుష్ఠానం. తత్పూర్వకం చ సుకృతదుష్కృతహానమితి వా ఽధ్యాహారః కార్యః అస్మాకం తు అన్వయః కార్య ఇత్యేతావదధ్యాహార్యం * గతేరర్థవత్త్వమిత్యధికరణాన్తరం కృతం- దేవయానః పన్థాః క్రమవిశేషేణ సర్వత్ర సన్నిపతేత్ - ఉత విభాగేన క్వచిత్ సన్నిపతేత్ క్వచిన్నేతి విచార్య, హానిసన్నిధాశ్రుతత్వాత్ ఉపాయనానువృత్తివద్దేవయానానువృత్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా * గతేః, దేవయానస్య పథోర్థవత్త్వం ఉభయథా, క్వచిత్సన్నిపతేత్, క్వచిన్నేతి విభాగేన భవతి, నిరఞ్జనస్య బ్రహ్మభూయం గతస్య దేశాన్తరగమనవిరోధాత్, పర్యఙ్కవిద్యాదిసగుణోపాసనేష్వేవ గతికారణభూతపర్యఙ్కారోహణాద్యుపలబ్ధేశ్చ లోకవత్, యథా గ్రామాన్తరప్రాప్తేర్మార్గాపేక్షత్వేపి నారోగ్యప్రాప్తౌ మార్గాపేక్షా, తద్వదితి వర్ణితమ్, తదయుక్తం- నిర్గుణవిద్యాయా ఏవ అప్రామాణికత్వాదక్షరాస్వారస్యాచ్చ- * అర్థవత్త్వముభయథేత్యుక్తే ఽర్థవత్త్వస్యైవ ప్రకారద్వయయోగిత్వం స్యాత్- దేవయానస్య క్వచిదసన్నిపాతో నామ తత్ప్రయోజనశూన్యత్వం- కథమర్థవత్త్వస్య ప్రకారో ఽర్థశూన్యత్వం బ్రహ్మణో ఽనన్తత్వేప్యుపాసకస్య నిరంజనత్వావిర్భావః కాలవిశేషమివ దేశవిశేషమపేక్షత ఇతి న విరోధః—— అపరే త్వాహుః- పరకీయయోస్సుకృతదుష్కృతయోః కథం పరత్ర సఙ్క్రాన్తిరిత్యాశఙ్కాయాం * ఛన్దతః - పరత్ర శుభాశుభసఙ్కల్పతః తదీయసుకృతదుష్కృతాపత్తిః * శప్యమానస్య యశ్శాపం శపమానం తు గచ్ఛతీత్యాదిశాస్త్రప్రామాణ్యాన్నయుక్తయః క్రమన్తే, కౌషీతకిశాట్యాయనశ్రుత్యోరవిరోధాత్, ఏవం పుణ్యమపి నివర్తతే చేత్, కిమర్థా గతిరిత్యపేక్షాయాం * గతేరర్థవత్త్వమిత్యాది, గతేరర్థవత్త్వముభయథా పుణ్యపాపనివృత్తిరూపప్రకారద్వయేన భవతి అన్యథా పుణ్యానువృత్తావనావృత్తిశ్రుతివిరోధః, గతిశ్చ దేశవిశేషప్రాప్తయే యుజ్యతే, తదాహ * ఉపపన్న ఇతి. ఉపపన్నో గత్యుపదేశః, పర్యఙ్కవిద్యాయాం లోక ఇవ కార్యబ్రహ్మణా సంవాదాద్యుపలబ్ధేరితి. తత్ర బ్రూమః పరత్ర శుభాశుభసఙ్కల్పత ఇత్యుక్తేపి పరకీయయోః కథమన్యత్ర ప్రవేశ ఇతి సంశయో ఽవతిష్ఠతే, తత్ర శాస్త్రప్రామాణ్యాదితి వక్తవ్యం, అతః కౌషీతకీశాట్యాయనశ్రుత్యోరవిరోధాదిత్యేతావతా ఽలం * ఛన్దత ఇత్యస్య వైయర్థ్యం అనన్తరసూత్రస్య చ, పుణ్యం నివర్తతే చేత్, కిమర్థా గతిరితి శఙ్కాపరిహారపరత్వమయుక్తం, దేశవిశేషప్రాప్తిరూపప్రయోజనస్యాశాబ్దత్వాత్, కంఠోక్తోభయహానస్యానావృత్తిశ్రుత్యవిరోధస్య చ గతిప్రయోజనత్వాభావాత్, సుకృతదుష్కృతహానం దేహవియోగసమయ ఏవ భవద్భిర్నిశ్చితమితి తస్య పశ్చాద్భావిగతిప్రయోజనత్వం హ్యయుక్తం అనావృత్తిశ్రుత్యవిరోధస్య చ గన్తృపురుషసమవేతత్వాభావేన గతిఫలత్వాసమ్భవః గతిప్రతిపాదకాభ్యుపగమఫలం హి తద్గన్తృగతం, కార్యబ్రహ్మప్రాప్తితత్సంవాదాదిప్రయోజనమనన్తరసూత్రోక్తమస్తీతి చేత్, తర్హి తేనైవాలమ్——అన్యే తు * సాంపరాయ ఇతి సూత్రం పూర్వపక్షవిషయం కృత్వా ద్వితీయస్య సిద్ధాన్తవిషయత్వమిచ్ఛన్తః శ్రుతిద్వయవిరోధపరిహారపరం ద్వితీయసూత్రమేవం వ్యాచక్షతే * ఛన్దతః, సఙ్కల్పతః చిన్తనాత్, ఉపాసనార్థమధ్వని సుకృతదుష్కృతహానం. కౌషీ

౩-౧॥ సూ. అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యామ్ — ఉపకోసలాదిషు యేషూపాసనేష్వర్చిరాదిగతిశ్శ్రూయతే, కిం తన్నిష్ఠానామేవ తయా బ్రహ్మప్రాప్తిః, ఉత స

కీవాక్యస్యానారభ్యాధీతత్వాత్ సర్వవిద్యాశేషత్వేనానుచిన్తనార్థం, ఇతరద్వాక్యం తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థం, ఏవముభయోశ్శ్రుత్యోరవిరోధ ఇతి. యద్వా యైః కర్మహానమధ్వని చిన్తితం, తేషాం తదధ్వని స్యాత్. యైర్దేహవియోగే తచ్చిన్తితం, తేషాం దేహవియోగే స్యాదితి ఛన్దత ఉభయత్రావిరోధ ఇత్యాహుః. తత్ర ప్రథమపక్షోఽనుపపన్నః, ముముక్షూణాం తత్త్వస్యైవ చిన్తనీయత్వేన చిన్తనార్థం తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థం చేతి విభాగానుపపత్తేః. చిన్తితప్రకారేణ ఫలసిద్ధిశ్చేత్, తత్త్వమేవ స్యాత్. న చేచ్చిన్తనవైయర్థ్యమ్. ఛన్దశబ్దస్య చిన్తావాచిత్వం చ క్లిష్టం, ఛన్దతశ్చేతి చశబ్దాభావాత్తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థతాయా అశాబ్దత్వం చ. ద్వితీయోఽప్యనుపపన్నః, తుల్యబలత్వాభావాదుపాసకభేదేన వికల్పాశ్రయణానుపపత్తేః. సామ్పరాయపక్షో హి వాక్యద్వయావగతః, ఇతరస్త్వేకేన * పాపం విధూయ, ధూత్వా శరీరమితి శ్రుతక్రమస్తర్తవ్యభోగాభావానుగృహీతస్తదననుగృహీతాత్, కౌషీతకీనాం పాఠక్రమాత్ ప్రబలశ్చ * గతేరర్థవత్త్వమిత్యధికరణాన్తరమాహుః, అర్చిరాదిగతిః కిం తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థమామ్నాయతే, ఉత తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థముపాసనార్థం చేతి సంశయః గతిముపాసీతేతి విధ్యభావాత్ పూర్వపక్షః ఏకస్యైవార్చిరాదిగతేర్న్యూనాధికపర్వభావేన శ్రుతత్వాన్న్యూనాధికభావవిరోధస్య ఉపాసనార్థతయా పరిహర్తవ్యత్వాత్, ధ్యానస్య ధ్యానవతాం తథాతథా ప్రాప్త్యర్థత్వాచ్చ ఉభయార్థమితి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్తద్విద్యాసు ప్రతిపాదితపర్వమాత్రచిన్తా, గతిశ్రవణరహితాసు విద్యాసూపసంహృతసర్వపర్వా గతిశ్చిన్త్యా- యథాతత్త్వముపాసనస్య నిసర్గప్రాప్తత్వాదిత్యాహుః * ఏవంవిత్పాదేనైవాధ్యారోహతీతి వచనాచ్చ తత్త్వవేదనముపాసనం చ గత్యామ్నానఫలమవగతం- వేదనశబ్దో హ్యవిశేషాత్తత్త్వజ్ఞానముపాసనం వదతీతి * ఉపపన్న ఇతి గతిశ్రుతేరుభయార్థ ఉపపన్నః- తత్ప్రమాణతయా మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రమణేన బ్రహ్మప్రాప్త్యుపలబ్ధేః. తథా నిష్క్రమణస్యాన్తకాలే పురుషేణ కర్తుమశక్యత్వాత్ స్మృత్యభ్రంశేన తత్సౌకర్యాయానుదినం స్మరణం కార్యం- లోకే పరిశీలితేనాధ్వనా గచ్ఛన్ హి సన్తమసేఽపి న ప్రమాద్యతీతి వర్ణయన్తి. తదయుక్తం, మార్గపర్వవిరోధస్య ఉపాసనార్థత్వేన వినాఽపి సుపరిహరత్వస్య గతిపాదే వక్ష్యమాణత్వాత్. మార్గపర్వణాం న్యూనాధికభావవిరోధస్తు సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన సుపరిహరః- పరిహరిష్యతే చ. క్వచిత్కస్యచిదనామ్నానస్యాజ్ఞాననైరర్థక్యనిబన్ధనత్వాభావాత్, అన్యత్రామ్నాతస్యాసద్భావాయోగాత్, వస్తుని వికల్పాయోగాచ్చ తథాతథోపాసనార్థమితి చేన్న, ఉపాసనార్థత్వేన వినాఽప్యనామ్నానోపపత్తేః. న హి కర్మకాండే క్వచిత్కస్యచిదనామ్నానముపాసనార్థం, నాప్యజ్ఞానాదినిబన్ధనం, కిం నిబన్ధనమితి చాచోదనీయం- అనాదివేదపాఠస్యాపర్యనుయోజ్యత్వాత్. మన్త్రబ్రాహ్మణభాగాః క్వచిదసఙ్కీర్ణా ఆమ్నాతాః- క్వచిచ్చ సఙ్కీర్ణాః- కోఽత్ర పర్యనుయోగః. అనామ్నానస్య న్యూనతయోపాసనార్థత్వే సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయశ్చ భజ్యేత- క్వచిదప్యనుక్తోపసంహారస్యానపేక్షితత్వాత్ * ఏవంవిత్పర్యఙ్కం పాదేనైవాధ్యారోహతీతి శ్రుతిశ్చ యథావస్థితమార్గవిషయతయోపపన్నా- తస్యాశ్శ్రుతత్వేన న్యూనాధికపర్వవిశిష్టతావిషయత్వే నియామకాభావాత్. న చ ఫలే తుల్యేఽపి న్యూనాధికానుసన్ధానం యుక్తమ్. న హి మార్గపర్వసు కస్యచిదప్రాప్తిరుపపద్యతే, న హి ప్రథమద్వితీయానతిక్రమేణ దశమసోపానప్రాప్తిరుపపద్యతే * ఉపపన్న ఇత్యాది సూత్రార్థోఽప్యనుపపన్నః, మార్గచిన్తనస్య దృష్టోపాయత్వానుపపత్తేః. న హి చిరానుధ్యాతో రాజమార్గః ఉత్క్రాన్తేన ప్రాప్తుం శక్యతే. అతో యథాభాష్యమేవార్థ ఉపపన్నః

— శ్రీసామ్పరాయాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ —

౩-౨ । సూ. — శ్రీ అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యామ్ శ్రీ — అర్చిరాదిగతేః ప్ర

ర్వేషాం బ్రహ్మోపాసననిష్ఠానామితి సంశయే, ఇతరేషాంవ్యనామ్నానాత్ * యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసతే * శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే ఇతీతరసకలబ్రహ్మవిద్యోపస్థాపకత్వే ప్రమాణాభావాచ్చ తన్నిష్ఠానామేవ

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అనియమ ఇతి) సర్వేషాం సర్వోపాసననిష్ఠానాం తయైవ గన్తవ్యత్వాత్ తన్నిష్ఠానామేవేతి నియమో నాస్తి. సర్వేషాం తయైవ గమనే హి సతి శబ్దానుమానాభ్యాం, శ్రుతిస్మృతిభ్యామవిరోధః. అన్యథా విరోధ ఏవేత్యర్థః. శ్రుతిస్తావత్ ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః పఞ్చాగ్నివిద్యాయామర్చిరాదిమార్గేణ సర్వబ్రహ్మోపాసననిష్ఠానాం గమనమాహ * య ఏవమేతద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి వాజసనేయకే * తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి ఛాన్దోగ్యే, య ఇత్థం విదురితి పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాః, యే చేమ ఇత్యాదినా శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసీనాం శ్చోద్దిశ్యార్చిరాదికా గతిరుపదిశ్యతే * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధేః, తపశ్శబ్దస్యాపి తనైకార్థ్యాత్ సత్యతపశ్శబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవాభిధీయతే. శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసనం చాన్యత్ర శ్రుతం * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపక్రమ్య

స్తుతత్వాత్ తన్నియమానియమవిచారేఽవ్యవాన్తరసంగతిః, కిమర్చిరాదిగతిస్తత్సన్నిధిసమామ్నాతోపాసననిష్ఠానామేవ, ఉత సర్వవిద్యానిష్ఠానాం. కిం ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * తద్య ఇత్థం విదుః * య ఏవమేతద్విదురితి వాక్యయోః పంచాగ్నివిద్యానిష్ఠానామేవ అర్చిరాదిగతిశ్రవణం, ఉత సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానాం * యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే * యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసత ఇతి కిం పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానుద్దిశ్య గతిర్విధీయతే, కిమితరాననుపాసకాన్, కిం శ్రద్ధాసత్యతపశ్శబ్దైరుపాస్య బ్రహ్మోపస్థాపనముఖేన ఉపాసనాన్తరప్రతిపత్తిరస్తి, నేతి. కిముపకోసలవిద్యాయాం * ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి గత్యనువాదః ఉపాసనాన్తరప్రతిపత్తిముపోద్బలయతి- నేతి. యదా నోపోద్బలయతి- తదా బ్రహ్మోపస్థాపనముఖేన ఉపాసనాన్తరాప్రతిపత్తేః ఇతరోపాసకానామనుద్దిష్టత్వాత్ పంచాగ్నివిద్యానిష్ఠానేవోద్దిశ్య గతివిధానాచ్ఛాన్దోగ్యాదౌ పంచాగ్నివిద్యానిష్ఠవ్యతిరిక్తానామర్చిరాదిగతిశ్రవణాభావాత్ న సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామితి స్యాత్. యదోపోద్బలయతి- తదా బ్రహ్మోపస్థాపనముఖేనోపాసనాన్తరప్రతిపత్తేరితరాననూద్దిశ్య విహితత్వేన ఛాన్దోగ్యాదౌ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠవ్యతిరిక్తానామప్యర్చిరాదిశ్రవణాత్ సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానామప్యర్చిరాదిగతిస్స్యాదితి. సిద్ధాన్త్యభిమతవాక్యస్య నిర్వాహమాహ (యే చ మే ఇతి) (ప్రమాణాభావాదితి) సత్యతపశ్శబ్దయోః బ్రహ్మవాచకత్వే కారణాభావాభిప్రాయః ....

(ఇతి ప్రాప్త ఇతి) (గమనే హి సతీతి) హి సతి శబ్దః సూత్రయోజనాశేషః (అవిరోధ ఇతి) శ్రుతిస్మృతిభ్యామస్యార్థస్యావిరోధ ఇత్యర్థః. ఉదాహృతవాక్యే సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామర్చిరాదిగతిమత్త్వప్రతిపాదనం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్య ఇత్థం విదురితి) సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మవాచకత్వం దర్శయన్ తత్సఙ్ఘేన తపశ్శబ్దస్యాపి తద్వాచిత్వం దర్శయతి (సత్యం జ్ఞానమితి) తపశ్శబ్దస్యాపి * పరమం యో మహత్తప ఇత్యాదిషు ద్రష్టవ్యమ్——పరైస్తు విద్యామన్తరేణ కేవలశ్రద్ధాతపోభ్యాం అర్చిరాదిగతిలాభాసమ్భవస్య * విద్యయా తదారోహన్తి యత్ర కామాః పరాగతాః । న తత్ర దక్షిణా యాన్తి నావిద్వాంసస్తపస్విన ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధత్వాత్ శ్రద్ధాతపఃపరాయణానాం విద్యానిష్ఠత్వమార్థమిత్యుక్తం. తదవిరుద్ధమ్. అతద్ధత్వాదపి శాబ్దత్వం సమ్భవత్యుక్తతమమ్——* స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిఫలత్వాత్- ఫలస్య చ యథోపాసనభావిత్వాత్- తతో హ్యుపాస్యతయా ప్రతీతం సత్యతపశ్శబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవేతి చ సిద్ధమ్. శ్రద్ధాపూర్వకం బ్ర

* శ్రద్ధా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి. స్మృతిరపి *అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లష్షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్ । తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా ఇతి సర్వేషాం బ్రహ్మవిదామనేనైవ మార్గేణ గమనమిత్యాహ. ఏవంజాతీయకాః శ్రుతిస్మృతయో బహ్వ్యస్సన్తి. ఏవం సర్వవిద్యాసాధారణీయం గతిః ప్రాప్తైవోపకోసలవిద్యాయామనూద్యతే.

—•*అనియమాధికరణం సమాప్తమ్.*•—

స్యోపాసనస్య శ్రుత్యన్తరసిద్ధతాం దర్శయతి (శ్రద్ధాపూర్వకమితి) స్మృతివచనే * బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా ఇత్యత్ర తాత్పర్యం. నవిద్యావిశేషఉక్తః (ఏవంజాతీయకా ఇతి) * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి * సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తి * అథోత్తరేణ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాఽఽత్మానమన్విష్యాదిత్యమేవాభియాన్తీత్యాదయశ్శ్రుతయః * సత్యాశ్రమైర్విజిజ్ఞాస్యస్సమస్తైరేవమేవ తు । ద్రష్టవ్యస్త్వథ మన్తవ్యశ్శ్రోతవ్యశ్చ ద్విజాతిభిః ॥ య ఏవమేనం జానన్తి యే చారణ్యకమాశ్రితాః । ఉపాసతే తపస్సత్యం శ్రద్ధయా పరయా యుతాః ॥ క్రమాత్తే సమ్భవన్త్యర్చిరహశ్శుక్లం తథోత్తరమ్ । అయనం దేవలోకం చ సవితారం సవైద్యుతమ్ ॥ తతస్తత్ర ఏవ హి దివ్యా మానవా బ్రహ్మలౌకికాః । కరోతి పునరావృత్తిస్తేషామిహ న విద్యత ఇత్యాదికాః స్మృతయశ్చ వివక్షితాః. సర్వవిద్యాస్వర్చిరాదిగతిః ప్రాప్తా చేత్ ఛాన్దోగ్యే ప్రదేశద్వయేఽర్చిరాదిగతేః ద్విరుక్తిః కథమిత్యత్రాహ (ఏవం సర్వేతి) పూర్వపక్షే * తద్య ఇత్థం విదురిత్యాదివాక్యస్య సఙ్కోచోఽనువాదత్వం చ, సిద్ధాన్తే తు న తత్సఙ్కోచః, అన్యేషామనువాదత్వమాత్రమేవ. ఇదమధికరణమర్చిరాదిగతిచిన్తనస్య తత్సిద్ధ్యర్థత్వాత్. అర్చిరాదిగతేస్సర్వవిద్యాసు చిన్తనీయతయా కృతం, తద్వ్యక్తీభవిష్యతి,

ఇతరే సర్వేఽపి * యావదధికారమితి సూత్రమతః పరస్తాత్ పఠిత్వా అధికరణాన్తరమాహుః. తత్ర పరే తు విదుషస్తద్దేహపాతానన్తరం దేహాన్తరముత్పద్యతే, న వేతి సంశయ్య బ్రహ్మవిదామపి వసిష్ఠాదీనామితిహాసపురాణేషు దేహాన్తరోత్పత్త్యవగమాద్విద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతుత్వం, అహేతుత్వం వేతి పూర్వపక్షం కృత్వా వర్తమానబ్రహ్మవిదాం ప్రారబ్ధభోగక్షయ ఇవాధికారికపురుషాణామపి ప్రారబ్ధాధికారహేతుకర్మక్షయే మోక్ష ఇతి న పాక్షికహేతుత్వాహేతుత్వే ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- ప్రత్యక్షయా శ్రుత్యా విద్యాయా అపవర్గహేతుత్వే శ్రుతే తద్విరుద్ధేతిహాసపురాణవచసామప్రమాణతయా విద్యాయా అపవర్గసాధనత్వే సంశయానుత్థానాత్. కిం చ * యావదధికారమవస్థితిరిత్యుక్తే కథమహేతుత్వపరిహారః. యావదధికారమవస్థానేన వర్తమానదేహానన్తరమప్యపవర్గాభావస్య సిద్ధత్వాదహేతుత్వమేవ సమర్థితం భవతి. నన్వధికారస్య ప్రారబ్ధకర్మకృతత్వాత్తదవసానే మోక్షహేతుత్వమేవ విద్యాయాః మోక్షహేతుత్వమితి చేన్న, ప్రారబ్ధకర్మణోఽపి స్వప్నార్థవన్మిథ్యాత్వేన నివర్తకజ్ఞానే సతి స్థిత్యనుపపత్తేః. ప్రవృత్తఫలస్య కర్మాశయస్య ముక్తేషోర్వేగక్షయాదివ ఫలక్షయాన్నివృత్తిరితి చేన్న, స్వాప్నశరవేగస్యేవ మిథ్యాత్వేన బాధాదనన్తరం భోగానుపపత్తేః. న హి హి మోక్షణక్షణ ఏవ పురుషే ప్రబుద్ధే శరశ్చ వేగశ్చాబాధితౌ తిష్ఠతః. యది వసిష్ఠాదీనాం న నివర్తకజ్ఞానముదితం, తర్హ్యహేతుత్వశఙ్కాయా అభావాత్ సుతరామనారమ్భణీయతా——అపరే తు వసిష్ఠాదీనాం దేహాన్తరోత్పత్తిదర్శనేన విద్యాయా అర్చిరాదినాఽపవర్గహేతుత్వవ్యభిచారశఙ్కానివారకం సూత్రం వ్యాచక్షతే. తన్మతే శ్రుతివిరోధే స్మృత్యప్రామాణ్యేన సంశయాభావాత్ అధికరణానారమ్భస్తుల్యః——అన్యే తు అర్చిరాదిమార్గస్య ఋజుత్వాదాదిత్యాదీనాం పరిభ్రమణశీలత్వేన అత్ర నియమేనానవస్థానాదార్జవేన న సదా దేవాశ్చిన్త్యాః, కిన్తు యదా యత్ర యస్తిష్ఠతి, స తత్ర తదా చిన్త్య ఇతి విచార్య, భ్రమతామపి సూర్యాదీనాం శరీరాన్తరేణ మార్గానుగుణస్థిత్యుపపత్తేర్మార్గానుగుణ్యేన సదా దేవాశ్చిన్తనీయా ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం, కృతకరత్వాత్. దేవతాధికరణే * అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాదితి యుగపదనేకత్ర వృత్తివిరోధో హి శరీరభేదేన పరిహృతః. యతో విచారాన్తరాణ్యయుక్తాని, అత ఏవాస్య

33 ॥ సూ. —•*అక్షరధియాంత్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తమ్.*•—

బృహదారణ్యకేశ్రూయతే * ఏతద్వైతదక్షరంగార్గిబ్రాహ్మణాఅభివదన్తి అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహితమస్నేహమచ్ఛాయమతమోవాయ్వనాకాశమసంగమరసమగన్ధమచక్షుష్కమశ్రోత్రమవాగమనోతేజస్కమప్రాణమసుఖమమాత్రమనన్తరమబాహ్యం నతదశ్నాతికిఞ్చన నతదశ్నాతికశ్చన ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతఇతి. తథాఆథర్వణే * అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదమితి. తత్ర సంశయః, కిమిమేఅక్షరశబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మసమ్బన్ధితయాశ్రుతాః అస్థూలత్వాదయః ప్రపఞ్చప్రత్యనీకతాస్వరూపాస్సర్వాసుబ్రహ్మవిద్యాస్వనుసంధేయాః; ఉతయత్రశ్రూయన్తే తత్రైవేతి. కింయుక్తం.యత్రశ్రుతాస్తత్రైవేతి.కుతః.విద్యాన్తరస్యరూపభూతానాం గుణానాంవిద్యాన్తరస్యరూపత్వేప్రమాణాభావాత్,ప్రతిషేధరూపాణామేషామానన్దాదివత్స్వరూపావగమోపాయత్వాభావాచ్చ.ఆనన్దాదిభిరవగతస్వరూపేహిబ్రహ్మణిస్థూలత్వాదయఃప్రపఞ్చధర్మాఃప్రతిషిధ్యన్తే, నిరాలమ్బనప్రతిషేధాయోగాత్

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే—(అక్షరధియాంత్వవరోధఇతి) అక్షరబ్రహ్మసమ్బన్ధినామస్థూలత్వాదిధియాం సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వవరోధః, సంగ్రహణమిత్యర్థః. కుతః (సామాన్యతద్భావాభ్యామ్) సర్వేషూపాసనేషూపాస్యస్యాక్షరస్యబ్రహ్మణఃసమానత్వాదస్థూలత్వాదీనాంతత్స్వరూపప్రతీతౌభావాచ్చ. ఏతదు

సూత్రస్య విదుషా దేహాత్యయేసకలకర్మక్షయస్యవ్యభిచారశఙ్కావ్యుదాసపరత్వమేవయుక్తమ్. యత్తస్తదేవయుక్తం అతఏవ సామ్పరాయాధికరణశేషత్వమేవ ఘటతఇతి అనియమసూత్రాత్ ప్రాగేవపాఠస్సమీచీనః. నను అనియమసూత్రాత్ పరత్వముపపద్యతే, విదుషోఽర్చిరాదినాఽపవర్గప్రాప్త్యదర్శనపరిహారపరత్వేపిసంగత్యుపపత్తేః. నైవం, అర్చిరాదిగతేర్దేహాన్తరభావిత్వచిన్తనపరత్వాభావాత్ అనియమసూత్రస్య సర్వవిద్యానిష్ఠసాధారణత్వంహి తేన సూత్రేణనిరూపితమ్. అతోవిద్యాఫలవిశేషస్య దేహపాతానన్తరభావిత్వచిన్తనపరస్య * యావదధికారమితిసూత్రస్య సామ్పరాయాధికరణశేషతయా పూర్వమేవపఠనంయుక్తమ్ —•శ్రీఅనియమాధికరణంసమాప్తమ్శ్రీ•—

33 ॥ సూ. —•శ్రీఅక్షరధియాంత్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తమ్.శ్రీ— అర్చిరాదిగతేస్సర్వవిద్యాసాధారణ్యముక్తం,తథాఽస్థూలత్వాదేరపిసర్వసాధారణ్యంనిరూప్యతఇతిసంగతిః.పూర్వాధికరణే ప్రకరణంపూర్వపక్షహేతుః,అత్రాపితథేతివాసంగతిః(ప్రపఞ్చప్రత్యనీకతాస్వరూపాఇతి)ప్రపఞ్చప్రత్యనీకంబ్రహ్మ.తస్యప్రపఞ్చప్రత్యనీకత్వరూపస్వభావేననిరూపకాఃఅస్థూలత్వాదిధర్మాఇత్యర్థః. కిం మైత్రేయీబ్రాహ్మణశ్రుతమస్థూలత్వాదికం తత్రైవోపసంహార్యం,ఉతసర్వాసువిద్యాసు.అస్థూలత్వాదీనాంకిం బ్రహ్మసాధారణతయా తత్స్వరూపనిరూపకత్వం, ఉతకేవలజ్ఞానానన్దాదీనామితి.కిమస్థూలత్వాదికంవినా శఙ్కితకృత్స్నదోషవ్యావృత్తిప్రతీతిరస్తి, నేతి.అస్తిచేత్, కేవలజ్ఞానాదీనామేవనిరూపకత్వేనాస్థూలత్వాదేరనుపసంహార్యత్వం.నచేత్-స్వరూపనిరూపకత్వాత్సర్వాసూపసంహార్యత్వం-ప్రమాణాభావాత్; హేత్వభావాత్.వస్తుసామర్థ్యంప్రమాణమాశఙ్క్యప్రతిషేధతి(స్వరూపేతి)స్వరూపావగమోపాయత్వాభావంవివృణోతి(ఆనన్దాదిభిరితి)*లబ్ధరూపేక్వచిత్కించిత్తాదృగేవనిషిధ్యతఇత్యభిప్రాయః

(అస్థూలత్వాదిధియామవరోధఇతి) సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వస్థూలత్వాదికమనుసంధేయమిత్యర్థః * సామాన్యతద్భావాభ్యామితి సముచ్చిత్యైకహేతుః. సర్వవిద్యాసు బ్రహ్మానుగతంచేత్, కథమస్థూలత్వాదిగుణానాం తత్స్వరూపప్రతీత్యనుబన్ధిత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అత్రవివక్షితాప్రతీతిర్న యేనకేనచిదాకారేణప్రతీతిః, అపితువ్యావృత్తా

క్తం భవతి, అసాధారణాకారేణ గ్రహణం హి వస్తునో గ్రహణం. నచ కేవలానన్దాదిర్బ్రహ్మణోఽసాధారణమాకారముపస్థాపయతి, ప్రత్యగాత్మన్యప్యానన్దాదేర్విద్యమానత్వాత్. హేయప్రత్యనీకో హ్యానన్దాదిర్బ్రహ్మణోఽసాధారణం రూపమ్. ప్రత్యగాత్మనస్తు స్వతో హేయవిరహిణోఽపి హేయసమ్బన్ధయోగ్యతాఽస్తి. హేయప్రత్యనీకత్వం చ చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చధర్మభూతస్థూలత్వాదివిపరీతరూపమ్. అతోఽసాధారణాకారేణ బ్రహ్మానుసందధతాఽస్థూలత్వాదివిశేషితజ్ఞానానన్దాద్యాకారం బ్రహ్మానుసంధేయమితి అస్థూలత్వాదీనామానన్దాదివద్బ్రహ్మస్వరూపప్రతీత్యన్తర్భావాత్సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసు తథైవ బ్రహ్మానుసంధేయమితి: గుణానాం ప్రధానానువర్తిత్వే దృష్టాన్తమాహ (ఔపసదవదితి) యథా జామదగ్న్యచతూరాత్రపురోడాశాద్యుపసద్గుణభూతః సామవేదపఠితః * అగ్నే వేర్హోత్రం వేత్విత్యాదికో మన్త్రః ప్రధానానువర్తితయా యాజుర్వేదికేనోపాంశుత్వేన ప్రయుజ్యతే. తదుక్తం ప్రథమేఽఖణ్డే * గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన వేదసంయోగ ఇతి ......

నన్వేవం సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసు బ్రహ్మణ ఏవ గుణిత్వాద్గుణానాం చ ప్రధానానువర్తిత్వాత్ * సర్వకర్మా సర్వగన్ధః సర్వరస ఇత్యాదేర్గుణజాతస్య ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితస్యాప్యవ్యవస్థా స్యాత్. తత్రాహ.

కారేణ ప్రతీతిర్వివక్షితా, తాదృశప్రతీత్యన్తర్భావోఽస్థూలత్వాదీనామస్త్యేవేత్యాహ (అసాధారణేతి) (ఆకారముపస్థాపయతి) స్వరూపముపస్థాపయతీత్యర్థః. హేయసమ్బన్ధాభావః ప్రత్యగాత్మనోఽప్యస్తి, తత్కథం హేయప్రత్యనీకానన్దాదిర్బ్రహ్మణోఽసాధారణం రూపమిత్యత్రాహ (ప్రత్యగాత్మనస్త్వితి) బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీకత్వమసాధారణమస్తు, తత్రాస్థూలత్వాదికథమసాధారణమిత్యత్రాహ (హేయప్రత్యనీకత్వం చేతి) విపరీతరూపం. విరోధిరూపం తత్తద్ధేయశఙ్కావ్యావర్తకమిత్యర్థః. అస్థూలత్వాదివిశేషితేతి అస్థూలత్వాద్యుపేతత్వముక్తమ్. స్థూలత్వాదివిరోధిశబ్దాభిలప్య ఆకారోఽస్థూలత్వాదిః- భావాన్తరస్యైవాభావశబ్దార్థత్వాత్. అతఏవ హ్యస్థూలత్వం సుసూక్ష్మశబ్దేనోక్తం శ్రుత్యన్తరే. అస్థూలత్వాదిధర్మైర్యథాయోగ్యం తత్తద్వ్యావృత్తిరవగన్తవ్యా. అచక్షుష్ట్వాప్రాణత్వాదిభిరిన్ద్రియాధీనజ్ఞానప్రాణాయత్తచేష్టితజీవవ్యావృత్తిః. అనణుత్వసూక్ష్మత్వాదిభిర్ముక్తస్యాపి వ్యవచ్ఛేదః. ఆనన్త్యేన సత్త్వవ్యవచ్ఛేదేఽపి శక్తితస్థూలత్వాదివ్యవచ్ఛేదస్తు తద్విరోధ్యస్థూలత్వాదిభిరేవ సిధ్యేదిత్యవశ్యానుసంధేయత్వం. ఏతదధికరణార్థముపజీవ్య పూర్వమానన్దాదిష్వమలత్వం చ సహ పఠితం * ఔపసదవదితి వక్ష్యమాణదృష్టాన్తః కర్మవిషయః, దార్ష్టాన్తికం తూపాసనం, తస్మాద్దృష్టాన్తోపజీవ్యమంశమాహ (గుణానాం ప్రధానానువర్తిత్వ ఇతి) జామదగ్న్యచతూరాత్రం జమదగ్నినామహర్షిరనుష్ఠితం చతూరాత్రం నామ కర్మ. తత్ర పురోడాశద్రవ్యకోపసదఙ్గభూతస్సామవేదపఠితో మన్త్రః * ఉచ్చైస్సామ్నేతి వచనాత్ సామవేదపఠితత్వేన తస్య మన్త్రస్యోచ్చైర్గానే ప్రాప్తేఽపి * ఉపాంశు యజుషేత్యుపాంశుపఠితవ్య యజుర్వేదోక్తోపసత్కర్మశేషత్వేన తదనువర్తిత్వాదుపాంశుప్రయోగః ప్రాప్త ఇత్యర్థః (గుణముఖ్యవ్యతిక్రమ ఇతి) వ్యతిక్రమః-విరోధః. యథా ప్రకరణాన్తరాధీతానామపి ప్రధానానువర్తిత్వం దృశ్యతే-తథా ప్రకరణాన్తరాధీతానామప్యస్థూలత్వాదిధర్మాణాం ప్రధానభూతధర్మ్యనువృత్తిరుపపన్నేత్యర్థః. అయం దృష్టాన్త ఆనన్దాదేరపి తుల్య ఇత్యభిప్రేతః.

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వేవమితి) అస్థూలత్వాద్యనేకగుణానాం బహుశాఖోక్తానాం సర్వవిద్యానుగతత్వే తేషాం బాహుళ్యాత్, ప్రధానానువర్తితయా ప్రాప్తానాం సర్వకర్మత్వాదీనాం చానన్త్యాదుపసంహారాశక్తిస్స్యాదితి చాభిప్రాయః ......

౩౪ ॥ సూ. ——శ్రీఇయదామననాత్ శ్రీ—— ఆమననం-ఆభిముఖ్యేనమననం. అనుచిన్తనం. ఆమననాద్ధేతో రియదేవగుణజాతం సర్వత్రానుసన్ధేయత్వేన ప్రాప్తం, యదస్థూలత్వాదివిశేషితమానన్దాదికమ్. యేనగుణజాతేనవినా బ్రహ్మస్వరూపస్యేతరవ్యావృత్తస్యానుసన్ధానం నసమ్భవతి- తదేవ సర్వత్రానువర్తనీయమ్, తచ్చేయదేవేత్యర్థః. ఇతరేతు సత్యకర్మత్వాదయః ప్రధానానువర్తినోపి చిన్తనీయత్వేన ప్రతివిద్యంవ్యవస్థితాః ——శ్రీఅక్షరధ్యధికరణంసమాప్తమ్ శ్రీ——

౩౪ ॥ సూ. ——శ్రీఇయదామననాత్ శ్రీ—— సూత్రస్యాక్షరార్థమాహ (ఆమననమిత్యాదినా) తాత్పర్యమాహ (యేనేతి) బ్రహ్మణో వ్యావృత్తాకారానుసన్ధానాయ ప్రాప్తంగుణజాతమియదేవేత్యర్థః ....

అపరేతు * సామాన్యతద్భావాభ్యాం- ప్రతిషేధముఖేన ప్రతిపాదనప్రకారస్య సమానత్వాదక్షరస్య బ్రహ్మాభిన్నతయా ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చేతి యోజయన్తి. తతో వివరముక్తార్థపరత్వం- నిదర్శనానుగుణ్యాత్- అజ్ఞానాం ప్రధానానువర్తిత్వేహి నిదర్శనోపన్యాసః. భావాభావరూపధర్మవిశేషత్వాత్ * ఆనన్దాదయఇత్యనేన సపౌనరుక్త్యమిత్యాహుః. తదయుక్తం- సత్యాదివాక్యానామతద్వ్యావృత్తిపరత్వాభ్యుపగమాత్- తత్రాపి స్వరూపాతిరిక్తవ్యావృత్తిరూపధర్మానభ్యుపగమాత్- సకలేతరవ్యావృత్తస్వరూపస్య సత్యాదివాక్యప్రతిపన్నస్య వ్యవచ్ఛేద్యవిశేషవ్యావృత్తిప్రతిపత్త్యాసంయోజనాభావాచ్చ. నహిపాంసురాశేర్వివిక్తస్య రత్నస్య పునఃపునః ప్రత్యేకపాంసువ్యతిరేచనే కించిత్ప్రయోజనం * ఋతంపిబన్తౌ * ద్వాసుపర్ణాేతివాక్యయోర్విద్యాభేదాభేదవిషయం * ఇయదామననాదితి సూత్రమపరకరణాన్తరమాహుః. ఉభయోర్భోక్తృత్వమేకత్ర- ఏకస్య భోక్తృత్వమన్యస్యచాభోక్తృత్వమన్యత్రేతి విద్యాభేదముక్త్వాపూర్వత్రన్యాయేనావిరోధాజ్జీవోపాదానస్య తాదాత్మ్యప్రతిపాదనార్థత్వాచ్చ రూపాభేదాద్విద్యైక్యమిత్యుక్తం, తదయుక్తం- ఛత్రిన్యాయాదిభిరర్థైకత్వస్య * గుహాంప్రవిష్టావాత్మానావిత్యత్రసిద్ధత్వాత్. సూత్రాక్షరాణాం తదసాధారణత్వాభావాచ్చ- ఇయచ్ఛబ్దో హిదేశకాలస్వరూపసంఖ్యయత్తాసాధారణః. కించ యదా పైఙ్గిశ్రుత్యనుసారేణ సత్త్వద్వితీయప్రత్యగాత్మపరత్వం * ద్వాసుపర్ణేతివాక్యస్యాభిమతం, తదాద్వయోరపి జీవసద్వితీయపరమాత్మపరత్వం వ్యాహతం- జీవసద్వితీయపరమాత్మపరత్వేపి పౌనరుక్త్యముక్తమ్, నను నపౌనరుక్త్యం, తత్ప్రపఞ్చనార్థో హ్యయమారమ్భ ఇతి చేన్న, అధికరణాన్తరనిరూపితార్థానామిహాప్రపఞ్చనాత్, అస్య తేభ్యో వైషమ్యాభావాచ్చ. కించ * ఇయదితిసాత్రపదంచ నద్విత్వసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదమేకాన్తతోఽవగమయతి, తతశ్చ * విశ్వమేవేదంపురుషః * సహస్రశీర్షాపురుషఇత్యాదిషు జగదాకారవ్యవచ్ఛేదేన విద్యైక్యపరంసూత్రం కింనస్యాత్, యది సంఖ్యావ్యవచ్ఛేదకత్వమేవాభిమతం తర్హి * త్రివిధంబ్రహ్మమేతత్ * చతుష్పాత్ బ్రహ్మేత్యాది సంఖ్యాన్తరావచ్ఛిన్న బ్రహ్మపరవాక్యవిషయం కింనస్యాత్. సర్వత్రభేదాభేదహేతవశ్చ ఉత్ప్రేక్షితుంశక్యాః. అతో యథాకథంచిన్నిర్వహణాదపేక్షితార్థపరత్వంసాధిష్ఠమ్ — సూత్రాక్షరానైకాన్త్యపునరుక్తిభ్యామేవాపరేషాంపక్షేప్యధికరణభేదోన్యుదస్తః——అన్యేతు * సమ్భూతించవినాశంచ యస్తద్వేదోభయంసహ । వినాశేనమృత్యుంతీర్త్వాసమ్భూత్యామృతమశ్నుత ఇతి సప్రపఞ్చబ్రహ్మోపాసనం- ప్రపఞ్చవినాశావస్థసన్మాత్రబ్రహ్మోపాసనంచేతి ద్వివిధయోరపి బ్రహ్మోపాసనయోస్సముచ్చయమాహుః. తత్ర ప్రాణాద్యుపాసనంచ సమ్భూతిరేవ, జగదేకదేశసమ్బన్ధిత్వాత్ * అస్థూలమిత్యాదినాఽభిహితం వినాశోపాసనం ప్రాణాదిసమ్భూతిభిరపి కింసముచ్చీయతే, నేతిచిన్తాయామవిశేషేణ * సమ్భూతించవినాశంచేతిశ్రుతత్వాత్, వినాశధర్మిణో బ్రహ్మణః ప్రాణాదిసమ్భూతిష్వభావేపి తత్రధర్మిణో బ్రహ్మణస్సమాకృష్యోపాసనసమ్భవాత్, సర్వాభిస్సమ్భూతిభిరపి వినాశస్సముచ్చీయతఇతి పూర్వపక్షంకృత్వా గుణినో గుణానురోధిత్వాభావాత్ గుణానురోధేన గుణినో బ్ర

౩౫॥సూ. ॥అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోऽన్యథాభేదానుపపత్తిరితి చేన్నోపదేశవత్॥

బృహదారణ్యకే ఉషస్తప్రశ్న ఏవమామ్నాయతే * యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తన్మే వ్యాచక్ష్వేతి, తస్య ప్రతివచనం * యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాన్తరో యోऽపానేనాపానితి స త ఆత్మేత్యాది, అతుష్టేన తేన పునః పృష్ట ఆహ * న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేర్న శ్రుతేశ్శ్రోతారం శృణుయాః న మతేర్మన్తారం మన్వీథాః న విజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారం విజానీయా ఏష త ఆత్మా సర్వాన్తరోऽతోऽన్యదార్తమితి, తథా తదనన్తరం కహోళప్రశ్నే చైవమామ్నాయతే * యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తన్మే వ్యాచక్ష్వేతి, ప్రతివచనఞ్చ * యోऽశనాయాపిపాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యుమత్యేతి ఏతం వై తమాత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చేత్యాది * అతోऽన్యదార్తమిత్యన్తం, తత్ర సంశయ్యతే, కిమనయోర్విద్యాభేదోऽస్తి- నేతి. కిం యుక్తమ్. భేద ఇతి.

హ్మణస్సమాకర్షాయోగాత్, గుణానామేవ గుణ్యనురోధిత్వాత్ బ్రహ్మణోऽసద్భావే వినాశస్యాప్యయోగాత్, బ్రహ్మసమ్భూతిభిరేవ వినాశస్సముచ్చీయత ఇతి వర్ణయన్తి. తదయుక్తం, సప్రపఞ్చనిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మోపాసనసముచ్చయస్య ప్రమాణవిరుద్ధత్వాత్, అక్షరవిద్యాశాణ్డిల్యవిద్యాదీనాం శ్రుతిస్వారస్యాదన్యోన్యనిరపేక్షోపాయత్వం హి ప్రతీయతే. సముచ్చయశ్రుతిబలాత్తాసామన్యసాపేక్షత్వం కల్ప్యత ఇతి చేన్న, కల్పకస్యార్థాన్తరవిషయత్వేనాన్యథాసిద్ధత్వాత్, అర్థాన్తరస్య స్వారసికతయా విద్యాన్తరస్వారస్యానుగుణతయా చాప్రకమ్ప్యత్వాత్. సమ్భూతిశబ్దస్సమ్భవత్యనేనేతి సమ్భూతిరితి వ్యుత్పత్త్యా మార్గపరః * ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మి * బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవానీతి చ ప్రయోగాత్, అభిసమ్భవితాస్మీత్యుత్తమపురుషేణ * ఇతి యస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సేత్యనేన చ మార్గచిన్తాయాః కార్యత్వస్య సూచితత్వాచ్చ. వినాశశబ్దశ్చ సుకృతదుష్కృతవినాశవిషయః. అతో మార్గస్య కర్మవినాశస్య చ చిన్తనం విద్యాఙ్గత్వేన సముచ్చిత్య విధీయతే. న చ సమ్భూతివినాశశబ్దయోః సప్రపఞ్చనిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మణి స్వారస్యం, నాప్యనన్యథాసిద్ధప్రయోగం, యతస్సముచ్చయో న ప్రామాణికః, అత ఏవ సంశయాభావాదనారమ్భణీయతా * ఇయదామననాదిత్యత్ర చ సూత్రాక్షరాణామనైకాన్త్యం పూర్వవత్ * ఋతం పిబన్తౌ * ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యావగతయోర్భోగానశనయోర్మిథో విరోధాన్న సమ్భూతిషు సముచ్చయ ఇతి విచార్య భోగస్య హవిర్విషయతయా, అనశనస్య కర్మఫలవిషయతయా వాన్తర్యామిపరమాత్మవిషయతయా వా విరోధాభావాత్ సమ్భూతిషు సముచ్చయ ఇతి సిద్ధాన్తవర్ణనఞ్చ సమ్భూతివినాశసముచ్చయాప్రామాణికత్వాదేవానుపపన్నమ్. భోగానశనయోర్విరోధస్తు ఛత్రిన్యాయేన వా ప్రయోజ్యప్రయోజకభావేన వా ఋతపానస్యావిరోధాభావాత్ పూర్వమేవ పరిహృతః. అన్యథా తస్యాపరిహృతత్వే * గుహాం ప్రవిష్టావిత్యాద్యధికరణసిద్ధాన్తవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్. అతోऽధికరణభేదోऽనుపపన్న ఇతి. ॥ఇత్యక్షరాద్యధికరణం సమాప్తమ్॥

౩౫ ॥ సూ. ॥అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోऽన్యథానుపపత్తిరితి చేన్నోపదేశవత్॥

హేయప్రత్యనీకత్వం బ్రహ్మణోऽసాధారణం చేత్, అశనాయాద్యతీతత్వవిశిష్టం బ్రహ్మ స్యాత్, ప్రాణితృత్వాదివిశిష్టస్తు జీవస్స్యాదితి శఙ్కాయాః సఙ్గతిః. ఉషస్తప్రశ్నశబ్దేన తత్ప్రకరణం వివక్షితం, కిముషస్తకహోళప్రశ్నప్రతివచనయోర్విద్యాభేదః- ఉత విద్యైక్యమ్. కిం పూర్వత్ర జీవ ఉపాస్యోऽన్యత్ర పరః, ఉతోభయత్ర పర ఏవేతి, కిమత్ర సర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వే దేహాదిజాగ్రదాద్యవస్థాపేక్షే, ఉతానవచ్ఛిన్నే * న దృష్టేర్ద్రష్టారమితి దృష్టివ్యతిరిక్తత్వనిషేధః, ఉత శ్రవణాదికర్తుః జీవస్య మస్తన్యత్వనిషేధ ఇతి. యదా దృష్టిరూపతావ్యతిరేకనిషేధః- తదా తథాత్వస్య జీవే సమ్భవాత్ సర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వయోరవస్థాపేక్షికత్వేన పూర్వత్ర జీవ ఉపాస్య ఇతి విద్యా భిద్యతే. యదా శ్రవణాదికర్తురుపాస్య

కుతః. రూపభేదాత్, ప్రతివచనభేదాద్రూపంభిద్యతే, ప్రశ్నస్యైకరూపస్యాపిప్రతివచనప్రకారోహిభేదేనోపలభ్యతే, పూర్వత్ర ప్రాణనాదీనాం కర్తా సర్వాన్తరాత్మత్వేనోచ్యతే, పరత్రాశనాయాపిపాసాదిరహితః. అతఃపూర్వత్రప్రాణితా దేహేన్ద్రియబుద్ధిమనఃప్రాణవ్యతిరిక్తఃప్రత్యగాత్మోచ్యతే-పరత్రతుతదతిరిక్తోఽశనాయాపిపాసాదిరహితఃపరమాత్మా. అతోరూపంభిద్యతే. భూతగ్రామవతశ్చ ప్రత్యగాత్మనస్తస్యభూతగ్రామస్యసర్వస్యాన్తరాత్మత్వేనసర్వాన్తరత్వమప్యుపపన్నమ్. యద్యపిప్రత్యగాత్మనస్సర్వాన్తరత్వం భూతగ్రామమాత్రాపేక్షత్వేనాపేక్షికం, తథాపి తదేవగ్రాహ్యం. అన్యథా ముఖ్యాన్తరాత్మపరిగ్రహలాభాత్పరమాత్మస్వీకారే ప్రతివచనభేదోనోపపద్యతే. ప్రతివచనంహి పూర్వత్ర ప్రత్యగాత్మవిషయం, పరమాత్మనః ప్రాణితృత్వాపానితృత్వాద్యసమ్భవాత్. పరంచ పరమాత్మవిషయం, అశనాయాద్యతీతత్వాత్. తదిదమాశఙ్కతే (అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోఽన్యథాభేదానుపపత్తిరితిచేదితి) అన్తరా సర్వాన్తరత్వేన ప్రథమప్రతివచనం భూతగ్రామవత్స్వాత్మనః. భూతగ్రామవాన్, తదన్తరః స్వాత్మా. ప్రత్యగాత్మాసర్వాన్తరఇత్యుచ్యతఇత్యర్థః. అన్యథా * యఃప్రాణేనప్రాణితి * యోశనాయాపిపాసాద్యతీతఇతి ప్రతివచనభేదానుపపత్తిరితిచేత్ ....

అత్రోత్తరం (నేతి) నవిద్యాభేదఇత్యర్థః- ఉభయత్ర పరవిషయత్వాత్ప్రశ్నప్రతివచనయోః. తథాహి * యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ యఆత్మాసర్వాన్తరఇతి ప్రశ్నస్తావత్పరమాత్మవిషయఏవ- బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మాసాధారణత్వేపి ప్రత్యగాత్మన్యపికదాచిదుపచరితప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యా పరమాత్మప్రతిపత్త్యర్థం యత్సాక్షాద్బ్రహ్మేతివిశేషణంక్రియతే. అపరోక్షత్వమపి సర్వదేశసర్వకాలసమ్బన్ధిత్వం * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యనన్తత్వేనావగతస్య పరమాత్మనఏవోపపద్యతే. సర్వాన్తరత్వమపి * యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్ పృథివ్యాఅన్తరఇత్యారభ్య * యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరఇతి సర్వాన్తర్యామిణః పరమాత్మనఏవసమ్భవతి. ప్రతివచనమపి తత్రైవ పరమాత్మవిషయం * యఃప్రాణేనప్రాణితీతినిరుపాధికం ప్రాణనస్య కర్తృత్వం పరమాత్మనఏవ

త్వనిషేధః. తదాసర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వయోరప్యనవచ్ఛిన్నతయా పూర్వత్రాపిపరఏవోపాస్యఇతివిద్యైక్యమితి. రూపభేదాదితి కథముచ్యతే, ప్రశ్నోహ్యేకరూపఇత్యత్రాహ (ప్రతివచనభేదాదితి) ప్రతివచనప్రకారేణహి ప్రశ్నార్థోజ్ఞాయతఇతిభావః. తతఃకిమిత్యత్రాహ. (అతఇతి) సర్వాన్తరత్వంకథమిత్యత్రాహ(భూతగ్రామవతశ్చేతి)ఆత్మశబ్దస్య పరమాత్మవాచిత్వవ్యావృత్త్యర్థం*స్వాత్మనఇత్యుక్తం. స్వమేవాత్మాస్వాత్మా. సర్వాన్తరత్వమప్యాపేక్షికమస్య సమ్భవతీతిదర్శయితుం భూతగ్రామవచ్ఛబ్దఃప్రయుక్తః(యద్యపీత్యాది)ఆపేక్షికంసమ్భవతునామ, తథాప్యస్వరసమితిభావః. పరిహరతి(తథాపీతి)అనేకపదవిరోధేనైకపదస్వారస్యమనుపపన్నమిత్యర్థః. శఙ్కాయాఅనుసూత్రత్వమాహ (తదిదమితి) సూత్రఖండంవ్యాచష్టే(అన్తరేత్యాదినా) సర్వాన్తరత్వేనప్రతివచనం భూతగ్రామవత్స్వాత్మసమ్బన్ధీత్యర్థః

*భూతగ్రామవత్స్వాత్మనఇతిపూర్వపక్షముక్త్వా*నేత్యుక్తేపరస్యేత్యర్థాదుక్తం భవతీత్యభిప్రాయన్నార్థంహేతుమాహ (ఉభయత్రేతి) కథమిత్యపేక్షాయాంతంవివృణోతి (తథాహీతి)సాక్షాద్బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వమేకోహేతుః. హేత్వన్తరమాహ(అపరోక్షత్వమపీతి) దేశకాలసన్నికర్షోహ్యాపరోక్ష్యైవిద్యతే, తస్మాద్బ్రహ్మణోఽపరోక్షత్వంనామసర్వదేశసర్వకాలసన్నిహితత్వమిత్యర్థః (నిరుపాధికంప్రాణనస్య కర్తృత్వమితి) ప్రాణయితృత్వంవివక్షితమ్. నిరుపాధికశబ్దేన జీవవ్యావృత్తిః. సహికర్మానుగుణదేహేన్ద్రియాదీనామధిష్ఠాతృత్వేన కదాచిత్ప్రాణయితా. నిరుపాధికప్రాణయితృత్వం

ప్రత్యగాత్మనస్సుషుప్తౌ ప్రాణనంప్రతికర్తృత్వాభావాత్ ఏవముషస్తేన ప్రాణనే కర్తృత్వమాత్రముక్తంమన్వానేన ప్రత్యగాత్మనోపి సాధారణత్వం ప్రతివచనస్యమత్వా అతుష్టేన పునఃపృష్టం ప్రతి ప్రత్యగాత్మనో వ్యావృత్తం నిరుపాధికత్వేన ప్రాణనస్య కర్తారం పరమాత్మానమాహ * న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేరిత్యాదినా. ఇన్ద్రియాధీనానాం దర్శనశ్రవణమననవిజ్ఞానానాంకర్తారం ప్రత్యగాత్మానం ప్రాణనస్య కర్తృత్వేనోక్త ఇతినమన్వీథాః, తస్యసుషుప్తిమూర్ఛాదౌ ప్రాణనాదేరకర్తృత్వాత్ * కోహ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేషఆకాశఆనన్దోనస్యాదితి సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వంహి పరమాత్మనఏవాన్యత్రశ్రుతం. అతఃపూర్వప్రశ్నప్రతివచనే పరమాత్మవిషయే. ఏవముత్తరేఽపి, అశనాయాద్యతీతత్వస్య పరమాత్మాసాధారణత్వాత్. ఉభయత్ర * అతోఽన్యదార్తమిత్యుపసంహారశ్చైకరూపః. ప్రశ్నప్రతివచనావృత్తిస్తు కృత్స్నప్రాణిప్రాణనహేతోః పరస్యబ్రహ్మణోఽశనాయాద్యతీతత్వప్రతిపాదనాయ. తత్ర దృష్టాన్తమాహ (ఉపదేశవదితి) యథా సద్విద్యాయాం * ఉతతమాదేశమప్రాక్ష్యఇతిప్రక్రాన్తేసదుపదేశే * భగవాంస్త్వేవమేతద్బ్రవీత్వితి * భూయఏవమాభగవాన్ విజ్ఞాపయత్వితి ప్రశ్నస్య * ఏషోఽణిమాఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం తత్సత్యమితి ప్రతివచనస్యచభూయో భూయఆవృత్తిస్సతోబ్రహ్మణస్తత్తన్మాహాత్మ్యవిశేషప్రతిపాదనాయ దృశ్యతే, తద్వత్. అతఏకస్యైవసర్వాన్తరభూతస్య బ్రహ్మణః కృత్స్నప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వప్రతిపాదనేన రూపైక్యాద్విద్యైక్యమ్

అథస్యాత్, యద్యప్యుభే ప్రశ్నప్రతివచనేపరబ్రహ్మవిషయే, తథాపి విద్యాభేదోఽవర్జనీయః ఏకత్రసర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వేనోపాస్యం, ఇతరత్రాశనాయాద్యతీతత్వేనేత్యుపాస్యగుణభేదేనరూపభేదాత్, ప్రష్టృభేదాచ్చ, పూర్వత్రహ్యుషస్తఃప్రష్టా, ఉత్తరత్రకహోళఇతి. తత్రాహ.

౩౯ ॥ సూ. ॥ వ్యతిహారో విశింషన్తిహీతరవత్ ॥ నాత్రవిద్యాభేదః, ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామేకరూపార్థవిషయాభ్యామేకేనచ విధిపదేనైకవాక్యత్వప్రతీతేః. ప్రశ్నద్వయంతావత్సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మవిషయమ్. ద్వితీయేప్రశ్నే * యదేవసాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ యఆత్మా సర్వాన్తరఇత్యేవకారశ్చ పూర్వత్రోషస్తేనపృష్టగుణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయత్వం కహోళప్రశ్నస్యావధారయతి. ప్రతివచనంచోభయత్ర * సతఆత్మాసర్వాన్తరఇతిసర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మవిషయమేకరూపమేవ విధిప్రత్యయశ్చోత్తరత్రైవదృశ్యతే * తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యంనిర్విద్య బాల్యేనతిష్ఠాసేదితి. ఏవం సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మైకవిషయత్వేద్వయోరవధృతే సత్యేకస్మిన్నేవ సర్వాన్తరాత్మత్వవి

పరమాత్మన ఏవేత్యుపపాదయతి (ప్రత్యగాత్మనఇతి) పునః ప్రశ్నస్యార్థాన్తరవిషయత్వశఙ్కాంపరిహరతి(ఏవమితి) (ఇన్ద్రియాధీనానామితి) * దృష్టేర్ద్రష్టారమితివ్యపదేశః ఓదనపాకంపచతీతివదితిభావః. పరమాత్మనస్సర్వదాసర్వప్రాణిప్రాణయితృత్వే శ్రుతిమాహ (కోహ్యేవాన్యాదితి) (ఉత్తరేఽపి) కహోళప్రశ్నప్రతివచనేఇత్యర్థః ....

(ప్రష్టృభేదాచ్చేతి) అత్రప్రష్టృద్వయసద్భావాద్విద్యాభేదస్స్యాదిత్యర్థః.

౩౯ ॥ సూ. ॥ వ్యతిహారోవిశింషన్తిహీతరవత్ ॥ ప్రశ్నప్రతివచనైకరూప్యం విధిపదైక్యంచవివృణోతి (ప్రశ్నద్వయమిత్యాదినా) (విధిప్రత్యయశ్చేతి) అవిశేషపునశ్శ్రవణంహి భేదహేతుః, అత్ర తదభావాద్విద్యైక్యమితిభావః * తిష్ఠాసేత్, బ్రహ్మణితిష్ఠాసేత్ - నిష్ఠాంలభేత. ఉపాసీతేత్యర్థః (ద్వయోరవధృతఇతి) ద్వయోః

శిష్టబ్రహ్మణ్యుపాస్యే ఉషస్తకహోళయోరితరేతరబుద్ధివ్యతిహారః కర్తవ్యః. ఉషస్తస్య యా సర్వాన్తరాత్మనో బ్రహ్మణస్సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వవిషయా బుద్ధిః, సా కహోళేనాపి ప్రష్ట్రా కార్యా, యా చ కహోళస్యైతస్యైవ బ్రహ్మణోఽశనాయాద్యతీతత్వవిషయా బుద్ధిః, సోషస్తేనాపి కార్యా, ఏవం వ్యతిహారే కృతే ఉభాభ్యాం సర్వాన్తరస్య బ్రహ్మణో జీవవ్యావృత్తిరవధృతా భవతి, ఏనం సర్వాన్తరాత్మానం ప్రత్యగాత్మనో వ్యావృత్తమవగమయితుం సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వప్రతిపాదనేన విశింషన్తి హి యాజ్ఞవల్క్యస్య ప్రతివచనాని. అతో బ్రహ్మణస్సర్వాన్తరాత్మత్వమేవోపాస్యగుణః, ప్రాణనహేతుత్వాదయస్తుతస్యోపపాదకాః, నోపాస్యాః. నను ఉపాస్యగుణః సర్వాన్తరాత్మత్వమేవ చేత్, ప్రాణనహేతుత్వస్య అశనాయాద్యతీతత్వస్య చ ప్రష్ట్రోః వ్యతిహృత్యానుసన్ధానం కిమర్థమ్. తదుచ్యతే, సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వేన సర్వాన్తరాత్మని జీవాద్వ్యావృత్తే బ్రహ్మణ్యుషస్తేనావధృతే సతి కహోళేన జీవస్య సర్వాత్మనాఽసమ్భావితేన స్వభావవిశేషేణ సర్వాన్తరాత్మా వ్యావృత్తోఽనుసన్ధేయ ఇతి కృత్వా పునః ప్రశ్నః కృతః, యాజ్ఞవల్క్యోఽపి తదభిప్రాయమభిజ్ఞాయ ప్రత్యగాత్మనోఽసమ్భావితమశనాయాదిప్రత్యనీకత్వముక్తవాన్. అతశ్చోపాస్యస్య వ్యావృత్తిప్రతీతిసిద్ధ్యర్థముభాభ్యాం పరస్పరబుద్ధివ్యతిహారః కర్తవ్యః (ఇతరవత్) యథేతరత్ర- సద్విద్యాయాం భూయోభూయః ప్రశ్నైః ప్రతివచనైశ్చ తదేవ సద్బ్రహ్మావచ్ఛిద్యతే- న పునః పూర్వప్రతిపన్నాద్గుణాద్గుణాన్తరవిశిష్టతయోపాస్యం ప్రతిపాద్యతే, తద్వత్..

తత్రాపి ప్రశ్నప్రతివచనభేదే సతి కథమైక్యమవగమ్యత ఇతి చేత్. తత్రాహ.

౩౭ ॥ సూ. — సైవ హి సత్యాదయః — సైవ హి సచ్ఛబ్దాభిహితా పరమకారణభూతా పరా దేవతైవ * సేయం దేవతైక్షత * తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి ప్రకృతా * యథా సోమ్య

ఉషస్తప్రశ్నప్రతివచన కహోళప్రశ్నప్రతివచనరూపవాక్యయోః (కర్తవ్య ఇతి) వ్యతిహారస్య కర్తవ్యత్వం శ్రుత్యభిప్రేతమితి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇత్యర్థః. వ్యతిహారం వివృణోతి (ఉషస్తస్యేతి) వ్యతిహారస్య ప్రయోజనమాహ (ఏవమితి) వ్యావృత్తిబుద్ధిజననార్థం ప్రతివచనమితి వదన్ * విశింషన్తీతి సౌత్రం పదం వ్యాచష్టే (ఏనం సర్వాన్తరాత్మానమితి) (అత ఇత్యాది) సర్వాన్తరాత్మత్వస్య గుణస్యైకస్యోపాస్యత్వాద్రూపభేదః పరిహృతః, విద్యైక్యేఽపి వైశ్వానరవిద్యాయాముపమన్యువాదివత్ ప్రష్టృభేదస్సమ్భవతీతి స్పష్టత్వాన్నోక్తః క్రమ్. వ్యావృత్తబుద్ధిజననాయ పరస్పరం బుద్ధివ్యతిహార ఉక్తః, తత్ర సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వయోరన్యతరేణైవ వ్యావృత్తబుద్ధిస్స్యాదన్యతరేణ కిమిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) కహోళస్య పునః ప్రశ్నస్సమ్భవతి- సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వజ్ఞానేన వ్యావృత్తబుద్ధ్యనుదయాత్. యథోషస్తస్య సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వవైశద్యాయ పునః ప్రశ్నః తద్వత్. అన్యతరేణ వ్యావృత్తబుద్ధౌ ద్వయోర్జాతాయాం పరస్పరబుద్ధివ్యతిహారో ద్వయోరపి వ్యావర్తకధర్మభూయస్త్వహేతుకవ్యావృత్తబుద్ధ్యతిశయజననార్థమిత్యభిప్రాయేణాహ (సర్వప్రాణీతి) అతః- కహోళప్రశ్నస్య వ్యావృత్తివైశద్యార్థత్వదర్శనాత్ (వ్యావృత్తిప్రతీతిసిద్ధ్యర్థమ్) వ్యావర్తకధర్మభూయస్తయా వ్యావృత్తిబుద్ధ్యతిశయార్థమిత్యర్థః ఏవం ధర్మభేదేన చ రూపభేదాశఙ్కా కృతా విద్యాభేదో నిరస్తః..

అథ దృష్టాన్తే విద్యైక్యం స్థాపయిష్యన్ సూత్రమవతారయితుం శఙ్కామాహ (తత్రాపీతి)

౩౭ ॥ సూ. — సైవ హి సత్యాదయః — (సైవ హీతి) * సేతి నిర్దేశః * సేయం దేవతైక్ష

మధుమధుకృతోనిస్తిష్ఠన్తీత్యాదిషు పర్యాయేషు సర్వేషూపపాద్యతే- యతః * ఐతదాత్మ్యమిదం స ర్వం తత్సత్యం స ఆత్మేతి ప్రథమపర్యాయోదితాస్సత్యాదయస్సర్వేషు పర్యాయేషూపపాద్యోపసం హ్రియన్తే——కేచిత్తు * వ్యతిహారో విశింషన్తిహీతరవత్ * సైవహిసత్యాదయ ఇతిసూత్రద్వయమ ధికరణద్వయంవర్ణయన్తి. తత్ర పూర్వేణ * త్వంవాహమస్మి భగవో దేవతే అహంవైత్వమసి భగవో దేవతే తద్యోహంసోసౌ యోసౌసోహమితివాక్యే జీవపరయోర్వ్యతిహారానుసంధానం ప్రతిపాద్యతఇ త్యుచ్యతఇత్యాహుః, తత్ * సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ * ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం * తత్త్వమసీత్యవగ తసర్వాత్మభావవిషయత్వాదస్యవాక్యస్య నాత్రప్రతిపాదనీయమపూర్వమస్తీత్యనాదరణీయమ్. తత్తువ క్ష్యతే * ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తిగ్రాహయన్తిచేతి. నచ సర్వాత్మత్వానుసంధానాతిరేకేణ పరస్మిన్బ్ర హ్మణి జీవత్వానుసంధానం జీవేచ పరబ్రహ్మత్వానుసంధానం, తథ్యంసమ్భవతి. ఉత్తరేణచసూత్రేణ * సయోహవైతన్మహద్యక్షం ప్రథమజం వేదసత్యంబ్రహ్మేత్యాదివాక్యప్రతిపాదితస్య సత్యోపాసనస్య* తద్యత్సత్యమసౌసఆదిత్యోయఏషఏతస్మిన్మండలే పురుషోయశ్చాయందక్షిణేక్షిన్నిత్యాదివాక్యప్రతిపాది తోపాసనస్యచైక్యం ప్రతిపాద్యతఇతి. తదప్యయుక్తం, ఉత్తరవాక్యే అక్ష్యాదిత్యస్థానభేదేన విద్యా భేదస్య పూర్వమేవ * నవావిశేషాదిత్యనేన ప్రతిపాదితత్వాత్, నచ ద్వయోరనయోర్వ్యాహృత్యా దిశరీరకత్వేనరూపవతోః * హన్తిపాప్మానంజహాతిచ యఏవంవేదేతిపృథక్సంయోగచోదనావతోర్ద్వ యోరుపాసనయోః * సయోహవైతన్మహద్యక్షంప్రథమజంవేదసత్యం బ్రహ్మేతి జయతీమాన్ లోకా నితి సంయోగరూపాదిమత్తయా నిరపేక్షేణ పూర్వేణైకేనోపాసనేనాభేదస్సమ్భవతి. నచ * హన్తి పాప్మానంజహాతీతి గుణఫలాధికారత్వం, ప్రమాణాభావాత్. పూర్వేణైకవిద్యాత్వం ప్రమాణమితిచే

క్ష్యతేతి సద్విద్యావాక్యానురోధాదితిభావః (ఉపపాద్యతే) ప్రశ్నప్రతివచనముఖేన ప్రతిపాద్యతఇత్యర్థః, తత్రాపికా రణభూతాయాఃపరస్యాదేవతాయాఏవోపాస్యత్వముపపాదయతి (యతఇతి) పరమకారణత్వవిశిష్టదేవతైవోపాస్యా- కారణత్వోపయోగిగుణానాం సత్యత్వాత్మత్వజీవవిశేషాన్తర్యామిత్వాదిగుణానాం ప్రతిపర్యాయమావృత్త్యైవతత్రతా త్పర్యాదిత్యర్థః——పరోక్తప్రకారమనూద్యదూషయతి (కేచిత్త్వితి) తస్య కథమర్థంపశ్యన్తీత్యత్రాహ (తత్రే తి) సోపి వక్తవ్యఏవేత్యత్రాహ (తత్తువక్ష్యతఇతి) నను * సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాదితి జగత్తాదాత్మ్యపరవాక్యవి షయం * ఆత్మేతీత్యాదికంతు జీవతాదాత్మ్యపరం, నాత్రసర్వాత్మభావఉచ్యతే- అపితు జీవబ్రహ్మణోరన్యోన్యభావా రోపణమితిచేత్తత్రాహ (నచేతి) (తథ్యంనసమ్భవతీతి) గరుడాదిధ్యానవదసదారోపణంచేత్- నతదపవర్గోపాయః-త త్త్వజ్ఞానంహ్యపవర్గోపాయఇతిభావః * త్వంవాహమస్మీత్యాదేరయమర్థః- త్వంవాహమస్మి- త్వంశబ్దబుద్ధివిషయః ప రమాత్మైవాహంశబ్దబుద్ధివిషయః, అహంవైత్వమసి- అహంశబ్దబుద్ధివిషయఏవ త్వంశబ్దబుద్ధివిషయః. అస్మి- అస్తీతిని ర్దేశావహం త్వంశబ్దప్రయుక్తౌ. అహంత్వంశబ్దౌప్రవృత్తినిమిత్తభేదాత్ బ్రహ్మపర్యన్తౌ * తద్యోహమిత్యాదేరప్య యమర్థః, అనన్తరసూత్రస్య పరోక్తార్థమనువదతి (ఉత్తరేణచేతి) దూషయతి (తదపీతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ(నచేతి) * జహాతిచ- శరీరమిత్యధ్యాహారః, ప్రథమం ద్వయోరితిపదంవాక్యపరం. ద్వితీయంతూపాసనపరం, ద్వయోరపివాక్య యోర్మధ్యే ఉత్తరవాక్యప్రతిపాద్యోపాసనయోర్విద్యాభేదస్య సాధితత్వాత్ పరస్పరభిన్నవిద్యాద్వయేన పూర్వవా క్యోక్తస్యోపాసనస్యైక్యంనసమ్భవతి. ఏకవిద్యాత్వేసాకాఙ్క్షతయాఽన్వయస్స్యాత్- పృథక్పృథక్సంయోగాదీనాము క్తత్వేన నిరాకాఙ్క్షత్వాచ్చ నైకవిద్యాత్వమిత్యర్థః (నచేతి) గుణఫలం అఙ్గఫలం. ప్రమాణాభావాత్- హేత్వభావా

ల్. న- ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్. ఏకవిద్యాత్వే నిశ్చితే పూర్వఫలస్యైవ ప్రధానఫలత్వేనోత్తరయోః ఫలయోర్గుణఫలత్వం, తయోర్గుణఫలత్వే నిశ్చితే సతి సంయోగభేదాభావాత్పూర్వేణ విద్యైక్యమితీతరేతరాశ్రయత్వమిత్యేవమాదిభిర్యథోక్తప్రకారమేవ సూత్రద్వయమ్ ॥ అన్తరత్వాధికరణం సమాప్తం ॥

౩౮ ॥ సూ. ॥ కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః ॥ ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే * అథయదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మి

ల్. ఉత్తరయోః ఫలయోః పాపహననశరీరప్రహాణయోః సంయోగభేదాభావాత్- ప్రధానఫలసంయోగభేదాభావాత్- (ఇత్యేవమాదిభిరితి) ఆదిశబ్దేన స్వోక్తార్థోపపత్తయోఽభిప్రేతాః.................

ఏవం * వ్యతిహార ఇత్యాదిసూత్రద్వయస్య యోజనాన్తరం నిరస్తం. ఆద్యసూత్రస్య యోజనాన్తరం పరైః కృతమ్. తే హి * అన్తరా భూతగ్రామవత్స్వాత్మన ఇతి సూత్రం భఙ్క్త్వా సిద్ధాన్తవిషయం వర్ణయన్తి- అత్ర ద్విరామ్నానావిశేషాదవిశేషపునశ్శ్రవణన్యాయేన విద్యానానాత్వం పూర్వపక్షీకృత్య- స్వాత్మనో విద్యైక్యం స్యాత్- నహి ద్వౌ సర్వాన్తరౌ సమ్భవతః- తదా హ్యేకస్య సర్వాన్తరత్వమాపేక్షికం స్యాత్- యథా భూతగ్రామే పృథివ్యాద్యాపబాదీనామాపేక్షికమన్తరత్వమితి. వైశద్యార్థం శఙ్కావిశేషనిరాసార్థంచ ద్విరామ్నానసమ్భవ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. అత్ర వ్యవహితాన్వయోఽధ్యాహారబాహుల్యంచ. అస్మన్మతే హి ప్రతివచనశబ్దమాత్రమధ్యాహార్యం * అన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేదిత్యపి న ఘటతే- అన్యథాశబ్దో హి ప్రకృతాదన్యథాత్వం బ్రూతే- సిద్ధాన్తస్య ప్రకృతత్వే సత్యన్యథాశబ్దః పూర్వపక్షవిషయో భవితుమర్హతి. తతశ్చ అనభ్యుపగమ్యమానే విద్యాభేదే ద్విరామ్నానానుపపత్తిరితి వ్యాఖ్యానమస్వరసం. విద్యైక్యానభ్యుపగమ ఇతి హి స్వరసార్థః- తదా చామ్నానభేదానుపపత్తేరితి హేతుర్న ఘటతే. తస్మాత్ * ఇతి చేదిత్యన్తస్య పూర్వపక్షవిషయత్వం, తత ఏవాఖణ్డితత్వం చ యుక్తం * భూతగ్రామవదితి పదస్య * ఏకో దేవ ఇతి శ్రుత్యన్తరోక్తసర్వభూతాన్తరాత్మత్వనిదర్శనపరత్వేన యోజనాన్తరమప్యనుపపన్నం, సిద్ధాన్తసూత్రత్వానుపపత్తేరేవ * వ్యతిహార ఇత్యాది సూత్రయోరధికరణాన్తరద్వయవిషయత్వనిరాసః కణ్ఠోక్తః ——— అపరే తూభయత్ర ప్రతిపాద్యభేదసమర్థనపరమధికరణమిచ్ఛన్తో జీవప్రతిపాదనస్య బ్రహ్మోపాసనార్థతయా తత్ర పర్యవసానాత్ విద్యైక్యం ఫలమితి వదన్తి. తదయుక్తం, పూర్వ(త్రా)ప్యుక్తహేతుభిః పరమాత్మపరత్వసిద్ధేర్జీవస్య ప్రతిపాద్యత్వాయోగాత్. స్వాత్మనోఽన్తరానాన్యస్సమ్భవతి, తదా భూతగ్రామవదాపేక్షికత్వం స్యాత్, అత ఉపదేశ్యభేదానుపపత్తిరితి చేన్న, ఉపదేశభేదవదుపదేశ్యభేదేన భవితవ్యం, ఉపదేశద్వయానర్థక్యాదితి యోజనా చ క్లిష్టా, అశ్రుతనఞోఽధ్యాహారాత్ ——— అన్యే తు సమ్భూత్యుపాసనేషూభయేషాం ప్రాణితృత్వాదీనామశనాయాద్యతీతత్వాదీనాం చ సముచ్చయార్థం బ్రహ్మైకత్వవిషయత్వేన విద్యైక్యసమర్థనపరమాహుః. తత్ర సముచ్చయసిద్ధ్యర్థత్వమయుక్తం, సమ్భూతివినాశసముచ్చయస్యాప్రామాణికత్వాత్ * వ్యతిహార ఇత్యాదిసూత్రద్వయస్య తత్కృతయోజనా చ భాష్యకారైరేవ నిరస్తా * తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహమితి సామానాధికరణ్యంచ ఘటశరావశబ్దయోరివాంశద్వయవాచిత్వాదయుక్తమ్. అతఏవ బ్రహ్మణో జీవత్వేఽహఙ్కారహృద్దేశదిక్కాలాదీనాం బ్రహ్మణి ప్రతిపత్తిః, జీవస్య బ్రహ్మత్వే తు జీవస్య జ్ఞానానన్దైశ్వర్యాదీనాం ప్రతిపత్తిః ప్రయోజనమితి చాయుక్తం, ఘటశరావయోరివ పరస్పరాసాధారణగుణానామన్యత్రానుపపత్తేస్సాధారణగుణానాంచ ద్రవ్యత్వాదీనామివ యత్తద్యుష్మదస్మత్పదసామానాధికరణ్యప్రతిపాద్యత్వాభావాచ్చ ॥ అన్తరత్వాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

౩౮ ॥ సూ. ॥ కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః ॥ ప్రాణితృత్వాదీనామశనాయాద్యతీతత్వాదీనాంచ ధర్మిభేదాభావాద్విద్యైక్యం సమర్థితం, అత్ర తు గుణాష్టకస్య వశిత్వాదిగుణస్య చ ధర్మిభేదశఙ్కాయా

స్యద న్త స్తదన్వేష్టవ్యమిత్యాది. వాజసనేయకే చ * సవా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మింఛ్ఛేతే సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాది. తత్ర సంశయః, కిమనయోర్విద్యాభేదః, ఉత నేతి. కిం యుక్తం. భేద ఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. అపహతపాప్మత్వాది గుణాష్టకవిశిష్ట ఆకాశశ్ఛాన్దోగ్యే ఉపాస్యః ప్రతీయతే, వాజసనేయకే త్వాకాశేశయానో వశిత్వాదిగుణవిశిష్ట ఉపాస్యః ప్రతీయతే, అతో రూపభేదాద్విద్యాభేదః..............................

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే న భేద ఇతి. కుతః. రూపాభేదాత్; ఇతరత్ర తత్ర చ కామాద్యేవ హి రూపం వాజసనేయకే ఛాన్దోగ్యే చ సత్యకామాదివిశిష్టమేవ బ్రహ్మోపాస్యమిత్యర్థః. కుత ఏతదవగమ్యతే (ఆయతనాదిభ్యః) హృదయాయతనత్వ సేతుత్వ విధరణత్వాదిభిస్తావదుభయత్ర సైవ విద్యేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. వశిత్వాదయశ్చ వాజసనేయకే శ్రుతాః ఛాన్దోగ్యే శ్రుతస్య గుణాష్టకాన్యతమభూతస్య సత్యసఙ్కల్పత్వస్య విశేషా ఏవేతి సత్యసఙ్కల్పత్వసహచారిణాం సత్యకామత్వాదీనామపహతపాప్మత్వపర్యన్తానాం సద్భావమవగమయన్తి, అతో రూపం న భిద్యతే; సంయోగోఽపి * పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే * అభయం వై బ్రహ్మ భవతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిరూపో న భిద్యతే. ఆకాశశబ్దః ఛాన్దోగ్యే పరమాత్మవిషయ ఇతి * దహర ఉత్తరేభ్య ఇత్యత్ర నిర్ణీతం, వాజసనేయకే త్వాకాశే శయానస్య వశిత్వాదిశ్రవణాత్తస్య శయానస్య పరమాత్మత్వే సతి. తదాధారాభిధాయిన ఆకాశశబ్దస్య * తస్యాన్తే సుషిరం సూక్ష్మమితి హృదయాన్తర్గతస్య సుషిరశబ్దవాచ్యస్యాకాశస్యాభిధాయకత్వమవగమ్యతే. అతో విద్యైక్యమ్ ....

అథ స్యాత్- యదుక్తం వాజసనేయకే వశిత్వాదిభిస్సహ సత్యకామత్వాదిసద్భావోఽవగమ్యత ఇతి- తన్నోపపద్యతే- వశిత్వాదీనామేవ తత్ర పరమార్థతస్సద్భావాభావాత్. తదభావశ్చ * మనసై

సంగతిః. కిమత్ర విద్యాభేదః- ఉత అభేద ఇతి. ఛాన్దోగ్యేఽపహతపాపత్వాదివిశిష్టవిషయముపాసనం, వాజసనేయకే వశిత్వాదివిశిష్టవిషయం- ఉతోభయత్రాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టవిషయమితి. కిం వాజసనేయకే సత్యసఙ్కల్పత్వసహచారాదపహతపాప్మత్వాదీనాం ప్రతిపత్తిరస్తి, నేతి. యదా నాస్తి ప్రతిపత్తిః; తదా రూపభేదాద్విద్యాభేదః యదా త్వస్తి ప్రతిపత్తిః, తదా రూపాభేదాద్విద్యైక్యం. అస్మిన్నధికరణే వ్యాఖ్యాతీతనిరాసః ఫలితో భవిష్యతి. ఆకాశాన్తర్వర్తినో గుణత్వేనాకాశస్య పరమాత్మత్వం దహరాధికరణే దర్శితం, ఆకాశాన్తర్వర్తినస్స్వతన్త్రవస్తుత్వే సత్యాకాశస్య ప్రసిద్ధాకాశత్వమత్రోచ్యత ఇతి భిదా (వశిత్వాదీతి) ఆదిశబ్దేన * స వా ఏష మహానజ ఇత్యుక్తదహరత్వ విరోధిమహత్త్వం చ వివక్షితం. గుణాష్టకవిశిష్టః, వశిత్వాదిగుణవిశిష్ట ఇతి ధర్మభేద ఉక్తః. ఆకాశః, ఆకాశేశయాన ఇతి ధర్మిభేద ఉక్తః. ఏవం ధర్మతో ధర్మితశ్చ రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యర్థః.. ....

(ఇతి ప్రాప్త ఇతి) * ఇతరత్రేతి పదవ్యాఖ్యా సోఽర్థః, ధర్మమాత్రస్యోపాస్యత్వవ్యావృత్త్యర్థం చాహ (వాజసనేయక ఇతి) (ఆకాశశబ్ద ఇత్యాది) ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ తదేవ సర్వత్ర స్వతః ప్రాప్తమ్. తత్ర పరమాత్మాసాధారణగుణశ్రవణం ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యస్యాపవాదకం, తచ్ఛాన్దోగ్యేఽస్తీతి తత్రాకాశశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వముక్తం. వాజసనేయకే తు తదభావాత్ ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యమేవానువిధీయత ఇత్యర్థః ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథ స్యాదితి) ఛాన్దోగ్యే దహరవిద్యా సగుణవిషయా ఫలవిశేషార్థగుణప్రతిపాదనపరత్వాత్; ఇయం తు నిర్గుణవిద్యా; అతో న విద్యైక్యమిత్యర్థః.

వానుద్రష్టవ్యం నేహ నానాస్తి కిఞ్చన మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమేతదప్రమేయం ధ్రువమితి ప్రకృతేన వాక్యేన * స ఏష నేతి నేత్యాత్మేత్యుత్తరేణ చోపాస్యస్య బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వప్రతీతేరవగమ్యతే, అతో వశిత్వాదయో నిష్ఫలత్వాదనుత్సన్నా ఇతి ప్రతీయన్తే. అత ఏవ ఛాన్దోగ్యేపి సత్యకామత్వాదయో న బ్రహ్మణః పారమార్థికా గుణా ఉచ్యన్తే. ఉత్తరోపాసనే అపారమార్థికత్వాదేవం జాతీయకానాం గుణానాం మోక్షార్థోపాసనే నోపసంహార ఇతి. తత్రాహ........

౩౯ ॥ సూ. ——శ్రీఆదరాదలోపః॥—— బ్రహ్మగుణత్వేన ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తానాం గుణానామేషాం సత్యకామత్వాదీనాం * తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం * అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః * సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః * ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదాయ ఇత్యాదిభిర్గన్ధయోః శ్రుత్యోరన్యాసు చ మోక్షార్థోపాసనోపాస్యబ్రహ్మగుణత్వేనాదరేణోపదేశాన్నాలోపః, అపితూపసంహార ఏవ కార్యః, ఛాన్దోగ్యే తావత్ * య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి సత్యకామత్వాదిగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణో వేదనం విధాయ * అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యవేదననిన్దా క్రియమాణా గుణవిశిష్టవేదనస్యాదరం గమయతి. వాజసనేయకే * సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః * ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఇత్యాదినా భూయ ఐశ్వర్యోపదేశాద్గుణేష్వాదరః ప్రతీయతే. ఏవమన్యత్రాపి. సహ మాతాపితృసహస్రేభ్యోపి వత్సలతరం శాస్త్రం ప్రతారకవదపారమార్థికాన్నిరసనీయాన్ గుణాన్ ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నానాదరేణోపదిశ్య సంసారచక్రపరివర్తనేన పూర్వమేవ బమ్భ్రమ్యమాణాన్ముముక్షూన్ భూయోపి భ్రమయతి

౩౯ సూ. ——శ్రీఆదరాదలోపః॥—— ఆదరం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్య ఇత్యాదినా) (ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తానామితి) అనేన నిషేధార్థమనువాదత్వం నిరస్తం, అపూర్వార్థరూపత్వాత్ప్రతిషేధ్యత్వం హి, యథా చాప్రాప్తా తాత్పర్యతో విషయతశ్చ పరిచ్ఛిత్తిరూపా, తథా ఫలమపి స్వకారాస్వకారయోరనుపలప్రతిపత్తిరూపం. తదుభయమపి కామచారాకామచారాభ్యాముక్తం, భూయో భూయ ఇత్యభ్యాసో దర్శితః (అవేదననిన్దా క్రియమాణా)గుణవిశిష్టవేదనముక్త్వా తద్విషయావేదననిన్దా క్రియమాణేత్యర్థః. ఏవం సత్యకామత్వాదిచాపూర్వార్థత్వం వేదనే ఫలశ్రవణం, వేదనఫలకథనావేదననిన్దార్థమావృత్తిః * ఏష సర్వేశ్వర ఇత్యాద్యావృత్తిశ్చ * తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం * తస్మిన్కామాస్సమాహితాః ఇత్యుపక్రమోపసంహారౌ, అర్థవాదః, అపూర్వత్వేన విహితస్య నిషేధాయోగరూపోపపత్తిరిత్యాదిభిరాదరో దృశ్యత ఇత్యర్థః. వాజసనేయకేప్యేవమాదికమాదరలిఙ్గం ద్రష్టవ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (ఏవమితి) (సహ మాతాపితృసహస్రేభ్య ఇతి) గుణానాం ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నత్వాన్నిషేధార్థమనువాద ఇతి శఙ్కా మశక్యమిత్యుక్తమ్. గుణకథనం విప్రలిప్సయా చేత్, గుణనిషేధోపి తథా స్యాత్. హితోపదేశప్రవృత్తశాస్త్రస్య విప్రలమ్భకత్వమయుక్తం చేత్, తద్గుణాపవృత్తిరపి తుల్యం. ఫలవిశేషార్థమవిద్యమానగుణారోపణమితి చేత్; గుణనిషేధోపి ఫలాయ స్యాదితి గుణాన్వయో వాస్తవస్స్యాత్. నిర్గుణవేదనస్యాపవర్గోపాయరూపత్వాన్నారోపణమితి చేత్, సగుణవేదనస్యాప్యపవర్గోపాయరూపత్వాన్నాసదారోపణమితి. సగుణవేదనస్యాపవర్గోపాయత్వకథనం విప్రలిప్సామూలమితి చేత్, నైర్గుణ్యకథనమపి తథా స్యాత్. హితోపదేశప్రవృత్తస్య శాస్త్రస్య విప్రలమ్భకత్వమయుక్తమితి చేత్, తద్గుణప్రతిపాదనేపి తుల్యమిత్య

తు మలమ్ * నేహ నానాస్తి కించన * ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమితి తు- సర్వస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన తదాత్మ కత్వాదేకధానుదర్శనం విధాయ బ్రహ్మాత్మకత్వేన ప్రాప్తపూర్వసిద్ధ నానాత్వదర్శనం నిషేధతీత్యయమర్థః ప్రా గేవ ప్రపఞ్చితః * స ఏష నేతి నేత్యాత్మేత్యత్ర నేతి శబ్దేన ప్రమాణాన్తరప్రతిపన్నం ప్రపఞ్చాకారం పరా మృశ్య నతథా విధం బ్రహ్మేతి సర్వాత్మభూతస్య బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చవిలక్షణత్వం ప్రతిపాద్యతే. తదేవ ప్రా సన్తరముపపాదయతి * అగ్రాహ్యో నహి గృహ్యతే అశీర్యో నహి శీర్యతే అసఙ్గో నహి సజ్యతే అవ్యథితో న వ్యథతే నరిష్యతీతి, ప్రమాణాన్తరగ్రాహ్య విసజాతీయత్వాత్ప్రమాణాన్తరేణ న గృహ్యతే- విశరణీయ విసజాతీయత్వాన్న విశీర్యతే, ఏవముత్తరత్రాపి సమం భయం, ఛాన్దోగ్యేపి * నాస్య జరయైతజ్జీర్యతి న వ ధేనాస్య హన్యతే ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమస్మిన్ కామాస్సమాహితా ఇతి సర్వవిసజాతీయత్వం బ్రహ్మణః ప్రతి పాద్య తస్మిన్ సత్యకామత్వాదయో విధీయన్తే......................................

న స్వేవమపి * తద్య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాంస్తేషాం సర్వేషు లో కేషు కామచారో భవతి సయది పితృలోక కామో భవతీత్యాదినా సత్యకామాదిగుణవిశిష్టస్య దహర స్య సాంసారిక ఫలసమ్బన్ధశ్రవణాన్ముముక్షోర్బ్రహ్మప్రాప్తిస్సగుణబ్రహ్మోపాసనం. పరవి ద్యాఫలంచ * పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి దర్శయ. అతస్సత్యకా మత్వాదయో బ్రహ్మప్రాప్తస్యోపసంహార్యా ఇతి, అత ఉత్తరం పఠతి ....

౪౦ ॥ సూ. —— ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్ —— ఉపస్థితిః- ఉపస్థానం, బ్ర హ్మోపసమ్పత్తిః. ఉపస్థితే- బ్రహ్మోపసమ్పన్నే సర్వబన్ధవినిర్ముక్తే స్వేన రూపేణాభినిష్పన్నే ప్రత్య గాత్మని అత ఏవ- ఉపసమ్పత్తేరేవ హేతోస్సర్వేషు లోకేషు కామచార ఉచ్యతే * పరం జ్యోతిరుపసమ్ పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుషః స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్రమమాణః స్త్రీ భిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరం స యది పితృలోకకామో భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కా మచారో భవతీతి. తదేతచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయాముపపాదయిష్యతే. అతస్సర్వేషు లోకేషు కామచారస్సముద

భిప్రాయేణాహారమర్థికానిత్యాదివిశేషణముక్తమ్ * నేహ నానాస్తీత్యాదేః కోఽర్థ ఇత్యపేక్షాయాం ప్రతిజ్ఞాన్తర్గత పూర్వగ్రన్థాభిప్రేతస్య గుణనిషేధస్య పరాభిమతనిర్విశేషపరత్వవ్యుదసనార్థం సామాన్యనిషేధస్య విహితవిశేష క్తవిషయత్వాత్ * నేహ నానాస్తీత్యాదేర్బ్రహ్మాత్మకనానార్థనిషేధపరత్వమాహ (నేహేత్యాదినా) * ఏకధైవాను ద్రష్టవ్యం, కేషాంచిత్కదాచిత్ స్వనిష్ఠత్వమన్యపరతన్త్రత్వం వానుసన్ధేయం, అపితు పరమాత్మపరతన్త్రతయై వ ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః * స ఏష నేతి నేతీత్యస్య వాక్యస్య ప్రకరణానుగుణ్యాత్ ప్రపఞ్చసాజాత్యనిషేధపరత్వం * అథాత ఆదేశో నేతి నేతీత్యస్య వాక్యస్యేయత్తానిషేధపరత్వమపి తత్ప్రకరణానుగుణ్యాదుక్తమ్. ఇహాపి తాదృశ మనుగుణ్యం దర్శయతి * అగ్రాహ్య ఇత్యాదికం వ్యాచష్టే (ప్రమాణాన్తరేతి) (ఛాన్దోగ్యేపీతి) అస్య జరయేత్యాదినా

అనన్తరసూత్రనిరస్యామాహ (నన్వితి) సర్వలోకకామచారాదికం సాంసారికఫలం * స్వే న రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి సాక్షాన్ముక్తిఫలం స్యాత్ - తద్విలక్షణత్వస్య ప్రాపణాదిత్యర్థః.

౪౦ ॥ సూ. —— ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్ —— (అత ఏవోపసమ్పత్తేరేవ హేతోరితి) ఉపసమ్పత్త్యనన్తరం సర్వలోకకామచారకథనాద్ధేతుత్వమభిప్రేతమిత్యర్థః. బ్రహ్మానుభవలోభస్య సర్వలోకకామచారాద్య పేక్షాకథం స్యాదిత్యత్రాహ (తదేతచ్ఛ్రుతౌ ఇతి) నిగమయతి (అత ఇతి) ....

క్తోపభోగ్యఫలత్వాత్ ముముక్షోస్సత్యకామత్వాదయో గుణా ఉపసంహార్యాః ....

॥ శ్రీ కామాద్యధికరణం సమాప్తమ్ ॥

పరేతు ఛాన్దోగ్యస్థసత్యకామత్వాదిగుణజాతం వాజసనేయకే * స వా ఏష మహానిత్యత్ర సమ్బధ్యతే, తత్రత్యంచ వశిత్వాదికం ఛాన్దోగ్యే సమ్బధ్యతే, ఆయతనత్వసేతుత్వాదిసామాన్యాత్. ఛాన్దోగ్యే సగుణవిద్యా వివక్షితా. వాజసనేయకే నిర్గుణవిద్యా * అసఙ్గో హ్యయం పురుషః నేతి నేతీత్యాదిశ్రవణాత్. అతః ఛాన్దోగ్యే వశిత్వాదిసమ్బన్ధ ఉపాసనార్థః. అన్యత్ర సత్యకామత్వాదిసమ్బన్ధః స్తుతిపౌష్కల్యార్థః, ఉభయవిధాకాఙ్క్షాసమ్భవాత్, బ్రహ్మణస్సద్గుణసమ్బన్ధయోగ్యత్వాదాయతనత్వాదిసామ్యబాహుళ్యాచ్చేతి. తదయుక్తం, నిషేధస్య విహితగుణవిషయత్వాభావేన సగుణనిర్గుణవిభాగాభావాత్ * నేతి నేతీత్యత్రాపి * అశీర్యో న హి శీర్యతే అసఙ్గో న హి సజ్యతే అవ్యథితో న వ్యథతే న రిష్యతీత్యాదినిషేధానాం * విశోకో విజరో విమృత్యురిత్యాదీనాం చ తుల్యార్థత్వాచ్చ. ఆయతనత్వాదిసామ్యేన స్తుత్యాకాఙ్క్షయా సమ్బన్ధశ్చానుపపన్నః, తథాసతి శాణ్డిల్యవిద్యామ్నాతానాం భారూపత్వసర్వకర్మత్వాదీనామపి సమ్బన్ధప్రసఙ్గాత్. తత్రాపి హి * ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయే * జ్యాయాన్ పృథివ్యాః * అవాక్యనాదర ఇతి హృదయాయతనత్వం మహత్త్వం నిషేధవత్త్వం చ సమానమ్. అస్తు సమ్బన్ధ ఇతి చేత్. పరస్పరభిన్నసర్వవిద్యోపాత్తగుణానాం సర్వత్ర స్తుత్యర్థతయా సమ్బన్ధప్రసఙ్గః- కారణత్వసత్యజ్ఞానాత్మకత్వవిభుత్వనిత్యత్వపతిత్వాదిషు కేనచిద్రూపేణ సామ్యస్య సర్వాసు విద్యాసు సద్భావాదాకాఙ్క్షాయాశ్చ నివారకాభావాత్, న చేయతావతా గుణేన స్తుతిరలమితి వ్యవస్థాపకమస్తి. స్వప్రకరణస్థగుణేన నైరాకాఙ్క్ష్యం చేత్, వాజసనేయకేపి తుల్యం—అపరే తు విద్యైక్యం సిద్ధాన్తయన్తః ఉపక్రమభేదమపి విద్యాభేదయుక్తిమాహుః. పరమాత్మలిఙ్గవత్ప్రకరణేషూపాస్య విశేషణతయా వా వ్యావర్త్యతయా వా మోక్షప్రదత్వలక్షణైశ్వర్యోపయికతయా వా జీవప్రతిపాదనస్య సఙ్గతైర్బహుస్సూత్రితత్వాత్ భాష్యే తదనుపన్యాసః—అన్యే తు దహరవిద్యేతి సంజ్ఞాతదభావౌ చ భేదహేతుమాహుః. విరోధిసంజ్ఞాన్తరాభావాత్ అవ్యపదేశమాత్రం న విద్యాభేదాయాలమిత్యనాదరః. ఆఖ్యాభేదో హి విద్యాభేదసాధకః. త్రయోచ్యతే * ఆదరాదిత్యాద్యనన్తరసూత్రద్వయమధికరణాన్తరం ప్రాణాగ్నిహోత్రవిషయం వర్ణయన్తి * తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్ తద్ధోమీయం స యాం ప్రథమామాహుతిం జుహుయాత్తాం జుహుయాత్ ప్రాణాయ స్వాహేత్యారభ్య * య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతీతి ప్రతిపాదితం ప్రథమోపసతిభక్తద్రవ్యకం ప్రాణాగ్నిహోత్రం భోజనలోపేపి న లుప్యతే, కింత్వబాదిసాప్రతినిధినాపి నిర్వర్త్యతే, అతిథిభోజనేన భక్తక్షయే ప్రాణాగ్నిహోత్రలోపమాశఙ్క్య తత్పరిహారాయ హి ప్రాథమ్యవిధిః. జాబాలశ్రుతౌ * పూర్వోఽతిథిభ్యోశ్నీయాద్యథా వై స్వయమహుత్వాగ్నిహోత్రం పరస్య జుహుయాదేవం తదిత్యతిథిభోజనప్రాథమ్యనిన్దనేనాదరదర్శనాచ్చ. న హి ప్రాథమ్యలోపాసహా శ్రుతిః ప్రాథమ్యవతోఽగ్నిహోత్రస్య లోపం సహేత. న చ భుజిప్రయుక్తభక్తసంయోగాత్ భోజనలోపే లోపః, తచ్చ కౌణ్డపాయినామయనాగ్నిహోత్ర ఇవాగ్నిహోత్రశబ్దస్య నైయమికాగ్నిహోత్రగతపయః ప్రభృత్యతిదేశార్థత్వాత్ పయఃప్రభృతిషు ప్రాప్తేషు ద్రవ్యనియమార్థత్వాత్ * తద్యద్భక్తమితి వాక్యస్య. అతో భోజనాభావాత్ గుణభూతద్రవ్యలోపేపి నాగ్నిహోత్రలోపః, ఆదరాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా భోజనఉపస్థితే హోమస్య తదర్థభక్తసాధ్యతాప్రతీతేః భోజనస్యామిక్షార్థదధ్యానయనప్రయోజకత్వాభావవత్ పరార్థద్రవ్యసాధ్యానాం కర్మప్రయోజకత్వాభావాత్ కౌణ్డపాయినామయనాగ్నిహోత్ర ఇవ ప్రాణాగ్నిహోత్రేఽగ్న్యుద్ధరణాదిధర్మాయోగాత్ అగ్నిహోత్రశబ్దస్య విధ్యుద్దేశగతత్వాభావాత్ * ఆస్యమాహవనీయమితి సామ్పాదికత్వదర్శనాచ్చాగ్నిహోత్రశబ్దస్య నైయమికాగ్నిహోత్రధర్మాతిదేశార్థత్వాభావేన * తద్యద్భక్తమితి వాక్యస్య ద్రవ్యవిశేషవిధానార్థ

౪౧ ॥ సూ. ॥ తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమ్ ॥

ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యాదీని కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుపాసనాని కర్మాఙ్గభూతోద్గీథాదిముఖేన జుహ్వాదిముఖేన పర్ణతాదివత్ క్రత్వఙ్గత్వేన నిరూఢానుష్ఠానానీత్యుద్గీథాద్యుపాసనసమ్బన్ధినో * యదేవ

త్త్వాభావాత్ ఆదరవచనస్యాపి భోజనపక్షే ప్రాథమ్యరూపాఙ్గవిధానార్థతయా హోమలోపపరిహారార్థత్వాభావా చ్చ భోజనలోపే లోప ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. అన్యే తు ద్రవ్యదేవతాసమ్బన్ధేనాపూర్వకర్మత్వావగమాత్ పరార్థద్రవ్య నియమమాత్రవిధిః ప్రాథమ్యవిధానం చాతిథిభోజనేన భక్తవ్యయే ప్రాణాగ్నిహోత్రలోపపరిహారార్థమితి పూర్వపక్ష మాహుః. అన్యత్తుల్యం. తదిదమనుపపన్నం:- ప్రాణాహుతిమాత్రవిషయత్వే విచారస్య విద్యాతదుపయోగివిషయత్వా భావేన పాదసంగత్యభావాత్, ప్రాణాహుతిష్వగ్నిహోత్రదృష్టివిషయత్వేఽనన్తరాధికరణన్యాయేనోద్గీథాద్యు పాసనానామివానియమస్య సిద్ధతయా కృతకరత్వాచ్చ. ఆమిక్షాయా నియతమపి వాజినం దధ్యానయనాదేరప్రయోజ కమిత్యనియతస్యాగ్నిహోత్రదృష్టిచిన్తనస్య ప్రయోజకత్వం హి దూరోత్సారితం. పూర్వపక్షహేత్వభావాచ్చానారమ్భ ణీయతా; న చాదరవచనం హేతుః- తస్య సాధకత్వాప్రతీతేః. పూర్వపక్షహేతవోఽపి హి యావద్దౌర్బల్యనిశ్చయం సాధ్య సాధకతయా ప్రతీయన్తే, కిమతిథిభోజనప్రాథమ్యసిద్ధనం హేతుః- ఉత ప్రాణాగ్నిహోత్రప్రాథమ్యమ్. న ప్రథమః- నిన్దనస్య నిన్దితవిపరీతార్థవిధేయతావగమకత్వాత్. అపగోరణనిన్దా హి తన్నివృత్తేర్విధేయతాం గమయతి. అతోఽతిథి భోజనప్రాథమ్యనిన్దనం స్వామిభోజనప్రాథమ్యం గమయేత్- న తు భక్తాలాభేఽపి నిష్పాద్యతామ్. న ద్వితీయః- ప్రా థమ్యవిధానస్యానుష్ఠానదశాయామప్రాథమ్యమాత్రనివర్తకత్వాత్. పరార్థద్రవ్యసాధ్యస్యాప్రయోజకత్వం చ వాజిన సప్తమపదపాంసుగ్రహణాదిషు పూర్వకాండసిద్ధం * పదకర్మాప్రయోజకత్వం నయనస్య పరార్థత్వాదితి. అతోఽనార మ్భణీయతా.

॥ కామాద్యధికరణం సమాప్తమ్ ॥

౪౧ ॥ సూ. ॥ తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమ్ ॥ సత్యకామత్వాదీ నాముపసంహార్యత్వముక్తం- ఏవముద్గీథాద్యుపాసనానామపి నియమేనోపసంహార్యత్వమితి ప్రసంగాత్సంగతిః. ఉద్గీథో పాసనాదీని కిం సర్వక్రతుషు ప్రోక్షణావఘాతాదివన్నియమేనోపాదేయాని, ఉత గోదోహనాదివదనియమేనోపసం హార్యాణీతి విచారః. కిమేతాని క్రత్వర్థాని- ఉత గోదోహనాదివత్ పురుషార్థభూతాని * యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి * ... అనియమదర్శనం కిం పురుషార్థతామవగమయతి- నేతి. వీర్యవత్తరత్వశ్రుతిః కిమపాపశ్లోకశ్రవణవదర్థవాదః- ఉత ఫ లవిధిరితి. అర్థవాదశ్చేత్ * యదేవ విద్యయేత్యాదివాక్యస్య పురుషార్థతావగమకత్వాభావేన క్రత్వర్థత్వాన్నియమే నోపాదేయతా. ఫలవిధిశ్చేత్, అనియమవాక్యస్య పురుషార్థతావగమకతయా గోదోహనతుల్యత్వాదుపాదానానియ మః. ఉపాసనస్య నిర్ధారణశబ్దవాచ్యత్వే హేతురయం:- ఛాన్దోగ్యే * కతమః కతమత్సామ కతమః కతమ ఉద్గీథ ఇతి విమృష్టం భవతి * వాగేవర్ప్రాణస్సామోమిత్యుద్గీథ ఇతి నిర్ధారణం (ఓమిత్యేతదిత్యాది) క్రతుప్రకరణాధీతే * జుహ్వా జుహోతీతి వాక్యే జుహూర్హోమసాధనత్వేన విహితా. ప్రకరణాన్తరాధీతమపి * యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతీతి వాక్యం జుహూమనూద్య తస్యాః పర్ణమయీత్వం విదధాతి. తత్ర జుహూద్వారా పర్ణమయీత్వమఙ్గం- తద్వత్ప్రకరణాన్తరవిహితమప్యుపాసనము ద్గీథద్వారా క్రత్వఙ్గమిత్యర్థః. ఉద్గీథాదివిషయస్యోపాసనస్య ప్రకరణాన్తరాధీతస్యాపి క్రత్వఙ్గత్వం హి నిరూప్యతే- త త్ర ప్రకరణాన్తరాధీతం క్రత్వఙ్గద్వారా తదఙ్గభూతం కించిద్దృష్టాన్తీకర్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణ ప్రోక్షణాదిషు సత్స్వ పి పర్ణతా దృష్టాన్తితా. ఫలసాధనమేవ హ్యనుష్ఠేయం- ఉపాసనస్య చ పృథక్ఫలసాధనత్వే సత్యఙ్గత్వమనుపపన్నమిత్య త్రాహ (కర్మాఙ్గత్వేన నిరూఢానుష్ఠానానీతి) అఫలస్యాఙ్గత్వేనానుష్ఠానం నిరుహ్యత ఇత్యర్థః. పృథక్ఫలసాధనత్వం శ్రు

విద్యయాకరోతి శ్రద్ధయోపనిషదాతదేవ వీర్యవత్తరంభవతీతి వర్తమాననిర్దేశస్యపర్ణమయీత్వాదిసమ్బన్ధ్యపాపశ్లోకశ్రవణవత్పృథక్ఫలత్వకల్పనాఽయోగాత్క్రతుషు నియమేనోపసంహార్యాణీతి..........

ఏవం ప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (తన్నిర్ధారణానియమ ఇతి) నిర్ధారణం - నిశ్చయేనమనసోఽవస్థాపనం. ధ్యానమిత్యర్థః. తన్నిర్ధారణానియమః- కర్మసూద్గీథాద్యుపాసనానామనియమః. కుతః (తద్దృష్టేః) ఉపలబ్ధేరిత్యుపాసనానుష్ఠానానియమః * తేనోభౌకురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేదేత్యవిదుషోఽప్యనుష్ఠానవచనాత్. నచాఙ్గత్వేసత్యుపాసనస్యానుష్ఠానానియమ ఉపపద్యతే. ఏవముపాసనస్యానఙ్గత్వేనిశ్చితే సత్యుపాసనవిధేః ఫలాకాఙ్క్షాయాం రాత్రిసత్రన్యాయేన వీర్యవత్తరత్వం కర్మఫలాత్పృథగ్భూతమేవ ఫలమిత్యవగమ్యతే. కిమిదం వీర్యవత్తరత్వమ్. కర్మఫలస్యైవాప్రతిబన్ధః. ప్రతిబన్ధోహి కర్మఫలం ప్రబలకర్మాన్తరఫలేన కానన్తంకాలం తదభావోఽప్రతిబన్ధః కర్మఫలాత్స్వరూపలక్షణాత్పృథగ్భూతమేవఫలం. తదిదముచ్యతే (పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమితి) అతః కర్మాఙ్గాశ్రయాణామపి పృథక్ఫలత్వాద్గోదోహనాదివత్కర్మసూద్గీథాద్యుపాసనానామనియమేనోపసంహారః ... ...

— శ్రీతన్నిర్ధారణానియమాధికరణంసమాప్తమ్ శ్రీ —

౪౩॥ సూ. — శ్రీప్రదానవదేవతదుక్తమ్ శ్రీ — దహరవిద్యాయాం * తద్య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి దహరాకాశస్య పరమాత్మన ఉపాసనముక్త్వా * ఏతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి గుణానామపి పృథగుపాసనం విహితం. తత్ర సంశయః- గుణచిన్తనే పిత

తమితిశఙ్కాయాం * నసపాపంశ్లోకంశృణోతీతివద్వర్తమానాపదేశాదర్థవాదపదిదమప్యర్థవాదఇత్యాహ (ఉద్గీథాద్యుపాసనస్య స్థిరఇత్యాదినా) (వర్తమాననిర్దేశస్యేతి) వర్తమానవన్నిర్దేశాయాస్సేతి బహువ్రీహిః. వీర్యవత్తరత్వాస్యేత్యధ్యాహార్యం * గోదోహనేన పశుకామస్యప్రణయేదిత్యత్రహి విధిప్రత్యయోఽస్తీతి తద్వ్యావృత్తిః. పశుకామస్యప్రణయనసాధనత్వం హి గోదోహనస్యవిధేయం- నాన్యస్య- అతఃఫలేపి విధికల్పకోఽస్తి. నతునాత్ర విద్యరక్షత్యర్థః. ఫలస్యవాక్యాన్తరస్థత్వాద్విప్రకర్షోప్యభిప్రేతః ....

(ఏవం ప్రాప్తఇతి) అర్థవాదోక్తమపిఫలం విధ్యపేక్షితం స్వీకార్యమిత్యభ్యుపగమయితుం రాత్రిసత్రన్యాయమేనేత్యుక్తం (గోదోహనాదివదితి) నియమేనోపాదేయం హ్యఙ్గం. పశుకామనాఽస్తిచేత్- గోదోహనోపసంహారః- సత్వస్యదా. అతోఽఙ్గత్వాభావాత్ గోదోహనస్య నక్రత్వర్థత్వం- అపితు పురుషార్థత్వమేవేతినిష్కర్షః........

అన్యేతు * యదేవవిద్యయాకరోతీతికర్మణి విద్యాయానియమితత్వాత్ క్రత్వర్థమితిపూర్వపక్షయుక్తిమాహుః. తదయుక్తం-తథాహి ఫలాతిశయప్రతీతేః. విద్యావతః కర్మణోవీర్యవత్తరత్వాద్విద్యాహీనస్యకర్మణోపివీర్యసత్త్వంహ్యవజ్ఞాయతే. అతోవీర్యవత్తరత్వఫలసత్తామపగమ్య తచ్ఛ్రవణస్యార్థవాదత్వం పూర్వపక్షిణావాచ్యం. అర్థవాదత్వంచ వాక్యాన్తరేణాఙ్గత్వేసిద్ధేవక్తవ్యం- అతోఽవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధప్రకారాదసమ్బన్ధ ఏవ పూర్వపక్షహేతుః............*

— శ్రీతన్నిర్ధారణానియమాధికరణంసమాప్తమ్ శ్రీ —

౪౩॥ సూ. — శ్రీప్రదానవదేవతదుక్తమ్ శ్రీ — పూర్వాధికరణం ప్రాసఙ్గికం నిరూపితం- అథ తత్పూర్వదహరవిద్యావిషయనిరూపణం క్రియత ఇతి సంగతిః. దహరవిద్యాయాం తద్గుణచిన్తనే తత్తద్గుణవిశిష్టతయా దహరచిన్తనమావర్తనీయం- నేతి. కిం దహరమాత్రచిన్తనే గుణవద్దహరచిన్తనమపికృతం- నేతి. కృతం చేత్- అనావర్తనీయం- న చేదావర్తనీయం (దహరేత్యాది) కేవలగుణచిన్తనం నామ అనన్తత్వాదివిశిష్టస్వరూపచిన్తనమ్. గుణాష్టకచిన్తనం గుణచిన్తనం

త్తద్గుణవిశిష్టతయా దహరస్యాత్రాన్యశ్చిన్తనమావర్తనీయం, ఉతనేతి. దహరాకాశస్యైవాపహతపాప్మత్వాదీనాం గుణిత్వాత్తస్యచ సకృదేవానుసంధాతుం శక్యత్వాద్గుణార్థం తచ్చిన్తనం నావర్తనీయం...,

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ప్రధానవదేవేతి) ప్రధానవదావర్తనీయమేవేత్యర్థః, యద్యపి దహరాకాశస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగుణానాం గుణిత్వం సకృత్ప్రథమం చిన్తితః- తథాపి స్వరూపమాత్రాద్గుణవిశిష్టాకారస్య భిన్నత్వాత్ * అపహతపాప్మా విజర ఇత్యాదినా గుణవిశిష్టతయా చోపాస్యత్వేన విహితత్వాత్పూర్వం స్వరూపేణానుసంహితస్యాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టతయానుసంధానార్థమావృత్తిః కర్తవ్యా-యథా * ఇన్ద్రాయ రాజ్ఞే పురోడాశమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ ఇన్ద్రాయాధిరాజాయ * ఇన్ద్రాయ స్వరాజ్ఞ ఇతీన్ద్రస్యైవ రాజత్వాదిగుణవిశిష్టత్వేపి తత్తద్గుణసమ్బన్ధ్యాకారస్య భిన్నత్వాత్ప్రధానావృత్తిః క్రియతే. తదుక్తం సాఙ్కర్షణే * నానావా దేవతా పృథక్త్వాదితి, ——॥ప్రధానాధికరణం సమాప్తమ్॥——

౪౩ ॥ సూ. ——శ్రీ॥ లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధి బలీయస్తదపి ॥శ్రీ—— తైత్తిరీయే దహరవిద్యానన్తరమధీయతే * సహస్రశీర్షం దేవం విశ్వాక్షం విశ్వశమ్భువం । విశ్వం నారాయణం దేవమక్షరం పరమం ప్రభుమిత్యారభ్య * సోక్షరః పరమస్స్వరాడిత్యన్తం. తత్ర సంశయః, కిం పూర్వప్రకృతవిద్యైకవిద్యాత్వేన తదుపాస్యవిశేషనిర్ధారణమనేన క్రియతే, ఉత సర్వవేదాన్తోదితపరవిద్యోపాస్య విశేషని

(తస్యచ సకృదేవానుసంధాతుం శక్యత్వాదితి) సకృదేవ-తన్త్రేణేత్యర్థః. స్వరూపచిన్తనార్థం తన్త్రేణానుసంధాతుం శక్యత్వాదిత్యర్థః ....

(గుణవిశిష్టాకారస్య భిన్నత్వాత్) గుణవిశిష్టాకారః- గుణసమ్బన్ధిరూపసముదాయ ఇత్యర్థః. తస్య స్వరూపమాత్రాద్భిన్నత్వాత్. న హి స్వరూపమాత్రం గుణానాం గుణినశ్చ సముదాయో భవతీత్యర్థః (అపహతపాప్మా విజర ఇత్యాదినా గుణవిశిష్టతయా చోపాస్యత్వేన విహితత్వాదితి) * అపహతపాప్మా విజర ఇత్యాదిశబ్దానాం గుణిపర్యన్తాభిధాయిత్వాత్ * ఏతాంశ్చ సత్యాన్కామానిత్యత్రాపి గుణిపర్యన్తానామేవ గుణానాముపాసనం విహితమిత్యర్థః..... ....

పఠేంపరేచ ఛాన్దోగ్యే వాజసనేయకేచ అధ్యాత్మం వాగాదీనాం ప్రాణశ్రైష్ఠ్యోవధారితః- అధిదైవమగ్న్యాదీనాం వాయురితి తదేతదుదాహృత్య వాయుప్రాణయోస్తత్త్వైక్యాదపృథక్చిన్తనమితి విమృశ్య పృథక్చిన్తనం సిద్ధాన్తయన్తి. అన్యేతు వాజసనేయకే * తద్యత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేక్షన్నిత్యేతముదాహృత్య పూర్వవత్పూర్వపక్షసిద్ధాన్తావదన్తి. తదయుక్తం * సమ్పన్నాదేవమన్యత్రాపీత్యత్ర స్థానభేదే విద్యాభేదస్య సమర్థితత్వాత్, తస్య విద్యాభేదహేతుత్వం వేద్యాన్తర్భావాత్-వేద్య...ర్భావే విత్తిభేదాపాదకత్వానుపపత్తేః. అతోऽమావాస్యాయాం దధిపయసోః ప్రధానవత్తన్త్రేణేతి పూర్వపక్షశఙ్కానుపపన్నా- తత్రాపిహ్యగ్నిరేవా ద్వైత్యఇతి నాద్వైత్యభేదః-అత్రతూపాస్యరూపభేదాత్తన్త్రేణ చిన్తనం శఙ్కనీయమ్. స్థానద్వయవిశిష్టమేకమితి చిన్తా యుజ్యత ఇతి చేన్న- విద్యాద్వయోత్తీర్ణత్వేన ద్వయోస్తన్త్రానుష్ఠానాసిద్ధేః. తస్మాద్విద్యైకత్వే స్థితే పృథగపృథక్చిన్తనవిచారో యథోపపద్యతే, తథా విషయః ప్రదర్శనీయః- అతో దహరవిద్యాయామేవైషా చిన్తాయుక్తా ....

——॥శ్రీప్రధానాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ॥——

౪౩ ॥సూ. ——॥శ్రీ॥ లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధి బలీయస్తదపి ॥శ్రీ॥—— పూర్వప్రకృతవిద్యైకవాక్యత్వేన సంగతిః (కిం పూర్వప్రకృతేతి) పరవిద్యేతి దృష్టివిధివ్యావృత్తిః. కిం సర్వాసు విద్యాసు నారాయణ ఏవోపాస్యః- ఉత దహరవిద్యామాత్రే. కిం నారాయణానువాకే సర్వవిద్యానాముపాస్యవిశేషో నిర్ధార్యతే- ఉత దహరవిద్యాయా ఏవ, కిమత్ర దహ

ర్ధారణమితి. కింయుక్తం. దహరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణమితి. కుతః. ప్రకరణాత్. పూర్వస్మిన్ననువాకే దహరవిద్యాహి ప్రకృతా * దహ్రంవిపాప్మంపరవేశ్మభూతం యత్పుండరీకంపురమధ్యసంస్థం । తత్రాపిదహ్రంగగనంవిశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమితి. అస్మింశ్చానువాకే * పద్మకోశప్రతీకాశంహృదయంచాప్యధోముఖం ఇత్యాదినా హృదయపుండరీకాభిధానమస్య నారాయణానువాకస్యదహరవిద్యోపాస్యనిర్ధారణత్వముపోద్బలయతీతి ... ...

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (లిఙ్గభూయస్త్వాదితి) అస్యనిఖిలపరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వే భూయాంసిలిఙ్గానిదృశ్యన్తే. తథాహి పరవిద్యాస్వక్షరశివశమ్భుపరబ్రహ్మపరజ్యోతిః పరతత్త్వపరమాత్మాదిశబ్దనిర్దిష్టముపాస్యం వస్త్విహతైస్తైరేవశబ్దైరనూద్య తస్య నారాయణత్వంవిధీయతే-భూయసీషు విద్యాసు శ్రుతాననూద్యనారాయణత్వవిధానభూయస్త్వం నారాయణఏవ సర్వవిద్యాసూపాస్యమస్థూలత్వాదివిశేషితానన్దాదిగుణకం పరంబ్రహ్మేతి విశేషనిర్ణయేభూయః- బహుతరంలిఙ్గంభవతి. అత్ర లిఙ్గశబ్దశ్చిహ్నపర్యాయః. చిహ్నభూతంవాక్యం బహుతరమస్తీత్యర్థః. తద్ధిప్రకరణాద్బలీయః. తదప్యుక్తంప్రథమకాండే * శ్రుతిలిఙ్గవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షాదితి. యత్తూక్తం * పద్మకోశప్రతీకాశమిత్యాదివచనం దహరశేషత్వముపోద్బలయతీతి- తన్న, బలీయసాప్రమాణేన సర్వవిద్యోపాస్యనిర్ధారణార్థత్వేఽవధృతేసతి దహరవిద్యాయామపి తస్యైవనారాయణస్యోపాస్యత్వేన తద్వచనోపపత్తేః. నచ * సహస్రశీర్షమిత్యాదిద్వితీయానిర్దేశేన పూర్వానువాకోదితోపాసనాసమ్బన్ధశ్శఙ్కనీయః * తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమిత్యుపాసిగతేనకృత్యప్రత్యయేనోపాస్యస్య కర్మణోఽభిహితత్వాత్తదుపాస్యే ద్వితీయానుపపత్తేః * విశ్వమేవేదంపురుషః * తత్త్వంనారాయణఃపరః ఇత్యాదిప్రథమానిర్దేశాచ్చ ప్రథమార్థేద్వితీయాచోదితవ్యా * అన్తర్బహిశ్చతత్సర్వంవ్యాప్యనారాయణఃస్థితః * తస్యాశ్శిఖాయామధ్యేపరమాత్మావ్యవస్థితః । సబ్రహ్మసశివ

రోద్దేశేన నారాయణత్వంవిధీయతే- ఉతసర్వవిద్యోపాస్యోద్దేశేనేతి- కింహృదయాయతనత్వశ్రవణమనురోద్ధవ్యం- ఉతలిఙ్గభూయస్త్వం. హృదయాయతనశ్రవణానురోధే- దహరోద్దేశేన నారాయణత్వవిధానాన్నారాయణానువాకస్యదహరవిద్యామాత్రోపాస్యవిషయత్వాత్ తస్యామేవనారాయణఉపాస్యస్స్యాత్. లిఙ్గభూయస్త్వానురోధే- సర్వోపాస్యోద్దేశేన నారాయణత్వవిధానాన్నారాయణానువాకస్య సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారకతయా సర్వాసుపరవిద్యాసు నారాయణఏవోపాస్యఇతి * ఆత్మాగుహాయాం నిహితోఽస్యజన్తోరితి పూర్వానువాకే ఆత్మశబ్దశ్శ్రుతః. అత్రాపి * ఆత్మానారాయణఃపరఇత్యాత్మశబ్దశ్రవణాత్ దహరవిద్యామాత్రస్వయోత్యర్థసిద్ధమ్.................*

(ఏవంప్రాప్తఇతి) (చిహ్నపర్యాయఇతి) నతు శ్రుతిలిఙ్గాదిమలిఙ్గమిత్యర్థః (పద్మకోశేత్యాద) యథా * ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమితిసామాన్యేనోక్తం బ్రహ్మాత్మకత్వం * తత్త్వమసీతిజీవవిశేషేనిగమితం- తథా నారాయణఏవ సర్వవిద్యోపాస్యః- తస్మాదస్మిన్నపివిద్యావిశేషే సఏవోపాస్యఇతి విశేషేతత్ప్రదర్శనమిత్యర్థః (నచసహస్రశీర్షమిత్యాదీతి) * యేనావృతంఖంచదివంమహీంచేతివద్ద్రష్టవ్యమితిభావః. విశ్వమేవేదమిత్యాదినా ప్రథమార్థత్వమేవ సన్నికృష్టవాక్యైరుపపాదితమ్. ద్వితీయావిభక్త్యన్తవాక్యానుగుణం ప్రథమాన్తానివాక్యాని కింననేయానీతిశఙ్కాయాముపరితనవాక్యైశ్చ ప్రథమార్థత్వముపపాదయతి (అన్తర్బహిశ్చేతి) ఉపాసీతేతి విధిపదాధ్యాహారశ్చస్యాదిత్యర్థసిద్ధం. విద్యాదుపాసీతేత్యాదివిధాయకపదరహితానాం భగవత్పరత్వపరాణామనేకవాక్యానాం పర్యాలోచనయా సర్వవిద్యాసు

స్సేన్ద్రస్సోऽక్షరః పరమస్స్వరాడితి నిర్దిష్టస్సర్వస్మాత్పరో నారాయణ ఏవ సర్వత్రోపాస్య ఇతి నిర్ణీయమానత్వాచ్చ ప్రథమార్థద్వితీయేతి నిశ్చీయతే

॥ లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

పాస్య విశేషనిర్ధారణపరత్వమస్యానువాకస్య ప్రతీయతే. పూర్వానువాకోక్తదహరవిద్యాశేషత్వే పూర్వాపరవాక్యానామర్థస్వభావవిరోధః- విధిపదాధ్యాహారః- ప్రథమాన్తపదానామస్వారస్యంచ- సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణపరత్వే * యేనావృతంఖంచదివంమహీంచేత్యాదివత్. ద్వితీయాన్తపదమాత్రాస్వారస్యం- నతువిధిపదాధ్యాహారః. నాపి పూర్వాపరవాక్యావగతార్థస్వభావవిరోధః. నను ప్రథమార్థత్వేసతి పూర్వానువాకస్థేన * ఉపాసితవ్యమితిపదేనాన్వయోఘటతే. నైవం- స్వారసికేన సర్వస్మాత్పరత్వప్రతిపాదనేనవాక్యస్య నిరాకాఙ్క్షత్వేసత్యపి పూర్వానువాకస్థపదాకర్షణేనాన్వయకల్పనాయోగాత్ (సర్వస్మాత్పరో నారాయణఏవేతి) అస్యాయమభిప్రాయః- కేచిత్ * నారాయణపరంబ్రహ్మేతివాక్యే నారాయణపరమితిపదం నారాయణాత్పరమిత్యన్తర్గతసమాసం వదన్తి. తదయుక్తం- ప్రాతిపదికేన విభక్త్యర్థలక్షణాహిసమాసః. ముఖ్యార్థేసమ్భవతి లక్షణానుపపత్తేః- సమాసేపి నిషాదస్థపతిన్యాయేన నారాయణఏవ పరమితి ప్రథమావిభక్తిస్వీకారోపపత్తేః- మహోపనిషది * నారాయణఃపరంబ్రహ్మేతివ్యాసేన సమాసార్థావగమాత్- అన్యథా పూర్వాపరవాక్యవిరోధాత్ * తత్త్వంనారాయణఃపరఇతివిరోధాత్- శ్రుత్యన్తరవిరోధాత్ * సుపాంసులుగిత్యాదిసూత్రేణ విభక్తిలోపేనాసమాసేపి నారాయణశబ్దస్య ప్రథమాన్తత్వసాధుత్వాచ్చేతి. ఆత్మశబ్దశ్చ * ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యః * ఆత్మావాఇదమేకఏవ * ఆత్మనస్తుకామాయ * ఆత్మానమేవలోకం * తమేవైకం ధ్యాయథాత్మానమిత్యాత్మశబ్దస్య బహూపనిషత్సూద్ఘోషాత్ తేష్వపి నారాయణస్యైవోపాస్యత్వసాధకః...........

ఇతరేత్రయోపి * లిఙ్గభూయస్త్వాదితి సూత్రముత్తరాధికరణశేషం సిద్ధాన్తోపక్రమంవ్యాచక్షతే * తాంహైతానేవంవిదేసర్వదాసర్వాణిభూతాని చిన్వన్త్యపి స్వపతఇత్యాదీని భూయాంసిలిఙ్గాని- లిఙ్గంచప్రకరణాద్బలీయఇతి * పూర్వవికల్పఇత్యాదిపూర్వపక్షసూత్రద్వయం. తదయుక్తం-లిఙ్గేఉపన్యస్తేదుర్బలప్రకరణేన పూర్వపక్షోత్థానాయోగాత్. ననుసత్యామన్యస్యాం ప్రాప్తౌగుణవాదేనాప్యుపపద్యమానం తల్లిఙ్గం నప్రకరణం బాధితుముత్సహతఇతిచేత్- తర్హి * శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాదితిసిద్ధాన్తదశాయామాదిశబ్దోపాత్తత్వం దుర్బలస్యలిఙ్గస్యానుపపన్నం- నను తత్ర ప్రాబల్యహేతుర్వివక్షితఇతిచేన్న- అశాబ్దత్వాత్. అభిప్రేతఇతిచేత్. కథమభిప్రాయః. శ్రుతవిధ్యుద్దేశానామన్యార్థదర్శనానాం తదేకవాక్యత్వాదర్థాన్తరాప్రాపకత్వం- అత్రతు విస్పష్టవిధ్యన్తరానుపలబ్ధేర్నార్థవాదత్వం- కింతు * వచనానిత్వపూర్వత్వాదిత్యాదినావిధిఃకల్పనీయఇతీతిచేత్. తర్హి * లిఙ్గభూయస్త్వాదితిసూత్రవైయర్థ్యం- అత్రోక్తస్య సిద్ధాన్తహేతోస్తత్ప్రాబల్యస్యచ సూత్రాన్తరసిద్ధత్వాత్, పృథగధికరణత్వేతుసప్రయోజనత్వం * దర్శనాచ్చేత్యేతత్, పూర్వోక్తలిఙ్గదర్శనాదితి పరేచాపరేచాహుః. తదయుక్తం * లిఙ్గభూయస్త్వాదిత్యనేన * శ్రుత్యాదీత్యాదిశబ్దేనచపునరుక్తేః * దృష్టశ్చతదుక్తమిత్యస్య, క్రియాప్రకరణాదుత్కర్షేణ స్వాతన్త్ర్యస్వీకారో మనశ్చితాదీనాం న్యాయ్యః, రాజసూయప్రకరణాదవేష్టేరుత్కర్షోదృష్టఇతి. తదుక్తంభేదలక్షణే * అవేష్టౌయజ్ఞసంయోగాదితీతి త్రయోప్యాహుః. తతోపి విధికల్పనపరత్వముచితం,స్వాతన్త్ర్యస్యాపివిధికల్పనమూలకత్వాత్. నహ్యవిహితస్యకస్యచిత్స్వాతన్త్ర్యంశక్యముపగన్తుం—అన్యేతు ప్రజ్ఞాన్తరశబ్దమేవమాహుః * యోశ్వమేధేనయజతే యఉచైనమేవంవేదఇత్యశ్వమేధాద్యుపాసనమశ్వమేధాదిభ్యః పృథగితి. తతోపిశాండిల్యవిద్యాదిపరత్వంయుక్తం,ప్రతీతివైశద్యాత్. మానసగ్రహస్తుత్యాదిసామాన్యేనసక్రియాశేషత్వం, పురుషార్థత్వోపలబ్ధేరిత్యేతదర్థపరం * నసామాన్యాదితి సూత్రంపరేచాపరేచాహుః. విద్యామయస్య క్రియానుప్రవేశసమ్భవమాత్రేదృష్టాన్తత్వాన్మానసగ్రహస్య తత్ర పరిహరణీయాభావాదతి

౪౪ ॥ సూ. ॥ పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియామానసవత్ ॥ వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే మనశ్చితాదయోఽగ్నయః శ్రూయన్తే * మనశ్చితో వాక్చితః ప్రాణచితశ్చక్షుశ్చితః శ్రోత్రచితః కర్మచితోఽగ్నిచిత ఇతి, తత్ర సంశయః, కిమేతే మనశ్చితాదయస్సమ్పాదికత్వేన విద్యారూపా అగ్నయః క్రియామయక్రతుప్రవేశేన క్రియారూపాః, ఉతాహోస్విద్విద్యామయక్రతుప్రవేశేన విద్యారూపా ఏవ. ఇతి విశయే క్రియారూపత్వం తావదాహ (పూర్వవికల్ప ఇత్యాదినా) చిత్యాగ్నిత్వేన సమ్పాదితానామేషాం మనశ్చితాదీనాం క్రతుప్రవేశాకాఙ్క్షాణాం స్వదేశే క్రతువిధ్యభావాత్పూర్వత్ర * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాదినేష్టకచితస్యాగ్నేః ప్రకృతత్వాత్తస్య చ క్రియామయక్రతువ్యభిచారిత్వేన తత్ర క్రతుసన్నిధానాత్తత్ప్రకరణగృహీతా మనశ్చితాదయస్తేనేష్టకచితేనాగ్నినా వికల్ప్యమానాః క్రియారూపా ఏవ స్యుః. విద్యారూపాణామపి క్రియామయక్రతుప్రవేశేన క్రియారూపత్వం మానసగ్రహవదుపపద్యతే. యథా ద్వాదశాహే అవివాక్యే దశమేఽహని మానసగ్రహస్య మనోనిష్పాద్యగ్రహణాసాదనస్తోత్రశస్త్రప్రత్యాహరణభక్షణత్వేన విద్యారూపస్యాపి క్రియామయక్రత్వఙ్గతయా క్రియారూపత్వం- తథేహాపి ......

*శేషహేతోః పరిహరణీయత్వాచ్చ తదయుక్తం * నహి లోకాపత్తిరిత్యస్యైవమర్థమాహుః * అసౌ వై లోకోఽగ్నిరిత్యత్ర నహ్యగ్నేర్లోకస్వరూపతాపత్తిరితి. తత్రాపి పూర్వదృష్టాన్తస్యోపపాదకత్వముక్తం, హిశబ్దస్వారస్యాత్ * పరేణ త్వత్ర- తాద్విధ్యం విద్యావిధిత్వమితి వ్యాఖ్యాతమ్. తస్యాప్రకృతత్వేన తచ్ఛబ్దోపస్థాప్యత్వాయోగాత్తదయుక్తమ్.

॥ లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

౪౪ ॥ సూ. ॥ పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియామానసవత్ ॥ ప్రకరణాద్బలీయసా వాక్యేన నారాయణానువాకస్య సర్వవిద్యాసాధారణ్యముక్తం, ఇహ తు నప్రకరణస్య బాధకాభావాన్మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రతుప్రవేశిన ఇతి శఙ్కాయాః సఙ్గతిః, సూత్రనిర్దేశానురోధేన క్రియారూపాః, విద్యారూపా ఇతి నిర్దిష్టం. తద్వివరణం క్రియామయక్రతుప్రవేశేన విద్యామయక్రతుప్రవేశేనేతి చ. మనశ్చితాదీనాం స్వరూపస్య విద్యారూపత్వే హి నవిప్రతిపత్తిః, అఙ్గద్వారా విద్యారూపత్వే తు విప్రతిపత్తిః. అతస్సూత్రే క్రియాశబ్దో లాక్షణికః. క్రియామయక్రత్వఙ్గతయా క్రియాః, తత్సమ్బన్ధిన ఇత్యర్థః. కిం మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వన్వయినః, ఉత విద్యామయక్రత్వన్వయినః. కిమిష్టకచితాగ్నిద్వారా సన్నిహితక్రియామయక్రతావేషాం వినియోగోఽస్తి- నేతి. కిం శ్రుతిలిఙ్గవాక్యైః విద్యామయక్రతౌ వినియోగోఽవగమ్యతే, ఉత నేతి. కిమనుబన్ధాదిభిః అతిదిష్టఫలాన్వయాచ్చ విద్యావిధిః కల్ప్యః- ఉత నేతి. అకల్ప్యత్వే- తత్ర శ్రుత్యాదిభిర్వినియోగాద్యోగాత్ ప్రకరణవినియోగేన క్రియామయక్రత్వన్వయినస్స్యుః. విధేః కల్ప్యత్వే, తత్ర శ్రుత్యాదిభిర్వినియోగాత్, ప్రకరణస్య దుర్బలత్వాచ్చ విద్యామయక్రత్వన్వయినస్స్యుః. హోమస్థానత్వాదగ్నిశబ్దేన నిర్దేశః. నహి హోమస్థానమాత్రస్య క్రతుప్రవేశ ఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం చిత్యాగ్నిత్వేనేత్యుక్తమ్. ఇష్టకచితాగ్నిః ప్రకృతస్స్యాత్, తతః కిం క్రియామయక్రతుప్రవేశస్యేత్యత్రాహ (తస్య చేతి) క్రతుసన్నిధానం బుద్ధిస్థత్వమ్ (సమ్పాదితానాం) తథాత్వేనానుసంహితానామిత్యర్థః. ఇష్టకచితాగ్న్యఙ్గకత్వేన మనశ్చితాదినిరపేక్షత్వాత్ నైషాం క్రియామయక్రతుప్రవేశ ఇత్యత్రాహ (వికల్ప్యమానా ఇతి) విద్యారూపాణాం క్రియామయక్రతుప్రవేశః కథమిత్యత్రాహ (విద్యారూపాణామపీతి) గ్రహః పాత్రవిశేషః. తస్య విద్యారూపత్వముపపాదయతి (యథేతి) వివాక్యే. విగతవాక్యే- యద్వా- అవివాక్యే- వివిధవాక్యరహితే. మనోనిష్పాద్యోపయోగిత్వేన గ్రహ

౪౫ ॥ సూ. ——శ్రీఅతిదేశాచ్చ.శ్రీ—— ఇతశ్చేష్టకచితేనాగ్నినా మనశ్చితాదీనాం వికల్పః క్రియారూపత్వంచావగమ్యతే * తేషామేకైక ఏవ తావాన్ యావానసౌపూర్వ ఇతి పూర్వస్యేష్టకచితస్యాగ్నేర్వీర్యం మనశ్చితాదిష్వతిదిశ్యతే- తేనతుల్యకార్యత్వాద్వికల్పః. తతశ్చేష్టకచితవత్క్రతునిర్వర్తనేన తదఙ్గభూతాః మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేనక్రియారూపా ఏవేతి ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే

౪౬ ॥ సూ. ——శ్రీవిద్యైవతునిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ.శ్రీ—— తుశబ్దః పక్షంవ్యావర్తయతి. యదుక్తం మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేనక్రియారూపా ఏవేతి- నైతదస్తి. విద్యారూపా ఏవైతే. విద్యారూపక్రత్వన్వయిన ఇత్యర్థః. కుతః (నిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ) నిర్ధారణంతావత్ * తే హైతే విద్యాచిత ఏవ విద్యయా హైవైత ఏవంవిదశ్చితా భవన్తీతి, వాఙ్మనశ్చక్షురాదివ్యాపారాణామిష్టకాదివచ్చయనానుపపత్తేర్మనసా సమ్పాదితాగ్నిత్వేన విద్యారూపత్వే సిద్ధేపి * విద్యాచిత ఏవ * విద్యయా హైవైత ఇతి చావధారణం విద్యామయక్రత్వన్వయేన విద్యారూపత్వజ్ఞాపనార్థమితి నిశ్చీయతే. దృశ్యతే చాత్రైవైషాం శేషీ విద్యారూపః క్రతుః * తే మనసైవాధీయన్త మనసైవాచీయన్త మనసైషు గ్రహా అగృహ్యన్త మనసాస్తువన్త మనసాశంసన్ యత్కిఞ్చ యజ్ఞే కర్మ క్రియతే యత్కిఞ్చ యజ్ఞీయం కర్మ మనసైవ తేషు మనోమయేషు మనశ్చిత్సు మనోమయమక్రియతేతి, ఇష్టకచితేష్వగ్నిషు [యత్క్రియామయం యజ్ఞీయం కర్మ క్రియతే- తన్మనోనిర్వర్త్యేషు మనశ్చితాద్యగ్నిషు మనోమయమేవాక్రియతేతి వచనాత్ క్రతురపి విద్యామయోఽత్ర ప్రతీయతే... ... ...

నన్వత్ర విధిపదాశ్రవణాత్ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చేష్టకచితాగ్న్యుపస్థాపితక్రియామయక్రతుప్రకరణాద్విద్యామయక్రత్వన్వయేన విద్యారూపతైషాం బాధ్యేత, నేత్యాహ

౪౭ ॥ సూ. ——శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః.—— శ్రుతిలిఙ్గవాక్యానాం ప్రకరణాద్బలీయస్త్వేన శ్రుత్యాద్యవగతః క్రతురేషాం తదన్వయశ్చ దుర్బలేన ప్రకరణేన బాధితుం న శక్యతే. శ్రుతిస్తావత్ * తే హైతే విద్యాచిత ఏవేతి, తాం వివృణోతి * విద్యయా హైవైత ఏవంవిదశ్చితా భవన్తీతి- విద్యయా- విద్యామయేన క్రతునా సమ్బద్ధా మనశ్చితాదయశ్చితా భవన్తీత్యర్థః * తాన్ హైతానేవం విదే సర్వదాస

స్యమానసత్వం- నహి స్వరూపేణ విద్యతే... ... ...

౪౫ ॥ సూ. ——శ్రీఅతిదేశాచ్చ.శ్రీ—— వీర్యం కార్యకరత్వసామర్థ్యమ్. కముపకారం కుర్వన్తో మనశ్చితాదయోఽఙ్గానీత్యత్రాహ (తతశ్చేతి)(ఏవం ప్రాప్త ఇతి)........................ ...

౪౬ ॥ సూ. ——శ్రీవిద్యైవతునిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ.శ్రీ—— (విద్యారూపక్రత్వన్వయిన ఇతి) సూత్రే విద్యాశబ్దో లాక్షణిక ఇత్యర్థః. విద్యాచిత ఏవేత్యేతచ్ఛ్రుతిరేవోపపాదయతి (విద్యయా హైవైత ఇతి) * దర్శనాచ్చేతి సూత్రఖండం వ్యాచష్టే (దృశ్యతే చేత్యాదినా) (మనసైషీవతి) * ఏషు మనశ్చితాదిషు, యత్కిఞ్చ యజ్ఞే కర్మ క్రియతే. ప్రధానభూతం కర్మ క్రియతే. యత్కిఞ్చ యజ్ఞీయం కర్మ, అఙ్గభూతం కర్మేత్యర్థః........................

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి) విధిపదాశ్రవణేపి ఫలసమ్బన్ధేన తద్విధిః కల్ప్యతే.

సోపి నాస్తీత్యాహ (ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చేతి)

౪౭ ॥ సూ ——శ్రీశ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః.శ్రీ—— (విద్యయేతి) ప్రయోజనతయా హేతుః. విద్యామ

ర్వాణి భూతానిచిన్వన్త్యపి స్వపత ఇతి లిఙ్గం. వాక్యంచ * ఏవంవిదే చిన్వన్తీతి. సమభివ్యాహారో వాక్యం. ఏవంవిదే- విద్యామయక్రతుమతే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వన్తీత్యర్థః. సర్వభూతకర్తృకం సర్వకాలవ్యాపిచయనం మనసా సమ్పాదితం పరిమితకర్తృకాలక్రియామయేష్టకచితకార్యద్వారేణ క్రత్వనుప్రవేశసమ్భవమలభమానం విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశే లిఙ్గం భవతి ... ...

యచ్చేదముక్తం. విధిప్రత్యయాశ్రవణాత్ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చ క్రియామయాత్క్రతోరన్యో త్రవిద్యామయః క్రతుర్న సమ్భవతీతి. తత్రాహ

౪౭ ॥ సూ. అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తం. ఇష్టకచితాన్వయినః క్రియామయాత్క్రతోర్విద్యామయోఽయం క్రతుః పృథక్త్వేన అనుబన్ధాదిభ్యః పృథక్త్వహేతుభ్యోఽవగమ్యతే. అనుబన్ధాః, యజ్ఞానుబన్ధినో గ్రహస్తోత్రశస్త్రాదయః * మనసైషు గ్రహా అగృహ్యన్త మనసాస్తువన్త మనసాఽశంసన్నిత్యాదినా ప్రతిపాదితాః. ఆదిశబ్దేన శ్రుత్యాదయః పూర్వోక్తా గృహ్యన్తే. శ్రుత్యాదిభిస్సానుబన్ధైః విద్యామయక్రతుః పృథగవగమ్యత ఇత్యర్థః (ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవత్) యథా ప్రజ్ఞాన్తరం- దహరవిద్యాది- క్రియామయాత్క్రతోః పృథగ్భూతం శ్రుత్యాదిభిరవగమ్యతే- ఏవమయమపి. ఏవంచానుబన్ధాదిభిః పృథగ్భూతే విద్యామయే యజ్ఞేఽవగతే సతి విధిః పరికల్ప్యతే. దృష్టశ్చానువాదసరూపేషు కల్ప్యమానో విధిః. తదుక్తం * వచనాని త్వపూర్వత్వాదితి. ఫలంచ * తేషామేకైక ఏవ తావాన్ యావానసౌ పూర్వ ఇత్యతిదేశాత్ స్వక్రతుద్వారేణేష్టకచితస్యాగ్నేర్యత్ఫలం- తదేవ మనశ్చితాదీనామపి స్వక్రతుద్వారేణ ఫలమిత్యవగమ్యతే. ... ...

యత్పునరతిదేశేన తుల్యకార్యత్వావగమాత్క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశోఽవగమ్యత ఇత్యుక్తం, తత్రాహ

౪౮ ॥ సూ. న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః. నావశ్యమతిదేశాదవాన్తరవ్యాపారస్యాపి తుల్యతయా భవితవ్యం- యేన క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశ ఏషాం స్యాత్

యక్రతుసమ్బన్ధేన తన్నిర్వర్తనార్థమిత్యర్థః. వాక్యముపపాదయతి (సమభివ్యాహార ఇతి) యథోక్తవిద్యామయక్రతుమత్పురుషస్య కృతే హ్యేతానగ్నీంత్సర్వభూతాని చిన్వన్తీత్యర్థః. లిఙ్గత్వముపపాదయతి (సర్వభూతేతి) సర్వభూతకర్తృకత్వేన సర్వకాలవ్యాపిత్వేనచ మనసాఽనుసంహితస్య చయనస్య పరిమితకాలకర్తృకక్రియామయేష్టకచితతుల్యకార్యతయా క్రత్వనుప్రవేశాసమ్భవాద్విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశే లిఙ్గమిత్యర్థః. విద్యామయః క్రతుస్సర్వకాలవర్తిత్వేన సర్వభూతకర్తృకత్వేనచానుసంధీయతే, అతస్తాదృశం చయనం తాదృశక్రత్వన్వయీతి భావః............

అనన్తరసూత్రమవతారయితుం పూర్వముక్తం పూర్వపక్షహేతుమనువదతి (యచ్చేదమితి)

౪౭ ॥ సూ. ॥ అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తం ॥ (దృష్టశ్చానువాదసరూపేష్వితి) ఫలసమ్బన్ధశ్రవణాద్విధికల్పనం శ్రుతహానప్రసంగభయాద్ధి క్రియతే- తదత్రాపి తుల్యమ్. సానుబన్ధైః శ్రుత్యాదిభిర్విద్యామయక్రతోరవగతత్వాత్ శ్రుతహానప్రసంగపరిహారార్థం విధిః కల్ప్యత ఇతి భావః. కించ. అధికం ఫలశ్రవణమప్యస్తీత్యాహ (ఫలంచేతి) (ఇష్టకచితస్యాగ్నేర్యత్ఫలమితి) ఫలకామనయా కృతంచేత్- తత్ఫలప్రాప్తిః- అన్యథా చేత్- ముక్తిః ఫలమితి భావః.

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్పునరితి)

౪౮ ॥సూ. న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః. (అవాన్తరవ్యాపారస్య) క్రియామ

యస్మాత్కస్మాచ్చిత్సామాన్యమాత్రాదతిదేశోపలబ్ధేః. ఉపలభ్యతేహి * స ఏష ఏవ మృత్యుర్య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుష ఇత్యాదిషు సంహర్తృత్వాదిసామాన్యమాత్రాదతిదేశః. సహి తత్ర మణ్డలపురుషస్య మృత్యుత్వవత్తల్లోకాప్తిః- తద్దేశప్రాప్తిరపి భవతి ఏవమిహాపి మనశ్చితాదీనామిష్టకచితాగ్నివద్భావాతిదేశమాత్రేణేష్టకచితాగ్నిదేశరూపక్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేనాపి న భవితవ్యమ్. అత ఇష్టకచితాగ్నేః స్వక్రతుద్వారేణ యత్ఫలం- తదేవ మనశ్చితాదీనామపి విద్యామయక్రతుద్వారేణ ఫలమిత్యతిదేశోఽవగమ్యతే

౫౦॥ సూ. — శ్రీ పరేణ చ శబ్దస్య తాద్విధ్యం భూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధః శ్రీ — పరేణ చ బ్రాహ్మణేనాప్యపి మనశ్చితాద్యభిధాయినశ్శబ్దస్య తాద్విధ్యం- తద్విధత్వం- విద్యామయప్రతిపాదిత్వమవగమ్యతే- పరేణ హి బ్రాహ్మణేన * అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చిత స్తస్యాప ఏవ పరిశ్రితా ఇత్యాదినా * స యో హైతదేవం వేద లోకం పృణానమేవం భూతమేతత్సర్వమభిసమ్పద్యత ఇతి పృథక్ఫలా విద్యైవ విధీయతే. తథా వైశ్వానరవిద్యావచ్చ విద్యైవ విధీయతే- అతోఽగ్నిరహస్యస్య క్రియైకవిషయత్వం నాస్తి. ఏవం తర్హి విద్యామయా మనశ్చితాదయో బృహదారణ్యకేఽనుబద్ధవ్యాః. కిమర్థమిహానుబధ్యన్తే. తత్రోచ్యతే. (భూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధ ఇతి) మనశ్చితాదీషు సమ్పాదనీయానామగ్న్యఙ్గానాం భూయస్త్వాత్తత్సన్నిధావిహానుబన్ధః కృతః

పూర్వవికల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ — శ్రీ ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాత్ శ్రీ — సర్వాసు పరవిద్యాసూపాస్యోపాసనస్వరూపవదుపాసకస్వరూపస్యాపి జ్ఞాతవ్యత్వముక్తం * త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చేతి, వక్ష్యతి చాస్య ప్రత్యగాత్మనః పరమాత్మాత్మకత్వేనానుసన్ధానం * ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేతి, కిమయం ప్రత్యగాత్మా జ్ఞాతా కర్తా భోక్తేహాముత్ర సఞ్చరక్షమోఽనుసన్ధేయః, ఉత ప్రజాపతివాక్యోదితాపహతపాప్మత్వాదిస్వరూపః. కిం యుక్తం జ్ఞాతృత్వాద్యాకారమాత్ర ఇత్యేకే మన్యన్తే. కుతః. అస్యోపాసకస్యాత్మనశ్శరీరే భావాత్. ఆత్మనశ్శరీరే వర్తమానస్య తాదృశమేవ రూపం.

యక్రత్వనుప్రవేశస్యేత్యర్థః, తల్లోకాప్తిరితి వ్యాఖ్యేయం పదం. తచ్ఛబ్దః పూరకతయాఽధ్యాహృతః. తద్వ్యాచష్టే (తద్దేశప్రాప్తిరితి) (అగ్నివద్భావాతిదేశమాత్రేణ) అగ్నివద్భావః. అగ్నితుల్యత్వం (ఇష్టకచితాగ్నిదేశరూపేతి) దేశః- ఆశ్రయః. అఙ్గస్యాశ్రయోఽఙ్గీ. ఇష్టకచితాగ్న్యఙ్గరూపేత్యర్థః........................

ఏవం ప్రకరణాదపి ప్రబలైశ్శ్రుత్యాదిభిర్విద్యామయక్రత్వఙ్గత్వముక్తం, అథ ప్రకరణేనాప్యయమర్థ ఉపపాద్యతే.

౫౦॥ సూ. — శ్రీ పరేణ చ శబ్దస్య తాద్విధ్యం భూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధః శ్రీ — ఏష లోకః- భూః. ఆపః - సముద్రాః పరిశ్రితాః- పరిస్తరణాని. ఏతల్లోకం పృణానం * పృ పాలనపూరణయోః. పూరయన్తం- భువం- ఏతదేవం వేద- లిఙ్గవ్యత్యయః ఏతమగ్నిం వేదేత్యర్థః

—పూర్వవికల్పాధికరణం సమాప్తమ్—

౫౧॥ సూ. — శ్రీ ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాత్ శ్రీ — పూర్వాధికరణం ప్రాసఙ్గికం- అతస్తత్పూర్వాధికరణేన సఙ్గతిః. తత్ర సర్వవిద్యాసు భగవత ఏవోపాస్యత్వముక్తం- తథా ప్రత్యగాత్మాప్యనుసన్ధేయ ఇతి సఙ్గతిః సర్వాస్విత్యాదినా సూచితా * త్రయాణామిత్యాదిసూత్రే త్రయాణామితిపదముపాయోపేయోపేతృపరం వ్యాఖ్యాతం భాష్యే- దీపసారయోరుపాస్యోపాసకోపాసనపరం వ్యాఖ్యాతం. ఏతదభిప్రాయేణాహ (సర్వాస్వితి) సిద్ధాన్తే ప్రత్యగాత్మన ఉపాస్యకోటినిక్షేపస్య వక్ష్యమాణత్వాత్తదుపయోగిత్వేనాహ (వక్ష్యతి చేతి) సూత్రద్వయార్థోపజీవనేనేదమధికరణం ప్రవర్తత ఇత్యర్థః. పరమాత్మశరీరత్వేనానుసన్ధేయః ప్రత్యగాత్మా కిం జ్ఞాతృత్వకర్తృత్వభోక్తృత్వమాత్ర

తావతైవానుసంధానేన తత్ఫలసిద్ధ్యుపపత్తేశ్చ. నహి కర్మస్వధికృతానాం స్వర్గాదిఫలార్థినాం జ్ఞాతృత్వవ్యతిరేకేణ ఫలానుభవదశాయాం యాదృశంరూపం, తాదృశంరూపం సాధనానుష్ఠానదశాయామనుసంధాతవ్యం- తావతైవ సాధనానుష్ఠాన తత్ఫలయోస్సిద్ధే- రతిరిక్తానుసన్ధానే ప్రయోజనాభావాత్. తదవిశేషాదిహాపి తథైవ, నను చాత్ర * యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి విశేషవచనాదపహతపాప్మత్వాద్యాకార ఏవానుసంధాతవ్య ఇత్యవగమ్యతే. నైవమ్ * తం యథా యథోపాసత ఇత్యుపాస్యవిషయత్వాత్తస్య. ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే

౫౩॥ సూ- ——శ్రీవ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్ శ్రీ— సర్వేతదస్తియజ్జ్ఞాతృత్వాద్యాకార ఏవానుసంధేయ ఇతి- అస్యాత్మనస్సంసారదశాయాం మోక్షదశాయాం యో వ్యతిరేకస్సోఽపహతపాప్మత్వాదికోఽనుసంధేయః, అస్య మోక్షదశాయాం యాదృశంరూపం తాదృగ్రూప ఏవోపాసనవేళాయామాత్మాఽనుసన్ధేయ ఇత్యర్థః. కుతః. తద్భావభావిత్వాత్తత్ప్రాప్తేః * యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి * తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీతి యథోపాసనమేవ హి ప్రాప్తిశ్శ్రూయతే. నచ పరస్వరూపమాత్రవిషయమేవేదమితి వక్తుం శక్యతే. ప్రత్యగాత్మనోఽప్యుపాస్యభూతపరబ్రహ్మశరీరతయోపాస్యకోటినిక్షిప్తత్వాత్. అతః ప్రజాపతివాక్యోదితాపహతపాప్మత్వాదిగుణక ప్రత్యగాత్మశరీరపరమాత్మోపాసనస్య తథారూపమేవ ప్రాప్యమిత్యుక్తం భవతి. అత ఏవ * ఏవంక్రతుర్హాముం లోకం ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీత్యుచ్యతే. తస్మాత్ప్రత్యగాత్మా ప్రాప్యాకార ఏవానుసంధేయః (ఉపలబ్ధివత్) బ్రహ్మోపలబ్ధివత్. యథా బ్రహ్మోపలబ్ధిర్విహితా యథావస్థిత బ్రహ్మస్వరూపవిషయా తథాత్మోపలబ్ధిరపి యథావస్థితాత్మస్వరూపవిషయేత్యర్థః. కర్మస్వాత్మస్వరూపానుసంధానం కర్మాఙ్గం * యజేత స్వర్గకామ ఇతి కర్మానుష్ఠానమేవ హి ఫలాయ చోద్యతే. దేహాతిరిక్తజ్ఞాతృత్వాద్యాకారాత్మావగతిః కాలాన్తరభావిఫలసాధనకర్మాధికారార్థేతి తావన్మాత్రమేవ తత్రాపేక్షితమితి న కించిదపహీనమ్.

శరీరేభావాధికరణం సమాప్తమ్

కారోఽనుసంధేయః. ఉతాపహతపాప్మత్వాద్యాకారః కిం * యథాక్రతురితి యథోపాసనప్రాప్తివచనం పరవిషయం ఉత ప్రత్యగాత్మవిషయమపి భవతీతి * తం యథా యథోపాసత ఇతి తచ్ఛబ్దః కిం పరమాత్మమాత్రపరః- ఉత జీవశరీరక పరమాత్మపర ఇతి. పరమాత్మమాత్రపరత్వే- యథోపాసన ప్రాప్తివచనస్య పరవిషయత్వాజ్జ్ఞాతృత్వాదిమాత్రాకారేణ ప్రత్యగాత్మాఽనుసంధేయః, జీవశరీరకపరమాత్మపరత్వే * యథాక్రతురితి శ్రుతేర్విశేషణభూతజీవాంశవిషయత్వస్యాపి సంభవాదపహతపాప్మత్వాద్యాకారోఽనుసంధేయస్స్యాత్. శరీరస్థస్య రూపం తాదృగస్తు - తతః కిం తథాఽనుసంధానస్యేత్యత్రాహ (తావతైవేతి) ఫలసిద్ధ్యుపపత్తిం దర్శయతి (నహీతి) తావతా ఫలసిద్ధ్యనుపపత్తిముఖేన చోదయతి (నను చేతి) విషయవ్యవస్థయా పరిహరతి (నైవమితి) (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) ……………

౫౩॥ సూ. ——శ్రీ వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్ శ్రీ—— వ్యతిరేక ఇత్యుక్తే ధర్మమాత్రస్యాఽనుసంధేయత్వశఙ్కానివృత్త్యర్థమాహ (అస్య మోక్షదశాయామితి) (తద్భావభావిత్వాత్తత్ప్రాప్తేరితి) అపహతపాప్మత్వాదిరూపాపత్తేస్తథాఽనుసంధానసద్భావభావిత్వాదిత్యర్థః (న చేత్యాది) యథోపాసనఫలశ్రుతిర్న విశేష్యమాత్రవిషయా- అపి తు విశిష్టవిషయేత్యర్థః. ఫలితమర్థమాహ (అత ఇతి) తస్మాద్బ్రహ్మగుణానామివ శుద్ధస్వరూపస్యాపి బ్రహ్మవిశేషణత్వాత్తదనుసంధేయమిత్యర్థః * తం యథా యథోపాసత ఇత్యత్ర తచ్ఛబ్దో విశిష్టవిషయ ఇతి భావః (అత ఏవేతి) ప్రాప్యాకారస్యానుసంధేయత్వాదేవ హి ప్రాప్యాభిధానముచ్యత ఇత్యర్థః……………

పరేచాపరేచ దేహాత్మభేదసమర్థనపరమధికరణం వ్యాచక్షతే, తదయుక్తం. పాదసఙ్గత్యభావాత్. ఉపాసనే గుణోపసంహారానుపసంహారచిన్తనం హి పాదకృత్యం. ప్రాసఙ్గికచిన్తనమపి శాస్త్రారమ్భే కరణీయం. దేహాన్యస్యైవాత్మత్వే శాస్త్రస్యారమ్భణీయత్వాత్, యే పునస్సాధనచతుష్టయం పూర్వవృత్తం వదన్తి- తేషాం * అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యస్మాత్పూర్వమేవ నివేశనీయం- దేహాతిరిక్తనిత్యాత్మవివేకస్య నిత్యానిత్యవస్తువివేకాన్తర్గతత్వాత్. ఇహాముత్రఫలభోగవిరాగముముక్షుత్వయోస్తన్మూలత్వాచ్చ. ఐకశాస్త్ర్యం వదతామపి ధర్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వమేవ దేహాత్మవివేకః ప్రసజేదితి చేన్న, మాణవకహితైషిభిః పిత్రాదిభిరధ్యయనే కారితే సత్యాపాతప్రతీత్యవగతవిలక్షణస్వర్గాదిఫలరాగాన్నిత్యానిత్యసన్దేహేఽపి తదుపపత్త్యనుపపత్తినిరూపణాయ స్వయమేవ శాస్త్రప్రవృత్త్యుపపత్తేః దేహవ్యతిరేకనిశ్చయానపేక్షత్వాత్. ప్రవృత్తస్య చ దేహాతిరేకనిశ్చయో భవత్యేవ * స ఏష యజ్ఞాయుధీ యజమానోఽఞ్జసా స్వర్గం లోకమేతీత్యత్ర లోకాన్తరప్రాప్తురాత్మనో దేహాతిరేకస్యాపి నిరూపితత్వాత్. * శారీరకే వక్ష్యామ ఇతి వృత్తికారోక్తిస్తు న దేహాతిరేకమాత్రాభిప్రాయా- కింతు జడత్వజ్ఞానాత్మకత్వస్థూలత్వవిభుత్వాణుత్వాద్యాకారవిషయా మన్తవ్యా—— అన్యే తు బ్రహ్మాహమస్మీత్యుపాసనే స్థూలత్వాద్యాకారోఽహం బ్రహ్మేత్యేవమనుసన్ధేయం- మానసప్రతిపత్తేర్దృష్టసజాతీయాకారావికల్పితవిషయత్వనియమాత్. స్వర్ణమాత్రమిత్యుక్తేఽపి కుండలత్రికోణచతురశ్రాద్యాకారేణ వినా స్వర్ణప్రతీత్యనుపపత్తేః నీరూపం బ్రహ్మేత్యుక్తేఽపి దీపాదివన్నీలపీతాద్యవచ్ఛేదేన వినా ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ స్థూలత్వాద్యాకారేణ వినాఽఽత్మప్రతిపత్తిర్విధాతుమశక్యత్వాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా- దేహాతిరేకః ప్రతిపత్తవ్యః * తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషీకామిత్యాదిశాస్త్రప్రవృత్తేశ్శరీరవ్యతిరేకభావభావిత్వాత్. న చ నిరాకారప్రతిపత్త్యనుపపత్తిః. సన్తమసన్తం వా కంచన నీలపీతాద్యాకారమవర్జనీయం మనః స్వయమేవ గ్రహీష్యతి. న చ మిథ్యాప్రతిపత్తిర్దోషః అన్యథాతత్ప్రతీత్యనుపపత్తేః * అఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప ఇత్యాదిరాకారశ్చ శాస్త్రోపదిష్టః. పరస్య చ మహారజనాద్యాకారోపదేశాత్. జీవస్యాపి తుల్యస్వభావత్వాత్తాదాత్మ్యధ్యానసౌకర్యాయ తథాఽనుసన్ధేయస్సమ్యాత్యుపాసనేషు. వినాశోపాసనేష్వస్తిత్వముభయోరాకారః * అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యస్తత్త్వభావేన చోభయోరితి శ్రవణాత్. అతో దేహాతిరిక్త ఆత్మా బ్రహ్మాహమస్మీతి ప్రతిపత్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం - స్థూలత్వాదివిరహేణాపి సుఖాదివిశిష్టాత్మావభాసదర్శనాదశక్యవిధానత్వాప్రసక్తేః. నను సుఖదుఃఖాదయోఽప్యౌపాధికాః- నిరుపాధికస్వరూపం దురనుసన్ధానమితి చేత్. సత్యం తత ఏవేతి నిరూపణీయం శుభాశ్రయధ్యానేన మనః పరిశోధనాత్పూర్వం హి తత్, తదా చాహం బ్రహ్మేత్యుపాసనమవిహితం- అశక్యత్వాదేవ. యదా తు శుభాశ్రయసంశీలనపరిశోధితముపదేశసహకృతం చ మనః తదా నిరుపాధికస్వరూపానుసన్ధానక్షమమితి నాశక్యవిధిః. అత ఏవ సిద్ధాన్తే మిథ్యాభూతస్య యస్య కస్యచిదాకారస్యావలమ్బనేఽపి న దోష ఇతి కల్పనమప్యయుక్తం. నీలపీతాద్యాకారేణాత్మాఽనుసన్ధానం పరిశుద్ధాత్మసాక్షాత్కారస్య న దృష్టోపకారకం- విరుద్ధత్వాత్. అదృష్టోపకారకత్వం తు నిష్ప్రమాణకం. రవితుల్యరూపతోక్తిః ప్రకాశస్వరూపతాభిప్రాయా * యథా ప్రకాశయత్యేక ఇతి వ్యాఖ్యాతత్వాత్. యది యత్కించిన్నీలపీతాద్యాకారావలమ్బనేన చిన్త్యమితి సిద్ధాన్తః తర్హి పూర్వపక్షసిద్ధాన్తయోరవైషమ్యమేవ స్యాత్. మహారజనాద్యాకారేణ తాదాత్మ్యానుసన్ధానమప్యయుక్తం- తస్యైవ్వరాకారత్వాత్. ఘటశరావయోరివ తుల్యరూపయోర్దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోరివ చ జీవేశ్వరయోస్తాదాత్మ్యానుపపత్తేస్సమ్యాత్యుపాసనే. వినాశోపాసనే చాస్తిత్వముభయోరాకార ఇత్యపి దురుక్తం- జీవబ్రహ్మతాదాత్మ్యజ్ఞానస్య జీవఘటతాదాత్మ్యానుసన్ధానస్య చ వైషమ్యాభావాత్. అసాధారణాకారానుసన్ధానే హి వైషమ్యసిద్ధిః. సత్తా చ సర్వసాధారణీ. సదస్మీత్యనుసన్ధానే చ శాస్త్రవైయర్థ్యం- న హ్యసదస్మీతి కశ్చిదాత్మానం జానాతి. అసాధారణాకారానుసన్ధానే చ భేద ఏవానుసంహితస్స్యాత్

౫౩॥ సూ. ——శ్రీ అఙ్గావబద్ధాస్తునశాఖాసుహిప్రతివేదం శ్రీ—— ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత * లోకేషుపఞ్చవిధంసామోపాసీత * ఉక్థముక్థమితివైప్రజావదన్తి తదిదమేవోక్థం ఇయమేవపృథివీ * అయంవావలోకఏషోఽగ్నిశ్చిత ఇత్యేవమాద్యాః క్రత్వఙ్గాశ్రయాఉపాసనాః శ్రూయన్తే, తాః కిం యాసుశాఖాసుశ్రూయన్తే తాస్వేవనియతాః- ఉతసర్వాసుశాఖాసూద్గీథాదిషు సమ్బధ్యన్త ఇతి విచారః. సర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వేఽపి ప్రతివేదంస్వరభేదాదుద్గీథాదయోభిద్యన్త ఇతి తత్తదుపాసనానాం వ్యవతిష్ఠేరన్నితియుక్తాశఙ్కా. కింయుక్తమ్, వ్యవతిష్ఠేరన్నితి. కుతః * ఉద్గీథముపాసీతేతిసామాన్యేనోద్గీథసమ్బన్ధితయాశ్రుతాయాస్తస్యామేవ శాఖాయాం స్వరవిశేషయుక్తస్యోద్గీథవిశేషస్యసన్నిధానాత్తస్మిన్నేవవిశేషే పర్యవసానంయుక్తమితి - ఏవమాద్యాస్తాస్వేవశాఖాసువ్యవతిష్ఠేరన్నితి.........

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (అఙ్గావబద్ధాస్త్వితి) తుశబ్దఃపక్షంవ్యావర్తయతి నహ్యుద్గీథాద్యఙ్గావబద్ధాఉపాసనాస్తాస్వేవశాఖాసువ్యవతిష్ఠేరన్- అపితుప్రతివేదంసమ్బధ్యేరన్ - సర్వాసుశాఖాస్విత్యర్థః. హిశబ్దోహేతౌ యస్మాచ్ఛ్రుత్యైవోద్గీథాద్యఙ్గమాత్రావబద్ధాః- తస్మాద్యత్రోద్గీథాదయః - తత్రసర్వత్రసమ్బధ్యేరన్. యద్యపిస్వరభేదేనోద్గీథవ్యక్తయోభిద్యన్తే-తథాపిసామాన్యేనోద్గీథశ్రుత్యాసర్వావ్యక్తయస్సన్నిహితాఇతినక్వచిద్వ్యవస్థాయాంప్రమాణమస్తి.

నతు తాదాత్మ్యం. అసాధారణాకారప్రతిపన్నయోర్జీవపరయోస్సాధారణాకారానుసంధానమేవతాదాత్మ్యప్రతిపత్తిరితిచేత్- తర్హిఖణ్డోముణ్డోగౌరితివదేకజాతీయత్వమేవానుసంహితంస్యాత్. తతశ్చతాదాత్మ్యవిధానస్యవైయర్థ్యం-నహిసాధారణాకారవిధురంకించిద్ద్రవ్యమస్తి * అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యఇతి శ్రుతిస్తుజన్మాదిభావవికారరాహిత్యవిషయా- నతుసన్మాత్రం బ్రహ్మేత్యేవంపరా. అతోయథాభాష్యమేవాధికరణం యుక్తమ్..................

——శ్రీశరీరేభావాధికరణంసమాప్తమ్.శ్రీ——

౫౩॥సూ. ——శ్రీఅఙ్గావబద్ధాస్తునశాఖాసుహిప్రతివేదం.శ్రీ—— యత్రయత్రఙ్గ్రహణాదుపాస్యత్వం- తత్రతత్రశుద్ధజీవస్యోపాస్యత్వముక్తం-ఏవంయత్రయత్రశాఖాసూద్గీథానుప్రవేశః-తత్రతత్రసర్వత్రోద్గీథాద్యుపాసనానుప్రవేశోఽస్తినవేతిశఙ్కయాసఙ్గతిః. ఉద్గీథాద్యుపాసనానికింప్రతిశాఖంవ్యవతిష్ఠేరన్-ఉతనేతి * ఉద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథశబ్దః కిముద్గీథమాత్రేవర్తతే- ఉతస్వరాదిభేదభిన్నోద్గీథే. కింస్వరాదివిశేషవిశిష్టోద్గీథవ్యక్తేస్సన్నిధిః. ఉతసర్వోద్గీథవ్యక్తీనాం సన్నిధిరితి-వ్యక్తివిశేషస్య సన్నిధిశ్చేత్ తస్యైవోద్గీథశబ్దవాచ్యత్వాత్తత్తచ్ఛాఖావిశేషేషూపాసనవ్యవస్థా సర్వవ్యక్తిసన్నిధిశ్చేత్-ఉద్గీథశబ్దస్యోద్గీథమాత్రవాచిత్వాత్తద్విషయోపాసనానినవ్యవతిష్ఠన్త ఇతి. అధికరణారమ్భాక్షేపశఙ్కాం పరిహరతి (సర్వవేదాన్తేతి) యథాకర్మచోపాసనంచ సర్వశాఖాస్వేకం తథోద్గీథస్యాప్యేకత్వాత్సర్వత్రోద్గీథానుసారేణ ప్రాప్నువన్త్యుపాసనానీత్యధికరణారమ్భాక్షేపః. ఉద్గీథాదీనాం స్వరభేదేన వ్యక్తిభేదాత్తత్తత్స్వరవిశేషవిశిష్టవ్యక్తివిషయాఉపాసనాః- ఉతసర్వోద్గీథవ్యక్తివిషయాఇతి సంశయస్స్యాత్ ఇత్యాక్షేపసమాధిరిత్యర్థః (తస్మిన్నేవవిశేషఇతి) లోకేగామానయేత్యాదిషు సామాన్యశబ్దానాం సన్నిహితవిశేషపర్యవసానత్వదర్శనాదితిభావః.

(ఏవంప్రాప్తఇతి) యస్మాచ్ఛ్రుత్యైవోద్గీథాద్యఙ్గమాత్రవిషయాః ప్రతీయన్త ఇతి. తస్మాదిత్యర్థః. పూర్వపక్షయుక్తిమనూద్యదూషయతి (యద్యపీతి) (నక్వచిద్వ్యవస్థాయాం ప్రమాణమస్తీతి) గామానయేత్యాదిషు సర్వవ్యక్తీనామానయనాయోగ్యత్వం వ్యక్తివిశేషశబ్దస్యవ్యవస్థాపకం నత్వసన్నిధిః- సామాన్యేనవ్యక్తీనాంధీస్థత్వాత్, ధీస్థత్వంహిసన్నిధిః- అత్రతు తాదృశాయోగ్యత్వాదివ్యవస్థాపకాభావాచ్ఛబ్దస్యసర్వతః ప్రాప్తంసర్వవ్యక్తివిషయత్వంతిష్ఠతీతిభావః

సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనచ సర్వాసు శాఖాసుక్రతురేకః. అతస్సర్వాసు శాఖాస్వేకస్యక్రతోస్స న్నిధానాత్ క్రత్వఙ్గభూతోద్గీథాదయోపి సన్నిహితా ఇతి నైకస్యసన్నిధివిశేషోఽస్తీతి నవ్యవస్థా

౫౪॥ సూ. ——॥ మన్త్రాదివద్వావిరోధః ॥—— వాశబ్దశ్చార్థే. ఆదిశబ్దేనజాతిగుణ సంఖ్యాసాదృశ్యక్రమద్రవ్యకర్మాణి గృహ్యన్తే. యథామన్త్రాదీనామేకైకశాఖాస్వామ్నాతానామపి శే షిణః క్రతోస్సర్వశాఖాస్వేకత్వేన యథాయథంశ్రుత్యాదిభిస్సర్వాసు శాఖాసువినియోగోనవిరుధ్య తే తద్వదిహాప్యవిరోధః ——॥అంగావబద్ధాధికరణంసమాప్తమ్॥——

౫౫॥ సూ ——॥ భూమ్నఃక్రతువజ్జ్యాయస్త్వంతథాహిదర్శయతి ॥—— * ప్రాచీనశా ల ఔపమన్యవఇత్యారభ్య వైశ్వానరవిద్యాఆమ్నాతా. తత్రవైశ్వానరంః పరమాత్మాత్రైలోక్యశరీరఉపా స్యశ్శ్రుతః స్వర్లోకాదిత్యవాయ్వాకాశాప్పృథివ్యవయవః, తత్రచ ద్యౌర్మూర్ధా. ఆదిత్యశ్చక్షుః- వాయుః ప్రాణః ఆకాశస్సందేహః- మధ్యకాయఇత్యర్థః. ఆపోవస్తిః పృథివీపాదావిత్యవయవవిశే షాః తత్రసంశయః- కిమస్యత్రైలోక్యశరీరస్య వ్యస్తస్యోపాసనంకర్తవ్యం. ఉతవ్యస్తస్యసమస్తస్య చ అథసమస్తస్యైవేతి. కింయుక్తం. వ్యస్తస్యేతి. కుతః. ఉపక్రమేవ్యస్తోపాసనోపదేశాత్. తథా హ్యుపదిశ్యతే- ఔపమన్యవాదయః కిలోద్దాలకషష్ఠాః కేకయమశ్వపతిముపసద్య* ఆత్మానమేవేమం

సన్నిహితాః- బుద్ధిస్థాః అనేనసన్నిధేర్వ్యవస్థాపకత్వమపాస్తం. నిరఙ్కుశయాశబ్దశక్త్యా సర్వవ్యక్తీనాం బుద్ధి స్థత్వాత్. అథార్థస్వభావాదపి సర్వోద్గీథవ్యక్తిసన్నిధిమాహ (సర్వశాఖాప్రత్యయేతి) అఙ్గినస్సన్నిధానాదఙ్గాన్య పిసన్నిహితానిభవంతీత్యర్థః. ... ...

౫౪॥ సూ ——॥ మన్త్రాదివద్వావిరోధః ॥—— వేదాన్తరోత్పన్నానాం * అగ్నేర్వైహోత్రంవేత్వి త్యాదిమన్త్రాణాం వేదాన్తరేపి పరిగ్రహోదృష్టః. బహ్వృచపఠితస్య * యోజాతఏవప్రథమోమనస్వానితిసూక్త స్య * అధ్వర్యవేసజనీయంశస్యమితి వినియోగోదృష్టః * అజోఽగ్నీషోమీయఇత్యుపదిష్టాజాతిస్తదుపదేశరహితే శా ఖాభేదే * ఛాగస్యవపాయామేదసోనుబ్రూహీత్యాగ్న్యయతే. ఏవంగుణాదీనాం వినియోగోద్రష్టవ్యః. ప్రకరణామ్నా నమాత్రేణాన్యత్రప్రవేశాభావమన్త్రాదీనామపి శాఖాన్తరేప్రవేశోనస్యాదిత్యతిప్రసంగరూపస్తర్కోఽభిప్రేతః.అ విరోధః శాఖావిశేషస్థస్యాన్యత్రప్రవేశేవిరోధాభావః. మన్త్రాదీనాం శ్రుత్యాదిభిర్వినియోగాదవిరోధశ్చేత్. ఇహ ప్యుద్గీథవదశ్రుత్యావినియోగాదవిరోధఇత్యభిప్రాయః. ఏవంసర్వశాఖాసూద్గీథానువృత్త్యా సర్వశాఖినాముపాసనేష్వ ధికారఇతిఫలమ్. అఙ్గావబద్ధాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౫॥ సూ ——॥ భూమ్నఃక్రతువజ్జ్యాయస్త్వంతథాహిదర్శయతి ॥—— పూర్వాధికరణఉద్గీథా దికంప్రస్తుతం- తత్రసామాన్యవయవభూతోద్గీథాదేస్సమస్తస్యవ్యస్తస్యచోపాసనం శ్రుతిసిద్ధం - ఏవంవైశ్వానరవిద్యా యాం కింసమస్తస్యోపాసనంకార్యం- ఉతవ్యస్తస్యఉతోభయస్యేతి శఙ్కాయాసఙ్గతిః స్వర్లోకాదిషు కింకిమవయవ భూతమిత్యత్రాహ (తత్రచేతి) కింవైశ్వానరవిద్యాయాం వ్యస్తోపాసనవిధిః, ఉతవ్యస్తస్య సమస్తస్యచ ఉరసమ స్తస్యైవ కింప్రత్యవయవంఫలశ్రవణాత్ * యస్త్వేతమేవమిత్యుపాసన సముదాయానువాదః ఉతవ్యస్తేసమస్తేచఫల శ్రవణాదుభయత్రవిధిః కల్ప్యః ఉతప్రత్యేకఫలశ్రవణమర్థవాదః ఆద్యేవ్యస్తోపాసనవిధిః ద్వితీయేఉభయవిధిః. తృతీ యేసమస్తస్యైవవిధిః. * అత్త్యన్నం. అన్నమత్తి పశ్యతిప్రియం అస్యకులేబ్రహ్మవర్చసంభవతీత్యన్వయః. వైశ్వానరో

వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి పప్రచ్ఛుః. స చ తేభ్యః ప్రత్యేకం స్వోపాస్యాన్ ద్యు
ప్రభృతీనుక్త్వా ప్రత్యేకం మూర్ధాదిషు వ్యస్తేషూపాసనం తత్తత్ఫలం చోక్త్వా * అత్త్యన్నం పశ్యతి
ప్రియం భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే య ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే మూర్ధా త్వేష ఆత్మన ఇతి ఏ
ష వై సుతేజా ఆత్మా వైశ్వానర ఇత్యాదినా. తేషు తేషూపాసనేషూపాస్యస్య వైశ్వానరత్వం చాహ. అతో
వ్యస్తస్యోపాసనం కర్తవ్యం పరత్ర * యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానర
ముపాస్త ఇతి - ద్యుప్రభృతిప్రదేశావచ్ఛిన్నమాత్రే వైశ్వానరే ఉక్తస్య మూర్ధాద్యుపాసనస్య సమాసేనో
పసంహార ఇత్యవగన్తవ్యమ్——అపర ఆహ ఏవమేవ సమస్తస్యాప్యుపాసనం కార్యమితి. పృథక్ఫలనిర్దే
శాత్ * యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు
సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీతి. న చైతావతా వాక్యభేదః యథా భూమవిద్యోపక్రమే నా
మాద్యుపాసనం తత్ఫలం చాభిధాయ * ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీత్యాదినా భూమవిద్యా
ముపదిశ్య * స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి తత్ఫలం చ వ్యపదిశతి. తత్ర
భూమవిద్యాపరత్వేఽపి వాక్యస్య, నామాద్యవాన్తరోపాసనం తత్తత్ఫలం చాఙ్గీక్రియతే తథాఽత్రాపీతి...
ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే భూమ్నో జ్యాయస్త్వమితి. భూమ్నః-విపులస్య సమస్తస్యైవ-జ్యాయస్త్వం
ప్రామాణికత్వమిత్యర్థః. ఏకవాక్యతావగతేః. తథా హి * ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవ ఇత్యుపక్రమ్య
* ఉద్దాలకో వై భగవన్తోఽయమారుణిస్సమ్ప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తం హన్తాభ్యాగచ్ఛా
మేతి వైశ్వానరాత్మబుభుత్సయౌపమన్యవాదయః పఞ్చ మహర్షయః తముద్దాలకముపేత్య తత్ర వైశ్వా
నరాత్మవేదనమలభమానాస్తేన చ సహాశ్వపతిం కైకేయం వైశ్వానరాత్మవేదినముపసంగమ్య * ఆత్మాన
మేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి పృష్ట్వా తత్సకాశాత్ పరమాత్మానం వై
శ్వానరం స్వర్లోకాదిపృథివ్యన్తశరీరముపాస్యమవగమ్య తత్ఫలం చ సర్వలోకసర్వభూతసర్వాత్మా
న్నభూతబ్రహ్మానుభవమవగతవన్త ఇత్యుపసంహారతో వాక్యస్యైకత్వమవగమ్యతే. ఏవమేకవాక్యత్వేఽ
వగతే సత్యవయవవిశేషేషూపాస్తివచనం ఫలనిర్దేశశ్చ సమస్తోపాసనస్యైకదేశానువాదమాత్రమితి నిశ్చీ
యతే (క్రతువత్) యథా * వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్ పుత్రే జాత ఇతి విహితస్యైవ క్ర
తోరేకదేశాః * యదష్టాకపాలో భవతీత్యాదిభిరనూద్యన్తే- తథా సమస్తోపాసనమేవ న్యాయ్యం. న వ్య
స్తోపాసనం. తథా హి దర్శయతీయం శ్రుతిః వ్యస్తోపాసనే అనర్థం బ్రువతీ * మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్య
న్మాం నాగమిష్య ఇతి * అన్ధోఽభవిష్యసి యన్మాం నాగమిష్య ఇత్యాదికా.

పాసనం హ్యుపక్రాన్తం - తదర్థం మూర్ధమాత్రోపాసనోపదేశ ఇత్యత్రాహ (వైశ్వానరత్వం చాహేతి) * ఏతమేవ
మాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త ఇత్యాదిష్విత్యర్థః. వ్యస్తోపాసనం వివక్షితం చేత్- కథం సమస్తస్యోపసంహార ఇత్యత్రాహ
(పరత్రేతి) (వైశ్వానర ఉక్తస్య) వైశ్వానరవిషయత్వేనోక్తస్యేత్యర్థః—— (అపర ఆహేతి) పృథక్ఫలనిర్దేశా
త్- వ్యస్తోపాసనఫలాత్ పృథక్ఫలనిర్దేశాత్. వాక్యభేదః - మహావాక్యభేదః. అనేకార్థప్రతిపాదనే సత్యపి వాక్యైకత్వే
దృష్టాన్తమాహ (యథా భూమేతి) సమస్తోపాసనం ప్రధానప్రతిపాద్యం-వ్యస్తోపాసనం ప్రాసఙ్గికమితి న విరోధ ఇతి భావః
(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) భూమశబ్దోఽత్ర కృత్స్నపరః. వైశ్వానరాత్మజిజ్ఞాసూన్ప్రతి ద్యుపృథివ్యాద్యవయవవిశిష్టవిషయో
పాసనతత్ఫలోపదేశాదేకవాక్యత్వమవగతం. (అనువాదమాత్రమితి) సముదాయోపాసన తత్ఫలే - వివక్షితే తదన్తర్గ

అతఇదమప్యపాస్తం- యన్నామాద్యుపాసన సామ్యముక్తం తత్రహినామాద్యుపాసనేష్వనర్థాన్తరత్వశ్రుతేః నామాద్యుపాసనేభ్యో భూమోపాసనస్యాతిశయితఫలత్వం శ్రుతం * ఏషతువాఅతివదతియస్సత్యేనాతివదతీతి తతఏవతత్రభూమవిద్యాపరత్వేపి వాక్యస్య- నామాద్యుపాసనానాంసఫలానాంవివక్షితత్వం అన్యథాఽతిశయితఫలత్వనిమిత్తాతివాదేన భూమవిద్యాస్తుత్యనుపపత్తేః, అతస్సమస్తోపాసనమేవన్యాయ్యమ్.

—భూమజ్యాయస్త్వాధికరణంసమాప్తమ్.—

౫౬॥ సూ. —శ్రీ నానాశబ్దాదిభేదాత్— ఇహబ్రహ్మవిద్యాస్సర్వాఃబ్రహ్మప్రాప్తిరూపమోక్షైకఫలాః సద్విద్యాభూమవిద్యాదహరవిద్యోపకోసలవిద్యాశాండిల్యవిద్యా వైశ్వానరవిద్యానన్దమయవిద్యాక్షరవిద్యాదికాఏకశాఖాగతాశ్శాఖాన్తరగతాశ్చోదాహరణం- అన్యాః ప్రాణాద్యేకవిషయఫలాశ్చ- కిమత్రవిద్యైక్యం- ఉతవిద్యాభేదఇతి సంశయ్యతే, అత్రైవాసాంపరస్పరభేదేచమర్థితేసత్యేకస్యాదహరవిద్యాదికాయాస్సర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయః.

ప్రత్యేక దేశోపాసనతదేకదేశఫలకథనమనువాదఇత్యర్థః. సమస్తోపాసనఫలే సర్వదేశసర్వకాలవర్తిసమస్తభోగ్యజాతం హ్యన్తర్గతమితి దర్శయితుంఫలైకదేశానువాదఃకృతః- నతుతథాఽనుష్ఠేయమితి జ్ఞాపయితుం, ఇతరథావాక్యభేదాత్. వ్యస్తోపాసనేప్రత్యవాయకథనాచ్చ యథోక్తపూర్వపక్షః (అతఇదమపీత్యాది) అనర్థాన్తరశ్రవణమేకం వైషమ్యమిత్యర్థః. వైషమ్యాన్తరమాహ (నామాద్యుపాసనేభ్యఇతి) నామాద్యుపాసనానాం భూమవిద్యోపయోగిత్వమస్తి ఆధిక్యస్యప్రతియోగిత్వేనాపేక్షితత్వాత్, అతిశయితఫలశ్రవణమస్తు- తతఃకిమిత్యత్రాహ (తతఏవేతి) వివక్షితత్వముపపాదయతి (అన్యథేతి) ఏవమర్థాన్తరాణాం ప్రధానార్థోపయోగిత్వాన్న వాక్యభేదో భూమవిద్యాయాం- అత్రనామోపాసనానామన్యోన్యోపయోగిత్వాభావాద్వాక్యభేదస్స్యాత్ త్వేవేత్యర్థః. అతఇత్యధికరణార్థోపసంహారః. జ్యాయస్త్వశబ్దశ్రవణాద్వ్యస్తోపాసనపక్షోపి సూత్రకారాభిమతఇతిచేన్న, వాక్యభేదాదిప్రసంగాత్. జ్యాయస్త్వశబ్దస్తు ప్రామాణికత్వాభిప్రాయేణాప్యుపపన్నః ... ...,

* క్రతువదితి- దర్శపూర్ణమాసప్రభృతిషు సామస్త్యేనసాఙ్గస్య ప్రధానస్యైకస్య వివక్షితత్వవదితిపరైర్వ్యాచక్షతే. తథాపి భాష్యకృద్దృష్టాన్తఏవాదితః- సాదృశ్యప్రకర్షాత్— క్రతావంగోపచయాత్ఫలోపచయవదిత్యన్యే. తే వ్యస్తోపాసనస్య సూత్రానుమతిమపిమన్యన్తే తదయుక్తం- జ్యాయస్త్వశబ్దస్యాన్యథాసిద్ధేః పూర్వోక్తత్వాత్ - ఏకైకోపాసననిన్దాయాఇతరప్రశంసార్థత్వాభిప్రాయకల్పనాగౌరవాత్, త్రస్యచగతిశూన్యత్వాభావాదనుపపత్తేః... ...

—శ్రీ భూమజ్యాయస్త్వాధికరణంసమాప్తమ్. శ్రీ—

౫౬॥ సూ. —శ్రీ నానాశబ్దాదిభేదాత్ శ్రీ— పూర్వంవిద్యావిశేష విషయచిన్తాకృతా - ఇదానీంసర్వవిద్యావిషయచిన్తాక్రియతఇతిసఙ్గతిః (అక్షరవిద్యాదికాఇతి) ఆదిశబ్దేనన్యాసోవివక్షితః. సూత్రేపి శబ్దాదిభేదసద్భావాత్. ఉదాహరణం. విషయఇత్యర్థః కింసర్వాసాంపరవిద్యానామైక్యం, ఉతభేదః. కింసర్వాసాం బ్రహ్మకర్మకత్వముక్తిఫలకత్వావిశేషాదైక్యంన్యాయ్యం- కింవిద్యానాం తత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టతయాశ్రుతానాం తావతానిరాకాంక్షత్వాద్భేదోన్యాయ్యః. ప్రథమేవిద్యైక్యం, ద్వితీయేవిద్యాభేదః పౌనరుక్త్యశఙ్కాం పరిహరతి (అత్రైవాసామిత్యాదినా) అవిశేషపునశ్శ్రవణస్యప్రకరణభేదస్యచ విద్యాభేదహేతుత్వసిద్ధౌసతిహివిద్యావిశేషాణాం భేదాభేదవిచారావతారః, తస్మాదత్రోక్తమర్థముపజీవ్యపూర్వం సర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయోఽవతారితః. తదపేక్షితః పరస్పరభేదోఽత్రనిరూప్యతఇత్యర్థః. అవిశేషపునశ్శ్రవణస్యప్రకరణభేదస్యచభేదహేతుత్వేకర్మకాండసిద్ధేపిహేత్వపా

కిం యుక్తం. విద్యైక్యమితి. కుతః. వేద్యస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్. వేద్యం హి విద్యాయా రూపం అతో రూపైక్యాద్విద్యైక్యమితి...... ......

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (నానేతి) నానాభూతా విద్యాః. కుతః. శబ్దాదిభేదాత్. ఆదిశబ్దేనాభ్యాససంఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని గృహ్యంతే. శబ్దాంతరాదిభిరత్ర విధేయభేదహేతవోఽనుబంధభేదాః దృశ్యంతే. యద్యపి వేదోపాసీతేత్యాదయశ్శబ్దాః ప్రత్యయావృత్త్యభిధాయినః ప్రత్యయాశ్చ బ్రహ్మైకవిషయాః తథాపి తత్తత్ప్రకరణోదితజగదేకకారణత్వాపహతపాప్మత్వాదివిశేషణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయప్రత్యయావృత్త్యవబోధినః ప్రత్యయావృత్తిరూపాః విద్యా భిద్యంతే. బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలసంబంధ్యుపాసనవిశేషాభిధాయీని చ నిరాకాంక్షాణి వాక్యాని ప్రతిప్రకరణం విలక్షణవిద్యాభిధాయీనీతి నిశ్చీయతే. అస్మిన్నర్థే * శబ్దాంతరే కర్మభేద ఇత్యాదిభిః పూర్వకాండోదితైస్సూత్రైస్సిద్ధేఽపి పునరిహ ప్రతిపాదనం వేదాంతవాక్యాన్యవిధేయజ్ఞానపరాణీతి కుదృష్టినిరసనాయ, అతో విద్యాభేద ఇతి స్థితమ్.

॥ శబ్దాదిభేదాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

వన మవిధేయభూతవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయత్వనిరాసార్థమితిదం స్వయమేవ వక్ష్యతి (కిం యుక్తమితి) రూపైక్యం ఫలైక్యంచ పూర్వపక్షహేతుః ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) విధేయం- సాఙ్గం ప్రధానం కర్మ అనుబంధాః- తదేకదేశధాత్వర్థాదయః, శబ్దాదయోఽనుబంధభేదహేతుత్వేన ప్రధానవిధేయభేదహేతవ ఇత్యర్థః (యద్యపీత్యాది) విషయైక్యేఽపి ధాత్వర్థభేదాద్రూపభేదో మాభూదితి ప్రత్యయావృత్త్యభిధాయిన ఇత్యుక్తమ్. యజతి దదాతి జుహోత్యాదయో భిన్నార్థతయైవ లోకే వ్యుత్పన్నాః అతశ్శాస్త్రేఽపి తే స్వార్థభూతానుబంధభేదజ్ఞాపకాః- ఉపాసనధ్యానాదిశబ్దాః ఏకార్థతయైవ వ్యుత్పన్నాః- వేదనోపాసనాదిశబ్దాశ్చ సామాన్యవిశేషభావేనైకార్థవిషయాః తత్కథమనుబంధభేదజ్ఞాపకత్వమిత్యర్థః (తథాపీతి) * అర్థేనైవ విశేషో హి నిరాకారతయా ధియామిత్యభిప్రాయః. నన్వేవం సతి రూపభేదాత్కో విశేషః. ఉచ్యతే - యాగదానహోమేషు ద్రవ్యప్రహాణసమానేఽపి దేవతోద్దేశపరస్వత్వాపాదనదేశవిశేషవిశిష్టప్రహాణగోచరతయా యజత్యాదిశబ్దానాం భిన్నార్థత్వవత్తత్తద్రూపవిశేషవిశిష్టప్రత్యయావృత్త్యవబోధిత్వముపాసనాది శబ్దానాం తత్తత్ప్రకరణావగతానాం తత్రైకైకవిద్యాశ్రవణవేలాయాం తేషాముపాసనాదిశబ్దానాం విలక్షణప్రత్యయావృత్తిబోధకత్వేన గమ్యోత్పత్తిస్థానీయః పశ్చాత్తాసాం విద్యానాం భేదాభేదబుభుత్సాయాం విలక్షణార్థతయా బుద్ధిస్థా ఉపాసనాదిశబ్దాశ్శబ్దాంతరస్థానీయా ఇతి తథోక్తిరుపచారాత్. ఏవం రూపభేదశ్చోక్తో భవతి బ్రహ్మేతి ప్రకరణభేద ఉక్తః. అత్ర తదర్థప్రతిపాదనస్య ప్రయోజనమాహ (అస్మిన్నితి) (అవిధేయజ్ఞానపరాణీతి) అత్ర నిర్విశేషవిషయజ్ఞానపరత్వమపి నిరసనీయమనుసంధేయం. బహ్వధికరణేషు బహుభిస్సూత్రైః ప్రస్తరేణోక్తార్థస్య సంగ్రహేణ స్మారణం కుదృష్టినిరసనం చ ప్రయోజనమ్.

అన్యే తు * ఆత్మానం విద్యాదితి వేదనస్య ద్రవ్యనిష్ఠత్వాద్వైశద్యేన వినాఽతిశయాంతరాసంభవేన ప్రోక్షణావఘాతాదీనామివావాంతరకార్యభేదాభావేన కర్మభేదాభావాదాత్మనశ్చైకత్వాద్విద్యైక్యమిత్యుక్త్వా - ఆత్మనః కార్యాంతరాసంభవేన సక్తువదాత్మనా విద్యాదితి విపరిణామస్యాన్యాయ్యత్వాత్. భావార్థప్రాధాన్యే సతి సాధ్యానామపూర్వాణాం భేదేన భిన్నానుబంధానాం శ్రవణాదిప్రత్యయానాం భేదోపపత్తేర్విద్యాభేద ఇతి వదంతి * ఉపాసీత * ద్రష్టవ్యో మంతవ్య ఇతి శబ్దభేదాదితి సూత్రం చ యోజయంతి. తదయుక్తం - రాగప్రాప్తతయాఽనూదితయోశ్శ్రవణమననయోర్విధేయేన ధ్యానేనైకవాక్యశంకానుదయాత్ అత ఏవ సిద్ధాంతే సాధ్యాపూర్వభేదాంగీకారేణ భేదసమర్థనం చా

౫౭ ॥ సూ — ॥ వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్ ॥ — బ్రహ్మప్రాప్తిఫలానాం సద్విద్యాదహరవిద్యాదీనాం నానాత్వముక్తం ఇదానీమాసాం విద్యానామేకస్మిన్ పురుషే ప్రయోజనవత్త్వేన సముచ్చయోఽపి సమ్భవతి ఉతాప్రయోజనాభావాద్వికల్ప ఏవేతి విచారః, కిం యుక్తం. సముచ్చయోఽపి సంభవతీతి. కుతః. ఏకఫలానాంభిన్నశాస్త్రార్థానామపి సముచ్చయదర్శనాత్ దృశ్యతేహ్యేకస్యైవ స్వర్గాదేస్సాధనానామగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాం తస్యైవ స్వర్గస్య భూయస్త్వాపేక్షయైకత్ర పురుషే సముచ్చయః ఏవమిహాపి బ్రహ్మానుభవభూయస్త్వాపేక్షయా సముచ్చయోఽపి సంభవతీతి...... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే వికల్ప ఏవ న సముచ్చయస్సంభవతీతి. కుతః అవిశిష్టఫలత్వాత్. సర్వాసాం హి బ్రహ్మవిద్యానామనవధికాతిశయానన్దబ్రహ్మానుభవః ఫలమవిశిష్టమామ్నాయతే ॥ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం ॥ స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య ॥ యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిం । తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీత్యాదిభ్యః బ్రహ్మ హి స్వస్వరూపస్య చ స్వీయమనుభూయమానమనవధికాతిశయానన్దం భవతి. స చ తాదృశో బ్రహ్మానుభవ ఏకయా విద్యయాఽవాప్యతే చేత్ కిమన్యయేతి న సముచ్చయస్సమ్భవతి. స్వర్గాదేస్తు తేనతః కాలతస్సంఖ్యాతశ్చ పరిమితత్వేన తత్రాదేశాద్యపేక్షయా భూయస్త్వసంభవాత్తదర్థిన స్సముచ్చయస్సంభవతి ఇహ తు తద్విపరీతస్వరూపే బ్రహ్మణి తన్న సంభవతి- సర్వాస్స్చ విద్యాః బ్రహ్మ ఫలవిరోధ్యనాదికర్మావిద్యానిరసనముఖేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలా ఇత్యవిశిష్టఫలత్వాత్సర్వాసాం వికల్ప ఏవ

బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తఫలాస్తు విద్యాస్స్వర్గాది ఫలకర్మవద్యథేష్టం వికల్ప్యేరన్, స ముచ్చీయేరన్వా, తాసాం పరిమితఫలత్వేన భూయస్త్వాపేక్షా సమ్భవాత్. తదాహ

౫౮ ॥ సూ. — ॥ కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్న వా పూర్వహేత్వభావాత్ ॥ —

అపరిమితఫలత్వాభావాదిత్యర్థః. — వికల్పాధికరణం సమాప్తమ్. —

యదుక్తం తేషాం విధేయత్వేఽపి నైకత్వశఙ్కా- శ్రవణాదిస్వరూపభేదస్య లోకసిద్ధత్వాత్, అనుష్ఠానప్రతీతి యోగ్యతార్థప్రతిష్ఠాపనస్యైవ రూపకార్యభేదస్య ప్రసిద్ధత్వాచ్చ ...... శబ్దాదిభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౭ ॥ సూ — ॥ వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్ ॥ — అస్మిన్నధికరణే నానావిద్యాభిప్రేతా. సఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మప్రాప్తీతి) ఏవం విధేస్సిద్ధాయాం సముచ్చయవికల్పనిరూపణం యుక్తమితి భావః. కిం సర్వాసాం సముచ్చయః ఉత వికల్పః కిం బ్రహ్మప్రాప్తిరేకరూపా - ఉత స్వర్గప్రాప్తివద్విలక్షణేతి. వైలక్షణ్యే - తదపేక్షయా సముచ్చయః ఏకరూప్యే-వికల్పః.

రాద్ధాన్తే (పరమం సామ్యముపైతీతి) అనవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మస్వస్వరూపానన్దం దదాతి-తత్ర ఉత్కర్షాధిక్యాభావాన్న భూయస్త్వాపేక్షా సమ్భవతీతి భావః, బ్రహ్మానుభవస్య ఫలత్వం దర్శయతి (బ్రహ్మ హీతి) కాశ్చిద్విద్యా అపి విరోధినిరసనాపేక్షిణ్యః కాశ్చిద్బ్రహ్మప్రాప్తిఫలాః- అతస్సముచ్చయస్సమ్భవతీత్యత్రాహ (సర్వాశ్చ విద్యా ఇతి) అనేన సూత్రేణ సంగతముత్తరసూత్రార్థం సంక్షేపేణాహ (బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తఫలాస్త్వితి)

౫౮ ॥ సూ. — ॥ కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్న వా పూర్వహేత్వభావాత్ ॥ — అత్ర వ్యాఖ్యయా చరమపదం వ్యాచష్టే (అపరిమితేతి) ॥ సముచ్చీయేరన్నిత్యుక్తేఽపి సముచ్చయవికల్పయోః కిం నియామకమిత్యపేక్షాయాం ఇచ్ఛా నియామికా స్యాదితి ॥ యథాకామమితిపదస్యార్థః ... .

విద్యానామేకరూపం ఫలం సమాధౌ సాక్షాత్కారణమితి పరే. తదయుక్తం సమాధౌ సాక్షాత్కారస్య విద్యాశరీరాత్

౬౧॥ సూ ⟶ ॥ అఙ్గేషు యథాశ్రయభావః ॥ ⟵ ఉద్గీథాదికర్మాఙ్గాపాశ్రితాః * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యాదికా విద్యాః కిముద్గీథాదివత్క్రత్వర్థతయా క్రతుషు నియమేనోపాదేయాః, ఉత గోదోహనాదివత్పురుషార్థతయా యథాకామమితి విశయే, నియమేనోపాదేయా ఇతి యుక్తమ్, నను చాసాం పురుషార్థత్వేనానియమః ప్రతిపాదితః * తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమిత్యత్ర, సత్యం, తదేవ ద్రఢయితుం కైశ్చిల్లిఙ్గదర్శనైర్యుక్త్యా చాక్షిప్యతే.

న్తరభావాత్- తస్య చ ఫలభావేపి తత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టవిషయతయాభిన్నరూపత్వాచ్చ వికల్పానుపపత్తేః. సాక్షాత్కారస్యైకరూపత్వేపి బన్ధనివృత్త్యనన్తరభావిబ్రహ్మానుభవవైషమ్యశఙ్కానిరాసేన వినా సముచ్చయనిరాసాయోగాచ్చ బన్ధనివృత్తిపూర్వకబ్రహ్మానుభవఫలైకరూప్యం వక్తవ్యమ్. —అన్యే తు సమ్భూత్యుపాసనవిషయం విచారమాహుః తదయుక్తం- సమ్భూతివినాశవిభాగవిభక్తోపాసనసముచ్చయస్యాప్రామాణికత్వోపపాదనాత్. తే చ * యే చేమేఽరణ్య ఇత్యత్ర దేవయానపథస్య ఫలత్వేనోపాదానాదేకాధికారపరిగృహీతత్వాదాగ్నేయాదీనామివ సముచ్చయ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఆగ్నేయాదీనామివ ప్రకరణైక్యాధికారవాక్యైక్యాభావాదిభిః ప్రతిప్రకరణం నిరాకాఙ్క్షాణాం విద్యానాం మిథస్సమ్బన్ధానుపపత్తేః * యే చేమే ఇత్యాదివాక్యస్య గతివిధిపరత్వేన బ్రహ్మప్రాప్త్యైనూద్యమానతయాఽధికారవాక్యత్వాభావాత్ ఏకస్మిన్ దోషే విహితప్రాయశ్చిత్తానామివ వికల్ప ఇత్యాహుః. తదయుక్తం * అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసమ్భవన్తీతి పితృయాణపథస్య ఫలత్వేనోపాదానేపి ప్రత్యేకం ఫలసాధనత్వేన విహితానామిష్టాపూర్తదత్తాదీనామివ విద్యాదీనామపి సముచ్చితైకఫలసాధనత్వశఙ్కానవస్థానాదధికారవాక్యభేదాదిభిః ప్రత్యేకమేకరూపఫలసాధనత్వే సిద్ధాన్తదృష్ట్యా దర్శితేపి ఫలాతిశయసంభావనయా జ్యోతిష్టోమదర్శపూర్ణమాసవిశ్వజిదాదీనామివ సముచ్చయాశఙ్కాయాః దుర్నివారత్వాచ్చ అతస్సైవావిశిష్టఫలత్వేన నిరాకార్యా. సముచ్చిత్యసాధనత్వే పూర్వపక్షితే ప్రత్యేకం నిరపేక్షసాధనత్వం సిద్ధాన్తినస్సాధ్యం స్యాత్- తత్ర చ * అవిశిష్టఫలత్వాదితి హేతుర్న ఘటతే- సాధ్యావిశిష్టత్వాత్ అవిశిష్టం ఫలం ప్రతి నిరపేక్షసాధనత్వం హి సాధ్యం. తద్ద్వారేణాభిప్రేతా ఇతి చేత్ అనపేక్షితకణ్ఠోక్తిరపేక్షితస్యావచనం. సూత్రాస్వారస్యం చ స్యాత్. అతో యథాభాష్యమేవార్థః—ఇతరే సర్వే * కామ్యాస్తు ఇత్యాదిసూత్రమధికరణాన్తరమాహుః తదయుక్తం. అవిశిష్టఫలత్వాభావస్య స్ఫుటత్వాత్ సూత్రప్రయోజనం తు విద్యాత్వసామాన్యప్రసక్తవికల్పనివారణం కామ్యాసు విద్యాసు సూత్రస్వారస్యేన సామాన్యతో నిరూపితాస్వపి ముముక్షోశ్చ భవతి ప్రయోజనం విద్యాఙ్గక్రతుసమృద్ధ్యర్థానాముద్గీథాద్యుపాసనానాం క్రతుఫలప్రతిబన్ధకకర్మలాఘవభూయస్త్వాద్యనుగుణ్యేన వికల్పసముచ్చయాద్యాశ్రయణమ్ .... *

⟶ ॥ వికల్పాధికరణం సమాప్తమ్. ॥ ⟵

౬౧॥ సూ. ⟶ ॥ అఙ్గేషు యథాశ్రయభావః ॥ ⟵ యథాకామమితి పదేన సఙ్గతిరభిప్రేతా యథాకామం వికల్పస్సముచ్చయో వా స్యాదిత్యుక్తం తథోద్గీథాదివిద్యా యథాకామముపాదేయా న వేతి సంశయాత్సఙ్గతిః. కిముద్గీథాద్యుపాసనాని క్రతుషు నియమేనోపాదేయాని- ఉతానియమేన కిం క్రత్వఙ్గోద్గీథాదిముఖేన పర్ణత్వాదివత్ క్రత్వర్థాని ఉత ఫలశ్రవణాత్ పురుషార్థభూతాని. కిం గోదోహనాదీనాం పురుషార్థత్వం స్వవాక్యఫలసంబన్ధశ్రవణాత్ ఉత క్రతుఫలాత్పృథక్ఫలసంబన్ధశ్రవణాత్. స్వవాక్యఫలశ్రుత్యా పురుషార్థత్వం చేత్ తదభావేన పర్ణత్వాదివత్ క్రత్వర్థతయా నియమేనోపాదేయతా పృథక్ఫలసంబన్ధశ్రవణమాత్రాచ్చేత్ ఉద్గీథాద్యుపాసనానామపి పృథక్ఫలతయా పురుషార్థత్వాన్న నియమేనోపాదేయతా- పూర్వోక్త్యైన చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యం తదేవేతి)

తత్రహి * తేనోభౌ కురుత ఇత్యనియమదర్శనాత్పృథక్ఫలత్వముక్తం. ఉపాసనాశ్రయభూతోద్గీథాదివదుపాసనానామప్యఙ్గతయోపాదాననియమే బహవో హేతవ ఉపలభ్యన్తే. నహ్యత్ర * గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేదిత్యాదివదుపాసనావిధివాక్యే ఫలసంబన్ధశ్శ్రూయతే * ఉద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథాదిసంబంధితయైవోపాసనం ప్రతీయతే * యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరమితి వర్తమానాపదేశరూపవాక్యాన్తరాద్ధి ఫలసంబన్ధోఽవగమ్యతే స్వవాక్యేనైవావ్యభిచరితక్రతుసంబన్ధస్యోద్గీథాదిసంబన్ధేన నిర్జ్ఞాతక్రత్వఙ్గభావస్య వాక్యాన్తరస్థవర్తమానఫలసంబన్ధనిర్దేశోఽర్థవాదమాత్రం స్యాత్ అపాపశ్లోకశ్రవణాదివత్. అతో యథోద్గీథాదయ ఉపాసనాశ్రయాః క్రత్వఙ్గతయా ప్రయోగవిధినా నియమేనోపాదీయన్తే-తథా తదాశ్రితా శ్చోపాసనాస్తన్ముఖేన క్రత్వఙ్గభూతా ఇతి నియమేనోపాదేయా ఏవ.

౬౦|| సూ ——శ్రీ శిష్టేశ్చ ||శ్రీ—— శిష్టిః శాసనం విధానమిత్యర్థః * ఉద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథాఙ్గతయోపాసనవిధానాచ్చోపాదాననియమః * గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేదిత్యాదివద్విధివాక్యే హ్యధికారాన్తరాశ్రవణాదుద్గీథాద్యఙ్గభావ ఏవ హి విధేయ ఇతి గమ్యతే.........

౬౧|| సూ. ——శ్రీ సమాహారాత్ శ్రీ—— * హోతృషదనాద్ధైవాపి దురుద్గీథమనుసమాహరతీత్యుపాసనస్య సమాహారనియమో దృశ్యతే. దురుద్గీథం. వేదనవిహీనముద్గీథం. వేదనహీనావన్యేన సమాధానం బ్రువత్తస్య నియమేనోపాదానం దర్శయతి...................

౬౨|| సూ ——శ్రీ గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ శ్రీ—— ఉపాసనగుణస్య-ఉపాసనాశ్రయస్య ప్రణవస్య సోపాసనస్య * తేనేయం త్రయీ విద్యా వర్తతే ఓమిత్యాశ్రావయత్యోమితి శంసత్యోమిత్యుద్గాయతీతి సాధారణ్యశ్రుతేశ్చోపాసన

సఙ్గతివిశేషాదధికరణాన్తరం మధ్యే ప్రాప్తం అతోనతత్ర కృతమిత్యర్థః తత్రోక్తాంశమాహ (తత్రహీతి) అత్ర తద్విపరీతహేతుబహుత్వమాహ (ఉపాసనేతి) (నహ్యత్రేతి) గోదోహనస్య స్వవాక్యశ్రూయమాణం పృథక్ఫలసాధనత్వమఙ్గత్వవిరోధి- అత్రతు వాక్యాన్తరస్థత్వేన ఫలసంబన్ధస్య విలమ్బితప్రతీతిత్వాదర్థవాదమాత్రమితి న తదఙ్గత్వవిరోధీత్యర్థః. విరోధ్యభావ ఉక్తః - అనుకూలహేతుమాహ (ఉద్గీథమితి) ఉద్గీథగతా ద్వితీయా శ్రుతిరుపాసనస్య తచ్ఛేషత్వే ప్రమాణం వ్రీహ్యాదిగతా ప్రోక్షణాదేరివేత్యర్థః. ఫలసంబన్ధస్య వాక్యాన్తరస్థత్వం దర్శయతి (యదేవేతి) వర్తమానాపదేశః వర్తమానవ్యపదేశః. స్వవాక్యస్థే ఫలసంబన్ధే నేతరత్రాపి విధికటాక్షస్స్యాత్. వాక్యాన్తరస్థత్వే సోఽపి నాస్తీతి భావః ఫలితమర్థమాహ (స్వవాక్యేనైవేతి) నిర్జ్ఞాతః- నిశ్చితః ప్రయోగవిధిః - అనుష్ఠాపకత్వదశాపన్నవిధిః నతుజ్ఞాపకావస్థః యథా స్వవాక్యానవగతఫలసంబన్ధస్య ప్రకరణాన్తరస్థస్యాప్యవ్యభిచరితక్రతుసంబన్ధిజుహూసంబన్ధేన జ్ఞాతక్రత్వఙ్గభావస్య పర్ణత్వస్యాపాపశ్లోకశ్రవణఫలమర్థవాదమాత్రం స్యాత్. అతః పర్ణత్వం నియమేనోపాదేయం తథేదమిత్యర్థః .... *

౬౦|| సూ. ——శ్రీ శిష్టేశ్చ శ్రీ—— పూర్వం యుక్తిరుక్తా- వ్యాప్తిరూపా హి యుక్తిః. వాక్యస్థ ఫలసంబన్ధేష్వఙ్గత్వాభావః- విధివాక్యస్థ ఫలవిరహే చాఙ్గత్వం-చ హి దర్శితం. అథ లిఙ్గాని ప్రదర్శ్యన్తే. గోదోహనస్యాప్యఙ్గత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (గోదోహనేనేతి) ....

౬౧|| సూ.——శ్రీ సమాహారాత్ శ్రీ—— సమాహారః- సమాధానం. కథం దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (దురుద్గీథమితి)

౬౨ || సూ ——శ్రీ గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ శ్రీ—— ఉపాసనార్థత్వవివక్షయా తదాశ్రయస్య గు

సమాహారో గమ్యతే * తేనేతి ప్రకృతపరామర్శాత్సర్వేష్వేవప్రణవస్వరత్వసంవలితి అతఉపాస
నస్య ప్రణవసహభావనియమాదర్శనాచ్చోద్గీథాద్యుపాసనానాముద్గీథాదివన్నియమేనోపాదానమ్...
ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే.

౬౩॥ సూ ——॥ న వా తత్సహభావాశ్రుతేః ॥—— న హ్యేతదస్తి యదుద్గీథాద్యుపాసనా
నాం క్రతుషూద్గీథాదివదుపాదాననియమ ఇతి. కుతః (తత్సహభావాశ్రుతేః) ఉద్గీథాంగభావాశ్రుతే
రిత్యర్థః. అంగభావే హి సహభావనియమో భవతి. యద్యపి * ఉద్గీథముపాసీతేత్యస్మిన్ పదసముదా
యేఽధికారాన్తరం న ప్రతీయతే తథాపి తదనన్తరమేవ * యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా
తదేవ వీర్యవత్తరం. భవతీతి విద్యాయాః క్రతువీర్యవత్తరత్వం ప్రతిసాధనభావః ప్రతిపాద్యతే తేన క్ర
తుఫలాత్పృథగ్భూతఫలసాధనభూతా విద్యా * ఉద్గీథముపాసీతేతి కర్తవ్యతయా విధీయతే. క్రతుఫలాత్పృ
థగ్భూతఫలసాధనతయాఽవగతస్యోపాసనస్య క్రత్వంగభూతోద్గీథాంగతయా వినియోగో నోపపద్యతే.
అతఉపాసనస్యాశ్రయాపేక్షాయాం సన్నిహితోద్గీథాశ్రయమాత్రం భవతి. ఉద్గీథస్య చ క్రత్వంగభూత ఇతి

త్వవ్యపదేశః (సమాహారో గమ్యత ఇతి) సమాహారః - అనువృత్తిః. సోపాసనప్రణవానువృత్త్యా ఉపాసనానువృత్తిర్గ
మ్యత ఇత్యర్థః. తదుపపాదయతి (తేనేతి-)..

౬౩॥ సూ ——॥ న వా తత్సహభావాశ్రుతేః ॥—— ఫలితమర్థమాహ (ఉద్గీథాఙ్గభావాశ్రుతేరితి)
కథమయమర్థ ఇత్యత్రాహ (అంగభావే హీతి) సహభావమాత్రస్య పూర్వపక్షిణాప్యఙ్గీకృతత్వాత్సహభావనియమ ఇ
త్యుక్తం. సహభావనియమ ఏవాఙ్గత్వం అఙ్గత్వవిరోధిపృథక్ఫలసాధనత్వం సూత్రాభిప్రేతం. గోదోహనవాక్యసా
మ్యప్రతిపాదనేన తదుపపాదయతి (యద్యపీతి) స్వవాక్యస్థత్వం వాక్యాన్తరస్థత్వం చ న ప్రయోజకం. విలమ్బావిల
మ్బావేవ ప్రయోజకౌ. పర్ణతావిధివాక్యే విలంబద్వయమస్తి - పర్ణతాయా జుహ్వాపద్వారకశ్రవణం ప్రతిసాధనత్వాశ్రవణా
త్ఫలస్య వాక్యాన్తరస్థత్వాచ్చ గోదోహనవాక్యే త్వన్యతరవిలంబ ఏవ - ఫలస్య స్వవాక్యే శ్రవణాత్ పశుం ప్రతి గోదో
హనస్య సాధనతామాత్రస్య కల్ప్యత్వాత్. ఏవం పర్ణతావిధివాక్యే విలంబద్వయసద్భావాద్వాక్యస్వరససిద్ధాంగత్వ
బాధాయోగాత్తత్ఫలశ్రుతిరర్థవాదః- ఏవం గోదోహనవాక్యే త్వన్యతరవిలమ్బాభావాత్తత్ఫలసాధనత్వమంగత్వవిరోధి
ఏవమన్యతరవిలమ్బాభావసాధర్మ్యాత్తద్వదిదమపి పృథక్ఫలసాధనత్వమేవోపాసనస్య ప్రతిపాదయతీతి గోదోహనవదు
పాసనమపి న క్రత్వఙ్గం. అతో విలంబద్వయాభావవైషమ్యాత్పర్ణతావాక్యవన్నేదం క్రత్వఙ్గతాం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః.
జుహ్వాః ప్రకృతిద్రవ్యాకాంక్షాఽస్తి- నైవముద్గీథాదీనాముపాసనాకాంక్షాఽస్తి- పర్ణతాయాః క్రియారూపత్వాత్ క్ర
త్వనుప్రవేశాకాంక్షాఽస్తి. నైవముపాసనానాం క్రియారూపత్వేనావ్యవధానేన పురుషార్థసంస్పర్శాదితి చ పర్ణతా
వైషమ్యం సిద్ధం- అధికారాన్తరం ఫలాన్తరసాధనత్వం (సాధనభావః ప్రతిపాద్యత ఇతి) అనేన గోదోహనవాక్య సాధన
భావః కల్ప్య ఇత్యన్యతరవిలమ్బః సూచితః. ఏవం తత్సామ్యేన పృథక్ఫలసాధనత్వముద్గీథవిద్యా విహితేత్యాహ (తేనేతి)
తతః కిమిత్యపేక్షాయాముపాసనస్య క్రత్వఙ్గత్వమయుక్తమిత్యాహ (క్రతుఫలాదితి) * ఉద్గీథముపాసీతేత్యుపాసన
స్యోద్గీథశేషత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అతఉపాసనస్యేతి) (ఆశ్రయమాత్రం భవతి) న తు శేషిత్యర్థః. యథా గో
దోహనం కింసంబన్ధి పశుసాధనమిత్యపేక్షాయాం ప్రణయనసంబంధీతి ప్రణయనసంబన్ధమాత్రతయా ప్రతీయతే - తథా
కింవిషయముపాసనం వీర్యవత్తరత్వసాధనమిత్యపేక్షాయాముద్గీథ ఆశ్రయమాత్రం భవతీత్యర్థః - ఉపాసనస్య పృథక్ఫలసాధ
నత్వేఽధికార్యన్తరానుష్ఠేయతా స్యాదిత్యత్రాహ (ఉద్గీథశ్చేతి) యథా క్రత్వధికారిణ ఏవ పశుకామనా నిమిత్తమధికారో

క్రతుప్రయుక్తోద్గీథాద్యాశ్రయోడుపాసనే క్రత్వధికారిణ ఏవ క్రతోర్వీర్యవత్తరత్వేచ్ఛానిమిత్తమిదమధికారాన్తరమితి న క్రతుషు తదుపాదాననియమః. వీర్యవత్తరత్వం చ క్రతుఫలస్య ప్రబలకర్మాన్తరఫలేనాప్రతిబద్ధ ఇత్యుక్తం. క్రతోరవిలంబితఫలత్వమిత్యర్థః. పర్ణతాదీనాం తు * యదేవవిద్యయా కరోతి, తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి విద్యాయాః ఫలసాధనత్వవదపాపశ్లోకశ్రవణాదిఫలం ప్రతి సాక్షాత్సాధనభావానశ్రుత ఇతి క్రత్వంగభూతజుహ్వాద్యంగతయా వినియోగావిరోధాత్తదంగభూతానాం ఫలాన్తరసాధనభావకల్పనానుపపత్తేస్తత్ర ఫలశ్రుతిరర్థవాదమాత్రం స్యాత్.......................

౬౪॥ సూ —॥ దర్శనాచ్చ ॥— దర్శయతి చ శ్రుతిరుపాసనోపాదానానియమం * ఏవంవిద్ధ వై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీతి, బ్రహ్మణో వేదనేన సర్వేషాం రక్షణం బ్రువతి. ఉద్గాతృప్రభృతీనాం వేదనస్యానియమే సత్యేతదుపపద్యతే. అనేన లింగేన పూర్వోక్తానాం సమాహారాదిలింగానాం (ప్రా)యికత్వమవగమ్యతే-అతోఽనియమ ఏవేతి స్థితమ్... ....

—॥ యథాశ్రయభావాధికరణం సమాప్తమ్. ॥—

న్తరం భవతి గోదోహనే-తద్వదత్రాపీత్యర్థః. ఉద్గాత్రనుష్ఠితమప్యుపాసనం యజమానస్యైవ ఫలప్రదం. వీర్యవత్తరత్వస్య పృథక్ఫలతాం దర్శయతి (వీర్యేతి) పర్ణతావాక్యవైషమ్యమాహ (పర్ణతాదీనాంత్వితి) ఫలస్య వాక్యాన్తరస్థత్వేన విళమ్బః స్పష్టతయా నకంఠోక్తః. ఫలసంబన్ధస్య విళమ్బద్వయోపహతత్వేనావిరోధిత్వాదంగతయా వినియోగాత్, అంగత్వే సతి పృథక్ఫలకల్పనాఽయోగాత్, తత్ర ఫలశ్రుతిరర్థవాదః, అత్ర పునరన్యతరవిళంబసామ్యాత్ పృథక్ఫలసాధనత్వేనోపాసనస్య పురుషార్థతయా క్రత్వర్థత్వాభావాన్నోపాదాననియమ ఇత్యర్థః... ....

౬౪॥ సూ. —॥ దర్శనాచ్చ ॥— పూర్వసూత్రే పూర్వపక్షయుక్తిర్నిరాకృతా అత్ర లింగాని ప్రతివక్ష్యంతే అనియమస్య ప్రదర్శితత్వముపపాదయతి (ఉద్గాతృప్రభృతీతి) * యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీత్యత్ర యజమానసంరక్షణం క్రతుఫలాప్రతిబన్ధకరణాదిభిరితి మన్తవ్యమ్. ఉద్గాతృప్రభృతి వేదనఫలం హి క్రతుఫలాప్రతిబన్ధాది-తస్య బ్రహ్మాఖ్యర్త్విగ్వేదనేన సిద్ధౌ సత్యాం హ్యుద్గాతృప్రభృతివేదనానియమ స్థితిః (సమాహారాదిలింగానాం ప్రాయికత్వమవగమ్యత ఇతి) ఆదావేవ క్రతుఫలాప్రతిబంధాయోద్గీథోపాసనం సఙ్కల్పితం చేత్, వేదనవిరహితోద్గీథే సమాధానం కర్తవ్యమిత్యర్థః. సోపాసనప్రణవసహభావనియమదర్శనమపి తథా సఙ్కల్పితక్రతావేవ. యద్వా, * తేనేతి న సోపాసనప్రణవపరామర్శః, అపి తు ప్రణవమాత్రపరామర్శః. ఉద్గీథసంబన్ధితయోపాసనవిధానం, న తూద్గీథవిశేషణతయేత్యనేన శిష్టిశ్చ పరిహృతా... ... ...

పరే తు కిముద్గీథాది ప్రత్యయాస్సముచ్చీయేరన్, కిం యథాకామం స్యురితి విచారయన్తి. పురుషార్థత్వే యథాకామమనుష్ఠేయత్వం * కామ్యాస్తు యథాకామమితి సిద్ధం, అతః పురుషార్థత్వ తదభావవిషయవిచారో యుక్తః * తత్సహభావాశ్రుతేరితి * గ్రహం వా గృహీత్వా చమసం వోన్నీయ స్తోత్రముపాకరోతి స్తుతమనుశంసతి ప్రస్తోతస్సామ గాయ హోతరేతద్యజేత్యాదినా స్తోత్రాదీనాం పరస్పరసహభావః శ్రూయతే, ఇహ తథా న శ్రూయత ఇతి చాహుః. లింగాదీనామప్యఙ్గభావే ప్రమాణత్వాత్ సహభావాశ్రవణమాత్రేణ నాంగత్వనివృత్తిః. సహభావాశ్రుతిర్వినియోగప్రమాణాభావప్రదర్శనార్థేతి చేత్, సహభావశబ్దేన తన్నియమరూపమంగత్వముపస్థాప్య వినియోజకప్రమాణాభావేన తద్వ్యుదాసపరత్వం సూత్రస్య తథాపి వరమ్.——అన్యే తు * శిష్టేశ్చ * యదేవ విద్యయా కరోతీత్యంగత్వం శిష్యత ఇత్యాహుః-తత్రాపి వరం * ఉద్గీథముపాసీతేతి విధానపరత్వం-శిష్టిశబ్దస్య విధానే స్వారస్యాత్ * యదేవ విద్యయేత్యత్ర విధిప్రత్యయాశ్రవణాచ్చ

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః

* దర్శనాచ్చ * తేనోభౌకురుత ఇత్యనియమదర్శనాదితి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం * ఛన్దత ఉపపత్తేరిత్యనేన పునరుక్తత్వాత్

శ్రీ యథాశ్రయభావాధికరణం సమాప్తమ్. శ్రీ

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.
శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

సముదితాధికరణసంఖ్యా-౧౦౭—సముదితసూత్రసంఖ్యా-౪౧౭,

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యే.

తృతీయాధ్యాయే—చతుర్థఃపాదః.

పురుషార్థాధికరణమ్,

౧॥ సూ. ❀ పురుషార్థోతశ్శబ్దాదితిబాదరాయణః ❀ గుణోపసంహారమ్ ఉపసంహారఫలావిద్యైకత్వనానాత్వచిన్తాంకృత్వా, ఇదానీంవిద్యాతఃపురుషార్థః- ఉతవిద్యాంగకాత్కర్మణఇతిచిన్త్యతే. కింయుక్తం. అతః. - విద్యాతఃపురుషార్థఇతిభగవాన్బాదరాయణోమన్యతే, కుతః (శబ్దాత్) దృశ్యతేహ్యుపనిషచ్ఛబ్దోవిద్యాతఃపురుషార్థంబ్రువన్ * బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం * వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతినాన్యఃపన్థావిద్యతేఽయనాయ * యథానద్యఃస్యన్దమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛన్తినామరూపేవిహాయ। తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యమిత్యాదిః............ .....

అత్రపూర్వపక్షీప్రత్యవతిష్ఠతే-

౨॥ సూ ❀ శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః నైతదేవం యద్విద్యాతఃపురుషార్థావాప్తిశ్శబ్దాదవగమ్యతఇతి. నహ్యేష * బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమిత్యాదిశబ్దో వేదనాత్పురుషార్థావాప్తిమవగమయతి. కర్మసుకర్తృభూతస్యాత్మనోయాథాత్మ్యవేదనప్రతిపా

౧॥ సూ ❀ పురుషార్థోతశ్శబ్దాదితిబాదరాయణః ❀ పూర్వపాదేనాస్యాధికరణస్య సంగతిమాహ (గుణేతి) ఉపాసనచిన్తానన్తరమఙ్గచిన్తనం క్రియతఇతిపాదసంగతిరర్థసిద్ధా, తత్రవిద్యాయాఅంగిత్వేసతిహితదంగచిన్తనంకార్యం, తస్మాదంగచిన్తనోపయోగిత్వేన విద్యాయాఅంగిత్వం ప్రథమాధికరణేనిరూప్యతే. కింవిద్యాతఃపురుషార్థః ఉతవిద్యాంగకాత్కర్మణఇతి. కింవిద్యాక్రతుకర్తృభూతాత్మసంస్కారద్వారేణ క్రత్వర్థా, ఉతాపునరావృత్తిఫలసాధనతయా పురుషార్థా-కిం * బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాదయః ఫలవిధయః, ఉతార్థవాదాః పరవిద్యాసుకర్తృభూతోజీవః, ఉతతదన్యఃపరమాత్మా. కిమాచారదర్శనాదిలింగానుగృహీతం * తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యముపాస్యస్యజీవభావమవగమయతి, నేతి- కిమిదంలింగమనైకాన్తికం, నేతి. అనైకాన్తికత్వాభావే తదనుగృహీతసామానాధికరణ్యేనోపాస్యస్యజీవభావావగమాత్పరవిద్యానాం స్వకర్తృభూతజీవసంస్కారత్వాదాత్మజ్ఞానఫలశ్రుతేరర్థవాదతయా పృథక్ఫలసాధనత్వాభావాద్విద్యాక్రత్వర్థేతి తదంగకాత్కర్మణః పురుషార్థస్స్యాత్ లింగస్యానైకాన్తికత్వే తదనుగ్రహాభావేన సామానాధికరణ్యస్య జీవానతిరేకానవగమకత్వాత్పరవిద్యానాం జీవకర్తృకత్వాభావేన తత్సంస్కారత్వాభావాదాత్మవిద్యా ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వాభావేన పృథక్ఫలసాధనతయాపురుషార్థత్వాద్విద్యాతఃపురుషార్థసిద్ధిస్స్యాత్. ఇదంచసిద్ధాన్తోపక్రమం విద్యాయాఃపూర్వపాదేప్రస్తుతత్వాదతశ్శబ్దేనసోక్తా. * బ్రహ్మవిదాప్నోతీతివాక్యే విద్యయాప్రాప్యావాప్తిరుక్తా * వేదాహమిత్యత్ర విద్యాయాఃబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుత్వం ప్రతిబన్ధనివృత్తిద్వారకమిత్యర్థః. తత్రబ్రహ్మణోవిగ్రహాదివిశిష్టత్వ ముపాయాన్తర నిషేధశ్చసిద్ధః. ఉభయమప్యభిహితం * యథానద్యఇతివాక్యే ....

ద్వితీయసూత్రప్రభృతిపూర్వపక్షవిషయం. తదాహ (అత్రేతి)

౨॥ సూ, ❀ శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః ❀ వ్యాచష్టే (నైతదిత్యాదినా) (నహీత్యాది) * ఆదిత్యోయూపఇత్యాదిష్వివనతాత్పర్యమిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (కర్మస్వితి) ప్రి

దనపరత్వాత్. అతఃకర్తుస్సంస్కారద్వారేణ విద్యాయాఃక్రతుశేషత్వాత్తత్రఫలశ్రుతిరర్థవాదమాత్రం యథాఽన్యేషుద్రవ్యాదిష్వితి జైమినిరాచార్యోమన్యతే. తదుక్తం * ద్రవ్యగుణసంస్కారకర్మసుపరార్థత్వాత్ఫలశ్రుతిరర్థవాదస్స్యాదితి, ననుచకర్మసుకర్తుర్జీవాదన్యోముముక్షుభిః ప్రాప్యతయా వేదాన్తేషు వేద్యఉపదిశ్యతఇతి ప్రాగేవోపపాదితం * నేతరోఽనుపపత్తేః * భేదవ్యపదేశాచ్చ * అనుపపత్తేస్తునశారీరః * ఇతరపరామర్శాత్సఇతిచేన్నాసంభవాదిత్యేవమాదిభిస్సూత్రైః. తదేవబ్రహ్మ * తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యేనజీవాదనతిరిక్తమిత్యేతదపి *అధికంతుభేదనిర్దేశాదిత్యేవమాదిభిర్నిరస్తం. సామానాధికరణ్యనిర్దేశశ్చ * ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం * సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేతి చేతనాచేతనసాధారణః*యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్ * యఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యాదినాఽవగతతద్దాత్మతయావస్థితినిబన్ధనఇతి * అవస్థితేరితికాశకృత్స్నఇత్యాదిభిరుపపాదితం.తత్కథంకర్మసుకర్తురాత్మనోయాథాత్మ్యోపదేశపరావేదాన్తశబ్దాఇతివిద్యాయాఃకర్మాంగత్వం ప్రతిపాద్యతే. ఉచ్యతే, వేదాన్తవాక్యేష్వేవసవిద్యాయాఃకర్మప్రాధాన్యం సూచయద్భిర్లింగైస్తదుపబృంహితసామానాధికరణ్యనిర్దేశేనచవేదాన్తశబ్దాదేహాతిరిక్తజీవస్వరూపయాథాత్మ్యోపదేశపరాఇతి బలాదభ్యుపగమనీయమితిపూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. ననుచకర్తృసంస్కారముఖేనవిద్యాయాఃక్రత్వనుప్రవేశోనశక్యతేవక్తుం, కర్తుర్లౌకికవైదికసాధారణత్వేనావ్యభిచరితక్రతుసంబన్ధిత్వాభావాత్. నైవమ్. లౌకికస్య కర్మణఃకర్తుర్దేహాదవ్యతిరిక్తత్వేప్యుపపత్తేః, దేహాతిరిక్తనిత్యాత్మస్వరూపస్యక్రతావేవోపయోగాత్, తత్స్వరూపప్రతిపాదనముఖేన క్రత్వనుప్రవేశోనవిరుధ్యతే. అతోవిద్యాయాః క్రతుశేషత్వాన్నాతఃపురుషార్థః......................

హ్యాదేః ప్రోక్షణాదివద్విద్యాయాఆత్మనశ్శేషత్వేనావగతా * ఆత్మాజ్ఞాతవ్యఇతి * అధత్యస్యాన్స్యన్నితిజ్ఞానమపి కర్మశేషత్వేనావగతం, వ్రీహ్యాదిశేషభూత ప్రోక్షణాదేఃక్రతుశేషత్వం ద్వారభూతవ్రీహ్యాదేః క్రతుశేషత్వేనైవ యథోపపద్యతే తథాత్మశేషభూతజ్ఞానస్యకర్మశేషత్వమాత్మనఃకర్మశేషత్వేనోపపద్యతఇతిజ్ఞాతవ్యఆత్మాక్రతుశేషభూతఏవ.కర్మశేషభూతత్వంచ కర్మసుకర్తృభూతస్యాత్మనః- సచాత్మాజీవఏవేతితత్స్వరూపప్రతిపాదనపరంవేదాన్తవాక్యజాతమిత్యర్థః- ఆత్మజ్ఞానస్యపృథక్ఫలసాధనత్వాన్న కర్మాంగత్వమిత్యత్రాహ (అతఇతి) * ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యఇత్యాదిషు * స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యఇతివదాత్మనః కర్మత్వావగమాత్ జ్ఞానేనసంస్కార్యత్వం. అతోయజ్ఞాదేర్వ్రీహ్యాదిద్వారా ప్రోక్షణాదివద్విద్యాపి కర్తృసంస్కారరూపతయాకర్మశేషభూతా. తస్మాద్యథాఽవ్యభిచరితక్రతుసంబన్ధి జుహూద్వారా క్రతుశేషభూతపర్ణత్వస్యాపాపశ్లోకశ్రవణమర్థవాదః, తద్వదవ్యభిచరితక్రతుసంబన్ధికర్తృద్వారావిద్యాయాఃక్రతుశేషభూతాయాఃఫలశ్రుతిరర్థవాదఇత్యర్థః. ప్రకరణాన్తరాధీతాయావిద్యాయాఃక్రతుశేషత్వమపిపర్ణత్వవదుపపన్నమ్.ఆదిష్టవివరణార్థమాహ (తదుక్తమితి) చోదయతి (నన్వితి) అచేతనేనేవచేతనేనాపి [స్వరూపైక్యానుపపత్తిద్యోతనార్థం * ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం * సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేతివాక్యద్వయోపాదానం. ఏవంజీవవిలక్షణస్యప్రతిపాద్యమానత్వేన జీవప్రత్యభిజ్ఞాభావాత్ తద్ద్వారావిద్యాయాః కర్మాంగత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. పరిహరతి (ఉచ్యతఇతి)(వేదాన్తవాక్యేష్వేవేతి) త్వయాజీవవిలక్షణపరత్వేనోక్తేష్వేవేతిభావః- లింగానుగ్రహాత్సామానాధికరణ్యమపి స్వరూపైక్యపరమిత్యాహ (తదుపబృంహితేతి) చోదయతి (ననుచేతి) నహ్యన్యశేషమన్యశేషంభవతి, తదసాధారణమేవహితదంగం, కర్తాచలౌకికవైదిక కర్మసాధారణః అతఃకర్తురవ్యభిచరిత క్రతుసంబన్ధిత్వాభావాజ్జుహూవత్ప్రత్యభిజ్ఞానాస్తీతినతద్ద్వారాక్రత్వంగత్వమిత్యర్థః పరిహరతి (నైవమితి)..............................

కానిపునస్తానిలింగాని, యదుపబృంహితసామానాధికరణ్యనిర్దేశేన
వేదాన్తశబ్దాజీవ స్వరూపపరాఇతి నిర్ణీయన్తే. తత్రాహ.

౩॥ సూ ——శ్రీ ఆచారదర్శనాత్ శ్రీ—— బ్రహ్మవిదాం ప్రాధాన్యేన కర్మస్వే వాచారోదృశ్యతే. అశ్వపతిః కేకయః కిలౌత్తమవిత్తమస్తద్విజ్ఞానాయోపగతాంస్తానృషీన్ ప్రత్యాహ ॥ యక్ష్యమాణోహ వైభగవన్తోహమస్మీతి. తథాజనకాదయోబ్రహ్మవిదగ్రేసరాః కర్మనిష్ఠాః స్మృతిషుదృశ్యన్తే ॥ కర్మణైవహిసంసిద్ధిమాస్థితాజనకాదయః ॥ ఇయాజసోపిసుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానవ్యపాశ్రయఇతి. అతోబ్రహ్మవిదాంకర్మప్రధానత్వ దర్శనాద్విద్యాయాఃకర్తృస్వరూపవేదనరూపత్వేనకర్మాంగత్వమేవేతి నవిద్యాతఃపురుషార్థః ... ...

లిఙ్గమిదం, ప్రాప్తిరుచ్యతామిత్యత్రాహ.

౪॥ సూ ——శ్రీ తచ్ఛ్రుతేః శ్రీ—— శ్రుతిరేవహివిద్యాయాఃకర్మాంగత్వమాహ ॥ యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదాతదేవవీర్యవత్తరంభవతీతి. నేయంశ్రుతిఃప్రకరణాదుద్గీథమాత్రవిషయేతివ్యవస్థాపయితుంశక్యా, యతఃప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీ ॥ యదేవవిద్యయాకరోతీతి విద్యామాత్రవిషయాహీయంశ్రుతిః. ... ...

౫॥ సూ ——శ్రీ సమన్వారమ్భణాత్ శ్రీ—— ॥ తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతేఇతి విద్యాకర్మణోస్సాహిత్యంచదృశ్యతే-సాహిత్యంచోక్తేనన్యాయేనవిద్యాయాఃకర్మాంగత్వేసత్యేవభవతి

౬॥ సూ ——శ్రీ తద్వతోవిధానాత్ శ్రీ—— విద్యావతఃకర్మవిధానాద్విద్యాకర్మాంగమిత్యవగమ్యతే ॥ ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యయథావిధానంగురోఃకర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్య కుటుమ్బేశుచౌదేశఇత్యాదౌ ॥ వేదమధీత్యేత్యధ్యయనవతఃకర్మాణివిదధదర్థావబోధపర్యన్తాధ్యయనవత ఏవవిదధాతి.

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (కానీతి)

౩॥ సూ ——శ్రీ ఆచారదర్శనాత్ శ్రీ—— గుణముఖ్యయోర్విరోధే ముఖ్యేనుగుణం గుణోనేయః నతుగుణానుగుణంముఖ్యోనేయః తస్మాత్కర్మణోవిద్యాయాశ్చ ప్రసంగేకర్మణోఽనుష్ఠానంతస్యప్రాధాన్యేనైవోపపద్యతే, అతోవిద్యాకర్మాంగమిత్యర్థః......................... ...

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (లింగమితి) ప్రాప్తిః, ప్రమాణతస్సిద్ధిః అనుగ్రాహకముక్తం అనుగ్రాహ్యమభిధీయతామిత్యర్థః ఆగమప్రామాణ్యస్య శ్రుతిలింగాదయోఽనుగ్రాహకాః.

౪॥ సూ ——శ్రీ తచ్ఛ్రుతేః శ్రీ—— విద్యయేతితృతీయాశ్రుత్యాఽఙ్గత్వంగమ్యతే (నేయమిత్యాది) తతఃకిమిత్యత్రాహ (యదేవేతి)... ... ...

౫॥ సూ ——శ్రీ సమన్వారంభణాత్ శ్రీ—— అన్వారంభణం- స్పర్శః తేనసంబన్ధోవివక్షితః.సాహిత్యంకర్మణోవిద్యాంగత్వే హ్యుపపద్యతఇత్యత్రాహ (ఉక్తేనన్యాయేనేతి) కర్తురాత్మనఃకర్మశేషత్వమాచారదర్శనమిత్యాదికం న్యాయశబ్దేనవివక్షితమ్... ... ...

౬॥ సూ ——శ్రీ తద్వతోవిధానాత్ శ్రీ—— ॥ అతిశేషేణనిశ్శేషమిత్యర్థః. అధ్యయనవతఃకర్మాణివిదధీత తతఃకింజ్ఞానస్యకర్మాంగత్వఇత్యత్రాహ (అర్థావబోధపర్యన్తాధ్యయనవతఏవేతి) అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం కథమిత్యత్రా

అర్థావబోధపర్యన్తం హ్యధ్యయనమితి స్థాపితమ్. అతో బ్రహ్మవిద్యాపి కర్మసు వినియుక్తేతి న పృథక్ఫలాయావకల్పతే. ... ...

౭॥ సూ — శ్రీ నియమాత్ శ్రీ — ఇతశ్చ న విద్యాతః పురుషార్థః * కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతం సమాః ఇత్యాత్మవిదః పురుషాయుషస్య సర్వస్య కర్మసు నియమేన వినియోగాత్ కర్మణ ఏవ ఫలమిత్యవగమ్యతే. విద్యా తు కర్మాఙ్గమితి. ... .

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౮॥ సూ — శ్రీ అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్ శ్రీ — తుశబ్దాత్పక్షో వ్యావృత్తః. విద్యాత ఏవ పురుషార్థః. కుతః (అధికోపదేశాత్) కర్మసు కర్తుర్జీవాద్ధేయప్రత్యనీకానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణాకరత్వేనాధికస్యార్థాన్తరభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో వేద్యత్వోపదేశాత్ భగవతో బాదరాయణస్య విద్యాతః ఫలమిత్యేవమేవ మతం. లింగాని తిష్ఠన్తు- వేద్యత్వోపదేశస్తు తావత్కర్తుః ప్రత్యగాత్మనోఽధికస్యైవ. కథం, తద్దర్శనాత్ (ప్రత్యగాత్మన్యశుద్ధావశుద్ధావప్యసమ్భావనీయానన్తగుణాకరస్య వేద్యస్య నిరస్తనిఖిలహేయగన్ధస్య స్వసఙ్కల్పకృతజగదుదయవిభవలయలీలస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యానన్దస్య జీవాధిపస్య కృత్స్నప్రశాసితుః పరస్య బ్రహ్మణో వేదనోపదేశవాక్యేషు దర్శనాత్ * అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః * తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ * స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః * యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ । ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చనేతి * ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణః * స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతః * భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇత్యాదిషు. తస్మాద్వేదనోపదేశశబ్దేషు కర్తుః ప్రత్యగాత్మనః [illegible] కల్పస్యావిద్యాదిహేయసమ్బన్ధయోగ్యస్య గన్ధోఽపి నాస్తీతి పరమపురుషవిషయాయా విద్యాయాస్స్వతన్త్రాప్ర

హ (అర్థావబోధేతి) (స్థాపితం) భాట్టైః ప్రాభాకరైశ్చ, శ్రుతేరవివక్షితార్థత్వాదిదోషపరిహారాయేత్యర్థః. స్నాత్వా జుహుయాదిత్యుక్తే హి హోమః స్నానాఙ్గకస్స్యాత్, తద్వదమపీతి భావః, స హి క్రతుజ్ఞానస్య తదనుష్ఠానమఙ్గం అపి త్వనుష్ఠానస్యానుష్ఠేయజ్ఞానమఙ్గం స్యాత్ తద్వదిహాపి. ౭॥ సూ — శ్రీ నియమాత్ శ్రీ — కృత్స్నస్యాయుషః క్రతుశేషత్వాన్న ధ్యేయప్రాప్తమన్యత్సర్వం తచ్ఛేషభూతమిత్యర్థః. ఇమాని పూర్వపక్షసూత్రాణి... ... ...

... ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (ఏవం ప్రాప్త ఇతి)

౮॥ సూ — శ్రీ అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్ శ్రీ — కథం విద్యాతః ఫలం, విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే లింగాని దర్శితానీత్యత్రాహ (లిఙ్గాని తిష్ఠన్త్వితి) తద్దర్శనాదితి సూత్రఖణ్డస్యోపాదానం. ఉపాసనవాక్యోపయోగిత్వాత్ స్వరూపపరవాక్యానాం, వేదనోపదేశవాక్యేష్విత్యుక్తం. స్వరూపపరవాక్యోక్తగుణానాముపాసనాపేక్షితత్వాదిత్యర్థః. శుద్ధ్యశుద్ధ్యుభయావస్థజీవస్యాసమ్భావనీయానన్తకల్యాణగుణా ఉచ్యన్తే పరస్య బ్రహ్మణ ఇత్యన్తేన. ఉక్తగుణవిశిష్టత్వే ప్రమాణమాహ (అపహతపాప్మేతి) జుహూవత్కర్తురాత్మనః ప్రత్యభిజ్ఞానే సతి హి తద్భావః.

ష్ఠిరూపమమృతత్వం తత్రతత్రశ్రూయమాణంఫలమితివిద్యాతఃపురుషార్థఇతిసుష్ఠూక్తమ్.,.......

లిఙ్గాన్యపినిరస్యన్తే.

౯॥ సూ శ్రీ తుల్యంతుదర్శనమ్ శ్రీ యదుక్తంబ్రహ్మవిదాంకర్మానుష్ఠానదర్శనాద్విద్యాకర్మాఙ్గమితి, తన్న, విద్యాయాఅనఙ్గత్వేపి తుల్యందర్శనం బ్రహ్మవిదాంకర్మానుష్ఠానదర్శనమనైకాన్తికమిత్యర్థః. అననుష్ఠానస్యాపిదర్శనాత్. దృశ్యతేహిబ్రహ్మవిదాంకర్మత్యాగః * ఋషయఃకావషేయాఃకిమర్థావయమధ్యేష్యామహేకిమర్థావయం యక్ష్యామహఇత్యాదౌ. అతోబ్రహ్మవిదాంకర్మత్యాగదర్శనాన్నవిద్యాకర్మాఙ్గం, కథమిదముపపద్యతే - బ్రహ్మవిదాంకర్మానుష్ఠానమననుష్ఠానంచ;ఫలాభిసన్ధిరహితస్యయజ్ఞాదికర్మణోబ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాత్తథావిధస్యకర్మణోఽనుష్ఠానదర్శనముపపద్యతే. వక్ష్యతిచ*సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదితి.ఫలార్థస్యతస్యైవయజ్ఞాదేఃకర్మణోమోక్షైకఫలబ్రహ్మవిద్యావిరోధిత్వాత్తస్యాననుష్ఠానదర్శనముపపన్నతరం, విద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వే కర్మత్యాగః కథమపినోపపద్యతే ... ...

యదుక్తంశ్రుత్యైవవిద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వమవగమ్యతఇతి-తత్రాహ.

౧౦॥ సూ శ్రీ అసార్వత్రికీ శ్రీ నసర్వవిద్యావిషయేయంశ్రుతిః, అపితూద్గీథవిద్యావిషయైవ * యదేవవిద్యయాకరోతీతియచ్ఛబ్దస్యానిర్ధారితవిశేషస్య * ఉద్గీథముపాసీతేతిప్రస్తుతోద్గీథవిశేషనిష్ఠత్వాత్- నహియత్కరోతి, తద్విద్యయేతిసమ్బధ్యతే, యదేవవిద్యయాకరోతి- తదేవవీర్యవత్తరమితి, విద్యయాక్రియమాణంయచ్ఛబ్దేననిర్దిశ్యతస్యహివీర్యవత్తరత్వముచ్యతే............

రావిద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వం- వేదనోపదేశవాక్యేషు జీవవిలక్షణస్య ప్రతిపాద్యమానత్వేన జీవప్రత్యభిజ్ఞానాభావాన్నతద్ద్వారావిద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వమితిశ్రూయమాణంఫలమపినార్థవాదరూపం, తస్మాద్విద్యాయాఃపృథక్ఫలసాధనత్వేనకత్వర్థత్వం, కింతుపురుషార్థత్వమేవేత్యర్థః.............................. ...

ఉత్తరసూత్రాణాంకృత్యమాహ (లింగాన్యపీతి)

౯॥ సూ శ్రీ తుల్యంతుదర్శనమ్ శ్రీ అనైకాన్తికశబ్దేనానియతత్వముచ్యతే *కిమర్థాః కింప్రయోజనాః. అఙ్గత్వేహ్యననుష్ఠానం నోపపద్యత ఇతిభావః. అనుష్ఠానాననుష్ఠానేవ్యాహతేఇత్యభిప్రాయేణాహ (కథమితి) పరిహరతి (ఫలాభిసన్ధీతి) భవత్పక్షఏవాయంవ్యాహతిరిత్యాహ (విద్యాయాఇతి) బ్రహ్మవిద్యాఫలానామర్థవాదత్వేన మోక్షాఖ్యఫలానభ్యుపగమాన్మోక్షైకఫలకర్మానుష్ఠేయం త్రివర్గఫలంత్వననుష్ఠేయమితివిభాగానుపపత్త్యావ్యాహతిస్తవైవేత్యర్థః. ... ...

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదుక్తమితి)

౧౦॥ సూ శ్రీ అసార్వత్రికీ శ్రీ ప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీత్యుక్తమితిశఙ్కాయాంఏకపదసామర్థ్యంహిశ్రుతిః, అత్రచసామర్థ్యంనాస్తీత్యభిప్రాయేణాహ (నహీతి) యత్కరోతితద్విద్యయేత్యుక్తే విద్యాయాః అఙ్గత్వంవిహితంస్యాత్- నచతథాఽన్వయః- యదేవవిద్యయాకరోతి- తదేవవీర్యవత్తరమిత్యన్వయః. తథాసతియచ్ఛబ్దానూదితస్యవిద్యయాక్రియమాణస్య ప్రాపకప్రమాణాకాఙ్క్షాయాం ప్రకరణసన్నిహితోద్గీథవిద్యా * యదేవవిద్యయేతి విద్యాశబ్దం సఙ్కోచయతి- అతోఽనువాదరూపత్వాత్ ప్రమాణాన్తరసాపేక్షత్వేన స్వతోఽర్థనిష్టసామర్థ్యాభావాత్ * విద్యయేతి పదమేకపదసామర్థ్యరూపాశ్రుతిర్న భవతీత్యర్థః.............. .....

యచ్చేదముక్తం * తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతే ఇతి విద్యాకర్మణోస్సాహిత్యదర్శనాద్విద్యాకర్మాంగమితి, తత్రాహ.

౧౧॥ సూ —శ్రీ విభాగశ్శతవత్ శ్రీ— * తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతే ఇత్యత్రోక్తేన న్యాయేనవిద్యాకర్మణోర్భిన్నఫలత్వాద్విద్యాస్వస్మైఫలాయసమన్వారభతే- కర్మచస్వస్మైఫలాయేతివిభాగోద్రష్టవ్యః (శతవత్) యథాక్షేత్రరత్నవిక్రయిణంశతద్వయమన్వేతీత్యుక్తేక్షేత్రార్థంశతం, రత్నార్థంశతమితి విభాగఃప్రతీయతే, తథేహాపి. ... ...

౧౨॥ సూ —శ్రీ అధ్యయనమాత్రవతః శ్రీ— యదుక్తంవిద్యావతః కర్మవిధానాద్విద్యాకర్మాంగమితి, నైతద్యుక్తం * వేదమధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రవతో విధానాత్, నచాధ్యయనవిధిరేవార్థబోధేప్రవర్తయతి- ఆధానవదధ్యయనస్యాక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యవసానాత్, గృహీతస్యచ స్వాధ్యాయస్యఫలవత్కర్మావబోధిత్వదర్శనాత్తన్నిర్ణయఫలేతదర్థవిచారేపురుషః స్వయమేవప్రవర్తతే తతఃకర్మార్థీకర్మజ్ఞానేప్రవర్తతే- మోక్షార్థీచ బ్రహ్మజ్ఞాన ఇతినవిద్యాకర్మాఙ్గమ్.........

అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (యచ్చేదమితి)

౧౧॥ సూ —శ్రీ విభాగశ్శతవత్ శ్రీ— సమన్వారమ్భణశ్రుతిస్సాంసారికఫలవిద్యాకర్మవిషయా. విద్యాస్వఫలప్రదానాయాన్వేతి- కర్మదస్వఫలప్రదానాయేత్యర్థః బ్రహ్మవిద్యాతదఙ్గకర్మవిషయా వా స్యాదియం శ్రుతిః. విద్యా * నేహాభిక్రమనాశోస్తీతి న్యాయాత్ ప్రారబ్ధావసానేముక్తిదానాయాన్వేతి- కర్మచజన్మాన్తరేపివిద్యోత్పాదనాయాన్వేతీత్యర్థః. ... ...

౧౨॥ సూ —శ్రీ అధ్యయనమాత్రవతః శ్రీ— (ఆధానవదితి) * అగ్నీనాదధీతేత్యత్రాధానేనాగ్నేస్సమ్పాద్యత్వమాత్రముక్తం- నతూత్తరక్రతువినియోగః. శబ్దస్యతావన్మాత్రేప్రసిద్ధిస్వారస్యాత్. తథాఽత్రాపీత్యర్థః, ఏవంశబ్దస్వారస్యముపపాదితం- అథార్థానుపపత్తిః పరిహ్రియతే (గృహీతస్యచేతి) ప్రవర్తకాభావాన్మీమాంసాయా అనారమ్భణీయత్వాద్యనుపపత్తిః. సాపిరాగతః ప్రవృత్త్యాపరిహృతేత్యర్థః శ్రుతేరవివక్షితార్థత్వమపిపరిహృతంభవతి. అధ్యయనవిధేః ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వమపిపరమ్పరయోపపద్యతే- అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వపక్షవదితి. కర్మావబోధిత్వదర్శనాదిత్యాపాతప్రతీతిరుచ్యతే. తత్రకర్మోపక్రమత్వాత్- ప్రథమంకర్మవిచారఉపపద్యతే- ఆపాతప్రతీత్యాప్రవృత్తావపి * అక్షయ్యంహవైచాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతంభవతి * విజ్ఞానఘనఏవైతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయతాన్యేవానువినశ్యతీత్యాదిభిర్వ్యాకులతయానకేవలంబ్రహ్మవిచారఏవ. కర్మవిచారోపి కర్తవ్యఏవ. అధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వే * వేదమధీత్యస్నాస్యన్నిత్యధ్యయనానన్తరంసమావర్తనస్మృతేర్బాధితత్వాన్మీమాంసాశ్రవణస్యావసరస్స్యాత్ రాగతః ప్రాప్తానావసరఇతిచేన్న- క్త్వాప్రత్యయస్సమానకర్తృకత్వపూర్వకాలత్వమాత్రపరః- నత్వానన్తర్యపరః -అతోనవిరోధః. ఆనన్తర్యేపిస్వాపయోగ్యర్థజ్ఞానస్యావసరప్రదఏవవిధిః- యథాక్రతువిధిరర్థార్జనాదేః. నకేవలంస్మృతిసిద్ధాసమావృత్తిః- శ్రుతిసిద్ధాచ * అధీత్యాభిసమావృత్యేతిహిశ్రూయతే అతోనాధ్యయనవిధిర్బాధ్యతే- కించ - శ్రుతిస్మృత్యోర్విరోధఏవనాస్తి- యేనబాధ్యబాధకభావస్స్యాత్. ఉభయత్రాప్యధ్యయనశబ్దస్యార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వేవాఽక్షరగ్రహణపర్యన్తత్వేవాతుల్యార్థత్వాత్. సమావృత్తస్యాపి మీమాంసాశ్రవణావసరః శ్రావయితురివస్యాదేవ. యావదర్థజ్ఞానంహిత్రైవిద్యవచనాదనుష్ఠానమప్యుపపద్యతే- యథాబ్రహ్మచర్యే. నచతావతామీమాంసానైరపేక్ష్యం, హిత్రైవిద్యానాం తత్త్వనిశ్చయార్థం స్వయంశిష్యాణాముపపాదనార్థంచశ్రవణోపపత్తేః. నచాధ్యయనజన్యజ్ఞాననిరపేక్షంహిత్రైవిద్యవచనాద

యద్యప్యధ్యయనవిధిరేవార్థావబోధే ప్రవర్తయతి తథాపి నవిద్యాకర్మాంగం- అర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వా ద్విద్యాయాః. యథాజ్యోతిష్టోమాదికర్మస్వరూపవిజ్ఞానాత్ఫలసాధనభూతం తత్కర్మానుష్ఠానమర్థాన్తరం-తథాఽర్థజ్ఞానరూపాద్బ్రహ్మస్వరూపవిజ్ఞానాదర్థాన్తరమేవధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యా పురుషార్థసాధనభూతా విద్యేతినతస్యాః కర్మసమ్బన్ధగన్ధోఽవిద్యతే. .. ..

౧౩॥ సూ ⸺ నావిశేషాత్ ⸺ యచ్చోక్తం*కుర్వన్నేవేహకర్మాణీత్యాది ... జ్ఞానాద్వ్యావర్త్యయావజ్జీవంకర్మానుష్ఠానేనియమయతీతి-తన్నోపపద్యతే (అవిశేషాత్) ... యమః ఫలసాధనభూతస్వతన్త్రకర్మవిషయఇతివిశేషహేతురస్తి-విద్యాఙ్గభూతకర్మవిషయతయాప్యుపపత్తేః*కర్మణైవహిసంసిద్ధిమాస్థితాజనకాదయఇతిచవిదుషస్త్వప్రయాణాదుపాసనస్యానువర్తమానత్వాత్

ఏవమర్థస్వాభావ్యేనచోద్యంపరిహృత్య * కుర్వన్నేవేహకర్మాణీత్యస్యవాక్యస్యార్థమాహ.

౧౪॥ సూ ⸺ స్తుతయేనుమతిర్వా ⸺ వాశబ్దోఽవధారణార్థః. * ఈశావాస్యమిదంసర్వమితి విద్యాప్రకరణాద్విద్యాస్తుతయేసర్వదాకర్మానుష్ఠానానుమతిరియం-విద్యామాహాత్మ్యాత్సర్వదాకర్మకుర్వన్నపి నలిప్యతే కర్మభిరితిహివిద్యాస్తుతాభవతి. వాక్యశేషశ్చైవమేవదర్శయతి * ఏవంత్వయినాన్యథేతోఽస్తి నకర్మలిప్యతేనరఇతి. అతోనకర్మాంగంవిద్యా ...

౧౫॥ సూ. ⸺ కామకారేణచైకే ⸺ అపిచైవమేకేశాఖినః కామకారేణ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠస్య గార్హస్థ్యత్యాగమధీయతే * కింప్రజయాకరిష్యామోయేషాంనోఽయమాత్మాఽయంలోకఇతి. విదుషోవిరక్తస్య కామకారేణ గార్హస్థ్యకర్మత్యాగంబ్రువదిదంవచనం బ్రహ్మవిద్యాయాఃకర్మానఙ్గత్వం దర్శయతి, యజ్ఞాదికర్మాంగత్వేహివిద్యాయాః విద్యానిష్ఠస్య కామకారేణగార్హస్థ్యత్యా

నుష్ఠానేఅపశూద్రాధికరణవిరోధః, హిశైషివచనాదనుష్ఠానేపి మన్త్రబ్రాహ్మణవిశేషాణాంకృత్స్నవేదస్యదజప్యత్వ ... త్తస్యచాధ్యయనేనైవసమ్పాద్యత్వాత్- అధ్యయనస్యచోపనయనాఙ్గకత్వాత్, ఉపనయనస్య త్రైవర్ణికాధికారత్వాచ్ఛూద్రేరుపనయనానధికారాదనుష్ఠానానుపపత్తేః * నశూద్రాయమతిందద్యాత్ * నచాస్యోపదిశేద్ధర్మమిత్యాదినిషేధాచ్ఛూద్రాదేర్నోపదిశన్తి. అతోఽధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వాభావాదధ్యయనవతః కర్మవిధానేష్వర్థజ్ఞానస్య కర్మాసేశేషత్వాభావాన్నవిద్యాకర్మాఙ్గమిత్యర్థః. అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వంవిధేరభ్యుపగమ్యపరిహరతి (యద్యపీతి) (అర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వాత్) అధ్యయనశబ్దవాచ్యవ్యతిరిక్తత్వాద్విద్యాయాఇత్యర్థః. నహ్యర్థజ్ఞానస్యజ్యోతిష్టోమాదికర్మ శేషభూతం- విపరీతంహితత్- ఏవంశాస్త్రజన్యజ్ఞానముపాసనాఖ్యాయాఃవిద్యాయాశ్శేషభూతమిత్యర్థః

౧౩॥ సూ ⸺ నావిశేషాత్ ⸺ పూర్వపక్షిణోక్తస్య * కర్మణైవేత్యాదివచనస్యాపి విద్యాంగభూతకర్మవిషయత్వమభిప్రేత్యాహ (కర్మణైవహీతి) తస్యయావజ్జీవమనువృత్తిరఙ్గినఉపాసనస్యానువర్తమానత్వాదుపపన్నేత్యాహ (విదుషస్త్వితి) ... ...

ఉత్తరసూత్రసంగతిమాహ (ఏవమితి) అర్థస్వాభావ్యం, విద్యాయాఅర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వంకర్మేతికర్తవ్యతాకత్వంచ,

౧౪॥ సూ. ⸺ స్తుతయేనుమతిర్వా ⸺ * ఈశావాస్యమితి. ఈటష్ఛబ్దస్తృతీయాన్తః ఈశా. తేనవాస్యం. యద్వా- ఈశేనావాస్యం. ఈశ్వరపరతన్త్రమిత్యర్థః * నరే- నరమతఇతినరః నిస్సంగః తస్మిన్నితోఽన్యథానాస్తి- నరేత్వయినకర్మలిప్యతఇతీతోఽన్యథానాస్తి- ఇదమేవతత్త్వం. నస్తుతిమాత్రమిత్యర్థః.) ....

౧౫॥ సూ ⸺ కామకారేణచైకే ⸺ గార్హస్థ్యత్యాగమధీయఇత్యధ్యాహారః (య

గానసంభవతి. అతోనవిద్యాకర్మాఙ్గమ్............ ... ...

౧౬॥ సూ ౼ ఉపమర్దంచ* పుణ్యాపుణ్యరూపస్యసమస్తసాంసారికదుఃఖమూలస్య కర్మణోబ్రహ్మవిద్యయోపమర్దంచ ప్రతివేదాన్తమధీయతే * భిద్యతేహృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తేసర్వసంశయాః। క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణితస్మిన్దృష్టేపరావరఇత్యాదికం. తద్విద్యాయాఃకర్మాంగత్వే నసంగచ్ఛతే

౧౭॥ సూ * ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహి * ఊర్ధ్వరేతస్స్వాశ్రమేషు బ్రహ్మవిద్యాదర్శనాత్తేష్వగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్మాభావాచ్చ. నవిద్యాకర్మాంగం. నచోర్ధ్వరేతసఆశ్రమానసన్త్యేవ * యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యాదినాఽగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాం యావజ్జీవాధికారశ్రుతేః. శ్రుతివిరుద్ధానాం స్మృతీనాంచాప్రామాణ్యాత్ అతఆహ (శబ్దేహి) వైదికఏవహిశబ్దేతేదృశ్యన్తే * త్రయోధర్మస్కన్ధాః * యేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే * ఏతమేవప్రవ్రాజినోలోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తీత్యాదౌ. యావజ్జీవశ్రుతిస్త్వవిరక్తవిషయా ... ...

౧౮॥ సూ * పరామర్శంజైమినిరచోదనాచ్చాపవదతిహి * యదిదం * త్రయోధర్మస్కన్ధాఇత్యాదౌ వైదికశబ్దేఊర్ధ్వరేతసఆశ్రమాదృశ్యన్తే. అతస్తేసన్త్యేవేతి - నైతదుపపద్యతే యతః * త్రయోధర్మస్కన్ధాఇత్యాదిషువాక్యేషు తేషామాశ్రమాణాం పరామర్శమాత్రంక్రియతే - అనువాదమాత్రమిత్యర్థః - కుతఏతత్ (అచోదనాత్) అవిధానాదిత్యర్థః. నహ్యత్రవిధి ... శ్రూయతే * త్రయోధర్మస్కన్ధాఇత్యాదినాహిప్రకృతంప్రణవేన బ్రహ్మోపాసనంస్తూయతే * ... స్థోఽమృతత్వమేతీత్యుపసంహారాత్. అతోఽన్యార్థమనువాదమాత్రంక్రియతే తేషామాశ్రమాణాం * యేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతఇతిచ దేవయానవిధిపరత్వాత్తత్రాపి నాశ్రమాన్తరవిధిసమ్భవః- అపిచాపవదతిహిశ్రుతిరాశ్రమాన్తరం * వీరహావాఏషదేవానాంయోఽగ్నిముద్వాసయతఇత్యాదికా. అతఊర్ధ్వరేతసఆశ్రమానసన్తీతిజైమినిరాచార్యోమన్యతే ... ...

౧౯॥ సూ * అనుష్ఠేయంబాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః * గృహస్థాశ్రమవదాశ్రమాన్తరమప్యనుష్ఠేయంభగవాన్ బాదరాయణోమన్యతే. యతః (సామ్యశ్రుతేః) ఊర్ధ్వరేతసామభిమతగృహస్థాశ్రమసామ్యంహి తేషామప్యాశ్రమాణాంశ్రూయతే * త్రయోధర్మస్కన్ధాఇత్యాదిష్వబ్రహ్మసంస్థస్తుత్యర్థతయానుకీర్తనంగృహస్థాశ్రమస్యేతరేషాంచ సమానం. అథగృహస్థాశ్రమస్యానువాదః ప్రాప్తత్వాదేవభవతీతి తస్యప్రాప్తిరవశ్యాభ్యుపేత్యేతిమతం, తదితరేషామపిసమానం అస్య

జ్ఞాదితి) నహ్యంగమవలమ్బ్యజ్ఞేనస్యాంగఉపపద్యతే- తస్మాత్ప్రాజ్యస్యకర్మణోఽఙ్గత్వంనాస్తీత్యర్థః.............

౧౬॥ సూ ౼ శ్రీ ఉపమర్దంచ శ్రీ ౼ (తస్మిన్దృష్టేపరావరఇత్యాదికమితి) అత్రప్రధానోనిర్దేశః. ఇత్యాద్యుక్తార్థరూపముపమర్దమిత్యర్థః (తద్విద్యాయాఇతి) నహ్యంగేనాఙ్గినఉపమర్దఉపపద్యతే - తస్మాదుపమర్దికావిద్యోపమర్దనీయస్యకర్మణోనాఙ్గమిత్యర్థః... ... ...

౧౭॥ సూ ౼ శ్రీ ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహి శ్రీ ౼ స్మృతిష్వాశ్రమాః ప్రతీయన్తఇత్యత్రాహ (శ్రుతివిరుద్ధానామితి) * ధర్మస్కన్ధాః ధర్మాశ్రయాః ఆశ్రమాః. ... ...

౧౮॥ ౼ శ్రీపరామర్శంజైమినిరచోదనాచ్చాపవదతిహి శ్రీ ౼ అన్యార్థం- బ్రహ్మోపాసనస్తుత్యర్థమ్

౧౯॥ అనుష్ఠేయంబాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః శ్రీ ౼ ఆశ్రమశబ్దోధర్మపరః స్తుత్యర్థతయానువాద సామ్యం

త్రాభినివేశాత్. న చ గార్హస్థ్యధర్మ ఏవ * యజ్ఞోఽధ్యయనం దానం తపో బ్రహ్మచర్యమితి సర్వైశ్శబ్దై రభిధీయతే. బ్రహ్మచర్యతపసోర్గృహస్థస్యైవ సమ్భవాదితి యుక్తం * త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇతి త్రిత్వ నసంగృహ్య * ప్రథమో ద్వితీయస్తృతీయ ఇతి విభాగవచనానుపపత్తేః. ... * యజ్ఞోఽధ్యయనం దాన మితి గృహస్థాశ్రమ ఉచ్యతే. అధ్యయనశబ్దో వేదాభ్యాసపరః, తపశ్శ... ...నసపారివ్రాజ్యయోర్గ్ర హణం, ఉభయోః తపఃప్రధానత్వాత్, తపశ్శబ్దో హి కాయక్లేశరూపః, స చ ద్వయోరపి సమానః. బ్ర హ్మచారిధర్మ ఏవ బ్రహ్మచర్యశబ్దేనాభిధీయతే * బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీతి ప్రతిపాద్యమానో బ్రహ్మసంస్థశబ్దో యౌగికస్సర్వాశ్రమసాధారణః సర్వేషామాశ్రమిణాం బ్రహ్మసంస్థాసమ్భవాత్, బ్రహ్మణి సంస్థా, సంస్థితిః, బ్రహ్మసంస్థత్వం, తచ్చ సర్వేషాం సమ్భవత్యేవ, బ్రహ్మనిష్ఠావికలాః కేవలా శ్రమిణః పుణ్యలోకభాజః తేష్వేవ బ్రహ్మనిష్ఠోఽమృతత్వభాగ్భవతి, తదేతద్విస్పష్టముక్తం భగవతా పరాశరేణ * ప్రాజాపత్యం బ్రాహ్మణానామిత్యారభ్య * బ్రాహ్మం సన్న్యాసినాం స్మృతమిత్యన్తేన వర్ణానామాశ్రమాణాం చ కేవలానాం బ్రహ్మలోకప్రాప్త్యన్తం ఫలమభిధాయ * ఏకాన్తినస్సదా బ్ర హ్మధ్యాయినో యోగినో హి యే । తేషాం తత్పరమం స్థానం యద్వై పశ్యన్తి సూరయ ఇతి తేష్వేవ బ్రహ్మని ష్ఠానాం బ్రహ్మప్రాప్తిమభిదధతా. అతో గృహస్థాశ్రమతుల్యాః ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా అపి దృశ్యన్త ఇతి తేఽప్యనుష్ఠేయాః, * యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత ఇతి చ, అరణ్య ఇతి తపః ప్రధానాశ్రమప్రా ప్త్యపేక్షత్వాద్దేవయానవిధానస్య తత్రాపి తత్ప్రాప్తిరఙ్గీకరణీయా................ ... ...

పరామర్శపక్షే విధానపక్షే చ గృహస్థాశ్రమతుల్యమేషామప్యనుష్ఠేయత్వమిత్యుప
పాద్య విధిరేవాయమాశ్రమాణాం సర్వేషాం నానువాద ఇత్యుపపాదయితుమాహ.

౨౦॥ సూ * విధిర్వా ధారణవత్ * వాశబ్దోఽవధారణార్థః. విధిరేవాయమాశ్ర మాణాం (ధారణవత్) యథాదిష్టాగ్నిహోత్రే * అధస్తాత్సమిధం ధారయన్ననుద్రవేదుపరి హి దేవే భ్యో ధారయతీత్యత్రానువాదసరూపాదపి వాక్యాదుపరిధారణస్యాప్రాప్తత్వాద్విధిరాశ్రీయతే, తదుక్తం శేషలక్షణే * విధిస్తు ధారణేఽపూర్వత్వాదితి. తథాఽత్రాప్యప్రాప్తత్వాద్విధిరేవాశ్రయణీయః

ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిసామ్యం చోభయం సూత్రాభిప్రేతం. ఆశ్రమాన్తరకీర్తనే సతి హి సామ్యం వక్తవ్యం తదేవ నాస్తి గార్హస్థ్యధర్మాణామేవ కీర్తనాదిత్యాశఙ్క్యతే (నచ గార్హస్థ్యేతి) పరిహరతి (త్రయ ఇతి) వ్యాఖ్యానాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (అతో యజ్ఞ ఇతి) బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్సన్న్యాసాశ్రమవిషయః పరైర్వ్యాఖ్యాతః. తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (బ్రహ్మసంస్థ ఇతి) యౌగికః- యౌగికత్వాత్, అనేన * కౢప్తావయవశక్త్యైవేత్యాద్యుక్తన్యాయాద్బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య చతుర్థాశ్రమపరత్వానుపపత్తిరుక్తా- అర్థానుపపత్త్యాపి న తథాఽర్థో వర్ణనీయ ఇత్యాహ (సర్వేషామితి) తస్యామేవ శ్రుతౌ * పుణ్యలోకభాజ ఇత్యుక్తం- తద్వ్యాచష్టే (బ్రహ్మనిష్ఠావికలా ఇతి) (తదేతదిత్యాది) అభిదధతా పరాశరేణేత్యన్వయః * యే చేమేఽరణ్య ఇత్యాదివాక్యస్య దేవయానవిధిపరత్వాదాశ్రమవిధిపరత్వాభావ ఉక్తః పూర్వపక్షిణా తత్పరిహరతి (యే చేమేఽరణ్య ఇతి) దేవయానవిధానార్థం కృతోఽప్యనువాదో వానప్రస్థపారివ్రాజ్యయోః ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిసాపేక్ష ఇతి తత్రాపి విధిరస్త్యేవేత్యర్థః. ... ...

ఉత్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (పరామర్శపక్ష ఇతి)

౨౦॥ సూ * విధిర్వా ధారణవత్ * ఇయమస్మింస్తు సూత్రే కృత్వాచిన్తేత్యాహ (బ్రహ్మచర్యం సమా

* బ్రహ్మచర్యంసమాప్యగృహీభవేత్ గృహాద్వనీభూత్వాప్రవ్రజేత్ యదివేతరథాబ్రహ్మచర్యాదేవప్రవ్రజేత్ గృహాద్వావనాద్వాయదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేదితిజాబాలానామాశ్రమవిధిమస్తమివకృత్స్నైవ తేష్వన్యపరేష్వపి వాక్యేష్వాశ్రమప్రాప్తిరవశ్యాశ్రయణీయేత్యుపపాదితం ఏవమాశ్రమాన్తరవిధానాదృణశ్రుతిర్యావజ్జీవశ్రుతిరపవాదశ్రుతిశ్చావిరక్తవిషయా ఏవేతి వేదితవ్యాః అన్యాశ్చ బ్రహ్మవిదః కర్మణామాప్రయాణాదవశ్యకర్తవ్యతావిధాయిన్యః శ్రుతయః స్మృతయశ్చ స్వస్వాశ్రమధర్మవిషయాః అతఊర్ధ్వరేతస్సుచబ్రహ్మవిద్యావిధానాద్విద్యాతఃపురుషార్థఇతిసిద్ధమ్.......... ... ...

॥పురుషార్థాధికరణంసమాప్తమ్.॥

ష్యేత్యాదినా) ఋణశ్రుతిః * త్రిభిరృణవాన్ జాయతఇత్యాదికా. అపవాదశ్రుతిః * వీరహా వా ఏష దేవానాం యోగ్నిముద్వాసయతఇత్యేషా*నఖల్వేవంవర్తయన్నావబాయుషమిత్యాదికాః ఆశ్రమవిశేషధర్మానుస్మృతిపరాః శ్రుతయోపితత్తదాశ్రమిణాంతత్తద్ధర్మానువృత్తిపరాః- నత్వాశ్రమాన్తరధర్మాణాం బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వవిరోధిన్యఇత్యాహ (అన్యాశ్చేతి) అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) ఊర్ధ్వరేతసాంబ్రహ్మవిద్యావిధానేన విద్యాయాగృహస్థాశ్రమధర్మంప్రత్యఙ్గత్వాభావేన పృథక్ఫలసాధనత్వాత్ విద్యాతఃపురుషార్థసిద్ధిరిత్యర్థః ... ...

ఇతరేత్రయోపి * విభాగశ్శతవదిత్యేతత్పురుషభేదేన విభాగపరమాహుః- ఆభ్యాంశతందేయమిత్యుక్తే పఞ్చాశదేకస్య పఞ్చాశదన్యస్యేతి విభాగవదితి. తదయుక్తం * తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతే ఇత్యేకస్మిన్నేవ పురుషేద్వయోరన్వారమ్భణప్రతీతేస్తదవిరోధేన విభాగస్యదర్శనీయత్వాత్.———పరేచాపరేచ అధ్యయనస్యార్థావబోధపర్యన్తతామిచ్ఛన్తో మాత్రశబ్దస్య వేదాన్తసిద్ధమాత్మజ్ఞానం వ్యవచ్ఛేద్యమితి తస్యానకర్మశేషత్వమిత్యాహుః తచ్చాయుక్తం. సూత్రాస్వారస్యా. దర్థావబోధపర్యన్తతాయాఃశబ్దస్వారస్యా[illegible]త్తివిరహవిధ్వస్తత్వాచ్చ———త్రయోపి * నావిశేషాదితిసూత్రం విదుషఏవాయంనియ[illegible]శేషాభావాదవిద్వద్విషయోయం * కుర్వన్నేవేతినియమ ఇతివ్యాచక్షతే తదప్యయుక్తం. బ్రహ్మవిద[illegible]కృతత్వాత్. అతస్స్వతన్త్రకర్మవిషయత్వేవిశేషాభావాత్ విద్యాఙ్గకర్మపరత్వేనాపినియమోపపత్తిరూపతయావ్యాఖ్యానంయుక్తమ్.——— అన్యేతు * పరామర్శంజైమినిరిత్యాద్యధికరణాన్తరంవర్ణయన్తి. తదపితాదర్థ్యనైరన్తర్యాభ్యామయుక్తమ్.——— పరేత్వేకాధికరణ్యమిచ్ఛన్తఏవ * విధిర్వాధారణవదిత్యత్ర * త్రయోధర్మస్కన్ధా ఇత్యాశ్రావిషయేతపశ్శబ్దో వనస్థమాత్రపరః- బ్రహ్మసంస్థశబ్దఃపరివ్రాడ్వాచీ- త్రయాణాం పుణ్యలోకభాక్త్వముక్త్వాబ్రహ్మసంస్థస్యామృతత్వప్రాప్తివచనాత్- యథాదేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మన్దప్రజ్ఞౌ-అన్యతరో మహాప్రాజ్ఞఇత్యుక్తేవిష్ణుమిత్రో మహాప్రాజ్ఞఇత్యుక్తంస్యాత్ నతుయజ్ఞదత్తః.తద్వదితి. తదనుపపన్నం తపశ్శబ్దస్యవనస్థమాత్రపరత్వేపి బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్యయౌగికత్వసమ్భవేన ప్రోక్షణీన్యాయాత్ , పరివ్రాజిరూఢికల్పనానుపపత్తేః ప్రకృతాశ్రమత్రయమాత్రావలమ్బనత్వేనాస్య వచనస్యపరివ్రాజామమృతత్వప్రాప్తౌ ప్రమాణత్వాభావప్రసఙ్గాత్. అతః * తేషాంఖల్వేషాంభూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాన్యణ్డజంజీవజముద్భిజ్జమిత్యవధారణాసత్యపి స్వేదజోద్భిజ్జయోరివానవధారణస్థలేతపశ్శబ్దేనాశ్రమద్వయస్య తన్త్రేణోపాదానోపపత్తేః- పుణ్యలోకభాక్త్వామృతత్వయోస్త్రిష్వేవాశ్రమేషువిద్వదవిద్వద్విషయత్వేనోపపత్తేః * ప్రాజాపత్యంగృహస్థానామిత్యాదిస్మృత్యైకార్థ్యాచ్చ ఆశ్రమచతుష్టయవిధిః నచకర్మావరుద్ధత్వేనాశ్రమాన్తరాణామాత్మానుసన్ధానానవకాశః. కర్మానవరుద్ధకాలబాహుళ్యాత్. నహిసర్వస్మిన్నహోరాత్రేఉపాసీతేతి విధిః. అన్యథాజనకాదీనామాత్మవేదనాదపవర్గప్రాప్తివచనానుపపత్తేః, ఉభయభావనానిష్ఠగోచరశాస్త్రవైయర్థ్యంచస్యాత్- యత్తుదేవదత్తయజ్ఞదత్తౌమన్దప్రజ్ఞౌ- అన్యతరోమహాబుద్ధిరితినిదర్శనం -తత్రాపికాలభేదేన

౨౧॥ సూ — శ్రీ స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ శ్రీ —

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే * స ఏష రసానాం రసతమః పరమః పరార్ధ్యోఽష్టమో యదుద్గీథ ఇతి ఏవంజాతీయకాని వా
క్యాని క్రత్వవయవభూతోద్గీథాదిస్తుతిమాత్రపరాణి - ఆహోస్విదుద్గీథాదిషు రసతమాదిదృష్టివిధానార్థా
నీతి. అత్ర ప్రతిపాదితముపాసనపరత్వమఙ్గీకృత్యోపాసనస్య పురుషార్థత్వేన క్రతూపాదానానియమ ఉ
క్తః. కిం యుక్తం. స్తుతిమాత్రపరాణీతి. కుతః. ఉద్గీథాద్యుపాదానాత్. క్రత్వఙ్గభూతాని హ్యుద్గీథాదీన్యుపా
దాయ తేషాం రసతమాదిత్వం ప్రతిపాదితం - యథా జుహ్వాదీనాం పృథివ్యాదిత్వం ప్రతిపాదయతో వచనస్య *
ఇయమేవ జుహూః స్వర్గో లోక ఆహవనీయ ఇత్యాదికస్య తత్స్తుతిమాత్రపరత్వం, తథేహాపి. తదిదమాశ
ఙ్క్యతే (స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేదితి) ఉద్గీథాద్యుపాదానాత్తత్స్తుతిమాత్రమేవైషాం వాక్యా
నాం వివక్షితమితి చేత్. ... ...

అత్రోత్తరం (నాపూర్వత్వాదితి) న స్తుతిమాత్రత్వముపపద్యతే. కుతః (అపూర్వత్వాత్) అ
ప్రాప్తత్వాత్. న హ్యుద్గీథాదేర్ రసతమాదితయా ప్రమాణాన్తరేణ ప్రతిపన్నాః. యేన తత్ప్రశస్త్య

యజ్ఞదత్తాదివిషయత్వం యుజ్యతే. దృష్టాన్తవైఘట్యం చ - తత్ర ధర్మ్యన్తరోపస్థాపకాన్యతరశబ్దసమభివ్యాహారాద్య
గికస్య మహాబుద్ధిశబ్దస్య ధర్మ్యన్తరనిష్ఠత్వం యుక్తం. ఇహ తు బ్రహ్మసంస్థశబ్దాతిరేకేణ విశేష్యసమర్పకపదాభావాత్.
ప్రకృతవిషయత్వమేవ స్యాత్. పురుషార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ — శ్రీ స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ శ్రీ — అనన్తరాధికరణద్వయం
ప్రాసఙ్గికం. బ్రహ్మసంస్థస్తుత్యర్థమనూదితత్వం పూర్వపక్షీకృత్యాశ్రమద్వయస్య విధానముక్తం, ఏవం స్తుతిప్రసఙ్గాత్ రస
తమత్వప్రతిపాదకవాక్యాని స్తుతిపరాణి - ఉత నేతి శఙ్కా జాయత ఇతి ప్రాసఙ్గికీ సఙ్గతిః. పూర్వం సప్తానాం రసానాం ప్రతి
పాదితత్వాత్ ఉద్గీథస్యాష్టమరసత్వం * స ఏష రసానామిత్యాదివాక్యాని కిముద్గీథాదిస్తుతిమాత్రపరాణి - ఉతోద్గీథాది
షు రసతమత్వాదిదృష్టివిధిపరాణి. కిమేషామర్థవాదత్వసమాశ్రయణం న్యాయ్యం - ఉత విధిపరత్వం. అపూర్వత్వం కిం విధి
త్వమవగమయతి - నేతి. న చేత్ అర్థవాదత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ స్తుతిపరాణి. అవగమయతి చేత్ విధిపరత్వస్య న్యాయ్య
త్వాత్ రసతమత్వాదిదృష్టివిధిపరాణి. ఉద్గీథాద్యుపాసనానాం పురుషార్థత్వం ప్రాగుక్తం. తత్కథముపాసనం శక్యమి
త్యత్రాహ (అత్ర ప్రతిపాదితమితి) ఉద్గీథాద్యుపాదానాదిత్యేతద్వివృణోతి (క్రత్వఙ్గేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (యథేతి)
నను క్రత్వఙ్గోపాదానపూర్వకప్రతిపాదనం స్తుతిశ్చేత్ - క్రత్వఙ్గజుహూపాదానపూర్వకపర్ణతాప్రతిపాదనమపి స్తుతి
స్స్యాత్. నైవమ్. క్రత్వఙ్గోపాదానపూర్వకస్య పురుషేణ సాధయితుమశక్యగుణప్రతిపాదనస్యైవ స్తుతిరూపత్వాత్. శ
ఙ్కాయా అనుత్సూత్రతామాహ (తదిదమితి) ఉక్తమర్థం సూత్రాక్షరైర్దర్శయతి (ఉద్గీథాదీతి) ....

(అత్రోత్తరమిత్యాది) అపూర్వత్వాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (అప్రాప్తత్వాదితి) తదుపపాదయతి (న హీతి) స్తుతి
ర్హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తగుణానువాదేన వా. అప్రాప్తగుణవిధానేన వా. ముఖ్యవృత్త్యుపస్థాపితగుణాసంభవేఽన్యత్రా
రోపనీతగుణాన్వయేన వా - క్రియతే. తత్ర ప్రమాణాన్తరప్రాప్తగుణానువాదరూపస్తుత్యనుపపత్తౌ హేతుస్సూత్రేఽకం
రోక్తః. తర్హ్యప్రాప్తగుణవిధానేన స్తుతిరియం స్యాత్. యద్రసతమత్వాదికథనమితి చేన్న, ఉద్గీథాదేః రసతమత్వాది
కత్వస్యాయోగ్యత్వాత్, తదయోగ్యార్థస్య చ విధాతుమశక్యత్వాత్. తద్విధానేన స్తుత్యనుపపత్తిః ఇతి పరిహారస్సూత్రభాష్యే
చాభిప్రేతః. నను ముఖ్యార్థాయోగ్యత్వే సతి * ఇయమేవ జుహూరిత్యాదావివ వృత్త్యన్తరోపనీతగుణాన్వయేన స్తుతి
స్స్యాత్. యది స్వరూపేణాన్వయాయోగ్యస్యాపి రసతమత్వాదేరారోపణస్య శక్యత్వాద్దృష్టివిధిః తర్హి * ఇయమేవ

బుద్ధ్యుత్పత్త్యర్థం రసతమాదిత్వేనాన్వాద్యేరన్. నచోద్గీథాదివిధిరత్రసన్నిహితః, యేన * ఇయమేవ జుహూస్స్వర్గోలోక ఆహవనీయ ఇత్యాదివత్తదేకవాక్యత్వేన యథాకథంచనవిధయా తత్స్తుతిపరత్వ మాశ్రీయేత. అతఃక్రతువీర్యవత్త్వాదిఫలసిద్ధ్యర్థముద్గీథాదిషు రసతమాదిదృష్టివిధానమేవ న్యాయ్యమ్..

౨౨॥ సూ ⸺ శ్రీ భావశబ్దాచ్చ శ్రీ ⸺ * ఉపాసీతేత్యాదిభావశబ్దాచ్చ విధిపరత్వమేవన్యాయ్యం. విధిప్రత్యయయుక్తోహిక్రియాశబ్దో విధేయమేవస్వార్థమవగమయతి,తస్మాదుపాసనవిధానార్థా ఏతాశ్శ్రుతయః స్తుతిమాత్రాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౩ ॥ సూ ⸺ శ్రీ పారిప్లవార్థా ఇతి చెన్న విశేషితత్వాత్ శ్రీ ⸺ * ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియంధామోపజగామ * శ్వేతకేతుర్హారుణేయ ఆస ఇత్యేవమాదీని వేదాన్తేష్వాఖ్యానానికింపారిప్లవప్రయోగార్థాని, ఉతవిద్యావిశేషప్రతిపాదనార్థానీతిచిన్తాయాం * ఆఖ్యానానిశంసన్తీత్యాఖ్యానానాం పారిప్లవేవినియోగాన్నవిద్యాప్రధానత్వం న్యాయ్యమితిచేత్ ....

న-సర్వాణ్యాఖ్యానాని * పారిప్లవప్రయోగె నవినియోగమర్హన్తి. కుతః. విశేషితత్వాద్వినియోగస్య. * ఆఖ్యానానిశంసన్తీత్యుక్త్వాతత్రైవ * మనుర్వైవస్వతో రాజేత్యాదినామనఃప్రభృతీనామాఖ్యానాని విశేష్యన్తే. అతస్తేషామేవ తత్రవినియోగ ఇతి గమ్యతె, తస్మాన్నసర్వవేదాన్తేష్వాఖ్యానశ్రుతయః పారిప్లవప్రయోగార్థాః, అపితువిద్యావిధ్యర్థాః ... ...

జుహూరిత్యాదిష్వపిదృష్టివిధిస్స్యాత్, తత్రాహ (నచోద్గీథాదివిధిరితి) ఆదిశబ్దేనపఞ్చవిధసామ విద్యాదికం గృహ్యతే (యథాకథంచనవిధయా) అముఖ్యవృత్త్యేత్యర్థః * ఇయమేవేత్యాదివాక్యస్య క్రతువిధిప్రకరణ సన్నిధానాత్ * సమ్భవత్యేకవాక్యత్వేవాక్యభేదస్తు నేష్యతఇతి న్యాయాదేకవాక్యత్వసిద్ధ్యర్థముముఖ్యవృత్త్యాస్తుతిత్వమాశ్రితం-అత్రతుతథాసన్నిహితత్వాభావె నైకవాక్యత్వాభావాత్ స్తుతిత్వానుపపత్తిరిత్యర్థః. సూత్రవ్యాఖ్యానమధికరణార్థేననిగమయతి (అతఇతి) పూర్వపక్షయుక్తిఃపరిహృతాస్వపక్షసాధక హేతురనన్తరసూత్రేణాభిధీయతె.

౨౨॥ సూ ⸺ శ్రీభావశబ్దాచ్చ శ్రీ ⸺ ఉద్గీథాదివిధేరత్రాభావఉక్తఃపూర్వసూత్రె. అత్రతూపాసనవిధేస్సద్భావఉచ్యతే. భావః క్రియావిధిప్రత్యయయుక్తోభావశబ్దోఽత్రవివక్షితః.................

స్తుతిమాత్రాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ ⸺ * పారిప్లవార్థా ఇతి చెన్నవిశేషితత్వాత్ * ⸺ ఇదమపి ప్రాసఙ్గికమధికరణం. రసతమాదివాక్యానాంస్తుత్యర్థత్వంపూర్వపక్షీకృత్యోపాసనపరత్వం స్థాపితం ఏవంప్రాతర్దనాదీన్యాఖ్యానానికింస్తుత్యర్థాని. ఉతపారిప్లవార్థానీతిశఙ్కయా సంగతిః. పారిప్లవాః- ఆఖ్యానాని. ఇహపారిప్లవశబ్దేనాఖ్యానశంసనంవివక్షితమ్ * శ్వేతకేతుర్హారుణేయ ఇత్యాదివాక్యానికింపారిప్లవప్రయోగార్థాని ఉతవిద్యావిధానార్థాని. కింపారిప్లవేసర్వాఖ్యానానాంవినియోగః. ఉతమన్వాద్యాఖ్యానానామేవేతి- కిం * ఆఖ్యానానిశంసన్తీత్యాఖ్యానశబ్దస్సర్వాఖ్యానపరః. ఉతమన్వాద్యాఖ్యానపరః కిమాఖ్యానవిశేషామ్నానమాఖ్యానశబ్దస్య విశేషపరతామవగమయతి, నేతి. నచేత్ ఆఖ్యానశబ్దస్య సర్వాఖ్యానపరతయా సర్వేషాంతత్రవినియుక్తత్వాత్ సర్వాఖ్యానానిపారిప్లవార్థానిస్యుః. విశేషపరతామవగమయతి చెత్, ఆఖ్యానశబ్దస్య మన్వాద్యాఖ్యానవిశేషవిషయతయా తెషామేవపారిప్లవేవినియోగాత్ శ్వేతకేత్వాఖ్యానాదీనివిద్యావిధానార్థానిస్యుః (విద్యావిశేషప్రతిపాదనార్థాని) స్తావకత్వేన ప్రతిపాదనార్థానీత్యర్థః ....

(విద్యావిధ్యర్థా ఇతి) విద్యావిధేఃస్తావకతయాశేషభూతా ఇత్యర్థః. ప్రకరణోపాత్తమాత్రానభ్యుపగమే ఆఖ్యానా

౨౪॥ సూ ॥ శ్రీ తథా చైకవాక్యోపబన్ధాత్ శ్రీ ॥ * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదివిధి నైకవాక్యతయోపబన్ధాచ్చాఖ్యానానాం- విద్యావిధ్యర్థాన్యేవతానీతి గమ్యతే, యథా * సోఽరోదీదిత్యేవమాదేః కర్మవిధ్యర్థత్వం- న పారిప్లవార్థత్వమ్ పారిప్లవార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ ॥ శ్రీ అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా శ్రీ ॥ స్తుతిప్రసఙ్గాదవాన్తరసఙ్గతి విశేషేణార్థద్వయం చిన్తితం, విద్యావన్తఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమిణస్సన్తీత్యుక్తం * ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హీ త్యాదిభిస్సూత్రైః- ఇదానీమూర్ధ్వరేతసాం యజ్ఞాద్యభావాత్తదఙ్గికా విద్యా న సంభవతీత్యాశఙ్క్యాహ (అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షేతి) యత ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమిణో విద్యాసంబన్ధిత్వేన శ్రుత్యా పరిగృహ్యన్తే * బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతి * యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే * ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి * యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తీత్యాదికయా- అత ఏవోర్ధ్వరేతస్సు విద్యా అగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా, అగ్నీన్ధనం- అగ్న్యాధానం. ఆధానపూర్వకాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్మానపేక్షా తేషు విద్యా. కేవలస్వాశ్రమవిహితకర్మాపేక్షేత్యర్థః........ ....

శ్రీ అగ్నీన్ధనాద్యధికరణం సమాప్తమ్. శ్రీ

౨౬॥ సూ ॥ శ్రీ సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ శ్రీ ॥ యది విద్యా యజ్ఞాద్యనపేక్షైవామృతత్వం సాధయతి- తర్హి గృహస్థేష్వపి తదనపేక్షైవ సాధయితుమర్హతి. యజ్ఞాదిశ్రుతిరపి * వివిదిషన్తీతి శబ్దాత్తదర్థాః నో వేదనాఙ్గతాం న ప్రతిపాదయతీతి........................

న స్యాదశక్యత్వాచ్చ స్యాత్. ... ...

౨౪॥ సూ ॥ * తథా చైకవాక్యోపబన్ధాత్ * ॥ ఉపబన్ధః అన్వయః (యథేతి) హిరణ్యదక్షిణ్యత్వవాక్యే నైకవాక్యతయోపబన్ధాత్ * సోఽరోదీదిత్యేవమాదేః కర్మవిధ్యర్థత్వమిత్యర్థః.... ....

శ్రీ పారిప్లవార్థాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ

౨౫॥ సూ ॥ శ్రీ అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా శ్రీ ॥ వ్యాఖ్యాతయోరధికరణయోః ప్రాసఙ్గికత్వమాహ (స్తుతిప్రసఙ్గాదితి) అస్యాధికరణస్య ప్రథమాధికరణేన సఙ్గతిమాహ (విద్యావన్త ఇతి) (ఆశఙ్క్యాహేతి) సూత్రే చ శబ్దశ్శఙ్కాద్యోతక ఇతి భావః. కిం పరివ్రాజాం బ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి- నేతి. కిం యజ్ఞాఙ్గికైవ విద్యా ఉతాశ్రమప్రయుక్తధర్మాఙ్గికా. కిమూర్ధ్వరేతసాం విద్యాసంబన్ధప్రతిపాదకవాక్యాని విద్యాయా ఆశ్రమధర్మాఙ్గకత్వమవగమయన్తి, నేతి. న చేత్- యజ్ఞాద్యఙ్గకత్వాద్విద్యాయాం పరివ్రాజామనధికారః. అవగమయన్తి చేత్-ఆశ్రమధర్మాఙ్గకతయా పరివ్రాజాం బ్రహ్మవిద్యాధికారః ... ...

అతశ్శబ్దార్థమాహ (యత ఇతి) ... .

పరే త్విదం సూత్రమాద్యాధికరణఫలనిగమనపరమాహుః, అత ఏవ, విద్యాతః పురుషార్థత్వాద్విద్యయా ఫలోత్పత్తౌ న కర్మాపేక్షేతి, ఇదం చ నిగమనముత్పత్తావేవ కర్మాపేక్షేత్యనన్తరసూత్రే వక్తుమితి. తదిదం మన్దఫలత్వాత్ అనాదరణీయం. పూర్వపక్షే యుక్త్యన్తరే సమ్భవతి సఙ్గతే చ సతి తన్నిరాసపరత్వం హి సప్రయోజనం, ఊర్ధ్వరేతఆశ్రమసద్భావః ఆసన్నత్వాత్ * అత ఇతి పరామర్శయోగ్యశ్చ. అగ్నీన్ధనాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ ॥ శ్రీ సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ శ్రీ ॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా, కిం గృహస్థస్య యజ్ఞాదికర్మవతో విద్యాయామనధికారః- ఉత తద్రహితస్యేతి. యజ్ఞాదికర్మవిద్యాఙ్గం. నేతి * యజ్ఞేనేత్యాదిశ్రుతిర్విద్యాఙ్గత

అత ఆహ (సర్వాపేక్షేతి) యజ్ఞాదిసర్వకర్మాపేక్షైవ విద్యా కర్తవ్యస్సు గృహస్థేషు. కుతః. (యజ్ఞాదిశ్రుతేః) * తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనే త్యాదినా యజ్ఞాదయో హి విద్యాఙ్గత్వేన శ్రూయన్తే. యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తి. వేదితుమిచ్ఛన్తి. యజ్ఞాదిభిర్వేదనం ప్రాప్తుమిచ్ఛన్తీత్యర్థః. యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానసాధనత్వే సత్యేవ యజ్ఞాదిభిర్జ్ఞానం ప్రాప్తుమిచ్ఛన్తీతి వ్యపదేశ ఉపపద్యతే, యథాఽసేర్హననసాధనత్వే సత్యసినా జిఘాంసన్తీతి వ్యపదేశః. అతో యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానసాధనత్వమవగమ్యతే. జ్ఞానం చ వాక్యార్థజ్ఞానాదర్థాన్తరభూతం ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం విశదతమప్రత్యక్షతాపన్నస్మృతిరూపం నిరతిశయప్రియమహరహరభ్యాసాధేయాతిశయమాప్రయాణాదనువర్తమానం మోక్షసాధనమిత్యుక్తమస్మాభిః పూర్వమేవ. వక్ష్యతి చ * ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాదిత్యాదినా. ఏవంరూపం చ ధ్యానమహరహరనుష్ఠీయమానైర్నిత్యనైమిత్తికకర్మభిః పరమపురుషారాధనరూపైః పరమపురుషప్రసాదద్వారేణ జాయత ఇతి యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తీతి శాస్త్రేణ ప్రతిపాద్యతే. అతః కర్తవ్యస్సు గృహస్థేషు యజ్ఞాదినిత్యనైమిత్తికసర్వకర్మాపేక్షా విద్యా (అశ్వవత్) యథా గమనసాధనభూతోఽశ్వః స్వపరికరబన్ధపరికర్మాపేక్షః ఏవం మోక్షసాధనభూతాపి విద్యా నిత్యనైమిత్తికకర్మపరికరాపేక్షా. తదిదమాహ స్వయమేవ భగవాన్ * యజ్ఞదానతపఃకర్మ న త్యాజ్యం కార్యమేవ తత్ । యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషిణామ్ * యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్ । స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవ ఇతి.

—సర్వాపేక్షాధికరణం సమాప్తమ్—

యా యజ్ఞాదికర్మవినియుక్తా, నేతి. కిం కర్మణో విద్యోత్పాదకత్వం సంభవతి, నేతి. అసంభవే - వినియోగాభావాత్ యజ్ఞాదేర్విద్యాఙ్గత్వాభావాత్ తద్రహితస్య గృహస్థస్య విద్యాధికారస్సంభవేత్ సంభవతి చేత్ - వినియోగాద్యజ్ఞాదేః విద్యాఙ్గతయా తద్వతో గృహస్థస్య విద్యాధికారః (యజ్ఞాదిశ్రుతిరపీతి) ఇచ్ఛాసాధనత్వం వదతీతి భావః...

(యజ్ఞాదిసర్వకర్మాపేక్షైవేతి) సూత్రే ప్రతిజ్ఞాపదానన్తరశ్చశబ్దోఽవధారణార్థ ఇతి భావః.

(జ్ఞానసాధనత్వే సత్యేవేతి) పరమసాధ్యేచ్ఛయా వినాఽవాన్తరసాధ్యేషు ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే, యథా స్వర్గేచ్ఛయా వినా స్వర్గార్థయజ్ఞాదౌ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః. ఏవం జ్ఞానేచ్ఛయా వినా తదర్థేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. సంజాతజ్ఞానేచ్ఛస్య చేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థప్రవృత్తినైరపేక్ష్యాచ్చ యజ్ఞాదేరిచ్ఛాసాధనత్వం నోపపద్యత ఇతి భావః, జ్ఞానస్య న యజ్ఞాద్యపేక్షా. వాక్యాదేవ తదుత్పత్తేరిత్యత్రాహ (జ్ఞానం చేతి) (ఆప్రయాణాదనువర్తమానమితి) అఙ్గినోఽనువృత్త్యా తదఙ్గస్య కర్మణోఽనువృత్తిరపేక్షితేతి భావః. యజ్ఞాదిషు ప్రవృత్తిర్ధ్యానావధానవిరోధినీ స్యాత్, ప్రవృత్తిరూపత్వాదిత్యత్రాహ (ఏవంరూపం చేతి) అదృష్టద్వారోపకారకత్వాన్న దోష ఇత్యర్థః... ... ...

* అశ్వవత్ - రథచర్యాయోగ్యోఽశ్వో న లాఙ్గలాకర్షణే యుజ్యతే, తథా ఫలోత్పత్తౌ న కర్మాపేక్షత ఇతి పరే వ్యాచక్షతే ఫలోత్పత్తావనపేక్షత్వే ప్రామాణికేప్యుత్పత్తావపేక్షైవ సూత్రప్రతిపాద్యా * సర్వాపేక్షేతి ప్రతిజ్ఞాతత్వాత్. అతః పరోక్తవ్యాఖ్యానం క్లిష్టం——అపరే తు విద్యాయాః ఫలోత్పత్తావనుగ్రాహకత్వేన యజ్ఞాద్యపేక్షాఽస్తి- నేతి విచార్య అస్తీతి సిద్ధాన్తయన్తి. యజ్ఞాదివాక్యే ఫలసిద్ధావపేక్షాప్రతీత్యభావాత్- వేదనసాధనత్వమాత్రం హి తత్రావగమ్యతే- తేన న విద్యాయాః ఫలసిద్ధావుపకారకత్వం అశాబ్దత్వాత్ *నిచాయ్య* తస్మిన్ దృష్టే * తమేవం విద్వానిత్యాదిభిరుత్పన్నస్య వేదనస్య మోక్షసాధనత్వేఽన్యానపేక్షత్వప్రతీతిస్వారస్యాచ్చ తదనుపపన్నమ్——అన్యే తు విద్యాయా యజ్ఞాద్యపేక్షత్వే పరివ్రాజాం విద్యానధికారప్రసఙ్గాత్. గృహస్థేష్వపి యజ్ఞాద్యనపేక్షేతి పూర్వపక్షం కృత్వా

౨౭॥ సూ ——శ్రీ శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపితుతద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషామవశ్యా నుష్ఠేయత్వాత్ శ్రీ—— గృహస్థస్య శమదమాదీన్యప్యనుష్ఠేయాని - ఉతనేతిచిన్తాయాం-అన్తరబాహ్యకరణవ్యాపారరూపత్వాత్ కర్మానుష్ఠానస్య-శమదమాదీనాంతద్విపరీతరూపత్వా,చ్చానసుష్ఠేయాని.

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే - యద్యపి గృహస్థఃకరణవ్యాపారరూపకర్మసుప్రవృత్తః- తథాపి సవిద్వాం చ్ఛమదమాద్యుపేతస్స్యాత్. కుతః. (తదఙ్గతయాతద్విధేః) విద్యాఙ్గతయా తేషాంవిధేః * శాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి, విద్యోత్పత్తేశ్చిత్తసమాధానరూపత్వేన దృష్టపరికరత్వాచ్ఛమాదీనాం- విద్యానిర్వృత్తయేతేషాం- శమాదీనామవశ్యానుష్ఠేయత్వాచ్చ- తాన్యప్యనుష్ఠేయాని. నచకరణవ్యాపారతద్విపర్యయరూపత్వేన కర్మణాంశమదమాదీనాంచ పరస్పరవిరోధః, భిన్నవిషయత్వాత్. విహితేషుకరణవ్యాపారః- అవిహితేషు ప్రయోజనశూన్యేషుచ తదుపశమఇతి. నచ కరణవ్యాపారరూపకర్మసువర్తమానస్య వాసనావశాచ్ఛమాదీనాముపాదేయత్వాసంభవః, విహితానాంకర్మణాం పరమపురుషారాధనతయా తత్ప్రసాదద్వారేణ నిఖిలవిపరీత వాసనోచ్ఛేద హేతుత్వాత్. అతోగృహస్థస్య శమదమాదయోప్యనుష్ఠేయాః......

——శ్రీశమదమాద్యధికరణంసమాప్తమ్.శ్రీ——

గృహిణాంపరివ్రాజాంచాచారేసమానేపిసఙ్గతి నివృత్తిరూపపారివ్రాజ్యస్య గార్హస్థ్యస్థాననివిష్టత్వాత్ కర్మతన్నివృత్తిరూపయోర్గార్హస్థ్యపారివ్రాజ్యయోః గ్రహణాగ్రహణవద్వికల్పోపపత్తేఃపరివ్రాజకేషు విద్యాయామనపేక్షితస్య యజ్ఞాదికర్మణోగృహిష్వపేక్షాయజ్యత ఇతిసూత్రద్వయమేకాధికరణం వర్ణయన్తి, తదయుక్తం అధికరణభేదస్యైవ యుక్తత్వాత్. తథాహికిముభయంసిద్ధాన్తసూత్రం:తర్హి యతిష్వనపేక్షాయాః గృహిష్వపేక్షాయాశ్చపరస్పరతాదర్థ్యాభావాత్ సాధ్యద్వయంస్యాత్,తదానీమైకాధికరణ్యమయుక్తం. యద్యుచ్యేతఆద్యంసూత్రంపూర్వపక్షవిషయం, యతిష్వనపేక్షత్వాత్ గృహిష్వనపేక్షైవమర్థపరమితి. తన్న- యతిషుయజ్ఞానపేక్షవిద్యాధికారస్యాధికరణాన్తర సాధ్యత్వాత్; తస్యచ తన్మాలపూర్వపక్షస్యచైకసూత్రప్రతిపాద్యత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గాచ్చ * ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహీత్యత్రైవ తత్సమర్థనమాభిప్రాయికమితిచనవాచ్యం, విద్యాఙ్గత్వసమర్థనోపక్షీణస్య సూత్రస్యవిద్యాధికారసమర్థనేపి తాత్పర్యకల్పనేగౌరవప్రసఙ్గాత్. అతఆద్యసూత్రస్యాధికరణాన్తరత్వంయుక్తం: తథాసత్యనన్తరాధికరణ పూర్వపక్షహేతురర్థసిద్ధస్స్యాత్. అతోఽధికరణభేదస్సావగసిక(ప్రా)ప్తః..................

——శ్రీసర్వాపేక్షాధికరణంసమాప్తమ్.శ్రీ——

౨౭॥సూ.——శ్రీశమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపితుతద్విధేస్తదఙ్గతయాతేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్.శ్రీ——

సఙ్గతిః పూర్వవత్ప్రత్యుత్థానముఖేనస్ఫుటా. కింవిద్యానిష్ఠగృహస్థస్యశమాదీన్యుపాదేయాని. ఉతనేతి.కింయజ్ఞాదీనాం శమాదీనాంచవిరోధోఽస్తి, నేతి.కిమత్రవిధీయమానాకరణవ్యాపారోపరతిరూపాశాన్తిర్యజ్ఞాదివ్యతిరిక్తవ్యాపారశాన్తిః ఉతసర్వవ్యాపారశాన్తిః. సర్వశాన్తిశ్చేత్. విరోధాదనుపాదేయాని. నచేత్: అవిరోధాద్గృహస్థస్యాప్యుపాదేయాని (యద్యపీత్యాది) విహితత్వాత్, దృష్టముఖేనోపకారకత్వాచ్చ శమాద్యనుష్ఠేయమిత్యర్థః. (అవిహితేషుప్రయోజనశూన్యేషుచేతి) శరీరధారణార్థమితభోజనాదివ్యావృత్త్యర్థం ప్రయోజనశూన్యేష్విత్యుక్తం. యద్వా, అవిహితేషు అవిహితాప్రతిషిద్ధేషు ప్రయోజనశూన్యేషు ముముక్షోఃప్రయోజనశూన్యానికామ్యకర్మాణి, తేష్విత్యర్థః .....

పరేత్విదంసూత్రంపూర్వాధికరణాన్తర్భావ్యవ్యాచక్షతే.యజ్ఞేనవివిదిషన్తీతివర్తమానాపదేశతయానయజ్ఞాదివిధిః

౨౮॥ సూ — ॥ సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్ ॥ — వాజసనేయినాం ఛాన్దోగానాం చ ప్రాణవిద్యాయాం "న హ వా అస్యానన్నం జగ్ధం భవతి నానన్నం పరిగృహీతం భవతి" "న హ వా ఏవంవిది కించనానన్నం భవతీ"తి ప్రాణవిదస్సర్వాన్నానుమతిః శ్రూయతే. కిమియం సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్య సర్వదా, ఉత ప్రాణాత్యయాపత్తావితి విశయే – విశేషానుపాదానాత్ సర్వదేతి ప్రాప్త ఉచ్యతే, (ప్రాణాత్యయ ఇతి) చశబ్దోఽవధారణే. ప్రాణాత్యయాపత్తావేవేత్యర్థః. కుతః. (తద్దర్శనాత్) దృశ్యతే హ్యస్యార్థస్య బ్రహ్మవిదామపి ప్రాణాత్యయాపత్తావేవ సర్వాన్నాభ్యనుజ్ఞా, కిం పునః ప్రాణవిదః. ఉషస్తిః కిల చాక్రాయణో బ్రహ్మవిదగ్రేసరో మటచీహతేషు కురుషు దుర్భిక్షదూషితేష్విభ్యగ్రామే వసన్ అన్నాశనేన ప్రాణసంశయమాపన్నః బ్రహ్మవిద్యానిష్పత్తయే ప్రాణానామనవసాదమాకాంక్షమాణ ఇభ్యాత్ కుల్మాషాన్ ఖాదతో భిక్షమాణస్తేన చ "ఉచ్ఛిష్టా ఏవ మే నాన్యే విద్యన్త" ఇతి ప్రత్యుక్తః పునరపి "ఏతేషాం మే దేహీ"త్యుక్త్వా తేన చేభ్యేనోచ్ఛిష్టేభ్య ఆదాయ దత్తాన్ కుల్మాషాన్ ప్రతిగృహ్యానుపానప్రతిగ్రహమిభ్యేనార్థితః "ఉచ్ఛిష్టం మే పీతం స్యా"దితి వదంశ్చాక్రాయణః "కిన్నైతే కుల్మాషా అనుచ్ఛిష్టా" ఇతి ఇభ్యేన పర్యనుయుక్తః "న వా అజీవిష్యమిమానఖాదన్ కామో మ ఉదపాన"మితి – కుల్మాషఖాదనే స్వస్య ప్రాణసంశయాపత్తిస్తావత్ తత్ఖాదనేన ధృతప్రాణస్య స్వస్యోచ్ఛిష్టోదకపానం కామకారితం నిషిద్ధం స్యాదిత్యుక్త్వా స్వఖాదితశేషం జాయాయై దత్త్వా తయా చ రక్షితాన్ పరేద్యుర్యాజనార్జిజీషయా జిగమిషుః పునరపి ప్రాణసంశయమాపన్నస్తానేవేభ్యోచ్ఛిష్టభూతాన్ స్వోచ్ఛిష్టభూతాన్ పర్యుషితాంశ్చ ఖాద, అతో బ్రహ్మవిదామపి ప్రాణసంశయ ఏవ సర్వాన్నానుమతిదర్శనాదత్రావిశేషేణ కీర్తితమపి ప్రాణవిదస్సర్వాన్నీనత్వం ప్రాణాత్యయాపత్తావేవేతి నిశ్చీయతే.

కిం తు యజ్ఞాదిపరికరవతీ మహాభాగా విద్యేతి విద్యాస్తుతిరిత్యాశఙ్క్య, ఏవం యజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపి శమాద్యుపేతస్స్యాత్, శమాదీనాం విధానాత్, విహితానామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్. యజ్ఞాదీని చానుష్ఠేయాని – వివిదిషాసంయోగస్య ప్రాప్తత్వేన విహితత్వాత్. తాని బాహ్యతరాణి శమాదీని తు ప్రత్యాసన్నసాధనానీతి, శఙ్కాం తాం [illegible] యజ్ఞాద్యపేక్షయా శమాదేర్విరోధాభావాత్. తతశ్చ "తథాపీ"తి వైయర్థ్యం, వివిదిషాసంయోగస్య ప్రాప్తయా యజ్ఞాదేరప్యనుష్ఠేయత్వమవివక్షితమశాబ్దం చ. పూర్వసూత్రే వివక్షితస్యాత్ర కథనమితి చేన్న. తతోఽపి వరం పూర్వసూత్రస్య స్తుత్యర్థతాపరత్వం విహాయ వివిదిషాసంయోగసమర్థనపరతయా వ్యాఖ్యానం, వివిదిషార్థత్వం చాయుక్తమిత్యుక్తమ్. తదభ్యుపగమేఽపి యజ్ఞాదీనాం శమాదీనాం చ ఉపాదేయతాసమర్థనస్య మిథస్తాదర్థ్యాభావాత్ సూత్రద్వయస్యైకాధికరణ్యమయుక్తం

॥ శమదమాద్యధికరణం సమాప్తమ్. ॥

౨౮॥ సూ — ॥ సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్ ॥ — 'బ్రహ్మవిదాం శమాదయోఽనుష్ఠేయా' ఇత్యుక్తం – తత్ర భోజననియమరూపశమవిశేషోఽస్తి, న వేతి విచార్యత ఇతి సఙ్గతిః. ప్రాణవిదస్సర్వాన్నానుమతిః కిం సర్వదా, ఉత ప్రాణసంశయాపత్తౌ, కిం బ్రహ్మవిద ఉషస్తస్య ప్రాణసంశయ ఏవ సత్యుచ్ఛిష్టానుమతిదర్శనం ప్రాణవిదస్సర్వాన్నానుమతేరాపద్విషయత్వమవగమయతి, నేతి, నచేత్, సర్వదాఽనుమతిస్స్యాత్. బ్రహ్మవిదోఽపి ప్రాణసంశయేఽనుమతిమవగమయతి చేత్, కైముత్యనీత్యా ప్రాణవిదస్సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణసంశయాపత్తావేవ స్యాత్. ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్యాపి సర్వాన్నానుమతేః దర్శనాద్బ్రహ్మవిదః కిం పునరిత్యసిద్ధా సర్వాన్నానుమతిరితి పూర్వపక్షః. సూత్రం ప్రాణవిద్యామాత్రవిషయం. తథాపి బ్రహ్మవిదన్నానుమతిః పూర్వపక్షేఽభిప్రేతా

౨౯॥ సూ ⟶ ॥ అబాధాచ్చ ॥ ⟵ * ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిరితి బ్రహ్మవిదోత్పత్త్యావాహారశుద్ధివిధానాబాధాదపి బ్రహ్మవిదాం సర్వాన్నీనత్వమాపద్విషయమవగమ్యతే ఏవం బ్రహ్మవిదామతిశయితశక్తీనామపి సర్వాన్నీనత్వస్యాపద్విషయత్వాత్ప్రాణవిదోఽల్పశక్తేస్సర్వాన్నానుమతిరాపద్విషయైవ....................................

౩౦॥ సూ ⟶ ॥ అపి స్మర్యతే ॥ ⟵ అపిచ, ఆపద్విషయమేవసర్వాన్నీనత్వం బ్రహ్మవిదామన్యేషాంచ స్మర్యతే * ప్రాణసంశయమాపన్నో యోఽన్నమత్తి యతస్తతః। లిప్యతేనసపాపేన పద్మపత్త్రమివాంభసేతి....................................

౩౧॥ సూ ⟶ ॥ శబ్దశ్చాతోఽకామకారే ॥ ⟵ యతో బ్రహ్మవిదామన్యేషాంచ సర్వాన్నీనత్వమాపద్విషయమేవ- అతఏవసర్వేషామకామకారేశబ్దః - కామకారస్యప్రతిషేధకశ్శబ్దో వర్తతే. అస్తిహికఠానాంసంహితాయాం కామకారస్యప్రతిషేధకశ్శబ్దః * తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురాం నపిబతి పాప్మనానోత్సృజా ఇతీతి. పాప్మనాసంసృష్టోనభవానీతిమత్వాబ్రాహ్మణస్సురాం నపిబతీత్యర్థః.

⟶ ॥ సర్వాన్నానుమత్యధికరణం సమాప్తమ్ ॥ ⟵

ఘటదీ- అశ్మవృష్టిః. ఇభమర్హతీతి ఇభ్యః, హస్తిపకః. కుల్మాషః- మాషవిశేషః. బ్రహ్మవిదామపి సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయే కింపునర్దుర్బలప్రాణవిద్యానిష్ఠస్యేతి కైముత్యన్యాయాత్సిద్ధాన్తః..............................

౨౯॥ సూ ⟶ ॥ అబాధాచ్చ ॥ ⟵ పూర్వసూత్రే బ్రహ్మవిదనుష్ఠానదర్శనాత్ కైముత్యన్యాయ ఉపపాదితః, అత్ర బ్రహ్మవిద్విషయవచనేన సఏవ కైముత్యన్యాయ ఉపపాదితః..............................

౩౦॥ సూ ⟶ ॥ అపి స్మర్యతే ॥ ⟵ నకేవలంసర్వాన్నానుమతేర్బ్రహ్మవిదఆపద్విషయత్వాత్ ప్రాణవిదఆపద్విషయత్వంకల్ప్యం, సర్వేషామపి స్మృతావుక్తమేవేతి భావః..............................

౩౧॥ సూ ⟶ ॥ శబ్దశ్చాతోఽకామకారే ॥ ⟵ బ్రాహ్మణశబ్దస్యాసఙ్కుచితవృత్తిత్వాత్ బ్రహ్మవిదామపీదంవాక్యంసాధారణం- కింపునః ప్రాణవిద ఇతి భావః.... ... ...

పరేచాపరేదసర్వాన్నానుజ్ఞానం కింశమాదివత్ విద్యాఙ్గం విధీయతే- ఉతస్తుత్యర్థం సఙ్కీర్త్యత ఇతి విచార్య, ఉపదేశస్య ప్రవృత్తికరత్వోపపత్తేః ప్రాణవిద్యాసన్నిధానాత్ అఙ్గవిధిః- భక్ష్యాభక్ష్యశాస్త్రం * నహింస్యాదితివత్ విశేషశాస్త్రబాధ్యమితి పూర్వపక్షంకృత్వా- విధాయకాభావాన్నసర్వాన్నానుజ్ఞావిధిః, కింతుసర్వం ప్రాణస్యాన్నమితి విజ్ఞానప్రశంసార్థోఽర్థవాదః. ప్రాణాత్యయేహిసర్వాన్నానుజ్ఞాదృశ్యతే - నసర్వదేతి వ్యాచక్షతే- తదయుక్తం సూత్రేఽర్థవాదశబ్దాధ్యాహారేణ ప్రతిజ్ఞాయావర్ణనీయత్వాత్, భాష్యోక్తయోజనాయాంహి ప్రాణాత్యయశబ్దేనైవప్రతిజ్ఞాపూర్త్యా——అన్యేతుకింసర్వాన్నానుమతిః క్రియతే- ఉతార్థవాద ఇత్యుపోద్ఘాతవిచారంకృత్వా-జైవస్యశ్రైష్ఠ్యగుణకప్రాణవిద్యాఙ్గభూతస్య సర్వం ప్రాణస్యాన్నమితి జ్ఞానస్య ఫలత్వాత్ తదుక్తిరర్థవాద మాత్రమితి పూర్వపక్షం కృత్వా * సర్వమిదం ప్రాణస్యాన్నమితి వాక్యసామర్థ్యాత్, విధేఃకల్ప్యత్వాత్, దప్రతీత విజ్ఞానతద్విధికల్పనాయోగాత్ యేనకేనచిదన్నేన ప్రాణో రక్షితవ్య ఇతి విధిరితినిశ్చిత్య పశ్చాత్తత్సఙ్కోచవిచారమాహుః- కిమియంసర్వాన్నానుమతిస్సర్వదా- ఉత ప్రాణాత్యయ ఇతి అవిశేషాత్సర్వదేతి పూర్వపక్షః, అప్రతిషిద్ధాన్నేనాన్యదారక్షణసిద్ధేః ప్రాణాత్యయ ఇతి సిద్ధాన్తః కృతః. తత్రోపోద్ఘాతచిన్తాయామప్రతీతవిజ్ఞానతద్విధికల్పనగౌరవం తదుక్తమయుక్తం * సహోవాచకింమేఽన్నంభవిష్యతీత్యుక్తే* యత్కించిదిదమాశ్వభ్య ఆశకునిభ్య స్తత్తేన్నమిత్యుక్త్వా

3౨॥ సూ ——శ్రీ విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి శ్రీ—— యజ్ఞాదికర్మాణ్యాశ్రమ విశేష్యోక్తాని యజ్ఞాదీనికర్మాణ్యముముక్షుణా కేవలాశ్రమిణాప్యనుష్ఠేయాని. ఉతనేతి చిన్తా యాం విద్యాంగానాం సతాం కేవలాశ్రమశేషత్వే నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః ప్రసజ్యత ఇతి యజ్ఞాదీనాం కేవలాశ్రమసర్మత్వం న సంభవతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్తఉచ్యతే (ఆశ్రమకర్మాపీతి) ఆశ్రమస్యకర్మాపి భవతి - కేవలాశ్రమిణాప్యనుష్ఠేయానీత్యర్థః కుతః * యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యాదినా విహితత్వాత్, జీవననిమిత్తతయానిత్యవద్విహితత్వాదిత్యర్థః ....

తథాచవిద్యాంగతయా * తమేతంవేదానువచనేనేత్యా
దినావిహితత్వాద్విద్యాశేషతయా ప్యనుష్ఠేయానీత్యాహ.

33॥ సూ ——శ్రీ సహకారిత్వేనచ శ్రీ—— విద్యోత్పత్తిద్వారేణవిద్యాసహకారితయాప్యనుష్ఠేయాని. అగ్నిహోత్రాదీనామివజీవనాధికారస్వర్గాధికారవద్వినియోగపృథక్త్వేనోభయార్థత్వం నవిరుధ్యత ఇత్యర్థః... ... ...

తద్వదేవకర్మాన్తరత్వమపినాస్తీత్యాహ.

3౪॥ సూ ——శ్రీ సర్వథాపితఏవోభయలింగాత్ శ్రీ—— సర్వథా- విద్యార్థత్వే

*నహవాఏవంవిదికించనానన్నమితి- ఏవంవిచ్ఛబ్దేనవేదనస్యాభిహితత్వాత్. అతఏవాశ్రుతస్య ప్రాణరక్షణస్యతదిష్టేచ్ఛకల్పనమప్యయుక్తమ్. ——శ్రీ సర్వాన్నానుమత్యధికరణంసమాప్తమ్ శ్రీ——

3౨॥ సూ ——శ్రీ విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి శ్రీ—— అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (యజ్ఞాదీతి) పరమప్రకృతేనసఙ్గతిరిత్యర్థః. కింవిద్యాఙ్గభూతాన్యాశ్రమకర్మాణి కేవలాశ్రమిణోప్యనుష్ఠేయాని- నేతి. కిమేషాంవిద్యాఙ్గత్వే కేవలాశ్రమాఙ్గత్వం సంభవతి- నేతి కిం కేవలాశ్రమాంగత్వే నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః ప్రసజ్యతే, నేతి- ఆశ్రమాఙ్గత్వే విద్యాఙ్గత్వేచ కర్మాన్తరత్వమస్తి- నేతిచ- కర్మాన్తరత్వే సత్యనేకస్య కర్మణో వినియోగపృథక్త్వాభావేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధప్రసంగేన కేవలాశ్రమాంగత్వాసంభవాదముముక్షోరననుష్ఠేయాని. కర్మాన్తరత్వం నాస్తిచేత్ వినియోగపృథక్త్వేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధాభావాత్ కేవలాశ్రమాఙ్గత్వసంభవాత్ కేవలాశ్రమిణోప్యనుష్ఠేయాని (నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధఇతి) యావజ్జీవమనుష్ఠానం- మోక్షేచ్ఛానుగుణమనుష్ఠానంచవిరుద్ధమిత్యర్థః. కేవలాశ్రమధర్మత్వం- ముముక్షారహితాశ్రమధర్మత్వం. ఆశ్రమీతి పాఠోదృష్టశ్చేత్ -కేవలశబ్దో ఽముముక్షుపరః ....

(అనుష్ఠేయానీత్యర్థఇతి) యజ్ఞాదీనికర్మాణీత్యధ్యాహారః........................

అనేనసఙ్గతముత్తరసూత్రార్థమాహ (తథాచేతి)

33॥ సూ ——శ్రీ సహకారిత్వేనచ శ్రీ—— సముచ్చయ వ్యావృత్త్యర్థం విద్యోత్పత్తిద్వారేణేత్యుక్తం. నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధమాశఙ్క్యాహ (అగ్నిహోత్రాదీనామివేతి) (వినియోగపృథక్త్వేన) వినియోగః- శేషత్వజ్ఞాపకవిధిః. వినియోగపృథక్త్వదర్శనేననిత్యానిత్యసంయోగవిరోధపరిహారసూత్రద్వయఫలం- నహ్యేకస్య వినియోగద్వైవిధ్యస్యైకేనాదర్శితత్వాత్... ....

ఉత్తరసూత్రకృత్యమాహ (తద్వదితి)

3౫॥ సూ ——శ్రీ సర్వథాపితఏవోభయలిఙ్గాత్ శ్రీ—— అగ్నిహోత్రశబ్దస్య తుల్యత్వేపివం...

ఆశ్రమార్థత్వేపి తత ఏవ యజ్ఞాదయ ఇతి ప్రతిపత్తవ్యం- న కర్మస్వరూపభేద ఇత్యర్థః. కుతః (ఉభయలిఙ్గా త్) ఉభయత్ర శ్రుతౌ యజ్ఞాదిశబ్దైః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యవినియోగాత్. కర్మస్వరూపభేదే ప్రమాణాభావాచ్చ.

౩౫॥ సూ ——శ్రీ అనభిభవం చ దర్శయతి శ్రీ—— * ధర్మేణ పాపమపనుదతీత్యాది భిశ్చ తానేవ యజ్ఞాదిధర్మాన్నిర్దిశ్య తైర్విద్యాయా అనభిభవం. పాపకర్మభిరుత్పత్తిప్రతిబన్ధాభావ దర్శయ తి, అహరహరనుష్ఠీయమానైర్హి యజ్ఞాదిభిర్విశుద్ధాఽన్తఃకరణః ప్రత్యహం ప్రకృష్యమాణాం విద్యాముత్పాదయ తే అతస్తే ఏవోభయత్ర యజ్ఞాదయః ——విహితత్వాధికరణం సమాప్తమ్——

౩౬॥ సూ ——శ్రీ అన్తరా చాపి తు తద్దృష్టేః శ్రీ—— చతుర్ణామాశ్రమిణాం బ్రహ్మవిద్యా యామధికారోఽస్తి, విద్యాసహకారిణ ఆశ్రమధర్మా ఇతి చోక్తం యే పునరాశ్రమాన్తరావర్తినో విధు రాదయః తేషాం బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి. న వేతి విశయే ఆశ్రమధర్మేతికర్తవ్యతాకత్వాద్విద్యా యాః అనాశ్రమిణాం చాశ్రమధర్మాభావాన్నాస్త్యధికారః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (అన్తరా చాపీతి) తు శబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. చశబ్దోఽవధారణే. అన్త రావర్తమానానాం అనాశ్రమిణామపి విద్యాయామధికారోఽస్త్యేవ కుతః (తద్దృష్టేః) దృశ్యతే హి రైక్వభీష్మసంవర్తాదీనామనాశ్రమిణామపి బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వం, న చాశ్రమధర్మైరేవ విద్యానుగ్ర హ ఇతి శక్యం వక్తుం * యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనేతి దానాదీనామాశ్రమేష్వనైకాన్తికానామ ప్య

సాయినామయనాగ్నిహోత్రే * మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి విహితే స్వరూపభేదో దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (కర్మస్వ రూపభేదే ప్రమాణాభావాచ్చేతి) కర్మాన్తరత్వ ఉపాదానస్య తన్త్రేణానుష్ఠానం ఫలమ్..................

౩౫॥ సూ ——శ్రీ అనభిభవం చ దర్శయతి శ్రీ—— ఆదిశబ్దో యజ్ఞాదివాక్యపరః. అంగత్వం వదతా * యజ్ఞేన దానేనేత్యాదినా యజ్ఞాదిధర్మా నిర్దిష్టాః - అఙ్గత్వేన కించిత్కారం వదద్వాక్యమపి యజ్ఞాదిపర్యాయశబ్దేన నిర్దిశ తీత్యర్థః (దర్శయతి) శ్రుతిరితి శేషః. కించిత్కారం పివృణోతి (అహరహరితి) ... ...

* సర్వాపేక్షేతి విద్యాఙ్గత్వముక్తం * సహకారిత్వేన చేతి ఫలవిరోధనిరసనేన సముచ్చయ ఉక్త ఇత్యన్యే. వి ద్యాయా ఏవ ప్రతిబన్ధకనివర్తన శాస్త్రవశాత్, బ్రహ్మప్రాప్తేర్నిత్యతయా సాధ్యత్వానుపపత్తేః. సహభావశ్రవణస్యాఙ్గ భావవిషయతయాఽన్యథాసిద్ధత్వాచ్చ తథా విభాగకల్పనమయుక్తమ్. సూత్రభేదస్తు శఙ్కాభేదనిబన్ధనః * ఉభయలి ఙ్గాదితి * తమేతం వేదానువచనేన * అనాశ్రితః కర్మఫలమిత్యాదిశ్రుతిలిఙ్గాత్ స్మృతిలింగాచ్చ సిద్ధవజ్ఞానరూపాది త్యాహుః తతోఽపి శ్రుతావేవ వాక్యద్వయే ప్రత్యభిజ్ఞాపనపరత్వం యుక్తం అనన్యథాసిద్ధత్వాత్..............

——శ్రీ విహితత్వాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ——

౩౬॥ సూ ——శ్రీ అన్తరా చాపి తు తద్దృష్టేః శ్రీ—— అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (చతుర్ణామితి) కిం విధురాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి, నేతి. కిం తేషాం సాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి. నేతి. కిమాశ్ర మాణాం సాధారణధర్మాఙ్గికా విద్యా భవతి. నేతి * తపసా బ్రహ్మచర్యేణేత్యాది వినియోగోపబృంహితం రైక్వాదీనాం వి ద్యానిష్ఠత్వదర్శనం విద్యాయాః సాధారణకర్మాఙ్గకత్వమవగమయతి. నేతి. న చేత్ - సాధారణధర్మాఙ్గకత్వాసంభవా త్ సాఙ్గవిద్యోపసంహారాసామర్థ్యేన విధురాదీనామనధికారః. అవగమయతి చేత్. సాధారణధర్మాఙ్గకత్వేన విద్యా యాః తదుపసంహారసామర్థ్యాత్ విధురాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాధికారః. విధురః మృతదారః. ఆదిశబ్దోఽప్రాప్తాకృతదారః (న చేతి) ఆశ్రమధర్మానుపపత్తావర్ణధర్మైరనుగ్రహ ఉపపద్యత ఇత్యర్థః. అనైకాన్తికానాం - అనియతానాం...

సుగ్రాహకత్వ శ్రవణాత్. యథోర్ధ్వరేతస్సువిద్యానిష్ఠత్వదర్శనాదగ్నిహోత్రాదివ్యతిరిక్తైరేవవిద్యా నుగ్రహఃక్రియతే తథాఽనాశ్రమిష్వపివిద్యాదర్శనాదాశ్రమాని యజ్ఞైర్జపోపవాసదానదేవతారాధ నాదిభిర్విద్యానుగ్రహశ్శక్యతేకర్తుమ్ ... ...

౩౭॥ సూ ⟶ శ్రీ అపిస్మర్యతే శ్రీ ⟵ అపిచ అనాశ్రమిణామపి జపాదిభిరేవ విద్యానుగ్రహః స్మర్యతే * జప్యేనాపిచసంసిద్ధ్యేద్బ్రాహ్మణో నాత్రసంశయః। కుర్యాదన్యన్నవాకుర్యాన్మైత్రో బ్రాహ్మణఉచ్యతఇతి. సంసిధ్యేత్ జపాద్యనుగృహీతయావిద్యయాసిద్ధో భవతీత్యర్థః ... ...

౩౮॥ సూ ⟶ శ్రీ విశేషానుగ్రహశ్చ శ్రీ ⟵ సకేవలంన్యాయ స్సృగ్భాష్యే నయము ర్దస్సాధనీయః- శ్రూయతేచానాశ్రమనియమైర్ధర్మవిశేషైర్విద్యానుగ్రహః * తపసాబ్రహ్మచర్యేణశ్రద్ధ యావిద్యయాత్మానమన్విష్యేదితి ... ...

౩౯॥సూ ⟶ శ్రీ అతస్త్వితరజ్జ్యాయోలిఙ్గాచ్చ శ్రీ ⟵ తుశబ్దో ఽవధారణే. అతః అనాశ్రమిత్వాదితరత్, ఆశ్రమిత్వమేవజ్యాయః. అనాశ్రమిత్వమాపద్విషయం శక్తస్యత్వాశ్రమిత్వ మేవోపాదేయమిత్యర్థః. భూయోధర్మకాల్పధర్మకయోరతుల్యకార్యత్వాత్. (లిఙ్గాచ్చ) స్మృతేరేవే త్యర్థః. స్మర్యతేచశక్తం ప్రత్యాశ్రమస్యోపాదేయత్వం * అనాశ్రమీనతిష్ఠేత్తుదినమేకమపిద్విజఇత్యా దినా. నివృత్తబ్రహ్మచర్యస్యమృతభార్యస్యచావైరాగ్యేసతిదారాలాభేఽపత్. ... ...

⟶ శ్రీ విధురాధికరణంసమాప్తమ్ శ్రీ ⟵

౩౭॥ సూ ⟶ శ్రీ అపిస్మర్యతే శ్రీ ⟵ * బ్రాహ్మణః- బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠః. అగ్ర్యుపాదానాద్విద్యానుగ్రహః కథంజ్ఞాయతఇత్యత్రాహ (జపాద్యనుగృహీతయేతి)... .. ..

౩౮॥సూ ⟶ శ్రీ విశేషానుగ్రహశ్చ శ్రీ ⟵ విశేషశబ్దంసమాసంచవ్యాచష్టే (ధర్మవిశేషైర్విద్యానుగ్రహ ఇతి)

ఆశ్రమానియతధర్మైరేవానుగ్రహఉపపద్యతేచేత్. ఆశ్రమప్రాప్తికస్సైన

పిఆశ్రమాఉపేక్ష్యేరన్- తతశ్చయజ్ఞాదిశ్రుతివైయర్థ్యంస్యాదిత్యత్రాహ.

౩౯॥ సూ ⟶ శ్రీ అతస్త్వితరజ్జ్యాయోలిఙ్గాచ్చ శ్రీ ⟵ (భూయోధర్మకాల్పధర్మకయోరతుల్య కార్యత్వాదితి) శక్తంప్రత్యతుల్యకార్యత్వాదిత్యర్థః. శ్రుతేరనుమాపకత్వాత్ స్మృతిర్లిఙ్గశబ్దేనోచ్యతే. ఆపచ్ఛబ్దార్థ మాహ (నివృత్తబ్రహ్మచర్యస్యేతి) పారివ్రాజ్యవ్యావృత్త్యర్థమాహ (అవైరాగ్యేసతీతి) బ్రహ్మనిష్ఠేష్వనుయాయివై రాగ్యంనామ, లోకాన్తర జన్మాన్తర భోగ్యనైరపేక్ష్యం - అతఇదమవైరాగ్యమపివిద్యు. యద్వా, గార్హస్థ్యే ధర్మశ్రద్ధాఅవైరాగ్యమ్... ... ...

పరేచాపరేవ * అపిస్మర్యతఇతిసూత్రం సంవర్తాదీనామాశ్రమబహిష్ఠనగ్నచర్యాస్మరణపరంవ్యాచక్షతే * విశే షానుగ్రహశ్చేత్యేతత్ * జప్యేనైవతుసంసిధ్యేదిత్యనేనసాధారణధర్మవిశేషైః విద్యానుగ్రహాభిధానపరం * అనేకజ న్మసంసిద్ధఇతి పూర్వకృతసుకృతైర్విద్యానుగ్రహపరంచ వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం విద్యాయాస్సాధారణ ధర్మానుగ్రా హ్యత్వేనగ్నచరణస్య విరుద్ధత్వాత్. నహినగ్నచర్యానామసర్వాశ్రమసాధారణోధర్మః సతు కస్యచిచ్ఛేదితః. అత స్సూత్రద్వయస్య సాధారణధర్మానుగ్రహపరశ్రుతిస్మృతివిషయత్వంయుక్తం ఉన్మత్తచర్యాస్మరణేనాశ్రమానపేక్షత్వం సిధ్యతీతి చేన్న- ఉన్మత్తచర్యాయాః * జనేనావమతోయోగీయోగసిద్ధించవిన్దతీతిజనావమానజనితయోగసిద్ధయేస్వప్ర కర్షాచ్ఛాదనార్థత్వాత్ దృష్టేసంభవత్యదృష్టకల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాత్, విద్యాన్తరాదర్శనాచ్ఛాదనార్థతయా ప్యుపప

౪౦॥ సూ. ॥ తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః ॥

నైష్ఠికవైఖానసపరివ్రాజకాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి-నేతి. చిన్తాయాం విధురాదివదనాశ్రమికాణాం జప్యాదిభిర్విద్యానుగ్రహసమ్భవాదస్త్యధికారః............

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తద్భూతస్య తు నాతద్భావ ఇతి) తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. తద్భూతస్య నైష్ఠికాద్యాశ్రమనిష్ఠస్య నాతద్భావః, అతద్భావః అనాశ్రమిత్వేనావస్థానం న సంభవతి. కుతః. తద్రూపాభావేభ్యో నియమాత్. తద్రూపాణి తేషాం నైష్ఠికాదీనాం రూపాణి-వేషాః-ధర్మా ఇత్యర్థః. తేషామభావాః తద్రూపాభావాః. తేభ్యః శాస్త్రైర్నియమాత్. నైష్ఠికాద్యాశ్రమప్రతిష్ఠానాం స్వాశ్రమధర్మనివృత్తిభ్యో నియచ్ఛన్తి హి శాస్త్రాణి * బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయోఽత్యన్తమాత్మానమాచార్యకులేఽవసాదయన్నితి * అరణ్యమియాత్తతో న పునరేయాదితి * సన్యస్యాగ్నిం న పునరావర్తయేదితి చ. అతో విధురాదివన్నైష్ఠికాదీనామనాశ్రమిత్వేనావస్థానాసంభవాన్న తానధికరోతి బ్రహ్మవిద్యా. జైమినేరపీత్యవిగానం దర్శయన్నుక్తం స్వాభిమతం ద్రఢయతి.......... ....

అథ స్యాత్-నైష్ఠికాదీనాం బ్రహ్మచర్యాత్ప్రచ్యుతానాం ప్రాయశ్చిత్తాదధికారస్సంభవతి. అస్తి చ ప్రాయశ్చిత్తమధికారలక్షణే నిరూపితం * అవకీర్ణిపశుశ్చ తద్వదితి, అతః ప్రచ్యుతబ్రహ్మచర్యస్య ప్రాయశ్చిత్తసమ్భవాత్కృతప్రాయశ్చిత్తో బ్రహ్మవిద్యాయామధికరిష్యతీతి. తత్రాహ

న్నైనోన్మత్తాచరణేన విద్యాయా ఆశ్రమనైరపేక్ష్యకల్పనాయోగాత్- తత్కల్పనస్య * అతస్త్వితరజ్జ్యాయ ఇత్యనన్తరసూత్రవిరోధాదనాశ్రమిత్వనిషేధకవచనాన్తరవిరోధాచ్చ * లిఙ్గాచ్చేత్యేతస్య * అగ్నే గృహపతే సుగృహపతిః తేనైతి బ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చేతి గార్హస్థ్యప్రాశస్త్యగమకశ్రౌతలింగాదనాశ్రమనిన్దాపరస్మృతిలింగాచ్చేత్యర్థమాహుః తత్ర జ్యాయస్త్వప్రతీతేరస్ఫుటత్వాచ్ఛ్రుతిలిఙ్గానాదరః ... ...

॥ విధురాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

౪౦॥ సూ. ॥ తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః ॥

విధురాదేర్విద్యాధికార ఉక్తః, అనాశ్రమిత్వసామ్యాత్ ఆశ్రమభ్రష్టానామపి విద్యాధికార ఇతి శఙ్కాయాం సఙ్గతిః. వైఖానసః వానప్రస్థః- కిం నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రష్టానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి-నేతి. కిమేషాం సాఙ్గవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి-నేతి కిమేషాం ప్రాయశ్చిత్తాత్ శుచిత్వం సంభవతి నేతి. కిం * యో బ్రహ్మచారీ స్త్రియముపేయాదితి విహితం ప్రాయశ్చిత్తం సర్వబ్రహ్మచారివిషయం, ఉత నైష్ఠికాదివ్యతిరిక్తవిషయం * ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామీతి ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణం కిం ప్రాయశ్చిత్తస్య వ్యతిరిక్తబ్రహ్మచారివిషయతామవగమయతి- నేతి. న చేత్. ప్రాయశ్చిత్తస్య సర్వవిషయతయా శుద్ధిసంభవేన సామర్థ్యాదధికారః. అవగమయతి చేత్. ప్రాయశ్చిత్తస్యోపకుర్వాణవిషయతయా శుద్ధ్యసంభవేనాసామర్థ్యాత్ బ్రహ్మవిద్యానధికారః. ... ...

* బ్రహ్మచారీత్యాదిశ్రుతిర్నైష్ఠికవిషయా ....

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అథ స్యాదితి) అధికారలక్షణే-షష్ఠేఽధ్యాయే * అవకీర్ణిపశుః. గర్దభః * బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీ నైరృతం గర్దభమాలభేతేత్యుక్తం బ్రహ్మచర్యభ్రష్టోఽవకీర్ణీ, బ్రహ్మచర్యం స్త్రీనియతిః. సా గృహస్థవ్యతిరిక్తానాం త్రయాణామపి తుల్యా-తస్మాత్తేషామవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తం కర్తవ్యమితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః.........................

౪౧॥ సూ. ✦ శ్రీ నచాధికారికమపిపతనానుమానాత్తదయోగాత్ శ్రీ ✦ అధికారలక్షణోక్తమపి ప్రాయశ్చిత్తం నైష్ఠికాదీనాం తద్భ్రష్టానాం న సమ్భవతి. కుతః (పతనానుమానాత్తదయోగాత్) నైష్ఠికాదీనాం ప్రచ్యుతానాం పతనస్మృతేస్తస్య ప్రాయశ్చిత్తస్యాసంభవాత్ * ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే ద్విజః । ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్స ఆత్మహేతి. అతోఽధికారలక్షణోక్తం ప్రాయశ్చిత్తమితరబ్రహ్మచారివిషయమ్............... ......

౪౨॥ సూ ✦ శ్రీ ఉపపూర్వమపీత్యేకే భావమశనవత్తదుక్తమ్ శ్రీ ✦ నైష్ఠికాదీనాం బ్రహ్మచర్యప్రచ్యవనముపపూర్వం- ఉపపాతకం మహాపాతకేష్వపరిగణితత్వాదితి తత్ప్రాయశ్చిత్తస్య భావం విద్యమానతామప్యేకే ఆచార్యా మన్యన్తే, (అశనవత్) యథా మధ్వశనాదినిషేధస్తత్ప్రాయశ్చిత్తం చోపకుర్వాణస్య నైష్ఠికాదీనాం చ సమానమ్. తదుక్తం స్మృతికారైః * ఉత్తరేషాం చైతదవిరోధీతి. గురుకులవాసినోఽయముక్తః- తత్ర స్వాశ్రమావిరోధ్యుత్తరేషామప్యాశ్రమిణాం భవతీత్యర్థః తద్వదిహాపి బ్రహ్మచర్యప్రచ్యవనే ప్రాయశ్చిత్తసమ్భవాద్బ్రహ్మవిద్యాయోగ్యతాప్యస్తి ....

౪౩॥ సూ. ✦ శ్రీ బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ శ్రీ ✦ తుశబ్దో మతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః. ఉపపాతకత్వే మహాపాతకత్వేఽప్యేతే బహిర్భూతా ఏవ బ్రహ్మవిద్యాధికారిభ్యః. బ్రహ్మవిద్యాయామనధికృతా ఇత్యర్థః. కుతః (స్మృతేః) పూర్వోక్తాత్. పతనస్మరణాత్ యద్యపి కల్మషనిర్హరణాయ కైశ్చిద్వచనైః ప్రాయశ్చిత్తాధికారో విద్యతే తథాపి కర్మాధికారానుగుణశుద్ధిహేతుః ప్రాయశ్చిత్తం న సంభవతి * ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్స ఆత్మహేతి స్మృతేరిత్యర్థః (ఆచారాచ్చ) విశిష్టా హి నైష్ఠికాదీన్ భ్రష్టాన్ కృతప్రాయశ్చిత్తానపి వర్జయన్తి- తేభ్యో బ్రహ్మవిద్యాదికం నోపదిశన్తి. అతస్తేషాం నాస్తి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారః. ✦ శ్రీ తద్భూతాధికరణం సమాప్తమ్. ✦

౪౧॥ సూ. ✦ శ్రీ నచాధికారికమపిపతనానుమానాత్తదయోగాత్ శ్రీ ✦ తర్హ్యాధికారికప్రాయశ్చిత్తం కింవిషయమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) య ఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారీ భ్రష్టః- తద్విషయమవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తమిత్యర్థః

౪౨॥ సూ. ✦ శ్రీ ఉపపూర్వమపీత్యేకే భావమశనవత్తదుక్తమ్ శ్రీ ✦ ఇదం చోద్యసూత్రం బ్రహ్మచర్యప్రచ్యవనస్య మహాపాతకేష్వపరిగణితత్వాత్- ఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారిణః స్త్రీనియమాతిక్రమస్యోపపాతకాన్తర్గతస్య ప్రాయశ్చిత్తకథనాత్తస్య చ నైష్ఠికాదిష్వతిదేశాత్. ప్రాయశ్చిత్తం ప్రాప్తమిత్యర్థః * ఉత్తరేషాం చైతదవిరోధీత్యత్రైతచ్ఛబ్దః పూర్వోక్తధర్మాన్ ప్రాయశ్చిత్తం చ పరామృశతి, స్వాశ్రమావిరోధిశబ్దః స్త్రీసంసర్గాదినిమిత్తప్రాయశ్చిత్తాదేర్గృహస్థాదిష్వనాపాతార్థః సిద్ధాన్తసూత్రమాహ.

౪౩॥ సూ. ✦ శ్రీ బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ శ్రీ ✦ * ఉభయథేతి పదం వ్యాచష్టే (ఉపేతి) అతిదేశవచనేన ప్రాయశ్చిత్తం ప్రాప్తం. పతనస్మృతిశ్చాస్తి- తయోః కథం విరోధః పరిహ్రియత ఇత్యత్రాహ (యద్యపీతి) కర్మశక్తిస్త్రియీప్రత్యవాయకరీ, వైదికకర్మాధికారప్రతిబన్ధకరీ సజాతీయకర్మరుచికరీ చేతి. తత్ర కానిచిత్ప్రాయశ్చిత్తాని శక్తిత్రయవినాశకాని. కానిచిదన్యతమశక్తివినాశకాని- అత్రాతిదేశపతనస్మృతివిరోధేఽతిదేశస్మృతిః ప్రత్యవాయజననశక్తివినాశకం ప్రాయశ్చిత్తమాహ. పతనస్మృతిస్తు వైదికకర్మానధికారశక్తివినాశకప్రాయశ్చిత్తాభావమాహ * యేన శుద్ధ్యేదిత్యుక్తత్వాత్. తస్మాదవిరోధః. అతోఽతిదేశసిద్ధప్రాయశ్చిత్తేన నరకానుభవలాఘవే సత్యపి పతనస్మృతివచనాన్న బ్రహ్మవిద్యాధికార ఇత్యర్థః. ఆచారాచ్చేతి సూత్రఖండోపాదానం. వర్జనఫలమాహ (నోపదిశన్తీతి)

*అనాశ్రమీ న తిష్ఠేదిత్యనాశ్రమిత్వం నిషిద్ధం ఆశ్రమభ్రంశోఽపి నిషిద్ధః ఏవం నిషేధసమానే కథమేకత్ర విద్యాధికారోఽన్యత్రానధికారః- ఉచ్యతే అనాశ్రమిణామపి విద్యాధికారః శ్లాఘ్యత్వం చ శ్రుతం ఆశ్రమప్రచ్యుతానాం తు న తథేతి విశేష ఇతి

పరే తు తద్భూతస్యైకం సూత్రం పృథగధికరణం వదన్తి- తథా హి ఊర్ధ్వరేతసామాశ్రమప్రత్యవరోహః ప్రామాణికః- న వేతి సంశేరతే బ్రహ్మవిద్యాధికారసిద్ధ్యర్థం పూర్వాశ్రమధర్మస్యానుష్ఠానచికీర్షయా రాగాదినా వా సంభవతీత్యుక్త్వా నియమశ్రుత్యా తదప్రామాణికత్వం సిద్ధాన్తయన్తి * న చాధికారికమపీత్యధికరణాన్తరం నైష్ఠికాదీనామాశ్రమభ్రష్టానాం ప్రాయశ్చిత్తసంభవాసంభవవిషయం వదన్తోఽసంభవ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. యదా ఆశ్రమభ్రష్టానాం ప్రత్యవాయవచనాని దృశ్యన్తే ప్రాయశ్చిత్తాసంభవోఽపి సంశయాస్పదం భవతి- తదా కథం భ్రంశస్య సద్భావే ప్రమాణవిరుద్ధత్వేన సన్దేహః అతస్సన్దేహాభావాద్విచారోఽనుపపన్నః అతః * నాతద్భావ ఇతి సూత్రమపి మూలవిచారే హేతుగర్భమ్——ఏకాధికరణ్యమిచ్ఛతాం అపరేషామపి ప్రచ్యుతిరస్తి- నేతి విచార ఉక్తన్యాయాదనుపపన్నః——అన్యేషామపి తద్భూతసూత్రస్య పృథగధికరణత్వం సంశయాభావాదయుక్తం * ఆశ్రమాదాశ్రమం గచ్ఛేదిత్యవిశేషవచనాత్-పతనవచనస్యానాశ్రమిత్వరూపేణ ప్రచ్యవనవిషయత్వసంభవాచ్చ విచార ఇతి చేన్న * సన్న్యస్యాగ్నిం న పునరావర్తయేదిత్యాశ్రమప్రత్యవరోహనిషేధశ్రుతేః స్ఫుటార్థతయా సమ్భావితార్థాన్తరస్మృతివచనేన సన్దేహానుదయాత్ అవిదితనిషేధవాక్యస్య సన్దేహోదయ ఇతి చేత్ అవిదితస్మృతివచనస్య సన్దేహాభావాదనారమ్భస్స్యాత్ విదితస్మృతివచనస్యావిదితనిషేధవాక్యస్య సన్దేహ ఇతి చేత్- తర్హి తత్తద్దేశాజ్ఞాననిమిత్తసన్దేహానన్త్యాదనన్తాధికరణకల్పనప్రసఙ్గః * న చాధికారికమితి, ఊర్ధ్వరేతసామాశ్రమభ్రష్టానాం ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణాత్ విద్యానధికార ఇతి పూర్వపక్షసూత్రం కృత్వా * వార్షికత్వం వ్రతాచ్చ్యుతిరితి వ్రతచ్యుతేరుపపాతకత్వాత్ మధ్వశనోపపాతకప్రాయశ్చిత్తస్యాత్రాపి ప్రాప్తిస్మరణాచ్చ్యుతస్యావకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తస్య బ్రహ్మచారిత్వసామాన్యేన నైష్ఠికేఽపి ప్రాప్తత్వాత్ * వానప్రస్థదీక్షాభేదే కృచ్ఛ్రం ద్వాదశరాత్రం వర్ధయేదిత్యాదివచనాత్, ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మృతేః ప్రాయశ్చిత్తగౌరవాభిప్రాయత్వసంభవాచ్చ ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణస్య మూలాదర్శనాత్తత్సద్భావస్మరణస్య బ్రహ్మచారిత్వాదిరూపసామాన్యన్యాయమూలత్వేన శాస్త్రసంస్పర్శసంభవాత్ * శాస్త్రస్థా వా తన్నిమిత్తత్వాదితి న్యాయేన శాస్త్రసంస్పర్శనతః ప్రాబల్యాత్ప్రాయశ్చిత్తేన బ్రహ్మవిద్యాధికార ఇతి * ఉపపూర్వమితి సూత్రేణ సిద్ధాన్తయన్త్యన్యే * ఉపపూర్వమపీత్యేకే * బహిస్తూభయథాపీతి సూత్రస్వారస్యవిరోధాత్తదయుక్తం ఏక ఇతి పదేన పూర్వపక్షత్వం తుశబ్దేన తద్వ్యావృత్తిరుభయథాశబ్దేన పతనీయత్వే అపతనీయత్వే చ బహిష్కార్యత్వం హి ప్రతీయతే ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణస్య న శాస్త్రసంస్పర్శ ఇత్యప్యయుక్తం- బాధకాభావే శ్రుతిమూలత్వసిద్ధేః శాస్త్రసంస్పృష్టం ప్రాయశ్చిత్తస్మరణం బాధకమితి చేన్న * యేన శుద్ధ్యేదితి ప్రాయశ్చిత్తాభావవచనస్య శుద్ధిహేతుత్వాభావవిషయత్వాత్ ప్రాయశ్చిత్తసద్భావవచనస్య తు కల్మషనిబర్హణవిషయత్వేనాప్యుపపత్తేః అధికారాపాదకప్రాయశ్చిత్తసద్భావానవగమకతయా చ విరోధాభావాత్ బాధకత్వానుపపత్తేః అనన్యథాసిద్ధం హి బాధకం * బహిస్తూభయథాపీతి సూత్రమకృతప్రాయశ్చిత్తానామాశ్రమభ్రష్టానామనధికారసమర్థనపరమధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి- తదప్యయుక్తం సంశయాభావాత్ ప్రాయశ్చిత్తతోఽపి శుద్ధావసందిగ్ధాయామకృతప్రాయశ్చిత్తతయా నిర్ణీతాశుద్ధీనాం కథం బ్రహ్మవిద్యాధికారసమ్భావనా. నను *ఇన్ధనార్థమశుష్కాణాం ద్రుమాణామవశాతనమిత్యాదేరుపపాతకత్వాత్ తాదృశం కుర్వతామితరైస్సంవ్యవహారాదిశాస్త్రీయానుష్ఠానాదిదర్శనాత్. ఆశ్రమభ్రంశస్యాప్యుపపాతకత్వావిశేషాత్సంశయ ఇతి చేత్. తర్హి అనధికార ఇతి సిద్ధాన్తోఽనుపపన్నః అశుష్కద్రుమశాతనాదికారిషు కర్మానధికారాసంవ్యవహారరూపహేత్వభావస్య భవద్భిరేవోక్తత్వాత్; ఉపపాతకేష్వపి గురుతరపాతకా

౪౪॥ సూ. ——శ్రీ స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః శ్రీ—— కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుద్గీథాద్యుపాసనాని కింయజమానకర్తృకాణి, ఉత ఋత్విక్కర్తృకాణీతిచిన్తాయాం యజమానకర్తృకాణీత్యాత్రేయో మన్యతే, కుతః, (ఫలశ్రుతేః) వేదాన్తవిహితేషు దహరాద్యుపాసనేషు ఫలోపాసనయోరేకాశ్రయత్వదర్శనాదిహ చ క్రతుఫలాప్రతిబన్ధరూపస్యోద్గీథోపాసనఫలస్య యజమానాశ్రయత్వశ్రవణాదిత్యర్థః నచ గోదోహనాదివదఙ్గాశ్రయత్వేన యజమానకర్తృకత్వాసంభవః. గోదోహనాదిషు హ్యాధ్వర్యవకర్తృకప్రణయనాశ్రయగోదోహనోపాదానమన్యేనాశక్యం- ఇహ తూద్గాతృకర్తృకే వ్యుద్గీథేతస్యోద్గీథాదేః రసతమత్వానుసన్ధానం యజమానేనైవ కర్తుం శక్యతే................ ...

ఇతి (ప్రాప్తే) ఽభిధీయతే.

౪౫॥ సూ ——శ్రీ ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రీయతే. శ్రీ—— ఆర్త్విజ్యం- ఋత్విజః కర్మోద్గీథాద్యుపాసనమిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే. యతః తస్మై హి- ప్రయోజనాయ ఋత్విక్పరిక్రియతే, ఫలసాధనభూతస్య సాఙ్గస్య క్రతోరుపాదానాయేత్యర్థః. కర్మవిధిషు *ఋత్విజో వృణీతే *ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాం దదాతీతి ఋత్విక్కర్తృకత్వశాస్త్రేణ ఫలసాధనభూతం సాఙ్గం కర్మ ఋత్విగ్భిరనుష్ఠేయమిత్యవగమ్యతే, తదన్తర్గతాని కాయికాని మానసాని చ కర్మాణి ఋత్విక్కర్తృకాణ్యేవ. న చ శక్త్యశక్తీ తస్య నిబన్ధనమ్. యద్యప్యుద్గీథాద్యుపాసనం పురుషార్థః తథాపి క్రత్వధికృతాధికారత్వాత్ క్రతోశ్చ సాఙ్గస్య ఋత్విక్కర్తృకత్వాత్ * యదేవ విద్యయా కరోతి, తదేవ వీర్యవత్తరమితి

విషయహేతుసద్భావ ఇతి చేత్ తర్హి పూర్వోక్తన్యాయేన సంశయాభావాదేవానారమ్భణీయతా...............

——శ్రీ తథ్యభూతాధికరణం సమాప్తమ్. శ్రీ——

౪౪॥ సూ ——శ్రీ స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః శ్రీ—— ఇదమధికరణం ప్రాసఙ్గికం, ఉపాసనానుష్ఠాత్రనుష్ఠాతృవిభాగప్రసఙ్గేనోద్గీథోపాసనాదేరనుష్ఠాత్రనుష్ఠాతృవిభాగచిన్తా క్రియత ఇతి సఙ్గతిః. క్రత్వఙ్గాశ్రయాణ్యుపాసనాని కిం యజమానకర్తృకాణి- ఉత ఋత్విక్కర్తృకాణి. కిం దహరాద్యుపాసనానామివ ఫలికర్తృకత్వం న్యాయ్యం, ఉత గోదోహనాదేరివ ఋత్విక్కర్తృకత్వం కిం గోదోహనాదిషు ఋత్విక్కర్తృకత్వం యజమానేనాశక్యోపాదానతయా ఉత సాఙ్గప్రధానానుష్ఠానాయ ఋత్విక్పరిక్రయశ్రవణాత్. అశక్యతయా చేత్, తదభావాత్ఫలికర్తృకత్వోపపత్తేః యజమానకర్తృకత్వం. పరిక్రయణశ్రవణాచ్చేత్ గోదోహనాదావివ ఋత్విక్కర్తృకత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ ఋత్విక్కర్తృకత్వం. ఉద్గీథాద్యుపాసనానీత్యుక్తే ఉపాసనస్య కర్మాఙ్గత్వం మాభూదితి కర్మాఙ్గాశ్రయాణీత్యుక్తం (న చేత్యాది) ప్రణయనస్యాధ్వర్యవకర్తృకత్వాత్ తదాశ్రయస్య గోదోహనస్యోపాదానం యజమానేన ఫలాశ్రయభూతేనాపి కర్తుమశక్యం, అత్ర తు శక్యత్వాత్ ఫలాశ్రయ ఏవ కర్తేత్యర్థః సిద్ధాన్తసూత్రమాహ

౪౫॥ సూ ——శ్రీ ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రీయతే. శ్రీ—— తస్మై ప్రయోజనాయేతి చతుర్థీవ్యాఖ్యానం. ఫలసాధనేత్యాదినా తచ్ఛబ్దవ్యాఖ్యానం * పరిక్రియత ఇత్యేతద్వివృణోతి (కర్మవిధిష్వితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తదన్తర్గతానీతి) (న చ శక్త్యశక్తీ తస్య నిబన్ధనమితి) న హి ఋత్విజాఽన్యేన క్రియమాణమన్యేన కర్తుమశక్యం తస్మాద్వచననిబన్ధనం గోదోహనే ఋత్విక్కర్తృకత్వమిత్యర్థః అఙ్గత్వే సతి హి ఋత్విక్కర్తృకత్వం- నేదమఙ్గమిత్యాహ (యద్యపీతి) పరిహరతి (తథాపీతి) ఋత్విక్కర్తృకకర్మోపయోగిత్వేన ప్రోక్షణాదివదిదమపి ఋత్విక్కర్తృకం ఆగ్నేయప్రాయపాయాదిత్యభిప్రేత్యాహ (క్రత్వధికృతేతి) (యదేవ విద్యయేతి) ఋత్విక్కర్తృకకర్మణో

ఋత్విక్కర్తృకక్రియోపయోగిత్వేన విద్యాయాస్తదేకకర్తృకత్వశ్రవణాత్ - ఋత్విక్కర్తృకాణ్యేతాని. దహరాదిషూపాసనేషు ఋత్విక్కర్తృకత్వాశ్రవణాత్ ✱ శాస్త్రఫలంప్రయోక్తరీతి న్యాయాచ్చఫలికర్తృకత్వమేవ ❧ స్వామ్యధికరణంసమాప్తమ్ ❧

౪౭॥ సూ ❧ ✱ సహకార్యన్తరవిధిఃపక్షేణతృతీయంతద్వతోవిధ్యాదివత్ ✱ ❧ ✱ తస్మాద్బ్రాహ్మణఃపాండిత్యంనిర్విద్యబాల్యేనతిష్ఠాసేత్ బాల్యంచపాండిత్యంచ నిర్విద్యాథమునిరిత్యత్రబాల్యపాండిత్యవన్మౌనమపివిధీయతె ఉతానూద్యతఇతివిశయె మౌనపాండిత్యశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వాత్ ✱ పాండిత్యంనిర్విద్యేతి విహితమెవజ్ఞానం ✱ అథమునిరిత్యనూద్యతే,విధిశబ్దో నహ్యత్రశ్రూయతఇతి...

వీర్యవత్తరత్వ సాధనభూతాయాః విద్యాయాఃకర్త్రపేక్షాయామన్తరఙ్గ బహిరఙ్గన్యాయేనాసన్నర్త్విక్కర్తృకత్వం న్యాయ్యమితిన్యాయోపేతాత్ ✱ విద్యయాకరోతీతి వాక్యస్వారస్యాచ్చోద్గీథాద్యుపాసనాని ఋత్విక్కర్తృకాణీత్యర్థః ✱ ఏవంవిద్ధవైబ్రహ్మాయజ్ఞంయజమానంసర్వాంశ్చర్త్విజోభిరక్షతి ✱ తస్మాదుహైవంవిదుద్గాతాబ్రూయాత్కం తెకామమాగాయానీత్యాదివాక్యైఃఋత్విక్కర్తృకవేదనఫలస్యయజమానగామిత్వప్రతిపాదనంతు హేతుతయాఽనుసన్దేయం తస్యన్యాయసిద్ధార్థానువాదరూపత్వాత్తన్మాలయుక్తిమాత్రమేవోక్తంభాష్యే దహరాదిషు ఫలికర్తృకత్వేకోవిశేషఇత్యత్రాహ (దహరాదిష్వితి) ఋత్విక్కర్తృకత్వాశ్రవణంవైషమ్యమిత్యర్థః- తచ్ఛ్రవణమన్యత్ర ఫలికర్తృకత్వస్యాపవాదకమ్. ——❧ స్వామ్యధికరణంసమాప్తమ్ ❧——

౪౭॥ సూ ❧ ✱ సహకార్యన్తరవిధిఃపక్షేణతృతీయంతద్వతోవిధ్యాదివత్ ✱ ❧ పూర్వంయజ్ఞాదిశ్శమాదిశ్చవిద్యాసహకారీనిరూపితః ఇదానీంసహకార్యన్తరం నిరూప్యతఇతిసంగతిః అధికరణాన్తరాణితుసఙ్గతివిశేష ప్రాప్తాని మననస్యప్రవృత్తిరూపత్వేపి ధ్యానాలమ్బనశుభాశ్రయగోచరత్వేనాతద్గోచరేభ్యోయజ్ఞాదిభ్యశ్శమాదిభ్యశ్చవిలక్షణత్వాదతద్గోచరత్వసాధర్మ్యేణయజ్ఞాదీన్ శమాదీంశ్చ నిరూప్యపశ్చాన్మననం నిరూప్యతే, శుభాశ్రయగోచరత్వవైలక్షణ్యాద్యజ్ఞాదేశ్శమాదేశ్చమధ్యేనిరూపణాభావః, విద్యాసహకారిత్వసామ్యాత్తదుభయతదనుబన్ధిచిన్తానన్తరం నిరూపణం(ప్రా)ప్తమిత్యుక్తంభవతి, కిమస్మిన్వాక్యేమౌనం విధీయతే- ఉతానూద్యతఇతి, కింపాండిత్యమేవమౌనం- ఉతార్థాన్తరం మననరూపమితి, కింమననంవిధాతుం యోగ్యం, ఉతనేతి-కింమననస్యయజ్ఞాదిశ్రుతివిరోధోఽస్తిఉతనేతి, కింమననంకర్మానుష్ఠానప్రతిక్షేపకం, ఉతనేతి స్వప్రకరణె ప్రకరణాన్తరేచ కతిపయాశ్రమధర్మానుక్తిర్మననస్య కర్మానుష్ఠానప్రతిక్షేపకత్వముపోద్బలయతి, ఉతనేతి- కింకతిపయోక్తిరనుక్తానాదరమూలైవస్యాత్, ఉతానుక్తప్రదర్శనార్థాచస్యాదితి, యదాకతిపయోక్తిరనుక్తానాదరమూలైవస్యాత్, తదానీంతత్తత్ప్రకరణభేదేన సర్వాశ్రమధర్మాణామనుక్తత్వావిశేషాదనాదరగర్భాతదనుక్తిః మననస్యాశ్రమధర్మప్రతిక్షేపకత్వముపోద్బలయతీతితత్ప్రతిక్షేపకత్వే మననస్య యజ్ఞాదిశ్రుతివిరుద్ధత్వేన విధాతుమయోగ్యత్వాన్మౌనశబ్దో మననపరత్వాయోగేన (ప్రా)ప్తపాండిత్యానువాదీతిమౌనమనూద్యతఇతి ఫలంస్యాత్, యదాకతిపయోక్తిరనుక్తప్రదర్శనార్థాపిభవేత్, తదానీంతత్తత్ప్రకరణభేదేనాశ్రమధర్మాణామనుక్తత్వాపిశేషేప్యనుక్తేరనాదరగర్భత్వాభావాత్తదుక్తిర్మననస్యాశ్రమధర్మప్రతిక్షేపకత్వంనోపోద్బలయతీతి మననస్య తదప్రతిక్షేపకతయా యజ్ఞాదిశ్రుతివిరోధాభావేన విధాతుంయోగ్యత్వాత్ మౌనశబ్దోనవాక్యాన్తరప్రాప్తపాండిత్యానువాదీతి మౌనస్యవిధేయత్వం ఫలంస్యాత్ ✱ తద్వతః విద్యావతఃతృతీయం, మౌనంసహకార్యన్తరరూపోవిధిః, సహకారిత్వేన విధేయం, యజ్ఞదానశమదమాదివత్. పక్షేణ ప్రకృష్టమననశీలేవ్యాసాదౌప్రయోగదర్శనాదితిసూత్రార్థః, (మౌనపాండిత్యశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వాదితి) మౌనశబ్దస్యమననార్థత్వాత్ మననస్యశ్రవణప్రతిష్ఠార్థజ్ఞాన

ఏవంప్రాప్తేబ్రూమః (సహకార్యన్తరవిధిరితి) తద్వతః- విద్యావతః (విధ్యాదివత్) విధీయతేఇతి యజ్ఞాదిస్సర్వాశ్రమధర్మః శమదమాదిశ్చ విధిశబ్దేనోచ్యతే. ఆదిశబ్దేనశ్రవణమననేగృహ్యేతే. సహకార్యన్తరవిధిరిత్యత్రాపి విధీయతఇతివిధిః. సహకార్యన్తరంవిధిశ్చేతిసహకార్యన్తరవిధిః ఏతదుక్తం భవతి, యథా * తమేతంవేదానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషన్తి యజ్ఞేనదానేనేత్యాదినా * శాన్తోదాన్తఇత్యాదినాచ సహకారియజ్ఞాదిశ్శమదమాదిశ్చ విధీయతే, యథాచ * శ్రోతవ్యోమన్తవ్యఇతిశ్రవణమననేచార్థప్రాప్తేవిద్యాసహకారిత్వేనగృహ్యేతే తథా * తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్యేత్యాదినాపాండిత్యంబాల్యంమౌనమితి త్రితయం విద్యాయాస్సహకార్యన్తరం విధీయతఇతి, మౌనంచపాండిత్యాదర్థాన్తరమిత్యాహ (పక్షేణేతి) మునిశబ్దస్యపక్షేణప్రకృష్టమననశీలేప్రయోగదర్శనాత్ మౌనంపాండిత్యబాల్యయోర్ద్వయోస్తృతీయమ్. యద్యపి * అథమునిరిత్యత్రవిధిప్రత్యయోనశ్రూయతే, తథాపిమౌనస్యాప్రాప్తత్వాద్విధేయత్వమఙ్గీకరణీయం అథమునిస్స్యాదితి. ఇదంచమౌనంశ్రవణప్రతిష్ఠార్థాన్మననాదర్థాన్తరభూతముపాసనాలమ్బనస్య పునఃపునస్సంశీలనం- తద్భావనారూపమ్. తదేవంవాక్యార్థః * బ్రాహ్మణః, విద్యావాన్పాండిత్యం నిర్విద్య, ఉపాస్యం బ్రహ్మతత్త్వం పరిశుద్ధంపరిపూర్ణంచవిదిత్వా. శ్రవణమననాభ్యంప్రాప్తం వేదనంప్రతిలభ్యేత్యర్థః. తచ్చభగవద్భక్తికృతసత్త్వవివృద్ధికృతం, యథోక్తం * నాహంవేదైరిత్యారభ్య * భక్త్యాత్వనన్యయాశక్యోజ్ఞాతుమితి. శ్రుతిశ్చ * యస్యదేవేపరాభక్తిః * నాయమాత్మాప్రవచనేనేత్యాదికా. బాల్యేనతిష్ఠాసేత్- బాల్యస్వరూపంచానన్తరమేవ వక్ష్యతే. బాల్యంచపాండిత్యంచనిర్విద్యాథమునిస్స్యాత్. బాల్యపాండిత్యేయథావదుపాదాయపరిశుద్ధేపరిపూర్ణేబ్రహ్మణిమననశీలోభవేత్ నిదిధ్యాసనరూపవిద్యావాప్తయే. ఏవమేవత్రితయోపాదానేన లబ్ధవిద్యోభవతీత్యాహ * అమౌనంమౌనంచనిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణఇతి, అమౌనం, మౌనేతరసహకారికలాపః, తంచమౌనంచయథావదుపాదదానోవిద్యాకాష్ఠాం తదేకనిష్పాద్యాంలభేతేత్యర్థః * సబ్రాహ్మణః కేనస్యాదితి - ఉక్తాదుపాయాత్ అన్యోప్యుపాయోస్తీతిపృష్టే * యేనస్యాత్తేనేదృశఏవేతి- యేనమౌనపర్యన్తేనబ్రాహ్మణస్స్యాదిత్యుక్తం, తేనైవేదృశస్స్యాత్, నకేనాప్యన్యేనోపాయేనేతిపరిహృతమ్. అతస్సర్వేష్వాశ్రమేషు స్థితస్య విదుషోయజ్ఞాది స్వాశ్రమధర్మవత్పాండిత్యాదికం మౌనతృతీయం విద్యాయాస్సహకార్యన్తరం విధీయతే..............

అథస్యాత్- యదిసర్వేష్వాశ్రమేషుస్థితానాంవిదుషాం తత్తదాశ్రమధర్మసహకారిణీమౌనతృతీయసచివా విద్యాబ్రహ్మప్రాప్తిసాధనముచ్యతే- కథంతర్హిఛాన్దోగ్యే * అభిసమావృత్య కుటుమ్బేశుచౌదేశఇత్యారభ్య * సఖల్వేవంవర్తయన్యావదాయుషంబ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే నచపునరావర్తతఇతియావదాయుషం గార్హస్థ్యధర్మేణస్థితిదర్శనముపపద్యతే. అతఆహ.

౪౮॥ సూ ॥ కృత్స్నభావాత్తుగృహిణోపసంహారః ॥ తుశబ్దశ్చోద్యంవ్యావర్తయతి (కృత్స్నభావాత్) కృత్స్నేషుభావాత్ - కృత్స్నేష్వాశ్రమేషు విద్యాయాస్సద్భావాత్

విశేషరూపత్వాత్ పండితశబ్దస్య విద్వద్విషయతాప్రసిద్ధేశ్చమౌనపాండిత్యశబ్దయోర్భిన్నార్థత్వమ్..........

తద్వతఇతివ్యాఖ్యేయంపదం.విధిశబ్దంవ్యాచష్టే(విధీయతఇతి)పదార్థాఉక్తాఃఅథసూత్రస్యవాక్యార్థమాహ (ఏతదితి)

౪౮॥ సూ ॥ కృత్స్నభావాత్తుగృహిణోపసంహారః ॥ ....

గృహిణోప్యస్తీతి తేనోపసంహారః-తస్మాత్సర్వాశ్రమధర్మప్రదర్శనార్థో గృహిణోపసంహార ఇత్యభిప్రాయః తథైతస్మిన్నపి వాక్యే * బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చ లోకైషణాయాశ్చ వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరన్తీతి పారివ్రాజ్యకాన్తధర్మం ప్రతిపాద్య * తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్యేత్యాదినా పారివ్రాజ్యధర్మస్థితి హేతుకమౌనతృతీయసహకారివిధానం ప్రదర్శనార్థమిత్యాహ.

౪౯॥ సూ — శ్రీ మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్ శ్రీ — సర్వేషణావినిర్ముక్తస్య భిక్షాచరణపూర్వకమౌనోపదేశః సర్వేషామాశ్రమధర్మాణాం ప్రదర్శనార్థః. కుతః- ఏవంవిధమౌనోపదేశవదితరేషామాశ్రమిణామపి * త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యారభ్య * బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీతి బ్రహ్మప్రాప్త్యుపదేశాత్- ఉపపాదితశ్చ పూర్వమేవ బ్రహ్మసంస్థశబ్దః సర్వాశ్రమిసాధారణ ఇతి. అతస్సుష్ఠూక్తం యజ్ఞాదిసర్వాశ్రమధర్మవన్మౌనతృతీయః పాణ్డిత్యాదిర్విద్యాసహకారిత్వేన విధీయత ఇతి

శ్రీ సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ

౪౯॥ సూ — శ్రీ మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్ శ్రీ — (ఏవంవిధమౌనోపదేశవత్) సర్వేషణావినిర్ముక్తస్య భిక్షాచరణపూర్వకమౌనోపదేశవదిత్యర్థః........................

పరే తు విద్యాసహకారిణో మౌనస్య బాల్యపాణ్డిత్యవద్విధిః * గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమితి ప్రయోగాన్మునిశబ్దస్య చతుర్థాశ్రమపరత్వవ్యవచ్ఛేదాయాహ * తృతీయమితి తృతీయమిదం మౌనం జ్ఞానాతిశయరూపమిత్యర్థః. విద్యావత్త్వప్రాప్త్యైవాతిశయః- కిం విధినేత్యత్రాహ * పక్షేణేతి-యస్మిన్పక్షే భేదదర్శనప్రాబల్యాద్విద్యోపక్రమదశాయామేకత్వజ్ఞానస్యానాతిశయః - తస్మిన్నేష విధిః, దర్శపూర్ణమాసవిధ్యాదావఙ్గవిధివత్. మోక్షాశ్రమే బాల్యాది ప్రధానేపి ఛాన్దోగ్యే గృహిణోపసంహారః కథమిత్యత్రాహ * కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహార ఇతి- గృహిషు యజ్ఞాదికర్మాణ్యహింసేన్ద్రియసంయమనాది చ యథాసంభవం విద్యన్తే - అతస్తేనోపసంహారః నతు గార్హస్థ్యమాత్రపర్యవసానాదితి. మౌనగార్హస్థ్యాశ్రమద్వయోపన్యాసాదితరాశ్రమాభావశఙ్కాం వ్యుదస్యతి * మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాదితి. యథా మౌనగార్హస్థ్యాశ్రమౌ ప్రామాణికౌ. తథా వానప్రస్థగురుకులవాసావపి ఉపదేశావిశేషాత్. బహువచనం తత్తదవాన్తరవృత్తిభేదాపేక్షయేతి వర్ణయన్తి. తత్ర తావత్ షష్ఠీసమాసాదపి సహకార్యన్తరం విధేయమితి యుక్తం * విధ్యాదివదితి విధిశబ్దస్య విధేయవాచిత్వాత్ తదైకరూప్యస్యౌచిత్యాచ్చ. తస్యాపి విధానవాచిత్వే షష్ఠ్యన్తాధ్యాహారప్రసఙ్గః. తృతీయవిధిశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యే సత్యేకవాక్యత్వం స్యాత్, తత్పక్షే తు తస్మాత్తృతీయం మౌనం విధీయత ఇతి వాక్యభేదకల్పనం స్యాత్. తచ్చ నిష్ప్రయోజనం. కిఞ్చ * విధ్యాదివదితి విధిశబ్దస్య విద్యాఙ్గభూతయజ్ఞాదిశమాదిపరత్వం యుక్తం- అఙ్గమాత్రే దృష్టాన్తసమర్పణాదపి విద్యాఙ్గత్వే దృష్టాన్తసమర్పణౌచిత్యాత్ * పక్షేణేత్యత్ర భేదదర్శనప్రాబల్యాదతిశయో విధేయ ఇత్యధ్యాహారాదపి వ్యాసార్యప్రయోగాదిత్యధ్యాహారౌచిత్యాత్ జ్ఞానార్థస్య మునిశబ్దస్య తద్విశేషవిషయత్వే హేతోర్వక్తవ్యత్వాత్. విద్యావతోఽతిశయప్రాప్తేరవిధేయత్వశఙ్కా చాపాకరణీయేతి చేన్న. అతిశయమాత్రవాచిత్వాభావాన్మునిశబ్దస్య శుభాశ్రయమననం హి విధేయం. తత్కారిషు ప్రయోగాత్ - మౌనశబ్దస్య ధ్యానసమాధిపర్యాయత్వాభావాత్. తత్తద్విషయవిశేషసంశీలనం హి మననం, నతు నిరన్తరస్మృతిః నచ సమాధిః, తచ్చ విద్యావతస్సిద్ధమితి చేన్న * తద్వత ఇతి పదస్య ప్రారబ్ధవిద్యవిషయత్వాత్ - తచ్చానుక్తసహకారిసాపేక్షత్వాదవగమ్యతే బ్రాహ్మణశబ్దశ్చ న జాతివాచీ * అథ బ్రాహ్మణ ఇత్యుక్తేః. జాతిర్హి ప్రాగేవ సిద్ధా * కృత్స్నభావాదిత్యనన్తరసూత్రస్య చేతరాశ్రమసద్భావపరత్వమయుక్తం * విధిర్వా ధారణవదిత్యత్రాశ్రమవిధీనాముప

పాదితత్వాత్. యదా ఆశ్రమాన్తరస్య విద్యాఙ్గత్వవిరోధపరిహారపరం * కృత్స్నభావాదితి సూత్రం, తదా ప్రదర్శనార్థతయా వ్యాఖ్యానే సమీచీనముత్తరం స్యాత్, నతు గృహస్థైకృత్స్న్యశ్రౌతస్మార్తబ్రహ్మచర్యమౌనాది సద్భావపరత్వేన వ్యాఖ్యానే. అత ఏవ కథం గృహిణః కృత్స్నమిత్యాశఙ్క్యమానవచ్ఛమాదీనామపి గృహమేధిని ఉపదేశాదితి, శాస్త్రోక్తసర్వప్రతిపాదకత్వేన తృతీయసూత్రస్య వ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం పూర్వసూత్రస్య గృహస్థైకృత్స్న్యధర్మపరత్వాభావాత్——అన్యేతు * ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతీతి వాక్యాన్తరైకార్థ్యాత్ఫలార్థవాదస్స్యాత్- బ్రాహ్మణ్యసాహచర్యాచ్చ * అథ మునిరితి విద్యాఫలకీర్తనమితి పూర్వపక్షం కృత్వా, మౌనం నామ పారివ్రాజ్యం విధీయతే * గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమితి ప్రయోగాత్ భవతీత్యధ్యాహారాదప్యపూర్వతయా భవేదిత్యధ్యాహారస్య యుక్తత్వాత్, పూర్వత్ర * వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరన్తీతి పారివ్రాజ్యప్రస్తావాత్ స్తుతేశ్చ విధ్యర్థత్వాచ్చ * మునిర్భవతీత్యత్రాపి అయమేవార్థ ఇతి బ్రాహ్మణ్యమపి న విద్యాఫలం. కిన్తు సహకార్యన్తరం విధేయం. తచ్చ సర్వాశ్రమధర్మపరిత్యాగరూపం దుర్వాసస్సంవర్తాదీనాం నగ్నచర్యాదర్శనాత్ * నైతాదృశం బ్రాహ్మణస్యాస్తి విత్తం యథైకతా సమతా సత్యతా చ । శీలం ధృతిర్దణ్డనిధానమార్జవం తతస్తతశ్చోపరమః క్రియాభ్య ఇతి భారతవచనాత్, ఇదం చ యతీనామేవ, సంవర్తస్యైవార్త్విజ్యకరణదర్శనాదితి సిద్ధాన్తయన్తి. బాల్యపాణ్డిత్యాపేక్షయా తృతీయం మౌనం న నిత్యవదనుష్ఠేయం కిన్తు పక్షేణ ఇచ్ఛయా వికల్పేన, విధ్యాదివత్ * అథ యద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షత ఇత్యాదివాక్యోక్తయజ్ఞేష్టసత్త్రాయణానాశకాయనారణ్యాయనాదివత్. తేషు మౌనస్య పరస్తాత్ గార్హస్థ్యస్యామరణాచ్చ శ్రవణాత్, ఛాన్దోగ్యే గృహిణోపసంహారః తత్ర విద్యాపరికరసద్భావాత్, నతు మౌనబ్రాహ్మణ్యయోరవిహితత్వాదితి చాహుః * మౌనవదిత్యధికరణాన్తరం- బ్రహ్మచర్యవానప్రస్థయోః న విద్యాఙ్గత్వం, అవిధానాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా * తమేతమిత్యాదివాక్యే వేదానువచనతపోనాశకశబ్దైర్వాక్యాన్తరైశ్చ బ్రహ్మచారిణాం వానప్రస్థానామప్యుపదేశాద్విద్యాఙ్గత్వమితి సిద్ధాన్తయన్తి అత్ర బ్రూమః, ఫలకీర్తనమితి పూర్వపక్షోఽనుపపన్నః, జ్ఞానవ్యతిరేకేణ ఫలవిశేషవాచిత్వాప్రతీతేః, జ్ఞానమేవ చేత్ ఫలం, తర్హి పాణ్డిత్యానువాద ఇతి పూర్వపక్షో యుక్తః పారివ్రాజ్యవిధిరితి సిద్ధాన్తోఽప్యనుపపన్నః * వ్యుత్థాయ భిక్షాచర్యం చరన్తీతి పూర్వమేవ విహితత్వాత్, లిఙ్గాద్యశ్రవణముభయత్ర తుల్యం విధికల్పనం తు తత్రైవోచితం- బహ్వర్థసాధారణాన్మునిశబ్దాదపి తత్ర పారివ్రాజ్యస్ఫుటప్రతీతేః నచ బ్రాహ్మణ్యం నామ సర్వాశ్రమధర్మపరిత్యాగః అశాబ్దత్వాత్ * తతస్తతశ్చోపరమః క్రియాభ్య ఇతి వచనం తు లౌకికవ్యాపారవిషయతయోపపన్నం, సంవర్తాదీనాం నగ్నచర్యావచనం న సర్వాశ్రమధర్మత్యాగప్రమాణం జనావమానకృతయోగసిద్ధ్యై స్వప్రకీర్త్యాచ్ఛాదనార్థతయాప్యుపపన్నత్వాత్ ఆర్త్విజ్యకరణేన గార్హస్థ్యాపరిత్యాగావగమాత్, ఆశ్రమధర్మాణామాత్మధ్యానస్యైవచ్ఛన్నానుష్ఠానసమ్భవాచ్చ, తథా హి స్మరన్తి * యం న సన్తం న చాసన్తం నాశ్రుతం న బహుశ్రుతమ్ । న సువృత్తం న దుర్వృత్తం వేద కశ్చిత్స బ్రాహ్మణః- గూఢధర్మాశ్రితో విద్వానజ్ఞాతచరితం చరేత్ । అన్ధవజ్జడవచ్చైవ మూకవచ్చ మహీం చరేదితి- ద్వితీయసూత్రే గృహిణోపసంహారస్య నిర్వాహ్యత్వాదాద్యసూత్రే * పక్షేణేతి పారివ్రాజ్యస్య వికల్పేనోపాదేయత్వం చాసమర్థనీయం- విద్యాఙ్గత్వేన గార్హస్థ్యప్రామాణికత్వబుద్ధ్యా సత్యాం పారివ్రాజ్యనియమశఙ్కానుపపత్తేః * తద్వత ఇత్యస్య విద్యావత ఇతి వ్యాఖ్యానముచితం. నతు బాల్యపాణ్డిత్యవత ఇతి - విద్యాయా ప్రకృతత్వాత్. పారివ్రాజ్యనియమస్యాసమర్థనీయత్వాచ్చ- యతో మౌనబ్రాహ్మణశబ్దౌ న పారివ్రాజ్యసర్వాశ్రమధర్మత్యాగపరౌ- కిన్తు శుభాశ్రయమనననిదిధ్యాసనలాభపరౌ- అతస్తయోరనియతత్వమప్యనుపపన్నం. సర్వాసు విద్యాసు శుభాశ్రయమననస్యాపేక్షితత్వాత్, ఉపాసనస్య నిదిధ్యాసనరూపత్వాచ్చ, ద్వితీయసూత్రనిర్వాహోదత్తోత్తరః, బ్రహ్మచర్యవానప్రస్థయోర్విద్యాఙ్గత్వనిరూపకత

౪౯॥ సూ ॥ శ్రీ అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ శ్రీ ॥ * తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యత్ర విదుషా బాల్యముపాదేయతయా శ్రుతమ్. బాలస్య భావః కర్మ వా బాల్యం బాలభావస్య వయోఽవస్థావిశేషస్యానుపాదేయత్వాత్ కర్మైవేహ గృహ్యతే. తత్ర కిం బాలస్య కర్మ- కామచారాదికం సర్వం విదుషోపాదేయం- ఉత దమ్భాదిరహితత్వమేవేతి విశయే - విశేషాభావాత్సర్వముపాదేయమ్. నియమశాస్త్రాణి చ విశేషవిధినాఽనేన బాధ్యన్త ఇతి.................. .....

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అనావిష్కుర్వన్నితి) బాలస్య యత్స్వభావానావిష్కారరూపం కర్మ తదుపాదదానో వర్తేత విద్వాన్. కుతః (అన్వయాత్) తస్యైవాన్వయాత్ * బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యస్మిన్విధౌ తస్యైవ హ్యన్వయసంభవః- ఇతరేషాం విద్యావిరోధిత్వశ్రవణాత్ * నావిరతో దుశ్చరితాన్నాశాన్తో నాసమాహితః । నాశాన్తమానసో వాపి ప్రజ్ఞానేనైనమాప్నుయాత్ * ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిరిత్యాదిషు. ॥ శ్రీ అనావిష్కారాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ ॥

౫౦॥ సూ ॥ శ్రీ ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్ శ్రీ ॥ ద్వివిధా విద్యా అభ్యుదయఫలా. ముక్తిఫలా చ. తత్రాభ్యుదయఫలా స్వసాధనభూతైః పుణ్యకర్మభిః పుణ్యకర్మానన్తరమేవ ఉత్పద్యతే. ఉతానంతరం కాలాన్తరే వేత్యనియమ ఇతి సంశయః. పూర్వకృతైః పుణ్యకర్మభిర్హి విద్యోత్పాదకా

యాఽనికరణాన్తరత్వంచ * మౌనవదితిసూత్రస్యాయుక్తం * సర్వాపేక్షేత్యత్రైవ * తమేవమిత్యాదివాక్యేన, విద్యాయాస్సర్వాశ్రమ ధర్మాఙ్గకత్వస్య సమర్థితత్వాత్.......................

॥ శ్రీ సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ ॥

౪౯॥ సూ ॥ శ్రీ అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ శ్రీ ॥ సఙ్గతిస్స్ఫుటా. బాల్యోపాదానే కింకామచారాదికమప్యుపాదేయం, ఉత మాహాత్మ్యానావిష్కరణమేవ, కిం బాల్యశబ్దః సర్వబాలకర్మపరః ఉత మాహాత్మ్యానావిష్కారరూపబాలస్వభావవిశేషపరః * నావిరత ఇత్యాదిశ్రుతిః కిం బాల్యశబ్దస్యానావిష్కారపరతామవగమయతి, నేతి. నచేత్ సర్వబాలకర్మతయా బాల్యశబ్దస్య కామచారాదేరుపాదేయత్వం. అవగమయతి చేత్. అనావిష్కారపరతయా బాల్యశబ్దస్య, దమ్భాదిరాహిత్యమేవోపాదేయం స్యాత్. నను కథం రాగప్రాప్తస్య కామచారాదేర్విధేయత్వశఙ్కా, నైవమ్- రాగప్రాప్తస్య ఋతుగమనాదేర్నియమనార్థం విధానదర్శనాత్ ఋతుగమనం నాన్యత్ర నిషిద్ధం- రాగప్రాప్తనిషిద్ధం కథం విధేయమితి చేన్న. పశ్వాలంభనవిధానవద్బాల్యవిధానస్య సంభావితత్వాత్ (నియమశాస్త్రాణి చేతి) నియమశాస్త్రాణి బ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్తవిషయాణీతి భావః.........................

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (బాలస్యేతి) స్వభావః, అభిజనశుద్ధ్యాదిః. నియమశాస్త్రాణాం బ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వం పరిహృతం ఏతదాశ్రమనిష్ఠస్య విశేషతో నియమదర్శనాదిత్యర్థః.. ....

॥ శ్రీ అనావిష్కారాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ ॥

౫౦॥ సూ ॥ శ్రీ ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్ శ్రీ ॥ అఙ్గచిన్తాకృతా- అఙ్గినిష్ఠాసిద్ధి సమయో నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. కిమైహికఫలోపాసనం స్వసాధనపుణ్యకర్మానన్తరమేవోత్పద్యతే, ఉతానన్తరం కాలాన్తరే వేత్యనియమః కిం తదుత్పత్తేః- ప్రతిబన్ధస్సంభవతి. నేతి. నచేత్. అనన్తర్యనియమః, సమ్భవే త్వనియమః. ఉద్గీథాద్యుపాసనరహితయజ్ఞాది సుకృతైర్విద్యానిష్పత్త్యావయం విచారః. విద్యాయాః పుణ్యహేతుకత్వే సిద్ధే హ్యయం వి

యతె- యథోక్తం భగవతా * చతుర్విధా భజన్తే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జునేతి. సాధనేనిష్పత్తేర్విలమ్బ హేత్వభావాదనన్తరమేవ... ....

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతె (ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధ ఇతి) ఐహికం, అభ్యుదయఫలముపాసనం- అప్రస్తుతప్రతిబన్ధే అప్రస్తుతె ప్రబలకర్మాన్తర ప్రతిబన్ధే సత్యనన్తరం. ప్రతిబన్ధే సతి తదుత్తరకాల మిత్యనియమః. కుతః (తద్దర్శనాత్) దృశ్యతే హి ప్రబలకర్మాన్తరేణ కర్మఫలప్రతిబంధాభ్యుపగమః శ్రుతౌ * యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరమిత్యుద్గీథవిద్యాయుక్తస్య కర్మణః ఫలాప్రతిబన్ధ శ్రవణాత్

ఐహికాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౧ ॥ సూ ॥ ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః ॥ ముక్తిఫలస్యాప్యుపాసనస్య స్వసాధనభూతైరతిశయితకర్మభిరుత్పత్తావేవ మేవకాలానియమః- తస్యాపి పూర్వవత్ప్రతిబన్ధాభావప్రతిబన్ధసమాప్తిరూపావస్థావధృతేః- అత్రాపి తస్య హేతోస్సమాసత్వాదిత్యర్థః.

సర్వేభ్యః కర్మభ్యో ముక్తిఫలవిద్యాసాధనస్య కర్మణః ప్రబలత్వాత్ప్రతిబన్ధాసంభవ ఇత్యధికాశంకా తత్రాపి బ్రహ్మవిదపచారాణాం పూర్వకృతానాం ప్రబలానాం సంభవాత్ప్రతిబన్ధసంభవ ఇతి పరిహారః.

ద్విరుక్తిరధ్యాయ పరిసమాప్తిం ద్యోతయతి..

ముక్తిఫలాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః

సమాప్తశ్చాధ్యాయః

చార ఇత్యత్రాహ (యథోక్తమితి)

ఐహికాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ ॥ ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః ॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా కిం ముక్తిఫలముపాసనం స్వసాధనకర్మానన్తరమేవోత్పద్యతె- ఉతానన్తరం కాలాన్తరే వేత్యనియమః. కిం పరవిద్యాసాధనాత్కర్మణః ప్రబలకర్మాన్తరం సంభవతి. నేతి. అసమ్భవే నియమః. సంభవే త్వనియమ ఇతి ముక్తిఫలత్వాద్బహువ్రీహిః ఉద్గీథాద్యుపాసనరహితయజ్ఞాది నిష్పాద్యపరవిద్యానిష్పత్తివిషయోఽయం విచారః. తస్య హేతోః పూర్వోక్తహేతోః అధికాశఙ్కామాహ (సర్వేభ్య ఇతి) భగవత్ప్రీత్యతిశయహేతుత్వేన ప్రాబల్యాత్సఫలప్రతిబన్ధకమస్తీతిశఙ్కాయాం బ్రహ్మవిదపచారః ప్రతిబన్ధక ఇతి పరిహారః..

ఇతరేతరయోపీదమధికరణద్వయం విద్యాసాధనానన్తరం విద్యోత్పత్తివిషయం- నిష్పన్నాయాం విద్యాయాం తత్ఫలభూతముక్తివిషయంచ వర్ణయన్తి. తత్ర పరేతు * ఐహికమిత్యత్ర విద్యోత్పత్తిరప్రతిబన్ధే సత్యస్మిన్ జన్మని స్యాత్ అన్యథా అన్యత్రేతి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర విచారస్యైహికోపాసన విషయత్వాభావమాత్రే విరోధః- తత్త్వనన్తరాధికరణ విచారానుపపత్తేరనుపపన్నమ్. అనన్తరాధికరణస్యకో విచారః. ముక్తిరూపే ఫలేప్యుత్కర్షనికర్షకృతః కశ్చిద్విశేష ప్రతినియమః ఫలత్వాత్సంభవతీత్యాశఙ్క్య పరిహ్రియతె- ముక్తేరేకరూపత్వావధృతేరితి చేత్. ఉచ్యతె ఉత్కర్షనికర్ష కృతవిశేషప్రతినియమ ఇతి యోజనా తావదతిక్లిష్టా. కిం చ విశేషప్రతినియమ ఇతి కిం స్వరూపగతవిశేషః- ఉత విలమ్బావిలంబరూపవిశేషో వివక్షితః. న ప్రథమః ఇహాసఙ్గతత్వాత్. చతుర్థస్య చతుర్థపాదే హి తస్య నిరూప్యత్వాత్. నిరూప్యతే చ * స

ష్వద్యాపి ర్భనఇతి-ద్వితీయేపికింవిద్యాయామనిష్పన్నాయాం విలమ్బావిలంబవిచారః ఉతనిష్పన్నాయాం. ప్రథమేనివర్తకానిష్పత్తౌ నివర్త్యనివృత్తేః ప్రసంగాభావేన విలమ్బనిశ్చయాదనారంభః. ద్వితీయేవసిష్ఠాదీనామాధికారికాణాం విద్యావతామపి విలంబస్యపూర్వం సమర్థితత్వా-దిదానీంతనానాంబ్రహ్మజ్ఞానవతాం దేహపాతవిలంబాచ్చ విలమ్బావిలంబరూపవిశేషప్రతినియమనిరాసోఽనుపపన్నః. అతఉపాసనభేదేనైవాధికరణవర్ణనంయుక్తమ్——అపరేతువిద్యాఫలమాత్మాపరోక్ష్యంకిమిహైవజన్మని, ఉతేహవాఽన్యత్రవేత్యనియమఇతివిచార్య, పూర్వాధికరణేనానియమఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. అనన్తరేచ - అపరోక్ష్యేసతితద్దేహపాతేమోక్షః. దర్శనమాత్రేకర్మక్షయశ్రుతేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా, అపరోక్ష్యతారతమ్యసంభవాత్ తత్రాపాఽన్యత్రవేత్యనియమః. మోక్షస్త్వేకరూపః- పరమాత్మావస్థాహిముక్తిరవధృతేత్యాహుః. తేషామపిమోక్షైకరూపత్వం సిద్ధాన్తశ్చేత్ పూర్వవదసఙ్గతిః పునరుక్తిశ్చవిలంబావిలంబసంభవేనిరూప్యే * యావదధికారమిత్యనేన గతార్థత్వాదనారంభణీయతా. సంశయాభావాచ్చ, అపరోక్ష్యమాత్రేముక్తిః కస్యకేనసమ్భావ్యతే——అన్యేతుసాక్షాత్కారసాధనానీహైవాప్రతిబన్ధే, సతితుప్రతిబన్ధేఽన్యత్రజన్మనిసాక్షాత్కారం జనయన్తీతిపూర్వాధికరణే నిశ్చిత్య- చరమాధికరణేబ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలస్య ముక్తేస్తద్దేహావసానభావిత్వం స్వతః- సతితుప్రతిబన్ధే జన్మాన్తరే. ఆధికారికేషు వసిష్ఠాదిషు ముక్త్యనవస్థావధృతేః. అయంచన్యాయః కర్మఫలేషుస్వర్గాదిషుచ సూత్రకారేణ ప్రసఙ్గాదిహప్రతిపాదితఇత్యాహుః, ఏషామపిచరమాధికరణసిద్ధాన్తస్యప్రాగేవ సిద్ధతయాఽధికరణద్వయవిభాగానుపపత్తిః పూర్వవదనుసంధేయా- యజ్ఞాదికర్మఫలానామిహవిచారస్తునసూత్రవివక్షితః ముక్తిఫలశబ్దోపాదానాత్, నహి * ఫలమతఉపపత్తేరితివత్సాధారణశబ్దనిర్దేశః- అనపేక్షితత్వాదభిప్రాయకల్పనంచానుపపన్నం యజ్ఞాదీనాం విద్యాఙ్గత్వాదపేక్షితమితిచేత్- తత్పూర్వసూత్రేణ కృతమిత్యనపేక్షితత్వం, అతఉపాసనభేదవిషయతయైవాధికరణద్వయవర్ణనంయుక్తమితి..

శ్రీముక్తిఫలాధికరణంసమాప్తమ్.శ్రీ

ఇతి శ్రీహారితకులతిలక వాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన

శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజ విరచితశారీరకమీమాంసా భాష్యహృదయేన

శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

శ్రీసమాప్తశ్చాధ్యాయః.శ్రీ

శ్రీ శ్రీ

శ్రీమతేరామానుజాయనమః

సముదితాధికరణసంఖ్యా-౧౩౩—సముదితసూత్రసంఖ్యా-౪౬౯.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యే.

చతుర్థాధ్యాయే — ప్రథమః పాదః.

శ్రీ ఆవృత్త్యధికరణమ్ శ్రీ

౧॥ సూ — శ్రీ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ శ్రీ — తృతీయేఽధ్యాయే సాధనైస్సహ విద్యా చిన్తితా, అథేదానీం విద్యాస్వరూపవిశోధనపూర్వకం విద్యాఫలం చిన్త్యతే. తత్ర * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ * తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి * బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి * యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమిత్యాది వేదాన్తవాక్యేషు బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనతయా విహితం వేదనం కిం సకృత్కృతమేవ శాస్త్రార్థః, ఉతాసకృదావృత్తమితి సంశయః. కిం యుక్తమ్. సకృత్కృతమితి. కుతః * బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి వేదనమాత్రస్యైవ విధానాత్, అసకృదావృత్తౌ ప్రమాణాభావాత్ నచావఘాతాదివద్వేదనస్య బ్రహ్మాపరోక్ష్యం ప్రతి దృష్టోపాయత్వాద్ధ్యానవత్కార్యమావృత్తిరితి శక్యం వక్తుం వేదనస్య దృష్టోపాయత్వాభావాత్, జ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి వేదాన్తవిహితం చ వేదనం పరమపురుషారాధనరూపం, ఆరాధితాచ్చ పరమపురుషాద్ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యపురుషార్థావాప్తిరితి హి * ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్ర ప్రతిపాదితం, అతో జ్యోతిష్టోమాదివద్యథాశబ్దం సకృత్కృతమేవ శాస్త్రార్థః..........

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ఆవృత్తిరసకృదితి) అసకృదావృత్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థః, (ఉపదేశాత్) ధ్యానోపాసనపర్యాయేణ వేదనశబ్దేనోపదేశాత్, తత్పర్యాయత్వం చ విద్యుపాస్తిధ్యాయతీనామేకస్మిన్విషయే వేదనోపదేశపరవాక్యేషు ప్రయోగాదవగమ్యతే, తథా హి * మనో బ్రహ్మేత్యు

౧॥ సూ — శ్రీ ఆవృత్తిసకృదుపదేశాత్ శ్రీ — అధ్యాయసఙ్గతిమాహ (తృతీయ ఇతి) తృతీయే పాదద్వయేన ప్రథమముపాసనోపయోగి బాహ్యవిషయవైతృష్ణ్యభగవత్తృష్ణాజననహేతోర్నిరూపణీయం హి నిరూపితం తృతీయే విద్యాభేదాభేదచిన్తా- చతుర్థేఽఙ్గచిన్తేతి తృతీయాధ్యాయే విద్యైవ నిరూపితేత్యర్థః, చతుర్థే ఫలమేవ ప్రాధాన్యతః ప్రతిపాద్యం విద్యావిషయే పూర్వమనిరూపితాంశశ్చ నిరూప్యతే- అస్య సాధ్యస్యేదం సాధనమితి సాధ్యసాధనభావసంబన్ధజ్ఞాపనార్థం భక్తిరూపాపన్నజ్ఞానస్య ప్రీతిరూపతయా ఫలకోటినివేశజ్ఞాపనార్థం చ - కర్మయోగాపేక్షయా చ సాధ్యత్వమస్తీత్యత్ర చిన్త్యతే, (తత్రేత్యాది) కిం వేదాన్తవిహితవేదనం సకృత్కృతశ్శాస్త్రార్థః ఉతాసకృదావృత్తమితి. కిం * బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాదిభిర్వేదనమాత్రం విధీయతే- ఉత నిదిధ్యాసనం, కిమత్ర విదిశబ్దో జ్ఞానమాత్రపరః ఉతోపాసనపరః, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం వాక్యాన్తరాచ్చ ఉపాసనపరత్వం విదిశబ్దేఽవగమ్యతే. నేతి. నచేత్ ఉపాసనపరత్వాభావేన వేదనమాత్రం విధీయత ఇతి సకృత్కృతశ్శాస్త్రార్థః అవగమ్యతే చేత్ - విదిశబ్దస్యోపాసనపరత్వాన్నిదిధ్యాసనపరం వేదనం విహితమిత్యసకృదావృత్తమేవ శాస్త్రార్థః. ఆవృత్తౌ ప్రమాణాభావేఽపి దృష్టోపయోగేష్వావృత్తిః క్రియత ఇత్యత్రాహ (నచేతి) అదృష్టోపాయత్వం సిద్ధాన్తినైవోక్తమిత్యాహ (జ్యోతిష్టోమాదీతి) ...

సిద్ధాన్తమాహ (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) (ధ్యానోపాసనపర్యాయేణ వేదనశబ్దేనేతి) అత్ర నిమిత్తభేదేఽప్యేకార్థపర్యవసాయిత్వం పర్యాయత్వం వివక్షితం- పర్యాయత్వం కథమిత్యత్రాహ (తత్పర్యాయత్వం చేతి) * కీర్తిః, పరత్వవిష

పాసీతేత్యుపాసినోపక్రాన్తోఽర్థః * భాతిచతపతిచ కీర్త్యాయశసాబ్రహ్మవర్చసేన యఏవంవేదేతివిది నోపసంహ్రియతే తథా * యస్తద్వేదయత్సవేదసమయైతదుక్తఇత్యుపక్రమేవిదినోక్తం, రైక్వస్యజ్ఞానం * అనుమఏతాంభగవోదేవతాం శాధియాందేవతాముపాస్సఇత్యుపాసినోపసంహ్రియతే తథా * బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమిత్యాదివాక్య సమానార్థేషువాక్యేషు * ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యోమన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యః * తతస్తుతంపశ్యతినిష్కళంధ్యాయమానఇత్యాదిషు ధ్యాయతినావేదన మభిధీయతే. ధ్యానంచచిన్తనం తచ్చ స్మృతిసన్తతిరూపం, న స్మృతిమాత్రం. ఉపాస్తిరపితదేకార్థః, ఏకాగ్రచిత్తవృత్తినైరన్తర్యేప్రయోగదర్శనాత్- తదుభయైకార్థ్యాదసకృదావృత్తసన్తతస్మృతిరిహ * బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతి * జ్ఞాత్వాదేవంముచ్యతేసర్వపాశైరిత్యాదిషువేదనాదిశబ్దేఽభిధీయతఇతినిశ్చీయతే

౨॥ సూ ॥ ◆ లిఙ్గాచ్చ ◆ లిఙ్గంస్మృతిః. స్మర్యతేచాయమర్థోఽవగమ్యతే. స్మర్యతేహిమోక్షసాధనభూతం వేదనంస్మృతిసన్తతిరూపం * తద్రూపప్రత్యయేచైకాసన్తతిశ్చాన్యనిస్పృహా । తద్ధ్యానంప్రథమైష్షడ్భిరఙ్గైర్నిష్పాద్యతే తథేతి- తస్మాదసకృదావృత్తమేవవేదనం శాస్త్రార్థః.

◆ ఆవృత్త్యధికరణంసమాప్తమ్ ◆

యథా-యశః.సౌలభ్యప్రథా, తాభ్యాంభాతి- బ్రహ్మవర్చసేనతపతీత్యర్థః. యథాభక్తిస్నేహాపరత్వసౌలభ్యవిషయాభిధ్యాతే- తథాకీర్తియశసీ * స్నేహోమేపరమోరాజన్. భక్తిశ్చనియతావీరేత్యత్రహి తథాదృశ్యతే. రంజనవాచినా రాజన్ శబ్దేన వీరశబ్దేనచ స్నేహభక్తిసౌలభ్యపరత్వ విషయేఅవగమ్యతే * నాథయోనిసహస్రేష్విత్యత్ర * తేషు తేష్వచ్యుతాభక్తిరితి- తత్రైవప్రకరణే * యాప్రీతిరవివేకానామితిచపఠ్యతే. తథాకీర్తియశసోర్భేదః * యస్తద్వేద. యోవేదితా, యత్సవేద యచ్చవేద్యం, సమయైతదుక్తః, సవేదితారైక్వఃతద్వేద్యం బ్రహ్మచోభయంమయోక్తమిత్యర్థః. పుల్లిఙ్గనిర్దేశోరైక్వాభిప్రాయేణ * అనుమఇత్యాది-మే అనుశాధీత్యన్వయః * వ్యవహితాశ్చేతిసూత్రాత్ (ఉపసంహ్రియతే)ఉపక్రమోక్తిః పశ్చాదనూద్యతఇత్యర్థః. ఏకైకత్రవిద్యుపాస్త్యోరేకార్థవిషయయోః ప్రయోగోదర్శితః, అథానేకత్ర ప్రదేశభేదేనైకైకస్యప్రయోగందర్శయతి (తథేతి) అత్ర * ఛాగోవామన్త్రవర్ణాదితిన్యాయోఽభిప్రేతః, ధ్యాయమానశబ్దోపాదానేన * నిదిధ్యాసితవ్యఇత్యత్రసన్ప్రత్యయస్యైష్యమాణప్రధానత్వందర్శితం. ధ్యాయతినావేదనముచ్యతాం, తతఃకిమసకృదావృత్తేరిత్యత్రాహ (ధ్యానంచచిన్తనమితి) * ధ్యైచిన్తాయామితిహిధాతుః. అసకృదావృత్తత్వంవిచ్ఛేదేప్యుపపద్యతఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అసకృదావృత్తసన్తతస్మృతిరితి) .....

౨॥ సూ ॥ ◆ లిఙ్గాచ్చ ◆ లిఙ్గశబ్దంవ్యాచష్టే (లిఙ్గం స్మృతిరితి) ....

పరేచాపరేచశ్రవణమనన నిదిధ్యాసనానామావృత్తిరపేక్షితావా, నేతివిచారయన్తి- తదయుక్తం, శ్రవణ మననయోః రాగప్రాప్తత్వేన యావదర్థనిశ్చయం తదావర్తనస్యప్రాప్తత్వాత్ * అసకృత్పదం హేత్వంశ విషయమాహుః * శ్రోతవ్యోమన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యసకృదుపదేశాదితి. తదయుక్తం శ్రోతవ్యాదిశబ్దేరేకైకస్యాభ్యాసాభావాత్. ఉపదేశక్రియాయాఆవృత్తిర్వివక్షితేతిచేత్ తర్హిసకృచ్ఛ్రవణేన సకృన్మననేనసకృన్నిదిధ్యాసనేనచతస్యోపదేశస్య సఫలతయాతేషాంప్రత్యేకావృత్తౌ ప్రమాణత్వాభావాత్ తేషామాత్మసాక్షాత్కారార్థత్వాదైవత.ప్యార్థావఘాతస్యేవ దృష్టార్థత్వాదావృత్తిసిద్ధిరితిచేత్. తర్హి * అసకృదుపదేశాదితిహేతురహేతుస్స్యాత్.దృష్టార్థత్వాదితేవ వసూత్రయితవ్యం, అసకృచ్ఛబ్దస్యావృత్తివిశేషణత్వంతుసఫలం- ఆవృత్తిశబ్దస్య ద్విస్త్రిఃప్రత్యయమాత్రేణాపి కృతార్థత్వాత్. ఆవృత్తిశ్చాత్మావలోకేదృష్టోపాయః సకృచ్ఛ్రుతాద్వాక్యాదప్రతీతస్యార్థస్యావర్తనేన సమ్యక్ప్రతిపత్తి

౨॥ సూ ॥ ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ ॥ ఇదమిదానీం చి

దర్శనాత్, తత్సాపరోక్ష్యం చ బన్ధనివృత్త్యా దృష్టోపాయః. రజ్జ్వాపరోక్ష్యేణ సర్పభ్రమనివృత్తిదర్శనాదితి చాయుక్తమ్ * దాతుః ప్రసాదాద్వీతశోకః * మచ్చిత్తః సర్వదుర్గాణి మత్ప్రసాదాత్తరిష్యసీతి శ్రుతిస్మృతివిరోధాత్. జ్ఞానవేదనశబ్దాన్వితవాక్యాన్యేవ విషయః. నతు ధ్యానాదిశబ్దాన్వితాని - ధ్యానాదిపదానామావృత్తప్రత్యయవిషయత్వే సంశయాభావాత్. ఆత్మనో నిత్యాపరోక్షత్వాభ్యుపగమాన్న తదావృత్తిసాధ్యం బన్ధనివర్తకసాక్షాత్కారస్తు నవాక్యజన్యప్రత్యయావృత్త్యా ఘటతే- జ్యోతిష్టోమాదివాక్యార్థప్రత్యయావృత్తేస్తదర్థాపరోక్ష్యహేతుత్వాభావాత్ ఏకశ్చన్ద్ర ఇతి వాక్యజన్య ప్రత్యయావృత్త్యా చ ద్రైకత్వాపరోక్ష్యాభావాచ్చ. తిమిరాద్యపగమే జాయత ఇతి చేత్, తత్తు చక్షుషా జాయతే, న తు చన్ద్రైకత్వ ప్రత్యయావృత్తిమాత్రాత్ - తదనుగృహీతాదేకశ్చన్ద్ర ఇతి వాక్యాద్వా, తిమిరాదిస్థానీయదోషో భేదవాసనా చేత్ - అత్ర వక్తవ్యం సర్వం ప్రాగేవోక్తం, నిర్గుణబ్రహ్మణో వేద్యత్వాభావాత్ * బ్రహ్మవేదేత్యాది వాక్యానాం క్లిష్టతా తత్ప్రకల్పనాపోహేన సమ్యఙ్నిశ్చయోదయాయ శ్రవణాద్యావృత్తిర్విధేయా- తదనుష్ఠాననాన్తరీయకతయా నిర్గుణబ్రహ్మప్రత్యయావృత్తిరితి పక్షోఽప్యయుక్తః- ధ్రువానుస్మృతివిరోధాత్ - విజాతీయప్రత్యయావ్యవహితప్రత్యయసన్తానం హి ధ్రువానుస్మృతిః- భేదో మిథ్యా, నిర్విశేషజ్ఞప్తిమాత్రం సత్యమితి భావనాయాః విజాతీయప్రత్యయసంపర్కాన్న ధ్రువానుస్మృతిసిద్ధిః- సమాధివిధిశ్చానుపపన్నః సమాధౌ మనసః ప్రలయో నామ బహిర్వ్యాపారానర్హత్వం-నతు వినాశః, అనుపపన్నత్వాత్. బన్ధనివర్తకం వాక్యార్థజ్ఞానం మనోవినాశరూపసమాధిజన్యం వా, జనకం వా, న ప్రథమః- మనసో నాశే వాక్యస్య జ్ఞానజనకత్వాయోగాత్. శబ్దో హి మనసా గృహ్యమాణ ఏవార్థజ్ఞానం జనయతి, న ద్వితీయః వాక్యార్థజ్ఞానస్య కృత్స్నప్రపంచమిథ్యాత్వవిషయస్య దేహే స్థితే మనోమాత్రప్రలయహేతుత్వానుపపత్తేః- పునర్మనఉత్పత్త్యనుపపత్తేశ్చ- న హి జ్ఞాననివృత్తస్య బన్ధస్య పునరుదయః. పూర్వం జ్ఞాననివృత్తస్యాపి రజ్జుసర్పస్యేవ పశ్చాదుదయోపపత్తిరితి చేత్, తర్హి బన్ధస్యాపి పునరుదయప్రసఙ్గః. దోషానివృత్త్యా రజ్జుసర్పస్య పునరుదయస్సంభవేత్- తదభావాద్బన్ధస్య పునరుదయాభావ ఇతి చేత్. మనోనివర్తకస్యాపి వాక్యార్థజ్ఞానస్య దోషనివర్తకత్వాత్పునర్మనస ఉత్పత్త్యనుపపత్తిః, క్రియావిశేషేణ మనః ప్రలయః, నతు వాక్యార్థజ్ఞానేనేతి చేన్న, ఉత్పాదకక్రియావిశేషాభావేన మన ఉత్పత్త్యనుపపత్తేః కించ - మనఃప్రలయస్య వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వాన్ముముక్షోస్సమాధిరకర్తవ్యస్స్యాత్. ముక్తస్య సర్వజ్ఞత్వే ప్రాక్తనభగవదలాభానుసంధానేనానన్తదుఃఖిత్వమితి చేన్న- స్వసంసరణస్య భగవల్లీలాత్వానుసన్ధానస్య సుఖరూపత్వాత్ నను ముక్తస్యానన్దాధిక్యే సార్వజ్ఞ్యం హీయేత. అతిశయితానన్దస్య మోహనత్వదర్శనాదితి చేన్న - తమోగుణసంమిశ్రణప్రయుక్తత్వాన్మోహనత్వస్య మనో హి గుణత్రయాత్మకమ్——ఇతరేత్రయోఽపి * లిఙ్గాచ్చేతి సూత్రమేవం వ్యాచక్షతే * రశ్మిబహుత్వం పర్యావర్తయేదితి- బహుపుత్రతాయై రశ్మిబహుత్వోపాసనపరే వాక్యే ఆవృత్తిశబ్దేనోపాసనానువాదశ్చావృత్తౌ లిఙ్గమితి. ఏకస్మిన్దినే సకృచ్చిన్తనేఽపి దినభేదేనావృత్తిమాత్రేణాప్యావృత్తిశబ్దవ్యపదేశోపపత్తేర్నిరన్తరావృత్తౌ లిఙ్గత్వాయోగాత్తదనాదరః.——అన్యే త్వేవం విచారమహంగ్రహోపాసనవ్యతిరిక్తవిషయమాహుః. తస్య ధ్యానఫలసాక్షాత్కారపర్యన్తత్వాదావృత్తిసిద్ధేరితి, తదయుక్తం తస్య సాక్షాత్కారపర్యన్తత్వే అన్యేషామతత్పర్యన్తత్వే చ నియామకాభావాత్ ద్రష్టవ్యతాశ్రుతిర్హి సర్వోపాసనసాధారణీ. కించ, అహమర్థమాత్రసాక్షాత్కారో నిత్యసిద్ధ ఇతి నోపాస్తిసాధ్యతా. ఈశ్వరతాదాత్మ్యం ఘటస్య శరావత్వవదతాత్త్వికమితి శబ్దప్రతీతిమాత్రసిద్ధస్య న సాక్షాత్కార ఉపపద్యతే.

॥ ఆవృత్త్యధికరణం సమాప్తమ్ ॥

3॥ సూ ॥ ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ ॥ ఉక్తస్యాసకృదావృత్తస్యోపాసన

న్యత్వేన కిముపాస్యం బ్రహ్మోపాసితురన్యత్వేనోపాస్యం, ఉతోపాసితురాత్మత్వేనేతి. కిం యుక్తం. అన్యత్వేనేతి, కుతః. ఉపాసితుః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వాత్ బ్రహ్మణః. అర్థాన్తరత్వం చ * అధికం తు భేదనిర్దేశాత్ * అధికోపదేశాత్ * నేతరోఽనుపపత్తేరిత్యాదిషూపపాదితమ్. యథావస్థితం చ బ్రహ్మోపాస్యం అయథోపాసనే హి బ్రహ్మప్రాప్తిరప్యయథాభూతా స్యాత్ * యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి న్యాయాత్, అతోఽన్యత్వేనోపాస్యమితి...............

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ఆత్మేతి త్వితి) తుశబ్దోఽవధారణే. ఉపాసితురాత్మత్వేనైవోపాస్యం. ఉపాసితా ప్రత్యగాత్మా స్వశరీరస్య స్వయం యథా ఆత్మా, తథా స్వాత్మనోఽపి పరం బ్రహ్మాత్మేత్యేవోపాసీతేత్యర్థః కుతః ఏవం హ్యుపగచ్ఛన్తి పూర్వే ఉపాసితారః * త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసీతి-ఉపాసితురర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మోపాసితారోఽహమితి కథముపగచ్ఛన్తీత్యత్రాహ (గ్రాహయన్తి చేతి) ఇమమర్థమవిరుద్ధముపాసిత్ౄన్ గ్రాహయన్తి శాస్త్రాణి, తథా ప్రత్యాయయన్తీత్యర్థః * య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి * తథా * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః

స్యోపాస్యం బ్రహ్మ కిముపాసితురన్యత్, ఉత తస్యైవాత్మేతి శఙ్కాయాం వ్యతికరోపదేశజ్ఞాపనాయ పూర్వప్రకృత వాక్యస్థాత్మశబ్దార్థో నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః (ఆత్మత్వేనేతి) ఆత్మశబ్దః స్వవాచీ. ఆత్మత్వేన, అహమస్మీతి సామానాధికరణ్యేన. అన్యత్వేన, వైయధికరణ్యేనేత్యర్థః. అథవా- ఆత్మశబ్దశ్శరీరప్రతిసమ్బన్ధిపరః, ఆత్మత్వేన, జీవం ప్రతి శరీరిత్వేన. అన్యత్వేన శరీరశరీరిభావసమ్బన్ధశూన్యత్వేనేత్యర్థః. ఏవం సతి బ్రహ్మోపాసనవిధిః కిం దృష్టివిధిః- ఉతేతి ఫలఫలిభావః. ముముక్షోః కిం బ్రహ్మ వైయధికరణ్యేనోపాస్యం, ఉత సామానాధికరణ్యేన, కిముపాస్యం బ్రహ్మోపాసితురన్యత్వేనోపాస్యం ఉతాత్మత్వేన, కిమాత్మత్వేనోపాసనే * పృథగాత్మానమితి విహితపృథక్త్వానుసన్ధానవిరోధః ప్రసజ్యతే, నేతి - ప్రసజ్యతే చేత్ అన్యత్వేనోపాసనం, న చేత్, ఆత్మత్వేనోపాసనమితి. నను * అంశో నానావ్యపదేశాత్ ఇత్యాదిషు జీవపరయోశ్శరీరశరీరిభావే; శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తాభిధానే చ సిద్ధే యథానుసన్ధానే చ కృత్స్నైకదేశస్య సఙ్గమోత్థానం, ఉచ్యతే, అహమర్థసామానాధికరణ్యేన వైయధికరణ్యేన చ బ్రహ్మోపాసనాని విహితాని. శాణ్డిల్యవిద్యాదిషు సమానాధికరణ్యోపాసనేషు వ్యధికరణోపాసనేష్వప్యయం విచారోఽనుపయుక్తస్స్యాత్, యత్ర సామానాధికరణ్యోపాసనే దృష్టివిధిత్వశఙ్కా సమ్భవతి * యోఽన్నం బ్రహ్మేత్యుపాసతే * యే ప్రాణం బ్రహ్మోపాసతే * విజ్ఞానం బ్రహ్మ చేద్వేదేత్యాదిషు జీవే బ్రహ్మదృష్టివిధిదర్శనాత్ * ఆత్మేత్యేవేతి వాక్య ఇతికరణదర్శనాచ్చ తస్య దృష్టివిధిత్వ శఙ్కాభ్యుదయా సార్థమారమ్భణీయత్వమితి (అయథాభూతా స్యాదితి) సంసారిత్వప్రాప్తిస్స్యాదిత్యర్థః...... ....

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) సామానాధికరణ్యఫలితమర్థమాహ (స్వశరీరస్య స్వయమితి) (ఉపగచ్ఛన్తి) గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః. ఉపాసత ఇత్యర్థః * త్వం వా అహమస్మి అహంబుద్ధిరహంశబ్దశ్చ స్వశబ్దవ్యవసాయినౌ. అహంశబ్దయోగాదుత్తమపురుషః. అహం వై త్వమసి, అహంబుద్ధిశబ్దపర్యవసానభూమిస్త్వం త్వంశబ్దయోగాన్మధ్యమపురుషః ఉభయస్మిన్వాక్యే అహం త్వం శబ్దప్రయోగే సత్యపి అహంశబ్దార్థతాత్పర్యే పక్షే ఉత్తమపురుషః- త్వంశబ్దార్థతాత్పర్యేణ మధ్యమపురుషః, అహం త్వం త్వమహమితి సామానాధికరణ్యనాన్తరీయకమర్థమస్మ్యసీతి పదప్రయోగ ఇతి చేత్, ఉచ్యతే, అస్తిధాతోస్సత్తాపర్యవసానాదర్థః, తేనేదం తాదాత్మ్యం యుక్తమితి దర్శితం భవతీతి, ఉపపాదకశాస్త్రాణి దర్శయతి (య ఆత్మనీతి) * సన్మూలా ఇత్యాదావపి సదాయతనత్వ తదనత్వాభ్యామాత్మత్వసిద్ధిః * సన్మూలా ఇత్యాదివాక్యోపేత

ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం * సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ తజ్జలానితి.చ - సర్వస్యచిదచిద్వస్తునస్స్రష్టృత్వాత్తల్లత్వాత్తదనత్వాత్తన్నియామ్యత్వాత్తచ్ఛరీరత్వాచ్చ సర్వస్యాయమాత్మా- అతస్సతఆత్మా -అతోయథా ప్రత్యగాత్మనఃస్వశరీరంప్రత్యాత్మత్వాద్దేవోహంమనుష్యోహమిత్యనుసన్ధానం. తథాప్రత్యగాత్మనోఽప్యాత్మత్వాత్పరమాత్మనస్తస్యాప్యహమిత్యేవానుసన్ధానం యుక్తమితి. ఏవంశాస్త్రైరుపపాదితంసర్వబుద్ధీనాంబ్రహ్మైకనిష్ఠత్వేనసర్వశబ్దానాంబ్రహ్మైకనిష్ఠత్వమభ్యుపగచ్ఛన్తః*త్వంవాఅహమస్మిభగవోదేవతేఅహంవైత్వమసిభగవోదేవతేఇతివ్యతికరేణోక్తవన్తః.ఏవంచ* అథయోఽన్యాందేవతాముపాస్తేఅన్యోసావన్యోహమస్మీతినసవేదఅకృత్స్నోహ్యేషఆత్మేత్యేవోపాసీత*సర్వంతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వంవేదేత్యాత్మత్వాననుసన్ధాననిషేధః*పృథగాత్మానంప్రేరితారంచమత్వేతిపృథక్త్వానుసంధానవిధానంచావిరుద్ధమ్.అహమితిస్వాత్మతయాఽనుసన్ధానాదన్యత్వానుసన్ధాననిషేధోరక్షితః-స్వశరీరాత్స్వాత్మనోఽధికత్వానుసన్ధానవదాత్మనోపిపరమాత్మనోఽధికత్వానుసన్ధానాత్పృథక్త్వానుసన్ధానవిధానంచరక్షితమ్.అధికస్యబ్రహ్మణఃప్రత్యగాత్మనఆత్మత్వాత్తస్యచబ్రహ్మశరీరత్వాన్నిషేధవాక్యే*అకృత్స్నోహ్యేషఇత్యుక్తమ్. అతఉపాసితురాత్మత్వేన బ్రహ్మోపాస్యమితిస్థితమ్.,.........

⟶ ॥ఇతిఆత్మత్వోపాసనాధికరణంసమాప్తమ్॥ ⟵

స్య* యఆత్మనీత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ (సర్వస్యేతి) కార్యకారణభావః కార్యకారణభూతజగద్బ్రహ్మసామానాధికరణ్యోపయోగీ, అత్రతుశుద్ధస్వరూపజీవసామానాధికరణ్యోపయోగీశరీరశరీరిభావఏవ. నియామ్యత్వంహిశరీరలక్షణత్వేనోక్తమ్. యుక్తమిత్యుపపాదయన్తీత్యన్వయః. ఏవంచేత్యాదినా ఏకత్వపృథక్త్వశ్రుత్యోరవిరోధమాహ, తద్వివిచ్యదర్శయతి (అహమితి) గుణగుణిరూపార్థద్వయిసద్భావాభిప్రాయాః భేదశ్రుతయః, తత్రద్వయోరపి స్వనిష్ఠత్వంనాస్తీత్యన్యతరస్య ప్రకారినిష్ఠత్వాద్గుణభూతవస్తునస్స్వనిష్ఠత్వనిషేధపరాః అభేదశ్రుతయఇతి విభాగఇత్యర్థః తదుపపాదయతి (అధికస్యేతి) * అకృత్స్నః, అపూర్ణః, గుణమాత్రపరత్వేన నపూర్తిః, విశిష్టఏవపూర్ణః. ఈదృశాపూర్తివచనం గుణగుణిభేదేసత్యేవోపపద్యతఇత్యర్థః, ఏవంశరీరాత్మభావగోచరస్య సామానాధికరణ్యస్యప్రామాణికత్వానుపపన్నత్వస్యోరభావాన్మోక్షఫలశ్రవణాచ్చ సదృష్టివిధిత్వమిత్యుక్తంభవతి-అధికరణార్థముపసంహరతి(అతఇతి)

పరేతు జీవపరయోరైక్యంసిద్ధాన్తయన్తి. తత్రవిరుద్ధధర్మయోగాదైక్యానుపపత్తిః ఈశ్వరస్యజీవత్వే ఈశ్వరాభావప్రసఙ్గః. జీవస్యేశ్వరత్వేశాస్త్రస్యాధికారివిరహః, అహందుఃఖీత్యాదిప్రత్యక్షవిరోధశ్చేతి పరిచోద్య,ఈశ్వరాభావవతస్య ప్రామాణికత్వాత్పరిహరన్తి. తదయుక్తం ప్రామాణికపరిత్యాగప్రసఙ్గఇతిచోదితేప్రామాణికత్వాదితి పరిహారంపరాయోగాత్, నహిప్రసఞ్జనీయవిపర్యయప్రతిజ్ఞానేన ప్రసంజకధర్మఃపరిహ్రియతే- సర్వతర్కోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్ ప్రసఞ్జకప్రసఞ్జనీయవ్యాప్తేరభగ్నత్వాచ్చ - తత్త్వావబోధాత్ప్రాగధికారిలాభఇత్యధికారివిరహంపరిహరన్తి - తదప్యయుక్తం ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాన్నిర్విశేషచిన్మాత్రస్య జ్ఞాతృత్వాభావాజ్జ్ఞాతుశ్చ స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాత్ శాస్త్రప్రద్వేషవత్త్వేన, చ త్రయాణామప్యధికారానుపపత్తేఃశ్రవణాత్పూర్వంస్వనాశానభిజ్ఞత్వాద్దస్యుభయాదుత్థమార్గమార్గానభిజ్ఞవదవతరతీతి చేన్న,అశ్రుతేపిశాస్త్రైస్సౌగతానాంసర్వక్షణికత్వవన్మాయావాదినాంముక్తౌజ్ఞాతృనాశత్వస్యప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేణ శాస్త్రభీరుత్వాల్లోకస్యప్రత్యక్షాదీనాంసంసార్యాత్మవిషయత్వాదవిరోధఇతిచాయుక్తం,నియమేనహేయానర్హతదర్హయోర్నియమేనశృఙ్గానర్హతదర్హయోశ్శశమహిషయోరివైక్యవిరోధస్యావర్జనీయత్వాత్ దుఃఖయోగస్యమిథ్యాత్వాదవిరోధఇతిచాయుక్తంమిథ్యాభూతహేయానర్హతదర్హయోర్విరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. మహిషవిషాణమపితన్న

౪॥ సూ ॥ శ్రీ నప్రతీకేనహిసః శ్రీ ॥ మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత * స యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్త ఇత్యాదిప్రతీకోపాసనేష్వప్యాత్మత్వానుసన్ధానం కార్యం ఉత నేతి చిన్తాయాం * మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేతి బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యాద్బ్రహ్మణశ్చోపాసితురాత్మత్వాదాత్మేత్యేవోపాసీతేతి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (నప్రతీక ఇతి) ప్రతీకేనాత్మత్వానుసన్ధానం కార్యం (నహిసః) సహ్యుపాసితురాత్మా ప్రతీకః. ప్రతీకోపాసనేషు ప్రతీక ఏవోపాస్యః. న బ్రహ్మ- బ్రహ్మ తత్ర దృష్టివిశేషణమాత్రం ప్రతీకోపాసనం నామ, అబ్రహ్మణి బ్రహ్మదృష్ట్యాఽనుసన్ధానం. తత్రోపాస్యస్య ప్రతీకస్యోపాసితురాత్మత్వాభావాన్న తథాఽనుసన్ధేయమ్ ....

లేమిథ్యా, తథాపి శశమహిషయోస్స్వరూపవిరోధోఽభ్యుపగతః. ననుస్వాప్నశశమహిషయోస్స్వప్నావస్థాయామేవ విరోధః, నప్రబోధే- విషాణస్య నివృత్తత్వాత్ ఏవమవిద్యానివృత్తౌ దుఃఖనివృత్తేర్జీవపరయోర్న స్వభావవిరోధ ఇతి చేత్- తర్హి స్వాప్నశశమహిషయోరివ జీవేశ్వరయోరుభయోరపి వినాశ ఏవాఽవిరోధనిర్వాహకస్స్యాత్ తతశ్చేశ్వరనిత్యత్వశ్రుతివిరోధః- స్వభావవిరోధశ్చాపరిహృతః యావత్సత్తాకం విరోధస్యావస్థితత్వాత్. యది ప్రబోధేఽపి పరస్య హేయానర్హత్వం తిష్ఠత్యేవ. జీవస్య హేయార్హత్వమేవ నివర్తత ఇత్యుచ్యేత, తథాపి జాగ్రదనుభూతశశస్వాప్నమహిషయోరివ నతయోరేకత్వసంభవః సత్తయా హేయానర్హ ఈశ్వరః, వినాశాత్తదసర్హో జీవ ఇతి విద్యమానదశాయాం హేయార్హత్వతదనర్హత్వయోర్వినాశిత్వావినాశిత్వయోశ్చ, విరోధస్యావస్థితత్వాత్, ఈశ్వరత్వం పరమార్థశ్చేత్- నిర్విశేషత్వహానిః. నచేత్, ఈశ్వరాభావః ఐశ్వర్యాదిగుణాభావేఽపి స్వరూపమవతిష్ఠత ఇతి చేత్ రజతత్వనివృత్తావప్యధిష్ఠానమవతిష్ఠత ఇతి శుక్తిరూప్యేశ్వరయోరవైషమ్యమేవస్యాత్ జీవేశ్వరైకత్వ విధీనాం దృష్టివిధిత్వం పూర్వపక్ష ఆశఙ్క్య, భేదనిషేధాత్తదయుక్తమితి పరిహృతం తదప్యయుక్తం, దృష్ట్యుపాసననిష్ఠస్య భేదానుసంధానే ప్రత్యవాయపరతయాపి భేదనిషేధశ్రుత్యుపపత్తేర్భేదతాత్త్వికత్వాబాధకత్వాత్ నహి గరుడాత్మనోఽర్భేదదృష్ట్యా విషం నశ్యతీతి గరుడనరైక్యతాత్త్వికం స్యాత్ ——హేయానర్హత్వతదర్హత్వరూపస్వభావవిరోధస్యావర్జనీయత్వాదపరేషాం పక్షోఽప్యనుపపన్నః అన్యేషాం తు గరుడోఽహమితివదీశ్వరోఽహమితి జ్ఞానస్యాతత్త్వవిషయత్వాదతత్త్వజ్ఞానాన్మోక్షస్స్యాత్ యథోపాసనం ఫలమితిముక్తావపి భ్రాన్త్యనుగమస్స్యాత్. యది సదహమితి సదైక్యోపాస్తిర్విధీయతే-తదయుక్తం ఆత్మసత్త్వస్య లోకసిద్ధత్వాత్సదైక్యానుసన్ధానస్యావిధేయత్వాత్. నియన్తృంశేన భోక్తృంశస్య సదాకారేణైకత్వమనుసన్ధేయమితి చేత్. ఘటేనాపి తాదృశైక్యం సమానమితి జీవస్య పరమాత్మాత్మకత్వం ఘటాత్మకత్వతుల్యం స్యాత్. జగతో బ్రహ్మణైకత్వం నామ జాత్యైక్యం స్యాత్.

॥ శ్రీ ఆత్మత్వోపాసనాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ ॥

౪॥ సూ ॥ శ్రీ నప్రతీకేనహిసః శ్రీ ॥ ఆత్మత్వేనోపాసనముక్తం- తత్ప్రతీకోపాసనేఽప్యస్తి- నేతి శఙ్కయా సఙ్గతిః కిం * మనో బ్రహ్మేత్యాది ప్రతీకోపాసనేష్వాత్మత్వేనానుసన్ధానం కర్తవ్యం, ఉత నేతి. తేషూపాస్యం కిముపాసితురాత్మా- నేతి కిం బ్రహ్మణః ప్రతీకో దృష్టివిశేషణం- ఉత ప్రతీకస్య బ్రహ్మ- దృష్టివిశేషణమితి ప్రతీకస్య దృష్టివిశేషణత్వే బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వాత్ తస్య చాత్మత్వాత్ తత్రాప్యాత్మత్వేనానుసన్ధానం కార్యం స్యాత్. బ్రహ్మణః ప్రతీకే దృష్టివిశేషణత్వే ప్రతీకస్యైవోపాస్యత్వాత్తస్య చోపాసకం ప్రత్యాత్మత్వాభావాదాత్మధీర్న కార్యా స్యాత్ (మన ఇత్యాది) (బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యాదితి) బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశాద్బ్రహ్మైవోపాస్యం- అతో బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యమిత్యర్థః...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) ప్రతీకోపాసనేష్వప్యుపాస్యం బ్రహ్మ తచ్చోపాసితురాత్మా - అతో బ్రహ్మోపాసనత్వ సామ్యాదాత్మేత్యుపాస్యమిత్యత్రాహ (ప్రతీకోపాసనేష్వితి) తర్హి బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశః కథమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మత్వితి) ...

నన్వత్రాపి ప్రబ్రహ్మైవోపాస్యం- బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వ సంభవే మనఆదీనామచేతనానామల్పశక్తీనాం చోపాస్యత్వాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాత్, అతో మనఆదిదృష్ట్యా బ్రహ్మైవోపాస్యమితి, తత్రాహ...

౫॥ సూ ——శ్రీ బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ శ్రీ—— మనఆదిషు బ్రహ్మదృష్టిరేవయుక్తా, న బ్రహ్మణి మనఆదిదృష్టిః బ్రహ్మణో మనఆదిభ్య ఉత్కర్షాత్ - తేషాంచ విపర్యయాత్, ఉత్కృష్టేహి రాజని భృత్యదృష్టిః ప్రత్యవాయకరీ- భృత్యే తు రాజదృష్టిరభ్యుదయాయ........ .. ..

——శ్రీ ప్రతీకాధికరణం సమాప్తమ్. శ్రీ——

౬॥ సూ ——శ్రీ అదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః శ్రీ—— * య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథముపాసీతేత్యాదిషు కర్మాఙ్గాశ్రయేషూపాసనేషు సంశయః కిముద్గీథాదౌ కర్మాఙ్గ ఆదిత్యాదిదృ...

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౫॥ సూ ——శ్రీ బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ శ్రీ—— అచేతనమనః ప్రభృతేరుపాస్యత్వాసంభవోఽభిమానిదేవతోపాస్యత్వేన పరిహృత ఇతి భావః... ... .

ఇతరే త్వియోపి * బ్రహ్మదృష్టిరితి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః, నియామకాభావాత్పూర్వపక్షముత్కర్షాత్సిద్ధాన్తమాహుః. తదయుక్తం, తాదర్థ్యనైరన్తర్యాభ్యామైకాధికరణ్యసిద్ధేః——పరే తు* న ప్రతీక ఇత్యత్ర సిద్ధాన్తయుక్తిమేవమాహుః- ప్రతీకానాం బ్రహ్మాభిన్నత్వాత్తస్యాప్యాత్మత్వమితి చేత్. వికారస్వరూపోపమర్దేన బ్రహ్మత్వం స్యాత్ యథా జీవస్య జీవభావప్రవిలయేన బ్రహ్మత్వం- స్వస్తికస్య తదాకారోపమర్దేన స్వర్ణాత్మకత్వం. ఏవం స్వరూపోపమర్దే సతి ప్రతీకస్యైవాభావాత్తస్యాత్మత్వమేవ న స్యాదితి. తదప్యయుక్తం, జీవస్య బ్రహ్మశరీరతయా తత్పర్యన్తత్వేన జీవభావప్రవిలయేన వినా బ్రహ్మతాదాత్మ్యసిద్ధివత్ప్రతీకానామపి బ్రహ్మశరీరత్వోపపత్తేస్తదభావప్రసఙ్గాభావాత్.——అపరే తు * వాసౌ దదాతి * అన్నాదదాతీత్యత్ర తన్తుకాష్ఠాదీనామివ మనఆద్యుపాసనే బ్రహ్మణశ్చోదితత్వాభావాదనుపాస్యత్వమితి. తదయుక్తం, తత్ర తన్తుకాష్ఠాదినిర్దేశాభావాదిహతు బ్రహ్మసామానాధికరణ్యాచ్చ దృష్టాన్తవైషమ్యాత్. అతోఽనాదరః. నను దృష్టివిధిత్వే సిద్ధే హి బ్రహ్మవా- మనో వా దృష్టివిశేషణమితి విశయః- ప్రతీకస్యాపి బ్రహ్మశరీరతయా తత్త్వోపాసనపరత్వే సంభవతి కథమతత్త్వోపాసనపరత్వాఙ్గీకారేణ బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వపరం ద్వితీయసూత్రం ఘటతే. ఉచ్యతే- ఇతికరణవైయర్థ్యం హేతుః - ఉద్దేశ్యత్వజ్ఞాపకేన ప్రథమనిర్దేశేన విశేష్యతావగమశ్చ క్వచిత్ప్రతీకగతద్వితీయావిభక్తిరపి హేతుః ——శ్రీ ప్రతీకాధికరణం సమాప్తమ్. శ్రీ——

౬॥ సూ ——శ్రీ ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః శ్రీ—— దేవతాయా ఉత్కర్షాద్దృష్టివిశేషణత్వముక్తం- తదుత్కర్షాక్షేపేణ కర్మణ ఏవోత్కర్షశఙ్కయాఽవాన్తరసఙ్గతిః. క్రత్వఙ్గాశ్రయోపాసనేషు కిమాదిత్యాదావుద్గీథదృష్టిః ఉతోద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టిః ఫలసాధనతయోత్కర్షః కిమాదిత్యాదేః ఉతోద్గీథాదేః. ఉద్గీథాదేశ్చేత్- ఆదిత్యాదావుద్గీథాదిదృష్టిః ఆదిత్యాదేశ్చేత్- ఉద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టిః కార్యా స్యాత్. నను ఫలసాధనత్వం దేవతాయా ఇతి పూర్వమేవ సిద్ధం * స ఏవైనం భూతిం గమయతీతి తత్కథముద్గీథాదేః ఫలసాధనత్వశఙ్కయా పూర్వపక్షోత్థానం. సత్యం- ఫలసాధనతయా విహితత్వాత్ప్రధానస్య కర్మణః కాష్ఠానాం జ్వాలావద్దేవతాప్రీతిరవాన్తరవ్యాపారమాత్రమిత్యప్రాధాన్యమాశఙ్క్యతే. బ్రహ్మమతివదాదిత్యాదిమతయోపీతి చశబ్దార్థః * మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యత్రోపాస్యం ప్రథమనిర్దిష్టం, దృష్టివిశేషణం చరమనిర్దిష్టం, ఏవమత్రాపి * య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథమిత్యుద్గీథస్య చరమనిర్దేశాత్తద్దృష్టివిశేషణం - దేవతాయాం యద్వృత్తయోగాత్ప్రథమ్యాచ్చోద్దేశ్యత్వమిత్యపి పూర్వపక్షయుక్తిరభిప్రేతా.

ష్టిః కర్తవ్యా- ఉతాదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టిరితి - ఉత్కృష్టదృష్టిర్నికృష్టే కర్తవ్యేతి న్యాయాత్ ఉద్గీథాదీనాంచ ఫలసాధనభూతకర్మాఙ్గత్వేనాఫలేభ్య ఆదిత్యాదిభ్యః ఉత్కృష్టత్వాదాదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టిః ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఇతి) చశబ్దోఽవధారణే. క్రతుష్వఙ్గేషూద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టయ ఏవ కార్యాః. కుతః (ఉపపత్తేః) ఆదిత్యాదీనామేవోత్కృష్టత్వోపపత్తేః ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణహి కర్మణామపి ఫలసాధనత్వం, అతస్తద్దృష్టిరుద్గీథాద్యఙ్గే..... ......

——ఇతి ఆదిత్యాదిమత్యధికరణంసమాప్తమ్——

అఫలేభ్యః-అఫలసాధనేభ్యః, రాద్ధాన్తే (ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణేతి) * అత్యన్తమేవ రుచిరమిదమాదిత్యాదిద్రష్టవ్యమ్. దేవతాయాః స్థిరత్వేనావ్యవహితసాధనతయా- లోకదృష్టసేవ్యసేవాన్యాయేనారాధనస్యారాధ్యదేవతాప్రధానత్వాచ్చ దేవతోత్కర్షసిద్ధేరుద్గీథాదిప్రవృత్త్యాద్యస్యానన్యసాధ్యమితి భావః.......................

పరేతూద్గీథాదిత్యాదీనాం దృష్టివిశేషణత్వమనియమేనస్యాత్ - నియామకాభావాదితిచ పూర్వపక్షమాహుః. నియామకసద్భావాత్తదనాదరః. ఏవంచ పూర్వపక్షాన్తరమాహుః ఉద్గీథాదీనాం కర్మసమవాయితయా క్రియారూపాణాం ఫలసాధనతయోత్కర్షః * ఇయమేవర్గగ్నిస్సామేత్యత్ర * తదేతదస్యామృచ్యధ్యూఢం సామేతి ఋక్సామశబ్దేన పృథివ్యగ్న్యభిధానంచ ఋక్సామాధ్యాసనిబన్ధనం- క్షత్త్రరిహి రాజాధ్యాసాద్రాజశబ్దః నరాజ్ఞి క్షత్త్రశబ్దః తత్ర క్షత్త్రాధ్యాసాభావాత్ *లోకేషుపంచవిధం సామోపాసీతేతి లోకానామధికరణత్వశ్రవణాత్తత్ర క్రతువాఙ్గాధ్యాసః*పృథివీహిఙ్కార ఇతి ప్రథమనిర్దేశాచ్చ పృథివ్యాద్యుద్దేశేన హిఙ్కారత్వాదిదృష్టివిధిరితి పూర్వపక్షహేతవ ఉపన్యస్తాః*యదేవవిద్యయాకరోతి- తదేవవీర్యవత్తరమితి విద్యయా కర్మణో వీర్యవత్తరత్వం శ్రుతం నసిద్ధరూపద్రవ్యస్య- అత ఆదిత్యాదిమతిభిరుద్గీథాదేః కర్మస్వతిశయ ఉపపద్యతే- నతూద్గీథాదిమతిభిరాదిత్యాదీనాం.కరణోహ్యపూర్వసన్నికర్షః- నత్వాదిత్యాదీనాం అసాధితస్య కరణత్వాయోగాత్ అతః కర్మస్వతిశయావహత్వాచ్చాదిత్యాదిప్రధానకర్మఫలస్యాదిత్యాదిప్రాప్తిలక్షణత్వాత్ఫలాత్మకతయాచాదిత్యాదీనాంప్రాధాన్యం*ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యుపక్రమే ద్వితీయాశ్రుత్యోద్గీథాదిరుపాస్యత్వేనావగతః * ఇయమేవర్గిత్యేవకారోపశ్లేషాదృచి పృథివీత్వం విధేయమవగతమ్ *యఏవం విద్వాన్ సామగాయతీత్యఙ్గాశ్రయవిజ్ఞానముపసంహృతం అత ఆదిత్యాదేర్దృష్టివిశేషణత్వం. పృథివ్యాం మృక్శబ్దో లాక్షణికః సంబంధమాత్రమపేక్షతే- నతూత్కర్షమితి నతన్నిబన్ధనః సామాత్మనా లోకముపాసీతేతి విభక్తిద్వయవిపరిణామాదపి లోకాత్మనా సామోపాసీతేతి సప్తమీమాత్రవిపరిణామోవరమ్ * పృథివీహిఙ్కార ఇత్యాదిక్రమో బహూపపత్త్యనురోధేన నేయః. అతోఽఙ్గేష్వాదిత్యాదిదృష్టివిధిరితి సిద్ధాన్తయన్తి * ఉపపత్తేరితి కస్యోపపత్తిరిత్యపేక్షాయాముత్కర్షస్య పూర్వసూత్రప్రకృతత్వాత్తస్యోపపత్తేరితి వ్యాఖ్యానముచితమ్. నత్వర్థాన్తరస్య ఉత్కర్షశ్చప్రాగుక్తలక్షణః. కర్మస్వతిశయాధాయకత్వేనఫలాత్మకత్వేనచ ప్రాధాన్యముత్కర్షాన్తర్గతం. ఉద్గీథేనోపక్రమః సామ్నోపసంహారశ్చ సర్వేషు దేవతాదృష్టివిధిష్వనుగతావితి వ్యాపకఏవ హేతుర్భాష్యేఽభిహితః * లోకేషుపఞ్చవిధంసామ * సప్తవిధంసామేత్యాదిషు విభక్తిద్వయవిపరిణామాభావాదేవ లోకస్య దృష్టివిశేషణత్వోపపాదనమన్దమ్. సహిద్వితీయావిభక్త్యర్థోఽనన్వితః లోకాదిశబ్దానాం దేవతాపరత్వే ప్రామాణికే సత్యుత్కర్షాదేవ దేవతాయా దృష్టివిశేషణత్వం- సచేద్యథాప్రతిపన్నస్వీకారేప్యవిరోధః * పృథివీహిఙ్కార ఇత్యాదిరప్యేతేన వ్యాఖ్యాతః అతో భాష్యోక్తప్రకారేణ సారతరయుక్త్యభిప్రాయం సూత్రమ్,——అన్యేతు ఫలసాధనతయోత్కర్షాదేవ పూర్వపక్షం కృత్వా ఏవం సిద్ధాన్తమాహుః- ఉద్గీథాదిష్వాదిత్యాదిదృష్టిః కర్మసమృద్ధ్యర్థ ఏషా ఉపాసనేష్వధికృతాధికారోపపత్తేః - ఆదిత్యాదీనాం కర్మాఙ్గదృష్ట్యోపాస్యత్వే

౭॥ సూ ◆ ఆసీనస్సంభవాత్ ◆ మోక్షసాధనతయా వేదాన్తశాస్త్రైర్విహితం జ్ఞానం ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యమసకృదావృత్తం సన్తతస్మృతిరూపమిత్యుక్తమ్. తదనుతిష్ఠన్నాసీనశ్శయానస్తిష్ఠన్ గచ్ఛంశ్చ విశేషాభావాదనియమేనానుతిష్ఠేత్ ....

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఆసీన ఇతి) ఆసీన ఉపాసనమనుతిష్ఠేత్. కుతః (సంభవాత్) ఆసీనస్యైవ హ్యైకాగ్ర్యచిత్తతాసంభవః. స్థితిగత్యోః ప్రయత్నసాపేక్షత్వాత్ - శయానే చ నిద్రాసంభవాత్ పశ్చాద్ధారణప్రయత్ననివృత్తయే సోపాశ్రయే ఆసీనః కుర్యాత్ ....

హి క్రత్వధికృతే నైవ కర్తవ్యత్వ నియమో న స్యాత్ - తన్నియమశ్చ * యదేవ విద్యయా కరోతీతి శ్రుత్యాఽవగమ్యతే * యఏవాసౌ తపతి తముద్గీథముపాసీత * యఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథ ముపాసాఞ్చక్రిర ఇత్యాదిషు యచ్ఛబ్దయోగప్రాథమ్యాభ్యాముద్దేశ్యత్వావగమాదాదిత్యాదీనా ముపాస్యత్వమితి చేన్న - ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథోపాస్యతాయా ఉపక్రమసిద్ధత్వాత్ క్రత్వధికృతాధికారోపపత్తేశ్చ, కర్మసమృద్ధివ్యతిరిక్తఫలేష్వంగాశ్రితేషూపాసనేషు * లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీతేత్యాదిషు క్రత్వధికృతాధికారసంబన్ధే ప్రమాణాభావాన్న క్రత్వంగేషు దేవతాదృష్టిరితి నియమః, తత్రైవం నిర్వాహః- త్రివిధముపాసనం భూతార్థమధ్యాస స్సంపదితి- భూతార్థం- యథార్థవిషయం, న తత్ర కించిన్నిరూప్యమ్. అధ్యాసః - అన్యస్మిన్నన్యధర్మాధ్యాసః- యథా, ఉద్గీథేఽసురపాప్మవిధ్వంసనాదయః ప్రాణధర్మాః, భయతమోపహత్యాదయః ఆదిత్యధర్మాః, అన్యసాదృశ్యానుసన్ధానం సంపత్, యథా, పఞ్చవిధత్వసప్తవిధత్వాద్యనుసన్ధానం తచ్చ వాక్యైస్సైవోపపాదనాదవగమ్యతే, అధ్యాససంపత్తీ చ నికృష్టగతధర్మతత్సాదృశ్యవిషయే చేత్ - ఉపాస్యం నికృష్టం కృతం స్యాత్ - ఉత్కృష్టగతధర్మతత్సాదృశ్యవిషయే చేత్ ఉపాస్యముత్కృష్టం కృతం స్యాత్, తతో మహత్కృతమేవోపాస్యమ్. తత్ర దృష్టివిశేషణనిర్ణయస్తూపక్రమోపసంహారవాక్యశేషప్రాథమ్యయచ్ఛబ్దయోగమహత్త్వాద్యనురోధేన వర్ణనీయః. * లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీతేత్యాదిషు సామప్రతియోగికం సాదృశ్యం లోకేషు విధీయతే- ప్రథమనిర్దిష్టత్వాత్ సప్తమ్యాంచ స్యాచ్చ. సామశబ్దస్సామసాదృశ్యపరః లోకసామశబ్దయోరన్యతరస్య లక్షణాయా అవర్జనీయత్వేఽపి సామ్ని లోకసాదృశ్యే విధిత్సితే సప్తమీ న ఘటతే * ఇయమేవర్గిత్యత్రాపి పృథివ్యా ఋగాత్మకత్వం విధిత్సితం, నిర్దేశప్రాథమ్యాత్- ఏవకారాన్వయస్య * ఉత్తర ఏవ వేదిరిత్యత్ర వ్యభిచారాత్ - పృథివ్యేవ నాన్యర్గస్తీతి వాక్యశేషశ్చేత్ పృథివ్యా ఋగాత్మకత్వం విధేయం స్యాత్ ఋక్ పృథివ్యేవ న పృథివ్యా అన్యేతి వాక్యశేషశ్చేత్ ఋచః పృథివీత్వవిధానం స్యాత్, కర్మసమృద్ధ్యర్థోపాసనవ్యతిరిక్తేషు- న కర్మాంగేషు దేవతాదృష్టినియమః కర్మసమృద్ధ్యర్థేష్వేషూపాసనేషు- క్రత్వంగేషు దేవతాదృష్టిరితి స్థితిరితి అత్రాపి క్రత్వంగవ్యతిరిక్తేషు దేవతాదృష్టినియమాభావోఽనుపపన్నః అధ్యాససంపత్త్యోర్నికృష్టధర్మసాదృశ్య విషయత్వానుపపత్తేః స్వయమేవ ప్రతిపాదితత్వాత్, అతః క్రత్వంగవిషయేష్వతద్విషయేషు చోపాసనేషు దేవతావివక్షాయాస్సువ్యక్తత్వే దేవతాయా ఉత్కర్షాదేవ దృష్టివిశేషణత్వం- వివక్షావిరహే యథాశ్రుతాఙ్గీకారశ్చ యుక్త ఇతి ఉత్కర్షఏవోపపత్తిశబ్దవివక్షితో హేతుర్భవితుమర్హతి, అర్థస్వభావాత్ప్రకృతత్వాచ్చ- అతస్సర్వత్రోత్కర్షస్యైవ దృష్టివిశేషణత్వే ప్రయోజకత్వాత్ క్రత్వధికృతానుష్ఠేయత్వమప్రయోజకమిత్యుపపత్తిశబ్దస్యోత్కృష్టోపపత్తిపరత్వముక్తం భాష్యే. క్రత్వంగవిషయేషు క్రత్వధికృతానుష్ఠేయత్వమప్యభ్యుచ్చయహేతుస్స్యాత్, సర్వత్రాప్యుత్కర్షానుగుణమేవ దృష్టివిశేషణత్వనిర్ణయో యుక్తః............... ...

◆ ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం సమాప్తమ్ ◆

౭ ॥ సూ ◆ ఆసీనస్సంభవాత్ ◆ అవాన్తరసంగతిమాహ (మోక్షేతి) అనన్తరాధిక

౮॥ సూ ॥ శ్రీ ధ్యానాచ్చ శ్రీ ॥ * నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి ధ్యానరూపత్వాదుపాసనస్య ఏకాగ్రచిత్తతాఽవశ్యంభావినీ, ధ్యానం హి విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితమేకచిన్తనమిత్యుక్తమ్.

౯॥ సూ ॥ శ్రీ అచలత్వం చాపేక్ష్య శ్రీ ॥ నిశ్చలత్వం చాపేక్ష్య పృథివ్యన్తరిక్షాదిషు ధ్యానవాచోయుక్తిర్దృశ్యతే * ధ్యాయతీవ పృథివీ ధ్యాయతీవాన్తరిక్షం ధ్యాయతీవ ద్యౌః ధ్యాయన్తీవాపో ధ్యాయన్తీవ పర్వతా ఇతి. అతః పృథివీపర్వతాదివదేకాగ్రచిత్తతయా నిశ్చలత్వముపాసకస్యాసీనస్యైవ సంభవేత్.

౧౦॥ సూ ॥ శ్రీ స్మరన్తి చ శ్రీ ॥ స్మరన్తి చాసీనస్యైవ ధ్యానం * శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసనమాత్మనః । నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతినీచం చేలాజినకుశోత్తరమ్ । తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా యతచిత్తేన్ద్రియక్రియః । ఉపవిశ్యాసనే యుఞ్జ్యాద్యోగమాత్మవిశుద్ధయ ఇతి............ ... ...

౧౧॥ సూ ॥ శ్రీ యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్ శ్రీ ॥ ఏకాగ్రతాతిరిక్తదేశకాలవిశేషాశ్రవణాదేకాగ్రతానుకూలో యో దేశః కాలశ్చ స ఏవోపాసనస్య దేశః కాలశ్చ * సమే శుచౌ దేశే శర్కరావహ్నివాలుకావివర్జిత ఇతి వచనమేకాగ్ర్యైకాన్తదేశమాహ న తు దేశం నియచ్ఛతి * మనోఽనుకూల ఇతి వాక్యశేషాత్..............................

శ్రీ ఆసీనాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ

రణయోః ప్రాసంగికత్వాత్ పరమప్రకృతేన ప్రధానభూతేన బ్రహ్మోపాసనేన సఙ్గతిరుక్తా. యద్వా - దృష్ట్యుపాసనానామభ్యాసనసాపేక్షత్వేఽప్యాసనసమర్థన హేతోరైకాగ్ర్యస్యాద్యాధికరణసమర్థితత్వాత్తేన సఙ్గతిరుక్తా. కిమాసీనశ్చిన్తయేత్, ఉతాసీనశ్శయానస్తిష్ఠన్గచ్ఛన్వేతి. కిం గమనాదిషు ధ్యానం సంభవతి, నేతి. సంభవతి చేత్, ఆసననియమః న సంభవతి చేత్ తన్నియమః——— ఉపాసనసంభవాదిత్యతోఽప్యైకాగ్రతాసంభవాదిత్యుచితం- ఉపాసనసంభవాదిత్యుక్తేఽపి కథమిత్యపి శఙ్కాయా ఏకాగ్రతాభిప్రాయేణ శమయితవ్యత్వాత్ * యత్రైకాగ్రతేత్యేకాగ్రతాయాస్సన్నిహితత్వాద్యోగ్యత్వాచ్చ———*ఉపవిశ్యాసనే యుఞ్జ్యాదితి స్మృతివచనస్య మనోఽనుకూలతాభిప్రాయతాం మత్వా పూర్వపక్షీ ప్రత్యవతిష్ఠతే. ... ...

తదవశ్యంభావాత్తత్పరిహారః..

౮॥ సూ ॥ శ్రీ ధ్యానాచ్చ శ్రీ ॥ * ధ్యానాదితి భావప్రధాననిర్దేశ ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం ధ్యానరూపత్వాదితి, స్థితిగత్యోర్విజాతీయప్రత్యయసంభవాత్తదైకాగ్ర్యవిరోధిగత్యాదికమిత్యర్థః..........

౯॥ సూ ॥ శ్రీ అచలత్వం చాపేక్ష్య శ్రీ ॥ * ఆప ఇతి-స్థిరం తటాకాదిజలం వివక్షితమ్. నిశ్చలత్వమాత్రసామ్యం వివక్షితమ్. నిశ్చలత్వమైకాగ్ర్యాద్భవతి, తచ్చాసీనస్యైవ గత్యాదౌ విజాతీయప్రత్యయేన చలనసంభవాదిత్యర్థః

౧౦॥ సూ ॥ శ్రీ స్మరన్తి చ శ్రీ ॥ న కేవలమర్థసామర్థ్యాత్, వచనాదపి తత్సిద్ధిరిత్యర్థః......

౧౦॥ సూ ॥ శ్రీ యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్ శ్రీ ॥ (స ఏవోపాసనస్య దేశః కాలశ్చేతి) తిథినక్షత్రాది నియమో నాస్తీత్యర్థః- వర్ణాశ్రమధర్మావిరుద్ధకాలవిశేషసంభవాత్. ఆసనసహపఠితో దేశాదిరప్యైకాగ్ర్యసిద్ధ్యర్థమపేక్ష్యతే- కిం పునరాసనమితి సూత్రాభిప్రాయః. ... ...

ఇతరే త్రయోఽపి యత్రైకాగ్రతేతి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః- వైదికకర్మసు దేశకాలాదినియమదర్శనాదుదగయనాదిపరిగ్రహ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వానియమ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. ఉక్తప్రకారేణ పూర్వాధికరణశేషత్వోపపత్తేర్నాధికరణాన్తరత్వం యుక్తమ్.

శ్రీ ఆసీనాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ

౧౨ ॥ సూ ⟶శ్రీ ఆప్రయాణాత్తత్రాపిహిదృష్టమ్ శ్రీ⟵ తదిదమపవర్గసాధనముక్తలక్షణముపాసనమేకాహఏవసంపాద్యం. ఉతాప్రయాణాత్ప్రత్యహమనువర్తనీయమితివిశయే- ఏకస్మిన్నేవాహనిశాస్త్రార్థస్య కృతత్వాత్తావతైవ పరిసమాపనీయమ్. .. ..

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (ఆప్రయాణాదితి) ఆమరణాదనువర్తనీయం- కుతః (తత్రాపిహిదృష్టం) ఉపాసనాద్యోగప్రభృత్యాప్రయాణాన్మధ్యేయః కాలః. తత్రసర్వత్రాపి దృష్టముపాసనం * సఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతఇతి..........................

⟶శ్రీ ఆప్రయాణాధికరణంసమాప్తమ్ శ్రీ⟵

౧౨॥ సూ ⟶శ్రీ ఆప్రయాణాత్తత్రాపిహిదృష్టమ్ శ్రీ⟵ సంగత్యాదిస్ఫుటం. ఉక్తలక్షణముపాసనంకిమేకస్మిన్నహనికర్తవ్యం. ఉతాప్రయాణాదితి కిమేకదినానుష్ఠానేన శాస్త్రార్థస్యకృతత్వం-నేతి. కృతత్వంచేత్ ఏకస్మిన్నహనికర్తవ్యమ్. నచేత్, అప్రయాణాత్కర్తవ్యమితి. ... ...

పరేతు సాక్షాత్కృతాత్మతత్త్వస్యానియోజ్యత్వాదనువర్తయేదితిశాసనమశక్యం- అతోఽభ్యుదయఫలోపాసనవిషయేయంచిన్తేతి. తదయుక్తం * యావదాయుషమేవంవర్తయన్బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే నచ పునరావర్తతే * ప్రాయణాన్తమోఙ్కారమభిధ్యాయీతేత్యత్రాపునరావృత్తిలక్షణమోక్షసాధనవిద్యాస్వేవాప్రయాణాదనువృత్తేశ్శ్రుతత్వాత్. యావచ్ఛరీరపాతంశాస్త్రవశ్యత్వాదనియోజ్యఇతిచాయుక్తం. అన్తిమప్రత్యయస్య మోక్షహేతుత్వదర్శనాత్ తదౌపయికాహారశుద్ధ్యాదిసాపేక్షత్వాచ్చశాస్త్రవశ్యత్వమవర్జనీయం.నచాన్తిమప్రత్యయశాస్త్రమముముక్షువిషయం ముముక్షువిషయతయైవ ప్రతిపాదితత్వాత్ * ప్రయాణకాలేమనసేత్యారభ్య * సతంపరంపురుషముపైతిదివ్యమితి హ్యుచ్యతే- నచ సాక్షాత్కృతతత్త్వస్యభేదదర్శనాభావాన్నాన్తిమప్రత్యయాపేక్షేతివాచ్యం దేహపోషణాదిషు ప్రవృత్తిదర్శనాత్, దేహమిథ్యాత్వజ్ఞానమస్తీతిచేత్ తథాప్యన్తిమప్రత్యయఃకార్యఏవ తద్వైకల్యేనహ్యాదిభరతస్యమృగత్వప్రాప్తిః. నచతస్యదేహాదిషుమిథ్యాత్వధీర్నాస్తీతివాచ్యం, విప్రజన్మనిపూర్వార్జితజ్ఞానాతిరిక్తజ్ఞానాభావాత్ అతశ్శాస్త్రవశ్యత్వమస్త్యేవ. కించ- కిమిదమశాస్త్రవశ్యత్వంనామ, కిముచ్చార్యమాణమపి శాస్త్రంభేదదృష్ట్యభావాన్నశృణోతి, ఉతశృణ్వన్నపినార్థంప్రత్యేతి ఉతసమ్యమప్యర్థప్రతీతౌబ్రాహ్మణ్యాద్యుపాధేఃకర్తృత్వాదేశ్చాభావాన్నాహంకర్తవ్యఇతి జానాతి- అర్థేప్రతీతేపి కింనానుతిష్ఠతి - ఉతాననుతిష్ఠతోనప్రత్యవాయః ఉతేష్టానిష్టప్రాప్తినివృత్తీనేచ్ఛతీతి.నప్రథమద్వితీయౌ- ప్రతిబుద్ధతత్త్వానాం వసిష్ఠాదీనామప్యుక్తిప్రత్యుక్తిదర్శనాత్ - నతృతీయః ఆత్మనిబ్రాహ్మణ్యాద్యభావేప్యుపాధేరనివృత్తత్వాత్- తదభావజ్ఞానవతాంవసిష్ఠజనకభీష్మాదీనామనుష్ఠానదర్శనాచ్చ. నచతుర్థః-అజ్ఞస్యానుతిష్ఠతోప్యశాస్త్రవశ్యత్వప్రసఙ్గాత్ -నపంచమః. ఆదిభరతాదీనాం ప్రత్యవాయదర్శనాత్ -విప్రజన్మని * సతాంమార్గమదూషయన్నితివచనాచ్చ. నషష్ఠః అముముక్షుత్వప్రసంగాత్ బన్ధనివృత్తీచ్ఛాహిముముక్షా.ముక్తస్యనముముక్షేతి చెన్న.క్షుధాద్యుపశమాయప్రవృత్తిదర్శనాత్ - అతోఽనువృత్తివిధివశ్యత్వాచ్చాప్రయాణాత్పరవిద్యాఽనువర్తనీయా——అన్యేతుసాక్షాత్కారణఫలత్వాదుపాసనస్య తత్పర్యన్తత్వమితి పూర్వపక్షయన్తి. తదయుక్తం, పరమపురుషప్రీతిఫలకత్వాదుపాసనస్య ప్రీతేశ్చయథాశాస్త్రమనుష్ఠానజన్యత్వాత్- అతశ్శాస్త్రార్థస్య కృతత్వాదిత్యేవపూర్వపక్షయుక్తిర్యుక్తా- అతఏవసిద్ధాన్తేపి సాక్షాత్కారమాత్రఫలకత్వాభ్యుపగమేనాన్తిమప్రత్యయసిద్ధ్యర్థమనువర్తనీయతోక్తిరపినయుక్తా, కింతు యథాశాస్త్రమనుష్ఠానసిద్ధయేఽనువర్తనీయత్వమేవ వక్తవ్యమ్................ ...

⟶శ్రీ ఆప్రయాణాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ⟵

౧౩॥ సూ — శ్రీ తదధిగమఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌతద్వ్యపదేశాత్ శ్రీ —

ఏవంవిద్యాస్వరూపం విశోధ్యవిద్యాఫలం చిన్తయితుమారభతే, బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తౌపురుషస్యోత్తర పూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ శ్రూయేతే * తద్యథాపుష్కరపలాశఆపోనశ్లిష్యన్తే ఏవమేవం విదిపాపంకర్మనశ్లిష్యతే * తస్యైవాత్మాపదవిత్తంవిదిత్వానకర్మణాలిప్యతే పాపకేనేత్యుత్తరాఘాశ్లేషః- తద్యథేషీకతూలమగ్నౌప్రోతంప్రదూయేతైవం హాస్యసర్వేపాప్మానఃప్రదూయన్తే * క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణి తస్మిన్దృష్టేపరావరఇతిపూర్వాఘవినాశః, ఏతావశ్లేషవినాశౌవిద్యాఫలభూతావుపపద్యేతే, నేతిసంశయః, కింయుక్తం.నోపపద్యేతేఇతి, కుతః * నాభుక్తంక్షీయతేకర్మకల్పకోటిశతైరపీత్యాదిశాస్త్రవిరోధాత్. అశ్లేషవినాశవ్యపదేశస్తుమోక్షసాధనభూత విద్యావిధాయివాక్యశేషగతః కథంచిద్విద్యాస్తుతిప్రతిపాదనేనాప్యుపపద్యతే. నచవిద్యాపూర్వోత్తరాఘయోః ప్రాయశ్చిత్తతయా విధీయతే-యేనప్రాయశ్చిత్తేనాఘవినాశఉచ్యతే, విద్యాహి*బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం*బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీతిబ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతయా విధీయతే-అతోవిద్యార్థవాదోఽయమఘవినాశాశ్లేషవ్యపదేశఇతి

ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే (తదధిగమఇతి) విద్యాప్రాప్తౌపురుషస్యవిద్యామాహాత్మ్యాదుత్తర పూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశావుపపద్యేతే, కుతః. ఏవంవిధంహివిద్యామాహాత్మ్యమవగమ్యతే* ఏవం విదిపాపంకర్మనశ్లిష్యతే * ఏవంహాస్యసర్వేపాప్మానః ప్రదూయన్తఇత్యాదివ్యపదేశాత్, నచ * నాభుక్తంక్షీయతేకర్మేత్యనేన శాస్త్రేణాస్యవిరోధః- భిన్నవిషయత్వాత్- తద్ధికర్మణాంఫలజననసామర్థ్యద్రఢిమవిషయం- ఏతత్తూత్పన్నాయావిద్యాయాః ప్రాక్కృతానాంపాప్మనాం ఫలజననశక్తివినాశసామర్థ్య- ముత్పత్స్యమానానాంచ ఫలజననశక్త్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధకరణసామర్థ్యంచప్రతిపాదయతీతి ద్వయోర్విషయోభిద్యతే. యథాఅగ్నిజలయోరౌష్ణ్యతన్నివారణసామర్థ్యవిషయయోర్ద్వయోః ప్రమాణ

౧౩॥ సూ శ్రీ తదధిగమఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌతద్వ్యపదేశాత్ శ్రీ — టీకాసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) ఉపాయభూతోపాసనస్యోపాస్యనిరతిశయప్రియత్వేన స్వయమపి ప్రియరూపత్వాదుపేయరూపత్వమప్యస్తీత్యత్ర తన్నిరూపణంకృతం * దృశ్యమానోమహాభోగైః। నవివేదాత్మనోగాత్రంతత్సన్ఎత్యాహ్లాదసంస్థితః * తచ్చిత్తవిమలాహ్లాదక్షీణపుణ్యచయస్తదేత్యాదిభిఃప్రీతిరూపత్వంహ్యవగమ్యతే (బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తావితి) బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తిః సాక్షాత్కారావస్థోపాసనలబ్ధిర్వివక్షితా * తస్మిన్దృష్టేక్షీయన్తఇతిహివిషయవాక్యం- ప్రాప్తిఃఉపక్రమః విద్యాప్రాప్తిశబ్దస్సాధారణ్యాత్ ప్రపదననిష్పత్తేరపిద్యోతకః సంశ్లిష్టస్య పూర్వాఘస్యాశ్లేషాయోగాద్వినాశఏవ- ఉత్తరాఘస్యత్వశ్లేషఏవేతియోగ్యతావశాద్విభాగః అశ్లేషవినాశప్రతీతిసంశయాభావాత్తయోరుపపత్త్యనుపపత్తివిషయస్సంశయఉక్తఃకింవిదుషఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌసంభవతః- నేతి, కిమశ్లేషవినాశశాస్త్రేయథాశ్రుతార్థపరే-ఉత * నాభుక్తంక్షీయతఇత్యనేన విరోధాద్విద్యాస్తుత్యర్థతయానేయే,కిమశ్లేషవినాశశాస్త్రయోరభుక్తకర్మాపరిక్షయశాస్త్రస్యచవిరోధఏవ-ఉతావిరోధస్సంభవతి,విరోధఏవచేత్ విద్యాస్తుత్యర్థత్వాదశ్లేషవినాశాసంభవః. అవిరోధసంభవేశాస్త్రస్య యథాశ్రుతార్థపరత్వాదశ్లేషవినాశసంభవఇతి, నాభుక్తమిత్యాదిపూర్వపక్షోపన్యాసః అననుభవేపి కర్మణాం ప్రాయశ్చిత్తేనవినాశోదృశ్యతఇత్యత్రాహ (నచేతి) ... ...

(ఏవంప్రాప్తఇతి) * నాభుక్తమిత్యాదివచనవిరోధంపరిహరతి (నచేతి) అత్రశక్తిశబ్దః కర్మానుష్ఠానజనిత భగవన్నిగ్రహపరః, భిన్నవిషయత్వేన వచసారవిరోధేదృష్టాన్తమాహ (యథేతి) అశ్లేష వినాశౌ వివృణోతి

యోరపి విషయభేదాత్ప్రామాణ్యం- ఏవమత్రాపీతి నకశ్చిద్విరోధః - అఘస్యాశ్లేషకరణం, వైదికకర్మాయోగ్యతావాసనాప్రత్యవాయహేతుశక్త్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధకరణమ్, అఘానిహికృతానిపురుషస్యవైదికకర్మాయోగ్యతాం, సజాతీయకర్మాన్తరారమ్భరుచిం, ప్రత్యవాయంచకుర్వన్తి. అఘస్యవినాశకరణం ఉత్పన్నాయాస్తచ్ఛక్తేర్వినాశకరణం, శక్తిరపిపరమపురుషాప్రీతిరేవ, తదేవంవిద్యావేదితుర్విద్యాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమపి నిరతిశయప్రియానతీవేద్యభూతపరమపురుషారాధనస్వరూపా పూర్వకృతాఘసంచయజనితపరమపురుషాప్రీతిం వినాశయతి, సైవవిద్యాస్వోత్పత్త్యుత్తరకారభావ్యఘనిమిత్తపరమపురుషాప్రీత్యుత్పత్తిం చ ప్రతిబధ్నాతి-తదిదమశ్లేషవచనంప్రామాదికవిషయంమన్తవ్యం * నావిరతోదుశ్చరితాదిత్యాదిభిశ్శాస్త్రైరాప్రయాణాదహరహరుత్పద్యమానాయా ఉత్తరోత్తరాతిశయభాగిన్యాఃవిద్యాయాఃదుశ్చరితవిరతినిష్పాద్యత్వావగమాత్. * తదధిగమాధికరణంసమాప్తమ్. *

(అఘస్యేతి)ఉత్పత్స్యమానాయాఃఉత్పత్స్యమానస్యకర్మణస్స్వకార్యకరణశక్తేః ప్రతిబన్ధోఽశ్లేషఃఉత్పన్నస్యకర్మణః ఉత్పన్నాయాఃకార్యకరణశక్తేర్వినాశకరణంవినాశఇత్యర్థః. శక్తిశబ్దార్థమాహ (శక్తిరపీతి) ఏతదుపపన్నమిత్యాహ (తదేవమితి) బ్రహ్మానుభవస్యస్వతః ప్రాప్తత్వేనాసాధ్యత్వాత్ ప్రతిబన్ధనివృత్తిరూపసాధ్యేప్రాయశ్చిత్తతుల్యైవ బ్రహ్మవిద్యా,స్వర్గాదేస్సాధ్యత్వాత్ తత్సాధనస్యకర్మణోనప్రతిబన్ధనివర్తకత్వం- అత్రతు ప్రతిబన్ధనివృత్తేరేవ సాధ్యత్వాత్ విద్యాయాస్తద్ధేతుత్వం యుక్తమిత్యర్థః- తర్హిబ్రహ్మవిదోనిషేధశాస్త్రవశ్యత్వం నస్యాదిత్యత్రాహ (తదిదమితి) ననుబ్రహ్మవిద్యాయాఅపి పాపప్రాయశ్చిత్తత్వవచనాత్కృచ్ఛ్రాదీనామివ బుద్ధిపూర్వపాపనివర్తకత్వమపి స్యాత్, నైవమ్, ప్రామాదికాఘప్రాయశ్చిత్తత్వేనైవ తద్విధానాత్ * అపిచేత్పాతకం కించిద్యోగీకుర్యాత్ప్రమాదతః। యోగమేవనిషేవేత నాన్యంయజ్ఞంసమాచరేదితి హ్యుచ్యతే. ననుపూర్వంశరీరపాతానన్తరం కర్మక్షయఉక్తః- అత్రతూపాసనారమ్భేకర్మప్రహాణముక్తం కథమిదముపపద్యతే; ఉచ్యతే- ఉపాసనారమ్భసమాప్త్యోర్భగవత్ప్రీతి విశేషాభిప్రాయత్వాదధికరణద్వయావిరోధః ఉపాసనారమ్భప్రీతః పరమాత్మాతత్సమాప్తావుపాసకస్యాఘంక్షమిష్యామీతి సఙ్కల్పయతి- సమాప్తౌతుక్షాన్తమితిసఙ్కల్పయతి. అతోఽధికరణద్వయార్థఉపపన్నః.....................

పరేతుజ్ఞానస్యావిధేయత్వేనకర్మక్షయోద్దేశేన విద్యాయాఃప్రాయశ్చిత్తకర్మవద్విధానాభావాత్తయాకథంకర్మక్షయఉక్తఇత్యాశఙ్క్య- సగుణవిద్యాయాం తావద్విధానమస్తి- నిర్గుణవిద్యాయామపివస్తుసామర్థ్యాత్కర్మక్షయః-కాలత్రయేపి నాహంకర్తాభోక్తేత్యవగమాదితి పరిహరన్తి. తదయుక్తం. నాహంకర్తానాహంభోక్తేతిజ్ఞానేసత్యపి చన్దనేన కంటకేనస్వదేహం లిమ్పతస్తుదతశ్చపురుషస్య లేపతోదకర్మకృతసుఖదుఃఖాన్వయదర్శనాత్. సాక్షాత్కారవతో నసుఖాద్యన్వయఇతిచేన్న * వ్యుత్థానకాలేరాజేన్ద్ర ఆస్తేహాయతిరోహితఇతియోగవ్యుత్థానేదేహసుఖదుఃఖాద్యన్వయస్య ప్రామాణికత్వాత్; నిర్గుణవిద్యాయాఅప్రామాణికత్వాచ్చవన్ధ్యాసుతస్యవ్యాధిపరిహారవదవ్యర్థః ప్రయాసః కర్మఫలభోగానవశ్యంభావేపి దేశకాలనిమిత్తాపేక్షోమోక్షఇతిపూర్వపక్షిణోక్తే. తథాచేత్కర్మఫలవదనిత్యత్వప్రసంగ ఇతిసిద్ధాన్తినాపరిహారశ్చానుపపన్నః నివర్తకజ్ఞానోదయానన్తరభావిన్యా అవిద్యానివృత్తేరనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రాగప్యవిద్యానివృత్తిరస్తిచేత్, శాస్త్రవైయర్థ్యం——అపరేతు * నాభుక్తమితి స్మరణమవిద్వద్విషయమిత్యాహుః. తద్భాష్యోక్తవిషయవ్యవస్థాఫలం-విద్యాయాఃకర్మణాంఫలోత్పాదనశక్తివినాశసామర్థ్యే హ్యుక్తే కర్మణాం ఫలజననసామర్థ్యంవిద్యారహితేషుభవతీతి జ్ఞాయతే, అవిద్వద్విషయత్వమూలేఽభిహితేతద్విషయత్వంసిధ్యతీతిభాష్యే మూలయుక్తిరుక్తా.——అన్యేత్వాహుః. అఘఫలంద్వివిధం- లేపోవిపాకశ్చేతి. తత్రలేపః-అప్రాయత్యం.స్నానాద్యపనేయం.

విపాకః-నరకపాతాదిః. సుకృతస్యాపి లేపః- మహత్త్వపఙ్క్తిపావనత్వశాపానుగ్రహసామర్థ్యకామ్యకర్తరుచిరూపః విపాకః, స్వర్గాదిః, తత్ర మహత్త్వం నామ * సవనగతౌ క్షత్రియవైశ్యౌ హత్వా బ్రహ్మహా భవతి * అగ్నిర్వై దీక్షితస్తస్మాదేనం నోపస్పృశేదిత్యవగమ్యతే. తత్ర లేపః, స్వసామర్థ్యప్రసూతం ఫలం. విపాకః- నైయోగికఫలం ఏవం జ్ఞానస్యాపి స్వసామర్థ్యప్రభావితం, నైయోగికం, చేతి ఫలం ద్వివిధం- తత్ర పురుషశుద్ధిలక్షణేన మాహాత్మ్యశబ్దవాచ్యేన కల్మషవిరోధినా పూర్వకల్మషవినాశః- ఉత్తరాఘానాం ప్రాయత్యకరణరూపసంశ్లేషవిఘాతశ్చ, జ్ఞానస్య నైయోగికఫలం తు దేహపాతేఽన్తిమప్రత్యయసాపేక్షం సుకృతదుష్కృతప్రహాణం- బ్రహ్మభావావిష్కరణం చ- ఉత్తరేషామఘానామశ్లేష ఏవ, న వినాశః- అత ఏవ * సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయస్సుకృతముపయన్త్యప్రియా దుష్కృతమితి ధూననవచనమప్రియజ్ఞాత్యుపాయనవచనం చ ఉత్తరాఘవిషయమితి, అత్రోచ్యతే, యద్యపి కర్మణామధికారానధికారసజాతీయకర్మాన్తరరుచిస్వర్గనరకాదిఫలవిభాగోఽస్తి, తథాపి సామర్థ్యప్రభావితనైయోగికఫలవిభాగో నోపపన్నః, భగవత్ప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణ సామర్థ్యాభావాన్నియోగాభావాచ్చ, తద్వ్యతిరేకేణ సామర్థ్యనియోగాభ్యుపగమేఽప్యశ్లేషవచనస్య లేపవిఘాతమాత్రవిషయత్వం, ధూననోపాయనవచనయోరుత్తరాఘమాత్రవిషయత్వం చా, నుపపన్నం, తథాహి, ఉత్తరాఘస్య విపాకహేతుశక్తిరుత్పన్నా, న వా, న చేత్, లేపవిఘాతోఽశ్లేష ఇతి విశేషోపాదానవైయర్థ్యం స్యాత్, అస్మదీయపక్షః పరిగృహీతశ్చ భవేత్, ఉత్పత్తిపక్షే, క్రియోత్పన్నా కర్మశక్తిరాత్మధర్మభూతా, పరమాత్మప్రీత్యప్రీతిరూపా వా స్యాత్, ఉభయథాప్యశ్లేషవచనమనుపపన్నం స్యాత్, ఆత్మధర్మత్వే తత్సమవేతత్వాత్పరమాత్మప్రీత్యప్రీత్యోశ్చేతనవిషయత్వాచ్చ, విపాకశక్తేః శ్లేషస్సిద్ధః; లేపవిఘాత ఏవాశ్లేషరూపతయాఽభిమత ఇతి చేత్ తర్హ్యశ్లేషవచనసంకోచస్స్యాత్ * సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి ధూననశ్రవణబలాదవర్జనీయస్సంకోచ ఇతి చేత్, తర్హ్యనుత్పన్నస్య ధూననాయోగాద్విపాకశక్త్యుత్పత్తికల్పనగౌరవం చ స్యాత్ న చానుత్పన్నస్య ధూననాయోగాత్తదుత్పత్తిః కల్పనీయా భవేత్, ఉత్పన్నస్యాప్యదృష్టస్య పాంసుభసితకరీషాదివత్ సంయోగవిభాగార్హద్రవ్యత్వాభావాత్ ధూననానుపపత్తేస్తత్కల్పనవైయర్థ్యాత్. ధూననశబ్దేన వినాశో లక్ష్యత ఇతి చేన్న - వినష్టస్య ప్రియాప్రియజ్ఞాతిపరిగ్రహాయోగాత్, పురుషగతాదృష్టవినాశేపి ప్రియాప్రియేషు నష్టసజాతీయాదృష్టాన్తరోత్పత్తిరేవ తత్సఙ్క్రమణమితి చేత్. కర్తృగతాదృష్టవినాశస్య పురుషాన్తరగతాదృష్టాన్తరోత్పత్తేశ్చ కిం కర్మస్వభావ ఏవ కారణం, తర్హి సర్వేషాం సర్వాణి కర్మాణి నశ్యేయుః. పురుషాన్తరేష్వదృష్టం జనయేయుశ్చ, తతశ్చ కర్తౄణాం భోగాభావోఽన్యేషాం భోగనియమశ్చ స్యాత్ అభుక్తఫలస్యాకృతప్రాయశ్చిత్తస్య కర్మణోఽయం స్వభావ ఇతి చేత్ తర్హి ద్వాదశవార్షికాదిషు కేనచిదనుష్ఠితేషు తద్ద్వేషతాం బ్రహ్మహత్యాదిదోషాన్వయేన సంవ్యవహారాదిషు బహిష్కార్యతా స్యాత్ యద్యుచ్యేత నాత్ర కర్మస్వభావః కారణం అపి తు పరవిద్యామాహాత్మ్యమేవ తత్తు విద్వద్గతం పూర్వాఘం వినాశ్య తదప్రియేషు తాదృశమఘం జనయతీతి, తర్హ్యుత్తరాఘప్రతిబన్ధం ప్రియాప్రియేషు తాదృశాదృష్టం చ విద్యా కరోతీత్యభ్యుపగమో వరం తథా సత్యుత్పత్తికల్పనగౌరవాభావాత్ -ఏవం చ ధూననోపాయనయోరుత్తరాఘమాత్రవిషయత్వనిర్బన్ధో నిర్నిబన్ధనస్స్యాత్, విదుషః పూర్వాఘవినాశనే జ్ఞాతిషు తాదృశాఘజననే చ విద్యాసామర్థ్యస్యోపపన్నత్వాత్ -ఏవం చ సతి * సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇత్యత్ర సుకృతదుష్కృతశబ్దయోరసంకోచస్స్యాత్ అన్యథా సంకోచో నిర్నిబన్ధనస్స్యాత్ నష్టస్య కర్మణోఽన్యత్ర సంక్రమణాయోగరూపస్య సంకోచహేతోః పరిహృతత్వాత్. పురుషాన్తరే తాదృగదృష్టాన్తరోత్పత్తిరుపాయనమితి త్వస్మాభిరేవోక్తం. ఇయాన్ విశేషః ఏకస్మిన్ పక్షేఽశ్లేషవచనస్య ధూననోపాయనవచనయోశ్చ సంకోచో విపాకశక్త్యుత్పత్తికల్పనగౌరవం చ, పక్షాన్తరే తు సర్వశ్రుత్యసంకోచో లాఘవం చేతి.——అత్రాయమర్థోఽనుసన్ధేయః

౧౪ ॥ సూ ——— ॥ ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు ॥ ——— ఉత్తరపూర్వాఘయోర్విద్యయాఽశ్లేషవినాశావుక్తౌ- ఇతరస్య; పుణ్యస్యాపి ఏవం, ఉక్తేన న్యాయేనాశ్లేషవినాశౌ విద్యయా స్యాతాం- విద్యాఫలవిరోధిత్వసామాన్యాద్వ్యపదేశాచ్చ; భవతి చ వ్యపదేశః ఉభే సుకృతదుష్కృతే నిర్దిశ్య * సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి * తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి చ. ముముక్షోరనిష్టఫలత్వాత్సుకృతస్యాపి పాప్మశబ్దేన వ్యపదేశః ... ...

విదుషః కర్మణాం చతస్రోఽవస్థాః శ్రుతాః వినాశోఽశ్లేషో, ధూననముపాయనం చేతి క్రియామాత్రవినాశస్య లోకసిద్ధత్వాత్, క్రియాయా అశ్లేషధూననసఙ్క్రమణానామయోగ్యత్వాచ్చావస్థాచతుష్టయం క్రియోత్తీర్ణశక్తివిషయం నిర్ణీతమ్. సా చ శక్తిరిష్టానిష్టఫలదిత్సాలక్షణపరమాత్మప్రీత్యప్రీతిరూపా- అన్యథా శ్రుతహానాశ్రుతకల్పనప్రసఙ్గాదితి ప్రాగేవోపపాదితమ్. తత్ర వినాశాశ్లేషవచనయోః పూర్వోత్తరాఘవిషయత్వవత్ ఉపాయనవచనస్య పురుషాన్తరే తత్సమానాదృష్టోత్పత్తివిషయత్వం చార్థసామర్థ్యాత్స్వైరభ్యుపగన్తవ్యమ్. అశ్లేషవచనం చ కృత్స్నోత్తరాఘవిషయం అసఙ్క్రమస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్, అశ్లేషశ్చ, ప్రతిబద్ధోదయత్వం ఉత్పత్తికల్పనగౌరవాభావాత్ తత్కల్పనేపి ధూననసఙ్క్రమశాయోగాత్, ఏవం చ విద్యాయాః పూర్వాఘవినాశనే, ఉత్తరాఘప్రతిబన్ధే, ప్రియాప్రియేషు సజాతీయాదృష్టజననే. సామర్థ్యం చ సిద్ధమ్. ఏవం విద్యాయాః వినష్టప్రతిబద్ధాదృష్టసజాతీయాదృష్టజననసామర్థ్యాత్ ఉపాయనశ్రుతిశ్చ నోత్తరాఘమాత్రవిషయా, అపి తు పూర్వోత్తరాఘవిషయా స్యాత్, తథా చోపాయనవాక్యస్థసుకృతదుష్కృతశబ్దాసఙ్కోచశ్చ భవేత్. తత్ర వినాశః భగవతః పూర్వోత్పన్నకర్మఫలదిత్సానివృత్తిః. అశ్లేషశ్చ, ఉత్తరకర్మఫలదిత్సాప్రతిబన్ధః, తౌ చ యద్వ్యర్థోపహితౌ, యద్వ్యయం ప్రకాన్తముపాసనం సమాపయేత్, పూర్వోత్తరయోః కర్మణోః ఫలం న దాస్యామీతి సఙ్కల్పరూపౌ హితౌ, సమాప్తే తు కర్మఫలం నైవ దాస్యామీతి సఙ్కల్పో విధూననశ్రుత్యభిప్రేతః, లోకే సేవారమ్భసమాపనయోః ప్రీతితారతమ్యదర్శనాత్, శాస్త్రే ప్రవృత్తిర్ధసేవాద్యుపక్రమసమాపనయోః ఫలతారతమ్యదర్శనాచ్చ. లోకే రాజాదీనామివ పరమాత్మనోపి స్వసేవకవిషయప్రీత్యతిశయేన తత్ప్రియాప్రియజనేషు తదనురూపేష్టానిష్టఫలదిత్సా చ భవతి, ఏవం పూర్వోత్తరాఘవినాశప్రతిబన్ధధూననోపాయనహేతుర్విద్యామాహాత్మ్యమితి

——— ॥ తదధిగమాధికరణం సమాప్తమ్. ॥ ———

౧౪ ॥ సూ ——— ॥ ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు ॥ ——— అపాన్తరసఙ్గతిః స్ఫుటా * ఇతరస్యాప్యసంశ్లేష ఇతి ప్రతిజ్ఞానిర్దేశః ఏవమితి న్యాయాతిదేశః ఉత్తరపూర్వసుకృతయోరశ్లేషవినాశౌ కిం సమ్భవతః. నేతి కిం * పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే * సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇతి వాక్యద్వయం సుకృతదుష్కృతాశ్లేషవినాశపరం, ఉత దుష్కృతమాత్రాశ్లేషవినాశపరమ్. కిమత్ర పాపకర్మశబ్దో నిషిద్ధపరః. ఉత విద్యావిరోధిఫలకర్మపరః * సర్వే పాప్మాన ఇతి వాక్యం కిం పాపశబ్దస్య విద్యావిరోధిఫలకర్మపరతామవగమయతి నేతి * న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి హి శ్రూయతే. న చేత్ పాపశబ్దస్య నిషిద్ధమాత్రపరతయా వాక్యయోః దుష్కృతమాత్రాశ్లేషవినాశపరత్వాన్న సుకృతాశ్లేషవినాశసంభవః అవగమయతి చేత్, పాపశబ్దస్య విద్యావిరోధిఫలకర్మపరత్వేన వాక్యయోస్సుకృతదుష్కృతాశ్లేషవినాశపరత్వాత్ పూర్వోత్తరసుకృతయోరశ్లేషవినాశసంభవ ఇతి * ఏవం శబ్దం వ్యాచష్టే (ఉక్తేనేతి) ఉక్తం న్యాయం వివృణోతి (విద్యాఫలేతి) ఏవం శబ్దేన పూర్వసూత్రానుకృష్టవ్యపదేశశబ్దార్థముపపాదయతి (భవతి చేతి) పుణ్యస్యాపి పాప్మశబ్దవాచ్యత్వే శ్రుతిం దర్శయతి (ఉభే ఇతి) ఉభయోః పృథగభిధానే శ్రుతిమాహ (తత్సుకృతేతి) ... ...

సుకృతస్యాపి శాస్త్రీయత్వాత్, తత్ఫలస్య కేషాంచిదిష్టత్వదర్శనాచ్చ విద్యయా అవిరోధశఙ్కాం నివర్తయితుమతిదేశః, ...

నను విదుషోపి నైతికర్తవ్యతాకోపాసననిర్వృత్తయే వృష్ట్యన్నాదిఫలానీష్టాన్యేవ - కథం తేషాం విరోధాద్వినాశ ఉచ్యతే. తత్రాహ (పాతేత్వితి) శరీరపాతే తు తేషాం వినాశః శరీరపాతాదూర్ధ్వం తు విద్యానుగుణదృష్టఫలాని సుకృతాని నశ్యన్తీత్యర్థః. —— శ్రీ ఇతరాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ ——

౧౫ ॥ సూ —— శ్రీ అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః శ్రీ —— బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తేః పూర్వోత్తరభావినోస్సుకృతదుష్కృతయోరశ్లేషవినాశావుక్తౌ, తతః పూర్వభావినోస్సుకృతదుష్కృతయోః కిమవిశేషేణ వినాశః ఉతానారబ్ధకార్యయోరేవేతి విశయే * సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇతి విద్యాఫలస్యావిశేషశ్రవణాద్విద్యోత్పత్త్యుత్తరకాలభావిన్యాశ్చ శరీరస్థితేః కులాలచక్రభ్రమణాదివత్సంస్కారవశాదప్యుపపత్తేరవిశేషేణ. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే ఇతి) విద్యోత్పత్తేః పూర్వే సుకృతదుష్కృతే అనారబ్ధకార్యే, అప్రవృత్తఫలే ఏవ విద్యయా నశ్యతః. కుతః (తదవధేః) * తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి శరీరపాతవిలమ్బావధిశ్రుతేః. న చ పుణ్యాపుణ్యకర్మజన్యభగవత్ప్రీ

అతిదేశస్యాధికాశఙ్కామాహ (సుకృతస్యేతి) ... ...

సూత్రఖణ్డాన్తరస్య శఙ్కామాహ (నన్వితి) విద్యానుగుణదృష్టఫలానీష్టాని చేత్, తాని శరీరపాతాదూర్ధ్వం నశ్యన్తీత్యర్థః

పరే చాపరే చ * పాతే త్వితి సూత్రఖణ్డమేవం వ్యాచక్షతే, అశ్లేషవినాశసిద్ధేర్దేహపాతే ముక్తిరవశ్యంభావినీ, తుశబ్దోఽవధారణ ఇతి. తన్నిష్ప్రయోజనం సర్వబన్ధకవిరహే మోక్షస్య వక్ష్యమాణప్రకారేణ నిస్సంశయత్వాత్, సర్వప్రారబ్ధకర్మనాశపక్షే సతి దేహపాతే మోక్షస్యాపరిలతనాధికరణవిరుద్ధత్వాచ్చ. —— అన్యే త్వనేనాధికరణేనాశ్లేషమాత్రాతిదేశః. న వినాశాతిదేశ ఇతి వదన్తి. తదయుక్తం, వినాశశ్రవణరూపహేతోరసిద్ధత్వాత్, ప్రాప్తశబ్దస్యోదయవాచిత్వోపపాదనాచ్చ, దేహాన్తే జ్ఞాతిభిః పరిగ్రహాద్వినాశ ఇతి చేన్న, ద్విషద్భిః పరిగ్రహేణ దుష్కృతస్యాప్యవినాశప్రసఙ్గాత్, సుకృతస్యాశ్లేషో నామ, కామ్యకర్మణ్యనుత్పత్తిః, పఙ్క్తిపావనత్వాదిలక్షణమాపత్త్యస్య తు విద్యయావిరోధాభావాన్నాశ్లేషః ఏవం స్వసామర్థ్యప్రభావితం జ్ఞానఫలం నిరూపితం, కదా తర్హి నైయోగికఫలం సుకృతదుష్కృతప్రహాణమిత్యపేక్షాయామాహ * పాతే త్వితి- దేహపాత ఏవేత్యర్థ ఇత్యాహుః * పాత ఇత్యస్య వ్యాఖ్యానమనుపపన్నం- నిష్ఫలత్వాదేవ. తచ్చ * సామ్పరాయ ఇత్యత్ర ప్రాగుక్తత్వాత్, అపేక్షితాకరణం చ భాష్యోక్తశఙ్కాయాః పరిహరణీయత్వాత్, అతో యథాభాష్యమేవార్థః —— శ్రీ ఇతరాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ ——

౧౫॥ సూ —— శ్రీ అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః శ్రీ —— అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తేరితి) (తతః పూర్వభావినోః) బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తిపూర్వభావినోరిత్యర్థః. కిం పూర్వే సుకృతదుష్కృతే అవిశేషేణ నశ్యతః- ఉతానారబ్ధఫలే, కిం * సర్వే పాప్మాన ఇతి సర్వశబ్దస్వారస్యానురోధో న్యాయ్యః- ఉత * తస్య తావదితి విలమ్బశ్రుత్యనురోధః. కిం కులాలచక్రభ్రమణవత్ కర్మవినాశే సంస్కారేణ శరీరధారణముపపద్యతే- నేతి. కిమీశ్వరప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణ సంస్కారకల్పనాయాం ప్రమాణమస్తి నేతి. అస్తి చేత్ - తేన శరీరధారణోపపత్తేః సర్వశబ్దస్వారస్యానురోధస్య న్యాయ్యత్వాదవిశేషేణ నశ్యతః, న చేత్, సంస్కారేణ, శరీరధారణాయోగాత్ విలమ్బశ్రుత్యనురోధేనానారబ్ధఫలే ఏవ నశ్యత ఇతి సిధ్యతి

సర్వమిథ్యాత్వవాదినామిదమధికరణం విరుద్ధం, ప్రారబ్ధకర్మణోపి మిథ్యాత్వేన బాధాత్ స్థిత్యనుపపత్తేః. ద్విధా

త్యపి ప్రతివ్యతిరేకేణ శరీరస్థితిహేతుభూతసంస్కారసద్భావేప్రమాణమస్తి.................. ...

శ్రీ అనారబ్ధకార్యాధికరణంసమాప్తమ్ శ్రీ

౧౬॥ సూ శ్రీ అగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యాయైవతద్దర్శనాత్ శ్రీ * ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషఇతివిద్యాబలాత్సుకృతస్యాప్యసంశ్లేషఉక్తః అగ్నిహోత్రాదీనాం నిత్యనైమిత్తికానాంస్వాశ్రమధర్మాణామపి సుకృతత్వసామాన్యేన తత్ఫలస్యాశ్లేషాదనిచ్ఛతోఽననుష్ఠానేప్రాప్తఉచ్యతే (అగ్నిహోత్రాదిత్వితి) తుశబ్దస్సుకృతాన్తరేభ్యోవిశేషణార్థః, అగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మాఃఫలాశ్లేషాసంభవాదనుష్ఠేయాఏవ తదసంభవశ్చతత్కార్యార్థత్వాత్తేషాం. విద్యాఖ్యకార్యాయైవహివిదుషోఽగ్నిహోత్రాద్యనుష్ఠానమ్, కథమిదమవగమ్యతే (తద్దర్శనాత్)దృశ్యతేహి * తమేతంవేదానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషంతియజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేనేత్యాదినాఽగ్నిహోత్రాదీనాంవిద్యాసాధనత్వం విద్యాయాశ్చాప్రయాణాదభ్యాసాధేయాతిశయాయాఅహరహరుత్పాద్యత్వాత్తదుత్పత్త్యర్థమాశ్రమకర్మాణ్యహరహరనుష్ఠేయమేవ-అన్యథాఆశ్రమకర్మలోపేదూషితాన్తఃకరణస్యవిద్యోత్పత్తిరేవనస్యాత్

యదిఅగ్నిహోత్రాదిసాధుకృత్యావిద్యోత్పత్త్యర్థా - విద్యోత్పత్తేఃప్రాచీనంచ

సుకృతం * యావత్సమ్పాతముషిత్వా * ప్రాప్యాన్తంకర్మణఇత్యనుభవేన వినష్టం

భుక్తావశిష్టంచ ప్రారబ్ధఫలం * సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్యకోవిషయఃతత్రాహ.

౧౭॥ సూ శ్రీ అతోఽన్యాపిహ్యేకేషాముభయోః శ్రీ అతఃఅగ్నిహోత్రాది

వద్రజ్ఞానవైషమ్యం ప్రాగేవోక్తం. ప్రవృత్తఫలస్య కర్మణఃకులాలచక్రవేగవదన్తరాళేప్రతిబన్ధాసంభవఇత్యపి దురుక్తం- స్వాప్నకులాలచక్రభ్రమణవత్- ద్వితీయక్షణేప్రబోధేసతితద్వేగస్యబాధితత్వదర్శనాత్. సంస్కారాద్దేహధారణంచేత్, క్షీణాయుషామవిదుషామపి దేహధారణంస్యాత్ శ్రీఅనారబ్ధకార్యాధికరణంసమాప్తమ్ శ్రీ

౧౬॥ సూ శ్రీ అగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యాయైవతద్దర్శనాత్ శ్రీ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ఇతరస్యాపీతి) ఊర్ధ్వరేతస్స్వగ్నిహోత్రాదినైరపేక్ష్యదర్శనాత్ అనూర్ధ్వరేతసామపితన్నైరపేక్ష్యశంకాయాం * సర్వాపేక్షేతిసూత్రం, యజ్ఞాదేరాశ్రమధర్మత్వేవిద్యాంగత్వేచనిత్యానిత్యసంయోగ విరోధపరిహారార్థం * సహకారిత్వేనచేతిసూత్రమ్, సుకృతఫలాశ్లేషాదననుష్ఠేయత్వశఙ్కాపరిహారార్థం *అగ్నిహోత్రాదీతిసూత్రమ్, ఏవంసూత్రాణామపౌనరుక్త్యావహాసు శఙ్కావిశేషేషు సూత్రాణాముత్థానాత్సముచ్చయవాదోనిరవకాశః. కిమగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మోవిదుషః కార్యాశ్లేషాదననుష్ఠేయః- ఉతానుష్ఠేయః- కిమశ్లేషవచనం సర్వసుకృతవిషయం- ఉతవిద్యాంగాశ్రమధర్మవ్యతిరిక్త సుకృతవిషయం, కింవిద్వత్సమ్బన్ధ్యాశ్రమధర్మస్యాపిఫలంవిద్యావ్యతిరిక్తం-ఉతవిద్యైవేతి, వ్యతిరిక్తంచేత్ అశ్లేషవచనస్య సర్వసుకృతవిషయతయాకార్యాశ్లేషాదననుష్ఠేయతా. విద్యైవఫలంచేత్- అశ్లేషవచనస్య విద్వత్సంబన్ధ్యాశ్రమధర్మవ్యతిరిక్తవిషయత్వేన కార్యాశ్లేషాభావాదనుష్ఠేయతా- పూర్వపక్షమాహ(ఇతరస్యేత్యాదినా)

రాద్ధాన్తస్తు (అగ్నిహోత్రాదిత్విత్యాది) తర్హిసకృదనుష్ఠేయమిత్యత్రాహ (విద్యాయాశ్చేతి) ....

ఉత్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (యద్యగ్నిహోత్రాదీతి) (సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్యకోవిషయఇతి) ఉత్తరపాపకృత్యాయాః ప్రాగభుక్తఫలత్వాత్- ప్రారబ్ధఫలత్వాభావాత్, విద్యార్థత్వాభావాచ్చ * ద్విషన్తఃపాపకృత్యామిత్యస్యోత్తరాఘంవిషయస్స్యాదితి మత్వాసుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్యకోవిషయఇత్యుక్తమ్..............

౧౭॥ సూ శ్రీ అతోఽన్యాపిహ్యేకేషాముభయోః శ్రీ భుక్తంభుజ్యమానం- భోక్ష్యమాణంప్ర

సాధుకృత్యాయాః విద్యోత్పత్త్యర్థాయాః అన్యాపి- విద్యాధిగమాత్పూర్వోత్తరయోరుభయోరపి పుణ్యకర్మణోః ప్రబలకర్మప్రతిబద్ధఫలా సాధుకృత్యాఽనన్తా సంభవత్యేవ- తద్విషయమిదమేకేషాం శాఖినాంవచనం * తస్యపుత్రాదాయముపయన్తి సుహృదస్సాధుకృత్యామితి, విద్యయాఽశ్లేషవినాశశ్రుతిశ్చ తద్విషయా ....

అనుష్ఠితస్యాపికర్మణఃఫలప్రతిబన్ధసంభవంపూర్వోక్తంస్మారయతి.

౧౭॥ సూ ॥ శ్రీ యదేవవిద్యయేతిహి శ్రీ ॥ * యదేవవిద్యయాకరోతి. తదేవవీర్యవత్తరమిత్యుద్గీథవిద్యాయాఃక్రతుఫలాప్రతిబన్ధఫలత్వవచనేనానుష్ఠితస్యాపికర్మణఃఫల ప్రతిబన్ధస్సూచ్యతేహి.అతోవిదుషాఽనుష్ఠితప్రతిబద్ధఫలవిషయం*సుహృదస్సాధుకృత్యామితి శాట్యాయనికమ్

॥ శ్రీఅగ్నిహోత్రాద్యధికరణంసమాప్తమ్.౧౦ శ్రీ ॥

తిబద్ధఫలం చేతి ద్వివిధం కర్మ, తత్ర పూర్వకృతం- పశ్చాచ్చ వృష్ట్యాదిహేతుకం కృతం ప్రతిబద్ధఫలం కర్మాస్తి. తద్విషయా * సుహృదస్సాధుకృత్యామితి శ్రుతిరశ్లేషవినాశశ్రుతిశ్చేత్యర్థః...................... ....

అనన్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (అనుష్ఠితస్యాపీతి) పూర్వోక్తంస్మారయతీతి)

* పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమితిసూత్రేణ కణ్ఠోక్తమత్రస్మారయతీత్యర్థః.

౧౭॥ సూ ॥ శ్రీ యదేవవిద్యయేతిహి శ్రీ ॥ (సూచ్యతేహీతి) అయంహిశబ్దః * పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమిత్యత్రహిశబ్దవన్నోపపత్తిప్రసిద్ధిద్యోతకః, కిన్తూపపాదితప్రసిద్ధిద్యోతకః........ ....

పరేతు * తత్కార్యాయేతి- జ్ఞానస్యయత్కార్యం- మోక్షః. తదర్థమితివ్యాఖ్యాయ - జ్ఞానకార్యస్యమోక్షస్య కర్మకార్యత్వం విద్యోత్పత్తిద్వారేణౌపచారిక మితివదన్తి. తతోఽపరంజ్ఞానాఖ్యకార్యాయేతివ్యాఖ్యానమ్ - ఉత్పన్నేసమ్యగ్దర్శనేవిదుషఃకర్తవ్యత్వాభావాద్విద్యాయాః ప్రాగనుష్ఠితకర్మవిషయం తత్కార్యార్థత్వాభిధానం.యద్వా- సగుణవిద్యానుకర్తృత్వానతివృత్తేర్విద్యోత్పత్తావపితస్యాగ్నిహోత్రాదిసంభవాత్ తద్విషయమితిచాహుః. తదపి సమ్యగ్దర్శనవతామపి ప్రత్యహమన్తఃకరణశుద్ధ్యర్థమగ్నిహోత్రాదేరనువర్తనీయతాయాః * సఖల్వేవంవర్తయన్యావదాయుషమితి శ్రుతిసిద్ధత్వాత్, సగుణనిర్గుణవిద్యావిభాగస్యాప్రామాణికత్వాచ్చానుపపన్నం*అతోఽన్యాపీతి- సాధుకృత్యావాక్యంకామ్యవిషయమిత్యాహుః * యదేవవిద్యయేతిసూత్రమధికరణాన్తరమాహుః * తేనోభౌకురుతః యశ్చైతదేవంవేదయశ్చనవేదేత్యుద్గీథాదివిద్యాసంయుక్తమసంయుక్తంచకర్మ తత్రవిద్యాసంయుక్తంకర్మప్రకృష్టం *బ్రాహ్మణాయదద్యాదిత్యుక్తేఽపి *విద్యా(వ్రత)వృత్తవతేదద్యాన్నమూర్ఖాయేతివిశిష్టవిషయత్వసిద్ధివత్ *యజ్ఞేనేత్యవిశేషేణోక్తేఽపి విద్యాసంయుక్తవిశిష్టకర్మవిషయత్వసిద్ధేర్విద్యాసంయుక్తకర్మణఏవజ్ఞానార్థత్వ మితిపూర్వపక్షంకృత్వా * తదేవవీర్యవత్తరమితి శ్రవణాద్విద్యావిధురస్య వీర్యవత్త్వమాత్రం గమ్యతఇతి తావదుపకారహేతుత్వాదవిశేషేణాసంయుక్తమపికర్మజ్ఞానార్థమనుష్ఠేయమితిసిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం * యజ్ఞేనేత్యవిశేషశ్రవణాద్విద్యావచనదానాదీనామివవిద్యావిధురస్య యజ్ఞస్యజ్ఞానార్థత్వప్రతీతేః- యజ్ఞస్యైవహ్యఙ్గాశ్రయోపాసనం- నదానాదేః * బ్రాహ్మణాయేత్యత్రాపి విలక్షణపాత్రసిద్ధివదిత్యప్యయుక్తం * దానమశ్రోత్రియాయథా * అశ్రోత్రియేశ్రాద్ధమధీతమవ్రతమిత్యాదినిషేధవచనాన్తరవాసితమనస్కస్యతద్వైశిష్ట్యాద్విశేషవిషయత్వప్రతీతిః నతువచనాన్తర నిరపేక్షా. ఇహతువాక్యాన్తరేణ విద్యావిధురయజ్ఞస్యజ్ఞానార్థత్వప్రతిషేధాదర్శనాత్ యజ్ఞవిశేషవిషయప్రతీత్యభావఏవ. యథా * స్వర్గకామోయజేత * యజ్ఞేనదేవేభ్యఃఇత్యాదిషు విద్యాసంయుక్తయజ్ఞాప్రతీతిః, అతఃపూర్వపక్షానుత్థా

సావనారంభణీయత్వైవ —— అపరే తు * తత్కార్యాయ, అపవర్గాయేతి సముచ్చయపరమాహుః, తదయుక్తం-జ్ఞానకర్మసముచ్చయస్యాప్రామాణికత్వాత్- తేచ * యదేవ విద్యయేతి సూత్రముపైక్షిషత. తదయుక్తమ్ —— యదా పరోక్తయోజనైవ స్యాత్ తదాహ్యానర్థక్యం - ప్రతిబద్ధకర్మద్యోతనరూపప్రయోజన సద్భావాదపరేషాం మతేమాన్ద్యమేవ తేన ద్యోతితమ్ —— సముచ్చయాప్రామాణికత్వ దోషోఽన్యేషామపి తుల్యః. అన్యే తు విద్యాసహకారిణాం కర్మణాం విద్యయా ప్రహాణసంభావనాయా ఏవాభావాత్ విద్యాధిగమాత్ప్రాగ్జన్మాన్తరేవానుష్ఠితకామ్య వ్యతిరిక్తనిత్యనైమిత్తిక కర్మవిషయమిద మధికరణం వ్యాచక్షతే - రాజనియోగానుష్ఠాయినాం సమ్మానప్రాప్తివత్స్వధికారార్థానామప్యగ్నిహోత్రాదీనామపవర్గోఽవాన్తరఫలం భవతీత్యప్రహాణమితి సిద్ధాన్తయన్తి * య ఆత్మానమేవలోకముపాస్తే నహాస్యకర్మక్షీయతఇతి వచనమత్ర ప్రమాణయన్తి * యస్యతుఖలుసంస్కారాణామేకదేశోఽప్యష్టావాత్మగుణాఅథసబ్రహ్మణస్సాయుజ్యం సాలోక్యంచగచ్ఛతీతి గర్భసంస్కారాదేరపవర్గార్థత్వవిషయస్మృత్యుపబృంహితత్వాత్ప్రాగనుష్ఠితస్యాపవర్గార్థత్వసిద్ధిరితి, తదయుక్తం ఉదాహృతవచనస్య విద్యాధిగమాత్ప్రాగనుష్ఠితకర్మవిషయత్వేస్వరసతః ప్రామాణ్యాభావాత్, కథంచిదాపాద్యమానస్యానుపపన్నత్వాచ్చ కర్తృత్వమమతాఫలవిషయత్రివిధత్యాగాభావేకర్మణోఽపవర్గార్థత్వాయోగాద్వేదాన్తజ్ఞానాత్పూర్వం త్రివిధపరిత్యాగానుపపత్తేశ్చ తదాఽనుష్ఠితస్యాపవర్గార్థత్వాయోగాత్. విద్యాసహకారిణాంకథంవిద్యయాప్రహాణాశంకేతిచేన్న- అశ్లేషవినాశశ్రుతిబలేనవిద్యా సహకారిత్వనిశ్చయస్య ప్రతిబద్ధత్వాత్తద్విషయ శ్రుతేరర్థవాదత్వాశ్రయణోపపత్తేః పరవిద్యాకార్యమపి జనయన్తియజ్ఞాదయః కింపునస్స్వర్గమితిహిస్తోతుంశక్యం. అతఃప్రాగనుష్ఠిత విషయత్వమనాదృత్యవిద్వత్సమ్బన్ధాశ్రమధర్మవిషయత్వాశ్రయణంయుక్తం * అతోఽన్యాపీతిసూత్రేణప్రహాణవచనం వినియోగవచనంచ కామ్యవిషయమిత్యుక్తే మోక్షార్థంకర్మతునప్రహీయతే- కింత్వాబ్రహ్మలయాత్తమనుగచ్ఛతి, ఏవంకామ్యాని విజ్ఞానానిచదేహంతేప్రహీయన్తే. నిత్యానివిజ్ఞానానివిద్వాంసమనుగచ్ఛన్తీతికర్మసుజ్ఞానేషుచవిభాగముక్త్వా- నిత్యాని విజ్ఞానాని నసన్తీతి శఙ్కామాపాద్య- తత్పరిహారపరం * యదేవవిద్యయేతిసూత్రం వ్యాచక్షతే-కర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞానంహివిహితం. తత్రకామ్యకర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానంప్రహీయతే. మోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞానమనుగచ్ఛతీతి. అత్రబ్రూమః మోక్షార్థంకర్మవిద్వాంసమనుగచ్ఛతీత్యేతన్ముముక్షోశ్చరమదేహపాతే - ఉతతద్వ్యతిరిక్తదేహపాతే. ప్రథమేకల్పేనాయంవిభాగః- జ్ఞానకర్మసముచ్చయస్య నిరన్తరతయావిద్యోత్పాదనమాత్రచరితార్థస్య కర్మణోమోక్షార్థమనుగత్యనుపపత్తేః. ద్వితీయేతు, కృత్స్నసుకృతదుష్కృతప్రహాణాభావాత్ కామ్యంకర్మప్రహీయతే- మోక్షార్థమనుగచ్ఛతీతి విభాగోఽనుపపన్నః. యతఃకర్మణాంవిద్యాఙ్గత్వమేవ. నమోక్షార్థత్వం, అతఏవమోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞానమనుగచ్ఛతి కామ్యకర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానంప్రహీయతఇతిచవిభాగోఽనుపపన్నః. నను ముముక్షోశ్చరమేతరదేహపాతేపి విద్యాంగకర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞానమనుగచ్ఛతి- ఇతరత్ప్రహీయతఇతి విభాగపరంసూత్రంస్యాదితిచేత్. చరమదేహపాతాత్పూర్వమశేష సుకృతదుష్కృత ప్రహాణాభావేన సుకృతసమృద్ధ్యర్థజ్ఞానస్యాపి ప్రహాణాయోగాత్. ఉపకార్యానుగమానుగమానుగుణౌహ్యుపకారకానుగమానుగమౌ. అతఏవహి మోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థవిజ్ఞానానుగమస్తవయోత్ప్రేక్ష్యతే. అతఃప్రతిబద్ధఫలసాధుకృత్యోపపాదనమాకాంక్షితమితి తత్పరత్వమేవ సూత్రస్యయుక్తమ్..............................

॥అగ్నిహోత్రాద్యధికరణం సమాప్తమ్॥

౧౯॥ సూ ॥ భోగేనత్వితరేక్షపయిత్వాథసమ్పద్యతే ॥ యయోః పుణ్యపాపయోరశ్లేషవినాశావుక్తౌ- తాభ్యామితరే ఆరబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే కింవిద్యాయోనిశరీరావసానే- ఉతతచ్ఛరీరావసానే శరీరాన్తరావసానే వేత్యనియమ ఇతి సంశయే * తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యఇతి తచ్ఛరీరవిమోక్షావసానత్వశ్రవణాత్తదవసానే.......... ....

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (భోగేనత్వితి) తుశబ్దఃపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. ఇతరే ఆరబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే స్వారబ్ధఫలభోగేనక్షపయిత్వాతత్ఫలభోగసమాప్త్యనన్తరం బ్రహ్మసంపద్యతే. తేచపుణ్యపాపేఏకశరీరభోగ్యఫలేచేత్- తచ్ఛరీరావసానేసంపద్యతే- అనేకశరీరభోగ్యఫలేచేత్, తదవసానే సంపద్యతే- భోగేనైవక్షపయితవ్యత్వాదారబ్ధఫలయోః కర్మణోః * తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యే ఇతిచ భోగేనతయోః కర్మణోఃవిమోక్షఉచ్యతే- దేహావధినియమాశ్రవణాత్, తదేవంబ్రహ్మవిద్యాయాఃప్రాగనుష్ఠితమభుక్తఫలమనారబ్ధఫలం పుణ్యపాపరూపం కర్మానాదికాలసంచితమనన్తం విద్యామాహాత్మ్యాద్వినశ్యతి- విద్యారమ్భోత్తరకాలమనుష్ఠితంచనశ్లిష్యతి. తత్ర పుణ్యరూపం సర్వంవిద్వత్సుహృదోగృహ్ణన్తి- పాపంచద్విషన్తఇతినిరవద్యమ్.................... ... ...

ఇతరక్షపణాధికరణంసమాప్తమ్

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః

౧౯॥ సూ ॥ భోగేనత్వితరేక్షపయిత్వాథసంపద్యతే ॥ సఙ్గతిస్స్ఫుటా. ఆరబ్ధకార్యే పుణ్యపాపేకింవిద్యాయోనిశరీరావసానే- ఉతతచ్ఛరీరావసానేదేహాన్తరావసానేవేత్యనియమః, కిం * తస్యతావదితివాక్యంవిద్యాయోనిశరీరావసానమవగమయతి- ఉతశరీరమతన్త్రీకృత్య ఫలభోగావసానమవగమయతీతి. ప్రథమే విద్యాయోనిశరీరావసానత్వం- ద్వితీయేత్వనియమః ....

పూర్వపక్షహేతుంపరిహరతి (తస్యతావదితి) * యావన్నవిమోక్ష్యఇత్యత్రదేహస్తదవధిశ్చనశ్రుతౌ * ధూత్వాశరీరమకృతంకృతాత్మేత్యత్ర శరీరంశ్రుతం- అవధిస్తునశ్రుతః శరీరమిత్యేకవచనమపిజాతివిషయం * అశ్వఇవరోమాణి విధూయపాపమితిపూర్వఖండస్థపాపశబ్దైకవచనవదిత్యభిప్రాయేణ దేహావధినియమాశ్రవణాదిత్యుక్తమ్. అస్మిన్పాదే బహ్వధికరణోక్తార్థస్య సుగ్రహత్వాయాహ (తదేవమితి)..............................

పరేతు * అనారబ్ధకార్యేఇత్యత్రయద్వ్యావర్తితం- తస్యకర్మణఃక్షయప్రకారందర్శయతీదంసూత్రమిత్యాహుః, తత్ప్రయోజనశూన్యత్వాదనాదరణీయం - అనారబ్ధకార్యయోర్జ్ఞానదాహ్యత్వేఽభిహితే తదితరయోర్భోగేన క్షయః స్ఫుటః.———అపరేతుకర్తృత్వస్యావిద్యామూలత్వాద్విదుషశ్చావిద్యానివృత్తౌ భోక్తృత్వాసంభవాద్బహుశరీరప్రదేకకర్మణాం దేహాన్తరోపాధౌ * తస్యతావదేవేతి శ్రుతివశేన భోగాసంభవాచ్చ ప్రారబ్ధస్యాపి జ్ఞానేనైవక్షయఇతిపూర్వపక్షంకృత్వా * తస్యతావదిత్యవశేషితస్య కర్మణోజ్ఞానదాహ్యత్వాయోగాద్విదుషోఽపి సుఖదుఃఖానుభవదర్శనేన ప్రారబ్ధభోగానుగుణావిద్యాలేశానువృత్తేరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్ * తస్యతావదితిశ్రుతేః ప్రారబ్ధసర్వకర్మక్షయావధిపరత్వోపపత్తేః అతఏవ ప్రారబ్ధస్య దేహాన్తరోపాధౌ జ్ఞానదాహ్యత్వాశ్రయణాయోగాచ్చ - భోగేనైవక్షయఇతి సిద్ధాన్తయన్తి తదయుక్తం * అనారబ్ధకార్యేఏవేత్యత్ర సమర్థితత్వాత్ - ఏవకారార్థోహి ప్రారబ్ధస్యజ్ఞానా

ద్బాహ్యత్వం తచ్చ * తస్యతావదిత్యవధిశ్రవణేనసమర్థితం అవిద్యాపూర్వకత్వాత్ కర్తృత్వస్య తదభావాద్భోగానుపపత్తిః పరిహరణీయేతిచేత్, యదిసాపరిహార్యా, తర్హితత్రైవపరిహర్తవ్యా ఇహసూత్రేపి తత్పరిహారస్యాభిప్రాయికత్వం వక్తవ్యం తత్తత్రైవవక్తుంయుక్తం సాధ్యసిద్ధ్యుపయోగస్యావిశిష్టతయా తదౌపయికార్థానాం తత్రైవవక్తవ్యత్వాత్. యుక్తిరపి నిర్మూలా * జక్షత్క్రీడన్రమమాణఇతిముక్తావరం బ్రహ్మోపసమ్పన్నస్యాపి కర్తృత్వశ్రవణేన తస్యావిద్యాపూర్వకత్వాభావాత్ కర్మఫలభోగాదికర్తృత్వంచౌపాధికమితి పూర్వపక్షయుక్తేర్నిర్మూలతయాఽనారంభణీయతా అతః * అనారబ్ధకార్యేఇత్యత్రప్రారబ్ధస్య భోగవినాశ్యత్వే సిద్ధేతదవధేరేవ చిన్తనీయత్వం యుక్తమ్.——అన్యేతుఏకస్యాపి కర్మణో బహుశరీరప్రదత్వసంభవాత్ * తస్యతావదిత్యస్య కర్మక్షయావధిపరత్వోపపత్తేః వ్యాసాదీనాంపునర్జన్మదర్శనాచ్చ విద్యాయోనిశరీరావసానత్వ నియమాభావం పూర్వపక్షీకృత్య -విద్యాయోనిశరీరావసానే ప్రారబ్ధస్యాపికర్మణోవిరతవ్యాపారత్వాద్విరతవ్యాపారస్యానారబ్ధతుల్యత్వేనవిద్యావినాశ్యత్వాత్ *తస్యతావదితివాక్యస్యతద్దేహావధివిషయత్వోపపత్తేర్వ్యాసాదీనామాధికారికత్వాదవిరతవ్యాపారేణ పూర్వకర్మణైవబహుశరీరగ్రహణోపపత్తేశ్చ విద్యాయోనిశరీరావసానత్వం సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం విద్యాయోనిశరీరపాతే ప్రారబ్ధకర్మణోవిరతవ్యాపారత్వే ప్రమాణాభావాత్. ప్రత్యుతవ్యాసాదీనాం బహుదేహపరిగ్రహస్తద్విరుద్ధఉపలభ్యతే. తేషాం కర్మణోఽవిరతవ్యాసారత్వే సమ్ప్రతిపన్నే తదితరేషామేకస్మిన్విద్యాయోనిదేహేన్తఏవ విరతవ్యాపారత్వే కింప్రమాణమ్ * తస్యతావదితిశ్రుతేస్త్వవధివిశేషాశ్రవణాత్తద్దేహపాతావధిపరత్వమనుపపన్నమ్. నహి విద్యాయోనేశ్శరీరాద్యావన్నవిమోక్ష్యఇతి శ్రూయతే. తస్మాద్విద్యాయోనిశరీరావసానత్వనియమాభావఏవ సిద్ధాన్తికర్తవ్యః ....

ఇతరక్షపణాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలక వాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః

శ్రీమతేరామానుజాయనమః

సముదితాధికరణసంఖ్యా-౧౩౪—సముదితసూత్రసంఖ్యా-౪౮౮.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్త శ్రీభాష్యే.

చతుర్థాధ్యాయే—ద్వితీయః పాదః.

॥ వాగధికరణమ్ ॥

౧ ॥ సూ ॥ వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ ॥ ఇదానీం విదుషో గతిప్రకారం చిన్తయితుమారభతే, ప్రథమం తావదుత్క్రాన్తిశ్చిన్త్యతే తత్రేదమామ్నాయతే * అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి అత్ర * వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇతి వాచో మనసి సమ్పత్తిశ్రుతిః కిం వాగ్వృత్తిమాత్రవిషయా, ఉత వాగ్విషయేతి విశయే, వృత్తిమాత్రవిషయేతి యుక్తమ్ కుతః మనసో వాక్ప్రకృతిత్వాభావాత్ తత్ర వాక్స్వరూపసమ్పత్త్యసమ్భవాత్ వాగాదివృత్తీనాం మనోఽధీనత్వేన వృత్తిసంపత్తిశ్రుతిః కథంచిదుపపద్యత ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (వాఙ్మనసీతి) వాక్స్వరూపమేవ మనసి సమ్పద్యతే కుతః (దర్శనాత్) దృశ్యతే హి వాగిన్ద్రియ ఉపరతేఽపి మనః ప్రవృత్తిః వృత్తిమాత్రసంపత్త్యాపి తదుపపద్యత ఇతి చేత్. తత్రాహ (శబ్దాచ్చేతి) * వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇతి వాక్స్వరూపసంపత్తావేవ హి శబ్దః నవృత్తిమాత్రసంపత్తౌ నహి తదానీం వృత్త్యుపరమే వాగిన్ద్రియం ప్రమాణాన్తరేణోపలభ్యతే, యేన వృత్తిమాత్ర

---

౧ ॥ సూ. ॥ వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ ॥ శరీరస్థితిసమయే యద్విద్యాఫలం తదుక్తం- అథ గత్యుపక్రమశ్చిన్త్యత ఇతి పాదసంగతిః గతేరుపక్రమః, ఉత్క్రాన్తిః సా చిన్త్యతే కిమియం సంపత్తిర్వాగ్వృత్తివిషయా ఉత వాక్స్వరూపవిషయేతి కిం వాక్ఛబ్దస్య ముఖ్యార్థపరిగ్రహ ఉపపన్నః- నేతి. కిమియం సంపత్తిర్లయరూపా, ఉత వ్యాపారనివృత్తిపూర్వకసంయోగరూపేతి ఇన్ద్రియాన్తరసంపత్తివచనం కిం లయపరత్వేఽప్యుపపద్యతే, ఉత సంయోగపరత్వ ఏవేతి యదా లయపరత్వేఽప్యుపపద్యతే, తదా సంపత్తేర్లయరూపతయా వాక్ఛబ్దస్య ముఖ్యార్థపరిగ్రహాయోగాత్సంపత్తిర్వృత్తివిషయా స్యాత్ యదా సంయోగపరత్వ ఏవోపపత్తిః, తదా సంపత్తేస్సంయోగరూపత్వేన వాక్ఛబ్దస్య ముఖ్యార్థత్వాత్సంపత్తిస్స్వరూపవిషయా స్యాత్ (కుత ఇత్యాది) కారణే హి లయః- న వాచో మనః కారణం- తత్ప్రవృత్తేరేవ కారణం మన ఇతి వృత్తివిషయా సంపత్తిరిత్యర్థః. వాగ్వృత్తేర్హి వాగాశ్రయభూతా- న మనః- అతస్తద్వృత్తిహేతుత్వరూపవ్యాపారస్య మనసి లయ ఇత్యస్వారస్యాభిప్రాయేణ కథంచిదిత్యుక్తమ్

(వాఙ్మనసీతీతి) వాక్ఛబ్దస్య వృత్తిపరత్వే లక్షణా స్యాత్, స్వరూపపరత్వే తు న లక్షణా సంపత్తిశబ్దో లయవాచీ సంయోగవాచీ చ, లయవాచిత్వప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్సంయోగవాచిత్వమస్వరసమితి చేత్ పూర్వపక్షిణోఽపి లయవాచిత్వమయుక్తం, ఉపాదానే హి లయః. వాగ్వృత్తేర్వాగేవోపాదానం, మనస్తు నిమిత్తమ్ ఏవం వాక్ఛబ్దసంపత్తిశబ్దయోరుభయోరపి లాక్షణికత్వాస్వారస్యప్రసంగః పూర్వపక్షే అస్మాకం తు సంపత్తిశబ్దాస్వారస్యమేవ, న వాక్ఛబ్దలక్షణేతి విశేష ఇత్యర్థః (దృశ్యతే హీతి) ప్రవృత్తవ్యాపారం మనః, నివృత్తవ్యాపారం వాగిన్ద్రియం తత్ర [illegible]

మేవ సంపద్యత ఇత్యుచ్యేత, యదుక్తం మనసో వాక్ప్రకృతిత్వాభావాద్వాచో మనసి సంపత్తిర్నోపపద్యత ఇతి, తత్ *వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇతి వచనాన్మనసా వాక్సంయుజ్యతే, న తు తత్ర లీయత ఇతి పరిహర్తవ్యం

౨ ॥ సూ —— ॥అత ఏవ సర్వాణ్యను॥ —— యతో వాచో మనసా సంయోగమాత్రం సంపత్తిః- న తు లయః- అత ఏవ వాచమను సర్వేషామింద్రియాణాం మనసి సంపత్తిశ్రుతిరుపపద్యతే *తస్మాదుపశాన్తతేజాః పునర్భవమిన్ద్రియైర్మనసి సమ్పద్యమానైరితి ॥వాగధికరణం సమాప్తమ్.॥

౩॥సూ —— ॥తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్॥ —— తత్-సర్వేన్ద్రియసంయుక్తం మనః ప్రాణే సమ్పద్యతే, ప్రాణేన సంయుజ్యతే-న మనోవృత్తిమాత్రం. కుతః(ఉత్తరాత్)మనః ప్రాణ ఇతి వాక్యాత్

అధికాశఙ్కా తు *అన్నమయం హి సోమ్య మన ఇతి వచనాన్మనసోఽన్నప్రకృతిత్వమవగమ్యతే, అన్నస్య చ *తా అన్నమసృజన్త ఇత్యప్మయత్వం సిద్ధం *ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి చాప్ప్రకృతిత్వం ప్రాణస్యావగమ్యతే. అతో మనః ప్రాణే సంపద్యత ఇత్యత్ర ప్రాణశబ్దేన ప్రాణప్రకృతిభూతా ఆపో నిర్దిశ్యన్తే. తాసు మనసస్సంపత్తిప్రతిపాదనే పరంపరయా స్వకారణే లయ ఇతి సంపత్తివచనముపపన్నం భవతీతి...

పరిహారస్తు *అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి మనః ప్రాణయోరన్నేనాద్భిశ్చాప్యాయనముచ్యతే- న తత్ప్రకృతిత్వం- ఆహఙ్కారికత్వాన్మనసః - ఆకాశవికారత్వాచ్చ ప్రాణస్య- ప్రాణశబ్దేనాపాం లక్షణా చ స్యాదితి. —— ॥మనోఽధికరణం సమాప్తమ్॥ ——

---

౨ ॥ సూ. —— ॥అత ఏవ సర్వాణ్యను॥ —— (వాచమను) వాచః పశ్చాదిత్యర్థః *వాగధికరణం సమాప్తమ్.*

౩ ॥ సూ. —— ॥తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్॥ —— సంగతిస్స్పష్టా. కిమత్ర మనసో లయ ఉచ్యతే, ఉత సంయోగః- కిమత్ర *ప్రాణ ఇత్యపాం నిర్దేశః- ఉత ప్రాణస్యైవ *ఆపోమయ ఇతి వాక్యం కిం ప్రకృతివికారభావపరం, ఉతాప్యాయనపరం. ప్రకృతివికారపరత్వే- ప్రాణ ఇత్యపాం నిర్దేశాత్సమ్పత్తిర్లయస్స్యాత్- ఆప్యాయనపరత్వే- ప్రాణస్యైవ నిర్దేశాత్సమ్పత్తిస్సంయోగస్స్యాత్-తచ్ఛబ్దం వ్యాచష్టే (సర్వేన్ద్రియేతి)

(అధికాశఙ్కేత్యాది) (పరమ్పరయా స్వకారణే లయ ఇతి) స్వకారణపృథివీద్వారేణాన్నమయస్య మనసః ప్రాణశబ్దలక్షితాస్వప్సు లయ ఇత్యర్థః. పరిహారతి (పరిహారస్త్వితి)

పరే తు శ్రుతిలక్షణావిశయే శ్రుతేర్బలీయస్త్వాద్వాగేవ సమ్పద్యత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా- వాచో మనః ప్రకృతికత్వాభావేన తత్ర తల్లయాయోగాత్, పార్థివేన్ధనజన్యాయా అగ్నివృత్తేరప్సూపశమదర్శనేన వృత్త్యుద్భవాభిభవయోః ప్రకృతిసమాశ్రయత్వాసమ్భవాచ్చ వాగ్వృత్తిర్మనసి సమ్పద్యతే- ఏవమేవేన్ద్రియాన్తరవృత్తిర్మనసి సమ్పద్యత ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి *శబ్దాదితి; వాక్ఛబ్దస్యాపి వృత్త్యభేదోపచారాదుపపత్తేరితి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం, సూత్రయోర్వాక్ఛబ్దశబ్దయోర్వృత్త్యుపపత్తిపరత్వే లాక్షణికత్వప్రసంగాత్ - అర్థవిరోధాచ్చ. అర్థవిరోధశ్చ శ్రుతిస్వారస్యహాన్యాధిక్యరూపః. వాక్ఛబ్దస్య వృత్తిపరత్వం *మనసీతి సప్తమ్యాః నిరర్థకత్వం, లయవాచినస్సమ్పత్తిశబ్దస్య ఉపశమపరత్వం చ- స్వావస్థాప్రహాణేన కారణసంశ్లేషో హి లయః- న తూపశమమాత్రమ్. జలసంసర్గో వహ్నిశాన్తిహేతుః- న స్థానం- అభిజ్వలనాభావో హ్యగ్న్యవయవాశ్రయః- అమ్బుసాక్షితేదహనే సత్యమ్బుసా శామ్యతీతి హ్యుచ్యతే, న త్వమ్బుని శామ్యతీతి. బహుజలప్రక్షేపే ప్యగ్నిశాన్తిహేతురేవ జలం, న త్వభిజ్వలనాభావాధికరణమ్. బహుసలిలస్యాఙ్గారాధికరణతయా వివేకాభావాన్నిరిన్ధనోఽప్సు శామ్యతీతి వ్యవహారః. అతశ్శ్రుతిస్వారస్యభఙ్గాధిక్యమ్. అస్మాకం తు సమ్పత్తిశబ్దాస్వారస్యమాత్రమేవేత్యస్మత్పక్ష ఏవోపపన్నః *తన్మనః ప్రాణ ఇత్యనన్తరాధికరణస్యాపి మనోవృ

హ్యండముత్పాదయన్తీతి- అతః * ప్రాణస్తేజసీతి తేజశ్శబ్దేన భూతాన్తరసంసృష్టమేవ తేజోఽభిధీయతే, అతో భూతేష్వేవ సంపత్తిః. ——భూతాధికరణం సమాప్తమ్——

౭॥ సూ ——శ్రీ సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య శ్రీ—— ఇయముత్క్రాన్తిః కిం విద్వదవిదుషోస్సమానా- ఉతావిదుష ఏవేతి చిన్తాయాం - అవిదుష ఏవేతి ప్రాప్తం. కుతః- విదుషోఽత్రైవామృతత్వవచనా- దుత్క్రాన్త్యభావాత్, విదుషో హ్యత్రైవామృతత్వం శ్రూయతే * యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది స్థితాః। అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (సమానా చాసృత్యుపక్రమాదితి) విదుషోఽప్యాసృత్యుపక్రమాదుత్క్రాన్తిస్సమానా. ఆసృత్యుపక్రమాత్- ఆగత్యుపక్రమాత్. నాడీప్రవేశనాత్ప్రాగిత్యర్థః. విదుషో హి

అత్ర పరే చాపరే చ * నైకస్మిన్నితి సూత్రాన్తమేకమధికరణం వర్ణయన్తి, కథం తర్హి * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతిరిత్యపేక్షాయాం తన్నిర్వాహార్థం * భూతేషు తచ్ఛ్రుతేరితి సూత్రం -సః ప్రాణసమ్పృక్తోఽధ్యక్షస్తేజస్సచివభూతేష్వనుసరతీత్యవగన్తవ్యం తచ్ఛ్రుతేః * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతేరితి వ్యాఖ్యాయతా వతా ప్రాణస్య సాక్షాత్తేజః ప్రాప్తిశ్రుతివిరోధస్యాపరిహృతత్వాత్ స్రుఘ్నపాటలీపుత్రదృష్టాన్తేన విరోధం శమయన్తి ఏకమేవ తేజః శ్రూయతే న భూతాన్తరమిత్యపేక్షాయాం * నైకస్మిన్నితి సూత్రమవతారయన్తి * దర్శయతః- ప్రశ్నప్రతివచనే * ఆపః పురుషవచస ఇతి వ్యాఖ్యాతం త్ర్యాత్మకత్వాదితి * పృథివీమయ ఆపోమయః * అణ్వ్యో మాత్రా వినాశిన్యో దశార్ధానాం తు యాః స్మృతాః। తాభిస్సార్ధమిదం సర్వం సంభవత్యనుపూర్వశ ఇతి శ్రుతిస్మృతీ దర్శయత ఇతి వేతి * భూతేష్వితి సూత్రే దృష్టాన్తస్యాకణ్ఠోక్త్యభావాత్, అభిప్రాయకల్పనాయాం సాక్షాత్తేజస్సమ్పత్తిశ్రుతివిరోధపరిహారో దృష్టాన్తాభిప్రాయకల్పనం చ * సోఽధ్యక్ష ఇతి సూత్ర ఏవ కర్తుం యుక్తం, తత్ర జీవసంపత్తిపరతాయాః స్ఫుటత్వాత్ * భూతేష్వితి సూత్రే జీవసహితప్రాణనిర్దేశాభావాత్ భూతశబ్దగతబహువచనస్వారస్యేన సర్వభూతసంసర్గపరత్వస్య స్ఫుటత్వాత్, తత్ర చ వ్యుదసనీయశఙ్కాభేదసద్భావాదధికరణభేదస్య న్యాయ్యత్వాత్ నను * నైకస్మిన్నిత్యనేన పునరుక్తిరితి చేన్న, తస్య చ వ్యుదసనీయశఙ్కాన్తరస్యావస్య స్తత్వాత్ —— అన్యే త్వధికరణభేదం వర్ణయన్త ఏవ * తచ్ఛ్రుతేరితి * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతేరితి వ్యాచక్షతే తదయుక్తం, తత్ర తేజోమాత్రశ్రవణేన పూర్వపక్షబీజతయా తన్నివారణక్షమత్వాభావాత్ అతః * పృథివీమయ ఇత్యాదిశ్రుతిరేవ తత్రోదాహార్యా, అతః * నైకస్మిన్నిత్యత్ర త్రివృత్కరణపంచీకరణవాక్యే ఏవోదాహర్తవ్యే పఞ్చాగ్నివిద్యావాక్యస్య * దశార్ధానామితి స్మృతేశ్చ పునస్సంభవవిషయతయా విద్వదవిదుషోస్సమానత్వాభావాత్ భాష్యే తత్ర నాదరః * శ్రీ భూతాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ *

౭॥ సూ ——శ్రీ సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య శ్రీ—— సంగతిః స్ఫుటా, కిమియముత్క్రాన్తిర్విద్వదవిదుషోస్సమానా, ఉతావిదుష ఏవేతి * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి శ్రుతిః కిం విదుష ఉత్క్రాన్తిమవగమయతి, నేతి కిమేషా శ్రుతిరిహామృతత్వశ్రుత్యుత్క్రాన్తినిషేధశ్రుతిభ్యాం వ్యాహన్యతే, నేతి, ఇహామృతత్వం కిమఘాశ్లేషవినాశరూపం, ఉత సర్వబన్ధమోక్షరూపం నిషిధ్యమానా చోత్క్రాన్తిః కిం శరీరాపాదానా, ఉత శారీరాపాదానేతి చ, యదేహామృతత్వం సర్వబంధనిర్మోక్షరూపం ఉత్క్రాన్తిశ్చ శరీరాపాదానా తదా తద్విషయశ్రుతిభ్యాం * తయోర్ధ్వమాయన్నితి శ్రుతేర్వ్యాఘాతాదవిదుష ఏవోత్క్రాన్తిః యదేహామృతత్వమఘాశ్లేషవినాశరూపం నిషిద్ధోత్క్రాన్తిశ్చ శారీరాపాదానా, తదా తద్విషయశ్రుతిభ్యాం * ఊర్ధ్వమాయన్నితి శ్రుతేరవిరోధాద్విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తిం సాఽవగమయతీతి ఉత్క్రాన్తిర్విద్వదవిదుషోస్సమానా స్యాత్ పూర్వపక్షహేతుమాహ (విదుష ఇతి)...

నాడీవిశేషేణోత్క్రమ్య గతిశ్శ్రూయతే ॥ శతంచైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా । తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీతి. ఏవం నాడీవిశేషేణ గతిశ్రవణాద్విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తిరవర్జనీయా. సా చ నాడీప్రవేశాత్ప్రాగవిశేషాశ్రవణాత్సమానా. తత్ప్రకాశదశాయాం చ విశేషశ్శ్రూయతే ॥ తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుషో వా మూర్ధ్నో వా అన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్య ఇతి ॥ శతం చైకా చ హృదయస్యేత్యనయా శ్రుత్యైకాదశ్యా మూర్ధ్ని నిష్క్రమణం విద్వద్విషయం- ఇతరద విద్వద్విషయమ్. యదుక్తం విదుషోఽత్రైవామృతత్వం శ్రూయత ఇతి- తత్రోచ్యతే (అమృతత్వం చానుపోష్యేతి) చశబ్దోఽవధారణే. అనుపోష్య- శరీరేన్ద్రియాదిసమ్బన్ధమదగ్ధ్వైవ యదమృతత్వం- ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశరూపం ప్రాప్యతే- తదుచ్యతే ॥ యదా సర్వే ప్రముచ్యన్త ఇత్యాదికయా శ్రుత్యేత్యర్థః ॥ అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి చ- ఉపాసనవేలాయాం యో బ్రహ్మానుభవః- తద్విషయమిత్యభిప్రాయః ... ...

౮ ॥ సూ. ॥తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్॥ అవశ్యం చ తత్- అమృతత్వమదగ్ధదేహసంబన్ధస్యైవేతి విజ్ఞేయమ్. కుతః (ఆపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్) అపీతిః- అప్యయః. బ్రహ్మప్రాప్తిః. సా చార్చిరాదినా మార్గేణ దేశవిశేషం గత్వేతి వక్ష్యతే- ఆ తదవస్థాప్రాప్తేస్సంసారః- దేహసంబన్ధలక్షణో హి వ్యపదిశ్యతే ॥ తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సమ్పత్స్య ఇతి ॥ అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య । ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి చ ... ...

౯ ॥ సూ. ॥సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః॥ ఇతశ్చ విదుషోఽపి బన్ధో నాత్ర వినష్టః- యతస్సూక్ష్మం శరీరమనువర్తతే- కుత ఇదమవగమ్యతే (ప్రమాణతస్తథోపలబ్ధేః) ఉపలభ్యతే హి దేవయానేన పథా గచ్ఛతో విదుషః ॥ తం ప్రతిబ్రూయాత్ సత్యం బ్రూయాదితి చన్ద్రమసా సంవాదవచనేన శరీరసద్భావః అతస్సూక్ష్మశరీరమనువర్తతే. అతశ్చ బన్ధో న దగ్ధః ... ...

౧౦ ॥ సూ. ॥నోపమర్దేనాతః॥ అతః ॥ యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది శ్రితాః । అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి వచనం న బన్ధోపమర్దేనామృతత్వం వదతి

దగ్ధాన్తే (విష్వఙ్ఙితి) ॥ అన్యాః నాడ్యో విష్వగ్వితతాః తాశ్చ ముముక్షూణాముత్క్రమణార్థా ఇత్యర్థః ॥ తేన ప్రద్యోతేన, ప్రకాశేన ॥ తస్య హైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీతి పూర్వం శ్రుతేః. మూర్ధ్ని నిష్క్రమత ఏవ ఊర్ధ్వయా నాడ్యా ప్రకాశితద్వారయా నిష్క్రమణమిత్యర్థః, వస్తుసామర్థ్యాత్ (అనుపోష్య) ॥ ఉష దాహ ఇతి ధాతుః ... ...

౮ ॥ సూ. ॥తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్॥ ఉత్క్రాన్తస్యాపి గచ్ఛతస్సూక్ష్మశరీరసంబన్ధాదాపీతేస్సంసార ఇత్యభిప్రాయః. బ్రహ్మణస్సర్వగతత్వాదత్రైవ హి బ్రహ్మప్రాప్తిరితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (సా చార్చిరాదినేతి) ... ...

౯ ॥సూ. ॥సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః॥ పూర్వసూత్రాభిప్రేతసూక్ష్మశరీరసంబన్ధే ప్రమాణమిహోచ్యతే

౧౦ ॥ సూ. ॥నోపమర్దేనాతః॥ జీవన్ముక్తినిరాచికీర్షాతిశయాదిదం సూత్రముక్తం. ఉపాసనవిధానాత్తస్య ఫలప్రయాణాదనువృత్తిశ్రుతేరుత్క్రాన్తిశ్రుతేరర్చిరాదిమార్గశ్రుతేర్దేశవిశేషప్రాప్త్యా సర్వబన్ధవిమో

౧౧ ॥ సూ, ॥అస్యైవచోపపత్తేరూష్మా॥ అస్య సూక్ష్మశరీరస్య క్వచిద్విద్యమానత్వోపపత్తేర్విదుషః ప్రక్రాన్తమరణస్య మరణాత్ప్రాగూష్మాస్థూలశరీరే క్వాచిత్క ఉపలభ్యతే, సచ స్థూలస్యైవ శరీరస్యాయమూష్మా- అన్యత్రానుపలబ్ధేః, తతశ్చోష్మణఃక్వచిదుపలబ్ధిర్విదుషస్సూక్ష్మశరీరస్యోత్క్రాన్తినిబన్ధనేతిగమ్యతే-తస్మాద్విదుషోప్యాసృత్యుపక్రమాత్సమానోత్క్రాన్తిరితిసుష్ఠూక్తమ్...

పునరపి విదుషఉత్క్రాన్తిర్నసమ్భవతీత్యాశఙ్క్యపరిహ్రియతే

౧౨ ॥ సూ. ॥ప్రతిషేధాదితిచేన్నశారీరాత్స్పష్టోహ్యేకేషామ్॥ యదుక్తం విదుషోప్యుత్క్రాన్తిస్సమానేతి- తన్నోపపద్యతే- విదుషఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధాత్ తథాహి * సఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదానో హృదయమేవాన్వవక్రామతీత్యుపక్రమ్య * తేన ప్రద్యోతేనైషఆత్మానిష్క్రామతి తముత్క్రామన్తంప్రాణోనూత్క్రామతీత్యవిదుషఉత్క్రాన్తిప్రకారమభిధాయ *అన్యన్నవతరం కల్యాణతరం రూపంకురుతఇతి దేహాన్తరపరిగ్రహంచాభిధాయ * ప్రాప్యాన్తంకర్మణస్తస్య యత్కించేహకరోత్యయం । తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మైలోకాయకర్మణఇతితు కామయమానఇత్యవిద్వద్విషయంపరిసమాప్య * అథాకామయమానో యోకామోనిష్కామఆప్తకామ ఆత్మకామః నతస్య ప్రాణాఉత్క్రామన్తిబ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతీతివిదుషఉత్క్రాన్తిఃప్రతిషిధ్యతే, తథా పూర్వత్ర ఆర్తభాగప్రశ్నేపి విదుషఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధోదృశ్యతే * అపపునర్మృత్యుంజయతీతి విద్వాంసంప్రస్తుత్య * యాజ్ఞవల్క్యేతిహోవాచ యత్రాయంపురుషోమ్రియతఉదస్మాత్ప్రాణాఃక్రామన్త్యాహోనేతిపృష్టః * నేతిహోవాచయాజ్ఞవల్క్యఃఅత్రైవ సమవలీయన్తే సఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మా

క్షశ్రుతేరీదృశానేకశ్రుతీనాం బాధప్రసఙ్గాత్ ప్రత్యక్షవిరోధాచ్చ జీవన్ముక్తిరనుపపన్నేతిభావః. యదుక్తంభగవతాఆపస్తమ్బేన * వేదానిమంలోకమముంచ పరిత్యజ్యాత్మానమన్విచ్ఛేద్బుద్ధౌక్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం బుద్ధేచేత్ క్షేమప్రాపణమిహైవ నదుఃఖముపలభేతేతి. శాస్త్రైరితిబహువచనేనానేకశాస్త్రవిరోధోవివక్షితః. విప్రతిషిద్ధం, విశేషప్రతిషిద్ధమ్. ప్రకరణసమవన్నసమబలేన ప్రతిరోధః, కాలాత్యయాపదిష్టవదధికబలేనవిరోధః. అనేకశాస్త్రవిరోధాదితిభావః ... ...

౧౧ ॥ సూ. ॥అస్యైవచోపపత్తేరూష్మా॥ స్థూలశరీరస్యోష్మాసార్వత్రికః * సంతాపయతిస్వందేహమాపాదతలమస్తకమితిశ్రుతేః, అతఉత్క్రాన్తౌ క్వాచిత్కఊష్మా సూక్ష్మశరీరస్య క్వాచిత్కత్వేన, తత్రైవసర్వదేహవ్యాప్తాగ్నిశిఖాయాః క్రమేణోపసంహ్రియమాణత్వాదిత్యర్థః

(పునరపీతి) పూర్వమిహామృతత్వశ్రుతినిబన్ధనఉత్క్రాన్త్యసంభవఃపరిహృతః- అధునోత్క్రాన్తినిషేధశ్రుతినిబన్ధనస్తదసమ్భవః పరిహ్రియతఇత్యర్థః.

౧౨ ॥ సూ. ॥ప్రతిషేధాదితిచేన్నశారీరాత్స్పష్టోహ్యేకేషామ్॥ (యదుక్తమిత్యాది) * తేజోమాత్రాః- భూతసూక్ష్మాంశాః. హృదయమేవాన్వవక్రామతి- హృదయేసన్నిష్క్రామతీత్యర్థః * తేన ప్రద్యోతేనేత్యాది వాక్యస్య కథమవిద్వదుత్క్రాన్తిపరత్వమితిచేత్. ఉచ్యతే- చతుర్ముఖలోకగన్తురుపాసకస్యార్చిరాదికాంగతిం పూర్వపక్షీమన్యతే- నతుముక్తస్య. తస్మాదవిదుషఇత్యుక్తంపూర్వపక్షే. సిద్ధాన్తేతు విద్వద్విషయమేవేదం వాక్యమ్ * అకామయమానోయోకామోనిష్కామఇత్యత్ర పుత్రవిత్తవిషయేషణాత్రయరాహిత్యంవివక్షితం* ఉదస్మాత్ప్రాణాఃక్రామన్తి- ఉత్క్రామన్తీత్యన్వయః, సమవలీయన్తే- అత్రైవ- శరీరేలీయన్తఇత్యర్థః. సఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మా

తోఽమృతశ్చేత ఇతి, అతోఽవిదుషో నిహైవామృతత్వం ప్రాప్నోతీతి చేత్, తన్న, శారీరాత్, ప్రత్యగాత్మనః ప్రాణానాముత్క్రాన్తిర్హ్యత్ర ప్రతిషిధ్యతే నశరీరాత్ * నతస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీత్యత్ర తచ్ఛబ్దేన * అథాకామయమాన ఇతి ప్రకృతశ్శారీర ఏవ పరామృశ్యతే- నాశ్రుతం శరీరం * తస్యేతి షష్ఠ్యా ప్రాణానాం సంబన్ధిత్వేన శారీరో నిర్దిష్టః నతూత్క్రాన్త్యపాదనత్వేన ఉత్క్రాన్త్యపాదానం తు శరీరమేవేతి చేత్-న అపాదానాపేక్షాయాం శ్రుతాచ్ఛరీరాత్సంబన్ధితయా శ్రుతస్యాత్మన ఏవ సన్నిహితత్వేనాపాదానతయాపి గ్రాహ్యత్వాత్- కించ - ప్రాణానాం జీవసంబన్ధితయైవ ప్రజ్ఞాతానాం తత్సంబన్ధకథనే ప్రయోజనాభావాత్సంబన్ధమాత్రవాచిన్యా షష్ఠ్యా అపాదానమేవ విశేష ఇతి నిశ్చీయతే-యథా నటస్య శృణోతీతి. నచాత్ర వివదితవ్యం స్పష్టో హ్యేకేషాం మాధ్యన్దినానామామ్నాయే శారీరో జీవ ఏవాపాదానమితి * యో కామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీతి. శారీరాత్ప్రాణానాముత్క్రాన్తి ప్రసఙ్గాభావాత్తన్నిషేధో నోపపద్యత ఇతి చేన్న- * తస్య తావదేవ చిరమితి విదుషశ్శరీరవియోగకాలే బ్రహ్మసంపత్తివచనేన ప్రాణానామపి తస్మిన్ కాలే శారీరాద్విదుషో వియోగః ప్రసజ్యతే, తతశ్చ దేవయానేన పథా బ్రహ్మసంపత్తిర్నోపపద్యత ఇతి * నతస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి - దేవయానేన పథా బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రాగేవ విదుషోఽపి ప్రాణా న విశ్లిష్యన్తీత్యుచ్యతే. ఆర్తభాగప్రశ్నేఽపి యదా విద్వద్విషయః - తదాఽయమేవ పరిహారః - స త్వ విద్వద్విషయః - తత్ర ప్రశ్నప్రతివచనయోః బ్రహ్మవిద్యాప్రసఙ్గాదర్శనాత్. తత్ర హి గ్రహాతిగ్రహరూపేణేన్ద్రియేన్ద్రియార్థస్వభావోఽపామగ్న్యన్నత్వం - మ్రియమాణస్య జీవస్య ప్రాణాపరిత్యాగో మృతస్య నామవాచ్యకీర్త్యనువృత్తి- స్తస్య చ పుణ్యపాపానుగుణగతిప్రాప్తి - రిత్యేతేఽర్థాః ప్రశ్నపూర్వకం ప్రత్యుక్తాః- తత్ర చ * అపపునర్మృత్యుం జయతీతి - అపామగ్న్యన్నత్వజ్ఞానా

తః- వాయునాపూరితః ఉచ్ఛూనో భవతీత్యర్థః. (తన్నేత్యాది) ప్రకృతపరామర్శినస్తచ్ఛబ్దస్య శారీరకపరత్వాత్తస్మాత్ప్రాణానుత్క్రాన్తిరుచ్యత ఇత్యర్థః. చోదయతి (తస్యేతి) షష్ఠ్యన్తతచ్ఛబ్దనిర్దిష్టశ్శారీరోఽస్తు- తత్సమ్బన్ధినాం ప్రాణానాముత్క్రాన్త్యపాదానం శరీరమేవేత్యర్థః. షష్ఠ్యా ఉపకరణోపకరిణిత్వలక్షణసంబన్ధపరత్వమభ్యుపగమ్య పరిహరతి (నేతి) అశ్రుతస్య ధర్మిణస్తస్యాపాదానత్వస్య చోభయోః కల్ప్యత్వాదపి సిద్ధరూపస్యైవ ధర్మిణోఽపాదానత్వమాత్రకల్పనం యుక్తమిత్యర్థః. షష్ఠ్యా ఏవాపాదానత్వపరతామాహ (కించేతి) ప్రాణానాం జీవసమ్బన్ధకథనవైయర్థ్యాత్- షష్ఠ్యా అపాదానవాచకత్వాచ్చ శారీర ఏవాపాదానమిత్యర్థః, నాయమర్థః కథంచిదర్థానుగుణ్యావగమ్యః- అపితు కణ్ఠోక్తశ్చేత్యాహ (నచాత్రేతి) (స్పష్టో హ్యేకేషామితి) వ్యాఖ్యేయం పదద్వయం వ్యాచష్టే (మాధ్యన్దినానామితి) యథా * యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యత్ర విజ్ఞానశబ్దస్సమానప్రకరణస్థేన * య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాత్మశబ్దేనాత్మపరో నిర్ణీయతే- తథా * తస్యేతి షష్ఠ్యన్తపదం * తస్మాదితి పఞ్చమ్యన్తపదేన పఞ్చమ్యర్థం నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. చోదయతి (శారీరాదితి) ప్రసక్తస్య హి ప్రతిషేధః- అత్ర తదభావాన్న నిషేధోపపత్తిరిత్యర్థః. పరిహరతి (నేతి)(శరీరవియోగకాలే)ప్రారబ్ధకర్మహేతుకచరమశరీరవియోగకాల ఇత్యర్థః. తదానీం శారీరాత్ప్రాణానాం వియోగస్యానిష్టత్వే సతి హి తన్నిషేధః కార్య ఇత్యత్రాహ (తతశ్చ దేవయానేనేతి) * నతస్య ప్రాణా ఇత్యస్యార్థమాహ (నతస్యేతి) (ఆర్తభాగేత్యాది) (గ్రహాతిగ్రహరూపేణ) గ్రహాః పాత్రవిశేషః తద్వత్సదృశ్యమతిగ్రాహః తద్రూపేణ ఆకర్షక రజ్జుతత్సమాకృష్యరూపేణ వా, అపామగ్న్యన్నత్వం- అగ్నేరపాం భక్షకత్వానుసంధానం విహితం ఫలవిశేషాయ * ఉదస్మాత్ప్రాణాః క్రామన్తిత్యాది

దగ్నిజయఏవ మృత్యుజయఉచ్యతే, అతో నాత్రవిదుషః ప్రసంగః. అవిదుషస్తు ప్రాణానుత్క్రాన్తివచనం - స్థూలదేహవత్ప్రాణానముంచన్తి - అపితు భూతసూక్ష్మసజ్జీవం పరిష్వజ్య గచ్ఛంతీతి ప్రతిపాదయతీతి నిరవద్యమ్... ... ...

౧౩ ॥ సూ ॥ స్మర్యతేచ ॥ స్మర్యతేచవిదుషోపి మూర్ధన్యనాడ్యోత్క్రాన్తిః ॥ ఊర్ధ్వమేకః స్థితస్తేషాంయోభిత్వాసూర్యమండలమ్ । బ్రహ్మలోకమతిక్రమ్యతేన యాతిపరాంగతిమితి, ॥ ఆసృత్యుపక్రమాధికరణంసమాప్తమ్ ॥

నా జీవస్యప్రాణాపరిత్యాగకథనం ॥ అపపునర్మృత్యుంజయతి మృత్యుశబ్దవాచ్యమగ్నిమపజయతి ॥ ఉదస్మాదిత్యాద్యవిద్వద్విషయంచేత్ కథంప్రాణానుత్క్రాన్తివచనమిత్యత్రాహ (అవిదుషస్త్వితి) ... ...

౧౩॥ సూ ॥ స్మర్యతేచ ॥ ఊర్ధ్వమేకఇత్యాదివచనం యాజ్ఞవల్క్యస్మృతౌ తేషాం నాడీవిశేషాణామ్ ... ...

పరేతు ॥ సమానాచేత్యాదిసూత్రమేకం పృథగధికరణయన్తి- నిర్గుణబ్రహ్మవిదఇవ సగుణోపాసకస్యాప్యమృతత్వప్రాప్తిశ్రవణేన పునర్భవాభావాత్ పునర్భవహేతుభూతభూతాశ్రయవిశిష్టోత్క్రాన్తిస్సగుణనిష్ఠస్యాపి నసంభవతి,విద్యాప్రకరణేషూత్క్రాన్తికథనంస్వాపాదివత్సర్వప్రాణిసాధారణోత్క్రాన్త్యనువాదస్తేజస్సంపత్తిస్థానభూత పరదేవతా తాదాత్మ్యప్రతిపాదనార్థమితి పూర్వపక్షంకృత్వా- అవిదుషస్సగుణవిదుషశ్చసమానోత్క్రాన్తిర్నాడీప్రవేశాత్పూర్వమితి సిద్ధాన్తయన్తి- నిర్గుణవిద్యాయా అప్రామాణికత్వాదేవతదయుక్తమ్ ॥ తదాపీతేరిత్యాదికమధికరణాన్తరమాహుః ॥ తేజఃపరస్యాం దేవతాయామితి సాధ్యక్షస్య సప్రాణస్య సకరణగ్రామస్య తేజసః ఆత్యంతికప్రళయ ఉచ్యతే, బ్రహ్మణస్సర్వప్రకృతిత్వాత్తత్రలయోపపత్తేరితి పూర్వపక్షంకృత్వా!- జ్యోతిష్టోమాదిః దానవిద్యాశాస్త్రవైయర్థ్యాదిభిస్సుషుప్తిప్రళయవన్నాత్యన్తిక ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి తదప్యయుక్తం కృతకరత్వాత్ ॥ సఏవతుకర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యఇత్యత్ర సుషుప్తౌ నిరూపితోహ్యయమర్థః నచశఙ్కాన్తరమస్తి అతఏకాధికరణ్యమేవయుక్తం- ఇయంచ తేషాంసూత్రయోజనా, తచ్చ తేజోభూతాన్తర సంసృష్టంసూక్ష్మం నాడీనిష్క్రమణ శ్రుతిరూపప్రమాణాత్సాక్ష్యము పలభ్యతే అతఏవపార్శ్వస్థైరనుపలమ్భో మూర్తాన్తరాప్రతిఘాతశ్చేతి ॥ అతఏవ సూక్ష్మత్వాత్ స్థూలదేహోపమర్దేననోపమృద్యతఇతి ఇదమధికరణమవిదుషఆత్యన్తికలయాభావ సమర్థనార్థంచేత్ ॥ సూక్ష్మమిత్యాదిసూత్రత్రయమనపేక్షితం సూక్ష్మదేహసమర్థనస్యానుపయోగాత్ భూతసూక్ష్మసంసర్గస్య పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం నిరూపితత్వాచ్చ నన్వవిదుషఆత్యన్తికలయాభావే తస్యసూక్ష్మదేహవతో నిస్సరతఉపలంభాదిప్రసంగః పరిహర్తవ్యఇతిచేన్న, వేతాళాదిస్థూలశరీరస్యాప్యదృశ్యత్వే స్థితేకథందృశ్యత్వశఙ్కాభవేత్, యద్యపికస్యచిత్సాస్యాత్ అతిమన్దతయా నపరిహర్తవ్యా- యదిపరిహర్తవ్యా ॥ తదన్తరప్రతిపత్తావిత్యత్రైవ పరిహర్తవ్యా, కృతకరత్వస్యోక్తత్వాదేవసర్వమిదమసంగతం ॥ ప్రతిషేధాదితిచేన్న శారీరాదితిపూర్వపక్షసూత్రంకృత్వా ॥ స్పష్టోహ్యేకేషామితి సిద్ధాన్తసూత్రంయోజయన్తి-తత్తావదక్షరాణామనుగుణం- హిశబ్దేనపూర్వోక్తోపపాదకత్వప్రతీతేః ॥ స్పష్టోహ్యేకేషామితి ఆర్తభాగప్రశ్నప్రతివచనవాక్యముదాహరన్తి- అత్రప్రాణానుత్క్రాన్తేరమృతత్వాభావశఙ్కానశమయితుం ॥ అత్రైవసమవలీయన్తఇతిప్రాణవిలయఉక్తః ॥ అస్మాదితినశారీరోవధిరుచ్యతే ॥ నఉచ్ఛ్వయతీత్యుచ్ఛ్వయనాదిధర్మోక్తేః తద్వైకార్థ్యాత్ ॥ నతస్మాత్ప్రాణాఉత్క్రామన్తీత్యత్రాపి శరీరాదుత్క్రాన్తిర్నిషిధ్యతే ॥ తస్మాదిత్యస్యప్రకృతపరామర్శిత్వప్రతిపదోపాత్తోచ్ఛ్వయనాదిమతోదేహస్యైవనిర్దేశః ఆర్తభాగప్రశ్నైకార్థ్యాత్,అప్రాప్తస్యనిషేధాయోగాచ్చ

నచ శారీరాదుత్క్రాన్తేః ప్రాప్తిరస్తి- అతస్సాననిషేధ్యా వాక్యసామఞ్జస్యంచనస్యాత్ కామయమానస్యోత్క్రాన్తిముక్త్వా * అథాకామయమాన ఇత్యకామయమానం పృథఙ్నిర్దిశ్యతస్యాప్యుత్క్రమణోపదేశేహి పృథగ్వ్యపదేశోపక్రమోభ్రాన్తజల్పవత్స్యాత్ * నతస్య ప్రాణా ఇతి షష్ఠ్యవగతసంబన్ధమాత్రస్య కరణత్వకరణిత్వాది లక్షణవిశేషపర్యవసానసిద్ధేః * నతస్మాత్ప్రాణా ఇతి వాక్యాన్తరావగతవిశేషపర్యవసానాకాంక్షాచ నాస్తి- తత్రచతచ్ఛబ్దశ్శరీరపరఇత్యుక్తం * స్మర్యతేచేతిసూత్రేణ * సర్వభూతాత్మభూతస్య సమ్యగ్భూతానిపశ్యతః । దేవాపిమార్గేముహ్యన్తి హ్యపదస్య పదైషిణఇతి నిషేధస్మృతిరభిప్రేతేత్యాహుః- శుకస్యాదిత్యమండలప్రాప్తిర్విశిష్టదేశే దేహత్యాగాయ నతుముక్తేర్మార్గగమనాపేక్షయేతిచాహుః. అత్రబ్రూమః- నిర్గుణవిద్యాయాఅభావాన్నిర్గుణప్రాప్త్యభావాచ్చ సగుణనిష్ఠఏవ పరవిద్యానిష్ఠః. సద్విద్యాదిష్వప్యానన్దాద్యనుగమాత్ * అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతఇత్యుపక్రమ్య * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యామననాత్ పరంజ్యోతిరుపసంపన్నస్యజక్షణాద్యామననాత్ * సత్యంజ్ఞానమిత్యత్ర సర్వకామవిశిష్టబ్రహ్మానుభవదర్శనాచ్చ- పరవిద్యానిష్ఠస్యైవ సర్వేవేదాన్తాఃగతిమామనన్తి * అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసంపద్య * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి * తేనప్రద్యోతేనైషఆత్మానిష్క్రామతిచక్షుషోవామూర్ధ్నోవా * యత్రాసౌకేశాన్తోవివర్తతే వ్యపోహ్యశీర్షకపాలేఇతి * సఏతమేవసీమానంవిదార్యైతయాద్వారాప్రాపద్యతసైషావి(ధృ)దృతిర్నామేత్యుపక్రమ్య*సయఏవంవిద్వానస్మాచ్ఛరీరభేదాదూర్ధ్వముత్క్రమ్యాముష్మిన్స్వర్గేలోకేసర్వాన్కామానాప్త్వాఽమృతస్సమభవత్ * అపునర్భవాయకోశంభినత్తికోశంభిత్త్వాశీర్షకపాలంభినత్తిశీర్షకపాలంభిత్త్వాపృథివీం భినత్తీత్యారభ్య * ఆకాశంభిత్త్వాఽవ్యక్తంభినత్తి - అక్షరంభినత్తి, మృత్యుంభినత్తిమృత్యుర్వైపరేదేవఏకీభవతీతి, యదుక్తమార్తభాగప్రశ్నైకార్థ్యేచ్ఛయేనామ్నానవాక్యాసామఞ్జస్యాత్ప్రాప్త నిషేధాయోగవిశేషపర్యవసాననైరాకాంక్ష్యేర్నోత్క్రాన్తిర్విదుషఇతి తదయుక్తం- తథాహి- ఆర్తభాగప్రశ్నస్యవిద్వద్విషయత్వాభావాత్తదైకార్థ్యమనపేక్షితం. తత్ర సనర్వప్రాణిసాధారణః తత్రచ * అస్మాత్ప్రాణాఃక్రామన్త్యతనేతి ప్రశ్నోనశరీరాదుత్క్రాన్తివిషయః- కింతుశారీరాత్- శరీరేప్రాణస్థిత్యభావేనతతఉత్క్రాన్తేరసందిగ్ధత్వాత్ - అతఃప్రతివచనమపి శారీరాదనుత్క్రాన్తివిషయం * అత్రైవజీవేనమలీయన్తే. సంసృజ్యన్తే- * సఉచ్ఛ్వయతీత్యభేదోపచారాదహమభిమానవిషయదేహనిర్దేశః యథాపరపక్షే * యోకామోనిష్కామఆప్తకామఆత్మకామః నతస్మాత్ప్రాణాఉత్క్రామన్తీతి తచ్ఛబ్దనిర్దేశః. అతోవిద్వత్ప్రకరణస్య నతదైకార్థ్యాపేక్షా- ఆర్తభాగప్రశ్నస్య విద్వద్విషయత్వేపి శారీరవిషయత్వం దర్శితం- వాక్యాసామఞ్జస్యంచనాస్తి- కామయమానాకామయమానయోస్సమానాయామప్యుత్క్రాన్తౌ బ్రహ్మప్రాప్త్యభావతత్సద్భావరూపవైషమ్యకృతత్వాద్వాక్యభేదస్య సకామనిష్కామవిషయతయా ప్రకరణభేదః నోత్క్రాన్త్యనుత్క్రాన్తివిషయతయా * కామమయఏవం పురుషఇత్యుపక్రమ్య * ఇతితుకామయమానఇత్యుపసంహృత్య * అథాకామయమానఇతి ప్రస్తావాత్ తయోశ్చవైషమ్యం బ్రహ్మప్రాప్తితదభావాభ్యాం- నోత్క్రాన్తితదభావాభ్యామితి వాక్యసామఞ్జస్య సిద్ధిః. అప్రాప్తనిషేధోపినాస్తి అర్థప్రాప్తవిషయత్వాన్నిషేధస్య సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన సర్వాసువిద్యాసు దేహపాతసమయే సుకృతదుష్కృతప్రహాణముక్తంభవతి అతోభోక్తవ్యాభావేనలోకాన్తరగమనాభావాత్ విదుషోలోకాన్తరగత్యోపయిక ప్రాణాదివిశ్లేషశ్శారీరస్యార్థవశాత్ప్రాప్తః అతశ్శారీరాదుత్క్రాన్తిరర్థప్రాప్తాప్రతిషేధ్యాస్యాదర్చిరాదిగత్యుపపత్త్యర్థం షష్ఠ్యవగతస్యసంబంధస్యోపకరణోపకరణిత్వాది లక్షణసంబంధవిశేష పర్యవసానే సంభవత్యపి ఉత్క్రమణస్యాపాదానాపేక్షాయాం సన్నిహితస్యైవాపాదానత్వ కల్పనోపపత్తేర్విశేషసాకాంక్షస్య సంబంధమాత్రస్యాకాంక్షితాపాదానత్వవిశేష పర్యవ

౧౪॥ సూ ॥ తానిపరేతథాహ్యాహ ॥ సకరణగ్రామః సప్రాణః కరణాధ్యక్షః ప్రత్యగాత్మా ఉత్క్రాన్తివేళాయాం తేజః ప్రభృతిభూతసూక్ష్మేషు సంపద్యత ఇత్యుక్తం. సైషా సమ్పత్తిర్విదుషానవిద్యత ఇత్యాశఙ్కాపరిహృతం. తానిపునర్జీవపరిష్వక్తాని భూతసూక్ష్మాణికిం యథాకర్మయథావిద్యంచస్వకార్యాయగచ్ఛన్తి- ఉతపరమాత్మనిసంపద్యన్తఇతి విశయే.

సానంన్యాయ్యమ్. నత్వనాకాంక్షితేకరణత్వకరణిత్వాదిరూపే అపాదానస్యాకాంక్షితత్వాదేవచ్ఛాగపశున్యాయాద్వాక్యాన్తరావగతాపాదానవిశేష పర్యవసాయిత్వంచ న్యాయ్యమ్. యతఉత్క్రాన్తినిషేధః శ్రుతౌనాస్తి అతఏవ * స్మర్యతేచేత్యత్రాపి ఉత్క్రాన్తివిషయస్మృతివచనమేవోదాహర్తవ్యం * దేవాఅపిమార్గేముహ్యన్తీతి వచనం త్వతద్విషయత్వాదనుదాహార్యం. తచ్చనగతినిషేధపరంకింతుగతేర్దురవగమత్వ పరం. తథాచపరపక్షానుపయికత్వాచ్చ నోదాహార్యం. తస్యచగతినిషేధపరత్వాభావో మోక్షధర్మఏవ గతివిధానా దవగమ్యతే * తేతీర్త్వాదుస్తరంజన్మవిశన్తివిమలంనభః। తతస్తాంత్సుకృతింత్సర్వాంత్సూర్యోవహతిరశ్మిభిః॥ పద్మతంతువదావిశ్య ప్రవహన్విషయాన్నృప। తత్రతాన్ప్రవహోవాయుః ప్రతిగృహ్ణాతిభారత। వీతరాగాన్యతీంత్సిద్ధాన్ధియాయుక్తాంస్తపోధనాన్। సూక్ష్మశ్శీతస్సుగన్ధిశ్చ సుఖస్పర్శశ్చభారత। సప్తానాంమరుతాంశ్రేష్ఠో లోకాన్గచ్ఛతి యశ్శుభాన్। సతాన్వహతికౌన్తేయ తమసఃపరమాంగతిమ్। తమోవహతిలోకేశ రజసఃపరమాంగతిమ్। రజోవహతిరాజేన్ద్రసత్త్వస్యపరమాంగతిమ్। సత్త్వంవహతిశుద్ధాత్మాపరంనారాయణంప్రభుమ్। ప్రభుర్వహతిశుద్ధాత్మా పరమాత్మానమాత్మనా। పరమాత్మానమాసాద్య తద్భూతాయతమానసాః। అమృతత్వాయకల్పన్తేననివర్తన్తిచాభిభో। పరమాసాగతిఃపార్థనిర్ద్వన్ద్వానాంమహాత్మనామ్। ఆత్మాకేవలతాంప్రాప్తో యత్రగత్వానశోచతి। ఈదృశంపరమంస్థానం నిరయాస్తేచతాదృశాఇతి. యత్తుశుకోత్పతనం విశిష్టదేశేదేహత్యాగాయ నతుముక్తౌమార్గాపేక్షయేతి - తదప్యయుక్తం * దృష్టోమార్గః ప్రవృత్తోఽస్మీతి గతిచిన్తాయాం మార్గస్యదృష్టత్వాభిధానాత్ * భూతైస్సమతివాహ్యతఇత్యాతివాహికైరతివాహనస్యోక్తత్వాచ్చ. స్థూలశరీరేణాసూర్యమండలాద్గమనంయోగప్రభావజ్ఞాపనార్థమిత్యుక్తం * దర్శయిత్వాప్రభావంస్వమితి * సర్వభూతగతోభవదితిచజ్ఞానేన సర్వభూతవ్యాప్తిరుక్తా * సర్వంహపశ్యఃపశ్యతిసర్వమాప్నోతిసర్వశఇత్యాదిశ్రుతేః———అన్యేత్వప్రాప్తాయాశ్శారీరాదుత్క్రాన్తేః కథంప్రతిషేధఇత్యేతదేవం పరిహరన్తి- నాత్రశారీరాదుత్క్రాన్తిః ప్రతిషిధ్యతే- కిన్తు * అత్రబ్రహ్మసమశ్నుతఇతివక్తుమనువాదః. సంజాతవిద్యః పురుషఃప్రారబ్ధవశాదనుత్క్రాన్తప్రాణో జీవదశాయామేవ బ్రహ్మానుభవతీత్యర్థఇతి తదవిరుద్ధం తథాపి తదనాదరేకారణమస్తి- శారీరాదనుత్క్రాన్త్యనువాదేనాత్రబ్రహ్మ పరోక్ష్యాభిధానేపి గతిప్రతిషేధశఙ్కాపరిహారస్సిద్ధ్యేత్ తథాపి * నశారీరాత్ స్పష్టోహ్యేకేషామితి వదతస్సూత్రకారస్య- శారీరాదుత్క్రాన్తిరోక్తవ్యాభావప్రాప్తాప్రతిషిధ్యతఇత్యేవాభిప్రాయఇతి........................

॥ ఆసృత్యుపక్రమాధికరణంసమాప్తమ్ ॥

౧౫॥ సూ ॥ తానిపరేతథాహ్యాహ ॥ అవాన్తరసంగతిమాహ (సకరణేతి) (సైషేతి) పూర్వం * సమానాచాసృత్యుపక్రమాదితి నాడీ ప్రవేశాత్పూర్వంముముక్షుసంసారిణోర్గతేస్సమానత్వముక్తం - తత్రవక్ష్యమాణాధికరణద్వయ ప్రతిపాద్యాయాం పరమాత్మసంపత్తౌ ముక్తస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వవిగానంనాస్తి యతఃపూర్వాధికరణ ప్రతిపాదితార్థఏవ విప్రతిపత్తిః- అతః * తదోకోగ్రజ్వలనమిత్యేతస్మాత్పూర్వాధికరణప్రతిపాద్యోఽర్థోవిద్వదవిదుషోస్సమానేపి * తానిపరఇత్యధికరణాత్పూర్వత్రైవ విద్వదవిదుషోస్సమానత్వవిప్రతిపత్తిరితి హృదికృత్వా సూత్రకారైస్సమానత్వముక్తమిత్యభిప్రాయేణాత్రసైషాసంపత్తిర్విదుషానవిద్యతఇత్యాశఙ్కా పరిహృత మిత్యు

మధ్యేపరమాత్మసంపత్తౌ సుఖదుఃఖోపభోగరూప కార్యాదర్శనాత్తదుపభోగానుగుణ్యేన యథాకర్మ యథావిద్యంచగచ్ఛన్తి... ... ...

ఇతి ప్రాప్తఉచ్యతే (తానిపరఇతి) తానిపరస్మిన్నాత్మనిసంపద్యన్తే. కుతః. తథాహ్యాహశ్రుతిః* తేజఃపరస్యాందేవతాయామితి. యథాహశ్రుతిస్తదనుగుణం కార్యంకల్ప్యమిత్యర్థః. సుషుప్తిప్రళయయోర్యథాపరమాత్మసంపత్త్యాసుఖదుఃఖోపభోగాయాసవిశ్రమః - తద్వదిహాపి..............

పరసంపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్

౧౫ ॥ సూ అవిభాగోవచనాత్ సేయంపరమాత్మనిసంపత్తిః కింప్రాకృతలయవత్కారణాపత్తిరూపా- ఉత * వాఙ్మనసీత్యాదివదవిభాగరూపేతిచిన్తాయాం- పరమాత్మనస్సర్వేషాంయోనిభూతత్వాత్కారణాపత్తిరూపా... ... ...

ఇతి ప్రాప్తఉచ్యతే (అవిభాగఇతి) అపృథగ్భావః. పృథగ్వ్యవహారానర్హసంసర్గఇత్యర్థః. కుతః (వచనాత్) * తేజఃపరస్యాందేవతాయామిత్యత్రాపి *వాఙ్మనసిసంపద్యతఇత్యతస్సంపద్యతఇతివచనస్యానుషఙ్గాత్తస్యచసంసర్గవిశేషవాచిత్వాత్ - అనుషక్తస్యాభిధానవైరూప్యేప్రమాణాభావాదుత్క్రాన్తివేళాయాం కారణాపత్తిప్రయోజనాభావాత్పునస్తత్రావ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాచ్చ......

అవిభాగాధికరణంసమాప్తమ్

క్తంభాష్యే. కిం తేజశ్శబ్దనిర్దిష్టానిభూతానిజీవ పరిష్వక్తాని యథాకర్మయథావిద్యంగచ్ఛన్తి- ఉతపరమాత్మనిసంపద్యన్తే కిమత్రపరదేవతా శబ్దో గన్తవ్యస్థానావస్థపరమాత్మపరః ఉతాతదవస్థపరమాత్మపరఇతి. కిమత్రసంపత్తౌప్రయోజనం సంభవతి- నేతి. అసంభవే పరమాత్మశబ్దస్య గన్తవ్యప్రదేశ విశేషావస్థపరమాత్మపరత్వేన యథాకర్మవిద్యంగచ్ఛేయుః సంభవేతు- అతదవస్థపరమాత్మపరత్వేన తస్మిన్సంపద్యేరన్. పూర్వపక్షమాహ (మధ్యఇతి)* తేజఃపరస్యామితిశ్రుతిః పరస్యాత్మనస్సర్వదాసర్వాధారత్వ మాత్రపరేతి పూర్వపక్ష్యభిప్రాయః. ... ...

రాద్ధాన్తే (తథాహ్యాహశ్రుతిరితి)* వాఙ్మనసిసంపద్యతఇత్యాదినిర్దేశేనసర్వవస్తుసాధారణధారకత్వాభిప్రాయః అతస్సంపత్తిరేవార్థఇతిభావః. పరసంపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్

౧౫ ॥ సూ అవిభాగోవచనాత్ సంగతిపూర్వపక్షావుచ్యేతే (సేయమిత్యాదినా) కిమియంసంపత్తిర్లయరూపా- ఉతావిభాగరూపా, కిం * తేజఃపరస్యామితివచనస్య కారణాపత్తిపరత్వం న్యాయ్యం - ఉతావిభాగమాత్ర పరత్వమితి, ప్రథమేలయరూపత్వం. ద్వితీయేత్వవిభాగరూపత్వమ్ ... ...

(అవిభాగఇతీతి) అనుషక్తమపిపదమత్రకారణాపత్తివాచీత్యత్రాహ(అనుషక్తస్యేతి) (ఉత్క్రాన్తివేళాయాం కారణాపత్తిప్రయోజనాభావాదితి) భారవాహకస్య దేహినస్సుభారస్యైవయష్ట్యవష్టంభేన విశ్రమతుల్యస్సుషుప్తౌవిశ్రమఃఅపనీతభారస్యవిశ్రమతుల్యోమహాప్రళయే. యథాచకఞ్చుకోన్మోక్షవతస్తద్రహితస్యచ విశ్రమః -తద్వత్కారణలీనస్య కరణకళేబరరహితస్య ద్విపరార్ధకాలే విశ్రమఇతి ప్రయోజనవిభాగస్సుషుప్తిప్రళయయోశ్శరీరాన్వయ వ్యతిరేకాభ్యామవగతః తదభావాదిత్యర్థః అవ్యక్తాదేఃపునస్సృష్టిరుక్తాచేత్, కారణాపత్తిః ప్రయోజనంచకల్ప్యం సాచ నాస్తీత్యాహ (పునస్తత్రావ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాచ్చేతి) సుషుప్తౌజీవమాత్రస్యావిభాగాపత్తిః- ప్రళయఏవ విశిష్టస్య లయాపత్తిః ఉత్క్రాన్తౌతుభూతసూక్ష్మవిశిష్టస్యలయానుపపత్త్యాసంయోగమాత్రమేవ విశేష్యాంశస్యప్రళయఇతి చేత్ తేజశ్శబ్దస్య విశేష్యభూతజీవమాత్రవాచిత్వాభావాదనుషక్తపదార్థవైరూప్యాయోగాదిభిశ్చ. ఏవంవిభాగాన

ర్మభూతసూక్ష్మవిశిష్టస్య లయానుపపత్త్యా ప్రయోజనాభావాద్వ్యక్తాదిసృష్టివచనాభ్యాంచ సంపత్తిస్సంయోగః. నిత్యాన్తరవస్థితేపి పరమాత్మని తదానీం సంసర్గవిశేషశ్శాస్త్రైకసమధిగమ్యః... ... ...

పరేతు ఇదమధికరణద్వయం పరవిద్యానిష్ఠవిషయం వ్యాచక్షతే- తత్ర * గతాః కలాః పంచదశప్రతిష్ఠా ఇతి ప్రతిష్ఠాశబ్దవాచ్యస్వకారణేషు కలానాం లయం పూర్వపక్షీకృత్య * షోడశకలాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛంతీతి శ్రుత్యా బ్రహ్మణి లయః ఇయం విద్వద్దృష్టిః - స్వకారణేషు లయోక్తిస్త్వవిద్వద్దృష్ట్యా స్యాత్ స్వకారణేషు లయేపి తైః పృథివ్యాదిభిస్సహ బ్రహ్మణి లయశ్చోపపన్న ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి ప్రథమే సచ బ్రహ్మవిదః పరమాత్మని కలాప్రలయస్సావశేషః - ఉత్క్రాన్త్యాదావివేతి పూర్వపక్షం కృత్వా * భిద్యేతే చాసాం నామరూపే పురుష ఇతి వచనాదవిద్యాకల్పితానాం విద్యానిమిత్తప్రలయే సావశేషత్వానుపపత్తేశ్చ నిరవశేషః ప్రలయ ఇతి ద్వితీయే సిద్ధాన్తయన్తి. తత్రాద్యే బ్రహ్మణ్యేవలయసమర్థనం ప్రత్యక్షవిరుద్ధం శ్రుతివిరుద్ధంచ భస్మాద్యవస్థాహి దేహాః పృథివ్యాదిషు లీయమానా దృష్టాః * పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయన్త ఇతి చ శ్రుతిః. నాయమవిద్వద్దృష్ట్యా లయ ఉచ్యతే * ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే ఇత్యాదినోక్తస్య సేన్ద్రియాణాం తన్మాత్రాదీనాం భూతాదిప్రభృతిషు లయస్యావిద్వద్దృష్ట్యాప్యనవగతత్వాత్ సాంఖ్యదృష్టిరియమితి చేత్. తతః కిం యతశ్శ్రుత్యవిరోధః- తత్ర సాంఖ్యదృష్టేశ్శ్రుతిమూలత్వాన్న నిరాకరణీయతా * తద్ధైక ఆహుః- కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితి వత్పరమతత్వేనోపన్యస్య శ్రుత్యైవ నిరాకృతత్వాభావాచ్చ నోపేక్ష్యతా. పరాశరాద్యుపబృంహణానుగృహీతా చేయం శ్రుతిః. సర్వస్య తల్లత్వశ్రుతివిరోధాత్పరమతత్వమితి చేన్న- సర్వస్య తజ్జత్వశ్రుతివిరోధేన * ఆకాశాద్వాయురిత్యాద్యుక్తసర్గస్యాపి పరమతత్వప్రసంగాత్. తత్తదవస్థబ్రహ్మణః కారణత్వాదవిరోధశ్చేత్- లయేపి తుల్యం అతఏవ * పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తీతి చోపపన్నమ్. ఏవమద్వారకలయస్య శ్రుతిప్రత్యక్షవిరోధాత్సద్వారకలయస్య సర్వసాధారణతయా శ్రుతిప్రత్యక్షసిద్ధతయా బ్రహ్మవిదో విశేషాభావాచ్చాద్యాధికరణవర్ణనమయుక్తం. ఇతరత్ర చ నిరవశేషలయో నామ కిం నిరవయవవినాశః- ఉత పృథివీత్వాది ప్రహాణం- ఉత ముక్తస్య పునర్దేహారంభాయోగ్యత్వం. ఉత చేతనాన్తరయుక్తస్యాపి దేహారంభాయోగ్యత్వం నప్రథమః * తదేతదక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలమ్ । ఆవిర్భావతిరోభావ జన్మనాశవికల్పవదితి నిత్యత్వవచనాత్ నద్వితీయః- బ్రహ్మవిద్దేహస్యాపి భస్మీభావాదిదశాయాం పృథివీత్వానువృత్తిదర్శనాత్. పృథివీత్వాదిప్రహాణస్య సమష్టితత్త్వలయదశాభావిత్వాత్- తస్య చ ప్రాకృతప్రళయభావిత్వాత్, నైమిత్తికాదిప్రళయేషు పృథివీత్వాది ప్రహాణస్య ప్రమాణాభావాత్ * భిద్యేతే చాసాం నామరూపే ఇతి శ్రుతేర్దేవమనుష్యాదినామరూపవిషయతయా వా ప్రాకృత ప్రళయవిషయతయా వార్థవత్త్వాచ్చ- న తృతీయః- ముక్తస్య పునరావృత్తేర్వక్ష్యమాణతయా తత్ప్రతి దేహారంభకత్వ శఙ్కాయా అసంభవేనావిచార్యత్వాత్. నచతుర్థః - నియామకాభావాత్ నహి దేవదత్తస్యాంగుళీయతయా పరిణతః కనకాంశో యజ్ఞదత్తం ప్రతి న తథా పరిణమతీతి నియన్తుం శక్యమ్. అతోఽనుపపన్నమ్ —— అపరేతు * తాని పర ఇతి సూత్రం న పృథగధికరణయన్తి. తైశ్చ సూత్రార్థః పరైరివ వర్ణితః. తత్రానుపపత్తిశ్చ పూర్వవత్. అవిభాగసూత్రనిర్వాహోపి పూర్వోక్తయైవ దిశా నిరస్తః—— అన్యేతు వాగాదిలయస్యాముఖ్యత్వాదస్వయోనౌ లయ సంభవేపి హ లయస్య ముఖ్యత్వాత్తేజః ప్రభృతి భూతానాం స్వయోనిష్వేవేతి పూర్వపక్షం కృత్వా- తన్వాదీనాం భస్మాద్యవస్థానామస్వయోనౌ వినాశదర్శనానుగృహీతాత్ * తేజః పరస్యామితి వచనాద్ధృదిస్థే పరమాత్మని లయ ఇత్యాద్యే సిద్ధాన్తయన్తి- అనంతరే చ సఏష మరణే భూతలయః కిం స్థూలభేదస్థితే వశిష్టస్వాన్తరసంశ్లేషమాత్రం- ఉత జీవానామివ స్థూలభేద నివృత్త్యా సూక్ష్మశక్తిభేదయోగస్సైవ నీరక్షీరన్యాయాదవిభాగప్రాప్తిలక్షణ ఇతి సంశయ్య, పూర్వవాక్యత్రయానుషక్తస్య

౧౬॥ సూ ⟶ శ్రీ{ తదోకోఽగ్రజ్వలనంతత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్త
చ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చహార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా } శ్రీ ⟵

ఏవంగత్యుపక్రమావధివిద్వదవిదుషోస్సమానాకారఉత్క్రాన్తిప్రకారఉక్తః, ఇదానీంవిదుషోవిశేష ఉచ్యతే. తత్రేదమామ్నాయతే ❋ శతంచైకాచహృదయస్యనాడ్యస్తాసాంమూర్ధానమభినిస్సృతైకా తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యాఉత్క్రమణేభవన్తీతి. అనయానాడీనాంశతాధికయా మూర్ధన్యనాడ్యైవవిదుషోగమనం, అన్యాభిరేవచావిదుషోగమనమిత్యయంనియమఉపపద్యతే, నేతి సంశయః. కింయుక్తం. నియమోనోపపద్యతఇతి. కుతః. నాడీనాంభూయస్త్వాదతిసూక్ష్మత్వాచ్చ దుర్వివేచతయా పురుషేణోపాదాతుమశక్యత్వాత్ ❋ తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతివిష్వఙ్ఙన్యాఉత్క్రమణేభవంతీతి యాదృచ్ఛికీముత్క్రాన్తిమనువదతీతి యుక్తమితి... ... ...

సంపత్తిశబ్దస్యాత్రానువృత్త్యాసంశ్లేషమాత్రమితి పూర్వపక్షంకృత్వా- మరణే ❋ భూతేభ్యస్సముత్థాయతాన్యేవానువినశ్యతీతి జీవవినాశదర్శనాత్తద్వదవిభాగాపత్తిరితిసిద్ధాన్తయంతి భూతానాంకారణానాంచమహాప్రళయేసూక్ష్మశక్తిభేదోపి నావశిష్యతే- మరణేతుసోఽవశిష్యతే శరీరాన్తరార్థం తేషాంగమనోపపత్తేరితిచాహుః - తత్రతావద్ధృదయస్థః పరదేవతా (ప్రా)జ్ఞాత్మశబ్దవాచ్యః పరమాత్మానామేశ్వరఏవ. తత్రలయోముఖ్యఇత్యనుపపన్నం - ఈశ్వరాంశస్య నిమిత్తకారణత్వాత్ అస్వయోనావపిలయో దృష్టఇతిచేన్న - భస్మాద్యవస్థతస్త్వాదీన్ప్రతిసాక్షాదనుపాదానత్వేపి ప్రణాడ్యోపాదానత్వాత్పృథివ్యాః తత్రలయఉపపన్నః , ఈశ్వరఃప్రణాడ్యాపి నభూతకరణగ్రామోపాదానమితి తత్రముఖ్యలయాసంభవః. సన్మాత్రేలయఇతిచేన్న. తస్యపరదేవతా (ప్రా)జ్ఞాత్మశబ్దవాచ్యత్వాభావాదంశత్రయవ్యతిరేకేణ సన్మాత్రస్య కస్యచిద్ఘటశరావాద్యవస్థమృద్వదవస్థానానభ్యుపగమాచ్చ. తస్మాల్లయఇతి సిద్ధాన్తః,తస్యచముఖ్యత్వేఽభ్యుపగతేసత్యస్వయోనౌపరమాత్మనిలయఇత్యప్యనుపపన్నం వచనన్తు ❋ వాఙ్మనసీతివదన్యథాసిద్ధత్వాదస్వయోనౌలయే ప్రమాణంనస్యాత్. అనన్తరేచాధికరణే స్థూలభేదనివృత్త్యాజీవవదవిభాగఇతియత్- తన్నిరూపణీయం. భూతకరణానాం మహాప్రళయవద్వినాశస్తావదనభ్యుపగతః- లోకాన్తరగమనశ్రవణాత్. సూక్ష్మశక్తిభేదావశేషస్థూలభేదవిశేషనివృత్తిర్నామకింమనుష్యాదిసన్నివేశప్రహాణం. ఉతపృథివీత్వాదిప్రహాణం.నప్రథమః- సంస్థానాపగమస్య ప్రత్యక్షతయా నిరూపణీయత్వాభావాత్. నద్వితీయః- లోకాన్తరగమనానుపపత్తేః. యదినివృత్తస్థూలాకారాణాం పరమాత్మనిసంపత్తిర్నిరూప్యా,సాతు❋ తానిపరఇత్యత్రనిరూపితేతి నిరూపణీయాభావాదవిభాగాధికరణానారంభఏవస్యాత్

⟶ శ్రీఅవిభాగాధికరణంసమాప్తమ్ శ్రీ ⟵

౧౬॥ సూ ⟶ శ్రీ{ తదోకోఽగ్రజ్వలనంతత్ప్రకాశితద్వారోవిద్యాసామర్థ్యాత్త
చ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చహార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా } శ్రీ ⟵ అవాన్తర

సంగతిమాహ (ఏవమితి) ఉత్క్రాన్తౌబ్రహ్మణిసంపత్తేర్విద్వదవిదుషోస్తుల్యత్వాత్ ❋ సమానాచేత్యాదిసూత్రమత్రైవక్తవ్యం తథానకృతం, తత్రహేతుర్విదుషో బ్రహ్మసమ్పత్తావవివాదః (తత్రేత్యాది) కింవిదుషోమూర్ధన్యనాడ్యైవగమననియమస్సంభవతి, నేతి, కిం ❋ తయోర్ధ్వమాయన్నితి యాదృచ్ఛికగమనానువాదః- ఉతనాడీవిశేషేణ గమననియమవిధిః. కింనాడ్యోదుర్వివేచాః, ఉతసువివేచాః దుర్వివేచత్వే- యాదృచ్ఛికగత్యనువాదపక్షస్యన్యాయ్యత్వాన్నియమాసంభవః. సువివేచత్వే. నియమవిధిపరత్వోపపత్తేర్గతినియమసంభవః——వశేత్వపరవిద్యావిషయమిమం విచారమాహుః తత్పూర్వవదయుక్తమ ... ...

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (శతాధికయేతి) విద్వాన్ శతాధికయామూర్ధన్యయైవ నాడ్యోత్క్రామతి నచాస్యాఃవిదుషోదుర్వివేచత్వం,విద్వాన్ హిపరమపురుషారాధనభూతాత్యర్థప్రియవిద్యాసామర్థ్యా ద్విద్యాశేషభూతతయాత్మనోఽత్యర్థప్రియగత్యనుస్మరణయోగాచ్చ ప్రసన్నేనహార్దేనపరమపురుషేణా నుగృహీతోభవతి, తతశ్చతదోకః, తస్య, జీవస్యస్థానం, హృదయంఅగ్రజ్వలనంభవతి. అగ్రజ్వలనం ప్రకాశనంయస్యతదిదమగ్రజ్వలనం. పరమపురుషప్రసాదాత్ప్రకాశితద్వారోవిద్వాంస్తాంనాడీం వి జానాతీతితయావిదుషోగతిరుపపద్యతే. ——తదోకోఽధికరణంసమాప్తమ్——

౧౭ ॥ సూ ——శ్రీ రశ్మ్యనుసారీ శ్రీ—— విదుషోహృదయాచ్ఛతాధికయామూర్ధ న్యనాడ్యానిర్గతస్యాదిత్యరశ్మీననుసృత్యాదిత్యమండలగతిశ్శ్రూయతే * అథయత్రైతదస్మాచ్ఛరీరా దుత్క్రామత్యథైతైరేవరశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమతఇతి.తత్రరశ్మ్యనుసారేణైవేత్యయంగతినియమస్సం భవతి,నేతిచిన్తాయాం,నిశిమృతస్యవిదుషోరశ్మ్యనుసారాసంభవాదనియమః,వచనస్తుపక్షప్రాప్తవిషయమ్.

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (రశ్మ్యనుసారీతి) రశ్మ్యనుసార్యేవవిద్వానూర్ధ్వంగచ్ఛతి, యతః * అథై తైరేవరశ్మిభిరిత్యవధారణాత్. పాక్షికత్వేహ్యేవకారోఽనర్థకస్స్యాత్. యదుక్తంనిశిమృతస్యరశ్మ్యస మ్భవాద్రశ్మీననుసృత్యగమనంనోపపద్యతఇతి, తన్న, నిశ్యపిసూర్యరశ్మ్యనుసారస్సంభవతి. లక్ష్యతే హినిశ్యపినిదాఘసమయే ఊష్మోపలబ్ధ్యారశ్మిసద్భావః. హేమన్తాదౌతుహిమాభిభవాద్దుర్దినఇవోష్మా నుపలమ్భః. శ్రూయతేచనాడీరశ్మీనాంసర్వదాఽన్యోన్యాన్వయః * తద్యథామహాపథఆతతఉభౌ గ్రామౌగచ్ఛతీమంచాముంచఏవమేవైతఆదిత్యస్యరశ్మయఉభౌలోకౌగచ్ఛన్తీమంచాముంచ అముష్మా దాదిత్యాత్ప్రతాయన్తేతఆసునాడీషుసృప్తాః ఆభ్యోనాడీభ్యః ప్రతాయన్తేతేఽముష్మిన్నాదిత్యేసృప్తా ఇతి. తస్మాన్నిశ్యపి రశ్మిసంభవాన్నిశిమృతానామపి విదుషాంరశ్మ్యనుసారేణైవబ్రహ్మప్రాప్తిరస్త్యేవ.

——శ్రీరశ్మ్యనుసారాధికరణంసమాప్తమ్ శ్రీ——

౧౮॥ సూ ——శ్రీనిశినేతిచేన్నసంబన్ధస్యయావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతిచ శ్రీ——

తస్యహైతస్య హృదయస్యాగ్రంప్రద్యోతతే తేన ప్రద్యోతేనైషఆత్మానిష్క్రామతీతీదంవాక్యమత్రాపేక్షితం-పూ ర్వత్రోపాత్తత్వాన్నాత్రోదాహృతమ్. ——శ్రీ తదోకోఽధికరణంసమాప్తమ్ శ్రీ——

౧౭॥ సూ ——శ్రీ రశ్మ్యనుసారీ శ్రీ—— అవాన్తరసంగతిఃస్ఫుటా కింరశ్మ్యనుసారేణ గమననియ మోవిదుషస్సంభవతి- నేతి. కిం * రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమతఇతివాక్యంపాక్షికగమనానువాదకం, ఉతనియమవిధిపరం కిం నిశిప్రేతస్యరశ్మ్యనుసారేణగమనంసంభవతి- నేతి, కింనిశిరశ్మయస్సంభవన్తి- నేతి నచేత్ నిశిరశ్మ్యనుసారాసంభ వాచ్ఛ్రుతేః పాక్షికగత్యనువాదకతయా నియమాసంభవః, సన్తీతిచేత్ నిశిరశ్మ్యనుసారసంభవాచ్ఛ్రుతేర్నియమవిధి పరతయారశ్మిభిరేవగతినియమసంభవః... ... ...

పూర్వపక్షముక్త్వారాద్ధాన్తమాహ (ఉచ్యతఇతి) ఊష్మోపలంభయోగ్యరశ్మిసద్భావే సత్యప్యన్ధకారస్థితిరుపపద్య తే రశ్మీనామల్పత్వాత్ యథోద్ధృతాగ్నౌ ప్రదేశేసూక్ష్మాగ్న్యవయవసంపర్కాదౌష్ణ్యోపలబ్ధావపి సూక్ష్మాగ్న్యవ యవైర్నతిమిరం నిరస్యతే, తద్వదితి * నాడీషుసృప్తాః- సంబద్ధాఇత్యర్థః.... ... ...

——శ్రీ రశ్మ్యనుసారాధికరణంసమాప్తమ్ శ్రీ——

౧౮॥ సూ ——శ్రీ నిశినేతిచేన్నసంబంధస్యయావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతిచ శ్రీ—— సంగతిఃస్ఫుటా

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే, విదుషో నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తి, నేతి. యద్యపి నిశాయాం సూర్యరశ్మిస
మ్బన్ధాద్రశ్మ్యనుసారేణ గతిర్నిశాయామపి సంభవతి, తథాపి నిశామరణస్య శాస్త్రేషు గర్హితత్వాత్ప
రమపురుషార్థలక్షణబ్రహ్మప్రాప్తిర్నిశామృతస్య న సంభవతి, శాస్త్రేషు దివామరణం ప్రశస్తం-విపరీతం
నిశామరణం, * దివా చ శుక్లపక్షశ్చ ఉత్తరాయణమేవ చ । ముమూర్షతాం ప్రశస్తాని విపరీతం తు గర్హిత
మితి దివామరణనిశామరణయోః ప్రశస్తత్వవిపరీతత్వే చోత్తమాధమగతిహేతుత్వేన స్యాతాం- అతో ని
శిమరణమధోగతిహేతుత్వాన్న బ్రహ్మప్రాప్తిహేతురితి చేత్ ... ...

తన్న, విదుషః కర్మసంబంధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్, ఏతదుక్తం భవతి, అనారబ్ధకార్యాణామ
ధోగతిహేతుభూతానాం కర్మణాం విద్యాసంబన్ధేనైవ వినాశాదుత్తరేషాం చాశ్లేషాత్ప్రారబ్ధకార్యస్య
చ చరమదేహావధిత్వాద్బన్ధహేత్వభావాద్విదుషో నిశామృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్సిద్ధైవ. దర్శయతి చ శ్రు
తిః * తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య ఇతి * దివా చ శుక్లపక్షశ్చేత్యాదివచన
మవిద్వద్విషయమ్ ——నిశాధికరణం సమాప్తమ్——

కిం నిశి మృతస్య విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తిస్సంభవతి. నేతి కిం నిశామరణస్యాధోగతిహేతుత్వం నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్య
భావం జ్ఞాపయతి నేతి. నిశామరణనిందావచనం కిమవిద్వద్విద్వత్సాధారణం ఉతావిద్వద్విషయమితి. సాధారణత్వే-
నిశిమరణస్యాధోగతిహేతుత్వేన బ్రహ్మప్రాప్త్యభావావగమాన్నిశి మృతస్య న బ్రహ్మప్రాప్తిః అవిద్వద్విషయత్వే. నిశామ
రణస్యాధోగతిహేతుతయా బ్రహ్మప్రాప్త్యభావానవగమాన్నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్యాత్ ... ...

పూర్వపక్షముక్త్వా రాద్ధాన్తమాహ (తన్నేతి) ప్రారబ్ధకర్మణోఽనేకదేహహేతుత్వసంభవాత్కథం కర్మసం
బంధస్య యావద్దేహభావిత్వం ప్రారబ్ధసమాప్తిరస్తు - అభుక్తపూర్వాణ్యపి కర్మాణి సన్తి. కర్మణో యావద్దేహభావి
త్వేన కథం నిశామరణస్యాధోగతిహేతుత్వం పరిహృతం- తథా చ సతి నిశామరణనిన్దావచనస్య కా గతిరిత్యత్రాహ (ఏత
దుక్తమితి) దివానిశావిభాగనిరపేక్షం ప్రారబ్ధకర్మావసానే మోక్షశ్రవణాత్ * తస్య తావదేవ చిరమితి వాక్యముపా
త్తం, నన్వప్రశస్తకాలే నిశి మృతం శరీరం న చ గమం స్యాత్, చారవ్యాసిద్ధేహి బ్రహ్మప్రాప్తిసిద్ధిః. నైవం * అథ యో దక్షి
ణే ప్రమీయతే పితౄణామేవ మహిమానం గత్వా ఆదిత్యస్య * తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి దక్షిణాయనాద్యప్రశ
స్తకాలమృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణాదప్రశస్తకాలమరణేన హేతునా చరమదేహత్వం న బాధ్యం అతో యథోక్త ఏవార్థ ఇతి

ఇతరే త్రయోపీదం సూత్రద్వయమపి రశ్మ్యనుసారనియమవిషయమేకమధికరణమాహుః, నిశి రవిరశ్మ్యోనసంతీతి చే
న్న, నాడీరవిరశ్మిసంబన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్, తథా * అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయన్త ఇతి శ్రుతిర్దర్శయతీతి యో
జయన్తి, నను యది నిశి రవిరశ్మయస్సన్త్యః, తర్హి నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్న స్యాత్, తస్య రవిరశ్మ్యనపేక్షత్వే, దివాపి తై
ర్వినా గమనసంభవాద్రశ్మ్యనుసారశాస్త్రవైయర్థ్యం, రాత్రౌ మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్వా న స్యాత్, మా భూదితి న వాచ్యం,
విద్యాయాః పాక్షికఫలతయా తత్ర ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః, యావదుదయం ప్రతీక్షణకల్పనమప్యయుక్తం * స యావత్క్షిప్యేన్మ
నస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతీతి శైఘ్ర్యావగమాదిత్యుపపాదయన్తి, నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్న స్యాదితి ప్రసంగో నిశామరణ
నిన్దావచనమవలమ్బమానానాం నానిష్టస్స్యాత్, విద్యాయాః పాక్షికఫలత్వం చ నిశామరణస్య విద్యానిష్పత్త్యభావని
బన్ధనత్వాశ్రయణేన పరిహృతం స్యాత్, అతోఽపేక్షితం నిశి మృతస్య మోక్షసమర్థనమితి తదర్థమధికరణభేదో న్యాయ్యః,
నాడీరవిరశ్మిసంబన్ధనియమాభిధానమపేక్షితమితి చేత్, సత్యం తస్య తు ప్రతిజ్ఞాయామపేక్షితత్వాదాభిప్రాయికత్వవర్ణన
ముచితం, అన్యథాఽపేక్షితార్థాన్తరప్రతిజ్ఞాయా ఉపపత్తేశ్చానభిహితత్వప్రసంగాత్, ప్రతిజ్ఞాహేత్వోరుభయోరప్యభి

౧౯ ॥ సూ- ॥ అతశ్చాయనేపిదక్షిణే ॥ నిశిమృతస్యాపివిదుషోబ్రహ్మప్రాప్తౌ యోగహేతురుక్తః, అతఏవ హేతోర్దక్షిణేప్యయనే మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిస్సిద్ధా

అధికారశఙ్కా-తు * అథ యోదక్షిణేప్రమీయతే పితౄణామేవ మహిమానం గత్వా చన్ద్రమసస్సాయుజ్యంగచ్ఛతీతి దక్షిణాయనే మృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిశ్రవణాచ్చన్ద్రంప్రాప్తానాంచ *తేషాం యదాతత్పర్యవైత్యథైతమేవాధ్వానంపునర్నివర్తన్తఇతి పునరావృత్తిశ్రవణాత్ భీష్మాదీనాంచ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానాముత్తరాయణప్రతీక్షాదర్శనాద్దక్షిణాయనేమృతస్యబ్రహ్మప్రాప్తిర్నసంభవతీతి.

పరిహారస్తు- అవిదుషాం పితృయాణేన పథా చన్ద్రంప్రాప్తానామేవ పునరావృత్తిః, విదుషస్తు చన్ద్రంప్రాప్తస్యాపి * తస్మాద్బ్రహ్మణోమహిమానమాప్నోతీతి వాక్యశేషాత్తస్య దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిః బ్రహ్మప్రాప్త్యర్థవిశ్రమహేతుమాత్రమితిగమ్యతే. వాక్యశేషాభావేపి పూర్వోక్తాదేవ బన్ధహేత్వభావాత్ విదుషశ్చన్ద్రంప్రాప్తస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిరనివార్యా. భీష్మాదీనాం యోగప్రభావాత్ స్వచ్ఛన్దమరణానాంధర్మప్రవర్తనాయోత్తరాయణప్రాశస్త్యప్రదర్శనార్థస్తథావిధాచారః

ననుచ విదుషోముమూర్షోః ప్రతిపునరావృత్త్యపునరావృత్తిహేతుత్వేన కాలవిశేషవిధిస్స్మర్యతే * యత్రకాలేత్వనావృత్తిమావృత్తించైవయోగినః । ప్రయాతాయాన్తితంకాలంవక్ష్యామిభరతర్షభ ॥ అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లఃషణ్మాసాఉత్తరాయణమ్ । తత్రప్రయాతాగచ్ఛన్తి బ్రహ్మబ్రహ్మవిదోజనాః ॥ ధూమోరాత్రిస్తథాకృష్ణషణ్మాసాదక్షిణాయనమ్ । తత్రచాన్ద్రమసంజ్యోతిర్యోగీప్రాప్యనివర్తతే ॥ శుక్లకృష్ణేగతీహ్యేతేజగతశ్శాశ్వతేమతే । ఏకయాయాత్యనావృత్తిమన్యయావర్తతేపునరితి. తత్రాహ-...

౨౦ ॥ సూ. ॥ యోగినఃప్రతిస్మర్యతేస్మార్తేచైతే ॥ నాత్ర ముమూర్షోః ప్రతిమరణకాలవిశేషోపాదానంస్మర్యతే, అపితుయోగినః, యోగనిష్ఠాఃప్రతిస్మార్తే,

---

ప్రాయికత్వకల్పనాదపి పూర్వప్రతిజ్ఞోపపత్తిమాత్రస్యాభిప్రాయికత్వకల్పనంన్యాయ్యమితి ... .

॥ నిశాధికరణంసమాప్తమ్ ॥

౧౯ ॥ సూ. ॥ అతశ్చాయనేపిదక్షిణే ॥ అవాన్తరసంగతిస్స్ఫుటా, కిందక్షిణాయనమృతస్యాపి విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తిస్సంభవతి, నేతి, కిం * అథ యోదక్షిణఇతిదక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తివచనం బ్రహ్మప్రాప్త్యభావం గమయతి; నేతి, చన్ద్రప్రాప్తానామావృత్తివచనం కిం విద్వదవిద్వత్సాధారణం, ఉతావిద్వద్విషయమితి, కింభీష్మాదీనాం కాలప్రతీక్షాకాలవిధానస్మరణసహకృతసామాన్యశ్రుత్యనురోధేన సాధారణత్వసమాశ్రయణంన్యాయ్యం, ఉత *బ్రహ్మణోమహిమానమితి వాక్యశేషానురోధేనావిద్వద్విషయత్వసమాశ్రయణంన్యాయ్యమితి, సాధారణ్యాశ్రయణే న్యాయ్యేసతి, ఆవృత్తివచనస్య సాధారణ్యేనబ్రహ్మప్రాప్త్యభావావగమకతయా నబ్రహ్మప్రాప్తిః, అవిద్వద్విషయత్వాశ్రయణే న్యాయ్యేసతి, ఆవృత్తివచనస్యావిద్వద్విషయతయా* అథయోదక్షిణఇతివాక్యస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యభావానవగమకత్వాత్ దక్షిణాయనమృతస్య విదుషోపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్యాత్ ... ...

(దక్షిణాయనమృతస్యేతి) * ఉదగయనేప్రమీయతే * దక్షిణేప్రమీయతఇత్యత్ర ధూమాదిమార్గలిఙ్గాభావాత్, బ్రహ్మప్రాప్తివచనాచ్చార్చిరాదిగతస్యైవ మరణకాలవిశేషోమార్గసమ్మానవిశేషఉచ్యతఇత్యర్థః ... ...

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౨౦ ॥ సూ. ॥ యోగినఃప్రతిస్మర్యతేస్మార్తేచైతే ॥ స్మార్తేఇతి సౌత్రంపదమ్. తదావ్యాచష్టే

స్మృతివిషయభూతే, స్మర్తవ్యే దేవయానపితృయాణాఖ్యే గతీ స్మర్యేతే, యోగాఙ్గతయాఽనుదినం స్మర్తుం తథా హ్యుపసంహారః * నైతే సృతీ పార్థ జానన్ యోగీ ముహ్యతి కశ్చన । తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు యోగయుక్తో భవార్జున ఇతి * అగ్నిర్జ్యోతిః * ధూమో రాత్రిరితి చ దేవయానపితృయాణే ప్రత్యభిజ్ఞాయేతే. ఉపక్రమే చ * యత్ర కాలే త్వితి కాలశబ్దః కాలాభిమానిదేవతాతివాహికపరః, అగ్న్యాదేః కాలత్వాసంభవాత్. అతః * తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి విహితదేవయానానుస్మృతిరత్ర విద్యానిష్ఠాం ప్రతి విధీయతే, న ముమూర్షాం ప్రతి మరణకాలవిశేషః ——దక్షిణాయనాధికరణం సమాప్తమ్——

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

(స్మృతీతి) * యోగయుక్తో భవ మార్గానుసంధానరూపయోగయుక్తో భవేత్యర్థః. అన్యథాసంగత్యభావప్రసంగాత్ (యత్ర కాలే త్వితి) మధ్యే ఉపసంహారే చ మార్గవిధానపరత్వదర్శనాన్మహావాక్యస్యావరస్యైవోపక్రమోఽప్యత ఇత్యభిప్రాయేణ * అగ్నిర్జ్యోతిరిత్యాదివచనముక్తం * యోగిన ఇతి సౌత్రో యోగశబ్దశ్చతుర్విధభగవదుపాసకసాధారణః, భక్తియోగస్య తేషాం సాధారణత్వాత్. తత్ర ముముక్షోర్దేవయానానుసంధానం, ఐశ్వర్యార్థియోగినః పితృయాణానుసంధానమితి విధీయత ఇతి. శ్రుతౌ గతిద్వయం విహితం, తదనుసంధానమత్ర విధీయత ఇత్యర్థః (న ముమూర్షాం ప్రతి మరణకాలవిశేష ఇతి) విధీయత ఇత్యన్వయః ... ...

అత్ర పదే చాపరే చ * యోగినః ప్రతీతి సూత్రమేవం వ్యాచక్షతే, యోగినః ప్రతి స్మార్తోపాసనార్థోఽయం స్మార్తః కాలవినియోగః, ప్రత్యాసన్నత్వాత్. అతశ్శ్రౌతేషూపాసనేషు నావతరతి. యది తత్రాపి కాలవాచిశబ్దః కాలాభిమానిదేవతాపరః, తదా న శ్రుతివిరోధ ఇతి, అగ్న్యాదిశబ్దానాం కాలవాచిత్వాభావేన * నైతే సృతీ ఇతి నిగమనాచ్చ కాలవిధిపరత్వాయోగాత్ విషయవ్యవస్థయా నిర్వాహో భాష్యేఽనాదృతః——అన్యే త్విదం సూత్రమేవం వ్యాచక్షతే, యోగినః ప్రాణాయామేన వాయువిజయపరాః, యోగినః ప్రత్యుత్తరాయణరూపకాలౌ స్మర్యేతే, తే హి శక్నువన్త్యేవ స్వచ్ఛన్దేన మర్తుమమర్తుం చేతి. తదయుక్తం, ప్రశస్తకాలే మర్తవ్యమితి విధిశ్చేత్, అగ్న్యాదికీర్తనస్య విఫలత్వాత్ * నైతే సృతీ ఇత్యుక్తశ్రౌతప్రసిద్ధమార్గప్రత్యభిజ్ఞాభఙ్గప్రసంగాచ్చ ——దక్షిణాయనాధికరణం సమాప్తమ్——

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన

శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన

శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

సముదితాధికరణసంఖ్యా-౧౪—సముదితసూత్రసంఖ్యా-౫౦౭

శ్రీమతేరామానుజాయనమః,

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యే.

చతుర్థాధ్యాయే—తృతీయఃపాదః,

※అర్చిరాద్యధికరణమ్※

౧ ॥ సూ. ※అర్చిరాదినాతత్ప్రథితేః※ విదుష ఉత్క్రాన్తస్య నాడీవిశేషేణ హార్దానుగ్రహాద్గత్యుపక్రమ ఉక్తః, తస్య గచ్ఛతో మార్గ ఇదానీం నిర్ణీయతే. తత్ర శ్రుతిషు మార్గప్రకారాః బహుధా ఆమ్నాయన్తే, ఛాన్దోగ్యే తావత్ * యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత ఇత్యుపక్రమ్య బ్రహ్మవిద్యాముపదిశ్యామ్నాయతే * అథ యదు చైవాస్మిఞ్ఛవ్యం కుర్వన్తి యది చ నార్చిషమేవాభిసమ్భవన్తి అర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తాన్ మాసేభ్యస్సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యమాదిత్యాచ్చన్ద్రమసం చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథః ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్త ఇతి, తథాఽత్రైవాష్టమే * అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత ఇతి, కౌషీతకినశ్చ దేవయానమార్గమన్యథాఽధీయతే * స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకం స ఇన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోకమితి, తథా బృహదారణ్యకే * య ఏవమేతద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే తేఽర్చిషమభిసంభవన్తి అర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షణ్మాసానుదఙ్ఙాదిత్య ఏతి మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమాదిత్యాద్వైద్యుతం వైద్యుతాత్పురుషోఽమానవస్స ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతీతి, తత్రైవ పునరన్యథా * యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథాఽఽడమ్బరస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స చన్ద్రమసమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా దున్దుభేః ఖమిత్యాది, తత్ర సంశయః, కిమర్చిరాదిరేక ఏవ మార్గ ఆభిశ్శ్రుతిభిః ప్రతిపాద్యత ఇతి తేనైవ బ్రహ్మ గచ్ఛతి విద్వాన్; ఉత తత్తత్స్థాదన్యేఽన్యే మార్గా ఇతి

---

౧ ॥ సూ. ※అర్చిరాదినాతత్ప్రథితేః※ పాదసంగతిమాహ (విదుష ఇతి) బ్రహ్మవిదో మార్గ ఇతి దర్శయితుం * యథా పుష్కరపలాశ ఇత్యాద్యుదాహరణం * శవ్యం, శవయోగ్యం సంస్కారం. యత్, యది. శవసంస్కారం యది కుర్వన్తి, యది వా న కుర్వన్తి, అర్చిషమేవ తే అభిసంభవన్తి, ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః. ఉదఙ్, ఆదిత్య ఇత్యధ్యాహార్యం. ఛాన్దోగ్యేఽర్చిరాదికా గతిరామ్నాయతే, కౌషీతకివాక్యేఽగ్నిలోకాదికా, బృహదారణ్యకేఽప్యర్చిరాదికా, తత్రైవ వాయ్వాదికా చ * ఆడమ్బరం వాద్యవిశేషః (అన్యత్ర) విద్యాన్తరే. కిం విద్వానర్చిరాదినైవ మార్గేణ గచ్ఛతి, ఉత తతో మార్గాన్తరేణ వేత్యనియమః, కిం సర్వవిద్యాస్వేకో మార్గ ఆమ్నాయతే, ఉత నానా మార్గా ఇతి. కిం క్రమాన్తరామ్నానాన్నానామార్గసమాశ్రయణం న్యాయ్యం, ఉతాదిత్యాదిప్రత్యభిజ్ఞానేన మార్గైకత్వాశ్రయణం న్యాయ్యమితి. నానామార్గాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వే నానావిద్యాసు నానామార్గామ్నానాదనియమః. మార్గైకత్వాశ్రయణే న్యాయ్యే సర్వ

శైర్వా౽నేనవేత్యనియమఇతి, కింయుక్తమ్.అనియమఇతి. కుతః,అనేకరూపత్వాన్నైరపేక్ష్యాచ్చేతి

ఏవంప్రాప్తే౽భిధీయతే (అర్చిరాదినేతి) అర్చిరాదిరేక ఏవమార్గస్సర్వత్రప్రతిపాద్యతే అతో౽ర్చిరాదినైవగచ్ఛతి. కుతః (తత్ప్రథితేః) తస్యైవసర్వత్రప్రథితేః, ప్రథితిః - ప్రసిద్ధిః. తస్యైవసర్వత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. ప్రత్యభిజ్ఞానాత్స ఏవమార్గస్సర్వత్రన్యూనాధికభావేనప్రతిపాద్యతఇతివిద్యాగుణోపసంహారవదన్యత్రోక్తానామన్యత్రోపసంహారః క్రియతే. ఛాన్దోగ్యే తావదుపకోసలవిద్యాయాంపంచాగ్నివిద్యాయాంచైకరూపఏవామ్నాయతే, వాజసనేయకేచ పంచాగ్నివిద్యాయాం తథైవార్చిరాదిరల్పాన్తరఆమ్నాయతే. అతస్తత్రాపి సఏవేతిప్రతీయతే - అన్యత్రాపిసర్వత్రాగ్న్యాదిత్యాదయః ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే. ✱ అర్చిరాద్యధికరణం సమాప్తమ్ ✱

౨॥ సూ ✱వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్✱ అర్చిరాదినైవగచ్ఛన్తి విద్వాంసఇత్యుక్తమ్. తత్రార్చిరాదికేమార్గేఛన్దోగాః మాసాదిత్యయోరన్తరాళేసంవత్సరమధీయతే ✱ మాసేభ్యస్సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యమితి. వాజసనేయినస్తుతయోరేవాన్తరాళేదేవలోకం ✱ మాసేభ్యోదేవలోకందేవలోకాదాదిత్యమితి, ఉభయత్రాపిమార్గస్యైకత్వాదుభావుభయత్రాపి

విద్యాసుమార్గైకత్వామ్నానాదర్చిరాదినైవేతినియమః(అనేకరూపత్వాదితి)అనేనక్రమభేదః క్రమిభేదశ్చవివక్షితః.

(ఏవంప్రాప్తఇతి) క్రమక్రమిభేదాత్ కథం మార్గైక్యమిత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) ప్రత్యభిజ్ఞానందర్శయతి(ఛాన్దోగ్యేతావదితి) (అల్పాన్తరఇతి) సంవత్సరశబ్దస్థానే దేవలోకశబ్దఇతిభావః (సర్వత్ర) బహుషుప్రదేశేష్విత్యర్థః పరవిద్యాసుబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానే౽పి గుణానన్త్యాదుపసంహారోనశక్యతఇతి విద్యైక్యాసమ్భవః, మార్గాన్వయినాం పదార్థానాం ద్వాదశసంఖ్యాన్తర్భూతత్వాచ్ఛిస్త్రాయోగ్యతయా౽గ్న్యాదిప్రత్యభిజ్ఞానుగుణ్యేనమార్గైక్యమితిభిదా,

అత్రపరేతు భిన్నవిద్యాశేషత్వాచ్చ భిన్నత్వం ✱ అథ త్రైరేవ రశ్మిభిరిత్యవధారణాత్ ✱యావత్క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యంగచ్ఛతీతిశైఘ్ర్యవచనాచ్చేతి పూర్వపక్షయుక్తీరాహుః. భిన్నవిద్యాశేషత్వే౽పి సుకృతదుష్కృతప్రహాణవద్భిన్నత్వాదర్శనాన్న్యూనతయా తదుపేక్షా ✱ రశ్మిభిరేవేత్యయోగవ్యవచ్ఛేదైవకారమాత్రస్య ప్రమాణసిద్ధబాధకత్వాయోగాదర్చిరాదీనాం దేవతాత్వేన మార్గదైర్ఘ్యహేతుత్వాభావేన శైఘ్ర్యవిరోధఇతి, తదనాస్థా—— అన్యేతు ✱యేచత్వారఃపథయోదేవయానాఇతి మన్త్రవర్ణాత్ బహుత్వావగమాచ్చ పూర్వపక్షమాహుః. అర్చిరాదికా, వాయ్వాదికా, ✱ సూర్యద్వారేణేతిసూర్యాదికా, రశ్మిమతీ, దేవలోకవతీ, వరుణలోకాదిమతీచేతి చతుష్టయాధిక్యాదముముక్షువిషయత్వాచ్చ తదనుపన్యాసః, మన్త్రవర్ణస్తుచాతురాశ్ర్యాభిప్రాయోవా- ఐష్టికపాశుకసౌమికదార్వీహోమికగత్యభిప్రాయోవా ✱అర్చిరాద్యధికరణంసమాప్తమ్✱

౨ ॥ సూ. ✱వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యాం✱ సంగతిస్స్ఫుటా, సంవత్సరాదిత్యయోర్మధ్యప్రాప్తౌ వాయుదేవలోకౌకిమనియతక్రమేణ నివేశయితవ్యౌ- ఉతనేతి. కింవాయుదేవలోకశబ్దావర్థాన్తరపరౌ ఉతనేతి. కిం దేవలోకశబ్దస్య దేవావాసపరత్వంన్యాయ్యం, ఉత వాయోర్దేవగృహత్వశ్రవణానురోధేనవాయుపరత్వం న్యాయ్యం- దేవావాసపరత్వేన్యాయ్యే, తయోశ్శబ్దయోరర్థాన్తరపరత్వాదనియతక్రమేణ నివేశః.వాయుపరత్వేసతి-అర్థాన్తరపరత్వాభావాదనియతక్రమేణనివేశాభావస్స్యాత్(అర్చిరాదినైవేత్యాది)సంశయంపక్షంవిషయంచశోధయతి(తత్రేత్యాదినా) శ్రుత్యర్థపాఠప్రవృత్తిముఖ్యకాణ్డాః క్రమప్రమాణాని, తత్ర ప్రాతిపదికాభిహితోవిభక్త్యభిహితశ్చశ్రౌతఏవేత్యత్ర పఞ్చమ్యభిహితం సంవత్సరదేవలోకయోర్మాసాదూర్ధ్వత్వమవిశిష్టమ్. తత్ర సంవత్సరస్య మాసాదూర్ధ్వ

సంహార్యౌ. తత్ర మాసాదూర్ధ్వమభిహితయోస్సంవత్సరదేవలోకయోః పంచమ్యాభిహితస్య శ్రౌతక్రమస్య తుల్యత్వేపి * అర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తానిత్యధికకాలానాం న్యూనకాలేభ్య ఉత్తరోత్తరత్వేన నివేశదర్శనాత్సంవత్సరస్యైవ మాసానన్తరం బుద్ధావిపరివృత్తేః సంవత్సర ఏవ మాసాదూర్ధ్వం నివేశయితవ్య ఇతి తత ఊర్ధ్వం దేవలోక ఇతి నిశ్చీయతే అన్యత్ర వాజసనేయినః * యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీత్యాదిత్యాత్పూర్వం వాయుమధీయతే- కౌషీతకినస్తు * స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకమిత్యగ్నిలోకశబ్దనిర్దిష్టాదర్చిషః పరం వాయుమధీయతే. తత్ర కౌషీతకినాం పాఠక్రమేణార్చిషః పరత్వేన ప్రాప్తస్య వాయోర్వాజసనేయినాం * తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీత్యూర్ధ్వశబ్దనిర్దిష్టశ్రౌతక్రమేణ పాఠక్రమాద్బలీయసా ఆదిత్యాత్పూర్వం ప్రవేశో నిశ్చీయతే. అత ఆదిత్యాత్పూర్వం సంవత్సరాదూర్ధ్వం దేవలోకో వాయుశ్చ ప్రాప్తౌ- తత్రేదం చిన్త్యతే. కిం దేవలోకో వాయుశ్చార్థాన్తరభూతౌ యథేష్టక్రమేణ విద్వానభిగచ్ఛేత్-ఉతానర్థాన్తరత్వేన సంవత్సరాదూర్ధ్వం దేవలోకం సన్తం వాయుమభిగచ్ఛేదితి. కిం యుక్తం. భిన్నార్థత్వం-ప్రసిద్ధేః భిన్నార్థత్వే చోర్ధ్వశబ్దేన పంచమ్యా చోభయోస్సంవత్సరాదిత్యాన్తరాళే శ్రుతిక్రమేణ ప్రాప్తత్వాద్విశేషాభావాచ్చ యథేష్టమ్-

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (వాయుమబ్దాదితి) వాయుం సంవత్సరాదూర్ధ్వమభిగచ్ఛేత్. కుతః అవిశేషవిశేషాభ్యాం వాయోరేవ నిర్దిష్టత్వాత్, దేవలోకశబ్దో హ్యవిశేషేణ సామాన్యేన దేవానాం లోక ఇత్యనేన రూపేణ వాయుమభిధత్తే * స వాయుమభిగచ్ఛతి తస్మై స తత్రేతి వాయుశబ్దో విశేషేణ వాయుమభిధత్తే. అతో దేవలోకవాయుశబ్దాభ్యాం అవిశేషవిశేషాభ్యాం వాయురేవాభిధీయత ఇతి సంవత్సరాదూర్ధ్వం వాయుమేవాభిగచ్ఛేత్. కౌషీతకినాం వాయులోకశబ్దశ్చాగ్నిలోకశబ్దవద్వాయుశ్చాసౌ లోకశ్చేతి వ్యుత్పత్త్యా వాయుమేవాభిధత్తే. వాయుశ్చ దేవానామావాసభూత ఇత్యన్యత్ర శ్రూ

భావిత్వేఽధికకాలానాం న్యూనకాలోత్తరనివేశరూపార్థస్వభావోఽధికహేతురస్తి, అతో మాసానన్తరం సంవత్సరస్య ప్రాప్తిః, తత ఊర్ధ్వమాదిత్యాత్పూర్వం దేవలోక ఇతి స్థితం, బృహదారణ్యకేఽస్యాదిత్యాత్పూర్వం వాయుః శ్రుతః, కౌషీతకీవాక్యేఽగ్నేః పరత్వేన వరుణాత్పూర్వత్వేన వాయుః పాఠక్రమసిద్ధః, తత్ర పాఠక్రమాద్బలీయసా వాజసనేయకోక్తశ్రౌతక్రమేణ పాఠక్రమప్రాప్తస్యాగ్న్యనన్తరత్వస్య బాధితత్వాదాదిత్యాత్పూర్వమేవ వాయుః ప్రాప్తః దేవలోకశ్చ ప్రాప్తః తత్ర సంశయ ఇత్యర్థః * మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమితి దేవలోకస్యాదిత్యాత్పూర్వత్వం పంచమ్యభిహితం * స ఊర్ధ్వమాక్రమత ఇతి వాయోరాదిత్యాత్పూర్వత్వం ప్రాతిపదికాభిహితం (విశేషాభావాచ్చేతి) యథా- పూర్వం సంవత్సరస్య మాసానన్తరత్వే పంచమీమాత్రాదధికోఽధికకాలానాం న్యూనకాలోత్తరనివేశో హేతురుక్తః - తథాఽత్ర శ్రుతిప్రమాణాదధికం ప్రమాణం నాస్తీత్యర్థః... ... ...

సిద్ధాన్తమాహ (వాయుమితి) అవిశేషవిశేషాభ్యాం- సామాన్యవిశేషాభ్యాం దేవలోకశబ్దః సామాన్యశబ్దః వాయుశబ్దో విశేషః లోకపరత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (వాయుశ్చాసావితి) ఉక్తస్యావయవార్థస్య ప్రామాణికత్వం దర్శయతి (వాయుశ్చ దేవానామితి) నను * సంవత్సరః ఖలు వై దేవానాం పూరితి శ్రుత్యనురోధేన దేవలోకశబ్దస్య సంవత్సరవిషయత్వం కిం న స్యాత్. నైవమ్. సంవత్సరస్య దేవపురత్వోక్తేః స్తుతిమాత్రత్వాత్, వాయోర్దేవగృహత్వస్య

యతే * యోఽయంపవతఏష ఏషాం నాం గృహ ఇతి-

——* వాయ్వధికరణం సమాప్తమ్ *——

౩॥ సూ —— శ్రీ తటితోఽధివరుణస్సంబన్ధాత్ శ్రీ —— కౌషీతకినాం * సఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి సవాయులోకం సవరుణలోకం సఆదిత్యలోకం సఇన్ద్రలోకం సప్రజాపతిలోకం సబ్రహ్మలోకమిత్యత్రాగ్నిలోకశబ్దస్యార్చిః పర్యాయత్వేన ప్రాథమ్యమవిగీతం- వాయోశ్చసంవత్సరాదూర్ధ్వం నివేశఉక్తః. ఆదిత్యస్యాప్యత్ర ప్రాప్తపాఠక్రమబాధేన * దేవలోకాదాదిత్యమాదిత్యాచ్చన్ద్రమసమితి వాజసనేయకోక్తశ్రుతిక్రమాద్దేవలోకశబ్దాభిహితాద్వాయోరుపరినివేశస్సిద్ధః. ఇదానీం వరుణేంద్రాదిషుచిన్తా. కిమేతే వరుణాదయో యథాపాఠం వాయోరూర్ధ్వం నివేశయితవ్యాః- ఆహోస్విద్విద్యుతోఽధీతి విశయే- అర్చిః ప్రభృతిషు సర్వేషు * అర్చిషోఽహరిత్యాది శ్రుతిక్రమోపరోధాద్విద్యుతః పరస్తాచ్చ * తత్పురుషోఽమానవస్సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీతి విద్యుత్పురుషస్య బ్రహ్మగమయితృత్వశ్రవణాచ్చ సర్వత్రావకాశాభావే ప్రాప్తోపదేశావైయర్థ్యాయావశ్యం కస్యచిద్బాధ్యత్వే - పాఠక్రమానురోధేన వాయోరనన్తరం వరుణో నివేశయితవ్యః. వాయ్వాదిత్యయోః క్రమస్యబాధితత్వేనేన్ద్రప్రజాపతీఅపి హ్యత్రైవనివేశయితవ్యౌ... ... ...

వాస్తవత్వాదవాస్తవప్రహాణేనవాస్తవస్వీకారస్య న్యాయ్యత్వాచ్చ జ్యోతిర్మయకృత్స్నవైమానికదేవతాగణస్య వాయుపాశధృతత్వాత్ వాయోర్దేవగృహత్వంహియథార్థః... ... ...

పరేచాపరేచాహుః- మాసానన్తరమర్థక్రమాత్ సంవత్సరః తదనంతరం దేవలోకః తదనన్తరంవాయురితి * వాయుమబ్దాదితి సూత్రనిర్దేశశ్ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యపేక్షః - తత్రసంవత్సరస్య పఠితత్వాదితి, తదయుక్తమ్. దేవలోకవాయుశబ్దయోస్సామాన్యవిశేషరూపేణైకార్థత్వే సంభవత్యర్థభేదకల్పనానుపపత్తేః దేవలోకాదూర్ధ్వం వాయోర్నివేశనతి * దేవలోకాదాదిత్యమితి శ్రౌతక్రమభఙ్గశ్చ దేవలోకస్యసూత్రేణానిరూపితత్వంచస్యాత్ వాయోరబ్దాదూర్ధ్వం నివేశపరత్వాదస్య, సూత్రాన్తరాభావాచ్చ- సందిగ్ధోఽర్థోన్యాయశ్చవక్తవ్యఏవ * సఊర్ధ్వమాక్రమతే సఆదిత్యమాగచ్ఛతి * దేవలోకాదాదిత్యమితి శ్రౌతక్రమసామ్యాత్ భవతిచసంశయః. వాయుదేవలోకయోరేకత్వేచనసంశయ సంభవః అతఏవ * అవిశేషవిశేషాభ్యామితి సౌత్రపదస్య వాయోరగ్న్యానన్తర్యే శాబ్దక్రమవిశేషాభావా- చ్చాదిత్యాత్పూర్వత్వే ఊర్ధ్వశబ్దేన విశేషావగమాచ్చేతి వ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం. అతోయథాభాష్యమేవ సూత్రార్థః——

అన్యేస్తు-వాయుః కిమగ్నేరుపరినివేశయితవ్యః ఉతసంవత్సరస్యోపరి. ఉతఆదిత్యస్యాధస్తాదితిసంశయఉక్తః- తదచతురమ్- అగ్నేరానన్తర్యపక్షస్తావన్మందః- తస్యపాఠక్రమప్రతిపన్నస్య శ్రౌతక్రమేణ స్ఫుటబాధాత్. సంశయశిరోన్తరద్వయంతునవాయుదేవలోకయోరేకత్వేఽనుత్థితంస్యాత్ అతఃపృథక్త్వైకత్వే సంశయితవ్యే. ఏకత్వేనియమేన వాయుప్రాప్తిః- పృథక్త్వేవికల్పేన వాయుప్రాప్తిశ్చ ఫలం అతస్సహేతుకస్సఫలస్సంశయోభాష్యోక్తఏవజ్యాయాన్...

——శ్రీ వాయ్వధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ——

౩॥ సూ ——శ్రీ తటితోఽధివరుణస్సమ్బన్ధాత్ శ్రీ—— కింవరుణాదయో యథాపాఠం నివేశయితవ్యాః- కిం విద్యుతోఽధీతి. కిం వరుణస్య విద్యుత్సంబంధానురోధఉపపన్నః. నేతి. అనుపపత్తౌ యథాపాఠం నివేశః- ఉపపత్తౌ విద్యుతోఽధినివేశః, కౌషీతకినామిత్యాదినావక్ష్యమాణార్థవైశద్యాయపూర్వోక్తార్థం దర్శయతి. తత్రార్చిషః ప్రాథమ్యేవాయోస్సంవత్సరాదూర్ధ్వత్వే, ఆదిత్యస్యవాయోరూర్ధ్వత్వే, చకౌషీతకీవాక్యావిగానంవిగీతవిషయేతస్యదౌర్బల్యంచాహ, నిరూపితాంశనిరూపణీయాంశప్రదర్శనార్థేన కౌషీతకినామిత్యాదినా (ఆదిత్యస్యాపీతి) అత్ర-కౌషీతకీవాక్యే (ఉపదేశావైయర్థ్యాయేతి) క్రమబాధాదపి క్రమబాధోన్యాయ్యఇతిభావః (ఇంద్రప్రజాపతీఅపిహ్యత్రైవనివేశయితవ్యావితి) వరుణే

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తటితో ఽధి వరుణ ఇతి) వరుణస్తావద్విద్యుత ఉపరిష్టాన్నివేశయితవ్యః కుతః. (సంబన్ధాత్) మేఘోదరవర్తిత్వాద్విద్యుతో వరుణేన సంబన్ధో లోకవేదయోః ప్రసిద్ధః. ఏతదుక్తం భవతి- వరుణాదీనాముపదేశానైరర్థక్యాయ క్వచిన్నివేశయితవ్యత్వే సతి పాఠక్రమాదర్థక్రమస్య బలీయస్త్వాద్విద్యుతో ఽధి వరుణో నివేశయితవ్యః. తతశ్చామానవస్య గమయితృత్వం వ్యవధానసహమిత్యవగమ్యతే. తస్య చ వ్యవధానసహత్వాదిన్ద్రాదేశ్చాపదిష్టస్యావశ్య నివేశయితవ్యస్య వరుణాదుపర్యుపదిష్టత్వాత్ - ఆగన్తూనామన్తే నివేశయితవ్యత్వాచ్చ వరుణాదుపరిష్టాదిన్ద్రాదిర్నివేశయితవ్య ఇతి.........

—॥వరుణాధికరణం సమాప్తమ్॥—

౪॥ సూ —॥ ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాత్ ॥— ఇదమిదానీం చిన్త్యతే- కిమర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః- ఉత భోగభూమయః-అథవా విదుషాం బ్రహ్మ ప్రేప్సతామతివోఢార ఇతి. కిం తావత్ప్రాప్తం మార్గచిహ్నభూతా ఇతి కుతః ఉపదేశస్య తథావిధత్వాత్. దృశ్యతే హి లోకే గ్రామాదీన్ప్రతి గన్తౄణామేవం విధో (ద్రై) దేశికైరుపదేశః-ఇతో నిష్క్రమ్యాముకం వృక్షమముకాం నదీమముకం చ పర్వతపార్శ్వం గత్వాఽముకం గ్రామం గచ్ఛేతి.——అథవా- భోగభూమయ ఏతాస్స్యుః, కాలవిశేషతయా ప్రసిద్ధానామహరాదీనాం మార్గచిహ్నత్వానుపపత్తేః, గన్తవ్యస్య చ మార్గచిహ్నభూతస్యైవైషా

వాయ్వనన్తరే సతి ఇన్ద్రప్రజాపత్యోరన్యత్ర నివేశే క్రమద్వయభంగస్స్యాత్- తస్మాదేకక్రమమాత్రభంగేన తయోరపి క్రమిణోస్స్వానకాశత్వం యుక్తమితి భావః... ... ...

(వరుణస్తావదిత్యాది) విద్యుచ్చ వరుణాభిమానవిషయం జలం చ మేఘోదరస్థం, తత్ర విద్యుతః స్ఫుటతరదృశ్యత్వాత్. సలిలస్య తథాదృశ్యత్వాభావాచ్చ సలిలస్య విద్యుత ఉపరిస్థితిర్గమ్యతే. ఏవమభిమానవిషయయోస్సంబంధానురూపమభిమానిదేవతయోరపి సంబన్ధో న్యాయ్య ఇతి తటిదభిమానిన ఊర్ధ్వం జలాభిమానీ వరుణ ఇతి భావః. కిం చ, ద్యుపర్జన్యపృథివీక్రమేణ పర్జన్యః స్వర్గాదనన్తరస్థః తటిత్తు తతో ఽప్యధస్తాత్- తటిత్పురుషస్యోపరి వరుణో మేఘోదరే. తటిత్సమ్బన్ధో ఽస్తు- తేన పాఠక్రమం బాధిత్వా కథం తటిదుపరి వరుణనివేశః కథం వేన్ద్రప్రజాపత్యోస్తత్రావకాశః ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అర్థక్రమస్య పాఠక్రమాద్బలీయస్త్వేన వరుణస్య తటిదుపరి నివేశః- కౌషీతకిపాఠక్రమానురోధాత్, ఆగన్తూనామన్తే నివేశయితవ్యత్వరూపాత్ మీమాంసాసిద్ధన్యాయాచ్చేన్ద్రప్రజాపత్యోర్వరుణోపరి నివేశః తటితో గమయితృత్వాద్వ్యవధానాయ వరుణస్తటితః పూర్వం నివేశ్యః, తథా సతి మేఘోదరసంబన్ధరూపార్థక్రమో ఽపి స్యాదితి చేన్న, తథా సతీన్ద్రప్రజాపత్యోర్యథాపాఠం వరుణతటిన్మధ్యనివేశే ఽర్థక్రమభఙ్గాత్. తటిదానన్తర్యే వరుణేన్ద్రప్రజాపతీనాం పాఠక్రమభంగప్రసంగః- తస్మాత్పాఠక్రమానురోధేనార్థక్రమానువిధానే సంభవతి న పాఠక్రమభంగో యుక్తః. తటితో గమయితృత్వమవ్యవహితమితి న శ్రుతం- తస్మాత్తస్య గమయితృత్వం వ్యవధానసహమిత్యయమేవ క్రమ ఇత్యర్థః - అత్రాస్మదాచార్యాణాం వరదమిశ్రాణామయం శ్లోకః, అర్చిరహస్సితపక్షానుదగయనాబ్దమరుదర్కేన్దూన్ । అపి వైద్యుతవరుణేన్ద్రప్రజాపతీనాతివాహికానాహురితి,

—॥వరుణాధికరణం సమాప్తమ్॥—

౪॥ సూ —॥ ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాత్ ॥— అవాన్తరసంగతిః స్ఫుటా. కిమర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః ఉత భోగభూమయః ఉతాతివోఢార ఇతి. కిం లౌకికోపదేశప్రక్రమానురోధో న్యాయ్యః, కిం ఏత ఏవ లోకా యదహోరాత్రాణ్యర్ధమాసా మాసా ఋతవస్సంవత్సర ఇతి వాక్యానురోధో యుక్తః ఉత గమయితృత్వలిఙ్గానురోధ ఉచితః- ఆద్యే మార్గచిహ్నత్వం. ద్వితీయే భోగభూమిత్వం- తృతీయే త్వాతివాహికత్వం (అథవేత్యాది) భోగభూమి

మనభిధాయకత్వాత్. భోగభూమిత్వంచ * ఏతఏవలోకాయదహోరాత్రాణ్యర్ధమాసామాసా ఋతవస్సంవత్సరా ఇత్యహరాదీనాం లోకత్వవచనాదుపపద్యతే, అతఏవచకౌషీతకినః * అగ్నిలోకమాగచ్ఛతీత్యాదినా లోకశబ్దానువిధానేనార్చిరాదీన్ వదన్తీతి........

ఏవం ప్రాప్తేబ్రూమః (ఆతివాహికా ఇతి) విదుషామతివాహే పరమపురుషేణ నియుక్తాః ఆతివాహికాః దేవతావిశేషా ఏతేఽర్చిరాదయః. కుతః (తల్లిఙ్గాత్) అతివహనలిఙ్గాత్. అతివహనంహి- గన్తౄణాంగమయితృత్వమ్- తచ్చ * తత్పురుషోఽమానవస్సఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీత్యుపసంహారే శ్రూయమాణం పూర్వేషామప్యవిశేషశ్రుతానాం సఏవసంబన్ధ ఇతి గమయతి, వదన్తిచార్చిరాదయః శబ్దాః అర్చిరాద్యాత్మభూతానభిమానిదేవతావిశేషాన్ * తంపృథివ్యబ్రవీదితివత్........

యద్యేవం * తత్పురుషోఽమానవస్సఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి వైద్యుతస్యైవ పురుషస్య బ్రహ్మగమయితృత్వశ్రుతేర్విద్యుతః పరేషాంవరుణాదీనాం కథమాతివాహికత్వేనాన్వయ ఇత్యత ఆహ.

౫ ॥ సూ ——— * వైద్యుతేనైవతతస్తచ్ఛ్రుతేః * ——— తతః విద్యుత ఉపరి వైద్యుతేన- అమానవేనైవాతివాహికేనవిదుషాం బ్రహ్మప్రాప్తేర్గమనం. కుతః (తచ్ఛ్రుతేః) * సఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి తస్యైవగమయితృత్వశ్రుతేః- వరుణాదయస్త్వనుగ్రాహకా ఇతి తేషామప్యాతివాహికత్వేనాన్వయో విద్యత ఏవ.

ఆతివాహికాధికరణం సమాప్తమ్

త్వస్యాప్యవాచకాశ్శబ్దా ఇత్యత్రాహ (ఏతఏవలోకా ఇతి) లోకా అహరాదిశబ్దవాచ్యా ఇత్యస్య వాక్యస్యార్థ ఇతి పూర్వపక్షిణో హృదయమ్; అత్రాహరాదికాలవిశేషాణాంలోకశబ్దవాచ్యత్వముక్తంస్యాత్. నభోగభూమినామహరాదిశబ్దవాచ్యత్వమిత్యత్రాహ (అతఏవకౌషీతకిన ఇతి) లోకశబ్దానువిధానం, అనువృత్తిః * తస్మిన్సతత్రవిజిహీర్షతే ఇత్యపి లోకత్వసాధకహేతురర్థసిద్ధః... ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవమితి) తర్హ్యర్చిరాదిశబ్దాః కథం దేవతావాచిన ఇత్యత్రాహ (వదన్తిచేతి) * తంపృథివ్యబ్రవీత్ * ఆపోవా అకామయన్త * అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్. ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశదితివదితి భావః. ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యద్యేవమితి)

౫॥ సూ ——— * వైద్యుతేనైవతతస్తచ్ఛ్రుతేః * ——— * తతశ్శబ్దస్య పశ్చాద్భావపరత్వవ్యావృత్త్యర్థంవ్యాచష్టే (తతో విద్యుత ఇతి) తర్హ్యాతివాహికేషు వరుణాదీనామన్వయః కథమిత్యత్రాహ (వరుణాదయస్త్వితి)

పరేషాంపక్షేనాతీవవిరోధః, సగుణోపాసకవిషయమిత్యేతావత్తు పూర్వమేవప్రత్యుక్తం. తేషామపరేషాంచపక్షే ఉపపాదనప్రకారవైషమ్యమేవ- నతూపపాద్యవైషమ్యం * సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీతి గమయితురమానవత్వం దర్శయతి, ఇదంచ విశేషణంమానవగమయితృవ్యవచ్ఛేదకత్వాత్ పూర్వేషాం మానవత్వేన గమయితృత్వే లింగం, అమానవత్వంనామ- మనోర్దేశాతిగత్వం, అచేతనానామగ్న్యాదీనాం గమయితృత్వాయోగాత్, సపిండితకరణగ్రామస్యోత్క్రాన్తస్యాపి స్వాతంత్ర్యేణగమనాయోగాదర్చిరాద్యభిమానినో దేవా ఆత్మనో గమయితారోఽభ్యుపగన్తవ్యా ఇతి అమానవశబ్దస్యయౌగికత్వేపి వ్యవచ్ఛేద్యస్య మానవత్వంగమయేత్, నతుగమయితృత్వం విశేషణంహి సప్రత్యనీకాకారయోగంవ్యవచ్ఛేద్యస్య దర్శయతి, నత్వాకారాన్తరసామ్యం. చన్ద్రమసాసంవాదాదిదర్శనాదత్యంతాపటుకరణత్వమపి దుర్వచం అతస్తదనాదరః——— అన్యేతువరుణస్యతటిత్సమ్బన్ధో వర్షద్వారకః సతస్యవాయ్వాదిత్యాభ్యామపి తుల్యః * వాయుర్వైవృష్ట్యా ఈశేతస్మాద్వాయుప్రచ్యుతాదివో వృష్టిరితి * యాభిరాదిత్యస్తపతిరశ్మిభిస్తాభిః పర్జ

౬॥ సూ —— శ్రీ కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః శ్రీ —— అర్చిరాదినైవ గచ్ఛతి వి
ద్వాన్ అర్చిరాదిరమానవాన్తశ్చ గణ ఆతివాహికో విద్వాంసం బ్రహ్మ గమయతీత్యుక్తం ఇదమిదానీం

న్యావర్తతీతి చ తయోర్వృష్టిహేతుత్వశ్రవణాత్. తతశ్చ కేవలార్థక్రమేణ విద్యుత ఉపరి నివేశనాదపి పాఠక్రమసహకృతార్థక్రమవశాదాదిత్యస్యాధస్తాద్వరుణో నివేశనీయ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి *తటితోధీతి సూత్రం విద్యుత ఉపరి వరుణనివేశపరం వ్యాఖ్యాతం తత్ర వాయ్వాదిత్యతటిద్భిస్సంబన్ధస్య సమానతయాఽతిప్రసంగపరిహారార్థం శఙ్కాన్తరమేవ ముపన్యస్తం * స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి శ్రవణాద్విదుషామన్యేన నేతవ్యత్వం ప్రతీయతే, నతు స్వయం గన్తృత్వం తత్ర ప్రజాపతిరిన్ద్రశ్చ చేతనత్వాత్స్వస్వలోకావధి నేతారౌ. విద్యుతస్త్వచేతనత్వాదిన్ద్రలోకావధి నేతృత్వానుపపత్తేర్నేతృవిశేషాకాంక్షాయాం వరుణస్య విద్యుత్సంబన్ధశ్చాస్తీత్యాకాంక్షాసహకృతాత్సంబన్ధాద్విద్యుత ఉపరి వరుణో నివేశనీయ ఇత్యుక్త్వా. తర్హ్యర్చిరాదీనామప్యచేతనత్వేన నేతృత్వానుపపత్తేస్తత్రాపి నేత్రన్తరైర్భవితవ్యమితి శఙ్కాపరిహారార్థమర్చిరాదీనాం చేతనత్వేన నేత్రన్తరనైరాకాంక్ష్యప్రతిపాదకం * ఆతివాహికా ఇత్యాదిసూత్రం వ్యాఖ్యాతం, అస్మిన్సూత్రే మార్గపరత్వం భోగభూమిత్వం చార్చిరాదీనాం పూర్వపక్షీకృత్య దేవతాత్వం సమర్థితం- తలవకారిణాం * గుహాసి దేవోసీత్యాదిశ్రుతౌ * తమగ్నిరభిప్రవహతి తం వాయురభిప్రవహతీత్యాదినా పృథివ్యగ్నిర్వాయురన్తరిక్షలోకో దిశోఽహోరాత్రేఽర్ధమాసా మాసా ఋతవస్సంవత్సరో దివ్యగన్ధర్వాప్సరసో దేవా ఆదిత్యశ్చన్ద్రమా ఇత్యాతివాహికా ఉచ్యన్తే, త ఏవైతేఽర్చిరాదయః, తత్తన్నామధేయక్రమప్రత్యభిజ్ఞాన లింగాత్ * దేవానామేవ మహిమానం గత్వాఽదిత్యస్య సాయుజ్యం గచ్ఛతీతి విదుషాం తత్ర సాయుజ్య(ప్రా)ప్తిశ్చార్చిరాదీనాం దేవతాత్వలింగం అతో న తత్ర నేత్రన్తరాపేక్షా, విద్యుతస్త్వచేతనతయా తదపేక్షాఽస్తీతి తస్యా ఉపరి వరుణో నేతేతి పూర్వపక్షం పరిసమాప్య సిద్ధాన్త ఉచ్యతే * వైద్యుతేనైవేతి సూత్రేణ * ఆదిత్యాద్వైద్యుతం వైద్యుతాత్పురుషో మానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్గమయతీత్యమానవస్య పురుషస్య బ్రహ్మలోక గమయితృత్వం వైద్యుతస్యాపాదానత్వం చావగమ్యతే - అతో విద్యుదభిమానీ పురుషో వైద్యుతః - స చ బ్రహ్మలోకాదర్వాచీనేషు లోకేషు నేతేతి ప్రతీతం అతో నేత్రన్తరనిరాకాంక్షత్వాద్వరుణో యథాశ్రుతి వాయోరుపర్యేవ వర్తతే నతు తస్యాస్తి నేతృత్వమితి సిద్ధాన్తసూత్రం వర్ణయన్తి. అత్రోచ్యతే- ఆదిత్యాదధస్తాద్వరుణనివేశనస్య సిద్ధాన్తితత్వం తావదయుక్తం పాఠక్రమార్థక్రమయోరుభయోరపి శ్రౌతక్రమబాధ్యత్వాత్. * స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీతి * దేవలోకాదాదిత్యమితి చ- వాయోరనన్తరమాదిత్యస్య శ్రౌతక్రమప్రాప్తత్వాత్ తయోర్మధ్యే * స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకమితి పాఠక్రమానురోధేన వరుణనివేశనం హి శ్రౌతక్రమబాధితం స్యాత్ ఏతదుక్తం భవతి- వాయ్వాదిత్యయోర్మధ్యే తటితః ఉపరి చ వరుణనివేశనమర్థక్రమప్రాప్తం తత్ర వాయ్వాదిత్యయోరర్థక్రమస్య శ్రౌతక్రమబాధితత్వాదబాధితార్థక్రమేణ తటిత ఉపరి వరుణనివేశనమేవ యుక్తమితి. కించ అర్థక్రమానుగృహీతపాఠక్రమేణ క్రమనిర్ణయే కర్తవ్యే వృష్టిహేతుత్వలక్షణార్థక్రమ సచివేన * స ఆదిత్యలోకం స ఇన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకమితి పాఠక్రమేణాదిత్యాదుపరి ఇన్ద్రనివేశనప్రసంగః * ఆదిత్యాచ్చన్ద్రమసమితి శ్రౌతక్రమవిరోధాత్తదయుక్తమితి చేత్- పూర్వదర్శితశ్రౌతక్రమ విరోధాద్వాయోరూర్ధ్వం వరుణనివేశనమప్యయుక్తం యతశ్శ్రౌతక్రమావిరోధాద్విద్యుతః పరం వరుణనివేశనమేవ యుక్తం- అత ఏవ * తటితోధీతి సిద్ధాన్తసూత్రం న తు పూర్వపక్షవిషయం. అత ఏవ * ఆతివాహికా ఇత్యాదిసూత్రద్వయమధికరణాన్తరం భవితుమర్హతీతి తస్య పరోక్తయోజనాఽనుపపన్నా.

—— ఆతివాహికాధికరణం సమాప్తమ్ ——

౬ ॥ సూ —— శ్రీ కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః శ్రీ —— అవాన్తరసంగతిమాహ (అర్చిరాదినైవేతి)

చిన్త్యతే- కిమయమర్చిరాదికో గణః కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనాన్నయతి - ఉత పరం బ్రహ్మోపాసీనానేవ, అథ పరబ్రహ్మోపాసీనాన్ ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాంశ్చేతి విశయే కార్యముపాసీనానేవ గమయతీతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే, కుతః. అస్య - హిరణ్యగర్భముపాసీనస్యైవ గత్యుపపత్తేః నహి పరిపూర్ణం సర్వజ్ఞం సర్వగతం సర్వాత్మభూతం పరం బ్రహ్మోపాసీనస్య తత్ప్రాప్తయే దేశాన్తరగతిరుపపద్యతే- ప్రాప్తత్వాదేవ. నిత్యప్రాప్తపరబ్రహ్మవిషయావిద్యానివృత్తిమాత్రమేవ హి పరవిద్యాకార్యమ్. కార్యం తు హిరణ్యగర్భరూపం బ్రహ్మోపాసీనస్య పరిచ్ఛిన్నదేశవర్తిప్రాప్యప్రాప్త్యర్థం గమనముపపద్యతే. అతో ఽర్చిరాదిరాతివాహికగణస్తమేవ నయతీతి... ....

౭॥ సూ — శ్రీ విశేషితత్వాచ్చ శ్రీ — * పురుషో ఽమానవః స ఏతాన్ బ్రహ్మలోకాన్ గమయతీతి లోకశబ్దేన బహువచనేన చ లోకవిశేషవర్తినం హిరణ్యగర్భముపాసీనమేవామానవో గమయతీతి విశేష్యతే- కించ * ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే ఇతి కార్యస్య హిరణ్యగర్భస్య సమీపగమనమర్చిరాదినా గతో ఽభిసన్ధత్తే... ....

సన్నేవం * తత్పురుషో ఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీత్యయం నిర్దేశో నోపపద్యతే హిరణ్యగర్భనయనే హి స ఏనాన్ బ్రహ్మాణం గమయతీతి నిర్దేష్టవ్యం స్యాత్. అత ఆహ.

౮॥ సూ — శ్రీ సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః శ్రీ — * యో బ్రహ్మాణం విదధాతీతి హిరణ్యగర్భస్య ప్రథమజత్వేన బ్రహ్మసామీప్యాత్తస్య బ్రహ్మశబ్దేన వ్యపదేశ ఇతి గత్యనుపపత్తివి

(కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనానితి) కార్యోపాసకస్య కార్యప్రాప్తిః పరోపాసకస్య పరప్రాప్తిశ్చ- తత్క్రతున్యాయసిద్ధా- అత ఉపాసితృవిశేషనిశ్చితే ప్రాప్తిసందేహాభావాత్. సంశయస్య ఉపాసితృభేదమూలత్వాత్ * స ఏనానిత్యుపాసితౄణాం ప్రతిపన్నత్వాచ్చ ఉపాసీనానిత్యధ్యాహృతం. నయతిపదం సిద్ధాన్తసూత్రాదాకృష్టం. కిమర్చిరాదికో గణః కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనానేవ నయతి- ఉత పరం బ్రహ్మోపాసీనానేవ - ఉత పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్ ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాంశ్చేతి, కిం పరబ్రహ్మణి ప్రాప్యే గతిబ్రహ్మలోకశబ్దావుపపద్యేతే - నేతి. బ్రహ్మోపాసీనానామేవ గమయితృత్వే * తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమే ఇత్యాదివాక్యసామఞ్జస్యమస్తి - నేతి. యదా నోపపద్యేతే, తదా కార్యముపాసీనానేవ నయేత్ యదా గతిబ్రహ్మలోకశబ్దావుపపద్యేతే యదా చ * తద్య ఇత్థమిత్యాదివాక్యసామఞ్జస్యమస్తి- తదా బ్రహ్మోపాసీనానేవ నయేత్ యదా సామఞ్జస్యం నాస్తి- తదా పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్ ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాంశ్చ నయేత్. ఉపాస్తినయత్రోర్ద్వయోరపి కర్మ హిరణ్యగర్భః (కార్యముపాసీనానిత్యాది) సర్వగతత్వాద్బ్రహ్మణో ముక్తేన తత్ప్రాప్త్యర్థం న క్వచిద్గన్తవ్యం సర్వగతత్వేఽపి దేశవిశేషప్రాప్త్యా నేవ జానాతి- నాన్యమితి స నియమో ఽస్తి యేన క్వచిద్గన్తవ్యం. సర్వజ్ఞత్వాత్ క్వచిత్కల్యాణగుణపూర్తిః క్వచిదపూర్తిరితి న తదర్థం గన్తవ్యం- సర్వతః పరిపూర్ణత్వాత్. సంబన్ధవిశేషసంపాదనాయ నాన్యత్ర గన్తవ్యం. సర్వాత్మత్వాదితి విశేషణానాం తాత్పర్యం, నిత్యప్రాప్తిశ్చేత్, ఉపాసనావైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (నిత్యప్రాప్తేతి) ....

౭॥ సూ — శ్రీ విశేషితత్వాచ్చ శ్రీ — * ఏతం బ్రహ్మలోకం సంవిన్దన్తీత్యాదిషు కర్మధారయస్స్వీకృతః- తద్వ్యావృత్త్యర్థం బహువచనేన చేత్యుక్తం- బహువచనాన్తలోకశబ్దే తాత్పర్యమ్........ ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౮॥ సూ — శ్రీ సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః శ్రీ — (గత్యనుపపత్తివిశేషణాదిభిరితి) ఆది

శేషణాదిభిరుక్తైస్తైర్హేతుభిర్నిశ్చీయత ఇత్యర్థః...... ....

అథస్యాత్ - అర్చిరాదినా హిరణ్యగర్భప్రాప్తౌ * ఏష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీత్యమృతత్వప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణం నోపపద్యతే - హిరణ్యగర్భస్య కార్యభూతస్య ద్విపరార్ధకాలావసానే వినాశశ్రవణాత్ * ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జునేతి వచనాద్ధిరణ్యగర్భం ప్రాప్తస్య పునరావృత్తేరవర్జనీయత్వాత్ - ఇత్యత్రాహ

౯॥ సూ —— శ్రీ కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్ శ్రీ —— కార్యస్య బ్రహ్మలోకస్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ, హిరణ్యగర్భేణాధికారికేణావసితాధికారేణ సహాయమపి తత్రాధిగతవిద్యః అతః - కార్యాద్బ్రహ్మలోకాత్పరం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీత్యర్చిరాదినా గతస్యామృతత్వప్రాప్త్యపునరావృత్త్యభిధానాత్ * తే బ్రహ్మలోకే తు పరాన్తకాలే పరామృతాత్పరిముచ్యన్తి సర్వే ఇతి వచనాచ్చావగమ్యతే...... ....

౧౦॥ సూ —— శ్రీ స్మృతేశ్చ * —— స్మృతేశ్చాయమర్థోఽవగమ్యతే * బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే । పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తి పరం పదమితి. అతః కార్యముపాసీనమేవార్చిరాదికో గణో నయతీతి బాదరేర్మతమ్... ... ...

అత్ర జైమినిః పక్షాన్తరపరిగ్రహేణ ప్రత్యవతిష్ఠతే.

౧౧॥ సూ —— * పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ * —— పరం బ్రహ్మోపాసీనానర్చిరాదిర్నయతీతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. కుతః (ముఖ్యత్వాత్) * తత్పురుషోఽమానవః స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి బ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వాత్ - ప్రమాణాన్తరేణ కార్యగ్రహణనిశ్చయే సత్యేవ హి లాక్షణికత్వం యుక్తం. న చ గమనానుపపత్తిః ప్రమాణం - పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వగతత్వేఽపి విశేషవిశిష్టదేశగతస్యైవావిద్యానివృత్తిశ్రవణాత్, యథా హి విద్యోత్పత్తిర్బ్రహ్మచర్యాశ్రమధర్మాచారదేశకాలాద్యపేక్షా * తమేతం వేదానువచనేనేత్యాదిశాస్త్రాదవగమ్యతే, తథా నిశ్శేషావిద్యానివర్తనరూపవిద్యానిష్పత్తిరపి విశిష్టదేశగతిసాపేక్షేతి గతిశాస్త్రాదవగమ్యతే.

ద్భేన బ్రహ్మేతి నిర్దేశోపపత్తిర్గమనోపపత్తిశ్చ వివక్షితా. కార్యే కారణోపచార ఇత్యర్థః......................

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి)

౯॥ సూ —— శ్రీ కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్ శ్రీ —— ఆయమర్థః కథమవగత ఇత్యత్రాహ (తే బ్రహ్మలోక ఇతి) * పరామృతాత్ - పరామృతం ప్రాప్య ప్రపఞ్చమితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః

౧౦॥ సూ —— శ్రీ స్మృతేశ్చ శ్రీ —— * పరస్య - బ్రహ్మణ ఇతి... ....

(అత్రేతి) పక్షాన్తరపరిగ్రహేణ - పూర్వపక్షాత్పక్షాన్తరేణ న తు కృత్స్నసిద్ధాన్తేనేత్యర్థః.

౧౧॥ సూ —— శ్రీ పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ శ్రీ —— (విద్యానిష్పత్తిః) విద్యా హి స్వమాహాత్మ్యాత్ తూష్ణీం శరీరస్థితిహేతురనువర్తతే. తస్యాః, నిష్పత్తిః - కార్యకరత్వావస్థాపత్తిః, యద్వా - నిష్పత్తిః నితరాం వికాసః సా గతిసాపేక్షేత్యర్థః. నిత్యత్వేఽపి కాలవిశేషాపేక్షావత్ సర్వగతత్వేఽపి దేశవిశేషాపేక్షా యుక్తేతి భావః. నిత్యముక్తతయా కాలవిశేషాపేక్షా న చేత్ శాస్త్రవైయర్థ్యం ప్రత్యక్షవిరోధశ్చ ఉత్పత్త్యనుపపత్త్యా గతిరపి చేత్, తత్రాహ

విదుషఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధాదిభుప్పూర్వమేవపరిహృతః, యత్తు * బ్రహ్మలోకానితిలోకశబ్ద బహువచనాభ్యాం విశేషణాత్కార్యభూతహిరణ్యగర్భప్రతీతిరితి- తదయుక్తమ్- నిషాదస్థపతిన్యాయేనబ్రహ్మైవలోకో బ్రహ్మలోక ఇతికర్మధారయస్యైవయుక్తత్వాత్, అర్థస్యచైకత్వనిశ్చితే బహువచనస్య * అదితిః పాశానితివదుపపత్తేః, పరస్యబ్రహ్మణః పరిపూర్ణస్యసర్వగతస్యసత్యసఙ్కల్పస్యస్వేచ్ఛాపరికల్పితాః స్వాసాధారణా అప్రాకృతాశ్చలోకానాత్యన్తాయనసన్తి, శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణప్రామాణ్యాత్

౧౨॥ సూ —— శ్రీ దర్శనాచ్చ శ్రీ —— దర్శయతిచశ్రుతిః మూర్ధన్యనాడ్యానిష్క్రాన్తస్యదేవయానేన గతస్యపరబ్రహ్మప్రాప్తిం * ఏషసంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసంపద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి ... ...

యదుక్తం * ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్యఇత్యర్చిరాదినాగతస్యకార్యప్రత్యభిసన్ధిర్దృశ్యతఇతి, తత్రోత్తరమ్

౧౩॥ సూ —— * నచకార్యేప్రత్యభిసన్ధిః * —— నచాయంప్రత్యభిసన్ధిః కార్యేహిరణ్యగర్భే- అపితు పరస్మిన్నేవబ్రహ్మణి, వాక్యశేషే, * యశోఽహంభవామిబ్రాహ్మణానామితితస్యాభిసంధాతుస్సర్వావిద్యావిమోకపూర్వకసర్వాత్మభావాభిసన్ధానాత్ * అశ్వఇవరోమాణి విధూయపాపం చన్ద్రఇవరాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య । ధూత్వాశరీరమకృతంకృతాత్మాబ్రహ్మలోకమభిసంభవామీత్యభిసంధాయకస్య బ్రహ్మలోకస్యాకృతత్వశ్రవణాత్, సర్వబన్ధవినిర్మోకస్యచ సాక్షాచ్ఛ్రవణాత్, అతః పరమేవబ్రహ్మోపాసీనమర్చిరాదిరాతివాహికో గణో నయతీతి జైమినేర్మతమ్..............,

ఇదానీం బాదరాయణస్తుభగవాన్స్వమతేనసిద్ధాన్తమాహ,

౧౪॥ సూ —— అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతిబాదరాయణఉభయథాచదోషాత్తత్క్రతుశ్చ * ——

అప్రతీకాలమ్బనాన్, ప్రతీకాలంబనవ్యతిరిక్తాన్ నయత్యర్చిరాదిరాతివాహికో గణఇతి భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే, ఏతదుక్తంభవతి- కార్యముపాసీనాన్నయతీతినాయంపక్షస్సంభవతి, పరమేవో

(విదుష ఇతి) (యత్త్విత్యాది) (నాత్యన్తాయనసన్తీతి) సనసన్తి, నిషేధప్రసంగోనాస్తి సన్త్యేవ- అత్యర్థంసన్త్యేవేత్యర్థః- పరమవ్యోమశబ్దాదీనాం హృదయగుహాదిస్థానపరత్వోపపాదనేన లోకవిశేషాపలాపోనయుక్తః * క్షయన్తమస్యరజసః పరాకే * హిరణ్మయేపరేకోశేవిరజం బ్రహ్మనిష్కలమ్ । తచ్ఛుభ్రంజ్యోతిషాంజ్యోతి స్తద్యదాత్మవిదోవిదురితి * తదక్షరేపరమేవ్యోమన్ ఇత్యాదిభిర్దురపహ్నవత్వాదితి ప్రమాణబాహుళ్యంవివక్షితమ్.....................

౧౨॥ సూ —— శ్రీ దర్శనాచ్చ శ్రీ —— ఉత్క్రాన్త్యుపసంపత్తివచనేన దేవయానేన ప్రాప్తిసిద్ధిః...

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదుక్తమితి)

౧౩॥ సూ —— శ్రీ నచకార్యేప్రత్యభిసన్ధిః శ్రీ —— ఉపపాదకవాక్యవశాత్ పరస్మిన్నేవేత్యుక్తం

౧౪॥ సూ —— * అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతిబాదరాయణఉభయథాచదోషాత్తత్క్రతుశ్చ * ——

ప్రతీకాలంబనవ్యతిరిక్తఏవహి పరంబ్రహ్మోపాసీనః, తంనయతీతిద్విశ్యాజ్జైమినిమతాత్ సిద్ధాన్తిమతస్యకోవిశేషఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) కార్యముపాసీనోఽపి ప్రతీకాలంబనః, నామాదిషుబ్రహ్మదృష్ట్యోపాసీనశ్చప్రతీకాలంబనః- నచఅప్రతీకాలంబనానికృత్స్న ప్రతీకాలంబనశబ్దోదృష్ట్యుపాసనపరమాహ, గోబలీవర్దన్యాయాత్ ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తానుకేషాంచిదర్చిరాదిగతిర్జైమినినోక్తా, ప్రతీకాలంబనవ్యతిరిక్తత్వోపాధిర్వ్యర్థస్తాన్ సర్వాన్నయతీతి సిద్ధాన్తిమతమితివిశేషః (కార్యముపాసీనాన్నయతీతినాయంపక్షఇతి) హిరణ్యగర్భోపాసీనానామర్చిరాదిగతిరనుపపన్నా, అర్చిరాది

పాసీనానిత్యయమపి నియమోనాస్తి, నచ ప్రతీకాలంబనానపి నయతి, అపితుయేపరంబ్రహ్మోపాస
తే యేచాత్మానం ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసతే తానుభయవిధాన్నయతి, యేతుబ్రహ్మకా
ర్యాన్తర్భూతనామాదికం వస్తు దేవదత్తాదిమసింహాదిదృష్టివత్ బ్రహ్మదృష్ట్యా, కేవలంవాగ తద్వస్తూ
పాసతే- నతాన్నయతి, అతఃపరంబ్రహ్మోపాసీనానాత్మానంచ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీ
నాన్నయతీతి, కుతః (ఉభయథాచదోషాత్) కార్యముపాసీనాన్నయతీతిపక్షే ✻ అస్మాచ్ఛరీరాత్స
ముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసంపద్యేత్యాదికాః శ్రుతయఃప్రకుప్యేయుః పరమేవోపాసీనాన్నయతీతి నియమే ✻
తద్యఇత్థంవిదుర్యేచేమేరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతేతేర్చిషమభిసంభవన్తీతి పఞ్చాగ్నివిదోఽర్చిరాది
గణానయతీతిశ్రుతిః ప్రకుప్యేత్, అతఃఉభయస్మిన్నపి పక్షేదోషసాన్నిత్, తస్మాదుభయవిధాన్నయతీతి
తదేతదాహ (తత్క్రతుశ్చేతి) తత్క్రతుః తథోపాసీనస్తథైనప్రాప్నోతీత్యర్థః ✻ యథాక్రతు
రస్మింల్లోకే పురుషోభవతి తథేతః ప్రేత్యభవతి ✻ తంయథాయథోపాసతే ఇతిన్యాయాత్, పఞ్చాగ్ని
విదోఽప్యర్చిరాదినాగతిశ్రవణాత్; అర్చిరాదినాగతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణాచ్చ, అ
తఏవతత్క్రతున్యాయాత్ప్రకృతివినిర్ముక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మానుసన్ధానసిద్ధం నామాదిప్రాణపర్యన్త ప్రతీ
కాలంబనానాంతూభయవిధశ్రుతిసిద్ధోపాసనాభావాదదిష్టిశ్రోపాసనే తత్క్రతున్యాయాచ్చార్చి
రాదినాగతిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చనవిద్యతే... ... ...

తమిమంవిశేషంశ్రుతిరేవదర్శయతీత్యాహ,

౧౫ ॥ సూ ——✻ విశేషంచదర్శయతి ✻—— యావన్నామ్నోగతం తత్రాస్యయథా
కామచారోభవతీత్యాదికా శ్రుతిర్నామాదిప్రాణపర్యన్తప్రతీకముపాసీనానాం గత్యనపేక్షం పరిమిత

నాగతస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తేః-నహి,హిరణ్యగర్భోపాసకస్యపరబ్రహ్మప్రాప్తిః, యథోపాసనంహి ఫలం, తస్మాదర్చిరాది
నాపరబ్రహ్మోపాసకఏవగచ్ఛతి, నకార్యోపాసక ఇత్యర్థః ఉదాహృతశ్రుతివాక్య ప్రతిపన్నయోరన్యతరస్య ప్రతీ
కాలంబనత్వాత్ ✻ అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతి ప్రతిజ్ఞానం వ్యాహతమిత్యత్రాహ (పఞ్చాగ్నీతి) తత్రప్రతిపన్నయో
రుభయోరపి అప్రతీకాలంబనత్వం సాధయితుంసూత్రకారః ✻ తత్క్రతుశ్చేత్యుక్తవానిత్యర్థః ✻ తద్యఇత్థం విదుర్యే
చేమేరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసత ఇత్యత్రపంచాగ్నివిద్యానిష్ఠస్యార్చిరాదిగతిశ్రవణాత్తయాగతస్యబ్రహ్మప్రాప్త్యపున
రావృత్తిశ్రవణాత్ ఫలస్యచయథోపాసనభావిత్వాద,దర్చిరాదినాబ్రహ్మప్రాప్తిఫలోపాసననిష్ఠఃపఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠో
బ్రహ్మోపాసకఏవ- తత్ర ✻ తద్యఇత్థంవిదుః, యేచేమేరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసత, ఇతివిభాగాన్యథానుపపత్త్యాస్వా
త్మవిశిష్టబ్రహ్మోపాసనం, బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మోపాసనం, చేతికల్ప్యతే, బ్రహ్మప్రాప్త్యనుగుణ్యాత్, పృథఙ్నిర్దేశాత్తైయ
యర్థాప్యేత్యర్థః. కేపునరత్రప్రతీకాలంబనా ఇత్యత్రాహ (నామాదీతి)........... ....

౧౫ ॥ సూ ——✻ విశేషంచదర్శయతి ✻—— యావన్నామ్నోగతం- దేవాదినామ్నోగోచరఇత్య
ర్థః ✻ బ్రహ్మణాసహ తేసర్వఇత్యాదివచనంనార్చిరాదిగతపురుషవిషయం. అపితు చతుర్ముఖలోకస్థయోగివిషయం ✻ తే
బ్రహ్మలోకఇతి - బ్రహ్మణోలోకోబ్రహ్మలోకః. తత్రవర్తమానాః, బ్రహ్మనిష్ఠాఃపరాన్తకాలే ✻ అన్తకాలేచపూర్వమేవే
త్యుక్తచరమదేహావసానసమయేపరామృతాత్. ప్రసన్నాద్బ్రహ్మణోహేతోస్సర్వేపరిముచ్యన్తఇత్యర్థః. బ్రహ్మలోక
శబ్దస్య కర్మధారయస్సన్వతఃప్రాప్తః వర్తమానశబ్దాధ్యాహారస్తుల్యః, అన్తకాలశబ్దస్యచరమదేహావసానపరత్వం స్మృతి
ప్రసిద్ధం- అతోఽస్మిన్నేవపక్షేస్వారస్యం. అధికరణార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) ... ...

ఫలవిశేషంచ దర్శయతి, తస్మాదచిన్మిశ్రం కేవలం వాఽచిద్వస్తు బ్రహ్మదృష్ట్యా తద్వియోగేనచ యఉపాస్తే- నతాన్నయతి- అపితుపరంబ్రహ్మోపాసీనా- న్నాత్మానంచప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనా, నాతివాహికోగణో నయతీతిసిద్ధమ్.........................

కార్యాధికరణంసమాప్తమ్

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః

అత్రపరేషాం పూర్వపక్షసూత్రాణ్యేవసిద్ధాన్తసూత్రాణి *పరంజైమినిరిత్యాదిసూత్రత్రయంపూర్వపక్షవిషయం. తత్తుసర్వాధికరణరీతివిరోధాత్సూత్రకారాభిప్రాయవిరుద్ధం. సత్యపిసిద్ధాన్తోపక్రమేఽధికరణేసిద్ధాన్తావసానత్వం సర్వత్రదృష్టం- నతు పూర్వపక్షావసానత్వం. పరవిద్యాప్రకరణేగతికీర్తనంస్తుత్యర్థమిత్యనుపపన్నం. అన్యఫలతయావగమ్యమానేనాన్యస్తుత్యనుపపత్తేః. గతిర్హిసగుణవిద్యాఫలత్వేనమతా. యత్తూక్తం * 'ప్రజాపతేస్సభామిత్యత్రకార్యప్రత్యభిసన్ధిరుపపద్యతే * తేయదన్తరేతి పూర్వవాక్యవిచ్ఛేదాత్. ప్రకరణాద్ధిశ్రుతివాక్యబలీయసీఇతి- తదయుక్తం * యశోహంభవామి బ్రాహ్మణానామితి సర్వాత్మత్వకీర్తనాత్ - సగుణబ్రహ్మణస్సర్వాత్మత్వకీర్తనానుపపత్త్యాచ పరప్రకరణావిచ్ఛేదఇతియతః, నచవాచ్యంసగుణేఽపి బ్రహ్మణిసర్వకామత్వాదివదుపాసనార్థం ప్రశంసార్థంవాతదితి-తత్రపూర్వాపరవాక్యయోఃపరవిషయత్వేఽవగమ్యమానేమధ్యగతవాక్యస్య పదశ్రుతేర్వాగ్నినాసించేదితి వదయోగ్యార్థత్వేన దుర్బలత్వాత్. ప్రజాపతిశబ్దస్య పరవిషయత్వేపి * ప్రజాపతిశ్చరతిగర్భేఅన్తరితివత్ప్రయోగోపపత్తేః- పరవిషయత్వకార్యవిషయత్వయోరేకవాక్యత్వానుపపత్త్యావాక్యభేదకల్పనప్రసఙ్గాత్. ఏకవాక్యత్వేసంభవతి వాక్యభేదాయోగాచ్చ ప్రత్యభిసన్ధిరనుపపన్నః పరబ్రహ్మణఏవ నిరవధికకల్యాణగుణకస్యసర్వాన్తరాత్మత్వాత్సర్వాత్మత్వంకీర్తనస్య ప్రశంసార్థత్వమప్యయుక్తం. యత్తూక్తం- విభోర్గన్తవ్యత్వానుపపత్తిః. భూగతేనప్రదేశాన్తరగమనవత్ప్రయసోదధ్యాద్యవస్థాపత్తివచ్చాంశభేదేనావస్థాభేదేనచగన్తవ్యభావోఽనుపపన్నః - నిరంశత్వాదవస్థాభేదశూన్యత్వాచ్చబ్రహ్మణః- గన్తుశ్చజీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వేతద్వికారత్వేచ తత్ప్రాప్త్యైన స్థిత్యభావాద్గమనమయుక్తం. మధ్యమపరిమాణత్వేఽనిత్యత్వాదణుత్వేకృత్స్నశరీరవేదనానుపపత్తేః వ్యాపిత్వేగత్యనుపపత్తేశ్చనమార్గగమనం, సంసార్యాత్మనః పారమార్థ్యేబంధావనిర్మోక్షః మోక్షేస్వరూపనాశఇత్యాదితర్కబలాత్ * పరంజైమినిరిత్యాది సూత్రాణాంపూర్వపక్షవిషయతేతి. తదప్యయుక్తం- గ్రామాదిగతేరివబ్రహ్మనః యోగార్థత్వాభావాదర్చిరాదిగతేః. నిశ్శేషప్రతిబన్ధనివృత్త్యర్థాహిసా. తస్యాశ్చకాలాపేక్షావద్దేశాపేక్షాయుజ్యతే * యావన్నవిమోక్ష్యఇతి కాలాపేక్షాహ్యుపలభ్యతే. పరిమాణవికల్పేన గమనానుపపత్తిరపరవిద్యాఫలత్వేపిప్రసజ్యేతిస్వవ్యాఘాతః. నచగతేర్మిథ్యాత్వేన తత్రోపపత్తిః. విభుత్వస్యగతిమాత్రవిరోధిత్వాత్. సత్యగమనమేవవిభుత్వవిరోధీతిచేన్న - దృష్టాన్తాభావాద్వ్యాప్త్యసిద్ధేః. విభుత్వగత్యోర్విరోధోనామనియమేనభిన్నాధారత్వలక్షణః. తచ్చయత్రవిభుత్వాభావః, తత్రైవసత్యగతిదర్శనాద్విరోధోనిశ్చీయేత. నచవిభుత్వానాశ్రయఘటాదినిష్ఠంగమనంత్వన్మతేసత్యం - తస్మాద్గతిమాత్రంవిభుత్వవిరోధీతిస్వవ్యాఘాతో దుస్తరః. అణుత్వేకృత్స్నదేహవేదనానుపపత్త్యాపితుల్యోవ్యాఘాతః. తత్రాపివాస్తవకృత్స్నవేదనస్యైవాణుత్వవిరోధఇతిచేత్. పూర్వవద్దృష్టాన్తాభావాద్వ్యాప్త్యసిద్ధేః ప్రభాప్రభావన్న్యాయేనానుపపత్తిరపినాస్తీతి ప్రాగేవోక్తం. సంసారిత్వస్య పారమార్థ్యేపి స్వరూపత్వాభావాదనిర్మోక్షస్వరూపనాశౌనస్యాతాం. యత్తుసంసారస్యకర్మనిమి

త్రర్కేణ. సూత్రాపరాధసంభవాత్ కర్తృత్వశక్తిసద్భావాచ్చ విశ్లేషతద్రక్షయానుపపత్త్యాదిజల్పితం, తత్ *జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుత ఇతి శాస్త్రబలాదీశ్వరప్రసాదద్వారా నివర్తనీయత్వాన్నోపపన్నం, యాతు స్వపక్షే మోక్షోపపత్తిః; సా చ ప్రాగేవ న్యస్తా * అప్రతీకాలమ్బనానితి పృథగధికరణయన్తి - సగుణబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవికారాలంబనాః ప్రతీకాలంబనాః తేషాం పితృయాణతృతీయస్థానసంబంధాభావాత్, ప్రతీకవిశేషణత్వేన బ్రహ్మణోప్యుపాసితత్వాత్ * యోచ మేరన్యా ఇత్యత్ర తేషామప్యుపాదానాత్. సర్వాన్ వికారాలంబనానమానవో బ్రహ్మలోకం నయతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా- ప్రతీకాలమ్బనాన్ వర్జయతి, తద్వ్యతిరిక్తాన్ వికారాలమ్బనాన్ నయతీత్యుభయథాఽప్యుపగమేఽపి దోషాభావాదితి యోజయన్తి. తత్ర తావదధికరణభేదోఽనుపపన్నః. త్రిశిరస్కవిచారే జైమినిపక్షస్య సిద్ధాన్తైకదేశిమతత్వాత్ * అప్రతీకాలంబనానిత్యస్య సాక్షాత్సిద్ధాన్తపరత్వేనాధికరణభేదానుపపత్తిః* ఉభయథా చ దోషాదితి పఠ్యమానత్వాదదోషాదితి పదమనుపపన్నమ్* ఉభయథాఽదోషాదిత్యర్థాన్తరాదిత్యంచ, స్వపక్షే దోషాభావమాత్రాదపి పరపక్షే దోషోద్ఘాటనం హి స్వపక్షదార్ఢ్యహేతుః——అపరేతు * సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశ ఇత్యన్తం పూర్వపక్షముక్త్వా సిద్ధాన్తం వక్తుమన్తరా చిన్తాన్తరపరం * కార్యాత్యయ ఇత్యేతద్వ్యాచక్షతే, కార్యబ్రహ్మప్రాప్తానాం పునరావృత్తిరస్తి * తేషామిహ న పునరావృత్తిరితి వాజసనేయకే ఇహశబ్దశ్రవణాత్తస్య కల్పవిషయత్వాత్కల్పాన్తరే చావృత్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా * శబ్దాభావాదనిర్దేశాదితి శబ్దాభావస్యైవ సర్వకల్పానామిహశబ్దార్థత్వావిశేషాదన్యథానావృత్తిస్స్యాత్, ఇహ స్యాదితి వాక్యభేదప్రసంగాత్ * ఏకయాయాత్యనావృత్తిమన్యయావర్తతే పునరిత్యుక్తవైషమ్యాభావప్రసంగాచ్చ కార్యబ్రహ్మప్రాప్తానామపి నావృత్తిరితి, అతస్తత్సామర్థ్యాత్కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహ పరబ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యేవం నిర్ణీయ * పరం జైమినిరితి పూర్వోక్తస్య పూర్వపక్షస్య సిద్ధాన్తమాహుః. తత్ర చాప్రతీకాలంబనాః, ప్రతీకాలంబనవ్యతిరిక్తాః కార్యబ్రహ్మోపాసకాః పరబ్రహ్మోపాసకాంశ్చ నయతి. హిరణ్యగర్భోఽహం భవిష్యామీతి ప్రవృత్తాః కార్యబ్రహ్మోపాసకాః. ఉభయేషామప్యర్చిరాదిమార్గేణ గతిః * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి శ్రుతేః. పఞ్చజ్ఞవిద్యాపంచాగ్నివిద్యయోః కార్యబ్రహ్మోపాసకస్యార్చిరాదిశ్రవణాత్, కార్యబ్రహ్మవిదః క్రమముక్తిః, అతో నావృత్తిః. పరబ్రహ్మవిదస్తు సద్యోముక్తిః. అర్చిరాదినా సత్యలోకమతిక్రమ్య కారణే బ్రహ్మణి సూక్ష్మదేహస్య కరణానాం చ ప్రవిలయ ఇతి * పరం జైమినిరిత్యనేన న విరోధః- బ్రహ్మణో విభుత్వేఽపి కార్యమండలాతిక్రమరూపా గతిః, జీవత్వస్యోపాధికత్వాల్లిఙ్గగమనమేవ గతిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర హిరణ్యగర్భం ప్రాప్తానాం సర్వేషామపునరావృత్తిశ్చేదయుక్తా, బ్రహ్మలోకగతానాం శ్వేతమహాభిషాదీనాం పునరావృత్తిస్మరణాత్. తత్రత్యజ్ఞానినామపునరావృత్తిశ్చేదభిమతా. యత్తు హిరణ్యగర్భోఽహం భవిష్యామీతి కార్యబ్రహ్మోపాసీనానామర్చిరాదిగత్యా తత్ప్రాప్తిరితి - తదయుక్తం - హిరణ్యగర్భస్య క్షేత్రజ్ఞతయా తదుపాసకానామమృతత్వప్రాప్త్యభావాదేవ అర్చిరాదిగత్యనుపపత్తేః. తస్య చ కార్యత్వకర్మవశ్యత్వానుపాస్యత్వాది చ ముహురుపపాదితం. అతస్తదుపాసకానామప్రతీకాలంబనత్వమయుక్తమ్. జ్ఞాపకోపాఖ్యానే బ్రహ్మకాయం ప్రవిశతో జాపకస్య జిహ్వయా నిష్క్రాన్తస్య మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రమణాభావాదర్చిరాదిగత్యభావః స్ఫుటతరః * అథవా నేచ్ఛసి చేత్తత్ర బ్రహ్మకాయనిషేవణమ్ । ఉత్క్రమతి చ మార్గస్థస్త్వయి భూతో నిరామయ ఇతి బ్రహ్మకాయనిషేవణమనిచ్ఛతో ముక్తిమార్గస్థతయోత్క్రమణవచనాచ్చ హిరణ్యగర్భప్రాప్తివతో నార్చిరాదిగతిః. అర్చిరాదినాప్రాప్యత్వం చ న చతుర్ముఖలోకస్యోపపద్యతే- నారదాదీనామాదిత్యమండలమభిత్త్వా బ్రహ్మలోకగమనదర్శనాత్ * అపునర్భవాయ కోశం భిన్నత్తి కోశం భిత్త్వా శీర్షకపాలం భిన్నత్తీత్యుపక్రమ్య * పృథివీం భిన్నత్తి అపో భిన్నత్తీత్యారభ్య * అవ్యక్తం భిన్నత్త్యక్షరం భిన్నత్తి మృత్యుం భిన్నత్తీత్యభిధానాత్- బ్రహ్మాండతదావరణాద్బహిర్భా

తత్త్వాదవ్యక్తాక్షరతమసాం చ. నశరీరానుప్రవిష్టపృథివ్యాదీనాం భేదనం తత్రోచ్యతే * కోశం భినత్తి, శీర్షకపాలం భినత్తీత్య-
భిధాయ పృథివ్యాదిభేదనప్రతిపాదనస్య. పార్థివాండకటాహతదావరణవిషయతాయా అవర్జనీయత్వాత్. జాపకోపాఖ్యానే
* ద్వాభ్యాం ముక్తం త్రిభిర్ముక్తమితి ముక్తప్రాప్యస్య పరమస్థానస్య గుణత్రయోత్తీర్ణతాఽభిధానాత్ * న కాలస్తత్ర వై ప్ర-
భురిత్యత్ర, కాలకాల్యత్వప్రతిపాదనాత్, బ్రహ్మలోకస్య చ ప్రాకృతత్వేన గుణత్రయోత్తీర్ణత్వాయోగాత్, ద్విపరార్ధా-
వసానత్వేనాకాలకాల్యత్వాయోగాత్ అతఏవ * అక్షరే పరమే వ్యోమన్నిత్యక్షరత్వశ్రవణవిరోధాచ్చ తమసః పరత్వాద్య-
యోగాచ్చ న చతుర్ముఖలోకోఽర్చిరాదిప్రాప్యః. కార్యబ్రహ్మోపాసకాన్ పరబ్రహ్మోపాసకాంశ్చ నయతీత్యుభయథా శ-
బ్దవ్యాఖ్యానమనుపపన్నం, ఏవముభయథాభావ ఏవ దోషాత్ నను కారణమ్ * కారణం తు ధ్యేయ ఇతి కార్యోపాసనం హి ప్రతి-
షిధ్యతే క్రమముక్త్యభ్యుపగమాదవిరోధ ఇతి చేన్న, అర్చిరాదిగతస్య క్రమముక్తేశ్శ్రుతివిరుద్ధత్వాత్ * స ఏనాన్ బ్రహ్మ గ-
మయతీతి హి శ్రుతిః, న తు క్రమేణ గమయతీతి. హిరణ్యగర్భాదీనాం మోక్షప్రదత్వాభావాదేవ తదుపాసకానామర్చిరా-
దిగత్యయోగాచ్చైవం వ్యాఖ్యాతుమయుక్తమ్. కార్యోపాసకస్యాప్యర్చిరాద్యన్వయే పర్యఙ్కవిద్యాదికం ప్రమాణ-
మితి చేన్న, కారణత్వబలాదాకాశాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థపరత్వాభావవదర్చిరాద్యన్వయబలేన తస్యాప్యుపాస్యసమ-
ర్పకశబ్దస్య కార్యపరత్వాసిద్ధేః. విగ్రహాద్యన్వయాత్కార్యత్వమితి చేత్, విలక్షణవిగ్రహయోగస్యైవ కారణత్వసా-
ధకత్వాత్—అన్యే త్వాహుః, కార్యం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భలోకః * పరం చాపరం చేత్యుపక్రమ్య * స సామభిరున్నీ-
యతే బ్రహ్మలోకమితి ప్రయోగదర్శనాత్, సర్వగతస్య పరబ్రహ్మణో గన్తవ్యత్వాయోగాత్, పర్యఙ్కవిద్యాయాం హ్ర-
దనదీవృక్షాదివిశేషవత్త్వదర్శనాద్ధిరణ్యగర్భసామీప్యేన లోకస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తేశ్చ లోకప్రాప్తిరితి పూ-
ర్వపక్షం కృత్వా, బ్రహ్మశబ్దముఖ్యత్వాల్లోకస్థస్య హిరణ్యగర్భస్య సతః పరమాత్మనః ప్రాప్యత్వేఽపి పూర్వపక్షయుక్తీ-
నాం సంభవాన్ముక్తానాం చతుర్ముఖలయావధి బ్రహ్మలోకే భోగాభ్యుపగమాద్ధిరణ్యగర్భాకారం పరం బ్రహ్మైవ నయతీతి సిద్ధా-
న్తయన్తి. అత్ర చతుర్ముఖప్రాప్తిరేవ విద్యాఫలం, తత్ర ప్రళయాద్భోగః, తల్లోకనాశే సృజ్యతాహేతుకర్మాభావా-
న్మోక్ష ఇతి బాదరిమతం. బ్రహ్మలోకప్రాప్త్యనన్తరమేవ బ్రహ్మణి లయః, తేన లిఙ్గనాశః, తతశ్చ గుణాష్టకావిర్భావాత్
సమానభోగతా బ్రహ్మలోకే లీనే పరాకాశప్రాప్తిః, తత్ర చ భోగ ఇతి జైమినేరభిప్రాయ ఇతి పక్షద్వయవైషమ్యం దర్శితం భవ-
తి * అప్రతీకాలమ్బనానితి, కిం సర్వేఽప్యుపాసకా దేవయానేన బ్రహ్మలోకం యాన్తి, ఉత నేతి చిన్తా. తత్ర దేవయానేన గతాం-
స్సర్వానమానవః పరం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భాఖ్యం నయతి, ఉత నేతి * ద్వే సృతీ అశృణవం పితౄణామహం దేవానాము-
త మర్త్యానామితి మార్గద్విత్వం ప్రతిజ్ఞాయ * అథ యే యజ్ఞేన దానేన తపసా లోకం జయన్తి తే ధూమమధిసంవిశన్తీతీ-
ష్టాదికారిణాం ధూమాదిప్రాప్తిశ్రవణాత్తద్వ్యతిరిక్తసర్వోపాసకానాముత్తరమార్గస్య ప్రాప్తత్వాదబ్రహ్మవిదాం
పఞ్చాగ్నివిత్ప్రభృతీనామప్యర్చిరాదిశ్రవణాత్ * ఏష పన్థా బ్రహ్మణో హ్యనువిత్తస్తేనైతి బ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చేతి
తైజసాఖ్యపఞ్చాగ్నివిత్ప్రభృతిపుణ్యకృతాం బ్రహ్మవిన్మార్గగమనదర్శనాత్ * అయం వావ ఏషోఽగ్నిశ్చిత ఇత్యాది చిత్యా-
గ్న్యుపాసనేష్వపి దేవయానశ్రవణాత్ * విద్యయైవ తదారోహన్తి యత్ర కామాః పరాగతా ఇత్యన్తే బ్రహ్మలోకప్రా-
ప్తిశ్రవణాచ్చ సర్వోపాసకానాం దేవయానప్రాప్తౌ సిద్ధాయాం * స ఏనానితి విశేషేణోక్తాన్ దేవయానేన గతాన్
సర్వానమానవో బ్రహ్మ గమయతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా * యావన్నామ్నో గతమిత్యాదిఫలప్రాప్తౌ బ్రహ్మలోకస్య దే-
వయానాపేక్షాయాం ప్రమాణాభావాన్న సర్వేషాం దేవయానప్రాప్తిరితి సిద్ధేః పఞ్చాగ్నివిత్ప్రభృతీనామబ్రహ్మవిదా-
మపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తతయా ప్రమాణసిద్ధానాం లోకవాసమాత్రమేవ, న తత్రత్యచతుర్ముఖప్రాప్తిః. బ్రహ్మవిదా-
మేవ చతుర్ముఖప్రాప్తిః, ఏవముభయథాభావే దోషాభావాత్, సర్వేషాం బ్రహ్మప్రాప్తౌ బ్రహ్మశబ్దస్య కార్యపచన

త్త్వపరవదనత్వాచ్చోభయథాపి బ్రహ్మవిదామితరతుల్యఫలత్వమితరేషాం బ్రహ్మవిత్తుల్యఫలత్వం, చేతి దోషప్రసఙ్గాత్,
తత్తత్క్రతున్యాయవిరోధాత్. అతో దేవయానేన బ్రహ్మలోకగతేష్వబ్రహ్మవిదో న బ్రహ్మ గమయతి, బ్రహ్మవిద
స్తు గమయతి. అబ్రహ్మవిదోపి తత్ర లబ్ధజ్ఞానాశ్చేత్, క్రమేణ ముచ్యన్తే, యథా పఞ్చాగ్నివిదః, యథా చ చిత్యాగ్నివి
ద ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి, అత్ర బ్రూమః, కార్యం బ్రహ్మ బ్రహ్మలోకః, చతుర్ముఖః పరం బ్రహ్మేత్యయుక్తం. తస్యాపి సృజ్యత్వశ్రవ
ణేన నానాపాదితేన కార్యబ్రహ్మాన్తర్భావావగమాత్, న చ తత్ర బ్రహ్మగుణానాం జ్ఞానానన్దైశ్వర్యాదీనాం నిత్యావిర్భూత
త్వాత్పరమాత్మత్వం, వేదాపహారాదిషు జ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యాదీనాం పరిమితత్వదర్శనాత్, యోగాభ్యాసభగవత్సాక్షాత్కా
రత్వతదాహితసర్గశక్తిత్వదర్శనాత్, తదుభయభావనాన్వయేనానుపాస్యత్వావగమాచ్చ * బ్రహ్మ[illegible]తమస్స్వయం
భూః ప్రజాపతిస్సంవత్సర ఇతి * సంవత్సరోఽసావాదిత్యో య ఏష ఆదిత్యే పురుషస్స పరమేష్ఠీ బ్రహ్మేత్యాది శ్రుతయస్తు
బ్రహ్మాణ్డోదరవర్తితత్తద్విభూతివిశేషనిర్వాహకత్వాభిప్రాయతయా న నిరపేక్షపరత్వే ప్రమాణం * హిరణ్యగర్భస్స
మవర్తతేత్యాద్యపి స్రష్టృత్వాత్ ప్రాణాదివాక్యతుల్యన్యాయత్వాదుపపత్త్యన్తరైశ్చ పరమపురుషపరమితి సమర్థితం, అ
పరేషాం ప్రతిక్షేపే దర్శితైర్న్యాయైర్దేవయానమార్గస్య చతుర్ముఖలోకప్రాప్తిహేతుత్వమయుక్తమితి తన్న సి
ద్ధాన్తేఽనుమన్తవ్యమ్. హ్రదనదీవృక్షసంస్థానాదియోగో న చతుర్ముఖలోకత్వే ప్రమాణం తల్లోకసామ్యాత్ * సత్య
మో బ్రహ్మలోక ఇత్యుపక్రమ్య * ఉత పరస్మాదుత పరస్మాత్పరస్తృతీయాదథవా చతుర్థాత్ । సహస్రస్థూణే విమితే దృఢ
ఉగ్రే యత్ర దేవానామధిదేవ ఆస్త ఇతి చతుర్ముఖలోకాత్పరతః పరత్ర సహస్రస్థూణాదిశిష్టస్థానవిశేషోపగమాత్, అత
స్సత్యలోకచతుర్ముఖయోర్దేవయానప్రాప్యత్వపరబ్రహ్మత్వాభావాత్ చతుర్ముఖలోకే గుణాష్టకావిర్భావ, ఆప్రళ
యాన్ముక్తానాం తత్రావస్థానం, తతః పరమాకాశప్రాప్తి- రిత్యనుపపన్నం. అనన్తరం చాబ్రహ్మవిదోఽపి దేవయానేన గ
చ్ఛన్తీతి నయుక్తం * స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి దేవయానగతానామవిశేషేణ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణాత్. న పఞ్చా
గ్నివిదాం బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణం * స ఏనానితి వాక్యసంకోచకం, తేషామబ్రహ్మవిత్త్వప్రమాణాసద్భావాత్, దేవ
యానగతిశ్రవణాదేవ తత్రాపి బ్రహ్మవేదనస్య కల్ప్యత్వాత్, చిత్యాగ్నివిదాం ప్రకరణే దేవయానశ్రవణం ప్రాసఙ్గి
కమహీననయాత్పరవిద్యా ప్రకరణాన్వయి స్యాత్ * తేనైతి బ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చేత్యత్ర బ్రహ్మవిదస్స పదాన్త
రవిశేష్యత్వసంభవాత్ తదపి నాబ్రహ్మవిదాం దేవయానగతౌ ప్రమాణం, * ద్వే సృతీ అశృణవమిత్యత్రాపి ద్విత్వావధారణ
మపి నాస్మిన్నర్థే ప్రమాణం * అథ య ఇమే యజ్ఞేన దానేనేతి వాక్యస్య పరవిద్యావ్యతిరిక్తశ్రేయః ప్రదర్శనార్థత్వ సమ్భవా
త్. ఏవం సర్వత్ర బ్రహ్మవేదనకల్పన, ప్రకరణోత్కర్షసామానాధికరణ్య- ప్రదర్శనార్థత్వాదిభిః నిర్వాహసంభవాన్న
కాచిదపి శ్రుతిరబ్రహ్మవిదాం దేవయానగమనే ప్రమాణం. అతఏవ దేవయానగతానాం తత్రావస్థానా, స ఏతి చిన్తా నిరవకాశా
హిరణ్యగర్భమేవ పరం బ్రహ్మ మన్వానస్య, నాబ్రహ్మవిదాం పరబ్రహ్మప్రాప్తిః, తత్ర గుణాష్టకావిర్భావాద్బ్రహ్మసమా
నభోగః. తత్ర పరబ్రహ్మప్రాప్తానామపునరావృత్తి, రితి సర్వమిదమనుపపన్నం, అబ్రహ్మవిదాం శ్వేతమహాభిషగ్రవతప్ర
భృతీనాం బ్రహ్మసభాయామాసికాప్రతిపాదనాత్, క్షుత్పిపాసాకామాద్యభిభవపునర్జన్మప్రతిపాదనాచ్చ, శ్వేతాదీనా
మబ్రహ్మవిత్త్వం చ పునరావృత్త్యైవ సిద్ధం. నన్వబ్రహ్మవిదాం దేవయానేన పరబ్రహ్మప్రాప్తిరేవ నివార్యతే, న తు పరబ్ర
హ్మప్రాప్తిమాత్రం. అమానవేన నయనం దేవయానగతబ్రహ్మవిదామేవ, నాన్యేషాం. అమానవనీతానామేవ అపునరా
వృత్తిః. నాన్యేషాం బ్రహ్మప్రాప్తానాం అతస్సర్వముపపన్నమితి, నైవమ్ * నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యత ఇతి బ్ర
హ్మవిద్వ్యతిరిక్తానాం బ్రహ్మప్రాప్తినిషేధాత్. తత్రాప్యబ్రహ్మవిదాం దేవయానేన బ్రహ్మప్రాప్తిర్నిషిధ్యతే, న బ్రహ్మ
ప్రాప్తిమాత్రమితి చేత్, తర్హ్యబ్రహ్మవిత్తయాఽభిమతానాం పఞ్చాగ్నివిదాం దేవయానగతిర్న స్యాత్. ....

యద్యుచ్యేత-విశిష్టమిహ నిషేధ్యం, అబ్రహ్మవిదాం దేవయానవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తిర్నాస్తి. తస్మాదబ్రహ్మవిదాం బ్రహ్మప్రాప్తి
విధురదేవయానగతి-ర్దేవయానగతివిధురబ్రహ్మప్రాప్తిశ్చోపపద్యత ఇతి. తదయుక్తం * అయనాయేత్యేతావన్మాత్రస్య శ్రు
తత్వాత్ - దేవయానేన బ్రహ్మణ ఇత్యధ్యాహారప్రసఙ్గాచ్చ, నను నాధ్యాహారాపేక్షా - అయనం చేత్ - దేవయాన
పూర్వకం బ్రహ్మకర్తృకం చ విదితమితి చేన్న - త్వయా దేవయానవిధురబ్రహ్మప్రాప్తేర్బ్రహ్మప్రాప్తివిధురదేవయానగ
తేశ్చాభ్యుపగతత్వాత్. కించ - అయనశబ్దస్యైకస్య సఙ్కోచః - దేవనవిశిష్టాయనవివక్షా శ్రూయేత. అబ్రహ్మవిదాం దే
వయానగమనశాస్త్రం - బ్రహ్మప్రాప్తానాం కేషాంచిత్పునరావృత్తిశాస్త్రం, చేతి చేన్న, తయోస్తద్విషయత్వేఽప్యయన
శబ్దసంకోచః - తత్సంకోచేతరయోస్తద్విషయత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. తస్మాద్యుక్తిన్న లేశ్రుత్యసంకోచః శా
స్త్రద్వయార్థవత్త్వం చ - తదేనోపపన్నమితి తావకః పక్షోఽనుపపన్నః - కించ - సర్వైరితరైరధికరణజాతోవ్వర్ణితః - త
దయుక్తం - సూత్రకారశైలీవిరోధాత్. అస్మింశ్చ శాస్త్రే సర్వత్ర బాదరాయణకీర్తనస్య ఋష్యన్తరమతవ్యావృత్తి
వివక్షామూలత్వం తావద్దృశ్యతే * తదుపర్యపి బాదరాయణస్సంభవాదిత్యత్ర కర్మకాండదేవతాధికరణప్రసిద్ధజైమి
నిమతాద్వైషమ్యవివక్షయా బాదరాయణకీర్తనం దృష్టం * మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారం జైమినిః * భావం తు బాద
రాయణోఽస్తి హి * ధర్మం జైమినిః * పూర్వం తు బాదరాయణః * శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితి జైమి
నిః * అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్ * పరామర్శం జైమినిః * అనుష్ఠేయం బాదరాయణస్సా
మ్యశ్రుతే, రిత్యధికరణేషు పూర్వసూత్రోపన్యస్తఋష్యన్తరమతవ్యావృత్త్యర్థత్వం బాదరాయణకీర్తనస్య దృష్టం - య
త్ర ఋష్యన్తరమతమఙ్గీకృతం; తత్ర న బాదరాయణకీర్తనం దృష్టం - యథా * అనుస్మృతేర్బాదరిః * సంపత్తేరితి
జైమినిః * సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః * అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః * తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినే
రపి * ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమి - రిత్యాదిషు - ఋష్యన్తరాణాం మిథో విరుద్ధేషు మతేషు చరమస్యాఙ్గీకారాత్ బాద
రాయణమతస్య పృథక్కీర్తనాభావశ్చ దృష్టః * ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః * అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః * తదుపల
క్షణార్థేతి తు కార్ష్ణాజినిః * సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః * స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః * ఆర్త్విజ్యమి
త్యౌడులోమిః, ఇత్యాదిషు సూత్రేషు అతో బాదరాయణకీర్తనం ఋష్యన్తరమతవైషమ్యప్రదర్శనార్థం. ఉభయశబ్ద
శ్చోపన్యస్తాకారద్వయపరో దృష్టః * ఉపపూర్వమపి త్వేకే * బహిస్తూభయథాపి, * అభావం బాదరిః * భావం జై
మినిః * ద్వాదశాహవదుభయవిధం, మితి చ. ఏవముభయశబ్దస్య కీర్తితమతద్వయవ్యావృత్త్యర్థత్వదర్శనాద్బాదరాయ
ణకీర్తనస్య ఋష్యన్తరమతవైషమ్యప్రదర్శనార్థత్వాత్ - అతఏవ దోషశబ్దస్య నఞ్పూర్వకత్వాయోగాచ్చ త్రిశిరస్క
విచారాస్పదైకార్థవిషయత్వం * కార్యం బాదరిరిత్యాదిసూత్రసముదాయస్య స్వరసతః ప్రతిపన్నమితి యుక్తమైకా
ధికరణ్యం * దర్శనాచ్చేతి సూత్రే * తయోర్ధ్వమాయన్ * తస్య తావదేవేతి వాక్యం ఇతరైరుదాహృతం. తథాపి *
పరం జ్యోతిరుపసంపద్యేతి వాక్యోదాహరణం సఫలం - అస్య వాక్యస్య సాక్షాన్మోక్షపరత్వే సంప్రతిపత్త్యా క్రమముక్తివి
షయత్వేన నిర్వాహస్యానుపపన్నత్వాదతశ్చ శరీరాదుత్థానశ్రవణేనార్చిరాదిగతవిషయత్వస్య దురపహ్నవత్వాచ్చ

శ్రీ కార్యాధికరణం సమాప్తమ్. శ్రీ

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః
శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

సముదితాధికరణసంఖ్యా-౧౫౦ — సముదితసూత్రసంఖ్యా-౫౨౩

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీ మ చ్ఛ్రు త ప్ర కా శి కా యు క్త శ్రీ భా ష్య.

చతుర్థాధ్యాయే—చతుర్థపాదః.

✻సమ్పద్యావిర్భావాధికరణమ్.✻

౧॥ సూ ✻సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ✻ పరంబ్రహ్మోపాసీనా నా, మాత్మానంచ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనానా, మర్చిరాదినామార్గేణా పునరావృత్తి లక్షణా గతిరుక్తా, ఇదానీం ముక్తానామైశ్వర్యప్రకారంచిన్తయితుమారభతే. ఇదమామ్నాయతే ✻ ఏవమేవైష సంప్రసాదోస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి. కిమస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసంపన్నస్య దేవాదిరూపవత్సాధ్యేన రూపేణసంబన్ధోఽనేనవాక్యేన ప్రతిపాద్యతే, ఉతస్వాభావికస్యస్వరూపస్యావిర్భావఇతి సంశయే, సాధ్యేనరూపేణ సంబన్ధఇతియుక్తం, అన్యథాహ్యపురుషార్థావబోధిత్వం మోక్షశాస్త్రస్యస్యాత్. స్వరూపస్య స్వతోఽపురుషార్థత్వదర్శనాత్, నహిసుషుప్తౌ దేహేన్ద్రియవ్యాపారేషూపరతేషు కేవలస్యాత్మస్వరూపస్య పురుషార్థసంబన్ధో దృశ్యతే, నచ దుఃఖనివృత్తిమాత్రం పరంజ్యోతిరుపసంపన్నస్య పురుషార్థః, యేనస్వరూపావిర్భావఏవ మోక్షఇత్యుచ్యేత ✻ సఏకోబ్రహ్మణఆనన్దః శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య ✻ రసంహ్యేవాయంలబ్ధ్వానన్దీభవతీత్యాదిభిర్ముక్తస్యసుఖానన్త్యశ్రవణాత్, నచాపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపచైతన్యమేవాస్యస్వరూపం, తచ్చసంసారదశాయామవిద్యయాతిరోహితం పరంజ్యోతిరుప

౧॥ సూ ✻సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ✻ పాదసంగతిమాహ (పరంబ్రహ్మేత్యాదినా) విషయవాక్యే ✻ నచపునరావర్తతఇతి శ్రవణాత్ అపునరావృత్తిలక్షణేత్యుక్తం. కిం ✻ అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదివాక్యముక్తస్య సాధ్యేనరూపేణ సంబన్ధఃప్రతిపాద్యతే - ఉతస్వాభావికస్వరూపావిర్భావః. కింస్వరూపావిర్భావపరత్వే మోక్షశాస్త్రస్య పురుషార్థావబోధిత్వం సంభవతి- నేతి, కింస్వరూపస్య స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వం సంభవతి, నేతి. కిమానన్దస్వరూపస్య తిరోధానంసంభవతి, నేతి. కిమావిర్భావపరత్వేఽభినిష్పత్తిశబ్దవైయర్థ్యమస్తి, నేతిచ- యదావైయర్థ్యం. యదాచతిరోధానాసంభవేనస్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానందత్వాయోగాత్ శాస్త్రస్యనపురుషార్థపర్యవసానం, తదాసాధ్యేనరూపేణ సంబంధః ప్రతిపాద్యస్స్యాత్- యదానాభినిష్పత్తివ్యపదేశవైయర్థ్యం- యదాచతిరోధానసంభవేన స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వోపపత్తేః మోక్షశాస్త్రస్య పురుషార్థపర్యవసానం. తదాస్వాభావికరూపావిర్భావః ప్రతిపాద్యస్స్యాత్ రూపేణ- ఆకారేణ (నచదుఃఖనివృత్తిమాత్రంపరంజ్యోతిరుపసంపన్నస్య పురుషార్థఇతి) అత్రాయంభావః, దుఃఖనివృత్తిమాత్రం మోక్షశ్చేత్. సంసారనిర్విశేషస్స్యాత్, పురుషార్థాపురుషార్థమిశ్రత్వాత్. దుఃఖనివృత్తిస్సుఖప్రాప్తిశ్చేష్టేదృష్టే, సుఖనివృత్తిర్దుఃఖప్రాప్తిశ్చానిష్టేదృష్టే. తత్రదుఃఖనివృత్తేరిష్టత్వాత్ సుఖనివృత్తేరనిష్టత్వాదిష్టానిష్టమిశ్రోమోక్షస్సంసారతుల్యఇతి, తస్మాత్పురుషార్థాపురుషార్థమిశ్రోనమోక్షఇతి. స్వరూపభూతస్యైవవాపరిచ్ఛిన్నస్యానన్దస్యతిరోధాననివృత్త్యాతథాత్వం ప్రకాశతఇతిశ్రుత్యర్థఇత్యత్రాహ(నచేతి)

సంపన్నస్యావిర్భవతీతి శక్యంవక్తుం, జ్ఞానస్వరూపస్య తిరోధానాసంభవాత్. ప్రకాశపర్యాయస్య జ్ఞానస్యతిరోధానం తద్వినాశఏవేతిహి పూర్వమేవోక్తమ్. నచ ప్రకాశమాత్రస్యానన్దతాసంభవతి,సుఖస్వరూపతాహ్యానన్దస్వరూపతా, సుఖస్వరూపత్వంచాత్మనోఽనుకూలత్వం, ప్రకాశమాత్రాత్మవాదినః కస్యప్రకాశోఽనుకూలవేదనీయోభవేదితి ప్రకాశమాత్రాత్మవాదినః కథంచిదప్యానన్దస్వరూపతాదురుపపాదా. స్వరూపావాప్తిమాత్రేచసాధ్యే. స్వరూపస్యనిత్యనిష్పన్నత్వాదుపసంపన్నస్య * స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతివచనమనర్థకంస్యాత్. అతోఽపూర్వేణసాధ్యేనరూపేణ సంబధ్యతే ఏవంచ * అభినిష్పద్యతఇతి వచనంముఖ్యార్థమేవభవతి * స్వేనరూపేణేత్యప్యానందైకాన్తేన స్వాసాధారణేనాభినిష్పద్యతఇతిసంగచ్ఛతఇతి ... ...

ఏవం ప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (సంపద్యావిర్భావఇతి) అయంప్రత్యగాత్మాఽర్చిరాదినాపరంజ్యోతిరుపసంపద్యయాందశావిశేషమాపద్యతే, సస్వరూపావిర్భావరూపః; నాపూర్వాకారోత్పత్తిరూపః. కుతః (స్వేనశబ్దాత్) * స్వేనరూపేణేతి విశేషణోపాదానాదిత్యర్థః. ఆగన్తుకవిశేషపరిగ్రహే హి * స్వేనరూపేణేతి విశేషణమనర్థకంస్యాత్, అవిశేషణేపి తస్యస్వకీయరూపత్వసిద్ధేః... ...

యత్తూక్తంస్వరూపస్య నిత్యప్రాప్తత్వాత్ * ఉపసంపద్యాభినిష్పద్యతఇతివచనమనర్థకమితి,తత్రోత్తరమ్.

౨॥ సూ ⸺ ॥ ముక్తఃప్రతిజ్ఞానాత్ ॥ ⸺ కర్మసంబంధతత్కృతదేహాదివినిర్ముక్తః స్వాభావికరూపేణావస్థితోఽత్ర * స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇత్యుచ్యతే, అతోనిత్యప్రాప్తస్యాపి స్వరూపస్యకర్మరూపావిద్యాతిరోహితస్య తిరోధాన నివృత్తిరత్రాభినిష్పత్తిరుచ్యతే,

---

తదుపపాదయతి (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) తిరోధానతన్నివృత్త్యోస్సంభవేపి పురుషార్థరూపత్వం స్వరూపస్య ప్రతిక్షిపతి (నచప్రకాశేతి) (కస్యేతి) అనుకూలత్వంనామసప్రతియోగికోధర్మవిశేషః- ప్రకాశవదిత్యర్థః. అన్యథాఽనుకూలత్వమేవనస్యాదితిభావః. నకేవలంతర్కవిరోధః. శ్రుతివిరోధశ్చేత్యాహ (స్వరూపావాప్తీతి) (అనర్థకంస్యాత్) అభినిష్పత్తిశబ్దానర్థక్యమిత్యర్థః. స్వేనశబ్దఃకథమిత్యత్రాహ (స్వేనేతి) స్వశబ్దోఽసాధారణ్యపరః నత్వసాధ్యత్వపరః, అభినిష్పత్తివచనాత్. స్వరూపేణాభినిష్పద్యతే- రూపవిశిష్టతయా సాధ్యతఇతి, రూపంసాధ్యమిత్యర్థః (ఏవంచేతి) స్వశబ్దాభినిష్పత్తిశబ్దావుభావపిముఖ్యావిత్యర్థః... ... ..

రాద్ధాన్తంవక్తుం సూత్రముపాదత్తే (సంపద్యేతి) (యాందశావిశేషమితి)దశాఅవస్థా,జ్ఞానవికాసస్యకాలవిశేషేఽభావాదవస్థాత్వం, జ్ఞానస్యవికాసార్హత్వాత్స్వాభావికత్వం (స్వేనరూపేణేతివిశేషణమనర్థకంస్యాదితి) కథమానర్థక్యం, స్వాసాధారణ్యంహ్యుక్తమిత్యత్రాహ (అవిశేషణేపీతి) పరంజ్యోతిరుపసంపద్యాభినిష్పద్యతఇత్యేతత్సంబన్ధాదేవతదసాధారణత్వం సిద్ధం, నహ్యన్యస్యరూపేణాన్యోనిష్పద్యతే. అతస్తత్సంబంధాదేవతదసాధారణ్యం సిద్ధమితిస్వేనపదమనర్థకంస్యాదిత్యర్థః... ... ...

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్తూక్తమితి)

౨॥ సూ ⸺ ॥ ముక్తఃప్రతిజ్ఞానాత్ ॥ ⸺ * ముక్తఇతి ప్రతిజ్ఞాఖండంవ్యాచష్టే (కర్మేతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) పూర్వమసిద్ధాయాస్తిరోధాననివృత్తేర్వాచకత్వాదభినిష్పత్తిశబ్దోనానర్థకఇత్యర్థః *

కుతః (ప్రతిజ్ఞానాత్) సా హి ప్రతిపాద్యతయా ప్రతిజ్ఞాతా. కుత ఇదమవగమ్యతే * య ఆత్మేతి ప్రకృతం ప్రత్యగాత్మానం జాగరితాద్యవస్థాత్రితయవినిర్ముక్తం ప్రియాప్రియహేతుభూతకర్మారబ్ధశరీరవినిర్ముక్తం చ ప్రతిపాదయితుమ్ * ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి పునః పునరుక్త్వా * ఏవమేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యభిధానాత్. అతః కర్మసంబంధస్య పరంజ్యోతిరుపసంపద్య బద్ధనివృత్తిరూపా ముక్తిః స్వేన రూపేణాభినిష్పత్తిరుచ్యతే. స్వరూపావిర్భావేఽప్యభినిష్పత్తిశబ్దో దృశ్యతే, యథా ఽయమర్థోఽభినిష్పద్యత ఇత్యాదిషు ....

యచ్చోక్తమాత్మస్వరూపస్య సుషుప్తే పురుషార్థత్వదర్శనాత్స్వరూపావిర్భావే మోక్షశాస్త్రస్యాపురుషార్థావబోధిత్వం స్యాదితి కృత్వా దేవాద్యవస్థాపన్నసుఖసంబన్ధావస్థాన్తరప్రాప్తిరభినిష్పత్తిరితి- తత్రోత్తరమ్.

౩॥ సూ —శ్రీ ఆత్మా ప్రకరణాత్ శ్రీ— స్వరూపేణైవాయమాత్మా అపహతపాప్మత్వాది సత్యసంకల్పత్వపర్యన్తగుణకః ప్రకరణాదవగమ్యతే * య ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇతి హి ప్రజాపతివాక్యప్రక్రమః. ఇదం చ ప్రకరణం ప్రత్యగాత్మవిషయమితి * ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్త్వితి ప్రతిపాదితమ్. అతో ఉపహతపాప్మత్వాదిస్వరూప ఏవాయమాత్మా సంసారదశాయాం కర్మాఖ్యావిద్యయా తిరోహితస్వరూపః పరంజ్యోతిరుపసంపద్యావిర్భూతస్వరూపో భవతి. అతః ప్రత్యగాత్మనో ఉపహతపాప్మత్వాదయః స్వాభావికా గుణాః పరంజ్యోతిరుపసంపన్నస్యావిర్భవన్తి, నోత్పద్యన్తే. యథోక్తం భగవచ్ఛౌనకేనాపి

ప్రతిజ్ఞానాదితి హేతుం వ్యాచష్టే (సా హీతి) సా తిరోధాననివృత్తిః నివృత్తతిరోధానస్వరూపం ప్రతిజ్ఞాతమితి భావః తథా ప్రతిజ్ఞాతమితి కథమవగతమిత్యత్రాహ (కుత ఇదమితి) (య ఆత్మేత్యాది) జాగ్రదాద్యవస్థాసూచ్యమానాసు ప్రత్యక్షం * ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీత్యుక్తః. తత్ర ఏతం త్వేవ తేఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి ప్రతిపర్యాయముక్తస్యైతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్ * య ఆత్మేత్యాదినా ప్రకృతస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణకత్వాదపహతపాప్మత్వాదీనాం చ జాగ్రదాద్యవస్థస్యాసంభవాత్ గుణాష్టకయుక్తస్వాభావికరూపకథనమేవ ప్రతిజ్ఞాతం - శ్రోతురాశయపరీక్షార్థం జాగరాదికథనం. తస్మాత్ * వ్యాఖ్యాస్యామీత్యుక్తం వ్యాఖ్యాతస్వరూపం స్వాభావికమేవేత్యర్థః తతః కిమిత్యత్రాహ (అతః కర్మేతి) అభినిష్పత్తిశబ్దః కథం వాచక ఇత్యత్రాహ (స్వరూపావిర్భావేపీతి) (నిష్పద్యత ఇత్యాదిష్వితి) ఆదిశబ్దేన * విచార్య చ పునః పునః । ఇదమేకం సునిష్పన్నమిత్యాదిప్రయోగో వివక్షితః. ఏవమయమర్థస్సాధ్యత ఇతి సిద్ధిపర్యాయత్వేన ప్రయుజ్యమానోఽభినిష్పత్తిశబ్ద ఆవిర్భావస్యాపి వాచక ఇత్యర్థః... .....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యచ్చోక్తమితి)

౩॥ సూ —శ్రీ ఆత్మా ప్రకరణాత్ శ్రీ— పరమాత్మవిషయం హీదం వాక్యమిత్యత్రాహ (ఇదం చేతి) స్వాభావికత్వే సర్వదోపలభ్యేరన్నిమే గుణా ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) ఆనన్దశ్చేత్ ఔపాధికాకారసంబంధనిబంధనో న భవతి, సంసారదశాయాం స్వాభావికానన్దస్య తిరోహితత్వాదౌపాధికరూపసంబంధసాపేక్ష ఆనన్దయోగో భవతి. అత ఏవ సుషుప్తౌ చానన్దయోగః, న తావానన్దస్యౌపాధికాకారహేతుత్వస్వాభావ్యాత్. తిరోధాననివృత్తౌ స్వాభావిక ఏవానన్ద ఆవిర్భవతీతి- స్వరూపావిర్భావపరత్వే మోక్షశాస్త్రస్యాపురుషార్థావబోధిత్వమిత్యర్థః............ ... ...

* యథానక్రియతే జ్యోత్స్నామలప్రక్షాళనాన్మణేః । దోషప్రహాణాన్నజ్ఞానమాత్మనః క్రియతే తథా। యథోదపానకరణాత్క్రియతేనజలాంబరమ్ । సదేవనీయతేవ్యక్తిమసతస్సంభవఃకుతః । తథాహేయగుణధ్వంసాదవబోధాదయోగుణాః । ప్రకాశ్యన్తేనజన్యన్తేనిత్యాఏవాత్మనోహితఇతి, అతోజ్ఞానానందాదిగుణానాం కర్మణాఆత్మనిసఙ్కుచితానాం పరంజ్యోతిరుపసంపద్య కర్మరూపబన్ధక్షయే వికాసరూపావిర్భావోనానుపపన్నఇతి సుష్ఠూక్తం సంపద్యావిర్భావఇతి.............................

—॥ సమ్పద్యావిర్భావాధికరణంసమాప్తమ్ ॥—

౪॥ సూ —॥ అవిభాగేనదృష్టత్వాత్ ॥— కిమయంపరంజ్యోతిరుపసంపన్నః సర్వబన్ధవినిర్ముక్తః ప్రత్యగాత్మాస్వాత్మానంపరమాత్మనః పృథగ్భూతమనుభవతి – ఉతతత్ప్రకారతయాతదవి

పరేచాపరేచ * పరంజ్యోతిరితిజ్యోతిశ్శబ్దస్య భౌతికపరత్వశఙ్కాయా మాత్మవిషయత్వప్రతిపాదకం * ఆత్మాప్రకరణాదితిసూత్రంవ్యాచక్షతే. తదయుక్తం అస్మాభిర్దహరాధికరణేనిర్ణీతత్వాత్, త్రైశ్చ * జ్యోతిర్దర్శనాదిత్యత్రసమర్థితత్వాచ్చ భౌతికవిషయత్వశఙ్కానుదయాదధికశఙ్కాహేత్వభావాచ్చ. అతోఽపురుషార్థత్వపరిహారపరత్వంయుక్తం- అనధ్యాహారేసూత్రవైయర్థ్యాత్తత్పరిహారార్థోఽధ్యాహారోనదోషాయ, అపితు గుణాయైవ- తస్మింశ్చన్యాయ్యేసత్యాత్మసంబన్ధితయా శ్రుతగుణవాచిపదాధ్యాహారోన్యాయ్యః, కఃపునర్విశేషః పూర్వావస్థాత ఇతిశఙ్కాయాంద్వితీయసూత్రమవతారయన్తి, తత్రపరేప్రష్టవ్యాః - కిం కాల్పనికాకారనివృత్తిఃస్వరూపంవా, తదతిరిక్తంవేతి,ఆద్యేమోక్షోపాయవైయర్థ్యం- ద్వితీయేనివృత్తిర్బాధ్యావా, నవా- బాధ్యాచేత్, అపునరావృత్తిఃశ్రుతివిరోధః, అబాధ్యాచేత్ - పరమార్థవిశేషవత్త్వం, నివృత్తిర్జడావా, నవా. జడాచేత్ అజడస్యజడధర్మత్వంస్యాత్. తతశ్చభవద్భిరుక్తా ఏవదోషాస్స్యుః - విజాతీయనానాత్వంచస్యాత్, అజడాచేత్- సజాతీయనానాత్వంస్యాత్. సాచనివృత్తిఃకస్మైప్రకాశతే. యదిబ్రహ్మణే, తదయుక్తం-స్వానుభవస్వభావస్యావిద్యయావినాప్యన్యానుభవరూపత్వవిరోధాత్, యదిస్వస్మైతదాప్రత్యగర్థద్వయప్రసఙ్గః——అన్యేతుపరంజ్యోతిరుపసంపన్నస్య జక్షణాదిశ్రవణాద్విలక్షణసాంసారికఫలప్రాప్త్యాయం ముక్తఇతి పూర్వపక్షంకృత్వా, ముక్తాత్మప్రతిపాదనప్రతిజ్ఞానాత్. జక్షణాదేస్సాఙ్కల్పికత్వోపపత్తేశ్చ సిద్ధాన్తపరమధికరణాన్తరం ద్వితీయసూత్రంవ్యాచక్షతే- తదయుక్తమ్ * సఙ్కల్పాదేవతచ్ఛ్రుతేరిత్యత్ర పితృలోకాదిసృష్టేస్సత్యసఙ్కల్పమూలతాయా ఉపపాదయిష్యమాణత్వాత్ అతఏవక్తవ్యాభావాదశ్లిష్టవినష్టోత్తరపూర్వాఘత్వాత్సాంపరాయేనిశ్శేషవిధూతకర్మత్వాచ్చపరంజ్యోతిరుపసంపన్నస్యసంసారిత్వశఙ్కానుదయాత్ అభినిష్పన్నంరూపంకిమపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టస్వరూపం - ఉతజక్షణాదినిష్పాదనశక్తిరితివిచారే - పూర్వంకర్మసంబన్ధభాజః పాప్మప్రాగభావప్రధ్వంసాత్యన్తాభావరూపాపహతపాప్మత్వాద్యయోగాత్తదావిర్భావానుపపత్తేర్జక్షణాదిశక్తిరితి పూర్వపక్షంకృత్వా - పుణ్యపాపహేతుభూతవ్యాపారచిరధృతదేహేన్ద్రియశోకాదిహేతుషు సత్స్వపి పాపజరాద్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధకశక్తేర్నిత్యాయాఃప్రాక్తిరోభూతాయాఆవిర్భావోపపత్తేర్జక్షణాదిశక్తేరపిసత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్భావాచ్చాపహతపాప్మత్వాదిలక్షణం స్వరూపమితి సిద్ధాన్తపరమధికరణాన్తరం తృతీయంసూత్రంవ్యాచక్షతే- తదయుక్తమ్-అపహతపాప్మత్వాదిలక్షణం స్వరూపమితి వ్యవస్థాపిలేసతి * బ్రాహ్మేణజైమినిరిత్యధికరణస్యానుత్థానప్రసఙ్గాత్ - అతోఽపురుషార్థత్వాభినిష్పత్తివచనవైయర్థ్యశఙ్కాపరిహారపరత్వమేవ సూత్రద్వయస్యన్యాయ్యమ్...... ... ...

—॥ సమ్పద్యావిర్భావాధికరణంసమాప్తమ్ ॥—

౪॥ సూ —॥ అవిభాగేనదృష్టత్వాత్ ॥— అవాన్తరసఙ్గతిఃస్పష్టా. ముక్తఃకిమాత్మానం పర

భక్తమితి విశయే * సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా * యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ । తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతి * ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః । సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రళయే న వ్యథన్తి చ ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యాం ముక్తస్య పరేణ సాహిత్యసామ్యసాధర్మ్యావగమాత్ పృథగ్భూతమనుభవతి,

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (అవిభాగేనేతి) పరస్మాద్బ్రహ్మణః స్వాత్మానమవిభాగేనానుభవతి ముక్తః కుతః (దృష్టత్వాత్) పరబ్రహ్మోపసంపత్త్యా నివృత్తావిద్యాతిరోధానస్య యాథాత్మ్యేన స్వాత్మనో దృష్టత్వాత్, స్వాత్మనః స్వరూపం హి * తత్త్వమసి * అయమాత్మా బ్రహ్మ * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాదిసామానాధికరణ్యనిర్దేశైః * య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః * అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా ఇత్యాదిభిశ్చ పరమాత్మాత్మకం తచ్ఛరీరతయా తత్ప్రకారభూతమితి ప్రతిపాదితం * అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇత్యత్ర, అతోఽవిభాగేనాహం బ్రహ్మాస్మీత్యేవానుభవతి, సామ్యసాధర్మ్యవ్యపదేశో బ్రహ్మప్రకారభూతస్యైవ ప్రత్యగాత్మనః స్వరూపం తత్సమమితి - దేవాదిప్రకృతిరూపప్రహాణేన బ్రహ్మసమానశుద్ధిం ప్రతిపాదయతి- సహశ్రుతిస్త్వేవం భూతస్య ప్రత్యగాత్మనః ప్రకారిణా బ్రహ్మణా సహ తద్గుణానుభవం ప్రతిపాదయతీతి న కశ్చిద్విరోధః, బ్రహ్మప్రకారతయా తదవిభాగోక్తిః * న జక్షాల్పో దేవతచ్ఛ్రుతేరిత్యాది- న విరుధ్యతే * అధికస్తు భేదనిర్దేశాత్ * అధికోపదేశాదిత్యాది చ,

—॥ అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణం సమాప్తమ్ ॥—

మాత్మనః పృథగ్భూతమనుభవతి- ఉత తత్ప్రకారతయా తదవిభక్తమ్, కిం సాహిత్యసామ్యసాధర్మ్యవచనాన్యవిభాగేనానుభవే విరుధ్యన్తే- నేతి, కిం ప్రకారభూతస్యైవ సాహిత్యాదికముపపన్నం, నేతి, న చేత్- తద్వచనవిరోధాత్ పృథగ్భావేనానుభవః- ఉపపన్నం చేత్- తద్వచనావిరోధాదవిభాగేనానుభవః, యథావస్థితస్యోపాస్యత్వే యథోపాసనభావిత్వాచ్చ ఫలస్య స్థితే, కథం పూర్వపక్షోత్థానమితి శఙ్కాయాం సహశ్రుతిసామ్యశ్రుతిసాధర్మ్యస్మృతీనాం బలాత్తత్ప్రతి న్యాయోఽపోదిత ఇత్యభిప్రాయేణ పూర్వపక్షమాహ (సహ బ్రహ్మణేతి) శ్రుతేర్భోక్తృసాహిత్యవచనత్వం పూర్వపక్షిణో మతమ్- సామ్యసాధర్మ్యశబ్దౌ నాత్యన్తభేదవివక్షయా ప్రయుక్తౌ- అపి తు ఆపాతతశ్శ్రుతిస్మృతివచనస్థత్వాత్ ప్రయుక్తౌ- సామ్యస్య పారమ్యే సతి ప్రకారప్రకారిభావాదిలక్షణవైషమ్యం బద్ధావస్థాయామేవేతి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః,

(అవిభాగేనేతి) యాథాత్మ్యేన స్వరూపం దృష్టమస్తు, తతః కిమిత్యత్రాహ (స్వాత్మనః స్వరూపం హీతి) స్వరూపైక్యవ్యావృత్త్యర్థమాహ (య ఆత్మనీతి) (అహం బ్రహ్మాస్మీత్యేవానుభవతీతి) అహమర్థస్య తత్పర్యన్తత్వేన తద్బుద్ధిశబ్దయోశ్చ తత్పర్యన్తత్వాత్ తథాత్వేనానుభవతీత్యర్థః, (న కశ్చిద్విరోధః) సహశ్రుతేర్భోగ్యసాహిత్యపరత్వాద్భోగ్యసాహిత్యస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వేఽపి సంభవాత్తత్పర్యన్తత్వేనానుభవేన విరోధ ఇత్యర్థః, ఉక్తప్రకారేవావిభాగః, న తు స్వరూపైక్యమవిభాగః, తథాసతి పూర్వాపరవైఘట్యాదిత్యాహ (బ్రహ్మప్రకారతయేతి)........ ..

పరేత్యత్ర * న తత్ర పర్యేతీత్యధికరణాధికర్తవ్యభావేనోపసంపత్తా కర్మకర్తృభావేన చ భేదం పూర్వపక్షీకృత్య * తత్త్వమసీత్యాదివాక్యైః పరమాత్మనో దృష్టత్వా- ద్యథాదర్శనం ఫలత్వాన్నదీసముద్రనిదర్శనాదిభిశ్చావిభాగం సిద్ధాన్తయన్ని * స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతివత్ * న తత్ర పర్యేతీత్యాదీనామర్థః, అస్మిన్నపక్షే పరవిద్యాప్రకరణస్థానాం ముక్తాభేదశ్రుతీనాం గుణానుభవశ్రుతీనాం చాముఖ్యార్థత్వమితి - తాసామభేదశ్రుతీనాంచ ముఖ్యార్థత్వానుగుణః పక్షఃపిప

౫॥ సూ ——శ్రీ బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః శ్రీ—— ప్రత్యగాత్మనః పరంజ్యోతిరుపసంపద్య నివృత్తతిరోధానస్య స్వరూపావిర్భావపర్యవసానత్వముక్తమ్ - తత్ర యేన స్వరూపేణాయమావి

ప్రఖలః——భేదశ్రుత్యముఖ్యార్థత్వదోషోఽపరేషామపి సమానః, జీవాధికనామరూపప్రహాణేన సంశ్లేషే దృష్టాన్తో నదీసముద్రఘటకరకాకాశాదిరితి సర్వముపపన్నం—— అన్యే తు * సహ బ్రహ్మణా * యథోదకం శుద్ధే శుద్ధమాసిక్తం తాదృగేవ భవతి ఇత్యత్ర తాదృక్త్వముక్తం- న తు తద్భావః * సర్వేషాం స్వాత్మత్వసన్నమతీత్యాదిభేదవ్యపదేశా- న్ముక్తస్య స్వపరవిజ్ఞానవత్తయా స్వావస్థయోరివ విభాగశక్తిమత్తయా నిర్వాహయోగాత్ * సకలస్సర్వగతో భూత్వా సర్వాత్మా సర్వతోముఖః । ప్రత్యభాషత ధర్మాత్మా భోశబ్దేనానునాదయన్నితి సర్వాత్మభూతస్యాపి సంభాషణాదిదర్శనాద్వా తాంలేపః * య ఏవం వేదాహం బ్రహ్మాస్మీతి స ఇదం సర్వం భవతీత్యామ్నాతో ముక్తస్య సర్వాత్మభావస్సంశ్లేషమాత్రమితి పూర్వపక్షం కృత్వా, ముక్తో భోక్తృభోగ్యేశ్వరైర్జలే జలవత్, క్షీరే నీరవదవిభాగం గచ్ఛతి నామరూపప్రవిలయప్రతిపాదనసామానాధికరణ్యాభ్యాం * ఏతే ఏవ మే సర్వ ఏకీభవంతీత్యాది శ్రుతేశ్చ, శక్తిభేదస్య విద్యమానత్వాత్ భేదవాదా అవిరుద్ధాః, అవిభాగాపత్తావపి స్వపరసంబోధ ఉపపన్నః, సుషుప్తావివ కరణాధీనజ్ఞానత్వేన తత్ప్రయోజకకరణత్వాభావాత్, అతః స్థిత ఏవ సర్వాత్మభావే శరీరభేదేన విహర్తుమిచ్ఛతి చేత్, విహరతీతి సిద్ధాన్తయంతి, అస్మిన్ పక్షే పూర్వపక్షాత్సిద్ధాన్తస్య శబ్దమాత్రేణ భేదః న త్వర్థతః, స్వపరసంబోధవిభాగశక్త్యనపగమాత్, తథాఽన్యసంబోధస్య పృథగ్వ్యవహారాణాం చ విద్యమానత్వాత్, కదాచిదసంబోధేనాపి తిష్ఠతీతి చేత్, తదయుక్తం - కరణానపేక్షజ్ఞానస్య సంకోచకాభావాత్, యద్యప్యసంబోధః - తథాపి సుషుప్తాత్మనాం పరస్పరైక్యాభావాత్తద్వన్నావిభాగః - దేహాద్యుపాధిసంబంధాన్న పరస్పరైక్యమితి చేత్ - తర్హి సూక్ష్మాచిత్తత్త్వాదివద్భేదో దురపహ్నవః - అచిత్స్వశక్తిమాత్రశేషత్వాభావాన్నానష్టత్వాత్తస్మాద్భేద ఇతి చేత్, తర్హి నిస్సంబోధేఽపి తస్మిన్నీశ్వరాత్సర్వజ్ఞాద్భేదస్స్యాదేవ, అన్యతరస్మిన్ భేదకధర్మస్య విద్యమానత్వాదేవ, కించ- యద్యయుతసిద్ధిరవిభాగః- అస్మత్సిద్ధాన్తాభ్యుపగమస్స్యాత్, యద్యర్థాన్తరభావనివృత్తిః, బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షప్రసంగాత్, నాప్యుపాధికభేదనివృత్తిః, భాస్కరమతాదవిశేషాపాతాత్, నాప్యేకసముదాయాన్తర్భావః - దేవదత్తస్య పరిషత్సామానాధికరణ్యవత్ * స ఇదం సర్వమితి సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వాయోగాత్, నాపి సర్వథాభేదనివృత్తిః - శక్తితో భేదస్యాభ్యుపగమాత్, విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదాభావ ఇతి చేత్, కిం తదా విభాగో నాస్తి కింతు విభాగశక్తిరేవేతి మతమ్, తన్న- అణుత్వస్య స్థితత్వాత్ అణుత్వం త్యక్తం, న వా, త్యక్తం చేత్ సర్షపఘటమహీధరాదీనామివ స్వరూపగతపరిమాణవిరహేణ లయాభ్యుపగమే స్వరూపానిత్యత్వమేవ స్యాత్- న చేత్, విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదస్య స్థితౌ నావిభాగః, కించ, విభాగశక్తివ్యతిరిక్తనిత్యభేదానభ్యుపగమే- విభాగశక్త్యా కదాచిదాత్మానం విభజ్య విహరన్ముక్తః కిం పూర్వముక్త ఏవాత్మా వా- రామకృష్ణాదివత్పరమాత్మైకదేశో వేతి విశయే సతి - ఇదానీముద్భూతశీకరస్య పూర్వప్రలీనశీకరాంశానన్యత్వనిశ్చయస్యేవ దేవదత్తాత్మానన్యత్వనిశ్చయస్య దుష్కరత్వాన్ముక్తైశ్వరాంశసఙ్కరస్స్యాత్, తతశ్చ కదాచిన్ముక్తస్యాపి జగద్వ్యాపారసంభవస్స్యాత్, ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞత్వాచ్ఛక్తిమాత్రావశేషమపి ముక్తమసంకీర్ణం జానాతీతి న జగద్వ్యాపారప్రసంగ ఇతి చేత్, తర్హ్యసంకీర్ణతయా జ్ఞానం భేదకాకారేణ వినా స్వరూపభేదేన వా వినా నోపపన్నమితి విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదాభావరూపావిభాగో నోపపన్నః, భోక్తృభోగ్యేశ్వరాణాం విరుద్ధస్వభావత్వాచ్చ ముక్తస్య తైరవిభాగోఽప్యనుపపన్నః, అతః పూర్వపక్షాద్విశేషసిద్ధిర్దురుపపాదా ....

——శ్రీ అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ——

౫॥ సూ ——శ్రీ బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః శ్రీ—— అవాన్తరసంగతిమాహ (ప్రత్యగాత్మన

ర్భవతి- తత్స్వరూపం శ్రుతివైవిధ్యాద్విచార్యతే. కిమపహతపాప్మత్వాదికమేవాస్య స్వరూపమితి తేనరూపేణాయమావిర్భవతి. ఉత విజ్ఞానమాత్రమేవేతి తేనరూపేణ. అథోభయోరవిరోధాదుభయరూపేణేతి. కింతావత్ప్రాప్తం. బ్రాహ్మేణేతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. బ్రాహ్మేణ. అపహతపాప్మత్వాదినేత్యర్థః. అపహతపాప్మత్వాదయోహి దహరవాక్యే బ్రహ్మసంబంధితయా శ్రుతాః. బ్రాహ్మేణేతి కుతోఽవగమ్యతే. (ఉపన్యాసాదిభ్యః) ఉపన్యస్యన్తేహి బ్రహ్మగుణాః అపహతపాప్మత్వాదయః ప్రత్యగాత్మనోఽపి ప్రజాపతివాక్యే* య ఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదినా * సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యన్తేన- ఆదిశబ్దేన సత్యసంకల్పత్వాదిగుణాయత్తాః జక్షణాదయః * జక్షత్క్రీడన్రమమాణ ఇత్యాదివాక్యావగతా వ్యవహారా గృహ్యన్తే. అత ఏభ్య ఉపన్యాసాదిభ్యః ప్రత్యగాత్మనో విజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వం న సంభవతీతి జైమినేర్మతం.

౬॥ సూ —శ్రీ చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః శ్రీ— చైతన్యమాత్రమేవాత్మనః స్వరూపమితి తేనరూపేణావిర్భవతీత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే. కుతః (తదాత్మకత్వాత్) తావన్మాత్రాత్మకత్వాదస్య ప్రత్యగాత్మనః * స యథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ । ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ* విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణాత్ విజ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపమిత్యవగమ్యతే. అతోఽస్య గుణాన్తరాభావాత్ * అపహతపాప్మేత్యాదయశ్శబ్దాః వికారసుఖదుఃఖాద్యవిద్యాత్మకధర్మవ్యావృత్తిపరా ఇతి చితి తన్మాత్రరూపేణావిర్భావ ఇత్యౌడులోమేర్మతమ్..... ....

సంప్రతి భగవాన్ బాదరాయణః స్వమతేన సిద్ధాన్తమాహ.

౭॥ సూ —శ్రీ ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః శ్రీ—

ఇతి) ప్రథమాధికరణేన సంగతిరిత్యర్థః (అపహతపాప్మత్వాదికమేవేతి) ఏవకారేణ స్వప్రకాశత్వ వ్యావృత్తిః (విజ్ఞానమాత్రమేవేతి) మాత్రశబ్దేన అంశతో జాడ్యవ్యుదాసః, ఏవకారేణ గుణాష్టకవ్యుదాసః. కిం గుణాష్టకవిశిష్టమేవాస్య స్వరూపం- ఉత విజ్ఞానమాత్రమేవ- ఉతోభయం స్వరూపం కిం గుణాష్టకవైశిష్ట్యజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వవిషయశ్రుత్యోః ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగో యుజ్యతే. నేతి- తయోః కిమవిరోధస్సంభవతి నేతి * విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణం కిం గుణాన్తరం వ్యావర్తయితుం శక్నోతి, నేతి. యదాఽవధారణం గుణాన్తరవ్యావర్తనక్షమం- తదానీమవిరోధాసంభవేన ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వాదృషిద్వయపక్షాపేక్షయాఽన్యతరస్వరూపత్వసిద్ధిః- యదా న వ్యావర్తనక్షమం- తదాఽవిరోధభావేన ప్రాబల్యదౌర్బల్య విభాగాశ్రయణస్యాయుక్తత్వాదుభయస్వరూపత్వం. అపహతపాప్మత్వాదేః కథం బ్రాహ్మత్వమిత్యత్రాహ (అపహతపాప్మత్వాదయోహీతి) వ్యవహారాః - ప్రవృత్తయః (న సంభవతీతి) స్వరూపం జడం- జ్ఞానత్వే జ్ఞానాద్యాశ్రయత్వాయోగాదితి భావః........................... ... ...

౬॥ సూ —*చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః *— (తేనేతి) సూత్రే భాష్యే చ తృతీయాన్తనిర్దేశ ఔపచారికః (వికారసుఖదుఃఖాదీతి) ఆదిశబ్దాదుపేక్షాగ్రహణం * విజర ఇత్యాదిపదాని నిర్వికారత్వపరాణి విశోకః, నిర్దుఃఖః సత్యకామః- సత్యం- అకామాచిత్కం సుఖమస్యేతి సత్యకామపదం కామాచిత్కసుఖరాహిత్యపరం న తు నిత్యసుఖత్వపరమ్. సత్యసఙ్కల్పః- ఉపేక్షారహితః- న హ్యుపేక్షకస్సత్యసఙ్కల్పః మోఘేన సఙ్కల్పేన రహిత ఇతి వా పూర్వపక్షార్థః ... ...

౭॥ సూ —శ్రీ ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః శ్రీ— విజ్ఞానమాత్రప్రతిపా

ఏవమపి విజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వప్రతిపాదనే సత్యపి సత్యకామత్వాదీనాం పూర్వోక్తానాం గుణానామవిరోధః బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే, కుతః (ఉపన్యాసాత్పూర్వభావాత్) ఔపనిషదాత్ * య ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాద్యుపన్యాసాత్ప్రమాణాత్ పూర్వేషాం - అపహతపాప్మత్వసత్యకామత్వాదీనామపి భావాత్, విద్యమానత్వాత్. తుల్యప్రమాణకానామితరేతరబాధో నయుజ్యత ఇత్యర్థః, నచవస్తువిరోధాదపహతపాప్మత్వాదీనామవిద్యాపరికల్పితత్వం న్యాయ్యం, విశేషాభావాద్విపరీతం కస్మాన్న భవతీతి న్యాయాత్- తుల్యబలత్వే హ్యశక్యస్యావధారణస్యాన్యపరత్వమేవ న్యాయ్యం, ఏవమప్యవిరోధ ఇత్యభ్యుపగమ్యవదన్- జ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపం నాన్యత్కించిదస్తీత్యయమర్థః * విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదిభిః ప్రతిపాద్యత ఇతి మన్యతే, కస్తర్హి * విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణార్థః, కృత్స్నస్యాత్మా జడవ్యావృత్తః స్వప్రకాశః- నాన్యాయత్తప్రకాశః స్వల్పోఽపి ప్రదేశోఽస్తీత్యయమర్థో వాక్యాదేవ సువ్యక్తః * సయథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ । ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవేతి, నచైవం ప్రత్యగాత్మనో ధర్మిస్వరూపస్య కృత్స్నస్య విజ్ఞానఘనత్వేఽప్యపహతపాప్మత్వసత్యసంకల్పత్వాదిధర్మసంబన్ధో వాక్యాన్తరావగతో విరుధ్యతే- యథా సైన్ధవఘనస్య కృత్స్నస్య రసఘనత్వే రసనేన్ద్రియాగ్రాహ్యచక్షురాద్యవగతా రూపకాఠిన్యాదయో న విరుధ్యన్తే, ఇదమత్ర వాక్యతాత్పర్యం. యథా రసవత్స్వామ్రఫలాదిషు త్వగాదిప్రదేశభేదేన రసభేదే సత్యపి సైన్ధవఘనస్య సర్వత్రైకరసత్వం- తథాత్మనోఽపి సర్వత్ర విజ్ఞానస్వరూపత్వం - స్వప్రకాశస్వరూ

డనపరత్వాపాతప్రతీతిం * విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదివాక్యస్యాభ్యుపగమ్య పరిహరతి (ఏవమపీత్యాదినా) * అపహతపాప్మేత్యాదికే వాక్యే సత్యపి తత్పూర్వపక్షీకృత్య హ్యౌడులోమిమతముదీరితమితి శఙ్కాయాః సూత్రతాత్పర్యమాహ (తుల్యప్రమాణకానామితి) ఏవకారః క్వచిద్వాక్యస్య శేషభూతతయా న స్వతన్త్రార్థప్రతిపాదకః, అవధారణీయసాపేక్షత్వాదవధారణస్య, అతశ్శేషభూతైవకారస్వారస్యాయ న శేషిభూతపదజాతభఙ్గః కార్యః, అపితు శేషిణమభఙ్క్త్వా శేషభూతభఙ్గ ఏవ కార్యః తస్మాదేవకారస్వారస్యార్థం వాక్యాన్తరగతా గుణా న భఞ్జనీయా ఇతి విజ్ఞానరూపత్వమపహతపాప్మత్వాదికం చ తుల్యప్రమాణకత్వాదేవకారభఙ్గేనాపి స్వీకర్తవ్యమిత్యర్థః (నచవస్తువిరోధాదితి) వస్తువిరోధః జ్ఞానస్య జ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వాసంభవః, స కిం వ్యాప్త్యాఽభిధీయతే- ఉత శ్రుతిబలాత్-వ్యాప్త్యా చేత్ - జ్ఞానం కస్యచిద్గుణభూతం దృష్టమితి బ్రహ్మాచ తథాస్యాత్- శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాన్న గుణభూతమితి చేత్ తత ఏవ శ్రుతిబలాద్గుణాశ్రయత్వమప్యఙ్గీక్రియతామ్. యత్తు న జ్ఞానం జ్ఞానాన్తరాశ్రయమితి తన్న జ్ఞానత్వప్రయుక్తం. అపితు గుణభూతజ్ఞానత్వప్రయుక్తం, ఆత్మనస్తు గుణత్వాభావాజ్జ్ఞాన స్వరూపస్యాపి జ్ఞానాశ్రయత్వే వ్యాప్తివిరోధోఽపి నాస్తీత్యనుసన్ధేయమ్, (విశేషాభావాదితి) ఉభయమపి శ్రుతిసిద్ధత్వావిశేషాన్నాన్యోన్యబాధకం - బాధకం చేత్ - విపర్యయోఽపి స్యాదిత్యర్థః. అశక్యస్య గుణాన్తరాబాధేన నిర్వోఢుమశక్యస్య, అన్యపరత్వం - అవిరుద్ధార్థాన్తరపరత్వం; అభ్యుపగమ్యవదతస్తాత్పర్యమాహ (ఏవమపీతి) అపహతపాప్మత్వాదివిరుద్ధార్థప్రతీత్యభావం మన్యత ఇత్యర్థః, తమేవ చోద్యపూర్వకముపపాదయతి (కస్తర్హీత్యాదినా) వాక్యాదేవ సువ్యక్తత్వం వాక్యైకదేశభూతదృష్టాన్తవాక్యేనోపపాదయతి (సయథేతి) ఆత్మనస్సర్వత్ర విజ్ఞానఘనత్వం స్యాత్. తతః కిం గుణాశ్రయత్వస్యేత్యత ఆహ (నచైవమితి) * సయథేతి దృష్టాన్తవాక్యస్య విరోధః కథమవగత ఇత్యత్రాహ (యథేతి) దృష్టాన్తవాక్యగతావధారణస్యార్థః- తత్ప్రతిపాద్యం శఙ్క్యత ఇత్యత్రాహ (ఇదమత్ర వాక్యతాత్పర్యమితి) ప్రదేశభేదేఽజడత్వం వ్యావర్త్యమిత్యర్థః. విజ్ఞాన

పత్వమిత్యర్థః.

॥ బ్రాహ్మాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

౮॥ సూ ॥ సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతేః ॥ ముక్తః పరం బ్రహ్మోపసంపద్య జ్ఞానస్వరూపోఽపహతపాప్మత్వాది సత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణక ఆవిర్భవతీత్యుక్తం. తమధికృత్య తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వప్రయుక్తా వ్యవహారాః శ్రూయన్తే * స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా ఇతి. కిమస్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా - ఉత పరమపురుషస్యేవ సఙ్కల్పమాత్రాదేవ భవతీతి విశయే, లోకే రాజాదీనాం సత్యసఙ్కల్పత్వేన వ్యపదిశ్యమా

స్వరూపత్వమిత్యేతద్వ్యాచష్టే (స్వప్రకాశస్వరూపత్వమితి) .. ..

పరే తు తృతీయం సూత్రమేవం వర్ణయన్తి. జ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వేపి సత్యసఙ్కల్పత్వాదీనాం వ్యావహారికత్వాదవిరోధం బాదరాయణో మన్యత ఇతి, తదయుక్తం - వ్యావహారికత్వాశ్రయణస్య విరోధఫలత్వేన అవిరోధసూత్రప్రణయనస్య నిష్ప్రయోజనత్వాత్. సంభవత్యవిరోధాదుభయపారమార్థ్యే విరోధఫలభూతవ్యావహారికత్వాశ్రయణాయోగాత్. సత్యకామత్వాదీనాం దుఃఖాద్యభావపరత్వేన నిర్వాహోఽభిమతే తేషాం పదానామముఖ్యత్వాచ్చ —— అపరైరవిరోధః —— అన్యేషాం పక్షే స్వాత్మరూపేణ సర్వాత్మభావేన స్థిత ఏవాన్యేన విభక్తేన రూపేణ నానాశరీరవర్తినా విహరతీతి యదుక్తం - తన్నిరూప్యం. కిం స్వరూపం సర్వాత్మభావేన తిష్ఠతి, విసర్పితజ్ఞానేనాధిష్ఠితశరీరో విహరతీత్యభిప్రాయః - తత్ర స్వరూపస్య సర్వాత్మభావోఽనుపపన్నః - అణుత్వాత్. తత్ప్రహాణేన స్వాత్మబ్రహ్మతాపత్తిః జలబిన్దోర్బిన్దుత్వప్రహాణేన సముద్రతాపత్తితుల్యా - తతశ్చ జృంభమాణస్య తరఙ్గస్య పూర్వపరిసిద్ధబిన్దువిశేషాశ్రయత్వనిర్ధారణవద్విసర్పతో జ్ఞానస్య ముక్తాత్మవిశేషాశ్రయత్వనిర్ధారణాయోగాన్న ముక్తో విహరతీతి వక్తుం యుక్తం - నను ముక్తస్యాత్మభావో నామ జలబిన్దోస్సముద్ర ఇవ న భేదకాకారప్రహాణేన లయః - కిన్తు క్షీరే నీరస్యేవ భేదకాకారాప్రహాణేనైవ సంసర్గః తస్య చ స్వరూపస్య విసర్పణసఙ్కోచవిభాగావిభాగవిషయాశ్శక్తయస్సన్తి. అతో విభాగశక్త్యా విభక్తైకదేశో విహరతీతి చేత్ - విభక్తాంశః కిమిదన్తయా భాతి - ఉతాహమితి - ఆద్యే చ సోంఽశోఽనాదిశ్చేత్. ధర్మభూతనిత్యజ్ఞానవికాసాద్యభ్యుపగమాత్ మదీయ ఏవ పక్షస్స్యాత్. సాదిశ్చేత్. ప్రత్యగర్థైకదేశస్య పరాక్త్వాపరిణామాత్ నిర్వికారత్వశ్రుతిభఙ్గః. అహమితి భాతీతి చేత్ - తస్యాహమితి భాసమానస్య విభక్తస్యాంశస్య అంశాన్తరం కిమిదన్తయా భాతి - ఉతాహన్తయా, ఆద్యే తయోరాత్మాన్తరత్వం, విభక్తస్యాంశస్యాదిమత్త్వం; భూమ్నస్స్యైకస్య పరిణామిత్వం చ స్యాత్, ద్వితీయే చ పరస్పరాపేక్షయాఽహమితి భాసమానావంశౌ కిమహం చాహం చేతి సముచ్చయావభాసౌ భవతః - కిమహమేవేతి, ఆద్యే మిథో భేదకధర్మగ్రహణేన వినా సముచ్చయావభాసాయోగాత్ వ్యావర్తకధర్మగ్రహణం స్యాత్ - జీవాన్తరవ్యవచ్ఛేదార్థమైక్యగ్రహణం చ స్యాత్ - తత్రేదన్తయా వ్యావృత్తిరహన్తయైకత్వం చ వక్తవ్యం - అత ఏకం ప్రత్యేకస్యాహన్తయా ఇదన్తయా చ భానం విరుధ్యేత సముచ్చయానర్హమహమేవేతి భాతీతి చేత్ తర్హి భేదకధర్మాభావాద్విభక్తత్వవాదోఽర్థశూన్యస్స్యాత్ - అధిష్ఠేయదేహభేదసంబన్ధ ఏవ భేదకాకార ఇతి చేన్న - ధర్మభూతజ్ఞానసంబన్ధేనాపి కరచరణాదీనామివాధిష్ఠేయత్వోపపత్తేః, అతస్స్వాత్మరూపేణ సర్వాత్మభావేనావస్థానమన్యేన విభక్తరూపేణ నానాశరీరవర్తినా విహరణం చానుపపన్నమ్.

॥ బ్రాహ్మాధికరణం సమాప్తమ్ ॥

౮॥ సూ ॥ సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతేః ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ముక్త ఇతి) * విజ్ఞానఘన ఏవేతివత్ * సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణస్య సఙ్కోచశఙ్కయా చ సఙ్గతిరభిప్రేతా (ప్రయత్నాన్తరేతి) ప్రయత్నశబ్దస్సఙ్కల్పవ్యతిరిక్తవ్యాపారపరః - సత్యసఙ్కల్పస్యైవం కిం ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షం - ఉత నేతి విశయ ఇత్యర్థః

క్తానాం కార్యనిష్పాదనే ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షత్వదర్శనాదస్యాపి తత్సాపేక్షా.............. ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సఙ్కల్పాదేవేతి) కుతః (తచ్ఛ్రుతేః) * స యది పితృలోకకామో భవతి సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తీతి హి సఙ్కల్పాదేవ పిత్రాదీనాం సముత్థానం శ్రూయతే, న చ ప్రయత్నాన్తరసవ్యపేక్షత్వాభిధాయిశ్రుత్యన్తరం దృశ్యతే, యేనాస్య * సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణస్య * విజ్ఞానఘన ఏవేతివద్వ్యవస్థాపనం క్రియేత.................. ... ...

౯॥ సూ ——శ్రీ అత ఏవ చానన్యాధిపతిః శ్రీ—— యతో ముక్తస్సత్యసఙ్కల్పః అత ఏవానన్యాధిపతిశ్చ. అన్యాధిపతిత్వం హి విధినిషేధయోగ్యత్వం. విధినిషేధయోగ్యత్వే హి ప్రతిహతసఙ్కల్పత్వం భవేత్, అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యైవానన్యాధిపతిత్వం చ సిద్ధమ్. అత ఏవ * స స్వరాడ్భవతీత్యుక్తమ్-

——శ్రీ సఙ్కల్పాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ——

ముక్తస్య కిం జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా. ఉత సఙ్కల్పమాత్రమూలా కిమస్య సత్యసఙ్కల్పత్వం రాజాదీనామివ భవతి - ఉత పరమపురుషస్యేవ. కిం * సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణం రాజాదితుల్యతాం నివర్తయితుం ప్రభవతి, నేతి. కిమీశ్వరసఙ్కల్పవన్ముక్తాత్మసఙ్కల్పస్యామోఘత్వం సంభవతి-, నేతి. కిమస్య జక్షణాదయో వ్యాపారాః పుణ్యపాపరూపతయా బన్ధకా భవన్తి, నేతి, బన్ధకాశ్చేత్ తత్సఙ్కల్పస్య కర్మాధీనప్రతిఘాతసంభవేనేశ్వరవత్తత్సంకల్పస్యామోఘత్వాభావేనావధారణస్య రాజాదితుల్యతానివర్తనాక్షమత్వాన్ముక్తస్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా స్యాత్. యదా బన్ధకా న భవన్తి తదా ముక్తాత్మనః కర్మాధీనప్రతిఘాతాసంభవేన ఈశ్వరవదమోఘసంకల్పత్వసంభవేనావధారణస్య రాజతుల్యత్వనివర్తనక్షమత్వాన్ముక్తస్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిస్సంకల్పమాత్రమూలా స్యాత్ (అస్యాపి తత్సాపేక్షేతి) జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షేత్యర్థః * సఙ్కల్పాదేవేత్యేవకారస్తు * విజ్ఞానఘన ఏవేతివదయోగవ్యవచ్ఛేదపరః - న త్వన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపర ఇత్యభిప్రాయః. రాద్ధాన్తే (విజ్ఞానఘన ఏవేతివదితి) అనేన సఙ్గతివిశేషోఽప్యభిప్రేతః

౯॥ సూ ——శ్రీ అత ఏవ చానన్యాధిపతిః శ్రీ—— సత్యసఙ్కల్పతోపపాదకమిదం సూత్రం, జక్షణాదివ్యాపారాణాం పుణ్యపాపరూపత్వేన సఙ్కల్పప్రతిఘాతసంభవాన్మోఘసఙ్కల్పత్వశఙ్కాఽవ్యుదాసేనావధారణస్యాసంకోచనిరాసకం హీదం. అక్షరార్థమాహ (యత ఇతి) అన్యాధిపతిత్వం వివృణోతి (విధినిషేధేతి) అనన్యాధిపతిత్వసత్యసఙ్కల్పత్వయోరుపపాద్యోపపాదకభావం వ్యతిరేకేణ దర్శయతి (విధినిషేధయోగ్యత్వే హీతి) నను సత్యసఙ్కల్పత్వాద్విధినిషేధాయోగ్యత్వం- తదయోగ్యత్వాత్సత్యసఙ్కల్పత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యత్రాహ (అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యైవేతి) * సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణాసంకోచః స్వతః ప్రాప్తః, ముక్తస్య జక్షణాది వ్యాపారాణాం పుణ్యపాపరూపత్వమశ్రుతమ్. న చ తత్కల్ప్యం- స్వర్గిణాం కర్మఫలభూతేషు, తిరశ్చాం వ్యాపారేషు-చ వ్యభిచారాత్, అతస్సంకోచకాభావాదసంకుచితేనావధారణేన సత్యసఙ్కల్పత్వం సిద్ధమితి తద్బలేన శ్రుత్యా విధినిషేధాగోచరత్వం చ జ్ఞాపితమిత్యర్థః- ఉక్తతర్కానుగృహీతం శ్రుత్యన్తరం చ విధినిషేధాయోగ్యత్వే ప్రమాణమిత్యాహ (అత ఏవేతి) అనేన సూత్రస్థచశబ్దార్థో వ్యాఖ్యాతో భవతి, ఏవమనేన సూత్రేణ ముక్తానామీశ్వరవద్బ్రహ్మగుణాన్వయః ప్రతిష్ఠాపితో భవతి, అపహతపాప్మత్వం నామ న పాపప్రధ్వంసవైశిష్ట్యం- అపి తు పుణ్యపాపసజాతీయవ్యాపారేషు సత్స్వపి తత్ఫలసంబన్ధానర్హత్వమిత్యత్రైవ హి స్పష్టం దర్శితం. అత్రానధిపతిరితి నోక్తం, కింతు * అనన్యాధిపతిరితి. అత్రాయమభిప్రాయః, స్వాభావికశేషిణః పరమపురుషాదన్యో నాధిపతిర్ముక్తస్యేతి, అన్యథా హ్యనధిపతిరిత్యేతావతాఽలం అన్యశబ్దో బహువ్రీహిసూచనార్థ ఇతి చేన్న- * అనన్యాధిపతిరిత్యుక్తేఽప్యన్యేషామితి సమాసాన్తసద్భావాత్. అ

౧౦॥ సూ ——శ్రీ అభావంబాదరిరాహహ్యేవమ్.శ్రీ——

కింముక్తస్యదేహేన్ద్రియాణిసన్తి- ఉతసన్తి, అథవాయథాసఙ్కల్పంసన్తిసన్తిచేతివిశయే.

తోఽన్యశబ్దస్యోక్తఏవార్థఇతిసమ్ప్రదాయః... ... ...

పరేతుసఙ్కల్పాదేవపిత్రాదిసృజన్నపిముక్తోఽనన్యాధిపతిః - నస్వామినంసఙ్కల్పయతీత్యేతదర్థపరమనన్యాధిపతిశబ్దమాహుః. తత్రకోహేతుః. స్వామిపారతన్త్ర్యస్యాపురుషార్థత్వాదితిచేత్, పిత్రాదిపారతన్త్ర్యేఽపితుల్యం, పిత్రాదయఃప్రియఙ్కరాశ్చస్యుః- అతస్తత్సఙ్కల్పఇతిచేత్ తత్స్వామినోఽపితుల్యం. అనేనాయమర్థఉపపన్నః——అపరేషామపితుల్యేయమనుపపత్తిః——అన్యేతు * అతఏవచేతిసూత్రమధికరణాన్తరమాహుః, సర్వేశ్వరత్వపరవాక్యైర్ముక్తస్యాపీశ్వరోఽధిపతిరితిపూర్వపక్షంకృత్వా - ముక్తస్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదేవనాస్యాధిపతిరిత్యాహుః, కథం,దుఃఖహేతువిరహేణముక్తేతదాపాదనాయోగాత్. దుఃఖాసద్భావాదేవతన్నివర్తనాయోగాత్-స్వనిష్ఠాసన్దతయాతదాపాదనతన్నివర్తనాయోగాత్- ప్రవృత్తస్యవిఘాతే- నివృత్తస్యప్రవర్తనేచ ప్రవృత్తినివృత్తివిషయసఙ్కల్పయోఃమోఘత్వప్రసఙ్గాచ్చ*అథయేఽన్యథావిదురన్యరాజానస్తేక్షయ్యలోకాభవన్తీత్యన్యరాజత్వక్షయ్యలోకత్వాందర్శయన్నాత్మవిదోఽనన్యరాజత్వందర్శయతి * సస్వరాడ్భవతీత్యాదేశ్చాయమేవార్థఇతి. అత్రబ్రూమః, అధిపతిశబ్దస్యశేషిత్వమభిమతంచేత్. తదప్రతిషిద్ధం - శేషలక్షణస్యముక్తాత్మనివిరోధాసమ్భవాత్. యదినియన్తృత్వంవివక్షితం,తచ్చముక్తంప్రతిసమ్భవత్యేవ; తథాహి- నియమనశబ్దేన యదినియమనసామాన్యం వివక్షితం - తదాధారణమపి తదన్తర్గతత్వేన వివక్షితంస్యాత్. తత్తావదప్రతిషేధ్యం * సగుణాన్సమశ్నుతేత్రా బ్రహ్మణావిపశ్చితేతి బ్రహ్మణోహిప్రతిష్ఠాహమితివచనాత్. స్వేచ్ఛయాపరప్రవృత్తినివృత్త్యోరుత్పాదనరూపనియమనవిశేషో యదివివక్షితః - తత్ప్రతిషేధస్తావత్స్వపక్షవ్యాఘాతకః * జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర, ఈశ్వరాధీనంముక్తస్యసఙ్కల్పాదిప్రవర్తతే. అస్యజగద్వ్యాపారవర్జితేషు స్వభోగార్థేషు నిత్యంసఙ్కల్పోభూయాత్. మోఘార్థసఙ్కల్పవిరుద్ధేషుజగద్వ్యాపారేష్వీత్యపవర్గప్రదానసమయఏవేశ్వరస్సఙ్కల్పయతీత్యభ్యుపగమాత్, అపవర్గప్రదానోత్తరకాలేతుసతాదధీన్యమితిచేన్న. జగద్వ్యాపారవిషయసఙ్కల్పోత్పత్తిప్రతిబన్ధేతత్ప్రతిబన్ధకేశ్వరసఙ్కల్పస్య నిత్యస్యవాసంజాతస్యవావిద్యమానత్వస్యాపేక్షితత్వాత్. నహిప్రతిబన్ధకాసన్నిధౌకార్యప్రతిబన్ధసమ్భవః. అథమతం - ప్రాథమికసఙ్కల్పజన్యఃకశ్చిదతిశయోముక్తాత్మగతస్సర్వదాజగద్వ్యాపారం ప్రతిబధ్నాతి- నతదేశ్వరనియామ్యత్వం - సహ్యతిశయాధాయకానాం నియన్తృత్వం- ఆధాయకవినాశేప్యాహితాతిశయస్య కార్యకరత్వదర్శనాదితి. తన్న- కల్పనాగౌరవప్రసంగాత్ ఈశ్వరసఙ్కల్పజన్యాతిశయస్యస్థాయిత్వాభ్యుపగమాచ్చ వరంహీశ్వరసఙ్కల్పస్యైవస్థాయిత్వాభ్యుపగమః.అతస్స్వవచనవ్యాఘాతః. సర్వేశ్వరత్వవాచిశ్రుతిస్వారస్యభఙ్గశ్చస్యాత్ * యస్యాత్మాశరీరమితిశ్రుతివిరోధశ్చ-కాష్ఠాప్రాప్తంనియామ్యంహిశరీరం; నచాత్మశబ్దో బద్ధమాత్రపరః.సర్వదేవసర్వభూతానాంబద్ధానాంతన్నియామ్యత్వస్యోక్తత్వాత్- నాప్యన్తఃకరణవిషయః- అముఖ్యత్వాదాత్మశబ్దస్య * యోమనసితిష్ఠన్నిత్యనేనపునరుక్తత్వాచ్చ * యునయేనధాతాగచ్ఛతితేనతేనసహగచ్ఛతీతి ముక్తస్యపరమాత్మానువిధానశ్రుతివిరోధశ్చ. నిత్యస్యపరసాపేక్షత్వమీశ్వరతన్త్రమితి నిత్యపదార్థగతపరిమాణాదిషు సర్వసమ్ప్రతిపన్నత్వాత్సమ్భవతి............................

——శ్రీ సఙ్కల్పాధికరణంసమాప్తమ్.శ్రీ——

౧౦ ॥ సూ ——శ్రీ అభావంబాదరిరాహహ్యేవం శ్రీ—— (యథాసఙ్కల్పమితి) అనేనసంగతిర్దర్శితా- కింముక్తస్యదేహేన్ద్రియాణి నసన్తి, ఉతసన్తి, ఉతయథాసఙ్కల్పం సన్తినసన్తిచేతి - తదర్థం* సఏకధా

శరీరేన్ద్రియాణామభావం బాదరిరాచార్యో మన్యతే, కుతః (ఆహ హ్యేవం) * న హ వై సశరీరస్య స
తః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి ॥ అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి-శరీరసం ౭ ౭ ౭
ఖస్యావర్జనీయత్వమభిధాయ * అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభి
నిష్పద్యత ఇతి ముక్తస్యాశరీరత్వం హ్యాహ శ్రుతిః... ... ...

౧౧॥ సూ ——శ్రీ భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్ శ్రీ—— ముక్తస్య శరీరేన్ద్రియభా
వం జైమినిరాచార్యో మన్యతే. కుతః- (వికల్పామననాత్) వివిధః కల్పో వికల్పః, వైవిధ్యమిత్యర్థః
* స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి పఞ్చధా సప్తధేత్యాదిశ్రుతేః- ఆత్మన ఏకస్యాచ్ఛేద్యస్యానేకధాభావాసంభ
వాత్ త్రిధాభావాదయః శరీరనిబన్ధనా ఇత్యవగమ్యతే. అశరీరత్వవచనం తు కర్మనిమిత్తశరీరాభావప
రం, తదేవ హి శరీరం ప్రియాప్రియహేతుః ... ...

భగవాంస్తు బాదరాయణః స్వమతేన సిద్ధాన్తమాహ.

భవతీత్యాదిశ్రుతిరశరీరత్వశ్రుతిం సంకోచయితుం శక్నోతి. నేతి, కిం * స ఏకధా భవతీత్యాదిశ్రుతిర్ముక్తస్య సశరీరత్వం ప్ర
తిపాదయితుం ప్రభవతి, ఉత న- ప్రతిపాదనే ఏకస్య సశరీరత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి - ఉత తస్యేచ్ఛాత్వమప్యవగమయతి
తదర్థం * ఏకధా భవతి త్రిధా భవనాదికం ముక్తస్య శరీరేణ వినా సంభవతి- ఉత న. అసంభవే చ ముక్తస్య బ్రహ్మానుభవైక
భోగస్య తద్వ్యతిరిక్తదేహసర్గాదావిచ్ఛాదికం సంభవతి- నేతి. అణోర్జీవస్యానేకశరీరపరిగ్రహస్సంభవతి- నేతి చ, య
దానేకశరీరపరిగ్రహో న సంభవతి- యదా చ శరీరేణ వినాపి త్రిధా భవనాదికముపపద్యతే. తదా * స ఏకధేత్యాదివాక్య
స్య శరీరప్రతిపాదకత్వాభావే నాశరీరత్వశ్రుతిసంకోచనాసామర్థ్యాన్ముక్తోఽశరీర ఏవ స్యాత్, యదాఽణోరప్యనేకశరీ
రయోగస్సంభవతి- యదా చ శరీరేణ వినా త్రిధా భవనాదికమనుపపన్నం- బ్రహ్మానుభవైకభోగస్య దేహసర్గాదీచ్ఛా చ స
స్యాత్. తదాఽశరీరస్యానశ్యాపేక్షితత్వాదిచ్ఛాధీనాన్వయ వ్యతిరేకత్వాభావాచ్చ తత్ప్రతిపాదక వాక్యేనాశరీరత్వ
శ్రుతిసంకోచే సతి ముక్తస్సశరీర ఏవ స్యాత్. యదాఽనేకశరీరపరిగ్రహోపపత్తిః, అనేకధా భవనం చ శరీరసాపేక్షం, బ్ర
హ్మానుభవైకభోగస్య దేహసర్గాదావిచ్ఛా చ సంభవతి, తదానీమైచ్ఛికశరీరప్రతిపాదనక్షమేణ * స ఏకధా భవతీత్యా
దివాక్యేనాశరీరత్వశ్రుతేస్సంకోచే సతి ముక్తో యథేచ్ఛం సశరీరోఽశరీరశ్చ స్యాదితి (శరీరేన్ద్రియాణామభావమితి)
అభావప్రతిసంబన్ధికిమిత్యపేక్షాయాం * తన్వభావ ఇతి సూత్రస్థతనుశబ్దేన ప్రతియోగివిశేషావగమ ఇతి భావః (శరీరన
మ్బద్ధ ఇతి) శరీరత్వప్రయుక్తం దుఃఖహేతుత్వమితి భావః. ఏవమశరీర ఏవేత్యేకః పక్షః.................

౧౧॥ సూ ——శ్రీ భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్ శ్రీ—— అత్రాశరీరవాచి శబ్దో న శ్రుత ఇత్యత్రా
హ (ఆత్మన ఏకస్యేతి) ద్విధాశబ్దాదీనాం ధర్మిభేద ఏవ స్వారస్యం * తదండమభవద్ద్వైధేత్యాదిప్రయోగాత్. ద్రవ్య
త్వపృథివీత్వాదిజాతిసంయోగాదిగుణపరిస్పన్దరూపక్రియాసహస్రాన్వితేఽపి ఘటే ద్విధా త్రిధా సహస్రధాఽభూదితి ప్ర
యోగాభావాచ్చ. తథాప్యాత్మని స్వరూపభేదాసంభవాత్ శరీరద్వారకమిత్యర్థః. తర్హ్యశరీరత్వశ్రుతిః కథమిత్యత్రా
హ (అశరీరత్వవచనం త్వితి) స్వవాక్యేనైవ తదుపపాదయతి (తదేవ హీతి) ప్రియాప్రియహేతుతయాఽశరీరస్య నిషే
ధాత్, ప్రియాప్రియయోశ్చ కర్మఫలత్వాత్ కర్మకృతశరీరవిషయో నిషేధ ఇత్యర్థః, అతస్సశరీరత్వశ్రుతేర్నివారకాభావాత్
శాస్త్రాదితుల్యహేతువ్యన్తరానుక్తేశ్చ సర్వదా సశరీరత్వం ఫలితమితి సూత్రాభిప్రాయః...... ....

సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (భగవాంస్త్వితి)

౧౨॥ సూ ——— ॥ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః॥ ——— సఙ్కల్పాదేవేత్యేతదత ఏవ శ్రుతేశ్చేతి పరామృశ్యతే. అత ఏవ- సఙ్కల్పాదుభయవిధం - సశరీరమశరీరం చ ముక్తం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే- ఏవం చోభయీ శ్రుతిరుపపద్యతే (ద్వాదశాహవత్) యథా * ద్వాదశాహమృద్ధికామా ఉపేయుః * ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేదిత్యుపైతియజతి చోదనాభ్యాం సఙ్కల్పభేదేన సత్రమహీనం చ భవతి... ... ...

యదా శరీరాద్యుపకరణవత్త్వం తదా తాని శరీరాద్యుపకరణాని స్వేనైవ సృష్టానీతి నాస్తి నియమ ఇత్యాహ

౧౩॥ సూ ——— ॥తన్వభావే సన్ధ్యవదుపపత్తేః॥ ——— స్వేనైవ సృష్టతనుప్రభృత్యుపకరణాభావే పరమపురుషసృష్టైరుపకరణైర్భోగోపపత్తేః సత్యసఙ్కల్పోఽపి స్వయం న సృజతి. యథా స్వప్నే * అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజత ఇత్యారభ్య * అథ వేశాన్తాన్ పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యస్సృజతే స హి కర్తేతి * య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః । తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే । తస్మిన్ లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి ఈశ్వరసృష్టై రథాద్యుపకరణైర్జీవో భుఙ్క్తే- తథా ముక్తోఽపి లీలాప్రవృత్తేనేశ్వరేణ సృష్టైః పితృలోకాదిభిర్లీలారసం భుఙ్క్తే...

౧౪॥ సూ ——— ॥భావే జాగ్రద్వత్॥ ——— స్వసఙ్కల్పాదేవ సృష్టతనుప్రభృతి పితృలోకాద్యుపకరణభావే జాగ్రత్పురుషభోగవన్ముక్తో లీలారసం భుఙ్క్తే. పరమపురుషోఽపి లీలార్థం దశరథ వసుదేవాదిపితృలోకాదికమాత్మనస్సృష్ట్వా తైర్యథా లీలారసం యథా భుఙ్క్తే. తథా ముక్తానామపి స్వలీలార్థం పితృలోకాదికం స్వయమేవ సృజతి కదాచిత్- కదాచిచ్చ ముక్తాః సత్యసఙ్కల్పత్వాత్పరమ

౧౨॥ సూ ——— ॥ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః॥ ——— అతః పదం వ్యాచష్టే (సఙ్కల్పాదేవేతి) త్రిధాభవనాదిశ్రుత్యాకాఙ్క్షాయాం సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుతిరేవ పూరయతి, వ్యాపారాన్తరేష్వపి తస్యైవ హేతుత్వశ్రవణాదిత్యాదితి భావః- సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (అత ఏవేతి) ఉభయీ శ్రుతిరితి సశరీరత్వాశరీరత్వశ్రుతివివక్షితే. అశరీరత్వశ్రుతేః కర్మకృతశరీరపరత్వముక్తం, కర్మకృతశరీరాభావశ్చ సర్వదాఽస్తి - తత్కథం కదాచిదశరీరత్వే సా ప్రమాణం. నైవమ్. ప్రమాణతయా వివక్షితత్వాభావాత్. సత్యసఙ్కల్పాదివాక్యానుగృహీతయా సశరీరత్వశ్రుత్యా యథేచ్ఛ శరీరత్వే చాభ్యుపగతే సత్యశరీరత్వశ్రుతిః ప్రవర్తతే- సశరీరత్వశ్రుతిరప్యబాధితా స్యాదితి భాష్యార్థః (సఙ్కల్పభేదేన) సత్రత్వేఽహీనత్వే చ ప్రామాణికే సతి తత్తత్ప్రయోగవిశేషేషు సఙ్కల్పభేదో నియామక ఇత్యర్థః బహుయజమానసఙ్కల్పాత్సత్రం, ఏకస్య సఙ్కల్పాదహీనమ్... ... ...

పూర్వసూత్రసఙ్గతముత్తరసూత్రార్థం సఙ్క్షిపన్ సూత్రమవతారయతి (యదేతి)

౧౩ ॥ సూ ——— ॥తన్వభావే సన్ధ్యవదుపపత్తేః॥ ——— పరమపురుషసృష్టైః) అద్వారక సృష్టైరిత్యర్థః (భోగోపపత్తేరితి) దేహాదిసృష్టేర్బ్రహ్మానుభవాన్తర్గతత్వే. తత ఏవ తదిచ్ఛాద్యసమ్భవేఽభ్యుపగమ్యమానేఽపి ఏకధాభవనాదిశ్రవణబలాత్తదనుగుణప్రకారపరికల్పనేన నిర్వాహో న్యాయ్య ఇతి భావః (యథేతి) అస్య నిర్వాహస్యౌచిత్యప్రదర్శనార్థం సూత్రే సన్ధ్యదృష్టాన్తోపాదానమిత్యభిప్రాయేణ సార్థత్వమాహ... .. ..

౧౪॥ సూ ——— ॥భావే జాగ్రద్వత్॥ ——— సూత్రం యోజయతి (స్వసఙ్కల్పాదేవేతి) నను ముక్తస్య పిత్రాదిసర్గసాపేక్షత్వే బ్రహ్మానుభవాదన్యపరత్వం బ్రహ్మణి భోగ్యతావైకల్యం, పిత్రాదీచ్ఛయా కర్మకృతత్వం చ స్యాదితి శఙ్కాయామాహ (పరమపురుషోఽపీతి) పితృలోకాదిసృష్టేర్భగవల్లీలాన్తర్గతత్వనిదర్శనం దశరథాదిసృష్టిః,

పురుషలీలాంతర్గతస్వపితృలోకాదికం స్వయమేవ సృజతీతి సర్వముపపన్నమ్.............. ... ...

నన్వాత్మాఽణుపరిమాణ ఇత్యుక్తం, కథమనేకశరీరేష్వేకస్యాణోరాత్మాభిమానసంభవ ఇత్యత్రాహ

౧౫ ॥ సూ ——॥ ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి ॥—— యథా ప్రదీపస్యైకస్యైకస్థానే వర్తమానస్య స్వప్రభయా దేశాన్తరావేశః- తథాత్మనోఽప్యేకదేహస్థితస్యైవ స్వప్రభారూపేణ చైతన్యేన సర్వశరీరావేశో నానుపపన్నః- యథా చైకస్మిన్నపి దేహే హృదయాద్యేకప్రదేశవర్తినోఽపి చైతన్యవ్యాప్త్యా సర్వస్మిన్ దేహ ఆత్మాభిమానః, తద్వత్. ఇయాన్విశేషః- అముక్తస్య కర్మణా సఙ్కుచితజ్ఞానస్య దేహాన్తరేష్వాత్మాభిమానానుగుణా వ్యాప్తిర్న సంభవతి- ముక్తస్య త్వసఙ్కుచితజ్ఞానస్య యథాసంకల్పమాత్మాభిమానానుగుణా వ్యాప్తిరిదమితి గ్రహణానుగుణా చ నానుపపన్నా- తథా హి దర్శయతి * వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య చ । భాగో జీవస్స విజ్ఞేయస్స చానన్త్యాయ కల్పత ఇతి. అముక్తస్య కర్మనియామకం, ముక్తస్య తు స్వేచ్ఛేతి విశేషః,... ... ...

నను పరం బ్రహ్మ ప్రాప్తస్యాన్తరబాహ్యజ్ఞానలోపం దర్శయతి శ్రుతిః * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమితి. తత్కథం ముక్తస్య సార్వజ్ఞ్యముచ్యతే, తత్రోత్తరమ్.

౧౬ ॥ సూ ——॥ స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి ॥—— నేదం వచనం ముక్తవిషయం, అపి తు స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షం, స్వాప్యయః సుషుప్తిరిత్యుక్తం. సంపత్తిశ్చ మరణం * వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇత్యారభ్య * తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి వచనాత్తయోశ్చావస్థయోః ప్రాజ్ఞప్రాప్తిర్నిస్సంబోధత్వం చ విద్యతే- అతస్తయోరన్యతరాపేక్షమిదం వచనమ్. సుషు

లీలాన్తర్గతత్వాదేవ పిత్రాదిసృష్టావపి ముక్తస్య న బ్రహ్మానుభవాదన్యపరత్వం, బ్రహ్మసంబన్ధిలీలావిశేషస్యానుకూలత్వం బ్రహ్మణః ప్రియతమత్వాతిశయనిబన్ధనం. అత ఏవ న బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వవైగుణ్యం, ముక్తాత్మనాం పిత్రాదీచ్ఛాయా అకర్మకృతత్వం భగవతో వసుదేవాదికల్పనేచ్ఛాయా ఇవోపపన్నమిత్యర్థః ... ...

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౫॥ సూ ——॥ ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి ॥—— అత్ర వక్తవ్యం సర్వం * గుణాద్వాలోకవదిత్యత్రాపేక్షితత్వాదుక్తం. స్వరూపస్యైకదేశస్థత్వేఽపి ధర్మస్య ప్రదేశాన్తరే కార్యకరత్వమాత్రం దృష్టాన్తోపజీవ్యం. తర్హి వస్త్వన్తరాణ్యపి జ్ఞానేనాధితిష్ఠేదిత్యత్రాహ (ఇయానితి) (ఆత్మాభిమానానుగుణేతి) ప్రవర్తకత్వశక్తివిశిష్టేత్యర్థః. ఆత్మాభిమానో హి శరీరత్వాభిమానః- తదేకప్రవర్త్యం హి శరీరం - తత్ప్రేరకత్వం శరీరిత్వమితి- ఇదమితి గ్రహణానుగుణేతి - ప్రకాశకత్వశక్తిరుక్తా (తథా హి దర్శయతీతి) స్వరూపాణుత్వే జ్ఞానేనానేకశరీరిత్వోపపత్త్యా, చశ్రుతిరస్తీత్యర్థః. అముక్తేష్వపి సౌభర్యాదిష్వనేకశరీరపరిగ్రహో దృశ్యతే- ముక్తస్య కో భేదః, ముక్తోఽనేకశరీరపరిగ్రహక్షమశ్చేత్, పూర్వావస్థాయామపి కరోత్విత్యత్రాహ (అముక్తస్య కర్మేతి)... ... ...

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౬॥ ——॥ స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి ॥—— * సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీత్యాదిభిః స్వాపే బ్రహ్మసంపత్తిః ప్రసిద్ధేతి మృతౌ బ్రహ్మసంపత్తివిషయం ప్రమాణమాహ (తేజః పరస్యామితి) అస్య వాక్యస్య మరణవిషయత్వద్యోతనాయ * వాఙ్మనసీత్యాదికముక్తం. బ్రహ్మసంపత్తినిస్సంబోధత్వయోస్తదా సంభవేన తస్య వాక్యస్య తయోరన్యతరపరత్వమితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (తయోశ్చావస్థయోరితి) ఇతి వచనాద్విద్యతే

ప్తిమరణయోర్నిస్సమ్బోధత్వం. ముక్తస్య చ సర్వజ్ఞత్వమావిష్కృతం హి శ్రుత్యా * నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతాని వినాశమేవాపీతో భవతి నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి, సుషుప్తివేళాయాం నిస్సమ్బోధత్వముక్త్వా తస్మిన్నేవ వాక్యే ముక్తమధికృత్య * స వా ఏష దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి సర్వజ్ఞత్వముచ్యతే తథా * సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇతి చ స్పష్టమేవ సర్వజ్ఞత్వముచ్యతే, తథా మరణే చ నిస్సమ్బోధత్వం * ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తం. న పశ్యతీత్యర్థః. అతః ప్రాజ్ఞేనాత్మనేతి వచనం స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమ్... ... ..

—॥ శ్రీ అభావాధికరణం సమాప్తమ్. శ్రీ ॥—

ఇత్యన్వయః. సూత్రఖండాన్తరం వ్యాచష్టే (సుషుప్తీతి) సతా సోమ్య * తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి చ సుషుప్తిమరణయోర్బ్రహ్మసంపత్తిశ్రుతిశ్చానుసన్ధేయా ... ...

* సఙ్కల్పాదేవేత్యనేన మనస్సిద్ధైశ్శరీరేన్ద్రియవిషయోయం విచార ఇతి పరైరుక్తం. శరీరాద్యభావేపి న భోగానుపపత్తిః, అత్ర దృష్టాన్తః * సన్ధ్యవదితి - తత్ర శరీరావస్థానం మనోవస్థానాయ, స భోగాయ - శరీరస్థితేరన్యథాసిద్ధత్వాదితి * తన్వభావ ఇత్యస్యార్థమాహుః, తత్ర మనస్సృష్టావీశ్వరస్యైవ తత్సామర్థ్యాపన్నస్య ముక్తస్య మనోనపేక్షసంకల్పాపపత్తేస్సంకల్పాన్మనస్సిద్ధిరనుపపన్నా స్వప్నే చేశ్వరసృష్టదేహాదిసద్భావస్య ప్రామాణికత్వాత్స్వనోమాత్రేణ భోగోపపత్త్యా న స్వప్నో దృష్టాన్తస్స్యాత్ —— అపరే తు స్వప్నే మానసభోగస్య భ్రాన్తికృతత్వాచ్ఛరీరభోగస్య కర్మకృతత్వాన్ముక్తస్య భ్రాన్తికర్మణోరభావాద్భోగాసంభవం పూర్వపక్షీకృత్య * మనసైతాన్ కామాన్ * స ఏకధా భవతీత్యాది శ్రుతేః - స్వప్నే కేవలమనసా భోగదర్శనాచ్చ భ్రాన్తికర్మణోరభావేపి భోగసంభవం రాద్ధాన్తయన్తః * తన్వభావ ఇత్యధికరణాన్తరమాహుః. తత్ర తాదర్థ్యస్యైరన్తర్యాభ్యామధికరణాన్తరత్వమయుక్తం. ఈశ్వరసృష్టదేహలాభాదేవ మనసైవ భోగేపి న దృష్టాన్తః —— అన్యే త్వైకాధికరణ్యం వదన్తః - స్వప్నే మనసైవ రూపరసాద్యనుభవాద్దృష్టాన్తః స్వప్నధీశ్చ న స్మృతిః, కిం త్వనుభవః - దోషసచివత్వాద్భ్రాన్తిః - ముక్తస్య తు యోగసచివత్వాద్యథార్థ ఇత్యాహుః. తదపి పూర్వవదుత్తరం. అత ఈశ్వరసృష్టదేహవత్త్వే ప్రామాణికే సతి స్వప్నజాగరాదృష్టాన్తౌ 'కేవలేశ్వరప్రయత్నసృష్టత్వ-జీవవ్యాపారద్వారకేశ్వరప్రయత్నసృష్టత్వాభిప్రాయావితి యుక్తం. తదుపన్యాసశ్చ దేహసృష్ట్యుపపత్త్యోరభిప్రాయావిరోధజ్ఞాపనార్థ ఇతి యుక్తమ్ —— * ప్రదీపవదావేశ ఇత్యాదిసూత్రద్వయమధికరణాన్తరమితరే త్రయోపి పఠయన్తి * స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీతి ముక్తసృష్టాని శరీరాణి సాలభఞ్జికావన్నిరాత్మకాని నిర్మనస్కాని - ఆత్మనో మనసశ్చ భేదానుపపత్తేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - మనస ఏకత్వేప్యేకమనోనువర్తీని సమనస్కాన్యపరాణి సత్యసంకల్పత్వాత్సృష్టోపాధిభేదేన భిన్నస్సన్నాత్మా తాన్యుపాధిభూతాన్యధితిష్ఠతి. తత్కేన కం విజానీయాదిత్యాదిభిరుక్తస్య ద్వితీయదర్శనాభావాదనేకశరీరాధిష్ఠానలక్షణైశ్వర్యానుపపత్తిపరిహారపరం * స్వాప్యయసంపత్త్యోరితి సూత్రం - సుషుప్త్యాకైవల్యే చ ద్వితీయదర్శనాభావః. తదధికారవశాత్తదావిష్కృతం హి - సగుణవిద్యావిపాకస్స్వర్గాదివదవస్థాన్తరమితి తత్రైశ్వర్యోపపత్తిరితి పరే వ్యాచక్షతే. తత్ర తాదర్థ్యస్యైరన్తర్యాభ్యామధికరణభేదానుపపత్తిః. మనస్సృష్టావీశ్వరస్యైవ మనోనపేక్షసంకల్పోపపత్తేః - ఆత్మభేదస్యాన్తఃకరణోపాధికత్వాభావాచ్చైకమనోమూలత్వనిర్బన్ధోఽత్యన్తానుపపన్నః. సగుణవిద్యాయా ఏవ పరవిద్యాత్వాత్ - సాక్షాన్మోక్షస్యైవ పరవిద్యాఫలత్వాద్, ద్వితీయజ్ఞానప్రతిషేధస్య స్వాప్యయకైవల్యవిషయత్వ - మైశ్వర్యస్య సగుణవిద్యావిపాకత్వవచనం చానుపపన్నమ్ —— అపరే తు సుషు

౧౭॥ సూ — శ్రీజగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ శ్రీ —

కిముక్తస్యైశ్వర్యం- జగత్సృష్ట్యాది- పరమపురుషసాధారణం సర్వేశ్వరత్వమపి- ఉత తద్రహితం కేవల పరమపురుషానుభవవిషయమితి సంశయః. కిం యుక్తం. జగదీశ్వరత్వమపీతి. కుతః * నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతీతి పరమపురుషేణ పరమసామ్యాపత్తిశ్రుతేః సత్యసంకల్పత్వశ్రుతేశ్చ. నహి పరమసా

మ్యం తత్కార్యాస్తి విషయో విజ్ఞానప్రతిషేధ ఇతి వదన్తి, తత్పక్షేపి విరుద్ధాంశః ప్రాగేవ ప్రత్యుక్తః- ఆత్మభేదస్య నిరుపాధికత్వాత్ —— అన్యే తు అణోరనేకశరీరవృత్త్యయోగాన్మహత్త్వేపి భృత్యాదిశరీరవృత్తేరపురుషార్థత్వాన్ముక్తానాం ముక్తాన్తరాణాముపసర్జనత్వాదముక్తానాం మోక్షస్థానారోహణాయోగాచ్చ జీవాన్తరావేశాయోగాన్ముక్తసృష్టశరీరాణి నిరాత్మకానీతి పూర్వపక్షం కృత్వా, విభాగశక్తియోగాన్ముక్తో దణుపరిమాణో బహుత్వసహస్రత్వేషు * ఆత్మనాం తు సహస్రాణి బహూని భరతర్షభ । యోగీ కుర్యాద్బలం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వైర్మహీం చరేదితి స్మృత్యా సంకోచవిభాగాదిశక్తేర్దర్శితత్వాత్స్వము శరీరేష్వహంకారకరణాత్. స్త్ర్యాదిశరీరేష్వహంకారకరణాకరణయోర్విరోధాభావాత్ - భృత్యాదిశరీరేషు చైతన్యప్రభాసంసర్గేణాహంకారాకరణాత్ తథా కూటస్థపురుషస్య జీవసమష్టేర్వ్యష్టిజీవత్వేనానుపయుక్తత్వాదంశాద్విభజ్య తత్తచ్ఛరీరేష్వాత్మప్రవేశనోపపత్తేశ్చ- సాత్మకానీతి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర ముక్తానాం పరస్పరగుణభావాభావేపీశ్వరానుసంచరణాయ సంసారమండలపిత్రాదిసంకల్పనం భవతీత్యముక్తానాం మోక్షస్థానారోహణానుపపత్తిర్న వక్తవ్యా. అత ఏవ భృత్యాదిశరీరేష్వనుప్రవేశస్యాపురుషార్థత్వాదితి న వక్తవ్యం. అవిభక్తనామరూపజీవసమూహవ్యతిరేకేణ కూటస్థపురుషో నామ న కశ్చిత్ప్రామాణికః, జీవసమూహవిషయతయా వచనోపపత్తేః. యత్త్వేకస్యాం జీవాత్మసహస్రసంకల్పనం విభాగశక్తిమత్త్వాదితి, తత్పూర్వమేవ నిరస్తం * ఆత్మనాం తు సహస్రాణీత్యత్రాత్మశబ్దో దేహవచన ఇతి న తద్వచనం విభాగశక్తౌ ప్రమాణం స్త్ర్యాదిశరీరేష్వహంకారకరణాకరణే - భృత్యాదిశరీరేషు చైతన్యప్రభాసంసర్గేణాహంకారం న కరోతీతి విభాగకల్పనా చ నిర్మూలా, భృత్యాదిభావస్యానిష్టత్వాత్స్వయమేవాహంకారకరణాభావశ్చేత్, శరీరసంబన్ధస్యైవ దుఃఖహేతుత్వదర్శనాచ్ఛరీరసృష్టిరపి న స్యాత్, స్వేచ్ఛాయత్తతయా శరీరస్య దుఃఖహేతుత్వం చేత్, భృత్యాదిభావేనాధిష్ఠేయత్వేపి తుల్యమ్... ... ...

శ్రీఅభావాధికరణం సమాప్తమ్ శ్రీ

౧౭ ॥ సూ — శ్రీ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ శ్రీ — సత్యసంకల్పతావిచారరూపత్వాత్సంగతిరర్థసిద్ధా (జగత్సృష్ట్యాదిసర్వేశ్వరత్వం) సర్వేశ్వరత్వప్రకారో హి సృష్ట్యాదిః (పరమపురుషానుభవవిషయం) తదనుభవాన్తర్గతశరీరసంసర్గాదివిషయం. కిముక్తస్య జగద్వ్యాపారవిషయమైశ్వర్యమస్తి. నేతి. పరమసామ్యసత్యసంకల్పత్వశ్రవణం కిముక్తైశ్వర్యస్య జగద్వ్యాపారవిషయత్వమవగమయితుం శక్నోతి, నేతి. కిం జగన్నియమనస్య ముక్తైశ్వర్యాన్తర్భావే * యతో వా ఇమానీత్యాదిబ్రహ్మలక్షణవాక్యం విరుధ్యతే; నేతి. కిముక్తస్య సృష్టిప్రకరణాసన్నిధానేన జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణం న్యాయ్యం, ఉత ముక్తస్య వికారలోకానుసంచరణశ్రవణేన జగన్నియమనస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణం న న్యాయ్యం. కిముక్తస్య వికారలోకానుసంచరణం నియమనార్థం- ఉత కేవలభోగార్థం, కేవలభోగార్థత్వే కిముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వవిరోధః స్యాత్, ఉత నేతి. అత్ర తదర్థో విచారస్త్రివిధః, కిం వికారలోకానాం భోగ్యత్వే భోగ్యానిత్యత్వే సాంస్థానిత్యతా స్యాత్, ఉత నేతి. కిం వికారలోకానాం భోగ్యత్వం పరమాత్మకత్వాత్, ఉత బ్రహ్మవిభూతిత్వాత్ - కించ, కిముక్తస్యాస్వాతంత్ర్యమానన్దవైకల్యమాపాదయతి-ఉత నేతి. కిం స్వాతన్త్ర్యం స్వాతన్త్ర్యరూపత్వాదానందావహం-ఉతాత్మాభిమానానురూపత్వాత్. కించ అస్వాతన్త్ర్యస్యా

మ్యసత్యసఙ్కల్పత్వే సర్వేశ్వరాసాధారణజగన్నియమనేనవినోపపద్యేతే - అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వ పరమసామ్యోపపత్తయేఽప్యస్తు జగన్నియమనరూపమపి ముక్తస్యైశ్వర్యమితి.............. ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జగద్వ్యాపారవర్జమితి) జగద్వ్యాపారః- నిఖిలచేతనాచేతనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదనియమనం, తద్వర్జం నిరస్తనిఖిలతిరోధానస్యనిర్వ్యాజబ్రహ్మానుభవరూపం ముక్తస్యైశ్వర్యం, కుతః (ప్రకరణాత్) నిఖిలజగన్నియమనం హి పరం బ్రహ్మ ప్రకృత్యామ్నాయతే * యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి, యద్యేతన్నిఖిలజగన్నియమనం ముక్తానామపి సాధారణం స్యాత్, తత ఇదం జగదీశ్వరత్వరూపం బ్రహ్మలక్షణం నోపగచ్ఛతే, అసాధారణస్య హి లక్షణత్వమ్. తథా * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత * బ్రహ్మ వా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీత్ తదేకం సన్న వ్యభవత్ తచ్ఛ్రేయోరూపమత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణి. ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కించన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి స ఇమాఁల్లోకానసృజత * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశానో నేమే ద్యావాపృథివీ న నక్షత్రాణి నాపో నాగ్నిర్న సోమో న సూర్యః స ఏకాకీ న రమేత తస్య ధ్యానాన్తస్స్థస్యైకా కన్యా దశేన్ద్రియాణీత్యాదిషు * యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తర ఇత్యాదిష్వ * య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిషు చ నిఖిలజగన్నియమనం పరమపురుషం ప్రకృత్యైవ సమామ్నాయతే (అసన్నిహిత

వ్యాపృత్తిస్సంభవతి- నేతి, కిమనావృత్తిశ్రుతిశ్చాతుర్మాస్యాక్షయ్యఫలత్వశ్రుతివచ్చిరాభిప్రాయా- ఉత ముఖ్యార్థా. కిం ముక్తాత్మానాం వర్తనవిషయస్సఙ్కల్ప ఈశ్వరస్య నసంభవతి ఉత సంభవతీతి - యదా నసంభవతి- తదాఽనావృత్తిశ్రుతేశ్చిరాభిప్రాయత్వేనావృత్తిసంభవాదానన్దః పరిచ్ఛిద్యతే, స్వాతన్త్ర్యం స్వాతన్త్ర్యరూపత్వాత్సుఖరూపం చేత్; తద్వైకల్యాదానన్దవైకల్యం- వికారలోకానాం వికారాత్మకతయా భోగ్యత్వే- తదనిత్యత్వాదానన్దానిత్యత్వం- అతః కేవలభోగార్థత్వాభావేన వికారలోకానుసంచరణస్య నియమనార్థత్వాజ్జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాత్ప్రాయణ మన్యాయ్యమితి తస్య లక్షణత్వాభావేన తదవిరోధాత్ పరమసామ్యాదిశ్రవణస్య ముక్తైశ్వర్యే జగద్వ్యాపారాన్తరావ్యాపగమకత్వాజ్జగద్వ్యాపారవిషయమైశ్వర్యం ముక్తస్య సంభవేత్, యదా ముక్తానాం వర్తనవిషయస్సఙ్కల్ప ఈశ్వరస్య సంభవతి- తదాఽనావృత్తిశ్రుతేర్ముఖ్యార్థత్వేనానావృత్తిసంభవాన్నానన్దానిత్యత్వం- యదా చ స్వాతన్త్ర్యమాత్మాభిమానానురూపాత్సుఖరూపం- తదా ముక్తైకత్వాత్మాభిమానానురూపత్వాత్ స్వతన్త్రస్య-తద్వైకల్యాన్నానన్దవైకల్యం, యదా చ వికారలోకానాం ముక్తభోగ్యత్వం బ్రహ్మవిభూతితయా- తదా వికారరూపస్య నిత్యత్వేఽపి సర్వావస్థాసు జగతో బ్రహ్మవిభూతిత్వస్యానపాయిత్వేన నానన్దవిచ్ఛేదః- ఏవం వికారలోకానుసంచరణస్య నియమనార్థత్వాభావేఽపి అపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వావిరోధాత్ కేవలభోగార్థతయా తదవిరోధేన జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాత్ప్రాయణస్య న్యాయ్యత్వాత్పరమసామ్యాదిశ్రవణస్య ముక్తైశ్వర్యే జగన్నియమనాన్తర్భావానవగమకత్వాజ్జగద్వ్యాపారవర్జమేవ ముక్తైశ్వర్యం స్యాత్. యది * అనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యధికరణానన్తరం, తదాఽనావృత్త్యనుబన్ధినీ విచారపరంపరా పృథగనుసన్ధేయా, తాదర్థ్యసంభవస్తు సఙ్గతిమాత్రోపయోగీ ద్రష్టవ్యః ... ...

పూర్వపక్షముక్త్వా రాద్ధాన్తమాహ (జగదితి) (నిర్వ్యాజబ్రహ్మానుభవరూపం) యథావస్థితబ్రహ్మానుభవరూపమిత్యర్థః, స్వశక్త్యాదేరపి నియమనవిశేషరూపత్వాజ్జగద్వ్యాపారశబ్దోక్తిః * కస్మాత్ - మనః ప్రకాశకత్వాత్ * కిమదీప్త్యాపతి ఘాత్మో

త్వాచ్చ) నహ్యేతేషు నిఖిలజగన్నియమనప్రసంగేషు ముక్తస్య సన్నిధానమస్తి, యేనజగద్వ్యాపార స్తస్యాపిస్యాత్ ... ...

౧౮॥ సూ —॥ ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతి చేన్నాధికారికమండలస్థోక్తేః॥—

* సస్వరాడ్భవతి తస్యసర్వేషులోకేషు కామచారోభవతి * ఇమాంల్లోకాన్ కామాన్నీ కామరూ ప్యనుసంచరన్నితి ప్రత్యక్షేణ- శ్రుత్యా ముక్తస్య జగద్వ్యాపారఉపదిశ్యతే, అతోనజగద్వ్యాపారవర్జ మితిచేత్. తన్న (ఆధికారికమండలస్థోక్తేః) ఆధికారికాః-అధికారేషు నియుక్తాహిరణ్యగర్భాదయః. మండలాని- తేషాంలోకాః, తత్స్థాః-భోగాః ముక్తస్యాకర్మవశ్యస్య భవంతీత్యయమర్థః * తస్యసర్వే షులోకేషు కామచారో భవతీత్యాదినోచ్యతే, అకర్మప్రతిహతజ్ఞానోముక్తోవికారలోకాన్ బ్రహ్మవి భూతిభూతాననుభూయయథాకామంతృప్యతీత్యర్థః. తదేవం వికారాన్తర్వర్తినః ఆధికారిక మండల లస్థాన్ సర్వాన్ భోగాన్ బ్రహ్మవిభూతిభూతాననుభవతీత్యనేనవాక్యేనోచ్యతే- నజగద్వ్యాపారః.

యదిసంసారివన్ముక్తోపి వికారాన్తర్వర్తినో భోగాన్భుఙ్క్తే-తర్హిబద్ధస్యే

వముక్తస్యాప్యన్తవదేవభోగ్యజాతమల్పంచస్యాత్. తత్రాహ.

౧౯॥ సూ —॥ వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ॥— వికారే- జన్మాదికే నవర్తత ఇతి వికారావర్తి, నిర్ధూతనిఖిలవికారంనిఖిలహేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానంనిరతిశయానన్దంపరం బ్రహ్మసవిభూతికంసకలకల్యాణగుణమనుభవతిముక్తః - తద్విభూత్యన్తర్గతత్వేన వికారవర్తినాంలోకా నామపి ముక్తభోగ్యత్వం, తథాహిపరస్మిన్ బ్రహ్మణినిర్వికారేఽనవధికాతిశయానన్దేముక్తస్యానుభ వితృత్వేన స్థితిమాహశ్రుతిః * యదాహ్యేవైషఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభ యంప్రతిష్ఠాంవిన్దతే అథసోఽభయంగతోభవతి * రసోవైసః రసంహ్యేవాయంలబ్ధ్వానందీభవతీత్యాది కా. తద్విభూతిభూతంచజగత్తత్రైవవర్తతే * తస్మింల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వేతదునాత్యేతికశ్చనేతిశ్రు తేః. అతస్సవిభూతికంబ్రహ్మానుభవన్వికారాన్తర్వర్తినఆధికారికమండలస్థానపిభోగాన్ భుఙ్క్తఇతి * సర్వేషులోకేషుకామచారఇత్యాదినోచ్యతే, నముక్తస్య జగద్వ్యాపారః...... ... ...

౨౦॥ సూ —॥ దర్శయతశ్చైవంప్రత్యక్షానుమానే॥— అస్యప్రత్యగాత్మనోముక్త

౧౮॥ సూ —॥ ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతిచేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః॥— కామాన్నీత్యకామ రూపీత్య సర్వలోకసంచారశ్రవణాజ్జగతస్తదధీనత్వంసిద్ధమితి ముక్తస్యైశ్వర్యమపిస్యాదితిపూర్వపక్షోత్థానం- ప్రత్య క్షేణేతి, వ్యాఖ్యేయస్య వ్యాసేనోపాదానం. తద్వ్యాచష్టే (శ్రుత్యేతి) వికారలోకాన్- కార్యభూతలోకాన్ వి కారశబ్దోధర్మిపరః, హేయాతీతస్యముక్తస్యహేయాస్పదవికారలోకభోగాపేక్షాకథమిత్యత్రాహ (అకర్మేతి) భ గవద్విభూతిత్వేనాత్యన్తభోగ్యతాస్యాదిత్యర్థః. ఏవం * కామాన్నీత్యాదిశ్రుతివాక్యంవ్యాఖ్యాతమ్, ఉక్తప్రతివా క్యార్థప్రతిపాదకస్య సూత్రస్యార్థంనిగమయతి (తదేవమితి)... ... ...

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదీతి)

౧౯॥ సూ —॥ వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ॥— ముక్తస్యసవిభూతికబ్రహ్మానుభవితృత్వే నస్థితివచనాత్సర్వత్రకామచారాదయోభవన్తి- ననియన్తృత్వాదికమిత్యర్థః... ... ...

౨౦॥ సూ —॥ దర్శయతశ్చైవంప్రత్యక్షానుమానే॥— * బ్రహ్మణోహిప్రతిష్ఠాహమితి- బ్ర

స్య నియామ్యభూతస్య నియన్తృభూతపరమపురుషాసాధారణం జగద్వ్యాపారరూపం నియమనం న సంభవతీత్యుక్తం- నిఖిలజగన్నియమనరూపో వ్యాపారః పరమపురుషాసాధారణ ఇతి దర్శయతః శ్రుతిస్మృతీ భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః । భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యాది * తథా- ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదాయేతి చ శ్రుతిః, స్మృతిరపి * మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరమ్ । హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్విపరివర్తత ఇతి * విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి చ- తథా ముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదిపూర్వకస్యాప్యానన్దస్య పరమపురుష ఏవ హేతురితి శ్రుతిస్మృతీ దర్శయతః * ఏష హ్యేవానన్దయాతి * మాం చ యోఽవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే । స గుణాన్ సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే । బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమమృతస్యావ్యయస్య చ । శాశ్వతస్య చ ధర్మస్య సుఖస్యైకాన్తికస్య చేతి. యద్యప్యపహతపాప్మత్వాది సత్యసంకల్పత్వపర్యన్తో గుణగణః ప్రత్యగాత్మనః స్వాభావిక ఏవావిర్భూతః తథాపి తస్య తథావిధత్వమేవ పరమపురుషాయత్తం- తస్య నిత్యస్థితిశ్చ తదాయత్తా పరమపురుషస్యైతన్నిత్యతాయాః నిత్యేష్టత్వాన్నిత్యతయా వర్తత ఇతి న కశ్చిద్విరోధః. ఏవమేవ పరమపురుషభోగోపకరణస్య లీలోపకరణస్య చ నిత్యస్య తయా శాస్త్రైకగతస్య పరమపురుషస్య నిత్యేష్టత్వాదేవ తథాఽవస్థానమస్తీతి శాస్త్రాదవగమ్యతే. అతో ముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వం పరమపురుషసామ్యం చ జగద్వ్యాపారవర్జమ్..... ..

౨౧॥ సూ —॥*భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ*॥— బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపభోగమాత్రే ముక్తస్య బ్రహ్మసామ్యప్రతిపాదనాచ్చ లిఙ్గాజ్జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యవగమ్యతే * సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి. 'అతో ముక్తస్య పరమపురుషసామ్యం సత్యసఙ్కల్పత్వం చ పరమపురుషాసాధారణనిఖిలజగన్నియమనశ్రుత్యానుగుణ్యేన వర్జనీయమితి జగద్వ్యాపారవర్జమేవ ముక్తైశ్వర్యమ్

ష్టాజీవః. అమృతం- మోక్షః, శాశ్వతధర్మః- జ్ఞానం. సుఖం= ఆనన్దః. అస్యాధీనత్వనిత్యత్వయోర్విరోధమాశఙ్క్య పరిహరతి(యద్యపీత్యాదినా)తస్య- అపహతపాప్మత్వాదిగుణస్య, తథావిధత్వం, స్వాభావికత్వం, తస్య- ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య నిత్యస్థితిస్తదాయత్తేత్యర్థః, తదుపపాదయతి (పరమపురుషస్యేతి) ముక్తస్వరూపతద్గుణనిత్యత్వం పరసంకల్పాయత్తమిత్యుక్తం- అన్యదపి నిత్యం వస్తు తదధీనస్థిత్యాదికమిత్యాహ (ఏవమితి) ,ముక్తస్య నియన్తృత్వాభావాన్నానన్దవైకల్యం- ప్రత్యుత తత్పుష్కల్యమేవ - సర్వేషాం హి స్వాత్మాభిమానానుగుణో భోగ్యవ్యవస్థా తద్విపర్యయవ్యవస్థా చ, తథా పురుషపశ్వాదిషు దృశ్యతే. తస్మాదాత్మన ఆవిర్భూతయథావస్థితస్వరూపస్య శేషత్వమేవ స్వాభావికం రూపమపరోక్షయతస్సర్వశేషిపరమపురుషపరిచరణమేవ ప్రియతమం స్యాత్- తద్విపర్యయేణ ఈశితృత్వమత్యన్తానిష్టమేవ. తస్మాన్నానన్దవైకల్యం- అపితు తత్పుష్కల్యమేవ... ... ...

౨౨॥ సూ —॥*భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ*॥—(బ్రహ్మేత్యాది)* స య ఏవం విత్సర్వేషాం భూతానామాత్మా భవతి యథైషా దేవతైవం స యథైతాం దేవతాం సర్వాణి భూతాన్యవన్తి (న హ్యేవమే)వం హై)వంవిదం సర్వాణి భూతాన్యవన్తి తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యం సలోకతాం (తు యం) జయతీత్యాదివాక్యాన్యప్యభిప్రేతాని * భాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి న్యాయాత్సామాన్యేనావగతం సామ్యం భోగసామ్యే దృష్టే తాదృశసామ్యవిశేషపర్యవస్యతీతి భావః, పరమాత్మనియామ్యత్వాదిశ్రుత్యానుగుణ్యేచ్ఛయమర్థ ఇతి వదన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి)....... ......

యది పరమపురుషాయత్తం ముక్తైశ్వర్యం—తర్హి తస్య స్వతన్త్రత్వేన
తత్సఙ్కల్పాన్ముక్తస్య పునరావృత్తిసంభవాశఙ్కేత్యత్రాహ

౨౨॥ సూ ॥ అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్ ॥ యథానిఖిల హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానో జగజ్జన్మాదికారణం సమస్తవస్తువిలక్షణస్సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పః ఆశ్రితవాత్సల్యైకజలధిః పరమకారుణికో నిరస్తసమాభ్యధికసంభావనః పరబ్రహ్మాభిధానః పరమపురుషోఽస్తీతి శబ్దాదవగమ్యతే- ఏవమహరహరనుష్ఠీయమానవర్ణాశ్రమధర్మానుగృహీత తదుపాసనరూపతత్సమారాధనప్రీతః ఉపాసీనాననాదికాలప్రవృత్తానన్తమహదకర్మసంచయరూపావిద్యాం వినివర్త్య స్వయాథాత్మ్యానుభవరూపానవధికాతిశయానన్దం ప్రాపయ్య పునర్నావర్తయతీత్యపి శబ్దాదేవావగమ్యతే. శబ్దశ్చ * స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే న చ పునరావర్తత ఇత్యాదికః. తథా చ భగవతాస్వయమేవోక్తం * మాముపేత్య పునర్జన్మ దుఃఖాలయమశాశ్వతమ్। నాప్నువన్తి మహాత్మానస్సంసిద్ధిం పరమాం గతాః। ఆబ్రహ్మ(భు)భువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున।మాముపేత్య తు కౌన్తేయ పునర్జన్మ న విద్యత ఇతి న చోచ్ఛిన్నకర్మబన్ధస్యాసఙ్కుచితజ్ఞానస్య పరబ్రహ్మానుభవైకస్వభావస్య తదేకప్రియస్యానవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మానుభవతోఽన్యాపేక్షా తదర్థారమ్భాద్యసంభవాత్పునరావృత్తిశఙ్కా. న చ పరమపురుషస్సత్యసఙ్కల్పోఽత్యర్థప్రియం జ్ఞానినం లబ్ధ్వా కదాచిదావర్తయిష్యతి-యఏవమాహ * ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియః। ఉదారాస్సర్వఏవైతే జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్। ఆస్థిత

అనన్తరసూత్రం శఙ్కాముఖేనావతారయతి (యదీతి) అపునరావృత్తిశ్రుతిః పాక్షికవిషయా- ఈశ్వరస్వాతన్త్ర్యాత్ కస్యచిదనావృత్తిసంభవాదితి చ పూర్వపక్షాభిప్రాయః.

౨౨॥ సూ ॥ అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్ ॥ (యథేత్యాది) భగవతాముక్తస్యాపరిత్యాజ్యత్వోపపాదనార్థం, ముక్తస్య బ్రహ్మానుభవజిహాసానుదయజ్ఞాపనార్థం- ప్రామాణికత్వేదృష్టాన్తసిద్ధ్యర్థం, చ నిఖిలహేయప్రత్యనీకత్వాదిగుణా ఉక్తాః. అన్యేన నివృత్తిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం నిరస్తసమాభ్యధిక సంభావన ఇతి పదం * సయదిపితృలోక కామ ఇత్యాద్యుక్తభగవత్పరిచరణార్థవిగ్రహవ్యావృత్త్యర్థం * పునర్జన్మ దుఃఖాలయమశాశ్వతమితి వచనముపాత్తం. దుఃఖాలయత్వాదివిశేషణాభావేఽప్యేతదైకార్థ్యం స్యాదిత్యభిప్రాయేణ * పునర్జన్మ న విద్యత ఇతి వచనముదాహృతం. అనేన ఆవృత్తికర్తృకృతా న భవతి * ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసంచరన్నిత్యనుక్తకామసంచారాదితి చ ఫలితం, పునరావృత్తిహేతుత్వేన సంభావితాని శరీరాంస్యాశఙ్క్య పరిహరతి (న చేత్యాదినా) ప్రమాణస్యానుగ్రాహక తర్కోక్తితాత్పర్యం చార్థాద్దర్శయతి. స్వేచ్ఛా వా- కర్మ వా. భగవత్సంకల్పో వా- త్రయమేవ పునరావృత్తిహేతుతయా సంభావితం; తత్ర స్వేచ్ఛాకర్మభ్యామావృత్తిశఙ్కాం పరిహరతి (న చేతి) (తదర్థారమ్భాద్యసంభవాదితి) కర్మ విద్యమానం చేత్ సజాతీయకర్మాన్తరారంభరుచిరూపాం వాసనాముపజనయ్య తద్ద్వారా కర్మాన్తరం కారయతి- కర్మణస్సవాసనస్య వినష్టత్వాత్కర్మాన్తరాసంభవాన్న కర్మ పునరావృత్తిహేతుః- అనవధికాతిశయానన్దభగవదనుభవైకతానస్య నాన్యాపేక్షేతి న స్వేచ్ఛాస్య పునరావృత్తిహేతు- రిత్యర్థః. భగవత్సఙ్కల్పస్య పునరావృత్తిహేతుత్వం పరిహరతి (న చేతి) ముక్తాన్పునర్నాపవర్తయిష్యామీతి సఙ్కల్పో నాన్యథా స్యాదిత్యభిప్రాయేణ సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యుక్తం. జ్ఞానినోఽత్యర్థప్రియత్వాచ్చ తథాసఙ్కల్పః, అత్యర్థప్రియత్వే ప్రమాణం దర్శయతి (యఏవమాహేతి) ఏవం న చోచ్ఛిన్నేత్యాదినా అపునరావృత్తిశ్రుతేరనుగ్రాహక స్తర్క ఉక్తో భవతి——పరే తు * ప్రత్యక్షోపదేశాదిత్యత్ర * ఆప్నోతి స్వారా

జ్యమిత్యుదాహృత్య సవితృమండలాదిస్థానేషు భోగోక్తేః నజగద్వ్యాపారఇత్యాహుః. స్వారాజ్యశబ్దస్య పరమా
కాశావస్థానే వ్యుపపత్తేస్తస్యానుపాదానం,సర్వలోకక్రమణశఙ్కాబీజత్వాదిమాన్ లోకానిత్యస్యోపాదానముచి
తం, తేనహినిరఙ్కుశైశ్వర్యం దర్శితం భవతి, వికారరూపం- వికారావర్తి చ నిత్యముక్తం- పరం బ్రహ్మ - ద్విధాహిస్థి
తిమాహ * పాదోఽస్యేతి * నతత్రసూర్యోభాతి * నతద్భాసయతే సూర్య ఇతి ప్రత్యక్షానుమానే చ వికారావర్తిత్వం
దర్శయత ఇతి వ్యాచక్షతే. కిమర్థం సూత్రద్వయమితి చేత్- వికారాలంబనానాం నిర్వికారపరరూపప్రాప్తిరనుపపన్నా
అతత్క్రతుత్వాదిత్యభిప్రాయ ఇతి చాహుః. ఇదమపి వికారాలమ్బనానప్రాప్నువన్తీత్యధ్యాహారసాపేక్షత్వాదను
పపన్నం. అధ్యాహారేపి జగద్వ్యాపారవర్జనస్యానుపయోగిసూత్రద్వయం - పరం నాప్నువన్తి సగుణాపి నిరవగ్రహ
మైశ్వర్యమితి జ్ఞాపనార్థమితి చేత్ - అతిదూరాభిప్రాయకల్పనమేవ దోషః * తథాహి స్థితిమాహేత్యత్రైవ నిర్వికార
స్వరూప విషయశ్రుతీనామపి వివక్షితత్వేపునః ప్రత్యక్షశబ్దేన పరస్వరూపవిషయశ్రుత్యుపాదానస్య వైయర్థ్యం చ. ఐశ్వ
ర్యం చేత్, అన్తవత్- తస్మాదావృత్తిరితి శఙ్కావ్యుదాసార్థం * అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి సూత్రమితి. నిర్గుణప్రాప్తా
వావృత్తిశఙ్కాయా అభావాదిత్యాహుః. తదయుక్తం, అకర్మకృతసహజైశ్వర్యైశ్వర్యత్వాదావృత్తిశఙ్కాయా మ
న్దతరత్వాత్. అతః పారాధీన్యకృతావృత్తిశఙ్కావ్యుదాసపరత్వమేవ యుక్తం సూత్రస్య. సగుణనిష్ఠవిషయత్వం చా
యుక్తం - నిర్గుణప్రాప్తేరప్రామాణికత్వాద్విశేషణవైయర్థ్యం. నిర్గుణప్రాప్త్యభావాదేవావృత్తిశఙ్కానుదయ
శ్చానుపపన్నః——అపరేతు వేదాన్తఏవముక్తస్య భేదేనావస్థానం మన్యమానానాం మతమభ్యుపగమ్య తత్ర సావ
ధికమైశ్వర్యమితి ప్రతిపాదనార్థమిదమధికరణమిత్యాహుః - తత్రాపరేషామివ సూత్రయోజనా. అస్మిన్పక్షే వికారప్రళ
యే తదాశ్రితైశ్వర్య ప్రళయాదావృత్తిస్స్యాదేవ, అవిభాగపక్షఏవానావృత్తిరిత్యాహ * అనావృత్తిశ్శబ్దాదితీత్యా
హుః. తత్తావదయుక్తం- అప్రామాణికపక్షస్య నిరసనమేవహి కర్తవ్యం- నతు తదభ్యుపగమేన నిర్వాహః. సావధికైశ్వ
ర్యప్రతిపాదనమేవ తన్నిరసనమితి చేన్న - ప్రతీకాలమ్బనోపాసనానాం సావధికైశ్వర్యే కథితేపి తేషాం నిరస్తత్వా
భావాత్- అప్రామాణికత్వ సమర్థనం హి నిరసనమ్. సావధికైశ్వర్యం ప్రామాణికం చేత్ - కథం తస్య నిరాసః, అనా
వృత్తిసూత్రమవిభాగపక్షఏవేత్యశాబ్దం; అవిభాగశబ్దస్యాప్రకృతత్వాత్. అర్థస్వభావాదవిభాగపక్షవిషయత్వమితి చే
న్న, అక్షరపరమవ్యోమగతానాం ముక్తానామైశ్వర్యప్రచ్యుత్యసంభవాదేవార్థస్వభావాసిద్ధేః వికారలోకాశ్రితమై
శ్వర్యం ప్రధ్వస్తమితి చేత్. తతః కిం ఈశ్వరస్యేవ తదానీమప్రచ్యుతగుణాష్టకత్వాదపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వోపపత్తేః. నహి
జగత్ప్రళయాదీశ్వరస్యైశ్వర్యభఙ్గః - తథా తదవస్థతదనుభవరూపమైశ్వర్యం ముక్తానామపి నభ్రశ్యేత. అతః సూ
త్రాసంగతిః. నను విభాగపక్షే సావధికైశ్వర్య ప్రసంగో వివక్షితః. నతు తత్పక్షనిర్వాహ ఇతి చేన్న- జగద్వ్యాపారవ
ర్జత్వ ప్రసఙ్గ ఇతి సూత్రితత్వాభావాత్, యథా * నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గః * కృత్స్నప్రసక్తిరితి చ,తస్మాత్సూ
త్రస్వారస్యవిరోధః * వికారావర్తీత్యాదిసూత్రద్వయవైయర్థ్యాతిదూరలక్షణాదోషః పూర్వవత్. అవిభాగపక్షేవాక
థం * జక్షత్క్రీడన్రమమాణః * సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తీత్యాద్యైశ్వర్యముపపద్యతే. కిమీశ్వరవ్యా
పారా ఏవ తదభిన్నస్య ముక్తస్య క్రీడాత్వేనోచ్యన్తే, ఉత వ్యాపారాన్తరాణి. పృథగేవ బద్ధస్యాపి తదభిన్నత్వాదీశ్వర
వ్యాపారా ఏవ క్రీడాః కిం న స్యుః. ఉపాధితో భిన్నత్వాదితి చేత్. తర్హీశ్వరస్యాపి తేవ్యాపారా లీలా న స్యుః, తస్యాపి స
వితృమండలాద్యుపాధిభిర్భిన్నత్వాత్ - భిన్నత్వేపి సర్వజ్ఞః స్వలీలాత్వేన సర్వత్ర ప్రత్యభిసన్ధత్త ఇతి చేత్. తర్హి బద్ధ
వ్యాపారేష్వపి ప్రత్యభిసన్ధానాత్ దుఃఖిత్వేన లీలాత్వం తద్వ్యాపారాణాం న స్యాత్. ఏవం ముక్తానామపీశ్వరాదభి
న్నత్వాత్ప్రత్యభిసన్ధానాచ్చ దుఃఖిత్వమితి తేషామవిభాగపక్షఏవావృత్తిః. యదీశ్వరవ్యాపారాద్వ్యాపారాన్తరా

స్సహియుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిమ్। బహూనాం జన్మనామన్తే జ్ఞానవాన్మాం ప్రపద్యతే। వాసుదేవస్సర్వమితి స మహాత్మా సుదుర్లభ ఇతి, సూత్రాభ్యాసశ్శాస్త్రపరిసమాప్తిం ద్యోతయతీతి సర్వం సమఞ్జసమ్

*జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణం సమాప్తమ్

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః॥ శాస్త్రం చ పరిసమాప్తమ్

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమతే నిగమాన్త మహాదేశికాయ నమః.

అవిస్తృతాస్సుగమ్భీరా రామానుజమునేర్గిరః। దర్శయన్తు ప్రసాదేన స్వం భావమఖిలం దృఢమ్॥

ణిముక్తానాం లీలా. తర్హి వ్యాపారాన్తరత్వమాశ్రయభేదాత్స్యాత్. అన్యథేశ్వరవ్యాపారానతిరేకేణ ప్రాగుక్తదోషప్రసంగాత్. ఆశ్రయభేదేన వ్యాపారాన్తరత్వే ముక్తేశ్వరవిభాగపక్ష ఏవాఙ్గీకృతస్స్యాత్ —— అన్యే తు వర్ణయన్తి* ప్రకరణాదితి * యత్ర త్వేత్యాది ముక్తప్రకరణస్య భోగగోచరత్వాన్న జగద్వ్యాపార ఇతి. * అసన్నిహితత్వాత్ - సృష్టిప్రకరణేష్వసన్నిహితత్వాత్. పరమాకాశస్థస్య ముక్తస్య వికారస్థానేష్వసన్నిహితత్వాదితి * ప్రత్యక్షోపదేశాదితి* ఆప్నోతి స్వారాజ్యమిత్యుపదేశాన్న నిరవగ్రహం ముక్తస్యైశ్వర్యమితి చేత్ - ఆధికారికపదావచ్ఛేదకదేశవిశేషేషు హిరణ్యగర్భసాయుజ్యగతస్య తదధీనభోగోక్తేః. న తు పరమాకాశస్థస్యేతి* వికారావర్తీతి *పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుత ఇతి ముక్తైశ్వర్యస్య పరమాకాశస్థస్య వికారస్థానావర్తితయా పరమాత్మన ఏవ జగదనుప్రవేశాదిరితి* దర్శయతశ్చైవమితి * యత్పురాణమాకాశం తత్ప్రమేస్థానం కుర్వతః పునర్భవాయేత్యాదిశ్రుతిస్మృతిశ్చ పరమాకాశస్థితిం దర్శయత ఇతి* సోఽశ్నుత ఇతి భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ న జగద్వ్యాపారః * ఇమం మానవమావర్తం * తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరావతో వసన్తి తేషామిహ న పునరావృత్తిరితి ఇమంశబ్దేహశబ్దవిశేషితత్వాద్బ్రహ్మలోకగతానామన్యస్మిన్మానవఆవర్తే పునరావృత్తిశఙ్కాం వ్యుదస్యతి * అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి ఇమంశబ్దేహశబ్దౌ సన్నిహితత్వమాత్రావలమ్బనౌ, న తు వ్యక్తివిశేషపరౌ, శ్రుతేరనిత్యార్థత్వప్రసంగాత్. అతోఽనావర్తాన్తరే పునరావృత్తిః. మానవఆవర్తే జన్మాభావోఽనావృత్తిశబ్దేనోచ్యతే- గమనమాత్రం న ప్రతిషిధ్యతే- అతః * సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యదోషః, బ్రహ్మలోకగతానాం మానవావర్తగమనం స్వదేశాత్పరదేశగమనవదుపపన్నం. తస్మాన్న బ్రహ్మలోకగతానామిహ పునర్జన్మేత్యనావృత్తిరుపపన్నా. తదేవం ముక్తస్యైశ్వర్యం నిరవగ్రహమితి. తత్ర బ్రూమః - ముక్తప్రకరణే భోగప్రతిపాదనస్య హేతుతయోక్తిర్విఫలా- తావతా జగద్వ్యాపారాప్రతిషేధాత్, వికారస్థానేష్వసన్నిధానాదితి చాయుక్తం - అన్తిమసూత్రే ముక్తస్య స్వదేశాత్పరదేశగమనవత్సర్వలోకసంచరణస్యాభ్యుపగమాత్ * ఇమాన్ లోకానితి శ్రుతత్వాచ్చ. ఆదిక్షేత్రజ్ఞస్య హిరణ్యగర్భస్యోభయభావనాన్వితస్య ముక్తప్రాప్యత్వాయోగాన్ముక్తస్య తత్పారతన్త్ర్యాయోగాచ్చ - ద్వితీయసూత్రార్థోఽనుపపన్నః. వికారస్థానే సంచరణాభ్యుపగమాదేవ అనన్తరసూత్రద్వయార్థోఽనుపపన్నః * తథా హి స్థితిమాహేత్యస్య * ప్రత్యక్షానుమానే ఇతి ప్రత్యక్షశబ్దేన పునరుక్తిశ్చ. శ్రుత్యన్తరవిషయః ప్రత్యక్షశబ్ద ఇతి చేన్న - ఏకార్థవిషయానేకశ్రుత్యుపాదానస్య సూత్రభేదసాపేక్షత్వాభావాత్. తద్భావే చ సూత్రాన్తరాణామపి కరణప్రసంగాచ్చ

యదితత్పూర్వత్రిద్వయం ముక్తైశ్వర్యస్య పరమాకాశస్థితిమాత్రపరం - తన్నిరవగ్రహైశ్వర్యవిరుద్ధం, యదితత్రైక స్థానపరం- తదావికారస్థానసంచరణతదభ్యుపగమవిరోధః. అన్తిమసూత్రస్య చేదాదిశబ్దానాం సన్నిహితార్థత్వే రలయాఽన్యస్మిన్నావర్తేపునరావృత్తిశఙ్కావ్యుదాసపరత్వంచానుపపన్నం, వైదికశబ్దానామనిత్యత్వక్షిప్తశేష పత్వశఙ్కాయాః * సమాననామరూపత్వాదిత్యత్రైవనిరస్తత్వేనాత్రతచ్ఛఙ్కాయాఏవానుత్థానాత్. అతఈశ్వరాధీనత్వప్రయుక్తశఙ్కైవాత్రపరిహర్తవ్యా సాచసుపరిహృతా. ఇతి యథాభాష్యమేవాధికరణప్రస్థానం యుక్తమ్. (ఇతిసర్వంసమంజసమితి) సర్వశబ్దేనభేదశ్రుత్యభేదశ్రుతిఘటకశ్రుతిగుణాదివిధినిషేధశ్రుతిభగవత్కృపాస్వాతన్త్ర్యాదిపరవాక్యప్రత్యక్షాదీన్యభిప్రేత్య తేషాంసామఞ్జస్యముక్తం. ఇతిశబ్దోఽఖిలానుపపత్త్యభావవ్యాఖ్యాతార్థపరామర్శీ. సర్వశబ్దేనానుదాహృతశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణపాఞ్చరాత్రతదనుగ్రాహకతర్కజాతంచవివక్షితం, తేషామసయశాసామఞ్జస్యంద్రష్టవ్యం. ఉక్తార్థబాధకత్వేన యే ప్రమాణతర్కాభాసాః ప్రయుక్తాః, తేషాంసర్వేషాం పరిహారోక్తాస్త్వేన- ఏతదసన్తర్భూతార్థో నాస్తి. తస్మాదుక్తప్రకారేణ వైదికప్రమాణతర్కపరిపాటీశ్చానుసన్ధేయ ఇత్యభిప్రాయః ఇతిసర్వంసమఞ్జసమిత్యుక్తమ్ ****** —— జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణంసమాప్తమ్. ——

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజమునివిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః
సమాప్తశ్చాధ్యాయః- శాస్త్రం చ పరిసమాప్తమ్.

సముదితాధికరణసంఖ్యా-౧౫౬—సముదితసూత్రసంఖ్యా-౫౪౫.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

గురవే వరదార్యాయ సర్వమపి సమస్క్రియాం ।
యత్పదామ్భోజసేవా నస్సూతే వేదాన్తసమ్పదః ॥
శ్రీమతే వ్యాసవిదుషే యత్నాత్ శ్రీరహోజుషే ।
నమః కారుణ్యవపుషే మాయావాదతమోముషే ॥
వ్యాసార్యచరణామ్భోజయుగళం శరణంభజే ।
యద్గిరాం పరిణామస్య ఫలంనో భాష్యవేదనమ్ ॥

మన్మథాబ్దే కర్కటే శ్రీభాష్యకారీయజన్మభే
శ్రీపతేః కృపయా పూర్ణం శ్రీభాష్యం జయతాచ్చిరమ్॥